LIETUVIŲ
ENCIKLOPEDIJA

DEVINTAS TOMAS

Instrumentalizmas — Jungtavainikiai

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS LEIDYKLA

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS REDAKTORIAI:

Antanas Bendorius, Pranas Čepėnas, Juozas Girnius, Vincas Maciūnas, Jonas Puzinas

Kalbos taisytojas, pradedant *J* raide, Vladas Kulbokas

GARBĖS KOMITETAS:

Prel. Jonas Balkūnas, prof. J. Kaminskas, prof. Vincas Kanauka, prof. Steponas Kolupaila, prof. Kazys Pakštas, Vytautas Širvydas, prof. Jonas Vengris, dr. A. Želvys

Teisės patarėjas †C. Kalinauskas

Šį tomą redagavo Juozas Girnius

Copyright 1956 by Lietuvių Enciklopedijos Leidykla

Printed in the United States of America 1956

Leidėjas Juozas Kapočius
Foto darbus atliko Daumantas Čibas ir Vaclovas Noreika
Nugarėlę ir emblemą darė J. Steponavičius
Techninė priežiūra — Kazys Simanavičius
Tekstus linotipu rinko Petras Pilka
Laužymas — A. Puskepalaitis
Spausdinta nuosavoje spaustuvėje
Leidyklos ir redakcijos adresas:
265 C Street, South Boston 27, Mass., USA

Ališauskas, Kazys, ats. plk. (karo sk. red.)
Alseika, Vytautas (filmas)
Andriekus, Leonardas, O.F.M., kun. dr.
Andrius, Juozas, ats. plk. (kartografija ir geodezija)
Anysas, Martynas, dr.
Avižonis, Konstantinas, dr. prof. (Rusijos ir Lenkijos istorijos sk. red.)
Babuškinaitė-Vasiliauskienė, Tatjana
Babrauskas, Benediktas
Balys, Jonas, dr. prof. (tautosakos ir tautotyros sk. red.)
Balsys, Leopoldas, inž.
Baltinis, Andrius, kun. dr.
Barėnas, Kazimieras
Bendorius, Antanas (geografijos sk. red.)
Bieliauskas, Vytautas, dr. prof. (psichologijos sk. red.)
Bielinis, Kipras
Binkis, Edmundas
Blekaitis, Jurgis (rusų literatūra, teatras)
Bradūnas, Kazimieras
Brazauskas, Jonas
Braziulis, V. A.
Budreika, Romas, inž.
Būtėnas, Petras
Butkys, Česlovas, prof. (civilinė teisė)
Cicėnas, Jeronimas
Čeginskas, Kajetonas J., dr.
Čepas, Vytautas, dr. prof. (civilinė teisė)
Čepėnas, Pranas (naujųjų amžių istorijos sk. red.)
Čibiras, Kazimieras (P. Amerikos lietuviai)
Čipkus, Alfonsas (prancūzų literatūra)
Čyvas, Matas, kun. dr.
Čižiūnas, Vaclovas
Dambriūnas, Leonardas
Damušis, Adolfas, dr. doc. (cheminės technologijos sk. red.)
Dargis, Leonardas
Diamentis, J.
Dobrovolskis, Jonas (biologija)
Doniela, Vytautas
Drąsutis, Pranas, inž.
Gabrys, Juozas, inž., dr. prof.
Galinis Bronius, inž.
Gečas, Stasys
Gidžiūnas, Viktoras, O.F.M., kun. dr.
Gimbutas, Jurgis, inž., dr. (statybos sk. red.)
Gimbutienė-Alseikaitė, Marija, dr.
Gimbutienė-Karosaitė, Elena, agr.
Gintautas, Alg.
Gintautas, Andrius
Girnius, Antanas, inž.
Girnius, Juozas, dr. (filosofijos sk. red.)
Gliauda, J.
Grabauskas, Juozas, dipl. chemikas
Greimas, Algirdas Julius, dr. doc.
Grincevičius, Česlovas
Grinius, Jonas, dr. doc.
Gutauskas, Jonas, kun. dr.
Gutauskas, Juozas, kun.
Yčas, Martynas, dr.
Ivinskis, Zenonas, dr. prof. (Lietuvos istorijos ligi 1600 sk. red.)
Jakavičius, Artūras
Jakštas, Juozas, dr. prof. (viduramžių istorijos sk. red.)
Jakubickas, Steponas
Jasaitis, Domas, dr. (medicinos sk. red.)
Jonaitis, Kazys
Jucaitis, Pranas, dr. prof. (chemijos sk. red.)
Juknevičius, Antanas
Jurkus, Paulius
Jurskis, Alfonsas, inž. doc. (elektrotechnikos sk. red.)
Juška, Antanas, kun. dr.
Kačinskas, Jeronimas
Kairys, Stepas, prof. (farmacinė chemija)
Kaminskas, Juozas, inž., prof.
Kardelis, Jonas
Kaupas, Julius
Kavolis, Vytautas
Kėkštas, Juozas (ispanų literatūra)
Keturakis, Andrius, adv. (sporto sk. red.)
Kiznis, J.
Kolupaila, Steponas, prof. (hidrologijos ir hidrografijos sk. red.)
Končius, Ignas, prof.
Krasauskas, Rapolas, kun.
Krulikas, Kazys, inž.
Kučas, Antanas, dr. prof.
Kulbokas, Vladas
Kulbokienė, Veronika
Kulpavičius, Antanas, dr. arch.
Kviklys, Bronius
Labanauskas, Povilas, jūrų kpt., inž.
Landsbergis, Algirdas (anglosaksų literatūra)
Laucevičiūtė, Aleksandra (menas)
Lazauskas, Grožvydas J.
Leonas, Jonas
Leščius, Pranas
Lingis, Juozas (skandinavų kraštai)
Liuima, Antanas, S. J., dr. prof.
Liutkus, A.
Maceina, Antanas, dr. prof.
Maciūnas, Vincas, dr. prof.
Maldeikis, Petras
Manelis, Vitas, dr. prof.
Masaitis, Česlovas, dr. (astronomija)
Matulionis, Balys, dr.
Mažeika, Povilas, dr. (okeanografijos ir jūrininkystės sk. red.)
Mažiulis, Antanas (etnografijos sk. red.)
Meiliūnas, Jonas, agr.
Mickevičius, Bronius, dr. (baudžiamoji teisė)
Mieželis, Vladas, ats. gen.
Mikaila, Jurgis, inž. (mechaninė technologija)
Mockus, Kazys
Motiejūnas, Juozas, dr. prof. (veterinarija)
Musteikis, Antanas, dr.
Nagys, Henrikas, dr. (latvių ir vokiečių literatūra)
Narutis, Pilypas
Narvydas, Pranas
Nauburas, Martynas (Klaipėdos kraštas bei M. Lietuva)
Naujokas, M., ats. plk.
Neveravičius, Fabijonas
Nockiūnas, A., M.I.C.
Novickienė, Birutė
Okunis, Jurgis, inž. arch. (architektūra)
Ostrauskas, Kostas
Padolskis, Vincentas, vyskupas, dr. prof.
Paltarokas, Jonas, prof.
Palubinskas, J.
Palubinskienė – Vedegytė, Nijolė
Paplauskas-Ramūnas, Antanas, dr. prof. (pedagogika)

Paplėnas, Jonas, dr.
Paszkiewicz, Henryk, dr. prof.
Pauliukonis, Pranas (senovės istorija)
Pažemėnas, Juozas, adj. (finansų mokslas ir bankai)
Petraitis, Vytautas, inž., adj.
Petronis, Juozas, dr.
Pikūnas, Justinas, dr.
Pilka, Petras
Plateris, Aleksandras
Povilaitis, Bronius, dr. prof. (žemės ūkio sk. red.)
Prunskis, Juozas, kun. dr. (žurnalistikos sk. red.)
Puzinas, Jonas, dr. prof. (proistorės sk. red.)
Račkus, Aleksandras Mykolas, dr.
Radauskas, Henrikas
Ragauskas, Antanas
Ramonas, Ignas
Rauktys, Juozas, prof. (botanika, miškininkystės sk. red.)
Raulinaitis, Pranas Viktoras, dr.
Razminas, Klemensas, prelatas
Regelis, Konstantinas prof.
Reklaitis, Povilas, dr. (meno istorija)
Remeza, J.
Rimšelis, Viktoras, M.I.C., kun. dr.
Rūkas, Antanas
Rukša, Antanas, dr. prof. (klasikinė senovė)
Rukuiža, Antanas, doc.
Ružaniec-Ružancovas, Aleksandras
Saldukienė, Birutė
Salys, Antanas, dr. prof. (kalbotyros sk. red.)
Santvaras, Stasys
Simutis, Anicetas
Siskinas, Vilius
Skardžius, Pranas, dr. prof.
Skipitis, Rapolas, adv.
Sruoginis, Vincas
Stanka, Vladas, prof.
Stankus, Steponas, dr.
Stapulionis, Antanas, ats. plk.
Stiklorius, J. A. (tarptautinė teisė)
Stravinskas, Petras
† Stukelis, E., prelatas
Sužiedėlis, Antanas
Šapoka, Adolfas, dr. prof.
Šešplaukis, Alfonsas, dr.
Šetikas, Antanas
Šlepetys, Jonas, adv., ats. plk.
Talalas, Jonas
Tercijonas, Vincas, dr.
Tininis, Juozas
Trumpa, Vincas
Urbonas, Oskaras, ats. plk.
Vaičaitis, Justinas
Vaičiulaitis, Antanas
Vaidelys, Jonas
Vaišnora, Juozas, M.I.C., kun. dr. (kat. teologijos sk. red.)
Vaitiekūnas, Vytautas
Vaitkūnaitė, Birutė
Vaitkus, Mykolas, kan.
Valukonis, Jonas
Vardys, Vytautas
Vasaitis, Antanas J., doc.
Vasyliūnas, Izidorius
Vasyliūnienė, Elena
Vasys, Jonas, inž.
Vėbra, Juozas, dr. prof.
Vėbrienė-Židonystė, G., dr.
Vengris, Jonas, dr. prof.
Veselka, V.
Vilčinskas, Juozas
Vyliaudas, Balys
Vilkaitis, Juozas
Vitkus, Balys, prof.
Vizgirda, Viktoras (lietuviai dailininkai)
Žalalis, Klemensas, O. F. M., kun. dr.
Žilevičius, Juozas, L. M., prof. (muzikos sk. red.)

IX TOMO SVARBESNIEJI STRAIPSNIAI

Instrumentas, muzikos (lz. Vasyliūnas)
Instrumentinė muzika (K. Ostrauskas)
Insulinas (S. Kairys)
Integralinis skaičiavimas (J. Galukonis)
Intelektualas (J. Girnius)
Inteligencija (A. Sužiedėlis ir V. Kavolis)
Inteligentas (J. Girnius)
Interglacialas (B. Saldukienė)
Internacionalas (P. Čepėnas, J. Vilčinskas ir J. Kaminskas)
Interregnumas sen. Lietuvos valsybėje (A. Šapoka)
Interviu (J. Prunskis)
Inturkė (A. Bendorius ir Z. Ivinskis)
Inventorius D. L. Kunigaikštystėj (Z. Ivinskis)
Investicijų bendrovės (J. Pažemėnas)
Inžinierius (J. Gimbutas)
Ionas (Ad. Damušis)
Ipatijaus kronika (K. Avižonis)
Ipiltis (J. Puzinas)
Iprotis (P. Skardžius, V. Bieliauskas, E. Vasyliūnienė ir kt.)
Irakas (A. Bendorius)
Iranas (A. Bendorius)
Iranėnų kalbos (A. Salys)
Įrankis (A. Maceina ir M. Gimbutienė)
Įrašas (J. Puzinas)
Irklavimas (A. Keturakis)
IRO (J. A. Stiklorius)
Įrodymas (J. Girnius ir P. Stravinskas)
Ironija (J. Girnius)
Įsikūnijimas (V. Rimšelis)
Įsisenėjimas (Č. Butkys)
Islamas (J. Jakštas ir J. Grinius)
Islandija (V. Siskinas ir J. Lingis)
Ispanija (A. Bendorius, A. Mažiulis, J. Jakštas, A. J. Greimas, J. Kėkštas, A. Laucevičiūtė, A. Kulpavičius, K. Ostrauskas ir J. Girnius)
Įsrutis (A. Bendorius, M. Nauburas ir Z. Ivinskis)
Įstatymas (P. V. Raulinaitis ir V. Rimšelis)
Įstatymų leidyba (P. V. Raulinaitis)
Įstatymų Sargyba (A. Šapoka)
Istorija (V. Trumpa)
Istorijos filosofija (A. Maceina ir J. Girnius)
Istoriniai laikai (V. Trumpa)
Istoriniai šaltiniai (J. Jakštas)
Istorizmas (J. Jakštas ir J. Girnius)
Išijas (D. Jasaitis)
Išlaikymas (Č. Butkys ir A. Mažiulis)
Išlaužas (J. Petronis)
Išmalda (J. Vaišnora)
Išmintis (J. Girnius)
Išradimas (J. Mikaila ir A. Musteikis)

Išraiška (V. Bieliauskas ir Iz. Vasyliūnas)
Išraiškos šokis (B. Vaitkūnaitė)
Italija (A. Bendorius, A. Mažiulis, J. Jakštas, A. J. Greimas, A. Vaičiulaitis, A. Laucevičiūtė, A. Kulpavičius, K. Ostrauskas, J. Girnius ir R. Krasauskas)
Italikų kalbos (A. Salys)
Įterptiniai sakiniai (L. Dambriūnas)
Itzehoes lietuviai (J. Cicėnas)
Ivanauskas, Tadas
Ivanov, Viačeslav Ivanovič (A. Čipkus)
Įvardis (L. Dambriūnas)
Yverdono lietuviai (J. Gliauda ir J. Vaičaitis)
Iwaszkiewicz, Jarosław
Ivinskis, Laurynas (Vl. Kulbokas)
Izoliacionizmas (V. Vardys)
Izraelis (A. Bendorius ir P. Pauliukonis)
Iždas sen. Lietuvoje (A. Šapoka)
Iždininkas sen. Lietuvoje (A. Šapoka)
Įžemis (J. Gimbutas)
Jablonskis, Jonas (P. Skardžius)
Jachta (L. Balsys)
Jacobsen, Jens Peter (J. Lingis)
Jadvyga, Jogailos žmona (Z. Ivinskis)
Jagić Vatroslav (P. Skardžius)
Jagomastas, Enzys (M. Anysas)
Jaknavičius, Jonas (Z. Ivinskis)
Jakševičius, Algirdas (J. Blekaitis)
Jaltos konferencija (V. Vaitiekūnas)
Janáček, Leo (K. Ostrauskas)
Janapolė (Z. Ivinskis)
Jangcekiangas (S. Kolupaila)
Jankus, Jurgis (A. Vaičiulaitis)
Jankus, Martynas (M. Anysas ir redakcija)
Janonis, Julius (A. Rūkas)
Jansenizmas (A. Baltinis ir A. J. Greimas)
Janulaitis, Augustinas (V. Alseika ir A. Plateris)
Januševičius, Povilas (J. Vaišnora)
Japonija (V. Siskinas, A. Mažiulis, J. Jakštas, A. J. Greimas, J. Tininis, A. Laucevičiūtė, B. Vaitkūnaitė)
Jaroslavai, rusų kunigaikščiai (K. Avižonis)
Jarovizacija (J. Vengris)
Jasinskis, Jokūbas (P. Čepėnas)
Jaspers, Karl (J. Girnius)
Jašiūnai (V. Kulbokienė)
Jauja (J. Gimbutas ir A. Mažiulis)
Jaunimas (V. Kavolis)
Jaunimo psichologija (J. Pikūnas)
Jaunimo sąjūdžiai Lietuvoje (K. J. Čeginskas)
Jaunius, Kazimieras (P. Skardžius)
Jaunoji Lietuva (J. Paplėnas)
Jaunsudrabiņš, Janis (H. Nagys)
Jaunųjų Ūkininkų Rateliai (J. Meiliūnas, B. Vyliaudas ir redakcija)
Jaunutis (H. Paszkiewicz)
Jausmas (V. Bieliauskas)
Jaustukas (P. Skardžius)
Jautis sen. religijose (M. Gimbutienė)
Javai (V. Manelis ir J. Puzinas)
Jazdai (J. Puzinas)
Jefferson, Thomas (V. Trumpa)
Jeleniavas (A. Bendorius ir J. Puzinas)
Jelskis, Kazimieras (P. Reklaitis)
Jenos planas (A. Paplauskas-Ramūnas)
Jeronimas (J. Vaišnora ir P. Reklaitis)
Jeronimas Pragiškis (A. Šapoka ir J. Jakštas)
Jeroschin, Nikolaus (Z. Ivinskis)
Jeruzalė (V. Padolskis ir P. Reklaitis)
Jesenin, Sergej Aleksandrovič (J. Blekaitis)
Jėzuitai (A. Liuima ir redakcija)
Jėzus Kristus (V. Rimšelis, A. Šešplaukis ir P. Reklaitis)
Jiesia (S. Kolupaila)
Jieznas (A. Bendorius, Z. Ivinskis ir K. Ališauskas)
Jobas (J. Vaišnora ir P. Reklaitis)
Jodas (P. Jucaitis ir S. Kairys)
Jodelė, Pranas (Ad. Damušis)
Jogaila (Z. Ivinskis ir A. Salys)
Jogailaičiai (Z. Ivinskis)
Jogailos univ. Krokuvoje (R. Krasauskas)
Joyce, James (A. Landsbergis)
Jonas Krikštytojas ir Jonas evangelistas apaštalas (J. Vaišnora ir P. Reklaitis)
Jonai, popiežiai (J. Vaišnora)
Jonas Kazimieras (V. Trumpa)
Jonai, Maskvos didieji kunigaikščiai (K. Avižonis)
Jonas iš Lietuvos kunigaikščių (R. Krasauskas)
Jonava (A. Bendorius, Z. Ivinskis ir kt.)
Joniečiai (A. Rukša)
Jonynas, Ignas (V. Trumpa)
Jonynas, Vytautas Kazimieras (P. Jurkus)
Joninės (J. Balys)
Joniškėlis (A. Bendorius, K. Ališauskas ir A. Stapulionis)
Joniškis (A. Bendorius, J. Diamentis ir Z. Ivinskis)
Jono bažnyčia Vilniuje (P. Reklaitis ir A. Kulpavičius)
Jonuškaitė, Vincė (J. Žilevičius)
Jordaens, Jacob (P. Reklaitis)
Jordanas, upė ir valstybė (A. Bendorius ir V. Siskinas)
Josvainiai
Jotvingiai (A. Salys)
Jozefavičiai (V. Trumpa)
Jozefinizmas (P. Čepėnas)
Jucevičius, Liudvikas Adomas (V. Maciūnas)
Jugendstil (P. Reklaitis)
Jugoslavija (A. Bendorius ir P. Čepėnas)
Juknevičius, Romualdas (J. Blekaitis)
Julijonos, Algirdo ir Vytauto žmonos (Z. Ivinskis)
Julijai, popiežiai (J. Vaišnora)
Jung, Carl Gustav (A. Baltinis)
Jungas (J. Lingis ir A. Mažiulis)
Jünger, Ernst (A. Čipkus)
Jungingen, Konrad ir Ulrich, vok. ordino didieji magistrai (Z. Ivinskis)

A = Amperas (Ampère)
a. = amžius
adm. = administracija, -inis
adv. = advokatas
ag. = anglų, -iškai
agr. = agronomija, agronomas
a. j. = arklio jėga
akad. = akademija, -ikas, -inis
alb. = albanų, -iškai
am. = amerikiečių, -iškai
apg. = apygarda
apl. = apylinkė
aps. = apskritis
ar. = arabų, -iškai
aram. = aramėjų, -iškai
arch. = architektūra, architektas
arkiv. = arkivyskupas
arm. = armėnų, -iškai
as. = asirų, -iškai
asist. = asistentas
asm. = asmenvardis
at. sv. = atominis svoris
aukšt. = aukštaičiai, -ių, -iškai
av. = Avestos, avestiškai
bdv. = būdvardis
b. g. = bendroji giminė
brėž. = brėžinys
b.r.t. = brutto registrinė tona
buv. = buvęs, -usi
b-vė = bendrovė
bžk. = bažnytkaimis
bžn. = bažnyčia
chem. = chemija, -inis
cm = centimetras
Co. = Company ‚kompanija'
ctr. = centneris
č. = čekų, -iškai
D. = Didysis, Didžioji
d. = diena, -os
dek. = dekanas
deš. = dešinysis, -ioji
did. = didysis
dipl. = diplomas, -uotas, -inis
dir. = direktorius
d-ja = draugija
dkv. = daiktavardis
D.L.K. = Didysis Lietuvos Kunigaikštis
doc. = docentas
dol. = doleris
dpt. = departamentas
dr. = daktaras (mokslo laipsnis)
ds. = daugiskaita
dv. = dvaras
erdm = erdvėmetris
egz. = egzempliorius, -ių, -iai
e. o. = ekstraordinarinis
est. = estų, -iškai
ev. = evangelikas, -ų
ež. = ežeras
fak. = fakultetas
fort. = fortepijonas
g = gramas
g. = gimė
gen. = generolas
germ. = germanų, -iškai
gyd. = gydytojas
gimn. = gimnazija
gyv. = gyventojas
gl. = galininkas
glžk. = geležinkelis
got. = gotų, -iškai
gr. = graikų, -iškai
gub. = gubernija, gubernatorius
gud. = gudų, -iškai
h = lot. hora ‚valanda'
ha = hektaras
hebr. = hebrajų -iškai
ide. = indoeuropiečiai, -čių
įk. = įkurtas
imp. = imperatorius, imperija
įn. = įnaginninkas
ind. = indų, -iškai
inst. = institutas
inž. = inžinierius, inžinerija
isp. = ispanų, -iškai
įst. = įsteigtas, -i, -os
išsp. = išspausdintas, -ino
it. = italų, -iškai, italikų
įv. = įvardis
jap. = japonų, -iškai
j. l. = jūros lygis
jm. = jūrų mylia, jūrmylė
jnt. = jungtukas
jst. = jaustukas
k. = kaimas; kalba
kair. = kairysis
kan. = kanauninkas
kat. = katalikas, -ų
kg = kilogramas
kl. = klasė
km = kilometras
km. = kilmininkas
kng. = kunigaikštis, -tė
komp. = kompozitorius, kompozicija
korp. = korporacija, -inis
kpt. = kapitonas
kt. = kiti, -ų
k-tė = kunigaikštystė
ktm = kietmetris
kun. = kunigas
kW = kilovatas
kWh = kilovatinė valanda
l = litras
lat. = latvių, -iškai
LB = Lietuvių Bendruomenė
LE = Lietuvių Enciklopedija
lenk. = lenkų, -iškai
liet. = lietuvių, -iškai
lyg. sv. = lyginamasis svoris
liut. = liuteronas, -ų

lot. = lotynų, -iškai
ltn. = leitenantas
LU = Lietuvos Universitetas
M. = Mažasis, -ji (pvz. M.Lietuva)
m = metras
mi. = mirė; metai, -ais
med. = medicina; medikas
mėn. = mėnuo
m. g. = moteriškoji giminė
mil. = milijonas
min. = minutė
m-ja = ministerija
mjr. = majoras
mkm. = maksimumas, maksimalus
mkt. = mokytojas, -a
m-la = mokykla
mm = milimetras
mnm. = minimumas, minimalus
mst. = miestas
mstl. = miestelis
muz. = muzika, -inis, -ikas
N. = Naujasis, -oji, -ieji, -osios
nd. = naudininkas
n. g. = niekatroji giminė
nr. = numeris
n.r.t. = netto registrinė tona
nrvg. = norvegų, -iškai
ol. = olandų, -iškai
ord. = ordinarinis
org. = organizacija, -inis
ork. = orkestras
p. = pietų, -inis
par. = parapija
pav. = paveikslas
pirm. = pirmininkas
plg. = palyginkite
plk. = pulkininkas
pn. = panašus, -iai
po Kr. = po Kristaus gimimo
pop. = popiežius
pr. = prūsų, -iškai
p. r. = pietų rytų, pietryčių
prc. = prancūzų, -iškai
prel. = prelatas
pr. Kr. = prieš Kristaus gimimą
prl. = prielinksnis
prof. = profesorius
prot. = protestantas, -ų, -iškai
prs. = persų, -iškai
prtg. = portugalų, -iškai
prv. = prieveiksmis
psl. = puslapis
p. v. = pietų vakarų, pietvakarių
pvz. = pavyzdys, pavyzdžiui
r. = rytų, -inis
red. = redaktorius; redagavo
rom. = romėnų, romanų, -iškai
rus. = rusų, -iškai
S. = Senasis, -oji, -ieji, -osios
sek. = sekundė
sem. = seminarija
sekr. = sekretorius
sen. = senovės, -inis
s-ga = sąjunga
sk. = skyrius
skr. = sanskrito, -iškai
skv. = skaitvardis
sl. = slavų, -iškai
spv. = slapyvardis
st. = stotis
styg. = styginis
stp. = santrumpa
stud. = studentas, -ų
suom. = suomių, -iškai
sva. = senovės vokiečių aukštaičių
š. = šiaurės, -inis
šm. = šauksmininkas
šv. = šventas, šventasis
švč. = švenčiausias, -ia
šved. = švedų, -iškai
t = tona
t. = tomas
techn. = technika, techninis
temp. = temperatūra
teol. = teologija
t.y. = tai yra
tot. = totorių, -iškai
t. p. = tas pats; ten pat
tr. = tark
trm. = tarmybė; tarminis, -iškai
tt. = tomai; tolimesnieji puslapiai
turk. = turkų, -iškai
ukr. = ukrainiečių, -iškai
univ. = universitetas
V = voltas
v. = vakarai, -ų, -inis
vad. = vadinamasis, -oji
v-ba = valdyba
val. = valanda
vd. = vardininkas
VDU = Vytauto D. Universitetas
ved. = vedėjas
vg. = vengrų, -iškai
v. g. = vyriškoji giminė
vid. = vidutinis
vidr. = vidurinis, -ė
vyr. = vyriausias, vyresnysis
virš. = viršininkas
vysk. = vyskupas
vkž. = veiksmažodis
vls. = valsčius
vok. = vokiečių, -iškai
v. pirm. = vicepirmininkas
vs. = vienaskaita
vsd. = viensėdis, vienkiemis
vst. = valstybė
vt. = vietininkas
VU = Vilniaus Universitetas
vva. = viduramžių vokiečių aukštaičių
vvž. = viduramžių vokiečių žemaičių
vž. = vokiečių žemaičių
W = vatas
Ž. = Žemasis, -oji
žem. = žemaičių, -iškai
žr. = žiūrėk
ŽŪA = Žemės Ūkio Akademija

IX TOMO STRAIPSNIŲ AUTORIŲ PARAŠŲ SANTRUMPOS

A. B. : A. Bendorius
A. Blt. : A. Baltinis
A. Č. : A. Čipkus
Ad. D. : Ad. Damušis
A. Gnt. : Alg. Gintautas
An. Gnt. : Andrius Gintautas
A. J. Grm. : A. J. Greimas
A. J. Vs. : A. J. Vasaitis
A. Kč. : A. Kučas
A. Klp. : A. Kulpavičius
A. Kt. : A. Keturakis
A. L. : A. Landsbergis
A. Lc. : A. Laucevičiūtė
A. Lm. : A. Liuima
A. Mc. : A. Maceina
A. M. R. : A. M. Račkus
A. Mst. : A. Musteikis
A. Mž. : A. Mažiulis
A. Nck. : A. Nockiūnas
A. Plt. : A. Plateris
A. P.–R. : A. Paplauskas-Ramūnas
A. Rk. : A. Rūkas
A. Rkš. : A. Rukša
A. Rkž. : A. Rukuiža
A. Ržc. : A. Ružaniec-Ružancovas
A. S. : A. Salys
A. Stp. : A. Stapulionis
A. Sž. : A. Sužiedėlis
A. Š. : A. Šapoka
A. Špl. : A. Šešplaukis
A. Štk. : A. Šetikas
A. Vč. : A. Vaičiulaitis
B. Bbr. : B. Babrauskas
Br. Kv. : Br. Kviklys
B. M. : B. Mickevičius
B. Nov. : B. Novickienė
Br. P. : Br. Povilaitis
B. Sld. : B. Saldukienė
B. V. : B. Vaitkūnaitė
B. Vld. : B. Vyliaudas
Č. Btk. : Č. Butkys
Č. M. : Č. Masaitis
D. Js. : D. Jasaitis
E. Bnk. : E. Binkis
E. Stk. : E. Stukelis
E. V. : E. Vasyliūnienė
G. J. Lz. : G. J. Lazauskas
G. Ž.-V. : G. Židonytė-Vėbrienė
H. N. : H. Nagys
H. P. : H. Paszkiewicz
Ig. K. : Ig. Končius
Ig. R. : Ig. Ramonas
Iz. V. : Iz. Vasyliūnas
J. A. St. : J. A. Stiklorius
J. B. : J. Balys
J. Bl. : J. Blekaitis
J. Bs. : J. Brazauskas
J. C. : J. Cicėnas
J. Dbr. : J. Dobrovolskis
J. Dmt. : J. Diamentis
J. G. : Juozas Girnius
J. Gbr. : J. Gabrys
J. Gbt. : J. Gimbutas
J. Gld. : J. Gliauda
J. Gr. : J. Grinius
J. Grb. : J. Grabauskas
J. Gtk. : Juozas Gutauskas
J. J. : J. Jakštas
J. K. : J. Kėkštas
J. Kč. : J. Kačinskas
J. Km. : J. Kaminskas
J. Kp. : J. Kaupas
J. Kzn. : J. Kiznis
J. L. : J. Leonas
J. Lng. : J. Lingis
J. Mkl. : J. Mikaila
J. Mln. : J. Meiliūnas
J. Mot. : J. Motiejūnas
J. O. : J. Okunis
J. P. : J. Puzinas
J. Pkn. : J. Pikūnas
J. Plt. : J. Paltarokas
J. Ppl. : J. Paplėnas
J. Pr. : J. Prunskis
J. Ptr. : J. Petronis
J. Pžm. : J. Pažemėnas
J. Rkt. : J. Rauktys
J. Rm. : J. Remeza
J. Šlp. : J. Šlepetys
J. Tl. : J. Talalas
J. Tn. : J. Tininis
J. V. : J. Vaišnora
J. Vbr. : J. Vėbra
J. Vč. : J. Vaičaitis
J. Vkt. : J. Vilkaitis
J. Vlč. : J. Vilčinskas
J. Vlk. : J. Valukonis
J. Vng. : J. Vengris
J. Vs. : J. Vasys
J. Ž. : J. Žilevičius
K. Al. : K. Ališauskas
K. Avž. : K. Avižonis
K. Brd. : K. Bradūnas
K. Brn. : K. Barėnas
K. J. Čg. : K. J. Čeginskas
K. Mck. : K. Mockus
K. O. : K. Ostrauskas
K. Rg. : K. Regelis
Kl. Ž. : K. Žalalis
L. A. : L. Andriekus
L. Bls. : L. Balsys
L. D. : L. Dambriūnas
L. Drg. : L. Dargis
M. Ans. : M. Anysas
M. Č. : M. Čyvas
M. Gbt. : M. Gimbutienė
M. Y. : M. Yčas
M. Nb. : M. Nauburas
O. Urb. : O. Urbonas
P. Č. : P. Čepėnas
P. Dr. : P. Drąsutis
P. Jc. : P. Jucaitis
P. Jrk. : P. Jurkus
P. Mld. : P. Maldeikis
P. Mžk. : P. Mažeika
P. N. : P. Narutis
P. P. : P. Pilka
P. Plk. : P. Pauliukonis
P. Rkl. : P. Reklaitis
P. S. : P. Skardžius
P. Str. : P. Stravinskas
P. V. R. : P. V. Raulinaitis
R. Bdr. : R. Budreika
Rd. : redakcija
R. Krs. : R. Krasauskas
S. K. : S. Kolupaila
S. Jkb. : S. Jakubickas
S. Krs. : S. Kairys
St. S. : St. Santvaras
S. Stn. : S. Stankus
V. Als. : V. Alseika
V. A. Br. : V. A. Braziulis
Vyt. B. : V. Bieliauskas
V. Čp. : V. Čepas
V. Čž. : V. Čižiūnas
V. Dn. : V. Doniela
V. Gdž. : V. Gidžiūnas
V. Klb. : V. Kulbokienė
Vl. Klb. : V. Kulbokas
V. Kv. : V. Kavolis
V. Mc. : V. Maciūnas
V. Mn. : V. Manelis
V. Pd. : V. Padolskis
V. Ptr. : V. Petraitis
V. Rmš. : V. Rimšelis
V. Skn. : V. Siskinas
V. Srg. : V. Sruoginis
V. Trp. : V. Trumpa
V. Vrd. : V. Vardys
V. Vs. : V. Veselka
V. Vt. : V. Vaitiekūnas
Z. I. : Z. Ivinskis

I, Į, Y

Instrumentalizmas J. Dewey (žr.) atstovaujama pragmatizmo kryptis, laikanti logines ir etines normas priemonėmis, arba įrankiais, prisitaikyti besikeičiančioms aplinkos sąlygoms. Žr. Pragmatizmas.

Instrumentas (lot.) 1. sudėtingas įrankis kuriam nors veiksmui atlikti, techniniams bei moksliniams matavimams ar stebėjimams vykdyti ir pn.

2. M u z i k o s i. yra kiekvienas įrankis, priemonė ar mechanizmas, su kurio pagalba perteikiamas mūsų vidinis muzikos pasaulis konkrečiais garsais. Muzikos i. skiriama trys pagrindinės grupės pagal tai, kokiu būdu išgaunamas garsas: stygomis, pūtimu ar mušimu. Pagal tai jie vadinami a. styginiais i., arba chordofonais (gr. chordos ‚styga' ir phōnē ‚garsas'), b. pučiamaisiais i., arba aerofonais (gr. aeros ‚oras, vėjas'), kurie gali būti mediniai ir variniai ir c. mušamaisiais i., arba idiofonais (gr. idios ‚pats') ir membranofonais (lot. membranum ‚oda, žievė'). Muzikos i. yra labai primityvių ir labai sudėtingų. Jų buvo ir yra nepaprasta daugybė. Laikui bėgant, jie nuolat kinta, vieni nyksta, kiti atsiranda. Kiekviena epocha ir kiekviena kultūra turi savitus muzikos i. Net kiekvienoje tautoje randame jai būdingus i. Daugelį muzikos i. žinome iš užrašytų paminklų. Pvz. Biblijoje randame suminėtus žydų muzikos i. Senovės Egipto ir Babilonijos muzikos i. mums paryški iš užsilikusių ano meto bareljefų. Graikų ir romėnų vartoti i. žinomi iš muzikos traktatų. Daugelio instrumentų iliustracijas randame įvairiuose viduramžių rankraščiuose. Šiuo atžvilgiu ypatingą dėmesį patraukia ispanų Codex de Cantigas (XIII a.). Keletas muzikos i. užfiksuota XV–XVI a. dailininkų paveiksluose (Van Eyck, Memling). Vėlesniam laikui yra eilė rašytų darbų: S. Virdung ‚Musica getutscht' 1511, M. Agricola ‚Musica instrumentalis deudsch' 1525, M. Praetorius ‚Syntagma musicae' 1618. Turtingą muzikos i. rinkinį (381 vienetas) paliko Anglijos karalius Henrikas VIII. Vėlesni i. jau randami įvairiuose muziejuose. Šiandien vyrauja šie i.: vargonai, fortepijonas, styginiai — smuikas, altas, violončelė, kontrabasas, arfa; pučiamieji mediniai — fleita, obojus, klarnetas, fagotas; pučiamieji variniai — dūda, valtorna, trombonas, tūba; mušamieji — timpanai arba litaurai, būgnas (didysis ir mažasis), triangelis, lėkštės, gongas. Muzikos i. gausumu pasižymi egzotiniai kraštai. Lietuvių tautiniu i. laikomos kanklės (žr.).

K. Schlessinger, A Bibliography of Musical I. and Archeology 1912; *C. Sachs,* Reallexikon der Musik-I. 1913; ('') Handbuch der Musikinstrumentenkunde 1930; ('') The History of Musical I. 1940; *F. W. Galpin,* A Textbook of European Musical I, 1937; *A. E. Wier,* The Macmillan Encyclopedia of Musical I. 1938; *N. Bessaroboff,* Ancient European Musical I. 1940. *Iz. V.*

Instrumentinė muzika, priešingai vokalinei (žr.), yra tik muz. instrumentais atliekama muzika. Kadangi mišrioje (instrumentais ir balsais atliekamoje) kompozicijoje vokalinis elementas įprasta laikyti svarbesniąja kūrinio dalimi, todėl tokios mišrios kompozicijos (oratorijos, kantatos, operos ir t.t.) yra priskiriamos prie vokalinės muz. Pagal instrumentų skaičių ir jų sudėtį, i.m. skirstoma į a n s a m b l i n ę (kamerinė ir orkestrinė muz.) ir s o l i n ę (fortepijono, vargonų ir t.t.) muziką.

I.m. vaidmuo (santykyje su vokaline muz.) muzikos istorijos raidoje nėra buvęs vienodas. 1250–1600 laikotarpy, aiškiai vyraujant vokalinei muz., i.m. nebuvo savarankiška, tenkinosi tik šalutiniu bei įvedamuoju (ar palydimuoju) vaidmeniu. Tačiau jau XVI a. palengva išryškėjo šios svarbesnės i.m. rūšys: įvairūs instrumentiniai šokiai, ricercare, fantazija, kancona (canzona), preliudas, tokata (toccata), variacijos ir kt. 1600–1750 laikotarpyje i.m. vaidmuo pasiekė vokalinės muz. lygmens. Tuo metu iškilo šios dažniau sutinkamos i.m. rūšys: kamerinėje muz. — bažnytinė sonata (it. sonata da chiesa), kamerinė sonata (it. sonata da camera), trio sonata; orkestrinėje muzikoje – operinė uvertiūra, siuita, concerto grosso; vargonų ir klavikordo muzikoje — fuga, chaconne su passacaglia ir kt. Po 1750 (pradedant jau kiek anksčiau J. S. Bacho kūryba) i.m. palengva ėmė nustelbti vokalinę muz. ir, artėjant į mūsų laikus, aiškiai paveržė jos vyravimą. Šiame laikotarpyje susiformavo mums šiandien daugiausia pažįstamos i.m. rūšys: kamerinėje muz. — styg. kvartetas ir kiti naujosios kamerinės muz. deriniai, smuiko sonata; orkestrinėje muz. — sim-

fonija, simfoninė poema; fortepijono muzikoje — sonata, charakteriniai kūriniai (vok. Charakterstücke, t.y. bagatelė, impromptu, moment musical, capriccio, daina be žodžių, noktiurnas, etiudas ir t.t.) ir kt.

W. J. v. Wasielewski, Geschichte der Instrumentalmusik im 16. Jhr. 1878; *L. Torchi,* La musica istrumentale in Italia nei secoli XVI, XVII e XVIII 1901; *O. Klauwell,* Die Formen der Instrumentalmusik ²1918; *G. R. Hayes,* Musical Instruments and Their Music 1500–1750, 2 tt., 1928–30; *L. Schrade,* Die handschriftliche Überlieferung d. ältesten Instrumentalmusik 1931; *E. H. Meyer,* Die mehrstimmige Spielmusik des 17. Jhr. in Nord- und Mitteleuropa 1934; *R. v. Tobel,* Die Formenwelt der klassischen Instrumentalmusik 1935; *P. Lindfors–C. A. Moberg–S. E. Svensson,* Musikens instrumentala former 1943; *J. Jacquot,* (red.), La musique instrumentale de la renaissance 1955. *K.O.*

Insubordinacija (lot.) nepaklusimas viršininkams, ypačiai kariuomenėje, kur jis aštriai baudžiamas kaip karinės drausmės pažeidimas.

Insubrai keltų giminė š. Italijoje, turėjusi savo sostine dabartinį Milaną (lot. Mediolanum).

Insufliacija (lot.) garų, dujų, oro ar kurios nors pulverizuotos medžiagos įpūtimas į įvairias kūno tuštumas (plaučius, tarppleurinę tuštumą, Falopijaus vamzdžius ir kt.).

Insulinas (iš lot. insula ‚sala') hormonas, gaminamas kasos vad. Langerhanso salelių beta celių ir turįs savo funkcija reguliuoti organizme angliavandenių apykaitą, t.y. cukraus perėjimą į riebalus, redukuojant gliukozės kiekį kraujuje. Organizmui stokojant i., cukraus perteklius pakliūva į šlapimą, o taip pat nusėda širdies raumenyse. Tai ir yra diabeto (žr.) ligos priežastis. I. tuo būdu yra specifinis vaistas diabetui gydyti. Pirmieji von Mehring ir Minkowsky 1890 pastebėjo, kad, pašalinus kasos liauką, šunys rodo diabeto simptomus. Banting ir Best 1922 pagamino kasos ekstraktą, įgalinantį pašalinti diabeto simptomus gyvuliuose ir žmoguje. Abel su bendradarbiais 1926 pagamino kristalinį i. I. cheminė formulė $C_{45}H_{69}O_{14}N_{11}S.H_2O$.I. yra baltymas, kurio molekulinis svoris yra 12.000. Jis kristalizuojasi iš tirpalų, turinčių Zn, Ni, Cd ar Co jonų. I. yra pastovus rūgščiame tarpe ir nepastovus šarminiame. I. gaminamas ekstraguojant susmulkintas galvijų ar kiaulių kasos liaukas acetonu, metilo ar etilo alkoholiu ir tinkama neorganine rūgštimi. Nuo palydovinių medžiagų jis gryninamas frakcinės precipitacijos ir adsorbcijos būdais. Eilė įvairuojančių gamybos būdų yra apsaugota atitinkamais patentais. Lietuvoje i. gamino Maisto fabrikas Kaune.

Duodamas į vidų, i. nėra veiklus, nes šiuo atveju jis suskyla, veikiant virškinamojo trakto enzimams. Įšvirkštas po oda, diabeto atveju, i. sunormalina gliukozės kiekį kraujuj, sustabdo ketoninių junginių iš riebalų susidarymą ir baltymų irimą. Injekcijos būna 10, 20, 40, 80 ir 100 i. vienetų stiprumo viename cm^3. 1 vienetas lygus $1/_{22}$ mg kristalinio i. veikimui. Dozė yra 10–100 vienetų pagal reikalą. Pavojaus (pvz. diabeto komos) atveju i. įšvirkščiamas į venas. Lėtesniam ir ilgesniam veikimui pasiekti vartojami i. junginiai su kitais baltymais ir cinko chloridu (globino cinko i., protamino cinko i.). Iš šių junginių i. lėčiau atsipalaiduoja, ir todėl galima įvesti didesnes jo dozes ir tuo būdu žymiai sumažinti injekcijų skaičių dienoje. Žr. Diabetas.

R. Abderhalden, Hormone 1952; *H. Malten,* Die Insulin-Behandlung ³1953. *S.Krs.*

In summa (lot.) iš viso, vienu žodžiu, trumpai.

Insurekcija (lot. insurrectio) liaudies, tautos sukilimas prieš vyriausybę.

Insurgentai (lot.) sukilėliai, sutelktinai pasipriešiną prieš esamąją valdžią.

Inta Sov. Rusijos vietovė Komių respublikoje, 250 km į pietvakarius nuo Vorkutos, 25 km į pietus nuo Pečoros deš. intako Usos. Čia didžiuliai akmens anglies ištekliai, kuriems eksploatuoti sovietų vyriausybė įsteigė priverstinų darbų stovyklą. Pagal 1955 X iš ten paleistųjų vok. karo belaisvių teigimus, I. stovykloje patalpinta ir daug lietuvių, kurių transportai atvykdavo iš įvairių Lietuvos vietų; pvz. 1953 viename transporte buvo daugiausia studentai ir moksleiviai, kilę iš Vilniaus, Kauno ir Ukmergės miestų ir jų apylinkių. 1955 VIII stovykloje įvyko politinių kalinių riaušės prieš kriminalinius, stovykloje einančius įvairias vyresniųjų pareigas ir pasižyminčius nepaprastu žiaurumu. Riaušių metu žuvo 20 politinių kalinių, iš kurių 9 lietuviai. Artimiausioji Intos kaimyninė vietovė yra 50 km į pietus Ochtonyj Post. *A. B.*

Intaglio (it.) 1. įdubaus reljefo gema (žr.), paprastai nešiojama kaip žiedo akutė. I. įspaustas minkšton medžiagon, pvz. į molį ar vašką, palieka iškilaus reljefo įspaudą. Senovės Rytuose, Kretoje ir archainėje Graikijoje i. buvo plačiai paplitęs. Daugumas antikinių i. yra išpiaustyti brangakmenyje, bet yra i. ir metalo (aukso), stiklo, Egipte fajanso bei kitų pigesnių medžiagų. Nuo IV a. pr. Kr. Graikijoje ir Romoje pasirodė pūpsanti gema, vad. kamėja, kuri tačiau i. visiškai neišstūmė. I. principu yra pagaminti viduramžių ir naujųjų laikų metaliniai antspaudai, įspaudžią vaške ar popieriuje iškilą reljefą.

2. Metodas, vartojamas ornamentų ar figūrų iškalime, išpiaustyme ar išraižyme akmenyje ar kitoje kietoje medžiagoje, kada išpiaustytos formos neiškyla virš medžiagos paviršiaus. Šia prasme i. yra priešybė reljefui.

3. Žr. Giliaspaudė.

Intakas šalutinė upė, kuri jungia savo vandenis prie vyriausios upės. I. gali būti kairieji ir dešinieji, žiūrint pagal vyriausios upės kryptį, pasroviui. Hidrografija laiko vyriausia upe tą, kuri yra ilgiausia baseine, kuri turi didesnį baseino plotą ligi santakos, ar kurios vid. vandens debitas yra didesnis, kaip intakų. Žmonių duoti upėms vardai kartais prieštarauja tam dėsniui. Taip, Usa yra 80 km ilgesnė, kaip Nemunas ligi santakos, jos baseino plotas ir debitas yra 11 kartų didesni, kaip Nemuno aukštupio, tačiau žmonės laiko Usą deš. Nemuno i. Kitur žmonės nesutaria, kaip vadinti upę žemiau santakos: Bugo žemupį žemiau Narevo deš. kranto gyventojai vadina Narevu. I. reikšmei palyginti gaminama baseino schema (žr. Nemuno baseino schema LE II, 248). *S.K.*

Intapas (lot. naevus pigmentosus) apgamas, įgimtas ar vėliau atsiradęs odos auglys. I. yra dviejų rūšių. Vieni jų atsiranda iš hipertrofuotų kraujo ar limfos indų, kiti — iš epidermės arba jungiamojo ar net dirgsninio audinio. I. gali būti įvairaus didumo — nuo aguonos grūdo iki plaštakos. Jie gali būti pavieniai ar grupiniai. Jų spalva priklauso nuo pigmentų, ji įvairuoja nuo šviesiai gelsvos iki šokoladiškai rudos. Paprastai i. kiek padidėja pirmaisiais gyvenimo metais. I. gali būti visose kūno srityse. Sveikatai jie nėra pavojingi, bet retkarčiais jie gali duoti pradžią piktybiniam augliui. I. pašaliniai elektrolize, taip pat chirurginiu keliu.—Mūsų liaudyje buvo tikima, kad daug i. turįs vaikas bus turtingas ir laimingas. *D.Js.*

Intarpas (lot. infix) žodžio sudaromasis elementas, vad. formantas (žr.). Ide. kalbos težino vieną n intarpą, pvz. liet. k. esamojo laiko veiksmažodinėse lytyse r a n d a, s e n k a, t e n k a, s m u n k a; lot. i u n g o, skr. y u n j á t i. Čia n vadinamas įtarpu todėl, kad jis yra įsiterpęs tik vienoje žodžio lytyje, bet jo nėra kitose to paties žodžio lytyse, pvz. r a d o, s e k o, t e k o, s m u k o. *L.D.*

Intarsija (it. intarsio) mozaikai artimas medinių daiktų paviršiaus dekoravimo būdas, žinotas senovėje ir viduramžiais, bet ypač populiarus italų renesanso metu.

Intef Tebu princai, kuriems pavyko paimti suskilusį Egiptą ir vėl jį suvienyti po vieno faraono valdžia. I. buvo XI dinastijos kūrėjai, ir tuo vardu valdė trys valdovai (XXII–XXI a. pr. Kr.).

Integracija (lot. integer ‚pilnas, neliestas') 1. kurių nors dalių sujungimas į visumą; organiškas jungimasis į kurią nors visumą; vyksmas, kuriuo iš priešybių tarpusavio derinimosi einama į naujos vienybės sukūrimą.

2. V i s u o m e n i n i u o s e m o k s l u o s e i. vadinamas bet kuris visuomeninis, politinis ar ūkinis vienijimo vyksmas, taip pat ir bet kurios naujai laimėtos teritorijos ar naujai iškilusio visuomenės sluoksnio darnus vidinis įjungimas į visumą. Pirmasis sociologiškai i. terminą vartojo A. Schäffle (Bau u. Leben des sozialen Körpers 21896) atskirų individų ar grupių socialinio suartėjimo prasme. Vėliau R. Smend populiarino i. terminą savo valstybės teorija (Verfassung u. Verfassungsrecht 1928), kad valstybė yra ne sustingęs junginys, o ‚gyvenimo visuma', kurioje vyksta nuolatinis vidinis derinimasis, teisiškai normuojamas konstitucijų keitimu. Dažnai i. terminas vartojamas ir tautinės mažumos ar emigrantų įsijungimo į krašto gyvenimą prasme.

3. P s i c h o l o g i j o j e i. vadinamas būdingas atskirų funkcijų susilydimas į vieną biopsichinę visumą. Šiaip suprastos i. pagrindu E. Jaensch grindė savo tipologiją. Žr. Jaensch, Erich.

4. M a t e m a t i k o j e i., arba integravimas, yra ieškojimas duotosios funkcijos integralo (žr. Integralinis skaičiavimas).

Integrafas (lot.-gr.) mechaniškas prietaisas plotams matuoti, aprėžtiniams integralams apytiksliai apskaičiuoti.

Integralas (lot. integralis) funkcija, gaunama kaip rezultatas veiksmo, atvirkščio diferencijavimui. Žr. Integralinis skaičiavimas.

Integralinis skaičiavimas matematikos šaka, kurios svarbiausias tyrimo objektas yra i n t e g r a l a s. Tegu funkcija $y=f(x)$ vienareikšmė ir tolydinė intervale nuo $x=a$ iki $x=b$, $a<b$. Argumento kitimo intervalą nuo a iki b suskirstome į n dalis. Vienos tokios dalies ilgį pažymime Δx_i, dalinio intervalo vieną argumento reikšmę — x_i, atitinkamą funkcijos reikšmę — $f(x_i)$. Sandauga $f(x_i)\Delta x_i$ yra nykstamas dydis, kai Δx_i artėja nuliui. Nykstamų dydžių sumą:

$$f(x_1)\Delta x_1+f(x_2)\Delta x_2+\ldots+f(x_n)\Delta x_n,$$

arba sutrumpintai $\sum f(x_i)\Delta x_i$, kai n be galo didėja, vadiname funkcijos f(x) a p r ė ž t i n i u integralu nuo a iki b ir rašome:

$$\lim_{n\to\infty}\sum f(x_i)\Delta x_i=\int_a^b f(x)dx.$$

Integralo ženklas yra stilizuota pirmoji sumos raidė. Skaičius a — apatinė, skaičius b — viršutinė integravimo riba. Sandauga $f(x_i)\Delta x_i$ geometriškai lygi plotui stačiakampio, kurio kraštinės: $f(x_i)$ ir Δx_i. Nykstamų plotų suma $\sum f(x_i)\Delta x_i$, kai n be galo didėja, arba aprėžtinis integralas, geometriškai reiškia plotą, esantį tarp kreivės $y=f(x)$, x-ašies ir dviejų lygiagrečių tiesių: $x=a$, $x=b$. Todėl aprėžtinis integralas yra pastovus ir teigiamas dydis, kai integruojamoji funkcija f(x) viena-

reikšmė, teigiama ir tolydinė intervale nuo a iki b.

Funkcijos f(x) aprėžtinis integralas nuo a iki x yra kintamas dydis ir lygus tam tikrai funkcijai F(x), kurios reikšmė priklauso nuo viršutinės integravimo ribos — x reikšmės. Tokį integralą sutrumpintai rašome $\int f(x)dx=F(x)$ ir vadiname funkcijos f(x) neaprėžtiniu integralu. Čia abidvi integravimo ribos parenkamos laisvai, todėl nežymimos. Pirminės funkcijos F(x) ieškojimą vadiname integravimu. Funkcijos F(x) išvestinė lygi integruojamai funkcijai (f(x). Sumos F(x)+c išvestinė lygi tai pačiai funkcijai f(x), todėl neaprėžtinis integralas lygus pirminei funkcijai F(x) plus integravimo konstanta c. Žinant funkciją F(x), lengva apskaičiuoti funkcijos f(x) aprėžtinį integralą nuo a iki b pagal priklausomybę:

$$\int_a^b f(x)dx=F(b)-F(a).$$

Integralinis skaičiavimas nurodo, kaip apskaičiuoti algebrinių ir transcendentinių funkcijų integralus.

Dviejų nepriklausomų kintamųjų funkcijos z=f(x, y) atveju kalbame apie funkcijos integravimą vieno kintamojo atžvilgiu priimant, kad antrasis kintamasis integravimo metu yra pastovus. Pvz., funkciją f(x,y) integruojame x-o atžvilgiu nuo x=a iki x=b, kur a ir b gali būti y-ko funkcijos; gautąją integralo reikšmę — tam tikrą y-ko funkciją integruojame antrą kartą kintamojo y atžvilgiu. Tokį dvigubą integravimo veiksmą sutrumpintai žymime:

$$\int_c^d \left(\int_a^b f(x, y)\,dx\right) dy = \iint_R f(x, y)\,dx\,dy$$

ir vadiname funkcijos f(x, y) dvigubu integralu. Integravimo sritis R geometriškai reiškia xy — plokštumos plotą tarp tiesių: y=c, y=d ir kreivių: x=a(y), x=b(y). Dvigubas integralas geometriškai reiškia tūrį tarp srities R ir paviršiaus z=f(x, y). Panašiai nagrinėjame trijų nepriklausomų kintamųjų funkcijos trigubus integralus, ... ir n nepriklausomų kintamųjų funkcijos n-kartinius integralus. Atsižvelgiant į integravimo srities pavidalą, turime dar kreivinius bei paviršinius integralus.

Integralinio skaičiavimo metodais apskaičiuojame plotą, tūrį, paviršių, kreivės ilgį, svorio centrą, inercijos momentą, potencialą ir kt. Diferencialinių lygčių sprendimas paremtas integravimo metodais.

J.Vlk.

Integralumas (lot.) 1. ko nors (specialiai — valstybės teritorijos) pilnumas, ištisumas, nepažeidimas; 2. asmens moralinis švarumas, patikimumas, atsparumas neleistino savanaudiškumo ar papirkimo pagundoms.

Intelektas (lot. intellectus) senas filosofinis terminas, reiškiąs arba protą apskritai arba tą proto funkciją, kuria jis vykdo vidinį būties įžvelgimą. Pastaruoju atveju intelektui priešpastatoma ratio, būtent ta proto funkcija, kuria jis reiškiasi kaip diskursyvinis mąstymas, einąs nuo vienų išvadų prie kitų. Intellectus enim nomen sumitur ab intima penetratione veritatis, nomen autem rationis ab inquisitione et discursu (Summa Theol., II,2 49, 5 ad 3). Ši Tomo Akviniečio distinkcija tarp intellectus ir ratio išreiškia realistinę pažinimo sampratą, pagal kurią pažinimas galutinėje sąskaitoje yra vidinis pačios būties įžvelgimas. Atitinkamai šiuo atveju i. laikomas pagrindingesniu už ratio ir todėl kaip tik jo vardu vadinamas ir protas apskritai kaip dvasinio pažinimo galia, priešpastatoma juslinės patirties organams. Iškilus naujaisiais amžiais naujai pažinimo sampratai, visų pirma turinčiai prieš akis tiksliųjų mokslų vykdomą pažinimą ir visų pirma pažinimą interpretuojančiai juslinės patirties organizavimu bei analizavimu, aukštesne funkcija iškelta ratio, jo vardu pradėjus vadinti ir protą apskritai (prc. raison, ag. reason). Vokiečiuose nuo Kanto laikų įsigalėjo Verstand ir Vernunft distinkcija, pirmąjį laikant i., o antrąjį ratio vertiniu, bet faktiškai kaip tik Vernunft sąvokai turint tą prasmę, kurią anksčiau i. sąvoka turėjo viduramžinėje filosofijoje. Mūsų kalboje, neturėjus specialesnių gnoseologinių studijų, intellectus ir ratio distinkcija tebėra neiškilusi. Tiesa, St. Šalkauskis siūlė i. lietuvinti aumeniu, ‚protui' paliekant ratio prasmę (žr. Intelektualizacija). Bet iš pateiktųjų jo pavyzdžių matyti, kad jis labiau turėjo mintyje ne metafizinę intellectus ir ratio distinkciją, o labiau psichologiškai pedagoginę prasmę, i. (aumenį) siedamas su inteligencija (žr.). Būtent, i., arba aumuo, jam yra apskritai kūrybingas protas (‚aumeningumas yra ne kas kita, kaip inteligencija, t. y. protingumas, sustiprintas lengvu, originaliu ir produktyviu sugebėjimu pažinti dalykus'). *J.G.*

Intelektualas (lot.) intelektualinio intereso žmogus, besireiškiąs kūrybiniu darbu. I. sąvoka yra galima siauriau taikyti, kaip inteligento, nes ir vad. inteligentinėse profesijose nevisur lygiai yra būtina kūrybinė iniciatyva ir dar labiau nevisi ja pasižymi net ir iš tų, kuriuose ji prileidžiama. Todėl iš esmės i. nėra susijęs su jokia socialine funkcija, net su profesoriaus vardu. I. visų pirma pasižymi dviem savybėmis — kritine sąmone ir kūrybiniu entuziazmu, sudarančiomis jam vienam būdingą dvasinę įtampą. I. visa verčia proble-

momis, nepasitenkindamas jokia ‚savaime suprantamybe'. Bet tai plaukia ne iš nepasitenkinimo komplekso, o iš kūrybinio entuziazmo, gaivinamo nusistatymo besąlygiškai tarnauti tiesai, nežiūrint nepatikimo vieniems ar kitiems. Asmeniškai i. dažnai lieka opozicijoje savo laikui, bet, antra vertus, jis yra intymiai įaugęs į istoriją, nes jis pats visų pirma ir kuria ją. Panašiai paradoksalus i. santykis su visais ‚kitais'. Visa (J. Ortega y Gasset žodžiais, ‚automobilis ir aspirinas, gėlės, daina ir moterys'), kuo visi naudojasi, yra atskleista ar išrasta tik intelektualinės iniciatyvos dėka. Bet patys i. masei atrodo užsidarę nuo gyvenimo ir žaidžią tuščiomis abstrakcijomis, teorijomis ir panašiais ‚nenaudingais' dalykais. Kad tačiau i. uždarumas nekliudo jam gyvenimą veikti, liudija tai, su kokiu įniršiu visos totalistinės valstybės stengiasi įteigti peikiamąją i. žodžio prasmę. Pastaroji prasme i. apibrėžiamas žmogumi, stokojančiu sveiko instinkto ir nuo svarstymų nepereinančiu į veikimą. Tiesa, atskirais atvejais i., nežiūrint savo kritiškumo, gali nusikalsti nerealumu, labiau pasitikėdamas idėjomis, negu žiūrėdamas konkretybės. Šituo būdu pvz. komunistinės idėjos yra padariusios aklą sovietinei tikrovei nevieną iš tokių humaniškų i., kurie, patekę į Sov. Rusiją, netruktų patys tapti režimo aukomis. Bet atskiri atvejai nėra pagrindas daryti bendroms išvadoms, kaltinant visus i. dėl to, kas labiau susieta ne su pačia intelektualumo esme, o greičiau tėra doktrinieriškumui apskritai būdingo aklumo apraiška.

J.G.

Intelektualinė kalba žr. Intelektualizacija.

Intelektualinis, arba intelektualus, protinis, susijęs su intelektu, paremtas intelektu, žinojimu.

Intelektualizacija ko nors suintelektualinimas, racionalizavimas. Kalbotyroj šiuo terminu vadinamas loginių, sąmoningai sudarytų kalbinių priemonių vartojimas. Pvz. žem. tarmėse priesaga -sena yra daugiausia vartojama ta pačia reikšme kaip ir -imas; bet dabartinėj bendrinėj kalboj ji yra suspecialinta ir vartojama veiksmo būdui žymėti, kaip antai: eisena ‚ėjimo būdas', galvosena ‚galvojimo būdas, mentalitetas', rašysena ‚rašymo būdas' ir kt. Arba štai Kanto filosofijoj vok. Vernunft yra griežtai skiriamas nuo Verstand, todėl pirmasis iš šių terminių lietuviškai terminologijos komisijos buvo pavadintas protu, o antrasis aumeniu, nors gyvojoj kalboj aumuo tėra ‚supratimas, nuovaka'. Vadinas, liaudinio aumens reikšmė buvo suspecialinta ir pritaikyta loginiam, filosofiniam reikalui. Šituo būdu i. vaidina gana žymų vaidmenį šių dienų bendrinės ir ypač specialinės mokslinės kalbos kūryboj: čia liaudiniai afektiniai elementai daug kur yra pakeičiami specialesniais ir reikšmingesniais loginiais, intelektiniais dariniais. Dėl to ir pati kalba, kuri pirmoj vietoj yra logiškai, intelektualiai dorojama, vadinasi intelektualinė kalba (prc. langage intellectuel) ir tuo būdu skiriama nuo afektinės, arba afektyvinės, kalbos (prc. langage affectif), kurioj afektas yra sprendžiamas kalbinių lyčių darybos veiksnys. *P.S.*

Intelektualizmas (lot.) bendrąja prasme yra ypatingas proto vaidmens dvasiniame žmogaus gyvenime pabrėžimas. Specialiai i. terminas taikomas tai filosofinei krypčiai, kuri teigia proto primatą prieš valią. Tokią kryptį viduramžinėje filosofijoje visų pirma atstovavo Tomas Akvinietis (secundum se et simpliciter, intellectus altior et nobilior voluntate, Summa Theologica I, qu. 82, 3). Naujaisiais amžiais i. labiausiai reiškėsi tomis psichologijos kryptimis, kurios, paneigdamos valinių ir jausminių reiškinių savitumą, ėmėsi juos išaiškinti intelektinėmis apraiškomis. Įsigalėjus psichologijoje įžvalgai, kad psichinį gyvenimą tenka imti kaip visumą, kurioje atskiros funkcijos lieka tiek pat savitos, kiek ir esančios saviveikos santykyje, i. neteko savo pagrindo. Bet i. terminas išlieka pavadinti tam tipingam praktiniam nusistatymui, kuris visur ypatingai pabrėžia žinojimo vaidmenį, laikydamas žinojimą pagrindu ir religiniam bei doriniam gyvenimui, ir apskritai visam žmogaus gyvenimui. Pagaliau, tie, kurie niekina intelektualus, dažnai i. žodį peikiamąja prasme vartoja apibūdinti ir tam, kas jų akimis yra būdinga intelektualams, būtent visko kritikavimas ir niekam nesiangažavimas, paskendimas gyvenimui svetimose abstrakcijose, stokojimas sveiko instinkto.

Filosofinis i. yra skirtinas nuo racionalizmo, nors kai kieno šiedu terminai kartais ir sinonimiškai pavartojami. Filosofinis i. yra visų pirma tam tikra dvasios metafizika, tuo tarpu racionalizmas visų pirma yra tam tikra pažinimo samprata, laikanti protą pagrindine pažinimo versme, bet savaime neimplikuojanti jo primato prieš valią (todėl, pavyzdžiui, yra galimas ir voluntaristinis racionalizmas — toks yra Descartes'o atvejis). Be to, dažnai racionalizmas suprantamas kaip bet kokio antgamtiškumo apskritai atmetimas. Gi i. tokio atmetimo nieku būdu savyje neimplikuoja (jis greičiau ir patį tikėjimą laiko intelektiniu aktu). *J.G.*

Inteligencija (lot.) žmogaus protinis pajėgumas, supratingumas. Psichologijoje ši sąvoka labai įvairiai apibrėžiama. Kai kurie autoriai sako, jog i. pasireiškia individo sugebėjimu tikslingai bei efektyviai prisitaikyti prie aplinkos, ypač prie naujai iškylančių situacijų bei socialinių ap-

linkos atžvilgių. Kiti nurodo, jog i. apibūdina sugebėjimas abstrakčiai galvoti, suvokti įvykių saryšius bei santykius. Treti teigia, kad i. yra mokėjimas naudotis patirtimi iš aplinkos ir ypač ją sieja su tinkamumu mokslus eiti. Dar kiti i. laiko asmens sugebėjimu atlikti veiksmus, kurie yra sudėtingi, originalūs, abstraktūs, socialiai reikšmingi, sąmoningai kuriam nors tikslui taikomi. Kai kas kalba ir apie gyvulių i., tačiau tikrąja prasme ši sąvoka tetaikoma žmogui.

I. esmė ir apimtis taip pat įvairiai suprantamos. Pagrindinės teorijos yra trys: dviveiksnė (Spearman), daugiaveiksnė (Thorndike) ir veiksninė, arba faktorinė (Thurstone). Pagal Spearmano teoriją, visų protinių veiksmų pagrinde yra bendras elementas, kurį Spearmanas vadino ‚protine energija'. Kiekvienas žmogus jos turįs tam tikrą pastovų kiekį, ir todėl visi jo protiniai veiksmai esą maždaug vienodo lygio. Tačiau žinoma, kad tas pats asmuo dažnai pasireiškia nevienodai įvairiose srityse, pvz. yra gabesnis muzikai, negu matematikai. Tokius skirtumus Spearmanas aiškina antriniais, specifiniais veiksniais: gabumų įvairumas atskirose srityse priklausąs nuo tų specifiškų veiksnių.

Daugiaveiksnė teorija (Thorndike) nepripažįsta, kad visų protinių veiksmų pagrinde būtų koks nors bendras elementas; ji teigia, kad tėra visa eilė atskirų sugebėjimų, kurie vienas nuo kito nepriklauso. Tai atomistinė teorija, išplaukianti iš behaviorizmo tezės, jog visa žmogaus psichinė struktūra tėra suma išmoktų reakcijų į aplinkos akstinus. Pačioje i. nesą jokio vientisumo; individo elgsenoje tam tikrą pastovumą matome tik todėl, kad daugeliui protinių veiksmų reikia tų pačių specifiškų sugebėjimų. Šituos specifiškus sugebėjimus Thorndike vis dėlto suskirsto į tris grupes: socialinę, konkrečią ir abstrakčią i. Veiksninė, arba faktorinė teorija (Thurstone) i. skirsto į kelis pagrindinius veiksnius, kurie atitinka kalbinius, loginius, matematinius, atmintinius ir kt. gabumus. Šie veiksniai yra vienas nuo kito reliatyviai nepriklausomi.

Anksčiau psichologijoje i. buvo laikoma lyg kokia izoliuota funkcija, nepriklausančia nuo kitų asmenybės aspektų. Gal būt, tradicinė teorija, daranti griežtą skirtumą tarp proto, valios ir jausmų kaip atskirų galių, yra tam tikra prasme pabrėžusi izoliacinius i. bruožus. Bet ir empirinė psichologija, kuri iš anksto paneigė galių teoriją, taip pat neišvengė i. izoliavimo, nes ji, daugiausia būdama behaviorizmo įtakoje, stengėsi studijuoti atskiras apraiškas ir užmiršo jų integralinį ryšį, kuris yra vienas iš žmogaus asmenybės būdingiausių bruožų. Dėl to tik susidomėjimas asmenybės psichologija, prasidėjęs prieš maždaug 20 metų, pamažu yra paskatinęs modernią psichologiją praplėsti i. sąvokos supratimą. Šiandien daugumas i. tyrinėtojų ją ima ne kaip atskirą galią, apraišką ar funkciją, bet kaip vieną savybę, priklausančią nuo visos asmenybės. Tuo būdu dabartinėje psichologijoje yra pabrėžiama, jog i. yra žmogaus asmenybės visumos apraiška ir jog jos lygmenį apsprendžia ne tik individo protiniai sugebėjimai, bet taip pat visa motyvacinių bei jausminių elementų pynė.

I. t e s t a i rūšis egzaminų, sudarytų pagal specialius eksperimentinius bei statistinius metodus ir vartojamų žmogaus protinio pajėgumo lygiui nustatyti. Būdų i. laipsniui kiekybiškai išreikšti buvo ieškoma dar XIX a. pabaigoj. Anglas Francis Galton ir vėliau amerikietis James Cattell buvo sudarę visą eilę uždavinių juslių akylumui, judesių vikrumui, reakcijų staigumui matuoti ir manė tokiu būdu atsieksią bendrą i. lygmens rodiklį. Vokiečiai Kräpelin, Münsterberg, Ebbinghaus taip pat dar XIX a. pabaigoj siūlė įvairių būdų i. matuoti: aritmetiniai uždaviniai, atstumų spėjimas, daiktų rūšiavimas, atminties aštrumas, dėmesio sukaupimas, santykių, saryšių įžvelgimas turėjo parodyti asmens i. lygį. Tačiau pirmasis testas sistemiškai paruoštas tebuvo 1905 prancūzų Binet ir Simon, kuriems prancūzų vyriausybė buvo pavedusi surasti metodą atrinkti vaikams, netinkantiems bendrosioms mokykloms. Tai buvo gana sudėtinga skalė, susidedanti iš palaipsniui sunkėjančių protinių uždavinių, pagal kuriuos atžymimas individo gabumų lygis. Binet testas tapo labai populiarus; daugelį kartų pertvarkytas bei tobulintas, jis ir dabar plačiai vartojamas.

I. testai yra ypač paplitę JAV. Pradžioje jie buvo sudaromi pagal reikalą. Pvz., I pas. karo metu kilo reikalas mobilizuojant skubiai išskirti silpno proto vyrus. Tam buvo sudarytas grupinis testas, vadinamas Army Alpha, kuriuo buvo galima greitai ir gan sėkmingai netinkančius kariuomenei atrinkti. Kitas testas, Army Beta, buvo pritaikytas neraštingiems naujokams. Tokiu būdu, laikui bėgant i. testų atsirado daug ir įvairių, taikomų įvairiems tikslams. Pvz., yra testų specialiai pritaikytų dar nekalbantiems kūdikiams, priešmokyklinio, mokyklinio amžiaus vaikams, suaugusiems, taip pat akliems, kurtiems ir t.t. Vieni testai yra individualūs — juos tegalima panaudoti tik vienam asmeniui iš karto, ir paprastai reikia specialiai paruošto egzaminatoriaus. Kiti grupiniai — mažiau sudėtingi ir pritaikyti egzaminavimui daugelio asmenų drauge. I. testai šiuo metu plačiai naudojami atrankai mokykloms, kariuomenei, darbams, taip pat teismuose, psichiatrinėse ligoninėse ir kt.

Testo vertė pareina nuo to, kaip kruopščiai jis parengtas ir sunormuotas. Inteligencijos absoliučių vienetų nustatyti neįmanoma; testų paduodami i. rodikliai turi tik lyginamosios vertės. Užtat svarbu, kad lyginimo normos būtų tikslios ir reikšmingos. Gerai sudaromas testas tam tikslui yra išbandomas su dideliu skaičiumi įvairaus amžiaus, išsilavinimo, vietovės ir tautybės žmonių, ir pagal tai nustatomos normos. Kiekvieno egzaminuojamo asmens atsiektą rezultatą tada galima su tomis normomis palyginti.

Palyginimui suprastinti dažnai vartojama ‚protinio amžiaus' sąvoka, ir jo išreiškimui skaičiumi yra pritaikoma W. Sterno paruošta formulė. Pvz., individas, gavęs testo rezultatą tokį, koks vidutiniškai pasiekiamas 12 metų amžiaus vaiko, laikomas esąs 12 metų ‚protinio amžiaus'. Protinį amžių padalinus iš asmens chronologinio amžiaus, gaunamas i. rodiklis (ag. I.Q. — intelligence quotient).

$$\text{I. R.} = \frac{\text{P. A}}{\text{Ch. A}} \times 100 .$$

Jei 12 metų protinio amžiaus vaikas iš tikrųjų tėra 10 metų, jo i. rodiklis yra 120. Šitaip i. rodiklį skaičiuojant, prileidžiame, jog i. iki tam tikrų metų vystosi lygiagrečiai su chronologiniu amžiumi. Todėl suaugusiems protinio amžiaus sąvokos negalima tiesiog pritaikyti, ir šiuo atveju daugumas naujesnių testų i. rodikliui apskaičiuoti vartoja statistinius būdus. Vidutiniška i. dažniausiai atžymima skaičiumi 100, o kiti i. laipsniai proporcingai atžymimi kitais skaičiais. Todėl įvairių testų i. rodikliai nėra tolygūs. Tik žinant naudojamo testo normas bei rodiklio apskaičiavimo būdą, galima vieno asmens rezultatus lyginti su kito.

Šiuo metu plačiausiai vartojami Amerikoje ir bene tiksliausi individualūs inteligencijos testai yra Stanford-Binet Intelligence Scale (pritaikytas vaikams, bet kartais vartojamas ir suaugusiems) ir Wechsler Adult Intelligence Scale. Jais egzaminuojamas asmuo turi atlikti eilę aritmetikos, atminties, abstrakcijos, orientacijos uždavinių; įvertinamas asmens žodyno gausumas, pastabumas, sugebėjimas planuoti. Reikalingas specialus egzaminatorius; egzaminavimas trunka apie valandą. I. rodikliai šių dviejų testų maždaug tolygūs: vidutiniškos i. asmuo atžymimas 100 taškų; apie 50 procentų žmonių atsiekia rezultatus tarp 90 ir 110 taškų, ir tik keli procentai gauna mažiau 60–70 (silpnapročiai) arba per 130–140 (ypatingai gabūs).

W. Stern, Die Intelligenz der Kinder u. Jugendlichen 1922; *C. Spearman,* The Abilities of Man 1927; *L. M. Terman and M. A. Merrill,* Measuring Intelligence 1937; *J. Piaget,* Psychologie de l'inelligence 1944; *D. Wechsler,* The Measurement of Adult I. 1944; *G. W. Shaffer and R. S. Lazarus,* Fundamental Concepts in Clinical Psychology 1952; *D. Wechsler,* Manual for the Wechsler Adult Intelligence Scale 1955. *A.Sž.*

L i e t u v i ų i. Prieš 30 metų Hirscho pravesti JAV gimusių įvairių tautybių mokyklinio amžiaus vaikų i. tyrinėjimai gali tarnauti tam tikru pagrindu palyginamajai tautų i. apčiuopti. Visi vaikai laisvai naudojosi ta pačia anglų kalba, nors jinai, būdama artimesnė, gal būti, šiek tiek ir pakėlė anglosaksiškos kilmės vaikų testų užregistruotąjį i. rodiklį. Geresnės socialinės aplinkos sąlygos galėjo šiek tiek pakelti anglų, vokiečių ir amerikiečių vaikų i. rodiklį. Tačiau lietuvių atveju jų i. rodiklį nepalankios socialinės sąlygos galėjo tiktai nusmukdyti nuo galimo atsiekti aukštesnio lygio. Nežiūrint i. išvystymui nepalankių sąlygų, lietuvių i. rodiklis pasirodė aukštas (žr. lentelę).

Tautybė	Inteligencijos rodiklio vidurkis	Standartinis nuokrypis	Individų skaičius
Lenkijos žydai	102.8	14.55	75
Švedai	102.1	15.48	232
Anglai	100.7	14.85	213
Rusijos žydai	99.5	14.58	627
Vokiečiai	98.5	15.09	190
Amerikiečiai jankiai	98.3	15.87	1030
L i e t u v i a i	97.4	13.89	468
Airiai	95.9	16.08	214
Britų kanadiečiai	93.8	14.67	155
Rusai	90.0	12.93	96
Lenkai	89.6	12.96	227
Graikai	87.8	15.12	270
Italai	85.8	15.12	350
Prancūzai kanadiečiai	85.3	14.55	243
Negrai	84.6	15.32	449
Portugalai	82.7	13.47	671

Šios Hirscho lentelės rodo, kad. 1. lietuvių i., drauge su vokiečių ir airių, yra labiausiai artima vietinių amerikiečių i. ir priklauso aukštutinei lentelės daliai. 2. 5,9 procento lietuvių turi i. rodiklį aukštesnį už 120, tad priklauso ypatingai gabiųjų grupei. Šiuo atžvilgiu lietuviai užima vidurio poziciją tarp Lenkijos žydų (13,3%) ir lenkų (0.9%). Amerikiečių nuošimtis yra 8,3. 3. 10,0% lietuvių priklauso neinteligentiškųjų, turinčių žemesnį, kaip 79 i. rodiklį, grupei. Švedų šiai grupei priklauso tik 5,6%, portugalų — 43,7%. Amerikiečių nuošimtis yra didesnis už lietuvių — 11,1. 4. 51,7% lietuvių savo i. viršija amerikiečių vidurkį. Lenkijos žydų 70%, portugalų tik 12,8%. Lenkų nuošimtis yra 25,1. Taigi, ši lentelė rodo, kad lietuviai yra kiek aukštesnės už amerikiečius bendros i., tačiau negausūs kraštutinumais — tiek ypatingai didelės, tiek menkos i. individais. Savo kaimynus lenkus ir rusus lietuviai pralenkia savo i. Šiuo atžvilgiu lietuviai iš savo kaimynų apytikriai prilygsta vokiečiams.

Nathaniel D. Mttron Hirsch, A Study of Natio-Racial Mental Differences (Genetic Psychology Monographs, May-July, 1926). *V.Kv.*

Inteligentas (lot. intelligens, -entis ‚suprantąs, suprantantysis') šviesus žmogus, šviesuolis. Kasdienine prasme i. vadinamas žmogus, išėjęs bent vidurinį mokslą ir dirbąs protinį darbą. Žiūrint tačiau to, kas yra tikrasis žmogaus šviesumas, i. vardas siejamas nebe su socialine padėtimi ar dirbamu darbu, o su tomis vidinėmis asmens savybėmis, kurios padaro žmogų šviesų. Tokiomis savybėmis, kurios sudaro i n t e l i g e n t i š k u m o esmę, yra šios: a. žinojimo alkis, besireiškiąs visuotiniais interesais (priešybė — užsidarymas savo profesijos interesuose), b. kritiškumas, įgalinąs ne tik paprastą žinių pasisavinimą, bet ir paties žmogaus intelektualinį išsilavinimą (priešybė — formalus ‚išmokimas' tiek mokslinių dalykų, tiek pasaulėžiūrinių principų), c. savo asmeninių ribų sąmonė, apsauganti nuo leidimosi spręsti klausimus, kuriems neturima kompetencijos (priešybė — visažiniškumo pretenzija), d. išlaikymas savyje ieškojimo dvasios, kaip nusistatymo išsaugoti jaunystei būdingą tiesos entuziazmą (priešybė — tasai filisterinis dogmatizmas, kuris principinį tiesos amžinumą imasi paversti asmeniniu žmogaus sustingimu), e. atvirumo tiesai siejimas su atvirumu žmogui (priešybė — tasai fanatizmas, kuris imasi visus smerkti, nepajėgdamas nė vieno suprasti). Šitaip suprastas inteligentiškumas suteikia inteligento sąvokai idealinę prasmę ir tuo pačiu ją pakelia į moralinių sąvokų rangą, kuriame teisės į bet kurį vardą negalima sau pačiam savintis. Kaip visos idealinės vertybės, taip ir inteligentiškumas šiuo požiūriu lieka visą laiką siektinas tikslas (žr. Idealas).

I. žodžiui yra artimas intelektualo (žr.) žodis. Daugeliui kitų kalbų neturint inteligento žodžio, tasai turinys, kuris slypi inteligentiškumo sąvokoje, jose siejamas su intelektualo žodžiu. Mūsų kalboje daugiau mažiau įsigalėjusi tokia distinkcija: intelektualas yra i., pasižymįs kūrybine iniciatyva. Tuo būdu i. ir intelektualo skiriamoji žymė yra ne kas kita, kaip kūrybiškumas. *J.G.*

Inteligentija inteligentų sluoksnis, šviesuomenė. Konkreti i. žodžio prasmė priklauso nuo to, kokia prasmė teikiama inteligento žodžiui. Laikant inteligentais visus dirbančiuosius protinį darbą, i. sutampa su ‚baltarankių' sluoksniu. Bet inteligento vardui pagrindo ieškant asmeniniame žmogaus inteligentiškume, i. nebesiejama su jokiu luomu, klase ar profesija. Pastaruoju atveju į i. eiles įsijungia šviesiosios asmenybės ir iš vad. liaudies tarpo, kaip, antra vertus, iš i. eilių išsijungia tie mokyti tamsuoliai, kurių interesai aprėžti tik sava profesija ir materialiniais asmeninės gerovės rūpesčiais. Šita prasme i. sampratą pas mus plėtojo St. Šalkauskis, laikydamas i. esmine žyme universalinį dvasinį išsilavinimą ir pagal tai teigdamas, kad ‚inteligentijai žmogus priklauso arba nepriklauso savo vidaus esme'. Šiaip suprastą i. jis laikė pašauktą būti visuomenėje ‚susipratimo reiškėja, pusiausvyros saugotoja, kultūrinės kūrybos bei pažangos skatintoja, asmeninės laisvės gynėja ir visuomeninio vadovavimo įkvėpėja'. Taip suprasdamas i., St. Šalkauskis ją griežtai skyrė nuo miesčionijos ir tų ‚pusinteligenčių, kurie yra tikri miesčionys', stokodami dvasinių kultūrinių interesų ir tesisielodami geromis materialinėmis sąlygomis bei gausiomis pramogomis.

St. Šalkauskis, Inteligentijos koncepcija (Židinys 1939, 12, 662–672); *Th. Geiger*, Aufgabe u. Stellung der Intelligenz in der Gesellschaft 1949. *J.G.*

S o c i a l i n i u o s e m o k s l u o s e pagal žinojimo sritį i. skirstoma į dvi pagrindines grupes: techninę, arba materialiosios kultūros i. ir dvasinę, arba nematerialiosios kultūros i. Nors skiriamoji riba tarp šių grupių nevisada aiški, idealūs jų tipai yra ryškūs. Jie atstovauja dvejopai žmogaus prigimčiai: homo faber ir homo sapiens (A. v. Martin). Techninei i. intelektas yra priemonė praktiškiems tikslams pasiekti. Pasinešusi į tiksliuosius mokslus, techninė i. pasižymi organizaciniais gabumais, lengvai prisitaiko prie įvairių pasaulėžiūrų ir paprastai sutaria su ‚realiomis' visuomenės jėgomis, kurios dominuoja ūkinį bei politinį gyvenimą. Dažniausiai ji toms jėgoms tarnauja, o kartais ir pati siekia visuomeninės jėgos (valdžios). Nematerialiosios kultūros i. siekia idealinių vertybių. Ji vadovauja kultūriniams sąjūdžiams, rūpinasi ‚masių kultūra', saugo vertingąsias tradicijas ir palaiko žmonių dorą. Su visuomenės jėgomis paprastai ji nesutaria. Būdama nepriklausoma, ji kvestionuoja lygiai savosios grupės idėjas, lygiai dominuojančias visuomenės formas. Tad jos santykiai su visuomene gali dažnai įsitempti.

Istorinė i. raida rodo, kad ji anksčiau stengėsi išlaikyti atskirą luomą kitų visuomenės sluoksnių tarpe. Mūsų laikais jos atstovai linkę labiau jungtis profesiniais tikslais, bet ne kaip paskira visuomenės klasė. Ypačiai rytinėje Europoje i. sudarė ar dar tebetęsia paskiro luomo tradiciją, nes čia išsimokslinimas buvo ir tebėra drauge laidas į aukštesnę socialinę pakopą. Luominė i. tebėra taip pat ryški P. Amerikoje, ji pradeda iškilti Indijoje ir daugelyje kitų Azijos kraštų. Tuo tarpu Vakaruose luominės i. tradicija jau išnykusi, nes daug kur čia, pvz. Anglijoje ar JAV, išsimokslinimas nesudaro pagrindo išskirtinei socialinei padėčiai susidaryti —

nėra didelio pajamų skirtumo tarp baigusiųjų aukštąjį mokslą ir tiktai pradinį. *A.Mst.*

Inteligentiškas apsišvietęs bei išsilavinęs, gyvo intelektualinio intereso. Žr. Inteligentas.

Inteligibilus (lot.) protu pažįstamas, suvokiamas, mąstomas. Priešybė — sensibilus, juslėms prieinamas, jomis patiriamas. Šiedu terminai, išreiškią protinių ir juslinių objektų distinkciją, perimti iš viduramžinės filosofijos, naujai išpopuliarinti Kanto, yra perimti į visų vakarietinių kalbų filosofinę terminiją. N. Hartmannas nauja i. priešybe iškėlė transinteligibilų, liekantį pažinimui nepasiekiamą.

Intelligenz-Blatt für Litthauen vienas pirmųjų M. Lietuvos laikraščių vokiečių kalba. Pradėtas leisti Gumbinėje 1812 I 6. Leidėjas Wilhelm Krauseneck. Grynai vietinio pobūdžio laikraštis, skirtas krašto kultūrai kelti.

Intencija (lot.) ketinimas, sumanymas, pasiryžimas; valios palinkimas į tikslą, siekiamą gėrį. Scholastinėje filosofijoje skiriama: 1. veiksmingoji i. (i. actualis), kai veikiantysis sąmoningai siekia tikslo; 2. įtakingoji i. (i. virtualis) — ankstesnis valios aktas, kurio įtakoje veikiama pačiam veikiančiajam nesant sąmoningam tikslo siekime; 3. įprastinė i. (i. habitualis) — ankstesnis valios aktas, pačiam veikimui nedaręs įtakos ir netrukdąs siekti anksčiau turėto tikslo tik dėl to, kad i. niekad nebuvo atšaukta. I. dėka žmogiškieji veiksmai tampa veikiančiojo asmens nuosavybė. Todėl moralumas priklauso ne tik nuo veiksmo prigimties ir aplinkybių, bet taip pat ir nuo i. Didelis yra skirtumas pvz. duoti artimui pinigų i. jį sušelpti ir duoti pinigų, kad šis, nusipirkęs šautuvą, kitą nušautų. Krikščioniškoji moralė moko, kad visi žmogiškieji veiksmai, nors savyje ir abejingi, konkrečiai visada yra arba blogi arba geri, nes jie visada plaukia iš geros arba blogos i. *V.Rmš.*

Intendantas (prc. intendant) 1. prancūzuose Ancien régime metu vardas aukštų valdininkų, išaugusių iš karališkųjų komisarų, vykdžiusių provincijoje karaliaus vardu administracinę priežiūrą; 2. vokiečiuose — teatro, o vėliau ir radijo bei televizijos stoties direktorius; 3. kariuomenėje intendantūros (žr.) viršininkas, aprūpinąs kariuomenę arba karinę dalį maistu, pašaru, apranga ir pn. Šia prasme i. žodis buvo vartojamas ir mūsų kariuomenėje.

Intendantūra speciali tiekimo įstaiga kariuomenėje. Ji priklauso kariuomenės tiekimų sričiai drauge su ginklavimo valdyba, karo technikos skyriumi, karo butų skyriumi ir t.t. I. tarnyba labai svarbi ypač karo metu. Daugelyje valstybių i. pareigūnai ruošiami specialiose mokyklose. Lietuvos kariuomenėje i. tarnybai paruošti karininkai buvo siunčiami į užsienį, vėliau, paskutiniais Nepriklausomos Lietuvos metais, buvo paruošiami Lietuvoje specialiuose kursuose. *K.Al.*

Intensyvus (lot.) 1. įtemptas, įtampus, įstangus; 2. našus, duodantis didelį našumą, pvz. kalbama apie i. žemės ūkį, kai naudojama, palyginti, daug kapitalo bei įrankių ir žmogaus darbo mažiems žemės vienetams kultivuoti.

Intercesija (lot.) užtarimas; tarptautinėje teisėje—vienos valstybės antrai valstybei vykdoma įtaka, pareiškiant savo rekomendacinę nuomonę, nors ir susilaikant nuo grasinimo jėga, kuris i. paverstų jau intervencija (žr.).

Interdiktas (lot. ‚uždraudimas') Katalikų Bažnyčioje bažnytinė bausmė, kuria susiaurinamos arba visai atimamos teisės, liečiančios tikinčiuosius, bažnytinius asmenis arba vietoves, pvz. draudžiant kai kurių bažnytinių apeigų atlikimą, sakramentų priėmimą ar administravimą, bažnytines laidotuvių apeigas ir pn. Pagal tai i. gali būti: 1. asmeninis, liečiąs atskirų asmenų ar jų grupių teises, pvz. interdiktuoti asmenys negali atlikti bažnytines apeigas, priimti arba teikti sakramentus, kartais net įžengti į bažnyčią ar būti bažnytiškai palaidoti. Jis gali būti taikomas paskiriems asmenims (pvz. kunigui, vyskupui, karaliui, kapitulos nariams) arba vienuolijai, parapijai, vyskupijai, kaip moraliniams asmenims). 2. Vietos i. tiesiogiai liečia tam tikrą teritoriją arba bažnytinius pastatus (pvz. bažnyčią, koplyčią, parapiją) ir tik netiesiogiai asmenis. Visuotiniu vietos i. visai sustabdomas liturginis bei sakramentinis tikinčiųjų gyvenimas, išskyrus tik tam tikrus išimtinius atvejus). 3. Mišrusis i. liečia ir asmenis, ir vietą, pvz. skiriamas miestui ir jo gyventojams, net ir už miesto ribų.

I. skiriasi nuo ekskomunikos tuo, kad interdiktuotas asmuo vis tiek palieka tikinčiųjų bendruomenės nariu, nors bažnytinių veiksmų atžvilgiu i. asmenį suvaržo labai panašiai, kaip ekskomunika. I. skiriasi ir nuo suspensos; ši tiesiog liečia dvasininkus kaip tokius, i. tiesiog liečia tik tikinčiuosius, o dvasininkus tik kaip tikinčiųjų bendruomenės narius. I. bausmė skiriama siekiant pataisyti klystančius arba nubausti suklydusius. Ji taikoma labai retai ir tik už sunkius nusikaltimus. Grynai asmeninis i. baigiasi išrišimu arba praslinkus bausmės laikui, kitos rūšies i. — atšaukimu arba irgi praslinkus bausmės laikui.

Edward Conran, The Interdict 1930. *M.Č.*

Interesas domesys, nukreiptas į kurį nors dalyką (mokslą, meną, politiką). Iš vienos pusės i. atsiremia į polinkius, iš

antros pusės jis išplėtojamas atitinkamoje srityje reiškimusi, suteikiančiu jam pastovumo. I. palaiko pakilią nuotaiką ir dvasinį budrumą. Juo platesni i., juo žmogus dvasiškai gyvesnis. Žadinimas interesų yra vienas iš auklėjimo uždavinių. Nors apskritai i. gali kreiptis į visas vertybių sritis, kasdienybėje daugumos i. yra apriboti materialine nauda. Todėl kasdieninėje kalboje dažnai i. žodis vartojamas ir siauresne materialinio i., nukreipto į naudą, prasme. Kartais jis tiesiog imamas naudos, arba reikalo, sinonimu. *J.G.*

S o c i a l i n i ų m o k s l ų požiūriu i. yra būtinas bet kokios d-jos sąrangos momentas tuo būdu, kad i. reiškia ne tik priežastį, jungiančių žmonių grupę, bet ir pačią šią grupę (‚darbo i.', ‚i. grupės'). R. M. MacIver skiria dvi i. rūšis: panašiuosius ir bendruosius. Pirmuosius žmonės turi individualiai ir privačiai pagal kiekvieno sugebėjimus, antruosius — kolektyviai. Panašieji i. yra daugiau į save orientuoti — kai du ar daugiau asmenų siekia panašaus objekto ar vertybės kiekvienas sau. Bendrieji i. yra daugiau orientuoti į grupę — kai du ar daugiau asmenų siekia tikslo ar uždavinio, kuris yra visiems vienas ir nedalomas. Nors ekonominės draugijos daugiau remiasi panašiaisiais, o labdaringosios organizacijos — bendraisiais i., dažnai abeji i. yra koordinuoti toje pačioje draugijoje. Pagal specializacijos laipsnį i. yra dalomi į specialinius ir nespecialinius. Žemesnės technologijos bendruomenėse nespecialiniai i. randa socialinę išraišką įvairiuose sluoksniuose (klasėse), amžiaus ar lyties, giminystės ar kaimynystės ir kt. grupėse. Moderniose visuomenėse specialiniai i. yra išreikšti religinėmis, politinėmis, ūkinėmis ir kt. organizacijomis. Gerai organizuotos i. g r u p ė s gali turėti įtakos į viešąją nuomonę, į seimą ar vyriausybę, pvz. darbininkų ar kitos profesinės sąjungos, etninių mažumų ir kitokios specialių i. organizacijos. Bet tokios i. grupės gali būti ir bendresnio pobūdžio organizacijos, pvz. karo veteranai ar moterų sąjūdis.

Ypatingos organizuotų i. grupės amerikiečių vadinamos p r e s s u r e g r o u p s — įtakos grupėmis. Šios grupės turi tikslą savo i. ginti politinėse savivaldybių arba valstybės institucijose. Jos yra tarpininkės tarp individo ir valstybės, ypačiai veiksmingos tuo, kad gerai žino savo siekius ir yra pajėgios juos tiksliai bei greitai formuluoti. Kilusios JAV įtakos grupės pradžioje buvo laikomos turinčiomis politiškai ir moraliai nepadorų atspalvį, dabar pripažįstamos beveik neutraliomis, t.y. tokiomis i. grupėmis, kurios yra priimtos visuomenėje. Įtakos grupės, siekdamos savo tikslų, pirmiausia kovoja prieš kitas i. grupes, kurių siekiai joms yra priešingi. Jos remia ne vieną, o kelias politines partijas, t.y. tas, kurios pažada atstovauti jų i. Jų pačių atstovai bando tapti įstatymus leidžiamųjų institucijų ar vyriausybės nariais, o dažnai moka savo įtaką plėsti ‚už kulisų', dėl ko amerikiečiai juos vadina lobistas (lobby ‚parlamento prieangis').

Organizuotos i. grupės istorikų buvo atpažintos jau senovės laikais, pvz. Solono įstatymų leidimo ar Grakchų agrarinės reformos metu. Joms įsigalėti nuolat trukdė individualizmo ar socializmo kontrekto ideologijos. Rousseau pasekėjai, Fichte, Hegelis ir kt. reikalavo, kad i. grupės subordinuotųsi ‚visuotiniams valstybės tikslams'. Kiti tą pačią mintį modifikuoja: esą valstybė galinti idealiai koordinuoti i. grupių pretenzijas. Dar kiti pripažįsta, kad politiniai reikalai yra neišvengiamai apspręsti i. grupių stiprumo. Marksistai tiki, jog valstybė remiasi vienos klasės i. valdžia kitų klasių sąskaita.

J. H. Kaiser, Die Representation organisierter Interessen 1954; *V. O. Key*, Politics. Parties and Pressure Groups 1950; *R. M. MacIver and Ch. H. Page*, Society: An Introductory Analysis 1949. *A.Mst.*

Interferencija (lot.) bangų susikirtimo reiškinys. I. pasireiškia visose bangų rūšyse: garso, šviesos, medžiagos, elektromagnetinėse (radijo, televizijos) ir kt. Vienodos amplitudės bangos, kurių fazės skiriasi 180°, duoda destruktyvią i. (i. minimumą); kai bangos veikia ta pačia kryptimi (vienoda fazė), jos sustiprėja — konstruktyvi i. (i. maksimumas). Jei pvz. dvi garso bangos sklinda tuo pačiu laiku ir yra tos pačios fazės, jos sustiprina viena antrą. Priešingai, jei tuo pačiu laiku sklindančios garso bangos yra tiesiai priešingos fazės (t. y. jei vienos kilimas atitinka antrosios kritimui), jos viena antrą neutralizuoja, ir šiuo atveju i. rezultatas yra tyla. Pagaliau, jei dvi mažai skirtingo dažnumo garso bangos susideda viena su kita, tai pakaitomis jos viena antrą ir sustiprina, ir susilpnina — turime dūžius. Panašiai ir šviesos bangos susikirsdamos arba sustiprina viena antrą arba neutralizuojasi. Jei dvi monochromatinės (vienodos spalvos) šviesos bangos, to paties dažnumo ir tos pačios amplitudės, susideda, jų i. apsireiškia ruožais, pakaitomis šviesiais (sustiprinimo rezultatas) ir tamsiais (neutralizacijos rezultatas). Jei vietoje monochromatinės šviesos imama balta šviesa (susidedanti iš visų spalvų), i. pasėkoje susi-

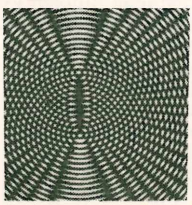

Koncentriškais apskritimais iš dviejų taškų sklindančios vienodos amplitudės bangos susikirsdamos sudaro hiperbolių grupes. Atvaizde interferencijos maksimumo hiperbolės baltos, interferencijos minimumo hiperbolės juodos.

daro spalvuoti ruožai (žr. spektras). Vad. Newtono žiedai yra i. reiškinys, nors pats Newtonas šviesos aiškinimui vartojo korpuskulų teoriją. I. reiškinių tolimesnis tyrimas atskleidė banginę šviesos prigimtį. Pirmasis Th. Young (1800) specialiai tyrė šviesos i. Toliau A. J. Fresnel (1819) tyrinėjo šviesos i. ir įrodė, kad i. reiškiniai gali būti išaiškinti tik bangų teorijos pagrindu. A. A. Michelson rėmėsi šviesos i. nustatyti šviesos pastovumo greičiui. Apskritai, šviesos i. reiškinių tyrimas buvo itin reikšmingas moderniosios fizikos pažangai (žr. Bangų mechanika). Praktikoje susiduriame pvz. su elektromagnetinių bangų i. tuo atveju, kai radijo aparatas, esąs tarp vienodos bangos radijo stočių, dėl i. nelygiai perduoda garsą. Daug gamtos reiškinių yra i. rezultatai, paprasčiausias pavyzdys—spalvų pasirodymas muilo burbule.

Interferometras (lot.-gr.) prietaisas, panaudojąs interferencijos reiškinius šviesos bangos ilgiui nustatyti ar siauriems šviesos spektro ruožams tirti. Astronomijoje i. buvo pritaikyti žvaigždžių skersmens apskaičiavimui: ilgu skersiniu prie teleskopo galo pritaisoma veidrodžių sistema, skirta sudaryti teleskope viename taške tos pačios žvaigždės dviem vaizdams, matomiems iš dviejų vietų, iki 17 m atstumo. Iš susidariusių šviesos interferencijos ruožų galima apskaičiuoti stebimos žvaigždės skersmenį.

Intergalaktinė medžiaga žr. Tarpgalaktinė medžiaga.

Interglacialas (lot.) tarpuledis, tarpledynmetis, šiltlaikis tarp dviejų glacialų (ledlaikių). I. amžius yra buvęs nuo keliasdešimt iki kelių šimtų tūkstančių metų, t.y. ilgesnis, negu pačių glacialų. Klimatas buvo šiltas su gausia ir turtinga augmenija bei gyvūnija. Augo pušys, eglės, beržai, ąžuolai, liepos, vietomis magnolijos, kiparisai. Gyveno drambliai, mastodontai, arkliai, tigrai, tapirai, bizonai. Anglijoje buvo taip šilta, kad galėjo gyventi liūtai ir hipopotamai. Suminėtųjų ir kitų augalų bei gyvių likučių yra rasta interglacialinėse padermėse, kurios yra skirtingai įvairių kraštų klasifikuojamos.

Pagal pagrindinę Al. Pencko įvestą pleistoceno alpinę klasifikaciją, turime šiuos i. (pradedant seniausiuoju): Günz–Mindel, Mindel–Riss, Riss–Würm; pagal Š. Vokietijos klasifikaciją: Elsterio–Saalės, Saalės–Vartos, Vartos–Vyslos; pagal Š. Amerikos klasifikaciją: Aftonian, Yarmouth, Sangamon. Plg. lentelę puslapio apačioje.

Alpėse tikrai konstatuojami trys pagrindiniai i., Š. Vokietijoje, Š. Lenkijoj ir V. Rusijoj — du; Latvijoj ir Estijoj — vienas; Š. Amerikoj — trys.

Lietuvoje yra konstatuojamas paskutinis i., atitinkąs alpiniam Riss–Würm arba vokiškajam Vartos–Vyslos i. Jis užtinkamas tarp priešpaskutinio ir paskutinio glacialo padermių. Interglacialinės durpės rastos Klaipėdos krašte, Akmenos kair. krante ties Gvildžiais ir Tauralaukiais; Nemuno krante palei Gardiną. Interglacialiniai smėliai su floros liekanomis aptikti ties Anykščiais ir keliose vietose palei Nemuną. *B.Sld.*

Intérieur (prc. ‚vidus') bet kokio pastato arba jo dalies vidaus įrengimų visuma,

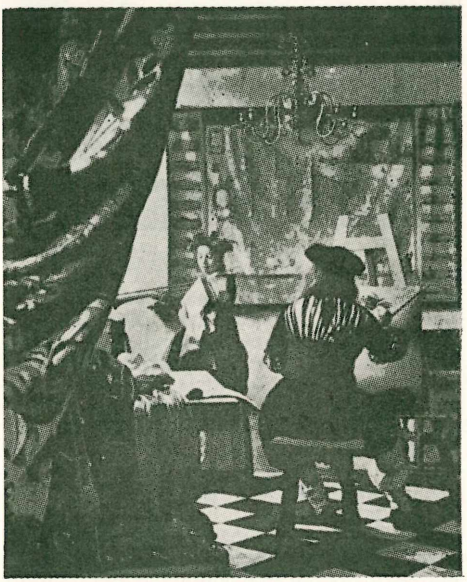

Vermeer van Delft Dailininkas savo studijoje

mene — gyvenamąją erdvę (kambarius ir t.t.) vaizduojantis tapybos darbas, kuriame vyrauja vidaus įrengimo detalių ir gyvenamos aplinkos nuotaikos motyvai. Tokią tapybą ypač mėgo ir iki nepaprastų

GLACIALŲ IR INTERGLACIALŲ SUGRETINIMO LENTELĖ, SKAITANT IŠ APAČIOS Į VIRŠŲ

Klasifikacijos	Alpinė	Š. Vokietijos	Š. Amerikos
Glacialas	Würm	Vyslos	Wisconsin
Interglacialas	Riss–Würm	Vartos–Vyslos	Sangamon
Glacialas	Riss	Vartos	Illinoian
Interglacialas	Mindel–Riss	Saalės–Vartos	Yarmouth
Glacialas	Mindel	Saalė	Kansan
Interglacialas	Günz-Mindel	Elsterio–Saalės	Aftonian
Glacialas	Günz	Elsterio	Sub–Aftonian

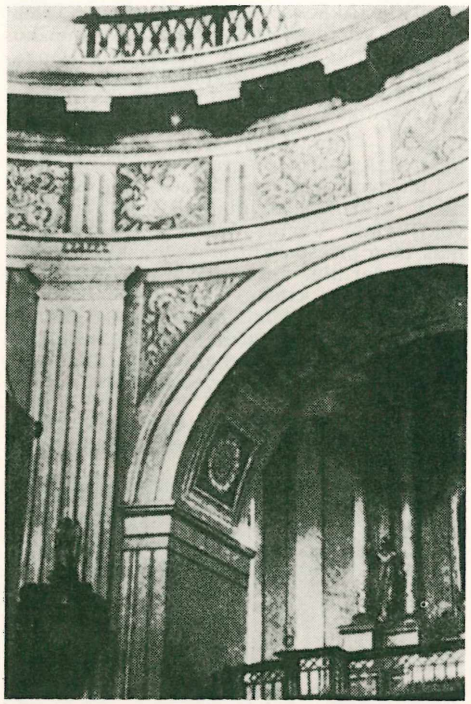

Intérieur fragmentas: Sudervės bažnyčia, statyta L. Stuokos-Gucevičiaus

aukštumų iškėlė olandai (Vermeer van Delft, Pieter de Hooch). Technišku požiūriu šios rūšies tapyboje daugiausia dėmesio buvo skiriama apšvietimo problemai. Naujausiais laikais i. pavyzdžių randame Vuillard, Bonnard, Matisse, Dufy ir kt. kūryboje.

Interim (lot.) tuo tarpu, laikinai, pvz. laikinis potvarkis, tikrąjį sprendimą atidedąs vėlesniam laikui, arba laikinai, pereinamajam tarpsniui sudaryta vyriausybė.

Interjekcija (lot.) žr. Jaustukas.

Interkonfesionalizmas (lot.) skirtingų konfesijų bendradarbiavimas. Jis skirstomas į dogmatinį, arba teoretinį, jei norima išlyginti dogmatiniai atskirų konfesijų skirtumai ir sukurti visoms bažnyčioms bendrą tikėjimo išpažinimą, ir praktinį, kai apsiribojama skirtingų konfesijų bendradarbiavimu socialinėje ar apskritai kultūrinėje srityje. Dogmatinį i. Kat. Bažnyčia atmeta, nes negali atsisakyti Dievo apreikštosios Tiesos ar dėl jos eiti į kompromisą. Jį atmeta taip ir ir protestantų ekumeninis bažnyčios susivienijimo sąjūdis. Atmesdama dogminį i., Kat. Bažnyčia pripažįsta praktinį i. Tai ji daro: 1. dėl bendrojo gėrio, kad būtų išvengta didesnio blogumo; 2. dėl nekaltai klystančiojo, nors ir nepriklausančio Bažnyčiai, išganymo galimybės; 3. dėl pripažinimo sąžinės laisvės ir teisių, nors ši sąžinė ir būtų klaidinga. Kilnojantis žmonėms ir maišantis konfesijoms, įvairių konfesijų žmonių bendradarbiavimas, neišsižadant savo religinių įsitikinimų, yra neišvengiamas ir gali būti sėkmingas (tai pvz. matyti iš vokiečių katalikų ir protestantų bendradarbiavimo politinėje srity). Toks bendradarbiavimas, keldamas vienų kitais pasitikėjimą ir bendrą susipratimą, gali duoti pradžią įvairių konfesijų susivienijimui į vieną Kristaus Bažnyčią.

M. Pribilla, Die Wiedervereinigung im Glauben 1926; *H. Schmidt,* Brückenschlag zwischen den Konfessionen 1951. *A.Blt.*

Interlaken (lot. inter lacus ‚tarp ežerų') Šveicarijos Berno Kantono adm. centras ir pasaulinio garso vasarvietė, prie Aar upės, tarp Brienzo ir Thuno ežerų; 4400 gyv. (1950). Vietovė įsikūrė prie augustinijonų vienuolyno (1133–1528), kurio XII a. rūmuose yra administracinės įstaigos. Iš I. Gražus reginys į Jungfrau ir kitus apylinkės kalnus.

Interlinija (lot.) tarpas tarp eilučių.

Interliudas (lot. interludium) tarpinė muzika bažnytinėse apeigose. Ją plačiai XIX a. išvystė anglų (Thomas Adams) ir ypač prancūzų vargonininkai. Tai buvo trumpi improvizacinio choralinio pobūdžio dalykai, išpildomi tarp atskirų psalmės posmų. I. galima vadinti kiekvieną trumpą dalykėlį, grojamą užpildyti laisvajam laikui tarp atskirų liturginių veiksmų, pvz. mišiose tarp Pater noster ir Pax Domini. *Iz.V.*

Intermezzo, arba intermedio (it.) tarpinė muzika. XVI a. šiuo žodžiu vadinta muzika, skirta linksminti diduomenei per ypatingas ceremonijas, vestuves, priėmimus ir pn. Tatai buvo surišta su vaidyba, gyvais paveikslais, baletu. Dažniausiai tam tikslui vartoti choriniai madrigalai, atliekami prieš kiekvieną vaidinimo veiksmą ir po viso vaidinimo. Paprastai visa ši muzika buvo linksmo pobūdžio. XVIII a. tokią, sakytumėm, pramoginę muzika imta įterp-

Interlaken

ti tarp rimtos operos (opera seria) aktų. Čia ją vadino intermezzi. Istoriškai jie svarbūs tuo, kad davė pradžią komiškajai operai (opera buffa). XIX a. imta i. vadinti rimtos muzikos tarpsnį, jungusį du operos aktus (pvz. Mascagni operoje Cavalleria rusticana). Romantinio meto kompozitoriai, ypač Schumannas ir Brahmsas, i. vadino trumpą pereinamo pobūdžio dalį simfoniniuose ir kameriniuose veikaluose, arba net atskirus trumpus dalykus fortepijonui. Bažnytinėse apeigose tarpinė muzika vadinama ne i., o interliudu (žr.).

F. Ghisi, Feste musicali della Firenze medicea 1480–1589, 1939; *D. J. Grout*, A Short History of Opera 1947; *J. Pulver*. The Intermezzi of the Opera (Proc. Mus. Ass. Vol. XLIII). *Iz.V.*

Internacionalas (lot.) 1. tarptautinė darbininkų sąjunga, įkurta 1864 IX 28 Londone. V. Europoje tarptautinio pobūdžio darbininkiškų organizacijų užuomazgų aptinkama jau daug anksčiau. Daugiausia jos buvo steigiamos politinių emigrantų. Komunistų sąjunga savo šūkiu turėjo ‚Visi žmonės broliai'. 1848 K. Markso išspausdinto Komunistų manifesto šūkis: ‚Visų šalių darbininkai, vienykitės' ryškiai pabrėžia internacionalumo, arba tarptautiškumo, reikšmę. I. įkūrimo iniciatyva priklausė Anglijos ir Prancūzijos darbininkų sąjūdžių atstovams. 1862 pasaulinę parodą Londone aplankė keli šimtai Prancūzijos darbininkų atstovų, ir buvo progos pasvarstyti bendrus darbininkų reikalus. Tuo metu Londonas buvo politinių emigrantų centras, tad ir tinkamiausia vieta I. buveinei. 1864 IX 28 tarptautinis darbininkų mitingas Londone, sušauktas protestuoti prieš rusų caro valdžios žiaurumus malšinant Lietuvos ir Lenkijos 1863–64 sukilimą, nutarė įsteigti I I. Mitingui vadovavo E. S. Beesly, o sekretoriumi buvo G. Mazzini. I I. statutą parašė K. Marksas. I. vyriausias organas buvo Generalinė taryba, sudaryta iš darbininkiškų organizacijų atstovų. Į Generalinę tarybą buvo išrinktų K. Markso, G. Mazzini bei L. A. Blanqui krypties atstovų. 1866 IX 8 įvyko pirmasis I. kongresas Ženevoje (dalyvavo 60 delegatų), antrasis — 1867 Lozanoje, tretysis — 1868 Briuselyje (dalyvavo jau 100 delegatų). Šis kongresas pasmerkė karus, pasisakė už visuotinio streiko skelbimą karui sustabdyti ir pritarė kai kurių ūkio šakų nacionalizacijai. 1868 M. Bakuninas įsteigė Alliance internationale de la démocratie sociale organizaciją, kurią I. kongresas, vykęs 1869 Bazelyje, priėmė I I. nariu. M. Bakunino ideologinės krypties organizacijos tuo metu buvo gan įtakingos Šveicarijoje, Italijoje, Ispanijoje, o P. J. Proudhon turėjo šalininkų Prancūzijoje. Ketvirtasis I I. kongresas skatino visuose kraštuose steigti darbininkų profesines sąjungas. Ligi 1870 I I. vaidmuo augo ir jame dalyvių skaičius didėjo. Betgi po 1870 karo ir Paryžiaus komunos (1871) I. reikšmė pradėjo nykti. Visų pirma iš I I. pasitraukė anglų unijų vadai. Prasidėjusi pačiame I. kova tarp dviejų ideologinių krypčių — marksistų ir anarchistų — I I. susprogdino. Apsisaugoti nuo M. Bakunino bei L. Blanqui šalininkų įtakos I. veiklai, K. Marksas reikalavo I. buveinę perkelti į JAV. 1872 I. kongresas Haagoje pašalino iš I. M. Bakunino šalininkus ir savo buveinę perkėlė į JAV. I I. vadovybė dar sušaukė 1874 kongresą Ženevoje, 1876 Philadelphijoje ir po to nustojo veikusi.

II Internacionalas. II socialistinis I. atsteigtas 1889 VII 14 Paryžiuje, minint 100 metų sukaktį nuo Bastilijos paėmimo. Šis kongresas nutarė kovoti tarptautiniu mastu dėl 8 valandų darbo dienos ir parinko gegužės mėn. pirmąją darbininkų šventę. II I. sparčiai stiprėjo: 1891 Briuselio kongrese dalyvavo tik 380 atstovų, o 1910 Kopenhagos kongrese — 896 atstovai, atstovavę 23 valstybių socialistines partijas. 1893 II I. kongresas vyko Züriche ir nutarė, kad I. nariai balsuotų prieš karo kreditus. 1896 Londono kongresas parėmė tautų apsisprendimo principą. II I. kongresai buvo sušaukti: 1900 Paryžiuje, 1904 Amsterdame, 1907 Stuttgarte, 1910 Kopenhagoje, 1912 Bazelyje. o I I. 50 metų sukakties proga buvo nutarta kongresą šaukti 1914 VIII. Tačiau I pas. karas ne tik sukliudė kongreso sušaukimą, bet ir sustabdė II I. veiklą.

Nors II I. sudarė vienodesnės ideologijos socialistinės partijos, kurios visos kovojo su militarizmu ir net siūlė panaikinti nuolatinę kariuomenę, o visus tarpvalstybinius ginčus rekomendavo atiduoti spręsti Tarptautiniam teismui, betgi I pas. karo metu kai kurių socialistinių partijų taktika suskaldė I. vienybę. 1915, Italijos socialistų partijos iniciatyva, buvo sušaukta socialistinių partijų atstovų konferencija Zimmerwaldėje (netoli Berno), kur dalyvavo ir kariaujančių valstybių atstovų. Prancūzijos ir Vokietijos socialistų buvo išspausdintas bendras atsišaukimas prieš aneksinį karą. 1916 socialistų konferencija vyko Kienthalyje, o 1917 Stockholme, betgi į šią konferenciją JAV, Prancūzijos. Anglijos, Italijos socialistai negavo vizų.

2½ Internacionalas. 1921 daugiausia kairiųjų socialdemokratinių partijų atstovų buvo įsteigtas vad. Vienos arba 2½ I. Šiam I. priklausė Austrijos socialdemokratų partija, Vokietijos Nepriklausomųjų sd partija, Šveicarijos sd partija, Anglijos Nepriklausomoji Darbo partija, Prancūzijos sd partija, Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partija (atstovavo M. Januškevičius). Betgi 1923 2½ I. susijungė su socialistiniu II I. Hamburgo kongrese. Į atsteigtąjį II socialistinį I. į-

ėjo 43 socialistinės partijos su 7 mil. narių. Po I pas. karo bolševikinis sąjūdis skaldė socialistų partijų vieningumą ir silpnino II I. veiklą. Be to, daugelyje kraštų diktatūrinės valdžios uždraudė socialistinių partijų legalią veiklą.

S o c i a l i s t i n i o I. atgaivinimas po II pas. karo užsitęsė kelis metus. Padarius pradžią 1946, galutinai jis buvo atkurtas Frankfurto kongrese 1951 VII. Socialistų deklaracijoje, paskelbtoje šiame kongrese, demokratinio socializmo tikslai nurodyti šie: socialinis teisingumas, geresnis gyvenimas, laisvė ir pasaulio taika; socializmas pasiekiamas per demokratiją, demokratija įgyvendinama tik per socializmą. Socialistų I. nariais yra nepriklausomų valstybių socialistų partijos, kurios pritaria Deklaracijos principams. R. ir Vidr. Europos kraštų, po II pas. karo patekusių Sov. Rusijos kontrolėn, kur komunistai likvidavo socialistų partijas, tų partijų egzilinės grupės buvo priimtos į Socialistų I. nariais su patariamuoju balsu. Pabaltijo kraštų socialdemokratai buvo priimti į Socialistų I. tokiomis pat teisėmis tik tada, kai laisvojo pasaulio socialistai nusistatė nepripažinti Pabaltijo kraštų inkorporavimo į Sov. Rusiją. Tas įvyko Socialistų I. trečiame kongrese Stockholme 1953. Lietuvos Socialdemokratų Partijos delegatu šiame kongrese buvo J. Vilčinskas.

Socialistų I. sukviestojo Europos socialistų konferencijoje 1954 II Briuselyje LSDP delegatai buvo J. Glemža ir J. Vilčinskas. Pastarasis pasakė kalbą, nurodydamas pavojus, grėsiančius V. Europai, jeigu komunistų ekspansija nebus sustabdyta ir jeigu pavergtiesiems kraštams nebus grąžinta laisvė bei nepriklausomybė.

Socialistų I. ketvirtame kongrese, įvykusieme 1955 Londone, LSDP delegatai buvo J. Glemža ir J. Vilčinskas. Be to, socialistų I. antrame kongrese 1952 Milane LSDP delegatu svečio teisėmis dalyvavo inž. R. Baublys.

Kai 1949 susikūrė Europos Centro ir Rytų socialistinių partijų tremty Sąjunga (Unija), joje dalyvauja Lietuvos, Latvijos, Estijos, Lenkijos, Čekoslovakijos, Rumunijos, Vengrijos, Jugoslavijos ir Ukrainos atstovai. LSDP Delegatūrą pradžioje atstovavo Juozas Kaminskas, vėliau Juozas Vilčinskas. Delegatūros atstovai dalyvauja ir Socialistų sąjūdžio organizacijoje apjungti Europą.

L i e t u v o s S o c i a l d e m o k r a t ų d a l y v a v i m a s I. 1895 dr. Andrius Domaševičius, lankydamas V. Europą, darė pastangų, kad kitais metais šaukiamame II I. kongrese būtų atstovaujami ir Lietuvos socialdemokratai. Atstovu į kongresą buvo numatomas dr. Jonas Šliupas, tada gyvenęs JAV. Tos pastangos nepavyko. Jos buvo pakartotos 1904 Briuselio konferencijoje, kai buvo ruošiamas I. kongresas Amsterdame. Briuselio konferencijoj pasipriešino LSDP įteiktam pareiškimui Plechanovas, Rusijos atstovas, ir Rožė Luksemburg, pretendavusi, kad jos organizacija atstovautų ir Lietuvą. Amsterdamo 1904 kongrese LSDP negalėjo dalyvauti. Laikydami LSDP separatistais su nacionaliniu atspalviu, Rusijos socialdemokratai darė kliūčių ją pripažinti savarankiška organizacija, todėl ir 1905 darytos pakartotinos pastangos vėl liko be rezultatų. Pirmą kartą LSDP atstovai kaip pilnateisiai nariai dalyvavo atsikuriančio po I pas. karo II Socialistų I. kongrese 1923 Hamburge. LSDP delegaciją sudarė Steponas Kairys ir Ona Leonaitė. I. kongrese Marseille 1925 LSDP delegatai buvo: Liuda Purėnienė, Vaclovas Bielskis ir Kipras Bielinis. 1930 Vienos kongrese delegatai buvo: Stp. Kairys, Ona Kairienė, K. Bielinis, L. Purėnienė, L. Abromavičius, Jonas Januškis, Juozas Paplauskas; du pastarieji atstovavo LSDP emigracijai Vakaruose. Vėlesniais metais iki pat II pas. karo pabaigos LSDP negalėjo kongresuose dalyvauti.

Jäckh, Die I. 1904; *J. Guillaume*, L.I. 1864–78, 1905–10; *C. Paul*, History of the First I. 1928; *Fr. Mehring*, Geschichte der deutschen Sozialdemokratie [12]1922; *C. Huysmans*, Die sozialistische I. 1910; *Th. Kirkup*, Inquiry into Socialism [3]1907; *John Price*, The International Labour Movement 1950; *Julius Braunthal*, Socialist International Yearbook 1956. *P.Č., J.Vlč. ir J.Km.*

2. Tarptautinio socialistinio darbininkų sąjūdžio kovos giesmė. 1871 žodžius parašė Eugène Pottier, melodiją sukūrė darbininkas Adolf de Geyter (žr.). Lietuviškai i. išvertė K. Binkis 1926. Buvo ir ankstesnių vertimų.

3. Žr. Komunistinis Internacionalas.

4. Žr. Liberalų Internacionalas.

5. Žaliasis Internacionalas žr. Tarptautinė Valstiečių Sąjunga.

Internacionalinis (n. lot.) tarptautinis, tarpvalstybinis. 1789 J. Benthamo nukaltas žodis. Atskiros tarptautinės organizacijos, turinčios savo varde pirmuoju žodžiu I., duodamos T raidėje. Ta pati pastaba galioja ir visiems kitiems panašiems dalykams: tarptautinė teisė, tarptautiniai vandenys ir pn.

Internacionalizacija (lot.) sutarptautinimas; jūrų, upių, uostų, kanalų naudojimosi teisės pripažinimas visoms valstybėms.

Internacionalizmas nusistatymas siekti tarp tautų kultūrinio ir politinio bendravimo. I. pagrindu yra susidarę paskutiniaisiais dešimtmečiais ištisa eilė tarptautinių organizacijų. I. nėra nesuderinamas su patriotizmu, jo priešybė tėra šovinistinis nacionalizmas, besilaikąs griežto izoliacionizmo. I. skirtinas nuo kosmopolitizmo.

Internas 1. mokinys, gyvenąs mokykloje; 2. gydytojo padėjėjas, gyvenąs ligoninėje, paprastai baigęs studijas medikas, pavaduojąs budintį gydytoją ar chirurgą.

Internatas mokyklinis bendrabutis. Viduramžiais daugelis Vakarų ar Vidurio Europos aukštesniųjų mokyklų ir universitetų buvo bendrabutinio tipo mokyklos (schola interna). Jose gyveno studentai kartu su savo profesoriais. I. ypatingai įprastas Anglijoje, kur pradėta steigti bendrabutinės m-los (boarding schools) kilmingųjų šeimų berniukams (Oxford, Eaton ir kt.) ar mergaitėms. Tokio bendrabutinio tipo m-lų būta ir Lietuvoje (vienuolynų laikomos m-los Vilniuje, Kražiuose ir kt.). Nepriklausomoje Lietuvoje beveik visos žemės ūkio mokyklos turėjo bendrabučius. Internatinio tipo mokykla buvo ir Dotnuvos Žemės Ūkio Akademija. *V.Čž.*

International Rescue Committee (anksčiau vadinosi International Rescue and Relief Committee) New Yorke 1933 įkurtas tarptautinis komitetas teikti pagalbai totalitarinių režimų aukoms. Iš pradžių jo veikla visų pirma buvo nukreipta į nacių teroro aukas, po II pas. karo buvo įsijungta ir į išvietintųjų asmenų bei pabėgėlių globą. Per šio komiteto tarpininkavimą 1946–56 į JAV atvyko apie 10.000 asmenų, iš jų apie 1000 lietuvių. Komiteto būstinė yra New Yorke, skyriai Vokietijoje, Austrijoje, Švedijoje, Šveicarijoje, Prancūzijojoje, Belgijoje, Brazilijoje, Vietname. Komiteto garbės pirm. admirolas R. E. Byrd, pirm. Leo Cherne, prezidentas Angier Bidle Duke, tarp direktorių tarybos narių — gen. W. J. Donovan, gen. C. Spaatz, admirolas E. M. Zacharias, msgr. Bela Varga ir kt.

Internavimas (lot.) kariaujančios valstybės karių nuginklavimas ir sulaikymas neutralioje valstybėje, kai jie pereina jos sieną. Gali būti internuojami ir civiliai kariaujančiojo krašto gyventojai. Internuoti kariai ir šiaip piliečiai gali būti laikomi specialiose i. stovyklose arba gali būti leidžiami laisvai gyventi. I. teises nusako tarptautinė teisė. Karui pasibaigus, internuotieji turi būti paleidžiami.

1939 IX Sovietams puolus ir užėmus Lenkiją, apie 13.500 lenkų karių buvo perėję Lietuvos sieną. Daugumas jų buvo kavaleristai, mažiau pėstininkų ir dar mažiau artileristų bei sanitarijos karių. Drauge su kariais Lietuvos sieną buvo perėję ir kelios dešimtys tūkstančių civilių gyventojų. Kariai buvo apgyvendinti i. stovyklose. Civiliai buvo leisti laisvai gyventi, bet buvo įpareigoti registruotis. Karo veiksmams su Lenkija pasibaigus, apie 2000 lenkų karių pareiškė norą būti grąžinti namo; jie buvo leisti laisvai grįžti. Apie 1200–1500 lenkų karių, daugiausia karininkų, pabėgę aplinkiniais keliais (per Latviją, Estiją, Suomiją, Švediją) išvyko į Angliją ir Prancūziją. Lietuvos kariuomenei užėmus Vilnių, visi norėjusieji grįžti į Vilniaus kraštą buvo paleisti. Tokių buvo apie 1000 asmenų. Sovietams okupavus Lietuvą, 1940 VI 15 i. stovyklose buvo likę apie 8000 internuotų lenkų karių. Sovietai juos tuojau pat perėmė ir išvežė į Sov. Rusiją. *K.Al.*

Internistas (lot.) gydytojas, vidaus ligų specialistas.

Internuncijus (lot.) Šv. Sosto kuriam nors kraštui skirtas diplomatinis atstovas. Nors jo titulas neturi pirmaeilės diplomatinio atstovo reikšmės (kaip legato, nuncijaus, apaštališkojo delegato), bet gali būti jam patikėtos ir svarbios pareigos prie kurios nors provincijos ar krašto civilinės valdžios. Jis ten yra savos atstovybės viršininkas ir labai dažnai diplomatinių atstovų dekanas.

Interpeliacija (lot. ‚pertraukimas, įsikišimas kalbon') parlamente raštu ar žodžiu atstovo ar atstovų grupės formalus vyriausybei paklausimas, kuriuo reikalaujama informacijos dėl kurio nors įvykio ar reikalo. Nuo paprastų klausimų i. skiriasi tuo, kad po jos seka ir diskusijos. I. yra dažna priemonė pareikšti nepasitikėjimą atitinkamam ministrui ar visam ministrų kabinetui.

J. Hatschek, Das Interpellationrecht in Rahmen der Ministerverantwortlichkeit 1909.

Interpoliacija (lot. ‚pakeitimas') 1. originalo teksto pakeitimas, svetima ranka įterpiant į pirmykštį tekstą žodžių, sakinių ar net ištisų pastraipų su falsifikavimo, pakeitimo ar papildymo tikslu. Ypačiai viduramžiais, perrašinėjant tekstus, i. buvo dažnos. Filologinės teksto kritikos uždavinys yra nustatyti, kas tokiu būdu yra atsiradę ir kas buvo pačiame originalo tekste.

2. Matematikoje būdas apytiksliai nustatyti tarpinę funkcijos reikšmę, kai žinomos dvi gretimos tos funkcijos reikšmės. Pvz. tiesinės i. atveju priimame, kad visos trys funkcijos reikšmės yra tos pačios tiesės ordinatos. Tada tarpinė funkcijos $y=f(x)$ reikšmė: $y = y_1 + \frac{\Delta y}{\Delta x}(x-x_1)$, kur $\Delta x = x_2-x_1$ ir $\Delta y = y_2-y_1$. Tiesinė i. vartojama prie logaritmų ir kitų funkcijų lentelių. Kai žinomos kelios funkcijos reikšmės, tarpinę funkcijos reikšmę tiksliai nustatome polinominės i. būdu — iš Lagrange arba Newtono formulių.

Mangoldt-Kropp, Einführung in die Höhere Mathematik [10]1951. *J.Vlk.*

Interpretacija (lot.) 1. kalbos ar teksto aiškinimas. Nuo seno ypačiai aktuali teisės ir teologijos tekstų i. Teologijoje i. vadinama specialiu egzegezės (žr.) terminu. Poetinės kūrybos i. seniau paprastai ribojosi tik filologine teksto analize, žodžių prasmės išaiškinimu. Dabar ji remiasi visais literatūrinės analizės metodais, nors atskiru atveju gali būti naudojamasi ir vienu kuriuo metodu (istoriniu, psichologi-

niu, filosofiniu). Gali būti ribojamasi vieno atskiro veikalo i. arba gali būti šis veikalas aiškinamas iš bendrosios laiko dvasios. Specialiai yra aktuali i. tokių poetinių kūrinių, kuriuose poezija yra susijusi su filosofija. Neatsitiktinai todėl tokia poetinė kūryba ir susilaukia i. Ypačiai gausiai jos yra susilaukusi R. M. Rilkes kūryba. Hölderlino kūrybos savą filosofinę i. yra pateikęs M. Heideggeris eilėje veikalų.

O. Walzel. Gehalt u. Gestalt 1923; *J. Pfeiffer,* Umgang mit Dichtung ⁶1949; *M. Heidegger,* Holzwege 1950. *J.G.*

2. M u z i k o j e interpretuoti veikalą reiškia jį atlikti vienu ar kitu būdu, duoti išpildymui vienokį ar kitokį pobūdį, vienaip ar kitaip paryškinti paskiras detales. Muzikos kūryboje figūruoja kompozitorius -kūrėjas ir interpretatorius-atkūrėjas. Pirmasis veikalą sukuria. Bet sukurtas veikalas lieka negyvas, kol jo gyvybėn nepašaukia muzikas atlikėjas. Suprantama, kūrėjo idėjos bei jo stilistinės savybės saisto atlikėją. Tačiau nėra įmanoma su visu tobulumu įžvelgti autoriaus-kūrėjo norų. Ypač neįmanoma jų atkartoti visu tikslumu ir tokiu būdu, kokiu autorius buvo numatęs. Antra vertus, atlikėjas, studijuodamas pasirinktą veikalą, sąmoningai ar nesąmoningai jį derina su savuoju pasauliu, rikiuoja pagal savas idėjas. Jis ir negali kitaip. Jis yra atkūrėjas tik ta prasme, kad paima jau parašytą kūrinį. Bet norėdamas suteikti jam gyvybės, jis tą veikalą kuria iš naujo: medžiagine prasme — suteikdamas veikalui reikiamą skambesį, o dvasine prasme — išgyvendamas tą veikalą jausmiškai pačiu atlikimo metu. Todėl nerasime pasaulyje dviejų atlikėjų, kurie tą patį veikalą vienodai suprastų bei atliktų. Atlikėjo asmeninių meninių savybių įvairumas santykyje su veikalo autoriaus intencijomis ir sudaro i. esmę. *Iz.V.*

Interregnumas (lot.) laikas, kada nėra tikrosios valdžios, tarpuvaldis, bekaralmetis.

L i e t u v o s i r L e n k i j o s unijinio gyvenimo laikais i. buvo vadinamas laikotarpis nuo vieno valdovo mirties arba abdikacijos iki kito karūnacijos. Valstybės gyvenimo tvarka šiame laikotarpyje įstatymais iš anksto nebuvo nustatyta, bet ji nusistovėjo pagal pirmojo bekaralmečio po Žygimanto Augusto mirties praktiką, vėliau patekusią ir į įstatymus.

Liublino unijos aktas aiškiai nustatė bendrą abiejų valstybių valdovo elekciją (žr.), bet nenustatė nei kaip prie jos turi būti einama, nei kaip naujas vadovas turi būti renkamas bei karūnuojamas. Kadangi pirmasis i. 1572 pasitaikė didelio vidaus nerimo bei religinių varžybų laikais, tai tas atsiliepė ir į i. tvarkos nustatymą. Po tam tikrų svyravimų laimėjo katalikų ir šlėktos laisvės doktrinierių grupė. Taip buvo nuspręsta, kad elekcijoje turi dalyvauti visa šlėkta in corpore ir kad elekcija turi vykti Varšuvoje, Mozūruose, kur buvo ypač daug smulkios šlėktos (o ji tebebuvo katalikiška). Gausiai susirinkusi ji turėjo nulemti elekciją katalikų naudai. Ginčas, kas i. metu eina valstybės galvos pareigas, kas yra interrex (žr.), taip pat buvo svarbus. Didžiūnų protestantų partija tas teises norėjo pripažinti Lenkijos maršalui kalvinui J. Firlėjui (žr.), bet laimėjo katalikai ir valstybės galva i. metu buvo pripažintas Gniezno arkivyskupas, primas. Po visos eilės Lenkijos šlėktos regioninių suvažiavimų, po atskirų Lietuvos ponų pasitarimų, po lenkų ir lietuvių pasikeitimų delegacijomis ir laiškais, 1573 I 15 primas sušaukė pirmą vad. konvokacinį seimą (žr.), kuris suminėtąją i. tvarką galutinai paskelbė įstatymine tvarka. Šis konvokacinis seimas nustatė tvarką tik šiam vienam i., bet faktiškai tai virto įstatymu ir visiems vėlyvesniems laikams.

Per pirmąjį i. Lietuva dar turėjo didelių rezervų ir dėl bendro valdovo ir dėl bendrų rinkimų, tad visose tose kovose nedalyvavo. Ir į konvokacinį seimą Lietuva tik delegaciją tepasiuntė, o savo tarpe tarėsi Vilniuje. Vadinasi, i. tvarka buvo nustatyta vienų lenkų. Kai nuo 1632 ir Lietuva pradėjo dalyvauti konvokaciniuose seimuose, ji jokių naujų pakeitimų nereikalavo.

Visi i. nutarimai galėjo liesti tik tą laikotarpį — vistiek ar tai buvo nutarimai kokių suvažiavimų ar konvokacinių bei elekcinių seimų. Jie turėjo galios tik iki naujo valdovo karūnacijos. Tie nutarimai, kuriuos buvo norima palikti veikti visiems laikams, turėjo būti patvirtinti karūnacinio seimo arba įrašyti į pacta conventa (žr.), kad būtų prisiekti naujo valdovo. Pagal nerašytąją konstituciją unijinėje valstybėje įstatymų leidimo galia priklausė trims posėdžiaujantiems ‚luomams' — karaliui, senatui ir atstovams. Tad joks įstatymas negalėjo būti priimtas, kol trūko valdovo — įstatymų leidimo įstaigos sudedamosios dalies.

Valdovui mirus, nebegalėjo veikti jo skirtieji ir jo vardu sprendimus darę teismai bei kiti pareigūnai. Kad krašte nesuirtų tvarka ir ramybė, Lenkijos šlėkta pirmojo i. pačioje pradžioje vaivadijose bei pavietuose sudarė konfederacijas (žr.), vad. kaptūrais, ir specialius savo pačios išrinktus teismus, vad. kaptūriniais teismais (žr.). Jie sprendė visas bylas galutinai be jokios apeliacijos. Šita tvarka buvo praktikuojama ir visais vėlyvesniais i., tik kaptūrinių teismų sudarymas nebuvo paliekamas pačiai bajorijai, bet būdavo pavedama tai atlikti pirmuoju po karaliaus mirties primo universalu, o konvokacinis seimas, be to, paskelbdavo atitinkamus nuostatus, suvienodinančius kaptūrinių teismų

veiklą visame krašte. Kadangi Lietuva pirmuosiuose konvokaciniuose seimuose nedalyvavo, į juos buvo pasiuntusi tik savo delegacijas, tai krašto tvarkos ir ramybės palaikymu pasirūpindavo Lietuvos suvažiavimai, arba konvokacijos (žr.).

Bajoriškosioms Lietuvos ir Lenkijos valstybėms juo toliau, juo labiau krinkant ir įsigalint anarchijai, i. darėsi vis neramesni ir audringesni. Ypač daug maišė svetimos valstybės, norėdamos įpiršti savus ar sau pageidaujamus kandidatus į abiejų valstybių sostus. Svetimų valstybių agentai pinigais ir įvairių savo valdovų malonių pažadais būrė savų kandidatų partijas, kiti tokiomis pačiomis priemonėmis stengėsi jas skaldyti ir savas partijas kurti. Taip visą i. iki elekcijos virė įvairiausios intrigos ir dažnai nešvarios grumtynės. Į valstybių gyvenimo pabaigą kartais įsikišdavo net svetimos kariuomenės.

Lietuvos -Lenkijos unijinio gyvenimo istorijoje yra buvę iš viso 10 i.: 1572–73 po Žygimanto Augusto, 1574–76 po Henriko Valois, 1587–88 po Stepono Batoro, 1632–33 po Zigmanto Vazos, 1648–49 po Vladislovo Vazos, 1668–70 po Jono Kazimiero abdikacijos, 1673–74 po Mykolo Višnioveckio, 1696–98 po Jono Sobieskio, 1733–34 po Augusto II ir 1763–64 po Augusto III.

I. I. Lappo, Velikoje kniažestvo litovskoje I–II, 1901–11; ('') Lit. Statut 1588 g. I–II, 1934–36; ('') Lietuva ir Lenkija po 1569 m. unijos 1932; *Hans Uebersberger,* Österreich u. Russland seit dem Ende des 15.Jhr. I 1906; *A. Traševskij,* Polskoje bezkorolevje 1869; *A. Šapoka,* Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos 1938; *V. D. Družčyc,* Paložen'ne Litouska-Belaruskaj dziaržavy pas'lia Liublinskaj vunii 1925. *A.Š.*

Interrex (lot.) Gniezno arkivyskupo, Lenkijos ir Lietuvos primo, neoficialus titulas unijiniais laikais, pažymįs, kad interegnumo metu jis yra valstybės galva (žr. Interregnumas). Šios primo teisės betgi turėjo laikiną pobūdį. Jam vadovaujant valstybėje negalima buvo priimti jokių nutarimų, kurie liktų galioje ir interegnumui pasibaigus. Primo, kaip i., teisė ir pareiga buvo tuojau po karaliaus mirties savo universalu paskelbti kaptūrinių seimelių ir konvokacinio seimo datą, toliau paskelbti reliacinius seimelius, sušaukti elekcijos seimą elekcijai pravesti ir, pagaliau, sušaukti karūnacinį seimą. Primo teisė buvo taip pat šaukti senato posėdžius, priiminėti delegacijas iš užsienio ir siųsti savas delegacijas į užsienius, jei pasitaikydavo koks svarbus reikalas. Normaliais valstybės gyvenimo laikais įstatymai primui nenumatė jokių kitų teisių, kaip tik pirmojo senatoriaus, betgi yra buvę atsitikimų, kad primui teko pavaduoti valdovą, karaliui sergant ar išvykus. Zigmantui Vazai išvykus į Švediją, primas buvo net sušaukęs vieną seimą. Žr. Gniezno arkivyskupija.

A.Š.

Intersteliarinė medžiaga žr. Tarpžvaigždinė medžiaga.

Interstitium (lot.) bažnytinėj teisėj laiko tarpas tarp vieno ir kito šventimo. Priėmusieji kurį nors šventimą tam tikrą laiką pagal vyskupo paskyrimą naudoja tuo šventimu įgytą galią (Kan. 978, § 1). Be specialaus Šv. Sosto leidimo neleidžiama priimti dviejų, nors ir mažųjų, šventimų tą pačią dieną. Mažuosius šventimus turintieji privalo laukti bent metus iki subdiakonato; subdiakonai ir diakonai privalo bent po tris mėn. praleisti, vykdydami savo šventimų galias (Kan. 978, §2). Vyskupas turi teisę sutrumpinti i. laiką, jei tai reikalinga ar naudinga jo valdomai vyskupijai.

J. Gannon, The Interstices Required for the Promotion to Orders 1944. *M.Č.*

Intertipas (ag. intertype) spaustuvės renkamoji mašina, veikianti šiuo principu: paspaudus norimą ženklą klaviatūroje, iš magazino iškrinta atitinkamas spaudmuo, kuris besisukančio dirželio nunešamas į renkamąjį keltuvėlį; pilna eilutė pakeliama tam tikra rankena ir atskiru mechanizmu nunešama į liejimo padėtį, kur ji išlyginama ir išrakinama; priartėjęs metalo katilas krumpliaračiu sandariai prispaudžiamas prie moldo ir pro tam tikras skylutes pompa išstumia karštą šviną ant spaudmenų; atlieta eilutė sukasi molde, ir užpakalinis peilis nupiauna jos apačią; spaudmenys pakeliami ir perduodami antrajam keltuvui; artėjant mašinai į normalią padėtį, eilutė stumiama pro du lygiagrečius priekinius peilius, kurie ją nupiauna nustatytu storiu, ir išmetama į geldelę; mašina sustoja normalioje padėtyje, o spaudmenys išskirstomi į magaziną. Išskyrus klavišų paspaudimą ir surinktosios eilutės pakėlimą, visi kiti veiksmai yra automatiški.

Mašiną suka elektrinis motoras ($^1/_3$ a.j.). Paprastai varomasis ratas turi 71 apsisukimą/min. Kadangi 11 šio rato apsisukimų daro pilną krumpliaračių ašies apsisukimą, tai mašinos pajėgumas yra 6½ eilutės per min. Keičiant atitinkamo dantračio skersmenį, mašinos pajėgumą galima padidinti iki $8^1/_3$ eilutės/min. Ilgiausia eilutė yra 42 emsų. I. renkami įvairūs tekstai (knygų, žurnalų, laikraščių, komercinių leidinių), skaitmenys (statistikos duomenų, dryžinių grupių, lentelių), paprastesnės formulės (matematikos, chemijos, fizikos) ir daug smulkių darbų (vizitinės kortelės, kvietimai, programos, skelbimai ir t.t.).

Pirma renkamoji mašina buvo išrasta 1878 vokiečių kilmės amerikiečio O. Mergenthaler. 1885 jis ją įpatentavo kaip ‚mašiną eilutėms lieti' (vėliau gavusią linotipo vardą). Pirma renkamoji mašina (linotipas) buvo pastatyta 1888 VII New York Tribune spaustuvėje (JAV), o D. Britani-

joje imta vartoti 1890. Išsigaliojus linotipo patentui, 1913 buvo pagamintas i. su naujais patobulinimais. Abi mašinos turi tą patį veikimo principą, panašią konstrukciją ir daug dalių tinka tiek vienai, tiek antrai. Vis įvedami nauji patobulinimai.

P.P.

Intervalas (lot.) tarpas tarp dviejų dydžių laike ar erdvėje.

1. K a r i u o m e n ė j e i., arba tarpeklio, terminas turi dvi prasmes. Pirmąja prasme i. yra atstumas tarp kovotojų arba dalinių rikiuotėje. I. reikalingas, kad būtų patogiau atlikti perrikiavimą. Statutinio i. išlaikymas yra tvarkos pagrindas visiems perrikiavimams, ypatingai kavalerijoje ir artilerijoje, kur judesiai atliekami labai greitai. Antrąja prasme i. yra specialus artilerijos terminas — s p r o g i m o i., atstumas nuo sprogimo taško projekcijos (šaudant šrapnelių arba brizantine granata) iki taikinio. Šaudant šrapneliu, tikslingiausias i. yra 60–100 m; esant mažesniam i., kulkos lekia perdaug krūvoje ir apima tik siaurą taikinio ruožą, o esant perdideliam i., šrapnelio veikimas žymiai mažėja. Brizantinės granatos sprogimo i. priklauso nuo pabūklo balistinių ypatybių ir sviedinio konstrukcinių davinių.

O.Urb.

2. M a t e m a t i k o j e i. yra visuma kintamojo x reikšmių, esančių tarp dviejų pastovių skaičių a ir b, kai galima parašyti $a \leqq x \leqq b$. Kitimo i. pavadinimas priklauso nuo kintamojo vardo: sakome argumento kitimo i., funkcijos kitimo i., greičio i., laiko i. ir t.t. *J.Vlk.*

3. M u z i k o j e i. yra tarpas tarp dviejų gaidų, parašytų ar paskambintų bei padainuotų. I. pavadinimai paimti iš lotynų k. kelintinių skaitvardžių, nurodančių tonų skaičių pagal gamos eilę. Jų yra aštuoni: prima, dviejų balsų paimta ta pati gaida (c–c, g–g); sekunda—tarpas tarp dviejų gretutinių gaidų (c–d, g–a); tercija — trijų gaidų tarpas (c–e, g–h); kvarta — keturių (c–f, g–c); kvinta — penkių (c–g, g–d); seksta — šešių (c–a,g–e); septima — septynių (c–h, g–f); oktava — aštuonių (c–c, g–g). Tolimesni i. yra sudėtiniai: nona (oktava ir sekunda, arba sekunda per oktava), decima (tercija per oktava), undecima (kvarta per oktava), duodecima (kvinta per oktava). Nors teoretiškai galima išvedžioti ir dar didesnius i., bet praktiškai jie vadinami paprastų i. vardais, pridedant oktavas. Visi i. dar rūšiuojami pagal tikslią tonų ir pustonių apimtį. Vieni jų gryni, kiti — maži ir dideli; be to, abeji gali būti dar pamažinti ir padidinti. Prima yra gryna, kada ji turi tą pačią gaidą (tada ji dar vadinama unisonu), gryna kvarta — 2½ tonų, gryna kvinta 3½ tonų, gryna oktava — 6 tonų. Sekunda būna maža ½ tono ir didelė 1 tono. Tercija maža 1½ tono, didelė 2 tonų. Seksta maža 4 tonų, didelė 4½ tono. Septima maža 5 tonų, didelė 5½ tono. Jei didelius ir grynus i. pustoniu padidinsime, jie vadinsis padidintais. Jei mažus ir grynus i. sumažinsime pustoniu, jie vadinsis pamažintais (pamažinta kvinta, padidinta sekunda). Pagal sąskambio charakterį, i. skirstomi į konsonansus, tobulus ir netobulus (maloniai, užbaigtai skambančius), ir disonansus (neužbaigtai, erzinančiai skambančius). Visi gryni i. (prima, kvarta, kvinta ir oktava) sudaro tobulus konsonansus. Prie netobulų konsonansų priskiriamos didelės ir mažos tercijos ir sekstos. Mažos ir didelės sekundos ir septimos, taip pat visi padidinti ir pamažinti i. yra disonansai, iš kurių ypatingu aštrumu pasižymi mažoji sekunda ir didžioji septima. Dar skiriami melodiniai i., jei jų atskiros gaidos imamos viena po kitos melodiniu būdu, ir harmoniniai i., jei abi i. gaidos imamos sykiu harmoniniu būdu. *Iz.V.*

Intervencija (lot.) įsikišimas; tarptautinėje teisėje — vienos valstybės įsikišimas į kitos suvereninės valstybės vidaus reikalus savo teisių ar savo piliečių apsaugai arba kuriam kitam, kartais bendro, humaniško pobūdžio tikslui. I. yra būdinga prievarta ar ja grasinimu; tuo ji skiriasi nuo intercesijos, kurioje šio požymio nėra. I. pavyzdžiai: XIX a. V. Europos valstybių i. prieš turkus sukilusių graikų naudai, 1900 Kinijoje Bokserių sukilimo metu, 1898 JAV i. Kuboje. Kartais praktiškai sunku atskirti i. nuo karo, pvz. Anglijos i. prieš Vokietiją 1914, šiai sulaužius Belgijos neutralumą. *J.A.St.*

Interviu (ag. interview) pasikalbėjimas. Žurnalistikoje — dialogine, pasikalbėjimo, forma paruoštas rašinys spaudai. Tai draminio momento įvedimas į periodiką. Kaip reportažas yra žodinė įvykio fotografija, taip i. — įrekorduotas pasikalbėjimas. I. gali būti įvairių rūšių. 1. Formos atžvilgiu yra grynas i., kada ištisai vartojama dialoginė forma, ir mišrus — kada dalis atpasakojama savais žodžiais. 2. Turinio atžvilgiu i. gali būti mokslo, meno, socialinėmis, ekonominėmis, sportinėmis, apskritai įvairiausiomis temomis. 3. Dalyvių atžvilgiu i. gali vykti tarp dviejų, vienas laikraštininkas gali kvosti daugelį asmenų, grupė žurnalistų gali klausinėti kitų žmonių grupę (grupiniai i.). 4. Priemonių atžvilgiu i. gali būti atliekamas žodžiu, telefonu, susirašinėjant; galimas ir fiktyvus i., sudarytas iš kurio nors žmogaus ankstesnių pareiškimų knygoje ar periodinėje spaudoje.

I. paruošimo technika gali būti tokia: 1. pasiruošti surenkant žinių apie numatomąjį asmenį iš biografinių žodynų (‚Who is Who') ir iš anksto pasirašyti klausimus. 2. Nuvykus pasikalbėjimui, paprašyti rašy-

tų informacijų, surinkti duomenis iš tarnautojų, įsižiūrėti aplinką (kabinetą, butą). 3. Pasirodžius reikiamam asmeniui, prisistatyti, kurį laikraštį ar žurnalą atstovaujama. Pradėti klausti nuo to, kuo atitinkamas asmuo labiausiai domisi. Geriausio tikslumo pasiekiama atsakymus greitomis pasižymint, ypač tiksliai užrašant vardus ir vietas. Kilus abejonei, reikia patikrinti, ar buvo gerai suprasta, ar leistina toks ir toks posakis skelbti. Gautuosius duomenis reikia neatidėliojant surašyti. Jei kalbėtasi su labai žymiu asmenių, galima pradėti rašyti nuo jo vardo, jeigu su nežymiu — pradėti kokiu labiau intriguojančiu įvykiu, jo suminėtu faktu, anekdotu apie jį ar net citata. W. Noble siūlo tokį i. planą: kaip atrodo, kaip laikosi ir kalba, ką pareiškė, koks tavo įspūdis. Parašius i., gera ją perskaityti asmeniui, su kuriuo buvo kalbėtasi, kad patikrintų, ar visa tiksliai nusakyta. Labai pageidautina prie i. prijungti ir nuotrauką.

J. Prunskis, Ką ir kaip rašyti į laikraščius 1950. *J.Pr.*

Intestina (lot. ds.) viduriai. Intestinalinis susijęs su viduriais, žarnomis.

Intymus (prc. intime) 1. artimas, draugiškas, nuoširdus; 2. siaurai asmeniškas (pvz. intymioji poezija).

Intoksikacija (gr.-lot.) apsinuodijimas, žmogaus ar gyvulio būsena, patekus didesniam ar mažesniam nuodingų medžiagų kiekiui į organizmą. Jei patekusių nuodų kiekis nėra mirtinas (letalinis), tai organizmas sunegaluoja, bet pasitaiso.

Intonacija (lot.-prc.) 1. ritminė melodinė kalbos pusė, balso variacija tariant kurį skiemenį, atskirą žodį ar sakinį, skiemens, žodžio ar sakinio gaida, priegaidė (žr.); 2. muzikoje paprastai i. vadinamas geras ar blogas tonų tarpusavio derinimas grojant ar dainuojant, atsižvelgiant muziko technikos bei klausos. Bažnytinėje muzikoje i. reiškia pradžią kurio nors liturginio giedojimo, užtraukiamo kunigo ar specialaus giesmininko. Grigališkame giedojime i. dar vadinama ‚incipit' arba ‚initium', kai tai liečia pirmą ar pirmuosius teksto žodžius, pažymėtus žvaigždute, arba ‚inceptio', kai kalbama apie pirmąsias dvi ar tris gaidas psalmių pradžioj.

Intonaco (it.) paskutinis glaisto sluoksnis, ant kurio tapoma freska. Kalkės gali būti maišomos su labai smulkiu smėliu ar marmoro dulkėmis. Žr. Freska.

Intra (lot.) viduje. Sudedamoji dalis daugelyje lotynų k. terminų: pvz. intracelinis, esąs celių viduj; intramuskulinė injekcija, į raumenis daroma injekcija ir pn.

Intrada (it., isp. entrada, prc. entrée) XVI -XVII a. muz. kūrinys, skirtas iškilmių atidarymui. Maršo pobūdžio, dvilypiam arba trilypiam metre, i. buvo pirma rašoma tik pučiamiesiems instrumentams ir grojama dideliems ponams įvažiuojant miestan. Apie 1600 pradėta i. rašyti styginiams instrumentams. Vėliau jos įėjo į šokių siuitas kaip pradedamoji dalis. XVII a. i. vardą pradėtas keisti prancūziškuoju ‚entrée'. Ypatingai daug jų sutinkama pas Bachą. Mozartas (Bastien und Bastienne) ir Beethovenas (Battle of Vittoria) panaudojo šį vardą trumpoms uvertiūroms. I. buvo rašoma homofoniniu stiliumi. *Iz.V.*

Intranzityviniai (lot.), arba negaliniuotiniai, veiksmažodžiai yra tokie, kurie paprastai nėra vartojami su galininku, pvz. eiti, lyti, sėdėti, važiuoti ir kt. Bet tie patys veiksmažodžiai tam tikrais atvejais gali būti vartojami ir su galininku, pvz. jis eina mokslą, sušlapo kojas, nutrūko sprandą ir kt. Kaikurie veiksmažodžiai gali būti tiek tranzityviniai, arba galiniuotiniai, tiek intranzityviniai, pvz.: sausos malkos gerai dega ir zakristijonas dega žvakes, degutininkas dega degutą; jis liko (pasiliko) namie ir kasmet veislei lieku (palieku) po du teliu ir t.t. Tai rodo, kad tranzityvinė arba intranzityvinė veiksmažodžių reikšmė iš pradžios visai nepriklausė nuo formos.

Rygiškių Jono Liet. kalbos gramatika 1922, 115–116; *Pr. Skardžius,* Liet. kalbos žodžių daryba 1943, 469–473. *P.S.*

Intriga (prc. intrigue) 1. klastingai sukurta painiava, sankirša, vienų prieš kitus sukiršinimas; 2. literatūroje — sceninio arba apskritai literatūrinio veikalo įvykių ir konfliktų pynė. Nuolat augančioje įtampoje i. plėtojamą ir vystoma tragedijose iki dalies arba visų personažų dvasinio arba fizinio žlugimo, komedijose — iki linksmos atomazgos, o prozos kūriniuose iki vienos iš minėtųjų išsprendimo formų.

Intrigavimas 1. intrigų darymas, pinklių spendimas kiršinimo tikslu; 2. kėlimas smalsumo, dominimas.

Introdukcija (lot.) 1. įvadas, 2. muzikoje lėtas įvadinis fragmentas, dažnai rašomas simfonijų, kvartetų, sonatų bei kt. veikalų pradžioje.

Introitus (lot. ‚įžengimas') pirmoji kintamųjų mišių (Missa Propria) giesmė. Ją sudaro antifona, vienas psalmės posmas, mažoji doksologija (Gloria Patri) ir antifonos pakartojimas. Antifonų melodijos ornamentikos atžvilgiu išlaikytos nuosaikiame stiliuje. Psalmėms naudojami specialūs aštuoni tonai, savo ornamentika daug puošesni, negu mišparuose. I. giedamas kunigui einant prie altoriaus. Tai sena mišių giesmė, įvesta pop. Celestino I (422–432). Kiekvienos dienos mišiose yra skirtingas i. tiek teksto, tiek melodijos atžvilgiu. Dažnai pirmieji i. žodžiai duoda mišioms vardą, pvz. pirmojo Advento sekmadienio mišios vad. ‚Ad te levavi', Kalėdų

— ‚Puer natus est nobis'), gedulingosios mišios — ‚Requiem'. Velykiniu metu po antifonos giedama du, kartais tris kartus ‚Alleluia'. Kančios laikotarpį ir mišiose už mirusius negiedama mažoji doksologija. Didįjį Šeštadienį ir Sekminių Vigilijoje i. iš viso nėra, kadangi kunigas prieš tai jau yra prie altoriaus. *Iz.V.*

Intronizacija (lot.) apeiga, kuria naujai išrinktas popiežius ar ką tik konsekruotas vyskupas su bažnytinėmis apeigomis yra lydimas užimti jam skirtą sostą. Šv. Tėvo i., jam užimant šv. Petro katedrą Romoje, kadaise buvo laikoma labai svarbi apeiga, kol pop. Mikalojus II 1059 paskelbė, kad tos apeigos neatlikimas niekuo nemažina ir nekeičia popiežiaus turimųjų galių. XII a. tas paprotys išnyko, nes nemaža popiežių rezidavo ne Romoje. Dabar šis žodis daugiausia taikomas vyskupo i., kuri paprastai įvyksta vyskupo konsekracijos dieną. Apeiga, atlydint jį prie sosto, yra palydima jo paties pirmuoju pamokslu į tikinčiuosius. *M.Č.*

Introspekcija (lot.) psichologijos metodas, besiremiąs savistaba. Žr. Savistaba.

Introvertinis (lot.) nusikreipęs į vidų. C. G. Jungo (žr.) vartojamas terminas nusakyti du pagrindinius jo skiriamus tipus: i. ir ekstravertinius (žr.).

Intubacija (lot.) vamzdelio įvedimas į gerklas, kovojant su uždusimu įvairių susirgimų atveju (difteritas, gerklų sutinimas ir kt.).

Intuicija (lot. ‚regėjimas, įžvilgis') tiesioginis ir betarpiškas kurio nors dalyko įžvelgimas. Intuityvus suvokimas yra lyg matymas: kaip akimi matome daiktų paviršių, taip i. suvokiame pilną dalykų esmę. Dėl i. vaidmens pažinime buvo istoriškai įvairių nusistatymų, bet visi sutinka, kad i. yra svarbus kūrybos šaltinis. Platonui i. objektu buvo idėjos. Aristotelis i. skyrė būties kaip tokios suvokimą. Ypačiai didelį vaidmenį i. vaidino Plotino filosofijoje, laikusioje i. organų antjuslinei tikrovei įžvelgti. I. vaidmenį pabrėžė ir viduramžių mistikai bei Mikalojus Kuzanietis. Naujaisiais laikais ypatingai didelės reikšmės pažinimo procese i. skiria B. Paskalis, ‚esprit de coeur' statydamas aukščiau už ‚esprit de finesse', analitinį protavimą. Vėliau i. reikšmę akcentavo vokiečių idealistai, o mūsų šimtmetyje — vad. gyvybės filosofija, fenomenologija ir vertybių filosofija. Skiriama intelektualinė, voliuntatyvinė ir emocionalinė i. Intelektualinės i. (intelektuelle Anschauung) terminą ypačiai populiarino Schellingas, laikydamas i. keliu pasiekti daiktų esmei ir absoliutinei būčiai (priešingai, ankstesnis Kantas i. laikė dieviškuoju pažinimo būdu). E. Husserlio fenomenologija (žr.) taip pat remiasi intelektualine i. suvokti grynajai esmei, atitrauktai nuo realaus buvimo. Priešingai. W. Dilthey, M. Frischeisen-Köhler ir H. Bergson atstovauja voliuntatyvinės i. sampratą, pagal kurią i. yra galia pasiekti realiam buvimui, išoriniam pasauliui, kitų žmonių vidiniam gyvenimui ir istoriniam vyksmui. Emocionalinės i. sampratos kūrėjas yra M. Scheleris, savo intuityviu emocionalizmu grindęs vertybių pasaulio suvokimą ir pažinime kėlęs meilės, Platono eroso prasme, primatą prieš protą.

N. Hartmann, Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis ²1925; *J. König,* Der Begriff der I. 1926; *A. Hufnagel,* I. und Erkenntnis nach Thomas v. A. 1932; *R. E. Brennan,* General Psychology 1949. *A.Blt.*

Intuicionizmas (lot.) 1. filosofijos kryptis, laikanti intuiciją pagrindiniu pažinimo šaltiniu. I. yra filosofinis, etinis, estetinis, religinis pagal tai, kiek šios sritys remiasi intuicija savo objektams pažinti. Dabarties filosofijoje į i. yra atremta fenomenologija, gyvybės filosofija ir iš dalies egzistencializmas; etikoje — vad. vertybių etikos, estetikoje — įvairios ‚įsijautimo' (Einfühlung) teorijos, o religijoje — mistinis gyvenimas. Žr. Intuicija. *A.Blt.*

2. Matematikoje šio amžiaus pradžioje iškilusi matematikos mokykla, kurios kūrėju laikytinas olandas L. E. J. Brouwer. Savo teigimu, kad matematika eina pirma logikos, Brouwer oponavo matematinei logikai (žr. logistika) ir Hilberto formalizmui. Pagal Brouwerį, matematika nėra reikalinga pagrindingesnių prielaidų, nes jos sąvokos bei santykius ‚betarpišku aiškumu' suteikia intuicija. I. teigia, jog matematikos objektai yra suvokiami nepriklausomai nuo patirties ir jog jie konkrečios egzistencijos neturi. I. taip pat atmeta išskirto vidurio (tertium non datur) dėsnį, kai teiginių subjekto kiekybė yra begalinės aprėpties. Atmesdamas aktualią begalybę, i. teigia, kad tik potencialiai mums yra duota be galo daug daiktų, būtent ta prasme, kad galime jų daugiau turėti, negu kiekvienas anksčiau fiksuotas skaičius prileidžia.

L. E. J. Brouwer, Intuitionism and Formalism (Bulletin of the Am. Math. Soc., vol. 20, 1913; (") Wiskunde, waarheid, werkelijheid 1919; *A. Heyting,* Mathematische Grundlagenforschung, Intuitionismus, Beweistheorie 1934. *V.Dn.*

Inturkė (rašomąja kalba Añturkė) bžk. Molėtų vls., Utenos aps., 12 km į p.r. nuo Molėtų, prie Geluono ež., per kurį čia pastatytas medinis tiltas; 183 gyv. (1923). Pradžios mokykla, pašto agentūra, policijos punktas, 1938 įst. sveikatos punktas, girininkijos (Labanoro miškų urėdijos) įstaiga. *A.B.*

I. nuo XVI a. žinoma kaip seniūnija. 1555 karalienė Bona I. pastatė Švč. Mergelės Dangun Ėmimo medinę bžn. I. seniūnija priklausė Vilniaus aps. ir vaivadijai. Pagal 1569 iždo sąrašus, I. žemės buvo laikomos D. L. Kunigaikščio dvaru, bet greit jos pateko privačion nuosavybėn. Iš

Inturkės bažnyčios varpinė (1939) *J. Lingio foto*

I. žemių 1766 Vilniaus vaitas Tovianskis mokėjo kariuomenei išlaikyti ‚kvartos' mokesčio 1575 auksinus ir ‚hibernos' mokesčio — 1200 auksinų. Vėliau I. seniūniją 50-čiai metų buvo gavę Kantrimai. 1866 I. bžn. su dvaru buvo 463 gyv. I. parapijai priklausė 3382 kat. ir 563 stačiatikiai. 1940 kat. parapijai priklausė apie 3800 asmenų.

M. Baliński, Starożytna Polska III 217; Słownik Geograficzny III 298. *Z.I.*

Inturkės durpynas Joniškio vls., Utenos aps., 100 ha, 2 m gylio. Sudurpėjimas mažas. Pelkė 110 ha, aukštutinio tipo.

Inuit vietinis eskimų (žr.) vardas.

Inula (lot.) žr. Debesylas.

Inulinas (lot.) krakmolo rūšis, polisacharidas, randamas jurginų ir kai kurių kitų Compositae šeimos augalų šaknyse. Hidrolizinant i. duoda vaisių cukrų (fruktozę, žr.), o ne gliukozę (vynuogių cukrų) kaip kad bulvių, kukurūzų ir pn. krakmolai. Vartojamas diabetikų maistui parengti.

Invalidas (prc. invalide iš lot. invalidus ‚bejėgis, silpnas') luošys, asmuo, netekęs darbingumo kare, ligoje ar kitur. Karo metu sužeistieji ir tolimesnei karo tarnybai ir apskritai darbui nebetinkami asmenys vadinami k a r o i. Lietuvoje jie buvo susiorganizavę ir valdžios šelpiami. Žr. Lietuvos Karo I. Sąjunga, Lietuvos Laisvės Kovų I. Draugija.

Invaras plienas, turįs 30–40% nikelio. I. savybė — labai mažas temperatūros pasikeitimo koeficientas.

Invariantas (lot. invariens, -entis ‚nesikeičiąs') matematikoje reiškinys, nesikeičiąs prie tam tikrų pakeitimų (pvz. kryžiaus ilgių santykis yra i. projektyvinės transformacijos atveju); reiškinys, sudarytas iš antros eilės algebrinių lygčių koeficientų, gali būti i., keičiant koordinatų sistemos padėtį plokštumoje.

Invazija (lot.) užpuolimas, priešo jėgų įsiveržimas į kraštą be karo paskelbimo su tikslu priversti kraštą pasiduoti įsiveržėlio valiai. I. turi visus karo elementus ir, pagal tarptautinę teisę, skiriasi nuo šio tik kai kuriais apribojimais, liečiančiais privataus turto panaudojimą įsiveržėlio reikalams.

Invektyva (lot.) aštri, pykčio kupina kaltinamoji kalba.

Invencija (lot.) išradimas, sukūrimas. Anksčiau šis terminas dažnai taikytas meninei kūrybai, pabrėžiant joje esmingą vaizduotės vaidmenį. M u z i k o j e, pagal J. Bacho to vardo kūrinius, i. kartais vadinami trumpi fortepijonui dalykėliai, plėtoją vieną temą. 1723 Bachas parašė 15 nedidelių dvibalsių dalykėlių fortepijonui, pavadindamas juos ‚Inventiones'. Kitus 15, taip pat fortepijonui, parašė tribalsius ir pavadino ‚Sinfoniae'. Ir vieni, ir kiti veikalėliai yra panašios konstrukcijos, kiekviename jų išvystoma viena muzikinė mintis, ir tradiciškai visi jie bendrai vadinami dvibalsėmis ar tribalsėmis i. Kodėl Bachas pasirinko i. pavadinimą pirmam rinkiniui, nėra žinoma. *Iz.V.*

Inventorius (lot.) 1. esamasis turtas (gyvuliai, įrankiai ir t.t.), 2. tokio turto sąrašas. Specialiai įmonės i. yra sąrašas jos turto, balanse surašyto aktyvo pusėje. I. apima įmonės atsargas, žaliavas, daiktus, vertybes, mašinas, įrengimus, prekes, skolininkus ir t.t. Siauresne prasme i. žodis vartojamas dar įmonės judomiesiems įrengimams vadinti. Žr. Inventorizacija.

L.Drg.

D. L. K u n i g a i k š t y s t ė j e i. buvo sąrašai (rejestrai) dvarų, pilių, miestelių, kaimų nejudomo turto su valstiečiais, dažnai išskaičiuojant pavardėmis jų pareigas. I. sąrašai taip pat apėmė girių plotų ir ‚žvėrių takų' aprašymus. Istorijos šaltinių leidėjai i. dažnai vadina ne tik tikruosius i., bet ir Lietuvos teismų antstolių įvedamuosius kvitus arba visokius kitokius aktus, kurių svarbiausią dalį sudaro turto, žmonių ir jų pareigų surašymai. I. skaičiun taip pat priskiriami (iki šiol daugiausia nepaskelbti) įvairūs sąrašai skunduose dėl užgrobimo, pasisavinimo ir t.t. Tokie skundai, žinoma, neturi to bešališkumo, kuriuo pasižymi tikrieji i., bet jie papildo i. duodamą vaizdą. I. yra labai gausus ir svarbus Lietuvos istorijos šaltinis, ypač jos kultūros ir žemės ūkio istorijos santykiams pažinti.

Pirmieji i. Lietuvoje žinomi iš XV a. antrosios pusės. Seniausias iki šiol spausdintas i. yra 1503 trumpas Birštono (žr.) valsčiaus surašymas, paskelbtas M. Liubavskio. Palyginti, nedaug tėra i. iš laikų prieš valakinę reformą, t.y. prieš 1557.

Per tris šimtus metų D. L. K-tėje prisirinko labiausiai dvarų i. Jie buvo dvaruose rašomi ir XIX a., nes baudžiaviniuose žemės santykiuose visada buvo svarbu sužymėti valstiečių plotus ir jų pareigas dvarui. Tad i. yra svarbus šaltinis baudžiavos istorijai Lietuvoje. Iš jų matyti, kaip baudžiava sunkėjo XVII–XVIII a., kaip buvo mažinamas valstiečio ‚valakas', bepaliekant jo ketvirtadalį arba aštuntadalį, o prievoles dvarui darbu, natūra ir pinigais nemažinant, bet dažnai dididant. Dvaruose per dalybas ar kitomis progomis dažnai i. surašomi iki smulkmenų visoki daiktai, drabužiai, indai, brangenybės, išskaičiuojama, kur kokios pvz. durys geležimi sklendžiamos, kur koks stiklinis langas ir t.t. Iš i. matyti, kaip Lietuvoje iki XIX a. vidurio taupyta metalas. Medžiaginės kultūros istorijai yra įdomus pvz. Vidiškių (Ukmergės aps.) i. iš 1596 (Akty Vil. Kom. XIV). Pavardžių ir vietovardžių tyrinėjimui labai reikšmingas karališkųjų valdų Kretingos 1566 i. Tuo atžvilgiu yra svarbūs ir Platelių i., surašyti 1563–85 ir 1790 (t. p.). Daug i. išliko, kai parduodant dvarus teismams buvo pristatomi net poros šimtmečių senumo dvarų prievolių i. Taip išliko Raseinių žemės teisme Panevėžio dv. i. iš 1563 (t.p.). Šitaip išliko ir Jurbarko i. O XVI a. Jurbarko ir Virbalio i. (su duomenimis apie Martyną Mažvydą) išliko Karaliaučiaus archyve, kai tos žemės buvo įkeistos Prūsų Albrechtui (išsp. K. Jablonskis). Kartais pardavimo reikalui specialiai buvo sudaromi i. Taip išliko Didžiųjų Dirvėnų (žr.) 1595 i. (t.p.).

Dar daug nepaskelbtų D. L. K-tės i. yra centriniuose Kauno, Vilniaus, Minsko, Maskvos (‚Lietuvos Metrika'), Varšuvos, Lvivo ir Krokuvos archyvuose ir bibliotekose. Pagrindiniai rinkiniai, kuriuose D. L. K-tės i. buvo iki šiol išspausdinti, yra: Akty izdavajem. Vilensk. Archeogr. Kommiss., VIII, XIV, XVII, XXI, XXIV–XXVI, XXX–XXXII ir XXXV tt. (nuo 1865); Archeografičeskij Sbornik I–VIII (nuo 1867); Akty Litovskoj Metriki I t. (2 dalys), 1896–97; Akty Litovsko-Russkago gosudarstva 1899; Belaruski Archiv, 2 tt., 1928; Dokumenty Moskovskago Archiva Ministerstva Justiciji 1897; Russkaja istoričeskaja biblioteka XX, XXVII, XXX, XXXIII tt. (‚Litovskaja Metrika'); M. Liubavskij, Oblastnoje dielenije i miestnoje upravl. Litovsko–Russk. gosudarstva 1893 ir kt.

Proporcingai daugiausia yra išspausdinta i. iš XVI a., būtent du trečdaliai. Iki K. Jablonskio svarbaus rinkinio (Istorijos archyvas, XVI amžiaus Inventoriai, 1934) tebuvo išleista tik trečdalis XVI a. i. Dar geras trečdalis XVI a. i. yra nepaskelbti. XVII–XVIII a. spausdintų i. nuošimtis yra nepalyginamai mažesnis.

D. L. K-tės i. dar labai nedaug tyrinėti. Iš lietuvių teisės ir kultūros istorijai juos naudojo K. Jablonskis, Sūduvos istorijai — J. Totoraitis, valstiečių luomo istorijai — Z. Ivinskis. Šitas svarbus ir gausus šaltinis dar gali būti daug tyrinėtas baudžiavos istorijos, pavardžių bei vietovardžių ir ypačiai medžiaginės kultūros srityse. Lietuvos miškų ir medžioklės istorijai yra beveik visai netyrinėtas 1559 Grigaliaus Valavičiaus sudarytas D. L. K-tės girių aprašymas (nepilnas) su medžiojimo vietomis (‚žvėrių takais'). *Z.I.*

Inventorizacija (lot.) surašymas įmonių, įstaigų, žemės ūkio ar kitokio turto, jo įrašymas į inventoriaus knygas ar sąrašus.

Įmonėse ir ypač parduotuvėse labai svarbu metų gale sudarant balansą žinoti pilną, faktiškąjį ir, kiek galima, tikresnės vertės inventorių. Tikrinimas vykdomas sandėliuose ir vietose, kur tikrinamas turtas laikomas. Inventorius vėliau lyginamas su knyginiu aktyvu. Turto vertė inventoriuje imama ta, kuria tie dalykai buvo įsigyti, arba kuri buvo inventoriaus sudarymo metu; visuomet ta, kuri esti tuo metu žemesnė (išskyrus nebent tuos atvejus, kada norima balansą ir kartu inventorių dirbtinai išpūsti). Sudarant inventorių, neatsižvelgiama į prekių kainų kilimą, nors prekių kainoms kylant, pigiau pirktos prekės pardavinėjamos pakilusia kaina, bet ir atvirkščiai — brangiau pirktos prekės, kainoms krintant, pardavinėjamos pigiau. *L.Drg.*

Inventorizuojami ir archeologijos, architektūros, etnografijos ir meno paminklai apsaugos reikalui. Atskiroms senovės paminklų rūšims inventorizuoti vartojami kiek skirtingi būdai. Pvz. nekilnojamieji priešistoriniai paminklai (piliakalniai, pilkapiai, kapinynai, alkakalniai ir kt.) aprašomi, sudaromi jų situacijos planai, fotografuojami ir t.t. Inventorizuota medžiaga skelbiama ar saugoma paminklų apsaugos įstaigoje. Vertingesnieji paminklai, ypač tie, kuriems gresia pavojus sunykti, nusavinami ir paimami valdžios globon. Senovės architektūros paminklai taip pat aprašomi, išmatuojami, fotografuojami ir padaromi atskirų statybos detalių brėžiniai, piešiniai ir po to imamasi atitinkamų apsaugos priemonių (konservavimas, restauravimas). Etnografiniams paminklams inventorizuoti paprastai sudaromos didesnės ekspedicijos. Vieni jos nariai inventorizuoja statybos paminklus, kiti aprašo ar renka muziejui etnografinę medžiagą, dar kiti aprašinėja papročius, renka tautosaką ir t.t. Lietuvoj daugiausia i. darbų yra atlikę Vytauto Didžiojo Kultūros muziejus, Šiaulių Aušros muziejus, VU etnografinis muziejus ir Lietuvos Mokslo Akademija. Žr. Paminklų apsauga. *J.P.*

Invercargill Naujosios Zelandijos uostas

p. saloje; apie 30.000 gyv. (1954). Čia yra ir lietuvių. Žr. Naujoji Zelandija, lietuviai.

Inverness Skotijos I. grafijos adminstracinis centras, prie Kaledonijos kanalo; 28.115 gyv. Turizmo centras, žvejybos uostas.

Inversija (lot.) 1. sakinyje žodžių perstatymas, jų vietos sukeitimas, pažeidžiantis įprastinę jų tvarką; 2. chemijoje poliarizuotos šviesos optinės plokštumos pasisukimas iš dešinės į kairę, suskaldant nendrių cukrų į gliukozę ir fruktozę: nendrių cukraus tirpalas plokštumą suka dešinėn, o atsiradusi fruktozė — stipriai kairėn; 2. medicinoje seksualinė i. yra seksualinio intereso nukreipimas į tos pačios lyties asmenis (žr. Homoseksualizmas).

Invertebrata (lot.) bestuburiai, bestuburiniai gyvuliai. Bendras visų bestuburių vardas.

Investicijos piniginės išlaidos, skirtos nuosavybei įsigyti ir jai pasilaikyti bent ilgesnį laiką. Kai verslovininkas organizuoja įmonę, tai jis daro i., nes piniginį kapitalą iškeičia į gana patvaraus pobūdžio įmonės įrengimus bei gamybinį aparatą. Verslinio pobūdžio i. daromos tikintis atitinkamo uždarbio už įdėtą kapitalą. Juo didesnė tokio uždarbio perspektyva, juo daugiau stengiamasi daryti i. Kitą privataus ūkio sektoriaus i. rūšį sudaro gyvenamieji namai, skirti pačiam naudotis ar išnuomuojami pelno tikslu. Pagaliau, visą eilę i. daro ir įvairios valdžios organizacijos (pvz. namų statybai, keliams tiesti).

I. vaidmuo tautos ūkyje išryškėja, kai nustatoma jų vieta tautos pajamų gamybos procese. Visokio pobūdžio gamybinė veikla sudaro krašto metinę produkciją ir drauge krašto pajamas. Didžiausi tos produkcijos pirkėjai yra atskiri vartotojai, nes pvz. 1954 JAV tiesioginiam vartojimui panaudota apie 65% tos produkcijos. Likusią metinės produkcijos dalį panaudojo valdžios įstaigos (22%) ir privačių i. darytojai (13%). Tik tada išsivysto aukšta krašto ūkinė veikla, kai visa pagaminta produkcija randa rinką, t. y. vienu ar kitu būdu nuperkama už gautas pajamas. Valdžia paprastai išleidžia, ką mokesčiais ar paskolomis iš tautos pajamų srovės paima. Tuo tarpu nevisada pajamos, atidėtos santaupų pavidalu, yra panaudojamos krašto vaisiams pirkti. Štai čia ir ryškėja pagrindinis i. vaidmuo. Jos turėtų sunaudoti krašto santaupas ir tuo pačiu būti ūkinės veiklos balansuotoju. Nepakankamas investicijų kiekis siaurina ūkinę apyvartą bei krašto pajamas, dirbančių skaičių ir pačias santaupas. Nepakeliamos krašto resursams i. (pvz. perdidelės statybos) sukelia infliacijos pavojų. Vien privačiai iniciatyvai paliktas ūkis paprastai nepajėgia jo veiklos svyravimų išlyginti, didele dalimi sukeliamų investicinių išlaidų svyravimų bei nelygumų. Todėl valdžia, susirūpinusi ūkinės veiklos stabilumo palaikymu, paprastai nepalieka vien privačiai iniciatyvai nustatyti i. dydį bei kryptį. Kai pasireiškia privačių i. trūkumas ir nedarbas, valdžia imasi organizuoti viešąją statybą. Tuo pačiu laiku krašto valdžia, mažindama mokesčius ir lengvindama kredito gavimo sąlygas, skatina ir privačių i. plėtimąsi. Priešingos akcijos ji imasi, kai pasireiškia perdidelės krašto resursų paklausos (ag. boom). Apskritai, investicinės išlaidos turi tendencijos sukelti keleriopai didesnes visokių kitokių gėrybių bei patarnavimų paklausas, o jų siaurinimas keleriopai mažina ir kitų šaltinių pajamas.

J.Pžm.

Investicijų bendrovės (ag. investment companies, i. trusts) finansinės institucijos, kurių tikslas yra surinkti galimai daugiau smulkių santaupų iš savo narių ir jas įdėti pelno tikslu į kitų bendrovių vertybes. Kada smulkus taupytojas nebepasitenkina tradicinėmis taupymo formomis (pvz. indėliai bankuose, gyvybės draudimo polisai, ipotekų pirkimas), o dėl savo nepatyrimo ar laiko stokos nenori tiesiogiai pirkti įvairių akcijų, tai jis perka investicinių bendrovių akcijas ir tampa jų dalininku. Taupytojai, pavesdami savo smulkias santaupas i.b., pasiekia šių tikslų: 1. i.b. surinktas santaupas investuoja ne į vienas, o į daugelio įmonių akcijas bei lakštus. Toks investicijų išskleidimas, kada nevisi ‚kiaušiniai sudedami į vieną krepšį', išlygina vertybių kainų svyravimo bei nuostolių riziką. 2. I.b. pajėgia išlaikyti reikiamo patyrimo vadovybę. 3. Aukšto profesinio lygio vadovybė ne tik geriau parenka pirktinas vertybes, bet ir per nuolatinį vertybių rinkos sekimą reikiamu laiku jas parduoda. Tuo būdu i.b. nariai, apmokėdami netiesioginio vertybių pirkimo bei administracijos išlaidas, pasiekia daugiau pajamų, negu laikydami santaupas bankinio indėlio pavidalu.

I.b. atsirado Europoje jau pirmojoj XIX a. pusėj. Plačiau jos išsivystė D. Britanijoj. JAV tik po I pas. karo ši investicijų forma praplito. Dabartiniu metu šiame krašte vyrauja dvi šių bendrovių formos: 1. uždaros i.b. (closed end trusts) išleidžia vienu kartu savo akcijas, kuriomis apyvarta vyksta nepriklausomai nuo bendrovės atviroj rinkoj; 2. atviros i.b. (open end trusts), populiariai žinomos savitarpio fondų (mutual funds) vardu, pačios nuolatos tiek parduoda, tiek išperka savo akcijas pagal jų turimą vertę plius tam tikro dydžio rinkliavą bendrovės išlaidoms padengti. Juo daugiau jos parduoda savo akcijų, juo daugiau jos investuoja surinktų santaupų į kitų įmonių vertybes, iš kurių pelnų moka nariams atitinkamus divi-

dendus. Visų šių i.b. aktyvai JAV siekia apie $ 7½ bil. ir jos turi apie 1.800.000 narių (1955 VII).

S. D. Ryals and D. F. Cox, Investment Trusts and Funds 1954. *J.Pžm.*

Investiciniai bankai finansinės institucijos, kurios svarbiausia verčiasi vertybių (lakštų, akcijų ir pn.) užpirkimu didesniais kiekiais ir jų pardavinėjimu plačiajai publikai. Gryniems i.b. neleidžiama priiminėti depozitų, nes jie visu savo pobūdžiu yra daugiau prekybininkai, negu bankai. Jų veiklai resursus sudaro pačių turimi kapitalai ir trumpalaikės paskolos, gaunamos iš komercinių bankų, užstatant turimų vertybių dalį. I.b. yra tie kanalai bei tarpininkai, kurie paskleidžia santaupų turinčios publikos tarpe vertybes kaip ilgalaikio kredito pasirūpinimo priemones. Vadinas, i.b. iš esmės nėra patys ilgalaikio kredito davėjai, o tik jo organizatoriai bei tarpininkai, kurių pelną sudaro perkamų ir parduodamų vertybių kainų skirtumai. Tačiau be jų tarpininkavimo daugelis verslovių ir net viešųjų organizacijų negalėtų pasirūpinti ilgalaikio kapitalo.

Būdingos i.b. funkcijos: 1. i.b., prieš imdamasis kurios finansavimo operacijos, i š t i r i a suinteresuotos vertybių išleidimo verslovės stovį, numato leistinos vertybės tipą (pvz. lakštų ar akcijų), jos pasisekimo galimybes bei sąlygas (% % aukštį, akcijų kainą, etc.); 2. vertybių p e r ė m i m a s už sutartą kainą: i.b., palankiai įvertinę finansavimo operaciją, nuperka paprastai visas leidžiamas vertybes už sutartą kainą; 3. vertybių i š p l a t i n i m a s plačios publikos tarpe sudaro svarbiausią finansinės operacijos dalį. Tam reikalui susijungia paprastai daugelis i.b., sudarydami vad. vertybių pardavimo sindikatą. Jei pasiimtų vertybių sindikato nariai nepajėgia parduoti sutarta kaina, tai bent laikinai turi jas pasilaikyti kaip savojo kapitalo investiciją.

Šitos i.b. funkcijos pilnai pasireiškia, kai jie naujas vertybes perima iš jų leidėjų privatinių derybų keliu. Valstybės lakštai platinami paprastai viešojo užsirašymo būdu, o savivaldybių bei viešojo patarnavimo įmonių ir geležinkelių lakštams platinti pasirenkama varžytynių kelias, t. y. tas i.b. ar jų grupė perima vertybes, kurie pasiūlo už jas aukščiausią kainą.

Paskutiniu metu labai išaugo, ypač JAV, įvairių vad. institucinių taupytojų (pvz., gyvybės draudimo bendrovių, įvairių pensijų fondų, taupomų kasų) vaidmuo kapitalų rinkoj. Gana dažnai ištisas naujų vertybių emisijas šio pobūdžio institucijos nuperka tiesiogiai, t.y. be i.b. tarpininkavimo, iš jų leidėjų. *J.Pžm.*

Investigacija (lot.) ko nors ieškojimas, kurio nors reikalo tyrimas.

Investitūra (viduramžių lot. ‚įvilkimas') viduramžiais vadintas aktas, kuriuo kuriam nors asmeniui buvo pavedamos valstybinės ir kitokios teisinės pareigos. I. terminas ypač pasidarė reikšmingas, kai jis susijo su pasaulinių valdovų vykdomu hierarchų įvesdinimu į bažnytines pareigas. Tai tapatino hierarchus su valstybe ir tuo pačiu pasaulino bažnyčią. I. tolino bažnyčią nuo jos pirmykščio kelio, kur jos pareigūnai (vyskupai) buvo renkami ‚klero ir liaudies' (a clero et populo) ir konsekruojami metropolito, provincijos bažnytinio viršininko. Pirmieji germaniškų valstybių konungai suplakė bažnytinius hierarchus su savo palydovais (comitatus) ir juos į pareigas įvesdindavo. Plačiai tai praktikavo Karolis D. ir vėliau jo imperijos paveldėtojai. Pasauliniai valdovai, pavesdami vyskupui (ar abatui) feodą, jam įduodavo krivulę ir (nuo XI a.) žiedą — dvasinės valdžios simbolius. Šis pasaulininkų praktikuotas aktas bažnyčios hierarchijos atžvilgiu nuo XI a. sukėlė aštrią kovą dėl investitūros. Ypačiai aštri ši kova buvo Vokietijoje, aukščiausio laipsnio pasiekusi Henriko IV kovoje su pop. Grigaliumi VII, pasibaigusioje imperatoriaus atgaila Canossoje 1077. Galutinai ginčas dėl i. buvo Vokietijoje baigtas 1122 Wormso konkordatu. Prancūzijos karaliai buvo atsisakę i. jau 1104, Anglijos karaliai 1107.

E. Bernheim, Quellen zur Geschichte der I. ²1930; *A. Fliche,*, La réforme grégorienne 1924-38; *G. Tellenbach,* Libertas 1936. *J.J.*

In vino veritas (lot.) vyne teisybė, t.y. nemeluojama išgėrus.

Invitatorium (lot. ‚kvietimas') 94(95) psalmė ‚Venite exsultemus Domino', giedama Matutinum (rytiniai kunigų ir vienuolių poteriai) pradžioje. Muzikiniu atžvilgiu čia randame retą pavyzdį antifonalinės psalmodijos, užsilikusios iš pirmųjų krikščionybės amžių. Būdingas čia yra antifonos kartojimas po kiekvieno psalmės dvieilio. Pati psalmė giedama vieno balso, antifona kartojama choru. Senovėje, spėjama, antifoną giedojo visi žmonės. Atskiroms šventėms yra skirtingos antifonos. I. giedamas taip pat per laidotuves. *Iz.V.*

Invokacija (lot.) kreipimasis į Dievą (ar šventuosius) seniau dokumentų pradžioje, dabar — atidarant posėdžius ar susirinkimus.

Involiucija (lot.) atbulinė raida, priešybė išsivystymui. Siauresne prasme i. vadinama pvz. gimdos grįžimas į normalią būklę gimdymui įvykus, krūtų — žindymo laikotarpiui pasibaigus. Platesne prasme i. vadinamas senatvės procesas, kada įvairūs audiniai ir organai susiraukšlėja, susitraukia, jų funkcionaliai diferenciuotos ląstelės pradeda atrofuotis, jas pakeičiant paprastam jungiamajam audiniui. Tos involiucinės raidos paliesti audiniai ar organai nepajėgia atlikti savo natūralių funkcijų,

ir dėl to pradeda organizme reikštis įvairūs liguisti ženklai. *D.Js.*

Involiuta (lot.), kitaip evolventa, žr. Evoliuta.

Inžinerija aukštasis technikos mokslas. Pagal 1818 įst. Civilinių Inž. Instituto Londone statutą, i. yra menas apvaldyti gamtos jėgas ir išteklius žmonijos gerovei. Pradžioje i. apėmė statybos konstrukcijas, kasyklas, susisiekimo ir sanitarijos įrenginius, vėliau prisidėjo energijos gamyba, mechanika, pramonė. Prancūzai buvo i. mokymo ir darbo pionieriai XVII–XVIII a. Formaliai i. mokymas pradėtas 1747, valdžios pavedimu J. R. Perronet'ui suorganizavus aukštąją i. m-lą (École Nationale des Ponts et Chaussées Paryžiuje). Tos ir kitų Prancūzijos mokyklų absolventai greitai pakėlė technikos lygį. Pvz., pirmasis civilinės i. prof. JAV Claude Crozet (West Point akad.) buvo baigęs prancūzų École Polytechnique (įsteigta 1794). Po 1799 įsteigta Berlyno Bauakademie (architektūros mokykla), pirmoji Vokietijos i. mokykla buvo 1825 įsteigta Karlsruhe Politechnische Hochschule. Anglijoj statybos ir pramonės pionieriai ilgai buvo savamoksliai amatininkai, vyresniųjų pamokyti. 1903 Civilinių i. institutas (Institution of Civil Engineers) pareikalavo, kad profesionalai inž. būtų išėję univ. lygio mokslą. JAV-se i. m-los susikūrė ne pagal Anglijos, o pagal Prancūzijos pavyzdį: pirmoji Rensselaer politechnikos m-la Troy, N. Y., įst. 1824, reformuota į institutą 1833 pagal prancūzų École Centrale des Arts et Manufactures schemą. Pramonei augant, XIX a. gale visame pasaulyje atsirado i. m-lų. JAV 1932 įst. Engineers Council for Professional Development tikrina i. kolegijų ir univ. programas ir suteikia teisę duoti inž. laipsnius.

Lietuvoje 1922 II 16 įst. LU (vėliau VDU) Kaune buvo technikos fak.; jo pirmuoju dekanu buvo Pr. Jodelė, o profesūros branduolį sudarė Pl. Jankauskas, S. Kolupaila, J. Šimkus (pirmasis LU rektorius), J. Šimoliūnas, K. Vasiliauskas. 1943, vokiečiams uždarant VDU, techniškųjų fakultetų dekanais buvo: statybos fak. — St. Dirmantas, technologijos fak. — Ad. Damušis. Technikos fak. studentų skaičius taip augo: 1925/26 — 240, 1930/31 — 449, 1935/36 — 547, 1939/40 — 710. Diplomus gaudavo apie 10%, kiti nueidavo dirbti i. ar kt. srityse, nebaigę universiteto. Technikos fak. leido savo organą Techniką; 1924–39 išsp. 10 tomų.

V. Maciūnas, Liet. univ. 25 m. sukaktis (Lietuvių Žodis 1947 II 22); *R. S. Kirby ir kt.*, Engineering in History 1956. *J.Gbt.*

Inžinerijos pulkas savo įsteigimo pradžia laiko 1919 I 13, kada Kaune buvo sudaryta inžinerijos kuopa (vadu buvo karininkos Nurkus), 1919 III 1 performuota į batalioną. Pastarasis buvo praplėstas inžinerijos pulku 1921. Pulko vadu buvo inž. plk. Šilingas. Pradžioje šiam daliniui priklausė visos karo technikos dalys: pionieriai, aviacija, ryšininkai, geležinkeliečiai ir šarvuočiai. Organizacijai besivystant, vienos dalys anksčiau, kitos vėliau išsiskyrė, kol pagaliau 1927 i.p. buvo išformuotas, sudarius atskiras savarankiškas karo technikos kariuomenės dalis. *K.Al.*

Inžinieriaus Kelias lietuvių inž. žurnalas (rotatoriumi spausdintas) Vokietijoje, leistas 1946 II — 1948 XII. Viso išėjo 10 nr., su darančių 416 psl. ir apimančių trejų metų laikotarpį. 1 nr. išleido Liet. inž. ir technikų d-ja Würzburge, nuo 2 nr. leidimą perėmė Liet. inž. tremtinių d-jos centro valdyba. 1 nr. red. G. J. Lazauskas, nuo 2 nr. red. J. V. Daniliauskas Augsburge; 8 ir 9 nr. red. Br. Galinis (8 nr. išl. Giessene, 9 nr. Londorffe), 10 nr. red. Č. Tamašauskas, o išl. Liet. inž. s-ga užsienyje (Kemptene). I.K. daugiau ar mažiau atvaizduoja iš Lietuvos pasitraukusių inž. ir arch. veiklą Vokietijoje.

Inžinierius (lenk. inżynier iš prc. ingénieur; kildinama iš lot. ingenium ‚talentas, kūrybinė jėga') aukštojo mokslo technikas. Pagal JAV Engs. Council for Professional Development 1949 apibrėžtį, i. privalo sugebėti kūrybiškai ir moksliškai konstruoti pastatus, mašinas, aparatus, gamybos procesą, saugiai ir ekonomiškai administruoti darbus ir numatyti konstrukcijų tarnybą įvairiose sąlygose.

Seniau i. vardas buvo taikomas karo mašinų ir kariškų pastatų konstruktoriui. Apie XVIII a. vidurį išsiskyrė nauja i. kategorija, dirbusi civiliniam gyvenimui, ir taip atsirado civilinių i. vardas. Jų atsiskyrimas nuo architektų atžymėtas 1747, Prancūzijoje įsteigus pirmąją inžinerijos m-lą, École Nationale des Ponts et Chaussées, kuri tebėra pasaulinio garso. Rusijoj prieš bolševikų revoliuciją civilinio i. vardą turėjo tik baigę Civilinių i. inst. Petrapilyje (Institut Graždankich Inžinierov) architektūros specialybę. Dabar žinomos šios pagrindinės i. specialybės: chemija (kartais nepriskiriama inžinerijai), civilinė i. (pastatai, keliai, sanitarijos įrenginiai), elektrotechnika (jėgainės, silpnosios srovės, elektronika), geodezija, kasyklos ir metalurgija, mechanika (varikliai, gamybos mašinos, aeronautika). Yra ir daugiau susmulkintų specialybių. Įmonėms augant, didėja pareikalavimas i.–administratorių, kurie mokėtų derinti žmonių, finansų, darbo metodų, medžiagų problemas.

I. skiriasi nuo amatininko tuo, kad jis privalo ne tik medžiagas ir darbo metodą pažinti, bet taip pat būti moksliškai pasiruošęs naujoms konstrukcijoms kurti ir metodus tobulinti. Modernus i. reikalingas iššimokslinimo fizikoje, chemijoje ir

matematikoje. Be savo siauros specialybės, i. dar turi išmanyti apie kitas inžinerijos šakas, kad sugebėtų derinti savo darbą visumoje. Dabartiniu metu išryškėjo reikalas duoti būsimajam i. daugiau ir humanitarinio bei socialinio išsilavinimo. Mokyklos žinias jaunas i. privalo papildyti praktika per atostogas ar savo karjeros pradžioje.

Europoje i. diplomus duoda aukštosios technikos m-los, politechnikos institutai, universitetai. Anglijoje ir JAV i. suteikiami bachelor, master ir daktaro laipsniai. LU, vėliau VDU technikos fak. (nuo 1940 statybos ir technologijos fak.) suteikdavo dipl. inž. ir inž. dr. laipsnius. 1942 Lietuvos technikams, baigusiems aukštesniąsias technikos m-las ir atlikusiems praktiką, buvo suteiktas i. vardas. Nepriklausomoje Lietuvoje i. skaičius drauge su technikais siekė per tūkstantį.

I. o r g a n i z a c i j o s L i e t u v o j e. 1918 vasarą Vilniuje įst. Lietuvos technikų d-ja. Steigėjai J. Čiurlys, P. Jodelė, J. Mašiotas (pirm.), B. Sližys, J. Šimoliūnas, K. Vasiliauskas. Buvo vos keliolika narių. Lietuvos vyriausybei persikėlus į Kauną, čia atsikūrė ir LTD. I. uždaviniams Lietuvoje išryškinti ji 1924 XI 2–5 sušaukė Lietuvos i. konferenciją Kaune. Tuo metu LTD pirm. buvo P. Jodelė. Konferencijos organizaciniam komitetui pirmininkavo T. Norus-Naruševičius, kuris dar 1916 Maskvoj buvo bandęs suorganizuoti liet. technikus. Konferencijoj dalyvavo per 200 dalyvių. Garbės pirm. išrinktas Petras Vileišis. Skaityti 25 referatai; atidaromąjį ir baigiamąjį skaitė prof. V. Čepinskis; kiti prelegentai: V. Bielskis, St. Čiurlionis, St. Dirmantas, K. Gaigalis, J. Gravrogkas, J. Jankevičius, S. Grinkevičius, P. Juodakis, S. Kolupaila, M. Songaila, J. Šimkus, V. Taujenis ir kt. Konferencija nutarė LTD pavadinti Lietuvos i. ir arch. s-ga (LIAS). Tos s-gos įstatai įregistruoti Kaune 1925 II 14. Iš keliasdešimt s-gos narių daugumas buvo Rusijos aukštųjų technikos mokslų auklėtiniai, tik vėliau priaugo savų i. iš LU.

1930 įst. atskira Dipl. i. ir arch. d-ja, kurios nariai buvo išėję V. Europos m-las. Jos iniciatorius buvo J. Augustaitis. Toji draugija susikūrė tuo metu, kai Lietuvos vyriausybė svarstė, kuriomis sąlygomis pripažintini V. Europos diplomai; draugija nustojo veikusi 1936, kai nebebuvo įregistruota kaip lygiagretė LIAS. Toji d-ja išleido vieną Technikos Apžvalgos nr. (red. V. Petraitis).

1932–40 LIAS leido žurnalą Techniką ir Ūkį (iš viso išėjo 20 nr.); red. prof. V. Mošinskis, vėliau Pr. Dragutis, J. Vidmantas, K. Duš-Dušauskas. Žurnalas buvo siunčiamas s-gos nariams už nario mokestį; iš vyriausybės paramos nebuvo imama. S-ga siųsdavo delegatus į tarptautinius i. kongresus, pvz. 1933 Romoje, 1935 Briuselyje. Bendravo su Latvijos ir Estijos i. organizacijomis. 1936 II 1 Lietuvos vyriausybei paskelbus naują d-jų įstatymą, s-ga buvo įregistruota kaip Lietuvos i. ir arch. d-ja (LIAD). Jos nariai galėjo būti tik baigę VDU technikos fak. arba pripažintą tolygią užsienio m-lą. Tuo metu d-jos pirm. buvo K. Šakenis (iki 1940 VI), valdyboje: J. Dragašius, J. Jasiukaitis ir minėtieji ‚Technikos ir Ūkio' red. D-ja pasiskirstė į arch., elektrotechnikų, mechanikų ir statybininkų sekcijas. Šalia organizacinės veiklos, sekcijose buvo ruošiami inžinerijos sričių įstatymų projektai; Lietuvos energijos komiteto darbų pradžia kilo d-joje. 1938 XI 24–26 LIAD sušaukė Lietuvos i. kongresą Kaune. Dalyvavo apie 300 i. Atidaromoji paskaita prof. V. Mošinskio, kitus referatus skaitė N. Birulis, J. Dalinkevičius, J. Dragašius, J. Gabrys, K. Gaigalis, Pr. Jodelė, L. Kaulakis, S. Kolupaila, J. Kovalskis, K. Rimkus, A. Staniškis, St. Stulginskis, L. Tuskenis ir kt., iš viso 18 referatų penkiose sekcijose. Kongreso metu įvyko technikos paroda. kur tarp kitų buvo parodytas prof. J. Gravrogko sukonstruotas aparatas giroskopiškai stabilizuojamų laivų siūbavimui pavaizduoti. Nauju filmu parodyta techn. ir architektūros pažanga Lietuvoje (filmavo Linartas ir Motūzai). Tuo metu LIAD turėjo 210 narių, vėliau išaugo iki 300 narių; d-jai priklausė apie 70% Lietuvos i. 1940–41 Sovietų okupacijos metais Lietuvos i. buvo jungti į vad. profesinę s-gą. o LIAD nebeveikė. Jos nepavyko atgaivinti ir 1941–44 vokiečių okupacijos metais. Be jos, Lietuvoje dar veikė Liet. matininkų ir kultūrtechnikų ir Liet. technikų d-jos.

I. organizacijos liet. stovyklose V o k i e t i j o j e. 1946 II 23–24 Würzburge įvykusiame liet. i. ir arch. suvažiavime įst. Lietuvos i. tremtinių d-ja (LITD). Dalyvavo 97 atstovai. Tuo metu jau veikė lokalinės liet. i. d-jos Augsburge, Hanau, Kemptene, Wiesbadene ir Würzburge. Suvažiavimas priėmė LITD įstatus; nariais galėjo būti Lietuvos dipl. i., i. ar technikai tremtiniai. D-jos tikslas: jungti savo narius ir rūpintis jų reikalais. Pirmoji centro valdyba išrinkta Augsburge (pirm. Alf. Jurskis). Ji leido Inžinieriaus Kelią (iš viso 10 nr. iki 1948); Würzburgo skyrius išsp. Technikos Pasaulio du nr. (red. G. J. Lazauskas). Antrasis LITD suvažiavimas įvyko Augsburge 1947 V 17–18, dalyvavo 66 atstovai. Suvažiavimo dalyviams suruošta liet. gyvenamųjų namų konkurso projektų ir liet. techn. mokslų (Kempteno, Nürtingeno ir Augsburgo) mokinių darbų parodos. Referatus skaitė M. Baublys, J. Kaminskas ir V. Žemkalnis. Centro valdyba perrinkta toji pati Augsburge. Trečiasis suvažiavimas vyko taip

III liet. inžinierių suvažiavimo Vokietijoje, Augsburge. 1948 VI 5–6 dalyviai

pat Augsburge 1948 VI 5-6, dalyvaujant 58 dalyviams. Suruošta vidaus architektūros konkurso projektų paroda. Referentu buvo J. Kovalskis. Nauja centro valdyba sudaryta Kemptene (pirm. S. Kolupaila). Suvažiavimas nutarė perorganizuoti LITD į s-gą, apimsiančią liet. i. užsieniuose, ir 1948 VIII 16 jos vardas buvo pakeistas į Liet. i. s-gą užsienyje (LISU). S-ga turėjo 16 skyrių Vokietijoje ir 1 Austrijoje (Vorarlberge). Iš viso narių skaičius pasiekė 384, nors ne visi i. buvo įstoję į s-gą. Centro valdyba paruošė aktualių kursų programas, konkursus, o s-gos nariai dalyvavo Lietuvos ūkio atstatymo planavime. 1948 centro valdyba Kemptene išleido ‚Informacinio Biuletenio' 5 nr. Ketvirtasis ir paskutinis suvažiavimas Vokietijoj įvyko 1949 V 21 Kemptene, kuriame LISU persiorganizavo į Pasaulio lietuvių i. ir arch. s-gą (PLIAS), prisitaikindama prie didėjančios emigracijos į užjūrius. PLIAS valdybos pirm. buvo J. Šimoliūnas. 1950 II 1 toji valdyba sustabdė savo veiklą Vokietijoje ir nutarė perkelti organizacijos centrą į JAV. Vokietijoje liko s-gos įgaliotinis P. Litas. Jam 1950 V 2 mirus, Vokietijoje nebeliko liet. i. organizacijos..

I. organizacija e m i g r a c i j o j e. PLIAS turėjo eilę įgaliotinių: J. Augustinavičių (JAV), Alf. Barauską (Kanada), A. Dičių (Argentina), E. Karnauską (Italija), I. Mališką (Švedija), K. Pabedinską (Š. Afrika, Marokas), L. Tuskenį (Australija), Jų ir kt. asmenų pastangomis 1949 įst. s-gos skyriai: Brazilija, Sao Paulo (įst. I 30, pirm. A. Cimbleris, 7 nariai); D. Britanija, Londonas (II 20, V. Izbickas, 18); Argentina, Buenos Aires (VII 15, J. Ramanauskas, 12); Kanada, Torontas (VII 19, J. Sližys, 35); 1951 įst. Australijos skyriai: Adelaide (K. Tymukas), Melbourne (K. Mieldažis) ir Sydney (B. Daukus). JAV 1949 įst. PLIAS skyriai: Bostonas (V 20, V. Sčesnulevičius, 6 steigėjai); Detroitas (X 2, St. Juzėnas, 7); Clevelandas (rudenį, Ad. Damušis); Philadelphia (1950 II 4, A. Jurskis, 7). 1949 VI 24 įst. Amerikos liet. i. ir arch. d-ja New Yorke (pirm. Aleks. Mačiūnas, 26 steigėjai). 1949 XII 11 įst. Chicagos liet. i. ir arch. s-ga (pirm. J. Jurkūnas, 35 steigėjai). Pirmąjį Am. liet. i. ir arch. s-gos ALIAS suvažiavimą New Yorke 1951 II 24–25 sušaukė New Yorko d-ja. Dalyvavo 50 atstovų nuo 286 jau organizuotų i. ALIAS įsteigta kaip PLIAS dalis. J. Šimoliūnas perrinktas PLIAS pirm. ir tas pareigas tebeina. Pirmoji ALIAS valdyba buvo New Yorke (pirm. A. Mačiūnas). Suvažiavimo proga New Yorko d-ja išsp. Metraštį (red. K. Krulikas). Nuo 1951 IV Chicagos LIAS (ALIAS skyrius) leidžia Technikos Žodį, kuris yra ir PLIAS organas; iki 1956 išsp. 37 nr.

1952 VIII 30-IX 1 Chicagoj įvyko antrasis ALIAS suvažiavimas; dalyvavo 15 atstovų nuo 285 narių. Jo metu ALIAS garbės nariais išrinkti profesoriai J. Kaminskas ir J. Šimoliūnas. Priimti ALIAS įstatai, pagal kuriuos nariu gali būti liet. i., arch. ar technikas. Įsteigta viena stipendija lietuviui inžinerijos studentui (‚išvežtųjų bei ištremtųjų iš Lietuvos i. vardu'). Nauja ALIAS valdyba išrinkta 2 metams Chicagoje (pirm. J. Jurkūnas). Nuo 1954 II veikia korespondenciniu būdu išrinkta PLIAS valdyba: J. Šimoliūnas (pirm.), S. Dirmantas, S. Kolupaila, A. Didžiulis, J. Jurkūnas. 1954 V 29-31 Bostone įvyko trečiasis ALIAS suvažiavimas; dalyvavo 46 atstovai nuo 260 narių. J. Kaminskas skaitė referatą apie Lietuvos ūkio atstatymo planavimą. Buvo s-gos narių darbų paroda. Valdyba išrinkta Bostone (pirm. B. Galinis). 1953 įst. nauji skyriai: Pittsburgh (III 18, pirm. A. Simonavičius, 10 steigėjų); Los Angeles (IV 15, Br. Budginas).

S-gos skyrių susirinkimai esti kas 2-4 mėnesiai; diskutuojami referatai, daromos ekskursijos į statybas ir įmones, palaikomi glaudūs ryšiai liet. i. tarpe ir remiama lietuvių bendruomenės veikla. Buvo suor-

ganizuoti braižybos kursai lietuviams Bostone, Clevelande, Chicagoje, Los Angeles, New Yorke, kuriuose keli šimtai asmenų įsigijo kvalifikacijas dirbti braižyklose. Kursų lektoriai buvo VDU ir kitų mokyklų auklėtiniai. Lietuviai i. ir arch., baigę mokslą Lietuvoje, pasirodė esą gerai pasiruošę dirbti savo profesijoje ir toli technikoje pažengusiuose kraštuose. Didžioji lietuvių studentų dalis emigracijoje studijuoja inžineriją.

Inž. Kelias 2 (1946), 8 (1947 ir 10 (1948); *J. Kaminskas ir St. Dirmantas* (red.), Išlaisvintos Lietuvos Ūkis 1949; *K. Krulikas* (red.), ALIAD New Yorke Metraštis 1951; Technikos žodis 1951–56; *A. Novickis*, Inžinierių organizacija, jų veikla ir periodiniai leidiniai (rankraštis) 1955; *J. Čiurlys*, Lietuvos Nepriklausomybės metais (Technikos žodis 1956, 1 nr.). *J.Gbt.*

Io cheminio elemento jonio (lot. ionium) ženklas.

Io (gr. ‚keliauninkė') graikų mitologijoje karaliaus Inacho duktė, Zeuso meilužė, iš pavydo Heros paversta karve ir pavesta saugoti šimtaakiui Argui. Po ilgų persekiojimų jai pasisekė nuvykti į Egiptą ir ten atgauti žmogišką išvaizdą. Vėliau ji buvo tapatinama su Izide.

Ioannina, graikų mst., žr. Janina.

Yokohama žr. Jokohama.

Yokosuka žr. Jokosuka.

Iona, arba Icolmkill, salelė prie vakarinės Skotijos, garsi kaip ankstyvas krikščionybės centras. Čia 563 iš Airijos atvykęs šv. Kolumbas įst. vienuolyną, danų sunaikintą IX a. 1203 buvo įkurtas benediktinų vienuolynas. To ar ankstesnio laiko (XII a.) katedra. Garsios kapinės, kuriose esą palaidoti ne tik apie 40 Skotijos karalių, bet ir užsieninių valdovų (Airijos, Norvegijos, Prancūzijos); šekspyro išgarsintasis Dunkanas laikomas taip pat čia palaidotu. II pas. karo nutraukti senųjų statinių restauracijos darbai vėl tęsiami nuo 1947.

Ionas (gr. iōn ‚einąs') atomas ar molekulė su elektriniu įlydžiu. Paprastai atomai yra elektriškai neutralūs: jie turi tiek pat neigiamai įkrautų elektronų, kiek ir teigiamai įkrautų protonų savo branduoly. Bet jei atomas praranda vieną ar daugiau elektronų, jis tampa teigiamuoju i., arba kationu. Priešingai, jei atomas gauna vieną ar du elektronus, jis virsta neigiamuoju i., arba anionu.

I. turi svarbų vaidmenį elektros srovės laidume dujose bei skysčiuose. Kibirkštis tarp elektrodų per orą šoka tiktai tada, kai stiprūs įlydžiai apie elektroidus esančius atomus pakeičia į ionus. Kibirkštis šiuo atveju yra ne kas kita, kaip sąmyšis, sukeltas staigaus teigiamųjų i. judėjimo katodo linkui ir neigiamųjų i.—anodo linkui. Elektrinis paviršių padengimas sidabru, chromu, cinku, kadmiu ar kitais metalais vyksta teigiamiesiems metalo i. slenkant tirpale ir nusėdant ant katodo. Akumulatoriaus įkrovimas ar iškrovimas vyksta taip pat i. judėjimo įtakoje. Ore i. judėjimą sukelia stiprus spinduliavimas įvairių spindulių: Rengteno, kosminių, radioaktyviųjų elementų alfa, beta, gamma spindulių. Jie yra pajėgūs nuimti išorinius elektronus nuo kai kurių oro molekulių ir tuo būdu pagaminti teigiamųjų i. Atpalaiduoti elektronai prikimba prie neutraliųjų molekulių ir gamina neigiamuosius i. Laikui bėgant teigiamieji ir neigiamieji i. neutralizuojasi. Perkūnijos metu, vykstant i. judėjimui, pasigamina ozonas.

Tas vyksmas, kuriuo neutralūs atomai ar mokulės virsta elektriškai įkrautomis dalelėmis, vadinamas i o n i z a c i j a.

Jau 1834 M. Faradėjas (Faraday) surado, kad kai kurių medžiagų vandens tirpalai praleidžia elektrą ir yra jos skaldomi į sudėtines dalis. Tas reiškinys Faradėjo ir jo amžininkų buvo aiškinamas taip: elektrolitai, k.a. rūgštys, šarmai, druskos, elektros pagalba yra skaldomi į elektriškai įkrautas molekules, vadinamas i. Tada jau buvo žinoma, kad yra ir neelektrolitų, kurie elektros srovės neleidžia ir jos nėra skaldomi, kaip pvz. cukraus, alkoholio, glicerino vandens tirpalai. Pagal Faradėją, vieno ampero elektros srovė, slinkdama per elektrolito tirpalą 96.494 sekundes, išskiria po vieną ekvivalentą teigiamųjų ir neigiamųjų i. Taip pvz. 96.494 kulonai elektros, eidami per druskos rūgšties tirpalą, išskiria 1,008 g vandenilio ir 35,46 g chloro. Kadangi elektros kiekio vienas kulonas prilygsta 6.023×10^{18} elektronų, tai tą skaičių padauginus iš 96,494 gauname Avagadro skaičių 6.02×10^{23}, t.y. atomų skaičių viename gramekvivalente. Tas reiškia, kad ionizacijos vyksme kiekvienas atomas turi netekti arba gauti vieną elektroną, kad virstų i.

Daug teorijų buvo siūloma išaiškinti skirtumui tarp elektrolitų ir neelektrolitų. 1887 Swante Arrhenius, švedų chemikas, patiekė savo teoriją, kad ionizacija vyksta ne elektros ar kito kokio veiksnio įtakoje, bet kad linkimas į ionizaciją glūdi pačioje medžiagų prigimty: elektrolitas virsta i., kai jis ištirpdinamas vandenyje. Ši radikali idėja rado didelio pasipriešinimo, bet reiškinys po reiškinio tvirtino jos teisingumą. Pagrindiniai S. Arrhenius'o ionizacijos teorijos dėsniai yra šie: 1. elektrolitai ištirpdyti vandenyje iš dalies skyla į i., kurie yra elektriškai įkrauti atomai arba atomų grupės, pvz.:

$$\underset{\text{valgomoji druska}}{NaCl} \rightleftarrows \underset{\text{natrio ionas}}{Na^+} + \underset{\text{chloro ionas}}{Cl^-}$$

$$\underset{\text{azoto rūgštis}}{NHO_3} \rightleftarrows H^+ + NO_3^-$$

2. Iono elektrinių krūvių skaičius yra lygus atomo valentingumui, visas kationų krūvių skaičius yra lygus anionų krūvių

sumai. 3. Ionizacija ar disociacija yra grįžtamieji vyksmai — tarp nedisociuotų molekulių ir i. yra tam tikra pusiausvyra, būdinga ir skirtinga kiekvienam elektrolitui ir kiekvienai jo koncentracijai. Ionizacijos laipsnis didėja su praskiedimo laipsnio didėjimu. 4. I. yra atskiri cheminiai individai su sau būdingomis savybėmis. 5. Daugiabazinės rūgštys ionizuojasi laipsniais, pvz. fosforo rūgštis:

pirminė ionizacija $H_3PO_4 \rightleftarrows H^+ + H_2PO_4^-$

antrinė ionizacija $H_2PO_4^- \rightleftarrows H^+ + HPO_4^{--}$

tretinė ionizacija $HPO_4^{--} \rightleftarrows H^+ + PO_4^{---}$

Nors S. Arrhenius'o teorija pilnai neatitinka moderniosios pažiūros į ionizaciją, bet ji tiksliai išaiškino labai daug anuo metu neišaiškinamų reiškinių, kaip pvz. kationų slinkimą katodo link ir anionų slinkimą anodo link elektrolizės metu, virimo temperatūros didesnį prieauglį ir užšalimo temperatūros didesnę depresiją elektrolituose palyginus su tos pačios koncentracijos neelektrolitų tirpaluose, nenormaliai aukštą osmosinį spaudimą.

Modernioji ionizacijos teorija pirmiausia skiriasi nuo Arrhenius'o ionizacijos teorijos tuo, kad ji yra išreikšta remiantis elektronine medžiagų struktūra ir daugiau išaiškina vandens reikšmę ionizacijoje. Bet pats pagrindinis skirtumas yra tas, kad modernioji ionizacijos teorija, remdamasi Rentgeno spindulių nuotraukos analize, tvirtina, kad i. elektrolite susidaro ne tik tada, kai jis ištirpdinamas vandenyje, bet daugumoje atvejų tada, kai elektrolitas reakcijoje pasigamina; net kai kurių elektrolitų kristalai yra sudaryti iš i. Vandenyje ištirpdyto elektrolito i. hidracijos įtakoje tiktai gauna laisvę judėti.

I o n i z a c i j a e l e k t r o n i n ė s m e d ž i a g ų s t r u k t ū r o s a t ž v i l g i u. Paprastai atomai ir molekulės yra elektriškai neutralūs. Tiesa, jie turi savo išorinėje srityje neigiamai įkrautų elektronų, bet jų tėra tiek, kiek atomo branduolyje yra teigiamai įkrautų protonų, taigi — bendroje sumoje jie yra neutralūs. Ionizacija remiasi kai kurių atomų linkimu atiduoti vieną ar kelis išorinių sričių elektronus kitiems atomams, patiems virstant teigiamaisiais i. — kationais, bei kai kurių atomų ar jų grupių linkimu priimti elektronus, patiems virstant neigiamaisiais i. — anionais. Metalai jungdamiesi su ne metalais lengvai savo išorinių elektronų atsisako ir virsta teigiamaisiais i. Iš antros pusės nemetalai elektronus lengvai prisiima ir virsta neigiamaisiais i. Kai kurių elementų tarpe yra dar vienas būdingas palinkimas — nei atiduoti nei pasiimti elektronus, o pasitenkinti elektronų poros bendru naudojimusi — tai lyg savotiškas socialumas elementų tarpe.

Pagal šiuos linkimus cheminės medžiagos yra skirstomos į i o n i n e s ir į k o v a l e n t i n e s, arba ankstyvesne terminologija į elektrolitus ir neelektrolitus. Labai griežtos ribos tarp ioninių ir kovalentinių junginių nėra, bet tarp aiškiai ioninių ir aiškiai kovalentinių junginių yra visa eilė pereinamųjų pusiau ioninių bei pusiau kovalentinių junginių. Pagal bendrąją taisyklę, atomas yra pastovioje būklėje tada, kai jo išorinėje srityje yra aštuoni elektronai. Tos padėties atomai siekia, jungdamiesi reakcijose į molekules, atiduodami kitiems atomams arba gaudami iš kitų atomų elektronus bei ‚sutardami' dėl bendro elektronų naudojimosi. Cheminiai junginiai, kuriuose vienas ar keli vieno atomo elektronai yra persikėlę prie kito atomo, yra vadinami ioniniais junginiais. Ioniniai junginiai paprastai susidaro iš metalo ir nemetalo, pvz. valgomoji druska:

$Na\ 2,8,1$	$+\ Cl\ 2,8,7$	$= Na\ 2,8^+$	$Cl\ 2,8,8^-$
neutralus natris su vienu elektronu išorinėje srityje	neutralus chloras su 7 elektronais išorinėje srityje	Na jonas su 8 elektronais išorinėje srityje	Cl jonas su 8 elektronais išorinėje srityje

Valgomoji druska

Valentingumo elektronų persigrupavimai ioninėje reakcijoje pavaizduojami sekančiu pavyzdžiu, taškais pažymint tiktai išorinius elektronus:

$$Na\cdot + \ddot{:}\underset{\cdot\cdot}{Cl}\ddot{:} = Na^+ \ddot{:}\underset{\cdot\cdot}{Cl}\ddot{:}^-$$

Valgomoji druska

Natrio atomas su vienu valentingumo elektronu yra labai reakcingas, tuo tarpu natrio i. turi neaktyviųjų neono dujų struktūrą ir yra nereakcingas. Valgomosios druskos gardelis jau yra sudarytas iš i., bet kristalai yra elektrai nelaidūs; tačiau sulydyti ar ištirpdyti kristalai yra laidūs elektrai, nes i. gauna laisvę judėti.

Kovalentiniai junginiai dažniausiai yra sudaryti iš dviejų nemetalų, o jų kristaliniai gardeliai — iš molekulių ar atomų. Kaip skystoje būklėje, taip tirpale jie silpnai leidžia elektrą. Juos sudarą atomai nei atiduoda nei pasiima elektronus — jie sutaria dėl bendro naudojimosi elektronų poromis, pvz.

Chloro dujos $\ddot{:}\underset{\cdot\cdot}{Cl}:\underset{\cdot\cdot}{Cl}\ddot{:}$

Jei ioninių junginių atveju elektronų pora yra visiškoje vieno atomo priklausomybėje, tai kovalentinių junginių atveju elektronų pora priklauso abiem atomams.

Bet yra daug pusiau kovalentinių junginių, kuriuose elektronų pora yra paslinkusi vieno kurio atomo pusėn. Tokia molekulė turi dipolinį momentą — viena jos dalis turi teigiamąjį įlydį, kita dalis — neigiamąjį; tai ir suteikia jai poliarinį charakterį.

Sutrauktai diagramiškai tie skirtingi cheminiai ryšiai galėtų būti taip vaizduojami:

Ioninis ryšis $M^+ \; :\ddot{X}:^-$

Aukšta lydymosi bei virimo temp.; elektros laidumas lydytoje būklėje; visiška ionizacija vandens tirpale.

Pusiau kovalentinis poliarinis ioninis ryšis

$M \rightarrow :\ddot{X}:$

Dipolinis momentas, aukšta dielektrinė konstanta, dalinė ionizacija.

Kovalentinis ryšis $:\ddot{Y}:\ddot{X}:$

Žema lydymosi bei virimo temp.; labai žemas laidumas elektrai lydytoje būklėje; praktiškai jokių ionizacijos žymių.

Vandens reikšmė ionizacijoje. Vanduo yra poliarinis pusiaukovalentinis junginys. Viena jo dalis yra įkrauta teigiamai, kita dalis neigiamai. Tai atitinka vandens elektroninei struktūrai

$$H:\ddot{O}:^- \quad +H$$

Vandens molekulės, turėdamos stiprų poliarinį momentą, apsupa teigiamuosius ir neigiamuosius i. ir, juos atskirdamos, apsilpnina jų tarpusavio veikimo jėgas. Be to, vanduo dar labiau sumažina tarpioninės traukos jėgas. Ir tokiu būdu tirpale ionai laisvi judėti nepriklausomai vienas nuo kito.

Modernioji ionizacijos teorija patiekia metodus susekti tiksliam silpnųjų bei stipriųjų elektrolitų ionizacijos laipsniui bei tirpalų elektros laidumui. *Ad.D.*

Yonge Charlotte Mary (1823–1901) anglų rašytoja. Jos raštai prisunkti religinės nuotaikos, bet dėl gyvo personažų charakterizavimo susilaukę nemažo populiarumo. Žinomiausi iš jų The Heir of Redclyffe 1853 ir The Daisy Chain 1856 (mergaitėms knyga). Liet. išl. jos Lady Klareta (M. Miluko vert.) 1940.

Ionium (lot.) žr. Jonis.

Yonkers JAV New Yorko vst. mst., Hudsono upės kair. krante, į š. nuo New Yorko; 152.533 gyv. (1950). Y. yra sparčiai augantis New Yorko priemiestis. Cukraus, kilimų, mašinų, vielų, chemikalų, keltuvų (Otis) pramonė. Įkurtas apie 1650 olandų, gavo vardą nuo kolonisto Adrian Van der Donck, kuris buvo pramintas De Jonkheer (jaunas bajoras). Jam 1645–72 priklausė dabartinio Y. žemė.

Y. gyvena ir kelios dešimtys lietuvių; 1955 V 1 L. Dymšos iniciatyva įkurta JAV liet. bendruomenės seniūnija.

Yonne Prancūzijos upė, Senos kair. intakas, 293 km ilgio; baseino plotas 11.080 km^2, vid. debitas 102 m^3/sek.

Ionometras (gr.), arba ionizacijos dėžutė, yra prietaisas ionų buvimui susekti. Tai maža dėžutė ar vamzdelis su iš dalies išsiurbtu oru ir galuose su dviem metaliniais pastovaus potencialo skirtumo elektroidais. Voltažas paprastai yra labai žemas, ir elektros srovės per praskiestas dujas nėra. Bet kai tik pro vamzdelio erdvę praslenka elektriškai įkrauta dalelė (tokia, kokias skleidžia radioaktyvios medžiagos), jautrūs aparatai tuojau užregistruoja elektros srovę. Labai jautrūs i. yra vad. Geigerio-Miulerio skaitikliai (žr.). *Ad.D.*

Ionosfera (gr.) viršutinis ionizuotas atmosferos sluoksnis, prasidedąs maždaug 60–70 km nuo žemės paviršiaus ir apimąs visą likusią atmosferą maždaug ligi 800 km nuo žemės. I. skirstoma į kelias zonas. Žemiausioji jos zona, sutartinai vadinama D zona (dienos metu apie 56 km aukštyje, o naktį ligi 90 km) reflektuoja ilgąsias žemo dažnumo radijo bangas. Viršuje jos esanti E zona (dienos metu apie 96 km, naktį 144 km) kitaip dar vadinama Kennelly-Heaviside (šie du mokslininkai apie 1900 pastebėjo i. faktą) zona atmuša trumpąsias žemo dažnumo radijo bangas (ligi 4 m ilgio), kurios grįžta į žemę toli nuo siųstuvo. Aukščiausia, vad. Appletono zona yra skirstoma į apatinę dalį F_1 (ligi 300 km aukščio) ir F_2 (nuo 300 ligi 800 km). Ji atmuša nakties metu trumpąsias aukšto dažnumo (per 1500 kHz) radijo bangas, kurių nesulaiko D ir E zonos. Ionosferos atmuštos radijo bangos grįžta atgal į žemę ir, nuveikdamos žemės kreivumą, gali būti sugautos tolimų stočių. Trumposios radaro ir televizijos bangos nėra i. atmušamos, bet pranyksta erdvėje; todėl jų perdavimas yra ribotas ir daug sunkesnis. Be elektromagnetinių bangų atmušimo, i. dar liudija 1. prieblandos švytėjimas vakare ir aušros pašvaistė prieš saulėtekį, 2. šiaurės pašvaistė, 3. meteoritų degimas, rodąs, kad ionosferoje yra pakankamai oro degimui sukelti. Dėl savo svarbos radijo technikai i. yra dabar tiriama su ypatingu dėmesiu, daugiausia raketomis. Iš netiesioginių duomenų yra įrodyta, kad ionosferoje oras yra daug skirtingesnis — ten daug ionizuotų oro molekulių. Kosminių spindulių bei aukštos energijos saulės spindulių įtakoje ionosferoje nuolat vyksta ionizacija. Juo aukščiau, juo ionizacija stipresnė, nes, esant dideliam o-

ro retumui, kuris F_2 zonoje yra toks kaip vakuume, ionizuotos dalelės labai retai gali susidurti ir sudaryti pilnas molekules. Gyviausias ionizacijos procesas vyksta dienos metu, kai ultravioletiniai saulės spinduliai veikia tiesioginiu būdu. I. turi didelės reikšmės, kaip filtras sulaikydama gyvybę žudančius kosminius, ultravioletinius spindulius.

S. K. Mirtra, The Upper Atmosphere ²1952; *K. Rawer,* Die Ionosphäre 1953. *A.B. ir Ad.D.*

Iontoforezė (gr.) elektroterapinis veiksmas, įvedimas į kūną ionų su pastovios galvaninės srovės pagalba. Kaip gydančius veiksnius galima panaudoti įvairius ionus, pvz. jodo, natrio ir kt.

Ionų keitimo dervos (ag. ion exchange resins) yra sintetinės kilmės dervos, specialiai pagamintos ionų sugėrimui bei adsorbcijai. Gamtoje senai buvo žinomi siliciniai ceolitai ir angliavandenių tipo lignitas bei sulfonuotas pikis, kurie turėjo ionų keitimo savybių ir buvo vartojami vandens minkštinimui. Anglų mokslininkai Adams ir Holmes sumanė sintetiniu būdu pasigaminti i.k.d. Jie stengėsi pagaminti dvi i.k.d. rūšis: kationų keitėjus ir rūgšties, arba anionų, adsorbentus. Pirmiesiems vartojo polihidrinius fenolus, tinkančius kationams prisijungti bei keisti, antriesiems — aromatinius aminus su formaldehidu, tinkančius rūgštims adsorbuoti.

Kationų keitimo dervos:

2NaR	+	Ca++	⟷	CaR^2	+	2Na+	
natrio derva		kalcio ionas		kalcio derva		natrio ionas	
2HR	+	Mg++	⟷	MgR^2	+	2H+	
vandenilio derva		magnio ionas		magnio derva		vandenilio ionas	

Šia derva iš kieto vandens gali būti pašalinta kalcio, magnio vandens kietumo druskos bei šiaip įvairūs nepageidaujami kationai gali būti išimti iš tirpalų bei skysčių. Kai derva yra kalcio ar kurio kito kationo prisotinta, ji gali būti rūgštimi atgaivinta ir vėl toliau naudojama.

Rūgšties, arba anionų adsorbentai pajėgia adsorbuoti visą rūgšties molekulę, pvz.:

$$2RNH_2 + H_2SO_4 \longleftrightarrow (RNH_2)_2.H_2SO_4$$

I.k.d. yra kietos purios medžiagos. Jomis yra pripildomi pramoniniai adsorbcijos bokštai, kolonos bei vonios, kuriomis valomieji skysčiai lėtai teka. I.k.d. reaguoja tik su joniniais junginiais, kovalentiniai junginiai nėra jų veikiami.

Šiuo metu yra daug šių dervų rūšių, ir daug jų pramoninių mišinių, vienu metu (pvz. viename bokšte ar vonioje) atliekančių kationų keitimą ir anionų rūgščių adsorbciją.

I.k.d. jau sudaro gana stambią pramonės šaką. Jos plačiai naudojamos cheminėje pramonėje, vandens minkštinimui, įvairių skysčių valymui, pilnai tirpalų deionizacijai, brangiųjų metalų, pvz. sidabro, chromo, vario išskyrimui, įvairių radioaktyviųjų izotipų atskyrimui bei valymui. Farmaceutinė ir biologinė pramonė daug kur vartoja i. k. d. nuodingų nepageidaujamų medžiagų pėdsakams išskirti, vitaminams, alkaloidams, enzimams atskirti ir išvalyti. Metalurginė pramonė vartoja jas išskyrimui retųjų žemių elementų bei brangiųjų metalų išėmimui iš prastos rūšies rūdų ir t.t. Cukraus sirupo, naftos gaminių bei dujų valymas neapsieina šiuo metu be i.k.d. naudojimo. Ypatingai sėkmingai ir plačiai šiuo metu i.k.d. yra vartojamos įvairioms komplikuotoms cheminėms analizėms.

Ad.D.

Yorck (York) von Wartenburg 1. Hans Graf (1759–1830) vokiečių generolas. Napoleono 1812 žygy prieš rusus vadovavo prūsų pagalbiniam korpui; pamatęs Napoleono žygio nesėkmę, sava iniciatyva pasitraukė ir sudarė su rusais Tauragėje sutartį 1812 XII 30. Fridrichas Vilhelmas III jo žygį aprobavo, ir tuo būdu prasidėjo vokiečių išsilaisvinimo iš prancūzų kovos. Y. sumušė prancūzus 1813 prie Wartenburgo (prie Elbės), ir už tai gavo grafo titulą, 1821 feldmaršalo.

2. Paul Graf (1835–97) vokiečių dvarininkas, kultūros filosofas, išgarsėjęs savo korespondencija su W. Dilthey 1877–97 (išl. 1923) ir Italienisches Tagebuch veikalu (išl. 1923–27). Ryškindamas žmogaus esminį istoriškumą, jis visų pirma jį grindžia ‚gyvata' (Leben) ir pasisako prieš racionalistinį istorinių įvykių aiškinimą. Jo pažiūras analizuoja ir M. Heideggeris veikale Sein und Zeit (394–404).

Iorga Nicolae (1871–1940 nužudytas Geležinės Gvardijos narių) rumunų istorikas ir politikas, nuo 1894 Bukaresto univ. prof. Nuo 1907 parlamento atstovas, vėliau tautinių demokratų partijos vadas, 1931–32 ministeris pirmininkas. Rūpinosi rumunų savitos kultūros ir literatūros ugdymu ir buvo keliolikos laikraščių kūrėju. Svarbiausi raštai: Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades, 6 tt., 1899–1916; Geschichte des rumänischen Volkes 1905; Geschichte des osmanischen Reiches, 5 tt., 1908–13; Histoire de l'Église roumaine 1908; Histoire des Roumains 1937.

York 1. Anglijos mst. Yorkshire grafijoje, 188 mylios į š. v. nuo Londono, apie 105.000 gyv. Eboracum vardu Y. buvo pagrindinis romėnų centras Britanijoje. Čia mirė imperatoriai Severas ir Konstancijus I, o Konstantinas Didysis čia buvo paskelbtas imperatoriumi. Y. buvo ankstyvas krikščionybės židinys: Y. vyskupas minimas jau IV a., o nuo VII a. Y. buvo jau arkivyskupo rezidencija. VIII a. Alkuino mokykla buvo padariusi Y. vienu didžiųjų Europos kultūrinių centrų. Vietoje medinės bžn., kurioje pirmasis Y. arkiv. Pauli-

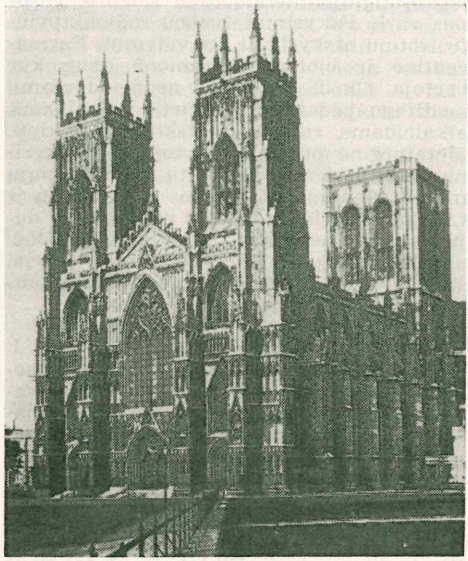

Yorko katedra

nas apkrikštijo karalių Edviną 627, XIII–XVII a. pastatyta gotikos stiliaus katedra, viena iš pačių žymiausių Anglijos bžn. Garsaus XI a. benediktinų vienuolyno liekanos ir daug kitų senų statinių. Anglikonų vyskupo rezidencija. Kaip bažnytinis centras Y. savo reikšme Anglijos bažnyčioje eina tik po Canterbury.

2. JAV Pennsylvania vst. mst., 96 mylios į v. nuo Philadelphijos, 59.704 gyv. (1950). Vandens turbinų, seifų, šaldytuvų, mašinų pramonė. 1777 IX 30 — 1778 VI 27 Y. posėdžiavo iš Philadelphijos atsikėlęs Kontinentinis kongresas.

York karališkoji anglų giminė, žr. Jorkai.

Yorktown JAV Virginia vst. istorinis mstl. su apie 500 gyv., įsikūręs 1631 ir išgarsėjęs tuo, kad prie jo 1871 X anglų gen. Cornwallis kapituliavo amerikiečiams. Tai ir užbaigė amerikiečių laisvės kovas. Miestelyje daug senų istorinių statinių, dėl kurių jis įtrauktas į Colonial National Historic Park.

C. F. Trudell, Colonial Y. 1938.

York von Wartenburg žr. Yorck v. Wartenburg.

Yosemite National Park įsteigtas 1890 Kalifornijoje; 3079 km². Rytinė jo riba eina Sierra Nevada kalnų ketera. Iš įvairių gamtos žymybių ypačiai išsiskiria 3 sekvojų miškai. Viena tų sekvojų Grizzly Giant yra apie 3000 metų senumo, 63 m aukščio ir 10,5 m skersmens, o per Wawonos sekvoją yra iškirstas automobiliams kelias. Parkui priklauso ir garsusis Yosemite Valley, 11 km ilgio ir vidutiniškai 1,5 km pločio. Jis yra garsus Merced upės ir jos intakų kriokliais. Upės krantai statūs, juose stūkso išsikišę uolų masyvai, iš kurių žymiausi yra Half Dome 1454 m ir El Capitan 1067 m aukščio. Iš daugybės krioklių žymiausi: Upper Yosemite Fall 436 m, Ribbon Fall 491 ir Bridalveil Fall 189 m aukščio. Šis slėnis buvo aptiktas Mariposos bataliono 1851.

Yoshida Shigeru žr. Jošida, Šigeru.

IOU (I owe you) Anglijoje ir JAV raštinis skolos pripažinimas (pvz. To John Brown, IOU five dollars, Henry Smith, May 30, 1956). Kai kuriose JAV valstybėse toks raštas pripažįstamas oficialiu skolos dokumentu.

Youmans Edward Livingston (1821–87) amerikiečių mokslo populiarizatorius, 1872 įst. Popular Science Monthly. Nors buvo beveik aklas, įstengė daug gyvenime nuveikti.

Young 1. Brigham (1801–77) mormonų sektos vadas, labiausiai prisidėjęs jos suformavimui. Iš profesijos dažytojas, patrauktas mormonų, apsikrikštijo 1832 ir po trejų metų buvo išrinktas ‚Dvylikos apaštalų tarybos' nariu. 1844 nužudžius Joseph Smith, Y. iškilo pagrindiniu mormonų vadu, vadovavusiu jų 1846–47 migracijai į Vakarus ir įsikūrimui Salt Lake City, Utah vst. Jis įtvirtino mormonų bendruomenėje kooperatinę teokratiją. Sakoma,

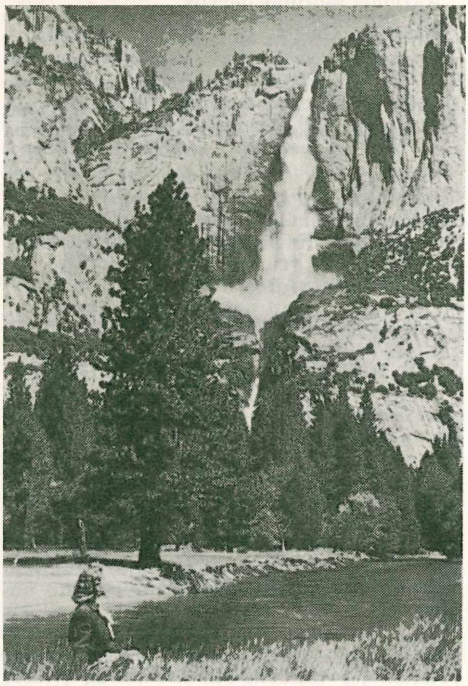

Yosemite parkas su Aukštutiniu kriokliu

kad jis buvo vedęs 27 žmonas, nors niekada neturėjo jų tokio skaičiaus vienu metu. Šiaip vedė griežtą gyvenimą.

S. Young (duktė) ir *L. E. Widstoe*, The Life Story of B. Y. 1930.

2. Charles Augustus (1834–1908) amerikiečių astronomas, nuo 1877 Princetono univ. prof. Atrado saulės atmosferos apverčiamąjį sluoksnį ir pirmas stebėjo saulės vainiko spektrą. Veikalai: The Sun 1882, Lessons in Astronomy 1891, General Astronomy 1898, Manual of Astronomy 1902.

3. Danton T., populiariai Cy Y. (1867–1955) amerikiečių beisbolininkas, įvairiose komandose žaidęs 22 metus (ilgiau, negu kuris kitas) ir pasižymėjęs kaip metikas (pitcher). Iš per 900 žaidimų jis laimėjo 511 ir buvo pasiekęs ‚no-hit' rekordą (3). 1937 išrinktas į National Baseball Hall of Fame.

4. Edward (1683–1765) anglų rašytojas ir dramaturgas. Iš pirmųjų jo veikalų išskirtina poema The Last Day 1713, lietuviškai versta L. Ivinskio (pirma kalendoriuose, vėliau ‚Sudna diena' vardu atskirai JAV 1897 ir 21898; atskirojo leidimo kalbą taisė J. Žilius). Toliau sekė trys tragedijos Busiris 1719, The Revenge 1721 ir The Brothers 1728. Tuo metu (1727) Y. pasidarė dvasininku. 1725–28 pasirodė jo satyra Love of Fame; or, The Universal Passion. Jo šedevru laikoma baltomis eilėmis parašyta poema The Complaint; or, Night Thoughts on Life, Death, and Immortality 1742–44. Šia savo poema jis įsijungė į vad. ‚kapinių mokyklą' (graveyard school). Šios poemos vaizduotė ir patetika, prisunktos pesimistinės refleksijos, daro ją vienu iš žymiausių to meto literatūros veikalų, o autorių vienu iš romantizmo pirmatakų.

H. C. Shelley, The Life and Letters of E.Y. 1914.

5. Owen D. (g. 1874) amerikiečių advokatas, 1896–1903 dėstęs Bostono univ. ir Bostone vertęsis advokatūra, 1913 persikėlęs į New Yorką ir čia pasidaręs General Electric Co. vyr. juriskonsultu ir 1922–39 tarybos pirmininku. Vienas iš Radio Corp. of America steigėjų. Su Ch. G. Dawes jis atstovavo JAV reparacijų konferencijoje 1924. Pirmininkaudamas 1929 reparacijų konferencijai, jis pateikė jo vardu pavadintą planą, pagal kurį metinė iš Vokietijos reikalaujama reparacijų suma buvo padalyta į besąlygiškai sumokėtiną dalį ($^1/_3$) ir galimą vėliau atidėti ($^2/_3$). Bet veik neteko šio plano vykdyti, nes užėjusi pasaulinė depresija privertė suteikti Vokietijai moratoriumą. Gi valdžion atėjęs Hitleris visiškai atsisakė reparacijas mokėti.

6. Patricia (g. 1923 VI 17 Londone, Anglijoje) lietuviškos kilmės anglų rašytoja, dirbanti ir kaip žurnalistė, paskaitininkė, radijo pranešėja.

P. Young

Po II pas. karo kaip paskaitininkė iš Anglijos išvyko į Kanadą; vėliau dirbo ten dar laikraštininkės ir radijo pranešėjos darbą. Dabar gyvena JAV. Pirmąjį romaną, Narrow Streets, ji parašė turėdama 17 metų amžiaus. Prisiklausiusi savo senelės pasakojimų, kaip ši su vyru kadaise stengėsi išlaikyti turėtąjį savo žemės gabalą (jos seneliai, Vilniaus krašto lietuviai, Vincas ir Petronėlė Naujokai apie 1868 atsikėlė į Angliją ir įsikūrė Londono priemiestyje Silvertown ir ilgainiui įsigijo čia valgomųjų dalykų parduotuvę ir restoraną), antrąjį savo romaną, Far Flung Seed, ji paskyrė Lietuvos laisvės kovoms pavaizduoti. Dėl autorės jaunumo (rašė turėdama 19 metų amžiaus) ir neturėjimo šaltinių romane Lietuvos vaizdas išėjo su klaidomis. Šios knygos atspausdintos jau 4 laidos. Kiti jos raštai: Gipsies Marsh, The Devil and his Apple, Fools Pence, A Story They Tell, Special Shoes, The Gallant Opportunist, If a Man Love, Pride of Princes, Hunger for Love, Londons Child, East of Bow Bells, Dockside Symphony, A Man and His Country, Silence is the Sinner. *K.Brn.*

7. Thomas (1773–1829) anglų gydytojas ir fizikas. 1799–1814 praktikavo Londone kaip gydytojas ir 1811 buvo išrinktas į Šv. Jurgio ligoninės štabą. Savo paskaitas Royal Institution (1801–03) paskelbė veikalu A Course of Lectures on Natural Philosophy and the Mechanicals Arts 1807. Studijavo regėjimą, aprašė astigmatizmą ir pirmasis vėl iškėlė banginę šviesos teoriją (priešais korpuskularinę), ją remdamas jo anksčiau pastebėtu interferencijos reiškiniu. Jo vardas yra susietas ir su medžiagų tamprumo tyrinėjimu (Y. modulis, žr. Tamprumo modulis).

Younghusband Sir Francis Edward (1863–1942) Indijoj gimęs anglų keliautojas. Su H. E. M. James nuo 1887 atliko kelionę į Mongoliją, atgal iš Kašgaro grįždami per Jarkandą ir Mustagh perėją (19.000 pėdų aukštyje) — pirmieji europiečiai panaudoję šį kelią. 1904 vadovavo karinei ekspedicijai į Tibetą ir privertė dalai-lamą sudaryti sutartį, atidarančią Tibetą Europos pirkliams. Tris kartus nesėkmingai bandė užkopti Everesto kalną (Everest: the Challenge 1936).

Young Men's Christian Association žr. YMCA.

Youngo modulis žr. Tamprumo modulis.

Youngstown JAV Ohio vst. mst., 67 my-

lios į p.r. nuo Clevelando; 167.643 gyv. (1950). Didelis geležies ir plieno pramonės centras. Nuo seniau čia gyvena keli šimtai lietuvių (1914 buvo 374 lietuviai), kurie buvo sukūrę liet. parapiją. Tebeveikia LRKSA (63) ir SLA (157) kuopos.

Iowa, stp. Io., JAV vidurinių vakarų valstybė, tarp Minnesotos, Wisconsino, Illinois, Missouri, Nebraskos ir P. Dakotos; 145.415 km², 2.610.000 gyv. (1950). Paviršius daugiausia lygus (prerijos), padengtas ledynų sąnašomis, nuotakus į Mississippi, sudarančią visą rytinę sieną, ir Missouri, sudarančią vakarinę sieną. Klimatas žemyninis, temperatūros svyravimai dideli, vid. žiemos temp. 21–19°F, vasaros — apie 75°F; didžiausi temp. kraštutinumai tarp 110°F ir −30°F). Per metus atmosferos kritulių apie 700 mm. I. yra iš gryniausių JAV žemės ūkio kraštų: 95% viso ploto yra ariama žemė; 209.000 ūkių, kurių vidutinis dydis 168 akrai; tik 9% ūkių yra mažesni kaip 30 akrų. Nuomojamų ūkių yra 42%. I. daugiausia iš JAV produkuoja avižų, užima II vietą kukurūzų auginime. Išplėstas ir gyvulių ūkis: apie 10.000.000 kiaulių, 1.270.000 melž. karvių, 4.720.000 kt. raguočių, 1.205.000 avių, 346.000 arklių. Paukščių auginimu, su 34.300.000 vištų, I. užima JAV I vietą. Visų žemės ūkio gaminių verte I. užima JAV I vietą, metinės produkcijos vertė apie 1.800.000.000 dol.

Švietimas remiasi privalomuoju pradžios mokslu 7–16 metų amžiaus vaikams. I. turi 23 kolegijas ir univ., iš kurių žymiausi: I. univ. (Iowa City mst.), Drake univ. (Des Moines), valstybinė žemės ūkio kolegija Ames mst. Sostinė ir didžiausias mst. Des Moines, kiti žymesni miestai: Sioux City, Davenport, Cedar Rapids, Waterloo, Dubuque.

I s t o r i j a. Pirmieji europiečiai pasiekę dabartinę I. buvo prancūzai tyrinėtojai P. J. Marquette ir L. Joliet 1673. Kanadietis prancūzas J. Dubuque 1788 pastatydino fortą ir iš indėnų įsigijo didelius žemės plotus. 1803 dalis teritorijos atiteko JAV drauge su Louisiana. 1838 įkurta I. teritorija, 1846 I. priimta į JAV sąjungą. Nežiūrint 1857 sioux indėnų įvykdytų žudynių, imigrantų skaičius sparčiai didėjo. 1846 priimta konstitucija ir sostinė perkelta iš Iowa City į Des Moines. *A.B.*

Iowa City JAV Iowos vst. mst.; 27.212 gyv. (1950). Valstybinis univ. (per 10.000 stud.), didelės spaustuvės, aerodromas. I. C. buvo pirmoji Iowos vst. sostinė.

Į pagalbą pirmuoju bolševikmečiu (1940–41) Mopro (žr.) Kaune leistas laikraštis.

Įpakavimas priemonė prekėms nuo išorinio kenksmingo veikimo apsaugoti ir drauge būdas jas patraukliau pirkėjui patiekti. Todėl į. visokeriopai naudojamas reklamai. Į. vartojamos popierinės, medinės, skardinės dėžės, rėmai, maišai, statinės ir kt. Higieniniai nuostatai paprastai reikalauja, kad maisto produktai būtų įpakuojami neliečiant jų rankomis.

Ypatybė yra tai, kas ypatinga, t.y. atskira kokybė, individualus bruožas (ag. particularity, prc. particularité, vok. Eigentümlichkeit, rus. asobennost'), pvz. gerosios būdo y., talentas yra brangi y. ir t.t. Nuo y. skirtina s a v y b ė, specifiškas daikto ar asmens bruožas, pažymys, būdinga kokybė (ag. property, prc. proprieté, vok. Eigenschaft, rus. svoistvo), pvz. cheminio junginio s a v y b ė s, elastingumas yra kūno s a v y b ė ir kt. *P.S.*

Ipatijaus kronika (rus. Ipatevskij spisok ir Galitsko-Volynskaja letopis, lenk. Hipacki latopis), lietuvių istorinėj literatūroj dažnai vadinama Ipatjevo kronika, kartais ir Volinijos kronika, vienas seniausių rusų istorijos metraščių nuorašų. I.k., sudaryta XIV a. pabaigoje ar XV a. pradžioje, nurašant senuosius metraščius, vadinama I. metraščiu, nes buvo laikoma I. vienuolyno Kostromoje. Susideda iš 2 dalių. Pirmoji dalis nupasakoja įvykius ligi 1199, antroji — ligi 1292. Chronologija antroje dalyje netiksli: atrodo, kad joje įvykiai iš pradžių buvo aprašyti be datų, kurios buvo įterptos vėliau. I.k. yra labai svarbus šaltinis IX–XII a. Kijevo valstybės istorijai ir pagrindinis šaltinis Haličo-Volinijos k-tės istorijai. Antroji kronikos dalis labai svarbi ir Lietuvos istorijai. Čia aprašomos Haličo–Volinijos kunigaikščių kovos su jotvingiais dar prieš Lietuvos valstybės susikūrimą. Aprašydama Volinijos naikinamuosius karo žygius į jotvingių žemę, I.k. kartais mini didelius skaičius jotvingių kunigaikščių, žuvusių kautynėse, arba tik trumpai pastebi, kad žygio metu daug jotvingių kunigaikščių buvo iššudyta, o jų turtas paimtas karo grobiu. Minimi taip pat ir jotvingių žygiai į gudų ir rusų žemes. Pagal I.k. žinią, 1205 lietuviai kartu su jotvingiais kariavo prie Tursko ir Raudonojoje Rusijoj. 1219 minimos 21 Lietuvos kunigaikščio derybos per jų pasiuntinius su Volinijos kng. Romano našle ir jos sūnumis Danieliu ir Vasilka. Ta proga minimi Žemaičių kng. Erdvilas ir Vykintas, Ruškavičiai (Kintibutas, Vanibutas, Butavydas, Vižeikis, jo sūnus Višlys, Kitenis ir Plikosovas), kng. Bulevičiai (Visimantas, kurį kartu su jo broliais Eidivilu bei Sprudeika nužudė Mindaugas ir paėmė jo žmoną) ir 5 vyresnieji (stareišei) kunigaikščiai: Žyvibutas, Daujotas, Dausprangas, jo brolis Mindaugas ir Daujoto brolis Viligaila. Kai kurių Lietuvos kunigaikščių vardai iškraipyti, dėl to sunku beatspėti tikrąją jų formą. Visi tie kunigaikščiai priklausė tik 5 giminėms; tai rodo, jog Lietuvos vienijimas jau tada buvo pažengęs pirmyn. Iš jų visų ypačiai iškilo Min-

daugas, kuris pašalino ar privertė paklusti visus kitus kunigaikščius. I.k. mini Mindaugo kovas su kitais Lietuvos kunigaikščiais, vienijant Lietuvą, ir pastebi: ‚Mindaugo jėga didelė. Ir pradėjo žudyti savo brolius ir brolvaikius, o kitus išvarė iš jų žemių, ir nieko nepakentė prieš save. Jėga ir priešiškumu užėmė Lietuvą'. Kitoje vietoje I.k. pažymi, kad Mindaugas, suvienijęs savo valdžioje visas lietuvių žemes, pradėjo labai garsėti ir kilti į puikybę. Ruškavičiai vėliau minimi kaip Mindaugo padėjėjai ir karo vadai. I.k. mini ir kitus Mindaugo karo vadus: Sirvydą (Sirvid) ir Aišuną (Aišvno) Ruškavičius, Chvalą (Chval) ir Tiudijaminavičių Gaudižadą (Tiudijaminovič Kowdižad). I.k. aprašo ir Mindaugo kovas su savo giminaičiais XIII a. viduryje, kai Mindaugas išvarė nepaklusnius savo brolio sūnus Tautvilą ir Eidivydą ir jų dėdę Vykintą, Žemaičių kunigaikščius, pasiuntęs juos kariauti į gudų žemes ir į Smolenską, pažadėdamas jiems palikti tas žemes, kurias jie ten nukariaus. Vėliau I.k. mini koaliciją prieš Mindaugą: kai Mindaugas išvijęs savo brolėnus Tautvilą ir Eidivydą ir jų dėdę Vykintą iš jų užimtų gudų žemių, jie pabėgo pas Haličo kng. Danielių, kuris buvo vedęs Tautvilo ir Eidivydo seserį. Iš čia, kartu su Haličo kng. Danieliumi ir jo broliu Vasilka, jie užmezgę ryšius su Livonijos ordinu, sidabro dovanomis sukurstę žemaičius ir jotvingius prieš Mindaugą ir kvietę kai kuriuos lenkų kunigaikščius dėtis į sąjungą prieš jį. Toliau I.k. aprašo sąjungininkų kovas prieš Mindaugą, mini jo sostinę Vorutą, aprašo Mindaugo krikštą kartu su daugybe jo bajorų. Minima 1254 Mindaugo sutartis su Haličo kng. Danieliumi, sudaryta Mindaugo sūnui Vaišvilkui tarpininkaujant. Taikai sustiprinti kunigaikštis Danielius vedė Mindaugo dukterį, o Vaišvilkas gavo valdyti Naugarduką ir Juodąją Rusiją. Vėliau Mindaugas pavedė Naugarduką valdyti Haličo kng. Danieliaus sūnui Romanui. 1256 Haličo ir Volinijos kng. Danielius ir Levas vėl naikino jotvingių kaimus ir plėšė jų turtą. I.k. mini, kad vieno karo žygio metu Žemaičių kng. Treniota nužudęs Mindaugą ir du jo sūnus, Ruklį ir Rupeikį. Vyriausias Mindaugo sūnus Vaišvilkas pabėgęs į Pinską. Mindaugo brolio sūnus Tautvilas, tuo metu Polocko kng., ketinęs nužudyti Treniotą ir užimti savo dėdės Mindaugo vietą Lietuvoje, bet planai buvę jo bajorų išduoti, ir jis pats buvęs Treniotos nužudytas, o Treniota pradėjęs viešpatauti visoje lietuvių žemėje ir Žemaičiuose. I.k. dar duoda žinią, kad Treniota vėliau buvęs nužudytas Mindaugo arklininkų, o Mindaugo sūnus Vaišvilkas, surinkęs tėvo karius ir draugus, atvykęs Lietuvon ir džiaugsmingai buvęs liet. priimtas, gi Treniotos draugai išbėgioję. Toliau kronikoje randame žinių apie Vaišvilko ir jo svainio Švarno trumpą valdymą Lietuvoje, taip pat apie D.L.K. Traidenį. I.k. ypačiai keikia Traidenį, bet šiaip smulkesnių žinių apie jo valdymą neduoda, tik mini sėkmingus Traidenio karo žygius, siekusius Drohičiną ir net Krokuvą. Kronika taip pat mini Traidenio karo vadus ir jo brolius, vadovavusius Traidenio kariuomenei. 1270 data I.k. pažymi, kad tuo metu Lietuvoje pradėjęs viešpatauti Traidenis ir jis gyvenęs 12 metų. I.k. užbaigiama 1292. Ji yra ne tik aukštos istorinės, bet ir literatūrinės reikšmės.

I. kronika atspausdinta Polnoje Sobranije Russkich Letopisej II, [3]1923 ([1]1843, [2]1908); Letopis' po Ipatskomu Spisku (išleista Archeografinės komisijos Petrapilyje 1871); *N. Firsov*, Soderžanie i charakteristika Galicko-Volinskoj letopisi po Ipatevskom spisku (Istoričeskie charakteristiki i eskizy II, 1922); *T. Kostruba*, Galicko-Volinskij letopis I–II, 1936; *D. Lichačev*, Russkie letopisi i ich kulturno-istoričeskoe značenie 1947. *K.Avž.*

Ypatingai svarbioms byloms teismo tardytojas vardas, kuriuo buvo vadinami specialūs tardytojai prie Kariuomenės teismo ir iki 1933 prie Kauno apygardos teismo (3 etatai). Pirmieji iš jų tardydavo bylas, pavestas Kariuomenės teismo prokuroro dėl nusikaltimų kariuomenėje, antrieji — Kauno apygardos teismo prokuroro pavestas bylas dėl kitų nusikaltimų Kauno apygardoje ar Vyriausiojo tribunolo prokuroro pavestas bylas kitose apygardose. Nuo 1933 Teismų santvarkos įstatymo pakeitimo pastarieji tardytojai buvo pavadinti ypatingaisiais tardytojais prie Apeliacinių rūmų, ir jiems bylas pavesdavo Apeliacinių rūmų prokuroras. Tardytojai prie Kariuomenės teismo ir toliau liko vadinami senu vardu.

Ypatingasis tardytojas žr. Ypatingai svarbioms byloms teismo tardytojas.

Ypatingieji valstybės apsaugos įstatai Lietuvos vyriausybės paskelbti Laikinosios Vyriausybės žiniose 1919 IV 4, turint mintyje besikuriančios valstybės gyvenimo pavojus iš svetimųjų įsibrovėlių ar jų agentų viduje. Pagal šiuos įstatus buvo suteikta teisė Aukštajam Valstybės Tarybos prezidiumui ‚karo metu arba gresiant šalyje suirutės pavojui' paskelbti karo stovį. Tokia pat teisė karo metu jo veikiamos armijos srityje buvo suteikta Vyriausiajam karo vadui. Į vietas, kur skelbiamas karo stovis, siunčiamas karo komendantas su teise valstybės saugumui arba viešajai tvarkai pavojingus asmenis atiduoti policijos priežiūron, imti juos į koncentracijos stovyklas ar priverčiamojo darbo įstaigas; liepti pasilikti asmenimis, kurių darbas gali būti naudingas tvarkai palaikyti; daryti rekvizicijas, drausti pirkti, parduoti, išvežti ar įvežti į tam tikras vietas kurios nors medžiagos, maisto ar pašaro, bausti

už šaunamojo ginklo laikymą be leidimo. Visoki susirinkimai draudžiami be karo komendanto leidimo. Bausmės už įvairius nusikaltimus paaštrinamos ir numatoma mirties bausmė už ginkluotą sukilimą ar jam rengimąsi, už priešvalstybinį kariuomenės ir visuomenės kurstymą, už susisiekimo priemonių gadinimą, už kariuomenei priklausančio turto naikinimą, už šnipinėjimą ar kitokią priešininkui pagalbą, už ėmimą kyšių naujokams ar kareiviams paleisti, už banditizmą apskritai ir pn. Tie įstatai, suteikę karo komendantams ypatingas teises bei administracinio baudimo galią ir suvaržę piliečių konstitucines laisves, veikė gana ilgą laiką, kada tik vyriausybė buvo paskelbusi gynimo metą. Jie buvo kartais naudojami ir politinei vyriausybės linijai krašto vidaus gyvenime pravesti, nukreipiant juos prieš vyriausybei priešiškus asmenis ar jos linijai priešingas politines organizacijas. Pirmoji šių įstatų redakcija buvo trumpa, iš 17 straipsnių. Vėliau jie buvo kelis kartus keisti ir papildyti (1919 VIII 7, 1920 III 18, 1921 XI 15, 1924 IV 10, 1928 X 6, 1934 VII 12, 1936 V 7 ir 1936 XI 12). *J.Tl.*

Ypatingiems reikalams valdininkas specialus valdininkas kai kuriose Lietuvos mjose (vidaus reikalų, užsienio reikalų), atlikdavęs specialius ministro ar departamento dir. pavestus uždavinius.

Ipatjev (Ipatieff) Vladimir Nikolajevič (g. 1867) rusų chemikas. Profesoriavo Rusijoje ir per I pas. karą vadovavo rusų vyriausybės pavestiems cheminiams uždaviniams. Emigravęs 1931 į JAV, ligi 1935 dėstė Northwestern universitete Chicagoj. Jo darbai, lietę katalizę ir aukštą spaudimą, turi didelės pramoninės reikšmės naftos rafinavimui, sintetinės gumos gamybai ir kt. Angliškai išversta jo Catalytic Reactions at High Pressures and Temperatures 1936.

Ipatjevo kronika žr. Ipatijaus kronika.

Ipecacuanha P. Amerikos augalo Cephaëlis ipecacuanha ir C. acuminata (Rubiaceae šeimos) sausa šaknis. Turi 2–3% alkaloidų, kurių svarbiausi yra emetinas ir cefaelinas. I. veikia didelėse dozėse (1–2 g) kaip emetikas (vėmimą sukeliantis), o mažesnėse (0.03–0.12 g) kaip ekspektorantas (kosulį palengvinantis vaistas). Vartojamas į vidų ekstrakto, tinktūros, sirupo, miltelių ir tablečių pavidalu, dažniausiai su kitais vaistais. Emetino hidrochloridas vartojamas poodinių injekcijų pavidalu nuo amebinės dizenterijos. *S.Krs.*

Įpėdinis asmuo, kuris paveldi mirusiojo palikimą arba jo dalį. Į. būna **įstatyminiai** — tie, kuriuos paveldėti šaukia įstatymai (palikėjo giminaičiai ir sutuoktinis), ir **testamentiniai** — tie, kuriuos palikėjas įvardija savo testamente: jais gali būti ir negiminaičiai. Artimesniųjų įstatyminių į. paveldėjimo teises įstatymai dažnai ypatingai apsaugo, neleisdami palikėjui savo testamentu jų visiškai aplenkti arba užtikrindami jiems tam tikrą palikimo dalį: tai vad. **būtinieji** į. *V.Cp.*

Iperitas (nuo belgų miesto Ypres) žr. Dichlordietilo sulfidas.

Ipidae žr. Kinivarpa.

Įpiltiės girininkija Kretingos miškų urėdijos sudėty. Bendras plotas 2341 ha. Miškai išmėtyti Darbėnų vls. šiaurinėje dalyje. Pavadinta jos ribose esančio Įpiltiės (žr.) kaimo vardu.

Įpiltis k., Darbėnų vls., Kretingos aps. 1933–34 V. Nagevičius tyrinėjo piliakalnį, esantį į š. nuo Senosios Įpiltiės k., šalia Darbėnų–Rucavos vieškelio. Į š. nuo piliakalnio už 300–500 m teka Šventoji, skirianti Lietuvą nuo Latvijos. Pats piliakalnis supiltas ant Juodupio kranto iškyšulio. Iš p. ir r. pusės piliakalnį beveik iš trijų pusių supa Juodupis, dabar malūno tvenkinys. Pylimas yra žiedo pavidalo, nuo sausumos pusės (š.v. dalis) apie 10 m aukščio ir 36–40 m pločio pamate. Pylimas nuo vandens pusės beveik per pusę žemesnis. Pylimo kauburiu eina apie 3,30 m pločio ir apie 60 cm gylio griovys, likęs iš paskutiniųjų pilies gyvenimo laikų. Piliakalnio vidaus plotas sudaro apie 0,5 ha. Vakariniu pylimo šlaitu eina kelias į pilies vidų. Pats piliakalnis plikas. Vieta piliai puikiai parinkta strateginiu ir taktiniu atžvilgiu.

Tyrinėjimų metu perkastas didysis ir mažasis pylimas, ištirta vartų vieta ir iškasta viena perkasa pilies viduje. Didžiajame pylime iškasta 36 m pločio ir 10 m gylio perkasa. Padarius skersinį piūvį nustatyta, kad pylimas supiltas iš apylinkės žemių: smėlio, priesmėlio, molio, šlyno, baltžemio, balų žemės, durpių, miško žemės ir graužo. Graužas, kaip nepatvari pylimui pilti medžiaga, labai mažai naudotas. Šiaip statybai apsčiai vartotas medis ir akmuo. Perkasoje susidurta su akmenų grindiniais, degėsiais, kalstų pėdsakais ir kt. Pylimas supiltas ne iš karto. Pats seniausias pylimo pastatas aptiktas pylimo vidaus pusėje. Čia greičiausiai tarp įkaltų kalstų yra buvusi gulsčių medžių tvora. Sudegus tam pastatui, ant dirvožemio pakrautas beržinių medžių grindinys ir jo gale iš akmenų sukrautas pylimėlis, kurio aukštis siekė apie 1,5 m, plotis dugne apie 2,5 m. Toliau pilta žemės ir vėl klota medžių, dažniausiai kryžmai. Akmenų pylimėlis užpiltas storu molio sluoksniu. Didinant pylimą, jo centras kaskart vis traukėsi lauko link; pylimas didintas iš lauko pusės, kad nesumažėtų pilies vidaus plotas. Laiko būvyje nuolatos aukštinamas pylimas grindžiamas akmenimis, statomi mediniai fortifikaciniai įrengimai,

Ipiltis

šlaitai stiprinami akmenimis ir basliais. Kasinėjimai parodė, kad pylimas aukštintas daug kartų. Kiekvienos pylimo stadijos paviršiuje surasta buvusių medžių statybos pėdsakų, degėsių, akmeninių grindinių ir radinių, kurie padeda nustatyti atskirų pylimo laikotarpių amžių. Pilies pradžia siekia pirmuosius amžius po Kr., VII a. supiltas net 7 m aukščio pylimas. Pilis naudota gynimosi reikalams dar antrojoje XIII a. pusėje.

Mažajame pylime (nuo vandens pusės) taip pat aptikta įdomių statybos liekanų. Čia kasinėjimams vadovavo J. Puzinas. Pylimo konstrukcija buvo ši: iš pradžių ant šlaito įžemio paklotas medžių grindinys, o ant paties šlaito sukrauta akmenų eilė; visa užpilta žemėmis, vėl klotas medžių grindinys, ir šlaitas upės link išgrįstas dideliais akmenimis. Ant šitokio pagrindo pylimas atskiruose laikotarpiuose didintas, jo viršuj statytos ginamosios tvoros ir kt. Tokių tvorų liekanų aptikta net trijuose pylimo sluoksniuose. Viršuje ištirtas griovys, kuris šioje pylimo dalyje buvo 1,2 m gylio ir dugne apie 85 m pločio.

Vartų vietoje atidengtas apie 8 m ilgio, 3 m pločio ir apie 1,8 m aukščio tunelis, kurio šonus sudarė dvi eilės ąžuolinių stulpų. Stulpai vietomis sukalti, vietomis sustatyti greta vienas kito. Abiejų eilių stulpai viršuje sujungti išilginiais rąstais, ant kurių skersai dar buvo padėta apie 30 rąstų. Skersinių rąstų skersmuo svyruoja tarp 25–40 cm. Iš apačios rąstai apdegę. Tunelio šonuose aptikta pintinių tvorų liekanų. Visas šis statinys buvo užpiltas žemėmis.

Pilies kieme surasta nemaža naujojo geležies amžiaus (ypač XI–XIII a.) strėlių antgalių, sidabrinis ilgasis, keramikos liekanų ir kt.

Senoji Į. sodyba, kaip paaiškėjo iš bandomųjų kasinėjimų, šliejosi prie pat piliakalnio, į š. nuo didžiojo pylimo. Maždaug 5 ha plote, kasant mažas bandomąsias duobutes, tuojau po dirvožemiu susidurta su kultūriniu sluoksniu, susidedančiu iš degto molio, anglių, kalstų pėdsakų ir kt. Vienoje duobutėje tarp apdegusių akmenų surastas degto molio gabalas su aiškiu skelto medžio įspaudu, puodų šukių ir apvalios formos molinio staklių svorelio fragmentas. Kitoje duobėje aptiktas smiltainis varpstelis. Žmonės tą vietą vadina Rimkiškiu; čia, pasakojama, buvęs miestas.

Be to, nustatytos dviejų kapinynų vietos: vienas kapinynas aptiktas netoli Šventosios, šalia senų kapinių, antras — į r. nuo piliakalnio, netoli Juodupio kranto. Kapinynai netyrinėti. Į r. nuo Į. yra Alkos kalnas.

Iš atskirų radinių, surastų Į. kaime, paminėtina: žalvarinis įvijinis smeigtas, su-

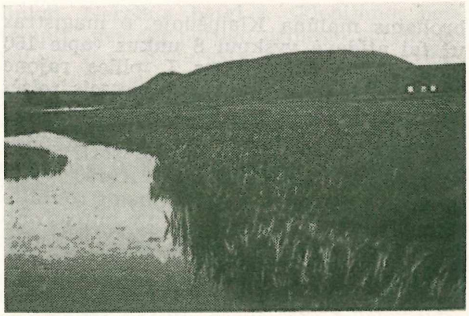

Ipiltie piliakalnis *Foto O. Žadvydo*

darytas iš 7 apvajų (apie 500 pr. Kr.) ir vėlyvo tipo laiptelinė segė (III–IV a. po Kr.), laikoma Telšių Alkos muziejuje.

XIII a. viduryje Į. (Ampille, Ampilten, Empliten, Empilten) iškyla istoriniuose šaltiniuose. Pirmutinę žinią apie Į. turime iš 1253 IV 5, kai įvyko žemių dalybos tarp Kuršo vysk. Henriko ir Livonijos ordino. Pagal tą dalybų aktą Dovsarės kraštas (sritis palei Šventąją, Į., tarp Liepojos ir Papės ežerų) su Į. (Empliten), Rucava, Papės ež. ir kt. atiteko Livonijos ordinui. Kiek vėliau Į. tampa laisva, o apie 1263 vėl ją puola ordinas. Eiliuotoje kronikoje rašoma, kad sudeginus Kretingos pilį, užpulta Į. (Ampille) ir įpiltiškiai turėję bėgti į Lietuvą (Lettowen). Hermanas Vartburgietis priduria, kad magistras sugriovęs dvi pilis Kurše: Kretingą ir Į. (Ampilten), kurios gynėjai buvę paimti į nelaisvę. 1290 V 9 aktu, rašytu Rygoje, Kuršo vysk. Emundas atidavė Livonijos ir Kuršo ordino magistrui Haltui bei ordino

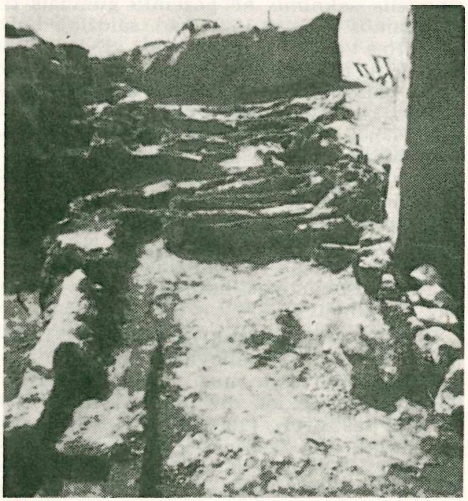

Ipiltie piliakalnio pilies vartai (1934)
Foto J. Puzino

broliams malūną Klaipėdoje, o magistras už tai atidavė vyskpui 8 unkus (apie 160 margų) žemės, esančios Į. pilies rajone (castellatura Ampilten) su visomis teisėmis ir jurisdikcijomis. Už pusės metų Į. vėl minima 1291 I 6 akte, rašytame Klaipėdoje, kur Klaipėdos komtūras Gotfridas ir Klaipėdos vaitas Titmaras, Kuršo vysk. Edmundo prašymu ir ordino magistro Halto įsakymu, dalijasi žemes su vyskupu ir jo kapitula. Pagal tą dalybų aktą vyskupui priskiriami 8 unkai Įpiltyje (occto unci in Ampillen).

F. G. von Bunge, Liv-, Esth- und Curländischer Urkundenbuch I 1853, 327, 334–335, 662–663, 672 673; *L. Mayer, Livländische* Reimchronik 1876, 162; *A. Bielenstein*, Die Grenzen des lettischen Volksstammes 1892; *J. Puzinas*. Į. istorinių šaltinių šviesoje (Tautos Mokykla 19 nr., 1934, 359–362); (") Archeologiniai Įpilties tyrinėjimai (ten pat, 20 nr., 1934, 388–391); (") Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938, 122–125. *J.P.*

Įplautis žr. Įnosės.

Įpoh Malajų Federacijos Perako valstybės mst.; apie 100.000 gyv. (1953), iš kurių 70% kinų ir 18% indų. Cino kasyklų centras.

Ipomoea vijoklinių šeimos (Convolvulaceae) gentis, turinti apie 400 skirčių tropinio karštojo ir šiltojo klimato juostose. Daugiausia vijokliniai krūmai ir žolės, nors atogrąžų juostoje pasitaiko kelios skirtys ir medžių išvaizdos. Daug skirčių kultivuojamos kaip gėlės su gražiais vamzdelio ar varpelio pavidalo žiedais: pvz. iš Meksikos kilusi I. purpurea (ag. morning glory), labai populiari visose JAV; I. Quamoclit, garsi savo žiedų ir lapų grožiu, įvežta iš tropinės Amerikos į p. JAV; I. versicolor irgi plačiai žinoma. Kitos skirtys pasižymi didelėmis, mėsingomis šaknimis ar pažemio gumbais ir auginamos maistui, pvz. vad. saldžioji bulvė, I. batatas (žr. Batatas). I. leptophylla, auganti JAV, turi ligi 50 kg didumo sultingą šaknį, o I. fastigiata yra sunkiai išnaikinama piktžolė. I. arborescens Meksikoje užauga ligi 10 m aukščio ir 30 cm skersmens. I. jalapa, auganti Meksikos plokščiakalniuose, nuo seno naudojama vaistų gamyboje kaip organizmo valytojas (žr. Jalapos derva).

A.B.

Ipoteka (pagal J. Balčikonio ir kt. redaguotą Dabartinės lietuvių kalbos žodyną) žr. Hipoteka.

Ippolitov-Ivanov (tikroji pavardė Ivanov) Michail Michailovič (1859–1935) rusų kompozitorius ir muz. pedagogas: 1883–93 muz. mokyklos dir. Tiflise, nuo 1893 iki mirties prof. (1906–22 dir.) Maskvos konservatorijoj. Ten pas jį mokėsi J. Gruodis. Gyvendamas Tiflise, I. susidomėjo Kaukazo tautų (ypač gruzinų) liaudies muz., kuri vėliau turėjo žymios įtakos jo paties kūrybai. Tai ypač ryšku orkestrui siuitoje Kaukaziški eskizai 1894 (jo populiariausias kūrinys), Armėniškoje rapsodijoje 1895 ir kt. Šiaip I. kūryba, ryškioje Čaikovskio ir (jo mokytojo) Rimskio-Korsakovo įtakoje, yra rusų tautinės muz. krypties. Kiti I. kūriniai: kelios operos (jų tarpe sovietiškos dvasios Paskutinioji barikada 1934), simfonija e-moll 1907, kelios uvertiūros ir simfoninės poemos, 2 kvartetai, smuiko sonata ir keliolika dainų. Užbaigė Musorgskio operą Ženitba 1931. Išsp. Gruzinskaja narodnaja pesnja 1895, Učenije ob akkordach 1897 ir 50 let russkoj muzyki v moich vospaminanijach 1934.

S. M. Ćemodanov, M.M.I.-I. 1933; *S. A. Bugoslavskij*, M.M.I.-I. 1936. *K.O.*

Ypres, flamiškai Ieper, mst. š.v. Belgijoje, apie 17.000 gyv. Viduramžiais Y. buvo vienas iš pačių galingųjų Flandrijos miestų, varžęsis su Gentu ir Brugges. Tada čia klestėjo ypačiai audinių pramonė, pradėjusi sunykti nuo XVI a. Per I pas. karą Y. buvo kelių mūšių vieta: 1914 X–XI (belgai ir anglai laikė vokiečių veržimąsi), 1915 IV–V (sąjungininkų ofenzyvą sulaikė vokiečių pirmą kartą panaudotos nuodingos dujos), 1917 VII–XI (anglai paaukojo apie 400.000 kareivių laimėti 5 mylioms). Per karą pagrindingai sunaikintas, Y. vėliau buvo atstatytas (tarp kitų, atstatyta katedra ir drabužių halė, abi siekiančios XIII a.). Miestą supa apie 40 karinių kapinių.

Įprotis natūralus, individualus įpratimas, atskiro žmogaus įprastas, pastovus polinkis ar elgesys (ag. habit, prc. habitude, vok. Gewohnheit). Savo reikšme į. skirtinas nuo papročio ‚įpratimo keliu susidariusios visuomenės elgsenos ir veiksenos, visuomeninio įpročio (ag. custom, usage, prc. coutume, arba moeurs, vok. Sitte, Gebrauch)'. Šis skirtumas aiškiai matyti iš tokių pavyzdžių: žmonių papročiai yra kas kita, kaip atskiro žmogaus į.; vaikas turi blogų į.; jis viską daro senu į.; kiekviena tauta turi skirtingų papročių; senoviniai papročiai dabar jau nyksta.

P.S.

1. Psichologine apibrėžtimi į. yra funkcijų kartojimu įgyta kūno ar sielos savybė, suprastinanti ir palengvinanti visą eilę mūsų fizinių ir psichinių veiksmų. Į. priklausą veiksmai yra reliatyviai pastovūs, lengvai atliekami, ir jų išdava paprastai yra tikslesnė. Individo prigimtis turi polinkį įsigyti įpročius ir su jų pagalba stabilizuoti įvairių asmenybės bruožų pasireiškimą. Įprotyje dalyvauja visa žmogaus psichofizinė būtis, ne tik jos dalis, kaip kad yra įgūdyje (žr.). Tam tikra prasme įgūdis yra viena iš savybių, būdingų kai kuriems į., bet esmiškai į. siekia daug giliau, negu įgūdis. Be įgūdžio, yra ir daugiau į. rūšių. Kai kurie autoriai į. skirsto pagal tai, kiek jie yra susiję su

įgimtais ar įgytais polinkiais; kiti gi į. klasifikuoja atsižvelgdami, kurį žmogiškosios būties aspektą jie labiau pabrėžia: fizinį, psichofizinį, psichinį, protinį. Aplamai imant, visi autoriai sutinka, kad į. yra mokymusi įgyta savybė ir kad jis daugeliu atvejų yra galutinis ilgo mokymosi vaisius. Taip pat yra bendra nuomonė, kad į. gali būti panaikinami, naudojant tam tikrus specialius metodus. Į. pakeitimo klausimas yra ypač svarbus psichoterapijoje, kurios vienas iš svarbiausių tikslų yra pakeisti į. kliudančius asmenybės vystymuisi. Įvairios psichologijos mokyklos, kurioms rūpi psichoterapija, yra sukūrusios savas hipotezes apie į. ir jų pakeitimą. Pvz. behaviorizmas stengiasi į. išaiškinti remdamasis fiziologiniu metodu ir jų pakeitimui siūlo tą patį ‚ištrynimo kelią'. Psichoanalizė labai artimai į. sugretina su instinktu, ypač su reprodukcijos instinktu. Netinkamai suprastas ar pergyventas, šis instinktas gana jauname amžiuje gali įvesti visą eilę neigiamų į., kurie vėliau kliudo žmogui jo santykiuose su kitais, jam pačiam apie tai net visai nieko nežinant. Šie kliudą įpročiai, pagal psichoanalizę, turi ir gali būti pakeisti psichoterapijos pagalba. Trečioji grupė, su Wm. McDougall pryšakyje, į. aiškina kaip individo elgsenos tikslingumo ženklą. Pagal šią nuomonę, į. reiškia lyg prigimties sugebėjimą kai kuriuos veiksmus prastinti ir padaryti tikslingesnius. Ši mokykla, vadinama hormine, mano, kad polinkis įpročiui yra įgimtas kiekviename žmoguje, nors sutinka, kad specialus į. yra išmoktas. Neigiami į. tat yra išmokstami, naudojantis netikslingais mokymosi metodais ir tuo būdu lyg apviliant prigimtį. Jų pakeitimas yra galimas sąmoningai keičiant klaidingus metodus ir įsigyjant pozityvius į. Ši samprata yra bene artimiausia Tomo Akviniečio mokslui. Kaip matyti, visos psichologijos mokyklos yra susidomėję į. pakeitimu. Tai rodo, kad į. yra įprasta ne tik aprašyti, bet ir vertinti, t.y. be psichologinės prasmės įpročiai turi ir moralinę prasmę. Į. apsprendžia žmogaus charakterį ir pagal į. visumą yra vertinamas žmogaus būdas bei aprašoma jo asmenybė.

Boring, Langfeld, Weld, Foundations of Psychologv 1948; *R. E. Brennan,* General Psychology 1949; *H. J. Eysenck,* Dimensions of Personality 1947; *L. E. Tyler,* The Psychology of Human Differences ²1956. *Vyt.B.*

P e d a g o g i n i u požiūriu yra svarbu vaike sudaryti dorus ar apskritai tinkamus į. ir apsaugoti vaiką nuo nedorų į., arba ydų, įsišaknijimo. Jau ankstyviausioje vaikystėje reikia rūpintis tinkamų į. įskiepijimu. Pvz. į. žiauriai elgtis su vabalais ar gyvuliais skatina apskritai vaiko žiaurumą. Mokykliniame gyvenime tinkamų į. skiepijimę reikia remtis vaiko domesiu aplinkai. Nereikia betgi į. skiepijimo ‚pertempti', nes dėl perilgo dėmesio sutelkimo vaikai greit nuvargsta ir į. nepasisavina. Auklėtojų pareiga budėti ir saugoti vaikus nuo blogų į., kuriuos vaikai dažniausiai pasisavina iš netikusios aplinkos ar draugų. Lengviau yra vaiką apsaugoti nuo netikamų įtakų, kaip kartą įsišaknijusį į. išrauti.

Į. sudarymas, pasisavinimas ir išlaikymas turi lemiamos įtakos bendroje auklėjimo eigoje. Didele dalimi į. remiasi visų pirma religinis bei dorinis gyvenimas. Vaikystėje ir jaunystėje nesudaręs religinių į., suaugęs žmogus dažnai yra bejėgis juos susidaryti. Dorinis asmens gyvenimas taip pat didele dalimi paprastai atsiremia į iš tradicijos pasisavintus į., kuriuos nėra lengva vėliau susidaryti. Protiniai išvedžiojimai dažnai lieka bejėgiai prieš į. galią. Pagaliau, ir patį mąstymą bei jo formas tam tikra prasme apsprendžia į. keliu iš aplinkos susidaryti nusiteikimai. *E.V.*

Bet ir tada, kai skiriami teigiami į. nuo neigiamų, tenka nepamiršti tos įtampos, kuri yra tarp į. ir laisvės. Kiek iš vienos pusės į. teikia asmenybei stabilumo, jie tam tikra prasme tarnauja pagrindu ir pačiai laisvei. Bet kiek su visais į., neišskiriant nė teigiamųjų, yra susijusi automatizacijos tendencija, į. slepia savyje dvasios sumechaninimo pavojų. Kiek tenka rūpintis sudaryti vaike tinkamų į., tiek pat tenka kelti auklėjimosi uždaviniu išlaikyti žmogaus laisvę visų į. atžvilgiu. Tik į. paremtas gyvenimas visada lieka bergždžias, nes pačia savo esme į. yra konservacijos, o ne pažangos veiksnys. Grynai įpročio rutina paremtas gyvenimas stokoja tikro gyvybingumo net ir tada, kai patys savyje atitinkami į. yra teigiamai vertintini. Religiniame bei doriniame gyvenime į. rutina virsta raidės vykdymu, nepaisančiu dvasios ar net tam tikrais atvejais prieš ją nusikreipiančiu. Intelektualiniame gyvenime į. rutina, besauganti ištikimybę ‚mokyklai', virsta galutinėje sąskaitoje abejingumu tiesai. Būdamas laisva dvasinė asmenybė, žmogus privalo neleisti savo laisvės sunaikinti nė įpročių automatizmui. Kaip apskritai technikos atžvilgiu reikalaujama ją išlaikyti tik žmogaus įrankiu, taip ir į. atžvilgiu galioja panašus reikalavimas: reikia į. automatizmu naudotis, bet nereikia jam save pavergti. Juo labiau asmenybė išsiskleidžia, juo suvereniškiau ji valdo savo įpročius. *J.G.*

2. T e o l o g i j o j e į. skirstomi į prigimtinius, įgyjamuosius ir antprigimtinius. Prigimtiniai yra tie į., kuriuos pati prigimtis duoda (pvz. iš prigimties žmogaus protas žino, kad gera reikia daryti, o bloga vengti). Įgyjamuosius į. žmogus įsigyja savo pastangomis. Antprigimtiniai, arba į-

kvėptieji į. yra paties Dievo duotos savybės, nuteikiančios žmogaus prigimtį veikti antgamtinio tikslo kryptimi. Su pašvenčiamąja malone, pakeliančią sielą į dieviškojo gyvenimo aukštumą, Dievas įkvepia šiuos antgamtinius į.: tris teologines dorybes (tikėjimą, viltį ir meilę), keturias pagrindines moralines dorybes (išmintingumą, teisingumą, tvirtumą ir susivaldymą) ir septynias Šv. Dvasios dovanas (išmintį, supratimą, mokslą, patarimą, pamaldumą, tvirtumą ir Dievo baimę). Pagal krikščionybės mokslą, žmogiškosios asmenybės pilnutinis išsivystymas nėra galimas be antgamtinių įpročių. Žmogiškosios prigimties tikslas yra antgamtinis (pats Dievas savajame gyvenime), į kurį todėl žmogaus siela gali pajudėti tik su antgamtiniu pažinimu ir su antgamtine meile, reiwalaujančia antgamtiškam veikimui ne paties žmogaus įsigyjamomis jėgomis įpročių. *V.Rmš.*

Ips žr. Žieviagraužys.

Ipsen Gunther (g. 1899 Innsbruck) vokiečių filosofas ir sociologas. Baigęs Leipcigo univ., nuo 1926 ten pat dėstė H. Freyerio naujai suorganizuotame sociologijos institute. 1933–39 filosofijos ir sociologijos prof. Karaliaučiaus univ. 1939 persikėlęs į Vienos univ., netrukus buvo pašauktas karinei tarnybai. Nuo 1951 Münsterio univ. socialinių tyrimų įstaigos Dortmunde vedėjas, vienas iš Baltų instituto Bonnoje steigėjų, nuolat palaikąs su juo glaudų kontaktą. Iš jo raštų minėtina Die Sprachphilosophie der Gegenwart 1930.

Ypsilanti 1. Aleksander (1792–1828) graikų nepriklausomybės kovotojas. Moldavijos, vėliau Valakijos hospodaro, turėjusio Rusijon pabėgti, sūnus, tarnavo rusų kariuomenėje ir pasiekė gen. laipsnį. Suorganizavęs slaptą organizaciją kovai dėl nepriklausomos Graikijos, 1821 Moldavijos sostinėje Jasy sukilo prieš turkus ir paskelbė Graikijos nepriklausomybę. Sukilimas nepasisekė (ta pačia proga rumunai sukilo prieš graikus, o Metternichas privertė rusus jo išsižadėti), ir jis turėjo pabėgti į Austriją, kur ligi 1827 buvo laikomas suimtas. Bet jo žygis buvo pradžia graikų laisvėms kovoms.

2. Demetrios (1793—1832) (1) brolis, taip pat tarnavęs rusų kariuomenėje ir dalyvavęs Jasy sukilime. Pabėgęs į Peloponesą, įsijungė į ten įsižiebusį graikų sukilimą. 1821 dalyvavo Tripolio, svarbiausios turkų tvirtovės Peloponese užėmime, 1825 atkakliai priešinosi Ibrahim Pašos jėgoms, 1828 buvo paskirtas rytinės Graikijos karinių jėgų vadu. Dėl nesutarimų su prezidentu iš pareigų pasitraukė 1830.

Ypsilanti JAV Michigano vst. mst. prie Hurono upės, 29 mylios į v. nuo Detroito; 18.267 gyv. (1950). Automobilių dalių, mašinų ir įvairių kitų metalo dalykų pramonė. Y. buvo įkurtas graikų imigrantų 1823 ir pavadintas graikų kovų prieš turkus didvyrio Demetrios Y. (žr.) garbei jo vardu.

Ipso facto, ipso iure (lot.) ‚pačiu faktu' ir ‚pačia teise' — teisinės formulės, išreiškiančios kurios nors veiksmo teisines pasėkas, savaime iš jo plaukiančias.

Ipsus senovės Frigijoje, M. Azijoje, mažas miestelis, dabar Ipsili Hisar. Prie jo 301 pr. Kr. įvyko I. mūšis, vad. Karalių mūšiu. Makedonijos karalius Antigonas I, norėdamas išlaikyti Aleksandro D. imperijos vienybę, su 70.000 pėstininkų, 10.000 raitelių ir 75 drambliais stojo į mūšį prieš Seleuko I ir Lisimacho sąjunginę 64.000 pėstininkų, 10.000 raitelių ir 480 dramblių kariuomenę. Antigono I kariuomenė buvo sumušta ir jis pats žuvo. I. mūšis parodė lemiamą dramblių vaidmenį to meto kautynėse ir išsprendė Aleksandro D. imperijos likimą: ji buvo padalyta į tris dalis: Makedoniją Antigono I įpėdinių, Egiptą Ptolomėjų ir Aziją Seleukidų valdomą. *P.Plk.*

Ipswich Anglijos Suffolko grafijos sostinė; 107.000 gyv. (1952). I. yra Orwell upės uostas; žemės ūkio mašinų ir elektrinių aparatų pramonė. Daug senų statinių.

IPU (International Peasant Union) žr. Tarptautinė Valstiečių Sąjunga.

IQ (ag. Intelligence quotient) žr. Inteligencija (i. testai).

Iquique Čilės Tarapacos provincijos sostinė, Atacamos dykumos pakraštyje; apie 60.000 gyv. I. yra Pacifiko uostas, pro kurį išvežama salietra. Įkurtas XVI a.

Iquitos Peru valstybės Loreto dpt. sostinė, Amazonės aukštupio kair. krante, už 4000 km nuo jos žiočių; 30.000 gyv. (1955, 1935 apie 42.000). I. yra toliausiai nuo jūros esąs pasaulyje uostas, kurį pasiekia jūros laivai. Įkurtas 1863, prasidėjus kaučiuko rinkimui, greit išaugo į miestą. Sunykus natūralaus kaučiuko produkcijai apylinkės plantacijose, sumažėjo ir gyventojų skaičius.

Ir cheminio elemento iridžio (lot. iridium) ženklas.

Iracionalizmas (lot.) filosofijos kryptis, priešinga racionalizmui (žr.). Vienu atveju i. reiškiamas kaip pažinimo doktrina, laikanti instinktinę nuovoką, intuiciją ar jausminį pergyvenimą pagrindiniu pažinimo šaltiniu, protui skirdama uždaviniu tik iracionaliu keliu laimėtosios patirties tolimesnį loginį perdirbimą. Antru atveju i. reiškiamas kaip metafizinė doktrina, kuri pasaulio pagrindą nelaiko esant racionalios prigimties (pvz. Schopenhauerio ‚valia' ar Bergsono ‚gyvata'). Šiedu skirtingi i. aspektai lygiai gali sutapti, kaip išsiskirti konkrečioje atskiro mąstytojo filosofijoje. Pvz. Schopenhauerio filosofija yra ira-

cionalistinė tik antrąja prasme, tuo tarpu kai Bergsono filosofija savyje telkia abi i. prasmes. Yra skirtumo ir pagal tai, kaip nusistatoma proto atžvilgiu. Vienu atveju teteigiama, kad jis nėra vienintelis žmogaus dvasinio gyvenimo veiksnys (pvz. M. Scheler). Antru atveju imamasi apskritai nuvertinti protą bei dvasią (pvz. L. Klages). Mūsų šimtmečio pervartoje i. buvo būdingiausiai iškilęs toje vitalistinėje filosofijoje, kuri gavo ‚gyvatos filosofijos', arba Lebensphilosophie (žr.), vardą. *J.G.*

Iracionalus (lot.) 1. kas protui nesuvokiama ir loginėmis kategorijomis neišreiškiama (arba dėl savo principinio neracionalumo arba dėl aukščiau stovėjimo, negu protas gali pasiekti); kas susijęs su instinktais bei polinkiais, su jausmais, su mistine intuicija.

2. Matematikoje i. skaičiumi vadinamas pastovus dydis, neišreiškiamas sveikų nei trupmeninių skaičių pagalba. Pvz. kai stataus trikampio statiniai: 2 ir 3, įžambinė lygi iracionaliam skaičiui $\sqrt{13}$. Tai pastovus dydis, kurio kvadratas 13. Įsivaizduokime visus sveikus ir trupmeninius skaičius, kurių kvadratas mažesnis už 13, sugrupuotus į vieną klasę, o visus sveikus ir trupmeninius skaičius, kurių kvadratas didesnis už 13, surašytus į kitą klasę. Skaičius $\sqrt{13}$ bus tarp tų dviejų klasių, t.y., einant iš vienos klasės į kitą reikės pereiti per i. skaičių $\sqrt{13}$. Algebra moko, kaip apytiksliai apskaičiuoti $\sqrt{13}$, taip pat $\sqrt[3]{5}$ ir kitus algebrinius i. skaičius.

Apskritimo ilgio santykis su skersmeniu, arba π, yra taip pat i. skaičius ir apytiksliai lygus 3.14159... Trigonometrinės funkcijos $\sin\alpha$ ir $\cos\alpha$, t.y., atitinkamo statinio santykis su įžambine, dažniausiai yra i. skaičius, ir tik atskirais atvejais, kaip $\sin 90° = 1$, arba $\cos 60° = \frac{1}{2}$, yra sveikas ar trupmeninis skaičius. Todėl trigonometrinių funkcijų lentelėse surašyti skaičiai yra tik apytiksliai lygūs pažymėto kampo funkcijoms.

I. skaičius galima sudėti, atimti, dauginti, dalyti kaip ir sveikus ar trupmeninius skaičius; jiems galioja visos nelygybių savybės. *J.Vlk.*

Iradiacija (lot.) spinduliavimas, perkeltine prasme — ko nors sklidimas lyg spinduliuojant.

Irakas, arabiškai Al-Mamlaka al-Iraq, Azijos pietvakarių valstybė, apimanti didžiąją dalį buv. Mezopotamijos, tarp Turkijos, Irano, Persų įlankos, Kuveito, Saudi Arabijos, Jordano ir Sirijos; apie 301.700 km² ir apie 5.300.000 gyv. (1955).

Žemės paviršius š. dalyje, maždaug ligi Bagdado, yra kalnuotas arba kalvotas, o p. dalyje (sen. Babilonijoje), susidaręs iš upių, ypačiai Tigro ir Eufrato, sąnašų, yra žemas ir lygus. Pajūris pelkėtas, žemais krantais. Nuo seniausiųjų laikų krašto gyvenimui didžiausios reikšmės turi Tigro ir Eufrato upės, kurių vanduo naudojamas laukams drėkinti. Jau senaisiais amžiais tos upės buvo sujungtos kanalais, kuriais pagal reikalą būdavo nuleidžiama dalis aukščiau tekančio Eufrato vandens į Tigrą. Jų žemupiai susijungia ir sudaro vieną upę, vardu Šatt al-Arab. Upių sąnašų kilmės dirvos yra nepaprastai derlingos; apie 3.000.000 ha jų galėtų drėkinti žiemos metu sutvarkytos tos dvi upės. I. yra vienas iš turtingiausių kraštų pasaulyje naftos ištekliais. Jos produkcija 1950–53 pakilo nuo 7,5 mil. t ligi 27,6 mil. t. Didžiausios naftos versmės yra š. krašto dalyje, Kirkuko ir Mosulo srityse. Iš ten nafta perdirbimui vamzdžiais pumpuojama į Viduržemio pajūrio uostus Baniasą Sirijoje, Tripolį Libane ir Haifą Izraelyje. Naftą eksploatuoja nuo 1927 monopolinė Iraq Petroleum Company. Ją sudaro 2 amerikiečių (Standard ir Socony–Vacuum), viena prancūzų ir viena anglų-olandų (Shell) b-vės, turinčios po 23,75% akcijų ir armėnas C. S. Gulbenkianas su 5% akcijų. Pusę viso pelno b-vė atiduoda I. valstybei. Be naftos, dar yra iškasama rudosios anglies, geležies rūdos, vario, švino, sidabro, cinko, sieros, druskos, gipso ir kai kurių kitų mineralų.

Klimatas žemyninis, su dideliais sezoniniais ir paros temperatūros svyravimais, maža drėgme ir mažu drėgmenų kiekiu. Daugiau drėgmenų iškrinta žiemos metu tik š.r. aukštumose. P. dalyje, prie Persų įlankos, užregistruota 56°C pavėsyje; tai yra iš karščiausių žemės paviršiuje vietų. Bagdade pasitaiko vasarą dienų su 55°C, o žiemą kartais temperatūra nukrinta ligi –7°C. Vidutinė ten VII–VIII mėn. temp. 33°C, o I — 9°C. Drėgmenų kiekis mažas ir labai nepastovus; Bagdade jis svyruoja iš metų į metus tarp 50 mm ir 550 mm. P.v. dalyje per metus esti apie 100 mm drėgmenų, o viso I. metų vidurkis apie 250 mm. Skirtingai nuo visų kitų v. Azijos kraštų, I. atmosferos krituliai iškrinta žiemos metu; juos atneša vakariniai ciklonai.

Augalija skurdi, neturtinga rūšimis. Šiaurinėje kalnuotoje dalyje su vidurželiniu klimatu vyrauja ir Vidurželio srities augalai, bet medžių beveik nėra. Manoma, kad iš ten yra kilę miežiai ir kviečiai, kurie toje I. dalyje plačiai kultivuojami. Sausesnio klimato vietose augalai koncentruojasi tik paupiuose ir prie kanalų. Ten daugiausia auginamos datulių palmės, kurių esama ligi 350 skirčių; jų vaisių metinis derlius apie 400.000 t (80% pasaulinio derliaus). Fauna taip pat neturtinga; iš didesniųjų žinduolių pažymė-

Irako sostinė Bagdadas (modernioji miesto dalis daugiausia kairėje; anksčiau susisiekimas per upę vyko laiveliais, dabar miesto dalis jungia du tiltai)

tinos gazelės ir antilopės, dažniau sutinkamas šakalas. Dykumose pasitaiko čitų — Indijos leopardų. Išnykę laukiniai asilai ir stručiai. Iš driežų žinomiausia yra agama. Akmeningose dykumose randama skorpionų.

Gyventojai. Didelė gyv. dauguma (arti 77%) yra arabai; kurdų apie 500.000, žydų apie 90.000, turkų per 75.000, persų apie 65.000, kitų po mažiau. Religiniu atžvilgiu per 95% yra mahometonai; krikščionių per 110.000, iš kurių didžiausia grupė (apie 34.000) katalikai. Apie 75% gyv. gyvena ne miestuose; maždaug 90% sodybų yra paupiuose. Tankiausiai apgyventa sritis yra prie Šatt al-Arab upės. Visi ne miestiečiai susiskirstę pagal gyvenimo būdą į 3 kategorijas: nomadai (klajokliai), pusiau nomadai ir sėsliai. Vyriausybė stengiasi paversti nomadus sėsliais, duodama jiems žemės ir ūkinės paramos. Irakiečiai kalba (apie 65%) naująja persų kalba, sudaryta iš arabų ir turkų kalbų mišinio. Kiti kalba arabiškai, kurdiškai, turkiškai. Švietimas sparčiai plečiamas; pradžios mokslas privalomas 6–12 m. vaikams, veikia (1954) 235 vidurinės mokyklos, 10 mokytojų seminarijų, 11 aukštųjų mokyklų, iš kurių svarbiausioji Bagdado universitetas. Iš viso 1954 buvo per 5000 stud. Didžiausi I. miestai: sostinė Bagdadas (apie 400.000), Mosulas (203.300), Karbala (122.700), An Najaf (107.000), Basra (95.000), Kirkukas (93.000).

Ūkinis gyvenimas. Dirbamos žemės yra apie 10% viso ploto, nors iš viso žemės ūkiui naudojamas plotas sudaro 25% visos teritorijos. Auginama kviečiai, miežiai, ryžiai, kukurūzai, medvilnė, citrinų medžiai, ypatingai svarbią vietą krašto ūkyje užima datulių palmės. Iš naminių gyvulių I vietą užima avys (81.000.000), toliau eina ožkos (2.000.000), galvijai (860.000), asilai (145.000), arkliai (100.000), kupriai (70.000), asilėnai (30.000). Pramonė: naftos produkcija ir rafinacija, tabako gaminių, stiklo, augalinio aliejaus, vilnonių audinių. Įvežama: nafta ir jos produktai, vilnos, datulės, odos, miežiai, medvilnė, ryžiai. Miežių išvežama per 250.000 t, ir jie užsienio prekyboje, po naftos, užima pirmąją vietą. Jų metinis derlius apie 1.000.000 t.

Piniginis vienetas dinaras, lygus 1 anglų sterlingų svarui.

Valstybinė santvarka. I. yra konstitucinė monarchija, kurios vykdomąją valdžią turi ministerių kabinetas. Įstatymus leidžia karaliaus skiriamas senatas ir renkamas seimas. Konstitucija steigiamojo seimo priimta 1924, papildyta 1943. Karaliaus sostas paveldimas. Irako sostinė yra Bagdadas.

Istorija. Tigro-Eufrato upių baseinas laikomas legendiniu žmonijos kultūros lopšiu. Čia buvo senovės Babilono ir Ninivės miestai; čia atkastas ligi šiol seniausias žinomas Uro mst., statytas maždaug prieš 6000 metų. Senoji Irako istorija yra Babilonijos (žr.) ir Mezopotamijos (žr.) istorija. 637 pateko islamo valdžion, 1258 užimtas mongolų, 1509 atiteko Persijai, 1534 Osmanų imperijos (Turkijos), 1914–17 okupuotas anglų, 1920–32 Tautų Sąjungos pavedimu D. Britanijos mandatas, prie kurio 1925 priskirta ligi tol ginčijama Mosulo sritis. 1932 I priimtas į Tautų Sąjungą kaip nepriklausoma valstybė.

I pas. karo metu anglai buvo pažadėję arabams nepriklausomybę, jeigu jie sukils prieš turkus. Hedžase 1916 sėkmingai sukilimui vadovavo Feisal al-Husein. 1920 prieš mandatą gavusius anglus sukilo irakiečiai ir anglai buvo priversti suteikti I. plačią savivaldą. 1921 anglų kvietimu Feisal al-Husein visuotinio balsavimo keliu išrinktas pirmuoju I. karaliumi, pasivadinusiu Feisalu I. Jam 1933 mirus, sostą paveldėjo sūnus Ghazi I. 1939 jam žuvus auto katastrofoje, sostas atiteko jo 3 metų sūnui Feisalui II, už kurį ligi 1953 valdė regentas emiras Abdul-Illah. Jis vedė proanglišką politiką ir 1939 IX nutraukė su Vokietija diplomatinius santykius. 1941 IV 4 karinis sukilimas valdžios priešakin pastatė Vokietijai palankų Ali al-Gailani. Netrukus į p. Iraką atvyko britų karinis dalinys, V 2 prasidėjo karas ir V 31 pasibaigė britų laimėjimu. 1943 I 17 I. paskelbė ašies valstybėms karą, 1944 įstojo į Jungtines Tautas. 1945–46 š.r. Irake vyko kurdų maištas, remiamas Sovietų. D. Britanija, bijodama, kad Mosulo ir Kirkuko naftos versmės nepatektų Sov. Rusijos įtakon, į I. pasiuntė savo kariuomenės dalinį, o 1948 sutartimi išgavo teisę turėti 2 karines oro bazes. Nuo tos sutarties I. netrukus atsisakė. 1948 I. vedė karo veiksmus su Izraeliu.

M. Khadduri, Independent Iraq 1951; *F. Grobba*, Irak 1943; *P. W. Ireland*, Iraq 1937; *H. Kluge*, ..Das Königreich Irak 1934. *A.B.*

Iranas 1. geografinis vardas visam plotui tarp Tigro upės iš vakarų, Indo upės iš rytų, Kaspijos jūros ir Turano dykumos iš šiaurės ir Persų įlankos bei Arabų jūros iš pietų. Šis plotas yra plokščiakalnis su kalnynų grandimis pakraščiuose. Jo vardas iš Airan, ‚arijų žemės', kurią Eratostenas lokalizavo šitaip suprasto I. pietryčių dalyje.

Irako kurdų žymiausiojo miesto Sulaimanijos gatvė

2. I., ligi 1935 Persija, Azijos pietvakarių valstybė tarp Kaspijos jūros ir Persų įlankos; 1.636.000 km². Gyventojų 1952 buvo 19.559.000. I. kaimynai: šiaurėje Sovietų Rusija (Armėnija, Azerbaidžanija ir Turkmėnija), rytuose Afganistanas ir Pakistanas, vakaruose Irakas ir Turkija.

Paviršius ir žemės turtai. I. žemės paviršius yra plokščiakalnis, kurį supa iš šiaurės Elbruso ir Kopeto kalnai, iš pietų ir vakarų Zagros kalnynas, iš rytų Hindukušo, Suleimano ir Kirtaro kalnynai. Plokščiakalnis nelygus ir nevienodo aukščio; jos paviršius yra nuo 1200 m ligi 2400 m nuo j.l. šiaurės-centro dalyje susidariusi 1300 km ilgio ir 150–300 km pločio Dašt-i-Kaviro dykuma (Druskos dykuma), kurios p.r. dalis vadinama Dašt-i-Lut. Iš kalnų ištekančios upės susigeria į žemę ir virsta požemio srovėmis, arba dingsta sūriuose ežeruose, iš kurių didžiausias yra Daria-y-Namok, į p. nuo Teherano. Tik kelios žymesnės upės pasiekia jūras; didžiausioji iš jų Karun susijungia viena savo deltos šaka su Eufrato-Tigro žemupiu ir įteka į Persų įlanką. Į Kaspijos jūrą įteka Sefid ir Atrek. Derlingiausios ir tankiausiai apgyventos sritys yra pakraščiuose. Š.v. dalyje, Azerbaidžane, yra ež. Urmia (žr.). Žemės turtai: druska, akmens anglis, geležies rūda, manganas, švinas, chromas, varis, cinkas, nikelis, siera, kobaltas, arsenas, antimonis, boraksas. Iš jų tik nafta yra plačiu mastu eksploatuojama ir turi pagrindinės reikšmės krašto ūkiui. Jos didžiausi ištekliai yra p.v. pajūryje, prie Irako. Šios vietos naftos laukai yra produktingiausi pasaulyje. 1901 anglui W. Knox D'Arcy pasisekė išvilioti už maždaug $ 20.000 naftos eksploatacijos monopolį, kurį perėmė sudarytoji Anglo-Iranian Oil Co. Monopolinė sutartis padaryta ligi 1993, bet 1951 Irano vyriausybės nutraukta. Abadane pastatytos didžiulės rafinerijos, galinčios per dieną perleisti 500.000 statinių naftos. Į naftos pramonę bendrovė, veikianti D. Britanijos valstybiniu kapitalu, investavo apie 1. 500.000.000 dol. Metinė produkcija 1950 buvo 32,26 mil. t. 1939 I. vyriausybė suteikė teisę olandų b-vei Algemeen Exploratie Mattschappij tyrinėti ir eksploatuoti kitus krašto mineralinius turtus.

Klimatas daugiausia žemyninio tipo su dideliais sezoniniais temperatūros skirtumais. Pietų pakraštyje, prie Persų įlankos, vasaros metu temperatūra pakyla ligi 55°C, o žiemą šiaurėje nukrinta ligi —30°C. Visame plokščiakalnyje žiemos esti šaltos. Dėl oro sausumo karščiai lengviau pakenčiami, negu pvz. Indijoje. Maloniausi sezonai yra pavasaris ir ruduo. Drėgmenų daugiausia gauna Kaspijos pajūris (apie 1500 mm), o mažiausia vidurio ir rytinė dalys, kur jų iškrinta vos 50–150 mm. Augalija skurdi; tik Kaspijos pajūryje ir Elbruso kalnų žemutiniuose šlaituose ji yra vešli. Ten auga miškuose ąžuolai, alksniai, skirpstai, bukai, guobos, uosiai ir daug kitų medžių bei krūmų rūšių. Laukinių gyvulių daugiausia Kaspijos pajūrio miškuose ir kalnuose; sutinkama vilkas, lapė, leopardas, tigras, lūšis, hiena, lokys. Plokščiakalnyje daug rūšių driežų, bet visai nėra sraigių ir kitų sausumos moliuskų.

Gyventojai. Daugumas gyventojų, apie 70%, yra senųjų persų palikuonys iraniečiai (irani, kitaip farsi), bet su žymia arabų, mongolų ir tiurkų kraujo priemaiša. Kiti yra kurdai, turkai, arabai, armėnai, turkmėnai, žydai, afganai ir azerbaidžanai. Religiniu požiūriu 98% mahometonai, iš jų 93% šiitai. Nežymus nuošimtis krikščionių, izraelitų ir parsų. Viešoji kalba yra naujoji persų kalba; ja kalba apie 65% gyv. Kiti kalba įvairiomis tiurkų grupės kalbomis. Apie 80% gyv. yra kaimiečiai ar nomadai.

Švietimas pradėtas valstybiniu mastu plėsti ir reformuoti pagal V. Europos mokyklų sistemą šacho Rezos Pahlevio. Jo įsakymu pradėtos kurti pirmosios aukštosios mokyklos, o 1943 įvestas privalomas pradžios mokslas. 1954 jau veikė 2 univ. (Teherane ir Tabrize), 2 kolegijos, 340 vidurinių mokyklų, 188 amatų mokyklos ir apie 10.000 pradžios mokyklų.

Miestai: sostinė Teheranas (1.010.000 gyventojų), Tabrizas (215.000), Abadanas (210.000), Isfahanas (205.000), Meždas (195.000), Širazas (130.000), Hamadanas (123.000), Reštas (120.000).

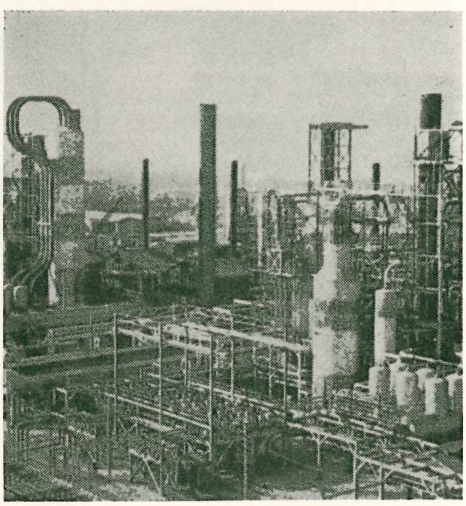

Naftos rafinerijos Abadane

Ūkinis gyvenimas. Žemės ūkiu verčiasi apie 80% visų gyventojų. Dirbamos žemės 1954 buvo tik 3% viso ploto. Išplėtus dirbtinį laukų drėkinimą upių vandeniu, dirbamos žemės galima gauti 10% viso ploto. Dykumos apima 50% teritorijos, o tyrumos 20%. Ligi 1953 95% visų naudingų žemės plotų priklausė dideliems dvarams. Auginami kviečiai, miežiai, ryžiai, tabakas, daržovės, vaismedžiai, arbatos ir medvilnės medeliai, cukriniai runkeliai ir aliejiniai augalai. Pramonė, išskyrus naftos produkciją, nežymi. Didesnį vaidmenį krašto ūkyje vaidina namų pramonė, ypačiai plačiai pasaulyje nuo senų laikų pagarsėjęs kilimų audimas rankomis. Šios rūšies amato didžiausi centrai yra Kirmanas, Tabrizas, Sultanabadas, Isfahanas. Toliau eina vario, sidabro, aukso puošmenų ir indų naminė gamyba. Užsienio prekybos balansas pasyvus; importas maždaug dvigubai didesnis už eksportą. 1950–51 importuota už 6242 mil. rialų (1 rialas = JAV 3 centai), o eksportuota už 3494 mil. rialų. 1951 vyriausybė nacionalizavo naftos pramonę. Jos veikimui pakrikus, 1954 VIII 5 Irano vyriausybė klausimą išsprendė, pasirašydama su aštuoniomis užsienio b-vėmis sutartį, pagal kurią sudaroma nauja b-vė naftai eksploatuoti, o buvusiai Anglo Iranian Oil Co. atlyginama 70.000.000 dol. Pusę pelno b-vė atiduoda valstybei. 1954 pradėtas vykdyti ūkinio pakilimo penkmetis, kurio 500 mil. dol. išlaidas padengia pajamos iš naftos b-vės, paskola iš Tarptautinio Banko ir paskola bei pašalpa iš JAV.

Valstybinė santvarka. I. yra konstitucinė monarchija, kuriai konstituciją priėmė 1906 šacho sušauktas tautos seimas (medžlis). Sostas paveldimas vyriškosios lyties įpėdinio. Nuo 1950 yra ir senatas, kurio pusę narių skiria šachas, o kitą pusė išrenkama. Vykdomąją valdžią sudaro 14 ministerių kabinetas; jo pirmininką skiria šachas. Seimas renkamas 2 metams. Pagal 1949 konstitucijos papildymą, šachas turi teisę seimą paleisti.

Istorija (Irano istorija ligi 1935 žr. Persija). 1925 išrinktas šachu, Reza Chan pasivadino Reza Pahlevi ir pradėjo radikalias reformas, sumodernino valdžios aparatą, pakeitė naftos koncesijų sutartį, įsakė mahometonams sunitams dėvėti europines kepures vieton arabiškųjų fezų, panaikino feodalinius titulus ir privilegijas. 1939 baigtas tiesti, nugalint nepaprastai sunkias tereno sąlygas, Transirano geležinkelis, jungiąs Kaspijos jūros uostą Bender Šach su Persų įlankos uostu Bender Šapur. 1941 VIII Iraną laikinai okupavo rusų ir anglų kariuomenės apsaugoti naftos versmes nuo vokiečių invazijos. Šachas Reza Pahlevi abdikavo, pavesdamas

Iranietis

Irano nomadai kašgai

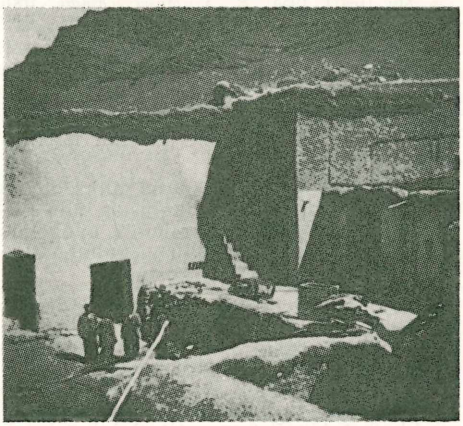

Gyvenamieji namai viduriniame Irane

sostą sūnui Mohammed Reza Pahlevi. Naujasis šachas (g. 1919) pakreipė krašto politiką palankia sąjungininkams linkme ir sutiko su parlamento reikalavimais pravesti socialines ir politines reformas. Pasitraukus 1946 rusų ir anglų kariuomenėms, krašte prasidėjo neramumai. Iš vienos pusės įsigalėjo didieji žemvaldžiai, o iš kitos pusės pradėjo darytis pavojinga komunistų Tudeh (proletarų) partija, remiama Sov. Rusijos ir vadovaujama jos agentų. Jai rusai perleido Azerbaidžano provincijos administraciją, kuri pradėjo vykdyti bolševikinę sistemą. Staigiu ir gerai paruoštu centro vyriausybės žygiu bolševikinis Azerbaidžano režimas buvo likviduotas. 1946 pabaigoje Sovietai pradėjo reikalauti sudaryti Rusijos-Irano b-vę, kuriai būtų pavesta naftos koncesija, bet I. šiuos reikalavimus atmetė. 1951 nacionalistai drauge su komunistais ėmėsi streiko ir sabotažo priemonėmis norėjo priversti vyriausybę nutraukti naftos eksploatacijos sutartį ir nacionalizuoti naftos pramonę. Kilus neramumams, naują pirmininku šachas paskyrė tautinio fronto vadą Mohammed Mossadegh. Parlamentas nacionalizavo naftos pramonę, ir Mossadegh nesutiko derybų metu su jokiomis nuolaidomis. Naftos produkcija krito nuo 32 mil. t ligi maždaug 1 mil. t. Prasidėjo sunki ūkinė krizė. 1953 VIII 15 rojalistams nepavykus sukilimu nušalinti Mossadegh, šachas buvo priverstas pasitraukti į užsienį. Jis tremtyje (Romoje) išbuvo tik VIII 16–19, nes gen. Zahedi pasisekė sukilimu nuversti Mossadegh, vėliau teismo nuteistą 3 metams kalėti. Zahedi vyriausybė pravedė 1954 į parlamentą rinkimus, kuriuos laimėjo rojalistai, sudarė sutartį naftai eksploatuoti, sugrąžino demokratinę valdymo sistemą, uždraudė Tudeh partiją ir išaiškino 1954 komunistų rengtą perversmą.

R. N. Frye, Iran 1954; *Najmeh Najafi,* Persia in My Heart 1954; *E. A. Messerschmidt,* Iran 1953; *D. Wilber,* Iran 1948; *F. Steppat,* Iran zwischen den Gross-Mächten 1941–1948, 1948.

A.B.

Iranėnų kalbos ide. kalbų grupė, kartu su indais sudaranti arijų (žr.) šaką, paplitusi Irano plokščiakalnyje, tarp Kaukazo ir Himalajų, iš viso apie 25 mil. kalbančiųjų.

Iranėnų protėviai, sekdami anksčiau iš bendrosios protėvynės išsikėlusias indų kiltis, apie 1000 pr. Kr. keliomis bangomis užlieja Iraną, o kiek vėliau jų kalbinė ekspansija pasiekusi ir Turkestaną.

I.k. istorinėje raidoje skiriama trys laikotarpiai: senasis (1000–300 pr. Kr.), vidurinis (300 pr. Kr. — 800 po Kr.) ir naujasis (800 po Kr. —). Senajame laikotarpyje visos iranėnų tarmės buvo dar labai artimos ir savo tarpe susikalbamos. Iš paminklų betgi pažįstamos tik dvi jų atmainos: senoji persų kalba ir Avestos kalba (žr.). Senąja persų kalba rašyti Achemenidų (žr. Achaimenidai) dinastijos dantiraštiniai įrašai, pradedant VI a. pr. Kr.; žymiausias iš jų yra Darijaus įrašas vad. Behistuno uoloje (netoli Kermanšacho), iškaltas apie 500 pr. Kr. Tai buvo karaliaus dvaro kalba, susidariusi pietų vakarų Irano tarmių pagrindu (Persepolio ir Pasargadų apl. Farsistano provincijoje). Savo formomis ši kalba kiek naujoviškesnė už Avestos kalbą. Šiaurės vakarų Irane tame laikotarpyje kalbėta medų (žr.) kalba, bet ji pažįstama tik iš skolinių, išlikusių senosios persų kalbos paminkluose, ir tikrinių vardų. Šiauriau buvo paplitusios skitiškosios iranėnų grupės tarmės: rytinės — Turkestane, o vakarinės—Juodosios jūros ir (sarmatų vardu) prieškaukazio stepėse. Paminklų vakariniai skitai nėra palikę, išliko vien tikrinių vardų graikų ir asirų šaltiniuose.

Iš vidurinio laikotarpio yra pažymėtinas pehlevis, kuris sudaro tolimesnį senosios persų kalbos raidos laipsnį. Senoviškoji kaityba jau visiškai išnykus, be to, ir garsynas žymiai pakitęs. Pehlevis buvo oficialinė ir tikybinė Sasanidų dinastijos kalba. Medų kalbos naujesniu raidos laipsniu šiame laikotarpyje laikytina partų (žr.) kalba, oficialinė Arsakidų dinastijos kalba, pažįstama tik iš dvikalbių įrašų. Iš skitiškosios grupės geriau pažįstamos tik sogdų ir sakų kalbos. Sogdų kalba, susiformavusi Vakarinio Turkestano tarmių pagrindu, greičiausia Bucharos-Samarkando srityje, I tūkstantmetyje po Kr. vidurinėje Azijoje vaidino svarbų tarptautinės ir kultūrinės kalbos vaidmenį. Jos budistiškų paminklų, rašytų aramėjiškos kilmės raštu, rasta Rytų Turkestane. Seniausi siekia I a. po Kr., bet daugumas yra iš VIII ir IX a. Sakų kalba buvo paplitusi Rytų Turkestane. Iš paminklų atsekamos dvi tarmės: šiaurinė (Kašgaro srityje) ir geriau paliudyta pietinė (Chotano apl.). Šios pastarosios glosių sanskritiškuose Chotano karalių įrašuose pasirodo jau nuo I a. po Kr. Vėliau budistų vienuolių buvo sukurta vad. ‚chotaniečių' literatūrinė kalba, pažįstama iš VII–X a. budistiškų verstinių paminklų, rašytų indišku brahmio raidynu. Apskritai sakų kalba pasižymi senoviškumu, bent dalinai yra išlaikiusi senąją iranišką kaitybą. Paskutiniais laikais Chorezme (Amu-Darjos žemupio sritis) rasta naujos mirusios iranėnų kalbos paminklų iš III a. po Kr. Manoma ją sudarant jungiamąją grandį tarp sogdų ir osetinų kalbų.

Pirmojo pokristinio tūkstantmečio antrojoje pusėje iranėnų kalbiniai plotai žymiai susiaurėjo. Tiurkų klajoklių kiltys tarp IV ir VI a. veik šluote nušluoja skitiškąsias tarmes Turkestane ir Juodosios

jūros bei prieškaukazio stepėse. Kultūrinės sogdų ir sakų kalbos visai išnyksta apie 1000 po Kr. Alanai (žr.), dabartinių osetinų protėviai, kur buvo išlikę nuo hunų smūgio, tiurkų spaudžiami, nuo Dono pasitraukia į Kaukazo gilumą. O arabų ekspansija VII ir VIII a. vėl gerokai pasistūmi Iranan. Pagaliau šiame tūkstantmetyje tarp Dniestro ir aukštutinio Dono ima reikštis ir slavų ekspansija. Tai liudija skitiški senoviniai Dniestro, Bugo ir Dniepro vardai Tyras, Hypanis, Borysthėnės, taip pat ir Pruto upės vardas. Iš iranėnų slavai yra pasiskolinę kirvio vardą (toporŭ), taip pat dievų vardus Svarogŭ ir Svarožicĭ, be to, iraniėniška įtaka bus atsiliepusi ir žodžių bogŭ ‚dievas', svętŭ ‚šventas' reikšmės raidai.

N a u j o s i o s i r a n ė n ų k a l b o s. Nuo antrojo pokristinio tūkstantmečio pradžios iranėnų gyvenamieji plotai galutinai stabilizuojasi ir maža vėliau bekinta. Skitiškosios iranėnų grupės vieninteliai palikuonys yra o s e t i n ų kalba (apie 355.000) Kaukaze ir visai baigiąs nykti sogdų įpėdinis j a g n o b i s (1.500, Jagnobo upės slėnyje, į rytus nuo Samarkando). Abi jiedvi dabar sudaro kalbines salas. Ištisame iranėnų plote skiriamos septynios kalbos arba tarmių grupės: persų, kurdų, afganų, beludžių, Kaspijos pajūrio, tadžikų ir Pamiro aukštumos. Žymiausia vieta tenka literatūrinei p e r s ų kalbai (prs. fārsī, apie 10 mil.). Ji yra tiesioginis senosios persų kalbos ir pehlevio raidos tęsinys. Pirmieji paminklai siekia IX a., vartoja arabišką raštą, taip pat daug arabiškų skolinių. Tarp XIII–XVIII a. naujoji persų kalba ėjo civilizacinės ir susisiekimo kalbos pareigas ne tik visoje priešakinėje Azijoje, bet iš dalies ir Indijoje. Irano pietų vakaruose ir vidurio srityse yra labai skirtingų liaudinių tarmių (lūri, hamzānī ir kt.). K u r d ų (žr.) liaudinėmis tarmėmis (apie 5 mil.), sudarančiomis medų ir partų kalbų tęsinį, kalbama Kurdistane ir salomis pietinėje Armėnijoje bei šiaurės rytų Irane. A f g a n ų kalba (vietinis vardas: puštū, paštō, apie 3,5 mil.) yra antroji literatūrinė iranėnų kalba, kurios paminklai siekia XV a. Nors afganiškai kalba tik $^1/_3$ Afganistano gyventojų, bet ši kalba 1936 paskelbta valstybine vietoje iki tol vartotos persų kalbos. Nerašytinė b e l u d ž i ų kalba (apie 1.5 mil.) kalbama Beludžistane ir gretiminėse Irano bei Afganistano srityse, taip iš dalies sovietinėje Turkmėnijoje. Skiriamos dvi tarmės: šiaurinė ir pietinė (mekrani), tarp kurių yra įsispraudusi dravidiška brahui kalbos sala. Smulkios ir, palyginti, artimos K a s p i j o s t a r m ė s (mazandarāni, semnāni, ghīlaki, tālišī, tātī) salomis iš pietų vakarų supa Kaspijos jūrą; pastarosios dvi tarmės kai kurių glaudžiau siejamos su persų kalba. T a d ž i k ų kalba (apie 2,7 mil.) kalbama sovietinėje Tadžikijoje ir Afganistane bei šiaurės rytų Persijoje. Faktiškai ji tėra tik atskira persų šnekamosios kalbos tarminė atmaina, rašomosios kalbos teises įgijusi vien sovietinėje respublikoje. Jai artimos taip pat smulkios P a m i r o t a r m ė s (galča grupė: rošani, šighni, iškašani, vachi, sariquoli, vakarinė grupė: sangliči, mindžani, jidgha), paplitusios Badachšane, pietų rytų Tadžikijoje ir gretiminėje Kinijos Sinkiango srityje. Visos jos yra liekanos senosios iranėnų ekspansijos.

Skirstant iranėnų kalbas, gyvąsias ir mirusiąsias, tarpusavyje artimesnėmis grupėmis iki šiol nepasiekta visuotinai priimtinos sistemos. Lyginamąjį istorinį i.k. tyrinėjimą žymiai sunkina senojo laikotarpio paminklų trumpumas ir rašybos (Avestos) netobulumas. Darant bendrinamas išvadas, tenka griebtis vidurinio laikotarpio paminklų ir net moderninių tarmių, kur taip pat susiduriama su nemažais sunkumais. Todėl visa eilė iranistikos problemų neįmanoma patenkinamai išspręsti.

A. Meillet ir M. Cohen, Les langues du monde 1952; *T. Milewski*, Zarys językoznawstwa ogólnego II 1948 (su atlasu); *W. Geiger ir E. Kuhn*, Grundriss der iranischen Philologie 1895–1904; *E. Herzfeld*, Altpersische Inschriften 1938; *R. G. Kent*, Old Persian Grammar 1950; *W. Hinz*, Altpersischer Wortschatz; *H. Reichelt*, Awestisches Elementarbuch 1909; *H. S. Nyberg*, Hilfsbuch des Pehlevi (2 tomai) 1928–31; *C. Salemann*, A Middle Persian Grammar 1930; *R. Gauthiot ir E. Benveniste*, Essai de grammaire sogdienne (2 tomai) 1914–29; *S. Konow*, Khotan-sakische Grammatik 1941; *A. Christensen*, Contributions à la dialectologie iranienne (2 tomai) 1930–35; *Abajev* ir kt., Iranskije jazyki I 1945; *H. Jensen*, Neupersische Grammatik 1931; *E. B. Soane*, Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language 1913; *G. W. Gilbertson*, The Balochi Language 1923; *W. Lentz*, Pamir-Dialekte 1933; *H. F. J. Junker*, Jaghnobi-Studien (Arische Forschungen) 1930; *G. Morgenstjenne*, Indo-Iranian Frontier Languages (3 tomai) 1929–44; *H. Reichelt*, Iranisch (Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft II, 4, 1927). *A.S.*

Įrankis įnagis, su kuriuo kas nors dirbama, atliekama. Į. yra daugiau, negu tik paprasta priemonė. Priemonių naudoja ir gyvuliai, pvz. beždžionės, apmėtydamos savo priešus akmenimis arba vaisiais, tačiau į. gyvuliai neturi. Į. nuo paprastos priemonės skiriasi tuo, kad jame yra įdiegta konkretaus tikslo idėja, virtusi jo regima forma, kuri į. paverčia s p e c i f i n e priemone, taikoma vienam kuriam veiksmui ar jų grupei. Šio specifiškumo į. nenustoja ir tada, kai jis esti naudojamas ir kaip paprasta priemonė: vietoje akmens galima paleisti į priešo galvą ir alaus bonką, tačiau dėl to bonka nepraranda savos paskirties ir nevirsta apsigynimo priemone. Šis tad konkretus tikslas, įkūnytas įrankyje, kaip tik ir padaro, kad į. yra žmogiškosios dvasios kūrinys, apsireiškiąs jo kū-

Įrankis

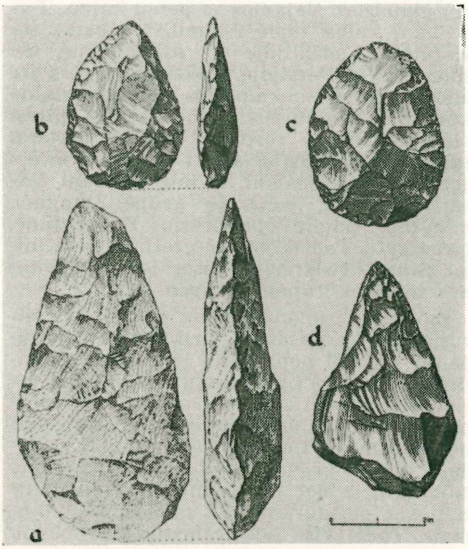

Titnaginiai rankiniai kirviai iš ankstyvojo paleolito Acheul laikotarpio

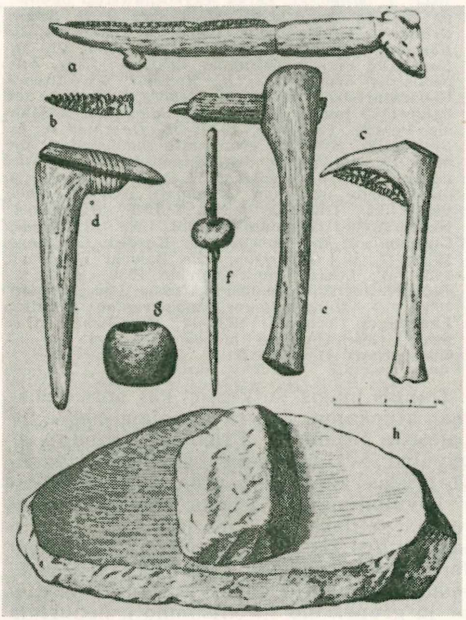

Pirmieji žemdirbystės įrankiai iš apie 6000 metų prieš Kr. Artimuosiuose Rytuose

rėjo susiorientavimą pasaulyje, pasistatant tikslų ir jų pastoviai siekiant.

Į. kilmė yra esmingai susijusi su žmogaus organizmo atvirumu bet kokiam veiksmui ir kartu jo neapsprendimu jokiam specifiniam veiksmui. Savo organais žmogus nėra specializuotas ir todėl gimdamas negauna beveik nieko, kas galėtų būti jam atrama kovoje su gamtinėmis priešybėmis. Principialiai jis gali viską, praktiškai tačiau nesugeba beveik nieko. O šią principinę savo galimybę paversti tikrove jis pajėgia ne išvystydamas bei stiprindamas savo organus, bet tiktai kurdamasis įrankių. Vietoje nespecializuoto savo organizmo jis pastato specializuotus į. ir tuo būdu įvykdo savo norus. Pradinis tad žmogaus rūpestis kaip tik ir buvo kurtis į. ir tuo būdu žemėje įsitvirtinti. Persvarą prieš gamtą jis įgijo ‚ne vitaline savo organizacija, bet dirbtiniais į.' (M. Scheler). Ankstesnioji pozityvistinė įrankio filosofija, jo kilmės ieškojusi žmogaus organizmo pratęsime (Spencer, Kapp), kritikos neišlaiko. Tiesa, pirminiai į. turi tam tikro panašumo su žmogaus organais (pvz. kaplys su ranka), tačiau jis yra tik atsitiktinis. Po juo slypi konkretaus tikslo idėja, kurios nėra organuose ir kuri paprastą pradinį įrankį kultūros eigoje išvysto į komplikuotą mašiną, nebeturinčią su žmogaus kūnu jau jokio panašumo. Į. yra kuriamas pagal visiškai naują principą. Kol žmogus tikisi galėsiąs gamtą apvaldyti, ją pratęsdamas ar ja pasekdamas, tol nieko nelaimi. Skraidyti oru žmogus nesugebėjo tol, kol mėgino savo rankas ar pečius ‚paversti' sparnais ir jų plasnojimu pamėgdžioti paukštį. Tik tada, kai suvokė, kad ore laikytis gali ne plasnojimo, bet gręžimo (propeleris) ar stūmimo (raketa) principu, jis virto erdvės valdovu.

M. Scheleris yra tikėjęs, kad žmogaus ‚į. ir mašinos duos vis daugiau ir daugiau laiko Dievo apmąstymui ir Jo meilei' (Umsturz der Werte I, 186), norėdamas tuo pasakyti, jog į. paskirtis esanti atpalaiduoti mus nuo medžiaginių rūpesčių, kad galėtume laisviau atsidėti dvasiniams reikalams ir dvasinei kūrybai. Deja, pastarųjų dešimtmečių į. organizacijos išsivystymas atskleidė joje slypintį savotišką demonizmą: išlaisvindamas žmogų iš gamtos, į. savo išsivystyme jį pavergia pats sau, pareikalaudamas laiką ir energiją skirti jam aptarnauti. Tai yra į., kaip ir visos kultūros apskritai, tragika. Vis dėlto pastarieji išradimai (elektroniniai į.) kelia vilties, kad Schelerio svajonė gal ir bus įvykdyta. Fabrikai be darbininkų, kur tik inžinierius valdo mašinas elektronų pagalba, nors ir kelia mumyse vaiduokliško įspūdžio, esmėje tačiau yra ženklas, kad žmogus pradeda iš į. vergijos vaduotis. Taip pat čia visu ryškumu išeina aikštėn ir pati į. esmė — būti organo pakeitimu, o ne jo pratęsimu. Aukščiausioje savo išsivystymo stadijoje į. pakeičia ne tik atskirą žmogaus organą, bet galop ir patį žmogų, kaip tai vaizdin-

gai matome elektroninėse skaičiavimo mašinose.

P. Alsberg, Das Menschheitsrätsel 1937; *E. Kapp,* Grundlinien einer Philosophie der Technik 1877; *M. Kraft,* Das System der technischen Arbeit 1902; *E. Jünger,* Der Arbeiter 1939; *G. Jünger,* Über die Perfektion der Technik 1944. *A.Mc.*

Priešistoriniai įrankiai. Į. išradimas žmogaus evoliucijai turėjo milžiniškos reikšmės. Mokėjimu pasigaminti į. žmogus skiriasi nuo gyvulio. Spėjama, kad patys pirmieji į. plioceno eros pabaigoje, daugiau kaip prieš milijoną metų, buvo atsitiktiniai, žmogaus neparuošti, pvz. aštrus akmuo, lazda ir kt. Ankstyviausi akmens į. su skaldymo žymėmis žinomi iš ankstyvojo pleistoceno pradžios, apytikriai prieš milijoną metų rytinėje Afrikoje. Tai buvo netaisyklingai apskaldyti lavos, kvarco ir kvarcito gabalėliai. Išmokus nuskelti abi akmenuko puses, buvo išrastas rankinis kirvis. Ankstyviausieji, grubiai apdirbti titnaginiai kirviai priklauso Abbeville kultūrai (prieš apie 1.000.000–500.000 metų), kuri buvo išplitus Afrikoj ir v. Europoj. Acheul laikotarpy (apytikriai tarp 500.000 ir 100.000 metų) rankinis titnaginis kirvis buvo visuotinis į. Jis buvo migdolo, ovalo ar kriaušės pavidalo ir gana didelis. Tame pačiame laikotarpyje žmogus išmoko daryti į. iš nuo akmens branduolio nuskeltos dalies. Ankstyviausi į. iš skelčių žinomi iš Kinijos, kur jie pasirodo ankstyvajame pleistocene. Neandertalio rasės žmogus (prieš maždaug 50.000 metų) jau pažinojo labiau specializuotus titnaginius į., pvz. gremžtukus aštriomis briaunomis ir trikampius iečių galus. Jis taip pat vartojo medines ietis, akmeninius sviedinius medžiojimo reikalui bei gyvulių kaulus. Žymi pažanga akmens į. gamyboje ir kaulo, rago bei dramblio kaulo medžiagos apvaldymas pasireiškia vėlyvajame paleolite, maždaug prieš 30.000 metų. Buvo išrasti į., kurie buvo naudojami įrankiams gaminti: titnaginiai įvairiausių pavidalų peiliukai, su kuriais buvo galima įpiauti dramblio kaulą; titnago ylos, kuriomis buvo galima pradurti kaulą ar ragą. Titnago apdirbime buvo pradėta nauja technika spaudimo būdu, kuriuo lengvai buvo nuskeliamos visai plonos titnago skeltės. Vėlyvojo paleolito gale ištobulėjo žvejybos į.: žeberklai ir ietys su užbarzdomis. Atsirado adatos su skylute. Mezolito laikotarpyje (Artimuosiuose Rytuose apytikriai tarp 10.000 ir 6000, šiaurinėje Europoje tarp 6000 ir 3000 pr. Kr.) kauliniai į. labai ištobulėjo, tapo dar labiau specializuoti, o titnaginiai į. daugiausia buvo visai mažyčiai (‚mikrolitai'), įtveriami į kaulo ar rago įrankius. Tuo būdu atsirado sudėtiniai į. Prasidėjus žemdirbystei apie 6000 pr. Kr., buvo išrastos naujos į. formos: piautuvai iš titnaginių skelčių, įdėtų į kaulo rankeną, raginiai

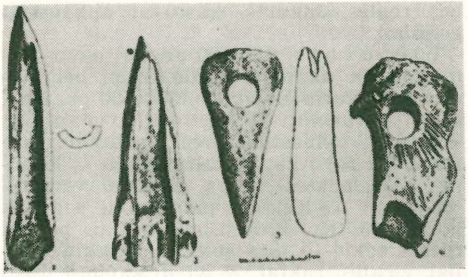

Akmens amžiaus kauliniai ir raginiai įrankiai, rasti Lietuvoje: 1—2 durklai, 3 kirviai, 4 kaplys

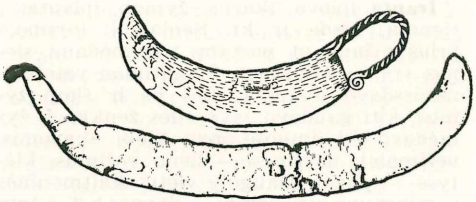

Piautuvas ir dalgis (iš geležies) iš pirmųjų amžių po Kr., rasti M. Lietuvoje

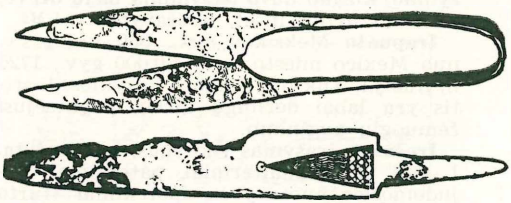

Geležinės žirklės ir peilis iš naujojo geležies amžiaus, rasti M. Lietuvoje

kapliai, kapliai iš lazdos su užlenktu galu, kasikliai, girnos. Išrasta keramika, varpstelis, staklės bei lanko pagalba sukamas pagalys, kurio pagalba buvo pragręžiamas akmuo.

Metalurgijos pradžia apie 4000 pr. Kr. pakeitė į. formas. Žalvario amžiuje išrastas plūgas, vežimas, tekinimo staklės, puodininko ratas. Atsirado amatininkai, kurie užsiėmė tik į. gamyba ir jai turėjo daugelį įrankių. Metalo kasyklose buvo vartojami aštrūs vario kalteliai. Pirmosios liejimo formos buvo iš akmens arba molio. Dumplės išrastos apie 1500 pr. Kr. Žalvario amžiuje pasirodė beveik moderniško pavidalo kirviai, kaltai, grąžtai, vinys, peiliai, skustuvai, pincetai. Tačiau iki geležies atradimo apie 1100 pr. Kr. akmeniniai į. dar dažnai vartojami greta žalvarinių. Geležies dirbiniai smarkiai išplito, nes geležies rūdžių daug kur yra. Geležiniai į. pakeitė žalvarinius, nes buvo stipresni ir pigesni. Su geležies atsiradimu į. formos toliau tobulėjo. Atsirado tokie į., kaip žirk-

lės, replės, šakutės, kastuvai apkaustyti geležimi.

L i e t u v o j e iki 1500 pr. Kr. buvo vartojami tik akmens, kaulo, rago bei medžio į. Žalvario amžiuje (1500–500 pr. Kr.), šalia žalvarinių kirvių, peilių, piautuvų, skustuvų, pincetų, buvo vartojami akmens bei rago kapliai, titnaginiai į., kaulinės ylos, adatos, šukos, moliniai varpsteliai ir kt. Geležies į. palaipsniui įsigalėjo po 500 pr. Kr. Pirmaisiais amžiais po Kr. turėta tokie į., kaip geležiniai dalgiai, peiliai, žirklės, raktai. X–XI a. kapuose rasti juostų audimo įrankėliai.

K. P. Oakley, Man the Tool-maker 1952; *Singer* (red.), History of Technology 1954. *M.Gbt.*

Įranta įpiova, įkarpa, žymuo, įpiautas į sienoją, lazdą ir kt. Seniau į. kirsdavo prieš griaunant pastatą, sužymėdami sienas (rąstų vainikus). Pamatinian vainikan nekirsdavo jokios į., nes jis ir šiaip žymus, kiti gaudavo savo eilės ženklą. Į. žymėdavo klojimuose javų kiekį (kapomis, vežimais), daržinėse — šieno vežimus, klėtyse — pūrus. Daugely vietų skaitmeninės į. nebebuvo renčiamos į sienas, bet į tam reikalui skirtas lazdeles (žr. pūras) ir pn. Daug kur į. vadinamas ir šeimos ar ūkio žymuo, kuriuo buvo pažymima bičių drėvė, kelminis avilys ir kt. nuosavybė. *A.Mž.*

Irapuato Meksikos mst., 300 km į š.v. nuo Mexico miesto; apie 40.000 gyv., 1725 m nuo j.l. Aukso ir sidabro kasyklos. I. sritis yra labai derlingų dirvų, pagarsėjusi žemuogių auginimu.

Įrašas 1. įrašymas į knygas, kas įrašyta. Į. gali būti buhalteriniai, patentiniai, nejudomosios nuosavybės, ipotekiniai (turto įkeitimo), prekybinių įmonių registro, metrikacijos ir t.t.

2. (lot. inscriptiones, gr. epigraphé) Įvairaus turinio ir visokeriopos paskirties tekstai, įrašyti kietoje ir patvarioje medžiagoje: akmenyje, degtame molyje, metale, kaule ir kt. Įrašiniai paminklai suteikia daug žinių apie senovės ir vėlyvesnių laikų viešąjį bei privatinį gyvenimą, todėl turi didelės reikšmės istorijai, kultūros istorijai, kalbotyrai ir kitiems mokslams. Mokslas, tyrinėjąs į., vad. e p i g r a f i k a (žr.). Kadangi įrašais norėta įamžinti svarbiuosius gyvenimo įvykius, todėl medžiaga parenkama patvari, sunkiai žuvama. Plačiausiai vartota įvairių rūšių akmenys: kietas akmuo (pvz. Mezopotamijoje, Egipte), marmuras (Graikijoje), kalkakmenis ir kt. Daugiausia į. ir yra išlikę akmenyje. Vieni įrašiniai akmenys aptinkami savo pirminėje vietoje, kiti — antrinėje (vėliau panaudoti kaip statybinė medžiaga, nuvežti su griuvenomis ir t.t.). Iš metalų įrašams labiausiai vartojamos žalvarinės plokštės, įdedamos į šventyklų ar kitų pastatų sienas ir kt. Šios rūšies paminklų išlikę mažiau, nes daug jų žuvo

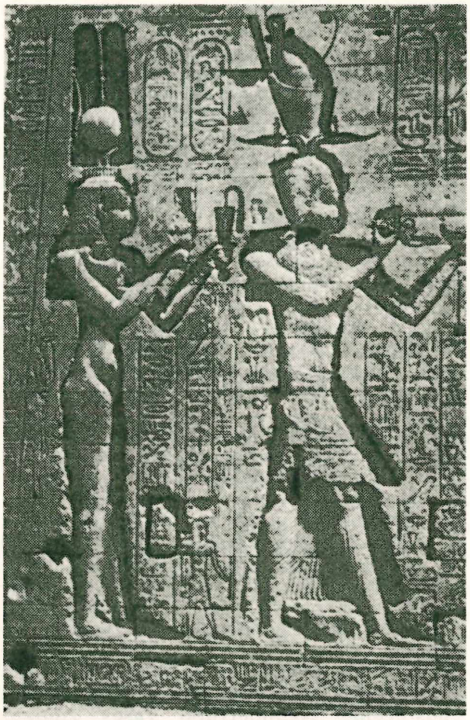

Egiptiečių įrašai (I a. pr. Kr.)

gaisrų metu ar vėliau buvo sulydyta. Į. metale dažniausiai įkalami, išgraviruojami, tik vėlyvesniais laikais išliedinami. Molis įrašams pradėtas vartoti jau Mezopotamijoje, Kretoje ir kt. Į. būdavo įspaudžiami į minkštą molį, dar prieš jį degant. Graikų vazose į. būdavo arba tapomi prieš vazą degant, arba iškalami ją išdegus. Ankstyviausiuose į. vyravo paveikslinis raštas, vėliau pereita į ideografinį, skiemeninį ir pagaliau raidinį raštą (žr. Dantiraštis, Hieroglifai, Raštas).

Į. turinys labai įvairus, priklauso nuo jo paskirties. Svarbiausios į. rūšys šios:

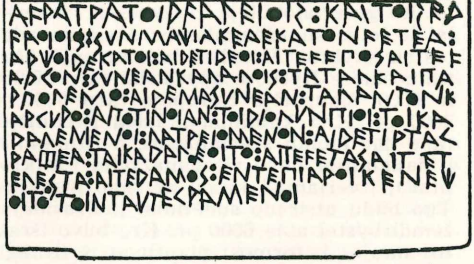

Sutartis tarp Elidės ir Herėjos (VI a. pr. Kr.)

1. Religiniai į.: dedikacijos dievams, šventyklų įkūrimas, švenčių programos, nurodymai dvasininkams, įvairūs ritualai ir kt. Krikščioniškose bažnyčiose: įkūrimas, pašventinimas, fundatoriai, statybos istorija, privilegijos ir kt. Taip pat ir bažnytiniai daiktai turi į.: varpai, indai ir t.t. Kat. bažnyčiose į. dažniausiai lotyniški, tačiau aptinkama nemaža ir tautinėmis kalbomis.

2. Valstybiniai į. ypačiai buvo išplitę M. Azijoje, Graikijoje ir Romos imperijoje. Juos sudaro: įstatymai (pvz. Hamurabio kodeksas Suzoje, Tabula Bantia, lex Acilia ir kt.), liaudies ir senato nutarimai, įsakymai, potvarkiai, dekretai apie privilegijų suteikimą nusipelnusiems asmenims, valdovų pagerbimas (pvz. garsus Ankaroje surastas Monumentum Ancyranum, kur iškelti Augusto žygiai ir darbai), valstybinės ir sritinės sutartys (pvz. Elidės ir Herėjos VI a. pr. Kr., Atėnų ir Chalkidės 445 pr. Kr., Atėnų ir Beotijos 395 pr. Kr. ir kt.), miestų išlaidų apyskaitos ir t.t. Ir viduramžiais dokumentai kartais dar būdavo iškalami akmenyse.

3. Pilietinės statybos į.: pilyse, valdovų rūmuose, amatininkų namuose, tiltuose, miestų ir tiltų vartuose, šuliniuose ir kt. Čia duodama žinių apie statybos paminklų sugriovimą, jų atstatymą, statytojus ir kt.

4. Antkapiai visais laikais turi įrašų, iš kurių sužinome apie mirusiojo gyvenimą. Žr. Epigrafas, Epigrama, Epitafija.

5. Ginklai. Ietyse, kalavijuose, skyduose dažnai aptinkama iškaltų ar išgraviruotų simbolinių ženklų, magiškų formulių, meistro ar dirbtuvės vardus. Patrankose nuo XIV a. paprastai duodamas jos vardas ar šūkis, pvz.: Ultima ratio regis; Pro gloria et patria.

6. Kiti į.: kelių ir mylių akmenys (miliara), ribų akmenys (termini), meistrų įrašai ir kt.

Įrašų aptinkame įvairiose tautose ir įvairiais laikais, tačiau didžiausios reikšmės turi senųjų kultūrų į., randami Mezopotamijoje, Egipte, Graikijoje, Italijoje ir kituose kraštuose. Seniausi į. Mezopotamijoje siekia maždaug 4000 pr. Kr., Kinijoje — apie 1800 pr. Kr, Graikijoje — VII a. pr. Kr. (vazose jau VIII a. pr. Kr.), o nuo V a. pr. Kr. jų ypačiai gausu Delfuose, Olimpe, Partenone, Akropolyje ir kt. Lotynų į. randama jau VI a. pr. Kr., indų — III a. pr. Kr., ir t.t. Įrašų chronologija, kai nėra datų, nustatoma pagal rašto, figūrų ar paminklo stilių, vartotus rašmenis, kalbines savybes, pagal ten aprašomus įvykius, paminėtus istorinių asmenų vardus.

Į. jau seniai atkreipė mokslo žmonių dėmesį. Jų istorinę vertę suprato V a. pr. Kr. graikų istorikai Herodotas, Tukididas, poetas Euripidas, IV a. oratorius Demostenas, III–II a. istorikas Polibijas ir kt. Filochoras apie 300 pr. Kr. jau buvo pradėjęs sudarinėti reguliarų į. rinkinį. Romėnų oratoriai bei istorikai (Livijus, Ciceronas, Plinijus Senesnysis) taip pat domėjosi įrašais, tačiau jų nerinko. Seniausias romėnų į. rinkinys siekia IX a., karolingų laikus; tai Anonimo iš Einsiedelno rinkinys Renesanso laikais atsirado visa eilė į. rinkinių. Italų humanistas Poggio Bracciolini (1380–1459) buvo sudaręs nemažą į. rinkinį, keliauninkas Ciriakas iš Ankonos (m. 1450) savo kelionių metu į Graikiją ir M. Aziją buvo sukaupęs didelį epigrafinį rinkinį, deponuotą Berberini bibliotekoje Romoje. Netrukus imta į. skelbti. Vienu iš pirmųjų darbų yra J. J. Scaligerio ir J. Gruterio Inscriptiones antique totius orbis Romani 1603. Iki XVIII a. pabaigos išleista 11 didesnių į. rinkinių, iš kurių ilgiausiai naudotasi Muratorio ‚Novus thesaurus veterum Inscriptionum', 4 tt. 1739–42. Pradėjus intensyviai įrašus rinkti, imta juos ir klastoti. Įrašų kritikos srityje pasižymėjo S. Maffei (1675–1755), G. Marini (1742–1815), B. Borghesi (1781–1859) ir kt. Pagrindinis graikų epigrafikos darbas yra Augusto Böckh Corpus Inscriptionum Graecarum (I t. 1828, II t. 1833, III t. iš-

Suklastoti liet. įrašai: 1. Varinis Lokaičių apkalas; 2. Perkūnatelė (tariamai iš Kidulių km. pilies, netoli Jurbarko); 3. Pikuolis ir Nijolė, sidabrinis medalis

leistas Franzo 1853, IV t. — Kirchhoffo 1856 ir visų 4 tomų indeksas 1877). Čia paskelbta apie 10.000 įrašų. Lotynų į. sutelkti Th. Mommseno 14 t. darbe Corpus Inscriptionum Latinarum 1863–1936. Vėliau imta į. sisteminti pagal turinį, atskiras sritis, vietoves ir t.t. Juos tyrinėja įvairūs archeologiniai institutai, mokslo akademijos ir kt. įstaigos. Tam reikalui leidžiami specialūs žurnalai. Geriausi graikų į. rinkiniai yra Atėnuose, Britų muziejuje Londone, Smirnoje, Konstantinopolyje, Louvre, Oxforde ir kt.

Lietuvos epigrafiniai į. ligi šiol nėra tyrinėti ir suregistruoti. Jų yra apstu antkapiuose ir bažnyčiose, ypačiai pradedant XVI a. Daugiausia antkapinių į. yra Vilniuje. Mūsų romantikai, beieškodami sen. lietuvių rašto, yra sąmoningai padirbę eilę įrašų. Tokių į. yra pagaminęs istorikas Teodoras Narbutas. Čia paminėtinas tariamas varinis apkalas, kuris 1809 buvęs surastas Lokaičių (?) k., Marijampolės aps. Šitame apkale vaizduojamas plėšrus paukštis, ietis, skeptras, ragas, ietimi perverta gyvulio galva, kardas ir apačioje tariamas lietuviškas į. kirilica: KAVAS KAVAS PODEK MUM. Kitame sidabriniame medalyje, esą, rastame Maišiagalos apylinkėse, vaizduojamas ‚Pikuolis ir Nijolė' ir aplink atitinkamas į. Buvo suklastota ir monetų su tariamu lietuvišku runiniu raštu ir kt.

R. Cagnat, Cours d'Epigraphie Latine 1890; *M. Lidzbarski*, Handbuch der nordsemitischen Epigraphik 1898; *W. Larfeld*, Handbuch der griechischen Epigraphik (2 tomai) 1902–07; *Fleet*, Indian Epigraphy 1907; *M. von Oppenheim und M. von Berchem*, Arabische Inschriften 1909; *K. M. Kaufmann*, Handbuch der altchristlichen Epigraphik 1917; *F. Hiller*, Griechische Epigraphik 1924; *H. Dessau*, Lateinische Epigraphik 1925.

J.P.

Iravadi (Irrawaddy) Burmos upė p.r. Azijoj, 2150 km ilgio; baseino plotas 415.000 km², vid. debitas 13.400 m³/sek.. Žymiausias deš. intakas Čindvin. I. slėnis maitina visus Burmos gyventojus; nuostolingi potvyniai griauna apsaugos pylimus ir naikina laukus.

Įraža išorinio apkrovimo sukelta vidinė jėga, kuri stengiasi išlaikyti strypo medžiagos molekules pirmykštėje padėtyje. Ji išreiškiama tais pačiais dydžiais, kaip ir jėga: kg, tonomis ir pn. Santvarų į. nustatyti yra visa eilė grafinių ir analitinių būdų: Cremonos, Riterio įtakinių (žr.) metodai. Strypai gali gauti tempiamas ir gniūžiamas į. Į., padalyta iš skersinio strypo piūvio ploto, duoda įtampą (žr.).

K. Vasiliauskas, Medžiagų atsparumas 1941; *R. J. Roark*, Formulas for Stress and Strain 1954.

J.Vs.

Irbenis žr. Putinas (P. irbenis).

Irbit mst. Sov. Rusijoje, į r. nuo centrinio Uralo kalnų, 180 km į š.r. nuo Sverdlovsko; apie 15.000 gyv. I. įkūrė 1633 totoriai verslininkai, bet jo apylinkėse aptikus geležies rūdos, platinos ir aukso, daugumą gyventojų sudarė rusai kolonistai. Nuo 1643 ligi 1930 čia kasmet II–III vykdavo didžiuliai prekymečiai (ligi 70 mil. rublių apyvartos). Pradžioje daugiausia buvo prekiaujama iš Kinijos atgabentomis prekėmis (arbata, šilku, porcelianu, kilimais), vėliau I. pasidarė beveik išimtinai kailių prekybos centras. Pravedus transsibirinį gležk., I. neteko savo pirmykščio vaidmens, kailių prekyba sumažėjo, o nuo 1930 panaikinti ir tarptautiniai prekymečiai.

A.B.

IRC žr. International Rescue Committee.

Irealus (lot. irrealis) nerealus, netikras, tikrovėje nesąs.

Iredentizmas (it. irredentismo) nacionalistinis sąjūdis, siekiąs tautinės mažumos apgyventą kraštą sujungti su tos pačios kalbos tautine valstybe. Terminas kilęs iš italų sąjūdžio Italia irredenta (‚neatpirktoji Italija'), kuris po Italijos suvienijimo toliau kovojo už prijungimą sričių, likusių austrų valdžioje (italų Tirolis, Istrija, Triestas, Dalmatijos pakraštys). Iredentinis sąjūdis drumstė Italijos santykius su Austrija ir 1915 buvo pagrindu Italijos įstojimui į karą.

A. Sandonà, L'Irredentismo, 3 tt., 1932–38.

Ireguliarus (lot.) nereguliarus, nedėsningas, netaisyklingas.

Ireland 1. John (g. 1879) anglų kompozitorius. Jo negausiai, tačiau įvairiai kūrybai yra būdinga griežta forma (iš dalies Brahmso įtakoje) ir impresionizmui artima nuotaika. Iš I. kūrinių ypač išskirtina jo dainos (apie 100): Songs of a Wayfarer 1912, Marigold 1913, The Land of Lost Content 1921, Thomas Hardy Songs (1925 ir 1926). Kiti minėtini I. kūriniai — orkestrui: The Forgotten Rite 1913, rapsodija Mai-Dun 1921, uvertiūros London Overture 1936 ir Satyricon 1946, Epic March 1942, Concertino pastorale styginiam orkestrui 1939; fortepijonui ir orkestrui: koncertas es-dur 1930, Legend 1933; fortepijonui solo: ciklai Decorations 1913, London Pieces 1920, Sarnia 1941; sonatos smuikui (2-ji) 1917, violončelei 1923, klarnetui 1943; 3 fortepijono trio, eilės smulkesnių kamerinės muz. kūrinių ir choro dainų.

A. L. Bacharach (red.), British Music of Our Time 1946.

K.O.

2. William Henry (1777–1835) anglų rašytojas, išgarsėjęs kaip falsifikatorius: du savo veikalus (Vortigern ir Henry II) buvo įpiršęs kaip užtiktas Šekspyro dramas. Kai E. Malone išaiškino falsifikaciją, prisipažino ir jis pats (Authentic Account 1796 ir Confession 1805).

Irena (lot. Irene iš gr. Eirēnē ‚taika') 1. šventoji (X 20), nuo VII a. įrašyta į Martyrologium Romanum, buvusi Thomar (Portugalijoje) vienuolyno vienuolė. Nu-

žudyta vietos didiko Britaldo už tai, kad nesutikusi su juo nusidėti. Jos kūnas, įmestas į Nabao upę, atplaukė iki romėnų kolonijos Scallabis, kuri nuo jos gavusi naują vardą — Santarem (S. Irene).

2. Bizantijos imperatorė (780–802), paveikslų kulto priešininko Leono IV žmona, po jo mirties (780) regentė, Nicėjos susirinkime 787 vėl grąžinusi paveikslų kultą. Kai sūnus sulaukė pilnamečio amžiaus (790), I. išsikovojo sau augustos titulą. Nors ir dalindamosi valdžia su sūnumi, jo neapkentė ir, sūnų apakinusi, 797 pati tapo imperatore. 802 nuo sosto nuversta, buvo ištremta į Lesbo salą, kur ir mirė. Kai kurių šaltinių žiniomis, Karolis Didysis turėjęs mintį vesti I. ir tuo būdu sujungti Vakarų ir Rytų imperijas, bet tiems planams pasipriešinęs galingas I. dvariškis Aetijus ir juos pavertęs niekais. *J. J.*

Irenė (gr. Eirēnē ‚taika') graikų taikos deivė, Zeuso ir Temidės duktė. Pagal Ilijadą, E. kartu su savo seserimis Eunomija ir Dike atidaranti ir uždaranti dangaus vartus. Nuo 371 pr. Kr. I. kulto vieta buvo Atėnuose; jai kasmet buvo aukojamos nekruvinos aukos.

Ireniejus (lot. Irenaeus iš gr. Eirēnaios: eirēnē ‚taika') 1. šventasis (III 25), kankinys. Pagal seną Passio jaunas I. tapęs Sirmijos (Panonijoje) vyskupu imp. Diokleciojono laikais. Suimtas kaip krikščionis ir atsisakęs aukoti dievams, buvo kankinamas, įmestas į kalėjimą ir nuteistas mirti; 304 nukirsta jam galva, o kūnas įmestas į Savos upę.

2. Lijono vyskupas (135/40–200), šventasis (VI 28). Apie jo jaunystę mažai yra likę žinių. Greičiausiai buvo kilęs iš Smirnos (M. Azijoje). Jaunystėje, kaip pats tvirtina (Adv. haeres. III, 3-4) buvęs Smirnos vysk. šv. Polikarpo (šv. Jono Apaštalo mokinio) mokinys. M. Azijoje pažinęs ir daugiau Apaštalų bendralaikių. 177 ar 178 imp. Morkaus Aurelijaus persekiojimo metu jau buvo Lijone kunigu. Iš ten gabeno į Romą kankinių laišką pop. Eleuterijui apie montanizmą. Kai 178 buvo nukankintas Lijono vysk. Fotinas, I. liko jo įpėdiniu. Kilus ginčui tarp pop. Viktoro (189–199) ir M. Azijos vyskupų, I. tarpininkavo juos sutaikyti. Nors buvo išmokęs lotynų (barbarų) ar keltų kalbų, rašė graikiškai. Jo raštai yra poleminio ir apologetinio pobūdžio. Svarbiausieji jų: De cognitione adversus graecos, paprastai vad. Adversus haereses (5 knygos), kur išdėsto įvairias gnostikų sistemas, jas kritiškai įvertina ir drauge iškelia paskirtį medžiaginio pasaulio, o ypačiai kūno, kuriam gnostikai taip daug skyrė dėmesio. Šis I. veikalas išliko dalinai graikų kalba (tik fragmentai), dalinai lotynų, armėnų ir sirų k. vertimuose. Kitas I. veikalas Demonstratio apostolicae praedicationis yra svarbiausiųjų krikščionybės tiesų apologija, paremta S. Testamento pranašysčių išsipildymu. Iš I. laiškų paminėtini savo jaunystės draugui kunigui Florinui, tapusiam gnostiku, ir pop. Viktorui apie Velykų šventės datą.

J. P. Migne, PG. 7; *S. Lundström*, Neue Studien zur lateinischen Irenäusübersetzung 1948; *J. Daniélou*, St. Irénée et les origines de la théologie de l'histoire (Recherches de sciences religieuses 34, 1947). *J.V.*

Irenizmas (gr.) pastangos sujungti įvairias konfesijas į vieną Bažnyčią. Šis sąjūdis prasidėjo XVII a. po kruvinų religinių kovų, ypačiai Vokietijoje. Pirmasis kėlęs i. mintį buvo protestantų teologas J. Calixt (1586–1656), siūlęs ‚neutralizuoti' skirtingas konfesijas ir laikytis tik tų pagrindinių tikėjimo tiesų, kurios buvo žinomos pirmaisiais penkiais amžiais (consensus quinquesaecularis). Protestantas Pretorius išleido atsišaukimą į protestantus, kviesdamas juos grįžti į Kat. Bažnyčią (ir pats į ją perėjo). Wiener Neustadt vysk. Chr. Spinola (1626–96) su popiežiaus leidimu parašė Regula circa christianorum omnium ecclesiarum unionem, kuris turėjo būti pagrindu praktiškajai vienybei. Panašiu tikslu ir Bossuet išleido savo Exposition de la foi catholique. Net ir Leibnizas rūpinosi i. Jis pasiūlė tris kelius: skirtingumų išdėstymą, praktiškų dalykų atsisakymą ir Tridento susirinkimo nutarimų suspendavimą iki bus sušauktas naujas Bažnyčios susirinkimas, kuriame dalyvaus ir protestantai. Panašius siūlymus darė vėliau Döllingeris (po Vatikano susirinkimo). Katalikų i. tikslas yra protestantų ir kitų krikščionių grąžinimas į tikrąją Kristaus įsteigtą Bažnyčią. Protestantai i. skirtingai supranta, siūlydami vad. ‚evangeliškąją katalikybę'. Daugelis protestantų i. šalininkų laiko visas konfesijas istorinių sąlygų pagimdytas, dėl to visas lygiai turinčias klaidų, kaip visas siekiančias krikščioniškojo idealo. Jų manymu, krikščionybė turi būti antdogmatinė ir antkonfesinė. Katalikams tai nepriimtina. Jie laikosi mokslo, kad Kristaus įsteigtoji Bažnyčia yra viena, tikra, šventa, visuotinė, ir kad todėl visi žmonės, norį būti išganyti, turi jai priklausyti, nors niekas negali būti prieš savo valią verčiamas priimti katalikų tikėjimą. Esant tokiems pagrindiniams nuomonių skirtumams, nėra vilties apie masinį nuo Bažnyčios atsiskyrusių grįžimą. Kat. Bažnyčia negali daryti nuolaidų ar kompromisų svarbiausiuose tikėjimo, ypačiai dogmų, dalykuose. Ji gali leisti į vienybę grįžtantiems pasilaikyti savo apeigas, papročius tik neesminiuose (disciplinariniuose) dalykuose (pvz. kai kurių apeigų ir papročių palikimas toms tautoms, kurios grįžo į Bažnyčios vienybę). Dėl to

Kat. Bažnyčios atstovai įvairiuose tarpkonfesiniuose suvažiavimuose dalyvauja tik kaip stebėtojai. Plg. Interkonfesionalizmas.
J.V.

Irgis Kazakstano upė, 560 km ilgio; baseino plotas 25.000 km², įteka į aklą ežerą Čelkar-tengiz; 2. dvi Užvolgės stepių upės: D. I., 597 km ilgio; baseino plotas 23.880 km², ir M. I., 175 km ilgio; baseino plotas 4260 km²; abu kair. Volgos intakai.

Irgun Zvai Le'umi (hebr. ‚tautinė karinė organizacija') 1935–48 veikusi žydų fanatinė teroristinė organizacija, kovojusi prieš britų mandatą Palestinoje, o vėliau prieš arabus; turėjusi nemažo vaidmens Izraelio valstybės kūrime, bet po Bernadottes nužudymo buvusi priversta likviduotis.

Iriarte Tomás de (1750–1791) ispanų rašytojas, tipingas XVIII a. dvasios atstovas, pasižymėjęs polemikomis ir satyromis. Labiausiai išgarsėjo savo eiliuotinėmis gyvulių pasakėčiomis (Fábulas literarias 1782). Daug vertė iš prancūzų kalbos.

Iridis (lot. iridium nuo iris, -idis ‚vaivorykštė') cheminis elementas, žymimas Ir, atom. sv. 193,1, eilės nr. 77. I. turi įvairių spalvotų, dažniausiai triverčių ir keturverčių (pasitaiko ir šešiaverčių) druskų. Šalia osmio jis yra sunkiausias mūsų erdvės elementas: tankis 22,65. Lydymosi temp. 2454°C, virimo — per 4800°C. Tai sidabrinės išvaizdos, trapus ir labai kietas metalas. Iki raudonumo įkaitęs jungiasi su deguonimi (juodas), chloru (rudas ar tamsiai alyvinis junginys) ir t.t. Vienas iš rečiausių elementų, žemėje randamas ne junginiuose, bet lydiniuose, pvz. osmiridyje. Kartais sutinkamas ir mažų, apvalių grūdelių pavidale. Randamas P. Afrikos, Tasmanijos, Borneo ir Japonijos platinos ir aukso kasyklose. Jo pėdsakų užtikta meteoruose ir saulėje. Gryno i. gamyba yra labai komplikuota, iš esmės remiasi metalų oksidavimosi skirtingumais, jų kompleksinių druskų tirpingumu ir įvairių valentingumo grupių pastovumu. Vartojamas plunksnų galiukų, injekcinių adatų gamybai, dantų technikoje, lėktuvų ir automobilių elektrinės sistemos kontaktams, instrumentams ir matų standartams, termoelementams dėl jo savybių — nerūdijimo, chem. reagentams ir temperatūrai atsparumo. I. sudaro vieną šimtamilijoninę viršutinės žemės plutos sluoksnio dalį.
J.Grb.

Irigacija (lot. irrigatio) 1. dirbtinis laukų ir sodų drėkinimas, jų derliui užtikrinti ar padidinti. Seniausia natūrali i. veikė Egipte, Nilo slėnyje, potvynio metu: apsėmęs laukus vanduo palikdavo dumblą — derlingą trąšą. Kitur, Arabijoje ir Irane, i. vanduo buvo keliamas iš šulinių ar renkamas požemio galerijose. Požeminis vanduo mineralizuotas, druskos nuodija augalus ir i. ilgainiui pražudo žemės ūkio kultūrą, kas ir atsitiko Rytuose. Tinka i. upių vanduo; kartais kliudo sąnašos. Vanduo, pakeltas užtvankų ar siurblių, teka magistraliniu grioviu, skirstomas į smulkesnį i. griovių tinklą ir teikiamas pagal tikslų tvarkaraštį laukams grioveliais ar vamzdžiais, kartais dirbtinio lietaus pavidalu. Perdidelis vandens eikvojimas gali pakenkti dirvai, nes gali pakilti sūraus požemio vandens lygmuo. I. sistema veikia kaip sudėtingas mechanizmas: ji turi būti labai tiksliai projektuojama ir prižiūrima. I. yra vienas įdomiausių inžinerinių darbų. Lietuvoje i. naudinga pievoms sausros metu ir daržams, tačiau dar buvo mažai praktikuojama dėl didelės kainos. *S.K.*

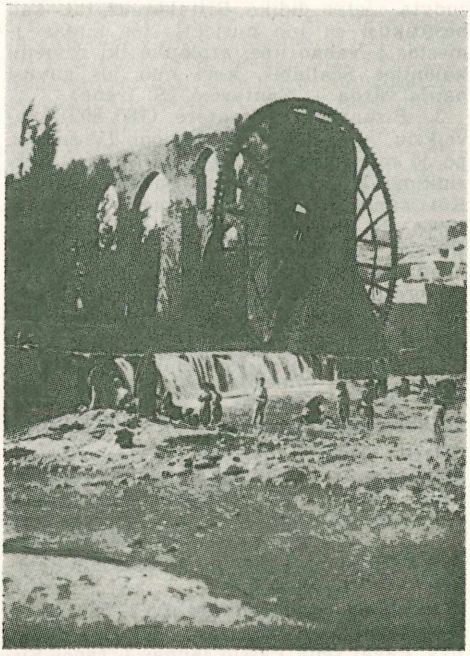

Senovinis automatinis irigacijos įtaisas Sirijoje. Vandenį keliąs ratas sukamas tekančio vandens

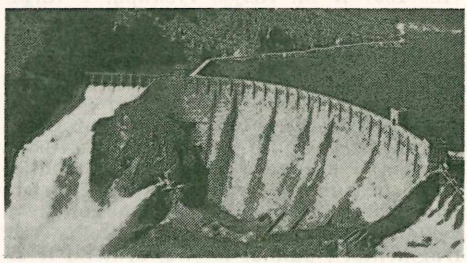

Roosevelto užtvanka Arizonoje

2. Medicinoje plovimas gydančiais skiediniais įvairių kūno tuštumų. Prietaisas, kuriuo i. atliekama, vad. irigatoriumi.

Irigoyen Hipólito (1850–1933) argentiniečių politikas, baskų kilmės, nuo 1896 radikalų partijos vadas. 1916–22 ir 1928–30 valstybės prezidentas. I. pas. kare išsaugojo Argentiną neutralią, nepaisydamas priešingos opinijos visuomenėje. Antru kartu išrinktas dėl pasaulinės depresijos nepajėgė išspręsti ūkinių klausimų ir buvo nuverstas.

Iris (lot.) akies rainelė. Žr. Akis.

Irisas žr. Vilkdalgis.

Irisė 1. (gr. ‚vaivorykštė') graikų mitologijoje Olimpo dievų pasiuntinė auksiniais sparnais, pradžioje personifikavusi vaivorykštę, dažnai vaizduota Atikos vazose.

2. Mažoji planeta, atrasta 1847 (septintoji iš eilės). Ryškumas opozicijos metu 8, apsisukimo periodas 3,7 m., vid. atstumas nuo saulės 2,4 astronominių vienetų.

Iritas (gr.) akies rainosios plėvelės uždegimas, pasireiškiąs skausmu, ciliarinės srities sutinimu, šviesos baime, lėliukės susitraukimu, rainosios plėvelės spalvos netekimu. I. priežastys: sužalojimas, sifilis, triperis, reumatizmas, džiova ir kt.

Irklakojai 1. (Pinnidia) būrys žinduolių gyvulių, turinčių plaukti pritaikytas kojas. I. prisitaikę gyventi vandenyje: kūnas pailgas ir truputį suspaustas iš nugaros pilvo šalin, abi galūnių poros virtusios plačiomis ir trumpomis priemonėmis (‚irklais'). Dantimis ir kai kuriomis kitomis kūno savybėmis panašūs į plėšriuosius. I. būrio būdingiausi atstovai yra ruoniai.

2. (Steganopodes) paukščių būrys, kurį sudaro 5 šeimos: fregatos (Fregatidae), kormoranai (Phalacrocoracidae), pelikanai (Pelecanidae), kvailiai (Sulidae) ir faetonai (Phaetontidae). Pagrindinė i. savybė yra ta, kad visi 4 pirštai sujungti plaukiamąja plėvele, kai kitų plaukiojančiųjų paukščių vienas pirštas (užpakalinis) yra laisvas. Kai kurie šio būrio paukščiai yra blogi plaukikai, turi silpnas kojas ir vengia nusileisti į vandenį, pvz. atogrąžiniai faetonai ir fregatos yra puikūs lakūnai ir mėgsta gyventi aukštuose skardžiuose. I. turi ilgą, kartais labai didelį snapą. Pasnapėje yra plikos odos maišelis, kuris gali išsiplėsti. Sparnai ilgi ir stiprūs. I. yra daugiausia dideli paukščiai. Paprastai jie gyvena jūrose, bet yra ir tokių, kurie, ypačiai veisimosi metu, sutinkami ir gėluose vandenyse. Gyvendami pajūrio uolynuose, jie per ilgus amžius sukrovė storus mėšlo sluoksnius, kurie virto vertingomis guano trąšomis. I. minta žuvimis, kurias jie gaudo puldami iš viršaus arba plaukiodami. Lietuvoje pasitaiko tik dviejų šeimų (kormoranų ir pelikanų) i. *A.B.*

Irklas medinis įrankis irtis, laivui ar valčiai vandenyje stumti. Irkluojama svirties principu. Vandeny panertasis galas plokščias didesniam vandens pasipriešinimui sudaryti. Traukiama arba stumiama už kito galo. Atramos taškas įkabose, įrengtose ant valtelės kraštų.

I. atsirado kartu su primityviausiu laivu ir kaip pagrindinis laivo variklis išsilaikė iki moderniųjų laikų prieaušrio. Dar Pilypo II Nenugalimojoj Armadoj 1588 buvo keliolika didelių laivų (galeonų), varomų i. Romos imperijos laivai buvo vien irkliniai. Iki pat vėlyvųjų viduramžių net didžiausi to laiko laivai buvo irkluojami ilgais i. Burė buvo tik pagalbinis nereikšmingas veiksnys. 5–6 žmonės būdavo prirakinti prie vieno i. ir nuolat sargų raginami botagais. Žmogus, kartą patapęs galeotu, retai beišsilaisvindavo. Dažniausiai mirdavo nuo mušimo, bado, troškulio, arba nuskęsdavo kartu su laivu, prirakintas prie suolo, kur irklavo. Ant kaklo kadėdavo kriaušės pavidalo medžio gabalėlis, kurį privalėdavo įsikąsti, kad nestaugtų iš baimės kovos metu. Laivų apsirūpinimas galeotais amžių bėgyje buvo įvairus. Romėnai naudojo vergus. Viduramžiais, vergų nepakankant, būdavo papildoma įvairiais nusikaltėliais, eretikais, mahometonais belaisviais. Žr. Jūrininkystė.

P.Mžk.

Lietuvos kaime, be porinių irklų, seniau buvo vartojamas ir vienas irklas — storos lentos gabalas, kurios vienas galas (apie 75 cm) nudrožtas mente, o likusysis (apie 1,50 m) yra įvairaus storio kotas. Tokiu i. laivelį irdavo vienu kartu iš vieno šono, antru — iš kito šono vandenį užkabindami. Mažam laiveliui kartais darydavo visai paprastą mentinį i., prie kartelės galo įtaisydami lentos mentelę ir ją tvirtai pririšdami karklo vytimi, vėliau — viela. Pastumti eldijai ar mažam laiveliui per nendrynus ar upelį kartais vartojo tiesiog tik nestorą, ligi 3–4 m ilgio kartelę. Dvimentis i. atėjo į Lietuvą tik su baidare, bet jis luoteliams ir eldijoms irti labai retai buvo vartojamas. Žemaičiuose i. dar vadinamas iš vieno medžio išskobtas mažas laivelis, nes aukštaičių i. žemaičiai vadina mente. *A.Mž.*

Irklavimas vandens sporto šaka. I. yra tiek senas, kiek ir žmogaus gyvenimas prie vandens. Manoma, kad už i. yra senesni tik žaidimai. Bet paprastai senovėje i. buvo vergų darbas. Perimdami iš romėnų irklinių laivų statybos ir i. patirtį, anglai atsisakė nuo vergų irkluotojų, o jų vietoje samdė irkluotojus ir mokėjo jiems gana aukštą atlyginimą. Tai padėjo atsirasti profesionalams irkluotojams, kurie, būdami suinteresuoti savo amatu, įvedė irklavime labai daug patobulinimų. Pramoginiai

laiveliai vis mažėjo ir lengvėjo, pagaliau buvo prieita prie dviejų ir vieno asmens irkluojamų laivelių. Esant dideliam skaičiui profesionalų irkluotojų, buvo prieita ir prie tarpusavio varžybų. Taip prasidėjo i. sportas tikrąja to žodžio prasme. Atsirado ir šios sporto šakos rėmėjų: aktorius Th. Doggett mirdamas 1775 testamentu sudarė fondą, iš kurio kasmet buvo mokama premija irklavimo varžybų laimėtojui. Varžybos vyko laiveliais su 6 irkluotojais, atstumas Londono tiltas Chelsea — 4½ mylios. Šios lenktynės lig šiol vedamos. Vėliau i. sportas persimetė į Anglijos mokyklas ir universitetus. 1829 įvyko pirmosios varžybos tarp Oxfordo ir Cambridge univ. Nuo 1856 šios varžybos pravedamos kasmet ir yra didelė Anglijos irkluotojų šventė. Lenktynių atstumas 4½ mylios. Iš lig šiol įvykusių 100 susitikimų Cambridge laimėjo 55 ir Oxfordas 45. Geriausias laikas šiose varžybose buvo pasiektas 17,5 (Cambridge) min. 1948. Kita visame pasaulyje garsi yra Karališkoji regata, pradėta 1839. Iš Anglijos i. sportas greitai praplito ir dominijose. Kanadoje i. varžybos pradėtos 1870. Į JAV i. sportas atkeliavo kartu su anglais, bet ilgesnį laiką jis nebuvo čia populiarus. Pirmoji regata įvyko 1811, vėliau buvo surengtos varžybos tarp Knickerbocker (New York) ir Invincible (Long Island) laivelių ir garsios varžybos tarp am. laivelio American Star ir ag. laivelio Sudden Death, kurias laimėjo amerikiečiai, stebimi per 60.000 žiūrovų. Amerikiečiai savo laivelį vėliau padovanojo gen. Lafayette, kuris jį persiuntė Prancūzijon. Ilgą laiką prancūzai pagal American Star pavyzdį statėsi i. laivelius. Kitos garsios varžybos JAV įvyko tarp W. Decker ir J. Lee 1851, kada varžybų suma pasiekė $ 100.000. 5 mylių atstumą apie Bedloe's salą laimėjo W. Decker. Irklavimo sportui besiplečiant, laiveliai stengtasi statyti vis lengvesni ir greitesni. 1838 G. Seers pastatė naujos konstrukcijos laivelį Whirlwind. Vėliau jis sukonstruavo garsią jachtą America, laimėjusią 1851 Amerikos taurės varžybas. Ši jachta buvo keturvietė ir svėrė tik 140 svarų, ilgis 30 pėdų, gremzlė vos 4 coliai. Iš jos išsivystė šių dienų moderniški i. laiveliai. Dabar JAV i. sportas gerokai išplitęs. Pirmuoju i. klubu JAV laikomas The Castle Garden Boat Club, įkurtas 1834 New Yorke, kur jis praveda metines regatas. Kitas garsus klubas yra The Atlanta Boat Club, įkurtas 1848; dabar jis vyrauja šioje sporto šakoje visoje Amerikoje. The Union Boat Club Bostone įkurtas 1851. Philadelphia nuo 1858 turi garsų i. klubą Schuylkyll Navy. Pirmoji tikro i. regata JAV buvo pravesta 1848 Hudsono upėje, kur rungtyniavo profesionalai su mėgėjais. Pirmą mėgėjų regatą 1872 pravedė Philadelphijos klubas Schuylkyll Navy. Plačiai i. sportas išsiplėtęs ir JAV aukštosiose mokyklose. Ypačiai garsios Harvardo ir Yale univ. varžybos, pradėtos 1852. Ligi šiol Harvardas laimėjo 47 kartus, Yale 43. Geriausias 4 mylių atstumo laikas yra 19,21,4, kurį 1948 pasiekė Harvardo aštuoniukė. Prieš vandenį to paties atstumo rekordas yra 19,52,8, pasiektas Yale aštuoniukės 1949. Europoje i. yra taip pat labai išplitęs. Jis ypatingai išpopuliarėjo įvedus i. varžybas į olimpinius žaidimus. Daugiausia i. varžybose reiškiasi laiveliai su 8 irkluotojų įgula, bet yra ir vieno, dviejų, 4 ir 6 irkluotojų laiveliai. Lietuvoje i. sportas nebuvo išplitęs (labiausiai dėl lėšų stokos). Kaune tik vienas Kauno jachtklubas praktikavo šią sporto šaką. Klaipėdoje daugiausia domėjosi vokiški sporto klubai. Atgavus Vilnių, buvo pradėta plačiau i. sportu domėtis. Vilniuje jo pionieriais buvo LFLS, LGSF ir JSO.

A.Kt.

Irkut R. Sibiro upė, kair. Angaros (Jenisėjo) intakas, 467 km ilgio; baseino plotas 15.600 km².

Irkutskas mst. r. Sibire, prie Angaros ir Irkutos upių santakos, už kelių km nuo Baikalo ež., prie transibirinio gležk., 5031 km nuo Maskvos ir 4141 km nuo Vladivostoko; apie 300.000 gyv. (1954). Univ., kasyklų institutas ir 6 kitos aukštosios mokyklos, Sov. Rusijos mokslo akademijos skyrius su 3 institutais, 4 teatrai. Mašinų, elektrotechnikos reikmenų. lėktuvų, medžio pramonė. I. įkūrė 1652 kazokas Pochabov buriatų gyvenamoj vietoj. Pradžioj jis buvo tik mokesčių už brangiuosius kailius rinkimo punktas, o vėliau pasidarė viso r. Sibiro prekybos ir kultūrinio gyvenimo centras. Revoliucijos metu I. buvo žymus antibolševikinis židinys; čia 1920 sušaudytas Al. Kolčakas.

I r k u r t s k o s r i t i s. Jakutų „autonominės sovietinės respublikos" dalis, apima 782.000 km², turi arti 1.5 mil. gyv. Joje yra dideli akmens anglies ištekliai; Čeremchovo baseine jos esama apie 80.000.000.000 t. Keliose vietose veikia aukso ir druskos kasyklos. Miškais apaugę 580.000 km². Kasyklose ir miškuose daugiausia dirba priverčiamojo darbo stovyklų kaliniai. Vienoj stovykloj iš 800 moterų buvo 80 lietuvaičių, dirbusių miško kirtimo darbus.

A.B.

Irmengarda (832–866) Chimsee (Bavarijoje) vienuolyno abatė, palaimintoji (VII 17), gavusi iš savo tėvo Liudviko Buchau ir Chimsee vienuolynus, juos valdydama pasižymėjo asketiniu gyvenimu ir labdarybės darbais.

Irnerius, kitaip dar Wernerius ar Guarnerius (apie 1055–po 1125), Bolonijos teisės mokyklos kūrėjas. Pirmasis iš didžiųjų

glosatorių, autorius daugelio Corpus Iuris Civilis glosų. Jo raštus 2 tomais E. Besta išleido 1896.

IRO (International Refugee Organization) tarptautinė pabėgėlių (DP, žr.) globos organizacija, pakeitusi anksčiau veikusias UNRRA (žr.) ir Intergovernmental Committee on Refugees organizacijas. Šios dvi organizacijos, įvykdžiusios į savuosius kraštus galėjusių grįžti DP repatriaciją, savo veiklą užbaigė 1947 VII 1. Bet dar buvo likę per vieną milioną asmenų, negalėjusių grįžti į savo kraštus dėl šių kraštų patekimo į Sov. Rusijos okupaciją. Todėl jau 1946 XII 15 Jungtinių Tautų bendrasis suvažiavimas priėmė naujos organizacijos, IRO, statutą. Jos tikslu buvo numatyta perimti iš UNRRA pabėgėlių globą ir pasirūpinti jų klausimo išsprendimu, arba juos repatrijuojant, arba įkurdinant kituose kraštuose. Buvo numatyta, kad IRO pradės formaliai veikti, kai bent 15 valstybių ratifikuos jos statutą. Tatai įvyko 1948 VIII 20, kai Danija kaip penkioliktoji valstybė ratifikavo IRO statutą. Pereinamąjį laikotarpį nuo UNRRA užsidarymo iki IRO formalios pradžios užpildė IRO Parengiamoji Komisija (Preparatory Commission for the IRO), kurią sudarė 20 valstybių, arba jau ratifikavusių arba pareiškusių savo sutikimą ratifikuoti IRO statutą. Formaliai IRO pradėjo veikti 1948 VIII 20 kaip speciali Jungtinių Tautų organizacija (specialized agency of UNO). Be pabėgėlių globos ir repatriacijos uždavinių, IRO turėjo ir naują uždavinį — jų įkurdinimą. Nors buvo numatyta uždaryti 1950 VI 30, IRO faktiškai savo veiklą užbaigė tik 1952 I 30. Per savo veikimo laikotarpį (apie puspenktų metų) IRO repatriavo per 70.000 asmenų, o įkurdino kituose, daugiausia užjūrio kraštuose (JAV, Australijoje, Kanadoje ir kt.) per 1 mil. asmenų. JAV kongreso priimtu ir prez. H. S. Trumano 1948 VI 25 pasirašytu Displaced Persons Act įstatymu įsileido apie 300.000 asmenų. IRO veiklai finansuoti 18 valstybių sudėjo per 400 mil. dolerių. Didžiausią šios sumos dalį davė JAV.

Po IRO likvidavimo dar likę pabėgėliai buvo pavesti vietinių įstaigų globai. Be to, Jungtinių Tautų bendrasis suvažiavimas 1950 XII 14 įsteigė aukštojo komisaro pabėgėlių reikalams įstaigą (Office of the High Commisssioner for Refugees) ir aukštuoju komisaru paskyrė olandą G. J. van Heuven-Goedhart, pradėjusį savo veiklą 1951 I 1 (už savo darbą 1955 susilaukusį Nobelio taikos premijos). Ši įstaiga nebeduoda pabėgėliams faktinio išlaikymo ir nebelaiko stovyklų, o ribojasi teisinio pobūdžio apsauga tremtiniams ir pabėgėliams tol, kol jie taps savo gyvenamųjų kraštų piliečiais. *J.A.St.*

Įrodymas 1. kurio nors teiginio pagrindimas, t.y. pateikimas pagrindo, kuriuo šis teiginys laikomas teisingu, atitinkančiu tikrovę. Kadangi būtis yra analoginė sąvoka, tai lygiai analoginė yra ir tiesos sąvoka. Viena tiesos prasmė, kada ji išreiškia gamtinę tikrovę, kita — kai ji kreipiasi į dvasinę tikrovę, dar kita — kai ji siekia išreikšti Absoliutinę Būtį. Pagal tai įvairuoja ir į. prasmė įvairiuose moksluose.

Gamtinėje tikrovėje ką nors įrodyti yra lygu tai parodyti kaip faktiškai esantį. Į. galutinėje sąskaitoje čia yra parodymas, nes vienaip ar antraip jis remiasi patirtimi. Vienu atveju yra įmanoma betarpiška patirtis ar su tam tikrų įrankių (mikroskopo, teleskopo) pagalba, antru atveju — tenka remtis matematine analize, kurioje akivaizdinį parodymą pakeičia tam tikrų faktų sąryšio matematinė išraiška. Kiekvienu atveju visa sunkenybė čia yra išskirti atitinkamą faktą, būtent susekti jo priežastinius sąryšius su kitais faktais. Bet kada tai pasiseka, faktai atsiskleidžia kaip visiems priverstinai galiojanti tiesa. Į. šiuo atveju savaime implikuoja visų pripažinimą: niekas negali faktų nepripažinti. Tai ir yra pati griežtoji į. prasmė.

Faktai tačiau neišsemia visos būties. Faktiškumas tėra gamtinės tikrovės kategorija. Būtis siekia plačiau (ar, teisingiau tariant, aukščiau), negu gamtinė tikrovė. Dvasinė tikrovė nebepriklauso gamtai, nors ir ji tam tikru būdu atsiremia į gamtinę tikrovę. Nei moraliniai asmens aktai, nei socialinės bei teisinės sistemos, nei apskritai žmogiškoji kūryba nebėra tik faktai, nes visų pirma tai yra nebe duotoji, o paties žmogaus sukurtoji ir jo dvasią objektyvuojančioji tikrovė. Dvasios moksluose savaime kitos prasmės turi ir į. Ką juose galima ‚faktiškai' įrodyti, tėra dvasinių apraiškų datinė lokalizacija ir jų patirtinio įsikūnijimo išorinis pavidalas. Bet kaip tik visa tai, kas šiuo atveju yra ‚faktai', nėra tikroji būtis, nes ši dvasinių apraiškų atveju slypi nebe faktiškume, o jų žmogiškajame prasmingume. Šiuo atveju vietoje ieškoti priežastinių ryšių esminis uždavinys yra įsijausti į atitinkamas dvasines apraiškas ir jas suprasti. Supratimas betgi nebėra abejingas fakto konstatavimas, o visų pirma paties žmogaus santykis su ta dvasine tikrove, kuriai atsiskleidžiama atitinkamų dvasinių apraiškų supratimu. Todėl šiuo atveju konstatuojantįjį į. pakeičia įžvelgiantysis į., kuris nebeturi priverstinio galiojimo pačiu tuo, kad jis reikalauja paties žmogaus atsiskleidimo tai tikrovei, kurią norima suprasti. Todėl dvasios moksluose nėra ir negali būti tokio visuotinio sutarimo, koks yra būdingas gamtos moksluose dėl pakankamai įrodytų faktų.

Savotišką poziciją šiuo atžvilgiu užima filosofija. Iš vienos pusės filosofinis mąstymas yra būties pažinimas, o ne žmogiškosios dvasios apraiškų supratimas. Iš antros pusės filosofinis mąstymas yra taip esmiškai susijęs su pačiu žmogumi, kad jis drauge implikuoja ir tam tikrą apsisprendimą. Todėl, nors formaliniais klausimais ir tarp filosofų yra santara, tačiau pagrindiniu Dievo klausimu filosofinės sistemos išsiskiria ne tik skirtinga Dievo samprata, bet tiesiog alternatyvine teizmo ir ateizmo praraja. Yra Dievo į., kuriuos subtiliausiai išplėtojo šv. Tomas Akvinietis. Bet nepakanka ateistui filosofui juos suprasti, kad galėtų pasidaryti teistu. Nežiūrint savo loginio tikrumo, paremto priežastingumo principu, Dievo į. nėra tos pat rūšies, kaip kurių nors faktų ar matematinių dėsnių į. Nors ir įrodoma, Absoliutinė Būtybė negali būti žmogaus mąstymu nei išsemiama, nei adekvačiai įžvelgiama. Filosofiniai į., jog patirtinė tikrovė privalo savo pagrindo Absoliutinėje Būtyje, nėra šios savyje pačioje pažinimas, nuveikiąs paslaptis, o greičiau Paslapties atskleidimas. Paslaptis gi palieka žmogų laisvą, būtent privalantį apsisprendimo. Jei Dievas būtų priverstinai pažįstamas (tai savyje prieštaravimas), jo pažinimas taip pat išskirtų tikėjimą, kaip apskritai žinojimas atitinkamoje srityje jį išskiria. Didžiosios Paslapties akivaizdoje žmogus turi apsispręsti: ar nusilenkti prieš ją kaip Absoliutą, liudijamą patirtinio pasaulio reliatyvybe, ar absoliutinti save pačius teigiant, jog nėra nieko, kas būtų aukščiau žmogaus proto. Čia yra pagrindas, kodėl Dievo į. tikrybė yra skirtinga nuo matematinės tikrybės. Kai ši pastaroji išsisemia pažinimu, filosofinė tikrybė tam tikra prasme privalo savo atbaigimo tikėjimu. *J.G.*

P r o c e s i n ė j e t e i s ė j e į. yra konstatavimas teisminėje byloje esminio fakto ar kito dalyko, turinčio reikšmės sprendimui. Į. d a l y k a i dažniausiai būna faktai: civilinėse bylose — kuriais ieškovas grindžia savo ieškinį, o atsakovas savo prieštaravimus arba atsikirtimus; baudžiamosiose bylose — kurie rodo kaltinamojo kaltę arba nekaltę, taip pat faktai, kurie tą kaltę pasunkina ar palengvina. Byloje neįrodinėjami faktai, kurie viešai (arba pačiam teismui tarnybiškai) žinomi, o civilinėse bylose, bendra taisykle, dar ir faktai, kurie priešingosios šalies neginčijami. Įrodinėti nereikia ir pačios teisės (išskyrus užsieninę ir vietinius papročius), nes, bendra taisykle, teismas žino teisę (iura novit curia). Į. n a š t a nurodoma įstatymu, o kartais konkrečiai dar ir bylą nagrinėjančio teismo nutarimu. Bendra taisykle, į. dalykus turi konstatuoti ta šalis, kuri juos teigia (affirmanti incumbit probatio). Pvz. civilinėse bylose ieškovas turi įrodyti savo ieškinio pagrindan padėtus faktus (actori incumbit onus probandi), o atsakovas — faktus, kuriais pasiremdamas, jis prieštarauja arba atsikerta ieškovui. Baudžiamosiose bylose kaltintojas įrodinėja faktus, kurie kaltinamąjį pakaltina arba pasunkina jo kaltę, o kaltinamasis ginasi, įrodinėdamas faktus, kurie jį pateisina arba palengvina jo kaltę. Teismo iniciatyva suvaržyta tik civilinėse bylose. Tas bylas, bendra taisykle, jis sprendžia tiktai šalių patiektais į., pagal dėsnį da mihi factum, dabo tibi ius. Baudžiamosiose bylose, taip pat ir tose civilinėse, kur susiduriama su viešuoju interesu (pvz. tėvystės pripažinimo ar ištuokos), priešingai, teismas ir pats savo iniciatyva kelia į. Į. p r i e m o n ė s dažniausiai būna: akystata, liudytojų parodymai, ekspertų nuomonės, dokumentai, o civilinėse dar ir asmeniškas šalių apklausinėjimas bei antrosios šalies priesaika. Į. p a t e i k i m a s (pvz. liudytojų nurodymas) — pareiga tos šalies, kuriai tenka į. našta. Apskritai, jis leidžiamas visu bylos nagrinėjimo metu. Į. p r i ė m i m a s (patikrinimas) daromas bylą nagrinėjančio teismo betarpiškai. Nukrypimai nuo šio principo leidžiami tik įstatymo nurodytais atvejais, dėl svarbių priežaščių. Į. a p s a u g o j i m a s būna aktualus tais atvejais, kai atsiranda pavojus vėlesniam į. priėmimui (patikrinimui) pasidaryti nebegalimam arba žymiai pasunkėti. Tokiais atveiais civilinėse bylose į. tikrinami (pvz. sunkiai sergantis liudytojas išklausinėjamas) net ir bylos (ieškinio) dar neiškėlus. Į. apsaugojimas daromas įstatymo numatyta specialia tvarka. Į. v e r t i n i m a s daromas bylą sprendžiančio teismo laisvai. Tačiau kai kuriais atvejais (pvz. vertinant dokumentus ar šalies priesaiką) teismas į. vertinimo laisvės neturi. Vertindamas į., teismas vadovaujasi logika ir humaniškumu. Jis negali savo sprendimą grįsti tuo, kas neįrodyta (quod non apparet, non est) arba tuo, kas netikra (incerta pro nullis habentur). Į. aiškumas reikalaujamas ypač baudžiamosiose bylose. Turėdamas abejonių dėl kaltinamojo kaltės, teismas saugo kaltinamojo interesą ir kaltinamąjį išteisina (in dubio pro reo).

R. Stammler, R. Sohm ir kt., Systematische Rechtswissenschaft 1906; *A. Esmein*, A History of Continental Criminal Procedure 1913; *A. Engelmann*, A History of Continental Civil Procedure 1927. *P.Str.*

Irokezai (ag. ir prc. iroquois) grupė kalbiškai giminingų indėnų kilčių, ankščiau gyvenusių nuo šv. Lauryno upės ir Ontario ežero ligi Hudsono ir Allegheny upių. I. pasižymėjo organizaciniu gabumu, karingumu ir aukščiausia materialine kultūra

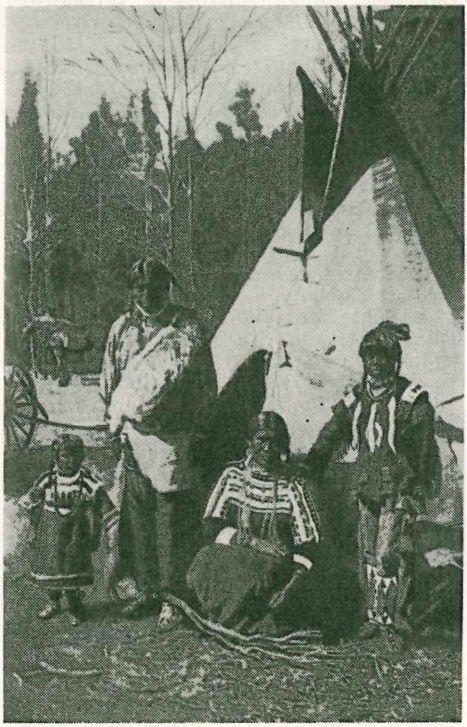

Irokėzų šeima

iš vad. rytinių miškų srities indėnų. Vyrai vertėsi medžiokle ir žvejyba, moterys sodino kukurūzus, pupas, tabaką. Moterys turėjo augštą pagarbą. I. vardas atsirado nuo prancūzų šiuo vardu pavadintos ‚penkių tautų' (Mohawk, Oneida, Onondaga, Cayuga, Seneca) sąjungos, Hiawathos suorganizuotos XVI a. su tikslu panaikinti kilčių tarpusavio karus. XVIII a. pradžioje prisidėjus Tuscarora kilčiai, ši sąjunga buvo vadinama ‚šešiomis tautomis'. Sąjungos reikalus sprendė kilčių vyresniųjų (sachem) taryba. Aukščiausios galybės I. sąjunga buvo pasiekusi XVII a. viduryje. Apsirūpinę iš olandų ginklais, i. tada sunaikino huronus ir pavergė kitų kilčių. 1756–63 kovose jie palaikė anglus prieš prancūzus. JAV nepriklausomybės kovose I. sąjunga formaliai laikėsi neutraliai, palikusi atskiroms kiltims laisvę pačioms apsispręsti. Išskyrus Oneida kiltį, kitos visos palaikė anglus. Todėl 1779 prieš i. buvo pasiųsta baudžiamoji ekspedicija; likusieji pasitraukė į vakarus ar Kanadą. Šiuo metu jų yra apie 17.000 (JAV New Yorko valstybės rezervatuose apie 7000, Wisconsino valstybėje apie 2000, pora šimtų Oklahomos valstybėje, kiti — Kanadoje). Jų skaičius dėl nuolatinio kariavimo nebuvo didesnis ir anksčiau: sudarant I. sąjungą, jų buvo apie 5500, XVII a. gale — apie 16.000. Imant kalbiškai, i. laikomos dar ir kitos kiltys, nebuvusios įsijungusios į I. sąjungą, būtent visų pirma čerokezai, kurių dabar likę dar apie 25.000.

A. L. Hatzan, The True Story of Hiawatha, and History of the Six Nations Indians 1925; *G. T. Hunt,* The Wars of the Iroquois 1940; *F. G. Speck,* The Iroquois 1945.

Irona vilkdalgio (iriso) kvapo cikloalifatinė ketona, $C_{14}H_{22}O$. Struktūriškai i. yra žiedinis jononos homologas: 6-metiljononа. Kaip jononų, taip ir i. yra žinomi trys pagrindiniai izomerai: α, β ir γ (stereoizomerų yra daugiau). Visos i. yra bespalviai skysčiai. Raceminės cis-α-ironos virimo temp. 85–86°C/0,05 mm, lyg. sv. d 20/4 0,9340, refrakcijos rodiklis n 20/D 1,5005, jos fenilpusiaukarbazonos lydymosi temp. 174–175°C; β-ironos (respektyviai) — 80°C/0,08 mm; d 20/4 0,9417, n 20/D 1,5140; 166—167°C; γ-ironos — 92—94°C/0,25 mm; d 15/4 0,939, n 15/D 1,505; 178–179°C. γ-irona įeina vilkdalgio (Iris pallida Lamk., taip pat I. florentina ir I. germanica) šaknų eterinio aliejaus sudėtin. α- ir β-ironos gaminamos sintetiškai. α-ironos kvapas labai artimas natūralios γ-ironos kvapui, bet švelnesnis, malonesnis. β-ironos kvapas artimesnis žibuoklės, negu vilkdalgio kvapui. I. labai vertinamos kvepalų kompozicijose, kurioms jos suteikia natūralų ‚gėlinį' charakterį.

J.Vbr.

Ironija (gr. eirōneia ‚apsimetimas') iš pradžių graikuose tokia kalbos forma, kur kalbantysis apsimeta ko nors nežinančiu, nors iš tiesų tai žino, arba ką kita sako, negu iš tiesų mano, bet taip, kad protingam klausytojui tai turi būti atspėjama. Subtilios i. meistru Platono dialogai vaizduoja jo mokytoją Sokratą. Skelbdamasis težinančiu tai, kad nieko nežino, Sokratas imasi klausinėti tuos, kurie dedasi dalykus žiną, ir jų žinojimo pretenziją sunaikina. Literatūroje i. yra nereta priemonė kaip ta tropų (žr.) rūšis, kur pašiepimo tikslu žodžiai vartojami griežtai priešinga prasme jų tiesioginei prasmei. Bendresne prasme i. yra apskritai sąmojinga pašaipa. Dažnai ji yra netiesioginė kovos forma: užuot leidusis tiesioginėn kovon su priešininku, lyg aukščiau jo atsistojama, pasitenkinama tik daugiau mažiau elegantiška i., žinant betgi, kad geriausia priemonė priešininkui sunaikinti yra parodyti jį komiškoje šviesoje. Natūralus i. taikinys yra kiekviena netikra didybė — aukštos, bet neturinčios pagrindo pretenzijos; kilnūs šūkiai, bet nesirūpinami vykdyti. Taigi, i. versmė yra kontrasto praraja tarp to, ko žmogus siekia, ir to, kas jis faktiškai yra. Kiek ši kontrasto praraja liečia nebe paskirą tuštuolį ar šventuolį, bet yra princi-

F. Goya Už tai, kad žemė sukasi

pinė žmogiškoji sąlyga daugiau siekti, negu pasiekti, i. iš paprastos paskiro žmogaus pašaipos virsta apskritai tam tikru žvilgiu į gyvenimą ir pasaulį. Vienu atveju i. yra išraiška to skepticizmo, kuris nori su i. šypsniu laimėti abejingumo ramybę likimo kaprizų, istorijos chaoso ir žmogiškosios egzistencijos beprasmybės akivaizdoje. Antru atveju i. yra veiksniu, žadinančiu nenurimti žmogiškajame tiesos ieškojime, nesuklupti prieš jokius stabus, išlaikyti savo dvasinę laisvę ir rimtį. Kai pirmuoju atveju i. plaukia iš abejingumo pretenzijos, tai antruoju atveju ją gaivina skausminga patirtis, kiek yra tragizmo žmogaus likime, nors jis ir pridengiamas ironijos šypsniu. Abiem atvejais i. yra susieta su beiliuziškumo aistra, bet visiškai priešinga prasme. Pirmuoju atveju ieškoma ramybės dogmoje, visa skelbiančioje iliuzijomis, neišskyrus nė pačios tiesos, antruoju atveju — kovojama su iliuzijomis išlaikyti gyvai tiesos sąmonei. Pirmąja prasme i. iškilimas ypačiai būdingas nuosmūkio (dekadanso) psichologijai, o antrąja prasme — lūžtviniams laikmečiams, ieškantiems naujų kelių. Daugiau ar mažiau i. iškyla visose žmogaus kūrybos srityse, ne tik literatūroje, bet ir mene (pvz. Goya, Daumier, Rouault, daugelis surrealistų). Filosofijoje būdingai i. iškilusi tuose mąstytojuose, kurie savo mąstymo rūpesčiu turėjo ne ‚sistemas', o gyvą žmogų (Sokratas, Paskalis, Kierkegaard, Nietzsche).

S. Kierkegaard, Über den Begriff der Ironie 1841 (vok vert. 1929); *V. Jankélévitch,* L'ironie 1936.

J.G.

IRRC žr. International Rescue Committee.

Irregularitas. (lot.) bažnytinės teisės terminas, kuriuo vadinama pastovi kanoniška kliūtis, padaranti neleistiną, nors ir galiojantį, šventimų priėmimą arba jų vartojimą. Skiriama i. ex delictu, kliūtis užsitraukta papildant sunkų nusikaltimą (pvz. apostaziją, eretiją, schizmą, žmogžudystę, bigamiją), ir i. ex defectu, kliūtis kylanti iš kokio nors šiaip trūkumo (pvz. nelegalus gimimas, luošumas, epilepsija).

M.Č.

Irstymasis Lietuvos kaimo, ypačiai R. Lietuvos ežerų krašto, jaunimo pramoga sekmadieniais, kartais ir šeštadienių vakarais (ar po gegužinių maldų). I. metu jaunimas lenktyniaudavo, pro vienas kitą plaukdami stengdavosi aplieti vandeniu, suplaukę vienon draugėn dainuodavo. Labai dažnai i. metu susitardavo važiuoti kur nors pasišokti saloje ar paežerės miške. Šv. Jono išvakarėse, besiirstydami padegdavo seną laivelį, o mergaitės leisdavo ežeran plaukti vainikėlius, kaspinėlius ir t.t. Paskutiniu metu i. paprotys, išskirsčius kaimus vienkiemiais ir jaunimui mažiau bendraujant, buvo smarkiai apnykęs.

A.Mž.

Irtišas (rus. Irtyš) upė V. Sibire, Obės kair. intakas, 3708 km ilgio, su aukštupiu 4422 km. Teka iš Zaisano ež., aukštupis — Kara-Irtis, Juodasis I., teka iš Š. Kinijos. I. teka pro Semipalatinską, Omską ir Tobolską; naudojamas laivybai, dalimi energijai. Baseino plotas 1.595.700 km², vid. debitas prie žiočių 3000 m³/sek.

Irtuona upelis Tauragės aps. ir vls., Šunijos (Jūros) deš. intakas, 11,6 km ilgio. Intakai kair. Girupis, deš. Irtuonalė ir kitas Girupis. Baseino plotas 46 km².

Irving 1. Edward (1792—1834) skotų dvasininkas. Glasgowe, vėliau Londone (nuo 1821) pasižymėjo savo iškalba, bet dėl savotiško Apokalipsės aiškinimo ir Kristaus antrojo atėjimo pranašavimo 1833 buvo išmestas iš skotų bažnyčios. Iš jo ‚pranašų mokyklos' vėliau išsivystė vad. ‚katalikiškoji apaštališkoji bažnyčia' (populiariai irvingistai). I. buvo susidraugavęs su T. Carlyle, kurio žmonos, Jane Welsh, mokytoju jis buvo.

2. Sir Henry (1838–1905) anglų aktorius, dažnai vaidinęs su garsiąja Ellen Terry. Jis atgaivino publikos susidomėjimą Šekspyro veikalais. Scenoje I. buvo magnetiškos asmenybės, intelektualiai ro-

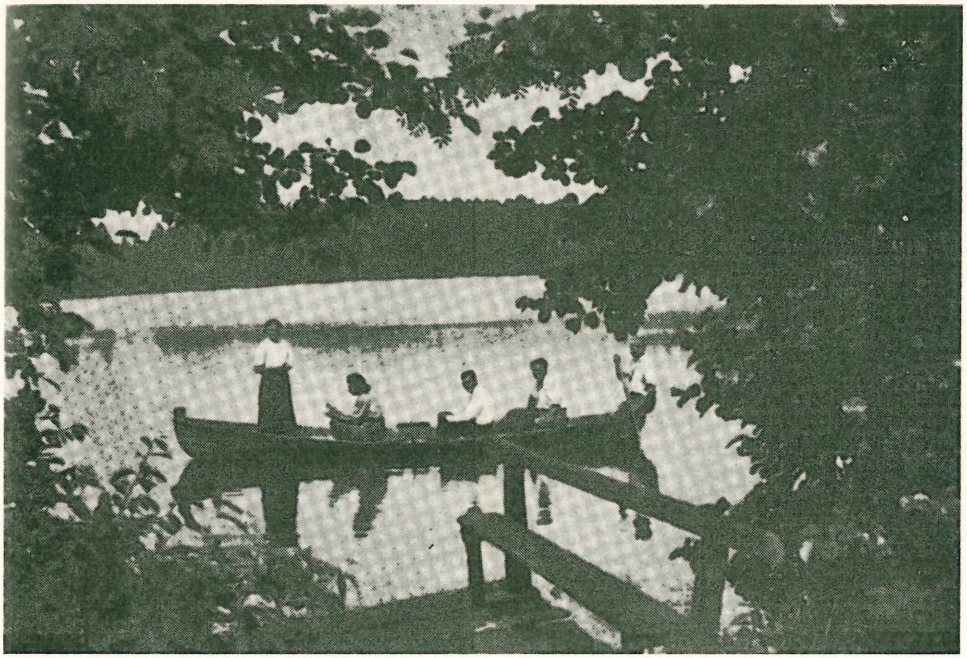

Irstymasis — šventadienio poilsis Lietuvoje (Šaukštuko ež., Šiaulių aps.)

mantiškas, originalus, manieringos tarsenos ir judesių.

3. Washington (1783–1859) amerikiečių rašytojas, diplomatas. Studijavo teisę, rašė laikraščiams, plačiai keliavo Europoje. Žymesnės knygos: Salmagundi 1808, A History of New York by Diedrich Knickerbocker 1809, The Sketch Book 1820 (su jo populiariausiais vaizdeliais Rip van Winkle ir Legend of Sleepy Hollow) ir The Conquest of Granada 1829. I. taip pat parašė Kolumbo ir Washingtono biografijas. Jis buvo vienas iš pirmųjų amerikiečių rašytojų, sulaukusių pripažinimo Europoje, ir daug prisidėjo prie tų dviejų kultūrų suartinimo. Daugumą I. kūrybos motyvų yra skolinti. Jo istoriniai aprašymai persunkti romantika; satyra bei humoras švelnūs ir grakštūs. Tematikoje jis ieškojo vaizdingumo. I. stilius giminingas su Addison ir Steele.

W. Irwing

Van Wyck Brooks, The World of W. I. 1944.

A.L.

Irvingitai Edward Irving (žr.) sukurta ‚katalikiška apaštališka bažnyčia". Kilusi Anglijoje 1833, ypačiai rėmėsi apokaliptinėmis idėjomis. 1835 Londone buvo išrinkti 12 ‚apaštalų" rūpintis pirminės krikščionių vienybės atstatymu belaukiant artimo Paskutiniojo Teismo. Savo tikėjimu bei apeigomis senieji i. stovėjo arti katalikų ir dalį savo turto beišmirdami (paskutinysis ‚apaštalas' mirė 1901) pavedė Kat. Bažnyčiai. Iš Anglijos i. dar paplito JAV, Vokietijoje ir kt. Vokietijoje apie 1865 išsiskyrė stipriai antikatalikiški ‚naujieji i.', pasivadinę ‚naująja apaštališka bendruomene'. 1907 iš jų išsiskyrė pamokslininko Krebso grupė. I. buvo pasiekę ir Klaipėdos kraštą, kur jie turėjo savo namus Klaipėdoje (nuo 1851) ir Šilutėje. I. pamaldos čia vyko tik vokiečių kalba; lietuviai irvingituose nedalyvavo.

Irvington JAV New Jersey vst. mst., Newarko v. priemiestis; 59.201 gyv. (1950). Įkurtas 1692 (ligi 1852 vadinosi Camptown). Chemikalų, žaislų, radijo aparatų, peilių, kojinių pramonė.

Irwin Will (1873–1948) amerikiečių rašytojas, žurnalistas ir žurnalizmo teoretikas. Knygos: The City That Was 1907, A Reporter in Armaggedon 1918, Propaganda and the News 1936. Teatro pjesės: The Thirteenth Chair (su B. Veiller) 1916 ir Lute Song (su S. Howard) 1930. Jis išsp. prez. Hoowerio biografiją 1929 (sakoma, jis padėjęs šiam prezidentui rengti jo kalbas). Lietuviškai V. K. Račkauskas išvertė jo Kitą karą (Next War 1921).

Irzykowski Karol (1873–1944) lenkų kultūros ir literatūros kritikas bei esėjistas. Jo reikalavimu, kritika turinti būti ‚poetinio-kūrybinio ilgesio išraiška, konfrontuojanti bei vertinanti svetimų veikalų autorių įvykdytus užsimojimus pagal savus neįvykdytų veikalų planus'. Visas I. gyvenimas glaudžiai surištas su visu lenkų, ypač Varšuvos, kultūriniu gyvenimu, kurį jis stipriai įtakojo. Rašė taip pat gana daug eilėmis ir paliko dailiosios prozos dalykų, bet šiuose žanruose nieko ypatingai patvaraus nesukūrė. Romanuose pastebimas mechaniškas žmogaus traktavimas ir publicistiniai polinkiai. Kiek geresnių rezultatų I. pasiekė trumpose novelėse, kur fantazija à la Wells pinasi su natūralumu ir liūdesiu, kontrastuojančiu su humoru. Žymesni raštai: Pałuba 1904, Nowele 1906, Wiersze i dramaty 1907, Dobrodziej złodziej 1907, Hebel jako poeta konieczności 1913, Czyn i słowo 1913, Z pod ciemnej gwiazdy 1922 ir kt. *J.K.*

Isa upė Slanymo aps., Ščaros (Nemuno) deš. intakas, 72 km ilgio; teka dideliais vingiais į p.v., pro Albertino mst., įteka į Ščarą ties Slanymo mst. Intakai kair. Polonka, Kamionka, deš. Plechauka, Turna. Baseino plotas 565 km².

Isaac (Izak, Yzac ir pn.) Heinrich (apie 1450 — 1517) flamų kilmės kompozitorius, vienas ryškiausių XV–XVI a. sąvartos muzikų. Jo gyvenimo težinomos tik nuotrupos. Apie 1480 atvykęs iš Burgundijos į Florenciją, iki 1494 buvo Medici dvaro muziku; tuo pačiu metu buvojo Romoje ir Innsbrucke. 1494 reiškėsi Maksimilijono I dvare Augsburge, nuo 1497 jo rūmų kapelmeisteris Vienoje. Vėliau trumpai gyveno Ferraroje ir Konstancoje, o nuo 1513 iki mirties vėl Florencijoje. I. gyvenimas įvairiuose kraštuose atitinkamai atsispindi ir jo kūryboje: didelio meistriškumo I. kūriniai apima ne tik griežtą bažnytinę muziką ir lengvos nuotaikos dainas, bet ir visus stambiuosius to meto tautinius (flamų, italų, vokiečių ir prancūzų) stilius. Tokiu būdu, sukaupęs savo kūryboje vėlyvosios gotikos ir renesanso stilius, I. turėjo didelės reikšmės vėlesnei muz. raidai. Iš jo bažnytinės muz. — apie 35 mišios 4–6 balsams (tik 12 išspausdinta), apie 50 motetų ir kt. — ypač išskirtina stambus motetų ciklas visiems bažnytiniams metams Choralis Constantinus 1550–55 (naujas leidimas I–II tt. 1898–1909; III t. 1950). I. dainos: 22 vokiškos (jų tarpe populiarioji ‚Innsbruck, ich muss dich lassen'), 10 itališkų (dalis jų karnavalo dainos, vad. canti carnascialeschi), 5 lotyniškos ir 5 prancūziškos (chansons). Visos jos, kartu su išlikusiais instrumentiniais kūriniais, išleistos vienu rinkiniu Weltliche Werke 1907.

R. Wagner, Die Choralverarbeitung in H.I's Offizienwerk ‚Choralis Constantinus' 1950. *K.O.*

Isaacs 1. Sir Isaac Alfred (1855—1948) australų teisininkas, ilgametis aukščiausiojo teismo narys (1906) ir 1930–31 pirmininkas, 1931–36 Australijos gen. gubernatorius (pirmasis šiose pareigose iš vietoje gimusiųjų). Jis buvo Australijos konstitucijos 1897 autorius.

2. Jorge (1837–95) Kolumbijos rašytojas, anglų žydo ir ispanės sūnus, išgarsėjęs savo idiliniu romanu Maria 1867, vaizdavusiu P. Amerikos buitį ir gamtą.

Isabey 1. Eugène (1803–86) prancūzų tapytojas ir litografas, (2) sūnus ir mokinys. Tapyboje daugiausia rinkosi vaizduoti jūrą, dažnai šį siužetą susiedamas su istoriniais įvykiais. Litografijoje virtuoziškai išnaudojo juodo-balto galimybių skalę.

2. Jean Baptiste (1767–1855) prancūzų miniatiūristas. J. L. Davido mokinys, šio klasicistinę rimtį švelnino elegancija ir patrauklumo pastanga. Sugebėjo išlikti populiarus per visas to meto politines pervartas, ir jo miniatiūros, daugiausia portretai, turėjo publikoje didelio pasisekimo. Jo kūriniai (tarp kitų 32 Napoleono karūnacijos piešiniai) turi reikšmės ir kaip istoriniai dokumentai.

Isagtė gražiai nudrožta, labai dažnai ir audinių raštų išrašyta, plokščia lazdelė ar lentelė, įdedama platų audeklą audžiant, kad šis nesiriestų. Į. į audeklą įsegti seniau buvo mediniai, po du kiekviename gale, nagiukai, vėliau pakeisti be galvučių vinelėmis. Dažniausiai į. vartojama platų milą audžiant. Daug kur ji vadinama dar lazdele, plėštuku, rakštele ir temptuku.

Ysaÿe Eugène (1858—1931) belgų smuikininkas, dirigentas ir kompozitorius, Wieniawskio ir Vieuxtemps mokinys. Laikomas kūrėju naujos smuiko mokyklos, apjungusios vokiečių, prancūzų ir belgų mokyklų tradicijas; priskiriamas prie pirmaujančių pasaulio smuikininkų. Iš jo kompozicijų pažymėtinos Šešios sonatos vienam smuikui be akompaniamento. Profesoriavo Karališkoje Briuselio konservatorijoje.

J. Quitin, Y. 1938; *E. Christen,* Y. 1946; *A. Ysaye and B. Ratcliffe,* Y. 1947. *Iz.V.*

Isaikovskis Pranciškus (Isajkowski Franciszek Dołmat, m. 1654) Smolensko unitų vyskupas. Jo tėvas buvo Ašmenos pakamaris ir Lietuvos iždo raštininkas. Pasirinkęs dvasinį luomą, I. 1620 tapo Vilniaus kapitulos kanauninku, vėliau prelatu. 1632 kaip kapitulos delegatas dalyvavo konvokaciniame seime Varšuvoje. Ten susipažino su kancleriu Radvila, kuris pristatė jį naujai išrinktam karaliui Vladislovui ir išrūpino karaliaus sekretoriaus titulą, o vėliau jį paskyrė Lietuvos kanceliarijos regentu. 1634 I. tapo kapitulos dekanu, Lietuvos raštininku ir nuo 1641 referendaru. Surankiojęs daugybę pasaulinių ir dvasinių poaukščių ir beneficijų, pasidarė turtingu

žmogumi ir pastatė bažnyčias Trobose ir Gardine (jėzuitams). 1648 dalyvavo Jono Kazimiero elekcijoje. Jonas Kazimieras, 1649 nominavo I. Smolensko vyskupu (popiežiaus bulė atėjo po metų). Konsekruotas Vienoje vyskupu, išvyko į Smolenską. Kai B. Chmelnickis pasidavė Maskvos carui, rusų ir kazokų kariuomenė apgulė Smolenską. I. uoliai ėmėsi miesto gynimo, nesigailėdamas išlaidų, tačiau Smolenskas neatsilaikė: po ilgų kovų 1654 X 3 miestas pasidavė. O I. jau buvo prieš kelis mėnesius miręs.

A. Osinski, Żywoty biskupów wilenskich. *J. V.*

Isajas 1. (gr. Isaiōs) IV a. pr. Kr. Atėnuose gyvenęs graikų kalbėtojas, Isokrato mokinys ir Demosteno mokytojas. Iš jo 50 kalbų išliko 11, jos išleistos Th. v. Thalheim 1903 ir (su angliškų komentaru) W. Wyse 1905.

2. Žr. Izaijas.

Įsakas individualinis administracijos arba teismo įstaigos viršininko ar teisėjo nutarimas, taip pat kitų valstybės arba savivaldybės pareigūnų savo kompetencijos ribose padarytas pavienis patvarkymas. Lietuvoje į. darė ministrai, karo komendantai, apskrities, miesto ir apskrities viršininkai, miestų burmistrai, policijos vadai, teismai, prokurorai, tardytojai, pvz. skyrė valdininkus ir tarnautojus, trėmė gyventojus į nurodytas vietoves, dėjo pinigines baudas, talpino priverčiamojo darbo stovyklose, nusikalstamuoju darbu įtartus asmenis areštavo ir perdavė teismui, kiekvienas pagal savo kompetencijos ribas. Teismas įsakais baudė nestojusius į teismą liudininkus ir asmenis teismo darbą trukdančius. I. yra teisėti, kada jie daromi kompetentingų pareigūnų, remiantis veikinančiais įsakymais ar įstatymais. Administracijos į. teisėtumą, suinteresuotajam asmeniui pasiskundus, sprendė teismas.

P.V.R.

Įsakymas bendroji teisinė taisyklė, išleista įstatymams vykdyti. Jis yra vykdomosios valdžios leidžiamas visiems vienodai taikomais nuostatais, aiškinant konkrečiai veikiančius įstatymus ir nustatant jų taikymo būdus bei veikimo ribas. Kaip įstatymai, taip ir jiems vykdyti leidžiamieji į. remiasi teise kaip pagrindine taisykle, derinančia žmonių individualinius veiksmus ir tarpusavio santykius.

Į. liečia visus juo tvarkomai sričiai priklausančius asmenis, įstaigas ir institucijas. Pvz. susisiekimo statutas nustato teises ir tvarką viešaisiais keliais, vandenimis ir oru naudotis; jam vykdyti leidžiami į. liečia konkrečius klausimus, kaip teisę vairuoti automobilį, oro susisiekimo įrenginių įgijimą ir naudojimą, lėktuvų keleivių ir prekių pervežimą, laivų plaukiojimą jūromis, ežerais ir upėmis. Į. remiasi įstatymu. Pvz. statybos įstatymas nustato bendrus dėsnius, kurių reikia laikytis vykdant įvairias statybas, o jam vykdyti į. nustato techniškas taisykles, pvz. namų pamatams, gyvenamiems namams, statybos stiliui.

Į. skirstomi į vykdomuosius, administracijos ir bėdos. Vykdomieji į. leidžiami, kad būtų aiškiai suprastas įstatymo tikslas. Įstatymai nurodo, kas leidžia jiems vykdyti reikalingus į. arba taisykles. Administracijos reikalams leidžiami į. liečia įstaigos vidaus tvarkos taisykles, jų veikimą, vykdomų darbų atlikimą, atskaitomybę ir kitas administracijos darbo sritis. Ypatingai daug administracinių į. leidžia JAV prezidentas, remdamasis jam suteiktais kongreso įgaliojimais ir konstitucija, įvairiems įstatymams vykdyti, ginkluotosioms federalinėms pajėgoms tvarkyti, pašto, civilinės tarnybos, muitų, viešųjų darbų ir daugelio kitų reikalų administracijai. Į. leidimo teisė yra paprastai plačiai naudojama ir daugelio V. Europos vyriausybių. Bėdos į. valstybės gyvenime vartojami vien tuo atveju, kada nėra atitinkamo tiesioginio jo sritį liečiančio įstatymo, o skubus valdymo reikalas kitaip negali būti sutvarkytas, pvz. kilus karui, ištikus kuriai kitai didelei nelaimei ar valstybei keičiant valdymo formą. Laikinoji vyriausybė bėdos tvarka leidžia valstybės ir tautos gyvenimui tvarkyti reikalingus i. Taip buvo Lietuvoje atstačius nepriklausomą gyvenimą 1918 ir dar nesuorganizavus įstatymų leidžiamosios demokratiniu būdu išrinktos tautos atstovybės. Tokia pat tvarka veikė Laikinoji Lietuvos vyriausybė 1941, pašalinus bolševikus iš Lietuvos, arba ir kitos laikinosios Lietuvos vyriausybės XIX a. bėgy, atsiradusios kovai su Rusijos okupacija dėl tautos laisvės ir nepriklausomybės.

P.V.R.

Isakson Karl (1878–1922) švedų tapytojas, nuo 1903 gyvenęs Kopenhagoje. Savo natiurmortais, aktais, portretais ir gamtovaizdžiais I. yra vienas iš reikšmingiausių pionierių ir koloristų moderniojoje švedų tapyboje.

Isar upė Bavarijoje, Dunojaus dešinysis intakas, 320 km ilgio; teka iš Austrijos Alpių pro Miuncheno mst. Baseino plotas 8970 km^2, vid. debitas 172 m^3/sek.

Ischia, lot. Aenaria, Vidužemio jūros sala, 24 km į p.v. nuo Neapolio; 46 km^2, apie 32.000 gyv. I. yra vulkaninės kilmės, kalnuota, švelnaus klimato. Gyv. verčiasi žvejyba, turistų aptarnavimu, vyno gamyba. Adm. centras Porto d'I. yra uostas buv. vulkano krateryje. I. turi radioaktyvių vandens versmių.

Ischl, Bad I., Aukštutinės Austrijos kurortas, 470 m nuo j.l., 25 km į r. nuo Salzburgo; 14.266 gyv. (1951). Druskos ir sieros-vandenilio mineralinio vandens vers-

mės. 1827–1918 Austrijos imperatorių vasaros rezidencija.

Įsė (vok. Inse, 1938 Schilingfluss) Nemuno deltos šaka tarp Tovės ir Lūjos, įteką į Kuršių Mares ties Įsės bžk.; aukštupys Agnytė.

Įsė (vok. Inse) bžk., abipus Įsės upės žiočių prie Kuršių Marių, tarp Nemunyno ir Karklės. Į. yra valsčiaus centras su mokykla ir gražia lietuviško stiliaus aštuoniakampe bžn. 1939 buvo apie 500 gyv., kurie daugiausia vertėsi žvejyba. Apie 3 km į r. yra puošnūs Paitės medžioklės rūmai (su elnių muziejumi), kuriuose rudens metu mėgdavo ankščiau apsigyventi Vokietijos valdovai ir diplomatai. Iš čia buvo vykstama medžioti Pamarių elnių rajone. I valsčiui priklauso: Lūja (Loye), Macgiriai (Matzgirren), Tovelninkai (Tawellningken), Sibirija (Sibirien), Tovė (Tawe), Paitė (Pait), Mažoji Į. (Klein-Inse), Senoji Į. (Alt-Inse), Tovelninkų urėdija (Oberförsterei Tawellningken). *M.Nb.*

Isenbrant (Ysenbrant) Adriaen (m. 1551) flamų dailininkas, nuo 1510 gyvenęs Bruges mst. ir tęsęs šio miesto dailės mokyklos, ypačiai Gerard Davido tradiciją. Jo kūriniai būdingi ramia darna.

Isenburg-Birstein Franz Joseph, kunigaikštis, militarinės vokiečių valdžios šefas okupuotoje Lietuvoje 1916–1917. Nuo 1916 I. buvo tik v. Lietuvos (Kauno gub.) kariniu šefu. 1917 III 15 įvykdžius reformą, visa Lietuvos okupacinė valdžia sujungta į vienas rankas. Padarius Vilnių Lietuvos karinės administracijos centru, prie jos buvo prijungta ir Vilniaus-Suvalkų karinė administracija. Perorganizuota ‚etapo' administracija buvo pavadinta ‚Militärverwaltung Litauen'. Vilniaus-Suvalkų kariniam šefui, grafui Yorck von Wartenburg atsistatydinus, ikitolinis v. Lietuvos karinės administracijos viršininkas I. perėmė šefo postą visai Lietuvai. Sunkios rekvizicijos, dideli žiaurumai ir nuolatinės militarinės valdžios klaidos padarė I. asmenį Lietuvoje labai nepopuliarų. Jis buvo lyginamas Muravjovui. I. vadovaujant militarinei administracijai Lietuvoje buvo nesėkmingai bandomą sudaryti ‚Pasitikėjimo Tarybą'. Lietuviams išreikalavus rinkimus, 1917 IX 18–22 Vilniaus konferencija išrinko Lietuvos Tarybą. Jos prezidiumas už dviejų mėn. (1917 XI 26) vyr. karinės vadovybei Rytuose (Ober-Ost), t.y. gen. Ludendorffui, įteikė memorandumą, kuriame, be kitų skundų, buvo ir aiškinimas, jog su I. bendradarbiavimas yra neįmanomas. Reichstago socialdemokratai ir Centras (kat.) ne kartą iš tribūnos kėlė I. valdymo Lietuvoje klaidas ir trūkumus. 1917 XII 1 posėdyje, kai iš Lietuvos Tarybos buvo reikalaujama nutarti sueiti ‚į amžiną ryšį' su Vokietija, I. ypačiai smarkiai puolė Centro atstovas Erzberger (žr.). I. pasidarė taip nekenčiamas asmuo Lietuvoje, kad 1918 prasidedant jis buvo pakeistas grafu Falkenhausenu. Kaltindama kairiuosius ir Centrą už I. nuvertimą, nacionalistinė Reicho spauda pripažino, jog I. į Lietuvą žiūrėjo grynai vokišku požiūriu. I. visą laiką jautėsi Lietuvoje vokiečių militaristų interesų ir jų kolonialinių planų gynėju, o visa tai prieštaravo lietuvių siekiams. I. atšaukimas buvo laikomas Erzbergerio laimėjimu. Arnoldo Zweigo trilogino romano (liet. vert. 1955) II dalyje ‚Karaliaus įsodinimas' (Mindaugas II) yra akivaizdžiai parodyta militaristinė I. galvosena, visai nepaisant lietuvių tautos laisvės troškimų.

P. Klimas, Der Werdegang des litauischen Staates 1919; *B. Colliander,* Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland während der Okkupation 1915–1918, 1935; Litwa za rządem ks. Isenburga 1919; *Z.Ivinskis,* Lietuvos padėtis 1917 ir Vasario 16 d. akto genezė (Židinys 1938–39), *C. Rivas,* La Lithuanie sous le joug allemand 1919; *V. Bartuška,* Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais 1937; *M. Urbšienė,* Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva (atspaudas iš Karo Archyvo) 1939. *Z.I.*

Isère upė p. Prancūzijoje, Ronos kair. intakas, 290 km ilgio; prasideda Alpėse, Montblanco papėdėje, teka pro Grenoblio mst. Baseino plotas 11.800 km², vid. debitas 342 m³/sek.

Iserlohn mst. v. Vokietijoje, Vestfalijoje, 45 km į r. nuo Barmeno; 48.596 gyv. (1953). Metalurgijos mokykla; metalo, audinių, chemikalų pramonė; XIV a. bžn.

Įseserė įvaikintinė sesuo, sesers teisėmis priimta svetima mergaitė.

Iset' upė v. Sibire, Tobolo (Irtišo, Obės) kair. intakas, 485 km ilgio; viena grandis vandens kelio iš Volgos į Sibirą, kurią numatoma sujungti perkasu ties Sverdlovsku su Kamos intaku Čusovaja. Baseino plotas 57.140 km² , vid. debitas 57 m³/sek.

Isfahan mst. viduriniame Irane, 1620 m nuo j.l., pakeliui iš Teherano į Širazą; turi 205.000 gyv. (1942). I. yra derlingos srities, kurioje auginama vaismedžiai, medvilnė, opijaus aguonos, tabakas, ūkinis centras, su sena kilimų, ginklų, balnų, papuošalų, keramikos ir audinių pramone. Žinomas jau apie 2000 pr. Kr., vėliau Medijos Aspadana. I. laikomas seniausiu persų miestu. Kelis kartus jis buvo Persijos sostine (1051–63, 1072–93, 1590–1722). 1387 miestą sugriovė ir apie 70.000 gyv. išžudė Tamerlanas. Iš naujo I. suklestėjo, kai šachas Abbas I (1557–1628) padarė jį Persijos sostine ir išpuošė puikiais rūmais ir mečetėmis. Garsiausios mečetės yra vad. Penktadienio mečetė iš XI a., šacho Abbas statydintoji karališkoji mečetė ir jo uošvio pastatydintoji šeicho Lotfollah mečetė. Tuo metu I. gyventojų skaičius buvo išaugęs ligi 600.000. Afganams užėmus I. 1722, sostinė buvo perkelta į Teheraną, ir nuo

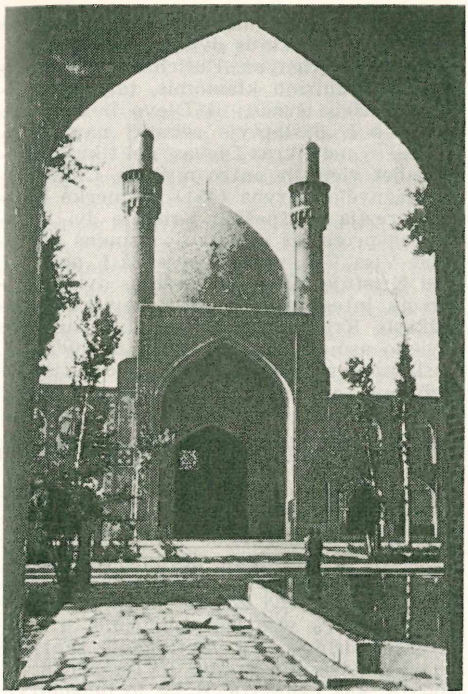

Teologijos mokykla Isfahane (XVIII a.)

to laiko I. pradėjo smukti. XVII a. I. įsikūrė armėnų kat. kolonija (apie 34.000), kuri persekiojama sumažėjo ligi 2500 asmenų, tačiau ligšiol I. yra jų vyskupo ir Romos kat. arkivyskupo rezidencija.

Isherwood Christopher (g. 1904) anglų rašytojas. Iš pradžių studijavo mediciną, 1930–39 gyveno Berlyne, kaip žurnalistas apkeliavo daug pasaulio. Nuo 1946 priėmė JAV pilietybę. Susidomėjęs religine indų filosofija. Su W. H. Auden jis parašė eksperimentines poetines dramas: The Dog beneath the Skin 1935, The Ascent of F 6 1936, On the Frontier 1938. Romanai: The Last Mr. Morris 1935, Good-bye to Berlin 1939, Prater Violet 1945, Vedanta of the Western World 1946, The Condor and the Cows 1949, The World in the Evening 1954. Jo romanų pagrindinė situacija yra asmeninės filosofijos ieškojimas pasaulinės politikos įvykių fone. 1938 išl. autobiografiją Lions and Shadows.

Ishii Kikujiro (1866–1945) japonų diplomatas, 1912–15 ir 1920–25 ambasadorius Prancūzijoje, aktyviai dalyvavęs Tautų Sąjungos darbuose, 1923 ir 1926 pirmininkavęs jos tarybai. I. yra pasirašęs Klaipėdos konvenciją 1924.

Įsienis niša (prc. niche), įdubimas, mūrytoje sienoje jos išskaidymui arba statuloms, viduje — baldams patalpinti. Į. yra įvairių formų — keturkampio, ovalinio, rato, trikampio arba užsibaigiančių arka (apvalia, plokščia, smaila, dobilo lapo). Į. yra plokščių, paprasto ketvirtainio plano ir gilesnių pusiau apskrito plano su puse skliauto viršuje. Į. baldams yra atitinkamai gilesni. Į. kilmė dvejopa. 1. Gilusis į. (niša) išsivystė iš redukuotos antikinio namo egzedros (patalpos, atsiveriančios viena puse į atriumą). Tokie į. gali turėti monumentalų įspūdį, pvz. Vatikano Giardino della Pigna didysis į. (Nicchione, Exedra), statytas Bramantes 1505–14. 2. Plokštieji į. yra lyg aklai užmūryti langai bei durys (prc. fausse fenêtre, vok. Blende). Jie gali įdubimo mūre net neturėti ir tik rėmų pavidalu virš mūro plokštumos kartoti lango formas. Į. žinomi sen. Rytų, Egipto, Sasanidų Persijos bei graikų ir romėnų architektūroje, kur jie puošiami piliastrais, kolonėlėmis ir frontonais (klasikinis i.). Viduramžių romanikoje į. giminingas yra lizenos motyvas. Uolienos gotikoje į. jungiasi su tabernakulų formomis, puošiami pinakliais ir gablais, dažnai talpina statulas. Plytų gotikoje į. plokšti ir išorinių puošiamųjų detalių neturi, tik jų kraštai kartais profiluojami, o vidaus sienelė nuglaistoma ir baltinama, kai kita sienos plokštuma lieka nuogo mūro; normaliai telkiami pinijone ir bokšto sienose. Lietuvos plytinė architektūra XVI a. pasižymi įvairių plokščių į. pamėgimu ir jų formų įvairavimu: šalia gotinio smailos arkos į. mėgstami ketvirtainiai, apskriti ir ypač dvigubas pusiau apvalios arkos į., kurie jungiasi į frizus. Gausiais į. pasižymi Šv. Jono bžn. Zapyškyje, gotinius į. turinti net cokolio zonoj ir ant kontraforsų. Pusiau apvalūs į. su statulomis be frontonų sutinkami Vilniaus barokinių bžn. fasaduose ir viduje (Šv. Petro ir Povilo bžn. ir kt.), su frontonais — Katedroje. *P.Rkl.*

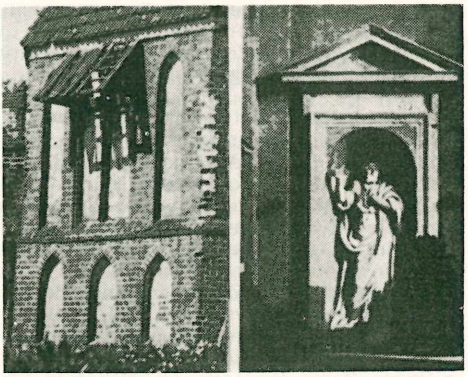

Kairėje: Zapyškio bžn. gotiški įsieniai apsidos sienoje (XVI a.). *Dešinėje* — Vilniaus katedros (šoninės navos) klasikinis įsienis su frontonu ir statula (XVIII a.)

Įsigaliojimas galios įgijimas. Kiekvienas priimtas ir paskelbtas įstatymas pradeda veikti tik tam tikram laikui suėjus, kad piliečiai turėtų laiko su juo susipažinti. Lietuvoje 1923 XII 12 paskelbtas ‚Įstatymų skelbimo tvarkos ir jų išsiteisėjimo įstatymas' (Vyriausybės Žinios 146 nr.) nustatė, kad įstatymas pradeda veikti keturioliktą dieną po jo Vyriausybės Žiniose paskelbimo dienos, jei pačiame įstatyme nenumatyta kitaip, pvz. nuo paskelbimo dienos. Taip pat ir šalių pasirašyta sutartis įsigalioja ar nuo šalių pasirašymo dienos, ar, jei sąlyginė, nuo sąlygos išpildymo ar nuo įtraukimo į ipotekos knygą. Žr. Įsiteisėjimas. *Č.Btk.*

Įsikūnijimas (lot. incarnatio) nepaprastas ir vienintelis Dievo veiksmas, Švč. Mergelės Marijos įščioje duodąs pradžią žmogiškajai Kristaus prigimčiai ir ją jungiąs hipostatine vienybe su dieviškąja prigimtimi antrajame Švč. Trejybės asmenyje. Į. paslapties įvykį aprašo Luko evangelijos pradžia. Kat. Bažnyčia Į. šventę švenčia III 25.

Į. tiesa yra pagrindinė krikščionybės paslaptis, išsamiai apreikšta Šv. Rašto (‚tas Žodis įsikūnijo ir gyveno tarp mūsų', Jon. 1, 14). Tačiau Kat. Bažnyčiai teko ją ginti nuo įvairių erezijų. Laikydami medžiagą būties neigimu ir blogio versme, gnostikai griovė Į. paslapties pilnatvę: nepripažindami Kristui nei tikrosios Dievybės, nei žmogiškosios prigimties, jie tvirtino Kristų esant tik vieną iš eonų (žr.), atseit, tarpinę būtybę tarp Dievo ir pasaulio. Dar apaštališkaisiais laikais ebionitai kalbėjo apie Kristų tiktai kaip žmogų, į kurį esąs nužengęs Žodis. II a. pabaigoje Teodotas Bizantietis skelbė adopcionizmą — Kristus esąs tiktai žmogus, bet paties Dievo įsūnytas ir pavadintas Dievo sūnumi. Tą pačią klaidą III a. skelbė Povilas Samietis. Vėliau Arijus mokė, kad Dievas negalįs gimti, Į. prilygstąs kūrimui iš nieko, o Kristus, nors tobuliausias kūrinys, savąja prigimtimi nesąs lygus Dievui. Bažnyčia į šią ereziją atsakė Nicėjos tarybos (325) nutarimu, kad Kristus, tikrasis Dievo Sūnus, yra tos pačios prigimties kaip ir Dievas Tėvas. IV a. Apolinaras, Laodikėjos vyskupas, tvirtino, kad Žodis priėmęs žmogaus prigimtį be protingosios sielos, kurią Kristuje pavaduojanti įsikūnijusi dieviškoji išmintis. — Nestorius (V a.), Konstantinopolio vyskupas, mokė, kad Kristuje esą du asmenys (dieviškasis ir žmogiškasis), kaip ir dvi prigimtys, todėl ir Į. paslaptyje dieviškosios prigimties jungtis su žmogiškąja esanti ne vidinė, bet išorinė. Dieviškasis Žodis Kristaus žmogiškojoje prigimtyje gyvenąs tiktai lyg savo šventovėje, nesudarydamas nei buvimo, nei veikimo vienybės. Efezo visuotiniame susirinkime (431) nestorianizmas buvo pasmerktas ir išpažinta Kristaus dviejų prigimčių tikra ir fizinė vienybė. Eutichas, kovodamas su nestorianizmo klaidomis, taip pat priėjo eretiškų išvadų: iš Dievo ir žmogaus jungties Į. paslaptyje sekanti nauja prigimtis — nei tikras Dievas, nei tikras žmogus, bet vieno ir antro mišinys. Chalcedono Bažnyčios taryba (451) pasmerkė Euticho ereziją ir išpažino Kristuje dvi nepaženstas prigimtis dieviškojo asmens vienybėje. Visą V a. vyko kovoje už Į. paslaptį, kad Kristuje būtų išpažįstamas dviejų prigimčių integrumas ir kad dieviškai žmogiškasis Kristaus veikimas būtų suvestas į vieno asmens vienybę. Kat. Bažnyčios Į. paslapties išpažinimas V a. buvo surinktas nežinomo autoriaus ir surašytas Atanazo simbolyje.

Vėlesniais amžiais Į. paslapties dogmų šviesoje išaugo kristologinė teologija. Šv. Tomas Į. paslaptį svarsto Summa Theologica III daly, remdamasis tinkamumo dėsniu. Į. savo pagrindinę tinkamumo prasmę turįs dieviškajame gerume, siekiančiame, kiek tai galima, jungtis su kūriniais. Amžinajam Dievo Žodžiui pritiko įsikūnyti, nes Į. yra viso Dievo kūrimo atnaujinimas: kūrimas yra ypatingame santykyje su dieviškuoju Žodžiu (‚Visa per ji parodyta, kas padaryta, ir be jo nepadaryta nieko', Jon. 1, 2). Todėl pritiko, kad kūrinija būtų atnaujinta per tą patį Žodį, kaip šiam pritiko priimti žmogiškąją prigimtį, nes žmogus, protingas kūrinys, tobulybės pasiekia išmintyje, kuri ateina iš Dievo Išminties — antro asmens. Kaip žmogaus išganymas ateina su įsūnijimu, taip pritiko, kad žmonių giminės atpirkimas ateitų per įsikūnijusį Dievo Sūnų. Nors žmogiškoji prigimtis neturi teisių būti priimta į dieviškojo asmens vienybę, bet ji neturi savyje nė tam prieštaravimo. Pritiko Dievui priimti protingąją ir tik žmogaus prigimtį, nes žmogų reikėjo atpirkti iš nuodėmės. Toliau keliamas klausimas, ar Į. įvyko pagal būtinybės dėsnį ar iš visiškos Dievo laisvės. Jeigu Dievuje darysime skirtumą tarp laisvo ir būtino veikimo, tai Dievo veikimas į išorę (Vatikano tarybos nutarimu) yra visada laisvas. Į., kaip Dievo veiksmas į išorę, pagal tai yra įvykęs iš visiškos Dievo laisvės. Prileidus, kad Dievas būtinai norėjo žmogų atpirkti, dar neseka, kad būtinai turėjo įvykti Į., nes Dievas galėjo nuodėmes atleisti ir be Į. arba surasti kitokių būdų. Bet jei pripažinsime, kad Dievas norėjo žmonių giminės atpirkimo ir atnaujinimo pagal griežtą teisingumą (de condigno), tai tada beveik visi teologai yra nuomonės, jog Į. turėjo įvykti būtinai, nes nuodėmė Dievui esąs padaromas tam tikra prasme begalinis įžeidimas. Tačiau Duns Skotas tvirtina prieš tomis-

tus, kad, jeigu kūrinys galįs įvykdyti morališkai be galo blogą veiksmą, tai jis galįs ir atsilyginti už tai morališkai geru, taip pat begaliniu veiksmu — Dievo meile, nes kūrinio veiksmas vadinamas begaliniu tik iš atžvilgio į Dievą. Duns Skotas nenori Įsikūnijimo paslapties rišti priežastingumo santykiu su gimtąja nuodėme, lyg, kaip tomistai sako, pirminis Įsikūnijimo tikslas būtų žmogaus prigimties atpirkimas. Į. tikslų ir motyvų klausimas aktualus teologijoje ir šiandien. Teologai neabejoja, kad Dievo išoriniai darbai (taigi, ir Į.) yra jo didesnei garbei, bet kelia klausimą, koks yra Į. tikslas Dievo kūrinijoje, atseit, koks yra šio Dievo aukščiausiojo darbo santykis su žmogaus atpirkimu. Ar būtų įvykęs Į., jeigu nebūtų buvę nuodėmės? Pagal Tomą, Į. būtų neįvykęs. Gi Duns Skotas, išeidamas iš Kristaus primato visoje kūrinijoje, gina, kad Į. buvęs Dievo nuspręstas pirma visų kitų kūrinijos vertybių, tad ir be Adomo nuodėmės, kurią reikėjo panaikinti, jis būtų vykęs. Nors Tomo bendrieji principai šiai Duns Skoto nuomonei neprieštarauja, istorijoje tuo klausimu tarp tomistų ir skotistų buvo daug ir aštrių ginčų. Tomistai į Į. paslaptį žiūrėjo iš žmogaus pusės pagal Šv. Rašto rūpestį išgelbėti sielą, o skotistai — iš Dievo pusės, nepriskirdami Jo nutarimams jokių sąlygų. Abiejų nuomonių skirtumai mažėja, kai prisimenama, kad Dievas leidžia blogi didesniam gėriui. Didžiausias blogis, būtent nuodėmė suėjo į sąlytį su didžiausiuoju gėriu. Pramatydamas Į., Dievas leido pirmajam žmogui nusikalsti, kad iš Į. paslapties ateitų gausus atpirkimas. Į. yra aukščiausia Dievo paslaptis, apie kurią nieko negalima žinoti be apreiškimo.

P. Galtier, De Incarnatione et Redemptione ²1947; *P. Parente*, De Verbo Incarnato ²1946; *G. Mattiussi*, In tractatum de Verbo Incarnato ²1925; *B. Billot*, De Verbo Incarnato ⁶1932; *M. Cordovani*. Il Salvatore ²1945; *G. Tessarolo*. La nozione di soddisfazione e la necessità dell' Incarnazione presso G. Vasquez, 1942. *V.Rmš.*

Išinas senovės Mezopotamijos mst., šiandien Išan el-Bahrijat, 23 km į p. nuo Nipuro. I. minimas jau trečiajame tūkstantmetyje pr. Kr. po sumerų Uro dinastijos pašalinimo. Kurį laiką (XX a. pr. Kr.) buvo Babilonijos centras, vėliau jo reikšmę nustelbė Larsa ir Babilonas.

Įsipirktuvės 1. į vyrų tarpą įsipirkimo apeigos, išlikusios Lietuvos kaime kai kur XIX a. gale ar dar XX a. pradžioje. Į. vaišės buvo slaptai sutariamos kieno nors daržinėje, klojime, kalvėje ir pn. Dažniausiai jos vykdavo šeštadienio vakare, senimui ir vaikams nuėjus gulti. Įsiperkantysis turėjo pristatyti pastoviai nustatytą degtinės kiekį, būtinai nusipirktą už savo paties uždirbtus pinigus, ir pasirūpinti užkandai sūrį, lašinių (papildoma užkanda pasirūpindavo kiti dalyviai). Įsiperkančiojo degtinė buvo išgeriama vienų vyrų. Kai kuriuose kaimuose per į. buvo menamos obsceniškos mįslės, niūniuojamos blevyzgos. Po pirmosios į. dalies ateidavo kviestinės kaimo merginos, kurių pareiga buvo jaujos krosnyje iškepti kiaušinienę. Kiaušinienę valgant, viena mergina buvo prisodinama prie naujai priimtojo ir ji turėjo po gana seksualių atsišaudymų jį pabučiuoti. Vėliau tai atlikdavo visos iš eilės. Po vaišių vyrai dar dažnai nueidavo būriu į kaimo karčiamą naujai priimtojo degtine pavaišinti. Po į. jauniklis buvo pilnateisis kaimo vyrų narys: jį bėdon ar peštynėse patekusį visi gelbėjo, kaip jis taip pat už visus kirtosi. Į. buvo paskutiniu metu retai kur išlikusios, įvairiai išsigimusios, ir tai tik didžiuosiuose kaimuose (Gučiūnuose, Kamajų vls., Bileišiuose, Dusetų vls. ir kt.). Vietomis šios į. buvo vadinamos dar apyrašais (Pandėlys), įrašais (Kamajai), priimtuvėmis (Jūžintai).

2. Jaunamartės ar kitos į kaimą atėjusios moters į kaimo moterų tarpą įsijungimo vaišės. Dažniausiai jos vyko pirtyse. Jaunamartė ar kita moteris pirmą kartą ateidama pirtin nešdavosi savo iškeptą ragaišį, degtinės, sūrio ir sviesto. Po pirmojo garo įsiperkančioji išsirišdavo valgius, užgerdavo seniausią pirties moterį ar šeimininkę. Po vaišių visos naująją prausdavo, išvanodavo. Valgių staltiesė likdavo seniausiajai arba pirties šeimininkei, o rankšluostis, kuriuo priimamoji tik šiek tiek apsišluostydavo, — pirties šeimininkei arba tą dieną pirties kūrentojų namų seniausiai moteriai. Nuo į. dienos jaunoji moteris buvo laikoma sava, jos nebevengdavo moterys, kalbėdamos savus ‚moteriškus' reikalus. Moterų į. XX a. pradžioje dar buvo žinomos Antalieptės, Kriaunų, Salako, Svėdasų, Utenos apylinkėse.

A. Mažiulis, Iš tarpusavės santykių (Gimtasai Kraštas 1941, 1–2 nr.). *A.Mž.*

Įsisenėjimas, arba senatis, laiko tarpas, kuris panaikina ar suteikia tam tikrą teisę. Civiliniuose santykiuose į. yra vienas iš būdų per tam tikrą įstatymo nustatytą laiką įsigyti nuosavybę į turtą, jį valdant kaip savininkui arba, atvirkščiai, jo netekti nevaldant. Tačiau galima ir nesinaudoti įsisenėjimu įsigyta teise ir, iškilus ginčui dėl valdomo turto teisme, šia teise nesiremti. Bet jei tuo paliečiami kreditorių interesai, tai pastarieji gali patys, prieš teisės įgijėjo norą, remtis jo, savo skolininko, įsisenėjimu įgyta teise. Atskiri įstatymai nustato įvairius į. laikotarpius. Ir Lietuvoje veikiantieji įstatymai turėjo įvairius į. terminus. Pagal Civ. Įst. X t., I d. bendras valdymo į. laikas buvo 10 m. Pagal Suvalkijos Įstatymus (Napoleono Kodeksą) buvo numatytas 30 m. laikas; bet jei turtas buvo teisėtai įgytas ir tikrasis turto savininkas gyveno toje apeliaci-

nio teismo apygardoje, kur yra ir turtas, tai nuosavybė įgyjama per 10 m., o jei savininkas gyveno už tos apygardos ribų — per 20 m. BGB, veikęs Klaipėdos krašte, taip pat ilgiausią į. laiką buvo nustatęs 30 m. Į. valdymas pertraukiamas: kai valdytojas negali naudotis daiktu ilgiau kaip vienerius metus; kai jam dėl šio turto iškelta byla; kai valdymas sutrukdytas trečiųjų asmenų. Senėjimo eiga sustabdoma, kai valdomas nepilnamečių arba pripažintų neveiksliais asmenų turtas.

Tas pats bendras į. laikas buvo taikomas ir ieškiniui kelti teisme. Bet kiekvienas įstatymas buvo numatęs įvairioms pretenzijoms ir trumpesnius pasenėjimo terminus. Pvz. Suvalkijoje buvo 5 m. senėjimas pretenzijoms dėl nuomos už namą ar žemės ūkį, nuošimčiams už paskolą, išlaikymo mokėjimams ir kitiems periodiniams mokėjimams; 2 m. — advokatams ieškoti iš klientų honorarą; 1 m. — tarnų, pasamdytų metams, dėl algos; 6 mėn. — darbininko atlyginimui už atidirbtas dienas. Be to, į. paliečia ir išsiteisėjusį teismo sprendimą; neįvykdytas per įstatymo nustatytą bendrą pasenėjimo laiką sprendimas vėliau negali būti priverstinai vykdomas.

Į. laikas taikintinas ir baudžiamosios teisės srityje. Išėjus įstatymo nustatytam laikui, nusikaltęs žmogus už padarytą nusikaltimą nebegali būti baudžiamas, o jei teismo sprendimu jau yra nubaustas, tai šioji bausmė nebegali būti vykdoma. Kuo mažesnis nusikaltimas, tuo trumpesnis į. laikas. Lietuvoje veikęs Baudžiamasis Statutas buvo numatęs (68 str.), kad nebaudžiama dėl į., jei nuo tos dienos, kurią buvo padarytas nusikalstamas darbas, ligi tos dienos, kurią prieš kaltinamąjį iškeltas nustatyta tvarka baudžiamasis persekiojimas, padarius didįjį nusikaltimą, už kurį gali būti skirta didžiausia bausmė, yra praėję 15 m., už kitą didįjį nusikaltimą — 10 m.; už nusikaltimą, už kurį grėsė grąsos kalėjimas, 8 m.; už mažesnį nusikaltimą — 3 m.; jei gresia paprastas kalėjimas — 1 m. Bet kai taikomas į. nepavėluotai iškeltoje byloje ar jau sprendimo vykdymo metu, tai įstatymas reikalauja padarytam nusikaltimui dveja tiek, o nusižengimui treja tiek, kiek aukščiau buvo išvardinta metų. Ir kiti įstatymai žino į., pvz. nesumokėtiems mokesčiams ieškoti. *Č.Btk.*

Įsiteisėjimas teisės įgijimas. Civilinio ir baudžiamojo procesų įstatymai, o taip pat daugelis kitų įstatymų (pvz. žemėtvarkos, mokesčių) nustato laiką, per kurį galima apskųsti apeliacine, kasacine ar kita įstatymo numatyta tvarka teismo ar įstaigos organų sprendimus ar nutarimus. Nustatytam skųstis terminui suėjus, sprendimas ar nutarimas, nors jis ir būtų nesuderintas su įstatymu ir dėl to aukštesnės instancijos naikintinas ar keistinas, įsiteisėja, ir niekas daugiau jo negali nei panaikinti, nei pakeisti; jis gali būti, geruoju jo neįvykdžius, priverstinai su valstybės organų (teismo antstolių, policijos) pagalba vykdomas. Žr. Įsigaliojimas. *Č.Btk.*

Įsitikinimas 1. turima pažiūra kuriuo nors klausimu, ypačiai pasaulėžiūros arba politikos klausimais; 2. ko nors laikymasis ne žinojimo, o tikėjimo pagrindu, ne logine tikrybe remiantis, o pasitikint kuriuo nors autoritetu. Nuo į., kaip radimo pagrindo kuo nors tikėti, skirtinas įsitikrinimas, kurios nors tiesos atveju pasiekimas loginės tikrybės (žinojimo, ne tik tikėjimo).

Įskaitas studento išklausytos paskaitos (kurso) patikrinimas ir to patikrinimo pažymėjimas studijų knygelėje.

Įskaptė 1. dviem rankenomis išlenktas drožtuvas, vartojamas skobtinių indų vidui išdrožti, medžių žievei nuskusti ir pn. Kitur į. vadinama lankena.

2. Vienrankė, trumpu kotu dalgelė. Į. kotas padarytas iš dvišakės, jos vieną atšaką 20 cm ilgio nupiovus, o antrą pavertus kotu, apie 1 m ilgio. Į. į kotą įtveriama maždaug 60° kampu, t. y. mažesniu, negu pats dalgis. Į. rugius kertant, kirtėjas ją ima (už koto kablio) dešine ranka, o kairėje turi mažą grėbliuką, kuriuo palenkia kertamus rugius, ir vėliau juo surita į pėdą. Iki paskutinių dienų į. buvo išlikusi vien tik š. Lietuvoje; ten ja dar kartais kirsdavo rugius smulkesni ūkininkai. XIX a. viduryje į. buvo išplitusi didesniame Lietuvos plote, nors r. Lietuvoje jai nepavyko išstumti piautuvo, o ji pati iš visur liko dalgio išstumta. A.Mž.

Iskarijotas Judas žr. Judas Iskarijotas.

Iskenderun žr. Aleksandretė.

Įskundimas skundo prieš ką nors pateikimas. Melagingas asmens į. valdžios organams, galintiems pradėti baudžiamąją bylą, ir tuo būdu teismo darbo trukdymas Lietuvoje veikusio BS buvo numatytas bausti kalėjimo bausme. Jei melagingai įskundžiama padarius didįjį nusikaltimą, baudžiama grąsos kalėjimu. *B.M.*

Isla José Francisco de (1703–81) ispanų satyrikas. Jėzuitas (populiariai todėl vadintas el Padre Isla), ordiną Ispanijoje uždarius, nuo 1767 persikėlė į Italiją. Savo veikale Historia del famoso predicador Frey Gerundio de Campazas, alias Zotes (dvi dalys: 1758 ir 1770) jis vaizdavo tamsuolio pamokslininko nuotykius, pašiepdamas savo laiko papročius ir ypačiai ispanų pamokslininkų išpūstą retoriką. Šis veikalas laikomas geriausiu ispanų satyros XVIII a. kūriniu.

Isla de Pinos V. Indijos sala, 60 km į. p. nuo Kubos; 2544 km², apie 9500 gyv. Svar-

biausioji vietovė Nueva Gerona. Marmuro laužyklos. Gyventojai verčiasi gyvulių auginimu ir sodininkyste. Sala priklauso Kubai.

Islay D. Britanijos sala viduriniuose Hebriduose (antroji didumu); 586 km², apie 6500 gyv. I. vadinama ‚Hebridų Karaliene', kalvoto paviršiaus, derlingų dirvų, turi gėlo vandens ežerų ir upelių.

Islamas (ar. islām ‚atsidavimas' (Dievo valiai) Mahometo (žr.) VII a. pradėta tikyba, plačiai įsigalėjusi Azijoje ir Afrikoje, negausiai turinti pasekėjų ir Europoje. Šiandien i. yra viena iš didžiųjų tikybų su apie 300.000.000 išpažinėjų. I. prasidėjo Arabijos dykumoj, kur Mekos mieste gimė ir ėmė mokyti pats jos kūrėjas. Pasklidę arabai klajokliai naujo tikybos skelbėjo buvo sujungti ne tik į religinę, bet ir į politinę bendruomenę. Iš Arabijos su klajokliams įprastu veržlumu, dar naujo tikėjimo pakurstytu, Mahometo pasekėjai ėmė puldinėti kaimyninę Siriją, priklausiusią Bizantijos imperijai. Ši paskutinioji tada buvo nusilpusi dėl nuolatinių kovų su Persija ir negalėjo reikiamai priešintis naujų klajoklių antplūdžiui. Po kelerių metų visa Sirija pateko arabų valdžion (640). Po to sekė Persijos ir Egipto užkariavimas (642). Iš Persijos arabai pasinešė toliau į rytus, pasiekė vidurinę Aziją, o vėliau net Kiniją. Iš vidurinės Azijos per Afganistaną mahometonai ėmė skverbtis į Indiją, kur jie nuo XIII a. stipriai įsigalėjo ir tapo josios viešpačiais iki naujausių laikų.

Iš Egipto arabai mahometonai išsiplėtė visoje šiaurės Afrikoje ir trumpu laiku nušlavė čia bizantiečių valdžią ir krikščionybę. Vadovaujantieji krikščionių sluoksniai daugiausia emigravo, o vietiniai berberai netrukus priėmė i., ir šiaurės Afrika greitai tapo islamišku ir arabišku kraštu. Naujai atsivertęs berberas Tarikas su 12.000 savų tautiečių mahometonų iš Afrikos 711 persikėlė į Ispaniją, ir nuo to laiko i. kalifai bei karaliai viešpatavo Ispanijoje per

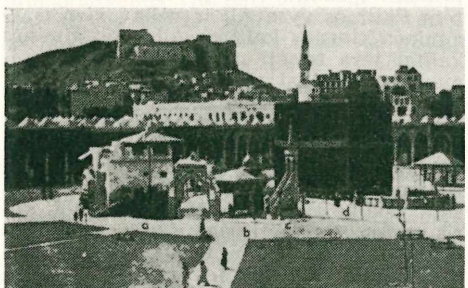

Meka, kurią mahometonai privalo aplankyti bent kartą gyvenime (a. šulinys semsem, b. Abraomo stotis, c. sakykla mimbar, d. šventovė Kaaba)

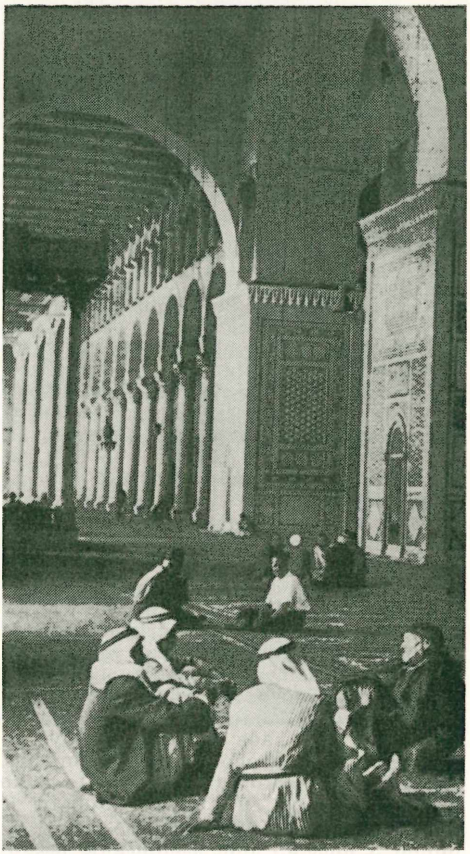

Omajadų mečetė Damaske

700 metų. Mahometonų bandymas įsiveržti iš Ispanijos į vidurio Europą nepasisekė, kai naujosios Karolingų giminės frankų valstybės valdovas Karolis Martelis sumušo juos ties Poitiers (732) ir nustūmė atgal anapus Pirėnėjų.

Kaip vakaruose frankų valstybė, taip rytuose Bizantija pasidarė užtvanka i. veržimuisi ir gynė Europos pietryčius nuo jų bent per 600 metų. Atsipeikėjusi nuo pirmų smūgių, kada mahometonai priartėję grėsė pačiam Konstantinopoliui (717), imperija beveik apvalė nuo jų Anatoliją ir išlaikė savo valdžioj iki XI a., kada iš vidurio Azijos įsibrovę mahometonai turkai osmanai pagrobė ją. Tie patys turkai XIV a. viduryje persikėlė per Bosforą ir pradėjo vergti Balkanus. Po šimto metų jie galutinai sugriovė Bizantijos imperiją, užgrobdami patį Konstantinopolį (1453).

Greitas ir milžiniškas arabų pradėtas i. išplitimas panašus kitų barbariškų tautų (nuo hunų ligi turkų osmanų) plitimui.

Skirtumas tas, kad Mahometo pradėta ekspansija buvo ne efemerinio pobūdžio, kaip kitų barbarų, bet sėkmingas, pastovus, lemiamos reikšmės istorinis faktas, kurio pasėkmė yra šiandieninis i. pasaulis, aprėpiąs maždaug $^1/_7$ visos žmonijos. I. pasisekimą pirmiausia lėmė šios tikybos universalumas ir jos vieningumas, pagrįstas Mahometo mokslu. I. plėtimasis buvo plėtimasis paties pranašo sukurtos bendruomenės, kuriai vadovavo jo vietininkai-kalifai. Nuo pat pradžių galiojo taisyklė, kad kalifas turi būti Mahometo palikuonis, atseit kilęs iš jo giminės. Bet ši taisyklė nuo pat pradžių sunkiai galėjo būti įvykdoma dėl to, kad Mahometas nepaliko vyriškos lyties įpėdinių. Po kelių dešimčių metų kilo kivirčai tarp vadovaujančių mahometonų dėl kalifato, ir kaip šių kivirčų pasėka atsirado šiitų sekta. Viršų gavo Omajadų giminė, kurios kalifai, įsikūrę nuo 660 Damaske, padėjo pagrindus didžiai i. imperijai. Prieš Omajadus, ortodoksinius mahometonus, nuolat kovojo sektantai šiitai, ir jų pastangų dėka laimėjo kita giminė — Abasidai. Ši giminė įsikūrė Bagdade (762) ir iš čia valdė mahometonišką(ji pasaulį (jei ne visą laiką faktiškai, tai bent iš vardo) iki 1258, kada mongolai sugriovė Bagdadą ir išnaikino kalifų giminę. Bet mahometoniškoji bendruomenė nerimo be pasaulinio ir religinio vadovo, ir todėl 1261 Abasidų kalifatas buvo atnaujintas Kaire. Čia jis laikėsi iki 1517, kada Egiptą nukariavo didysis Konstantinopolio sultonas Selimanas. Jis pasisavino kalifo titulą. Nuo to laiko kalifatas sutapo su turkų sultonatu ir Konstantinopolis (pakeitus jo vardą į Istanbul ‚į miestą') tapo islamiškojo pasaulio tautų aukščiausio valdovo buveine. Konstantinopolio kalifatas laikėsi iki 1924, kada naujosios Turkijos tautinis susirinkimas, vykdydamas Kemal Pašos reformas, jį panaikino.

I. religinė doktrina pagrįsta koranu (žr.) ir papildyta padavimais, vad. sunomis. Sunos pradžioj buvo nerašytos, pasakojamos Mahometo mokslo žinovų. Vėliau jos buvo imtos pakartotinai surašinėti; jų susidarė keli rinkiniai. Didžiausias rinkinys, sudarytas mokyto Achmed ibn Hanbalo (m. 855), turi 300.000 sunų.

I. yra griežtai monoteistinė tikyba, pripažįstanti vieną Aukščiausią Esybę-Alachą. ‚Yra tik vienas Dievas (Alachas) ir Mahometas, jo apaštalas' — skelbia i. credo. Savo pasekėjams i. uždeda 4 pareigas: maldą, pasninką devintame (ramadano) mėnesy, kelionę bent kartą gyvenime į Meką ir aukojimą. Šios 4 pareigos, drauge su minėtu credo, yra 5 islamiškojo tikėjimo stulpai. Autorių nuomonės skiriasi dar dėl vienos jų pareigos, būtent karo su kitatikiais (vad. džihada). Seniau buvo linkstama kergti ją prie minėtų 5 pareigų. Tačiau paskutinieji žymūs autoritetai (Ameer Ali, H. A. Gibb) nėra linkę džihados laikyti kardinaline pareiga ir teigia patį Mahometą nepripažinus ofenzyvinio karo dėl tikėjimo. Iš tikrųjų i. nukariavimai buvo daugiau istorinių aplinkybių padiktuoti, neišplaukė iš tikybos esmės. Tiesa, i. universalizmas, pagal kurį jis turėtų paplisti visame pasauly, galėjo būti paskata tikintiesiems ją platinti visokiomis priemonėmis, net ir karu. Juo labiau, kad ir pats pranašas mokė, jog karas dėl tikėjimo yra ‚kelias į Dievą', atveriąs jame kritusiems kariams rojaus vartus. Iš tikrųjų, i. išplito ne tiek kardo, kiek taikios propagandos bei misijų, dėka ir pasiekė kraštus, kur nesiekė jo kariai, Misijų darbe pirmavo iš mistinio-asketinio polinkio kilęs vienuoliškas sąjūdis — sufizmas, prasidėjęs, rodos, ne be krikščioniškos vienuolystės įtakos, IX a. ir smarkiai paplitęs X a. Vienuoliai sufi (taip pavadinti nuo jų dėvėto vilnonio apdaro), arba dervišai, organizavosi brolijoms, kurios buvo asketiško-vienuoliško gyvenimo bendruomenės. Iš tikybinio entuziazmo sufi ypač atsidėjo misijoms ir jų dėka i. išplito Turkestane, Sibire, Malajų salyne, Indonezijoje, centrinėje Afrikoje ir vėliau iš dalies Balkanuose.

I., priešingai krikščionybei, neturi dvasiškių luomo ir jo hierarchijos, kuri jį vienytų ir jam vadovautų. Pamokslininkauti ir vadovauti apeigoms gali kiekvienas tikintysis, jei tik jis sugeba. Todėl, nebūdamas hierarchiškai organizuotas, i. neišsilaikė vieningas ir iš pat pradžių skilo sektomis ir sektelėmis. Pati didžioji ir pagrindinė i. grupė yra sunitai, pripažįstą, be korano, dar Mahometui priskiriamų padavimų, sunų, rinkinius. Jie sudaro ligi 90% islamiškojo pasaulio ir atstovauja mahometonizmo ortodoksijai. Tuojau po Mahometo mirties kilo ginčiai dėl jo įpėdinystės, ir iš to kilo šiitų sekta. Šiitai, priešingai kitiems i. pasekėjams, tepripažino teisėtu pranašo įpėdiniu vien jo vienintėlės dukters Fatimos vyrą Alį ir vėliau vien iš jo giminės kilusius kalifus: Ali ir jo giminės kalifai tėra teisėti pranašo vietininkai, imamai, dieviškai paskirti ir tik jie vieni gali tinkamai aiškinti koraną ir aplamai Mahometo mokslą. Pranašo įpėdiniai kalifai, pagal šiitų mokslą, yra be nuodėmės, neklaidingi, ir todėl negali būti žmonių renkami, kaip kartais sunitai leido. Be to, šiitai išlaikė tikėjimą į Mesiją, Mahdi, kuris ateisiąs išgelbėti islamiškąjį pasaulį. Be suminėtų pagrindinių tiesų, šiitai skiriasi nuo sunitų savotiškomis apeigomis, įstatymais bei papročiais ir yra savaiminga i. tikyba. Nuo XVI a. šiizmas pasidarė Iranc valstybinė tikyba, ir tuo būdu šis kraštas virto skirtingu islamišku vienetu, atsiribo-

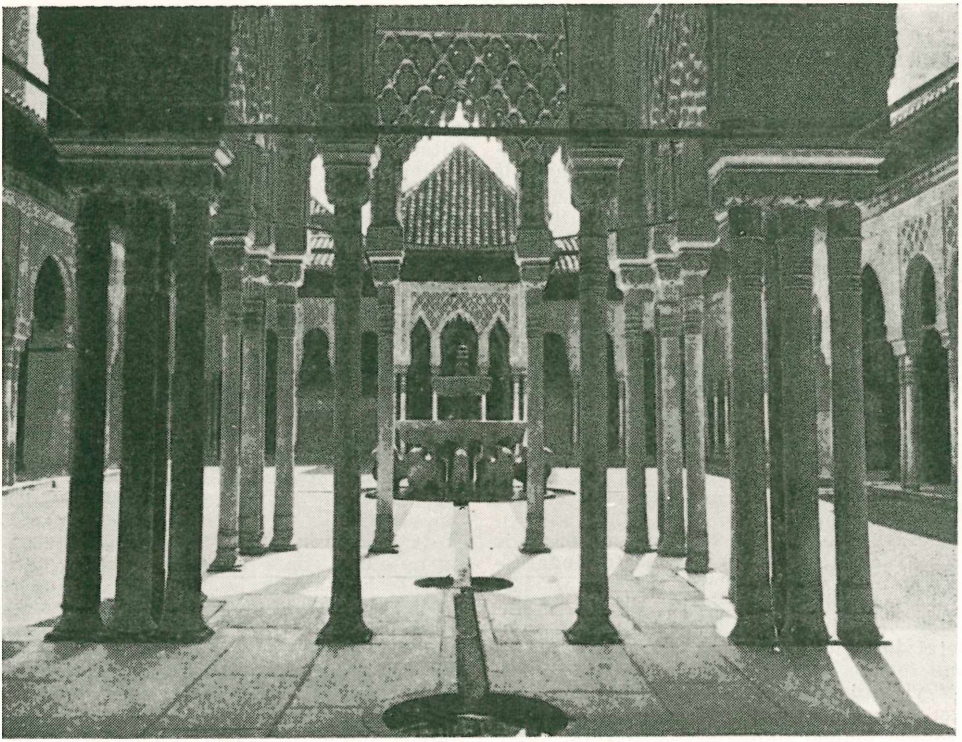

Liūtų kiemas Alhambroje (Ispanijoje)

jusiu nuo likusio i. pasaulio. Trečioji reikšminga i. sekta yra vahabitai, gavę vardą nuo Abdalvahabo, kurio sūnus Muhamedas (1703–1791), kilęs iš Arabijos provincijos Nedžo, yra šios sektos pradininkas. Vahabitai yra puritoniška sekta, užsibrėžusi atstatyti pirmykštį Mahometo mokslą, paremtą koranu ir pirmomis sunomis. Jie atmeta vėlesnes naujoves ir ypač smerkia sufizmą bei jo pradėtą šventųjų garbinimą, laikydamas jį politeizmu. Muhamedo propaguojamas vahabitizmas tapo valstybine tikyba Nedže, įskiepyta čia per prievartą. Iš Nedžo vahabitai užgrobė Mekos ir Medinos miestus ir juose sunaikino i. šventoves. Siautėjančius vahabitus sutramdė Konstantinopolio sultono pavestas Egipto paša Mehmedas Ali (1819). Nuo to laiko apie vahabitus nebuvo nieko girdėti iki Turkijos imperijos griuvimo po I pas. karo. Tik 1921 gale pietinio Nedžo emiras Ibn Saudas pradėjo karinius žygius ir, sunaikinęs priešininkus, tapo Hedžo su šventaisiais miestais, Nedžo ir didelės Arabijos dalies valdovas. Tuo būdu įsikūrė vahabitiškoji Saudi Arabija. Tačiau Ibn Saudas, taikydamasis prie likusio i. pasaulio, žymiai sušvelnino vahabistų radikalizmą, ir todėl nebekilo kivirčų tarp jų ir kitų i. sektų. Vahabitų valdomi šventieji miestai, Meka ir Medina, laikomi senoviškoj pagarboj ir gali būti visų mahometonų lankomi.

Be šių trijų sektų, yra daugybė mažesnių, daugiau vietinio pobūdžio. Įspūdinga sekta pvz. yra behaizmas, kilęs iš ankstyvesnės babizmo sektos, skelbiąs universalinę, humanistinę ir pacifistinę religiją, su pačiu i. maža ką bendro turinčią. Bet dabar islamiškame pasauly lemiamos reikšmės turi ne tiek pati tikyba, kiek nacionalizmas, išbujojęs po I pas. karo Turkijoj ir kt. Nacionalizmas padeda nuveikti sektines skirtybes ir ugdo arabiško pasaulio vienybę, pasireiškusią pvz. Arabų Lygos įkūrimu (1945), kuri dabar itin vieningai veikia prieš Izraelio valstybę.

H. Lammens, Islam, Beliefs and Institutions 1926; *H. Massé,* Islam 1938; *C. Brockelmann,* Geschichte der islamischen Völker 1939; *Ameer Ali,* The Spirit of Islam 1949; *H. A. R. Gibb,* Mohamedanism 1953; *G. E. Grunebaum,* Medieval Islam 1953; (") Studies in Islamic Culture (The American Anthropologist 1954). *J.J.*

I. meno paminklų sutinkame visuose tuose kraštuose, kur buvo ar yra įsigalėjusi Mahometo religija — nuo Indijos ligi Ispanijos. I. menas iš esmės yra religi-

nis. Jame neginčijamai vyrauja architektūra, nes Alacho garbintojams religija draudžia vaizduoti gyvas būtybes, be kurių neapsieina plastiniai menai, ypač skulptūra.

I. architektūros paminkluose vyrauja maldos namai, vadinami mečete. Tai ketvirtainio plano patalpa, į kurią įeinama iš ketvirtainio kolonadomis apsupto kiemo. Jo viduryje — vandens baseinas apsiplovimams, o pačios maldyklos vidų tėra kėdė, vad. m i m b a r, ir sienoje Mekos kryptimi — niša (įsienis), vad. m i h r a b. Maldykla dažniausiai apdengta skliaustais, kurie atsiremia ant eilės kolonų. Azijos kraštuose jos dažniausiai sujungtos čia apskritainėmis, čia perlaužtomis arkomis. Egipte, šiaurinėj Afrikoj ir Ispanijoj — populiaresnės paaukštintos ir pasaginės arkos. Arkadų ilgis ir skaičius priklauso nuo maldyklos dydžio. Jos vidaus esminį grožį sudaro architektūrinių formų derinys. Jį pagyvina įvairūs abstraktūs (retai augaliniai) ornamentai: vieni skaptuoti, kiti visai lygūs, sudaryti iš spalvoto marmuro ir kitų medžiagų mozaikų. Ypač turtingai išpuošiamas mihrab įsienis. Iš lauko pusės mečetę vainikuoja kupolas. Vienur jis pusiau sferinis, kitur jis — pailgintas (pastatytas ant būgno), trečiur — lyg svogūno formos. Mečetės kampuose dažniausiai iškyla minaretai — aukšti liekni bokštai su galerijomis aplink, iš kur dvasininkai šaukia maldai tikinčiuosius. Neretai kupolas, minaretai ir net sienos dekoruojami glazūruotų plytelių ar marmuro įvairiaspalviais ornamentais.

Nors mečetės planas vedamas iš pirmosios Mahometo įsteigtos maldyklos, tačiau mečetei, kaip architektūriniam kūriniui, išsivystyti reikėjo laiko. Pirmieji i. skleidėjai ir pasekėjai melsdavosi bažnyčiose, atimtose iš krikščionių. Iš Sirijos ir Egipto krikščionių (koptų) šventovių jie pasiskolino ir pagrindinius savo architektūros elementus. Juos derindami, pakeisdami ir įvairindami plokščiomis puošmenomis, jie praleido du amžius, kol sukūrė originalių imponuojančių mečečių šedevrų. Vienas tokių — Kairuano (Tunise) mečetė (IX a.). Iš kitų ji išsiskiria dvigubu vestibuliu ir dideliu skaičiumi (17) navų, kurių vidurinė — aukštesnė ir platesnė už visas kitas. Ją dominuoja du kupolai ir vienas galingas ketvirtainis minaretas. Antras šitos epochos šedevras — Ispanijos Cardu mečetė (X a.). Nors jos arkadoms paimtos antikinės kolonos, tačiau jos architektų originalumą ir skonį liudija trys kupolai, atremti grobliniais skliautais su skaptuotais grakščiais ornamentais.

Naują pakilimą i. menas pergyvena XII–XIV a. Tuo laiku pastatoma Uolos, arba Omaro mečetė Jeruzalėj (XII a.). Ypač išgarsėja Kairo miestas Egipte, kur sultonai mečetes mėgsta sujungti su savo mauzoliejais. Kaire išpopuliarėja atkeliavę iš Irano stalaktitiniai skliautai ir epigrafiniai ornamentai arba reljefiniai raštai su Korano citatomis; čia langams puošti vartojami vitražai, o iš lauko pusės — grakštūs ir įvairūs minaretai. Maldyklų-mauzoliejų tarpe garsiausia — Hassano mečetė (XIV a.). Jos ansambly įkomponuotos keturios madrasos — salės Korano studentams. Šitoj epochoj Ispanijoj pastatyti Sevilijos Alkazaras ir Grenados Alhambra (XIV a.). Tarp negausių išlikusių kalifų ir sultonų namų tikras architektūros šedevras yra Alhambra. Jos nedidelės elegantiškos patalpos sutelktos aplink kolonadinius kiemus, kuriuose žaidžia fontanai. Iškilmių salių stalaktitinius skliautus laiko grakščios kolonados. Sienos išpuoštos skaptuotais ir dažytais gipsatūrų ornamentais bei spalvota keramika. Nepalikta jokios vietos, kuri nebūtų dekoruota.

Su XVI a. i. menas grįžta į Aziją, kur jis buvo gimęs. Čia jis vėl klesti. Šiaurės vakarų Indijoj išauga vadinamasis mogulų menas su centru Agroje. Čia pastatomas vienas pasaulio stebuklų — Tadž-Mahal mauzoliejus (žr. LE VIII, 469). Jis visas balto marmuro, vainikuotas svogūniniu

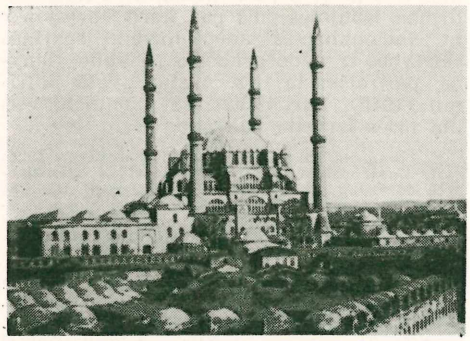

Sultono Selimo II mečetė Adrianopolyje (XVI a.)

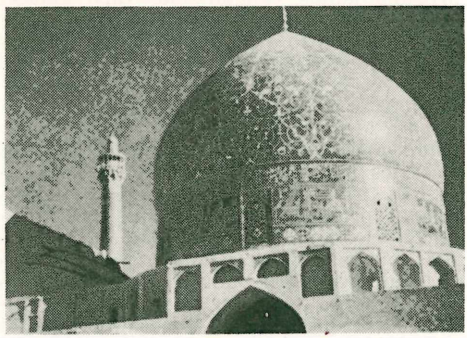

Penktadienio mečetės Isfahane kupolas

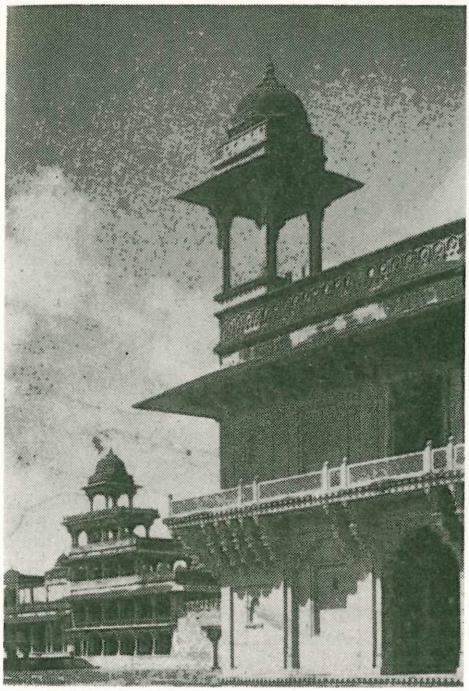

Panč-Mahal (Punch-Mahal) Indijoje, Fatehpur Sikri mieste (vėliau gyventojų paliktame)

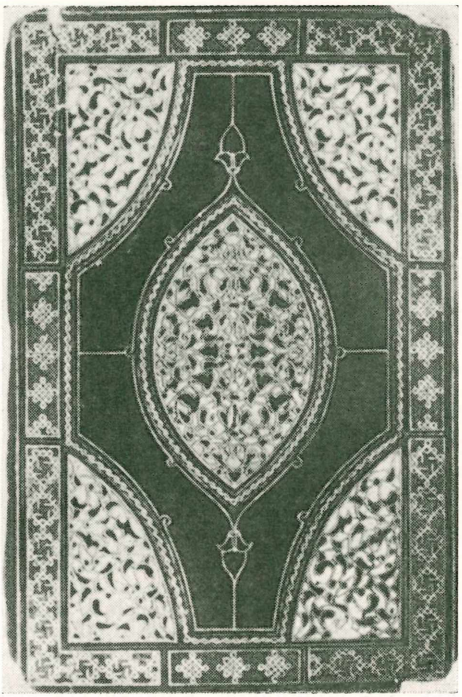

Faauksuotais odiniais viršeliais knyga Turkijoje (XVI a.)

kupolų, išdekoruotas įvairiais skaptuotais ornamentais. Priešais jį — marmuriniai tvenkiniai, kuriuose atsispindi ir šoniniai žalumynų kioskai, ir balti grakštūs minaretai, ir pats mauzoliejus. Kitas to laiko islamo meno centras — Irano šachų sostinė Isfahanas (netoli Teherano). Joj ypač garsi karališkoji mečetė su aukšta, iškilminga, laužtos arkos anga, kurioj įkomponuoti du minaretai. Trečias naujųjų laikų islamo centras—Istanbulas (buv. Konstantinopolis) Turkų imperijos sostinė. Čia ne tik pastatomos garsios mečetės, kaip Bažazet, Sulaimanija, Validė, bet iš čia įtaka sklinda ir į Afriką.

I. menininkai savo ornamentinę fantaziją ir kruopštų atlikimą turi gausių progų pareikšti taikomajame mene — įvairios medžiagos vazėse, odos dirbiniuose, kilimuose ir kt.

H. Glück ir *E. Diez*, Die Kunst des Islam 1925; *Migeon*, Manuel de l'art musulman ²1927; *K. A. C. Creswell*, Early Muslim Architecture 1934–40; *U. A. Pope*, A Survey of Persian Art (nuo 1939); *G. Marçais*, L'art de l'Islam 1946; *Dimand*, Handbook of Mohammedian Decorative Arts ²1947. *J.Gr.*

. I. filosofija, literatūra, mokslas žr. Arabų filosofija, literatūra, mokslas.

Islandija, Lýdveldid Island, I. respublika, apimanti I. salą. Tai vulkaninė sala Atlanto vandenyne, apie 800 km į š.v. nuo Skotijos ir apie 225 km į p.r. nuo Grenlandijos. Plotas 103.000 km². 1951 buvo 146.500 gyv.

Didžiąją I. salos dalį sudaro negyvenamas plokščiakalnis, vidutiniškai iškilęs nuo j.l. apie 600–750 m. Didelė dalis, dengta lavos sluoksniu, sudaro vad. lavos laukus. P. ir v. salos dalyse yra didžiulių ledynų, iš jų didžiausias Vatna-Jökull, susidaręs apie aukščiausią salos viršūnę Hvannadalshnjukur (2100 m). Ledynai dengia apie 13% viso salos ploto. Saloje yra apie 100 vulkanų, iš kurių žinomiausias yra Hekla (1557 m). Vulkanai daugiausia ir suformavo salos paviršių. Iš gelmių tryksta daug karšto vandens versmių — geizerių (žr.), kurių vanduo naudojamas miestų ir šiltadaržių apšildymui. Iš po didžiųjų ledynų teka nemaža upių, kurios sraunios, uolėtos, turinčios gražių krioklių. Ilgai jos esti užšąlusios. Krantai uolėti, išraižyti fiordais, ypačiai vakaruose ir šiaurėje.

Klimatas ryškiai okeaninis, švelnus, be didelių žiemos šalčių ir vasaros karščių. Reykjavike vid. metų temp. 4,1°C, I mėn. vid. temp. 1,2°C, VII mėn. vid. temp. 10,9°

C, taigi, skirtumas tarp šalčiausio ir šilčiausio mėnesio tėra 9,7°C.

Žemės darbu verčiasi apie 35% visų gyventojų, nors naudoja tik apie 1% viso salos ploto. Gyvulininkyste verčiasi apie 50% visų gyventojų. Miškų nėra, auga tik vieniši medžiai: beržai, alksniai, kalnų uosiai, bukai, gluosniai. Vyrauja ganyklos, kurios ir naudojamos gyvulininkystei. Žvejyba verčiasi apie 15% visų gyventojų. Per metus sužvejojama apie 350.000 t žuvies, daugiausia silkių ir menkių. I. eksportuoja žuvis, žuvų taukus, trąšas, vilnas, plunksnas, avių kailius. Iš žemės turtų minėtini tik boksitas ir geležies rūda. Krašto fauna irgi neturtinga, iš žvėrių stambiausi yra įvežti šiaurės elniai ir lapės. Roplių ir varlių nėra visai. Turtingesnė I. paukščiais: yra ančių, gulbių ir ligi 50 kitų rūšių paukščių. Pakraščiuose gausu banginių, ruonių, apie 70 rūšių įvairios žuvies.

Sostinė yra Reykjavik su apie 58.000 gyventojų. Kiti miesteliai maži. Tik apie ¼ salos yra gyvenama, ir tai labai retai — vidutiniškai 1 žmogus viename km². Reykjavik yra drauge I. kultūros centras, o taip pat ir svarbiausias uostas. Jame veikia 1911 įst. univ., eilė viduriniu ir specialinių mokyklų, didelė krašto biblioteka, valstybinis archyvas ir tautinis muziejus. Pradžios mokslas privalomas. Apie 98% gyv. yra protestantai. Katalikų yra apie 500, nuo 1929 veikia apaštališkasis vikariatas.

Administraciniam reikalui sala padalyta į 16 provincijų. Prezidentas renkamas 4 metams, jam talkina 6 ministrų kabinetas. Parlamentas (Allting) sudarytas iš 52 narių (seniausias pasauly, nes pirmą kartą jis buvo sudarytas 930).

W. Iwan, I. 1935: *A. Rothery*, Iceland 1948; *V. Pantenburg*. Island 1951. *V.Skn.*

I. istorija. Laisvosios valstybės laikotarpis 870–1262. I. atrasta skandinavų jūrininkų apie 860. Norvegai pirmieji pradėjo kolonizuoti I. (pirmasis kolonistas Ingólfr Arnarson apsigyvenęs apie 870–874). Dalis kolonistų buvo iš norvegų kolonijų Britų salose, tokiu būdu I. gavo ir keltų kraujo priemaišų. Bendrą įstatymą I. paruošė Ulfljótr. Jis buvo priimtas 930, nuo to laiko I. laikoma savarankiška valstybe. Tačiau centralizuotos valdžios nebuvo, kraštą valdė 36, paskui 39 didikai (godar). Apie 980 į I. atsikėlęs norvegų vikingas Erik Röde (Erikas Rudasis) atrado vakarinę Grenlandiją, kuri buvo paskui kolonizuojama iš I. Tuo pat laiku į I. pradėjo atvykti ir pirmieji misionieriai. 1000 seime (allting) buvo nutarta kraštą apkrikštyti. Pirmoji vyskupija įst. Skálholte 1056, o po 50 metų ir kita Hólare. Prie vyskupijų buvo kuriamos mokyklos, XII a. įsteigta nemaža vienuolynų. Literatūra pradėjo klestėti. Nesant betgi pastovios valdžios, tarp didikų vyko nuolatiniai vaidai. Tais nesutikimais pasinaudojo norvegai, ir jų spaudimu 1262 islandiečiai sudarė sutartį su norvegų karaliumi Haaken Haakanson, patekdami į norvegų valdžią. 1281 buvo priimti nauji įstatymai pagal norvegų pavyzdį. Karalius kraštui valdyti paskyrė savo vietininką. XIV a., ypač antroji pusė, buvo atžangos laikotarpis. Taip pat ir visas XV a. buvo gana niūrus: Heklos išsiveržimas ir maro metai, ypač 1402–04 ir 1494–95, išnaikino daug žmonių. Teisinė apsauga buvo menka, įsigalėję didikai spaudė ūkininkus. Ir bažnyčia į savo rankas buvo daug žemių paėmusi. Tačiau netrukus buvo įvesta reformacija. Nukirtus vyskupui Jón Arasonui galvą 1550, buvo konfiskuotas visas bažnyčios turtas. Reformacija sustiprino karaliaus valdžią. Danų karalius Kristijonas IV (Norvegija tada priklausė Danijai) perdavė prekybos monopolį su I. danų pirkliams 1602. 1662 I. turėjo pripažinti danų karaliaus absoliutizmą. Katastrofiškas buvo Lakio vulkano 1783 išsiveržimas: apnuodijus žolę, iškrito gyvuliai ir apie $^1/_5$ gyventojų žuvo, daugiausia iš bado.

Nuo 1830 prasideda I. laisvės kova išsivaduoti iš Danijos jungo. Nepriklausomybės sąjūdžiui vadovavo istorikas Jón Sigurdsson. Seimas, kuris buvo panaikintas 1800, buvo vėl atstatytas, tačiau turėjo tik patariamąjį balsą. 1874 I. buvo suteikta konstitucija, pagal kurią seimas įgavo įstatymų leidimo galią. 1904 buvo paskirtas krašte reziduojąs ir prieš seimą atsakingas ministras — tai praktiškai reiškė beveik pilną I. nepriklausomybę. 1918 XII 1 I. pasirašė su Danija įstatymą, pagal kurį I. tapo laisva ir suverenine valstybe asmeninėje unijoje su Danija, kuri I. vardu atstovauja kraštą užsienyje. Kraštui atgavus nepriklausomybę, susikūrė politinės partijos kaimynų pavyzdžiu. Vadovaujančios partijos buvo kooperacijos remiama pažangiųjų partija, konservatyvi nepriklausomybės partija ir socialdemokratų partija. Vyriausybę daugiausia sudarydavo pažangieji, dažnai koalicijoje su socialdemokratais. Įtakingiausiu politiku ilgą laiką buvo Jónas Jónsson (pažangusis). Vokiečiams 1940 IV okupavus Daniją, I. pati perėmė savo užsienio reprezentacijos teises. Kraštą netrukus užėmė anglų kariniai daliniai. Pasiremdamas personalinės unijos nuostatais, I. seimas 1941 V 20 nutarė panaikinti asmeninę uniją su Danija ir paskelbti I. respublika, paliekant formalų unijos panaikinimą po karo. Valstybės laikinuoju valdytoju buvo išrinktas Svein Björnson. Respublika buvo paskelbta 1944 V 17 ir pirmuoju prezidentu išrinktas tas pats Björnson (mirė 1952). I. sutinkant, krašto saugumą 1941 VII 7 perėmė JAV

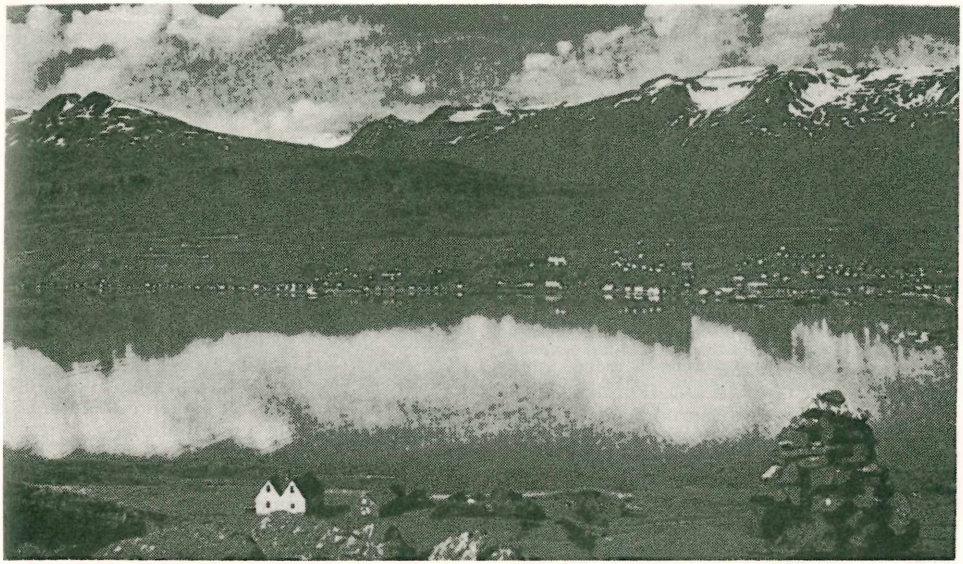

Islandijos gamtovaizdis

kariniai daliniai. 1949 I., nors pati ir neturėdama kariuomenės, prisijungė prie Atlanto pakto. Naujuoju krašto prezidentu 1952 išrinktas Ásgeír Ásgeírsson, 1956 vėl perrinktas.

J. Adils, Islandssaga ²1923; *W. Baetke,* Islands Besiedlung und älteste Geschichte 1928; *K. Gjerset,* History of Iceland 1924; *A. Gregersen,* L'Islande, son statut à travers les âges 1937; *F. Niedner,* Islands Kultur zur Wikingerzeit 1920; *P. E. Olason,* Grunndrag av Islands historie 1927; *P. Hermann,* Island in Vergangenheit u. Gegenwart, 3 tt., 1907–10; *Th. Thornsteinsson,* Island under og efter verdenskrigen 1928. *J.Lng.*

Islandų kalba išsivystė iš tos kalbos, kuria kalbėjo pirmieji I. kolonistai IX ir X a., taigi, drauge su norvegų k., ji sudaro vakarų skandinavų kalbų grupę. Skirtumas garsų sistemoje tarp senosios islandų k. ir ant vakarinės norvegų k. pagrindo išsivysčiusios kalbos nėra toks reikšmingas, tačiau jau prieš 1200 žymu šiokių tokių nukrypimų (pvz. h išlikimas prieš l, n, ir r). Daugumas senųjų ilgųjų balsių, kurių ilgumas buvo ženklinamas kirčiu, ištariami dabar kaip dvibalsiai (á = au, áe = öj, í ir ý ilgi, o tuo tarpu i ir y ištariami kaip ė). Islandų k. išlaikiusi ir senuosius dantinius pučiamuosius garsus, atliepiančius th; g ir k yra kieti ir prieš minkštuosius balsius; š ir č garsų visai nėra. Kirtis (dešininis) visada pirmajame skiemenyje.

XII ir XIII a., remiantis žodinio pasakojimo pagrindu, išsivystė lankstus ir raiškus stilius, nors kai kur ryški lotyniška sakinių konstrukcija; nemaža ir vokiškų skolinių įsivėlė. Įsigalėjus reformacijai, liturginės knygos buvo išverstos į islandų kalbą, tuo būdu išvengta danų bažnytinės k. poveikio. Religinės prozos sintaksė buvo stipriai paveikta svetimų pavyzdžių. XVIII a. islandų k. buvo stipriai paveikta danų administracinės kalbos. Po 1750 prasidėjo reakcija prieš kalbos darkymą. Kalbos valymo uždavinį ypač kėlė 1835 pradėtas leisti žurnalas Fjölnir. Rašyba buvo nustatyta apie 1800, ji daug nenutolsta nuo normuotos senosios islandų k. Nežiūrint didelio garsų pasikeitimo nuo viduramžių, ortografija gana sklandžiai derinasi su moderniąja kalba, nors kai kurie garsai ir sudaro keblumų. Žodynas turtingas, daug gry-

Islandijos ilgaplaukės avys

nesnis, negu kitų skandinavų kalbų. Tarptautinių žodžių islandai labai nemėgsta, juos mielai keičia naujadarais arba atgaivina jau mirusius žodžius.

Islandų k. skirstosi į du periodus — senąją k. (ligi 1530) ir naująją. Senąja islandų k. išlikę nedaug rankraščių prieš 1200. Apskritai, islandų k. pasižymi kur kas senesnėmis lytimis, negu kitos skandinavų k., todėl ji yra svarbus šaltinis skandinavų kalbotyrai.

S. Einarsson, Icelandic 1941; *H. Hermannsson*, Modern Icelandic 1919; *A. Heusler*, Altisländisches Elementarbuch 1921; *F. Jónsson*, Grammatik for det islandske oldsprog 1925; *S. Jónsson*, A Primer of Modern Icelandic 1927; *E. Kvaran* ir *O. Firgerhut*, Lehrbuch der isländ. Sprache ²1940; *A. Noreen*, Altisländische Grammatik ⁴1923; *H. Spehr*, Der Ursprung d. isländ. Schrift 1929; *G. T. Zoëga*, Icelandic–English Dictionary ²1922. *J.Lng.*

I. literatūra yra tokio pat senumo, kaip ir pati krašto istorija. Senųjų laikų islandų literatūra paprastai dalinama į Eddos poeziją ir dainių kūrybą, nors riba tarp tų grupių nėra ryški. Eddos (žr.) poezija yra anoniminė, apdainuoja dievus ir didvyrius, bet prie jos dar reikia priskirti ir gnominius eilėraščius, eiliuotas mįsles ir pn. Prie mitinės Eddos poezijos priskiriama Voluspá, vaizduojanti pasaulio pradžią ir pabaigą; didaktinei poezijai priklauso Vaftrúdismál ir Grimnismál, o burleskinę satyrinę grupę sudaro Lokassena, Skirsnismál (Dievo Fröj poezija), Trimskvida (dievo Toro poezija) ir Hymiskvida. Tarp mitinės ir didvyrių poezijos stovi Volundarkvida. Didvyrių poezija sudaro atskirą ciklą ir apdainuoja volsungiečių giminės istoriją. Tarp jos paminėtina giesmė apie Helge, Heginsmál ir Fáfnismál (apdainuojančios Sigurdo Fafnesbane jaunystę), fragmentinė giesmė apie Sigurdą (Brot) ir Sigurdakvida in skamma (apdainuoja tragišką Sigurdo mirtį). Iš gnominės poezijos svarbiausia yra Hávamál. Savo forma Eddos poezija iš dalies yra epinė, pvz. Trymskvida (lietuviškai išv. T. Bieliackino ir su J. Lingio paaiškinimais atspausdinta Stockholme leistų Pragiedrulių 4 nr., 1947) ar Volundarkvida, iš dalies yra monologinė bei dialoginė, pvz. Skirnismál, Vaftrúdnismál, Lokasenna.

Dainių poezija paprastai priskiriama kuriam nors autoriui, dainiui. Paprasčiausias jos tipas yra panegirikos bei prisiminimų dainos. Jos parašytos paprastai asonansine metrika. IX a. buvo garsūs norvegų dainiai. X a. šioje srityje vadovybė perėjo į islandų rankas: Egil Skallagrimsson, erotikos poetas Kormak, Ulv Uggason, kurio Húsdrápa apdainuoja didiko dvaro išpuošimą. Apie 1000 rašė dainius Halfred Ottarsson. XI a. žymiausias dainius buvo Sigvat Tordsson, atstovaująs reakciją prieš X a. perdaug dirbtinį stilių. Nuo XII a., pradėjus gyvai domėtis istoriniais klausimais, poezija vėl priartėja prie X a. dainių. Įvedus krikščionybę, kunigaikščių poezijos pompastinė forma, vad. drapa, perimama ir religinei poezijai. Čia žymiausias Eystein Asgrimsson (apie XIV a. vidurį) savo Lilja (Lelija). Prie dainių poezijos priskaitoma ir daugelis vad. lausavisur (palaidų strofų), trumpų improvizacijų, kurių pilna išlikusioje prozos literatūroje. Jau bent XIV a. atsiranda nauja poezijos rūšis — rimur, aliteraciniai, bet kartais (dažniausiai kryžmais) ir su galūniniu rimu strofiniai eilėraščiai, paprastai susidedą iš kelių įvairių ‚giesmių' (ríma, ds. rimur). Ši poezijos rūšis turi sąryšio su tuo laiku Europoje žydėjusiomis baladėmis. Poetiniu atžvilgiu žymiausia ‚rimur' yra sultingai parodinė Skídarima, vaizduojanti vieno vagabundo nuotykius tarp dievų Valhalloje.

Šalia Eddos poezijos literatūriniu atžvilgiu svarbiausia vakarų Skandinavijos kūrybos šaka yra vad. sagos, proziniai pasakojimai, daugiausia istoriniai. Sagos buvo pradėtos užrašinėti XII a., bet jau daug anksčiau buvo perduodamos iš lūpų į lūpas. Jos paprastai skirstomos į dvi grupes — į iš Islandijos kilusių asmenų bei giminių ir Norvegijos karaliaus sagas. Iš būdingų giminių sagų paminėtinos Laxdöla, Vastdöla ir Eyrbyggja. Savo apimtimi didžiausia yra Nialssaga. Vidury tarp giminių ir asmenų sagų stovi žinomoji Egilssaga (žr.). Iš asmeninių sagų minėtinos Gunlaug Ormtunga (vienas iš gražiausių meilės pasakojimų pasaulinėje literatūroje), Hallfredi su Kormak (vaizduojančios garsius dainius) ir Gisle Sursson bei Gretti sagos (aprašančios dviejų beteisių žmonių gyvenimą). Daugelis giminių sagų aprašo X–XI a. įvykius, neramiausią I. kolonizacijos laikotarpį. Karalių sagose prasimuša labiau išryškintas mokslinis bei istorinis susidomėjimas. Jau XII a. darbavosi du istorikai rašytojai Are ir Sämund. XII a. buvo parašytos iš dalies ir atskirų karalių istorijos, kurių pirmoje vietoje reikia suminėti Šventojo Olofo sagą. Aukščiausią viršūnę tačiau pasiekia Snorre Sturlasson (m. 1241) Heimskringla, pilna norvegų karalių istorija. Iš svarbesnių rinktinių veikalų paminėtina Landnámabók, istorinis-genealoginis darbas apie I. kolonizaciją, ir Sturlungasaga, vaizduojanti salos istorija XII–XIII a. Istorinėmis sagomis greičiausia buvo laikomos ir mitinės-didvyrinės sagos, kaip pvz. Volsungasaga (parafrazuojanti Eddos poeziją apie volsungiečius), Hervararsaga ir Ragnar Lodrok saga. — Iš mokslinės literatūros paminėtina anoniminė vadinamoji pirmoji gramatika bei astronominė-kalendorinė Rimbeygla. Snorres Eddą reikia taip pat laikyti ir poetikos vadoveliu. Įdomus didaktinis

nrvg. veikaliukas Konungsskuggsjá (Karaliaus veidrodis) iš XIII a. I. įstatymai buvo XII a. surinkti rinkinyje Grágás.

I. literatūrinio žydėjimo laikotarpis pasibaigė XIII a. Viduramžių pabaiga yra senųjų raštų rinkimo ir perrašymo laikotarpis. Pirmą spaustuvę I. įsteigė kat. vysk. Jón Arason, žinomas savo religine poezija. Reformacijos įsigalėjimas įvedė į krašto kultūrinį gyvenimą daug permainų. Oddar Gottskalksson išvertė N. Testamentą 1540, o vysk. Gudbrandur Thorláksson, pagerinęs spaustuvę, pradėjo leisti religinius raštus, iš kurių svarbiausias buvo Šv. Rašto vertimas 1584. Iš XVII a. rašytojų paminėtini Hallgrímur Pétursson (m. 1674), parašęs kančių psalmes, ir istorikas Arngrímur Jónsson (m. 1648), išleidęs I. kultūros istoriją 1609. Domintis senosiomis sagomis, buvo pradėta rinkti senieji rankraščiai, kurių pirmąjį didžiulį rinkinį Kopenhagos univ. perleido Árni Magnússon 1773. Buvo tęsiama ir religinė bei ‚rimur' literatūra, bet įtaka iš užsienio darėsi vis stipresnė. Eggert Ólafsson (1726–68) buvo stipriai paveiktas apšvietos laikotarpio. Jo didaktiniai eilėraščiai buvo didžiai vertinami, o jo tikėjimas krašto ir tautos ateitimi darė stiprų įspūdį. Jón Thorláksson (1744–1819) išvertė Miltoną ir Klopstocką. Sigurdur Petursson (1759 – 1827) buvo pirmasis I. dramaturgas.

1835 buvo įsteigtas žurnalas Fjölnir, kuris kovojo už gryną islandų kalbą ir I. atbudimą. Danų ir vokiečių romantikos poveikis suko literatūrą nauju keliu. Bjarni Thorarensen (1786–1841) pralaužė pirmuosius ledus. Daug populiaresnis ir formos atžvilgiu daug stipresnis buvo gamtos lyrikas Jónas Hallgrimsson (1807–45). Iš kitų paminėtini Grimur Thomsen (1820 – 96), Benedikt Gröndal (1826–1907), Steingrimúr Thorstensson (1831—1913), Matthias Jochúmsson (1835–1920) ir pirmasis modernųjų romanų autorius Jón Thordden (1819–68). 1862–64 Jón Árnason išleido didžiulį liaudies pasakų rinkinį, laikomą vienu iš svarbiausių islandų literatūros veikalų. Iš vėlesnės kartos rašytojų minėtini lyrikai Stephan G. Stephansson (1853 — 1927), Thorsteinn Erlingsson (1858–1914), Hannes Hafstein (1861–1922) ir Einar Benediktsson (1864–1940) bei realistai novelistai Gestur Pálsson (1852–91) ir Einar Kvaran (1859–1938).

I pas. karo gyvenime sukeltas posūkis atsiliepė ir literatūroje. Ūkininkų luomo, ligtolinio islandų kultūros pagrindo, puoselėjama kultūra imama papildyti augančių miestų intelektualizmu, o kartu prasidėjusi kova tarp socialistinės ir miestietiškos pasaulėžiūrų pradeda duoti impulsų naujiems motyvams. Pirmuoju literatūriniu socializmo kovotoju yra Thorberger Thordarsson, kurio Laiškai Laurai stilistiniu atžvilgiu yra pirmoji modernioji knyga I. literatūroje. Halldor Laxness (g. 1902), pradžioje Thordarssono opozicionierius, po kelionės į JAV grįžo įsitikinęs kairusis socialistas. Savo paskutiniuose kūriniuose jis yra pasiekęs tikrai nuostabiai gražaus stilistinio meistriškumo. 1955 jis gavo Nobelio literatūros premiją. Lyrikoje dominavo Johannes úr Kötlum (g. 1899). Tarp XX a. pirmai pusei toną davusių prozaistų galima suminėti, be Einar Kvaran, Gudmundur Fridjonsson (1869 –1944). Atskirą padėtį užima islandų rašytojų grupė, rašiusių daniškai arba norvegiškai, tačiau islandiškais motyvais. Prie tokių priklauso Johann Sigurjonsson (1885 -1919), Gunnar Gunnarsson (g. 1889), Gudmundur Kamban (1888–1945) ir Kristmann Gudmundsson (g. 1902). Islandų lyrika sekė senu tradiciniu keliu, kurioje aliteracija ir ritmas ėjo gilaus ir aiškaus turinio sąskaiton. Žymiausias tos kategorijos poetas buvo Einar Benediktsson (1864–1940). Tuo tarpu David Stefansson (g. 1895) ir Tomas Gudmundsson (g. 1901) priklauso prie jaunesniųjų, kurių kūryboje jau žymus ir stiliaus atnaujinimas.

R. Beck, History of Icelandic Poets 1800–1940, 1950; *W. A. Craige*, The Art of Poetry in Iceland 1937; *R. Dzulko*, Studien zur isländ. Lyrik der Gegenwart 1940; *A. Einarsson*, History of Icelandic Prose Writers 1800–1940, 1948; *A. Heussler*, Die altgermanische Dichtung 1943; *F. Jónsson*, Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie, 3 tt., ²1920–24; *E. Noreen*, Den norsk-islandska poesien 1926. *J.Lng.*

Isle-de-France, kitaip Ile-de-France, š. Prancūzijos sritis aplink Paryžių, apimanti Seine, Seine-et-Marne, Seine-et-Oise ir Oise departamentus.

Īslīce vls. centras Bauskės aps., 4 km nuo I. geležinkelio stoties ir 6,5 km nuo Bauskės mst. Valsčiuje nepriklausomosios Latvijos laiku buvo 2195 gyv., iš jų 11% lietuvių.

Ỹslykis (lat. Īslīcis) Biržų aps. ir Kuršo upelis, Lielupės kair. intakas, 65,2 km ilgio. Teka į rytus greta galinės morenos ties Mūšos slėniu, ties Vaškų bžk. keičia kryptį į š. ir nueina į Latviją, kur pro Bauskę teka lygiagrečiai Lielupei, kol, pagaliau, įteka į ją ties Stiveri. Intakai kair. Maučė, Plona (lat. Plānīte) ir Beržtalis (lat. Bērstale). Lietuvos ribose visas upelis reguliuotas nusausinimo reikalams. Baseino plotas 641 km², ligi Plonos 219, ligi Beržtalio 419 km². Vandens debitas vid. 4,7, mkm. 120 m³/sek. *S.K.*

Išločė (lenk. Islocz) upė Valažino aps., Beržūnos (Nemuno) kair. intakas, 91 km ilgio. Prasideda greta Dniepro Ptičies versmėmis, teka pro Liachų bžk., Rakuvos mst., per Valažino miškus ir Nalibokų girią, įteka į Beržūną žemiau Bakštų mst. Intakai kair. Vyhoničia, Triputė, Tetera, I-

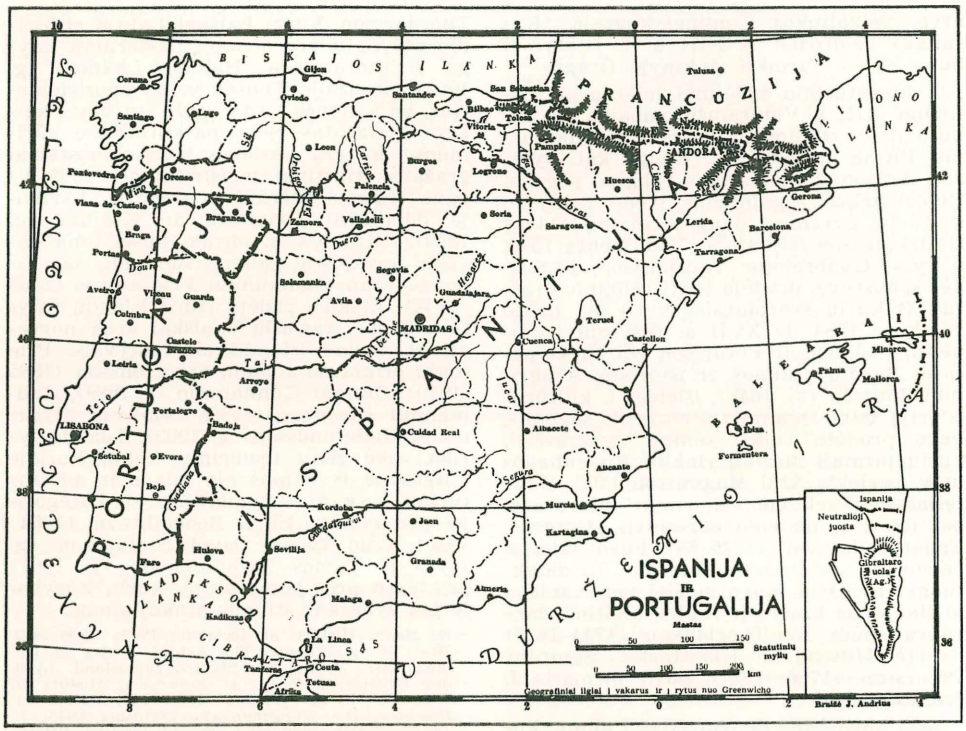

venis, Volma, deš. Juodupis, Leonava, Jaršė, Liucinė, Peršoja, Litana, Valažina (Velžė). Baseino plotas 1302 km², žemiau Jaršės 441, iki Volmos 656, žemiau Volmos 849, iki Valažinos 1087 km². Vandens debitas prie žiočių 8 m³/sek. *S.K.*

Ismay Hastings Lionel, lordas nuo 1947 (g. 1887) anglų karys ir politikas. Gimęs Indijoje, 1931–33 buvo Indijos vicekaraliaus karinis sekretorius. 1940–46 štabo viršininkas krašto gynybos ministerijoje, vienas iš artimiausių Churchillio bendradarbių. 1951 ministras s Britų imperijos valstybių santykiams. Nuo 1952 NATO (š. Atlanto valstybių organizacijos) gen. sekretorius.

Ismenė graikų padavimuose Edipo duktė. Sofoklio dramose ji vaizduojama kaip bailesnioji ir silpnesnioji Antigonos sesuo.

Įsnauja kiaulės pilvo plėvės taukinė. Į. minima jau XVI a. inventoriuose, pvz. 1586 šilėnų (ysnavia), Viduklės vls., Pužų dv. (isnovy čornyje dve) ir kt. Paskutiniu metu į. buvo taip paruošiama: tik nuimtą į. gerai įtrina prieskoniais, įsūdo ir, suvynioję ritinėlin visą į., plėvę susiuva ar tik storesniu siūlu suriša. Vieni įsisūrėjusią į. dar rūko (tai, atrodo, jau ir XVI a. buvo įprasta, nes Pužų dv. inventoriaus ‚čornyje' kitaip negalima suprasti), o kiti — palieka vasarai ir nerūkytą. Į. laiko klėtyje ar ant namo aukšto, paprastai ant sukryžiuotų lazdelių ar įtvertą tarp skalų. Ją valgo vasaros metu, tepdami ant duonos, spirgindami arba trindami įvairiems valgiams. Paskutiniu metu į. daug kur buvo išnykusi, nes ją lydydavo drauge su kitais taukais. *A.Mž.*

Isoëtes lacustre žr. Slepišerė mažylė.

Isokratas (gr. Isokratės; 436–338 pr. Kr.) atėniečių retorikas. Pats mokęsis pas Sokratą ir sofistus, tarp jų pas Gorgiją, buvo savo ruožtu žymiu mokytoju, pas kurį mokėsi visi jaunesnieji jo laiko kalbėtojai ir politikai. Pats kalbų nesakė, o jas rašė ar kitiems ar skaityti, liesdamas daugiausia politikos ir auklėjimo klausimus. Išlikusios ir autentiškomis laikomos 21 jo kalba ir 9 laiškai (G. E. Benseler išl. 1878–79); kitų 40 kalbų autentiškumas nepripažįstamas. Jo patriotizmas buvo toks nuoširdus, kad, pasakojama, po pralaimėto Cheronėjos mūšio jis iš sielvarto pasirinkęs savanoriškai mirti badu. Turėjo didelės įtakos pirmasis įvertinęs iškalbos reikšmę viešajame gyvenime ir ją grindęs sveikais pagrindais. Jo kalbos, ypatingai rūpestingai ruoštos (savo garsiąją atėniečių panegiriką jis rengęs apie 10 metų), pasižymėjo elegancija ir subtilumu.

F. Blass, Die attische Beredsamkeit ²1893.

Isonzo, slovėnų Soča, Italijos-Jugoslavijos pasienio upė, 130 km ilgio, įteka į Triesto įlanką. I pas. karo metu jos krantuose vyko pagrindinės italų-austrų kautynės, per kurias iš abiejų pusių žuvo per 300.000 karių.

Isopyrum thalictroides žr. Bligna trilapė.
Isopoda žr. Lygiakojai.

Isouard Niccolò, dažnai vad. N i c c o l ò d e M a l t e (1775–1818) Maltos saloje gimęs prancūzų operinės muz. kompozitorius. Studijuodamas Italijoje, 1794 parašė pirmąsias savo operas L'avviso ai maritati ir Artaserse. 1799 apsigyveno Paryžiuje, kur, jo prancūziškai komiškai operai Michel Ange (1802) susilaukus pasisekimo, sukūrė, varžydamasis su F. A. Boieldieu, apie 30 tos krypties operų, kurių populiariausios yra Cendrillon 1810, Le billet de loterie 1811, Jeannot et Colin 1814 ir Joconde 1814. Nors ir nebūdamas originalus, tačiau melodingas, atbaigto stiliaus, I. gan ryškiai prisidėjo prie prancūzų komiškosios operos raidos. Be operų, I. yra parašęs eilę bažnytinės muz. kūrinių (mišios, kantatos, psalmės, motetai) ir dainų.

E. Wahl, N. I. 1911. *K.O.*

Ispanija, España, p.v. Europos valstybė, apimanti 85% Pirenėjų pusiasalio ir Balearų bei Kanarų salas; 505.545 km², iš kur 490.525 km² tenka žemynui, o likutis saloms. Pajūrio 3140 km, o sausumos sienų su Portugalija, Prancūzija ir Andora 1664 km.

P a v i r š i u s i r m i n e r a l i n i a i t u r t a i. I. žemės reljefą sudaro plokščiakalnis, vad. m e z e t a, ją apsupantieji kalnai ir upių slėniai. I. būdingi paviršiaus aukštumas ir pajūrio krantų mažas karpytumas. Vidutinis paviršiaus aukštis nuo j.l. yra 660 m; išskyrus Šveicariją (vid. aukštis 1300 m), I. yra aukščiausioji Europoj šalis. Mezeta nėra lygi, jos paviršius išraižytas upių slėnių, o per vidurį iš rytų į vakarus tęsiasi Karpetanijos Kordiljerai (Cordillera Carpetana) su aukščiausia viršūne Sierra de Gredos. Jie skiria Senąją Kastiliją nuo Naujosios Kastilijos. Pagal Madrido geografinio instituto klasifikaciją, visi I. kalnai skirstomi į 6 grupes: 1. Kantabrijos Kordiljerai ir Pirenėjai; 2. Iberų kalnai, skirią vidurio mezetą nuo Ebro upės slėnio ir Viduržemio jūros; 3. Centriniai kalnai, arba Karpetanijos Kordiljerai; 4. Toledo kalnų sistema; 5. Betijos Kordiljerai, kurių pagrindinę dalį sudaro Sierra Morena, ir 6. Penibetijos sistema, kurios pagrindine dalimi yra Sierra Nevada. Mezeta savo kilme yra iš seniausiųjų Europos žemyno vietų, sudaryta iš granito ir paleozoinių uolienų, bet didžioji jos dalis apnešta terciero ir kvartero padermėmis. Aukščiausioji I. vieta yra Sierra Nevada viršūnė Andalūzijos p. pakraštyje. Gausu naudingų mineralų; š. dalyje Kantabrijos Kordiljeruose, dideli ištekliai akmens anglies, geležies rūdos ir cinko.

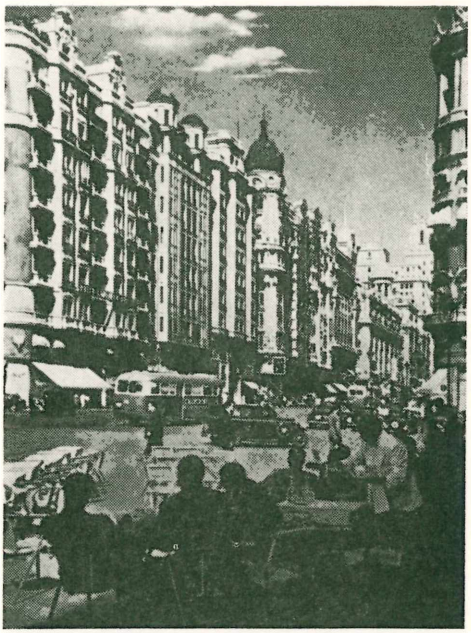

Madrido gatvė

Krioklys Zaragozos apylinkėje (š. Ispanijoje)

Palmynas p. Ispanijoje, Elchės apylinkėje

Malagos apylinkės vaizdas

Gretimose Galicijos aukštumose randama geležies rūdos, cino, volframo ir aukso. Daugiausia mineralinių turtų turi Sierra Morena kalnai, kur dideli išteklai švino, sidabro, vario, gyvojo sidabro ir mangano. Šių mineralų yra ir Andalūzijos kalnuose, kur iškasama dar ir nikelio, fosfatų ir sieros. Katalonijoj yra valgomosios druskos, kalio druskos ir rudosios anglies. Įvairiose krašto vietose yra mineralinio vandens versmių.

U p ė s. Šiaurės dalyje dėl Kantabrų kalnų ir didelio lietingumo upės yra neilgos, bet labai vandeningos ir sraunios; jos netinka navigacijai. Didžiausios ir svarbiausios upės teka į Atlanto vandenyną, tai Tachas (isp. Tajo, 1008 km), Gvadiana (isp. Guadiana, 820 km), Duero (776 km), Gvadalkviviras (isp. Guadalquivir, 580 km). Jos yra stepių tipo upės su dideliais debito svyravimais. Į Viduržemio jūrą įteka Ebro (927 km), Jucar (498 km) ir Segura (341 km). I. upės yra mažavertės navigacijai, bet turi didelės reikšmės laukų irigacijai ir elektros energijos gamybai.

K l i m a t a s būdingas dviem labai skirtingomis zonomis: šiaurės dalies švelnaus, drėgno, be šaltų žiemų ir be karštų vasarų ir likusios didžiosios dalies, priklausančios Viduržemio klimato sričiai, su karštomis ir sausomis vasaromis.

Vidutinė temperatūra (C°) ir metiniai krituliai (mm):

Vieta	Mėnuo		Krituliai
	I	VII	
Bilbao	8,1	20,5	1247
Madridas	4,3	24,3	419
Valencija	9,2	23,8	486
Sevilija	11,2	29,4	471

Dėl klimato įvairumo yra daug a u g a l ų rūšių, kurios grupuojamos į 4 sritis. Drėgno klimato š. pakraštyje būdingi medžiai yra ąžuolas, bukas, beržas, uosis, kaštanas. Kalnuose auga keniai, kalnų ir šilinės pušys. Mezetoje vyrauja kserofitiniai augalai, prisitaikę prie sausrų. Būdingas čia medis yra amžinai žaliuojantis ąžuolas (Quercus suber); o ten, kur neauga medžiai, žemę dengia krūmų ir žolių (daugiausia Cistaceae, Labiatae, Leguminosae ir Ericaceae šeimų) bendruomenė m a t o r r a l. Andalūzijoj auga kai kurie afrikiniai augalai. Katalonijos pajūryje auga kamštiniai ąžuolai, o Ebro upės slėnyje oleandrai. Iš g y v u l i ų, kurių niekur kitur nėra Europoje, pažymėtina egiptinė mongūza, tropinis šikšnosparnis ir Gibraltare — beždžionės.

G y v e n t o j a i. I. turi apie 29 mil. gyv. (1950 buvo 27,976.755). Šiaurės rytuose prie Biskajos įlankos gyvena baskai (žr.), o š. Viduržemio pajūrio dalyje nuo Valencijos ligi Prancūzijos (ir Prancūzijos Roussillon dpt.) gyvena katalonai; š. vakaruose galiciečiai yra artimi portugalams. Per 55% visų gyv. verčiasi žemės ūkiu; iš jų 29% yra žemės savininkai, o 16% nuomininkai. Religiniu atžvilgiu I. yra grynai katalikiškas kraštas, kur kat. religija yra valstybinė. Pradžios mokslas privalomas ir nemokamas. Švietimo reikalus tvarko I. universitetų sindikatas, kurį sudaro visų (12) univ. atstovai. Universitetuose mokosi apie 40.000 studentų. Beraščių tebėra apie 40%.

Ū k i n i s g y v e n i m a s. Apie 50% tautos pajamų gaunama iš žemės ūkio. Dir-

bamos žemės yra apie 20 mil. ha. Daugiausia ūkininkaujama atsilikusiu būdu, mašinos mažai naudojamos. Pagrindinis javas yra kviečiai; jų metinis derlius nepastovus, pvz. 1947 gauta 2,2 mil. t, o 1951 4,8 mil. t. Toliau seka miežiai (1.200.000 t) ir avižos. I. yra viena svarbiausių pasaulyje vyno gamintojų; per metus jo pagamina apie 2400 mil. l. Iš naminių gyvulių daugiausia laikoma avių (per 24 mil.) ir ožkų (6,5 mil.); galvijų apie 4,2 mil. Dėl sauso klimato apie 10% dirbamų plotų dirbtinai drėkinama. Ūkių didumas labai nevienodas; 45% dirbamos žemės priklauso stambiems (per (100 ha) ūkiams, o 30% mažažemiams. Pramonėj pirmauja tekstilė; daugumas jos įmonių (apie 80%) yra Katalonijoj. Toliau eina metalo pramonė su maždaug 100.000 darbininkų. Per metus pagaminama apie 2 mil. t plieno, o akmens anglies iškasama apie 12 mil. t. 1955 veikė 1457 hidroelektrinės jėgainės, pagaminusios per 10.000 mil. kWh energijos. Užsienio prekyba neišplėsta; įvežama daugiausia pramonės gaminių, naftos, trąšų, medvilnės, maisto dalykų, vaistų, o išvežama vaisių (apelsinų), vyno, kamščių, alyvos, odų, gyvojo sidabro. Metinė užsienio prekybos apyvarta apie 600 mil. dol. Valstybės biudžetas nuo 1808 kasmet nesubalansuojamas. Piniginis vienetas pezeta lygi 2,5 JAV cento.

Didžiausių miestų gyv. skaičius tūkstančiais:

	1900	1950		1900	1950
Madridas	540	1618	Málaga	130	276
Barcelona	533	1285	Zaragoza	99	264
Valencija	213	509	Bilbao	83	229
Sevilija	148	376			

V a l s t y b i n ė s a n t v a r k a. I. yra nuo 1939 autoritetinė korporatyvinė valstybė. Jos galva yra Caudillo (vadas) gen. Francesco Franco. Jis yra valstybės šefas, ministras pirm., gynybos tarybos viršininkas ir Falangos (žr.) vadas. 1942 paskelbtu įstatymu įsteigta tautos atstovybė — kortezų rūmai, bet jų nutarimus valstybės šefas gali vetuoti. Kortezų rūmus sudaro: ministrai, Falangos tarybos nariai (50), gubernatoriai, provincijų sostinių burmistrai, universitetų ir kitų aukštųjų mokyklų rektoriai, 50 valstybės šefo paskirtų narių, 50 savivaldybių rinktų atstovų ir profesinių organizacijų (korporacijų) atstovai, kurie sudaro trečdalį viso kortezų narių skaičiaus. 1947 paskelbtas valstybės šefo įpėdinystės įstatymas, kuriuo gen. Franco paliekamas ligi mirties valstybės šefu. Jam suteikiama teisė parinkti įpėdinį, kuris turi būti karališkos kilmės katalikas ir virš 30 metų amžiaus. Jis bus Ispanijos karalius ir turės valdyti pagal Falangos principus. Tuo būdu grąžinama (nominaliai) monarchinė sistema.

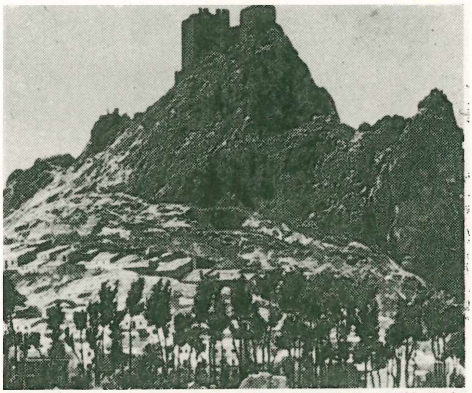

Kalno viršūnė su senesnių laikų įtvirtinimų likučiais — būdingas Ispanijos gamtovaizdis. Šis vaizdas iš p. Ispanijos

Ispanijos miestelio tipinga gatvė

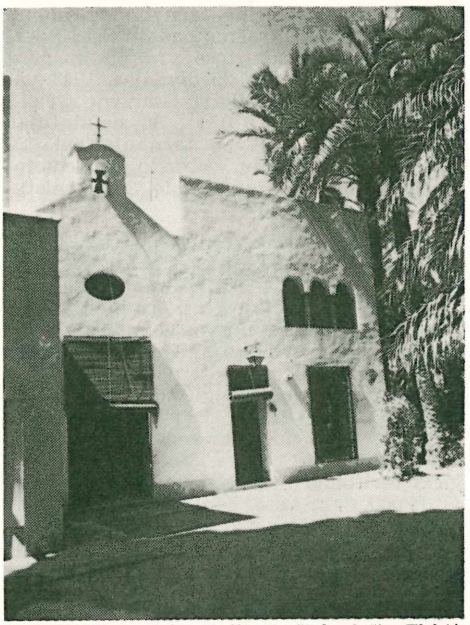

Maurų stiliaus įtaką liudija ir ši koplyčia Elchėje

Ispanija

Ispanė šoka flamenco

Regentų tarybą sudaro kortezų pirmininkas, kardinolas primas ir seniausias kariuomenės generolas. Ji turi teisę išrinkti įpėdinį, jeigu to nebūtų padaręs pats gen. Franco. Nuo 1945 Falangos vaidmuo valstybės vadovavime žymiai sumažintas. Sostinė Madridas. Karinė tarnyba privaloma 2 metams. Visas kraštas padalintas į 8 karines apygardas, kuriose yra po korpusą kariuomenės, iš viso 25 divizijos. 1943 paleista falangistų milicija. Laivyne yra 6 kreiseriai (4680–10.670 t), 36 naikintojai, 10 submarinų. Laivyne tarnauja apie 22 tūkstančius jūreivių. Krašto ginkluotosioms jėgoms skiriama apie 30% valstybės biudžeto išlaidų.

Kolonijos. Ispanijos Gvinėja v. Afrikoj, susidedanti iš Rio Muni teritorijos, esančios tarp Kamerūno ir Prancūzijos Pusiaujo Afrikos, ir Fernando Po salos su keliomis kitomis mažomis salelėmis, iš viso 27.108 km² ploto su maždaug 200.000 gyv. Iš I. Gvinėjos išvežama aukso, kakavos, kavos, vaisių, brangiųjų medžių. Adm. centras Santa Isabel. Ispanijos Marokas, 46.643 km² su 1.082.000 gyventojų (1950). Adm. centras Tetuan. Ifni pajūrio teritorija prie p. Maroko; 1918 km² su 35.000 gyv. Adm. centras Sidi Ifni. Ispanijos Sahara pajūrio plotas į p. nuo Maroko, apimąs Rio de Oro ir Sekia el Hamra teritorijas, iš viso 273.109 km² su 68.000 gyv. Adm. centras Villa Cisneros.

M. Echeverria, Geografia de España, 3 tt., 1938; *G. Brenan,* The Face of Spain 1950; *D. McKay,* Spain and Portugal 1953; *D. Ogrizek,* Spain and Portugal 1953; *J. Cleugh,* Spain in the Modern World 1953; *J. Reynolds,* Fabulous Spain 1953; *H. Ellis,* The Soul of Spain 1953; *L. F. Vivanco,* Espagne 1954; *M. Hurlimann,* Spain 1955. *A.B.*

Ispanai yra romanų kilmės, bet antropologiškai nevienalytė tauta. Daugiausia jų priklauso vidužemiečiams (mediteranams), nors šiaurės vakaruose sutinkami alpinai, pietuose stipri arabų, o vietomis, ypač rytų pakraščiais, ir šiauriečių rasės įsrava. Paprastai ispanai yra žemo ūgio, retas kuris teprašoka 1,64 cm, tamsios odos ir plaukų. Tai rodo iberų, kartaginiečių, berberų ir kt. įmaišas. Antropoliniam ispanų tipui susidaryti turėjo daug įtakos dar keltai, romėnai, svebai, vandalai, vestgotai, o vėliau ir arabai, neišskiriant krašto viduje ištirpusių andalūzų, aragonų, astūrų, galiciečių, katalonų, kastiliečių ir kt.; iš jų katalonai (apie 5 mil.) dar ir šiandien daugiausia išsiskiria, išlaikydami net savo kalbą.

Ispanų sodybos ir visa kūriava labai nevienalytė. Baskų kraštuose ir Galicijoje sutinkami vienkiemiai ir maži kaimeliai, Aragone — išblaškytos sodybos, o jų aukštumose tik vasarą tegyvenama. Vidužemio jūros pakraščiu, Katalonijoje bei Andalūzijoje, yra maži sodybiniai vienetai, o vidurio aukštumose, kur trūksta vandens, gyvenama dideliais sodybų telkiniais. Kaimuose namai paprastai iš akmens ir molio, nes visur trūksta medžio. Namukai dviaukščiai, kur apačia skirta gyvuliams, o viršuje šeimai vienas didelis kambarys, retai teturįs langą. Miega paprastai tiesiog ant grindų, nenusirengę. Pietų I., kur ūkiai turtingesni, sutinkame keturkampius namus, su gėlių kiemeliu. Minta ispanai paprastai augaliniu maistu, papildomu žuvimi, avienos turi tik šventėms.

Ispanų drabužiai skiriasi pagal atskiras sritis. Šiaurinėje I. ir baskų krašte nešiojama antsiaustė, kurios audinys iki 5 m ilgio. Ji puošiama įaustomis, apačia išsiuvinėjama ir papuošiama kutais. Būdingi visur rankoviniai marškiniai, o po skrybėle nešiojama skara (arabų ir berberų įsrava). Apavas dažniausiai iš esparto žolės. Moterų drabužiams visur būdinga manti-

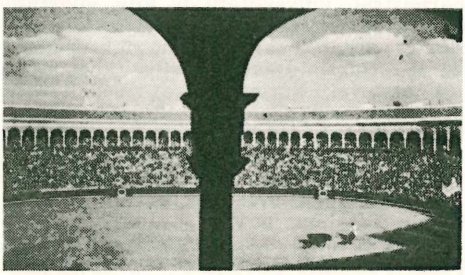

Bulių kovų arena Sevilijoje

la ir krūtininė skara, adyta prijuostė. Andalūzijoje audžiami kilimai; plačiai išplitę mėlynos, geltonos, žalios ir baltos spalvos derinyje, nudažyti puodai. Vyrai garsūs serenadomis ir įvairiais riteriškais papročiais, o pačios moterys nuo vyrų atokiai laikosi. Laidojant paprastai karstas dedamas į nišą ar aukštą mūrą. Nuo užkerėjimų saugosi amuletais ir kt. Liaudis gerbia daug šventųjų, iš jų ypač išskiria šv. Juozapą. Iškilmingos, su gausiomis vaikštynėmis šventės, ypač D. savaitės eitynės Sevilijoje. Didžiausia krašto žmonių pramoga — jaučių badynės.

T. de Aranzadi ir *de Hoyos Sainz*, Etnografia 1917; *Bosch Gimpera*, Etnologia de la Peninsula Iberica 1932; *J. M. Gomez-Tabanera*, Tesoro del folklore Español 1950; *Picaro Gullen*, El folklore español 1953. *A. Mž.*

I. istorija yra iš tikrųjų Pirenėjų pusiasalio istorija. Šis pusiasalis, įsiterpęs tarp Europos ir Afrikos ir geografiškai arčiau susijęs su šia paskutiniąja, praeityje buvo veikiamas abiejų žemynų. Tik po ilgų kovų, istoriniu lėmimu, jis tapo Europos dalimi.

Kolonizacinis laikotarpis. Kraštas buvo gyvenamas jau senajame akmens amžiuje, kurio žymiausias paminklas yra vad. Altamiros (žr.) piešiniai. Apie 1000 pr. Kr. radėjo I. lankyti finikiečių pirkliai. Apie šį laiką klasikiniuose raštuose iškyla vietinių gyventojų vardas — iberai (žr.), o taip pat minimas ir jų pirmas politinis vienetas, randamas net S. Testamente (apie 990), Taršiš vardu. Taršiečių žemėj finikiečiai įsikūrė prekybos punktus, davusius pradžią dabartiniams Kadikso ir Malagos miestams. Po finikiečių atvyko graikai, įsikūrę sau prekybos centrą — Emporium (dabartinis Ampurias), iš kurio prekiavo su vietiniais iberais. Tuo pačiu metu iš šiaurės į kraštą ėmė plūsti keltai (žr.), netrukus pasklidę beveik visame pusiasalyje. Iš jų susimaišymo su vietiniais iberais radosi mišri kelto-iberų rasė. Šiam kolonizaciniam laikotarpiui nemažos svarbos buvo kartaginiečių įsibrovimas. Pakviesti savo tautiečių finikiečių prieš iberus (VI a.), jie įsitvirtino krašte ir nusmelkė kitus kolonistus. Iš įsikurto centro, Naujosios Kartaginos (dabartinės Kartaginos) jie laikė krašte prekybos monopolį per 200 metų. Kartaginiečiai pirmieji bandė III a. pr. Kr. sujungti Ispaniją.

Nuo III a. pr. Kr. galo į I. įkėlė koją romėnai, kai jie kariavo su kartaginiečiais vad. antrą punų karą. Pajungę kraštą ilgomis, beveik 200 metų trukusiomis kovomis, jie nešė vietiniams savąją kultūrą ir tuo būdu iš tautinio mišinio kūrė ispanų tautą su iš lotynų kalbos išsivysčiusiomis jų dabartinėmis kalbomis bei tarmėmis. Romėnai davė pradžią daugeliui I. miestų, išaugusių iš tvirtovių bei karių stovyklų, ir

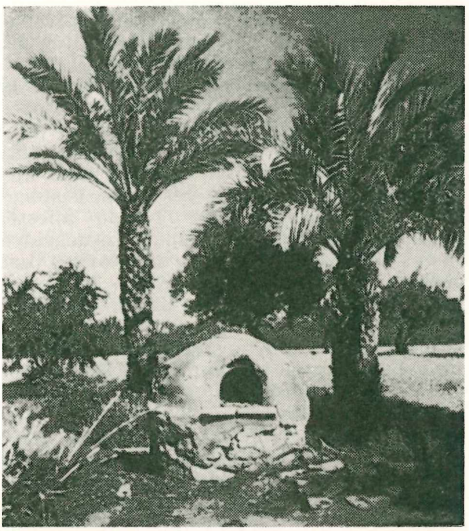

Duonkepė krosnis po palmėmis p. Ispanijoje

jų savivaldybinei santvarkai. Jie tiesė kelius, viadukus, vandentiekius, tiltus; statė teatrus, amfiteatrus, šventoves ir kt. I. savo ruožtu davė imperijai ir jos kultūrai žymių asmenybių, kaip imperatorius Trajaną, Adrijoną, Marką Aurelijų, Teodosijų ir tokias literatūros įžymybes, kaip Seneką, Lukaną, Marcianą, Kvintilijoną, Kolumelą.

Imperijoj plintanti krikščionybė anksti prigijo ir I. Jau Povilas viename laiške mini I., ketindamas ją aplankyti. Stipriai įsigalėjusi tradicija, kad apaštalas Jokūbas skelbęs I. krikščionybę, neturi jokio istorinio pagrindo. Konstantinui D. suteikus krikščionims laisvę, I. bažnyčia tapo, gali sakyti, vadovaujančia Vakaruose ir savų susirinkimų nuostatais lėmė jos pobūdį. Ji

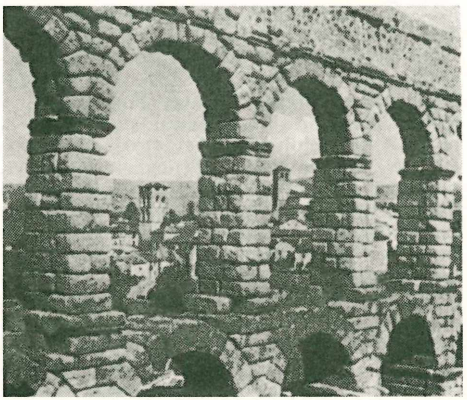

Segovijos akveduktas iš Romos laikų

davė vyskupą Hosijų, pirmininkavusį Nicėjos sinodui 325, lėmusį Konstantino D. religinę politiką ir, spėjama, buvusi Tikėjimo Išpažinimo (Nicaenum) autoriumi. Iš I. kilo ir didžiausias IV a. krikščionių poetas—Prudencijus. Romėnų politiniam viešpatavimui I. padarė galą įsibrovę germanai: vandalai, alanai ir svebai (409), kuriuos netrukus nustelbė vestgotai, įsisteigę savo valstybę su sostine Toledo mieste. Vestgotai, tapę krašto viešpačiais, negriovė rastos ūkinės ir socialinės santvarkos, bet greičiau patys derinosi prie jos. Romėniškos kultūros veikiami, jie patys darėsi romėniški, atseit virto ispanais. Pradžioj romanėjimo kliūtimi buvo jų skirtinga arijonų religija, bet ji išnyko, kai jų kunigaikštis Rekaredas 587 tapo kataliku. Nuo šio meto dvasininkai įgavo didelės įtakos valstybiniame gyvenime. Vestgotų karalystę nusilpnino rinkiminis sosto paveldėjimas, kuris kėlė vaidus ir davė progos įsibrauti į kraštą mahometonams. Vadovaujami berbero Tariko jie 711 persikėlė per Gibraltarą ir, nugalėję paskutinį vestgotų kunigaikštį Don Rodrigo, įsiviešpatavo krašte.

Maurai ir rekonkvista—laikotarpis nuo maurų (taip I. buvo vadinami mahometonai) atėjimo iki XIII a. pabaigos. Jam būdingos dviejų pasaulių, islamo ir krikščionių, kovos dėl dominavimo krašte. Iš pradžių laimė buvo maurų pusėj, nes po pirmo laimėjimo jie nesutiko žymesnio pasipriešinimo ir 719 per Pirenėjus pasiekė Galiją. Tik Karolio Martelio jiems suduotas smūgis ties Poitiers 732 nubloškė juos atgal. Nors maurai staigiais žygiais ir peržengė kraštą, tačiau ne visą jį pavergė. Iš vardo visos I. viešpačiai maurai stipriai įsitvirtino pietuose, pasirinkę sostine Kordobos miestą. Jame įsikūrė jų valdovas emiras, pradžioje (iki X a.) priklausomas Damasko bei Bagdado kalifo. Tuo būdu I. liko įjungta į islamišką pasaulį ir šiojo gana aukšta kultūra sklido I. ir iš jos Europos žemyne. Pirmas sėkmingas pasipriešinimas maurams pasirodė Astūrijos kalnuose, kur gotų kilimo Pelayo 718 laimėjo mūšį prie Kovandogos olos. Kovandogos laimėjimas, apie kurį buvo pinamos legendos iki naujausių laikų, davė pradžią pirmai krikščioniškai Astūrijos valstybei, Pelayo valdomai. Astūrijos krikščionys, vesdami su maurais daugiau partizaninį karą, statė naujai užimtose, ypač rytinėse srityse pilis ir nuo jų rytų Astūrijos kraštas buvo pavadintas Kastilija (lot. castellum ‚pilis').

Krikščionių rekonkvistai didžiai reikšmingas buvo IX amžiaus pradžioje kažkieno atrastas tariamas apaštalo Jokūbo kapas Galicijos kalnuose. Atrastojo kapo vietoj buvo pastatyta didinga katedra, įkurta vyskupija ir ta vietovė, Santiago de Compostela, tapo didelė šventenybė, į kurią plaukė piligrimai iš visos Europos. Giliai įskiepytas tikėjimas šv. Jokūbu su gausiomis legendomis apie jo stebuklus stiprino krikščionis, kurie savo kovas su maurais laikė kryžiaus žygiais. Reikšmingas krikščionių kovoms buvo ir Karolio D. įsikišimas į I. reikalus. Po pirmo nepasisekimo, kur kovoj žuvo jo vadas Rolandas, išgarsintas vėliau sukurtoj poemoj, Karolis D. ir jo sūnus Liudvikas Pamaldusis vėlesniais žygiais įkūrė I. marką su centru Barcelonos mieste. Frankiškoji marka priklausė Prancūzijai iki X a.

Astūrijos valstybė, plėsdamasi į pietus, IX a. pasiekė Leono sritį su miestu Duro aukštupyje ir į jį perkėlė sostinę. Nuo sostinės ji gavo Leono vardą. XIII a. pradžioje ji susijungė su Kastilija, kuri buvo išlikusi savarankiška, ir tuo būdu susidarė didelė Kastilijos karalystė. Į r. nuo Kastilijos, maždaug baskų krašte, nuo X a. iškilo Navaros k-tė, virtusi XI a. stipriausia krikščioniška valstybę. Dar toliau nuo jos į rytus XI a. išaugo Aragonijos valstybė. Ji tapo itin galinga, kai XII a. viduryje susijungė su Barcelonos grafija (buv. marka). Jai priklausė kai kurios pietinės Prancūzijos sritys iki Nicos miesto. Tas sritis prancūzai paveržė per albigiečių karus.

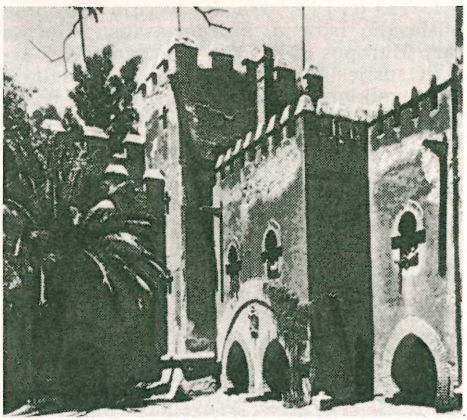

Arabų pilis Lachar

Iš daugybės krikščioniškų valstybių bei grafijų nuo XII a. itin prasikišo dvi: Kastilija ir Aragonija. Jos atliko didžiuosius rekonkvistos žygius. Pirmavo žygiuose Kastilija, pasistūmėjusi iki pusiasalio vidurio ir 1085 Europos kryžininkų pagalba paėmusi Toledo mst. Šiam sėkmingų Kastilijos kovų laikmečiui priklauso ir legendomis apipinto Cido Campeadoro (jo tikras vardas Ruj Diaz de Vivar, 1040–99) žygiai. Jis nukariavo Kastilijai Valencijos grafiją ir taip atvėrė jai kelią prie Viduržemio jūros.

Mahometonai bandė spirtis, pasikviesdami iš Maroko maurus Almoravidus, sukūrusius čia galingą imperiją. Netrukus prieš juos sukilo Almokadų sekta ir atėmė iš jų krašto valdžią. Naujieji valdovai mažai tegalėjo pasistūmėti į šiaurę, nors ir turėjo didelį laimėjimą ties Alarka 1195. Šis maurų laimėjimas paskatino krikščionis užmiršti tarpusavius vaidus ir bendromis jėgomis, vadovaujant Kastilijai, kovoti su netikėliais. Iš naujo susibūrę krikščionys, pasitelkę kryžininkus iš Europos, lemiamai sumušė maurus ties Las Navas de Tolosa 1212. Šis mūšis, vienas didžiausių rekonkvistos istorijoj, galutinai palaidojo maurų dominavimą. Galutinę pergalę pasiekė sutartinai veikdami Kastilijos valdo-

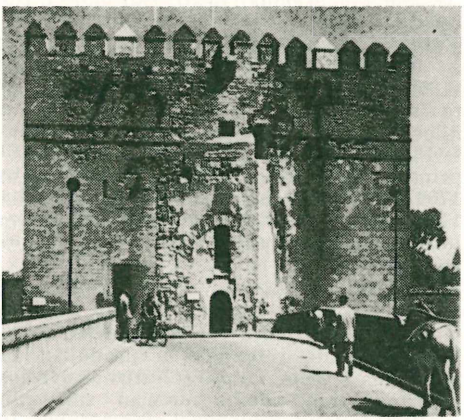

Vartai prieš tiltą, vedantį į Kordobą

vas Ferdinandas III ir Aragonijos — Jokūbas I. Pirmasis paėmė Kordobą 1236, Seviliją 1248 ir kt. mažesnes vietoves, antrasis brovėsi daugiau vakariniu pakraščiu ir čia 1238 užėmė Valenciją. Maurams buvo palikta maža kalnuota Granados apylinkė su sąlyga mokėti duoklę Kastilijos karaliams. Kelis amžius trukusios rekonkvistos kovos baigėsi krikščionybės ir Europos civilizacijos laimėjimu.

Kastilija ir Aragonija iškilo pagrindiniais vienetais po rekonkvistos, ir iš jų vėliau susidarė I. Be jų, dar buvo Navara šiaurėj ir Portugalija vakaruose. Ši pastaroji ilgainiui virto atskira valstybe, o Navara išliko savarankiška iki XVI a. pradžios. Kastilija vyravo tiek politiniu, tiek kultūriniu atžvilgiu. Iš jos valdovų minėtinas Alfonsas X (1252–84), buvęs išrinktas net Romos imperatoriumi, pats literatas ir literatūros bei mokslo globėjas. Kastilijoj itin domėtasi iš Rytų arabų atneštaisiais tiksliaisiais mokslais (astronomija, fizika, geografija, medicina, matematika) ir jų veikalai buvo verčiami į lotynų ar kastiliečių kalbą. Mokslo centru buvo Toledo miestas. Kastilijoj buvo sukurti ir pirmieji literatūros veikalai, kurių dėka kastiliečių tarmė virto literatūrine I. kalba.

Aragonijos valstybė, išsitęsusi palei Viduržemio jūrą, pasinešė į jūrinius žygius. Be anksčiau įsigytos Malorkos, aragoniečiai XIII–XV a. gavo Sardiniją, Siciliją ir Neapolio k-tę. Didelį ir nuotykių pilną žygį atliko aragoniečiai (pirmavo Katalonijos riteriai), užimdami Atėnus 1326 ir juose įkurdami savo k-tę, išsilaikiusią iki 1388. Tuo būdu Aragonija tiesė pagrindus I. milžiniškai užjūrinei ekspansijai.

Monarchijos pradžia laikytina 1469, kada būsimoji Kastilijos valdovė (1474) Izabelė ištekėjo už Aragonijos princo Ferdinando, tapusio valdovu 1479. Vedybos abi valstybes sujungė, ir tuo būdu susidarė I. monarchija. Bet vedybomis sąjunga nebuvo numatyta, ir kiekvienas poros narys skyrium valdė savąją dalį. Energingoji ir sumanioji Izabelė sutramdė didikus, palenkė miestus, biurokratiškai suorganizavo administraciją su valstybine mokesčių sistema ir valstybiniu mastu vykdomu teisingumu. Tuo būdu ji pagrindė absoliutizmą. Tuo tarpu Aragonijos Ferdinandas buvo įsivėlęs į kivirčus su Prancūzija, ypač dėl Sicilijos ir Neapolio. Du dideli laimėjimai, pasiekti tais pačiais 1492 metais, atnešė I. galutinę vienybę ir pasaulinį viešpatavimą, būtent, Granados nukariavimas ir Amerikos atradimas. Izabelė ir Ferdinandas, gavę iš popiežiaus katalikiškų valdovų titulus, rodė ispanams būdingą fanatizmą, įkūrė valstybiniu mastu inkviziciją (žr.) ir trėmė iš krašto žydus ir maurus. Inkvizicija daug padėjo tikybinę vienybę išlaikyti ir, būdama valstybiniu įrankiu, tapo absoliutizmo ramsčiu. Abu valdovai uoliai rūpinosi savo vaikų vedybomis. Lemiamos reikšmės buvo vedybos jų dukters Joanos, vad. Pamišėlės, su Habsburgu Pilypu, Burgundijos ir Flandrijos valdovu. Iš šių vedybų gimęs Karolis I (imperatorius Karolis V) paveldėjo Izabelės ir Ferdinando kraštus (1516) ir tapo pirmuoju sujungtos I. valdovu.

Karolis I, gimęs ir augęs Gente, buvo visai svetimas ispanams, net ispaniškai nemokėjęs. Neilgai jis pasiliko I., nes po senelio Maksimilijono mirties 1519 buvo išrinktas imperatoriumi ir gyveno daugiau Vokietijoj. Nuo to laiko I. tapo milžiniškos Karolio imperijos dalimi ir savais kariais ir bažnyčia joje pirmavo. Karolio V gausinguose karuose, kuriuos jis vedė prieš prancūzų karalių, turkus ir Vokietijos protestantus, itin pasižymėjo ispanų pėstininkai, naudojami smogiamaisiais daliniais. Per karus su prancūzais ispanams teko, be jau turimo Neapolio, Milanas: ispanai ėmė pirmauti visame Apeninų pusiasalyje, ir jų

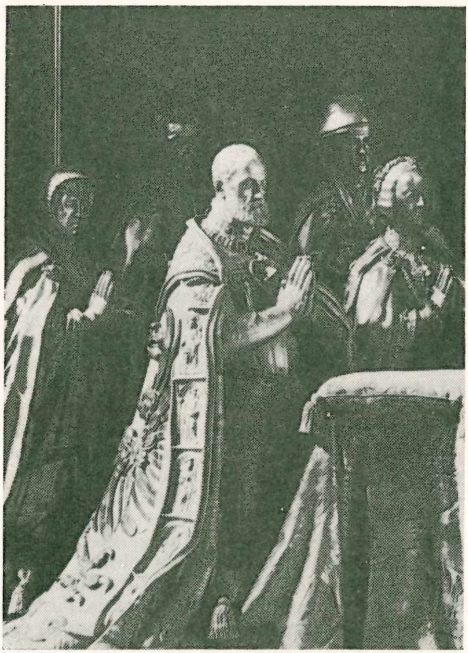

Karolio V antkapis (P. Lponi) Escoriale, Madride

kultūra paveikė Italijos renesansą. Kovoj su turkais Karolis nukariavo I. Tunisą. Su protestantais kovodamas, jis rėmėsi ne tik I. kariais, bet ir jos bažnyčia, atstovaujama naujai įsikūrusio jėzuitų ordino. Būdami pradžioj daugiausia ispanai, jėzuitai visur plačiai skelbė ispaniškos formos katalikybę. Kontrreformacijos sąjūdyje pirmaeilį vaidmenį vaidino I. bažnyčia ir ji lėmė Tridento susirinkimą (1545–63) bei jo nutarimus. O prašmatnūs I. kariai su vadais ir politikais įdiegė Europos valdantiems sluoksniams jų krašte kilusius subtilius etiketus su jų terminologija, k.a. don, doña, señor, señora, magnificencia, eccelencia, majestad ir t.t. Šiuo metu prasidėjęs I. imperijos kūrimas Amerikoj, Azijoj (Filipinuose), šiaurės Afrikoj ir jos europinė įtaka teisingai vadinama auksinio amžiaus vardu.

Karolis V, atsisakydamas sosto, I. su Italijos žemėmis ir Niderlandais pavedė sūnui Pilypui II (1556–98). Ispanijoje gimęs ir išauklėtas, Pilypas gerai sutapo su jos tauta ir jos giliu religingumu. 1559 jis padarė taiką su Prancūzija. I. pirmavo popiežiaus suorganizuotos Šventosios lygos žygyje ir sumušė turkus jūros mūšyje ties Lepantu 1571. Pilypo tikybinis zelotizmas betgi sukėlė Niderlandus prieš jį ir davė pradžią ilgametėms kovoms, kurių dėlei šiaurinės, daugiausia protestantiškos, provincijos 1574 tapo savarankiškos. Didelis Pilypui smūgis buvo, kai jo suorganizuotas laivynas, vad. ‚Nenugalimoji armada', pradžioj buvo smarkiai audros Lamanšo kanale apdraskytas ir vėliau judresnių Anglijos laivų galutinai sunaikintas. Nepaisant kai kurių nepasisekimų, Pilypas II laikomas protingu valdovu, ir jo metu I. klestėjo, daugiausia kolonijų dėka (1580 Pilypas pasijungė ir Portugaliją su jos didelėmis kolonijomis).

Po Pilypo II prasidėjo nuosmūkis, pirmiausia dėl netinkamų valdyti įpėdinių. Pasireiškę vidaus sutrikimai neigiamai atsiliepė I. pirmavimui Europoje. I. galutinai neteko Niderlandų, Liuksemburgo ir kitų žemių; iš jos vėl išsiskyrė Portugalija su savomis kolonijomis (1665). Europoje I. turėtą pirmenybę perėmė Prancūzija. Baigiantis ispaniškajai Habsburgų dinastijai su paskutiniuoju jos valdovu Karoliu II (1665–1700), prancūzų B u r b o n a i į sostą įsodino princą Pilypą d'Anjou. Dėl to kilęs tarptautinis karas smarkiai nualino I. Pilypas (Anjou) V Utrechto taika 1713 pripažino anglams Gibraltarą (jų užimtą 1704) ir Minorkos salą, o Rastatto taika 1714 su šv. Romos imperija atidavė Habsburgams Flandriją (Belgiją) ir ispaniškas Italijos sritis.

Burbonų viešpatavimo pirmas šimtmetis buvo I. gaivinimasis po patirtų smūgių. Netekę didelių plotų Europoj, jos valdovai atsidėjo vidaus reikalams ir pradėjo tada madingas šviečiamojo absoliutizmo dvasios reformas, naikindami buvusių sudėtinių valstybės dalių išlikusias savivaldybes ir kurdami vienalytę absoliutinę monarchiją. Didžiausias valstybės reformatorius buvo Karolis III (1759–1788), suvalstybinęs bei supasaulietinęs švietimą bei auklėjimą ir ištrėmęs jėzuitus. Keldamas krašto ūkį, jis deklaravo darbo vertę, įpareigodamas dirbti net didikus. Jo plati ūkinė programa aprėpė žemės dalijimą ūkininkams, negyvenamų sričių kolonizavimą (net ateiviais bavarais), kelių tiesimą, pramonės kūrimą ir kt.

Naujoviško gyvenimo keliu ėmusią eiti I. smarkiai palietė Didžioji prancūzų revoliucija. Įtraukta į karą su Anglija, I. pralaimėjo didelį Trafalgaro jūros mūšį 1805. Napoleonas, okupavęs Portugaliją (1808), įsikišęs į dinastinius I. vaidus, paskelbė Karolį IV pašalintą ir sostą perdavė savo broliui Juozapui. Šiam vos įžengus į Madridą, prasidėjo sukilimas visame krašte, ir pats Napoleonas su didele armija turėjo įsikišti. Jo pakartotinai į Madridą grąžintas Juozapas po kurio laiko vėl turėjo bėgti, ir kraštas virto žiaurių kovų lauku. Šiuo metu įvairiose krašto vietose organizavosi juntos (tarybos), ėjusios valdžios pareigas. Viena jų, Sevilijos junta, pasiskelbė aukš-

čiausia ir paėmė krašto valdymą. Persikėlusi vėliau (1810) į Kadiksą, ji suorganizavo regentų tarybą. Tuo tarpu čia susirinko naujai išrinkti kortesai, kuriuose vyravo trečiasis luomas — miestelėnai, naujoviškų laisvės idėjų šalininkai, pasivadinę nauju liberalu vardu. Jų tarpe netrūko didikų ir dvasininkų, ir kunigas Diego Munoz Torrero buvo pirmasis kalbėtojas, dėstęs liberalinę programą. Buvo priimta perdėm liberalinė konstitucija 1812, kur paskelbtas tautos suverenitetas, reiškiamas per kortezus ir šiojo priklausomą karalių. Be to, panaikinta negrų bei moriskų vergija ir inkvizicija, paskelbta spaudos laisvė ir kitos liberalinės reformos.

K o n s t i t u c i n ė m o n a r c h i j a ir joje vykusios kovos tarp pažangiųjų ir konservatorių būdina laikmetį iki 1931 revoliucijos, davusios pradžią respublikai. Laikmečio pradžia laikytina 1814, kada iš Napoleono nelaisvės grįžo Ferdinandas VII, konstitucijos pripažintas teisėtu valdovu. Nors jis iš pradžių pripažino konstituciją, tačiau netrukus atsisakė nuo jos, pasišovė absoliutiškai valdyti ir ėmė grąžinti senus dalykus (pvz. atnaujino inkviziciją, įsileido jėzuitus). 1820 sukilimas karalių privertė pripažinti 1812 konstituciją ir sudaryti liberalinę vyriausybę. Bet netrukus (1823) sekęs Šv. Sąjungos įsikišimas padarė galą liberalinei valdžiai ir atstatė absoliutinę monarchiją. Prasidėjusi žiauri reakcija, kur 1812 konstitucijos šalininkams paskelbta mirties bausmė, suskaldė kraštą į dvi kovojančias sroves. Priešingumus dar aštrino Ferdinando įpėdinystės klausimas, nes jo įpėdinėms dukterims kai keno buvo ginčijama paveldėjimo teisė. Į sostą pretendavo Don Karlos reakcionierių galva. Jo šalininkai, vad. karlistai, pradėjo pilietinį karą prieš liberalams palankią karalienę Mariją Kristiną, Ferdinando VII (m. 1833) našlę, valdžiusią už nepilnametę dukterį Izabelę. Nors karlistai buvo sumušti (1840) ir iš krašto išvyti, taika negrįžo. Patys liberalai skilo į nuosaikiuosius (moderados) ir pažangiuosius (progresistas). Šių dviejų srovių rungtynės su gausiais sąmyšiais ir net kruvinomis kovomis truko maždaug iki 1868, kada karalienė Izabelė II, ėmusi rodyti absoliutinio monarcho polinkių, sukilusios kariuomenės buvo nuversta.

Izabelės išvarymu Burbonų monarchija buvo likviduota, bet dėl valdžios formos nesusitarta. Tada kortezai nutarė atstatyti monarchiją ir surasti karalių užsieny. Karaliaus ieškojimas Europos dvaruose, įžiebęs prancūzų-prūsų karą, buvo baigtas Savojos princo Amadeo išrinkimu 1870. Kai šis princas, negalėjęs atstatyti tvarkos, atsistatydino, paskelbta pirmoji respublika (1872–74). Trumpas respublikos laikas buvo tiek audringas ir pilnas perversmų, kad per vienerius metus pasikeitė net 4 prezidentai. Iš suirutės išėjo laimėtojai monarchistai, paskelbę karaliumi Alfonsą XII, Izabelės II sūnų. Burbonų restauracija ir 1876 konstitucijos priėmimu prasidėjo paskutinė konstitucinės monarchijos fazė, kada pradėjo veikti respublikonų ir socialistų partijos. Vadovaujamos reikšmės turėjo liberalai. Savo pravestais įstatymais jie liberalino monarchiją, bet nepakankamas I. masių politinis subrendimas leido sričių organams įvairiai aiškinti ir taikyti liberalinius nuostatus.

XIX a. I. didžiai smuko netekdama kolonijų N. Pasaulyje. Lotynų Amerikoje susikūrė šių dienų laisvos Pietų ir Vidurio Amerikos valstybės. Buvusios I. nuosavybės šiauriniame Amerikos žemyne (Kalifornija, Teksas, Florida) atiteko JAV. I. paliko vien Kuba ir Portoriko. Filipinų salas I. taip pat prarado po karo su JAV (1898). Skaudaus smūgio ištiktai I. vis dėlto pavyko gauti Auksinio Pakraščio ir Gvinėjos dalis Vakarinėje Afrikoje ir šiaurinis Maroko pakraštys (1904).

Po jauno mirusio (1885) Alfonso XII kraštą valdė regentės teisėmis jo žmona Marija Kristina, kol jos sūnus Alfonsas XIII tapo pilnametis (1902). Per tą laiką kraštą vairavo dvi tradicinės partijos: konservatoriai ir liberalai. Šalia jų radosi daugiau regionalinio ir klasinio pobūdžio partijų, kurių rietenos kompromitavo krašto parlamentinę sistemą. Ypač veikli buvo Katalonijos partija (nuo 1901), reikalavusi savo kraštui autonomijos. I. vidaus gyvenimą veikė dar Maroko vietinių sukilimas, prasidėjęs nuo krašto užėmimo. Svyruojančios krašto padėties nė kiek nepaveikė ir I pas. karas, kuriame I. nedalyvavo. Ji tik galėjo pasinaudoti juo ir kiek praturtėti. Partines kovas dar pagilino karaliaus Alfonso aiškus nukrypimas nuo jo anksčiau rodytų liberalinių polinkių. Įsibėgėjusioms partinėms rietenoms galą padarė Miguel Primo de Rivera, be šūvio įvykdęs pučą ir, su karaliaus patvirtinimu, paėmęs valdžią 1923. Jo diktatūrinis režimas, trukęs 7 metus, tiesa, suspendavo 1876 konstituciją, paleido kortezus, įvedė cenzūrą, tačiau įgyvendino krašte tvarką ir rimtį. Jo antras nuopelnas — Maroko pacifikacija (1926), nuslopinus rifkabilų sukilimą. Tačiau visuomenė nerimo dėl laisvių suvaržymo. Artėjanti pasaulinė ūkio krizė neigiamai atsiliepė finansams, ir pezeta ėmė kristi. Šiuo metu subruzdo kariuomenė, ir Primo de Rivera 1930 paliko kraštą.

Naujoji laikinoji vyriausybė rengėsi grąžinti konstitucinę tvarką, bet krašte smarkiai augo respublikinis sąjūdis, vedamas revoliucinio komiteto. Kai vienur kitur spontaniškai susirinkusios respublikoniškos savivaldybės ėmė skelbti respubliką, kara-

lius, pilietiniam karui išvengti, 1931 IV 14 paliko kraštą. Revoliucinis komitetas pasiskelbė laikine antrosios respublikos vyriausybe.

Respublikos nesėkmės ir autoritetinis režimas. I. masės, iš tradicijos linkusios maištauti ir tamsios, nebuvo pribrendusios respublikinei santvarkai. Dvasininkų įžeidinėjimai, bažnyčių puolimai ir net jų deginimai davė progos atsigriebti konservatyvioms srovėms. Bet 1931 dar vyravo kairieji, kaip rodo biržėlyje įvykę rinkimai, davę jiems daugumą. Jie pravedė naują konstituciją, paskelbdami I. ‚visų klasių darbininkų respublika'. Radikaliai pakeista bažnyčios padėtis, suvaržytos vienuolijos ir numatytas jų panaikinimas. Jėzuitų ordinas 1932 pradžioj uždarytas. Prasidėjusiose radikalų ir konservatorių tarpusavio rungtynėse pamažu šie paskutinieji ėmė gausėti, kaip parodė daliniai savivaldybių rinkimai 1933 pradžioj. Konservatorių augimas privertė vyriausybę paleisti kortezus ir paskelbti naujus rinkimus. Nauji kortezai, susirinkę 1933 XI, davė jau dešiniesiems persvarą. Šieji, drauge su centru, valdė kraštą ir panaikino kai kurias kairiųjų reformas, bet tai tik padidino suirutę krašte, ir valdžia beveik neteko kontrolės. Šiuo maišaties metu išaugo falangistų partija ir kairysis liaudies frontas, apjungęs partijas nuo respublikonų iki anarchistų. Liaudies frontas 1936 laimėjo trečiųjų kortezų rinkimus ir jo vadas M. Azaña buvo išrinktas respublikos prezidentu (pirma juo buvo N. Alcalá Zamora). Vėl prasidėjusios radikalios reformos, bažnyčių puolimai, nekaltų žmonių žudymai skatino fašistų falangistų veiklą. Pagaliau monarchistų vado Calvo Sotelo savavalis nužudymas, įvykdytas uniformuotų policininkų, įžiebė pilietinį karą, kai pirmiausia Maroko daliniai, vadovaujami Francisco Franco, o vėliau ir I. miestų įgulos sukilo prieš anarchiją. Tik Madrido ir Barcelonos įgulų ištikimybė leido vyriausybei organizuoti pasipriešinimą ir pradėti pilietinį karą.

Pilietinis karas, trukęs 33 mėn. (1936–39), buvo itin žiaurus, lydimas masinių žudynių. Ypač nukentėjo dvasininkai, vienuoliai ir šiaip tikintieji, kuriems respublikos dalyse net pamaldos buvo uždraustos. Žiaurus karas, pradžioje buvęs grynai vidaus, virto tarptautiniu, kai Italija ir Vokietija ėmė remti sukilėlius, o Sov. Rusija — respublikonus. Respublikonams padėti vyko tarptautinės brigados, kurių pirmoji išgelbėjo Madridą ir tuo būdu užtęsė pilietinį karą. Respublikonai ypač daug tikėjosi iš Sov. Rusijos ir todėl net pasidavė jos kontrolei. Tuo būdu viršų gavo komunistai, ir tik nacionalistų laimėjimo dėka I. nevirto pirmuoju satelitu Europos pietvakariuose.

Po pilietinio karo valdžią paėmė gen. Fr. Franco ir įkūrė autoritetinį režimą su viena falangistų partija. Nauja vyriausybė gerbė ispaniškas tradicijas, grąžino bažnyčiai turėtą vaidmenį ir atsidėjo krašto atstatymui. Nors karo nualintas kraštas labai reikalavo svetimos ūkinės paramos, tačiau politiškai I. stengėsi išsilaikyti savarankiška ir II pas. karo metu išliko neutrali. Tačiau nelaiminga vakariečių, pirmiausia amerikiečių, sąjunga su Sovietais nemaloniai palietė ir I. Po karo kilo audra prieš jos režimą ir buvo net ginkluotas prieš jį pasikėsinimas (1945). Jungtinės Tautos 1946 priėmė rezoliuciją, patariančią valstybėms nutraukti diplomatinius santykius su I. Bet laikai kito. Sąjunga virto šaltuoju karu, ir I. buvo grąžintas jos respektas. Jungtinės Tautos atšaukė I. smerkusią rezoliuciją (1948), o po kelerių metų (1955) ir JAV sudarė su I. sutartį, gaudamos už finansinę paramą teisę statydintis bazes jos teritorijoje. Vakarinės valstybės atnaujino diplomatinius santykius, ir tuo būdu buvo grąžinta I. priderama vieta Vakarų bendruomenės tarpe.

H. D. Sedgwick, Spain. A Short History 1925, *E. D. Salmon*, Imperial Spain 1931; *W. C. Atkinson*, Spain. A Brief History 1934; *L. Bertrand*, The History of Spain 1934; *R. Altamira y Crevea*, A History of Spain 1949; (") A History of Spanish Civilization 1930; *K. Vossler*, Spanien und Europa 1951. *J.J.*

I. kalba (español) yra lotynų kalbos, įsitvirtinusios Pirenėjų (Iberų) pusiasalyje Romos imperijos išsiplėtimo dėka, tąsa ir, kaip tokia, priklauso romanų k. grupei. Daugiskaitos morfema -s (lotynų k. ds. gl. atitikmuo), būdinga vakarų romanų k., atskiria ispanų k. nuo rytų romanų k. (italų, rumunų ir kt.). Kai kurie guturaliniai jos fonetizmo bruožai (pradinė f- pvz. virsta į h ir tik vėliau išnyksta; palatalinė l keičiasi į ž, o vėliau į x (liet. ch.): filium duoda hijo), kurie ją apibūdina, leidžia mokslininkams kalbėti apie baskų k. įtaką, iberų substratą ar arabų užkariautojų įnašą.

Dabartinės ispanų k. židinys yra Ispanijos šiaurėje, po arabų užkariavimo (VIII a.) tenai išlikusiose mažutėse krikščioniškose Astūrijos ir Leono karalystėse. Jos išsiplėtimas Pirenėjų pusiasalyje ėjo paraleliai su Reconquista, su Ispanijos atkariavimu iš maurų, kuris nusitęsė iki XV a. galo. Seniausieji raštiniai dokumentai ispanų k.: ‚Gloses Emilianenses' (X a.) ir ‚Gloses Silenses' (XI a.). Tačiau ispanų kalbinės zonos geografinis plėtimasis nepalietė šiaurėje, rytiniame kampe, susikūrusios Barcelonos grafijos (Ispanijos Markos), priklausiusios Šventajai Vakarų Romos Imperijai, kur, artimame kontakte su P. Prancūzijos provansalų dialektais,

susidarė ir pamažu plėtėsi į pietus katalonų k. Ispanų k. pasirodė bejėgė ir prieš savitą baskų k. (euskara), kuri išsilaikė vakarinėje Pirenėjų kalnų dalyje ir jų papėdėje. Visiškai nepriklausomas rezistencijos prieš arabus židinys XII a. pradžioje susikūrė vakarinėje pusiasalio dalyje ir jo išsiplėtimas sudarė pagrindą autonominei portugalų kalbai.

Tuo būdu ispanų k. geografinė zona sudaro plačią juostą, nusidriekiančią iš šiaurės į pietus per visą Pirenėjų pusiasalį, bet nepasiekiančią jūros nei rytuose, nei vakaruose. Jos pasiskirstymas tarmėmis atitinka taip pat tris Reconquistos etapus: šiaurės tarmių grupę sudaro Astūrijos, Leono ir Aragono tarmės, Ispanijos centre randama Kastilijos tarmė (castellano), iš kurios išsivystė literatūrinė ispanų k.; pietuose vyrauja Andalūzijos tarmė. Ispanijos žydai (Sefardim), XV a. gale krikščionių išvyti iš Ispanijos ir emigravę į Rytus (su centru Solonikuose, bet išsisklaidę visoje buv. Otomanų imperijos teritorijoje — apie 100.000 ‚spanioles') išlaikė gyvą archaišką Kastilijos tarmę.

Ispanų k. yra literatūrinė ir oficialioji I. valstybės kalba, tačiau ja kalbančiųjų pačioje I. yra tiktai apie 16.500.000 gyv. Valstybinės kalbos sąvoka čia neatitinka tautinės priklausomybės sąvoką: Galicijos provincijos portugalų tarme kalbantieji gyventojai, Valencijos katalonai laiko save ispanais, tuo tarpu Katalonijos katalonai, o ypačiai baskai laiko save atskira tauta.

Ispanų k. nuo Naujojo Pasaulio atradimo laikų išsiplėtė visoje Lotynų Amerikoje, išskyrus portugališkąją Braziliją (Pietų ir Vidurio Amerikose, Meksikoje, daugumoje Antilų salų, — kur gyvoje kalboje dominuoja pietietiškoji tarmė), Filipinų salose ir, dalinai, Kalifornijoje ir Tekse (JAV). Galima skaityti, kad iš viso ispaniškai kalba apie 65 mil. gyventojų.

R. Menéndez-Pidal, Manual de gramática histórica española [5]1925; ('') Origenes del español I, [2]1929; *W. von Wartburg*, Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume 1950. A.*J.Grm.*

Ispanų literatūra prasideda viduramžiais. Jos formavimąsi veikė kelios jėgos: a. kalbos ir bendrosios kultūros srities pagrindinis elementas — ispanoromanizmas, b. germaniškasai pradas, įsiveržęs į pusiasalį vestgotų monarchijos pavidalu, c. islamiškasai elementas, atnešęs antikinės kultūros dvelksmą, d. prancūzų įtaka nuo Karolingų įsigalėjimo, vėliau piligrimystės į Santiagą ir kryžiaus žygių metu, e. katalonų bei portugalų literatūros su savo skirtingomis žymėmis ir, pagaliau, f. susiformavimas politinio, kultūrinio ir lingvistinio ‚trigubo fenomeno' Kastilijos, tapusios I. branduoliu ir nulėmusios ispanų literatūros raidos charakterį.

Pirmieji ispanų literatūros kūriniai buvo epiniai (cantares de gesta). Jų autoriai buvo dviejų rūšių. Vieni veikė neapsišvietusiųjų kilmingųjų ir liaudies tarpe (mester de juglaría), antri—dvasiškiuose (mester de clerecía). Cantar del Mío Cid 1140 yra seniausias iš išsilikusių didžiųjų rašytinių epinių kūrinių, turįs ispanams tokos reikšmės, kaip prancūzams Chanson de Roland ar vokiečiams Nibelungenlied. Jis priklauso jugliaría rūšiai, jo kompozicija laisva, eiliavimas nereguliarus, be rimų arba tik su asonansais. Poemos bazę sudaro tikri istoriniai įvykiai: vidinės XI a. ispanų kovos ir Cido (R. Díaz de Vivar) žygiai. Kiti žymesni ‚cantares de gesta': Rey Rodrigo, Infantes de Lara, Roncesvalles, Bernardo de Carpio ir La muerte del Rey Sancho II. XI a. prancūzų kilmės romansas (vad. provansalinė poezija) tapo ir ispanų lyrikos užuomazga. Ši lyrika buvo grynai asmeninė (ballades — su šokių motyvais, albas — su erotinių persiskyrimų motyvais, debates — su erotiniais pasikalbėjimais, pastorelas). Pirmas rašytinis ispanų lyrikos paminklas siekia XIII a. pradžios: Razón de amor con los denuestos del agua y del vino. Mester de clerecía poezija tuo skyrėsi nuo mester de juglaría poezijos, kad kūrinys čia buvo kultyvuotesnis, forma tobulesnė, su ketureiliu posmu ir vienu rimu (14A, 14A, 14A, 14A), tematika daugiau religinė ir fantastinė. Svarbiausi jos paminklai — El libro de Apolonio, El libro de Alexandre ir Poema de Fernán González. Pirmas neanoniminis mester de clerecia buvo XIII a. poetas benediktinas Gonzalo de Berceo, aprašinėjęs šventųjų gyvenimus. Minėtini taip pat Juan Ruiz-Arcipreste de Hita (miręs 1350), El Canciller López de Ayala (1332–1407) ir Don Sem Tob (XIV a. antroji pusė). Pastarųjų kūryba daugiau realistinė, su žymia skepticizmo ir sensualizmo doze, o tematika jau nebe Kardas ir Kryžius, bet įvairūs visuomeniniai aspektai, su satyros ir moralizmo priemaiša.

Prozos srity viduriniai amžiai I. davė Alfonsą X Išmintingąjį, didelį universalistą, susirūpinusį žmogaus praeitimi, dabartimi ir ateitimi (El pasado del hombre, El presente del hombre, El porvenir del hombre), nors žymiausias jo darbas yra Cantigas de Santa María. XIV a. gimsta taip pat miesčioniška proza. Tai buvo orientalinės, antikinės arba prancūzų kilmės pasakojimai. Stambiausiu tokiu prozininku buvo kalbos kultūra susirūpinęs Don Juan Manuel (1282–1349). Šiaipjau to meto ispanų proza buvo didaktinė, satyrinė, kartais sentimentalinė. XV a. audringų įvykių poveikyje suklestėjo taip pat ir istorinės kronikos žanras.

XV a. buvo perėjimas iš viduramžių į

renesansą, būdingas karališkosios valdžios sustiprėjimu. Aplink karaliaus rūmus ėmė burtis visas politinis ir kultūrinis gyvenimas. Ypatingai šiltai muzikus, poetus ir artistus globojo Don Juan II de Castilla. Gimsta poezija vad. cancioneros. Didžiosios temos užmirštamos, religiniai jausmai ima vėsti, gyvenimas laisvėja, poetai savo talentą skiria rūmų damoms. Tokiose sąlygose suklestėjo taip pat ir satyra. Iš Italijos importuojamas dešimtskiemenis ir sonetas, įsigali alegorinis Dantės stilius. Šalia smulkesnių ir anoniminių cancioneros autorių yra ir žinomų: El Marqués de Santillana (1398–1458), reikalavęs iš poeto didelės kultūros, labai gerbęs Dantę ir Boccaccio. Rašytojų humanistų prototipais buvo taip pat Juan de Mena (1411–56) ir Jorge Manrique (?–1548). XV a. įvyksta ir ispanų teatro metamorfozė. Kalėdų ir Kančios ciklai išsivystė į misterijas ir buvo vadinami ‚autais' (auto sacramental ir auto historial). Plačiai prigijo ir dialoginiai ‚mirties šokiai' (danzas de la muerte). Šis primityvus liaudinis religinis teatras XV a. taip pat pasiduoda humanistinėms tendencijoms. Ryškesni dramaturgai buvo Juan del Encina (1469–1529), kūręs garsius eglogus, egzaltuodamas pagoniškąjį pasaulį bei pasaulinę meilę, ir Lucas Fernández (nežinomų datų), irgi apoteozavęs profaninę meilę. Vis labiau I. užliejąs humanistinis sąjūdis domino Karalius Katalikus ir jie jį šiltai priglobė, ypač karalienė Izabelė. 1492 išėjo pirmoji kastiliečių k. gramatika, kurios autorių Antonio de Nebrija –Elio Antonio Martínez de Cala (1441–1522) šiam darbui paskatino Ispanijos suvienijimas. Ši gramatika buvo kertinis tautinės ispanų k. akmuo, galutinai nulėmęs kastiliečių tarmės įsiviešpatavimą visame krašte.

Karalių Katalikų valdymo metu žymiai sustiprėjusi monarchija, Karolio V ir Pilypo II laikais pasiekė savo apogėjaus,— buvo pradėtas ispanų aukso amžius. Plinta universitetai; 1473 įst. pirmoji spaustuvė. Poetai semiasi jėgų iš Teokrito, Vergilijaus, Horacijaus, Boccaccio, Petrarkos ir Sannazaro. Renesanso dvelksmas ypač plačius sparnus išskleidžia Juan Boscán D'Almogaver (m. 1542) kūryboj. Italų lira, silva daina ir sonetas pasiekė reto tobulumo Garcilaso de la Vega (1503–36) poezijoj. Vis ryškiau transformuojasi ir teatras: viduramžio temos jungiamos su renesanso dvasia, įsigali satyra bei farsas. Alegoriniame Gil Vicente (g. apie 1465) teatre atsispindi ano meto socialinis gyvenimas, Lope de Rueda (XVI a.) semiasi temų iš liaudies buities, Bartolomé de Torres Naharro (m. apie 1532) inicijuoja dokumentinį teatrą. Ieškoma klasikinių temų ir atgaivinami tautinio epo motyvai. ‚Novela pastoril' ir ‚novela morisca' kalba apie sentimentalius riterių nuotykius ir įveda istorinių fantastinių romansų bei anekdotų temas. ‚Novela picaresca' reviduoja klajūnų riterių mitą ir satyros ginklu plaka aristokratiją. Pirmojo ispanų renesanso epą ypač iškėlė Alonso de Ercilla y Zuñiga (1533–94), parašęs garsiąją La Araucana, kurios herojus yra indėnas Caupolicán.

Jei pirmasis ispanų renesanso laikotarpis buvo literatūrinių formų ir filosofinių reformos idėjų importavimo metas, tai antrasis — skleidėsi po tų formų inkorporavimo, o tų idėjų atmetimo ženklu. Kontrareforma grąžino Ispaniją prie katalikybės. Salamankos ir Sevilijos poetinėse mokyklose vyko italų poezijos formų vis platesnis priėmimas. Pirmosios priešaky stovėjo Fray Luis de León (1527–91), ketverius metus laikytas inkvizicijos kalėjime už Giesmių Giesmės išvertimą, vėliau grąžintas į Salamankos univ. ir garsėjęs kaip teologas. Jo mokytojai buvo Petrarka ir Bembo; jo bukolizmas grynai literatūrinis ir fiktyvus; poezija jam buvo jungtis tarp žmogaus ir Dievo. Kitas žymus poetas Fernando de Herrera (1534–97) rašė erotinėmis ir tautinėmis temomis, sukūrė daug bukolinių eilėraščių, gausiai vartodamas neologizmus ir imituodamas lotynų sintaksę. Ispanų renesansui būdinga tai, kad ir toliau literatūrą dominuoja asketinė-mistinė dvasia, sustabdžiusi pagonizmo plitimą ir sunaikinusi erazmizmo grėsmę. Asketizmo-misticizmo teoretikai Ignacio de Loyola, Juan de Ávila ir Fray Luis de Granada (1504–88) išauklėjo nemažai rašytojų ir poetų, kurių žymiausi karmelitų ordino atnaujintojai Teresa de Cepeda y Ahumada — šv. Teresė (1515–82) ir San Juan de la Cruz (1542–91). Pirmosios daugiau praktiškas pasaulio ir gyvenimo supratimas antrojo kūryboje pavirsta į mistinį hermetizmą su asketinėmis alegorinėmis kontempliacijomis, kur poezija nebe protu, bet jausmais suvokiama. Tai, kad pilname renesanso žydėjime ispanai sugebėjo duoti tokios stiprios religinės literatūros, rodo ispanų tautos charakterį, kurį viduramžiais žymiai įtakojo arabų ir žydų mistikai. Antrajame renesanso laikotarpy galutinai susiformavo ir ispanų teatras. Iki šiol čia reiškėsi dvi tendencijos: spontaniška religinė liaudinė viduramžių tradicija ir šaltas renesansinis atnaujinimas, su intelektualizmo žymėmis. Lope de Vega (1562–1635) sujungė šias dvi tendencijas ir pagrindė tautinį ispanų teatrą. Jis rašė religinio, istorinio ir paprotinio pobūdžio dalykus, iškeldamas universalumą, natūralumą ir aukštą garbės jausmą. Teatro patalpos iš bažnyčių ir viešųjų aikščių perkeliamos į tarpnamių kiemus (corrales),

kur būdavo vaidinama su muzikos akompanimentu, duodant pradžią vad. z a r z u e l a s, iš kurių vėliau išsivystė ispanų opera. L. de Vega mokiniai: Don Juano personažo kūrėjas Tirso de Molina (1601–48), Cido legendos atgaivintojas Guillén de Castro (1569–?), moralistas Juan Ruiz de Alarcón (1581–1639), Antonio Mira de Amescua (1574–1644) ir kt. Prozos lauke antrasis renesansas davė Miguel de Cervantes Saavedra (1547–1616), kurio El ingenioso Hidalgo don Quijote de la Mancha yra vienas iš didžiausių pasaulinės literatūros šedevrų, kur reviduojama pažiūra į riterių (caballeros) anachronizmą ir paraleliai iškeliamas konfliktas tarp idealizmo ir materializmo.

Naujos formos buvo pilnai asimiliuotos ir sutautintos baroko periode. XVII a., Pilypui II mirus, I. imperija įžengė į nuosmūkio laikotarpį: renesansinis vitalizmas suklumpa priešais melancholinę gyvenimo sampratą. Kontrareforma uždarė kelius idėjoms, plaukiančioms iš Europos, ir I. grįžta prie savo tradicijų. Pasireiškia lyrikos kondensacija ir intensifikacija, vad. kulteranizmas. Kalba turtinama neologizmais, reorganizuojama žodžių deryba, klesti metaforos. Didžiausias kulteranizmo atstovas Luis de Góngora (1561–1627), stiprus metaforos meistras, davęs garsius Letrillos y Romanses ir poemą Soledades. Francisco de Quevedo (1580–1645) rodė imperijos dekadansą ir papročių korupciją. Jo filosofijos pagrinde stovinti mirties mįslė rado savo išraišką satyrinėj ir poetinėj mistikoj: El Parnaso español ir Las tres últimas musas castellanas. Žmogum nepasitikįs Baltasar Gracián (1601–58) skelbė šio pasaulio praeinamumą, bet drauge kovojo prieš visokeriopas blogybes. Barokinio teatro kūrėjas buvo Calderón de la Barca (1600-81), jo teatras alegorinis, jo ‚autos sacramentales' rodo idėjas bei abstrakčius daiktus ir labai veikia religinę visuomenę. Kiti dramaturgai Francisco de Rojas Zorilla (1607–48) ir Agustín Moreto y Cavana (1618–69). Baroko laikotarpy labai patobulėjo ir ‚novela picaresca', su būdingu filosofinio kartėlio atspalviu.

Pilypui V užėmus Ispanijos sostą, kaip reakcija prieš barokinį laisvumą iš Prancūzijos importuojamas neoklasicizmas. ‚Gerojo skonio' teoretikai (Prancūzijoje Boileau, Ispanijoje Luzán) reikalauja auklėjamojo meno, nepripažindami fantazijos ir kūrybos laisvės. Į meną ir literatūrą įvedama akademinė disciplina, vengiama drąsesnių ieškojimų, įsiviešpatauja racionalus ir geometriškas versalizmas. Tas pat ir teatre, kur imta griežtai laikytis aristoteliškos akcijos, vietos ir laiko uniformos. Pilypas V steigia Karališkąją Akademiją, visi kultūros centrai tampa oficialūs ir pri-

Paminklas ‚Don Kichoto' autoriui Madride

verstiniai. Žymiausi Akademijos darbai buvo Diccionario de la Lengua, Diccionario de Autoridades ir Gramatica. Taip XVIII a. ispanų literatūra tampa aristokratiškai refleksyvinė, tradicija blunka ir ateina nauja europeizacijos banga, šiuo kartu I. nenaudinga, nes ji buvo prancūzų bei anglų imperialistinės politikos išraiška. Ne barokas tad, o neoklasicizmas reiškė ispanų literatūros nuosmūkį. Iš gausios plejados dėmesio verta tik Salamankos poetų grupė: José Iglesias de la Casa (1748–91), Juan Melendez Valdés (1754–1817) ir kt. Sentimentalinio refleksyvinio charakterio poetas Gaspar Melchor de Jovellanos (1744–1810) daug kur išsiskiria nuo oficialiosios krypties ir anonsuoja preromantizmą.

Nuo XVIII a. pabaigos vis stipriau ima reikštis preromantikai, bet galutinai romantizmo dvasia I. įsigalėjo tik apie 1835. Subjektyvizmo, fantazijos, melancholijos ir desperacijos tendencijos atitiko ispanų dvasinę būklę. Rašytojo vaidmuo vis didėjo, ir jie priartėjo prie liaudies: buriasi ne aristokratų salonuose, kaip neoklasicizmo epochoj, bet atenėjuose, literatūros smuklėse (tertulias) ir žurnaluose. Ateneo de Madris, įst. 1810, įgijo daugiau reikšmės, negu Karališkoji Akademija. Kaip ir kitur, pasireiškė dvi romantizmo šakos: konservatyvinis, sekąs W. Scottą ir Chateau-

briand'ą, ir revoliucinis, išaugęs prancūzų enciklopedizmo (Rousseau) įtakoj. Pirmieji gynė krikščioniškosios civilizacijos principus, įkvėpimo ieškodami ispanų tradicijose, antrieji — skelbė liberalizmą ir siekė I. sueuropinimo, tradiciją laikydami tautos nuosmūkio priežastimi. Idėjų srity revoliucinį romantizmą atstovavo Mariano José de Larra (1809–37), Ramón de Mesonero Romanos (1803–82) ir Serafín Estébanez Calderón (1779–1867), gi tradicines idėjas gynė Juan Donoso Cortés (1809–53) ir Jaime Balmes (1810–48). Romantizmas visų pirma atnaujino neoklasicizmo epochoj sustingusį teatrą. Idealistinį tragišką teatrą inicijavo Francisco Martínez de la Rosa (1787–1851), kurio proza rašyta istorinė drama La Conjuración de Venecia 1834 turėjo jau visas būdingas romantinio teatro žymes. Iš kitų šios krypties dramaturgų didžiausias José Zorilla (1817–93), Don Juan Tenorio 1844 autorius ir nuostabus poetas. Be jo, romantizmas davė ispanams poetą José de Espronceda (1808–42), Byrono ir de Vigny mokinį. Intymaus ir sentimentalinio romantizmo dvasioje kūrė Adolfo Béquer (1836–71), garsių Rimas y Leyendas autorius, taip pat Patricio de Escosura (1807–78) ir moterys romantikės Carolina Coronado, Rosalía de Castro de Murguía ir Gertrudis Gómez de Avellaneda. Grįžimas prie viduramžių davė taip pat gerų istorinių romanų, bet jie daugiausia buvo W. Scotto imitacija. Temomis buvo grįžtama į viduramžių Kastiliją, VIII a. Baskiją, kartojasi riterių heroizmo idealizavimas ir mistinės nuotaikos. Paraleliai gimsta folklorinis ir paprotinis teatras, pradėjęs reakciją prieš romantizmą. Poezijoje ši reakcija pasireiškė žmogaus jausmų analizės forma su moralizmo atspalviu. Desperacijos ir desiliuzijos vietoje dabar statoma filosofinė frazė. Stipriausiai šią reakciją poezijoje išreiškia Ramón de Campoamor (1817–1901). Bet stipriausiai antiromantizmą akcentavo realistinis romanas: Pedro Antonio de Alarcón (1833-91), Benito Perez Galdós (1843-1920) ir José M. de Pereda (1833–1905). Žmogiškosios tikrovės studijos vedė rašytojus prie vis gilesnės bei platesnės idėjų ir jausmų analizės, ir taip gimė naujas psichologinis romanas, kurio kūrėju laikomas Juan Valera (1827–1905), romano Pepita Jiménez autorius. Per realizmą ir psichologizmą prieinama prie natūralizmo, kurio stipriausi atstovai Emilia Pardo Bazán (1852–1921), Armando Palacio Valdés (1853–1938) ir Vicente Blasco Ibañez (1867–1929).

Vidinės kovos ir visokeriopas I. nuosmūkis, ypač Cavite ir Santiago de Cuba mūšius pralaimėjus 1898, privertė ispanus išsižadėti imperialistinių siekių ir susikaupti ties sunkiomis savo problemomis. Šiuo metu iškyla rašytojų grupė, pasivadinusi 98 m. generacija. Patriotinio pesimizmo įtakoje išsižadama deklamatoriškos retorikos bei donkichotiškos egzaltacijos. Rašytojai palinksta į autodidaktizmą ir kovingumą, kurį realizuoja spaudoje, iš tribūnų ir kūryboje. Stipriausias tos generacijos šulas poetas, romanistas ir dramaturgas Miguel de Unamuno (1864-1937) siejo skepticizmą su mistiniais polinkiais. Jis įvedė į ispanų kalbą daug naujo: reikalavo kalbos lankstumo, kovojo prieš gramatinius varžtus, gausiai kūrė neologizmus, vartojo galicizmus. Garsiausias jo romanas Niebla, o iš dramos veikalų minėtini Fedra, Sombras de sueño ir Todo un hombre. Taip pat José Martínez Ruiz-Azorín (g. 1874) kovoja prieš oratorinį stilių ir reikalauja kalbos paprastumo bei natūralumo. Ramiro de Maeztu (g. 1875) egzaltuoja tradicines ispanų vertybes ir rašo įžvalgias literatūros studijas. Socialinių, istorinių ir psichologinių romanų autorius Pío Baroja (g. 1872) pasižymi sausu ir ekspresyviu stiliumi, daugiau dėmesio kreipdamas tematikai. Jacinto Benavente (1866—1954) yra iš didžiausių ir produktyviausių naujųjų laikų ispanų dramaturgų. Jo personažai kalba natūralia proza, satyrose jis kritikuoja aristokratų ydas ir neveiklą. 98 m. kartai priklausąs Antonio Machado (1875–1939) yra vienas iš didžiausių naujųjų laikų ispanų poetų, filosofinio egzistencinio pobūdžio poezija paveikęs visą vėlesnę poetų kartą.

Paraleliai su šia ideologine ir lingvistine revoliucija pasireiškia estetinė srovė, vadinama modernizmo vardu, kurios kūrėjas Nikaraguos poetas Rubén Darío, ilgai gyvenęs I. irgi turėjo lemiamos reikšmės visai vėlesnei ispanų poezijai. Modernizmas reikalavo kraštutinės poeto laisvės, kūrė naujus ritmus ir metaforas. Pradėjęs rinkiniu Azul 1888, kulminacinių poezijos viršūnių Rubén Dario pasiekė knygose Prosas profanas 1896 ir Cantos de vida y esperanza 1905. Kiti žymūs modernistai Ramón María del Valle Inclán (1869–1936), Manuel Machado (1874–1947), Francisco Villaespesa (1877—1935), Emilio Carrere (1880–1947) ir Juan Ramón Jiménez (g. 1881). Pastarasis, pradėjęs modernizmu, ilgainiui išsižada muzikinio tono ir kuria ‚tyrosios poezijos' (poesía desnuda) mokyklą. Jo poezija yra pereinamas laiptas į naujausias poetines sroves.

Vienas iš didžiausių naujosios ispanų literatūros ideologų yra José Ortega y Gasset (1883–1955), ispanų dvasinės europeizacijos skelbėjas, atnešęs I. daug germanų kultūros elementų. Savo filosofinėse, sociologinėse ir literatūrinėse studijose jis pravedė radikalų žmogiškosios egzistenci-

jos vertybių perkainavimą. Filosofas, sociologas ir kritikas Eugenio D'Ors (g. 1882) galutinai sunaikino romantizmo likučius, atmesdamas spontanišką jausminę ekspresiją ir reikalaudamas laisvo intelektualizuoto meno. Literatūros istorijos ir kritikos srity dirba taip pat poligrafinio literatūrų ir kalbų žinovo M. Menéndez y Pelayo (1856–1912) mokiniai ir Ramón Menéndez Pidal su savo mokykla, nepriklausomieji kritikai ir ‚arabistai'. Iš stipriau pasireiškusių romanistų minėtini: Ricardo León (1877–1943), Ramón Pérez de Ayala (g. 1880), Gabriel Miró (1878–1931), Benjamín Jarnés (g. 1888). Šalia šių stilistų reiškiasi ir realistinės tradicijos tęsėjai. Tai ypač regionalistai: Alejandro Pérez Lugín, Salvador González Anaya, Concha Espina, Pedro de Répide. Iš prancūzų natūralizmo tęsėjų minėtini Felipe Trigo, Eduardo Zamocois, Alberto Insúa, Pedro Mata. Aktualusis ispanų humorizmas yra stipriai veikiamas anglosaksų humoro. Žymiausi dabarties humoristai yra Wenceslao Fernández Flores ir Ramón Gómez de la Serna, nepalyginamų humoristinių metaforų (gregerías) kūrėjas.

Naujojoj ispanų scenoj reiškiasi trys teatro rūšys: poetinis teatras, paprotinis ir komikinis. Poetinį teatrą atstovauja Eduardo Marquina (1879–1946) ir Federico García Lorca (1898–1936). Marquina grąžino teatrui istorines temas, herojų kultą ir efektizmą. F. G. Lorca su savo stipriomis liaudinėmis tragedijomis Bodas de Sangre, Yerma ir La Casa de Bernarda Alba atnaujino poetinį ispanų teatrą, grąžindamas personažams gaivalingų aistrų ugnį ir juos persekiojantį fatalizmą. Paprotinį teatrą atstovauja broliai Serafín Álvarez Quintero (1871–1938) ir Joaquín Álvarez Quintero (1873–1944) su sentimentaliniu liaudiniu romantizmu, optimizmu ir gracingu humoru. Kitas žymus paprotinio teatro atgaivintojas Carlos Arniches (1866–1943), puikus stebėtojas, rašęs ‚zarzuelas' formoj. Iš komikinio teatro atstovų minėtinas Pedro Muñoz Seca (1881–1936).

Po I pas. karo, išsekus modernizmo resursams, ispanų poezijoj susiformavo daugybė mokyklų. Ispaniškasai futurizmo atitikmuo ultraizmas įvedė į poeziją karo ir mašinizmo motyvus. Ekspresionistinis kosmopolitizmas pinasi su Darío įvestu whitmanizmu, Apollinaire ‚paišytinės poezijos' ir Marinetti įtakomis. Būdingiausiu šios poezijos atstovu yra Gerardo Diego (g. 1896). Prieš šią šaltą ir retorinę poeziją sukilo neopopuliaristai su F. G. Lorca priešaky, grįždami prie liaudies motyvų, nors ir neišsižadėdami drąsių modernizmo ir ultraizmo metaforų, imdami pagrindan tradicinį ir rafinuotą XV a. cancioneros toną. Modernizmas ir ultraizmas buvo kosmopolitinio pobūdžio, gi neopopuliaristai grįžta prie tautinio kolorito. Stambiausias neopopuliarizmo atstovas yra F. G. Lorca, Cansiones, Romancero Gitano, Poema del Cante Jondo ir kitų nepalyginamo grožio lyrikos knygų autorius. Ispanijoje turėjo ir tebeturi savo pasekėjų ir surrealizmas: Rafael Alberti (g. 1903) ir Vicente Aleixandre (g. 1898). Yra ir ‚tyrosios poezijos' sekėjų, kurių tėvu laikomas Juan Ramón Jiménez. Šios poezijos geriausiais atstovais yra jausminės subjektyvios vizijos ieškotojas Pedro Salinas (g. 1891) ir Jorge Guillén (g. 1893), kuriąs H. Brémond ir P. Valéry įtakoj. Grįžimo į klasicizmą ir tradicines poezijos formas tendenciją atstovauja Dionisio Ridruejo (g. 1912), Luis Rosales (g. 1909), José Luis Cano (g.1916).

G. T. Northup, An Introduction to Spanish Literature 1925; *J. Fitzmaurice-Kelly*, New History of Spanish Literature 1926; *A. F. G. Bell*, Contemporary Spanish Literature 1933; *G. Brenan*, The Literature of the Spanish People 1951; *L. Pfandl*, Spanische Literaturgeschichte 1923; *K. Vossler*, *L.* de Vega u. sein Zeitalter 1932; (") Poesie der Einsamkeit in Spanien [5]1950 (isp. 1941); *W. Giese*, Geschichte der spanischen und portugiesischen Literatur 1949; *A. Valbuena Prat*, Historia de la literatura española, 3 tt., [3]1950; *R. Menéndez Pidal*, Poesía juglaresca y juglares; (") El Poema del Mío Cid 1905; *P. Sáinz Rodríguez*, Introducción al estudio de la literatura mistica en España 1926; *G. Díaz-Plaja*, El espiritu del barocco 1940; *F. Díaz-Plaja*, El siglo XVIII 1946; *G. Díaz-Plaja*, Introducción al estudio del romanticismo español 1942; *A. González Blanco*, Historia de la novela en España desde el romanticismo 1909; *A. Valbuena Prat*, La poesía española contemporánea 1930; *N. González Ruiz*, La literatura española del siglo XX 1945; *Lacalle*, Historia de la literatura española 1954 (paskutinė laida); *G. Díaz-Plaja*, Historia de la literatura española 1953 (paskutinė laida).

J.K.

Ispanų meno sąvoka Vakaruose paprastai siejama tik su keliais žymiausiais vardais, turėjusiais reikšmės Vakarų meno revoliucijoje. Ta įtaka ligi pat Goya nebuvo reikšminga. Ispanų menas, nors išgyvenęs maždaug tuos pačius evoliucijos etapus, vystėsi nuošaliai, ypač dėl ilgai užsitęsusios maurų okupacijos.

Romaniškasis periodas. Pirmieji išlikę ispanų tapybos paminklai (XI a.) priklauso romaniškajai mokyklai, kuri buvo bendra visai krikščioniškajai Europai. Arabai, nors ir žymiai aukštesnės kultūros, beveik jokios tiesioginės įtakos ispanų tapybai neturėjo. San Quirec de Pedret freskose yra išlikę kai kurių priešromaniškos mozarabiškos tapybos žymių, bet pati romaniškoji tapyba išsivystė greičiausiai iš Italijos atvykusių menininkų poveikyje. Dar ankstesnieji tapybos ir skulptūros pavyzdžiai (pvz. San Miguel de Lino bareljefai arba Comes rankraščio miniatiūros) priklauso romėnų ir vestgotų periodams. Tobulumo viršūnę romaniškoji tapyba pasiekė Katalonijoje (Aragone). Būdingiausi jos paminklai išliko San Clemente de Tahull, San Juan de Bohi, San-

P. Berruguete Auto-da-fe

ta Maria de Terrasa ir kt. freskoje. Jų autoriai nežinomi ir šiandien vadinami gyvenviečių arba darboviečių vardais. Žymiausi iš jų Tahull, Pedret, Bohi, Maderuelo, Espinelvas. Llussanes, Paskutiniojo Teismo ir Urgel meistrai. Jų darbai, dažniausiai atlikti retušuotos freskos technika, turi nemaža bizantinės tapybos technikos ir ikonografijos žymių; dominuojančios spalvos — geltona ir juoda. Kastilijoje, Leone ir Galicijoje romaniškoji tapyba išsivystė tik XIII a. pabaigoje. Šio periodo skulptūra tebėra neemancipuota, susijusi su romaniškąja architektūra. Geriausi jos pavyzdžiai (pvz. Santiago ir Orense katedrų vad. Glorijos) atlikti Tulūzos mokyklos skulptorių arba jų pamėgdžiotojų.

Gotiškasis periodas. Perėjimas iš romaniškos architektūros į gotiškąją išstūmė sieninę tapybą, užleisdamas vietą rėminei tapybai ir vitražams. Sicilijos ir Sardinijos nukariavimas sudarė didesnes kontakto su Italija galimybes. Kontaktas su Sienos mokykla užsimezgė per Avinjono popiežiaus dvare dirbusį Simone Martini. Šis kontaktas davė pirmą tikrai žymų primityvistą Ferrer Bassa (apie 1285–1348), Aragono karaliaus Pedro IV dvaro tapytoją, kurio darbuose pastebimas Giotto, Martini ir brolių Lorenzetti poveikis. Jo sieninės tapybos darbai Pedralbes vienuolyne liudija didelį tapybinį temperamentą ir techniką. XIV–XV a. ispanų menas vystėsi kelių regionalinių mokyklų rėmuose. Katalonijos mokykla, kurios pirmas žymus tapytojas buvo Ferrer Bassa, išsivystė italų įtakoje. Svarbiausi jos atstovai — Jaime ir Pedro Sierra, Luis Borrassá, Ramon de Mur, Bernardo Martorelli ir Jaime Huguet. Valencijos mokyklos tapyboje pasireiškė naujas momentas — šiaurietiškos tapybos įtaka: vokiečiai ir flamai. Šios įtakos pradžia siejama su Andrės Marsal de Sax, vokiečių kilmės tapytojo, įsikūrimu ir su Luis Dalmáu (?— apie 1460), kuris, Aragono karaliaus siųstas, mokėsi Flandrijoje ir, gal būt, dirbo Jan van Eyck atelier. Flamams ir vokiečiams būdingas perdėtas realizmas tiko ispanams ir greit prigijo. Šiaurietiškų įtakų poveikyje formavosi ir Andalūzijos bei Kastilijos mokyklos. Andalūzijos mokykla išaugo Sevilijoje ir Kordoboje ir davė porą gerų tapytojų — Juan Sánchez de Castro ir Juan Nuñez. Kastilijos mokyklos iškilimas sutapo su Kastilijos ir Aragono karalysčių sujungimu Ferdinando ir Izabelės vedybų proga. Šios mokyklos darbuose flamų įtaka pasiekė kulminaciją. Jos atstovų — Jorge Inglés, Fernando Gallego ir kt. — darbuose ryškiai matoma Rogier van der Weyden, Flemallės meistro, Hugo van der Goes, Dirck Bouts ir kitų įtaka. Minėtinos dar Avilos, Palencijos ir Valadolido tapybos mokyklos. Gotiškojo periodo pabaiga davė didžiausią I. primityvistą Bartolomé Bermejo, kuriame pro itališkas bei flamiškas įtakas ryškiai prasimuša asmeninė linija. Jo Barcelonos katedros Pietà figūros tebedvelkia flamišku realizmu, užtat architektūrinės ir peizažo detalės jau pilnos artėjančio renesanso užuominų. Gotiškojo periodo ispanų skulptūra tęsė romaniškojo periodo tradiciją, pasilikdama bažnytinės architektūros priklausomybėje. Ankstyvojo gotikos periodo būdingiausi skulptūriniai darbai buvo durų ansambliai su timpanu centre ir antkapiai. Vėliau prisidėjo polichrominiai retabliai (reredos) ir medinių polichrominių skulptūrų grupės bažnyčios viduje. Gotikos periode išsivystė keletas skulptūrinių m-lų, kurių žymiausios buvo Katalonijos, Kastilijos ir Navaros, susiformavę š. Prancūzijos m-lų poveikyje. Individualiai išskirtini kataloniečiai Pedro Juan de Valogona ir Guillermo de la Monta, atlikę garsųjį ‚reredos' Tarragonos katedroje. Apie XV a. vidurį Ispaniją užplūdo flamų ir vokiečių skulptoriai (Guas, broliai Egas ir kt.), ir I. skulptūra pateko jų įtakon. Šio periodo žy-

miausias skulptorius buvo Gil de Siloe, garsaus Burgos Cartuja de Miraflores retablio autorius (kartu su Juan de la Cruz).

Renesansas, manierizmas ir realizmas. Iki XVI a. ispanų menas buvo išimtinai Bažnyčios ir Karūnos globoje, t.y. grynai religinis. Italų renesansas, paremtas klasikinio meno ir humanizmo doktrinomis, su savo mitologiniais siužetais ir žmogaus kūno grožiu buvo nepriimtinas šioms dviems institucijoms. Tačiau jo įtaka skverbėsi įvairiais keliais. Pirmas I. renesanso atstovas buvo Pedro Berruguete (?–1504), savo laiku dirbęs Urbino kng. Federigo, P. de la Francesca globėjo, dvare. Bet stipriausiai renesansas pasireiškė Valencijoje, kuri turėjo daugiausio ryšių su Italija. Abu Osonos į savo flamiškas kompozicijas įvedė renesansines peizažo ir architektūros detales. Juan Vicente Masip ir jo sūnus Juan Juanez dirbo Rafaelio įtakoje. Fernando de Llanos ir Fernando Yañez de la Almedina mokėsi pas Leonardo ir vėliau tapė jo poveikyje. Svarbiausias I. renesanso tapytojas buvo sevilietis Alejo Fernandez (?–1543), įvedęs idealizuotą renesansinį tipą ir renesansinę kompoziciją (pvz. Virgen de los Conquistadores).

Gan greit I. renesansas išsigimė į manierizmą. Manierizmas I. išsivystė kaip reakcija prieš klasicistinį objektyvizmą ir deskriptyvinio meno liekanas, įvesdamas tapybon personalinę emociją. Ir šiuo atveju italų bei flamų poveikis turėjo lemiamos reikšmės. Žymiausias manieristas — Luis de Morales (?–1586). Manieristai ir Pilypo II dvaro tapytojai Juan Fernández de Navarrete (El Mudo), Alonso Sánchez Coello (1515–apie 1590) ir Pantoja de la Cruz (1551–1609) davė bendros ispanų mokyklos užuomazgas. Faktiškai ją pagrindė Francisco Ribalta (apie 1551–1628), savo tapyboje suderinęs įvairių regionalinių mokyklų tendencijas, nuo idealizavimo ir manieristinės ekstazės pasukęs į ispanams būdingą gaivališką realizmą, ir El Greco (Domenicos Theotokopuli, 1541–1614), kilęs iš Kretos, Tiziano, Bassano ir Tintoretto mokinys. El Greco buvo pirmas visuotinai reikšmingas ispanų mokyklos atstovas ir, gal būt, didžiausias visų laikų manieristas, atnešęs tapybon naują figūrų traktavimą, ekstatišką realybės supratimą ir susumavęs visas ligšiolinės ispanų tapybos tendencijas.

I. mokykla po El Greco pasuko į realizmą, nes El Greco savo mokyklos nesukūrė. Pirmas didelis realistas buvo Jusepe Ribera (Lo Spagnoletto, 1588–1656). Beveik visą gyvenimą praleidęs Italijoje, Caravaggio įtakoje jis pakrypo į realizmą, nutapydamas savo garsiąsias kankinimų

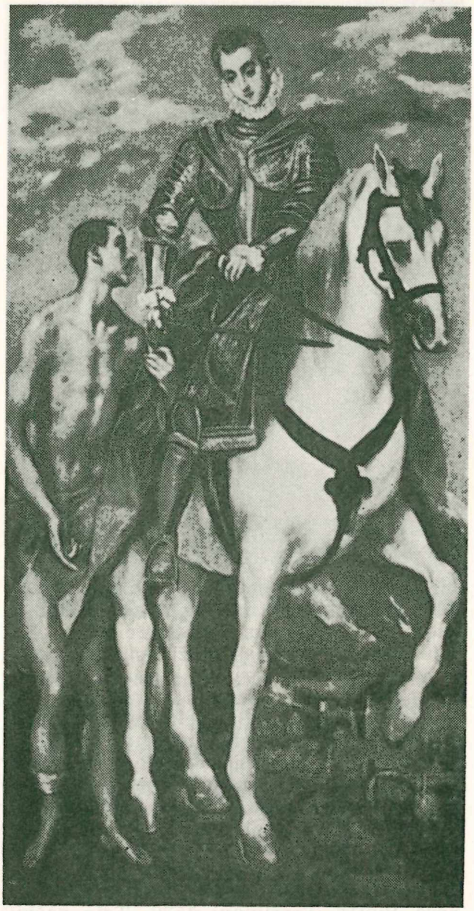

El Greco Šv. Martynas ir elgeta
(National Gallery, Washington)

scenas, kuriose jis ypatingai išsiskiria meistrišku chiaroscuro vartojimu dramatiniam efektui (tenebrizmas). Vėlesniuose darbuose nuo šviesos šešėlio kontrasto jis perėjo prie šviesos ir formos santykio tapybos. Realizmas savo natūralistinę kulminaciją pasiekė Francisco Zurbaran (1598–1664) tapyboje. Jo naivus ir simplifikuotas religinis natūralizmas, išreikštas galinga tapybine forma, sutapo su kontrareformacinės Bažnyčios ir Ignoto de Loyolos mokslu. Tačiau didžiausias I. realizmo ir ispanų mokyklos apskritai atstovas buvo Diego Velázquez y Silva (1599–1660). Herreros el Viejo ir Pacheco mokinys, iš pradžių jis taip pat dirbo Caravaggio maniera, bet greit pasuko prie kompozicinės pusiausvyros, nebeduodamas lygios vertės aplinkai ir figūras pastatydamas centre. Jo realizmas pagrįstas poetine tikrovės vi-

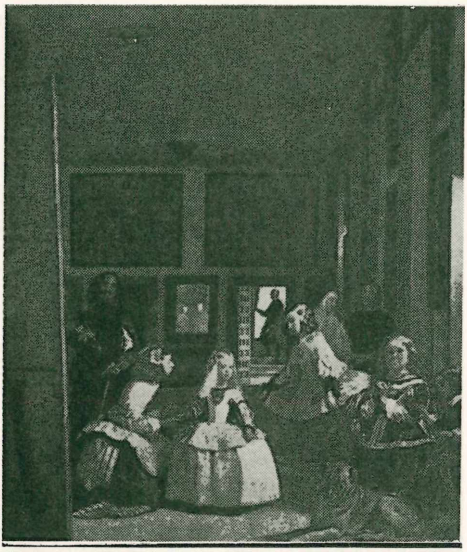

D. Veláquez Las Meninas (Prado, Madride)

zija (plg. Las Meninas arba Las Hilanderas); chiaroscuro vartojimas apsiriboja nuotaika ir atmosfera (pvz. Venus del Espejo). Jis yra vienas didžiausių portretistų visoje meno istorijoje ir pirmas didelis I. tapytojas, kurio darbuose dominuoja pasaulietiškos temos. Su Velázquez vardu yra glaudžiai susijusi Madrido tapybinė mokykla, kuri daugiausia domėjosi religine ir istorine tapyba (Antonio Pereda, Mateo Cerezo ir Claudio Coello). Paskutiniai reikšmingi realizmo atstovai buvo Bartolomé Esteban Murillo (1618–82) ir Valdes Leal (1630–91).

Renesanso skulptūrą Ispanijon atnešė Pietro Torrigiani 1520. Tais pačiais metais iš Italijos grįžo Michelangelo mokinys Alonso Berruguete (1480–1561), pirmas žymus renesanso epochos I. skulptorius. Jo marmuro darbai, atlikti Michelangelo įtakoje, stovi ant manierizmo ribos. Stipriausias jis yra polichrominėje medžio skulptūroje. Šalia Berruguete minėtinas Gaspar Bercerra (1520—1571). Neginčijamas Kastilijos mokyklos meisteris buvo Gregorio Hernandez (1566—1636), barokinių polinkių skulptorius, kartu su Juan Martinez Montañes (1564—1649) iki nepaprastų aukštumų išvystęs polichrominę plastiką.

Akmens reljefas Salamankos univ. laiptuose (XVI a.)

XVIII — XX amžius. Su Burbonų atėjimu į sostą (1700) prasidėjo greitas ispanų tapybos smukimas. Įsigalėję svetimšaliai, dirbę Burbonų tarnyboje (Houasse, Ranc, Van Loo, Mengs ir Tiepolo) nustelbė vietinius. Ispanų tapyba atgavo savo prestižą tik su Francisco de Goya y Lucientes (1746–1828) iškilimu XVIII a. pabaigoje. Jis yra paskutinis visuotinės reikšmės ispanų tapytojas, savo poveikiu prašokęs visus senesniuosius meistrus ir savo kūryba (grafika ir tapyba) atkreipęs Europos dėmesį į I. tapybą apskritai. Lygiagrečiai su Goya vystėsi neoklasicizmas, kurio reikšmingiausi vardai yra José ir Federico de Madrazo. Antroji XIX a. pusė davė keletą ryškesnių peizažistų (Pérez Villamil, Martín Rico). Prancūzų impresionizmo poveikyje dirbo Joaquín Sorolla y Bastida (1863–1923) ir Ignacio de Zuloaga (1870–1945). XX a. ispanai davė keletą nepaprastai reikšmingų tapytojų kaip Pablo Picasso, Juan Gris, Salvador Dali, tačiau jie faktiškai daugiau priklauso prancūziškajai Paryžiaus mokyklai.

L. Viardot, Notice sur les principaux peintres de l'Espagne 1893; *W. Stirling*, Annals of the Artists of Spain, 3 tt., 1848; *J. D. Passavant*, Die

F. de Goya Nes ji buvo liberalė (Prado, Madride)

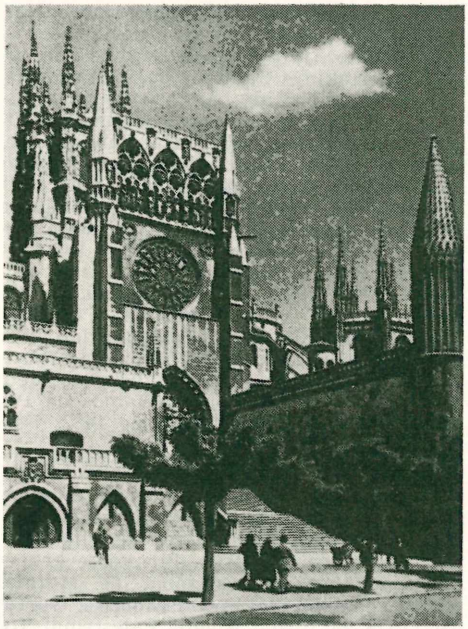

Burgos katedra

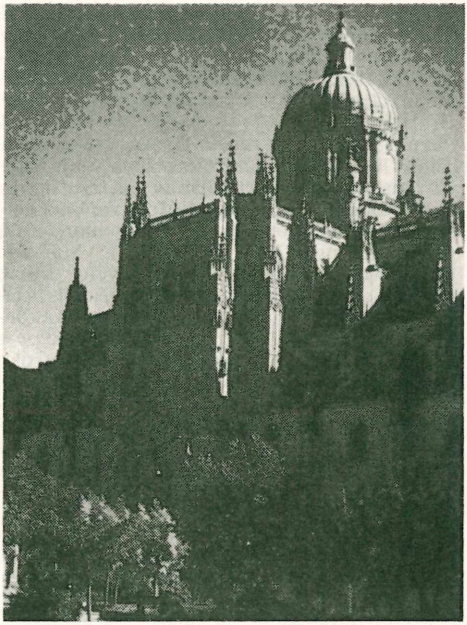

Salamankos katedra

christliche Kunst in Spanien 1853; *P. Lefort,* La Peinture espagnole 1893; *A. L. Mayer,* Geschichte der spanischen Malerei 1922; *H. Kehrer,* Spanische Kunst von Greco bis Goya 1926; *Juan de Contreras, Marquès de Lozoya,* Historia del Arte Hispánico, 5tt., 1931-49; *A. L. Mayer,* Breve Historia de la escultura española 1935; *P. Jamot,* La Peinture espagnole 1938; *A. L. Mayer,* Historia de la pintura española ²1942; *J. Baticle,* Histoire de la peinture espagnole 1950; *J. Lassaigne,* Spanish Painting 1952. *A.Lc.*

I. architektūra pradėjo formuotis tik XII a., kada krikščionybė, pamažu nuveikdama arabų krašte įsigalėjimą, pasisavino prancūziškojo pavyzdžio statybos būdą (trinavės su apsidėmis bnž., dažna skersinė nava ir kupolas), kuris, paveiktas mauriškojo meno elementų bei prancūzų gotikos (kryžminiai skliautai), išsivystė į turtingą pereinamąjį stilių ir to paties amžiaus pabaigoje persiformavo į romaninį (katedros: Santiago de Compostella 1188, Salamanka; Zamora; Tarragona). XIII a. cistersai atnešė Ispanijon gotiką. Iš prancūzų buvo perimtas choro planas ir griežta gotikinė konstrukcija (katedros — Burgos 1221; León ir Toledo 1227), tačiau drauge prisilaikyta pietinio erdvės sprendimo ir neatsisakyta romaninio stiliaus elementų. XIV a. katedrose (Barcelona, Palma, Gerona) pradedama jausti gotikos prisitaikymas tautinei dvasiai, XV a. — plano suprastėjimas, erdvės išsiplėtimas ir gausėjanti dekoratyvinė ornamentika (Sevilijos katedra 1403). Ankstyvojo renesanso metu (XV a.) iš gotikos, maurų meno ir itališkųjų formų sąveikos išsivystė naujas dekoratyvinis statybos stilius, savo įvairumu ir žaismingumu prilygstąs auksakalio išdirbiniams (arkados Sa. Cruz 1480, Valladolid; fasadai del Infantado, Guadalajara; portalai Salamankoje; vienuolynų kiemai, detalės koplyčiose ir rūmuose). XVI a. renesansas visiškai pasisavino itališkąsias formas (Toledo katedra 1546; Sevilijos rotušė 1545) ir Pilypo II laiku pasiekė aukščiausio lygio, kada Italijoje studijavusieji arch. Juan de Toledo ir vėliau Juan de Herrera (autorius nebaigtos Valladolido katedros ir Aranjuez rūmų) pastatė karališkuosius rūmus Escorial (1563–84). Šalti ir didingi pastatai atitiko Ispanijos tuometiniam laikotarpiui ir, dėka Pilypo II įsteigtos meno akademijos Madride, padėjo tolimesnius pagrindus I. architektūros mokyklai. XVII a. valstybei atsidūrus sunkion finansinėn padėtin, vadovaujamą vietą statyboje perėmė dvasiškija, kur pirmaujantieji buvo jėzuitai. Jų pastatuose, šalia prisilaikytų specifinių ispaniškų formų (Sa. Isidoro el Real 1626–51 Madride; Sa. Juan Bautista Tolede), taip pat buvo puoselėjamas itališkasis barokas (Collegio imperial de San I. de Loyola 1689–1738). Vienas iš itin pažymėtinų I. baroko architektūros pažymių, įgavusių tam tikrą tautinį atspalvį, pastebimas ornamentikoje, apklojant puošniomis reljefinėmis akmens plokštelėmis pastatų sienas, kolonas, piliorius ir t.t. Su šito ornamen-

tavimo išvystymu yra siejamas arch. José Churriguera (1650—1723), susilaukęs eilės pasekėjų (‚churriguerizmas'): Alonso Cano (Sa. Maria Magdalena ir katedros fasadas Granadoje), Narciso Tome (didysis altorius Toledo katedroje ir zakristija Caruja Granadoje). XVIII a., atėjus valdžion Burbonams, barokas Ispanijoje įgavo naują veidą, kurį formavo iš kitų kraštų kviestiniai architektai (Juvara, Sacchetti, Ardemans, Bonavia). Statyta daug pilių (Sa. Ildefonso, La Granja 1721; Madrido 1739; Aranjuez 1728) ir bažnyčių, kurių statyboje jaučiamas vad. vitruviškasis klasicizmas, remiamas San Fernando Akademijos Madride. Tačiau šiame laikotarpyje taip pat sutinkama ir ispaniškojo baroko pavyzdžių (Kadikso katedra 1722–1838) bei ‚eskorialinio stiliaus' pastatų (Augustinijonų vienuolynas Valladolide), kurio atgaivintoju laikomas arch. Ventura Rodriguez (1717–85). Vėlesnieji XVIII–XIX a. statiniai krypsta į klasicistines (Prado muziejus ir Observatorija Madride 1785) bei neokataloniškojo stiliaus formas (Barcelonoje Šv. Šeimos bžn., pradėta statyti 1890 arch. A. Gaudi y Cornet; žr. LE II, 202).

M. Junghändel u. Gurlitt, Die Baukunst Spaniens 1889–93; *O. Schubert,* Geschichte des Barock in Spanien 1908; *Moncanut,* Arte y Decoracion en Espana 1926; *B. Bevan,* History of Spanish Architecture 1938. *A.Klp.*

Ispanų muzika turi senas ir turtingas tradicijas, nors ne visi jos (ypač ankstyvesnieji) laikotarpiai dėl šaltinių stokos yra tinkamai ištirti.

Įvedus Ispanijon krikščionybę, IV a. įsitvirtino vad. vestgotinis (vakarinių gotų) bažnytinis giedojimas, ispaniškas grigalinio giedojimo atitikmuo, dėl tuo metu I. arabų viešpatavimo dažnai dar yra vad. mozarabiniu giedojimu. Šiaip (nors ir ilgas) arabų viešpatavimas, priešingai kai kurių muzikologų teigimams, didesnės įtakos ispanų muz., išskyrus paskirus per arabus į Ispaniją atėjusius muz. instrumentus, nepadarė. Dar prieš įsiveržiant Ispanijon arabams, Sevilija, Toledas ir Zaragoza buvo stambūs muz. kultūros centrai, ypač Sevilijoje vyskupaujant Šv. Leandrui (m. 600?) ir vėliau Šv. Izidoriui (m. 636). Pastarojo raštuose, be eilės himnų, yra nemaža medžiagos, nušviečiančios to meto bažnytinę muziką. XI a. mozarabinį giedojimą pakeitė grigalinis, gi šalia religinių giesmių dažnos buvo ir pasaulietinės dainos. XII a. svarbiausias muz. centras buvo Santiago de Compostela vienuolynas Pirenėjų kalnuose, kurio stambiame giesmių rinkinyje Codex Calixtinus (apie 1150) gana ryšku to meto prancūzų vokalinės muz. įtaka. Tą patį galima pasakyti ir apie kito vienuolyno, Las Huelgas (Burgos), motetų ir himnų rinkinį Codex Huelgas arba Burgos (išl. 1931). Šiame rinkinyje kompozitoriumi dažnai minimas Johan(nes) Roderici (Rodríguez). Svarbiausias XIII a. ispanų muz. dokumentas yra Alfonsui X (ir, iš dalies, jo paties) sudarytas apie 400 giesmių rinkinys Cantigas de Santa María. Reikšmingas jis taip pat to meto muz. instrumentų ir muz. gyvenimo piešiniais. 1300–1450 laikotarpiui yra maža žinių. Tačiau iš kiek vėlesnio meto yra išlikęs rinkinys Cancionero musical del palacio (apie 1500, naujas leid. 1947–50), kuriame sukaupta XV a. kompozitorių — Juan Cornago, Juan Urrede, Francisco de la Torre ir kt. — 459 vokaliniai kūrinėliai, daugiausia Dufay ir Ockeghem stiliuje ir prancūzų baladės ir vad. virelai formoje. Pastarąją formą (isp. villancico) išpopuliarino kiek vėlesni kompozitoriai ir ypač poetas-muzikas Juan del Encina. Ryškiausias to meto muz. teoretikas Bartolomé Ramos de Pareja (De musica practica, apie 1482; išsp. 1901).

XVI a. yra vadinamas ispanų muz. aukso amžiumi, davusiu didžiausius religinės vokalinės polifonijos, vargonų ir vad. liautos (styginis muz. instrumentas, it. lauto, ag. lute) muz. meistrus. Pirmojoje grupėje ypač išsiskiria Cristóbal de Morales (1500?–53), jo mokinys Francisco Gurrero (1528–99), vad. ‚ispanų Palestrina' Tomás Luis de Victoria (apie 1550–1611) ir kt. Vargonų muziką ryškiausiai reprezentuoja Antonio de Cabezón (1510–66), kurio kai kurie kūriniai laikomi vienomis iš geriausių kompozicijų vargonams iki J. S. Bacho. Liautos (isp. vihuela) muz. svarbiausieji atstovai yra Luis de Milán, Luis de Narváez Enríquez de Valderrábano, Miguel de Fuenllana, Diego Pisador ir Esteban Daza (Daça). Atskirai paminėtini madrigalų kompozitoriai Juan Brudieu, Pedro R(u)imonte ir kt. Aukšto lygio pasiekta ir to meto muz. teorijos srityje: Juan Bermudo, Tomás de Santa María, Diego Ortiz (Tractado de glosas 1553; naujas leid. 1913), Francisco Salinas (De musica libri VII, 1577) ir kt. Po 1600 vokalinę polifoninę tradiciją ryškiausiai tęsė Sebastián de Heredia, Juan Pujol (pilnas jo kūrinių rinkinys išl. 1926–32), Mateo Romero, Carlos Patiño ir kt. To meto vargonų muz. svarbiausią vietą užima Juan Bautista José Cabanilles (1644–1712), vad. ‚ispanų Frescobaldi', kurio apie keli šimtai smulkesnių kompozicijų apima įvairias to meto vargonų muz. formas ir stilius (3 tt. jo kūrinių naujai išleista 1927–36).

XVII a. viduryje iškilo ispaniška operos kryptis vad. zarzuela (žr.), kuriai pradžią davė Juan Hidalgo (m. 1685), tekstais naudodamas daugiausia Calderóno komedijas. Tačiau po 1750 zarzuelą nustelbė populiaresnės komiškos teatrinės muz. rūšys tonadilla (žr.) ir saineta (žr.). XVIII a. ispanų muz., iš dalies veikiama tada Ispani-

joje gyvenusio italų dainininko Farinelli ir karaliaus Pilypo V dvaro autoriteto, pateko beveik visiškon italų muz. įtakon. Karališkajame teatre buvo statomos italų kompozitorių vad. Neapolio krypties operos, gi ispanų kompozitoriai kūrė taip pat tik itališkos operos stiliaus ribose. Iš pastarųjų išskirtini Domingo Terradellas (suitalintai Domenico Terradeglias, 1713–51) ir Vicente Martin y Soler (1756–1806). Instrumentinėje muz. minėtinas ryškiausias to meto (rokoko) ispanų klavikordo muz. atstovas Antonio Soler (1729–83), rašęs daugiausia Dom. Scarlatti stiliaus įtakoje.

XIX a. pirmojoje pusėje ispanų muz. buvo beveik visiškai nustojusi savo veido. Operoje vyravo italai Bellini, Donizetti ir Rossini, kol pagaliau trumpos komiškos operos su šnekamaisiais dialogais forma buvo atgaivinta zarzuela: Francisco Asenjo Barbieri (1823–94), Felipe Pedrell (1841–1922), Tomás Bretón (1850–1923), Ruperto Chapí (1851–1909), Amadeo Vives (1871–1932) ir kt. palengva išvystė savitos isp. operos stilių. Apie XIX a. vidurį ėmė kilti bendras muzikinės kultūros lygis: įsteigta kelios konservatorijos (Madride 1830, Barcelonoje 1847) ir operos teatrai (Barcelonoje 1847, Madride 1850); 1856 įst. Madride specialus zarzuelos teatras (El Teatro de la Zarzuela); 1842 Madride pradėjo eiti pirmasis isp. muz. žurnalas La Iberia musical. Tačiau ypač didelės reikšmės šiuo atveju turėjo jau minėtas F. Pedrell, kuris su savo operine trilogija Els Pirineus (Los Pirineos 1891) ir su manifestu Por nuestra música (1891) paruošė kelią ne tik savitai isp. operai, tačiau ir apskritai naujajai ispanų tautinio stiliaus muzikai. Tokiu būdu, paskiri tautinės muz. bruožai, dažniausiai neoromantinės krypties ribose, pasirodė ir to meto instrumentinėje muzikoje.

Pilnai savitu stiliumi, šį kartą su ryškiu impresionizmo atspalviu, isp. muzika tvirtai pasireiškė XX a. pradžioje. Svarbiausias pradininkas čia yra Isaac Albéniz (1860–1909), kurio 12 trumpų fortepijonui kūrinėlių rinkinys Iberia (1906–09), pagrįstas ispanų šokių melodijomis, ritmais ir nuotaikomis, padėjo tvirtą pagrindą ispanų tautinei muzikai. Šią kryptį toliau vystė Enrique Granados (1867–1916), dar daugiau pabrėždamas tautinį elementą (ypač fort. siuitoje Goyescas 1912–14) ir, iš dalies, Joaquín Turina (1882–1949). Dar toliau šia kryptimi nuėjo Manuel de Falla (1876–1946), kurio kūriniai yra svarbiausias ispanų įnašas į bendrąjį muz. lobyną. Šiai krypčiai daugiau ar mažiau artimas yra Francisco Pujol (1878–1945) ir, iš dalies, Conrado del Campo (1879–1953), vienas produktyviausių ispanų kompozitorių. Daug artimesnė moderniajai muzikai, nors ir ne be tautinės muz. elementų, yra Jaime Pahissa (g. 1880) ir ypač Oscar Esplá (g. 1886) kūryba. Zarzuelos tradicijas toliau tęsia Francisco Alonso (g. 1887), Federico Moreno Torroba (g. 1891) ir kt. Ispanų operetę (vad. género chico) — su paskirais Vienos operetės, o vėliau net ir amerikietiško džazo bruožais — atstovauja Joaquín Valverde (1875–1918), Jacinto Guerrero (1895–1951) ir kt.

Tuoj po I pas. karo, kompozitoriaus ir muzikologo Adolfo Salazar (g. 1890) vadovaujama, susibūrė vad. ‚naujųjų grupė': Ernesto Halffter (g. 1905), jo brolis Rodolfo H. (g. 1900), Julián Bautista (g. 1901), kataloniečiai Federico Mompou (g. 1893), Roberto Gerhard (g. 1896), baskai Jesús Guridi (g. 1886), José María Franco (g. 1894) ir kt. Nemaža jų dalis yra palikę I. ir apsigyvenę daugiausia P. Amerikoje. Jų kūryba, beveik visiškai nutolusi nuo tautinės muz., apima visas moderniosios muz. kryptis.

Atskirai paminėtina eilė tarptautinio masto ispanų instrumentalistų: pianistai R. Viñes (1875–1943), J. Nin (1879–1949), J. Iturbi (g. 1895) ir jo sesuo Amparo I. (g. 1898); smuikininkai P. de Sarasate (1844–1908), E. F. Arbós (1863–1939; taip pat dirigentas), J. Manén (g. 1883); violončelistai P. Casals (g. 1876) ir G. Cassadó (g. 1897); gitaristai F. Sor(s) (1778–1839), F. Tárrega (1852–1909), A. Segovia (g. 1894) ir kt. Dainavimo srityje išskirtina García šeima: Manuel G. (1775–1832), jo sūnus Manuel G. (1805–1906, ypač žinomas kaip dainavimo pedagogas) ir dukterys María Felicidad Malibrán–G. (1808—36) ir Pauline Viardot–G. (1821—1910). Ispanų muz. studijų srityje ryškesni vardai yra šie muz. istorikai ir kritikai: M. H. Eslava (1807–78), F. Pedrell, M. Soriano Fuertes (1817–80), J. Subirá (g. 1882), H. Anglés (g. 1888).

I. liaudies muziką, ypač turtingą įvairiais šokiais, — bolero, fandango, flamenco, habanera, jota, malaguena, sarabanda, seguidilla ir kt., — dažnai yra panaudoję (arba bent jos inspiruoti) paskiruose savo kūriniuose visa eilė kitataučių kompozitorių, pvz. Lisztas (Rhapsodie espagnole), Schumannas (Spanische Lieder), H. Wolfas (Spanisches Liederbuch) ir kt. Ypač tai ryšku prancūzų ir rusų kompozitorių kūryboje. Iš prancūzų paminėtini Debussy (Ibéria, Soirée dans Grenade). Chabrier (España, Habanera), Lalo (Symphonie espagnole), Ravel (Rhapsodie espagnole, L'heure espagnole, iš dalies Boléro) ir Bizet, kurio Carmen pačioje Ispanijoje neturi didesnio pritarimo; rusai — Glinka (Jota aragonesa, Naktis Madride), Bala-

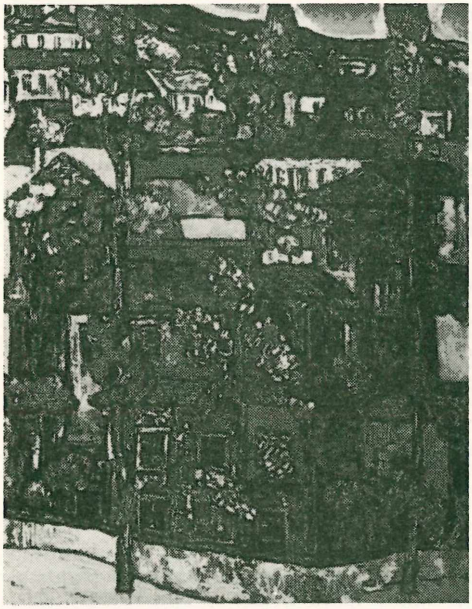

K. Žoromskis Los Molinos (kalnų vasarvietė)

kirev (Uvertiūra isp. temomis), Rimskij-Korsakov (Capriccio espagnol) ir kt.

Bibliografija: *A. Anglés* ir *J. Subirá*, Catálogo musical de la Biblioteca Nacional de Madrid. 3 tt., 1946–51; — Enciklopedijos ir žodynai: *B. Saldoni*, *Diccionario biográfico-bibliográfico* de efemérides de músicos españoles, 4 tt., 1868–81; *F. Pedrell*, Diccionario biográfico y bibliográfico de músicos y escritores de música españoles. . . 1894–97 (nebaigta, raidės A–G); *J. Pena* ir *H. Anglés*, Diccionario de la música Labor. 2 tt., 1954.—Ispanų muz. rinkiniai: Publicacions del Departament de Música (leidžia Institut d'estudi catalans nuo 1921); Monumentos de la música española (nuo 1941); *M. H. Eslava* (red.), Museo orgánico español 1856; *F. Pedrell* (red.), Hispaniae schola musica sacra, 8 tt., 1894–98; (") Teatro lírico español.. ., 5 tt., 1897–98; (") Antología de organistas clásicos españoles, 2 tt., 1905–08; (") Cancionero musical popular español, 4 tt., 1918–22 (²1936); *F. A. Barbieri* (red.), Cancionero musical del los siglos XV y XVI 1890; *G. Morphy* (red.), Les luthistes espagnols du XVI-e siècle 1902. — Istorija ir kritika: *M. Soriano Fuertes*, Historia de la música española, 4 tt., 1855–59; *J. F. Riaño*, Critical and Biographical Notes on Early Spanish Music 1887; *F. Pedrell*, Por nuestra música 1891; *A. Soubies* Histoire de la musique: Espagne, 3 tt., 1899–1900; *R. Villar*, Músicos españoles 1918; *H. Collet*, L'essor de la musique espagnole au XX-e siècle 1929; *C. van Vechten*, The Music of Spain 1933; *M. N. Hamilton*, Music in the 18th Century Spain 1937; *G. Chase*, The Music of Spain 1941; *S. Kastner*, Contribución al estudio de la música española y portuguesa 1941; *M. Muñoz*, Historia de la zarzuela y el género chico 1946; *G. Diego*, Diez años de música en España 1949; *A. Fernández-Cid*, Panorama de la música en España 1949; *A. Salazar*, La música contemporánea en España 1930; (") La música en España 1953; *J. Subirá*, Historia de la música española e hispano-americana 1953. Žr. taip pat bibliografiją prie straipsnio Falla. — Žurnalai: Revista musical catalana 1904–36; Musicografía 1933–36; Música (nuo 1944); Anuario musical (nuo 1946). *K.O.*

Ispanų filosofija savo pirmuoju atstovu laiko stoiką Seneką (apie 4 pr. Kr. — 65 po Kr.), gimusį Kordoboje ir vėliau išgarsėjusį Romoje. Ankstyvųjų viduramžių pradžioje buvo iškilęs šv. Izidorius Sevilietis (560-636). Maurų viešpatavimo metu I. veikė garsūs arabų filosofai: Ibn Badža, kitaip Avempace (m. 1138), Ibn. Tofail (m. 1185) ir Averroes (1126–98), kurių ypač paskutinysis turėjo didelio poveikio ir krikščioniškajai viduramžių filosofijai. Be arabų, I. tuo metu buvo ir žydų filosofijos židinys, kurį visų pirma atstovavo Avicebron, kitaip Salomon ibn Gabirol (m. apie 1070), ir Maimonides (1135–1204), abu veikę ir scholastinę filosofiją. Viduramžiais garsus ispanas buvo Raymundus Lullus (m. apie 1315), autorius veikalo Ars Magna, kuriame jis stengėsi rasti metodą simbolinei visų pažinčių išraiškai (laikomas dėl to moderniosios logistikos pirmataku). Ypatingo suklestėjimo ispanų filosofija pasiekė XVI a. Kada kitur vyko reformacijos sukeltos kovos, scholastinė tradicija I. itin vaisingai išsiskleidė. Ignotas de Loyola (1491–1556), padaręs tomistinę filosofiją savo įsteigtojo jėzuitų ordino filosofija, suteikė jai uolius propagandistus. Iš domininkonų, tradicinių tomizmo atstovų, I. kūrybiškai reiškėsi Franciso de Vitoria (apie 1480–1546), Dominingo de Soto (1494–1560), D. Bañes (1528–1604). Ypačiai kūrybinio savarankiškumo tomizmo interpretacijoje parodė jėzuitas Franciso Suárez (1548–1617), žymiausias iš jėzuitų teologų bei filosofų apskritai. Savo malonės mokslu, ypatingai pabrėžiančiu laisvę, šį klausimą buvo suaktualinęs jėzuitas Luis Molina (1536 — 1600). Be teologinių ir metafizinių problemų, minėtieji filosofai daug dėmesio kreipė visuomeninės filosofijos klausimams. Scholastinė kryptis dominavo ir toliau, bet jau nebeturėjo didesnio gyvybingumo. XIX a. didelio poveikio I. susilaukė vokiečių filosofo K. Fr. Ch. Krausės panenteistinė sistema. Prieš ją katalikai XIX a. turėjo du žymius filosofus: Jaime Balmes (1810–48) ir J. Maria de la Salud Donoso Córtes (1809–53). XX a. pervartoje iškilo Miguel de Unamuno (1864–1936), paradoksiškai savo mąstyme siejęs skepticizmą su misticizmu. Tokio pat poveikio turėjo ir José Ortega y Gasset (1883–1955), atsirėmęs į vad. Lebensphilosophie ir ją plėtojęs individualizmo bei liberalizmo linkme. *J.G.*

I. lietuviai. Prieš II pas. karą I. buvo įsikūrusių apie 30 lietuvių, kurių daugumas (20) gyveno Barcelonoj. Čia jie turėjo savo draugiją Vienybę, palaikiusią ryšius su Draugija Užsienio Lietuviams Remti. Beveik jie visi vertėsi žvejyba ir pate-

ko į Ispaniją I pas. karo metu kaip Rusijos kariuomenės dezertyrai, pabėgę iš transportų į Turkijos frontą.

I. pilietinio karo metu (1936–39) abiejose kariaujančiose pusėse pasirodė lietuvių savanorių iš Lietuvos, JAV ir P. Amerikos. Dar 1941 vienoje belaisvių stovykloje netoli Burgos miesto buvo 14 lietuvių. II pas. karo metu Madride saleziečių seminarijoj mokėsi Br. Jurkšas (baigęs 1944) ir K. Patalavičius, kuris, baigęs seminariją, buvo paskirtas mergaičių gimn. kapelionu. Po II pas. karo keletą metų Madride gyveno K. Žoromskis, kuris čia buvo surengęs savo darbų kelias parodas. 1952 Vliko iniciatyva pradėta rūpintis gauti per Ispanijos radijo siųstuvą Madride laiko transliacijoms į pavergtąją Lietuvą. Joms sutikimas iš ispanų valdžios buvo greitai gautas, bet dėl techniškų kliūčių formalus leidimas gautas tik 1954 XI 24, o transliacijos pradėtos 1955 I 2. Ligi 1955 III 1 buvo kasdien skiriama 10 min. laiko, o nuo to laiko kasdien po 15 min. Transliuojama per Radio Nacional de España stotį nuo 21 val. 30 min. ligi 21 val. 45 min. Lietuvos laiku 31, 32 ir 42 metrų bangomis.

Ispanijos vyriausybė 1940 uždarė Lietuvos garbės konsulatus Madride ir Barcelonoje. *A.B.*

Įspaudas simbolinių piešinių, ženklų, raidžių ar skaičių žymė, įspausta ar įdeginta (spaudu ar kitu įrankiu) nuosavybei paženklinti; žymuo, kleimas.

Įspėjimas 1. iš anksto pranešimas apie galimas nemalonias pasėkmes; 2. įstaigose drausminės nuobaudos forma; 3. pareigūnų prievolė įspėti ar užkardyti kenksmą, gresiantį valstybės, visuomenės ar atskiro asmens reikalui. Pagal Lietuvoje veikusio BS 639 §, pareigūnas, nusižengęs nesiėmimu priemonių, kurios kenksmą galėjo įspėti ar užkardyti, baudžiamas areštu ar grasos kalėjimu. *B.M.*

Ispravninkas (rus.), arba sprauninkas, carinės Rusijos 1862–1917 apskrities policijos virš., skiriamas gubernatoriaus.

Įspūdis stiprus jausminis paveikimas, sukeltas kurio nors įvykio, žinios, knygos ir pn. Imant į. pačia siauriausia jausminės reakcijos prasme, jo priešybė yra loginis, mąstymu pagrįstas apie ką nors sprendimas, nuomonės susidarymas. Bet dažnai į. suprantamas platesne prasme kaip apskritai susidaryta nuomonė apie ką nors iš atitinkamų faktų. Pastaruoju atveju į. nebeimplikuoja savy aukščiau minėtosios priešybės protiniam sprendimui. Kitose kalbose į. atitikmuo (vok. Eindruck, prc. ir ag. impression) kartais (ypačiai seniau) vartojamas specialia psichofiziologine prasme, būtent pažymėti tai fiziologinei reakcijai, kurią sukelia atitinkamo juslių organo padirginimas.

Įsrà, kitaip Įstra (vok. Inster) upė M. Lietuvoje, Priegliaus deš. intakas, 90 km ilgio; teka nuo Pilkalnio mst. į p.v. plačiu senslėniu, kuriuo po ledynmečio Nemunas tekėjo į Vyslą. Žemiau Įsruties mst. jungiasi su Ungura ir sudaro Prieglių.

Israels Jozef (1824–1911), žydų kilmės olandų tapytojas, Haagos mokyklos, bandžiusios atgaivinti senosios olandų tapybos tradicijas, iniciatorius. Mokėsi Groningeno ir Haagos meno akademijose. 1845 atvykęs į Paryžių kurį laiką dirbo Picot, vieno iš paskutinių žymesniųjų davidistų studijoje. Paul Delaroche ir Ary Scheffer poveikyje susidomėjo istorine tapyba ir davė keletą šios rūšies paveikslų, atliktų romantinės tapybos stiliumi. Vėliau visą dėmesį nukreipė į žanrinę tapybą, siužetus imdamas iš olandų žvejų buities ir juos interpretuodamas tradicinio senųjų olandų meistrų realizmo dvasioje (Tinklų mezgėjas, Senatvei atėjus, Prie židinio ir pn.). *A.Lc.*

Įsrutis (vok. Insterburg) M. Lietuvos mst. kairiajame krante Unguros, kuri už 2 km į š.v. susijungia su Įsra ir sudaro Prieglių; 60 km tiesiai į v. nuo Kybartų; 35 m nuo j.l.; 48.711 gyv. (1939; 1900 buvo 27.787 gyv., dauguma evangelikai, katalikų 788, žydų 350). Sov. Rusija, užėmusi Į. 1945, jį pavadino Černiachovsku. Ligi 1945 apskrities (1161 km² ir 44.775 gyv. be miesto) adm. centras. Miesto savivaldybinis plotas 44 km². Į. yra geležinkelių į Karaliaučių, Eitkūnus, Tilžę, Ylavą, Lycką ir siauruųjų geležinkelių į Kraupiškius, Skaisgirius ir Trempus mazgas, taip pat Priegliaus laivams (ligi 100 t) uostas. Ligi II pas. karo čia buvo muitinė, teismas, pramonės ir amatų rūmai, 2 gimn., liciejus, 2 vidurinės m-los, žemės ūkio ir akušerių m-los, ligoninė ir moterų klinika. Geležinkelių dirbtuvės, žemės ūkio padargų fabrikai, plytų, vielos, chemikalų, spirito, alaus, maisto gaminių pramonė. Prekybos (medžių, javų, galvijų, arklių) centras plačiai apylinkei. Kryžiuočių ordino pilies liekanos, Liuterio evangelikų bžn. (1610–12), muziejus. Dar po I pas. karo Į. veikė ‚lietuvininkų' draugiją, kuriai pirmininkavo E. Reželaitis, vėliau buvęs M. Lietuvos tarybos gen. sekretorius. *A.B. ir M.Nb.*

Į. i s t o r i j a. 1336 senoje nadruvių gyvenimosi vietoje vokiečių ordinas pastatė didelę pilį su 4 mūro bokštais. Į. tapo komtūrija. Iš visų pusių ji apsupta didelių miškų masyvo. Tuo būdu Į. pasidarė svarbus sustojimo punktas žygiuojantiems į ‚reyzus' Lietuvon ir iš jų grįžtantiems. Paprastai ordino riteriai surinkdavo kryžiaus karo dalyvius Karaliaučiuje. Ordino kelių į Lietuvą aprašuose (‚die lit. Wegeberichte') Į. minimas kaip pradinis ar svarbus pakelės punktas eilei suplanuotų žygių į Nemuno sritis. Kad ordino kariuomenei Į.

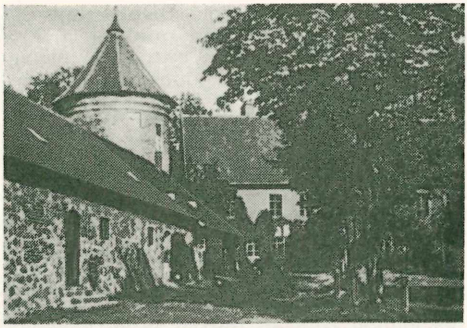

Ordino pilies liekanos su kankinimų bokštu Įsrutyje

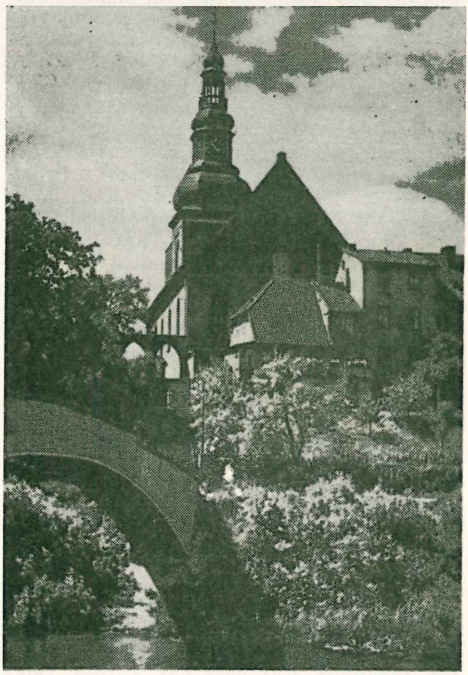

Liuterio bžn. Įsrutyje ir tiltas per Ungurą

galėtų geriau tarnauti kaip žygių bazė, 1347 ten buvo įsteigta ligoninė, tam reikalui užleidžiant pilies dalį (‚Pflege'). Ordiną supasaulinus 1525, ta ligoninė buvo panaikinta.

Pravedant visam kraštui naują administracinį padalijimą į ‚hauptamtus', kuriuos valdė buvę ordino riteriai, Į. buvo įkurtas plačiai sričiai ‚Hauptamt Insterburg', ir 1526 pirmuoju ‚amtshauptmannu' buvo paskirtas Jonas Peyn. Pasidaręs svarbiu centru ir gavęs iš markgrafo Jurgio Fridricho miesto teises 1583, Į. ėmė labiau augti. Tik ir jo neaplenkė miestų nelaimės, būtent gaisrai, kurių keturi buvo dideli (1414, 1590, 1657, 1690). Dar daugiau Į. yra nukentėjęs per karus. Per trylikos metų (1453–66) karą 1457 buvo sunaikinta pati Į. pilis. Tik dalis didelių mūrų bebuvo atstatyta. Po švedų karaliaus Gustavo Adolfo žuvimo (1632) Į. pilyje keleris metus gyveno jo našlė. Vėliau Į. mūruose buvo įkurtos įstaigos (teismas). Iki II pas. karo iš pirmykščių 4 pilies bokštų buvo išlikęs tik ‚kankinimų bokštas'. Per Fridricho D. karus dėl Silezijos rusai, okupuodami Rytprūsius, buvo užėmę ir Į. (1753–62). Nukentėjo Į. per Napoleono karus (1806–07, 1812–13) nuo prancūzų kariuomenės. Bet labiausiai Į. nukentėjo per abu pas. karus. I pas. karo pradžioje (1914 VIII 24 — IX 11) Į. buvo rusų I armijos (gen. Rennenkampfo) štabas, o paskui jau laimėtojo prie Tannenbergo (gen. Hindenburgo). Stipriai Į. nukentėjo ir per II pas. karą.

XIX a. Į. vis stovėdavo stiprus kariuomenės garnizonas, kuriame buvo ir vienas eskadronas Lietuvos ulonų pulko (‚Litthauisches Ulanenregiment'), išgarsėjusio savo narsa ir ištikimybe Prūsų karaliui. Į. garnizonui priklausė ir kitas dalinys iš lietuvių sudarytas — lauko artilerijos pulkas (‚Litthauisches Feldartillerieregiment').

Iš minėtinų Į. mst. paminklų yra barokinė M. Liuterio bažnyčia (1610–12) su 62 m bokštu, piaustytu altoriumi ir medžio plastikomis. Viena jų vaizduoja senprūsį, kita — totorių. Į. buvo garsus gyvulių auginimo ir veisimo centras, ypač trakėnų žirgų. 5 metiniai arklių prekymečiai Į. sutraukdavo daug pirkėjų iš svetur. Karo pasėkoje žirgynai (kitados Prūsų karaliaus pasididžiavimas) sunyko arba buvo evakuoti į V. Vokietiją.

Sovietai, Potsdamo sutartimi 1945 gavę šiaurinę Rytprūsių dalį iki Nemuno, Į. priskyrė prie Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities (‚oblast') ir pavadino Černiachovsku. Tokiu vardu Į. figūruoja dabar ir Lenkijos leidžiamuose žemėlapiuose. 1955 Į. buvo 32.000 gyv. (daugiausia rusai, kariai ir jų šeimos).

Į. aps. yra centrinė nadruvių žemė, kaip Į. mst. laikomas jų sostine. Kronistas Dusburgas (žr.) yra priskyręs nadruvius, kurių plote esanti buvusi vyriausioji pagonių prūsų šventykla ‚Romowe', prie senprūsių. Bet klausimas, kaip išaiškinti XVI–XVII a. sutinkamą lietuviškumą (vietovardžių ir pačių gyventojų) Į. aps., yra sukėlęs iki šiol neužbaigtą ginčą. Dėl duomenų stokos (vardynas, iškasenos) nėra dar galutinai išaiškinta, ar nadruviai stovėjo arčiau rytinių baltų (lietuvių) ar vakarinių baltų (prūsų). XIX a. žymieji Rytprūsių istorikai (M. Toeppen, K. Lohmeyer ir kt.) ir kalbininkai (Ad. Bezzenber-

ger), skirdami nadruvius prie lietuvių, neabejoja, kad Į. sritis ir visa M. Lietuva buvo nuo seno lietuvių gyvenama. Po I pas. karo vokiečių istorikai ir geografai (G. ir H. Mortensen'ams davus istorinius ir geografinius duomenis), ėmė aiškinti, jog nadruviai buvę tik senprūsių kiltis, o pats M. Lietuvos (žr.) lietuviškumas esąs tik kolonizacijos padaras nuo XVI a. Nadruviai, kaip ir skalviai, priešistoriniais laikais turėjo būti giminingesni rytiniams, negu vakariniams baltams, tik istorinių laikų pradžioje jie galėjo suprūsėti.

Nugalėjęs didįjį prūsų sukilimą (1260–74) vok. ordinas 1274 pradėjo žygius prieš nadruvius Į. srityje. Žiauriose kovose retai gyvenamo krašto gyventojai buvo išnaikinti. Į. sritis virto dalimi tos didžiulės dykros (žr.), kuri apėmė visą kair. Nemuno šoną ir Sūduvą. Didžioji giria tačiau nebuvo likusi visai be gyventojų. Ten lankėsi bitininkai, medžiotojai, žvejai, tiktai (XIV – XV a.) nebuvo nuolatinių uždarų sodybų. Kryžiuočių į Lietuvą veržimosi metu Į. girių pamiškėse gyveno kelių vadovai (‚leitslute'), ‚plėšikėliai' (‚latrunculi', ‚Struter'), kurių būriai iš čia nuolat puldinėdavo uždarų lietuvių sodybų ploto pasienį. Ordino laikais Į. srities apgyvendinimas vyko pamažu. Tik nusistovėjus pravestoms sienoms ir aprimus karams, hercogas Albrechtas ėmė rūpestingiau kolonizuoti Į. dykrą, tam uždaviniui ypač įpareigodamas Į. hauptamto ‚amtshauptmannus'. Apgyvendinimas vyko ne vien didžiosios girios pakraščiais, kaip ordino laikais, bet ir jos gilumoje. XVI a. Į. hauptamtas apėmė vėlesnius Į., Gumbinės, Pilkalnio, Stalupėnų, Galdapės ir Darkiemio aps. Pagal seniausius činšo sąrašus (1539) Į. hauptamtas siekė Vėluvos ir Alnos upės. Karaliaučiaus archyvo medžiaga duoda žinių, kokiu būdu nuo XVI a. vyko Į. plotų apgyvendinimas. O. Borkowski, pagal archyvinę medžiagą, parašė apie Į. srities apgyvendinimą platų tyrinėjimą. Pagal 1539–54 sąrašus, Į. srity (hauptamte) 171 vietovėje gyveno 825 valstiečiai činšininkai. Po dešimties metų (1557–58 sąrašas) jau buvo gyvenama 361 vietovėje, o 1564–65 gyvenamų vietovių buvo jau 411, činšą mokančių 1075 valstiečiai (viso tada sumokėta 9150 markės ir 39 šilingai).

Minėtieji činšo aktai liudija labai įdomų ir ištisai lietuvišką žemės vardyną. Jame atsispindi atskiros miško medžių rūšys, upės, kalnai, laukai, ežerai, degintos ir kirstos vietos, pamiškės, paežeriai. Dalis tų vietovardžių vėliau išnyko. Jie liudija, kaip buvo apgyvendinta Į. dykra. Vienos gyvenvietės pavadinimus gavo nuo medžių: Alksnupėnai (Alksnuppenenn), Beržkuriai, Beržlaukiai, Paberžiai, Blindiškiai, Egliniškiai, Lazdėnai ir kt. Yra vietovardžių, surištų su girių žvėrimis: Briedausiai (Briedaussay), Meškalaukiai, Meškininkai, Stumbrai, Stumbrakiemis (Stumbrakem), Šeškai, Vilkai. Kiti vietovardžiai parodo, kaip girių plotai buvo įdirbti ir sukultūrinti: Geniškėnai, Išlaužiškiai (Islausischken), Išdagai (Ischdaggen), Užišdegiai (Uschisdeggen), Trakiškiai ir kt. Kaip ir Sūduvos giriose, Į. srity yra vietovardžių, turinčių ryšį su atskirų miško plotų eksploatavimu ten statant ‚būdas' (Budewethen, Budawietis). Vardyne yra retų žodžių, kaip Apydėmė (Appidame), mitologinių pavadinimų (Kaukerkeimen, Laumessieta), netrūksta įvairių vardų su priedu ‚šventas' ir kt. Visas XVI–XVII a. žinomas Į. srities žemės vardynas, kaip rodo minėti mokesčių sąrašai, yra lietuviškas. Tai drauge liudija ir to ploto gyventojų kilmę.

Didysis maras (1710–11) tačiau Į. plotui atnešė skaudžių nuostolių, nes per marą iš visų Rytprūsių daugiausia nukentėjo M. Lietuvos gyventojai. Ištyrus oficialias mirimų ir gimimų statistikas, nustatyta, kad žmonių mirtingumas M. Lietuvoje tada buvo padidėjęs 14 kartų, ir nuo maro ten išmirė apie 100.000 žmonių (W. Sahm). Į. vienoje srityje, kur prieš 1710 buvo 38 kaimuose 464 sodybos (kiemai), po maro 343 liko visai tuščios, nebeturinčios jokių savininkų. Iš viso tada, esą, iš Rytprūsiuose likusių 10.000 tuščių dubų (Hufen), vien Į. sričiai atitekę 4693 dubos. Ankstyvesnis lietuviškas Į. plotų charakteris pakito po didžiojo maro, kada Prūsų karalius Fridrichas Vilhelmas I pradėjo čia savo energingą apgyvendinimo politiką, atkviesdamas, šalia šveicarų ir įvairių Vokietijos žemių naujų ateivių, iš Salzburgo arkivyskupijos išvarytuosius (1731–32) protestantus salzburgiečius. Iš naujų kolonistų salzburgiečių (11.000) daugiausia pateko į Į. sritį. Iš viso tada Fridrichas Vilhelmas apgyvendino 27.000 vokiečių.

XIX a. pradžioje Rytprūsius padalinus į 4 administracines sritis (‚Regierungs-Bezirk') iš Į. hauptamtui seniau priklaususių sričių buvo sudarytos 4 aps., kurios visos nuo šiol priklausė Gumbinės (žr.) ‚Reg.-Bezirk'ui'. Tai pačiai ‚Lietuvos' (‚Litthauen') administracinei sričiai priklausė ir naujas ribas gavusi Į. aps.

Per gerą šimtą metų naujieji ateiviai stipriai prisidėjo prie Į. aps. suvokietinimo. Pagal vokiečių oficialias statistikas, kurios tiksliai nedavė lietuvių skaičiaus (mišrios šeimos ir kt.), 1846 jau 90% gyv. Į. aps. kalbėję vokiškai. Valstiečių kaimuose iš 38.860 gyv. lietuvių bebuvę 5038. Dvarų (bajorų) žemėse liet. buvę jau žymiai rečiau išsibarstę (iš 10.399 gyv. tik 306 liet.). Kai, pagal 1638 Į. ir kitų lietuviškų ‚Ämpter' bažnytinę vizitaciją, visoje

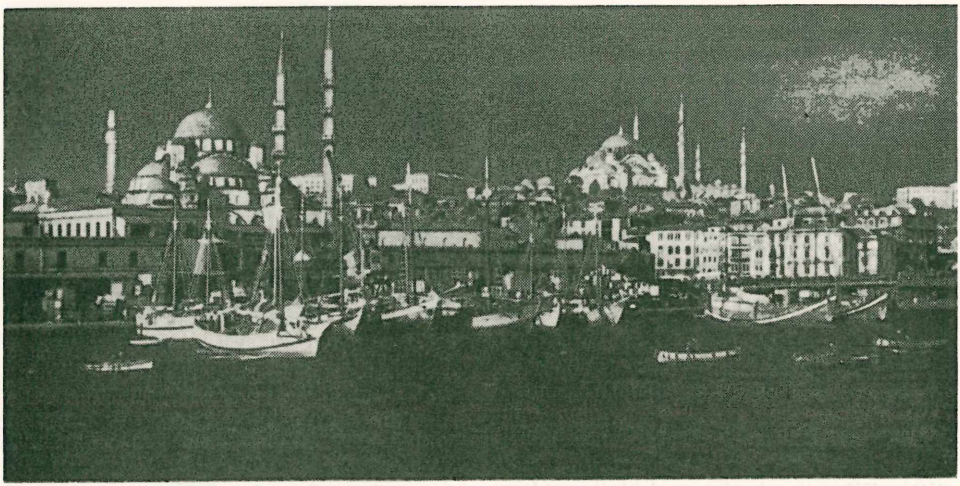

Istanbulas

‚Lietuvos provincijoje' t.y. ir Į. aps., buvo laikomos tik lietuviškos pamaldos, tai XIX a. gale jos berandamos tik dalyje Į. aps. bažnytkaimių.

E. Wermke, Bibliogr. der Geschichte von Ost- u. Westpreussen 1932 (su papildymais iki 1951, 1953); *Kiewning* und *Lukat,* Urkunden zur Geschichte des ehemaligen Hauptamtes I. 1895 (įdomus A. Horno įvadas); *Froelich,* Zur Topographie und Namenkunde der Ortschaften und Gewässer des ehem. Hauptamtes I. (Zeitschr. der Altertumsgesellschaft Insterburg 9, 1905); *O. Borkowski,* Die Besiedlung des Hauptamtes I. unter Herzog Albrecht u. Markgraf Georg Friedrich von Ansbach 1525–1603 (Prussia 28, 1928, 159–243; 30, 1933, 3–131); *Kaleschke,* Gründung d. ältesten Kirchen im Hauptamte I. (Zeitschr. d. Altertumsg. Insterburg 17, 1920); *J. Kuck,* Die Siedlungen im westl. Nadrauen (Diss. Königsberg i. Pr. 1909); *H. G. Mortensen,* Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jhs. I–II, 1937–38; *W. Sahm,* Geschichte der Pest in Ostpreussen 1905; *Vydūnas,* 700 Jahre deutsch-litauischer Beziehungen 1932; *V. Vileišis,* Tautiniai santykiai M. Lietuvoje ligi Didžiojo Karo istorijos ir statistikos šviesoje 1935; Krivulė, M. Lietuvos Tarybos leid. (red. Alb. Puskepalaitis) 1948 (strp. rinkinys); *Fr. Terveen,* Gesamtstaat und Retablissement, Der Wiederaufbau des nordöstlichen Ostpr. unter Friedr. Wilhelm I., 1954. *Z.I.*

Issyk-Kul ež. Vidurio Azijoje, Alatau kalnuose, Kirgizų respublikoje, 182 km ilgio, ligi 58 km pločio, 6200 km² ploto; kirgizų kalboje I.-K. vardas reiškia ‚karštą ežerą', nes jis neužšąla, nors paviršius yra 1609 m nuo j.l.; ež. gilus, vid. gylis 280 m, mkm. 702 m; priklauso Ču baseinui, bet nuotakio neturi.

Issus, arba Issos, M. Azijos miestas prie pat to paties vardo įlankos ant siauro iškyšulio, kur dabar yra turkų Iskenderun, arba Aleksandretė (žr.). Čia 333 pr. Kr. Aleksandras D. sumušė Darijaus III kariuomenę, o 194 po Kr. Septimus Severus sumušė Pescenijų Juodąjį, siekusį Romos imperatoriaus sosto.

Ystad mst. pietinėje Švedijoje, Baltijos jūros uostas ir kurortas; apie 12.000 gyv. Viduramžiais Hanzos pirklių lankyta vietovė. Daug senų statinių.

Įstaiga visuomeninė, savivaldybinė arba valstybinė organizacija, vykdanti vienokias ar kitokias funkcijas. Skiriant nuo gamybines funkcijas vykdančių įmonių (žr.), mūsų kalboje paprastai į. vadinami valdžios aparato, vykdančio administracines funkcijas, padaliniai. Betgi platesne prasme, ypačiai griežtai neskiriant į. nuo institucijos, kalbama pvz. ir apie mokslo įstaigas.

Istanbulas, anksčiau Konstantinopolis, didžiausias Turkijos mst. ir svarbiausias uostas, buvusi jos sostinė; 1.179.700 gyv. (1950). I. yra pusiasalyje tarp Marmuro jūros, Bosforo sąsiaurio p. galo ir siauros Aukso Rago įlankos, už kurios yra I. dalis Galata, o kitapus Bosforo (Azijoj) — priemiestis Üsküdar (Skutari). Apie 35% I. gyv. yra krikščionys, o kiti mahometonai. Daug svetimtaučių bulgarų, rumunų, graikų, armėnų, rusų, žydų. I. yra žymus religinis krikščionių centras; čia reziduoja ortodoksų ekumeninis patriarchas, bizantinių apeigų kat. egzarchas, armėnų patriarchas, apaštališkasis delegatas Turkijai. I. įkūrė 328 Konstantinas D., atstatydinęs sunaikintą Bizantiją, į kurią 330 perkėlė savo sostą. Nuo to laiko ligi 1453 I., pavadintas Konstantinopoliu, buvo Bizantijos imperijos sostinė. I. išsistatęs, panašiai kaip Roma, ant 7 kalvų. Viduramžiais miestas buvo apsuptas mūrais, iš kurių žymiausi buvo 447 Teodozijaus II statytieji. Po Bizantijos I. buvo ligi 1923 Otomanų (Turkijos) sostinė. Jo kultūrinė reikšmė gali būti lyginama su Atėnų, Jeruzalės ar

Achmedo mečetė Istanbule

Romos vaidmenimis. Kontantinui D. padarius I. savo sostine, jis išaugo dideliu helenizmo židiniu. 1453 I. užėmus turkams, iš jo išbėgę mokslininkai atvyko į V. Europą, kur jie suvaidino žymų vaidmenį renesanso sąjūdyje. Prieš turkų okupaciją I. buvo svarbiausias prekybos tarpininkas tarp Europos ir Rytų. Turkams uždarius tuos prekybos kelius, portugalai, ispanai ir italai jūreiviai pradėjo ieškoti naujų jūros kelių į Rytus aplink Afriką ir vakarų linkme; tai ir privedė prie Amerikos aptikimo. I. išgyveno daug apgulimų ir karų: 673–677 ir 718 buvo puolamas arabų, 813 ir 913 bulgarų, 1203 ir 1204 užimtas IV kryžiaus karo karių, 1453 atiteko turkams, 1918–23 okupuotas britų, italų ir prancūzų.

Iš daugybės senovinių architektūros kūrinių ypačiai išsiskiria Hagia Sofia (buvusi Šv. Sofijos bžn., vėliau mečetė, dabar architektūros paminklas; žr. LE III, 55), statyta VI a. pradžioje. Kitos žymios mečetės yra Achmedo, Suleimano ir Bajazeto. Daug rūmų, iš kurių žymiausi buv. Bizantijos imperatorių, o vėliau sultonų rezidenciniai rūmai. Socialiniu atžvilgiu I. yra didelių kontrastų miestas, kur šalia puošnių rūmų yra daugybė vargingų landynių. Mokslo įstaigos: univ. (įst. 1869), archeologijos institutas, amerikiečių Roberto kolegija, medicinos m-la ir kitos specialinės m-los. Pramonę sudaro kilimų, rūkalų, metalinių puošmenų, odos dirbinių, ginklų, audinių, keramikos dalykų, baldų, namų apyvokos reikmenų gamyba. Pro I. uostą vyksta apie 60% Turkijos užsieninės prekybos.

R. Mayer, Byzantion-Konstantinopel-I. 1943. *A.B.*

Įstatai kurios nors organizacijos, bendrovės ar kurio kito kolektyvo statutas, kuriame nusakoma tikslas, kuriam susitelkiama; priemonės, kuriomis jo manoma siekti; vadovybės sudarymo tvarka ir kiti teisiniai nuostatai to kolektyvo veikimui tvarkyti.

Įstatymas 1. suvereninės krašto valdžios paskelbtas nuostatas nurodyti santykiams tarp jos, bendruomenės ir pavienių jos narių nustatytoje teritorijoje, normuoti krašto gyventojų tarpusavio santykiavimui, laiduoti jiems pripažintas teises ir pareigas.

Yra žinomi senų tautų ir valstybių į., pvz. S. Testamento teisiniai dėsniai, Hamurabi kodeksas, romėnų teisė, Justinijono kodeksas, Lietuvos Statutas, nekalbant apie dabar veikiančius kodeksus (Napoleono, Šveicarijos, Brazilijos, Italijos, Vokietijos ir t.t.), kurie susideda iš daugelį žmogaus gyvenimo ir valstybės valdymo pagrindus nustatančių pavienių į., sistemingu būdu suvestų į vieną ištisinį teisinį rinkinį. Veikia ir nerašyti į., kiek jų veikimas yra pagrįstas ir leistas rašytais į.; nerašyti į. susideda iš papročių ir prigimtosios teisės dėsnių. P a p r o č i ų teisė atsirado ilgo tų pačių dėsnių taikinimo keliu, o p r i g i m t i n ė teisė kyla iš žmogui prigimto teisingumo jausmo ir jo sveiko proto reikalavimų, rodančių kas galima daryti ir ko reikia vengti. Valstybės teisėtos valdžios leidžiami į. sudaro vad. p o z i t y v i n ė s teisės dėsnius. Tiesiogine prasme į. reiškia kompetentingos valdžios nustatytą ir tiksliai formuluotą taisyklę, skirtą žmonių teisiniams veiksmams normuoti, t.y. nustatančią tai, kas yra leidžiama ir kas yra uždrausta. Į. privalomoji galia pasireiškia tuo, kad jo vykdymas, reikalui esant, išreikalaujamas jo nustatytomis sankcijomis.

Į. yra senas, kaip ir patys žmonės, kurie visada vadovavosi savo santykiuose tam tikrais dėsniais. Į. galia, ilgainiui vals-

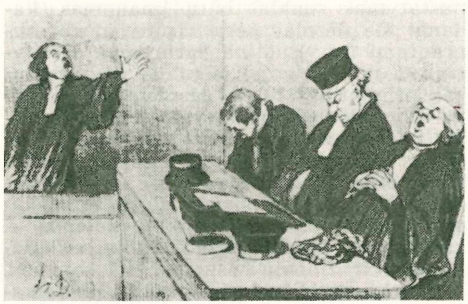

H. Daumier Įstatymų saugotojai

tybės autoritetu paremta, įgavo visuotines formas ir pasidarė valstybės valdžios privilegija. Ciceronas vadino į. taisykles, surašytas kompetentingos valdžios atitinkamose lentelėse ir savo turiniu prieinamas suinteresuotiems asmenims. Pagal šv. Tomą Akvinietį, į. yra ratio divinae sapientiae secundum quod est directiva omnium actum et motionum; anot šv. Augustino, — ‚ratio vel voluntas Dei ordinem naturalem conservari iubens, perturbari vetans'. Šios aptartys arčiau liečia prigimties į., kurie, anot šv. Tomo, yra ‚participatio legis aeternae in rationali creatura'. Prigimtiniais į. jie vadinami todėl, kad: 1. kai kurių žmogaus veiksmų gerumas arba blogumas yra esmėje paremtas santykių atitikimu žmogaus prigimčiai; 2. šis santykis yra pažįstamas žmogaus proto prigimtiniu sugebėjimu. Moralinio į. buvimas aiškus iš pačios mūsų sąžinės, kaip vykusiai sako šv. Povilas savo laiške Romėnams (2, 14–15): ‚Nes, kada pagonys, kurie neturi į., prityrimu daro tai, ko reikalauja į., jie į. neturėdami, yra patys sau į. Jie parodo, kad į. darbas įrašytas į jų širdis, jų sąžinei jiems liudijant ir jų mintims vienai kitą skundžiant arba ir ginant'. Panašiai kalba ir Ciceronas (Pro Milone) ‚legum non scriptam, quam non dicimus, legimus, veram ex ipsa natura accepimus, expressimus: ad quam non doceti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus'. Prigimtinė teisė ir yra visuma teisingumo ir žmoniškumo dėsnių, o pozityvinė, arba valstybės galios nustatomoji, teisė yra šių principų taikymas socialinio, ūkinio, kultūrinio ir politinio gyvenimo reikalavimams.

Nūdien pozityvinė teisė yra būtina teisingai ir teisėtai tvarkyti žmonių santykiams ir valstybės galios pasireiškimo kompetencijai, nes: 1. reikia tiksliai žinoti veikančiuosius į; 2. moderniojo gyvenimo painumas būtų sunkiai suvaldomas neturint paskelbtų ir surašytų veikiančiųjų į.; 3. prigimtinės teisės dėsnių taikymas konkrečiuose tarpusavio žmonių santykiuose ir jų teisių bei pareigų valstybėje nustatymas sunkiai būtų įmanomas, kadangi šie dėsniai nėra visų vienodai suprantami ir visuotinai priimami. Pozityvinis į. neįpareigoja, jeigu jis yra priešingas prigimtinės teisės dėsniams. Pozityvinis į. yra įvairus pagal vietą ir laiką, kintąs ir keičiamas. Jo privalomumas sąlygojamas šias principais: 1. teisėtos valdžios paskelbtas, 2. turinys teisiškai leistinas: a. atitinka žmogaus prigimčiai, b. teisingas, c. bendras visiems, d. įvykdomas, e. pastovus, f. tinka einamojo laiko reikalavimams ir žmonių visuomeninei sąmonei. Į. tvarko įvairiausius santykius ir reikalus, ir todėl jis gali būti civilinis, administracinis, prekybinis, konstitucinis, baudžiamasis, vidaus krašto reikalus liečiąs ar tarptautinius santykius tvarkąs.

Demokratinėje santvarkoje į. yra priimami ir skelbiami konstitucijos nustatytos teisėtos valdžios; jų skelbimo tvarka ir veikimo laikas bei vieta yra iš anksto atitinkamu įstatymu nustatoma. Į., manoma, yra visų žinomas ir jo nežinojimu negalima savo veiksmų teisinti.

P.V.R.

2. T e o l o g i n i u požiūriu, be prigimtojo ir pozityvinio į., dar kalbama apie amžinąjį Dievo į. ir dieviškąjį pozityvų į., o taip pat apie Bažnyčios leidžiamus pozityviuosius į.

Amžinasis Dievo į. yra pati Dievo išmintis, visa tvarkanti ir vedanti į tikslą. Nuo Dievo priklauso visa, kas yra ir kas gali būti, ir todėl viskas vyksta pagal Dievo nuo amžių pramatytąjį planą, vad. Dievo apvaizda.

Dieviškasis pozityvus į. yra Dievo apreiškime paskelbtasis į., nurodąs ir vedąs į galutinį žmogaus tikslą. Pirmą kartą šis į. apreiškimo keliu atėjo į žydų tautą per patriarchus Nojų ir Abraomą, paskui per Mozę. Dešimtimi Dievo įsakymų buvo žydams duotas dorinio ir religinio gyvenimo pagrindas visiems laikams. Šito pagrindo Kristus nepanaikino, bet naujai jį papildė ir patobulino. Tačiau kiti Senojo Į. nuostatai su Kristumi nustojo saistomosios galios. Kristus davė Naująjį Į., patobulinusį prigimties į. Naujasis Į. saisto visus žmones visiems laikams. Jo pagrindas yra Dievo malonė, kuri nenaikina prigimties, bet ją iškelia ir patobulina.

Kaip valstybės, taip ir Bažnyčios teisėtas autoritetas turi galią skelbti žmogiškuosius pozityvius į. Pastarieji į. pritaiko arba prigimtąjį arba Dievo pozityvųjį į., todėl jie niekada negali šiems pastariesiems prieštarauti. Neteisingi į. neturi įpareigojančios galios. Iš čia plaukia teisė pavaldiniams pasipriešinti vyriausybei, jei ši eina prieš prigimties ir Dievo įstatymus. Absoliutus įpareigojimas priklauso tiktai vienam Dievui. Jei žmonių į. fiziškai ar tik morališkai yra negalimi įvykdyti, tai jie ir neįpareigoja. Visada jie griežtai įpareigoja, kai jie liečia bendrąją visuomenės gerovę arba artimo amžinąjį išganymą.

Prigimtasis į. teologiniu žvilgiu aiškinamas kaip į kūrinių, ypatingai į žmogaus prigimtį įdiegtas amžinasis į. Neprotingose būtybėse jis reiškiasi gamtos dėsniais, o žmoguje, kaip protingoje ir laisvą apsisprendimo galią turinčioje būtybėje, prigimties į. drauge yra ir moralinis į. Iš prigimtojo į. plaukia patys pagrindiniai doriniai į., niekada negalimi iš sąžinės paša-

linti. Ir 10 Dievo įsakymų seka iš prigimtojo į.

F. Bartkus ir *P. Aleksa*, Dievas ir žmogus 1953; *A. van Hove*, De legibus ecclesiasticis 1930; *G. Michels*, Normae generales I ²1949; *D. M. Prummer*, Manuale theol. moralis I ¹⁰1946. *V.Rmš.*

Įstatymų leidyba pagrindinė valstybės valdžios galia. Valstybėje organizuota tauta šia galia reiškia savo suvereninę valią ir nustato tvarką krašto valdymui ir gyventojų tarpusavio santykiams. Valstybės vyriausybė yra tautos valios vykdytoja. Į.l. yra būtina valstybinės tvarkos ir tautos valios reiškimo funkcija, atliekama pagal konstituciją, pačios tautos nustatytą. Suverenumas priklauso visai tautai ir niekam kitam; tik tauta organizuotai reikšdama savo valią, nurodo, kas ir kuria tvarka jos suverenumui atstovauja ir jį vykdo. Tauta per savo atstovus leidžia įstatymus ir nurodo, kaip jiems turi būti paklusta. Į.l. funkciją atlikdama tauta betgi privalo pasilikti savo kompetencijos ribose, kaip nurodo konstitucija ir kaip to reikalauja viešoji gerovė.

Į.l. pareigas tauta atlieka betarpiai, kur tai praktiškai įmanoma, arba normaliai mūsų laikais per tam tikslui organizuotą valstybės valdžios galią, parlamentu, arba seimu, vadinamą. Demokratiniuose kraštuose valstybės galios yra paskirstytos į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisiamąją, arba Seimą, Vyriausybę ir Teismą (Liet. Valstybės Konst., 2 str.). Atribotas ir tikslus galių paskirstymas į. leidybos uždaviniams vykdyti nevisur praktikuojamas, nes būna, kad į. leidybos nariai kartu įeina ir į vykdomosios galios organus, būdami ministrais. Lietuvoje demokratinių seimų nariai turėjo tos teisės ir kartais būdavo ministrais. Betgi nėra įprasta, kad teismo nariai arba teisėjai kartu būtų į.l. arba vykdomosios galios nariais. Parlamento narių dalyvavimas vyriausybėje netrukdo jiems eiti įstatymų leidimo funkcijas, nes jie seime reiškia tautos valią, o kaip ministrai ją vykdo. Į. leidyba yra parlamento atliekama įstatymų leidimo ir vyriausybės darbų kontrolės funkcija. Pati tauta gali leisti įstatymus; ji tai neretai atlieka referendumo keliu. Įstatymus leidžia taip pat specialūs į. leidybos organai, pvz. steigiamasai seimas, konstitucinės konvencijos; valstybės prezidentas, karalius, imperatorius; laikinosios vyriausybės, paėmusios kraštą valdyti ir tautos valią reikšti, kol nustatoma pastovi įstatymų leidimo ir valstybės valdymo tvarka. Privalomus patvarkymus, turinčius įstatymo formos, leidžia savo kompetencijos srityje ir vietos savivaldybės; teismai savo sprendimais formuluoja naujų privalomų teisinių dėsnių, kurie betgi savo esme yra vien jau veikiančiųjų įstatymų tikros prasmės nustatymas.

Senovėje į.l. vietą neretai atstodavo įsigalėję teisiniai papročiai ir jiems nepriešTaraujantieji įstatymai; tik viduramžiais galutinai pereinama į rašytų įstatymų pirmumą prieš papročius. Lietuvoje įstatymų leidžiamoji galia buvo jos didžiųjų kunigaikščių kompetencijoj, itin Mindaugo laikais: šio karaliaus įsakymai buvo krašto įstatymai. Po Mindaugo Lietuvoj pamažu įsigali aukštesniųjų luomų atstovų dalyvavimas valstybės valdymo reikaluose; iškart tik galingesnieji ponai reiškė savo valią, pvz. Gedimino laiku. Vytautui viešpataujant, įsigali ponų tarybos, kurios virsta į.l. institucijomis. Ilgainiui Lietuva įsisteigia greta valdovų valdžios nuolatines į.l. institucijas ir atskirus teismus. Į.l. pažanga pasireiškia karaliaus Kazimiero Teisyno išleidimu ir vėliau tobulu, anuo laiku neturinčiu pranašesnių, įstatymų rinkiniu — Lietuvos Statutu (1529), kuris buvo vėliau vis dar tobulinamas. Jis buvo parašytas sena bizantinėje bažnyčioje vartojama kalba, atmiešta lietuviškais terminais, ir vėliau perdirbtas į lotynų kalbą su vertimais į kitas kalbas. Ši senoji kalba nebuvo kurios nors gyvos tautos šnekamoji arba rašto kalba, bet vien, kaip kad dabar vartojamoji lotynų kalba Kat. Bažnyčioje, techniškoji valstybinės raštinės ir oficialinių raštų tam tikrais atvejais naudojamoji susižinojimo priemonė. Lietuvos į. leidybos darbais reiškėsi seimai, kurie priėmė nemaža įstatymų ir anų laikų šviesoje moderniška 1791 V 3 konstituciją, bendrą Lietuvos-Lenkijos Respublikos vienybės dokumentą.

Atgimusioji Lietuva (1918) įsteigė, pagal modernius demokratijos principus, tobulą į.l. instituciją — seimą, kuris išleido visą eilę lietuvių tautai naudingų įstatymų, kaip Valstybės Konstituciją (1922), žemės reformos, piniginio vieneto, darbo apsaugos, draudimo, ligonių kasų, savivaldybių, švietimo, žemės tvarkymo įstatymus ir tuo būdu nutiesė tautos socialinio, ūkinio ir kultūrinio gyvenimo pagrindus.

Nūdien į.l. institucijos priima nesuskaitomą daugybę įstatymų arba atitinkamų kitų tautos valios pareiškimo aktų, nutarimų, rezoliucijų. JAV labai daug į.l. darbų atlieka abu federaliniai įstatymų leidėjai (senatas ir atstovų rūmai), o taip pat atskirų valstybių į.l. institucijos ir savivaldybės organai. Įstatymų sumanymai ir iniciatyva priklauso į. l. institucijos nariams ir vyriausybei. Lietuvoje įstatymų sumanymai galėjo būti patiekiami seimo narių, vyriausybės ir pačių rinkikų, jiems naudojantis vadinama iniciatyvos teise, tiktai buvo reikalinga, kad 25.000 turinčiųjų teisės rinkti į seimą patiektų įstatymo sumanymą, kurį seimas privalėjo svarstyti (Konst., 20 str.). JAV P. Dakotos valstybė

1898 įvedė konstitucinę tvarką įstatymų iniciatyvos ir referendumo, o 1902 Oregono valstybė įsivedė tiesioginės į.l. tvarką, kur rinkikai patys dalyvauja įstatymų leidime.

Į.l. institucijos yra modernios kilmės. Sen. Graikijoje šias pareigas atlikdavo liaudies susirinkimai, o Romoje c o m i t i a, kuriose dalyvavo visi Romos piliečiai. Imperijos laikmečiu imperatorius buvo pagrindinis įstatymų leidėjas. Pradžioje parlamentas nebuvo renkamas, o susidėjo vien iš diduomenės, valsčių ir dvasiškijos atstovų. Dabar parlamentai yra renkami ir susideda iš vienerių rūmų, kaip nepriklausomos Lietuvos seimas, arba dviejų rūmų, kaip JAV kongresas ir jos beveik visų valstybių parlamentai. Atstovų rinkimai vykdoma įvairia tvarka: renkant atstovus dauguma balsų arba proporcine sistema paskirstant atstovus iš kandidatų sąrašų, pagal už juos paduotų balsų skaičių. Proporciniai rinkimai buvo praktikuojami demokratinėje Lietuvoje; rinkikų valia įvairių politinių pažiūrų asmens sudarydavo valstybės seimą. *P.V.R.*

Įstatymų Rinkinys. Šiuo vardu 1832 buvo priimti ir 1833 paskelbti Speranskio komisijos surinkti visi tuo metu veikusieji Rusų Imperijos įstatymai. Šio rinkinio buvo 16 tomų. Lietuvoje, atgavus jai 1918 nepriklausomybę, veikė šiame rinkinyje surinkti įstatymai, kiek jie nebuvo pakeisti naujais įstatymais ar neprieštaravo Lietuvos konstitucijos dėsniams. Todėl pvz. didesnėje Lietuvos dalyje veikęs civilinis kodeksas vadinosi X tomo 1 dalies Civiliniais Įstatymais, nes tie įstatymai sudaro šio rinkinio dešimto tomo pirmą dalį. *Č.Btk.*

Įstatymų Sargyba Didžiojo Varšuvos reformų seimo (žr.) įsteigtas unijinių Lenkijos ir Lietuvos valstybių vykdomosios valdžios priežiūros organas, lyg ir ministrų kabinetas, kuris gyvenime betgi pasireikšti jau nebespėjo.

D. Varšuvos reformų seimas (1788–92) pačioje savo veikimo pradžioje panaikino lig tol veikusį vykdomosios valdžios priežiūros organą Nuolatinę Tarybą (žr.), kaip nemalonų palikimą gėdingojo 1773–75 seimo, patvirtinusio I padalijimą. 1789 IX 7 sudaryta speciali reformų seimo komisija 1790 VIII pateikė ‚Valdymosi formos projektą', kuris numatė ir Nuolatinės Tarybos pakaitalą Į.S. Įkurta ji buvo 1791 V 3 konstitucija ir kiek vėliau priimta specialiu įstatymu.

Į.S., kaip ir panaikintoji Nuolatinė Taryba, buvo abiems valstybėms bendras vykdomosios valdžios priežiūros organas, kai pati vykdomoji valdžia buvo vykdoma per specialias komisijas. Į.S. pirmininkas yra primas arba jį pavaduojąs pirmasis vyskupas. Nariais yra 5 ministrai — vidaus, užsienio, karo, iždo ir teisingumo. Be balso posėdžiuose dar dalyvauja du sekretoriai — pačios Į.S. ir užsienio reikalų — ir seimo maršalas, kurio pareiga žiūrėti, kad karalius nelaužytų įstatymų. Į.S. veikia karaliaus vardu, bet kiekvienas įsakymas turi būti pažymėtas atitinkamo ministro antspaudu. Už rašto turinį atsako prieš seimą ministras. Jei karalius pradėtų įsakymus siuntinėti komisijoms ar kitiems organams be atitinkamo ministro antspaudo, maršalo pareiga sušaukti seimą (šiaip seimą sušaukti yra karaliaus teisė). Ministrus į Į.S. skiria karalius, bet seimas $^2/_3$ balsų gali pareikaluti juos pakeisti.

Į.S. žinioje turėjo būti 4 komisijos, lyg ir ministerijos su savais pirmininkais: edukacijos, policijos, iždo ir karo. Šios pastarosios įstatymą svarstant, iškilo Targovicos Konfederacija ir, vos įstatymą priėmus, seimo darbai buvo nutraukti. Tuo būdu Į.S. apvainikuojamas vykdomosios valdžios pastatas liko neatbaigtas. Ji liko gyvenime neišbandyta.

Į.S., kaip ir visos reformų seimo įvestos naujovės, priimtos vad. patriotų partijos, siekė centro valdžios sustiprinimo, tad ir valstybių unitarizacijos. Kaip ir panaikintoji Nuolatinė Taryba, ji buvo kuriama bendra abiems valstybėms. Jos įstatymą svarstant Lietuvos atskirumo klausimas net nebuvo iškilęs. Jis iškilo tik svarstant jos priežiūrai pavedamų komisijų įstatymus. Svarstant policijos komisijos įstatymą lietuviai išreikalavo, kad ji kas trečią dvimetį turi veikti Lietuvoje, o svarstant iždo komisijos įstatymą buvo pravestas visiškai naujas atskiras įstatymas, kad visų bendrųjų organų sudėtyje būtų pusė lietuvių ir pusė lenkų. Išimtis buvo palikta tik policijos komisijai, kurios įstatymas jau buvo priimtas. Jis buvo paskyręs Lietuvai $^1/_3$ narių. Iždo ir karo komisijos turėjo turėti po lygiai narių lietuvių ir lenkų. Taip pat šių komisijų pirmininkai turėjo kaitaliotis po lygų laikotarpį. Vadinasi Į.S. laikotarpy abiejų valstybių centrinių organų daugumas turėjo būti bendri, bet sudaryti iš po tiek pat narių lenkų ir lietuvių. Atsisakydama organų atskirumo, Lietuva išgavo sau lygias teises jų sudėtyje.

O. Balzer, Konstytucja 3 maja (III laida be metų); *J. Dihm,* Trzeci maj 1932; *K. Bortosiewicz,* Konstytucja 3 maja 1906; *Br. Dembinski,* Polska na przelomie 1913; *W. Kalinka,* Sejm czteroletni I–II, 1905; *Wł. Smolenski,* Ostatni rok sejmu wielkiego, vyd. II, 1897; ('') Sprawa stosunku Litwy do Polski na sejmie wielkim. Studja historyczne 1925; *A. Šapoka,* Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos 1938; *L. Wegner,* Dzieje dnia 3 i 5 maja 1791 r., 1865. *A.Š.*

Isterija (pagal J. Balčikonio ir kt. Dabartinės lietuvių kalbos žodyną) žr. Histerija.

Istevonai (vok. Istävonen, Istwäonen) sen. germanų kiltis Pareinyje. Žr. Germanai.

Istmus (gr.) siauras sausumos ruožas arp dviejų žemynų, pvz. Panama, Sueso ąsmauka, arba tarp dviejų sausažemio dalių, pvz. Korinto sąsmauka Graikijoje (joe kas dveji metai vykusios senovės graikų žaidynės buvo vad. istminėmis). Plaesne prasme i. vadinamas žemyno susiaurėjusi vieta tarp dviejų jūrų, pvz. p.v. Euopos ruožas Prancūzijoje tarp Biskajos įlankos ir Viduržemio jūros, vidurio r. Euopoje ties Lietuva tarp Baltijos ir Juodosios jūrų, Manyčo tarp Juodosios ir Kaspijos jūrų. Paprastai per i. pravedami iš vienos jūros į kitą vandens keliai, pvz. Panamos, Sueso, Canal du Midi, Oginskio kanalai. Geopolitiniu atžvilgiu i. yra svarbi nteresų zona. *A.B.*

Istorija (lot. historia iš gr. historiā ‚tyrinėjimas, mokslas'). Daugumas pasaulio k. šį odį pasiskolino tam mokslui pavadinti, kuris turi reikalo su žmogaus ir žmonių grupių problemomis, pasireiškusiomis praeityje. Šiandien i. žodžiu suprantami du skirtingi dalykai: 1. pati reali, gyva, kintanti bei dinamiška praeitis ir 2. tos praeities tyrinėjimas, aiškinimas ir vaizdavimas pagal užsilikusius jos pėdsakus, arba istorinius šaltinius. Pirmuoju atveju i. yra labai platus ir mažai konkreti sąvoka, į kurią telpa visas vadinamasis istorinis procesas. O šiadangi pastaruoju metu kaitos (medžiaginės ir dvasinės) dėsnis buvo laikomas vienu pagrindinių visatos įstatymų, tad nieko pasaulyje neliko pastovaus, vadinasi, visa galėjo sudaryti i. objektą. Pats žmogus buvo patenkintas kaip galima sklandžiau įsijungęs į tą didingą evoliucijos ratą ir pasidaręs tik mažu jos rateliu. Čia tik tokiu būdu ir tegalima ‚mokslišiai' išaiškinti žmonijos veiksmus ir veiklos rinijas (marksistinė bazės ir antstato teorija). Tuo keliu pasinešę kai kurie istoriai ir ypač istorijos filosofai bandė sukurti logika ir dėsniais paremtą praeities sistemą, turėjusią būtinai vesti į vieną ar kitą tikslą, priklausomai nuo tokios sistemos kūrėjo noro ir siekimo. Be abejo, praktiko istoriko tas negalėjo patenkinti. Istoriias praktikas paprastai atsisako plačių apibendrinančių teorijų ir sistemų. Jis žino, iad kiekvienas istorinis momentas yra netartojamai originalus dėl to, kad jis yra aisvas žmogaus ir žmonių kūrybos vaisius. Jo tikslas, pagal turimus šaltinius, iaip galima tiksliau atsekti, kritiškai įvertinti ir suprantamai pavaizduoti žmonių gyvenimą praeityje. Vadinasi, i. kaip nokslas turi reikalo ne su pačiu istoriniu procesu ir tariamai jį valdančiais dėsniais, bet su konkrečios žmonių grupės gyvenimu, kaip jis tapo išreikštas jos kūrybos vaisiuose arba istoriniuose šaltiniuose.

I. Šaltiniai yra lyg tam tikri įrankiai, kuriais pasinaudojęs istorikas bando atkurti praeities vaizdą. Suprantama, istorikas negali siekti toliau į praeitį, negu siekia tie šaltiniai. Dėl to, palyginus su visa žmonijos praeitimi, istoriko tyrinėjimo objektas apima tik labai mažą praeities tarpą, vos kelis tūkstančius metų seniausių kultūrų kraštuose ir tik kelis šimtus metų jaunesnių kultūrų šalyse. Pačią seniausią žmogaus praeitį tyrinėja geologas, archeologas, etnologas.

Tinkamai pasinaudoti istoriniais šaltiniais ir išgauti iš jų kaip galima daugiau medžiagos praeičiai pažinti ir susidaryti kiek galima tikslesnį jos paveikslą padeda istorinis metodas. Palyginus tik labai neseniai i. susikūrė savo atskirą metodiką. Istorinio metodo pagrinde yra trys atskiros operacijos: 1. istorinių šaltinių suradimas ir jų apibūdinimas bei skelbimas (heuristika), 2. tų šaltinių analizė ir jų teikiamos medžiagos įvertinimas ir 3. istorinio tyrinėjimo rezultatų apipavidalinimas ir paskelbimas (sintezė).

Savo darbe istorikas naudojasi visos eilės kitų mokslų pagalba. Vieni jų yra labai artimi pačiai i., užtat kartais vadinami pagalbiniais istorijos mokslais (pvz. paleografija, diplomatika, chronologija, heraldika ir t.t.). Bet istorikas negali apsieiti ir be visų kitų, ypač dvasinių arba socialinių mokslų geresnio pažinimo.

Mokyklos ir srovės. Galima sakyti, kiekvienas žymus istorikas yra sukūręs savo mokyklą (Rankės, Turnerio, Kliučevskio, Seignobos ir kt. istorinės mokyklos). Jos skiriasi viena nuo kitos metodo, o ypač tyrinėjimo tikslo atžvilgiu. Ne kiekvienas istorikas siekia to paties tyrinėdamas praeitį. Vienas daugiau akcentuoja politinį, antras — ūkinį, trečias — kultūrinį momentą. Pati rašymo forma taip pat nėra vienoda. Vienas linkęs daugiau į charakteristikas, ypač didelių žmonių (psichologinis polinkis), kitas — į platesnio pobūdžio apibendrinimus (filosofinis polinkis), trečias — aplamai į stilių ir tobulai išdailintą ir vaizdingą formą (estetinis ar meninis polinkis). Kiekviena tauta turi savo atskiras istorines mokyklas, dažnai susijusias su tam tikru universitetu arba asmeniu.

Chronologiškai yra išskiriami trys pagrindiniai istoriografijos tipai: pasakojamasis (naratyvinis), pamokomasis (didaktinis), priežastinis (genetinis). Pirmasis tipas yra tur būt pats seniausias; kiekviena kronika, saga ir panaši literatūra gali būti laikoma tokios naratyvinės istoriografijos pavyzdžiu. Kai kas prie tos pačios kategorijos norėtų priskirti ir didžiuosius graikų bei romėnų istorikus (Herodotas, Tukididas, Polibijus, Livijus, Tacitas ir kt.). Tai nėra tikslu, nes tie istorikai, kaip ir didieji vėlesnių laikų istorikai,

sujungė savyje visus tris (ir daugiau) istoriografijos tipus. Didaktinės istoriografijos taip pat negalima surišti su vienu kuriuo laikotarpiu. Jai priskiriami krikščioniškieji istorikai ligi XVIII a. pabaigos. Tačiau i. kaip gyvenimo mokytojos sąvoka nebuvo svetima nei graikų, nei romėnų istorikams, kaip ji nėra svetima daugeliui ypač nacionalistiškai nusidažiusių šių dienų istorikų. Bendroji graikų ir romėnų filosofija rėmėsi ne pažangos, bet atžangos principu, tad i. kaip mokytojos reikšmė jiems dar geriau buvo suprantama, negu kitiems.

Priežastinės (genetinės) istoriografijos tipas atsirado vėliausiai, tik XIX a. Tos rūšies istorikai pripažįsta, kad gyvenimas yra valdomas tam tikrų raidos, pažangos, priežastingumo dėsnių. Užtat istoriko uždavinys ne tik surasti faktus apie tam tikrą laikotarpį, bet ir išaiškinti, kodėl vienas ar kitas reiškinys atsirado. Į tą istoriografijos rūšį ypač daug įtakos turėjo suklestėję XIX a. gamtos mokslai su evoliucijos, kaitos ir kitomis teorijomis. Ji ypač buvo populiari XIX a. antroje pusėje ir XX a. pirmajame ketvirtyje. Kai kuriais atvejais genetinė istoriografija nuėjo į kraštutinumus (dėsningumo kraštutinumas, išvirstąs determinizmu; sociologizmo kraštutinumas, pasireiškęs visokiomis organiškomis teorijomis arba visišku asmenybės paneigimu ir t.t.).

XX a. kilo reakcija prieš šitokią istoriografiją, ypač prieš jos išsigimimą į kraštutinumus. Imta neigti bet koks dėsningumas istorijoj ir istorinio proceso pažanga (Karsavinas), pasiduota reliatyvizmo ir skepticizmo vėjams, istorija iš viso mėginta greičiau lyginti su menu, filosofija, net literatūra, bet ne su mokslu. Paskutiniais dešimtmečiais ypač pasireiškė nauja istoriografijos tendencija — tai praeities perdirbimas pagal gyvenamo momento reikalavimus, kartais vadinamas prezentizmo vardu. Toks istorijos perrašinėjimas ypač charakteringas kai kuriems totalistiniams politiniams sąjūdžiams.

Istorikas, siekdamas atvaizduoti praeitį tokią, kokia ji buvo (Tukidido ir Rankės formulė), privalo jungti visus tris rašymo tipus. Nors ir negalėdamas būti visiškai objektyvus, jis vis dėlto negali pasiduoti momento nuotaikoms ir klastoti praeitį pagal tas nuotaikas. Demokratinėse valstybėse istorikams paliekama didelė laisvė skelbti nors ir nenaudingą ar nemalonią tiesą.

Bernheim, Lehrbuch d. hist. Methode 1889; *Langlois* ir *Seignobos,* Introduction aux études historiques 1898; *Garraghan,* A Guide to Historical Method 1946; *Thompson,* A History of Historical Writing 1942; *Ikonnikov,* Opyt russkoj istoriografii, 1891; The Development of Historiography 1954 (kolektyvinis veikalas: vienas skyrius paskirtas Lenkijai ir Baltijos kraštams; silpnas); *Koscialkowski,* Historyka 1954 (daug bibliografinės medžiagos Lietuvos istorijai); *Chodynicki.* Przegląd badan nad dziejami Litwy (Kwartalnik Historyczny 1930); *J. Zutis,* Očerki po istoriografii Latvii 1949 (prosovietiškas). Apie Lietuvos istorijos šaltinius buvo parengęs platų darbą dr. Z. Ivinskis (neišleistas). Lietuvos istorijos bibliografijai svarbiausi leidiniai prof. Vc. Biržiškos, Baltramaičio, Finkelio (Bibliografia historii polskiej 1891-1914), Maliszewskio. Geras paskutinių laikų bibliogr. davė Ateneum Wileńskie, Kwartalnik Historyczny, Praeitis, Lietuvos Praeitis. Istorijos teorijos ir filosofijos klausimais pas mus rašė L. Karsavinas, V. Stanka-Stankevičius, St. Šalkauskis, Pr. Dovydaitis, A. Maceina, V. Trumpa, J. Girnius ir kt. *V. Trp.*

Istorijos-filolofijos fakultetas, vardas, kuriuo rusai vadina humanitarinių mokslų fakultetą. Viską pertvarkydami pagal rusiškus papročius, okupantai šį vardą įvedė ir į Lietuvos universitetus.

Istorijos filosofija savo vardą yra gavusi iš Voltaire (Essai sur les moeurs et l'esprit des nations 1756) ir savo turiniu apima: 1. istorijos logiką kaip istorijos mokslo prielaidų, sąvokų bei metodų nagrinėjimą ir 2. istorijos metafiziką kaip istorinio žmonijos vyksmo esmės, priežasčių, veiksnių, dėsnių, prasmės bei tikslo aiškinimą. Pastaruoju metu i.f. sąvoka tėra vartojama šia antrąja prasme, istorijos logiką laikant įvadu į specialias istorines studijas.

I.f. pradmenų mums teikia jau graikų filosofija, kurioje laiko problema užėmė svarbią vietą. Tačiau graikiškąją laiko sąmonę apsprendė ne istorinis žmonijos vyksmas, bet gamtinio pasaulio eiga su savo kiliimo-žlugimo ritmu. Visa, kas vyksta ar vyks, yra apspręsta to paties daiktuose glūdinčio logo, grąžinančio būtybes į senąją jų būseną. Laikas graikams slinko ratu: amžinojo grįžimo idėja buvo pagrindinė graikiškojoje laiko sampratoje. Iš čia likimo mintis ir sykiu pastanga jį atspėti, iš čia ir reikalas pasiklausti dievų prieš visus svarbesnius gyvenimo žygius. ‚Visa kyla iš būtinybės' (Demokritas). Naujaisiais laikais graikišką istorijos sampratą atgaivino Fr. Nietzsche: ‚Visa praeina, visa grįžta atgal. Amžinai sukasi būties ratas... Centras yra visur. Amžinybės kelias yra lenktas' (plg. K. Löwith, Nietzsches Philosophie der ewigen Wiederkunft 1935; H. Meyer, Zur Lehre der ewigen Wiederkunft aller Dinge 1922).

Krikščionybė pralaužė amžinojo kartojimosi idėją tuo, kad į istorinio vyksmo centrą pastatė vienkartinį atperkamąjį Kristaus žygį. ‚Kristus yra vieną sykį už mūsų nuodėmes miręs ir prisikėlęs, tad vėl mirti Jis negali' (Augustinas). Visa istorija yra puolusios kūrinijos žygiavimas Dievo linkui. Tai dieviškojo plano vykdymas, ‚dieviškoji epopėja' (Fr. v. Schlegel), kurioje yra trys pagrindiniai momentai: kūrinijos puolimas, jos atpirkimas ir jos perkeitimas. Istorija turi pradžią, turi savo vidurį (Kristus) ir savo galą. Jos vyks-

mo forma yra kova su visokeriopu blogiu (plg. J. Daniélou, Essai sur le mystère de l'histoire 1953; O. Cullman, Christus u. die Zeit 1948; Th. Häcker, Der Christ u. die Geschichte 1935). — Žymiausi krikščioniškosios i.f. atstovai yra: 1. š.v. Augustinas (De Civitate Dei contra paganos 412), pirmą sykį svarstęs istorijos vyksmą jo vienkartiškumo atžvilgiu, išryškinęs istorinės eigos dualizmą ir kovingą jos pobūdį civitas Dei ir civitas diaboli pavidalais; 2. Joachim de Fiore (Concordia, Expositio super Apocalypsim, Psalterium decem chordarum, XII a. pabaigoje), istorines epochas atrėmęs į trijų Šv. Trejybės asmenų apsireiškimą laike ir šių epochų galią telkęs į pasauliečių (Tėvo epocha), kunigų (Sūnaus epocha) ir vienuolių (Šv. Dvasios epocha) rankas; naujaisiais laikais ši i.f. samprata vienaip ar kitaip buvo atnaujinta Lessingo (Die Erziehung des Menschengeschlechtes 1780), Merežkovskio ir iš dalies V. Solovjovo; 3. J. B. Bossuet (Discours sur l'histoire universelle 1681), domėjęsis politine istorija daugiau, negu Augustinas, sykiu tačiau labiau sumoralinęs dieviškosios Apvaizdos veikimą ir Euzebijaus pavyzdžiu vaizdavęs istorijos vyksmą kaip triumfuojančiosios Bažnyčios įsigalėjimą, todėl kovos momentą padaręs beveik nejaučiamą.

Naujųjų laikų i.f. samprata ,yra maitinama dviejų simbolių: kryžiaus ir apskritimo, ir Vakarų žmogaus dvasios istorija yra nuolatinis mėginimas suderinti senovę su Krikščionybe' (K. Löwith), tačiau atmetant Kristų kaip istorijos vidurį, bet pasilaikant istorinio vyksmo vienkartiškumą ir jos prasmės idėjas. Pagal tai, kaip šios problemos išsprendžiamos, gauname įvairių i.f. teorijų.

Pažangos teorija, susiformavusi XVIII a., pasilaiko žmonijos galutinio ištobulėjimo idėją, tačiau jos įvykdymą regi žemėje, tolimų amžių ateityje, padarydama istorijos tikslą imanentiniu pačios žmonijos uždaviniu. Pasaulis žengiąs nuolatinio išsivystymo keliu gėrio linkui; būsimasis laikas išspręsiąs visus prieštaravimus ir panaikinsiąs bet kokį blogį (plg. J. B. Bury, The Idea of Progress 1932; E. Dupréel, Deux essais sur le progrès 1928; W. R. Inge, The Idea of Progress 1920; A. Salomon, The Religion of Progress 1946; G. Sorel, Les illusions du progrès 1927).— Svarbiausi šios teorijos atstovai yra 1. A. Condorcet (Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain 1793), atkreipęs ypatingo dėmesio į paties žmogaus ,neaprėžtą išsivystymą', ilginant jo amžių ir tobulinant jo kūnines bei dvasines savybes; 2. A. Comte (Cours de philosophie positive 1842), žmonijos pažangą regėjęs ,trijų stadijų dėsnio' vykdyme, pagal kurį religinę, arba fiktyvinę istorijos epochą pakeičianti metafizinė, arba abstraktinė, o šią—pozityvinė, arba mokslinė; ši tačiau pažanga neinanti visoj žmonijoj iš karto: baltoji rasė rodanti kelią visoms kitoms; 3. Proudhon (Systèmes des contradictions économiques ou la philosophie de la misère 1846), tikrasis ‚pažangos teologas' (Löwith), kuriam istorija yra stumiama priekin revoliucinių jėgų, keliančių aikštėn vis naujų ‚teisingumo aspektų'; paskutinioji revoliucija padarysianti galą religijai, aristokratijai ir buržuazijai; šiai revoliucijai pravesti žmogus turįs nuolat kovoti su Dievu ir prisiimti šios kovos apsisprendimą, nes Absoliutas esąs didžiausia pažangos kliūtis.

Dvasios skleidimosi teorija pasilaikė savy pažangos momentą, tačiau konkrečioje istorijos eigoje regėjo dvasios (dieviškosios arba žmogiškosios) reiškimąsi, kuris nuolatiniu kartojimusi šią dvasią pakilnina ir perkeičia. Istorija einanti, tiesa, ratu, tačiau spiralės pavidalu, taip kad kiekvienas tarpsnis artinąs dvasią prie visiško atbaigimo (plg. H. Urs v. Balthasar, Prometheus, Studie zur Geschichte des deutschen Idealismus 1947; H. Knittermeyer, Schelling und die romantische Schule 1929). — Šios teorijos atstovai yra: 1. J. G. Fichte (Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters 1804; Reden an die deutsche Nation 1808), atsikreipęs nuo pasaulio į žmogų: žmogiškasis Aš yra visos pasaulinės būties šaltinis, iš kurio išteka ir istorija; jos vyksmą sudarančios 5 epochos: nekaltumo, pradėtos nuodėmės, atbaigtos nuodėmės, pradėto teisingumo ir atbaigto teisingumo; religinis pradas istoriją vedąs ir ją atbaigiąs; 2. F. W. Schelling (Die Weltalter 1815), kuriam istorija yra kova šviesos su tamsa, gėrio su blogiu, universalumo su individualumu; šioje kovoje išsivystęs tikrasis dieviškumas, kurio siekianti kiekviena būtybė; istorija esanti žmonijos išganymo vyksmas, sykiu tačiau ir teogoninis procesas, kuriame pats Dievas sąmonėjąs, pereidamas nuo aklos valios (gamtos dėsniai) prie apreiškimo meilės Dievo ir tuo atbaigdamas pats save; 3. G. W. Hegel (Die Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte 1830) ‚yra paskutinis filosofas, kurio nuostabus istorinis jausmas dar buvo apspręstas krikščioniškosios tradicijos' (Löwith); jam istorija yra kova tarp laisvės ir būtinybės: tai ‚dvasios išsireiškimas (Auslegung) laike arba atvaizdavimas (Darstellung) to, ką dvasia yra pasiekusi darbe pati su savimi'; istorinio vyksmo forma esanti dialektinė: vieninga dvasia (tezė) paneigianti save, virsdama savo priešginybe arba gamta (antitezė), tačiau savo veikimu susiderinanti aukštesnėj vienybėj (sin-

tezė), kuri savo ruožtu vėl esanti tezė naujam neigimui; šios dialektikos prasmė yra dvasios galutinis išsilaisvinimas iš būtinybės: tai ‚dvasios darbas prieš pačią save'; istorija esanti prasidėjusi Rytuose, tačiau tik Vakaruose dvasia pasiekusi savimonės; pasaulio dvasia einanti nuo vienų tautų prie kitų; tautos kylančios ir žlungančios; pirmaujanti tauta išreiškia dvasią geriausiai: ši tauta visados esanti teisi; istorija esanti faktas, bet ne teisė; 4. Th. Carlyle (Heroes and Heroworship 1841), vadinęs istoriją ‚didžiųjų žmonių istorija', o jos laimėjimus — ‚praktiniu įsikūnijimu minčių, kurios gyveno didžiuosiuose žmonėse'; istorija esanti asmeninės didvyriškosios dvasios skleidimasis: dievaičio, pranašo, poeto, kunigo, rašytojo, karaliaus; ‚visuomenė yra pastatyta ant didvyrių kulto'; 5. O. Spann (Schöpfungsgang des Geistes 1928; Die Geschichtsphilosophie 1932), atgaivinęs romantiškąjį bendruomenės vaidmenį istorijoje; jam atskiras žmogus ‚dvasios žmogumi tampa tik visuomenėje', todėl ‚tik reta kūrybinė dvasia yra istorijos kūrėja'; Spanno istorinis universalizmas rado atgarsio nacionalsocializmo ideologijoje.

Natūralistinė teorija, savo pradžia siekianti viduramžišką arabų filosofiją (Ibn Chaldun), laiko istoriją gamtinio išsivystymo pratęsimu žmonijos gyvenime. Ne dvasia, bet gamta apsprendžianti istorijos eigą, nustatanti jos formas. Gamta esanti ne istorijos medžiaga, bet pirmaeilė jos veikėja, kuri savo dėsnius teikianti žmonijai, taip kad ši iš jų negalinti išsilenkti. Istorijos vyksmas nėra laisvas. — Šios teorijos žymesnieji atstovai yra: 1. G. Vico (Prinzipi di una scienza d'intorno alla commune natura della nazioni 1725), pirmas krikščioniškojoje eroje pradėjęs ieškoti istorijos dėsningumo, kurio ‚klauso visos tautos, prasidėdamos, žengdamos priekin, smukdamos ir žlugdamos, ir kurių jos amžinai klausys'; šis dėsningumas glūdįs tame, kad kiekviena tauta turinti pereiti dieviškąjį, herojiškąjį ir žmogiškąjį tarpsnį, bet tai nėra kilimas, bet, atvirkščiai, smukimas: tautos grįžta atgal į ‚refleksinę barbarybę'; Apvaizdos vaidmenį Vico pripažįsta, bet ši Apvaizda jam reiškiasi istoriniu bangavimu: corso-ricorso; 2. O. Spengler (Untergang des Abendlandes 1920), kuriam bendros žmonijos istorijos iš viso nėra; istorija esanti tiktai suma iš atskirų kultūrų, kurios gemančios aprėžtoje gamtinėje aplinkoje, pasiliekančios neatskiriamai su ja susijusios, negalinčios plisti, pereinančios žydėjimo (pavasaris), brendimo (vasara), nykimo (ruduo) ir žlugimo (žiema) tarpsnius; ligi mūsų dienų yra buvusios aštuonios tokios kultūros: egiptiečių babiloniečių, kinų, indų, graikų-romėnų, arabų, meksikiečių ir Vakarų; ši pastaroji irgi jau yra įžengusi į žlugimo tarpsnį; istorija yra valdoma likimo; ji neturinti nei prasmės, nei tikslo; jos eigą galima iš anksto atspėti, nes ji yra būtina; 3. A. J. Toynbee (A Study of History, nuo 1933; Civilisation on Trial 1948), taip pat bandąs įstatyti istoriją į kilimo-žlugimo ritmą, tačiau priežasčių tam ieškąs ne likime ir ne gamtos dėsniuose, bet paties žmogaus sprendime; pasaulio istorijoje ligi šiol buvusios 21 civilizacija arba bendruomenė, kurios išaugo ir žlugo pagal paskatinimo ir atsakymo dėsnį; religija istorijoje turi ypatingos reikšmės: ji išgelbsti kurią nors kultūrą nuo žlugimo.

Natūralistinės teorijos atšaka yra rasistinė teorija, pagal kurią istoriją apsprendžia žmogiškasis gyvybinis pradas, padarydamas pasaulio vyksmą biologinių elementų maišymusi arba ‚rasių chemija' (Gobineau), kurioje baltoji rasė turinti pirmaujantį vaidmenį. Šios teorijos šalininkai yra A. Gobineau (Essai sur l'inégalité des races humaines 1854) ir H. St. Chamberlain (Die geistigen Grundlagen des 19. Jahrhunderts). Prieš II pas. karą rasistinė istorijos samprata buvo beapimanti visą Europą. Šiandien ji yra palaidota.

Užtat jos vietoje įsigalėjo ekonominė teorija, arba vad. istorinis materializmas, pagal kurį lemiantis istorijos veiksnys yra ekonominė gėrybė; jos gamybos forma valdo tiek pačią žmogaus sąmonę, tiek iš jos kilusias dvasinės kultūros sritis, kurios ryšium su ekonomine gamyba yra tik antstatas, stovįs ant ekonominio pagrindo, arba bazės. Kintant gamybos įrankiams, kinta gamybos būdas, o su juo kinta sąmonė, kultūra ir istorija; jos eigoje atsiranda vis tobulesnių įrankių, kurie tobulina ir patį žmogų. Tačiau šis tobulėjimas eina ne vidinės potencijos organiško išsiskleidimo keliu, bet revoliuciniu šuoliu iš kiekybės į kokybę. Šitaip kyla naujos rūšys gamtoje ir naujos visuomeninės formos istorijoje. Istorijos vyksmo būdas yra klasių kova, kylanti dėl nevienodo pasiturėjimo gamybos įrankiais ir išsispręsianti tik beklasės visuomenės sukūrimu (plg. I. M. Bochenski, Der sowjetische dialektische Materialismus 1950; J. Hommes, Der technische Eros, Das Wesen d. materialistischen Geschichtsauffassung 1955; G. A. Wetter, Der dialektische Materialismus 1953). — Šios teorijos atstovai yra: 1. Karl Marx (Zur Kritik der politischen Ökonomie 1859; Das Kapital 1867–94), prisiėmęs Hegelio dialektinį metodą ir jį pritaikęs medžiaginiam pasaulio išsivystymui, teigdamas, kad ‚idealinis pradas yra ne kas kita, kaip žmogaus gal-

voje išverstas medžiaginis pradas'; 2. Fr. Engels (Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates 1884; Die Dialektik der Natur, likęs nebaigtas, išleistas tik 1925 Maskvoje), pagilinęs Marksо istorinę sampratą, suvokęs pasaulį ,ne kaip kompleksą užbaigtų daiktų, bet kaip kompleksą vykstančių procesų', pripažinęs idealinėms vertybėms antrinę rolę ir kritikavęs vulgarųjį ano meto materializmą dialektinio materializmo naudai; 3. V. I. Lenin (Materializm i empiriokriticizm 1909), sujungęs marksizmą su revoliucine rusų tradicija, perkėlęs į istorinį materializmą rusiškąjį mesianizmą, suvokęs pasaulio vyksmą kaip vieningą ir visai materialistinei istorijos sampratai suteikęs ryškų voliuntaristinį pobūdį.

Literatūra nuo 1930: *R. Aron,* Introduction à la philosophie de l'histoire 1939; *P. Barth,* Die Philosophie d. Geschichte als Soziologie 1932; *J. Bernhart,* Der Sinn d. Geschichte 1931; *H. Butterfield,* Christianity and History 1949; *R. G. Collingwood,* The Idea of History 1946; *K. Jaspers,* Vom Ursprung u. Ziel d. Geschichte 1949; *H. Heimsoeth,* Geschichtsphilosophie 1950; *O. Hintzee,* Zur Theorie d. Geschichte 1942; *J. Huizinga,* Wege der Kulturgeschichte 1930; (") Geschichte u. Kultur 1954; *G. Krüger,* Die Geschichte im Denken d. Gegenwart 1947; *Th. Litt,* Wege u. Irrwege geschichtlichen Denkens 1948; *M. Mandelbaum,* The Problem of Historical Knowledge 1939; *P. Schütz,* Das Mysterium d. Geschichte 1950; *J. Thyssen,* Geschichte d. Geschichtsphilosophie 1936; *A. Weber,* Kulturgeschichte als Kultursoziologie 1935. *A. Mc.*

Istorija kaip žmogiškoji tikrovė. Nors gamtai priklauso ir žmogus, savo būties dvasiniu pagrindu jis išsiskleidžia tik istorijoje. Gamta liktų, jei mes ir išnyktume nuo žemės paviršiaus, kaip ji buvo tada, kai mūsų pasaulyje dar nebuvo. Kitaip istorija. Ji esmiškai priklauso nuo mūsų. Tik žmogus įžiebė pasaulyje istoriją: kol jo nebuvo, pasaulis tebuvo brutali gamta. Ir jei vieną dieną išnyktume nuo žemės paviršiaus, su mumis išblėstų ir istorija. Istorija yra neišskiriamai susieta su žmogumi: nėra istorijos be žmogaus, bet kur yra žmogus, ten yra ir istorija. Žmogaus esminis istoriškumas yra tasai pagrindas, kuris įgalina istoriją.

Žmogus istoriškai egzistuoja pačiu tuo, kad jis iš savo esmės yra laisvas. Laisvė išskiria žmogų iš gamtos. Nežiūrint viso keitimosi, gamta lieka iš esmės 'neistoriška' dėl to, kad visa joje iš anksto duota. Kiekvienas faktas gamtoje yra anoniminis atitinkamo dėsnio atvejis, kiekviena gamtinė būtybė tėra anoniminė savo rūšies atstovė. Kitaip žmogus. Būdamas laisvas, jis pats save individualiai išplėtoja. Visą laiką jam yra atviros visos žmogiškosios galimybės, bet jis pats laisvai nulemia, kuriomis galimybėmis jis save realizuoja. Todėl kiekvieno žmogaus būtis yra nepakartojamai individuali. Istorija tėra ten, kur yra laisvė, nes tik ten, kur yra laisvė, yra ir individualybė, pagrindinis istorinės tikrovės charakteris. Ne pats keitimasis sudaro istoriją, o individualybės keitimesi išsiskleidimas. Istoriškai egzistuoti lygu individualiai egzistuoti.

Kinta ir gamtinė tikrovė, bet jos keitimasis nereiškia individualybės: nežiūrint viso keitimosi, gamtiniai padarai savo rūšyje lieka visą laiką tokie pat. Individualybė iškyla tik drauge su kūrybine iniciatyva. Tik žmogus sutelkia laiko tėkmę į istoriją, pripildydamas laiką tuo, kas jį peržengia, būtent savo dvasiniais žygiais, arba kultūra plačiąja to žodžio prasme. Principiškai visa istorija yra kultūros istorija, nes iš tiesų tik tai priklauso istorijai, kas turi kultūrinės reikšmės. Kultūra yra tasai kelias, kuriuo dvasia laiko tėkmę perkeičia istoriniu vyksmu. Kai paprastoje laiko tėkmėje kiekvienas ,dabar' yra sekamas kito tokio pat ,dabar', tai istorijoje kiekvienas momentas yra savitas, nes pripildytas kūrybine individualybe.

Čia yra pagrindas, kodėl istorijos pažinimas yra esmiškai skirtingas nuo gamtos pažinimo. Gamtoje pažinti yra lygu numatyti: kas pažinta, tas pažinta ir ateičiai. Tuo tarpu istorija yra taip pat nepramatoma, kaip ir laisvė. Todėl ji pažįstama tik praeityje, neteikiant šiam pažinimui priemonių ją valdyti ateityje, kaip kad gamtinėje tikrovėje galioja pažinimo, numatymo ir valdymo tapatybė. Istorinis vyksmas lieka žmogui principiškai neperžvelgiamas. Kaip atskirą žmogaus mįslę įmena tik jo mirtis (ta prasme, kad tik tada galutinai paaiškėja, ko žmogaus būta), taip pat ir istorijos mįslė joje pačioje negali būti įminta. Užtat dabarties istorijos filosofijai būdinga yra nebe teoriniai bandymai istoriją ,sistematizuoti', o greičiau suvokimas, kad visos tokios ,sisteminės' teorijos neturi pagrindo. Vietoje pretenzijos istoriją apžvelgti sisteminiu žvilgiu (lyg ir istorija būtų galima apžvelgti, kaip gamta!) dabarties istorijos filosofija atsistojusi prieš žmogaus istoriškumo problemą ir tuo pačiu prieš paties žmogaus problematiškumą. Schellingo žodžiais, nėra laisvės tik geram, nes lygiai yra laisvė blogam. Istorija ir yra šis laisvės išsiskleidimas tiek geram, tiek blogam, kuris ją paverčia nepramatoma drama. Nėra istorijoje tolydžios pažangos, nes jei mokslinis pažinimas bei technikinis gamtos valdymas ir tolydžio kaupiasi, tai pats žmogus visada lieka atviras ir atžangai. Nėra istorija ir amžinas grįžimas, kaip Nietzsche buvo bandęs atgaivinti graikiškąją istorijos sampratą. Amžinas grįžimas yra gamtos, o ne istorijos principas. Užuot amžinai sukęsi lyg užburtame rate, visą laiką žengiame pirmyn, tačiau ne tolydžio darydami pažangą, o visą laiką atsidurda-

mi prieš naujas problemas. Istorija yra nuolatinis išeities ieškojimas nepakartojamai individualiose situacijose. ‚Nėra jokio kelio aplink istoriją, nes kelias eina tik per istoriją' (K. Jaspers).

Žmogaus kelias eina ‚tik per istoriją', bet privalu jam šiame kelyje likti tuo, kuo jis pašauktas būti. Pati istorija nėra norma. Kaip tik todėl istorija negali būti keliama į teisėją. Jei iš tiesų pasaulio istorija būtų pasaulio teismas (kaip samprotavo Hegelis), ji būtų pats neteisybės įkūnijimas: kaip dažnai istorijoje laimi neteisybė, kaip dažnai ji sutrempia nekaltuosius! Viso yra istorijoje — ir šiurpaus, ir kilnaus. Bet ‚viso' buvimas nėra nieko išteisinimas. Neturėdama teisės teisti, istorija neturi teisės nė visa išteisinti. Daug kas gali būti suprasta iš istorinių aplinkybių, bet joks supratimas neišteisina kaltės. Nėra teisės žmogui teisintis istorija, nes ji tėra jo paties išraiška. Užuot istoriją personifikavus visas kaltes atleidžiančiu likimu, tenka laikyti ją pačią atvira kaltei (tuo pačiu ir teismui).

Istorija tėra kelias, bet tikslas jai turi ateiti iš aukščiau, iš antlaikybės. Grynai istorinė perspektyva yra beviltiškai tragiška, nes atskleidžianti žmoguje tik prieštarybių chaosą. Beviltiška būtų tiesos ieškoti, jei vietoje pačios tiesos tebūtų istorinis pažiūrų įvairavimas. Kaip tiesai ieškoti turi mums vadovauti antlaikinis tiesos idealas, taip pačiai istorijai kurti turi žmogui šviesti antlaikinis žmoniškumo idealas. Ne žmogus yra viso matas, nes jis pats turi save matuoti idealu, galėdamas save realizuoti tik istorijoje, bet privalėdamas joje siekti idealinės antlaikybės. Susieti laiką su idealine antlaikybe yra taip pat istorijos prasmė, kaip tai yra žmogaus uždavinys.

M. Heidegger, Sein und Zeit 1926 (¹1953); *G. Krüger*, Die Geschichte im Denken der Gegenwart 1947; *K. Jaspers*, Vom Ursprung und Ziel der Geschichte 1949. *J. G.*

Istoriniai laikai yra tas, palyginti, trumpas žmonijos raidos tarpas, kuriam pažinti žmogus gali pasinaudoti kalbiniais dokumentais. Kalba, kaip žmogaus sąmoningumo išraiška, geriau negu kas kita žmogų išskiria iš visos jį supančios gamtos. Žodžio galia yra gerai pastebėta senojoje žmonių kūryboje: religijose, mituose, tautosakoje. Fizinis pasaulis per begalybę tūkstančių metų ligi šios dienos gyvena amžinai tampančioje dabartyje. Jis neturi laiko, jis yra tik tapsmas, tik dabartis, valdoma didžiųjų gamtos dėsnių. Dėlto fizinis pasaulis, nežiūrint nuolatinės kaitos, neturi istorijos. Tik žmogus sugeba išsiveržti iš tapsmo ir iš dabarties. To jis pasiekia per kūrybą, kuri, plačiausiai suprasta, yra tapsmo nugalėjimas, jo sustabdymas ir pavertimas būtimi, vadinasi, kažkuo, kas yra anapus tapsmo, ką gali kitas žmogus suprasti, kas įeina į istoriją. Būtis, kaip žmogaus kūrybos vaisius, yra dvejopa: daiktinė ir žodinė. Pirmoji randa savo išraišką technikos ir meno paminkluose (įrankiuose, vazose, piešiniuose, skulptūrose), antroji — tautosakoje ir raštuose. Archeologas remiasi pirmaisiais žmogaus kūrybos pėdsakais, istorikas prie jų prijungia ir žodinės žmogaus kūrybos pėdsakus, vadinasi, nagrinėja visą žmogaus ir žmonių kūrybinį pasaulį. kaip jis pasireiškė laike. Pirmojo studijų objektas yra proistorė, antrojo — istoriniai laikai.

Perėjimas iš vieno laikotarpio į kitą (iš proistorės į istorinius laikus) yra pati didžiausia revoliucija, kurią žmonija yra kada nors išgyvenusi. Į ją, tariant K. Jasperso, kuris tam reikalui paskyrė atskirą studiją, žodžiais, galima žiūrėti arba kaip į baisią nelaimę arba kaip į didžiausią dovaną. Šiandien, palyginti, gana tiksliai nustatyta, kada žmonija perėjo iš absoliučios proistorės į i.l. Pas sumerus Mezopotamijoje tas įvyko maždaug prieš 3300 pr. Kr., Egipte — prieš 3000 ir Kinijoje — prieš 2000 pr. Kr. Nuo tada tos sritys įeina į i.l. Kitur tai įvyko žymiai vėliau. Lietuvoje i.l., nežiūrint kai kurių labai bendrų paminėjimų pas Herodotą, Tacitą ir kitus istorikus, prasidėjo XI–XII a.

I.l. bandoma klasifikuoti ir suskirstyti į periodus laiko ir turinio atžvilgiu. Laiko atžvilgiu jie skirstomi į tris (eventualiai keturis) laikotarpius: į senuosius amžius, viduramžius ir naujuosius laikus. Kai kas iš jų išskiria pačius naujuosius laikus, kurių riba nėra griežtai nustatyta. Iš viso tai yra vertikalinė pažiūra į istoriją, kuri greičiau padiktuota patogumo, negu esminio skirtumo. Pagal turinį i.l. skirstomi į atskiras kultūras, arba civilizacijas, kurių savarankiškų Spengleris surado 8, o Toynbee — net 21. Spengleris, sekdamas XVIII a. italų istoriku Vico, organiškai ir ciklišKai supranta tas atskiras kultūras, kiekvienai jų duodamas pilną augimo, klestėjimo, smukimo ir žlugimo fazę. Jis net nustatė apytikrį kiekvienos kultūros pilno ciklo amžių (maždaug 1000 m.). Toynbee, nors ir neapribodamas kiekvienos civilizacijos amžių, taip pat organiškai supranta kiekvieną atskirą civilizaciją ir priskiria kiekvienai jų absoliučią vertę.

Daugumas praktikų istorikų teskiria nedaug reikšmės tokioms ir panašioms teorijoms, manydami, kad jos neteisingai išreiškia istorinį procesą, nes jos daugiau atsiremia į fizinį ar gamtinį žmogų, kuris, kaip fizinio pasaulio dalis, yra palenktas jo dėsniams. Jų nuomone, istorikui kaip tik svarbi ta žmogaus kūrybinė dvasia, kuri stengiasi prasiveržti pro fizinio pasaulio dėsnius, kuri tapsmą paverčia būtimi ir

kuri atsispindi istoriniuose šaltiniuose. Istorikui neįdomūs periodiniai ir dėsningi Nilo potvyniai, bet jam įdomios Nilo baseino gyventojų pastangos sukurti irigacijos ir užtvankų sistemą, ant kurios ir išaugo Egipto civilizacija. Istorikui neįdomios amžinai besikartojančios audros aplink Graikiją, bet jam įdomu, kad persų karalius Kserksas, negalėdamas audros nugalėti, išplakė jūrą rykštėmis, ir kad graikai savo išradingumu pažabojo jūrą ir palenkė savo tarnybai, ugdydami jos prieglobstyje helenistinę kultūrą. Kitais žodžiais, istorikui įdomus žmogus ir žmonių grupės, kurios bando išsiveržti iš slėgiančios dabarties, kurios iš medžiagos bando kurti daiktą, iš minties — žodį ir sąvoką, ir kurios tą kūrybą fiksuoja istoriniuose šaltiniuose, ar tai būtų ir ant molinės lentelės, papiruso ar paprasto popieriaus. Tik toks žmogus yra ne tik gamtinio proceso dalis, bet ir istorinio, atseit žmogiško pasaulio kūrėjas. Tik su tuo pasauliu istorikas turi reikalo, palikdamas aną fizinį žmogų gamtos mokslams.

Žmogus ateina į istoriją, kai jis palieka gamtinės būtinybės plotmę ir pereina į kūrybinės laisvės plotmę. Atsiremdama į laisvę, žmogaus kūryba yra nepaprastai įvairi, pasireiškianti įvairiomis meno formomis, filosofinėmis sistemomis, politinėmis ir socialinėmis santvarkomis, religinėmis ir moralinėmis pasaulėžiūromis. Iš to ir kyla atskiros kultūros ir civilizacijos, pasireiškiančios laike ir erdvėje, bei jų tarpusaviai santykiai bei įtakos. Daug kartų istorikai ir filosofai, stebėdami tos žmogiškosios kūrybos įvairumą, bandė kelti jos kilmės klausimą. Žinoma, atsakymas į šį klausimą yra už žmogiškojo pajėgumo, nes, palyginti, tik labai netobulai žmogus pažįsta visą istorinį procesą. Teisingai sako B. Croce, kad ne tik visuotinė istorija, bet ir atskirų kultūrų istorijos nėra drobė, bet tik skarmalai, pilni skylių. Vis dėlto kilmės klausimu galima išskirti dvi pagrindines teorijas. Viena jų tvirtina, kad, nežiūrint viso istorinio proceso įvairumo, jis iš esmės yra kilęs iš vieno šaltinio. Paskutinis šios pažiūros šalininkas yra minėtasis Karl Jaspers, kuris sako, kad žmonija turi vieną kilmę ir vieną tikslą. Bet jis supranta, kad to negalima įrodyti jokiais istoriniais šaltiniais, todėl jis prisipažįsta, kad tokia jo samprata yra paremta tikėjimu. Aplamai, ši teorija vadinasi monofiletinė. Pagal kitą, polifiletinę, teoriją, įvairiose žemės vietose ir tarp įvairių žmonių kuriasi savarankiškos ir nepriklausomos civilizacijos, kurios tik vėliau viena su kita susiduria ir arba viena kitą sunaikina, arba viena kitą apvaisina ir duoda pradžią naujoms civilizacijoms. Nors šiai teorijai paremti yra ir daugiau įrodymų, tačiau negalima būtų pasakyti, kad jau ji tvirtai būtų įrodyta.

K. Jaspers, Vom Ursprung und Ziel der Geschichte 1949; *B. Croce*, Historisme pur et impur (Revue de metaphysique et de morale 1950); *V. Trumpa*, Istoriškumo problema (Eranus IV).

V.Trp.

Istoriniai šaltiniai yra žmonijos veiklos paminklai, liudiją apie jos bendruomeninį gyvenimą ir naudojami jos istoriniams faktams ir vyksmui vaizduoti. Jie yra įvairiausių rūšių: ginklai, apdarai, gamybos įrankiai, namų apyvokos daiktai, monetos, antspaudai, architektūros ir vaizduojamojo meno paminklai, o taip pat kalbos elementai, vietovardžiai, žmonių vardai ir kt. Tačiau vertingiausi istorinio vyksmo pažinimui yra rašytiniai šaltiniai, su kurių atsiradimu, paprastai, siejama pačių istorinių laikų pradžia.

Rašytiniai šaltiniai skirstomi į liekanas, atseit į rašytus praeities paminklus, savaime neskirtus perduoti įvykių būsimoms kartoms, ir į literatūrinius istorijos kūrinius, autorių sukurtus jų pačių pergyventiems ar kitoku būdu patirtiems įvykiams ateinantiems laikams išlaikyti. Rašytinių paminklų rūšiai priklauso pvz. diplomai, įvairūs įstatymų rinkiniai (kodeksai), teisiniai aktai, sutartys ir kt. dokumentai. Literatūriniai istorijos kūriniai yra: metraščiai (analai), kronikos, biografijos, memuarai, pamfletai, įrašai ir kt.

Įvairiausiems i.š. tirti yra skirti vad. pagalbiniai istorijos mokslai. Jiems priklauso pvz. sfragistika, tirianti dokumentų antspaudus; heraldika, nagrinėjanti herbus; epigrafika, studijuojanti paminkluose užtinkamus įrašus. Iškasenoms ir, aplamai, visiems daiktiniams paminklams tirti skirtas archeologijos (žr.) mokslas. Dėl savo plačios apimties ir jam paskutiniu metu skiriamos didelės reikšmės jis daug kieno laikomas jau nebe pagalbiniu, bet savarankišku mokslu. Tam tikra prasme pagalbiniais istoriniais mokslais gali būti laikoma etnologija — žmonių papročių, jų seno kulto apeigų ir, aplamai, gyvenimo būdo mokslas, ir tautosaka (folkloristika), renkanti ir aiškinanti liaudies žodinę kūrybą. Naujaisiais laikais šaltinių mokslas, dėl šaltinių gausumo ir jų įvairumo, virto atskira disciplina.

E. Bernheim, Lehrbuch der historischen Methode 1889; *L. Halphen*, Introduction a l'histoire 1946; *H. Nabholz*, Einführung in das Studium der Geschichte 1948; *L. Karsavinas*, Istorijos teorija.

J.J.

Istorinis materializmas Markso ir Engelso išplėtota materialistinė istorijos samprata, atremta į materializmo ir socializmo sintezę. K. Marksas pagrindinį i.m. principą šiaip formulavo: ‚materialinių gėrybių gamybos būdas apsprendžia apskritai socialinio, politinio ir dvasinio gyvenimo vyksmą; ne žmogaus sąmonė apsprendžia jo buitį, bet, priešingai, jo socialinė

buitis apsprendžia jo sąmonę'. Pagal tai, F. Engelsas teigia: ‚galutiniu istorinę plėtotę apsprendžiančiu veiksniu mes laikome ūkines sąlygas, būtent būdą, kaip atitinkama bendruomenė produkuoja ūkines gėrybes ir kaip jomis savo tarpe keičiasi'. I.m. yra tasai pagrindas, kuriuo remiasi marksistinis socializmas. Žr. Marksizmas, plg. Istorijos filosofija.

Istorizmas naujausiais laikais kilusi pažiūra, pagal kurią istoriniai reiškiniai (politiniai, moksliniai, teisiniai ir kiti veiksmai, papročiai, meno linkmės ir t.t.) vertinami ne pagal jų pačių vidinę esmę, pagal etines bei logines normas, bet pagal visuomeninę aplinką, kurios išdavomis jie laikomi. Didžiausiu i. gynėju ir jo teoretiku laikytinas B. Croce (žr.). Pagal savo vad. dvasios filosofiją, jis laiko visą tikrovę neatskiriamą nuo žmogiškos sąmonės ir visą jos (tikrovės) supratimą apsprendžiamą istorinio momento. Istorija jam yra kažkoks fatališkas, antindividualinis veiksnys, rikiuojąs gyvenimą ir tikrovę. ‚Gyvenimas ir tikrovė yra istorija ir niekas kitas, kaip istorija'. Istorijos įvykių vertinimas vykdytinas ne pagal abstrakčias normas, bet iš pačios istorinės aplinkos. Josios rėmuose jie ne tiek smerkiami, kiek teisinami. ‚Istorija niekuomet nėra teisėja, bet teisintoja' — sako Croce. Tuo būdu i. įgalina tyrėjus teisinti istorinius įvykius, aiškinant juos ryšium su aplinka.

J.J.

Filosofiniu žvilgiu skirtina i. kaip tam tikra pažiūra į istorijos mokslų uždavinį bei ribas ir i. kaip tam tikra dvasinės, arba istorinės, tikrovės samprata. Kilęs kaip reakcija prieš racionalizmą ir pragmatinę istorijos sampratą, i. teisingai akcentuoja, kad kiekvienas žmogus yra savo laiko vaikas ir todėl reikia vertinti istorinius faktus jų laiko šviesoje, rūpinantis juos suprasti, o ne jais piktintis ar žavėtis. Šia prasme i. yra pats istorinio objektyvumo sinonimas ir tas pagrindas, kuris teikia istorijai mokslinį charakterį. Bet kada i. teigiamas nebe kaip metodinis žvilgis į istorijos uždavinius, o kaip tam tikra filosofinė istorinės tikrovės samprata, jis virsta viena reliatyvizmo (žr.) formų — antlaikinių idealinių normų principiniu paneigimu. Istorijos uždavinys yra atskleisti praeitį tokią, kokia ji iš tikrųjų buvo. Tam uždaviniui iš tiesų reikia vadovautis ne vienokiomis ar kitokiomis idealinėmis normomis ir pagal jas praeitį konstruoti, o žiūrėti faktinės atitinkamo laiko aplinkos. Bet kaip tik todėl, kad istorija nesivadovauja idealinėmis normomis, ji ir negali apie šias normas spręsti. Idealinės normos pačia savo esme priklauso idealinei tikrovei. Istorinėje tikrovėje jos realizuojamos visada tik netobulu būdu. Bet dėl to, kad tikrovė nepajėgia jų visu pilnumu realizuoti, nėra pagrindo jas nuvertinti tik į istorines apraiškas (plg. Idealas, Idėja).

Galima būtų istoriją laikyti pačiu ‚šiurpiausiu' mokslu, visada iš naujo atskleidžiančiu, kaip pačių kilniausių idėjų sąjūdžiai gyvenimo tikrovėje neišvengiamai susidrumsčia, kartais net ligi neatpažįstamybės. Užtat iš tiesų, kaip B. Croce pastebėjo, istorijai vis tenka teisinimo uždavinys, nes visada tenka stebėtis, kaip ta ar kita idėja buvo vykdoma tokiu ar kitokiu šiurpą keliančiu būdu. Bet teisinimas ne paneigia idealines normas, o kaip tik jas implikuoja. Jei tam tikri faktai mus sukrečia pasipiktinimo šiurpu, tai tik todėl, kad juos jau teisiame atitinkamų normų vardu. Nereikėtų imtis teisinimo, jei visa tebūtų fatalinės istorinės apraiškos. Tik todėl iškyla teisinimo reikalas, kad stovime ne tik prieš istorinių apraiškų tikrovę, bet ir prieš idealinių normų tikrovę. Kada filosofinis i. imasi ir pačias idealines normas interpretuoti tik istorinėmis apraiškomis(pvz. moralės principus aiškinti tik istoriškai susiklosčiusiais papročiais), jis tai vykdo nebe istorijos vardu, o tik kurdamas tam tikrą, būtent reliatyvistinę vertybių teoriją. Čia jis tiek pat maža turi pagrindo, kaip jo maža turėtų tokia istorija, kuri vienokių ar kitokių idėjų vardan norėtų likti akla ‚nemaloniems' faktams. Deja, faktai lieka faktai, nežiūrint viso kam nors jų nemalonumo. Todėl ir slypima istorijoje tam tikro šiurpo. Bet, antra vertus, kaip tik todėl istorija lieka ‚mokytoja', nors ir kita prasme, negu anksčiau tai teigta. Nieko pozityviai nemokydama, ji visada betgi lieka įspėjimu, kad amžina grėsmė žmogui yra net entuziazmas, kurio jis pagautas neberegi išduodąs savo idėjas tais pačiais žygiais, kuriais jis manosi joms tarnaująs. Principinis reliatyvizmas, paneigiąs idealinių normų antlaikiškumą, yra aklas tai idealinei tikrovei, kurią jis neigia. Bet kritinė visų žmogaus istorinių pastangų reliatyvumo sąmonė yra pirmoji sąlyga blaivaus žvilgio į praeitį šviesoje atsakingai imtis dabarties uždavinių, tikint ateities istoriką mus suprasiant ir ieškosiant mūsų pateisinimo, kur būsime likę akli.

B. Croce, Teoria della storia e storiografia 1913; ('') History as the Story of Liberty (ag. vertimas) 1955; *F. Meinecke*, Die Entstehung des Historismus 1936; *K. Jaspers*, Vom Ursprung und Ziel der Geschichte 1949. *J.G.*

Istornal v. Karakorumo kalnų viršūnė Pakistane; 7393 m aukščio. Pirmą kartą viršūnę užkopė 1955 VI 8 Princetono universiteto ekspedicijos dalyviai J. Murphy ir Th. Mutch.

Įstra žr. Įsra.

Įstras upė Panevėžio ir Biržų aps., Lėvens (Mūšos, Lielupės) deš. intakas, 39,3 km ilgio; teka į š. pro Paįstrio ir Pam-

Opatijos kurortas Istrijoje

pėnų mst., įteka į Lėvenį 4 km aukščiau Pasvalio mst. Baseino plotas 108 km². Talačkonių k., 2 km nuo žiočių, 1932 įtaisyta vandens matavimo stotis.

Į. upės nuogulose (Pampėnų vls.) surasti du kauliniai dirbiniai: ilgas, lieknas ir tiesus antgalis smaila viršūne, ornamentuotas reta sraigtine linija. Ilgis 15 cm. Antrasis antgalis yra paplokščias, 12,5 cm ilgio ir 1,1 cm pločio. Abu antgaliai priskirtini vidurinio akmens amžiaus viduriui.

J. Puzinas, Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938, pav. 5 : 3 ir 7.

Istrati Panaït (1884–1935), prancūziškai rašęs rumunų rašytojas, vienas ryškiausių revoliucinio romantizmo atstovų tarpkario laikotarpyje, savo sociališkai angažuotuose romanuose vaizdavęs rumunų liaudies gyvenimą. Geriausi I. romanai (Kyra Kyralina 1923, Oncle Anghel 1925, Les Chardons du Baragan 1928, La Maison Thüringer 1933) imponuoja lyrine jėga ir revoliuciniu idealizmu. Jo raštuose gana žymi M. Gorkio literatūrinės mokyklos įtaka. Gyvenimo pabaigoje I. savo socialiniu komunizmo idealu nusivylė, bandydamas jį pakeisti bendresne nepriklausomo žmogaus idėja. Lietuviškai išversta: Baragano dagynas (K. Borutos vert. 1932), Kyra Kyralina 1934 ir Dunojaus Mergaitė. *A.Č.*

Istrebiteliai (rus. istrebitel ‚naikintojas') 1944 rudenį bolševikų mobilizuoti Lietuvoje valsčiuose iki 30 vyrų daliniai — ‚liaudies gynėjai' — žmonių vadinami ‚stribais'. Stojantieji į tuos dalinius turėjo didelių lengvatų ir turėjo kovoti su aktyviąja Lietuvos rezistencija — partizanais. Gerai organizuotos lietuvių partizaninės akcijos dėka i. ėmė pakrikti: vienu ir tuo pačiu metu Tauro Apygardoje (žr.) keliose vietose, kaip Gižuose, Kačerginėje, Žaliojoje ir kt., buvo sunaikintos stambios i. pajėgos. 1945 pavasarį i. dezertyravimas buvo masinis. Pasiliko tik jau anksčiau Lietuvoje pasireiškęs kriminalinis elementas, bet ir jie nustojo rusų pasitikėjimo. I. vadovavo tik rusai.

J. Daumantas, Partizanai už geležinės uždangos 1950: *P.N.*

Istrija (it. Istria, kroatų Istra) kalnuotas š. Adrijos jūros pusiasalis į p. nuo Triesto; 4700 km², apie 300.000 gyv. kroatų, slovėnų ir italų. Skersai š. dalį traukiasi kalnai su aukščiausia viršūne Monte

Maggiore (1396 m). Jie yra plikų uolų ir atitveria I. pusiasalį nuo žemyno. Gyv. verčiasi alyvos, fygų medžių, vynmedžių, daržovių auginimu, žvejyba ir laivu statymu. Miestai: Triestas, Poreč, Pula ir kurortas Opatija. *A.B.*

I s t o r i j a. I. nuo seniausių laikų buvo gyvenama ilirų kilmės giminių. II a. pr. Kr. užimta romėnų, I. įėjo į jų sudarytą Ilirijos provinciją. Tautų kraustymosi metu ją nusiaubė vestgotai, hunai ir ostgotai. Nuo VI a. jon atsikėlė slavai, slovėnai ir kroatai, kurie ilgainiui asimiliavo vietinius ilirus. Po Romos imperijos suirimo joj protarpiais šeimininkavo bizantiečiai, kol ji pakliuvo naujai įsikūrusiai frankų valstybei (787). Nuo X a. I. pirma tapo Bavarijos hercogijos dalimi ir paskui iš jos išsiskyrusios Karintijos k-tės sritimi. Viduramžių gale Venecijos respublika pasisavino nemaža pakraštinių I. vietovių ir 1420 paėmė jos vakarinę dalį, priklaususią nuo XIII a. Akvilėjos patriarchui. Rytinė dalis, buvusi kurį laiką atskira grafija, 1374 teko Austrijai. Austrija gavo taip pat Triesto miesto protektoratą (1382). Taip padalyta tarp Austrijos ir Venecijos, I. išbuvo iki 1797, kada ji visa teko Austrijai. Ši valdė ją iki 1918 (tik 1805–18 Napoleonas ją buvo išskyręs į Ilirijos provinciją). Po I pas. karo Italija užgrobė I. su Triesto ir Fiumės miestais ir ją laikė iki 1945. Pagal Paryžiaus taikos konferenciją 1946, I. teko Jugoslavijai, išskyrus Triestą (su apylinkėmis), paskelbtą laisva zona. 1955 Triesto zona buvo padalyta tarp Italijos, kuriai atiduotas pats miestas, ir Jugoslavijos. *J.J.*

Įstrižainė stataus trikampio ilgiausia kraštinė, gulinti prieš statų kampą; diagonalė (žr.).

Istros senovės graikų Dunojaus vardas.

Įsūnijimas žr. Įvaikinimas.

Įsūnis įsūnytas svetimas berniukas. XIX a. antroje pusėje mūsų krašte įprasta, kad neturinti savo vaikų šeima pasiimdavo brolio, sesers arba šiaip giminės paaugusį berniuką augintiniu arba į. Paprastai į. imdavo 5–10 m. berniuką, nes tokį auginti maža vargo, o kartu jis pakankamai jauga ir į naujus namus. Paimdama į., šeima seniau jokių apyrašų nedarė, viskas buvo žodžiu prie kelių senesnių kaimo vyrų sutariama, ir to susitarimo visi laikydavosi: ūkio savininkui mirus, jo artimieji giminės į ūkį nereikšdavo jokių teisių, nors į. vienam ar kitam nepatikdavo. Tokiais atsitikimais į. teises gindavo prie sutarties buvusieji vyrai, kurie žmonių supratimu buvo ir tikrieji į. globėjai. Žr. Įvaikis. *A.Mž.*

Iszkowski Romuald (1848—1904) lenkų kilmės Austrijos hidrotechnikas, pasiūlęs formules mkm. debitui skaičiuoti pagal baseino plotą; tos formulės buvo plačiai taikomos ir Lietuvoje.

Įšalas (žemės) siekia iki 100 m arktikoje ir ten neatsileidžia nė vasarą, kada tik pats žemės paviršius teatšyla. Lietuvoje į. siekia 1,0—1,5 m gylio. Pastatų pamatai turi būti įgilinti giliau į. ribos, kad atlydžio metu brinkdamas įžemis neišjudintų pamatų. Kelių grindinio pagrindas turi būti rupus ir vandeniui pralaidus (žvyras), kad vanduo nestovėtų ir nesušaltų. Į. ir atlydžio veikiamas, molis suminkštėja ir nustoja savo atsparumo, lyg kad būtų minkomas. Į. laikosi Lietuvoje 4–5 mėn. (XI–III); jis padeda išpurenti sunkiąsias dirvas, kilodamas dirvožemį. *J.Gbt.*

Išara 1. galinė lysvė, einanti skersai viso arimo; 2. vaga, išversta į abi puses, tuštvagė; 3. naujai išarta dirva; 4. medinio arklo dalis, ant kurios užmaunami ar pritvirtinami noragai. I. gali būti paprasta ir dvišakė, priklausomai nuo arklo tipo. I. dažniausiai gaminama iš gumbuoto, ruplio beržo ar juodalksnio, kad taip greit nenulūžtų. I. kitaip dar vadinama žagre, žuobriu, žambiu. *J.Lng.*

Išauga, arba išaugtinis, vyresniojo vaiko išaugtas drabužis, šeimoje skiriamas jaunesniajam vaikui. Seniau kaime i. drabužiu nešiojąs jaunuolis buvo pašiepiamas, draugai jo kartais nepriimdavo į vakaruškas ir vietomis nekeldavo į bernus. Mergaitėms i. nesudarydavo išskirtinių rūpesčių, nors kartais ir primindavo, jog tai ar kitai per anksti tekėti, nes tebeturi vyresnę seserį, kuri nebus lenkiama.

Įšautys vežimo galuose kartelės, kurios jungia šonines. Seniau į. buvo su užkartiniais galais; įkištos į šonines, į. pačios lengvai neišsitraukia, užsikerta. Vėliau į. buvo pakeistos geležiniais pertraukais. Kai kur vakarinėje Lietuvoje į. vadinama ir vidurinė, kreivoji vežimo kartis (išilginė), kitur žinoma traininio vardu.

Išbošetas (hebr. ‚gėdos vyras'), arba Išbaalas, ketvirtas Sauliaus sūnus, žuvus tėvui ir broliui Jonatanui, Sauliaus armijos vado Abnerio Jordano rytinėje pusėje paskelbtas Izraelio karaliumi. Bet Judėjoje po Sauliaus mirties karaliumi tapo Dovydas. Kai Abnerį nužudė Dovydo kariuomenės vadas Joabas, tai Abnerio karininkai nužudė ir I. jo paties pilyje. Izraelis vėl buvo sujungtas vieno valdovo Dovydo valdžion. *P.Plk.*

Išbrida žąsų ar gyvulių subristi, išminti javai ar pieva. Už svetimų gyvulių i. buvo reikalaujama atlyginti, todėl seniau kaime buvo dažnai šaukiami vyrai i. žalai apskaičiuoti.

Iščelna upelis Žaludko vls., Lydos aps., Lebedos (Nemuno) deš. intakas, 17 km ilgio; teka į rytus pro Iščelnos bžk., turi

deš. intaką Žaludką; baseino plotas 179 km².

Iščelna (lenk. Iszczołna) miestelis Lydos aps., 39 km į p.v. nuo Lydos, prie Gardino–Lydos–Vilniaus vieškelio, prie Iščelnos upelio. I. žemės nuo seno buvo Dovainų nuosavybė. Pakamarininkis Andrius Dovaina 1515 aprūpino I. par. žemėmis ir pastatė kat. bžn. Antroji mūrinė bžn. pastatyta 1758. XVI–XVII a. I. žemės septynis kartus keitė savo savininkus. 1866 I. mstl. turėjo 319 gyv., o I. par. (Rodūnios dekanato) 2783 parapiečius; 1940 buvo 4484 parapiečiai. I. apylinkių paviršius lygus, daug miškų ir ganyklų; dirvožemis smėlio, vietomis prie molio.

Słownik Geograficzny III, 307–308; *M. Baliński*, Starożytna Polska III, 260.

Išdaga išdegusi ar išdeginta miško, pievos vieta. Seniau i. akėdavo šakočiu (žr.) ir jose sėdavo grikius ar miežius. Žr. Lydymas.

Išdagai (vok. Ischdaggen, nuo 1938 Branden) glžk. st. ir k. (su apie 240 gyv.) Gumbinės aps., tarp Įsruties ir Gumbinės. Yra daugiau to vardo kaimų ir Įsruties aps. (plg. Įsruties istorija).

Išdagų miškas Eržvilko girininkijoje, 281 ha. Vyrauja spygliuočiai.

Išdaras nugriebtas pienas, spaudžiamas į sūrius, bet šiaip retai valgomas. Seniau i. duoti svetimam valgyti buvo laikoma įžeidimu; jei talkininkai kur pajusdavo, kad jiems davė išdaro, jį sąmoningai paversdavo ant stalo ir ‚ieškodavo' grietinės. I. maitino dvarai ir stambieji ūkiai savo samdinius.

Išdavimas atsigręžimas prieš vertybes, kurioms tarnavimas laikomas individo ‚šventa prievole'. I. yra daugiau, negu pareigų neatlikimas, sutarties sulaužymas ar net paprastas pas priešą perbėgimas (dezertyravimas). I. visų pirma yra aktyvus įsipareigojimas kovoti prieš tai, ką ligšiol pats išdavikas laikė ‚šventu dalyku'. Kadangi žmogui nėra lengva suprasti, kaip ‚šventumas' gali būti perkeliamas į ‚blogį' ar ‚priešą', i. sutinkamas pasipiktinimu ir pasibiaurėjimu. Nors i. gali būti ne tik egoistinis, bet ir altruistinis, ne tik apmokamas, bet ir pasiaukojimu grindžiamas, visada jame glūdi kažkas nejaukaus ir paslaptingo. Užtat i. nelaikomas tik racionaliu persiorientavimu; priešingai, jame ieškoma kažkokios aistringos, tamsios, mistiškos jėgos įtakos (plg. ragus, kuriuos antireformacinai karikatūristai uždėdavo Liuteriui). Nejaukumas i. akivaizdoje išreiškia ne tik smerkimą, bet ir pasąmoninį suvokimą tos aukos (išsiskyrimo iš bendruomenės, netekimo žmogiškų ryšių), kurios išdaviką smerkiantieji nebūtų pajėgę padaryti. Bendruomenė išdaviką pasmerkia ne tik ‚patriotiškai' dėl to, kad jis nusikreipė prieš idealus, kuriuos turėjo ginti, bet ir ‚žmogiškai' už tai, kad ryžosi aukotis ‚blogiui'. Ta prasme savotiškai į išdaviką sutelkiama antroji pusė tos mistinės adoracijos, kuria supami tautiniai (ar religiniai) herojai. Jei vieni sudievinami, tai antri, lyg pusiausvyrai, suvelninami. Kaip tik dėl savo aukos didumo nei herojai, nei išdavikai nebeturi žmogiško charakterio, tampa mistinėmis figūromis. Bendruomenei jos reikalingos kaip simboliniai poliai bendruomeninio lojalumo ir emocinės ištikimybės kontrolei. Žr. Ištikimybė. *V.Kv.*

2. Teisėje krašto i., kaip nusikreipimas prieš valstybės aukščiausią gėrį — laisvę ir nepriklausomybę, visų valstybių baudžiamuosiuose statutuose priskiriamas prie sunkiausių nusikaltimų. Nepriklausomoje Lietuvoje veikęs BS išdavimo nusikaltimus aptarė IV skyriuje. Už lengvesnius nusikaltimus numatytos kalėjimo bausmės, už sunkiuosius — mirties bausmė. Išdaviku, kuriam skiriama mirties bausmė, laikomas asmuo, išdavęs ar kėsinęsis išduoti ginkluotąsias pajėgas, gundęs ar įkalbinėjęs jas pereiti į priešo pusę, sunaikinęs karinius įrengimus ir pn. Mirties bausmė skiriama ir už šnipinėjimą priešo naudai (Vyr. Tribunolas buvo 1932 išaiškinęs, kad Lenkija buvo Lietuvos priešu iki 1927 pabaigos). Sunkiųjų darbų kalėjimo bausmė ‚iki gyvos galvos' skiriama nusikaltėliui už pagalbą priešui vykdyti karo ar kitus priešiškus žygius (jei tuo didžiai padedama priešui), už išdavimo tikslu nužudymą, už piliečio įstojimą į priešo kariuomenę ir pn. Sunkiųjų darbų kalėjimu baudžiami tokie išdavikiški veiksmai kaip skelbimas ar perdavimas paslapty laikytinų žinių ar išradimų, liečiančių krašto saugumą ir gynybą; gaminimas netinkamų karinių priemonių ar karo pajėgoms tiekimas netinkamo maisto, pašaro; padėjimas svetimos valstybės agentams rinkti žinias ir pn. Sunkiųjų darbų kalėjimo bausmė numatyta ir Lietuvos diplomatui ar jo pareigūnui už stengimąsi sudaryti su svetimos valstybės vyriausybe Lietuvai žinomai nenaudingą sutartį arba vedimą diplomatinių pasitarimų, kuriais sąmoningai buvo siekta Lietuvai pakenkti. Lengvesni nusikaltimai buvo baudžiami paprastu kalėjimu. *B.M.*

3. I. nusikaltėlių žr. Nusikaltėlių išdavimas.

Išdėlis paskutinis, paprastai mažas kiaušinis. Seniau didesnius i. tausodavo Velykoms, nes jie daug stipresni, tačiau nevisada antrasis sutikdavo su i. kiaušiniais mušti, kai tai pastebėdavo. Mažieji i. buvo tausojami vištoms padėliais.Juokomis i. buvo vadinamas ir paskutinis šeimos vaikas, pagramdukas.

Išdidybė skirtina nuo tuštybės. Kai tuštybė reiškiasi žmogaus troškuliu būti ki-

tų įvertintu ar apskritai būti ‚visų akyse', tai i. yra abejinga bet kokiam pašaliniam vertinimui. Tuštusis visada ištroškęs pagyrų ir geros apie save ‚opinijos'. Priešingai, M. Heideggerio žodžiais, išdidžiam žmogui pagyrimas yra lygus įžeidimui. Tuštybė linkusi savintis i. žodį, bet šis kriterijus parodo, kiek kuriame žmoguje yra tuštybės ir kiek tikros i. Išdidusis žino, kad galutinėje sąskaitoje žmogus neturi teisės žmogų teisti ir kad, iš antros pusės, kiekvienas žmogus turi nelygstamą vertę pačiu savo aukštuoju pašaukimu. Užuot save matavęs viešąja opinija, išdidusis matuoja save etiniu žmogaus idealu, bet kaip tik užtat jis ir paneigia teisę kam nors kitam iš šalies jį ‚sverti', vis viena — niekinti ar girti. Tikros i. priešybė yra lygiai tiek farizeinė puikybė, kuri vaidina tobulybę, užmiršdama, kad idealai lieka visada siekiami, o ne galutinai pasiekiami, tiek tas netikras nusižeminimas, kuris reiškiasi vergišku savęs niekinimu, nesveiku bailumu ar sąmoningu veidmainiavimu. Bet tikro nusižeminimo, plaukiančio ne iš servilinio pataikavimo, o iš sąmonės to niekada neužgrindžiamo tarpo, kuris skiria tikrovę ir idealą, i. neišskiria. Priešingai, tikra i. ir tikras nusižeminimas yra intymiai susiję. I., neatremta į nusižeminimą, išvirsta paprasta puikybe bei tuštybe. Savo ruožtu nusižeminimas, neatremtas į vidinę i., susmunka į veidmainišką servilizmą, žmogų iš tiesų žeminantį. Yra žmogui etiniu uždaviniu pasiekti savo asmenybėje i. ir nusižeminimo sintezę: nusižeminęs ne prieš ‚opiniją', bet prieš kiekvienam žmogui savą didybę, žmogus turi teisės būti išdidus tuo idealu, kuriam jis yra pašauktas. *J.G.*

Išdirbis atliktas darbo kiekis. I. norma gaminių kiekių arba gamybos proceso dalimi išreikštas darbo rezultatų vienetas, atliktinas per skirtą laiką. I. normą nustatant, pagrindan paprastai imamas vidutinis laikas, normaliomis sąlygomis reikalingas vienam ar keliems gaminiams pagaminti, arba tik kai kurioms ribotoms operacijoms įvykdyti, arba atskiriems gamybos proceso elementams atlikti. I. norma imama pagrindu vienetinio (kartais vad. akordiniu) darbo atlyginimui apskaičiuoti. Platesnis i. normų pritaikymas atlyginimo sistemai, ypač procesinėje gamyboje, įmanomas tik gamybos procesą suskaldžius į sudėtinius jo elementus ir apskaičiavus vidutinį laiką, tenkantį atskiriems proceso elementams atlikti. Šitoks gamybos proceso analizavimas tėra racionalus tik masinėje ir ypač standartinėje gamyboje. Darbininkas, per skirtą laiką pasiekęs i. normą, gauna pagrindinį atlyginimą; ją prašokęs — priedą, o jos nepasiekęs — sumažintą atlyginimą (jei atlyginimo mažinimo nevaržo sutartys arba įstatymai). Antnorminio darbo priedai gali būti proporciniai ir progresiniai. Šios atlyginimo sistemos tikslas yra skatinti darbo tempą bei našumą ir tuo būdu mažinti gaminio savikainą. Ji praktikuojama JAV pramonėje ir ypač plačiai taikoma Sov. Rusijoje ir jos okupuotuose kraštuose. Kapitalistiniame ūkyje i. normomis pagrįstas atlyginimas yra darbo ir kapitalo kompromisas. Sovietiniame ūkyje jis yra valdžios aparato diktuojamas. Sovietinis i. normų atlyginimo variantas Lietuvoje pradėta taikyti 1940. *J.Ppl.*

Išduba medy išpuvusi vieta, uoksas, drevė. Seniau pakelės ir sodybos medžių i. dažnai buvo išdrožiamos ir į jas įstatomas koks nors dievukas ar kryželis; tokios i. priešak. uždengdavo stiklu ar kiaulės, gyvulio pūslė, nors kartais ją palikdavo ir atvirą. Laukuose ar miškuose augančių medžių išdubose labai dažnai iškirsdavo bitėms dreves. Išginus gyvulius ilgesniam laikui į tolimąsias ganyklas, medžių įdubose buvo įrengiama pienui rauginti podėliai ir pn.

Išeikvojimas patikėtų svetimų pinigų arba kitokių vertybių pasisavinimas, dažnai susietas su dokumentų klastojimu: asmuo, tarnaująs fizinio ar teisinio asmens arba viešoje tarnyboje, pasisavina visą arba dalį pinigų, kilnojamo turto arba vertybių, kurias jis prižiūri, tvarko, gauna arba išduoda savo šeimininko vardu ir sąskaita. I. istoriškai išsivystė tuo būdu, kad seniau tarnautojas tai darė su savininko žinia ir sutikimu. Teisiniu požiūriu i. vienur laikomas vagyste, kitur — specialia vagystės forma. I. yra nusikaltimas, atitaisomas pasisavinto turto grąžinimu, o nusikaltęs dar baudžiamas už apgavystę bei dokumentų klastojimą. *S.Stn.*

Lietuvoje veikęs BS aptarė i. XXXI skyriuje (571–580 §§). Bausmė priklausė nuo pasisavinto turto vertingumo. Jei pasisavinto turto vertė neviršijo 2,50 lito arba jei toks turtas buvo grąžintas prieš teismo sprendimą, tai baudžiama paprastu kalėjimu ligi 6 mėn. Padarius tokį nusikaltimą neapgalvotai, baudžiama tik areštu. Jei pasisavinto turto vertė viršijo 2500 litų, tai nusikaltėliui grėsė sunkiųjų darbų kalėjimo iki 6 metų. Sunkiausia bausmė numatyta valdžios ar privačių įstaigų ar įmonių tarnautojams, kurie, eidami tarnybines pareigas, žinomai kenkia jiems pavestam turtui ar turto reikalui, jei dėl žalos didumo valstybės iždas turi žymaus nuostolio, arba jei dėl to sutrinka kredito įstaigų reikalai, arba jei dėl to daug žmonių virsta neturtėliais. *B.M.*

Išeitinė kompensacijos suma, išmokama iš darbo atleidžiant. Žr. Kompensacija.

Išeivis kas iškeliavęs į kitą kraštą gyventi, emigrantas. Žr. Emigracija; plg. taip pat Imigracija.

Išeivių Draugas Skotijos lietuvių katalikiškos krypties savaitraštis, leidžiamas Bellshillyje nuo 1914 I 1. Įsteigė, leido ir redagavo kun. Juozas Norbutas. Nuo 1916 III 1 leidimą perėmė Liet. kat. darbininkų šv. Juozapo sąjunga, kuri nuo 1916 VII 8 pradėjo laikraštį spausdinti nuosavoje spaustuvėje. Laikraštis tarnauja Skotijos lietuvių, išsisklaidžiusių po įvairias vietoves, jungimui. 1914 tiražas buvo 1000, 1916 — 1200, vėliau pusiau sumažėjo (1917 apie 1700 vyrų buvo išvežti Rusijon karinei tarnybai, dauguma jų liko po karo Lietuvoje, parsikvietę ir savo šeimas). Šiuo metu tiražas 400. Redagavo kun. J. Norbutas nuo 1914 I, kun. Juozas Petrauskas nuo 1920 vasaros, J. Javorskis nuo 1934 III; nuo 1934 IX redaguoja kun. Juozas Gutauskas. Administratoriais dirbo J. Valaitis, J. Matulionis, J. Javorskis ir M. Mikalauskas. Perleidus per laikraštį, atskirai buvo išsp. kun. E. Vasiliausko knygelė apie svaigalus ir ištisa eilė kun. J. Norbuto (žr.) knygelių. Žymesnieji bendradarbiai J. Valaitis, J. Butkevičius, K. Matulaitis, A. Danilaitis, D. Strungys, K. Brusokas, V. Mikalauskas, J. Matulionis, M. Mikalauskas, V. Juozapavičius, J. Rainikevičius, A. Karuža, O. Gečionytė, J. Samalionis, J. Miliauskas, M. Balkauskaitė, M. Mačiokienė, A. Aksinavičius, J. Jurgilas, kun. dr. K. Matulaitis, kun. J. Sakevičius, kun. Pr. Dauknys ir kt. *J.Gtk.*

Išėjūnas supykęs ir pasitraukęs iš namų sūnus (duktė), brolis (sesuo). Jei po kurio laiko i. nori sugrįžti, paprastai likusieji į namus taip lengvai nebepriima, todėl i. prašosi giminių ar kaimynų užtarties ir pagalbos. R. Aukštaičiuose (Salakas, Kamajai) įvesdinamas i. turėdavo pabučiuoti namų slenkstį, priežiedą ir stalą, kad daugiau taip namų nepaliks, — tik tada eidavo tėvų ar brolių-seserų ir kt. namiškių atsiprašyti. I. vadina ir nelaiku pasitraukusį samdinį, kuriam, norint sugrįžti, taip pat reikėjo kaimynų talkos ‚akims padeginti'. *A.Mž.*

Išemija (gr.) laikina ir vietinė kraujo stoka vienoje ar kitoje kūno dalyje, viename ar kitame organe. I. dažniausiai įvyksta dėl perdidelio kraujo indų susitraukimo.

Išgana, arba išgenia, išgena, iš sodybos aptvertas kelias, kuriuo gyvuliai išgenami ganyklon. Paprastai R. Lietuvoje i. buvo užtveriama tankiai kartimis, statiniais, medžių šakomis ir paprastais žabais. Didesniuose kaimuose buvo viena išskirtinė i. per kurio nors ūkio sodybą į trečiąjį lauką (į du laukus išgindavo kaimo gatve). Vienuose kaimuose ši i. buvo tik paprastas užtvertas kelias, kitur — ariamas daržas ar pieva, todėl i. tegalėdavo naudotis tik iš dalies, pvz. kai nėra prie šios i. pūdymo ir pn. Plg. Genesys. I. dar vadinama ir išganyta pieva ar aplamai ganykla. *A.Mž.*

Išganymas (hebr. ješuah) S. Įstatyme reiškia pagalbą (beveik visuomet dievišką) varguose, išlaisvinimą iš priespaudos, mirties pavojaus ir pn. Dažnai, kad ir ne visuomet aiškiai, šiuo žodžiu pažymimas žmonijos išlaisvinimas iš nuodėmės ir jos pasekmių (Ez. 36, 29; Ps. 50, 14). N. Įstatyme i. (gr. soteria) reiškia susitaikymą su Dievu, nuodėmių atleidimą, nuteisinimą (lot. iustificatio), antgamtinį malonės gyvenimą ir amžinąjį gyvenimą, trumpai — visa tai, ką Kristus savo mirtimi mums pelnė (Rom. 10,1; I Petr. 1,5; Žyd. 2,3 ir kt.). I. reikalingumas kyla tiek iš pirmųjų tėvų, tiek iš vėlesnių asmeniškų nuodėmių. Nors Dievas galėjo ir kitokiu būdu žmonijos i. įvykdyti, tačiau Kristaus įsikūnijimas tam labiausiai tiko ir net buvo reikalingas, jei atsiteisimas už nuodėmes turėjo būti pilnas ir pakankamas (žr. Įsikūnijimas). Kadangi tačiau žmonija susideda iš atskirų asmenų, kurie yra atsakingi kiekvienas už savo i., reikia, kad kiekvienas laisvai priimtų bendrojo Kristaus i. vaisius. Šiam individualiam i. reikalingas nuteisinimas ir ištvermė gerame. Per nuteisinimą žmogus iš nusidėjėlio tampa teisiu (ne tik jis yra priskaitomas prie teisiųjų, kaip skelbė įvairių laikų eretikai). Nuteisinimas vyksta per krikšto ir atgailos sakramentus arba per tobulą Dievo meilės aktą. Ištvermė yra reikalinga išsilaikyti gerume iki mirties. Pažymėtina, kad tiek nuteisinimas, tiek ištvermė yra Dievo malonės, kurios tačiau reikalauja asmeniško žmogaus bendradarbiavimo (Jon. 6, 44; II Petr. 1, 10). *A.Nck.*

Išganymo Armija (ag. Salvation Army) tarptautinė organizacija, turinti savo tikslu labdarą ir religinį apaštalavimą. Jos kūrėju yra anglų metodistų dvasininkas William Booth ir jo žmona Catherine Booth. Savo nepriklausomą religinį apaštalavimą W. Booth pradėjo 1861 Cornwall mst. 1865 jau Londone jis šaukė savo viešus mitingus. Iš pradžių jo sąjūdis vadinosi East London Revival Society, nuo 1878 gavo dabartinį Salvation Army vardą dėl savotiško karinio tvarkymosi (dvasininkai laikomi karininkais, o paprasti nariai — kareiviais; kėlimas iš žemesnių į aukštesnius laipsnius; vyr. vadas vadinamas generolu). Nuo pat pradžios krikščionybės skelbimą I.A. siejo su labdara: virtuvėmis vargšams, viešbučiais, vaikų darželiais ir t.t. Daug reikšmės savo veikloje I.A. skiria giesmėms, orkestrams. Iš narių nereikalaujama jokio formalaus tikėjimo tiesų išpažinimo, pabrėžiamas tik išganymo ir iš nuodėmės išsilaisvinimo reikalas. I.A. ypačiai paplitusi anglosaksų ir jų įtakos kraštuose. JAV ji veikia nuo 1880. Tarp-

tautinio centro būstinė yra Londone. Oficialus organas yra War Cry. Iš Prūsijos, kur ji pradėjo veikti 1886, I.A. plėtojo savo veiklą ir Klaipėdoje. 1893 buvo išleistas vienas ‚Karo Szauksmo' numeris, bet lietuviuose I. A. platesnės veiklos neišvystė. Klaipėdos vokiečiuose veikė jos skyrius, turėjęs apie 500 narių, dūdų orkestrą ir chorą, rinkęs aukas ir išvystęs šalpos akciją.

Išganytojas antrasis Švč. Trejybės asmuo, tapęs žmogumi, priimdamas žmogiškąją prigimtį į dieviškojo asmens vienybę, kad atpirktų žmoniją iš nuodėmės. Žr. Jėzus Kristus, Įsikūnijimas.

Iš gilumos šaukiuos žr. De profundis.

Išijas (gr. ds. ischia ‚klubai') uždegimas klubinio nervo (nervus ischiadicus), prasidedančio lumbosakraliniame nervų rezginyje (plexus ischiadicus), iš ten einančio žemyn ir gausiai išsišakojančio šlaunyse, blauzdose ir pėdose. Šis nervas, drauge jutimo ir judinimo nervas, aprūpina ir visus žemutinės galūnės sąnarius. Jo uždegimas yra dažniausiai pasitaikantis neuritas. I. dažniausia priežastis yra stiprus kūno atšalimas, pvz. ilgas gulėjimas ant šaltos žemės, ilgesnis buvimas lediniame vandeny. Dažniausiai i. esti vienpusinis, bet kartais suserga abi žemutinių galūnių pusės. Liga prasideda aštriais skausmais susirgusios kojos užpakalinėj pusėj. Labiausiai skausmai jaučiami laikant koją ištiestoje padėtyje. Dienos metu kiek atsileidę, skausmai naktį paprastai paaštrėja ir neleidžia miegoti. Neretai skausmas yra toks intensyvus, kad sergantysis negali nei stovėti, nei eiti. Kadangi ligonis saugo susirgusiąją koją ir vengia ja minti, ilgainiui susidaro savotiškas stuburkaulio iškrypimas (skoliozė). Gulint serganti koja laikoma kiek sulenkta ir įtraukta. Jei ligonio koja yra sulenkta kelio sąnaryje, tai be jokio skausmo ji gali būti sulenkta ir klubo sąnaryje. Bet ištiestos kojos lenkimas klubo sąnaryje yra nepaprastai skausmingas (Lasègue ženklas). Skausmingi yra taip pat blauzdos raumenys. Jaučiamas savotiškas apmirimas išorinės pėdos srityje, pirštuose ir pade. Susirgusi koja yra šaltesnė už sveikąją. I. gydymas yra ilgas ir sudėtingas. Jei nesiimama pagrindingai i. gydyti ligos pradžioje (panašių ženklų gali sukelti ir artritinis klubo sąnario uždegimas, įvairūs susirgimai mažajame dubenyje, gimdos vėžys, prostatinės liaukos navikai), tai liga gali užsitęsti ilgus mėnesius. Tuomet ji tampa atspari gydymui arba po pagerėjimo seka vėl antkryčiai. Nuo ilgo sirgimo klubinis nervas susitraukia, ir ligos pradžioje atsiradęs refleksinis nugarkaulio iškrypimas tampa nuolatiniu.

H. Henning, Lehrbuch der inneren Medezin II, 1950; *Dorland*, The American Illustrated Medical Dictionary 1952. *D.Js.*

Išim V. Sibiro Kazakstano dykumų upė, Irtišo (Obės) kair. intakas, 1809 km ilgio; teka pro Akmolinsko, Petropavlovsko ir Išimo mst. Baseino plotas 254.000 km², su nuotakiu tik 137.000 km²; vid. debitas tik 100 m³/sek.

Išimtinė kasmetinis periodinis mokėjimas pinigais ar natūra, o taip pat ir kartu abiem būdais, iš tam tikro turto, nustatytas sutartimi, testamentu ar papročiu. Lietuvoje dažnai tėvai ūkininkai, perduodami ūkį suaugusiems vaikams, užsirašydavo iš ūkio i., kurią turėjo jiems mokėti ūkį gaunantieji. *Č.Btk.*

Atrodo, kad i. paprotys pirmiausia, jau XIX a. pirmoje pusėje, pradėjo susidaryti Užnemunėje, ją sekė ir Žemaitija. Tėvai palikdavo visą ūkį kuriam nors vienam vaikui, kitiems skirdami dalis ir įpareigodami jų senatve rūpintis. Toks ūkio pavedimas buvo atliekamas paprastai žodžiu, pasikvietus kaimynus, gimines, tik vėliau buvo prieita prie naminės arba valsčiaus sutarties. Pasilikdami i., tėvai, jeigu pasirinktojo vaiko žmona ar žentas, buvo sugyvenami ir jais gerai rūpindavosi, paprastai jos atskirai neimdavo, drauge vienoje šeimoje gyvendavo. I. skirdavosi, kai šeimos santykiai pakrikdavo. Paprastai i. sudarydavo šiek tiek grūdų, linų, atskira karvė ar tam tikras pieno kiekis, kiaulė ar mėsos dalis, 3–5 vištos ir dar viena kita smulkmena. Jei ūkyje gyvena arba gali sugrįžti tėvo ar motinos netekėjusios seserys ar nevedę, paliegę broliai bei kt. šeimos nariai, tai perduodant ūkį buvo priskiriama būtina ir galima i., kad visi tie asmenys, reikalui esant, galėtų ja pasinaudoti. R. Lietuvoje i. teisė ėmė ryškėti tik po I pas. karo, išskyrus tuos atvejus, kai ūkis buvo perduodamas įsūniui ar įdukrai, nes šio krašto šeimos vieneto samprata yra daug gyvesnė, todėl pats jos narių išlaikymas yra savaime suprantamas, o kiekvienas šeimos nario išskyrimas ar išsiskyrimas yra didelės negarbės reikalas. *A.Mž.*

Išjūdis geologijoje vyksmas, sukeliantis žemės plutos sluoksnių išjudinimą iš pirminės padėties, jų dalies iškilimą, įkritimą, suvertimą ar nukreipimą, veikiant išorinėms ar vidinėms žemės paviršių formuojančioms jėgoms.

Iškaba parduotuvių, įmonių, įstaigų ar asmenų iškabinta lentelė su atitinkamu užrašu (ar net piešiniu, vaizduojančiu atitinkamą verslą).

Pirmosios lietuviškos i. Užnemunėje pasirodo apie 1894. K. Grinius savo Atsiminimuose (I, 210) mini, jog dr. V. Kudirkos iškaboje tarp ‚Vrač' ir ‚Lekarz' buvęs įterptas ir ‚Daktaras'. Tą i. vietos policija nulupo. Kita su lietuvišku užrašu šakiuose buvusi gyd. Šneiderio i., kurią taip pat

policija nuplėšė. Spaudą atgavus, susipratę lietuviai inteligentai (gydytojai, advokatai ir kt.) šalia rusų k. i. įsirašė ir lietuviškai. Dėl šių i. nekartą vietos administracija iškeldavo bylų, ypač, jei įžiūrėdavo ‚nužemintą' rusų kalbą, būtent — pirma lietuviškai, o tik tada rusiškai. 1905, po D. Vilniaus Seimo, vykdant jo nutarimus, daugelyje vietų buvo nuluptos rusiškos valsčių, mokyklų i., pakeičiant jas lietuviškomis. Šis žygis rusų žandarų buvo laikomas revoliuciniu veiksmu, todėl ne vienas vien tik už lietuvišką i. nukentėjo. 1908 pradėjus lietuviams steigti vartotojų b-ves, beveik visur jos turėjo šalia rusų kalbos ir lietuvių k. i. Pasitaikydavo, kad tokias i. nudažydavo dar trimis spalvomis (žaliabalta-raudona), kurios tada reiškė tautines spalvas. Atgavus Nepriklausomybę, lietuvių k. įvairiose nelietuvių parduotuvių i. buvo dar kurį metą sąmoningai išleidžiama, bet vėliau buvo pareikalauta visose i. ir lietuvių k. Nuo 1940 okupuotoje Lietuvoje į i. vėl įvesta rusų k. *A.Mž.*

Iškamša iškimštas kailis, kurio nors gyvio atvaizdavimas, prikemšant jo kailį (odą) kamšalais bei pripildant stingstama medžiaga, tuo būdu suteikiant jo natūralinę formą, pvz. muziejuose paukščių i.

Iškarpa kas iškirpta, iškirptas daiktas. Specialia prasme šiuo žodžiu turima mintyje laikraščių i. Spaudos ir visuomenės, o taip pat ir kai kurių mokslo sričių darbininkams, renkant medžiagą, i. darymas gali būti nemažiau aktualus, kaip apskritai skaitomosios medžiagos išrašinis kartotekavimas. Kiekvienoje i. turi būti tiksliai nurodyta jos šaltinis: laikraščio tomas ir metai, mėnuo, diena, numeris. I. tvarkymui galioja bendrieji kartotekinės klasifikacijos principai.

Iškarta 1. iškirsta miške vieta, skynimas; 2. medyje, sienoje iškirsta išduba, niša. Augančio medžio i. įstatoma rūpintojėlis, koks nors kitas dievukas, sudarant jam tuo būdu pastogėlę. Sienos i. sudedami smulkūs daiktai, pvz. žirklės, siūlai ir kt. Plg. Išduba.

Iškasa kelio konstrukcijos dalis, esanti žemiau natūralaus žemės paviršiaus ir skiriama eismui praleisti. I. skerspiūvis yra trapecijos formos. Ant i. pagrindo dedama važiuojamoji kelio dalis, šalikelės, grioviai ir drenažai vandeniui praleisti. Šlaitai sutvirtinami velėnomis ar kitokiu būdu, kad nenuslinktų ar vanduo nenuplautų. Šlaitų nuolydis esti 25°–45°. I. kasamos ekskavatoriais. *J. Gbr.*

Iškasena, iškasinys — daiktas, radinys, iškastas iš žemės, durpyno, upių ar ežerų dugno proistorinių, archeologinių, geologinių ir kitokių tyrinėjimų metu.

Iškyla kelionė, išvyka iš namų ar iš bet kurios kitos vietos su ketinimu sugrįžti atgal. Dažniausiai i. vadinama pramoginė kelių asmenų grupės kelionė, atliekama sveikatos ar malonumo sumetimais. Ilgainiui iškylavimas pradėtas naudoti ir aplinkos bei krašto pažinimo tikslams. Pastarąsias i. rengia mokyklos ar paskiros jų klasės, akademinio jaunimo grupės, įvairūs profesiniai sambūriai ir pn. 1. Pramoginės i. dalyviai neturi jokių kitų uždavinių, kaip tik reikalą atitrūkti nuo kasdieninių rūpesčių ir praleisti tam tikrą laiką kitoje, dažniausiai gražesnėje gamtinėje aplinkoje. Tokia i. beveik visada jungiama su pasilinksminimu pasirinktoje iškylauti vietovėje (gegužinė, piknikas). 2. Turistinės i. dalyviai vyksta lankyti tam tikros vietovės gamtinio, istorinio ar meninio pažinimo tikslais. Šitokia i. jungia savyje pramoginį ir tiriamąjį pradą. Pagaliau 3. mokomosios i. dalyviai turi nusistatę (ar vadovo nustatytą) uždavinį tirti tam tikrus lankomosios vietos gamtinius, kultūrinius, ūkinius ir kt. objektus mokslinio pažinimo reikalui. Pastaroji i. nesiriboja tik jos vadovo ar vietoje rastų vadovų aiškinimais, bet ir visi i. dalyviai labai dažnai veikia aktyviai, pagal iš anksto nustatytą stebėjimų ir tyrimų planą. Paprastai mokomoji i. nesibaigia sugrįžus atgal iš lankytosios vietos: visi stebėjimų ir patyrimų rezultatai dar aptariami ir apibendrinami. *V.Čž.*

Iškilnojimas botanikoje — augalų šalčio rovimas, daugiausia pavasarį, rečiau rudenį, naktimis žemei įšalant, dienomis atleidžiant. Žemės paviršutiniuose sluoksniuose vanduo, virsdamas ledu, padidina tūrį apie 11%, kartu su žemės dalelėmis keldamas aukštyn visa, kas yra sušalančiame sluoksnyje. I. vietose ir pats sušalusios žemės paviršius (lygis) yra pakilęs. Dienomis atšylant, įšalęs žemės sluoksnis atsileidžia ir suslūgsta. Bet augalų šaknys jau nebeatitinka buvusios padėties, ir jų stiebo dalis dėl to lieka keli milimetrai virš žemės paviršiaus. Taip kartojantis, šaknys priartėja žemės paviršių, ir augalėlis išvirsta. Daugiausia nukenčia 1–2 m. amžiaus medeliai, taip pat žoliniai augalai, augą drėgnoje purioje dirvoje, daigynuose, dirbamoje žemėje ir turį sekliąją šaknų sistemą. Dirvos nusausinimas bei primaišymas vandens nesulaikančios žemės, pvz. smėlio, dažnai apsaugo nuo i. *J.Rkt.*

Iškyšulys, kitaip ragas, mažas pusiasalis arba toliausiai į vandenyną išsikišusi žemyno vieta, pvz. Adatos i. Afrikoje.

Iškoldė (lenk. Iszkołdz) mstl. ir buv. dv. (Radvilų pilis) Naugarduko aps., 15 km į p. nuo Myriaus, prie Ušos, Nemuno kair. intako. Sena vietovė, pažymėta XVI a. žemėlapyje, buvusi Radvilų ir Vitgenšteinų nuosavybė.

Iškratos, kūlius krečiant, iškratyti šiaudai, paprastai menkesni ir žolėti. Seniau i. buvo laikoma labai geru pašaru, ir jas

skirdavo tik apsiveršiavusioms karvėms.

Išlaida 1. prie tvartų gyvuliams išleisti aptvaras, kitur vadinamas gardu (žr.). Vietomis Vidr. Lietuvoje ir etnografinės Žemaitijos rytuose i. vadinama prie sodybos aptverta pieva, kitur žinoma apluoko ir apidėmės vardais. 2. Dėžė žuvims vandenyje laikyti, kad šios ilgai išliktų gyvos, kitur žinoma doklo, skalinės, varžos ir kt. vardais.

Išlaidinis įsakymas (orderis) raštas, kuriuo įsakoma prekių sandėliui ar kasai išduoti arba išmokėti rašto įteikėjui rašte nurodytą prekių kiekį arba pinigų sumą.

Išlaidos 1. *privatiniame ūky* yra išleidžiamieji pinigai ar tolygios vertybės verslo, vartojimo ir apskritai bet kokiam reikalui. Gamybos i. — darbas, medžiaga ir bendrosios i. — yra gamybos kaštai, ir jos sudaro gaminio savikainą (žr. Kalkuliacija). I. kapitalui sudaryti verslo tikslu yra kapitalinės i., arba investicijos (žr.). Patarnavimo įmonių i. yra tos, kurios pelno ir nuostolio sąskaitoje bruto pelną sumažina iki neto pelno: pardavimo, administracijos ir bendrosios i. Vartojimo tikslams i. daromos mainų procese. Čia įeina būtinosios asmens (arba egzistencijos) i., kultūringo gyvenimo i. ir nebūtinosios, arba ištaigos i. Dar yra visa eilė įvairių i.: turto palaikymui, mokesčiams, religiniams, kultūriniams, politiniams, socialiniams ir kt. tikslams. Pagaliau, i. daromos ir ne ūkiškiems tikslams (lėbavimui, pralošimui) bei nelegaliai veiklai (nusikalstamų darbų vykdymui).

2. *Viešajame ūkyje* i. daromos iš mokesčiais surinktų sumų. Valstybė ir savivaldybės išlaiko tarnautojus, moka viešąsias skolas ir palūkanas, rūpinasi apsauga, socialiniais, švietimo, žemės ūkio, sveikatos, transporto ir kitais viešaisiais reikalais. Plačiau apie viešąsias i. žr. Biudžetas, Finansai. *S.Stn.*

Išlaikymas prievolė, labiausiai taikoma šeimos santykiams. Pagal veikiančius teisiniuose kraštuose įstatymus, vyras turi išlaikyti savo žmoną, kuri turi kartu su juo gyventi, ir savo vaikus. Žmonos prievolė yra atitinkamai prisidėti prie bendrų išlaidų šeimai išlaikyti ir net jas visas padengti, jei vyras yra beturtis ir negali užsidirbti. Šeimai pairus, išskyros atveju, teismas nustato, kam pavesti vaikus ir jų i., o taip pat, esant reikalui, kas iš sutuoktinių turi duoti kitam i. Dažniausiai šioji prievolė krinta vyrui, bet jei žmona kalta dėl nesugyvenimo, ši prievolė gali būti nustatyta ir vyro naudai. Tas pats taikoma ir ištuokai. Šioji i. prievolė Anglijoje ir JAV vadinama ‚alimony'. Bendras tų kraštų įstatymų principas, kad ji skiriama žmonai tik įvykus išskyros ar ištuokos procesui. Bet yra JAV valstybių (Alabama, Kentucky, Ohio, Virginia, S. Dakota ir District of Columbia), kur leidžiama priteisti žmonai i., jei žmona dėl vyro kaltės faktiškai priversta gyventi atskirai. Pareiga mokėti i. gali būti vyrui uždėta ir procesui beeinant, bet nuolatinė prievolė skiriama tik procesui pasibaigus. Praktika parodė, kad vyras įpareigojamas mokėti vieną trečdalį ir net pusę visų savo pajamų; bet juo didesnis jo turtas, juo mažesnis jo pajamų nuošimtis yra mokėtinas. Anksčiau vyras negalėjo palikti tos valstybės, kur įvyko procesas, nepalikęs tinkamos garantijos i. mokėti. Dabar, vyrui išvykus ir nepildant savo prievolės, žmona gali kreiptis su skundu į federalinį teismą. New Yorko valstybėje vyras, nepildąs savo prievolės duoti i., gali būti suimtas ir laikomas kalėjime tol, kol nepradės mokėti. Jei šeima pairo dėl žmonos kaltės, vyro teisė reikalauti i. iš žmonos yra paremta teismų praktika; tik Massachusetts, Virginia, Rhode Island ir Iowa valstybėse tai numato įstatymai, o Oregono valstybėje, be i., vyras dar gauna vieną trečdalį žmonos turto.

Motina turi išlaikyti savo pavainikį vaiką, bet tėvui uždedama prievolė prisidėti prie jo išlaikymo, kol vaikui sukanka 16 m. Iš antros pusės, vaikai turi išlaikyti savo tėvus, o, reikalui esant, ir kitus aukštutinės eilės giminaičius (senelius). Pagal JAV ir Anglijos įstatymus, vaikų prievolė išlaikyti tėvus uždedama tada, kada jų tėvai sudaro naštą viešosioms įstaigoms, besirūpinančioms neturtėliais. Suvalkijos Civ. Įst. numato, kad vaikai, negalėdami duoti i. pinigais, gali prašyti teismą įsakyti gaunančiam išlaikymą gyventi pas jį duodantį. Be to, ten šioji prievolė išlaikyti tėvus dedama ir žentui bei marčiai ir, atvirkščiai, tėvai turi išlaikyti žentą ir marčią. Lietuvoje veikusio BS 419 § numatė bausmę vaikams, kurie neduoda i. teisėtam tėvui ar motinai. Šveicarijos įstatymai įpareigoja ypatingais atvejais išlaikyti savo brolius ir seseris.

Prievolė išlaikyti asmenį ir jo šeimą gali taip pat atsirasti ir dėl neleistinų nerūpestingumo ar neatsargumo veiksmų. Jei asmuo dėl kito kaltės buvo sužalotas ir dėl to nustojo darbingumo arba mirė, tai nusikaltęs asmuo turi prievolę duoti jam ir jo išlaikomai ar išlaikytai šeimai trūkstamų lėšų pragyvenimui.

Prievolė duoti i. gali būti nustatyta ne tik vien įstatymu, ji gali būti pagrįsta sutartimi ar testamentu. *Č.Btk.*

Lietuvos kaime tėvų, senelių, dėdžių ar mažamečių bei silpnos sveikatos šeimos narių i. buvo savaime suprantama dirbančiųjų šeimos narių pareiga. Buvo drauge ir paprotys, kad ūkininkas, perleisdamas ūkį vaikams, sutardavo sau tinkamą i., vadinamą išimtine (žr.). Pastovios išimtinės beveik nebuvo R. Aukštaičiuose, nes

praktiškai retai kas ja naudojosi. Iki pat paskutinių laikų ten buvo gyvesnė artimųjų i. pareigos sąmonė nei kitur Lietuvoje, todėl ten iki paskutinių dienų buvo išlikusi ir brolava (žr.); ten ryškus ir be savos šeimos likusių dėdžių bei tetų išlikimas prie pagrindinės šeimos; ten ir teisminės šeimos dalybos buvo daug retesnės. Žr. Šeima. *A.Mž.*

Išlaisvintas Panevėžietis laikraštis, pradėtas leisti Panevėžyje 1941 VII po bolševikų išvijimo. Vyr. red. P. Balčiūnas, redakcinė komisija: P. Būtėnas, B. Graužinis, A. Kasperavičius, teis. Naujokaitis, J. Skersys. Netrukus, to laiko apskrities administracijai veikiant, laikraštis turėjo būti perduotas liet. nacionalistams, o jo red. buvo paskirtas Vyt. Kasniūnas. Nuo 1941 XII buvo pakeistas ir vardas į ‚Panevėžio Apygardos Balsą'.

Išlakos lengvi ir menki grūdai, kurie vėtant vėjuje toliausia krinta, o siaučiant vėtykle, vos už pelų nupuola. Išlakas šeria kiaulėms; seniau i. nemaldavo, tik sugrūsdavo. Vietomis i. vadina nuovėtas ir visas nuogrūdas, kurios niekojant iškrinta.

Išlaužas bžk. Prienų vls., Marijampolės aps., prie plento iš Kauno į Alytų, 9 km nuo Garliavos ir 12 km nuo Prienų; apie 200 gyv. (1940). I. bžk. pradėtas kurti, vykdant žemės reformą, išdalinto Tiškevičių dvaro vietoje. Parapija pradėta organizuoti 1925. Kun. Vyt. Gurevičiaus pastangomis 1933 baigta statyti mūrinė vienu bokštu bžn. (Marijos – Krikščionių Pagalbos). Mūrinė pradžios mokykla, pašto agentūra, pora krautuvių, restoranas, vaistinė, 1925 įst. pieninė, policijos punktas. I. 1935 buvo vienas iš suvalkiečių ūkininkų sukilimo centrų. *J.Ptr.*

Išleistuvės šeimos, giminės arba draugų vaišės, išleidžiant šeimą ar jos narį, draugą. XIX a. gale mūsų kaimuose sutinkame i. užuomazgas. Tuomet i. buvo ruošiamos išleidžiant kaimo vyrus į kariuomenę. I. rinkdavosi giminės, kaimo jaunimas; jos prasidėdavo išvakarėse ir tęsdavosi iki išvykstantiems susėdant į vežimus. Jaunimas juos dažnai palydėdavo per kaimą, kartais ir toliau, pėsti ar raiti. Buvo pradėta rengti i. ir išvykstantiems į tolimus Rusijos miestus, bet buvo vengiama jų bėgantiems į Prūsus, nors tokių dingimą kaimas jausdavo. Po 1905 buvo pradėta rengti kartais i. klebonui ar kuriam veiklesniam kunigui. Tuo metu buvo daug kur rengiamos i. ir į Angliją ar JAV išvažiuojantiems. Po I pas. karo susidarė dar viena i. atšaka — tarnautojo i., kai šis iškeliamas iš tos apylinkės. Šiose i. visuotinai atsirado i. dovanos, ko seniau nepastebime kaimo i. Taip pat apie 1922 iškilo pavasarininkų ir kt. katalikiškų organizacijų i., ruošiamos ne tik išvykstantiems kur nors toliau jų veikėjams, bet ir visiems jų nariams, kariuomenėn išvažiuojantiems. Netrukus juos pasekė šauliai, vėliau — ir jaunalietuviai. *A.Mž.*

Išlyga 1. kas išlygta, išsiderėta; kurios nors šalies derybose išsiderėta sąlyga; 2. t a r p t a u t i n ė j e t e i s ė j e i., arba klauzulė (lot. clausula), yra formalaus dokumento, kaip sutarties ir pn., straipsnis ar jo dalis, išreiškianti tam tikrą apribojimą. Ryškiausias pavyzdys yra vad. ‚clausula rebus sic stantibus', principas (kartais įsakmiai išreikštas, kartais tik prileidžiamas), kad tarptautinio pobūdžio sutartis gali būti laikoma pakeista arba negaliojančia, jei politinėje situacijoje įvyksta tokių svarbių ir pagrindinių pasikeitimų, kurie daro tolimesnį sutarties laikymąsi neįmanomą. Kadangi šitas principas prieštarauja pagrindiniam tarptautinės teisės principui, jog pacta sunt servanda (sutartys yra nelaužomos), tai teisininkų tarpe nėra vieningos nuomonės klausimu, ar ‚clausula rebus sic stantibus' pripažįstama, ir, jeigu taip, kiek jai reikšmės skirti. *J.A.St.*

Išmalda vadinama materialinė pagalba, suteikta vargšams, ir auka kulto reikalams. I. yra gailestingas darbas, atliekamas vykdant artimo meilės įsakymą. Taigi, i. nėra vien patarimas, bet įsakymas, išplaukiąs iš prigimtosios teisės ir pozityvaus Dievo įsakymo. Šv. Rašte dažnai pabrėžiamas i. reikalas. S. Testamento įstatymai liepdavo piaunant javus palikti dalį nepiautos dirvos vargšams, kurie turėjo teisės po piūties susirinkti likusias javų varpas. Ypačiai vargšai buvo šelpiami vad. subatos arba jubiliejaus metais; jiems buvo skiriama dalis surinkto dešimtinės mokesčio. Kristus suteikė i. dar aukštesnę prasmę, palygindamas save su vargšais ir pažadėdamas dangaus karalystę tiems, kurie yra šelpę vargšus. Sekdama Jo moksla, pirmoji Jeruzalės krikščionių bendruomenė naudojosi turtais bendrai, ir joje nebuvo vargšų. Paskui šalpos reikalui buvo parinkti diakonai, šv. Povilas po bažnyčias darė rinkliavas. Bažnyčios Tėvai labai pabrėžė i. reikalą, ragindami išdalinti vargšams tai, kas atlieka nuo savo reikalų (iš to kai kada daroma klaidinga išvada, kad Bažnyčios Tėvų moksle esą komunizmo pradų). Nors i. įsakymas yra aiškus, praktiškas jo taikymas priklauso nuo konkrečių vietos ir laiko sąlygų, nes nėra lengva nustatyti ribą tarp teisingumo ir meilės pareigos. Šį aktualų klausimą galutinai išsprendė pop. Leonas XIII enciklikoje Quod Apostolici muneris (1878): ‚Bažnyčia griežtai liepia atiduoti vargšams tai, kas turima viršaus'. Enciklikoje Rerum Novarum (1891), kalbėdamas apie turtų naudojimą, pop. Leonas XIII primena šv. Tomo moks-

lą: ‚Naudodamasis turtais, žmogus išorinių daiktų neprivalo laikyti savais, bet bendrais, t.y. kad galėtų lengvai jais naudotis tie, kurie yra jų reikalingi'. Tačiau tas pats šv. Tomas moko, kad, išskyrus būtiniausio reikalo atvejus (tada i. yra teisingumo pareiga) i. davimas yra krikščioniškosios meilės darbas.

Žmogus gali stokoti tik kai kurių dalykų, būtinų dalykų ir būtiniausių dalykų (necessitas communis, gravis, in extremis). Pagal tai matuojamas ir i. būtinumas. Iš antros pusės, duodąs i. irgi gali būti nevienodose sąlygose. Niekas neprivalo duoti i. iš to, kas jam pačiam yra būtina pragyvenimui (tai būtų heroizmas). Iš to, kas turima padoriam pagal savo luomą pragyvenimui, yra pareiga duoti i. tuo atveju, kai artimui trūksta būtiniausių dalykų (in extremis). Tuo tarpu i. iš pertekliaus jau yra teisingumo pareiga. Šių dienų pažangiose valstybėse valdžia palengvina piliečiams atlikti i. pareigą: socialiniais įstatymais ir mokesčiais paima atliekamo turto dalį iš pasiturinčiųjų ir dalina stokojantiesiems. Bet tas dar neatpareigoja piliečių vykdyti meilės pareigą laisvomis aukomis. Kaip gailestingumo darbas ir kaip krikščioniškoji dorybė, i. turi būti protinga, nuolanki (ne pasirodymui), nepažeminanti šelpiamąjį, tvarkinga. Kat. Bažnyčia, užkirsdama kelią nuo IX a. įsigalėjusiam i. piktnaudojimui (atlaidai ir kanoniškų bausmių dovanojimas už i.), paliko i. kaip atsilyginamąją atgailą už savo kaltes, kaip gailestingumo darbą (Kan. 2313).

I. kulto reikalams paprastai duodama rinkliavų metu bažnyčiose (i. vadinama ir kunigui duodama auka už mišių atlaikymą aukotojo intencija), arba aukos dedamos į aukų dėžutes bažnyčiose. Jos sunaudojamos tiek kulto reikalams (bažnyčios išlaikymui, pamaldų išlaidoms), tiek vargšų šelpimui. Jos sunaudotinos pagal aukotojų valią ir negali būti skiriamos kitiems reikalams. Tokias i. administruoja bažnyčios vyresnybė (klebonas, vyskupas). Palaikyti savo bažnyčią i. yra Bažnyčios įsakymas, privalomas visiems tikintiesiems.

De Gérand, De la bienfaisance publique, 4 tt., 1839; *J. Lapot,* De eleemosyna 1933; *L. Bouvier,* Le précepte de l'aumone chez St. Tomas d'Aquin 1935. *J.V.*

Lietuvos kaime XIX ir XX a. pradžioje buvo įprasta skirti per bažnyčią gausios i. pavargėliams įvairiais daiktais, maistu ir pinigais. Tokias i. ypačiai suveždavo rudenioms ir per Vėlines (žr.); jos tekdavo vietos elgetyno (špitolės) pavargėliams, ten gyvenančioms neturtingoms moterėlėms ir kt. pašalpos reikalingiems. Kartais iš jų buvo skiriama dalis ir zakrastijonui bei kt. bažnyčios tarnams. Per Vėlines ir atlaidus gausiai i. (maistu ir pinigais) buvo šelpiami visi pavargėliai (ir prisimetėliai), susėdę prie bažnyčių, šventoriuje ir kapinėse. Kitu metu i. duodavo tik užėjusiam elgetai ir vietiniam, reikalui esant. I. asmeniškai pavargėliui duodavo ne tik maistu ar pinigais, bet ir drabužiais bei drobe. Gausios i. buvo ir pakravų (pakasynų) metu savo apylinkės ir iš toliau atklydusiems pavargėliams. Žr. Elgeta. *A.Mž.*

Išmana išmanymas, kuris yra aktyvesnis dvasios stovis už paprastą supratimą (pvz. ‚žmogus supranta savo padėtį, bet neišmano, kaip iš jos išeiti'). Kai protingumas apibūdina apskritai žmogaus prigimtį, tai išmaningumas —jo sugebėjimą verstis gyvenime protu. Tuo būdu i. yra sinonimiškai susijusi su inteligencija (žr.), pvz. ‚lengvos i. žmogus'.

Išmestinė abiejosna pusėsna išmesta vaga, kuri atsiranda lysvėmis ar aplink lauką ariant. Paprastai sekančiais metais ariama taip, kad i. vietoje būtų sumesta žemė, t.y. i. virsta sumestine. Kitur ji vadinama dar išara.

Išmestinė kaina labai žema kaina, net žemiau savikainos, kuria kartais prekės pardavinėjamos arba dėl didelės konkurencijos arba verčiant kurioms nors ypatingoms aplinkybėms. Tuo būdu pardavinėjamos prekės vad. i š m e s t i n ė m i s p r e k ė m i s.

Išmintius didelės išminties žmogus; mąstytojas, liudijąs savo mąstymo ir gyvenimo rimtimi gilią išmintį. Kadangi tačiau išmintis savo pagrinde yra idealinė sąvoka, dabarties žmonėms i. vardas paprastai netaikomas, nebent patetiškose panegirikose ar (dažniau) ironizuojant kieno nors pretenziją į išmintį, nesuderinamą su tikrai išmintiai būdingu kuklumu. Pagarbos ženklan i. neretai vadinami senovės graikų ir kitų tautų mąstytojai, ypačiai tie, kurie specialiai rūpinosi doriniu žmogaus idealu. Gerbdami jų išmanumą, patys graikai septyniais savo išminčiais laikė Talį, Pitaką, Biją, Soloną, Kleobulą, Misoną ir Chiloną (pagal Platono dialogą Protagorą, kituose šaltiniuose šis sąrašas įvairuoja). Graikų filosofijos mokyklos plėtojo i. sampratą kaip apskritai žmogaus idealą. Ypačiai žinomas stoikų i. idealas: suvereniškas savęs valdymas ir abejingumas visoms aistroms, blaškančioms žmogų kasdienybėje.

Išmintis (gr. sophia, lot. sapientia, vok. Weisheit, prc. sagesse, ag. wisdom) 1. bendriausia prasme yra žmogui, kaip protingai būtybei, priderąs gyvenimo būdas. Konkrečiai i. įvairiai apibrėžiama pagal tai, kaip suprantamas pats žmogaus idealas. Visais betgi atvejais i. apibrėžiama ir teoriniu, ir praktiniu žvilgiu, laikant ją pačia mąstymo ir gyvenimo sinteze. Šios savybės siejamos su i.: skaidri mintis ir blaivi tikrovės nuovoka, nuosaikumas ir

drauge visam atvirumas, aistrų apvaldymas ir išlaikymas dvasinės rimties visose aplinkybėse, grindimas savo gyvenimo vertybėmis ir dorinis nusiteikimas verčiau kentėti, negu išduoti sąžinę. I. priešybė iš vienos pusės yra gyvenimo vadovybės patikėjimas akliems polinkiams, iš antros pusės — egoistinė gudrybė, gyvenimą paverčianti priemonių nepaisančia kova dėl būvio. I. suteikia žmogui darną su savimi pačiu (sąžinės ramybė ir tuo pačiu vidinė laimė), su artimaisiais (neturėjimas ‚mirtinų priešų') ir apskritai su gyvenimu (visur radimas to, kuo verta džiaugtis).

Filosofijos žodinė apibrėžtis ‚i. meile' atskleidžia i. filosofijos prasme ir drauge nurodo filosofinio mąstymo savitumą paprasto žinojimo atžvilgiu.

I. yra susieta su žinojimu, nes kaip tik i. priešybė yra ignorancija. ‚Protas išmintį vadžioja' (mūsų liaudies priežodis J. Brodovskio žodyne). Tačiau i. yra daugiau, negu žinojimas įprastine prasme: galima ‚daug žinoti ir maža išmanyti'. Visų pirma i. visiškai nepriklauso nuo enciklopedinės erudicijos. Svarbu žinoti ne visa, kas ką manė, o pačiam turėti žvilgį į tikrovę ir save patį. Lygiai i. nėra susieta ir su kurios atskiros srities žinojimu. Kiekvienas specialinis žinojimas lieka iš esmės siauras, nes jo gilėjimas eina drauge su užsidarymu į vis siauresnę tikrovės iškarpą. Kaip enciklopedinėje erudicijoje platumas laimimas tik seklumu, taip specialinis gilumas laimimas tik ribotumu. Tuo tarpu i. reikalauja platumą susieti su gilumu. Tasai žinojimas, kuris teikia i. pagrindą, privalo būti toks, kurio plotmėje platumas neišskirtų gilumo. Tik ten platumas neišskiria gilumo, kur kreipiamasi nebe į atskiras tikrovės sritis (kaip moksliniame pažinime), o į pačią būties visumą. Tai ir yra filosofinio mąstymo plotmė, kurioje vyksta pasaulėžiūros pagrindimas. Filosofinis mąstymas yra būdingas savo platumu pačiu tuo, kad jis kreipiasi į būties visumą. Drauge jis yra būdingas savo gilumu pačiu tuo, kad jis kreipiasi į būties visumą atsakyti tikrovės pagrindo klausimui. Nušviesdamas būties prasmę, tuo pačiu filosofinis mąstymas nušviečia žmogui jo padėtį pasaulyje. ‚Pažink save patį' — pagrindinis i. principas, formuluotas Sokrato. Bet šiuo atveju ‚pažinimas' įgyja kitos prasmės, nes ‚savęs pačio' atveju jis reiškia ne paprastą žinojimą, o egzistencinį angažavimą. Būti išmintingu visų pirma reiškia ne žinoti, o būti tuo, kuo žmogus privalo būti. ‚Savęs pažinimas', kuriame slypi i., yra apeliavimas save perkeisti pagal nušviestą žmogaus idealą. Tai ir sudaro tą įtampą filosofiniame pažinime, kurią J. Maritain šiaip charakterizavo: ‚filosofijos didybė yra ta, kad ji yra i.; filosofijos menkybė yra ta, kad ji yra žmogiškasis mokslas' (Les degrés du savoir, 4). Filosofija yra i., kiek ji nušviečia žmogaus pašaukimą. Bet pats teorinis nušvietimas dar nelaiduoja i., nes i. turi būti gyvenama, ne tik žinoma. Galutiniame pagrinde i. yra ne teorijos, o veiklos, atseit etinis uždavinys.

A. Rodin Mintis
(Rodin Museum, Philadelphia, Pa.)

Užuot buvusi atskira dorybė, i. yra viso gyvenimo persunkimas vertybių jausmu ir šita prasme lyg skonio organas visam, kas yra vertingo (lot. sapientia iš sapere ‚jausti skonį'). Pagal tai N. Hartmannas i. apibrėžia ‚etiniu dvasingumu, būtent visą gyvenimą valdančiu etoso apskritai nusistatymu kaip pagrindiniu dvasiniu žmoniškumo veiksniu' (Ethik, 429). Graikuose Sokratas įspūdingai savo gyvenimu ir mirtimi liudijo, kad tikrąjį laimingumą laiduoja ne išoriniai laimės matai, o vidinė ištikimybė sau pačiam. Stoikai i. sampratoje ypačiai akcentavo abejingumą išorinėms gėrybėms ir savimi pačiais pasitenkinimą. Priešingai, epikurikai labiau pabrėžė išmintingą naudojimąsi visa ta laime, kuri duota artumoje. N. Hartmannas tikrą išminčiaus idėją randa stoikų ir epikurikų sintezėje, būtent etinio žvilgio valdomame atvirume visai tai vertybių gausai, kuria gyvenimas yra turtingas. Ne asketinis abejingumas ir ne utopinės gyvenimui pretenzijos, o džiaugimasis viskuo, kas verta džiaugsmo, be pavydo svetimai laimei, su dėkinga nuostaba, kad gyvenimas yra taip vertybėmis pertekęs.

Jei graikų ar apskritai pasaulyje uždarytam žvilgiui visa i. prasmė išsisemia etiniu rūpesčiu, tai krikščioniškajame mąstyme, stovinčiame prieš išganymo rūpestį, i. įgyja metafiziškai religinę prasmę. Todėl scholastinėje filosofijoje i. virto terminu tam kontempliatyviniam mąstymui, kuris, meilės gaivinamas, eina toliau ir giliau už abstraktų pažinimą (Doctrina per studium acquiritur, sapientia autem per infusionem habetur, S. Thomas, Summa Theologiae I, qu. 1, a 6).

J. Maritain, Science et sagesse 1936; *N. Hartmann,* Ethik ³1949; *J. Girnius,* Filosofijos pagrindai (Tremtinių Mokykla 1946). *J.G.*

2. Teologijoje i. yra proto savybė apie visus dalykus spręsti iš Dievo kaip aukščiausios priežasties ir galutinio tikslo. ‚I. pradžia yra Dievo baimė' (Ps. 110, 10). Šv. Rašte (Iz. 11, 2) i. nurodoma kaip viena iš Šv. Dvasios septynių dovanų, duotų antgamtinio gyvenimo (žr. Antgamtis) tobulam išvystymui. I. dovana tobulina supratimą, ateinantį iš tikėjimo dorybės, kad žmogus, būdamas malonės stovyje, galėtų spręsti apie dieviškus dalykus lengvai ir su dieviška nusimanymu. I. yra aukščiausia iš visų Šv. Dvasios dovanų.

P. Būčys, Šventoji Dvasia 1932; *Garrigou-Lagrange,* Les trois âges de la vie intérieure I. 1938; *John of St. Thomas,* The Gifts of the Holy Ghost (vert. Hughes) 1951. *V.Rmš.*

Išmintis So. Bostone 1933 IX — 1935 ėjęs žurnalėlis (‚mokslo, meno, vaizbos ir satyros žurnalas'). Red. R. Židžiūnas, leido Kerdėjus.

Iš mūsų veikimo centro ALRKF nereguliariai (ligi 4 kartų į metus) Chicagoje leistas biuletenis 1935–53. Red. L. Šimutis.

Išmušalai kuo kas išmušta; tapetai. I. kilmė siekia viduramžį, kai net aukštesnės padėties gyventojų ‚butas' tebuvo vienas didelis kambarys-salė. Buvo reikalo bent miegamąją dalį atskirti užuolaidomis. Vėliau, pradėjus gyvenamus namus statyti daugelio kambarių, jiems papuošti sienos buvo išmušamos raštuotais audiniais -kilimais. XVI a. viduryje Europoje pradėta vartoti iš Kinijos pieštі popieriai sienoms išmušti. XVII a. pabaigoje Anglijoje pradėta gaminti sienoms išmušti raštuotas popierius, ant kurio medyje padarytu raižiniu-spaudu buvo ranka atspaudžiami įvairūs raštai. Tik XIX a. plačiau pradėta vartoti sienų popierius, nes buvo išrasta rotacinė mašina, kuri vienu kartu galėjo atspausti kelių spalvų raštus. Prie i. priskirtina ir įvairios plastikinės plytelės bei medžiagos, vartojamos daugiausia vonių, virtuvių bei koridorių sienoms išmušti.

E.Bnk.

Paskutiniu metu, dekoruojant kambarius, pirmenybė duodama natūralių medžiagų paviršiui (medžiui, audiniui ir pn.), todėl i. daromi imituojant natūralius medžiagų paviršius bei jų derinius. Kartais

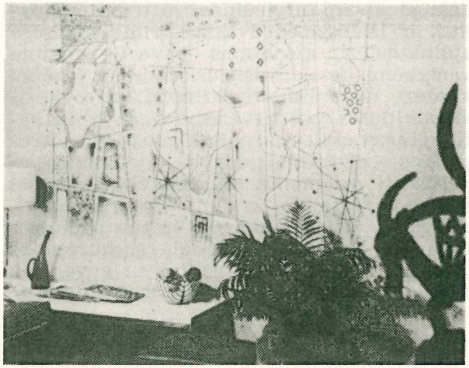

Modernaus piešinio išmušalai (J. Seeman projektas)

įterpiamas ir didesnis piešinys, bet vienos kurios formos spalvinga kompozicija nebekartojama daugiau be atodairos visomis kryptimis, nes ji savo įkyriu kartojimusi ne tik sudarkydavo kambario erdvę, bet ir neigiamai įtakodavo visą kambario perspektyvą. *J.O.*

Išnamis namų gyventojas, kuris slapta iš namų turtą neša, jį pragerdamas ar sau atskirai pinigus kraudamas. I. pasitaikydavo, kai brolis kitiems šeimos nariams per mažai bandos skirdavo, kai vyras žmonai nieko nenupirkdavo ir pn. Kartais i. virsdavo ir seni tėvai, kai šeimininkaująs sūnus ar žentas jiems niekad pinigo neduodavo. Sugautą i. šeimininkas ir kt. smarkiai bausdavo, išskyrus, jei i. buvo likęs tėvas.

Išnaraĩ ež. Molėtų vls., Utenos aps., 2 km į r. nuo Anturkės bžk., 2,7 km ilgio, ligi 1,7 km pločio, 302 ha ploto. Ežeras lygiais krantais; ligi 2,4 m gylio, vid. gylis 1,3 m; gerokai išaugęs. Vašuoka jungia jį su Geluonų ir Geluočio ež., Išnara teka į Kertuojo ež. Paviršius 146,2 m nuo j.l. Priklauso Lakajos (Žeimenos, Neries) baseinui; žuvingas.

Išnaršai varlių, žuvų bei moliuskų kiaušiniai, padėti vandens paviršiuje dideliais kiekiais ir apsupti želatinos pavidalo mase, sudarą vad. kurkulus, turinčius gumulo, plaušų ar virvelių formą. Žr. Ikrai, Nerštas.

Išnaša kas išnešta, pvz. vandens išgraužtas griovys. Specialia prasme i. yra pastaba, iškelta iš teksto. Dažniausiai i. spausdinamos tame pačiame puslapy, nuo teksto jas atskyrus trumpa linija. Jei puslapy pasitaiko kelios i., jos žymimos iš eilės skaičiais ar kitais ženklais (viena, dviem, trimis žvaigždutėmis). Gali būti numeruojamos tik vieno puslapio i., bet gali būti iš eilės numeruojamos ir visos atitinkamo veikalo i. Kad i. mažiau vargintų teksto skaitymą, dabar neretai praktikuojama vi-

sas i. sutelkti veikalo gale. Šiuo atveju visos i. yra iš eilės numeruojamos. I. naudojamos dvejopam reikalui: nurodymui šaltinių, kuriais veikale buvo remiamasi netiesiog ar tiesiog (cituojant), arba tokioms pastaboms, ypačiai ilgesnėms, kurios organiškai tekstui nepriklauso.

Išnaudojimas 1. tikslo siekimas, paneigiant abipusės naudos principą galingesniojo ir silpnesniojo santykiuose galingesniojo naudai. Tokių santykių atveju silpnesnysis dažnai traktuojamas tik kaip priemonė galingesniojo tikslui siekti. Į i. santykių kategoriją įeina ir socialine prasme neteisingas samdomosios jėgos traktavimas atlyginimo ir darbo sąlygų atžvilgiu. Politinio, ūkinio ir socialinio i. pavyzdžių galima rasti stiprių ir silpnų valstybių, valdančiųjų ir valdomųjų, laisvųjų ir vergų, darbdavių ir samdinių, vyrų ir moterų, tėvų ir vaikų santykiuose. Asmeninio i. laipsnis civilizuotame pasaulyje istorijos būvyje vis švelnėja, išskyrus komunizmo ir kitų diktatūrų valdomus kraštus.

2. Ūkine prasme i. yra racionalus gamtos turtų, žemės, žaliavų, gamybos priemonių, energijos, erdvės ir laiko naudojimas ar vartojimas. *J.Ppl.*

Išnė vandeninė (Oenanthe aquatica) skėtinių (Umbelliferae) šeimos žolinis augalas, Lietuvoje dažnai sutinkamas. Sėklos vartojamos medicinos bei veterinarijos reikalams.

Išora Stanislovas (1838 Ukmergės aps.— 1863 VI 3 Vilniuje sušaudytas) kun. Mokėsi Vilniaus gimn. ir kunigų sem. 1861 įšventintas kunigu, buvo paskirtas vikaru į Žaludką, Lydos aps. Ten bažnyčioje perskaitė sukilėlių atsišaukimą ir pasitraukė su sukilėliais. Suėmus rusams kleboną, jis pats pasidavė ir buvo viešai Lukiškio aikštėje Vilniuje sušaudytas 1863 VI 3. I. buvo pirmoji Muravjovo siautėjimo auka.

Išpardavimas prekių pardavimas nupiginta kaina. I. daromi, baigiant prekybinius metus, sezoną, didesnių švenčių proga, nustojant prekiauti kuriomis nors prekėmis, likviduojant įmones ir, kaip reklaminė priemonė, konkuruojant su kitais pirkliais. Kai kuriose valstybėse i. tvarkomi įstatymų išvengti nešvariai konkurencijai.

Išpažintis savųjų nuodėmių, padarytų po krikšto, atskleidimas kunigui, turinčiam teisę ir galią jas išrišti, gauti sakramentiniam jų atleidimui. Tokia i. Kat. Bažnyčioje vadinasi atgailos sakramentas. — Religijų istorijos tyrinėtojai randa, kad nuodėmių išpažinimas buvo praktikuojamas beveik visose religijose. Kat. Bažnyčia yra paskelbusi visuotinio Tridento suvažiavimo nutarimų dogmą, kad i. yra įsteigta paties Dievo. Ši tiesa seka iš dviejų evangelijos tekstų: ‚Ką tik jūs surišite žemėje, bus surišta ir danguje, ir ką tik atrišite žemėje, bus atrišta ir danguje' (Mt. 18, 18); ‚Kam nuodėmes atleisite, tam jos atleistos, ir kam sulaikysite, jos sulaikytos' (Jon. 20, 23). Remdamasis šiais tekstais, Tridento suvažiavimas nutarė, kad paties Kristaus patvarkymu nuodėmės po krikšto atleisti i. būtinai yra reikalinga. Laterano IV visuotiniame suvažiavime 1215 buvo duotas tikintiesiems įsakymas atlikti i. bent vieną kartą metuose. Šis įsakymas pakartotas Tridento suvažiavime, paskui įtrauktas į Bažnyčios kanonų teisę (nuostatas 906). I., kaip sakramentas, turi keletą veiksmų: reikia atsiminti visas sunkiąsias nuodėmes pagal jų rūšį ir skaičių (kiek tai yra galima), už jas gailėtis, kunigui jas išpažinti, gauti iš jų išrišimą ir atlikti duotąją atgailą. Gerame gailestyje, nors ir nesąmoningai, yra pasiryžimas vengti nuodėmių ateityje. I. turi didelę reikšmę moraliniame ir visuomeniniame gyvenime: moralinei asmenybei išugdyti didieji veiksniai kaip tik slypi išpažintyje: sąžinės sąskaita, nusižeminimas savųjų nusikaltimų išpažinimu, kunigo patarimai ir perspėjimai, moralinis tikrumas, kad gauta dieviškoji draugystė, iš kurios seka vidinė sielos ramybė. Visuomeniniame gyvenime i. turi net jos priešų nenuginčijamą vertę, nes ji, Voltaire'o žodžiais tariant, yra didžioji slaptųjų nusikaltimų tramdytoja.

F. Bartkus-P. Aleksa, Dievas ir žmogus 1953; *F. Fabbi,* La confessione dei peccati nel cristianesimo 1947; *E. Mosbacher,* Untersuchungen zum Sündenbegriff der Naturvölker (Baessler Archiv 17) 1934; *R. Pettazzoni,* Saggi di storia delle religioni e di mitologia 1946. *V.Rmš.*

Išperkamasis mokestis prekių bei daiktų siuntimo būdas, kur už nedidelį mokestį iš gavėjo, siuntinį įteikiant, gaunami (inkasuojami) pinigai. I.m. dažniausiai vartojamas prekes siunčiant paštu.

Išpiova, arba sektorius, skritulio dalis, esanti tarp dviejų skritulio spindulių ir lanko.

Išpirktuvės ‚išpirkimo' apeigos per vestuves. Lietuvoje dažnas paprotys, taikomas ‚anos šalies' pulkui: jis neįsileidžiamas į trobą, jam neleidžiama sėsti už stalo, kol neduoda dovanų, paprastai gėrimo ir saldumynų, ‚šitos pusės' žmonėms, tuo būdu ‚išpirkdami' sau vietą, arba, tiksliau tariant, ‚įsipirkdami' į naują bendruomenę. Tas pats kartojasi nuotakos ir jaunikio namuose. Nuotaka turi viską ‚išpirkti', dalindama dovanas, ypač savo vyro artimiems giminaičiams, kad būtų priimta kaip sava į jų bendruomenę. Reikia ‚išpirkti' ne tik jaunavedžių lova; marti turi išpirkti iš anytos šluotą ir pagaikštį, šeimininkystės simbolius, namų šeimininkės valdžią; ji seniau dėdavo dovanas visose trobose, kabindavo juostas ant šulinio svir-

ties ir girnų, kad ir tie negyvi daiktai nelaikytų jos svetima ir jai tarnautų. I. yra priėmimo, arba įsiprašymo, į naują bendruomenę ritualas. Tas pats galima pasakyti ir apie nuotakos i.: abi pusės varžosi, kurioje bendruomenėje jai bus lemta pasilikti. Nuotakos pusė rodo jai savo palankumą ir jos branginimą, nenorą atsiskirti, pastangas toliau ją savo tarpe pasilaikyti, o jaunikio pulkas ją dovanomis lenkia savo pusėn. Pagaliau jaunikis, kaip ‚vyriausias pirklys', deda paskutinę ir stambiausią dovaną, ir tuo varžybos baigiasi jo laimėjimu. I. metu sudėti pinigai lieka nuotakos, bet ne jos tėvų žinioje; čia nėra kokių ‚pirktinių vestuvių' atgarsis, bet tik apeiga, pabrėžianti perėjimą iš vienos bendruomenės į kitą.

A. van Gennep, Les rites de passage 1909. *J.B.*

Išplova, kitaip išgrauža, tekančio vandens išgraužtas žemės paviršiuje griovys. I. yra labai žymus vandens erozijos reiškinys. Daugiausia i. susidaro purios žemės pvz. lioso vietose. I. paprastai prasideda mažyčiu skersiniu grioveliu upės ar kitos anksčiau susidariusios ir išsiplėtusios i. krante. Tekėdamas grioveliu, vanduo jį ardo gilyn ir platyn, o savo viršūne jis slenka tolyn į lauką. Ypačiai daug išplovų susidaro ten, kur žemės paviršiuje nėra apsaugančios augalų dangos-miško. Todėl, nykstant miškams, didėja ir gausėja i. Patogiausias joms atsirasti sąlygas sudaro stepių ar prerijų ariamoji žemė lietinguoju metu. I. turi didelės ūkinės reikšmės žemės ūkio kraštuose, nes jos sunaikina derlinguosius lioso ar juodžemio dirvožemius. JAV išplovos yra visiškai sunaikinusios, pavertusios grioviais, 12,5% viso žemės ūkiui tinkamo ploto, o nuo maždaug 33% viso to ploto yra nuplautas viršutinis dirvožemio sluoksnis. Toks didelis i. išplitimas yra atsiradęs žymia dalimi dėl neplaningo miškų ūkio: iškirtus ištisai didelius miškų plotus, paskatinama vandens erozija. Iš Europos kraštų i. sudaro didelę ūkinę problemą Ukrainoje, kur nuo senų laikų vedama su jomis kova. Kinijoje i. yra labiausiai išplitusios lioso plokščiakalniuose. Lietuvoje ir kituose panašių gamtinių sąlygų kraštuose i. susidaro liūčių metu kalnuotų laukų arimuose, bet jos paprastai neišsišakoja grioviais ir nesudaro žymesnių ūkiui sunkumų.

A.B.

Išprievartavimas (iššaginimas) nusikaltimas Lietuvoj veikusiame BS aptariamas XXVII sk., 513–529 §§. I. baudžiamas grasos kalėjimu netrumpiau 3 m. Nusikaltėlis, sangulavęs su mažamečiais (nesulaukusiais 14 m.) arba su moteriške, pavartodamas grasinimą nužudyti ar atimdamas sąmonę, baudžiamas sunkiųjų darbų kalėjimu ligi 10 m. Jei auka buvo giminaitis ar globotinis, baudžiama sunkiųjų darbų kalėjimu ligi 12 m. *B.M.*

Išputimas (lot. tympanitis) atsiradimas didesnio kiekio dujų gromuluojančiųjų gyvulių (raguočių, avių ir ožkų) skrandyje. I. priežastimi esti įvairūs rūgstantieji pašarai, pvz. dobilai, liucerna, atolas. Liga pasireiškia tuo, kad pirmiausia išpunta alkanoji duobė, o vėliau ir visas gyvulio pilvas. Gydoma vedžiojant gyvulį į kalną ir vėl į pakalnę, duodant aliejų; kartais gi tenka pilvą pradurti, bet yra pavojinga tai daryti nespecialistui, reikia kreiptis į veterinarijos gydytoją. *J.Mot.*

Išradimas sukūrimas naujo daikto arba dalyko; pats išrastas daiktas ar dalykas (pvz. visai nauju principu veikianti mašina, naujai sukonstruktuotas aparatas, surastas naujas gamybos būdas ir pn.). Technologijoje i. vadinami ir tokie atradimai, kurie savo reikšme prilygsta išradimams, pvz. Rentgeno spindulių aptikimas. Atradimai paprastai yra atsitiktiniai, atradėjui sugebėjus iš atsitiktinio reiškinio padaryti išvadas. Pvz. Röntgeno vardu pavadintieji spinduliai buvo aptikti, kai šis vokiečių gydytojas pastebėjo, kad įpakuota fotografijos plokštelė pajuoduoja padėta arti tam tikro aukštos įtampos elektros aparato. Išradimai griežtąja prasme paprastai yra pasiekiami ieškant iš anksto užsibrėžto tikslo. Tuo būdu buvo išrasta televizija ar atominė bomba. I. gali būti individualiniai arba kolektyviniai. Kolektyviniai i. dažniausiai galioja bendrovių vardu. Kai kurios gamybos bendrovės, priimdamos naujus tarnautojus, paima iš samdomojo pasižadėjimą, kad jų įmonėje padarytas i. priklausys bendrovei. Visos civilizuotos valstybės išradėjų teisėms apsaugoti ir i. registruoti turi patentų (žr.) įstaigas. Specialūs įstatymai apibrėžia, kas yra i. ir kaip ilgai išradėjas, jo įpėdiniai arba tie, kuriems išradimą perleis arba parduos, gali turėti išimtiną teisę (monopolį) gaminti, naudoti arba parduoti. Kol nebuvo išaugę gamtos mokslai, tol i. buvo labiau atsitiktiniai ir mažiau gausūs. Išaugimas moderniųjų gamtos mokslų, pagrįstų eksperimentu ir matematine analize, įgalino daug i. padaryti per, palyginti, labai trumpą laiką. Žemiau dedamoji lentelė nurodo pagrindinius i. atliktus naujaisiais laikais. Daugelio i. datavimas skirtinguose šaltiniuose šiek tiek įvairuoja. Be to, kai kuriais atvejais ir pats i. autorystės klausimas painus, nes neretai tie patys i. buvo atlikti skirtingose šalyse veik tuo pačiu laiku.

H. J. Peake, Early Steps in Human Progress 1933; *R. H. Curt,* The Story of Discovery and Invention 1937; *A. K. Berle and L. S. de Camp,* Inventions and Their Management ²1947; *Ch. Singer, E. I. Holmyard and A. R. Hall,* A History of Technology I, 1954 (suplanuoti penki tomai). *J.Mkl.*

Išradimas

IŠRADIMŲ LENTELĖ

Išradimas	*Metai*	*Išradėjas*	*Tautybė*
Atominė teorija	1808	Dalton	anglas
Atomo skaldymas	1919	Rutherford	anglas
Atomui skaldyti mašina (ciklotronas)	1945	JAV ir iš Europos imigravę į JAV mokslininkai	
Atominė bomba	1931	Lawrence	amerikietis
Automobilis (trijų ratų su 2 taktų varikliu)	1885	Benz	vokietis
Automobilis su 4-rių taktų varikliu	1887	Daimler	vokietis
Autožiras	1920	Juan de la Cierva	ispanas
Bakelitas	1907	Baekeland	belgas, imigr. į JAV
Balionas	1783	Montgolfier	prancūzas
Barometras	1643	Torricelli	italas
Cementas (portlandcementas)	1824	Aspdin	anglas
Cepelinas	1900	Zeppelin	vokietis
Degtukai, trinties	1827	Walker	anglas
Degtukai, fosforiniai	1831	Sauria	prancūzas
Dinama	1860	Pacinotti	italas
Dinamitas	1867	Nobel	švedas
Dizelio variklis	1897	Diesel	vokietis
Dujų degiklis	1855	Bunsen	vokietis
Dviratis	1842	McMillan	skotas
Elektros baterija	1800	Volta	italas
Elektromagnetas	1824	Sturgeon	anglas
Elektros lempa	1879	Edison	amerikietis
Elektros generatorius	1892	Tesla	jugoslavas, imigr. į JAV
Fotografija	1837	Daguerre	prancūzas
Fotografija, spalvota	1861	Maxwell	anglas
Galvanometras	1820	Schweigger	vokietis
Garlaivis	1807	Fulton	amerikietis
Garo mašina	1765	Watt	skotas
Garsiakalbis, dinaminis	1924	Rice ir Kellog	amerikiečiai
Garvežys	1814	Stephenson	anglas
Gramafonas su vaško cilinderiu	1887	Edison	amerikietis
Gramafonas su plokštelėmis	1896	Berliner	vokietis, imigr. į JAV
Guma, vulkanizuota	1839	Goodyear	amerikietis
Guma sintetinė (buna)	1935	vokiečiai mokslininkai	
Helikopteris	1937	Focke	vokietis
Hidroplanas	1911	Curtiss	amerikietis
Kinematografas	1893	Edison	amerikietis
Kulkosvaidis	1861	Gatling	amerikietis
Laikrodis su švytuokle	1657	Huygens	olandas
Lėktuvas su motoru	1903	O. ir W. Wright	amerikiečiai
Lėktuvas, sprausminis	1941	Whittle	anglas
Linoleumas	1860	Walton	anglas
Linotipas	1880	Mergenthaler	vokietis
Litografija	1796	Senefelder	vokietis
Medvilnei išrinkti mašina	1793	Whitney	amerikietis
Mikrofonas	1877	Berliner	vokietis, imigr. į JAV
Mikroskopas	1590	Janssen	olandas
Mikroskopas, elektroninis	1932	Knoll ir Ruska ir nepriklausomai nuo jų Bruecke ir Johannson	vokiečiai amerikiečiai
Motociklas	1885	Daimler	vokietis
Nailonas (Nylon)	1937	Du Pont Laboratorijos	JAV
Oro stabdžiai	1869	Westinghouse	amerikietis
Padanga, pneumatinė	1888	Dunlop	airis
Parakas be dūmų	1863	Schultze	vokietis
Penicilinas	1929	Fleming	anglas
Perkūnsargis	1752	Franklin	amerikietis
Pianinas	1709	Cristofori	italas
Piaunamoji mašina javams	1834	McCormick	amerikietis
Pieno separatorius	1880	DeLaval	švedas
Plienui gaminti Besemero kriaušė	1856	Bessemer	anglas
Plienui gaminti krosnis (atviro žaizdro)	1861	Siemens	vokietis
Plienui gaminti elektrinė krosnis	1900	Heroult	prancūzas
Plienas greitapiūvis	1901	Taylor ir White	amerikiečiai
Plienas nerūdijantis	1916	Brearley	anglas
Plunksna rašyti, plieninė	1780	Harrison	anglas
Plunksna rašyti, pripildoma	1884	Waterman	amerikietis
Povandeninis laivas	1899	Holland	amerikietis
Radaras (principai)	1922	Taylor ir Yung	amerikiečiai
Radaras (tinkamas praktiškam naudojimui)	1930	anglai mokslininkai, nepriklausomai nuo amerikiečių	
Radiumas	1898	Skladowska ir Currie	lenkė prancūzas
Radijas	1896	Marconi	italas
Raketa V–2	1944	vokiečiai mokslininkai	
Rašomoji mašinėlė	1864	Mitterhoffer	austras

Išradimas	*Metai*	*Išradėjas*	*Tautybė*
Rentgeno spinduliai	1895	Roentgen	vokietis
Revolveris	1835	Colt	amerikietis
Siuvamoji mašina	1830	Thimmonier	prancūzas
Skiepai prieš polio	1954	Salk	amerikietis
Spauda	1450	Gutenberg	vokietis
Sulfonamidai	1934	Domagk	vokietis
Šautuvas, automatinis	1916	Browning	amerikietis
Šilkas, dirbtinis	1883	Swan	anglas
Švytuoklė	1581	Galileo	italas
Tankas, ginklas	1914	Swinton	anglas
Telegrafas, magnetinis	1832	Morse	amerikietis
Telegrafas, bevielis	1896	Marconi	italas
Telegrafas, fotografinis	1925	Bell Laboratorija	JAV
Telefonas	1876	Bell	amerikietis
Telefonas, bevielis	1902	Poulsen ir Fessenden	amerikiečiai
Teleskopas su lęšiais (refrektorinis)	1608	Lippershey	olandas
Teleskopas su įgaubtu veidrodžiu (reflektorinis)	1669	Newton	anglas
Televizija (principai)	1926	Baird	skotas
Televizija	1930	Zworykin ir Farnsworth	amerikiečiai
Televizija, spalvota	1940	Baird	skotas
Termometras, vandens	1593	Galileo	italas
Termometras	1710	Réaumur	prancūzas
Termometras, gyvsidabrio	1714	Fahrenheit	vokietis
Torpeda	1866	Whitehead	anglas
Transformatorius, elektros	1885	Stanley	amerikietis
Turbina, vandens	1849	Francis	amerikietis
Turbina, garo	1884	Parsons	anglas
Vidaus degimo variklis, dujinis, 4 taktų	1877	Otto	vokietis
Vidaus degimo variklis, benzininis, 2 taktų	1879	Benz	vokietis
Vidaus degimo variklis, benzininis, 4 taktų	1886	Daimler	vokietis
Vidaus degimo variklis, su sukamais cilinderiais	1908	Berliner	vokietis, įmigr. į JAV

V i s u o m e n i n i u požiūriu i. apima tuos kultūros pakitimus, kurie kyla iš ‚vidaus', iš tos pačios visuomenės narių, kai kita dalis pakitimų paprastai yra pasiskolinama iš kitų visuomenių. Skiriami nepakartojami i., išrasti tik kartą, ir paraleliniai i., išrasti keliose bendruomenėse. Komplikuotas kultūros bruožų derinys, randamas dviejose bendruomenėse, sugestionuoja skolinimąsi (pvz. sudėtingas ornamentas). Antra vertus, kai koks nors kultūros bruožas yra apspręstas tik tam tikrų apibrėžtų galimybių ribomis, paralelinių i. prielaida yra labiau pateisinama. Pvz. irklas, nors gali būti padarytas iš įvairios medžiagos ir įvairių formų, privalo būti nei perilgas, nei pertrumpas, turėti plokščią galą ir t.t. Tad irklai turėjo supanašėti ilgoje savo raidoje, nors jie ir buvo paraleliniai. Laiko ir nuotolio veiksniai taip pat laikomi svarbiais. Manoma, kad pvz. piramidės, žinomos Egipto ir Peru civilizacijose, yra paraleliniai i. Tas pats yra su dviskaita, indoeuropiečiuose pažįstama graikų ir lietuvių, bet taip pat indėnų šošonų kalboje, kur skolinimasis atkrinta. Iš kitų paralelinių i. minėtinas raštas, kuriuo paveikslinės ar ideografinės formos buvo atskirai išrastos šešių visuomenių — egiptiečių, sumerų, kinų, hititų, kretiečių ir majų — keturiuose žemynuose, nors pirmas fonetinis raštas buvo išrastas tik kartą, ir visi alfabetai išsiplėtojo iš primityvaus semitų alfabeto. Panašiai ir laiko skaičiavimas laikomas paraleliniu išradimu.

Pirmasis veiksnys i. yra išradėjo asmenybė. Nors visuomenė gali turėti poreikį, vadinamą i. motina, ji pati negali imtis išradimų; jų imasi tie jos nariai, kurie nėra linkę aplinkos nepatogumus priimti kaip neišvengiamus. Dažnai jie pralenkia visuomenę tiek, kad sakoma nebuvus laiką dar jiems pribrendusį. Antrasis veiksnys, sąlygojąs i., yra vad. kultūros lygis. Pvz. amatininko tekėlas galėjo būti išrastas tik po to, kai aplamai ratas jau buvo žinomas; geležinkelis buvo sąlygotas garo mašinos ir t.t. Todėl kultūros ‚kiekybė' ir ‚kokybė' aprėžia i. galimybes ir lemia jų kryptį. Kiekvienos bendruomenės kultūra gali turėti tam tikrų specifinių bruožų, jos pačios ypatingai aukštai vertinamų, o tai tuo pačiu sugestionuoja arba apibrėžia ir i. linkmę (pvz. indų kultūra anksčiau pagrindžiai domėjosi filosofija ir labai mažai — mechaninėmis priemonėmis). Visuomenė — trečiasis veiksnys, sąlygojąs i. — gali juos priimti arba atmesti. Kai i. yra priimami, pradžioje jais domisi maža visuomenės narių grupė (mūsų laikais — įmonių vadovai) ir tik vėliau jie paplinta į mases. Šiuo atveju i. dažniausiai patenkina daugelio žmonių poreikius, neprieštarauja tradicinėms bendruomenės vertybėms, yra remiami geros reputacijos visuomenės narių. Aplamai i. yra priimami pagal tuos pačius principus, pagal kuriuos svetimi kultūros bruožai patenka į bet kokią visuomenę. Tačiau yra daug daugiau i. atmestų, negu priimtų. Mūsų laikais rasime daug net ir patentuotų i., kurie dėl

aukščiau minėtų priežasčių (ar dėl to, kad įtakingi pramonės vadovai įžiūri juose pavojų savo ‚investuotiems interesams') atmeta naujenybes. Tokiu atveju i. yra visuomenės daug vėliau priimami arba ir visai pamirštami.

I. elementariai skirstomi į technologinius, socialinius ir religinius, nors jų skiriamoji riba nevisada aiški. Kultūrinė antropologija laiko, kad primityvių kilčių išrastas giminystės skaičiavimas (pagal tėvo ar motinos liniją) ar viduramžių Magna Charta ir kt. nematerialiosios kultūros bruožai galėjo būti lygiai svarbūs kaip akmeniniai įrankiai ar mašinos i. Tačiau visi i. sąrašai ribojasi tik technologiniais i., kurių reikšmė yra lengviau apčiuopama. Ieškant svarbiausiųjų technologinės kultūros i., neprieita vienos nuomonės. Atrodo, kad pagrindiniai žmonijos i. buvo padaryti priešistoriniais laikais. Iš jų pirmiausia minėtina ugnis, kuri jau buvo žinoma prieš kokį šimtą tūkstančių metų. Ji įgalino žmones naudoti tą maistą, kuris, kadangi nevirtas, anksčiau nebuvo valgomas; ji teikė šilumą žmonėms, saugojo olų gyvenvietes nuo žvėrių; ji buvo panaudojama įvairiausiuose amatininko darbuose, pradedant laivelių išdeginimu iš medžio gabalų ir baigiant metalurgijos išdirbiniais. Antras ypatingai svarbus išradimas buvo žemdirbystė (augalų ‚prijaukinimas') bei gyvulininkystė (žvėrių ‚prijaukinimas'). Jos pakeitė ar papildė senąsias — maisto rinkimo bei medžioklės — technologijas naujomis ir leido įsigyti maisto pertekliaus bei plėtoti prekybą. Toliau minėtina keramika padėjo išlaikyti maisto atsargas ir netiesioginiai prisidėjo prie gyvenviečių bei pastogių pastovesnio įkūrimo ir kt. Audimas atvėrė naujas galimybes drabužių raidoj. Ratas, raštas ir svorio, laiko bei pinigų matai gali būti laikomi paskutiniais pagrindiniais i. istorijos priešaušry. Didžioji jų dalis buvo išrasta į rytus nuo dabartinio Sueso kanalo, kur, manoma, i. metu yra buvusi derlinga žemė, nors dabar ten yra dykumų plokščiakalniai. Mūsų civilizacijos era, vadinama mašinos amžiumi, galima pradėti nuo X a. po Kr. Nors mašinos principai buvo žinomi ir senovės civilizacijose, pvz. Graikijoj, jie įgavo revoliucinę reikšmę tik prieš tūkstantį metų.

R. B. Dixon, The Building of Cultures 1928; *M. J. Herskovits,* Cultural Anthropology 1955; *R. Linton,* The Study of Man 1936; *L. Mumford,* Technics and Civilization 1934. *A.Mst.*

Išraiška (ag., prc. expression, vok. Ausdruck) 1. vidinės psichinės būsenos perdavimas kitiems daugiau ar mažiau suprantamais būdais, kaip žvilgsniu, mimika, balso tonu, raštu, eisena, kūno laikysena ir įvairiais, kartais lengvai pastebimais, o kartais labai subtiliais gestais bei veiksmais. I. yra svarbus veiksnys žmonių santykiams palaikyti, nes be jos pasikeitimas idėjomis ir pergyvenimais būtų neįmanomas. Be tiesioginio idėjų perdavimo, atliekamo kalbos pagalba, i. įgalina individus perduoti ir suprasti idėjas su asmeniniais niuansais. Žmonių santykiams palaikyti gal būt tai yra net svarbiau, negu tik pasikeitimas logiškomis frazėmis. I. vaidina didelį vaidmenį kiekvieno žmogaus gyvenime: ji gali vienam pagelbėti, padėdama jam geriau parodyti savo asmenybės bruožus kitiems, o kitam pakenkti, demaskuodama jo vidinius silpnumus ir jo nepageidaujamas intencijas. *Vyt.B.*

2. Muzikoje i. nevisada vienodai buvo pabrėžiama. Pradžioje tenkintasi, gal būt nesąmoningai, pačio garso jausminiu poveikiu. Vėliau muzikinės i. stiprumas buvo nukreiptas į veikalų struktūrą, į pačią formą, į tematiką. Ilgainiui tačiau prireikė vis aiškesnių ženklų, rodančių norimą išgyventi muzikos turinį. Tuo būdu atsirado visa eilė pagalbinių terminų, ženklų, raidžių. (Jų pradžia siejama su Mannheimo mokykla XVIII a. antroje pusėje). Juos visus galima sugrupuoti į tris pagrindines grupes: a. tempai bei agogikos terminai, rodą muz. veikalo greitumą bei su juo susijusį charakterį; b. i. terminai, smulkiau iškelią norimus psichologinius aspektus; c. dinamikos ženklai garsinio intensyvumo laipsniui pažymėti. Visose trijose grupėse vartojami terminai yra tradiciškai italų kalbos, nes muzikos plėtojimosi procesas daugiausia ėjo Italijoje (šiandien daugelis kompozitorių savo veikaluose reikiamus sužymėjimus padaro ir savąja kalba). Duodame pagrindinius tempus: greitieji tempai: allegro—greitai, linksmai; vivace—greitai, lengvai; presto—labai greitai, skubiai; vidutiniai tempai: allegretto — greitokai, lengvai; moderato—vidutiniškai; andantino —vidutiniškai, lengvai; lėti tempai: andante—lėtai, lyg einant; grave—lėtai, sunkiai; largo—lėtai, plačiai; lento—labai lėtai, ilgesingai; adagio—labai lėtai, rimtai, giliai. Šie tempų pavadinimai nėra suprantami absoliučiai, o priklausomai nuo muz. epochos, atskirų stilių bei kompozitorių. Pvz. Bacho adagio yra daug lėtesnis už Haydno adagio. Prie šių pagrindinių tempų dažnai prikergiami pagalbiniai žodeliai, leidžią pilniau išreikšti norimus greitumo niuansus, pvz. molto—labai, poco—truputį, non tanto — ne tiek, non troppo — neperdaug, ma non troppo—bet neperdaug, con —su, piu—labiau (allegro ma non troppo; adagio molto). Čia paminėtini ir agogikos terminai: accellerando, stringendo — greitinant; ritenuto — sulaikant; ritardando, rallentando—suretinant; a tempo, tempo I (primo)—atstatant pirmykštį greitį. Dažnai čia naudojamas pagalbinis poco a poco —po truputį, laipsniškai.

I. terminų grupę sudaro apie 30 su viršum itališkų prieveiksmių, dažnai statomų prie pagrindinių tempų arba įrašomų norimoje vietoje prie melodijos. Jie visi nusako vienokią ar kitokią psichologinę būseną, norimą išgauti veikalą atliekant. Čia jie eina alfabetine tvarka:

agitato—neramiai
amoroso—švelniai
animato—gyvai
appassionato—aistringai
brillante—žėrinčiai
cantabile—melodingai
con brio—ugningai
con sentimento—jausmingai
dolce—saldžiai [gai
doloroso—skausmingai
energico—energingai
espressivo—raiškiai
feroce—įtūžusiai
giocoso—džiugiai
grandioso—didingai
grazioso—žaismingai
lamentoso—raudančiai
leggiero—lakiai
maestoso—iškilmingai
marcato—pabrėžiamai
marziale—karingai
misterioso—paslaptingai
patetico—iškilmingai
pesante—sunkiai
religioso—pamaldžiai
risoluto—ryžtingai
scherzando—juokaujant
sonore—skambiai
sostenuto—sulaikytai
tranquillo—ramiai

Tai dažniau sutinkami i. žodžiai.

Garso stiprumą nurodo dinamikos ženklai, rašomi žodžiu arba tik raidėmis: forte (f) — garsiai, piano (p) — tyliai, mezzo forte (mf) — vidutiniškai, fortissimo (ff) — labai garsiai, forte fortissimo (fff) — visa jėga, pianissimo (pp) — labai tyliai, piano pianissimo (ppp) — vos girdimai, sotto voce — pusbalsiai, sforzando (sfz) — pabrėžiant, akcentuojant. Laipsnišką augimą rodo crescendo—cresc., laipsnišką garso kritimą žymima descrescendo, descresc., diminuendo, dim. Žodis subito naudojamas staigiam stiprumo laipsnio pakeitimui pažymėti. Visi šių trijų grupių terminai bei ženklai padeda geriau suprasti muzikinės kalbos turinį. *Iz.V.*

Išraiškos psichologija psichologijos šaka, mokslinių priemonių pagalba studijuojanti įvairias išraiškos formas ir jų ryšius su įvairiais charakterio ir asmenybės bruožais. Bene pirmutinis i.p. atstovas buvo Teofrastas (370–287 pr. Kr.), aprašęs išraiškos tipus, kurie ir šiandien dar yra daugelio skaitomi su malonumu. Aristotelis taip pat domėjosi išraiška ir davė kai kurių pasiūlymų fizinių bruožų stebėjimui ir jų aiškinimui charakterio studijose. Moderniojoje psichologijoje išraiškos studijos užima gana svarbią vietą. Iš tikrųjų i.p. šiandien yra dalijama į daugelį šakų, kurių kiekviena mano atradusi geriausią atsakymą žmogaus charakteriui ir asmenybei suprasti. Šiandien yra kalbama apie grafologiją, studijuojančią rašyseną kaip išraiškos metodą, mimikos psichologiją, stebinčią veido išraišką ir mėginančią iš jos spręsti apie asmenybę, balso psichologiją, piešimo psichologiją, eisenos psichologiją ir t.t. Nors atskirai kiekviena i. p. šaka savo teorijose šiek tiek perdeda, bet svarstant šias šakas kartu, galima pastebėti, kad jos visos turi savo reikšmę. Svarbiausia yra tai, kad i.p. yra įrodžiusi, jog žmogaus asmenybę galima geriau suprasti, naudojant tam tikrus objektyvius metodus, kuriuos gali kiekvienas inteligentiškas individas išmokti ir pakartoti. Yra paruošti įvairūs psichologiniai testai remiantis i.p. nustatytais principais. Bene vienas žymiausių tokių asmenybės studijoms naudojamų testų yra šveicarų psichiatro Hermann Rorschacho išvystytas percepcijos testas, vad. autoriaus vardu. Iš kitų minėtini žodžių asociacijos testas, tematinės apercepcijos testas ir įvairūs testai, reikalaują iš individo ką nors nupiešti.

Theophrast, Charaktere, Griechisch und deutsch von W. Plankl 1944; *L. Klages,* Vorschule der Charakterkunde 1942; *W. Wolff,* The Expresion of Personality 1943; *J. Bell,* Projective Techniques 1948. *Vyt.B.*

Išraiškos šokis teatrinio šokio kryptis, atsiradusi XX a. pradžioje. Europoje ji vadinama i. ir meniškojo šokio vardais (Ausdrucktanz, Kunstanz), Amerikoje — moderniu, dabarties ir, rečiau, i.š. (interpretative dance). Tie visi vardai nurodo naujus šokio meno principus, griežtai skirtingus nuo klasikinio baleto principų.

I.š. grįžo prie pačių pirminių kūrybos šaltinių žmoguje — ekstazės ir intuicijos, tuo pačiu ir prie visų pagrindinių žmogiškųjų išgyvenimų — ryšio su žeme, su kitu žmogumi ir su Visata. Kūnas, šokėjo medžiaga, i. šokyje tampa jautriu instrumentu, kuris turi reaguoti ir išreikšti vidinį žmogaus būsenų ritmą ir dinamiką. Dėl to pagrindinai keičiasi ir šokio technika: judesiai tampa organiški, apima visą kūną ir tuo būdu įgauna labai plačių galimybių ritminėse, dinaminėse ir erdvės variacijose (klasikinis baletas pripažino tik aktyviuosius, kieto liemens ir pabrėžtų, ypač kojų ir rankų, linealinius judesius). Taip atsirado naujų šokio temų, įvairių individualinių stilių, naujas sceninis šokių apipavidalinimas. Kostiumai stilizuojami, pritaikant prie judesių rūšies; scenovaizdis apvalomas nuo sentimentalaus romantizmo, vyravusio to meto baleto pastatymuose. Jo vietą užima arba paprastos, atitinkamai nušviestos draperijos, arba stilizuotos, simbolinės plokštumos ar dekoracijos.

I.š. pradininke laikoma Isadora Duncan, pirmoji didžioji šokėja romantikė, atmetusi klasikinio baleto formas, pasidavusi nesuvaržytam impulsui, siekusi šokio kaip vidaus išraiškos natūraliu judesiu. Ji nepaliko jokios choreografinės sistemos ir jokios šokio technikos, bet jos mesta ugnis prigijo ir įsiliepsnojo, nes nuotaika jau buvo pribrendusi naujoms šokio, kaip ir kitų meno sričių, formoms.

Europoje germanų kraštų žmonės, savotiškai primityvesni ir linkę į ekspresionizmą, išugdė i.š. (Vokietijoje), kai tuo tarpu keltuose (Prancūzijoje) jis pasiliko daugiau estetinėje (siaurąja prasme) arba populiarioje plotmėje.

Du žmonės pradėjo išsamiai domėtis na-

tūraliuoju ir ritminiu judesiu, nors ir siekdami skirtingų tikslų: E. Jaques-Dalcroze Šveicarijoje ir Rudolf v. Laban Vokietijoje. Pirmasis, muzikas ir pedagogas, ieškojo muzikos ir judesio vieningumo, norėdamas padėti savo mokiniams lengviau pajusti ritmą. Jis sudarė akademiškai tikslią ritminių judesių sistemą, parašydamas atitinkamus, įvairių ritminių galimybių muzikos gabalus. Tie ritminiai judesiai paplito Prancūzijoje ir Vokietijoje. Beveik tuo pat metu Vokietijoje Rudolf v. Laban, būdamas chaotiškos prigimties ir moksliško smalsumo, skelbė šūkį ‚išlaisvinti sielą per judesį'. Iš antros pusės, jis intensyviai domėjosi natūralaus judesio galimybėmis bei grupiniais judesiais. Jis buvo sukonstruavęs specialų šešiakampį aparatą, kur, jungdamas jo priešingus kampus, išgavo visas įmanomas judesio krypčių erdvėje galimybes. Tikroji i.š. motina Europoj buvo Mary Wigman. Ji pradėjo studijas pas Dalcroze ir perėjo į Labano mokyklą, pasidarė jo asistentė, o vėliau kūrė ir dirbo viena. M. Wigman reikalavo iš šokėjų ekstazės ir intuicijos, individualios kūrybos. Ji suformavo Vokietijos moderniojo šokio stilių, išugdė judesių skalę ir techninę sistemą. Ji pirmoji skelbė naujas mintis apie šokėjo ryšį su erdve ir šokio santykį su muzika; apie judesį, išsivystantį patį iš savęs, apie nepriklausomą šokį kaip savarankišką meno rūšį. Ji atskyrė šokį nuo duotojo muzikos kūrinio, ieškodama muzikos specialiai parašytos šokio struktūrai. Iš jos rankų yra išėję daug pirmaeilių šokėjų ir šokio mokytojų. Dalis jų (Harald Kreutzberg, Yvonne Georgi, Dora Hoyer) koncertavo ir JAV; kai kurie įsteigė savas šokio mokyklas Šveicarijoj, Prancūzijoj ir JAV.

Ruth St. Denis ir Ted Shawn buvo modernaus šokio pionieriai JAV, drauge atidarę šokio mokyklą, Denishawn pavadintą. Ruth St. Denis ieškojo šokyje religinio išgyvenimo išraiškos, paveikta kelionės įspūdžių po Orientą, o Ted Shawn akcentavo patį judesį; jų mokykloje buvo šokama basomis kojomis, naudojant suprastintą klasinio baleto techniką, sumaišytą su egzotinėmis orientalinių šokių formomis. Tokia šokio bazė nepatenkino trijų ‚kūrybiškųjų revoliucionierių' — Martha Graham, Doris Humprey ir Charles Weidman. Egzotiką jie visi pajuto kaip labai svetimą, ne amerikonišką elementą, todėl jie išvystė amerikonišką modernaus šokio stilių, paremtą pagrindiniais žmogiškais išgyvenimais, ir vitališką, viso kūno judesių galimybes apimančią techniką, tipingą amerikonišku staigumu ir ritmu.

Lietuvoje i.š. pionierė buvo Danutė Nasvytytė, baigusi Vokietijoj ritminės mankštos ir meno šokio m-lą pas Jutta Klamt.

M. Graham išraiškos šokyje Dark Meadow

Ji įsteigė šios rūšies savo studiją Kaune 1938. Per trumpą laiką entuziastingų mokinių buvo pasiekti neblogi rezultatai, ir D. Nasvytytė galėjo suruošti eilę koncertų su mokinėmis. Plačiau apie i. š. Lietuvoje žr. Lietuvos tome.

I.š., pradžioje sutiktas vienų su skepticizmu, antrų su entuziazmu, šiandien yra pasiekęs aukšto meninio lygio ir drauge pripažinimo savarankiu menu. Jo įtaka — ieškojime naujų temų bei judesio galimybių, o taip pat sceniniame apipavidalinime — jaučiama Prancūzijos ir Amerikos klasikinio baleto pastatymuose.

R. Bach, Das Mary Wigman-Werk 1933; *M. Lloyd*, The Borzoi Book of Modern Dance 1949.

B.V.

Išrašas kas išrašyta iš ilgesnio teksto; ištrauka. Specialiai i. vadinami išduodami nuorašai tokių aktų, kurie jų įsigaliojimui turi būti įrašyti į tam tikras knygas, pvz. ipotekos, metrikacijos.

Išrūgos sūrių gamybos liekana, gaunama iš pieno išskyrus kazeiną, arba sūrinę medžiagą. Kazeinas išskiriamas pieną rauginant arba į saldų pieną pridėjus šliužo sulčių ir jį pašildžius. Pirmu atveju gaunamos rūgščios išrūgos, kuriose nemažai yra pieno rūgšties. Su šliužo sultimis išskiriamos saldžios išrūgos, kurių sausoje medžiagoje vyrauja pieno cukrus. *J.Plt.*

Išsėklinis miškas yra tas, kurį sudarą medžiai yra sėklinės kilmės, priešingai atauginiam (žr. Atauginis miškas). I.m. dar

vad. aukštaliemeniu mišku. Jis skirtinas nuo s ė k l i n i o miško, paliekamo sėklai duoti. *J.Rkt.*

Išsiblaškymas 1. dėmesio nesutelkimas vienam kuriam uždaviniui. I. kyla iš to, kad dėmesys yra silpnas ir nepastovus, kad nėra valios ryžto, kad protas tobulai nekontroliuoja savo minčių. Bet tam tikrais atvejais i. priežastimi gali būti ir perdidelis dėmesio sutelkimas vienoje kurioje srityje. Tuo būdu mokslininkai dažnai yra išsiblaškę už savo darbo ribų kaip tik dėl savo susikaupimo mokslinėse studijose. *E.V.*

2. Perkeltine prasme i. vadinamas ieškojimas pramogų išsinerti iš rūpesčių, juos pamiršti. Šia prasme i. yra vienas iš pagrindinių terminų, kuriais B. Paskalis charakterizuoja didybės ir menkybės įtampą žmoguje. Žmogaus didybė slypi mąstyme, bet žmogus ieško užsimiršimo išsiblaškyme. Jei būtume laimingi, nereikėtų ieškoti i. Tačiau šisai nuveikia nuobodulį ne tikrą laimę atnešdamas, o tik paprastą užsimiršimą. ‚Vienintelis dalykas, kuris guodžia mūsų varguose, yra i., ir tačiau jis yra pati vargingiausia menkybė' (Pensées, 171 nr.). Jei neleistume savęs suvilioti i., tai pats nuobodulys verstų ieškoti tikresnio kelio, negu tos varganos užsimiršimo laimės, kurią žada i. Ši paskalinė i., kaip nuo savęs pačių bėgimo, analizė yra įtakojusi ir dabarties egzistencinės filosofijos pabrėžiamą apeliavimą nuo paskendimo kasdienybėje į susitelkimą ties savimi pačiais. *J.G.*

Išsigimimas žr. Degeneracija.

Išsilavinimas mokymosi bei lavinimosi keliu įgytas žinojimo bei sugebėjimo lygis. Į taip suprantamą i. sąvoką įeina ir išsimokslinimas. Kartais i. terminas pavartojamas ir kaip išauklėjimo sinonimas. Tačiau išauklėjimas yra daug platesnė sąvoka, apimanti ne tik i., bet ir visą žmogaus pasiektą fizinę, psichinę ir dvasinę pažangą.

Europoje vyraujančiose auklėjimo sistemose i. siekimas yra daugiausia pagrįstas a. individo sugebėjimų lavinimu ir b. žinių perteikimu bei jų pasisavinimu. Modernioji amerikiečių pedagogika stengiasi i. pagrįsti ne tiek žinių įsigijimu, kiek savarankišku mokinio patyrimu.

Lavinimu siekiama padidinti bei patobulinti individo fizinius ir psichinius sugebėjimus. Toks šių sugebėjimų lavinimas yra daugiausia pagrįstas atitinkamų veiksmų pakartojimu, čia atliekančiu tą patį vaidmenį, kurį auklėjime atlieka pratinimas. Žinių įsigijimas ta prasme irgi priartėja prie lavinimo, nes naujų dalykų įsiminimas yra reikalingas pakartojimų, kurie savo keliu prisideda prie psichinių sugebėjimų lavinimo. Kai lavinimu siekiama patobulinti sugebėjimus, tada jis vadinamas formaliniu lavinimu. Kai juo siekiama praturtinti individo žinojimą, tada kalbama apie materialinį lavinimą. Pirmojo pavyzdžiais galima imti fizinio lavinimo pratimus ir matematikos uždavinių sprendimą, o antrojo — istorijos bei geografijos faktų įsiminimą. Kai i. yra pagrįstas bendra visų gyvenimo sričių sistema bei vispusišku susipažinimu su visomis kultūrinėmis vertybėmis, jis vadinamas bendruoju i. Kai jis pagrįstas kurios nors vienos srities specialiomis žiniomis ir siekia individo specialaus sugebėjimo, tada jis vadinamas specialiuoju i. Be mokyklinio i., svarbiausios savarankiško lavinimosi priemonės yra apsiskaitymas, sportas, žaidimai ir tiesioginis įvairių gyvenimo sričių patyrimas: profesinis darbas, kelionės ir kt. *P.Mld.*

Išsileidimas žr. Persileidimas.

Išsiliejimas žr. Efuzija.

Išsiliejusios uolienos žr. Eruptyvinės uolienos.

Išsimetimas nelaiku gyvulio gimdymas, dar nesubrendusio gemalo išmetimas iš įščios. I. priežastys yra dvejopos: išoriniai veiksniai, pvz. gyvulio užgavimas ar didelis nuvarginimas, ir vidiniai veiksmai, sukeliami infekcijos, arba užsikrėtimo, keliu. Labai gyvuliuose paplitusi vad. Bango liga, arba brucelozė, sukeliama Brucella bakterijų. Šia liga gali ir žmogus apsikrėsti. *J.Mot.*

Išsimokėjimas prekybinės sutarties sąlyga, kuria parduotosios prekės (judomieji daiktai) apmokamos ne iš karto, bet dalimis. Kol nesumokėta paskutinė dalis, prekė laikoma pardavėjo nuosavybe.

Išsisklaidymas (artilerijos sviedinių ir šautuvo kulkų) žr. Sklaidumas.

Išskaita pajamų mokesčio, socialinio draudimo ir kitų mokesčių, kuriais eventualiai apdedamos darbo pajamos, iš atlyginimo išskaityta suma. Iš bruto atlyginimo atėmę i., gauname neto atlyginimą. Į platesnę i. sąvoką įeina administracijos ar teismo įstaigų aktais daromi permokėtų arba išeikvotų sumų, alimentų, skolų ir kt. įsipareigojimų išskaitymai. Teismo ir administracinių i. suma Nepriklausomos Lietuvos įstatymais negalėjo prašokti $^1/_3$ nevedusiojo ir $^1/_4$ vedusiojo periodinio atlyginimo.

Išskynos išskinti krūmai. Tankiuose krūmokšliuose, kur ganomi gyvuliai sunkiai galima sekti, kaimas darydavo i., iškirsdamas vienaip ir kitaip takus, kad praeinantieji gyvuliai būtų galima pastebėti. I. vadindavo ir vasaros metu nukirstus krūmus, kai žabus nesukraudavo į krūvas, bet palikdavo džiūti padrikai, kaip kuris nuvirto.

Išskyra, arba separacija, vyro ir žmonos susitarimas gyventi skyrium, nepalaikant

paprastųjų santuokinių santykių. I. pabaigia vyro ir žmonos santuokinės bendruomenės tęsimą, nepanaikindama pačios santuokos. Dažnai i. teismo nustatoma kaip delsiamoji priemonė ištuokos bylose. Sutuoktiniai gali kiekvienu metu nutraukti i. ir atnaujinti santuokinę bendruomenę be atskiro teismo nutarimo. *V.Čp.*

Išspaudos aliejaus gamybos atmatos, gaunamos presuojant aliejinių augalų grūdus bei vaisius. I. yra įvairios rūšys. Lietuvoje labiausiai buvo paplitusios sėmenų i. Apie i. vartojimą žr. Pašarai.

Ištaiga, arba liuksusas, komfortas, dvasinės ar medžiaginės kultūros dalykai, kurie bendruomenės nelaikomi būtinais normaliam gyvenimo lygiui, tačiau vertinami kaip prestižo simboliai. Minimalus gyvenimo lygis apima dalykus, reikalingus išlaikyti gyvybei ir patenkinti tiems dvasiniams reikalavimams, be kurių žmogaus gyvenimas praranda savo vertę. Normalus gyvenimo lygis viršija minimalų ir nusako, kokio lygio vidutinis bendruomenės narys turi teisės laukti ir pageidauti. I. yra tai, kas viršija šį lygį, arba dalykai, kuriuos įgydamas žmogus tampa ta prasme privilegijuotas. Minimalus, normalus ir i. lygis įvairuoja skirtingose kultūrose arba toje pat kultūroje laiko būvyje: šiltas tekantis vanduo gali būti laikomas labai pažangioje bendruomenėje minimalaus lygio reikalavimu, Brooklyne — normalaus lygio dalyku ir Indijos provincijoje — neįsivaizduojama i. Ištaigai priklauso tie ‚nereikalingi' arba sunkiai pasiekiami dalykai, kurie dėl savo ‚nebūtinumo' bei reliatyvaus nepasiekiamumo tarnauja kaip visuomeninės padėties simboliai. Pvz. trubadūrinė poezija buvo i., moderni poezija — pasirenkamai normalaus lygio dalykas, bet jos mecenatinis globojimas gali būti vėl i., liudijanti aristokratinius nusiteikimus. I. siekiama dėl jos prestižo, normalaus lygio dalykų — dėl jų vidinio reikalingumo asmenybės išraiškai ar atbaigimui, minimalaus lygio dalykų — dėl to, kad be jų neįmanoma žmogiškai egzistuoti. *V.Kv.*

Ištaka 1. vieta, kur upė pasirodo paviršiuje iš požemio gyslų (versmės) ar iš ežero (atbulos žiotys). Normaliai ežere tegali būti viena i., bet pasitaiko išimčių, laikino pobūdžio ar dirbtinų. Pvz. iš Siesarčio ež. palei Molėtus teka Siesarties upė į Šventąją: dirbtinė užtvara skiria tą ežerą nuo Lakajų ežerų, iš kurių teka Žeimenos Lakaja. Iš Plinkšių ež. Žemaičiuose teka Šerkšnė: kita i. — Sruojos Domija užakusi.

2. Įrengimas vandeniui iš rezervuaro išleisti, pvz. ‚vienuolis' žuvininkystės kūdrose. *S.K.*

Ištara babiloniečių ir asiriečių deivė, kurios kilmė priklauso sumerų (žr.) kultūrai. Semitai garbinę deivę-motiną, kuri, jiems įsiveržus į Mezopotamiją, sutapo su vietos sumerų deivėmis. Ilgainiui įgavusi šių visų deivių savybes, ji virto apskritai deivės vardu. Visų pirma ji buvo meilės, motinystės, gyvybės ir gamtos vaisingumo deivė, bet asiriečiai ją garbino ir kaip karo deivę. Išsivysčius astrologijai, sutapdinta su planeta Venera. Visuose didžiuosiuose Babilonijos mst. ji turėjo savo šventyklas, Asirijoje buvo garsios jos šventyklos Asure, Ninivėje ir Arbeloje. Jos kultas buvo susietas ir su prostitucija. Mitologiniu pasakojimu, ji nužudžiusi savo mylimąjį Tamuzą ir, nužengusi į požemį, vėl ji atgaivinusi. Ši istorija besikartojanti kasmet, lygiai kaip gamta rudenį miršta, o pavasarį vėl atgimsta. I. meilės su Tamuzu istorija primena graikų Afroditės su Adoniu istoriją.

A. Moortgat, Tammuz 1949; *E. Dhorme,* Les anciennes religions orientales 1945. *P.Plk.*

Išteisinimas skelbiamas, kai nusikalstamas veiksmas, kuriuo įtariamasis buvo kaltinamas, nėra įrodomas arba kai tuo veiksmu kaltinamasis dėl teisėtų priežasčių negali būti pakaltintas, arba kai toks veiksmas nėra įstatymais baudžiamas, kai kaltinamasis atleidžiamas nuo bausmės dėl įsisenėjimo ar amnestijos, arba kai kaltinimas nutraukiamas. Tinkamu teismo įsiteisėjusiu sprendimu išteisintasis negali būti antrą kartą traukiamas tardyman ar teisman už tą patį nusikaltimą (Baudžiamojo Proceso 21 ir 119 §§). *B.M.*

Ištikimybė yra tas pagrindas, kuriuo remiasi žmogiškieji santykiai, ir drauge tas matas, kuris liudija moralinę žmogaus rimtį. Nebūtų įmanomi žmogaus santykiai su žmogumi, jei jų negaivintų pasitikėjimas vieno antram ištikimybe. Visos sutartys remiasi prielaida, kad bus laikomasi duotojo žodžio. Visų asmeninių ryšių versmė yra žmogaus patikimumas. Negali būti bičiulis tas, kieno žodžiu nepasitikima ir kam netikima. I. liudija, kiek kieno jausmai yra tikri. ‚Simpatija, bičiulystė, meilė, kurios tėra akimirkos nuotaika, yra paženklintos netikrumu ir nėra vertos savo vardo' (N. Hartmann). Tačiau i. nėra paprasta žmogaus prigimties dovana, savaime kiekvienam suteikta. Greičiau žmogus iš prigimties yra linkęs vadovautis akimirkos įspūdžiais, pats nežinodamas, ko jis sekančią akimirką norės. I. yra moralinė vertybė, žmogaus iškovojama morališkai bebrėstant. Reikia moralinio subrendimo išsaugoti i. dėl to, kad ji yra ne kas kita, kaip suvereniškas angažavimasis ateičiai. Tiktai tas gali būti ištikimas, kuris yra apsisprendęs pats save lemti, o ne būti besikeičiančių aplinkybių nešamas. Kaip toks apsisprendimas, i. yra dvasinė žmogaus tapatybė laiko tėkmėje. Ryždamasis ištikimybei, tuo pačiu žmogus teigia savo tapatybę ap-

Michelangelo Ištikimybės liudijimas
(fragmentas iš Sikstinos freskų, vaizduojąs visuotinį tvaną)

linkybių sekoje. Šia prasme savojoje laiko ir amžinybės metafizikoje L. Lavelle kalba, kad i. užtikrina mūsų trukmę, išgelbėdama mūsų esmę iš tapsmo ir pačiame laike pakeldama mus į amžinybę. Bet kaip amžinybė nuveikia laiką ne paprastu jo paneigimu, o būties pilnatvės sutelkimu, taip ir i. iš tiesų yra ne dvasios sustingimas, o jos kūrybinis sutelkimas. I. yra iš esmės aktyvi, nes būti ištikimam yra lygu drauge būti su tuo, kam esama ištikimam. N. Hartmannas kalba apie i. ir asmenims, ir idėjoms bei dalykams. Priešingai, G. Marcelio ir L. Lavelle pažiūra, i. esmiškai kreipiasi tik į asmenis. Tačiau šių dviejų pažiūrų priešybė labiau tariama, negu tikra, nes visos idėjos yra susijusios su žmonėmis. Pvz. patriotizmo atveju, kam iš tiesų esama ištikimam, yra ne abstrakti tautos idėja, o tie artimieji, iš kurių kilta ir kuriuose subręsta. I. kitam visada drauge yra i. sau pačiam (ne egoistine, o metafizine šio žodžio prasme). ‚Kadangi i. kaip nusiteikimo kontinuitetas drauge yra asmens pastovumas, galutinėje sąskaitoje kiekviena i. yra i. savo paties atžvilgiu' (N. Hartmann). Kas išduoda i., tas tuo pačiu parduoda save patį. Nėra kilnaus išdavimo, bet i. turi savitą vertę net tada, kai pasirodytų, kad tai, kam ji buvo saugota, nebuvo jos verta. I. yra vertinga savyje pačioje, nes jos vertė pagrįsta ne išorine tikrove, o pačiu žmogumi.

N. Hartmann, Ethik ²1949; *L. Lavelle*, Du temps et de l'éternité 1945; *G. Marcel*, The Philosophy of Existence 1949 (vert). *J.G.*

Ištikimybės liudijimas — liudijimas, kurį Lietuvoje išduodavo apskričių viršininkai apie atitinkamo asmens moralinį ir politinį patikimumą, būtent apie jo palankumą ar nepalankumą valstybės santvarkai ir valdžiai. I.l. buvo reikalingas gauti stojant į karo mokyklą, norint būti priimtam į atsakingesnę valstybinę tarnybą, norint gauti stipendiją iš valdžios iždo aukštajam mokslui eiti. Jei liudijimas buvo teigiamas, jis buvo paprastai įduodamas į rankas suinteresuotajam; priešingu atveju jis buvo pasiunčiamas tiesiog atitinkamai įstaigai. Panašius liudijimus duodavo policijos nuovadų viršininkai norintiesiems gauti iš apskrities viršininko leidimą ginklui laikyti. *J.Šlp.*

Ištiktukas gamtos garsų pamėgdžiojamasis nekaitomas žodis, pvz. p y k š t, p o k š t, ž y b t, ž v i l g t, t r i n k t. Jie dar vadinami veiksmažodiniais jaustukais (žr.), nors kilmės jie yra senesni, negu atitinkami akimirkos veiksmažodžiai, kaip p o k š t e l ė t i, ž v i l g t e l ė t i.

Ištinimas kurios nors kūno dalies ar atskiro organo liguistas padidėjimas. I. priežastimis gali būti sužalojimas; fizinių, terminių ir cheminių veiksnių veikimas; infekcijos, arba užkrėtimai; nuodingi įvairių gyvių įkandimai; kraujo indų užsikimšimas.

Ištrėmimas bausmės forma, nusikaltėlį išsiunčiant į paskirtą vietą bausmei atlikti. I. bausmė taikoma už didžiuosius nusikaltimus, seniau ji buvo siejama ir su atėmimu luomo bei paveldėjimo teisių, titulų bei laipsnių. BS ji buvo numatyta tarp sunkiųjų darbų ir tarp grasos kalėjimo. Lietuvos vyriausybė, 1919 perimdama BS, atskirai i. bausmės nenumatė, už atitinkamus nusikaltimus ją pakeisdama sunkiųjų darbų kalėjimu. Bet kaip administracinė bausmė i. buvo praktikuojamas apskričių viršininkų ir karinių komendantų (remiantis ‚karo stovio' nuostatais) sutramdyti politinės opozicijos veikėjams, ištremiant juos iš gyvenamosios vietos į kurį nors apskritį ar valsčių (ten toks veikėjas buvo laikomas policijos priežiūroje) arba į priverčiamojo darbo stovyklą (Varniuose, vėliau Dimitravoje). Masiniu mastu i. vartojamas Sovietų vad. deportacijų (žr.) forma, siekiančia iki genocido (žr.) nusikaltimo. *B.M.*

Ištuoka, arba divorsas, santuokos panaikinimas, vyro ir žmonos santuokinių ryšių visiškas pabaigimas, grąžinant abiem sutuoktiniams tą pačią teisinę padėtį, kurią jiedu turėjo prieš susituokdami. I. nustatoma tik teismo sprendimu. Pagrindinėmis

i. priežastimis įstatymai mini sutuoktinio neištikimybę, žiaurumą ir šeimos pametimą. Sov. Rusijos tuoj po revoliucijos išleistieji įstatymai buvo patys liberališkiausi, i. pagrindu laikę paprastą vieno sutuoktinio pareiškimą metrikacijos įstaigai, nenurodant ir neįrodant tam jokio konkretaus pagrindo. R.-katalikų ir anglikonų bažnyčios savo nuostatuose i. neturi ir jos nepripažįsta, neleisdami savo dvasininkams sutuokti vieną kartą sutuokto asmens, jei jo sutuoktinis tebėra gyvas. I. (priešingai, negu santuokos niekinumo pripažinimas arba anuliavimas) veikia tik ateitin ir nenaikina buvusios santuokos teisinių padarinių. *V.Čp.*

Ištvermė patvara darbe ir siekimuose. Ji remiasi būdo tvirtumu bei pastovumu ir užsispyrimu tikslą pasiekti. Be vidinės galios, ji priklauso ir nuo fizinio atsparumo. I. yra pozityvi savybė: ištvermingi asmenys yra tvirto charakterio ir nugali kliūtis, siekdami savo tikslų. *E.V.*

Išurija (gr.) šlapimo iš pūslės pašalinimo sutrikimas.

Išvada 1. l o g i k o j e sprendimas, išvestas iš kitų sprendimų, ypačiai silogizmo išvada (lot. conclusio); veikalo ar apskritai argumentacijos dalis, kurioje suglaustai išdėstoma, kas laikoma įrodyta ankstesniais argumentais bei faktais; 2. t e i s ė j e prokuroro i. bylos kvalifikacijai pakeisti, kaltinimui nutraukti, kaltinamojo psichinei sveikatai tirti ir pn.

Išvakarės vakaro pradžia, arba pavakarės; kitur — vėlyvas metas, prieš vidurnaktį. I. taip pat vadinama prieš vestuves, vaišes ar kt. šventes vakaras, kuriam pasivaišinti susirenka tik artimieji giminės ir kaimynai.

Išvakarės kairiosios krypties dvisavaitinis laikraštis, ėjęs Montevideo, Urugvajuje, 1934 (išėjo 8 nr., 4–8 psl.). Leido ir red. Alb. Gumbaragis.

Išvalka didžioji aketė, kurią kerta tinklui išvilkti. Jos skersmuo siekia iki 3 m (pagal tinklo ir valkos dydį). Jei kartais iškerta per mažą i., o žuvies daug sugauta, ji papildomai kertama, kad traukiant tinklas neplyštų. Papildomas i. kirtimas laikomas bėdos reikalu, todėl i. visada paprastai didelę kerta. Ištraukus tinklą, daug kur išvalkon suverčia ledus ir užkiša ją šakomis, kad žmogus neįeitų ar neįvažiuotų nakties metu. Kai kur tam pačiam reikalui aplink i. dar sukasa sniego ratą. *A.Mž.*

Išvarža žr. Trūkis.

Išverstakumas nenormalus akies obuolio išsistūmimas iš akies landos. Žr. Egzoftalmas.

Išvestinė matematikoje funkcijos ir argumento prieauglių santykio riba, kai argumento prieauglis artėja prie nulio. Žr. Diferencialinis skaičiavimas.

Išvežimas, arba išvažos, žr. Eksportas.

Išvien savaitraštis, leistas Buenos Aires, Argentinoje, 1936 IX — 1939 VI. Iš viso išėjo 137 nr. (po 4–6 psl.). Iš pradžių redagavo M. Šalčius, nuo 1938 VI — Pr. Leščius, nuo 1939 III — A. Vilutis ir po jo St. Majauskas. Leidimą rėmė Draugija Užsienio Lietuviams Remti. Laikraštis daugiausia kreipė dėmesio į kultūrinius ir ūkinius klausimus.

Išvietintas perkeltas ar priverstas persikelti į kitą vietą. I š v i e t i n t a i s i a s a s m e n i m i s (ag. displaced persons) buvo pavadinti asmens, dėl II pas. karo turėję palikti savo kraštus ir negalėję į juos grįžti dėl sovietinės okupacijos. Žr. DP.

Išvietė, arba klozetas, vienas iš sanitarinių įrengimų gyvenamuose namuose, viešuose ir visuose kituose pastatuose, kur tik vyksta žmonių susibūrimas. — Kaimuose ir miesteliuose, kur nėra vandentiekio, i. statoma dažniausiai atskirai nuo gyvenamų pastatų ir yra sauso tipo, t.y. ekskrementai surenkami į duobę, neutralizuojami smulkiomis durpėmis ar panašiomis medžiagomis. Miestuose su vandentiekiu beveik be išimties vartojamos vandeniu plaunamo tipo i., jungiamos su kitais sanitariniais įrengimais, kaip vonia bei dušu ir prausykle, o taip pat kai kur su pisuaru ir bidete. — Vidutinės statybos normos miestuose reikalauja vienos i. kiekvienam butui, taip pat vienam ar dviem viešbučio kambariams. Teatruose viena i. įrengiama 200 moterų ir 250 vyrų, mokyklose viena i. — 35 mergaitėms ir 100 berniukų, fabrikuose viena i. — 20 moterų ir 30 vyrų. — I. kabinos mažiausia patalpa 85 × 120 cm.

Išvyka žr. Iškyla.

Itacizmas (nuo gr. ē t a, tariama i t a) J. Reuchlino reikalautas gr. dvibalsio ei tarimas kaip i, ne e. Žr. Etacizmas.

Įtaiga kam kokios minties įteigimas, sugestija (žr.).

Įtaka 1. vieta, kur upė įteka į kitą upę (santaka), ežerą ar jūrą (žiotys). Upės sąnašos čia padaro seklumą (barą) ar aliuvinį kūgį. Tiek žiotyse, tiek santakoje, ilgesniame tarpe vandenį galima atskirti pagal spalvą, sūrumą ar temperatūrą. Upių kilometražas matuojamas nuo i. prieš srovę. Dažnai įtakoje upė keičia kryptį pagal vieną iš susitikusių upių. *S.K.*

2. Poveikis, veiksmas, sąlygojąs, keičiąs ar apsprendžiąs žmonių asmenybes, poelgius bei jų veiklą atvirai nejaučiamomis priemonėmis. Kai kuriuose moksluose i. turi specifinę reikšmę. Pvz. astrologijoje į. yra eterinis ‚skystis', tariamai tekąs iš žvaigždžių ir veikiąs žmogiškosios istorijos raidą ar paskiro žmogaus likimą. Politiniuose moksluose į. (arba įtaigos) s f e r a

vadinami tie kraštai, kurie politiškai ar ūkiškai yra daugiau ar mažiau dominuojami jų galingesnių kaimynų. Socialiniai mokslai į. vietoje vartoja skolinimo terminą, siejamą su bet kokios bendruomenės svetimų kultūros bruožų pasisavinimu. Plačiausiai į. terminas vartojamas menuose (pvz. II pas. karo įtaka į kūrėjų tematiką, veikėjus bei kūrybos stilių). Kai tiksliuosiuose ir socialiniuose moksluose yra visuotinai priimta panaudoti ankstyvesniuosius laimėjimus, t.y. ankstesnės patirties į., tai menuose daugeliu atvejų svetimos į. laikomos nepageidaujamos, nuvertinančios kūrybos originalumą. *A.Mst.*

Itakė (gr. Ithakē, dabar Ithaki) Jonijos salelė, 93 km² dydžio, apie 30 km į š.v. nuo Graikijos, su to paties vardo vietove (kitaip dar vadinama Vathy), turinčia apie 3000 gyv. Paprastai ši salelė laikoma Homero apdainuoto Odisėjo tėviške. Bet yra nuomonių (pvz. Dörpfeld), kad Leuko sala labiau atitinkanti Homero aprašytąją Itakę.

Įtakinė lenkimo momento, ašinės arba skersjėgos ar kitokios funkcijos ordinata ties jėga = 1, kuri juda per pastatą. Komplikuotoms konstrukcijoms spręsti dažnai yra patogu sudaryti į. diagramas, o paskui atitinkamai užvažiuoti su krūviu į nepatogiausią padėtį, tuo būdu surandant pastato elementui (strypui) didžiausias įražas (žr.). Dabar tai gana sėkmingai taikoma statiškai sprendžiamoms ir nesprendžiamoms konstrukcijoms: sijoms, rėmams, santvaroms, skliautams. Yra daug įvairių grafinių ir analitinių būdų į. sudaryti: prof. dr. K. Vasiliausko, Mörscho, fiktyvinių sijų būdas ir kt.

K. Vasiliauskas, Medžiagų atsparumas 1941; *E. Mörsch,* Der durchlaufende Träger 1946; *G. Griot,* Influence Line Tables 1951. *J.Vs.*

Itala fragmentai lotyniškojo (‚itališkojo') S. Testamento vertimo (vad. taip pat ‚vetus latina'), Italijoje buvusio dar prieš Šv. Jeronimo vertimą, nuotrupos. Pilnas tekstas nėra išlikęs. Quedlinburgo I. f. buvo XIX a. užtikti Quedlinburgo pilies bžn. bibliotekoje vienos XVII a. knygos viršelyje. Jų yra 5 pergamento lapai, iliustruoti 14 pav. (antikinių kodeksų iliustracijų stiliumi). Visi pav. labai sunykę. Quedlinburgo I.f. yra pats seniausias išlikęs iliustruotas krikščioniškas tekstas, priskiriamas IV a.

H. Degering u. A. Boeckler, Die Quedlinburger I. F. 1932. *P.Rkl.*

Italija, Republica d'Italia, pietų Europos respublika, 301.055 km² (ligi 1945 buvo 310.000 km²), 47.820.000 gyv. (1954).

Paviršius, daugiausia susiformavęs terciero periode, pasižymi dideliu kalnuotumu; lygumos sudaro tik 21% viso ploto. I. skirstoma į 3 pagrindines gamtines sritis: Alpių, Po upės žemumos ir Apeninų. I. Alpės apima dalį kristalinių padermių zonos ir kalkakmenio kalnų pietinį ruožą, kuris staigiu kritimu nusileidžia į Po žemumą. P. Alpių pakraštyje susitelkę, morenų patvenkti, didieji ežerai: Lago Maggiore, Lago di Garda ir Lago di Como. Jų krantuose įsikūrę, dėl švelnaus klimato ir gražių vietovaizdžių, daug kurortų. Aukščiausios I. Alpių viršūnės yra per 4000 m nuo j.l. Daug skersinių kalnų klonių palengvina susisiekimą. Po upės žemuma apima erdvę tarp Alpių ir Apeninų. Ji susidariusi iš abiejų kalnynų upinių sąnašų, bet didžiausia dalimi ji yra Po upės padaras. Upių žiotyse sąnašoms kraunantis, ji per metus padidėja maždaug 1 km². Ūkiniu atžvilgiu Po žemuma yra svarbiausioji I. dalis; dėl nepaprastai didelio dirvožemių derlingumo, ji yra viso krašto aruodas. Adrijos pajūryje žemuma pereina į lagūnas. Apeninų, arba pusiasalio, I. yra ištisai kalnuota. Kalnų rytiniai šlaitai yra lėkštesni nekaip vakariniai, kurie staigiais laiptais nusileidžia į Tirėnų pajūrį. Aukščiausioji jų dalis vadinama Abrucais (Abruzzi). Nuo La Spezia ligi Vezuvijaus tarp Apeninų ir jūros yra kalvų ir atskirų kalnų ruožas. Čia yra susidariusių nedidelių lygumų, iš kurių žymesnės yra Toskanos, Kampanijos, Romos ir Pontinijos. Pakraščių salos yra vulkaninės kilmės. Mesinos sąsiauris (3 km pločio) I. pusiasalį skiria nuo Sicilijos salos, kurios šiaurinė dalis labai kalnuota, o vidurinė ir pietinė dalys yra kalvotos ir derlingos. Sardinijos sala yra mažiau derlinga. Geologiniu atžvilgiu I. yra palyginti jauna; jos paviršius daugiausia susiformavo terciero periode. Iš keturių vulkaninių sričių trys turi seniai užgesusius, o viena dar labai veiklius vulkanus, iš kurių žymiausi yra Vezuvijus ir Etna. Upių tankiausias tinklas yra šiaurinėje dalyje. Iš jų žymiausios yra Po bei Adige šiaurinėje dalyje ir Arno bei Tiberis vidurinėje. Pusiasalio upės vasarą išsenka; jų ūkinė reikšmė nedidelė.

Mineraliniai įžemio turtai nepatenkina krašto pareikalavimų, bet jų vis daugiau atrandama paskutiniaisiais laikais. Po II pas. karo aptikti ir pradėti išnaudoti didžiuliai degančių dujų ištekliai, o 1954 aptikti Sicilijoj prie Raguzos (2.000.000.000 t didumo) ir Apeninuose į r. nuo Romos naftos ištekliai. 1955 aptikti Sicilijoj didžiausi Europoje ligi 23 m storio kalio druskos klodai. Dar 1910 apskaičiavimu geležies rūdos ištekliai galėjo būti maksimum 8 mil. t, tačiau ligi 1927 jos iškasta 13 mil. t ir dar esama bent 150 mil. t. Svarbiausi jos guoliai yra Elbos saloj, Alpėse ir Toskanoje. Sardinija, kuri geologiškai yra Pirenėjų pusiasalio tęsinys, turi geležies rūdos, vario, cinko, švino, sidabro ir gyvojo sidabro. Sicilija ir Romanijos

ITALIJA
BUDAPESTAS
Zürichas
LICHTENSTEINAS
Innsbruckas
BERNAS
ŠVEICARIJA
AUSTRIJA
VENGRIJA
Gracas
Bolzano
Belluno
Udine
Zagrebas
Sondrio
Varese
Bergamo
Como
Brescia
Aosta
Trevisa
Verona
Vincenza
Triestas
Novara
Milanas
VENECIJOS ĮLANKA
Torinas
Vercelli
Pavia
Mantova
Paduva
Venecija
Kremona
Piacenza
Rovigo
Alesandrija
Parma
Ferrara
Modena
Cherso
Reggio
Ravenna
Cuneo
Savona
Genuja
Bolonija
Spezia
Apunia
Forli
SAN MARINAS
Sarajevas
Onegelia
Lucca
Pistoia
Pesaro
Monte Carlo
MONAKA
LIGURIJOS JŪRA
Pisa
Florencija
Ancona
Livorno
Arezzo
Montenegro
Siena
Perugia
Macerata
Piceno
Grosseto
Terni
Terame
Lagosta (It.)
Elba
Aquila
Pescara
KORSIKA (Pr.)
Viterbo
Rieti
Chieti
Ajaccio
ROMA
ALBANIJA
Foggia
Littoria
Frosinone
Campobasso
Benevento
Bari
Sassari
Neapolis
Avelino
Potenza
Brindisi
Sasseno
OTRONTO ŠASIAURIS
Salerno
Matera
Taranto
Lecce
Nuoro
SARDINIJA (It.)
Cosenza
Cagliari
Catenzaro
Palermas
Mesina
Reggio
Trapani
SICILIJA
TARANTO ĮLANKA
Caltanisseta
Katanija
Agrigento
Sirakuzai
Ragusa
Bizerto
TUNISAS
Pantelleria (It.)
MALTOS ŠASIAURIS
Malta (Ag.)
ALŽYRAS
TUNISAS
AFRIKA
Mastas
0 50 100 Statutinių mylių
0 50 100 150 km
Geografiniai ilgiai į rytus nuo Greenwicho
Braižė J. Andrius
8 10 12 14 16 18
46 44 42 40 38 36

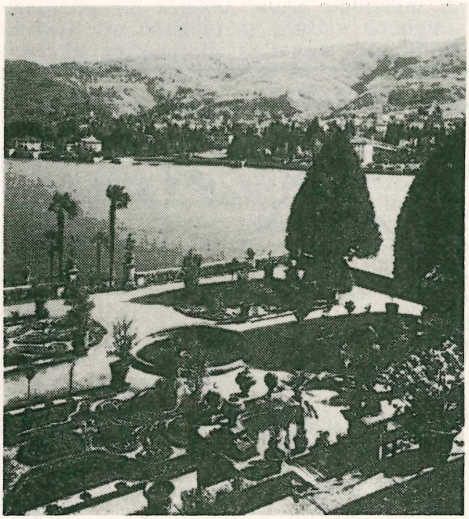

Maggiore ežeras (š. Italijoje)

Venecijos gondolos

provincija turi Europoje sieros monopolį, kuris duoda per metus apie 150.000 tonų. Gyvojo sidabro per metus iškasama apie 2000 t.; piritų, iš kurio gaunama sieros rūgštis, metinė produkcija arti 1 mil t, cinko ir švino 250.000 t, akmens anglies ir lignito 3 mil. t. Istrijoj esama bent 10 mil. t boksito, o prie Carraros didžiausios pasaulyje geriausio baltojo marmuro laužyklos. Įvairių rūšių marmuro per metus iškertama apie 500.000 t. Maždaug tiek pat iškertama granito porfiro. Paskutiniuoju metu stengiamasi ūkiškai išnaudoti vulkanų pelenus, kurių I. turi milžiniškus išteklius. I. upės galėtų pagaminti per metus apie 25 mil. kWh elektros energijos, kurios iš viso krašte sunaudojama apie 15 mil. kWh.

K l i m a t a s pasižymi regioniniais skirtingumais, nors vyrauja Vidurženio jūros klimatinis tipas su sausa karšta vasara ir šaltoka drėgna žiema. Alpėse ir aukščiausiose Apeninų vietose žiemą gilu sniego ir šalta, o Ligurijos (Genujos apl.) ir kitur į pietus pajūryje klimatas subtropinis. Rytiniai pajūriai, dėl vyraujančių š.r. vėjų, žiemos metu turi žemesnę temperatūrą. Po lygumoj žiemos temperatūrą numuša nuo Alpių atslinkę šalčiai, o Apeninai sulaiko šiltus vėjus nuo Vidurženio jūros. Todėl ten paprastai negali augti apelsinai, citrinos ir alyvos medžiai, kai š. Ligurijos pajūryje auga net palmės ir kaktusai. Milane vasarą karščiau, negu Neapolyje, bet Torine žiemą šalčiau, negu Kopenhagoje. Vid. metinė temp. Po žemumoj 13°C, o Sicilijoj 18°C. Vid. I mėn. temp. Neapolyje 8,2°C, o Palerme (Sicilijoj) 10,3°C. Atmosferos kritulių daugiausia šiaurinėje dalyje (ligi 3000 mm), o mažiausia pietuose — Apulijoj, kur jų per metus iškrinta apie 450 mm ir kur jų vasarą esti labai maža. Sicilijoj sausros periodas tęsiasi visą vasarą, apie 5 mėn. Pietinės dalies pajūrio žemumose, ypač prie Tarento įlankos (tarp Apulijos ir Kalabrijos) siaučia malarija.

A u g a l a i dėl klimato ir žemės reljefo įvairumo yra Vidurženio ir vidurio Europos sričių. Vidurio ir p. Italijos žemumose vyrauja Vidurženio srities augalai, o aukštumose ir Po žemumoj — vidurio Europos flora. Būdingi pirmosios srities atstovai yra alyvos medžiai, pinijos, kiparisai, oleandros, agavos, opuncijos ir makijos krūmai. Kai kurie labai įsigalėję ir didelės ūkinės reikšmės augalai yra įgabenti iš kitų kraštų. Apelsinų ir citrinų medžiai įveisti iš Artimųjų Rytų, o aloės ir kaktusai pateko XVI a. iš Meksikos. Saldieji kaštanai, kurie kai kuriose I. vietose vaidina svarbų gyv. mityboje vaidmenį ir kurių ištisi miškai dengia Alpių ir Apeninų žemuosius šlaitus, senovėj buvo mažai išsiplatinę. Eukaliptai daugiausia sodinami malarijos apimtose vietose. Dėl paviršiaus uolėto kalnuotumo ir didelio gyv. tankumo Italijoj trūksta statybai tinkamų medžių, nors iš viso miškai apima 20% teritorijos ploto.

F a u n a skurdi, negausi nei rūšimis, nei individais. Alpėse sutinkama kalninių švilpikų, chamois antilopių (panašių į ož-

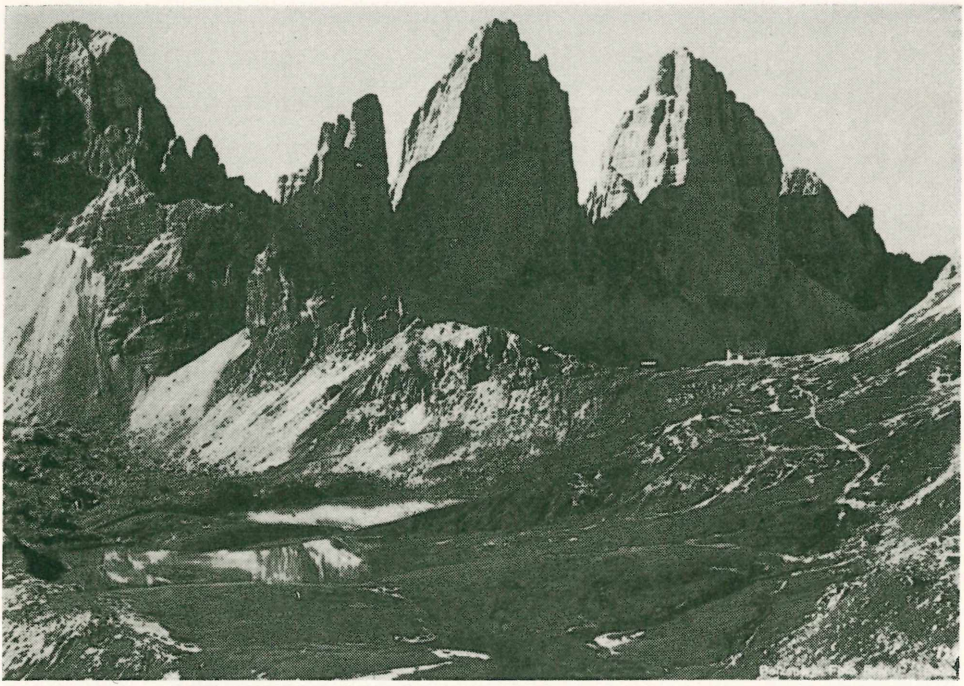

Dolomitų Alpės

kas) ir laukinių, ilgais lenktais ragais i b e x ožių. Apeninuose lokiai beveik išnykę, bet ten neretai pasitaiko vilkų ir lapių. Iš paukščių dažnesni ereliai, vanagai, sakalai, pesliai, putpelės, geniai, kurapkos ir įvairūs migruojantieji paukščiai, kuriuos italai gaudo jiems skrendant į šiltuosius kraštus. Ypačiai daug jų sugaudoma Alpių klonyje prie Como ež. Iš nuodingųjų gyvių pažymėtina trys rūšys gyvačių, skorpionas ir didysis voras tarantula.

G y v e n t o j a i būdingi tautiniu vienalytiškumu: 98,5% yra italai. Alpėse yra apie 200.000 austrų grupė, atitekusi iš Austrijos (Tirolio) po I pas. karo. Per 1936 gyv. surašymą 99,6% užsirašė katalikais. Kat. tikyba 1947 III 26 įstatymu yra valstybinė, bet laiduojama įvairių tikybų laisvė. Gyv. metinis prieauglis apie 7%. Vidutinis viso krašto gyv. tankumas 157 1 km², bet jis labai nevienodas, pvz. Piemonte 121 gyv., Ligurijoj apie 300, Milano provincijoj 815, Sardinijoj 45 gyv. viename km². Gyv. 47% verčiasi žemės ūkiu, 20 % žvejyba, likusieji — pramone, amatais, prekyba, laisvomis profesijomis, tarnybomis.

Š v i e t i m a s. Analfabetizmas sparčiu tempu sumažėjo nuo XIX a. antrosios pusės: 1871 analfabetų buvo 73%, 1925 — 25%, o 1950 — apie 15%. Pradžios mokslas privalomas 6–14 m. amžiaus vaikams. 27 univ., iš kurių 10 įkurti XIII a. Kasmet aukštąsias mokyklas baigia apie 50.000 studentų.

Ū k i s. Žemės ūkis yra pagrindinė I. ūkinio gyvenimo šaka; dirbamos žemės yra 43% viso ploto. Jos daugiausia Lombardijoj, Emilijoj, Sicilijoj ir Toskanoj. Pievos ir ganyklos sudaro 17%. Iš JAV 1955 gauta finansine parama pradėti plataus masto laukų melioracijos darbai. Svarbiausias javas yra kviečiai; jų metinė produkcija apie 7 mil. t. Kitų kultūrų metinis derlius: kukurūzų 2.750.000 t, cukrinių runkelių 6 mil. t, bulvių 2.850.000 t, rugių 122.300 t, avižų 510.000 t, miežių 270.400 t, pomidorų 1.242.300 t. Vyno per metus pagaminama apie 4.570.000.000 l. Tabako metinė produkcija apie 80 mil. kg. Apelsinų gaunama apie 487.000 t, citrinų 300.000 t, mandarinų 85.000 t. Citrinų auginimas žymiai sumažėjo, kai nuo 1923 JAV pradėta gaminti citrinos rūgštis fermentacijos būdu. Alyvos per metus gaunama arti 200 mil. l. Naminiai gyvuliai vaidina labai svarbų vaidmenį žemės ūkyje. Po žemumoje ir kitur šiaurinėje dalyje, kur yra gerų ganyklų, laikoma daug karvių (iš viso per 7 mil.), kitur daugiausia laikomos

Cortina d'Ampezzo, žiemos kurortas Italijoje

ožkos (apie 2 mil.) ir avys (10 mil.). Kiaulių laikoma arti 3 mil., arklių 700.000, asilų ir asilėnų 1,2 mil. Žemės valdymas ir eksploatacija yra 4 tipų: mažažemiai, nuomuotojai už pinigus, nuomuotojai pusininkai ir stambieji dvarai. Ligi 1951 dirbamos žemės didumą priklausė dvarininkams ir išnuomuotojams; 1930 daugiau kaip $^1/_3$ visų žemių (36%) priklausė 0,5% visų ūkių savininkų skaičiaus. 1951 XII 31 priimtas žemės reformos įstatymas, kuriuo nusavinta išskirstymui 731.000 ha žemės. Žemės reforma, dėl painių teisinių, socialinių ir ūkinių sąlygų, vykdoma atsargiai, bet ligi 1955 jau buvo sudaryta apie 200.000 ūkių. Ligi 1922 l. neturėjo ryškios žemės ūkio politikos ir dėl to nepatenkino didėjančio gyv. skaičiaus. Fašistinė vyriausybė pirmoji ėmėsi radikalių priemonių padidinti dirbamos žemės plotui ir pakelti derlingumui. Ligi 1938 VII 1 buvo paversta dirbama žeme 2.692.000 ha pelkių (daugiausia Pontinijoje) ir kitokių ligi tol nenaudojamų plotų. Mussolinio pravesta ‚battaglia del grano' (kova dėl kviečių) kviečių derlių pakėlė apie 50% ir Italiją atpalaidavo nuo jų didelio importo. Ypatingas dėmesys nuo 1951 atkreiptas į labiausiai atsilikusį pietinės Italijos žemės ūkį. Jam pakelti įkurtas specialus fondas Cassa per il Mezzogiorno, finansuojąs laukų drėkinimą, pelkių nusausinimą, kelių tiesimą ir pn.

Pramonė koncentruojasi š. Italijoj, kur dirba apie 65 %viso krašto pramonės darbininkų. Iš viso veikia maždaug 740.000 įmonių su 4 mil. darbininkų. Svarbiausioji pramonės šaka yra tekstilė, kurios gaminių eksportas sudaro apie 50% viso išvežimo. Plieno per metus pagaminama apie 2,5 mil. t. I. gamina automobilius, mašinas, elektros reikmenis, chemikalus, aparatus, motorus, prabangos daiktus, puošmenis. Iš maisto dalykų ypačiai išplėsta makaronų ir vyno (24% pasaulinės produkcijos) pramonė. Užsienio prekybos balansas po II pas. karo pasyvus, nes tenka įsivežti daug žaliavų. Apie 30% importo ateina iš JAV, daugiausia eksportuojama į D. Britaniją, Prancūziją, V. Vokietiją, Šveicariją, Argentiną ir Australiją. Didelė ūkinė reikšmė tenka turizmui; per metus į Italiją atvyksta apie 7,5 mil. turistų ir maldininkų. Svarbiausi uostai: Genuja (7,7 mil. t prekių apyvartos), Neapolis (5,3), Venecija (4), Savona (3), Triestas (3,7); žymiausi žvejybos uostai: Chioggia, Livorno, Civitavecchia, Molfetta ir S. Benedetto del Tronto. Prekybos laivyno tonažas (1952) 3.271.000 b.r.t. Žvejybos laivyną sudaro 41.500 laivų.

Didžiausieji I. miestai pagal 1951 gyv.

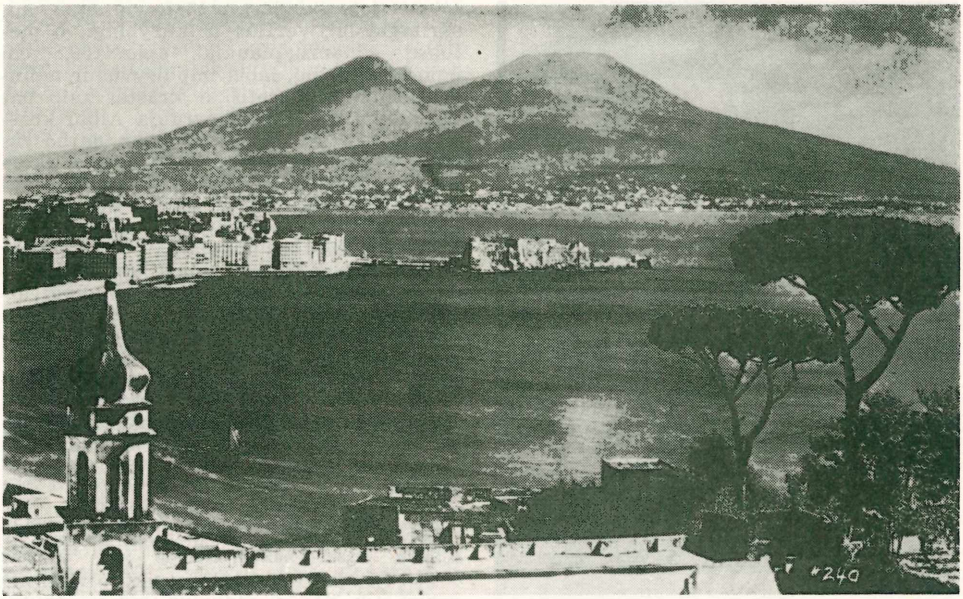

Neapolis su Vezuvijumi

Capri sala (N. I. Helm pav.)

surašymo duomenis (be priemiesčių): Roma (sostinė, 1.695.477 gyventojai), Milanas (1.292.934), Neapolis (1.027.800), Torinas, (720.032), Genuja (683.020), Palermas (501.005), Florencija (390,832), Bolonija (349.326), Venecija (323.216), Katanija (300.298), Baris (273.143), Mesina (220.790). Be to, yra 15 miestų, turinčių nuo 100.000 ligi 200.000 gyv.

F i n a n s a i. Piniginis vienetas lira; 1 JAV dol. = 625 liroms.

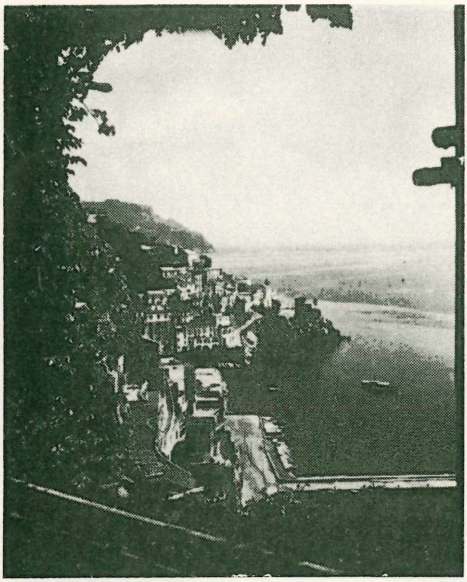

Pajūris ties Amalfi

Valstybinė santvarka. Pagal 1947 XII 22 konstituciją I. yra demokratinė respublika. Paskutiniosios dinastijos (Savojos) nariams uždrausta eiti bet kurias administracines pareigas ir atimta balsavimo teisė. Panaikinti kilmingieji titulai, nors leidžiama vartoti prie pavardės tie, kurie turėti prieš 1922 X 28. Įstatymus leidžia 5 metams renkamas parlamentas ir 6 metams renkamas senatas. Prezidentas, renkamas 7 metams, turi teisę paleisti parlamentą ir senatą. Dalis senato narių, maždaug trečdalis, skiriama. I. yra suskirstyta į 19 administracinių regionų. Regionai dalinami į provincijas, o šios į valsčius. Vyriausiąjį teismą sudaro 15 teisėjų. Po II pas. karo I. neteko turėtų kolonijų. Libija pasiskelbė nepriklausoma, Etiopija 1942 atgavo nepriklausomybę, Dodekanezai atiteko Graikijai, Eritrėją 1950 Jungtinės Tautos perleido kaip autonominę sritį Etiopijai, o Somalija 1951 pavesta Italijai patikėtinio teisėmis. I. 1955 XII 14 priimta į Jungtines Tautas.

G. Schuh, Italien 1953; *F. M. Sciacca,* Italia 1953; *K. Edschmid,* Italien, 5 tt., nuo 1954; *H. Sutton,* Footloose in Italy 1954. *A.B.*

Italai yra romanų kilmės tauta (per 47.000.000 Italijoje ir apie 10.000.000 užsienyje). Antropologiškai italai nėra vienalytė tauta. Šiaurėje jie priklauso alpinams ir dinarams, pietuose — viduržemiečių (mediteranų) rasei, o vietomis sutinkama italų, kuriuos tenka priskirti šiauriečiams (gotų, langobardų palikuonys). Šiaurėje paprastai vyrauja šviesiaplaukiai (Venecijoje iki 62%), 168,2 cm ūgio, apskritagalviai, veržlūs ir kūrybingi, o pietuose — tamsiaplaukiai, apie 160,8 cm ūgio, ilgagalviai, labai impulsyvūs ir nelinkę dirbti. Etnografiškai kraštas taip pat nevienalytis. Šiaurėje vyrauja Alpių kraštų namas, kur apačioje tvartas, darbo rūsys, o viršuje gyvenamieji kambariai (kartais jų tik vienas). Rytų pakraščiuose sutinkamas iš karčių ir šiaudų ar nendrių apskritas ar elipsinis pastatas, turįs ryšio su priešistoriniais laikais. Sardinijoje ir Apulijoje sutinkami maži, apskritūs akmenų namukai. Pietų Italijai būdingi afrikiečių lėkšti arba gaubtiniai stogai. Žemdirbystė visur pasižymi labai paprastais darbo įrankiais. Sicilijoje gano raiti piemenys. Moterims būdingos margai siuvinėtos prijuostės ir įvairios skaros. Italai labai bijo raganavimų (gettatura) ir piktų akių (malocchio, o krikščioniškame tikėjime pasireiškia dažnai perdėtas šventųjų kultas.

G. Sergi, The Mediterrenean Race 1901; *F. L. Pulle,* Italia, genti e favelle, 3 tt., 1927; *M. Baldrini,* Biometria e antropometria 1934; *G. Pulle,* Razze e nazioni 1939–40. *A.Mž.*

Istorija. I. valstybė susikūrė visai neseniai, tik XIX a. viduryje, bet jos tautos amžius siekia maždaug 2500 m. Ji susidarė iš kelių dar proistoriniais laikais Apeninų pusiasalyje gyvenusių giminių—indoeuropietiškos ar neindoeuropietiškos kilmės. Viena senesnių tautų buvo ligurai, gyvenę didesnėje pusiasalio dalyje. Greta jų šiaurės rytiniame pakraštyje gyveno venetai (ilirų padermės). Tarp Arno ir Tiberio buvo žymiausia senosios Italijos tauta — etruskai (žr.). Vidurinėj I. turėjo sodybas įvairios indoeuropietiškos kilmės giminės, vadinamos bendru lotynų vardu. Jų centras buvo Tiberio baseinas — Laciumas. Pietų rytiniame pakraštyje gyveno ilirų kilmės japigai, o pusiasalio pietuose — graikų kolonistai, kolonizavę iš dalies ir Sicilijos salą, kur susidūrė su fenikiečiais bei kartaginiečiais. Prie šio proistorinės I. tautų mišinio prisidėjo dar keltai, arba galai, V a. pasklidę Po baseine. I. tautos branduoliu buvo lemta tapti Laciumo lotynams, susispietusiems aplink Romos mst.

Romėniškoji I. kilo su Romos miesto augimu, prasidėjusiu V a. pr. Kr. Roma pirmiausia pasijungė Laciumo bendruomenes ir vėliau kitas lotynų grupes, tarp jų jos hegemonijai daugiausia priešinusius samnitus. Vėliau pasijungusi galus ir etruskus, o pietuose nugalėjusi graikus (272), Roma tapo viešpačiu viso pusiasalio nuo Pizos–Riminio linijos į pietus. Pagrindiniai politiniai vienetai pirmykščioj romėniškoj I. buvo miestų ar kaimų bendruomenės. Daugelis jų naudojosi savivaldybe, prižiūrimi romėnų, kuriems turėjo eiti skiriamas tarnybas. Pilną savarankiškumą turėjo fe-

deratyvinės bendruomenės, sudariusios su Roma lygiųjų sąjungą. Tarp šių bendruomenių romėnai kurdino konfiskuotose žemėse savus piliečius, arba lotynus, ir taip sudarinėjo kolonijas su pilnomis Romos piliečių teisėmis. Tuo būdu ilgainiui iš įvairių tautų vystėsi vieninga italų tauta su romėniška kalba ir kultūra, kuriai pagrindus padėjo iš pietų I. sklidusi graikų kultūra. Išvestieji keliai, kurių žymiausias buvo Apijos kelias nuo Romos į Kampaniją ir vėliau pratęstas į Brindisį, artino federacijos narius ir padėjo vienai tautinei bendruomenei kurtis. Žr. Romos istorija.

Romos imperijos likimą nulėmė du veiksniai: krikščionybė ir barbarai. Nuo pat pradžios Roma traukė rytiečius, ir joje buvo žymi žydų kolonija, kurioj nuo pirmo amžiaus atsirado krikščionių. Per žiaurius krikščionių persekiojimus čia žuvo šv. Povilas ir, pagal tradiciją, šv. Petras (69). Roma pasidarė Apaštalų Sosto vieta ir tuo pačiu visos krikščionybės centras, nors ir neteko politinės pirmenybės, sostinę iš jos 330 perkėlus į Konstantinopolį.

Barbarai pradėjo smelktis į imperiją jau nuo III a. Pirmieji buvo Alaricho vedami vestgotai (402), vėliau (405) alanai, abeji romėnų atmušti. Antrą kartą I. užplūdę vestgotai jau pajėgė nusiaubti pačią Romą (410). Šiaurės I. siautėjo Atilos vedami hunai (452). Pakartotinai Romą niokojo iš Afrikos užpuolę vandalai (455). Bet I. likimą pakreipė gausūs romėnų legionuose tarnavę federatais barbarai, kurie pašalino imperatorių Romulą Augustulą ir pasodino į jo vietą (tik be imperatoriaus titulo) savąjį vadą Odoakrą (476). Tuo būdu baigėsi romėniškoji I.

A n k s t y v i e j i v i d u r a m ž i a i yra germanų viešpatavimo metas. Trumpai valdžiusį Odoakrą nugalėjo ostgotų vadas Teodorikas (493). Jis nugalėjo visą I. ir ją sėkmingai valdė santarvėj su romėnais didikais. Jo įpėdiniai nesugebėjo taip sklandžiai valdyti; tada įsikišo Bizantijos imperatorius Justinijonas ir po ilgų kovų pasijungė I. (555). Bizantiškos I. galva tapo imperatoriaus skiriamas vietininkas, egzarchas, rezidavęs Ravenoj. Netrukus bizantiečiams radosi nauji priešai — langobardai, užplūdę Po baseiną (568), gavusį nuo jų Lombardijos vardą, ir pasiekę pietuose Spoleto ir Benevento sritis. Tiek langobardai, tiek bizantiečiai tevaldė paskirus punktus, daugelio vietovių nesiekė nei vienų, nei kitų valdžia. Ši padėtis davė progos įsigalėti vietinėms jėgoms, daugiausia stambesniems žemininkams, kurių dvarai virto administraciniais centrais plačioms apylinkėms ir miestams. Tuo būdu mezgėsi I. regionalizmas — vėliau reikšmingos miestų-bendruomenių santvarkos pirmatakas.

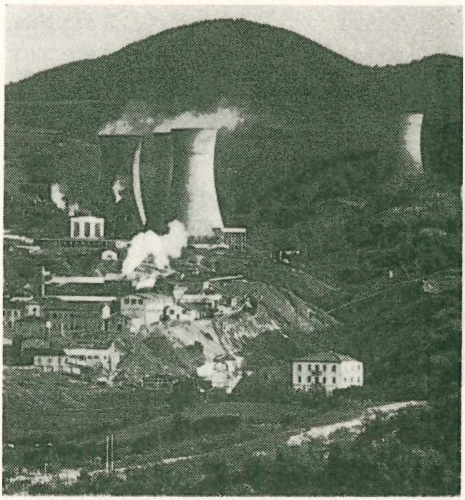

Garo aušintuvai jėgainėj, kur energijai gauti išnaudojama vulkaninė šiluma

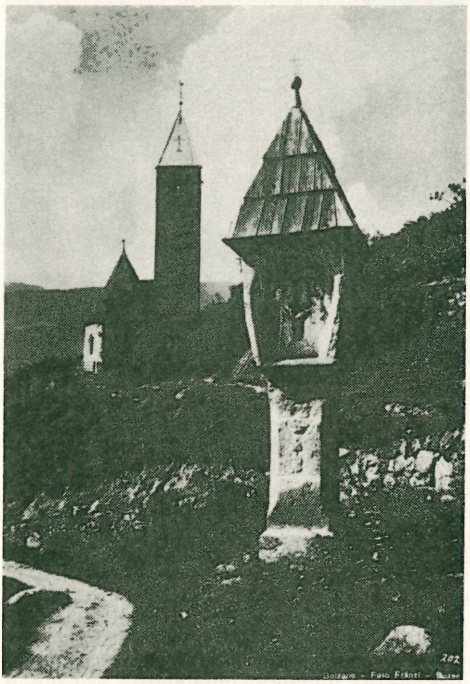

Koplytėlė š. Italijoje

Nuo VIII a. langobardai, žymiai apromėję ir katalikais virtę (pradžioj buvo arijonai), ėmė plėstis bizantiečių sąskaita: užėmė pačią Raveną (751), likvidavo bizantiečių valdžią vidurio I. ir ėmė grasyti pa-

Italija

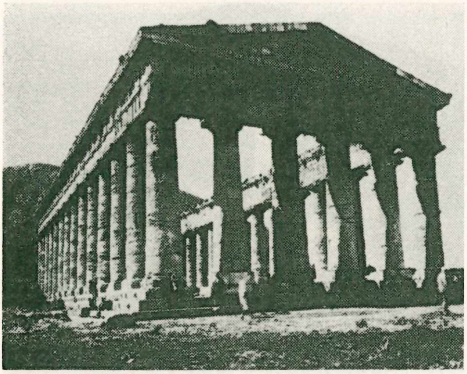

Graikų šventykla Segestoje (Sicilijoje)

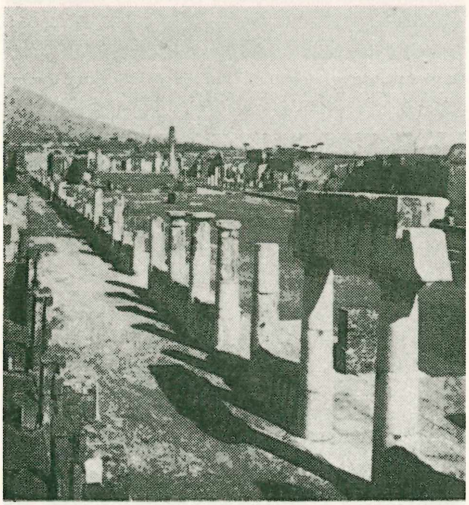

Pompėjos griuvėsiai

čiai Romai, atseit popiežiui, kuris čia turėjo ne tik bažnytinę, bet ir pasaulinę valdžią. Steponas II pasišovė ginti imperijos likutį nuo barbarų ir kreipėsi į frankų karalių Pipiną. Šis nugalėjo langobardų karalių Aistulfą ir garsiuoju raštu Donatio 754 atidavė popiežiui Romos dukatą, buvusį Ravenos egzarchatą ir vad. Pentapolį. Tuo būdu Pipinas davė pradžią popiežiaus valstybei. Pipino dovaną patvirtino jo sūnus Karolis D., kai jis popiežiaus Adrijono pakviestas nugalėjo langobardų karalių ir pats Veronos mieste užsidėjo jo karališką geležinę karūną 774. Vietoj dingusios langobardų valstybės atsirado frankų Karolingų valdoma I. karalystė.

Karolio D. vainikavimasis imperatoriaus karūna (800) artimai sužiedė I. su atsikūrusia šv. Romos imperija, ir ji tapo svarbiausioji dviejų vieningos krikščionių bendruomenės galybių, imperium ir sacerdotium, susikirtimo vieta. Po Verduno taikos 843, kada skilo Karolingų imperija, I. teko vyriausiam Karolio D. sūnui Lotarui, imperatoriui. Tačiau jo valdžia, kaip ir jo įpėdinių, paliko vien iš vardo, ir kraštas atsidūrė vietinių dukų ar grafų valdžioj. Įsigalėjo feodalizmas su didikų sauvale, kuri neaplenkė nė pačios Romos. Šiuo feodalinės anarchijos laiku į I. atvyko vokiečių karalius Otonas I, kuris, vainikavęsis imperatoriaus karūna 962, atnaujino I. saitus su imperija ir ją sužiedė su Vokietija visam viduramžių laikui.

I. ir šv. Romos imperija liko formaliai susietos iki XV a., ir vokiečių karaliai bei imperatoriai save laikė jos suverenais. Tad jie stengėsi palenkti sau ne tik šiaurinę, bet ir pietinę I., kaip bandė Otonas II (973–983). Jis susidūrė su čia nuo IX a. įsikūrusiais saracėnais ir jų sumuštas savo plano neįvykdė. Otonas III (983–1002) planavo padaryti I. jo gaivinamos imperijos centru ir pats įsikūrė Romoj. Nors romėnų sukilimas niekais pavertė jo svajones, tačiau vokiečių karaliai bei imperatoriai vis nenuleido akių nuo popiežiaus sosto, įsiterpdami į romėnų didikų vaidus. Tuo tarpu nuo XI a. pradžios brendo, iš Cluny vienuolyno ėjusi, reformos dvasia, pagal kurią Bažnyčia stengėsi atsipalaiduoti nuo pasaulininkų globos. Prasidėjusi vadinamoji kova dėl investitūros (žr.) pasibaigė kompromisiniu Wormso konkordatu 1122. Pažymėtina, kad popiežiai, kovodami su imperatoriais, ypač rėmėsi pietuose nuo XI a. įsikūrusiais normanais, išstūmusiais iš čia bizantiečius ir saracėnus.

Kaip pietuose normanai, taip šiaurėj miestai smelkė vokiečių karalių kėslus. Daugelis jų išliko nuo romėnų laikų ir, nors pradžioj priklausė didikui ar vyskupui, pamažu kūrė savaimingą gyvenimą. Didelis akstinas miestams iškilti buvo Kryžiaus karai, atvėrę miestams didelius prekybos plotus Rytuose. Atsirado turtingas pirklių luomas, užėmęs žemininkų aristokratijos vietą. Su prekyba suklestėjo ir pramonė bei amatai, išaugo visokios verslininkų bei amatininkų sąjungos (cechai). Įvairiopas miestų ūkis niro iš feodalizmo rėmų, ir miestai organizavosi savaimingomis bendruomenėmis. Šiaurės I. išaugo miestai-valstybės, kurių žymiausios buvo Venecija, Piza, Florencija, Milanas ir Genuja. Įsigalėję miestai liovėsi paisę karalystės ir pasisavino karaliaus turėtas teises — ‚regalijas'. Vokiečių kivirčai po Salijų dinastijos dėl karališko sosto nemaža padėjo iškilti miestams. Tik su Hohenštaufeno Fridricho I Barbarosos (1152–1190) iškilmių I. miestai kurį laiką gavo justi karališkos valdžios grėsmę. Prasidėjusios ilgametės ko-

vos tarp miestų, susiorganizavusių į Lombardijos lygą, popiežių, ypač Aleksandro III (1159–81), sąjungininkę, ir Fridricho baigėsi Konstancos susitarimu 1183, kur karalius pripažino miestų autonomiją, o miestai leidosi būti jo pareigūnų (podestá) prižiūrimi. Kai Fridrichas savo sūnų ir įpėdinį Henriką VI apvesdino su Sicilijos karalijos įpėdine Konstanca (1184), Hohenštaufenai pridėjo prie šiaurės I. dar jos pietus ir tuo būdu apsupo popiežiaus valstybę. Akivaizdoj pavojaus savai pasaulinei valdžiai popiežiai palaikė priešingas imperatoriams jėgas miestuose, gvelfus, prieš imperatorių šalininkus, gibelinus. Gibelinų ir gvelfų (žr.) kovos miestuose ir popiežių grumtynės su Hohenštaufenais, ypač su Fridrichu II (1212–1250), charakterizuoja šio meto I. politinį gyvenimą. Laimėjo popiežiai, sunaikinę Hohenštaufenų giminę ir pavedę miestus prancūziškai Anjou dinastijai. XIV–XV a. miestai virto sinjorijomis, kur valdžią turėjo iš pralobusių piliečių kilusios didikų giminės.

Pietų I. užvaldžiusi Anjou giminė tuojau neteko Sicilijos, kur 1282 siciliečiai išmetė ją ir salą pavedė Aragonijos karaliui. Tuo būdu ispanai įkėlė kojų į I. Nuo šio meto ispanai ir prancūzai pakeitė I. vokiškus imperatorius, kurių valdžia jei ne formaliai, tai faktiškai išnyko. Fridrichas III buvo paskutinis popiežiaus vainikuotas imperatorius (1452).

S v e t i m ų j ų v i e š p a t a v i m a s. Ispanai ir prancūzai davė pradžią ilgoms kovoms, kai jų kraštai ėmė grumtis dėl pirmenybės. Karus pradėjo prancūzas Karolis VIII (1494) ir jo įpėdinis Liudvikas XII (1500). Ispanų kovoms vadovavo Karolis I (imp. Karolis V), telkęs prie ispanų dar vokiečių pajėgas. Laimėjo ispanai, kada Cambrai taikoje 1529 prancūzai atsisakė nuo Neapolio ir Milano. Karolis I, popiežiaus vainikuotas I. karaliaus ir Romos imperatoriaus karūnomis, tapo I. viešpačiu. Naujos kovos su prancūzais baigtos Cateau-Cambrésis taika 1559, kur iš naujo pripažinta ispanams Lombardija, Neapolis, Sicilija, Sardinija ir naujai Toskanoj atsiradusi Presidi valstybė. Be to, iš naujo atstatyta Piemonto valstybė, būsimos vieningos I. lopšys. Nuo XVI a. pabaigos Ispanija tapo pirmaujančia jėga I. Didesnės laisvos valstybės liko: Venecija, galinga jūros respublika, Genuja, kuriai priklausė Korsikos sala, Piemontas, Florencija ir popiežiaus valstybė. Ši politiškai neįprastai suskaldyta I., kur pirmavo svetimieji, tegalėjo būti tarptautiniu pašalinių jėgų grobiniu.

Nauju pretendentu į I. žemes tapo Liudviko XIV valdoma Prancūzija, tuometinė galingiausia valstybė. Liudvikui labiausiai rūpėjo užimti I. ispanų vietą, ir to jis pasišovė siekti per Ispanijos sostą. Kai Ispanijoj pasibaigė Habsburgų giminė (1700), jis pasirūpino pasodinti savo broliavaikį Pilypą V. Austrams pasipriešinus, prasidėjo 13 m. karas, pasibaigęs Utrechto (1713) ir Rastatto (1714) taikomis tuo, kad ispanus I. pakeitė austrai, Piemontas gavo Sicilijos salą bei žymias vietoves Lombardijoj ir po austrų pasidarė stipriausia jėga krašte. Ispanija nenoromis atsisakė I. žemių ir vis graižėsi jas atgauti. 1734 ji užėmė Neapolį. Po kelerių metų kovų su imperija Vienos taikoj (1738) ji gavo be jau užimto Neapolio dar Presidi valstybę. Didžioji Toskanos k-tė (Florencija) atiduota Prancūzkui Steponui Lotaringiečiui, Marijos Teresės vyrui, būsimam imperatoriui.

XVII a. prasidėjęs ir XVIII a. išsiplėtęs vad. šviečiamasis sąjūdis palietė ir I. Didesnių valstybių, kaip Piemonto, austriškos Lombardijos ir Toskanos, valdovai modernino administraciją, naikino didikų privilegijas ir įsigalėjusią dvasininkų įtaką. Šia prasme reformas itin vedė Toskanos kunigaikštis Petras Leopoldas, Marijos Teresės sūnus, būsimasis imperatorius Leopoldos I. Jis pirmas Europoj panaikino mirties bausmę bei kankinimus ir sulygino bausmes visiems luomams už kriminalinius nusikaltimus. Jis panaikino baudžiavą, palaikė smulkius ūkininkus prieš latifundijų savininkus ir išardė pramonės pažangą varžiusias korporacijas.

Naujovišku keliu pasukusią eiti I. giliai palietė Didžioji prancūzų revoliucija. Vienur kitur radosi revoliucinis sąjūdis, vad. jakobinizmas, siekęs radikalinės demokratinės santvarkos. Labiausiai veikė jakobinai Korsikos saloj, kuri, nors jau 1768 prijungta prie Prancūzijos, buvo likusi Genujos suverenitete. Kai ją revoliucinė valdžia aneksavo, prasidėjo joj sukilimas. Iškilo dvi partijos: genujiečių ir proprancūziškų jakobinų. Paskutiniesiems ėmė vadovauti jaunas karininkas korsikietis Napoleonas Bonapartė (g. 1769). Kai 1796 prancūzų kariuomenė užėmė salą, Napoleonas buvo paskirtas jų I. kariaujančios armijos vadu ir gavo uždavinį per Lombardiją žygiuoti į Vieną. Čia jis susidūrė su austrais ir tik po kelių mėnesių kovų užėmė Milaną su Lombardijos dalimi ir pasiekė Klagenfurto apylinkes. Atsidūręs čia keblioj padėtyje, sumojo tartis su austrais ir atidavė jiems mainais už Lombardiją jo užimtą Venecijos respubliką (Leobeno taika 1797). Tuo tarpu Lombardija su gretimomis ktėmis prancūzų liko paversta Cisalpine respublika, Genuja — Ligurijos respublika, popiežiaus valstybė — Romos respublika ir Neapolio karalystė — Patenopėjos respublika. Prancūzai ėmė šeimininkauti Piemon-

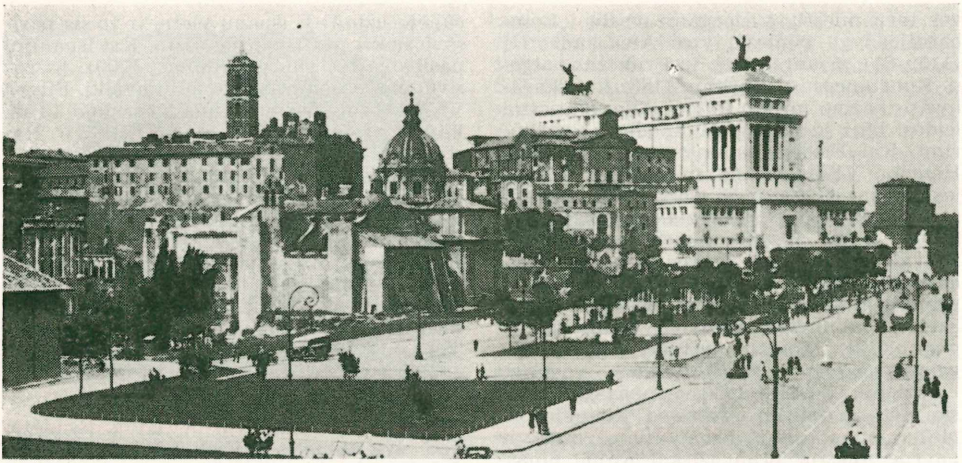

Imperijos gatvė Romoje

te ir Toskanoj. Tačiau Napoleono nepasisekimas Egipte ir naujai susidariusi koalicija prieš prancūzus sužlugdė jų viešpatavimą I. Austrų-rusų jungtinė armija išvadavo iš jų Lombardiją (1799), o sukilusios legitimistinės jėgos — Piemontą, Toskaną ir Neapolį. Prancūzams paliko vien Genujos respublika. Rusijos sostą užėmus Povilui I, ji išstojo iš koalicijos. Napoleonas su naujai suorganizuota armija vėl sumušė austrus ir atstatė prancūzų pirmenybę visoj I. Iš Lombardijos, Venecijos, Toskanos, Parmos ir kitų žemių 1802 sudaryta I. respublika, vėliau paversta karalyste. Piemontas ir Genuja tiesiog prijungta prie Prancūzijos. Panašiai pasielgta ir su popiežiaus valstybe po popiežiaus Pijaus VII ištrėmimo. Iš Neapolio išvarius Burbonus, ten valdovu tapo Napoleono brolis Juozapas. Tuo būdu visa I. atsidūrė prancūzų priežiūroj ir tarnavo jos interesams. Nors I. administravo italų valdininkai pagal revoliucines idėjas, italai vis tiek jautė svetimųjų jungą, ir patriotinis liberalinis sąjūdis, pasireiškęs revoliucijos pradžioje, ėmė vėl ryškėti. Vienos kongreso (1815) senųjų monarchinių režimų atstatymas ir krašto pakartotinis dirbtinis suskaldymas žadino patriotuose laisvos ir vienintos I. mintį. Iš čia kilo visuomeninė srovė, kuriai ductas risorgimento vardas.

Risorgimento sąjūdžio puoselėtojai buvo daugiausia vidurinio miestelėnų luomo žmonės. Tarpe jų kelių grupių itin išsiskyrė karbonarai (carbonari). Jie pirmiausia pradėjo veikti Neapolyje dar prieš Napoleono vietininką Muratą, vėliau (1820) jų šalininkai kariai pakėlė maištą prieš Burboną Ferdinandą. Tik įsikišus šv. Sąjungos įgaliotai Austrijai, revoliucija liko sutramdyta. Austrija nusmelkė revoliucinį sąjūdį ir Piemonte. Bet slaptos karbonarų grupės veikė pasklidusios visoj I., neišskiriant nė austriškos Lombardijos. Paskutinis žymesnis karbonarų mostas buvo 1831 revoliucijos Bažnyčios, Modenos ir Parmos valstybėse. Čia vėl Austrijos įsikišimas niekais pavertė karbonarų žygį. Po šio nepasisekimo revoliuciniams I. siekimams pradėjo vadovauti nauja organizacija — Jaunoji I. (1831), kuriai vadovavo Giuseppe Mazzini. Šalia radikalinio Mazzini sąjūdžio atsirado nuosaikiųjų liberalų partija, siekusi išgauti iš esamų valdovų reforminių nuostatų ir apjungti I. konfederaciniais pagrindais. Nuosaikioji liberalų programa, ypač dėl Prancūzijos 1848 revoliucijos poveikio, imta gyvendyti I., kai žymesnės valstybės, neišskiriant nė Bažnyčios, davė konstitucijas. Pasipriešinus austrams bet kokioms reformoms, Piemontas, talkininkaujamas kitų I. valstybių, 1848 paskelbė karą Austrijai. Atsigavusi Austrija sumušė italus. Nors reakcinės jėgos atgijo, tačiau jau prigijusi vienybės mintis neišblėso. Ją puoselėjo revoliucinė Mazzini partija ir nuosaikieji liberalai, gavę sau vadu piemontietį grafą Cavour (1810-61). Būdamas Piemonto ministru pirmininku (1852–59), Cavour pasišovė apjungti bent aukštutinę I. Piemonto dinastijos valdžiai ir tam rūpinosi gauti Prancūzijos pritarimą. Gera proga pasitaikė Krymo karas (1855–56), kur talkininkaudamas prancūzams Piemontas pasiuntė ekspedicinį korpusą, ir už tai Prancūzija sudarė su Piemontu slaptą sutartį prieš Austriją. Piemontas pradėjo išsilaisvinimo karą. Nugalėjęs austrus, Napoleono III tarpininkaujamas, Piemontas gavo Lombardiją. 1860 plebiscito keliu prie jo prisijungė dar Toskana, Modena, Parma ir Romanija. 1866 prisijungęs dar Ve-

neciją, Piemontas išsiplėtė visoj šiaurės I. iki Bažnyčios valstybės. Garibaldi vedamų karbonarų sukilimas Neapolyje 1860 prijungė ir šią valstybę prie Piemonto. Bet karbonarų žygis į Romą 1862 ir 1867 nepavyko dėl prancūzų įgulos pasipriešinimo. Tik Prancūzijai susmukus dėl 1870 karo pralaimėjimo, Roma galėjo būti prijungta prie I. karalijos, kuri jau 1861 buvo paskelbta.

N a u j o j i I. buvo konstitucinė monarchija; parlamentas susidėjo iš dvejų rūmų: senato ir atstovų. Jame iš pat pradžių lemiamos reikšmės turėjo dvi liberalų partijos, dešiniųjų ir kairiųjų, kurios valdė pakaitomis. Reikšminga buvo kairiųjų liberalų partija, daug svėrusi vidaus ir užsienio politikoj. Ji stengėsi I. išvesti į laicistinės kultūros kelią. Nepaisant kai kurių vidaus sunkumų, I. vyriausybė buvo aktyvi užsienio politikoj, kai ji prisidėjo prie vokiečių-austrų sąjungos (trilypis aliansas 1882) ir ėmė siekti kolonijų. Ji įsigijo Eritrėją ir Somaliją (1882–90). Tolimesnis I. brovimasis į Etiopiją baigėsi šios suduotu jai dideliu smūgiu ties Adua 1896. Po turkų karo (1911–12) italai įsigijo Libiją ir Rodą su Dodekanezų salomis.

Daug svėrė I. vidaus politikoj naujai iškilusi socialistų partija (nuo 1892), nors ir buvo suskilusi į keletą grupių. Itin veržli buvo socialistų revoliucionierių partija, kurios eilėse ypač prasikišo Benito Mussolini (1883–1945), socialistinio Avanti laikraščio redaktorius (nuo 1912).

Kilus I pas. karui, I. paskelbė neutralumą, nors ir buvo trilypės sąjungos narys. Tačiau vėliau, padariusi slaptą sutartį su vakarų sąjungininkais, I. stojo į karą. Neturėdama patogių sienų su Austrija, ne ką galėjo kariaudama pasiekti. Sąjungininkams ji patarnavo tik tuo, kad laikė prirakinusi kelias austrų ir vokiečių divizijas. St. Germaino taikoj (1919) I. gavo iš Austrijos pietų Tirolį ir Istriją su Triesto miestu, vėliau (po D'Annunzio pučo) įsigijo ir Fiumę. Bet I. negavo nei žadėtos Dalmatijos, nei vokiečių kolonijų mandatų. I. liko pokarinių konferencijų apvilta. Nepasisekimas užsienio politikoj atsiliepė vidaus padėčiai, ir čia ėmė bręsti įvairūs sąjūdžiai prieš režimą. Prieš komunistų bei socialistų skelbiamą klasių kovos šūkį fašistai (įsikūrę 1919), Mussolini vadovaujami, iškėlė tautos vienybės šūkį ir garsiuoju maršu į Romą 1922 X 28 paėmė valdžią.

Fašistai, po paliktąja konstitucinės monarchijos forma, įsteigė totalinį vienos partijos režimą, būdingą asmeninę Mussolinio diktatūrą. Partija buvo sutapdinta su valstybe, jos vyriausias organas, Didžioji fašistų taryba, buvo iškelta aukščiau už parlamentą. Šiojo aukštesnieji rūmai, senatas, liko nepakeisti, bet žemesnieji rūmai buvo sudaryti ne iš partijų, o iš korporacijų atstovų ir partijos pareigūnų. Įvedus griežtą tvarką ir pradėjus italus mokyti dirbti, vienur kitur (pvz. Pontijaus pelkių nusausinimas) buvo pasiekta kai kurių laimėjimų. Užsienio politikoj fašistinė I. laimėjo (1928) pasilenkdama savo hegemonijai, o vėliau nukariaudama Albaniją (1939) ir užimdama Abisiniją (1935–36). Lemtingi fašistiniam režimui buvo santykiai su nacine Vokietija, su kuria 1939 buvo sudaryta karinė sąjunga. Todėl I., II pas. karo pradžioje buvusi neutrali, 1940 ėmė kariauti prieš Prancūziją. Partiniais, o ne tautos interesais pradėtas karas buvo katastrofa I. Ji neteko Afrikos žemių, ir sąjungininkai išsikėlė į Siciliją. Tuo metu nuversto Mussolinio vietą užėmė Badoglio (1943 VII), kurio valdžia susitarė su sąjungininkais ir turėjo kovoti su beveik visą kraštą okupavusiais vokiečiais. Su vokiečių kapituliacija (1945) žlugo išlaisvinto Mussolinio bandyta kurti ‚socialistinė respublika' ir vėl atsistatė priešfašistinė I. Pradžioj buvusi monarchija, po plebiscito (1946) liko respublika. Jos vidaus ir užsienio politiną gyvenimą lėmė kat. liaudies partija, A. De Gasperi (žr.) vadovaujama. Nors Paryžiaus taikos konferencijoj (1947) I. neteko kolonijų, išskyrus Somaliją, pavestą jos mandatui, ir Europoj kai kurių Alpių vakarinių vietovių, Istrijos, Fiumės ir Zaros miestų, ji paliko ištikima Vakarų sąjungininkė ir prisidėjo prie Atlanto pakto. Sąjungininkaudama su Vakarais, I. gausiai pasinaudojo ir dabar naudojasi amerikiečių ūkine parama spręsti sunkioms, ypač gyventojų pertekliaus, problemoms.

C. Balbo, Sommario della storia d'Italia; *L. M. Hartmann*, Geschichte Italiens im Mittelalter 1897–1915; (") Kurzgefasste Geschichte Italiens 1924; *J. P. Trevelyan*, A Short History of the Italian People ³1929; *L. Salvatorelli*, Sommario della Storia d'Italia ⁶1950 (ag. vert. 1940, vok. vert. 1942). *J.J.*

I t a l ų k a l b a (italiano) yra dabartinės I. respublikos bendrinė kalba, Dantės laikais iš Toskanos dialekto virtusi literatūrine italų k. Vėlyvas tautinis susivienijimas (1870) neleido bendrinei italų k. užimti tokios pat vyraujančios padėties, kaip pvz. ją sau išsikovojo prancūzų ar ispanų k., ir dialektinis krašto pasiskirstymas Italijoje yra žymiai ryškesnis, negu kitur.

Italų k. priklauso romanų k. grupei, ir Toskanos dialektas, iš kurio ji išsivyščiusi, pasižymi ypatingu konservatizmu ir atstovauja romanų k. evoliucijoje tarpinę fazę tarp senosios lotynų k. ir visų kitų romanų k. Lotynų k., virtusios Romos imperijos bendrine kalba, skirstymasis į tarmes padalino, maždaug III a. po Kr., visą Italiją į dvi dalis: į šiaurės I. tarmes, kurios ėmė vystytis pagal V. Romanijos tarmių bendrąsias tendencijas, skirtingas (gal dėl

to, kad tenai lotynų k. buvo dirbtinai išmokta kalba) nuo vidurio ir pietų I. tarmių, priklausiusių R. Romanijai, evoliucijos. Šiaurės I. tarmių grupė susideda iš ligurų, piemontiečių, lombardų, emiliečių ir kiek nuošaliau stovinčių venecijiečių tarmių. Šios tarmės gana ilgai buvo išlaikiusios daugiskaitinę -s galūnę, jos visos, nors ir su nevienodu nuolankumu, pasidavė kirčiuotų balsių laisvuose skiemenyse sudvibalsinimui ir t.t.

Tačiau I. kalbinę vienybę padėjo išlaikyti germanų invazijos ir lombardų karalystės, apjungusios šiaurės ir vidurio I. (neskaitant Rytų Romos imperijai ar vėliau popiežiui priklausiusių žemių), sudarymas (VI–VII a.). Tuo būdu vidurinės I. dialektai: Toskanos dialektas, Umbrijos, Laciumo ir Marcijų tarmės suėjo į kontaktą su šiaurės I. tarmėmis ir neleido joms išsivystyti į atskirą kalbą. Toskanos dialektas (Florencijos, Sienos, Lukos ir Pizos miestai) persimetė į Korsikos salą, kai ji 1077 pateko į Pizos valdžią, ir išstūmė iš ten sardų k.

Kalbinis ir politinis pietų I. vystymasis vyko visai nepriklausomai, ir tiktai XI a. normanai, atsiremdami į vietinį, romaniškai kalbantį elitą, sutramdydami lombardų baronus ir išstumdami iš pietų I. — Bizantijos graikus, o iš Sicilijos salos — arabus, pagaliau davė visai šiai sričiai politinę vienybę, kuri leido susidaryti Neapolio tarmei, kiek vėliau, visiškai kolonizavus romaniškai kalbančiais pietiečiais Sicilijos salą — siciliečių tarmėms ir pagaliau — užkariauti romanų kalboms, išstumiant progresyviai graikų k., Abrucų kalnų ir Apulijos bei Kalabrijos pusiasalių tarmes, sudarančias visiškai atskirą dialektinę grupę.

Italų k. (įskaitant ir bendrinę kalbą, ir tarmes) vartojama visoje Italijoje, Prancūzijai priklausančioje Korsikos saloje bei Mentono apylinkėse ir pietinėje Šveicarijos dalyje. Tačiau italų kalbai nepriklauso sardų k., vartojama Sardinijos saloje, ir reto-romanų arba ladinų kalbinės grupės, išlikusios Šveicarijos ir I. Alpėse, kurios, dėl jų archaiškumo, įeina atskirai, lygiomios teisėmis, į romanų k. šeimą. Už Europos ribų italų k. vartoja dar gausios italų kolonijos JAV, Argentijoje ir Tunise.

Seniausias italų raštijos dokumentas laikomos dvi trumpos itališkos formulės, surašytos lotyniškose chartose (960–964), o pirmasis ištisinis tekstas yra toskaniškai užrašytas žonglieriaus dainos fragmentas iš XII a. Florencijos kultūrinis vyravimas vėlyvuose viduramžiuose ir renesanse leido šio miesto tarmei pasidaryti bendrine italų k. Tačiau jos, palyginti, lėtas įsigalėjimas visoje tautinėje teritorijoje, o ypač jos atitrūkimas nuo gyvųjų kalbos šaltinių yra neabejotinai ilgą laiką kenkęs italų literatūrinės prozos vystymuisi, o dar ir dabar italų k. duoda šiek tiek dirbtinį charakterį.

V. Endriuškevičius S.S, Italų kalbos gramatika 1933; *G. Rohlfs,* Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten. 2 tt., 1949; *W. von Wartburg,* Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume 1950; *A. Meillet ir M. Cohen,* Les langues du monde, paskutinė laida 1952. *A.J.Grm.*

Italų literatūra. Nors įvairios italų tarmės jau gerokai seniau buvo išsilukštenusios iš lotynų k., tačiau italų literatūra prasiskleidė tik XIII a. Ligi tol jai atsirasti trukdė šios svarbiausios priežastys: lotynų k. tradicija (lotynų k. Italijoje pasiliko mokslo kalba ligi XVI a.); prancūzų įtaka (nemaža italų rašė prancūziškai, pvz. Marco Polo kelionės sudiktuotos prancūziškai); provansalų literatūros įtaka, kuri itin stipri buvo Sicilijoje prie imperatoriaus Fridricho II dvaro.

XIII a. betgi lotynų k. jau nepakako kasdieniniam gyvenimui. Visoje I. atsirado didaktinės ir religinės poezijos įvairiomis tarmėmis. Tarp tų pirmųjų minėtini Giacomino, Bonvensin, Guittone ir kt. Kai kurie jų maišė įvairias tarmes. XIII a. galima kalbėti net apie religinės italų poezijos klestėjimą. Čia išsiskiria Šv. Pranciškaus Asyžiečio Saulės giesmė, vienas iš gražiausių lyrikos pavyzdžių ankstyvojoje italų literatūroje. Pranciškonų sąjūdis įkvėpė nemaža religinės poezijos, kurioje itin žymisi Jacopone da Todi (m. 1306). Jo didžioji aistra buvo Dievo meilė, ir jis savo posmuose skaudžiai čaižė tuos, kurie nuklydo nuo kelio į Dievą, nepaisant, ar jie būtų kunigai, ar vienuoliai, ar popiežiai.

XIII a. pirmon vieton prasimušė Toskanos tarmė ir ilgainiui ji virto literatūrine I. kalba. Svarbiausia vieta čia atiteko Florencijai, o šalia jos kultūriniame gyvenime klestėjo toki miestai kaip Siena, Luka, Bolonija ir kt. — Kaip tik Bolonijoje gimė pirmas žymus italų poetas — Guido Guinizelli (apie 1235 — apie 1275), iš pradžių sekęs Guittone iš Arezzo. Paskui jis pasuko savo keliu. Apdovanotas stipria vaizduote ir giliu jausmu, Guinizelli paliko didelio grožio lyrikos, kuri reiškė tikrą revoliuciją italų literatūroje ir smarkiai paveikė visą ‚dolce stil nuovo' (naujo švelnaus stiliaus) mokyklą, kaip ją praminė Dantė. Joje randame tokius vardus kaip Guido Orlandi, Lapo Gianni, Dino Frescobaldi, Cino da Pistoia ir kitus. Ryškiausi šio stiliaus atstovai buvo Guido Cavalcanti ir Dantė.

Cavalcanti (apie 1250—1300) buvo didelio mokslo vyras, puoselėjęs aukštą poezijos sampratą. Jo poeziją galima skirti į dvi dalis. Vienur prasimuša jo filosofija. Čia priklauso garsus jo kūrinys Donna mi prega, traktatas apie meilės prigimtį. Antroje grupėje jis yra gaivus, nuoširdus ir

paprastas. Iš šios jo poezijos dvelkia tikras įkvėpimas ir atveriama anga į naują laikotarpį italų literatūroje, kurią vainikuoja garsioji trijulė — Dantė, Petrarka ir Boccaccio.

Dante Alighieri (1265–1321) yra aukščiausia viršūnė italų poezijoje ir visuotinės literatūros milžinas. Išaugo jis iš ‚dolce stil nuovo' lyrinės mokyklos, tarp kurios stambiausių šedevrų yra jo Vita Nuova. Nebaigtame filosofinio pobūdžio jo traktate Convivio randame kai kuriuos iš gražiausių ankstyvosios italų prozos pavyzdžių. Svarbiausias jo kūrinys, aišku, yra Divina Commedia (Dieviškoji Komedija), rašyta greičiausiai nuo 1307 ligi 1321. Per šimtą giesmių poetas pasakoja savo viziją, kurios metu jis keliauja po Pragarą, Skaistyklą ir Rojų. Viduramžiais Dieviškoji Komedija daugiausia buvo aiškinama alegorine prasme. Dabar gi skaitytoją veikia tai, kas šiame kūrinyje yra amžina, tikra ir žmogiška: jame atgyja anų laikų gyvenimo scenos, žmonių polėkiai, jų aistros, idėjos, įsitikinimai ir lūkesčiai. Tai knyga, kurioje suklesti nepaprasta Dantės vaizduotė, nuaidi subtiliausi kalbos muzikalumo atspalviai, o mintis pasiekia neregėtą didybę. Visa veikalo konstrukcija yra nuostabiai vieninga, atbaigta ir stipri. Atspindėdama Dantės sielą, — čia audrią, čia nuskaidrėjusią, čia kenčiančią, čia rūsčią, čia žemišką, čia sklendančią ligi dangiškų aukštumų, — Dieviškoji Komedija vainikuoja viduramžių grožį, žiniją ir išmintį, o drauge atveria angą ir į naują gadynę.

Pirmas iš žymiausių humanistų ir pirmas naujos srovės lyrikas buvo Francesco Petrarca (1304–1374). Gimęs Arezzo mieste, jis tačiau nemaža laiko gyveno Prancūzijoje. Savo kelionėse buvo susipažinęs su įvairiais Europos kraštais, palaikė ryšius su imperatoriais, popiežiais ir didikais, buvo laikomas pirmuoju savo laikų poetu ir laurais vainikuotas Romos Kapitoliuje. Įsigilinęs į antikines studijas, jisai parašė nemaža veikalų lotynų k. ir buvo pati didžioji humanizmo žvaigždė. Jo lyrika italų k. sukasi apie meilę Laurai. Šią savo poeziją jis pavadino Rime Sparse vardu (dar ji žinoma ir kaip Canzioniere), iš viso 336 eilėraščiai. Didelę jų dalį sudaro sonetai Lauros garbei. Tobulindamas šį rinkinį ligi paskutinės savo gyvenimo valandos, Petrarka jam suteikė sykiu įvairų ir vieningą pavidalą. Čia atsispindi meilė Laurai, gimtojo krašto grožybės, humanisto pasaulietinė šlovė ir krikščionis, kovojąs su savo silpnybėmis. Visą šią lyriką puošia tobula forma. Poemoje I Trionfi jis nusižiūri į Dantės Dieviškąją Komediją. Petrarka galvojo ateisiančioms kartoms daugiausia išliksiąs savo Africa, poema lotynų k. Tačiau jis garsėjo savo lyrika, kurioje apėmė visas didžiąsias šio žanro temas ir kurios kalba pasižymi nepaprastu gaivumu, lankstumu, muzikalumu ir vaizdingumu. Jo poezijos stilius kelis šimtmečius buvo imituojamas Europoje.

Giovanni Boccaccio (1313 — 1375) buvo tiek pat susižavėjęs antikine kultūra ir nauja italų literatūra, kaip ir Petrarka. Ankstyvesnėse savo knygose itališkai jis buvo pasidavęs prancūzų ir lotynų k. rašiusių autorių įtakai. Savarankus jis pasirodė su savo Fiametta, kur vaizduojami meilės nuotykiai su autobiografiniu pamušalu. Labiausiai jo vardą išgarsino Dekameronas — šimtas novelių, kurias Florencijos apylinkėse pasakojasi vyrai ir moterys, slapstydamiesi nuo 1348 maro. Įvairių pasakojimų buvo apstu ir anksčiau, ypač Prancūzijoje. Tačiau Boccaccio pirmas novelei davė atbaigtą formą, ir jis gali būti laikomas jos tėvu. Dekamerone autorius pasirodė ir kaip puikus psichologas. Tad jis ir šia prasme laikytinas moderniojo pasakojimo pranokėju.

Dantė, Petrarka ir Boccaccio susilaukė eilės pasekėjų. Italų literatūroje į Boccaccio nusižiūrėjo toki rašytojai kaip Giovanni Fiorentino, Giovanni Sercambi ir Franco Sacchetti (1335–1400), kurio vertimų yra ir lietuvių k. Pastarasis rašė ir liaudinės tradicijos lyrikos, kurios kitas atstovas buvo Antonio Pucci.

XIV a. italų prozoje esama vertingų kronikų ir įdomių asketinių raštų. Iš kronikininkų svarbus Dino Compagni (m. 1324), kurio darbai yra geras šaltinis Florencijos istorijai, ir Giovanni Villani (apie 1250 — 1348), palikęs medžiagos ne tik apie karus ir politinius įvykius, bet ir apie kasdieninio gyvenimo smulkmenas įvairiuose Europos kraštuose. Iš gausios asketinės literatūros išskirtinį Šv. Pranciškaus Žiedai, dar prieš I pas. karą pasirodę lietuviškai, ir Šv. Kotrynos Sienietės laiškai, stipriausias religinis žodis anų dienų Italijoje. Žymiausias asketinės literatūros autorius buvo Giovanni Colombini.

XV a. italų literatūra galima padalyti į du nelygius laikotarpius. Apie du šio amžiaus trečdalius pirmu smuiku grojo humanizmas ir daugelį autorių grąžino prie lotynų k. Italų k. buvo nustelbta tiek, kad šviesuomenėje buvo apmirštami ir didieji XIV a. italų rašytojai. Tik į XV a. galą pavyko humanizmą suartinti su italų k. ir su liaudine tradicija. — Šiame naujame posūkyje žymiausias vaidmuo atiteko Lorenzo de Medici (1449–92) ir jo mokyklai. Toks klasikinio pasaulio sugiminiavimas su naujų laikų dvasia atkėlė vartus renesansui italų literatūroje ir mene. Lorenzo de Medici ne tik globojo menus, bet buvo ir patsai poetas. Po jo svarbus buvo

Il Poliziano (Angelo Ambrogini, 1454–94), mokslininkas ir poetas, suderinęs antikinį stilių su liaudiniu. Prieš Lorenzo de Medici politiką ir prieš pagoniškosios kultūros atgaivinimą balsą pakėlė Savonarola. Literatūriniu požiūriu jo raštai neturi ypatingos vertės.

Atsirado ilgų poemų. Luigi Pulci (1432–84) parašė komišką pobūdžio poemą Morgante Maggiore, nors joje netrūksta ir filosofavimo. Daug vertingesnis yra Matteo Boiardo (1434–94) kūrinys Orlando Innamorato, kuris, autoriaus manymu, turėjo būti tikras paminklas riterių garbei. Boiardo pasisekimo paskatintas, Lodovico Ariosto (1474–1533) parašė savo Orlando Furioso. Šioje poemoje atgyja riterių pasaulis ir jų žygdarbiai. Parašytas oktavomis, jis pasižymi savo personažų gyvumu, kalbos grakštumu, stiliaus tobulumu, sveiku humoru ir fantazijos įvairumu. XVI a. Orlando Furioso turėjo tokį didelį pasisekimą, kad jo pasirodė apie du šimtai leidimų. Ariosto ir eilė mažesnių poetų praskynė kelią Torquato Tasso (1544–1595), vienam iš didžiausių poetų italų literatūroje. 1575 baigė savo šedevrą — poemą Gerusalemme liberata. Apie tą laiką užgulė poetą įvairios nelaimės. Jausdamasis nekenčiamas, jis bastėsi iš vietos į vietą (septynerius metus buvo uždarytas pamišėlių ligoninėn). Sumanęs rašyti Gerusalemme liberata, Tasso galvojo apie tokį epinį veikalą, kuris primintų Homero Ilijadą. Čia jam tiko Jeruzalės atkariavimas iš netikėlių rankų. Bet iš šių bendrų rėmų jis greitai išsprūsta ir patenka į romantiškus nuotykius, kaip Ariosto poemoje. Apskritai paėmus, Tasso neturėjo epinės didybės, tačiau jis yra nepalyginamas savo poezijos muzikalumu, lyrinėmis ir eleginėmis vietomis. Kai kurie poemos epizodai, pvz. kur kalbama apie Erminiją tarp piemenų, kur aprašoma Klorindos mirtis ir kiti, jaudina savo žmoniškumu.

To laiko drama didelių veikalų nedavė. Įdomesni šios srities autoriai buvo Ariosto ir Nicolò Machiavelli, kurio La Mandragola yra vienas iš šedevrų italų komedijoje. Apskritai, ano laikotarpio italų dramaturgai nebuvo originalūs ir dairėsi į romėnų Plautą ir Terencijų. Iš tokių dramaturgų minėtini Il Poliziano, kardinolas Bibbiena, Giordano Bruno (žinomas filosofas), Pietro Aretino, Nardi, Gelli, Cecchi, Dolce, Trissino ir kt. Pastoralinės dramos šedevru pasilieka Tasso Aminta, susilaukęs šio žanro sekėjų Guarini ir Bonarelli asmenyse. Italijoje vešėjo ir pastoralinė proza, kurios garsiausias autorius buvo Jacopo Sannazaro (1458–1530) su savo Arkadija, susilaukusia milžiniško pasisekimo visoje Europoje. Iš šio veikalo didele dalimi išsirutuliojo pastoralinė Europos literatūra, nors dabar jis teturi grynai istorinės reikšmės. Svarbiausi to meto novelistai buvo Grazzini, Bandello ir Firenzuola. Lyrikoje buvo stipri Petrarkos ir antikinių poetų įtaka. Pietro Bembo (1470–1547) poveikyje Petrarkos sekimas virto bemaž taisykle. Bembo ir Giovanni della Casa pasižymėjo savo eilėdaros rafinuotumu. Kiti ano laiko lyrikai — Galeazzo di Tarsia, Luigi Tansillo, Angello di Costanzo, Giovanni Guidiccioni. Iškilo ir kelios moterys: Veronica Gambarra (1485—1550), Gaspara Stampa (1523–1554), Vittoria Colonna (1492–1547). Michelangelo (1475 — 1564) pastarajai rašė savo sonetus ir madrigalus, primenančius Dantės stilių. Claudio Tolomei (1492–1555) buvo nusižiūrėjęs į Pindarą. Pagaliau gyva buvo išlikusi ir liaudinė tradicija su tokiais atstovais, kaip Francesco Berni (1498–1535) ir Grazzini (1503–84).

Iš didžiųjų Italijos menininkų ne vien tik Michelangelo yra patekęs į literatūros istoriją. Dar XV a. įdomią autobiografiją paliko skulptorius Ghiberti. Menininkas ir architektas Alberti (1404–72) pasireiškė teoriniais raštais. Vertingų mokslinių raštų ir moralizuojančios grožinės prozos davė Leonardo da Vinci (1452–1519). Benvenuto Cellini (1500–71) paliko įdomią autobiografiją. Meno istorijai pasitarnavo Giorgio Vasari (1511–74), parašydamas Vite — žymių menininkų biografijas. XV a. Italijoje istorijos veikalai daugiausia buvo rašomi lotynų k., o XVI a. čia įsivyravo taip pat italų k. Du žymiausi šios srities autoriai buvo Machiavelli ir Guicciardini. Nicolò Machiavelli (1469–1527), valstybės vyras ir politinių teorijų kūrėjas, svarbiausia išgarsėjo savo Kunigaikščiu (Il Principe). Literatūriniu požiūriu jo raštai pasižymi gera kompozicija ir sklandžiu kalbos tekėjimu. Francesco Guicciardini (1483–1540) taip pat buvo valstybininkas, istorikas ir politinis teoretikas. Svarbiausias jo veikalas yra Ricordi politici e civili, kuris pasižymi dar didesniu realizmu ir įžvalgumu, negu Machiavellio raštai. Apskritai XVI a. Italijoje istorikų buvo itin gausu. Iš jų išsiskiria Nardi, Varchi, Adriani, Segni, Giambullani, Davanzati, Giovio, Porzio ir kt. Castiglione (1478–1529) parašė Cortegiano, kuriame išdėstė tobulo dvariškio savybes. Jo knyga buvo viena iš labiausiai paplitusių ano meto Italijoje.

XVII a. italų literatūroj jaučiamas nuopolis. Rašytojai, stokodami gilių išgyvenimų, metėsi į manierizmus ir žaidimą forma. Ryškiausias šios rūšies atstovas poezijoje buvo Marino (1569–1625), kurio tikslas buvo stebinti naujoviškumu ir virtuoziškumu. Jis griebėsi kraštutinių metaforų, dirbtiniausių antitezių ir kitų poetinių priemonių. Visa tai kaip iš gausybės rago

pilasi jo pagrindiniame veikale — poemoje Adonis. Marino XVII a. susilaukė begalės pamėgdžiotojų, ir retas poetas nebuvo užsikrėtęs ‚marinizmu'. Prieš išpūstą jo stilių kilo reakcija, susitelkusi apie Arkadijos grupę. Drama labai gyvai prasiveržė commedia dell'arte forma (improvizuotuose vaidinimuose), o taip pat buvo mėgstama ir melodrama. Pagaliau intelektualinis italų gyvenimas praturtėjo gamtos mokslų tyrinėjimais. Tokių mokslininkų veikalai, kaip Galilėjaus, įdomūs ir savo stiliumi.

XVIII a. pirmoje pusėje italų grožinė literatūra žymesnių kūrinių nedavė. Tačiau atsirado stambių vardų moksle. Iš jų didelės reikšmės turi Giambattista Vico (1668–1744), į knygą Scienza Nuova sutraukęs savo erudicijos vaisius — gilius ir įžvalgius apmąstymus apie mitologiją, archeologiją, filologiją ir sociologiją. Kitas žymus mokslininkas buvo Muratori (1672–1750), istorinio metodo kūrėjas. Šalia jo istorijos moksluose reiškėsi Giannoni, Maffei, Bettinelli, Verri, Gregorio ir kt. Teisėje iškilo C. Beccaria (1738-1794). Literatūros ir kalbos klausimais rašė G. Baretti (1719–1789). Antroje šio amžiaus pusėje jaučiamas pagyvėjimas grožinėje literatūroje. Pirmi gaivesni vėjai papūtė su Giuseppe Parini (1729–99), palikusiu gamtos poezijos, odžių ir satyrų. Jo satyrinis šedevras yra Il Giorno. Savo stiliumi, idėjomis ir išgyvenimo tikrumu Parini užima reikšmingą vietą italų literatūroje. Pasirodo daugiau dramaturgų. Vienas iš ankstesniųjų buvo melodramų autorius Metastasio (1698–1782), garsėjęs tokiais veikalais kaip Didone abbandonata, Clemenza di Tito. Šalia jo minėtinas Zeno. Ligi mūsų dienų įdomumo nenustojo Carlo Goldoni (1707–1793), viso labo sukūręs apie pustrečio šimto dramų. Jo komedijos Locandiera ir Dviejų ponų tarnas pasiekė ir Kauno teatro sceną. Goldoni drama artima gyvenimui, turi tvirto humoro, sugeba itin pagauti išviršinius kasdieninės buities atžvilgius, pasižymi komiškumu ir dialogu. Pro daugelį XVIII a. antros pusės dramaturgų prasikiša Pietro Chiari ir Carlo Gozzi, kurio Princesė Turandot buvo pažįstama ir Kauno teatro lankytojams. Garsiausias tragedijų autorius buvo Vittorio Alfieri (1749–1803), sekęs prancūzų tragikų taisyklėmis. Jis rašė antikiniais, religiniais ir tautiniais siužetais. Jo kūriniuose žadinama italų tautos sąmonė. Tokia savo kūryba jis tapo naujosios, svetimų varžtais nusikratančios Italijos šauklių. Todėl Alfieri priklauso ne tik literatūros, bet ir politinei istorijai. Apskritai paėmus, jo tragedijos atrodo kiek schemiškos, stilius kietas, veikėjai suprastinti, tačiau tuo pat metu iš jo dramų veržiasi nepaprasta jėga ir didybė. Dramų rašė Vincenzo Monti (1754–1828), tačiau stipriausias jis buvo poezijoje. Jo kūrybai būdinga gyva fantazija ir atbaigta forma. Monti puolė romantikus, o Ugo Foscolo laikytinas perėjimu į italų romantizmą ir XIX a. literatūrą. Ugo Foscolo (1778–1828) lyriniai posmai yra patys gerieji italų literatūroje. Jo Sepolcri, kur giedama apie didžiuosius vyrus ir herojus, yra tikras lyrikos šedevras, iš kurio dvelkia nepaprastas grožis, išgyvenimo gilumas, kilni mintis ir formos pilnatvė. Didelio pasisekimo turėjo jo sentimentalinis romanas Ultime lettere di Jacopo Ortis, kurio herojus, raudodamas savo sunaikintos tėvynės ir savo nelaimingos meilės, gyvenimą baigia savižudybe.

Vienas iš pirmųjų romantizmo skelbėjų buvo Giovanni Berchet (1783–1851), o didžiausi jo atstovai ir pačios stambiosios figūros italų XIX a. literatūroje — Manzoni ir Leopardi. Alessandro Manzoni (1785–1873) pirmiausia iškilo savo poezija, kurioje pagrindinės temos yra religinės ir patriotinės. Parašė pora dramų ir pagaliau davė savo šedevrą I Promessi Sposi, istorinį romaną, kurio vertimą turim ir lietuvių kalba. Šioji knyga žavi savo personažų gyvumu ir įvairumu, gražiu humoru, puikiu stiliumi ir savo idėjiniu svoriu. Vėliau jis perėjo prie teoretinių raštų — kalbos, literatūros, istorijos ir filosofijos klausimais. Šie jo veikalai turėjo didelio poveikio, o jo įtaka italų literatūrai buvo milžiniška ir šia prasme didesnio svorio už ji yra turėjęs tik Dantė. Giacomo Leopardi (1798–1837) labai anksti ėmė reikštis kaip eruditas, susitelkdamas ties filologinėmis temomis, komentarais, vertimais. Jo lyrika paprastai žinoma I Canti vardu. Po eilėraščių, kuriuose atsispindi tikėjimas, viltis, tėvynės garbė ir grožis, Leopardi nugrimzdo į nevilti ir sielvartą, atsidurdamas prie nebūties krantų. Šie jo posmai veda į pačias gražiąsias lyrikos viršūnes. Sykiu tai yra vienas skaudžiausių balsų naujojoje literatūroje. Jo lyrikoje tobulon vienybėn susilieja turinys ir forma. Joje nėra jokios retorikos ir jokių dirbtinių priemonių. Jo poezijos grožį sudaro paprastumas, aiškumas, nuoširdumas ir metafizinis gilumas. Gamtos poezijoje Leopardi yra spalvingas ir jautrus. Jo prozos raštai laikomi tobulo stiliaus pavyzdžiu italų literatūroje. Ligi šiolei gyvai skaitomi Silvio Pellico (1789–1854) atsiminimai Le mie prigioni. Čia jis aprašo savo dienas Austrijos Spielbergo tvirtovėje, kur jis iškalėjo vienuolika metų, įmestas už dalyvavimą politinėje italų veikloje.

Po Manzoni italų grožinėje prozoje minėtini Grossi, d'Azeglio, Guerrazzi, Nievo ir kt. Prie jų pridėtini tokie teoretiniai autoriai kaip itin stambios įtakos turėjęs Gio-

berti, Rosmini, Tommaseo, Balbo, Mazzini ir kt. Kai kurie iš jų iškilo politiniame gyvenime. O politine satyra poezijoje išgarsėjo Giuseppe Giusti (1809-50), kurio eilėraštis Batas, vaizdavęs Italiją, pasidarė itin populiarus.

Francesco de Sanctis (1817–83) savo veikalais, kuriuose jaučiama Vico ir Hegelio įtaka, nutiesė pagrindus filosofiniam ir literatūriniam suklestėjimui apie XIX a. galą. Galingiausia naujųjų laikų intelektualinė figūra buvo Benedetto Croce (1866–1952), iš dalies vystęs Vico ir De Sanctis idėjas, o ryškiausios žvaigždės XIX a. antros pusės grožinėje literatūroje — Giosue Carducci ir Gabriele d'Annunzio. Carducci (1835–1907) ilgus metus profesoriavo Bolonijos univ., buvo redaktorius, kritikas, senatorius, garsėjo savo iškalba ir virto tarsi kokiu italų literatūrinio gyvenimo diktatorium. Jo klasiškos formos poezija vedė praeitin ir pagonybėn, nuo Inno a Satana ligi Fonti del Clitunno išlaikydama prieškrikščioninę gaidą. 1906 gavo Nobelio premiją. Kitas žymus šio laikotarpio poetas buvo Giovanni Pascoli (1855–1912), kurio eilėraščiuose atsispindi gamta, kūdikiai, nuskriaustieji, šeimos rūpesčiai, namų ruoša, pagaliau — ir kilnesnės temos. Kiek Carducci kūryba pasiliko daugiau Italijos ribose, tiek Gabriele D'Annunzio (1863–1938) garsas sklido ir po kitus kraštus. Savo poezija, dramomis ir romanais jis buvo ryškiausias estetizmo atstovas italų literatūroje. Jo įtaka nesiribojo vien tik meno pasauliu, bet lietė ir socialinį bei politinį gyvenimą.

Su realizmu nuėjo Antonio Fogazzaro (1842–1911), savo romanuose palikęs itin gyvų personažų ir nemaža dėmesio teikęs religinėms temoms ir šeimos problemoms. Jo šedevras yra Piccolo Mondo antico, bene geriausias italų romanas XIX a. antroje pusėje. Jo vertimas yra ir lietuvių kalba. Pasaulinio garso susilaukė Edmondo de Amicis (1846–1908) savo veikalu Cuore, kuris tapo klasiška vaikų literatūros knyga. Antras tokis klasiškas vaikų literatūros pavyzdys — tai Collodi (1826–90) Pinocchio. Ano meto stipriausiu italų beletristu laikomas Giovanni Verga (1840-1922), realizmo atstovas, piešęs gimtosios Sicilijos buitį. Jo šedevrai La Lupa, I Malavoglia, Mastro don Gesualdo ir kt. Pagal jo Cavalleria rusticana Mascagni parašė savo garsiąją operą. G. Verga įtaka buvo didelė kitiems ano laikotarpio italų realistams. Jis davė pavyzdį ir sritinei literatūrai. Šia prasme įtakingai veikė kritikas ir beletristas Luigi Capuana (1839–1915). Su Verga ir Capuana trijulę sudarė Federico De Roberto (1861–1927). Toliau minėtini: gausių romanų ir novelių autorė Matilde Serao (1856 – 1927), Renato Fucini (1843 – 1921), Grazia Deledda (1875–1936), kuri už savo kūrinius iš gimtosios Sardinijos laimėjo Nobelio premiją ir kurios keletas trumpesnių dalykų yra išversta ir lietuviškai.

Savo beletristika su šia realistine-natūralistine srove, Italijoje vadinama verizmu, giminiuojasi ir Luigi Pirandello (1867–1936), tačiau jis išgarsėjo, kaip stambiausias paskutiniais laikais italų dramaturgas, kurio tokie veikalai kaip Sei Personnaggi in cersa d'autore, apkeliavo Europos ir Amerikos teatrų sceną, autoriui 1934 nupelnydami Nobelio premiją. Jo dramos, su savo niauriu humoru, filosofija, estetinėmis problemomis, psichologiniais ir metafiziniais klausimais bei geometrine precizija pasiekė ir Lietuvos sceną (Ir šiaip ir taip, Henrikas IV). Einant į paskesnius laikus, italų dramoje reiškėsi tokie vardai kaip Sem Benelli (1875–1949), labai mėgstamas ir verstas mūsų Balio Sruogos; Antonelli (1882–1942), Bracco (1862–1943), Chiarelli (1884–1949) ir kt. Scenai rašė Ugo Betti, nors didesnę savo kūrybos dalį jis skyrė beletristikai ir lyrikai.

Atsirado ir sritinės poezijos. Jautrus lyrikas neapolietis Salvatore Di Giacomo (1860–1934) davė graikiško grakštumo bei tyrumo posmų. Žinomas ir romėnas Cesare Pascarella (1858–1940). Savo išraiškos laisvumu ir moteriška šiluma nemažo garso susilaukė A. Negri (1870–1945) poezija.

Paskesnėje italų beletristikoje stambią vietą užėmė Alfredo Panzini (1863–1939), gausiuose romanuose ir novelėse paprastas, nuoširdus, pilnas gražaus humoro. Kiti populiaresni beletristai buvo — Sibilla Aleramo, Brocchi, Gotta, Cinelli, Barrili, Cigognani, Fracchia, Pea, Alvaro ir kt. Gerą romaną (Rube) paliko literatūros istorikas ir kritikas Giuseppe Borgese (1882–1952). Ojetti (1871–1946) žymėjosi savo novelėmis, kritika ir apybraižomis, o Bontempelli (g. 1884) — romanais ir novelėmis. Atskirą vietą savo stipria psichologine analize nusipelno Italo Svevo (1861–1928) romanas La Coscienza di Zeno. Stiprus yra ir Riccardo Bacchelli (g. 1891) savo romanuose (Il Diavolo al Pontelungo, Il Mulino del Po).

Kaip seniau Carducci, taip vėlesniais laikais italų kritikoje dominavo Croce su savo žurnalu La Critica. Šalia jo italų minties istoriją stipriau veikęs Giovanni Gentile (1875–1944) taip pat rašė ir literatūrinėmis temomis. Tačiau šalimais ėmė dygti ir jaunesnės kartos žurnalai, iš kurių paskui išaugo nauji sąjūdžiai. 1903 pasirodė Leonardo su G. Papini vadovaujamoje rolėje, paskui Voce su Giuseppe Prezzolini, ir kiti periodiniai leidiniai. Tokioje spaudoje iškilo Renato Serra, Soffici, Thovez, Tilgher. Iš čia lukštenosi naujos metūgės grožinėje literatūroje. Kaip reakcija prieš

Carducci ir D'Annunzio retorinį stilių atsirado vadinamoji ‚Crepuscolari' (sambrėškio) grupė su Martini, Moretti, Corazzini, Palazzeschi. Jiems artimas Guido Gozzano (1883–1916), sulaukęs nemažo pasisekimo savo gamtine, paprasta ir sielvartinga lyrika. Antra reakcija buvo hermetiškieji poetai, kurių eilėse anksčiau figūravo Onofri, Campana, Ungaretti, Montale, o iš poetų, gimusių šiame amžiuje: Quasimodo, Sinisgalli, Luzi, Gatto ir kt. Trečioji reakcija triukšmingai nuskambėjo su Filippo Tommaso Marinetti (1876-1944) futūrizmu, daugiau per rusus atsiliepusiu ir Lietuvoj. Pradžioje futūrizmas buvo truputį perpūtęs ir tokius rašytojus, kaip Soffici, Papini ir kitus, tačiau greit jie nuėjo savais keliais. Iš jų Giovanni Papini (1881–1956) savo kūrybos gausumu, erudicijos platumu, literatūrinės veiklos įvairumu, dvasios blaškymusi ir tiesos ieškojimu užėmė vieną iš vadovaujančių vietų. Jo šedevru paprastai laikomas Un Uomo finito. Lietuvių kalba turime keletą jo vertimų, tarp jų yra ir išgarsėjusi Kristaus Istorija.

Iš paskutinių italų beletristų plačiau žinomas Ignazio Silone (g. 1900), savo romanais Fontamara, Pane e Vino ir kt. kiek primenąs Verga tradiciją. Toliau eina Pavese (1908–50); Elio Vittorini (g. 1908); Alberto Moravia (g. 1907); Pratolini (g. 1913); Berto ir kt. Pokaryje išgarsėjo Carlo Levi (g. 1902) knyga Cristo si è fermato a Eboli. Populiarus Giovanni Guareschi Don Kamiliaus mažasis pasaulis, susilaukęs vertimo ir lietuvių kalbon.

A. Belloni ir kt., Storia letteraria d'Italia, 10 tt., [3]1941–42; Storia dei generi letterari italiani, įvairių autorių keliolika tomų, nuo 1930; kiti italų literatūros istorijos veikalų itališkai autoriai: *F. de Sanctis* (nauja laida 1940, ag. ir vok. vertimai), *V. Rossi, F. Flora, A. Gaspary, N. Sapegno, A. Momigliano, D'Ancona ir Bacci; B. Croce,* La letteratura della nuova Italia, 6 tt., [4]1952; *K. Vossler,* Italienische Literaturgeschichte [5]1948; *R. Palgen,* Geschichte der italienischen Literatur 1949. *A.Vč.*

Italų menas: tapyba ir skulptūra. Vakarų meno istorijoje italams neginčijamai priklauso viena pačių pirmųjų vietų. Italų mokyklos poveikyje formavosi beveik visos likusios Europos tautinės mokyklos, kurios į savarankiškus vienetus išaugo, palyginti, gana vėlai. Renesanso periode italų meno hegemonija buvo beveik absoliuti. Vadovaujamas pozicijas italų menas išlaikė maždaug ligi XVIII a. vidurio.

Romaniškasis periodas. Vasari italų meno pradžia laiko XII a. Kiti meno istorikai ją nukelia į abiejų tūkstantmečių sąvartą. Išlikę to laiko tapybos ir mozaikos pavyzdžiai tačiau yra daugiau bizantiški, negu itališki. Faktiškas italų meno gimimas sutapo su romaniškosios architektūros pasirodymu ir pačios tautos rasinio vienalytiškumo sąmonės atsiradimu XI a. Iš šio laiko jau žinoma kelios tapytojų pavardės: Gundulfinus (Bolonijoje), Fra Rustico, Girolamo di Morello (Florencijoje); taip pat keletas tapybos (Reggio katedros fasadas, Modenos katedros vidus) ir mozaikos (Venecijos San Marco, Milano San Ambrogio, Ravenos Duomo) pavyzdžių. Vietiniai tapytojai dirbo vien bažnyčios reikalams. Primityvi technika neleido imtis didesnių darbų, todėl buvo kviečiami menininkai iš Konstantinopolio (pvz. Monte Cassino darbams) ir iš bizantinio meno centrų pačioje Italijoje — Venecijos ir Sicilijos. Atnešdami tobulesnę techniką, jie atnešė ir savo formos koncepciją, kompozicijos kanonus ir ikonografiją. Jų įtakoje išpopuliarėjo mozaika, kuri yra ne lotyniškas, bet graikiškas menas. XIII a. pradžioje italų menas buvo visiškoje bizantizmo įtakoje. Reakcija prieš bizantinį sustingimą ir abstraktizmą išaugo Šv. Pranciškaus Asyžiečio mokslo įtakoje. Vieni pirmųjų jos atstovų buvo Bonaventūra Berlinghieri ir Giunta di Giudetto di Colle, kurie savo tapyboje griežtai nebesilaiko bizantinės ikonografijos tradicijų. — Romaniškoji skulptūra išsivystė romaniškosios katedros prieglobstyje (nes dažnais atvejais architektas ir skulptorius buvo vienas asmuo) ir stipriausiai pasireiškė Lombardijoje, artimai santykiaudama su Provanso mokykla. Pirmieji žinomesni vardai — Guglielmo ir Niccolò, dirbę Modenos, Kremonos, Feraros, Piacenzos, Nonantolos ir kt. bažnyčiose. Lombardijos mokykla savo viršūnę pasiekė Benedetto Antelami (1178—1233) kūryboje. Jo skulptūros darbai (Parmos krikštykloje, Borgo San Donnino katedroje), architektūriniame piešinyje teturėdami ornamento paskirtį, pasižymi formos ekspresija bei solidumu. Toskanoje, kur romaniškoji architektūra išlaikė daugiausia klasiškos tradicijos žymių, išaugo įtakinga ornamentininkų ir skulptorių Cosmati mokykla. Minėtina taip pat Trentino skulptorių-architektų gildija ir Venecijos skulptūrinė mokykla, savo darbuose jungusi ankstyvojo viduramžio ir bizantinės skulptūros tradicijas.

Gotikos periodas (Primityvistai ir Priešrenesansis). Gotinis menas I. nerado tinkamos dirvos. Iš Burgundijos ir Prancūzijos atėjusi gotiškoji architektūra nesukūrė išskirtinų šedevrų, o tapyba bei skulptūra ir toliau vystėsi gana stiprioje bizantizmo įtakoje. Gotiškoji kultūra ryškesnę persvarą įgavo tiktai XIV a. pradžioje ir pasireiškė meno sekuliarizacija, tematikos modernizavimu, susidomėjimu regimojo pasaulio formomis ir (vėliausioje fazėje) žmogaus atradimo bandymu. XIII ir XIV a. tapyba išaugo

Giotto Aplankymas (detalė iš freskos Paduvoje)

beveik išimtinai Sienos bei Florencijos mokyklų rėmuose. Pirmas žymus sienietis buvo Duccio de Buoninsegna (?–1319), bizantinės technikos tapytojas primityvistas, savo erdvės supratimu ir skaitymusi su gamta artimas gotikos meno principams. Simone Martini (apie 1284 — 1344) pirmas išreiškė rūpestį abstrakčia forma; savo freskose (Sienos Palazzo Publico ir Asyžiaus San Francesco) jis prieina prie tam tikro primityvaus formalizmo. Pietro (?–1348) ir Ambrogio (?–1348) Lorenzetti tapyboje, sintetizuojančioje Sienos ir Florencijos mokyklų pasiekimus, jau galima užtikti kai kurių renesanso prielaidų. Florencijos mokyklos kūrėju paprastai laikomas Cimabue (1240–po 1302). Jo mokinys Giotto (apie 1267–1337) yra žymiausias viso gotikos periodo tapytojas. H. Wölflin jį laiko italų tapybos pagrindėju ir itališkosios mokyklos kūrėju. Giotto tapyba, techniškai tebebūdama bizantinių kanonų įtakoje, savo prasme yra naujos epochos liudininkas: naujos vitališkumo formos, nauja gyvenimo samprata, pagrįsta Asyžiaus Poverello mokslu, primityvi, bet žmogiška. Bizantinio abstraktizmo vietoje iškyla žmogus su kūnu ir siela. Nuo Asyžiaus San Francesco ir Florencijos San Croce freskų iki ankstyvojo renesanso belikęs vienas žingsnis. Giotto buvęs pirmas tapytojas, piešęs iš gamtos. Tarptautinei gotinės tapybos mokyklai artimiausi tapytojai buvo Giovanni da Modena, Lorenzo Monaco, Gentile da Fabriano ir Pisanello. Didelės reikšmės XIII ir XIV a. tapybos evoliucijoje turėjo romietis Pietro Cavallini (apie 1270 — apie 1334). — Gotikos periodo skulptūrai vadovavo Pizos mokykla. XIII ir XIV a. italų skulptūra išsivadavo iš architektūrinės priklausomybės, sudarydama savarankišką meno discipliną. Pirmas žymus pizietis buvo Nicola Pisano (1206–78), kurio skulptūroje tebėra romaniškojo periodo žymių (Pizos Baptisterijos sakyklos bareljefai). Skulptūros emancipacijos darbą atliko Giovanni Pisano (apie 1248 — po 1314). Jo darbai (Perugijos fontanas, Pistojos sakykla, Madonna degli Scrovegni, Sienos katedros fasado figūros ir kt.) nebėra architektūrinio vieneto dalis, bet savarankiški meno kūriniai. Andrea Pisano (apie 1300 — apie 1350) reformavo kompoziciją, sumažindamas figūrų skaičių ir įvesdamas grupinius santykius. Antrojoje XIV a. pusėje pradėjo rodytis reakcijos prieš gotiką žymių. Jos iniciatoriai buvo florentietis Andrea Orcagna, venecijiečiai Jacobello ir Paolo delle Masegne, kurie pirmieji ėmė linkti į realizmą.

I. renesanso (quattrocento ir cinquecento) sąjūdis sutapo su atskirų Italijos miestų-respublikų žydėjimo periodu. Su jomis iškilo ir galingos to laiko šeimos (Florencijos Medici ir Pitti, Milano Sforza ir Visconti, Riminio Malatesta, Urbino Montefeltro, Feraros Este ir t.t), kurios kartu su Romos popiežiais rėmė meną ir mokslą. Renesanso meno sąvokos turinį sudaro žmogaus ir pasaulio atradimas bei grįžimas prie klasikinių formų: meno ir žmogaus prisikėlimas kaip reakcija prieš viduramžinės gyvenimo ir meno sampratos liekanas. XIV ir XV a. sąvartoj intelektualinio Italijos gyvenimo centru tapo Florencija, kurioje formavosi pagrindiniai humanizmo ir klasicizmo židiniai, turėję tiek daug reikšmės quattrocento (XV a.) meno evoliucijoje. Quattrocento tapyba skiriasi nuo XIV a. primityvistų pirmiausia savo moksliniu charakteriu — išstudijuotu piešiniu, tikslia perspektyva ir spalvos bei formos iškėlimu į tapybinių problemų rangą. Visi šie momentai ryškiausiai atsispindi Florencijos mokyklos darbuose. Pirmasis ankstyvojo Florencijos renesanso atstovas buvo dominikonų vienuolis Fra Angelico (1387 — 1455), kurio technika tebėra artima Giotto, bet temų interpretacija jau renesansinė. Masolino da Panicale (1383–1447) ir jo mokinys Masaccio (1401–29) primityvistinį naivumą pakeitė teorija, įvesdami realistinį temos traktavimą ir architektūrinį masės bei erdvės supratimą. Jų darbai pagrįsti geometrine tvarka ir sudaro kompozicinį vienetą. Paolo Ucello (1396–1476) tęsė Masaccio erdvinius eksperimentus,

Italija

S. Botticelli Detalė iš pav. Primavera—Pavasaris (Uffizi, Florencijoje)

pasiekdamas aukštą statiško objektyvumo laipsnį. Andrea del Castagno (1390–1457), Luca Signorelli (1441–1523), skulptoriai-tapytojai Andrea del Verrocchio (1435-88) ir Antonio Pollajuolo (1429–98) domėjosi plastiniais efektais bei judesio ir reljefo problemomis (erdvės sąskaiton). Domenico Ghirlandajo (1457–94) įvedė epochiškai tikslų kostiumą, o Filippino Lippi (1457–1504) pirmas pradėjo plačiau naudoti mitologinę tematiką. Aukščiausia Florencijos quattrocento viršūnė — Sandro Botticelli (1444–1510). Jo tapyboje (Primavera, Veneros gimimas) pagoniškasis klasicizmas— formų, linijų (vertikalinių, t.y. tam tikra prasme dar gotiškų) žaismas ir elegancija — pasiekė absoliutų zenitą. Kita to laiko viršūnė buvo umbrietis Piero della Francesca (1416–92), sintetizavęs visus ligtolinius erdvės eksperimentus, moksliškai pagrindęs perspektyvą ir architektūrinę kompoziciją. Minėtini taip pat Rafaelio mokytojas Pietro Perugino (1446–1523) ir Pinturicchio (1454–1513), kaip Umbrijos mokyklos atstovai. Sienos mokykla šiame laikotarpy tedavė keletą trečiaeilės reikšmės tapytojų (Sassetta, Giovanni di Paolo, Domenico di Bartolo). Užtat iškilo galinga Venecijos renesanso mokykla, dėmesį koncentravusi į koloristines ir emocines problemas ir išaugusi iš Paduvos mokyklos (Andrea Squarcione ir Jacopo Bellini). Faktiškai jos kūrėjai buvo Andrea Mantegna (1420–1506), Donatello įtakoje sukūręs patetiškai skulptūrinės tapybos stilių, ir Antonello da Messina (1430 — 1479), konstrukcijos ir reljefinio apšvietimo meistras. Jų tradiciją tęsė Gentile (1429–1507) ir Giovanni Bellini (1430—1516) ir kt., išvystę emocinius bei koloristinius šios mokyklos stiliaus pagrindus. — Piziečių dominavimas skulptūroje baigėsi su gotika. Quattrocento pradžioje vadovaujamas pozicijas užėmė Florencija, kur išaugo visa renesanso skulptūra. Iš gotikos į renesansą pereinamojo periodo žymių teberandame Lorenzo Ghiberti (1378–1455), Filippo Brunelleschi (1377–1446) ir iš dalies Jacopo della Quercia (1374–1438) darbuose. Su gotika ryšius nutraukė Donatello (1386–1466), pirmas didelis renesanso skulptorius, įpilietinęs klasiškosios skulptūros principus, pabrėžęs horizontalinės linijos vaidmenį (pvz. Il Zuccone), formą grindęs anatomijos pažinimu ir savo bareljefuose naudojęs tapybinius perspektyvos bei apšvietimo efektus. Luca della Robbia (1400–82) įvedė polichrominės glazūros metodą; Agostino di Duccio (1418–81) ir Desiderio da Settignano (1428–64) tęsė Donatello tradiciją, tuo tarpu Andrea del Verrocchio, Antonio Pollajuolo ir Bertoldo (?–1491) Donatello vitališkumą ir dramatizmą išvystė iki kraštutinės ribos, priartėdami prie idealistinės judesio sampratos, būdingos cinquecento (XVI a.) skulptūrai.

Donatello: Šv. Jonas Krikštytojas (žalvaris, prieš 1443, Kaiser Friedrich Museum Berlyne)

Quattrocento eksperimentus ir tendencijas susintetino ir estetinėje plotmėje realizavo cinquecento, sukurdamas naują grožio ir žmogaus vertės koncepciją. Quattrocento analitinė energija buvo pajungta kūrybinio genijaus disciplinai. Problemos suvisuotinėjo. Cinquecento visuotinumo tipinga iliustracija yra jo centrinės figūros: Leonardo da Vinci (1452–1519), Michelangelo Buonarroti (1475 – 1564) ir Raffaello Sanzio (1483 — 1520). Leonardo tam tikra prasme tebėra pereinamo laikotarpio tapytojas, bet kartu renesanso viršūnė apskritai, savo intelektu ir visuotinumu prašokęs visus kitus. Leonardo revoliucionavo tapybą nauju formos bei ju-

Italija

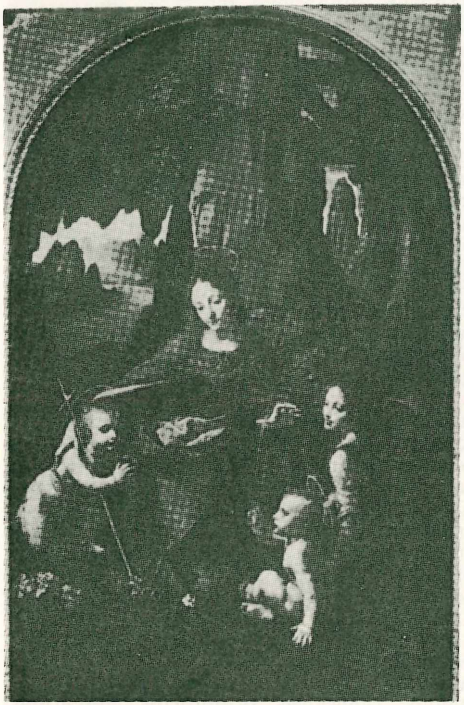

L. da Vinci Uolų Madona

desio problemos sprendimu ir nauja chiaroscuro interpretacija. Jo tapyboje dominuoja šešėlis, kurio pagalba jis reiškia judesį, tūrius, šviesą ir, pagaliau, atmosferą (plg. La Gioconda, Uolų Madona). Leonardo taip pat buvo pirmas tapytojas, moksliškais pagrindais organizuotas priemones absoliučiai pajungęs estetinei harmonijai. Jo poveikyje dirbo Andrea del Sarto (1486–1531), Fra Bartolomeo della Porta (1475–1517), Piero di Cosimo (1462–1521) ir jo Milano periodo mokiniai Ambrogio de Predis (apie 1455 — ?), Boltraffio (1467–1516), Andrea Solario (apie 1470–1524), Michelangelo. ano laiko akimis, buvo centrinė cinquecento figūra. Genialus skulptorius ir architektas, jis buvo taip pat vienas didžiausių tapytojų. Jo tapyboje viskas pajungta judesiui, gigantiškų dimensijų žmogaus kūno egzaltacijai, šviesai ir reljefui (Paskutinis Teismas, Sikstinos lubų freskos). Michelangelo įtaka tapyboje buvo tam tikra prasme negatyvi ir turėjo lemiamos reikšmės manierizmo išsivystymui (Bronzino, Vasari, Pontormo). Peruginо mokinys Rafaelis savo trumpą gyvenimą praleido kng. Montefeltro ir pop. Julijaus II rūmuose. Stokodamas Leonardo intelekto bei sensualumo ir Michelangelo jėgos, Rafaelis zenitą pasiekė savo idealistinės tikrovės sampratos ir tapybinių priemonių pusiausvyra, ritmine kompozicinių, spalvinių bei piešinio elementų darna. Jo kompozicija paremta piramidiška grupių ir visumos sąranga, paimta iš Leonardo; spalva kartais pasiekia konstruktyvinio komponento rangą (plg. Stanza della Segnatura freskos). Leonardo ir Rafaelio poveikyje susiformavo Correggio (apie 1489–1534) ir Parmigianino (1503–40), kurių tapyba yra tometinio stiliaus stabilizacijos išraiška. Chromatinė Venecijos mokykla zenitą pasiekė taip pat XVI a. Giorgione (apie 1477–1510) atsisakė apibrėžtų mitologinių siužetų ir peizažą įtraukė į pirmaeilių tapybos objektų sąrašą. Jo pasekėjas ir žymiausias Venecijos mokyklos atstovas Tiziano Vecelli (apie 1477–1576) tęsė Giorgionės tapybos tradiciją, visą dėmesį skirdamas formai, spalvai, kontūro elegancijai ir šviesos žaismui kūnuose ir gamtoje, prasminį turinį nustumdamas į antrąjį planą (Uffizi Venera, Prado Bacchanalia, Offrande à Venus). Apšvietimo ir judesio problemomis domėjosi Tintoretto (1518–94), spalvą ir šviesą naudojęs konstrukcijos tikslams (Kristus pas

Rafaelis Madonna di Foligno
(Pinacoteca Vaticana, Roma)

Pilotą, Bėgimas į Egiptą) ir bandęs realizuoti Michelangelo ir Tiziano sintezę. Venecijos cinquecento užbaigė Paolo Veronese (1528–88), nepalyginamas koloristas, turėjęs daug reikšmės XVIII a. tapybos evoliucijoje. Taip pat minėtini Sebastiano del Piombo (apie 1485–1547), Lorenzo Lotto (1480–1556), Jacopo Bassano (apie 1517–1592), Girolamo Savoldo (apie 1480–?) ir Giambattista Moroni (apie 1525–1578). — Cinquecento skulptūrą absoliučiai dominavo Michelangelo genijus. Savo gigantiškomis skulptūromis (Dovydas, Medici antkapių figūros) ir dar gigantiškesniais projektais jis siekė išreikšti absoliutaus judesio valdomo žmogaus kūno jėgą, grožį ir tragiką kovoje su likimu. Visais atvejais siekęs absoliutinės ribos, jis savo imitatoriams nepaliko vietos savarankiškai egzistencijai. Šalia Michelangelo minėtinas Benvenuto Cellini (1500–71), auksakalys ir skulptorius, Giambologna (1524–1608) ir Jacopo Sansovino.

Barokas ir rokokas (seicento ir settecento. Po Michelangelo mirties Toskanos tapyba degradavosi į pigų manierizmą, sutapusį su barokinės architektūros pasirodymu, kuris savo ruožtu buvo vienalaikis su spalvos iškilimu tapyboje. Šio manieristinio interegnumo metu šiaurės I. iškilo du vardai, turėję sprendžiamos reikšmės seicento (XVII a.) meno raidai: Caravaggio ir Annibale Carracci. Caravaggio (1573–1610) yra itališkojo ir europinio (Velázquez, Chardin ir t.t.) realizmo pirmatakas, savo tapyboje davęs naują regimosios tikrovės interpretaciją, artimą paprastai kasdienybei, įvedęs natiurmortą ir formą kūręs chiaroscuro kontrastais (liuminizmas). Jo poveiky dirbo Carlo Saraceni (1580–1620), Orazio Gentileschi (apie 1563 — apie 1647), muzikos instrumentų tapytojas Evaristo Baschenis (1617–77), Bernardo Strozzi (1581–1644) ir Bernardo Cavallino (1616–58). Michelangelo Cerquozzi (apie 1600-60) yra žymiausias anekdotinės-žanrinės tapybos ir vad. bomboccianti stiliaus atstovas. Annibale Carraci (1560–1609) išvystė dekoratyvinį klasicizmą, kurio žymiausi pasekėjai buvo Domenichino (1581 — 1641),

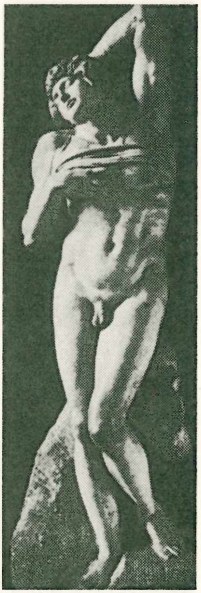

Michelangelo: Miršantis vergas (marmuro statula, skirta pop. Julijaus II antkapiui, dabar Louvre, Paryžiuje)

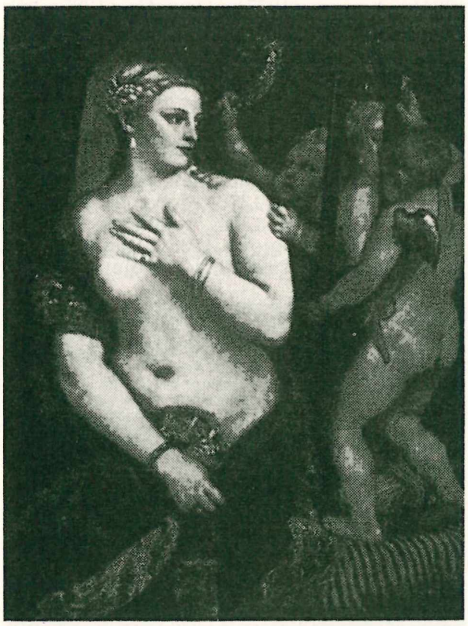

Tiziano Venera su veidrodžiu (National Gallery of Art, Washington, D. C.)

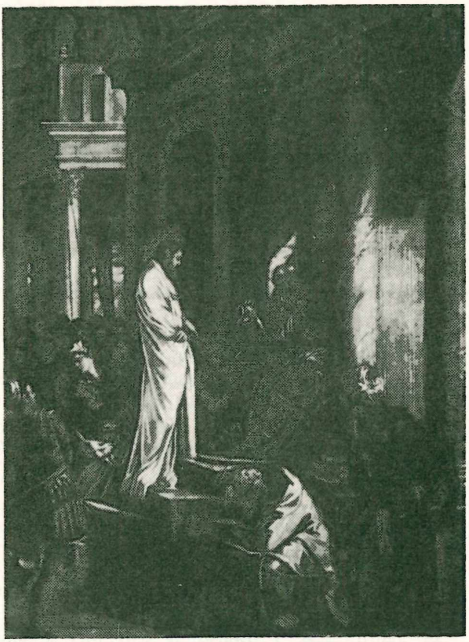

Tintoretto Kristus pas Pilotą

L. Bernini: Plutonas pagrobia Proserpiną (marmuras, Museo Borghese Romoje)

Guercino (1591–1666) ir Pietro da Cortona (1596–1669). Atskirai stovi kalabrijietis Mattia Preti (1613–99). Dramatines seicento nuotaikas (ispanų kultūros įtaka) settecento periode (XVIII a.) pakeitė prancūziškos kultūros poveiky susiformavęs gyvenimo stilius — lengvesnis, lengvabūdiškesnis. To naujo stiliaus reiškėjai buvo Giuseppe Maria Crespi (1664 — 1747), žanrinis tapytojas, ir Alessandro Magnasco (1667–1749), neseniai ‚atrastas' didelis tapytojas, savo kūryboje jungęs groteską su tragizmu, kasdienybę reikšdamas barokinėmis formomis. Paskutinėje didžiosios italų mokyklos fazėje dar kartą iškilo Venecijos tapybinė mokykla: Giambattista Tiepolo (1696–1770), dekoratyvinės tapybos meistras, turėjęs didelės įtakos XVIII a. prancūzams; buržuazijos ir aristokratijos papročių tapytojas Pietro Longhi (1702–85); venecijietiško peizažo meistrai Canaletto (1697 — 1768), Bernardo Bellotto (1720–80) ir Francesco Guardi (1712–93). — Seicento italų skulptūroje dominavo žymiausias baroko skulptorius Bernini (1598–1680), tuo tarpu settecento skulptūrai toną davė Antonio Canova (1757–1822), iniciatorius populiaraus neoklasicizmo, kuris greit išsigimė į akademinį manierizmą.

N a u j a u s i o j i e p o c h a. Tradicinė italų mokykla mirė kartu su Guardi; XIX a. italų tapyba galutinai prarado seną prestižą ir tenkinosi kelintaeiliu vaidmeniu. Žymesni šio laikotarpio vardai — Vito d'Ancona, Michele Cammarano, Giovanni Fattori, Telemaco Signorini ir Raffaello Sernesi. Dalį prarastų pozicijų italų tapyba atgavo futurizmo (Boccioni, Carrà, Balla, Severini) ir vad. metafizinės tapybos (Chirico, Morandi) sąjūdžiais ir fovizmo bei kubizmo periode davė vieną visuotinės reikšmės tapytoją Amadeo Modigliani (1884–1920).

A. Venturi, Storia dell'arte italiana 1901; *R. van Marle,* The Development of Italian Schools of Painting 1922; *A. Leroy,* Histoire de la peinture italienne 1948; *L. Venturi,* Gli studi di storia dell'arte medioevale e moderna 1950; *J. Burckhardt,* Die Kultur der Renaissance in Italien 1860; (") Geschichte der Renaissance in Italien 1891; *B. Berenson,* Les peintres italiens de la Renaissance 1937; *P. d'Ancona* ir *M. L. Gengaro,* Umanesimo e Rinascimento ²1948; *H. Wölflin,* Die klassische Kunst ⁸1948; (") Renaissance und Barock 1888; *M. Marangoni,* Arte barocca 1927; *M. Göring,* Italienische Malerei des 17. und 18. Jahrh. 1936; *V. Golzio,* Il Seicento e il Settecento 1950; *M. Bernardi,* Pitture italiane dell' Ottocento 1948; *L. Venturi,* La peinture contemporaine 1947; *J. T. Soby* ir *A. H. Barr, Jr.,* Twentieth-Century Italian Art 1949. *A.Lc.*

I t a l ų a r c h i t e k t ū r a išsivystė iš antikinio meno, pirmųjų krikščionių statybos ir saracenų bei Bizantijos meno įtakų. K a r o l i n g ų laikais ji buvo smarkiai atsilikusi nuo šiaurės Europos tautų. R o m a n i k o s pradžioje ji taip pat buvo nereikšminga ir daugiausia sekė pirmųjų krikščionių bazilikų tradiciją (Torcello katedra, pradėta 1018). XI a. antroje pusėje romaninė statyba suintensyvėjo ir brendo ryškioje šiaurės Europos ir Bizantijos įtakoje (Pizos katedra ir S. Marco bžn. Venecijoje, pradėtos 1063). XII a. pažymėtina Lombardijoj S. Ambrogio bažnyčia Milane (pradėta anksčiau), Modenos (1099), Parmos (apie 1130), Feraros (1133), Murano (apie 1140) katedros. Atskirą grupę sudaro statiniai Toskanoje (S. Miniato apie 1140 Florencijoje). Gausi statyba įvairiopų įtakų poveikyje vyko pietinėje Italijoje (Palerme Cappella Palatina 1143; Monreale katedra apie 1182).

G o t i k ą I. atnešė iš Burgundijos cistersai (Chiaravalle prie Anconos 1172), toliau puoselėjo domininkonai ir pranciškonai (S. Francesco bžn. Asyžiuje 1228). Italuose gotika įgavo skirtingo charakterio: erdvė buvo vystoma ne tiek į aukštį, kiek į plotį, dažnai perdengiant navas matomais balkiais (S. Croce bžn. Florencijoje 1294). Pažymėtinos iš katedrų Sienos (1225 pradėta, G. Pisano atliktas fasadas 1284), Arezzo (1277), Orvieto (1285, būdingas L. Maitani projekto fasadas 1310), Florencijos (pradėta 1296 A. di Cambio projektu, perstatyta 1357), Milano (nuo 1387, daugiausia turinti ‚šiaurietinės' įtakos). Pasaulietinė gotikos statyba yra buvusi geresnė už bažnytinę. Puošnios Perugijos (1279) ir Sienos (1288) rotušės; pietiniams kraštams būdingos atviros halės Loggia dei Lanzi 1376 Florencijoje, Loggia dei Mercanti 1384 Bolonijoje; rūmai Palazzo della Ragione 1233 Milane ir Palazzo Vecchio 1299 Florencijoje; fantazi-

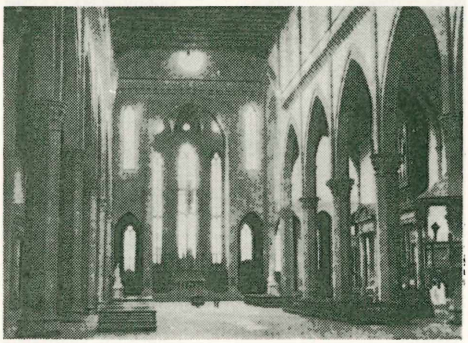

S. Croce bžn. Florencijoje (XIII–XIV a.) vidus

jos kupini Dožų rūmai (XIV a. pradžia) ir Cà d'Oro 1421 Venecijoje.

Ankstyvasis renesansas (quattrocento) savo centru turėjo Florenciją. Jo pradžia siejama su Brunelleschi (m. 1446) Florencijos katedros kupolu (1418–36). Nors jis dar gotikinėje dvasioje statytas, jau iškyla jame antikinio meno pagrindas, išryškintas kituose Brunelleschi statiniuose: S. Lorenzo, Pazzi koplyčia, S. Spirito (visi Florencijoje). Ankstyvojo renesanso žymiausias teoretikas L. B. Alberti (m. 1472) leidosi krikščioniškąsias bažnyčias (S. Francesco 1446 Riminio mst., S. Andrea 1470 Mantuvoj) kiek galima supanašinti į antikines šventyklas. Dar minėtina Pienzos katedra 1460 (B. Rossellino), S. Maria dei Miracoli bžn. 1481 (P. Lombardi) Venecijoj, S. Salvatore al Monte 1487 (Cronaca) Florencijoj. Visiems šiems pastatams būdingas stereometriškas ramus vidus, antikiško pavyzdžio lygus sienų skaidymas, plokščios ar lopšinio skliauto kasetinės lubos, dažnas kupolas. Atskirą statinių grupę sudaro vienuolynai: S. Marco Florencijoje (Michelozzo), Certosa di Pavia (R. de Stauris) ir kt. Gausią pasaulietinę statybą atstovauja turtingais karnizais ir lengvomis arkadomis išpuošti rūmai: Florencijoje Palazzo Medici 1444 (Michelozzo), Palazzo Pitti (Brunelleschi ir Alberti), Sienoje G. da Majano statyti Piccolomini 1470 ir Spannocchi 1472 rūmai ir kt.

Iškiliajame renesanse (Cinquecento laikotarpyje) I. architektūros centru pasidarė Roma, kur pop. Julius II užsimojo statyti Šv. Petro bžn. Sukūręs išbaigtą centralizavimo idėjos planą (graikiškas kryžius su dideliu kupolu), 1506 ją pradėjo statyti Bramante (m. 1514). Toliau jos statybai vadovavo ištisa eilė architektų: 1514 Rafaelis (Villa Farnesina 1508 planuotojas), 1516 G. da Sangallo, 1520 Peruzzi ir A. de Sangallo jr. (1517 pradėjęs statyti Palazzo Farnese). 1547 statybos vadovu atėjo Michelangelo, kuris sukūrė nepaprasto grožio kupolą. 1607 perėmęs statybą, Maderna, tradicinės krikščioniškos idėjos vedamas, suteikė bažnyčiai vėl išilginį planą. Iš kitų minėtina Bramantės statytoji S. Maria della Consolazione bžn. 1508, Todi mst.; G. Alessio — S. Maria in Carignano 1552 Genujoje, vad. kupolo tipo bazilika S. Salvatore 1506 Venecijoje (Spavento). Pasaulietinėje statyboje sutinkama eilė viešųjų pastatų ir vilų su sodais (pvz. Villa Madama Romoje). Minėtini architektai Paduvoje veikęs Falconetto (m. 1534), veronietis Sanmicheli (m. 1559), Venecijoje — J. Sansovino (m. 1570).

Cinquecento idėjos neilgai galiojo, jau apie 1520 ėmė formuotis naujo stiliaus

Certosa di Pavia

pradai, anksčiau vadinti vėlyvuoju renesansu, dabar — manierizmu. Ji daugiau mažiau atstovavo Mantuvoje G. Romano, Venecijoje J. Sansovino, Bolonijoje Tibaldi, Milane G. Alessi, Florencijoje B. Ammanati. Drauge ir teorinėmis idėjomis pasižymėjo Serlio, Vignola, Palladio, Scamozzi. D. Fontanos (m. 1607) darbuose jau matyti artėjančios baroko nuotaikos.

Baroko pradžia siejama su Vignolos 1568 pradėta Romoje jėzuitams statyti Il Gesù bžn. (1573 fasadą sukūrė G. della Porta). Kaip šioje bažnyčioje, taip ir apskritai baroko statiniuose visas dėmesys skiriamas naujam erdvės sprendimui, kiek galint daugiau iškeliant centralizavimo mintį (didelė išilginė nava, siauros šoninės, kupolas). Nebe ramybė, o judesys įsivyravo begalinėje erdvėje, kurią praturtino gausi skulptūra bei tapyba, pasidariusios neatskiriama architektūros dalimi. Išoriniu pastatų apipavidalinimu buvo mažiau rūpinamasi, dėmesį sutelkus į vidų. Iš daugybės baroko bažnyčių minėtinos Andrea della Valle 1594 (Olivieri ir Maderna), S. Susanna 1603 (Maderna), S. Ignazio 1612 (Zampieri ir Grassi), visos Romoje. Baroko pagrindiniu atstovu buvo Bernini (m. 1680), nuo 1629 dirbęs prie Šv. Petro bžn. vidaus ir sukūręs ten nepaprasto grožio kolonadą. Borromini (m. 1667) savo statiniuose pasižymėjo didesniu

Šv. Zuzanos (S. Susanna) bžn. Romoje

judesiu, kreivėmis ir komplikacija plane (S. Carlo alle quattro Fontane 1634 Romoje). Kitų minėtini C. Rainaldi, P. da Cortona, Guarini (veikęs Torine), B. Longhena (Venecijoje statęs S. Maria della Salute bžn.). Pasaulietinėje statyboje taip pat sutinkama puošnaus baroko pavyzdžių: Romoje Madernos projektu 1625 pradėtas, nuo 1629 Berninio statytas Palazzo Barberini; to paties Berninio statyti Palazzo Montecitorio 1650 ir Palazzo Odescalchi 1665, Genujoj B. Bianco statyti univ. rūmai 1623 ir kiti pastatai, Venecijoje B. Longhenos statytieji Pesaro ir Rezzonico rūmai 1679. Vėlyvąjį baroką atstovauja Juvara (prie Torino Superga vienuolyno bžn. 1717), C. F. Dotti (Madonna di S. Luca bžn. Bolonijoje 1723), A. Galilei (Laterano S. Giovanni bžn. fasadas), Specchi ir de Sanctis (vad. Ispaniškieji Laiptai 1721 Romoje), N. Salvi (Fontana Trevi 1735 Romoje).

K l a s i c i z m o periode būdingesnieji pastatai: karališkieji rūmai Casertoje prie Neapolio (L. Vanvitelli), Villa Albani Romoje (G. Marchionni), S. Francesco di Paola bžn. Neapolyje 1815 (P. Bianchi) ir eilė teatrų: Neapolyje Teatro S. Carlo 1737 (Carasale ir Amitrano), Bolonijoje Teatro Comunale 1756 (A. Bibiena), Milane Teatro della Scala 1776 (Piermarini).

XIX a. italų architektūra buvo mažiau paliesta gotikos sekimo, kaip šiaurinėje Europoje; čia buvo daugiau laikomasi renesansinių formų: Romoj Teisingumo Rūmai 1889–1911, Viktorui Emanueliui paminklas 1885–1905. Žymesni architektai K. Koch, G. Calderini, A. Antonelli. Vėliau žr. Modernioji architektūra.

J. Durm, Die Baukunst der Renaissance in Italien 1914; *A. Kingsley Porter*, Lombard Architecture, 4 tt., 1915; *P. Frankl*, Die frühmittelalterl. und roman. Baukunst 1926; *H. Wölflin*, Renaissance und Barock [4]1926; *P. Toesca*, Storia dell' arte italiana 1927; *A. E. Brinckmann*, Die Baukunst des 17. und 18. Jahrh. in den roman. Ländern [5]1930; *G. Giovannoni*, Saggi sulla architettura del Rinascimento 1931; *W. Paatz*, Werden und Wesen der Trecento-Architektur in Toskana 1937. *A.Klp.*

I t a l ų m e n o į t a k a L i e t u v o j e pastebima jau nuo XV a. Ji pasilieka stipri kaip vienas iš kūrybinių impulsų visai Lietuvos monumentaliai statybai bei vaizduojamajam menui iki paskutinių laikų. Šios pietinės nuotaikos įsiveržimas į lietuvių kūrybinį pasaulį nėra svetimas, bet kažkaip lietuviškąją atmosferą praturtinantis. Pradedant gotikos bažnytiniais pastatais, pastebima pietinės nuotaikos bruožų jau Zapyškio bažnyčioje arba Bernardinų bžn. Vilniuje ornamentikoje. Būdingiausias šios įtakos momentas yra atskirai stovinčios varpinės, atitinkančios itališkąją c a m p a n i l e, pamėgimas (Bernardinų bžn. varpinė pietrytiniame kampe). Šis pamėgimas nusitęsė Vilniuje (šv. Jurgio, šv. Jono bžn. varpinės) iki baroko laikų. Nepaprastas gausumas italų architektų ir meistrų (Tencalla, L. Fredo, F. Lucca, P. Putini, P. Rossi), kurių pirmieji buvo atkviesti Žygimanto Senojo ir jo žmonos Bonos, atnešė Lietuvon sveikų ir nusistovėjusių to laiko meno formų, kurių poveikiu renesanso ir baroko meto Lietuvos architektūra (tik kuklesniu matu) veik be išimties yra buvusi itališka. Šv. Teresės bžn. Vilniuj panaši S. Maria della Vittoria bžn. Romoje; šv. Jono bžn. fasadas sukurtas aiškioje Borrominio ir Berninio įtakoje ir t.t.; kiek mažiau šios pietinės nuotaikos jaučiama vėlyvojo baroko statiniuose. Lietuvos didikų tiesioginis ryšis (XVI–XVII a.) su Roma taip pat buvo viena iš priežasčių itališkajam menui klestėti krašte. Jų fundacijų dėka rado kelią Lietuvon italų skulptoriai (N. Piano, G. Beretta, G. Senis de Cini ir kt.) ir tapytojai (Delbenes, G. Campana, M. Palloni, M. Altamonte ir kt.), kurie dirbo bažnyčiose ir didikų rūmuose, tiesioginiai perkeldami Italijos renesanso (pvz. Aušros Vartų Dievo Motinos pav., antkapis V. Gostautui Vilniaus katedroje) ar baroko (Correggio, Tiziano, Tintoretto) amžininkų siekius. Pažymėtinas šios pietinės nuotaikos netiesioginis ir dalinis pasisavinimas ir lietuvių liaudies mene — drožiniuose, raižiniuose. Jiems prototipais buvo stebuklinga Jė-

zaus Nazarėno skulptūra, iš Romos popiežiaus dovana Pacui; šv. Jurgio vaizdavimo būdas pagal Rafaelį ar Venecijos knygose (XVI a.) sutinkamus pavyzdžius; P. Veronese's Trys Karaliai — vario raižiniuose. XVIII–XIX a. tiesioginė italų meno įtaka Lietuvos menui susilpnėjo. Bet nepriklausomybės metų mūsų architektūros ir kt. meno šakų kūryboje vėl buvo ryškesnė I. mokyklos įtaka. *A.Klp.*

Italų muzika turi Europos tautų tarpe ne tik ankstyviausią plačiai dokumentuotą istoriją, bet yra taip pat suvaidinusi įtakingiausią vaidmenį europietiškosios muzikos raidoje.

Vienas stambiausių pradinių I. nuopelnų muz. srityje yra ryškus jos įnašas krikščioniškojo giedojimo raidai, kurio vakarietiškoji užuomazga prasidėjo Romoje (cantus romanus) ir kuris, popiežiui Grigaliui I jį kodifikavus, yra paprastai vad. grigaliniu giedojimu. Tačiau dar 200 metų prieš Grigalių I Milano vysk. šv. Ambraziejus buvo įvedęs atitinkamas giedojimo apeigas, šiandien vartojamas tik Milane (vad. Ambraziejaus, arba Milano giedojimas), kurių giesmės (himni Ambrosiani) kiek vėliau įėjo į grigalinį giedojimą. I. svarba nenutrūko ir tolimesnei grigalinio giedojimo, ypač vad. sekvencijų ir tropų raidai. Šiuo atveju I. vaidmuo ypač buvo svarbus XIII a. Ryškesni šios krypties ir periodo muz. pavyzdžiai yra šv. Tomo Akviniečio Lauda Sion, Jacopone da Todi Stabat Mater (kartais priskiriama pop. Inocentui III) ir ypač Tomo Celaniečio Dies irae, laikoma vienu iš įspūdingiausių viduramžių religinės muz. kūrinių. Muz. teorijos srityje epochinės reikšmės turėjo Guido iš Arezzo (apie 980–1050), savo traktatu Regulae de ignoto cantu įvedęs muzikos užrašyme 3–4 horizontalines linijas, vėliau išsivysčiusias į šiandien vartojamą 5 linijų sistemą. Kitame veikale, Micrologus de disciplina artis musicae (apie 1025; naujausias leid. 1955), jis aptarė to meto polifoniją. Panašaus turinio yra ir nežinomo autoriaus (iš Milano) traktatas Ad organum faciendum (apie 1100).

XIII a. pabaigos polifoninės muz. raida buvo daugiau prancūzų rankose. Italų įnašas to meto vad. Ars antiqua muzikai ribojosi monofoniniais religiniais himnais, itališkai vad. laude, kurių kilmė paprastai siejama su šv. Pranciškaus Asyžiečio religine veikla. (Vėliau buvo steigiamos kongregacijos, vad. companie de laudesi arba laudisti, kurios kultivavo tarp italų religinį giedojimą. Muzikinis ir dramatinis šių himnų atlikimas XVI a. davė pradžią oratorijai. Net iki XIX a. vidurio vad. laudesi buvo religinio gyvenimo centrai italų tarpe). XIV a. vokalinėmis madrigalo ir vad. caccie formomis pradėjo ryškėti ir italų polifoninė muzika. Čia išskirtini komp. Jacopo da Bologna, Giovanni da Cascia ir ypač Francesco Landino (1325–97), kurio baladės (ballata) pasiekė aukšto lygio prancūzų polifonijos ir italų melodijos sintezę. Šiame periode dar minėtini Lorenzo da Firenze, Paolo Tenorista ir Gherardello. Visi šie kompozitoriai sudaro vad. Ars nova grupę. Italų muz. raida apie 1400 ir tuoj po to nėra užtektinai aiški. Visa eilė kompozitorių (Matheus de Perusio, Antonellus de Caserta, Bartolomeo de Bononia, Nicolaus Zacharias) reiškėsi tuo metu daugiausia prancūzų kilmės pasaulietiškuose kūrinėliuose (baladės, virelais, rondeaux, dažniausiai su prancūziškais tekstais), kuriems būdingas komplikuotas ir kartais gana manieringas stilius. To meto ryškiausiu komp. laikytinas valonų kilmės Giovanni Ciconia, kurio motetai ir mišių fragmentai, priešingai jo bendralaikių kūrybai, pasižymi pakiliu, šventišku stiliumi. Svarbesni to meto muz. teoretikai Marchettus de Padua, Theodoricus de Campo ir Prosdocimus de Beldemandis.

XV a. italų muz. pergyveno ryškų nuopolį. Tuo metu I. vyraujant kitataučiams, daugiausia flamų kilmės komp. (G. Dufay, J. Obrecht, H. Isaac, J. Després ir kt.), pačių italų muz. gyvavo beveik vien tik liaudies dainomis, ypač vad. villota, kiek vėliau frottola (svarbesni komp. Marco Cara ir Bartolommeo Tromboncino) ir karnavalo dainomis (canti carnascialeschi). Aukščiau minėti kitataučiai šias liaudies dainas išvystė į aukšto lygio madrigalą, kurio tradicijas maždaug nuo 1550 tėtė jau ir pačių italų komp.: Costanzo Festa (1490–1545), Andrea Gabrieli (apie 1520–86), Luca Marenzio (1553–99), Carlo Gesualdo (apie 1560–1613) ir ypač Claudio Monteverdi (1567–1643). Bažnytinės muz. centru tapo Roma, kur susidarė vad. Romos mokykla. Jos pradininkas ir svarbiausias atstovas yra Giovanni Pierluigi da Palestrina (1525?–1594), kurio polifoninį a cappella stilių sekė visa eilė to meto ir vėlesnių konservatyvios krypties tai mokyklai priklausančių komp.: Giovanni Maria Nanini (apie 1545-1607), Francesco Soriano (1549-po 1621), Ruggiero Giovannelli (1560–1625), Felice Anerio (1560–1614), Gregorio Allegri (1582–1652), Domenico Mazzocchi (1592–1665), Orazio Benevoli (1605–72), Francesco Foggia (1604–88), Ercole Bernabei (apie 1620–87), Tommaso Baj (apie 1650–1714), Giuseppe Ottavio Pitoni (1657–1743), Antonio Lotti (apie 1667–1740), Antonio Caldara (1670–1736) ir kt. Šie kompozitoriai, apskritai paėmus, atsisakė barokinės muz. stiliaus bei formų ir savo kūryboje ribojosi griežta bažnytine muz., dažnai pasiekdami tiesiog kolosalinės apimties, pvz. Benevoli mišios 53 pa-

skiriems balsams. (XIX a. pradžioje Palestrinos stilių vėl atgaivino Giuseppe Baini (1775–1844). Pop. Pijus X savo Motu proprio 1903 nurodė, jog katalikų bažnytinė polifoninė muz. turinti remtis Palestrinos stiliumi).

Romos mokyklai atstovaujant polifoninės (daugiausia bažnytinės) muz. aukštumą ir tradicinę kryptį, tuo pačiu metu Venecijoje gyvavo gerokai skirtinga vad. Venecijos mokykla, kuri daugiau pabrėžė instrumentinę muz. ir ieškojo naujų kelių. Jos pradininkas, Venecijoje gyvenęs flamas Adrian Willaert (apie 1490–1562) praturtino to meto muziką chromatizmu ir gana laisvomis moduliacijomis. Jo pasekėjai Girolamo Cavazzoni (apie 1500—apie 60), jau minėtas A. Gabrieli ir Claudio Merulo (1533-1604) įvedė ir išvystė instrumentines (daugiausia vargonams) ricercare, kanconos (canzona) ir tokatos (toccata) formas. Tačiau žymiausias Venecijos mokyklos atstovas buvo Giovanni Gabrieli (1557–1612), dažnai vad. ‚orkestracijos tėvu', drąsiu instrumentų traktavimu turėjęs nemažos reikšmės instrumentinės muz. raidai. Venecijos mokyklai dar priklausė Giovanni Croce (apie 1557–1609) ir Annibale Padovano (1527–75). Nemažos reikšmės turėjo ir to meto muz. teoretikai: Nicola Vicentino (1511–72), savo traktatais L'antica musica 1555 ir Descrizione dell' archiorgano 1561 propagavęs ketvirtatonį klavikordą (vad. archicembalo arba archiorgano), Gioseffo Zarlino (1517–90), veikale Istituzioni harmoniche 1558 išdėstęs vad. dualistinės tonacijų sampratos teoriją, Vincenzo Galilei (1520–91; Dialogo della musica antica e moderna 1581), Lodovico Zacconi (1555–1627; Prattica di musica 1592–1619) ir vargonų teoretikas Girolamo Diruta (1561 — po 1628; Il Transilvano 1593). Venecijos mokykla, atkreipusi dėmesį į instrumentinę muz. ir gana naujomis priemonėmis ieškojusi sintezės tarp instrumentinės ir vokalinės muz., padėjo iš dalies pagrindus XVII a. muzikai ir ypač turėjo įtakos to meto vokiečių kompozitoriams, kurių tarpe susidarė net Venecijos stiliaus grupė (Deutschvenezianer).

Apie 1600 italų muzikoje prasidėjo baroko laikotarpis, trukęs maždaug iki 1750 ir turėjęs didžiulės įtakos visai europietiškosios muz. raidai. Šio laikotarpio užuomazga paprastai kildinama iš grafo Giovanni Bardi (1534–1612) dvare Florencijoje tuoj prieš 1600 vykusių muzikų ir poetų grupės (camerata fiorentina) diskusijų, kuriose buvo svarstomos, pasiremiant senosios graikų dramos palydimosios muzikos samprata, naujo stiliaus muz. galimybės. Svarbiausieji šios grupės dalyviai buvo poetas Ottavio Rinuccini (1562–1621), muzikai Giulio Caccini (apie 1545–1618), Jacopo Peri (1561–1633) ir jau minėtas V. Galilei. Šio judėjimo rezultatas buvo G. Caccini naujo stiliaus (monodinio rečitatyvo) arijų ir madrigalų rinkinys Nuove musiche 1602, kurio pavadinimas šiandien vartojamas pažymėti italų muz. periodui apie 1600, padėjusiam pagrindus tolimesnei vakarietiškos muz. raidai, nes jame glūdi operos, oratorijos, kantatos ir apskritai visos barokinės muz. užuomazga. Šios krypties tikslas buvo flamų XVI a. pirmygtinai pabrėžiamo kontrapunktinio stiliaus tradicijų nuvertinimas ir visiškas muzikos ir teksto santykio pakeitimas, būtent: muzika tarnauja tekstui, ne tekstas muzikai. Galutinas šios sampratos rezultatas buvo polifoninio a-cappella stiliaus pakeitimas akomponuojama soline daina, t.y. arija bei rečitatyvu.

Tuo būdu apie 1600 Florencijoje pasirodė, iš dalies išeidami iš muzikinės pastoralės raidos, pirmieji operos pavyzdžiai: J. Peri ‚Dafne' (1597; muzika dingusi) ir ‚Euridice' (1600) ir G. Caccini ‚Euridice' (1600). Primityvią to meto operos formą į aukštą meninį ir muz. lygį iškėlė jau minėtas C. Monteverdi (Orfeo 1607, Il ritorno d'Ulisse in patria 1641, L'incoronazione di Poppea 1642). XVII a. trečiajame dešimtmetyje operos centras perėjo į Romą, kur svarbiausieji komp. buvo Stefano Landi (apie 1590 — apie 1655), Michelangelo Rossi (apie 1600 — apie 1660) ir Luigi Rossi (1598–1653). Šioji grupė taip pat davė pradžią ir komiškajai operai. Įsteigus 1637 Venecijoje pirmuosius viešus operos rūmus (Teatro S. Cassiano), susidarė vad. Venecijos operos mokykla. Čia, be C. Monteverdi, reiškėsi Pietro Francesco Cavalli (1602–76), Pietro Antonio Cesti (1623–69), Giovanni Legrenzi (1626–90), Carlo Pallavicino (apie 1630–88), Alessandro Stradella (1642–1728) ir kt. XVII a. Venecijos operos krypties viršūnė buvo pasiekta ilgą laiką Vokietijoje gyvenusio Agostino Steffani (1654–1728) kūryboje, gi XVIII a. ją ryškiausiai reprezentavo minėtasis A. Lotti, Carlo Francesco Pollarolo (1653–1722) ir ypač Baldassare Galuppi (1706–85), pasižymėjęs ypatingai ‚buffa' (komiškomis) operomis. Venecijos operos kryptis, išėjusi į plačiąją visuomenę ir išvysčiusi stilių bei formą, padėjo iš dalies susiformuoti operai Vokietijoje ir Prancūzijoje.

Šalia operos, kitos dvi stambios italų baroko vokalinės muz. išugdytos formos buvo oratorija ir kantata. Nors pirmosios užuomazgų galima užtikti jau vėlyvųjų viduramžių religinėse dramose bei XIV–XV a. misterijose, tačiau kiek ryškesni jos pradmenys pasirodė XVI a. viduryje, ypač Filippo Neri (1515–95) muzikinėje ir religinėje veikloje. Oratorijos raidą dar to-

liau pastūmėjo Emilio de' Cavalieri (apie 1550–1602), Giovanni Francesco Anerio (apie 1567 — apie 1621) bei jau minėti S. Landi, D. Mazzocchi ir kt. Tuo tarpu kantatos struktūrą, kurios vienas ankstyvųjų, dar neaiškios formos pradininkų buvo Alessandro Grandi (m. apie 1630), išryškino Francesco Rasi (apie 1575 — po 1620), Giovanni Pietro Berti (m. 1638), Giovanni Felice Sances (apie 1600–79), Benedetto Ferrari (1597–1681) ir kt. Abi šias formas aukštumon iškėlė Giacomo Carissimi (1605–74) ir iš dalies L. Rossi ir P. A. Cesti. Jų tradicijas tęsė Antonio Draghi (1635–1700), A. Stradella, A. Lotti, A. Caldara, ypač Alessandro Scarlatti (1660 — 1725). Kiek vėliau, pereinant jau į rokoko periodą, oratorija ir kantata, suvirtuozintos bei gerokai susentimentalintos, gyvavo Neapolio mokyklos atstovų Leonardo Vinci (1690 – 1730), Leonardo Leo (1694 – 1744), Niccolò Jommelli (1714–74) ir kt. kūryboj.

Ne mažesnės reikšmės bendrajai muz. raidai turėjo ir italų instrumentinė baroko muz., kuria, be kitų smulkesnių formų, buvo padėti sonatos, solinio koncerto ir concerto grosso pagrindai. Be jau anksčiau minėtų kai kurių komp. (A. ir G. Gabrieli, G. Croce ir kt.), sonatos ir solinio koncerto pradininkai buvo Tarquinio Merula, Carlo Farina, Salomone Rossi (apie 1570 — apie 1630), Biagio Marini (m. 1665), Giovanni Battista Fontana (m. 1630; vienas pirmųjų smuiko virtuozų ir komp. smuikui), Giovanni Battista Buonamente (m. 1643), kiek vėliau ypač G. Legrenzi. Didelį vaidmenį šiuo (ir apskritai instrumentinės muz.) atveju suvaidino Bolonijos mokykla: Maurizio Cazzati (apie 1620–1677), Giovanni Battista Vitali (apie 1644–92), Pietro degli Antonii (1648-1720), Giovanni Battista Bassani (apie 1657–1716), Giuseppe Torelli (1658 — 1709). Pagaliau aukščiausią sonatos ir solinio koncerto (daugiausia smuikui) lygį pasiekė Arcangelo Corelli (1653–1713) ir Antonio Vivaldi (apie 1675–1741), kurių tradicijas tęsė Francesco Maria Veracini (1690 — apie 1750), Giuseppe Tartini (1692–1770), Pietro Locatelli (1695–1764), Carlo Tessarini (g. 1690). Kiek vėliau už sonatą ir solinį koncertą išryškėjusiam barokinėje muz. ypač populiariam concerto grosso (koncertas grupei solo instrumentų ir orkestrui) pradžią davė A. Stradella ir A. Corelli; šią formą toliau išvystė G. Torelli, kol pati aukštuma buvo pasiekta A. Vivaldi kūryboje. Šiuo keliu taip pat ėjo Francesco Geminiani (1687–1762) ir P. Locatelli. Nors klavikordo muz. baroko laikotarpyje nebuvo taip populiari kaip kompozicijos smuikui, Domenico Scarlatti (1685 — 1757) tapo žymiausiu šios srities italų kompozitoriumi. Jį sekė Francesco Durante (1684–1755), šiaip reikšęsis bažnytinėje vokalinėje muzikoje. Vargonų muzikoje aukščiausio lygio buvo pasiekta barokinės muz. pradžioj, Girolamo Frescobaldi (1583–1643) kūryboje. Po jo italų vargonų muz. reikšmingesnio pasekėjo, išskyrus bent iš dalies Domenico Zipoli (1688–1726), nesulaukė.

Didelė dalis šių baroko instrumentinės muz. kompozitorių buvo taip pat puikūs savo instrumento (dažniausiai smuiko) virtuozai; tai iš dalies paaiškina to meto muz. virtuoziškumą. Klestint instrumentinei (ypač smuiko) muzikai, aukštai iškilo Italijoje ir instrumentų amatas. Ypač išskirtini smuiko meistrai, susispietę daugiausia Kremonoje, kur dirbo garsioji trejukė: Nicola Amati (1596–1684), jo mokinys Antonio Stradivari (1644–1737) ir Giuseppe Guarneri (1698—1744), taip pat vad. Giuseppe del Gesù.

Vėlyvojo baroko ir rokoko laikotarpyje ypač išpopuliarėjo opera, kurios ryškiausia kryptis buvo Neapolio mokykla. Prasidėjusi XVII a. pabaigoje su A. Scarlatti, vienu iš svarbiausių šios krypties atstovų, ir teoretiškai aptarta libretistų Apostolo Zeno (1668–1750) ir ypač Pietro Metastasio (1698–1782), ji gyvavo iki XVIII a. pabaigos, apjungdama visą eilę operinės muz. (opera seria, opera buffa, opera serioridicola, comedia per musica) kompozitorių, kurių iškiliausi yra Nicola Antonio Porpora (1686–1766), Giovanni Battista Pergolesi (1710–36), Niccolò Piccinni (1728–1800), Antonio Sacchini (1730–86), Giovanni Paisiello (1740–1816) ir Domenico Cimarosa (1749–1801). Be jau minėtų N. Jommelli, L. Leo, L. Vinci, šiai krypčiai taip pat priklausė Francesco Feo (1691–1761), Nicola Logroscino (1698–1765), Gaetano Latilla (1711–91), Tommaso Traetta (1727 – 79), Pasquale Anfossi (1727 – 97), Pietro Guglielmi (1728–1804), Giacomo Tritto (1733–1824). Neapolio mokyklos operos (o taip pat oratorijos ir kantatos) ribose išsivystė ir pasiekė didelio virtuoziškumo vad. bel canto dainavimo stilius, kurio raidai didelės reikšmės turėjo vad. kastratai (castrati), jų tarpe Francesco Bernardi Senesino (apie 1680—apie 1750), Gaetano Maiorano Caffarelli (1710–83) ir ypač Carlo Broschi Farinelli (1705–82). Šios krypties opera turėjo žymios įtakos ir kitų kraštų operinės muz. raidai, — tai pvz. ryšku Glucko (ankstyvosios operos), Mozarto (Idomeneo) ir ypač Händelio operinėje kūryboje.

Baroko laikotarpyje pergyvenusi savo ‚aukso amžių', italų muz., pereidama į rokoko periodą, ėmė pabrėžti vokalinį bei instrumentinį virtuoziškumą bei sentimentalumą. Tai ypač buvo ryšku apie 1750, kada vyravo vad. galantinis stilius (stile

Italija

sueto). Kai kurie kompozitoriai, — jų tarpe Giovanni Battista Sammartini (1698–1775), P. Locatelli ir kt. — siekė išvystyti, šalia Vokietijoje besireiškiančios Mannheimo mokyklos, naują instrumentinės muz. stilių. Tačiau iniciatyva perėjo į vokiečių rankas, ir instrumentinė italų muz. turėjo tenkintis arba sausais akademikais kaip Padre (Giovanni Battista) Martini (1706–84) arba tokiais kompozitoriais kaip Pietro Domenico Paradisi (1707–91), Giovanni Maria Rutini (1723–97), kurių kūryba buvo paremta daugiau pramogos, negu menine samprata. Aukštesnio lygio šiuo atveju pasiekė pianistas-komp. Muzio Clementi (1752–1832), vienas pirmųjų ėmęs išnaudoti savo kūryboje ir interpretacijoje naujai įvesto fortepijono galimybes. Smuiko muz. tradicijas tuo metu tęsė Antonio Lolli (apie 1730–1802), Gaetano Pugnani (1731–98) ir ypač 29 smuiko koncertų autorius Giovanni Battista Viotti (1753 — 1824); šalia koncertų savo kūryba kiek vėliau reiškėsi Niccolò Paganini (1782 — 1840). Violončelės muz. ryškiausiai tuo metu atstovavo Luigi Boccherini (1743 — 1805). Visa tai tačiau buvo tik instrumentinės muz. prošvaistės, nes jau apie 1760 iš italų šioje srityje vadovavimą buvo perėmę vokiečiai, ir italai apie 100 metų reiškėsi daugiausia operoje.

Tačiau, nežiūrint didelio operos populiarumo, to meto italų kompozitoriai nesistengė sukurti tautinio stiliaus operos. Nemaža jų dalis vyko į užsienio operos centrus. Ypač buvo pamėgtas Paryžius, kur prancūzų komiškos operos pagrindus kartu su kitais padėjo Egido Romoaldo Duni (1709–75); netrukus čia su Glucku varžėsi N. Piccinni, su kuriuo kiek vėliau ‚rungėsi' A. Sacchini. Vienoje reiškėsi D. Cimarosa ir Antonio Salieri (1750–1825), Stuttgarte N. Jommelli, Prūsijos karališkajame dvare Gasparo Spontini (1774 — 1851), o Petrapilyje G. Paisiello. Kartais šioji italų kompozitorių muz. veikla užsieniuose turėjo reikšmės ne vien tik operos srityje: Luigi Cherubini (1760–1842), gyvenęs ilgą laiką Paryžiuje, tapo viena iš stambiausių prancūzų muz. gyvenimo figūrų Napoleono laikotarpyje. Nenuostabu todėl, kad pačioje I. operos lygis gerokai nukrito. Vėl ją į aukštą lygį iškėlė Gioachino Rossini (1792–1868), kurio Barbiere di Siviglia 1816 buvo pirmoji po ilgo laiko reikšminga italų opera, o Guillaume Tell 1829 padėjo pagrindus vad. grand opéra krypčiai. Šią kryptį aukštame lygyje toliau tęsė Gaetano Donizetti (1797–1848), atbaigęs iš dalies klasiškąjį ‚opera buffa' stilių, ir Vincenzo Bellini (1801–35), kurio ankstyva mirtis, deja, neleido dar daugiau išsivystyti jo kūrybiniam pajėgumui. Pačią italų operos aukštumą pasiekė Giuseppe Verdi (1813–1901), suteikęs jai tautiško atspalvio ir savo kūrybos viršūnę pasiekęs paskutiniosiose operose Otello 1886 ir Falstaff 1893. Šiuo atveju jam teigiamos reikšmės turėjo jo pastarųjų operų libretistas Arrigo Boito (1842–1918), pats kelių operų autorius (Mefistofele 1868). Verdi sekė, nors jam ir neprilygdami, eilė komp.: Amilcare Ponchielli (1834–86), Antonio Cagnoni (1828-96), Giovanni Bottesini (1821-89) L. Mancinelli (1848-1921), Salvatore Auteri-Manzocchi (1845–1924). Tačiau ši gerokai nuo gyvenimo atitrūkusi operos kryptis nepatenkino dalies kompozitorių, ir literatūrinio realizmo, o iš dalies ir to paties Verdi Traviatos įtakoje XIX a. pabaigoje išryškėjo nauja operos kryptis, vad. verizmas (verismo). Jo pradininkai ir svarbiausi atstovai buvo Pietro Mascagni (1863–1945; Cavalleria rusticana 1890) ir Ruggiero Leoncavallo (1858–1919; Pagliacci 1892). Abu, nors ir sukūrę daugiau operų, taip ir liko ‚vienos operos' kompozitoriais. Tuo pačiu metu naujoje italų operoje iškilo kita, šalia Verdi stambiausia figūra — Giacomo Puccini (1858–1924), kuris sušvelnino verizmą jam būdingu lyrizmu. Kiti to meto operos kompozitoriai savo kūryboje verizmo atveju ieškojo kompromiso: kiek artimesnis jam buvo vokiečių-italų kilmės Ermanno Wolf-Ferrari (1876–1948), daugiau nuo jo nutolę Umberto Giordano (1867–1948), Francesco Cilea (1866–1950) ir Franco Alfano (1876–1954). Visiškai atskiru keliu nuėjo Alfredo Catalani (1854–93), Antonio Smareglia (1854–1929) ir Alberto Franchetti (1860–1942), pasirinkdami iš dalies romantinės operos kryptį. Nors pastaruoju metu italų operos lygis, palyginti, vėl yra gana nupuolęs, tačiau reikia išskirti nemažo pajėgumo Italo Montemezzi (1875 — 1952), Riccardo Zandonai (1883 — 1944) ir Ildebrando Pizzetti (g. 1880).

Nors opera ir buvo ilgą laiką italų muzikinio gyvenimo centras, tačiau jau XIX a. pabaigoje vėl buvo plačiau susidomėta bažnytine muzika. Didelės reikšmės turėjo Enrico Marco Bossi (1861–1925) ir Lorenzo Perosi (g. 1872), abu savo kūryba atgaivinę ankstyvosios italų bažnytinės polifonijos tradicijas ir ypač oratoriją. Bažnytinę muz. apskritai (ne tiek savo kūryba, kiek daugiau muz. veikla) vėl į aukštumą iškėlė Salvatore Gallotti (1856-1928), Raffaele Casimiri (1880–1943), Giovanni Tebaldini (1864–1952), Licinio Refice (1885–1954).

Tuo pačiu metu (XIX a. pabaigoje) ėmė atgyti ir instrumentinė muz. Ypač išskirtina Giovanni Sgambati (1843–1914), Giuseppe Martucci (1856–1909), Leone Sinigaglia (1868–1944) ir jau minėto E. M. Bossi kūryba. Tačiau, nežiūrint to, operos

vyravimą instrumentinė muz. palaužė tik apie 1910. Tuo metu futuristinės literatūros ir meno įtakoje susidariusi radikali futuristinės muz. kryptis, — jos pradininkas Francesco Balilla Pratella (g. 1880), ryškiausias atstovas Luigi Russolo (1886–1947), — nors ir liko daugiau teoretinėje plotmėje, savo entuziazmu atvėrė kelią platesnei instrumentinės muz. kūrybai, daugiau ar mažiau pritapusiai prie vienos ar kitos naujosios muz. krypties. Čia pirmoje eilėje išskirtini: impresionistinės pakraipos Ottorino Respighi (1879–1936), ypač iškilus savo simfoninėmis poemomis, Alfredo Casella (1883–1947), Gian Francesco Malipiero (g. 1882), Mario Castelnuovo-Tedesco (g. 1895), Vincenzo Tommasini (1878–1950) ir F. Alfano ir I. Pizzetti (šiai grupei iš dalies priklauso ir italų-vokiečių kilmės pianistas ir komp. Ferruccio Benvenuto Busoni). Atskirai minėtini Giacomo Orefice (1865–1922), Domenico Alaleona (1881–1928), nemaža dėmesio skyręs baletui čekų-italų kilmės Riccardo Pick-Mangiagalli (1882–1949), lyriškosios krypties Vittorio Gui (g. 1885), Adriano Lualdi (g. 1887). Kamerinę muz. savo kūryboje daugiau pabrėžia Alberto Gasco (1879 — 1938), Alessandro Longo (1864 — 1946), Renzo Bossi (g. 1883), Carlo Ravasegna (g. 1891). Visi šie komp., nors ir koncentruojasi instrumentinėje muz., tačiau, kaip apskritai italams komp. yra būdinga, reiškiasi daugiau ar mažiau ir operinėje muz. Jaunesniųjų komp. tarpe ypač didelio pasisekimo yra susilaukusi dvylikatonės muz. kryptis, kuriai, be Luigi Dallapiccola (g. 1904), jos vieno pajėgiausių atstovų, priklauso Giorgio Federico Ghedini (g. 1892), Virgilio Mortari (g. 1902), Antonio Veretti (g. 1900), Adone Zecchi (g. 1904), italų-skandinavų kilmės Riccardo Nielsen (g. 1908), Ennio Porrino (g. 1910), Nino Rota (g. 1911). Atskirai paminėtini, kitais naujosios muz. keliais einą, Luigi Cortese (g. 1899), neoklasikinės krypties Goffredo Petrassi (g. 1904) ir neoimpresionistas Renzo Rossellini (g. 1908), komponuojąs daugiausia filmams. Pastaruoju metu įvairiose naujosios muz. (dažnai kraštutinėse) kryptyse reiškiasi visa eilė pačių jauniausių kompozitorių: Carlo Alberto Pizzini (g. 1905), Jacopo Napoli (g. 1911), Bruno Bettinelli (g. 1913), Gino Gorini (g. 1914), Valentino Bucchi (g. 1916), Guido Turchi (g. 1916), Gino Negri (g. 1919), Bruno Maderna (g. 1920), Vieri Tosatti (g. 1920), Mario Zafred (g. 1922), Luigi Nono (g. 1926).

Italai yra davę visą eilę stambių muz. istorikų bei kritikų: Luigi Torchi (1858–1920), Fernando Liuzzi (1884–1940), Andrea della Corte (g. 1883), Fausto Torrefranca (g. 1883), Guido Pannain (g. 1891), Guido M. Gatti (g. 1892) ir kt. Iš dirigentų, be Arturo Toscanini (g. 1867), minėtini Leopoldo Mugnone (1858–1941), Bernardino Molinari (1880–1952), Gino Marinuzzi (1882–1945), Victor de Sabata (g. 1892) ir kt. Stambiųjų italų instrumentalistų ir ypač dainininkų skaičius yra perdaug gausus, kad būtų galima duoti bent apypilnį jų sąrašą.

Bibliografija: *E. Vogel*, Katalog der gedruckten weltlichen Vokalmusik Italiens 1500–1700, 2 tt., 1892 (naujas leid. žurnale ‚Notes' 1945–48. red. *A. Einstein*); Catalogo delle opere musicali teoretiche e pratiche. . . (nuo 1909); Bollettino bibliografico musicale 1926–33; *C. Sartori*, Bibliografia della musica strumentale italiana stampata in Italia fino al 1700 (1952). — Enciklopedijos ir žodynai: *O. Chilesotti*, I nostri maestri del passato 1882; *A. de Angelis*, L'Italia musicale d'oggi ³1928; *C. Schmidl*, Dizionario universale dei musicisti. 2 tt., ³1937–38. — Italų muzikos rinkiniai: Biblioteca di rarita musicali (*O. Chilesotti*), 9 tt., 1883–1915; L'arte musicale in Italia (*L. Torchi*), 7 tt., 1897–1907; Classici della musica italiana (Raccolta nazionale delle musiche italiane), 36 tt., 1919–20; Monumenta polyphoniae italicae (*R. Casimiri*), 2 tt., 1930–37; Istituzioni e monumenti dell'arte musicale italiana (*G. Cesari*), 7 tt., 1931–41; Classici musicali italiani, 15 tt., 1941–43. — Istorija ir kritika: *L. Torchi*, La musica istrumentale in Italia XVI–XVIII (1901); *H. Goldschmidt*, Studien zur Geschichte der italienischen Oper im 17. Jahrh., 2 tt., 1901–04; *A. Solerti*, Le origini del melodramma 1903; (") Gli albori del melodrama, 3 tt., 1904; *G. Pasquetti*, L' oratorio musicale in Italia 1906; *F. Torrefranca*, Le origini italiane del romanticismo musicale 1930; (") Il segreto del quattrocento 1939; *M. Rinaldi*, Musica e verismo 1932; *E. J. Dent*, The Music of the Renaissance in Italy 1934; *C. Caravaglios*, Il folklore musicale in Italia 1936; *F. Liuzzi*, I musicisti italiani in Francia 1946; *I. Pizzetti*, La musica italiana dell'ottocento 1947; *R. Monterosso*, La musica nel risorgimento 1948; *A. Einstein*, The Italian Madrigal, 3 tt., 1949; *G. O'Brien*, The Golden Age of Italian Music 1950; *G. Pannain*, Ottocento musicale italiano 1952; *D. de Paoli*, L'opera italiana delle origini all'opera verista 1955; — Žurnalai: Rivista musicale italiana 1894 tt.; Musica d'oggi 1919 tt.; Rivista nazionale di musica 1920 tt.; Rassegna musicale 1928 tt.; Bollettino di vita e cultura musicale 1937 tt.; Musica e dischi 1945 tt. *K.O.*

Italų filosofija. Atskirai paliekant romėnų filosofus, iš viduramžių filosofų Italijoj išaugo tokie scholastikos šulai kaip šv. Bonaventūra (1221–74) ir šv. Tomas Akvinietis (1225–74). Tikrąja i.f. pradžia betgi laikomas renesanso ir humanizmo laikmetis. Italai čia vadovavo, patys pirmieji leisdamiesi į betarpiškas graikų mąstytojų, visų pirma Platono, studijas. Pirmiausia čia minėtinas Marsiglio Ficino (1433–99), Florencijoje apie save sutelkęs ‚Platono akademiją'. Krikščioniškai platonišką humanizmą skelbė Pico della Mirandola (1463–94), veikalo De dignitate hominis autorius. Niccolò Machiavelli (1469 — 1527) pasižymėjo savo politine filosofija, o daugelio kitų dėmesys krypo į gamtos problemas (Geronimo Cardano A. Cesalpino, B. Telesio ir kt.). Eksperimentiniam tikrovės tyrimui pagrindus tiesė jau Leonardo da Vinci (1452–1519), revoliucingai

senąjį pasaulėvaizdį pralaužė Galileo Galilei (1564–1642). Stipriu filosofu pasireiškė Giordano Bruno (1548–1600), susiejęs savo filosofijoje humanistines aspiracijas su nauju domesiu gamtai. Plataus intereso mąstytojas buvo ir Tommasso Campanella (1568–1639), svajojęs ‚saulės valstybės' utopiją. G. B. Vico (1668–1744) kreipėsi į tautų ir istorijos problematiką. Po bergždžio vad. šviečiamojo laikotarpio italų mąstymą išjudino vokiečių filosofija. Kanto ir Hegelio veikiami XIX a. pirmoje pusėje stipriai pasireiškė metafizine spekuliacija Antonio Rosmini (1797–1855) ir Vincenzo Gioberti (1801–52). Antroje XIX a. pusėje vykusiam neoscholastikos sąjūdžiui atstovavo C. Sanseverino (1811–65), M. Liberatore (1825–92) ir kt. Didelio poveikio turėjo B. Croce (1866–1952), skelbęs ‚absoliutinį istorizmą', ir G. Gentile (1875–1944), atstovavęs Hegelio įkvėptam ‚aktualistiniam' idealizmui. Croce buvo liberalų intelektualinis vadas, o Gentile buvo pagrindinis fašizmo ideologas. Dabarties italų filosofuose minėtini teisės filosofas G. del Vecchio, U. Spirito, C. Ottaviano, M. F. Sciacca, A. Guzzo, F. Battaglia, N. Abbagnano ir kt.

M. F. Sciacca, Die italienische Philosophie der Gegenwart 1948. *J.G.*

I. **lietuviai**. Pirmasis lietuvių ryšys su I. užsimezgė, kai Mindaugas siuntė savo delegaciją, vadovaujamą lietuvio Parnaus, pas pop. Inocentą IV į Milaną. Nuo krikščionybės Lietuvon įvedimo santykiai su I. intensyvėjo. Šalia atsitiktinai atvykstančių keliauninkų, nuo XVI a. I. universitetuose užtinkami ir lietuviai studentai. Bolonijos ir Paduvos univ. savo reikšme Lietuvai veik gali lygintis su didžios reikšmės jai turėjusiais Vokietijos univ. XVI–XVII a. Bolonijos univ. studijavo šie Lietuvos didikai: Radvila 1515, Šemeta 1615, Hlebavičius 1636, Rudamina 1636, Sapiega ir Zaviša 1636; Paduvos univ.: Rudamina 1580, Zaviša 1585, Sapiega 1587, Jundila 1588, Naruševičius 1588, Masalskis 1590, Radvila 1592, Valavičius 1593, Abramavičius 1599, Korsakas 1599, Tiškevičius 1601, Petkevičius 1603, Kiška 1608, Vaina 1608, Chreptavičius 1614, Bielazaras 1618 ir kt.; Romoje — Vaina 1577, Rudamina 1586 ir kt. Iš Vilniaus jėzuitai siųsdavo nemaža savo mokinių į Romą tolimesniam mokslui. Romoje studijavo ir Jurgis Radvila, kuris, kardinolu tapęs, dalyvavo konklavoje, mirė Romoje ir ten II Gesù bžn. buvo palaidotas. Vilniaus vysk. Val. Protasevičius 1574 paskyrė kan. J. Ticinijų savo prokuratoriumi Romoje ir per jį atlikinėdavo įvairius bažnytinius reikalus Romos Kurijoje. Taip pat ir Žemaičių vysk. St. Kiška turėjo Romoje savo atstovą. Nuo XVII a. pradžios Vilniaus ir Žemaičių vyskupai arba patys arba per savo delegatus reguliariai vykdavo Romon ‚ad Limina Apostolorum'. Paduvoj penkerius metus gydėsi ir mirė Žemaičių vysk. M. Pacas.

Kadangi atvykstantieji Romon keliauninkai iš Lietuvos neturėjo kur prisiglausti, tai 1575 jubiliejaus proga, padaugėjus keliauninkų, Varmės vysk. Hozijus prašė pop. Grigalių XIII leidimo prie kurios nors bažnyčios Romoje įsteigti lietuviams ir lenkams maldininkams prieglaudą. Tokia prieglauda buvo įsteigta 1578 prie Išganytojo (Salvatoris) bažnyčios. Kard. J. Radvila vėliau ją pavadino šv. Stanislovo vardu. Didžiausia prieglaudos geradarė buvo Žygimanto Augusto sesuo Ona.

Nuo 1819, pagal caro Aleksandro I susitarimą su Vatikanu, šv. Stanislovo prieglauda perėjo Rusijos nuosavybėn. Nors tuo laiku sąlygos išvykti iš Lietuvos buvo pasunkėjusios, tačiau ir šiuo metu netrūko lietuvių keliauninkų. 1853 Romoje lankėsi Kolupailienė nuo Gardino, kuriai Vilniaus vysk. buvo pavedęs pranešti popiežiui apie vienuolynų naikinimą Lietuvoje, vėliau žemaitis kun. Laurinavičius 1856, Čekanavičiai 1857, Radvilienė 1858, Vilniaus bajorų maršalka A. Mostovskis 1858, Tiškevičių šeima 1864, kun. K. Ruškevičius 1870, Montvilai 1873 (nuo Kėdainių), Vilniaus prel. P. Žilinskas 1880 ir kt. 1908 VIII 23 į Romą atvyko 160 lietuvių maldininkų grupė, gavusi audienciją pas pop. Pijų X ir įteikusi jam adresą. Lietuviai čia pasirodė kaip nuo lenkų atskira katalikiška tauta. Nepriklausomybės laikais maldininkų grupės iš Lietuvos lankėsi Romoje 1925, 1927, 1929 (50 žmonių), 1930 (68), 1933 (66), 1938 (didelė maldininkų grupė ir Lietuvos krepšininkių rinktinė).

1912 caro vyriausybė šv. Stanislovo bžn. Romoje rektoriumi ir prieglaudos administratoriumi paskyrė kan. K. Prapuolenį, kuris šiose pareigose išbuvo ligi 1920, kol buvo priverstas iš pareigų pasitraukti ir prieglaudą perleisti lenkams. Per tą laiką jis dirbo Vatikano bibliotekoje, padėjo Romoje besilankančioms lietuvių misijoms ir mezgė pažintis italų tarpe. Lietuvai bičiuliais buvo laimėti Vatikano bibliotekos prefektas mons. A. Ratti (vėliau pop. Pijus XI), mons. C. Respighi, Bonazzi, kun. G. Forcellati, parlamento atstovas E. Insabato, prof. N. Turchi (lankęsis Lietuvoje ir raštu bei žodžiu ją populiarinęs). Kan. K. Prapuolenio sudarytas pažintis vėliau galėjo gerai panaudoti pirmieji po I pas. karo Romoj atsiradę lietuviai kan. J. Narjauskas ir dr. J. Šaulys. Vėliau prie lietuviško darbo buvo dar pritrauktas prof. G. Salvatori, pramokęs lietuviškai, parašęs kelias knygas apie Lietuvą ir ilgą laiką buvęs Lietuvos atstovybės Romoje spaudos biuro vedėju.

Italijos lietuviai švenčia Romoje Vasario 16 šventę. Viduryje matyti svečias kard. Pizzardo

Diplomatinis Lietuvos atstovavimas prie Šv. Sosto ir Kvirinalo prasidėjo netrukus po Nepriklausomybės paskelbimo. Lietuvos atstovai prie Šv. Sosto buvo šie: 1919 IX 17 — 1922 III 30 prelatas J. Narjauskas (neoficialiai), 1922 III 30 — 1923 XI 24 K. Bizauskas (jam išvykus į JAV, atstovybė praktiškai liko neveikianti), 1924–25 Juozas Macevičius (chargé d'affaires titulu). 1925 Lietuvos ir Vatikano santykius ištiko krizė, ryšium su Vilniaus arkivyskupijos priskyrimu prie Lenkijos bažnytinės provincijos. 1925 į Romą atvyko arkiv. J. Matulevičius; perkėlęs marijonų generalinę iš Vilniaus į Romą, jis daug rūpinosi atstatyti normalius santykius tarp Lietuvos ir Vatikano. Sekantis atstovas prie Šv. Sosto 1927 V 5 — 1931 V 6 buvo J. Šaulys, 1931 V 6 — 1932 IX St. Lozoraitis (chargé d'affaires), 1932 IX — 1939 IX K. Graužinis (chargé d'affaires), nuo 1939 IX iki dabar — St. Girdvainis. Šios atstovybės sekretoriais yra buvę: P. Mačiulis 1919–21, J. Macevičius 1921, St. Girdvainis 1927–30, Z. Blynas 1938, A. Vaičiulaitis 1939–41, J. Gaurilius 1941–45, St. Lozoraitis jr. nuo 1945 atašė ir nuo 1947 sekr. Prie Kvirinalo buvo šie Lietuvos atstovai: 1921 I 31 — 1923 V J. Šaulys (chargé d'affaires), 1923 IX — 1925 V P. Klimas, 1925 XI — 1939 II V. Čarneckis, 1939 II — 1940 VIII 26 St. Lozoraitis. Šios atstovybės sekretoriais yra buvę: P. Mačiulis, A. Staneika, P. Vileišis, J. Gaurilius. Lietuvos atstovybės prie Kvirinalo patalpas 1940 VIII 27 užėmė Sovietų valdininkai.

I. lietuviai buvo visada savo sąstatu ir skaičiumi besikeičianti kolonija, susidedanti iš laikinai čia atvykstančių studijų reikalais ir atstovybių tarnybinio personalo. Jie susibūrė į Lithuania draugiją, įsteigtą 1926 II 15 (įregistruotą 1926 V 5). Jos kūrėjai ir pirmosios valdybos nariai: J. Macevičius, kun. K. Reklaitis MIC, kun. J. Vaitekūnas, J. Jankienė ir Iz. Avietėnaitė. Tuo metu lietuvių skaičius Italijoje neviršijo 100. Didesnės grupės buvo susidariusios apie Toriną, kur būrėsi saleziečiai, ir Romoje. 1939 Italijoje buvo apie 60 lietuvių. Draugijos būstinė būdavo prie vienos lietuviškųjų atstovybių ir jos organizuotas veikimas daugiau reiškėsi Romoje, nes čia gyveno daugumas jos narių. Veikla ėjo dviem kryptimis: kultūrine ir savišalpos. Nuo 1926 buvo organizuojamos tautinės šventės. Pamaldų lietuviai rinkdavosi į S. Maria di Loreto bžn. (ant vienos klausyklos joj buvo užrašas, kad klausoma išpažinčių lietuviškai). Draugijos rūpesčiu 1930 Romoje viena gatvė buvo pavadinta Lietuvos vardu. Buvo reaguojama į Lietuvos reikalus. 1935 draugijos sekretorius Z. Blynas ir kun. Br. Paukštys buvo deleguoti į Pasaulio Lietuvių Kongresą; 1936 pravesta rinkliava nuo potvynio Lietuvoje nukentėjusiems šelpti; 1936–39 — eilė rinkliavų ginklų fondui; 1938 I 11 paskelbtas protestas prieš lenkus, persekiojančius Vilniaus krašto lietuvius, 1939 V pasiųsta aukų Klaipėdos pabėgėliams. Sovietams okupavus Lietuvą, draugija rūpinosi gauti lietuvišką valandėlę per Vatikano radiją, talkino transliacijų programai, paruošė lotynų k. brošiūrą De Vul-

Italija

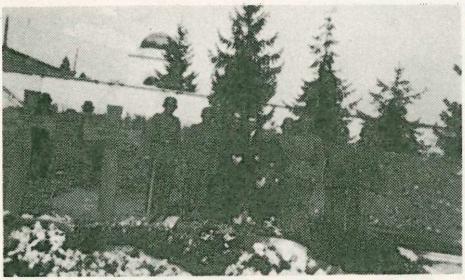

Lietuviai kariai (su kun. J. Zeliausku) prie žuvusių draugų (St. Juškos ir V. Seniūno kapo) Torino kapinėse

Persikeliant iš Monzos į Genujos stovyklą; viduryje T. P. Baniūnas, O. F. M.

nere Ecclesiae Lithuaniae Illato (išplatintą įvairių tautų dvasiškių tarpe), parengė ir paskleidė daug informacinės medžiagos apie padėtį Lietuvoje italų spaudoje, įteikė eilę memorandumų įtakingiems asmenims bei įstaigoms. 1946 II 21 Lithuania vardu buvo įteikti visiems naujai paskirtiems įvairių tautų kardinolams adresai, plačiai išdėstą padėtį okupuotoje Lietuvoje.

II pas. karo audra I. atbloškė nemaža lietuvių. Vokiečiai į I. buvo atsiuntę Lietuvoje sugaudytų vyrų. Dalis jų, dar tebeinant I. karo veiksmams, pasitraukė pas italų partizanus; kiti, sąjungininkų paimti į nelaisvę, buvo verbuojami į lenkų Anderso armiją. Į ją buvo įstoję apie 200 lietuvių (buvo susiformavusi visa lietuvių kuopa su savo vadu ltn. Gecevičiumi), kurie vėliau, armiją demobilizuojant, buvo išsivežti Anglijon. Keliasdešimt lietuvių I. pateko iš Austrijos. 1945 lietuvių skaičius Italijoje viršijo 1000. Apie 500 lietuvių belaisvių buvo išmėtyti po įvairias belaisvių stovyklas. Žymesnis lietuvių tremtinių skaičius susitelkė šiose vietose: Milane-Monzoje, Torine, Merane, Reggio Emilia, Bolonijoje, Genujoje, Pizoje, Roma-Cinecitta. Šiaurės I. juos globojo tėvai pranciškonai ir salezičiai. T. P. Baniūnas, OFM, dar karui tebevykstant, suradęs Milane ir Monzoj liet. karių, juos globojo ir keletą slaptai pervedė į Šveicariją. Karui pasibaigus jis rūpino likusiems vyrams drabužių, patalpų, maisto, darbo. Merane atsidūrusiais lietuviais rūpinosi kun. P. Jatulis. Kad apgintų nuo Sovietų pastangų grąžinti lietuvius jėga į okupuotą Lietuvą, jis darė intervenciją net pas vyriausią sąjungininkų karinę vadovybę Romoje. Visų I. buvusių lietuvių belaisvių išlaisvinimui, jų aprūpinimui bei surinkimui žinių jų asmens dokumentams sudaryti daugiausia dirbo kun. P. Jatulis, T. B. Grauslys, OFM, dr. K. Gineitis, T. J. Beleckas, SJ. Torine susidariusią liet. grupę globojo salezietis T. J. Zeliauskas ir V. Mincevičius. Skaitlingiausias liet. vienetas susitelkė Reggio Emilia tremtinių stovykloj. 1946 jų buvo per 200. Stovyklos kapelionu 1945 buvo pranciškonas dr. L. Andriekus, o vėliau kun. Č. Auglys, MIC. 1945–46 apie 40 lietuvių rado prieglaudą Cinecittà stovykloj netoli Romos. Jiems pagalbą teikė Lietuvos atstovybė prie Šv. Sosto, tėvai jėzuitai ir kiti Romos lietuviai.

Šelpti karo pasėkoj I. atsiradusius lietuvius Lithuania draugija 1945 III 20 sudarė Šalpos komitetą (pirm. min. St. Girdvainis, nariai kun. J. Sakevičius, inž. Edm. Karanauskas, V. Lozoraitienė ir kun. V. Pavalkis), kuris delegavo savo atstovus prie kiekvienos didesnės lietuvių grupės. Šalpos komitetas taip pat ėmėsi iniciatyvos suburti lietuvius studentus į vieną vietą ir įkurti kolegiją. Pizoje buvo gautos iš salezičių patalpos ir 1945 IX 15 įkurta Liet. stud. kolegija. Jai vadovavo salezičiai: kun. Ant. Naujokas, kun. J. Kisielius ir V. Mincevičius. 1946 kolegijoj gyveno per 30 liet. stud. (6 studijavo mediciną, 5 — ekonomiją, 4 — techniką, likusieji — kitus mokslus). 1947 apie 15 lietuvių studijavo Bolonijos univ., 3 Neapoly laivininkystę, 4 Florencijoj — architektūrą, skulptūrą ir tapybą (vėliau jie persikėlė į Romą). Romoje buvo taip pat keletas studentų pasauliečių. Iki 1949 XII 1 Romoje veikė lietuvių bendrabutis, kuriame gyveno pasauliečiai studentai ir kunigai.

1945 V 5 Balfo įgaliotiniu I. buvo paskirtas kun. V. Pavalkis, kuris per eilę metų vadovavo šalpos darbui. 1945 X, kai į Vokietiją buvo siunčiama speciali Vatikano misija tirti tremtinių gyvenimo sąlygų, lietuvių reikalams vyko kun. V. Pavalkis, lydimas St. Lozoraičio jr. Nuo 1950 VIII Balfo įgaliotinio I. pareigas eina kun. dr. J. Vaišnora. 1955 Balfo sušelptųjų buvo 173. Vatikano nuo 1943 vykdytoj šalpoj daug dirbo jėzuitas T. Br. Krištanavičius.

Staiga žymiai padidėjus lietuvių skaičiui ir veiklos apimčiai, Lithuania sustabdė savo veikimą, užleisdama vietą 1946 V 10 visuotinu balsavimu išrinktam Centriniam lietuvių globos komitetui (kun. V. Pavalkis, K. Gabriūnas, J. Macevičius, Edm. Karanauskas ir St. Lozoraitis jr.). Šis komitetas sušaukė liet. bendruomenės atstovų suvažiavimą 1946 IX 11–13, darė žygių apsaugoti nuo atidavimo į Sovietų rankas I. esančius karo belaisvius lietuvius, rūpinosi tautiečiais, kuriems buvo atimtas darbo ir gyvenimo I. leidimas, rūpino belaisviams asmens dokumentus ir emigracijos vizas į P. Ameriką. 1950 VI 15, Vliko pirm. prel. M. Krupavičiui lankantis Romoje, buvo sudarytas liet. bendruomenei suorganizuoti laikinasis organizacinis komitetas iš kun. dr. V. Pavalkio, J. Macevičiaus, St. Lozoraičio jr. ir Edm. Karanausko; pastarajam išvykus buvo kooptuotas kun. dr. J. Vaišnora. 1952 XII 7 pravestuose rinkimuose buvo išrinkta Romos apylinkės valdyba ir I. lietuvių bendruomenės taryba (ILB taryba). Kol ši pastaroji įsiteisino valdžios įstaigose, visą veikimą vykdė ir lietuvius atstovavo Romos apylinkės valdyba, pasivadinusi Lietuvių komitetu. Jam vadovavo kun. V. Mincevičius. Paruošus ILB statutą ir jos organų rinkimų taisykles, 1954 II 31 buvo išrinkta nauja ILB taryba, kuri 1955 I 13 į ILB krašto valdybą išrinko: kun. V. Mincevičių, T. Kl. Žalalį, OFM, ir dr. J. Gailių. Paskutiniems dviem pasitraukus, valdybon įėjo kun. P. Rabikauskas ir kun. V. Bitinas. Dabar ILB krašto valdyba vadovauja I. lietuvių kultūrinei veiklai, rengia šventes (ypač plačiu mastu kasmet rengiamas Vasario 16 minėjimas, įtraukiant autoritetingus italų visuomenės sluoksnius), atstovauja Lietuvą ir lietuvius Romoje vykstančiuose suvažiavimuose. Valdyba išsirūpino, kad viena aikštė Romoje būtų pavadinta ‚Lituania'. Jos pastangomis gautas I. užsienio reikalų ministerijos pareiškimas, kad I. vyriausybė nepripažįsta Lietuvos aneksijos. Palaikyti ryšiams su bendruomenės nariais krašto valdyba ligi 1955 leido aplinkraštį, o nuo 1955 XII pradėjo leisti biuletenį PLB Italijos Krašto valdybos Informacijos. Krašto valdybos pirmininkas kun. V. Mincevičius nuo 1954 redaguoja ir leidžia italų k. mėnesinį informacijų apie Lietuvą ir lietuviškus reikalus biuletenį Elta Press.

Nesant įsikūrimo sąlygų, dauguma lietuvių iš I. išemigravo. 1950 lietuvių I. buvo 182, 1952 — 147, 1954 — 178, 1955 — 180.

1921 Romoje buvo leidžiamas italų k. dvisavaitinis politinės informacijos apie Lietuvą laikraštis L'Eco Di Lituania. 1927–40 I. ėjo Saleziečių Žinios. 1950 pradėta leisti jų tęsinys — Saleziečių Balsas. 1945–47 draugija Lithuania leido mėnesinį žurnalą Lietuvių Balsas (išėjo 19 nr.). 1945–46 Reggio Emilia stovykloj buvo leidžiamas neperiodinis laikraštėlis Aidas; Pizos studentai leido Prošvaistę. Be to, I. buvo išspausdinta visa eilė knygų.

Šv. Kazimiero kolegijos kunigai ir klierikai kopia į kalną Cervino–Matterhorn 1947 vasarą

Romos gatvėmis lietuviai neša Lietuvos Marijos šventovių vėliavas (1954 XI 1)

Lietuviškoji mintis gyvu žodžiu skleidžiama radijo bangomis. Per Vatikano radiją lietuviška valandėlė pradėta transliuoti 1940 XI 27 (pirmoji kalba vysk. Pr. Būčio). Pradžioje lietuviškai buvo kalbama vieną kartą savaitėje 15 min., vėliau 2 kartus, nuo 1950 — 4, nuo 1954 — 6, o nuo 1955 — 7 kartus savaitėje. Iki 1951 Vatikano radijas buvo vienintėlis laisvojo pasaulio siųstuvas, teikęs žinias pavergtos Lietuvos gyventojams lietuvių k. Eilę metų jo lietuviškos programos parengimu rūpinosi vysk. Pr. Būčys, padedamas kun. dr. Vaitkevičiaus ir kun. dr. J. Sakevičiaus, MIC; vėliau ją rengė šv. Kazimiero kolegijos auklėtiniai vadovaujami prel. L. Tulabos ir kun. dr. V. Balčiūno; nuo 1950 programos paruošėju ir pranešėju yra kun. dr. V. Kazlauskas. Per Romos radiją kasdieninė lietuviška 15 min. transliacija įvesta

1952 V 4, nuo 1953 XI 1 prailginta iki 20 min., 1956 — jau 30 min. Lietuviškosios valandėlės vedėjas yra dr. J. Gailius. Iš Pabaltijo kraštų tik lietuviai teturi savo transliaciją per Romos radiją.

Italijoj veikia šios liet. organizacijos: Italijos lietuvių bendruomenė, Liet. katalikų kunigų s-ga (nuo (1945), stud. ateitininkų draugovė (nuo 1946), Amici della Lituania, italų-lietuvių kultūriniam bendradarbiavimui centras (nuo 1955), Liet. kat. mokslo akademija (atgaivinta 1956). Nuo seniau I. veikia lietuvių saleziečių židinys. Nuo 1927 saleziečiai turėjo savo mokyklą Perosa Argentina mst. prie Torino, per kurią 1927–34 laikotarpyje perėjo 202 lietuviai (iš jų 60 tapo saleziečiais). 1952 IV 8 Castelnuovo Don Bosco mst. prie Torino saleziečiai įsteigė gimnaziją su dėstomąja lietuvių k. 1952 buvo 6 mokiniai, 1956 — 44 (jau veikė 4 klasės). 1926 prie marijonų generalicijos Romoje atidaryta kolegija dėl visą laiką joje lietuvių gausumo yra taip pat faktiškai lietuviškas židinys. Per 30 metų iš šios kolegijos išėjo 20 kunigų su daktaro laipsniu ir 13 su licenciato. 1945 rudenį pradėta formuoti, savose patalpose atidaryta 1946 XI 4 šv. Kazimiero kolegija (žr.) telkia liet. kunigus ir klierikus, studijuojančius Romoje.

I. ilgą laiką gyveno dail. J. Mackevičius, ir daugelis jo kūrinių vaizduoja Italiją. Nemaža akvarelių I. darė K. Šklėrius. Iš dailininkų I. studijavo B. Bučas, V. Dilka, R. Kalpokas, P. Kiaulėnas, P. Lukošius ir kt., iš architektų — V. Žemkalnis, St. Kudokas, E. Karanauskas ir kt. Taip pat I. studijavo nemaža dainininkų bei muzikų ir ypačiai kunigų. Vatikano archyve 1913 — 1920 dirbo kanauninkas K. Prapuolenis (jo surinkta medžiaga besiunčiant buvo lenkų konfiskuota Lenkijos koridoriuje), 1938–39 — prof. J. Totoraitis, MIC. Nuo 1949 Vatikano ir kt. Romos archyvuose dirba prof. Z. Ivinskis. Milano kat. univ. kurį laiką dėstė dr. A. Šidlauskaitė, Gregorianumo univ. nuo 1952 dėsto dr. A. Liuima, nuo 1955 — dr. P. Rabikauskas (abu jėzuitai). *R.Krs.*

Italikų kalbos kentuminė ide. kalbų šaka senovėje paplitusi dabartinėje Italijoje ir skaldoma dviem grupėmis: lotynų-faliskų ir oskų-umbrų. Jų bendroji rekonstruotinė prolytė vadinama proitališkąja prokalbe (vok. Ur-Italisch), ir paprastai arčiau siejama su keltų (žr.) prokalbe. Spėjama, kad abi jiedvi yra išriedėjusios iš tos pačios ide. tarmės, išsiskyrusios iš bendrosios prokalbės žymiai anksčiau nei germanai ar graikai ir kurį laiką sudariusios atskirą i t a l o k e l t ų prokalbę. Tos italikų ir keltų protautės pirmykščių sodybų (apie 3000 pr. Kr.) ieškoma pietinėje Vokietijoje, Maino ir aukštutinio Dunojaus bei Reino upynuose. Iš eilės italikams ir keltams bendrų naujadarinių ypatybių pažymėtina pvz. o-kamienių daiktavardžių vs. km. galūnė -ī, lot. lupī ‚vilko', sen. airių maqi ‚sūnaus', galų Segomari (vd. Segomaros), kur kitos kalbos yra išlaikiusios pirmykštinę ide. galūnę -*s y o arba -*s o, pvz. skr. vṛkasya, got. wulfis, sen. saksų wulfas ‚vilko'. Tačiau tą italokeltų prokalbės laikotarpį tariama buvus gana trumpą. Ir apskritai šių dviejų šakų tarpusavio artimumas kitokio pabūdžio nei pvz. arijų (žr.) kalbų. Artimesni kalbiniai ryšiai čia sieja ne tiek pačias šakas, kiek atskiras jų grupes, būtent lotynus-faliskus su airiškąja keltų grupe, o oskus-umbrus su britiškąja. Paskutiniais laikais italikų ir keltų kalbų artimumo klausimu yra kilę dar naujų abejonių, o kai kas tai norėtų aiškinti ne tiek genealoginiu giminumu, kiek bendra sena iliriška įtaka (H. Krahe).

Italikų protėviai Apeninų pusiasalyje kūrėsi keliomis bangomis. Pirmąją bangą sudarė lotynai, kurie apie 2000 pr. Kr. perėję Alpes, visų pirma įsikuria Pado žemumoje, o vėliau paplinta ir visoje šiaurinėje bei vidurinėje Italijoje. Anksti atsiskyrę nuo kitų kiltinių savo giminaičių lotynai, palyginti, gerai išlaikė ir senovišką kalbos sandarą. Bet, greičiausia dėl liguriško substrato įtakos, jie balsingus aspiruotus ide. sprogstamuosius bh, dh, gh, g^{w}h, kaip ir graikai, išverčia nebalsingais ph, th, kh, k^{w}h, iš kurių vėliau, išskyrus tik tarpbalsinę padėtį, išriedi vien f ir h (plg. skr. bhárāmi ‚nešu', dhūmáh ‚dūmai', váhati ‚važiuoja', bet gr. phérō, thymós ‚gyvybė, drąsa, pyktis', ókhos ‚vežimas' ir lot. ferō, fūmus, vehit). Antroji stipresnė oskų-umbrų banga (tarp 1500–1100 pr. Kr.) ne tik padengia ankstesniąją lotyniškąją, bet nusirita ir toliau į pietus. Lotynai išlieka tik siaurame plote Tiberio žemupyje. Tuo būdu apie 1000 pr. Kr. Apeninų pusiasalyje dviejų giminaičių, bet skirtingų tarminių grupių sankryžos keliu galutinai susiformuoja itališkoji ide. kalbų šaka.

Lotyniškųjų tarmių V–III pr. Kr. skiriama dvi grupės: pietinė ir šiaurinė. Pirmąją sudarė gana skirtingos Romos ir Prenestos tarmės į pietus nuo Tiberio (Latium), o antrąją faliskų (žr.) tarmė, stipriai paveikta ir iš visų pusių apsupta etruskų kalbos. Oskų-umbrų grupei priklausė oskai, arba samnitai—Samniume, Kampanijoje bei Lukanijoje ir umbrai — Umbrijoje. Tarp šių vidurinėje Italijoje gyveno sabelių (Sabelli) kiltys Marrucini, Paeligni, Vestini, Sabini, Aequi ir Marsi kalbiškai artimos oskams, nors pastarosios trys jau anksti pateko lotynų įtakon. Į pietų rytus nuo Laciumo gyvenusieji volskai (Volsci, Hernici, Aurunci) greičiausia buvo artimesni umbrams. Pagaliau oskų-

umbrų grupei priskiriami ir Sicilijos sikulai (Siculi). Oskų ir umbrų kalbos žymiai skiriasi nuo lotynų, bet iš kitos pusės turi su ja ir bendrų naujadarinių ypatybių. Garsyne joms būdingas yra p vietoje lot. qu (pvz. oskų pis = lot. quis), taip pat žodžio vidurio f vietoje lot. b ir d. Oskų kalba kai kuriais atžvilgiais senoviškesnė ne tik už umbrų, bet ir už lotynų kalbą.

I.k. rašytiniai paminklai prasideda įrašais. Seniausias iš lotyniškųjų yra Prenestos įrašas (Fibula Praenestina) apie 600 pr. Kr., nors ištisiniai senosios lotynų kalbos (žr.) paminklai prasideda tik nuo antrosios III a. pusės pr. Kr. Oskų kalba yra išlikę apie 200 įrašų (V a. pr. Kr. — I a. po Kr.). Žymiausi iš jų teisinio pobūdžio Cippus Abellanus ir Tabula Bantina (žr. Bantia) iš II a. pr. Kr. Vienintelis umbrų paminklas yra Iguvijaus lentelės (žr.), kurių seniausios gali būti iš II ar III a. pr. Kr. Raštą lotynai pasiskolino iš vakarinių graikų, tik kiek perdirbdami dėl etruskų įtakos. Oskų-umbrų paminklai rašyti iš dalies lotyniškų raštu arba vietiniais raidynais, taip pat graikiškos kilmės.

Iš visų i.k. tik vienai lotynų kalbai teko suvaidinti pasaulinės reikšmės kultūrinės kalbos vaidmenį. Po vad. sąjungininkų karo 90–89 pr. Kr. oskų-umbrų kalbiniai plotai ima siaurėti, nors, kaip liudija įrašai, Pompėjoje dar ir I a. po Kr. plačiai tebevartota oskų kalba. Tik vėlesniais amžiais Romos valstybingumo nešama ‚lingua Romana' išstumia visas kitas kalbas ne tik Italijoje, bet ir visuose imperijos vakaruose. Žlugus vakarinei imperijai (476) ir nutrūkus provincijų tarpusavio ryšiams, be to, iš dalies veikiant vietinių kalbų substratui, susidaro palankios sąlygos tolimesnei kalbinei diferenciacijai ir iš vad. liaudinės lotynų kalbos kelių amžių būvyje išriedi visa eilė naujų romanų kalbų (žr.).

Dažniau lotynų kalba arčiau dar gretinama su graikų. Bet tas tariamas jų artimumas nėra genealoginis, o tik skolybinis. Mat lotynų kalba, kaip civilizacinė, iki tam tikro laipsnio yra graikų kalbos atmušas.

T. Milewski, Zarys językoznawstwa ogólnego II (su atlasu) 1948; *R. Much,* Herkunft der Italiker (Germanen und Indogermanen II, 1936); *G. Devoto,* Gli antichi Italici 1952; *F. Altheim,* Geschichte der lateinischen Sprache 1951; *F. Stolz-A. Debrunner,* Geschichte der lateinischen Sprache 1953; *E. Stolte,* Der faliskische Dialekt 1926; *G. Devoto,* Storia della lingua di Roma 1944; *R. v. Planta,* Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte (2 tomai) 1892–1897; *Chr. D. Buck,* A Grammar of Oscan and Umbrian 1928; *E. Vetter,* Handbuch der italischen Dialekte I 1953; *A. v. Blumenthal,* Die iguvinischen Tafeln 1931; *G. Devoto,* Le tavole di Gubbio 1948; *Fr. Muller-Izn,* Altitalisches Wörterbuch 1926; *Conway-Whatmough-Johnson,* The Prae-italic Dialects of Italy (3 tomai) 1933. *A.S.*

Įtampa 1. įsitempimas, sutelkimas jėgų, dėmesio ką nors dirbant; 2. elektros į. žr. Elektros potencialas, Elektrovaros jėga; 3. įraža, veikianti į ploto vienetą ir išreiškiama $\delta = \frac{P}{A}$, kur P yra jėga, išreikšta kg ar tonomis, A — plotas, išreikštas cm^2. Tai taikoma tempiamiems ar gniūžtamiems strypams.

Įtarimas, nepagrįstas faktais, teisėje nėra pagrindas kelti baudžiamajai bylai. Bet net ir anoniminiai laiškai, jei juose, pagal Baudžiamojo Proceso Įstatymus, nurodomas svarbus piktas sumanymas ar nusikalstamas darbas, sudaro vadą policijai pravesti žvalgymą ar kvotą (žr.), galinčią privesti prie teisminio tardymo (žr.).

B.M.

Įteisinimas, arba legimitacija, ko nors įteisinimas, specialiai — nesantuokinio vaiko teisinės padėties prilyginimas santuokinio vaiko padėčiai, jo tėvams susituokus. Įteisina teismas savo nutarimu, buvusiam nesantuokiniam tėvui prašant.

Item (lot.) taip pat, toliau; stp.: it.

Ite, missa est (lot. ‚eikite, jau leidžiama') formulė, kuria Romos liturgijoje kunigas (iškilmingose pamaldose diakonas) atsisveikina su žmonėmis. Šiandien I.m.e. vartojama tik tose mišiose, kuriose yra Gloria; kitais atvejais vietoj i.m.e. sakoma Benedicamus Domino, arba Requiescant in pace (gedulingose pamaldose). I.m.e., kaip atsisveikinimo formulė, pamaldose vartojama nuo VII a., sugadinus lot. žodį Missio į Missa. Toks atsisveikinimas (missio ‚atleidimas, pasiuntimas namo') buvo vartojamas romėnų ir civiliniuose susirinkimuose. Iš šio ‚missio-missa' kilęs ir pačių pamaldų (Kristaus aukos kartojimo), kuriose buvo missio, pavadinimas: Missa — Mišios. *J.V.*

Iterbis (lot. ytterbium) cheminis elementas, žymimas Yb (dėl vardo kilmės žr. Itris), atominis sv. 173, eilės nr. 70. Dažniausiai sudaro triverčius (bespalvius) ir rečiau dviverčius (žalius) junginius. Jo gamyba iš iterbito mineralo yra labai sunki, ilgai trunkanti, todėl brangi. Dėl to jis yra techniškai bereikšmis elementas.

Įterptiniai sakiniai (žodžiai) yra tokie sakiniai, kurie nėra organiškai susiję su tais sakiniais, į kuriuos jie yra įsiterpę. To nesusijimo priežastys yra formalinės ir realinės. Formalinės—tai neturėjimas jungties, kuria sakinys siejamas su sakiniu. Realinės — tai jo funkcija. Į.s. nereiškia kito sakinio minties pratęsimo ar papildymo, bet pašalinį komentarą: juo pasakoma, kam priklauso tiesioginės kalbos žodžiai (‚Tu būk prie ligonio', t a r ė t ė v a s, ‚o aš važiuosiu daktaro parvežti') arba reiškiama paties kalbėtojo bei kitų nuomonė kalbamojo dalyko atžvilgiu (Garnys, m a n r o d o s, nebus didesnis už gervę).

Į.s. būna kartais labai trumpi, tik iš vieno tarinio, pvz. sako, žinoma, rodos, galimas dalykas. Kartais tokie trumpi į.s. taip ‚susilieja' su įsiterpiamuoju sakiniu, kad kalbant jie nebeišskiriami tonu ar kitomis priemonėmis ir jaučiami nebe kaip sakiniai, bet kaip žodžiai. Tokius žodžius jau vadiname įterptiniais žodžiais, pvz. Rytoj tur būt bus graži diena. Jonas dievaži (iš Dievas žino) taip nepadarytų. Petraitis amžina tilsį (iš amžiną duok jam atilsį) buvo geras žmogus. Tos rūšies žodžiai gali tapti kartais ir paprastomis sakinio dalimis, pvz. kažkas atėjo (iš kas žino kas atėjo); jis jau visi metai serga.

Kaip į.s. nėra organiškai susijęs su kitu sakiniu, taip įterptinis žodis nėra glaudžiai susijęs su kuria viena sakinio dalimi. Jis santykiuoja ne su sakinio dalimi, bet su visu sakiniu ir gali būti ne tik vidury, bet ir šalia sakinio. Jo funkciją panaši į į.s. funkciją — juo pasakoma, kieno yra sakiny reiškiama mintis (anot jo, mūsų nuomone), reiškiamas kalbėtojo santykis su kalbamuoju dalyku, t.y. jo įsitikinimas (iš tikrųjų, be abejo, a naiptol), abejojimas ar netikrumas (gal būt, tur būt), apgailestavimas (deja) ir kt. Kitais vėl pasakomas požiūris, kuriuo kas vertinama ar sprendžiama (tuo atžvilgiu, antra vertus, žodžiu sakant, trumpai kalbant). Kai kurie jų, be to, dar jungia vieno sakinio mintį su kita sakinio mintimi (vadinas, be to, vienu žodžiu).

Į.s. visada išskiriami skirtukais; įterptiniai žodžiai taip pat skiriami, bet labai nevienodai, nes įvairiose kalbose jų skyryba remiasi nevienodu pagrindu: vienur fonetiniu (anglų k.), kitur reikšminiu ar abiem (lietuvių, rusų k.). Lietuvių kalboje šiandien vengiama skirti tokius įterptinius žodžius, kurie nėra išskiriami sakiny pauzėmis, pvz. iš tikrųjų, aplamai, pagaliau, tarsi, tartum, gal būt, tur būt ir kt., bet šis principas nėra nuosekliai išlaikytas.

Rygiškių Jonas, Lietuvių kalbos sintaksė 1911; *L. Dambriūnas*, Lietuvių kalbos sintaksė 1947; *Moritz Regula*, Grundlegung und Grundprobleme der Syntax 1951. *L.D.*

Įtėvis vyras, įsisūnijęs ar įsidukrinęs svetimą vaiką; kitur žinomas ištėviu.

Ithaca mst. JAV New Yorko vst., Cayuga ež. p. krante, 55 mylios nuo Syracuse; 29.257 gyv. (1950). Žemės ūkio kultūros centras su veterinarijos ir agronomijos kolegijomis, įvairiomis žemės ūkio valdinėmis ir organizacinėmis institucijomis; I. leidžiamas vadovaujantis žemės ūkio mokslų srity žurnalas American Agriculturist. 1868 atidarytas Cornell univ., 1892 — konservatorija. I. yra ežeringojo Finger Lakes regiono centre su labai gražiomis apylinkėmis. Per miestą teka 3 upeliai, kurių gilūs kloniai turi smarkėtakų, kaskadų ir krioklių. Miesto parkas 500 akrų dydžio, o artimose apylinkėse yra 3 valstybiniai gamtos apsaugos parkai. Iš pramonės įmonių svarbesnės yra skaičiavimo mašinų, medžioklinių šautuvų, chemikalų, cemento ir popieriaus.

Ithyphalus impudicus žr. Poniabudė.

Itinerarium (lot.) senovės Romoje kelionių ir kelių knyga su nurodymais apie kelių tinklą, stotis, vietų nuotolius ir pn. Išlikusieji i. yra vertingas šaltinis senovės topografijai pažinti. Plačiausias jų yra I. Antonini iš III a. po Kr. Tuo pat vardu jie vadinami ir viduramžiais, kada daugiausia buvo aprašomi keliai į šventąsias vietas, visų pirma į Jeruzalę. Jų seniausieji siekia IV a. Viduramžių valdovų, kurie buvo daugiausia keliaujantieji valdovai, i. susekami iš jų išleistų diplomų vietos ir laiko. I. gali būti laikomi kryžiuočių ordino XIV a. sudaryti Lietuvos kelių aprašai (Wegeberichte), svarbūs to meto mūsų krašto topografijai.

K. Miller, Itineraria Romana 1916; *B. Koeting*, Peregrinatio religiosa 1950. *J.J.*

Ito Hirobumi (1841–1909) japonų politikas, moderniosios Japonijos kūrėjas. Nežiūrint tuometinio draudimo, jis išsprukęs lankė Europą ir grįžo įsitikinęs reikalu kraštą modernizuoti. Prūsijos pavyzdžiu jis sukūrė ir pravedė Japonijos konstituciją 1889; jai pradėjus veikti, buvo išrinktas 1890 pirmuoju aukštųjų rūmų pirmininku. Kelis kartus (1885–88, 1892–96, 1898 ir 1900–01) ministeris pirmininkas, jis buvo įtakingas imperatoriaus patarėjas. 1900 partijos Seijukai kūrėjas. 1906–09 gubernatorius Korėjoje, užmuštas per atentatą.

Itomlenskis Mykolas (g. apie 1890) rusų dvasininko sūnus, augęs Lietuvoje, lankęs Dotnuvos vidurinę žemės ūkio mokyklą ir baigęs sodininkystės mokslus Rusijoj (Kryme), nuo pat įsisteigimo ligi bolševikmečio mokytojavęs A. Fredos sodininkystės ir daržininkystės mokykloje. Likęs Lietuvoje. Talkinant St. Bagdonui, jis parengė platų veikalą Sodininkystę 1936 (720 psl.). Su St. Bagdonu, K. Bajoru ir kt. išleido Sodininkystės vadovėlį ūkininkams 1943. Bendradarbiavo Lietuviškojoje Enciklopedijoje ir ūkinėje spaudoje.

Itris (lot. yttrium) cheminis elementas, žymimas Y, atominis sv. 88,9, eilės nr. 39. tankis 4,34, lydimosi temp. per 1500°C. Tai trivertis metalas (tamsiai pilkos dulkės), sausame ore pastovus, sudegąs prie 470°C, tarpus skystose rūgštyse, bet atsparus šarmams ir koncentruotai sieros rūgščiai. Jis rastas Švedijoje Ytterby apylinkėse, todėi itrio ir iterbio (žr.) vardai kilę nuo šios vietovės pavadinimo. Itrio gamyba vyksta chloridų mišinių, gaunamų iš mineralų,

chem. apdirbimo būdu, su elektrolizavimo arba alkalinių metalų redukavimo pagalba. Gamyba yra labai sunki, todėl i. brangus ir techniškai bereikšmis elementas.
J.Grb.

Iturbi José (g. 1895) ispanų (nuo 1941 JAV pilietis) pianistas ir dirigentas. Koncertuoti pradėjęs 1923, I. yra ypač žinomas kaip Mozarto, Debussy ir ispanų fort. muz. interpretatorius. Nuo 1937 jis dažnai koncertuoja kartu su savo seserimi, taip pat pianiste, Amparo I. (g. 1898). 1936–44 nuolatinis Rochesterio filharmoninio orkestro dirigentas. I. reiškiasi ir kaip kompozitorius. Iš jo negausių ispanų tautinės muzikos krypčiai artimų kūrinių išskirtina Pequeña danza española fortepijonui ir fantazija fort. ir ork. 1942. Yra dalyvavęs eilėje filmų. *K.O.*

Iturbide Augustín de (1783–1824) Meksikos imperatorius. Tarnavo ispanų kariuomenėje ir, nors simpatizavo Meksikos nepriklausomybei, nesijungė į revoliucinį sąjūdį. 1820 ispanų vicekaraliaus paskirtas vadovauti jėgoms prieš sukilėlius, pareikalavo Meksikoje nepriklausomos monarchijos. Neradęs sostui kandidato iš Burbonų, 1822 V 19 leido savo kariams jį patį paskelbti imperatoriumi Augustinu I, bet jau 1823 III 20 turėjo abdikuoti dėl gen. Santa Anna vadovaujamų revoliucionierių sukilimo ir pasitraukti į užsienį. Sekančiais metais grįžęs, buvo sušaudytas.
W. S. Robertson, I. of Mexico 1952.

Iturėja Palestinos š. pakraštyje senovės kraštas. I. gyventojai buvo pusiau klajokliai arabai, Izmaelio sūnaus Jeturo palikuonys, atsikėlę nuo Medinos. 105 pr. Kr. Judėjos karaliaus Aristobulo buvo užkariauti ir priversti priimti žydų tikybą bei papročius. 44 po Kr. I. buvo prijungta prie Romos provincijos Sirijos. Daug ituriečių dalyvavo Romos legijonuose ir juose pasižymėjo savo narsa. Ciceronas kaltino Markų Antonijų, bandžiusį užpulti senatą su ituriečių pagalba.

Itzehoe š. Vokietijos mst. Šlezvigo-Holšteino provincijoje, Steinburgo aps. adm. centras, 71 km į š.v. nuo Hamburgo uosto, prie Stör upės, kanalais sujungtas su Elbe; 38.000 gyv. (1950). Cemento, tinklų, chemikalų pramonė. I. yra seniausias Šlezvigo-Holšteino srities mst., gavęs vardą nuo Karolio D. 810 prieš danus pastatytos Esseshoe pilies. 1238 I. buvo suteiktos Liubecko miesto teisės. Iš senųjų statinių išlikusi šv. Lauryno bžn., statyta 1196 ir buv. cistersių vienuolyno (XIV a.) dalis. Rotušė statyta 1695. Nuo XI a. ligi 1866 I. buvo Danijos.

I. lietuviai. 1941 Neuenbrook ir kt. apylinkės kaimuose buvo įkurdinta keliolika šeimų repatriantų iš Lietuvos. Kartu su pabėgėliais iš Klaipėdos krašto 1945 pa-

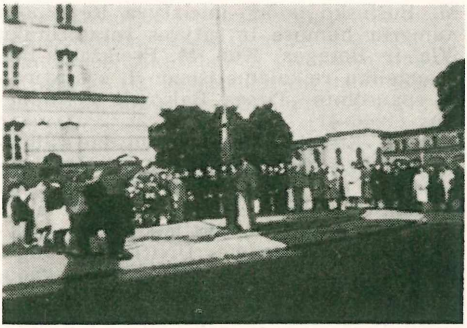

Itzehoes stovyklos pabaltiečiai bado ir darbo streiko dieną 1947 III 11 dalyvauja tautinės vėliavos pakėlimo iškilmėse

Itzehoes lietuvių pradžios mokykla

vasarį susidarė per 300 lietuvių. Jie visi 1946 pavasarį susikėlė į I., kur jau nuo 1945 VIII buvo susiorganizavusi liet. stovykla. Stovyklos branduolį sudarė 240 vyrų, atkeltų iš perpildytos Haffkrugo stovyklos. 1946 III I. stovykloje buvo 597 asmens, kurių daugumas gyveno kareivinėse Oelixdorfer gt. Pirmajai stovyklos vadovybei pirmininkavo A. Vainauskas (komendantas E. Neumeiskis). Vargo mokykla veikė nuo 1945 XI (organizatorius ir vedėjas M. Bušinskas). Vaikų darželis atidarytas 1946 I (vedėja A. Narušytė). Per pamaldas ir įvairius minėjimus dalyvaudavo mkt. J. Janonio suorganizuotas stovyklos mišrus choras. Skautus suorganizavo ir jiems vadovavo M. Bušinskas, E. Jazbutienė ir I. Kemežytė. Ambulatoriją vedė dr. J. Starkus. Kun. F. Kireilis, be I., dar laikydavo pamaldas ir Glückstadto ir Hungriger Wolf DP stovyklose. Evangelikų kun. M. Preikšaičio parapijai priklausė net 5 stovyklų lietuviai. Spaudos platinimą tvarkė A. Bugailiškis. I. lietuvių rotatorinė spauda pradėta 1946 II 18, kai iš Haffkrugo atsikėlė J. Cicėno ‚Kelyje Tėvynėn' (kas savaitė) ir ‚Kelyje Tėvynėn Žinių Biuletenis' (kasdien). ‚Kelyje Tėvynėn' mirė ‚ne savo mirtimi', bet 1946 IX pasirodė ‚Akiratyje', ėjęs ligi 1947 VII 24.

M. Bušinsko ir kt. iniciatyva išėjo pora numerių humoro ir satyros rotatorinukų ‚Yla' ir ‚Botagas'. Kun. M. Preikšaitis liet. evangelikų reikalams išleido I. spaustuvėje spausdinto ‚Tiesos Balso' kelis numerius (1946–47).

Be I., Steinbergo aps. buvo dar Glückstadto (žr.) liet. stovykla ir atskirai gyvenančių pabėgėlių. Todėl buvo sudaryta speciali Steinbergo aps. liet. valdyba su pirm. inž. L. Balsiu, visą laiką buvusiu ryšininku tarp lietuvių ir UNRRA bei anglų karinės valdžios (1946 I iš 8 korpo vadovybės Plöne jis išgavo leidimą liet. savaitraščiui, bet Londonas planą staiga atmetė). Iki 1946 pabaigos iš 677 lietuvių, buvusių Steinbergo aps. stovyklose, okupuotojon Lietuvon tesugrįžo 1. 1947 IV įvykdžius registraciją viengungių ir bevaikių emigracijai į D. Britaniją, užsirašė 94% visų I. stovyklos gyventojų, išvyko 69% (pirmasis transportas paliko kareivines 1947 V 3). I. liet. stovykla likviduota 1948 pavasarį, gyventojus iškėlus į Elmshorną ir Rendsburgą. Išsikeliant, vietos vok. kat. bažnyčioje palikta iškalta Jėzaus galva su erškėčių vainiku ir įrašu ‚Lietuvių katalikų dovana 1945–1948' (planuotos paminklinės lentos su platesniu įrašu vokiečiai nesutiko priimti). I. liet. stovyklon buvo įsirašiusios ir keliolika Lietuvos žydžių, išėjusių gyvų iš nacių koncentracijos stovyklų. *J.C.*

Yüan žr. Juan.

Yüan Shih-kai žr. Juan Ši-kai.

Yucatan žr. Jukatanas.

Yucca žr. Juka.

Yukawa Hideki žr. Jukava Hideki.

Yukon žr. Jukonas.

Yünnan žr. Junanas.

Ius (lot.) teisė, teisingumo bei teisėtumo norma (tai, kas yra rectum seu legitimum). I. subjektyviąja prasme yra moralinis ir teisinis titulas ką nors daryti, ko nors reikalauti, ką nors turėti (pvz. i. dominii, valdymo teisė; i. proprietatis, nuosavybės teisė). I. objektyviąja prasme gali reikšti arba įstatymų rinkinį (pvz. i. matrimonale, santuokinė teisė), arba teisėjo sprendimą (i. dicere), arba teisės mokslą (scientia iuris), arba pagaliau tribunolą (iš čia posakiai in i. vocare, trahere ‚šaukti, traukti į teismą').

I. terminas nuo Romos laikų buvo plačiai vartotas įvairių teisės apraiškų išreiškimui, ir todėl yra gausu terminų, sudarytų su šiuo žodžiu. I. civile, istoriškai imant, nacionalinė romėnų teisė, buvusi sukurta pagal romėnų papročius ir taikyta tik romėnams, šiandienine prasme — privačiuosius santykius tvarkanti civilinė teisė (žr.). I. gentium, tautų teisė, iškilusi su Romos respublikos išaugimu į imperiją, taikyta lygiai visoms imperijos tautoms. Su ja beveik tapati yra i. naturale, prigimtinė teisė (žr.), grindžiama moraline žmogaus prigimtimi. Priešais civilinę teisę yra i. publicum, viešoji teisė. Krikščionybėje išaugusi bažnytinė teisė vadinama i. canonicum, kanonų teisė. Pagal raštinį formulavimą ar tik paprotinį įsigalėjimą skiriama i. scriptum, rašytinė teisė, ir i. non scriptum, nerašytinė teisė. Pagal taikymą skiriama i. aequum, teisingumo atsižvelgianti teisė, ir i. strictum, raidiškai vykdoma teisė.

I. sanguinis, kraujo teisė, būtent teisė į savo tėvų pilietybę. Jos priešybė yra i. soli, gimimo vietos teisė, būtent teisė į to krašto pilietybę, kuriame gimta. Žr. Natūralizacija.

Ius connubii (lot. iš nubere ‚dengti, pridengti; tuoktis', com + nubere ‚tuoktis') teisė tuoktis. Connubium ‚santuoka' terminas kilo iš romėnų papročio jaunajai kuklumo ženklan pridengti veidą. I.c. romėnų teisėje reiškė, kad kas nors apskritai turi teisę tuoktis arba specialią teisę tuoktis su gimine ar kitos socialinės klasės asmeniu ir pn.

Ius primae noctis (lot. ‚pirmosios nakties teisė') terminas yra turėjęs dvejopą prasmę. Pirmąja prasme jis reiškė papročio keliu pagonių tarpe įsigalėjusį piktnaudojimą, pagal kurį vergų dukros pirmąją po sutuoktuvių naktį priklausė ne savo vyrui, o valdovui. Šis paprotys buvo žinomas Azijos, Afrikos ir Amerikos tautų, kai kur ir Europoje. Vienur šis paprotys buvo vykdomas pabrėžiant visišką valdovo teisę į vergę, kitur jis buvo remiamas religiniu prietaringumu, laikant mergystę dievams paaukota ir todėl tik valdovams ar dvasininkams turint teisę ją atimti. Krikščionių tarpe i.p.n. reiškė leidimą susituokusiems naudotis santuokos teise jau pirmąją naktį po sutuoktuvių. Sekant ST Tobijo (žr.) pavyzdžiu, ligi viduramžių buvo įprasta susituokusiems susilaikyti tris dienas ir net ilgiau nuo santuokos teisių panaudojimo. Kitaip — reikėdavo prašyti specialaus leidimo, dispensos nuo tokio susilaikymo. Už suteiktą dispensą buvo siunčiama bažnyčios vyresniajam tam tikra dovana ar pinigų suma. Tai ir buvo vadinama i.p.n. vardu.

G. Oesterle, Consulationes de iure matrimoniali 1942. *M.Č.*

Iustificatio (lot. ‚nuteisinimas') katalikų teologijos kalboje antgamtinis Dievo veikimas, panaikinąs nuodėmes ir perkeičiąs žmogaus sielą į pašvenčiamosios malonės būvį, kur žmogus tampa dieviškosios gyvybės dalininku. Tai gaunama krikšto bei atgailos sakramentais ir tobulu gailesčiu. Žmogus i. gauna laisvai, bendradarbiaudamas su Dievo malone. Todėl šv. Augustinas sako, kad Dievas žmogų sukūrė be

žmogaus, bet negali jo išgelbėti amžinajam gyvenimui be jo bendradarbiavimo. Vis dėlto krikšto sakramentu mažuose vaikuose įvyksta i. be jų bendradarbiavimo ir sutikimo, nes jie, neturėdami proto ir laisvosios valios veikimo, sakramentui nedaro kliūčių.

P. Vignaux, Justification et prédistination au XIV-e siècle 1934; *E. Stakemeier*, Glaube und Rechtfertigung 1937; *M. Bendiscioli*, Il problema della giustificatione 1940. *V.Rmš.*

Iustitia (lot.) teisingumas, romėnų laikytas pačia pagrindine dorybe ir personifikuotas to paties vardo deive, panašia graikų Dikei. Žr. Teisingumas.

Iustitia VDU stud. ateitininkų teisininkų ir ekonomistų korporacija, perėmusi vardą iš tarpkorporacinės teisininkų ir ekonomistų d-jos, įsikūrusios 1929 rudenį J. B. Laučkos iniciatyva. Pastarajai d-jai neišvystant pakankamos veiklos dėl narių dalyvavimo kitose ateitininkų korporacijose, J. Jasys-Jasiukevičius ėmėsi iniciatyvos sudaryti atskirą korporaciją iš stud. ateitininkų, studijuojančių teisių fakultete. Steigiamasis I. korp. susirinkimas įvyko 1930 XI 10 (steigėjai J. Jasys-Jasiukevičius, A. Marčiulynas, K. Petrušaitis, J. Totoraitis, J. J. Žemaitaitis). VDU senato įregistruota 1931 III 12 su 47 nariais. Korp. šefu buvo dr. P. Karvelis; iš pirmų kviestinių filisterių minėtini dr. S. Bačkis ir dr. J. Urmanas. Šūkis: Estote prudentes, sicut serpentes! Profesinio lavinimosi ir visuomeninio auklėjimosi reikalui sueigose buvo diskutuojami narių paruošti referatai, sekamas politinis Lietuvos gyvenimas ir pagal tuometines sąlygas komentuojamas, dalyvaujama stud. atstovybės rinkimuose bei darbuose, veikiama fakulteto bendrojoje profesinėje d-joje. 1932 XI 20 iš bendros korporacijos mergaitės išsiskyrė ir sudarė savo atskirą korp. F i d e l e s I u s t i t i a e, bet ir toliau abi korporacijos bendrai rengė savo metines šventes, o 1938 jos vėl susiliejo į vieną korporaciją.

Iustitia est fundamentum regnorum (lot.) teisingumas yra valstybės pagrindas. Toks įrašas puošė ir Lietuvos teisingumo rūmus Kaune.

Iustitia originalis (lot. ‚pirminis teisumas') pirmojo žmogaus (Adomo) nekaltumo būvis, kuriame jis Dievo buvo sukurtas. Remdamasi apreiškimu, Kat. Bažnyčia moko, kad pirmieji žmonės Adomas ir Ieva prieš nusikaltimą buvo iš Dievo gavę antprigimtinių ir ypatingų neprigimtinių (praeternaturales) savybių. Pirmojo žmogaus siela buvo sukurta pašvenčiamojoje malonėje, kuria žmogaus prigimtis iškeliama į dalyvavimą paties Dievo gyvenime, suteikiant teologines bei moralines dorybes ir 7 Šv. Dvasios dovanas. Neprigimtinės savybės buvo Dievo suteiktos pirmiesiems tėvams kaip ypatingos prigimties pilnatvės dovanos: nemirtingumas, laisvumas nuo skausmų, vargų ir geismų, aiškus žinojimas. Nusikalsdamas pirmasis žmogus prarado ne tik pašvenčiamąją malonę ir iš jos sekantį antgamtybės būvį, bet taip pat ir pilnatvės dovanas. Pirminis teisumas turėjo būti paveldimas taip, kaip ir gimtoji nuodėmė yra paveldima su visomis savo pasekmėmis.

J. B. Kors, La justice primitive et le péché originel 1930; *R. Garrigou-Lagrange*, De Deo trino et creatore 1943. *V.Rmš.*

Ius utrumque (lot.) abi teisės, t.y. bažnytinė ir civilinė. Asmuo, baigęs aukštąjį bažnytinės ir civinės teisių mokslą, gauna abiejų teisių doktorato laipsnį, išreiškiamą Dr. U. I. (Doctor Utriusque Iuris, arba Doctor Iuris et Iuris Canonici). Romoje yra popiežiškasis ‚abiejų teisių' institutas (Pontificium Institutum Utriusque Iuris).

Iuvenis ursinus Lithuanus 1661. Švedų gamtininkas Linné veikale Systema naturae 1735 atšakiniame žmogaus skirstyme, šalia kitų H o m o duoda ir i.u.l. 1661 kaip sulaukinėjusio žmogaus pavyzdį. Minint Linné 150 m. mirties sukaktį, 1928 Pr. Dovydaitis Kosme iškėlė i.u.l. klausimą, o P. Karazija išaiškino jo šaltininę kilmę. Iš J. Redzwicz eilėmis parašytos knygutės De homine inter ursos Anno MDCLXI in Lithuano-Grodnesibus Sylvis reperto... 1674, matyti, kad karų su Maskva 1661 metu ties Gardinu, miškuose, lokių lizde tarp 4 lokiukų buvo surasta 2 šviesiaplaukiai berniukai, kurių vienas užmuštas, o antras paimtas ir nusiųstas karaliui Jonui Kazimierui. Ten vaikutis, kuris buvo kokių 9 metų, buvo pakrikštytas Juozu, o vėliau dovanotas P. A. Opalinskiui, Poznanės pakamarininkiui, kuriam ir skirtos tos eilės. Šio vaikučio nevykę įpratinti žmogiškai gyventi, nemėgęs drabužių, bet labai mėgęs medų; neišmokęs kalbos, valgio prašęs ženklais, nors išmokęs patarnauti virtuvėje ir t.t. Redzwicz eiles perspausdino I. C Becmanus, D. historia orbis terrarum 1680 (‡1692), o pati žinia pateko ir į J. Huebner, Kurze Fragen aus der politischen Historia (Lenkijos skirsnyje); Linné sumini dar ir Hycker Historia Polonica, ką išaiškino Arvid Bj. Uggla. 1937–39 Pr. Dovydaitis per religijų istorijos paskaitas i.u.l. aiškino ne tik sulaukinėjusio žmogaus galimybe (kai laukiniai gyvuliai kartais paima globoti žmogaus vaiką), bet ir totemistinių pasakų likučiu. Tačiau sulaukinėjusio žmogaus galimybė šiuo atveju patikimesnė, nors ji ir apipinta įvairiomis ano meto pasakomis.

Kas yra tas Linejaus ‚J.U.L.'? (Kosmos 1928, 152 psl.); *Arvid Bj. Uggla* ir *P. Karazijos* atsiliepimai (Kosmos 1928, 409–416 psl.). *A.Mž.*

Įvaikinimas, arba adoptavimas, suteikimas svetimam vaikui — į v a i k i u i — savo — į t ė v i o — santuokinio vaiko teisinės padėties. Šitie nauji santykiai nusta-

tomi tiktai tarp įtėvio ir įvaikio, jie neturi jokios įtakos į vieno katro jų teisinius santykius su antrojo giminaičiais. Į. nustatomas teismo nutarimu. Įstatymai paprastai nustato įvaikinimui tam tikrų sąlygų, k.a. įtėvio ir įvaikio tam tikrą amžiaus skirtumą, įtėvio sutuoktinio ir įvaikio ar jo globėjų sutikimą, įtėvio neturėjimą savų santuokinių vaikų ir pn.

V.Čp.

Įvaikis įvaikinimo (žr.) būdu prisiimtas vaikas (berniukas — įsūnytas, mergaitė — įdukrinta).

Įvaisa (ag. inbreeding, vok. Inzucht) giminingas veisimas. Juo artimesnis veisimas, juo į. pasekmės yra ryškesnės. Intensyviausiai į. pasireiškia tuose augaluose, kurie apsivaisina savomis žiedadulkėmis (kviečiai, miežiai, avižos ir kt.). Yra augalų, kurie normaliai gali būti apvaisinti tik nuo kito augalo kilusiomis žiedadulkėmis ir kurie dažnai turi specialius mechanizmus, neleidžiančius apsivaisinti savomis žiadadulkėmis, pvz. S alelų sistema raudonuosiuose ir baltuosiuose dobiluose, tabake ir kt. Daugumas augalų, apsidulkinančių su vėjo pagalba, neturi jokių specialių įrengimų, kurie skatintų ar trukdytų apsivaisinimą savomis žiedadulkėmis, pvz. rugiai, kukurūzai, daug medžių rūšių. Aukštesniuosiuose gyvuliuose autogamija (savęs apvaisinimas) yra negalima dėl lyčių atskyrimo. Žemesniųjų gi gyvulių tarpe, kaip ir pas augalus, yra nemaža hermafroditų, kurių vieni veisiasi autogamijos būdu, kiti gi turi tam tikras priemones autogamijos išvengti.

Į. pasėkoje sekančioji generacija turi daugiau homozigotinių genų porų, negu tuo atveju, jei tėvai būtų negimininginga. Padidėjus genetiniam homozigotiškumui, didesnis recesyvinių genų skaičius parodo savo veikimą. Daug šių recesyvinių genų yra mažai pageidaujami, todėl įveistoje bendruomenėje pasitaiko daugiau silpnų, su įvairiais trūkumais individų. Patys genai dėl į. nesikeičia, tik jų homozigotinės kombinacijos yra dažnesnės, negu negiminingo veisimo sistemoje.

Į. vartojant gyvulininkystėje reikia nemaža atsargumo, ypač pradedantiems. Augalininkystėje į. metodas yra plačiai vartojamas daugelio selekcijos stočių; kaip ryškiausią pasisekimą tektų minėti vadina hibridinį kukurūzą (ag. hybrid corn), kurio bet kuri veislė yra keturių įveistų (per 10 ir daugiau generacijų) linijų kryžiavimo produktas.

Br.P.

Įvaizdis 1. vaizdu įkūnytas dalykas, gyvavaizdis; 2. prasmuo, simbolis (žr.); 3. žr. vaizdinys.

Įvalkalas, įvalktis, maišelis, kurio apvelkamas koks nors drabužis ar įrankis. Pagalvių ir patalų į. kaime siūdavo iš margenio (žr.), o šventėms ir svečių lovai — iš plonos drobės. Pagalvių įvalkalams ausdavo ir atskirai audeklą. Drabužiams pridengti, kad šie nedulkėtų ant sienos sukabinti, buvo siuvami pakulinio audeklo į. Odiniai i. buvo daromi kirviui ir peiliui.

Ivalo (Ingman) Santeri (1866-1937) suomių rašytojas, savo romanams, novelėms ir dramoms motyvus ėmęs iš suomių kultūros istorijos. Jo veikalų, pagristų kruopščiomis studijomis, stilius yra realistinis; kai kur žymu šiokio tokio šiurkštumo. Žymiausi veikalai Ūkininkų vadas 1894, Vyskupas Tomas 1901.

Ivanas (rus.) žr. Jonas.

Ivanauskaitė Marija (Lazdynų Pelėda) žr. Lastauskienė.

Ivanauskaitė Sofija (Lazdynų Pelėda) žr. Pšibiliauskienė.

Ivanauskas 1. Bronius (g. 1896 X 20 Vadokliuose, Panevėžio aps.) plk. ltn., teisininkas. Mokėsi Panevėžio realinėje mokykloje 1907–14. Mobilizuotas į rusų kariuomenę 1916, baigė Odesoje karo mokyklą ir dalyvavo kovose su vokiečiais Rygos fronte. 1918 grįžęs Lietuvon, stojo į kariuomenę 1919 VI (atvykęs iš bolševikų okupuotosios Lietuvos srities). Kovoje su lenkais prie Seinų 1920 buvo patekęs į nelaisvę; iš jos pabėgęs, vėl stojo kovon. Apdovanotas Vyčio Kryžiumi. 1922 baigė Kaune Aukštuosius karininkų kursus. Visą karo tarnybą ligi 1928 praleido 2 pėst. pulke (1927–28 ėjo pulko vado pareigas). VDU teisių fak. teisės skyrių faktiškai baigė 1936, VU diplomą gavo 1942. Teisininko darbą pradėjo 1928 XI, iš pradžių kaip Radviliškio apylinkės teisėjas, nuo 1933 IX kaip apygardos teismo teisėjas Šiaulių, Panevėžio ir Vilniaus apygardose (ligi 1941 IV). Vokiečiams okupavus Lietuvą, Vilniaus lietuvių komiteto pavedimu atgaivino Vilniaus apygardos teismą ir ėjo šio teismo pirmininko pareigas, nuo 1941 X buvo šio teismo skyriaus pirmininkas. 1943 X 6 paskirtas teisingumo generaliniu tarėju Kaune. 1944 pasitraukęs iš Lietuvos, Vokietijoje gyveno Bad Nauheime ir rūpinosi savo profesijos kolegų organizavimu bei šalpa. 1949 atvyko į JAV. Teisininkų draugijos tremtyje vienas iš organizatorių, 1945–51 garbės teismo pirm., 1952–55 centro revizijos komisijos pirm., nuo 1955 centro valdybos pirmininkas. Teisininkų spaudos bendradarbis. Tarnaudamas kariuomenėje, rašinėjo ir karinėj spaudoj.

Br. Ivanauskas

2. Juozas (1885 Ramonaičių k., Lygumų vls., Šiaulių aps. — 1955 Philadelphijoje, Pa.) Philadelphijos lietuvių visuomenės veikėjas. 1907 atvyko į JAV, apsigyveno Philadelphijoje, kur ypač aktyviai reiškėsi Lietuvių muzikalinio namo b-vėje, Lietuvių ukėsų savišalpiniame klube, SLA 135 kuopoje ir kt. Bendradarbiavo Vienybėje Lietuvninkų, Lietuvoje ir Dirvoje.

3. Mikalojus (g. 1909 XII 1 Kaune-Aleksote). 1931 baigė Kauno aukštesniąją techn. mokyklą, o vėliau studijavo VDU teol.-filosofijos fakultete. Suprojektavo ir įvykdė Aleksoto keltuvo statybinės dalies konstrukcijas; laimėjo Panevėžio gamtos muziejaus ir Kauno kapinių išplanavimo architektūrinius konkursus. Išsp. Nivelyrai 1934, Betono darbai 1934, Moterys ir cheminis karas 1936, Grybai, namų gadintojai 1941. Bendradarbiavo Žvaigždutėj, N. Vaidilutėj, XX Amžiuj. Kaip dailininkas mėgėjas 1938 buvo suorganizavęs deginamosios tapybos ir grafikos darbų parodą; Vokietijoje dalyvavo Schongau ir Kempteno DP parodose. Emigravęs į Braziliją, dalyvavo pirmojoje liet. meno parodoje 1952 ir liet. religinio meno parodoje per tarptautinį eucharistinį kongresą 1955.

4. Nikodemas (1843–1931 I 23 Paragiuose, Tryškių vls.), rašytojų Sofijos ir Marijos (Lazdynų Pelėdų) tėvas. Baigęs dailininko tapytojo mokslus, valdė Paragių palivarką ir rašinėjo į lenkų laikraščius (Biesiada Literacka ir kt.) eilėraščius, poemas ir balades. Ūkininkaudamas Paragiuose, neužmetė ir dailininko darbo: jo pieštų šventųjų paveikslų turi keletas Lietuvos bažnyčių.

5. (Iwanowski) Pranas (1678—1722) jėzuitas, veikęs įvairiose jėzuitų rezidencijose, 1714–15 rektoriavęs Vitebsko, 1716 Polocko kolegijoje.

6. (Iwanowski) Steponas (m. 1720 IV 21 Naugarduke) Trakų palatino bajorų sūnus, baigęs Vilniaus akademijoje retoriką ir stojęs į jėzuitus. Ilgesnį laiką buvo pamokslininku Nesvyžiaus apylinkėje, o vėliau dirbo Slucko, Pultavos, Plocko, Lomžos, Pinsko kolegijose. 1719 Vilniaus akademijoje buvo žemesniųjų klasių auklėtoju ir pamokslininku.

Necr. Lit., 63 t., 66–68. *A.Lm.*

7. Tadas (g. 1882 XII 16/28 Lebiodkos dv., Vosyliškių vls., Lydos aps.) prof., zoologas. Iš tėvo inžinieriaus perėmęs domesį gamtai, jau Varšuvos gimn. šalia mokyklos atsidėjo gamtos studijoms, naudodamasis rusų ornitologo A. Bykovo biblioteka ir paukščių rinkiniu. 1901 išstojo iš Varšuvos gimn., persikėlė į Petrapilį ir ten 1903 baigė X berniukų gimn. Tais pat metais stojo į Petrapilio univ. gamtos-matematikos fak.; 1905 dėl studentų riaušių universitetą uždarius, išvyko į Prancūziją, kur 1908 baigė mokslus Sorbonoje. Vasaros atostogų metu 1906 dirbo Roscoffo zoologijos stotyje, 1907 — Arago laboratorijoje Banguls s/m, 1908 — Wimereux zoologijos stotyje (čia specialiai domėjosi protistų klausimu ir savo tyrimo davinius paskelbė studijoj Cothurnia ligiae, Etude protistologique 1910). Grįžęs į Petrapilį, 1910 išlaikė prie universiteto egzaminus, reikalaujamus gauti Rusijoje aukštojo mokslo diplomui, ir vedė mokslo priemonių dirbtuvę ligi 1917, kol ją nacionalizavo bolševikai. Tuo laiku atliko dvi mokslines ekspedicijas į šiaurę (į Norvegijos pakraščius jūros paukščiams tirti ir į Murmansko pakraščius su pramoninių gyvulių reikšme susipažinti). 1918 V grįžo Lietuvon kaip Liet. vyr. tarybos Rusijoje delegacijos narys. 1919 VIII 1 įkūrė Gamtos tyrimo stotį (žr.), kurios rinkiniai sudarė pagrindą univ. zoologijos kabinetui ir gamtos muziejui. 1920–22 Liet. Aukštųjų Kursų zoologijos lektorius ir gamtos skyriaus vedėjas, nuo 1922 II 16 LU (vėliau VDU) gamtos-matematikos fakulteto zoologijos katedros vedėjas o. prof. titulu nuo 1940 pradžios — Vilniaus univ. 1923 atstovavo LU Paduvos univ. 700 metų sukakties iškilmėse ir buvo ten apdovanotas garbės daktaro laipsniu. Vėliau Lietuvai atstovavo daugelyje užsienio konferencijų. 1931 atliko ekspediciją į Braziliją ir ją aprašė leidiniu Trys mėnesiai Brazilijoje 1931 (Mūsų Rytojaus priedu išleistu). Jo iniciatyva buvo pradėtas Lietuvoje paukščių žiedavimas; jis buvo iš pionierių įvesti medelių sodinimo šventei. 1929 jis pirmasis Lietuvoj pradėjo organizuoti kailinių žvėrių auginimą (savo farmoje augino juodsidabrines lapes, vėliau — ir audines). 1938 VII 4 Kaune įkurtas zoologijos sodas buvo suorganizuotas daugiausia jo iniciatyva.

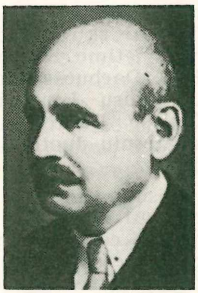

T. Ivanauskas

Jo atskirai išl. veikalai: Gamtos paminklai ir jų klausimas Lietuvoje 1921 (atspaudas iš Švietimo Darbo); Lietuvos Gamtos Tyrimo Stoties 1920 ir 1921 darbų apyskaita su pastabomis apie Lietuvos fauną apskritai 1922 (drauge su L. Vailioniu); Mūsų paukščiai ir mokykla 1923 (44 psl.); Vadovėlis vabzdžiams rinkti 1924 (73 psl.); Žmogus ir gyviai 1928 (128 psl., Mūsų Rytojaus leidinys), Vadovėlis Lietuvos paukščiams apibūdinti ²1931 (164 psl.), Migration des oiseaux 1937 (22 psl., paskaita Tartu univ. 1936). Labiausiai I. yra dominusi ornitologija, ir didžiausias jo mokslinis įnašas yra 3 tomų veikalas Lietuvos

paukščiai 1938–55. Daug straipsnių, mokslinių ar skirtų populiarizacijai, jis paskelbė Švietimo Darbe, Gamtos - Matematikos Fak. Darbuose, Kosme, Kultūroje, Trimite, Mūsų Rytojuje, Medžiotojuje, Mūsų Giriose, Tautos Ūkyje ir kt. Gausiai jo straipsnių duota Lietuviškojoje Enciklopedijoje.

Visuomeniniame gyvenime I. daugiausia reiškėsi Liet. šaulių s-goje, kur buvo pirmosios centro valdybos narys ir vienas iš pirmųjų savanorių šaulių, stojusių kovon dėl Lietuvos laisvės. Liet. taisyklingosios medžioklės d-jos kūrėjas, ilgametis pirm. ir Medžiotojo red. Be to, buvo Tarptautinio intelektualinio bendravimo komisijos nariu.

Jo žmona, Honorata Paškauskaitė-Ivanauskienė, buvo taip pat spaudos darbininkė, rašiusi į Švietimo Darbą, Kultūrą ir kt., ir visuomenės veikėja (Pieno Lašo d-joje ir kitose moterų organizacijose). Drauge su vyru ji buvo 1933 viena iš Gudų veikimo centro Lietuvoje steigėjų.

8. Vladas (1902 Simne, Alytaus aps. — 1952 V 31 Brooklyne, N.Y.) kapitonas, operos dainininkas (tenoras). Pradėjo mokytis Seinų gimn. 1912, vėliau persikėlė į Vilnių. 1915 evakuotas į Rusiją, Voroneže baigė aukštesniąją techn. mokyklą. 1919 stojo savanoriu Lietuvos kariuomenėn, 1920 baigė karo mokyklą ir tarnavo auto batalione iki 1934. Pradėjęs dainavimo studijas 1924 Klaipėdos konservatorijoj (pas K. Jozevskaitę, Čerkaskają ir profesorių Volkovą), 1931 baigė Kauno konservatoriją (pas prof. O. Marini, Karnavičienę). Valstybės teatro operoje debiutantas 1930, joje dainavo (su pertraukomis) ligi 1944. Pagrindiniai vaidmenys: Geraldo (Lakme), Torrido (Cavaleria rusticana), Faustas, Don Jose (Carmen) ir kt. Vokiečių okupacijos metu I. buvo Kauo valstybės teatro direktorius. Susiorganizavus Vokietijoje Pabaltijo universitetui, I. jame dėstė dainavimą. 1949 atvyko į JAV, turėjo Brooklyne dainavimo studiją ir koncertavo JAV bei Kanados lietuvių kolonijose. I. dalyvavo ir politiniame gyvenime — Geležinio Vilko organizacijoje, o vėliau Liet. nacionalistų partijoje. Už dalyvavimą 1934 VI 7 sukilime buvo iš kariuomenės atleistas, kurį laiką kalintas ir ištremtas iš Kauno. 1940 buvo vėl areštuotas ir kalintas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, kuriame ir pateko

V. Ivanauskas

K. Šklėrius Prie bažnyčios
(vaizduojama knygnešė I. Ivanauskienė su anūke)

į bolševikų okupantų rankas. Tremtyje I. buvo vienas iš Liet. nacionalistų partijos atsteigėjų, o vėliau vienas iš LAS steigėjų, vyr. valdybos ir garbės teismo narys.

J.Ž. ir S.Jkb.

Ivanauskienė-Povilaitytė Ieva (1873 XII 24 Vilkijoje — 1948 VI Paliepių bžk., Kėdainių aps.) knygnešė, daraktorė. Bežemių duktė, 1892 ištekėjusi už knygnešio Karolio Ivanausko, apsigyveno Čekiškėje ir talkino vyrui išnešioti iš Prūsų parneštas knygas. 1895 persikėlė į Ariogalą, gavusi darbą kaip bažnyčios skalbėja ir altorių puošėja; čia žiemos metu slaptai mokė vaikus skaityti. Yra jai tekę nešti į Tilžę kun. J. Tumo-Vaižganto ir Maironio rankraščius, paslėptus kiauroje lazdoje. 1901 ties Seredžiumi jos vyras buvo pagautas su knygomis; išsprukęs iš policijos, pabėgo į JAV ir ten po poros metų žuvo anglių kasykloje. Našlė su trimis vaikais likusi, vertėsi ausdama škaplierius ir platindama lietuviškas knygas po plačią apylinkę. Palikusi vaikus kaimynų globai, ir pati eidavo į Prūsus knygų parsigabenti, ir vis laimingai. Tik 1904 III netoli Juodaičių buvo pagauta su dideliu knygų ryšuliu. Neužilgo grąžinus spaudos laisvę, knygos jai buvo grąžintos, ir dėl to nebeteko nukentėti. I. bus bene paskutinioji knygnešė, policijos sulaikyta su liet. knygų kontrabanda. 1912 I. ištekėjo už P. Lukošiaus ir apsigyveno Paliepių bžk. Kan. J. Tumas mėgdavo klausytis jos pasakojimų, ir iš jos yra gavęs daug temų savo raštams. K.

šklėrius nutapė jau apakusios knygnešės ir jos anūkės, besimeldžiančių Paliepių bžn., portretus. *A.M.R.*

Ivanavičius 1. Ferdinandas, kilęs iš Jonaičių (Kelmės vls.), kur jo tėvas Raseinių vėliavininkas turėjo dvarelį. Už tėvo skolas jis prarado tėviškę po 1820. S. Stanevičiaus paskelbtosioms ‚Daynas Žemaicziu' 1829 jis užrašė melodijas, kurias pats S. Stanevičius, J. Platerio lėšomis, 1833 išsp. Rygoje ‚Pažimes žemaytyszkas gaydas'. Šios 30 dainų melodijos vėliau pateko į G. H. F. Nesselmano (Littauische Volkslieder 1853), Ch. Bartsch (Dainų Balsai 1886–89) ir kt. rinkinius.

J. Lebedys, S. Stanevičius 1955.

2. Jonas, dvarininkas nuo Kelmės, kooperacijos pionierius, raginęs steigti žemės ūkio kooperatyvus. Jau apie 1881 jis siūlė sudaryti ‚teisingą krikščionišką prekybą'. Jo iniciatyvą teigiamai vertino Aušra 1885. Raseinių apskrityje, jam skatinant, anksti susikūrė žemės ūkio draugijų.

P. Šalčius, Žemės ūkio organizacijos Lietuvoje. 63–64, 100–102 psl.

Ivanišev Nikolaj (1811–64) rusų teisininkas ir istorikas, dėstęs Kijevo univ. Kijevo archeologinės komisijos antrasis pirmininkas. 1860 leido Archiv jugo-zapodnoj Rossii, kur buvo išsp. Žizn kniazia Andreja Kurbskago v Litvie i na Volyni, kurią smarkiai kritikavo istorikas Bartoševičius, Pamiatniki izdannyje vremenoju komissieju 1845–52. *P.Č.*

Ivanov 1. Aleksander (1806–58), rusų tapytojas. Meno mokėsi Petrapilio meno akademijoje, kurioje profesoriavo jo tėvas. 1830 atvykęs į Romą, prisijungė prie vad. nazariečių sąjūdžio ir atsidavė religinei tapybai, dirbdamas akademinės tapybos stiliumi. Romos periodo darbuose jaučiama nemaža Cornelijaus ir Overbecko tapybos reminiscencijų. Žymiausias I. darbas yra milžiniška figūrinė kompozicija Kristus pirmą kartą pasirodo miniai.

2. Georgij (g. 1894) vienas stipresniųjų rusų emigracijos poetų, akmeizmo sekėjas, kurio lyrikon įsimaišo nihilizmas, chaosas ir cinizmas. Rašo ir prozos.

3. Konstantin Aleksiejevič (1858–?) rusų istorikas, baigęs Petrapilio univ. ir kurį laiką buvęs Narvos gimn. direktoriumi. Jo parašyti istorijos vadovėliai gimnazijoms buvo antikatalikiškos tendencijos. Išsp. Srednevekovoj gorod i jego obitateli 1903, Istorija drevnego mira 1902, Istorija srednich vekov 1902, Novaja istorija, Vostok i mify (J. Jablonskytės liet. vert. Rytai ir mitai 1918). J. Jablonskytė buvo išvertusi jo Senovės istorijos apsakymėlius (1919–20), o K. Kepalas — Senovės istoriją 1919–20.

4. Piotr Ivanovič (1794-1864) rusų istorikas archyvistas, archyvų organizatorius. 1842–52 senato archyvų inspektorius Maskvoje, nuo 1852 teisingumo ministerijos archyvų direktorius. Be kitų veikalų, parengė Rusijoje esančios archyvinės medžiagos aprašymus, apžvalgas ir sąrašus. *K.Avž.*

5. Viačeslav Ivanovič (1866 Maskvoje — 1949 Romoje), rusų poetas, istorikas ir filosofas. Kilęs iš nežymaus rusų valdininko šeimos, I. studijavo senovės istoriją Maskvos univ., studijas tęsė Berlyne pas Th. Mommseną. Jo disertacija — puikia lotynų k. parašytas traktatas De societatibus vectigalium populi Romani 1910. I. gana anksti susidomėjo poezija, bet debiutavo tik 1903. Pirmieji eilėraščių rinkiniai (Kormčija zvezdy 1903, Prozračnostj 1904) Petrapilio simbolistų buvo sutikti entuziastiškai, ir I. greitai tapo neginčijamu šio miesto simbolistų vadu. Sekančios knygos (Eros 1907, Cor ardens 1911, Nežnaja taina 1912) pastatė jį šalia A. Bloko ir A. Bielyj; I butas (vad. ‚Bokštas') virto simbolistams artimo intelektualinio elito susirinkimų vieta, kur kiekvieną trečiadienį pats šeimininkas išieškota ezoteriška forma skelbė savo idėjas. 1904–12 I. įtaka buvo tokia didelė, kad L. Šestovas buvo jį net pramines Viačeslav Velikolepnyj (Viačeslavas Puikusis). I. hegemonija praktiškai baigėsi 1912, kada jis, suėjęs į konfliktą su draugais, išvyko į užsienį. Grįžęs, apsigyveno Maskvoje. 1920 paskelbė vieną geriausių savo darbų Zimnije sonety, 1921 — ‚Susirašinėjimą tarp dviejų kampų' (su Geršenzonu). Tais pačiais metais I. išvyko į Baku ir Azerbaidžano valstybiniame univ. dėstė graikų k. ir literatūrą, kartu eidamas ir Azerbaidžano švietimo viceministro pareigas. 1924 I. valdžios reikalais išvyko į Italiją ir iš ten nebegrįžo, pasirinkdamas emigranto kelią. 1926 atsivertė į katalikybę. I. dėstė rusų k. ir literatūrą Pop. Rytų Institute ir Russicumo Kolegijoje, tik retkarčiais šį tą paskelbdamas rusų emigrantų spaudoje. Iš šio periodo literatūrinių darbų daugiausia dėmesio verti Paryžiuje prieš II pas. karą paskelbtieji Romos sonetai.

V. Ivanov

I. pasaulėžiūra ir filosofija susiformavo graikų (Platono), V. Solovjovo, Fr. Nietzsches poveikyje. Realybė jam yra šifrų bei simbolių kompleksas, turįs mums neįspėjamą prasmę ir liudijantis dieviškosios kūrybos didybę. Visos žmogiškosios veiklos sritys jam prasmingos tik religiniame plane. Kultūra jam yra taip pat religinės veiklos sritis, slepianti savyje tragišką žlu-

gimo pradą ir nuolatinio atgimimo sėklą: kiekviena kultūra turinti mirti, kad iš jos griuvėsių gimtų nauja. Šia prasme aiškintinas ir I. entuziazmas 1905 revoliucijos atžvilgiu, kurios metu jis su G. Čulkovu skelbė vad. mistinį anarchizmą, paremtą dostojevskine pasaulio atmetimo idėja. I. religijos ir kultūros filosofija plačiausiai išdėstyta 1904 studijoje Heleniškoji kenčiančio Dievo religija (neabejotini ryšiai su Fr. Nietzsches Die Geburt der Tragödie).

Menas I. yra taip pat neatsiejamas nuo religijos ir turi mistiškai religinės veiklos prasmę bei vertę. Menininkas — jungtis tarp dieviškosios ir žmogiškosios tikrovės. I. poezija yra intelektualistinė, ezoteriška, skirta tik elitui. Jos turinys apima tą patį problemų ratą, kaip ir filosofiniai raštai; ji yra objektyvi, ‚šalta', imponuojanti formulės mistika bei neperžvelgiamybė. Forma skrupulingai išlaikyta ir klasiška, skambanti bažnytinių himnų didinga rimtimi. I. poezijos stilius išsiskiria savo bizantiniu puošnumu, prabanga ir išieškotu spindėjimu. Tam tikrą išimtį sudaro tik žiemos sonetai, kuriuos I. rašė sunkiausių revoliucijos metų žiemos akivaizdoje: intelektualinis elementas juose yra tiesioginiame sąlytyje su realybe ir žmogiškąja buitimi. Gal dėl to jie, šios dienos akimis žiūrint, atrodo mažiausiai nukentėję nuo laiko. I. yra taip pat vad. citatinio stiliaus pradininkas. Šio stiliaus išpopuliarintojas Vakaruose Ezra Pound jį pradėjo vartoti trisdešimčia metų vėliau. Svarbiausi I. straipsniai literatūros klausimais paskelbti knygoje Po zvezdam 1909. Mums yra aktuali taip pat jo studijėlė apie M. K. Čiurlionį, Č. i problema sinteza iskusstv, 1914 paskelbta žurnale Apollon (3 nr., 5–21 psl.) ir išleista atskiru leidiniu drauge su V. Čudovskio straipsniu (N. K. Čurlianis 1914).

A. Bielyj, Simbolizm 1910; *S. A. Vengerov*, Ruskaja literatura XX veka 1914–16; *L. Šestov*, Viačeslav Velikolepnyj 1916; *E. Aničkov*, Novaja ruskaja poezija 1922; *A. Bielyj*, Načalo veka 1933; *F. Steppun*, V. Ivanov, Sovremennyja zapiski LXII, 1938; *O. A. Maslenikov*, The Frenzied Poets 1952. *A.Č.*

6. Vsevolod Viačeslavovič (g. 1895) sovietinis rusų rašytojas, kilęs iš Sibiro, bastęsis jūrininku, cirko aktoriumi, dalyvavęs pilietiniame kare — abejose pusėse. Gorkio iškeltas porevoliuciniuose metuose, jis laikomas ‚Sibiro atradėju' rusų literatūrai. Šio krašto kalbos savybės, gamta, žmogus kovų ir suiručių fone — I. stiprybė. Dažnai jis pernelyg ornamentališkas, palaidas intrigos prasme, negilus, o pastaruoju metu — nublukęs partijos linijos tarnyboje. Parašė: Partizany 1921, Broniepojezd 14–69 1922, Cvietnyje vietra, Golubyje peski 1923, Tainoje tainych 1927, Pochoždienija fakira 1935, Parchomenko 1938, Vziatije Berlina 1945 ir kt. *J.Bl.*

Ivanovo (ligi 1932 J.-Voznesensk) vidurinės Rusijos pramoningas mst., 318 km į š.r. nuo Maskvos, prie Kliazmos (Okos, Volgos) intako Uvodos; apie 500.000 gyv. (1955; 1900 64.650). Senas tekstilės pramonės centras su ypačiai didelėmis medvilnės audinių įmonėmis. Mieste veikia 7 aukštosios mokyklos. I. miesto teises gavo 1871 sujungus krūvon Ivanovo ir Voznesensko miestelius.

Ivanov–Razumnik Razumnik Vasiljevič (1878–1946) rusų literatūros istorikas ir sociologas, atstovavęs subjektyvinę sociologijos srovę — vad. rusų liaudininkų srovės ideologas. 1921–41 daug kartų buvo baudžiamas kalėjimo ir trėmimo bausmėmis. 1941, kai Puškino (Carskoje selo) pateko į vokiečių rankas, iš ten vokiečiai jį išvežė į Konicos stovyklą. 1943–44 laisvai gyveno Lietuvoje. Daug rankraščių yra sunaikinę bolševikai ir daug jų žuvo II pas. karo metu. Išsp. Istorija obščestvennoj mysli 1906 (31911), Ob intelligencii 21910, Tvorčestvo i kritika 21912, Pisatelskoje sudby 1951, Tiurmy i ssylki 1953. Redagavo Bielinskio, Saltykovo-Ščedrino ir raštus. *P.Č.*

Įvardas žr. Terminas.

Įvardis (lot. prōnōmen) įprastinėj gramatinėj klasifikacijoj, skiriančioj 9 ar 10 kalbos dalių, yra ketvirtoji kalbos dalis. Autoriai, kurie skiria 3 (Th. Kalepky) ar 4 (M. Sandmann) kalbos dalis, į. kartais neišskiria į atskirą grupę, nes daugelis jų savo forma (kaitmenimis) nesiskiria nuo kitų kalbos dalių. Įprastiniuose vadoveliuose sakoma, kad į. yra žodžiai, kurie vartojami vietoj kitų žodžių — daiktavardžių, būdvardžių, skaitvardžių. Iš čia yra kilęs ir pats į. pavadinimas. Pronomen reiškia ‚vietoj vardo'. Tą patį reiškia ir vok. Fürwort, rus. mestoimenije, lenk. zaimek ir kt. Iš tikrųjų toks į. nusakymas yra gana paviršutiniškas, nes tuo dar nieko nepasakoma apie jų reikšmę, ypatybes, kas matyti kad ir iš trumpo daiktavardžių ar būdvardžių aptarimo.

Savo reikšme į. skiriasi nuo kitų vardažodžių tuo, kad jie priklauso neprasminių žodžių kategorijai, o daiktavardžiai ar būdvardžiai priklauso prasminei žodžių kategorijai. Į. nieko nevadiname — nei daikto, nei ypatybės, nei veiksmo, bet tik parodome arba nurodome kitus daiktus. Tai jau pasako ir pats parodomųjų į. pavadinimas. Iš tikrųjų nurodomąją (anaforinę) reikšmę turi ir kiti į. Dėl to kai kas juos vadina ‚parodomaisiais' žodžiais, o kitus ‚vadinamaisiais' (Zeigwörter ir Nennwörter), nes į. tik nurodo tam tikrais vardais pavadintus dalykus, apie kuriuos kalbama arba rašoma. Pvz. sakiny: vakare atėjo kai-

mynas, nors jo niekas nekvietė — į. jo neturi savo turinio, prasmės, bet tik nurodo prasmingąjį žodį, apie kurį sakiny kalbama, būtent kaimyną. Dėl to į. negali būti vartojamas be kito vardažodžio, kurį jis turi nurodyti.

Turėdami skirtingą funkciją ir būdami labai seni žodžiai, į. nuo kitų vardažodžių skiriasi ir savo formomis, kurios laiko bėgy yra įvairiai keitęsi. Šiandien mūsų į. nuo kitų vardažodžių skiriasi šiomis savybėmis: 1. daugelis jų yra vienaskiemeniai žodžiai, pvz. aš, tu, jis, ji, šis, tas, kas ir kt. 2. kai kurie jų linksniuojant keičia kamieną, pvz. aš, bet manęs, man; 3. tarpusavy skiriasi įvairiomis savybėmis: daugelis jų kaitomi linksniais, giminėmis ir skaičiais, pvz. jis, ji, jie, jos, toks, tokia, tokie, tokios, kiti, kaip aš, tu, tik linksniais ir skaičiais, klausiamasis kas tik linksniais, o mano, tavo, savo šiandien vartojami kaip nekaitomi žodžiai su vienaskaitos ir daugiskaitos, v.g. bei m.g. daiktavardžiais, pvz. mano pirštas ir mano pirštai, mano ranka ir mano rankos. Kaitomos tėra šių į. tik įvardžiuotinės formos, pvz. manasis, manoji.

Gramatikose paprastai skiriami šie įvardžių skyriai: 1. asmeniniai — aš, tu, jis, ji, mes, jūs, jie, jos; 2. sangrąžiniai (reflexiva) — savęs, sau...; 3. savybiniai — mano, tavo, savo (kaitomųjų manas, tavas, savas kilmininkai), mūsų, jūsų, maniškis, taviškis, saviškis, mūsiškis, jūsiškis; 4. klausiamieji — kas, kuris, katras, koks; 5. parodomieji — šis, tas, anas, šioks, toks, anoks (į atskirą parodomųjų rūšį skiriami vad. pažymimieji — pats, toks pat, tas pat, visas, visoks, kiekvienas); 6. santykiniai (tie patys klausiamieji ir parodomieji prijungtiniuose sakiniuose); 7. nežymimieji (indefinita) — kas nors, koks nors, bet kas, bet koks, kažkas, kažkoks, kai kas, kas-ne-kas, šis tas ir kt.

Į. senumą rodo tas faktas, kad kai kurie ide. kalbų į. gerai parodo savo bendrą kilmę, pvz. aš kilęs iš senesnės lyties eš (plg. lat. es), kuri savo ruožtu bus išriedėjusi iš dar senesnės lyties *ež, o šiai atitinka arm. es, lot.-gr. ego, skr. aham ir kt. Tačiau kiti į. savo formomis įvairiose kalbose gerokai skiriasi, pvz. to paties aš daugiskaitinė forma yra mes, sl. my, bet lot. nōs, skr. vayam, got. weis.

Rygiškių Jonas, Lietuvių kalbos gramatika 1922; *J. Endzelīns*, Latviešu valodas gramatika 1951; *P. Arumaa*, Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina 1933; *H. Hirt*, Indogermanische Grammatik III, 1927; *Karl Bühler*, Sprachtheorie 1934. *L.D.*

Įvardžiuotinės lytys (būdvardžių, kelintinių skaitvardžių, kai kurių įvardžių ir dalyvių), pvz. gerasis, geroji, pirmasis, -oji, manasis, -oji, mylimasis -oji, šitaip vadinamos todėl, kad jos yra sudėtos iš paprastų būdvardžių ar būdvardiškai vartojamų kitų vardažodžių ir įvardžio jis, ji. Iki šiol manyta, kad čia turime reikalą su asmeniniu anaforiniu įvardžiu, bet šiandien išsiaiškinta, kad tai yra ide. santykinis *ios. Į.l. žinomos dar latvių bei slavų kalbose, pvz. baltais zirgs, miļais draugs, zdorovyj čeloviek, novaja kniga. Panašus dalykas žinomas dar ir persų kalboje, tik ten įvardis eina prieš būdvardį, kas taip pat žinoma ir sen. lietuvių kalboje, pvz. visi sujiespa'usti (visi suspaustieji), žaisla pajoprasta ir kt.

Į.l. vartosena liet. kalboje skiriasi kiek nuo vartosenos latvių ir dar daugiau slavų k., kur įvardžiuotiniai būdvardžiai yra beveik nustelbę paprastuosius. Rusų k. paprasti būdvardžiai vartojami predikatyviškai, tariniuose, o įvardžiuotiniai atributyviškai, pažyminiuose, tuo tarpu baltų kalbose jie vartojami kaip paprasti daikto ypatybės reiškėjai ir kaip pažymimieji, išskirtiniai būdvardžiai. Baltų k. skirtumas tarp paprastųjų ir įvardžiuotinių būdvardžių yra maždaug toks, kaip vokiečių kalboje tarp vad. nežymimųjų ir pažymimųjų būdvardžių (bestimmte und unbestimmte Adjektiva). Tik šis skirtumas labiau išryškintas latvių negu lietuvių kalboje, kur įvardžiuotiniai būdvardžiai dažnai tėra tik pabrėžiamieji (emfatiniai) ir gali būti vartojami tais pačiais atvejais kaip ir paprastieji, pvz. mielas drauge ir mielasis draugе. Aplamai įvardžiuotiniai būdvardžiai lietuvių k. vartojami šiais atvejais: 1. norint pažymėti daiktų rūšį, pvz. baltieji žirniai, raudonieji dobilai, šventosios dienos, juodasis alksnis, akloji žarna; 2. tikriniuose varduose, pažymint išskirtinę ypatybę, pvz. Vytautas Didysis, Baltieji Rūmai, Didžioji gatvė, Geroji Onelė (apsakymėlio pavadinimas); 3. kai nepasakomas žinomas daiktavardis, tada įvardžiuotinis būdvardis atstoja abu žodžius — būdvardį su daiktavardžiu, pvz. ir šventojo nagai į save riesti; kol riebusis sulys, tai liesasis padvės. Kartais tokie būdvardžiai visai sudaiktavardėja, pvz. nelabasis, piktoji; 4. labiau pabrėžiant paprastą daikto ypatybę, pvz. raiboji gegelė, žalioji lankelė, brangusis drauge.

Rygiškių Jonas, Lietuvių kalbos gramatika 1922; *J. Endzelīns*, Latviešu valodas gramatika 1951; *Ernst Fraenkel*, Die baltischen Sprachen 1950; *Fr. Specht* (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 59). *L.D.*

Įvartis kamuolio įvarymas į priešininko vartus, žaidžiant futbolą ar ledo ritulį.

Ivas (Ivaškevičius) Antanas (g. 1886 IX 3 Tryškiuose, Šiaulių aps.) visuomenės veikėjas. Į JAV atvykęs 1905, lankė ir 1911 baigė Bostone vakarinę aukštesniąją mokyklą. Toliau privačia skaityba mokslinosi, domėdamasis religijos filosofija, istorija, psichologija. Nuo 1911 So. Bostone turi nuosavybės pirkimo - pardavimo įstaigą. 1919–28 buvo Baltic State Financial Corp. banko pirm. Aktyviai dalyvavo eilėje liet. organizacijų, ypačiai SLA ir A. L. Sandaroje. 1920–25 buvo A. L. Sandaros centro v-bos iždininkas. Lietuvos reikalais skaitė paskaitų daugelyje liet. kolonijų. Bostone pirmininkavo Nuteriotos Lietuvos draugų komitetui, rinkusiam Lietuvai aukas ir platinusiam Lietuvos bonus. Jo rūpesčiu Bostone buvo sušauktas mitingas (su apie 20.000 žmonių) protestui prieš Lenkiją dėl Vilniaus užgrobimo. 1922 atvykęs į Lietuvą, aktyviai dalyvavo Klaipėdos išlaisvinimo sukilime, lankėsi su paskaitomis po kraštą ir parėmė Klaipėdos gelbėjimo komitetą auka (to laiko vokiečių valiuta tai buvo apie 2 milijonai markių). I. yra finansiškai rėmęs ir teberemia ir kitus lietuviškus reikalus. Jis buvo iš pagrindinių rėmėjų Bostone 1914–18 ėjusio savaitraščio Ateities (vėliau šis laikraštis buvo pakeistas Sandara).

A. Ivas

Ivaška Aleksandras (1900 VII 14 Žagarės vls., Šiaulių aps. — 1956 III 29 So. Bostone, Mass.) Bostono lietuvių visuomenės veikėjas. Į JAV atvyko 1914 ir apsigyveno pas anksčiau atvykusį tėvą Lewiston, Maine, kur pelnė sau duoną darbu ir kartu lankė mokyklą. 1920 nusikėlė į Bostoną, kur, pakviestas Darbininko red. Pr. Gudo, dirbo prie to laikraščio, pirmininkavo vyčiams ir buvo namų pardavimo-pirkimo agentu pas savo dėdę A. Ivą. Vakarais lankydamas baigė aukštesniąją mokyklą ir Wentwortho institutą 1923. Ligi pat mirties išgyveno So. Bostone, dirbdamas fabrike mašinistu ir laikydamas baldų krautuvę. Tolerantiškas žmogus, nuoširdžiai suaugęs su naujaisiais ateiviais, ilgą laiką buvo lietuvių bendruomenės Bostono skyriaus valdyboje ir talkino visiems lietuviškiems parengimams.

Ivaškevičius 1. Andrius (1714 II 2 — 1754 IV 15 Pašiaušėje, Šiaulių aps.) žemaičių bajoras, 1737 stojęs į jėzuitus ir Vilniuje baigęs mokslus 1746; metus dėstė retoriką ir poetiką Pašiaušės kolegijoje, 1748–50 Tilžės misijoje sakė lietuviškai pamokslus, vėliau grįžo vėl į Pašiaušę kolegijos ekonomu, bibliotekos viršininku ir lietuvišku pamokslininku.

2. Andrius, tapytojas Gardine, gyvenęs XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje. Jo 1796 tapytą kng. N. W. Riepino portretą kng. Lobanov-Rostowskis Vienoje padovanojo Alenksandro III (dabar Rusijos) muziejui Petrapilyje. 1898 Varšuvos parodoje buvo išstatyta I. signuota ir 1806 datuota akvarelė su alegorinėmis figūromis ir emblemomis.

D. A. Rowinski, IV 1886–89, 672 psl.

3. Antanas žr. Ivas.

4. Jurgis (1819 IV 20 Plūščiuose, Kražių vls. — 1875 XII 28 Petrapilyje) Mogiliavo vyskupas. Baigęs Kražių gimn. ir Minsko kunigų seminariją, 1840–45 studijavo Vilniaus, vėliau — Petrapilio dvasinėje akademijoje, kur 1845 gavo teol. magistro laipsnį ir buvo paskirtas ten pat docentu. 1861 ten pat gavo teologijos daktaratą ir iki 1871 buvo dogmatinės teologijos profesorius, nuo 1866 pakeltas prelatu. 1871 XII — 1872 IV Mogiliavo arkivyskupijos gen. vikaras, nuo 1872 IV vyskupas sufraganas.

5. Klemensas (1804 Lietuvoj—1848) tapytojas portretininkas, Smuglevičiaus ir Rustemo mokinys, vėliau gyvenęs Varšuvoje. Kurį laiką dėstė paišybą Liubline. Jo darbo Jokūbo Epšteino portretas 1835 buvo sentikių špitolėje Varšuvoje. I. žuvo iššokdamas pro langą.

6. Samuelis (1661 VI 6 — 1719 VIII 28 Pašiaušėje) žemaičių bajorų giminės jėzuitas (nuo 1677). 1694 baigęs teologijos studijas, paskirtas į Braunsbergo kolegiją, misionieriavo Karaliaučiaus srity, pamokslus sakydamas daugiausia lietuviškai ir mokydamas žmones giesmių gimtąja kalba. 1699 Kražių kolegijos pamokslininkas ir bibliotekos tvarkytojas, 1700 Vilniaus akademijoje lietuviškų pamokslų sakytojas ir muzikos mokytojas, 1701–05 vėl Kražių kolegijoj (daugiausia kaip misininkas Varniuose), 1706 Kauno kolegijoje pamokslininkas ir bibliotekos vedėjas, 1707–08 Mintaujos rezidencijoje Skaistkalnės misijos viršininkas, 1709–14 Pašiaušės kolegijos rektorius. 1714—15 iš naujo perkeltas į Braunsbergą pasižymėjo maru sergančiųjų slaugymu (buvo ir pats užsikrėtęs). 1716 Kauno kolegijoje dvasios tėvas ir namų administratorius, nuo 1717 ligi mirties Kražių kolegijoje kaip Tilžės misijos viršininkas.

Necr. Lit., 63 t., 91–93 psl. *A.Lm.*

Ivaškienė-Pivoriūnaitė Ona (g. 1910 XII 24 Bostone, Mass.) parvežta Lietuvon 1914, pradžios m-lą lankė Svėdasuose, vidurinį mokslą ėjo Užpaliuose ir Utenoje. 1928 grįžo į JAV ir tais pat metais ištekėjo už Aleksandro Ivaškos (žr.). Yra suorganizavusi liet. tautinių šokių grupę, pirmą kartą pasirodžiusią pasaulinės parodos New Yor-

Yverdono lietuviai šveicarų vaikų šventėje 1945

ke 1939 metu. Su šia grupe, ligšiol tebeveikiančia, daug kartų ji dalyvavo tautybių festivaliuose Philadelphijoje, Clevelande, Chicagoje ir kt., o taip pat ir per televiziją. Ši grupė su lietuviškaisias šokiais dažnai kviečiama ir pačių amerikiečių organizacijų (grupės atvaizdą žr. LE III, 160; jos vedėja I. atvaizde yra antroji pirmoje eilėje iš kairės).

Yverdon v. Šveicarijos Vaud kantono mst.; Neuchâtelio ež. krante; apie 12.000 gyv. Sen. romėnų Eburodunum, XII a. pilis, kurioje 1805–25 buvo Pestalozzi mokykla, o dabar muziejus. Y. yra žinomas mineralinio (sieros) vandens kurortas.

Lietuviai pabėgėliai 1945 VI 30 — VII 1 buvo apgyvendinti Hôtel de la Prairie viešbutyje, į kurį buvo perkeltos liet. šeimos iš mišrios Adliswillio pabėgėlių stovyklos (karantino), per 200 asmenų. Stovyklai vadovavo šveicarė, bet viduje buvo tvarkytasi autonomiškai. Komiteto pirmininkais buvo T. J. Borevičius S.J., J. Vaičaitis ir J. Kuncaitienė. Lietuviai stovyklą vadino Lietuvių Židiniu. Buvo suorganizuotas choras (vedėjas A. Stasiulis), veikė tautinių šokių grupė (vad. J. Kalvaitis), vaikų darželis ir mokykla (ved. A. Noreikienė ir E. Palilionienė). 1945 VIII vaikų šventėje buvo suorganizuota lietuvių grupė, kurioje buvo vežama lietuvių bakūžė su vargo mokykla. 1945 Y. liet. židinyje buvo suorganizuotos kūčios visiems Šveicarijos lietuviams. Židinio komitetas 1945 išl. rotatorinį leidinį Lietuviai Šveicarijoje, o 1946 du numerius žurnalo Lietuvių Židinys (red. J. Gliauda, talkinamas J. Kalvaičio ir A. Kantauto). Stovykloje kapelionais buvo T. J. Borevičius S.J., kun. dr. L. Lukošiūnas ir kun. P. Bastakys. Medicininę globą rūpinosi gydytojai V. Avižonis, A. Laucys, J. Augevičiaus ir dantų gydytoja Br. Vaičaitienė. Stovykla buvo galutinai išformuota 1946 XI, jos gyventojus išskirsčius į Corbeyrier, Jogny ir Le Pont mišrias pabėgėlių stovyklas. *J.Gld. ir J.Vč.*

Ivernia lotyniškas Airijos vardas.

Ives Charles Edward (1874–1954) amerikiečių kompozitorius. 1893–1902 vargonininkas New Havene, Bloomfielde, N. J., ir New Yorke. 1898 gavo bakalauratą Yale univ.; 1898–1906 draudimo bendrovės tarnautojas. 1907 I. įsteigė New Yorke savą draudimo b-vę (Ives & Myrick), iš kurios 1930 pasitraukė pašlijus sveikatai. Komponuoti pradėjęs apie 1885, svarbiausius savo kūrinius I. parašė 1906–16 laikotarpyje. Amerikietiškos tematikos, ryškiai atonalinės krypties ir techniškai labai komplikuota I. kūryba yra kraštutiniai moderni, pilna originalių harmoninių, ritminių ir metrinių naujovių, kuriomis jis daugeliu atvejų yra eksperimentavęs anksčiau už Schönbergą ir Stravinskį. Gal būdingiausia I. individualiam stiliui yra jo antroji fort. sonata (‚Concord, Mass.' 1915), laikoma geriausiu jo kūriniu. Dėl minėtų kraštutinumų I. kūryba, labai retai atliekama,

ilgą laiką buvo tinkamai neįvertinta ir tik paskutiniuoju metu, kai 1947 jam buvo suteikta (ypač už 3-čią simfoniją 1904) Pulitzerio muzikos premija, I. susilaukė platesnio pripažinimo. Jo orkestrinės muzikos kūriniai: 4 simfonijos, Symphony Holidays 1913, Orchestral Sets No. 1–3, Browning Overture 1911, Calcium Light Night 1907, The Unanswered Question 1908, Three Outdoor Scenes 1898–1911, Tone Roads No. 1–3 (1911–19) ir kt.; kamerinė muz.: 2 styginiai kvartetai, fort. trio 1911, 5 smuiko sonatos, 2 fort. sonatos, Three Quarter-Tone Piano Pieces 1923–24; eilė smulkesnių kūrinių vargonams; chorui su ork.: The Celestial Country 1899, Lincoln the Great Commoner 1912 ir kt.; apie 150 dainų. Iš jo kūrinių fragmentų G. Balanchine yra sudaręs baletą Ivesiana (1954).

H. and S. Cowell, C.I. and His Music 1955. *K.O.*

Įvežimas, arba įvažos, žr. Importas.

Įvilktuvės liturginis veiksmas, kuriuo tam tikromis apeigomis suteikiamas kandidatui į vienuoliją drabužis, pradedant noviciatą, arba naujokyną. Prieš įvilktuves visose moterų vienuolijose su amžinaisiais įžadais kandidatės dar turi atlikti šešių mėnesių pasiruošimą, vadinamą postulatu. Vyrų vienuolijose su amžinais įžadais tas potvarkis liečia tik brolius, nesiekiančius kunigystės. Į. bei noviciatu žmogus įjungiamas į vienuoliją, bet iki įžadų (žr.) laisvai gali grįžti į pasaulį. Šalia kanonų, tvarkančių į. bei noviciatą, paskiros vienuolijos dar turi savo konstitucijas, patvirtintas bažnytinės vyriausybės. Bendroji kanonų teisė reikalauja, kad kandidatas, pradėdamas naujokyną ir priimdamas vienuolinį drabužį, būtų užbaigęs bent 15 metų amžiaus. *L.A.*

Ivinskis 1. Laurynas (1808 Bambalų k., Užvenčio par., netoli Kolainių — 1881 VII 17/29 Milvydų dv. prie Kuršėnų) kalendorių leidėjas, liaudies švietėjas. Tėvai Augustinas ir Kristina Zerškauskaitė Ivinskiai buvo bajorėliai, neturtingi nuomininkai. I. išėjo unitų-bazilijonų vidurinę m-lą Kolainiuose. 1841 Šiaulių gimn. išlaikęs namų mkt. egzaminus, mokė dvarininkų vaikus. 1847 gavo miesto mkt. teises Kauno gimn. Greta mokytojo darbo, keliaudamas renka, aprašinėja ir piešia vietos florą, domisi žiniomis apie augalų vartojimą žmonių medicinoje. Tuo tikslu prašo kng. Ireniejų Oginskį ji pristatyti vyriausybei kandidatu į Rietavo pradžios m-lą. Jam ten uoliai bedirbant mokinių buvo daugiau negu kitose tokiose mokyklose. Oginskis vėliau įsteigė Rietave liaudies ūkio m-lą dėstomąja žemaičių k. Joje bemokytojaudamas, I. išleido gerą būrį apsišvietusių žemaičių. Pats Rietavas darėsi savotiškas kultūros židinys. Su Oginskiais (kultūros darbo rėmėjais, labai žmoniškais dvarininkais), ypač su Ireniejumi ir jo sūnumi Mykolu, I. palaikė nuolatinius, čia šiltesnius čia vėsesnius santykius. Mykolas Oginskis buvo I. mecenatas, jo leidinių kredituotojas. Oginskius I. visuomet labai gerbė. Taip pat gražiai jis sugyveno su vysk. M. Valančiumi. 1860 stengdamasis ištirti jam nežinomas floros ir žodyno požiūriu vietas ir susidaryti geresnes materialines sąlygas, bajorų vado F. Karpio padedamas, I. gauna vyresniojo mokytojo vietą Joniškėlyje. 1864–66 dirba Kaune lietuviškų knygų rusiškomis raidėmis komisijoje. Į ją patekęs nesuprasdamas to darbo žalingumo, dėl klusnumo vyriausybei ir gal blogos finansinės padėties, vėliau pasitraukia, nusistato prieš spaudos draudimą, įrodinėja rusų valdžiai, jog rusų raidės netinka lietuvių kalbai, ir stengiasi tą draudimą pralaužti (išgauna leidimą 1878 kalendoriui lotynų raidėmis; parašo gyvulių globos reikalams pamokymų ir pasakojimų knygelę ‚Pasaugą' ir, Oginskio užtariamas, stengiasi išleisti lotynų raidėmis; deja, ją spausdinamą valdžia sulaiko).

L. Ivinskis

Neturtėlį I., grįžusį iš Kauno, remia mokslo draugas kun. Glinskis ir dvarininkas F. Karpis (šis dovanoja I., gamtos tyrinėtojui, brangų instrumentą - mikroskopą). G. Petkevičaitės tėvai susirūpina vargstančiu nepraktišku mokslo žmogumi, pakviečia savo dukters mokytoju ir išlaiko jį. G. Petkevičaitė ir vėliau kitas jo mokinys Vladas Zubovas liudija jį buvus idealistą visuomenininką, gerą auklėtoją ir tėvynės meilės kvėpėją. Iš Petkevičių išsikelia į Plungę, pas Oginskius; vėliau (1872–75) gyvena Šiauliuose pas Zubovus ir savo mokinį Vladą Zubovą išmoko mylėti savo kraštą bei lietuvių k. ir paima iš jo žodį, jog baigęs mokslus dirbs Lietuvoje. I. mirė Milvydų dvare. Kuršėnuose jo kapo paminklas, greta lenkiško įrašo, turi ir lietuvišką.

I. — senovinės lenkų kultūros žemaičių bajoras neturtėlis, gyvenęs drauge su liaudimi ir stengęsis jai padėti, ją šviesti. Gerai mokėdamas lenkiškai ir rusiškai, savo gyvenimo tikslu pasirenka lietuvių kalbą, paskutinį skatiką išleidžia lietuviškai knygelei. Lenkų kalba jam tik išeiginė reikalų kalba. Ramaus, rimto, malonaus būdo, vidutinio ūgio; maldingas katalikas (išverčia lietuviškai ir religinių knygelių, pvz. gegužės mėn. pamaldų knygelę); nuolankus, beveik vienuolis, dažnai darbdavių skriaudžiamas; skrupulingai lojalus rusų valdžiai, kol neliečia jo sąžinės (šiuo

atveju pasišiaušia ešeriu). Savo reikalų nemoka praktiškai tvarkyti. Savo laiką skiria nuolatinėms mokslo kelionėms, tarnavimui artimui, knygų rašymui ir maldai. Nepaprastos atminties ir pastabumo mokslo medžiagos rinkėjas, nenuilstamai pats besimokąs. I. — darbo pozityvistas; mokslo žinios jam ne tuščiai smalsai, o gyvenimo praktikai — liaudžiai šviesti, jos gyvenimui gerinti. Vos atsiradus Žemaičiuose geležinkeliui, I. sugalvoja traukinių stabdiklį ir kartu su savo paties pieštu Lietuvos grybų albumu siunčia 1873 pasaulinėn parodon į Vieną. Deja, nuvažiavęs savo eksponatų neranda.

Pasaulinio turinio literatūros rengime jo vieta tuojau po Valančiaus ir Daukanto. Jis mums davė pirmutinį periodinį leidinį D. Lietuvoje — kalendorių, ‚metskaitlių'. Jį sumano 1845, pinigų tam skolinasi iš Oginskio. Vėliau jį remia ir Vilniaus spaustuvininkas J. Zavadskis, nes kalendorius pasirodo pelningas. Pirmasis kalendorius išeina Vilniuje, J. Zavadskio spaustuvėje, vardu ‚Metu skajtlus ukiszkas ant metu Wieszpaties 1846). Tą vardą dukart keitė, kol nuo 1848 nusistovėjo ‚Kalendorius arba metskajtlus ukiszkas' (ligi 1864). 1866–67 turėjo kalendorių perrašyti rusų raidėmis. 1878 jis išėjo grynai lotynų raidėmis, be lenkiškų ženklelių (leidimą gavo per Oginskį). Iš viso išėjo 22 (19 lotynų raidėmis ir 3 rusų). Juos stengėsi platinti ir Seinų vyskupijoj. Be metų skaičių, švenčių, prekymečių, čia buvo gausu straipsnių ir patarimų, kaip gydyti žmonių ir gyvulių ligas, apie ‚ašvienį' (arklį, kurį I. net poetizuoja!) ir kitais ūkio klausimais. Daug straipsnių jis pats parašė. Kalendoriuose jis gausiai dėjo dainų, pasakų, priežodžių; istorijos, gamtos, geografijos žinių, o taip pat ir naujos poezijos: K. Praniauskytės, kun. Kl. Kairio, A. Baranausko ‚Anykščių šilelį' ir kt. 1860 pakartojo K. R. Zabičio pirmąją lietuviškų knygų bibliografiją (apie 70 pavadinimų; pats prie jų pridėjo 30): ‚Surinkimas visokiu rasztu Lietuviszku, Žemaitiszku ir Prusiszkai Lietuviszku'. I. kalendoriais plačiai naudojosi ne tik liaudis, bet, ypač Žemaičiuose, ir kai kurie bajorai ir kunigai (tų kalendorių teko kaime užeiti net 1935!). Iš jų išmokti poezijos dalykai ėjo per liaudį. Jie buvo pirmieji mūsų literatūros ir istorijos almanachai, medicinos ir ūkio patarėjai. Kad ir neturėdami tikslo gaivinti lietuvybės, pateikiamomis Lietuvos praeities žiniomis jie judino lietuvių sąmonę ir stiprino lietuvybę. 1857 I. buvo sumanęs leisti laikraštį Aitvarą, bet negavo leidimo.

I. buvo užsimojęs visus esamus žodynus suvesti į vieną ir papildyti savo surinktais žodžiais. Pasirengęs filologas nebuvo, bet dirbo su didele meile; gerai pažino žemaičių tarmę. Rankraščiu paliko lenkiškai lietuviško žodyno dalį. O–S raides, parengtas spaudai, K. Grinius panaudojo Botanikos Žodynui 1938. Paliko medžiagą lietuvių k. gramatikai ir kt.

Uoliai rinko tautosaką. P. Kriaučiūnas turėjęs jo surašytų apie 1000 priežodžių. Aprašęs 16 žemaitiškų šokių. Du dideli mįslių rinkiniai pateko į Petrapilio imperatoriškąją mokslo d-ją. O Petrapilio geografų d-ja dovanojo jam medalį už patarlių surinkimą.

Pagarsėjo gamtos, ypač augmenijos tyrinėjimu. Jo Lietuvos augalų rinkiniai, anot J. Tumo, užėmę ištisus namų aukštus. Savo rinkinius I. išstatydavo Šiaulių, Rietavo ūkio parodose, gavęs padėkų ir sidabro medalį. Buvo kviečiamas į Varšuvos ir Krokuvos botanikų ir daržininkų metinius susirinkimus. Žuvus Vienos parodoje grybų albumui, I. nupiešė kitą ir padovanojo savo mokiniui V. Zubovui, kuris savo ruožtu, baigdamas mokslą, jį padovanojo Petrapilio universitetui. Rankraščiais liko botanikos nomenklatūra, botanikos atlasas ir kt., K. Griniaus panaudoti Botanikos Žodynui.

I. domėjosi ir dailiąja literatūra. Pats eiliavo (liaudiška ‚Smetonė', ‚Skruzdis ir juodvarnis'), vertė Miltono Nustotąjį Rojų, E. Youngo Paskutinį Teismą (vardu ‚Sudna diena', J. Žiliui pataisius kalbą, atskirai išėjo 1897 ir 1898 JAV) ir iš lenkų kalbos XIX a. pirmosios pusės vokiečių rašytojo Schmidto sentimentaliąją Genovaitę, išsp. 1858 ir dar 3 kartus spaudos draudimo metu bei kelis kartus nepriklausomoje Lietuvoje. Šita pereiginė knyga iš katekizmiškai parašytų religinių knygelių į pasaulinio turinio literatūrą buvo kaime labai populiari. Dramatizuota (antrąkart Žemkalnio 1914) ji buvo miesteliuose ir kaime pavaidinima ligi Lietuvos okupacijos.

J. Šliūpas, Lietuviškieji raštai ir raštininkai; *K. Grinius,* Medžiaga L. Ivinskio biografijai (Lietuvių Tauta I, 265–289 ir skyrium 1908); *M. Biržiška,* Dėlei L. Ivinskio ‚Aitvaro' (Lietuvių Tauta II, 375–383); *J. Tumas,* Lietuvių literatūros paskaitos, Draudžiamasis laikas: L. Ivinskis (Švietimo Darbas 1924, 3–5 nr., ir skyrium 1924).

Vl.Klb.

2. Zenonas (g. 1908 V 25 Kaušėnų k., Plungės vls., Telšių aps.), istorikas. 1925 baigė Telšių gimn., 1929 LU teol.-filosofijos fak. (1927–1928 drauge mokytojavo S. Daukanto mokytojų seminarijoje). Studijas gilino Müncheno universitete 1929–30 ir Berlyne, labiau atsidėjęs Rytų Europos istorijai (O. Hoetzsch, K. Staehlin). Mediavisto Ad. Brackmanno vadovaujamas parašė disertaciją apie Lietuvos valstiečių luomo išsivystymą ir 1932 XII 1 gavo filosofijos daktaro laipsnį. Surinkęs medžiagos Prūsų valstybiniame slaptajame archyve Berlyne (Dahlem) ir Dancigo archyvuose, 1933 pa-

rašė habilitacinį darbą ‚Lietuvių ir Prūsų prekybiniai santykiai pirmoje XVI a. pusėje'. 1933 VI 12 išrinktas VDU teol.-filosofijos fak. privatdocentu prie visuotinės istorijos katedros, 1933 IX 1 paskirtas laikinu tos katedros vedėju (einančio docento pareigas titulu). Tuo pačiu laiku atliko karinę prievolę. Nuo 1935 IX 15 paskirtas docentu ir visuotinės istorijos katedros vedėju. 1940 V 1 pakeltas ekstraordinariniu prof. 1937–40 buvo teol.-filosofijos fak. sekretorius. Okupantams 1940 VII 17 tą fak. uždarius, nuo 1940 IX iki 1941 IV buvo Kultūros paminklų apsaugos konservatorius, surinkęs istorinę medžiagą tada konservuojamai Trakų Galvės ežero salos piliai. Nuo 1940 galo buvo paskirtas ‚valandiniam darbui' į Vilniaus univ. ekonominių mokslų fak. skaityti Lietuvos ūkio istorijos ir visuomenės ūkio istorijos. Nuo 1941 VIII 1 grąžintas į VDU, Laikinosios Lietuvos vyriausybės paskyrimu organizavo filosofijos fak. ir buvo jo dekanu iki 1942 galo. Iki Lietuvos aukštųjų mokyklų uždarymo (1943 III), be istorijos dalykų filosofijos fak. Kaune, dėstė toliau Vilniaus univ. ekonominių mokslų fak.

Z. Ivinskis

1944 rudenį pasitraukęs Vokietijon, 1944 gale pasidarė Savišalpos komisijos (prie Lietuvių sąjungos) pirm. 1945 VI — 1947 XII LRK vyr. valdybos narys. Jam buvo pavestas LRK skyrių organizavimas ir studentų šalpos reikalai. Lietuvių gimnazijoje Nürtingene, vėliau Schwäb. Gmünde 1947–49 aukštesnėse klasėse dėstė istoriją. 1949 X 18 išvyko Romon pastoviau apsigyventi ir Vatikano archyvuose ėmė rinkti medžiagą Lietuvos istorijai. 1952 I 1 — VIII 5, pavaduodamas į JAV išvykusį prof. J. Brazaitį, buvo Vliko narys ir Vykdomojoje Taryboje užsienio reikalų tarnybos valdytojas, dėl Vliko daugumos laikysenos priverstas pareikšti Lietuvių Fronto pasitraukimą iš Vliko.

Nuo 1933 Liet. kat. mokslo akademijos narys, jos sekretorius nuo 1937 ligi 1940 uždarymo, III suvažiavime 1939 pakeltas į narius mokslininkus. Atgaivinus ją tremtyje, 1956 išrinktas jos valdybon. 1939 Lituanistikos inst. istorijos sk. narys. Laikinosios vyriausybės 1941 įkurtosios Mokslų Akademijos narys. 1938 išrinktas Estų mokslo d-jos nariu korespondentu ir Hanzos istorijos d-jos nariu. Nuo 1953 Baltų inst. Bonnoje narys ir vienerius metus (1955 IV — 1956 III) jo vedėjas. Su paskaitomis iš Lietuvos istorijos dalyvavo I Pabaltijo istorikų kongrese Rygoje 1937, VIII ir X tarptautiniuose istorikų kongresuose Züriche 1938 ir Romoje 1955.

Ateitininkas nuo 1920, 1923–24 Plungės kuopos pirm., 1927–29 stud. at-kų s-gos centro valdybos sekr. ir v.pirm., nuo 1947 at-kų federacijos vyr. tarybos narys. Nuo 1935 VI dienraščio XX Amžiaus redakcinio kolektyvo narys ir formaliai viceredaktorius ligi uždarymo (1940 VII 31). Nuo 1941 pavasario dalyvavo rezistencijoje. 1953–55 Lietuvių Fronto Bičiulių Europoje pirm.

Atskiros knygos ir didesni atspaudai bei straipsniai: Vytauto D. veikimas iki 1392 (P. Šležo redaguotoje monografijoje Vytautas D. 1930); Vytautas D. istorinėje literatūroje ir jo periodo bibliografija (Athenaeum 1930–31); Geschichte des Bauernstandes in Litauen (Historische Studien, Heft 236, 1933); Lietuvos prekyba su Prūsais I, 1934; du atspaudai apie Jogailą (jo reabilitacija) iš monografijos Jogaila (red. A. Šapoka, 1935), Kovos bruožai dėl Žemaičių (Athenaeum 1935); Lietuvos istorija 1385–1572 (A. Šapokos redaguotoje Lietuvos istorijoje 1936 ir 1950); Saulės-Šiaulių kautynės 1236, 1936; Durbės kautynės 1260 (atspaudas iš Karo Archyvo 1937–38); Senovės liet. religijos bibliografija 1938 (iš Sotero 1935–37); Medžių kultas sen. liet. religijoje (Soter 1938–39); Krikščionijos kelias Lietuvon (atspaudas iš Tiesos Kelio 1938); Trakų salos pilis (iš Vytauto D. Kultūros Muziejaus metraščio I, 1941); Lietuvos Bažnyčios keliu 1951; Merkelis Giedraitis arba Lietuva dviejų amžių sąvartoje (Aidai 1951); Die Druckerei der Jesuiten in Vilnius und die ersten lit. kath. Bücher (Commentationes Balticae I, 1954); Kirchengesang in Litauen im XVI–XVII Jahrh. (t.p. 1954); Mindaugas und seine Krone (Zeitschrift für Ostforschung 1954); Šventas Kazimieras 1955; Vatikano ir kitų archyvų šaltiniais paremta studija Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva (Aidų premija 1955). Be to, parašė studiją Lietuvos sienų klausimu (santrauka Nepriklausomoje Lietuvoje 1952) ir prie jos atskirai 1947 išl. Liet. sienų žemėlapį. 1950 Romoje surašė vysk. P. Būčio atsiminimus. Lietuvoje liko rankraščiai: Lietuvos istorijos šaltiniai, Lietuvos prekyba XVI a. su užsieniu. Lietuvos istorijos (ypač jos kultūros istorijos) klausimais rašė Sotere 1927–39, Athenaeume 1930–35, Tiesos Kelyje 1929–40, Židinyje 1927–40, N. Romuvoje 1933–39, Lietuvos Mokykloje 1927–37, N. Vaidilutėje 1935 (Barbora Radvilaitė), Vaire 1934 (Senosios Lietuvos ūkis), Ateityje (nuo 1923), Trimite 1936–40, Karde 1936–40, Mūsų Žinyne 1936–40, XX Amžiuje 1935–40, LKM Akademijos Suvažiavimo Darbuose II–III, Liber Saecularis, Tartu 1938 (Mindaugas

und die Žemaiten), Conventus I historicorum Balticorum (vok. apie XIV a. prekybą su Ryga) 1938, Baltic and Scandinavian Countries 1939 (ag. apie Lietuvos krikštą); Lietuvos Praeityje I, 1940–41; Kūryboje 1944, Aiduose (nuo 1946), Tremtinių Mokykloje 1946, N. Gyvenime 1946, Žiburiuose 1946–48, Tėviškės Garse 1946–47, Tremties metraštyje 1947, N. Aušroje 1948–49, Drauge (nuo 1949), Darbininke (nuo 1951), L'Osservatore Romano 1951—1952 (Mindaugas, Valančius) ir kt.

Bendradarbiavo Herderio naujame leksikone (nuo 1952), italų Enciclopedia Cattolica 1951 (straipsnis Lituania), Lietuviškojoje Enciklopedijoje (nuo raidės Č). LE Lietuvos istorijos ligi 1600 sk. redaktorius.

Ivo 1. I. iš Chartres (1040–1115), šventasis (XII 23), prancūzų kanonistas, nuo 1090 Chartres vyskupas. Jam priskiriami 3 kanonų teisės rinkiniai, kurie drauge su Burkardo iš Wormso darbais sudarė tuos šaltinius, iš kurių vėliau suredaguotas Decretum Gratiani.

2. I. iš Tréguier (1253–1303), šventasis (V 19), gimęs Bretanijoje, studijavo civilinę teisę Paryžiuje, bažnytinę — Orleane, nuo 1280 bažnytinis teisėjas Rennes, nuo 1284 Tréguier vyskupo oficiolas. Gavęs šias pareigas buvo įšventintas kunigu, nuo 1285 Tredrez, o vėliau Louannec klebonas. 10 metų išbuvęs oficiolu, atsisakė tarnybos, išdalino visus savo turtus vargšams, o pats atsidėjo Dievo žodžio skelbimui ir vargšų globai, ypatingai gindamas juos nuo neteisingų ponų skriaudimo. Apie jį yra likęs garsus posakis: Advocatus et non latro — res miranda populo. Kanonizuotas pop. Klemenso VI 1347.

L. Mahé, S. Yves, la vie, ses miracles, ses triomphes 1949. *J.V.*

Ivoniškio ež. Marijampolės aps. į š. nuo Gudelių bžk., 11,2 ha ploto; iš ež. teka Zabris, Šlavantos (Amalvos, Dovinės, Šešupės) kair. intakas. Paviršius 101 m nuo j.l.; gylis mkm. 5,1 m, vid. 1,8 m; ežeras matuotas 1934.

K. Bieliukas, Dovinės baseino ežerai 1937.

Ivošima (ag. Iwo Jima) vulkaninė sala Pacifike, 1140 km į p. nuo Tokijo, Vulkano salų grupėje didžiausia; plotas apie 20 km², paviršius kalvotas, aukščiausioji vieta Suribachi kalnas yra 164 m. Dėl svarbios strateginės padėties japonų buvo paversta stipria karine baze. II pas. karo metu įvyko vienos aršiausių kautynių. Amerikiečiams ji buvo reikalinga baze vidutiniams bombonešiams ir juos lydintiems naikintuvams. 1945 II 19 salą puolė JAV marinų IV ir V divizijos; III marinų divizija salon išsikėlė II 22, o kitą dieną buvo užimtas Suribachi kalnas ir ant jo iškelta JAV vėliava. Šis įvykis yra laikomas epizodiniu visoje karo eigoje, o vėliavos iškėlimo fotografija įamžinta pašto ženklu, pagal ją padaryta skulptūra ir atliedintas iš vario paminklas. II 25 buvo užimti 2 japonų aerodromai, bet atkaklios kautynės truko ligi III 17. Amerikiečių nuostoliai: 4189 žuvusių ir 15.749 sužeistų; japonų žuvo 21.000 ir 1259 buvo paimti į nelaisvę. Po karo I. pasiliko okupuota amerikiečių. *A.B.*

Ivošiškis, Š. L., žr. Leskaitis, Stasys.

Ivoškiai k. Joniškio vls., Šiaulių aps., 11 km į p. nuo Joniškio; 103 gyv. (1923). I. gimė dail. M. Katiliūtė. Kaime yra medinė originalaus stiliaus šv. Jono Nepomuko koplyčia. Prie I. esančiame priešistoriniame kapinyne surasta vidurinio geležies amžiaus (V–VI a.) įkapių: geležinis kūgio pavidalo antskydis, siauraašmenis kirvis, ietigalis, ilgas peilis ir kt. Radiniai Šaulių Aušros muziejuje.

Iwanowski 1. J e r z y (g. 1878 II 10 Lebiodkos dv., Vosyliškių vls., Lydos aps.) Tado Ivanausko (žr.) brolis, inžinierius, lenkų politikas, 1918 Varšuvoje buvęs pramonės ir prekybos ministeriu, 1919 darbo ministeriu. Želigovskiados metu 1922 kurį laiką Vilniuje buvo vad. Vidurinės Lietuvos užsienio reikalų departamento direktoriumi. Po II pas. karo pasitraukęs iš Lenkijos į užsienį.

2. W a c ł a w (1880 VI 7 Lebiodkos dv. — 1941 Minske) Tado Ivanausko (žr.) brolis, inžinierius. Studijuodamas Petrapilio technologijos institute buvo vienas iš tautinio gudų atgimimo pionierių. 1913–15 Ūkio d-jos Vilniuje direktorius. Nepriklausomoje Lenkijoje ligi 1939 prof. Varšuvoje. Prasidėjus II pas. karui, buvo pasitraukęs į Vilnių. Užėjusių vokiečių buvo paskirtas Minsko mst. burmistru ir ten netrukus bolševikinių partizanų nužudytas. Išsp. Über den Wert und Preis der Brennereikartoffelschlempe 1909, Ispytanije ovočnych i plodovych mšilok 1914, Zagadanienie poliwa spirytusowego w Polsce 1929.

Iwaszkiewicz 1. J a n u s z (1879-1944 nacių sušaudytas Varšuvoje) lenkų istorikas, Lietuvos XIX a. tyrinėtojas. 1918–29 archyvistas, nuo 1929 Vilniaus univ. prof. Išsp. Litwa w r. 1812, 1912; Zaprowadzenie kodeksu Napoleona po 1809 gr. 1917, Wielka prowokacja 1928, Losy archiwum kancelarji W. Ks. Konstantego i Nowosilcowa (Archivum 1930) ir kt. Periodinėje spaudoje yra rašęs apie 1831 sukilimą Lietuvoje ir paskelbęs archyvinių pastabų apie 1863 sukilimą.

2. J a r o s ł a w (g. 1894) lenkų poetas, beletristas ir dramaturgas. Kilęs iš Ukrainoj gyvenusios lenkų bajorų šeimos, jis visą gyvenimą išlaikė meilę tam kraštui. I. yra vienas iš ‚Skamandro' kūrėjų,—žurnalo ir poetų grupės, kuri pradėjo reikštis 1918, reikalaudama poezijai platesnių horizontų, nesiribojant vien tik patriotinėmis temomis. I. pirmame eilėraščių rinki-

ny Oktostychy 1919 vyrauja rami rezignacija, vietomis sąmoningas sentimentalumas, į kurį pats autorius žiūri su lengva ironija. ‚Oktostichų' muzikalumas ir virtuoziškumas iš dalies yra kilęs rusų naujosios poezijos įtakoje, kurią I. labai gerai pažinojo. Ši knyga padarė perversmą lenkų poezijoj, įvesdama į ją asonansus. I. yra didelis muzikos mėgėjas ir žinovas, kompozitoriaus Szymanowskio draugas, parašęs knygą apie J. S. Bachą. Pradedant 1922, I. daug laiko praleido užsieny (Paryžiuj, Kopenhagoj ir kt.), ir jį vis daugiau veikė Vakarų, ypač prancūzų, kultūra. Eilėraščių rinkiny Powrót do Europy 1931 vyrauja klasicistinė forma. Greta paneuropeizmo vis dar neužmirštama ir Ukraina; kartu iškyla miesto, kaip gamtos ir ramybės priešo, motyvas. Šitame rinkiny stiprėja pesimistinės nuotaikos. Gal būt, geriausia I. poezijos knyga yra Lato 1932 (1933), kurioje vyrauja erotiniai eilėraščiai, bet drauge ir filosofinė refleksija, iškyla vadinamieji ‚amžinieji klausimai'. Reikšdamas jausmus čia poetas rodo kiek mažiau santūrumo, o mintis ir psichiniai stoviai randa tinkamą išraišką plastiniuos poezijos vaizduos. Metafizinės vienatvės jausmas, suplėšyta ‚hamletiška' psichika, spontaniškumo vengimas poetinėj išraiškoj ir rūpestingai išdailinta poetinė forma, ieškanti tradicionalizmo ir modernizmo sintezės, yra pagrindinės I. poezijos žymės. I. yra vertęs visą eilę prancūzų poetų: Rimbaud, Valéry, Claudelį, o taip pat vokiečių Georgę. I. yra žymus ne tik kaip poetas, jis užima reikšmingą vietą ir naujųjų Lenkijos beletristų tarpe. Pirmosiose jo prozos knygose vyrauja poetinis egzotizmas ir lyrinė linija, daug dėmesio kreipiama į stiliaus muzikalumą. Vėlesnėj psichologinėj apysakoj Hilary syn buchaltera 1923 autorių iš dalies varžė jam necharakteringas realizmas, per didelis dabarties artimumas. Kaip tikras prozos meisteris I. pasirodė knygoj Pejzaże sentymentalne 1926, kur iš dalies žymu Prousto įtaką ir kurioj jam rūpi ne tema, o pats aprašymas kaipo toks. Erotinė meilė sudaro temą dviejų I. apysakų, sujungtų knygoj Panny z Wilka 1933. Abu tuos kūrinius charakterizuoja subtilus psichologizmas, iracionalių gyvenimo pradų rodymas, įsijautimas į gamtą ir meistriškas techniškų prozos priemonių panaudojimas. Nelauktą posūkį I. beletristo kely sudarė jo žymiausias prozos veikalas — istorinis romanas Czerwone tarcze 1934 iš XII a. lenkų kng. Sandomieriaus Henriko gyvenimo. Tas kūrinys, kad ir turėdamas centriniu herojumi vieną asmenį, apima to meto Europos ir Lenkijos gyvenimo visumą. Romanas atveria plačias visuomenines ir istoriosofines perspektyvas; peizažų aprašymai organiškai rišasi su veikalo meniška struktūra. Kng. Henrikas — ‚dekadentas', liguistai suskilusi asmenybė kuri viliasi dideliais žygiais, bet nesugeba jų įvykdyti. Nors veikalas yra daugiau legendinio negu istorinio pobūdžio, jis parašytas realistiniu stiliumi, iš dalies primenančiu Flaubert'ą. Iš I. dramatinių kūrinių minėtina pjesė Lato w Nohant 1936, kurios temą sudaro paskutinė Chopino – George Sand santykių fazė. Veikalas turėjo didelį pasisekimą lenkų scenoj ir 1955 buvo vaidinamas tarptautiniame teatro festivaly Paryžiuje.

Kazimierz Czachowski, Obraz współczesnej literatury polskiej III, 1936; *A. P. Coleman*, The Literary Scene in Poland (New York Times Book Review, 1938 VI 5).

3. W a c ł a w (1871–1922) lenkų generolas, nuo 1891 tarnavęs rusų kariuomenėje, Lenkijos nepriklausomybės kovų dalyvis. 1918 gale iš Vilniaus krašto gyventojų organizavo vad. lietuvių-gudų diviziją, su kuria užėmė Valkaviską, Slanymą. 1920 Varšuvos karo apygardos viršininkas. 1921 išėjo atsargon.

4. Žr. taip pat Ivaškevičius.

Ixodidae žr. Erkė.

Ixora ferrea žr. Geležinmedis.

Izaak ben Abraham, vad. Troki (1533–1594) iš Trakų kilęs Lietuvos karaimas, parašęs (jo mokinio J. Malinowskio užbaigtą) veikalą Chizzuk Emanach (Tikėjimo sustiprinimas). Pirmoji to veikalo dalis yra žydijos apologija, o antroji krikščionybės puolimas. Šiai antrajai daliai I. panaudojo XVI a. lenkų arijonų (M. Paruty, M. Czechowicz, S. Budny) raštus. Veikalas sukėlė daugelį krikščionių poleminių raštų. XVIII a. laisvamaniai I. veikalu naudojosi savo kovai prieš krikščionybę. Voltaire gyrė I., kad jam pavykę surinkti visi krikščionių tikėjimui priekaištai, kokie tik iki to laiko buvo žinomi. Pirmasis I. knygos leidimas, J. Chr. Wagenseilio išverstas į lotynų k., išėjo 1681 vardu Tela ignea Satanae. Pataisytoji laida išleista Amsterdame 1705, o D. Deutsch vertime į vokiečių kalbą 1873.

A. Geiger, I. Troki 1843. *J.V.*

Izabelė 1. Prancūzijos karaliaus Liudviko VIII duktė (1225–1270), palaimintoji. Atsisakiusi vedybų, savo brolio šv. Liudviko IX padedama, 1252–59 įsteigė Longchamp klarisių vienuolyną, kurio įstatus patvirtino pop. Aleksandras IV. Jos kultą aprobavo 1521 pop. Leonas X. *J.V.*

2. I. I (1451–1504) vad. Katalikė, Ispanijos valstybės kūrėja, Kastilijos karaliaus Jono II duktė. I. buvo stipraus charakterio gerai išauklėta ir išmokslinta (mokėjo lotynų k.), plataus politinio masto asmenybė. Motina I. augino toli nuo brolio karaliaus Henriko IV (1454—74) rūmų palaido gyvenimo. Ispanų diduomenė Henriko di-

džiai nemėgo. 1468 Kastilijos kortezai I. paskelbė sosto įpėdine. 1469 ji ištekėjo už Ferdinando Aragoniečio. 1474, po Kastilijos karaliaus Henriko IV mirties, I. buvo paskelbta Kastilijos ir Leono karaliene. Betgi Portugalijos karalius Alfonsas V, kuris buvo vedęs Henriko IV dukterį Joaną, pradėjo karą dėl Kastilijos sosto, kuris baigėsi tik 1479 I. ir Ferdinando pergale. Tolimesnis I. ir Ferdinando valdymas pasižymėjo noru sudaryti stiprią centralizuotą valstybę. Norėdami apvaldyti didžiūnų separatistinius siekimus, pasinaudojo miestų (hermandadų) parama. I. naudojo ir bažnyčios galią savo politiniams tikslams siekti. 1481 įvedė inkviziciją, kuri ne tik religinių tikslų siekė, bet ir politinių. Inkvizicijos nusmerktųjų turtais pasinaudodavo valstybė. 1482 sudarė su pop. konkordatą, kuris įgalino valdovus parinkti savo nuožiūra vyskupus. Pirenėjų pusiasalyje Granados karaliją dar valdė maurai, kuriuos 1492 nugalėjo ir paėmė paskutinę jų tvirtovę Granados miestą. Tuo metu Ispanijoje ne tik politinį separatizmą naikino, bet ir maurus bei žydus vertė priimti katalikų tikybą. 1492 išvarė žydus iš Ispanijos, o 1502 moriskus. Be neigiamųjų I. valdymo meto reiškinių, yra daug jos valdymo teigiamybių: I. laikoma Ispanijos imperijos steigimo pirmatakė. Ji rėmė Kolumbo kelionę ieškoti naujų kraštų, steigė mokyklas, bibliotekas ir net buvo pradininkė ispanų bendros literatūrinės kalbos. Jos valdymo metu buvo daug vykdoma statybų ir I. garbei statybos stilius buvo pavadintas i s a b e l i n o.

Izabelė I

W. H. Prescott, History of the Reign of Ferdinand and Isabella ²1902; *F. de Llanos y Torriglia,* La reina I. 1941; . *Fernández de Retana,* I. la Católica 1947; *W. Th. Walsh,* I. de España ⁴1943 (ag. vert. 1930).

3. I. II (Marija Luizė; 1830–1904) Ispanijos karalienė, valdžiusi kraštą 1843–1868. Ferdinando VII ir Marijos Kristinos duktė. Ferdinandas VII panaikino vad. pragmatinę sankciją, t.y. draudimą Ispanijoje moterims paveldėti sostą, todėl 1833 I. galėjo būti paskelbta sosto įpėdine. Ligi 1840 regente buvo I. motina, o vėliau Espartero, nes motiną ištrėmė į užsienį. 1843 kortezai I. paskelbė pilnamete. 1846 ji ištekėjo už pusbrolio Prancūzijos kng. Pranciškaus. I. dėdė don Karlos nepripažino naujos sosto paveldėjimo tvarkos, todėl pradėjo kovą dėl Ispanijos sosto. Septynerius metus, su žymiais protarpiais, trukęs karas buvo vadinamas karlistų karu. Don Karlos buvo palaikomas aristokratijos ir dvasininkijos, tad I. valdžia noromis nenoromis turėjo remtis liberaliniais sluoksniais. 1834 paskelbtas Karališkasis statutas įgalino sudaryti dviejų rūmų krašto atstovybę. 1837 paskelbta dar liberališkesnė konstitucija. Po karų dėl sosto I. valdžią atidavė favoritams, kurie nepaisė konstitucijos ir valdė sauvaliaudami. Paskutiniu I. valdymo metu didesnės įtakos turėjo konservatyvūs sluoksniai, todėl 1868 liberališko nusistatymo generolai Serrano ir Prim padarė perversmą. I. pabėgo Prancūzijon ir 1870 atsisakė Ispanijos sosto savo sūnaus Alfonso XII naudai. *P.Č.*

Izabelina (lenk. Izabelin) 1. mst. Valkavisko aps., apie 10 km į p.r. nuo Valkaviško, prie vieškelio į Slanymą. Miestelį įst. Flemingas ir jį pavadinęs dukters Izabelės vardu. Yra cerkvė ir kalvinų bažnyčia. I. yra vykę kalvinų suvažiavimai. 1813 sudegus Valkaviskui, I. kurį laiką ėjo apskrities centro pareigas.

2. Dvaras Vilniaus aps., 20 km į š. v. nuo Vilniaus, prie Izabelinos upelio. I. priklausė Valavičiams, vėliau Lopacinskiams. Kat. koplyčia priklausė Maišiagalos parapijai. *V. Klb.*

Izaijas, kitaip Isajas, Jesajas (hebr. Yeša 'yāh ‚Jahvės išganymas') vienas iš didžiausių Izraelio pranašų, politikas ir teologas, veikęs Jeruzalėje 740–690 pr. Kr. Kaip politikas patarė karaliams Akazui ir Ezekijui laikytis neutralumo ir nesijungti su didžiosiomis Egipto ir Asirijos valstybėmis. Jo neklausant, pramatė (maždaug 150 metų prieš) Babilonijos vergiją, tuo laiku dar nežymios valstybėlės, asirų pavergtos. Pranašo veiklos ir kalbų santrauka yra jo

Izaijas (šventųjų Petro ir Povilo bžn. Vilniuje)

paties surašyta pirmoje knygos dalyje (1–39 sk.). Savo, kaip pranašo, mintį I. išvysto Dievo teismo vaizdu: teisiami yra ne tiktai pagonys ir atkritusi šiaurės (Izraelio) valstybė, bet ir Judo karalystė už savo religinę neištikimybę ir dorinį nuosmūkį. Dievo skirtą bausmę įvykdysianti Asirija. Tauta bus sunaikinta ir išsigelbės tik maža jos dalis: iš Dovydo šaknies išdygs atžala — Emanuelis, Mesijas. Antroje dalyje pranašas ramina tremtinius, pažadėdamas greitą sugrįžimą iš Babilonijos, persams ją užkariavus (40–55 sk.) ir duoda pamokymus sugrįžusiems į Palestiną (56–66 sk.). Visoj knygoj pranašas pasirodo gilus teologas, pabrėždamas vienintelio Dievo šventumą ir Jo visagalingumą: ne žmonės, bet Dievas tvarko istorijos raidą, norėdamas iš meilės žmones padaryti laimingais, atsiunčiant pagaliau tobulą Dovydo sosto paveldėtoją, kuris savo kančia ir mirtimi atpirksiąs pasaulį ir įsteigsiąs visuotinę karalystę. Čia pranašas gyvais vaizdais yra aprašęs Jahvės Tarno — Mesijo kančią ir atpirkimą. Dėl to Bažnyčios Tėvai (Augustinas) I. vadina daugiau evangelistu, negu pranašu.

J. Skvireckas, Izaijo Pranašystė (Šventasis Raštas III, 1923); *A. R. Gordon,* The Faith of Isaiah 1920; *A. Vaccari,* Visio Isaiae (Verbum Domini 1939); *S. Garofalo,* La nozione profetica del ‚Resto' d'Israele 1942; *G. Brillet,* Isaie 1945.
Kl.Ž.

Izakaras devintas Jokūbo ir penktas Leos sūnus, vienos Izraelio giminės tėvas. Apie jį mažai žinoma. Išėjimo iš Egipto metu per pirmąjį patikrinimą prie Sinajaus kalno I. giminės buvo 54.400 kovotojų (Skaitl. 1, 28), per antrąjį patikrinimą 64.000 (Skaitl. 26, 25). Palestinoje I. giminė apsigyvenusi Ezdraelono lygumoje. Paminėtini jos miestai: Jezrael, Sunem, Enganim ir Anacharat. I. giminė daugiau pasireiškė teisėjų laikais. Karalių valdymo metu I. reikšmė sumažėjo. Trečiasis Izraelio karalius Baasa buvęs iš I. giminės. *P.Plk.*

Izalco Vidurinės Amerikos aktyvus vulkanas El Salvadore, netoli Pacifiko, 55 km į š.v. nuo San Salvadoro mst. Jis atsirado lygumoje 1770 ir nuo to laiko išaugo ligi 1950 m aukščio. I. būdingas tuo, kad kas 8 min. iš jo kraterio išsiveržia 300 m aukščio garų ir karštų dulkių stulpas. Lava teka be pertraukos maža srove iš šoninio kraterio. Dėl gero matomumo iš tolo vandenyne I. jūrininkų pramintas Pacifiko švyturiu. *A.B.*

Izaokas (hebr. yitshāq ‚jis juokiasi') 1. S. Įstatymo patriarchas, Abraomo ir Saros sūnus, Jokūbo ir Ezavo tėvas. Šv. Raštas vadina I. mesianinio pažado sūnumi, nes I. gimė Dievo pažadu, kai Abraomas turėjo 100 metų, o Sara 90. Dėl jo Abraomas turėjo pavaryti anksčiau iš vergės

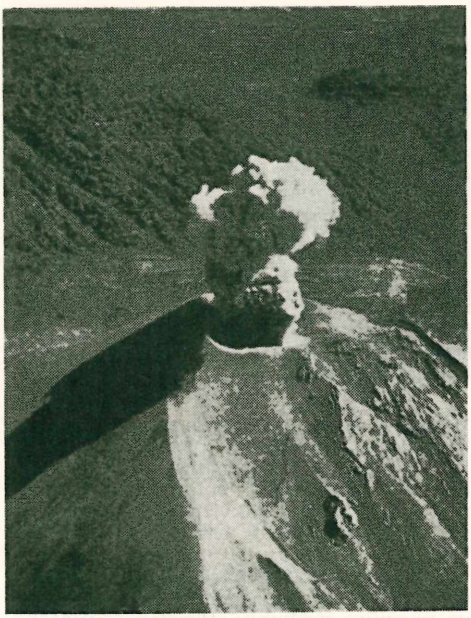

Izalco vulkanas

Hagaros gimusį sūnų Izmaelį. Sulaukęs 40 metų, I. vedė Batuelio dukterį Rebeką. Po tėvo mirties jis gavo iš Dievo būsimojo Mesijo pažadą. Kilus badui, I. persikėlė į filistinų žemę, kur užsiėmė žemės darbu. I. praturtėjimas sukėlė filistinų pavydą, ir I. turėjo grįžti į Bersabėją. Netrukus filistinų karalius Abimelekas sudarė su I. draugiškumo sutartį. Turėdamas 143 metus, apakęs ir rengdamasis mirti, I. norėjo suteikti paskutinį savo palaiminimą pirmgimiui Ezavui, bet jis teko Jokūbui. I. mirė turėdamas 180 metų ir buvo sūnų palaidotas šalia tėvo netoli Mambrės. Jo gyvenimo svarbiausias įvykis yra auka, kurią iš jo, Dievui liepiant, turėjo padaryti Abraomas (Abraomo auka). Šis epizodas labai plačiai atsispindėjo tiek S. Įstatyme, tiek krikščionių liturgijoje ir mene. Dievas pareikalavo I. aukos, bandydamas Abraomo klusnumą. Abraomas ryžosi aukai, bet I. liko gyvas, ir Dievas už tai dar kartą pakartojo Abraomui savo pažadus. Vietoj I. buvo paaukotas ožys. Tuo būdu Šv. Rašte aiškiai pasmerktos žmonių aukos, plačiai praktikuotos ano meto semitų ir kananiečių. Krikščionių tradicija visuomet I. aukoje matė Kristaus aukos pirmavaizdį: Dievas Tėvas nepagaili savo vienatinio Sūnaus žmonijai atpirkti. I., nešąs į kalną ant savo pečių malkas aukos ugniai, yra vaizdas Kristaus, nešančio kryžių į Kalvarijos kalną. Lotynų liturgija I. auką mini maldose prie mirštančio, mišiose po

konsekracijos ir D. Šeštadienio bei Sekminių vigilijos pamaldose.

G. Ricciotti, Storia d'Israele 1934; *D. Lerch*, Isaaks Opferung 1950. *J.V.*

2. I. I Komnenas, Bizantijos imperatorius 1050–59, pirmas Komnenų giminės valdovas, kilęs iš M. Azijos žemininkų sluoksnių. Pasižymėjo kovose su turkais M. Azijoj ir atrėmė vengrų bei pečenegų puolimus. Per trumpą viešpatavimą valstybę reformavo ir tuo būdu pratęsė jos egzistenciją. Sukilimo nuverstas ar pats atsisakęs gyvenimą baigė vienuoliu (1061).

3. I. II Angelas, Bizantijos imperatorius 1185–95 ir 1203–04, pirmas Angelų giminės valdovas, kilęs iš M. Azijos didiomenės. Nevykęs imperatorius, nė kiek nesirūpino tada Bizantijai taip svarbiais kariuomenės reikalais. Prie jo Bulgarija ir Serbija tapo nepriklausomos. Pagaliau brolis Aleksiejus III jį pašalino ir apakino. Europos kryžininkų grąžintas į sostą su sūnumi Aleksiejum (IV) valdė 8 mėn., kol vėl sukilėlių buvo pašalintas ir sąmyšiuose žuvo. *J.J.*

4. Černigovo vyskupas, atvykęs iš Konstantinopolio 1389, nekartą tarpininkavęs tarp Maskvos ir Lietuvos. 1397 lydėjo metropolitą Kiprijoną iš Kijevo į Maskvą, o 1408 jau buvo tarp Švitrigailos palydovų, kai Švitrigaila lankėsi Maskvos didžiojo kng. Vosyliaus dvare. 1415 dalyvavo Naugarduko sinode, kurį sukvietė Vytautas išrinkti Cemblaką Kijevo metropolitu. *J. V.*

Izaurija senovės sritis pietinėje M. Azijoje tarp Pizidijos ir Kilikijos, buvusi gyvenama piratų. Jų sostinė Izaura (Isaura Vetus), netoli dabartinio Hajilar, į v. nuo Karamano, Tauro kalnų papėdėje, buvo gerai sustiprinta. Kai IV a. pr. Kr. ji buvo apsupta makedoniečių, tai izauriečiai verčiau ryžosi ją sudeginti, o ne priešui atiduoti. I a. pr. Kr. prokonsulo P. Servilijaus I. buvo užimta, bet dėl izauriečių neramumo romėnai nepajėgė jos visiškoje savo valdžioje išlaikyti. Tik Bizantijos laikais Justinijonas galutinai I. užėmė. Izauriečiai davė Bizantijai du imperatorius: Zenoną (474–495) ir Leoną III (714–741). XI a. I. užkariavo turkai. *P.Plk.*

Izbickas Vytautas (g. 1920 V 16 Latvijoje) inž. 1938 baigė Rokiškio gimn., 1944 VDU statybos fak. dipl. hidrotechnikos-melioracijos inž. laipsniu. 1944 VDU vandens kelių katedros j. asist. ir Vilniaus vandens kelių rajono viršininkas. 1944 pasitraukęs į Vokietiją, kurį laiką dirbo prie Hamburgo uosto atstatymo. 1947–51 savo specialybės darbą dirbo D. Britanijoje, nuo 1951 — JAV, Bostone (registruotas inž.). 1941–44 buvo VDU stud. atstovybės (vėliau ir prezidiumo) narys. Hamburge ir D. Britanijoje įsteigė PLIAS skyrius ir jiems vadovavo. 1947–51 D. Britanijos liet. s-gos centro organų narys, vienas iš Lietuvių Namų Londone iniciatorių. ALIAS Bostono skyriaus pirm. 1951–53 ir centro valdybos narys 1954 – 56; 1953 – 55 JAV LB Bostono sk. pirm., nuo 1956 Bostono apygardos pirm. Buvo nuolatiniu Britanijos Lietuvio bendradarbiu. Su inž. J. Vilčinsku D. Britanijoje leido ir redagavo vietos liet. inžinierių biuletenį. Yra rašęs latvių spaudoje klausimais, susijusiais su Lietuva.

Izborskas mst. Sov. Rusijoje, apie 30 km į v. nuo Pskovo. I. yra vienas seniausių krivičių miestų, minimas metraščiuose nuo 862. Gynė Pskovo sritį nuo vokiečių ordino puolimų, kuris nekartą buvo apgulęs I. pilį. XIV a. pilies griuvėsiai išlikę ligi šiol. B. Sruoga yra parašęs vieno veiksmo pjesę ‚Vytis ir Kryžius, arba Algirdas Izborske' 1938.

Izglitības Ministrijas Mēnešraksts 1920–40 Rygoje ėjęs švietimo ministerijos žurnalas, kuriame be oficialios medžiagos yra atspausdinta daug darbų iš latvių kalbotyros, literatūros, istorijos, pedagogikos, duota kultūros darbininkų biografijų ir t.t. žurnalą redagavo: 1920–29 T. Zeiferts, 1929–40 E. Blese.

Iziaslavas 1. Kijevo didžiojo kng. Vladimiro sūnus (m. 1001), Polocko kng., valdęs Polocką X a. pabaigoje savo tėvo pavestas, kai šis Polocką nukariavo ir padarė Kijevo priklausoma k-te. I. 995 apsikrikštijo.

2. Jaroslavo Išmintingojo sūnus (1024–78), didysis Kijevo kng., 1054 paveldėjęs sostą iš savo tėvo kaip vyriausias sūnus. Nebūdamas nei pakankamai narsus, nei gabus tvirtai valdyti visą Kijevo valstybę, daug kovojo su savo broliais, norinčiais atimti iš jo sostą. Du kartus (1069 ir 1073) priverstas bėgti iš Kijevo, įstengė Kijevą vėl atsiimti, bet vėliau žuvo kautynėse su savo brolvaikiu Olegu. I. dalyvavo antrosios Rusų Teisyno (Russkaja Pravda) dalies sudaryme. Jo laikais Kijevo valstybė pradėjo irti į dalines kunigaikštystes.

3. Mstislavo sūnus (m. 1154), Vladimiro Monomacho anūkas, Kijevo didysis kng. 1146–54, nuolatos vaidijęsis ir kovojęs su savo dėdėmis ir kitais giminaičiais dėl Kijevo sosto. Kijevas ėjo iš rankų į rankas, ir Kijevo valstybė visai pairo. Jo anūkas Romanas buvo Haličo ir Volinijos kng. 1189–1205, daug kartų kovojęs su jotvingiais ir lietuviais. *K.Avž.*

Iziaslavo kunigaikštystė senovės rusų k-tė, XII a. pradžioje atsiskyrusi nuo Polocko k-tės. Jos sostinė buvo Iziaslavas, Svisločės upės aukštupyje. I. k-tė XII–XIII a. kovojo su Polocku, kuriam laikui buvo užkariauta Minsko kunigaikščių, o nuo XIII a. vidurio buvo prijungta prie Lietuvos. Sostinė pradėta vadinti Zaslavliu. Dabar Sovietų Gudijos teritorijoje. *K.Avž.*

Izidė (egiptietiškai Ese, gr. Isis) senovės Egipto vyriausioji deivė. Jos kultas siekia seniausius laikus, naujosios imperijos metu jis ypatingai iškilo ir paplito po visą kraštą. Ozirio (žr.) sesuo ir žmona, viso motina ir magijos globėja. Oziris ir I. gimę iš žemės dievo Kebo ir dangaus deivės Nutos. Oziris buvęs žemės valdovas, bet brolis Setas jį nužudęs ir lavoną gabalais išmėtęs po visą kraštą. I. ilgai gedėjusi savo vyro, kol jo lavono dalis surankiojusi ir magišku būdu atgaivinusi. Bet Oziris nebegalėjęs būti žemės valdovu, jis tapęs požemio mirusiųjų viešpačiu. Ozirio ir I. sūnus, Horas, atkeršijęs Setui ir tapęs žemės valdovu. I. buvo vaizduojama su karvės ragais ar tiesiog su karvės galva, vėlesniais laikais su sūnumi Horu. Svarbiausios I. šventyklos buvo Memfyje, Abide ir Filės saloje. III a. pr. Kr. I. pradėjo garbinti graikai, sutapdinę ją su Demetra. I. kultas buvo pasklidęs visame helenistiniame pasaulyje. 80 pr. Kr. Sula Romoje įkūrė I. akademiją ir pastatė jos aukurą. Imperijos laikais vieni imperatoriai persekiojo I. kultą, o kiti buvo I. kunigai. Krikščionybės laikais I. kultas parodė daugiausia atsparumo, išlikęs iki VI a. (Filės saloje).

Izidė su Horu (egiptiečių žalvario statulėlė iš I tūkstantmečio pr. Kr.)

A. Pollet, Le syncretisme de la déesse égyptienne Isis 1945; *H. Bonnett*, Reallexicon der ägyptischen Religionsgeschichte 1952. *P.Plk.*

Izidorius (lot. Isidorus, gr. Isidōros iš Isis ir dōron ‚dovana') 1. Artójas (1070–1130), ispanų šventasis (V 10), visą gyvenimą tarnavęs pas ūkininkus ir dirbęs žemę (dėl to pravardė Artojas), pasižymėjęs šventu gyvenimu ir artimo meilės darbais. 1170 jo kūnas buvo perkeltas į šv. Andriaus bažnyčią Madride. Pop Povilas V 1619 leido jį garbinti kaip šventąjį, o pop. Grigalius XV 1692 jį iškilmingai drauge su šv. Ignotu Loyola, šv. Pranciškumi Ksaveru, šv. Terese ir šv. Pilypu Nerijumi kanonizavo. Laikomas Madrido miesto ir žemdirbių globėju. Taip pat ir I. žmona Marija Torribia (m. 1135) garbinta kaip šventoji. 1697 pop. Inocentas XII ją kanonizavo.

Atvykę Lietuvon kovoti su protestantizmu jėzuitai, kurių tarpe buvo ispanų, išplatino šv. I. kultą ir Lietuvoje. Jie įsteigė šv. I. broliją, skirtą ypačiai kaimiečiams-artojams. Tos brolijos nariai, tarp kitų pareigų, turėjo gerbti ir savo namuose pagarboje laikyti šventųjų paveikslus. Ši brolija greitai veiklą išplėtė visoje Lietuvoje, nes, kaip Valančius nurodo, jau 1636 Žemaičių vyskupijos sinodas buvo nutaręs, kad visi klebonai įsteigtų ‚draugyste S. Židoriaus užtaritoje artoju'. Jėzuitas J. Jaknavičius parašė šiai brolijai įstatus ir pamokinimus Institutiones et Contiones pro Confraternitate S. I. 1639. Jos išplitimą liudija vysk. Jurgio Tiškevičiaus 1646, pranešimas Šv. Sostui. Net dar XIX a. šv. I. brolijos buvo visame krašte sutinkamos pagrečiui su šv. Rožančiaus brolijomis. 1854 pasirodžiusi V. Juzumavičaus knyga ‚Szwentas I. Artojas' buvo plačiai skaityta, ypačiai Žemaitijoje.

M. Ferrer Maluquer, S. I. labrador 1944. *J.V.*

Mene I. vaizduojamas ispanų ūkininko rūbuose. Požymiai: įvairūs ūkio padargai (šakė, plūgas, dalgis, kastuvas), dievobaimingumui pažymėti — rožinis ir kryžius. Šventojo antkapio reljefe šv. Andriaus bžn. Madride I. atvaizduotas su vaisių ryšuliu, Simone Cantarini da Pesaro

Šv. Izidorius lietuvių liaudies mene

(m. 1648) pav. Florencijoje (Pal. Pitti) su kauptuku, bavarų rokoko skulptoriaus I. Günther statuloj Rott a. Inn bžn. (apie 1760–62) — su spragilu. Lietuvių liaudies mene I. yra vienas iš labiau mėgiamųjų šventųjų (Žemaitijoje, pagal prof. I. Končių, septintoje vietoje) ir vaizduojamas gan originaliai: lietuvio ūkininko rūbuose, su skrybėle ir sėtuve ant pečių, greta šventojo — angelas, ariąs su žagre ir 2 jaučiais. Angelo motyvas V. Europos skulptūroje nesutinkamas, bet jis iliustruoja ir Vakaruose žinomą legendą, kad tuo metu, kai I. meldėsi, angelas suarė jo šeimininko lauką su 2 baltais jaučiais, apsaugodamas I. nuo šeimininko barimo. *P.Rkl.*

2. Sevilijos arkivyskupas (560–636), šventasis (IV 4), Bažnyčios Tėvas ir Daktaras. Jis pirmininkavo II Sevilijos (619) ir IV Toledo (633) sinodams, kurių pastarasis suvienodino Ispanijos liturgiją ir tiksliai suformulavo Bažnyčios mokslą apie Švč. Trejybę ir Kristų. I. veikla ypačiai reikšminga ankstyvųjų viduramžių kultūros istorijai. Vienas iš reikšmingiausių ano meto mokslininkų, I. ėmėsi uždavinio sutelkti į draugę visą savo laiko žinią. Jo raštai sudaro savo rūšies viduramžių enciklopediją. Literatūrinį I. palikimą surinko šv. Brolis iš Zaragozos ir pavadino Praenotatio librorum divi I (PL 81). Iš dogmatinių I. raštų pažymėtini: Sententiarum libri III (tai pirmoji Summa Theologica) ir De fide catholica contra Iudaeos (apologetinis veikalas, VIII a. gale išverstas į sen. vokiečių k.). Iš biblinės teologijos: Quaestiones in Vetus Testamentum, Prooemiorum liber unus, De ortu et obitu Patrum, De numeris, qui in S. Scriptura occurrunt. Iš liturgijos ir bažnytinės disciplinos: De ecclesiasticis officiis, Regula monachorum. Iš pasaulinių mokslų: De natura rerum, De ordine creaturarum. Vertingi istoriniai raštai: Chronica maior — visuotinė istorija, nuo Julijaus Afrikiečio iki 615, Historia gothorum, De viris illustribus (daugiausia ispanus), De haeresibus (erezijų istorija). Grynai enciklopedinio pobūdžio yra I. veikalas Originum seu etymologiarum libri XX (trumpai Etymologiae), kur surinkta visa, kas VII a. buvo žinoma iš gramatikos, muzikos, medicinos, teologijos, mineralogijos, žemdirbystės, karo mokslo ir kt. Šitame veikale I. kiekvieną dalyką pradeda nuo žodžio etimologijos (daugiausia žodžio skambėjimo) ir eina prie dalyko esmės. Jam I. panaudojo visą savo meto žinomą literatūrą, nors ir nenurodė šaltinių. Tai ir šiandien svarbus šaltinis pažinti ankstyviesiems viduramžiams (pvz. I. yra retas šaltinis ano meto muzikai). I. raštai buvo labai paplitę po Europą, kai juos paskleidė airių vienuoliai misionieriai. Viduramžiais būta apie 10.000 I. raštų kodeksų. Jie vartota mokyklose kaip vadovėliai. Daugelis I. aptarimų ir aforizmų pateko į teisių rinkinius.

P. F. Arévalo, S. I. opera omnia. 7 tt., 1797–1803; *P. Séjourné*, Le dernier Père de l'Eglise St. I. de Séville 1929; Miscellanea Isidoriana 1936; *J. Mullins*, The Spiritual Life According St. I. of Seville 1940; *B. Altaner*, Patrologia 1950. *J.V.*

3. Kijevo metropolitas (apie 1380/90—1463). Mokėsi Konstantinopolyje ir ten buvo vienuolyno abatu. 1434 retoriaus titulu dalyvavo graikų delegacijoje Bažnyčios susirinkime Bazelyje. 1437 Kijevo metropolitas. Bažnyčios susirinkime Florencijoje drauge su Bessarionu buvo uoliausias Bažnyčių unijos šalininkas.

1439 VIII 17 buvo paskirtas legatu Lietuvai, Livonijai ir Rusijai, o tų pat metų XII 18 kardinolu. 1441 Maskvoje paskelbė uniją, bet Maskvos didžiojo kng. Vosyliaus buvo suimtas ir susirinkusių rusų vyskupų atstatytas. Tada I. pabėgo į Romą, kur 1451 pop. Mikalojus V paskyrė jį Sabinos vyskupu. 1452 (su 200 vyrų apsauga) buvo pasiųstas į Konstantinopolį pop. legatu, kur XII 12 šv. Sofijos bažnyčioje dalyvavo unijos paskelbimo iškilmėse. Kai turkai užėmė Konstantinopolį, I. vos išliko gyvas: pasislėpęs po svetimu vardu buvo paimtas į nelaisvę ir iš jos išsipirko tik pinigais. 1460 Pijus II paskyrė jį Konstantinopolio patriarchu bei Kipro ir Negroponto arkivyskupu. Buvo labai išmokslintas, geras kalbėtojas, knygų mėgėjas ir rinkėjas. Po jo mirties gausi biblioteka teko Vatikanui. Iš jo raštų yra išlikę disputai Florencijos susirinkimo metu įvairiais tikėjimo klausimais.

G. Mercati, Scritti d'I. (Studi e Testi 1926); *M. Jugie*, Theologia dogmatica christianorum orientalium 1930. *J.V.*

Izitas ež. Zarasų aps., 4 km į p.r. nuo Avilių mstl., 1,4 km ilgio, ligi 900 m pločio, 52 ha ploto. Iš ež. teka Izita į Avilio ež. (Nikajaus, Laukesos, Dauguvos baseine). Paviršius 160 m nuo j.l.

Izledė (lenk. Izledź) Lydos aps. Nalibokų girios upė, Beržūnos (Nemuno) kair. intakas, 31 km ilgio. Prasideda 2 km į v. nuo Kamenio mst., teka į v. per miškus ir balas, Junicos perkasu sujungta su Geltonosios-Usos sistema; ties pat žiotimis prisijungia iš deš. Volka. Baseino plotas 170 km², kartu su Volka 419 km².

Izmaelis Abraomo ir jo sugulovės egiptietės Hagaros sūnus. Pagal Abraomo sudarytą sandorą su Jahve, sukakęs 13 metų I. buvo apipiaustytas. Saros pavydo persekiojamas I. su motina buvo išsiųstas iš namų ir apsigyveno Sinajaus pusiasalyje šiaurėje, Parano dykumoje. Vedė egiptietę ir turėjo 12 sūnų bei dukterų. Jo vaikai, skiriant nuo Izaoko ir Jokūbo ainių, S. Testamente vadinami izmaelitais.

Izmailija mst. šiauriniame Egipte prie Sueso kanalo, 75 km nuo Viduržemio jū-

ros; 53.594 gyv. (1947). I. įkurta 1863 kaip Sueso kanalo projekto dalis ir yra jo administracijos centrinė būstinė. Pavadinta nuo Izmail Pašos (žr.).

Izmailitai šiitų (žr.) sekta, pripažįstanti septintuoju imamu Izmaelį (m. 760 ar 761) ir laikanti jį paskutiniuoju Alio įpėdiniu. Iš i. kilusi fatimidų dinastija valdė Egiptą 969–1171. Išplitę Irane, Sirijoje ir Indijoje (čia jų yra apie 500.000, pasidalinusių į bohorus ir hodžus, kuriems vadovauja Aga Khan).

Izmail Paša (1830–95) 1863–79 Egipto valdovas. Išsimokslino Paryžiuje. Tarnavo diplomatinėje tarnyboje. 1863 paskirtas Egipto vicekaraliumi. Įvedė į Egiptą medvilnės kultūrą. Rūpinosi europinti kraštą: statė mokyklas, tvarkė irigaciją. 75% Sueso kanalo akcijų pardavė anglams. Baigė kanalo kasimo darbus. Betgi prabangiškas jo valdymas privedė kraštą prie bankroto. 1879, reikalaujant Anglijai ir Prancūzijai, buvo sultono nušalintas iš pareigų.

G. Dounin, Histoire du règne du Khédive Ismail 1933. *P.Č.*

Izmir, anksčiau Smirna, Turkijos v. pajūrio svarbiausias uostas, prie gilios, siauros, saugios įlankos; apie 220.000 gyventojų (1954). Pro ji išvežama tabakas, džiovintos vynuogės, kilimai, šilkas, vilna, vaisiai, odos, medvilnė, chromas, manganas, kviečiai. I. yra didumo antras Turkijos pramonės centras, imąs elektros energiją iš artimų Gediz ir Menderes upių jėgainių. I. buvo žymus mst. jau senaisiais amžiais. VII a. pr. Kr. užimtas joniečių, vėliau sunaikintas lydų, IV a. pr. Kr. Makedonijos, vėliau Romos kolonija. Čia įsikūrė viena pirmųjų krikščionių bžn. (viena iš ‚septynių bžn. Azijoj'); 155 čia nukankintas vyskupas šv. Polikarpas. Viduramžiais I. buvo kelis kartus apgultas turkų, 1402 aplėštas Tamerlano mongolų, nuo 1424 Turkijos. Po I pas. karo jo pareikalavo Graikija, ir Sèvres (1920) sutartimi jis buvo pavestas 5 metų laikui valdyti Graikijai, bet 1922 turkai jį užėmė. Lozanos sutartimi (1923) I. perleistas Turkijai.

Iznieva upelis Druskininkų vls., Gardino aps., Luoto ež. (Ratnyčios, Nemuno) rytų intakas, 3,5 km ilgio.

Izo- (gr. isos ‚lygus') daugelio mokslinių terminų priešdėlis, išreiškiąs tam tikru atžvilgiu lygybę arba tapatybę, pvz. izochromatinis turįs tą pačią spalvą, izochroninis lygų laiko tarpą trunkąs ir pn. Priešdėlis izo- ypač dažnai vartojamas chemijoje, pvz. izobarai — elementai su lygiu masės skaičiumi ir skirtingu branduolio krūviu (Ar $^{40}_{18}$ ir Ca $^{40}_{20}$, kur 40 yra masės, 18 ir 20 — atomų skaičius); izotopai — elemento tolygaus branduolio krūvio ir skirtingos masės atomai (Li $^{7}_{3}$ ir Li $^{6}_{3}$); izomerai — du ar daugiau cheminių junginių, turį tolygų atominį svorį, bet skirtingą struktūrą (etilo alkoholis $CH_3–CH_2OH$ ir metilo eteris $CH_3–O–CH7$).

Izobara (gr.) meteorologinių žemėlapių linija, jungianti vienodo atmosferos slėgimo tuo pačiu metu įvairias vietas. I. parodo susidariusius aukšto ir žemo slėgimo centrus; jos padeda suvokti vėjų linkmę ir greitį.

Izobata (gr.) žemėlapio linija, išvesta per vienodo gylio taškus jūrose, ežeruose, upėse arba sausumos vietose, kurių paviršius yra žemiau jūros lygio.

Izobaza (gr.) tektoninės geologijos žemėlapių linija, jungianti žemės paviršiaus vienodo iškilimo arba įdubimo taškus.

Izochora idealių dujų spaudimą vaizduojanti kreivė, gaunama keičiant dujų temperatūrą prie pastovaus tūrio. Matematiškai izochoros dėsnis nusakomas lygtimi:

$$(P_t)\ v = P_0\ .\ (1 + \alpha t),$$

kur $(P_t)v$ — dujų spaudimas prie t°C temperatūros, esant pastoviam dujų tūriui v, P_0 — dujų spaudimas prie 0°C temperatūros, α — tamprumo koeficientas, Heusse ir Otto 1930 nustatymu lygus $^1/_{273,15}$. Cheminės termodinamikos moksle i. dėsnis pritaikomas reakcijų cheminės pusiausvyros nagrinėjime. *J.Grb.*

Izochrona (gr.) susisiekimo žemėlapių linija, jungianti vietas, kurios pasiekiamos per tą patį laiką iš vieno centro.

Izofona (gr.) linija, kuri kalbiniame žemėlapyje apriboja vienodų ar panašių garsų vartojimo plotą. I. dažnai nesutampa su izoglosomis, eina įvairiomis kryptimis. Bet kartais kelios i. ar izoglosos gali sutapti vienoje vietoje, ir tuo būdu gauname izofoninę ar izoglosinę liniją. Žr. Izoglosa.

Izoglosa (gr.) linija, kuri kalbiniame žemėlapyje sujungia arba apriboja sutinkančių žodžių vartojimo plotą. Žr. Izofona.

Izogona (gr.) geofizinių žemėlapių linija, jungianti vienodos magnetinės deklinacijos taškus.

Izohieta (gr.) klimatinių žemėlapių linija, jungianti vietas, kurios per tą patį laiką ar metų dalį gauna vienodą atmosferos kritulių kiekį.

Izohipsa (gr.) žemėlapio linija, jungianti vienodo aukščio nuo jūros lygio taškus. I. dėka galima žemėlapyje išskaityti žemės paviršiaus reljefą: lygumas, aukštumas, žemumas ir t.t. Juo žemėlapis stambesnio mastelio, juo daugiau jame išvedama i., ir tuo būdu tiksliau parodomos paviršiaus reljefas. Nepriklausomosios Lietuvos Vyr. kariuomenės štabo leistuose žemėlapiuose i. (vadintos horizontalėmis, o vėliau izogipsėmis) išvestos: 1 : 25.000 mastelio žemėlapiuose kas keturi metrai pagrindinės ištisomis linijomis ir kas vienas metras tarpinės kapotomis linijomis. Vėliau leis-

tuose lapuose pagrindinės buvo išvestos kas 5 m, tarpinės kas 1,25; 1 : 100.000 mastelio žemėlapiuose kas 5 m ir 1 : 400.000 kas 20 m. *A.B.*

Izokefalija (gr. ‚vienodas galvų aukštis') mene figūrų grupės kompozicijos būdas, kuriame visos figūros turi vienodą aukštį taip, kad virš galvų galima išvesti horizontalinę tiesiąją. I. sutinkama senovės ir viduramžių katedrų reljefuose, mozaikose ir freskose. I. pav. dar yra Massaccio freskose. XV a. įsigalint natūralizmui, i. vengiama, o baroke, kuris siekė grupėje judesio ir įvairumo, i. principiškai atmetama. I. nėra primityvizmo požymis, bet priemonė grupei duoti vieningumo ir griežto iškilmingumo.

Izoklina (gr.) geofizinių žemėlapių linija, jungianti vienodos magnetinės inklinacijos taškus.

Izoldė (prc. Iseult) viduramžio prancūzų legendose Tristano (žr.) mylimoji.

Izoliacija (prc. isolation) 1. atskyrimas, užsidarymas nuo santykiavimo. I. gali turėti keturias formas: geografinę, socialinę, kultūrinę ir psichologinę. Geografinės i. atveji turime bendruomenėje, kurios ryšiai su kitomis bendruomenėmis dėl ekologinių sąlygų (neperžengiami kalnai ar pn.) yra minimalūs. Tačiau tokia bendruomenė nebūtinai yra kultūriškai izoliuota (gali turėti bibliotekas ar palaikyti radijo ryšius). Socialinė i. yra individo ar bendruomenės išsijungimas iš socialinių santykių (pvz. atsiskyrėlis, kuris tačiau gali turėti gyvus kultūrinius santykius su visų amžių mąstytojais). Kultūrinė i. yra tada, kada santykiai tarp individų yra grynai simbiotinio pobūdžio, savyje neįgiaudžią vertybėmis pasidalinimo (pvz. grūstis minioje). Bendruomenė būna kultūriškai izoliuota, kai ji nesikeičia vertybėmis su kitomis bendruomenėmis. Tokia bendruomenė ne tik išsaugo, bet ir taip užkonservuoja savas vertybes, kad prieina kultūrinio sustingimo ir išsekimo. Kultūrinė i. visuomet pasmerkta nekūrybiškumui. Psichologinė i. yra žmogaus dvasinio pasaulio atsiribojimas nuo santykiavimo su kitais dvasiniais pasauliais, užsidarymas savyje (pvz. šizofrenija). Iš visų i. formų psichologinė yra pavojingiausia, nes ji negali būti kompensuojama kitokio pobūdžio žmogiškais ryšiais, reikalingais asmenybės integralumui išlaikyti.

H. Becker, Through Values to Social Interpretation 1947. *V.Kv.*

2. Biologijoj i. yra tam tikros kliūtys, padarančios negalimą gyvulių poravimąsi. Natūralią i. sudaro įvairios gamtinės kliūtys, kai rūšių poravimąsi kliudančiais veiksniais yra erdvė (pvz. kalnai ar vanduo), skirtingas klimatas, metų laikai ar skirtingi poravimosi laikotarpiai. Natūrali i. turi didelės svarbos evoliucijoje kaip rūšių pastovumą išlaikantis veiksnys. Dirbtinę i. sudaro žmogus sukliudyti maišymuisi ir nukreipti veisimuisi pageidaujama linkme, izoliuodamas nepageidaujamus individus ir leisdamas poruotis pageidaujamiems. Dirbtinė i. vartojama genetikoje eksperimentiniams tikslams, gi gyvulių ūkiuose išauginti geresnei gyvulių veislei. *J.Dbr.*

3. Elektrotechnikoje i. yra atskyrimas nelaidininku elektros laidininko. Izoliacinėmis vadinamos visos tos medžiagos, kurios turi labai didelį pasipriešinimą elektros srovei praeiti. Kad elektros srovė galėtų būti perduota nuo elektros šaltinio iki vartotojo, reikalingi du laidai: vienas – srovei nueiti iki vartotojo, antras – srovei grįžti į šaltinį. Kad elektros srovė nenusektų pakeliui, abu laidai per visą jų ilgį turi būti gerai elektriškai perskirti tarpusavy ir atskirti nuo aplinkos. Toks elektros grandinės laidų elektriškas perskyrimas, arba izoliavimas, pasiekiamas, apvyniojant laidus visu jų ilgiu tam tikro storio izoliacine medžiaga. I. naudojamos medžiagos: oras, medvilnė, šilkas, popierius, alyva, stiklas, porcelianas, žėrutis, guma, neoprenas. *P.Dr.*

4. Statyboj i. yra trijų rūšių: šalčio ar šilimos bei gaisro; drėgmės ir vandens; garso. Medžiagos nevienodai praleidžia šilumą ar šaltį. Tos, kurios mažiau laidžios, vartojamos šilumos i. Oras tinka šilumos i., jei jis nejuda, t.y. jei jis uždarytas mažais kiekiais medžiagos porose. Tuo būdu šilumos ar šalčio i. tinka visos poringos medžiagos, o ypač tos, kurių pagrindinė medžiaga yra šilumai nelaidi, pvz. sausa žemė, asbestas, kamštis, vilnų ar stiklo plaušų veltinis, kempė, plytos ir t.t. Plokš-

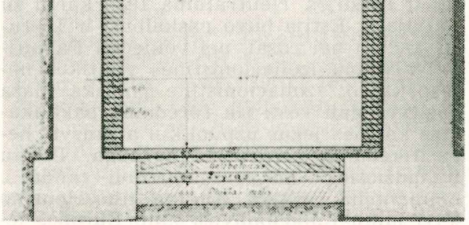

VDU fizikos ir chemijos instituto rūsio izoliacija nuo drėgmės

tės, pagamintos iš sumaltos medienos, piuvenų ar medžio drožlių yra plačiai vartojamos šilumos i. Taip pat šilumos i. sudaro medžiagos, kurios sumažina šilumos radiaciją, pvz. aluminio popierius ir pn. Pastato dalims apsaugoti nuo gaisro karščio, be asbesto, naudojamas plytų mūras ar betonas: pvz. geležinė sija ar kolona gerai išsilaiko, būdama padengta bent 2–5 cm betono sluoksniu. — Drėgmės ir vandens i. plačiai vartojama pastatuose, pvz. rūsio sienoms izoliuoti nuo drėgmės ir vandens, pamatams izoliuoti nuo sienų, stogams ir sienoms izoliuoti nuo lietaus vandens ir pn. Šiai i. vartojamos medžiagos: riebus betonas, cemento sluoksnis, asfalto ar bituminės dervos, tolis ar asfaltuotas audeklas. — Garso izoliacijai, ypač aukšto dažnumo garso bangoms, dažniausiai tinka šiluminė i., kuri, turėdama oro mases mažų pūslelių pavidalu, sulaiko trumpas garso bangas. Maži plyšeliai tačiau garsą gerai praleidžia ir yra vengtini statyboj. Įvairios plaušinių medžiagų plokštės garsą absorbuoja, ir jas vartojant išvengiama nepageidaujamo garso rezonanso. Žemiems garsams nepraleisti ar izoliuoti vartojamos masyvinės medžiagos, kaip betonas, mūras ir pn. *R.Bdr.*

Izoliacinės kalbos, arba izoliuotinės kalbos, yra nekaitomosios kalbos. t.y. tokios, kurios neturi kaitmenų (pvz. kinų kalba). Savo sandara jos skiriasi nuo aglutinacinių ir kaitomųjų, arba kaitybinių, kalbų. Žr. Aglutinacinės kalbos.

Izoliacionizmas (prc.) tarptautinėj politikoj vartojamas santykiavimo metodas — laisvai pasirinkta užsienio politika, kurios tikslas išvengti įsikišimo į tarp kitų valstybių egzistuojančius karinius ar diplomatinius konfliktus. I. todėl yra tapatus neutralumui. Kol karo priemonės nebuvo pakankamai ištobulintos, iki I pas. karo izoliacionistinės politikos pasisekimui svarbiausios reikšmės buvo krašto geografinė padėtis. Tačiau išsivysčius mechanizuoto karo priemonėms, ypačiai aviacijai, geografinė padėtis neutralumui išlaikyti tėra antraeilės reikšmės. Tai parodė ir II pas. karas. Po jo neutralių valstybių skaičius Europoje sumažėjo iki dviejų — Šveicarijos ir Švedijos. Neutralumą 1939 kartu su Latvija ir Estija buvo paskelbusi ir Lietuva, tačiau nei rusai, nei vokiečiai Pabaltijo valstybių izoliacionistinės politikos nerespektavo. Izoliacionistinę politiką maža valstybė gali vesti tik turėdama pakankamas karines jėgas užpuolikui atgrasyti, nepasitikėdama geografine apsauga. Tačiau ir didžiosios valstybės ilgainiui randa i. neįmanoma politika. Anglija, nuo Henriko VIII laikų funkcionavusi kaip Europos jėgų balanso sprendėja, XIX a. Manchesterio liberalizmo įtakoje norėjo i. pritaikyti savo salos santykiams su pasauliu (‚splendid isolation'). Tačiau jau XX a. pradžioje Anglija rado reikalinga sudaryti sąjungą su žemyno tautomis, Rusija ir Prancūzija.

XIX a. anglų i. pagrindą davė geografinė Anglijos padėtis. Ir JAV i. buvo padrąsintas to paties veiksnio. I. buvo tradicinė JAV užsienio politika iki Pearl Harbor užpuolimo 1941 XII 7. Savo atsisveikinimo laiške tautai prez. G. Washingtonas buvo įspėjęs amerikiečius nesikišti į Europos konflikus ir nesudarinėti ilgalaikių sutarčių su jokiomis Europos hemisferos tautomis. Prez. Monroe 1823 kalboje kongresui paskelbė garsiąją savo doktriną, pagal kurią JAV pažadėjo nesikišti į Europos reikalus, bet kartu įspėjo Europos tautas nesivelti į Vakarų hemisferos politiką. Išlaikyti Monroe doktriną padėjo ne tik JAV geografinė padėtis, bet ir Anglijos laivynas: Anglija buvo pritarusi šiai doktrinai dar prieš ją viešai paskelbiant. Tik tris kartus (1896, 1917–18 ir 1941) JAV buvo atsisakiusios izoliacionistinės politikos. 1896 JAV kariavo prieš Ispaniją ir įsigijo Pacifiko teritorijas. 1917–18 JAV kariavo Europoje, tačiau, nusivylęs sąjungininkais, po karo JAV senatas atsisakė sudaryti bendrą su sąjungininkais taikos sutartį su Vokietija ir dalyvauti Tautų Sąjungoje. Tarpkario JAV i. advokatavo konservatyvieji sluoksniai, o taipgi radikaliosios organizacijos bei laikraščiai. Kurį laiką tokią politiką radikalieji (socialistai, amerikoniškieji liberalai) rėmė ir prieš II pas. karą, dalyvaudami A m e r i c a F i r s t judėjime, kuris buvo remiamas konservatoriaus sen. R. Tafto, lakūno Lindbergho ir kt. 1939–41 i. palaikė ir JAV komunistų partija, sekdama Maskvos liniją. Po II pas. karo JAV yra atsisakiusios i.; tai rodo JAV iniciatyva Jungtinėse Tautose, NATO ir įvairios regioninės sutartys. I. politikos židinių tačiau yra užsilikę konservatyviuosiuose sluoksniuose (pvz. Chicago Tribune, For America organizacijoj ir kt.). Naujasis i. yra pasikeitęs ta prasme, jog jis, dabar skelbiamas konservatyviųjų, nebesipriešina JAV dalyvavimui tarptautinėje politikoje, tik nori, kad JAV neleistų pinigų užsieninei ūkinei pagalbai ir kad komunizmui priešintųsi nepriklausomai nuo sąjungininkų. Naujojo i. strategija advokatauja veikti iš JAV žemyno, kuris turįs būti paverstas stipria militarine tvirtove. Izoliacionistinę politiką labiausiai JAV palaiko Viduriniųjų Vakarų valstybės. Daugiausia i. nuotaikas JAV remia vokiečių, skandinavų, šveicarų kilmės amerikiečiai. JAV dabartinis i. faktiškai yra stiprus nacionalizmas, t.y. nusistatymas rūpintis tik JAV gerove, visus materialinius ir intelektualinius išteklius koncentruojant JAV ūkinės sistemos stiprinimui.

Po II pas. karo yra atsiradęs naujas pasaulinis izoliacionistinės politikos židinys naujai atsikuriančiame Azijos žemyne. To i. vadovė yra Indija. Bandunge įvykusioje Azijos valstybių konferencijoje Indija bandė i. įpiršti ir Azijai kaip žemynui, tačiau nesėkmingai. Azijos neutralistai yra nusistatę išlaikyti jų valstybes neįsivėlusias komunizmo ir Vakarų konfliktan. Tokio nusistatymo pagrindas pirmoj eilėj yra nacionalistinis. Indija, Burma ar Indonezija yra naujos valstybės, kurios nori savo kraštus politiškai ir ūkiškai stabilizuoti. Gi ūkinio ir politinio gerbūvio sukūrimui pagrindinė sąlyga yra taika tarp Sovietų ir JAV bei jos sąjungininkų. Indijos neutralizmas, atrodo, turi ir pasaulėžiūrinę bazę — įsitikinimą, kad indų gyvenimo stilius yra suformuotas ir kad jų masėms komunizmas nėra pavojingas.

G. Schwarzenberger, Power Politics ²1951; *W. L. Langer* ir *S. E. Gleason,* The Challenge to Isolation 1952; *W. S. Cole,* America First 1953. *V.Vrd.*

Izoliatorius 1. kūnas, kuris yra blogas elektros ar šilumos laidininkas; 2. elektrotechnikoj tam tikros formos stiklo ar porceliano ramstis ar pakaba, vartojami pakabinti elektros laidams. Geras i. turi patenkinti šiuos pagrindinius reikalavimus: turi būti mechaniškai atsparus pakelti visą laido svorį, ant jo galinčio susidaryti ledo svorį ir galimą vėjo spaudimą; turi būti tokios formos, kad ant jo paviršiaus nusėdantis ledas ar suodžiai nesumažintų jo elektrinio pasipriešinimo žemiau leistinos ribos; turi būti tokios medžiagos, kuri sudarytų pakankamą elektrinį pasipriešinimą didžiausiam galimam toje grandinėje įtempimui ir kuri būtų atspari atmosferiniam veikimui. *P.Dr.*

Izomerai (gr.) du ar daugiau cheminių junginių, turinčių tolygų atominį svorį, bet skirtingą struktūrą (etilo alkoholis $CH_3{-}CH_2{-}OH$, metilo eteris $CH_3O{-}CH_3$). I. priklauso ir junginiai, turį skirtingą struktūrą, bet iš esmės esą tie patys junginiai (pvz. butanas ir izobutanas); juo didesnis atomų skaičius, juo daugiau i., pvz. butanas (4 C atomai) turi 2 i., pentanas (5 C) — 3, heksanas (6 C) — 5 ir t.t., bet junginys su 25 C atomais turi 36.797.588 i. Iš apie 20 amino rūgščių sudaryti baltymai (svarbiausia organizmų dalis) turi neapskaičiuojamą daugybę struktūrinių kombinacijų — izomerų, kurie yra individų ir net jų atskirų organų skirtingumo priežastis. Dėl to šiandien kalbama apie i. klases (vietos, etileno, branduolio, stereo-, cis-, trans- izomerija ir t.t.). Žr. Izomerija. *J.Grb.*

Izomerija (gr.) reiškinys, kad tos pačios cheminės sudėties junginiai turi skirtingas chemines ir fizines savybes. Patys tokie junginiai vadinami izomeriniais junginiais arba tiesiog izomerais (žr.). Ypač didelės svarbos i. turi organinėje chemijoje. Yra keletas i. rūšių pagal tai, kokiu pagrindu tos pačios cheminės sudėties junginiai turi skirtingų savybių. 1. Struktūrinė i. yra ta, kurioje atomai yra įvairiai jungiami valentingumo ryšiais, pvz. normalusis butanas $CH_3 . CH_2 . CH_2 . CH_3$, o izobutanas $(CH_3)_2 . CH . CH_3$. 2. Stereoizomerijoje atomai vienodai prijungti, bet įvairiai erdvėje paskirstyti. Toki izomerai turi asimetrinį anglies atomą ir todėl pasižymi optiniu veiklumu — suka poliarizuotos šviesos plokštę. 3. Stereoizomerijos porūšis yra geometrinė i. kuri sutinkama pvz. fumarinėje ir maleininėje rūgštyje:

maleininė rūgštis	fumarinė rūgštis
HOOC . CH	HOOC . CH
‖	‖
HOOC . CH	HC . COOH

Maleininėje rūgštyje karboksilo grupės yra toje pačioje molekulės pusėje, o fumarinėje rūgštyje tos grupės yra įvairiose molekulės pusėse (cis-transizomero forma). Žr. Polimerija, Polimorfija, Alotropija.

E. de Barry Barnett, Stereochemistry 1950. *P.Jc.*

Izomorfija (gr.) ionų tinklelio vienos rūšies kationų ir anionų pakeitimas kitos rūšies kationais ir anionais, nepakeičiant kristalo tinklelio tipo, pvz. NaCl kristalo Na gali pakeisti Ag.

Izoniazidas izonikotininės rūgšties hidrazidas ($C_6H_7ON_3$). Bespalviai kristalai ar balti kristaliniai, be kvapo, milteliai. Gaunami esterinant piridin — 4 — karboksilinę rūgštį etilo alkoholiu ir gautąjį esterą kondensuojant su hidrazinu. I. veikia džiovos bacilas (Mycobacterium tuberculosis) kaip dauginimąsi stabdanti medžiaga (bakteriostatikas). Imamas į vidų ar injekcijų pavidalu, dažniausiai su aminosalicilinės rūgšties Ca ir Na druskomis ar streptomicinu, greitai atsirandančiam bacilų atsparumui sunaikinti. Dozė 0.15–0.4 g į dieną. *S. Krs.*

Izopleta (gr.) klimatą aiškinančios diagramos linija, rodanti kurio nors meteorologinio elemento dydį, pvz. temperatūros laipsnius, paros ir metų perioduose. Paros periodas suskirstomas į valandas, o metų — į mėnesius.

Izoprenas, arba 2-metil-1,3-butadienas, $CH_2{=}C(-CH_3){-}CH{=}CH_2$, yra bespalvis lakus skystis, verdąs 34°C temperatūroje. Žinomas nuo 1860 kaip natūraliosios gumos monomeras (žr. Guma). I. galima pagaminti iš terpenų, skaldant pvz. dipenteną ar limonenį, arba iš acetono ir acetileno. Mišiniuose su kitais monomerais i. kartais vartojamas sintetinės gumos ir kt. polimerų gamyboje, tačiau jo vaidmuo pramonėje kol kas gana ribotas. *J.Vbr.*

Izopropilo alkoholis, CH_3 . CHOH . CH_3, chem. junginys, priklausąs antrinių alkoholių grupei. Gaminamas redukuojant acetoną. Bespalvis, nuodingas skystis, verdąs 82°C temp. Vartojamas tirpikliu ir dezinfekcijai.

Izoseista (gr.) geofizinių žemėlapių linija, jungianti vienodo smarkumo žemės drebėjimo vietas.

Izostazė (gr.) žemės plutos pusiausvyra tarp sausažemio iškilusių vietų ir jūrų gelmių. I. paaiškėjo patyrus, kad kalnai yra susidarę iš lengvesnių uolienų negu žemumų plotai. Kaip vandenyje plūduriuojantieji lengvesni daiktai yra aukščiau iškilę už sunkesniuosius, taip panašiai laikosi žemės plutos dalys ant skystos magmos: lengvesnės vietos turi tendencijos kilti, o sunkesnės grimsti. Izostaziniai, t.y. pusiausvyrą atstatantieji judesiai yra ryškiausi ten, kur ta pusiausvyra buvo sugriauta kitų žemės plutoj vykstančių veiksnių, kaip vulkanizmo, žemės plutos raukšlėjimosi, erozijos, žemės drebėjimų. Tokių vietų yra daug Pacifiko pakraščiuose, ypačiai ten, kur šalia jaunų kalnynų yra atsiradusios didelės gelmės. *A.B.*

Izoterma (gr.) klimatinių žemėlapių linija, jungianti vienodos temperatūros tuo pačiu laiku vietas.

Izotopas (gr.) cheminis elementas, turįs tą patį eilės numerį, t.y. užimąs tą pačią vietą periodinėje elementų sistemoje, bet esąs skirtingos masės, t.y. skirtingo atominio svorio, ir turįs skirtingą atsiradimo istoriją. Cheminiu atžvilgiu kurio nors elemento i. visai nesiskiria ir todėl žymimi tuo pačiu simboliu. Kadangi jie tesiskiria tik atominiu svoriu, tai i. išskiriami tik tokiais metodais, kurie remiasi atomo mase, arba svoriu, pvz. frakcine distiliacija, šilumine difuzija, frakciniu centrifūgavimu ir pn. Su vad. masių spektrografo pagalba galima įrodyti, kad daugelis ir neradioaktyvių elementų yra i. mišiniai, pvz. chloras sudėtas iš Cl^{35} ir Cl^{37}, kuriuodu duoda paprastą chlorą atominio svorio 35,457. Švino atominis svoris 207,21 yra mišinys jo izotopų šių atominių svorių: 204, 206, 207 ir 208.

I. aptikimas išaiškino, kodėl įvairių elementų atominiai svoriai nėra sveikų skaičių santykiuose. Pvz. vandenilio ir deguonies atominiai svoriai yra ne 1 : 16 santykyje, o 1,0081 : 16. 100 dalių vandenilio yra 0,02 dalys jo izotopo, turinčio atominį svorį 2, ir 100 dalių deguonies yra 0,2 dalys deguonies izotopo atominio svorio 18 bei 0,04 dalys atominio svorio 17. Dėl to ir susidaro sveikais skaičiais neišreiškiami atominiai svoriai tokių cheminių elementų, kurie yra keleto i. mišiniai.

I., ypač radioaktyvieji, biologijoje ir chemijoje vartojami susekti cheminių reakcijų eigai. G. v. Hevesy apie 1913 pavartojo radioaktyvų švino i. įvesdinti jį į augalų celes. Matuodamas radioaktyvų spinduliavimą (dabar plačiai vartojamas Geigerio skaitiklis), jis galėjo tiksliai susekti, kuriose celėse tasai švinas apsistojo. Su ciklotrono pagalba 1936 Lawrence pavyko dirbtiniu būdu pagaminti daugelio elementų i. Vėliau H. Urey parodė, kaip galima sukoncentruoti sunkiuosius (t. y. didesnio atominio svorio) vandenilio, anglies, sieros ir azoto i. Tie bioelementai įvedami į organizmą, ir juos kiekvienu metu galima lokalizuoti. Tuo būdu, su radioaktyvaus fosforo i. pagalba, pavyko išaiškinti fosforo junginių fiziologiją, o azotas N^{15} ir deuteris (sunkusis vandenilis) įgalino įžvelgti į baltymų bei riebalų apykaitos mechanizmą organizme.

M. D. Kamen, Radioactive Tracers in Biology ²1951; *J. Hiller ir A Jakob,* Die Radio Isotope 1952. *P.Jc.*

Izraelis (hebr. yisrā'ēl ‚kovotojas su Dievu') 1. Jokūbui suteiktasis vardas, kuriuo vėliau buvo pavadinti ir jo ainiai — izraelitai. Iš pradžių I. vardu buvo vadinamos visos iš Jokūbo kilusios giminės. Vėliau, po bendrosios valstybės suskilimo, I. vardas liko šiaurinei valstybei, o pietinė valstybė vadinosi Judo vardu, vėliau visiems davusiu naują žydų (žr.) vardą. Mezapotamijos dantiraščiuose I. vadinamas Habiru, Habiri ar Hapiri, o egiptiečių hieroglifuose — Apiru ar Aperu. Iš to yra kilęs kitas pavadinimas hebrajai (žr.).

2. Nepriklausomoji žydų respublika Palestinoje, pačių vadinama Erez Jisrael, arabų — Palastin. 20.850 km², apie 1.7 mil. gyv. (1.665.739 — 1953, 1948 buvo 782.000 gyv., iš kurių 713.000 žydų). I. yra tarp Vidužemio jūros (193 km pajūrio), Libano, Sirijos, Jordano ir Egipto.

Paviršius ir žemės turtai. Pietuose siauru ruožu I. prieina Raudonosios jūros Aquabos įlanką. Pagal žemės paviršių, I. dalinamas į 3 išilginius ruožus: a. pajūrio lygumą, b. aukštumas tarp jūros ir Jordano ir c. Jordano slėnį. Jordano slėnis yra atsiradęs žemės plutai įgriuvus. Jis yra žemiau jūros lygio. Aukštumų ruožas tarp jūros ir Jordano yra skersinių klonių-griovių suskaldytas į kelis skirtingus vienetus. Pietinėj I. daly yra dykumų-stepių Negevo plokščiakalnis (500–700 m), išraižytas sausmečiu išdžiūstančių griovių. Negevo šiaurinėj daly prasideda Judėjos kalnai, kurių aukščiausioji Hebrono viršūnė yra 1028 m. Tarp Vidužemio jūros iš vakarų ir Galilėjos jūros (Genezareto ež.) bei Jordano upės iš rytų yra trikampio išvaizdos Ezdraelono lyguma, 55 km ilgio ir 22 km vid. pločio. Jos pakraščiuose yra Taboro, Karmelio ir Gilboa kalnai. Ji nuotaki tiek į Vidužemio jūrą, tiek į Jordaną ir pasižymi dirvų derlingumu.

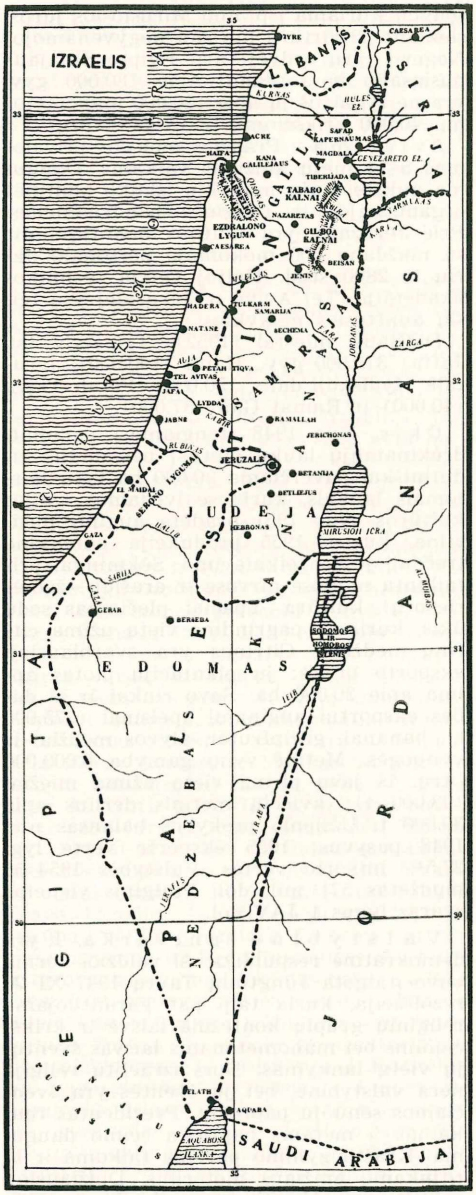

I. nėra daug naudingųjų mineralų; iš Mirusiosios jūros gaunama druskos, bromidų ir karnalito, vienur kitur randama gipso, sieros, kalkakmenio, smiltainio ir potašo. 1955 giliu gręžiniu pasiekti naftos turintieji sluoksniai.

K l i m a t a s Vidužemio srities su sausomis karštomis vasaromis ir lietingomis vėsiomis žiemomis, kurių metu aukštumose iškrinta ir sniego. Lietingasis periodas prasideda X mėn. pabaigoje ir tęsiasi ligi V mėn. pradžios. Ligi II mėn. lyja beveik kasdien, o vėliau lietingos dienos retėja. Sveikiausias klimatas yra aukštumose, kur temperatūra per metus svyruoja nuo 2°C ligi 38°C. Žemumose klimatas drėgnas ir tvankus. Vyrauja šiaurės vakarų vėjai nuo Vidužemio jūros. Vasaros metu kartais pučia sausas, karštas, dulkių debesis nešąs dykumų vėjas ‚sirocco', kuris pridaro žemės ūkiui žalos.

G y v e n t o j a i. Ligi 1948 daugumas gyventojų buvo arabai, kurių 85% buvo priversti palikti savo gyvenamąsias vietas ir jas užleisti žydams. 1882 visoje Palestinoje, kurios visos teritorijos I. neapima, buvo apie 30.000 žydų. 1884 prasidėjo organizuota, sistemingai vykdoma žydų imigracija į Palestiną. 1905–25 veik visi imigrantai buvo iš Lenkijos, Ukrainos, Rumunijos ir Lietuvos. Daugumas jų buvo socialistinis jaunimas, kuris Palestinoj kūrėsi naujose, bendruomeninėse kolonijose. 1933–40 daugumas imigrantų buvo pabėgėliai nuo Hitlerio persekiojimų, o nuo 1945 daugiausia atvyko II pas. karo tremtiniai. 1948–52 vyko didžiausioji žydų imigracijos banga, nes laisvame pasauly išsiblaškiusius žydus viliojo nepriklausoma respublika pasiskelbęs I. Per tuos penkerius metus atvyko apie 700.000 žydų imigrantų, kurie užėmė išvarytųjų arabų namus bei žemes ir sudarė naujosios valstybės etnologinį žydiškąjį charakterį. Nuo 1935 ligi 1945 žydų skaičius Palestinoj padidėjo nuo 335.000 ligi 554.000. Iš jų 135.700 atvyko iš Europos (55.313 iš Lenkijos). Ligi 1948 imigraciją trukdė anglai, valdę Palestiną kaip mandatą. Paskelbus nepriklausomybę, 1949 atvyko per 250.000 imigrantų. 1955 imigravo apie 30.000, o iš viso gyv. skaičius pa-

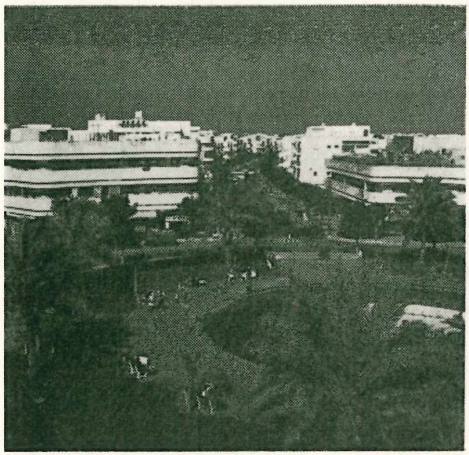

Tel Avivas

Izraelis

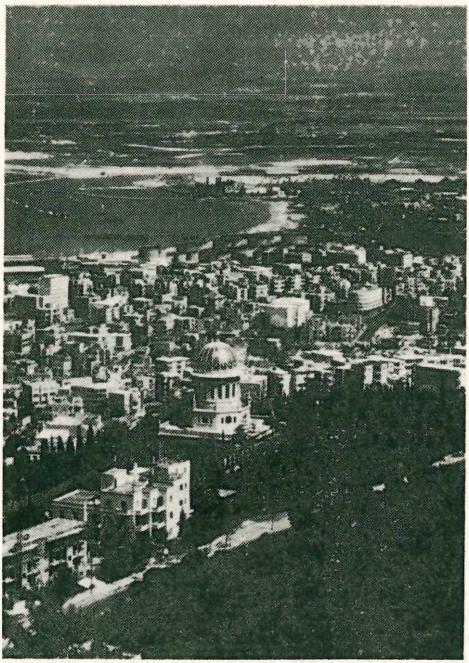

Haifa

didėjo 4%. Iš apytikriai 700.000 žydų, imigravusių 1948–52, 48,8% buvo iš Europos, 35,7% iš Azijos, 14% iš Afrikos ir 0,5% iš kitur. Pagal 1948 duomenis, 25% gyv. vertėsi pramone, 15% prekyba, 15% įvairiomis profesijomis ir 12% žemės ūkiu. Miestuose gyveno 72%. Nuo 1948 pradėta kolonizuoti anksčiau negyvenami tyrų plotai Negeve ir Galilėjoj, pravedant laukų drėkinimo kanalus, statant naujus miestus ir kuriant grupines sodybas, kuriose ūkininkaujama kolektyviniu būdu. Iš 807 naujų grupinių sodybų (1952) 370 įkurtos nuo 1948. Tos sodybos yra maži miesteliai su vandentiekiu, mokyklomis, pašto ir kitomis įstaigomis. Nuo 1952 daugiausia tokių

Drūzų miestelis Izraelyje

sodybų kuriama į p. nuo Mirusiosios jūros, siekiant įsitvirtinti ligi šiol negyvenamojoj Negevo tyrų erdvėj tarp Egipto Sinajaus pusiasalio ir Jordano. Apie 180.000 gyv. yra ne žydai; iš jų apie 120.000 mahometonų. 40.000 krikščionių ir 15.000 drūzų.

Švietimas. Pradžios mokslas privalomas 5–14 metų amžiaus vaikams. Daugumą aukštesniųjų mokyklų išlaiko politinės organizacijos ir religinės bendruomenės. Prie Jeruzalės yra tautinis hebrajų univ. su maždaug 500 mokomojo personalo narių ir 2800 stud. Haifoj veikia technikos akademija, Tel Avive ir Jeruzalėj yra teisių aukštosios mokyklos.

Didžiausi miestai (1952): Tel Aviv (su Jaffa) 370.000 gyv., Haifa (190.000), Jeruzalė (žydiškoji dalis, 150.000), Petah Tiqva (40.000) ir Ramat Gan (37.000).

Ūkis. Nuo 1948 stengiamasi padidinti drėkinamųjų laukų plotus; per metus vidutiniškai paverčiama 20.000 ha tyrų laistomais laukais, kuriuose įvedamos naujos kultūros. Nuo 1951 pradėta auginti medvilnė, kurios 1955 produkcija patenkino trečdalį jos pareikalavimo. Sėkmingai pritaikinta naujose dirvose ir arašidų (žemės riešutų) kultūra. Ypačiai plečiamas sodų ūkis, kuriame pagrindinę vietą užima citrinų medžiai. Citrinos yra svarbiausioji eksporto prekė; jų plantacijų plotas apima apie 20.000 ha. Savo rinkai ir iš dalies eksportui auginami apelsinai (275.000 t), bananai, greipfrutai, alyvos medžiai ir vynuogės. Metinė vyno gamyba 6.000.000 litrų. Iš javų pirmą vietą užima miežiai (93.000 t); kviečių metinis derlius apie 30.000 t. Užsienio prekybos balansas nuo 1948 pasyvus; 1955 eksporto vertė lygi 27,5% importo vertės. Valstybės 1954–55 biudžetas 571 mil. dol. Piniginis vienetas svaras lygus 1 JAV dol.

Valstybinė santvarka. I. yra demokratinė respublika. Ši valdžios forma buvo įtaigota Jungtinių Tautų 1947 XI 29 rezoliucija, kuria taip pat garantuojama religinių grupių konfesinė laisvė ir krikščionims bei mahometonams laisvas šventųjų vietų lankymas. Nors izraelitų religija nėra valstybinė, bet jų šventės yra švenčiamos senuoju papročiu. Prezidentas renkamas 5 metams paprasta seimo dauguma. Krašto gynimo pareiga taikoma ir atitinkamo amžiaus moterims. Didžiausioji partija yra Mapai (nuosaikiųjų socialistų). Komunistams artima Mapam yra trečioji didumu partija. Respublikos sostine pagal susitarimą su Jungtinėmis Tautomis buvo paskelbtas Tel Avivas, bet 1950 I 23 sostinė savavališkai perkelta į Jeruzalę.

Israel -Yearbook (kasmetinis leidinys); *H. Luke ir E. Keith-Roach,* The Handbook of Palestine 1943; *R. McGill,* I. Revisited 1950; *J. C. Hurewitz,* The Struggle for Palestine 1950; *H. Sacher,* I. 1950; *P. Kinsel and L. Henry,* The Catholic

Shrines of the Holy Land 1951; *G. Hoffmann*, The Land and People of I. 1955; *I. Miller*, I., the Eternal Ideal 1955. *A.B.*

3. I. t a u t o s i r v a l s t y b ė s i s t o r i j a. I. yra Dievo išrinktoji tauta, iš jos kilo Mesijas, Pasaulio Išganytojas. Pagrindinis I. istorijos šaltinis yra S. Testamentas. Nors jo autorių tikslas buvo ne istorinė tiesa, o monoteizmo, dorinių idėjų ir ypatingos Dievo globos žydų tautai iškėlimas, jame pasakojamieji įvykiai buvo tikri: juos patvirtina kasinėjimų metu rastos senienos ir dokumentai.

P a t r i a r c h a i (apie XX a. — XVII a. pr. Kr.). Pirmą I. visuomenės užuomazgą sudarė šeima plačia prasme, ji apėmė gal būt net visą giminę su tarnais ir vergais. Giminės galva buvo tėvas-patriarchas, giminės vyresniųjų išrinktas. Jis buvo giminės valdovas ir teisėjas. Izraelitai buvo nomadai, gane avis ir gyveno avių kailių palapinėse. I. tėvas ir pirmasis patriarchas buvo Abraomas (apie XX a. pr. Kr.), kurio vaikaičio Jokūbo-Izraelio vardu pavadinti jo ainiai. Abraomas gyveno Mezapotamijoje, Uro, vėliau Harano miestuose. Amoritams ir elamitams užplūdus Mezapotamiją, Abraomas su savo brolsūniu Lotu, ieškodamas geresnių ganyklų, išsikėlė į Kananą (žr.). Bado verčiami Abraomas ir Lotas iš Kanano buvo nuvykę į Egiptą. Grįžę iš Egipto, jiedu išsiskyrė, nes jų piemenys nesutarė ir jų kaimenėms neužteko ganyklų. Abraomas paliko Kanane, o Lotas išvyko į rytus nuo Jordano. Loto sūnūs Amonas ir Moabas buvę amonitų ir moabitų, su kuriais vėliau I. teko daug kariauti, protėviai. Abraomas buvęs turtingas, turėjęs daug kaimenės, aukso bei sidabro ir laikęs kariuomenę. Mirdamas Abraomas visą turtą ir valdžią perleido sūnui Izaokui, kuris turėjo du sūnus: Ezavą (Edomą — edomiečių protėvį) ir Jokūbą, vėliau pramintą Izraeliu. Brolio persekiojamas už įgytą pirmgimystės teisę ir tėvo palaiminimą, Jokūbas pabėgo į Haraną. Ten praturtėjęs, su gausia šeima ir didele kaimene grįžo į Kananą. Čia iškilo Jokūbo žmonų ir sugulovių nesutarimas. Tuo aiškinamas I. suskilimas į Rachelės bei Leos gimines, išvykusias į Egiptą, ir sugulovių Bilhos (Balos) bei Zelfos gimines, turėjusias daugiau svetimo amoritų kraujo ir palikusias Kanane. Jokūbo sūnus Juozapas, brolių parduotas Egipto pirkliams, Egipte iškilo ir užėmė aukštą faraono valdininko vietą. Juozapo dėka ir Jokūbas su savo gimine bado verčiamas persikėlė į Egipto valdžioje buvusią Gošeno žemę tarp Nilo deltos ir Azijos pakraščių. Juozapo ir Jokūbo išsikėlimas į Egiptą įvyko, manoma, hiksų laikais (apie 1700–1580 pr. Kr.), nes hiksai brovėsi į Egiptą, perėję Kananą, ir jų tarpe buvo įsimaišiusių semitų. Egipte izraelitai gyveno atsi-

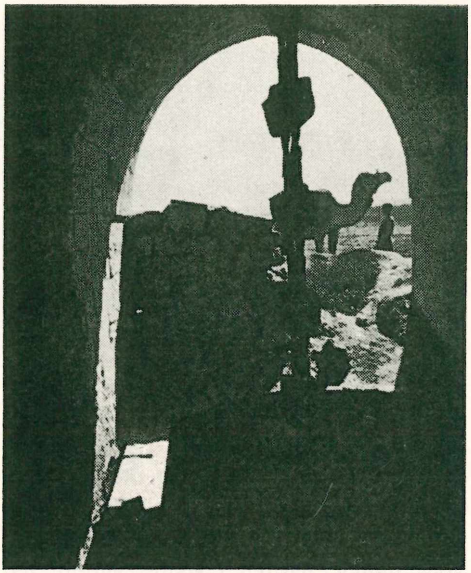

Beršebos šuliniai, kuriuos pirmasis iškasęs Abraomas

skyrę, vedė pirmykštį nomadų gyvenimą ir nepasidavė Egipto kultūros įtakai: kaip atvyko nomadai, taip ir išvyko nomadai.

I š ė j i m a s (apie XIII a. pr. Kr.). Izraelitai Egipto faraono buvo priimti kaip svečiai, jiems buvo duotas derlingas Gošeno kraštas, ir jie laisvai gyveno. Bet visa pasikeitė, kai iškilo nauja faraonų dinastija. XIX dinastijos Ramzis II (XIII a. pr. Kr.) vedė didelę statybą ir buvo pavergęs daug tautų. Manoma, kad tuo metu ir izraelitai buvo pristatyti prie vergų darbo. Ypatingai jų padėtis pasidarė sunki, kai prieaugliui sumažinti buvo įsakyta žudyti jų naujagimius berniukus. Iš jų tarpo tuomet iškilo energingas vadas Mozė (žr.), kuris pasinaudojo susilpnėjusia Ramzio sūnaus Marnepto (1225–1215 pr. Kr.) valdžia ir išvadavo savo tautiečius iš Egipto vergijos. Išvykę iš Egipto, Mozės vedami,

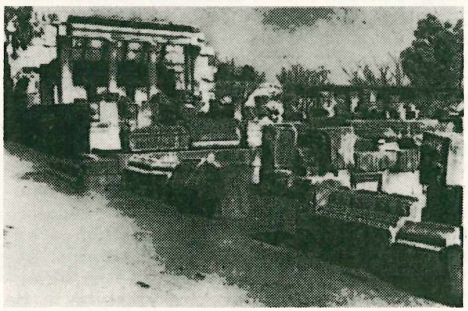

Kaparnaumo sinagogos griuvėsiai. Šioje sinagogoje yra mokęs ir Jėzus Kristus

Nazaretas

izraelitai keliavo vakariniu Sinajaus pusiasalio pakraščiu į pietus ir, pasiekę Persijos įlanką, pasuko į šiaurę rytiniu pakraščiu. Ant Horebo (dabar Seir) kalno I. per Mozę gavo dešimtį Jahvės (žr.) įsakymų, kurie sudarė monoteistinės religijos pagrindą. I. tapo ‚išrinktąja tauta'. Po sudarytos sandoros su Jahve izraelitai dar ilgą laiką klajojo Sinajaus šiaurėje, Parano dykumoje. Svarbiausia jų apsistojimo vieta buvusi gausus oazėmis Kadešo (Kadeš-barnea) miestas. Iš čia Mozė pasiuntė žvalgus ištirti Kananui, kurį rengėsi užimti kaip pažadėtąją jiems žemę. Mirdamas Mozė savo įpėdiniu paliko iš Efraimo giminės Jozuę (žr.), kurio vadovaujami izraelitai užėmė Kananą. Mozė buvo žymiausias I. vadas, jis suvienijo žydus į vieną tautą, išleido įstatymus, smulkiai apimančius visus jų gyvenimo reikalus, ir buvo kovotojas už monoteizmą. I. išėjimas iš Egipto aprašytas S. Testamento Išėjimo knygoje (žr. Egzodas).

T e i s ė j a i (XII—XI a. pr. Kr.). Izraelitai, atkeliavę iš Parano dykumos, susijungė su jau anksčiau į Kananą įsibrovusiais savo tautiečiais ir pamažu, per kokius du šimtmečius veržėsi į kraštą, kol užėmė visą Kananą. Tai nebuvo ilgai trukęs karas, o daugiau taiki infiltracija. Kaip nomadai, izraelitai kūrėsi kalvose, kur buvo geresnės ganyklos, tuo tarpu kananiečiai, versdamiesi žemės darbu, amatais ir prekyba, gyveno slėnių kaimuose ir miestuose. Nors izraelitai Kanane rado seną 15 šimtmečių kultūrą, tvirtomis sienomis apsuptus miestus, Kananas buvo silpnas: gyventojai nesudarė vienos tautybės, kiekvienas miestas buvo atskira valstybė ir, be to, Egipto XIX dinastijos ir hetitų karų buvo gerokai nuvargintas. Todėl nomadai nesutiko didelio pasipriešinimo. Pamažu izraelitai nuo kalnų leidosi į žemumas, užėmė kaimus ir tapo žemdirbiais, kiti persikėlė gyventi į miestus, užmezgė ryšius su vietos gyventojais, vedybų keliu sumišo su jais, pasisavino jų kultūrą ir tautiškai juos sutarpdino. Izraelitai įgijo net naujų rasinių požymių: kumpa nosis nėra semitų požymis, tai daugiau hetitų liekana.

Kanane I. apsigyveno giminėmis. Į pietus nuo Jeruzalės apsigyveno Jokūbo sūnų Judo, Simeono ir Levio giminės, o į šiaurę nuo Jeruzalės ir į rytus nuo Jordano apsigyveno Asero, Dano, Izakaro, Neptalio, Zabulono, Benjamino, Rubeno, Gado ir Juozapo sūnų Efraimo bei Manaso giminės. Pietuose Judo giminė greit užėmė Simeono sritį, o Levio giminė, tapusi kunigų luomu, atsisakė žemės: tuo būdu liko tik viena Judo giminė, kuri, gyvendama mažiau derlingoje srityje, ilgiau išlaikė nomadinį charakterį ir mažiau pasidavė svetimai įtakai. Atskirų giminių vadai, vad. teisėjai, pasižymėjo kovose su priešais. Debora ir Barakas palaužė kananiečių pasipriešinimą, Gideonas išvijo madianitus, Jefta užėmė amonitus, Aodas išvadavo I. iš moabitų jungo, o Samgaras su Samsonu kovojo prieš filistinus. Taip apie du šimtus metų I. Kanane buvo karo stovyje: viduje — su vietiniais kananiečiais, iš šalies — su puolančiais moabitais, amoritais, madianitais, amalekitais ir filistinais. Jei neturėjo priešų iš šalies, tai I. giminės kovojo savo tarpe. Kuriam laikui I. turėjo pripažinti ir Egipto valdžią. Besikuriančius Kanane izraelitus apie 1100 pr. Kr. iš pietvakarių užpuolė ir pavergė filistinai, kurių vardu graikai ir Kananą pavadino Palestina (žr.). Filistinų jungas privertė I. gimines jungtis į vieną valstybę vieno valdovo valdžioje. Tarpas nuo izraelitų atėjimo į Kananą iki jų susivienijimo vadinamas t e i s ė j ų l a i k a i s.

K a r a l i a i. I. giminių vyresniesiems reikalaujant, vyr. kunigas ir teisėjas Samuelis karaliumi patepė Saulių (apie 1033—1011 pr. Kr.), kuris išvijo iš rytinės Jordano pusės amonitus ir ilgai kovojo su filistinais. Tose kovose jis ir pats žuvo. Saulius padarė pradžią I. susivienijimui. Sostą perėmė Sauliaus sūnus Išbošetas, bet jį nugalėjo jo tėvo laikais iš Judo giminės iškilęs Dovydas (apie 1004–965 pr. Kr.), žymiausias I. istorijoje užkariautojas. Jis sumušė visus I. priešus: amonitus, edomitus, moabitus ir filistinus, iš kurių atsiėmė ir jų pagrobtą Sandoros Arką (žr.); užėmė didelę Sirijos dalį ir paskutinius kananiečių miestus, Jeruzalę bei Gezerą, ir į Jeruzalę perkėlė Sandoros Arką, padarydamas miestą savo sostine. Dovydas I. iškėlė į Vidaržemio galybę, o pats tapo žydų tautiniu didvyriu. Jo sūnus Saliamo-

nas (apie 965–926 pr. Kr.) garsėjo savo statyba ir prekyba su užsieniu. Jeruzalėj jis pastatė puikią bažnyčią, į kurią iš palapinės perkėlė Sandoros Arką. Bažnyčios papėdėje pastatydino iškilmingus karališkus rūmus, įrengė didelį haremą. Bet ūkininkų kraštas nesuprato prabangingo miesčioniško Saliamono gyvenimo, ypač kad juos slėgė sunkūs mokesčiai. Po jo mirties I. suskilo į šiaurinę, kuri pasiliko Izraelio vardą, ir pietinę Judo valstybę, arba Judėją (žr.). I. karalius Jeroboamas (926–907 pr. Kr.) visą gyvenimą kariavo su atsiskyrusia Judo valstybe, bet I. suvienyti neįstengė. Šiaurinės valstybės sostinė buvo perkelta į Šechemą, o Judo sostine liko Jeruzalė. I. kraštas buvo derlingas, čia buvo gausu miestų, gyventojai užsiėmė ne tik žemės darbu, bet ir prekyba bei pramone. Judo valstybė buvo skurdesnė, tik vienas didesnis Jeruzalės miestas, dauguma gyventojų dar gyveno palapinėse ir ganė avių bandas.

Tarpusavius I. ir Judo valstybių nesutarimus stengėsi išnaudoti kaimynai Sirija (Damaskas) ir Egiptas. Šiaurinė valstybė daug nukentėjo kovoje su Sirija, gi viduje neišbrido iš revoliucijų (pietuose išsilaikė Dovydo giminė). Dauguma jos gyventojų, gyvendami miestuose, praturtėjo, išlepo, pasidavė svetimai kananiečių įtakai, nutolo nuo Jahvės garbinimo ir palinko prie stabmeldystės. Po 50 metų trukusios vidaus suirutės I. iškilo naujos dinastijos kūrėjas Amris (Omris, apie 878—871 pr. Kr.), įkūręs naują sostinę Samariją ir grąžinęs I. taiką. Jo sūnus Akabas (apie 871–852 pr. Kr.), vienas iš žymiausių I. valdovų, sekė Saliamono pėdomis krašto statybos srityje ir prekyboje su užsieniu. Vedęs Tiro princesę Jezabelę, įvedė Baalo garbinimą ir tuo sukėlė prieš save tautą, pranašo Elijo vadovaujamą. Po Akabo I., iš visų pusių puolamas, pradėjo silpnėti. Tik Jeroboamas II (787–747 pr. Kr.), sumušęs Sirijoje aramėjus ir atsiėmęs visas per 150 metų prarastas žemes, atstatė I. galybę. Tačiau vidaus suiručių ir jis nepašalino, po jo mirties vyko intrygos ir žudynės dėl sosto. Tuo metu iškilo Asirija (žr.) ir tiesė rankas į Siriją. I. sienos siaurėjo, kol pagaliau 722 Sargonas užėmė Samariją, o gyventojus, kurie nespėjo pabėgti į Judo valstybę ar Egiptą, išvarė į vergiją ir išsklaidė po visą Asiriją. Kraštas buvo paverstas Asirijos provincija. Ištuštėjusios I. vietovės buvo apgyvendintos kitų Asirijos užimtų kraštų gyventojais, kurie sumišo su vietiniais, įliedami daugiau nomadinio kraujo. Iš jų išaugo nauja tauta s a m a r i e č i a i (žr.), nutolę nuo Mozės įstatymų ir dėl to pietiečių nekenčiami. I. užkariavimu ir baigiasi senosios I valstybės istorija. Vėlesnieji įvykiai liečia daugiau pietinę Judo valstybę.

Genezareto ežeras prie Tiberiados

Judo valstybė, padariusi sąjungą su Asirija, dar virš šimto metų išliko neužimta. 701 pr. Kr. Ezekijo bandymas atsipalaiduoti nuo Asirijos buvo apmokėtas dideliu krašto sunaikinimu. Judo valstybė galėjo kiek laisviau atsikvėpti, kai Asirija buvo puolama Babilonijos Napopolosaro ir iškilusios Medijos Kiaksaro. Pietiečiai, ūkiškai daug skurdžiau gyvendami už šiauriečius, mažiau pasidavė svetimai įtakai ir paliko ištikimi Jahvės tikybai bei savo tautos papročiams. 622 pr. Kr. Jeruzalės šventyklos remonto metu rasta įstatymų knyga įgalino Josiją įvykdyti religines refor-

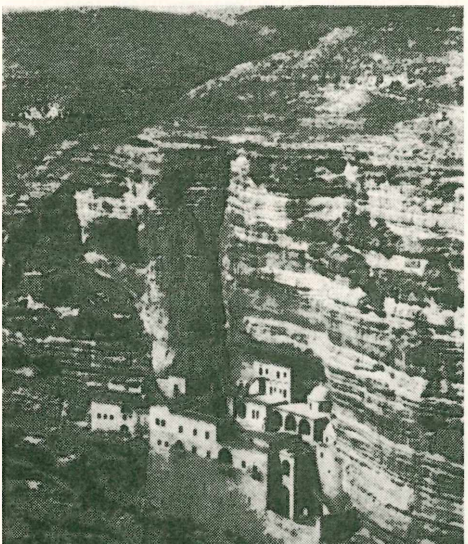

Judėjos kalnuose vienuolynas. Šie kalnai visada buvo mėgstami atsiskyrėlių. Juose Jonas Krikštytojas skelbė atgailą, juose pasninkavo Jėzus Kristus prieš pradėdamas viešumoje savo dieviškąją misiją

mas ir sukoncentruoti Jahvės garbinimą tik Jeruzalėje. Josijo mirtimi (609 pr. Kr.) kovoje su faraonu Necho II, vykusiu gelbėti nusilpusios Asirijos, baigiasi ir Judo valstybės gyvenimas. Necho II buvo Nabuchodonozoro sumuštas. Kai (apie 612 pr. Kr.) Nabuchodonozoras užėmė Asiriją, žydai tikėjosi išsilaisvinti, bet pasikeitė tik valdovai. Medijos ir Babilonijos susitarimu Judo valstybė teko Babilonijai. Nabuchodonozoras užėmė Jeruzalę pirmą kartą 597 pr. Kr., antrą kartą 587 pr. Kr., kada miestą sugriovė, bažnyčią sudegino, visus turtus išgrobė, 27.000 rinktinių gyventojų išvarė į vergiją ir apgyvendino vienoje vietoje. Dėl to Judėjos gyventojams buvo žymiai mažesnis pavojus nutautėti, negu šiauriečiams, išblaškytiems Asirijoje. Kaip I. nepriklausomybės laikais pranašai kovojo prieš besiveržiančius svetimus papročius ir pagoniškąją tikybą, taip vergijoj žydų religiją ir tautinę dvasią gaivino vėl pranašai.

IZRAELIO BENDROSIOS VALSTYBĖS VALDOVAI:

Saulius	
Dovydas	1004—965
Saliamonas	965—926

IZRAELIO VALSTYBĖS VALDOVAI (ATSISKYRUS JUDO VALSTYBEI):

Jeroboamas I	926—907	(931—910)
Nadabas	907—906	(910—909)
Baasa	906—883	(909—886)
Ela	883—882	(886—885)
Zimbris	882	(885)
Tarpuvaldis	882—878	(885—880)
Amris	878—871	(885—874)
Akabas	871—852	(874—853)
Akazijas	852—851	(853—852)
Joramas	851—845	(852—841)
Jehus	845—818	(841—814)
Joakazas	818—802	(814—798)
Joasas	802—789	(798—782)
Jeroboamas II	787—747	(793—753)
Zakarijas	747—746	(753—752)
Selumas	747—746	(752)
Manahemas	746—737	(752—742)
Pekachijas	736—735	(742—740)
Pekachas	734—732	(740—732)
Hozėja	732—724	(732—723)

JUDO VALSTYBĖS VALDOVAI:

Roboamas	926—910	(931—913)
Abiamas	910—908	(913—911)
Asa	908—872	(911—870)
Jozafatas	872—852	(873—853)
Joramas	852—845	(853—841)
Akazijas	845—844	(841)
Atalija	845—839	(841—835)
Joasas	839—800	(835—796)
Amazijas	800—785	(796—767)
Ozijas	785—747	(767—740)
Joatamas	758—743	(750—732)
Akazas	742—725	(735—715)
Ezekijas	725—697	(715—686)
Manasas	696—642	(696—642)
Amonas	641—640	(642—640)
Josijas	639—609	(640—608)
Joakazas	609	(608)
Joakimas	609—598	(608—597)
Joakinas	598	(597)
Zedekijas	598—587	(597—586)

Chronologija pagal *J. Begrich*, Die Chronologie der Könige von Israel und Juda 1929, skliaustuose — nukrypimai pagal *E. R. Thiele*, The Mysterious Numbers of the Hebrew Kings 1951.

Šiuo Izaijo pavidalu M. Chagall išreiškė savosios tautos ryžtį nevilties dienose: ‚mes laukiame išganymo, bet jis toli nuo mūsų'

I. *svetimųjų valdžioje*. Naująją Babiloniją, chaldėjų valdomą, užkariavo persų karalius Kiras (538 pr. Kr.) ir žydams suteikė laisvę. Zorobabelio vadovaujami izraelitai sugrįžo į tėvynę ir atstatė bažnyčią Jeruzalėje. Iš Babilonijos nelaisvės izraelitai grįžo su didesne prekybine patirtimi, bet kraštą vargino didžiųjų valstybių karai. Tik praėjus pusantro šimto metų po sugrįžimo iš Babilonijos, energingo ir gabaus Nehemijo, statomo šalia Mozės ir Dovydo, Jeruzalė iš griuvėsių buvo atstatyta, ir Judėja grįžo į normalų gyvenimą. IV a. pr. Kr. antroje pusėje Palestiną užėmė Aleksandras D. Po jo mirties (323 pr. Kr.) Judėja buvo jo generolų kovos laukas. Tik 198 pr. Kr. laimėjus seleukidams, izraelitai galėjo atsikvėpti. Šiuo metu prasidėjo helenizacija. Izraelitai pasisavino ne tik graikų kultūrą bei papročius, bet ir pagonišką tikybą, — grėsė pavojus jiems išnykti. Bet 175 pr. Kr. Antiocho IV Epifano pradėtas I. ir jų tikybos persekiojimas sukėlė patriotinį atgimimą. Hasmonėjų-Makabėjų vadovaujami izraelitai išsikovojo nepriklausomybę (142 pr. Kr.), kraštas buvo bepradedąs atsigriebti, bet karaliaus dvaro intrygos ir vidiniai fariziejų ir sadukiejų sektų ginčai trukdė krašto ramybę. 63 pr. Kr. Judėja ir visa Palestina tapo Romos provincija su žydų valdovų dinastija. Pati Judėja buvo

paskirta valdyti pusiau žydiškos pusiau ėdomiečių kilmės pagoniškai Erodų giminei, kurios gyv. nekentė, ypač po Hasmonėjų giminės iššudymo. Žydai ryžosi nusikratyti Romos globa ir 66 po Kr. sukilo. Nors daug jie heroizmo parodė gindami savo laisvę, tačiau sukilimas buvo numalšintas, Jeruzalė sugriauta, bažnyčia, žydų vienybės simbolis, sudeginta (73 po Kr.). Azijoje kilus neramumams prieš Romą, žydai, Bar Kochbos vadovaujami, 132 po Kr. dar bandė atgauti laisvę. Trajanas ir jo įpėdinis Adrijonas už tai ryžosi galutinai priblokšti žydų tautą, visus sukilėlius iššudė, kraštą pavertė griuvėsiais, Judėjos vardą panaikino, pakeitė Sirijos Palestina. Žydams mirties bausme buvo uždrausta įkelti koją į Jeruzalę. Tik bažnyčios sudeginimo metinėse buvo leista žydams susirinkti prie išlikusios bažnyčios sienos, vad. ‚Raudų Sienos', verkti. Šimtmečius žydai rinkosi prie jos ir gedėjo praėjusios I. garbės, nenustodami vilties ji atstatyti. Žydai išsibarstė po visą pasaulį, o jų tėvynė ėjo iš rankų į rankas: ją valdė Bizantija, arabai, turkai. Viduramžiais čia vyko kryžiaus karai dėl Kristaus karsto išlaisvinimo iš saracėnų. Iki I pas. karo Palestina buvo turkų valdžioje, kol jo metu, palūžus turkų frontui, ją užėmė Anglija.

N a u j o j i I. v a l s t y b ė yra žydų sionistų organizacijos 60 metų veikimo vaisius. Po Bar Kochbos nepavykusio sukilimo iki XIX a. pabaigos didesnio organizuoto bandymo atstatyti I. valstybę nebuvo. Tik 1897 Bazelyje sionistų suvažiavimas nutarė atgaivinti senąją tėvynę žydų imigracija į Palestiną. Prasidėjus sistemingai imigracijai, žydų skaičius Palestinoje sparčiai augo (1882 — 30.000, 1919 — 65.000, 1929 — 157.000, 1939 — 446.000). Anglai, valdę Palestiną mandato teisėmis, rėmė žydų imigraciją, vadovaudamiesi vadinamąja lordo A. J. Balfouro deklaracija. Bet Palestinos arabai ir arabų valstybės buvo priešingos sionistų planui atstatyti I. valstybę. Kovai su arabų pastangomis sulaikyti jų imigraciją 1936 žydai įkūrė karinę pogrindžio organizaciją Haganah (hebr. ‚gynyba'). Vėliau įsisteigė dar teroristinė organizacija Irgun-Zvai-Leumi, nuo kurios 1940 atskilo vad. Šterno grupė. Teroras buvo iš pradžių kreipiamas prieš arabus, o vėliau ir prieš anglus, nors II pas. karo metu Haganah ir Irgun daliniai buvo pasidavę sąjungininkų dispozicijai. Po II pas. karo žydams besiveržiant į Palestiną, anglai sulaikinėjo žydų transportus, vykusius laivais, ir sulaikytuosius trėmė į Kipro salą. Pagaliau 1947 IV 2 D. Britanijos vyriausybė paprašė Jungtines Tautas imtis Palestinos klausimo sprendimo. Specialus JT komitetas Palestinos reikalu rekomendavo baigti anglų mandatą, padalyti

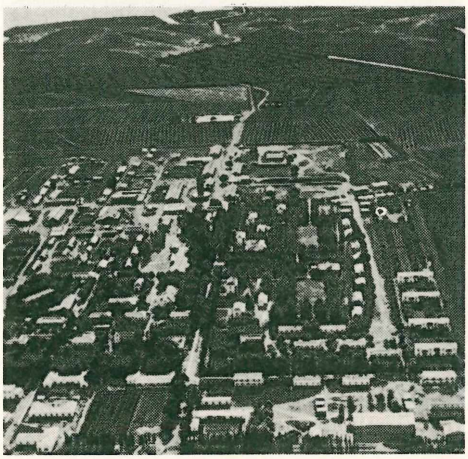

Kolektyvinė žemdirbių kolonija (kibbutz) Izraelyje

Palestiną į dvi žydų ir arabų valstybes ūkinėje unijoje, Jeruzalę atskirti ir pavesti Jungtinių Tautų Patikėtinių Tarybai. Šiuo pasiūlymu liko abi šalys nepatenkintos. Palestinoje vidaus riaušės ir žudynės iš naujo užvirė. 1947 XI 29 JT visumos susirinkimas nutarė padalyti Palestiną ir paskyrė komisarą vidaus tvarkai atstatyti. Anglai vis dar delsė atsisakyti savo mandato, o nereguliarios kariuomenės būriai iš kaimyninių arabų kraštų veržėsi į Palestiną, puldami žydus. Tautinė Žydų Taryba Palestinoje (Vaad Leumi) sudarė laikiną vyriausybę baigti anglų mandatui, gi Haganah paskelbė mobilizaciją (1948 III 9). Tarp žydų ir arabų prasidėjo tikras karas. Anglai savo 100.000 kariuomenės, policiją ir civilius gyventojus evakuavo. V 13 išvyko ir pats anglų komisaras gen. Sir Alan G. Cunninghan — 26 metus trukusi anglų valdžia pasibaigė. V 14 Tel Avive Tautinė Žydų Taryba paskelbė I. nepri-

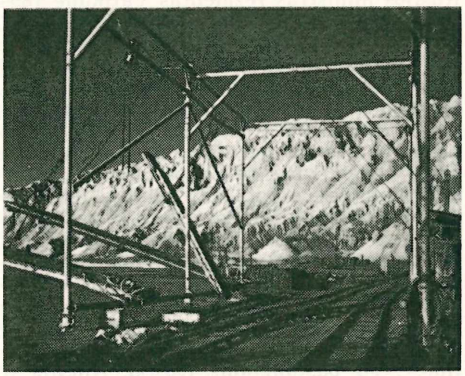

Potašo kasyklos

klausomybę. Karas tarp žydų ir arabų tęsėsi dar iki sekančių metų. I. atlaikė arabų puolimus. 1949 II 22, tarpininkaujant JT skirtam atstovui R. J. Bunche (ankstesnis taikos tarpininkas Švedijos RK pirm. F. Bernadotte buvo 1948 IX 17 žydų atentatininkų nužudytas), I. pasirašė paliaubas su Egiptu, vėliau su Jordanu, Libanu, vėliausiai su Sirija. I. palikta jo užkariautos teritorijos daugiau, negu buvo anksčiau JT numatyta; be to, pusė Jeruzalės. Bet santykiai tarp I. ir arabų valstybių liko ir toliau aštrūs, ypač nepasiekus jokio susitarimo dėl 700.000 arabų, žydų išvarytų iš jų gimtinės. 1949 I 25 išrinktas parlamentas (knesetas). Pirmuoju prezidentu išrinktas buvęs Tautinės Žydų Tarybos pirm. Ch. Weizmanas, 1952 antruoju prezidentu išrinktas I. Ben-Zvi. Ministrų pirmininku nuo 1949 su trumpa pertrauka yra D. Ben-Gurion, Mapai (nuosaikiųjų socialistų) partijos vadas.

H. Graetz, History of Jews, 3 tt., 1927; *L. Desnoyers*, Histoire du peuple hébreu, 3 tt., 1930; *Th. H. Robinson and W. A. E. Oesterly*, A History of Israel, 2 tt., 1932; *E. Sellin*, Geschichte der isr.-jüdischen Volkes, 2 tt., ²1932–35; *A. Allgeier*, Biblische Zeitgeschichte 1937; *W. F. Albright*, From the Stone Age to Christianity 1940; *H. Daniel-Rops*, Le peuple de la Bible 1943; *H. H. Rowley*, From Joseph to Joshua 1950. Naujasis I.: The I. Yearbook (kas metai); *J. G. Granadas*, The Birth of I. 1948; *J. Dunner*, The Republic of I. 1950; *N. D. Bentvich*, I. 1952.

P.Plk.

Izva upė Naugarduko aps., Nemuno kair. intakas, 24 km ilgio; teka į v. pro D. Izvą ir Rūdą, įteka į Nemuną ties geležinkelio tiltu prieš Nemuno (Seleco) stotį. Kair. intakas Kamenka, deš. Nežatė. Baseino plotas 138 km².

Izvaltis (lat.) žr. Užvalda.

Izvestija (rus. ‚žinios') nuo 1917 Maskvoje einąs sovietų dienraštis, Sovietų Rusijos oficiozas.

Izvolskij Aleksandr Petrovič (1856–1919) rusų diplomatas, daug prisidėjęs prie diplomatinės dirvos paruošimo I pas. karui. Rusijos ministras rezidentas Vatikane 1894–97, atstovas Belgrade 1897, Münchene 1897–99, Tokijuj 1899–1903, Kopenhagoje 1903–06, Rusijos užsienio reikalų ministras 1906–10, atstovas Paryžiuje 1910–17. Dėl jo diplomatinės veiklos smarkiai paaštrėjo Rusijos santykiai su Austrija ir Vokietija. Jo pastangomis Rusija susitaikė su Japonija 1907, pasidalydamos įtakos zonomis Mandžūrijoje, o taip pat ir su Anglija 1907, užbaigdamos varžybas dėl Persijos, pasidalintos įtakos zonomis, paliekant Afganistaną anglų įtakai, o Tibetą paskelbiant neutraliu. 1907 sudarė sutartį su Vokietija išlaikyti status quo Pabaltijy ir 1909 susitarė su Italija išlaikyti status quo Balkanuose. Skatino panslavizmą, ypačiai Balkanuose. Jo pastangomis Rusija, Anglija ir Prancūzija pamažu suartėjo į stiprią santarvę priešintis Vokietijos, Austrijos ir Italijos sąjungai. Būdamas ambasadoriumi Prancūzijoje, tebevadovavo Rusijos užsienio politikai. Revoliucijos Rusijoje metu atsisakė savo pareigų ir liko gyventi Prancūzijoje, kur ir mirė. Parašė savo atsiminimus, labai svarbius I pas. karo paruošimo istorijai nušviesti — Mémoires de A. Iswolsky 1923; H. Iswolski išleido jo Correspondance diplomatique 1906–11, 1937.

K.Avž.

Iža mstl. ir valsčiaus centras Vileikos aps., apie 20 km į š.v. nuo Vileikos, į p. nuo Naročiaus ež., prie Užlos upės. Pagal Maskvos sutartį, palei I. turėjo eiti Lietuvos ir Sov. Rusijos siena.

Įžadas (lot. votum) kanonų teisėje laisvas ir apsvarstytas Dievui įsipareigojimas, kurio objektu yra gėris, įmanomas vykdyti ir nekliudąs siekti kito, už jį aukštesnio gėrio (pvz. vedybos negali būti į. objektu, nes neleidžia siekti skaistybės, aukštesnio gėrio už moterystę). Į. tikslas — Dievo garbinimas. Jo vykdymas yra religinė pareiga: ‚Kai padarai savo Viešpačiui Dievui į., nedelsk jo išpildyti, nes to reikalauja tavo Viešpats Dievas' (Deut. 23, 21). Į. skirstomi į privačius ir viešuosius. Pirmuoju atveju asmuo įsipareigoja Dievui be Bažnyčios įsikišimo; antruoju atveju — jo auka priimama teisėto Bažnyčios atstovo jos vardu. Privatūs į. dar skiriasi į asmeninius ir daiktinius, pagal tai, kas Dievui pažadama — veiksmas ar daiktas. — Viešųjų į. srityje žymiausią vietą užima skaistybės į., kuriuo įsipareigoja kandidatai į kunigus, sulaukę 21 m. amžiaus, imdami subdiakonatą. Dar platesnės apimties yra vienuoliniai į., kai Dievui įsipareigojama laikytis ne tik skaistybės, bet ir visiško neturto bei klusnumo. Bažnytinėje teisėje dažnai jie vadinami profesija. — Vienuoliniai į. yra amžini ir laikini, žiūrint, kaip įsipareigojama — visam amžiui ar tik laikinai. Vienuoliniams į. galioja šios sąlygos: tinkamas amžius (laikiniems į. 16 m., amžiniesiems 21 m.); teisėtas kandidato priėmimas, atliktas kompetentingo viršininko; vieneri naujokyno metai prieš laikiniuosius į. ir treji laikinųjų į. metai prieš amžinuosius; kandidato laisvė. Vienuoliniai į. pirmiausia išskiria asmens teisę moterystėn. Po paprastųjų į. žmogus netenka teisės administruoti savo turtą, o po amžinųjų į. jis praranda ir pačią nuosavybės teisę. Ką asmuo uždirba, eina vienuolijai. Po amžinųjų į. žmogus netenka ir savo vyskupijos, nes jis įjungiamas į vienuoliją; gi vienuolijos tvarkosi specialiais kanonais ir savo konstitucijomis. Padaręs į., žmogus privalo paklusti teisėtiems viršininkams viskuo, kas nesipriešina sielos išganymui. Šv. Tėvas turi galią dispensuoti nuo viešųjų į., bet ne visada ją naudoja. Priva-

tinių į. dispensavimo reikalu tenka į jį kreiptis tik dviem atvejais, būtent kai žmogus, sulaukęs 18 m., pažada Dievui laikyti skaistybę arba stoti į vienuoliją su amžinaisiais į. Kitais privatinių į. atvejais išsilaisvinama įvairiais būdais: praėjus nusistatytam laikui, į. paneigiant teisėtam asmeniui (tėvai gali paneigti mažų vaikų į.), pakeičiant, sulaikant, dispensuojant kompetentingiems autoritetams. Apskritai, geras darbas, atliekamas iš į., turi dvigubą vertę, pvz. duoti išmaldą savaime yra gailestingumo ir artimo meilės darbas, bet jei išmalda duodama iš į. — dar bus ir tikėjimo dorybės aktas. Priešingai į. nelaikymas užtraukia dvigubą kaltę ir bausmę, nes tai, kas jau šiaip yra bloga (pvz. neskaistybė) dėl į. yra nusikaltimas dar ir prieš tikėjimo dorybę.

A. Vermeersch, Theologia moralis III; *H. Noldin*, De praeceptis Ecclesiae 1936; *T. Schaefer*. De religiosis 1940; *S. Woywood*, A Practical Commentary of the Code of Canon Law 1948. *L.A.*

Įžambinė — ilgiausia stataus trikampio kraštinė, gulinti prieš statų kampą. Žr. Trikampis.

Ižas pradedančios užšalti upės ledo lytys. Oro temperatūrai krintant ir vandeniui vis daugiau atvėstant, ledo lytys daugėja, kol, joms susitelkus į ištisinę ledo dangą, upė pagaliau užšąla (‚sustoja'). Nuo trinties lyčių kraštai darosi panašūs į baltus vainikus. Todėl dideliam i. einant upė atrodo lyg balta, judanti masė. Lyčių dydis įvairus, bet dažniausiai jos esti apie 0,5–2 m². Nemune normaliai i. eina lapkričio mėn. Pasirodęs i. dar nėra pavojingas laivybai, nes lytys yra nestoros, bet vėliau i. didėjant laivų plaukiojimas sustabdomas.

A.B.

Iždas valstybės kasa bei pati valstybė turtine prasme. Žr. Fiskas.

S e n o j o j e L i e t u v o j e. Kunigaikščių laikais Lietuvos valstybės i. sutapo su valdovo iždu. Didysis kunigaikštis buvo lyg didelis dvarininkas, kuris iš tų pačių pajamų turėjo ir pats gyventi ir visus valstybės reikalus aprūpinti. Dar ir XV–XVI a. Lietuvoje teoretiškai visa žemė, kuri buvo krašto ūkio pagrindas, priklausė didžiajam kunigaikščiui. Dalį jos jis pats eksploatavo bei administravo per savo skiriamus pareigūnus — vietininkus ir tėvūnus, — o kita dalis buvo laikoma esanti išdalinta naudotis tam tikromis teisėmis krašto gyventojams — bajorams, dvasininkams, valstiečiams. Bajorai turėjo vienintelię karinę prievolę, dvasininkai ilgai nuo žemės neturėjo jokių prievolių, o valstiečiai turėjo duoti duokles, mokėti mokesčius, atlikti visokiausių patarnavimų didžiajam kunigaikščiui ar jo pareigūnams ir net eiti dirbti į dvarą įvairių darbų. Žygimanto Kęstutaičio ir Kazimiero laikais valstiečiai gyvenę bajorų žemėse nuo pa-jau

Ižas Nemune ties Kaunu

reigų didžiajam kunigaikščiui buvo atleisti. Tuo būdu didžiojo kunigaikščio i. nuo to meto iš jų nebeturėjo jokios naudos. O didžiojo kunigaikščio žemėse gyvenusių valstiečių prievolės palengva buvo pakeičiamos piniginiais mokesčiais, paprastai vadinamais s i d a b r i n e. Tik vietoje galvijų duoklės įvestas mokestis buvo vadinamas m e z l i a v a. Aplamai laisvųjų ir nelaisvųjų valstiečių prievolės iki žemės (valakų) reformos buvo labai nevienodos ir įvairiose srityse nevienodai vadinamos. Bet vienas pagrindinių didžiojo kunigaikščio i. pajamų šaltinių buvo pajamos iš jo dvaruose gyvenusių valstiečių (iki XV a. vidurio ir iš bajorų dvarų valstiečių).

Be to, didysis kunigaikštis rinko mokesčius iš miestų — pastovią sumą nuo kiekvieno miesto, nuo dūmų, t.y. nuo gyvenamų namų, ir dar nuo atskirų verslų. Toliau jis rinko žydų pagalvio mokestį, iš keliaujančių pirklių įvežimo ir išvežimo muitus ant sienos, o taip pat viduje už naudojimąsi keliais, tiltais, upėmis, už teisę prekiauti mūgėse ir t.t. Kai kurių prekių eksportas buvo kartais paskelbiamas didžiojo kunigaikščio monopoliu, pvz. miškų produktai, kaip kailiai, vaškas, pelenai, medis; kas gaudavo teisę tuo verstis, turėjo mokėti specialų mokestį. 1561 buvo kuriam laikui sumonopolintas ir druskos (žr.) importas. Nuo seniausių laikų veikė įvairiausi gėrimų bei jų pardavinėjimo mokesčiai. Šiaip mokesčių didžiojo kunigaikščio iždui papildyti buvo daug ir labai įvairių, be to, skirtingų įvairiose valstybės srityse ar nevienodai vadinamų, nes nevienoda buvo jų kilmė. Kadangi valstybė neturėjo savo valdininkų aparato, tai dažniausiai įvairios šitų pajamos rūšys būdavo išnuomojamos. I. gaudavo už metus ar kurį kitą laikotarpį sutartą sumą grynais, o nuomininkas pats išsirinkdavo tą mokestį. Ypač tai

būdavo praktikuojama su muitais. Dažniausiai tokiais nuomotojais būdavo žydai, kurie, žinoma, gerai pelnydavosi. Tik dvarų valstiečių mokesčių nebuvo reikalo išnuomoti, nes čia buvo dvarų administracijos aparatas, kuris galėjo išrinkti. Atskiri i. pajamų šaltiniai buvo dar teismų mokesčiai bei didžiojo kunigaikščio kanceliarijos rinkliavos už įvairius dokumentus. Ankstyvesniais sritinių kunigaikštysčių laikais dar prisidėdavo sritinių kunigaikščių duoklės. Visą laiką neblogas pajamas davė pinigų kalykla, betgi vėlesniais laikais monetų kalyklų pelnas perėjo iždininkams.

Čia suminėti ir eilė nesuminėtų i. pajamų šaltinių buvo dviejų rūšių: didžiojo kunigaikščio pajamos iš dvarų ir pajamos iš valdinių, atseit, regalijos. Bet čia nėra jokių tiesioginių pajamų iš bajorų. Kai sunkesniais laikais didžiajam kunigaikščiui savo reguliariųjų pajamų pradėjo neužtekti, ypač kai buvo pradėta gausiau samdyti kariuomenės, didysis kunigaikštis buvo priverstas kreiptis į turtingiausią piliečių sluoksnį, į bajoriją. Kadangi bajorija ir jos dvarai bei juose gyveną valstiečiai nuo bet kokių mokesčių buvo laisvi, tai, norint iš jų ką nors gauti, reikėjo jų pačių sutikimo. Tai ir iškėlė seimus. Be to, prašydamas bajoriją mokesčių, didysis kunigaikštis paprastai nurodydavo, kokiam valstybiniam reikalui jie skiriami. Dažniausiai tai būdavo karo, pilių taisymo ir pn. reikalai. Aišku, bajorija stropiai stebėjo, ar tikrai tie pinigai numatytam reikalui buvo naudojami. Nors jokios oficialios kontrolės ir nebuvo, bet mokesčių pinigai paprastai būdavo sunaudojami skelbtajam tikslui. Tai užvedė ant kelio vesti atskirą šių pajamų sąskaitybą, turėti atskirą tų pajamų administratorių, atseit sudarė pagrindą greta valdovo i. atsirasti atskiram valstybės arba, kaip tada sakydavo, krašto i. Taip reguliarios pajamos — iš valdovo dvarų ir vad. regalijų — vėliau sudarė vad. valdovo, arba kiemo i., o iš bajorijos prisiimamųjų mokesčių gaunamos sumos sudarė valstybės, arba krašto i. Tie abu i. buvo aiškiai atskirti jau po Liublino unijos 1588–1590.

Kiemo (arba valdovo) i. buvo paveldėtojas senojo vieno i. Bet jau Žygimanto Augusto laikais buvo pajusta, kad valstybės i. ir valdovo kišenė negali būti sutapdinami. Žygimantas Augustas jau buvo pradėjęs net skirti savo asmeniškus dvarus nuo valstybės dvarų. Betgi jam mirus be įpėdinių net ir tie dvarai, kuriuos jis laikė asmeniškais, šeimos dvarais, vis tiek buvo laikomi valstybiniais. Pagal 1589 įstatymą pagaliau buvo išskirta grupė dvarų, iš kurių pajamos turėjo eiti valdovo pragyvenimo išlaidoms padengti. Tai vad. ekonomijos (žr.), arba, kaip tada dar vadindavo, valdovo stalo dvarai. Visi kiti valstybiniai dvarai buvo palikti naudoti vietoje algų valstybės aparatui išlaikyti. Vieni jų buvo paskirti pastoviai naudotis pavieto administratoriui bei vad. pilies teismo teisėjui seniūnui. Tie dvarai buvo vadinami seniūnijomis. Kiti dvarai, nesurišti su jokiomis valstybinėmis institucijomis, buvo vadinami tenutomis. Jie būdavo išdalijami bajorams, kaip būdavo sakoma, už nuopelnus bei pasitarnavimus valstybei. Dėl to jie dar būdavo vadinami ‚užsipelniusiųjų duona' (panis bene merentium). Kasdieniškoje kalboje tie dvarai taip pat dažnai būdavo vadinami skambesniu seniūnijų vardu. Pavedant naudotis šitais dvarais būdavo atlyginama už vienkartines arba ir pastovias pareigas valstybėje, kurios nebuvo surištos su įsakmiai nurodytais dvarais. Tuo būdu didžioji dalis valstybinių dvarų buvo paversta atlyginimo už valstybinį darbą fondu, o valdovo-kiemo i. pajamų begaudavo tik iš ekonomijų dvarų. Į kiemo i. ėjo taip pat visos pajamos iš aukščiau išvardytų regalijų — miestų mokesčiai, žydų pagalvis, propinacijos mokesčiai, muitai ir t.t. Tačiau palengva tie senieji mokesčiai išnyko, buvo pakeisti naujais, kurių didžioji dalis ėjo jau ne į kiemo, bet į krašto iždą.

Priešunijiniais laikais šių visų mokesčių dydį nustatydavo didysis kunigaikštis. Po unijos bet kokius mokesčius galėjo nustatyti tik seimas ar jo pakaitalas konvokacija (žr.). Seimas, nustatydamas naujus mokesčius ar naujus muitus, senųjų paprastai nepanaikindavo. Senieji paprastai būdavo renkami kiemo i., o naujųjų paprastai būdavo nurodoma kita paskirtis, dažniausiai kariuomenės reikalams. Taip pvz. muitai kartais būdavo renkami net keleri — senieji valdovo i. ir bent pagal kelis įstatymus, kelių seimų, naujai nustatyti krašto iždui. Neramiais laikais įvairūs senieji mokesčiai dažnai nebebūdavo mokami, mokesčių rinkėjai dažnai nepajėgdavo išrinkti ir naujai seimo nustatytųjų. Laikams aprimus kartais tokie senieji mokesčiai ir nebebūdavo atgaivinami — vietoj jų įsigalėdavo naujieji. Atgaivinti juos nebūdavo lengva dėl to, kad visoms regalijų rūšims seimai uždėdavo vis naujų ir naujų mokesčių, dažnai pamiršdami pastebėti, kad ir senieji turi būti tebemokami kiemo iždui, kai seimų uždedamieji paprastai turėjo kitą paskirtį ar būdavo renkami krašto iždui. Tuo būdu kiemo i. pajamos tolydžio mažėjo — ir iš muitų, ir iš miestų, ir iš propinacijos, o teismų, kanceliarijos ir monetų kalyklų pajamos šiuo metu jau buvo skiriamos pačių įstaigų išlaikymui. Tad nenuostabu, kad valdovams normalių kiemo i. pajamų nebepakako, nors veik visas valstybines išlaidas jau bu-

vo perėmęs krašto i. Kai po pirmojo padalijimo buvo netekta dalies ekonomijų dvarų, pajamos sumažėjo, ir išlaidusis Stanislovas Augustas Poniatovskis taip prasiskolino, kad seimai net kelis kartus turėjo apmokėti jo skolas ir pagaliau paskyrė jam algą. Prieita pagaliau prie to, kad 1781 seimas net buvo paskyręs specialią komisiją karaliaus i. prižiūrėti.

Kai i. buvo perskirtas į du, krašto i. buvo skiriamas veik išimtinai kariuomenės bei krašto gynybos reikalams, o iš valdovo-kiemo i. buvo padengiamos visos kitos valstybės išlaidos ir išlaikomas valdovo dvaras. Kadangi algų valstybės pareigūnams nebuvo mokama, tai iš tokių valstybinių reikalų svarbiausi buvo pasiuntimas delegacijų į užsienį ir kitų valstybių delegacijų priėmimas; kiemo i. pajamoms sumenkus, ir šių naštų didžiąją dalį perėmė krašto i. arba atstovas vykdavo savomis lėšomis, o valdovas už tai jam pavesdavo kokį valstybinį dvarą. Tada kiemo i. svarbiausia liko valdovo išlaikymas.

Valdovas buvo Lietuvai ir Lenkijai bendras, o abiejų valstybių kiemo i. atskiri. Tačiau jų pajamos niekada nebuvo maišomos. Po unijos valdovas galėjo pasinaudoti tik tos valstybės pinigais, kurioje jis gyveno. Bendrieji valdovai gyvendavo paprastai Lenkijoje, bet kartais jie būdavo priversti atvykti kuriam laikui į Lietuvą tam, kad duotų atsigauti Lenkijos kiemo i. ir sunaudotų susikaupusius Lietuvos kiemo i. išteklius. Į Lenkiją Lietuvos pinigų išvežti nebuvo galima. Tik Vladislovui Vazai, kuris gražiai sugyveno su Lietuvos didžiūnais, 1640 pasisekė išgauti jų sutikimą, kad abiejų valstybių kiemo i. pinigai būtų mišriai naudojami valdovui išlaikyti, nežiūrint, kur jis kada gyvena. Buvo sutarta, kad Lenkijos kiemo i. apmoka valdovo dvaro maisto ir pašaro išlaidas, o Lietuvos kiemo i. apmoka dvariškių algas ir gvardijos išlaidas. Gvardijos gi pagal 1646 ir 1669 konstitucijas buvo 1200. Tik Stanislovas Augustas savo dispozicijon buvo gavęs po du pulkus iš abiejų valstybių kariuomenių, kuriuos išlaikė tų valstybių iždai, o pats dar laikė vėl du pulkus Varšuvoje ir 1 batalioną Gardine, kurį 1789 ‚dovanojo' Lietuvai, t.y. perdavė išlaikyti Lietuvos krašto i. Kai Augustas II iš Lietuvos ir Lenkijos kiemo i. bandė išlaikyti savo asmeninką saksoniką kariuomenę, abiejų valstybių bajorijos pasipriešino ir buvo prieita net prie sukilimo, privertusio karalių tą kariuomenę išvesti į Saksoniją.

Siunčiant delegacijas į užsienį, jų išlaidomis paprastai pasirūpindavo i. to krašto, kuriam toji valstybė buvo artimesnė. Kaip taisyklė Lietuvos kiemo i. turėjo padengti visas išlaidas delegacijų, siunčiamų į Maskvą, o taip pat didžiąją dalį išlaidų, susijusių su Maskvos delegacijų priėmimu.

Kaip taisyklė Maskvos delegacijos laukdavo audiencijos pas valdovą, o kartais ir atsakymo į įteiktus siūlymus, Lietuvoje, nors pati audiencija įvykdavo Lenkijoje. Visą tą metą delegacijos būdavo išlaikomos Lietuvos kiemo i., išskyrus tą laikotarpį, kurį jos praleisdavo Lenkijos teritorijoje. Kai XVIII a. pabaigoje vietoje delegacijų Varšuvoje rezidavo Rusijos ambasadorius, jo išlaikymui Lietuva duodavo $^1/_3$ lėšų, Lenkija $^2/_3$. Nuo 1673 Lietuvoje, Gardine, pradėjo rinktis kas trečias seimas. Kaip į visus seimus, taip ir į gardiniškius, atvykdavo nemažai užsienio delegacijų. Jų išlaikymas tada gulė ant Lietuvos kiemo i. Kai seimai rinkosi Lenkijoje, ten atvykusių delegacijų išlaikymas buvo Lenkijos kiemo i. reikalas.

Valdovo žmonos išlaikymas nebuvo numatytas įstatymų, bet praktiškai joms būdavo paskiriama dvarų, iš vad. tenutų, abiejose valstybėse. Būdavo žiūrima, kad valdovo žmona Lietuvoje turėtų maždaug pusę tiek dvarų, kiek Lenkijoje, kuriai, kaip sudarytai iš dviejų provincijų, visur būdavo pripažįstamas dvigubas svoris.

Krašto (arba valstybės) i. užsimezgė iš bajorijos seimuose prisiimamųjų mokesčių karo reikalams. Tokių mokesčių valdovai ypač dažnai pradėjo prašyti XVI a. ilgų karų su Maskva metu, kai bajoriją mobilizuoti pasidarė veik nebeįmanoma ir teko vis daugiau ir daugiau remtis samdyta kariuomene. Kadangi samdytoji kariuomenė atsirado kaip bajorų mobilizacijos pakaitalas, tai buvo natūralu, kad jiems samdyti pinigų turėjo duoti ta pati bajorija, kuri savo rėžtu norėjo būti tikra, kad šitie jos sumokami mokesčiai tikrai bus sunaudojami tik tam, kam jie skirti, būtent kariuomenei išlaikyti. Tai buvo pagrindas išimti tuos pinigus iš valdovo i. ir sudaryti visiškai atskirą i., kaip kad buvo šiuo metu ir Lenkijoje. Jų pavyzdžiu atsirado ir šio i. tvarkytojai, vad. krašto iždininkai.

Krašto i. pagrindą sudarė bajorijos prisiimamieji mokesčiai nuo jos dvarų. Vėliau, įgavusi daugiau galios, bajorija stengėsi valstybinių naštų kuo daugiau užversti ant kitų luomų pečių. Tuo būdu seimuose jie pradėjo nustatinėti mokesčius ne tik sau, bet taip pat ir miestiečiams, ir žydams, ir net dvasininkams. Bajorija palietė taip pat visus senuosius kiemo i. šaltinius — ji skyrė naujus mokesčius miestiečiams, nustatinėjo naujus didesnius muitus, naują žydų pagalvį, naujus gėrimų mokesčius ir t.t. Šie naujieji, seimo nustatyti mokesčiai buvo renkami jau krašto, ne kiemo i. Pastarajam, tiesa, būdavo paliekami ‚senieji muitai' ir kitokie senieji mokesčiai, bet ilgainiui jie neteko pras-

mės, buvo krašto i. mokesčių nustelbti ir net pamiršti arba virto tik administracijos pareigūnų pajamomis ir į valdovo i. nebepatekdavo.

Krašto i. papildyti seimai mokesčius uždėdavo visiems bajorų privatiems, paveldimiems dvarams. Valstybiniai dvarai, kuriuos bajorija gaudavo su pareigomis (seniūnijos) ar kaip atlyginimą už vienkartinius patarnavimus ar apskritai už nuopelnus (tenutos), Lietuvoje iš pradžių buvo laisvi nuo bet kokių mokesčių, nors Lenkijoje jau Žygimanto Augusto laikais kariuomenės išlaikymo reikalams į krašto i. iš tokių dvarų pradėta rinkti po ¼ pajamų. Dėl to ten šis seniūnijų ir tenutų mokestis buvo vadinamas kvarta. Lietuvoje šis kvartos mokestis formaliai nebuvo niekada įvestas, tačiau praktiškai jis būdavo imamas — seimai, paskirdami mokesčius, žiūrėjo, kad kitu vardu šiems dvarams uždedamas mokestis maždaug atitiktų jų pajamų ketvirtadaliui.

Valstybiniai ir dvasininkų dvarai turėjo pareigos duoti maisto ir pašaro stovyklaujančiai kariuomenei. Labiausiai tai buvo aktualu žiemos metu. Ši prievolė buvo vadinama hiberna (žr.). 1649 ji buvo pakeista piniginiu mokesčiu, kuris buvo vadinamas tuo pačiu hibernos vardu. Iš kitų į krašto i. plaukusių mokesčių minėtini kelių rūšių gėrimų mokesčiai, atitikę maždaug 0,1 visų gėrimų vertės; 1661 buvo įvestas specialus tabako mokestis; visam kraštui bendri vad. padūmės mokesčiai (nuo gyvenamos trobos kaimuose ir miestuose); daug pelno davė muitai, iš kurių betgi apie $^1/_3$ eidavo į kiemo i. Dvasininkai XVII a. buvo priversti taip pat pradėti mokėti tam tikrus mokesčius. Tačiau jie nebuvo vadinami mokesčiais, bet pašalpa valstybei — subsidium charitativum. Be to, juos išrinkdavo ne bajorijos mokesčių rinkėjai, o vyskupijų kapitulos; dėl jų dydžio seimuose su bajorija susiderėdavo vyskupai. Totorių mokestis būdavo vadinamas donativum — dovana valstybei, mat, jie buvo laikomi laisvais žmonėmis, nors pilietinių teisių ir neturėjo. Dvarams bei prie jų priklausantiems miesteliams uždedamus mokesčius surinkdavo pavietų mokesčių rinkėjai, miestuose juos surinkdavo magistratas, iš žydų rinkdavo jų kahalai (žr.), bet mokesčiai, kuriuos reikėdavo rinkti nuolat, diena iš dienos, pvz. gėrimų mokesčiai ar muitai, būdavo išnuomojami — koks verslininkas sumokėdavo iš anksto sulygtą sumą ir rinkdavo juos savo naudai. Valstybė savo aparato nelaikė.

Lietuvos ir Lenkijos abieji i. buvo visiškai atskiri ir niekada nebuvo maišomi. Lietuvos pinigai galėjo būti naudojami tik savo krašto reikalams, Lenkijos pinigai — tik jos reikalams. Ir seimuose kiekvienos valstybės atstovai rūpindavosi tik savo i. Antros valstybės i. reikalais kita pusė rūpindavosi ir spausdavo prisiimti didesnius mokesčius tik tada, kai iš tos antros valstybės norėjo gauti paramos arba būgštavo, kad patiems reikės duoti paramos, jei tie antrieji permažai pasitemps. Apskritai, Lenkijos atstovų seimuose prisiimama mokesčių suma būdavo paprastai dvigubai didesnė už Lietuvos, nes šioji buvo laikoma tik trečiąja unijinės valstybės provincija. Ji betgi labai stropiai žiūrėjo, kad nebūtų nuskriaudžiama ir visada reikalavo savo dalies. Jei kuris renkamas valdovas pasižadėdavo atsivežti kokią piniginę dovaną, tai Lietuva visada reikalaudavo, kad $^1/_3$ tos sumos tektų jos i. Kai 1684 Jonas Sobieskis gavo tam tikrų sumų iš popiežiaus, kaip paramą už dalyvavimą kare su Turkais, Lietuva išreikalavo savo $^1/_3$, nors ji iš tikrųjų mažai ir tedalyvavo tame kare. Lietuva taip pat nenusileido lenkams ir, nebodama lenkų keliamo triukšmo, Brastoje rinko muitą už lenkų gaminius, siunčiamus Bugo upe iš jo aukštupio į Vyslą ir toliau į Baltiją, vadinasi ėmė muitus tik už pasinaudojimą upe tranzitui. Jie buvo panaikinti, ir tai dar ne visiškai, tik 1764, o bandymas visiškai panaikinti muitus tarp Lietuvos ir Lenkijos nepavyko. Tai buvo deklaruota tik 1791 Iždo Komisijos (žr.) įstatyme, betgi jau neteko ji įgyvendinti. Pagal tą įstatymą, abiejų valstybių i. buvo pavesti bendrai I. Komisijai, tačiau kasos abiejose valstybėse turėjo likti atskiros. Kylant karui su Rusija, 1792 V Iždo Komisijos įsakymu, Lietuvos kasa ir visos i. buvusios brangenybės, kelis šimtmečius saugotos Vilniuje specialiuose i. rūmuose, buvo perveztos į Varšuvą. Tačiau ir tada Lietuvos kasa nebuvo sulieta su Lenkijos kasa. Ji tik veikė ketvertą mėnesių Varšuvoje, kol Lietuvos targovičėnų konfederacija grąžino ją vėl į Lietuvą, į Gardiną. Tad praktiškai net šiame laikotarpy abiejų valstybių i. nebuvo sulieti, nors jų administravimas ir priklausė bendrai Iždo Komisijai.

M. Dovnar-Zapolskij, Gosudarstvennoje choziaistvo v. kn. lit. pri Jagelonach 1901; *W. Kamieniecki*, Rozwój własności na Litwie w dobie przed I Statutem 1914; *M. F. Vladimirskij-Budanov*, Pomiestija lit.-russk. gosudarstva, Čtenija v Istor-Obšč. Nestora Lietopisca III; *A. Rimka*, Lietuvos visuomenės ūkio bruožai iki Liublino unijos 1924; *T. Korzon*, Wewnętrzne dzieje Polski za St. Augusta I–VI. 1897–98; *A. Šapoka*, Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos 1938; *E. Tyszkiewicz*, Rachunki podskarbstwa litewskiego 1648–1652, 1855; *St. Kościołkowski*, Ze studjów nad dziejami ekonomji królewskich na Litwie, R. T. Prz. Nauk w Wilnie V, 1914; *A. Szelągowski*, Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII w. Polsce 1902. *A.Š.*

Iždinė valstybės kasa. Seniau valstybė steigdavo savo atskiras kasas, vad. i., o naujaisiais laikais, ypač XX a., valstybės i. pareigas eina krašto centrinis, arba no-

tų, bankas. Nepriklausomybės pradžioje Lietuva buvo suorganizavusi savo atskiras i.; įvedus lito valiutą, i. pareigos buvo pavestos eiti Lietuvos Bankui.

Iždininkas kasininkas, o dažnai ir kitų organizacijų turtų saugotojas bei tvarkytojas.

Senojoje Lietuvoje ir Lenkijoje i. buvo vadinamas iždo ministras (thesaurarius, podskarbi). Iždo reikalams tvarkyti didieji Lietuvos kunigaikščiai specialių pareigūnų, be abejo, turėjo ir seniausiais laikais, tačiau istoriniuose šaltiniuose i. pradedame užtikti tik nuo XV a. pradžios. Iš pradžių tai nėra valstybės, bet valdovo dvaro pareigūnas, kuris XV a. gale jau turi pavaduotoją ir eilę raštininkų. Jis tvarko visus ūkinius ir piniginius valdovo reikalus. Specialaus aparato krašte jis neturi, bet reikalui esant gali pasiųsti kurį nors didžiojo kunigaikščio dvariškį sutvarkyti reikalą vietoje. I. turi savo žinioje taip pat didžiojo kunigaikščio brangenybes ir valstybės dokumentų (diplomų) archyvą. Taip buvo ir vėlesniais laikais. Nors valstybės archyvas augo kanclerio įstaigos veiklos dėka, tačiau valstybės archyvas buvo i. žinioje. Tai numatyta specialioje konstitucijoje, aptariančioje iždo funkcijas. Kai po XVII a. sąmyšių, po vad. Tvano, Lietuvos valstybės archyvas buvo nuklydęs į svetimus pasviečius, tai 1667 ir 1673 konstitucijomis jį suieškoti ir toliau globoti buvo pavesta i.

Kai Lietuvos iždas (žr.) buvo perskirtas į valstybės, arba krašto, ir valdovo, arba kiemo ar dvaro, iždą, i. buvo pradėtas vadinti krašto, arba didžiuoju i., o jo padėjėjas — kiemo, arba dvaro, iždininku.

Kiemo i. tvarkė vad. kiemo iždą (žr.). Jis buvo laikomas valdovo dvaro, ne valstybės, ministru, tad 1569 sudarant bendrą Lietuvos ir Lenkijos senatą jis nepateko į jo narius. Vėlesniais laikais kiemo i. būdavo skiriami iš vidutinių ponelių, kurie paprastai dar gaudavo kurio nors pilininko ar antraeilio vaivados vietą ir tuo būdu pasidarydavo ir senatoriais. Jei pasitaikydavo, kad valstybėj kurį laiką krašto i. nebūdavo, tai kiemo i. būdavo laikomas jo pavaduotoju ir perimdavo pareigas. Šiaip betgi jam priklausė tik valdovo iždas. Į senatą kiemo i. buvo įvestas tik 1773–75 seimo. Valstybės gyvenime kiemo i. didelės reikšmės neturėjo niekada, išskyrus Ant. Tizenhauzą (žr.), kuris betgi pagarsėjo tik dėl savo specialios ūkinės veiklos ekonomijose (žr.).

Krašto i. valdė krašto, arba valstybės, iždą. Nuo pat 1569 jie buvo senato nariais. Tai buvo gana reikšmingas postas, nes per jo rankas pereidavo visi kariuomenės reikalams skirtieji ir daug kitų mokesčių. Juos tvarkydamas, laiku išmokėdamas ar sulaikydamas, krašto i. galėjo paveikti ir viso krašto politiką. Betgi ši ministerija buvo surišta su darbu, tad patys didieji ponai į ją nesiveržė davo. Tai mažino šio urėdo reikšmę, nes vidutiniai poneliai, ir turėdami priemonių, nedrįsdavo pasipriešinti pvz. didžiūno etmono reikalavimams. Lietuvos istorijoje žymesnį vaidmenį suvaidino XVII a. gale tik Benediktas Sapiega, kai etmonu buvo jo brolis Kazimieras. Kai vienas valdė krašto iždą, antras kariuomenę, o abu kartu — viso krašto seimelius, jie pasidarė tikrieji Lietuvos viešpačiai.

Jei iždo pajamos būtų buvę pastovios, jei jos nebūtų priklaususios nuo kiekvieno seimo nutarimų, krašto i. būtų galėję pasidaryti labai įtakingi, nes jie veikė be jokios kontrolės. Tiesa, kiekvienam seimui jie turėjo pateikti apyskaitą, kiek mokesčių surinkta ir kam jie sunaudoti, bet niekas jų pateikiamų skaitlinių nekontroliavo, bent iki tol, kol buvo įkurta Iždo Komisija (žr.). Krašto i. turėjo savo žinioje ir tam tikrą štabą tarnautojų su jų viršininku paiždininkiu (skarbny) ir du iždo raštininkus, laikomus valstybės urėdais. Šito aparato uždavinys buvo prižiūrėti visokius mokesčių rinkėjus ir išrinkti iš jų pinigus į iždą. Priešingai Lenkijos praktikai, kur surinkti mokesčiai buvo laikomi pas pavietų mokesčių rinkėjus, kurie juos išmokėdavo pagal krašto i. pavedimą etmonams arba kam būdavo paskiriama, Lietuvoje visos pajamos suplaukdavo į krašto i. rankas, kuris jau pats juos išmokėdavo kam reikia. Tik 1697 coequatio iurium įstatymu, kuriuo buvo siekiama suvienodinti Lietuvos ir Lenkijos pareigūnų, ypač etmonų ir i. teises, ir Lietuvoje buvo įvesta lenkiška tvarka. Krašto i. reikšmę tas labai susilpnino, nes jis jau nebegalėjo taip vilkinti ar paspausti etmoną pinigus atiduodamas kitam, nes seimo skirtieji mokesčių rinkėjai dažnai labiau klausė etmono negu i. Dar labiau i. reikšmė sumažėjo, kai krašto i. pasidarė tik Iždo Komisijos pirmininku, o kiemo i. jo pavaduotoju. Ką anksčiau atlikdavo vienas krašto i., dabar turėjo atlikti visa komisija, tik jam pirmininkaujant.

J. Wolf, Senatorowie i dygnitorze W. Ks. Litewskiego 1386 — 1795, 1885; *W. Skrzetuski*, Prawo polityczne Narodu Polskiego I–II, 1787; *E. Starczewski*, Możnowladstwo polskie I–II, 1914–17; *H. Merczyng*, Zbory i senatorowie protestanccy w. dawnej Polsce 1904 *T. Szeliga Żychlinski jr.*, Biskupi, senatorowie i dygnitarze Polscy. Złota księga szlachty polskiej, przez T. Żychlinskiego, Roczn. XV–XVIII, 1893–96. Žr. Iždas. *A.Š.*

Iždo departamentas Lietuvos ir Lenkijos valstybių gyvenimo pabaigoje specialus Nuolatinės Tarybos (žr.) skyrius abiejų valstybių iždų komisijų (žr.) veiklai prižiūrėti.

Iždo Komisija buvo kolektyvinis organas valstybės iždo reikalams tvarkyti, įsteigtas 1764 Lietuvoje ir Lenkijoje. Tai buvo viena iš vad. Čartoriskių reformų įvestų naujovių, gerokai pagerinusi iždo administravimą. I.K. buvo kiekvienoje valstybėje atskira. I.K. pirmininku buvo atitinkamos valstybės krašto iždininkas, pavaduotoju kiemo iždininkas, o 9–6 nariai buvo renkami kiekvieno seimo iš senatorių ir atstovų tarpo. I.K. suorganizavo ne tik savo kanceliariją, bet ir aparatą krašte, kurio pagalba perėmė taip pat mokesčių surinkimo tikrinimą, t.y. Iždo Tribunolo (žr.) darbą. Iždininko teisės, veikiant I.K., buvo susiaurintos — perduotos visam kolektyvui. I.K. buvo atsakinga prieš seimą, ir jos veikla būdavo patikrinama specialių seimo komisijų.

Kai po I padalijimo buvo įkurta Nuolatinė Taryba (žr.), I.K. buvo subordinuota jos iždo departamentui, kuris jau buvo bendras abiem valstybėms. Bet jis iždų neadministravo, tik prižiūrėjo I.K. veiklą, nes ir visa Nuolatinė Taryba buvo ne pati vykdomoji valdžia, bet tik priežiūros organas. Iždus ir toliau administravo atskiros I.K. Tik Didžiajame Varšuvos reformų seime (žr.), kur buvo siekiama kuo didesnio abiejų valstybių suglaudinimo, jau po V 3 konstitucijos, buvo priimtas abiem valstybėms bendras I.K. įstatymas. Jį priimant, lietuviai išreikalavo specialų įstatymą, pakeičiantį 200 metų praktiką bei Liublino unijos nuostatus ta prasme, kad abiejų valstybių vykdomosios valdžios organai būtų bendri, tačiau kad jų sudėty visada būtų po lygiai lenkų ir lietuvių, kai lig tol lenkų visuose organuose būdavo dvigubai. Naująją bendrą I.K. sudarė: iš abiejų valstybių po 1 senatorių ir po 4 bajorus, bet miestiečių atstovų iš kiekvienos provincijos turėjo būti po 2, t.y. lenkų miestiečių buvo 4, o lietuvių 2.

Naujoji I.K. buvo bendra, tačiau abiejų valstybių kasos liko atskiros ir centre kiekvienos valstybėms reikalams buvo po atskirą raštininką, t. y. skyriaus viršininką. Ši I.K., kylant karui su Rusija, 1792 V Lietuvos kasą pervežė į Varšuvą, tačiau vos keletui mėnesių praslinkus, Targovicai laimėjus, ne tik kasa buvo grąžinta, bet atgaivinta ir atskira Lietuvos I.K. Atskiras I.K. paliko ir 1793 Gardino seimas, vėl naujai pertvarkęs vykdomąją valdžią.

T. Kisielewski, Reforma ks. Czartoryskich 1880; *A. Kraushar*, Ks. Repnin i Polska I–II. 1897; *T. Korzon*, Wewnętrzne dzieje Polski za St. Augusta I–VI; *A. Šapoka*, Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos 1938; *W. Śmoleński*, Ostatni rok sejmu wielkiego 1897; *D. Ilovajskij*, Grodnenskij sejm 1793 goda, 1870. *A.Š.*

Iždo lakštai ilgesnio termino valstybės skolos pasižadėjimai, leidžiami viešiesiems reikalams, ypač nevienkartiniams, finansuoti. Kaip privatūs skolininkai, taip ir iždas moka už savo lakštus sutarto dydžio palūkanas ir juos išperka iš anksto nustatytomis sąlygomis. Išaugus viešųjų organizacijų vaidmeniui tautos ūkyje, i.l. pasidarė vienu iš didžiausių objektų krašto kredito rinkoj. N. Lietuva išleido visą eilę i.l. JAV lietuviams labiausiai žinomi buvo Laisvės paskolos bonai, platinti privačiu būdu šio krašto lietuvių tarpe (iki 1925 jų išplatinta už $ 1,85 mil.). Vėliau išleista eilė vidaus paskolos lakštų: 1935 4½% Lt. 18,– mil., 1936 4½% Lt. 15,– mil., o 1939 užsimota išleisti Lt. 50,– mil. Vilniaus paskolos lakštų, kurių išplatinta iki 1940 V už Lt. 28,– mil. *J.Pžm.*

Iždo Tribunolas senojoje Lietuvos valstybėje specialus teismas, kuris patikrindavo mokesčių rinkėjų darbą bei bajorų mokesčių sumokėjimą. Iš pradžių tai būdavo atliekama specialių seimo paskiriamų komisijų. Vėliau tai atlikdavo vyr. tribunolo nariai kartu su keletu seimo skirtų senatorių. Mokesčių išrinkimo kontrolei tribunolo posėdžiai paprastai būdavo skiriami po kiekvienos vyr. tribunolo sesijos Vilniuj, Naugarduke ir Minske, o XVIII a. tik Vilniuje ir Gardine. Kadangi šios institucijos darbas buvo surištas su vyr. tribunolu, tai ji iš pradžių vadinta komisija, palengva įgavo I.T. vardą. I.T. išnyko 1764, kai jo darbą perėmė Iždo Komisija (žr.).

D. Šabūnas, Did. Lietuvos Kunigaikštystės Iždo Tribunolas 1936. *A.Š.*

Iždo vekseliai trumpalaikiai valstybės skolos pasižadėjimai, skiriami svarbiausia eiliniams biudžetinių metų kasos nepritekliams dengti. Paprastai jie išperkami po trijų mėnesių ir leidžiami keliolika kartų per metus. Jie parduodami žemiau savo nominalinės sumos, o išperkami lygiomis, tad skirtumas sudaro faktiškas skolinimosi palūkanas. Nepr. Lietuva 1937-40 buvo išleidusi keletą serijų vad. valstybės iždo pasižadėjimo lakštų. Už juos, kaip ir už vekselius, nebuvo mokama nustatytų palūkanų. Ta prasme jie vadintini i.v., tik jų terminas buvo ilgesnis kaip reguliarių vekselių. *J.Pžm.*

Klaipėdietė įžegnotuvių dieną

Įžegnotuvės įžegnojimo, arba konfirmacijos, proga iškelta šeimos šventė, į kurią paprastai kviečiami tik giminės, rečiau ir kaimynai bei draugai. ‚Įžegnotuvininkui'(kei) duodamos dovanos, turinčios reikšmės tolimesniam jo gyvenimui, pvz. gra-

žiai įrištas giesmynas su specialiu įrašu, albumas, mergaitėms — papuošalų ir pn. Su į. vaikystė laikoma jau baigta, ir įžegnotasai privalo ruoštis jau subrendusiam gyvenimui. Lietuviuose protestantuose įžegnojimas šalia krikšto ir vedybų buvo laikomas vienu iš svarbiausių gyvenimo įvykių, nes tą dieną jaunuoliai (-ės) buvo priimami pilnateisiais bažnyčios nariais. Žr. Konfirmacija. *M.Nb.*

Įžeidimas nusikaltimas, aptariamas BS XXVII skyriuje, 530–549 §§, siekiant apsaugoti asmens gerą vardą. Baudžiama už nusižengimą tyčia nuskriaudus asmenį pasielgimu ar atsiliepimu, žeminančiu patį nuskriaustąjį ar jo šeimos narį (kad ir mirusį). Bausmė — areštas ir bauda iki 2500 litų. Vyriausybės, visuomenės įstaigos ar josios narių į. užtraukia areštą ar grasos kalėjimą. Už akių garsinimas dalyko, žeminančio nuskriaustąjį asmenį, užtraukia paprasto kalėjimo bausmę iki 6 mėn. Įžeidimas motinos, tėvo ar aukštutinio giminaičio, kunigo pareigas einant, pareigūno, karinės sargybos ir pn. užtraukia paprasto kalėjimo bausmę. Nusikaltęs į. nebaudžiamas, jei į. sukėlė lygi ar sunkesnė prievarta ar skaudesnis į. Į. priemonėmis laikomi žodiniai pareiškimai, veiksmai, spaudiniai, atvaizdai. Garsinimas dalyko, žeminančio asmens garbę, nelaikomas baustinu, kai kaltinamasis įrodo, kad jis turėjo pakankamai pagrindo garsintą dalyką laikyti tiesa ir kad jį pagarsino dėl valstybės ar visuomenės naudos, vykdydamas savo pareigą ar gindamas savo asmens ar šeimos garbę. Šis nuostatas netaikomas tuo atveju, kai į. liečia svetimos valstybės vyr. galvą ar diplomatą, pažeminto žmogaus asmeninį ar šeimos gyvenimą, ir kai įžeidimas buvo įvykdytas platinant spaudinius ar raštus, darant pareiškimus viešoje prakalboje. Tokiais atvejais pagarsinto dalyko tikrumo įrodinėti neleidžiama ir kaltinamasis negali likti nenubaustas. I. byloje teismui leidžiama, nukentėjusiai šaliai prašant, paskelbti sprendimą spaudoje. Valstybės ir jos brangintinų ženklų ar simbolių į. buvo numatytas Ypatinguosiuose valstybės apsaugos įstatuose. *B.M.*

Įžeminimas, su žeme sujungimas, elektros tinkluose įrengiamas tikslu pašalinti pavojų gyvybei, žmonėms ar gyvuliams, jei jie paliestų elektros laidus, kurių izoliacija yra sugadinta. Vienas elektros tinklo grandinės laidų gerai ir patvariai sujungiamas su žeme. Jei izoliacija bet kurioje tokio tinklo vietoje sugenda, į. sudaro sąlygas susidaryti tokioj vietoj tokio dydžio elektros srovei, kuri pajėgia paveikti tinklo apsaugos priemones, kad šios sugadintą tinklo dalį tuojau pat išjungtų ir nebeleistų vėl įsijungti tol, kol sužalota tinklo izoliacija bus sutvarkyta. Į. vartojama žemėn sukaltas geležinis ar varinis vamzdis, žemėn įkasta geležinė ar varinė plokštė, prie kurių jungiami tinklo ar elektros prietaisų į. laidai. *P.Dr.*

Įžemio mokslas (vok. Erdbaumechanik, ag. soil mechanics) tiria įžemio savybes statybai. Pastatų pamatai ir žemės pastatai mokėta statyti nuo civilizacijos pradžios, bet patirtis ir moksliniai principai suvesti į atskirą inžinierinę sistemą tik XX a. Į.m. turinys: 1. žemės masė kaip fizinis kūnas; 2. mechanikos dėsniai žemėje; 3. pritaikymas statyboje. Į.m. yra ne geologijos, bet technikos mokslų šaka. Geologijos mokslų šaka, vad. inžinierinė geologija, yra artima į. mokslui ir tiria inžinerijai svarbius geologinius reiškinius. Mokslinis žemės slėgimo tyrinėjimas pradėtas Prancūzijoje apie XVI a. fortifikacijų statyboje. 1773 prancūzas C. A. Coulomb (žr.) paskelbė suformuluotą žemės slėgimo teoriją. Apie 1856 W. J. M. Rankine (Anglijoje) išvystė žemės masių pusiausvyros teoriją ir ją pritaikė statyboje. Coulomb ir Rankine žiūrėjo į žemę kaip idealią grūdelių masę su trintimi ar sukibimu (kohezija). Tos dvi teorijos dabar laikomos klasikinėmis. Tik vėliau, XX a. pradžioje, imta tiksliau tirti fizinės įžemio savybės ir jomis remtis teoriniuose skaičiavimuose, tuo būdu apribojant ‚klasikinių teorijų' pritaikymą. Nuo 1913 dirbo dvi specialios komisijos įžemiui tirti, viena Švedijos geležinkelių, kita JAV civilinių inž. s-gos. Pagaliau dr. Karl Terzaghi pastatė į.m. ant tvirtų kojų, 1925 paskelbdamas Vienoje savo Erdbaumechanik ir po to daug nuveikęs JAV. Dabar visose šalyse į.m. dėstomas atskiru kursu aukštosiose technikos mokyklose, veikia tyrimų institutai ir išleista specialios literatūros. Lietuvoj, VDU statybos fakultete 1940 pradėtas skaityti VII–VIII semestruose ‚Pamatų ir Pagrindų' kursas (Kazys Vilčinskas). Dabartinė į.m. kryptis: kadangi negalima pasikliauti teorijomis, neatsižvelgiant į konkrečias sąlygas, praktikoje įsigali pusiau empirinis metodas, vis daugiau panaudojant specialiai atliekamų įžemio tyrimų duomenis ir tikrinant esamų pastatų reakcijas (smukimą, pakrypimus ir skilimus).

K. Terzaghi, Erdbaumechanik 1925; *L. Gimbutas,* Aktingo žemės slėgimo hipotezė (Technika 1927); ('') Žemės masės pusiausvyra matematinės tamprumo teorijos šviesoje (Technika 1933); *Degebo,* Veröffentlichungen des Instituts der deutschen Forschungsges. für Bodenmechanik, nuo 1933; *Terzaghi ir Peck,* Soil Mechanics in Engineering Practice 1948. *J.Gbt.*

Įžemio vanduo po žemės paviršiumi tekąs ar stovįs vanduo, pasiekiamas kasant iškasas pamatams. Dėl žemės kapiliarinkumo į.v. kyla aukštyn prieš traukos jėgą: smulkiame smėlyje iki 1,0 m, rupiame smėlyje iki 30 cm, žvyre ir molyje beveik

nieko. Į.v. sudaro keblumų pamatų statyboje: 1. drėkina rūsius; 2. hidrostatiškai slegia įgilintas pastatų dalis; 3. kartais praardo pylimus ir atramines sienas; 4. drėgna žemė giliau įšąla ir kiloja pamatus, gadindama pastatą; 5. vandeningo įžemio skėlimo atsparumas ir našumas mažas; 6. tekantis į.v. kartais paplauna pagrindą po pamatais, ypač smėlį, sudarydamas pavojų pastatui griūti. Priemonės minėtosioms negerovėms sumažinti: a. drenažas aplink pamatus, jei yra kur vandeniui nutekėti; b. sandari grindų ir sienų konstrukcija su vandeniui nepraleidžiomis izoliacinėmis medžiagomis; c. laikinai nuleidžiama į.v. lygmuo siurbliais, kad būtų galima sausai padėti pamatus. Nusausinimas priklauso ir nuo įžemio rūšies. Pvz. žvyringų ar smėlingų įžemių vanduo lengvai nuteka, bet molyje užsilaiko. Tam tikrais atvejais į.v. yra naudingas: medinės pamatų dalys (kalstai, kalstinės sienos) vandeny nepūva, jei yra nuolatos apsemtos. Pastovios drėgmės įžemis nedžiūva ir dėl to nesusitraukia. *J.Gbt.*

Įžemis (‚gruntas') podirvis, po dirvožemiu esanti nejudinta žemė ar uola, ant kurios statomi pastatų pamatai. Atmosferiniai veiksniai ardo žemės plutą mechaniškai ir chemiškai: uolos suyžta į žvyrą, smėlį, molį; kalcio hidratui veikiant, susidaro susicementavę konglomeratai ar smiltainiai. Tad ir į. yra sudarytas iš suirusios žemės plutos, kurią sudaro silicio oksidai (kvarcas, titnagas), silikatai (laukų špatas, žėrutis), kalcio karbonatai (kreida, klintys). Piltinė žemė ar paviršiaus sąnašos netinka pamatų pagrindams. Praktiškai i. klasifikuojamas pagal grūdelių rupumą: žvyras (nepraeina pro 2 mm sieto akutes), rupus smėlys (<2 mm, >0,42 mm), smulkus smėlys (<0,42 mm, >0,05 mm), išplaunamosios dalys—molis, šlynas, dumblas (<0,05 mm). Mažesnės už 0,0001 mm dalelės vad. koloidais. Į. grūdeliai yra netaisyklingos formos, pvz. molio žvynelių negalima išmatuoti diametru. Kitu metodu į. rūšiuojamas ne pagal grūdelių dydį, bet pagal jų skendimo greitį. Į. turi būti ištirtas 3–5 m giliau nei numatytasai trobesių pamatų gylis, o sunkiems pastatams ir užtvankoms daug giliau. Yra keli būdai į. tirti: 1. iškasus duobę 1–4 m gylio; 2. smaigant plieno lazda; 3. gręžiniais (gilesnieji žemės sluoksniai). Į. tyrimo tikslas yra nustatyti jo rūšį, susisluoksniavimą, vandeningumą ir specifinės savybes, nuo kurių priklauso projektuojamųjų pamatų konstrukcija.

Svarbiausias į. ypatumas yra jo stiprumas, nusakomas jo atsparumu skėlimui ir slydimui, veikiant pastato krūviui. Grūdelinis į. (smėlys, žvyras) turi didelį vidinės trinties atsparumą, ir jo skėlimo atsparumas didėja krūviui augant; jo trinties kampas maždaug lygus birėjimo kampui. Žvynelinis į. (molis, šlynas) neturi trinties atsparumo, jo dalelės yra sukibusios ir atsparumą skėlimui suteikia molekulinė kohezijos (sukibimo) jėga. Dėl to molio skėlimo atsparumas nepriklauso nuo jo apkrovimo. Dažniausiai į. esti maišytas (smėlio, žvyro, molio), tai ir jo atsparumas yra sudėtinis iš trinties ir kohezijos. Skėlimo ir slydimo atsparumas suteikia į. atsparumą, nusakomą kg/cm². Į. galima suprasti kaip atskiros rūšies statybinę medžiagą. Dėl to jo atsparumas reikalingas nusakyti skaičiais, paremtais laboratoriniais tyrimais. Be to, jis atspėjamas šiais būdais: 1. iš empirinių duomenų pagal grūdelių rupumą, pvz. kietoms uoloms leidžiamas apkrovimas 15–25 kg/cm²; minkštoms uoloms, smiltainiams 7–15; kietai sugulusiam žvyrui ar smėliui 4–7; drėgnam ir smulkiam smėliui 2–4; moliui, šlynui 0,5–2; sąnašoms, piltinei žemei 0,5–1 kg/cm²; 2. bandomaisiais krūviais; 3. smaigymu; 4. apskaičiuojama pagal apkrautos plokštės smukimą ir į. reakcijos modulį ‚K' (šis būdas vartojamas projektuojant betoninį grindinį).

Molingas į. nėra geras pamatų statybai. Minkomas molis minkštėja ir jo stiprumas mažėja, nes išsiskiria kapiliarinis molio vanduo, kuris iš pažiūros sausame molyje esti pasiskirstęs ir prikibęs prie mikroskopinių žvynelių. Leidus moliui sustingti, tasai vanduo vėl pasiskirsto molio masėje ir jisai sukietėja. Gamtoje tokį molio minkymą atlieka šaltis. Užšaldamas vanduo skečiasi, o pašalui atsileidžiant molis sudrėksta ir suminkštėja. Kad pamatai dėl tokio į. judėjimo neskilinėtų ir nesmuktų, jie turi siekti giliau už įšalą (žr.), Pamatų smukimas šlapiame molyje pasitaiko ir be šalčio poveikio, nes iš molio lengvai išspaudžiamas kapiliarinis ir pertekliaus vanduo (žr. Dirvožemis). Grūdelinis ir uolų į. yra stipresnis ir saugesnis.

Silpną į. galima dirbtinai sustiprinti cementavimu, cheminiu ar elektromechaniniu būdais. Į vandeningus smėlio ar žvyro sluoksnius įšvirkštas cemento skiedinys sudaro betoninį pamatų pagrindą. Cheminiu būdu į. stiprinamas įšvirkščiant du tokius chemikalus, kurie drauge sudaro sintetinę plastinę masę, nepraleidžiančią vandens ir atsparią skėlimui. Tuo būdu vandeningas smėlys paverčiamas sintetiniu smiltainiu. Elektrocheminiu metodu dirbant, žemėje įtaisomi du elektrodai: aliuminio anodas ir vario katodas, tarp jų leidžiama nuolatinė elektros srovė, kol į. sukietėja. Pvz., taip buvo sustiprintas pagrindas tilto atramoms Karaliaučiuje per Prėglių (prieš 1937). Dirbtinis į. stiprinimas yra bran-

gus; ne visi metodai viešai skelbiami, nes firmos laiko patentus paslapty. Kai negalima pasiekti neišjudinto į., piltinė žemė suplakama, kad vėliau kuo mažiausiai susmuktų. Didžiausias jos tankumas gaunamas, kai turimas tam tikras drėgmės kiekis; optimalinis vandens kiekis plūkiamam smėliui yra 8%, moliui 15–20% tūrio.

L i e t u v o j e i. daugiausia priklauso geologiniam kvartero laikotarpiui ir yra suformuotas slinkusiųjų ledynų. Storiausia kvarterinių sąnašų danga yra vakarų ir pietryčių Lietuvoje (iki 300 m). Šiaurės Lietuvoj ir kt. žemės paviršių siekia pagrindinės geologinės padermės: kreida, jura, permė, karbonas, devonas. Pagal uolienas Lietuvos į. sudaro ledynų suneštos moreninės padermės (molis, smėlys, žvyras, kalkių tufai, smiltainiai) ir senesniųjų padermių tos pačios uolienos ir dar kalkių klintys, mergeliai, dolomitai, kreida. Magmatinės ir kristalinės uolos, kaip granitas, bazaltas, skalūnai, Lietuvoje yra giliai, 800–900 m. Tik Druskininkų gręžinyje granitas pasiektas 296 m gilyje. Į šiaurę, Suomijoje, Švedijoje uolos išeina į žemės paviršių. Tad statybų pamatams Lietuvos į. gali būti apkraunamas iki 7 kg/cm^2 ar mažiau, priklausomai nuo susisluoksniavimo ir vandeningumo. Pavyzdžiai iš atliktų statybų Lietuvoje: 1. VDU Klinikos Kaune: 3–7 m kietas raudonas ir melsvas molis (diliuvinis), po juo 1–3 m smėlio ir žvyro sluoksnis (vietomis vandeningas) ir vėl kietas molis. 2. Pagėgių lietuvių gimnazija: labai nevienodas į. iš sauso molio, vidutinio bei šlapio smėlio su durpėmis ir skystos žemės; tokį į. teko vietomis dirbtinai sustiprinti supilto žvyro sluoksniais. 3. Geležinkelio tiltas per Nemuną Kaune: taurai vandeny įleisti pro 6-7 m smėlio sluoksnį į kietą diliuvio molį (3–4 m), iš viso apie 10 m po upės dugnu.

J. Šimoliūnas, Statyba II, 1939; *T. W. Lambe*, Soil Testing for Engineers 1951; *A. Damušis ir B. Saldukienė*, Lietuvos žemės turtai (Lietuva 1953, 4 nr.); *H. Schröder* (red.), Grundbau — Taschenbuch I–II, 1955. *J.Gbt.*

Iženio durpynas Šimonių vls., Panevėžio aps., 101 ha ploto, 3 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 151 ha, aukštutinio tipo.

Iženis 1. upelis Šimonių vls. Panevėžio aps., Aluotės (Jaros, Šventosios) deš. intakas, 8,6 km ilgio; įteka ties Aluotų k., teka iš I. ež.

2. Šimonių girios ežerėlis, 4 km į r. nuo Šimonių mstl., 13 ha ploto; iš jo prasideda I. upelis.

Iževskas mst. Sov. Rusijoje, vadinamosios udmurtų autonominės respublikos administracinis centras, prie Ižos upės, pakeliui iš Maskvos į Kazanę; 1939 buvo 175.700 gyv. Žymus mašinų pramonės centras. Medicinos ir pedagogikos institutai, udmurtų tautinis muziejus ir jų kalbos bei istorijos institutai, 2 teatrai.

Ižma upė š. Rusijoje, Komi srityje, Pečioros kair. intakas, 512 km ilgio. Baseino plotas 30.620 km^2, vid. debitas 310 m^3/sek. Ties Uchta yra naftos versmės.

Yžnė upė Laukuvos ir Kaltinėnų vls., Tauragės aps., Akmenos (Jūros) deš. intakas, 17,3 km ilgio. Teka iš Dievyčio ež. (netiksliai LE V 18 nurodyta Viksvė) į rytus, įteka 2 km į p. nuo Kaltinėnų mstl. Kairysis intakas Viksvė. Baseino plotas 92 km^2.

Įžodis skautų ir skaučių organizacijose asmens garbe paremtas iškilmingas kandidato pasižadėjimas laikytis skautybės sąjūdžio principų. Į. davęs kandidatas tampa pilnateisiu atitinkamos skautų šakos nariu. Lietuvių skautų sąjungoje yra 5 į. variantai: jaunesniojo skauto (-ės), skauto (-ės), skauto vyčio bei vyresniosios skautės, akademiko skauto (-ės) ir skautininko (-ės). Į. duodamas skautiškųjų bei tautinių švenčių metu, o taip pat stovyklose, iškilmingose sueigose, prisilaikant tam tikrų tradicinių papročių. Įvairios skautų šakos turi skirtingas į. formules bei apeigas.

Br.Kv.

J

J, j yra šešioliktoji liet. raidyno raidė, kuri ilgai, net ligi XVII a., nebuvo skiriama nuo I, i; tai tebuvo tik šios pastarosios raidės variantas. Atitinkamoji semitų raidė, iš kurios yra kilusi gr. iōta ir vėliau lot. i, žymėjo tik pučiamąjį priebalsį, artimą šių dienų anglų kalbos priebalsiniam y (pvz. žodyje yard). Lot. kalboj, kur šalia balsio i dar buvo pažįstamas ir atitinkamas priebalsis j, šiem dviem garsams žymėti iš pradžios tebuvo vartojama viena raidė i; vėliau šalimais be jokio skirtumo buvo pradėta vartoti ir raidė j, pvz. Julius šalia Iulius. Visai sistemingai balsį i nuo priebalsio j rašte tebuvo pradėta skirti tik XVII a. Bet garsinis skirtumas yra visą laiką ir anksčiau buvęs. Tai ypač aiškiai rodo pvz. dabartinės ispanų, prancūzų, italų ir anglų kalbos, kur iš lot. j išriedėjęs garsas yra įvairiai, trejopai, tariamas: ispanų j tariamas kaip ch, prancūzų kaip ž, o italų bei anglų kaip dž; plg. ispanų juez, prc. juge, it. guidice, ag. judge (iš lot. iudex, iudicem).

Liet. kalboj yra aiškiai skiriamas balsis i ir minkštas balsingas pučiamasis priebalsis j, pvz. javas, jėga, joti, joja, sauja, jungas, juokas ir kt. Kai kuriose dabartinėse tarmėse jotas iš senovės ištisai tebevartojamas po priebalsių p, b, m ir v prieš plačiuosius balsius, pvz. bjurti, pjauti, žemjų, avjų. Dabartinėse v. aukšt. tarmėse ir šių dienų bendrinėj šnekamojoj kalboj šis garsas priesagose ir galūnėse nebetariamas, pvz. grėbiau, labiau, kurpių, žemių, avių; bet žodžio šakny po b ir p jis tebėr dar visur aiškiai tariamas kaip atskiras priebalsis, pvz. bjaurus, spjauti (ne b'aurus, sp'auti). Dabartinės oficialinės rašybos biaurus, spiauti ir kiauras, siauras (t.y. k'auras, s'auras) yra dviejų įvairių fonemų sumaišymas ir todėl visiškai neparodo tikrojo bendrinės kalbos tarimo skirtumo. Taip pat jotas aukštaičių dar aiškiai tariamas ir prieš pradinį dvibalsį ie-, pvz. jie, Jiesia, Jieznas, jiešmas, jieškoti, o žemaičių prieš tarminį ie-, kilusį iš ė, pvz. jiesti = ėsti.

Jaakkola Jalmari (g. 1885) suomių istorikas, 1923–54 Helsinkio univ. prof., autorius veikalų apie suomių proistorę ir viduramžius (Suomen varhaishistoria 1935, Suomen varhaiskeskiaika 1938, Suomen sydänkeskiaika 1944).

Jabalpur (ag.) žr. Džabalpuras.

Jabinas Hazoro karalius, vadovavęs šiaurės Kanano valdovų sąjungai kovoje prieš Jozuės (žr.) vedamus izraelitus. Jozuė sumušė J.

Jablonavos vandens matavimo stotis Merkio žemupy, 3 km nuo žiočių, ties buv. Merkinės–Ratnyčios plento tiltu; veikia nuo 1925. Nulio altitudė 71,231 m nuo j.l., vid. horizontas 2,22 m, mkm. 6,98 m (1931 IV 30, Nemuno patvenktas), mnm. 1,42 m (1930 VI 23). Baseino plotas 4263 km^2, vid. debitas 27 m^3/sek., mkm. 500, mnm. 7 m^3/sek.

Jablonec nad Nisou, vok. Gablonz, š. Čekijos mst. prie Nisos (vok. Neisse) upės; 23.112 gyv. (1947, 1939 apie 35.000). Ligi 1945 čia klestėjo stiklo ir puošmenų pramonė, kuri pranyko iškėlus iš miesto vokiečius.

Jablonovskis (Jabłonowski) — Boleslovo Dluskio (žr.), vieno iš 1863 sukilimo vadų, slapyvardis.

Jabłonowski lenkų didikų šeima, gavusi vardą nuo Jablonovo pilies Lenkijoj Torunės apylinkėse, pasižymėjusi ypačiai XVII–XVIII a., savo įtaka ir galybe prilygusi Lietuvos Radvilams, Pacams bei Sapiegoms ir Lenkijos Liubomirskiams, Opalinskiams, Potockiams, Sieniavskiams, J. buvo ypačiai galingi XVIII a. Jie buvo Lietuvos didikų Čartoriskių ‚šeimos' priešai ir Potockių rėmėjai Lietuvos-Lenkijos valstybės žlugimo metu. Žymesni J.:

1. Jan Stanisław I (1634–1702), Lenkijos etmonas, savo veikla ir įtaka žymiai prisidėjęs prie Jono Sobieskio išrinkimo karaliumi 1674, bet vėliau kartu su Lietuvos didikais Sapiegomis buvęs karaliaus opozicijoje. Dar Jono Kazimiero laikais švedų karų metu J. pasižymėjo kovose ties Krokuva 1655, Kurše ir Ukrainoje 1660. 1664 Lvovo vaivada, 1676 Lenkijos lauko etmonas, nuo 1682 Lenkijos didysis etmonas. 1683 dalyvavo garsiajame Vienos gynime nuo turkų ir už tai Vokietijos

imp. Leopoldas jam suteikė imperijos kunigaikščio titulą. J. gynė Lenkijos pietyrytų sienas nuo turkų, privertė turkus atiduoti Podolės Kamenecą. J. buvo tiek galingas, jog pats tikėjosi būti Lietuvos-Lenkijos sosto įpėdiniu po Jono Sobieskio. J. duktė ištekėjo už Rafaelio Leščinskio ir buvo motina Stanislovo Leščinskio, kuris švedų karų metų buvo išrinktas Lenkijos karaliumi ir D. L. Kunigaikščiu (1706–09), bet Augustui II grįžus į sostą, emigravo į Lotaringiją.

2. Jan Stanisław II (1670–1732) Lenkijos etmono Jono Stanislovo sūnus, Lenkijos kancleris, prieš tai buvęs Volinijos ir Lvovo vaivada. Už opoziciją prieš karalių Augustą II buvo šio pastarojo 4 metus kalintas Königsteine, Saksonijoje. Parašė istoriniu atžvilgiu svarbius memuarus, išleistus A. Bielowskio 1862.

3. Józef Aleksander (1712–1777) Naugarduko vaivada, gavęs Vokietijos imperijos kunigaikščio titulą 1743. Žymus mokslo globėjas, rašęs lenkiškai, lotyniškai ir prancūziškai. Daug keliavo užsieniuose, 1762 buvo Italijoje. Lietuvos-Lenkijos valstybei pradėjus irti, J. emigravo į Saksoniją 1768 ir apsigyveno Leipcige, kur 1768 įsteigė savo vardo mokslo draugiją Societas Jablonoviana, kuri vėliau buvo vadinama Fürstliche Jablonowski'sche Gesellschaft der Wissenschaften. Ši mokslo draugija, J. gerai aprūpinta lėšomis, įsigijo didelę mokslinę biblioteką, skyrė 3 metines premijas už mokslo darbus iš Lenkijos istorijos, ekonomijos ir matematikos ar fizikos mokslų. Ji leido Acta Societatis Jablonovianae (1772–73), Nova Acta (1802–45) ir nuo 1847 serijas premijuotų monografijų Preisschriften d. Fürstlichen-Jablonowski'schen Gesellschaft zu Leipzig (1847–1925 išleista 52 tomai). Žymesni paties J. darbai liečia Lenkijos istoriją, ypačiai jos pradžią ir genealogiją (Muzeum Polonum, L'Empire des Sarmates, Lechi et Czechi). *K.Avž.*

4. Stanisław Paweł (1762–1822), kng., 1790 pasiuntinys Berlyne, 1807 Varšuvos k-tės pilininkas ir sienų su Prūsija komisijos pirm., 1812 pasiuntinys pas Fridrichą Augustą Drezdene, vėliau Lenkijos k-tės vaivada.

Jabłonowski Aleksander (1829 — 1913), lenkų istorikas. Dalyvavo 1862 sukilimo prieš rusus Ukrainoje ruošime ir už tai buvo ištremtas dviem metams į Penzos guberniją. A. Pawinskio bendradarbis istorijos šaltinių rinkinio Źródla dziejowe leidime. Ukrainos istorijos specialistas. Parašė eilę darbų iš Lenkijos istorijos. Ypačiai domėjosi Lietuvos ir Lenkijos gudiškomis ir ukrainietiškomis sritimis. Svarbesni darbai liečia Volinijos ir Podolės istoriją. Rašė apie Ukrainos kolonizaciją lietuvių valdymo laikais Ateneum 1888 ir 1891 I ir IV tt.), Volinijos pilių reviziją XVI a. Savo šios srities tyrinėjimus reziumavo 2 tomų veikale Ukraina 1894. Jo raštų Pisma A. Jabłonowskiego išleisti 7 tt. 1910–14. *K.Avž.*

Jabłoński Marcin (1801–70) lenkų tapytojas, kilęs iš Galicijos, autodidaktas, dirbo portretus ir pav. bžn. 1850 Lvove įsteigė litografijos įmonę ir išleido 24 lapų lenkų karalių ir atskirai lenkų liaudies drabužių serijas.

Jablonskienė-Sketerytė Konstancija (g. 1868 X 8 Neriakonių k., Joniškėlio vls., Biržų aps.) kalbininko Jono Jablonskio žmona. Bendradarbiavo Varpe (1889), Ūkininke (nuo 1893), vėliau Vilniaus Žiniose, duodama beletristinių dalykėlių vertimų (S. O., S. O. L. ar O. S. Rytietės slapyvardžiu). Ūkininko priedu 1893 išėjo jos verstos P. Peiverintos apysakaitės Viensėdis ir Pirmutinė šalna, 1894 Tolstojaus Kaukazo belaisvis ir Kur meilė, ten ir Dievas. Vilniaus Žiniose 1904 išsp. E. de Amicis vertimus Tėvo slaugytoją ir Raštininką, kurie vėliau 1905 buvo atskirai išl. Apsakymėlių vardu drauge su kitais vertimais. Likusi Lietuvoje.

Jablonskienė-Strazdaitė Stefanija (Jabłońska Stefanja; 1861 IX 2 Sudeikių par., Utenos aps. — 1936 VII 5 Vilniuje) liet. literatūros vertėja į lenkų k. Išaugusi lenkų kultūros įtakoje, pradėjus iš Vilniaus eiti lietuviškiems laikraščiams, J. pasijuto esanti lietuvė ir įsitraukė į lietuviškai nusiteikusių bajorų sąjūdį. M. Davainio-Silvestravičiaus skatinama išvertė lenkiškai A. Baranausko Anykščių šilelį, kuris buvo išspausdintas jo leidžiamame žurnale Litwa (1909). Ten pat J. spausdino ir savo eilėraščių, vaizdelių, keldama lietuviškuosius reikalus ir žadindama lietuviškąjį atgimimą. Ji sulenkėjusiųjų buvo nesuprasta, o įvairių lenkintojų skundžiama rusams, vėliau – okup. Vilniaus lenkų pareigūnams. 1919-21 J. bendradarbiavo lietuvių leidžiamuose lenkų k. laikraščiuose ir vienkartiniuose leidiniuose savo kūryba ir teikdama lietuvių literatūros vertimus, kurie pasirodė atskiromis knygomis. Tuo metu ji išvertė Maironio Jaunąją Lietuvą ir eilę Vydūno veikalų, tarp jų Prabočių šešėlius (Cienie przodków 1920). 1926 sudarė dviejų dalių vadovėlį Nowe czytanki, lenkų uždraustą vartoti Vilniaus krašte. J. yra rašinėjusi ir lietuviškai, bendradarbiaudama Viltyje (nuo 1908), o taip pat ir okup. Vilniuje ėjusiuose lietuvių laikraščiuose (Mūsų Rytojuje ir kt.). Pasirašinėdavo pavarde, St. J., Lenkė – Lietuvos mylėtoja.

Lietuvos Aidas 1936, 316 nr.

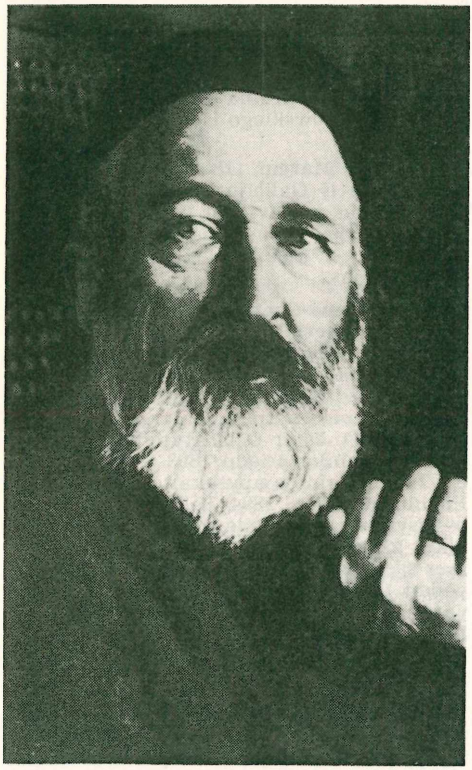

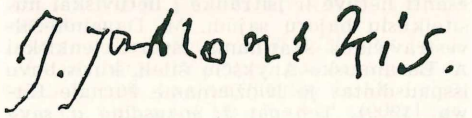

Jablonskis 1. Jonas (1860 XII 30 Kubilių k., Būblelių vls., netoli K. Naumiesčio — 1930 II 23 Kaune) dabartinės mūsų bendrinės kalbos kūrėjas ir vienas iš žymiausių kalbininkų praktikų. Gimtajame kaime jis gyveno ligi 12 savo amžiaus m. Nuo 12 ligi 17 m. gyveno Meištų k., prie pat Naumiesčio, o nuo 17 m. Rygiškių k., Griškabūdžio par., kur jo tėvas buvo pirkęs ūkį; nuo šio pastarojo kaimo yra kilęs ir jo slapyvardis — Rygiškių Jonas. Pradinę mokyklą lankė Naumiesty. Išlaikęs egzaminus į pirmąją klasę, 1872 stojo į Marijampolės gimnaziją, kurią 1881 baigė su aukso medaliu. Baigęs gimnaziją, nestojo į kunigų seminariją, kaip kad tėvai pageidavo, bet išvažiavo į Maskvos univ., kur studijavo klasikinę filologiją. Jam čia, kaip ir gimnazijoj, ypač sekėsi klasikinės (graikų ir lotynų) kalbos. Jo žymesni profesoriai buvo F. Fortunatovas ir T. Koršas; jie atkreipė jo akį ir į liet. k. Ypač jam daug įtakos padarė pastarasis, kuris daugybės kalbų mokėjimu, sąmojingumu ir žiningumu savo klausytojus tiesiog žavėte žavėdavo. Pasižymėdamas savo gabumais, J. suėjo į artimesnę pažintį su tais profesoriais, su kuriais, ypač su T. Koršu, geri santykiai nenutrūko ir baigus universitetą. Baigė universitetą 1885.

Išėjęs mokslą, J. norėjo gauti mokytojo vietą Lietuvoj, bet jam kaip lietuviui katalikui tai buvo atsakyta. Todėl iš pradžios kurį laiką turėjo verstis privačiomis pamokomis ir būti namų mokytoju. 1887 gavo Marijampolės teismo sekretoriaus vietą, o 1889 tapo Mintaujos gimnazijos mokytoju. Savo lietuviška veikla jis atkreipė į save rusų vyresnybės akį, ir 1896 buvo iškeltas į Taliną (Revelį). Bet ir čia negalėjo ilgai pabūti: buvo įpainiotas į didelę politinę bylą Lietuvoj, ir dėl to 1901 buvo atleistas iš tarnybos. Netekęs vietos, nusikėlė gyventi į Žeimelį pas savo svainį, dr. A. Sketerį, o 1902 buvo ištremtas iš Lietuvos. Savo tremties vieta pasirinko Pskovą. 1903 jam buvo leista įsikurti Šiauliuose; čia jis 1903–04 tvarkė grafų Zubovų archyvą. 1904 persikėlė į Vilnių, kur iš pradžios dirbo Vilniaus Žinių, vėliau Lietuvos Ūkininko redakcijoj, o iš čia pasitraukęs 1905 III įsteigė Aušros draugiją pigioms lietuviškoms knygoms leisti. Negalėdamas iš to uždarbio gyventi, ėmė dėstyti liet. kalbą Prozorovienės mergaičių gimn. ir realinėj mokykloj; tačiau ir tas darbas buvo labai menkai atlyginamas, ir todėl turėjo ieškoti vietos kitur. 1906 gavo vietą Panevėžio mokytojų seminarijoj. Išbuvęs dvejus metus Panevėžy, 1908 rudenį, nenugalimų aplinkybių verčiamas, išvyko į Brestą mokytojauti. 1912 vasaros pabaigoj perkeltas į Gardiną, o 1914, prasidėjus karui, buvo nukeltas į Veližą, Vitebsko gub. 1915 buvo paskirtas Martyno Yčo gimnazijos mokytoju Voroneže, iš kur 1918, pasibaigus karui, grįžo į Vilnių visiškas invalidas, sunkios ligos prirakintas prie kėdės. 1919 Lietuvos valdžios rūpesčiu jis iš lenkų okupuoto Vilniaus buvo pargabentas į Kauną. Čia jis pirmuosius dvejus metus vadovavo liet. kalbos mokytojų kursams, o 1922 II 16, įkūrus LU, buvo išrinktas humanitarinių mokslų fakulteto o. prof., o nuo 1922 III 14 garbės profesoriumi. Kol sąlygos leido, J. skaitė studentams liet. kalbos paskaitas (iš univ. pasitraukė 1926 IX 1). Šalia to dar rašė vadovėlius, pats vertė ir taisė kitų vertimų kalbą, dalyvavo terminologijos ir rašybos komisijose, rašė kalbines recenzijas ir t.t. Po neilgos ligos mirė 1930 II 23. Palaidotas Kauno kapuose, kur ilsisi kiti du dideli mūsų kalbininkai — K. Jaunius ir K. Būga.

Didžiausią savo amžiaus dalį, apie 50 m., J. buvo paskyręs Lietuvai, daugiausia sielodamasis mūsų gimtosios kalbos reikalais. Ir, reikia pripažinti, jis per tą laiką šioje srityje yra gana daug pasiekęs: iš paprastos kaimiečių susižinojimo priemonės jis lietuvių kalbą padarė visai tobulu įrankiu, tinkančiu net subtiliausiems minties niuansams reikšti. Šituo būdu jis yra padėjęs tvirtus pagrindus dabartinei mūsų bendrinei kalbai ir nurodęs kelius jos tolimesniam tobulinimo darbui.

Bet visa tai ne vienu metu buvo atsiekta. Iš pradžios, dar gimnazijoj būdamas, J. ne tik liet. kalba, bet ir, apskritai, visu Lietuvos dalyku dar nesirūpino. Taip pat, ir nuvažiavus į Maskvos univ. studijuoti, visos kalbos apie lietuvybę pradžioje jam nedarė jokio didesnio įspūdžio. Tik, kaip sakyta, klausydamasis savo garsiųjų mokytojų, profesorių F. Fortunatovo ir T. Koršo, jis pradėjo daugiau domėtis ir savo gimtąja kalba.

Kitas akstinas, paskatinęs J. susidomėti lietuvių kalba, buvo jo tautiškas susipratimas, įgytas Maskvoje. Čia jis, nuolatos bendraudamas su lietuviais studentais, ypač su J. Šliūpu, galėjo daugiau patirti apie atbundančios Lietuvos reikalus, visų pirma apie ketinimą leisti lietuvių laikraštį ir jo būsimąjį redaktorių J. Basanavičių. Kaip visiems kitiems maskviškiams lietuvių studentams, taip ir J. Aušros pasirodymas padarė gana didelę įtaką. ‚Kad ne Basanavičiaus ‚Aušra', — rašo J., — kad ne jo drąsus žingsnis, būčiau, gali būti, ir visai dingęs naujajam darbui' (Jablonskio raštai I, 230). Aušroje buvo išspausdintas ir paties J. pirmasis rašinys. Vėliau J. bendradarbiavo ir kitoje spaudos draudimo meto spaudoje: Šviesoje, Varpe.

Baigęs universitetines studijas, J. buvo jau gerai kalbotyriškai pasiruošęs mokslo darbininkas ir tautiškai susipratęs visuomenės veikėjas. Jeigu jis būtų norėjęs, būtų galėjęs padaryti gražią mokslinę karjerą. Bet jis to sąmoningai atsisakė ir ryžosi dirbti kultūros ir švietimo darbą Lietuvoje, visų pirma kurdamas ir puoselėdamas mūsų bendrinę kalbą.

Pasiskyręs savo gyvenimo uždaviniu mūsų bendrinės kalbos kūrybą ir jos kultūrą, J. ėmėsi darbo pamažu, gerai apsigalvojęs, pagal tam tikrą planą, kurį jis pirmą kartą yra išdėstęs 1901 P. Kriaušaičio slapyvardžiu išleistoje Lietuviškos kalbos gramatikoj šiais žodžiais: ‚Jisai (t.y. liet. kalbos vadovėlio sudarytojas) turi visą savo mokslą remti ant žmonių kalbos įstatymų, nes mūsų rašytojai patys yra dažnai parėmę savo raštų kalbą ne ant žmonių kalbos, bet ant svetimų kalbų įstatymų. Todėl gramatikos tikslui tuo-tarpu tokie raštai arba tokios raštų dalys tegalima

1905 Panevėžyje: sėdi iš kairės kun. J. Laukaitis, J. Jablonskis ir K. Būga; stovi — J. Šlapelis ir J. Balčikonis

vartoti, kur rašytojo darbe yra išreikštas kokis-norint žmonių kalbos įstatymas, kur rašytojas, išreikšdamas savo mintis ir nuomones, įvykino savo raštuose žmonių kalbos dvasią'.

Ir tuo būdu, remdamasis žmonių kalbos dėsniais bei pavyzdžiais, jis juo toliau, juo daugiau stengėsi padaryti mūsų kalbą grynesnę, taisyklingesnę, aiškesnę ir sklandesnę. Tam reikalui jis ujo lauk grubias ir nereikalingas svetimybes, sudarinėjo taisyklingesnius ir tinkamesnius naujadarus, taisinėjo suraizgytus sakinius, tvarkė rašybos dalykus ir t.t. Pvz. seniau mūsų raštų kalboj buvo vartojama įtalpa, neprigulmybė, pirmyneiga, sandarbininkas ir kt., bet J. rūpesčiu visų šių nevykusių naujadarų arba verstinių reikšmės skolinių vietoj buvo pradėta vartoti turinys, nepriklausomybė, pažanga, bendradarbis.

Tobulindamas mūsų bendrinę rašomąją kalbą, J. nėra buvęs perdaug vienašalis ir užsispyręs: ligi tiktai patirdavo, kad žmonių kalboj yra kas kitaip, geriau nusakoma, negu jo anksčiau buvo manyta, jis tuojau išsižadėdavo savo ankstyvesnių, jo supratimu, nevykusių darinių ir imdavo patirtąsias naujenybes vartoti arba jau nieko nebesakydavo, kad kiti kiek kitaip (žinoma, pagrįstai) pradėdavo elgtis. Pvz. anksčiau jis savo taisymuose visur braukdavo prieveiksmį noriai ir jo vietoj vartodavo su mielu noru arba noringai tik dėl to, kad jam tikrai nebuvo žinomas bdv. norus; bet sužinojęs, kad senesniuose raštuose toks bdv. tikrai buvo

vartojamas, ir kad prv. n o r i a i dabartinėse tarmėse bei Daukšos Postilėj tebėr gerai paliudytas, tuojau pareiškė, kad šio žodžio daugiau nebebrauksiąs savo taisymuose. Tai buvo viena ypatybė, kuri žymėjo jo nuolatinį paslankumą kalbos dalykuose ir neleido jam vietoje sustingti.

Kita J. svarbi ypatybė buvo aštrus kalbos jausmas, kuriuo jis dažnai galėjo atskirti kalbos pelus nuo grūdų. Dėl šitos savo ypatybės jis galėjo anksčiau už kitus įžvelgti daugybę mūsų kalbos dėsnių ir juos pritaikyti bendrinei kalbai; dėl to jis pirmasis galėjo dėti pamatus mūsų pastovesnei rašybai, žodžių darybai, terminologijai, kaitybai, sintaksei ir apskritai raštų kalbai. Be to, jam dar daug yra padėję išvengti pavojingų klystkelių ir jo blaiva kalbinė nuovoka bei geras ligvistiškas pasiruošimas, ypač puikus klasikinių kalbų mokėjimas. Todėl jis, kad ir beveik nei vieno lietuvių kalbos dalyko giliau netyręs lyginamuoju istoriniu būdu, visus liet. kalbos dėsnius ir savo kalbines išvadas visados stengdavosi paremti autentiškais gyvosios žmonių kalbos pavyzdžiais ir atsargia logiška interpretacija. Tik daugiau į senatvę, kai jo sveikata buvo jau gerokai sumenkus, ir jam sunkiau buvo sueiti su žmonėmis bei iš jų pasirinkti naujos kalbinės medžiagos, jis kartais, besinaudodamas savo ankstyvesnėmis žiniomis ir vadovaudamasis analogijos pagrindu, kiek nukrypdavo į šalį ir dirbtinai nugalvodavo. Tačiau jo ilgametėj veikloj šitokių nuokrypų arba dirbtinybių, palyginti, yra nedaugiausia.

Apskritai imant, J. buvo kalbininkas ne teoretikas tyrinėtojas, bet didelis visuomenininkas praktikas: jis sugebėjo labai praktiškai ir, kur reikėdavo, net diplomatiškai dirbti kalbos gaivinimo ir tobulinimo darbą.Ir šioj srity jis yra gana daug pasiekęs: savo ilgamečiu ir ryžtingu darbu beveik visą mūsų bendrinės kalbos praktiką jis yra pasukęs nauja kryptimi. Ligi jo mūsų rašyboj viešpatavo didžiausia painiava; terminai buvo labai nevienodi, daugiausia vergiškai versti iš svetimų kalbų; nereikalingų ir grubių svetimybių beveik visur mirgėte mirgėjo; ir sintaksė buvo visai padrika. Bet J. pradėjus mūsų kalbos kultūros darbą dar Aušros laikais ir jį be perstojo dirbus ligi pat mirties, ilgainiui viskas pagerėjo: rašybos painiavos sumažėjo, naujadarų daryba pasidarė žymiai taisyklingesnė ir lietuviškesnė, daugelis svetimybių buvo pakeista suprantamesniais savais žodžiais (pvz. s ū d o, s ū d ž i o s vietoj atsirado t e i s m a s, t e i s ė j a s ir kt.), sintaksėj rados daugiau tvarkos ir t.t. Tuo jo pradėtuoju keliu mūsų bendrinė kalba dabar ir toliau tobulėja.

Bet J. buvo ne tik kalbininkas; jo paties žodžiais tariant, jis buvo viskas: ir namų mokytojas, ir raštininkas, ir publicistas, ir recenzentas, ir propagandininkas, ir knygų nešėjas, ir tremtinys ir kt. Jam rūpėdavo visa, kas liesdavo lietuvių likimą: jų tautiškas susipratimas, tautinė kultūra, švietimas, mokykla ir daug kas kita. Todėl visur, kur tik jam tekdavo būti, jis rašydavosi į visas lietuvių draugijas ir imdavosi jų jam dedamas pareigas. Būdamas tautininkas (plačiąja, ne srovine, prasme), jis nepriklausė jokiai partijai. Jam buvo ta partija artimesnė, kuri atviriau ir nuoširdžiau sielodavosi Lietuvos ir lietuvių reikalais, ir žiauriai bardavo visus, kurie jo supratimu netiesiai, negarbingai ar savanaudiškai, veidmainiškai gyvenime elgdavosi. Tačiau, visa savo širdžia atsidavęs savo tautai, jis beveik visai buvo užmiršęs save. ‚Visur matydavo netvarkos spragų, — rašo A. Smetona, — tik jų nematė savo gyvenime: dirbdavo perdaug, ligi susirgdamas, rėpdavo neaprėpiamus darbus, nevertindavo savo sveikatos' (Kalba 1930, 44 psl.). Tai buvo, galima sakyti, realus idealistas ir tiesus, didžios pareigos žmogus. Dėl pelno jis niekam nelenkė galvos: kiek tik galėdamas jis visur kovojo ir prieš mažiausią piktybę. Visuose savo pasielgimuose jis daugiau klausydavo savo širdies, ne proto: jei ką matydavo ir jusdavo esant būtinai reikalinga, tai tą ir darydavo nepaisydamas, ką kiti apie tai pasakys. Vienintelis jo elgesio motyvas buvo tiesos ieškojimas. Dėl to gyvenime jam teko daug kentėti ir nemaža skaudžių smūgių patirti.

Šitokiu tad dideliu pasiryžimu ir užsispyrimu J. yra labai daug gera padaręs lietuvių tautai pačiose sunkiausiose Lietuvos atgimimo aplinkybėse; bet daugiausia iš jo naudos yra dabartinei mūsų bendrinei kalbai: jo ilgamečio kalbinio triūso vaisiais ir dabar naudojasi visa lietuvių tauta, ir ji naudosis tuo tol, kol mūsų kalba skambės tarp kitų pasaulio kalbų.

Iš daugelio kalbinių J. darbų čia svarbesnieji paminėtini: Lietuvių kalbos sintaksė 1911, Rašomosios kalbos dalykai 1912, Lietuvių kalbos gramatika 1919 (²1922), Lietuvių kalbos vadovėlis 1925, Linksniai ir prielinksniai 1929. Kiek anksčiau, dar būdamas Voroneže, parašė dviejų dalių chrestomatiją Vargo mokyklai 1916 (keli leidimai), Mūsų žodynėlį 1918 ir Mūsų rašybą. Be to, Lietuvos nepriklausomybės laikais dar yra paruošęs šiuos vertimus: Pasakėčios 1920 (³1927), S. Smailso (Smiles) Būdo įtaka 1923, Šeimos įtaka 1924 ir Pareiga ir tiesumas 1924 (to paties autoriaus Vyriškumas yra Pr. Skardžiaus verstas, tik J. taisyta kalba), taip pat Ž. Zand (G. Sand) Baisusis milžinas 1927 ir kt. Įvairių jo visuomeninių ir daugiausia kal-

binių straipsnių bei recenzijų yra švietimo ministerijos išleisti penki tomai: Jablonskio raštai (red. J. Balčikonis; 1932–36).

A. Merkelis, J. J. (Kalba 1930, II 7–36); ('') J. J. bibliografija (Archivum Philologicum 1931, II 15–37); *J. Balčikonis*, Trumpas gyvenimo aprašymas (Jablonskio raštai 1932, I tomas); *Pr. Skardžius*, J. J. ir dabartinė lietuvių bendrinė kalba (Archivum Philologicum 1937, VI 12–35); ('') J. J. kalbininkas (Aidai 1950, IV 149–154); *St. Barzdukas*, J. J. švietėjas (ten pat, 156–161); *P. Jonikas*, J. J. (Liet. kalbos istorija 1952, 208–214); *J. Palionis*, Įžymus lietuvių kalbininkas J. J. 1955. *P.Š.*

2. Jonas (g. 1906 VII 23 Kaune) Jono (1) sūnus. Gimnazijos mokslą pradėjo Voroneže 1916, baigė Kaune ir 1925 stojo į LU. Baigęs studijas, tarnavo užsienio reikalų ministerijoje, nuo 1936 X Lietuvos pasiuntinybėje Stockholme (nuo 1938 III kaip pirmasis sekretorius), nuo 1938 XII pirmasis sekretorius Lietuvos pasiuntinybėje Berlyne. 1940 atšauktas į Kauną, dirbo Eltoje. Užėjusių sovietų kalintas ir karo su vokiečiais pradžioje su kitais kaliniais vežtas į Minską, kur buvo kartu su K. Bizausku nuo bendros grupės atskirtas. Tolimesnis jo likimas nežinomas. J. yra atlikęs nemaža vertimų: Ch. Dickenso Šykštuolis Skrudžas 1922 (J. Mokinio slapyvardžiu), O. Wilde Pasakos 1924 ir Canterville pilies vaiduoklis 1928, R. Tagorės Namai ir pasaulis 1925, R. Kiplingo Mažos pasakos 1928, E. de Amicis Širdis 1929–30, S. Lagerlöf Mažojo Nilso kelionė 1931. Švediškai 1938 išl. brošiūrėlę Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmečiui paminėti Litauen — 20 är (atspaudas iš Svensk Tidskrift). Kurį laiką buvo knygų leidyklos ir knygyno Tulpės dalininku. Bendradarbiavo L. Aide, Vaire, Dienoje.

3. Konstantinas (g. 1892 VIII 23 Mintaujoje) Jono (1) sūnus, teisininkas, Lietuvos teisės ir jos kultūros istorikas. Baigė Panevėžio realinę mokyklą, teisės mokslus išėjo Maskvos univ. Grįžęs Lietuvon, 1919–20 dirbo prie Valstybės centrinio knygyno, jo pavestas lankydamas dvarus ir rinkdamas knygas bei archyvinę medžiagą. 1920–25 buvo Valstybės archeologijos komisijos nariu (kurį laiką sekretoriumi). Kauno apylinkėse, Neries ir Nemuno pakrantėse, yra aptikęs daug akmens amžiaus stovyklų ir surinkęs didelę titnaginių dirbinių kolekciją. Tuo pačiu laiku buvo Kauno apygardos teismo teisėju. Iš šių pareigų pasitraukęs 1938 X, buvo paskirtas į Valstybės Tarybą. Jau prieš tai jis buvo pakviestas dėstytoju į VDU humanitarinių mokslų fak. Atgavus Vilnių, buvo paskirtas Vilniaus univ. teisės istorijos katedros e.o. profesoriumi; drauge ir toliau hum. mokslų fak. dėstė archyvistiką. Liko Lietuvoje.

J. redagavo Baudžiamojo Statuto vertimą ir pats išvertė Šveicarijos civilinį statutą 1927. Jis žymimas ats. redaktoriumi 1954 išėjusio Teisinių terminų žodyno, sudaryto A. Žiurlio. Tačiau pagrindinė J. darbo sritis vis labiau darėsi istorija, kuriai jis rodė domesio nuo mažens. Teisininko profesija natūraliai jo istorinį domesį visų pirma nukreipė į teisinių bei visuomeninių santykių Lietuvoje istoriją. Labiausiai čia jis pasižymėjo Lietuvos archyvuose randamos medžiagos iš XV–XVIII a. rinkimu ir skelbimu. Pagrindinis jo darbas yra Istorijos archyvas I, XVI a. Lietuvos inventoriai, 1934. Šitame veikale jis išspausdino dvigubai tiek Lietuvos XVI a. inventorių (žr.), kiek jų iš viso iki tol buvo surinkta įvairiuose kituose leidiniuose.

K. Jablonskis

Gerai pažindamas Lietuvos archyvus, ypač senąją D. L. K-tės kanceliarijos kalba rašytus aktus, 1936 J. išleido su gausiomis tekstų ištraukomis alfabeto tvarka ‚Lietuviškuosius žodžius senosios Lietuvos raštinių kalboje' (I dalis). Archivum Philologicum (1936 VI, 142–148) paskelbė ‚Kelias XVII a. lietuviškas priesaikas ir kitas lietuvių kalbos liekanas D. L. K. aktuose' (atskirai atspaudu 1937). Savo šios rūšies tyrinėjimų duomenis J. pateikė I Pabaltijo istorikų kongrese 1937 Rygoje (Die offizielle Urkundensprache des Litauischen Grossfürstentums als kulturgeschichtliche Quelle, Conventus Primus Historicorum Balticorum 1937, 269–275). Svarbų darbą J. atliko lietuviškai išversdamas (ištraukomis ar pilnais tekstais) Lietuvos istorijos šaltinius, 1955 išleistus kaip I tomą veikalo ‚Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, feodalinis laikotarpis' (šalia J. redakcinės kolegijos nariais žymimi J. Jurginis ir J. Žiugžda). Iš J. straipsnių, daugiausia ir atskirai atspaustų, minėtini šie naujais, lig tol nežinomais dokumentais paremti: XVI a. belaisviai kaimynai Lietuvoje (Praeitis I, 1930, 166–213), Apie vergus D. L. Kunigaikštystėje XVI a. pradžioje (t.p., 304–317), Nauji Vytauto laikotarpio aktai (Praeitis II, 1933, 375–411). Naujų dokumentų J. paskelbė apie kanauninką M. Daukšą (Tauta ir Žodis VII, 1931, Archivum Philologicum IV, 1933), apie A. Kulvietį (Archivum Philologicum V, 1935), apie M. Petkevičių, M. Mažvydą ir kt. Antruoju bolševikmečiu paskelbė studiją Lietuvos valstiečių kova prieš feodalų priespaudą iki valakų reformos (Lietuvos Istorijos Instituto Darbai I, 1951, 44–87 psl.). Dirbdamas Lietuvos istorijos instituto ‚vyr. moksliniu bendradarbiu', mašinraščiu parengė Feodalinių baudžiavinių santykių

Lietuvoje dokumentų rinkinį (I dalis: Nelaisvoji šeimyna 1501–1700, 1950; II dalis: Laisvųjų žmonių patekimas feodalinėn priklausomybėn, I sąsiuvinis: Pasidavimas baudžiavon 1523–1776, 1951; IV dalis: 1537 m. Žemaitijos didžiojo kunigaikščio valsčių valstiečių surašymas).

Z.I. ir Rd.

4. Vytautas (g. 1899 II 16 Taline) Jono (1) sūnus, majoras. 1917 baigęs Voronežo gimn., 1919 stojo savanoriu ir, baigęs pirmąją karo aviacijos mokyklos laidą, tarnavo Lietuvos kariuomenėje ligi 1940, kada buvo Sovietų iš jos atleistas. 1950 atvyko į JAV.

Jablonskytė-Landsbergienė Ona (g. 1894 VII 14 Dubelne, Latvijoje) Jono Jablonskio duktė, akių gydytoja. 1913 baigusi gimnaziją Veliže, tais pat metais stojo Petrapilyje į Aukštuosius medicinos kursus moterims ir juos baigė 1920. Grįžusi Lietuvon, 1921 ištekėjo už Vytauto Landsbergio-Žemkalnio (žr.). 1922 išlaikė valstybinius egzaminus ir įgijo medicinos praktikos teises Lietuvoje. Nuo 1923 IV dirbo LU kaip j. asist., nuo 1924 V kaip vyr. asist. (pas prof. P. Avižonį) ligi 1930 IV. 1926 Kaune atidarė savo akių gydytojos kabinetą; drauge nuo 1928 buvo Kauno kalėjimo gydytoja ir Kauno ligonių kasos akių ambulatorijos vedėja. Likusi Lietuvoje, kur dirba Kaune kaip vaikų klinikos akių skyriaus vedėja. Buvo viena iš Lietuvos akių gydytojų dijos steigėjų ir pirmosios valdybos 1932 sekretorė. Bendradarbiavo Medicinoje. Ištikima savo profesijos darbininkė, I pas. karo metu, dar būdama studentė, vienintelė savanoriškai likusi su sunkiai sužeistaisiais austrų puolamo Tarnovo ligoninėje, buvo apdovanota Šv. Jurgio Kryžiumi. Didesnė jos mokslinė studija yra Aklumo priežastys Lietuvoje, univ. akių klinikos 1920–32 duomenys, išsp. VDU med. fak. darbuose IV, 352–388.

Jablonskytė-Petkevičienė Julija (g. 1896 Mintaujoje) Jono Jablonskio duktė. Baigusi gimnaziją Gardine 1914 (ar vėliau jau Voroneže), I pas. karo metu gyveno su tėvu Voroneže ir kurį laiką ten M. Yčo gimnazijoje dėstė lietuvių kalbą. Lietuvon grįžo 1918 ir sekančiais metais ištekėjo už Tado Petkevičiaus (žr.). Kaune baigė meno mokyklą ir su savo kūriniais dalyvavo keliose parodose. Ji atliko eilę vertimų: K. Ivanovo Rytai ir mitai 1919, Senovės istorijos apsakymėliai, dvi dalys, 1920–21, J. Jakubovskio Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją 1921, R. Kiplingo Džiunglės 1927. Likusi Lietuvoje.

Jablonskytė-Rimantienė Rimutė (g. 1920 X 25 Kaune) proistorikė, Konstantino Jablonskio duktė. Baigusi 1938 Kaune Aušros gimnaziją, stojo į VDU hum. mokslų fak., kur studijavo proistorę. 1942 baigė Vilniaus universitetą, parašiusi diplominį darbą ‚Stambieji titnaginiai dirbiniai ir kampininės kultūros klausimas Lietuvoje'. Kartu su tėvu rinko akmens amžiaus titnaginius dirbinius, dalyvavo Vytauto D. Kultūros muziejaus vykdomuose kasinėjimuose. Tyrinėjo daugiausia akmens amžiaus kultūros klausimus. Išsp. Akmens amžiaus stovykla Skaruliuose, Jonavos vls., Kauno aps. (Vytauto D. Kultūros Muziejaus Metraštis I, 1941, 1–18); Mezolitinė stovykla Puvočiuose, Merkinės vls., Alytaus aps. (Lietuvos Praeitis I, 1941, 361–385); Mezolit Litvy (Kratkije Soobščenija Instituta Istorii Materialnoj Kultury XLII, 1952, 40–52); O drevneišich kulturnych oblastiach na teritorii Litvy (Sovietskaja Etnografija 3, 1955, 3–19) ir kt. Bendradarbiavo Lietuviškojoje Enciklopedijoje Kaune. *J.r.*

Jabne, arba Jabnil, (hebr. ‚Dievas liepia statyti') sen. Palestinos miestas, graikų Jamnia, dabar Jebna ar Jibna, netoli Vidužemio jūros į p. nuo Jafos. Buvęs svarbus filistinų miestas, Izraelio karaliaus Ozijo užimtas, garsus daugeliu prie jo vykusių mūšių. Žydų kultūrinis centras po Jeruzalės sugriovimo (70 po Kr.), kai sinedrijono narys Johananas ben Zakai pabėgo į J., įsteigė ten žydų bendruomenę ir tapo jos vadu. Vespasijonui leidus, jis įsteigė J. ir rabinų akademiją. Bar Kochbos sukilimo metu (132–135) J. buvo sunaikinta ir gyventojai išsibėgiojo.

Jaca mst. š. Ispanijoje, prie Aragono aukštupio, Prancūzijos pasieny, apie 8000 gyventojų. XI a. išvijus maurus, J. kurį laiką buvo pirmoji Aragono vst. sostinė. 1040 statyta katedra; vysk. rezidencija. Čia rengiami užsienio studentams vasaros kursai.

Jacaranda brasiliana bignoninių (Bignoniaceae) šeimos medis, vad. Brazilijos medžiu, taip pat palisandramedžiu. Jo kieta mediena vartojama dailiesiems dirbiniams.

Jacevičius 1. Anūpras (1800 Telšių apl. — 1836 III 17 Nancy, Prancūzijoje). Buvo Telšių apskrities bajorijos sekretorius. 1831 III 28 sudarė vietos sukiliminę valdžią ir, gavęs gen. majoro laipsnį, dalyvavo 1831 V 10 Darbėnų, Kretingos ir Palangos, VI 20 Berkinionių ir kt. mūšiuose. 1831 X 4 buvo apdovanotas Virtuti Militari kryžiumi. Po pralaimėto sukilimo pasitraukė į Prancūziją. Jo vertingus atsiminimus apie 1831 sukilimą Lietuvoje išsp. F. Wrotnowski Zbiór Pamiętników o powstaniu Litwy 1831, 1835. J. atsiminimai gana platūs (100 psl.) ir apima ne vien Telšių aps. sukilėlių kovas, kurioms jis vadovavo, bet ir kitų apskričių. Jis pabrėžia valstiečių vaidmenį, kovojant su rusais.

2. Kazimieras žr. Jėčius.

Jacevičiūtė 1. Bronė (g. 1919) dailininkė, tapytoja. Lituanistiką ir meną studijavo Kaune ir Vilniuje. Likusi Lietuvo-

je. Iš jos paveikslų bolševikinė spauda iškelia ‚Rašytojus pas lietuviškos divizijos karius' (vaizduojama S. Neris tarp lietuvių raudonarmiečių).

2. (Jacevičaitė) Elena (g. apie 1896 Žemaičių Kalvarijos apl.) gydytoja rentgenologė. Mediciną pradėjo studijuoti I pas. karo metu Petrapilyje Aukštuosiuose medicinos kursuose moterims. Vėliau medicinos studijas tęsė Berlyno univ., kurį baigė 1926 med. daktaro laipsniu. Kaip specialistė rentgenologė dirbo Valstybinėje Kauno miesto ligoninėje 1926–40, vėliau perėjo į LRK ligoninę Kaune. Drauge turėjo privatų rentgeno kabinetą. Bendradarbiavo Medicinoje. Likusi Lietuvoje.

Jachimecki Zdisław (1882—1953) lenkų muzikologas. Lvovo konservatorijoje studijavo pas Niewiadomskį ir Jareckį. 1902 studijas gilino Vienoj pas Grádenerį (kompozicija), Adlerį (muzikologija), Schönbergą (kontrapunktas). 1906 apgynęs disertaciją ‚150 Mykolo Gomulkos psalmių', gavo daktaro laipsnį. Nuo 1911 Krokuvos univ. dėstė muzikologiją ir drauge konservatorijoje harmoniją. Parašė studijas apie italų muz. įtaką lenkų muzikai (1911), apie muziką Jogailos dvare (Muzyka na dworze Władysława Jagiełły 1915), apie studentų dainas XV a. (1930), apie lenkiškojo viduramžio liekanas muzikinėj kultūroj (1930). Išleido lenkų muzikos istoriją (Historja muzyki polskiej 1919; Muzyka Polska, paskutinė laida 1948). Be to, davė eilę monografijų: Mozart 1906, H. Wolf 1908, Haydn 1909, Wagner 1911 ir 1922, St. Moniuszko 1921, K. Szymanowski 1927, Chopin 1926 ir 1949. Muzikos veikalų rašė orkestrui ir dainavimui. *Iz.V.*

Jáchymov (vok. Joachimsthal) v. čekijos kurortas p. Rūdos kalnų pakrašty, 15 km į š. nuo Kárlovy Vary (Karlsbado), mišku apaugusių kalnų klonyje; apie 7000 vietos gyventojų ir prieškariniais laikais keliolika tūkstančių kurortininkų. Stipriai radioaktyvus vanduo ir dumblas, gydąs ir kai kurias vėžio rūšis. J. yra didžiausi Europoje urano ir radžio rūdos ištekliai, kuriuos nuo 1945 intensyviai eksploatuoja Sov. Rusijos atominės energijos valdyba. Kasimo darbams įsteigta speciali priverčiamųjų darbų stovykla, o pati J. vietovė su apylinkėmis paskelbta draudžiamąja zona. 1515 J. apylinkėj aptikta sidabro, iš kurio buvo kalami pinigai joachimstaleriai (iš jų vėliau susidarė talerio vardas). *A.B.*

Jachnowicz Stanisław (1796–1857) lenkų pedagogas ir filantropas, rašęs vaikams pasakojimų bei eilėraščių ir redagavęs vaikų laikraščius. 3 tt. jo raštų išl. 1856. Su A. E. Odyniec jis išsp. Piosenki gminne litewskie 1830.

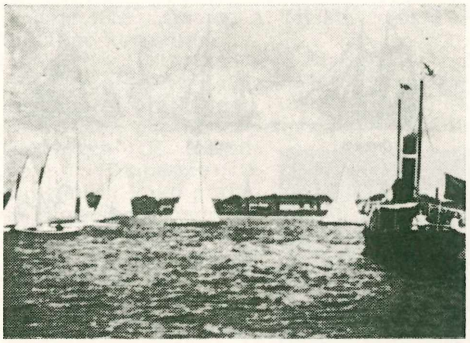

Jachtos prie Klaipėdos

Jachta (ol. jacht) kiekvienas laivas ar laivelis, turįs bent vieną denį su tinkamai atitverta bei įrengta patalpa (kajute) ir išimtinai vartojamas sporto reikalams arba pramogai bei reprezentacijai. Pats žodis kilęs iš olandų ‚jaghteschip, jaghte', reiškusio greitą piratų laivą. Iš Olandijos, kur ilgainiui ‚jacht' vardu pradėta vadinti visi maži greitai buriuojantieji laiveliai, šis žodis buvo perimtas ir kitur. Pradžioje j. žodis taikytas tik greitiems burlaiviams, vartojamiems karališkosios giminės narių ar šiaip įžymių asmenų pramoginiam buriavimui. Vėliau tuo vardu imta vadinti visi specialiai pramogai ir buriavimo sportui skirti laivai bei buriniai laiveliai. Didelių j., siekiančių net kelių tūkstančių tonų talpos, dėl brangaus išlaikymo, šiandien nėra daug. Jos užsakomos valstybės galvų reikalams arba turtuolių reprezentavimuisi; vidaus įrengimai atitinkamai ištaigingi, statyba plieninė, varomos veik išimtinai variklių. Mažesnio dydžio jachtų, siekiančių kelių šimtų tonų talpos, yra daugiausia burinės su pagalbiniais varikliais pagal numatomą reikalą. Statybinė medžiaga paprastai medinė, retais atvejais jūrinėse j. — plieninė. Įgulos dydis, kaip apskritai burlaiviuose, priklauso nuo iškeliamų burių ploto.

Burinės j. pagal liemens formą skirstytinos į ‚smailias' j., turinčias prie gana smailios povandeninės liemens dalies dugno pritvirtintą gilų pelėką, kurio apačia apsloginta švinu (stovingumo kylis), arba paprastą neapslogintą negilų kylį, ir į apvalaus bei plokštaus dugno ‚bukas' j. su centriniais ar šoniniais skydais. Prie pastarųjų priklauso daugiausia įvairių valstybių savi tautiniai tipai, buriuojami įvairiausiais būdais vidaus vandenyse bei jūrų pakraščiais labiausiai pramogos reikalui. Smailiosios kylinės j. buriuojamos bet kuriuose pakankamo gylio vandenyse. Jos vartojamos pirmoje eilėje buriavimo sportui (žr.) puoselėti ir jam išbandyti atitin-

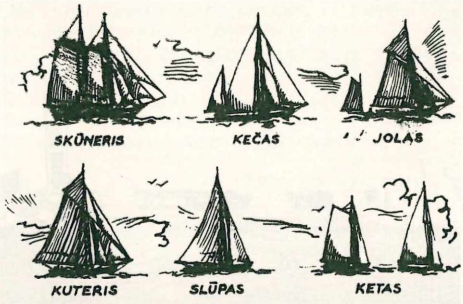

Jachtų tipai

kamose lenktynėse, regatomis (žr.) vadinamomis.

Remiantis tarptautinėmis buriavimo taisyklėmis, nustatytomis International Yacht Racing Union, kiekviena j. gauna buriavimo lenktynėms savo vertės pažymį—klasę. Ši klasė nustatoma pagal atitinkamą anų taisyklių formulę, kuri apimdama pagrindines j. ypatybes (išspaudžiamąjį vandens tūrį, ilgį vandenyje, burių plotą), leidžia gana tiksliai sugrupuoti lenktynėms vienodo buriavimo greičio charakteristikos j. nepriklausomai nuo burių išsidėstymo, liemens formos ir pn. Ta formule taip pat remiamasi projektuojant pačias lenktynines jachtas.

J. tipams apibūdinti vartojami keli iš atitinkamų buriavimo būdų išsivystę jau išnykusių nedidelės talpos ginkluotų bei neginkluotų prekinių burlaivių germanoromaniški vardai. Vienastiebė j. su viena išilgine pagrindine didžiąja bure vadinama ketu, o pridėjus prie šios dar prieš kiek toliau nuo j. rago atitrauktą didįjį stiebą vieną pagalbinę trikampinę priekinę burę, arba priešburę, — slūpu. Su dviem ar trimis pagalbinėmis priekinėmis burėmis, būtent priešbure, rago bure ir skraiduole, prailginus atitinkama kartimi ragą su tikslu jas ištempti, slūpas tampa kuteriu. Pastarieji du tipai sudarė Nepriklausomoje Lietuvoje buriuojamų jachtų branduolį (Živilė, Nemira, Budys ir kt.). Keto tipo buriavimas, veik išimtinai vyraująs burinėse valtyse, pvz. jolėse, j. palyginti retai sutinkamas. Dvistiebė j., kurios priekinis stiebas yra aukščiausias ir žymimas didžiuoju, o arčiau j. dubens esąs stiebas — galiniu, šiam pastarajam stovint užpakalyje vairo ant specialaus lieptelio, vadinama jolu, o jam stovint prieš vairą — keču. Jei užpakalinis stiebas yra aukščiausias, tai šis stiebas vadinamas didžiuoju, gi prieš jį stovintysis — priekiniu, ir kalbama apie skūnerį. Pati buriavimo forma vadinama aukštąja, Marconi arba Bermudos, kai pagrindinės burės yra trikampės, ir gafeline, kai jos yra trapecinės. J. tipas dėl šitų pagrindinių burių (vadinamų priekine, didžiąja arba galine pagal stiebą, prie kurio jos išskleidžiamos) formų skirtumo nesikeičia net ir tada, kai jų forma dvistiebėse j. yra mišri. Ant didesnių j., be aukščiau minėtų standartinių j. tipui būdingų pagrindinių ir pagalbinių burių, gali būti ištemptos bet kokios kitos įvairių formų, j. tipo nepakeičiančios, bet buriavimą pagerinančios pagalbinės burės, pvz. antburės virš trapecinių burių, Genujos priešburė ir t. t. Žr. Burė.

J., pagal tradiciją, taip pat vadinami mažesni karo laivyno laivai, kuriuose yra patalpų specialiai skirtų ir įrengtų valstybės galvų reikalams, pvz. priimti karo laivynų vienetų paradus arba tuos vienetus inspektuoti bei lankyti. *L.Bls.*

Jachtklubas 1. jachtų prieplauka, dažniausiai su sargybos būstine, laivelių taisymo dirbtuve, patalpa buriuotojams susitikti ir pn.; 2. vandens sporto organizacija, buriuotojų klubas. Lietuvoje Kauno j. įsisteigė 1922. Pirmoji jo būstinė buvo krantinė tarp Vytauto bžn. ir Nemuno-Neries santakos, vėliau — Nemuno krante ties vad. žiemos uostu. Paskui įsisteigė j. ir kituose miestuose, dažniausiai iš pradžių kaip jūros skautų laivelių prieplaukos. Ligi 1932 Kauno skyrius ėjo ir centro valdybos pareigas. 1932 buvo persitvarkyta tokiu būdu: liko Kauno jachtklubas, o skyriai perėjo Kūno Kultūros Rūmų žinion. Tuo laiku Kauno j. turėjo 172 narius, pasidalinusius įvairiomis sekcijomis: irkluotojų, plaukikų, slidininkų, pačiūžininkų.

Jacikevičius-Varūnas Balys (g. 1911 VII 26 Kaune) mokėsi Kaune ir 1928–40 tarnavo įvairiose valstybės įstaigose. Vokietijoje 1948 įsteigė leidyklą Pašvaistę, kurios darbą tęsia ir JAV, kur atvyko 1949. Daugiausia dėmesio skiria liet. gaidų ir plokštelių leidybai.

Jacimirskij Aleksandr Ivanovič (1870–?) rusų literatūros istorikas, Petrapilio univ. prof. Be kitų veikalų, išsp. Grigorii Cembliak 1904.

Jacyna Adomas Antanas (1785–1822) domininkonas (nuo 1802), mokytojavęs Gardine, Naugarduke ir 1811-16 Seinuose. 1820 išsp. Observationes de studio linguae latinae.

Jacynienė-Kairiūkštytė žr. Kairiūkštytė.

Jacintas žr. Hiacintas.

Jackevičaitė Elena (g. apie 1891) teisininkė, pirmoji moteris teisėja Lietuvoje. 1922 IV raštininkė ir teismo kandidatė Kauno apygardos teisme, nuo 1923 rudens paskirta laikinai eiti Kauno IV nuovados (Aleksoto) taikos teisėjo pareigas ir jose patvirtinta nuo 1926 I 1. Marijampolės apg. teismo teisėja nuo 1930 I, vėliau per-

E. Jackevičaitė

kelta į Kauno apygardos teismą. Savo pavyzdžiu ji praskynė kelią moterims teisininkėms į atsakingas teismų vietas (1944 Lietuvoje jau buvo 2 moterys apygardos teismų teisėjomis, 3 apylinkės teisėjomis, 2 tardytojomis, 4 notarėmis ir apie 20 advokačių). J. veikė eilėje organizacijų: Liet. abolicionistų d-joj, kalinių globos d-joj (buvo centro valdybos nariu), 1933 pirmininkavo Lietuvos baigusių aukštąjį mokslą moterų s-gai. Likusi Lietuvoje.

Jackevičius Pranas (1877 X 5 Pamarnokų k., Subačiaus vls., Panevėžio aps. — 1938 VIII 25 Kaune) pulkininkas. Baigė Vilniuje realinę mokyklą ir ten pat karo mokyklą 1902. Vėliau 1911 Carskoje Selo baigė specialius raitininkų kursus. Po I pas. karo grįžęs Lietuvon, 1918 XII 10 stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę. Sudarius I raitininkų pulką, 1919 V 8 buvo paskirtas pulko vado padėjėju ir nuo VII 1 to pulko vadu (anksčiau juo buvo švedas mjr. Hoeger, ir faktiškai pulko vadovybė visą laiką buvo J. rankose). Šis pulkas vėliau buvo pavadintas husarų pulku. 1920 trumpą laiką buvo pasitraukęs iš kariuomenės. Pradėjus formuoti II raitininkų pulką (pavadintą ulonų pulku), J. buvo paskirtas jo vadu 1920 XI ir išbuvo juo ligi 1926 I, kada vėl grįžo vadovauti I raitininkų pulkui. Šalia šių pareigų 1929 II buvo paskirtas kavalerijos viršininku. 1932 vasarą perdavęs pulką kitam, liko vien tik kavalerijos viršininko pareigose ligi 1934 V, kada pasitraukė į atsargą.

Nekrologai: Karys 1938, 35 nr.; Trimitas 1938, 35 nr.

Jackevičiūtė Galina (g. apie 1914), Prano Jackevičiaus duktė, aktorė. Baigė Valstybinę dramos mokyklą Kaune pas A. Sutkų ir B. Dauguvietį. Nuo 1931 Šiaulių, vėliau Klaipėdos dramos teatro aktorė, nuo 1940 persikėlusi į Vilnių. J. pasireiškė įvairaus tipo vaidmenyse — dramatiškuose, saloniniuose, komiškuose (J. Šaltenio ‚Grafaitės' Marija, Heijermanso ‚Vilty' Jo, Binkio ‚Atžalyne' Keraitienė ir kt.). Likusi Lietuvoje.

Jackowsky Ignacy (m. 1873 Naugarduke) 1831–57 gyvenęs Londone ir išleidęs poemą Panorama 1852. Kai kurie lenkų literatūros istorikai (Wl. Mackiewicz ir kt.) jį laiko autoriumi anonimiškai išleisto romano Powieść z czasu mojego czyli Przygodi litewskie (Londone išl. 1854, Poznanėje 1858), žinomo A. Mickevičiaus Pono Tado komentaru.

G. Korbut, Literatura Polska III, ²1930, 485.

Jackson 1. Andrew (1767–1845), septintas JAV prezidentas (1829–1837). Gimęs ir išaugęs pietiniame Amerikos kolonijų pakraštyje (P. Karolinoje ir Tennessee), J. daugiausia laiko praleido kovose su indėnais ir neturėjo progos lankyti mokyklos. Nepriklausomybės karų metu anglų buvo paimtas į nelaisvę, o jo vyresni broliai žuvo kovose. Iš čia J. neapykanta anglams. 1796 kongreso narys. Vėliau vertėsi prekyba. Dalyvavo 1812 kare su anglais. Už kovas su indėnais Floridoje ir kitur 1814 pakeltas generolu. 1815 sumušė anglus ties New Orleans. 1821 pirmasis Floridos gubernatorius. 1828 didele balsų dauguma išrinktas prezidentu. J. buvo tikras liaudies sūnus, dėl to laikomas demokratų partijos organizatoriumi. Nors buvo valstybių teisių gynėjas, bet drauge griežtai gynė bendrąją JAV vienybę. Buvo prieš valstybės banką, kaip biznio interesų gynėją, ir rėmėsi smulkiaisiais ūkininkais. Kai Harvardo univ. suteikė jam teisių garbės doktoratą, mokytasis J. Q. Adams, pats to universiteto auklėtinis, atsisakė dalyvauti iškilmėse, laikydamas, kad yra gėda suteikti daktaro laipsnį barbarui, kuris nemoka nė vieno sakinio gramatiškai parašyti ir kuris vos tegali išskaityti savo paties pavardę.

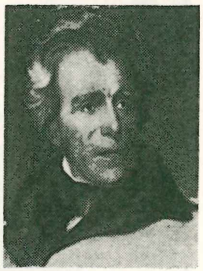

A. Jackson

M. James, A. J. 1937; *A. M. Schlesinger,* The Age of J. 1954. *V.Trp.*

2. Helen, Fiske gimusi, pagal pirmąjį vyrą Hunt (1831–85) amerikiečių rašytoja. Eilėraščių rinkiniai: Verses 1870, Sonnets and Lyrics 1886. Knygoje Century of Dishonor 1881 ji pateikė Amerikos indėnams padarytų neteisybių istorinę apyskaitą. Ta pačia tema parašytas romanas Ramona 1884 susilaukė didelio populiarumo. Romane Mercy Philbrick's Choice 1876 J. aprašė savo mokyklos draugę, poetę E. Dickinson. *A.L.*

3. Robert Houghtwout (g. 1892) amerikiečių teisininkas. Baigęs Albany teisės mokyklą, nuo 1913 praktikavo teisę Jamestown, N.J. 1934 buvo paskirtas Washingtone vidaus mokesčių biuro juriskonsultu, 1936 JAV attorney general padėjėju, 1938 JAV solicitor general (gynė JAV vyr. teisme daugelio New Deal įstatymų konstitucingumą), 1940 JAV attorney general, o sekančiais metais JAV vyr. teismo teisėju. 1945–46 buvo vyr. amerikiečių prokuroras Nürnbergo teisme nacių karo nu-

Šv. Jackaus koplytėlė Vilniuje

sikaltėliams teisti. Išsp. The Struggle for Judicial Supremacy 1940, The Case against the Nazi War Criminals 1945.

4. Thomas Jonathan, pramintas J. Stonewall (1824—63), amerikiečių generolas. West Point karo akademiją baigė 1846, dalyvavo Meksikos kare, 1851–61 dėstė Virginijos karo akademijoje. Pilietiniame kare pasižymėjo kaip vienas žymiausių konfederatų generolų, pirmajame Bull Run mūšyje, kur jo brigada ‚stovėjo kaip akmens siena', gavęs Stonewall pravardę. Žuvo savo paties kareivių ugnies tamsoje sužeistas, kai grįžo žvalgęs fronto liniją. Jo memuarus išl. jo žmona Mary J. 1892.

Biografijos: G. F. R. Henderson 1898 (naujai 1936), H. A. White 1909, Allen Tate 1928; *D. S. Freeman*, Lee's Lieutenants 1942–44.

Jackson keli JAV miestai, iš kurių didžiausi: 1. Mississippi vst. sostinė prie Pearl upės; 98.271 gyv. (1950). Kelios kolegijos; medvilnės aliejaus, trąšų, baldų ir medvilnės audinių pramonė. Prie J. 1863 VII 17 federalistų gen. Sherman nugalėjo konfederatų gen. Johnstono kariuomenę ir sudegino patį miestą. Miestas pavadintas pagal Andrew Jackson (žr.).

2. Michigano vst. mst., 75 mylios į v. nuo Detroito; 51.088 gyv. (1950). Lėktuvų dalių, radijo aparatų ir vaistų pramonė.

Jackson Hole National Monument JAV gamtinės apsaugos vieta Wyomingo vst., r. šonu siekianti Grand Teton tautinį parką; apie 100.000 ha, keli ežerai, iš visų pusių supa kalnai. Paimta valstybės globon 1943. Daug laukinių gyvulių, iš kurių vien elnių apie 11.000.

Jacksonville JAV Floridos vst. didumo antrasis mst., 20 mylių nuo Atlanto vandenyno; 204.517 gyv. (1950). J. yra prie Šv. Jono upės, kurioje įrengtas patogus uostas su laivų statyklomis ir sausaisiais dokais. Chemikalų, medžio, popieriaus, tabako, konservų, stiklo ir trąšų pramonė. J. yra žiemos ir vasaros kurortas. Įkurtas 1822 ir pavadintas pagal Andrew Jackson (žr.), pirmą Floridos srities gubernatorių.

Jackus senovinis krikštavardis, iš gud. Jacko, paskolinto iš lenk. Jacek, kuris per lytį Jacęty (Jacenty), davusią liet. Jacìntas, yra išriedėjęs iš lot. Hyacinthus, o šis vėl iš gr. Hyákinthos, mitinio graikų jaunuolio vardo (žr. Hiacintas). Pats vardas yra neaiškios, priešgraikiškos kilmės. Kalendoriuose J. dar minimas (VIII 16 ir IX 11), bet kai kurių rašomas jau naujoviškai Hiacintas arba, nesusivokiant lytyse, padaromi net du skirtingi vardai. XVI a. inventoriuose ir kariuomenės sąrašuose Jacko, palyginti, dažnas vardas. Matyti šventasis J. (žr.) buvo populiarus ir Lietuvoje. Tai patvirtina ir gana plačiai D. Lietuvoje paplitusi pavardė Jãckus su tėvavardiniais vediniais Jackūnas, Jackónis, suslavintas Jackēvičius, taip pat vietovardžiai Jackagaliaĩ, Jackónys ir Jackóniai, Jackonėliai. Žemaitiškoji pavardė Jõckus ir išvestinė Jockỹs taip pat vietovardžiai Jockiaĩ (Platelių vls.), Jõckiškė (Kelmės vls.) rodo senesnes lytis, kur o kilęs iš ankstyvesnio ā. Iš gretiminės J. lenk. lyties Jacyna yra kilusios ir kiek retesnės pavardės Jacynà, Jacinėvičius, o iš XVI a. paliudytas Martin Jacynič (Vilkijos vietininkas). Pagaliau J. vardas iš dalies slypi ir XVI a. varde bei dabartinėje pavardėje Jukna ir gausiuose jos vediniuose. Be to, pažymėtina, kad šaltiniuose Jacko taip pat eina ir trumpine Jokūbo vardo lytimi. *A. S.*

Jackus (lenk. Jacek, lot. Hyacinthus) (XII a. gale — 1257) lenkų domininkonas, šventasis (VIII 16). Krokuvos vyskupo Ivo dar jaunas paskirtas katedros kanauninku, studijavo Bolonijoje ir grįžęs Krokuvon padėjo vyskupui valdyti vyskupiją. 1218 su draugais Česlovu ir Hermanu lydėjo vysk. Ivo į Romą. Čia J. susipažino su šv. Domininku ir su draugais įstojo į naujai steigiamą domininkonų ordiną. 1219 šv. Domininkas J. pasiuntė į Lenkiją, kur jis įkūrė pirmą lenkų domininkonų vienuolyną Krokuvoje ir jame gyveno ligi 1222. Vėliau J. įkūrė domininkonų vienuolynus Kijeve 1223 ir Dancige 1226. J. veikė Ukrainoje (Kijeve) ir davė pradžią domininkonų misijoms Rusijoje. Kanonizuotas 1594. Jo kultą Lietuvoje išplatino domi-

ninkonai. J. paveikslų galima rasti buv. domininkonų bažnyčiose ir jo statulėlių apylinkėse.

L. Cwiklinski, De vita et miraculis s. Jacchonis (Hyacinthi)—Monumenta Pol. historica IV, 1884; *B. Altaner*, Die Dominikanermissionen des 13. Jahrh. 1924; *R. J. Loenertz*, Les origines de l'ancienne historiographie dominicaine en Pologne (Archivum Fr. Praedicat. XIX, 1949). *J.V.*

Jackus Jonas (g. 1894 IV 23 Žviliūnų k., Subačiaus vls., Panevėžio aps.) brig. generolas. 1914 baigė gimn. Kaune. Dalyvavo Kauno liet. moksleivių būrelyje ir rašinėjo eilėraščių į Aušrinę. I pas. karo metu mobilizuotas, Rusijoje baigė karo m-lą. Buvo patekęs į vokiečių nelaisvę, iš jos grįžo į Lietuvą 1918. Subačiuje organizavo valsčiaus įstaigas ir buvo valsčiaus valdybos pirm. Lietuvos kariuomenėn stojo į 1 pėst. pulką Alytuj. Buvo 1 kulkosvaidžių kuopos vadu. Dalyvavo kovose dėl Lietuvos laisvės. 1920 pakeltas kapitonu ir paskirtas 11 pėst. pulko vado padėjėju. Pulką išformavus, perkeltas į karo m-lą. 1926 išsiųstas į gen. štabo akademiją Prahoje. Ją baigęs, dirbo kariuomenės štabe. 1930 VII 1 paskirtas karo m-los viršininku. 1934 VI kariuomenės štabo viršininkas, bet greitai susirgo ir išėjo į atsargą, apsigyvendamas savo ūkyje Ukmergės aps. Bendradarbiavo karinėje spaudoje, daug rašė taktikos klausimais. *K.Al.*

J. Jackus

Jacob 1. Gordon (g. 1895) anglų kompozitorius, nuo 1926 Royal College of Music Londone prof. Iš jo neoklasikinės krypties puikia instrumentacija pasižyminčių kūrinių minėtini: orkestrui — 3 simfonijos, Sinfonietta 1942, Passacaglia on a Well-known Theme 1936, eilė koncertų įvairiems solo instrumentams, 3 siuitos; kamerinė muzika: styginis kvartetas c-dur 1927, obojaus kvartetas 1938, klarneto kvintetas 1942, sonatina violai (arba klarnetui) ir fort. 1948; baletai The Jew in the Bush 1923 ir Uncle Remus 1930 ir kt. Išsp. Orchestral Technique 1931 (²1940), How to Read a Score 1944, Composer and His Art 1955.

D. Ewen, European Composers Today 1954. *K.O.*

2. Max (1876–1944), žydų kilmės prancūzų poetas, miręs koncentracijos lageryje vokiečių okupacijos metais. Savo kūryba J. priklauso ‚kubistų' grupei (Apollinaire, Cocteau, Salmon ir kt.) ir turėjo žymios įtakos naujosios prancūzų poezijos evoliucijoje. Toji įtaka buvo dvejopa: asmeninė ir kūrybinė, ir šiandien būtų sunku nuspręsti, katra reikšmingesnė. Pirmiausia J. veikė savo laikysena: bohemišku antikonformizmu bei satanizmu, kuris vėliau (katalikybėn perėjus) virto religiniu misticizmu. J. poezija (Le Cornet à dés 1917, La Défense de Tartuffe 1919, Le Laboratoire central 1920, Visions infernales 1924, Les Pénitents en maillots roses 1925, Fond de l'eau 1927, Rivage 1932), pasižyminti gyva fantazija, intelektualine akrobatika bei išdaigomis, yra gyvas jo asmeninės laikysenos atspindys. Joje pilna įdomių formalinių bandymų bei inovacijų, tačiau maža atbaigtų kūrinių — viskas tėra žaidimas, neturįs pakankamo ryšio su realybe, tipingas beveik visiems jo kartos poetams. Tačiau ši poezija, tiek negatyviniais, tiek pozityviniais savo aspektais, turėjo nemažos įtakos dadaistų ir surrealistų kartos poetams. Paskutinė J. knyga Les Méditations religieuses 1947 yra vėliausio jo gyvenimo periodo produktas. Joje duodamos maldos yra konvertitams tipingos religinės ekstazės vaisius. Iš prozos darbų minėtini: Saint Matorel 1910, Siège de Jérusalem 1912, Oeuvres burlesques et mystiques de Frère Matorel 1912, Le Terrain Bouchaballe 1923.

M. Jacob (pieštas Picasso 1907)

Biografijos: *M. Parturier* 1944, *A. Billy* 1946, *J. Rousselot* 1946. *A.Č.*

Jacobi 1. (Iacobi) Adomas (apie 1553 Vilniuje—1626) pradžios mokslą gavo Vilniaus trimetinėj m-loj, vėliau mokėsi Vilniaus kolegijoj. 1576 įstojęs į jėzuitus, baigė Vilniaus akad. 1587–92 sakė Vilniuje lietuviškai pamokslus. 1599–1605 Polocko kolegijos rektorius. Grįžęs į Vilnių, 5 metus čia buvo viršininku ir prižiūrėjo profesų namų bei 1604 pradėtos šv. Kazimiero bažnyčios statybos darbus. 1619–26 vėl rektoriavo Polocko kolegijoje. Jo rūpesčiu buvo pastatyta Polocko kolegija ir bžn.

Jėzuitų archyvas Romoje: Cat. Pol. Lit. VII, I, 288; VII, II, 99 ir 127; VI, 145; Necr. Lit. LXI, 51. *A.Lm.*

2. Friedrich Heinrich (1743-1819) vokiečių rašytojas ir filosofas. Iš pradžių prekybininkas, kurio dvaras Pempelfort prie Düsseldorfo ilgą laiką buvo jo meto vokiečių dvasinio gyvenimo centras. Vėliau atsidėjo laisvai kūrybai. 1807–12 Bavarijos mokslų akademijos pirmininkas Münchene. Artimi draugai su J. W. Goethe (įdomus susirašinėjimas, trukęs per 30 m., Briefwechsel mit Goethe, išl. 1846). Bendravo su Lessingu, Wielandu (paskatino šį leisti Der teutsche Merkur), Herderiu ir kitomis ano meto įžymybėmis. Literatūroje J. išliko dviem romanais (parašy-

tais Goethei gimininguu stiliumi) Aus Eduard Allwills Papieren 1775 ir Woldemar 1779, skelbiančiais tas pačias idėjas, kurias jis plėtojo ir filosofijoje. J. kreipėsi tiek prieš apšvietos racionalizmą, tiek prieš idealistinės filosofijos intelektualizmą. 1785 paskelbtame veikale Über die Lehre des Spinozismus jis sutinka su Lessingu, kad baigtinybe ribotam protui telieka išpažinti spinozizmą ir toliau žengti į ateizmą, racionalistinės filosofijos neišvengiamybę. Tačiau iš savo pusės J. teigia tikrą filosofiją besiremiant jausmu ir kaip tik prasidedant ten, kur baigiasi spinozizmas. Šia prasme, jo paties žodžiais, jis buvo ‚pagonis protu ir krikščionis jausmu'. Polemizuodamas su D. Hume ir Kantu, veikale ‚D. Hume über den Glauben, oder Idealismus und Realismus' 1787 J. plėtoja t i k ė j i m o filosofiją, pagal kurią visi įrodymai remiasi tais akivaizdžiaisiais tikėjimo principais, kurie yra lyg ‚grynoji tiesos šviesa'. Priešais kritinę Kanto ir idealistinę Fichtes bei Schellingo filosofiją jis atstovauja religinį realizmą, pabrėžiantį žmogiškosios asmenybės individualumą ir teigiantį visų daiktų esimą toje ‚gyvybėje', kuria yra Dievas. Kiek iš vienos pusės J. buvo romantikų filosofas, tiek iš antros pusės jis buvo pirmatakas vad. gyvenimo filosofijos ir egzistencializmo. Visi jo raštai 6 tomais išl. 1812–25.

E. Zirnbiegel, J.s Leben, Dichten und Denken, 1867; *O. Bollnow*, Die Lebensphilosophie J.s 1933.
H.N.ir J.G.

3. J o h a n n G e o r g (1740—1814) (2) brolis, vokiečių rašytojas. Studijavęs protestantų teologiją ir filosofiją, nuo 1784 Freiburgo i. Br. univ. prof. Įsteigė (kartu su Heinse) žurnalą Iris (1774–77), kuriame bendradarbiavo ir Goethe. Wielando žurnalo Merkur bendradarbis. J. poezija yra stiprioj anglų ir prancūzų įtakoj, tačiau turi ir savitų elementų. Vokiečių literatūros istorijoj išlikęs jo susirašinėjimas su rašytoju Gleimu, pilnas bučinių ir ilgesio, yra laikmečio perdėto jautrumo dokumentas. Iš jo raštų minėtini: Poetische Versuche 1763, Abschied an Amor 1769, Winterreise 1769, Sommerreise 1770, Phädon und Naide 1788. Pilnas raštų rinkinys išl. 1807–22 (8 tomai). *H.N.*

4. K a r l G u s t a v J a k o b (1804–51) vokiečių matematikas, prof. Karaliaučiuje, vėliau Berlyne. Nepriklausomai nuo Abelio išplėtojo elipsinių funkcijų teoriją (Fundamenta nova theoriae functionum ellipticarum 1829). Reikšmingi jo darbai diferencialinių lygčių, variacijų skaičiavimo ir skaičių teorijos srityse. 8 tomai jo raštų išl. 1881–91.

5. M o r i t z H e r m a n n v o n (1801—74) (4) brolis, vokiečių mokslininkas, nuo 1837 veikęs Petrapilyje. Jis 1837–39 išplėtojo galvanoplastiką (žr.) ir pirmasis panaudojo elektros motorą laiveliui varyti.

Jacoby Karl Rudolf (1817 II 14 — 1881 II 24) Klaipėdos liuteronų kunigas, g. Tilžėj, kur jo tėvas buvo teismo pirmininkas. Mokės Gumbinės bei Tilžės gimnazijose. Vienerius metus pastudijavęs teologiją Karaliaučiuj, nuo 1836 toliau savo studijas tęsė Hallės univ. Baigęs mokslus, kurį laiką privačiai mokytojavo. 1845 ėmė verstis medžių prekyba Schneidemühlėj prie Elbingo. Norėdamas būti kunigu, 1846 metė prekybą ir grįžo pas tėvą. 1848 buvo paskirtas Gumbinės kunigu, o nuo 1856 ėmė kunigauti Beržkalnyje (Berschkallen) prie Įsruties. 1859 tapo pirmuoju Klaipėdos žemininkų bažnyčios kunigu. Jis ten ir mirė.

J. mums yra tuo svarbus, kad jis, kunigaudamas Klaipėdoj, yra nemaža rūpinęsis ir lituanistiniais dalykais. 1879 Tilžėj įsikūrus ‚Lietuvių literatų draugijai' (Litauische literarische Gesellschaft), jis buvo išrinktas tos draugijos pirmininku ir jos organe Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft rašinėjo daugiausia apie liet. kalbą. Jo tenai paskelbti straipsniai yra: Lesefrüchte (was heisst Lietuvà? Schallwörter. I 48–53); Beitrag zur Kunde des Memeler Dialekts (I 61–82); Dajnos, surinktos par Dr. J. Bassanowicz (I 114–118); Zur Geschichte der lit. Übersetzung des kleinen Luterschen Katechismus (I 118–129); Bemerkungen zum Vocabularium von Ziegler (I 129–138; čia iš klaipėdiečių tarmės patikslinami ir papildomi anksčiau Zieglerio paskelbti liet. kalbos žodyno dalykai); Litauische Pflanzennamen (II 134–143). Šalia to J. dar dėstė liet. kalbą Klaipėdos gimnazijoj, kur 1879 buvo įvestos liet. kalbos pamokos, ir mokykliniam reikalui paruošė lietuvišką chrestomatiją (Litauische Chrestomatie z. Schulgebrauch), Teubnerio 1880 išleistą Leipzige. Pagaliau J. buvo ir Fr. Kuršaičio bendradarbis, teikęs jam žodyninės medžiagos iš klaipėdiečių tarmės.

J. Šliūpas, Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai (1890, 135–136); *Prabočių Anūkas (A. Bruožis)*, Mažosios Lietuvos rašytojai ir žymesniejie lietuvių kalbos mylėtojai (1920, 72–73). *P.S.*

Jacobs William Wymark (1863 — 1943) anglų rašytojas. Jo žymiausios novelės, daugiausia humoristinės, surinktos knygoje Snug Harbor 1931. J. klasiška siaubinė novelė The Monkey's Paw buvo sėkmingai įscenizuota L. N. Parkerio, su kuriuo J. parašė ir kelias komedijas.

Jacobsen 1. E l i s a b e t h (g. 1882) danų kalbininkė, runų įrašų žinovė. Jos iniciatyva 1911 buvo įkurta danų kalbos ir literatūros draugija, kuri, jos vadovaujama, išleido Danmarks gamle Landskapbslove (Senieji danų provincijų įstatymai) ir Ordbog over det danske Sprog (Danų kal-

bos žodynas) 1916. Kartu su E. Moltke J. išleido monumentalų veikalą Danmarks Runeindskrifter (Danų runų įrašai) 1927–1941.

2. Jens Peter (1847–85) danų rašytojas. Studijavo gamtos mokslus Kopenhagoje, vertė Darwino raštus ir skelbė jo pasaulėžiūrą straipsniais spaudoje. Gamtos mokslų studijos, o ne literatūrinė įtaka privedė J. prie natūralizmo. Džiovai gerokai pakirtus jo sveikatą, J. mokslinio darbo dirbti nebegalėjo ir visą laiką skyrė dailiajai kūrybai. J. kūrybą sudaro romanai Fru Marie Grubbe 1876, Niels Lyhne 1880, keletas novelių ir eilėraščių rinkinių. Į gyvenimą jis žiūrėjo gamtininko akimis, o jį vaizdavo lyriko nuotaika. Scenos ir vidaus įrengimai perteikti koloristiniu intensyvumu ir individualizuotu detalių ryškumu. Jo prozos kūriniai pasižymi psichologine analize, spalvinga ritminga kalba ir subtiliu gamtos vaizdavimu. J. lyrika kalbos atžvilgiu yra atbaigta, pagrįsta vidiniu liūdesiu ir liudijanti apie asmeninį palūžimą. Romanu Marie Grubbe, kur tikrai iš pagrindų išstudijuota ir detaliai perteikta XVII a. aplinka, J. savo gamtos mokslų žvilgiu pagrįsta psichologija ir meniniu realizmu tikrai sumodernino ir supsichologino istoriškąjį romaną. J. kūrybai būdinga yra darna tarp svajonių ir tikrovės pavaizdavimo; tai ypač ryšku jo gal pačiame geriausiame romane Niels Lyhne. J. žmonės yra nugalėti, o toji liūdna pagrindinė nuotaika skamba griežtu ir drauge jautriu teismo sprendimu žmonėms. Ir kaip žmonių vaizduotojas, ir kaip stilistas J. turėjo didelės įtakos ne tik skandinavų, bet ir apskritai vakarietinei literatūrai. J. kūryba yra ir pati griežčiausia ir pati puikiausia tolaikinės Danijos išraiška. J. rinktiniai raštai penkiais tomais išl. 1924–29.

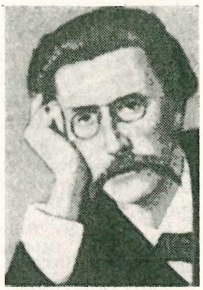

J. P. Jacobsen

A. Gustafson, Six Scandinavian Novelists 1940.

J.Lnq.

Jacobus de Viragine (apie 1230-1298) dominikonas, senatvėje Genujos arkivyskupas, autorius garsaus viduramžių kūrinio Legenda aurea.

Jacopone da Todi (1230–1306) italų mistikas ir poetas pranciškonas. Bolonijoje studijavo teisę ir savo gimtinėje (Todi) buvo prokuroru. Baigdamas triukšmingą jaunystę, vedė grafaitę Vanna Coldimezzo, kuri po metų mirė. Tada J. pradėjo bastūno atgailautojo gyvenimą, kol 1278 įstojo broliuku į pranciškonus. Čia (1278–88) gilinosi į šv. Bonaventūros mistiką. J. buvo ekstremistas, nepakentė regulos švelninimo, dėl to prisidėjo prie Angelo Clareno vadovaujamų ir Celestino V globojamų kraštutinių spiritualų. 1294 Palestrinoje susidėjo su koloniečiais prieš Bonifacą VIII ir 1297 kartu su jais atsisakė prisistatyti popiežiui, dėl to buvo ekskomunikuotas. Tuo metu (1288–97) rašė erezija dvelkiančias satyras prieš pranciškonus, prelatus ir Bonifacą VIII. Užkariavus Palestriną, J. pateko nelaisvėn, kur džiaugėsi visišku kalėjimo neturtu, parašė Bonifacui VIII gailesčio eiles ir prašė, kad nuimtų ekskomuniką, bet ją nuėmė ir iš kalėjimo išleido tik 1303 Benediktas XI. Paskutiniais savo gyvenimo metais, audringas mistikas, skausmo paliestas, giedojo Dievo meilės skaidrumą. J. yra vienas pirmųjų didžiųjų italų poetų, ėmusių rašyti itališkai. Jis parašė per 110 giesmių (lodi) itališkai ir Stabat Mater himną lotyniškai. Italijoje dažnai jis vadinamas palaimintuoju, tačiau jo kultas dėl jo santykių su Bonifacu VIII nėra Bažnyčios pripažintas.

E. Underhill, J. da T., Poet and Mystic 1919; *O. Giuliotti*, J. da T. 1939; *J. Steiger*, J. da T. 1945.

V.Gdž.

Jacquard Joseph Marie (1752–1834) prancūzų išradėjas, šilko audėjas. Jis pritaikė audimo staklėms tokį mechanizmą, kuriuo galima valdyti pagal reikalą ir paskirai kiekvieną metmenų siūlą. Tuo būdu pasidarė įmanoma austi labai raštuoti audiniai, nenaudojant nyčių rėmų, kuriais metmenų siūlai valdomi ne pavieniui, bet grupėmis. Jo išradimas buvo išstatytas 1801 pramonės parodoje, Paryžiuje. 1806 jo staklės paskelbtos viešam naudojimui. Išradėjas už tai gavo pensiją ir atitinkamą mokestį nuo pagamintų staklių skaičiaus. 1812 Prancūzijoje jau buvo apie 11.000 audimo staklių, pavadintų išradėjo vardu.

G.J.Lz.

Jacquin Nicolai Joseph von (1727–1817) Austrijos botanikas, prof. ir Schönbrunno sodo prie Vienos dir., autorius eilės veikalų apie Austrijos (Flora Austriaca, 5 tt., 1773–78) florą ir Schönbrunno sode augintus augalus. Lankėsi ir JAV, rinkdamas augalus savo vadovaujamam sodui.

Jaczynowska Katarzyna (1873 Šiauliuose — 1920), pianistė virtuozė. Mokėsi Petrapilio konservatorijoje (1882–93), vėliau Drezdene pas Rubinšteiną. 1897 Varšuvos muzikos instituto mokytoja, 1899 persikėlė į Vieną. Koncertavo įvairiose Europos valstybėse.

Jačonka (lenk. Jaczonka) upelis Stolpcų vls., Naugarduko aps., Nemuno deš. intakas, 24 km ilgio; teka į v. pro Jačnos bžk., įteka ties Žukowy Borek bžk. Baseino plotas 90 km².

Jadas bendrinis apdirbtų mineralų jadeito (žr.) ir nefrito (žr.) vardas. Iš j. buvo daromi priešistoriniais laikais ginklai, į-

rankiai ir puošmenys. Jis vartojamas šiam reikalui p. Pacifiko salų gyv. Sen. Kinijoj ir Japonijoj iš j. darydavo statulėles, vazas ir įvairias puošmenas, aptinkamas meno muziejuose.

Jadassohn Salomon (1831-1902) žydų kilmės vokiečių muzikos teoretikas, pedagogas ir kompozitorius. Nuo 1893 prof. Leipcigo konservatorijoje, kur jo mokiniu (kontrapunkto klasėje) kurį laiką buvo M. K. Čiurlionis. Didesnės reikšmės už J. gana gausią (apie 150 kompozicijų) ir įvairią kūrybą turi jo teorinės studijos ir gan konservatyvaus metodo vadovėliai: Lehrbuch der Harmonie 1883, Lehrbuch des Kontrapunkts 1884, Die Lehre vom Kanon und der Fuge 1884, Die Formen in den Werken der Tonkunst 1885, Lehrbuch der Instrumentation 1889, Die Kunst zu modulieren und zu präludieren 1890, Der Generalbass 1901 ir kt. *K.O.*

Jadeitas pirokseno grupės mineralas, natrio ir aliuminio silikatas, $Na(AlSi_2O_6)$; monoklininės sistemos, bet retai randamas išsikristalizavęs. Spalva nuo tamsiai žalios ligi balsvos. Kietumas 6,5–7, blizgesys vaškinis, labai atsparus laužymui. J. daugiausia randamas r. Azijoj ir Tibete; vertinamas kaip brangakmenis. Senovėj buvo vartojamas durklams ir puošmenoms gaminti. *A.B.*

Jadvyga moterų krikštavardis, ypačiai dažnas aplenkėjusiose Lietuvos vietose. Lenk. Jadwiga fonetiškai perdirbta iš vok. Hedwig (sva. Haduwig iš ankstyvesnės lyties Haduwic : hadu-, ‚kova'+wīh ‚šventas') ir pažįstama, pvz. Mozūruose, jau prieš pasikviečiant sostan to vardo vengrų karalaitę. Lotyniškieji Lietuvos kunigaikščių 1385–1392 laikotarpio aktai ją vadina Hedvigis, Hedwigis, Heduigis, bet rusiškieji (Kaributo, Dimitro Algirdaičio, Lengvenio ir Teodoro Liubartaičio ištikimybės priesaikos) — vien tik Jadviga. Liet. Jadvygà, trumpinė Jādzė ir liaudinės Jadvisė, Jadziūnė Jadziùlė yra paskolintos iš atitinkamų lenkiškų lyčių, nes gudai šį vardą taria Jadviha ir iš jo būtų išriedėjusi liet. *Jadvia ar *Jadvija. Kaip madinis J. vardas jau apie XVI a. pusę spėjęs plačiai paplisti visoje Lietuvoje, net ir baudžiauninkų tarpe. Pvz. 1595 Gilvyčių dv. priklausančiame Paviekių k. (Kuršėnų vls.) randame net keturias moteris tuo vardu. Lenkiškieji inventoriai vardą rašo Iedwiga, Iadwiga, Yadwiga, o rusiškieji — Edviga (tr. Jedviga), Jadviga ir, be to, mažybinėmis lytimis Jedwiszka, Jedziuła, Jadviška, Edvižka, Jadžiulia. Bet Pavandenės dv. 1596 inventoriuje viena moteris (Negirbų k.) užrašyta Gedviga. Lytis Gedvyga pažįstama ir V. Kalvaičio iš M. Lietuvos. Pajūrio žemaičiai irgi taria Gedvìsė, Gėdvė ir net Gėd(z)ė. Šie tarminiai perdirbimai atsirado pakeitus lietuvių vardynui svetimą Jad- savu vardiniu kamienu Ged-, plačiai vartojamu tokiose pavardėse, kaip Gėdvydas, Gedmìnas, Gedvilas. Plg. sediškių žemaičių pavardę Gėdvyžas, perdirbtą iš trm. rytiečių Jādviršis (= Juodviršis). Dėl tokių pavardžių, kaip Vygà, Výgantas, Výgirdas, J. vardas galėjo pasirodyti dvikamieniu ir tuo dar labiau palengvino aną tariamo pirmojo kamieno pakaitą. Vėlesniais laikais dvarininkai J. vardu yra praminę ir kiek gyvenviečių, ypačiai palivarkų: Jadvygavà, Jadvygāvas, Jadvỹgiškė, Jadvygiškės. To paties galo (iš mažybinės lenk. Jadwinia) yra ir Jadvinavà (Pumpėnų vls.) bei Jadviñpolis (Baisogalos vls.).

K. Jablonskis. Istorijos archyvas I. 1934; *S. Kutrzeba* ir *W. Semkowicz,* Akta unji Polski z Litwą 1385–1791, 1932. *A. S.*

Jadvyga (lenk. Jadwiga iš vok. Hedwig) 1. Silezijos kunigaikštytė (1174-1243), šventoji (X 17). Jos tėvas Bertoldas iš Andechs buvo Tirolio grafas. Merano markizas. Karintijos ir Istrijos kunigaikštis. Vos 12 metų J. buvo apvesdinta su Henriku I, Silezijos ir Lenkijos kunigaikščiu: susilaukė 3 sūnų ir 3 dukterų. Turėjo didelės įtakos savo vyro politikai, ypač stiprinant krikščioniškąjį Silezijos ir Lenkijos gyvenimą. J. yra įsteigusi Naumburgo, Heinrichau, Kamenzo, Bunzman, Breslau, Goldberg ir Trebnitz vienuolynus. Pastarajame, likusi našle, praleido savo gyvenimą ligi mirties. Kanonizuota 1267. Lenkijoje dažnai maišoma su Jogailos žmona Jadvyga, kurios beatifikacija lenkai uoliai rūpinasi.

E. Promnitz, Hedwig die Heilige 1926; *P.David,* Les sources de l'histoire de Pologne à l'époque des Piasts 1934. *J.V.*

2. J. d'Anjou (1373-74 žiemą Budoje, Vengrijoje — 1399 VII 17 Krokuvoje) Lenkijos karalienė 1384–99, Jogailos pirmoji žmona.

Su J. vardu yra glaudžiai susieta pradžia Lietuvos ir Lenkijos unijos, davusios D. L. Kunigaikštystei visai naują politinę kryptį. Apie pačios J. gyvenimą dėl stipriai prieštaraujančių XIV–XV a. šaltinių istorinė literatūra iki šiol vis dar nėra priėjusi vienos nuomonės. Daugumos lenkų J. yra aukštinama, keliama į šventąsias. Kiti tačiau, pradedant nuo XIV a. galo austrų šaltinių, į J. žiūri labiau realių ir žemiškų faktų šviesoje.

J. kilmė. Kada paprastai yra pabrėžiama J. vengriškai-prancūziška kilmė, lenkai, stengdamiesi ją susieti su Lenkijos Piastais, nurodo, jog abi J. senelės yra buvusios lenkės. J. tėvas Liudvikas d'Anjou galėjo vadintis vengru ar dar labiau prancūzu, bet iš dalies jis buvo ir lenkas, nes buvo sūnėnas ano Lenkijos Kazimiero D., kuris buvo vedęs Aldoną Gediminaitę ir iš

visų trijų savo vedybų tepalikęs dvi dukteris. Kazimiero sesuo Elzbieta (žr.), Vladislovo Lokietkos duktė, tapusi Vengrijos Karolio Roberto d'Anjou žmona, išsirūpino, kad jųdviejų sūnus Liudvikas paveldėtų ir Lenkijos karalystę (1370). Per šitą savo senelę J. labiausiai ir rišama su Piastais. Bet ją griežtai prie kurios nors tautybės priskirti yra sunku. J. motina buvo Elzbieta (žr.) Bosnietė, iš vedybų su Vengrijos-Lenkijos karaliumi Liudviku turėjusi dar dvi vyresnes dukteris (Kotryną ir Mariją). Remiantis Dlugošo kronika, visoje senesnėje istorinėje literatūroje J. gimimo metais buvo laikomi 1371. Autentiškai yra nustatyta, jog J. turėjo gimti tarp 1373 XII ir 1374 II (J. Dąbrowski). Pop. Grigalius XI iš Avinjono, prieš pat trečios dukters J. gimimą, Liudvikui buvo linkėjęs vyriško įpėdinio. Popiežiaus laiškas leidžia tarti, kad J. galėjo būti gimusi pačiame 1373 gale ar pirmomis 1374 savaitėmis.

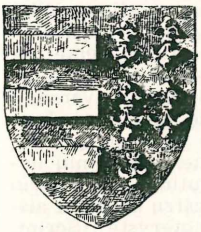

Jadvygos herbas

J. — Vilhelmo Habsburgo sužadėtinė. Vyriškų įpėdinių neturėjimas Vengrijos-Lenkijos Liudviką vertė žiūrėti, kaip geriau ištekinti dukteris, kad būtų galima išlaikyti jungtinę valstybę. To jis siekė Košicų (žr.) privilegiją 1374. Kada Lenkijai įpėdine numatytoji vyresnioji duktė Kotryna mirė (1378), jos paveldėtoja buvo skiriama J. sesuo Marija. Šiai, pagal vedybinę sutartį, būsimu vyru buvo pramatytas vokietis Zigmantas Liuksemburgietis. Taip pat ir J. nuo anksčiausios kūdikystės tapo pretenzingų dinastinių tėvo planų auka. Kadangi Liudvikui rūpėjo pagilinti draugiškus santykius su Habsburgais, ketverių metų J. 1378 VI Haimburge buvo sužieduota su Austrijos erchercogo Leopoldo III Habsburgo sosto paveldėtoju Vilhelmu. Pagal ano meto nusistovėjusį paprotį tokia simbolinė vaikų sujungimo forma (‚sponsalia pro futuro') reiškė, kad suaugę jie jau turės gyventi moterystėje, nors kanoniškai tuo metu toks vaikų supiršimas, be jų pačių valios, dar neturėjo sakramentinės galios. Dalyvaujant daugybei aukštų dvasininkų ir pasaulinių dignitorių, kard. Dimitras iškilmingai atliko vaikų sujungimo apeigas. Jos užsibaigė, pagal paprotį, ‚vestuvių' puotomis, trukusiomis 14 dienų. Pagal tėvų susitarimą Haimburge, J. buvo išsiųsta auklėti į Vienos dvarą. Dar kartą 1380 II 12 Liudvikas įsipareigojo laikytis ankstyvesnio vedybinio susitarimo tarp J. ir Vilhelmo. Nors pačią J. jis iš Habsburgų Vienos pilies atsiėmė, bet raštu įsipareigojo, jai sukakus

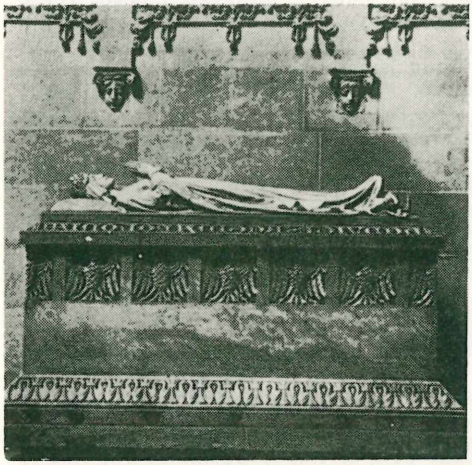

Jadvygos antkapis Vavelyje

12 metų ir užbaigus vedybines ceremonijas, atiduoti Vilhelmui į žmonas. Prieš pat savo mirtį Liudvikas buvo tvirtai nusistatęs perleisti J. ir Vilhelmui visas paveldėjimo teises Vengrijoje. Pasišaukęs būsimą J. vyrą Tirnavon, norėjo jį ir J., būsimus paveldėtojus, pristatyti vengrų magnatams (1381). Taip buvo jis daręs prieš porą mėnesių Lenkijoje su Marijos Zigmantu.

Liudvikui mirus (1382), našlė Elzbieta pakeitė velionies nustatytus planus. Jau 1382 IX 17 vienuolikos metų Marija buvo karūnuota Vengrijos karaliene, o Lenkijoje vis labiau buvo pasisakoma už Liudviko dukterį, kuri pastoviai gyvens pačioje valstybėje. Tuo būdu turėjo būti suardyta nekenčiamoji personalinė unija su Vengrija, kuri Liudviko laikais lenkams nieko gera nebuvo davusi. Apdairi našlė Elzbieta Bosnietė pagaliau pati nuskyrė į Lenkijos sostą J., apie tai pranešdama Sieradzėn susirinkusiems M. ir D. Lenkijos ponams (1383 II).

Tarpuvaldžio metu (1382–84) stipriai susivaidijusios lenkų partijos (‚gžimalitai' ir ‚nalenčiai'), nužiūrėdami į Lenkijos sostą J., siekė savo politinių tikslų. ‚Nalenčiai' norėjo J. išleisti už Mozūrijos Zemovito, kad tuo būdu grįžtų viešpatauti Piastų dinastija. Daug didlenkių ir kujaviečių palaikė Zemovitą. Susitaręs su arkiv. Bodzanta (žr.), anksčiau uoliai rėmusiu Zigmanto kandidatūrą, Zemovitas planavo J. pagrobti ir priversti už jo ištekėti. Jis įpuolė D. Lenkijon, plėšė ir degino ‚gžimalitų' nuosavybę. Naminis karas nusitęsė, kol pagaliau, vis raginama, motina išsiuntė J. Krokuvon (1384 X). Tada J. turėjo 11 m., ir 1384 X 15 Šv. Jadvygos šventės išvakarėse buvo karūnuota Lenkijos ‚karaliumi', ir tokiu ją reikia laikyti iki 1386. Mažlen-

kiai jau buvo J. nužiūrėję į vyrus D.L.K. Jogailą. Jiems Jadvygos išrinkimas Lenkijos karaliumi jau tuo pačiu reiškė ankstesnių įsipareigojimų Habsburgams nepaisymą.

Jogailos kandidatūra. Lietuvos Metraštis sako: ‚Lenkai pradėjo iš Krokuvos rašyti D. L. K. Jogailai, kad priimtų senosios Romos tikėjimą, vestų jų karalienę J. ir taptų jų karaliumi' (Poln. Sobr. Russk. Liet. XVII 77, 90, 148, 162). J. už Jogailos ištekinimo genezė nėra pilnai paaiškėjusi. Dar prieš J. karūnavimą M.Lenkijos ponai, paėmę valstybės politikos vairą, mezgė kontaktus su Jogaila. Šis turėjo pastoti kelią į J. vyrus pavojingam Mozūrijos Zemovitui. Yra pėdsakų, kad jau 1383 Jogaila buvo ėmęs domėtis vedybomis su J., nes jis nebevykdė susitarimų su ordinu ir derėjosi su Vytautu D., kad šis grįžtų iš kryžiuočių. Prieš pat J. karūnaciją, kaip matyti iš Krokuvos miesto knygų, ten lankėsi D. L. K. vardu pasiuntinys. Spėjama, kad yra vykusios ilgos derybos (L. Kolankowski), nes J. rodžiusi priešišką nusistaymą prieš 36 m. pagonį ‚barbarą' iš jai svetimos aplinkos. Oficiali Jogailos delegacija pas J. atvyko tik 1385 I. Lydima kelių M. Lenkijos ponų ji buvo ir Vengrijoje pas J. motiną Elzbietą. Prašydamas J. rankos, Jogaila, be kitko, pasižadėjo išmokėti Austrijos Leopoldui ir 200.000 florinų, numatytų tokiu atveju, jei iširtų J. vedybos su Vilhelmu. Pagaliau J., jos motinos ir Lenkijos vardu buvo išsiųsta delegacija Lietuvon, kuri Kriave (žr.) gavo iš Jogailos ir jo brolių pažadų dokumentą (1385 VIII 14). Vesti J. ir tuo būdu tapti Lenkijos karaliumi Jogailai atsirado pavojingos kliūtys.

Paskutinės Vilhelmo pastangos. Habsburgų Leopoldas, laikydamas J. nuo seno sužieduotą su savo sūnumi, ir toliau planavo šį įsodinti Lenkijoje. Tad Vilhelmas su gausia palyda ir turtais, skirtais lenkams dalinti, buvo išsiųstas Krokuvon. Net pati J. motina Elzbieta vis dar nenorėjo galutinai nutraukti santykių su Habsburgais. Tuo pat metu, kada delegacija vyko į Kriavą, Leopoldui ji iš naujo patvirtino senuosius susitarimus (1385 VII 29). Vilhelmo nelauktas atvykimas įnešė į M. Lenkijos ponų politiką daug baiminimosi ir painiavos. Krokuvos kaštelionui Dobiesław z Kurozwęk pasipriešinus, pradžioje Vilhelmas nepateko pilin, bet sustojo pas savo šalininką Gniewosz z Dalewic. Vilhelmas stengėsi slapta susisiekti su karaliene J.; jiedviem pasisekė pasimatyti pranciškonų vienuolyne. Ištikimybę Vilhelmui laikydama ir palaikoma šio šalininkų, J. apsisprendė sueiti pagaliau su Vilhelmu į moterystę, jau Haimburge sutartą. Vedybų atbaigimas buvo sutartas slapta 1385 VIII 23, t.y. savaitė vėliau po Kriavo akto pasirašymo.

Krokuvos miesto knygose yra įsakmiai pažymėta, kad įvykdžius J. su Vilhelmu vedybas (‚post nuptiarum dominae reginae consummationem' Mon. medii aevi hist. IV, 63) Šv. Baltramiejaus išvakarėse (VIII 23) buvo paleista kalinių. Savo pilnu laimėjimu įsitikinęs Vilhelmas įvažiavo pilin. Kokiu būdu jis pateko, šaltiniai nepasako, bet jo šalininkai bus greičiausiai veikę papirkimais. Pačių lenkų istorinėje literatūroje, remiantis Dlugošu ir austrų versmėmis, nuo XIV a. yra kilę ginčų, ar J. ir Vilhelmas Vavelio pilyje iš tiesų gyveno kaip vyras ir žmona ar ne. Iš šaltinių negalima suformuluoti galutinai įtikinančio atsakymo. Tendencingi austrų šaltiniai aiškiai pabrėžė įvykdytą moterystę (Script. rer. Austr. I, 1148). Tad po J. ištekėjimo už Jogailos buvo rašoma apie bigamiją.

Iš šitos nemalonios painiavos paskutiniais dešimtmečiais norima išvesti nurodant, jog Dlugošas buvo klaidingai davęs J. gimimo metus (1371). Jos labai jauni metai (vos 11 su puse) savaime neleidžią kalbėti apie moterystės ‚įvykdymą'. Bet gyvendamas pilyje drauge su J., Vilhelmas galėjo paimti valdžią, užgrobti budriai saugomas insignijas ir sudaryti padėtį, verčiančią ją pripažinti karalienės vyru. Todėl mažlenkiai ponai susirūpino Vilhelmą iš pilies išmesti, ir jis turėjo su pavojais sprukti. Nusiminusi J. norėjusi uždarytuose vartuose sau kelią kirviu prasiskinti ir pabėgti pas mylimąjį. Šitokioje padėtyje Krokuvon buvo atgabentas Kriavo aktas.

J. apvesdinimas su Jogaila ir Habsburgų reakcija. Vilhelmą jėga išvarius, nelaimingoji J. labiau pateko lenkų Ponų Tarybos priežiūron. Vyskupai ir prelatai, ypač Gniezno arkiv. Bodzanta, kaip teigia Dlugošas, stengėsi išblaškyti J. skrupulus dėl naujų vedybų. Kliūtys J. ištekinti už Jogailos sumažėjo. Net svarbus Vilhelmo šalininkas ir 1385 VII susitarimo vykdytojas Vladislovas Opolietis perėjo Jogailos pusėn. Atsisakė ir Zemovitas. Jogaila jau buvo išsiruošęs Lenkijon, kai 1386 I 12 Lenkijos luomų delegacija jį pasitiko Valkaviske, pareikšdama, jog karalienė J. jam atiduodama į žmonas. Niekur akte nematyti pačios J. valios. Tik Dlugošas rašo, kaip Zaviša iš Olesnicos Jogailą pasveikinęs J. vardu tarp Liublino ir Sandomiro. Jis turėjęs J. apsakyti D. L. Kunigaikščio išvaizdą, nes Vilhelmo šalininkai leido gandus, kad Jogaila buvęs biaurus. Jiems išblaškyti Jogaila Zavišą nusivedęs pirtin, ir šis galėjęs paliudyti Jogailą esant gražų vyrą.

Prieš ištekėdama už Jogailos, J. turėjo viešai atšaukti nepilnametės susižadėjimą su Vilhelmu. Kaip užsimena dvi kronikos,

esą pop. Urbonas buvęs davęs ir dispensą. Vatikano archyve tačiau nėra tuo reikalu jokio pėdsako. Bandoma aiškinti, jog dispensas buvęs duotas slapta ar tik vien žodžiu (W. Meysztowicz). Dispenso mįslė palieka neišspręsta.

Nors ir atpalaiduota nuo ankstesnių pažadų, J. prieš savo asmenišką norą, kaip M. Lenkijos ponų politinių išskaičiavimų auka, buvo priversta paaukoti savo laimę ir jaunystę. J. tapo pasigailėjimo verta karalienė. 11 m. mergaitė dar nebuvo subrendusi įsisąmoninti savo daromą žygį, kai ji tapo politinių interesų įrankių (Quillus). J. herojišką ir apaštališką dvasią labai stipriai pabrėžia naujausioji lenkų istorinė literatūra. Nors J. metų pajauninimas įgalina ją ginti nuo austrų šaltiniuose ir pas A. S. Piccolominį randamų priekaištų (gyvenimas su Vilhelmu), tačiau, antra vertus, jis labai sumažina jos pačios apaštališką misiją, kai mažametė mergaitė 1384–85 buvo tik savo motinos ir mažlenkių išskaičiavimų bei politinių interesų auka.

J. vedybos su ką tik pakrikštytu Jogaila įvyko 1386 II 18, o III 4 jis buvo karūnuotas Lenkijos karaliumi. Bet ir vainikavus Jogailą, J. karališkos teisės nebuvo susiaurintos: ji liko Liudviko palikimo ir jo paveldėjimo teisių saugotoja. Todėl abu valdovai veikė kaip karūnuoti karaliai.

Prievarta J. ištekinus už D. L. K. Jogailos, prasidėjo smarki austrų ir vokiečių ordino priešiška propaganda, kuri (su visais šmeižtais, apkalbomis ir intrigomis) stipriai atsispindi ano meto istoriografijoje, ypač austrų šaltiniuose. Vilhelmo šalininkai pačioje Krokuvoje darė Jogailai sunkumų, ir J. turėjo spirti sostinės miestiečius pareikšti jam ištikimybę. Nuo Avinjono popiežiaus persimesdami prie Romos, dėl J.-Jogailos moterystės Habsburgai Romos Kurijoje užvedė bylą. Vienoje buvo įmestas į kalėjimą Romon vykstąs Krokuvos pasiuntinys Mikalojus Traba (1387). Tik 1388 pavasarį Poznanės vysk. Dobrogostas (žr.) J. ir Jogailos vardu pop. Urbonui VI pareiškė paklusnumą, pranešdamas apie Lietuvos krikštą. Kadangi pats Vilhelmas į Romos tribunolą neatvyko, formaliai byla sustojo. Tik Jogaila, ypač iš kryžiuočių pusės, vis buvo nesiliaujamas kaltinti, kad jis pagrobęs svetimą žmoną.

J. ir Lietuvos krikštas. Aną krikštą 1385 vasarą, kai kūdikystės sužadėtinis gyveno Krokuvoje, lenkų dvasininkai maldavo J. nesispirti prieš Jogailą, nes tuo būdu didelė pagonių tauta būsianti atversta į katalikybę. Kada tačiau pats Jogaila išsiruošė Lietuvos krikštyti, J. drauge nevyko Vilniun. Dlugošas yra daugelį autorių suklaidinęs. Lietuvos krikštyti neatvyko nė Gniezno arkiv. Bodzanta (klaidingai

Jadvyga

LE III, 92). Lenkams tuo laiku labai rūpėjo per J. atitaisyti iš Liudviko laikų unijos su Vengrija skriaudas. Todėl, palikdama Lietuvos krikštijimą patiems lietuvių kunigaikščiams, J. vyko Raudonojon Rusijon ir tas žemes prijungė Lenkijai, nors Vladislovas Opolietis, J. sesers Marijos, Vengrijos karalienės, vardu ir ragino miestus nepasiduoti. Tuo pačiu metu, kai Jogaila su Vytautu vykdė krikštą Vilniuje, vadinamoji Lietuvos apaštalė J. iškilmingai įvažiavo į Lenkijai atgautą Lvovą ir miestui suteikė dideles privilegijas.

Nuo 1390 vis labiau užsiimdama politikos reikalais, J. stengėsi palaikyti draugiškus santykius su vokiečių ordinu ir vis ieškojo su juo taikos. 1397 pavasarį ji buvo susitikusi su vyr. magistru Konradu Jungingenu Dobrino (žr.) atgavimo reikalu. Dabar norima pabrėžti, jog J. davusi pradžią ne tik bažnytinės unijos minčiai, bet ir esanti atlikusi misiją ginant gudų ir ukrainiečių plotus nuo totorių ir Maskvos jungo (O. Halecki). Dažnai pažymima, kad J., kaip Lenkijos karalienė, vis veikusi lenkų tautos interesų labui.

J. santykiai su Lietuva ir Vytautu D. Nėra pėdsakų, kad J. kada nors būtų buvusi Lietuvoje, ir apie pačius jos santykius su Lietuva mažai tegalima pasakyti. Tam kraštui, iš kurio J. buvo gavusi nemylimą vyrą, ji liko svetima. Nuo 1388 pradžios buvo išreikalauti iš sritinių Lietuvos kunigaikščių paklusnybės raštai J., Jogailai ir Lenkijos karūnai. Antrasis Vytauto išbėgimas pas kryžiuočius pakeitė padėtį. Jogailai ir Vytautui vėl susitaikius, 1393 rudenį Lvove įvykusiame J., Jogailos, Vytauto ir Skirgailos suvažiavime, be kitko, paskutinieji du žadėjo ateityje savitarpio ginčus pavesti spręsti J. 1395 J. su Jogaila, Vytautas ir Zigmantas Liuksemburgietis buvo suvažiavę Vengrijos pasienyje. Dar J. gyvai esant Vytauto reikšmė Lietuvoje jau buvo sustiprėjusi. Norėdama parodyti D. L. Kunigaikščio priklausomybę, J. 1398 pradžioje, kaip vokiečių ordino kronistas J. Posilgė rašo, pareikalavusi iš Vytauto kasmetinio paklusnumo činšo iš jai Kriave ‚užrašytos' Lietuvos. O. Haleckis laiko tokį ‚činšo' reikalavimą neautentišku. Pagal minėtą kronistą į tokias J. pretenzijas Vytauto bajorai atsakę Salyno taikoje su ordinu (1398 X 12) apšaukdami D. L. Kunigaikštį Lietuvos karaliumi. Paskutiniais J. gyvenimo metais jos santykiai su Lietuva pasitaisė.

J. darbai kultūros srityje. Nuo mažens labai pamaldi ir gailestinga J. Lenkijoje darė gausių donacijų ir užrašų bažnyčioms. Daug rūpinosi ji vienuolynais (kartūzais, pranciškonais, domininkonais). Pagal Długošą, pirmosioms Lietuvos bažnyčioms per krikštą ji atsiuntė liturginių indų ir bažnytinių drabužių. Kol dar nebuvo sutvarkytas Krokuvos univ. teologijos mokslas, lietuviškai mokantiems kunigams ruošti J. 1397 XI 10 numatė įsteigti Prahoje kolegiją, tam reikalui paskirdama 200.000 kapų skatikų. Tačiau ta kolegija, kurios statutas žinomas tik iš 1411, nė vienas lietuvis niekada nepasinaudojo. Ir po J. mirties iš Lietuvos ten nebuvo siunčiama studentų. Daug nuopelnų lenkai skiria J., kai Jogailos laikais buvo atgaivintas Krokuvos univ. Jogailos univ. (žr.) J. vis užrašinėjo turtų, nors pats jo atnaujinimas įvyko jau po J. mirties.

Šeimyninis J. gyvenimas ir mirtis. Vedybinis J. gyvenimas buvo nelaimingas. Gyvenimas su Jogaila, kuris iš J. vis laukė vyriško įpėdinio, tuo siekdamas ir savo padėtį Lenkijoje sustiprinti, jai buvo kančia. 1399 VI 22 per anksti gimė silpnutė dukrelė, kuriai Krokuvos vyskupas, nelaukiant iškilmingo krikštijimo, davė Bonifacos-Elzbietos vardą. VII 13 Bonifaca mirė, o po 4 dienų (VII 17) ir jos motina, palaidota Vavelio katedroje.

Pastangos J. kanonizuoti. Jau XV a. pradžioje prie J. karsto ėmė kreiptis tikintieji savo nelaimėse. Iš 1419 yra dokumentas apie stebuklingą išgijimą. Krokuvos vysk. Zbignievui Olesnickiui prašant, 1426 J. kanonizacijos klausimą iškėlė Gniezno arkiv. V. Jastrzębiec (žr.). Buvo sudaryta komisija ištirti prie jos karsto ir kitur vykstančius stebuklus, kurių tada formaliai buvo sužymėti du (Monum. Pol. Hist. IV, 763–769). Dar 1450 minimas nebaigtas J. kanonizacijos reikalas, patekęs ilgam užuomarštin. Atgaivintas jis buvo nepriklausomoje Lenkijoje. Buvo sukurti komitetai, imtos leisti specialios brošiūros. Po II pas. karo dar labiau sustiprėjo lenkų pastangos kanonizuoti J. Naujausioje, ypač propagandinėje, raštijoje jau galima įžvelgti ryškias politines tendencijas Lietuvos sąskaiton. Iš karalienės J., kuri pirmoje eilėje buvo tapusi lenkų politinių siekių įrankiu, bandoma ją padaryti Lietuvos misininke, atvertusią visą lietuvių tautą. Jogailos ir Vytauto vaidmuo Lietuvos krikšte, organizuojant abi vyskupijas ir jų parapijas ar duodant privilegijas bei darant užrašus bažnyčioms, yra aiškiais faktais atžymėtas. Gi bandymas J. iškelti į Lietuvos apaštalus yra labai vėlyvos datos. Amžininkuose ji tokia nebuvo išlikusi. Nematyti to nei vyskupų reliacijose, nei Vilniaus kapitulos aktuose, kur vis (iki XVII a.) užtinkami paminėjimai Vytauto kaip vyskupijos geradario, už jį laikant Mišias. J. Vilniaus aktuose neminima. Naujai išleistuose leidiniuose, kurie skiriasi nuo ankstesnės mokslinės lenkų literatūros išlankstymu gerai žinomų faktų, J. vaidmuo Lietuvos christianizacijoje ir rytų Europos sukultūrinime ypač pabrėžiamas (Wanda de Lada), net niekinant Vytauto ir kt. kunigaikščių darbą (Stefania dal Pozzo). Norėdami dar labiau išryškinti J. vaidmenį Lietuvos atvertime ir pamiršdami, kad jau nuo Mindaugo krikšto Lietuvoje krikščionybė buvo įkėlusi koją (XIV a. buvo bažnyčių ir vienuolių), lenkų istorikai yra atkreipę dėmesį į 1947 sovietų iš XVII a. pradžios paskelbtą dokumentą. Jogailai jo motina Julijona buvusi numačiusi į žmonas Maskvos kng. Dimitro Doniškio dukterį. Tad J. atlikusi ypatingą vaidmenį, patraukdama D. L. Kunigaikštį į lotynišką krikštą ir vakarų kultūrą.

Pats J. kanonizacijos informatyvinis procesas formaliai buvo pradėtas Krokuvoje 1949 IV 22, vadovaujant kardinolui Adomui Sapiegai. Užbaigus ten ordinarinį procesą, jo dokumentai buvo pasiųsti į Romą apeigų kongregacijai, ir čia 1950 IV 17 yra užvesta byla. J. proceso postulatorius yra italas konventualas A. M. Ricciardi.

Długosz, Opera Omnia (ed. Al. Przezdziecki) XII, 1876; Akta unji Polski z Litwą, wyd. St. Kutrzeba i Wł. Semkowicz, 1932; Codex diplomaticus ecclesiae cathedr. necnon dioceseos Vilnensis I, ed. J. Fijałek i Wł. Semkowicz, 1932; Scrip-

tores rerum Austriac. I (249, 428, 1148, 1162); II. Script. rer. Siles I, 218; Script. rer. Hungaric. I, 1746; Monum. Polon. Historica II, 1872 (Janko z Czarnkowa); *K. Szajnocha*, J. i. Jagiełło, Dziela 5–8 tt., 1877; *J. Dąbrowski*, Ostanie lata Ludwika Wielkiego 1918; (") Królowa J. Przegląd Powszechny 1933, XI); *Anna Strzelecka*, O Królowej Jadwidze Lwów 1933 (gausi bibliografija); *Wanda Maciejewska*, J., Królowa Polska 1934 (plati bibliografija, jėzuitų leidinys); *Helene Quillus*, Königin Hedwig von Polen (Slavische Forschungen, Heft 2, 1938); *H. Paszkiewicz*, O genezie i wartości Krewa 1938; (") The Origin of Russia 1954; *Wal. Meysztowicz*, Dyspensa od ślubu Królowej J. z Wilhelmem Rakuskim (Duszpasterz Polski Zagranicą II, 1 nr., 1950 51); *Wanda de Lada*, Hedwige D'Anjou, reine de Pologne 1950 (publicistinis); *Stefania dal Pozzo*, Regina e Santa (Edvige di Polonia) 1951 (perdėm tendencingas požiūris); *Osc. Halecki*, De Hedvige Andegavensi, Regi na Poloniae, eiusque in Historia Europae Orientalis momento gravissimo 1953. Čia neminima eilė senesnių studijų, randama nurodytoje bibliografijoje. *Ant. Kučas*, Istorijos klastotojai (apie W. de Lados knygą; Draugas 1951, 100 nr.). Išanalizuodama austrų ir kt. šaltinius, kurie J. nepalankūs, *J. Deveikė* rašė apie J. ir jos laikus 1947–48 Mintyje. *Z.I.*

Jaeger 1. Fritz (g. 1881) vokiečių geografas. 1904, 1906–07 ir 1914–19 tyrinėjo Vokietijos kolonijas Afrikoje, 1925 Meksiką; 1928–47 prof. Bazelyje. Veikalai: Das Hochland der Riesenkrater (Ostafrika), 2 tt., 1911–13; Afrika, 2 tt., 1925; Die klimatischen Grenzen des Ackerbaus 1946.

2. Werner (g. 1888) vokietis, klasikinės filologijos žinovas ir filosofijos istorikas; 1921 prof. Berlyne, 1936 Chicagoje, nuo 1939 Harvardo univ. Savo pagrindiniame veikale Paideia (1933–47) jis ryškina graikų humanizmo pagrindus. Kiti jo veikalai: Aristoteles, Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung 1923, Demosthenes 1939, Humanism and Theology 1943, The Theology of Early Greek Philosophers 1947 (vok. 1953). Nuo 1921 rūpinasi Grigaliaus Nisiečio raštų leidimu (I ir II tt. išėjo 1921, VIII 1952).

Jaén mst. p. Ispanijoje, pakeliui iš Madrido į Granadą; 61.600 gyv. (1951). Maurų pilis, XVI a. katedra, vyskupo rezidencija. Ligi 1246 buvo mažos maurų karalystės sostinė. Apylinkėj švino, vario, sidabro kasyklos.

Jaensch Erich (1883–1940) vokiečių psichologas, nuo 1913 Marburgo univ. prof., aprašęs eidetizmą, tyrinėjęs pagavos problemas ir sukūręs psichologinę tipologiją. Savo tipologiją J. remia integracijos laipsniu, skirdamas integruotus ir neintegruotus tipus ir toliau juos skirstydamas pagal vienokį ir kitokį integracijos pobūdį. Pagrindiniai veikalai: Die Eidetik 1925, Über den Aufbau der Wahrnehmungswelt ²1927, Grundformen des menschlichen Seins 1929, Über den Aufbau des Bewusstseins 1930, Studien zur Psychologie menschl. Typen 1930, Der Gegentypus 1938.

Jafa (Jaffa, sen. hebr. Japho, gr. Joppe) svarbiausias Izraelio uostas, 1949 sujungtas su Tel Avivu į vieną miestą, turintį 371.4000 gyv. (1952). J. yra apie 80 km į š.v. nuo Jeruzalės, nepatogioje (be įlankos) pajūrio vietoje. Cemento, muilo, baldų, drabužių, chemikalų ir puošmenų pramonė. Per J. uostą išvežama apelsinai, kukurūzai, odos ir medvilnė. J. yra vienas iš seniausių Palestinos miestų, egiptiečių šaltiniuose minimas apie 2000 pr. Kr. Ilgai J. buvo fenikiečių rankose. Žydams ją užkariavo tik Makabėjai. Kryžiaus karų metu J. buvo svarbus kryžininkų uostas. Po tuometinio sunaikinimo J. ėmė atsigauti tik XVII a. gale. Jungtinės Tautos 1947 buvo palikusios J. uostu arabams, bet žydai 1948 jėga prijungė prie Izraelio.

Jafetas (gr. Japheth, hebr. yepheth ‚padidinimas') Nojaus antrasis sūnus, paprastai laikomas trečiuoju gal dėl to, kad iš jo kilusios tautos buvo paskutinės, su kuriomis Izraelis susitiko. Pagal Šv. Raštą, J. buvęs tėvas visos grupės indoeuropiečių tautų (jafetitų), gyvenusių plote nuo M. Azijos iki Medų.

F. Schmidke, Die Japhetiten der bibl. Völkertafel 1926.

Jafetidologija, arba jafetinė teorija, sovietų kalbininko N. J. Marro teorija, savališkai konstruavusi vad. jafetinių kalbų giminystę. Žr. Marr.

Jaffé Philipp (1819–70 nusižudė) žydų kilmės vokiečių istorikas, nuo 1862 prof. Berlyne. Rankės mokinys ir vėliau bendradarbis leidžiant Monumenta Germaniae historica. Jo šaltinių leidimai laikomi pavyzdiniais filologinės istorinės kritikos darbais. Svarbiausi veikalai: Regesta pontificum Romanorum ²1885–88, Bibl. rerum Germanicarum, 6 tt., 1864–73.

Jaffna (ag.) žr. Džafna.

Jagatai (ag.) žr. Džagatajas.

Jagėla Juozas (g. 1895 VI 11 Gumbakių k., Papilės vls., Šiaulių aps.) mėgėjų teatro darbuotojas. 1915 baigė Viekšnių 4 klasių vidr. mokyklą, nuo 1917 geležinkelininkas. Nuo 1911 įsitraukė į teatro mėgėjus, vaidindamas ir režisuodamas scenos veikalus įvairioms organizacijoms. 1923 — 25 lankė Vilkolakio vaidybos studiją. Ilgesnį laiką (nuo 1929) jam teko dirbti Pagėgiuose; vokiečiams užėmus Klaipėdos kraštą, buvo perkeltas į Tauragę. Nuo 1949 gyvena Kanadoje, Toronto mst.

Jagelavičius 1. Ignas (1888 Nemunaityje, Alytaus aps. — 1941 Kaune) knygnešys. Dirbdamas sielininku, prisipirkdavo knygų ir grįžęs jas platindavo. Žiemos metu Nemunaičio apylinkėje daraktoriavo. 1904 III suimtas, po mėnesio pabėgo iš Vilniaus kalėjimo ir išvyko į JAV. Čia lankė vakarinę mokyklą ir, baigęs atitinkamus kursus, buvo nuosavybės pirkimo-pardavimo ir draudimo agentas. 1921 grįžęs į Lietuvą, Nemunaity, vėliau Alytuje vertėsi prekyba. Veikė šauliuose (dalyvavo Klaipėdos krašto atvadavime, valstiečiuose

liaudininkuose ir verslininkuose. Bendradarbiavo Keleivyje, Lietuvos Žiniose, Tėvų Žemėje ir Versle.

Lietuva 1925, 23 nr.

2. (Jagiełłowicz) vienas iš 1863 sukilimo vadų, veikęs Raseinių apylinkėse, kelis kartus kovęsis su rusais, kurį laiką veikęs drauge su kun. Mackevičiaus būriu.

Jagić Vatroslav (1838–1923), žymus kroatų kalbininkas slavistas. Studijavo Zagrebe ir Vienos univ. daugiausia pas Fr. Miklosichą. Baigęs 1850 universitetą, dešimtį metų (1860–70) mokytojavo Zagrebo gimnazijoj, vėliau, metus dar pastudijavęs Vokietijoj bei Rusijoj, profesoriavo Odesoj (1872–74), Berlyne (1874–80), Petrapilyje (1880–86) ir Vienoj (1886–1909), kur jis tapo Fr. Miklosicho įpėdiniu. Mirė Vienoj 1923 VIII 5.

J. yra labai plataus masto mokslininkas ir vienas iš žymiausių moderniosios slavistikos kūrėjų. Jis yra parašęs daugiau kaip 600 mokslinių darbų iš slavų kalbotyros, rašto istorijos, tautosakos, literatūros istorijos ir etnografijos. Kadangi jis daugiau buvo kalbininkas istorikas, ne filologas, todėl ir jo didesnė darbų dalis yra parašyta iš slavų kalbų, ypač senovinės bažnytinės slavų (arba senovės bulgarų) kalbos istorijos srities. Tam reikalui jis visų pirma yra pavyzdingai, su komentarais išleidęs visą eilę sen. bžn. slavų kalbos tekstų: Codex glagoliticus Zographensis 1871, Codex Mariamus glagoliticus 1883 ir kt. Čia pat priskirtini ir jo didžiai svarbūs veikalai Glagoličeskoje pismo 1911 bei Zur Entstehungsgeschichte der altkirchen-slavischen Sprache 1910 (²1913), kur jis įrodinėja, kad sen. bažnytinės slavų kalbos rašmenys esą sudaryti iš graikų mažųjų raidžių, arba minuskulų. Be to, jis dar yra parašęs: Gramatika jezika hervatskoga 1864, Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga 1867, Pamladjena vokalizacija u hravatskom jeziku 1869, Das Leben der Wurzel ‚dē' in den slav. Sprachen 1871, Glagolitica 1890, Beiträge zur slav. Syntax 1899, Istorija slovjanskoj filologii 1910.

Apskritai imant, J. buvo didžios iniciatyvos ir nepaprasto darbštumo mokslo darbininkas. Jis suorganizavo jugoslavų mokslų akademiją, kurios buvo vienu iš pačių pirmųjų narių. 1876 įkūrė ir daugiau kaip 40 metų (ligi 1920) sumaniai redagavo pirmą stambų slavistikos žurnalą Archiv für slavische Philologie, apie kurį spietėsi visi žymesni V. Europos slavistai. 1880, skaitydamas savo pranešimą rusų mokslų akademijoj, iškėlė lyginamojo visų slavų kalbų žodyno leidimo mintį. 1882 pasiryžo išleisti visus žymesniuosius rusų XI–XII a. raštijos paminklus. 1883 buvo sumanęs išleisti slavų enciklopediją. Visi šios rūšies sumanymai bei pasiryžimai ir daugybė nuveiktų svarbių darbų jį padarė vienu iš žymiausių vadovaujančių slavistikos atstovų, kurio reikšmė dar ir dabar juntama platesniuose slavistiniuose, ypač istoriniuose, tyrinėjimuose. Trumpą laiką jam buvo pavestas ir A. Juškos žodyno redagavimas (žr. Juška Antanas). *P.S.*

Jagminas 1. Alfonsas (g. apie 1810—1856) žemaitis gydytojas, baigęs Vilniaus univ., ligi 1843 priverstas tarnavęs Rusijos gilumoje, nuo 1846 Šiaulių aps. Chrapovickio dvarų gydytojas. 1845 išsp. Kirkizkajsackije stepi i ich Žiteli.

2. Konstantinas (1868 Balčių k., Vainuto vls., Tauragės aps. — 1896 V 1 Merkinėje) kunigas, knygnešys. Baigęs Vilniaus kunigų seminariją, dėl gražaus balso buvo paskirtas Vilniaus katedros vikaru. 1890 dėl lietuviškos veiklos išsiųstas į Merkinę, kuri tuo metu buvo stipriai lenkinama. J. jau pirmą savaitę Merkinėje išdalijo lietuviškų maldaknygių ir per Velykas pirmą kartą Merkinėje užgiedojo ‚Linksmą dieną apturėjom' lietuviškai. Už ‚tvarkos ardymą' kleb. A. Šlepavičius apskundė J. vyskupui, bet visa parapija susirašė ir prašė palikti jiems lietuviškai kalbantį kunigą. Tuojau jis suorganizavo ir lietuviškos spaudos gabenimą: iš Prūsų knygas į tėviškę partraukdavo sesuo, o iš ten jos pasiekdavo ir Merkinę. Neturtingiesiems knygas dalino veltui. Vienamė kaime surinkęs lenkiškas maldaknyges, jas sudegino, o žmonėms jų vietoje išdalino lietuviškas. Klebono nuolat skundžiamas, bet žmonių užtariamas, galop buvo pats paskirtas klebonu. Jo veiklos dėka Merkinė išliko lietuviška, nežiūrint vėlesnių pastangų ją sulenkinti.

P. Ruseckas, Knygnešys II, 298–303.

Jagminiškės k., Padubysio vls., Šiaulių aps. Netoli Dubysos yra buvę senojo geležies amžiaus pilkapių, kuriuos 1908 kasinėjo plk. S. Massalitinovas. Pilkapiai greičiausiai buvo apdėti akmenų vainikais. Čia surasta labai vertingos medžiagos, deja, kasinėjimai nebuvo sistemingi, todėl trūkstame žinių ne tiktai apie laidoseną, bet ir apie ten aptiktų radinių tarpusavio ryšį. Pilkapiuose surastoji medžiaga neišskirstyta kapais. Tik vienu atveju teišskirtas vaiko kapo inventorius. Jame buvo aptikti šie radiniai: žalvarinė antkaklė buoželiniais galais, statinėlinis ir ratelinis smeigtukas, 3 juostinės apyrankės siaurėjančiais galais, viena apvalaus piūvio apyrankė ir akmeninis skiltuvas. Kituose pilkapiuose surasta: 4 žalvariniai antsmilkiniai, 5 antkaklės trimitiniais galais, 2 antkaklės buoželiniais galais, vytinė antkaklė kilpiniais galais, prie kurių prikabinta po du branktelius ir prie kiekvieno jų dar po dvi ornamentuotas skardines plokšteles, 4 profilingosios segės, 2 segės trikampe kojele, 10 žalvarinių vamzdelių, 2 masyvios apy-

rankės, pagražintos akiniu raštu, apyrankė, sudaryta iš 10 apvajų, vyniotiniais galais, 9 žiedai ir kt. Radiniai būdingi lietuviškajai vidurinės Lietuvos kultūrai. Daugumas jų priklauso II a. po Kr. pabaigai ir II a. pradžiai. Medžiaga saugoma VU archeologiniame muziejuje.

M. Makarenko, Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskiej (Kwartalnik Litewski II 1910, 105 psl., tab. V). *J.P.*

Jago žr. Santiago di Compostella.

Jagoda Genrich Georgijevič (1891–1938) sovietų komisaras. Dalyvavęs pilietiniame kare 1918–19 kaip raudonosios armijos karininkas, perėjo į Čeką ir 1920 buvo jos prezidiumo nariu, nuo 1924 GPU viršininko padėjėju. 1934–36, būdamas vidaus reikalų komisaras, vykdė Zinovjevo-Kamenevo grupės likvidavimą. 1937 pats virto ‚valymo' auka ir 1938 III 15 buvo Maskvoje sušaudytas.

Jagodinskis (Jagodyński) Stanislovas Serafinas, gimęs Žemaitijoje ir miręs po 1633. Į Vilniaus jėzuitų m-lą stojo 1613. Krokuvos akademijoje užtinkamas 1619. Keliavo po Vokietiją, Belgiją ir Italiją 1624–25. Minimas tarp D. L. Kunigaikštystės dvaro, o vėliau Krokuvoje tarp Vladislovo Vazos dvariškių. Anuo metu buvo laikomas žymiu poetu. Išsp. Epitimia J. W. J. Wałłowicza 1613 (Vilniuj), Nymphica Aleksandra Chaleckiego... 1617 (Vilniuje), satyrinės epigramos Grosz 1618 (Vilniuje), Dworzanki 1621 (Krokuvoje) ir kt. Pastovesnės reikšmės buvo minėtosios satyrinės epigramos Grosz, pakartotos 1620, 1692 ir 1705. J. yra vertęs Petrarkos sonetų. Jo poezijos rinkinys buvo naujai išl. 1861 (Poezje S. S. Jagodyńskiego...).

G. Korbut, Literatura polska I, ²1929, 438–439.

Jagómantas ež. Joniškio vls., Utenos aps., tarp Baluošo II ir Nikajo ež., 13 ha ploto; per Nikajo ež. priklauso Nikajos (Arino, Spenglos, Dubingos, Žeimenos, Neries) baseinui. Paviršius 143 m nuo j.l.

Jagomastaitė-Vilmantienė Ona (nacių sušaudyta 1941 VIII 23 Vilniuje) Enzio Jagomasto duktė, M. Lietuvos veikėja ir spaudos darbininkė. Mokėsi Tilžės gimn. 1919–20 tarnavo Lietuvos pasiuntinybėje Berlyne kanceliarijos vedėja. Vėliau dirbo tėvo spaustuvėje Tilžėje ir redagavo tėvo nuo 1924 leidžiamą Naująjį Tilžės Keleivį. 1936 pavasarį vyr. vokiečių spaudos teismui atėmus jai redaktorės teises, toliau teko laikraštį redaguoti pusiau slaptai. Uoli tautosakos rinkėja ir jos rinkimo organizatorė. Dalis jos surinktos tautosakos buvo išsp. Tautosakos Darbų III tome (atskirai išl. antrašte Iš M. Lietuvos tautosakos 1937). 1941 pavasarį persikėlė į Lietuvą ir, užėjus vokiečiams, tų pačių metų vasarą drauge su savo vyru Emiliu Vilmantu-Mecklenburgu buvo gestapo be teismo Vilniuje sušaudyta.

Jagomastas 1. E n z y s (apie 1870 M. Lietuvoje — 1941 VIII 23 Vilniuje nacių sušaudytas) M. Lietuvos veikėjas, redaktorius ir leidėjas. Visą savo gyvenimą J. praleido Tilžėje dalyvaudamas visoje lietuviškoje veikloje, leisdamas ir platindamas lietuviškas knygas. Tik 1941, kaip lietuvis, vokiečių buvo priverstas išrepatrijuoti į Lietuvą, jau bolševikų užgrobtą. Užėmus Lietuvą vokiečiams, J. su savo sūnumis (Dovu ir Jurgiu) bei dukterimi Ona ir jos vyru buvo gestapo suimti ir, kerščijant už ankstesnę lietuviškąją veiklą, be teismo Vilniuje sušaudyti. Savo vaikus J. išaugino sąmoningais lietuvybės kovotojais; net žentas Mecklenburgas-Vilmantas išmoko gerai lietuviškai ir pasidarė nuoširdus lietuvių draugas.

E. Jagomastas

Iš profesijos spaustuvininkas, dar prieš išeidamas karinės prievolės atlikti, 1889–90 J. oficialiai ėjo dvisavaitinio laikraščio ‚Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgos' redaktoriaus pareigas. 1896 įsitaisęs Tilžėje spaustuvę Lithuania, iš pradžių su kitais, vėliau pats vienas red. ‚Lietuviszką Laiszką', nuo 1897 pasivadinusį ‚Auszra'. Už straipsnį apie gyd. V. Bruažio (Bruožio) bylą 1899 laikraštis buvo vokiečių sustabdytas, o J. teismo nubaustas. 1901 įsisteigus lietuvių susivienijimui Prūsuose, J. buvo išrinktas jo pirm. Uoliai dalyvavo lietuvių akcijoje pravesti savo atstovus į Prūsijos ir Vokietijos seimus. J. spaustuvė ne tik spaudos užsakymus atlikdavo; ji buvo drauge ir leidykla. J. savo spaustuvėje išleido visą eilę religinio, tautinio ir politinio turinio lietuviškų knygų. Prūsų Lietuvininkų knygynėlio vardu išėjo 13 knygučių, tarp jų ‚Apie mūsų evangeliszkąsias Giesmes ir Giesmininkus, kurie jas surašė', ‚Erkus Monte arba Kryžiokai Prūsuose ir Lietuvoje', ‚Prūsų Lietuva ir jos suvokietinimas'. M. Lietuvoje J. buvo plačiausiai žinomas jo paties nuo 1924 leidžiamu Naujuoju Tilžės Keleiviu (vieninteliu lietuvišku laikraščiu į pietus nuo Nemuno) ir kalendoriais (‚Jagomasto Lietuwiszkos Kalendros'). Laikraštis ir kalendoriai buvo vokiečių sustabdyti 1940 IX 2, uždraudus bet kurį raštą lietuviškai spausdinti. Nuo 1929 nereguliariai J. leido dar lietuviškos dvasios laikraštį Unsere Stimme, kuris atsakydavo į vokiečių spaudos priekaištus lietuviams. Savo spaustuvėje jis išspausdino ir du Vydūno vokiškai parašytuosius veikalus (Litauen in Vergangenheit u. Zukunft 1916 ir 700 Jahre deutsch-litauischer

Beziehungen 1933). Po M. Raišukytės mirties J. padėjo Vydūnui tvarkyti Rūtos leidyklą. Be savo leidžiamų laikraščių, jis bendradarbiavo ir kai kuriuose kituose lietuviškuose laikraščiuose, o taip pat buvo nuolatiniu Liet. Tautosakos Archyvo bendradarbiu. Didelis knygos mylėtojas, visą savo gausiai surinktą lietuvišką literatūrą J. buvo pasiėmęs su savimi į Lietuvą. Dauguma knygų iš jo rinkinio atiteko Vilniaus univ. bibliotekai.

2. Dovas, Enzio sūnus, mokėsi Tilžės gimn., baigė Aušros gimn. Kaune ir studijavo VDU hum. mokslų fak., dalyvaudamas Mažosios Lietuvos vyrijoje. 1935 grįžęs į Tilžę, talkino tėvui, rašydamas Naujajam Tilžės Keleiviui ir ‚Jagomasto Lietuviszkoms Kalendroms'. 1941 persikėlė į bolševikų okupuotą Lietuvą. 1941 VIII 23 nacių sušaudytas.

3. Jurgis (g. 1917 V 13), Enzio sūnus, baigęs Tilžės gimn., nuo 1937 VDU studijavo hum. mokslų fak., 1940 persikėlė į Vilniaus univ. Aktyvus Mažosios Lietuvos vyrijos narys. 1941 VIII 23 vokiečių sušaudytas su kitais šeimos nariais.

4. Ona žr. Jagomastaitė-Vilmantienė.

M.Ans.

Jagow Gottlieb von (1863–1935) vokiečių diplomatas, 1895 pradėjęs diplomatinę tarnybą. 1909–13 atstovaudamas Vokietijai Italijoje, sėkmingai veikė glaudžiau patraukdamas Italiją į trijulę sąjungą (Vokietija-Austrovengrija-Italija). 1913–16 užsienio reikalų ministras. Laikomas aktyviu I pas. karo sukėlimo dalyviu. Išsp. Ursachen u. Ausbruch des Weltkrieges 1919, England und der Kriegsausbruch 1925.

Jaguaras (braz. jagwár, lot. Felis onca) didžiausias ir smarkiausias kačių šeimos laukinis gyvulys Vidurio ir Pietų Amerikoje. J. panašus į leopardą ir stambesnis už pumą, per 2 m ilgio, ties mentėmis arti 1 m aukščio, neproporcingai didelės galvos, stambių trumpų kojų, gelsvai rudos spalvos su juodomis dėmėmis, nors pasitaiko ir visai tamsių, o P. Amerikos p. daly spalva yra pilka. Būdinga skiriamoji žymė yra šviesesnės spalvos laužyti, kampuoti lankai, kurie iš visų pusių supa vieną ar daugiau tamsių dėmių. J. gyvena amžinai žaliuojančių miškų paupiuose; bet Argentinos pampoje gyvena viena j. rūšis, prisitaikiusi prie žolėtųjų stepių sąlygų. J. vikriai laipioja medžiais ir yra puikus plaukikas. Todėl jis gali maitintis sausumos, medžių ir vandens gyvuliais. Labiausiai jo mėgiamos vietos yra Amazonės paupių tankmės. J. yra nuolatinis pumos priešas; kiekvienas jų susitikimas virsta žūtbūtine kova, kurią paprastai laimi agresyvesnė puma. J. dienos metu miega pasislėpęs tankmėse, o medžioja naktį. Žmogų puola retai ir tik jo užkliudytas. Gyvena sėsliai.

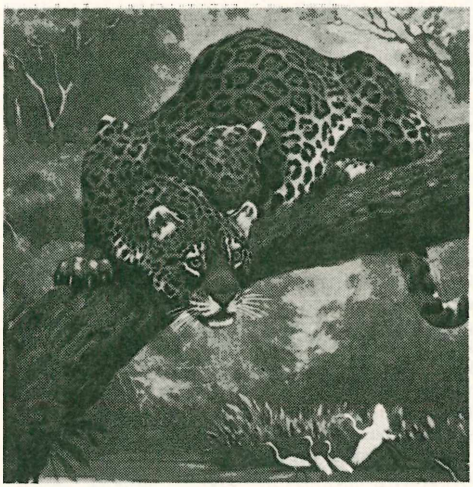

Jaguaras

Daugiausia puola beždžiones ir kapibaras (žr.), rečiau medžioja aligatorius, smauglius, vėžlius ir kitus smulkesnius gyvulius. Užpulta skruzdėdra, nors pati neišvengia mirties, sugeba savo aštriais nagais praplėšti j. pilvą ir jį nužudyti. Patelė pagimdo 2–3 jauniklius. *A.B.*

Jaguarondis (Felis jaguarondi) Amerikos atogrąžos laukinė katė, ilgo kūno (apie 70 cm) ir uodegos (60 cm), žemo ūgio ir smulkių kitų kūno dalių. Galva pailga ir plokščia. Lygiai pilkos arba rusvos spalvos. Sutinkamas r. Brazilijoj, š. Meksikoj, Paragvajuj ir Gvijanoj.

Jagùdis ež. Kietaviškių par., Trakų aps., 1,1 km ilgio, ligi 600 m pločio, 38,3 ha ploto; p.v. jungiasi su Anykščio ež., per kurį teka Strėva (Nemuno); ež. matuotas 1931, mkm. gylis š.v. dalyje 18,4 m, vid. 6,3 m; perimetras 3,3 km, paviršius 85,1 m nuo j.l.

K. Bieliukas, 28 Trakų aps. ežerų morfometrija 1937.

Jahn 1. Friedrich Ludwig (1778–1852) vokiečių tautinės gimnastikos kūrėjas, nacionalinio jausmo vokiečiuose skiepytojas. Sužadintas J. Ch. F. Guts Muthso, parašiusio pirmą praktišką ir metodišką gimnastikos vadovėlį, J. ėmėsi fizinio ugdymo sustiprinti vokiečių tautos fizinėms ir moralinėms jėgoms sunkiuoju laisvės kovų metu. 1810 jis paskelbė Deutsches Volkstum, gen. Blücherio pavadintą vokiškiausia knyga, skirta tautos gynybai. Tais pat metais jis suorganizavo Hasenhaidėje prie Berlyno pirmą fizinio ugdymo centrą, o sekančiais metais atidarė ten pat pirmą gimnastikos aikštę. 1813 buvo įstojęs į Lützowo savanorių korpą. 1816 paskelbė pagrindinį savo veikalą Die Deutsche Turnkunst, kuriame jis fizinio ugdymo tikslu iškelia visų žmogaus galių darnų išplėto-

jimą ir jaunosios kartos kūrybišką įjungimą į tautinę demokratinę bendruomenę. Apkaltintas demogogija, 1819 J. buvo sūimtas ir kurį laiką kalintas, o vėliau ligi 1840 laikomas policijos priežiūroje. Perėmus sostą Fridrichui Wilhelmui, J. buvo reabilituotas, jo propaguota gimnastika pripažinta integralia tautinio auklėjimo dalimi. 1848 J. buvo išrinktas tautinio parlamento Frankfurte atstovu. Tuo metu, kai Prūsijoje gimnastika buvo uždrausta, o J. mokiniai persekiojami, trys iš jų (K. Follen, K. Beck ir F. Lieber) atvyko į JAV ir čia tapo J. gimnastikos pionieriais. Savo gimnastikos siekimus pats J. buvo išreiškęs savo gimnastų ženkle keturiomis F: frisch (gaivalingas), frei (laisvas) fröhlich (džiaugsmingas), fromm (dievotas). Savo gimnastikos sąjūdžio prasme jis laikė naujos sutautintos riterijos sukūrimą.

E. Neuendorff. J. und seine Zeit 1930; *M. Antonowitsch,* F. L. J. 1933; *F. Eckardt,* F. J. L. 1937: *A. Weise.* F. L. J. 1937. *A.P.-R.*

2. Otto (1813–1869) vokietis, klasikinės archeologijos žinovas ir filologas, muzikos biografas. Greifswaldo, Leipcigo, Bonnos ir Berlyno universitetų prof. Didesnės reikšmės už J. gausius archeologinius-filologinius darbus (išskirtina Die Beschreibung der Vasensammlung König Ludwigs in der Pinakothek zu München 1854, ³1875) turi jo išsami Mozarto biografija (W. A. Mozart, 4 tt., 1856–59; dviejų tomų šeštą leidimą 1923–24 pagrindinai perredagavo H. Abert). Buvo pradėjęs rinkti medžiagą tokios pat apimties Beethoveno ir Haydno biografijoms; jam mirus, tą medžiagą sunaudojo A. W. Thayer (Beethoveno biografijai) ir C. F. Pohl (Haydno biografijai).

A. Michaelis ir E. Peterson (red.). O. J. in seinen Briefen, mit einem Bilde seines Lebens 1913. *K.O.*

Jahnn Hans Henny (g. 1894) vokiečių rašytojas. Pirmas dramas parašė dar mokykloje; taip pat ir romano fragmentą Der Mensch, der nach 24 Stunden sein Erinnern verliert. 1933 emigravo į Bornholmo salą ir ten ligi 1945 gyveno ūkininkaudamas. J. pirmasai romanas buvo premijuotas Kleisto vardo literatūrine premija. Dramos: Die Krönung Richards III 1921, Der Arzt, sein Weib, sein Sohn 1923, Der gestohlene Gott 1923, Medea 1926, Neuer Lübecker Totentanz 1930, Strassenecke 1931, Armut, Reichtum, Mensch und Tier 1948, Die Spur des dunklen Engels 1948. Romanai: Perudja 1929, Das Holzschiff 1949, Fluss ohne Ufer 1949–51. Jo kūryba susiformavo Freudo ir Joyce įtakoje. *H.N.*

Jahve (tr. javė) Dievo vardas, apreikštas Mozei (Ex. III, 14), reiškiąs ‚Tas, kuris yra', t.y. Absoliutinė Būtis, egzistuojanti iš savęs ir nuo niekieno nepriklausanti. Renesanso laikais buvo pradėta klaidingai tarti, įterpiant AdOnAj (‚Viešpats') žodžio balsius. Todėl dar ir dabar galima rasti nekatalikų biblistų knygose žodį Jehova.

Jahve Sebaoth, ‚Galybių Viešpats', yra specialus Dievo vardas išreikšti Jo visagalybei, vartojamas ypatingai pranašų Amos ir Izaijo knygose.

Jahve Tarnas, pagal Šv. Rašto terminologiją, yra asmuo, kuris kokiu nors būdu tarnauja Dievui. Pranašas Izaijas aprašo ypatingą J. Tarną, kurį Dievas išsirinko dar jam negimus, apdovanojo didelėmis malonėmis, kad galėtų žmonėms nešti tikrąjį mokslą ir įgyvendinti teisingumą. Šis J.Tarnas sutiko didelį žmonių pasipriešinimą ir mirė nukankintas, taip atpirkdamas žmonijos nuodėmes. Ši Izaijo pranašystė tobulai išsipildė pasaulio Atpirkėjo — Kristaus asmenyje. *Kl.ž.*

Jay John (1745–1829) amerikiečių politikas. 1764 baigė King's College (dabartinį Columbia univ.) ir advokatavo. Nuo 1778 XII antrojo kontinentinio kongreso pirm. Jis parašė garsųjį kreipimąsi į anglų tautą. 1779 atstovas Ispanijoje, 1781 vienas iš derybininkų su anglais, 1784–89 JAV valstybės sekretorius, 1789–95 pirmasis aukščiausiojo teismo pirmininkas. 1794 pasiųstas į Angliją, jis sudarė jo vardu vadinamą sutartį, išsprendusią tarp JAV ir Anglijos likusius nesusipratimų objektus. 1795–1801 buvo New Yorko gubernatorius, o vėliau iš viešojo gyvenimo pasitraukė. H. P. Johnson išl. Correspondence and Public Papers of J. J., 4 tt., 1890–93.

Jaila (totorių ‚kalnų pievos') p. Krymo pajūrio kalnynas, susidaręs iš kalkakmenių ir stačiais šlaitais krintąs į Juodąją jūrą; 160 km ilgio, aukščiausioji viršūnė Roman Koš 1545 m. J. teikia p. Krymo pajūriui užuovėją nuo žiemos šalčių; ten žiemos metu šiltas oras, ir todėl yra įsikūrusi eilė kurortų.

Jaimes Freyre Ricardo (1870–1933) Bolivijos poetas. Diplomatas, Bolivijos pasiuntinys Brazilijoje ir JAV. 1896 drauge su Rubén Darío ir L. Lugones įsteigė žurnalą Revista Americana. 1912 išdėstė modernizmo poetikos principus Leyes de la versificación castellana. Jo poezija vadinama ‚cantos bárbaros' vardu, nes jis vienintelėj savo poezijos knygoj Castalia Bárbara 1899 apoteozavo mitologinį germanų pasaulį, nors ir pabrėždamas krikščionybės pergalę prieš pagonybę. Poetas bėgo nuo kasdieninio gyvenimo realybės, prieglobsčio ieškodamas visuotinėje melancholijoje. *J.K.*

Jaipur (ag.) žr. Džaipuras.

Jakaitis 1. Aleksandras (m. 1935 Panevėžyje) plk. Kilęs iš Ramygalos, mokėsi Panevėžyje. 1912 baigė Vilniaus karo mokyklą. Rusų kariuomenėje tarnavo 113

pėst. pulke Liepojoje. Lietuvos kariuomenėn įstojo 1919. Buvo Joniškėlio bataliono vadu, vėliau 10 pėst. pulko ir 3 pėst. pulko vadu. Nuo 1923 iki 1926 pabaigos I divizijos vadas. Dalyvavo kovose su bolševikais ir lenkais. Kaip vadas kovoje su priešais pasižymėjo tikslių ir griežtų įsakymų davimu savo valdiniams. Apdovanotas Vyčio kryžiumi su kardais. Iš kariuomenės atleistas 1926 pabaigoje. *K.Al.*

2. Jonas Jeronimas (g. 1886 VI 24 Bridžių k., Sintautų vls., Šakių aps.) kun., visuomenės veikėjas. Pradžios mokslą išėjo Griškabūdyje, vidurinį progimnazijoje prie šv. Stanislovo bžn. Petrapily ir Mintaujos gimn. (pastarojoj buvo slaptos lietuviškos bibliotekėlės knyginin kas, pasirūpindavęs iš tėviškės draudžiamų lietukų knygų). 1903 stojo į Seinų kunigų seminariją, 1906 išvyko į JAV, tęsė teologijos mokslą Montrealio sulpicijonų seminarijoje. Kunigu įšventintas 1909 XII 18. Worcesterio šv. Kazimiero lietuvių parapijos klebonas 1913–1929, per tą laiką pastatęs bažnyčią, mokyklos rūmus, įrengęs Maironio parką su sale vasaros pobūviams, išgavęs leidimą naujai parapijai steigti ir jai nupirkęs žemės. 1930 įstojo į marijonus. Vadovybės pavestas, Thompsone, Conn., 1931 nupirko patalpas lietuvių kolegijai įkurti (tai dabartinis Marianapolis) ir dvejus metus buvo čia viršininku. 1933–39 marijonų provinciolas ir Hinsdale vienuolyno viršininkas. Jis įk. kunigų seminariją Hinsdale vienuolyne, Clarendon Hills, Ill., ir šiam reikalui pastatė namų. Argentinos lietuviams likus be kunigo, 1939 išvyko į Argentiną ten įkurti marijonų misijos. 1940 užpirko žemės ir per metus Avellaneda, Buenos Aires priemiestyje, pastatė Aušros Vartų bžn. ir mokyklą; mokyklai vesti iš JAV pakvietė lietuvių seseles kazimierietes. 1945–47 vedė misijas JAV lietuvių kolonijose. 1947–49 Romoje marijonų generolo patarėjas ir sekretorius, per tą laiką įkūręs marijonų misiją Londone ir jai nupirkęs patalpas. 1949–52 vėl marijonų misijos Argentinoje viršininkas ir Avellanedos par. klebonas. 1952 paskirtas antros marijonų misijos Argentinoje, Rosario mieste, viršininku, ten pastatė šv. Kazimiero bžn.

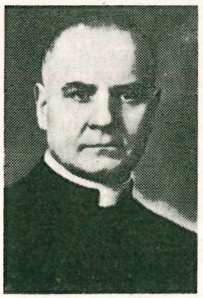

Kun. J. J. Jakaitis

J. daug dirbo ir lietuvybei, ypačiai per I pas. karą būdamas visą laiką Tautos Tarybos nariu ir 1916–19 Tautos Fondo pirm. Kartu su dr. J. J. Bielskiu parengė memorialą, prašantį popiežių paskelbti rinkliavą nuo karo nukentėjusiai Lietuvai. Kartu su kun. P. Būčiu atstovavo katalikams pasitarime sudaryti bendrą centrinį komitetą išgauti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimui iš JAV. Lietuvių delegacijos vardu jam teko išdėstyti prez. W. Wilsonui prašymą, kad JAV greičiau pripažintų Lietuvą nepriklausoma valstybe. Dalyvavo delegacijoj pas prez. W. G. Hardingą, kai šiam buvo įteikta milijono parašų peticija, prašanti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo. Tuo pačiu reikalu jis ir F. Bagočius buvo lietuvių kalbėtojai Massachusetts vst. legislatūroje: kai ši valstybė priėmė atitinkamą rezoliuciją, netrukus ir Valstybės Departamentas pripažino Lietuvą de jure. Buvo Lietuvos laisvės bonų pardavinėjimo centrinio komiteto nariu ir Worcesterio sk. pirm. (Worcesteryje buvo išpirkta šių bonų už 190.000 dol.). Už nuopelnus Lietuvai 1935 apdovanotas D.L.K. Gedimino ordinu. Nuo išvykimo J. lankėsi Lietuvoje 6 kartus; ilgesnį laiką išbuvo 1925–27, pavaduodamas Pažaislio bžn. rektorių ir tuo laiku aptvarkydamas vienuolyno pastatus.

Griežtas abstinentas, skyrė daug energijos blaivybei skleisti; ilgą laiką buvo Blaivininkų Susivienijimo pirm. ir centro dvasios vadu; 1915 įkūrė mėnesinį blaivybės laikraštį Tautos Rytą ir pirmaisiais metais jį redagavo. 1914–16 ALRK Susivienijimo dvasios vadas, 1917–18 Kunigų Vienybės pirm.

1905 bendradarbiavo Šaltiny, 1907 Draugijoje, 1907–09 Žvaigždėje, 1909–13 Drauge (be kita ko, red. puslapį Blaivybės Dirva), vėliau ligi 1929 Darbininke. Būdamas provinciolu, nuo 1933 red. Laivą (paryškinęs jo vardą į ‚Kristaus Karaliaus Laivą'), 1918 suredagavo metraštį Žinyną (258 psl.), 1919 maldaknygę Ramybė Jums (958 psl.). Pasirašydavo Bridžių Jonelis, Lengvapėdis, Kun. Tis ar inicialais.

Jakaitytė Ona žr. Eretienė.

Jakarta, kitaip Džakarta, Indonezijos sostinė ir antrasis didumu uostas; 1945 apie 600.000 gyv., 1955 per 3 mil. J. yra Javos salos š.v. krante, prie jūros įlankos ir Tji Livong upės žiočių. Pats uostas Tanjong Priok yra prie įplaukos įlankon; pro ji išvežama: kava, cukrus, arbata, ryžiai, prieskoniai, tabakas, palmių vaisiai, kaučukas, kopra, cinas, chininas. Jakartos miestas yra iš dviejų skirtingų dalių — senamiesčio ir naujamiesčio. Senamiestis įkurtas olandų žemai, šalia uosto, išraižytas kanalų, gyvenamas malajų ir kinų. Čia spiečiasi krautuvės, didieji sandėliai, bankai ir pramonės įmonės. Atokiau nuo uosto ir aukščiau nuo jūros lygio išaugo didelis europiškos išvaizdos naujamiestis su adm. įstaigomis, gyvenamaisiais kvartalais, viešbučiais, ligoninėmis, teatrais, mokyklomis

(univ.), muziejais. J. išaugo į milijoninį didmiestį nuo 1946, kai ji pasidarė Indonezijos sostinė. *A.B.*

Jakas (tibetiečių gyak, lot. Paephagus grunniens) jautinių (Bovidae) šeimos gyvulys vidurio Azijoj. Labiausiai j. paplitęs Tibete, kur jis auginamas kaip didžiausias ir svarbiausias naminis gyvulys, duodąs pieno, mėsos, odos ir vilnos. Laukiniai j. gyvena kaimenėmis arti amžinojo sniego linijos ir pasikelia ligi 6000 m nuo j.l. Medžiojami labai įtūžta, priešą puola ne tik ragais, bet ir krūtine, užgriūdami savo kūno svoriu. J. yra maždaug europinio jaučio dydžio, 3,5 m ilgio, ligi 1,9 m aukščio, apžėlę ilgais, tankiais rusvai juodais plaukais. Galva trumpa, didelės akys, skėsti vidutinio ilgio ragai, tarp kurių kakta apžėlusi tankiu garbanų kuokštu. Kojos trumpos ir labai stiprios. Iš riebaus pieno gaminamas sviestas yra laikomas avių pūslėse ir labai svarbus tibetiečių prekyboje. J. duoda geros rūšies mėsos, kuri paprastai džiovinama saulėj ir valgoma žalia. J. niekur nenaudojamas žemės ūkio darbams ar vežimams traukti, bet yra nepavaduojamas transportinis gyvulys, kur joks kitas gyvulys neįmanoma panaudoti. Jie pakelia sunkias naštas blogiausiose kalnų sąlygose, bet keliauja lėtai, ligi 30 km per dieną. Jų gauruotos uodegos vartojamos visoj Indijoj iškilmių ir paradų metu vėsintuvais ir musių mušekliais. *A.B.*

Jakas Povilas (g. 1908 VI 10) kun. Įšventintas kunigu 1936, vikaravo Kauno arkikatedroje-bazilikoje, vėliau kapelionavo įvairiose Kauno mokyklose. Liko Lietuvoje. Atskirai išleistos J. knygos: Alina Divonytė 1936, brošiūra Ateik, Viešpatie 1936, Magnificat (konferencijos gegužės mėn.) 1937, Išpažintis praktikoje 1937, Krikščionybės tragizmas 1938, Ieškau žmogaus (379 psl.) 1938, Reformatorius Julius Langbehn (324 psl.) 1939, Socialinė krikščionybė (245 psl.) 1939. Vertimai: R. P. Martin Mažasis tobulybės kelias (apie šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresę) 1933, P. Blot Pasimatysime danguje 1936, iš Lacordaire raštų paruošta knyga Ji labai mylėjo 1937, P. Bourget Vidurdienio demonas 1937–38. Straipsnių davė Tiesos Kelyje, Draugijoje, Židinyje, Vaire. Iš pradžių reiškęsis tik grynai religiniais raštais bei vertimais, vėliau J. ėmėsi platesnės visuomeninės problematikos, kur jam dažnai buvo būdinga savikritikos tendencija. 1938 Židinyje (7 nr.) jo straipsnis ‚Ko katalikybė nedavė Lietuvai', susilaukė prel. B. Čėsnio ilgo atsakymo ‚Kai autokritika tiesai nepatarnauja' (Židinys, 1937, 8–9, 10, 12 nr.). Dar seminarijoje buvęs vargonininku ir chorvedžio padėjėju, J. kurį laiką lankė Kauno muzikos konservatoriją. Keletas jo sukomponuotų giesmių buvo giedamos kunigų seminarijoje ir vienuolynuose.

Jakavičius 1. Dominikas (m. 1917) Akmenės apylinkės knygnešys, platinęs šviesą, Apžvalgą, Tėvynės Sargą ir maldaknyges. Ypač daug jis paskleidė J. Angrabaičio išleistų žandarus pajuokiančių paveikslių, kur velnias įsako žandarui atimti naują lietuvišką knygą. Priešrusiškus atsišaukimus naktimis lipdydavo viešose vietose.

P. Ruseckas, Knygnešys I. 69–70.

2. Liudas (1871 III 10 Akmenėje, Mažeikių aps. — 1941 VIII 20 Anykščiuose, Utenos aps.) kalendorių ir kt. knygų kaimui leidėjas ir liaudies teatro darbininkas. 1890 Papilėje tarnavo valsčiaus raštininku. Įtartas platinąs lietuvišką spaudą ir dėl to iš tarnybos atleistas, 1891 išsikėlė Rygon, kur nuo 1896 jam pasisekė įsitaisyti geležinkelių administracijoje raštininku. Rygoj jis baigė realinės mokyklos 5 klases. Be lietuviškosios spaudos platinimo, Rygoj J. uoliai dalyvavo vietos lietuvių veikloj. 1895 buvo iš Rygos liet. pašalpos d-jos steigėjų. 1898 suorganizavo pirmą lietuvių teatro spektaklį ir nuo to laiko pasidarė nuolatiniu lietuviškų vaidinimų režisieriumi bei vaidintoju (mėgusiu ypač komiškus vaidmenis). 1911 teatro mėgėjus jis suorganizavo į Žaislo d-ją. Leidus lietuviškąją spaudą, J. 1904 įsteigė knygyną, netrukus įsirengė ir spaustuvę. Per trumpą laiką sugebėjo užmegzti ryšius su Lietuvos būdininkais ir tuo būdu susidaryti gerą platintojų tinklą savo leidžiamai knygai. Be įvairių knygelių, leido kalendorius: nuo 1905 Lietuvių naminį draugą, nuo nuo 1907 Juokų kalendorių ir kt. 1906 XII — 1907 ėjo jo leidžiamas ir redaguojamas mėn. satyros laikraštis Juokdarys. 1909–15 leido ir redagavo Rygos Naujienas. 1915 išsikėlė į Petrapilį. 1919 grįžo Lietuvon, įsikūrė Šiauliuose ir čia vėl įsteigė savo knygyną (pavadinęs Lietuvos vardu). Taip pat jis varė ir leidėjo darbą, daugiausia leisdamas įvairius kalendorius (nuo 1920), ėjusius dideliu tiražu. Šiauliuose dirbo mėgėjų teatro darbą, nors pastovesnio vaidintojų būrelio nebepajėgė sutelkti. 1928 XI suvaidino Krivių Krivaitį savo 30 metų scenos darbui paminėti. Tai buvo paskutinis didesnis jo teatrinis pasirodymas. 1924 su dr. J. Šliūpu ir kt. įsteigė Laisvamanių etinės kultūros d-ją ir ilgą laiką buvo jos iždininku.

L. Jakavičius

Nuo 1900 Lietuvanio, L. Būbelio ir kt. slapyvardžiais bendradarbiavo Ūkininke, Varpe, Naujienose, o spaudą leidus — Lietuvių Laikraštyje, Lietuvos Ūkininke, Vil-

niaus žiniose. Daugiausia pats prirašė savo leidžiamus kalendorius. Atskirai išleistosios jo paties knygelės daugiausia yra mėgėjų teatrui ar šiaip skaitytojui skiriami ‚juokai': Artistų patarėjas 1909; Juokai be pinigų I–III 1909–11; Linksmų monologų pasakotojas 1927 (²1935); Juokų milteliai (kupletai su gaidomis) 1929, Linksmų valandų dainelės 1936. Dar minėtini Lietuvos dievai, atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų, 1939. J. reikšmė pirmiausia yra ta, kad jis sugebėjo savą knygą plačiai paskleisti. Dauguma jo išleistų knygų kreipėsi į žmonių prietaringumą — sapninninkai, Saliamono galvos, orakulai, Mikaldos pranašystės, ar buvo šiaip gruboki juokai bei neaukšto lygio scenos veikaliukai. Praktiškosios knygutės (laiškams rašyti, pinigams taupyti, stalių, siuvėjų ir kt. vadovėliai; daktarystės knygos) buvo taip pat menkokai paruoštos. Bet J. nuopelnas, kad jis rado knygai kelią į tuos, kurių kitokia knyga tuo laiku dar nedomino. Už nuopelnus Lietuvai buvo 1938 apdovanotas Gedimino ordinu.

Bibliografijos žinios 1942, 74 psl.

Jakavičiūtė-Šaltenienė Gražina (g. 1907 Rygoje) aktorė. Mokėsi Šiaulių gimnazijoj, 1930 baigė K. Glinskio klasę Kauno vaidybos mokykloj. Dirbo visuose žymiuosiuose Lietuvos teatruose – Kaune, Šiauliuose, Klaipėdoje, Vilniuje, vaidindama eilę pagrindinių vaidmenų. Pasižymėjo Dickenso Svirplyje užkrosny, Fodoro Bažnyčios pelėje, Kitzbergo Vilkaitėje, Winterio Marietoje, Appelio Gertrūdoje, Čapeko RUR, Heijermanso Viltyje ir kt. Viena iškilesnių lyriškai dramatinių aktorių. J. vardas tebefigūruoja okupuotosios Lietuvos teatro gyvenime, vaidina Vilniaus dramos teatre.

G. Jakavičiūtė (Marijona ‚Tartiufe')

Jakavonytė (Yakavonis) Julija (g. 1900 VIII 19 Brockton, Mass.). Aukštesniąją m-lą Brocktone baigė 1918, Portia teisės m-lą 1938 (B. L. laipsniu). Brocktono mst. asesorių tarybos narė nuo 1935, tarybos pirm. nuo 1948, išrinkta civilinės tarnybos skyriaus nuolatinėms pareigoms 1951. Visuomenės veikėja Brocktone: 1941–47 Balfo sk. sekr., 1943–49 ALRK Federacijos sk. sekr., nuo 1945 Nukryžiuotojo Jėzaus seselių rėmėjų Bostono arkiv. sekr., 1942–49 ALRK moterų s-gos sk. pirm.

Jakimavičius 1. (Jakmauh) P o v i l a s (g. 1887 XII 17 Vabalninke, Biržų aps.) gydytojas. Į JAV atvežtas 1891, baigė Tufts medicinos mokyklą medicinos daktaro laipsniu 1912. Nuo 1913 turi savo kabinetą So. Bostone. Be kita ko, nuo 1919 Carney ligoninėje vyr. vaikų ligų gydytojas, 1933–54 buvo šios ligoninės personalo pirmininkas. 1924–38 Bostono univ. medicinos fak. narys. 1938–43 Massachusetts valstybės viešosios sveikatos komisionierius, nuo 1949 viešosios sveikatos tarybos narys. Aktyviai dalyvavo amerikiečių profesinėse organizacijose ir eilei jų pirmininkavo. 1916 per Evacuation Day iškilmes Bostone vadovavo bendrajam paradui. Veikė vietos lietuvių organizacijose. Pora metų pirmininkavo Balfo skyriui.

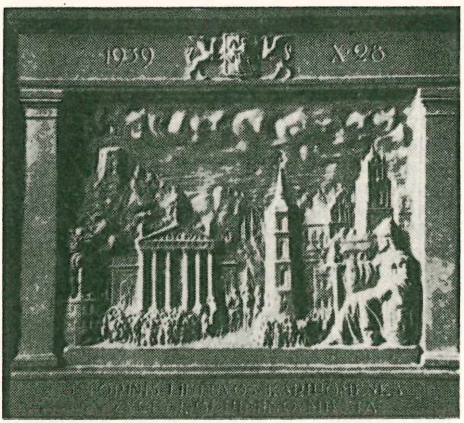

R. Jakimavičiaus bareljefas: Lietuvos kariuomenė įžengia į Vilnių 1939 X 28

2. R a p o l a s (g. 1895 Vilniuje) skulptorius. Studijavo Vilniaus univ., Vilniaus meno mokykloje ir Krokuvos dailės akademijoje. Studijų tikslais lankėsi Italijoje ir Prancūzijoje. Dalyvavo daugelyje parodų Vilniuje ir Kaune. Pirmą savo parodą J. suruošė 1925. Jo darbų yra įsigiję Vytauto D. Kultūros ir Karo muziejai Kaune. Jo skulptūros darbuose realistinėje ir stipriai apvaldytoje formoje yra daug monumentalumo ir dekoratyvinės ekspresijos. J. atnaujino Dūkšto, Mielagėnų, Vilniaus Šv. Rapolo ir Šv. Mikalojaus bažnyčias. Pastarojoje 1930 jis padarė savo projekto paminklą Vytautui D. (iš žalvario ir marmuro), eilę statulų (Šv. Pranciškaus, Šv. Klaros, Šv. Juozapo, Šv. Teresės ir Šv. Kristupo, kurių paskutinioji buvo atkreipusi ir lenkų skulptorių dėmesį) ir Sopulingosios Dievo Motinos reljefą, lenkų kat. konkurse laimėjusį antrąją premiją. Kaip eks-

R. Jakimavičius

pertas dalyvavo Vilniaus katedros (po 1931 potvynio) remonto komisijoje. Kurį laiką buvo Vilniuje dailės fakulteto monumentinės skulptūros seminaro asistentu. Dailės klausimais rašė lenkų spaudoje. Buvo vienas iš Vilniaus Liet. meno ir literatūros d-jos organizatorių. Likęs Lietuvoje.

3. (Jachimowicz), kunigas, vienas iš 1863 sukilimo vadų. 1863 VI organizavo Panevėžio apl. sukilėlius ir buvo ryšininkas su Tiškevičiaus daliniais. 1863 VI 24 dalyvavo Linkuvos kautynėse.

Jakimowicz Roman (1889—1951) lenkų proistorikas. Proistorę, antropologiją, klasikinę archeologiją, kalbotyrą ir ūkio istoriją studijavo Lvovo, Krokuvos, Prahos ir Varšuvos univ. 1919 gavo dr. laipsnį Krokuvos univ. Nuo 1916 dirbo Varšuvos Antropologinės mokslo d-jos ir kiek vėliau Kraštotyros muziejuje. 1929–39 Valstybinio archeologijos muziejaus dir. Varšuvoje. 1920–39 kartu dirbo Priešistorinių paminklų apsaugos įstaigoje, organizuodamas paminklų apsaugą ir kasinėjimus visoje Lenkijoje. 1946–51 proistorės katedros vedėjas Mikalojaus Koperniko univ. Torunėje. J. domėjosi ir baltų proistorės klausimais. 1925 kasinėjo IV–V a. kapinyną Žvirblių k., 1928 krūsninius IV–VI a. pilkapius Prūdiškėse, 1936-37 piliakalnį Dawidgródeke. Būdamas geras ankstyvosios istorijos žinovas, jis parašė vertingą darbą apie sidabrinius ilguosius: Über die Herkunft der Hacksilberfunde (Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum 1931). Be to, nagrinėjo ir mozūrų ekspansijos į jotvingių žemes klausimą: Wschodnia granica osadnictwa mazowieckiego w X i XI w. z Jaćwieżą i Rusią i zasięg kolonizacji mazowieckiej na Wschodzie (Pamiętnik VI powsz. zjazdu historyków polskich w Wilnie, 1935). Žurnale Wiadomości Archeologiczne išspausdino daug straipsnių apie savo atliktus kasinėjimus, įvairiais proistoriniais ir paminklų apsaugos klausimais. Skyrium išspausdino Atlas grodzisk i zamczysk śląskich 1939 ir kt. *J.P.*

Jakiškiai k. Joniškio vls., Šiaulių aps., 10 km į p. nuo Joniškio, 35 ūkiai, 146 gyv. (1923). Kaimo kapeliuose yra originalios statybos šv. Ignoto medinė koplyčia.

Jaknavičius Jonas (1589 R. Lietuvoje — 1668 IV Vilniuje; oficialiame jėzuitų nekrologe mirties data nurodyta IV 20, vėlesni šaltiniai paduoda IV 11) jėzuitas, liet. tikybinių knygų autorius. Iš J. biografijos mažai kas težinoma. Jis buvo rytietis aukštaitis, kurio kilimo vietos negalima tiksliai nustatyti. Vc. Biržiška laiko jį kilusiu iš Lydos aps., Vosyliškių seniūnijos. Pagal nekrologą J. buvęs vienuoliktasis vaikas, dešimčiai kitų anksti mirus. Tad nelaiminga motina J. pakrikštydinusi pagaliau ne protestantų, o katalikų bžn. ir savo maldomis (kasmet darydama įžadus) jį užauginusi. Iš to peršasi išvada, kad J. tėvas buvo protestantas.

Įstojęs į jėzuitų ordiną 1609 VIII 15, J. Vilniuje baigė akademiją ir ten gavo visą jėzuitų tėvams nustatytą išsilavinimą. Sostinėje nuo 1622 eilę metų jis sakė lietuviškus pamokslus. Pagal nekrologą liet. kalbą J. ‚labai gerai mokėjo'. Tad jis Vilniaus jėzuitų sąrašuose vis pažymėtas kaip pamokslininkas — ‚Concionator Lithuanicus'. Drauge jis buvo skiriamas namų viršininku, nuodėmklausiu, 1631–34 popiežinės seminarijos (alumnato) rektoriumi. Kai Sirvydas jau 1625 yra atžymėtas silpnos sveikatos, J. kataloguose buvo įrašomas sveikas. Jis Sirvydą pergyveno 37 metus, praleisdamas didelę savo gyvenimo dalį Vilniuje (vienuoliu J. išbuvo 59 m.). Prabuvęs Žemaičiuose misininku ir Kražių kolegijos rektoriumi 1639–41, J. buvo paskirtas Nesvyžiaus kolegijon, 1645 rektoriavo Smolensko kolegijoje. Grįžęs Vilniun, čia J. praleido ir rusų okupacijos 7 metus (1655–62). 1655–61 buvo Vilniaus kolegijos rektoriumi. Nekrologe pažymėta, kaip J. pora atvejų, siaučiant Vilniuje marui, nors jau senyvo amžiaus, drąsiai aptarnavo sergančiuosius. Nuo 1663 nuvykęs keleriems metams nuodėmklausiu ir poilsio į Pašiaušės (Šiaulių aps.) kolegiją, J. prieš mirtį vėl grįžo į Vilnių.

J. r a š t ų išaiškinimas yra sukėlęs didelę painiavą, kuri tyrinėtojus nuvedė į prieštaravimus (Vc. Biržiška ir J. Kabelka). Dar J. gyvam esant 1643 jėzuitas P. Alegambe jėzuitų rašytojų biografijose davė jo liet. ir lenk. rašytų knygų bibliografiją, jų antraštes paduodamas lotyniškai. Šitas 20 spaudinių sąrašas, pakartotas 1676 Sotvelluso, vėliau Rostowskio ir Sommervogelio jėzuitų rašytojų biografijose, yra sunkiai išaiškinamas, nes jis nepridirinamas prie žinomų anonimiškų XVII a. spaudinių. Išskyrus iki šiol surastą vienos knygos (Jan Jachnowicz Swiatlość wiary albo katechizm katolicki, Vilnae 1654) titulą, nežinomas joks spaudinys, kuris turėtų J. pavardę. Ano meto polemikoje su protestantais dažnai jėzuitų leidiniai buvo spausdinami bevardžiai.

Alegambės pateiktame J. raštų sąraše yra minima Euangelia aucta in usum concionatorum 1637. Yra įrodymų teigti, kad seniausias iki šiol žinomas leidimas bevardės knygos iš 1647 (originalas VU bibliotekoje) Ewangelie polskie y litewskie ir yra ta pati knyga, išėjusi iš J. plunksnos. Tik Kabelka nelaikė J. šios Ewangelie vertėju. Vc. Biržiška tačiau davė naujų įrodymų, jog J. tegali būti tos knygos autoriumi, nors 1647 leidimas ir neturi jėzuitų aprobatos. Ewangelie buvo rinkinys Evan-

gelijų, skaitomų bažnyčiose sekmadieniais ir šventadieniais. J. paruošė jų liet. vertimus. Alegambės pažymėtoji data 1637 gali būti laikoma nespausdinto rankraščio paruošimo metais. Kadangi tarp liet. Ewangelie tekstų ir Sirvydo ‚Punktay sakimu' atitinkamų ištraukų yra didelis panašumas, reikia spręsti, jog J. yra paruošęs anuos liet. vertimus ir ‚Punktams'. Per savo ilgą gyvenimą J. sakė daug liet. pamokslų. Sutapęs su pamokslininko darbu, jis negalėjo tenkintis Daukšos ‚žemaitiškai' išversta Wuyko Postile, skirta tik Medininkų vyskupijai. Tada kiekviena vyskupija rūpinosi savo katekizmais ir postilėmis. Šalia jėzuitų parūpinto atskiro Vilniaus vyskupijai skirto katekizmo (1605), J. davė ir Evangelijas. Jo Ewangelie polskie y litewskie XVII–XVIII a. buvo perspausdintos apie 40 kartų. Kiekviename leidime vis buvo padaryta pataisų ir papildymų. Vėlesnieji leidimai, pataisomi Vilniaus akademijos spaustuvės redaktorių ir korektorių, vis labiau tolo nuo žymiai geresnių pirmųjų paties J. leidimų, kurių ir kalba buvo žymiai grynesnė. Dėl įvairių atmainų, kurios randamos beveik kiekviename leidime, J. Kabelka ir sprendė, jog XVIII a. leidimai esą jau kito autoriaus.

J. yra daug prisidėjęs prie K. Sirvydo raštų paruošimo spaudai. Kadangi Evangelijų liet. tekstai ‚Punktuose' (1629) ir ‚Ewangelie' (1647) leidime yra pakartoti (tik lenkiškas Evangelijas paimant iš Wuyko N. Testamento), peršasi išvada, jog pats Sirvydas, dėl savo silpnos sveikatos ir užsivertęs kitais spaudos darbais (žodynas), nebespėjo atlikti liet. vertimo. Jo bendradarbiu ir buvo J. Jis parengė spaudai ir II ‚Punktų' dalį, kuri pasirodė jau Sirvydui mirus (1644). Sutvarkęs konfratro palikimą, J. išvertė Evangelijų tekstus ir abiem kalbomis paskelbė. Antraštėje nėra pasakyta, kas tą leidimą pateikė spaudai. Tik paminėta, kad anie ‚Punktay' ‚dabar yra išversti į lenkų kalbą'. Kad J. paruošė tą knygą spaudai, matyti iš inicialų, kurie yra padėti po lotyniškos dedikacijos ‚J. J. S. J.' (= Joannes Jachnowicz Societatis Jesu).

J. buvo Sirvydo raštų paveldėtojas ir jo darbo tęsėjas. Jis paruošė ir trečiąjį šio žodyno leidimą Dictionarium trium linguarum 1642. 1641 Sirvydo vardu pasirodęs lenk.-lotyniškas žodynas, kur išbraukti liet. žodžiai, ir anas trikalbis žodynas pritaikintas lenkiškoms jėzuitų mokykloms (1641), galėjo būti taip pat J. atliktas. Kartais J. yra priskiriamas ir bevardis Universitas linguarum, išsp. 1737.

J. yra paruošęs lenk. ir lot. kalbomis dar ir kitos įvairios religinės literatūros (žr. Vc. Biržiškos ir Estreicherio bibliografijas). 1637 jis išsp. Officium de S. Casimiro (lenk. ir lot.). J. daug yra prisidėjęs XVII a. prie brolijų steigimo Lietuvoje, parašydamas joms įstatus (Švč. Jėzaus Širdies, šv. Juozapo iš Arimatėjos, šv. Nikodemo, šv. Izidoriaus, Krikščionių mokslo brolijos). 1630 yra minima J. parašyta Libellus precatorius pro Confraternitate Vilnensi Corporis Christi. 1636 Medininkų vyskupijos sinodo nutarimu buvo įvesta Jėzaus Širdies brolija. J. nekrologe yra atžymėta, kaip jis Vilniuje įkūrė šv. Juozapo iš Arimatėjos ir šv. Nikodemo broliją. 1630 buvo J. parašyti tos brolijos įstatai (Institutio sodalitii Vilnensis SS. Josephi et Nicodemi). Tur būt ryšium su žemaičių kunigų sinodo nutarimu steigti artojų patrono šv. Izidoriaus broliją 1639 buvo išspausdinti J. Institutiones et Cantiones Sodalitii S. Isidori, kur turėjo būti ir liet. giesmių.

J., kaip XVII a. jėzuitų rašytojai darydavo, bus sukūręs katekizminių giesmių. Alegambės sąraše 1638 figūruoja Cantiones catechisticae, kurias vėlesnieji J. biografai yra pavertę katekizminiais pamokslais (Contiones catechisticae). J. yra rašęs giesmių, kurios turėio patekti ir į kat. giesmyną ‚Balsą Širdies'. Palieka atviras klausimas, kiek J. yra prisidėjęs prie ‚Giesmes Tikieimuy Katholickam pridiarencias' išleidimo, išsp. 1646 jauno Saliamono Mozerkos Slavočinskio vardu. Vc. Biržiška samprotauja, kad to giesmyno autorius buvo J., nes Slavočinskis tada dar buvęs per jaunas, kad būtų galėjęs svarankiškai lietuviškas giesmes sukurti. Dar nėra įrodyta, kad to giesmyno autorius buvo jėzuitas Kaz. Kojelavičius, kaip nurodo vienas prierašas prie Estreicherio matyto egzemplioriaus.

Pergyvenęs maskolių okupacijos žiaurumus Vilniuje, J. galėjo parašyti taip pat dvi į ‚Balsą Širdies' patekusias giesmes: ‚Giesme Ciesu Praejusiu Lietuwoy' ir žymiai trumpesnę ‚Giesmie Ciesu nepakaju'. Tose istorinėse giesmėse J. paliudijo savo akimis matytus baisumus. Klaidingai anksčiau buvo J. priskiriamas liet. Urbono VIII Bulla in coena Domini (žr.) vertimas, kurį greičiausiai yra atlikę jėzuitas J. Gruževskis (žr.). Daugelis J. priskiriamų raštų iki šiol lieka neišaiškinti, bet iš kitos pusės stinga įrodymų tvirtinti, jog eilę autoriaus neturinčių knygų, būtų rašęs J. Kol nėra atlikta naujų tyrinėjimų, iki 1940 apie J. ir jo vaidmenį lietuvių raštijoje iškeltosios problemos nėra galutinai paaiškėjusios. Savo darbo rezultatus Vc. Biržiška pakartojo 1953. Naujos šviesos įnešė jo polemika su J. Kabelka.

Jėzuitų Archyvas (Romoje): Lithuania, 6 f., 238–239, 345; Lith., 56 f., 35; Lith., 61 f., 409

(nekrologas); Polonia (Cat. Breves), 43 f., 239. *St. Rostowski*, Lituanicarum Soc. Jesu historiarum libri decem 1877 (žr. ten Alegambe ir Sotvellus bibliografija); *Vc. Biržiška*, Lietuvių bibliografija; ('') Dvi lietuvių literatūros istorijos XVII-XVIII a. problemos (Tauta ir žodis IV, 301-313; dviejų giesmių tekstai); ('') Dar dėl Jaknavičiaus ir Ewangelie polskie y litewskie (Archivum Philologicum VIII, 49–82; įvairių leidimų atmainos polemizuojant su Kabelka); ('') Senųjų lietuviškų knygų istorija I, 1953, 174–191; *J. Kabelka*, 1647 metų evangelijos (Archivum Philologicum VII, 73–87; *Fr. Specht*, Syrwids Punktay sakimu, Göttingen, 1929; *M. Wolonczewskis*, Zemajtiu wiskupiste II, 1848; *J. Vaišnora*, Kas yra pirmojo lietuviško katalikų giesmyno autorius? (Draugas 1956 VI 9); *Z. Ivinskis*, Lietuvių kalba viešajame Lietuvos XVI–XVII a. gyvenime (Aidai 1953); ('') Kirchengesang in Litauen im XVI–XVII Jh. (Commentationes Balticae I, 1953). *Z. I.*

Jakob Ulfsson (m. 1521) švedų dvasininkas, studijavęs Paryžiuje, Rostocke, 1465–70 gyvenęs Vatikane ir 1469 išrinktas Upsalos arkivyskupu. Jis 1477 įsteigė Upsalos universitetą.

Jakobas Antanas (g. apie 1895 Laižuvoje, Mažeikių aps.) teisininkas, advokatas. Tarnavo Lietuvos kariuomenėje ir iš jos išėjo į atsargą kapitono laipsniu. Tarnaudamas kariuomenėje, LU studijavo teisę ir ją baigė 1924. Kurį laiką buvo vidaus reikalų ministerijoje piliečių apsaugos departamento direktorium (pasitraukė 1927 II), vėliau ilgametis tos pačios ministerijos juriskonsultas. Buvo taip pat Darbo Rūmų juriskonsultu. 1940 V buvo narys komisijos ištirti sovietų kaltinimams dėl jų karių dingimo Lietuvoje. Okupavus Lietuvą sovietams, buvo sveikatos, o vėliau miškų komisariato juriskonsultu. 1941 pavasarį iš tarnybos buvo atleistas ir birželio mėn. su šeima išvežtas į Rusiją. Lektoriaudamas policijos mokykloje, J. parengė Policijos teisės vadovėlį (343 psl.) 1933. Be to, išl. Darbo samda ir darbo apsaugos įstaigos Lietuvoje 1937, Darbo apsaugos įstatymų raida Lietuvoje 1939. Bendradarbiavo Lietuvos Ūkyje, Policijoje, Savivaldybėje.

Jakobinai nariai svarbiausio politinio klubo Didžiosios prancūzų revoliucijos (žr.) metu, gavę vardą nuo šv. Jokūbo dominikonų vienuolyno Paryžiuje, kurio patalpose jie dažniausiai rinkdavosi. Jo pradžia sietina su Club Breton, kuris buvo suorganizuotas 1789 Versalyje. Persikėlus revoliucijos centrui į Paryžių, ten buvo perkeltas ir tas klubas, kuris 1791 persiorganizavo į Konstitucijos draugų d-ją (Société des amis de la constitution). 1792 ji pasivadino tiesiog J. draugija (Société des Jacobins). Iš pradžios tai nebuvo labai radikalus politinis sąjūdis, kuriam priklausė nevienas revoliucingai nusiteikęs aristokratijos atstovas. Aukštas įstojamasis mokestis neleido jam pasidaryti labai populiariam. Bet revoliucijai labiau įsisiūbuojant, į. radikalėjo. Beveik visi didieji revoliucijos ir teroro vadai išėjo iš jų eilių (Mirabeau, Robespierre, Marat, Barnave, Babeuf, Chénier ir kt.). Nors ir paties savo klestėjimo metu j. neturėjo daugiau kaip 3000 narių Paryžiuj, tačiau jų įtaka Prancūzijos politiniame gyvenime per kelerius metus buvo nepaprastai reikšminga. Jų padaliniai buvo organizuojami ir provincijoje. J. galima laikyti moderniškų politinių partijų pirmtakais. Po Robespierre'o nuvertimo (termidoro) jie buvo formaliai uždaryti (1794 XI 11). Vėliau dar kelis kartus jie bandė pasireikšti (Babeuf sąmokslas), kol 1799 galutinai išnyko. Pats vardas dažnai buvo suteikiamas visiems radikaliems politiniams ir revoliuciniams sąjūdžiams.

G. Walter, Histoire des Jacobins 1946. *V.Trp.*

Jakobitai sirų monofizitai (žr.), kuriems pradžią davė Jokūbas Baradeus, VI a. viduryje įsteigęs Sirijos monofizitų sektą. Monofizitai Sirijoje pasireiškė tuojau po Kalcedono Bažnyčios Susirinkimo (451): jiems pavyko užimti Antiochijos vyskupo sostą, ir pirmuoju jų patriarchu buvo Severas (512–18). Tačiau imp. Justino laikais Severas turėjo iš Antiochijos bėgti. Monofizitus dar labiau persekiojo imp. Justinijonas (527–565). Kai j. vyskupas buvo įmestas į kalėjimą, vienuolis Jokūbas Baradeus, imp. Teodoros padedamas, tapo vyskupu ir įšventino daugybę monofizitų vyskupų ir kunigų. Taip buvo įsteigta j. hierarchija. Arabų invazija galutinai atskyrė Siriją nuo Bizantijos imperijos. J., kaip Bizantijos priešininkai, iš karto arabų buvo toleruojami, bet VII a. jų padėtis pasunkėjo. X a. atsigavusi Bizantija vėl įjungė j. į imperiją, kurios valdovai stengėsi juos grąžinti į tikėjimo vienybę. J. atsigavo, kai turkai sugriovė Bizantiją. J. santykiai su kryžininkais buvo geri. Patriarchas Ignotas II netgi 1237 perėjo į Katalikų Bažnyčią. XIII–XV a. j. suskilo į įvairias šakas. 1293 dalis j. vyskupų išsirinko sau atskirą patriarchą; ši schizma tęsėsi ligi 1445. XVII a. pasidarbavus lotynų misininkams, pavyko daugelį j. grąžinti į Kat. Bažnyčią. J. smarkiai sunaikino turkai, kurie I pas. karo metu M. Azijoje jų daugybę iššudė. Patriarchas po karo persikėlė iš Turkijos į Siriją, kur pabėgo taipgi daugybė tikinčiųjų. Šiandien didesni j. centrai yra Sirijoje (24.000), Libane (3000), Irake (12.000). Jeruzalėje j. priklausė šv. Morkaus vienuolynas, turįs garsią senais rankraščiais biblioteką ir spaustuvę.

J. B. Chabot, Chronique de Michel le Syrien 1900–10; *J. Lebon*, Le monophysisme sévérien 1909; *R. Devréesse*, Le patriarcat d'Antioche depuis la paix de l'Eglise jusquà la conquête arabe 1945. *J. V.*

Jakobsono organas danų anatomo L. Jakobsono (1783–1843) aprašytas juslės organas — trumputis kanalėlis virš noragi-

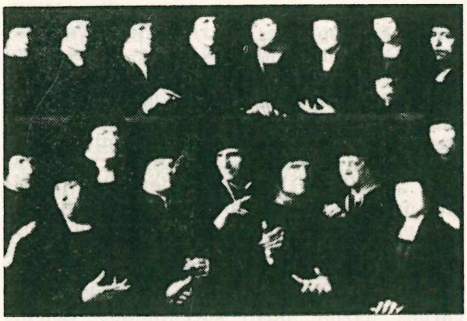

D. Jakobsz Šaulių gildija

nės kremzlės į nosies pertvaros šoną (ar daugelio roplių ir žinduolių į gerklės tuštumą), aprūpintas uoslės epiteliu ir, manoma, tarnaująs maisto kvapui užuosti. Žmogaus ir paukščių bei kai kurių žinduolių jis yra surudimentėjęs, bet nerudimentiškas jis sutinkamas amfibijose, ropliuose ir žinduoliuose.

Jakobsz Dirk (apie 1497–1567) olandų tapytojas, portretininkas Amsterdame. J. nutapytieji 9 šaulių gildijų grupiniai portretai yra patys seniausieji šio vėliau (XVI–XVII a.) Olandijoje labai mėgiamo paveikslų tipo (vad. Doelenstück). Karų metu olandų šaulių gildijos yra turėjusios didelę reikšmę miestų apsaugai; vėliau jos virto savotiška sporto organizacija; jų vadovai mėgo visi kartu portretuotis. Pats pirmasis J. nutapytasis šaulių gildijos portretas, datuotas 1529, yra trijų dalių (triptikas); vidurinė dalis sukomponuota iš dviejų simetriškų portretų eilių. Vėlesniuose pav. J. grupę jau sustato kiek gyviau ir įvairiau. Ta kryptimi gildijos portretas Olandijoje vystėsi ir toliau, pasiekdamas savo viršūnę Rembrandto ‚Nakties sargyboje'.

M. J. Friedländer, Die altniederländische Malerei XIII 1936. *P.Rkl.*

Jakovickis 1. (Jakowicki) Ignas (apie 1794, pagal kitus šaltinius 1797 — 1847 XII 28 Vilniuje) mineralogas ir geologas; po studijų Vilniaus univ. ten pat profesoriavęs nuo 1824. Rusams universitetą uždarius, 1832–41 dėstė Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijoje. 1835 gavo veterinarijos, o 1839 ir medicinos gydytojo laipsnius. Vėliau vertėsi privačia gyd. praktika Vilniuje. J. tyrinėjo mineralinę uolienų sudėtį ir geologinę struktūrą viršutinių žemės sluoksnių erdvėje nuo Baltijos ligi Juodosios jūros. Išsp. universitetinį kursą Krótki wykład oryktognozyj i geognozyj 1825 (²1827), vadovėlį Mineralogja 1827, Postrzeżenia geognostyczne w kraju, rozciągającym się od brzegów morza Bałtyckiego do morza Czarnego 1831 (atspaudas iš Dzienik Wileński 1830), Obserwacje geognostyczne w guberniach zachodnich i pólnocnych państwa Rossyjskiego 1831, Sistematičeskaja opis mineralogičeskago kabineta 1836.

J. Bieliński, Universytet Wileński 1899–1900.

2. (Jakovickas) Vladas (1898 XI 26 Virbalyje — 1949 III 16 Oberammergau, Bavarijoje), elektrotechnikos prof. 1908—16 mokėsi Kauno ir Petrapilio gimnazijose. 1925 gavo inž. elektriko diplomą Berlyno aukštojoje technikos m-loje. Specializavosi Braunschweigo aukštojoje technikos m-loje. 1939 II 15 apgynė VDU disertaciją ‚Atbulų užsidegimų Marx'o lygintuvo kameroje atsiradimo klausimu' ir įgijo dr. inž. vardą. Parašė habilitacijos darbą ‚Trifazinės srovės indukcijos motorų apskritimo diagramų palyginimo klausimu'. 1925–28 buvo LU fizikos katedros asistentas, 1927–43 Kauno aukštesniosios technikos mokyklos mokytojas (dėstė elektros mašinų kursą). 1932 VDU elektrotechnikos katedros lektorius, 1940 docentas, 1941 prof., dėstė teorinę elektrotechniką ir elektros trauką. 1940 IX technologijos fak. dekanas, 1940 X Kauno univ. prorektorius ligi 1941 VI. 1944 tremtyje, Regensburge, nuo 1946 dėstė JAV karių kursuose Oberammergau; ten mirė ir palaidotas. Išleido vadovėlius Nuolatinės srovės elektros mašinų apskaičiavimas 1931, Kintamosios srovės, Elektrotechnikos pagrindai ir parašė eilę straipsnių ‚Technikoje', ‚Technikoje ir Ūkyje' ir Lietuviškojoje Enciklopedijoje.

S.K.

Jaks-Tyris Jonas (1877 I 27 Dabikinės, nuo 1932 Akmenės gst., Mažeikių aps. — 1938 I 24 Kėdainiuose) visuomenės veikėjas. Iš senos Liet. totorių giminės, kurios palikuoniams, pagal šeimos tradiciją, buvę Vytauto pavesta pargabenti jam karūną. 1895 baigė Šiaulių gimnaziją, 1900 Maskvos univ. dipl. chemiko laipsniu. Grįžęs Lietuvon, tarnavo Vilniaus žemės banke. Už Naująją Gadynę krėstas keturis kartus. Aktyvus 1905 sąjūdžio dalyvis. Po ketvirtos kratos 1906 buvo įsakytas išvykti iš Lietuvos. Tremčiai pasirinko Turkestaną ir čia, Taškente, ilgainiui pasidarė mokesčių inspektorium. 1922 grįžęs Lietuvon, iš pradžių dirbo valstybės kontrolėje, vėliau Kėdainiuose mokesčių inspektoriumi. 1926 VII finansų ministerijos finansų dpt. direktorius. Po 1926 XII 17 vėl grįžo į Kėdainius į senas pareigas.

J. Jaks-Tyris

J.-T. nuo gimnazijos dienų apsisprendė už lietuvybę ir socializmą. Drauge su ki-

tais Šiaulių gimnazistais protestavo prieš rusiškų maldų įvedimą mokyklon ir priklausė slaptai lietuvių mokinių kuopelei. Studentaudamas dalyvavo Maskvos lietuvių stud. d-joj, o per vasaros atostogas pats gabeno iš Tilžės lietuviškas knygas. Apsigyvenęs Vilniuje (1901–06) gyvai įsijungė į LSDP veiklą. Jo pirktieji Šnipiškyje namai tapo LSDP namais: juose vyko partijos slaptieji suvažiavimai, o 1905 buvo įrengta ir slaptoji partijos spaustuvė. 1906 jis pasirašydavo Naujosios Gadynės (pirmo viešo LSDP organo), kurį laiką ir Žarijos, Echo ats. redaktoriumi (iš tikrųjų buvo LSDP spaudos administratorius). Nepriklausomojoje Lietuvoje aktyviau dalyvavo Vilniui vaduoti sąjungoje ir kurį laiką buvo Kėdainių skyriaus pirm.

Autobiografija, paskelbta Lietuvos dienraštyje 1926, 151 nr.; Bibliografijos žinios 1938, 1 nr.

Jakševičius 1. Algirdas (1908 III 25 Sidabravo k., Naujamiesčio vls., Panevėžio aps. — 1941 V 30 Kaune) aktorius, režisierius, vaidybos dėstytojas. Baigė Kaune Aušros gimn. 1926, išklausė teisių mokslo kursą LU 1926—1930, baigė meno mokyklos skulptūros skyrių 1933. 1932 baigęs A. Olekos-Žilinsko vaidybos mokyklos klasę, buvo to režisieriaus įkurto ir vadovaujamo Jaunųjų Teatro aktoriumi. Čia J. sukūrė savo pirmą žymų vaidmenį — vysk. Zbignievą B. Sruogos ‚Milžino paunksmėj'. Nuo 1932 rudens — Kauno Valstybės Teatro dramos aktorius. Suvaidino eilę stiprių vaidmenų, pasižyminčių tiksliu piešiniu, gerai apgalvotu psichologiniu motyvavimu ir ryškia, teatrališka forma (žydas Feiginas Dickenso ‚Oliveryje Tviste', Vietininkas Šillerio ‚Viliuje Telyje' ir kt.). 1935–36, gavęs valstybinę stipendiją, studijavo Maskvos Vachtangovo vardo teatre režisūrą 1936–1937 New Yorke lankė A. Olekos-Žilinsko vaidybos mokyklą ir New Yorko universiteto dramos skyrių. 1937 grįžo į Kauno teatrą. Tuo pat metu buvo prof. B. Sruogos pakviestas į jo sukurtąją Akademinę teatro studiją lektoriumi ir vadovu. J. buvo užsidegęs šios studijos vadovas ir rimtas, atsidėjęs dėstytojas. Ruošdamas naujus aktorius, J. vykdė B. Sruogos mintį – išugdyti teatrinį sąjūdį, kuris įneštų į lietuvišką sceną trūkstamąją kultūrą, formos ir poezijos pajautimą, šventišką teatralumą. Studijinėse pamokose ir režisūroje J. sekė ‚Stanislavskio sistema', reikalaujančia organiškai įjungti dvasines aktoriaus galias į vaidmens kūrimo procesą,

A. Jakševičius

mąstyti ir elgtis scenoje nuosekliai ir su psichologiniu pamatavimu, žadinti pasąmonės veikimą. Formos atžvilgiu J. buvo aštraus, turtingo piešinio atstovas, teatrališkas ir išradingas. Studijos J. nepavyko privesti prie tikslo (savito akademinio teatro įsteigimo) dėl išorinių aplinkybių ir įvykių. Tik ankstyvieji studentai pasiekė baigiamojo spektaklio (1939 III 19), iš viso apie 10 asmenų. Daliai universiteto išsikėlus į Vilnių, studijos darbas nutrūko.

Teatro atnaujinimo J. siekė ir savo darbe Kauno Valstybės Teatre, kur tačiau jis — ne be pagrindo — buvo laikomas priešu daugelio įsisenėjusių to teatro ypatybių ir todėl neturėjo tos palankios atmosferos, kurią buvo susikūręs mokinių tarpe. 1938 IX 30 J. debiutavo kaip režisierius, pastatydamas O'Neillo ‚Marko milijonus'. Šis spektaklis ne tik slėpė savyje būsimojo stiliaus pažadą, bet jau buvo vienas ryškiausių laimėjimų mūsų teatro istorijoje. Kaip priešybė trafaretui, lėkštai pseudopasijai ir paviršutiniškam buitiškumui, šis spektaklis buvo tikra šventė. Juo J. parodė kelią į nugalėjimą tų didžiųjų lietuviškųjų veikalų, kuriems rutininis teatras neturėjo magiškojo rakto: B. Sruogos, V. Krėvės dramoms. Iš J., subtilaus menininko, kuris visa savo prigimtimi tegalėjo kurti lietuviškai, buvo galima tikėtis savo metu daug teoretiškai diskutuoto lietuviškojo teatrinio stiliaus.

Pirmas J. rimtas spektaklis buvo ir paskutinis. Jo pradėtas repetuoti V. Krėvės ‚Skirgaila' buvo nutrauktas. 1940 rudenį J., su didele dalimi jaunesniųjų aktorių ir kai kuriais vyresniaisiais, supratusiais jaunimo ieškojimus, persikėlė į kuriamąjį Vilniaus Valstybės Dramos teatrą, rež. R. Jukněvičiaus vadovaujamą. Bolševikinės okupacijos sąlygos nepaliko vietos J. formalistiniams bandymams. Jis vaidino eilę antraeilių vaidmenų, dėstė univ. vaidybos sistemą ir vadovavo vilniečių teatrinei grupei, iš kurios vėliau išsivystė Vaidilos teatras (1941–44).

J. teatrinių idėjų pradžia buvo A. Olekos-Žilinsko kūrybinis darbas ir B. Sruogos teoretinė mintis bei dramaturgija. Jų paskutinis kuklus atgarsis pasireiškė J. mokinių bandymuose Vaidilos teatre ir galutinai užgeso Lietuvoje antrajai bolševikų okupacijai atėjus.

J. bendradarbiavo spaudoje straipsniais apie teatrą ir išvertė kapitalinį K. S. Stanislavskio veikalą Aktoriaus saviruoša 1940.

J.Bl.

2. Vytautas, Algirdo brolis, žr. Alantas.

Jakševičiūtė Stanislova žr. Venclauskienė.

Jakštas 1. Adomas žr. Dambrauskas, Aleksandras.

2. Juozas (g. 1900 IX 9 Slabados k., Pabaisko vls., Ukmergės aps.) istorikas. Ukmergės gimnaziją baigė 1923. Istoriją studijavo LU hum. mokslų fakultete 1923–28. Studijuodamas kartu mokytojavo Jurbarko Saulės gimn. 1924–25, J. Tumėno brandos kursuose 1926–27, Tauragės komercinėje mloje 1927–29. Užsienyje gilino studijas Berlyno univ. 1929–31 ir Vienos univ. (pas prof. A. Dopschą) 1931–32 ir 1934–36. Istorijos daktaro laipsnį gavo VDU 1938, apgynęs disertaciją ‚Vakarų krikščionių mintys apie Romos imperiją iki V a.' (išsp. Senovės III t. ir atskirai išleista, 317 psl.). 1932–39 VDU hum. mokslų fak. vyr. asist. prie visuotinės istorijos katedros, 1940–44 Vilniaus univ. docentas. Pasitraukęs į Vokietiją, 1944–45 buvo Vienoje Wolfo antikvariato mokslinis bendradarbis. 1947–49 Riedo liet. stovyklos Austrijoje vedėjas. 1949 atvyko į JAV, gyvena Clevelande.

J. Jakštas

J. specialybė yra viduriniai amžiai. Studijavęs pas A. Dopschą, akcentavusį tolydumą nuo Romos imperijos į viduramžius, J. labiausiai yra domėjęsis viduriniųjų amžių pradžia. Bet šalia visuotinės istorijos J. nemaža dirbo Lietuvos istorijos srityje. Be disertacijos, iš kitų studijų kaip tik stambiausia yra ‚Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu' (Senovės I ir II tt.). A. Šapokos redaguotoje monografijoje Jogaila (1935) J. parašė skyrių apie Jogailos ir Vytauto kovas su vokiečių ordinu (129–183 psl.), o to paties A. Šapokos redaguotoje Lietuvos Istorijoje parašė apie pirmąjį mūsų tautos valstybinio gyvenimo laikotarpį, iki krikščioniškųjų laikų pradžios. Studijoje ‚Naujausi Gedimino dinastijos kilmės tyrinėjimai (Lietuvos Praeitis I, 1940, 29–56 psl.) J. pirmasis iš lietuvių iškėlė tezę, kad Gediminaičiai buvo aukštaitiškos kilmės. Eilę straipsnių jis paskelbė Židinyje: Viduramžių pradžios problema (1935, 3 nr.), Romėniškasis patriotizmas ir krikščionybė (1937, 2 nr.), Romėniškasis Prudencijaus patriotizmas (1937, 5–6 nr.), Salvianas (1938, 4 nr.). Yra jo straipsnių spausdinta Vaire, Lietuvos Aide, o JAV — Aiduose, Dirvoje. Nuo pat LE leidimo pradžios viduramžių istorijos sk. redaktorius, davęs gausiai straipsnių ir apskritai istorinėmis temomis.

3. Jurgis (g. 1894 V 25 Žiogaičių k., Naumiesčio vls., Tauragės aps.) III seimo narys valstiečių liaudininkų frakcijoj. 1944 pasitraukęs iš Lietuvos, gyvena Vokietijoje, Wehnen liet. stovykloje.

4. Karolis (1869 Gelvonų vls., Ukmergės aps. — 1936 I 14 Kaune). Mokėsi Vilniaus gimn. ir Vilniaus kunigų seminarijoje. Baigęs šią pastarąją, dėl jauno amžiaus nebuvo įšventintas ir stojo į Varšuvos konservatoriją studijuoti dainavimo. Turėjo gražų tenorą. Apsirgęs gerklės liga, perėjo į kompozicijos ir dirigavimo skyrių. Baigęs konservatoriją, buvo pakviestas Vilniaus katedros orkestro ir choro dirigentu, bet dėl lenkų intrigų netrukus pasitraukė į Petrapilį. Čia jis vargoninkavo šv. Kotrynos bžn. 1899 jis minimas kaip lietuviško choro organizatorius. Buvo suorganizavęs pirmą liet. stud. chorą ir jam apie dvejus metus vadovavo. Dalyvavo ir kitoje lietuviškoje veikloje. Po I pas. karo grįžęs į Lietuvą, 1920 dirbo geležinkelių valdyboje Vilniuje. Užėję lenkai jį atleido ir bylą iškėlė. Po dvejų metų išteisintas, 1922 persikėlė į Kauną, kur ilgiausiai tarnavo valstybės kontrolėje. Prieš I pas. karą J. bendradarbiavo lietuviškoje spaudoje. Jo apysakaitė Vaidila buvo 1902 išsp. Varpe ir atskirai išleista (pasirašyta ‚Karoliaus Jak...s'). Už nuopelnus Lietuvai buvo apdovanotas Gedimino ordinu.

Bibliografijos Žinios 1936, 36 psl. *J.Ž. ir Rd.*

5. Stasys (g. 1906 X 25 Giedraičiuose, Ukmergės aps.) mokytojas. 1930 baigė S. Daukanto mokytojų seminariją Kaune, vėliau išklausė lituanistiką ir teisę VDU ir VU. Metus mokytojavo Dubingiuose, nuo 1932 Kaune J. Jablonskio pradžios m-loje. 1938 perėjo tarnauti į švietimo ministeriją, kur 1941–44 buvo pradžios mokslo dpt. dir. (jo pasiūlymu, prie eilės gimnazijų buvo suorganizuotos pedagoginės klasės paruošti pradžios m-lų mokytojams). Vokietijoje 1946–48 Švietimo Valdybos sekretorius, Kasselio liet. stovykloje švietimo vadovas. 1949 atvykęs į JAV, 1951–55 Newarko ir Kearny-Harrisono šeštadieninės m-los vedėjas. Skautų veikėjas, vyr. skautininkas, 1930 su dr. K. Avižoniu suredagavo leidinį Kelią į laimę, 1947 redagavo Skautų vadovo II leidimą, Vokietijoje buvo Vyr. Skautininko pavaduotoju ir Lietuvos skautų s-gos tarybos nariu. Be to, veikė tautininkuose ir neolituanuose, 1937–39 redagavo Jaunąją Lietuvą.

Jakštavičius Simanas reguliarinių kanauninkų vienuolijos kunigas, 1764–77 pastatė Papilyje bažnyčią, o 1771 išsp. ‚Spasabas Nabazenstwa Ant Garbes ir szlowes Apweyzdeima Pona Diewa... Papilę iszduotas'. Knygutė dedikuota J. S. Kościałkowskiui, Ukmergės aps. vėliavininkui.

Jakštys Juozas (1858 V 2 — 1931 III 30 Varlaukyje, Tauragės aps.) kunigu įšventintas 1881, ilgą laiką gyveno JAV; klebonaudamas Indiana Harbor (East Chicago), pastatydino liet. šv. Pranciškaus bažnyčią. Bendradarbiavo JAV liet. kat. spau-

doje, o taip pat Draugijoje ir kt. ano meto Lietuvos spaudoje.

Jakubauskas 1. Aleksandras (g. 1874 Varniuose). Baigęs Raseinių miesto mokyklą, prasimušė spaustuvininku. Savo vadovaujamoje spaustuvėje Petrapilyje jis rasdavo darbo lietuvių studentams, kurių nevieną yra slėpęs nuo carinio persekiojimo. 1922 grįžęs Lietuvon, vedė Titnago (dr. J. Šliūpo) spaustuvę Šiauliuose. Likęs Lietuvoje.

2. Juozas (1871 IX 15 Genčų k., Kretingos vls. ir aps. — ?) knygnešys, pradėjęs lietuviškas knygas platinti būdamas 18 metų. Klaipėdoje pirkdavo knygas du kartus per savaitę; pernešęs per sieną, jas paskleisdavo tarp iš toliau atvažiavusių platintojų. Vėliau išvyko į JAV. Per jo rankas perėjo per 2000 knygų.

3. Stasys žr. Jokūbauskas.

Jakubėnas 1. Kazys (g. 1905 Kaušiškių k., Papilio vls., Biržų aps. — ?) poetas, vertėjas. 1928 baigė Biržų gimn. ir išvyko Kaunan studijuoti teisių fak. LU. Biržų gimnazijoje dalyvavo pažangiųjų moksleivių ratelyje Spindulyje, vėliau ten pat įsteigė aušrininkus. Tuo pačiu metu Biržų aps. organizavo socialistinio jaunimo kuopeles ir Kultūros būrelius. Studijuodamas Kaune dalyvavo studentų aušrininkų organizacijoje. 1929 už pasipriešinimą to meto režimui nuteistas 15 metų kalėjimo. Vokiečių okupacijos metais saugumo policijos ieškomas, prasislapstė Alytaus miškuose. Antrosios bolševikų okupacijos metu už viešą teisingą apibūdinimą rašytojo darbo sąlygų sovietinėje santvarkoje buvo areštuotas ir ištremtas į Sibirą, kur jis ir miręs.

K. Jakubėnas

J. poetas visuomenininkas, visą savo gyvenimą be atodairos kovojęs dėl socialistinių įsitikinimų, todėl kiekvienai valdžiai buvęs opozicijoje ir nuo kiekvienos valdžios nukentėjęs. Tad ir J. poezijoje dominuoja socialinės problemos, reiškiamos nuoširdžiu ir paprastu žodžiu, neieškant formos naujovių, visą savo poetinę galią sukaupiant į skundą dėl neteisybės ir šūkį kovon dėl teisingesnės žmonijos ateities.

Debiutavęs 1925 Kultūros žurnale lyrinių rašinių, tais pačiais metais J. išleido poezijos rinkinį Iš lūšnos, 1929 pasirodė jo Mieganti žemė, o 1931 — Tegyvuoja gyvas gyvenimas. 1940 išėjo Vargo dainos. Didelį įnašą J. yra sudėjęs vaikų literatūron. Dėl paprastumo, nuoširdumo ir muzikalumo J. eilėraščių knygos vaikų buvo mielai skaitomos, o kai kurios jų net premijuojamos. J. knygos vaikams: Čyru—vyru 1936, Riešutėliai 1936, Du gaideliai giesmininkai 1938, Bus pavasarėlis 1939, Šimtas vyturėlių 1941.

J. atlikti vertimai: S. Maršak, Gaisras 1937, A. Tolstoj, Auksinis raktelis arba Buratino nuotykiai (su J. Kruminu) 1937, P. S. Buck, Rytų—Vakarų vėjas (su J. Lukoševičiumi) 1939, V. Hugo, 93-ji metai 1939, P. S. Buck, Jaunasis revoliucionierius 1939.

Minėtini dar nespausdinti, o paslaptomis skaityti eilėraščiai-pamfletai, kur satyra pliekiami okupantai ir jų bendradarbiai. Vokiečių okupacijos metu Alytaus miškuose kūrė dainas, kurios, kaip ‚Prišalo Fricas prie Maskvos', plačiai pasklido ir buvo dainuojamos. *A.Rk.*

2. Povilas (1871 IV 11 Vaitkūnų k., netoli Biržų — 1953 V 30 Wessen, Šveicarijoj) Lietuvos ev.-reformatų bažnyčios gen. superintendentas, bžn. istorijos profesorius. Mokėsi Mintaujos gimnazijoje, kur dalyvavo lietuvių moksleivių Kūdikio kuopelėje. Toliau teologiją studijavo Tartu univ. Jo ir Vyt. Jušk evičiaus pastangomis buvo suorganizuota to universiteto liet. stud. d-ja. Dar studentaudamas, drauge su P. Vanagu, 1897 hektografavo K. Jauniaus kalbamokslio rankraštį, jau anksčiau patekusį pas Mintaujos moksleivius. Parašęs disertaciją apie husitizmą Lenkijoje ir Lietuvoje, 1899 baigė studijas teologijos kandidato laipsniu. Dar vieną semestrą studijavęs Erlangeno univ., 1900 Vilniaus sinode buvo ordinuotas kunigu ir paskirtas antruoju kunigu Biržų parapijoje. Be parapinio darbo, jis uoliai įsitraukė ir į visuomeninį gyvenimą. Su dr. M. Kupreviciumi ir kt. 1908 suorganizavo Biržų žemės ūkio ratelį, veikė kooperatyve Aitvare, suorganizavo bendrovę spaustuvei steigti ir buvo jos neapmokamu vedėju. Leido bei redagavo kalendorių Kaimyną (1906 metams kalendorius dar buvo spausdintas Mintaujoje). Tuo pačiu metu bendradarbiavo Vilniaus Žiniose 1905, Lietuvos Laikraštyje 1905, Lietuvos Ūkininke nuo 1906, Vilty nuo 1908 (slapyvardžiai: N., P. Našlaitėlis, J. Nykštukas, P. J.). 1908 jis išsirūpino Biržuose vidurinę mokyklą. I pas. karo metu atsidūręs Rusijoje, dirbo Petrapilyje centriniame komitete nuo karo nukentėjusiems šelpti ir dėstė liet. bendrojo

Kun. P. Jakubėnas

lavinimo kursuose, o paskui mokytojavo Voroneže. 1918 grįžo Lietuvon ir sekančiais metais buvo išrinktas pirmuoju nepriklausomos Lietuvos ev. reformatų generaliniu superintendentu. Be šių pareigų, nuo 1919 Biržų gimn. dėstė ne tik religiją, bet ir vokiečių bei lot. k. Nutarus steigti LU ev. teologijos fak., 1925 IX 18 buvo pakviestas docentu užimti religijos ir bažnyčios istorijos katedros. Išrinktas 1925 X 1 dekanu, jis suorganizavo šį fakultetą. 1929 I buvo pakeltas į profesorius. Kaip ilgametis šio fakulteto dekanas, J. atstovavo Lietuvai daugelyje tarptautinių religinių ir mokslinių kongresų. Prahos univ. jam suteikė teologijos garbės daktaro laipsnį. Žymiausias mokslinis J. įnašas yra jo trijų tomų Bažnyčios istorija. Iš kitų jo darbų minėtina studijėlės Kunigaikštis Janušas Radvila 1927, Gustavas II Adolfas 1933, Abraomas Kulva 1933 (atspaudai iš Mūsų Žodžio), Nachrichten über die hussitische Bewegung in Polen und Litauen (vieta ir laikas nenurodyta). Be mokslinio darbo, J. daug rūpinosi ev.-reformatų spauda, gausiai rašydamas Mūsų Žodyje ir leisdamas savo paties prirašomą parapijoms skirtą laikraštį Sėjėją. Už visus nuopelnus Lietuvai jis buvo apdovanotas Gedimino ordinu.

Kai buvo uždarytas ev.-teologijos fakultetas, J. ketverius metus dirbo Kaune kaip vietinės parapijos kunigas ir su kitais rengė spaudai kun. A. Šerno ištaisytą giesmyną. Pasitraukęs į Vokietiją gyveno š. Vokietijos kaimelyje. Paskutiniuosius gyvenimo metus nuo 1951 praleido Šveicarijoje Wessene, St. Gallen kantone, senelių prieglaudoje.

J. asmenybę doc. J. Pauperas šiaip glaustai apibūdina: ‚Jis nebuvo tolimų siekių teoretikas, bet nuoširdus Biržų klebonas, užgrūdintas kietos Kalvino dvasios. Kiek savo istorinėse studijose jis domėjosi humanistu Cvingliu, tiek savo praktikinei veiklai sau ryžto sėmėsi iš kieta valia pasižymėjusio Kalvino. Mokslo skelbimas ir į visuomenę įtakos darantis veikimas jo asmeny jungėsi nuostabiu suderinimu. Jis savo žmonėms neskelbė Šveicarijoj ar Anglijoj daug įtakos turėjusias reformas, bet ką skelbė iš didžiųjų reformatorių idėjų, tai buvo pasakyta lietuvio jausmu ir lietuvio lūpomis' (Mūsų Sparnai 1954, 5 nr.).

Mūsų Sparnai 1954, 5 nr. (*K. Kurnatausko, J. Mikelėno, Vl. Stankos, J. Paupero* ir kt. str.).

3. **Vladas** (g. 1904 V 15 Biržuose) Povilo sūnus, muzikas kompozitorius ir pedagogas, muzikos kritikas. 1921 — 22 lankė Kauno valstybinę muzikos mokyklą—Čiurlienės fortepijono klasę, Tallat-Kelpšos harmonijos klasę. Biržų gimn. baigė 1923. Rygos konservatorijoje studijavo kompoziciją pas J. Vitols ir fortepijoną pas Dauges. Kompozicijos klasę baigė 1928 laisvo menininko laipsniu. Tų metų birželio mėn. surengė savo kūrinių koncertą Kaune,

V. Jakubėnas

konservatorijos salėje. Gavęs švietimo ministerijos stipendiją, išvyko į Berlyną; ten Aukštojoje valstybinėje akademinėje muzikos mokykloje gilino kompozicijos studijas pas F. Schrecker iki 1932. Pabaigęs šią mokyklą, buvo pakviestas dėstytoju į Kauno konservatoriją; dėstė solfedžio, instrumentaciją, aukštesnį fortepiono kursą, kompoziciją. Konservatorijoj išbuvo vyr. mkt. 1932-43. Šalia pedagoginio darbo plačiai dalyvavo spaudoje kaip muzikos recenzentas Lietuvos Aide, N. Romuvoje, Vaire ir kt. Buvo nuolatiniu ‚Muzikos ir Teatro' bendradarbiu. Karo sukūryje pasitraukęs į Vakarus, organizavo koncertus, akompanavo solistams. 1948–49 buvo išvykęs Anglijon su rinktine lietuvių dainininkų grupe kaip akompanuotojas ir koncertų rengėjas. Iš tos kelionės parašė visą ciklą reportažinio pobūdžio straipsnių. 1949 atvyko į JAV. Apsigyvenęs Chicagoje, duoda privačias muzikos pamokas, yra lietuvių liuteronų Ziono parapijos vargonininkas, akompanuoja koncertuose, dalyvauja spaudoje (LE bendradarbis), varo muzikos kūrybos darbą. Ligi šiol jo sukurta: simfoniniam orkestrui trys simfonijos, rapsodija, siuita Miško šventė iš baleto Vaivos juosta; preliudas ir triguba fuga styginiam orkestrui; styginis kvartetas; serenada violončelei ir fortepijonui; melodija smuikui ir fortepijonui; fortepijonui sonata, Iš pasakų krašto, Legenda ir kt.; visa eilė solo dainų, kurių populiarios: Ežerėlis, Kai numirsiu, Penkios liaudies dainos (išleistos atskiru leidiniu); iš choro dainų plačiai žinomos: originaliai išvystyta svodbinė liaudies daina Ožys, Vai eičiau, aš eičiau, vyrų chorui Nurimk sesut, moterų chorui Rugsėjis ir kt. J. Švedas ir J. Banaitis aptaria: ‚Vl. Jakubėno kūryba epiško pobūdžio, bet apsčiai turi ir lyriškai nuotaikinių vietų. Jo veikalai pasižymi gera forma, logišku ir koncentruotu muzikinės minties dėstymu, vientisumu, išbaigtumu. Jis yra nuosaikios modernios krypties kompozitorius'.

Jakubickas Steponas (g. 1909 X 8 Užušilių k., Musninkų vls., Ukmergės aps.) 1931–34 tarnavo šarvuočių rinktinėje liktiniu puskarininkiu, dalyvavo 1934 VI 7 sukilime, vėliau rengė vad. puskarininkių sukilimą, kurį susekus 1934 IX 3 buvo nubaustas 15 m. sunkiųjų darbų kalėjimo.

Po trejų metų amnestuotas, 1938 įsigijo brandos atestatą ir tarnavo muitinėse. Per pirmą bolševikų okupaciją buvo Vokietijoje. 1941–44 socialinio aprūpinimo inspektorius Ukmergėje, Liet. nacionalistų partijos Ukmergės aps. vadas. 1948 atvykęs Kanadon, suorganizavo Lietuvos atgimimo sąjūdį (LAS), atgaivino Laisvąją Lietuvą ir buvo jos vyr. red. 1949–51 LAS vyr. valdybos pirm. pavaduotojas.

Jakubielskis Antanas (1809–77) Vilniaus univ. ir dvasinės akademijos prof., nuo 1842 Petrapilio dvasinės akademijos prof. ir 1857–60 jos rektorius.

Jakubowski 1. J a n, lenkų istorikas, nuo 1907 ligi I pas. karo profesoriavęs Varšuvos laisvajame univ., parašęs rimtų mokslo darbų iš Lietuvos istorijos: Studja nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unją Lubelską 1912 (J. Jablonskytės-Petkevičienės vert. Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją 1921), Opiś Księstwa Trockiego z roku 1387 (Przegląd Historyczny), Z zagadnień unji polsko-litewskiej (t.p.) 1919–20, Mapa W. Księstwa Litewskiego w połowie XVI w. 1928, Meysztowiczowie herbu Rawicz (drauge su Ptaszyckiu) 1929, Gdzie leżało ‚Horodno' hipackiego latopisu (Ateneum Wileńskie) 1930, Powiat grodzieński w XVI w. 1934.
K. Avž. ir P. Č.

2. J ó z e f (1743–1814) Kosciuškos sukilimo dalyvis, artilerijos karininkas, matematikas ir teologas. Baigęs Metzo artilerijos mokyklą Prancūzijoje, dėstė artileriją Varšuvos artilerijos ir karo mokykloj 1779–81. 1781 įstojo į misionierių kongregaciją, bet 1794 vėl grįžo Varšuvos karo mokyklon dėstyti artilerijos. Kosciuškos sukilimo metu 1794 dalyvavo Varšuvos gynime nuo rusų, komanduodamas sukilėlių artileriją. Rusams sukilimą numalšinus, vėl grįžo į religinį gyvenimą, buvo paskirtas misionierių kongregacijos generolu vizitatoriumi ir buvo šv. Kotrynos bažnyčios klebonu Varšuvoje. Rašė bei vertė iš prancūzų kalbos artilerijos, fizikos, astronomijos, matematikos ir religijos veikalus. *K.Avž.*

3. W a l e n t y (m. 1582 Krokuvoje), dirbęs Radvilų dvaruose, buvęs raštininku Gardine ir Krokuvoje, vėliau — karališkasis sekretorius. Išsp. literatūrinius kūrinius Leander i Hero 1572, Antigone 1574.
G.Korbut, Literatura polska I, 383.

Jakučionis Augustinas (g. 1884 VIII 24 Daugirdėlių k., Alytaus aps.) mokytojas, vadovėlių ir kt. pedagoginės literatūros autorius. Mokėsi Alytuje, vėliau Veiverių mokytojų seminarijoje. Ją baigęs, kurį laiką mokytojavo Lenkijoje. Atsikuriant Nepriklausomajai Lietuvai, apsigyveno Kaune, kur nuo 1920 mokytojavo I vidurinėje mloje. Vėliau, pasitraukęs iš praktinio pedagoginio darbo, pasiskyrė tik vadovėlių ir kt. pedagoginių veikalėlių rašymui. Žymiausi J. raštai: Kelias į šviesą, trijų dalių elementorius (I dalis išėjo I pas. karo metu, 1939 susilaukė 26-jo leidimo; II dalis pasirodė 1921, 1938 išėjo aštuntasis leidimas; III dalis parašyta po 1933, antru leidimu išėjo 1937); Pirmoji pradžia, skaitymo ir rašymo mokymas 1928; Aplinka ir kraštas, vadovėlis III prad. m-los skyriui ir I vidurinės m-los klasei 1932, Praktiška rašymo ir skaitymo metodika 1934; Negyvoji gamta, vadovėlis VI prad. m-los skyriui 1936; Augalai, gamtos vadovėlis VI prad. m-los skyriui 1936. Bendradarbiavo spaudoje nuo pat jos atgavimo: Vilniaus Žiniose 1906–08, Lietuvos Ūkininke 1907, Lietuvos Žiniose nuo 1909, pasirašydamas Juokų Seniu, Jurgiu Taučiabaliu ir kt. Vėliau pedagoginės spaudos (Beraščio, Švietimo Darbo, Mokyklos ir Visuomenės, Mokyklos ir Gyvenimo) bendradarbis. Vienas Liet. mokytojų profesinės s-gos steigėjų ir visą laiką aktyvus jos narys, radijo paskaitininkas pedagoginėmis temomis, mokytojų konferencijų ir kursų veiklus dalyvis.
V.Čž.

Jakūnė upelis Trobų ir Jurotiškių vls., Lydos aps., Gaujos (Nemuno) kair. intakas, 18 km ilgio; teka į p.v. lygiagrečiai Lydos–Maladečinos glžk. linijai; kritimas 33 m, baseino plotas 98 km².

Jakutienė, Julija žr. Maminskaitė-Jakutienė.

Jakutija, Jakutų ‚autonominė sovietinė' respublika, administracinis RSFSR (žr.) teritorijos vienetas; 3.030.000 km², apie 450.000 gyv. (1950). Sostinė Jakutskas. J. apima vidurinio Sibiro plokščiakalnių š. dalį ir rytuose š. Sibiro kalnus. Klimatas griežtai žemyno su didžiausiais pasaulyje sezoniniais temperatūros svyravimais: žiemą temperatūra nukrinta ligi –70°C (Verchojanske užregistruota pasaulinis rekordas –72°C), o vasarą karštis ligi 38°C. Drėgmenų iškrinta mažokai. Didžiąją J. dalį apima tundros su amžinai įšalusiu podirviu. Žemės ūkis įmanomas tik p.v. dalyje. Daugiausia čiabuviai verčiasi elnių auginimu, brangiakailių laukinių gyvulių medžiojimu ir upių žvejyba. Žemėje aptikti labai dideli metalų ir mineralų ištekliai: aukso, cino, švino, cinko, sidabro, akmens anglies, druskos, volframo ir kt., kuriems eksploatuoti Sov. administracija pristeigė daug priverstinio darbo stovyklų. *A.B.*

Vietiniai gyventojai, j a k u t a i, save vadiną ‚saka', ‚sacha', ‚sachalar' (‚žmonės') vardais, priklauso tiurkų tautų šeimai, nors rasiškai sudaro dvi porases. Vieni priklauso pietų-vakarų Sibiro totoriams ir yra ilgo veido, siauros nosies, tamsių plaukų, baltos odos, antri rodo labai stiprią mongolų įsravą ir yra daugiau trumpagalviai, plačianosiai, siaurų ilgų akių, že-

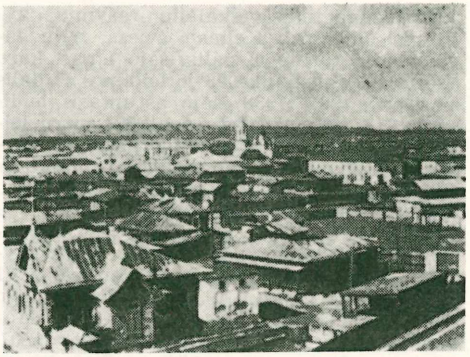

Jakutskas

mesnio ūgio. Jakutų protėviai yra gyvenę Sanajišo kalnuose, bet apie XIII a. galą po Kr. iš savo sodybų buvo pastūmėti (greičiausia buriatų) ir nusikraustė į Sibiro šiaurę. Šiandien jakutų, įskaitant ir dolganus, priskaičiuojama apie 250.000. Jų kalba (labai artima dolganų kalbai, tik yra daugiau primišusi mongoliškų žodžių) šiandien daugeliui Sibiro tautelių yra tapusi prekybine ir ryšių kalba.

Šiauriečiai jakutai verčiasi medžiokle ir žvejyba, laiko šiaurės elnių bandas, o pietiečiai — gyvulininkyste, ją toliausia nunešę į Sibiro šiaurę. Visi nomadiniai jakutai gyvena kūginėse, iš karčių padarytose ir beržo žieve bei kailiais dengtose palapinėse; žiemos metu kūginė palapinė virsta piramidine. Sėslieji jakutai stato ir rąstinius namukus, sujungtus su tvartais. Jų drabužiai pasiūti iš raguočių ir arklių odų, o moterų išeiginiai drabužiai pasižymi brangiųjų kailiukų apsiuvais ir gausiais sidabro papuošalais (jakutai labai geri geležies ir sidabro kalviai). Jakutai buvo tapę krikščionimis (stačiatikiais), tačiau su labai stipriomis šamanizmo liekanomis.

A.Mž.

Jakutis Boleslovas (g. 1890 I 13 Kalviškių k., Dūkšto vls., Zarasų aps.) gen. štabo plk. Mokėsi Kauno gimn. 1901–09. Baigęs matavimo kursus, tarnavo matininku Kauno gub. žemės tvarkymo komisijoje. Rusų mobilizuotas, 1916 Maskvoje baigė karo mokyklą. 1918 buvo patekęs į vokiečių nelaisvę. Grįžęs iš jos, 1919 II 4 stojo į Lietuvos kariuomenę ir buvo paskirtas karo mokyklon topografijos lektoriumi. 1920 pakeltas kapitonu ir paskirtas III brigados, vėliau divizijos, štabo viršininku. 1920 X 9 pasižymėjo mūšyje su lenkais prie Lentvario ir už tai gavo Vyčio kryžių. 1922 pakeltas majoru ir paskirtas kariuomenės štaban operacijų skyriaus viršininku. 1923–26 studijavo gen. štabo akademijoje Belgijoje. Ją baigęs, ligi 1930 kariuomenės štabe III ir IV skyrių viršininkas. 1930–37 karo attaché Latvijai, Estijai ir Suomijai. 1937–40 karo mokyklos viršininko pavaduotojas. Lektoriavo aukštuosiuose karininkų kursuose. 1940 IX išėjo į dimisiją. Taktikos klausimais rašė karinėje spaudoje. Nuo 1948 gyvena D. Britanijoje.

K.Al.

Jakutskas mst. rytų Sibire, 3 km į kairę nuo Lenos upės, kuri čia yra per 10 km pločio, 1815 km nuo jos žiočių, 62°5′ š. pločio; apie 23.000 gyv. (1939, 1926 10.558 gyventojai). J. pastatytas ant upės suplautų sluoksnių, kurie jau 1 m gilumoj yra amžinai įšalę. J. yra Jakutijos administracinis, ūkinis ir kultūrinis centras. Susisiekimas vasarą palaikomas laivais, o žiemą rogėmis su Irkutsku (1850 km) ir kitais kaimyniniais miestais. J. įkurtas 1632 Jenisiejaus kazokų kaip karinis fortas, vėliau išaugęs į kailių prekybos bazę.

Jakužaitis Hermanas Jokūbas (g. 1902 VII 26 Stančiuose, Klaipėdos aps.) laikraštininkas. Spaudoje reikštis pradėjo nuo 1918 (Prūsų Lietuvių Balsas). Vėliau buvo Klaipėdoje Lietuvos Keleivio, Pajūrio Sargo ir kt. laikraščių redaktorius. Kurį laiką Kaune Klaipėdos ir užsienio spaudos atstovas. Prieš II pas. karo pabaigą Lietuvos spaudos atstovas Berlyne prie Vokietijos Reicho vyriausybės. Gyvendamas Vokietijoje, nuo 1952 Keleivio redaktorius, nuo 1953 drauge redaguoja biuletenį Elta-Pressedienst. Įvairių lietuvių ir svetimųjų laikraščių bendradarbis.

Jalalabad (ag.) žr. Džalalabadas.

Jalapa, kitaip Xalapa, Meksikos Veracruzo vst. sostinė, Sierra Madre Orientai kalnų pašlaitėse; apie 50.000 gyv. (1955). Dėl sveiko vėsaus klimato mėgiama vasarvietė. Miestė 1556 statytas pranciškonų vienuolynas; šokolado, cigarų ir medvilnės audinių pramonė.

Jalapa vaistinė (Exogonium purga, arba Ipomea purga), vijoklinių (Convolvulaceae) šeimos augalas. Meksikos čiabuvis, daugely atogrąžos kraštų auginamas vaistams. Lietuvoje auginiamas dekoracijai kaip gražus vijoklis. J a l a p o s d e r v a iš j.v. gaunama veikli medžiaga, jalapinas, vartojama kaip stiprus vidurius laisvinąs vaistas piliulių ir tablečių pavidalu. Dozė 0,06–0,3 g.

Jałbzykowski Romuald (1876 II 7 Lętowa-Dąba — 1955 VI 19 Baltstogėje) Vilniaus arkivyskupas. Baigęs Lomžos gimn., 1893 stojo į Seinų kunigų seminariją; 1898 pasiųstas į Petrapilio dvasinę akademiją, kur jį šelpė giminaitis Seinų vyskupijos valdytojas prel. Krajewskis. Baigęs akademiją teologijos magistro laipsniu (kunigu įšv. 1901), 1902 vysk. A. Baranausko buvo pakviestas į Seinų seminariją dėstyti lotynų ir lenkų k. Vėliau mokė Šv. Rašto, katechetikos, pedagogikos, iškalbos ir pat-

rologijos. Kai 1908 seminarijos regentu buvo paskirtas Blaževičius (aplenkėjęs aristokratas, mažai besirūpinąs seminarija), jos pilnu šeimininku pasidarė J., tais pat metais paskirtas seminarijos viceregentu. Jis paėmė į savo rankas Blaževičių ir iš dalies kurį laiką vyskupijos valdytoją prel. J. Antanavičių. Pirmiausia J. pertvarkė seminarijos mokslo programą, įvesdamas lenkų kalbą į visus kursus (buvo tik pirmuose dviejuose). Kadangi iki tol Seinų seminarija buvo beveik lietuviška, J. pasirūpino sustiprinti lenkų elementą seminarijoje: kai tik mirdavo ar pasitraukdavo lietuvis profesorius, į jo vietą įstatydavo lenką. J. įvedė naują ir klierikų priėmimo tvarką: pusė lietuvių ir pusė lenkų. Stipriai besireiškiantį klierikų tarpe lietuvišką judėjimą J. visaip trukdė: sumaniai panaudojęs pop. Pijaus X 1910 encikliką prieš modernizmą, uždraudė skaityti lietuviškus laikraščius, netgi A. Dambrausko leidžiama Draugija buvo pavadinta ‚bezbožne pismo'. Klierikams teko slapstytis nuo J. ir apsirūpinti spauda slaptai. Taip pat buvo uždrausta klierikams ką nors rašyti lietuviškai. Dėl J. persekiojimų turėjo iš seminarijos pasitraukti visa eilė lietuvių klierikų (J. Navickas, P. Gerulis ir kt.). J. visaip trukdė, kad lietuviai nepatektų į Petrapilio dvasinę akad. (Šmulkštys, Krupavičius). Be savo prolenkiškos veiklos seminarijoje, J. turėjo įtakos ir kurijoje, nes buvo paskirtas religinio turinio knygų cenzoriumi (buvo gerai išmokęs lietuviškai), tribunolo nariu ir 1910 katedros kanauninku. Atsverti lietuvių įtakai Seinų mieste ir apylinkėje J. suorganizavo Seinuose lenkišką kooperatyvą, lenkų kat. draugiją ‚Związek Katolicki', pristeigė lenkiškų privatinių mokyklų, platino spaudą. Pačių lenkų prisipažinimu, jei Seinai teko ne lietuviams, o lenkams, tai yra nuopelnas J. 16 metų veiklos Seinuose. Neatsitiktinai Varšuvos valdžia už nuopelnus lenkybei J. apdovanojo Polonia Restituta ordinu.

I pas. karo metu (1915 VIII) J. su 50 klierikų persikėlė į Mogiliavą. Kai netrukus Mogiliavo gubernatorius įsakė seminarijai iš ten pasišalinti, klierikai išvyko į Petrapilį, o J. į Minską, kur, įstojęs į lenkų pabėgėlių komitetą, atsidėjo lenkų pabėgėlių reikalams: steigė amatų mokyklas, prieglaudas, rūpinosi šalpa. 1917 draugė su vysk. Karosu per Švediją grįžo į Seinus; vokiečiai neleido čia jam pasilikti, ir jis persikėlė į Radziłowo (Ščučino aps.), kur vysk. Karosas, padaręs jį gen. vikaru, pavedė valdyti lenkiškąją vyskupijos dalį. 1918 VIII Lenkijos vyskupų konferencija, kurioje dalyvavo ir vysk. Karosas, nutarė prašyti Šv. Sosto, kad lenkiškajai Seinų vyskupijos daliai būtų paskirtas vysk. Karosui sufraganas J. Konsekruotas vyskupu 1918 XI 30, Lomžoje J. tuojau įsteigė seminariją ir sutvarkė kuriją. Kadangi priklausymas nuo Seinų vyskupo, kai Seinai buvo lenkų okupuoti ir pats vyskupas Karosas ištremtas, pasidarė nepageidaujamas, J. išsirūpino iš Šv. Sosto sau apaštališkojo delegato titulą ir ėmėsi visai savarankiškai tvarkytis. Sudarius Lenkijai 1925 konkordatą su Šv. Sostu, buvo įsteigta nauja Lomžos vyskupija ir jos pirmuoju vyskupu paskirtas J.; bet jis neilgai čia vyskupavo, nes, mirus pirmajam Vilniaus arkiv. Ciepliakui, nespėjusiam apimti savo sosto, J. 1926 VI 24 buvo paskirtas Vilniaus arkivyskupu. Čia pasireiškė kaip okupacinės lenkų valdžios, siekiančios sunaikinti visa, kas lietuviška Vilniaus krašte, pagalbininkas. Lietuvius kunigus iškilnojo į gudiškas parapijas, o į lietuviškąsias atkėlė lenkus. Lietuviai klierikai negalėjo patekti į seminariją, nes jiems reikėjo gauti iš valdžios ištikimybės liudijimą, kurio policija neduodavo. Vaivados Bocianskio laikais, kai buvo uždarinėjamos liet. mokyklos, kat. draugijos, laikraščiai, kunigai lietuviai sodinami į kalėjimus, J. nesiėmė ginti savo vyskupijos skriaudžiamų tikinčiųjų, bet dargi valdžiai padėjo. Vizituodamas grynai lietuviškas parapijas, priimdavo lietuvių delegacijas, prašančias lietuviškų pamaldų, prakalbėdavo į jas lietuviškai, bet visos vizitacijos iškilmės būdavo pravedamos lenkiškai. Tik žmonėms jau iš iškilmių išsiskirsčius, staiga įsakydavo klebonui sukviesti lietuvius į bažnyčią, kurių ateidavo vos keliolika. Pats J. atlaikydavo lietuviškas pamaldas, pasakydavo pamokslą, o išvykdamas įrašydavo į vizitacijos protokolą, kad, mažai lietuvių susirinkus į savo pamaldas, viskas lieka senoviškai — lenkiškai. Kai Lietuva atgavo 1939 savo sostinę, J. stengėsi ir toliau visa išlaikyti, kaip buvo lenkams valdant. Tik įsikišus nuncijui iš Kauno, turėjo leisti kai kuriose Vilniaus bažnyčiose lietuviškas pamaldas ir prisiimti sufraganu arkiv. M. Reinį (1940 VII 18 paskirtą tit. Cipsalos arkivyskupu ir Vilniaus sufraganu), kurį tačiau ignoravo ir neprileido prie valdymo. Vokiečiams okupavus Lietuvą, J. vis dar bandė išlaikyti lenkiškąsias pozicijas Vilniuje; už tai vokiečiai 1942 III J. ištrėmė į marijonų vienuolyną Marijampolėje. Bet iš čia slaptai palaikė ryšius su lenkų kunigais Vilniuje ir jų informuojamas siuntinėjo skundus Romon prieš arkiv. Reinį, labai apsunkindamas jo valdymą Vilniuje. Rusams antru kartu okupavus Lietuvą, J. kaip ‚nacių režimo auka' buvo iškilmingai grąžintas į Vilnių, bet čia neilgai gyveno: lenkams iš Vilniaus krašto repatrijuojant į Lenkiją, tenai persikėlė ir J. Apsigyvenęs Baltstogėje iš ten valdė Lenkijos ribose esančią Vilniaus vyskupijos dalį iki savo

mirties. Kaip vyskupas pasižymėjo nepaprasta energija, darbštumu ir savo pareigoms atsidėjimu. Vilniuje pastatė puikius arkivyskupo rūmus, 1931 sušaukė sinodą, įsteigė spaustuvę, suorganizavo kat. akciją, vainikavo Aušros Vartų Marijos paveikslą.

X. A. F., J. R. (Podręczna Encyklopedya Kościelna); *Ks. B. i R.*, Życie i Działalność J. E. ks. R. J. pierwszego Biskupa Lomżyńskiego 1926; *J. Stakauskas*, Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje (Tiesos Kelias 1940, 238–243, 322–329).

Jalisco v. Meksikos valstybė prie Pacifiko vandenyno; 80.683 km², 1.744.700 gyv. (1950). Derlingose tropinio klimato pajūrio žemumose auginama bananai, kaučuko medžiai, palmės, ryžiai, cukrinės nendrės, tabakas, vaismedžiai, o aukštumose — kukurūzai, kviečiai, bulvės, pupos. Sostinė Guadalajara.

Jaloux Edmond (1878—1949) prancūzų rašytojas ir kritikas. Jo romanų, novelių, pasakų, kritikos ir kt. raštų išleista apie 80 t. Be to, jis paliko daug rankraščių. Už romaną Le Reste est Silence 1909 gavo Femina premiją, o 1920 jo kūryba buvo pagerbta didžiąja Prancūzų Akad. premija. 1936 išrinktas Prancūzų Akad. nariu.

J. yra idealistas, lyrikas, subtilus meilės išgyvenimų analizuotojas ir charakterių piešėjas. Autoriaus sielos švelnumas, taktas, svetimų vidinių išgyvenimų nuoširdus pagerbimas jo kūrybai yra uždėję rafinuoto kultūringumo antspaudą. J. buvo sukaupęs savo asmenyje nepaprastai plačią ir gilią erudiciją. Savo gausiuose kritikos raštuose jis nėra nei teisėjas, nei tam tikrų literatūrinių tradicijų gynėjas. Jo nuomone, kritika turi apsiriboti pastangomis suprasti autorių, jo siekimus bei priemones, ir visa tai perteikti skaitytojams su visu įmanomu kūrėjui palankumu. J. yra išleidęs poezijos rinkinį ir apie 50 romanų ir novelių. Be to, daug pasakų ir per 20 kritikos bei literatūros istorijos veikalų, kurių svarbiausi yra Du rêve à la réalité 1932, Vie de Goethe 1933 (papildyta laida: Goethe 1949), Essences 1944 (papildyta laida 1952), Introduction à l'histoire de la littérature française I 1946, II 1947 ir Visages français 1954. *G.Ž.-V.*

Jaloveckis (Jeloveckis) Boleslovas, Švenčionių apylinkės dvarininkas, 1906 išrinktas dūmos atstovu. 1907 Vilniuje jis išleido brošiūrėlę Lietuva ir jos reikalai, tautiškas Lietuvos katekizmas (išėjo ir lenkiškai), kurioje dėstė savo svajonę matyti lietuvius, lenkus ir gudus sudarančius ‚sudėtinę Lietuvos tautą', kurioje visos trys kalbos būtų ‚mūsų gimtosios kalbos'. Pasirodžius Litwa laikraščiui, 1909 J. sutinkamas bendradarbių tarpe.

Jalta Krymo pajūrio kurortų centras ir uostas prie Učan-Su upės žiočių, gilios ir atviros įlankos krante, 89 km nuo Sevastopolio; apie 40.000 gyv. Iš trijų pusių supama Jailos prieškalnių, J. yra apsaugota nuo žiemos šaltų vėjų ir dėl malonaus klimato pasidariusi labai žymiu klimatiniu pajūrio kurortu, aplankomu kasmet apie 360.000 svečių. Vidutinė metų temp. 13°C, žiemos 4,7°C, vasaros 22,6°C, per metus esti 208 saulėtos dienos. Į šiaurę nuo J. yra dideli vaismedžių sodai ir vynuogynai. 1911 pastatyti caro vasaros rezidencijai Livadijos rūmai (pagal Krasnovo projektą italų renesanso stiliaus, iš balto granito, 2 aukštų, iš viso 50 kambarių). Juose 1945 įvyko J. konferencija (žr.). Prie rūmų įrengtame parke daugybė egzotinių karšto klimato kraštų augalų, kuriuos į čia sugabeno grafas Potockis. J. įkurta graikų kaip jų kolonija, XV a. buvo nežymi totorių vietovė, ligi XIX a. pabaigos nevaidino žymaus vaidmens (1864 turėjo tik 1112 gyv., bet 1897 jau 13.270 gyv.). *A. B.*

I pas. karo metu M. Yčo iniciatyva J. buvo įsteigta lietuviams pabėgėliams džiovininkams sanatorija, kurios vedėju pradžioje buvo dr. Ad. Sketeris, vėliau dr. J. Mikelėnas. Sanatorija pasinaudojo keli šimtai lietuvių. Bolševikai ją konfiskavo.

Jaltos konferencija įvyko 1944 II 4–11. II pas. karui įėjus į lemiamą fazę ir suaktualėjus pokarinės tarptautinės santvarkos problemoms, prez. Rooseveltas ėmėsi iniciatyvos sukviesti ‚Tris Didžiuosius' pasitarimui. Rooseveltui rūpėjo ta proga įtraukti Sov. Rusiją į karą prieš Japoniją. Jis todėl pakartotinai siūlė kaip galint veikiau susitikti. Stalinas gi delsė ir sutiko dalyvauti tik susitikimui vykstant Sov. Rusijoje (buvo siūloma susitikti Atėnuose, Kipro saloje, Salonikuose, Adrijos pajūry, Maltoj, Konstantinopoly, Jeruzalėj).

Faktiškai Jaltoj vyko kelios ir keliariopos konferencijos. Konferavo neoficialiai Rooseveltas su Churchilliu ir Rooseveltas su Stalinu, oficialiai — Rooseveltas, Churchillis, Stalinas ir užsienio reikalų ministrai su pagalbininkais. Skyrium neoficialiai tarėsi JAV ir D. Britanijos užsienio reikalų ministrai ir JAV bei D. Britanijos karinių štabų viršininkai su pagalbininkais, o oficialiai — visų trijų kraštų užsienio reikalų ministrai ir karinių štabų viršininkai su pagalbininkais. Kiekvienoj delegacijoj buvo per 300 dalyvių. Protokoluojami buvo tik karinių štabų pasitarimai. Oficialiai konferenciją pradėjo (II 4, 17 val. 10 min) Stalinas, jai pirmininkauti pakviesdamas Rooseveltą.

Pirmiausia buvo svarstomi Vokietijos reikalai. Stalinas pasiūlė Vokietiją suskaldyti, nustatyti karo nuostolių dydį ir atlyginimo būdą, paryškinti besąlyginės kapituliacijos turinį, numatyti Vokietijos valdžios sudarymą. Churchillis Vokietijos suskaldymą siūlė pavesti studijuoti, reparacijų nekonkretizuoti, į Vokietijos reikalų tvarky-

Jaltos

mą įtraukti Prancūziją. Rooseveltas pasisakė už Vokietijos suskaldymą ir to įtraukimą į kapituliacijos turinį, už suteikimą Prancūzijai okupacinės zonos (tik be balso Kontrolės Komisijoje), už reparacijas Sov. Rusijai tokio laipsnio, kad Vokietijos gyvenimo lygis neprašoktų Sovietų gyvenimo lygio. Rooseveltas taip pat pasisakė už Vokietijos darbo jėgos panaudojimą reparacijų sąskaiton. Churchilliui nusileidus dėl Vokietijos suskaldymo ir Stalinui — dėl Prancūzijos įtraukimo, ‚Trys Didieji' sutarė sunaikinti esamąjį Vokietijos režimą, Vokietiją nuginkluoti ir suskaldyti, sunaikinti jos sunkiąją pramonę, atimti dalį žemių ir iš jų repatrijuoti vokiečius, imti reparacijas turtu ir darbo jėga, Vokietijos gyvenimo lygį numušti iki Vidurio ir Rytų Europos lygio.

Sunkiausia konferencijai sekėsi rasti vieningą nusistatymą dėl Lenkijos. Churchillis reikalavo, kad Lenkija būtų laisva ir pati sau šeimininkė. Stalinas dėstė, kad Lenkija reikalinga Sov. Rusijos saugumui. Churchillis reikalavo sudaryti Lenkijos vyriausybę įtraukiant visų demokratinių grupių žmonių. Stalinas sutiko tik Maskvos pastatytą Liublino vyriausybę papildyti. Nuo šio reikalavimo jis nenusileido ir sutiko tik su Roosevelto siūlymu kaip galint veikiau pravesti laisvus ir nesuklastotus rinkimus, nors kiek vėliau, Potsdamo konferencijoj, Stalinas pareiškė: ‚Laisvais rinkimais išrinkta vyriausybė... būtų antisovietinė, ir mes negalime to leisti' (E. R. Stettinius, Roosevelt and the Russians). Konferencija Lenkiją paliko Sov. Rusijos įtakos sferoje, Lenkijos rytų sieną nustatydama pagal Curzono liniją su mažomis pataisomis.

Jungtinių Tautų organizacijos klausimas oficialiai priešingumų nesukėlė. Sovietai priėmė Roosevelto siūlymą dėl veto teisės Saugumo Taryboje ir atsisakė anksčiau reikalautų 16 balsų, tenkindamiesi trimis ar dviem. Tarp jų buvo minima ir Lietuva. Tiek Lietuva konferencijoj ir teliesta. Sov. Rusija sutiko ir Prancūziją pripažinti ‚didžiuoju'. JAV ir D. Britanija sutiko patenkinti visus Stalino reikalavimus už stojimą karan prieš Japoniją. D. Britanija nusileido Stalinui dėl Tito, ir konferencija įteisino Tito režimą Jugoslavijoje.

Konferencijoje karinių štabų buvo sutarta, kad ‚visi Sovietų Sąjungos piliečiai, Jungtinių Valstybių ar D. Britanijos karinių jėgų išlaisvinti (ir atvirkščiai), nedelsiant atskiriami nuo priešo belaisvių ir, iki bus perduoti sovietų valdžiai (respektyviai D. Britanijos ar Jungtinių Valstybių valdžiai), laikomi specialiose stovyklose ir surinkimo punktuose'.

Konferencija paskelbė deklaraciją su pažadais, kad naujoji pasaulio tvarka bus

Trys Didieji Jaltoje (iš kairės pirmoje eilėje — W. Churchill, F. D. Roosevelt, J. Stalin)

paremta demokratinėmis institucijomis; kad tautos, kurių suvereninės teisės užgrobtos jas atgaus, ir savivalda bus atstatyta; kad kiekviena tauta turi teisę pati pasirinkti savo valstybei santvarką. Deklaracija kartojo Atlanto Chartos principus, Jungtinių Tautų deklaracijos įpareigojimus ir deklaravo ‚Trijų Didžiųjų' pasiryžimą grįsti pasaulio tvarką teise, kad tarnautų taikai, saugumui, laisvei ir visuotinei žmonijos gerovei. Tai vienas iš veidmainiškiausių tarptautinių dokumentų (E. R. Stettinius žodžiais, J. konferencijoj nuo pradžios ligi galo ‚there was an almost total absence of recognition that justice is the only enduring restraint upon power, the only basis for order').

Be šių pasisakymų konferencijos oficialiuose posėdžiuose, svarbių pareiškimų buvo ir kitomis progomis. Stalinas pareiškė per priėmimą pas Rooseveltą, kad mažieji kraštai neverti prie didžiųjų konferencijos stalo sėdėti ir kad Sovietai niekada nesutiks didžiųjų galybių bet kurių veiksmų vertinimą pavesti mažiesiems. Churchillis į tai pastebėjęs, kad ‚erelis turi leisti ir mažiesiems paukšteliams čiulbėti, nesirūpindamas, kam jie čiulba'. Svarstant Lenkijos klausimą, Rooseveltas pasakęs neteikiąs jokios reikšmės Lenkijos vyriausybės tęstinumui. Svarstant JT organizaciją, Churchillis pareiškė abejonių dėl egzilinių vyriausybių kompetencijos savo tautų atžvilgiu. Rooseveltas dėl JT pareiškė, kad JT turinčios garantuoti pasauliui taiką bent 50 metų, o Stalinas pridūrė, kad JT uždavinys neprileisti bent 50 metų prie ‚Trijų Didžiųjų' susikirtimo.

U.S. State Department, The Conference of Malta and Yalta 1945, 1955; *Admiral W. D. Leahy,*

I Was There 1950; *W. Churchill*, Triumph and Tragedy VI; *E. R. Stettinius*, Roosevelt and the Russians 1949; *J. F. Byrnes*, Speaking Frankly 1947. *V.Vt.*

Jalu (ag. Yalu), kitaip Amnok, Korėjos upė, 813 km ilgio. J. išteka iš Mandžiūrijos Čangpešano kalnų ir įteka į Geltonąją jūrą. Žemupis ligi 220 km nuo žiočių tinka laivybai. Upė išnaudojama energijai gauti. J., išskyrus apie 40 km nuo versmių, sudaro sieną tarp Korėjos ir Mandžiūrijos. Ties jos žiotimis 1894 japonai sunaikino kinų karo laivyną. Japonijos kare su Rusija 1904 V 1 japonai persikėlė per upę ir pasiekė pirmąjį didelį laimėjimą.

Jaluit (ag.) žr. Džalutas.

Jaluva ežeras Augustavo aps., Rospudos (Mėtos, Bebros, Narevo, Bugo, Vyslos) kair. krante, 25 ha ploto, paviršius 130 m nuo j.l.; ež. yra gilioje dauboje, Šventamiesčio miške, 14 km į š.v. nuo Augustavo mst.

Jamagata (Yamagata) Aritomo (1833 — 1922) kunigaikštis, japonų moderniosios armijos kūrėjas. Karo mokslus studijavo Prancūzijoje ir Vokietijoje. Rusų-japonų karo metu buvo štabo viršininku ir pakeltas feldmaršalu. Valdančioje oligarchijoje vadovavo militaristų sparnui. Turėjo didelės įtakos, nuo 1909 būdamas imperatoriaus privatinės tarybos pirmininku.

Jamaica 1. Brooklyno r. dalis, buvęs atskiras miestelis, įkurtas 1657 N. Anglijos presbiterijonų.

2. Žr. Jamaika.

Jamaika (ag. Jamaica) didumu trečioji Didžiųjų Antilų sala, D. Britanijos kolonija su karo laivyno baze; 11.525 km² (su

Jamaikos bananai gabenami į uostą

gretimomis Caicos, Caiman ir Turks salomis), 1.237.063 gyv. (1943), iš kurių 14.800 baltųjų, 966.000 negrų, 216.350 metisų, 21.400 indų ir 6880 kinų. Sostinė Kingston. Paviršius kalnuotas; pajūrio žemumose klimatas karštas ir drėgnas (vid. metų temp. 28–30°C), aukštumose — malonus, nekarštas (vid. metų temp. apie 17°C). Pietų dalyje klimatas sausas, ir čia laukai drėkinami. Du lietingi periodai: V–VI ir IX–XI mėn. Daugiausia auginama cukrinės nendrės, kakavos ir kavos medžiai, bananai. Išvežama bananai, pipirai, romas, cukrus. J. žiemos metu susilaukia daug žiemotojų iš JAV ir Anglijos.

J. atrasta Kolumbo antrosios kelionės metu 1494 ir pavadinta Santiago. 1655 pateko į anglų valdžią, kurie jai 1944 suteikė plačią savivaldą.

Lord S. Olivier, J., the Blessed Island 1936. *A.B.*

Jamalo pusiasalis š. Azijoj, tarp Obės žiočių ir Karos jūros; apie 1000 km ilgio ir vidutiniškai 200 km pločio. J.p. yra š. Sibiro žemumos tęsinys; per jo vidurį eina 70° š. pl. Vid. metų temp. –12°C. Žiema trunka 7 mėnesius. Žemė 50–125 cm gylyje amžinai įšalusi. Visa š. pusiasalio pusė tundros, o pietinėj yra ir miškų.

Jamamoto (Yamamoto) Gombei (1852–1933) japonų admirolas, 1898–1906 laivyno ministras, daug prisidėjęs laimėti karui prieš rusus. 1913–14 ir 1923–24 ministras pirmininkas.

Jamas žr. Dioskorėja.

Jamašita Tomojuki (Yamashita Tomoyuki; 1886–1946) japonų generolas, vadovavęs armijai, kuri 1942 II paėmė Singapūrą; vėliau jam vadovaujant buvo paimtas Batanas (1942 IV) ir Corregidoras (1942 V). Jis vadovavo nesėkmingai japonų gynybai Filipinuose prieš gen. D. MacArthur invaziją 1944–45. Kapituliavęs Luzono saloje 1945 IX 2, už nusikaltimus karo metu pakartas 1946 II 23.

Jambas (gr. iambos) dviskiemenė eiliavimo pėda, sudaroma iš trumpo ir ilgo skiemens (metrinėje eilėdaroje) arba iš nekirčiuoto ir kirčiuoto skiemens (toninėje eilėdaroje).

Senovės graikai jungdavo po du j. į pėdą. J. labiausiai tinka satyrai ir polemikai, tad ir Solonas jį vartojo gynimuisi nuo politinių priešininkų. Kadangi j. yra arčiausias metras šnekamajai kalbai, tai jį paprastai vartodavo graikai bei romėnai dramų dialoguose. Pirmą kartą j., įterptą tarp hegzametrų, aptinkame jau homeriniame epe Margites, seniausiame graikų satyriniame eilėraštyje. Jambinės poezijos kūrėjai ir žymiausi atstovai buvo Archilochas iš Paro salos apie 650 pr. Kr. (jo kūrybos teišliko negausūs fragmentai), Semonidas iš Samo, arba Amorgo, VI a. pr. Kr., rašęs elegijas ir j., ir elgetaująs poetas Hiponaktas iš Efezo apie 540 pr. Kr. Pastarasis vartojo cholijambą, ‚šlubjambį', jambinį metrą, šeštojoje trimetro pėdoje turintį visada spondėjų arba trochėjų, nelauktai trikdantį normalią ritmo eigą ir sukeliantį keistumo bei nepaprastumo įspūdį. Hiponaktas buvo nepaprastai populiarus Atėnuose V a. pr. Kr. ir turėjo daug

sekėjų. Helenistinio laikmečio žymiausi sekėjai: Herondas, arba Herodas, apie 250 pr. Kr., kūręs mimijambus, t.y. jambus, vaizduojančius kasdienio gyvenimo scenas; kinikų pamokslininkas Fenikas iš Kolofono, III a. pr. Kr. hiponaktiškais cholijambais skelbęs žemiškų gėrybių niekingumą ir reikalą tobulinti sielą, ir žymiausias helenistinės poezijos atstovas Kalimachas.

Romėnų literatūron j. įvedė ir ištobulino žymiausias romėnų lyrikas Katulas apie 87–54 pr. Kr. Horacijus irgi vartojo j. Minėtinas ir Fedras, apie 40 po Kr. kūręs poetines pasakėčias, sekdamas daugiausia Ezopu. Jo metras senaras, šešiajambis, taip romėnų vadinamas pagal j. skaičių.

A.Rkš.

Naujųjų laikų poezijoje toninis j. buvo vienas iš populiariausių metrų. Keturpėdis j. dažniausiai sutinkamas lyrikoje. Jį vartojo Goethe, Šileris, vokiečių ir rusų romantikai, lietuvių literatūroje Maironis ir kt. Penkiapėdis j., kuriuo rašė Šekspyras, Miltonas ir kt., ilgainiui tapo populiariausiu eiliuotos dramos metru. Vokiečių dramoje jį įpilietino Lessingas (Nathan der Weise) ir ypač ištobulino Kleistas (Penthesilea, Prinz v. Homburg). Rusuose juo rašė Puškinas (Boris Godunov). Lietuvių literatūroje tobuliausiai jį vartojo B. Sruoga (Milžino Paunksmė, Kazimieras Sapiega). Iš šešiapėdžių j. minėtinas retai keno tevartotas jambinis trimetras, kurį Goethe bandė pritaikyti savo Pandoroje bei Fausto II dalyje, ir vadinamasis aleksandrinas — šešiapėdis j. su cezūra po trečiosios pėdos, vardą gavęs iš sen. prancūzų epo Le Roman d'Alexandre, parašyto dvylikos skiemenų eilėmis. Tačiau prancūziškasis aleksandrinas, sudarytas skiemeninės eilėdaros pagrindais, beveik nieko bendra (išskyrus skiemenų skaičių) su toniniu aleksandrinu neturi. *A.Č.*

Jamblichas (gr. Iamblichos) 1. graikų rašytojas, apie 160 po Kr. parašęs romaną Babyloniaka, vaizduojantį besimylinčiųjų poros nuotykius. Išlikę tik fragmentai.

2. Graikų filosofas (m. apie 330 po Kr.), Porfirijaus mokinys, grindėjas vad. sirinės neoplatonikų mokyklos. Graikų filosofinį mąstymą interpretavo politeistiškai ir kovojo prieš krikščionybę. Dėl gausaus sąvokų analizavimo Hegelis jį laikė pirmuoju ‚dialektinio metodo' atstovu.

Jamboree (ag.) skautų organizacijoje tarptautinis skautų sąskrydis-stovykla. J. ruošiamos kas 4 metai. I. j. įvyko 1920 Anglijoje, II — 1924 Danijoje, III — 1929 Skotijoje, IV — 1933 Vengrijoje, V — 1937 Olandijoje. II pas. karo metu j. nebuvo ruošiamos. 1947 Prancūzijoje suruošta VI j., 1951 Austrijoje — VII ir 1955 Kanadoje — VIII. Lietuviai skautai dalyvavo šiose j. su tokiu skautų skaičiumi: II — 43, III — 4 (vadovai), IV — 35, V — 28. Pokarinėse j. lietuviai skautai dėl Tarptautinio Skautų Biuro jiems nepalankios politikos oficialiai nebegalėjo Lietuvos vardu dalyvauti. Vis dėlto VI j. dalyvavo 81 lietuvis skautas (DP skautų titulu), VII — apie 15 (vokiečių skautų eilėse) ir VIII — apie 25 (Kanados prancūzų katalikų skautų ir Venezuelos skautų eilėse). *Br.Kv.*

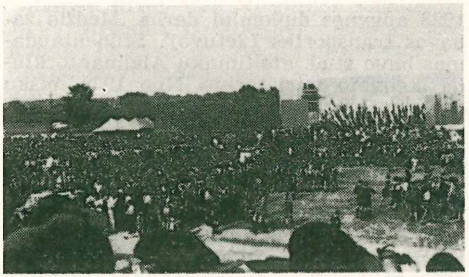

Pasaulinės jamboree 1955 Kanadoje stovyklos aikštė, kur vykdavo laužai. *V. Bacevičiaus foto*

Jameikienė-Jasiukevičiūtė Bronė Aleksandra (1919 II 16 Vilniuje) dailininkė. Baigė Aušros mergaičių gimn. Kaune 1937, išklausė lituanistikos kursą VDU ir Vilniaus univ., Freiburge (Breisgau) lankė taikomojo meno mokyklą ir baigė Chicagos meno institutą B.F.A. laipsniu 1956. Nuo 1952 dirba vitražų ir mozaikos srityse. Religinio meno parodoje Chicagoje 1955 gavo premiją už vitražą Trys karaliai. Buvo Čiurlionio ansamblio dalyvė ir tautinių šokių instruktorė. Amerikiečiams yra skaičiusi paskaitų apie liet. liaudies meną ir organizavusi jo parodų. LB Chicagos apygardos kultūros tarybos narė.

Jameikis 1. Antanas (g. 1871 XII 9 Maskvyčių k., Dusetų vls., Zarasų aps.) liaudies poetas, visuomenininkas. Ūkininkaudamas rašė eilėraščius, kuriuos jaunimas dainuodavo. Spaudą leidus, spausdino savo eilėraščių ir spaudoje. Du 1894—1904 jo eilėraščių rinkiniai buvo saugomi Dusetų K. Būgos muziejuje. 1905 sukilėlių išrinktas viršaičiu; už tai gavo 3 mėn. kalėjime atsėdėti. Veikė vietos blaivybės ir kt. organizacijose, vienas Dusetų vartotojų bendrovės organizatorių. Bendradarbiavo nuo 1904 spaudoje, pasirašydamas Artojėliu ar inicialais.

2. Mečys (1902 VII 2 Alsėdžiuose — 1955 VIII 10 Rockford, Ill.) miškininkas. Gimn. baigė 1924. Miškininkystės mokslus ėjo LU ir Žemės ūkio akad. 1924–28; pastarąją baigė,

M. Jameikis

1928 apgynęs diplominį darbą ‚Medžio žaliavos transportas Lietuvoj'. Studentaudamas buvo stud. ateitininkų Algimanto klubo steigimo iniciatorius. Nuo 1929 miškų dpt. miškininkas specialistas, nuo 1936 miškų prekybos sk. referentas. 1941 II bolševikų atleistas. 1941 VI-VII, laikinosios vyriausybės pavestas, perėmė miškų dpt. žinion medžio pramonės įmones Kaune ir kurį laiką vadovavo atsteigiamam miškų dpt., o vėliau, nuo 1941 IX iki pasitraukimo į Vakarus, miškų eksploatacijos dpt. 1930–40 (su 2 metų pertrauka) Lietuvos miškininkų s-gos valdybos, nuo 1938 Pabaltijo miškininkų vykdomojo komiteto sekr. Lietuvos energijos komiteto šiluminės pakomisės bendradarbis (nuo 1936). Nuo 1945 Lietuvos ūkio atstatymo komisijos miškų ūkio sekcijos bendradarbis. 1946–47 Augsburgo-Haunstetteno LB valdybos narys ir laikinai pirmininkas. Į JAV atvyko 1949. Miškų ir medienos ūkio klausimais bendradarbiavo Mūsų Giriose, Žemės ūkio ministerijos metraštyje, Girios Aide, Drauge, pasirašydamas M. Jmks, M. J-kis, M. Gireivis. Buvo LE bendradarbis.

James 1. Edmund Janes (1855-1925) amerikiečių ekonomistas, vad. Pensylvania mokyklos vadas, 1883-96 Pensylvania univ., 1896–1901 Chicagos univ., 1902–04 Northwestern univ. prof., 1904–19 Illinois univ. rektorius. American Economic Association 1885 ir American Academy of Political and Economical Sciences 1890 kūrėjas.

2. George Payne Rainsford (1799–1860) anglų romanistas, rašęs W. Scotto įtakoje ir istorinio romano klestėjimo laikmetyje. Iš jo romanų minėtini Richelieu 1829, Darnley 1830, Mary of Burgundy 1833.

3. Henry (1811–82) amerikiečių mąstytojas, filosofo William J. ir rašytojo Henry J. tėvas. Jo veikaluose Substance and Shadow 1863, Society 1879 atsispindi didelė Swendenborgo įtaka.

4. Henry (1843 New York — 1916 Anglijoje) anglų-amerikiečių rašytojas. Studijavo Harvarde, vėliau Europoj; plačiai keliavo. Pasigesdamas JAV-ėse kultūrinės ir istorinės tradicijos, jis 1877 apsigyveno Anglijoje, kurios piliečiu tapo 1915. Pagrindinė J. romanų tema yra pasiturinčių europiečių ir amerikiečių kontrastai. Žymiausieji jo romanai: Washington Square 1881, The Portrait of a Lady 1881, The Princess Casamassima 1886, The Wings of the Dove 1902, The Ambassadors 1903, The Golden Bowl 1904. Juose J. iki kraštutinumo išvystė objektyviojo psichologinio romano galimybes. Autoriaus technika ir požiūris panašus į psichoanalitiko — jis aprašo įvykius matomus atokaus visažinio veikėjo akimis. J. su nepaprastu kruopštumu piešia savo veikėjų subtilius motyvus.

Broliai James: Henry (kairėje) ir William (dešinėje)

Jo romanai lėti, šalti, itin nudailinti. Jie parašyti žinovų rateliui, ne plačiajai publikai. Pagrindinės J. kritikos pažiūros, ypač svarbios formos nagrinėjime, randamos knygoje The Art of Fiction 1884 ir jo romanų įžangose. Jo vaidinimai, neturėję sėkmės scenoje, surinkti knygoje Complete Plays 1949. Iš jo gausių novelių žinomiausia The Turn of the Screw.

F. W. Dupee, ed., The Question of H. J.: a Collection of Critical Essays 1945; *F. O. Matthiessen*, The James Family 1947. *A.L.*

5. William (1842–1910) amerikiečių filosofas ir psichologas, rašytojo Henry J. (4) brolis. Studijavo mediciną Harvarde, pora metų klausė Drezdeno ir Berlyno univ. Gavęs medicinos doktoratą Harvarde 1870, nuo 1872 ten pat fiziologijos ir anatomijos dėstytojas, nuo 1880 psichologijos ir filosofijos prof. ligi 1907. Pirmasis jo stambus veikalas skirtas psichologijai Principles of Psychology 1890. J. atmeta mechanistinę asociacijų teoriją ir pabrėžia sąmonės esminį aktyvumą bei teleologiškumą. Ta pačia kryptimi jis plėtoja ir savo filosofiją, daug kuo gimininga su tuo metu Europoje plėtota H. Bergsono filosofija. Filosofiniai J. veikalai: The Will to Believe 1897, The Varieties of Religious Experience: a Study in Human Nature 1902, Pragmatism: a New Name for Some Old Ways of Thinking 1907, A Pluralistic Universe 1909, Some Problems of Philosophy 1911, Essays in Radical Empiricism 1912. J. filosofija yra ‚radikalus empirizmas' ta prasme, kad ji remiasi ‚grynąja patirtimi' ir atmeta patirčiai transcendentinius principus. Bet pačią patirtį J. ima plačia prasme, neišskirdamas religinės patirties, kuriai jis yra skyręs specialią studiją. Prieš racionalizmą J. akcentuoja, kad akivaizdžiai galima išspręsti tik dalį problemų: moraliniai principai ir religiniai klausimai racionaliai neišsprendžiami. Todėl jų atveju iškyla noras tikėti (will to believe): ‚mūsų jausminė prigimtis ne tik

teisėtai gali, bet ir turi apsispręsti, kur yra tikro apsisprendimo atvejis, pačia savo prigimtimi negalįs būti išspręstas protiniais argumentais'. Tuo būdu J. ‚radikalusis empirizmas' siejasi su voliuntarizmu, kuris savo ruožtu toliau plėtojamas pragmatizmu. Visų idėjų prasmė yra praktinė: ‚pragmatinis metodas imasi kiekvieną sąvoką interpretuoti ieškodamas jos praktinių pasėkų'. Šiuo požiūriu J. kreipiasi ir į Dievo klausimą. ‚Pagal pragmatizmo principus, jei Dievo hipotezė pakankamai funkcijonuoja plačiausia šio žodžio prasme, ji yra tikra'. Teizmas, kurį J. gina, esąs tasai, kurį išpažįstąs paprastas žmogus, būtent ‚ne daiktų visuma, o idealinė tikrovės tendencija'. Visagalinčio ir visažinančio Dievo idėją J. keičia ‚riboto Dievo' idėja (‚jis yra ribotas savo galia ar savo žinojimu ar drauge abeju'). Tikrovė yra nesuvedama į jokį vieną principą, ji yra tekanti ir įvairiopa (‚pluralistiška'), kaip kiekvienas žmogus yra nepalyginamai individualus. J. filosofijoje susibėga pagrindinės amerikietiškosios dvasios savybės: spekuliacinių problemų suvedimas į praktiškąją jų prasmę, atvirumas tikrovės įvairiopumui, pagarba žmogaus individualybei. Bendruoju žvilgiu yra didelis J. nuopelnas atskleidus pačių abstrakčiųjų problemų ryšį su gyvenimu. Retai filosofuose pasitaikanti minties paprastumo ir žodžio gyvumo dovana leido J. pasiekti ir platesnius visuomenės sluoksnius. Tai visa yra padarę J. vienu iš pačių įtakingiausiųjų amerikiečių filosofų.

R. B. Perry, Thought and Character of W. J., 2 tt. 1935. *J. G.*

Jameson 1. John Franklin (1859–1937) amerikiečių istorikas, profesoriavęs J. Hopkins, Brown ir Chicagos univ., 1905–28 Carnegie Institution istorijos skyriaus vedėjas, nuo 1928 Kongreso bibliotekos rankraščių sk. vedėjas. Pagrindiniai jo veikalai: The History of Historical Writing in America 1891, Dictionary of United States History 1894 (peržiūrėta laida 1934), The American Revolution Considered as a Social Movement 1926. Išleido 19 tt. Original Narratives of Early American History 1906–17. Jis vadovavo komitetui, leidusiam Dictionary of American Biography.

2. Sir Leander Starr (1853–1917) anglų gydytojas, politikas. 1891 paskirtas anglų Pietų Afrikos kompanijos administratoriumi Rodezijoje, išgarsėjo savavališku žygiu (su 500 savanorių) į Transvalio burų koloniją 1895. Po kelių dienų paimtas į nelaisvę, buvo grąžintas anglams nubausti. Nubaustas 15 mėn. kalėti, paskiau vėl grįžo į P. Afriką. 1904–08 buvo Cape kolonijos ministru pirmininku. Jis suvaidino žymų vaidmenį 1908–09 Pietų Afrikos konvencijoje, sujungusioje Pietų Afrikos kolonijas.

James River upė Virginijos valstybėje, JAV, ištekanti iš Allegheny kalnų, susijungus Jackson ir Cowpasture, įtekanti į Chesapeake įlanką; apie 450 mylių ilgio. Ant jos kranto 1607 buvo įkurtas Jamestown, pirmoji anglų kolonija JAV.

Jamestown 1. mst. New Yorko vst., JAV, prie Chatauqua ež., apie 70 mylių į p.v. nuo Buffalo, 43.354 gyv. (1950). Daugumas gyv. yra švedai. Baldų ir vilnos audinių pramonė. Mėgiama vasarvietė.

2. Pirmoji pastovi anglų kolonija Virginijos vst., JAV, pelkėtame pusiasalyje (dabar — sala) prie James River, įkurta 1607 V 13. Iš pradžių kolonijai vadovavo John Smith. Bado verčiami kolonistai, vadovaujami Sir Th. Gates, jau ruošėsi J. palikti, kai atvyko lordas De la Warr, su maisto atsargomis ir naujais kolonistais. 1619 J. susirinko pirmasis Naujojo Pasaulio parlamentinis organas, ir J. liko Virginijos sostine ligi 1699. Vėliau mstl. sunyko. Dabar J. sala įjungta į JAV vyriausybės žinioje esantį Kolonijų tautinį istorinį parką.

Jami žr. Džami.

Jamielkovskis (Jamielkowski) Jonas (1576–1649 X 1 Vilniuje) žemaitis jėzuitas. 1599 įstojo į jėzuitus ir toliau mokėsi Vilniuje. Baigęs mokslą ten pat 1 metus buvo studijų viršininku ir 2 metus naujokų mokytoju. Mikalojui Kristoforui dovanojus mokyklai žemės, J. 1616 IX 18 buvo paskirtas naujai kuriamos Kražių kolegijos rektoriumi (anksčiau ten nuo 1608 veikė tik jėzuitų misija su dviem tėvais — M. Daugėla ir M. Galminu). J. padėjo pagrindus Kražių kolegijai išaugti į svarbų švietimo židinį Žemaičiuose. 1620 grąžintas į Vilnių naujokų mokytoju ir šv. Ignoto namų rektoriumi, 1625 išrinktas prokuratoriumi į Romą (antrą kartą toms pareigoms vėliau išrinktas 1633). Drauge 6 metus buvo provinciolo patarėju ir padėjėju. 1627–30 Lietuvos provincijos provinciolas (1628 Bobruiske įkūrė jėzuitų rezidenciją). 1631–39 Varšuvoje profesų namų ir kolegijos rektorius. 1639 antru kartu išrinktas Lietuvos provinciolu. Tuo metu lenkai jėzuitai siūlė Lietuvos provinciją padalyti į dvi dalis, žadėdami tą patį padaryti ir su savo provincija. J. įrodė, kad Lietuvoje tas reikalas nėra pribrendęs. (Siūlytasis lenkų provincijos padalijimas įvyko tik 1765, perskiriant ir buvusią Lietuvos provinciją į Lietuvos ir Mozūrijos provincijas, jau 1755 numatytas priklausyti Lenkijos asistencijai). 1646 J. vėl Kražių kolegijos rektorius, nuo 1648 ligi mirties Vilniuje profesų namuose prie šv. Kazimiero bažnyčios dvasios tėvas ir nuodėmklausys.

Jėzuitų archyvai: Cat. Prov. Lit. VI t., 153, 189, 343, 382 psl.; VIII t., I dalis, 101 psl.; VIII t., II dalis, 159, 256 psl.; Hist. Soc. XLVI t., 114 psl. *A. Lm.*

Jammes Francis (1868–1938) prancūzų poetas, gimęs Tournay, Pirenėjų kalnuose. Kiek pasimokęs, dirbo raštininku pas notarą Orthez mieste, kur jis daugiausia ir gyveno. Ten buvo išspausdinti ir pirmieji jo lyrikos rinkiniai. Platesniam skaitytojų ratui jis tapo žinomas savo poezijos knyga De l'angelus de l'aube à l'angelus du soir 1897. Po to ėję veikalai (Le Deuil des primevères, Le Triomphe de la vie, Le Roman du lièvre, Clairières dans le ciel, Les Géorgiques chrétiennes, Le curé d'Ozeron ir kt.) iškėlė jį į pirmuosius jo amžiaus prancūzų rašytojus. Į prancūzų literatūrą jis atnešė gamtos gaivumą, paprastumą, pastoralinę gaidą ir kaimietišką tiesioginumą. Ankstyvoji jo kūryba buvo sensuali, pagoniška, vaikiškai džiugi, natūrali ir tikra ligi smulkiausių gamtos detalių. Paskui jis pasuko į religines temas, kurios jam laimėjo katalikų rašytojo vardą. Tačiau ir dabar jis tiek savo poezijoje, tiek beletristikoje pasiliko, koks buvęs: naivus, artimas ir prisirišęs prie kukliųjų dalios, ar tai būtų žmonės, ar gyvulių pasaulis, ar daiktai. Lietuvių k. yra išversta keletas jo prozos dalykų (Be periodikoje pasirodžiusių vertimų, J. Talmantas išvertė jo ‚Dievas ir vaikai' 1932).

A. Flory, F. J. 1941; *R. Mallet*, F. J. 1950. *A.Vč.*

Jammu (ag.) žr. Džamu.

Jamnagar (ag.) žr. Džamnagaras.

Jamnis ež. Kapčiamiesčio vls., Seinų aps., 10 ha ploto, tarp Juodojo ir Baltojo Koknarų ež., Gniedos (B. Ančios, Nemuno) baseine; paviršius 115 m nuo j.l.

Jamnitzer Wenzel (1508–85) austrų kilmės vokiečių renesanso auksakalys ir ornamentininkas, žymiausias to vardo auksakalių šeimos. J. nuo 1534 turėjo kartu su broliu Albert J. didelę dirbtuvę Nürnberge. J. dirbiniai, servizai, vad. nautillus-taurės, dėžutės išpuoštos brangakmeniais, emale ir reljefais, šuliniai–fontanai su įvairiomis alegorinėmis figūromis ir komplikuota mechanika ir panašūs daiktai kunigaikščių meno ir keistenybių kabinetams amžininkų vertinti, šiandien atrodo pernelyg dirbtinai perkrauti įvairiomis techniškomis gudrybėmis. Nuostabiausias J. darbas, imp. Maksimilijono II užsakytas fantastiškas fontanas, kurį J. baigė 1578, buvo 1747 Vienoje sulydytas. J. domėjosi fizika ir matematika; 1558 parašė veikalą apie perspektyvą. Nupiešė daug įvairių projektų. J. darbų yra Münchene, Berlyne, Vienoje ir Paryžiuje.

M. Rosenberg, W. J. 1920. *P.Rkl.*

Jamontas (lot. Jamundus) Augustinas žr. Jomantas.

Jamshedpur (ag.) žr. Džamšedpuras.

Jamuna (ag.) žr. Džamna.

Jan Karl von (1836–1899) vokiečių klasikinis filologas ir muzikos istorikas, tyrinėjęs daugiausia senųjų graikų muziką ir jos teoriją. Nuo 1883 Strassburgo universiteto prof. Svarbiausias jo darbas yra Musici scriptores graeci 1895–99. Be to, jis išsp. Die griechischen Saiteninstrumente 1882.

Jana Rytų Sibiro upė, į r. nuo Lenos, Jakutijoje, 1074 km ilgio. Aukštų kalnų apsuptas iš visų šonų ir atdaras vien į šiaurę, J. baseinas yra šalčiausias pasaulyje; per 5 žiemos mėn. upė iššąla ligi dugno. J. teka nuo Verchojansko kalnagūbrio į š., į Arkčio vandenyną; didesnis deš. intakas Adyča. Baseino plotas 244.700 km^2; vid. debitas 980 m^3/sek.

Janáček Leoš (1854–1928) čekų kompozitorius. Po studijų Prahos vargonų m-loje (1873-75), kurį laiką mokytojavo Brno mokytojų seminarijoje ir nuo 1876 vadovavo vietos filharmonijos orkestrui. 1879 dar studijavo Leipcigo ir 1880 Vienos konservatorijose. Grįžęs 1881 į Brno, tais pačiais metais įst. vargonų m-lą (faktiškai konservatoriją), kuriai vadovavo iki 1920. Nuo 1920 Prahos konservatorijos prof.

L. Janáček

Būdingiausias J. kūrybos bruožas yra liaudies muzikos ir kalbos ritmu bei intonacija paremta melodika, dažnai įgyjanti dramatiško rečitatyvo pobūdį. (Šia prasme J. galima laikyti tautinės čekų muz., Smetanos ir Dvořáko tradicijų tęsėju). J. kūrinio visuma yra išreikšta, iš dalies Musorgskio ir impresionizmo įtakoje, naujosios muzikos samprata: atsisakoma aiškesnės formos bei tematinio išvystymo; drąsi ir raiški instrumentacija. Šie bruožai ypač ryškūs J. operose (Jeji pastorkyna 1903, vėliau pavadinta Jenufa; Kát'a Kabanová 1921) ir apskritai vokaliniuose kūriniuose (Missa glagolskaja 1927, Zápisník zmizelého solistams ir chorui 1916), kurie sudaro reikšmingiausią jo kūrybos dalį. Nors instrumentinė J. kūryba neprilygsta jo vokalinei muz., tačiau, nežiūrint to, išskirtina Sinfonietta 1926 ir rapsodija Taras Bulba 1918. Ilgą laiką buvęs žinomas tik savame krašte, J. pagaliau, ypač operos Jenufa dėka, sulaukė tarptautinio pripažinimo ir šiandien yra laikomas ne tik čekų, bet ir apskritai naujosios muzikos vienu ryškesniųjų pradininkų.

J. kūriniai: vokalinė muz. — operos Šárka 1887, Její pastorkyna (Jenufa) 1903, Osud 1905, Výlety páně Broučkovy 1918, Kát'a Kabanová 1921, Příhody Lišky Bystroušky 1923, Věc Makropulos 1925, Z mrtvého domu 1928 ir kt.; 3 kantatos,

Missa glagolskaja 1927, motetai ir eilė choro, solo bei harmonizuotų liaudies dainų; orkestrinė muz. — kelios siuitos ir orkestrinės baladės, rapsodija Taras Bulba 1918, Sinfonietta 1926, simfoniniai šokiai ir kt.; kamerinė muz. — Concertino 1925 ir Capriccio 1926 (abu fort. ir styg. orkestrui), 3 styginiai kvartetai (1-sis dingęs), sekstetas (‚Mládí') pučiamiesiems 1924, sonatos smuikui (4 versijos, 1913–21), fortepijonui ('Z ulice') 1924 ir eilė smulkesnių kamerinės muz. kūrinių. Išsp. O skladbě soužukův a jejich spojův 1897, Úplná nauka o harmonii 1912–13 (21920). J. gausi korespondencija išleista 1949–53 (red. A. Rektorys ir J. Racek).

M. Brod, L. J. 1924 (vok. 1925); *A. Veselý* (red.), L. J. 1924; *D. Muller*, L. J. 1930; *A. E. Vašek*, Po stopách L. J. 1930; *B. Štědron* (red.), J. ve vzpomínkách a dopisek 1946; *J. Racek* (red.), L. J. 1948; *R. Smetana*, *Vyprávění* o L. J. 1948; *J. Vogel*, J. — dramatik 1948; *V. Helfert*, O J. 1949. *K.O.*

Janapolė, kitaip dar Viržuvėnai, bžk. Varnių vls., Telšių aps., 10 km į š. nuo Varnių, 2 km į r. nuo Varnių–Telšių vieškelio; 20 ūkių, 104 gyv. (1923). Be bažnyčios, buvo dar pašto įstaiga. Gretimai yra kitas didesnis J. kaimas, kuriame 1923 buvo 31 ūkis ir 165 gyv. Prie iš Biržulio ež. ištekančios Virvyčios Žemaičių vyskupai nuo seniausių laikų turėjo savo žemes. Ten buvo koplyčia, kur iš Varnių atvykęs kunigas kas trečią sekmadienį laikydavo mišias. Toje gražioje vietoje vysk. Jonas Lopacinskis (1762–78), mėgęs iškilmingumą ir puošnumą, 1763 pastatė Šv. Mykolo Arkangelo vardo medinę bažnyčią, o pats sau ten pasistatė puikius rūmus, tuo būdu naujoje vietoje įkurdamas savo vardo parapiją ir miestą. Į J. Lopacinskis iš Alsėdžių perkėlė ir vyskupo buveinę. Lopacinskiui vyskupaujant J. klestėjo, ir čia nuolat lankydavosi daug svečių. Lankytojus stebindavo ir gražus parkas. Lopacinskio įpėdinis vysk. Steponas Giedraitis (1778–1803) vėl gyveno senoje Medininkų vyskupų rezidencijoje — Alsėdžiuose. Apleisti J. rūmai ilgainiui sugriuvo, retieji parko medžiai sunyko. Iki nepriklausomos Lietuvos laikų dar buvo išlikusios tik senos didžiosios liepos ir senųjų rūmų pėdsakai. J. parapijai (Varnių dekanato) XIX a. gale priklausė 2536 kat., 1939 — 2184.

M. Valančius, Žemaičių Vyskupystė I, 224–225; Słównik Geograficzny III, 413. *Z.I.*

Janauskas Juozapas (1789–1817) medicinos daktaras. 1812 Vilniaus univ. už disertaciją De calculis viarum urinarium, eorumque analysi chemica gavo dr. laipsnį. Gydytojo praktika vertėsi Lydos aps. 1817 Dziennik Wileński išsp. Vilniaus floros kalendorius.

Janavičienė-Hunsdorfer Vanda (g. 1896 VI 18 Varšuvoje), Simo J. (žr.) žmona. 1913 baigė gimn. Varšuvoje, 1916 lankė pedagoginius kursus Maskvoje. 1923–35 Lietuvos Vaiko d-jos Alytaus skyriaus pirmininkė, 1934–37 centro valdybos narė. Jos rūpesčiu Alytuje 1930 buvo pastatyti mūriniai namai, nepasiturintiems vaikams darželis. 1937 atstovavo Lietuvai tarptautiniame motinos ir vaiko globos kongrese Romoje. Žurnalų Motina ir Vaikas, Vyturys, Sveikata ir Darbas bendradarbė. 1935 išsp. tėvams skirtą knygą Tėvai ir vaikų pasaulis, mokykliniam jaunimui parašė Draugai iš girios 1937 ir Klajūnas 1938. Emigravusi į JAV, gyvena Worcesteryje, Massachusetts.

Janavičienė-Veščiūnaitė Aldona (g. 1923) tapytoja. 1941–42 studijavo tapybą Vilniaus dailės akademijoje. Vokietijoje 1948 baigė Freiburge veikusią meno mokyklą. Emigravusi į Australiją, priklauso Australijos liet. dailininkų Aitvaro grupei.

Janavičius 1. Ignas (g. 1919 Gojaus k., Žiežmarių vls., Trakų aps.) inž. 1938 baigė Kaune Aušros gimn., 1944 VDU (dipl. mechanikos inž. laipsniu), 1947–48 specializavosi Karlsruhes aukštojoje technikos mokykloje. 1949 atvyko į JAV ir 1952 gavo registruoto inž. teises. 1940–41 rezistencinių būrelių organizuotojas, VDU stud. penketuko vadovas. rusų suimtas ir tardytas. LAF, vėliau LF eilėse dalyvavo rezistencinėje veikloje 1942–44. 1947 buvo vienas iš iniciatorių atgaivinti stud. ateitininkų korp. Grandies veiklai. 1948–49 liet. inžinierių sąjungos tremtyje valdybos sekr.

2. Liudas (1859 Lapkasių dv., Kuršėnų vls., Šiaulių aps. — 1902 Jakutske, Sibire) revoliucionierius. Mokėsi Šiaulių gimnazijoje, baigė Vilniaus realinę m-lą. 1879–81 lankė Maskvoje Petrovskio-Rozumovskio agronomijos mokyklą. Nors ir dvarininkas, buvo pagautas revoliucinių socialistinių nuotaikų. Susipažinęs su maskviškiais liet. studentais, įsitraukė ir į lietuviškąjį sąjūdį. Ypačiai buvo susidraugavęs su J. Šliūpu, su kuriuo jis 1881–82 redagavo socialistinius atsišaukimus, o 1882 vasarą Žemaičių bajoruose rinko aukas politiniams kaliniams. 1884 persikėlė į Varšuvos univ. ir čia dalyvavo Kunickio suorganizuotame socialistiniame ratelyje. 1884 VII suimtas ir nubaustas 16 m. kalėjimo, sėdėjo Šliselburgo kalėjime, iš kurio po 10 m. buvo ištremtas į Sibirą, pirma į Kalimską, vėliau — į Jakutską, kur ir mirė nusižudydamas. Iš Sibiro rašinėjo rusiškai ir lenkiškai. Išsp. Zarys rozwoju przemysłu w Król Polskim, Statystika Królewstwa Polskiego (Ekonomista 1905). Jo atsiminimus sutrumpintai išsp. lenkų socialistų partijos organas Przedswit.

J. Tumas, Lietuvos literatūros paskaitos: Aušrininkų grupė 1924.

3. Marcijonas (1855 Gelučių dvare, Šaukėnų vls., Šiaulių aps. — 1929 VI 15

ten pat) miškininkas. Mokėsi Šiaulių gimnazijoje, Vilniaus realinėje mokykloje ir Petrapilio miškų institute. Baigęs mokslus, ilgą laiką dirbo Briansko plieno liejyklų miškuose, vesdamas Malcevo plieno gaminimo įmonių ūkį. Prieš I pas. karą grįžo Lietuvon į savo ūkį. 1918 XII Lietuvos vyriausybės paskirtas įgaliotiniu perimti iš vokiečių okupacinės valdžios turtą Kuršėnų apskrityje. 1919 buvo suėmimo ir maitinimo departamento direktoriumi. Šią įstaigą likvidavus, perėjo dirbti į miškų departamentą ir buvo miškų inspektoriumi Žemaitijos rajone. Veikė ūkinėse organizacijose.

Šiaulių Metraštis 1930, 94–95 psl.

4. Simas (g. 1890 XI 30 Noragėlių k., Seirijų vls. Alytaus aps.—1956 VII 22 Kaune) gydytojas. Mokėsi Suvalkų gimn. 1900–06, Seinų kunigų sem. 1907–10. Išlaikęs eksternu brandos egzaminus Charkove 1911, įstojo į Varšuvos univ. ir jį baigė 1917 Rostove prie Dono (ten Varšuvos univ. buvo evakuotas). Buvo pulko gydytoju Simbirske ir Singiliejuje. 1918 grįžęs Lietuvon, Alytuje organizavo valsčių savivaldybes, miliciją, vėliau šaulius. 1919–1920 Alytaus aps. tarybos pirm., ilgametis Alytaus miesto tarybos narys. 1920–30 apskrities ligoninės vedėjas, 1920–35 apskrities gydytojas. Liaudies švenčių-senovės dienų ir raitelių jotynių Alytuje ir apskrities miesteliuose organizatorius. 1935–38 Liet. tautininkų s-gos gen. sekretorius; 1936 seimo narys. Nuo 1936 liet. gyd. s-gos valdybos narys; 1938 LRK vyr. valdybos narys. 1939 pavasarį grįžo į Alytų apskrities gydytoju, kol atėjusių bolševikų buvo iš pareigų atleistas, 1940 VII 12 suimtas, kalintas Marijampolės kalėjime ir išvežtas į Rusiją. Grąžintas iš Rusijos, prieš mirtį buvo Kauno mst. mokyklų gydytojas.

S. Janavičius

Jančauskas Raimundas Kazimieras (g. 1915 VI 10 Cicero, Ill.) kun. jėzuitas, ekonomistas. Studijavo Loyolos univ. (A.B. 1938), vėliau St. Louis univ. (M.A. 1940). Filosofijos doktoratą įsigijo 1955 Katalikų univ. Washingtone (disertacija An Evaluation of the International Monetary Fund, išsp. 1955). 1951–53 dėstė Detroito univ., nuo 1955 Loyolos univ. dėstytojas. Yra bendradarbiavęs The Thomist, America, Social Order ir kt. žurnaluose ekonominiais ir moraliniais klausimais.

Jančevskis (Janczewski) žr. Jančiauskis.

Jančiauskis 1. (Jančauskis) Antanas (1860 I 17 Tirkšlių par. — 1942 I 5 Tytuvėnuose, palaidotas Viduklėje) Kauno kapitulos garbės kanauninkas. 1883 įšventintas kunigu, vikaravo Vabalninke ir nuo 1886 Biržuose; 1891 paskirtas Viduklės klebonu ir čia 1901 paskirtas Šiluvos dekanu. Nuo 1920 ligi mirties Tytuvėnų klebonas. Didžiai pareigingas. Maironio draugas.

2. (Janczewski) Eduardas Pranciškus (1846 XII 14 — 1918 VII 18) botanikas. 1868 baigė Petrapilio univ., 1872 daktaro laipsnį gavo Halles univ. 1873 pradėjo dėstyti Krokuvos univ. 1901–02 Krokuvos univ. rektorius. Krokuvoje jo mokiniu buvo L. Vailionis. Parašė monografiją apie serbentą (lot. ribes). Tyrimams daug medžiagos ėmė iš Žemaitijos. Parašė straipsnių apie kūles (Ustilaginales) Žemaitijoje (Zeitschrift für Pflanzenkrankheiten VIII, 1897). J. buvo sodininkystės mėgėjas ir atliko šioje srityje tyrinėjimų savo dvare Žemaitijoje. Juos paskelbė str. Wyniki doswiadczeń sadu Blinstrubskiego na Żmudzi. Jo surinktus augalus iš Dubysos augmenijos sutvarkė ir aprašė A. Žmuda (Spraw. Fyzjogr. Akad. Um. XLVI 1912 ir L 1916). Kiti jo veikalai Vergleichende Untersuchungen über das Archegonium 1872, Recherches sur les tubes cribreux 1881, Le Cladosporium herbarum 1894.

K.Rg. ir P.Č.

3. (Janczewski) Kipras (1805 XII 9 Diržionių dv., Raseinių aps. — 1853 IX 19 ten pat) žemaičių bajoras, Juodųjų Brolių d-jos veikėjas. Mokėsi Raseinių aps. mokykloje, vėliau persikėlė į Kauno gimn. (1821 buvo V klasėje). Kaune turėjo susirėmimų su gimnazijos vyresnybe, kuri kaltino jį rašius satyrines eiles prieš policiją ir kt. Žinoma to laiko jo politinė pasakėčia ‚Vilkas ir veršiai'. 1832 buvo priverstas persikelti į Kražių gimn. Čia jis su draugais įsteigė Juodųjų Brolių d-ją, turėjusią tikslą veikti prieš rusų valdžią ir baudžiavą. 1823 susekus šios d-jos veiklą, J. buvo suimtas ir, prisipažinęs kaltu, 1824 II karo teismo nuteistas mirti. Mirties bausmę caraitis Konstantinas pakeitė 10 m. kalėjimu Bobruisko tvirtovėje ir vėliau tarnyba kariuomenėje ar tremtimi Sibire. 1824 III išsiųstas, 1826 paleistas iš Bobruisko, tarnavo kariuomenėje, po 5 m. pasiekė karininko laipsnio ir išėjo į dimisiją. Grįžęs į Žemaičius, gyveno savo dvare, dalyvaudamas visuomeniniame gyvenime, buvo bajorų maršalka.

A. Janulaitis, Juodieji Broliai Kražiuose (Praeitis I, 1930).

J.P.

Jančys Vytautas (g. 1923 I 2 Kaune) smuikininkas ir kompozitorius. Apie trejus metus studijavęs smuiką privačiai, 1938–43 Kauno valstybinėje konservatorijoje buvo mokiniu Vl. Motiekaičio klasėje. Tuo pačiu metu nuo 1941 grojo smuiku Kauno radiofone bei Valstybės Teatro orkestre. 1946

–49 Stuttgarto aukštojoje muzikos mokykloje baigė kompozicijos klasę. 1950 atvyko į JAV. Muzikinėje veikloje pasireiškė dar Kaune, dalyvaudamas Fledžinsko styginiame kvartete. Vokietijoje dalyvavo Sietyno ansamblyje. Chicagoje priklauso Paukščio vedamam styginiam kvartetui. Daug komponuoja. Pradėjęs rašyti 10 metų amžiaus, turi parašęs per 300 įvairaus turinio veikalų. Jų stambesnieji yra: simfonija, simfoninė scena Ketvirtis pasakos, koncertas smuikui, styginis trio, 3 sonatos fortepijonui, operetė Žiedai iš anapus ir kt. Yra suharmonizavęs pluoštą lietuvių liaudies dainų, kurių Ausk, dukrele, drobeles buvo įtraukta į 1956 dainų šventės Chicagoje repertuarą. Jo kūrybinis veidas yra formavimosi stadijoje. Išsivežęs iš Lietuvos sąmoningą tautinį brandumą ir įgijęs svetur kompozicinės technikos bei susipažinęs su naujomis ketvirtatone, decimale, ametrine sistemomis, jis stengiasi surasti savąjį kelią. *Iz. V.*

Jändel Ragnar (1895–1939) švedų rašytojas. Pradžioje priklausė proletariniam rašytojų būriui, tačiau greit persimetė į suidilintą gamtos lyriką. Jo lyrikai pirmiausia būdingas gilus religinis pergyvenimas ir puikiai niuansuota gamtos nuotaika. Išl. Till kärleken och hatet (Meilei ir neapykantai) 1917, Under vårstjärnor (Po pavasario žvaigždėm) 1920, Havets klockor (Jūros varpai) 1923, Kämpande tro (Kovojąs tikėjimas) 1928, Vårt rike (Mūsų karalystė) 1931, Stenarna blomma (Akmenys žydi) 1938. 5 tomai raštų išl. 1940. *J.Lng.*

Janeliūnas Petras (1902 Pažalvaičių k., Panevėžio aps. — 1925 X 30 ten pat). 1922 baigė Panevėžio gimn. ir stojo į LU hum. mokslų fak. literatūros studijuoti. Gimnazijoje veikė aušrininkuose, univ. priklausė stud. socialistų d-jai, vėliau stud. socialistų Žaizdro d-jai ir Kultūros būreliui. Rašinėjo moksleivių laikraščiuose, bendradarbiavo Keturiuose Vėjuose, redagavo 1925 pradėjusį eiti Mūsų Frontą.

Kultūra 1925, 12 nr.

Janelsina (Eglītе) Veronika (g. 1910) latvių dailininkė. Figūrinių kompozicijų ir portretų tapytoja bei knygų iliustratorė. Nuo 1950 atvykusi į JAV.

Janequin Clément žr. Jannequin.

Janet Pierre (1859–1947) prancūzų psichologas, nuo 1898 Collège de France prof. Vienas iš klinikinės psichologijos grindėjų, autorius veikalų: L'Automatisme psychologique 1889 (¹⁰1930), Les obsessions et la psychasténie 1903, Les névroses 1907, La médicine psychologique 1923, L'Evolution psychologique de la personnalité 1929, Les débuts de l'intelligence 1935.

Janevičius (Janiewicz) Feliksas (1762 Vilniuje — 1848 V 21 Edinburgh, Skotijoje) smuikininkas, kompozitorius, dirigentas. Apie 1784 sutinkamas Vienoje, kur tada veikė Mozartas ir Haydnas. Teigiama (Jahn), kad Mozarto Andante smuikui su orkestru (1785 IV 1 data pažymėtas) buvo specialiai jam parašytas. Pas Haydną jis studijavo kompoziciją. Vėliau išvyko į Italiją, iš kurios po trejų metų persikėlė į Paryžių ir čia koncertuodavo. 1790 J. paliko Paryžių ir galbūt buvo sugrįžęs į tėvynę. 1792 atsirado Londone, kur vasario mėn. debiutavo Salomon koncertuose. Grojo taip pat Ranzzini's Bath koncertuose. Keletą kartų dirigavo abonentinius koncertus Liverpoolyje ir Manchesteryje. 1800 vedęs anglę Breeze iš Liverpoolio, ir jis ten apsigyveno. 1803 atidarė muzikos krautuvę ir leidyklą. Leido kai ką ir iš savo kompozicijų bei transkripcijų. J. buvo vienas iš 30 narių, kurie įsteigė Londono Filharmonijos d-ją ir buvo pirmą sezoną jos orkestro dirigentu. 1815 apsigyveno Edinburge, pasilaikydamas ir Liverpoolio biznį. Jis dirigavo festivaliuose 1815, 1819, 1824, 1829 metais. Parke savo Musical Memoirs ir G. F. Graham apžvalgoje apie Edinburgo festivalį 1815 pažymi ‚elegantišką ir išbaigtą jo koncertų atlikimą'. Kaip smuikininkas J. buvęs pažymėtinas dėl savo švaraus ir šilto stiliaus, su ryškia oktavine technika. Komponavo smuikui koncertus, fantazijas ir kt. Kai kurie jo koncertai išleisti Paryžiuje. Geriausiais veikalais laikomi 3 trio (dviem smuikams ir basui), išleisti Londone.

Iz.V.

Jangcekiangas Kinijos upė, trečia po Amazonės ir Kongo savo didumu pasaulyje, 5632 km ilgio; baseino plotas 1.803.000 km². Vietos žmonių vad. Kiang (upė), Takiang (didžioji upė) ar Čangkiang (ilgoji upė), aukštupy — Kinšakiang (auksinio smėlio upė). Rusų ir kitų geografų sugalvotas Mėlynosios upės vardas neturi jokio pagrindo: upės vanduo yra tamsiai rudos spalvos. J. teka iš Tibeto kalnų. Aukštupyje išsigraužė gilų slėnį, 5 tarpekliuose susiaurėja ligi 200 m pl., užtat siekia 100 m gylio. Vandens horizontas čia svyruoja ligi 80 m: ties Čuntingu tiksliai matuota 53,8 m (pasaulinis rekordas!); per vieną parą vanduo kartais pakyla 10 m. Žemiau Ičango J. išeina į pačios upės nešmenų išklotą aliuvinę lygumą, labai derlingą ir tirštai apgyventą. Žemupyje J. kritimas labai mažas: nuo Hankou mst. krinta tik 19 m 1062 km atstume. J. įteka į Rytų Kinijos jūrą ties Šanchajumi. Žymiausi intakai: Jalung, Min, Kialing, Vu, Han, Juan, Siang ir Kan. Pavasario potvyniai kartais apsemia visą slėnį: 1931 buvo apsemta 248.000 km² ploto su 2,5 mil. šeimų, padaryta 390 mil. JAV dolerių nuostolių. Krantai apsaugoti pylimais, nes slėnys yra žemesnis, kaip upės krantai. Pylimų yra 3350 km. J. žemupis

plačiai naudojamas laivybai: jūros laivai plaukia ligi Nankingo, vasaros metu ligi Hankou. Vidurupyje, kalnų srityje, tegali plaukti nedideli laivai su galingais varikliais: srovės greitis vietomis siekia 15 m/sek. J. laikomas judriausiu pasaulyje vandens keliu. J. baseine prilyja vid. 970 mm per metus, nuteka 570 mm, t.y. 58,6%. Vandens debitai: ties Ičangu vid. 16.340, mkm. 60.800, mnm. 3300 m³/sek., ties Hankou vid. 24.970, mkm. 85.000, mnm. 39,00 m³/sek., ties žiotimis vid. 32.490, mkm. 80.180, mnm. 5270 m³/sek. Jūros potvyniai ir atoslūgiai J. žiotyse jaučiami ligi Vuhu, 470 km atstume. J. vidurupis labai turtingas vandens energijos: aukščiau Ičango numatytos 2 aukštos užtvankos, kurių jėgainės pagamins po 1–2 mil. kW energijos; bus žymiai pagerintos laivybos sąlygos ir dalimi sulaikyti nuostolingi žemupio potvyniai. Dabar tėra 2 gamtos padaryti atsargos rezervuarai žemupio deš. krante: ežerai Tungting ir Pojang. Jie sulaiko ir išskladio žymią dalį potvynio debito. Pvz. 1931 VIII 10–15 J. debitas 65.000 m³/sek., su 5 intakais 103.000 m³/sek. Tungtingo ež. buvo sumažintas ligi 86.700 m³/sek., t.y. 15,8%. Nuo J. reguliavimo ir panaudojimo priklauso Kinijos ateitis.

L. Brandl, Ergebnisse hydrotechnischer Forschung im Gebiete des Yangtse-Kiang (Abhandlungen der Geographischen Gesellschaft in Wien XV, 1947, 2 nr.). *S.K.*

Janicius (Janicki) Clemens (1516–1543) lotyniškai rašęs lenkų poetas. Mokėsi Poznanėje, 1538 išvyko studijoms į Paduvos univ., kur gavo daktaro laipsnį. J. Italijoje garsėjo kaip lotyniškai rašąs poetas ir iš pop. Povilo III gavo laurų vainiką. J. plačiai apdainavo Lenkijos ir D. L. K-tės valdovų gyvenimą, ir mums yra įdomūs jo veikalai Ephithalamium Ser. Regi Poloniae D. Sigism. Augusto 1545 ir Vitae Regum Poloniae elegiaco carmine 1563.

Janičarai (turk. jeni čeri ‚nauja kariuomenės dalis') nuo XIV a. turkuose iš karo belaisvių, vergais paverstų, sudaryta sultono kariuomenė. Jos narių išviršinė žymė buvo balta aukšta vilnonė kepurė. XV a., krikščionių metraštininkų liudijimu, turkai sudarinėjo j. kariuomenę iš krikščionių vietoj pagalvinio mokesčio imamų berniukų tarp 10 ir 20 metų. J., paversti islamo išpažintojais ir profesionalais kariais, buvo stipriausia pėstininkų jėga turkuose. Taikos metu ji laikyta daugiausia Konstantinopolyje ir apylinkėse, kur ėjo policijos pareigas. J., buvę maždaug asmeninė sultono gvardija, dažnai įsikišdavo į dvaro reikalus ir galėjo nuversti ne vieną sultoną. J. kariuomenė panaikinta po jų sukilimo 1826, kada sultonas jų tūkstančius nužudė ir kitus tūkstančius ištrėmė.

J. A. B. Palmer, The Origin of the Janissaires (Bulletin of John Rylands Library 35, 1953). *J.J.*

Janik Michał (1874–1948) literatūros istorikas, 1896–1925 gimn. mokytojas. Išsp. Trzy odczyty, Najnowsza poezja polska, Literatura polskosyberyjska, J. Slowacki, H. Kołłataj, Dzieje Szkolnictwa polskiego, Dzieje polaków na Syberji 1928. Paskutiniame veikale labai daug istorinės medžiagos apie Lietuvos ir Lenkijos žmonių kančias Sibiro tremtyje. *P.Č.*

Janikavičius (rašėsi Janikowicze) Antanas (m. 1854) kun. Kilęs nuo Telšių, kunigu įšventintas 1820. Giminaičio vyskupo nominato J. Kr. Gintilos skatinamas ‚ant žemaitiszkos kalbos' išv. ‚Mokslą Krykszczyionyszką', kurį savo lėšomis 1845 išleido pats šio vertimo paskatintojas. M. Valančius nurodo, kad J. atliktą vertimą J. Kr. Gintila davęs peržiūrėti Varnių kunigų seminarijos prof. Ign. Kulvinskiui, o šis savo ruožtu jį perdavęs klierikams J. Rimkevičiui ir E. Montvilai, kurie vertimą iš naujo atlikę. Be to, J. buvo išvertęs 1838 geografijos vadovėlį ir išsiuntęs į Petrapilį cenzūrai. Tačiau šis vadovėlis nebuvo išspausdintas.

M. Valančius, Pastabos sau pačiam 1929.

Janina, kitaip Ioannina, Graikijos mst. Epiro provincijoj, prie J. ežero; 32.268 gyv. (1951). Graikų ortodoksų metropolito rezidencija; šilko ir puošmenų (auksakalystės) pramonė. Nuo 1431 ligi 1913 buvo Turkijos, 1940–41 okupuotas italų ir įjungtas į Albaniją.

Janisław Kotwicz žr. Kotwicz.

Janka 1. upelis Bainos ir Jodų vls., Brėslaujos aps., Dysnos (Dauguvos) kair. intakas, 48 km ilgio. J. aukštupis teka iš Beržuonos ir Bagdanavo ežerų, 11 km į p. nuo Drivetų ež. Žemėlapiuose klaidingai J. aukštupiu žymimas J. deš. intakas, tekąs pro Plioteravą. Žymiausias kair. intakas Korinka su savo intakais Ustata ir Balta (Biała) nutraukia vandenis iš Brėslaujos aps. pietinės dalies. Baseino plotas 731 km², vid. debitas prie žiočių 6 m³/sek.

2. Ež. Bainos vls., Brėslaujos aps., 1,5 km ilgio, 24 ha ploto, per kurį teka Jankos upelis. *S.K.*

Jankai kaimas ir to pat vardo valsčiaus centras Šakių aps., 16 km nuo Pilviškių, tarp Griškabūdžio ir Višakio Rūdos, 22 ūkiai su 148 gyv. (1923). J. yra Paluobių parapijos. Be valsčiaus įstaigų ir policijos nuovados, J. buvo dar ir girininkijos (Lekėčių miškų urėdijos) centras. Veikė kooperatyvas ir lentpiūvė.

Jankauskas 1. (Jankowski) Jonas Ignotas (1737 — po 1781) jėzuitas. 1752 įstojęs į jėzuitus, mokėsi Vilniuje, studijas baigė teologijos ir kanonų teisės doktoratais. Po filosofinių studijų Vilniaus akademijos mokyklos žemesnėse klasėse dėstė gramatiką. 1768–72 Lenkijos asistencijos, kuriai priklausė ir Lietuva, sekr. Romoje

prie jėzuitų generolo. 1773, jėzuitų panaikinimo metais, jis buvo Lietuvos provincijos archyvaras Vilniuje. Išsp. vertimus: P. Gattey, S. J., Nauka rozsądna obyczajowa i polityczna 1780, A. M. Fredro, Przestrogi polityczno-obyczajowe 1781 (abu vertimai spausdinti Viliniuje, Akad. spaustuvėje).

Sommervogel IV, 737; *J. Bieliński*, Universytet Wileński III. *A.Lm.*

2. (Jankowski) Juozas (1832 Marijampolės aps. — 1864 Varšuvoje) 1863 sukilimo vadas. Agronomas, baigęs Marimonto institutą (prie Varšuvos). Nuo 1863 I ištisus metus kovojo su rusais srityje tarp Vyslos ir Bugo. Patekęs rusams į nelaisvę, buvo pakartas Varšuvoje.

3. Juozas (apie 1884 — 1937 V 30 Opmarų dv., prie Kauno) inž., cukraus pramonės Lietuvoje pionierius. J. tėvai, nuosavos žemės neturėdami, nuomojo dvarus Šėtos–Pagirių apylinkėse. Baigęs Panevėžio realinę gimn., J. išvyko į Rusiją ir po 5 metų studijų baigė chemijos skyrių Petrapilio technologijos institute. Tarnavo Ukrainoje cukraus fabrike. Prasidėjus Rusijoje revoliuciniam sąmyšiui, atvykęs į Petrapilį, įsteigė sacharino dirbtuvę. Gresiant nacionalizacijai, dirbtuvę uždarė ir grįžo Lietuvon. Nuo 1922 vedė akciją pradėti Lietuvoje auginti cukrinius runkelius. Gavęs iš žemės ūkio ministerijos paramą, 1923 įvairiose Lietuvos vietose bei įvairiose dirvose susitarė su ūkininkais auginti cukrinius runkelius bandymo tikslams. Tais pačiais metais Dotnuvos žemės ūkio technikumo laboratorijoje jis pagamino kelis kg cukraus. Žemės ūkio ministerijai nutraukus paramą, toliau jį rėmė J. Vailokaitis per Ūkio Banką. Galutinai paaiškėjus, kad Lietuvos dirvose išaugintų runkelių cukringumas yra geras ir kad geriausią derlių duoda Suvalkijos dirvos, buvo nuspręsta statyti cukraus fabriką Marijampolėj. 1931 rudenį paleisto Marijampolės cukraus fabriko direktoriumi buvo paskirtas J. Šias pareigas jis ėjo ligi mirties. *A.Rkž.*

4. Jurgis (g. 1907 XI 26 Petrapilyje) Platono J. (žr.) sūnus, inž. mechanikas. 1930 baigė VDU technikos fak. ir buvo paliktas pritaikomosios mechanikos katedros j. laborantu, nuo 1932 vyr. laborantu. Vėliau įsigijęs doktoratą ir pakeltas į docentus, dėstė termodinamiką, braižomąją geometriją ir vidaus degimo variklių kursą. 1944 pasitraukęs iš Lietuvos, Münchene UNRRA amatų mokykloje dėstė auto mechaniką ir vairavimą. 1948 atvyko į JAV.

5. Kazys (g. apie 1905) rašytojas. I pas. karą ir bolševikinę revoliuciją kartu su tėvais praleido Rusijoje. Grįžę Lietuvon, apsigyveno Šiauliuose. Kadangi tėvai buvo neturtingi, jam teko pačiam mokslą užsidirbti. Dirbo prie geležinkelio darbininku ir mokėsi. Taip baigė Šiauliuose gimnaziją. Apie 1930 stojo į VDU hum. mokslų fak. Studijavo rusų k. ir literatūrą, drauge domėjosi teatru ir lankė B. Sruogos vedamą teatro seminarą. Studijas baigė Vilniaus univ. 1943 II. Vokiečių okupacijos metu Šiaulių gimnazijoje dėstė lietuvių k. ir literatūrą. Tuo metu suredagavo ir išleido du tomu almanacho Varpai, kuriame išspausdino ir savo pora novelių (Kapas prie ievų, Diplomas). J. liko Lietuvoje.

Pirmoji J. knyga buvo Jaunystė prie traukinio, išėjusi 1936. Toliau sekė Vieškelyje plytų vežimai (romanas) 1938, Dulkini batai (apysakos ir novelės), apysaka vaikams Juodojo Milžino žmonės 1939, romanas Žygyje 1940 (atskirai ir Lietuvos Aido atkarpoje), Beržėnų stoties kūrikas 1949. Spausdino savo kūrybą ir periodikoje: Lietuvos Aide, Jaunojoje Kartoje, Židinyje, Į Laisvę ir kt. Kai kuriuos savo raštus pasirašė K. Janoniu. J. herojai yra neramūs, kasdienybe nepatenkinti klajūnai, hamsuniški šviesesnio gyvenimo ieškotojai, kiek panašūs vienas į kitą, bet intriguoją ir įdomūs. J. mėgsta siužetą iš geležinkelių aplinkos, netikėtas situacijas, aštrius kontrastus ir (kartais ištęstą) filosofavimą apie gyvenimą ar savo meto aktualijas. J. stilius impresionistiškas, vaizdus ir gyvas. *J.Kzn. ir J.Kp.*

6. Konstantinas (1870 I 16 Užprūdžių k., Pilviškių vls., Marijampolės aps.— 1935 X 24 Tauragėje) mokytojas. Baigęs Veiverių mokytojų seminariją, ligi 1918 mokytojavo Skuodo vls. Vėliau buvo Tauragės aps. pradžios m-lų mokytoju instruktoriumi ir m-lų inspektoriumi. 1933 pasitraukęs iš mokyklinio darbo, buvo Tauragės ligonių kasos valdytoju, vėliau valdybos pirm. Rengė sodininkystės ir bitininkystės kursus, veikė Vilniui vaduoti s-goje. Jo rūpesčiu buvo apsaugotas D. Poškos Baublys.

7. Lionginas žr. Jankus, Lionginas.

8. Mykolas (g. apie 1905 Pušaloto vls., Panevėžio aps.) miškininkas. Baigė Panevėžio gimn. 1925, miškininko mokslus išėjo ŽŪA 1925–28 (diplomą įsigijo 1932). Kurį laiką buvo ŽŪA zoologijos katedros laborantu, vėliau dirbo miškų tvarkymo srityje įvairiose pareigose, buvo Šiaulių apygardos miškų inspektoriumi. Likęs Lietuvoje, minimas ŽŪA dėstytoju. Buvo nuolatinis Mūsų Girių bendradarbis (minėtinas jo studijinis straipsnis Pinetum vaccinioso myrtillosum tipas Gražutės miške, 1938, 201–215 psl.). 1951 išėjo jo veikalas Miškų taksacija ir 1954 disertacija Maumedžiai Lietuvos TSR miškuose ir parkuose ir jiems auginti perspektyvos (259 psl.). *A. J. Vs.*

9. Platonas (1860 X 31 Minske—1941 XI 27 Daniliškiuose, Surviliškio vls., Kėdainių aps.) mechanikos profesorius, inž. dr. Jo tėvai buvo gudai, bet senelis buvo kilęs iš Lietuvos, buv. Gardino gub. 1883 baigė Petrapilio univ. astronomijos studijas ir stojo į Petrapilio kelių inžinerijos inst., jį baigdamas 1886 kelių inž. diplomu. Inžinieriaus praktiko darbą dirbo prie tuometinėje Rusijoje plačiai vykdytos kelių ir uostų statybos (1886–88 tiesiant Pagirio, o 1895–1901 Sibiro geležinkelį, įrengiant keltą traukiniams perkelti per Baikalo ež., statant Petrapilio ir Vladivostoko uostus). Paskelbęs savo tyrinėjimus apie kalstų atsparumą ir smėlio pamatų tvirtumą, 1889 buvo pakviestas dėstytoju į Petrapilio kelių inžinerijos institutą. 1891 apgynė disertaciją (apie garo mašinas su dviem skysčiais) ir gavo adjunkto titulą. 1897 paskeltas e.o. prof., 1902 o. prof. mechanikos katedroje. Ten jis išprofesoriavo ligi 1920. Bolševikų pusę metų iškalintas ir pavojingai susirgęs, gavo leidimą grįžti Lietuvon, kur Kėdainių aps. turėjo ūkį. 1921 grįžęs Lietuvon, buvo tuojau pakviestas skaityti mechanikos Aukštuosiuose kursuose, o nuo 1922 II 16 į LU technikos fak. branduolį o. prof. titulu. Vadovavo teoretinės mechanikos katedrai, skaitė ir kai kuriuos pritaikomosios mechanikos kursus. 1934 išėjo į pensiją. J. studijos apie apverčiamųjų hidraulinių variklių teoriją (1904) ir apie naują sistemą elastingų tiltų, pritaikytų ant Baikalo ež., perkeliant traukinius iš uosto ant kelto, buvo išsp. Prancūzijos inžinierių d-jos žurnale. Lietuvoje išleisti universitetiniai kursai (opalografuoti ar hektografuoti): Gidromechanika 1923, Kurs teoretičeskoj mechaniki 1923–24, Kinematika ir dinamikos pagrindai 1926, Pritaikomoji mechanika 1926; Teoretinės mechanikos kursas: Statika 1928, Mechanizmų kinematika 1930, Taško dinamika 1933. Atskirų straipsnių paskelbė Technikoje ir kt. žurnaluose.

P. Jankauskas

Lietuvos Universitetas 1927; I Laisvę 1941, 136 nr.; Bibliografijos Žinios 1941, 3–5 nr.

10. Stasys (g. 1899 I 25 Dvarvičių k., Užvenčio vls., Šiaulių aps.) Veterinarijos akademijos kūrėjas ir rektorius. Veterinarijos mokslus baigė Müncheno univ. 1927 (parašęs darbą apie arklių auginimą Lietuvoje) ir ten pat vienerius metus buvo asistentu. 1928 IX — 1929 III ėjo j. asistento pareigas LU zootechnikos ir zoohigienos katedroje. 1928—33 buvo žemės ūkio ministerijos dpt. inspektorius, 1933-44 direktorius (su pertrauka per pirmąjį bolševikmetį, kada buvo Gruzdžių rajono vet. gydytojas). Eidamas šias pareigas, J. daug nusipelnė veterinarijos įstatymų bei taisyklių Lietuvoje sutvarkymui bei parengimui. Jo rūpesčiu 1936 buvo įkurta Veterinarijos Akademija, kurios pirmuoju rektoriumi jis buvo ligi 1940 (pirmuosius dvejus metus akademijos tarybos pirmininko titulu). Jis vadovavo šios mokslo įstaigos suorganizavimui, jos mokslo personalo paruošimui, tinkamų patalpų pastatymui ir mokslo priemonių parūpinimui. Už šiuos nuopelnus Veterinarijos Akademija 1941 jam suteikė veterinarijos garbės daktaro laipsnį. Veterinarijos ir gyvulininkystės mokslo bei organizaciniais klausimais rašė Veterinarijoje ir Zootechnikoje, Žemės Ūkyje ir kt. 1950 atvykęs į JAV, dirba savo specialybėje Toledo, Ohio.

S. Jankauskas

11. Steponas (g. 1898 IV 6 Klišių dv., Mažeikių aps.) zoologas. Studijavo LU matematikos-gamtos fak. ir drauge nuo 1923 ėjo j. laboranto, nuo 1930 vyr. laboranto pareigas. 1931 V buvo paskirtas VDU zoologijos muziejaus taksidermistu. Vėliau studijas gilino Čekoslovakijoje ir ten 1938 rudenį gavo daktaro laipsnį. Po studijų grįžo į VDU dėstytoju. Gamtos-matematikos fak. perkėlus į Vilnių, J., pakeltas docentu, buvo lyginamosios anatomijos katedros vedėju. Dėstė lyginamąją anatomiją, embriologiją, bestuburių zoologiją, zoogeografiją. Likęs Lietuvoje, pakeltas profesoriumi, kurį laiką buvo Vilniaus univ. prorektoriumi. Yra bendradarbiavęs Lietuviškojoje Enciklopedijoje.

12. Vincas F. (1875 V 27 Marijampolės aps. — 1955 XI 22 Hoboken, N. J). Baigė Marijampolės gimn. keturias klases ir atvyko į JAV 1892, kur 1900–33 dirbo JAV emigracijos tarnyboje. I pas. karo metu uoliai dirbo Lietuvai laisvinti. 1914 buvo Lietuvos autonomijos fondo, o 1914–16 Lietuvos gelbėjimo fondo vicepirmininku. Jo iniciatyva 1915 buvo suorganizuota mažųjų ir pavergtųjų tautų lyga, kurios sekretoriumi jis buvo 1915–18. 1917–22 jis pirmininkavo estų, latvių, lietuvių ir ukrainiečių lygai, susiorganizavusiai išgauti JAV ir sąjungininkų pripažinimą šių tautų nepriklausomoms valstybėms. Jo sumanymu lietuvių delegacijai JAV valstybės departamente 1918 XI pavyko išgauti karo paliaubų punkto pakeitimą (užuot reikalavus vokiečių kariuomenę tuojau pat pasitraukti

iš buv. Rusijos teritorijos buvo įrašyta, kad vokiečių kariuomenė pasilieka buvusioje Rusijos teritorijoje, kol ją pakeičia sąjunginių kariuomenė), kuris užkirto kelią eventualiam lenkų pasikėsinimui į Pabaltijo erdvę. Lietuviškosios spaudos (daugiausia Vienybės) bendradarbis. Mėgėjiškai studijavo etruskų k. ir ieškojo giminystės tarp jos ir lietuvių k. Pirmą kartą buvo vedęs Aldoną Šliūpaitę (žr.).

Vyt. Širvydas (red.), J. O. Širvydas 1941, 413 psl.

13. Zigmas (g. 1886 I 1 Pyplių k., Žaslių vls., Trakų aps.). Lietuvoje išėjęs pradžios m-lą, JAV (atvyko 1904) baigė kolegijos studijoms paruošiamąją Berkeley mokyklą Bostone 1918. Nuo 1919 turėjo kelionių biurą ir draudimo agentūrą Lawrence, Mass., nuo 1922 Philadelphijoje, Pa. Veikė vietiniuose klubuose, TMD, ALT Sandaroje, Vilniui vaduoti s-goje. Nuo 1906 spaudos bendradarbis (Vienybėje, Dirvoje, Sandaroje, Tėvynėje ir kt.).

Jankauskienė Aldona žr. Šliūpaitė Aldona.

Jankevičius 1. Juozas (1890 XI 2 Vėbrių k., Panemunėlio vls., Rokiškio aps. — 1945 IV 22 Vorkutoje inž., doc. Baigė Panevėžio realinę mokyklą ir Kijevo politechnikos institutą (statybos sk.) 1915. Lietuvon grįžęs 1918, ėmėsi geležinkelių tarnybos, pirma Kaune, vėliau Šiauliuose (kelio ruožo viršininkas), kur turėjo vargo su bermontininkais. 1920 perkeltas į Kauną toms pačioms pareigoms, nuo 1922 tarnavo susisiekimo ministerijoje. Po 1926 XII 17 perversmo ligi 1927 pavasario susisiekimo ministras. Po to direktorius susisiekimo ministerijoje; nuo 1929 VII ligi 1940 susisiekimo ministerijos gen. sekr. (drauge 1933–35 geležinkelių direkcijos vyr. direktorius). Drauge 1924–40 VDU technikos fakultete skaitė geležinkelių kursą (nuo 1924 I priv. doc., nuo 1925 XI docento titulu). Rusų 1940 XI suimtas, kalintas Lukiškio kalėjime Vilniuje ir 1941 IV išvežtas priverčiamųjų darbų stovyklon Vorkutoje, ten ir mirė. J. spaudos darbai daugiausia liečia geležinkelius: Kainoraščiai statybos darbams 1924, Lietuvos platieji geležinkeliai 1917–27 (Lietuvos Ūkis 1928, 10 nr.), Lietuvos geležinkelių savikaina 1932, Telšių–Kretingos geležinkelis 1933 (atspaudas iš Technikos 7 nr.), Žemės tūrių skaičiavimas grafišku būdu 1933 (atspaudas iš t.p.).

J. Jankevičius

2. Justinas (1885 XI 17 Girvalakių vsd., Kupiškio vls., Panevėžio aps. — 1940 I 15 Kaune, palaidotas Kupiškyje) mokytojas, istorikas. Gimnaziją baigė Liepojoje ir 1912 Petrapilio univ. istorijos-filologijos fak. Mokytojavo ir direktoriaus pareigas ėjo Jaroslavlio (Rusijoje) lietuvių gimn. Direktoriavo Kupiškio progimn. 1919–23, Panevėžio mokytojų seminarijoje ir mergaičių gimn. 1923–35, Raseinių gimn. 1935–37. J. buvo įkūręs Bičiulijos d-ją Panevėžio inteligentams; studentaudamas priklausė liet. stud. d-jai, vėliau Dr. J. Basanavičiaus liet. mokytojų s-gai, Lietuvos šaulių s-gai.

3. Kazimieras (1903 V 4 Valiukoniškių k., Skapiškio vls., Rokiškio aps. — 1945 VI 13 Ochsenfurt, Vokietijoje) mokytojas. Baigęs istoriją VDU hum. mokslų fak., mokytojavo Marijampolės gimn. ir 1936 išl. konspektinę Naujųjų amžių istoriją. Kaip visuomenininkas uoliai dirbo šauliuose.

Jankevičiūtė-Jankūtė Nijolė (g. 1929 VIII 6 Panevėžyje) Justino J. (žr.) duktė. Pradžios mokyklą baigė Kupiškyje 1941, Diepholzo liet. gimn. 1949. Skaučių veikėja, vyr. skilt. Reikšdamasi literatūriniais bandymais 1950 laimėjo Draugo novelės konkurso I premiją. Taip pat laimėjo I premiją skaučių seserijos dienoraščio ‚Kelionė į Lietuvą' konkurse 1954.

Jankis (ag. yankee, seniau ir yank) vardas, amerikiečių taikomas N. Anglijos amerikiečiams, o kitų — visiems amerikiečiams apskritai. Pagal H. L. Mencken (The American Language 1936), j. vardas kilęs iš olandų Jan (Jonas) mažybinės formos Janke ar iš Jankees, Jan ir kees (‚sūris') junginio. Jau XVII a. ši pravardė buvo žinoma, bet taikoma olandams. Kokiu būdu ji perkelta N. Anglijos valstybių amerikiečiams, nėra išaiškinta. J. vardas buvo susijęs su pašaipa, bet JAV laisvės kovose N. Anglijos amerikiečiai ėmė šį vardą išdidžiai priimti, ne be sąryšio su šių kovų populiaria daina Yankee Doodle. Bet dar pilietinio karo metu pietiečiai j. vartojo peikiamąja prasme (damyankee) ir jį taikė visiems šiauriečiams. I pas. karo metu j. vardą lygiai visiems JAV kariams išpopuliarino anglai. Šis vardas jiems liko ir II pas. karo metu. Dabar j. vardas nebesiejamas su pašaipine reikšme.

Jankó Paul von (1856–1919) vengrų matematikas ir muzikas. 1882 sukonstruavo naują, šešiaeilę fortepijono klaviatūrą (vok. Jankóklaviatur), palengvinančią grojimo techniką (tam pačiam tonui yra trys klavišai) ir leidžiančią išgauti naujų efektų. Ją pats J. demonstravo eilėje koncertų ir aprašė knygoje Eine neue Klaviatur 1886. Nors buvo stengiamasi J. klaviatūrą išpopuliarinti, — teigiamai apie ją atsiliepė kai kurie stambūs muzikai (jų tarpe ir Lisztas), ji buvo įtraukta į kelių Vokietijos konservatorijų programas, — tačiau ji vistiek neprigijo.

Jankovič de Mirievo Fedor Ivanovič (1741–1814) pedagogas. Kilęs iš Vengrijon atsikėlusių serbų šeimos, pasižymėjo J. I. von Felbigerio Austrijoje vykdomoje mokyklų reorganizacijoje, siekusioje švietimo administravimą suvalstybinti ir centralizuoti. Tokių pačių reformų siekdama, Katerina Didžioji 1782 J. pasikvietė į Rusiją. Čia jis dalyvavo mokyklų reformos komisijoje, pora metų vadovavo 1783 Petrapilyje įst. mokytojų seminarijai, išvertė ir parašė eilę vadovėlių. 1786 paskelbtieji Rusijos imperijos valstybinių mokyklų nuostatai galiojo ir visuose Rusijos užgrobtuose kraštuose. Iš tarnybos Rusijoje J. pasitraukė 1804. Be pedagoginio pobūdžio darbų, papildydamas 1791 Petrapilyje išleido P. S. Pallas'o pasaulio kalbų žodyną, davusį 279 kalbų žodžius ir bandžiusį juos lyginti. *A.P.–R.*

Jankovskis 1. Jānis (1876 Lietuvoje — 1925) latvių gydytojas. 1902 baigęs Berlyno univ., dirbo chirurgu Rygos miesto I ligoninėje. 1918 įsteigė Latvijos Raudonąjį Kryžių ir jam pirmininkavo ligi mirties. Nuo 1920 Latvijos univ. prof., vadovavęs chirurginei klinikai. Preventyvinės medicinos Latvijoje pionierius, rūpinęsis išplėsti sveikatos punktų tinklą. Parašė apie 20 mokslinių darbų.

2. Žr. Jankauskas, Jankowski.

Jankowski 1. Czesław (1857 Polanų dv., Ašmenos aps. — 1929 Vilniuje) rašytojas ir žurnalistas. Mokėsi Mintaujos vokiečių gimn., studijavo Krokuvos ir Varšuvos univ. Nuo 1882 vertėsi kaip žurnalistas Varšuvoje, Petrapilyje, Vilniuje (be kitų, 1906–07 redagavo Kurjer Litewski, 1920 Tygodnik Wileński). I rusų dūmos atstovas. Svarbus jo veikalas yra istorinė 4 tomų monografija apie Ašmenos aps. — Powiat Oszmiański 1896–1900. Iš kitų jo darbų minėtini: Korespondencja ks. K. Radziwiłła Panie Kochanku 1898, Sześćset lat stosunków polsko-pruskich 1902, Bohaterowie polscy 1907 (labai šiltai pavaizduojamas J. Katkevičius). Poezijos leidiniai: Poezje (I 1879, II 1881, III 1884), Z pieśni litwina 1881, Capriccio 1889, Rymów nieco 1892, Wybór poezji 1897. Sudarė antologiją Młoda Polska w piesni 1898 (²1903). Atsiminimų knyga Wspomnienia 1904.

G. Korbut, Literatura polska IV, 117.

2. Jerzy (1886 Lietuvoje — 1941 X 14 Kaisėnuose, Mickūnų par.) lenkų socialistų (pepesininkų) veikėjas, reiškęsis žurnalistika ir poezija, bendradarbiavęs ir Vilniaus lietuvių lenkiškojoje spaudoje (Echo 1906 bendradarbis) Jan Jerzykowski, Jerzy Szum slapyvardžiais.

3. Płacyd (1810 Gardino apl. — 1872 Žirovice prie Slanymo) gudų kilmės lenkų rašytojas. Studijavo Vilniuje ir, baigęs dvasinę akademiją daktaro laipsniu, buvo įšventintas unitų kunigu. 1839 perėjo į stačiatikius ir buvo paskirtas prie Žirovico katedros ir drauge Lietuvos konsistorijos valdytojo pavaduotoju. J. Kraševskio liudijimu, J. buvęs didelis lietuvių bičiulis. 1840 buvo pasiskelbęs išleisti rinkinį apie Lietuvą ir lietuvius, bet šis jo sumanymas liko neįvykdytas. Kaip rašytojas jis pasižymėjo bandymu anglų humorą perkelti į lenkų literatūrą. Savo humoristinius raštus jis leido John of Dycalp slapyvardžiu. Iš jų minėtini Zaśćianek 1841, Pisma przedślubne i przedsplinowe 1841, Chwila 1843, Pamiętnik Elfa 1843, Powieść składana (drauge su J. I. Kraševskiu) 1843, Sędzia pieniążek 1845, Anegdoty i fraszki 1847, Kilka wspomnień uniwersyteckich 1854, Kabała 1855, Fanaberje pana starosty Kanjowskiego 1873. Lietuvos papročius liečia pasakojimuose Opawiadania 1843, Nowe opawiadania 1847 ir kt.

W. Charkiewicz, P. J. 1928; *G. Korbut*, Literatura Polska III, 524.

Jankuhn Herbert (g. 1905 VIII 8 Unguroje) proistorikas. Mokėsi Tilžės gimn., proistorę, germanistiką ir istoriją studijavo Karaliaučiaus, Jenos ir Berlyno univ., 1931 gavo dr. laipsnį. Nuo 1935 Kielio univ. privatdocentas, nuo 1942 e.o. prof. ir nuo 1952 o. prof. Be to, nuo 1938 buvo Kielio muziejaus dir. 1945–48 karo belaisvis. Nuo 1930 vadovavo didelio masto kasinėjimams Haithabu (žr.). Išsp. eilę darbų iš Šlezvigo Holšteino proistorės: Wehranlagen d. Wikingerzeit zwischen Schlei und Treene 1937; Haithabu, eine germanische Stadt der Frühzeit 1938; Ausgrabungen in Haithabu 1937–39, 1943; Haithabu und Danewerk 1950; Nydam und Thorsberg 1950; Haithabu, Ein Handelsplatz der Wikingerzeit (trečia perdirbta laida) 1955, Die Frühgeschichte Schleswig-Holsteins 1955, Denkmäler der Vorzeit zwischen Nord- u. Ostsee 1956. Be to, J. yra parašęs keletą studijų ir iš baltų proistorės: Gürtelgarnituren der älteren römischen Kaiserzeit im Samlande (Prussia 30 : 1, 1933), Zur Besiedlung des Samlandes in der älteren römischen Kaiserzeit (ten pat, 1933), Ein Gräberfeld der ersten Jahrhunderte v. Zr. aus Schlakalken, Kreis Fischhausen (ten pat, 32 : 2, 1939), Zur räumlichen Gliederung der älteren röm. Kaiserzeit in Ostpreussen (Archaeologia Geographica 4, 1950) ir kt. *J.P.*

Jankūnas 1. Danielius (apie 1835 Šiaulių aps.—apie 1892 Šaukoto apl., Šiaulių aps.). 1855 baigė Tytuvėnų mokyklą ir grįžo tėvo ūkin. Vc. Biržiškos manymu, D. Lietuwniks iš Dirželiškių k. (Radviliškio vls., Šiaulių aps.), apie 1861 išvertęs A. Obodovskio „Wisuotines jeografijos mokslinga kniga“ (ji nebuvo išspausdinta,

bet liko rankraštis, patekęs į VDU), esąs tas pats J., kuris 1888–91 iš šaukoto rašinėjo laiškus M. Jankui, pasirašydamas D. Samogytis ir D. Lietuwniks. Vertė eilėraščių (Puškino, St. Witwickio, Syrokomlės), išvertė Myk. Kostomarovo rašinį apie Riuriko ir kt. žemaitišką kilmę. Užrašinėjo žemaitiškus priežodžius ir kitus tautosakinius dalykus. Jo ‚Lietuwiszka Abecede, mažiems ir augusiems vaikams' liko neišspausdinta. 1888 jis bendradarbiavo Šviesoje, pasirašydamas D. Samogyčiu.

Vc. Biržiška, Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai (Tauta ir žodis V, 323–325).

2. Kazys (g. 1909 XII 5 Vindeikių k., Musninkų vls., Ukmergės aps.) 1929 baigė Ukmergės gimn., 1931 ats. karininkų kursus A. Panemunėje. 1931—1936 studijavo VDU lietuvių literatūrą ir kalbą, diplomą įgijo Vilniaus univ. 1942. 1929–40 tarnavo krašto apsaugos ministerijos įstaigose. Nuo 1931 bendradarbiavo Mūsų Žinyne, Karyje, Karde ir N. Romuvoje (vertimais), nuo 1949 rašo Darbininke ir Drauge. Vokietijoje 1945–49 gyveno Hiddesen ir Augustdorf b. Detmold stovyklose, dirbdamas Centriniame Britų zonos liet. komitete, eidamas stovyklos vedėjo pareigas, dirbdamas ir bendradarbiaudamas Lietuvių Žodyje. 1947–49 mokytojavo Augustdorfo lietuvių gimn. 1949 atvykęs į JAV ir gyvendamas Elizabeth, N. J., veikė Tremtinių d-joje ir Liet. bendruomenėje. 1955–56 išvertė H. Sienkevičiaus istorinį romaną Kryžiuočius, kuriuos leidžia žurnalas Karys (I dalis išėjo 1956).

Jankus 1. Juozas (g. 1912) dailininkas, teatro dekoratorius. Likęs Lietuvoje ir iškilęs II bolševikmečiu. Už dekoracijas

J. Jankus Dekoracijų eskizas

spektakliui ‚Neužmirštamieji 1919' gavo stalininę premiją. Minimas Vilniaus operos ir baleto teatro vyr. dekoratoriumi.

2. Jurgis (g. 1906 VII 27 Biliūnų k., Baisogalos vls., Kėdainių aps.) beletristas ir dramaturgas. Šeduvos prog. baigė 1925,

J. Jankus

Kėdainių mkt. sem. (2 kursus) 1927, Šiaulių mkt. seminariją 1929. Kauno univ. studijavo germanistiką ir pedagogiką. Apie 10 metų buvo pradžios mokyklos mokytoju. 1943–44 dirbo Jaunajame Dramos Teatre kaip dramaturgas. Vokietijoje dėstė gimnazijoje. 1950 atvykęs į JAV, apsigyveno Rochesteryje, N.Y.

J. apysakaitės periodinėje spaudoje pradėjo rodytis nuo 1923. Savo kūryba bendradarbiavo Trimite, K. Binkio redaguojamose Mūsų Dienose, Žiburėlyje, Ateityje, Židinyje, Ūkininko Patarėjuje, Dienovidyje, XX Amžiuje, Aiduose, Žingsniuose, Žiburiuose, įvairiuose kalendoriuose bei metraščiuose ir kt.

1938 iš spaudos išėjo du J. romanai — Egzaminai ir Be krantų. 1942 už apysaką Vientautų berniukai laimėjo pirmąją Žiburėlio konkurso premiją. Jaunajam Teatrui davė dramą Audronę. Kita drama ‚Sūnus' buvo įtraukta į Kauno Valstybės Teatro repertuarą. Pokaryje išėjo šie J. beletristiniai kūriniai: Naktis ant morų (laimėjo Švietimo valdybos premiją) 1948, apysakų ir novelių rinkinys Pirmasis rūpestis 1951, romanas Paklydę paukščiai 1952, pasaka Po raganos kirviu 1953, romanas Namas geroj gatvėj 1954 (laimėjo Lietuvių rašytojų d-jos premiją), nuotykių apysaka Senas kareivis Matatutis 1956. ‚Pirmajame rūpestyje' įdėta ‚Velnio bala' Vokietijoje laimėjo žurnalo Naujojo Gyvenimo premiją, skirtą už religinio turinio novelę. A. Baldaus išversta vokiškai (Das Teufelsmoor 1951) ji išėjo atskira knyga ir buvo palankiai kritikos sutikta. Taip pat ji yra pasirodžiusi flamiškai ir itališkai (periodikoje). Kelios novelės yra išverstos į anglų k. E. Skujenieks yra J. novelių išvertęs latviškai.

Pirmuosius du savo romanus J. sukūrė lyriškai impresionistinio stiliaus nuotaikos, duodamas stiprių kaimo buities, mokytojų bei mokinių gyvenimo vaizdų ir skirdamas nemaža dėmesio gamtai. Vėlesnėje savo beletristikoje jis pasuko į psichologinį realizmą, išlaikydamas epiškai objektyvų pasakojimo toną ir pirmoje vietoje statydamas žmogų, o gamtai teskirdamas paryškinamąjį vaidmenį.

J. būdingas pasakojimo meistriškumas, gyvas ir įvairus veiksmo tekėjimas, paini intriga ir dramatinio momento pajautimas. Viena iš intrigos priemonių autorius panaudoja ir kriminalinę medžiagą. Antra jo veikalų savybė — tai psichologinis įžvalgu-

mas, užkulisinių žmogaus motyvų išrausimas, knietėjimas žmogų permatyti ir atspėti ‚iš nieko, o ne iš kurio gyvo žmogaus portreto' (Paklydę paukščiai, I dalis). Tas ‚atspėtas žmogus' yra kaip ir pati realybė, kurią J. stengiasi sukurti ir apie kurią jis taip sako: ‚Aš noriu sukurti realybę, kurios niekur nebuvo ir niekur nėra, bet visiškai tikrą ir kiekvienam kuriuo nors požiūriu artimą' (Draugas, 1955 IV 19). Norėdamas peržvelgti žmogų, jį pamatyti ‚iš kitos pusės', J. apsčiau negu apskritai lietuvių rašytojai yra kliudęs ir seksualines temas.

J. kūryboje vietos randa ne tik psichologinės problemos, bet ir socialinės, moralinės, metafizinės, religinės. Tačiau jos liečiamos ne dėl jų pačių, o tik kiek jos yra vieno ar kito veikėjo ar gyvenamojo meto problemos. Jei kurios problemos žmones paliečia visuotinai, J. savo kūriniuose taip pat prieina prie visuotinių klausimų, kaip juos iškelia gyvenimas (Naktis ant morų).

J. kūrybai nesvetimas pasakų (Po raganos kirviu) ir fantastinis elementas (Pasaulio dailininkas), nuotykiai (Senas kareivis Matatutis), humoras ir realistinis paprastumas. Pastaraja prasme kai kurios jo novelės pratęsia mūsų realistinės beletristikos tradiciją.

Be stiprios savo raštų intrigos ir psichologinės analizės, šiaip J. kalbos ir stiliaus atžvilgiu neieško efektų. Jo žodis paprastai yra lygus, artimas bendrinės kalbos žodynui, be ypatingų retenybių, provincializmų ir tarmiškumų. Šia prasme J., kaip ir V. Mykolaitis-Putinas savo beletristikoje, priklauso prie tų rašytojų, kurie stengiasi daugiau išsiversti mūsų bendrinės k. ištekliais. O visa suėmus, vienas iš veikalų, kur geriausiai susilieja J. pasakojimo savybės, yra Velnio bala. *A.Vš.*

3. (Anksčiau Jankauskas) Lionginas (g. 1912 I 27 Pagumerčių k., Pašušvio vls., Kėdainių aps.) kun. 1933 baigė Kaune Pavasario aukštesniąją komercijos m-lą, 1939 Telšių kunigų seminariją. 1939 paskirtas vikaru į Švėkšną, 1940 Skuodo, 1943 Kretingos gimn. kapelionu. Vokietijoje 1944–45 Lichtenfelso liet. kapelionas ir Mainfranken srities dekanas. 1945–49 Hanau liet. gimn. kapelionas, skautų ir ateitininkų dvasios vadas. 1950 atvyko į JAV, Kaliforniją. Visur, be tiesioginių pareigų, pasižymėjo visuomeniniu veiklumu.

4. Martynas (1858 VIII 7 Bitėnuose, Pagėgių, anksčiau Ragainės, aps. — 1946 V 23 Flensburge, Šlezvige Holšteine) aušrininkas, savo ilgamete veikla nusipelnęs M. Lietuvos patriarcho vardą. Teišėjęs pradžios m-lą, J. išsilavinimo pasiekė autodidakto keliu. Ypačiai gerai jis žinojo Lietuvos istoriją. Didelio įspūdžio jam dar vaikui padarė išgirstos kelios dainos apie ką tik praūžusį sukilimą. Tuo metu Prūsijai laimėjus karą su prancūzais ir Prūsijos karaliui pasiskelbus Vokietijos imperatoriumi, buvo itin sugyvintos pastangos nutautinti M. Lietuvos lietuvius. Bet J. iš mažens matė lietuviams daromas skriaudas ir pasiryžo kovoti dėl savo tautos. Jo lietuvišką nusiteikimą labai sustiprino 1878 pažintis su J. Sauerveinu-Girėnu (žr.).

M. Jankus

1882, kai Kranto landratas įsakė nebedėti į Lietuwiszką Ceitungą J. Mikšo, J. Sauerveino, M. Jankaus ir kt. straipsnių, J. ryžosi pradėti leisti aiškiai lietuviškos dvasios laikraštį, bet šis reikalas atkrito, kai dr. J. Basanavičius susitarė su J. Mikšu dėl Aušros leidimo (žr. M. J. prisiminimai, Lietuvos Aidas 1933, 64 nr.). J. bendradarbiavo Aušroje ir, pasitraukus J. Šliūpui, kurį laiką drauge su J. Mikšu rūpinosi visais laikraščio reikalais, daugiausia administraciniais. Tuo laiku jis buvo žymimas ir laikraščio atsakinguoju redaktoriumi (nuo 1884 4 nr. ligi 1885 8 nr). Taip pat jis talkino J. Mikšui suredaguoti ir išleisti 1884 ir 1885 Aušros kalendorius (žr. Aušros kalendoriai). Paveiktas Aušros sąjūdžio ir pats aplankęs D. Lietuvą, J. tapo M. ir D. Lietuvos vienybės šalininku, pasiryžusiu šiai idėjai tarnauti visų pirma spaudos leidimo ir skleidimo darbu. Tam reikalui 1889 J. įsigijo spaustuvėlę, kuri iš pradžių buvo Tilžėje, vėliau Ragainėje, kol buvo perkelta į Bitėnus. Kilus 1888 Varpo leidimo minčiai, J. sutiko laikraštį administruoti ir būti žymimas atsakinguoju redaktoriumi. Kai tačiau varpininkų sudėtoji suma (apie 2000 rublių), jų nuomone, pergreit ištirpo, o J. reikalavo naujų sumų, 1892 tarp varpininkų ir J. įvyko konfliktas. J. iš varpininkų pasitraukė, o į daromus priekaištus 1893 atsakė Iszsiteisinimu priesz uzpuldinėjimus nekuriu ponu per Varpą bei Vienybę.

Be Aušros ir Varpo, J. vardas yra susijęs ir su eile kitų laikraščių, kuriuos jis bandė leisti vieną po kito. Sustojus Aušrai, jis pats leido Garsą, kurio 1886 išėjo 3 nr., o 1887 — 8 nr. 1892 IV J. išleido Naujos Auszros vieną numerį. 1894 jis leido Lietuwiszką Darbininką (išėjo 12 nr., iš viso 88 psl.). Tais pat metais užsimoto Ukinįkų Prieteliaus tepasirodė vienas numeris. 1900–02 J. leido Saulėtaką, kurią pirmais metais redagavo A. Bruožis, o vėliau pats J. (1900 išėjo 12 nr., 1901 — 5,

Jankus

1902 — 1). 1909 buvo sumanęs leisti dienraštį Dienos Laps, kuris tačiau po 10 nr. virto savaitraščiu, o vėliau visai sustojo.

Be šių savo leistų laikraščių, kuriuose jis spausdino savo straipsnių bei eilių, J. parašė ir atskirai nemaža įvairių knygelių: Lietuwiszkos ir senausos Dainų Knigeles 1882 (gotiškomis raidėmis 32 dainos), Sztukaunos dainos nů žmonelu isz Kalnujo apigardes surinktos 1883, Žiemos vakaro adynėlė 1885, Mužikėlis 1885 (buvo ir vėlesnių laidų), Baloje 1886 (laisvas vertimas), Amerika 1892 (kelionei į JAV nurodymai), Naujos dainos 1892 (53 dainos), Isztrauktas isz bedugnes 1894, Lietuwninku bei Lietuwos Nusidawimai 1897 (Lietuvos istorija ligi Liublino unijos, 108 psl.), Kelios Pasakos 1898, Trys Mierei 1898, Trumpas praneszimas apie Kanada, Didžeję sziaurinę Ameriką 1899, Apswaiginantis Gėrimas wisu bėdu priežastis 1899, Mazgotė 1899 (satyrinis leidinėlis), Karžygiszki darbai Indionu 1900 (atpasakojimas, tais pačiais metais išl. ir Smutno Atsitikimo antrašte), Lietuviškos dainos broliams žemaičiams 1901 (10 dainų), Negirtauk 1901, Bendraitė 1902, Iszeiwei Kanadoje 1903, Meilės linksmybė 1907 ir kt. J. leido ir kalendorių: Kalendros lietuwiszkai konserwatywiszkos partijos 1891 (drauge su D. Zauniumi), nuo 1900 ėjo Ewangeliszkos Kalendros, vėliau leido kalendorių Prusu Lietuwis. Dauguma tų knygelių buvo mažos ir paprasto turinio, bet jos pratino žmones lietuviškai skaityti. Mėgęs dainas ir galėjęs iš atminties deklamuoti ilgus tekstus, J. ir pats eiliavo. Daugiausia tai buvo tautiniai raginimai ar satyriniai ko nors išplakimai. Jų vertė — publicistinė, ne literatūrinė (pvz. ‚Aš neužmiršiu nėkados, Lietuva ant visados', arba ‚Dabar visur politikė, Patsai Jurgis ir Barbikė').

Dėl ano meto sąlygų dauguma J. raštų buvo pasirašyti slapyvardžiais. Vc. Biržiška priskiria jam šiuos slapyvardžius: V. Giedris, K. Gyvoleitis, Kr-s, Kulkius, Martyneitis, M. J., M. Mikaitis, Vabalas, Bitėnų Merčius, M. Butkus, M. Giedvilius, J...s, J. A. Paraonas, Ubukaitis, M. Naujokas, Bičiuolis, M. Bindokas ir t.t. Pagal šiuos slapyvardžius jam priskirtos daugelis iš anksčiau suminėtųjų knygelių.

Be savo paties parašytų ar išverstų dalykų, J. leido ir šiaip knygų. Jis išleido 36 religinio turinio knygeles gotiškomis raidėmis, skirtas išimtinai M. Lietuvos protestantams. Leido ir D. Lietuvos katalikams skirtų maldaknygių, nors čia jį konkuravo Mauderodės, Reylaenderio ir Sekunnos spaustuvės Tilžėje ir Šilutėje.

Spaudos darbas J. buvo priemonė jo plataus ir reikšmingo tautinio darbo. Jis 1885 su J. Mikšu, K. Voska ir E. Vejeriu įsteigė didelės kultūrinės reikšmės turėjusią

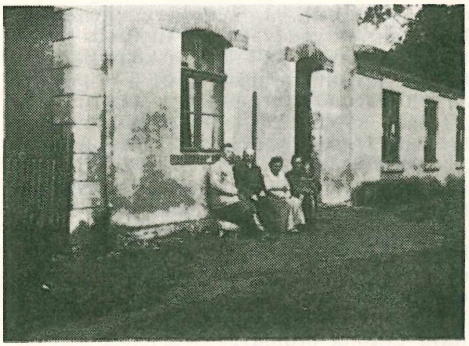

M. Jankaus gyv. namas Bitėnuose, kur jis spausdino liet. knygas spaudos draudimo metu

Birutės draugiją (žr.) ir jai 1889–92 vadovavo. J. Sauerveino paskatintas, J. reiškėsi ir politinėje veikloje, nuo 1890 vesdamas kovą už lietuvių atstovų pravedimą į vokiečių parlamentus. Būdamas lietuvių kandidatu į Prūsijos seimą, J. 1891 išleido eilę politinių brošiūrėlių: Trumpi nusidawimai Prusu Lietuvos, Klaipėda ir Lietuwininkai ir kt. Pirmą kartą lietuviai tegavo 37 balsus. Daug kam nusivylus, J. atkakliai veikė toliau, ir pagaliau J. Smalakys 1900 buvo išrinktas į Vokietijos reichstagą Klaipėdos-Šilutės apygardos atstovu. Gi nuo 1903 ligi 1918 Prūsijos seime lietuviams atstovavo V. Gaigalaitis. Šitai buvo pasiekta tik po sunkios kovos, kurioje nemažas vaidmuo teko J. Kaip jis pats Prūsų Lietuvio kalendoriuje 1908 rašė, ‚labai dažnai reikėjo pakelti šmeižtų ir pajuokimų ne tik iš vokiečių, bet ir iš lietuvių pusės'. Ortodoksiniai surinkimininkai kiekvieną politinį veikimą laikė pasipriešinimu Dievo duotai vyriausybei ir todėl lengvai leidosi vokiečių nuteikiami prieš lietuvių tautinį sąjūdį. Čia buvo pagrindas, kodėl J. dažnai buvo priešų apšaukiamas ‚bedieviu', nors toks jis nebuvo.

Bitėnai buvo stambus punktas, iš kurio draudžiamoji spauda per knygnešius sklido į Lietuvą. Bet Jankui spaustuvės darbas nebuvo pelningas: spaustuvė kelis kartus buvo patekusi į varžytynes, o ūkis išliko šeimos rankose tik dėl to, kad Martyno tėvas ūkį užrašė ne jam, o jo vaikams. Teko J. nukentėti ir nuo vokiečių: ligi I pas. karo buvo 9 kartus areštuotas ir pakartotinai baustas.

I pas. karo metu J. su šeima buvo deportuotas į Rusiją. 1915 ten mirė jo tėvas Martynas ir jauniausias 4 m. sūnus Endrius. Antras sūnus Nikas 1918 IX žuvo Vakarų fronte. Būdamas Rusijoje J. dalyvavo 1917 Petrapilio lietuvių seime ir jame deklaravo M. Lietuvos valią susijungti su D. Lietuva. Po I pas. karo atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos ir palikus jo pa-

dėtį neišspręstą, J. kovojo už grąžinimą Lietuvai. Jis vadovavo M. Lietuvos gelbėjimo komitetui, 1923 I 9 paskelbusiam sukilimą, sėkmingai pasibaigusį I 15 prancūzų okupacinės kariuomenės kapituliacija. J. seniai siektoji M. ir D. Lietuvos vienybė bent iš dalies buvo realizuota. Senatvę J. leido Bitėnuose, nuo 1925 valdžios aprūpintas pensija, o tautos apsuptas Rambyno sargo garbe. Visų ekskursijų Nemunu viena iš pagrindinių sustojimo vietų buvo Rambynas, kur ekskursantus priimdavo J. ir pasakydavo kalbą, padeklamuodavo Donelaitį. 1938 J. buvo apdovanotas II laipsnio Gedimino ordinu (be to, turėjo italų Corona ordiną).

Vokiečiams vėl atplėšus Klaipėdos kraštą, 1939 III J. buvo priverstas palikti Bitėnus ir persikelti į Kauną. Kai 1941 vokiečiai užėmė Lietuvą, okupacinė valdžia įsakė iš Karo muziejaus sodelio pašalinti J. biustą. Kartą pasakęs viešą kalbą, J. buvo perspėtas nuo tokių kalbų susilaikyti. 1944 vasarą grįžęs į Bitėnus, J. norėjo juose pasilikti, bet buvo įsakytas evakuotis su šeima į Vokietiją, kur galutinai sustojo Husume. Savo ilgą amžių veik nesirgęs, po visų pergyvenimų, pasidarė liguistas ir staiga ėmė silpnėti. Sveikata nepasitaisė nė jį perkėlus į Mützelbergo stovyklą prie Flensburgo. Palaidotas Flensburgo miesto kapinėse, pastačius nedidelį akmeninį paminklą su įrašu ‚A.A. Mažosios Lietuvos Patriarchas Martynas J...' (seka gimimo ir mirties datos).

Vc. Biržiška, Lietuvių Bibliografija III ir IV; Dvidešimtmetinės Aušros sukaktuvės (kolektyvinis leidinys) 1903; *J. Tumas*, Lietuvių literatūros draudžiamojo meto paskaitos 1925; *K. Šakenis*, Aušra ir jos gadynė 1933; *J. Būtėnas*. V. Kudirka 1937 (76, 84, 97, 103–109 psl.); *K. Grinius*, Atsiminimai (148 psl.). *M.Ans. ir Rd.*

Jankuškių durpynas Šumsko vls., Vilniaus aps., 435 ha ploto, 2,6 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 479 ha, tarpinio tipo.

Jankūtė 1. Elzė (g. 1894 VI 16 Bitėnuose) Martyno J. (žr.) duktė, visą laiką gyvenusi Bitėnuose ir tvarkiusi tėvo reikalus bei ūkį. Rinko M. Lietuvos tautosaką, kurios pluoštas išsp. Tautosakos Darbuose III. Iš Vokietijos emigravusi į Kanadą, gyvena Toronte su broliu Kristupu ir seserimi Ede. Sesuo Urtė liko Vokietijoje, o brolis Martynas (1892–1952), ligi II pas. karo buvęs vandens kelio meistru Dravernoje, mirė Vokietijoje.

2. Nijolė žr. Jankevičiūtė.

Jan Mayen arkčio sala tarp Grenlandijos ir š. Norvegijos, ties 71° š. pl. ir 8° v. ilg.; 54,5 km ilgio, ligi 13,5 km pločio. Nuo 1929 priklauso Norvegijai. Ji yra vulkaninės kilmės; aukščiausias kalnas yra aktyvus vulkanas Beerenberg (2468 m). J. M. aptiko 1607 H. Hudson; 1921 ištyrė J. M. Wordie ir P. L. Mercanton. Nuo 1921 veikia meteorologinė Norvegijos stotis su radijo siųstuvu.

Jannequin (Janequin) Clément (apie 1485 — apie 1560) prancūzų kompozitorius, Josquin De(s)prés mokinys, žinomas labiausiai dėl savo imituojamai aprašomojo stiliaus veikalų. Ypatingai penkios keturbalsės dainos, išleistos 1529, buvo pakartotinai leidžiamos. Tai Les Chant des oiseaux, kur žodžiais ir gaidomis imituojamas įvairių paukščių giedojimas; La Guerre su triukšmo karo lauke pavaizdavimu; La Chasse — medžioklės garsų pamėgdžiojimas ir pn. Be aprašomųjų dainų, J. parašė per 200 meilės ir satyros dainų. Jaunesnis yra rašęs ir religinių kūrinių: dvejos mišios, sukurtos jo paties dainų La Bataille ir L'Aveugle Dieu motyvais, išleistos 1540 ir 1554, ir motetas Congregati sunt 1538. Vėliau jis perėjo į hugenotus. Jo vėlesnių veikalų Proverbes de Salomon 1558 ir Psaumes de David 1559 tekstai religiniai, bet stilius pasaulinės muzikos.

E. Closson, L'Origine de Cl. J. 1934; *J. Levron*, Cl. J.: musicien de la Renaissance 1948. *Iz.V.*

Jannings Emil (1886–1950) vokiečių filmų aktorius. Gimė Šveicarijoje, bet dar jaunystėje persikėlė į Vokietiją. Nuo 1916 rež. E. Lubitscho dėka pradėjo darbą filmų srityje. Iškilęs nebyliojo filmo laikais, kada vyravo ekspresionistinė linkmė, J. išliko tipingai natūralistinio tipo aktorius. Savo vaidmenyse (jų tarpe daug istorinių asmenybių) jis sugebėjo ligi pačių smulkmenų panaudoti išraiškos priemones. 1918–26 laikotarpyje J. iškilo į žymiųjų filmo tragikų tarpą. Žymesni filmai, kur J. vaidino: Madame Dubarry 1918, Anna Boleyn 1919, Danton 1921, Varietė 1925, Tartuffe 1925, Faust 1926. 1926–29 dirbo JAV, kur jau pradėjo vyrauti garsinis filmas. 1929 grįžęs į Vokietiją, J. vėl sukūrė eilę stiprių vaidmenų. Žymiausias šio laikotarpio filmas — Der blaue Engel 1930, iš kitų — Der zerbrochene Krug 1937, R. Koch 1939, Die Entlassung 1942, Ein altes Herz wird wieder jung 1943. Paskui ligi mirties J. gyveno Austrijoje. 1951 išėjo jo autobiografija Das Leben und ich. *V.Als.*

Janocki Jan Daniel Andrzej (1720–1786) lenkų pirmasis bibliografas. Išsp. Nachricht von den in der Hochgräflich Zaluskischen Bibliothek sich befindenden raren polnischen Büchern, Polonia litterata nostri temporis 1750, Lexicon der itzlebenden Gelehrten in Polen.

Janonis 1. Jonas (g. 1892 I 12 Saločiuose, Biržų aps.) mokytojas, vargonininkas. 1919 įsteigė Tauragnuose kooperatyvą. 1920 Linkmenyse organizavo šaulius-partizanus ir su jais dalyvavo kovoje prieš lenkus. Nepriklausomoje Lietuvoje mokytojavo Saldutiškyje ir buvo iniciatorius pa-

rapijai steigti. 1924 nuėjęs į Linkmenų atlaidus, apkaltintas agitacija prieš lenkus 1920, buvo lenkų areštuotas ir nuteistas 15 m. sunkiųjų darbų kalėjimo. Išsėdėjęs pusantrų metų Švenčionių ir Vilniaus Lukiškių kalėjime, buvo paleistas keičiantis politiniais kaliniais. Vėliau mokytojavo Smilgiuose, Krinčine ir Sudeikiuose. Vokietijoje mokytojavo Itzehoes, Pinnebergo, Diepholzo liet. mokyklose. Vasario 16 gimnazijoje Diepholze buvo muzikos mokytoju. Likęs Vokietijoje. Nuo 1919 bendradarbiaudamas spaudoje, yra rašęs Vienybėje, Garnyje, Lietuvos Mokykloje, Biržų Žiniose, Drauge. Jo vaidinimas vaikams ‚Mūsų senelių mokykla' Lietuvaičių seselių instituto konkurse laimėjo III premiją. Turi rankraštyje eilę scenos veikalėlių.

2. Julius (1896 III 23 Beržinių k., Biržų vls. ir aps. — 1917 V 17 Petrapilyje) poetas. Gimęs trobelninkų šeimoje, skurdžiai praleido vaikystę, o ir visą trumpą gyvenimą grūmėsi su vargu. 1913 baigė Biržų keturklasę m-lą ir įstojo Šiaulių gimn. 1915 dėl karo atsidūrė Rusijoje. Mokėsi Voroneže ir Petrapilyje.

J. Janonis

J. pradėjo rašyti jau pradžios m-loj, stipriau savo eilėraščiais ėmė reikštis nuo 1911 (Aušrinėje, Lietuvos Žiniose). Šiauliuose įstojo į moksleivių socialistų kuopą ir bendradarbiavo socialistinėje spaudoje (Vilnis, Naujoji Gadynė, Tiesa, Naujuoju Taku, Atžalos ir kt.). Rusijoje įstojo į socialdemokratų partiją ir atsidėjo revoliuciniam darbui, už kurį 1916 pateko Petrapilio kalėjiman. Pabėgęs iš kalėjimo slapstėsi įvairiuose Rusijos miestuose ir besibastydamas visiškai suardė savo silpną sveikatą. Džiovai bebaigiant graužti paskutinąsias jėgas, sąmoningai nusprendė pasitraukti iš gyvenimo ir puolė po greituoju traukiniu, palikęs testamentą ir laišką draugams revoliucininkams.

J.—poetas visuomeninkas, proletarų poetas, savo kūryba kovojąs dėl socializmo įgyvendinimo. Eilėraščių tematika — išnaudojami darbininkai, artojai, skurdžiai, o ir asmeninių pergyvenimų eilėraščių daugumas nudažyti kančia dėl socialinės nelygybės bei tikėjimu revoliucijos pergale. Formininiais laimėjimais, kad ir ano meto mastu, J. eilėraščiai nepasižymi, jų tikroji galia — didelis nuoširdumas ir bekompromisinis kūrėjo tikėjimas savo posmuojamu žodžiu. Dėl to jo kūryba yra buvusi labai populiari moksleiviuose, darbininkuose, kairiajame mūsų visuomenės sparne. Tokie eilėraščiai, kaip Trauk, bėruti, Ar tu matei?, Klounas, Kalvis buvo deklamuojami, o Neverkit pas kapą narsiųjų draugų dainuojamas chorų. J. yra rašęs ir prozos. Tai trumputės apybraižos tos pačios nuotaikos ir ideologijos, kaip ir eilėraščiai. Yra išvertęs kelis trumpus dalykėlius iš latvių ir rusų kalbų. Raštus J. dažnai pasirašydavo Vaidilos Ainio slapyvardžiu.

Pomirtinis J. eilėraščių rinkinys išl. 1917, antrasis raštų leidimas (Raštai) 1921 Kaune, trečiasis Kaune 1941 (su P. Mikutaičio parengta J. biografija ir kūrybos įvertinimu), ketvirtasis Kaune 1945 (su V. Kapsuko parengta J. kūrybos apžvalga, rašyta 1926).

P. Mikutaitis, J. J. (monografija) 1941; straipsniai Lietuvių Literatūros Instituto Darbuose I, 1947: *P. Mikutaitis*. J. J. pirmą kartą spausdinamieji eilėraščiai (92–117). (") J. J. motinos atsiminimai (118–131). *A. Vengris*, J. J. raštų leidimai (136–142); *K. Umbrasas*, Mažai žinomi ir nespausdinti J. J. raštai (Literatūra ir menas 1956. 16 nr.). *A.Rk.*

3. Kazys žr. Jankauskas, Kazys.

Janovka upelis Daugpilio aps., Laukesos (Dauguvos) deš. intakas, 15 km ilgio.

Janowski 1. Jan Nepomucen (1803–1888) 1830 lenkų sukilimo dalyvis, Gazeta Polska redaktorius. Gyveno emigracijoje Prancūzijoje ir buvo žymus Demokratų draugijos veikėjas. Po 1848 bendradarbiavo laikraštyje Réforme. 1849 ištremtas iš Prancūzijos, vėl į ją grįžo iš Anglijos. Rašė prieš lenkų aristokratus ir jėzuitus. 1863 sukilimo metu dalyvavo emigracijoje sudarytame komitete sukilimui remti. Išsp. Krótki katechizm praw człowieka 1833, Les derniers moments de la révolution de Pologne en 1831, 1833, Jezuici w Polsce 1861, Rzym i Polska 1863, Książęta Czartoryscy 1873, Un mot d'histoire sur les jésuites dans l'ancienne Pologne 1874, Notatki autobiograficzne 1950. *P.Č.*

2. Józef Kajetan (1832–1914) vienas 1863 sukilimo vadų Lenkijoje, architektas. 1862 Varšuvoje įstojo į slaptą lenkų draugiją ir 1862 XII buvo įtrauktas į lenkų Centrinį tautinį komitetą, rengusį sukilimą prieš rusus. Kai šis komitetas pasiskelbė tautine Lenkijos vyriausybe, J. buvo paskirtas jos generaliniu sekretoriumi. Rusams sukilimą numalšinus, J. 1864 II emigravo į Austrijos valdomą Galiciją ir apsigyveno Lvove. Paliko rankraštyje įdomius 4 tomų 1863–64 sukilimo atsiminimus, kurie buvo išleisti po jo mirties Pamiętniki o powstaniu styczniowem I–II 1923–25. Juose daug vietos skirta ir Lietuvos reikalams, aprašant Lietuvos ir Lenkijos sukilėlių valdžių santykius bei žymesnius Lietuvos sukilimo vadus. *K.Avž.*

3. Ludwik (1878–1921) lenkų istorikas. Mokėsi Kijevo univ. Rengdamas univ. konkursinį darbą apie P. Skargą, jis susi-

dūrė su Skargos veikla Vilniuje, susižavėjo Vilniaus univ. praeitimi ir netrukus išspausdino Uniwersytet Wileński i jego znaczenie 1903. I pas. karo metu gyveno Lozanoje ir rašė prancūzų ir lenkų spaudoje, gindamas didžiosios Lenkijos interesus. 1917–18 Lenkų univ. kursų rektorius Kijeve, kur skaitė Lietuvos istorijos kursą. 1919–21 kultūros istorijos prof. Vilniuje ir 1920–21 hum. mokslų fak. dekanas. Išsp. Uniwersytet Wileński i jego znaczenie 1903, Političeskaja dejatelnost Petra Skargi 1907, Ateny litewskie 1912, Litwa i Polska 1916, Wilno 1916, Les théories neolithuanienes et la vérité historique 1916, La politique allemande en Lithuanie 1917, Wszechnica Wileńska 1578–1848, 1921, Historjografja Uniwersytetu Wileńskiego 1922 ir Wpromeniach Wilna i Krzemienca 1923.

G. Korbut, Literatura polska IV, 311–312. *P.Č.*

Jansenius (Jansen) Cornelius (1585-1638) olandų teologas. Teologijos mokslus ėjo Liuveno univ. ir 1619 gavo teologijos daktaro laipsnį. Ten pat nuo 1630 profesoriavo, dėstydamas teologiją ir Šv. Raštą. 1636 konsekruotas Ypres vyskupu, ten ir pabaigė savo garsųjį veikalą Augustinus (išsp. 1640), davusį pradžią ištisam religiniam sąjūdžiui, žinomam jansenizmo (žr.) vardu.

C. Jansenius

Jansenizmas teologinė sistema, liečianti Dievo malonės ir žmogaus laisvos valios santykį, ir religinis sąjūdis, kilęs iš šios sistemos.

Kaip teologinė sistema, j. yra išdėstytas Jansenijaus 3 tomų veikale Augustinus seu doctrina St. Augustini de humanae naturae sanitate, aegritudine, medicina adversus Pelagianos et Massilienses. Pirmame tome Pelagijaus mokslas lyginamas su jėzuitų mokslu apie malonę, antrame — kalbama apie šv. Augustino tris žmogaus prigimties stovius (nekaltumo stovį prieš Adomo puolimą; sugedusios prigimties stovį po puolimo; sąlyginį stovį, kada žmogus neturi nei malonės, nei nuodėmės), trečiajame tome dėstoma apie malonę ir predestinaciją. Pagal Jansenijų, Dievo malonė nėra antgamtinė dovana, suteikta pirmiesiems tėvams, bet natūrali, priklausanti jų prigimčiai. Todėl po nupuolimo ši prigimtis buvo sugadinta taip, kad žmogus negali pasipriešinti nei savo geismams, nei Dievo malonei, ir tuo būdu visai netenka laisvos valios. Dievas vienus žmones paskyrė išganymui, kitus pražūčiai; Kristus nėra miręs už visus žmones. Nežiūrint šios predestinacijos ir laisvos valios neigimo, iš kiekvieno reikalaujama griežto doros įsakymų laikymo. Šis perdėtas augustinizmas yra priešingas Bažnyčios mokslui, pagal kurį laisvė suderinama su malone ir išganymas skirtas visiems žmonėms. Todėl Jansenijaus sistema buvo popiežių pasmerkta keliais atvejais: Inocento X 1653, Aleksandro VII 1656 ir 1664, Klemenso XI 1705.

J., kaip religinio atgimimo sąjūdis, atmetė Tridento susirinkimo teologiją, vedė aštrią kovą prieš jėzuitus ir norėjo į krikščionišką gyvenimą įvesti pirmųjų amžių papročių griežtumą ir demokratinę Bažnyčios santvarką. Šios pažiūros turėjo daug šalininkų. Ypač karšti ir įtakingi šalininkai buvo: A. Arnauld, Blaise Pascal, P. Nicole. Jų centras buvo cistersų Port-Royal vienuolynas prie Paryžiaus. Kai pop. Inocentas X 1653 pasmerkė penkias Jansenijaus tezes kaip eretiškas, jansenistai pripažino popiežiaus pasmerkimą, tačiau neigė, kad Jansenijus tokį mokslą būtų skelbęs. Todėl jie nesijautė pasmerkimo paliesti ir nutarė jį apeiti, nesipriešindami popiežiui ir tylėdami. Blaise Pascal savo Lettres provinciales perkėlė kovą į dorinę plotmę, pasmerkdamas jėzuitų doros sampratą. Kova iš naujo užsidegė, kai pop. Klemensas X paneigė, kad dvasininkai, kurie ‚tyliai atsižvelgia' į popiežiaus bules, gali būti laisvi nuo pasmerkimo. O aukščiausią laipsnį ši kova pasiekė, kai 1713 tas pats pop. Klemensas X pasmerkė 101 tezę P. Quesnel veikalo Réflexions morales, kuris turėjo Chalono vyskupo, vėliau Paryžiaus arkivyskupo ir kardinolo, Noailles aprobatą. Paryžiaus, Reimso ir Nantes univ. atmetė popiežiaus bulę. Prie jų prisidėjo Paryžiaus kardinolas Noailles, 18 vyskupų ir 3000 kunigų. Vos buvo išvengta Bažnyčios skilimo. Tačiau kardinolas Noailles 1728 pasidavė popiežiaus sprendimui, ir po to j. Prancūzijoj laipsniškai pradėjo nykti. Stipriau jis laikėsi Olandijoje, kur įsikūrė sekta, dar ir dabar turinti apie 6000 narių. Iš Olandijos j. buvo paplitęs Austrijoje ir P. Vokietijoje. Savo doriniu rigorizmu ir keistu malonės mokslu j. atstūmė daug žmonių nuo Bažnyčios ir paruošė dirvą religiniam indiferentizmui. Savo doktrina per B. Paskalį ir S. Kierkegaardą j. veikė ir vėlesnę religinę bei filosofinę mintį (modernizmas, egzistencializmas).

A.Blt.

J. kaip visuomeninė pasaulėžiūra. J. nėra vien tik sukrėtusio XVII a. prancūzų katalikybę teologinio ginčo tezė. Visuomenėje, kuri pilnai išgyvena savo religiją, teologinio ginčo forma yra kone vienintelis normalus vidinių kultūros antagonizmų išraiškos būdas. Prancūziškasis j. yra tad ir visuomeninė pasaulėžiūra. Tai visų pirma reakcija prieš XVII a. pradžios

barokinį gyvenimo supratimą, kuris išsivystė drauge su katalikybės atgijimu po XVI a. antrosios pusės religinių karų. Katalikiškasis renesansas, italų ir ispanų įtakų veikiamas, yra įvairialypis, galingas, bet besaikis. Iš religinių karų griuvėsių bekylanti visuomenė dar ilgai nepajėgė surasti pusiausvyros, ir tik kardinolas Mazarin XVII a. viduryje galutinai parbloškė maištaujančią aristokratiją, kurios laisvės ir garbės idealams savo visa kūryba atstovauja jėzuitų auklėtinis Corneille. Triukšmaujančią, individualistinę aristokratiją pamažu pakeitė darbšti, tvarką mylinti ir griežtos moralės prisisunkusi buržuazijos klasė. Jai priklausė ir garsioji Arnauld šeima, ir Paskalis, ir Racine. Ji ieškojo paprastumo ne tik gyvenimo stiliuje, bet ir architektūroje bei poezijoje; išvalydama baroko puošmenas ir retoriką, ji išryškino klasiškojo grynumo idealą, gero skonio, pusiausvyros ir saiko sąvokas. Žinodama darbo vertę ir nuolankumo likimui būtinybę, ji gynė rimto ir paprasto gyvenimo moralę, sunkaus į išganymą kelio religiją ir mintis atsiskirti nuo Bažnyčios jai kėlė pasibaisėjimą.

Šis religinis rimtumas atvedė Paskalį į Port-Royalio atsiskyrėlių bendruomenę, ji padarė jansenistinės moralės nuo jėzuitų puolimų gynėju ir naujųjų laikų misionieriumi, apologetu, skelbiančiu katalikybę ne katalikams, o netikintiesiems. Jo apologetikos temos: pasaulio be Dievo absurdiškumas, reikėjimas ‚lažytis' dėl Dievo buvimo — šiandien skamba visai moderniškais krikščioniškojo egzistencializmo atgarsiais. Tokį pat be Dievo malonės paliktą pasaulį sutinkame ir kito jansenistų auklėtinio, Racine, tragedijose, kur vienišas žmogus veltui kovoja ir pagaliau parklumpa prieš savo aistras. Ir du didieji XVII a. prancūzų teatro poliai: Corneille ir Racine atrodo kaip dviejų to meto pasaulėžiūrų: jėzuitinės laisvės ir jansenistinės malonės išraiškos

Klaidinga įsivaizduoti jėzuitus tik patogios, pasaulietiškos moralės šalininkais. Tikrasis jėzuitų ir jansenistų ginčo objektas buvo jų skirtingos pažiūros į žmogaus prigimtį, ir griežta demarkacijos linija dar ilgai skirstys prancūzų mintytojus į tuos, kurie, kaip Rousseau, tiki gerąja žmogaus prigimtimi, ir į tuos, kurie, kaip Voltaire, nepasitiki žmogumi. Šioje perspektyvoje ir j. pasmerkimas atrodo pozityvus reiškinys, daug prisidėjęs prie mokslo kūrimo ir plėtojimosi, plačiai atvėręs duris į XVIII a. žmogaus ir žmonijos pažangos kultą.

A. Gazier, Histoire générale du mouvement janséniste ³1922–24; *J. Carreyre*, Le jansénisme durant la régence 1929–33; *H. Bremond*, Histoire littéraire du sentiment religieux IV, 1920; *J. Orcibal*, Les origines du jansénisme 1947–48.
A.J.Grm.

Janski Bogdan (1807–1840), lenkų emigrantas Paryžiuje. Baigęs administracijos mokslą Varšuvos univ. ir pasiųstas į Paryžių pagilinti studijų, liko Paryžiuje, kur prisidėjo prie saintsimonistų sektos. 1830 J. lankėsi Londone sektos vardu tartis su Owenu. Grįžęs į Paryžių, J. susipažino su A. Mickevičiumi ir jo paveiktas grįžo į Kat. Bažnyčią. Drauge su Domeika J. apsigyveno pas Mickevičių ir kartu su jais leido Pielgrzym. Užsidegęs Mickevičiaus idėja, jog reikia kovoti su lenkų emigrantų tarpe beplintančia bedievybe, J. subūrė kelis lenkų emigrantus į Brolių Susivienijimo bendruomenę, panašią į vienuolyną, ir, nors pats buvo vedęs (žmona liko Lenkijoje), ėmė jai vadovauti. Kai Mickevičius iškėlė mintį, jog Lenkijos dvasiniam atgimimui reikia įkurti naują vienuoliją, vieninteliu žmogumi tam reikalui patsai Mickevičius rado tik J. J. su savo atverstu Semenenko ir Mickevičiaus atverstu Kaisevičium apsigyveno išnuomotame namelyje ir pradėjo vienuolinį gyvenimą. 1837 Kaisevičių ir Semenenko jis pasiuntė mokytis teologijos, o po kiek laiko išsiuntė į Romą, kur tie įkūrė rezurekcionistų vienuoliją, laikydami J. savo viršininku ir steigėju. Galutinai vienuolijos sutvarkyti ir J. atvyko į Romą, kur netrukus mirė, vos 33 metų. Savo tremties uždaviniu J. laikė, jog Lenkijos politiniam atgimimui pirma reikia atnaujinti Lenkiją morališkai ir religiškai.

E. Callier, Bogdan J. Pierwszy pokutnik jawny i apostol emigracyj polskiej we Francyj 1876.
J.V.

Janson Gustaf (1866–1913) švedų rašytojas. Literatūrinę karjerą pradėjo moderniais robinzoniškais Paradiset (Rojus) 1900 ir De första människorna (Pirmieji žmonės) 1900. Toliau ėjo pacifistiniai romanai Abrahams offer (Abraomo auka) 1901 iš burų karo, Lögnerna (Melai) 1912 iš Italijos Tripolio karo, Nils Dobblare 1903 iš švedų karų Pabaltyje XVI a. ir Faran (Pavojus) 1909 iš Atilos laikų. Pasakojimai iš šių dienų gyvenimo: Det gamla huset (Senasis namas) 1904–05, Ön (Sala) 1908, I mörkret (Tamsoje) 1909, Öns herre (Salos viešpats) 1913. Stiprus rašytojas, sugebėjęs kartu perteikti įtemptą veiksmo eigą ir įtikinančią gamtovaizdžio, situacijų, gamtos katastrofų ir pn. iliuziją, tikrai retą švedų literatūroje. J. pasakojimai iš Stokcholmo šcherų (pakrančių salelių ir uolų) gyvenimo laikomi geriausiais šio žanro pavyzdžiais. Rinktinių raštų 11 tomų išl. 1925–28. *J.Lng.*

Jansons 1. Jānis Alberts (g. 1892) latvių literatūros teoretikas bei istorikas ir tautotyrininkas. Nuo 1936 Latvijos univ. docentas, likęs Latvijoje. Parašė studiją apie liaudies papročių teatrinius aspektus (Die lettischen Maskenumzügė 1933) ir mo-

nografijas apie Rainį, Zeifertą, Janševskį, brolius Kaudzičius ir Virzą. Savo darbe J. atstovavo formaliniam estetiniam metodui.

2. K ā r l i s (g. 1896) latvių skulptorius. Paminklų ir didelių skulptūrinių figūrų autorius.

3. M ā r t i n š (g. 1899) latvių kompozitorius, sukomponavęs operą Tobago, 5 simfoninius šokius, 5 siuitas orkestrui, 30 miniatiūrų ir daug solo bei choro dainų.

4. R o b e r t s (1864–99) latvių aktorius, vienas geriausių savo laikmečio klasinių personažų vaidintojų. Vertė scenos klasikus latvių kalbon, tarp kitų ir Goethes Faustą.

Janssen 1. A r n o l d (1837–1909) steigėjas ‚Dieviškojo Žodžio' misijų vienuolijos. 1860 įšventintas kunigu, 1875 įsteigė Steyle (Olandijoje) misijų namą, davusį pradžią atskirai vienuolijai, dirbančiai misijų darbą Tolimuosiuose Rytuose ir Afrikoje (1950 jai priklausė 1 kardinolas, 16 vyskupų, 2180 kunigų, 1047 klierikai ir 1183 broliukai). Vedama jo beatifikacijos byla.

2. J o h a n n e s (1829–91) vokiečių istorikas, nuo 1854 Frankfurto gimn. mokytojas, vėliau išėjęs į kat. kunigus. Autorius veikalo Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters, 6 tt., 1876–88 (VII ir VIII tt. parengė L. Pastor 1893–94). Šiame veikale jis stengiasi duoti šviesesnį priešreformacinių laikų vaizdą, bet neišvengė kai kur tam tikro vienašališkumo, susilaukusio kritikos. J. lietė ir Lietuvos–Lenkijos istoriją 1865 išl. veikalu apie pirmo Lenkijos padalijimo genezę.

3. J u l e s (1824–1907) prancūzų astronomas. Dalyvavo daugelyje astronominių ekspedicijų saulės spektrui ir aptemimams stebėti. 1874 saulės aptemimo metu blykstelėjimų spektre pastebėjo geltoną liniją, kurią priskyrė nežinomam elementui, pavadinęs jį heliu, t.y. saulės elementu. Nuo 1874 buvo Meudono astrofizinės observatorijos direktorium (1896 išleido Annales de l'observatoire de Meudon). 1893 įk. observatoriją Monblano kalne ir jai vadovavo. Padarė daug gerų saulės nuotraukų ir jas 1904 išleido albumu Atlas de photographies solaires 1904. *Č.M.*

4. P e t e r (1844–1908) vokiečių dailininkas, nuo 1877 Düsseldorfo meno akademijos prof. ir nuo 1895 direktorius. Labiausiai žinomas savo istorinių siužetų freskomis: Baltijos pajūrio kolonizacija (Bremeno biržos rūmuose), 12 scenų Prometėjaus mito (Berlyno meno galerijoje) ir kt.

5. (Jansen) Z a c h a r i a s, olandas, akinių dirbėjas XVI a. gale ir XVII a. pradžioje, kurį kai kurie laiko apie 1590 išradus pirmąjį mikroskopą. Kiti mokroskopo išradimą priskiria Galilėjui, jį paskelbusiam 1610.

Janssens 1. A b r a h a m, vad. van Nuyssen (apie 1575–1632) flamų tapytojas Antverpene, žymus romanistų srovės, sekusios italų tapybą, atstovas. Jaunystėje mokėsi Italijoje. 1606 išrinktas Antverpeno Šv. Luko tapytojų brolijos dekanu, 1609 nutapė rotušei alegorinį pav. Šeldė ir Antverpenas. J. piešinys tvirtas, koloritas skoningas, kompozicija sumani ir įdomi. Rubensui grįžus iš Italijos (1608), amžininkai ji gretino su J., tačiau greit paaiškėjo, kad Rubenso kūryba geriau išreiškė naują amžių. J. vėliau mėgino Rubenso stilium sekti, bet nepasiekė nė savo ankstyvesnio lygio. Daug J. darbų žuvo per Didžiąją prancūzų revoliuciją, eilė paveikslų išliko Antverpeno, Brugges, Malines, Tournai bažnyčiose bei Antverpeno, Berlyno, Kölno, Müncheno muziejuose.

2. C o r n e l i s žr. Jonson.

Jansson 1. E u g è n e F r e d r i k (1862–1915) švedų dailininkas, tapęs daugiausia Stockholmo motyvus. Nuo lengvos, šviesių tonų tapybos J. perėjo į dekoratyvinį apipavidalinimą dažnai labai veržliais efektais, ypač nakties vaizduose, kur vyrauja mėlyna spalva ir pilna stipraus lyrinio patoso. Po 1900 pasidarė figūrinių kompozicijų tapytoju, vaizdavusiu atletus darbe ar besimaudančius jaunus vyrus.

2. K a r l E m a n u e l (1846–74) suomių tapytojas, studijavęs Abo, Stockholme ir Düsseldorfe. Savo dideliais rūpestingai sukomponuotais ir nutapytais liaudies gyvenimo paveikslais J. buvo reikšmingiausias Düsseldorfo mokyklos atstovas Suomijoje. Gyvenimo gale pakrypo į impresionizmą ir pasidarė naujosios šviesinės tapybos pionierius Suomijoje. *J.Lng.*

Janševskis (Janovskis) Jėkabs (1865 — 1931) latvių rašytojas ir žurnalistas. Išleido du poezijos rinkinius: Pagātnes pausmas un tagadnes jausmas 1890 ir Maiga 1923, kuriuose yra tautinio idealizmo ir sentimentalizmo, lengvos erotikos ir švelnaus socialinio motyvo. Prozoje J. yra psichologinio realizmo atstovas, ypač ryškiai pasirodęs epiniuose romanuose Dzimtene (baigtas 1925), Bandava 1928, Mežvidus laudis 1929 ir Līgava 1931. Plataus užsimojimo kūriniuose, kurių kompozicija dažniausiai neperstipri, J. sugeba atverti didingą gimtos Kuržemės peizažą su daugeliu spalvingų tipų. Juose jauti džiaugsmą atstatant savo kraštą, gyvenimo džiaugsmą, Latvijos žemių ir žmogaus apoteozę. J. laikomas vienu latvių prozos pionierių. Jo scenos veikalai silpnesni (Precību viesulis ir Pirmā nakts). *H.N.*

Jantzen Hans (g. 1881) vokiečių meno istorikas. Prof. 1916 Freiburge, 1931 Frankfurte, 1935 (Pinderio vietoje) Münchene, 1951 išėjo į pensiją. Puikus dėstytojas. J. svarbiausi veikalai: Deutsche Bildhauer

des 13. Jahrhunderts 1925, Über den gotischen Kirchenraum 1928, Das Münster zu Freiburg 1929, Das Münster zu Strassburg 1933, Über den kunstgeschichtlichen Raumbegriff 1938, Deutsche Plastik des 13. Jahrhunderts ²1944, Ottonische Kunst 1947, Burgundische Gotik 1949.

Festschrift für H. J. 1951.

Januarius (lot.) pirmasis sen. romėnų metų mėnuo po to, kai jų kalendoriuje prie anksčiau buvusių tik dešimt mėnesių (pirmasis buvo Martius) pridėta dar du mėnesiu, kurių pirmasis pavadintas dievo Janus (žr.) vardu.

Januarijus (it. Gennaro) Benevento vyskupas, kankinys, šventasis (IX 19). J. ir draugai buvo pasmerkti ‚ad ursos' Pozzuoli amfiteatre, bet dėl teisėjo pavėlavimo buvo nukirsdinti. Apie juos žinių šaltinis yra jų Passio, kurios yra išlikę dvi redakcijos. Viena jų yra Bolonijoje; ja naudojosi šv. Beda Venerabilis savo martirologijai. Antroji parašyta VI a., vadinama Acta Vaticana. Abi šios redakcijos X ar XI a. buvo išverstos į graikų kalbą. Ten mirties data nurodoma 305 IX 19, nors įvairiose VI a. martirologijose ji duodama nevienodai. J. kūnas 432 buvo perkeltas į Neapolį.

J. vardas yra rišamas su garsiu jo kraujo stebuklu, kuris nuo amžių įvairiose aplinkybėse pasikartoja kas metai. Kraujas yra laikomas 2 nevienodo dydžio ir formos hermetiškai uždarytuose stiklo indeliuose. Pirmajame indelyje, kurio talpa yra 60 cm^3, kraujo yra ligi pusės, antrojo indelio talpa yra 25 cm^3, o kraujo yra tik atskiros dėmės ant indelio sienelių. Stebuklas įvyksta kasmet pastoviai šeštadienį prieš gegužės mėnesio pirmą sekmadienį (šventojo kūno į katakombas perkėlimo metinės), IX 19 (mirties metinės) ir XII 16 (įžadinė šventė dėl Vezuvijaus išsiveržimo 1631). Be šių pastovių datų, stebuklas kartais įvyksta aukštiems asmenims atvykus pagerbti šventojo relikvijų, išstačius kraują viešam pagarbinimui didelių nelaimių metu ir kt. Stebuklo esmė yra ta, kad kraujas, paprastai sudžiūvęs ir sukrekėjęs, staiga ‚atgyja', tampa skystas, jo kiekis indeliuose padidėja. Tai įvyksta prie įvairios ir nevienodos temperatūros. Nuostabu ir tai, kad indai ir sukrekėjęs kraujas paprastai sveria 0,987 kg, o kraujui ‚atgijus' — 1,015 kg. Spektroskopiniai bandymai įrodė, kad indeliuose yra tikras žmogaus kraujas. Iki šiol įvairūs medikų ir chemikų bandymai faktą išaiškinti natūralinėmis ar dirbtinomis priežastimis liko be pasekmių. Apie J. stebuklą dokumentinės žinios yra iš XIII a., bet tradicija siekia IV a., kada J. relikvijos iš kankinystės vietos buvo perkeltos į Neapolio katakombas. Kai vyskupo vadovaujama iškilminga procesija ėjusi Via Antiniana, kažkokia moteris Eusebija įteikusi vyskupui du indeliu su J. krauju, kurį ji pati buvo surinkusi nukankinimo vietoje. Ta proga kraujas pirmą kartą buvo ‚atgijęs'. Neapolio gyventojai J. stebuklo šaukiasi ypačiai Vezuvijaus išsiveržimo atvejais ir laiko ji Neapolio miesto saugotoju nuo nelaimių.

G. Sperandeo, Il miracolo di S. Gennaro ³1903; *C. Isenkrahe,* Das neapolitanische Blutwunder 1912; *I. R. Grant,* The Testimony of Blood 1939; *D. Mallardo,* S. Gennaro 1940. *J.V.*

Janulaitis 1. Augustinas (1878 III 31 Malavėnų k., Šiaulių vls. ir aps. — 1950 V 21 Kaune) teisininkas, istorikas, politinis veikėjas. 1886–93 mokėsi Šiaulių gimn. 1893 už susektus pas jį lietuviškus raštus pašalintas, persikėlė į Rygos gimn. ir ją baigė 1896. Tais pat metais stojo Maskvos univ. teisių fakultetan. 2 kartus dėl dalyvavimo stud. riaušėse buvo iš univ. pašalintas. Dalyvavo organizuojant Palangoje 1899 VIII 8 pirmąjį viešą lietuvišką spektaklį Amerika Pirtyje (1900 I 16 ir pats vaidino šiame veikale Liepojoje). Tuo metu Vonsiackis siautėjo norėdamas likviduoti lietuvišką sąjūdį, ir J. su daugeliu kitų buvo suimtas ir 1900–01 kalintas Liepojoje ir Aispūtėje. Iš ten išleistas, grįžo į Šiaulius ir toliau dalyvavo slaptajame darbe. Patyręs, kad nuspręsta jį ištremti trejiems metams į Sibirą, J. iš Šiaulių pabėgo į Tilžę, kur 1902–05 redagavo Darbininkų Balsą. Tuo pačiu metu 1903–05 protarpiais jis studijavo teisę Berno univ. Šveicarijoje. 1906 pradžioje J. grįžo Lietuvon su pasiskolintu vokišku pasu. Prie sienos rusų pagautas su lietuviškos revoliucinės spaudos ryšuliu, nugabentas į Vilnių, kur, kaip tariamasis Vokietijos pilietis, buvo nuteistas tik 10 mėn. tvirtovės (Lukiškių kalėjime). Atlikęs bausmę, jau tikrąja pavarde J. išvyko Maskvon baigti teisės studijų. 1907 baigė Maskvos univ. ir grįžo Lietuvon, apsigyveno Vilniuje ir vertėsi advokatūra (nuo 1912 prisiekusis advokatas). Likęs Vilniuje, 1916 XI buvo vokiečių ištremtas į Čersko stovyklą, iš kurios buvo paleistas 1917. 1918 pabaigoje M. Sleževičiaus sudarytame ministrų kabinete J. buvo užsienio reikalų ministerijos valdytoju. Vyriausybei pasitraukus į Kauną, Vilniuje likęs J. buvo 1919 I V. Kapsuko suimtas, bet netrukus paleistas. Išsikėlęs į Kauną, J. 1919–25 buvo vyriausio tribunolo teisėju, 1924 — jo pirmininku. Drauge 1922–25 pirmininkavo Valstybinei archeologijos komisijai. Vienas iš Aukštųjų kursų iniciatorių, 1920–22 J. buvo jų lektorius. Nuo 1922 X 11 LU tei-

A. Janulaitis

sių fak. Lietuvos teisės istorijos katedros vedėjas, 1924 IV pakeltas o. prof., 1932 suteiktas garbės doktoratas; nuo 1935 to fakulteto dekanas Kaune, vėliau Vilniuje, kol buvo sovietų iš tų pareigų pašalintas. Be teisių fak., kai kuriuos Lietuvos istorijos dalykus J. dėstė ir hum. mokslų fak. Be to, jis yra lektoriavęs Aukštuosiuose karininkų kursuose Kaune ir nuo 1936 dėstęs ŽŪA Dotnuvoje. Likęs Lietuvoje, 1945 buvo minimas Vilniaus univ. istorijos-filologijos fak. dekanu, vėliau LTSR mokslų akademijos tikruoju nariu.

V i s u o m e n i n ė v e i k l a. J. įsitraukė į lietuviškąjį darbą dar gimnazistas, rinkdamas tautosaką ir platindamas draudžiamąją spaudą. Nuo 1897 bendradarbiavo Ūkininke ir Varpe (Žmogaus ir A. Juodvalkio spv.), nuo 1898 Vienybėje Lietuvninkų ir kt. Jo surinktos 124 Malavėnų dainos buvo išsp. žurnale Mitteilungen der lit. liter. Gesellschaft 1898, 1899 ir 1903. Įstojęs į socialdemokratus, J. redagavo Darbininkų Balsą (nuo 1902 4 nr. ligi 1905 pabaigos) ir žymią jo dalį pats prirašydavo. Jame J. kėlė ir Lietuvos nepriklausomybės reikalą. Vėliau, apsigyvenęs Vilniuje, 1908 su M. Biržiška redagavo Žariją, bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Lietuvos Žiniose, Visuomenėje. Be partinio darbo, J. dėjosi ir į bendrąjį lietuviškąjį veikimą: nuo 1910 aktyviai reiškėsi Lietuvių mokslo d-jos veikloje; 1925 pirmininkavo Lietuvos draugijai Tautų Sąjungai remti; nuo 1930 vadovavo jo iniciatyva įsteigtai Lietuvos istorijos d-jai ir redagavo jos organą Praeitį (I tomas išėjo 1930, II — 1933, III t. buvo parengtas 1939, bet viešumon nebepasirodė). 1924–39 redagavo VDU Teisių Fakulteto Darbus (10 tomų).

J. r a š t a i yra dvejopo pobūdžio: politiškai poleminio pobūdžio brošiūros (ligi 1908) ir mokslinės istorinės studijos (nuo 1908). Pirmosios rūšies J. raštai daugiausia pasirašyti įvairiais slapyvardžiais ir spausdinti pas M. Jankų ar JAV išleisti Vienybės Lietuvininkų ir Lietuvos. Jų sąrašas: Ar socialistas gali būti kataliku 1900, Baudžiava Lietuvoje 1901, Mūsų dielės 1901, Parsidavimas ir pelnas 1901, Darbo diena 1902 (²1905), Kas nuveiks? 1902, Kunigija ir svietiška valdžia 1902 (²1908), Kur mūsų išganymas 1902, A. Mickevyčia 1902, Šventė 1 gegužės 1902, Varžytynės 1903, Darbininkų kalendorius 1903 (vieno paties J. prirašytas), Kur lietuvių senovėje gyventa (pamfletas prieš J. Basanavičiaus teorijas) 1903 (²1907), Vienos revoliucija 1848 m. (1904), F. Lassalio Apie Konstituciją, K. Kautskio Prie žydų klausimo, K. Markso ir F. Engelso Komunistų manifesto vertimai 1904, Iš istorijos kaimiečių kovos su ponais 1905 (iš dalies bendradarbiavo J. Biliūnas, antroji laida išėjo 1907 antrašte Kaip žmonės su ponais kovojo), J. Arch 1905, Panaikinkime kariuomenę 1905, Šalin socijaldemokratai 1905, Kautskio Partija, klasė ir visuomenė 1905, Pasakojimai iš prancūzų revoliucijos (IV knygelė) 1905, Kun. J. Gapono laiškai 1905, Gerės Kaip kunigas virto socialdemokratu 1906, Iš bažnyčios istorijos 1906, Ar geras katalikas gali būti socialistu 1907, Senovės šventieji ir dabartiniai bedieviai 1907, R. Böhmes Katalikų bažnyčios mokslas apie tironus 1907, Politiškas minių streikas 1907, Airija 1908, Iš kur atsiranda nusikaltėliai 1908, Kaip atsirado valdžia ir valstybė 1908, K. Marks 1908, K. Kautskio Pričkus Engels 1908, Klebono karčiama 1908. Šias brošiūras, kaip ir gausius savo straipsnius, J. pasirašė įvairiais slapyvardžiais: A. D., A. J., B. Alksnis, A. J. Daubaras, P. Daujotas, J. Daukša, A. Juodvalkis, P. Juodvarnis, J. Lizdeika, Medekša, R. Ramonas, Žmogus ir kt.

M o k s l i n i a i J. r a š t a i: E. Pliateraitė 1908, Valstiečiai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje 1910 (iš Lietuvių Tautos), Valstiečių sukilimas XVIII a. Lietuvoje 1910 (lenkiškas vertimas Vilniuje 1921; ši studija, paremta Šiaulių ekonomijos archyvų medžiaga, pirma buvo išspausdinta Visuomenėje), 1831 m. sukilimas ir kunigai 1910 (iš Visuomenės), Kun. L. A. Jucevičius 1910 (iš Lietuvos Žinių), Sodžiaus teismas ir jo organizacija Šiaulių ekonomijoje XVIII a. 1911 (iš Lietuvių Tautos), S. Daukantas 1913 (iš ten pat), Lietuvių papročių teisė 1913 (drauge su P. Leonu, iš ten pat), Lietuvos visuomenės ir teisės istorija (sekant Kutrzebą) 1916, M. Akelaitis 1920–21 (Švietimo Darbe) ir M. Akelaičio laiškai 1925–26 (Tautoje ir Žodyje), Kun. J. Rupeika 1921 (Švietimo Darbe), 1863–64 m. sukilimas Lietuvoje 1921 (iš Mūsų Žinyno, lenkiškai vert. 1922), S. Daukanto laiškai 1922 (Mūsų Senovėje), Žydai Lietuvoje 1923 (iš Švietimo Darbo), Bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos 1923, Kunigai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje 1923, Vyriausias Lietuvos tribunolas XVI–XVIII a. 1927, Imperijos rūmų teismas 1927, E. S. Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis 1928, Užnemunė po Prūsais 1928 (404 psl.), Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje 1929, Juodieji Broliai Kražiuose 1930 (iš Praeities), Kęstutis Marienburgo pilyje 1930 (iš Praeities), Napoleono Teisynas 1931, K. Zabitis-Nezabitauskas 1931 (iš Tautos ir Žodžio), I. Danilavičius 1932, Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancoj 1933 (iš Praeities), Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX a. gale 1937. Ilgai rengtą monografiją apie Kęstutį baigti sutrukdė užėjusios okupacijos.

Be to, J. parengė spaudai J. Biliūno raštus (su jo parašyta biografija) 1913, 1917

ir 1937. Jis atliko ir nemaža vertimų, daugiausia, kai buvo vokiečių laikomas belaisvių stovykloje. Iš jo išverstų literatūros veikalų buvo išleista Ibseno Šmėklos 1921, Nora 1923, Visuomenės šulai 1923, Andriejevo Krikščionys 1922, Dostojevskio Didysis inkvizitorius 1922. Iš mokslinių veikalų J. išvertė R. von Jheringo Kovą dėl teisės 1922, L. Gumplovičiaus Sociologijos pagrindus 1929. Iš politinio pobūdžio dalykų vėliau J. išleido tik vieną brošiūrą Lietuva ir dabartinė Rusija 1925. Už ją ir buvo 1940 bolševikų pašalintas iš pareigų universitete.

J. žmona Elena Jurašaitytė-Janulaitienė reiškėsi kaip dailininkė (daugiausia portretininkė) ir dalyvavo eilėje parodų.

Vc. Biržiška, Aleksandrynas (rankraštis). *V.Als.*

J. mokslininkas. Jis yra pirmasis Lietuvos teisės istorikas, rašęs lietuvių kalba. Teisininkas pagal išsilavinimą, J. buvo didžiai pamėgęs istoriją ir savo veikloje jungė abi šias mokslo sritis. Jo ankstyvesni darbai buvo labiau palenkti politinei revoliucinei veiklai, bet vėlyvesnieji turi objektyvų mokslišką pobūdį; J. visą amžių laikėsi istorinio materializmo metodo, kurį laikė vieninteliu mokslišku metodu.

Kaip profesorius J. pasižymėjo plačia erudicija ir dideliu darbštumu. Jo mokslinį palikimą sudaro eilė knygų bei straipsnių ir studentams skaitytas Lietuvos teisės istorijos kursas. Savo veikaluose J. surinko daugybę įdomių istorinių faktų bei žinių. Pagrindinis dėmesys jo buvo kreipiamas į kruopštų medžiagos rinkimą, mažiau tesirūpinant platesniu žvilgsniu į visumą.

J. skaitė teisių fak. pirmojo kurso studentams, tiek teisininkams, tiek ekonomistams, 6 savaitinių valandų 2 semestrų Lietuvos teisės istorijos kursą. Šis kursas žymiai pralenkė ir praplėtė jo paties 1916 išleistą knygą Lietuvos visuomenės ir teisės istorija. Paskaitų stenogramos buvo studentų išleistos trimis sąsiuviniais, berods, 1933. Kursas apėmė visų Lietuvos dalių teisės istoriją visais istorijos laikotarpiais: Lietuvos didžiąją kunigaikštiją, Žemaičius ir Aukštaičius po Rusais, Užnemunę ir Prūsus. Pažymėtina, kad J. buvo ir Rytprūsių teisės istorijos pionierius, nes vokiškoji Prūsų teisės istorija pagrindinį dėmesį kreipia į Brandenburgą, Rytprūsius dažnai aplenkdama. Lietuvos didžiosios kunigaikštijos istoriją, priešingai kitiems mūsų istorikams, J. skirstė į tris laikotarpius pagal krašto gyvenimui vadovaujantį luomą: kunigaikščių gadynė (iki Kazimiero Jogailaičio), ponų gadynė (nuo Kazimiero Jogailaičio iki Lietuvos Statuto II laidos 1566) ir bajorų gadynė (nuo 1566 iki valstybės žlugimo). Visą dėmesį jis kreipė į konstitucinę ir administracinę teisę bei luomų santykius, palikdamas nuošaliai teisminę (civilinę, baudžiamą bei procesualinę) teisę.

Dar pažymėtinas svarbus J. darbas kuriant Lietuvos teisės istorijos lietuviškąją terminologiją, nes visi senieji teisės nuostatai buvo surašyti nelietuvių kalba.

A.Plt.

2. Juozas (1868 XI 2 Malavėnų k., Šiaulių vls. ir aps. — 1940 Nemakščiuose) kunigas, Augustino ir Pranciškaus J. brolis. Įšventintas kunigu 1891. Ilgametis Nemakščių klebonas (nuo 1919). Lietuviškosios spaudos platintojas draudžiamuoju metu. Kaip vyresnysis brolis, padėjo mokslus išeiti Augustinui ir Pranciškui J.

3. Petras (g. 1887 XI 16 Rūkliškio eigulio pasodoje, Panemunės vls., Rokiškio aps.). Brandos atestatą įsigijo eksternu Maskvoje ir ten pat Šeniavskio univ. išklausė komercinių mokslų kursą. 1911–19 žemės ūkio mašinų fabriko Vilijos prekybos direktorius (Vilniuje, Kaune, Smolenske). 1919–22 Lietuvos siaurųjų geležinkelių valdybos viršininkas. 1922 Anglų-lietuvių b-vės komercinis direktorius. 1923 J. buvo vienas iš Lietūkio organizatorių ir ligi 1930 jame ėjo prekybos skyriaus direktoriaus pareigas. Be to, jis buvo čili salietros Lietuvoje atstovu; kurį laiką pirmininkavo Lietuvių-švedų d-jai. Bendradarbiavo Lietuvoje, Lietuvos Ūkyje, Tautos Ūkyje, Talkoje. Nuo 1930 gyveno savo ūkyje. 1949 atvyko į JAV.

4. Pranciškus (g. 1874 IV 28 Malavėnų k., Šiaulių vls. — ?) Augustino J. ir Juozo J. brolis, Kauno kapitulos garbės kan. Mokėsi Šiaulių gimn. ir Žemaičių kun. sem. Kunigu įšventintas 1898 ir paskirtas vikaru į Troškūnus. Patekus žandarams jo laiškui, prašančiam seserį atsiųsti liet. knygų, 1902 buvo metams ištremtas į Smolenską. Klebonui Auglai leidus, J. ten įvedė liet. pamaldas naujai atitremtiems ir nuo seniau (nuo 1863) apylinkėse gyvenantiems tremtiniams. Tremties bausmę atlikęs grįžo Lietuvon; rusų administracijai netvirtinant jo į vyskupo skiriamas pareigas, 1904 išvyko karo kapelionu į Mandžiūriją (rusų-japonų karo metu). 1905 XII jam grįžus Lietuvon, Kauno gubernatorius vėl nenorėjo jo tvirtinti, bet nusileido, vysk. Paliulioniui pagrasius bylą perkelti į Petrapilį. Trumpai pabuvęs kuratu Ugionyse, tais pačiais 1906 metais paskirtas Betygalos klebonu, 1923 pakeltas dekanu Veliuonos dekanato, 1931 — gar-

Kan. Pr. Janulaitis

bės kanauninku. Bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Lietuvos Ūkininke, Viltyje, Nedėldienio Skaityme (pasirašinėdavo Baltru Jurgiu, inicialais ir kt.). Likęs Lietuvoje, 1946 išvežtas į Rusiją (kalintas Vladimiro kalėjime).

Vaižganto Raštai XII, 246–247 psl.

Janulaitytė-Alseikienė Veronika žr. Alseikienė.

Janulaitytė-Biliūnienė-Matjošaitienė Julija (g. 1880 Malavėnų k., Šiaulių vls. ir aps.) Augustino, Juozo, Pranciškaus ir Veronikos J. sesuo, dantų gydytoja. Mokėsi Šiauliuose ir Mintaujoje. Odontologiją baigė Charkove 1904. 1902 susižiedavusi su rašytoju J. Biliūnu, už jo ištekėjo Panevėžyje 1904 VIII 4. Jam sunkiai sergant, 1906–07 gyveno Zakopanėje, Lenkijoje, jį slaugė ir užrašė daugelį jo kūrinėlių. Turėjo įtakos Biliūno kūrybai ir yra minima jo raštuose Julytės, Numylėtos, Ramūtos vardais. Mirus vyrui, pasiliko Zakopanėje ir ten vertėsi dantų gydytojos praktika. 1914 grįžo Lietuvon, bet 1915 teko pasitraukti nuo karo į Voronežą, kur dirbo kaip gydytoja lietuvių kolonijoje. 1918 apsigyveno Vilniuj (priklausė sanitarijos pagalbos d-jai, buvo Vilniaus lietuvių klubo valdyboje ir kt.). 1924 ištekėjo už pedagogo Stasio Matjošaičio (Esmaičio). 1931 persikėlė į Kauną, kur ir tebegyvena. Yra rašiusi Medicinoje.

Janulevičius Vytautas (1908 Keturvalakių vls., Marijampolės aps.—1937 I 3 Kapčiamiestyje) mokytojas. Baigęs Marijampolės mokytojų seminariją, mokytojavo Skaudvilės ir Marciškių (Kapčiamiesčio) mokyklose. Buvo pradėjęs universitete lituanistikos studijas. Bendradarbiavo pedagoginiuose žurnaluose: Lietuvos Mokykla, Mokykla ir Gyvenimas, Mokykla ir Visuomenė. Paliko romano ‚Tbc. pasmerktieji' rankraštį.

Janulionis Linas (1888 IX 23 Berniūnų k., Dusetų vls., Zarasų aps. — 1940 X 24 A. Panemunėje) karo gydytojas, plk. Gimnaziją baigė Šiauliuose. 1914 baigęs Petrapilio univ. gamtos mokslus, ten pat stojo į karo medicinos akademiją ir ją baigė 1917. Aktyviai dalyvavo organizuojant liet. kariuomenės dalinius Rusijoje. 1918 grįžo į Lietuvą ir stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę. Nepriklausomybės kovose dalyvavo kaip 1 pėst. pulko vyr. gydytojas. Už pasižymėjimą apdovanotas Vyčio kryžiumi. Toliau ėjo karo gydytojo pareigas atskirajame lazarete, artilerijoje, karo mokykloje

L. Janulionis

A. Janulis Rugiapiūtė

(nuo 1928), karo ligoninėj Kaune. Drauge kurį laiką dėstė gamtą Kauno gimnazijose. Bendradarbiavo Karyje, Karde ir Mūsų Žinyne. Studentaudamas buvo veiklus visuomenininkas tiek studentų (Fraternitas Lithuanica narys), tiek per atostogas kaimo jaunimo tarpe. 1919 buvo vienas Kauno medicinos d-jos steigėjų. Mirė užėjusių okupantų iš kariuomenės pašalintas.

Janulis 1. Alfonsas (g. 1909 X 1) skulptorius. 1932 baigė Kauno mokyklą, kur studijavo skulptūrą, mozaiką, freskinę tapybą ir akvarėlę. Mokytojavo Kauno jėzuitų gimn. Dalyvavo beveik visose Liet. dailininkų sąjungos rengiamose parodose. Labiausiai pasižymi skulptūriniais bareljefais (dažniausiai gipso), kurių realistinė forma yra dekoratyvi ir sustilizuota (Įšoko oželis į rūtų daržėlį; Eglė, žalčių karalienė; Kristus, Rugiapiūtė ir kt.). Yra bandęs ir akvarėlės. Likęs Lietuvoje.

2. Jonas (g. 1888 XII 21 Toločių k., Šiaulių aps.) tapytojas. 1913 baigė meno m-lą Kazanėje. Po I pas. karo grįžęs į Lietuvą, kurį laiką mokytojavo Šiaulių gimn.; atidarius Kauno meno mokyklą, buvo pakviestas dėstyti paišybos. Likęs Lietuvoje. Jo darbų yra įsigiję Vytauto D. kultūros muziejus Kaune ir Vilniaus dailės muziejus. Savo portretuose ir peizažuose J. yra gero piešinio realistas. Portretuose vaizduojamus asmenis jis stengiasi padailinti, paidealizuoti, o žanriniuose paveiksluose jis lieka paprastas realistas, siekiąs, kad visa būtų kaip tikrovėje. Žymesni jo paveikslai: Tėvo, Motinos ir Žmonos portretai, Turgus, Kaimas, Žiema Zarasuose ir kt.

J. Janulis

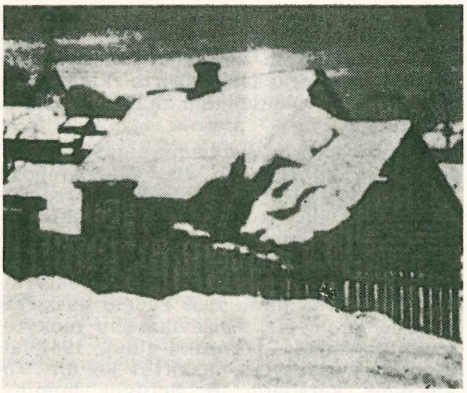

J. Janulis Žiema

3. Kazys (g. 1922 V 30 Pilviškiuose, Vilkaviškio aps.) architektas, grafikas ir tapytojas. Gimnaziją baigė Kaune. Toliau mokėsi Vilniuje, Stuttgarte ir Karlsruhėje, kur 1947 baigė Aukštąją technikos mokyklą, įsigydamas inž. architekto diplomą. Kaip dailininkas daugiausia reiškėsi grafikoj, dalyvaudamas avangardiniame Žvilgsnių žurnale, iliustruodamas A. Nykos-Niliūno Praradimo simfonijas ir Orfėjaus medį. Paskutiniu metu aktyviai bendradarbiavo Literatūros Lankų žurnale. J. yra vienas pačių pirmųjų mūsų abstraktistų; jo darbuose jaučiama Paul Klee mokyklos įtaka.

K. Janulis Ritmas (1947)

Janums Vilis (g. 1894) latvių kariuomenės pulkininkas. Dalyvavęs nepriklausomybės kovose. Karo mokyklos lektorius. 1943–45 pulko vadas Rytuose. Įsteigėjas Daugavos Vanagų organizacijos ir jos pirmininkas. Aktyvus laisvinimo veiksnių narys.

Janupė (ltv. Jānupe) Kuržemės, Mintaujos aps. upė, Iecavos (Lielupės) deš. intakas, 30 km ilgio.

Janus sen. romėnų dievas, vaizduotas dviem veidais, simbolizuojančiais saulę ir mėnulį. Vėliau buvo įsivaizduojama, kad su dviem veidais jis gerai tiko saugoti visus įėjimus ir visokią pradžią. Buvo todėl vaizduojamas taip pat su raktais ir lazda (namų saugotojas). Jo vienintelė šventykla buvo Romoje. Jo vardu buvo pradedama kiekviena malda, jam buvo skirtos pirmosios dienos valandos, pirmosios mėnesio dienos ir pirmasis metų mėnuo.

Janušaitis 1. Aloyzas Petras (g. 1901 II 24 Marijampolės apl.) kunigas pranciškonas. Baigęs Marijampolėje 4 kl., į pranciškonus įstojo 1922, baigė Kretingos pranciškonų mokyklą ir pranciškonu seminariją Breslave, kur 1929 buvo kard. Bertramo įšv. kunigu. Buvo provinciolo patarėju, Kretingos vienuolyno gvardijonu ir klebonu, Vytauto bžn. Kaune rektoriumi. Redagavo Šv. Pranciškaus Varpelį ir ypač pasižymėjo pamokslais, vesdamas misijas ir rekolekcijas. Liko Lietuvoje.

2. (Yanoshat) Antanas (1885 VI 10 Lietuvoje — 1943 III 20 Scranton, Pa.). 1895 atvykęs į JAV, turėjo maisto krautuvę, vėliau banko direktorius Scrantone, Pa. 1936–38 buvo Lackawanna distrikto demokratų atstovas nuo Pennsylvanijos valstybės. Veikė SLA, Tauro klube ir kt. liet. organizacijose.

3. (Januszaytis) Žegota Marjan (g. 1889) lenkų generolas, dalyvavęs I pas. karo metu lenkų legionuose. Baigęs agronomijos mokslus. 1924–26 Naugarduko vaivada. Išsp. Strategiczne granice Polski na wschodzie 1919.

Janušas, mozūrų kunigaikštis, žr. Jonušas.

Janušas Česlovas (g. 1907 VII 18 Kryme, Rusijoje) tapytojas, dekoratorius. Su tėvu grįžęs iš Rusijos 1922, baigė Vytauto D. gimn. Klaipėdoje 1926, Kauno meno mokyklą 1931. Nuo 1931 mokytojas Pasvaly, nuo 1933 Šiaulių berniukų gimn., 1936–37 Kauno VI gimnazijoje, nuo 1937 I dailiųjų amatų mokykloje (drauge amatų kursų lektorius). 1940–41 dailiųjų amatų mokyklos Kaune direktorius. Nuo 1931 dalyvavo visose dailininkų s-gos ruošiamose parodose. 1938 su-

Č. Janušas

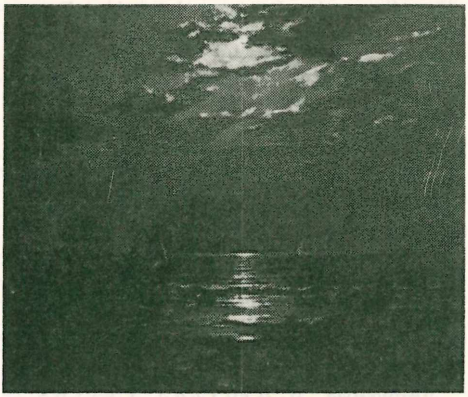

Č. Janušas Mėnesiena Lietuvos pajūryje

ruošė savo darbų apžvalginę parodą Kaune. Jo paveikslų įsigijo Vytauto D. kultūros muziejus (4), Vilniaus miesto muziejus (2), Vilniaus mokslo akademija (8), Kūno kultūros rūmai (2), Ministerių kabineto rūmai (4) ir kt. Valstybės teatrui Kaune padarė Santvaro Kaimynų, Vienuolio Dauboje ir Prieblandoje dekoracijas; laimėjo St. Šimkaus Pagirėnų operos dekoracijų konkursą. Vokietijoje, Würzburge, buvo įsteigęs 4 metus veikusią IRO pripažintą dailiųjų amatų studiją. Ten pat surengė savo tremties darbų parodą; dalyvavo tarptautinėse DP meno parodose. Gamino dekoracijos Dainavos ansambliui, Würzburgo liet. teatrui, vaikų teatrui. Atvykęs į JAV, apsigyveno New Yorke.

J. paveikslų mėgiamiausia tema yra jūra, žvejų laiveliai, kopos. Laisvai apvaldyta akvareline technika pajūrio peizažuose jis gyvai ir realiai perduoda įvairiausias dienos pasikeitimo ir apšvietimo nuotaikas.

Janušauskas 1. P e t r a s (1861 Šeduvos par. — 1935 VII 10 Kelmėje) kunigas. Mokėsi Šiaulių gimn. ir Žemaičių dvasinėje sem. Kunigu įšventintas 1884, vikaravo Šeduvoje, buvo Laukesos kuratu; nuo 1900 Kelmės klebonas. I pas. karą praleido Maskvoje. Grįžęs Lietuvon, kurį laiką klebonavo Kelmėje, o vėliau ten pat gyveno kaip altarista. Jo rūpesčiu buvo pastatyta nauja Kelmės bažnyčia, konsekruota 1918.

2. S t a s y s (g. apie 1888) vienas fizinio auklėjimo pionierių Lietuvoje. Nuo 1907 mokytojavo Dvieto (Kurše) pradžios mokykloje. Baigęs Rusijoje kūno kultūros kursus ir grįžęs Lietuvon, buvo fizinio auklėjimo instruktoriumi švietimo ministerijos žinioje, ilgą laiką dėstė kūno kultūrą Šiaulių mokytojų seminarijoje ir kitose mokyklose. Nuo 1935 buvo Pedagoginio instituto kūno kultūros lektorius. Jis kelerius metus vadovavo vasariniams kūno kultūros kursams Palangoje ir kt., parengusiems kūno kultūros mokytojų vidurinėms ir aukštesnėms mokykloms. Vienas iš LGSF steigėjų. Švietimo Darbo, Jėgos ir Grožio, Lietuvos bendradarbis sporto klausimais. Atskirai išl. veikalėlį Šokimai 1923. Likęs Lietuvoje.

Januševičius 1. A n t a n a s (1902 XI 25 Epidemių k., Liubavo vls., Marijampolės aps. — 1943 VI 7 Stutthofo koncentracijos stovykloje) mokytojas, istorikas. Gimnaziją baigė Marijampolėje 1925, LU teol.-filosofijos fak. 1929. Mokytojavo Vilkaviškio gimn., paskui buvo perkeltas inspektoriumi į Mažeikių gimn. 1939 rudenį paskirtas Skuodo gimn. dir. Bolševikmečiu mokytojas Marijampolės berniukų gimn., 1941 laikinosios vyriausybės paskirtas jos dir. Vokiečiams keršijant už lietuvių jaunimo priešinimąsi nacių mobilizaciniams planams, drauge su kitais 1943 III 16 areštuotas ir išgabentas į Stutthofo koncentracijos stovyklą. Ten netrukus mirė, užsikrėtęs dėmėtąja šiltine. Studentaudamas veikė ateitininkuose. 1926 VII — 1928 VI redagavo Ateitį ir kaip to žurnalo leidinį išl. pirmąjį S. Neries eilėraščių rinkinį Anksti rytą 1927. Bendradarbiavo spaudoje ir vėliau. 1927 išvertė Cl. Peyroux veikalėlį apie vysk. Kettlerį. *A.Kč.*

2. P o v i l a s (g. 1866 XII 17 Biržų par.) kunigas visuomenininkas, Kauno kapitulos prelatas-scholastikas. Baigęs Žemaičių kunigų sem., kunigu įšv. 1890, vikaravo Linkuvoje ir Radvilišky, 1894–98 mokėsi Petrapilio dvasinėj akad. ir ją baigė teologijos magistro laipsniu. 1898 — 1919 Kauno kun. sem. prof. (dėstė lietuvių k. ir homiletiką), o vėliau ten pat ir prokuratorius. 1919–38 Švč. Trejybės par. klebonas, nuo 1920 turėjęs aptarnauti Kauno lenkus, parodęs didelio takto ir bešališkumo, nors pats buvo gilus patriotas. Nuo 1918 drauge ėjo įvairias pareigas vyskupijos kurijoje: prosinodalinio teisėjo, egzaminatoriaus, cenzoriaus, nuo 1922 vyskupijos tribunolo oficiolo. Be to, nuo 1919 ėjo jėzuitų bažnyčios ir namų rektoriaus pareigas, kol į Kauną atvyko jėzuitai.

Prel. P. Januševičius

Būdamas susipratęs lietuvis, vos atvykęs į Kauną, J. dėjosi į visuomeninį darbą. Suorganizavus slaptą kunigų ratelį ‚Apsidraudimo d-ją', J. buvo jos iždininku. Tos draugijos tikslas buvo šelpti ištremtus kunigus: į vienuolyną ištremtieji gaudavo 300 rb. metams, o į Rusiją — 400 rb. 1905 drauge su kitais (Jakštu, Maironiu, Vaitkumi, Jarulaičiu) suorganizavo kunigų ketvirtadienius, kur buvo tariamasi

liet. veiklos klausimais. Atgavus spaudos laisvę, J. 1905 pirmasis padavė valdžiai prašymą leisti lietuvių laikraštį Kaune. Besitariant tuo reikalu su vysk. Paliulioniu, kilo mintis įsteigti laikraščiui leisti draugiją, kurios narius (viso 7 asmenis) per vyskupo kurią sukvietė J. Jie susirinkę 1905 X 13 įsteigė Šv. Kazimiero vardo ‚Pasitikėjimo bendrovę'. Į jos valdybą J. įėjo nariu. Šiai bendrovei persiorganizavus į Šv. Kazimiero draugiją, pirmojoje jos valdyboje J. ėjo 1906–09 iždininko pareigas ir sumaniai pastatė draugiją ant kojų finansiškai. 1908 vykdamas į Romą nuvežė pop. šv. Pijui X apie 40 Šv. Kazimiero d-jos leidinių ir juos įteikė popiežiui privačioje audiencijoje, kurios metu informavo popiežių apie lietuvių katalikų vargus. Atvykus į Kauną A. Dambrauskui, J. jam paliko spaudos reikalus, o pats pasirinko visuomeninės veiklos barą. Jis yra tarp ‚Vilties' steigėjų, jis 1906 įsteigia Viešojo liet. kat. knygyno ir skaityklos komitetą ir jam pirmininkauja. 1907 bandė įsteigti kooperatyvinę didmenų bendrovę ir vadovavo organizacinei komisijai. 1913 jis išgavo leidimą Kaune įsteigti dailiųjų amatų mokyklai ir buvo jos atsakinguoju vedėju.

J. teko garbė būti Liet. kat. moterų d-jos steigėju ir 1910 jis pradėjo leisti moterims skirtą Lietuvaitę, kurią pats daugiausia prirašė, pasirašydamas įvairiais moteriškais slapyvardžiais, kad atrodytų, jog laikraštis turi daug bendradarbių. Lietuvaitė ėjo ligi I pas. karo, o 1918 jos vieton atsirado Moterų Balsas irgi J. dėka. 1907 IX 23–24 J. sušaukė Kaune pirmąjį lietuvių moterų suvažiavimą. Šio suvažiavimo sudarytas komitetas steigti bendrai liet. moterų s-gai greitai suskilo, ir katalikės įkūrė Liet. kat. moterų d-ją, kurią ilgą laiką globojo J. Kitas žymus J. nuopelnas — po I pas. karo įkūrimas Vaikelio Jėzaus d-jos našlaičiams globoti ir auklėti. J. buvo šios draugijos siela, pelnęs sau Lietuvos Vincento Pauliečio vardą, vadovavęs jai ir jos įstaigoms veik iki II pas. karo, kada ją perdavė saleziečiams. Draugija, įsigijusi Vilijampolėje žemės, pasistatė prieglaudas, berniukų ir mergaičių amatų mokyklas. Joms lėšas surinkdavo patsai pirmininkas, sudėdamas ir savo santaupas. Nors ir atsidėjęs visuomeninei veiklai, J. neužmetė ir plunksnos. Jis padėjo J. Jablonskiui redaguoti A. Juškos žodyno II dalį (1904), o pats, Petro Gražbylio slapyvardžiu, Tilžėje išsp. šias knygas: Naujas lietuviškas kalbamokslis 1903, Trumpas rankvedėlis katekezos ir omylijų apsakinėtojams 1904 (antra laida V. Dievo Žodžio apsakinėjimas 1917), Maldos rytmetinės ir vakarinės 1904 (²1905). Jau spaudą atgavus, J. išsp. Keturias lekcijas geram išsimokinimui puikiai rašyti 1905, Naujas tris lekcijas geram... 1906, Santaiką (sintaksę) lietuviškoje kalboje 1905, Senąjį lietuvišką kalbamokslį su liet. rusų lenkų žodynu 1905. Be to, slapyvardžiais J. P., Bab-lys, P. G-ys, Petras Gražbylys, P-as Gra-lys, P. Gr-s, Pg. ir kt. bendradarbiavo Lietuvių Laikraštyje, Nedėldienio Skaityme, Viltyje, Vargonininke, Vilniaus Žiniose, Kauno Kalendoriuje, Draugijoje ir kt. Būdamas lėto švelnaus būdo, J. nemėgo reklamos ir kukliai pasitraukdavo, kai kiti jo pradėtą darbą perimdavo. Likęs Lietuvoje. *J.V.*

Janušis Feliksas (1867 X 10 Ukmergės aps. — 1920 I 31 Kretingoje) gydytojas, varpininkas. Vidurinį mokslą išėjęs Kaune, mediciną baigė Maskvos univ. 1893. Iš pradžių buvo gydytoju Balbieriškyje, vėliau persikėlė į Kretingą ir ten dirbo rusų pasienio sargybų ligoninėje. Įveltas į pirmojo lietuvių vaidinimo Palangoje (1899 VIII 8) bylą, trims metams buvo ištremtas į Rusiją, kur apsigyveno Smolenske. Vėliau pastoviai apsigyveno Kretingoje, ją palikęs tik I pas. karo metu, kada gyveno Jaroslavlio gub. ir Tartu.

Į lietuviškąją veiklą J. įsitraukė nuo studento dienų. Maskvoje priklausė liet. stud. d-jai ir metus jai pirmininkavo. Ne tik platino draudžiamąją liet. spaudą ir ją finansiškai rėmė, bet ir pats rašė jai straipsnelius ar vertimus. Bendradarbiavo Varpe (1891–92, 1895), Ūkininke (1892), Apšvietoje (1893), Garse (1893), Naujoje Gadynėje (1894), Vienybėje Lietuvninkų (1900) ir kt. Su kitais maskviškiais studentais (M. Čepu, K. Griniumi, M. Venslovu) J. parašė Trumpą senovės lietuvių istoriją, išsp. Tilžėj 1892 (pažymėjus Vilniuje 1864). Taip pat J. bendradarbiavo J. Basanavičiui rengiant Medegą musu tautiszkai vaistinykystei 1898, pateikdamas daug liaudies medicinos žinių. Spaudą leidus, J. rašė į Vilniaus Žinias (1905), Lietuvos Ūkininką (1906) ir kt. Atskirai išsp. astronomijos populiarizaciją Apie dangų 1893 ir šiuos vertimus: P. Peiverintos Pavargėlė ir Kaip gyvena Kynai 1893, P. Lafargue Pasaka ape Adoma ir Jieva 1894 (atspaudas iš N. Gadynės 1894, antra laida 1908), J. Bruzda's Krumplių Jonas 1895. Pasirašinėdavo slapyvardžiais P. Jogvilietis, P. Jogv., P. Miškinis ir Dr. J., Dr. J. J. Mirė apsikrėtęs šiltine.

St. Vaineikienė, Iš praeities kovų 1935; *K. Grinius,* Atsiminimai ir mintys I.

Janušytė Liūnė (g. 1909 VII 21 Kretingoje) F. Janušio (žr.) duktė feljetonistė. I pas. karo metu su tėvais gyveno Rusijoje, Jaroslavlio gub., vėliau Tartu. Po karo grįžo į Lietuvą, mokėsi Kretingos progimnazijoje, 1928 baigė Klaipėdos Vytauto D. gimn., nuo 1928 studijavo LU hum. mokslų fak. literatūrą. Buvo Lietuvos Aido re-

porterė. 1936–40, kaip žurnalistė, keliavo po užsienį (ilgesnį laiką gyveno Paryžiuje). Likusi okupuotoje Lietuvoje, uoliai reiškiasi, nes jau pirmosios okupacijos metu Laiko dienraštyje 1940 buvo pasižymėjusi nepriklausomojo gyvenimo iškoneveikimu. Spaudoje dalyvauja nuo 1926. Nuo 1930 J. feljetonai gausiai pylėsi po Naujo Žodžio b-vės periodinius leidinius, Lietuvos Aidą ir kt. Atskiromis knygomis išleista feljetonų rinkiniai: ... ant ko ir pasirašau 1935, Važiuojam! 1936, humoristinis romanas iš Paryžiaus gyvenimo Korektūros klaida 1938, Pirmosios dienos 1948, Žalioji šeima 1950, vaikams pjesė Mes ne du ir ne trys 1951. Su J. Mackoniu parašė libretą muzikinei komedijai Auksinės marios.

Valdininkų kasdienybė su amžina pinigų stoka, reikliomis žmonomis ir aukštybių svajonėmis, studentų bėdos, provincijos miestelio žymenybių gyvenimas, kurortiniai nuotykiai ir pn. dalykai yra dažna J. feljetono tema. J. feljetonų veiksmas ir situacijos, turinčios sukelti juoką, dažnai būna primityviai sugalvota, psichologinis momentas labai paviršutiniškas, gausingi dialogai gana gyvi, tačiau pasigendama pasakymo juokingumo, o taip pat nėra nei juoko nei vaizdingumo, efektui neišnaudojamas patsai žodis, vartojant jį apversta prasme, kaip tai sėkmingai daroma pvz. P. Andriušio. *B.Bbr.*

Januškevičius 1. (Januszkiewicz) Adolfas (1803 Nesvyžiuje — 1857) 1831 sukilimo dalyvis, ištremtas į Rusiją. Buvo baigęs Vilniaus univ. Paliko kirgizų stepių piešinių. 1861 išsp. jo laiškai iš tremties A. Januszkiewicz i jego listy ze stepów kirgizkich.

2. (Januszkiewicz) Aleksandras (1710 III 28 Polocko palatinate — 1766 VII 8 Pašiaušės kolegijai priklausiusiame Lenkiškių ūkyje) jėzuitas nuo 1725, dėstęs įvairiose kolegijose (Naugarduko, Slucko, Minsko ir kt.). 1745–46 Vilniuje profesų namuose prie šv. Kazimiero bažnyčios pamokslininkas, bibliotekos vedėjas ir dvasios tėvas. 1747 buvo Vilniaus akademijos logikos prof. Kaip pasižymėjęs pamokslininkas, 1751 buvo išprašytas Pultavos vyskupo rūmų pamokslininku, o 1753 paskirtas tos vyskupijos kunigų egzaminatoriumi. 1756–58 mokytojavo Varšuvos kolegijoje. 1759–60 Vilniuje kilmingųjų kolegijos rektorius ir Vilniaus akademijos prokancleris, 1763–65 provinciolo patarėjas, pagaliau Pašiaušės kolegijos rektorius; ten ir mirė. Palaidotas šv. Kazimiero bažnyčioje Vilniuje. Išleido: Kazanie na pogrzebie z Brzostowskich Platerowey Wojewodziny 1746.

Necr. Lit. 65 t., 802–804; Cat. Brev. Lit.; *Sommervogel* IV, 743. *A.Lm.*

3. Česlovas (g. 1901 X 15 Aleksandrijos dv., Linkuvos vls., Šiaulių aps.) aviacijos pulkininkas. Aukštesnįjį mokslą baigė 1918 Petrapily. Tais pat metais grįžo Lietuvon ir, stojęs savanoriu, 1919 baigė karo mlą. Kaip Joniškėlio bataliono (vėliau 9 pėst. pulko) karininkas dalyvavo kovose ir gavo Vyčio kryžių. 1923 perėjo į aviaciją ir 1926 gavo karo lakūno laipsnį. 1927–32 skraidymų instruktorius, 1932—35 mokomosios eskadrilės vadas, 1935–39 mokomosios grupės vadas ir aviacijos mokyklos viršininko pavaduotojas. 1934 Anglų karo aviacijos centrinėje mokykloje Stanforde išėjo skraidymų ir aklojo lėktuvų pilotavimo instruktorių apmokymą. Jo patirtimi nuo 1935 mūsų karo aviacijos m-loj pilotų apmokymas buvo iš pagrindų pertvarkytas. Būdamas grožinio skraidymo mėgėjas, skatino ir ligi varžybinio lygio su užsieniu išugdė apversto skraidymo meną. 1939 išl. skraidybos vadovėlį. 1939 XII iš aktyvios karo tarnybos pasitraukė pulkininko laipsniu. Generolui P. Plechavičiui organizuojant Vietinę Rinktinę, 1943 buvo paskirtas Kretingos aps. karo komendantu. Kai vokiečiai Vietinę Rinktinę ėmėsi likviduoti, J. komendantūros savanorius paleido, o pats nuo vokiečių slapstėsi. Nuo 1949 gyvena Kanadoje.

Č. Januškevičius

4. (Januszkiewicz) Eustachas (1805 XI 28 Slucko apl.—1874 VIII 29 Paryžiuje) Adolfo J. brolis, 1831 sukilimo dalyvis. Mokėsi Nesvyžiuje pas domininkonus ir Vilniuje. Teisės mokslus baigė Vilniaus univ., vertėsi advokatūra ir sekretoriavo Radvilų teismo komisijoje. Įsijungęs į 1831 sukilimą, perėjo į Austriją ir išvyko į Paryžių. 1835 įsteigė Paryžiuje lenkų knygyną ir leidyklą. Leido Pielgrzym Polski 1832–33, Młoda Polska 1838–40. Išsp. Ostatnie chwile J. Lelewela 1861, Wspomnienia z czasu oblężenia Paryża ir 1831 sukilimo atsiminimus.

5. Juozas (g. 1862 VI 14 Roponių k., Linkuvos vls., Šiaulių aps.) mokytojas. Išlaikęs 1886 abitūros egzaminus Rygoje, 3 metus studijavo Petrapilio univ., iš pradžių teisę, vėliau filologiją. Ilgai ten vertėsi privačiomis vokiečių ir lotynų k. pamokomis. 1906–1909 studijavo filologiją Breslau univ. ir jį baigė filosofijos daktaro laipsniu. Vėliau grįžęs Petrapilin, nuo 1911 dėstė vokiečių, o vėliau ir lietuvių k. šv. Kotrynos gimn. I pas. karo metu, įsikūrus lietuvių progimn., buvo jos vedėju. Kurį laiką buvo drauge Centrinio liet. komiteto

dėl karo nukentėjusiems šelpti iždininku. Grįžęs 1918 Lietuvon, direktoriavo Telšių gimn., 1919–22 gimn. mokytojas Panevėžyje ir Šiauliuose, 1923–25 Kėdainių gimn. dir., 1925–26 Veiverių progimn. ir mokytojų kursų vedėjas. Vėliau mokytojavo Raseiniuose, kol išėjo į pensiją ir apsigyveno Kaune. Vokietijoje kurį laiką dėstė klasikines kalbas Bambergo kunigų seminarijoje, o nuo 1946 vadovavo Bambergo liet. gimn., vėliau persikėlusiai į Garmisch - Partenkirchen, Mittenwalde ir galop į Müncheną. Nuo 1949 gyvena JAV.

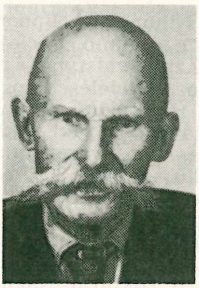

J. Januškevičius

Petrapilyje nuo 1893, pradėjus rengti lietuviškus vaidinimus, buvo nuolatinis jų dalyvis-vaidintojas. Lietuvoje veikė KVC, pavasarininkuose, Kalinių globos d-joje, šauliuose ir kt. organizacijose, skaitydamas paskaitas. Spaudos darbą J. pradėjo nuo 1889; rašė Petrapilio vokiečių laikraščiuose (St. Petersburger Zeitung, vėliau St. Petersburger Herold), o taip pat lenkų spaudoje (Slowo, Kurjer Warszawski, Gazeta Polska, Kraj). Tvarkė rusų ir lenkų skyrių Herderio enciklopedijoje (1904–18), įdėdamas ir lietuvių asmenų. Lietuvoje bendradarbiavo Ryte, XX Amžiuje, Mūsų Laikraštyje. Nuo 1944 Vokietijoje, o nuo 1949 JAV jis taip pat reiškiasi liet. spaudoje. Su A. Maciejausku iš vokiečių k. išvertė Gramatyka litewska początkowa 1902, pats 1924 išleido Lotynų kalbos etimologiją, parašė vokiečių k. Lietuvos domininkonų istoriją. Be to, išvertė Šilerio dramas Maria Stuart ir Braut von Messina 1937, o taip pat V. Beebes Vieną kilometrą į jūros gelmes 1940.

6. Mikalojus (1886 Vyžuonose, Utenos aps.—1942 XII 4 Kaune) visuomenininkas, publicistas. Gimnaziją baigė Petrapilyje ir ten pat kurį laiką studijavo teisę. 1912 buvo išrinktas dūmos nariu, priklausė darbiečių (trudovikų) frakcijai ir joje vaidino žymų vaidmenį. Savo kalbose dūmoje jis kėlė Lietuvos reikalus. Aktyviai reiškėsi Petrapilio lietuvių gyvenime. I pas. karo metu redagavo Naująją Lietuvą. Laikė save socialistu revoliucionierum, aštriai polemizavo su M. Yču. Po I pas. karo grįžęs į Lietuvą, tarnavo Spaudos Fonde, vėliau ilgą laiką dirbo Lietuvos Žinių redakcijoje. Artimu šio dienraščio bendradarbiu jis liko ir pasitraukęs iš redakcijos. Rašė daug vedamųjų ir pasireiškė kaip aštrus antikomunistas. Išvertė ištisą eilę beletristinių veikalų: A. F. Osendovskio Leniną 1931, S. Fouller-Raito Pasaulio galą 1932, H. Scheffo Lukreciją Bordžiją ir Cezarį Bordžiją 1932, A. Marczynskio Kartagenos požemiuose 1934 ir Seserį Karmen 1934, šešis Zevaco romanus, O. Binso Trijų palmių salą 1935. J. Lažečnikovo Ledinius namus 1937, J. Nikitino Meilę po vandeniu 1938.

M. Januškevičius

Į Laisvę 1942, 285 nr.; Bibliografijos žinios 1942, 239 psl.

Januškis 1. Jonas (g. 1900 II 9 Čekų k., Viekšnių vls., Mažeikių aps.) laikraštininkas. Mokėsi Viekšnių keturklasėje mokykloje, nuo 1917 Šiaulių gimn. 1919–20 Lietuvos kariuomenės savanoris. Grįžęs į Šiaulių gimn., ją baigė 1921. Tais pat metais stojo į Leipcigo univ. ir jį baigė 1925. Studijavo ekonominius mokslus. Tuo laiku rašė Žiežirboj, Socialdemokrate ir Profesinėse žiniose. 1925–26 tarnavo Šiaulių srities kooperatyvų s-goj. 1926 red. Darbininkų Balsą Šiauliuose ir už aps. viršininko kritiką buvo dvi savaites kalintas. III seimo narys socialdemokratų frakcijoje. 1926–27 Kaune red. Naująją Gadynę ir rašė į Talką, Proletarą. 1927 Kooperatyvų s-gos instruktorius, rugsėjo mėn. Šiauliuose areštuotas ir po mėnesio kalinimo išsiųstas į Varnių koncentracijos stovyklą. 1928 II iš jos paleistas ir leistas apsigyventi Klaipėdoje, bet VI vėl areštuotas, mėnesį Bajorų kalėjime iškalintas ir visam karo stoviui išsiųstas į gimtinį Čekų k. 1928 X pabėgo Latvijon. Vėliau gyveno Lenkijoj, Vokietijoj, Prancūzijoj. Rašė Rygoje 1929-31 leistame Darbininkų Balse ir Vilniuje leistame Pirmyn. 1930–34 red. liet. socialdemokratų politinių emigrantų Kovą Berlyne ir Paryžiuje. 1937–40 Lietuvos Žinių (Paryžiaus korespondentas S. Daugirdo ir kt. slapyvardžiais). 1941 gale atvykęs į JAV, 1942–43 red. Naująją Gadynę (Brooklyne), 1945–53 — Keleivį (Bostone). Nuo 1954 šio savaitraščio reikalų vedėjas ir redakcijos narys.

J. Januškis

2. Juozas (g. 1901 Rygoje) Brazilijos lietuvių veikėjas. Lietuvoje buvo geležinkelio tarnautoju, vėliau aviacijos mechaniku. Brazilijon atvyko 1927, baigė policijos mokyklą ir ligi 1941 tarnavo policijoje. Pirmos Brazilijoje lietuviškos organizacijos Aušros sąjungos steigėjas, vienas iš laik-

raščio Brazilijos Lietuvio steigėjų, buvęs sporto sąjungos Lituania pirm., vienas iš Lietuvių sąjungos Brazilijoje steigėjų, Lietuvių-brazilų kultūrinio bendradarbiavimo klubo pirm.

Janutа Kazys (g. 1912 II 14 Stripinių k., Ylakių vls., Mažeikių aps.) teisininkas. Vidurinę mokyklą baigė Ylakiuose, gimnaziją Mažeikiuose, teisę — VDU. 1932–34 žemaičių stud. korp. Samogitia pirm. Baigęs studijas, buvo teismo tardytoju Vilniuje ir Vilkaviškyje. 1948 Vokietijoje baigęs linotipininkų kursą ir 1949 atvykęs į JAV, dirbo Naujienų spaustuvėje kaip rinkėjas. Spaudoje pradėjo bendradarbiauti 1934; rašė Policijos žurnale. 1948–49 Augsburgo-Hochfeldo stovykloje leido ir redagavo biuletenį Dienos Žinias. Bendradarbiauja Naujienose (J. Klauseikio ir kt. slapyvardžiais).

Janutėnas Augustinas (1869 Gantauninkų k., Tverečiaus vls., Švenčionių aps.—po 1933) knygešys. Pramokęs skaityti ir šiek tiek rašyti namie, 20 m. amžiaus pradėjo knygnešio darbą, gaudamas liet. knygas iš Švenčionyse gyv. škaplierninko Šakalio. Jis daug knygų žmonėms veltui išdalinęs, nes už jas užmokėdavęs Adutiškio kleb. kun. Krištaponis. Spaudą leidus, J. platino revoliucinius raštus ir už tai 1905 atsėdėjo Švenčionių kalėjime apie keturis mėnesius. I pas. karo metu, vokiečių okupacijoje, J. vėl nešiojo lietuviškas knygas. Vėliau tarnavo Kaune centriniame vst. knygyne.

P. Ruseckas, Knygnešys I, 314–317.

Janutienė-Orintaitė Petronelė žr. Orintaitė.

Jan z Czarnkowa žr. Jonas iš Čarnkovo.

Jan z Nissy žr. Jonas Nisietis.

Janžul Ivan Ivanovič (1846–1914) rusų ekonomistas, 1876 Maskvos univ. prof., nuo 1895 Mokslo akad. narys ir vienas Brockhauso-Efrono enciklopedijos redaktorių. Išsp. Osnovnyja načala finansavoj nauki 1890, Istoričeskij očerk razvitija fabričnozavodskoj promyšlennosti v Carstvie Polskom 1887.

Japetas 1. (gr. Iapetos) graikų mitologijoje milžinas, Urano ir Gėjos sūnus. Hesiodas jį laiko Atlanto ir Prometėjaus tėvu. Dalyvavęs sukilime prieš dievus, jis buvęs pasmerktas į požemio karalystę.

2. Saturno aštuntasis palydovas, Cassinio atrastas 1671. Vid. atstumas nuo saulės 3.563.000 km. Apsisukimo periodas 79 d. 7 val. 55 min. Spėjamas skersmuo 1300 km.

Japigija (lot. Iapygia) senovėje pietinės Italijos vardas pagal ilirų (žr.) kilmės įapigus, anksti čia atkeliavusius ir 473 pr. Kr. laimėjusius mūšį prieš p. Italijos graikus. Romėnai šią sritį nukariavo apie 300 pr. Kr. ir pavadino Apulija, gi pačią pietinę jos dalį — Kalabrija.

Japodai (lot. Iapodes) senovėje karinga ilirų kilmės tauta dabartinėje Kroatijoje, 35 pr. Kr. Romos nukariauta ir prijungta prie Ilirijos provincijos. Dalis jų anksčiau buvo nukeliavę į Italiją ir apsigyvenę Umbrijoje. Jiems gimininga is laikomi japigai (žr. Japigija).

Japonija, japoniškai Nihon ar Nippon (‚tekančios saulės žemė'), didumo trečioji ir labiausiai civilizuota Azijos valstybė, š.r. Azijos salose. J. sudaro 4 didelės salos: Honšu (kitaip Hondo), Hokkaido, Šikoku ir Kiušu, 7 mažesnės salos: Avaji, Iki, Oki, Sado, Tsušima, Okinava, Ogasavaradšima ir apie 1000 mažų salelių; iš viso 365.526 km². Salos tęsiasi puslankiu nuo Sachalino iki Formozos. Skersai šį salų puslankį yra apatinių žemės sluoksnių įgriuvimo zona, vad. Fossa Magna. Ji sudaro skirtingą vidurio J. žemėvaizdį tarp Tokijo ir Nagojos. Honšu sala yra didžiausia; ji sudaro apie 60% viso J. ploto su 75% visų gyventojų. 1955 J. turėjo 89.275.529 gyv. (1930 — 64.4 mil., 1873 — 33,3 mil.). Prieš II pas. karą J. priklausė Kurilų salos (į š. nuo Hokkaido), kurios nuo 1945 okupuotos Sov. Rusijos. Be to, J. iki 1945 rudens valdė svetimas teritorijas: Korėją, Formozą, Peskadorus, pusę Sachalino, Mandžiūriją, Kvantungo teritoriją, Maršalo salas, Marianų salas (be Guam salos) ir Karolinų salas, iš viso 1.651.125 km². Žr. Azijos žemėlapį, I 511.

P a v i r š i u s. J. salos yra buvusios kalnyno viršūnės: žemės paviršiui čia įdubus, buvęs Azijos kalnynas paliko atskirtas nuo žemyno. Pacifiko pajūris yra daugiau išraižytas nei vakarinė pakrantė. Į š. nuo Tokijo tėra keli jūrų laivybai tinkami uostai, bet į pietus jų yra daug ir gerų. Be to, J. jūra, kaip ir Baltijos jūra, veik neturi potvynių-atoslūgių reiškinio. Tarp Honšu, Šikoku ir Kiušu salų yra Japonų Vidaus jūra. Joje daug mažų salų; su Pacifiku ir Japonijos jūra ji jungiasi 4 sąsiauriais, pro kuriuos vandenyno audros retai kada prasiveržia. J. kraštovaizdis gražus ir įvairus: apskritos kalnų viršūnės, jų amžino sniego danga, terasiniai šlaitai, tarp jų mažos lygumos, rūpestingai išplanuoti sodai, daržai, vulkaninės kilmės ežerai ir nedidelės, bet vandeningos ir sraunios upės. J. paviršius kalnuotas su giliais slėniais ir daugybe mažų lygumų. Užtat tik 13% viso ploto tinka žemės ūkiui. J. lygumų daugiausia yra paupiuose ir plokščiakalniuose išilgai kalnų šlaitų. Didžiausios lygumos yra Hokkaido saloje išilgai Išikari upės, kur jos apima apie 194.300 ha. J. kalnai yra ryškiausia jos paviršiaus forma. Jų grandys tęsiasi iš šiaurės į pietus, o pagrindinis kalnynas turi neilgus atsišakojimus į šalis ar lygiagreta su pagrindine kryptimi. Kur šie atsišakojimai nusitęsia į pajūrį, ten kalnai formuoja įlankas, uostus.

Visa J. yra vulkanų veikimo zonoje. Iš viso esama apie 200 vulkanų, iš kurių 62 yra veikiantieji. Aukščiausias J. kalnas yra vulkanas Fudžisanas (žr.). Žemės drebėjimai yra dažnas reiškinys. Seismografai vidutiniškai per dieną užregistruoja 3 žemės drebėjimus. Iš viso per metus esti apie 1500 žemės drebėjimų, o kas septyneri metai įvyksta vienas smarkus drebėjimas. Žemės drebėjimų daugiausia yra Fossa Magna srityje. Geologiniai tyrinėjimai parodė, kad J. vakarinis krantas grimsta, o rytinis kyla. Rytiniame pajūryje žemės drebėjimų yra daugiau. Kartais atsiveria naujų vulkanų vandenyne ir iškyla nauji kalnai, pvz. 1946 iškilo Šova-dake. Stipriausias žemės drebėjimas per paskutinius dešimtmečius įvyko 1923 IX 1, kai labai nukentėjo Tokijo bei Jokohamos miestai ir jų apylinkės (žuvo apie 100.000 žmonių).

Viena J. kalnų grandžių centrinėje kalnyno dalyje vad. Japonijos Alpėmis dėl jos gražios aplinkos. Čia 6 viršūnės yra per 2745 m.

K l i m a t a s. Kadangi J. salos nusitęsia iš šiaurės į pietus maždaug per 20 šiaurės platumos laipsnių (tarp 45°—25° š. pl.), tai klimatiniai skirtumai yra dideli. Šiaurėj vid. metinė temp. yra 5°C, o Okinavoje, pietuose, 16°C. Tokijo mieste, J. centrinėje dalyje, šalčiausias mėnuo yra sausis su 3°C, šilčiausias rugpiūtis su 25,5°C. Kritulių esti 1574 mm. Hokkaido saloje ir Honšu salos š. dalyje vasaros esti trumpos, žiemos ilgos. Sniegas išsilaiko apie 6 mėnesius. Tada pučia nuo Sibiro šalti vėjai, o klimatą veikia ir šaltoji Ojašivo srovė. J. pietų-rytų dalyje žiemos yra švelnios dėl šiltosios Kurošivo srovės poveikio. Honšu salos p. dalyje vasaros esti karštos ir drėgnos, daugiausia subtropinio pobūdžio, o žiemos čia švelnios, retai kada iškrinta sniegas. Be to, J. yra musonų įtakoje, ir tai labai prisideda prie vasarų drėgnumo. Kritulių vidurkis visame krašte 1550 mm per metus, o pietinėje J., jos vakariniame krante, jų esti apie 3125 mm. Krituliai J. daugiausia iškrinta VI–IX mėn. Tropikų ciklonai, arba taifūnai, dažniausiai pasitaiko VI–X mėn.

Upių vagose daug slenksčių, krioklių, tėkmė srauni. Daugelis jų sudaro patogias sąlygas statyti hidroelektrines jėgaines, kurių jau daug veikia. Didžiausia upė yra Išikari, Hokkaido saloje, 365 km ilgio. Ežerų daug. Jų daugumas yra kalnų ež. tipo. Didžiausias ež. yra Biva, Honšu saloje, apie 60 km ilgio ir 10 km pl.

A u g a l ų įvairumas didelis. Tai labai priklauso nuo karštų ir drėgnų vasarų. Krašte auga per 17.000 rūšių augalų. Balti-raudoni vyšnių ir slyvų medžiai yra labai mėgiami krašte. Šie medžiai auginami daugiau dėl jų žiedų, negu dėl vaisių. J.

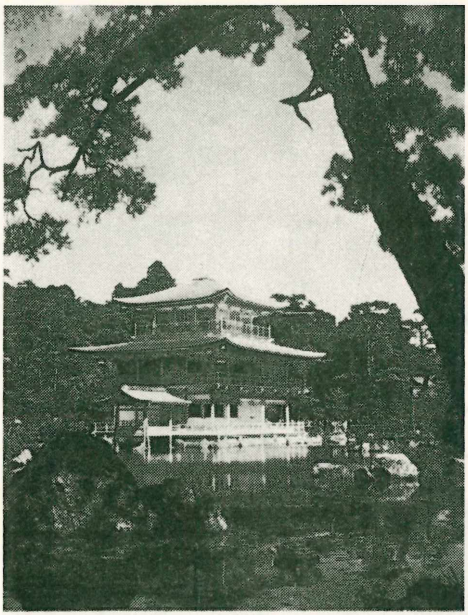

Kinkakudži (Auksinis paviljonas) Kijoto mieste

Šovašin vulkanas Hokkaido saloje

kalnus IV mėn. puošia azalijos, o peonijos pražydi V mėn. pradžioj. Lotosas žydi VIII mėn., o XI mėn. žydi japonų tautinė gėlė chrizantema. Jos žydėjimo metu J. rengiamos žiedų šventės. Iš medžių daugiausia auga įvairūs spygliuočiai, iš kurių žinomiausias J. kedras, užaugąs ligi 50 m aukščio. J. pietinėje daly auga ir subtropiniai medžiai: bambukas, kamforo medis, banijanas. Plačiai auginami arbatos medeliai ir

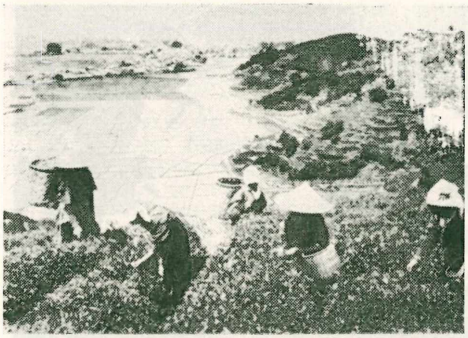

Arbatos rinkimas; slėnyje — ryžių laukai

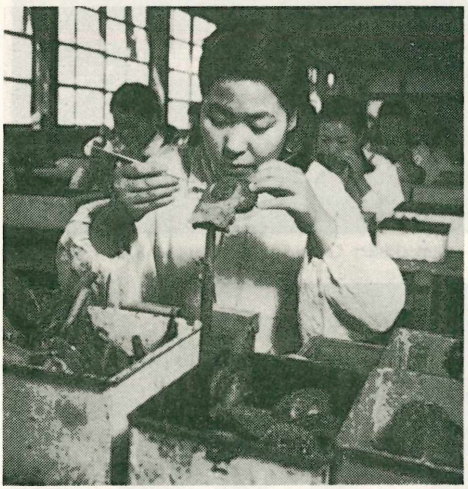

Perlinių austrių skiepijimas

morų medžiai, kurių lapais maitinami šilkaverpiai.

Pakrančių vandenys turtingi žuvų: lašišų, makrelių, silkių, menkių. Iš viso esama 140 skirčių žinduolių ir 450 paukščių.

Gyventojų vid. tankumas 1 km² yra apie 200. Bet kadangi žemės ūkis koncentruojasi paupiuose, pajūriuose, kur ir susitelkė daugumas gyventojų, čia rasime apie 1200 gyv. 1 km². Gyventojų prieauglis didelis, tad nuo seno J. vykdė politinę ekspansiją į artimuosius Azijos pakraščius, kur ji gali gauti jai reikalingų žaliavų pramonei ir papildyti maisto produktus.

Švietimas remiasi pradžios mokslu, kuris nuo 1907 privalomas 6 metų laikotarpiui. Iš aukštųjų mokyklų yra 6 valstybiniai universitetai, kurių seniausias ir didžiausias yra Tokijo mieste. Veikia du katalikų universitetai Tokijuje ir Nagojoj.

Ūkinis gyvenimas daugiausia reiškiasi siauruose pajūriuose. Čia yra ir didieji krašto miestai ir didžioji dalis dirbamųjų žemės plotų. Krašto gyvenime pirmauja žemės ūkis, bet po I pas. karo J. ėmėsi plėsti savo pramonę, ir labai sėkmingai. Svarbiausias javas yra ryžiai. Jų pasėliams skiriama 3,2 mil., ha, t.y. 56% viso dirbamosios žemės ploto. 1955 ryžių derlius buvo apie 10 mil. t. Iš ankštinių pirmauja pupos. Ūkiai labai maži, vid. tik po 1 ha; per 1 mil. ūkių turi po mažiau kaip pusę ha žemės. Žemė apdirbama labai rūpestingai, bet dažniausiai primityviai. Iki paskutiniųjų metų apie 40% viso žemės ūkio ploto priklausė nedideliam skaičiui stambių žemvaldžių, kurie savo žemes nedideliais plotais išnuomoja smulkiems žemdirbiams.

Apie 65% krašto ploto apaugę miškais. Žvejyba viena svarbiųjų verslų. Šalia ryžių žuvis yra antras svarbumu maisto patiekalas visam kraštui. Žvejyboje ir su ja susijusioje pramonėje dirba apie 1,5 mil. gyv. Japonai sugauna apie 3,6 mil. t, t.y. 50% pasaulyje suvartojamos žuvies. Iš žemės turtų yra anglies, aukso, o daugiausia vario ir sieros. J. pramonė išaugo tik XX a. Jos tekstilės ir namų reikmenų gamyba paplito po pasaulio rinkas. Mašinų, chemikalų, maisto, žaislų, aparatų, mokslo priemonių, popieriaus, keramikos pramonė patenkina vidaus rinką ir duoda gaminių eksportui. Kadangi krašte geležies rūdos maža, tai geležies ir plieno pramonei įvežama apie 80% reikalingų žaliavų. Prieš II pas. karą apie 75% viso pasaulio naudojamo šilko buvo gaunama iš J., o dirbtinio šilko pramonė buvo viena didžiausių pasauly. 1930–40 J. išugdė didžiulę karo pramonę, bet po karo sunkioji pramonė buvo sumažinta iki minimumo, paliekant apie ¼ jos produkcijos. Prieš II pas. karą daugumas pramonės buvo kelių turtuolių kontroliuojama. Pvz. Fudži šeimai priklausė 255 korporacijos su daugiau kaip 4500 mil. dol. kapitalu. Tas kapitalo sukoncentravimas keliose rankose po karo likviduotas. Didžiausi pramonės centrai yra Tokijas, Osaka, Nagoja, Kijotas. Išimtinai sunkioji pramonė koncentruojasi Kiušu salos miestuose. Nuo 1950 ligi 1956 pramonės produkcija, lyginant su pokariniu lygiu, padidėjo 200,9%. Laivų statyba pralenkė tekstilę, kaip buvusią didžiausią eksportui gaminančią pramonę. Nuo 1954 J. yra didžiausia pasauly laivų eksportininkė.

Didžiulei pramonei buvo išugdyta ir atitinkama užjūrio prekyba. Daugiausia buvo eksportuojama į Japonijos imperijos kontroliuojamas teritorijas; su JAV ir D. Britanija prekybos balansas buvo nepalankus Japonijai, bet jai rūpėjo žaliavos. Pokariniais metais užjūrio prekyba nukentėjo, bet pamažu vėl atsigauna. 1955 eksportuota už 2810 mil. dol., importuota už 2310 mil. dol. Po karo iš didelio laivyno paliko

apie ketvirtadalis. Piniginis krašto vienetas yra jena. 1 JAV dol. lygus 360 jenų.

J. sostinė yra Tokijas (Tokio). Kiti didmiesčiai: Osaka — 2 mil. gyv., Nagoja — 1,131 mil., Kijotas — 1,1 mil. Jokohama — 951.000 (1950). Toliau seka Kobe, Sendai, Kavasaki, Saporo, Hirošima. J. turi 29 miestus, kuriuose gyvena per 100.000 gyv. kiekviename. Be to, yra 67 okeaniniams laivams tinkami uostai.

H. S. Quigley ir J. E. Turner, The New Japan 1956; *J. B. Vaughan,* The Land and People of Japan 1955; *W. Bischof,* Japan 1955; *H. Webb,* An Introduction to Japan 1955; *E. O. Reischauer,* Japan 1953; *M. Schwind,* Japan 1954; Japan Statistical Yearbook. *V.Skn.*

G y v e n t o j a i. Japonai rasiškai nėra vienalytė tauta. Tai seniau pasireikšdavo ne tik antropologiniu tipu, bet ir socialiniais sluoksniais. Vienas jų o k a j a n a, mandžiūrinis-korėjietinis tipas, yra aiškiai mongoliškos kilmės; šio tipo žmonės gana liekni ir gražios išvaizdos. Antrasis, daug gausesnis, yra s a t s u m a, kur be mongoliškosios rasės ryškios stiprios malajiečių bei ainu įtakos. Tai gana grubios išvaizdos, žemo ūgio (vyrai 158 cm, moters — 145 cm), trumpagalviai, nuo gelsvos iki rusvos odos, juodų ir negarbanotų plaukų, išsikišusiais žandikauliais, įkypų akių, žemos ir plačios nosies. Aplamai, japonų tautos rasinis susidarymas yra labai neaiškus, ir dėl jo įvairūs tyrinėtojai nesutaria; ypač visiems neaiškus yra ainu elementas, kuriam vieni skiria labai daug reikšmės, o kiti linkę jį visai paneigti.

Japonai verčiasi labai intensyvia daržininkyste, pasigaudami drėkinimo, terasų, tręšimo, tačiau savuosius sklypelius įdirba kastuvu, grėbliu, o derlių nuima paprastu piautuvu ir t.t., nes trūksta didžiųjų gyvulių, kuriuos galėtų panaudoti traukos reikalui. Pagrindinis maistas yra augalinis ir žuvis. Mėsa, budizmo įtakoje, daugelio nevartojama. Visi valgiai smulkiai supiaustomi, valgo dviem dramblio kaulo ar medžio lazdelėmis. Mėgstamiausias gėrimas yra arbata, iš svaiginančiųjų — sake (ryžių degtinė).

Japonų namas yra paprastai vienaaukštis ir vienos šeimos. Jis keturkampis, kurio griaučiai kaimo statyboje užskleisti įvairiais pintiniais; stogui vartojamos nendrės, lentelės, mieste — dengiama molio stiegėmis. Gyv. namą sudaro veranda, o tarpinės sienos yra popierinės, įtaisytos į rėmus, kad galima būtų jas atitraukti, reikale kambarius sujungti ar vėl juos išskirti. Langams vartoja peršviečiamą popierių, ištemptą ant droštinių lazdelių. Namuose trūksta baldų (stalų, kėdžių, lovų ir kt.), išskyrus nešiojamą dėklą, į kurį dienos metu sudedama patalinė, nevartojami indai ir kt. nereikalingi tam metui reikmens.

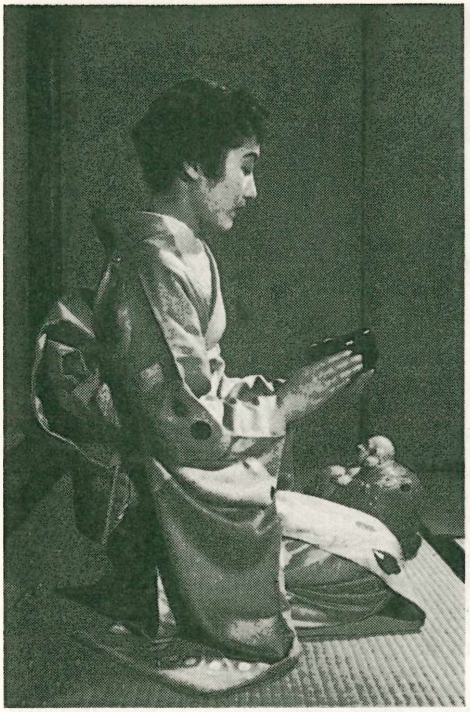

Arbatos gėrimo ceremonijos

Senasis tiek vyrų, tiek moterų drabužis buvo tas pat — skraistinė palaidinė (kimono), susegta diržu ar sujuosta platoka juosta, surišta užpakalyje didele rože. Kaimuose dar nešiojamas ir šiaudų ar nendrių pintinis apsiaustas. Gedulo drabužiai baltos spalvos arba pilkadryžiai. Galvos japonai nelinkę pridengti; nuo saulės ar lietaus dengiasi skėčiu. Aunasi žolių ar šiaudiniais sandalais, kuriuos palieka, įžengdami į namus, prie durų.

Japonų šeima yra patriarchatinės kilmės, gana pastovi, nes skiriamasi tik neturint vaikų. Šeimos tėvas išskirtinai gerbiamas. Moters vieta šeimoje, palyginti, silpna, ypač aukštesnės visuomenės sluoksniuose, nors ji vadovauja savo šeimos narių vestuvėms. Šiaip tačiau motina turi vaikams daug įtakos, nes japonuose pagarba ir klusnumas vyresniesiems yra viena didžiausių dorybių. Gimimas surištas su svarbia vardo davimo apeiga; jis suteikiamas po kelių dienų. Vedybos yra grynai dviejų šeimų reikalas. Šeimos pasikeičia dovanomis, ir tik vėliau, baigtinėse apeigose, dalyvauja ir giminės bei artimieji kaimynai; dalyvaujančiųjų pasikeičiama degtinės stiklu. Mirus lavonas dažniausiai sudeginamas, o visos apeigos trunka iki 7 savaičių.

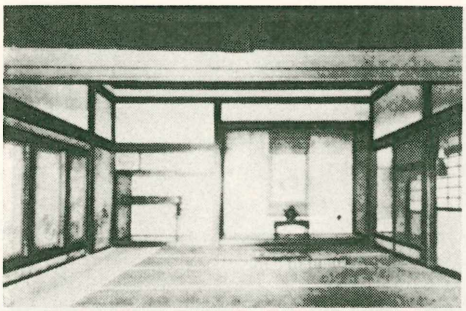

Japonų namo vidus

Seniau J. buvo susikirstę kastomis. Iš jų žemiausia buvo e t a, kurią sudarė žudikai, vergų prižiūrėtojai ir kt. negarbingieji. Visų kastų viršuje buvo pats mikado (imperatorius). Kastos buvo pradėtos naikinti 1868–1912, tačiau gyvenime jos laikėsi iki paskutinių laikų ir visuotinai sugriuvo tik po II pas. karo, nudievinus mikado. Atskirą sluoksnį sudarė geišos, kurių tikslas buvo dainuoti, šokti, padėti išgerti svečiams ir užimti juos, tačiau jos nebuvo prostitutės (joro), nors ir žadino svečių aistras. Paskutiniu metu jos virto kabaretų dainininkėmis ir šokėjomis.

Dauguma japonų yra budistai (66,7%), o senasis jų šintoizmas (žr.) liko nustumtas į antrą vietą (27,2%), nors ir išliko valstybine religija. Krikščionybė J. pasiekė 1549, bet 1613–1846 ji buvo uždrausta kaip prieštaraujanti mikado kultui, todėl šiandien krikščionių tėra apie 0,5%.

Religijos reikalavimais tenka aiškinti ir nepaprastas namuose švarumas (kojų nusiavimas prieš įžengiant į namus, įvairus nusimaudymas ir t.t.), kurio viešose vietose nepaisoma (pvz. traukiniuose visa metama ant grindų). Japonų religija nedraudžia savižudybės, todėl žudomasi iš visokio nusiminimo, keršto, protesto ar reiškiant kam nors ištikimybę (mirus mikado, žudosi ištikimi generolai su žmonomis ir pn.) ir t.t.

Siebold, Nippon 1930; *J. Embree*, The Japanese Nation 1945; *Suye Mura*, Japanese Village 1939; *D. C. Haltons*, The National Faith of Japanese 1938. *A.Mž.*

I s t o r i j a. J. nuo seniausių laikų turėjo ryšių su Azijos žemynu ir iš jo gavo pirmuosius gyventojus, iš kurių kilo šių dienų japonų tauta. Dar proistoriniais laikais į J. salas persikėlę ateiviai nustelbė senesnius primityvius gyventojus, vad. ainu, kurių palikuonys šiandien išlikę šiaurinėj Hokkaido saloj ir Kurilų salyne.

Atėjūnai pradžioje gyveno giminėmis (klanais), kurias valdė jų vyriausias kunigas. Iš giminių valstybių tarpo iškilo Jamato karalystė, davusi dar ir šiandien J. valdančią imperatoriškąją giminę. Šios valstybės, kaip ir dinastijos, pradžia nežinoma. Tradiciškai nurodoma 660 pr. Kr. data yra vėliau sudarytas mitas, kaip ir imperatoriaus giminės kilimas iš saulės deivės — pirmykščios japonų šinto tikybos vyr. dievo. Giminių valstybes smarkiai paveikė aukšta ir sena kinų kultūra ir iš jų ėjusi budizmo tikyba. Nors ši tikyba, imta skelbti nuo VI a. po Kr. vidurio, pradžioj sutiko masių pasipriešinimą, tačiau, dalies diduomenės remiama, pasklido krašte. Vis dėlto budizmas nenusmelkė japonų tautinės tikybos — šintoizmo, ir jos abi išliko gretimai. Kinų kultūra pakeitė japonų gyvenimą. Atsirado pramonė, pirmoj eilėj metalų, pradėta kaldintis pinigai (variniai). Ėmė augti miestai, kurių tarpe ypač prasikišo Kijotas, tapęs nuo 784 imperatorių sostine. Sustiprėjo imperatoriaus valdžia, kuriai neginčijamai pripažintas dieviškas autoritetas. Imperatorius palaikytas savininku visos žemės, kuri buvo dalijama dirbantiesiems.

Absoliutinė imperatorių valdžia negalėjo būti įgyvendinta dėl didikų kėslų. Pirmiausia (nuo IX a.) ją smelkė Fudživara giminė, kurios nariai, būdami regentai, faktiškai valdė kraštą. Vėliau, įsigalint feodalizmui, iškilo kitos giminės ir pagaliau (nuo 1192) didikas Joritomo pasisavino šogūno, atseit generolo titulą ir iš tikrųjų valdė kraštą. Jis pasirinko sostine Kamakuro miestą, kur įsikūrė sau atskirą labiau karinio pobūdžio administraciją. Aktuali šogūno ir daugiau iš vardo imperatoriaus valdžia tvėrė iki XIX a. antros pusės. Didieji feodalai buvo nepriklausomi ir politikavo, remdamiesi jiems ištikimais riteriais -samurajais, lėmusiais ilgus amžius J. karinį ir politinį gyvenimą. Iš dėl šogūnato kovojusių feodalų ypač prasikišo Ašikagi giminė, linkusi sujungti karinę valdžią su imperatoriaus valdžia. Kovą laimėjusi, ji perkėlė šogūnato sostinę į Kijotą (1338). Tačiau valdžios dualizmas, nors buvo valdoma ir iš vienos vietos, neišnyko. Didesnę valdžią turėjo šogūnas, o imperatoriaus sostas virto žaisliuku.

Šogūnatas, būdamas didžiųjų feodalų aspiracijų objektu, pasiliko jų kovos tikslu ilgus amžius. Didikų kovos dėl šogūnato buvo kartu kovos dėl J. suvienijimo ir ištraukimo iš feodalinės anarchijos. Šiuo atveju prasikišo didieji feodalai, sugebėję būti didžiaisiais karo vadais, naujos vieningos J. kūrėjais. Šio audringo periodo vadų tarpe ypač pasižymėjo Haidejoši (m. 1598), J. Napoleonu vadinamas, paruošęs dirvą šogūnų Togukava giminei, išsilaikiusiai iki XIX a. antros pusės. Šios giminės šogūnas Iejasu (m. 1616) įsikūrė Jedo kaime, kur pasistatydino didelę sustiprintą pilį. Tuo būdu jis davė pradžią Tokijo miestui, virtusiam imperijos sostine nuo 1868. Jedo-

Japonija

Tokijo šogūnatas, nugalėjęs ar sau palenkęs stambiausius feodalus, apjungė J. ir nutiesė pamatus naujoviškai biurokratinei imperijai.

Didikams kovojant dėl šogūnato, į J. įkėlė koją vakariečiai. Pirmas žinias apie J. europiečiai bus gavę iš keliauninko Marco Polo, kuris lankėsi kinų imperatoriaus dvare kaip tik tuo metu, kada šis suruošė bent du žygius į J. (1274 ir 1284). Tačiau galutinai europiečiai portugalai atrado J. tik pasiekę Indiją ir Malajus (XVI a. vidury). Nuo portugalų pirklių atvykimo atsirado J. ir jėzuitai misionieriai su garsiuoju šv. Pranciškum Ksaveru (1549–51), kurie įdiegė J. pirmuosius krikščionybės daigus. Po portugalų sekė kiti europiečiai, kaip ispanai, olandai ir anglai, varę prekybą su vietiniais. J. šogūnai ir didikai, būdami suinteresuoti prekyba su europiečiais, misionierius toleravo. Tačiau misionierių ordinų tarpusavio peštynės, jų protarpinis įžeidinėjimas senųjų vietos tikėjimų ir ypač nepakankamas vietos valdžios paisymas davė progos valdantiesiems įtarti misionierius ir krikščionis blogomis intencijomis. Šogūnai pakartotinais įstatymais pradėjo varžyti misionierius, kaip ir kitus europiečius. Vietinės valdžios tramdomi sukilę Nagasakio apylinkės krikščionys buvo žiauriai numalšinti ir beveik visi iššudyti (1637). Po to, šogūno potvarkiu, europiečiai turėjo palikti kraštą. Išimtis buvo padaryta tik Olandijos pirkliams, bet ir jiems buvo leista lankytis ir sustoti vien Nagasakio uoste, kur jie buvo laikomi lyg belaisviai. Taip pat ir japonams buvo uždrausta vykti užsienin ir išvykusiems grįžti namo. Liautasi statyti didesni laivai, kuriais būtų galima pasiekti užjūriai.

Nepaisant izoliacijos, J. nuo XVII a. niro iš feodalinių rėmų ir darėsi pramoninė valstybė su augančiais miestais bei pralobusiu miestelėnų luomu. Smarkiai augo porceliano, šilko, audimo, dažymo pramonė, kuri savo rėžtu ugdė įtakingą kapitalistų luomą, stelbusį žemvaldžius didikus. Įsigalėjo piniginis ūkis su bankais ir vertybių popierių mainais, ir pinigas, ne žemė, virto pirmoj eilėj pageidaujamu turto objektu. Aplamai, visas kultūrinis ir visuomeninis gyvenimas gavo miesčionišką pobūdį, ir miesčioniškos pramogų vietos su geišomis traukė ne tik pinigingą miestelėną, bet ir didiką daimjo bei samurajų. Taip J. per izoliacijos laikmetį pasirengė virsti vakarietiška pramonine-kapitalistine valstybe su giliai įsprausta nacionalistine žyme.

Nuo XIX a., kada gariniai laivai pradėjo skrosti vandenynus, nuo pasaulio užsidariusi J. pasidarė kliuviniu didžiosioms valstybėms, ir viena kita, pirmiausia Rusija, bandė pralaužti J. duris. Kai J. nesutiko, imtasi prievartos. Pradžią padarė JAV. Kaliforniją įsigijus, JAV atsidarė kelias per Pacifiką į Kiniją, ir J. uostai būtų buvę parankios sustojimo vietos. Be to, amerikiečiai banginių medžiotojai dažnai pasiekdavo J. pakraščius ir nelaimių atveju patekdavo į J. salas ir atsidurdavo ja-

XII a. portretas vaizduoja karį Minamoto-no-Joritomo, užgrobusį iš imperatoriaus valdžią ir pasiskelbusį šogūnu

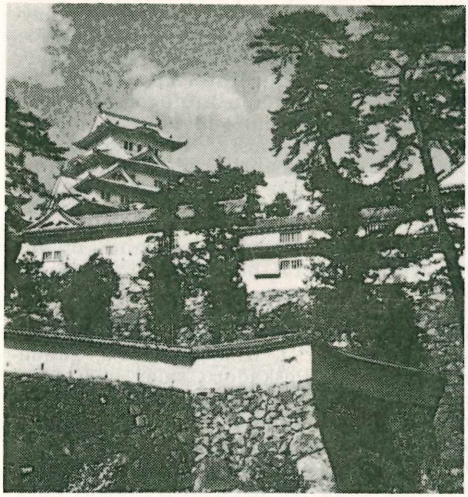

Himedži pilis, Kobės apyl., viena iš seniausių dar išlikusių

ponų nelaisvėj. Todėl 1854 admirolas Perry su karo laivais buvo pasiųstas prie Tokijo ir tuo būdu privertė šogūną atidaryti amerikiečiams du uostus ir viename jų įkurti konsulatą. Netrukus amerikiečiais pasekė Anglija, Rusija, Olandija, Prancūzija ir Prūsija. Po didžiųjų sekė mažesni kraštai, ir J. atidarė duris keliolikai svetimų valstybių. Jos gavo sau uostus, išsiderėjo saviems piliečiams eksteritorialumą ir teisę tartis su vietos vyriausybe dėl tarifų. Tuo būdu svetimųjų įsibrovimas aprėžė japonų suverenitetą ir pažeidė jų tautinius jausmus. Įvyko didelis politinis perversmas, kuris nušlavė šogūnato instituciją ir išvilko iš šešėlio imperatorių (1867). Sostinė perkelta iš Kijoto į Jedą, kuriai duotas Tokijo (‚rytinės sostinės') vardas (1868). Kaip tik šiuo metu sostą užėmęs Mutsuhito (1867–1912), kurio valdymas vadinamas Meidži vardu, vykdė revoliucinį J. moderninimo ir europinimo darbą. Liko galutinai panaikintas feodalizmas su daimjo ir samurajų luomais, ir jų dideli domenai buvo grąžinti vyriausybei. Įvesta centralizuota administracija su apmokamais pareigūnais, kilusiais iš visų gyventojų sluoksnių. Vietoj panaikintos samurajų kariuomenės sudaryta tautinė kariuomenė mobilizacijos būdu ir suorganizuota vokiečių armijos pavyzdžiu. Aukščiausią valdžią vykdė, be imperatoriaus, jo sudarytas ministrų kabinetas ir slaptoji taryba. Pagaliau Meidži ‚apšviestos valdžios' vainikas buvo 1889 konstitucija, kuri, nors ir aukštino imperatoriaus valdžią, tačiau įvedė dvejų rūmų tautos atstovybę ir jai patikėjo įstatymų leidimą. Naujais pagrindais persitvarkiusi J. išsiderėjo iš svetimų valstybių eksteritorialumo panaikinimą (1894) ir teisę sau pačiai nustatinėti muito tarifus (1899).

Tapusi moderniška, suverenine ir vieninga valstybe, J. pasijuto didžiausia galybe Tolimuosiuose Rytuose, galinti pirmauti tarp savo artimiausių kaimynų — Kinijos ir Rusijos. Susikibusi dėl Korėjos su Kinija 1894, J. išėjo laimėtoja, gaudama Formozą, Peskadorų salas ir Korėjos protektoratą. Svarbiausia dėl įtakos Mandžiūrijoj J. 1904 pradėjo karą su Rusija ir gavo pietinį Sachaliną, Port-Artūro uostą ir rusų turėtas kasyklas pietinėj Mandžiūrijoj. Karu su Rusija J. pakėlė savo prestižą Europos galybių akyse ir drauge su jomis ėmė dalytis koncesijomis krinkančioj Kinijos imperijoj. 1910 ji aneksavo Korėją. Prisidėjusi prie aliantų I pas. kare, J. gavo Tsingtau uostą, įvairių privilegijų Kinijoj ir mandatus buvusių vokiečių kolonijų pietiniame Pacifike. Pasinaudodama pilietiniais karais Kinijoj, J. užėmė Mandžiūriją ir įkūrė protektoratinę Mandžuko valstybę (1932). Dėl tautinės Kinijos protestų J. pradėjo karą su ja (1937), kurį tęsdama įsivėlė į II pas. karą (1941). Pradžioj J., sąjungoj su Vokietija ir Italija, karą vedė labai sėkmingai ir užkariavo didelius Azijos plotus. Tačiau abiejų sąjunginkų žlugimas, Jaltoje sutartas Sovietų karan prieš J. įstojimas ir ypač dviejų atominių bombų kritimas ant Hirošimos ir Nagasakio (1945 VIII 6 ir 9) privertė J. kapituliuoti (1945 IX 2). J. salos tapo okupuotos amerikiečių, o Korėja — amerikiečių ir rusų.

Amerikiečių okupacinė valdžia, vadovaujama gen. D. MacArthuro, paliko imperatorišką vyriausybę, tik ją žymiai sudemokratino. Pirmiausia nuimtas nuo imperatoriaus per amžius turėtas dieviškumo nimbas ir imperatorius paverstas, paprastai, valstybės organu. Valstybė atskirta nuo šinto tikybos ir jai duotas laicistinis pobūdis. Pagal okupacinės valdžios sankcionuotą konstituciją (1947) J. paversta vakarietiškos prasmės konstitucine monarchija su visuotiniu balsavimu renkama tautos atstovybe ir jai atsakinga vyriausybe. 1951 IX 9 pasirašyta taika ir J. grąžintas suverenumas. Tik pagal abipusės pagalbos sutartį su JAV šioms leista laikyti J. teritorijoj kariuomenę. Ir atgavusi laisvę J. pasiliko ištikimas vakarinio bloko narys ir, naudodamasi JAV parama, sprendžia sunkias pokarines problemas, tarp kurių yra ir sutvarkymas santykių su Sov. Rusija ir taikos sutarties padarymas.

K. Haushofer, Japanische Geschichte 1930-38; (") Japan und Japaner 1933; (") Japan baut sein Reich 1941; *G. B. Sansom*. Japan A Short Cultural History 1936; *K. S. Latourette*, History of Japan 1947; *E. O. Reischauer*, Japan, Past and Present 1953. *J.J.*

Japonų kalba, drauge su korėjiečių ir ainų kalbomis, sudaro vieną kalbinę grupę, kuri, Tolimųjų Rytų altajiečių kalbų grupės vardu, bandoma pastaruoju metu susieti giminystės ryšiais su uralo-altajiečių kalbų šeima (Charles Haguenauer, Les origines de la civilisation japonaise, Sorbonos 1947 tezė rankraštyje). Viena aišku, kad dabartiniai Japonų salyno gyventojai, kilę greičiausiai iš įvairių šiaurinės Azijos tautų, o gal net ir indoneziečių, mišinio, jau randami susiformavę pačiais pirmaisiais krikščioniškosios eros amžiais. Nors valstybinis Japonijos susivienijimas įvyko dar VII–VIII a., tačiau dėl istorinių-geografinių ir ypač socialinių priežasčių susikūrė atskiros sritinės kultūros ir tarmės, kurios šiandien skirstomos į 7 ar 8 stambesnes grupes.

Kijoto dvaro kalba jau nuo X a. stabilizavosi ir virto literatūrine kalba (bun-go). Tačiau po 1867 restauracijos, kalbininkų ir mokytojų buvo sukurta, kaip kompromisas tarp klasikinės raštų kalbos ir gyvųjų tarmių, bendrinė (hjo-žun-go) arba gyvoji

kalba (ko-go). Ši bendrinė kalba galutinai pakeitusi klasikinę kalbą, ir vadinama dabar japonų kalba (že-pen yra kiniškasis ni-hon — niponų kalbos atitikmuo), ir ją vartoja šiuo metu per 80 mil. gyventojų.

Pirmieji rašto paminklai (įrašai) išsilikę Japonijoje (596) yra rašyti kiniškomis ideogramomis, naudotomis pagal žodžių prasmę. Tačiau japonų raštas susidarė tiktai VIII a. (seniausias tekstas Ko-ži-ki iš 712), kai kinų ar korėjiečių raštininkai ėmė vartoti kiniškus ženklus ne pagal jų prasmę, o pagal japonų apytikrius atitikmenis kinų kalbos garsams. Kiek vėliau, kinų ‚garsų daktarai' ir indų rašto (siddham) žinovai budistai sudarė visų vartojamų ideogramų lenteles. Dabar priskaitoma, kad būtinai žinotinų ideogramų yra apie 2000.

Tačiau salyno gyventojų atitrūkimas nuo kinų kultūros raidos ir japonų kalbos skirtingumas jau IX a. privertė japonų rašto žinovus reformuoti rašymo sistemą, būtent įvesti, indų įtakoje, papildomus skiemeninius ženklus (ka-na), kurie sudaryti iš ideogramų fragmentų ar jų santrumpų. Jų skaičius buvo progresyviai sumažintas, ir dabar šių pagrindinių garsų ir skiemenų skaičius tesiekia 48. Tuo būdu, nesigilinant į smulkmenas, galima sakyti, kad japonų kalba šiandien rašoma stačiomis kolonomis, iš viršaus į apačią ir iš dešinės į kairę: kiekviena semantema (nekintantis žodis ar šaknis) žymima kiniška ideograma, o enklitiniai žodeliai ar priesagos rašomi skiemeniniu raštu (ka-na).

Bendrinės kalbos garsynas yra, palyginti, skurdus: penki trumpieji ir penki ilgieji balsiai. Bet šie pastarieji, atsiradę greičiausia dviejų balsių santraukos keliu, rodo tendencijos nykti iš gyvosios kalbos. Gana gausūs dvibalsiai, netikrieji ir tikrieji, sutinkami daugiausia tiktai kinų kilmės žodžiuose. Priebalsių sistema lygiai taip pat neturtinga. Fonetikos atžvilgiu japonų kalbą apibūdina du esminiai bruožai: japonų kalbos žodžiai visados baigiasi atviru skiemeniu (balsiu) ir beveik niekad neprasideda balsingu uždarumos priebalsiu. Šie japonų fonetizmo bruožai, priskaitant drauge ir antraeilę žodinio kirčio rolę, suteikia japonų kalbai monotoniškumo atspalvį, prie kurio galima prijungti dar vieną ypatybę — japonų įprotį įtraukti kvapą (pagarbos ženklas savo bendrakalbiui) prieš pradedant kalbėti ar kiekvienos pauzos metu.

Morfologijos atžvilgiu japonų kalbos žodžiai skirstomi į nekintamus — sematemas, prie kurių tegalima prijungti tik enklitinius žodelyčius ar darybines priesagas, ir kintamus, kurie vartojami kaip šaknys, drauge su funkcinėmis priesagomis ar galūnėmis. Pirmajai kategorijai priklauso

Vyšnių sodas Japonijoje

daugiausia daiktavardžiai, kurių neskiriama nei giminė, nei skaičius, o antrajai — būdvardžiai ir veiksmažodžiai. Būdvardžiai skiriasi nuo veiksmažodžių ne tiek savo funkcija — ir vieni ir kiti pažymi daiktavardžius arba vartojami tariniais — kiek greičiau formalinėmis savybėmis: abi kategorijos turi atskiras priesagų serijas. Be to, būdvardinės priesagos prikabinamos tiesiai prie žodžio šaknies, o veiksmažodinės reikalauja, kad tarp šaknies ir priesagos būtų įterptas specialus tematinis balsis. Darybinių priesagų sistema yra gausi, ir ta prasme japonų kalba yra palanki daiktavardžių naujadarams. Enklitinių žodžių sistema yra gana paini, nes jie atlieka ir sintaksines ir linksnių funkcijas sakinyje. Tai raktas japonų kalbai išmokti. Veiksmažodžiui svetimos asmens ir skaičiaus kategorijos, net ir laikų sistema japonų kalboje menkai teišsivysčiusi. Todėl veiksmažodžių priesagos tarnauja daugiausia tik nuosakoms, aspektams ir funkcijoms reikšti. Net ir pagalbiniai veiksmažodžiai (būti, daryti, eiti) žymi tiktai naujus veiksmo aspektus.

Ch. Haguenauer, Le Japonais (Les Langues du Monde, 447–474) 1952; *G. B. Sansom*, An Historical Grammar of Japanese 1928; *N. I. Konrad*, Sintaksis Japonskogo jazyka 1937; *Ch. Haguenauer*, Cours de langue japonaise moderne.

A.J.Grm.

Japonų literatūra. — Ankstyvasis laikotarpis (iki 794). VI a. po Kr. pradžioje japonai pritaikė savo kalbai kinų raštą. Iki to laiko palyginti primityvi japonų tauta tenkinosi tik liaudies kūryba, einančia iš lūpų į lūpas. Atėjus iš Kinijos budizmui (VI a. viduryje), krašte ėmė plisti religinė literatūra. Tačiau dar ilgai visos dvasinės japonų apraiškos buvo stiprioje kinų kultūros įtakoje. Tik VIII a., vad. Nara (sostinės vardas) laikotarpiu, kai svetima kultūra jau buvo asimiliuota, išaugo grynai japoniška kultūra, pasireiškusi y-

pač poezijos suklestėjimu. Svarbiausias veikalas — tai Manijošu antologija (Dešimties tūkstančių lapų rinkinys), kurioj dalyvavo per 450 poetų su daugiau negu 4500 eilėraščių. Daugumas autorių — imperatoriaus dvaro didikai, neišskiriant nė pačių imperatorių ir princų, bet nemaža ir paprastų valdininkų, darbininkų ir net ūkininkų. Apie 70 autorių moterys. Žymiausi antologijos poetai: Hitomiro (apie 655—710), Akahito (m. 736), Jakamoči (m. 785), Tabito (655–731) ir Okura (659–733). Antologijos poetinė forma vadinosi t a n k a, arba trumpaeilis. Tanka sudaryta iš 5 penkiaskiemenių ir septynskiemenių eilučių ir turi tik 31 skiemenį. Eilutės išdėstytos tokia tvarka: 5–7–5||7–7. Tankai yra būdingas minties kondensuotumas, epigramiškumas ir lyriškumas. Antologijoje tokių tankų yra 4173. Kiti eilėraščiai ilgesni. Pati antologija ir šiandien tebėra garsi.

K l a s i k i n i s l a i k o t a r p i s (794–1192). Japonų literatūra ypač iškilo krašto sostinę 400 metų perkėlus į Heiankijo. Iš gausių poetų pažymėtini: Kinto (966–1041), Tošinari (1114–1204) ir Saigijo (1118–90). Dėl savo trumpumo ir elegantiškumo tanka buvo visų labai mėgiama. Ji išstūmė ilgesnius eilėraščius, pasidarė labiau rafinuota ir subtili. Svarbiausias šio laikotarpio poezijos kūrinys yra apie 922 išl. Kokinšu, arba Senųjų ir naujųjų laikų eilėraščių antologija; joje yra 1000 tankų ir 5 ilgesni eilėraščiai. Kartu pradėjo klestėti ir proza. Pirmieji prozos kūriniai buvo įvairūs pasakojimai (m o n o g a t a r i), parašyti sekant liaudies pasakomis. Drauge su pasakojimais įėjo į madą ir dienoraščių rašymas. Ankstyviausias yra Tosa dienoraštis, parašytas Tsurajuki. Žymios dienoraščių autorės buvo Izumi Šikibu, Murasaki Šikibu ir Sarašina. Visa šio meto dailioji proza buvo rašoma išimtinai moterų. Vyrai rašė tik rimtus mokslinius dalykus. Iš pirmųjų garsių moterų rašytojų buvo Sei Šonagan, sukūrusi vad. Priegalvio apybraižas, kurių turinį sudaro meilės nuotykių aprašymai, anekdotai apie imperatoriaus dvarą ir pn. Žymiausia šio laikotarpio rašytoja buvo Murasaki Šikibu (apie 978–1031), nepaprasto gabumo ir išsilavinimo moteris, sukūrusi pirmąjį tikrą japonų romaną, vardu Pasakojimas apie princą Gendžį. Struktūra romanas kiek primena M. Prousto A la recherche du temps perdu. Autorė jame pasakoja princo meilės nuotykius, kartu duodama labai spalvingą imperatoriaus rūmų vaizdą. Autorė gerai pažino rūmų gyvenimą, nes buvo viena iš damų, tarnaujančių imperatorienei. Romanas realistinio pobūdžio, parašytas su didele grožio meile ir etiniu jausmu. Jis pasirodė apie 1015 154 knygomis (angliškas A. Waley vertimas sutalpintas į 6 tomus). Vyrai pradėjo dailiąją prozą rašyti tik XII a. ir tik istorinius pasakojimus. Apskritai klasikinio laikotarpio literatūra pasižymėjo išdailintu stiliumi, rafinuotumu ir geru skoniu.

M e n k ė j i m o l a i k o t a r p i s (1192–1603). Imperatorių galybei sunykus ir krašte siaučiant pilietiniams karams, dailioji literatūra pradėjo menkėti. Moterys rašytojos išnyko. Poetai dabar kuria ne tankas, o r e n g a s ir h a i k u s. Renga (grandies eilėraštis), sudaręs pusę tankos, buvo išpopuliarintas vienuolio Sogi (1421–1502). Haikas, septyniolikos skiemenų trijų eilučių eilėraštis (5–7–5) buvo ištobulintas poetų Sokan (1465–1553) ir Moritake (1473–1549). Žymiausi šio laikotarpio poetai buvo Sadaie (Teika) ir Sanetomo. Šio meto prozą sudaro daugiausia istoriniai pasakojimai; pažymėtini pasakojimai apie Hogen, Heidži ir Heike. Jų autoriai nežinomi.

A t g i m i m o l a i k o t a r p i s (1603 — 1867). Japoniją 1603 suvienijus, vėl prasidėjo literatūros klestėjimas. Knygas dabar rašė nebe dvaro aristokratija, bet daugiausia karininkų ir prekybininkų klasės. Poezijoj pasibaigė tankos žydėjimo laikotarpis ir nepaprastai iškilo haikas, kuris savo viršūnę pasiekė su poetu Bašo (1644–94). Šis poetas atsisakė epigramiškumo haike ir sukūrė savitą stilių, kuriam buvo būdingas simbolizmas, natūralizmas ir kvietizmas. Iš jo mokėsi kurti haikus tūkstančiai poetų, iš kurių garsiausi buvo: Čijo (Chiyo, 1703–75), moteris, Kikaku (1661–1707), Buson (1716–84) ir Issa (1763–1828).

Japonų drama išriedėjo iš primityvių dainų ir šokių. Iš pradžių ji buvo religinė, daugiausia budistinė. Žymiausias dramaturgas yra Čikamatsu Monzaemon (1653–1725). Jo dramos priklauso prie geriausių japonų literatūros veikalų. Nepaprastai gražiai jis pavaizdavo vyro ir žmonos, tėvų ir vaikų meilę. Iš jo dramų išskirtinos: Moteris sniege, Nusižudymas iš meilės Sonezuky, Malda numirėlį lydint ir ypač Kovos ties Kokusenija. Jis ištobulino ir lėlių teatro vaidinimus, vad. d ž o r u r i. Šiam teatrui dar kūrė dramas taip pat gana garsūs dramaturgai: Kaion, Izumo, Šozo ir Mokuami. Vėliau daugelis džoruri dramų buvo perdirbtos į ypatingus vaidinimus, vardu k a b u k i. Tai buvo savotiškos lyrinės dramos, panašios į europines operas. Žymiausias kabuki dramų rašytojas buvo Gohey (1747–1808). Trečia dramų rūšis vadinasi n o; ją sudarė dainavimo, šokio ir muzikos junginys. No daugeliu atžvilgių panaši į graikų dramą. Džoruri vaidinimai klestėjo ypač XVII ir XVIII a., tačiau kabuki ir no dramos tebėra vaidinamos ir kuriamos iki šių laikų.

Šiame laikotarpy pradėjo įvairiomis formomis reikštis ir romanas. Realistinio ro-

Horjudži šventykla Naroje

mano atstovas buvo Saikaku (1642–98). Netrukus po jo iškilo dar du žymūs romanistai: Džišo (Jisho, 1658–1745) ir Kiseki (1667–1736). Taip pat buvo garsūs groteskinių romanų kūrėjas Akinari, fantastinio romano atstovas Kioden (1761–1816) ir psichologinio romano ištobulintojas Šunsui (1789–1844). Humoristiniuose romanuose vykusiai išreiškė savo laiko dvasią Sanba (1776–1822), Nampo (1794–1823) ir Ikku (1765–1831). Žymiausias laikotarpio romanistas buvo Kijokutei Bakin (1767–1848), palikęs apie 250 romanų, iš kurių pats geriausias yra Aštuonių šunų istorija (106 tomai). Bakin didelių gabumų ir lakios vaizduotės rašytojas romantikas.

N a u j i e j i l a i k a i (nuo 1867 iki šių dienų). Panaikinus 1853 Japonijos izoliacijos įstatymą, visose dvasinio gyvenimo srityse ėmė smarkiai reikštis Vakarų Europos įtaka. Rašytojai pradėjo sekti europinės literatūros kūriniais. Daugiausia šis sekimas pasireiškė romane. Poezijoje ir dramoje tebebuvo laikomasi senųjų formų. Iš poetų, rašiusių tankas, išskirtini Takuboku (1885 – 1912) ir Akiro (1878 – 1942), moteris. Žymiausi haikų poetai buvo Šiki (1867–1902) ir Meisetsu (1847–1926). Žymiausi naujųjų laikų dramaturgai: Mokuami (1816–1893), Momozo (1891–1943), Juzo (g. 1887).

Romanas pasidarė populiariausias paskutiniųjų laikų literatūros žanras. Jį ištobulinti ir sueuropinti daug padėjo garsus Šojo (1859–1935) veikalas Romano esmė. Pirmas romanas, parašytas pagal šio veikalo nurodymus, buvo Šimei Slenkąs debesis. Toliau europinėje įtakoje rašė Ogai (1862–1922), Kojo (1868–1903), Roka (1868–1927). Iš kitų romanistų pažymėtini: dailaus stiliaus Soseki (1867–1916), ekspresionistas ir simbolistas Rijunosuke (1892–1927) ir sodraus stiliaus Tanizaki Džuničiro (Junichiro, 1887), kuris savo romanu Kvailio meilė anksti atkreipė visų dėmesį. Rašytojas Toson (1872—1943) taip pat sukūrė gerą romaną, vardu Sulaužytas įstatymas. Iš moterų išgarsėjo Fumiko (1904–1951), parašiusi romaną Slenkąs debesis (tokiu pat vardu, kaip ir minėto šimei romanas). Tanizaki Džuničiro po šio karo sukūrė didelį (1400 psl.) romaną Plonas sniegas, vaizduojantį vienos mergaitės tragediją beieškant vyro. Dar minėtini šie žymūs romanistai: Kikuči Kan (1888–1948), Hakučo (g. 1879), Masao (1891–1952), Naoja (g. 1885) ir Kafu (g. 1879).

Japonų literatūra lietuviams visai dar nepažįstama: tuo tarpu neturime išsivertę nė vieno jų veikalo.

W. Gundert, Die japanische Literatur 1929; *W. G. Aston,* A History of Japanese Literature 1937; *G. Bonneau,* Histoire de la littérature japonaise contemporaine 1940; *F. J. Daniels,* Japonese Prose 1944; *K. Matsuo,* Histoire de la littérature japonaise des temps archaiques à 1935, 1935; *D. Keene,* Japanese Literature 1953; ('') Anthology of Japanese Literature 1955. *J.Tn.*

J a p o n ų m e n a s skiriasi nuo vakarietiškojo savo turinio ir formos koncepcija, kuri yra glaudžiai susijusi su rytietiška gyvenimo samprata, estetika bei kultūra. Linijos, spalvos, erdvės ir jos santykių prasmė bei vertė japonų mene yra griežtai pajungtos komplikuotos simbolių sistemos visumai. Realistinė forma teturi antraeilę reikšmę. Ją pakeičia tam tikri sutartiniai išraiškos šifrai, kurių pažinimas yra pirmoji sąlyga suprasti japonų menui. Japonų priemonės taupesnės; jie subtilesni ir palieka daugiau vietos žiūrovo vaizduotei.

T a p y b a. Seniausi japonų tapybos pavyzdžiai yra a r c h a i š k o j o p e r i o d o (iki 794), išlikę laidojamųjų nišų sienose Kiušu saloje, ir tebėra visiškai primityvūs (toteminiai simboliai, geometrinė ornamentika etc.). Didesnis susidomėjimas menu atėjo kartu su budizmu iš Kinijos (per Korėją) VI a. viduryje. Šio laikotarpio žymiausias paminklas yra kinų šešių Dinastijų periodo mokyklos stiliaus Tamamušino-zuši šventyklos paveikslai (dabar Horjudži vienuolyne, Naroje). VII ir VIII a. japonų menas vystėsi kinų T'ang dinastijos tapybos įtakoje, pasisavindamas jos techniką, tematiką, butaforiją, indiškąją ikonografiją ir indiškąjį n o t a n stilių. Šio laiko tapybai būdingas kūrinys yra Jakušidži vienuolyno Deivė, dvelkianti žemišku grožiu ir humanizmu.

Savitą tapybos stilių japonai sukūrė tik H e i a n p e r i o d e (794–1185). Šiame politinės konsolidacijos ir gerovės laikmetyje pasirodė pirmieji pasaulietinio meno pavyzdžiai (knygų iliustracijos, satyrinė tapyba), kuriuose vietoje kiniečiams būdingo santūrumo ir tingios darnos dominuoja japonams artimesnis dramatiškumas, įtampa bei ekspresija. Dabar atsirado ir pirmosios tapybos mokyklos (Kose, Takuma, Kasuga, Tosa). Žymiausi tapytojai: Takanobu (1142 – 1205), Pasakojimo apie

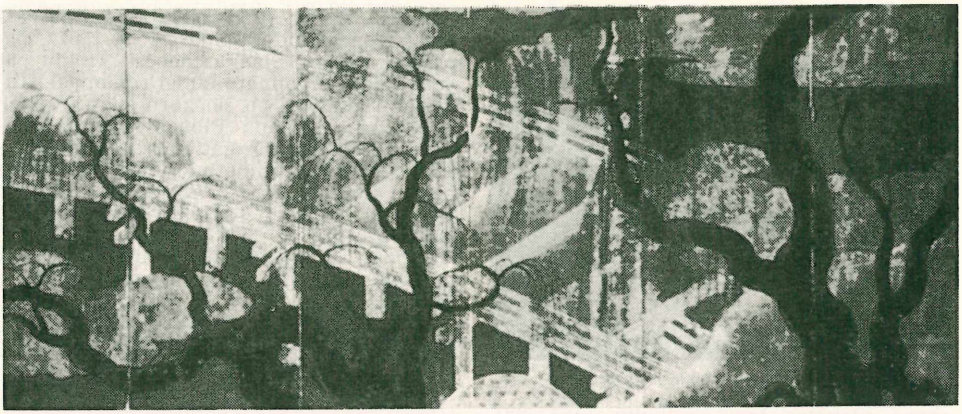

Udži tiltas po gluosniais (iš XVI a. galo)

Gendžį iliustratorius Takajoši (XII a.), karikatūristas ir satyrikas Toba Sodžo (1053–1140), kakemono tapytojas Tsunetaka. Budistinė šio laikotarpio tapyba vystėsi veikiama ezoterinės doktrinos, pakeitusios Šingon ir Tendai.

Kamakura periode (1185—1333) japonų tapyba dėl sustiprėjusio kontakto su kinų menu palinko į realizmą. Jos temose ryškiai atsispindi šios karų ir revoliucijų epochos gyvenimas. Populiariausia šio periodo tapybos forma — emakimono, pamažu išvyniojamas paveikslas, atskirais epizodais vaizduojąs kurio nors įvykio eigą. Šiame periode išaugo vad. jamato stilius, artimas kiniškajam Sung dinastijos stiliui. Iš šio periodo tapytojų išskirtini: Heidži Monogatari Emaki (kurio viena dalis yra Bostone) autorius Keion (apie XIII a.), Takanobu sūnus Nobuzane (1176 — apie 1268), pagarsėjęs savo portretais (Go Toba) ir monochrominės tapybos (encre de Chine) pionierius Mokuan Rei-en (m. apie 1348).

Muromachi periodo (1333–1573) tapybos raida pažymėta Zen doktrina. Dėl Zen mokslo meniniu idealu tapo paprastumas; Heian ir Kamakura periodų gausios spalvos buvo pakeistos rašalu; nepaprastai išpopuliarėjo šykščių linijų ir spalvų paukščių, gėlių bei peizažo tapyba. Pačios tapybos tikslas pasidarė ne ekspresija, bet paslėptos daiktų būties sugestija. Tipingi šiam periodui tapytojai yra orchidėjų meistras Bompo (1344–1420), Džitoku (Jittoku) personažo kūrėjas Gei-ami (1431 — 1485), peizažistas No-ami (1397 — 1471), Kano mokyklos ir Kano stiliaus (Zen ir Tosa sintezė) iniciatorius Kano Masanobu (1434–1530); jo sūnus Matonobu (1476–1559), didžiausias periodo tapytojas, dekoratyvinės tapybos pionierius ir Kano stiliaus formuluotojas; taip pat metų laikų, gėlių ir paukščių specialistai Sesšu (1420–1506), Sesson (1504–89) ir Šubun (m. XV a. pradžioje).

Dekoratyvinė tapyba, kurios pradininkai buvo Masanobu ir Matonobu, zenitą pasiekė Momojama periode (1573–1614). Naudodamiesi valdančios karių kastos palankumu, Kano mokyklos tapytojai sukūrė daugybę dekoratyvinės tapybos darbų papuošti savo globėjų rūmams. Šalia paukščių ir gėlių, jų darbuose dažnai sutinkami vyšnios, slyvos ir gluosnio medžių motyvai. Stipriausi šio tarpsnio atstovai yra Koetsu (1558–1637), Eitoku (1543–90), Sanraku (1559–1635), Tohaku (1539–1610) ir Jušo (1533–1615).

Tokugava arba Jedo periodas (1614–1868) yra naujausios japonų tapybos kulminacija. XVII a. pradžioje japonų meno centras iš Kijoto persikėlė į Jedą (Tokiją), tapusį imperijos sostine. Mene tebevyravo Kano mokykla, kurios didžiausias atstovas šiame amžiuje buvo Tannidžu (1602–74), dar kartą atnaujinęs Kano stilių. Maždaug tuo pačiu metu pradėjo formuotis Ukijo-e mokykla, kurios įkūrėju laikomas Matabei (1577–1650). Ukijo-e mokykla buvo reakcija prieš Kano ir Tosa mokyklų uždaro, aristokratiško meno tradiciją: įvesdama kasdieninio gyvenimo tematiką, ši mokykla pradėjo visiškai naują erą. Žymiausias šios tapybos - grafikos mokyklos ankstyvojo periodo atstovas buvo Maronobu (1625 — apie 1694), Jošiva-

K. Matonobu: Gamtovaizdis (tušas)

ros kvartalo gražuolių ir teatro aktorių (tradicinės Ukijo-e temos) tapytojas. XVIII a. pradžioje išaugo Kvaigetsudo mokykla, kurios pasekėjai Ukijo-e temas atliko teptuku. XVIII a. vidury pasirodė b e n i-e (spalvotas medžio raižinys; tipingas spalvų derinys — rausvas tonas kontrastuojamas su žaliu arba geltonu). Šios technikos pionieriai buvo Okumura Masanobu (1686–1764) ir Tojonobu (1711–85). N i š i k i-e (kelių spalvų medžio raižinio) technikai išvystyti daugiausia reikšmės turėjo Harunobu (1725–70). Ukijo-e meną aukščiausiai iškėlė XVIII-XIX a. sąvartos (Aukso amžiaus) menininkai: Eiši (1756–1829); Hokusai (1760–1849), pagarsėjęs krioklių, tiltų ir Fudži reginių serijomis; Hirošige (1797–1858) savo Tokaido, Kijoto, Fudži ir Biva ežero vaizdais; vakarų meno įtakoje dirbęs Kazan (1793—1841); Jošivaros gražuolių bei teatro aktorių tapytojai Šaraku (?), Kijonaga (1752–1815), Utamaro (1753–1806) ir Utagava mokyklos peizažistas Kunisada (1785–1865). Kai kurie jų turėjo didelės reikšmės prancūzų impresionizmo raidai (Hokusai, Utamaro, Hirošige). Hokusai reminiscencijų randame ir mūsų M. K. Čiurlionio Jūros sonatoje. Lygiagrečiai išaugo Nangva peizažistų mokykla, pasižymėjusi poetine realybės interpretacija (kinų Čing ir Ming dinastijų tapybos įtaka), kurios žymiausi atstovai buvo Hijakusen, Nankai, Buson ir Bunčo. Apie 1820 susiformavo vad. Osakos mokykla, dėmesį telkusi s u r i m o n o tapyboje. M e i d ž i p e r i o d a s (1868–1911) tedavė pora vardų: Gaho (1835–1908) ir Kogijo (1866–1919). Šiandieninėj, arba Š o v a p e r i o d o (nuo 1926), tapyboje išsiskiria dvi pagrindinės srovės: vakariečiai ir tradicijų šalininkai. Ryškiausios šio laikotarpio figūros (Seiho, Taikan, Kvansetsu etc.) tačiau stovi ant abiejų laikotarpio ribos. Paskutiniais metais nemaža pasisekimo turi surrealizmas ir abstraktinė tapyba.

S k u l p t ū r a. Japonų skulptūra, kaip ir tapyba, ryškiau ėmė vystytis tik J. pasiekus budizmui. VII a. pirmoje pusėje, kinų ir korėjiečių įtakoje, susiformavo S u i k o skulptūros mokykla, pasireiškusi dviem stiliais — Tori ir Korėjos, kurių tobuliausi pavyzdžiai yra Horjudži Auksinėje Salėje. Antroje VII a. pusėje per Kiniją iš Indijos atėjusio Gupta stiliaus veikiama išaugo H a k u h o skulptūra, pasižyminti humaniškesne forma, kurios periodas truko iki 709. VIII a. japonų skulptūra išgyveno pirmąjį savo aukso amžių (T e m p i j o periodas), kurio evoliucijoje lemiamos reikšmės turėjo stambūs skulptūros technikos patobulinimai (pvz. vad. sauso lako metodas). Geriausi šio periodo skulptūros pavyzdžiai yra dvi Nio statulos Todaidži vienuolyne. IX a. stipriausiai su-

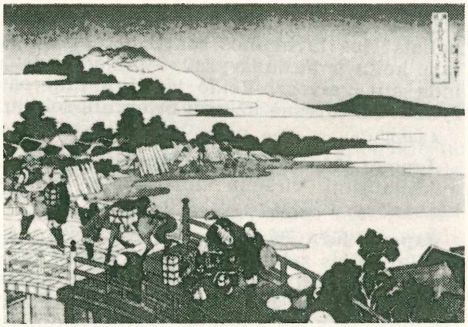

Hokusai Fukui tiltas (medžio raižinys)

klestėjo medžio skulptūra, kuri greit išstūmė molio ir sauso lako metodą. X–XII a. skulptūra buvo gerokai nustelbta tapybos. Šiuo periodu buvo pirmą kartą panaudotas medžio skulptūros skaptavimo atskiromis dalimis būdas. Šio laikotarpio, paprastai vadinamo F u d ž i v a r o s periodu, pabaigoj pirmą kartą pasirodė profesionalai skulptoriai, iš kurių išskirtinas Džoho (Joho), turėjęs savo studiją Kijoto mieste. Antrąji aukso amžių japonų skulptūra išgyveno Kamakura periodo pabaigoje (XIII a.). Didelis budistinių skulptūrų pareikalavimas Naros, Kijoto ir Kamakuros šventykloms buvo materialinė to pakilimo priežastis. Meninis šio periodo skulptūros credo susiformavo pirmojo aukso amžiaus ir kinų Sung dinastijos realistinės skulptūros įtakoje. Svarbiausi jos vardai — Unkei su keturiais savo sūnumis ir Kvakei, didžiausi japonų skulptoriai apskritai. Muromachi periode prasidėjęs dekadansas truko iki XIX a. pabaigos. XIX a. pabaigoje kilęs renesansas didžiausia dalimi buvo jau vakarietiškų įtakų produktas.

J. Kurth, Geschichte des japanischen Holzschnitts 1925; *H. Minamoto,* An Illustrated History of Japanese Art 1935; *N. Tsuda,* Handbook of Japanese Art 1936; *K. Moriya,* Die japanische Malerei 1953. *A.Lc.*

J a p o n ų š o k i a i. Savo šokius japonai kildina iš mimiško pasikalbėjimo legendinės asmenybės su saulės deive. Kai kurie proistoriniai šokiai išlikę ligi dabar. Japonų šokis ir drama buvo stiprioje kinų ir indų įtakoje. Pantomininiai šokiai sudaro didesnę grupę, absoliutaus šokio nedaug. Dramoje dažnai gestas arba judesys atstoja žodį ar ištisą sakinį. Japonų šokiai būdingi statiškumu, trapumu ir judesių taupumu, o taip pat meistriškai vartojamais atributais, pvz. vėduoklė gali reikšti gėrimo indą, krintantį lapą, drugį, kylantį mėnulį. Skėčiai, žydinčios šakos, būgneliai ir ietys naudojami vikriai ir skoningai. Vyriškojo ir moteriškojo charakterio šokiai yra labai pabrėžti. Vyrų šokio stilius reikalauja lenktų ir plačiai į šonus

praskėstų kelių. Moterys šoka suglaustais keliais (jos lavinamos šokti laikant kortą tarp kelių ir pusiausvyrai — pilną vandens indą ant galvos). Veido išraišką taip pat žymiai santūresnė už kitų orientalų šokėjų.

Anatol Chujoy, The Dance Encyclopedia. *B.V.*

Japonų Alpės vidurio Japonijos kalnai, aukščiausioji viršūnė Jarigatake (‚Ieties kalnas') yra 3180 m aukščio.

Japonų jūra Pacifiko rytų pakraščio dalis, Japonijos salų atskirta nuo paties vandenyno, ligi 3277 m gylio. Pietuose Korėjos ir Tsušimos sąsiauriai, o šiaurėje Sojos Kaikijo, arba La Perouse (tarp Hokkaido ir Sachalino), ir Tsugaru (tarp Hokkaido ir Honšu) sąsiauriais jungiasi su Pacifiku.

Japonų Vidaus jūra, jap. Seto-no-uči, Seto-naikai, salingų sąsiaurių sistema tarp Honšu, Šikoku ir Kiušu salų. Iš Tsušimos sąsiaurio į ją patenkama pro Šimonoseki sąsiaurį.

Japurá, Brazilijos ir Kolumbijos upė, Amazonės kair. intakas, 2800 km ilgio; prasideda p. Kolumbijoje, kaip Caquetá, teka į vakarus pro pelkes ir džiungles. Baseino plotas 273.200 km², vid. debitas 4900 m³/sek.

Jaques-Dalcroze Émile (1865–1950) šveicarų kompozitorius ir muzikinės euritmijos mokytojas. Studijavo Ženevoje, Paryžiuje (pas Delibes) ir Vienoje (pas A. Bruckneri). 1891–1910 dėstė solfedžio ir harmonijos kursą Ženevos konservatorijoje. Nuo 1915 vadovavo savo vardo institutui Ženevoje. Jis sukūrė naują muzikinio auklėjimo sistemą, pagrįstą muzikine euritmija. Šiuo žodžiu vadinamas harmoningas kūno judesių mankštinimas, tarnaująs ritmo pajautimo išvystymui ir klausos tobulinimui. Iš savo pedagoginės patirties J.-D. pastebėjo, kad muzikos studentai daug sėkmingiau išvysto savo muzikinius gabumus ne lavindamiesi kuriuo muzikos instrumentu, o atlikdami specialiai pritaikytą muzikinę kūno mankštą. Ypatingai tatai svarbu iškelti paslėptiems gabumams. Šią sistemą plėtodamas, J.-D. vėliau ją perkėlė ir į bendrą mokyklinį auklėjimą. J.-D. sistemos esmę sudaro muzikinio ritmo pavaizdavimas judesiais. Takto metrui atžymėti tarnauja rankų judesiai, gaidų ilgumas atžymimas kojų ir liemens judesiais. Šiai sistemai jis sukūrė nemaža specialių dainų, kaip Chansons populaires, Chansons de route ir kt. Sistemos teoriją išdėstė eilėje veikalų. Kaip kompozitorius jis sukūrė nemaža simfoninių bei choralinių dalykų. Plačiu užsimojimu pasižymi jo La veillée 1893 ir Le festival vaudois 1903. Iš kitų jo sceninių kompozicijų pažymėtina Le violon maudit 1893, Sancho Panza 1897, Le bonhomme jadis 1905, Écho et Narcisse 1912, Les premiers souvenirs 1918, Les belles vacances 1932 ir Genève chante 1937.

J. Pennington, The Importance of Being Rhythmic: A Study of the Principles of D. Eurhythmics. . . 1925; *A. Driver,* Music and Movement 1936; *H. Brunet-Lecomte,* J.-D. 1950; *E. Driver,* A Pathway to D. Eurhythmics 1951. *Iz.V.*

Jara Svėdasų vls., Rokiškio aps. upė, Šventosios (Neries) deš. intakas, 11,2 km ilgio, su aukštupiu Šetekšna 70,4 km; teka iš buv. Jaro ež. į pietus; intakai: deš. Aluotė, kair. Svėdasa ir Uosinta. Baseino plotas 597 km², vid. debitas 4,3 m³/sek. mkm. 100, mnm. 0,7 m³/sek. Aukštutinis ruožas reguliuotas 1933–34.

Jara-jara, arba n e r o l i n a s, yra 2-metoksinaftalenas arba β-naftolo metilo eteris, $C_{11}H_{10}O$. Tai balti, žibą, paplokšti kristalai, kurių lydymosi temp. yra 72°C, o virimo temp. 274°C/760 mm arba 121°C/3 mm. Gaunamas β-naftolą veikiant dimetilsulfatu. Atskiesto alkoholinio j.-j. tirpalo kvapas primena apelsino žiedų eterinio aliejaus kvapą, neturėdamas jo švelnumo. J.-j. daugiausia vartojama muilų ir pigių odekolonų gamyboje. *J.Vbr.*

Jaras ež. Svėdasų vls., Rokiškio aps., 4,5 ilgio, 140 ha ploto, į kurį įteka Šetekšna, išteka Jara (Šventosios, Neries). 1934 nusausinant Šetekšną ežeras buvo nuleistas ir visai išnyko; jo vietoje liko bala, per kurią teka Jara.

S. Kolupaila, Jeros ežero reguliavimas (Žemėtvarka ir Melioracija 1935); *R. Matulionis,* Jeros-Šetekšnos baseino melioracijos darbai (Žemėtvarka ir Melioracija 1935). *S.K.*

1934 nuleidus ežero vandenį ir kasant buvusio ežero dugne griovį, Jaros upės žolėtame smėlio dugne, apie 1 m gilumoje, surasta daug kaulinių dirbinių ir laukinių gyvulių ragų. Kaulinių dirbinių tarpe pažymėtini: dailaus darbo meškerės kabliukas su trimis retomis ir aštriomis užbarzdomis; kotelio gale išpiauti du grioveliai meškerei pririšti; meškerės kabliuko ilgis 10,4 cm, plotis apie 2 cm. Ilgas vienašalis žeberklas su gana didelėmis užbarzdomis, trikampės formos raginis kirvukas ir visa eilė paplokščių bei apvalaus piūvio kaulinių antgalių. Dalis šių radinių tipologiškai priskirtina vėlyvajam mezolitui (VI — IV tūkstantmečiui prieš Kristų), kiti neolito pradžiai (apie 3500 prieš Kristų).

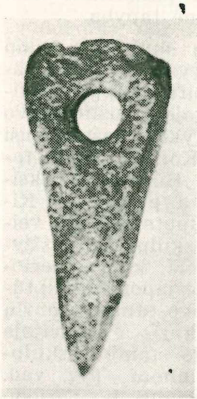

Raginis kirvis, surastas Jaro ež., Svėdasų vls.

J. Puzinas, Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938, pav. 4 : 1 ir 5 : 5. *J. P.*

Jarašius Juozas (1873 XI 10 Dievogalos k., Zapyškio vls., Kauno aps. — 1940 I 10 Kėdainiuose) gydytojas, varpininkas, visuomenininkas. Baigęs Marijampolės gimziją, stojo į Maskvos univ. medicinos fak., kurį baigė 1899. Atitarnavęs stipendiją Jegorjevske, Riazanės gub., 1902 persikėlė į Kėdainius, kur ir praleido visą savo gyvenimą, versdamasis privačia gydytojo praktika. Iš Kėdainių buvo išvykęs tik du kartus: mobilizuotas 1904–06 (dirbo karo ligoninėje netoli Vladivostoko) ir 1914—18 (tarnavo X armijoje). Marijampolės gimn. nuo penktos klasės J. priklausė slaptai lietuvių moksleivių kuopelei, kuri pirko ir skleidė lietuviškus raštus; kuopelės nariai mokėjo po 20 kap. mėnesinį įnašą. Studijų metu Maskvoje priklausė slaptai lietuvių stud. d-jai, buvo jos pirmininku ir iždininku. Kėdainius J. sąmoningai pasirinko, kad galėtų kovoti už lietuvių kalbą ir sąmoninti aplenkėjusias apylinkes. Čia J. skleidė lietuviškus raštus, jiems skirdamas nemaža lėšų; jis apmokėdavo knygnešiams už lietuviškas knygas ir pavesdavo išdalinti veltui tarp vietos ūkininkų. Kėdainiuose J. surengė ir pirmą lietuvišką vakarą. Nežiūrint plačios lietuviškos veiklos, J. nebuvo ištremtas, nes vasarą šiose apylinkėse praleisdavo rusų ministras pirm. Stolypinas ir finansų viceministras Pokrovskis, prie kurių jis rasdavo būdą prieiti. 1918 vokiečiai jį ištrėmė į Grinkiškį, nes jis, vadovaudamasis Lietuvos Tarybos nurodymais, buvo pradėjęs organizuoti Kėdainių aps. savivaldybes. Vokiečiams pasitraukus, J. varė toliau Kėdainių aps. administracijos organizavimo darbą. 1919 pradžioje pasitraukė iš apskrities viršininko pareigų, nes prasidėjusi dėmėtosios šiltinės epidemija šaukė į gydytojo darbą. 1927 suorganizavo Kėdainiuose tautininkų skyrių, bet vėliau iš tautininkų pasitraukė. J. bendradarbiavo Ūkininke, Varpe, Naujienose, Vilniaus Žiniose, Lietuvos Žiniose (įdomūs bajorų aprašymai 1914), o vėliau — Medicinoje, Karo Archyve (atsiminimai iš 1918–19 metų). Atskirai išl. Seno kareivio pasakojimas 1902, Iš gyvenimo samojedų 1908, Limpančios ligos (atspaudas iš Sveikatos) 1910.

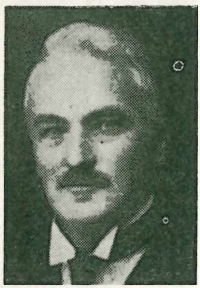

J. Jarašius

Medicina 1939, 1034 psl.; *J. Augevičius*, J. J. prisiminus (Medicina 1940, 1–5 psl.); *L. Pečiulis*, J. J. (Lietuvos Aidas, 1940, 21 nr.); Bibliografijos Žinios 1940, 1 nr.; Karys 1940, 3 nr.

Jarašūnas (Jarošūnas) Juozas (1874 II 19 — ?) kunigas. Įšventintas kunigu 1899. Vikaraudamas Kaune, veikliai dalyvavo visuomeniniame gyvenime. Drauge su kitais 1907 įsteigė liet. kat. tarnaičių ir darbininkių šv. Zitos d-ją ir buvo jos pirmasis pirmininkas. Nuo 1921 klebonavo Kvėdarnoje, vėliau Senuosiuose Varniuose. Liko Lietuvoje ir ten mirė.

Jardas (ag. yard) anglų ir amerikiečių ilgio matas, apimąs 3 pėdas, arba 36 inčus ir lygus 0,914 m.

Jarecki Henryk (1864–1918) lenkų kompozitorius ir dirigentas, Moniuškos mokinys. Parašė septynias operas: Król kuznic 1875, Nocleg w Apeninach 1876, Mindowe 1880, Jadwiga Królowa Polski 1893, Barbara Radziwiłł 1893, Powrót taty 1897 (pagal Mickevičiaus poemą) ir List zelazny. Parašė vienas lotyniškas ir vienas lenkiškas mišias, kiek kamerinės muzikos, daug dainų. *Iz.V.*

Jarkand (Jarkend), kinų Sočo, Kinijos Turkestano mst. prie J.-Darjos (Tarimos intako) upės, apie 150 km į p.r. nuo Kašgaro; apie 100.000 gyv. J. yra svarbiausias Turkestano prekybos su Indija per Karakorumo kalnus centras. Kilimų, balnų, odos, šilko, metalo reikmenų ir puošmenų pramonė.

Jarkė Rytprūsių Galdapės aps. upė, Galdapės (Unguros, Priegliaus) aukštupys, 29,0 km ilgio; teka į š., įteka į Galdapės ež.

Jarlas senas skandinaviškas žodis (giminiškas su ags. eorl, ag. earl), greičiausiai reiškęs laisvą žmogų. Jau Eddos dainose sutinkame j. aukštos kilmės žmogaus prasme; vėliau reiškė aukšto valdininko titulą, dar vėliau — po karaliaus aukščiausią valdininką. Švedijoje bent jau nuo XII a. j. ėjo tuoj po karaliaus ir turėjo specialiai rūpintis karinėmis jūros pajėgomis. Didžioji dauguma Švedijos j. buvo iš Folkungų giminės, iš kurių žinomiausias Birger Jarl Stockholmo įkūrėjas. Tačiau j. titulas greit dingo ir buvo pakeistas hercogu. *J.Lng.*

Jarmuk (ar. Šeriat el-Menadir) didžiausias (kair.) Jordano upės intakas; 150 km ilgio, įteka žemiau Genezareto ežero.

Järnefelt 1. Armas (g. 1869) suomių kompozitorius ir dirigentas. Po studijų Helsinkyje, Berlyne, Paryžiuje orkestro dirigentas gimtajame Vipuri 1898 — 1903, Helsinkio muzikos instituto dir. 1906–07, nuo 1907 Stockholmo operos kapelmeisteris. Suomių operos dirigentas 1932–36. Ypač puikus Wagnerio ir Mozarto interpretatorius. Jo kompozicijos orkestrui (Korsholmen), simfoninė fantazija Heimathkland, dvi orkestrui siuitos pasižymi instrumentaliniu spalvingumu, o jo romansai pagauna savo turtinga harmonizacija. J. yra sukomponavęs kūrinių ir chorui su orkestru. Tautinio suomių stiliaus atstovas.

2. Arvid (1861–1932) suomių rašytojas, (1) brolis. Baigė teisės mokslus. Susipažinęs su Tolstojaus mokslu, metė valdi-

ninko kelią, pasidarė mažažemiu ūkininku ir skleidė religines bei socialines Tolstojaus idėjas, ypač pabrėždamas žemės reformos klausimą, savo pirmajame romane Isänmaa (Tėvynė) 1893, kuriam siužetas imtas iš XIX a. pabaigos suomių studentų veiklos. Vietoje idealistinio didžiažodiško patriotizmo J. skelbė tėvynės meilę pagrįstą meile žemei ir žmonėms. Romanuose Heräämiseni (Mano pasveikinimas) 1894, Helena (1902), Maaemon lapsia (Žemės vaikai) 1905 žymi socialinė tendencija. Vėlesniuose romanuose, tarp kurių minėtinas Greeta ja hänen Herransa (Greta ir jos Dievas) 1925 dominuoja objektyvus psichologinis žmonių vaizdavimas. J. drama Titus 1910 buvo vaidinama ir užsienyje. J. yra vienas iš ‚Jaunosios Suomijos' pirmųjų atstovų, įvedusių modernias europines idėjas į suomių literatūrą.

3. Eero Nikolai (1863-1937) suomių tapytojas, (1) ir (2) brolis. Studijavo Helsinkyje, Petrapilyje, Paryžiuje; nuo 1912 Helsinkio univ. prof. J. gausi, visada apvaldyta kūryba apima vidurinės Suomijos gamtovaizdį ir jį perteikia intymiu pajautimu ir reta gamtos lyrika. Vėliau J. pakrypo į dekoratyvinį, suprastintą tapymo būdą. *J.Lng.*

Jarnés Benjamín (1888–1949) ispanų romanistas, su stilistiniais poetizacijos ir abstrakcijos rūpesčiais. Temomis kartais linksta į praeitį, šiaip gi puikus tipų kūrėjas ir geras šių dienų gyvenimo vaizduotojas. Žymesni romanai: Viviana y Merlín, Locura y muerte de Nadie ir Lo rojo y lo azul.

Jarochowski 1. Kazimierz (1829 — 1888), lenkų istorikas. Mokėsi Poznanėje ir studijavo teisę Berlyne. Dalyvavo 1846 neramumuose Lenkijoje ir 1848 lenkų sukilime. 1862–82 buvo Prūsų valdomos Poznanės aps. teisėjas. 1887 išrinktas Prūsijos landtago (seimo) nariu. Tyrinėjo Lenkijos istoriją ir parašė darbų ypačiai iš karalių Saksų (Augusto II ir III) laikų. Jo svarbesni darbai Wielkopolska w czasie pierwszej wojny szwedzkiej 1864 ir 1884; Dzieje panowania Augusta II 1856–74 (3 tt.); paliko 6 tomus smulkesnių istorijos raštų (1860–86). *K.Avž.*

2. Wojciech (1847–1910), lenkų pedagogas, publicistas, Breslau kat. kunigų sem. dėstęs lenkų kalbą ir daug rašęs įvairiais lenkų tautiniais klausimais Kraj, Dziennik Poznański ir kt. Atskirai išl. Sigismund Krasiński und die Nichtgöttliche Komödie; Die Lage der katholischen Kirche unter russischer Herrschaft; Die Affäre von Kroże (Kražių įvykių aprašymas) ir kt.

Jarocki 1. Stanisław (1871–?), lenkų dailininkas. Studijavo Krokuvoje, Paryžiuje ir Romoje, vėliau profesoriavo Vil-

W. Jarocki Huculės

niaus meno mokykloje. Yra jo kūriniuose vaizdų iš Vilniaus, Ašmenos ir kt. Tygodnik Illustrowany žurnalė 1911 rašė apie Vilniaus krašto liaudies meną. *P.Č.*

2. Władysław (g. 1879) lenkų tapytojas. Mokėsi 1906 Krokuvos Akademijoje, 1909 Julien meno mokykloje Paryžiuje. Profesoriavo Krokuvos meno akademijoje. Temperamentingai, plačiomis gyvų spalvų dėmėmis tapydamas huculų (ukrainiečių kalnėnų Karpatuose) piemenų tautelės gyvenimo vaizdus miškų ir šviesių kalnynų fone, J. atvėrė lenkų tapybai naujas temas ir stilių — dekoratyvų etnografinį realizmą. Be J., huculų tapyboje pasižymėjo S. Obst, St. Dębicki, St. Axentowicz, K. Sichulski ir F. Pautsch.

F. Kopera, Dzieje malarstwa w Polsce II; *A. Kuhn,* Die polnische Kunst von 1800 bis zur Gegenwart 1930. *P.Rkl.*

Jaropolkas (rus. Jaropolk) 1. Sviatoslavo sūnus (m. apie 979), Kijevo D. kng. 972–978, kovose prieš jaunesnį brolį Vladimirą užėmė D. Naugardą, kurį vėl praradė kartu su Polocku, kai Vladimiras pasikvietė variagus iš Skandinavijos. Vladimiras nugalėjo J., užėmė Kijevą, o J. jam pasidavė ir buvo klastingai nužudytas.

2. Vladimiro Monomacho sūnus (m. 1139), Kijevo D. kng. 1132–39, nuolat kariavęs su kitais savo giminaičiais dėl Kijevo sosto. Jo laikais prasidėjo greitas Kijevo Rusijos irimas ir smukimas.

3. Kijevo D. kng. Iziaslavo sūnus (m. 1088), Haličo-Volinijos kunigaikštis 1077–84. *K.Avž.*

Jaroslavas (rus. Jaroslav) 1. Vladimiro sūnus (978-1054), Kijevo D. kng. 1019-54, vad. Išmintinguoju. Dar tėvui gyvam tebesant, valdė D. Naugardą, kurį 1014

bandė atskirti nuo Kijevo valstybės. Būdamas vienas iš 12 Vladimiro sūnų, J. po tėvo mirties 1015 dalyvavo brolžudiškose kovose dėl Kijevo sosto, kuris ėjo iš rankų į rankas, kol J., naugardiečių ir Skandinavijos variagų padedamas, jį užėmė 1019. Tačiau jis buvo priverstas pasidalyti Kijevo valstybę su savo broliu Mstislavu, valdžiusiu žemes į rytus nuo Dniepro su sostine Černigovu. Mstislavui mirus 1036, J. užvaldė visą Kijevo valstybę. Jis laikomas vienas žymiausių ir galingiausių Kijevo valdovų. Jo valdžioje buvo ne tik visas didysis Dniepro prekybos kelias, bet ir tolimosios rusų gyvenamos žemės.

J. užsienio politika. J. 1036 sumušė pečenegus, kurie nuo to laiko liovėsi puldinėję Kijevą; 1038 puolė jotvingius ir 1040 lietuvius. H. Paszkiewicz manymu, šie J. žygiai buvo suruošti keršijant už lietuvių ir jotvingių puldinėjimus ir buvo nesėkmingi, nes žinias paduodą rusų metraščiai nesigiria jokia pergale. 1043–46 J. kovojo su Bizantija, gindamas Kijevo prekybos interesus ir suruošdamas paskutinį kijeviečių karo žygį prieš Konstantinopolį, po kurio draugiški Bizantijos ir Kijevo valstybės santykiai buvo vėl atstatyti. J. nekartą kovojo su lietuvių ir suomių giminėmis, kurių žemės buvo rusų puldinėjamos pasiplėšimo ir patogių prekybos kelių užėmimo tikslais. Tuo tikslu J. pastatė Jurjevo (Dorpato, Tartu) pilį estų žemėje. 1030 pastatė Jaroslavlį prie Volgos kovoms su suomių-ugrų giminėmis. J. kariavo su lenkais, kurių karaliai bandė plėsti savo valdas į rusų žemes. Lenkijos karaliui Boleslovui Narsiajam mirus 1025, J. iš lenkų atsiėmė Haličo k-tę ir naikino Lenkiją. Vėliau J. išleido savo seserį už Boleslovo vaikaičio Kazimiero, kuriam padėjo įsigalėti karaliumi Lenkijoje 1039. J. palaikė draugiškus santykius su Skandinavijos kraštais, vedė Švedų karaliaus Olafo dukterį Ingigerdą, išleido savo dukterį Elzbietą už vėlesnio Norvegijos karaliaus Haroldo. Politinėmis vedybomis palaikė ryšius su V. Europa, išleisdamas savo dukterį Oną už Prancūzijos karaliaus Henriko I, kitą savo dukterį Anastaziją už Vengrijos karaliaus Andriaus I. Jo sūnus Vsevolodas vedė Bizantijos imp. Konstantino Monomacho dukterį. Kiti 3 J. sūnūs vedė Vokietijos kunigaikštytes.

J. vidaus politika. J. padėjo plėsti krikščionybę rytų slavų giminėse, stiprino Bažnyčios organizaciją, globojo Bizantijos kultūros ir švietimo plėtimą. Pats būdamas apsišvietęs, rūpinosi kopijuoti ir versti graikų rankraščius, pats juos skaitė ir iš jų sudarė pastovią biblioteką vienoje savo pastatytų cerkvių; tam reikalui laikė daug raštininkų. Atvykęs į D. Naugardą, surinko 300 bajorų vaikų ir liepė juos mokyti skaityti ir rašyti. Mėgo vienuolius ir bažnytines ceremonijas, pastatė šv. Sofijos katedrą Kijeve ir kitas cerkves, išpuoštas atkviestų graikų amatininkų; išpuošė Kijevą kitais pastatais, pastatė šv. Jurgio vienuolyną. Globojo savo pavaldinius, gindamas juos nuo nesąžiningų pareigūnų, palaikė teisingumą ir rėmė prekybą. J. laikais 1051 buvo pradėtas sudaryti pirmasis rusų teisynas Russkaja Pravda, remiantis VIII ir IX a. Bizantijos teises pavyzdžiais ir Kijevo valstybėje galiojančiais papročiais. Be kitų teisės dalykų, teisynas smulkiai reguliavo prekybos, paskolų ir kitus turto santykius. Anksčiau rusų istorikai teigė, kad šis teisynas buvo oficialus J. išleistų įstatymų kodeksas, bet vėlesni istorikai rado, kad teisynas apėmė ir vėlesnių Kijevo valdovų išleistus įstatymus. Pagal Kliučevskį, Russkaja Pravda buvo kelių kartų darbo rezultatas XI–XII a. Tačiau bent pirmieji to teisyno nuostatai buvo surašyti J. laikais, sukodifikuojant veikusius papročius ir teisės praktiką. Pats patyręs kruvinas brolžudiškas kovas dėl sosto, toms kovoms po jo mirties išvengti J. įvedė sosto paveldėjimo tvarką — dalinių k-čių sistemą, pagal kurią Kijevo sostą turėjo paveldėti vyriausias vyriškis dinastijos narys, pradedant nuo vyriausio J. sūnaus Iziaslavo, o visi kiti vyriški šeimos nariai turėjo gauti sau pragyventi ir valdyti dalines k-tes pagal savo amžių, geresnes k-tes skiriant vyresniems. Visa valstybė buvo laikoma visos valdančios šeimos nuosavybė, kurioje kiekvienas šeimos narys turėjo gauti savo dalį. D. kunigaikščiui mirus, vyriausias šeimos narys, paprastai savo amžiumi sekantis mirusiojo brolis, turėjo užimti Kijevo sostą, o visi kiti šeimos nariai persikelti kiekvienas į sekančią geresnę pasidariusią laisvą k-tę, gi mirusio D. kunigaikščio sūnūs gauti mažiausiai vertingas k-tes. Mirusiojo valdovo sūnūs negalėjo tikėtis užimti Kijevo sosto, kol visi jų dėdės neišmirė. Šitokia dalinių k-čių sistema iš pradžių įvedė tvarkingą sosto paveldėjimą, bet ilgainiui ir šeimos narių skaičiui smarkiai padidėjus, vyriausiojo šeimos nario persikėlimas į Kijevą pasirodė nepraktiškas ir prisidėjo prie vėlesnio Kijevo valstybės subirimo į atskiras nepriklausomas k-tes. J. buvo paskutinis Kijevo D. kng., savo tiesioginėje valdžioje turėjęs visą Kijevo valstybę.

M. Hruševskij, Istorija Ukrainy-Rusi 1903–1907; (") Kievskaja Rus 1911; *V. Mavrodin,* Drevniaja Rus 1946; *V. Kliučevskij,* Kurs russkoj istorii I 1904; *M. Liubavskij,* Drevniaja russkaja istorija do konca XVI v. ³1918.

2. Iziaslavo sūnus (m. apie 1180), Kijevo D. kng. 1174, į sostą pasodintas Volinijos kunigaikščio Romano, užėmusio Kijevą.

3. Vsevolodo sūnus (m. 1246), Kijevo D. kng. 1236–38, Vladimiro-Suzdalio

kng. 1238–46, bandė atstatyti tvarką po totorių antplūdžio ir pirmasis iš rusų kunigaikščių kreipėsi į totorių chaną Batų, prašydamas patvirtinti jo teises į Kijevo sostą. Batu ji patvirtino Kijevo D. kng. ir davė jam teisę valdyti jo paties Vladimiro-Suzdalio žemes. Tuo metu lietuviai vis dažniau pradėjo puldinėti rusų žemes. J. 1239 sulaikė lietuvių žygį į Smolenską, bet 1245 lietuviai pasiekė ir apiplėšė Toržoką, buvusį į v. nuo Tverės. 1248 lietuviai kovojo prie Zubcovo, Volgos aukštupyje, ir prie Protvos, Okos prieupio, bet tai buvo jau po J. mirties. J., totorių įsakytas atvykti į totorių chano rūmus, ten buvo nužudytas 1246.

4. Volodimirko sūnus (m. 1187), Haličo kng. 1153–87. Vienas galingiausių XII a. rusų kng., kurio valdžioje Haličo (žr.) k-tė kilo ir klestėjo tuo pat metu, kai Kijevo valstybės galia ir reikšmė smuko. J. daug kartų kišosi į pietinių rusų žemių kng. savitarpio kovas ir kurį laiką net patį Kijevą laikė savo priklausomybėje. Palaikė prekybą su Bulgarija ir Bizantija ir kontroliavo Dunojaus prekybos kelią. Sąjungoje su Bizantijos imperatoriumi ir lenkų kunigaikščių remiamas, J. ruošė žygius prieš Vengriją. Pačioje Haličo k-tėje J. buvo priverstas pasiduoti bajorų įtakai, kurie kišosi net į jo šeimos reikalus. *K.Avž.*

Jaroslavlis (rus. Jaroslavl) vidurio Rusijos pramonės mst. abipus Volgos aukštupio Kotoroslos žiočių, apie 300.000 gyv. (1950, 1929 — 134.407). Volgos uostas, geležinkelių mazgas. Audinių pramonė (nuo 1722) ir kaučuko bei asbesto gaminių kombinatas Jarak su maždaug 25.000 darbininkų, automobilių fabrikas JAZ, lokomotyvų ir naftos įmonės.

J. yra seniausias pavolgio mst., įkurtas Jaroslavo Išmintingojo apie 1030 prie svarbaus prekybos kelio nuo Baltijos jūros r. krantų į Kaspijos jūrą. Ypačiai J. suklestėjo XVI–XVIII a. Jau 1777 mieste buvo 187 pramonės įmonės. XVII a. J. susikūrė savitą architektūros ir tapybos stilių. 1649–54 pastatyta Išganytojo katedra, 1647–50 Elijo katedra.

J. pagarsėjo 1918 VII 6–22 B. Savinkovo vadovaujamu sukilimu prieš bolševikų valdžią, kuri sukilimą numalšino, sunaikindama didžiąją dalį miesto ir masiniu būdu išžudydama jo gyventojus.

Jaroslavly 1915–18 veikė evakuota Žiburio progimn. 1915 čia Pr. Penkaitis suorganizavo liet. amatų mokyklą, kurią išlaikė Liet. centrinis komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpti. Mokykloj veikė stalių, kurpių, siuvėjų ir knygrišių skyriai. J. lietuvių choras įvairių tautų dainų šventėje buvo laimėjęs pirmą vietą. Liet. centrinio komiteto įgaliotiniu Jaroslavly 1915–16 buvo progimn. kapelionas kun. M. Gustaitis. Čia 1916 mirė mkt. Petras Kriaučiūnas. Buvo išl. keletas lietuviškų knygų. *A.B.*

Jarosław pietinės Lenkijos mst. Rzeszów vaivadijoj, prie Sano upės; 19.376 gyventojai (1950).

Jaroševičius 1. Antanas (1870 VII 22 Skrebotiškių k., Pasvalio vls., Biržų aps. — 1956 VI 17 Lietuvoje) liaudies meno rinkėjas, dailininkas. P. Vileišio paremtas, 1893 stojo į barono Štiglico pritaikomojo meno mokyklą Petrapilyje ir ją baigė 1899. Po kiek laiko gavęs paišybos mokytojo vietą Kazanėje, ten pasiliko gimn. mokytoju ligi 1919, vasaromis lankydamas Lietuvą. Per I pas. karą atsiradus Kazanėje liet. tremtinių, juos globojo ir buvo pirmuoju Liet. centrinio komiteto įgaliotiniu. Grįžęs į Lietuvą, nuo 1921 dėstė paišybą Giedraičių vidurinėje mokykloje.

A. Jaroševičius

J. reikšmingas kaip liaudies meno, būtent kryžių tyrėjas; 1912 jis išleido jų piešinių albumą Lietuvių Kryžiai. Jais susidomėjo projektuodamas vysk. A. Baranausko kapui kryžių ir 1904 atostogų metu pradėjo piešti savo apylinkėje kryžius. 1904–06 J. pieštieji kryžiai tėra vien apmatai jo tolimesnių darbų reikalui, bet 1907–11 visi darbai atlikti gana rūpestingai ir turi apytiksles vietų ir laiko metrikas, nors juos pasirenkant J. lemia meninis apipavidalinimas, bet ne būdingosios ir senosios mūsų kryžių lytys. 1904–14 J. kryžius yra piešęs Biržų, Kauno, Panevėžio, Raseinių, Ukmergės, Šiaulių, Utenos aps., o 1922–25 dar ir įvairiose Žemaitijos vietose. Pirmą kartą savo kryžių piešinius, padaręs 30 lapų plunksna, J. išstatė IV lietuvių dailės parodoje Vilniuje 1910. Jie sukėlė daug dėmesio, tai 1911 parodai jis paruošė jau 50 lapų.

Prieš I pas. karą J. aktyviai dalyvavo lietuvių dailės gyvenime. 1906 buvo vienas iš I dailės parodos Vilniuje organizatorių, o 1907 vienas iš Liet. dailės d-jos steigėjų. Dalyvavo visose jos rengtose parodose. Kaip dailininkas J. buvo realistas, daugiausia akvareline technika atliktuose peizažuose vaizdavęs lietuviškosios gamtos lyrinį grožį. Tokie yra jo darbai: Baublys (įsigytas Čiurlionio galerijos), Prietema, Pavasaris ir kt. Eilei knygų nupiešė viršelius. Giedraičiuose buvo pastatytas jo projekto paminklas (žr. Giedraičiai).

Dar spaudos draudimo metu rašė Ūkininke, Varpe, o spaudą atgavus: Vilniaus žiniose, Lietuvos žiniose, Lietuvių Laik-

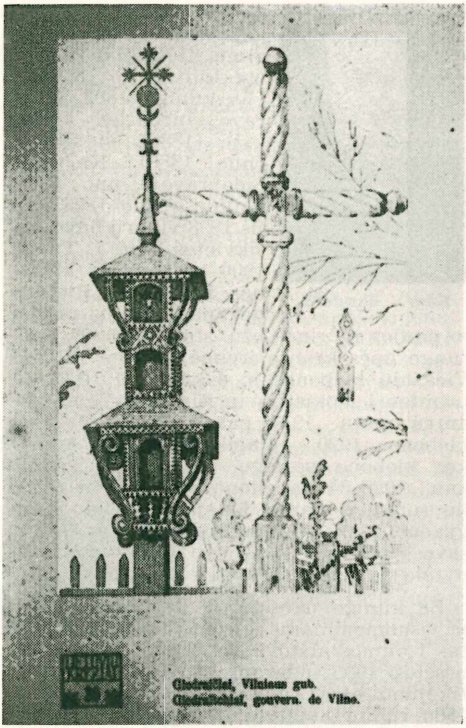

A. Jaroševičius: ‚Lietuvos kryžių' albumo puslapis

raštyje, Lietuvos Ūkininke, Viltyje, Šaltinyje, Aušrinėje (spv. Agarbštas, A. Garbštas ar inicialai). Nepriklausomybės metu yra rašęs švietimo Darbe, Lietuvoje ir kt. Išleido knygutę Dailieji medžio darbeliai, taip pat paruošė spaudai Lietuviškos ornamentikos albumą.

2. (Jaroszewicz) Juozas (1793 Bielske –1860 II 1 t.p.) Lietuvos istorikas. 1815 magistro laipsniu baigė Vilniaus univ. ir iki 1825 teisės mokslus dėstė Kremeneco licėjuje. 1826–31 Vilniaus univ. Lietuvos-Lenkijos teisės istorijos prof.; 1828 pašalinus Onacevičių, perėmė dėstyti dar diplomatiką ir statistiką. 1831 uždarius universitetą, išsikėlė į Bielską ir atsidėjo Lietuvos istorijos studijoms. Iš jų minėtinos: O stanie Litwy do przyjęcia wiary chrześcijańskiej (Znicz 1834), Litwa pod względem cywilizacyi w trzech pierwszych jej chrześcijaństwa wiekach (Znicz 1835), O Herulach pobratymcach Litwinów 1840 ir kt. 1844–45 jis Vilniuje išsp. pagrindinį savo trijų tomų veikalą Obraz Litwy pod względem jej oświaty i cywilizacyi od czasów najdawniejszych do końcu XVIII wieku. J. buvo didelės erudicijos mokslininkas ir pasižymėjo objektyvumu. Obraz Litwy suteikė autoriui didelį garsą. Daug jo straipsnių spausdino Znicz, Biruta, Atheneum, Biblioteka Warszawska. Buvo Vilniaus archeologijos komisijos narys.

. *J. Bieliński*, Uniwersytet wileński II. III. 1899–1900; *G. Korbut*, Literatura polska II. 278–279.

Jarovizacija, kitaip vernalizacija, tam tikras augalų paveikimas pagreitinti jų subrendimui, tai yra sutrumpinti vegetacijos periodui. Žieminiai javai pasėti pavasarį paprastai tik želia, neduodami nei stiebų nei sėklų. T. D. Lysenko (g. 1898), žema temp. paveikęs apdaigintas žiemkenčių javų sėklas ir pasėjęs pavasarį, gavo normalų augalų augimą, vystymąsi ir net sėklų. Iš čia ir yra kilęs to metodo pavadinimas (rusiškai j. reiškia ‚supavasarinimas', t.y. žiemkenčių pavertimas vasariniais; plačiai vartojamas ir lotynų k. pakaitalas vernalizacija).

Lysenko j. metodą grindžia augalų vystymosi fazių teorija, pagal kurią augalo augimas (ag. growth) ir jo vystymasis (ag. development) yra skirtingi dalykai. Augimas suprantamas kaip augalo svorio ir apimties padidėjimas. Vystymasis gi yra daugiau vidinis, generatyvinis augalo vystymasis, reprodukcinio ciklo užbaigimas sėklas subrandinant. Augalų reikalavimai vegetacijos faktorių atžvilgiu tam tikroje augimo ir vystymosi stadijoje gali būti skirtingi. Pvz. vasariniai javai pasėti pavasarį turi visas sąlygas ir augti, ir vystytis. Žiemkenčiai gi pasėti pavasarį nors auga, bet dėl žemos temperatūros stokos negali pereiti visas vystymosi fazes ir neišvysto nei stiebų, nei sėklų.

Yra išaiškintos trys augalų vystymosi fazės — termo, foto ir gametogenezės fazės. Termo fazės metu augalas reikalingas žemos (pagal augalo rūšį ir veislę tarp 0 ir 20°C) temperatūros. Po to augalas turi pereiti foto fazę. Žiemkenčiai kviečiai, kaip ilgadieniai augalai, šiai fazei reikalauja aukštesnės temperatūros ir nuolatinės šviesos ar mažiausiai ilgos dienos sąlygų. Trumpos dienos augalas (soja, kukurūzai) foto fazei pereiti reikalingi tam tikro kiekio tamsos. Pagaliau, normaliam augalo gametų funkcionavimui augalas turi pereiti dar trečią fazę — gametogenezę, bet ši fazė dar nėra aiškiai ištirta.

Daugelis kultūrinių augalų termo ir foto fazes gali pereiti dar prieš sėjimą, išpurtusiuose apdaigintuose grūduose. Šis principas ypatingai svarbus ir faktiškai juo remiasi j. metodas. Jarovizuotos ir nejarovizuotos sėklos iš pažiūros visai nesiskiria, bet pirmųjų vystymasis yra prasidėjęs ir fiziologiniu atžvilgiu jos prilygsta augančiam augalui. Pvz. žieminių kviečių apdaigintos sėklos, laikomos (jarovizuojamos) 40–50 dienų prie 0–3°C, pereina termo vystymosi fazę ir, po to pavasarį pasėtos, vystosi normaliai ir pilnai užbaigia reproduktyvinį ciklą. Tokiu būdu žymiai sutrumpi-

namas vegetacijos periodas. Panašiai trumpos dienos augalas gali atlikti reikalingą foto fazę ir vėliau augti ilgos dienos vietovėse.

Lysenko j. principai iš tikrųjų yra tęsinys Klebs darbo, kuris tvirtino, kad augalų reprodukciją galima paveikti išorinių veiksnių pagalba. Klebs buvo priėjęs išvadą, kad augalas normaliam vystymuisi turi būti ‚subrendęs žydėti'; tai esanti grynai vidinė augalo būklė, neturinti ryšio su išorine augalo išvaizda.

J. metodas principe visiems augalams yra panašus. Sėklos apšlakstomos vandeniu ir 2–3 dienas laikomos aukštesnėje temperatūroje, kad išbrinktų ir pradėtų dygti. Kada 3–5% sėklų daigeliai praduria sėklos lukštą, temperatūrą pagal augalo rūšį ar veislę paženiminama ar paaukštinama. Tada prasideda j. Svarbu drėgmę ir vėdinimą labai stebėti: jei per sausa — sustos j. procesas, jei per drėgna—pradės sėklos dygti, želti ir pelėti. Jarovizavimo laikas pagal augalo rūšį ar veislę labai įvairuoja — nuo keleto iki keliasdešimt dienų. Geriausia, jei tuoj po jarovizavimo sėklos sėjamos. Tam tikrais atvejais jarovizuotos sėklos gali būti išdžiovintos ir laikomos ilgesnį laiką prieš sėjimą. Sėklų pelėjimas yra didžiausias praktinio j. metodo panaudojimo priešas.

Sovietų duomenimis, Rusijoje j. pagalba buvę pakelti derliai, praplėstos galimybės auginti daržoves ir žiemkenčius arktikos srityse ir pn. Gausūs bandymai kituose kraštuose betgi parodė, kad dabartiniu metu plačiu mastu j. metodo panaudojimas ūkio sąlygose nėra praktiškas. Pagrindinė jarovizavimo reikšmė yra ta, kad jo pagalba metų bėgyje galima išauginti net kelias generacijas, kas yra svarbu darant genetikos, selekcijos ar fitopatologijos bandymus. Taip pat, sutrumpinus vegetacijos periodą, galima kryžiuoti ne tuo pat metu žydinčias veisles, žieminius javus su vasariniais, trumpos ir ilgos dienos augalus.

Vernalization and Phasic Development of Plants. Bull. 17, Imperial Bureaux of Plant Genetics 1935; *W. Rudorf*, Handbuch d. Pflanzenzüchtung I, 1942. *J.Vng.*

Jarry Alfred (1873–1907), prancūzų poetas, kraštutinis bohemietis, pagarsėjęs savo antikonformistiniu farsu Ubu roi 1896 ir turėjęs nemažos reikšmės naujausių poezijos sąjūdžių istorijoje. Surrealistai laikė jį vienu iš savo pirmatakų, tačiau J. jiems buvo artimas ne tiek kūryba, kiek savo asmenine laikysena ir vad. h u m o u r n o i r.

Jarševka upelis Ašmenos aps., Isločės (Beržūnos, Nemuno) deš. intakas, 25 km ilgio. Baseino plotas 247 km².

Jarulaitis Vincentas (1859 III 13 Raizgiuose, Šiaulių vls. ir aps. — 1939 XI 25 Kaune) Telšių vyskupijos garbės kanauninkas, visuomenės veikėjas. Mokėsi Šiaulių gimn. 1870–75 ir Žemaičių kun. sem. 1876–80. Įšv. kunigu 1882, vikaravo Jurbarke, Joniškyje (1885), Šiauliuose (nuo 1886). Klebonas Sidabravoje nuo 1890, Kuliuose nuo 1893. Čia jis 1898 vikaru buvo pasikvietęs kun. J. Tumą. 1900–10 Plungės klebonas ir drauge Rietavo dekanas. Čia jis pradėjo naujos mūrinės bžn. statybą; 1909 Babrungo upės krante įrengė Liurdą. 1910–16 Viekšnių klebonas ir dekanas. 1916 II ištremtas į Vokietiją ir išlaikytas ten pusantrų metų. 1917 pabaigoje N. Žagarės klebonas, 1920 — Papilės klebonas. Atsisakęs klebono pareigų ir pakeltas garbės kan., 1928–34 kapelionavo Kauno ir Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjime. Vėliau apsigyveno Aukštelkuose (Šiaulių par.), kur savo iniciatyva jau buvo atnaujinęs bažnytėlę (jos šventoriuje ir palaidotas).

Kan. V. Jarulaitis

Be kunigo pareigų, J. aktyviai reiškėsi ir visuomeniniame gyvenime. 1906 išrinktas I dūmos atstovu, kėlė joje lietuvių rūpesčius. 1905 sudarant Šv. Kazimiero pasitikėjimo b-vę knygoms leisti, iš pradinio 1800 rublių kapitalo jis įnešė 1200 rublių ir buvo išrinktas šios b-vės pirmosios valdybos pirm. Tuo buvo padėtas pagrindas vėlesnei Šv. Kazimiero d-jos veiklai. Jis buvo iniciatorius 1909 sukurti Artojo b-vei, savotiškam slaptam bankui, mobilizavusiam kapitalą supirkinėti į varžytynes patekusius dvarus, kad jie nepakliūtų į rusų kolonistų rankas, bet galėtų būti dalimis lietuvių įsigyti. Buvo nupirkti 7 dvarai (per 5000 ha); pusė žemės buvo lietuviams išparduota, pusė vėliau perimta žemės reformos. J. reiškėsi ir spaudos darbu, rašydamas (daugiausia dūmos reikalais) Vilniaus Žiniose, Nedėldienio Skaityme, Viltyje, Vienybėje, Šaltinyje, pasirašydamas K. J., Kun. J., kun. J. V.

St. Būdavas, Kun. J. V. (Židinys, 1939, 11 nr.); *M. Yčas*, Atsiminimai II, 22–23 psl.; Vaižganto raštai XIX, 208–213.

Jaržemskas (Jaržemskis) Juozas (g. 1899 VII 28) gydytojas chirurgas. LU medicinos fak. baigė 1928. 1926–34 dirbo univ. laborantu, vėliau asistentu, ilgiausiai (nuo 1930) chirurginėje klinikoje. 1934 išvyko į Kėdainius aps. ligoninės direktoriumi ir chirurgijos sk. vedėju. Likęs Lietuvoje, minimas Kauno medicinos instituto docentu. Paskelbė eilę str. Medicinoje nuo 1931 (vėžio susirgimų 1925-29 statistiką, apie stemplės struktūrų gydymą, apie aktyvinės stabligės imunizaciją ir kt.).

Jasai (rum. Iasi) Rumunijos mst. prie upės Bahlui, Moldavijos provincijos sostinė; turi 94.075 gyv. (1948). Kat. vyskupo rezidencija, univ. (nuo 1860), meno ir muzikos akademijos, buv. moldavų parlamento rūmai; audinių ir metalo pramonė. J. įkurtas XIII a.; 1565–1857 Moldavijos k-tės sostinė. 1643 čia atspausdinta pirmoji rumuniškoji knyga. 1792 pasirašyta J. taikos sutartis, kuria baigtas antrasis rusų-turkų karas. I pas. karo metu J. kurį laiką buvo Rumunijos sostinė.

Jasaitienė-Lukauskaitė Sofija (g. 1901 III 29 Šiauliuose) Domo Jasaičio žmona, agronomė, visuomenės veikėja. 1919 baigė Šiaulių gimn., 1923 agronomiją Berlyno žemės ūkio aukštojoje mokloje. 1924 gyvulininkystę ir kooperaciją studijavo Danijoje. 1925–26 Šiauliuose gyvulininkystės instruktorė, pirmai Lietuvos gyvulininkystės parodai Šiauliuose 1926 organizuoti komiteto pirm. 1926 suredagavo kalendorių Ūkininko Vadovą. Ilgametė Gyvulių globos d-jos Šiaulių sk. pirm. ir centro valdybos narė. Šiaulių miesto ir apskrities ligonių kasos valdybos narė. 1919 dalyvavo Šiaulių partizanų štabe, 1922–23 pirmininkavo Berlyne liet. stud. socialistų d-jai. 1926–40 Lietuvos Vaiko d-jos Šiaulių sk. v.pirm. ir pirm., centro valdybos narė. Vokietijoje, 1947–50 LRK vyr. moterų komiteto pirm. 1950 atvyko į JAV.

S. Jasaitienė

Jasaitis 1. Domas (g. 1898 VIII 18 Stanaičių k., Garliavos vls., Kauno aps.), Jurgio sūnus, gydytojas, visuomenės veikėjas. 1917 baigęs Voroneže M. Yčo gimn., studijavo mediciną Kijevo, nuo 1920 Berlyno univ. 1923 gavęs med. dr. laipsnį Berlyno univ., dar dvejus metus dirbo įvairiose Paryžiaus ligoninėse ir Pasteuro inst. Nuo 1925 Šiauliuose vidaus ligų gydytojas, mokytojų seminarijos mokytojas ir gydytojas (1925–40), tuberkuliozinio dispanserio kūrėjas ir vedėjas 1930–40, miesto sveikatos sk. vedėjas 1940–42 (įvykdė naujos miesto ligoninės statybą), miesto ligoninės dir. 1943–44. Pasitraukęs į Vokietiją, 1945–50 Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirm., 1946–47 Vykdomosios Tarybos narys. 1950 atvykęs į JAV, 1951–53 kaip gydytojas dirbo Gaylord Farm sanatorijoje Connecticute, nuo 1953 dirba džiovininkų ligoninėje Tampa, Fla. Veikliai reiškėsi daugelyje organizacijų. 1911–14 pirmininkavo Kaune pirmajai jaunesniųjų ateitininkų kuopelei, 1915–17 Voronežo at-kų kuopos sekr., 1921–22 Berlyne stud. at-kų s-gos pirm., vėliau Ateitininkų Federacijos vyr. garbės teismo narys ir konferencijų bei kongresų paskaitininkas. 1924–25 Paryžiuje liet. stud. d-jos pirm. 1927–40 Šiaulių medicinos draugijos pirm. ir 1932–40 Draugijos kovai su džiova sk. pirm. (taip pat ilgametis tos d-jos centro valdybos narys). Ilgametis vicepirmininkas Lietuvių gydytojų s-gos ir Kalinių globos d-jos centro valdybose. 1932–40 pirmininkavo Šiaulių Vilties d-jai moksleiviams šelpti. Vienas iš Šiaulių kraštotyros d-jos steigėjų ir kurį laiką valdybos narys, taip pat ilgametis valdybos narys Lietuvos pagražinimo d-jos vietiniame skyriuje. 1938–40 Šiaulių Rotary klubo pirm. Šiaulių miesto tarybos narys 1938–40, Šiaulių mst. ir aps. savitarpinės pagalbos pirm. 1941–44.

D. Jasaitis

Gausus spaudos darbininkas. 1921 — 22 drauge su A. Juška redagavo ateitininkų ideologinį leidinį Mūsų Idėjos. 1922 Sakalo ir Dasaičio slapyvardžiais parašė knygeles Kaliniams paaukotas gyvenimas (F. J. Haaso biografija) ir Padangėse. Iš savo specialybės daugiausia rašė džiovos klausimais. Medicinoje išsp. straipsnių apie erzinimo terapiją, diabeto gydymą, D'Herelle'io fenomeną, sanokriziną, skarlatiną, Calmette-Guérine prieštuberkuliozinę vakciną, tuberkuliozės sero- ir vakcinoterapiją, chemines kovos medžiagas. Kosme rašė apie Pasteurą ir pateikė plačią L. Vialleton knygos La création de la vie santrauką. Židinyje davė P. de Kruif knygos Mikrobų Medžiotojai vertimus apie Pasteurą, Kochą ir Ehrlichą. Šiaulių leidinyje Varpuose išsp. studiją Gimdingumo problema (1944, 299-315), paremtą ir lietuvių statiskos daviniais. Be to, rašė Ateities Spinduliuose, Ateityje, Ryte, Tėvynės Sarge, Kovoje su džiova, Šiaulietyje, Mūsų Momente. Dažniausiai vartoti slapyvardžiai Dijas, Druidas, Dasaitis. Nuo pat pradžios LE medicinos sk. redaktorius.

2. Jurgis (1861 Stanaičių k. — 1930 ten pat) ūkininkas, draudžiamosios lietuvių spaudos platintojas. Kaip caro valdžiai neištikimam, 7 metus uždrausta įvažiuoti į Kauną, nors prie pat jo gyveno. 1905 už Vilniaus seimo nutarimų vykdymą su sūnumi Povilu metus iškalintas Kalvarijos kalėjime. Daug kartų žandarų krėstas ir sumuštas. Per I pas. karą trejiems metams išsiųstas į koncentracijos stovyklą Vokietijoje. Iš nedidelio 30 ha ūkio visus vaikus (6 sūnus ir 3 dukteris) išleido į mokslą, 4 iš jų baigė univ.

3. Viktoras (g. 1901 XII 14 Stanaičių k.) Jurgio sūnus, chemikas, visuomenės veikėjas. Kovų dėl laisvės metu kaip savanoris partizanas dalyvavo kovose su lenkais ir buvo patekęs nelaisvėn. Grįžęs tęsti mokslo, 1922 baigė I gimn. Kaune. 1923 pradėjęs chem. studijas Münsterio univ., persikėlė į Vienos univ. ir jį baigė 1929 filosofijos daktaro laipsniu (disertacija apie rudųjų anglių suskystinimą santraukiškai išsp. Kosme 1929).

V. Jasaitis

1930–40 Ginklavimo valdybos sprogstamųjų medžiagų sk. virš. (išrado sprogstamo gyvsidabrio ir kapsulių sprogstamų mišinių gamybos metodus Linkaičių ginklavimo dirbtuvėms). 1940–44 Kauno univ. docentas, neorganinės ir analizinės chemijos katedros vedėjas. Vokietijoje 1945–48 Hanau liet. gimn. mkt. 1948 atvykęs į JAV, nuo 1951 dirba kaip sprogstamų medžiagų chemikas Speer Cartridge Works, Lewiston, Idaho. Chemijos, ypačiai cheminio karo ir sprogstamųjų bei padegamųjų medžiagų klausimais išsp. daug mokslinių ir populiarizacinių straipsnių Kosme, Mūsų Žinyne, Židiny, Trimite, Ugniagesyje. Atskirai išl. Nuodingos karo medžiagos 1934 ir poligrafuotą neorganinės chemijos kursą (Aukštųjų karininkų kursų klausytojams) 1935–36. Veikė ateitininkuose ir 1921–22 buvo at-kų moksleivių centro valdybos nariu. 1926–28 Vienos liet. stud. d-jos steigėjas ir pirm. 1931–40 Lietuvos šaulių s-gos priešcheminės ir priešgaisrinės apsaugos centrinės komisijos narys, skaitęs tais klausimais daug paskaitų per radiją ir kursuose. 1946–48 LTB vyr. valdybos ir Tremtinių švietimo tarybos Vokietijoje narys. 1949–50 Waterbury, Conn., liet. tremtinių d-jos pirm. ir vienas iš lituanistikos kursų organizatorių. LE bendradarbis.

4. Žr. Jesaitis.

Jasas 1. Adomas Petras (g. 1908 I 28 East St. Louis, JAV). 1931 baigė Švėkšnos Saulės gimn., 1933 išlaikė egzaminus prad. m-los mokytojo teisėms gauti ir ligi 1943 mokytojavo Kaišiadorių progimnazijoje. 1943 Vilniaus univ. baigė lituanistiką. 1943–44 Švėkšnos gimn. inspektorius. Vokietijoje mokytojavo Lübecko liet. gimn. ir Gunzenhauseno progimn. 1948 atvyko į JAV. Nuo 1926 spausdino eilėraščių (spv. Aušrūnas). 1934 išl. jų rinkinį Širdis žody. Naujienų bendradarbis.

2. Juozas (1872 Kvėdarnos par.—1935 III 19 Lapėse) kunigas. 1890 baigė Palangos progimn. ir stojo į Žemaičių kun. seminariją. 1899 įšv. kunigu, vikaravo Subačiuje, 1901 Viešintose, 1902 Tauragnuose, 1904 Šėtoje, 1908 Užpaliuose. 1913–15 Varnavičių kuratas. 1915–18 liet. pabėgėlių kapelionas Oriole, Rusijoje. Nuo 1919 klebonavo Lapėse. Bendradarbiavęs Vilniaus Žiniose, Viltyje, Nedėldienio Skaitymе ir kt.

Tiesos Kelias 1935. 4 nr.

Jasčemskis (Jastrzębski) Karolis (1805 Seinų apl. — 1863 II 12), 1863 sukilimo dalyvis. Rusų kariuomenėje pasiekė karininko laipsnį, bet 1825 įsivėlė į dekabristų sukilimą, buvo degraduotas ir išsiųstas Kaukazan. 1840 grįžęs į Lietuvą, apsigyveno Aštriosios Kirsnos dvare. 1863 II 1 paskirtas vienu iš sukilimo vadų Marijampolės aps. Surinkęs apie 150 sukilėlių ir tik šiek tiek juos apmokęs, J. 1863 II 12 prie Marijampolės–Kauno plento susitiko su rusų husarais, kurie daugumą sukilėlių sukapojo kardais. Jų tarpe žuvo ir J.

Jasėnas 1. Kazimieras (1867 IX 18 Velžių k., Saločių vls., Biržų aps. — 1954 Latvijoje) prelatas, meno istorikas. Mokėsi Mintaujos gimn. 1877–84, Žemaičių dvas. sem. 1884 — 89. Dvejus metus pavikaravęs Tryškiuose, buvo perkeltas į Kuršo vyskupiją. Metus išbuvęs vikaru Mintaujoje, 1893 paskirtas Laminių klebonu, netolimame Tukume pastatė bažnyčią. 1896 perkeltas klebonu į Brunavą, 1902 į Mintaują. Mintaujoje jis išgyveno ligi 1944, kada, per karo veiksmus sudegus bažnyčiai ir klebonijai, persikėlė į Liepoją. 1929 pakeltas prelatu, 1948 apaštališkuoju protonotaru.

Prel. K. Jasėnas

Visuomeninė J. veikla labiausiai susijusi su Mintauja. Čia jis baigė statyti ką tik pradėtą bažnyčią, kapelionavo pradžios mokyklose (be tikybos, kur buvo lietuviukų, dėstė ir lietuvių kalbą), mokytojavo Mintaujos gimn. ir mokytojų institute (dėstė vokiečių, prancūzų ir lotynų kalbas). Dirbo su Mintaujos lietuviais, kūrė organizacijas, steigė kursus, skaitė paskaitas, rengė vaidinimus (pats tam reikalui parašė trejetą scenos veikalėlių: Birutės duktė, Kaimo gražuolė, Jinai atrado). Veikė Lietuvių-latvių vienybės d-joje, vadovavo jos vietiniam skyriui, skaitė paskaitas jos kongresuose. Buvo lietuvių apdovanotas Gedimino, o latvių Trijų Žvaigždžių ordinais.

Pradėjęs rašyti 1893, bendradarbiavo Petrapilio lenkų savaitraštyje Kraj (korespondencijos Z nad Baltyku, K Brun. slapyvardžiu). Platino draudžiamąją lietuvių spaudą ir rašė Tėvynės Sarge. Vėliau bend-

radarbiavo Lietuvių Laikraštyje, Nedėldienio Skaityme, Šaltinyje, Vienybėje, Rygos Garse, nepriklausomybės metais — Židinyje, N. Romuvoje, Vaire ir kt. Labiau nei periodikoje J. reiškėsi atskirais leidiniais. Latviškai jis išleido keletą religinių brošiūrėlių. Iš vokiečių kalbos išvertė lenkiškai Mantauffelio veikalą Z dziejów Kościoła w Inflantach i Kurlandyj. Vokiškai 1916 išl. informacinę brošiūrėlę Der Weltkrieg und Litauen ir ją išplatino tarp vokiečių karių. 1915 išėjusi knyga ‚Dievas ir Tėvynė — patarėjas lietuviams katalikams svetur' (244 psl.) yra savotiškas vadovas išeiviams. Vėliau išleido Naujovės apaštalus (apie kun. H. Essex Edgeworth ir šv. Klemensą Mariją Hofbauerį) 1932, kuriuos sekančiais metais išsivertė ir latviai. 1934 pasirodė jo monografijėlė apie A.A. Correggio ir 1939 Iš meno priešaušrio.

Reikšmingiausias J. veikalas yra trijų tomų Visuotinė meno istorija, turinti 1812 psl. ir 2114 iliustracijų (ėjo atskirais sąsiuviniais nuo 1923, I tomas išėjo 1927, II 1932 ir III 1937). Šį veikalą (500 egz. tiražu) išleido savo lėšomis (kainavo ligi 100.000 litų). Jame apžvelgiama visos trys meno rūšys: tapyba, skulptūra ir architektūra. Tai darbas, atliktas mėgėjo, bet rimtai besigilinusio į meno istoriją, nors ir konservatyviu žvilgiu. Jis reikšmingas kaip pirmasis stambus pas mus šios srities veikalas. Ypačiai mums daro jį vertingą tai, kad jame yra duota ir Lietuvos meno istorinė apybraiža (III tome jai skirta apie 250 psl. su per 340 iliustracijų). Rankraštyje J. buvo dar parengęs Bažnytinio meno istoriją.

V. Braziulis, K. J. (Aidai 1955, 316–320); *S. Skutanš,* K. J. (Dzimtenes Balss 1954, spalio mėn. nr.). *V. A.* ir *Rd.*

2. Mykolas (g. 1912 Biržų aps.) bibliotekininkas, žurnalistas. 1931 baigė Panevėžio gimn., 1935 VDU hum. mokslų fak. filosofijos skyrių. 1935–36 studijavo teisę Lietuvoje, 1937–39 Sorbonoje, kur įsigijo tarptautinės teisės mokslo diplomą. 1935–37 red. Akademiką. 1939–41 buvo Eltos red. Bendradarbiavo Vaire, Lietuvos Aide tarptautinės teisės ir politikos klausimais. JAV nuo 1951 dirba kaip bibliotekininkas, 1953 Columbia univ. gavęs M.S. laipsnį.

Jasenauskas 1. Adomas (1884 I 13 Barglave, į p. nuo Augustavo — 1944 II 13 Vilniuje) baigęs Seinų dvasinę seminariją, kunigu buvo įšv. 1909. Vikaravęs įvairiose vietose, po I pas. karo paskirtas Seinų klebonu. Kai 1925 Seinai buvo priskirti prie Lomžos vyskupijos, dėl lenkų jam daromų kliūčių tais pat metais atsisakė klebono pareigų ir, perėjęs į Lietuvą, įstojo į marijonų vienuolyną Marijampolėje. 1928–33 Marijampolės parapijos klebonas, 1933–38 Ukmergės marijonų vienuolyno vyresnysis ir bažnyčios rektorius, 1939–41 Panevėžyje marijonų novicijato mokytojas. Susirgęs gydėsi Vilniuje, kur ir mirė; palaidotas Marijampolėje.

Būdamas dar klieriku pradėjo rašinėti į lietuviškus laikraščius, bendradarbiavo Vadove, Šaltinyje ir kt. 1908 seminarijoje redagavo klierikų laikraštėlį Jaunuomenės Draugą. Marijampolėje jo rūpesčiu atgaivintas vaikams laikraštis Šaltinėlis (kitados ėjęs Seinuose prie Šaltinio), kurio redaktoriumi buvo 1928-31. Marijampolės parapijos reikalams įst. 1930 laikraštį ‚Marijampolės Parapija' ir jį redagavo ligi 1933. 1931 įkūrė Marijos Vaikų Sąjungą, kuri vėliau turėjo apie 30.000 narių, leido Marijos Vaiko lapelius, vaikams kalendorių, giesmyną. Išleido eilę populiarių brošiūrėlių: Priešgavėninis metas 1939, Adventas 1938, Kalėdų Metas 1938, Didžioji Savaitė 1939, Sekminės 1939, Marijos Vaikelio diena 1941 ir kt. Iš savo tėvo vargonininko pramokęs giedojimo ir muzikos, pats rašė giesmių, komponavo joms melodijas (Marijos Vaikų himnas ir kt.), naujai vertė ir taisė kai kurias giesmes ir maldas. Visur, kur darbavosi, stengėsi tobulinti bažnytinį giedojimą.

Marijampolės Parapija 1933, 9 nr. *J. V.*

2. Albinas (g. 1886 III 1 Barglave) vargonininkas, muz. mokytojas. Pradinį muzikos mokslą gavo iš savo tėvo vargonininko Jokūbo, vėliau brolio Broniaus, buvusio Seinų katedros vargonininko. Baigęs vidurinį mokslą Marijampolėje, studijavo Varšuvos konservatorijoje ir joje baigė vargonų skyrių 1909. Vargonininkavo Kijevo katedroje ir vedė kariuomenės organizuotą simfoninį orkestrą. I pas. karo metu mobilizuotas buvo rusų kariuomenėje pulko kapelmeisteriu. Nuo 1933 vargonininkavo Telšių katedroje, dėstė kunigų seminarijoje ir kt. mokyklose, vedė vietinį šaulių chorą, vadovavo Telšių muzikos mokyklai. Su savo vedamais chorais dalyvavo daugelyje dainų švenčių ir buvo varžybose laimėjęs pirmas vietas. Parašė daug giesmių chorui; iš dainų mišriam chorui mėgiamas jo ‚Beržas' ir vyrų — ‚Naktis', taip pat parašė nemaža vaikų dainelių.

J.Ž.

Jasevičius 1. Anupras (1809 netoli Betygalos ir Josvainių — 1884 II 3/15 Alūkstoje) kunigas, 1863 sukilimo tremtinys, rašytojas. Mokėsi Dotnuvos bernardinų m-loj ir Varnių kun. sem. 1833 įšv. į kun. ir paskirtas Vilkijos vikaru; 1844 Ariogalos administratorius, 1847 klebonas, nuo 1854 ir dekanas. Sukilėliams reikalaujant paskaitęs bažnyčioje sukilimo manifestą, J. buvo už tai 1863 III 22 suimtas, pasodintas Kauno kalėjiman ir kariuomenės teismo nuteistas 8 m. katorgos Sibire. Vėliau bausmė buvo pakeista 6 metais sun-

kiųjų darbų kalėjimo Sibire. 1863 VII išvežtas į Usolję prie Angaros upės, 1867 perkeltas į Kamionką, o 1868 Tunkon į kunigų stovyklą Sibire. 1874 paskelbus manifestą, ligi 1883 pabaigos gyveno Spaske, Tambovo gub. 1884 gavo leidimą apsigyventi Alūkstoje pas kun. Tamulevičių (D. Dovydaitį), kur netrukus po 10 dienų ir mirė.

Ariogaloje gyvendamas, J. rašinėjo liet. eiles, pasirašinėdamas Anupru Žemaičiu, Ariogalos Skerdžiumi, Josvainių Peštuku ir kt. Jų betgi nespausdino, o rankraščius, Sibiran vežamas, paliko kun. Zastarskiui. Tas susirgęs, juos atidavė globoti dekanui Navickiui, kuris, baimindamasis rusų, J. kūrybą sunaikino. Bet visa, ką J. parašė tremty, rūpestingai surinko kitas jo draugas kun. S. Paškevičius ir sudarė iš jų 7 tomelius, buvusius Kauno kunigų seminarijoje. Iš ten 5 tomelius buvo pasiskolinęs J. Tumas-Vaižgantas parengti spaudai, bet jam tie rankraščiai žuvo karo metu Rusijoje. Dar anksčiau, redaguodamas Tėvynės Sargą, J. Tumas-Vaižgantas buvo pasiėmęs du J. rankraščių tomelius. Vieną jų, eilėmis rašytus laiškus iš tremties, pavadinęs ‚Rasztaj isz Spasko' jis išspausdino Tėvynės Sarge 1899–1900. Antrasis tomelis, pavadintas ‚Iszginimas ir sugrižimas', aprašąs J. tremties istoriją, žuvo J. Tumui -Vaižgantui jį pasiuntus į Tilžę. Šio rankraščio dalies kita kopija buvo 1937 užtikta Kauno kunigų seminarijos bibliotekoje. Ją Vc. Biržiška išspausdino Mūsų Senovėje 1937–40.

J. Tumas, A. J. (Tiesos Kelias II, 1928); Vaižganto raštai XI, 1929; *P. Kubicki*, Bojownicy kapłani II, 1936.

2. (Jasevič) Kazimieras (apie 1812 Vilniaus gub. — 1888 Petrapilyje) tapytojas. Pradėjo paišybos mokytojo pareigomis Mogiliave. 1833–36 mokėsi Petrapilio meno akademijoje, kur už kan. Gintilos portretą gavo sidabro medalį. 1849 mokytojavo akademijoj, 1859 įgijo akademiko laipsnį. Be kelių portretų, J. peizažai Jūros krantas, Mėnesiena, Išsigandęs paukštis ir eilė pav. Rusijos bžn. savo laiku buvo žinomi.

Jasevičiūtė Emilija (g. 1904 II 5 Grumbinų vsd., Troškūnų vls., Panevėžio aps.) gydytoja. Baigė Panevėžio gimn. 1926, VDU med. fak. 1934. Gilindamasi specialybėje, lankėsi Suomijoje, Švedijoje, Danijoje, Italijoje (Forlanini institute Romoje), Šveicarijoje; 4 mėn. dirbo Vienoje pas prof. Neumanną. 1934–44 gydytoja šv. Luko ligoninėje Kaune ir LRK sanatorijoje (4 m. direktorė). Sveikatos departamente 3 m. buvo tuberkulozės sk. viršininkė. 1949 emigravusi į Kanadą, gydytoja Fort William, Ont., sanatorijoje. Kaip visuomenininkė veikė ateitininkuose, pavasarininkuose, kat. moterų d-joje, Motinos ir Vaiko sekcijos centro komitete. Reiškiasi Kanados LB veikloje.

Jasieński 1. Bruno (1901–1936) pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio lenkų poetas, pradžioje formalistas, vėliau ryškus futūristas ir galiausiai visuomeninis maištininkas, davęs pradžią vad. proletarinei poezijai. Steigėjas bei bendradarbis literatūros žurnalų Nowa sztuka 1921–22, Zwrotnica 1922, Awangarda 1923–25, Kultura mas. Originaliu, kondensuotu ir agresyviu žodžiu J. stipriai veikė visuomenę, ypač jaunimą, bet vyresniesiems jo revoliucingumas, dinamizmas ir agresyvumas buvo nepriimtini. Poezijos knygos: But w butonierce 1921, Pieśń o głodzie 1922, Słowo o Jakubie Szeli 1925; prancūzų kalba romanas Je brûle Paris. Mirė sovietų koncentracijos stovykloje, į kurią jis buvo išsiųstas už antistalinizmą, garsiųjų ‚valymų' metu. *J.K.*

2. Feliks (1861–1929), lenkų meno rinkėjas, studijavęs Tartu, Berlyne ir Paryžiuje, 1903 įsteigęs savo vardo muziejų Krokuvoje. J. rinkiniuose buvo gausu ir lenkų liaudies meno dalykų; jų tarpe buvo visa eilė ir lietuvių liaudies meno iš Užnemunės ir kt. Sztuka polska red.

Jasienskis (Jasinskis) Julijonas (1874 VIII 31 Pašaltuonyse, Girkalnio par., Raseinių aps. — 1934 III 31 Šiauliuose) kunigas, visuomenės ir spaudos darbininkas. Mokėsi Kauno gimn., 1891 stojo į Žemaičių dvasinę sem., 1895 persikėlė į Petrapilio dvasinę akademiją ir 1899 ją baigė. 1899–1906 Palangos mokyklų, 1906–11 Šiaulių gimnazijos kapelionas. Nuo 1911 Šiaulių klebonas, Joniškio (vėliau Šiaulių) dekanas. I pas. karo metu pasitraukęs į Rusiją, 1916 buvo Petrapilio liet. komiteto įgaliotiniu Dauguvos rajono tremtiniams šelpti, vėliau to paties komiteto įgaliotinis M. Yčo gimn. Voroneže globoti. Po karo vėl grįžo klebonu į Šiaulius, nuo 1926 klebonavo Eržvilke. Netekęs kojos, nuo 1931 vėl gyveno Šiauliuose.

Kun. J. Jasienskis

Dar būdamas klieriku pradėjo stipriai reikštis spaudoje: Vienybėje Lietuvninkų, Žvaigždėje, Tėvynės Sarge, Žinyčioje ir kt. (spv. J. Uosis, Juosis ir kt.). 1903–04 redagavo mėnesinį Tilžėje ėjusį Kryžių (sustojo spaudą atgavus). Jo priedu parūpino sutrumpintą H. Senkevičiaus Quo vadis vertimą (vėliau atskirai išleistą) ir Metams Švč. Panelės Nekaltai Pradėtos 1904. Amerikoje taip pat J. Uosio vardu) buvo atspaustas A. Muno Sociališko klausimo

XIX a. (1903, 21906) vertimas ir paties parašyta knyga Mūsų jaunuomenė ir netikėjimas. Spaudą leidus, kaip mokyklų kapelionas J. jautė religijos dėstymui vadovėlių stoką ir ėmėsi juos gaminti — versti D. Bonczkowskio darbus. Jie visi išėjo 1905 Vilniuje: Poteriai ir Katekizmas mažiems vaikams, Trumpas Katekizmas arba pasigaminimas atbuvimui išpažinties, Platesnioji Šv. Istorija S. Istatymo, Platus išguldymas katalikų mokslo (dogmatika), Vidutinis dogmatiškai-morališkas Katekizmas, Rankvedis išguldymui tikėjimo vidurinėse mokyklose, Liturgika. Šie J. gaminti vadovėliai iki I pasaulinio karo buvo beveik vieninteliai tam reikalui ir užpildė spragą, kuri buvo jaučiama po 1905 gavus daugiau laisvės ir lietuvių kalbos teisių mokyklose. Nepriklausomos Lietuvos metais, įsitraukęs į didelės Šiaulių parapijos darbą, J. rašto srityje plačiau nebepasireiškė. Daugiau domėjosi ūkiniais krašto reikalais. Jis buvo vienas iš 1920 Šiauliuose įkurtos medžio pramonės akcinės b-vės Ventos steigėjų, suredagavęs jos įstatus, nuolat renkamas į valdybą. *J.V.*

Jasikevičius Rapolas (1801–79 Ž. Kalvarijoje) domininkonas, pamokslų autorius. Iš raštų laikytinas rytų aukštaičiu. 1821 stojo į domininkonų noviciatą Paparčiuose, 1823–24 studijavo teologiją Raseinių ir Zabialų vienuolynuose, 1825 įšv. kunigu. 1827–28 Vilniuje, 1829 Merkinėje, 1833–34 Raseiniuose, 1841–61 Palėvėnėje, nuo 1870 Ž. Kalvarijos domininkonų vienuolyno viršininkas. Savo lėšomis 1855 jis išsp. ‚Pamokslaj pagal Ewanelios Szwentos žodžiu', antroji dalis ‚Pamokslaj unt didziu szwincziu' pasirodė 1857, trečioji dalis išėjo 1859 antrašte ‚Pamokslaj unt nekuriu szwincziu'. Be to, 1856 jis dar išsp. ‚Prideristes krykščzioniszkos par klausimus yr atsakimus'. Spaudos draudimo pradžioje J. pamokslai rusų administracijos buvo pripažinti oficialiu rinkiniu, iš kurio kunigai turėjo bažnyčiose sakyti pamokslus. Jo pamoksluose yra daug medžiagos, įdomios ir tautotyriniu atžvilgiu.

Wołyniak, Wiad. o domin. prow. litews. I 1917, 110.

Jasilionis 1. K... (1863 Gačionių k., Rozalimo vls., Panevėžio aps. — ?) daraktorius ir knygnešys. Baigęs Joniškėlio mokyklos vieną klasę, buvo paimtas į rusų kariuomenę, kurioje išbuvo 12 m. Apie 1897 grįžęs į tėviškę, žiemos metu daraktariavo apylinkės kaimuose (ligi 1908), vasaromis vykdavo į Prūsus parsigabenti lietuviškų knygų. Vietos žinutėmis bdr. spaudoje.

2. Stasys (1892 III 25 Pušaloto vls., Panevėžio aps. — 1950 VII 30 Binghamton, N. Y.) JAV lietuvių komunistinių organizacijų veikėjas, Laisvės bendradarbis, išleidęs pora eilėraščių rinkinių: Bešvintantis rytas ir Pavasario godos. Anksčiau buvo reiškęsis Aušrinėje.

Jasinevičius Juozas (g. 1915 V 26 Misiūniškio vsd., Rokiškio vls. ir aps.) geodezijos inž. Mokėsi Rokiškio gimn., baigė Kėdainių aukštesniąją kultūrtechnikos ir geodezijos mokyklą ir VDU technikos fak. Studijas gilino Karlsruhės aukštojoj technikos mokykloj. Vokiečių okupacijos metu dalyvavo rezistencinėje veikloje. 1948 pradžioje atvykęs į Kanadą, sutelkė Toronte ateitininkus ir ligi 1949 buvo pirmasis Kanados ateitininkų pirmininkas. Kanados LB pirmosios valdybos narys. Tautos Fondo įgaliotinis.

Jasinskas Jonas (g. 1907 VII 29) tarnavęs įvairiose įstaigose, studijavęs Vilniaus ir Innsbrucko univ., 1948 emigravęs į Kanadą. Išsp. Skersgatvių dainos 1931 (eilės), Po mėnulio akių 1936, Ieva ir jos žaltys 1937 (konfiskuotas), Moteris, nuo kurios pabėgau 1951, A Kiss in the Dark 1954 (apysakaičių rinkiniai). Slapyvardžiai Jonas Jasius, J. Jazminas, J. Jasmin. Keleivio ir Naujienų bendradarbis. *J.L.*

Jasinskij Michail (1862–?), rusų teisės istorikas, dėstęs Kijevo univ., rašęs iš Lietuvos istorijos. 1889 Kijeve išleido veikalą, nagrinėjantį Lietuvos privilegijas — Ustavnyje zemskije gramoty Litovsko-Russkago gosudarstva; 1901 išėjo jo studija iš Lietuvos Vyriausio Tribunolo istorijos — Glavnyj Litowskij Tribunal, ego proischoždenije, organizacija i kompetencija. Kiti jo veikalai: K istorii krestjanskich dviženiji v Rossii 1890, Materialy dlia istorii sudoustrojstva i sudoproizvodstva v Litovskom Russkom gosudarstve 1897, O kopnych i panskich sudach 1897, Luckij Tribunal 1899–1900, Sčislenije sutočnogo vremeni v Zapadnoj Rossii i Polše XVI–XVII v. 1907.

Jasinskis 1. Danielius (1866 VI 10 Surviliškio par., Kėdainių aps. — 1939 XII 19 Rygoje) prelatas, pedagogas, Latvijos lietuvių veikėjas. Įšv. kunigu 1892, pastoracinį darbą dirbo Latvijoje: Užvaldoje, Natrėnuose ir Jezupavoje. 1924 perkeltas į Rygą ir paskirtas šv. Pranciškaus bažnyčios klebonu. Prieš tai 1923 buvo pakeltas prelatu. Kaip geras kanonų teisės žinovas, J. Rygos vyskupijos kurijoje ėjo oficiolo pareigas. Kunigavo visą laiką Latvijoje, bet buvo drauge ir uolus lietuvis. Nuo 1931 ligi mirties pirmininkavo Latvijos lietuvių s-gai. Kelis metus ligi mirties buvo Rygos lietuvių gimn. direktorius. Palaidotas šv. Mykolo kapinėse Rygoje.

E.Stk. ir Rd.

2. Jokūbas (1759 Vilniuje — 1794) generolas, Lietuvos 1794 sukilimo vadas. Prancūzų literatūros įtakoje J. išaugo Didžiosios prancūzų revoliucijos idėjų šalininkas ir radikalaus nusistatymo žmo-

gus. Pasinėrė į slaptą sąmokslininko darbą. Sudarė net specialų sąmokslininko katekizmą. Daugelio bajorijos idealas — Gegužės 3 dienos konstitucija — jo nepatenkino. J. dalyvavo masonų sąjūdyje ir literatūrinėje veikloje. Rašė apysakaites, pasakėčias, satyrinio pobūdžio eilėraščius. Jo literatūrinį palikimą išl. K. W. Wojcicki 1869. Bendradarbiavo Tygodnik Wileński.

Karo tarnybą J. pradėjo eiliniu artileristu. 1783 pakeltas kapitonu ir paskirtas instruktoriumi į kadetų korpą Varšuvoje. J. veržėsi į Vilnių, nes ten tikėjosi sėkmingiau išvystyti savo politinę veiklą. 1789 karalius Stanislovas Augustas įsakė J. ir Sokolnickiui suorganizuoti D. L. K. inžinierių korpo mokyklą. Nuo 1790 I 15 J. buvo faktinasis tos mokyklos viršininkas. 1790 pakeltas pulkininku. 1792 J. fortifikavo Lietuvos Brastą ir pasižymėjo kare su rusais prie Dubienkos. Tarnaudamas kariuomenėj J. stengėsi įvesti griežtą tvarką ir klusnumą, nors kareivyje matė ne tironijos samdinį, bet susipratusį pilietį, ginantį savo tėvynę. 1794 J. paliko Lietuvos artilerijos viršininku. Prasidėjus vad. Kosciuškos sukilimui, 1794 iš IV 23 į 24 naktį, J. labai sumaniai išlaisvino Vilnių iš rusų, nors rusų įgulos Vilniuj buvo 1800, o J. savo žinioje teturėjo tik 300 karių. Rytojaus dieną (IV 25) J. įsakymu buvo pakartas rusams parsidavęs Lietuvos kariuomenės etmonas Kasakauskis. Tuoj 2238 asmens pasirašė sukilimo aktą ir sudarė Vyriausiąją tarybą, kuri paskelbė universalą ir pranešė, kad J. vadovaujamoji kariuomenė išlaisvino Vilnių. V 3 Vyriausioji taryba J. paskyrė Lietuvos kariuomenės vadu, o V 7 tą paskyrimą patvirtino Kosciuška ir pakėlė J. generolu. VI 1 J. išleido atsišaukimą į Lietuvos ir laisvojo Vilniaus gyventojus. Vilniuje J. draugas architektūros prof. L. Stuoka-Gucevičius suorganizavo municipalinę gvardiją iš 1600 žmonių, kuri V 11 paradavo prieš Vyriausios tarybos narius. Vilnių išlaisvinus, J. tuoj pasirūpino, kad pradėtų veikti parako ir patrankų gamyklos. Jis laikė tikslinga sukelti maištą rusų užimtose srityse ir jose pradėti karą. Mėgino palaužti bajorijos išdidumą ir sukelti paprastų žmonių pasiryžimą ir pasiaukojimą. Dėl to savo radikalaus nusistatymo J. įsigijo bajorijoje daug priešų, kurie pradėjo skundų ir intrigų veiklą. 1794 VI 1 J. buvo iš Lietuvos kariuomenės vado pareigų atšauktas. VII 15 jis gavo naują paskyrimą — vadovauti savanorių dali-

J. Jasinskis

J. Jasinskis Durny litografija

niui. J. žuvo 1794 gindamas Varšuvos priemiestį Pragą.

H. Mościcki, Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi 1910; (") General J. J. 1917; *R. Dobrowolski,* J. J. 1951. *P. Č.*

3. Jokūbas (1854 Biržų aps. — 1929 VIII 8 Kaune) gydytojas. Baigęs Liepojos gimn. ir 1886 gavęs medicinos gydytojo diplomą Maskvos univ., grįžo Lietuvon. Čia buvo gydytoju Rozalime, 1897 persikėlė į Papilę, nuo 1908 buvo Kauno aps. gydytojas. 1915 ėjo Kauno miesto ligoninės vyr. gyd. pareigas; ligoninę evakuojant, išvyko į Rusiją, iš kurios grįžo Lietuvon 1918. Trumpai buvęs Kupiškio aps. gydytoju, vėliau persikėlė į Kauną. Be gydytojo pareigų, jis reiškėsi ir lietuvių visuomeniniame veikime.

J. Staugaitis, J. J. (Medicina, 1929, 540–541).

4. (Jasiński) Juozapas (m. 1833 IX 22 Naugarduke), pirmasis Lietuvos antropologas. Mediciną pradėjo studijuoti Gardino medicinos mokykloje, iš kurios persikėlė į Vilniaus univ., kur gavo filosofijos ir medicinos daktaro laipsnius. Baigęs išsikėlė į Naugarduką. Išsp. Antropologja o własnościach człowieka fizycznych i moralnych 1818 (Vilniuje), nors darbas buvo parašytas anksčiau.

J. Bielinski, Uniwersytet Wileński II, 356–357; *G. Korbut,* Literatura polska II, 353.

5. Liudvikas (1718 X 7 — 1762 IV 9 Skaistkalnėje) lietuvis jėzuitas, įstojęs į jėzuitus 1742, baigęs teologiją Braunsbergo kolegijoje 1754, po studijų kaip misionierius darbavęsis Latvijoje.

Necr. Lit. 65 t., 651 psl.

6. Biržų apylinkės reformatas, rašęs XIX a. pradžioje lietuviškai. Vc. Biržiška jam priskiria rankraščiu išlikusį ‚Historijos abelnos Schroecko' vertimą, atliktą iš P. Kotowski lenkiškojo vertimo. Šis J. vertimas tuo metu galėjo būti vartojamas mokykliniu vadovėliu; jis pažymėtas 1798 ir 1799. J. yra palikęs ir daugiau nespausdintų rankraščių.

Vc. Biržiška, Lietuvių pasaulietinės literatūros užuomazgos (Žingsniai 1947, 9 nr.).

Jasiolda upė Pinsko aps., Pinos (Pripetės, Dniepro) kair. intakas, 177 km ilgio; teka iš pelkių, 18 km į š. nuo Pružanų mst. plačiu pelkėtu slėniu apie 3 km pl., pro Berezą, Kartuską, Chonską ir Motolį, per Sporo ir Motolio ež., įteka į Piną 12 km žemiau Pinsko mst. J. sujungta su Nemuno Ščėra Oginskio perkasu; 26 km žemupio įeina į tą vandens kelią. Baseino plotas 5414 km², vid. debitas prie žiočių 18,3 m³/sek. *S.K.*

Jasys 1. (Jasevičius) Antanas (g. 1907 VI 15 Gerkiškių k., Troškūnų vls., Panevėžio aps.) ekonomistas. 1928 baigė Panevėžio gimn., 1934 Vienos univ., gaudamas daktaro laipsnį už disertaciją Krisen und ihre Bekämpfung. Vienoje buvo liet. stud. d-jos sekr. ir lietuvių-ukrainiečių d-jos pirmininkas. 1936–40 vyr. referentas prekybos reikalams Užsienio reikalų m-joj, 1942–44 Lietuvos ūkio rūmuose prekybos sk. vedėjas. Vokietijoje 1947–49 LTB Ž. Saksonijos apygardos valdybos sekr. ir reikalų vedėjas. JAV atvykęs 1949, 1953 Bliss kolegijoje (Columbus, O.) gavo sąskaitybos diplomą. Yra rašęs Tautos Ūkyje, Akademike.

2. (Jasiukevičius) Jonas (g. 1909 Jurgežerių k., Kalvarijos vls., Marijampolės aps.) teisininkas, žurnalistas. Gimnaziją baigė Marijampolėje 1927, VDU teisių fak. 1934. Vokietijoje 1946–47 studijas gilino Frankfurto univ. Nuo 1938 apylinkės teisėjas, 1942–44 Vilniaus, vėliau Marijampolės apygardos teismo prokuroro padėjėjas. Vokietijoje dirbo Hanau liet. stovyklos administracijoje ir buvo LTB apylinkės komitete. 1946 Liet. tremtinių teisininkų d-jos centro valdybos narys, 1946–49 LTB centro komiteto atstovas (prokuroras) prie LTB vyr. teismo. Veikė ateitininkuose, pavasarininkuose; buvo stud. atstovybės nariu. Vienas iš Iustitia korp. steigėjų. Spaudoje reiškiasi nuo 1923 (Šaltinyje, Sargyboje, Ryte, Yloje, Karyje). 1927–31 Ryte spausdino humoristinių feljetonų, nuo 1951 jų spausdina Drauge (spv. Jurg. Ežerietis ir pn.). 1949 atvykęs į JAV.

Jasiukaitis 1. Jonas (g. 1894 XI 7 Kaune) inž. Vidurinį mokslą baigė Kaune 1912. Saratove, Rusijoj, pradėtas inžinerijos studijas baigė LU 1929 dipl. statybos inžinieriaus laipsniu. Dirbo krašto apsaugos ministerijoje karo butų valdyboje (1922–27) ir žemės ūkio ministerijoje (1927–44). Suprojektavo ir darbus prižiūrėjo Veterinarijos Akademijos ir jos klinikų septynių pastatų kompleksą Vilijampolėje, Kaune (1935–38). Šiame skoningai sukomponuotame pastatų komplekse bei jo detalėse J. pavyko surasti daug originalių, tik lietuviškai statybai būdingų formų. 1937–40 J. prižiūrėjo VD universiteto klinikų statybą. Savo apimtimi tai buvo didžiausia statyba Kaune: 13 ha plote tilpo šeši pastatai bendros talpos 150.000 m³. J. dėstė Aukštesniojoje technikos mokykloje Kaune, Aukštesniojoje kultūrtechnikų mokykloje Kėdainiuose ir (nuo 1938) lektoriavo VDU technikos fak. (dėstė žemės ūkio architektūrą). Korp. Neo-Lithuania narys. Vokietijoje reiškėsi Hanau liet. stovyklos gyvenime. Nuo 1949 pabaigos gyvena Chicagoje. *J.O.*

2. Konstantinas (1882 IV 16 Laborų k. Linkuvos vls. Šiaulių aps. — 1941 VIII 3 Utenoje) rašytojas. Mokėsi Mintaujos gimn. Jau nuo 1900 bendradarbiavo Ūkininke, Varpe, Vilniaus Žiniose, Lietuvos Ūkininke, amerikiečių laikraščiuose: Vienybėje Lietuvininkų ir Lietuvoje, socialdemokratinėje spaudoje: Darbininkų Balse (1902) ir ypač vėliau N. Gadynėje, Skarde ir Žarijoje. Rašinėjo korespondencijas, feljetonus (pvz. ciklą — Kitažemio laiškai iš Rusijos) ir apysakaites bei dramas. Pasirašinėjo spv.: Artojo Vaikas, Laidokas, K. Pamūšis, Papartis, Jonas Užgirietis, P. Būtėnas, K. Janonis ir kt. Atskiromis knygelėmis buvo išsp. šie jo beletristikos dalykai: Ašis 1904 (²1907), Su naujais metais 1904, Duona (ir kt. apysakaitės) 1905, Kareivio pasakojimas 1906, Pas kryžių 1906, Alkani žmonės (drama, parašyta didelėje tada labai populiarios M. Gorkio dramos Na dnie įtakoje) 1908, Prisikėlimas 1912, Griuvėsiuose 1913, Ant bulvaro 1914, Šienapiūtė (M. Petrausko operetės libretas) 1914, Pamoka 1914, Pabaigtuvės. Lietuvos reikalų komisariatas 1918 Voroneže perspausdino jo apysakas 2 knygelėmis.

Dar prieš 1905 revoliuciją įsitraukęs į socialdemokratų veiklą, J. savo šiaipjau neaukšto literatūrinio lygio beletristikoje su agitaciniu aštrumu kėlė socialines išnaudotojų ir išnaudojamųjų temas. Prieš I pas. karą buvęs populiarus ir gausus kairiosios srovės rašytojas, nepriklausomybės laikais J. palinko į dešinę ir bemaž visai pasitraukė iš literatūrinio gyvenimo. Kiek bendradarbiavo Panevėžio Garse ir Iliustruotoje Lietuvoje (čia 1926 išsp. novelę Pasigailėjo). Ilgą laiką buvo Panevėžio ligonių kasos direktorius.

Jasiulaitis 1. (Jesiulaitis) Juozas (1857 II 2 Vilkaviškio aps. — apie 1918 Lenkijo-

je) mokytojas, aušrininkas ir varpininkas. Gimnaziją baigė Marijampolėje, matematiką studijavo Maskvos univ. 1883–89 mokytojas Marijampolės gimnazijoje, kur artimai draugavo su P. Kriaučiūnu, abu žadindami lietuvybę ir platindami Aušrą. Vienas pasitarimas Aušros reikalais 1885 įvyko J. bute (jame dalyvavo dr. J. Basanavičius, P. Kriaučiūnas, T. Žičkus, Staniškis ir pats J.). 1886 Varšuvos apygardos mokyklų globėjas Apuchtinas juodu išbarė, kad jie nevartoją gimnazijoje lietuvių k. pamokoms graždankinių vadovėlių, o naudojasi Schleicherio lietuvių k. gramatika, Donelaičio raštais ir kitomis lotyniškais rašmenimis spausdintomis knygomis. 1889 J. už nevartojimą graždankos ir už lietuvišką veiklą buvo perkeltas su pažeminimu į Lenkiją, kur ir išbuvo ligi mirties; paskutiniu metu gyvenęs Kališe. Gyvendamas Lenkijoje, J. toliau palaikė ryšius su P. Kriaučiūnu ir kitais lietuvių veikėjais, bet saugumo sumetimais atvirų santykių su Varšuvos liet. stud. d-ja vengė, nors ją ir rėmė. J. buvo tautosakos rinkėjas nuo gimnazisto dienų. 1884 jis išsp. Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft (II, 143–147) ‚Eglės, žalčio žmonos' pasaką, pasirašydamas J.J. inicialais. Visas jo tautosakos rinkinys buvo likęs Kališe ir, atrodo, žuvęs. Jo ‚Kaimynų pašneka' buvo atskirai išsp. 1894 Ūkininko 8 nr. priedu ir pakartota 1903. J. bendradarbiavo Varpe (1890-91), Ūkininke (1890), Vienybėje Lietuvninkų (1892), Tėvynėje (1898), pasirašydamas J. ar J. J.

Vc. Biržiška, Lietuvių bibliografija III; *M. Gustaitis,* Petras Kriaučiūnas 1926; *K. Grinius,* Atsiminimai ir mintys I, 48, 63, 200.

2. Vincas žr. Jasulaitis.

Jasulevičius, Juozas žr. Jasulevičius.

Jasiuliškiai k. Vabalninko vls., Biržų aps., 6 km nuo Vabalninko; 9 ūkiai, 49 gyventojai (1923). Kaimo kapeliuose medinė koplyčia, statyta 1736.

Jasiūnas Ignas (g. apie 1890 Pasvalio apl.). Baigęs pradžios mokyklą, buvo mokiniu Zavišos spaustuvėj, vėliau dirbo Zavadskio spaustuvėj raidžių rinkėju. Dalyvavo Vilniuje lietuvių rateliuose bei vaidinimuose. Pasirodžius Vilniuje Lietuvos Žinioms, talkininkavo laikraščio administracijai. Nepriklausomoj Lietuvoj dirbo Šviesos spaustuvėj. Iš ten buvo pakviestas organizuoti Varpo spaustuvės. Buvo tos spaustuvės vedėju nuo pat jos įsteigimo iki 1940. *B.Nov.*

Jasiunskas Stasys (1907 V 8 Kamšų k., Marijampolės aps. — 1945 XI 10 Uchtėje, Vokietijoje) aviacijos kpt. 1928 baigė Marijampolės gimn., 1931 karo mokyklą. 1931–34 tarnavo 9 pėst. pulke, vėliau perėjo į karo aviaciją. 1940 bolševikų iš kariuomenės atleistas ir areštuotas. Laimingai išlikęs per Červenės kalinių šaudymą, vokiečių okupacijos metu veikė Aktyvistų Fronto, vėliau LLKS eilėse. Tarnavo Vietinėje Rinktinėje, ir 1944 su kitais jos štabo karininkais buvo vokiečių suimtas, išgabentas į koncentracijos stovyklą Latvijon, paskui pergabentas į Stutthofą. Vokietijai kapituliavus, išėjo į laisvę ir veikė tremtinių tarpe Elsteno ir Uchtės stovyklose. *K.Al.*

Jaskevičius 1. Jonas (1863 II 9 Džiugų k., Eržvilko vls., Tauragės aps. — 1935 X 11 Vyžuonose, Utenos aps.) kun., tautinis veikėjas. Baigęs Kauno dvasinę seminariją ir 1887 išv. kunigu, vikaravo Kražiuose, Telšiuose, Sėdoje, Pasvalyje. 1896–1921 Pušaloto, 1921–32 Sudeikių klebonas; 1932 apsigyveno be pareigų Vyžuonose. Spaudos draudimo metu pats platino ir organizavo lietuviškos spaudos knygnešius. Pušalote organizavo pirmąją lietuvišką mlą. Pasižymėjo savo veikla partizanuose. 1918 XI stojo į Pušaloto partizanų būrį, buvo jo štabo nariu, rūpinosi partizanų verbavimu, ginklavimu ir maitinimu, rinkdamas aukas ir pats stambiai aukodamas. Buvo pirmosios Pušaloto ir trečiosios Joniškėlio partizanų kuopų kapelionu. Iš partizanų pasitraukė 1919 VIII, kada Joniškėlio partizanų batalionas buvo įjungtas į reguliarios kariuomenės sudėtį. Už nuopelnus partizaninėje veikloje apdovanotas Vyčio kryžiumi. Palaidotas Pušaloto partizanų kapinėse.

Karys 1929, 15 nr.

2. Vladas Kazimieras (ag. Jaskievicz, Walter Charles; g. 1916 I 27 Boston, Mass.) kun. jėzuitas. 1933 baigęs Bostono Kolegijos aukštesniąją m-lą, stojo į jėzuitus. 1940 baigė filosofijos studijas (Bostono Kolegijoje gavo A.B. laipsnį 1939 ir ten pat M.A. laipsnį 1940, Westono Kolegijoje Ph.L. laipsnį 1940) ir dvejus metus dėstė Bostono Kolegijoje. Teologines studijas ėjo Westono Kolegijoje 1942 — 46 ir baigė jas S.T.L. laipsniu. 1945 išv. kunigu. Baltistiką ir slavistiką studijavo 1947–50 Pennsylvanijos univ., kur 1951 gavo filosofijos dr. laipsnį, prof. A. Saliui vodavaujant, parašęs disertaciją A Study in Lithuanian Mythology, Jan Lasicki's Samogitian Gods. 1950–51 gavęs Fulbright stipendiją, Paryžiuje lankė Sorboną ir L'École nationale des langues vivantes orientales. 1951–52 dėstė Bostono Kolegijoje, nuo 1952 prof. Fordhamo univ., kur yra Institute of Contemporary Russian's Studies dir., dėsto rusų ir bažnytinę slavų kalbą bei veda atitin-

V. K. Jaskevičius, SJ.

kamus seminarus. Yra rašęs anksčiau liet. katalikiškoje spaudoje (Žvaigždė, Misijos, Darbininkas), dabar bdr. AATSEEL Bulletin. Žurnale Studi Baltici jis išsp. savo disertacija paremtą vertingą lituanistinę studiją A Study in Lithuanian Mythology (1952, IX, 65–106 psl.).

Jaskutis ež. Linkmenų vls., Švenčionių aps., tarp Baluošo I ir Almajo ež., 45 ha ploto, priklauso Asalnų grupei (LE I 304); paviršius 146 m nuo j.l.

Jasminum (lot.) žr. Jazminas.

Jasmund Robert (1853—1935) vokiečių hidrotechnikas, autorius žymiausio vokiečių hidrologijos kurso Fliessende Gewässer 1911 (²1923), kuris sudaro dalį Handbuch der Ingenieurwissenschaften rinkinio.

Jasnagurka 1. vsd., Josvainių vls., Kėdainių aps. Sodyboje yra pylimu sustiprintas piliakalnis, naikinamas beariant.

2. Šiluvos vls., Raseinių aps. žr. Paluknys.

Jasnaja Poliana L. Tolstojaus sodyba 3 km nuo to pat vardo Maskvos–Kursko linijos geležinkelio stoties, 12 km į p. nuo Tulos miesto. Buvusiame rašytojo dvare įrengtas jo muziejus ir pedagoginių tyrimų stotis su mokykla.

Jasnorzewska Marja (1899–1945, žinoma ir Pawlikowskos vardu), lenkų poetė ir dramaturgė, tapytojo Kossako duktė. Jau pirmųjų J. eilėraščių rinkinių antraštės (Niebieskie migdały 1922, Różowa magja 1924), būdamos tariamai naivios ir ‚moteriškos', slepia savyje nemažą ironijos dalį. Jos trumpi eilėraščiai, primeną elegantiškas mezginių pynes, buvo mėgiami nieku versti ‚rokoko žaisliukų' vardu, bet rado stiprių gynėjų, jų tarpe garsų poetą Lechonį. Knygoje Pocałunki 1926, kur iš dalies tęsia pirmųjų rinkinių epikurinę tradiciją, randame klasinę ramybę, didelį žodžio taupumą. Sekančiuose rinkiniuse: Surowy jedwab 1932 ir Śpiąca załoga 1933 atsiranda tragiška pažiūra į pasaulį ir gyvenimą. Čia J. atkakliai ieško naujų pasisakymo formų, nevengia rodyti buities skurdo ir biaurumo, betgi niekur netapdama pamokslininke ar publiciste. Nesileisdama niekad patetikon, J. tačiau palaipsniui atsisako ironijos ir pasiekia proto ir širdies elementų pusiausvyrą. Karo meto rinkinyje Róża i lasy płonące 1941 J. išvengė tiesioginio karo vaizdavimo, nors daugelyje vietų jaučiamas jo sukeltas siaubas. J. poezijos visumą charakterizuoja budrus intelektas, jausmo prasiveržimų kontrolė. Nors klasicistiniai J. poezijos bruožai davė kai kuriems kritikams progą palyginti ją su romėnų Marcialu, jos eilės betgi niekur nedvelkia akademizmu. Jos širdies polėkių tramdymas yra herojiško pobūdžio, kyląs iš tragiškos pasaulio tvarkos supratimo, o jos ironija niekad neužmuša poezijos. Nepaprastai gerai jausdama žodžio svorį, J. savo daugiausia neilguose eilėraščiuose pasiekia poetinės ekspresijos maksimumą. J. eilėraščiuose gamtos temomis aštriai matomos tapybinės

Jaspero tautinis parkas Kanadoje

detalės yra labai iškalbingos. Jos vaizdas dažnai eina keleriopas funkcijas, objektai palyginami iš karto spalvos ir formos atžvilgiu. Jos metaforos lakoniškos, epitetai — taiklūs. Eiliavimas po tariamu paprastumu slepia didelį meistriškumą. Kad ir pasižymėdama neeiliniu intelektu ir formos valdymu, J. savo poezijoje išlieka moteris, tiek savo jausmo, tiek net ir ironijos pobūdžiu. Savo teatro veikaluos: Szofer Archibald 1924, Egipska pszenica 1934 ir kt. J. sprendžia pirmoje eilėje moters meilės problemas, prieš vyrišką egoizmą statydama moterišką egoizmą. Dėl savo pjesių pabrėžtos problematikos J. charakteriai kartais būna vienašališki, dramatinėje konstrukcijoje pasitaiko klaidų. Tas neigiamybes iš dalies atsveria jos dramų poetiškumas, humoras, o taip pat laisvas ir aštrus dialogas.

K. Czachowski, Obraz współczesnej literatury polskiej III, 1936; *A. P. Coleman,* Polish Literature in Exile (New York Times Book Review 1941, VI, 1).

Jasonas (gr. Iāson) legendinis argonautų vadas; Jolko (Tesalijoje) karaliaus Esono sūnus. Jo tėvo pusbrolis, užėmęs valdžią, išsiuntė J. į Kolchidę parvežti aukso vilnos. Su daugeliu žymių graikų jis nuvyko į skirtą šalį ir ten su Medėjos pagalba atliko uždavinį; vedęs Medėją, po ilgo klaidžiojimo grįžo namo ir atkeršijo tėvo sostą užėmusiam ir jį išsiuntusiam Pelėjui. Pagal vėlesnius padavimus, jis nuvykęs į Korintą, ten susirišęs su karalaite Kreusa ir pavaręs Medėją su dviem vaikais. Daug vėlesni šaltiniai pasakoja apie jo tolimesnį likimą ir Medėjos kerštą. Pradžioj jis buvo laikomas didvyriu, bet vėliau imta labiau aukštinti Medėjos charakteris, ir jis liko silpno charakterio atstovu. *K.Mck.*

Jasper National Park didžiausias Kanados gamtos apsaugos tautinis parkas, apie 12.000 km², paskelbtas 1907 įstatymu. Jis yra Uolų Kalnuose, Albertos provincijos vakarinėj daly prie Britų Kolumbijos. Aukščiausioji viršūnė Mt. Columbia 3750 m. Daug ledynų ir ežerų. Iš parko išteka Saskačevano aukštupio intakai.

K. Jaspers

Jaspers Karl (g. 1883 II 23) vokiečių filosofas. 1909 baigęs medicinos studijas, dirbo Heidelbergo psichiatrinėje klinikoje. 1913 habilitavosi psichologijai ir nuo 1916 buvo paskirtas Heidelbergo universiteto psichologijos prof., nuo 1921 ten pat filosofijos prof. 1937 politiniais motyvais iš univ. atleistas, 1945 vėl į jį grąžintas. 1948 priėmė Bazelio univ. kvietimą ir persikėlė į Šveicariją.

J. atėjo į filosofiją per psichologiją iš psichiatrijos. Pirmiausia jis pasireiškė stambiu veikalu Allgemeine Psychopathologie 1913 (⁵1948), toliau sekė Psychologie der Weltanschauungen 1919 (³1925), pagaliau pasirodė Philosophie 1932 (antra laida išėjo vienu tomu 1948). Philosophie yra pats pagrindinis J. veikalas, pateikiąs jo minčių visumą trimis dalimis (Weltorientierung, Existenzerhellung ir Metaphysik). Antras jo lygiai stambus veikalas, skirtas ‚filosofinei logikai', yra Von der Wahrheit 1947. Įdomi jo studija Nietzsche 1936 (³1950). Dabarties problemas J. nagrinėjo plačiai paplitusiame veikalėlyje Die geistige Situation der Zeit 1931 (⁵1933, pakartota 1947 ir 1949). Prie jų vėliau grįžo studijoje Vom Ursprung und Ziel d. Geschichte 1948. Kiti mažesni J. raštai: Strindberg und van Gogh 1923 (³1949), Vernunft und Existenz 1935, Descartes und die Philosophie 1937 (drauge prancūziškai), Existenzphilosophie 1938, Die Idee der Universität 1946, Nietzsche und das Christentum 1946, Der philosophische Glaube 1948, Einführung in die Philosophie 1950, Vernunft und Widervernunft 1950, Rechenschaft und Ausblick 1951 (straipsnių rinkinys), Lionardo als Philosoph 1953. Nemaža jo veikalų išversta prancūziškai, angliškai, itališkai, ispaniškai, japoniškai ir kt.

Jaspers pats savo mąstymą vadina egzistencine filosofija, o M. Heideggeris ginasi nuo egzistencializmo etiketės, nors abu paprastai laikomi pagrindiniais egzistencializmo atstovais, tegu ir skirtingų krypčių. J. egzistencinėje filosofijoje savotiškai susitinka Kantas su Kierkegaardu. Pagrindinė tezė, iš kurios sravi visas J. mąstymas, yra kantinė Ding an sich samprata: būtis savyje yra nepažįstama. Pažįstame tik atskirus objektus pasaulyje, bet niekada pačią būtį, nes ji yra nebe objektas, o tai, kas gaubia visus objektus (das Umgreifende). Šiuo pagrindu J. atmeta kiekvieną metafiziką, kuri nori save laikyti ontologija, t.y. būties pažinimu. Tačiau atmesti ontologiją jam nereiškia nei apskritai filosofiją paneigti, nei metafizikos išsižadėti. Greičiau J. imasi ieškoti metafizikai kito pagrindo. Tradiciškai moralė ieškojo savo pagrindų metafizikoje, o J. egzistencinė filosofija yra bandymas metafiziką pagrįsti morale. Betgi čia J. remiasi nebe kantiniu kategorinio imperatyvo visuotinumu, o Kierkegaardo religinės tiesos asmeniškumo samprata. Jaspersui filosofija yra nebe visuotinai galiojančio pažinimo sritis, o asmeninio tikėjimo (‚filosofinio tikėjimo') išraiška. Pagal jį, visi loginiai keliai, kuriais žmogus ieško sugauti dievybę, ‚sudūžta' ir tik pačiu

šiuo sudužimu nurodo į Transcendenciją. Negalime pažinti pačios Transcendencijos, nes ji į mus kalba ne tiesiog, o tik per šifrus. Kiekvienas objektas yra ir šifras, kiek jis yra daugiau, negu jame galime pažinti. ‚Visa, kas yra pasaulyje, yra simbolių medžiaga'. Bet simbolinė šifrų kalba atsiskleidžia ne sąmonei apskritai, atseit ne loginiam pažinimui, o tik ‚egzistencijai', būtent moralinei žmogaus patirčiai. ‚Jei esu egzistenciškai kurčias, negaliu objektuose girdėti Transcendencijos kalbos'. Transcendencija atsiskleidžia tik laisvei, o ne pažinimo prievartai. Laisvė liudija Transcendenciją: ‚jei nebūtų Transcendencijos, tebūtų sauvalė be kaltės'. Betgi, antra vertus, kad laisvė nebūtų sunaikinta, Transcendencija turi likti ‚pasislėpusi', nes ‚jei Transcendencija būtų paprastai pažįstama, mano laisvė sunyktų automatinėje paklusnybėje'. Iš šio nusistatymo plaukia ta filosofijos samprata, pagal kurią filosofija yra ne visuotinai galiojančio pažinimo dalykas, o laisvo tikėjimo, ‚meilėje išaugusio apsisprendimo' išraiška. Filosofinės tiesos tikrybė yra ne loginė, o moralinė (‚egzistencinė'). Atskirųjų mokslų tiesa galioja su visuotiniu objektyvumu, filosofinė tiesa yra iš esmės ‚istorinė', nelygstama tam, kuris ja save išreiškia, bet negalinti turėti pretenzijos į antlaikinį visiems galiojimą. Visos filosofinės sistemos, skaitančios šifrus, pačios savo ruožtu lieka istoriniais šifrais. Filosofinio mąstymo prasmė yra ne pažinimas, o ‚apeliavimas' į mus, vidinis mūsų perkeitimas. Ne tam tikromis objektyviomis pažintimis filosofija mus praturtina, o ‚padaro iš mūsų kitus žmones'. Užuot pretenzijos visuotinai galioti, filosofinės tiesos kriterijus greičiau yra jos komunikatyvinis atvirumas. ‚Tiesa yra tai, kas mus riša; tiesa savo versmę turi komunikacijoje'. Visą J. filosofinį mąstymą gaivina kilnus humanistinis rūpestis, atremtas į nepailstamą tiesos ieškojimą: ‚tikėjimas žmogumi remiasi tikėjimu į dievybę, per kurią žmogus yra'.

Offener Horizont, Festschrift für K. J. 1954; *M. Dufrenne ir P. Ricoeur*, K. J. et la philosophie de l'existence 1947; *J. Girnius*, Laisvė ir būtis, K. J. egzistencinė metafizika, 1953. *J.G.*

Jaspis mineralas, chalcedono (žr.) atmaina, neskaidrus, spalvotas kvarcas su priemaišomis, kurios jį nudažo įvairių spalvų ruožais ar taškais. J. duodasi lengvai gludinamas ir vertinamas kaip pusiau brangusis akmuo. Su raudonomis ir žaliomis juostomis vadinamas Sibiro j., o geltonai ir rudai juostuotas — Egipto j. Heliotrope yra raudonų j. grūdelių. J. minimas jau Šv. Rašte kaip vienas iš akmenų, iš kurių daryta aukštųjų kunigų krūtinės puošiančios lentelės. Senovėj jis buvo branginamas ir kaip nuo ligų saugąs amuletas.

A. B.

Jastrzębiec 1. Albert Wojciech (apie 1362 — 1436 IX 1) Gniezno arkivyskupas. Gimęs Sandomiro apylinkėje. 1385 Sandomiro kanauninkas, 1387 Gniezno prelatas. 1397–99 ėjo karalienės Jadvygos sekretoriaus pareigas. 1399 paskirtas Poznanės vyskupu; be to, nuo 1409 jis buvo Apaštalų Sosto legatas Lenkijai. 1412 perkeltas vyskupu į Krokuvą. 1413 jis dalyvavo Horodlės suvažiavime, o paskui lydėjo Jogailą į Lietuvą ir talkino krikštijant žemaičius. Po 11 metų (1423 VII 9) pop. Martyno V pakeltas Gniezno arkivyskupu. Sušaukė eilę Lenkijos bažnytinės provincijos sinodų. 1424 II 12 vainikavo karaliene Jogailos ketvirtąją žmoną, Alšėnų kunigaikščio dukterį Sofiją, o 1424 XI 4 krikštijo jų sūnų Vladislovą, kurį po 10 metų Krokuvoje vainikavo Lenkijos karaliumi. Būdamas karūnos kancleris, J. turėjo didelį autoritetą ir įtaką Lenkijos ponų tarpe. Aktyviai reiškėsi politikoje ir moksle. Jo parašyta lotynų k. gramatika ir 4 traktatai buvo išlikę iki mūsų laikų saugomi Krokuvos bibliotekoje. Palaidotas jo paties statytame vienuolyne Bęszowie.

J. Korytkowski, Arcybiskupi Gnieznienscy II, 1888; *K. Eubel*, Hierarchia Catholica I, 1913.
R.Krs.

2. Žr. Andrius, pirmasis Vilniaus vyskupas.

Jasudãvas Augustavo aps., prie Sapackinės, į š.v. nuo Gardino, didelis naujojo geležies amžiaus pilkapynas. Čia yra buvę per 100 pilkapių. Jų aukštis siekia

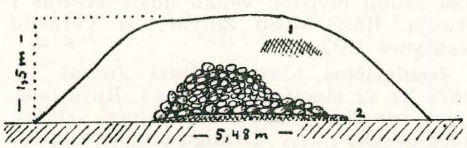

Jasudavo pilkapio skersinis piūvis: 1. degintinis kapas; 2. ugniavietė

1,08–2,30 m, skersmuo 6–14 m. Kartais pilkapiai viršuje apkrauti akmenimis. Kai kuriuose pilkapiuose ant buvusio žemės paviršiaus aptinkama sukrautų akmenų. Tyrinėtame pilkapyje II surasta keturkampė iš akmenų sukrauta dėžė, kurios aukštis siekė 1,45 ir plotis 2,86–3,46 m. Dėžės vidus pripildytas žemių, o apačioje susidurta su laužavietės liekanomis: ąžuolinėmis anglimis, pelenais, sudegusių kaulų likučiais ir nedideliais apdegusiais akmenimis. Pats degintinis kapas yra buvęs sampile, maždaug 40 cm gilumoje nuo pilkapio paviršiaus. Mirusieji laidota deginti arba molinėse urnose, arba ir be jų sampile. Pilkapiai gana turtingi radinių. Medžiaga būdinga IX–XII a. sūduvių kultūrai.

S. Krukowski, Cmentarzysko mogił cialopalnych w Jasudowie (Światowit IX, 1911). *J.P.*

Jasūdis Žemaičių bajoras Nevėžio deš. krante prie Josvainių. Jam mirus (žuvus?) jo vardu buvo vadinamos jo žemės. Yra žinoma iš vok. ordino maršalo plataus pranešimo vyr. magistrui (1405 VIII 16), kad į rytus nuo Pernaravos ‚J. žemėje prie Šušvės' (‚das lendchen Jassuden off der Sossaw') Vytautas D. pastatė, kryžiuočiams vėl atiduodamas Žemaičius, pilį ‚Königspurg'. Apie patį J. ordino šaltiniuose daugiau duomenų nėra. (Nuo XVI a. inventoriuose yra sutinkama valstiečių Jasučio ir Jasiulio pavardės).

Codex epistolaris Vitoldi (ed. A. Prochaska) 1881, 117; Scriptores rerum Prussicarum II. *Z. I.*

Jasūdis Antanas (g. 1879 Švenčionių aps.) Petrapilio lietuvių veikėjas, 1914 vienas organizatorių komiteto nuo karo nukentėjusiems šelpti. Ypačiai uoliai dalyvavo teatro veikloje. Savo surinktas knygas apie teatrą padovanojo VDU teatro seminaro bibliotekai. Lietuvoje ligi 1933 dirbo Lietuvos Banke Kaune, 1933–39 buvo šio banko Telšių skyriaus dir. Liko Lietuvoje.

Jasulaitis Vincas (g. 1898 Majoriškių k., Vilkaviškio vls. ir aps.) artilerijos pulkininkas. Mokėsi Vilkavišky, vėliau M. Yčo gimn. Voroneže, 1918 baigė Marijampolės gimn. 1919 I stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę ir VII 6 baigė karo mokyklos I laidą. Pasižymėjęs laisvės kovose, gavo Vyčio kryžių. 1926 buvo išsiųstas į Fontainebleau artilerijos akademiją. Keletą metų buvo artilerijos skyriaus viršininku, paskutiniaisiais nepriklausomybės metais— 2 art. pulko vadu. Bolševikų paskirtas į 184 šaulių diviziją, vėliau buvo išvežtas į Rusiją. Rašė Mūsų Žinyne, išl. Verdeno kautynes 1932. *K.Al.*

Jasulevičius (Jasiulevičius) Juozas (g. 1877 XI 12 Marijampolės aps.). Rusų policijos persekiojamas dėl politinės veiklos, 1898 atvyko į JAV. Draugų angliakasių remiamas, 1908 Minnerville, Pa., pradėjo leisti Pirmyn laikraštį. Dėl prityrusio redaktoriaus stokos netrukus laikraštis užsidarė. 1913 J. su spaustuvėle persikėlė į Baltimorę ir čia atgaivino laikraščio leidimą, redaktoriais pakvietęs dr. P. Grigaitį, vėliau dr. Montvidą. 1914 pabaigoje laikraščiui galutinai užsidarius, J. persikėlė į Chicagą ir kurį laiką dirbo Naujienose. Kelių lietuviškų organizacijų (tarp jų Amerikos liet. socialdemokratų s-gos) narys. *J.Vkt.*

Jasutis Aleksas (1910 Skaisgirio vls., Šiaulių aps. — 1938 III 26 Ispanijoje). Mokėsi Joniškio progimn. ir Šiaulių suaugusiųjų gimn. Už komunistinę veiklą 1928 nuteistas 6 metus kalėti. Nuo 1934 nelegaliai gyveno Jul. Misiukevičiaus pavarde, iš čia ir komunistinis slapyvardis Julmis. 1937 išvyko į Ispaniją ir žuvo Aragono fronte. Nuo 1927 rašė Kultūroje, Mūsų Jaunime, Vilnyje, Laisvėje, Priekale (kartais pasirašydamas ir A. Adalu). Jo raštų Rinktinė išl. 1954 Vilniuje.

Jasvonskis Simanas (1883 XI 16 Kaune — 1940 VII 23 t.p.) gydytojas ginekologas. Už socialistinę veiklą kalintas 1903 Butirkų ir 1905 Kauno kalėjime, pabėgo į Vokietiją ir ten Leipcigo univ. baigė mediciną. I pas. karo metu mobilizuotas, tarnavo caro, nuo 1917 bolševikų armijoje. 1922 grįžo Lietuvon, kur ligi 1931 buvo Raseiniuose žydų ligoninės vedėju, drauge 1923–27 aps. gyd. 1931 persikėlė į Kauną. Buvo sukonstruavęs ginekologų reikalui vad. speculum. Vienas iš Folksblato steigėjų, žydų muzikos d-jos Iteg kūrėjas, žydų mokyklų mecenatas.

Jaszczołd Wojciech (1763—1821) lenkų tapytojas, skulptorius, architektas. Mokėsi pas Bacciarelli ir P. Smuglevičių bei keliaudamas po P. Europą. J. pasižymėjo kaip meno patarėjas, didikams puošdamas rūmus, visų pirma Čartoriskiams Pulavuose; nuo 1813 pas S. Potockį Vilanovo rūmuose tvarkė meno galeriją.

Jaszowic Jędrzej, Jogailos žmonos Sofijos kapelionas, išvertęs Biblija królowej Zofji albo Szaroszpatackiej, labai svarbų lenkų k. XV a. paminklą.

Jāša Latgalos upelis Dubnos (Daugavos) deš. intakas, 24 km ilgio; teka iš Jašo ež. pro Jasmuižos mst.

Jaščenka Aleksandras (1877 II 23 Stavropolyje, Kaukaze — 1934 VI 10 Berlyne, Vokietijoje) teisininkas. 1900 baigė Maskvos universitetą ir ten pat 1913 gavo tarptautinės teisės dr. laipsnį. 1907–08 Maskvos univ. doc., 1909–12 Tartu univ. e.o. prof., 1913–17 Petrapilio univ. o. prof., 1917–18 Permės univ. o. prof. 1924–34 LU (vėliau VDU) o. prof. ir tarptautinės teisės katedros vedėjas; ligi 1932 skaitė ir romėnų teisę. Liet. išleido dviejų dalių Tarptautinės teisės kursą 1931 ir pora studijėlių: Diplomatinių agentų civilinis teismingumas 1932, Tautų Sąjunga 1933 (ji buvo ir prancūziškai išleista). Rusiškai išėjo jo disertacija Teorija federalizma 1912, Woodrow Wilson knygos The State vertimas Gosudarstvo 1905. Po I pas. karo jis išleido anglų-rusų k. ir rusų-anglų k. žodynėlius. Be to, 1921–23 redagavo Berlyne leistą bibliografinį žurnalą Novaja Russkaja Knyga.

A. Jaščenka

Jašinskas Konstantinas (g. 1875 VIII 1 N. Radviliškio vls., Biržų aps.) veterinarijos gydytojas. Mokėsi Mintaujos gimn., kur priklausė slaptai lietuvių mokinių draugijai Kūdikiui ir buvo jos knygininku (to

laiko atsiminimus jis paskelbė Lietuvos Aide 1933, 87 nr.). Baigęs gimnaziją apie 1896, veterinarijos mokslus J. išėjo Tartu univ. Kadangi buvo reformatas evangelikas, gavo paskyrimą Lietuvoje — Vilkaviškio aps. veterinarijos gydytoju. Šiose pareigose išbuvo per 35 metus, kol išėjo į pensiją vokiečių okupacijos metu. Liko Lietuvoje. Be tiesioginio darbo, J. visą gyvenimą buvo atsidėjęs ūkininkų švietimui raštu. Prieš I pas. karą daug rašė ūkiniais ir veterinarijos klausimais Lietuvos Ūkininke (nuo 1906), Žemėje (nuo 1907), vėliau — Ūkininko Patarėjuje, Veterinarijoje ir Zootechnikoje, Žemės Ūkyje. Atskirai išl. šias knygeles: Kas reikalinga ūkininkui žinoti apie arklį 1926, Limpamosios ir parazitinės arklių ligos 1926, Nauji vaistai veterinarijos medicinoje 1928 (iš paskaitų veterinarijos gydytojų kursuose), Kiaulių ligos ir jų gydymas 1930, Gyvulių tuberkuliozė ir kova su ja Lietuvoje 1938. Pastaroji brošiūra, laimėjusi veterinarijos departamento konkurse I premiją, buvo atspausdinta 150.000 egz. tiražu.

Jašiūnai mstl., geležinkelio stotis ir buv. dvaras Vilniaus aps., 28 km į p. nuo Vilniaus, ant Merkio kranto. Miestelis įsikūręs prie seno Vilniaus–Lydos–Gardino vieškelio. J. geležinkelio stotis yra 7 km nuo miestelio (Vilniaus–Lydos–Baranovičių linija). Apylinkių dirvožemis smėlėtas, seniau daugiausia apaugęs pušynais. Ilgainiui miškai buvo iškirsti vietinei pramonei: terpentino, tepalų, stiklo, gontų. Valsčiaus ir girininkijos (Pamerkio miškų urėdijos) centras. 1939 J. kat. parapijai priklausė 2080 asmenų.

J. iki XVIII a. pabaigos priklausė Radvilų giminei, kurie XVI a. yra čia turėję kalvinų sinodą. Vėliau J. dvaras buvo Sniadeckių ir Balinskių nuosavybė. Čia palaidoti Vilniaus univ. prof. Andrius Sniadeckis ir Lietuvos istorikas Mykolas Balinskis. Gražius dvaro rūmus buvo suprojektavęs Podčašinskis. *V. Klb.*

1938 prie J. buvo tyrinėti du pilkapiai, kur surasta IX–XI a. kapų. Radiniai lietuviško tipo. Laikomi VU archeologiniame muziejuje.

Jašmantas (Jošmantas) Jonas (1849 — 1906 VIII 1 Vilniuje), Emilijos Vileišienės (žr.) brolis, slapto Vilniaus lietuvių ratelio, vad. ‚Dvylikos Vilniaus apaštalų' (žr.), dalyvis. Tarnaudamas Petrapilyje jis išrūpino leidimą ligtol slaptai veikusiai lietuvių d-jai, gavusiai Lietuvių labdariškosios d-jos vardą. Palaidotas Rasų kapinėse.

Jatkūniškių ež. Dusetų vls., Zarasų aps., 1 km į š. nuo Viensavo ež., 14 ha ploto. Ež. matuotas VDU geografų 1935 III, rastas mkm. gilumas 35,2 m. Iš ež. teka į š. Zalvės (Sartų ež., Šventosios, Neries) aukštupis — Kiaulinė. Paviršius 150 m nuo j. l.

Jatra (lenk. Jatranka) Naugarduko aps. upelis, Molčadės (Nemuno) deš. intakas, 28 km ilgio; teka pro Jatros bžk., 16 km į p. nuo Naugarduko, vakarų linkme, įteka ties Nowojelnia glžk. stotimi; baseino plotas 208 km².

Jatrochemija pereinamojo tarpsnio iš alchemijos (žr.) į mokslinę chemiją XVI–XVII a. kryptis, ieškojusi medicinai pagrindo chemijoje. J. rėmėsi visų pirma Paracelsu, skelbusiu, kad, užuot ieškojus, kaip pagaminti auksą, chemijos uždavinys turi būti medicinos pagrindo sudarymas. Iš čia ir j. vardas (gr. iatros ‚gydytojas'). Tuo pačiu laiku panašiai j a t r o f i z i k a, arba j a t r o m e c h a n i k a, buvo vadinama ta medicinos kryptis, kuri medicininės problemas bandė spręsti grynai fizikos metodais. Šituo keliu Harvey atskleidė kraujo apytaką, Santorio (1561–1636) išaiškino daugelį medžiagos apykaitos klausimų, A. Borelli (1608–79) — raumenų judesius.

Jatulis 1. E d u a r d a s (1895 VII 31 Linkuvoje — 1956 V 14 Lietuvoje) konsulas. Gimnaziją I pas. karo metu baigė Rusijoje. 1917 uoliai reiškėsi Jekaterinodaro lietuvių tarpe (suorganizavo Pažangos skyrių, veikė Vyr. Šiaurės Kaukazo lietuvių taryboje). Grįžęs Lietuvon, 1918 mokytojavo Linkuvos gimn. ir buvo vienas iš steigėjų Š. Lietuvos krikščionių darbuotojų s-gos (veikusios apie 4 m.). 1919 Valstybės Kontrolėje kontrolieriaus padėjėjas, 1920 Lietuvos pasiuntinybės Berlyne buhalteris. 1921–25 studijavo Berlyno, Kielio ir Šveicarijos Freiburgo univ. ir gavo politinių mokslų daktaro laipsnį 1925–27 užsienio reikalų ministerijoje sekretorius, vėliau referentas, 1927–32 konsulas Tilžėje, nuo 1932 centre administracijos departamento kanceliarijos viršininkas, kol 1939 buvo paskirtas konsulu į Charbiną Mandžiūrijoje. 1945 VIII ten rusų suimtas. 10 metų iškalintas, palieęs buvo grąžintas Lietuvon, kur netrukus mirė.

2. (Jatulevičiaus) P a u l i u s (g. 1912 I 31 Vabalninke, Biržų aps.) kun. Vidurinį mokslą ėjo Panevėžio gimn., 1927–34 mokėsi Kauno kun. seminarijoje ir studijavo VDU teol.-filosofijos fak. (pastarajame gavo teologijos licenciatą 1936). Įšventintas kunigu 1934, vikaravo Leliūnuose ir kapelionavo Anykščių vidurinėje m-loje. 1939 išvykęs į Italiją, 1941 gavo Šv. Rašto licenciatą Popiežiaus Bibliniame Inst., o 1948 teologijos doktoratą Gregorianume (disertacija De S. Cypriano animarum Pastore). 1946–47 ėjo visoje Italijoje pabaltiečių karo kapeliono pareigas. 1949 atvyko į Australiją ir apsigyveno Adelaidėje. Be pastoracinio darbo, dalyvauja ir visuomeninėje veikloje. 1952 išl. ‚Po tūkstančiais kaukių' (misionierių gyvenimo nuotykiai) ir 1954 ‚Marijos mėnesį' (rotatoriumi). Jo rūpes-

čiu 1954 išl. ‚Mūsų giesmynas', parengtas muz. J. Zdanavičiaus.

3. (Jatul-Jatulevičius) Povilas (1888 V 16 Vabalninke — 1948 V 9 Stoughton, Mass.) vaistininkas. Lietuvoje baigęs pradžios mokyklą, į JAV atvyko 1906, čia baigė provizoriaus mokslą ir vertėsi vaistininko praktika So. Bostone. Nuo 1925 turėjo savo vaistinę Stoughtone, Mass. J. mėgo spaudą, rinko kiekvieną liet. leidinį, pats rašinėjo eilėraščių, korespondencijų. Specialiai domėjosi botanika. 1913 Pirmyn keliuose numeriuose davė rašinį Augmenys kaip vaistai, 1918–19 Moterų Dirvoje spausdino Mažą botanišką žodynėlį, 1921–23 leido ir redagavo botanikos žurnalėlį Želmenija. Jame pateikė medžiagos, vėliau sunaudotos Lietuvoje išleistam Botanikos žodynui. Reiškėsi ir visuomeniniame gyvenime.

P. Jatulis-Jatulevičius

Jaučiaganis (lot. Bootes) žvaigždynas š. dangaus pusrutulyje, esąs tarp Mergelės, Berenikos Plaukų, Medžioklinių Šunų, Didžiųjų Grįžulo Ratų, Slibino, Herkulo, Gyvatės ir Šiaurės Vainiko žvaigždynų. Šiame žvaigždyne yra rausva žvaigždė Arktūras, nulinio ryškumo, šeštoji pagal šviesumą visame danguje ir trečioji šiauriniame dangaus pusrutulyje. *Č.M.*

Jaučiakiai k., Vilkijos vls., Kauno aps., apie 3 km nuo Vilkijos. Ties kaimu yra pailgas, apvalus piliakalnis, dažnai vadinamas Vilkijos piliakalniu. Piliakalnis yra 64 m ilgio, 24 m pločio ir 10 m aukščio. Ties piliakalniu yra kalva, vadinama Svirnakalniu.

Jaučiakis, arba jautakis, žr. Piengrybis.

Jaudinimas yra veikimas žmogaus psichiką, kaip dirginimas yra veikimas jo fiziologinį aparatą. Darydamas šią distinkciją, St. Šalkauskis ją iliustruoja šiais pavyzdžiais: galima dirginti, bet ne jaudinti; dirgis yra atskiras dirginimo, kaip kad jaudas yra atskiras jaudinimo momentas; jaudiklis yra jaudinimo veiksnys, dirgiklis — dirginimo.

Jaugelis Telega Steponas (apie 1600 Kėdainiuose — apie 1667) Kėdainių miestelėnas, ev.-reformatų veikėjas. 1631–66 vienas iš dviejų Kėdainių burmistrų, 1628–42 Kėdainių sinodo iždininkas, 1640–61 nuolatinis sinodo pasaulininkas senjoras iš miestelėnų. Kėdainiuose spausdintos ‚Knigos nobaznistes krikščioniszkos' 1653 prakalboje J.T. vadinamas ten įdėtųjų giesmių vertėju, betgi kiti šaltiniai J.T. autorystę neneigia. Knygoje yra jo inicialais pasirašyta kng. Jonušui Radvilai skirta panegirika ‚Ant herba Kunigaykščia jo Milistos', vienas labai negausių liet. senųjų pasaulietinio pobūdžio eilėraščių.

J. Gerulis, Senieji lietuvių skaitymai 1927; *K. Jablonskis,* Kėdainių burmistras S. J. (T.) (Archivum Philologicum IV, 1933); Collecta Zboru kieydańskiego 1939.

Jaugilà up. Kėdainių aps., Smilgos (Nevėžio) kair. intakas, 25 km ilgio; teka iš kūdros 3 km į š. nuo Krakių mst. į p.r., turi kair. intaką Skroblę ir deš. Giriotakį; baseino plotas 57 km², vien miškai ir pelkės.

Jauja 1. ūkio trobesys javams džiovinti ir kulti; jaujos pakuroje stovi krosnis, o pačioje jaujoje (kluone) kuliama. 2. Klojimo patalpa su krosnimi javams džiovinti, dar vad. jaujos pakura, pirtis, duoba, duba (žem.). J. trobesio prasme Žemaitijoj vadinama ‚jaujas, reja'. Po I pas. karo Lietuvoj. j. nebestatė, bet jų dar buvo daug išlikusių ir naudojamų kaimuose, kai kur viensėdžiuose ir dvaruose. J. kaip atskirų trobesių be kluono Lietuvoje nėra, nebent dzūkų pirtys, kuriose džiovindavo linus ir iš bėdos javus. Bet kitur, pvz. Suomijoj, tokių atskirų j. yra.

J. kaip patalpa klojime esti įstatyta viename jo gale arba pristatyta iš šono. Yra tik vienos durys į j. iš kluono, kur javus kulia. Pro tas duris nešioja javus. Jaujos konstrukcija tokia, kad sulaikytų šilumą: sienos rąstinės iš apvalių sienojų, lubos moliu užklotos. Kartais lubos tik kartelių, ant kurių prikrauna javų; toji erdvė viršum lubų vad. kurtinys (Švėkšnos vls.). J. kertėje sukrauta krosnis iš akmenų, arba sumūryta iš nedegtų plytų, arba iš molio krėsta. Kamino nėra, dūmams išleisti padaryta nedidelė skylė laukinėje j. sienoje palei aslą. Apie 1 m aukštyje įtvirtinta sijų pora (arkilės), kartais kiek aukščiau ir antra pora, ant kurių sudeda ardus ir krauna javus. Ardai yra lengvai judinamos kartys, pagal reikalą pastumiamos, pakeliamos ar nuleidžiamos, o javus nuimant išardomos. Langų nėra; pasišviečia iš krosnies arba pro duris. Tarp jaujos šoninių ir klojimo laukinių sienų yra siauros patalpos pelams supilti, peludės, arba pakratinės. J. dydis: 4–7 m pločio, 5–8 m ilgio, 3 m aukščio. Prikraunama 20–30 kūlių, iš to prikuldavo 4 klojimus, išeidavo 4 pūrai rugių.

J. minimos Lietuvos istorijos šaltiniuose. Štai, 1557 Žygimanto Augusto valakų įstatyme rekomenduojama dvarų urėdams išmesti j. iš kluonų, nes ‚galvijams ir arkliams šiaudai ne jaujose iškultų javų naudingesni; o kur yra reikalas turėti j., tenai jas mūsų ir valdinių klojimuose įrengti atokiai nuo tvartų ir stirtų, kad saugiau būtų nuo gaisro'. 1562 Karšuvos vls. (Žemaitijoj) inventoriuje paminėta valsčiaus

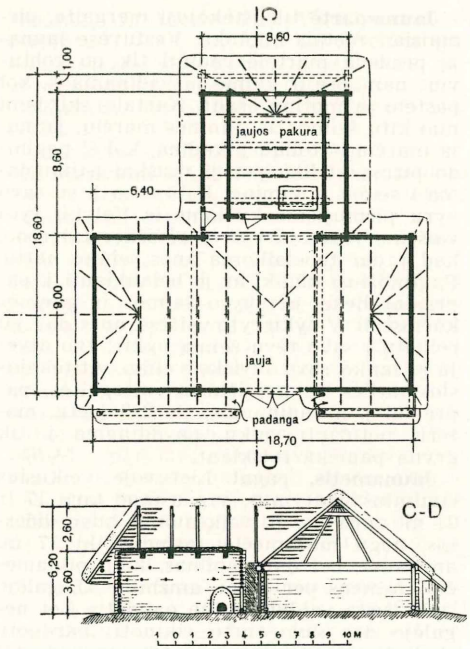

Jaujos planas ir piūvis (Papelkių k., Viduklės vls., Raseinių aps.; statyta apie 1870)

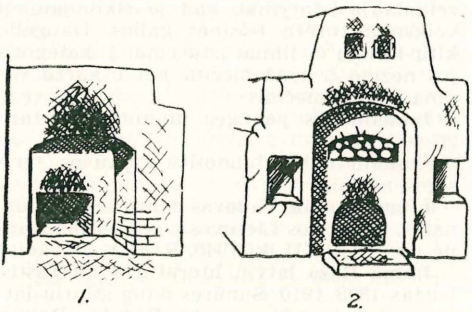

Jaujos krosnys: 1. Pociūnų k., Joniškio vls., 2. Skaisgirio k., Žagarės vls. Mūrytos iš nedegintų molio plytų; pieštos 1937–38

vaito pareiga: ‚Ugnį jaujose turi tikrinti kas 4 savaites, ir kur netvarka būtų, įsakyti, kad susitvarkytų, kad žalos iš to visiems nepasidarytų'. 1578 A. Gvagninio Rytų Europos kraštų (Sarmatijos) aprašyme apie lietuvius kaimiečius pasakyta, kad jie išdžiovina visų rūšių javus stipriai prišildytų j. dūmuose, o paskui kulia (iškrato) šalia pastatytuose kluonuose. 1839 Telšių aps. žemdirbystės sistemos aprašyme randama, kad j. su krosnimis javams džiovinti turi ne tik visi dvarai, bet ir kiekvienas valstietis atskirai; išdžiovinus jaujoje, javai iškuliami spragilais; javų kūlimas trunka

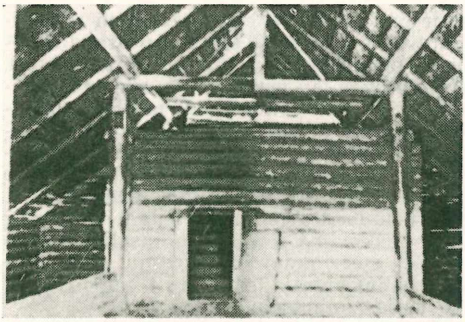

Jauja kluone (Antalamiestės k., Linkmenų vls.)

visą žiemą ir atliekamas nakties metu. (Aukščiau duotos lietuviškos ištraukos imtos iš 1955 Vilniuje išleistų tekstų). S. Daukantas savo ‚Būde senovės lietuvių...' aprašė j., vadinamas ‚r e j a, j a u j a' visą trobesį, ‚d u b a, j a u j a' jos pakurą. Javus kuldavo k l u o n e. Ant dubos lubų ‚buvo durys arba salyklinikas, kuriame buvo langelis, garvilku vadinamas, kame salyklą džiovino... Pas neturtinguosius toje duboje (jaujoje) pėrėsi, nesgi ant kakalio buvo krosnis sukrauta' (cit. iš 1892 laidos).

Vokiečių valdomoje lietuvių gyvenamoje M. Lietuvoje iki XIX a. galo buvo j., tokios pat, kaip ir kitur Lietuvoj. C. Hennenberger 1595 rašė apie j., kaip atskirus trobesius javams džiovinti ir kulti. T. Lepneris ir M. Prätorius, abu 1690, paliko žinių apie j. (‚jaugen'). 1604 ‚Instruction der Kauffschultzen... des Amptes Insterburg' liepiama valsčiaus seniūnui prižiūrėti, kad kaimiečiai nugriautų gaisrui pavojingas j. (vok. tekste ‚jawygen'), arba statytų jas atokiau nuo kitų trobesių, prie vandens ir pavėjui. Ant geriau įrengtųjų M. Lietuvos j. lubų būdavo dėžė alaus salyklui daiginti.

Latvijoj ir Estijoj XVII–XVIII a. yra buvę gyvenamųjų j., bet Lietuvoj tokių nesusekta. Primityvios j. prototipu laikoma duoba (žr.). S. Erixon įžiūri baltų ir slavų jaujų paralelę žemutinių saksų namuose, kur prie atviro ugniakuro džiovina šieną.

A. Bezzenberger, Über das litauische Haus (Altpr. Monatsschrift, 23 t., 34–79, 1886); *S. Daukantas*, Būdas senovės liet. kalnėnų ir žemaičių ²1892; *M. Katkus*, Balanos gadynė (Mūsų Tautosaka IV, 1931); *P. Kundzinš*, Dzivojama rija Latvijā (Acta Univ. Latviensis, 1934); *P. Buqailiškis*, Senovės kūlimas (Šiaulių Metraštis 1933); *A. Vilūnas*, Jauja ir klojimas (Gimtasai Kraštas, 14/16 nr., 1937); (") Šimtametis klojimas (t.p., 19/20 nr., 1938); *K. Jablonskis* ir kt. red., Lietuvos... istorijos šaltiniai I, 1955. *J.Gbt.*

J. p a p r o č i u o s e. Daug kur j. tekūreno tiktai šeimininkas ar senasis šeimos vyras. Atrodo, kad šis paprotys iš reikalo išaugo, nes senas, prityręs žmogus galėjo visada saugiau j. iškūrenti, laiku ugnį prislopinti, neleidžiant jai iš krosnies išsiveržti

ti ir pn. Antra, senesniam žmogui j. kūrenant, visi kiti galėjo tuo metu ilsėtis ir vėliau, nepavargę, drauge prie darbo stoti, kai senukas jau nei kuldavo, nei linus mindavo. Senukui j. kūrenant, pas jį susirinkdavo dažnai ne tik savos šeimos, bet ir kaimynų paaugliai. Jiems buvo sekama pasakos, drauge dainuojama, o dažnai jie buvo mokomi pasidaryti spragilą, šakes ir kt., jau nekalbant, kad kiekvienam berniukui buvo aiškinama j. kūrenimo paslaptys. Neretai j. susirinkdavo ir vyresnių pasikalbėti, pasilinksminti. Tuo būdu j. buvo lyg savo rūšies kaimiečių klubas.

Pati j. buvo kuriama ne vien javams ar linams džiovinti. Vietomis j. darė alų, kartais ją kurdavo vietoje pirties ir šutindavo bei braukydavo ligonį (Eržvilkas), o taip pat š. ir R. Lietuvoj ir Latvijoj žinomas paprotys, jog moterys gimdyti vykdavo ne tik į pirtį, bet ir į j. Taip pat didelių pobūvių metu (per vestuves, laidotuves ir pn.) j. guldydavo gimines ir kt. svečius.

XIX a. gale dar daug kur R. Aukštaičiuose ir kitur j. buvo jaunosios vyrijos susirinkimų vieta. Iš numatytos j. vyrai pradėdavo žygius į savo ir svetimo kaimo klėtis, darydavo visus sprendimus ir čia dažnai pakeldavo paauglius į vyrus. Šiuos vyrijos papročius, kaip ir kt. jaujos išdaigas (bergždenikes, blukvilkius ir kt.), XIX a. nekartą smerkė žemaičių kunigai, savo pamokslu̇ose j. vadindami ‚šėtono lizdais', ‚paleistuvysčių vietomis' ir pn., tačiau susidariusių papročių neįstengė panaikinti; jų dalis dar tebebuvo Žemaičiuose gyva iki paskutinių metų.

Nors jaujoje buvo dirbama daug visokių darbų, o kartais net ir gyvenama (sudegus pirkiai, slapstantis nuo rekrutų ir pn.), žmonių pasakojimuose j. buvo likusi baisus pastatas, kur dažnai vaidinasi, kur ‚velnias nusmaugia primigusį' ir t.t. Nuo vaiduoklių ir velnių ginantis, j. buvo laikoma šermukšnio vytis, šventinta žvakė, o jos kūrenti eidavo su ‚visais dievais' (škaplieriais, rožančiumi, medalikėliais), kad reikale galėtų nuo visų negerų dvasių atsiginti. *A.Mž.*

Jaukinimas žr. Domestikacija, Gyvuliai.

Jaukuras stambios malkos, rąstigaliai ar kelmai, skiriami jaujos krosniai, anglių degyklai. Kartais žemaičiai j. vadina ir stambias malkas, skiriamas duonkepei krosniai.

Jaunagramatikiai (vok. Junggrammatiker) yra vadinama Brugmanno-Osthoffo mokykla, kuri teigė esant garsų dėsnių beišimtinumą.

Jaunākās Ziņas Latvijos dienraštis, ėjęs 1911–40 Rygoje. Redaktoriai: A. Benjaminš (įsteigėjas) 1911–21; J. Karklinš 1921–28; E. Runcis-Arnis 1928-37 ir 1937-40 P. Blaus. Tiražas darbo dienomis apie 160.000, šventadieniais — 200.000.

Jaunamartė tik ištekėjusi mergaitė, pirmaisiais metais nuotaka. Vestuvėse jauną̨ją pradeda martele vadinti tik po gobtuvių; namuose ir kaime ją vadinama j., kol pastebi ją motiną esant. Kartais, skirdami nuo kitų šeimos ar giminės marčių, jauną̨ją marčią ir toliau j. vadina, kol ši pagimdo pirmą kūdikį, per jį visiškai įsijungdama į šeimą ir giminę. Paprastai j. su savo vyru pirmosioms kūčioms ir Velykų ryto vaišėms važiuoja į savo tėviškę: tai rodo, kad j. dar tebelaikoma anos šeimos nariu. Pagimdžiusi kūdikį ar jo belaukianti j. paprastai lieka jau vyro šeimos ir giminės kūčiose ir Velykų ryto vaišėse, nors dar jai reikėtų į savo tėvų šeimą vykti; tuo atveju ji lanko savo tėviškę vėliau. Atitekėjusios našlės ar gimdžiusios mergaitės, paprastai j. nevadinamos; po 2–3 metų, moteris neturinti vaikų, pavadinama j. tik gryną panieką reiškiant. *A.Mž.*

Jaunametis, pagal Lietuvoje veikusius civilinius įstatymus, yra asmuo tarp 17 ir 21 m. amžiaus. Jo veiksnumas buvo didesnis, negu mažamečio (asmens iki 17 m. amžiaus), bet dar nepilnas, kaip pilnamečio (asmens per 21 m. amžiaus). J. galėjo savo turtą valdyti ir juo naudotis, bet negalėjo dar savo turto rikiuoti: parduoti, skolinti ar skolintis, kaip tatai gali daryti pilnametis. J., neturinčiam tėvų, teismas skiria ir prižiūri rūpintoją, kurio sutikimo reikalauja įstatymai, kad jo rikiuojamieji veiksmai turėtų teisinės galios. Daugelio kitų kraštų civiliniai įstatymai j. kategorijos nežino ir mažamečius bei j. kartu vadina nepilnamečiais. *V.Čp.*

Jaunamiškis paaugęs jaunuolynas, tarp 20–40 metų.

Jaunalietuviai Jaunosios Lietuvos (žr.) s-gos nariai.

Jaunalietuvių Vadovas triménesinis žurnalas, Jaunosios Lietuvos s-gos leistas Kaune nuo 1936 XII iki 1940. Red. A. Merkelis.

Jaunā Raža latvių literatūros metraštis, leistas 1898–1910. Subūręs daug stiprių latvių rašytojų (Blaumanis, Poruks, Rainis, V. Eglītis, K. Skalbe etc.). Žymaus to meto kritiko T. Zeiferto organas.

Jaunasis Dramos Teatras žr. Jaunimo Teatras.

Jaunasis Studentas VDU stud. laikraštis, pradėtas leisti 1935 I, sustojęs po 5 nr. Red. P. Rimkūnas, leido A. Skyrius. Vieton jo vėliau buvo išleistas stud. ateitininkų laikraštis Studentų Dienos.

Jaunasis Ūkininkas Jaunųjų Ūkininkų Ratelių (JŪR) savaitinis laikraštis ėjęs Kaune nuo 1932 VII 1 kaip Ūkininko Patarėjo priedas (nuo 1937 su savarankiška redakcija). Užėjus sovietams, Ūkininko Patarėjas buvo pakeistas Valstiečių Laikraščiu, o J.Ū. paverstas Jaunuoju Valstiečiu. J.Ū. redagavo agronomai B. Gai-

džiūnas, J. Rackevičius, V. Kraniauskas. Paskutiniais metais J.Ū. buvo leidžiamas melsvo popieriaus, gausiai iliustruotas; buvo dedama ir spalvotų iliustracijų.

Jaunatis, jaunas mėnuo, žr. Mėnulis (fazės).

Jaunatvė savaimingai pasižymi gyva dvasia, idealizmu, pasiaukojimu, tiesai jautrumu, subtiliu doriniu jausmu, gražių dalykų pamėgimu. ‚Jaunatvė yra natūralus gyvosios dvasios amžius. Jai ta dangaus dovana ateina dažniausiai be jokių pastangų' (St. Šalkauskis). Jei j. laiko prasme trumpai tetrunka, žmogaus uždavinys yra jos gyvą dvasią išlaikyti visą laiką: ‚svarbiausias žmogaus auklėjimosi ir lavinimosi uždavinys jaunatvės dvasią paversti saviugdos priemonėmis dvasine jaunatve'. Statydamas auklėjimosi uždaviniu prigimtinę jaunatvę paversti dvasine jaunatve, St. Šalkauskis dvasinės jaunatvės ypatybėmis randa: 1. idealo meilę (‚j. dvasia yra ne kas kita, kaip sielos degimas idealo akivaizdoje'), 2. dorinį jautrumą kaip pagrindą „tam doriniam jausmui, kuris visai intuityviai vadovauja žmogaus sąžinei', 3. protinį gyvumą kaip linkimą domėtis, žinoti ir kurti, 4. pasiryžimą nuolat tobulėti (reforminis nusiteikimas tobulintis ir tobulinti pasaulį), 5. dorinį optimizmą (tikėjimą, kad dorinis gėris gali ir turi laimėti, nors ‚materialinėje tvarkoje dažnai laimi blogis'). Pagrindinėmis priemonėmis dvasinei j. laimėti St. Šalkauskis nurodo: 1. domėjimąsi dvasinėmis vertybėmis kaip idealo pažinimą ir jam atsidėjimą, 2. išlaikymą jaunosios sielos skaistumo, 3. dalyvavimą auklėjimosi ir lavinimosi rateliuose ir (krikščioniškuoju žvilgiu) 4. įsigyvenimą į evangeliškąją dvasią. J. dvasia St. Šalkauskiui yra iš esmės gyvoji dvasia: ‚dvasinė j. yra ne kas kita, kaip pastoviai realizuota žmogaus sieloje gyvoji dvasia'.

St. Šalkauskis, Jaunimas ir gyvoji dvasia (1938 skaityta paskaita, spausdinta Studentų Dienose 1938, leidinyje Krikščionybė Lietuvoje 1938 ir perspausdinta Ateitininkų Ideologijoje 1954).

Jaunavedys, -ė, neseniai vedęs vyras, tik ištekėjusi mergina. Buvo įprasta, kad seniau po vestuvių abu j. lankydavo gimines, kaimynus. J. paprastai vadindavo juos apie 3–4 mėn.

Jaunė trečioji D.L.K. Gedimino žmona. Pagal plačiausią Lietuvos metraščio redakciją, žinomą Bychovo (žr.) kronikos ar Raudonės metraščio vardu, Gediminas esąs buvęs 3 kartus vedęs. Po Vidos (iš Kuršo) mirties, vedęs jis Smolensko kunigaikštytę Olgą, o po šios — taip pat rusų kunigaikštytę, Polocko kng. Jono Vsevolodaičio dukterį J. (Jewna) arba Ievą. J. užauginusi tris sūnus, Liubartą (g. 1299), Jaunutį (g. 1301) ir Kariotą (g. 1306). Pagal Bychovco kroniką našlė J. po Gedimino mirties dar gyvenusi keleris metus; ji mirusi 1344, prieš pat Jaunutį išvarant iš Vilniaus. T. Narbuto paskelbtoji Bychovco kronika apie Gedimino žmonas ir jų sūnus duoda tokių smulkių žinių, jog kyla pagrįstas įtarimas, kad tos žinios yra vėlyvos kompiliacinės kūrybos vaisius, pridedant sau pageidaujamų žinių. Tiksliai sužymėtos Bychovco kronikos žinios apie J. nėra patvirtintos kitų to laiko versmių.

J. Wolff, Ród Giedymina 1886; Polnoje Sobranije Russkich Lietopisej XVII. 1907; *Th. Narbutt,* Dzieje narodu litewskiego I, 1835, 156–161. *Z.I.*

Jauneikiai k. Joniškio vls., Šiaulių aps., prie Sidabros upės, pakeliui iš Gruzdžių (8 km) į Joniškį; 33 ūkiai su 144 gyv. (1923). Mūro siena aptvertose kapinėse buvo medinė koplyčia, kurią 1941 VI traukdamiesi iš Lietuvos bolševikai sudegino. Joje kasmet antrąjį gegužės mėn. sekmadienį buvo švenčiami šv. Stanislovo atlaidai. 1942 prie kapinių pastatyta pamaldoms laikina salė. *Ig.R.*

Šiame kaime B. Tarvydas kasinėjo vidurinio geležies amžiaus (V–VIII a.) plokštinius nedegintinius kapus, kur susidurta su žiemgalių kultūrinei grupei būdingais radiniais. Iš jų ypačiai pažymėtini V–VI a. rateliniai smeigtukai, kurių galvutės klotos spaustiniu sidabru ir sujungtos žalvarine grandinėle, smeigtukai apvalainėmis buoželėmis, VII–VIII a. žiediniai bei kiaurakryžmiai smeigtukai ir kt. Radiniai yra Šiaulių Aušros ir Vytauto D. Kultūros muziejuje.

B. Tarvydas, Jauneikių, Joniškio vls. senkapis (Gimtasai Kraštas 3–4. 1934). *J. P.*

Jaunības Tekas 1910–30 Rygoje ėjęs latvių literatūros ir mokslo populiarizacijos žurnalas, skirtas jaunimui. Redagavo A. Jesens.

Jaunieji vedančiųjų pora, jaunasis ir jaunoji. Žr. Vestuvės.

Jaunieji ūkininkai Jaunųjų Ūkininkų Ratelių s-gos (žr.) nariai.

Jaunimas sociologinė žmonių grupavimosi pagal amžių kategorija įvairiose bendruomenėse, turinti skirtingą demografinę apimtį ir kultūrinę reikšmę. J. priklauso vyrai ir merginos, kuriuose jau yra įvykę arba vyksta puberteto fiziniai ir psichiniai pasikeitimai, bet kurie dar nevykdo, ką jų bendruomenė laiko normalaus suaugusio žmogaus vaidmeniu. Jaunystės pradžia yra objektyvus fiziologinis procesas, nors ir jis (veikiamas rasinių, klimatinių, ekologinių ir gal būt kultūrinių sąlygų) vyksta nevienodu metu. Jaunystės pabaiga priklauso nuo tos bendruomenės, kurioje jaunuolis gyvena, pripažinimo. Moderniose bendruomenėse socialinė (bet nebūtinai fiziologinė) jaunystė pailgėja ir, kadangi subrendimo kriterijai nėra griežtai nusakyti, jos pabaiga tampa neaiški. Iš čia reiškiniai, svetimi primityviai bendruomenei (kurioje kiekviena amžiaus kategorija turi savo

aiškias teises ir pareigas), kaip moterų (arba universiteto filisterių) jauninimasis ne tik išore, bet ir elgesiu, arba amžini j. sąjūdžių nariai.

Jaunystė yra socialinio persiorientavimo iš nerūpestingo vaikystės žaismo į atsakingų suaugusio žmogaus pareigų ir teisių perėmimą periodas. Jos dinamika priklauso nuo lūžio, kurį ji reiškia bręstančiam žmogui, radikalumo. Primityviose bendruomenėse (daugeliu atžvilgiu ir baudžiavos laikmečio Lietuvos kaime) vaiko-jaunuolio-suaugusio vaidmenų socialiniai skirtumai buvo daugiau kiekybiniai, negu kokybiniai. Vaikas ar jaunuolis turėjo mažiau bei paprastesnių prievolių ir daugiau individualinės laisvės, negu suaugusieji, tačiau jis dalyvavo ūkiniame, pramoginiame ir religiniame gyvenime principiškai toje pat plotmėje, kaip ir suaugusieji. Jei Lietuvos kaime 4–6 m. vaikas jau imdavo dalyvauti gamybiniame procese (visų pirma ganymo pareiga), tai moderniame mieste tik vidurinės m-los jaunuolis pradeda labai ribota prasme prisidėti šeimos ūkin. Vaiko ir suaugusio žmogaus reiškimosi sritys modernioje Vakarų civilizacijoje yra radikaliai atskirtos, ir todėl laipsnišką ir natūralų perėjimą iš dalinio į pilnutinį dalyvavimą toje pačioje sistemoje pakeičia radikalus lūžis. J. turi atsisakyti vienos (vaikiškosios) kultūrinės orientacijos, laikysenos bei mąstysenos ir priimti visiškai kitą. Priešingu atveju jam nepripažįstama normalaus bendruomenės nario vaidmens. Iš to ir kyla moderniam j. būdingi reiškiniai: S t u r m und D r a n g, j. sąjūdžiai, j. radikalumas, atskira j. kultūra, jaunystės romantizavimas. Šie reiškiniai, nerandami daugelyje primityvių bendruomenių, nėra natūralūs brendimui, jie būdingi tik Vakarų moderniai kultūrai.

Moderni bendruomenė reikalauja iš savo j. ne tik radikaliai persiorientuoti, bet jo ir taip emociškai įtemptą padėtį apsunkina, neduodama jam nei aiškios persiorientavimo ‚darbotvarkės', nei simbolikos (iniciacijų ir brendimo ceremonialai, kuriuos perėjęs žmogus būtų neabejotinai laikomas suaugusiu), nei, pagaliau, vientisų, tarpusavyje neprieštaraujančių vertybių, kurias jaunuolis galėtų, bręsdamas ir pabusdamas vertybėms, priimti. Tarp tėvų šeimos ir savo paties šeimos moderniam jaunuoliui įsiterpia sudėtingas ir dažnai skausmingas savarankėjimo, individualėjimo, rizikingo asmeninio (profesijos, idėjų, žmonos ar vyro) rinkimosi ir abejojimo procesas, kurio išvengia primityvi bendruomenė. Ši jaunystės problematika siejasi su vakarietiškos kultūros sudėtingumu, įvairialytiškumu ir jų reikalaujamu individualizmu. Bet šis kultūros turtingumas didina reikalavimus individui, ir jaunuoliui jis gali tapti nepakeliamas. Iš čia tokios emocinės reakcijos, kaip girtavimas, W a n d e r v o g e l b e w e g u n g, abejingumas ir jaunuolio palinkimas į tuos, kurie lengvai pažada proletariato arba nacionalinę ‚brolybę' ir neabejotiną visų problemų išrišimą arba jų nesvarbumą, t.y. amžiną vaikystę.

Jeigu priešindustrinio meto šeima j. socializacijoje galėjo būti pastovumo veiksniu, tai moderni šeima neretai kelia papildomų komplikacijų, nes ji pati yra nepastovi, maža ir izoliuota nuo kitų gyvenimo aspektų. Tuo būdu emocinis bendravimas, kuris kaimo šeimoje vyksta nuolat ir palydi kiekvieną (drauge dirbamą) darbą, modernioje šeimoje yra atskiriamas nuo pagrindinių šeimos narių reiškimosi sričių, kuriose (ypač profesiniame darbe) jie dalyvauja individualiai ir atskirti nuo kitų šeimos narių. Šeiminiai jausmai sukaupiami į sumažėjusios šeimos vidinius intymiuosius santykius, tuo būdu juos perkraudami. Emociškai suintensyvinto vidinio šeimos gyvenimo pasekmė, ypač vidurinėse klasėse, yra ta, kad vaikas tampa perdaug emociškai nuo šeimos, ypač motinos, priklausomas. Užtat jaunuolis susiduria su ypatingomis emocinėmis problemomis, kai jam reikia nuo šeimos įtakos išsivaduoti. O kaip tik ta pati kultūra, kuri ji, vaiką, padaro ypatingai priklausomą, reikalauja suaugusį būti ypač individualų.

Kadangi šeimos įtaka remiasi moteriška motinos figūra, amerikiečių j. kultūra, ieškodama pagrindo nepriklausomumui, kompensacijos keliu perdeda vyriškumą — gėrimą, sportą, tam tikrą kaubojišką grubumą ir t.t. Sentimentas ir menai šioje j. kultūroje yra tabu (tačiau ne vokiškoje, kurioje pagrindinė problema buvo patriarchališkas tėvas ir kaip tiktai vyravo nostalgiška romantika). Ir suaugusių amerikiečių alkoholizmas bei sentimento baimė siejama su simbolinio moteriškumo grėsme savo nepilnai laimėtai nuo motinos autonomijai ir paslėptu noru, prie kurio tik sąmoningumą praradęs vyras gali prisipažinti, į šį priklausomybės santykį grįžti. Tačiau jaunystė idealizuojama, kadangi tik joje buvo dalyvauta bendruomenėje ne specialisto vaidmeniu, bet visa savo žmogiška pilnatve, ir visada turėta aiškios moralinės normos — vienmečių grupės vertybės, kurių pasigenda modernus suaugęs savo profesiniame, socialiniame ir šeimos gyvenime. Vienmečių grupė modernaus jaunuolio vertybių formavimesi yra svarbesnė kaip tėvų šeima (kuri tačiau dominuoja jo emocinio gyvenimo bruožų nustatyme) ir mokykla, kadangi ji duoda intymų santykį, šiaip jau svetimą modernios bendruomenės sąrangai. Be to, vienmečių grupė kartu tarnauja išbundančiai asmenybei at-

Lietuvių jaunimo delegacija įteikia JAV viceprezidentui R. Nixon peticiją su 38.000 parašų, prašančią atstatyti Lietuvos nepriklausomybę ir sugrąžinti ištremtuosius iš Sibiro

svara individualybės vardu atsispirti tėvų įtakai.

Kad be šio išsilaisvinimo modernus jaunuolis negalėtų tapti pajėgus savarankiškam vaidmeniui bendruomenėje, lieka nesuprantama imigrantų tėvams iš kraštų, kur dar buvo gyva priešindustrinė tradicija ir kur kvalifikacija savarankiškam gyvenimui buvo papročių žinojimas. Moderni bendruomenė, priešingai, jauno žmogaus kvalifikacija laiko jo pajėgumą nevaržomam papročio efektyviai reaguoti į galimai platesnę naujų problemų ir situacijų skalę. Tuo būdu antroje imigrantų kartoje, šalia tautinio konflikto, vyksta taip pat, tačiau paaštrintos formos, visai moderniai civilizacijai bendra kartų dvikova. Jos esmę sudaro faktas, kad greitai kintančioje bendruomenėje j. neišvengiamai yra paliečiamas kitų vertybių ir realių reikalavimų, kaip jo tėvai. Ir kadangi moderni kultūra žmogišką efektyvumą labiau vertina, negu ištikimybę tradicijai, tai j. priima šios aplinkos, vienamžės su savimi reikalavimus greičiau nei tėvų siūlomą ištikimybę tradicijai. Imigrantams situacija yra aštresnė, kadangi tėvai yra dar mažiau pajėgūs suprasti savo vaikų aplinkos pakitusius reikalavimus ir padėti jiems nuoseklaus, tačiau realaus kelio pasirinkime, kaip vietiniai. Todėl imigrantų vaikai labiau pažeidžiami socialinės ir asmeninės dezintegracijos, negu patys imigrantai ar vietinis j.

J. yra radikalus ir revoliucingas bendruomenėse, kurios sparčiai kinta (XIX ir XX a. vokiečių ir rusų, šiandien kolonijiniai j. sąjūdžiai). Bendruomenėse, kuriose kitimas vienu ar kitu atveju ima lėtėti, j. gali tapti konservatyvesnis už savo tėvus. Kartų skirtumai reikšmingi tik kintančiose bendruomenėse. Jose j. atstovauja kitimo tendencijai. Juo bendruomenė pastovesnė, juo j. yra linkęs sekti senomis formomis; juo bendruomenė labiau kintanti—juo labiau j. linkęs ieškoti naujų formų. J. ‚formuoja gyvenimą' tik kintančiose bendruomenėse, nes tik jose jis apskritai turi progos savarankiškai reaguoti į tradiciją, kurią kitimas jau yra sureliatyvinęs. (J. sąjūdžiai kaip tik yra tokio reagavimo organizacinė forma). Kai visuomenė savo evoliucijoje jam duoda ‚laisvas rankas', j. savitu reagavimo būdu, nors ir nebūdamas nepriklausomas nuo bendrosios kitimo krypties, sukuria savo kartos kultūrinį veidą. Tačiau j. gali būti ir tiek nekūrybiškas, kad praeities tradicijų sureliatyvėjimas palieka jį aplamai be vertybių ir be noro aktyviai į gyvenimą reaguoti. Ši orientacija daugiau būdinga žemesniajam proletariatui, naiviems imigrantams (t.y. nepajėgiantiems kritiškai įvertinti naujosios aplinkos) ir pavargusiems miestiečiams.

Kintančios bendruomenės j., kuris yra atsidūręs tarp dviejų — praeities ir ateities — kultūrų, yra tradicijų neapspręstas ir dėl to imlus naujoms įtakoms, ypač gi tokioms, kurios pažada vieną ar kitą apčiuopiamą sprendimą jo emocinei įtampai, sukurtai modernios civilizacijos. Dėl šio imlumo j. pagauna ir totalistiniai sąjūdžiai. Iš vienos pusės jie pažada tai, ko j. ypač pasigenda (intensyvų žmogišką ryši, prasmę ir kryptį), iš kitos — jie jaunimą paverčia sistemos įrankiu pakeisti bendruomenei (komunizmas) ar užkariauti pasauliui (nacizmas), užuot leidę jam gyventi savo paties gyvenimą. Totalizmas paneigia j. teisę turėti privačią sferą ir gyvenimą, atskirtą nuo tarnavimo jo ideologijai, kurią priimti laikoma natūralia j. pareiga ir su kuria viena jis tesupažindinamas auklėjimo procese ir visoje bendruomenėje. Priešingai, demokratinėse bendruomenėse, kuriose vyrauja vertybių pluralizmas, ir j. yra įgalinamas, susipažinęs su įvairiomis, pasirinkti vieną ar kitą vertybių sistemą. Totalizmas jaunuolį pasiekia lengviau, negu subrendusį žmogų, kadangi jis pažada išlaisvinimą nuo to, kas ypač jaunuolį kamuoja — savarankiškumo, abejojimo savo pasirinkimu, gyvenimo sudėtingumo, prieštaravimų baimės. Pati demokratija prisidėjo prie šiandieninio jos pažeidžiamumo, istoriškai pabrėždama laisvę rinktis tarp įvairių vertybių, bet ne prievolę, kurią nors pastoviai ir asmenį pareigojamai pasirinkti.

Jeigu j. tautinė kova (Rytų Europoje XIX a. gale ar šiandien kolonijų kraštuose) buvo būdinga vienam periodui, jei jaunimo sukilimas prieš bedvasį suburžuazėjusių vyresniųjų materializmą charakterizavo kitą laikotarpį (XX a. pradžia, ypač Vokietijoje), jei atbudimas socialinėms problemoms buvo tapęs j. sąjūdžių impulsu Europoje tarp abiejų pasaulinių karų, tai šiandien j. sąjūdžių dinamika Vakarų pasaulyje sukasi apie moralinę aši: ‚pabėgimas nuo laisvės' į totalizmą, pavargimas, abejingumas, sensualizmas, ar susikūrimas tokio vidinio turinio, kuris nugalėtų neišvengiamo moderniam žmogui individualizmo ir bendruomeninės izoliacijos atšiaurumą. Žr. Jaunatvė, Jaunimo psichologija.

M. Mead, Coming of Age in Samoa 1928; *H. Kohn*, Youth Movements (The Encyclopedia of the Social Sciences XV, 1935); *K. Davis*, Adolescence and the Social Structure (The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 236 t., 1944); *T. Parsons*, Essays in Sociological Theory 1954; *M. Mead ir M. Wolfenstein*, Childhood in Contemporary Cultures 1955; *S. N. Eisenstadt*, From Generation to Generation 1956.

V.Kv.

Jaunimas 1. Lietuvos jaunimo sąjungos laikraštis, išaugęs iš Lietuvos Ūkininko Vilniuje 1910 nuo 33 nr. įsivesto mėnesinio priedo — Jaunimo skyriaus. Šis skyrius, virtęs J. laikraščiu, ėjo ligi I pas. karo. 1921 Kaune jis buvo vėl atgaivintas (tais metais išėjo 9 numeriai); pirmuosius dvejus metus ėjo Lietuvos Ūkininko priedu, vėliau atskiru laikraščiu. Kelerius metus ėjo du kartus per mėnesį, vėliau virto mėnesiniu. Laikraštis sustojo ėjęs 1936 VI, kada neteko savo leidėjo, uždarius Lietuvos jaunimo sąjungą. Atsakomuoju redaktoriumi pasirašydavo F. Bortkevičienė, faktiškais redaktoriais yra buvę Jonas Strimaitis, Jonas Valaitis, Povilas Kesiūnas, K. Ralys, P. Ruseckas, J. K. Beleckas, J. Būtėnas ir kt.

2. Tilžėje dr. V. Storastos-Vydūno 1911–14 leistas mėnesinis laikraštis. Prirašydavo jį pats Vydūnas, be straipsnių, aprašydamas tuometinę liet. kultūrinę veiklą, duodamas sveikatos patarimų ir atsakydamas į jaunimui rūpimus klausimus. Laikraštis buvo gana plačiai paplitęs ir D. Lietuvoje. Oficialiai leidėju buvo žymimas Martynas Ašmutaitis (Ašmutat).

3. 1920 IX Marijampolėje pasirodęs laikraštis, leistas socialistinės jaunuomenės Draugo (žr.) sąjungos.

4. Nepriklausomybės laikotarpio pradžioje (ligi 1926) Kaune ėjęs Tėvynės Sargo priedas jaunimui.

5. Klaipėdoje 1930–32 laikraštis, iš pradžių prie Lietuvos Keleivio, vėliau atskirai. 1936 atgaivintas, ėjo dvisavaitiniu Lietuvos Keleivio priedu.

6. Chicagoje 1936 IX — 1942 II (su pertraukomis) ėjęs dvisavaitinis jaunimo laikraštis, įsteigtas, leistas ir redaguotas Juozo Poškos. Sustojo leidėją pašaukus į kariuomenę. Vedamieji buvo rašomi visada lietuviškai, kiti straipsniai — lietuviškai ir angliškai. Artimieji bendradarbiai: E. Kubaitis (straipsniai apie Lietuvą), V. Širvydas, L. Labanauskas, V. Bukšnaitis, J. Čižauskas (šaržai), J. Juozaitis (sporto red.), A. Rudis. Apie 200 egz. buvo užprenumeruota Lietuvos mokykloms. Nuo 1940 ligi sustojimo laikraštis ėjo savaitinio American Lithuanian Week vardu.

Jaunime Budėk lietuvių pogrindžio laikraštis. leistas vokiečių okupacijos metu 1943 II 16 — 1944 V. Išleista 16 nr., kurių pirmieji trys spausdinti hektografu (po 100 egz.), vėlesnieji — rotatoriumi (po 400–600 egz.). Leido ir red. G. Landsbergis-Žemkalnis, V. Adamkavičius ir L. Grinius, padedami pagalbininkų kolektyvo, kurių tarpe aktyviai reiškėsi B. Mačiuika. Informacijos buvo gaunamos palaikant ryšį su VLIKu, vėliau — klausantis užsienio radijo. Laikraštėlis buvo skirtas moksleivijai ir studentijai informuoti apie nacių kėslus prieš ją. Platinimas daugiausia vyko per moksleivius.

Jaunimiečiai Lietuvos jaunimo sąjungos (žr.) nariai.

Jaunimo Balsas Gėliūnų k., Gervėčių vls., Svyrių aps., jaunimo rankraštinis laikraštėlis, išleistas 1933 III 12. Dėl jo teko nuo lenkų vėliau nukentėti.

Jaunimo Draugas Vilniaus krašto lietuvių jaunimo katalikiškos krypties laikraštis, įsteigtas 1926 I kun. K. Čibiro ir A. Juknevičiaus. Pirmąjį medžiaginį pagrindą ilgiau brendusiam sumanymui įvykdyti sudarė A. Juknevičiaus 1925 at-kų kongrese gautoji 1000 litų auka. Iš pradžių J.D. ėjo kas mėnesį, 24 psl., nuo 1935 — kas dvi savaites, 64 psl. apie 5000 egz. tiražo. 1926–36 redagavo A. Juknevičius, po jo — Aug. Burokas. Artimiausi bendradarbiai buvo O. Miciūtė, V. Pilypavičiūtė, J. Maceika, S. Urbonavičius, V. Budrevičius, M. Čibiras, R. Mackevičiaus, A. Stoška, V. Uždavinys ir kt. 1937 III lenkų valdžiai J.D. uždarius, kas mėnuo buvo leidžiami vienkartiniai leidiniai, po 40–48 psl. Jų vardai buvo parenkami tokiu būdu, kad vis būtų išreikšta jų paskirtis jaunimui: pvz. Jaunimo Aidai, Jaunimo Kelias, Jaunimo Ateitis, Jaunųjų Velykos, Jaunųjų Šnekos, Jaunųjų Siekiai, Jaunimas ir pn. Jų redaktoriais buvo nurodomi vis kiti asmens (M. Lemešytė, A. Stanelis, St. Misiūnas, Vl. Pūkas, V. Umbrasas, A. Vaišnius, Vl. Griciukas, A. Pangonis, L. Kisielius, A. Atroška, Vl. Žilėnas, K. Blaškauskas, L. Braziulis ir kt.), bet faktiškai redagavo A. Burokas su redakciniu kolektyvu. Tik 1939 pavasarį buvo vėl gautas leidimas periodiniam laikraščiui, ir nuo 1939 V 17 ligi IX 16 ėjo savaitinis Jaunimo Kelias, redaguojamas A. Buroko.

Nuo 1937 I 29 prie laikraščio ėjo mergaitėms ir moterims skirtas priedas Sesių Talka, kurio redakcinį kolektyvą sudarė O. Miciūtė, V. Maminskaitė, M. Lemešytė, M. Budrevičiūtė ir G. Kisielytė. Tas priedas, tik skyrium neberišamas, buvo ir visuose vienkartiniuose leidiniuose, vis kitu vardu. Gavus leidimą Jaunimo Keliui, Sesių Talkai buvo grąžinta senoji jos vinjetė.

Jaunimo Gretos Vilniuje nuo 1944 leidžiamas Lietuvos Lenino komunistinės jaunimo s-gos iliustruotas laikraštis. Redaktoriais žymimi J. Lapašinskas, J. Baltušis, S. Jankauskas, V. Kuzminskas.

Jaunimo Kelias žr. Jaunimo Draugas.

Jaunimo psichologija. Jaunatvės laikotarpis apima vėlyvesnes žmogaus vystymosi stadijas, būtent nuo puberteto pradžios iki pilno fizinio suaugimo ir psichinio subrendimo, t.y. maždaug nuo 12–13 iki 20–24 m. amžiaus. Šis tarpas paprastai yra dalinamas į dvi pagrindines fazes: puberteto ir subrendimo (ag. adolescence). Šio laikotarpio psichinių reiškinių ir elgsenos teorinis ir eksperimentinis studijavimas yra pagrindinis j.p. objektas.

‚Jaunimo Draugo' redakcija 1930. Sėdi iš kairės: O. Miciūtė, A. Juknevičius — vyr. red. ir J. D. steigėjas, Vl. Pilypavičiūtė. Stovi: S. Urbonavičius, J. Maceika ir A. Atroška

Pubertetas yra pirmiausia fizinio suaugimo metas (maždaug 12–14 m. mergaitėms, 13–16 m. berniukams). Jis paprastai dalinamas į dvi stadijas: negatyviąją ir pozityviąją. Pirmoji trunka apie 6–15 mėn. ir pasižymi labai paspartėjusiu fiziniu augimu. Atskiros kūno sistemos bei organai bręsta ir savo dydžiu bei proporcija pasidaro panašūs į suaugusio asmens. Lytinis subrendimas prasideda ir fiziniu požiūriu pasiekia kulminacinį tašką — įgyjama galia turėti palikuonių. Atsiranda stiprūs seksualiniai geismai, kuriuos kontroliuoti arba sublimuoti yra vienas sunkiųjų jaunimo uždavinių. Sparčiai, bet ne visai harmoningai augąs organizmas yra nepaslankus ir taip pat sunkiai apvaldomas. Proto galia stiprėja, iškyla tendencija visa kritikuoti. Prieštaravimas tėvams ir kitiems veda į šeimos ir draugystės ryšių painiavas. Aplamai fizinė ir psichinė įtampa didėja. Spartus vystymasis apima visus asmens atžvilgius, ir tuo būdu prasideda pozityvioji stadija. Naujai polinkiai, susidomėjimai, norai ir troškimai dramatiškai keičia vaiko pasaulėvaizdį ir elgseną į jaunuolio ir iš dalies į suaugusio žmogaus. Fizinė pusiausvyra vėl pasiekiama, elgesio negatyvios formos nyksta, emocinis jautrumas, susidomėjimas psichiniais išgyvenimais ir jų motyvinė svara (introversija) kaskart didėja.

Psichinis subrendimas. Fizinio suaugimo metu prasideda žymiai ilgesnė ir daug komplikuotesnė psichinio transformavimosi stadija, apimanti visą asmenį ir giliai pakeičianti jo santykius su aplinka, su to paties amžiaus asmenimis, su visuomene ir kultūra. Šis laikotarpis gali būti apskritai apibūdinamas kaip audros ir varžto ir ‚tendencijų anarchijos' (Mendousse) periodas. Bręstanti asmenybė svyruoja tarp noro būti kaip visi kiti ir troškimo skirtis nuo kiekvieno, tarp vaikiško egoizmo ir jaunatviško altruizmo, tarp gilaus išgyve-

Jaunimo

nimo ir apatijos, tarp perdėto entuziazmo ir mažai pamatuoto nusivylimo, tarp meilės ir neapykantos... Ji dažnai jaučiasi artimųjų nesuprasta ar pažeminta ir dėl to kenčia. Psichiniai sukrėtimai ir problemos yra kompensuojami nerealiomis svajonėnėmis ir fantazijos žaismais. Jaunuolio gyvenimas dažnai pasidaro netikėtumų, priešTaravimų ir konfliktų pynė. Atrodo, lyg prigimtis žaidžia be plano su sustiprėjusiomis ir naujai įgytomis asmens pajėgomis ir sugebėjimais. Noras įgyti artimų draugų tampa stipriu motyvu (pagrindinis interesas puberteto pozityvioj fazėj yra nukreiptas į tos pačios lyties asmenis, vėliau į abiejų). Ieškoma panašaus amžiaus asmenų, su kuriais galima būtų bendrauti, dalintis asmeniniais įspūdžiais ir pergyvenimais. Rodomas didelis jautrumas religijos, moralės ir estetikos pergyvenimams, susirūpinimas tautos ir žmonijos reikalais, žmonių ir valstybių gerove. Filosofinių-pasaulėžiūrinių klausimų svarstymas yra taip pat būdingas brendimo metui. Normaliai besivystąs jaunuolis sąmoningai ar pasąmoningai ieško gyvenimo prasmės, jo uždavinių; neretai trokštama gyventi principais, identifikuotis su didžiomis asmenybėmis ir siekti idealų. Asmeninis formavimasis žymiai palengvėja, jei atrandama asmenų-pavyzdžių, kurie patys yra pilnai subrendę. Paprastai jie yra idealizuojami, jų elgsena ir charakterio bruožai pasisavinami.

Psichinio brendimo metu individualiniai skirtumai žymiai padidėja. Diferenciavimasis kiekviena savybe ar bruožu neretai pasiekia kraštutinumų ir nenormalumų, ypač lytinėje srityje, vyriško ar moteriško vaidmens pasisavinime, socialinio ir kultūrinio gyvenimo formų adoptavime, asmens vertės pajutime, savo pašaukimo ar užsiėmimo apsisprendime, vertybių hierarchijoje ir t.t. Primityvių kultūrų, pietinių kraštų bei kaimo jaunimas greičiau subręsta, negu aukštos civilizacijos, šiaurės ar miesto. Mergaitės subręsta dvejais trejais metais anksčiau, negu berniukai. Pilnutinis asmens subrendimas dažnai nepasiekiamas su teisinio amžiaus įgijimu; daugumas paprastai subręsta fiziškai bei intelektualiai, tačiau charakterio, emocinio ir pasaulėžiūrinio formavimosi srityse paprastai lieka mažiau ar daugiau spragų, kurias pats asmuo stengdamasis vėliau užtaiso.

G. St. Hall, Adolescence 1904; *P. Mendousse*, L'âme de l'adolescent 1907; *E. Spranger*, Psychologie des Jugendalters [19]1947; *A. A. Schneiders*, The Psychology of Adolescence 1951; *J. M. Seidman* (red.), The Adolescent 1953; *L. Cole*, Psychology of Adolescence [4]1954; *D. P. Ausubel*, Theory and Problems of Adolescent Development 1954; *E. B. Hurlock*, Adolescent Development [2]1955; *K. C. Garrison*, Psychology of Adolescence [5]1956. *J.Pkn.*

Jaunimo Ratelis 1. lietuvių evangelikų jaunimo sąjūdis, atsiradęs tremtinių stovyklose Vokietijoje, o vėliau su išemigravusiais persikėlęs ir į JAV bei Kanadą, kur daugiausia veikiama lietuviškose evangelikų parapijose. Centrinio organo nėra, veikiama decentralizuotai. J. sąjūdžiui pradžią davė liet. ev. jaunimo suvažiavimai, kurių tikslas buvo išlaikyti jaunimą savo tėvų tikėjimo, ugdyti lietuviškas evangelikų savybes ir palaikyti savitarpio bendravimą. Pirmasis suvažiavimas kun. Urdzės iniciatyva įvyko 1947 VII Nienburge (Šlezvig-Holšteine); buvo 132 dalyviai. 1947 VIII 23-24 suvažiavime Neustadte (Šlezvig-Holšteine) buvo sudarytas liet. ev. jaunimo centras iš mokytojų J. Purvino, J. Jurkaičio ir A. Lymanto. 1947 X 17–19 suvažiavime Watenstadto stovykloje svarstyti emigracinai klausimai. 1947 XI 21–28 Horneburge kun. Trakio ir kun. Urdzės iniciatyva įvyko pirmieji J. R. vadovų ir sekmadienio mokyklų vedėjų kursai, kuriuose dalyvavo 53 asmenys. 1948–50 kun. Trakio iniciatyva Pasaulinės Liuteronų Federacijos (LWF) studijų centruose Imshausene, britų zonoje, ir Berchtesgadene, amerikiečių zonoje, įvyko visa eilė J.R. narių suvažiavimų-kursų. *An. Gnt.*

2. Vokietijoje 1950 III 6 — 1955 IV leistas lietuvių evangelikų jaunimo mėnesinis laikraštis. Išleistą 62 nr. (daugumas dvigubi). Pradėtas leisti Schw. Gmünde P. Jasiukonio iniciatyva; nuo 7–8 nr. teikė popierių ir spausdino Pasaulinės Liuteronų Federacijos spaustuvė V. Vokietijoje. Paskutiniųjų numerių tiražas siekė 900 egz. Red. P. Jasiukonis nuo 1950 III, K. Dikšaitis nuo 1951 I, Alg. Gintautas nuo 1953 VII ir Fr. Šlenteris nuo 1954 V. Be Jaunimo Ratelių sąjūdžio reikalų, buvo rašoma ir bendraisiais liet. ev. reikalais. Laikraštį iliustravo Alg. Gintautas. Leidimas sustabdytas, Liet. evangelikų liuteronų tremties bažnyčios sinode 1955 IV 23–24 Bad Godesberge nutarus J. R. vietoje leisti bendrą bažnytinį laikraštį Svečio vardu. *A.Gnt.*

Jaunimo sąjūdžiai Lietuvoje. 1. P a s i p r i e š i n i m o i r l a i s ė s k o v o s e. Jaunimas savaip išgyvena bendrus savo laiko visuomenės klausimus. Atviresnis naujoms mintims, jis mažiau pasitenkina esama padėtimi, ypač gi tada, kai pati visuomenė išgyvena priespaudos laikus. Gi Lietuvos istorija nuo paskutinio Lietuvos-Lenkijos valstybės padalinimo ligi šių dienų, su maža 22 metų išimtimi, nebuvo šviesi. Pasipriešinimo ir laisvės kovos Lietuvoje prasideda Kosciuškos sukilimu (1794). Nuo tada jaunimas nerimsta, griebiasi ginklo kiekviena proga, kokia tik pasitaiko nusikratyti svetimųjų jungu. Tiesa, betarpiški šios ištisos kovų grandinės tikslai ski-

riasi: pradžioje kovojama už Lietuvos laisvę bendrai su Lenkija, siekiant atstatyti žlugusią jungtinę valstybę, vėliau kova vedama už nepriklausomą Lietuvą. Tačiau visiems šių kovų dalyviams yra bendrai būdinga to paties gimtojo krašto meilė ir bendras galutinis siekimas iškovoti Lietuvai laisvę.

Po paskutinio Lietuvos-Lenkijos padalijimo buvo manoma tęsti laisvės kovą užsienyje. Tam buvo sukurti tautiniai lenkų daliniai, vad. legionai, Italijoje ir prie Dunojaus, į kuriuos stojo ir lietuviai. Ten buvo patys žymiausi Kosciuškos sukilimo Lietuvoje vadai (M. Oginskis, K. Prozoras, gen. Rom. Giedraitis), kurie palaikė nuolatinį ryšį su kraštu. 1797–1801 ne vienas jaunuolis vyko iš Lietuvos į legionus. Vieno tokio jaunuolio neatsargumas kaip tik padėjo rusams susekti pirmąją Lietuvos pogrindžio organizaciją, vad. brolių Ciecierskių sąmokslą Vilniuje (1797). Ypač Lietuvos jaunimas buvo užsidegęs griebtis ginklo Napoleonui stojus prieš Prūsiją 1806–09. Daug Lietuvos jaunimo stojo į lenkų dalinius Napoleono pusėn. Tuo pačiu metu krašto viduje būrėsi ginkluoti sukilėlių daliniai, į kuriuos stojo ir kaimo jaunimas. Būta net susidūrimų. Pvz. 1807 Šiluvoje per atlaidus kaimo jaunimas, imamas rusų kariuomenėn, nepasidavė ir išvaikė rusų karius. Šitas sąjūdis iš naujo kilo, besiruošiant Napoleonui žygiuoti į Rusiją per Lietuvą 1811–12. Kai vyresnieji, ypač aukštoji bajorija, labai svyravo, kurią pusę palaikyti: Napoleono ar caro Aleksandro I, jaunimas su užsidegimu sutiko Napoleoną. Vilniaus univ. studentai sudarė savo pulką (iš 400–500 studentų) ir įteikė Napoleonui per kng. Aleks. Sapiegą puikų adresą. Raseiniuose iš jaunų bajoraičių buvo suformuota gidų kuopa, kuri žygiavo su X armija. Ginkluoti Kražių mokiniai išvijo ten stovėjusį kazokų pulką, atmušė priešpuolį ir išgelbėjo Napoleono kariuomenei maisto atsargas nuo sunaikinimo.

Napoleoną nugalėjus, lietuvių viltys išsilaisvinti nežlugo. 1821 Vilniuje įsikūrė slapta patriotinė d-ja, palaikiusi ryšius su tokia pat d-ja Varšuvoje, kurios tikslas buvo ruošti jaunimą naujam išsilaisvinimo žygiui. 1822 visas kraštas buvo apipintas tos d-jos tinklu. Nors rusams ir pavyko susekti kai kuriuos veikėjus garsioje jaunimo byloje 1823–24, tačiau slaptos organizacijos nesiliovė veikusios. Jų dėka pasiruošta 1831 sukilimui. Ir pačiame sukilime jaunimas labiausiai reiškėsi. Žemaitijoje pirmiausiai sukilo Salantų ir Ginteliškių kaimo jaunimas, vadovaujamas Sim. Borisevičiaus ir valstiečio Gedrimo. Vilniaus univ. studentai gausiai dalyvavo sukilime, vėliau atsidūrė Prancūzijoje, kur sudarė Avinjono ir Besançono stovyklas. Emigracijoj Lietuvos jaunimas aiškiai skyrėsi nuo lenkų, karštai gynė savo teises ir tam tikslui įst. savo atskirą Karo Komitetą (1832), pasižymėjo aiškiomis demokratinėmis pažiūromis, palaikė ryšius su Lietuva ir ruošėsi naujam sukilimui. Į Lietuvą per Tilžę buvo siunčiami emigracijos leidiniai, o iš ten plaukė piniginė parama. Slapti pogrindžio vienetai platino Lietuvoje nelegalius raštus, rinko medžiagą geriau pažinti kraštą, šelpė emigrantus ir stengėsi palaikyti visuomenėje pasiryžimą iškovoti laisvę. Iš Seirijų kilęs Sim. Konarskis, atvykęs iš emigracijos, sudarė plačią pasipriešinimo organizaciją, į kurią įėjo įvairių sluoksnių atstovai, studentija ir moksleivija. Rusams susekus, vien tik Vilniaus medicinos institute 16 studentų buvo nubausti kaip sunkiai nusikaltę ir kelios dešimtys lengviau. 1842 panaikinus paskutinius Vilniaus univ. likučius (med. akademiją ir dvas. akademiją), jaunimas nesiliovė konspiravęs, kaip liudija faktas, jog 1846 Lietuvoje tardomoji k-ja nuteisė 56 mokinius po 100 lazdų už slaptą veikimą.

Jau apie 1840 Petrapilyje Lietuvos bajoriškasis jaunimas, lankąs ten aukštąsias m-las, davė pradžią lenkų revoliuciniam rateliui, kuris suvaidino labai svarbų vaidmenį 1863 sukilimo paruošime. Sukilimo išvakarėse Petrapilio ir Varšuvos studentai, sugrįžę Lietuvon, ėjo ryšininkų ir organizatorių pareigas. Ne tik studentai, bet ir moksleiviai paliko m-las ir ėjo į sukilėlių partizanų būrius. Pvz. Kėdainių gimn. beliko pusė mokinių. Dėjosi ir valstiečių jaunimas, daugiausia bežemiai (Vabalninko apl.). Tai buvo paskutinis Lietuvos bendras žygis su lenkais kovose už laisvę. Nuo šiol ji kovojo be lenkų ir net prieš lenkus.

1905 revoliucijoje jaunimas vaidino didelį vaidmenį. Nepriklausomybės kovų metu jis ištisomis klasėmis paliko m-los suolą. Klaipėdos sukilime 1923 jaunimo vaidmenį gražiai pavaizdavo Vienuolio ‚Klaipėdos karžygiai'. Naujausioji Lietuvos pasipriešinimo ir laisvės kovų istorija, rašoma, kaip praeityje, gausiu lietuvių krauju, nėra įsivaizduojama be jaunimo. Šiose kovose jaunimas įdėjo savo įnašą bendrai su kovojančia tauta. Dar stokojame darbų, kurie pilniau ir išsamiai nušviestų šį klausimą, net medžiaga nesurinkta. Reikia nepamiršti, jog konspiracinė veikla nepaliekа dokumentinių pėdsakų, kuriais remiasi istorija. Daug kilnių ir garbingų lietuviškojo jaunimo žygių liks nesužymėti ir nežinomi.

2. T a u t i n i o a t g i m i m o d a r b e. Šalia aktyvios tiesioginės jaunimo veiklos pasipriešinimo ir laisvės kovose tenka paminėti grynai jaunimo sąjūdžius, kuriuose jis

ruošėsi ir brendo ir be kurių negalima įsivaizduoti mūsų tautinio atgimimo. Ši veikla taip pat buvo slapta, mažai palikusi dokumentų. Ji telkėsi apie m-las, kur susitiko jaunimas. Būrelių ir draugijų gyvavimas buvo trumpalaikis, suištas su atėjimu ir išėjimu veiklesnių asmenybių.

Pirmas Lietuvos jaunimo sąjūdžių centras buvo Vilniaus univ. Jau jo įsisteigimo pradžioje studentai organizavosi to laiko Europos masoniškų ir šiaip visuomenės atsinaujinimo siekiančių d-jų pavyzdžiu. Apie 1805–08 šioje veikloje pasižymėjo būsimieji Vilniaus profesoriai: rektorius Tvardovskis, istorikas Lelevelis ir kt. Ypač pagarsėjo 1817 susiorganizavę filomatai su jų vadovaujamais būreliais: filaretų, naudingų pramogų, spinduliuočių ir kt. Patriotizmas, mokslas, sielojimasis visuomenės reikalais buvo bendra šio organizuoto jaunimo žymė. Rusų valdžiai susekus 1823, organizuota veikla smarkiai apardoma, tačiau nesiliauja. Jaunimas gyvai domisi savo krašto likimu, naujomis idėjomis, neapsiriboja vien tik dalykiškomis studijomis. Nors daugiau jam būdinga bendros tėvynės Lenkijos meilė, tačiau jis neišskyrė Lietuvos, ją lygiai karštai mylėjo. Pavyzdžiu gali būti minimas buvęs filaretas Kipras Daškevičius (1803–30), draugų Daškumi vadinamas. Būdamas tremtiniu Maskvoje, jis mini ‚šventą Lietuvos žemę', nors pats buvo gimęs istorinėje Lietuvoje (Slanimo aps.). Kokia didelė buvo šio jaunuolio Lietuvos meilė, galima spręsti iš šių jo laiško žodžių (1828 II 24): „... kai išgirdau lietuviškai dainuojant, širdis sudrebėjo ir kvapo pritrūko krūtinėje... Nors lietuviškai nesuprantu, bet širdis nujaučia, pažįsta kas savo. Aiškiai susipratusi sąmonė reiškiasi 1823-25 Vilniaus univ. vad. Žemaičių ratelyje. Lietuvių k. ir praeities branginimas bei aukštinimas, kaip jis čia pasireiškė, buvo tikras atgimstančios Lietuvos ženklas. Vilniaus univ. uždarymas buvo skaudus smūgis Lietuvai: ji neteko savo vienintelio aukštojo mokslo židinio. Nuo tada lietuviai priversti vykti į svetimus univ., apie juos telkiasi studijuojančio jaunimo veikla. Iš to laikotarpio labai maža žinių turime. Žinoma pavyzdžiui, jog po 1831 Tartu univ. lietuvių studentai rašę žemaitiškai eiles (vadinasi, tęsė Vilniaus univ. pradėtas tradicijas). Tuo metu iškyla patriotinė Mickevičiaus, Kraševskio, Kondratavičiaus ir kt. poezija, kuri garbino Lietuvos praeitį ir kvėpė meilę savo kraštui. Besimokąs jaunimas ją godžiai skaitė brendo jos įtakoje. Kun. P. Viksva, kuris su savo draugais Baranausku ir K. Kairiu buvo sudaręs būrelį žemaičių dvas. seminarijoj, savo laiške pastarajam pareiškia savo daukantišką nusiteikimą: ‚Užmokite jau nuo šio laiko ne kita kokia kalba su tavimi ir tavo draugininkais kalbėti, kaip tiktai ta, kuria kalbėjo mūsų tėvai ir prabočiai, mūsų Uteniai, Mindaugai ir Vytautai'. Baranauskas savaip išsprendė tautinį klausimą, tačiau jų bendrų svarstymų mintys atsispindi jo Giesmininko pasikalbėjime su Lietuva 1859.

Visas šis laikotarpis pasižymi sritiškumu. Studentų būreliai remiasi daugiau vienos kurios Lietuvos srities atstovais. Jau Vilniaus univ. buvo atskiros Minsko ir Žemaičių studentų grupelės. 1854–59 Maskvoje žemaičių studentai (‚Telšių respublika') savo būrelyje domisi lietuvių kalbos, istorijos, žmonių gerovės klausimais. Ypač dideliu lietuvišku patriotizmu pasižymi ten pat istorinės Lietuvos atstovai (studentai nuo Minsko). Nors ir nemokėdami lietuviškai, jie norėjo nusitverti lietuvybės, griežtai pasisakydami prieš gudus, lenkus ir rusus, sau pavyzdžiais statė Liuterio Šventraščio vertimą ir čekų tautinį atgimimą, svajojo apie liet. laikraštį. Jų mintys atrodė perdaug radikalios iš Lietuvos kilusiems studentams, kurie savo tarpe pasitenkino pasiruošimu dirbti liaudies švietimo darbą. Tokio pat nusistatymo buvo ir jauni Petrapilio medicinos studentai, kilę iš Lietuvos gubernijų ir užsimoję per atostogas steigti kaimo m-las, šviesti liaudį. Kol kaimas buvo slėgiamas baudžiavų ir šiaip suvaržymų, taip pat ir jaunimo sąjūdžiuose vyravo bajoriškasis elementas, kuriam buvo būdingesnė unijinė ideologija.

Panaikinus baudžiavas, nyksta bajoriškosios jaunuomenės ir jos ideologijos pirmavimas. Marijampolės gimnazijoje mokslas su dėstoma lietuvių kalba teigiamai veikė lietuvių iš kaimo kilusių mokinių tautinį susipratimą. Ypač ryškėja lietuvių ir lenkų skyrimasis. Lygiai tuo pačiu metu susipratimas kyla Seinų kunigų sem. Vysk. Lubienskis labai mėgo lietuvius klierikus, trumpino jų pavardžių lenkiškas galūnes: Kurovskį Kuru, Skinkevičių Skinkiu ir pn. vadino. Apie 1867 lietuviai klierikai renka dainas ir pasidalinę ruošia žodyną. 1868 išėjo iš Seinų kun. sem. 18 jaunų kun. laida, kuri ypač pasižymėjo lietuvybės darbais: aušininkai broliai Norkai, Skinkis (kuris ir toliau tęsė žodyną), Lapinskas (rinkęs liaudies dainas ir pats rašęs eilėraščių), Leonavičius (įvedęs 1870 Veisėjų bažnyčion liet. kalbą ir pasižymėjęs Dzūkijos švietėjas), Zubrys Kedis ir kt. 1870 seminariją baigia kun. Ad. Grinevičius, knygnešių organizatorius Dzūkijoje, vėliau varpininkas. Tais pačiais metais įstoja iš Marijampolės gimn. atvykę P. Kriaučiūnas ir Ant. Radušis, kurie toliau čia lietuvybės ugnį kursto. Organizuoti lietuvių klierikų būreliai Seinuose veikia

1884–88. Nuo 1888 susidaro viena d-ja, kuriai priklausė visi lietuviai klierikai. Ji artimai bendradarbiavo su Varšuvos studentų d-ja Lietuva ir varpininkais, buvo pradžioje svarbiausi Varpo ir Ūkininko rėmėjai. Kauno, arba Žemaičių, dvasinės sem. klierikų susipratimui didelės reikšmės turėjo Baranausko liet. k. pamokos, įvestos 1871. Iš čia 1875 išėjo jau susipratęs kun. K. Jaunius. Kauno klierikai buvo tiek susipratę, kad jautė pareigą per atostogas platinti liet. knygas. Jau tada Baranauskas sakydavo: pas ką būsiančios surastos liet. knygos, tas būsiąs pašalintas iš seminarijos. 1884 A. Dambrauskas, J. Ziebrys ir M. Jurgaitis leidžia rankraštinį laikraštį Lietuva, kuriame klierikai mėgino savo literatūrinius sugebėjimus. 1888 didelis slaptas būrelis, kuriam priklausė J. Tumas, varė jau sistemingą tautinį darbą. 1888–90 nuo 12 iki 20 klierikų konspiravo, platino draudžiamas knygas, palaikė ryšius su knygnešiais, bendradarbiavo lietuviškuose laikraščiuose, ypač Apžvalgoje ir Tėvynės Sarge. Didelės reikšmės atgimstančiai lietuvybei turėjo Petrapilio dvasinė akad., į kurią suvažiuodavo iš visų Lietuvos sričių jaunimas. Bene pirmą liet. būrelį čia sudarė 1877–88 užnemunietis P. Kriaučiūnas, kaunietis K. Jaunius ir vilnietis S. Gimžauskas. Apie 1883 akademijos klierikai buvo aiškiai pasiskirstę į lenkuojančius ir lietuviuojančius. Pradžioje pirmieji pajuokdavę antruosius, bet šiems sustiprėjus, nebedrįso. Lietuviai profesoriai užstodavo lietuvių klierikus (kun. G. F. Cirtautas). Petrapilis buvo seniausia ir gausiausia lietuvių kolonija. Čia jau 1874 stud. P. Vileišis leido savo rankraštinį Kalvį Melagį. J. Šliūpui atvykus (1882), čia buvo jau 3 skirtingi liet. stud. būreliai, kurie tarpusavyje varžėsi: kalbininkų, istorikų ir ekonomistų. Vėliau jie susijungė. Maskvos univ., kur taip pat nuo seniau studijavo lietuviai, tautinis susipratimas ima reikštis nuo 1870, kai į čia ima gausiau plaukti iš kaimo kilęs jaunimas. 1873 atvykęs Basanavičius rado 4–5 prieš tai buvusio liet. būrelio narius. Jie visi buvo gerai susipažinę su Donelaičio, Daukanto, Valančiaus ir Schleicherio veikalais. 1880–82 Maskvos studentai leido hektografuotą Aušrą ir Dainų nešėją (kaimui). Jau tada ten būta ir atskiro lietuvių socialistų būrelio. Pasirodžius Aušrai Maskvos liet. studentai ją veikliai rėmė savo raštais, o po jos taip pat šviesą. 1880–82 Varšuvoje susikūrė Lietuvos d-ja, kurios branduolį sudarė ten studijavę liet. studentai (pirmininkas J. Gaidamavičius, sekretorius V. Kudirka). Pradžioje priklausė apie 20 narių. D-jos programa buvo labai plati ir konkreti. Palaikė glaudžius ryšius su Seinų klierikais ir Maskvos studentais. Jų rūpesčiu 1888 per Petrines Marijampolėje įvyko pirmasis atgimusios Lietuvos akademinio jaunimo suvažiavimas, kuriame buvo svarstytas varšuviečių pasiūlymas išleisti naują laikraštį. Pradžioje tiek maskviškiai, tiek seiniškiai laikėsi nuošaly, paskui ir jie įsijungė į Varpo leidimą. Sekantis studentiškojo jaunimo suvažiavimas, kuriame buvo atstovaujamos visos trys mokyklos, gavo varpininkų vardą (1890). III suvažiavime 1891 dalyvavo jau ir Petrapilio dvasinės akademijos atstovas. Tai buvo pirmas bendras tautiškojo jaunimo žygis. Aušros dešimtmetį varpininkiškasis jaunimas minėjo organizuotai. Pažymėtina čia Vilkaviškio varpininkų kuopa su dr. Petru Matulaičiu priešakyje. Jaunimas ir toliau būrėsi apie savo m-las ir univ., bet jo veikla 1880–90 davė naują pradžią galingam liet. šviesuomenės judėjimui, kuris savo apimtimi ir pobūdžiu pralenkė grynai jaunimo sąjūdį ir sukūrė tautiškai susipratusią visuomenę. Tuo pačiu metu išnyko sritiškumas, jaunimas nebesigrupavo pagal kilimo vietą ar m-lą, bet pagal priklausymą vienai ar kitai idėjinei krypčiai.

K.J.Čg.

Ideologinė Lietuvos jaunimo diferenciacija organizaciniu pavidalu pradėjo reikštis apie 1910. Apie tais metais pasirodžiusią Aušrinę susitelkė aušrininkai (žr.), liberalistinio ir socialistinio nusiteikimo moksleivija. Kitais metais išėjusi Ateitis virto panašiu židiniu katalikiškajai moksleivijai — ateitininkams (žr.). Tai buvo du pagrindiniai moksleivinės jaunuomenės sąjūdžiai. Nepriklausomoje Lietuvoje šalia jų nuo 1918 iškilo savitas skautų (žr.) sąjūdis. Aušrininkai buvo uždaryti po 1926 XII 17 (liko tik stud. aušrininkų d-ja). Tautinės ideologijos pagrindu buvo pradėję 1927 organizuotis Jaunosios Lietuvos (žr.) draugovės. Nuo 1930 mokyklose buvo leisti veikti vieni tik skautai, bet faktiškai visur slaptai veikė ir ateitininkai. Tuo būdu nuo 1930 lietuviškosios moksleivijos organizacinis gyvenimas vyko šiose dviejose organizacijose. Studentijoje ideologinė ir kitokia diferenciacija buvo įvairesnė, bet aplamai ji kristalizavosi apie ateitininkų, tautininkų (žr. Neo Lithuania) ir varpininkų (žr.) korporacijas. Tremtyje, 1945 Vokietijoje, moksleiviuose atsisteigė ateitininkai ir skautai. Studentijoje, be atsisteigusių senųjų organizacijų, 1946 iškilo naujas akademinio jaunimo sambūris Šviesa (žr.), o 1954 JAV panašiu pagrindu susiformavo Santara (žr.).

Kaimo jaunimą prieš I pas. karą visų pirma telkė du jaunimo laikraščiai: liberalinis Jaunimas (nuo 1910) ir katalikiškas Pavasaris (nuo 1912). 1921 atgaivinto Jau-

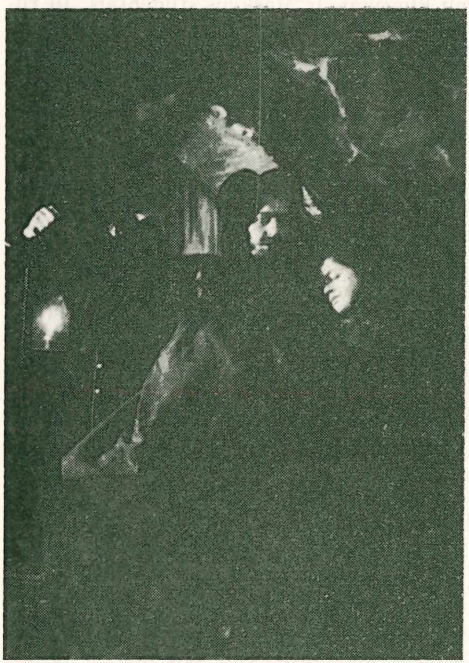

‚Hanelės' scena Jaunimo Teatre
V. Augustino foto

nimo skaitytojai susitelkė į Lietuvos jaunimo s-gą (žr.), veikusią ligi 1936, kada ji buvo uždaryta. Be jos, kairųjį jaunimą dar telkė Kultūros (žr.) būreliai. Katalikiškasis jaunimas būrėsi pavasarininkuose (žr.), kurie buvo išaugę į Pavasario federaciją, apjungusią atskiras vyrų ir mergaičių sąjungas. 1927 įsisteigusi Jaunoji Lietuva (žr.) telkė tautinės ideologijos jaunimą. Nuo 1930 sparčiai išplito jaunųjų ūkininkų ratelių (žr.) sąjūdis, apėmęs kaimo jaunimą nuo mokyklos ligi kariuomenės. Iš kariuomenės grįžusio jaunimo daug dalyvavo šauliuose (žr.). Specialiai į mst. jaunimą kreipėsi 1920–26 veikusi laisvoji socialistinė jaunuomenės organizacija Draugas (žr.), socialdemokratinė jaunimo s-ga Žiežirba (žr.) ir apie 1931 iškilęs krikščioniškos krypties darbiečių (žr. Darbo jaunimo s-ga) sąjūdis. JAV nuo 1931 veikia katalikiški Lietuvos Vyčiai (žr.). *Rd.*

Jaunimo Sąjunga žr. Lietuvos Jaunimo Sąjunga.

Jaunimo Sapnai neperiodinis laikraštėlis, leistas Valparaiso univ. liet. stud. 1907 III —1908 XII (viso 10 nr.). Pirmasis numeris ranka rašytas, kiti hektografuoti. Pirmuosius 5 numerius redagavo J. Sutkus. Laikraštis buvo atgaivintas 1912 Chicagoje ir ėjo ligi I pas. karo. Redagavo S. Biežis, vėliau A. J. Karalius. Šiuo metu jis buvo jau spausdinamas, o tiražas siekė ligi 1000 egz. Visą laiką laikraštis buvo pažangiosios krypties; iš pradžių Chicagoje jis ėjo kaip Laisvosios Minties savarankiškas priedas.

Jaunimo Sportas 1928 Kaune ėjęs mėnesinis sporto laikraštis.

Jaunimo Teatras/KMS Jaunasis Dramos Teatras. Jo idėja yra gimusi Valstybės Teatre Kaune. Jaunimui skirti vaidinimai buvo aktualus reikalas. Tokių vaidinimų paruošimu ypač rūpinosi aktoriai A. Žalinkevičiūtė-Petrauskienė, J. Laucius, K. Jurašūnas. Tačiau Vst. Dramos Teatras negalėjo aprėpti šio žanro spektaklių ruošimo, todėl jame buvo statyta tik Batuotas Katinas, S. Čiurlionienės Dvylika brolių ir dar gal pora jaunimui artimesnių veikalų. Jaunimo teatras turi specifinių uždavinių, tad brendo mintis kurti atskirą teatrą. 1940 –41 buvo pirmasis sezonas, kada toks teatras Lietuvoje pradėjo dirbti. Jis įsikūrė Kaune buv. kino teatro Metropolitain rūmuose ir pasivadino Jaunojo Žiūrovo Teatru. Šalia eilės jaunų aktorių, ten pat ruošiamų, jame dirbo Vst. Dramos Teatro aktoriai. Teatro direktoriumi buvo buv. operos solistas A. Bručkus. Tačiau tik gimęs teatras tuoj buvo pajungtas rusiškai ir bolševikinei propagandai, todėl pirmasis jo darbo sezonas atžymėtinas tik kaip to teatro gimimo metai. Vokiečiams okupavus Lietuvą, burmistro Kenstavičiaus rūpesčiu teatras buvo perimtas Kauno miesto savivaldybės žinion ir pavadintas Jaunimo Teatru. Direktoriumi liko A. Bručkus, meno vadovas buvo K. Jurašūnas, režisierius St. Čaikauskas, orkestro dirigentas komp. Kl. Griauzdė, dail. Vl. Norkus. 1941–43 J.T. savo repertuarą taikė priešmokyklinio ir mokyklinio amžiaus žiūrovams. Buvo įscenizuojamos pasakos ir statomi tokie veikalai kaip Žiogas ir skruzdė, Bremo muzikantai, Sniego karalaitė ir pn. Per tuos du sezonus teatras pasidarė kaukės teatru, nes aktoriai turėjo vaidinti tik pasakų vaidmenis ir visokius žvėris, paukščius, vabzdžius. Aktorių šeimą tuo metu sudarė daugiausia jauni žmonės; buvo savaime aišku, kad po kaukėmis aktoriai augti negali. 1943 pavasarį J.T. buvo padarytos reformos, teatro direktorium paskirtas St. Santvaras. Tais pačiais metais jis gavo naują vardą — KMS Jaunasis Dramos Teatras. Šis teatras neatsisakė tarnauti jaunimui, bet pradėjo rūpintis aktorių kultūra ir reikšti savo meninius siekimus. Įsteigta aktoriams studija (vadovas rež. St. Čaikauskas), teatro dramaturgu burmistras paskyrė rašytoją J. Jankų, muzikinės dalies vadovu komp. J.

švedą. Pradėta ieškoti tokių veikalų, kur aktoriai galėtų savaimingiau pasireikšti. 1943–44 buvo statyti šie veikalai: K. Jurašūno inscenizuota Eglė žalčių karalienė, St. Būdavo Laukų berniukas, G. Hauptmano Hanelė. Ypačiai Hanelės pastatymas yra vienas ryškesnių mūsų teatrinio darbo bandymų (rež. St. Čaikauskas, Hanelė B. Pūkelevičiūtė). J.D.T. pamažu augo į mūzikinį dramos teatrą, turintį savo simfoninį orkestrą ir chorą. Pirmas toks vaidinimas būtų buvusi J. Jankaus drama Audronė, kurios rankraštis karo metu yra dingęs. J.D.T. pasireiškė eilė talentingų aktorių: B. Pūkelevičiūtė, Z. Kėvelaitytė, seserys Dauguvietytės, Kavaliauskaitė, K. Ostrauskas, P. Keidošius, Vasaitis ir kt. Pastaruoju metu J.D.T. tebedirba, tik vadinasi muzikinės komedijos teatru. *St.S.*

Jaunimo Vadas pavasarininkų žurnalas, skirtas ‚jaunimo vadų organizacinei praktikai, metodikai ir auklybai'. 1923 pradėtas leisti Pavasarininkų Vado vardu, J. V. buvo pavadintas nuo 1926. Vietoje Pavasario pradėjus leisti Liepsnas (mergaitėms) ir Vyrų Žygius, nuo 1937 I J. V. buvo pakeistas Pavasariu. Kai Pavasaris buvo vėl skirtas kitiems reikalams, nuo 1939 I buvo atgaivintas J. V. ir ėjo ligi 1940 VI, kada jį bolševikai uždarė. Iš pradžių ėjo kas 2 mėn., vėliau virto mėnesiniu žurnalu. Redaktoriais ir artimais bendradarbiais yra buvę prof. Eretas, dr. J. Leimonas, kun. A. Lipniūnas, kun. A. Lapė, O. Labanauskaitė, K. Berulis, K. Balkūnas, A. Valaitis, A. Mažiulis, C. Surdokas ir kt. Tiražas buvo per 2000 egz.

Jaunimo Žygiai Tėvynės Sargo priedas jaunimui nuo 1952, tapęs savarankišku jaunimo žurnalu 1955. Leidžiamas Brooklyne kas 3 mėnesius; skiriamas skleisti jaunime krikščioniškosios demokratijos idėjoms. Redaktorius A. J. Kasulaitis ir A. Vedeckas.

Jaunis, -ė 1. Jaunėlis, jauniausias šeimos vaikas. Paprastai šeimoje jis buvo daugiau globojamas ir lepinamas: jį geriau valgydindavo, o piemenuku esant, dažnai migdydavo, kiti šeimos nariai už jį rytais gindami. Iš antros pusės, j. galima laikyti ir skriaudžiamu šeimos vaiku, nes jam paprastai tekdavo brolių seserų išaugtiniai drabužiai. Labai dažnai tėvai sąmoningai mažina j. metus, neleidžia jo į atlaidus, vaišes ir pn., kad netekėjusios seserys ir nevedę broliai būtų ‚jaunesni'; tėvai j. dukters sąmoningai nepuošia, kad vyresniosioms ‚kelio neužkirstų'. Nors paprastai tėviškė buvo skiriama vyresniajam sūnui, tačiau dažnai buvo stengiamasi vyresniuosius brolius išleisti į kt. ūkius, paliekant tėviškę jauniui; sūnų nesant, dažniausiai vyresnės dukros buvo stengiamasi ištekinti, pats tėvas norėjo skirti joms dalis, jaunę palikdamas tėviškėje, užkurine. *A.Mž.*

2. Sportiniame gyvenime j. vad. sportininkai iki 18 m. amžiaus, studentų gyvenime — fuksai, pirmamečiai studentų organizacijų nariai.

Jaunius 1. A l o y z a s (g. 1895 VI 4 Lembo k., Kvėdarnos vls., Tauragės aps.) kun. Baigė Palangos progimn. 1912, Kauno kunigų sem. 1921. 1922–23 kapelionavo Kauno aukštesniojoje technikos mokykloje ir drauge gilino dogmatikos studijas LU. 1924–29 Šiauliuose suaugusiųjų gimn. kapelionas, 1930–42 Kėdainiuose šv. Juozapo par. klebonas. Veikė krikščionyse demokratuose, pavasarininkuose ir, būdamas Šiauliuose, padėjo išlaikyti savaitraštį Šiaulietį. Rašė feljetonus Šiaulietyje, bendradarbiavo Ateityje, Lux Christi. 1954 Argentinoje išl. įvairiomis temomis knygą Audrose.

2. K a z i m i e r a s (1849 V 6 Lembo k., —1908 II 25 Kaune) dvasininkas ir kalbininkas. Mokėsi 1861–65 Telšių progimnazijoje, 1865—1868 Kauno gimn. (čia baigė 7 klases), 1871-75 Kauno kunigų seminarijoj ir 1875–79 Petrapilio dvasinėj akademijoj, kurią baigė teol. magistro laipsniu. 1880 buvo paskirtas lietuvių ir lotynų kalbų profesorium Kauno kunigų seminarijoje; čia jis, be to, dar dėstė katekizmą ir homiletiką (šv. iškalbos mokslą). Kartu taip pat buvo ir Žemaičių vyskupo sekretorius. 1898 buvo pakviestas į Petrapilio dvasinę akademiją hebrajų ir klasikinių kalbų dėstyti. Dėl nesveikatos 1906 turėjo atsisakyti nuo profesoriavimo, o po dvejų metų ir mirė. Palaidotas Kauno kapinėse, kur šalimais ilsisi ir jo mokinys K. Būga.

Kun. K. Jaunius

J. iš savo profesijos nebuvo specialistas kalbininkas, lingvistas, specialiai kalbotyrą studijavęs pagrindine specialybe ir kalbotyrinį darbą dirbęs griežtu mokslišku metodu. Iš tikrųjų jis tebuvo savamokslis kalbininkas, autodidaktas, daugiausia pats iš savęs susipažinęs su savo meto kalbų mokslu ir jį didžiai pamėgęs. Turėdamas gerą atmintį, jis buvo išmokęs daugybę svetimųjų kalbų; ypač gerai mokėjo klasikines kalbas, senovinę hebrajų kalbą ir kt. Domėdamasis kalbomis ir kalbų mokslu daugiausia iš intelektualinio įdomumo, jis pirmoj vietoj gilinosi į kalbotyrines problemas, ne į pačią kalbos praktiką. Praktiniai liet. kalbos normalizacijos dalykai, kuriais visą gyvenimą yra sielojęsis J. Jablonskis, jam beveik nerūpėjo. Jis nuolat būdavo pasinėręs savo kalbotyriniuose darbuose, dažnai pamiršdamas pats save,

savo tiesiogines pareigas, savo klausytojus, ir kur galėdamas tuojau įsileisdavo į tolimus abstrakčius išvedžiojimus. Savo išvadas jis darydavo ne žingsnis po žingsnio, nuosekliai, bet spontaniškai, dažnai visai intuityviai. Anot J. Baudoin de Courtenay, jo kalbotyriniai sprendimai paprastai vykdavę už sąmonės ribų, nors ir buvę sąmonės kontroliuojami. Turėdamas gerą iškalbą, savo paskaitose jis žavėdavo kalbos dalykais besidominčius klausytojus savo minčių lakumu, pasakojimo gyvumu ir giliu žiningumu. Ypač savo pastaraja ypatybe jis buvo plačiai pagarsėjęs kitataučių mokslininkų tarpe: jis daugeliui iš jų buvo didelis liet. kalbos autoritetas ir neišsemiamas šaltinis. J. Baudouin de Courtenay jį laikė genialiu kalbininku. Kazanės univ. jam suteikė lyginamosios kalbotyros garbės daktaro laipsnį, o Krokuvos univ. norėjo jį kviestis savo profesorium. To meto garsenybė, vok. kalbininkas K. Brugmannas, buvo pas jį atvykęs pasitarti kalbos mokslo reikalais; prof. Fr. Delitzschas klausėsi jo nuomonės; prof. A. Leskienas jo mokslą išsamiai aprašė viename savo specialiame straipsny; tas pat J. Baudouin de Courtenay pagrindžiai įvertino jo mokslinius nuopelnus po jo mirties, ir t.t.

Bet savo moksliniais darbais pats J. nėra perdaug pasireiškęs. Jo žymiausias veikalas, ‚Liet. kalbos gramatika', tėra tik 1885–92 Kauno kunigų sem. klierikų užrašai, kurie 1897 buvo Dorpato lietuvių studentų hektografuoti ir tik 1905, vargais negalais gavus autoriaus sutikimą, akad. F. Fortunatovo įteikti Mokslų Akademijai spausdinti. Prieš savo mirtį autorius tėra peržiūrėjęs tik pirmuosius tris lankus; likusiosios dalies spausdinimo priežiūrą turėjo atlikti K. Būga. Visa gramatika buvo baigta spausdinti 1911, o jos rusiškas vertimas, parūpintas K. Būgos, tepasirodė tik 1916. Beveik panašiu būdu iš klierikų užrašų 1909 Seinuose buvo išspausdinta ir ‚Dvasiškoji iškalba, surašytoji iš kun. dr. K. Jauniaus išguldinėjimų'.

Kiek paslankesnis J. buvo tarminėms studijoms: tam reikalui jis apsčiai susirinko medžiagos iš įvairių tarmių, rūpestingai tyrinėjo skirtingąsias tarmių ypatybes, nemaža formulavo garsinių bei akcentologinių dėsnių ir paskelbė kelis platesnius tos srities straipsnius Kauno gubernatoriaus leidžiamame metiniame kalendoriuje Pamjatnaja knižka kovenskoj gubernii, būtent — ukmergiečių (1891), Kauno aps. (1892), raseiniškių žemaičių (1893), zarasiečių (1895) ir panevėžiečių (1898) tarmių aprašus. Čia pat priskirtinas ir jo darbas apie liet. kalbos priegaides — Intonacja glasnych zvukov litovskago jazyka 1900.

Beveik jokios iniciatyvos J. nerodė savo pagrindiniam mokslui, kalbotyrinėms teorijoms bei pasiektiems mokslinių tyrinėjimų rezultatams, paskelbti. Todėl pašaliečių buvo sugalvota tai aplinkiniais keliais padaryti: E. Volterio paskatinti, rusų akademikai F. Fortunatovas ir A. Šachmatovas paskyrė K. Būgą J. sekretoriumi, kurio uždavinys buvo surašyti visą jo mokslą. K. Būgai, kad ir per dideles sunkenybes, vis dėlto pavyko surašyti to mokslo gana daug—iš viso bent 6 storus tomus, arba 3043 rašomojo popieriaus lakštus. Tačiau viso to darbo tebuvo išspausdinta tik pirmoji dalis, antrašte Aistiški studijai, tyrinėjimai lygintinio prūsų, latvių ir lietuvių kalbamokslio srityje (Peterburgas, 1908). Antroji tų studijų dalis nebepasirodė, nes K. Būga, prof. J. Endzelyno paakintas, suabejojo J. mokslo tikrumu ir jo išsižadėjo, pačius ‚Aistiškus studijus' pasmerkdamas kaip ‚nevykusį, kiaurai klaidingą raštą'.

Šių dienų kalbos mokslo požiūriu sprendžiant, šitoks K. Būgos elgesys gali būti suprantamas; bet būtų didelė neteisybė, jei mes, vadovaudamiesi griežtesniais dabartinės kalbotyros arba remdamiesi dabartinės liet. bendrinės kalbos reikalavimais, mėgintume dėl to sumažinti J. kalbinės veiklos reikšmę. Nors jis daug kur, ypač pagrindiniuose dalykuose, yra gerokai klydęs, bet šalia to yra ir labai daug gera bei naudinga padaręs — tiek liet. kalbos mokslui, tiek pačiai liet. kalbos praktikai. Visų pirma labai svarbus dalykas yra daugybė jo gana tiksliai nusakytų ir įvairiomis progomis paskelbtų autentiškų gyvosios liet. kalbos duomenų, kurie dar ir šiandien tebėra didžiai vertingi; pvz. nors teorinė Aistiškų studijų dalis dabar nedaug ko verta atrodo, tačiau juose pavartota gausinga faktine medžiaga dar ir dabar mokslininkai apsčiai tebesinaudoja. J Jablonskis, dabartinės liet. bendrinės k. kūrėjas, rašydamas savo gramatiką, naudojosi J. gramatika kaip vienu iš pagrindinių šaltinių. J. potyrių duomeningumas aiškiai atsispindi ir visuose K. Būgos darbuose. J. liet. tarmių skirstymas savo pagrindiniais bruožais dar ir dabar tebegalioja. Kai kurie jo formuluoti dėsniai pasirodė visai tikri ir neginčijami; pvz. mūsų kalba, ypač žem. tarmės, aiškiai patvirtina, kad to paties žodžio ilgieji balsiai arba dvibalsiai, stovėdami prieš pagrindinį kirtį, turi tęstinę (tvirtagalę), o po pagrindinio kirčio staiginę (tvirtapradę) priegaidę; plg. á u k l ė ‚auklėtoja' ir a ũ k l ė ‚apivaras; blauzdinė', bet šių dviejų žodžių mažybinės lyties, a u k l ẽ l ė s, šaknis a u k- teturi vieną, tęstinę, priegaidę. Pagaliau J. manė, kad bendriniam reikalui netinka nei viena

garsinė, nei tarminė, nei istorinė rašyba; tam tikslui geriausiai deranti kilminė rašyba, bet tik tiek, kiek ta kilmė esanti aiški, todėl rašytina s u k d a m a s, n e š d a m a s, d e g t i, v o g t i, v e s t i, v e s i u, d e g ą s (J. rašė v e s j u, d e g ą n s), ne s u g d a m a s, n e ž d a m a s, d e k t i, v o k t i, *v e d - t i, *v e d - s j u, *d e g a n t s. Šio principo su mažomis išimtimis laikėsi ir K. Būga bei J. Jablonskis.

Visai kas kita yra etimologijų sritis: čia J., daugiausia sekdamas anų laikų žymiausiu autoritetu A. Schleicheriu (žr.) ir kt., daug kur yra nuėjęs slidžiais klystkeliais. Neturėdamas griežtesnio kalbotyrinio lyginamojo istorinio metodo ir daug kur naudodamasis palaidais garsų dėsniais, jis lengvai galėjo įvairiagarses, bet tariamai reikšmėmis artimas arba giminingas lytis kildinti iš vienos pirminės prolyties, kitaip tariant — jis stengėsi vėlyvesnių lyčių įvairovę suvesti į pirminę vienovę. Tuo būdu pvz. įvairios tarminės lytys š i l u m à, š i l i m à, š a l i m à ir š i l m à turėjusios būti įvairiais keliais kilusios ir pralietuviškos lyties *š a l á m ā, kuri savo keliu toliau išriedėjusi iš ide. m.g. būdvardžio *k l m ā (su palataliniu k ir sonantiniu l). Arba štai vėl mūsų š v i n a s ‚lead, Blei' per *š u v a n a s esąs kilęs iš *k u v a n a s = gr. k u a n o s (iš *k u w a n o s) ‚tamsus metalas'.

Šitoks palaidas etimologizavimas visų žymesnių dabartinių kalbininkų yra atmestas, ir todėl daugelio šios rūšies J. etimologijų dabar beveik niekas nebeprisimena. Lygiai taip pat dabar tik įdomumo dalykas yra ir J. mėginimas įrodyti ide. ir semitų kalbų giminingumą. Bet pats J. mums vis dėlto pasilieka didelis ir brangus. Būdamas didelis lietuvis patriotas, jis su didžia meile svarstė ir tyrinėjo liet. kalbą dar tuo metu, kada mūsų didieji kalbininkai, K. Būga ir J. Jablonskis, dar žengė tik pačius pirmuosius žingsnius. K. Būga, kad ir atsiribojo nuo J. mokslo, vis dėlto labai daug laimėjo iš savo mokytojo: jis yra jam ne tik atvėręs akis į didžiulį liet. kalbos lobyną, bet ir per Aistiškus studijus paskatinęs ji ‚atidėti beveik visas savo jėgas vienam lietuvių kalbos žodynui'.

Apskritai, reikia pasakyti, J. buvo nepaprastas žmogus. Turėdamas gerą atminti ir didžių gabumų, jis daugiausia temėgo probleminį, mokslišką kalbos tyrinėjimo darbą, ir todėl nuolat buvo pasinėręs įvairiuose kalbotyriniuose poieškiuose: arba tyrinėjo liet. tarmes, arba nagrinėjo ide. ir semitų kalbų santykius, arba gilinosi į baltų, arba aisčių, kalbų raidą, arba didžiai domėjosi atskirų žodžių etimologijomis, kurios jam nekaip tesisekė. Be šitų svarbesnių sričių, jis dar rūpinosi ir daugeliu kitų dalykų, pvz. sen. prūsų Romuva, krivių krivaičiu, sen. lietuvių dievų trejybe, Simono Grunavo paskelbtu Vydievučio vėliavos įrašu ir kt. Bet praktiniai liet. kalbos dalykai, kaip minėta, jam nedaug terūpėjo. Pvz. net savo mokyklinėj gramatikoj, kurios uždavinys buvo padėti klierikams išmokti lietuviškai skaityti ir rašyti, jis ne tiek kasdieninės praktikos žiūrėjo, kiek stengėsi pagrindinius gramatikos dalykus spręsti ir juos kalbotyriškai aiškinti. Norėdamas ko tiksliau išreikšti žymesnes tarmių ypatybes, jis čia vartojo gana painų raidyną, kuriuo vėliau beveik niekas daugiau negalėjo ištisai pasinaudoti. Kai kurios svetimybės jo rašomos labai neįprastai, pvz. e t u m o l o g i j a 'etimologija', t u p a s ‚tipas' ir kt. Daugelis gramatinių terminų buvo susidaryta apygrubių; pvz. šalia vėliau įsigalėjusių naujadarų d a l y v i s, l i n k s n i s, l i n k s n i u o t i, p r i e g a i d ė, p r o k a l b ė ir kt. jis dar vartojo visą eilę tokių darinių, kurie vėliau buvo visai pamiršti, ypač po J. Jablonskio kritikos Liet. Tautoje, kaip antai: a p s k u s t i n i s linksnis ‚galininkas', į v a r d o v i e t ė ‚įvardis', k e n t ė t i n i s dalyvis ‚neveikiamasis dalyvis (participium passivum)', r o d y t o j i n i s s a k y m b ū d i s ‚tiesioginė nuosaka (modus indicativus)', s a v y v e i k s l i s veiksmažodis ‚sangrąžinis veiksmažodis (verbum reflexivum)' ir kt. Pagaliau ir visa jo gramatikos santvarka yra nepavyzdinė: iš pradžios rašo apie rašybų rūšis, apie priegaidės ženklus ir trumpai apie atskirus sintaksės dalykus, toliau apie liet. kalbos tarmes, priegaidės dėsnius, santarų (priebalsių) įstatymus, žodžių lankstymą (daiktavardžių, būdvardžių, įvardžių bei skaitvardžių linksniavimą ir prieveiksmių kaitymą) ir plačiausiai apie veiksmažodžius. Iš visko atrodo, kad toji gramatika nėra visai išbaigta; bet nėra jokios abejonės, jeigu būtų dar ilgiau pagyvenęs, jis būtų parašęs žymiai geresnę ir pilnesnę gramatiką, nes iš autentiškų duomenų gausumo aiškiai matyti jį gana gerai, nusimanius apie liet. kalbą.

K. J., Liet. kalbos gramatika (1908–16); (") Apie kun. A. Juškos kalbą (Liet. Tauta, I 549–562); *J. Baudoin de Courtenay*, Do charakterystyki ś. p. Kazimierza Javnisa (Draugija, 1908, 8 psl.); *A. Leskien*, Aus Arbeiten litauischer Gelehrter über ihre Sprache (Indogerm. Forschungen, XII 93–97); *K. Būga*, K. J. mokslo darbas nuo 1906 iki mirčiai (Viltis, 1908, 29 nr.); (") Aistiški studijai (1908); (") Liet. kalbos žodynas (1924, III–IV); *J. Balčikonis*, Jauniaus mokslo darbai (Šviet. Darbas, 1928, 231–240); *A. Ašmantas*, Jaunius-gramatikas (Židinys, 1938, 369–378); *St. Barzdukas*, K. J. (Aidai, 1948, 1 nr., 216–219); *P. Jonikas*, K. J. (Liet. kalbos istorija, 1952, 203–207). *P.S.*

Jaunius Valimantaitis žr. Jaunutis (Valimantaitis).

Jaunjelgava žr. Naujarygis.

Jaunosios Lietuvos s-gos padalinių vadų stovykla Giruliuose 1936 m.

Jaunodava dv., Kaltinėnų vls., Tauragės aps., 5 km į š. nuo Kaltinėnų. 1395 kryžiuočių kelių aprašyme minima, kad čia yra buvęs šventasis miškas ir upė. Vėliau J. (Janovdovo) priklausė Karšuvos aps.

Jaunoji Karta Jaunosios Lietuvos s-gos organas, pradėtas leisti 1928 IX 15 Kaune. Pradžioj mėnesinis, 1930 dvisavaitinis, 1933 savaitinis. Redaktoriais yra buvę B. Grebliūnas, K. Dausa, A. Zabarauskas, E. Lenkauskis, A. Valiukėnas, Pr. Razma, J. Paplėnas. Faktiškai kurį laiką redagavo V. Rastenis. Redakcijoje yra dirbę S. Aleksynas, J. Kusa, S. Kalvaitis. Pradžioje leido Jaunosios Lietuvos s-ga, vėliau A/B Pažanga. Bolševikams okupavus Lietuvą, jų spaudos sk. viršininkas P. Kėžinaitis siūlė ir toliau leisti J. K., tik jau pritaikintą komunistinei linijai. Atsisakius prisitaikinti, leidimas sustabdytas 1940 VI 18. *J.Ppl.*

Jaunoji Lietuva 1. lietuvių tautinės jaunuomenės sąjunga. Mintis ją steigti kilo Neo-Lithuania korp., kreipiantis jaunimui, norinčiam burtis tautinės ideologijos pagrindais. Kadangi korp. pobūdis, įstatai ir santvarka netiko neuniversitetiniam jaunimui, tai ryžtasi įsteigti atskirą kaimo ir miesto jaunimo organizaciją. 1927 X 8 įregistruoti J.L. s-gos įstatai, kuriuos pasirašė B. Grebliauskas (Grebliūnas), D. Cesevičius, A. Danta, A. Koncė ir Variakojis. 1928 VII 2–3 Kaune I skyrių atstovų suvažiavimas išrinko centro organus ir nutarė leisti s-gos organą Jaunąją Kartą. II suvažiavime 1929 VI 29–30, dalyvaujant 130 skyrių atstovams, A. Smetona išrinktas s-gos šefu, o kan. J. Tumas-Vaižgantas, Vydūnas ir prof. I. Tamošaitis garbės nariais. Per III suvažiavimą 1930 kan. J. Tumas Vytauto D. bžn. pašventino s-gos vėliavą. 1935 V 11 suvažiavimas vyriausiuoju s-gos globėju išrinko J. Tūbelį ir pakeitė įstatus, įvesdamas vadovybės skyrimo principą. 1936 kun. V. Mironas išrinktas garbės nariu. S-gos himną parašė Maironis-Mačiulis.

J. L. t i k s l a s: laisva Lietuva, vieninga tauta, sava tautiška kultūra ir stipri asmenybė, telkiant lietuvių jaunuomenę į tautišką darbą, stiprinant jos tautinę ir valstybinę sąmonę, auklėjant jaunuomenę doro būdo, stiprios dvasios bei sveiko kūno, s-gos darbe vadovaujantis dorovės dėsniais, pagrįstais Kristaus mokslu. Šūkis — ‚Tautai jaunąsias jėgas!' Vėliavos dviejų rūšių. Iškilmingoji — siaura tautinė trispalvė baltame šilke su s-gos šūkiu ir padalinio pavadinimu. Paprastoji — pilkos drobės su trijų liepsnų baltame skritulyje emblema. Rikiuotės uniformos spalvos —

žalia ir juoda su Gedimino Geležinio Vilko emblema rankovėje. Bendrosios sporto uniformos spalvos — balta ir juoda su trijų liepsnų arba JSO emblema krūtinėje. Nario ženklelis — vytis ir trispalvė metalo skydelyje. Pasižymėjimo ženklas — Trijų Liepsnų žymuo.

Organizacinė struktūra: centras – rajonas – apylinkė – skyrius. Kurį laiką veikė apygardos, jungusios rajonus į grupes. Vyresnieji organai (po 1935 V 11): s-gos šefas, vyr. globėjas, taryba, vadas, vyriausioji vadovybė, gen. sekretorius. Vyr. vadovybėje buvo iki 10 narių, kurie vadovavo atskiroms darbo sritims, tų sričių vadovybių talkinami. Lėšoms telkti įst. narių rėmėjų administracija, rengusi loterijas. Rajonams, apylinkėms ir skyriams vadovavo vadai su tų padalinių vadovybėmis, sudarytomis specialybės pagrindu. Iki 1927 pabaigos suorganizuota 127 skyriai. 1929 III 4 įsteigtas pirmas — Vilkaviškio rajonas. 1940 J. L. turėjo 40 rajonų, 300 apylinkių, 1200 skyrių. Keli skyriai buvo užsienyje. Jaunalietuvių — jaunučių, kandidatų, tikrųjų narių ir narių rėmėjų — buvo per 40.000. Nuo 1936 Lietuvių tautininkų s-gos vyr. valdyba leido priimti J.L. narius į tą s-gą be kandidatavimo.

Vadovybė. S-gos šefas A. Smetona. Vyr. globėjas J. Tūbelis (1935–39), kun. V. Mironas (1939–40). Tarybos nariai: A. Drevinskas, A. Merkys, K. Šakenis ir kt. S-gos pirm. (1927–35), vėliau s-gos vadas (1935–38) B. Grebliūnas, po jo Alf. Kaulėnas (1938–39), J. Skaisgiris (1939–40). S-gos reikalų vedėjais yra buvę J. Balys ir A. Grebliauskas; gen. sekretorius (ši postą II penkmetį įvedus) J. Baltrušis (iki 1935), J. Paplėnas (1935–40).

Veikimas iš pat pradžių reiškėsi dviejose srityse — dvasinėje ir fizinėje kultūroje. Pirmuosius 4 metus betgi jo nei turinys, nei forma nebuvo ryškiai išskirta. Tik 1931 pabaigoje J.L. formaliai tai išryškino organizacinėje struktūroje, kūno kultūros veiklą išskirdama į JSO, o bendrajai kultūrai kiek vėliau sudarydama Kultūros vadovybę.

Kultūrinė veikla, pradėta paskaitomis ir vaidinimais, vėliau išsiplėtė į dainos, muzikos, knygynėlių organizavimo, tautodailės populiarinimo ir kt. sritis. Dainos menui ugdyti nariuose ir lietuviškai dainai populiarinti buvo rengiami dirigentų kursai, organizuojami chorai, parūpinamas repertuaras, ruošiamos dainų šventės. Suorganizuota apie 150 chorų su apie 10.000 dainininkų. Pajėgiausias jų — 1932 Kaune suorganizuotas ir Kl. Griauzdės išugdytas centrinis J.L. choras su 96 dalyviais, repertuare turėjęs 100 kūrinių, Lietuvoje ir užsienyje koncertavęs apie 120 kartų. Centras ir didesnieji skyriai turėjo dūdų ir stygų orkestrus. Pradėta gaivinti senoji lietuvių kanklių ir skudučių muzika. 1936 Kaune suorganizuoti skudutininkų kursai, vadovaujami J. Švedo ir K. Matulevičiaus. Scenos vaidinimų skyriai suruošė: 1927 — 154, 1930—1641, 1933—4583, 1936—10.973, 1939 apie 12.000. 1938 sudaryta 600 scenos veikalų biblioteka. Kaune ir didesniuose miestuose buvo ruošiami literatūros vakarai, skelbiami literatūriniai konkursai, organizuojami knygynėliai. Knygos buvo renkamos organizuojant knygų rinkimo talkas. Per 1936 talką surinkta apie 40.000 knygų. Knygų skaičius knygynėliuose: 1927 — 134, 1930 — 4038, 1933 — 19.532, 1936 — 50.842, 1939 per 100.000. Dalis knygų perduota užsienio lietuvių jaunimui. Per visą veikimo laiką sušaukta apie 80.000 skyrių susirinkimų. Kursuose ir susirinkimuose skaityta paskaitų: 1927 — 193, 1930 — 2262, 1933—8547, 1936—14.495, 1939 apie 20.000. J.L. centras leido knygas ir laikraščius; nuo 1935 vedė nuolatinę radijo valandėlę jaunimui valstybės radiofone, o nuo 1938 turėjo ir savo trumpųjų bangų radijo siųstuvą; organizavo masinius sąskrydžius, vasaros stovyklas, ideologijos, organizacinius, vaidybos, namų ruošos, darbelių, priešlėktuvinės bei priešcheminės apsaugos ir kt. kursus; skelbė tautosakos rinkimo talkas, higienos ir švaros mėnesius, sodybų tvarkymo konkursus; skatino jaunalietuvius palaikyti gražias tautos tradicijas, lankyti istorines Lietuvos vietas. 20 jaunalietuvių grupė 1938 dalyvavo Italijoje užsienio jaunimo stovykloje prie Romos ir joje surengė Tautos šventės (IX 8) minėjimą. Kultūros vadovai: M. Šeškus, A. Venclauskas.

Kūno kultūros veikla pradžioj reiškėsi skyrių sporto sekcijose. Jų skaičiui au-

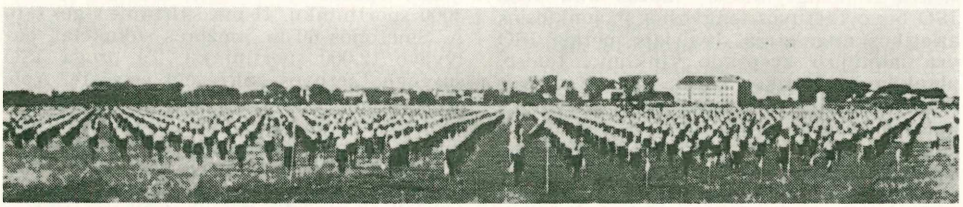

Jaunosios Lietuvos s-gos dešimtmečio sąskrydžio bendrųjų pratimų vaizdas 1937 VI 29 Kaune, P. Vileišio aikštėje

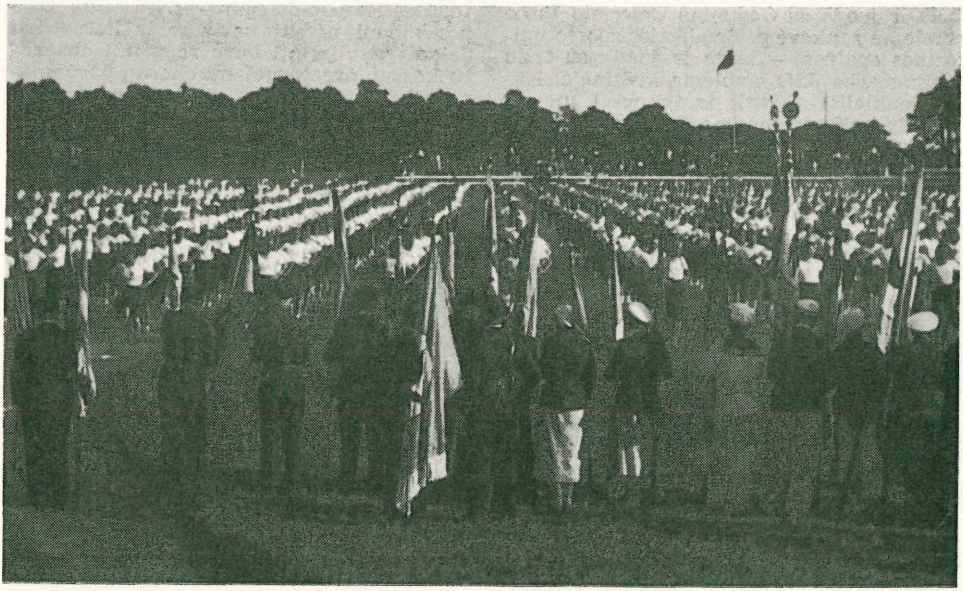

Jaunosios Lietuvos ir Santaros šventė Klaipėdoje

gant, 1931 X 17 J.L. ribose sudaryta Jaunalietuvių Sporto Organizacija — JSO. Jos tikslas — ugdyti asmenybę, turinčią gerų dvasinių bei fizinių ypatumų ir mokančią pasiaukoti ten, kur pareikalaus tautos interesai. Tikslui siekti JSO jaunalietuvių tarpe ugdė visapusišką kūno kultūrą, auklėjamuosius ir tautiškuosius žaidimus; rengė vadovų bei instruktorių kursus ir stovyklas, rungtynes, sąskrydžius ir kt. Kūno kultūros rūmuose registruotų JSO klubų 1939 buvo per 300; be jų, prie daugelio skyrių veikė sporto sekcijos. Veiklesnieji klubai — Kauno centrinis (CJSO), Kauno vandens, Kybartų, Fredos, Panevėžio, Ukmergės, Zarasų, Skuodo ir kt. JSO kultivavo mankštą, lengvąją ir sunkiąją atletiką, boksą, kamuolio žaidimus, tenisą, vandens, dviračių ir žirginį sportą ir kt. Savo veiklą JSO kreipė į mases, stengdamasi į sportą įtraukti ne tik miesto, bet ir kaimo jaunimą. Nors daugiausia dėmesio kreipta į bendruosius pratimus, gerų rezultatų pasiekta ir rungtyninėse šakose. Jau 1933 JSO buvo Lietuvos lengvosios ir sunkiosios atletikos nugalėtoja. Įvairiais metais JSO yra laimėjusi krepšinio, tinklinio, teniso, plaukymo, atletikos ir kt. šakų Lietuvos nugalėtojo titulą, o paskiri jos sportininkai yra pasiekę naujų Lietuvos rekordų ir dalyvavę valstybinėse rinktinėse krepšinio, futbolo, teniso, šachmatų ir kt. tarptautinėse varžybose. Siekdama atgaivinti ir išpopuliarinti tautinius šokius, JSO skelbė tautinių šokių konkursus. Žinovams atrinkus, Karvelio Prekybos Namai Kaune 1937 išleido 4 plokšteles patefonui ‚Iš J.L. tautiškų šokių'. Nuo to meto prasidėjo masinis tautinių šokių kultivavimas Lietuvoje. Apie 100 porų JSO šokėjų tautinius šokius šoko 1938 Sakalų sąlėkyje Prahoje, Masaryko stadijone, stebimi 300.000 dalyvių.

JSO vadovai: K. Geležinis (1931–32), A. Latvėnas (1932–36), A. Butenis (1936–40). Vadovybėje yra buvę: P. Butkus, A. Dilba, M. Eidrigonis, J. Kusa, P. Litvinas, P. Lukošiūnas, J. Narbutas, V. Ramanauskas, Simankevičiūtė, S. Šačkus, K. Šimkus, A. Šlekienė, E. Šviedrys, A. Tamulynas, J. Vencius ir kt. Krepšinio instruktoriais yra buvę JAV krepšininkai V. Budriūnas, J. Jurgėla, F. Kriaučiūnas, Pr. Lubinas, M. Ruzgis.

S ą s k r y d ž i a i. Be skyrių, apylinkių ir rajonų švenčių, J.L. rengdavo apygardų ir visos s-gos sąskrydžius. S-gos sąskrydžių Kaune surengta 3. I sąskrydyje J.L. penkmečiui paminėti 1933 VII 1–2 dalyvavo 3000 sportininkų. II-me, skirtame s-gos šefo A. Smetonos 60 m. amžiaus sukakčiai, dalyvavo 12.000 sportininkų. Ta proga JSO surengė Lietuvos pakraščių estafetę. Apie 2000 bėgikų, kiekvienas bėgdamas 1 km, iš 11 Lietuvos pasienio vietų specialiose krivulėse atnešė į Kauną Lietuvos žemės. III J.L. dešimtmečio sąskrydis buvo 1937 VI 27 –29. Jame organizuotai dalyvavo 15.715 jaunalietuvių. Jų tarpe 7520 mankštos sportininkų ir lengvaatlečių, 448 tautinių

šokių šokėjai, 4282 choristai, 220 skudutininkų, 260 vyr. ir rajonų vadovybių narių, 774 vėliavininkai ir apie 2000 kitų dalyvių. Be to, sąskrydyje dalyvavo Klaipėdos krašto Santaros reprezentacinė 150 žmonių grupė, Rygos lietuvių jaunimo Laisvės d-jos 41 narys, Anglijos tautinio lietuvių jaunimo, Čekoslovakijos sakalų ir Estijos organizacijų atstovai. Sąskrydžio išvakarėse, VI 24–26, įvykdytose įvairių JSO sporto šakų rungtynėse dalyvavo 320 sportininkų. Jose lengvaatlečiai pasiekė 3, o plaukikai 4 naujus Lietuvos rekordus. I sąskrydžio dieną buvo pamaldos, paradas, kariuomenei dovanos — 4 karinių automobilių — įteikimas ir Nežinomojo Kareivio kapo pagerbimas, II — dainų šventė, III — sporto pratimai ir tautiniai šokiai. Dainų šventės jungtiniame meniniame chore, K. Griauzdės diriguojamame, dainavo 1493, o dvibalsiniame liaudies chore, J. Bielionio diriguojamame, 2789 choristai. Skudučių orkestre, K. Matulevičiaus vedamame, skudučiavo 220 jaunučių. Kauno ąžuolyno slėnyje, nuo J.L. dainų šventės dienos pavadintu Dainos slėniu, dainų šventės klausėsi apie 30.000 žmonių, o vakarinė programa (laužo vaidinimas, fejerverkai ir kt.) ten sutelkė per 50.000 žmonių. Pratimuose P. Vileišio aikštėje dalyvavo 7200 sportininkų. Vadovavo M. Eidrigonis. Tautinių šokių šokėjai (28 grupės po 8 poras) pašoko Kepurinę, Tryptinį ir Kalvelį. Pirmajai tokio masto šokių demonstracijai vadovavo A. Šlekienė. Žiūrovų buvo apie 30.000. Neo-Lithuania korp. rūmuose surengta J.L. dešimtmečio 2 skyrių paroda: 1. liaudies meno bei butų dekoravimo (apie 3000 eksponatų) ir 2. organizacinio darbo. Dešimtmečio sąskrydis baigtas Valst. teatre iškilmingu posėdžiu ir sukaktine kantata ‚Jaunoji Lietuva' (žodžiai K. Inčiūros, muzika K. Griauzdės). Dešimtmečio sąskrydžiui ruošti komitetui pirmininkavo J. Gaurilius.

J.L. veikimas nutrauktas 1940 bolševikams okupavus Lietuvą. Okupacijos pirmomis dienomis centro būstinę Kaune, Pažangos rūmuose, aplankė ir apie J.L. veikimą teiravosi NKVD karininkas. Netrukus buvo įsakyta išsikelti, nenurodant kur įsikurti. Besikeliant į Kauno CJSO klubo patalpas, policija įteikė raštą, kad s-ga vid. reikalų ministro 1940 VI 19 įsakymu uždaroma. Jos turtą įsakyta per Inturisto tarnautoją Gafanovičių perduoti komjaunimui. Prieš perduodant, suspėta sunaikinti narių kartoteka ir svarbesnė archyvo dalis.

A. Merkelis, Jaunoji Lietuva, siekimai, idėjos, vadai ir penkerių metų veikimo apžvalga 1932; Almanach Baltique, Baltijos Almanachas 1937, 8–10 nr.; Lietuvių tautiško jaunimo s-gos ‚Jaunoji Lietuva' įstatai 1927; Lietuvių tautinės jaunuomenės Jaunosios Lietuvos s-gos įstatai, statutai ir taisyklės 1938; Jaunalietuvis (paruošė *V. Matulaitis ir J. Paplėnas)* 1939; Dešimtmečio Sąskrydžio Vadovas 1927–1937 ('') 1937. *J.Ppl.*

2. Tautinės minties moksleivių draugovė. Tikslas — ugdyti mokyklinio jaunimo tarpe krikščioniškosios dorovės, tautinės kultūros ir mokslo pažangos dvasią. Įsteigta 1926–27 J. Kiaunės pirmininkaujamos Neo-Lithuania korp. iniciatyva. Steigėjų tarpe buvo J. Čiburas, A. Koncė, Z. Sabataitis, J. Steponaitis, Stp. Vykintas ir kt. Pirmajame draugovės suvažiavime 1927 Kaune kan. J. Tumas-Vaižgantas išrinktas garbės nariu. Centro valdybos pirmininkais yra buvę: Stp. Vykintas 1926–28, V. Vileišis 1928–29, J. Balys 1929–30. Gimnazijose buvo apie 20 ratelių. Jų veikimas sustabdytas 1930 VIII 30, švietimo ministerijai uždraudus ideologines organizacijas aukštesnėse mokyklose. *J.Ppl.*

3. Dotnuvos Žemės Ūkio Akademijos tautinės ideologijos stud. korporacija, įsisteigusi 1924 ir veikusi ligi bolševikmečio. Jos nariai yra daug veikę jaunuosiuose ūkininkuose.

Jaunoji Lietuva 1. literatūros ir mokslo laikraštis, pradėjęs eiti Chicagoj 1914. Pirmą numerį suredagavo K. Jurgelionis, bet leidėjams (St. Tananavičiui ir F. Kibortui) pritrūkus lėšų, laikraštis sustojo. Vėliau jį atsteigė ir redagavo A. Rimka. Laikraštis sustojo ėjęs 1916. *J.Pr.*

2. Tautinės minties žurnalas, pradėtas leisti Neo-Lithuania korp. 1923 IX korporacijos organu; ėjo nereguliariai. Pirmieji redaktoriai: J. Kiaunė, J. Čiburas, V. Gustainis, L. Kuodys ir kt. 1929 III perimtas moksleivių Jaunosios Lietuvos draugovės ir paverstas mėnesiniu jos organu, V. Vileišio redaguojamu. 1929 rudenį redagavimą perėmė J. Balys ir iki 1930 vasaros suredagavo 10 numerių. Uždarius aukštesnėse mokyklose ideologines organizacijas, žurnalas 1930 nustojo ėjęs. 1935 IV vėl atgaivintas kaip mėnesinis tautinės moksleivijos žurnalas, Neo-Lithuania korp. leidžiamas ir M. Šeškaus redaguojamas. Vėliau redagavo St. Jakštas, V. Tiškus, A. Siliūnas ir kt. 1939–40 leidimą finansiškai rėmė A/B Pažanga. Leidimas nutrauktas 1940, bolševikams Lietuvą okupavus. *J.Ppl.*

Jaunos Mintys Chicagos jaunesniųjų moksleivių ateitininkų iliustruotas laikraštis, einąs nuo 1953 XI. Iki 1955 VI ėjo kas dvi savaites, vėliau — kas mėnesį. Redaguoja ir leidžia Brighton Parko ateitininkų kuopa (faktinasis laikraščio steigėjas ir leidėjas kun. P. Gedvila). Nemažą laikraštėlio dalį prirašo patys moksleiviai. *J.Pr.*

Jaunpur žr. Džaunpuras.

Jaunsudrabiņš Janis (g. 1877 VIII 25 Neretos apl.) latvių rašytojas ir dailininkas. Vidurinį mokslą baigęs Rygoje, toliau studijavo Münchene ir Berlyne. Nepriklauso-

J. Jaunsudrabiņš

mųjų dailininkų draugijos pirmininkas, dalyvavęs parodose Latvijoje ir užsieny. Savo kūrybine kryptimi impresionistas. Įdomi jo grafika — knygų iliustracijos. Literatūron atėjo poezijos rinkiniais. Iš viso yra išleidęs 4 poezijos tomus, apie 30 apysakų, 7 romanus ir 11 scenos veikalų. Stipriausias ir įdomiausias jis prozoje, kur jam būdinga stipri impresionizmo maniera. Kūriniai komponuoti iš smulkių pasakojimų grandinės. Pastabus, subtilus ir gyvas pasakotojas. Žymiausi jo prozos kūriniai: Baltā grāmata 1914–21, Aijas stāsti 1911, Ar makšķeri 1921 (vienas iš stipriausių kūrinių), romanai Jaunsaimnieks un velns 1933, Neskaties saulē 1936 ir kt. Tremtyje 1950 išleido Zaļā grāmata. Pastaroji knyga kartu su Baltā grāmata laikomos latvių literatūros klasiškomis jaunimo knygomis. Jų tematika semta iš vaikystės ir jaunystės atsiminimų. Gimęs lietuviškoje Neretos apylinkėje, Lietuvos pasienyje, J. moka lietuviškai ir yra išvertęs į latvių kalbą Landsbergio-Žemkalnio Blindą ir P. Vaičiūno Tuščias pastangas. Jo kūriniuose randama ir lietuviškos aplinkos bei lietuviškų vietovardžių. J. yra lietuvių draugas. *H.N.*

Jaunučiai Jaunosios Lietuvos s-gos (žr.) prieauglis, mažamečiai nariai, dėl amžiaus dar negalėję būti jaunalietuvių kandidatais arba jaunalietuviais. Veikė Jaunosios Lietuvos s-gos rėmuose.

Jaunųjų Pasaulis nuo 1930 I 15 Kaune kurį laiką ėjęs jaunimo laikraštis, priklausęs labiau vad. geltonosios spaudos kryptčiai. Įsteigė ir redagavo J. K. Beleckas.

Jaunųjų Sandora žr. Evangelikų Jaunimo Draugija Jaunųjų Sandora.

Jaunųjų Teatras buvo vienas ryškiausių jaunosios lietuvių teatralų kartos bandymų sukurti naują lietuviškojo teatro kryptį. Teatrinio prieauglio ir kai kurių vyresniųjų teatro žmonių nepasitenkinimas Kauno Valstybės Dramos menine linija ir noras pasakyti savo žodį buvo pagrindinė šio teatro atsiradimo priežastis. Naujo teatro steigimo mintį rėmė įtakingi intelektualai bei visuomenininkai (Krėvė, Sruoga, Skardžius, Šilingas, Vizbaras) ir akademinis jaunimas. J.T. suorganizavo ir jam vadovavo A. Oleka-Žilinskas. Atidarymas — B. Stowe ‚Dėdės Tomo lūšnelės' premjera — įvyko 1933 XII 13 Liaudies Namų salėje, Kaune. Statė ir režisavo A. Oleka-Žilinskas. Vaidino jo studijos mokiniai — vieni pasitraukę iš Valstybės teatro, kiti atėję tiesiog iš studijos: R. Juknevičius, A. Jakševičius, J. Palubinskas, O. Juodytė, M. Chadaravičius, J. Gustaitis, J. Grybauskas, K. Kymantaitė, B. Lukošius, A. Zdanavičiūtė, G. Velička ir kt.; jų daugumas vė-

Jaunųjų Teatro grupė su vadovais ir rėmėjais: sėdi pirmoje eilėje (ant žemės) iš kairės: K. Kymantaitė, Bačiulytė, O. Juodytė, M. Chadaravičius, St. Čaikauskas, Kernagis; sėdi antroje eilėje: Zavadskis, St. Ušinskas, T. Sotnikovaitė, Mažeikytė, St. Šilingas, V. Krėvė-Mickevičius, M. Dobužinskis, J. Karnavičius, A. Oleka-Žilinskas; stovi: R. Juknevičius, O. Petraviciūtė, B. Sruoga, Kaštaunas, A. Jakševičius, B. Lukošius, Šimkūnas, A. Zdanavičiūtė, Pr. Skardžius, J. Gustaitis, J. Grybauskas

Jaunieji ūkininkai lankosi Kaune 1938 *A. Naruševičiaus foto*

liau sudarė Vilniaus Miesto Teatro branduolį. 1934 V Kauno Valstybės Teatro salėje įvyko antroji ir paskutinė premjera— B. Sruogos ‚Milžino Paunksmė', kurią pastatė ir režisavo taip pat A. Oleka-Žilinskas. Teatras likvidavosi dėl lėšų stokos. Nors trumpai gyvavęs, J.T. suvaidino didelį vaidmenį: jis buvo pagrindas, iš kurio išaugo jaunųjų teatralų karta su režisieriais R. Juknevičiumi ir A. Jakševičiumi priešakyje.

Jaunųjų Ūkininkų Rateliai (stp.: JŪR) sąjūdis, išaugęs XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje ryšium su rūpesčiu sulaikyti kaimo jaunimo veržimąsi į miestus, išugdant jį sąmoningais ūkininkais, mėgstančiais savo darbą ir mylinčiais žemę. Pirmiausia šis sąjūdis susiformavo JAV (Young Farmers Clubs, sutrumpintai 4 H Clubs), iš čia jis paplito Skandinavijos kraštuose, o vėliau ir kitur. Lietuvoje jis pradėjo reikštis 1929.

JŪR savo uždaviniu turi sužadinti jaunimo susidomėjimą žemės ūkio mokslu, stiprinti ryšį su žeme, pratinti narius prie organizacinio gyvenimo ir juos paruošti kooperacinei veiklai, išugdyti jaunuosius ūkininkus sąmoningais bei aktyviais visuomenės nariais ir savo krašto piliečiais. Šituos savo uždavinius Lietuvos JŪR buvo išreiškę šūkiu: ‚Per mokslą ir darbą į Tėvynės gerovę'. JŪR savo narių mokymo ir auklėjimo pagrindu buvo padėję savarankišką praktinį darbą: kiekvienas narys turėjo kas metai pasirinkti tam tikrą gamybinį uždavinį: pvz. išauginti kurių nors lauko javų, daržovių ar vaiskrūmių, paukščių ar gyvulių. Tuo būdu mokymosi vieta visų pirma buvo tėvų ūkis: laukas, daržas, sodas, tvartas. Pasibaigus vasarai, visi JŪR nariai privalėjo savo gaminius pateikti į parodėles su gamybos sąskaityba ir kitais darbo atlikimo bei stebėjimo užrašais. Čia žemės ūkio specialistai, susipažinę su atliktu darbu, vestaisiais užrašais ir išegzaminavę kiekvieną jaunąjį ūkininką, įvertindavo atliktą darbą bei pateiktą gaminį ir skirdavo premijas bei dovanas. Tai buvo gyvos ir nuotaikingos darbo pabaigtuvės— egzaminai. Buvo parengtos pedagogiškai sutvarkytos programos su visais darbais, atliktinais vasarą ir žiemą, pradedant nuo lengvesnių ir einant prie sunkesnių, pvz. pradedant įvairių daržovių auginimu mažame plote, pereinant į gyvulių auginimą ir baigiant lauko kultūromis bei jų bandymais. Visa programa buvo išeinama per 8 metus atitinkamai narių amžiui nuo 12 iki 20 amžiaus metų. Žiemą rengiamuose kursuose jaunieji ūkininkai buvo teoretiškai paruošiami vasaros gamybiniams darbams ir mokomi pasigaminti ūkio darbams reikalingų įrankių bei juos susiremontuoti; mergaitės buvo skatinamos žiemos metu imtis rankdarbių. Visoje šioje veikloje vadovautasi psichologiniu principu, kad pagarba ir meilė bet kokiam darbui išauga tik tada, kai pats žmogus pradeda dirbti, kurti ir ieškoti vis tobulesnių būdų atitinkamam darbui atlikti. Drauge visu pločiu vykdy-

Darbėnų jaunieji ūkininkai savo kooperatiniame darže *M. Raucho foto*

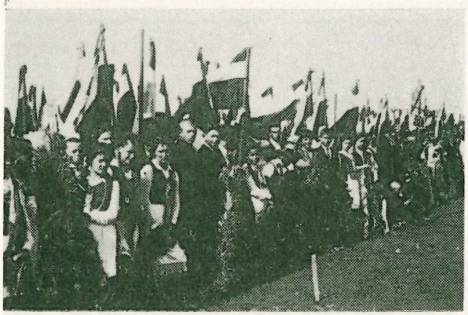

Jaunųjų ūkininkų suvažiavimas

Jaunųjų ūkininkų parodėlė

tas lenktyniavimo principas, skatinąs asmens iniciatyvą. Be žemės ūkio dalykų, buvo išeinama ir bendroji lavinimo programa.

Lietuvoje JŪR steigimo mintis kilo susidomėjus JŪR veikimu JAV. Pirmą kartą JŪR reikalas Lietuvoje viešai buvo iškeltas 1929 VIII Kaune žemės ūkio kursuose pradžios mokyklų mokytojams, kur pranešimą tuo reikalu padarė Žemės Ūkio Rūmų pavestas agr. Ign. Šidlauskas. Tų kursų klausytojai, padedami agronomų, jau tais pačiais metais ėmė organizuoti jaunuosius ūkininkus. Pirmaisiais jaunųjų ūkininkų rateliais laikomi Kubiliūnų k. (Kėdainių aps.) ratelis (organizatoriai A. Jučas, agr. D. Vasarevičius ir mkt. Tamulevičius) ir Dotnuvos ŽŪA dvaro ratelis (iniciatorius St. Nacevičius su talkininkais mkt. V. Dailide, laborantu P. Svetika ir stud. Vl. Tiškumi). Žemės Ūkio Rūmai 1930 JŪR organizavimui paskelbė taisykles, kuriomis buvo vadovautasi ligi 1935, kada iš tiesioginės Žemės Ūkio Rūmų žinios JŪR persiorganizavo į savarankišką JŪR s-gą. 1930 buvo įsteigta 10 ratelių rūpestingai parinktose vietose su 247 nariais. Darbui pasisekus, sąjūdis ėmė sparčiai plėstis: 1931 veikė 114 ratelių su 2167 nariais, 1932 — 327 rateliai su 6647 nariais, 1934 jau buvo 607 rateliai su 16.820 narių, 1936 pabaigoj ratelių skaičius išaugo ligi 703, o narių skaičius pakilo per 20.000. 1940 pradžioje JŪR s-ga turėjo 1250 ratelių su ligi 40.000 narių. Pirmojo bolševikmečio pertrauktas darbas vokiečių metu buvo vėl atgaivintas, tik nebe JŪR s-gos pavidalu, o vadovaujantis anksčiau veikusiomis Žemės Ūkio Rūmų taisyklėmis. Galutinai JŪR sąjūdį užgniaužė tik antroji bolševikų okupacija.

JŪR nariais galėjo būti berniukai ir mergaitės 12–20 metų amžiaus. Jais galėjo būti ir ne ūkininkų vaikai, jei jie gaudavo žemės plotelį atlikti kiekvienam nariui privalomai darbų programai. Racionaliau darbui sutvarkyti nariai buvo skirstomi pagal amžių į 12–15 metų ir 16–20 metų grupes. Kiekvienas ratelis turėjo savo globėją. Apie 90% vadovų buvo pradžios mokyklų mokytojai (baigę žemės ūkio kursus), likusius 10% sudarė agronomai ir ūkininkai. JŪR nariai iš savo tarpo kasmet rinkosi valdybą, kuri, vadovo patariama, tvarkė būrelio reikalus. Apskrityse buvo apskričių JŪR globos tarybos, sudarytos iš apskrities agronomo, pradžios mokyklų inspektoriaus ir vieno pažangesnių ūkininkų ar kooperatininkų. Be to, aps. centruose buvo paskirta po vieną agronomą specialiai rūpintis tik JŪR reikalais. JŪR apskrities instruktorius lankydavo jaunuosius ūkininkus vietoje, tikrindamas jų darbą bei patardamas. Pagal 1935 įstatymą sudarytą ir prezidento skirtą 5 asmenų vyriausią JŪR globos tarybą sudarė vyriausias JŪR vadovas agr. Vl. Tiškus (nuo 1932 pradžios vadovavęs šiai organizacijai), švietimo mjos atstovas viceministras K. Masiliūnas, ŽŪA atstovas prof. S. Nacevičius (nuolatinis pirmojo pavyzdinio JŪR Dotnuvoje vadovas), Žemės Ūkio Rūmų atstovas vicedirektorius J. Meiliūnas ir ekonominių organizacijų atstovas Maisto b-vės vyr. direktorius J. Tallat-Kelpša. Be ilgamečio vadovo Vl. Tiškaus, JŪR veikloje ypač pasižymėjo šie Žemės Ūkio Rūmų pareigūnai: direktorius agr. J. Tallat-Kelpša, agronomijos skyriaus vedėjas agr. Ign. Šidlauskas, JŪR inspektorius, vėliau Žemės Ūkio Rūmų vicedirektorius agr. J. Meiliūnas, švietimo instruktorius B. Vyliaudas. Žemės Ūkio Rūmams buvo pavesta atlikti visas administracines funkcijas, susietas su JŪR veikla. Jų žinioje dirbę agronomai ir kiti žemės ūkio specialistai buvo įpareigoti talkinti JŪR veiklai. Be per Žemės Ūkio Rūmus iš valstybės iždo skiriamų lėšų, jas sudarė dar ūkinių organizacijų aukos ir pačių jaunųjų ūkininkų nario mokesčiai bei parengimų pajamos.

JŪR plačiai reiškėsi savo veikla. Rateliai savo susirinkimuose svarstė įvairius ūkinius ar bendrojo lavinimo klausimus, klau-

sė paskaitų ar patys nariai skaitė referatus. Tik per pirmą penkmetį buvo surucšta apie 20.000 paskaitų bei referatų, kurių 2/3 parengta pačių narių. Daug ratelių turėjo savo knygynėlius (jau 1934 jie turėjo 39.334 knygas). Be jų, veikė platus kilnojamųjų knygynėlių tinklas. Nuo 1933 žiemos metu buvo sistemingai organizuojami įvairūs žemės ūkio kursai (pvz. 1933–35 buvo surengti 3 dienų kursai 310 vietovėse, lankyti 12.308 narių). Kiekvieną rudenį vyko JŪR darbų parodos — vieno ratelio ar kelių ratelių vienoje vietoje. Gana dažnai buvo ruošiamos visos apskrities JŪR parodos. Labai populiari mokymo priemonė buvo varžybos, kurių kasmet buvo skelbiama keletas, pvz. referatų skaitymo, seklyčių (skaityklų) įrengimo, knygynėlių steigimo, duotomis temomis rašinių rašymo, ūkiškos tautosakos rinkimo, inkilų dirbimo, medelių sodinimo ir t.t. Beveik visi nariai įsijungdavo į kurias nors varžybas. Laimėtojams buvo skiriamos piniginės ir daiktinės premijos. Buvo daug ekskursuojama tam skiriant gana stambias pinigų sumas. Kasmet tūkstančiai jaunųjų ūkininkų aplankydavo Lietuvos pajūrį, istorines vietoves, žemės ūkio parodas ir pn. Ūkinių organizacijų aukomis įsteigtas JŪR stipendijų fondas skyrė stipendijas neturtingiems, bet gabiems jauniesiems ūkininkams išeiti mokslui žemės ūkio ar amatų mokyklose (jau 1936 pradžioje buvo šelpiami 81 asmuo).

JŪR švente buvo parinktos Sekminės, per kurias buvo organizuojami sąskrydžiai, eitynės. JŪR vėliava — žalia ir balta su tautinių spalvų vėliavėle viršutiniame kampe, kairėje. JŪR ženklas — žalias trilapis dobilas baltame apskritime.

JŪR organas buvo laikraštis Jaunasis Ūkininkas (žr.). Nuo 1937 kasmet buvo išleidžiama po leidinį JŪR Vadovą (red. Vl. Tiškus). Dotnuvos dvaro JŪR leido Jaunųjų Ūkininkų Balsą. Dideliu tiražu daug knygelių ūkiniais klausimais ‚jaunųjų ūkininkų darbymečiui' išleido Žemės Ūkio Rūmai.

Buvo palaikomi ryšiai su Latvijos, Estijos ir Skandinavijos kraštų panašiomis organizacijomis. 1938 dalyvauta tarptautinėje JŪR konferencijoje Kopenhagoj.

Vl. Tiškus, Naujo kaimo kūrėjai (1930–35 JŪR darbų apžvalga) 1936; (") Jaunųjų ūkininkų rateliai (Didysis Lietuvos metraštis-kalendorius 1936, 77–79); *F. Kemėšis*, Jaunieji ūkininkai (N. Romuva, 1933, 111 nr.). *J.Mln., B.Vld. ir Rd.*

Jaunuolynas iš sėklų, atžalų bei atsaugų augąs miškąs, iki 20 metų amžiaus. Skurdus j. su aikštėmis, gausiais krūmais vadinamas brūzgynu.

Jaunuomenė žr. Jaunimas.

Jaunuomenės Draugas 1. Seinų kun. seminarijoje lietuvių klierikų slaptai leistas rankraštinis laikraštėlis. Yra žinia, kad jis ėjo jau 1903 ir dar ėjo 1908.

2. J. Strimaičio kaimo jaunimui 1909 leistas hektografuotas laikraštėlis.

Jaunutis 1. Gedimino sūnus, Lietuvos didysis kunigaikštis nuo 1340/41 žiemos ligi 1344/5 žiemos. Jo gimimo data nežinoma. Šiaip ar taip, kai mirė jo tėvas (1340–41 žiemą), jis jau buvo užaugęs vyras, galėjęs perimti valdžią. Beveik tikra, kad J. nebuvo vyr. Gedimino sūnus. Taip pat jis nebuvo nė gabiausias iš brolių. Todėl lieka neaišku, kodėl tėvas paskyrė jį perimti aukščiausią valdžią. Šio fakto aiškinimai gali būti tik hipotetiniai spėjimai. Gausi šeima, kurią Gediminas paliko, gali būti buvusi kelių jo žmonų. Prileidus, kad J. buvo vyriausias paskutinės Gedimino žmonos sūnus, jos įtaka gali būti laikoma veiksniu, nulėmusiu seno didžiojo kunigaikščio valią. Ši teorija randa sau atramos tik neperdaug patikimuose vėlesnės datos šaltiniuose ir greičiau yra pagrįsta analogija, kaip pasielgė Algirdas ir Kęstutis. Abu šie broliai pagrindiniais paveldėtojais paskyrė savo vyriausius sūnus iš paskutinių savo vedybų (Jogaila, Vytautas).

Tačiau gali būti keliama ir kita hipotezė. Kadangi Gediminas visus savo sūnus buvo aprūpinęs beveik lygaus teritorinio dydžio kunigaikštystėmis, negali būti atmesta galimybė, kad jis norėjo užtikrinti Lietuvos ateitį lojaliu visų šeimos narių sutarimu, duodamas J. tik garbės pirmenybę. Jei taip, galime daryti išvadą, kad jo šeimos solidarumas buvo veiksnys, vadovavęs jo valiai. Yra gerai žinoma, kad vėliau — ir net anksčiau, XIII a., Mindaugo laiku — Lietuvos priešai bandė sugriauti šį solidarumą.

J. valdė Lietuvą tik kelerius metus. Šaltiniai neduoda atsakymo į klausimą, koks vaidmuo šiuo metu buvo tekęs J. Lietuvos politika, santykiai su vokiečių ordinais ir su Pskovu, šiuo metu išimtinai liko Algirdo ir Kęstučio rankose. Glaudus šių brolių bendradarbiavimas tapo Jaunučiui rimtu pavojumi dėl dviejų priežasčių. Abu, Algirdas ir Kęstutis, buvo pranašios asmenybės ir abu pagonys. Kiti gi Gedimino sūnūs, valdę slavų žemes, buvo jau krikščionys, priėmę pravoslaviją. Todėl jie negalėjo turėti pretenzijų į aukščiausią valdžią pagoniškoje Lietuvoje. Vėlesnieji įvykiai liudija, kad ši prielaida yra tikra. 1344–45 žiemą Algirdas ir Kęstutis (šiam paskutiniajam suvaidinus vadovaujamą vaidmenį perversme) pašalino J. iš didžiojo kunigaikščio sosto. Tuo metu kryžiuočių ordinas rengė prieš Lietuvą didelį karinį žygį, kuriame buvo pasižadėję dalyvauti Čekijos karalius Jonas Liuksemburgietis su sūnumi Karoliu ir Vengrijos karalius Liudvikas

d'Anjou. Todėl aišku, kodėl Kęstutis, Trakų kunigaikštis, pirmiausia šio pavojaus gresiamas, norėjo J. pakeisti energingesniu ir gabesniu valdovu.

Pašalintas nuo sosto, J. kurį laiką buvo Kęstučio kalėjime, iš kurio jam pasisekė pabėgti su kelių savo ištikimųjų pasekėjų pagalba. Trumpai sustojęs Smolenske, J. nuvyko į Maskvą, pas savo seserį, didžiojo kunigaikščio Simono žmoną. Jaunučio nelaimei sesuo buvo mirusi 1345 III. Laimėti Maskvos paramai J. turėjo priimti stačiatikių tikybą, ir 1345 IX jis buvo pakrikštytas Ivano (Jono) vardu. Šis J. žygis buvo greičiau patogus Algirdui ir Kęstučiui, nes jis automatiškai atėmė Jaunučiui teisę į Lietuvos sostą. Negavęs reikiamos paramos iš Maskvos ir pamatęs Algirdo ir Kęstučio padėties Lietuvoje tvirtumą, J. nusprendė atsisakyti politinių ambicijų, susitaikyti su broliais ir grįžti Lietuvon. Tai jis ir padarė gana anksti, apie 1347.

Grįžęs Lietuvon, J. gavo iš brolių valdyti Iziaslavo sritį. Nors, palyginti, ši k-tė buvo maža, J. be abejonės tada vaidino reikšmingą politinį vaidmenį. Jo vardas minimas sutartyse su Lenkija: 1352 pirma Kęstučio, 1358 pirma Karioto ir 1366 pirma Liubarto. 1366 yra paskutinė data, kur girdime apie J. 1367 sutartyje su Livonija J. nebefigūruoja. Galima iš to spręsti, kad jis mirė prieš šią datą.

K. Stadnicki, Synowie Giedymina I (Monwid, Narymunt, Jawnuta, Koryat) 1848 (²1881); *J. Wolff,* Ród Giedymina 1886; *H. Paszkiewicz,* The Origin of Russia 1954; ('') Jagiellonowie a Moskwa 1933; *A. Kučinskas,* Kęstutis 1938. *H.P.*

2. J. Valimantaitis, vienas žymiausių Vytauto D. bajorų ir pareigūnų, pirmasis Trakų vaivada 1413–32. J. tėvas Valimantas (sūnus ordino kronikose du kartus — 1366 ir 1379 — minimo narsaus Buško) yra žinomas tik iš vienintelio jo paminėjimo Vytauto sutartyje su vokiečių ordinu Salyne (1398). Visi šeši šaltiniuose sutinkami Valimantaičiai (J., Kęsgaila, Rumbautas, Šediboras, Sudivojus, Gudigerdas ir Segebutas) buvo žymūs D.L.K. pareigūnai. J., ano meto versmėse įvairiai rašomas (Jawno, Jawnys, Jawnis, Jawnus, Jownus, Jawnut, Jawnuta), per krikštą gavęs Jono vardą, Valimantaičių šeimoje užėmė vyriausią vietą. 1412 jis jau buvo Trakų seniūnas. Horodlėj gavęs iš Lenkijos maršalo Zbignievo iš Bžezės jo giminės (Zadora) herbą, prie Horodlės akto jau prikabino antspaudą su tuo herbu (išsižiojusio liūto galva su liepsna nasruose). Horodlėje sutarus įvesti vaivadijų santvarką Vilniaus ir Trakų žemėms, J. tapo pirmuoju Trakų vaivada. Matyti jis su savo broliais Rumbautu, Kęsgaila ir Šediboru yra buvę žymieji Vytauto politikos ramsčiai, o jaunesnieji broliai politikoje reiškėsi jau po 1432. Kaip Trakų vaivada J. pasirašė 1432 žygimanto Kęstutaičio pažadų aktą su Lenkija, bet jau 1432 XI už ryšius su mirtinu žygimanto Kęstutaičio priešu Švitrigaila, drauge su savo dviem broliais (Rumbautu ir Šediboru) J. buvo įmestas kalėjiman, ir visi trys buvo nužudyti. Apie J. palikuonis nieko nežinoma. Krokuvos univ. imatrikuliacijos sąrašuose figūruojąs 1413 Mykolas iš Trakų yra kai kieno laikomas J. sūnumi, bet pažymėjimas, kad jis ‚iš Trakų', dar neteikia jokio įrodymo jį laikyti J. sūnumi.

Wł. Semkowicz, O litewskich rodach bojarskich, zbratanych ze szlachtą polską w Horodle r. 1413 Miesięcznik Heraldyczny 1914, VII, 1–2 sąs., 7–16); *B. Barviński,* Žigimont Keistutovič 1905 (žr. 135 p. priedą IV: genealogija); *J. Wolff,* Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Litewskiego 1885. *Z.I.*

Jaunutis Vienuolis J. A. Herbačiauskio slapyvardis. Žr. Gerbačiauskis, Juozapas Albinas.

Jaura dirvožemis, kuriame iš viršutinių horizontų yra išplautos kalkės, geležies junginiai ir daugumas pačių smulkiųjų mineralinių dalelių. J. yra būdingas š. Europos spygliuočių miškų dirvožemis.

Jaurès Auguste Marie Jean (1859–1914) prancūzų socialistų veikėjas, istorikas, publicistas, kovotojas dėl politinės ir socialinės demokratijos. J. yra etinio socializmo,arba demokratinės idealistinės srovės, atstovas. Filosofinę pasaulėžiūrą J. susidarė Hegelio, Kanto, Renano įtakoje; istorijos srityje savo mokytoju laikė Michelet. J. garsėjo kaip nepaprastai geras kalbėtojas: jo kalbų forma buvusi žavi, argumentai aiškūs, įtikiną. Garbės viršūnę J. pasiekė begindamas Dreyfuso bylą. Jis smerkė nacionalizmą, skelbė pacifistines idėjas ir tautų sugyvenimą. Kaip bekompromisinis savo pacifistinio nusistatymo vykdytojas karo išvakarėse J. buvo prancūzo nacionalisto nužudytas. 1924 jo kūno palaikai perkelti į Panteoną. Mokslo karjerą J. pradėjo 1883 Tulūzos univ. 1885–89 kairiųjų respublikonų atstovas parlamente, 1892–98 ir 1902–14 socialistų partijos atstovas parlamente ir socialistų frakcijos pirmininkas. Ligi socialistų partijų susijungimo (1905), J. vadovavo antimarksistiniam socialistų sparnui. Jis rėmė reformistinę kairiųjų respublikonų politiką ir buvo už socialistų dalyvavimą vyriausybėje. Rėmė kooperacijos sąjūdį. Nuo 1903 buvo parlamento vicepirmininkas. 1904 įsteigė dienraštį Humanité, kuris ligi 1920 buvo socialistų partijos centrinis organas. Išsp. De la réalité du monde sensible 1891 (²1902), La pensée nouvelle

J. Jaurès

1895, Affaire Dreyfus 1898, Action Socialiste 1899, Histoire Socialiste de la République française 1789–1900, 1901–08 (redaguotas veikalas; naujas leidimas, A. Mathiez redaguotas, išsp. 1922–24), Études Socialistes 1902, Discours parlamentaires 1904, Les deux méthodes 1900, Idéalisme et matérialisme dans la conception de l'histoire, Socialisme et internationalisme, L'accord franco – allemand 1911, L'armée nouvelle 1911 (²1915). Raštų rinkinys 1931–39.

R. Rolland, J. J. 1915; *M. Pease*, J. J., Socialist and Humanitarian 1920; *E. Vandervelde*, J. J. 1929; *C. Rappaport*, J. J., L'homme, le penseur, le socialiste ³1925; *V. Auriol*, J. J. 1945; *J. H. Jackson*, J. J., his Life and Work 1943; *L. Lévy*, Anthologie de J. J. 1947. *P.Č.*

Jauryklà upelis Kretingos aps., Akmenos–Danės kair. intakas, 1 km į p. nuo Kretingos mst., 10 km ilgio.

Jaurys ež. Molėtų vls., Utenos aps., 9 km į š.r. nuo Molėtų mst., 1,3 km ilgio, 27 ha ploto; paviršius 153 m nuo j.l.; ež. yra takoskyroje tarp Šventosios ir Žeimenos, per gretimą Ilmedo ež. per Stirnių ir Lakajų ež. priklauso Lakajos (Žeimenos, Neries) baseinui.

Jausmas individo vidinio išgyvenimo pasireiškimas. J. yra viena iš svarbiausių asmenybės psichologijos temų; jos išgvildenimas ir supratimas yra būtina sąlyga asmenybės gvildenimui ir supratimui. Autoriai, kurie yra linkę pabrėžti proto ir jausmų dichotomiją (ypatingai scholastikai), siūlo apie j. kalbėti visiškai atskirai, tarsi, jie būtų nepriklausoma asmenybės dalis. Bet daugumas moderniųjų psichologų su šia pažiūra nesutinka ir laiko jausmus integralia asmenybės dalimi. J. yra svarbi tema ne tik psichologams, kiekvieno individo gyvenime jie vaidina didelį vaidmenį. ‚Jausmai yra individo pergyvenami jam svarbiose aplinkybėse: jie sustiprina jo dėmesį, padidina jo energiją ir duoda jo veiksmams tikslą' (E. G. Boring). Žinoma, j. gali būti skirstomi į grupes, pagal tai, kuriai asmenybės sferai jie daugiau priklauso, arba vertinant jų intensyvumą. Pastaruoju požiūriu yra kalbama apie švelnius j., surištus su malonumu ar nemalonumu, ir apie stiprius jausminius pergyvenimus, kaip baimė, pyktis, meilė ir t.t.

Malonumo jausmai yra iššaukiami tų mūsų aplinkos dalykų, kuriuos organizmas supranta kaip malonumo akstinus. Tai, kas malonu, yra geidžiama, ir dėl to sąlygos bei aplinkybės, kurios yra malonios, yra norimos prailginti. To, kas nemalonu, mes vengiame ir nemalonias situacijas stengiamės sutrumpinti. Ne retai šios rūšies reakcijos yra surištos su organizmo palaikymu taip, kad jų pagalba organizmas gali gyventi arba geriau gyventi. Malonumo ir nemalonumo j. yra suprantami kaip normalūs pergyvenimai. Šių j. veikiami žmonės ir tam tikra prasme kiti gyviai mokosi, vengdami to, kas nemalonu, ir stengdamiesi pratęsti situacijas, kurios yra malonios. Daugelis įpročių susidaro pagal šį principą. Mokymasis, kuris ne retai yra surištas su bausme ir pagyrimu, taip pat remiasi malonumo ir nemalonumo j. Malonumo j. savo esme yra surištas su dabartimi. Bet žmogus savo psichikos pagalba įstengia nugalėti dabartį ir gali žvelgti į ateitį arba savo mintimis sugrįžti į praeitį. Tuo būdu ir malonumo j. žmoguje įgauna didesnę plotmę. Žmogus gali jausti malonumą ne tik dėl patirties dabartyje, bet jis gali nemažiau džiaugtis ir dėl būsimo įvykio. Šitą faktą yra teisingai pastebėjusi filosofinė pažiūra, vadinama hedonizmu. Hedonizmas ir jo modifikacija eudemonizmas remiasi giliu supratimu pagrindinių žmogaus jausmų. Dėl to šios pažiūros yra daugelio žmonių praktikuojamos kasdienos gyvenime.

Stipresnių j. (emocijų) grupei priklauso pergyvenimai, kuriuose individo asmenybė yra, tarsi, sukrečiama. Jausmai, kaip pyktis, baimė, liūdesys, meilė, džiaugsmas ir viltis būtų galima sugrupuoti hedonistinių j. sąvokoje. Bet, nors ir būdama panaši hedonistiniams j., ši pergyvenimų grupė daugeliu atvejų ryškiai skiriasi nuo pastarųjų. Malonumo ir nemalonumo j. individas daugiau ar mažiau pergyvena save kaip organinę būtybę, o emocijose yra daugiau akcentuojamas psichinis gyvenimas. Jose žmogaus sąmoningumas yra aktyvesnis ir jo ‚aš' daug labiau paryškintas. Daugumas šių j. padeda žmogui geriau suformuluoti savojo ‚aš' vaidmenį, ir tuo būdu stiprieji j. sudaro sąlygas asmenybės vystymuisi bei jos gilinimui. Šių jausmų pasireiškimo būdas gi įgalina kitus žmones įvertinti bei studijuoti asmenybes. Klages ir Lersch šią jausmų grupę skiria prie ‚personeller Oberbau', o hedonistinių j. daugumas jų sistemoje būtų priskirta prie ‚endothymer Grund'. Nors šitoks dalinimas vėl įveda naują dichotomiją ir dėl to daugelių atvejų primena senesnes psichologijos sroves, pati idėja, atrodo, yra verta dėmesio. Šio straipsnio autorius emocijas skirsto į tris grupes: egocentrines, tranzityvines ir afektyvines. Egocentrinės emocijos išreiškia žmogaus jausminį savęs suvokimą. Šiai grupei priklauso tokie jausmai, kaip egoizmas, egotizmas, pasitikėjimas savimi, savo vertės pergyvenimas, mažavertiškumo ir ribotumo j., altruizmas. Tranzityvinių emocijų pagrindinis bruožas yra tas, kad jos išreiškia žmogaus santykį su kitais žmonėmis ir aplinka. Šie j. būtų galima laikyti tranzityvinių emocijų pavyzdžiais: pyktis, meilė, neapykanta, pasitikėjimas kitais, viltis, nusiminimas, nusivylimas, pasityčiojimas, estetiniai j., socialiniai j. ir religi-

niai j. Trečiajai grupei priklauso emocijos, kuriose jausminis pergyvenimas yra taip gausus, kad žmogus praranda sugebėjimą jas kontroliuoti. Tuo būdu afektyvinėms emocijoms yra priskiriami sekantieji pergyvenimai: susijaudinimas, įtūžimas, baimė, ekstazė.

Nors emocijos pirmoje eilėje yra psichinis pergyvenimas, žmogaus psichika yra tiek artimai surišta su jo fiziologija, kad neretai gali būti pastebėti fiziniai pakitimai atsiradę emocijų įtakoje. Daugelis autorių yra nuomonės, kad emocijos skiriasi nuo hedonistinių j. ir tą prasme, kad yra daugiau surištos su ryškiais fiziologiniais pakitimais. Bet koks yra ryšys tarp emocijų ir fiziologinių funkcijų, yra problema, kuri ir šiandien nėra išspręsta. Psichologai, besistengdami išspręsti šią problemą, susiskaldė į grupes ir sukūrė įvairias jausmų teorijas.

Boring, Langfeld, Weld, Foundations of Psychology 1948; *M. L. Reymert,* Feelings and Emotions 1950; *L. Klages,* Vorschule der Charakterkunde 1942; *Ph. Lersch,* Der Aufbau des Charakters ²1942; *V. J. Bieliauskas,* Psychology of Personality (rankraštis). *Vyt.B.*

Jaustukas (lot. interiectio), arba jausmažodis, yra nekaitomasis žodis, kuriuo reiškiame kokį nors savo jausmą ar jusmą, ir kuris, vartojamas įterptiniu žodžiu, neina atskira sakinio dalimi. Pagal savo kilmę ir darybą j. gali būti dviejų rūšių: pirminiai ir antriniai. Pirminiai j. yra sudaryti vien iš balsių arba iš balsių bei priebalsių; vien iš priebalsių sudarytų j. yra visai maža. Pvz.: a, dabar tave atsimenu; a i, kaip skauda; e, ką čia šnekėti; n a, ką dabar darysime? o, kaip gražu! o i sese, sese, sesyte mano! š a, nutilkit! š e ir tau, ko norėjai; v a, ir jis atėjo; v a i žirge, žirge, žirgeli mano ir kt. Antriniai j. yra kilę iš kitų žodžių ar žodžių grupių, pvz.: a i m a n, a n t a i, d i e v a ž i, p a l a (iš p a l a u k), š t a i (ir š i t a i) ir kt.; plg. lot. p o l ‚tikrai, iš tiesų, dievaži' (iš P o l l u x), vok. j e m i n e, ‚dievulėliau, ojei' (iš lot. J e s u d o m i n e) ir kt.

Didelė dalis j., i š t i k t u k a i s vadinamų, yra onomatopoetinės kilmės: jais imituojami judesio, šviesos, aido, skambesio ir kt. reiškiniai, pvz. b a k s(t), b a k š(t), b a b a k š t, b a b o k š t, č i u k, č i u k š(t), č i u l (čiul čiul teliukas žinda), č i u l p t, č i u p (čiup, čiup pagal suolą, užčiupo pūkuotą), č i u p ì, č i ū p t, č i ū p t, č i u r (vanduo čiur čiur bėga čiūryne iš puodo), č i u r k š(t), č i u ž, č i u ž i (čiuži čiuži ir nučiūžavo maišu nešinas), č i u ž t, č i u ž ù, č i v, č i v i r, č i v i r v i r, k e b e k š t, k e b e r i o k š t, p y k š t, p o k š t ir kt. Kaip iš šių pavyzdžių aiškiai matyti, nemaža iš jų baigiasi -t, -št. Kita jų ypatybė yra ta, kad šakniniu trumpu balsiu dažnai reiškiamas silpnesnis, o ilgu balsiu stipresnis veiksmas; pvz. t ė k š t (silpnai) ir t ė k š t (stipriau ar visai stipriai) sudavė per veidą. Kai kurie onomatopoetiniai j. reikšmės atžvilgiu gali būti jungiami su tam tikrais, ypač su akimirkiniais, veiksmažodžiais, pvz. b a k s — b a k s ė t i, b a k s t — b a k s t e l ė t i, č i u l—č i u l e n t i ‚čiulpti', č i u l p t — č i u l p č i o t i ir kt. Galimas daiktas, kad kai kurie šios rūšies j. yra išriedėję iš atitinkamų ištisų žodžių, vardažodžių ar veiksmažodžių; bet daugeliu atvejų, priešingai, tolimesnių darinių yra susidaryta iš j., pvz.: á i č i o t i (iš a i), a i m a n ú o t i (iš a i m a n), a l i ó t i ‚šauksmu varyti' baidyti' (iš a l i o), b a ū b a s, b a u b a u š i s, b a u b o ž i u s, b a b a u š i s, b a b a u ž i s ‚vaikų baidyklė, šmėkla' (plg. b a u b a u ‚t.p.'), č i v i r u o t i ‚čiulbėti' (iš č i v i r), k u k u o t i (iš k u-k ū; plg. lot. c u c ū l u s ‚gegužė', c u c ū l ā r e ‚kukuoti') ir kt.

A. Leskien, Schallnachahmungen und Schallverba im Litauischen (Indogerm. Forschungen XIII, 165 tt.); *E. Schwenter,* Die primären Interjektionen in den indogerm. Sprachen 1924. *P.S.*

Jaušis, iš Medingėnų, tarp kitų 25 bajorų, 1390 V 26 sudaręs su vokiečių ordinu Karaliaučiuje sutartį, kuria pasižadėjo palaikyti į Prūsus išbėgusį Vytautą D. Žemaičių bajorams buvo pažadėtos prekybinės lengvatos Prūsuose. (Žr. Eikutis, Eimantas, Einoras, Eiviltas, Joteikis ir kt.).

Cod. epist. Vitoldi, 23.

Jautakė (Telekia speciosa Baumg., Buphthalum speciosum Schreber), graižažiedžių (Compositae) šeimos žolinis augalas iš Vidurio ir P. Europos. Mūsų darželiuose auginamas dekoracijai.

Jautakis tarp dviejų rąstų sienoje arba skliaute kirviu įkirstos įkartos, sudarančios mažas rombines skyles šviesai įeiti. J. sutinkame gyv. namų galiniuose skliautuose, kai jų stogas pusiau laužtais galais, klėčių sienose ir skliautuose. Geografiškai j. dažniau sutinkamas R. Aukštaičiuose, kaip žemaičiuose.

Jautis vyriškos lyties galvijas (žr. Galvijai). Paskutiniu metu žemės ūkio specialistai j. vadino iškastruotą (nuo 6 ligi 24 mėn. amžiaus) galviją, veislei paliktą j. vadindami tik buliumi. Bet gyvojoje kalboje nuo seno j. drauge reiškė ir bulių.

J. (b u l i u s) r e l i g i j o j e yra būdingas agrarinių tautų religijų reprezentantas. Dėl jo jėgos, vaisingumo, savotiško baubimo įsivaizduota, kad jame glūdi dieviškosios galios, sukoncentruotos gyvybės jėgos pavidalu. J. vaidmuo religijoje yra žemdirbio dvasios sukurtas, todėl jis yra artimame sąlytyje su dangumi, dangaus kūnais, ypač saule, perkūnu bei lietumi. Artimųjų Rytų, antikinio pasaulio ir priešistoriniame bei vėlesniųjų laikų Europos mene j. vaizduojamas su ratu, saule, rozete ar žvaigžde kaktoje kaip dangaus simboliu. Aukojamo j. kraujas apvaisindavęs že-

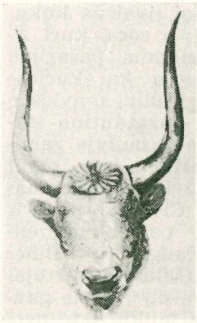

Jaučio galva iš sidabro su aukso ragais ir rozete tarp jų, rasta Mikėnuose, Graikijoje (II tūkstantmečio pr. Kr. vidurys)

mę, o jo baubimas išnaikindavęs priešus ir demonus. Senieji persai tikėjo, kad j. padarydavo, kad žolė augtų, o pagal Mitros misterijas, esą, iš aukojamo j. kūno išaugančios žalios šakelės, gydančios nuo įvairių ligų. J. kultas geriausiai žinomas iš ankstyvųjų istorinių tautų aplink Vidužemio jūrą. Egipte j. buvo svarbus dievų ir karalių inkarnacijai. J. Apis ir augmenijos Dievas Osiris po savo mirties prisikeldavo kaip Osiris–Apis. Kretoje j. pavidalu buvo dievinamas ir aukojamas galingasis Minotauras, o Kretos mene iš II tūkstantmečio pr. Kr. j. figūros dominuoja šalia kito vaisingumo simbolio, kirvio. Graikijoje j. buvo aukojamas Poseidonui ir buvo artimame santykyje su Dionizu. J. kultas varžėsi su Jahves kultu ir semitų religijoje. Hetitų ir babiloniečių religijoje j. buvo šventas dangaus dievo gyvulys arba ir pats dievas jautyje įsikūnijęs. Jų mene dangaus dievas joja ant j., laikydamas rankoje žaibą; todėl j. vadinamas ‚dangaus jaučiu'. Kai kuriuose babiloniečių himnuose j. raitas joja ant debesio. Indoeuropiečių tautų religijose j. sąvoka suaugusi su perkūno, dangaus dievo, funkcijomis. Iranėnų, indų bei germanų pasaulio kūrimo mituose kalbama apie pradžiapradį j. Skandinavų uolų įraižose iš II tūkstantmečio ir I tūkstantmečio pradžios pr. Kr. randamos j. figūros su įrėžtais apskritimais, dangaus simboliais, tarp ragų. Baltuose irgi yra išlikęs j. gerbimas. Iš istorinių šaltinių žinoma, kad svarbios sutartys buvo tvirtinamos j. krauju, taip daręs Kęstutis XIV a. Iki XVII a. lietuviams buvo žinomas ‚Baubis', į kurį buvo kreipiamasi kaip į karvių bei j. dievą. J. Basanavičius XIX a. yra užrašęs Suvalkų krašto paprotį — dvynais j., su žvaigždėmis kaktoje, buvo ratu apariamas laukas, kad būtų geresnis derlius. J. dieviškosios galios gerbimo aidas yra išlikęs liaudies mene. Viršum namų stogų dažnai dar ir XX a. buvo matomi jaučio ragai.

L. Malten, Der Stier in Kult und mytischen Bild 1928. *M.Gbt.*

Jautlelis žr. Šunlielė vaistinė.

Jautokas vienas iš 1831 sukilimo vadų, vadovavęs sukilėliams Kelmėje 1831 III 24. Vėliau jis buvo karo viršininku Veliuonoje.

Jautrumas lengvas atliepimas įvairiems jaudams; greitas pastabumas, budrumas; atjautimas, gailestingumas, jausmingumas. Plg. Jaudrumas.

Jautulys labai stiprus jautimo vyksmas, afektas (žr.). Žr. Jausmas.

Java (indoneziškai Djava) Indonezijos sala, apie 132.000 km² su maždaug 55 mil. gyv. (1955), vidutiniškai 416 gyv. 1 km² (viena tankiausiai gyvenamų pasauly vietų). J. yra 968 km ilgio ir plačiausioje vietoje 193 km pločio, tęsiasi nuo Sumatros salos, nuo kurios ją skiria Zundo sąsiauris, į rytus ties p. platumos 7–8°. Paviršius kalnuotas; aukščiausia viršūnė yra vulkanas Semeru 3676 m. Saloje yra iš viso 110 vulkanų, iš kurių 53 veikia. Kai kurie vulkanai žinomi smarkiu veikimu; Kloet vulkanas 1919 išsiveržęs pražudė 550 žmonių, Papadajang 1772 pasiėmė 3000 aukų, o Ringgit vulkanas 1686 pareikalavo apie 10.000 gyvybių. Šiaurės pakraštys yra ligi 65 km pločio pajūrio žemuma. Pietinis pakraštys susidaręs iš kalkakmenio keterų, kurios nusileidžia į jūrą stačiais šlaitais. Upės trumpos, sraunios ir negilios. Didžiausia upė Solo 540 km ilgio. Geriausios uostams įlankos yra salos š. pajūryje. Klimatas tropinis, jūrinis, pastoviai karštas, su mažais sezoniniais svyravimais. Vidudienio temp. žemumose apie 37°C. Didelė reliatyvinė drėgmė. Lietingasis periodas trunka nuo XI ligi IV mėn. su dažnomis perkūnijomis ir liūtimis. Europiečiams tinkamas klimatas yra aukštumose per 700 m nuo j.l. Lietaus per metus iškrinta 2000–2500 mm, o kalnuose apie 4000 mm. Augmenija labai vešli, turtinga rūšių; ypačiai ji gausi žemutinėse pakalnėse. Miškų apie 20% viso ploto. Svarbiausi medžiai yra: teakas (jo miškai čia sudaro vieną didžiausių gamtos turtų išteklių), palmė, bambukas, akacija, kaučiukmedis ir daugybė kitų tropinių medžių. Aukštumos apaugusios lauro medžiais, ąžuolais, uosiais, klevais, magnolijomis ir kaštanais. Iš laukinių gyvulių išlikę tigras, leopardas, raganosis (vienragis), laukinis jautis (bantengas), šernas, lemuras, beždžionės. Iš 400 rūšių paukščių žymiausias yra raudonasis džiunglių povas (Gallus gallus). Iš šliužų svarbiausi didysis pitonas (Python reticulatus), kobra ir krokodilas, kuris čia pasitaiko ligi 10 m ilgio.

Daugumas gyv. (85%) yra dviejų pagrindinių rasių: javiečių, t.y. indoneziškai kalbančių malajų (65%) ir zundanezų (20%). Javiečiai yra apie 3 cm žemesni už mongolus, apskrito veido, išsikišusiais žandikauliais, trumpos ir mažos nosies, plačios burnos, tamsių ir siaurų akių, menkos barzdos, plonų ir šiurkštokų, negausių plaukų, rusvos odos (kilmingųjų ji žymiai šviesesnė) ir aplamai gražios sudėties. Iš kitų etninių grupių žymesnės yra madurezai (10%) ir kinai (1,5%). Kinai verčiasi prekyba ir gyvena miestuose. Jų rankose

Javus piaunant

diduma prekybos. Daugumas gyv. yra mahometonai. Apie 75% gyv. verčiasi žemės ūkiu, kuris yra labai intensyvus. Ryžių laukai apima apie 50% visos dirbamos žemės ir duoda per metus 3 derlius. Žemės turtai: nafta, fosfatai, jodas, manganas, auksas, sidabras, druska, siera ir akmens anglis.

Istorija. J. yra pagrindinė Indonezijos respublikos teritorija su valstybės sostine Jakarta (Džakarta) ir kitais žymiausiais miestais. Nuo IV a. J. buvo veikiama Indijos kultūros ir politinės įtakos. VIII a. buvo patekusi Sumatros valdžion, iš kurios išsilaisvino 860. Maža kas žinoma apie J. nuo IX ligi XIV a. XVI a. įsigalėjo islamas, kuris pakeitė anksčiau viešpatavusią indų kultūrą. 1522 vienoje salos vietoje įsikūrė portugalai, kuriuos išstūmė olandai, 1619 įkūrę Bataviją (dab. Jakartą). 1811–16 J. buvo anglų valdžioje, bet 1816 atiteko vėl olandams, kurie čia išsilaikė ligi 1942 japonų okupacijos. 1945 japonams kapituliavus, javiečių sukilėliai užėmė dalį salos ir paskelbė Indonezijos nepriklausomybę. 1946 XI 15 sutartimi baigtos kovos, o nuo 1949 I 1 suverenitetas perėjo Indonezijai.

J. Menz, Tropeninsel Java 1952. *A.B.*

Javai kultivuoti grūdiniai augalai, vartojami žmonių maistui, gyvulių pašarui ir pramonės reikalams.

J. ūkiniu požiūriu. J. yra žinoma visa eilė rūšių, bet ūkiniu atžvilgiu, taikant tarptautinį mastą, didesnės reikšmės turi tiktai septynios rūšys: kviečiai, rugiai, avižos, miežiai, kukurūzai, ryžiai ir sora. J. gali būti skirstomi į įvairias grupes, kaip pvz. duoniniai, pašariniai ir pramoniniai j., žieminiai ir vasariniai j., šaltesnio ir vidutinio klimato juostoj augantieji j. ir šiltesnio bei karštojo klimato juostos j. Šitokia klasifikacija nepasižymi griežtomis ribomis, kadangi ta pati j. rūšis gali įeiti ir į vieną, ir į kitą grupę.

Duoniniais j. pirmon eilėn laikomi kviečiai, rugiai ir ryžiai, o visi kiti, taikant platųjį mastą, įeina į pašarinių j. grupę, tačiau ir iš jų gali būti gaminami vienoki ar kitoki maisto produktai (pvz. miežinės kruopos, avižiniai dribsniai, įvairūs kukurūziniai produktai ir kt.), o sora, kuri Amerikoje ir Europoje laikoma pašariniu javu, Afrikoje, Š. Azijoje ir kai kuriose Rusijos srityse sudaro pagrindinį tenykščių gyventojų maistą. Pagal tarptautinę statistiką, duoninių j. visame pasaulyje gaminama daugiau kaip pašarinių, bet, imant atskirus kraštus, šiuo atžvilgiu gaunamas labai skirtingas vaizdas. Civilizuotuose ir pramoniniuose kraštuose pastebima tendencija įvesti į dietą vis daugiau gyvulinės kilmės maisto produktų (šalia jų vartojama daugiau daržovių ir vaisių), kurie gaunami perleidus j. ir kitus laukų ūkio produktus per gyvulių organizmą (pvz. JAV paskutiniu metu tiktai apie ¼ dalį visų maisto kalorijų gaunama iš javų ir ankštinių grūdų, o Kinijoje iš jų gaunama apie $^5/_6$ dalys).

Javų grūdai naudojami eilėje pramonės šakų, kaip pvz. alaus, spirito, krakmolo, sirupo ir kt. Javų šiaudai naudojami kaip pakratai ar pašarai gyvuliams. Kai kuriose vietose j. šiaudais dar ir dabar dengiami stogai, o pramonėje iš jų kartais gaminama celiuliozė. J. auginami ir kaip žalias pašaras gyvuliams.

Istoriniu požiūriu j. auginimas daug prisidėjo prie civilizacijos kilimo ir kultūros plitimo, nes šitoji ūkio šaka klajoklius vertė tapti sėsliais. Be to, kartą išmokus j. auginti, maisto parūpinimo klausimas žymiai palengvėjo, ir tuo būdu atsirado laisvalaikio, kuris galėjo būti panaudotas dvasiniams bei kultūriniams reikalams.

Darbo atžvilgiu j. yra skiriami prie ekstensyvesnių lauko kultūrų, t.y. tokių, kurios nereikalauja nei žmonių, nei gyvulių didesnio darbo kiekio. Prie to dar prisimenant, kokiu būdu augaluose vyksta asimiliacija ir maisto medžiagų kaupimas, aiškėja, kodėl iš duoninių grūdų gaunamas maistas yra, palyginti, pigus. J. auginant ir juos dorojant lengviau kaip kitose žemės ūkio srityse gali būti pritaikintas mechanizacijos principas, t.y. panaudotos mašinos. Laikoma, kad pvz. JAV žemės ūkyje dabar reikia tiktai apie 3 val. žmogaus darbo išauginti kviečiams ir sudoroti jų vieno akro derlių, o be mašinų reikėtų kelių dešimčių valandų.

Kai kuriose srityse javus, ypač kviečius, auginant yra praktikuojamas vad. monokultūrinis ūkininkavimo būdas, eilę metų vienos rūšies javų sėjimas į tą pačią vietą. Apskritai toks ūkininkavimas nelaikomas racionaliu, ir praeityje neretai jis yra davęs stačiai tragiškus dirvožemio erozijos rezultatus. Lietuvos krašto sąlygoms priimtinas ir racionalus j. auginimo būdas yra tiktai tinkamas jų įterpimas į vadinamą vaismaininę sėjomainą.

Iš visų j. pasaulyje daugiausia paplitę

yra kviečiai, kurie gali pakęsti platesnę klimatinių svyravimų skalę negu kiti j. Praktiškai vis dėlto kviečiams geriausiai tinka vidutinio klimato juosta su atitinkamu kritulių kiekiu, todėl jų auginimas labiausiai paplitęs Š. Amerikos (JAV ir Kanados) prerijų provincijose, Argentinos pampose, Australijoje, P. Azijoje, P. Europos bei Dunojaus baseino kraštuose ir Rusijos stepėse.

Miežiai ir avižos auginami maždaug tose pačiose srityse kaip ir kviečiai, tiktai, tarptautiniu mastu imant, jais užsėjamas žymiai mažesnis plotas negu kviečiais. Avižos apskritai nestato didelių reikalavimų vegetacijos veiksnių atžvilgiu, todėl jos gali būti kultivuojamos tokiose sąlygose, kurios kitiems j. jau nebetinka.

Rugiai gali iškęsti kietesnes žiemas, tenkinasi blogesniu dirvožemiu ir auga tokiose sąlygose, kurios kviečiams jau nebetinka, todėl jie yra tapę pagrindiniu duoniniu augalu Š. Europoje, kraštuose prie Baltijos jūros ir kitose šiaurinėse žemės rutulio srityse. Pasauliniu mastu imant, rugiais apsėjamas plotas sudaro tiktai apie $^1/_{10}$ dalį kviečiais apsėjamo ploto.

Ryžiai yra svarbiausias j. šilto bei drėgno klimato juostose, taip pat ir atogrąžoje, kur yra galimas dirbtinis dirvožemio drėkinimas. Ryžiais užsėjamas plotas, pasauliniu mastu imant, stovi pirmoje vietoje po kviečių, o jų gaunamas bendras derlius net pralenkia kviečių derlių. Ryžių daugiausia auginama Azijoje, kur jie sudaro pagrindinį maisto šaltinį.

Kukurūzai yra amerikinės kilmės augalas, ir apie juos Europoje sužinota tiktai Ameriką atradus. Kaip pašarinis javas, pasižymintis savo maistingumu, aukštu derliumi ir, palyginti, nebrangiu išauginimu, kukurūzai yra tikra palaima tiems kraštams, kur jie gali tinkamai augti. Daugiausia jie paplitę Š. Amerikoje. JAV viena krašto dalis (aukštutinis Mississippi baseino slėnis) vadinama kukurūzų juostos (Corn Belt) sritimi. Šios srities žemės ūkiai laikomi vieni geriausių visame pasaulyje. Čia ūkininkavimo pagrindą sudaro kukurūzai, kurie šeriami melžiamoms karvėms, penimiems galvijams, kiaulėms ir vištoms, taip pat parduodami pašarui į kitas sritis.

Sora yra karšto ir sauso klimato kraštų augalas. Ji kultivuojama ten, kur kukurūzams sąlygos jau nebetinka. Sora yra paplitusi Afrikoje, Azijoje, JAV pietuose ir kitur.

Visame pasaulyje javais apsėjamą plotą ir gaunamą jų grūdų derlių pavaizduoja žemiau pateikiami duomenys:

Javų sandėliai Klaipėdoje

	Plotas mil. ha		Derlius 100 kg iš ha	
	1948–50	1953	1948–50	1953
Kviečiai	131,8	137,0	10,9	12,0
Rugiai	14,7	13,8	13,2	13,6
Miežiai	37,7	41,7	11,9	13,2
Avižos	37,1	36,2	13,0	13,4
Kukurūzai	82,7	86,7	16,7	16,7
Sora	74,7	79,6	6,9	6,9
Ryžiai	92,8	99,2	16,5	17,1

(Duomenys iš FAO metraščio Yearbook of Food and Agricultural Statistics 1954 — Production. Į aukščiau paduotus duomenis, kaip ir į eilę kitų tarptautinės statistikos duomenų, Sov. Rusija dėl įvairių priežasčių yra neįtraukta).

Didžioji j. dalis yra suvartojama tuose kraštuose, kur jie išauginami, bet tam tikras jų kiekis (paskutiniu laiku apie 40–50 mil. tonų per metus) patenka į tarptautinę rinką, kadangi vieni kraštai turi j. perteklių, kitiems kraštams jų trūksta. Svarbiausi j. pertekliaus kraštai, kurie juos eksportuoja, yra: JAV, Kanada, Australija ir Argentina, o iš jų javus perka D. Britanija, Vokietija, Benelukso kraštai, Prancūzija, Italija, Japonija ir kt.

Ne tik užsienio, bet ir vidaus j. prekyba šiais laikais reikalauja, palyginti, sudėtingos jų supirkimo, sandėliavimo, rūšiavimo, transporto ir pardavimo organizicijos. Augintojui j. pardavus, jie paprastai pereina dar ilgoką kelią ir patiria įvairių pakitimų, kol pasiekia vartotoją. Šitame jų kelionės tarpsnyje didelės reikšmės turi grūdų elevatoriai, kurių yra visokių tipų ir įvairios paskirties. Elevatoriuose grūdai džiovinami ir valomi, jeigu tai yra reikalinga, rūšiuojami, sandėliuojami, paruošiami tolimesniems transportams, o kartais ir ilgokai palaikomi, kol jie nukreipiami į jų perdirbimo bei suvartojimo punktus. Pramoninis grūdų perdirbimas vyksta malūnuose ir koncentruotų pašarų paruošimo įmonėse.

J. prekyboj jau iš seno yra žinomos grūdų biržos. Kai kuriuose kraštuose (pvz. Vo-

kietijoje) grūdų biržų reikšmė labai sumažėjo, bet kitur (pvz. JAV) jos tebeturi žymų vaidmenį. Didžiausia pasaulyje grūdų birža yra Chicagoje, kuri žinoma Board of Trade vardu. Čia atliekamos plataus masto vadinamos terminėns operacijos, perkant ir parduodant grūdus (tiksliau sakant, ne pačius grūdus, bet atitinkamus kontraktus) tam tikru nustatytu terminu (paprastai kelius mėnesius į priekį). Šių Chicagoje kasdien atliekamų transakcijų pulsas jaučiamas viso pasaulio grūdų prekybos centruose; iš kitos pusės sakoma, kad Chicagos grūdų birža, tarytum koks barometras, registruoja tiek vietines, tiek ir pasaulines tendencijas grūdų kainų srityje. Spekuliaciniai išskaičiavimai tų asmenų, kurie atlieka vienašališkas operacijas šioje biržoje (tiktai perka arba parduoda kontraktus) sudaro tokias sąlygas, kad toj pačioj biržoj savotišku būdu, t.y. faktiškus grūdų pirkimus-pardavimus jungdami su priešingais, kompensuojančio tipo kontraktais, gali apsidrausti nuo kainų svyravimo tie, kurie šitokia apdrauda (ag. hedging) yra suinteresuoti. Šią pastarąją biržos dalyvių grupę sudaro jau nebe spekuliantai, bet tikrieji j. prekybininkai, augintojai ir pramonininkai.

Tarptautinėje j. prekyboje didelės reikšmės turi muitai ir įvairūs prekybos reguliavimai, kurie šiais laikais atliekami kontingentų, licencijų, dvišalių sutarčių arba tarptautinių konvencijų pagalba.

Europos grūdų rinkoje didelį perversmą padarė užjūrio kraštai su savo j., kurie XIX a. antroje pusėje pasirodė joje su žymiais kiekiais ir iki šiol tenai ne tik pasiliko, bet ir žymiai įsistiprino. Užjūrio kraštai, apskritai, j. gamybai turi palankesnes klimatines ir ūkines sąlygas, negu Europos kraštai. Šitokia padėtis privertė Europos kraštus persiorientuoti, atkreipiant didesnį dėmesį į gyvulininkystę. Kai kurie buvę grūdų perviršio kraštai (pvz. Danija) pradėjo net importuoti žymius pašarinių grūdų kiekius, kuriuos perleidus per gyvulių organizmą gaunami koncentruoti ir brangesni gyvulinės kilmės eksportiniai produktai.

J. reikšmę Nepriklausomos Lietuvos žemės ūkyje pavaizduoja žemiau pateikiami Centrinio Lietuvos Statistikos Biuro duomenys, kurie yra metiniai vidurkiai, išvesti iš penkerių prieškarinių metų (1934–38) periodo:

	Plotas		Derlius
	1000 ha	% viso pasėlių ploto	100 kg iš ha
Rugiai	507,9	22,2	12,2
Kviečiai	207,3	9,1	12,7
Miežiai	210,9	9,2	12,2
Avižos	347,2	15,2	11,1

Atskiromis j. kultūromis apsėjamų plotų pasiskirstymą lėmė Lietuvos klimatinės, ūkinės sąlygos ir kai kurie tradiciniai, istoriniai momentai. Kadangi ūkinės sąlygos ir praeities palikimas nėra pastovūs dalykai, tai, jiems besikeičiant, anksčiau keitėsi ir ateityje iki tam tikrų ribų galės keistis tiek bendras j. apsėjamas plotas, tiek ir tarpusavis atskirų j. kultūrų santykis.

Lietuvoje pagrindinis duoninis javas yra rugiai, nors kviečiais apsėjami plotai nepriklausomybės metais rodė didėjimo tendencijas ir Lietuva turi visas sąlygas kviečių plotą žymiai išplėsti rugių sąskaiton. Miežiai paskutiniais laikais buvo plačiai vartojami bekoninėms kiaulėms šerti. Nemaža dalis miežių Lietuvoje suvartojama ir maisto reikalams, darant kruopas ir susimalant miltų, iš kurių kepami blynai ir verdamos košės. Avižos Lietuvoje yra pašarinis javas, ir tik maži jų kiekiai suvartojami avižiniams dribsniams ar kisieliui. Daugiausia avižų būdavo sušeriama arkliams.

Nepriklausomos Lietuvos j. ūkis pergyveno žymius kitimus. Anksčiau prieš nepriklausomos valstybės atstatymą, javai ir linai buvo pagrindiniai rinkai patiekiami žemės ūkio produktai, tačiau ryšium su ekstensyviu ūkininkavimo būdu, trilauke sėjomaina ir kitais ūkinės pažangos stabdžiais, j. derliai tuo metu buvo, palyginti, menki, ir nebūdavo iš ko parduoti didesnio jų kiekio. Pavartojus visą eilę žemės ūkio kėlimo priemonių (geresnis žemės įdirbimas, vaismainininės sėjomainos įvedimas, padidintas ir racionalus žemės tręšimas, pagerintos, pritaikintos ir naujai išvestos augalų veislės), nepriklausomoje Lietuvoje laukų gamybą, lyginant ją su 1909–13 ta pačia gamyba, buvo beveik padvigubinta. Tuo pačiu metu ir rinkai pateikiamų produktų atžvilgiu iš grūdų ūkio krypties buvo pasukta į gyvulių ūkio kryptį, tuo būdu stengiantis padidintą laukų gamybą padaryti vertingesnę, perleidžiant jos produktus per gyvulių organizmą ir gaunant pelningesnius gyvulinės kilmės maisto produktus. Nors bendra tendencija buvo eksportuoti ne grūdus, bet sviestą, mėsą, kiaušinius, tačiau ryšium su j. derliaus svyravimu atskirais metais tekdavo griebtis ir grūdų eksporto, kuris žymesnis buvo 1930, 1935, 1936, 1938 ir 1939 (tais metais buvo išvežama grūdų į užsienį už apie 10–20 mil. litų per vienerius metus). Tiek vidaus, tiek ir užsienio prekybos reikalams Lietuvoje veikė trys gerai įrengti grūdų elevatoriai (Kaune, Šiauliuose ir Klaipėdoje). Nepriklausomosios Lietuvos pasirinktoji kryptis javų ūkio atžvilgiu, atrodo, galės tikti ir tolimesnei ateičiai. *V.Mn.*

J. proistorė. Javų auginimo pradžia yra glaudžiai susijusi su žemdirbystės

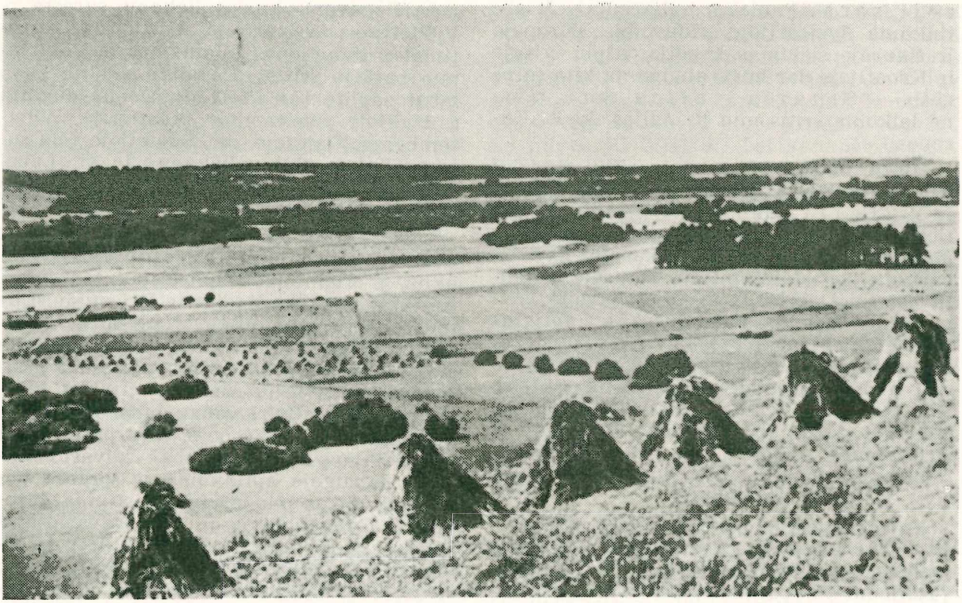

Javų laukai Lietuvoje

užuomazga. Ilgą laiką manyta, kad žemdirbystės pradmenų reikią ieškoti Azijoje, nes ten, esą, buvusi tėvynė beveik visų kultūrinių augalų. Kadangi žemės ūkis (gyvulininkystė ir žemdirbystė) jau anksti buvo įsigalėjęs M. Azijoje, Egipte, Etiopijoje ir kitur (pvz. Nilo deltoje javai auginta jau apie 4000 pr. Kr.), todėl daryta išvada, kad žemdirbystė iš Rytų plitusi į kitus kraštus ir apie 3000 pr. Kr. pasiekusi Europą. Paskutiniuoju metu, remiantis naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenimis, tvirtinama, kad žemdirbystės pradžia nėra susijusi su kuria nors viena vieta, bet kad ji visai savarankiškai galėjo išsivystyti įvairiuose kraštuose. Taip pat ir ne visos kultūrinių augalų rūšys išvestinos iš Azijos, nes ir Europoje susiduriama su kai kuriomis laukinėmis jų lytimis, iš kurių ilgainiui išsivystė atskiros kultivuotų javų rūšys. Pvz. naujojo paleolito mene Prancūzijoje surasta kaulinių dirbinių, kur vaizduojamos laukinių kviečių ir miežių varpos. Mas d'Azil stovykloje (p. Prancūzijoje) aptikta kviečių grūdų su riešutų kevalais ir slyvų kauliukais. Suanglėjusių kviečių grūdų surasta ir prie Pottensteino (A. Frankuose), Harco kalnų urvuose ir kitur. Garsioje mezolitinėje Le Campigny stovykloje (Prancūzijoje) susidurta su trinamosiomis girnomis, kuriomis galėjo būti sumalamos nekultivuotų augalų sėklos. Iš to sprendžiama, kad paleolite ir mezolite buvo renkamas augalinis maistas. Reikia manyti, kad tada pradėta ir rūpintis naudingais augalais, apsaugant juos nuo piktžolių, greičiausiai išraunant jas, kad maistui reikalingi augalai geriau tarptų. Ir dabar kai kurios primityvios tautos (pvz. australai) nesėklinius augalus išrauna ar nuskina, kad reikalingieji laisviau galėtų augti. Ilgainiui pastebėta, kad naudingų augalų sėklos, išbirusios palei palapinę, kur žemė yra buvusi trąšesnė, duodavo geresnį derlių ir grūdai būdavo didesni. Tada ir kilo mintis sėti tam tikros rūšies sėklas mažuose išpurentuose žemės sklypeliuose arti palapinės. Tai ir buvo j. auginimo pradžia, kuri siekia mezolito pabaigą.

N e o l i t a s. Visai aiškių duomenų apie j. auginimą turime iš neolito, arba naujojo akmens amžiaus. Žemės ūkis jau buvo įsigalėjęs juostinės keramikos kultūroje (žr.), šiaurinės kultūros srityje ir kitur. Apie 2300–2000 pr. Kr. ir į pietų rytų Pabaltiją atvyksta pirmieji žemdirbiai ir gyvulių augintojai, vad. rutulinių amforų kultūros (žr.) žmonės. Turime kiek duomenų apie j. auginimą ir iš prabaltiškos pamarių kultūros. Apie augintų j. rūšis sužinome iš molinių puodų sienose įsispaudusių grūdų pėdsakų (tokių pat įspaudų randama ir molyje, kuriuo būdavo apkrečiamos trobesių sienos) ir iš suanglėjusių grūdų liekanų. Prie seniausių neolite kultivuotų j. priskiriama sora, miežiai ir kviečiai.

Neolite sėta įvairių soros rūšių. Mūsų artimiausioje kaimynystėje auginta t i k-

roji sora (Panicum miliaceum). Ji aptinkama Šveicarijoje, vidurinėje Europoje ir šiaurėje siekia p. Švediją. Alpių srityje ir Kroatijoje dar buvo auginama kita soros rūšis — Setaria italica. Soros tėvynė laikoma sritis nuo R. Azijos iki R. Europos.

Miežių neolite būta dviejų rūšių: šešiaeilis miežis (Hordeum hexastichum) ir dvieilis miežis (Hordeum distichum). Dvieiliai miežiai labiausiai buvo paplitę Mezopotamijoje, Užkaspijy ir Šveicarijoje. Šešiaeilių miežių šiaurėje auginta net iki Danijos ir Švedijos. Nidoje (Užmaryje) vienoje puodo šukėje aptiktas daugiaeilio plikagrūdžio miežio (Hordeum sativum subsp. polystichum var. nudum) įspaudas (Sitzungsberichte d. Altertumsgesellschaft Prussia 22, 1900–04, 502 tt.). Laukiniai miežiai kildinami iš Priešakinės Azijos ir š.r. Afrikos, tačiau manoma, kad kultivuoti miežiai galėjo išsivystyti įvairiose vietose.

Kviečiai neolite buvo auginami trijų rūšių: vienaeilis kvietys (Triticum monococcum), kvietys nykštukas (Triticum compactum), dvieilis kvietys (Triticum dicoccum). Vienaeiliai kviečiai buvo išplitę Vengrijoje, Austrijoje, p. Vokietijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje, Belgijoje ir Hannoverio srityje. Maždaug tose pačiose vietose susiduriame ir su kviečiu nykštuku, tik jo dar papildomai aptinkame Kretoje, Rumunijoje, š. Italijoje ir p. Ispanijoje. Dvieiliai kviečiai paplitę Egipte, Babilonijoje, Sirijoje, Bosnijoje, Istrijoje, Alpių srityse ir šiaurėje iki Dunojaus. Šios rūšies kviečio įspaudas aptiktas ir neolitinėje puodo šukėje, surastoje Pilkupoje, Užmaryje (Sitzungsberichte d. Altertumsgesellschaft Prussia 22, 1900–04, 502; E. Werth tą Pilkupos kvietį linkęs skirti vienaeilio kviečio rūšiai, plg. Berichte der Botanischen Gesellschaft 60 : 4, 1942, 240). Kviečių protėvyne paprastai laikoma M. Azija, bet jie galėjo išsivystyti ir kitose vietose iš laukinių lyčių.

Taigi, sora, miežis ir kvietys neolite buvo žinomi beveik visoje vidurinėje Europoje ir siekė net šiaurinės Europos sritis. Ryšium su indoeuropiečių atsikėlimu į pietų rytinius Baltijos pakraščius, ir čia pradėta sėti paminėti javai.

Ankštinių j. (Leguminosae) š. Europoje ligi šiol dar neaptikta, bet jie buvo auginami neolite kitose Europos dalyse. Pvz. pupa (Vicia faba) jau buvo žinoma Ispanijoje, Vengrijoje, Trojoje ir Kretoje, pelėžirnis (Lathyrus) — Vengrijoje, Trojoje, Egipte, žirnis (Pisum sativum) — Trojoje, Graikijoje, Vengrijoje, Šveicarijoje ir Württemberge. Iš kitų kultūrinių augalų neolite dar buvo auginama aguona (Papaver), kurios liekanų surasta p. Vokietijoje, Šveicarijoje, A. Italijoje. Ankštiniai j. ir aguonos kildinamos iš Vidužemio pajūrio srities. Pagaliau neolite buvo labai paplitę linai (Linum); jie auginta š. Italijoje, Šveicarijoje, Austrijoje, Württemberge, Danijoje, net Suomijoje (čia surasta lininio tinklo liekanų) ir kt. Labai galimas daiktas, kad ir Lietuvoje neolito gale pradėta sėti linus.

Žalvario amžiuje (1800—500 pr. Kr.), labiau išsiplėtus ir sustiprėjus žemės ūkiui, j. auginimas taip pat suintensyvėjo. Apie tai iš dalies liudija ir Prūsuose (Littausdorfe, Fischhauseno aps.) surastas didžiulis žalvarinių piautuvų lobis. Žalvario amžiuje, be neolite kultivuotų j., dar pasirodė nauja kviečių rūšis — špeltė (Triticum spelta), kuri vėliau labai išplito vidurinėje bei r. Europoje, taip pat ir Lietuvoje. Pupa (Vicia faba) žalvario amžiaus pabaigoje aptinkama ir šiaurės Vokietijoj. Žirnis nuo Alpių pasistūmia gerokai į šiaurę. Iš naujų j. rūšių žalvario amžiuje pasirodė aviža (Avena) ir rugys (Secale cereale). Aviža, dabartiniu metu vienas svarbiausių arklių pašarų, priešistoriniais laikais buvo vienas iš pagrindinių žmonių maisto produktų. Avižos žalvario amžiuj buvo paplitusios Šveicarijoje, Württemberge, Austrijoje, Vengrijoje, Danijoje ir kt. Auginta šios avižų rūšys: aviža netikšė (Avena strigosa), sėjamoji aviža (Avena sativa) ir tuščioji aviža (Avena fatua). Kaip laukinis augalas žinomas Azijoje, š. Afrikoje ir kt. Avižų protėvyne laikoma M. Azija. Naujajame žalvario amžiuje (VIII a. pr. Kr.) jau sėjami rugiai Čekoslovakijoje, Silezijoje, Saksuose, Vestfalijoje ir kt. Pradžioje rugiai buvo laikomi kviečių piktžolė. Šis duoninis j. kildinamas iš M. Azijos.

Prieškristinis geležies amžius nepasižymi j. liekanų gausumu, tačiau šiame laikotarpyje tiek š. Europoje, tiek ir baltų kraštuose pasirodo visa eilė ligi šiol neaugintų javų. Nuo V a. pr. Kr. čia išplinta rugiai, pupa, valgomasis lęšiukas (Lens esculenta), žirniai (pvz. Dröbnitz, Osterodės aps., durpyninio lavono viduriuose rasta žirninio maisto liekanų) ir kanapės. Sėjamoji kanapė (Cannabis sativa) jau dažna Brandenburgo srityje, netrukus ji pasiekia ir Lietuvą.

Pokristinis geležies amžius (nuo Kristaus gimimo iki 1200 po Kr.). Prieškristiniame geležies amžiuje Lietuvoje ir kituose baltų kraštuose žemdirbystė dar nebuvo kaip reikiant išsivysčiusi. Daugumoje vietų tebevyravo primityvus kaplinis žemės ūkis (žr.), gimininga šių dienų mažų daržų ūkiui. Tačiau nuo pirmųjų amžių po Kr. ir Lietuvoje įsigali ariamoji

žemdirbystė. Apie suintensyvėjusį žemės ūkį liudija daugelis faktorių. Vietos sodyboms pasirenkamos derlingesnėse srityse, beveik be išimties pakilumose. Kapinynuose ir piliakalniuose randama daug visokių įrankių, susijusių su žemdirbyste: geležinių piautuvų, kiek vėliau ir dalgių, kaplių, trinamųjų ir sukamųjų girnų ir daug grūdų liekanų. Pagaliau ir istoriniuose šaltiniuose (pvz. Tacitas) kalbama, kad aisčiai (Aestiorum gentes) ‚javus ir kitokius žemės vaisius rūpestingiau ir kantriau augina, negu germanai...' Apie j. auginimą pokristiniame geležies amžiuje ir istorinių laikų pradžioje daugiausia sužinome iš piliakalnių ir kai kurių sodybų tyrinėjimų. Daugiausia duomenų apie Lietuvoje augintus j. turime iš pirmųjų amžių po Kr. ir iš naujojo geležies amžiaus (800–1200 po Kr.). Medžiagos trūkumas iš vidurinio geležies amžiaus (V–VIII a. po Kr.) tėra tyrinėjimų spraga.

Senojo geležies amžiaus (I–IV a. po Kr.) grūdų surasta dviejuose piliakalniuose: Velykuškių (Dusetų vls., Zarasų aps.) ir Naukaimio-Gabrieliškių (Girkalnio vls., Raseinių aps.). P. Tarasenkos 1933 tyrinėtame Velykuškių piliakalnyje aptikta 128 kviečių ir 9 miežių grūdai. Visi kviečiai yra buvę dvieiliai (Triticum dicoccum). Žymiai daugiau ir įvairių j. rūšių grūdų surasta 1910 L. Krzywickio kasinėtame Naukaimio-Gabrieliškių piliakalny. Suanglėjusių grūdų aptikta bent keliose piliakalnio vietose, bet daugiausia grūdų (net 13,5 gorčių) ir suanglėjusios duonos gabalų surasta vienoje akmenimis grįstoje duobėje. Kviečiai yra buvę net 4 rūšių: dvieilis kvietys (Triticum dicoccum), paprastasis kvietys (Triticum vulgare), kvietys nykštukas (Triticum compactum) ir špeltė (Triticum spelta). Vyrauja dvieilis kvietys ir špeltė. Kartu rasta rugių ir soros grūdų. Be to, kartu su grūdais aptikta net 19 rūšių piktžolių sėklų.

Viduriniame geležies amžiuje, atrodo, buvo sėjami tie patys j., kurie buvo auginami ir anksčiau, tik tuo tarpu neturime tyrinėtų šio laikotarpio sodybų ar piliakalnių. Tačiau pastaruoju metu (1952–54) tyrinėtame Piliakalnio k. (Nemenčinės vls.) piliakalny aptikta grūdų: kviečių, miežių, rugių, avižų, soros, žirnių, pupų, vikių ir net kanapių; dalis jų priklauso V a. po Kr.

Naujajame geležies amžiuje j. auginta visoje Lietuvoje. Apie sėjamų j. rūšis labai daug mums pasako tyrinėtose sodybose ir piliakalniuose surasti suanglėję grūdai. Iš svarbesnių tyrinėtų vietovių paminėtinos: Apuolės piliakalnis (Skuodo vls.), Veliuonos piliakalnis (Kauno aps.), Bubių piliakalnis (Padubysio vls., Šiaulių aps.), Miežulėnų piliakalnis (Ignalinos vls.), Piliakalnio piliakalnis (Nemenčinės vls.), Vilniaus Gedimino ir Bekešo kalnas, Gardino pilis ir kt. Beveik visose čia paminėtose vietovėse surasta grūdų: rugių, kviečių, miežių, avižų, soros, žirnių, vikių ir pupų. Be to, čia susidurta ir su grikiais (Gardino pilyje, XI–XIII a.) bei kanapėmis (Piliakalnio k.).

M. Matlakówna (Acta Societatis Botanicorum Poloniae 3 : 2, 1926, 164—195 ir 6 : 4, 1929, 370—384); *A. Lideikytė-Šopauskienė*, J. iš Lietuvos piliakalnių (VDU Mat.-Gamtos Fak. Darbai IX : 2, 1935); *E. Werth*, Zum Alter des Pflanzenbaues (Angewandte Botanik 22 : 4, 1940); ('') Neues und kritisches zur Kenntnis alter Kulturpflanzen (Berichte d. Deutschen Bot. Gesell. 60 : 4, 1942); *W. La Baume*, Die vorgeschichtlichen Kulturpflanzen (Altpreussen 8 : 2, 1943, 18–32); *M. Natkevičiūtė*, Kultūrinių augalų kilmė. Vilnius 1950; *P. Kulikauskas*, Kai kurie archeologiniai duomenys apie seniausiai Lietuvos teritorijoje augintus javus (Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai, Serija A, 1, 1955, 75–85). *J.P.*

Javaravas dv. ir nepriklausomybės pradžioje valsčiaus centras. Dvaras buvo išdalytas, o valsčius pavadintas Igliškėlių (žr.) vardu.

Javari Amazonės deš. intakas, 1056 km ilgio, skiriąs Braziliją ir Peru.

Javata (ag. Yawata ar Jahata) Japonijos mst. Kiušu saloje; 167.829 gyv. (1947; 261.309 gyv. — 1940). Pramonės centras su plieno liejyklomis ir anglių kasyklomis, smarkiai bombarduotas per II pas. karą.

Javne Lietuvoje veikusi žydų kultūrinė d-ja, išlaikiusi Kaune ir Šiauliuose gimnazijas ir vaikų darželius.

Javónis 1. upelis Vilkaviškio aps., Širvintos (Šešupės) kair. intakas, 19 km ilgio; pradžia — 5 km į š.r. nuo Vištyčio mst., kryptis į š.r.; turi deš. intaką Zanilą; baseino plotas 108 km².

2. Kalnas Vištyčio vls., Vilkaviškio aps., ties Pajavonių k., 218 m nuo j.l. *S.K.*

Javora (lenk. Podjaworka) upelis Slanimo aps., Ščaros (Nemuno) deš. intakas, 31 km ilgio; prasideda 6 km į p. nuo Zietelos bžk., teka į v. pro Ruda Jaworska mst. ir ties Wielka Wola įteka į Ščarą; baseino plotas 215 km²; žymesni kair. intakai Skupa ir Chlewna.

Javorov (Kračolov) Peju (1877—1914) bulgarų rašytojas, iš pradžių savo eilėse garbinęs makedoniečių revoliucinį sąjūdį, nuo 1907 nusikreipęs į simbolistinę lyriką. Jo dramos yra pirmieji bulgarų draminiai veikalai. 5 tomai jo raštų išl. 1934–36.

Javos žmogus (Pithecanthropus erectus) primityvus žmogus, kurio liekanos pirmą kartą rastos olando E. Dubois Javos saloje, prie Solo upės krantų 1890. Daugiau liekanų ten pat rasta 1931–40. J.ž. galva buvo labai primityvios formos, veik be kaktos, žandas masyvus ir be smakro, veidas iškištas priekin. Smegenų tūris apie 900 cm³ (Homo sapiens — 1200–1500 cm³). J.ž. gyveno pirmoje pleistoceno pusėje, gal prieš

pusę milijono metų (Europoje tai atitinka ledynų laikotarpio pradžią). Ar jis vartojo akmens įrankius, tikrai nežinia. Maždaug tokio amžiaus įrankių Javoje rasta, ir jie, greičiausia, J.ž. priskirtini. Prie P. erectus dabar priskiriamas ir kiek vėliau gyvenęs Pekino žmogus (Sinanthropus), gerai žinomas iš gausių liekanų, rastų Čukutien urve netoli Pekino, Kinijoje. Šis skiriasi nuo J.ž. kiek padidėjusiu smegenų tūriu (1100 cm³). Pekino žmogus jau vartojo ugnį, gamino akmens įrankius, mito mėsa ir, atrodo, buvęs žmogėdra. Žr. Žmogus.

H. L. Movius Jr., Early Man and Pleistocene Stratigraphy in Southern and Eastern Asia (Peabody Museum Papers, Harvard University, 1944). *M.Y.*

Javos žvirblis, kitaip ryžių paukštis (Munia orysivora), Ploceidae (audėjų) šeimos paukštis, kilęs iš Javos salos, dėl savo gražumo mėgiamas laikyti narvelyje įvairiuose pasaulio kraštuose. Jis yra arti 20 cm ilgio; viršutinės kūno dalies plunksnos žalsvai mėlynos, o apatinės rausvos; uodega ir galva juodos spalvos, skruostai balti, aplink akis raudoni žiedai, snapas rausvas. Azijoj ir Afrikoj labai išsiplatinęs kaip laukinis paukštis, didelis ryžių derliaus naikintojas. *A.B.*

Javų dvasia. Lietuvių, kaip ir v. slavų, ji dabar paprastai vadinama Rugių Boba. Agenda (1530) dievų sąraše Pilvytis (Pilluuytus verčiama lot. Ceres. M. Stryjkovskio kronika (1582) mini ‚Kruminie pradziu warpu', J. Brodovskio žodynas (apie 1730) žino Jawinne (Javinė), A. Kašarausko (apie 1860) prie naminių dievų priskiriamas ir Kukolis (žr.), išvirtęs jonažole (žr. Joninės). Sen. prūsai iš paskutinių varpų darė Kurke (žr.), kuris atitinka žem. Kuršį. Iš Ariogalos užrašytoj trumpoj rugiapiūtės dainoj minimas Žebris (Tupi žebris rugiuose, žebrulaitis rugiuose). Priešingai W. Mannhardto ir J. Frazerio teorijai apie derliaus ir j.d., kai kurie folklorininkai, kaip L. Mackensenas ir A. Eskerödas (Arets äring 1947), teigia, kad jokių j.d. ar vaisingumo demonų buvimu iš viso nebuvę rimtai tikima, kad tai esą tik javų lauko metaforos, pokštai ir prasimanymai vaikams gąsdinti (žr. Derliaus papročiai). *J.B.*

Jawlensky Alexei von (A. Javlenskij; 1864–1941), rusų kilmės tapytojas, aktyvus vokiškojo ekspresionizmo sąjūdžių dalyvis. Mokęsis kurį laiką Maskvos karo mokloje ir Petrapilio meno akademijoje (pas Repiną), 1896 J. atvyko į Müncheną ir kartu su Kandinskiu lankė Anton Azbe tapybos studiją. Pirmą kartą savo darbus išstatė 1903. Aktyvus ‚Der Blaue Reiter' ir ‚Die Blauen Vier' grupių dalyvis, savo ankstyvesnėje tapyboje J. artimesnis prancūzų fovistams, ypač Matisse, kuris jam turėjo didelės įtakos. J. formos koncepcija yra matisinė, tačiau jo darbus dažnais atvejais darko ekspresionistams būdinga ‚literatūros' dozė (pvz. vad. mistiniuose portretuose). ‚Die Blauen Vier' periodo tapyboje žymi kubizmo įtaka. Paskutiniuose darbuose J. priartėjo prie tam tikro primityvizmo, primenančio rusų ikonas. *A.Lc.*

Jaworski Baltazar (m. 1710 Vilniuje) mozūras jėzuitas, išbuvęs Lietuvoje 20 m. kariuomenės misionieriumi ir 1702 išspausdinęs Vilniaus pilininko etmono J. B. Sluškos nekrologinę biografiją Synopsis.

Jazauskas Julijonas (g. 1906 VI 4 Daujočių k., Skaisgirio vls., Šiaulių aps.). Lietuvoje baigė pradžios m-lą. 1929 atvyko į Uragvajų ir po metų įstojo į Uragvajaus lietuvių kultūros d-ją; 7 metus jai pirmininkavo, kelis kartus ėjo kitas pareigas jos valdyboje. Buvo iš Laisvosios Lietuvos žurnalo, 3 metus šios d-jos leisto, steigėjų ir atsakomasis jo redaktorius.

Jazbutienė-Dzendzeliauskaitė Juzė (g. 1908 X 31 Tiflise) sportininkė. 1930 baigė Aušros mergaičių gimn. Kaune. 1930–34 VDU studijavo ekonominius mokslus. 1938 baigė Aukštuosius Kūno Kultūros Kursus. 1938 paskirta Kauno apygardos kūno kultūros instruktore. Tuo pačiu laiku buvo vyr. teisėja valstybiniam kūno kultūros ženklui įsigyti ir vyr. tautinių šokių vadovė Lietuvoje. Ruošiant Europos krepšinio pirmenybes Kaune, buvo paskirta Europos tarptautinio krepšinio komiteto nare. Priklausė LFLS ir buvo šios organizacijos Valdyboje. Mėgiamos sporto šakos buvo krepšinis, tenisas, slidės, lengvoji atletika. Pasaulio lietuvių olimpiadoj laimėjo 5 aukso medalius. Buvo nuolatinė LFLS krepšinio komandos dalyvė ir vadovė. Tarptautinėse krepšinio rungtynėse buvo valstybinės komandos vadovė. 1939 dalyvavo Europos moterų krepšinio pirmenybėse Romoje, vadovaudama Lietuvos komandai, kur laimėjo II vietą. Emigravusi į Kolumbiją, vadovauja tautinių šokių grupei ir dėsto kūno kultūrą vienoj kolegijoj.

J. Jazbutienė

Jazdai k., Kretingos vls. ir aps., 8 km į š.v. nuo Kretingos. Vietovės pavadinimas kilęs greičiausiai nuo bajorų Jazdaičių, kurie nuo XV a. gyveno šioje srityje. J. apylinkės jau buvo gyvenamos apie 1000 pr. Kr. Tam laikui priskirtinas senojo žalvario amžiaus (III periodo) akmeninis skobtinis kirvukas, padarytas pagal tokio pat tipo žalvarinių kirvių pavyzdį. Kirvukas

Audimo įrankiai, surasti Jazduose (kapas 10 nr.)

yra trapecinės formos, 8,8 cm ilgio, ašmenų plotis 5 cm. Radinys Stockholmo valstybiniame istoriniame muziejuje. Čia surasta ir V–VI a. po Kr. žalvarinių kaklo papuošalų, sudarytų iš pakabėlių, prie kurių pritvirtintos keturkampės žalvarinės skardelės. 1939 tyrinėtas naujojo geležies amžiaus (IX–XI a.) kapinynas, kur buvo surasta 4 nedegintiniai ir 13 degintinių kapų. Nedegintiniuose kapuose mirusieji laidota giliose duobėse, dažniausiai ąžuoliniuose skobtiniuose karstuose. Degintiniuose kapuose laidosena labai panaši: į karstą supilami degintų kaulų likučiai, o įkapės, dažniausiai nedegintos, išdėstomos tokia pat tvarka, kaip ir nedegintiniuose kapuose. Ypatingai įdomus yra buvęs moters kapas nr. 10. Apie 1 m gylio duobėje susidurta su mažo ąžuolinio skobtinio karsto liekanomis. Karstas yra buvęs apie 60 cm ilgio ir 30 cm pločio. Deginti kaulai su įkapėmis supilti į karstelį, o vakariniame jo šone padėta apie 10 cm skersmens dėžutė, padaryta iš liepos žievės. Dėžutėje buvo sudėti įrankiai juostoms austi: žalvarinės keturkampės plokštelės, žalvarinis šukų pavidalo įrankis, peiliukas su gerai išlikusiu koteliu, yla ir kt. Be to, joje dar buvo įdėta įvijinių žiedų ir grandinėlė. Surasta net ir siūlų liekanų; jie buvo apvynioti ant 5 cm ilgio neapdrožto pagaliuko. J. kapinynas tiek savo laidosena, tiek ir medžiagine kultūra priklauso vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei. Atsitiktiniai radiniai Valstybiniame istoriniame muziejuje Stockholme, 1939 kasinėjimų — Vytauto D. kultūros muziejuje Kaune. *J.P.*

Jazdaičiai dv., Plungės vls., Telšių aps., 4 km į š. nuo Plungės. Dvaras 1924 išskirstytas ir vietovė pavadinta Didvyčiais. Iki 1863 sukilimo dv. priklausė Svirtūnams. Dvare buvo gražus parkas ir 4–5 ha ploto tvenkinys. Jaroslavas Svirtūnas buvo aktyvus 1863 sukilimo dalyvis ir į sukilėlių eiles buvo įtraukęs daug apylinkės gyventojų. Sugautas, pasodintas į Telšių kalėjimą, vėliau karo lauko teismo nuteistas ir ištremtas į Sibirą. Dvaras konfiskuotas ir padovanotas rusų gen. Ceigleriui.

J. laukuose ir kair. Juodžio upelio krante yra didelis senojo, vidurinio ir naujojo geležies amžiaus kapinynas. Iš senojo ir vidurinio geležies amžiaus teturima atsitiktinai surastų radinių. Naujojo geležies amžiaus kapinyne atlikti bandomieji kasinėjimai. Čia aptikta nedegintinių ir degintinių kapų, kur mirusieji buvo palaidoti giliose duobėse, galvomis į vakarus. Tiek pati laidosena, tiek ir radiniai yra būdingi vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei. Radiniai saugojami Telšių Alkos muziejuje, Vytauto D. kultūros muziejuje ir Tartu univ. muziejuje.

L. Kumšlytis, J. dvaras (Šiaulių Metraštis IV, 1933). *J.P.*

Jazdauskis Konstantinas (g. 1875 VII 23 Švėkšnos par. — ?) kanauninkas. 1899 įšventintas kunigu, ligi 1906 vikaravo Šiauliuose, Kuliuose ir Rokiškyje; 1906–20 kuratas Kužiuose, Vadžgiryje ir Šateikiuose, nuo 1920 N. Žagarės klebonas, vėliau pakeltas garbės kan. ir paskirtas Joniškio dekanu. Kurį laiką direktoriavo Žagarės ‚Saulės' vidurinėje m-loje. Prieš I pas. karą rašė Viltyje, Šaltinyje, Vienybėje, Draugijoje. Be aktualiosios publicistikos, domėjosi ir kalbos klausimais.

Jazigai 1. sen. sarmatų klajoklinė kiltis, gyvenusi stepėse, į š. nuo Juodosios jūros. Spėjama, kad jie pirmaisiais amžiais pr. Kr. atvykę iš rytų ir ilgainiui pasiekę Dunojų. Jie puldinėjo romėnų provincijas Panonijoje ir Dakijoje. 357–359 Konstantinas ir 471 Teodorikas juos sumušė. Vėliau j. pateko gotų valdžion. Kai kurie lietuvių romantikai j. tapatino su įotvingiais.

2. Vengrijos kiltis, greičiausiai likučiai senųjų j., kurie XIII a. sumišo su kumanais. XI a. jie buvo garsūs lankininkai. Vėlyvajame viduramžyje j. turėjo nemaža įvairių privilegijų, kurios 1848 ir 1876 buvo panaikintos. J. teritorija 1702 karaliaus Leopoldo I perduota vokiečių riterių ordinui, bet 1745 Marijos Terezijos atpirkta. Nuo 1876 J. sudaro sritį Jász–Kiskun–Szol-

Jazminas (Philadelphus)

nok Vengrijoj. J. gyvenamas plotas užima 5251 km², 1930 yra buvę 412.000 gyv.

I. T. Gyárfás, Geschichte der Jazygen und Kamanen, 4 tt., 1870–1885. *J.P.*

Jazykov Nikolaj Michailovič (1803–1846) rusų poetas. Studentavimo linksmieji metai Tartu univ. atsiliepė anakreontiškoms dainoms, draugystės, puotos, ryžto, viltingumo temoms ir nuotaikoms. Vėliau dominavo ramesni gamtos motyvai. Puškino draugo ir Delvigo globotinio, J. poezija pasižymi stipria bei įvairia kalba, ritmika, formų įvairumu, skambesiu. Šaltoku intelektualizmu jis apvaldė didelę nervinę eilėraščių įtampą. Jo reikšmė slypi formos kultūros srityje. *J.Bl.*

Jazlovieckiai (Jazlowiecki) M. Lenkijos bajorų šeima, įsikūrusi Podolėje, gavusi vardą nuo Jazłowiec miestelio Galicijoje. XVI a. viduryje J. perėjo į kalvinizmą kartu su kitomis lenkų bajorų šeimomis, kaip Stadnickiais, Sienievskiais, Firlėjais, Šafranicais. Žymesni J.:

1. Wacław (m. 1573) Lenkijos didysis etmonas, Kamienieco pilininkas, Padolės vaivada, vadovavęs pasienio gynimui nuo turkų.

2. Michał, Vaclovo sūnus (m. 1594), vienas Lietuvos-Lenkijos elekcinio seimo pasiuntinių pranešti Steponui Batorui apie jo išrinkimą Lenkijos karaliumi. Dalyvavo sėkmingose kovose prieš turkus Vokietijoje ir svajojo nukariauti Krymą su kazokų kariuomene. *K.Avž.*

Jazminas (ar. jas(a)min) 1. Philadelphus, netikrasis j., uolaskelinių (Saxifragaceae) šeimos baltai žydįs krūmas, Š. Amerikos, Azijos, Europos savaiminis. J. darželinis (Ph. coronarius), iki 3 m aukščio keruotai nuaugąs kvapiais žiedais krūmas, Europos pietryčių kilimo. Lietuvoje dekoracinis, dažnoje sodyboje auginamas. Ypačiai puošni jo pilnažiedė atmaina Ph. coronarius var. primulaeflorus. Š. Amerikoje keletas skirčių: Ph. inodorus, Ph. Lewisi, Ph. floribundus ir kt. Čia taip pat mėgiamas dekoracijai.

2. Jasminum, tikrasis j., alyvmedinių (Oleaceae) šeimos medinė gentis, P. Europos, Š. Afrikos, Š. Kinijos čiabuvė. Jos 3 skirtys. P. Europoje auga tik J. fruticans, iki 2 m geltonais žiedais krūmas. J. officinale, 3 m aukščio baltais žiedais krūmas, iš Artimųjų Rytų; esama taip pat jo atmainų. Šis Prancūzijoje ir Viduržemio jūros srityse veisiamas parfumerijos reikalams. *J.Rkt.*

Jazmino eterinis aliejus gaunamas iš įvairių kultivuojamų jazmino atmainų (Jasminum grandiflorum, J. hispanicum, J. aureum, J. italonicum, J. sambac, J. auriculatum ir kt.). Kvapiosios medžiagos ištraukiamos iš surinktų šviežių jazminų žiedų lakiais tirpikliais arba riebalais. Lakiuosius tirpiklius nugarinus, lieka tiršta ruda tyrė, kuri ekstrahuojama alkoholiu. Nugarinus alkoholį sumažintame slėgime, gaunamas ‚absoliutus' j.e.a. Riebalinis ekstraktas taip pat ekstrahuojamas alkoholiu.

Jazminas auginamas pramoniniu mastu P. Prancūzijoj, Italijoj, Alžire, Egipte, Sirijoj, Indijoj ir kai kuriuose kituose šiltuose kraštuose. Iš 1 ha plantacijos surenkama per metus 3–4 tonos jazmino žiedų, iš kurių gaunama nuo 4 iki 6 kg ‚absoliutaus' eterinio aliejaus. Šio aliejaus apytikrė sudėtis: 65% benzilo acetato, 15,5% d-linalolo, 7,5% linalilo acetato, 6% benzilo alkoholio, 3% jazmonos, 2,5% indolo, 0,5% metilo antranilato. J.e.a. kaina labai aukšta ir nepastovi: pagal metų derlių ir rinkos aplinkybes ji svyruoja tarp 500 ir 2000 dol. už kg. J.e.a. vartojamas tik brangiuose kvepaluose, kuriems jis suteikia nepaprastą kvapo švelnumą. *J.Vbr.*

Jazmona, chemiškai 3-metil-2-(n-penten-2-il)-2-ciklopenten-1-ona, $C_{11}H_{16}O$, yra jazmino kvapo ketona, kurią pirmą kartą 1899 Hesse išskyrė iš jazmino žiedų eterinio aliejaus. Dėl dvilinkos jungties šoniniame molekulės atsišakojime, j. gali būti

dviejų stereoizomerų pavidalo: cis ir trans. Abi j. yra bespalviai skysčiai, lyg.sv. d22/4 0,9437. Abiejų fizinės konstantos labai artimos: cis-j. virimo temp. 146°C/27 mm, o refrakcijos rodiklis n20/D 1,4978; trans-j. virimo temp. 142°C/23 mm, o refrakcijos rodiklis n20/D 1,4974. Šiuo metu gaminama daug sintetinės j., dažniausiai Hunsdieckerio patobulintu Treff-Wernerio būdu, iš 3-heksen-1-olio. Šoninio j. molekulės atsišakojimo dvilinką jungtį užpildant vandeniliu, gaunama dihidrojazmona, kurios kvapas dar artimesnis natūraliam jazminui. J. ir dihidrojazmona gana plačiai vartojamos įvairiose kvepalų kompozicijose, kur jos pavaduoja labai brangų natūralųjį jazmino eterinį aliejų. *J.Vbr.*

Jaźwiński Antoni (m. po 1846) 1809 Vilniaus univ. gavo filosofijos daktaro laipsnį, ilgai buvo užsienyje ir ten išgarsėjo savo metodu mintinai išmokti chronologijai, kalboms etc. Išsp. Méthode polonaise inventée appliquée à la chronologie et à l'histoire, la géographie, et à l'étude des langues 1832 ir 1836; Carte chronologique pour l'étude de l'histoire universelle 1834 (²1835). Abu susilaukę lenkiškų vertimų 1839.

Jazz (ag.) žr. Džazas.

Jean de Meun(g), kitaip Jehan Clopinel (Chopinel), XIII amžiaus prancūzų poetas, parašęs Rožės romano antrąją realistiškai filosofinę dalį ir išvertęs iš lotynų k. Abelard'o laiškus Heloisei.

Jeanne d'Arc žr. Joana (1).

Jeanneret Charles Edouard žr. Le Corbusier.

Jean Paul (Johann Paul Friedrich Richter; 1763–1825) vokiečių rašytojas. Ankstyvosios vok. romantikos atstovas, pasirinkęs prancūzišką slapyvardį. Studijavo Leipcige teologiją, vėliau vertėsi kaip laisvas rašytojas. Ankstyva Rousseau ir anglų humoristų įtaka. Pirmoji verta dėmesio knyga Grönländische Prozesse 1783 buvo kandžių satyrų rinkinys. Auswahl aus des Teufels Papieren 1789, sekąs satyrų rinkinys, yra paskutinysis J.P. ‚acto fabriko' (kaip jis pats šią kūrybą pavadino) gaminys. Nuoširdi idilė Leben des vergnügten Schulmeisterlein Maria Wuz in Auenthal 1793 yra pradžia naujo ir pažymėtino J.P. kūrybos periodo — trumpų humoristinių eskizų, iš kurių išauga jo tikroji prozinė kūryba, pirmiausia romanas Die unsichtbare Loge. Šiame, kaip ir sekančiame romane Hesperus oder 45 Hundsposttage 1795, vaizduojama eilinių žmonių buitis su geraširdiška šypsena ir retu išradingumu bei subtilumu. Toliau eina panaši idilė Leben des Quintus Fixlein, aus 15 Zettelkästen gezogen 1796 ir švelni vargdienių advokato Siebenkäs istorija. 1800–03 J.P. parašo savo pagrindinį veikalą, auklėjamąjį ir brendimo romaną, Titan, kur vaizduojamas didiko sūnaus gyvenimo kelias. Die Flegeljahre 1804 romane vėl aprašomas liaudies gyvenimas, iškeliama niekingoj kasdienybėj randamos žmogiškos ydos ir gėris. Auklėjimo klausimams paskirtas veikalas Levana oder Erziehungslehre 1807 jau rodo blėstantį talentą. J.P. pirmoj eilėj išliko vokiečių literatūroj kaip subtilaus humoro ir gilaus žvilgsnio paprasto žmogaus sielon meistras, puikių idilių autorius ir romantinio polėkio avangardininkas.

Jean Paul

Monografijos: *F. J. Schneider* 1905; *J. Müller* ²1923; *J. Alt* 1925; *W. Meier* 1926; *M. Kommerell* 1933; *K. Berger* 1939; *E. Berend*, J. P.s Ästhetik 1909; *H. Mielert*, Das hohe Menschentum bei J. P. 1939. *H.N.*

Jeans Sir James Hopwood (1877–1946) anglų matematikas ir astrofizikas. 1905–09 matematikos prof. Princetono univ., 1910–12 Cambridge univ. 1919–29 Royal Soc. sekr. Pirmajame mokslo darbe, Distribution of Molecular Energy 1901, nagrinėdamas dujas, matematiškai patvirtino Maxwellio dėsnį apie molekulių greičių išsiskirstymą. Vėliau domėjosi ne tiek eksperimentiniais tyrinėjimais, kiek mechaninių procesų matematiniu aprašymu. Ypatingą dėmesį kreipė į astrofiziką, nagrinėjo žvaigždžių spinduliavimą ir energiją. Matematiškai įrodė, jog Kanto ir Laplace planetų kilimo teorija nėra patenkinama, ir J. pats pasiūlė hipotezę, pagal kurią planetos ir satelitai atskilę iš saulės, kai arti jos pralėkusi kita žvaigždė (šią hipotezę vėliau kvestionavo Lyttleton ir Hoyle). J. ypač žinomas kaip gamtos mokslų, labiausiai astronomijos, patrauklaus stiliaus populiarintojas. Jis mėgo mokslo rezultatus sujungti ir su filosofija. Pasak J., mechanistinis gamtos aiškinimas esąs atgyvenęs; nepalyginamai geresnis aiškinimas yra matematinis. Visi kūriniai gamtoje esą sukurti pagal matematinius išskaičiavimus; iš čia ir jo kalba apie Dievą kaip Didįjį Matematiką. Mokslininiai J. veikalai: The Dynamical Theory of Gases 1904, Report on Radiation and the Quantum Theory 1914, Problems of Cosmogony and Stellar Dynamics 1919, Astronomy and Cosmogony 1928, Introduction to Kinetic Theory of Gases 1940. Populiarūs J. raštai: The Universe Around Us 1929, The Mysterious Universe 1930, The Stars in Their Courses 1931, Through Space and Time 1934, Science and Music

1937, Physics and Philosophy 1942, The Growth of Physical Science 1947.

J. G. Crowther, British Scientists of the Twentieth Century 1952; *E. A. Milne*, Sir J. J. 1952. *V.Dn.*

Jebuzitai ST minimas pirmykštis Jeruzalės ir jame gyvenusios kananiečių tautelės vardas. Neaišku, kuriai rasei j. priklausė; vardas nėra semitiškas. J. miestą galutinai paėmė Dovydas ir padarė jį Izraelio sostine. J. sumišo su izraelitais ir nutautėjo.

Ječius (Jacevičius) Kazimieras (g. 1898 IX 10 Jasiuliškių k., Vabalninko vls., Biržų aps.) agronomas. 1924 baigęs Dotnuvos žemės ūkio technikumą, ligi 1930 buvo Ukmergėje žemės ūkio kooperatyvų instruktorius, rajono, vėliau apskrities agronomas. 1930–40 Pienocentro valdybos v.pirm. ir dir. Įsteigus Valgio akc. b-vę, buvo jos pirm. Tuo pat laiku ligi 1940 buvo vartotojų kooperatyvo Paramos ir Kauno Biržos valdybų nariu. 1931–37 Vilniui vaduoti s-gos Kauno apygardos pirm. Bolševikmečiu buvo Valgio tresto valdytojo pavaduotojas. 1941—43 Pienocentro valdybos pirm. ir direktorius. 1943–44 Kooperatyvų Sąjungos pieninių skyriaus vedėjas. 1949 atvyko į JAV. Bendradarbiavo Žemės Ūkyje, Ūkininko Patarėjuje ir kt. Ūkininkų knygynėlio konkurse laimėjo II premiją už Sodininkystės knygą.

Jedda (ag.) žr. Džida.

Jedetas žr. Gedetas.

Jedinaitis (Jedinatis, Jedinat) K., neišaiškintos biografijos M. Lietuvos mokytojas, spaudos darbininkas. Apie 1871 mokytojavo Kliokiuose, Kaukėnų vls., apie 1878 Tavelninkuose. F. Kuršaičiui rengiant žodyną (išsp. 1870–74), J. talkininkavo žodžiais iš Galdapės-Stalupėnų apl. J. išsp. ‚Skirtumas tarp tikro ir netikro Prisivertimo' (apie 1874 Kaukėnuose), ‚Trumpi Pasakojimai musu broliams Lietuwininkams' I–IV (1894 Viešvilėje). Jis paruošė ‚Tilžės Kelejwio Kalendras' 1885–90 metams ir ‚Lietuwiszkas Kalendras' 1886, 1891, 1896, 1902 metams (galima prileisti, kad jo buvo paruošti ir tarpinių metų kalendoriai, apie kuriuos nėra žinių). Savo leidiniuose jis spausdino ir trumpų apysakaičių bei eilėraščių. Yra atlikęs keletą vertimų iš vokiečių kalbos.

Jedo (Yedo, Jeddo) senasis Tokijo (žr.) vardas.

Jedlinas (lenk. Jedlna ar Jedlnia) mst. ir dv. Radomo aps., į p. nuo Varšuvos, prie istorinio kelio iš Krokuvos į Vilnių. Sena vietovė, kurioje mėgdavo sustoti Jogaila savo kelionėse į Lietuvą. J. 1430 buvo pripažintos Jogailos sūnui įpėdinystės teisės, kai Jogaila patvirtino senąsias lenkų bajorų privilegijas ir atšaukė savo sutikimą Vytauto vainikavimuisi.

Jędrzejewo suvažiavimas žr. Jendžejevo suvažiavimas.

Jeep (ag.) žr. Džypas.

Jefferies Richard (1848-87) anglų rašytojas, vertinamas kaip puikus anglų gamtos ir kaimo gyvenimo vaizduotojas. Veikalai: The Gamekeeper at Home 1878, Wood Magic 1881, The Life of the Fields 1884 ir kt. Autobiografinis veikalas The Story of my Heart 1883. Jo raštų rinktinę 1937 parengė H. Williamson.

Jeffers Robinson (g. 1887) amerikiečių poetas ir dramaturgas. Svarbesnieji jo poezijos rinkiniai: Tamar and Other Poems 1924, Roan Stallion 1925, The Women at Point Sur 1927, Cawdor 1928, Dear Judas 1929, Give Your Heart to the Hawks 1933, The Double Axe 1948. Juose J. puola civilizaciją ir liguistą instrospekciją, visiškai atskyrusią žmogų nuo gamtos. Jo meilė skirta gamtai be žmogaus, kurį J. siūlo sunaikinti. Mėgiamiausia J. forma yra ilgi laisvų eilių pasakojamieji eilėraščiai. Jis dažnai naudoja graikų mitą, ypač dramose Medea 1947 ir The Tower Beyond Tragedy 1950. *A.L.*

Jefferson Thomas (1743–1826), trečiasis JAV prezidentas (1801–08), vienas Amerikos nepriklausomybės deklaracijos autorių, didelis kovotojas už politinę ir religinę laisvę (Virginijos statutai), Virginijos univ. kūrėjas ir rėmėjas, Monticello išminčius. Gimęs turtingoje Virginijos ūkininkų šeimoj, gavo puikų išauklėjimą William and Mary kolegijoje, kurią baigė 1762. Anksti pradėjo dalyvauti politiniame gyvenime, pirma Virginijoje, paskum kontinentaliniame kongrese. Nors menkas oratorius, bet puikiai valdė plunksną. Garsioji 1776 m. liepos mėn. 4 d. nepriklausomybės deklaracija yra jo plunksnos darbas. Sunkiu nepriklausomybės kovų metu Virginijoje gubernatorius (1779–81). 1784–89 jaunos respublikos atstovas Prancūzijoje, pakeitęs B. Franklіną. Kilus Prancūzijoje revoliucijai, J. buvo vienas tų nedaugelio amerikiečių, kurie teigiamai įvertino revoliuciją, kaip laisvės nešėją. Garsus yra jo posakis, kad ‚laisvės medis turi kartkartėmis būti palaistytas patriotų ir tironų krauju'. 1790–93 valstybės sekretorius, padėjęs pagrindus diplomatinei ir konsularinei JAV tarnybai. Jo metu buvo paskirta daug konsulų Š. Europoje ir Baltijos jūros erdvėje, su kuria, prasidėjus karui tarp revoliucinės Prancūzijos ir Angli-

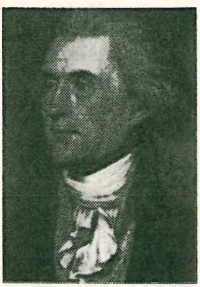

Th. Jefferson

jos, užsimezgė glaudūs prekybiniai ryšiai. Aiškiai pasisakė už pilietines teises (Bill of Rights). Buvo vienas respublikonų partijos, davusios pradžią dabartinei demokratų partijai, vadų prieš aristokratiškesnę ir daugiau miestais atremtą Hamiltono grupę. 1796 viceprezidentas prie John Adams, 1801 išrinktas prezidentu. Jo politika rėmėsi ūkininkais, silpna federaline valdžia ir nesikišimu į Europos reikalus. Europoje tuo metu virė žūtbūtinė kova tarp napoleoninės Prancūzijos ir Anglijos. Organizuodamas neutraliųjų bloką, J. stengėsi suartėti su Rusijos caru Aleksandru I, su kuriuo palaikė korespondencinius ryšius. 1803 iš Napoleono nupirko Louisianą. Griežtas jūrų laisvės ir prekybos šalininkas, bet vengdamas įsivelti į Europos karą, 1807 jis išleido embargo aktą, kuriuo Amerikos laivams buvo draudžiama palikti uostus. Taip jis siekė paveikti Angliją ir Prancūziją atsisakyti nuo jūrų laisvės varžymų. Pasitraukęs iš administracijos 1809 ligi mirties gyveno garsiame Monticello dvare, kur buvo įsitaisęs vieną geriausių to laiko bibliotekų. 1815 jis padovanojo ją kongresui, sudarydamas dabartinės kongreso bibliotekos pagrindą. Kultūriniai J. polinkiai buvo be galo platūs ir universalūs, nuo plūgo patobulinimo, kanapių plantacijų organizavimo (tuo reikalu jis susirašinėjo su pirmuoju JAV ambasadoriumi J. Q. Adams Rusijoje, iš kurio gavo informacijų apie Pabaltijo kanapių auginimą) ligi politinių, filosofinių ir filologinių studijų. Buvo filosofijos draugijos pirmininkas 1797–1815. Svarbiausiu savo gyvenimo tikslu J. laikė kovą prieš bet kokią tironiją. Mirė 1826 VII 4, lygiai po 50 m. nuo Amerikos nepriklausomybės paskelbimo, dėl kurios jis tiek daug dirbo ir yra vadinamas vienu iš jos tėvų. Apie 150 tomų jo rankraščių dabar yra kongreso bibliotekos rankraščių skyriuje. Tarp jų yra įdomios medžiagos Baltijos prekybos istorijai. 1950 Princetono universitetas pradėjo leisti pilną jo raštų leidinį, kuris sudarys apie 50 tomų. Lig šiol jau yra pasirodę per 10 tomų.

H. Adams, History of the US during the Administration of Th. J., 2 tt., 1930; *N. Schachner*, Th. J., 2 tt., 1951; *C. P. Patterson*, The Constitutional Principles of Th. J. 1953. Plačią jo biografiją nuo 1948 leidžia Dumas Malone. *V.Trp.*

Jefferson City JAV mst., Missouri vst. sostinė, Missouri upės deš. krante; 25.099 gyv. (1950). Čia nuo 1866 veikia negrams įkurtas Lincolno univ. (nuo 1879 valdinis). 1918 baigtas statyti marmurinis kapitolis, valstybės muziejus, teismo rūmai su viena didžiausių JAV teisės mokslų bibliotekų. Apylinkėse cinko, švino, akmens anglies kasyklos. J.C. įkurtas 1822.

Jefimenko Piotr Piotrovič (g. 1884) ukrainiečių proistorikas, paleolito specialistas, Ukrainos archeologijos instituto direktorius. 1931–36 tyrinėjo pagarsėjusią Kostenki senojo akmens amžiaus stovyklą netoli Voronežo. 1937 tyrinėjo Telmano paleolitinę stovyklą, priskiriamą soliutriniam laikotarpiui. Jis sudarė europinės Sov. Rusijos dalies paleolito periodizaciją. Išsp. Dorodovoje obščestvo 1934 (antras perdirbtas ir papildytas leidimas išėjo 1938 antrašte Pervobytnoje obščestvo), Drevne-russkije poselenija na Donu (kartu su P. N. Tretiakovu) 1948 ir kt.

Jefimov Nikolaj (1799–1851) rusų architektas, nuo 1844 Petrapilio meno akademijos prof., Petrapilyje pastatęs Ermitažą ir daug kitų pastatų.

Jefta Izraelio teisėjas, kilęs iš Jordano rytinės dalies. Galaado. Savųjų brolių išvytas, bastėsi Sirijoje ir sudarė savo karių būrį. Užpuolus Galaadą amonitams, J. buvo pakviestas jo ginti. Prieš mūšį J. padarė Jahvei įžadą laimėjęs paaukoti tai, ką pirmą po mūšio sutiks. Įžadą įvykdė, nors ji pasitiko jo vienintelė duktė. Kadangi žydai nežinojo žmonių aukų (o ir mergystė žyduose nebuvo aukštai vertinama), J. auka yra išskirtinis faktas, nieko bendro neturįs su Izraelio religija.

Jėga priežastis, keičianti kūno inerciją arba verčianti kūną judėti ar keisti judesio spartą. Pagrindinėje CGS vienetų sistemoje j. vienetas yra d i n a, būtent jėga, kuri vienam masės gramui suteikia pogreitį vieno centimetro per sekundę kas sekundę (cm/sek^2). MKS vienetų sistemoje j. vienetas yra n i u t o n a s, būtent jėga, kuri vienam kilogramui suteikia pogreitį vieno metro per sekunde kas sekundę (m/sek^2). Svorio j., pasireiškianti žemės traukos (gravitacijos) įtakoje, matuojama gramais, kilogramais, svarais (aišku, gali būti reiškiama dinomis ir niutonais). Kadangi dėl žemės traukos visi kūnai krinta vienodu pogreičiu, vid. 980 cm/sek^2 (arba 32 pėdų/sek^2), tai tokių būdu vienas masės gramas yra veikiamas traukos jėgos, lygios 980 dinų; tai praktikoje vadinama svorio gramu. Taigi, 1 g = 980 dinų, arba 1 dina = $1/980$ gramo.

J. yra v e k t o r i u s (žr.), atseit dydis, turis be skaitmens reikšmės dar ir linkmę. Todėl, ieškant bent kelių jėgų atstojamosios jėgos, reikia taikinti vektorių veiksnių taisykles.

J. terminas dažnai (kasdieninėje praktikoje, o kai kada ir moksliniuose išsireiškimuose) netiksliai vartojamas pajėgumo, galios bei galingumo sąvokai nusakyti. Teisingam susivokimui pirmiausia reikia patirti, ar aptariama j. sąvoka yra vektorius. Apskritimu skriejąs kūnas turi įcentrinę ir išcentrinę j.; pirmoji turi linkmę

į centrą, antroji veikia priešinga linkme, taigi jos yra vektoriai. Elektrinių bei magnetinių laukų j. bei jų sąveika irgi aptariamos kaip vektoriai. Medžiagų atsparumo dėsniuose turime visą eilę tamprumo bei atsparumo j. Tačiau, kai sakoma ‚variklio jėga', tai turima galvoje jo galingumas, kuris nėra vektorius, nors ir reiškiamas arklio jėgomis; kai kalbamas apie elektrovaros jėgą, tai suprantama skalarinis, o ne vektorinis dydis. Plg. Galingumas.

Jėgainė visuma vienon įmonėn sutelktų techninių įrengimų, reikalingų gaminti mechaninei jėgai. V a n d e n s j. — užtvankos pagalba patvenktas vanduo, leidžiamas per vandens turbiną, kuri vandens judesio energiją paverčia mechanine jėga. V ė j o j. — tam tikros formos sparnai oro judesio (vėjo) energiją paverčia mechanine jėga. Š i l u m i n ė v i d a u s d e g i m o v a r i k l i ų j.: skystas, dujinis ar į dulkes sutrintas kietas kuras deginamas vidaus degimo variklio ar dujinės turbinos uždaroj erdvėj. Čia kuro turima šiluminė energija atsipalaiduoja ir pereina į dėl degimo susidarančias degimo dujas, pakeldama jų spaudimą. Dalis dujose sutelktos šiluminės energijos, pereinanti į dujų judesio energiją, vidaus degimo variklio stūmoklio ar dujinės turbinos lopetėlių pagalba paverčiama mechanine jėga. Š i l u m i n ė g a r o j.: skystas, dujinis ar kietas kuras deginamas garo katilo kurykloje, kur jo šiluminė energija atpalaiduojama ir perduodama į garo katilo sistemoje cirkuliuojantį skystį (vandenį, gyvsidabrį), paversdama jį aukšto spaudimo garais. Garas leidžiamas per garo turbiną (ar labai retai bevartojamą garo mašiną), kur dalis garo turimos šiluminės energijos pereina į judesio energiją ir garo turbinos lopetėlių paverčiama mechanine jėga. A t o m i n ė j., kaip šiandien naudojama, praktiškai yra ta pati šiluminė garo j., tiktai vietoj kuro šiluminės energijos čia panaudojama tam tikrų medžiagų cheminė energija, kuri reaktoriuje paverčiama šilumine energija ir perduodama toliau į garo katilo sistemoje cirkuliuojantį skystį, paversdama jį aukšto spaudimo garu. Tolimesnis kelias į mechaninę jėgą niekuo nebesiskiria nuo šiluminės garo jėgainės.

P.Dr.

Jėga ir Grožis Lietuvos Gimnastikos ir Sporto Federacijos (LGSF) organas, 1923 I 27 išėjęs kaip Trimito skyrius ir netrukus patapęs mėnesiniu laikraščiu. Galutinai sustojo apie 1930. Artimiausi bendradarbiai buvo prof. J. Eretas ir K. Dineika (ilgametis redaktorius). Daug skirta dėmesio lengvajai atletikai ir akcentuota racionalios kūno kultūros mintis.

Jegerlehner Johannes (1871–1937) šveicarų rašytojas, iš profesijos gimn. mokytojas, vaizdavęs šveicarų kalniečių gyvenimą veikaluose Die Todesfahrt auf dem Matterhorn 1928, Bergführer Melchior 1929, Kampf um den Gletscherwald 1935.

J. Jėgers Motina su vaiku

Jėgers Jūlijs (g. 1900) latvių dailininkas. 1929 baigė Latvijos dailės akademiją ir dalyvavo visoje eilėje parodų. Tapė didelio formato gamtovaizdžius, ypatingą dėmesį kreipdamas į kompozicijų vėsų koloritą ir šventišką nuotaiką. Tremty (JAV) labiau pasireiškęs akvarele.

Jegher Christoph de (1596–1652 ar 53) flamų grafikas, medžio raižytojas, nuo 1627–28 gyvenęs Antverpene, kur jis priklausė Rubenso raižytojų ratui, raižiusių paties Rubenso priežiūroje jo tapybos kūrinius. Rubensas sugebėjo, šių raižytojų per daug nevaržydamas, išvystyti jų galias. Paprastai Rubenso darbus jie reprodukavo vario raižinio technika, vienintelis J. tai darė medžio raižinyje (baroko epochoje — reta išimtis). J. suprato medžio raižinio prigimtį ir, per daug nepamėgdžiodamas vario raižinio savybių, davė raiškią, energingą ir paprastą Rubenso meno versiją, parodydamas daug savarankiškumo.

M. J. Friedländer, Der Holzschnitt 1917. *P.Rkl.*

Jėgomatis žr. Dinamometras.

Jegorjevsk Sov. Rusijos mst., 115 km į p.r. nuo Maskvos; apie 62.000 gyv. (1950). Medvilnės verpimo įmonės ir mašinų gamyklos.

Ch. de Jegher Girtas Silenas (pagal Rubensą)

Jegorov Aleksandr Iljič (1885–1938) sovietų maršalas. Jaunystėje kalvis, I pas. kare pasiekė ligi pulko vado. Stojęs į komunistus, buvo raudonosios armijos organizacinės komisijos narys. Pietų fronte vadovavo IX armijai (prieš gen. Krasnovą). 1918 gale iš Vorošilovo perėmė X armiją; nuo 1919 vasaros XIV armijos vadas, veikęs prieš Denikiną, 1920 viso p.v. fronto (su lenkais) vadas. Vėliau įvairių karo apygardų viršininkas, 1927–31 Gudijos karo apygardos kariuomenės vadas, 1931–38 Sov. Rusijos vyr. štabo viršininkas. 1936 pakeltas maršalu, po poros metų, per ‚valymus' likviduotas. 1937 II J. lankėsi Kaune. Iš savo karinių žygių yra išsp. Lvov–Varšava 1920, Razgrom Denikina 1931.

Jehol žr. Džekolas.

Jehova žr. Jahvė.

Jehovos liudininkai (ag. Jehova's Witnesses) vardas, kuriuo nuo 1931 vadinasi Ch. T. Russell (1852–1916) JAV, Pittsburghe pradėtos sektos pasekėjai, anksčiau vadinęsi savo kūrėjo vardu (Russellites), arba biblistais (International Bible Students Association). Jie tiki jau prasidedant antrąjį Kristaus atėjimą ir jį seksiantį tūkstantmetį, per kurį nusidėjėliai iš naujo turėsią išganymo galimybę. Todėl jie skelbia: ‚milijonai dabar gyvenančių niekada nemirs'. Neturi nei bažnyčių, nei dvasininkų, nes visokią hierarchiją, neišskirdami nė pasaulinės valdžios, jie laiko nelabojo dalyku. Uolios propagandos dėka jie yra susilaukę pasekėjų ir už JAV. Jų propaganda buvo pasiekusi ir Lietuvą. JAV jų organas yra Watch Tower.

H. H. Stroup, The Jehova's Witnesses 1945.

Jehus (hebr. yēhū ‚jis yra Dievas') Izraelio karalius (apie 845–818 pr. Kr.). Buvo Joramo kariuomenės vadas, bet dėl Joramo žiauraus valdymo sukilo prieš visą Akabo giminę, nužudydamas, be Joramo, ir jo brolį Judo karalių Akaziją. Samarijoje J. iššudė visus Baalo garbintojus. Pranašas Hosėja J. įvykdytas žudynes pranašavo būsiant Izraelio nelaimių priežastimi. J. karaliumi buvo patepęs pranašas Elizieju, kuris visą jo valdymo laiką turėjo didelės įtakos. J. pakeitė Izraelio politiką ir pasidavė Asirijos įtakai, mokėdamas Salmanasarui IV duoklę. *P.Plk.*

Jeja Prieškaukazio upė, 225 km ilgio, įteka į Azovo jūros J. limaną. Vasarą išdžiūsta, vanduo nežymiai sūrus.

Jejsk p. Sov. Rusijos Azovo pajūrio kurortas ir uostas, prie Jejos upės žiočių; apie 50.000 gyv. (1950). Spaudos mašinų ir dyzelio motorų pramonė.

Jėkabpils žr. Jokūbpilis.

Jėkabsons Kārlis (1879–1945) latvių poetas. 1902 baigęs komercinę mokyklą, studijavo Rygos Politechnikos Institute prekybos mokslus (1900–15). Laikraščių redaktorius, vėliau laisvas rašytojas. Kūryba gausi, kurios tarpe nemaža vertimų. Labiausiai iškilęs sava poezija. J. eilės turi impresionizmo ir simbolizmo įtakos — ypač jose rūpintasi muzikalumu (plg. Verlaine) ir išbaigta forma. Tematika: idilės ir erotiniai motyvai. Šalia muzikinio skambesio, J. poezija pasižymi stipriais spalviniais vaizdų efektais, kurie alegoriškai siejami vienas su kitu. Knygos: Uz mūsu zemes 1904, Gaitniecības ceļš 1905, Pie meža ezera 1907, Dziļš miers 1913, Šūpoles 1923, Dzidri tāļumi 1927, Rudens zelts 1935 ir dviejų tomų Lirika 1943. Vertimai iš Whitmano, Krilovo, Moljero ir Ibseno kūrybos. Prozinių J. kūrinių vertė menkesnė (paskutinėmis žiniomis, jų dalį parašiusi J. žmona). J. mirė okupuotoj Latvijoj.

Jekaterinburgas rusų mst., nuo 1924 sovietų pavadintas Sverdlovsku (žr.).

Jekaterinodaras mst. Š. Kaukaze, sovietų nuo 1920 pavadintas Krasnodaru (žr.).

J. lietuviai. 1915 J. susispietė apie 250 asmenų, kurie įsisteigė vilnų verpyklėlę, audimo įmonėlę, batų dirbtuvėlę ir kt. Lietuvių tremtinių komitetui pirmininkavo biržietis P. Tonkūnas, o nuolatiniais nariais buvo Lapinskas, Racevičius, Ilmanavičius, Paura, D. Šidlauskas (Visuomis) ir kt. Inž. Viršila (nuo anksčiau čia gyvenęs) kurį laiką dalyvavo bendrame su lenkais komitete, o P. Tonkūnas ir D. Šid-

lauskas Centriniame krašto pabėgėlių komitete. D. Šidlauskui (dalyvavusiam Petrapilio lietuvių seime) paskatinus, atskirai delegacijai ištyrus padėtį, iš Petrapilio buvo atvežta į J. apie 60 vyr. klasių moksleivių, kuriuos ten buvo sunku išmaitinti. Kiek vėliau į gretimą Stanica Krimskaja buvo atsiųsta apie 360 moksleivių ir šiaip jaunimo. Moksleivių globėju buvo kun. J. Narjauskas. 1917 buvo surengti keli vakarai ir koncertas, kur be lietuvių dar dalyvavo gruzinų ir ukrainiečių dainininkai bei muzikai. 1917 tautų eitynėse dalyvavo ir lietuviai, nešdami Vytį ir kitus ženklus. 1917 gale buvo suorganizuotas Vyr. Rusijos lietuvių tarybos J. skyrius. Vėliau, atvažiavus Ed. Jatuliui ir P. V. Raulinaičiui, jis persiorganizavo į Vyr. Šiaurės Kaukazo lietuvių tarybą ir virto savarankišku vienetu, kurio pirm. buvo P. V. Raulinaitis, sekr. J. Masiliūnas, nariai Ed. Jatulis, D. Šidlauskas ir kt. Ši taryba lietuviams išdavinėjo laikinius liudijimus, kuriuos pripažino ir kazokų, vėliau ir bolševikų valdžia. 1918 šios tarybos atstovai Ed. Jatulis ir P. V. Raulinaitis išvyko į Vilnių susirišti tremtinių grąžinimo reikalais su Valstybės Taryba. Vyr. Š. Kaukazo lietuvių taryba buvo imta bolševikų persekioti ir užsidarė, nors dar 1918 buvo įsteigusi ir savo skyrių Novorosijske. Be bendro komiteto ir tarybos, veikė atskiros organizacijos. 1917 Ed. Jatulis buvo suorganizavęs Pažangos partijos skyrių. Buvo suorganizuoti krikščionys demokratai, prie kurių prisidėjo ir gudai. J. ir Stanica Krimskaja veikė stiprios ateitininkų kuopos, leidusios ir šafirografuotą laikraštėlį; jiems vadovavo P. V. Raulinaitis, Jasiukaitis ir Buračas (bolševikų sušaudytas). P. Balys ir J. Žiugžda pradžioje organizavo moksleivius aušrininkus, kurie vėliau išvirto socialistais revoliucionieriais. P. Balys po revoliucijos buvo tapęs Š. Kaukazo komisarų tarybos pirmininku (vėliau jį Tuapsėje sušaudė gruzinai), o J. Žiugžda buvo patekęs į revoliucinio tribunolo narius. 1917 J. Jatulis, Taraškevičius ir kt. buvo suorganizavę kairiųjų Progreso d-ją. Kun. J. Narjauskas, Čėpla, Latonas ir kt. bolševikų buvo ilgai kalinti.

Visuomis-D. Šidlauskas, Lietuvių kolonijos (Lietuva 1927, 67 nr.); *P. V. Raulinaitis,* Laiškas redakcijai (t.p., 77 nr.).

Jekaterinogradas žr. Pokrovskas.

Jekaterinoslavas mst. prie Dniepro, nuo 1926 sovietų pavadintas Dniepropetrovsku (žr.).

J. l i e t u v i a i. I pas. karo metu J. buvo susitelkęs žymus lietuvių pabėgėlių skaičius. Pirmieji jų atvyko 1915 vasaros pradžioje. Didžiausioji grupė (483 asmenų) 1915 VII 28 buvo išvežti traukiniu iš Daugpilio pro Smolenską ir Brianską. Smolenske 2 vagonai su tremtiniais buvo pasiųsti į Sičevnę, bet pakliuvo į Maskvą. Likusieji į J. atvyko VIII 5. Kelionė buvo labai varginga (per 8 važiavimo dienas gavo tik 2 kartus viralo; Roslavlyje iš šalpos organizacijos gauta po bandelę ir 4 plyteles cukraus, o Kamaričiuje surinkta apie 15 rublių aukų ir už juos nupirkta silkių). Dėl vargingos kelionės mirė vaikų; kai kuriems suaugusiems pasisekė pakeliui atsiskirti. Dėl to į J. atvyko tik 342 tremtiniai. Juos kelionėj lydėjo ir globojo J. Liūdžius. Atvykę gavo darbą fabrikuose. 1915 Liet. centrinio komiteto atstovas Pr. Penkaitis suorganizavo amatų mokyklą, kurioj mokėsi ir 50 mergaičių. 1916 VIII jis įkūrė ir antrąją amatų mokyklą su liejykla, mezgimo, stalių ir kt. skyriais, bet ši, negavusi pašalpos, netrukus užsidarė. *A.B.*

Jeknos žr. Kepenys.

Jekonijas žr. Joakinas.

Jelec Rusijos mst. tarp Orelio ir Tambovo, prie Sosnos (Dono) upės; apie 55.000 gyv. (1950). J. nuo XIII a. garsėjo rankų darbo adiniais; statybinių medžiagų ir maisto produktų pramonė.

Jeleniavas (lenk. Jeleniewo) bžk. Suvalkų aps., 12 km į š. nuo Suvalkų, pakeliui iš jų į Vižainį, kalnuotoj ir ežeringoj vietoj; 1880 būta 659 gyv. (apie pusė žydų), o 1921 rasta 467 gyv., iš jų 175 žydai ir 284 kat. J. yra lietuvių gyvenamojo Seinų–Suvalkų krašto kalbinio pasienio vietovė. J. yra būdingas pavyzdys, kaip Lenkijos administracija, norėdama parodyti nelenkiškas ar mišrios tautybės sritis esant tariamai lenkiškomis, klastojo gyventojų surašytus duomenis. Per 1921 gyv. surašymą iš 467 gyv. nelenkais užrašyti tik 4 gyv. (nenurodytos tautybės). Netgi visi žydai užrašyti lenkų tautybės. Tačiau vietovardžiai ir žmonių pavardės liudija tai esant lietuvišką kraštą, nors ir aplenkintą. Didesnieji J. apylinkės lietuviškieji kaimai: Palemonas, Pelaliai, Kloniaraistis, Rojiškės, Raštabaliai, Surpailiai, Ūdrinė. Pirmą medinę bažnyčią J. pastatydino karalius Stanislovas Augustas 1771, kaip fundaciją užrašęs 6 valakus girios su sąlyga, kad ji būtų iškirsta ir paversta ariama žeme, 18 margų pievų ir 3 margus daržų. Pirmajai bažnyčiai supuvus, kun. Jonas Akelevičius (Akelaitis) parapijos lėšomis 1878 pastatė naują (taip pat medinę). Vysk. A. Baranauskas ją pašventino 1899. Netoliese J. yra Šiurpilo ežeras ir to pat vardo piliakalnis. J. Totoraitis spėja, kad šis vardas ‚rodos, bus beprimenąs vieną sūduvių kunigaikštį Šiurpą ir jo pilį Šiurpapilę'.

J. Totoraitis, Sūduvos istorija I, 577–578. *A.B.*

Netoli J., 11 km į š. nuo Suvalkų, prie Suvalkų–Vižainio kelio, yra buvęs didelis

senojo geležies amžiaus pilkapynas. 1918 čia dar buvo išlikusių labai daug pilkapių, apkrautų akmenimis. Ilgainiui jie buvo suardyti, akmenys nuimti ir išarti. II pas. karo metu tebuvo išlikę 8 pilkapiai, o 1954, ištyrus du pilkapius, teliko nepaliestas vienas. Pilkapiai yra buvę žemi, paplokšti, 3–4 m skersmens. Mirusieji laidota deginti, kaulų likučiai su įkapėmis būdavo supilami į molines urnas, kurios buvo silpnai degtos ir lipdytos rankomis. Viename pilkapyje aptinkama net po kelis kapus. 1954 pilkapyje nr. 2 terasta viena urna, kurioje buvo supilti sudeginto žmogaus kaulų likučiai. Tarp kaulų aptikta žalvarinis pincetas ir žalvarinė grandelė. Tokio pat tipo pincetų surasta Gruneikiuose, Darkiemio aps. Radinys priklauso IV–V a. po Kr. Laidosena būdinga sūduviams.

M. Kaczyński, Cmentarzysko kurhanowe z okresu późnorzymskiego we wsi Jeleniewo, pow. Suwalski (Wiadomości Archeologiczne XXII : 3–4, 1955, 365–366). *J.P.*

Jelgava (latv.) žr. Mintauja.

Jelinek Edvard (1855–1897) čekų rašytojas ir publicistas. Nuo 1872 dirbo Prahos mst. savivaldybėje. Jo raštai: Historické humoresky 1884, Črty kozacké 1885, Ukrajinské dumy 1888, Črty varšauské 1890, Jesem i stinem 1890–94 ir kt. J. domėjosi Lietuva: atskirai išleido Črty litevské 1886, Pohledy do Litvy 1895, žurnaluose išspausdino Pání kaštelanovą Trocká (Lumir 1878), Panie kochanku spoličenská črta z polského života XVIII věku (t.p. 1878), Na Litvě ticho! (Slovanský Sborník 1883), Kosciuszkova mohyla a kopec unie Lubeské (t.p. 1884) ir kt. J. susirašinėjo su kng. J. Oginskiu, kuris žadėjo sumokėti rusulenkų ir čekų žodyno spausdinimo išlaidas, jei prie žodyno bus prijungta ir lietuviškoji dalis.

Ad. Černy, Za E. J. 1897; *Ad. Šapoka,* Praeitis II, 372–373.

Jelinskis (Jelinski) Aleksandras Ignotas (1662–1713 III 9 Vilniuje) lietuvių bajorų kilmės jėzuitas, 1699 Vilniaus akademijos ordinarinis filosofijos ir vėliau teologijos prof. Išsp. Canones ex universa philosophia (disertacijos programa) 1699.

Sommervogel IV, 787; *Guilhermy* I, 276–277.

Jelizavetgradas ukrainiečių mst., 1924 pavadintas Zinovjevsku, 1936 Kirovu ir 1939 Kirovogradu (žr.).

Jellachich (Jelachich, Jelaczyk) Franziszek (m. 1888) kroatų kilmės sulenkėjęs chirurgas, baigęs medicinos mokslus Vilniuje ir čia kurį laiką dirbęs, vėliau profesoriavęs Charkovo ir Kazanės univ.

Jellicoe John Rushworth (1859–1935) britų admirolas. 1880 jūrų leitenantas, 1897 jūrų kapitonas, 1900 dalyvavo vad. kinų ‚boksininkų' sukilime, kur buvo sunkiai sužeistas. 1902 perėjo admiraliteto tarnybon, kur rūpinosi pagerinti jūrų laivyno artileriją. 1914–16 britų didžiojo laivyno admirolas. Jam teko vadovauti kautynėms su vokiečių karo laivynu prie Jutlandijos 1916 V 31. 1916–18 I jūrų lordas, 1918 pakeltas vikontu (Viscount J. of Scapa). 1920–24 N. Zelandijos gubernatorius. 1925 gavo lordo titulą. Išsp. The Grand Fleet 1914–16, 1919; The Crisis of the Naval War 1920.

Jelliffe Smith Ely (1866–1945) amerikiečių psichiatras, dėstęs Columbia ir Fordham univ., o vėliau New Yorko medicinos m-loje (Postgraduate Hospital and Medical School). 1902–45 redagavo Journal of Nervous and Mental Diseases, vienas steigėjų žurnalo Psychoanalitic Review 1913 ir ligi mirties vienas iš jo redaktorių. Su D. W. White nuo 1907 leido seriją monografijų apie nervų ir psichines ligas (išėjo 22 tomai). Parašė (su D. W. A. White) vadovėlį Diseases of the Nervous System 1915 ([6]1935), išsp. eilę specialių studijų ir atliko daug vertimų.

Jellinek Georg (1851–1911) vokiečių teisininkas, žydų kilmės, nuo 1883 Bazelio, nuo 1891 Heidelbergo univ. prof. Siedamas filosofinę, istorinę ir teisinę mastyseną, pabrėžė teisės dorinius pagrindus, asmens teisių saugojimą, politinių ir socialinių junginių vaidmenį. Svarbesnieji veikalai: System der subjektiven öffentlichen Rechte 1892 ([2]1905), Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte 1895 ([4]1927), Das Recht der Minoritäten 1898, Allgemeine Staatslehre (naujas leidimas 1929). Dviem tomais jo raštų ir kalbų rinktinę 1911 išl. jo sūnus Walter J. (g. 1885), konstitucinės teisės prof. Kielio univ. nuo 1911, Heidelbergo univ. 1929–35 ir vėl nuo 1945.

Jellinge bžk. Jutlandijoje, 10 km į š.v. nuo Vejle, 1000 gyv. (1950), žymi Danijos priešistorinė vietovė, kur yra išlikę du X a. pilkapiai maždaug 6 m aukščio ir 30 m skersmens. Čia surasti du runų akmenys — karaliaus Gormo ir Haraldo Gormsono. Viename iš tų runų akmenų vaizduojamas silpnai stilizuotas liūtas, aplink kurio kūną, kaklą ir uodegą raitosi gyvatė. J. stiliaus pradmenų ieškoma anglosaksų ir karolingų mene, tačiau juntama ir orientalinė įtaka.

Jelna (lenk. Jelenka, liet. raš. kalba Elnė) 1. upelis Lydos aps., Nemuno deš. intakas, 16 km ilgio; teka į p. nuo Kamenkos mstl., įteka į Nemuną aukščiau Mastų mstl.

2. Dvaras Lydos aps., 25 km į p. nuo Lydos, 3 km nuo Bielicos. Buvusi Sapiegų nuosavybė. 1667 čia buvo įkurdinti dominikonai, pastatyta vienuolynas ir bžn.

Jelskis (Jelski) 1. Aleksandras (1834–1919) meno dalykų tyrinėtojas Lietuvoje,

Słownik Geograficzny bendradarbis, Ad. Mickevičiaus Pono Tado vertėjas į gudų kalbą. Išsp. O fabryce szkła i zwierciadel w Urzczu, O pasach Słuckich. *P.Č.*

2. Kazimieras (1782—1867 Vilniuje) vilnietis skulptorius. Skulptūros mokęsis pas Righi, nuo 1804 pas A. Le Brun Vilniaus univ. meno mokykloje, kur klausė taip pat meno istorijos ir gamtos mokslų paskaitų. 1808 gavo kandidato laipsnį. 1809 tobulinosi Petrapilio meno akademijoje. 1810 Vilniaus univ. gavo magistro laipsnį. 1811 A. Le Brunui mirus, dėstė Vilniaus univ. skulptūros klasėje. Nuo 1825 J. pavardė universiteto programose neminima. 1832 J. gavo skulptūros prof. pensiją. Darbai Vilniuje: reformatų bažnyčios timpano bareljefas ‚Kristus kalba miniai' ir 3 figūros viršum frontono (po 1944 pašalintos), univ. kolonų salės kapitelių ir antablimentų puošmenų reljefai, bareljefai Vilniaus univ. patvirtinimui (1803) ir Paryžiaus taikai (1814) paminėti, Nukryžiuotasis domininkonų bžn., paminklai vysk. Stroinovskiui Šv. Jono bžn. ir vysk. Kasakauskiui (m. 1808) katedros Šv. Jono Nepomuko koplyčioje, Vytauto D. paminklo modelis katedroje, biustai Vilniaus gydytojų d-jos salei; A. Sniadeckio, E. Tiškevičiaus, G. Groddecko ir kt. biustai; Trakų parapinėje bžn. paminklas Vilniaus maršalkai Römeriui su žmona. Kartu su E. Šulcu (m. 1812) J. dirbo prie Vilniaus katedros užbaigimo ir, pagal J. Bielinskį, yra jai padaręs daug medžio ir gipso statulų, tačiau šoninių nišų skulptūros, kai kurių autorių priskirtos J., iš tikro nėra J. darbo, bet XVII–XVIII a. barokinės skulptūros iš Šv. Kazimiero ir misijonierių bžn., XIX a. vidury čia perkeltos. Savo darbuose J. siekė natūralaus panašumo ir formų idealizavimo, sekdamas graikų skulptūra klasicistų metodu. J. dėstymas Vilniaus meno mokykloje nebuvo tobulas; dėstė daugiau teoriją, nes mokiniams stigo įrankių. 1822 meno mokyklos parodoje dalyvavo 4 J. mokiniai išstatydami kopijų. Iš daugelio J. mokinių vienas K. Boričevskis (žr.) yra kiek žinomesnis. 1822 J. išsp. brošiūrą O związku architektury, skulptury i malarstwa.

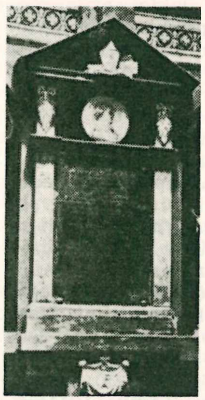

K. Jelskis: Vysk. Kasakauskio paminklas (Vilniaus katedroje)

J. Bielinski, Universytet Wileński II, 763–764; *J. Kłos*, Wilno 1923, 151–172, 205; *P. Galaunė*, Vilniaus Meno Mokykla 1928, 102–106. *P.Rkl.*

3. Konstantinas, 1788–91 Starodubo stalininkas, 1793 paskirtas sukilimo paruošimų tarpininku tarp Lenkijos ir Lietuvos, 1794 Gardino srities karinių jėgų viršininkas ir telkėjas, Kosciuškos pakeltas gen. majoru. Sukilimo metu dalyvavo daugelyje mūšių, 1794 XI 1 pakliuvo Prūsijai į nelaisvę.

4. Mykolas (1831–1904) muzikas. Mokėsi Minske, Vilniuj. Parašė nemaža kompozicijų smuikui. 1899 Minske išsp. Kilka wspomień z przesłości na Litwie: Studje muzyczne.

5. Nekrašo, lenkų P. O. W. organizacijos vado Lietuvoje, slapyvardis. Žr. Nekrašas, Jonas.

Jelusich (tr. Jelusič) Mirko (g. 1886) austrų rašytojas. Tėvas — kroatas, motina — austrė. Studijavo teisę, vėliau laisvas rašytojas Vienoje. Pirmieji kūriniai lyriniai, daugiausia baladės iš Austrijos praeities. Dramos, išskyrus Der gläserne Berg 1917, liko beveik nepastebėtos. Žinomas savo dramatiškais istoriniais romanais, iš kurių iškiliausias Cäsar 1929 (K. Puidos vert. 1935–36). Kiti svarbesni romanai: Don Juan 1931 (K. Puidos vert. 1934), Oliver Cromvell 1933 (K. Puidos vert. 1936), Hannibal 1934 (K. Puidos vert. 1936), Der Löwe 1936, Der Ritter 1937 (apie Henriką Liūtaširdį), Der Soldat 1939 (apie Scharnhorst), Der Traum vom Reich 1940 (apie Eugenijų Savojietį), Margareth und der Fremde (apysaka) 1942, Die Wahrheit und das Leben 1949 (Jėzaus gyvenimas).

Jemenas p. vakarų Arabijos pusiasalio valstybė, nuo 1934 karalystė, yra tarp Adeno, Saudi Arabijos ir Raudonosios jūros; 187.500 km², arti 5 mil. gyv. (1955). Paviršius kalnuotas, rytų linkme pereina į dykumą. Pajūris labai karštas ir nesveikas. Labai derlingas yra pajūrio plokščiakalnis (ligi 1800 m), kur musonai atneša pakankamai drėgmenų. Čia auginama garsios Mokos kavos medeliai, bananai, figmedžiai, sezamas. Kavos metinė produkcija apie 6000 t. Dar aukštesnėse vietose auginama tabakas, kviečiai, miežiai, sora. Gyv. yra tamsiaodžiai arabai (jemenitai ir vėliau iš šiaurės įkeliavę izmaelitai). Sostinė Sana (apie 60.000 gyv.), svarbiausias uostas Hodeida, vyriausybės rezidencija yra Taiz mieste (apie 12.000 gyv.). Išvežama kava, vaisiai, odos, tabakas. Užsienio prekyba maža, metinis jos balansas apie 100.000 dol. *A.B.*

Istorija. I tūkstantmetyje pr. Kr. J., priešingai šiaurės Arabijai, buvo apgyventas sėslių tautų minų ir sabų, kurių aukštą kultūrą liudija griuvėsiai ir įrašai. Romėnų laikais J. buvo žinomas kaip Arabia felix. 525 etiopų, 570 persų valdžioje (tuo keliu buvo radusi kelią į J. krikščionybė

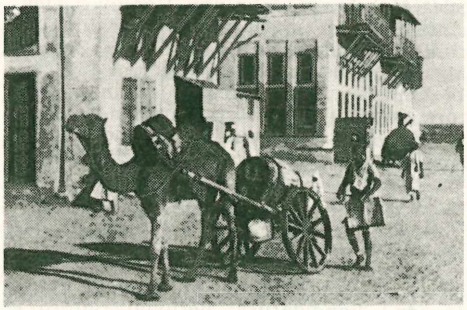

Vandens pardavėjas Jemene

monofizitizmo ir nestorianizmo pavidalais). Apie 630 J. užliejo islamo banga, įjungusi ją į arabų kalifatą. Nuo X a. vidaus kovose iškilo islamo zaiditų sektos (šiitų atskalos) valdovai, nuo XVI a. vidurio ligi XVII a. vidurio ir vėl nuo XIX a. vidurio ligi 1918 turėję pripažinti Osmanų valdžią (kaip autonominis imamatas). Po konflikto su Saudi Arabija 1934 J. galutinai šios pripažintas nepriklausoma karalyste. J. tebėra mahometoniškai teokratinio pobūdžio monarchija, valdoma tos pačios senosios imamų dinastijos.

A. Faroughy, Introducing Yemen 1947; *H. Scott,* In the High Yemen ²1947; *H. Helfritz,* Im Lande der Königin Saba 1952.

Jena Vokietijos mst. Tiuringijoje, prie Saalės upės, 85 km į p.v. nuo Leipcigo; apie 83.000 gyv. (1946). Tiuringijos kultūrinio gyvenimo ir Zeisso optikos pramonės centras su 1558 įkurtu univ., aukštąja optikos mokykla, observatorija, žemės drebėjimų tyrimo įstaiga. Įžymybės: rotušė (1340), šv. Jono (XI a.) ir šv. Mykolo bžn. (XV a.), Juodojo Lokio viešbutis, kuriame gyveno iš Wartburgo pilies pabėgęs M. Liuteris. XVIII a. antroje pusėje ir XIX a. pradžioje buvo J. žymus kultūros centras, kada čia profesoriavo Šileris, Fichte, Hegelis, A. W. von Schlegel ir kiti. Šalia optikos pramonės, gaminančios mikroskopus, teleskopus, žiūronus, fotografijos aparatams objektyvus ir planetariumų aparatus, yra Jenos stiklo gamyklos. Į š. nuo miesto esančioj lygumoj 1806 X 14 Napoleonas laimėjo lemiančias kautynes su Prūsija. *A.B.*

J. s t i k l a s viena seniausių boro silikatinių stiklo rūšių, gavusi vardą nuo J. miesto, kuriame šis stiklas gaminamas. Tai chemiškai ir karščiui (mažos skėtros) atsparus ir mechaniškai patvarus stiklas, į kurio sudėtį įeina šie oksidai: silicio — 64,4%, natrio — 7,3%, kalcio — 0,1%, cinko — 11,7%, aliuminio — 6,3%, boro — 10,0%, kitų priemaišų — 0,2%. Dėl šių savo savybių jis plačiai vartojamas chemijos bei farmacijos laboratorijose indams (ropinės, stiklinės ir pn.) ir aparatūrai, o taip pat namų apyvokoje virimui (kavinukai, arbatinukai). Panašių savybių, nors cheminė sudėtis kiek ir skiriasi (visai nėra cinko oksido), yra prancūzų ir amerikiečių pireksas, kuris dar plačiau šiems reikalams vartojamas. *E.Bnk.*

J. p l a n a s P. Peterseno (žr.) pedagoginė sistema, išaugusi iš praktiško darbo bandomojoj mokykloj prie Jenos univ. ir gavusi šį vardą nuo 1927. Tai bandymas iš pagrindų reformuoti pradžios mokyklas: J. plane nėra nei programų, nei pažymių sistemos tradicine to žodžio prasme. Siekiant natūralumo, pašalinama iš aplinkos visa, kas galėtų varžyti vaikų natūralų elgesį. Sunkius nejudomus suolus pakeičia lengvos kėdės. Klasės įrengiamos namų bei šeimos gyvenimo aplinkos pavyzdžiu. J. planas siekia humanizuoti mokyklinį darbą, ir todėl mokytojo valdovo vietą čia užima mokytojas vadovas, besirūpinąs artimai pažinti savo auklėtinius ir jiems nurodyti individualią kryptį. Imamasi mokyklos gyvenimą socializuoti, subendruomeninti: darbas vyksta grupėmis; vyresnieji mokiniai moko jaunesnius; daromi visuotiniai mokinių susirinkimai; disciplinos sunkumai nugalimi demokratiniu keliu, būtent pagalba nuostatų, kuriuos patys mokiniai išdiskutuoja ir priima. Būsimo žmonijos atgimimo J. plano kūrėjas P. Petersenas laukia ne iš valstybės, o iš šeimos. Ypačiai todėl pabrėžiamas tėvų ir mokytojų nuoširdus bendradarbiavimas. Šeiminio gyvenimo pradai perkeliami į mlą, kai kurios klasės įrengiamos puošnių seklyčių pavyzdžiu. Viso auklėjimo gyvuoju centru laikoma dieviškoji egzistencija (P. Petersenas susipažinęs su M. Liuterio, L. Tolstojaus, R. Tagorės, H. Keyserlingo ir kt. pedagogika, laikančia religiją viso auklėjimo pradžia, centru ir pabaiga). P. Peterseno mokykloje todėl buvo daug vidinės rimties, susikaupimo, pakilios nuotaikos ir tylos. Bet J. planas pasmerkia mokyklą, kuri moko tik mokytis, bet nemoko džiaugtis ir gyventi. J. planas grąžina mokyklai jos pirminę to žodžio prasmę (gr. schole ‚laisvalaikis, poilsis, pramoga'). Daug vietos skiriama pramogoms, ekskursijoms, gimtadienių minėjimui ir pn. J. plane mokymas yra tik vienas iš auklėjimo momentų, o ne atvirkščiai. Auklėjimo sąvoka sutampa su gyvenimo sąvoka. Auklėjimo motyvai nemaža lemia ir mokinius skirstant į pagrindines grupes. Perėjimas iš vienos grupės į kitą yra laisvas, mokslo metų laikas ar vaiko amžius čia neturi reikšmės. Sąmoningai maišomi įvairaus amžiaus vaikai, nes tai lengvina mokinių autonomiją ir saviauklą: vyresnieji padeda vesti jaunesniuosius. Negabiesiems su-

E. Jeneris Žvalgai

daromos pagalbinės klasės. Palikimų antriesiems metams nėra. Visiems lygiai sudaromos sąlygos nuolat žengti ir džiaugtis daroma pažanga.

Per savo gyvavimo 30 m. J. planas yra turėjęs nemaža priešų. Bet kiekvienas jų nutildavo, pamatęs P. Peterseno darbą ir jo pasėkmes. J. planas, kuriame seniai daug kas įgyvendinta, kas kitur nūn dabar gyvendinama ar tik svajojama įgyvendinti, yra vertas rimto dėmesio ir studijų.

P. Petersen, Die Praxis der Schulen nah der Jena-Plan 1934; ('') Der Jena-Plan [s]1936, Der kleine Jena-Plan 1949; *G. Ferber,* Aus der Jena-Plan-Schule 1949; *H. Peissker,* Berufsschule und Jena-Plan 1949; *Fr. Winnefeld,* Über die Sozialstruktur pädagogischer Situationen des Jena-Planes 1948; *H. Nohl,* Die pädagogische Bewegung in Deutschland 1949; *E. Hylla ir W. L. Wrinkle,* Die Schulen in Westeuropa 1953; *A. Paplauskas-Ramūnas,* Modern Philosophies of Education 1954. *A.P.-R.*

Jenakijevo Ukrainos mst. Doneco baseine; 88.300 gyv. (1939). Akmens anglies kasyklų ir geležies gamybos centras. Per metus pagaminama maždaug po 1 mil. t geležies ir plieno. Lėktuvų, cemento ir chemikalų fabrikai. J. vardas buvo pakeistas į Rykovo, 1937 į Ordžonikidze, nuo 1945 vėl Jenakijevo.

Jenan (Yen-an) š. Kinijos mst. š. Šensi provincijoj; apie 30.000 gyv. Čia 1936–46 buvo kinų komunistų sąjūdžio centras ir faktinė sostinė. Karo metu japonų smarkiai apgriautas.

Jendžejevo suvažiavimas Lenkijos bajorų suvažiavimas, įvykęs 1576 I 18 Jendžejeve (Jędrzejewo). J. suvažiavimas turėjo tikslą paremti Onos Jogailaitės (Žygimanto Augusto sesers) ir Stepono Batoro (žr.) išrinkimą, ir čia ginkluoti bajorai, Batoro šalininkai, nusistatė jėga veikti prieš Habsburgų šalininkų Varšuvos elekciniame seime (1575 XII 12) karaliumi išrinktą Maksimilijoną. Apie Joną Zamoiskį susispietusi smulkioji bajorija 1575 XII 14 Lenkijos karaliumi buvo išrinkusi Batorą, kuris turėjo vesti karalienę Oną. J. suvažiavimas tad skubėjo sukliudyti Maksimilijonui vainikuotis. J. suvažiavime buvo nustatyta Batoro vainikavimo data (1576 III 4), užimta Krokuva, ir, nepaisant primo Uchanskio ir austrų partijos pastangų, suvažiavimo nutarimai buvo įgyvendinti. Palaikydami savo atskirus ryšius su Habsburgais ir remdami jų Ernesto (žr.) kandidatūrą, lietuviai Batoro elekcijoj ir J. suvažiavime nedalyvavo. Tad Lietuvon iš J. suvažiavimo buvo išsiųsti pasiuntiniai (R. Sladkovskis ir St. Karsznickis), kurie turėjo Lietuvą kviesti prisijungti prie J. suvažiavimo nutarimų. J. suvažiavimas buvo tipiška išraiška Lenkijos suskilimo per karaliaus rinkimus. Jis buvo energingas protestas prieš Habsburgų dinastiją, daugiausia palaikomą disidentų (protestantų) senatorių.

K. J. Karttunen, Die Königswahl in Polen 1575, 1915; *W. Konopczyński,* Chronologja sejmów polskich 1948. *Z.I.*

Jeneris Emilius (apie 1890 Vokietijoje) Lietuvoje reiškęsis dailininkas, vokietis. Per I pas. karą tarnavo vokiečių kariuomenėje. Likęs Lietuvoje, 1919 stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę ir dalyvavo laisvės kovose. Apdovanotas Vyčio kryžiumi. 1923 išėjęs iš kariuomenės dirbo prie gen. V. Nagevičiaus, piešdamas Karo muziejui batalistinius paveikslus iš Lietuvos nepriklausomybės kovų (Lietuvos husarai-žvalgai, kar. A. Juozapavičiaus mirtis, Lietuvos kariuomenė puola bermontininkus ties Radviliškiu 1919 XI 21, Lietuvos kariuomenė ties Vilniumi 1920 VII 15, Klaipėdos paėmimas ir kt.). Vėliau (apie 1929) grįžo į Vokietiją, suėjęs į konfliktą su lietuviais. *A.M.R.*

Jenikalė sąsiauris, jungiąs Azovo jūrą su Juodąja jūra; 38 km ilgio, siauriausioje vietoje apie 4 km pločio. Vakariniame krante yra Kerčės įlanka ir uostas.

Jenisch Daniel (1762 Heiligenbeil, Rytprūsiuose — 1804 Berlyne) vokiečių filologas, filosofas ir teologas. Studijavęs teologiją ir filosofiją Karaliaučiaus univ., 1786 išsikėlė Berlynan. Čia buvo Marijos, paskiau Mikalojaus bažnyčių pamokslininkas ir meno akad. prof. Vertė ir komentavo Eschilo Agamemnoną 1786, Aristotelio etiką 1791, rašė apie Kantą (Über Grund und Werth der Entdeckungen des Herrn Kant in der Metaphysik, Moral und Ästhetik) 1796, išleido XVIII a. kultūros istoriją (Geist und Charakter des achtzehnten Jahrhunderts) 1800-01, paskaitas apie graikų literatūrą (Vorlesungen über die Meis-

terwerke der griechischen Literatur) 1803, jausmo religiją karštai ginantį teologinį veikalą (Kritik des dogmatischen, idealistischen und hyperidealistischen Religions- und Moral-Systems) 1804 ir kt.

Lietuviams J. įdomus tuo, kad Kristijono Milkės (Mielcke) lietuvių k. žodynui 1800 parašė vieną iš prakalbų, kurioje labai palankiai atsiliepė apie lietuvių kalbos grožį, sugretindamas ją su graikų kalba, ir Herderio pažiūrų apie gimtosios k. reikšmę kiekvienai tautai įtakoje kėlė reikalą išsaugoti lietuvių kalbą, nes nuo to priklausąs ir tauraus lietuvių charakterio išlikimas. Pastarąja mintį kartojo ir filosofas Kantas savo trumpame žodyje, pridėtame prie to paties žodyno. J. jau buvo gyręs lietuvių kalbą akademijos premijuotame savo rašinyje Vergleichung u. Würdigung von vierzehn ältern und neuern sprachen Europens 1796, pažymėdamas ypač lietuvių kalbos skambumą, kurį, taip atsiskirianti nuo vokiečių kalbos, J. jutęs dar vaikas būdamas. Ten pat J. citavo Pilypo Ruigio (Ruhig) 1745 paskelbtos dainos ‚Asz atsisakiau sawo Moczuttei' aštuonias eilutes. *V.Mc.*

Jenisiejus (rus. Jenisej nuo tungusų Joanesi ‚didelė upė'), Ulu-chem aukštupy, didžiausia Sibiro upė, didumu septintoji pasaulyje. Prasideda Taunu-Tuvos kalnuose ties Mongolijos siena ir teka į š. per taigas ir tundras į Karos jūros J. įlanką. J. ilgis 4000 km; daug teisingiau visais atžvilgiais būtų laikyti J. pradžią nuo Selengos aukštupio Mongolijoje: Selenga teka į Baikalo ež., iš kurio prasideda Angara, J. intakas; hidrografinis J. ilgis būtų 5200 km. Kairieji intakai nežymūs, užtat 3 dideli dešinieji, vad. Tunguskomis: Angara, arba A. Tunguska, 1853 km, su aukštupiu 3215 km ilgio, Vidurinė, arba Akmeninė (Podkamennaja) Tunguska, 1654 km, Žemutinė Tunguska, 2768 km ilgio. J. pasižymi dideliu kritimu ir vandens kiekiu. Vid. debitas ties Krasnojarsku 2935, su Angara 7500, prie žiočių 17.400 m^3/sek. Intakų debitai: Angaros 4150, A. Tunguskos 1400, Ž. Tunguskos 3600 m^3/sek. Baseino plotas ligi Angaros 355.300 km^2, su Angara 1.413.300, visas 2.599.000 km^2. Upės plotis 2–4 km, žemupyje ligi 10 km, deltoje ligi 50 km. J. naudojamas laivybai: jūros laivai plaukia ligi Igarkos, 673 km nuo žiočių. Svarbiausia kliūtis — užšalimas: J. būna laisvas nuo ledo ties Krasnojarsku 7 mėn., prie žiočių 4 mėn.; labai pavojingas ledų judėjimas pavasarį. Kita kliūtis — žiaurus klimatas ir mažas gyv. skaičius, daugiausia prievartos vergai. Ateityje numatomos kelios didelės užtvankos (užšaldyti žemės pylimai) vandens jėgai naudoti ir laivybai per rėvas pagerinti. Dalis J. vandens numatoma nukreipti į Obę ir toliau Kazakstano irigacijai. Seniau pravestas dirbtinis vandens kelias tarp J. ir Obės nenaudojamas dėl jo menkumo. Laivų susisiekimas per poliarines jūras sunkus, tegalimos 1–2 kelionės per trumpą vasarą. J. žiočių sąlygos ypatingai palankios, nes jo sąnašų kiekis (11 mil. t per metus) nesudaro kliūčių gilioje deltoje.

V. M. Rodevič, Leno-Jenisejskij rajon, Spravočnik po vodnym ressursam SSSR, 16, 1936. *S.K.*

Jenkins (Želionis) Anthony Victor (g. 1893 V 12 Paliepio k., Leipalingio par.) atvyko į JAV 1911 ir, savamokslišKai išsilavinęs, buvo nuo 1919 siuvėjų unijos Amalgamated Clothing Workers of America generaliniu organizatoriumi, jos organo Darbo 1929–33 redaktoriumi, 1943–51 CIO (unijos) prezidentu Vermonto valstybėj. Paskaitininkas ir visuomenininkas, pasižymėjęs kova su komunistine įtaka siuvėjų unijoje. Rašė N. Gadynėje, Keleivyje, Nepriklausomoje Lietuvoje. Dabar gyvena Havajuose.

Jenks Jerimiah Whipple (1856–1929) amerikiečių ekonomistas, nuo 1891 Cornellio, nuo 1912 New Yorko univ. prof. Specialiai domėjęsis ūkinių klausimų politinėmis problemomis, kaip ekspertas dalyvavo įvairiose valstybės komisijose. Iš šios patirties išaugo jo veikalai: The Trust Problem 1900 (51929), The Immigration Problem (drauge su W. J. Lauck) 1911 (61925).

Jenkus (Jankus) Kazimieras (g. 1905 IV 15 Gudeliukų k., Ramygalos vls., Panevėžio aps.) kunigas. Į JAV buvo atvežtas 1910. Baigė Brightone, Mass., Šv. Jono kun. seminariją ir buvo įšv. kunigu 1931. Ligi 1944 vikaras liet. parapijoje So. Bostone. 1944–48 kapelionas JAV armijoje (1946 gavo kapitono laipsnį). Tuo metu būdamas kurį laiką Vokietijoje, įvairiopai padėjo tremtiniams. Nuo 1948 vikaras liet. parapijoje Lowellyje, Mass., nuo 1956 vikaras airių par. Roxbury, Mass. A. L. K. Studentų ir Profesionalų s-jos pirmosios valdybos dvasios vadas 1932–33, Kunigų Vienybės dvasios vadas 1946. Rašė Darbininke, Studentų Žodyje ir kt.

Jenner Edward (1749–1823) anglų gydytojas. Pastebėjęs, kad karvių melžėjos yra atsparios raupams, ilgais tyrimais įrodė, kad karvių raupai (variolae vaccinae) teikia imunitetą prieš raupus (smallpox). Tuo būdu jis išrado skiepus nuo raupų. Savo tyrimus jis pradėjo 1776 ir po 20 metų atliko pirmą skiepijimą. 1798 savo tyrimo rezultatus aprašė veikalėliu An Inquiry into the Causes and Effects of the Variolae Vaccinae. Tais pačiais metais skiepijimas buvo pradėtas Anglijoje, netrukus ir kitose šalyse. Už savo darbą J. buvo

1802 parlamento apdovanotas 10.000 anglų svarų premija, o po 5 metų — dar papildoma 20.000 anglų svarų dovana.

F. G. Drewitt, E. J. ²1933.

Jennings Herbert Spencer (1868–1947) amerikiečių zoologas, nuo 1906 dirbęs John Hopkins univ., nuo 1939 Kalifornijos univ. Pagrindiniai jo veikalai: Behavior of the Lower Organisms 1906, Life and Death, Heredity and Evolution in Unicellar Organisms 1919, The Biological Basis of Human Nature 1930, The Universe and Life 1933, Genetic Variations in Relation to Evolution 1935.

Jensen 1. Adolf (1837–1879) vokiečių kompozitorius. 1856 muz. mokytojas Lietuvos Brastoje, 1857 dirigentas Poznanėje; 1858–60 gyveno Kopenhagoje, 1860–66 savo gimtajame mieste Karaliaučiuje, kur susilaukė platesnio pripažinimo kaip kompozitorius ir muz. pedagogas. Vėliau gyveno Berlyne, Drezdene, Graze ir nuo 1875 iki mirties Baden-Badene. Iš negausios J. kūrybos svarbiausios yra jo lyriškai romantinės krypties solo dainos. Šioje srityje jis yra vienas ryškiausių R. Schumanno tradicijų tęsėjų. Iš netoli 180 J. dainų išskirtina ciklai Spanisches Liederbuch 1860–64, Liebeslieder 1862, Dolorosa 1865, Gaudeamus 1869, pavienės dainos Alt Heidelberg 1868, Lasst mich ruhen 1870 ir kt. Atskiro dėmesio verti, šalia sonatos fis-moll 1864, J. smulkesnieji kūrinėliai (vad. Charackterstücke) fortepijonui: ciklai Innere Stimmen 1858, Wanderbilder 1863, Eroticon 1873, Hochzeitsmusik 1873, Idyllen 1873, eilė etiudų. Platesnės apimties J. kūriniai — opera Turandot (Die Erbin von Monfort) 1865, dvi kantatos, simfoninė poema, uvertiūra ir kt. — didesnės reikšmės neturi.

P. Kuczinski (red.), Aus Briefen A.J.s 1879; *A. Niggli*, A.J. 1900; *G. Schweizer*, Das Liedschaffen A. J.s 1933. *K.O.*

2. Adolf Ellegard (g. 1894) vokiečių etnologas. Nuo 1946 Frankfurto univ. prof. ir Frobenius instituto direktorius. Tiriamosios kelionės į Rodeziją 1928–30, Libiją 1932, Abisiniją 1934–35, Indoneziją 1937. Išsp. Im Lande des Gada 1936, Das religiöse Weltbild einer frühen Kultur 1948, Mythus u. Kultur bei Naturvölkern 1951.

3. Alfred (1859–1921) švedų autorius, nuo 1901 dirbęs Švedų akademijos Nobelio instituto skyriuje, kur jis vertė slavų (rusų, lenkų, čekų, serbų, juodkalniečių) literatūros klasinius veikalus, pasidarydamas tų tautų kultūros skleidimo Švedijoj pionieriumi. Tarp kitų išvertė A. Mickevičiaus Poną Tadą. Iš daugybės originalių J. darbų paminėtini Slavia 1896–97, Rysk kulturhistoria 1908, Slavisk kultur och litteratur under nittonde århundradet 1920.

4. Christian (1792–1870) danų tapytojas, portretistas. Bendralaikiai laikė J. tapybos būdą esant netvarkingą, perdaug škicuotą, tačiau iš tikrųjų J. yra didelis tapytojas, savo tapybos būdu vienintelis tarp tautiečių, aštrus fizionomistas ir stiprus koloristas.

5. Johannes Vilhelm (1873–1950) danų rašytojas. Pradžioje studijavo mediciną, paskui ją metė ir atsidėjo rašyti. Daug keliavo po Europą ir pasaulį, ilgai gyveno JAV. Nobelio premijos laureatas 1944. J. debiutavo vadinamojo fin de siècle periodo viduryje, kada buvo mada būti dekadantu, neurotiku ir savęs analizuotoju. Savo pirmuose romanuose Danskere (Danai) 1896 ir Einar Elkaer 1898 jis ir plaukė, kaip išmanė, su ta srove. Tačiau jau Himmerlandshistorier (Himmerlando pasakojimai) 1898 J. pasuko į naują kelią, pradžioje jėgų ir krypties ieškodamas vaikystės prisiminimuose, tėviškėje ir stiprių charakterių žmonėse. Garbindamas sveikas ir kūrybingas jėgas kasdienybėje, J. davė smūgį dekadanso liguistam nuovargiui praeito šimtmečio pabaigos literatūroje. Į vidų nukreiptą graužimąsi jis laikė vėžio liga; jis norėjo atkreipti žvilgsnį į išorę, ieškoti sveikatos bei jėgos tiek veiksmuose, tiek tikėjime. Protėviai turėjo tą jėgą, ir toji jėga, anot J., turi būti atkovota. Jis aukština skandinavą, veiksmo žmogų, kaip kultūros apaštalą ir garbina evoliuciją (J. buvo uolus darvinistas) kaip humanizacijos veiksnį. Filosofiniame veikale Den gotiske renaissance (1901) J. pabrėžė teoriją apie gotiškosios rasės (jutlandiečių ir anglosaksų) aukštą vietą kultūros istorijoje. Didysis istorinis romanas iš Kristijono II laikų Kongens fald (Karaliaus žlugimas) 1900–01 kaip tik ir buvo jo plano parašyti gotiškosios rasės istoriją įžanga. Tos svitos pabaigą reikia laikyti jo du romanus iš moderniškosios Amerikos gyvenimo Madame d'Ora (1904) ir Hjulet (Ratas) 1905. Po jų sekė didysis romanų romanas Den lange Rejse (Ilgoji kelionė) 1909–22, romanas nuo žmonijos pradžios ligi Kristupo Kolumbo, kur žmonės ir legendos atsikelia kaip gyvi. Ir čia, kaip ir visoje jo prozoje, viskas dažnai pagilinama vizine simbolika. Tačiau J. nėra vien beletristas; jis yra lygiai stiprus ir savo lyrikoje. Gyvenimo džiaugsmo kupini ir jautrūs jo eilėraščiai yra gal būt originaliausia, ką jis iš viso yra sukūręs. J. buvo didelis pasakotojas, didelis dainius, tačiau nemažesnis jis buvo ir daniško žodžio menininkas. J. danų kalbą taip išvystė, jog jo sakiniai yra tokie paprasti, lyg paprastas ūkininkas būtų juos sudėjęs, ir taip koncentruoti, lyg eilutės būtų iš Hávamál (Senosios Eddos posmų). Joks kitas danų

rašytojas tokį ilgą laiką tokių gilių pėdsakų nepaliko danų literatūroje, kaip J. — ištisą 50 metų jis buvo krašto stipriausias talentas.

Monografijos: *O. Gelsted* 1913, *H. Frisch* 1925, *H. P. E. Hansen* 1930, *A. P. Ringsbo* 1934, *A. Henriques* 1938, *L. Nedergaard* 1943; *J. Lingis*, J. V. J. (Aidai 1950). *J.Lng.*

Jeppesen Knud (g. 1892) danų muzikologas, tyrinėjęs daugiausia renesanso (ypač italų) muziką. 1923–47 Kopenhagos konservatorijos doc. (nuo 1934 dir.), nuo 1946 Aarhus univ. prof.; 1949–52 Tarptautinės muzikologijos d-jos prez., 1931–52 jos organo Acta musicologica vyr. red. Išsp. Palestrinastil 1923 (vok. 1925, ag. ²1949), Kontrapunkt ²1946 (vok. 1935, ag. ²1950), Die mehrstimmige italienische Laude um 1500 (1935); suredagavo M. Pederson kūrinius 1933, Der Kopenhagener Chansonnier 1927, Die italienische Orgelmusik am Anfang des Cinquecento 1943, La flora: Arie etc. antiche italiene, 3 tt., 1949, Palestrinos La messe di Mantova, 2 tt., 1954 ir kt. Iš jo nordiškos nuotaikos (gana ryškioje C. Nielseno įtakoje) kūrinių išskirtina Intonazione boreale vargonams, Reformationskantate 1936, Te Deum Danicum 1945, simfonija ‚Sjaellandsfar', opera Rosaura 1950 ir kt.

V. Kapell, Contemporary Danish Composers ²1950. *K.O.*

Jeremenko Andrej Ivanovič (g. 1892) Sov. Rusijos generolas, per II pas. karą komandavęs armiją rusų šiaurės vakarų fronte, dalyvavęs Maskvos srities gynime, 1942 paskirtas vadovauti rusų armijai prie Stalingrado, kur jam pavyko sumušti vokiečių kariuomenę ir išvaduoti Stalingradą. 1944 jis komandavo II Baltijos armijai ir X 13 paėmė Rygą.

Jeremičiai (lenk. Jeremicze) mstl. Naugarduko aps., Nemuno kair. krante, žemiau Ušos intako. Mūrinė cerkvė. Ties J. per Nemuną nutiestas ilgas tiltas, ties kuriuo įrengta Nemuno vandens matavimo stotis.

Jeremijas (hebr. Jirmejāhū ‚Jahvė atmeta') vienas didžiųjų Izraelio pranašų, gimęs apie 650 pr. Kr. Anathoth kaime, netoli Jeruzalės. Jausdamas Dievo šaukimą 627 pradėjo pranašo pareigas. Kai Judo valstybės karalius Zedekijas dėjosi į sąjungą su Egiptu prieš Babiloniją, Nabuchodonozoras okupavo Palestiną. Jeruzalės apgulimo metu J. smerkė Egipto šalininkų partiją ir ragino derėtis su babiloniečiais; už tai buvo įmestas į kalėjimą. Kritus Jeruzalei (587 pr. Kr.) ir J. pateko į nelaisvę. Nabuchodonozoras leido jam pasirinkti: vykti su savo tautiečiais į Babiloniją ar likti Judėjoje. J. pasirinko tėvynę, bet ir čia neturėjo ramybės, nes, pasitraukus babiloniečiams, likusieji žydų nacionalistai,

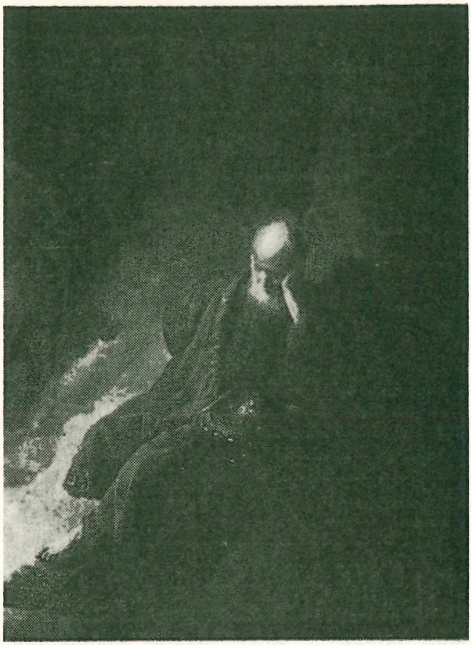

Rembrandt: Jeremijas (Amsterdamo muziejuje)

kuriems nepatiko J. pranašavimai, išgabeno jį drauge su sekretoriumi Baruchu į Egiptą. Čia jis mokė savo tautiečius ir simboliškai nurodė būsimą Egipto krašto likimą. J. mirties metai nežinomi. Vėlesnioji tradicija sako, kad jis buvo savo tautiečių prie Tafni (Egipte) užmuštas.

J. veikalai, vad. J. Pranašyste, Šv. Rašte yra trys: Pranašystė, Raudos dėl Jeruzalės miesto bei šventyklos sunaikinimo ir Laiškas Babilonijos vergijoje esantiems tautiečiams. J. knyga susideda iš daug pranašavimų ir atskirų pamokymų, kuriuos jis skelbė įvairiais laikais per 50 savo tarnybos metų, taip pat iš kelių istorinių straipsnių, kuriais paaiškinamos pranašystės. Šių, kad ir nevienodo turinio raštų pagrindinė jungianti mintis yra Dievo teisybė, kurios skelbėjas yra pranašas. J. moko, kad Dievas yra vienas, kad Jis savo išmintimi valdo pasaulį, reikalaudamas ištikimybės įstatymams.

J. Skvireckas, Įvadas į J. Pranašystę (Šv. Raštas IV, 1932); *F. C. Jean*, Jérémie 1913; *A. G. Smith*, Jeremiah 1923; *A. C. Walch*, Jeremiah, His Time and his Work 1928; *V. Herntrick*, Der Prophet Jeremias 1947; *H. B. Raud*, Study in Jeremiah 1947. *J.V.*

Jerez de la Frontera p. Ispanijos mst. į š. nuo Kadikso; 107.770 gyv. (1950). Sen. Xeres, įkurtas kaip romėnų kolonija, 1264 atimtas iš maurų, 1936 vienas pirmųjų Ispanijos miestų, užimtų gen. Franco sukilėlių. Garsus vyno pramonės ir prekybos

centras. J. gaminamas angliškai vadinamas sherry vynas.

Jerichonas (hebr. Jeriho, ar. Erihab) Palestinos mst., kurį izraelitai, grįždami iš Egipto nelaisvės, paėmė Kanano žemėje, jo sienoms stebuklingai sugriuvus. Kaip kasinėjimai rodo, J. buvo 2 km į š. nuo šių dienų Tell es-Sultan kaimo, netoli Jordano, į š. nuo Mirusiosios jūros, apie 30 km į r. nuo Jeruzalės. Kai Jozuė dalino Kanano žemę, J. teko Benjamino giminei. Izraelio valstybės laikais J. buvo pranašų mokykla. Asirų nukariavimų metais J. buvo apiplėštas, o jo gyventojai išvesti į nelaisvę. Grįžus žydams iš Babilono nelaisvės, J. vėl atgijo. J. pasižymėjo puikiais sodais, kurių balzamo medžiai duodavo gero pelno. Šį ‚kvepiantį' miestą Antonijus padovanojo Kleopatrai, o toji jį pardavė Erodui, kuris miesto centrą perkėlė 2 km į pietus ir išpuošė vilomis, hipodromu, amfiteatru, maudyklėmis. Žydų Velykų metu J. susiburdavo tie maldininkai, kurie iš Perėjos ir Galilėjos keliaudavo į Jeruzalę. Čia ir Jėzus perėjo keletą kartų. Paskutinėje savo kelionėje J. Jis išgydė porą aklų ir apsilankė į Zakiejaus namus. 70 po Kr. J. buvo apiplėštas ir sugriautas. 325 čia buvo įsteigta vyskupija. Bizantijos imperijos laikais J. buvo keletas vienuolynų, kuriems vadovavo šv. Eutimijus ir šv. Saba. Patekęs vėliau į mahometonų rankas, J. liko vien griuvėsių krūva. Kryžininkai atstatė miestą į rytus nuo senovinio J. Dabar jame yra apie 1000 gyv.

Tell es-Sultan kasinėjimai, daryti 1907–09 vokiečių ir 1930–36 anglų, leidžia nustatyti miesto plėtojimąsi nuo pat priešistorinių laikų. Miesto sienų chronologija taip klasifikuojama: pirmasis miestas buvęs įkurtas apie 3000 pr. Kr. ir iš šiaurės apvestas storu mūru; 2100–1900 pr. Kr. prie miesto prijungta kalno papėdė, apvesta plytų siena, kurios pamatas buvo akmeninis; 1900–1600 pr. Kr. miestas dar padidintas, įjungiant į jį ir Eliziejaus šulinį-šaltinį, ir apvestas stipriu mūru bei perkasu. Tai buvo J. žydėjimo laikai. Iš to meto randami puikių rūmų likučiai, brangūs ginklai ir bronzos indai. Dėl nežinomų priežasčių miesto sienoms sugriuvus, J. pasikėlė į kalną ir vėl buvo apvestas sienomis, kurios buvo sugriautos kažkokios nelaimės (pagal Šv. Raštą žydų, keliaujančių iš Egipto) metu apie 1400 pr. Kr. (pagal Garstang) ar apie 1250 pr. Kr. (pagal Vincent). J. kasinėjimuose rasta daug įvairių epochų keramikos, rodančios miesto istoriją ir svetimąsias įtakas, kurių stipriausia buvo Egipto. Po II pas. karo atnaujinus J. kasinėjimus, aptikta dar gilesnė siena (iš džiovinto purvo ir akmens), nukelianti J. istoriją ligi 5000 pr. Kr., į neolito amžių, dar prieš puodininkystės išsikilimą ir metalų naudojimo pradžią.

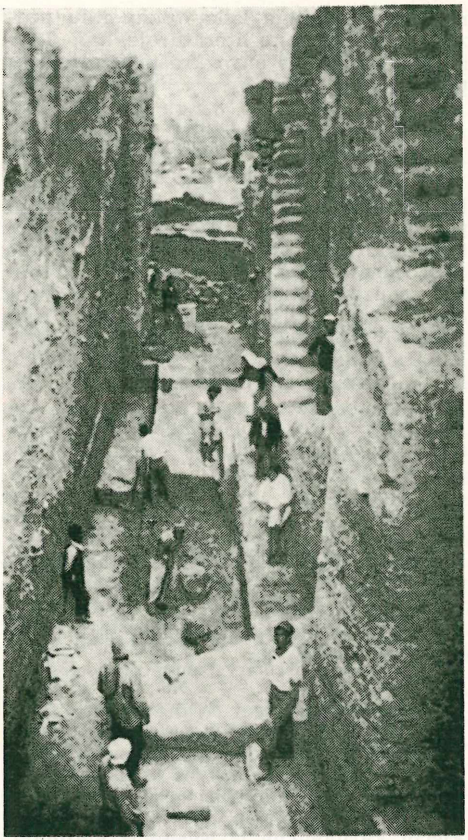

Kasinėjimai Jerichone

H. M. Vincent, La Chronologie des ruines de Jéricho (Rev. Bibliques 1932); *J. B. G. Garstang*, The Story of Jericho 1940; *A. Grigaitis*, Jericho miesto problema (Tiesos Kelias 1925, I, 361–368).
J.V.

Jerichono rožė 1. (Anastatica hierochuntica) Vidurželmio jūros rytinio pakraščio augalas, kuris susisiaučia sausroje ir atsiskleidžia drėgdamas; jis dar vad. ‚prisikėlimo' augalu; 2. ten pat augąs kserofitas (Odontospermum pygmaeum) Carduaceae šeimos; sausroms esant, jo taurelė apgaubia visą žiedą. Šis pastarasis (augąs Jerichono apl.) yra ta J. rožė, kurią išgarsino kryžininkai.

Jerivanė, arba Erivanė, nuo 1936 oficialiai Jerevan, Armėnijos sostinė; turi apie 300.000 gyv. J. yra kalnų klonyje, 950–1200 m nuo j.l., prie Zangos (Rasdanos) upės, 30 km nuo Turkijos ir 45 km nuo Irano sienos. Šalutine šaka (14 km) J. sujungta su transkaukaziniu geležinkeliu. Sintetinės gumos, chemikalų, tabako, mašinų, asbesto, stiklo pramonė. Derlinguose apylinkių kloniuose sodų ir vynuogynų ūkis.

Iš senųjų statybos žymybių gerai išsilaikiusi Mėlynoji mečetė ir ant 200 m aukščio kalvos išlikę XVI a. turkų tvirtovės griuvėsiai. 1920 įkurtas armėnų univ., veikia 11 kitų aukštųjų mokyklų. Už 18 km į v. nuo miesto yra šv. Grigaliaus vienuolynas su armėnų vyskupo rezidencija. Prie J. 1926 pastatyta Zangos upės užtvanka ir elektros jėgainė. J. įkurta VII a., ligi 1441 Armėnijos kunigaikščių sostinė, vėliau užimta pakartotinai turkų arba persų, 1828 okupuota rusų. *A.B.*

Jerlicz Joachim (1598–?) lenkų bajoras, atsiminimų autorius. Kilęs iš žymių bajorų (herbo ‚Lis') prie Ostrogo, J. dalyvavo etmono St. Žolkevskio 1619 žygiuose prieš turkus; 1621 prie Chotino (žr.) jis buvo sužeistas. Kai Chmielnickio (žr.) sukilimo metu 1648 buvo sunaikintas J. dv., palikęs šeimą ir namus, jis apsigyveno Pečoros vienuolyne (Kijeve). Vėliau jis kovojo Stepono Čarneckio daliniuose, kai 1655 buvo pradėtas partizaninis karas prieš švedus. Jis paliko įdomius atsiminimus Latopisiec albo kroniczka różnych spraw i dziejów dawnych i terazniejszych czasów, kuriuos išl. K. Wł. Wojcicki 1853. Pradėjęs savo atsiminimus Pečoros vienuolyne, J. privedė juos iki 1673 IV 17. Piešdamas Vazų laikų gyvenimą, J., kaip atsiminimų autorius, yra nuoširdus ir objektyvus. Jis nesigaili karčių kritikos pastabų ano laiko ydoms, kurias mato ir karaliaus dvare ir bajorų visuomenėje. J. atsiminimai daugeliu atžvilgiu papildo jo amžininko Paseko (žr.) gyvus ir įdomius atsiminimus, tačiau J. nepasiekia nei savo vertinimais, nei ano meto santykių vaizdavimu gyvo pasakotojo Paseko. J. duoda įdomių nuotrupų iš švedų laikotarpio ir, palyginti, pilnai apžvelgia Mykolo Kaributo Višniovecko laikus. *Z.I.*

Jermak žr. Ermak.

Jermolajevas-Borjeras Borisas (g. 1910 XII 14 Kaune) karikatūristas. Mokėsi Kauno rusų gimn. ir J. Vienožinskio tapybos studijoje. Nuo 1929 reiškėsi spaudoje (Liet. Aide, Kuntaply, Dienoj, Sekmadieny ir kt.) karikatūromis ir šaržais. Jų pasirodė ligi 5000. Yra emigravęs į Australiją. Nuo Vokietijos laikų dirba ir kaip fotografas, rinkdamas archyvinę medžiagą iš lietuvių visuomeninio gyvenimo.

B. Jermolajevas (Borjeras)

Jernberg August (1826–96) švedų tapytojas, studijavo Stockholme, 1847–54 Paryžiuje (Couture mokinys), paskui gyveno Düsseldorfe. Ilgą laiką J. tapė istoriniais motyvais, paskui perėjo į buities žanrą. Tarp švedų düsseldorfininkų J. buvo koloristas, turinys jam nebuvo svarbus. J. laikomas geriausiu švedų naturmortų tapytoju.

Jeroboamas dviejų Izraelio karalių vardas:

1. J. I (apie 926–907 pr. Kr.) pirmasis Izraelio karalius po valstybės skilimo. J. iškilo Saliamono laikais kaip karininkas ir Jeruzalės sustiprinimo darbų prižiūrėtojas. Po nepavykusio bandymo sukilti buvo pabėgęs į Egiptą. Saliamonui mirus, J. sugrįžo, sukilo prieš Saliamono sūnų Roboamą ir 10 giminių buvo išrinktas Izraelio karaliumi. Roboamas liko tik Judo valstybės (su sostine Jeruzalėje) valdovu. J. savo sostine padarė Šechemą, pastatė keletą šventyklų ir du aukso jaučius (vieną Betelyje, antrą Dane), leido ne Levio giminės asmenims būti kunigais ir uždraudė lankyti Jeruzalės šventyklą. Taip J. padarė pradžią Izraelio nukrypimui nuo Mozės įstatymo.

2. J. II (apie 787–747 pr. Kr.) tryliktasis ir paskutinis žymesnis Izraelio karalius, Joaso sūnus. Pasinaudodamas Sirijos susilpnėjimu dėl Asirijos puolimų, atstatė senąją Izraelio galybę, atsiėmė visas prarastas žemes ir privertė Judo karaliją mokėti duoklę. Iš užimtų kraštų plaukė į karaliaus dvarą turtai, bet valstybės moralė smuko, žemesnioji gyventojų klasė buvo prislėgta. Panašiai Amosas ir Hosėja smerkė J. žygius ir pranašavo valstybės žuvimą. Po J. II mirties valstybės vidaus netvarka padidėjo ir po 20 metų Izraelį užėmė Asirija. *P.Plk.*

Jerome Jerome Klapka (1859–1927) anglų humoristinis rašytojas, dramaturgas. Jo populiariausia knyga Three Men in a Boat 1889; turėjo pasisekimo scenoje The Passing of the Third Floor Back 1907.

Jérôme Bonaparte žr. Bonapartai (5).

Jeronimas (lenk. Jeronim iš lot. Hieronymus, gr. Hieronymos: hieros ‚šventas' ir onyma ‚vardas') vienas iš 4 didžiųjų Vakarų Bažnyčios Tėvų (apie 347–420), šventasis (IX 30), gimęs Stridono (iš čia — Stridonensis) miestelyje, kurio šiandien nėra ir dėl kurio vietos istorikai ginčijasi, vieni jo ieškodami prie Akvilėjos, kiti tarp Dalmatijos ir Panonijos. J. tėvai buvo turtingi miestiečiai. 12 metų buvo pasiųstas į Romą, kur mokėsi pas garsųjį Donatą. Čia susipažino su lotynų klasikais ir gavo gilų literatūrinį išsilavinimą. Kai kurie J. biografai sako, kad šiuo metu J. nerūpestingai gyvenęs, kaip ir visi Romos jaunuoliai. Nors tėvų krikščionių buvo auklėjamas krikščioniškai, tačiau ano meto papročiu buvo nekrikštytas. Susižavėjęs Romos krikščionių gyvenimu, sekmadieniais uoliai lankydamas katakombas, turėdamas jau 20 metų, pop. Liberijaus buvo pakrikštytas. Norėdamas atsipalaiduoti nuo laisvo

Romos gyvenimo, J. išvyko į Galiją ir apsistojo Triere, kur nusirašinėjo Hilarijono iš Poitiers ir kitų bažnytinių rašytojų raštus. Grįžęs į Italiją, J. Akvilėjoje 373 subūrė kelis draugus į religinę bendruomenę, kuri tuojau (greičiausiai arijonų persekiojama) iširo. Tada J. išvyko į Rytus ir 374 apsistojo Antiochijoje pas savo studijų draugą Evagrijų. Čia sapnavęs sapną, kuriame Kristus prikaišiojo jam, kad esąs daugiau Cicerono, negu Kristaus sekėjas (ciceronianus es, non christianus). Prisiekęs daugiau neliesti senovės klasikų, pasitraukė į tyrus ir atsidėjo asketiniam gyvenimui. Čia išmoko hebrajų kalbos, kad geriau galėtų suprasti Šv. Raštą. Po kiek laiko buvo vysk. Paulino įšventintas kunigu su sąlyga, kad jam bus ir toliau leista likti atsiskyrėliu. 379 atvykęs į Nikėją, tapo uoliu šv. Grigaliaus Nazianziečio mokiniu. Čia matė 381 Nikėjos susirinkimo dalyvius, kur pažino šv. Grigalių Nisietį, šv. Amfilochą ir kt.; čia išmoko graikų kalbos ir buvo užsimojęs parašyti savo laiko Bažnyčios istoriją, Susižavėjęs Origenu, ėmė versti į lotynų kalbą jo homilijas. Vertė ir Euzebijaus kroniką. Kai Salamino vysk. šv. Epifanijus ir Antiochijos Paulinas 382 vyko į Romą, jie prisikalbino drauge ir J. Gyvendamas Romoje propagavo vienuolinį gyvenimą Romos moterų aristokračių tarpe ir atsidėjo Šv. Rašto studijoms originaline hebrajų kalba. Pop. Damazas pavedė jam peržiūrėti ir pataisyti lotyniškąjį Evangelijų tekstą. J. apaštalavimas moterų tarpe (matronos Marcelės namuose jis joms dėstydavo Šv. Raštą) sukėlė prieš J. opoziciją. J. gynėsi laiškais ir pliekė Romos dvasininkų nepavyzdingą gyvenimą. Iš šio laiko yra garsūs J. laiškai Eudochijai ir Blasilei (Paulės dukterims) apie krikščioniškąją tobulybę. 384 mirus jo užtarėjui pop. Damazui, J. paliko Romą, tą ‚nevertą Babiloniją', ir vėl išvyko į Rytus. J. pasekė ir Paulė su dukterimis. Su jomis J. aplankė Egipto vienuolynus, biblines Palestinos vietas ir apsistojo Betliejuje. Čia Paulė įkūrė keletą moterų vienuolynų, o J. vyrų vienuolyną ir jiems kurį laiką vadovavo. Iš čia J. išvykdavo tik trumpam laikui susipažinti su kuriuo nors jam dar nežinomu šv. Rašto kodeksu. Maldininkai, lankydami Palestiną, apsistodavo ir Betliejuje. Per juos J. palaikė ryšius su Vakarais, gaudavo daugybę laiškų, nes jau visur buvo žinomas, kaip geriausias šv. Rašto klausimų žinovas. Atsiskyrėlio gyvenimą paįvairindavo ragindamas visus (tarp jų šv. Augustiną) ginti tikėjimą, ypačiai nuo pelagijonų. J. mirė pačiame kovos su pelagijonais įkarštyje.

J. literatūrinis palikimas: 1. 154 laiškai (1910 surinkti į draugę J. Hilbergo), kuriuose atsispindi ne tik šv. Rašto problemos, bet ir to laiko istorija; 2. pataisytos Evangelijos (pop. Damazo pavedimu); 3. pataisytas senasis Septuagintos lotyniškasis vertimas, ypačiai Psalmynas, kurį J. taisė du kartus; tai Psalterium Gallicanum ir Psalterium Romanum, tačiau pastarojo autentiškumu abejojama; 4. Vulgatos vertimas iš hebrajų kalbos. Šį darbą J. atliko būdamas Betliejuje tarp 389–405, palikęs tik Makabiečių knygas, Ekleziastiką, Išminties knygą, Baruchą pranašą ir kitas dalis, kurių jis nerado žydų kanone. Nors J. darbas buvo atliktas rūpestingai (tik kartais perdaug skubotai: kai kurias knygas išvertęs per vieną naktį) ir buvo tobulesnis už visus iki tol buvusius vertimus (gal tik išskyrus Septuaginta), tačiau tikinčiųjų prisirišimas prie senojo teksto buvo toks stiprus (net ir šv. Augustinas nepriėmė J. vertimo), kad J. darbu imta naudotis tik nuo VII a.; tik Tridento susirinkimas galutinai J. vertimą priėmė oficialiu ir autentišku Bažnyčios tekstu. Tik psalmynas dėl tradicijos paliktas senovinis. J. vertimo kritišką tekstą dabar leidžia šv. J. vienuolyno benediktinai Romoje. Nuo 1926 iki šiol jau yra išėję 9 tomai (baigiasi psalmynu).

Migne, PL, 22–30; *L. Sanders*, Études sur St. Jérome 1903; *T. Trzcinski*, Die dogmatischen Schriften des hl. Hieronymus 1917; *F. Cavallera*, St. Jérome, 2 tt., 1922; *A. Penna*, Principi e carattere dell'esegesi di S. Girolamo 1950. *J.V.*

Mene J. seniausius pvz. turime Boethius-diptiko reljefe apie 650 (Brescia) ir Karolingų biblijose. Viduramžiais J. paprastai vaizduotas šalia kitų 3 didžiųjų Vakarų Bažnyčios Tėvų (šv. Grigaliaus, šv. Augustino ir šv. Ambraziejaus) paraleliai 4 evangelistams. Sekant evangelistų pavyzdžiu, pradėta ir Bažnyčios Tėvus vaizduoti kaip sėdinčius ir rašančius mokslo vyrus. Kartais jie net betarpiškai gretinami su 4 evangelistais; tokiu atveju J. atitinka šv. Morkus, kurio požymis — liūtas pasidarė taip pat J. požymiu (iš čia vėliau atsirado legenda, kad pas J. atėjo liūtas, kuriam J. ištraukęs iš letenos pašiną ir jį prisijaukinęs). Toks J. vaizdavimas gausėja XIV a. Italijoje, kai Bolonijos bažnytinės teisės prof. G. Andreae (m. 1348) išpopuliarino J., kaip mokslininkų globėjo, kultą. J. sėdintį ir rašantį ‚Doctor Ecclesiae' Italijoje tapė eilė žymių meistrų: apie 1352 Tommaso da Modena (freska S. Niccolo bžn. Treviso), apie 1476 Antonello da Messina (Londone), 1474–77 Joos van Gent (Urbino filosofų cikle), apie 1480 D. Ghirlandajo (Ognissanti bžn. Florencijoje). XV a. iš Italijos šis J. pav. patenka į š. Europos knygų iliustraciją ir tapybą. J. tapė J. van Eyck, S. Lochner, apie 1483 M. Pacher, o 1514 A. Dürer raižė varyje. Rašančiojo J. aplinka — architektūriniai kulisai, vad. ‚J. namelis' (celė), XV a. bėgyje gavo vis daugiau žanrinių detalių ir duoda iš-

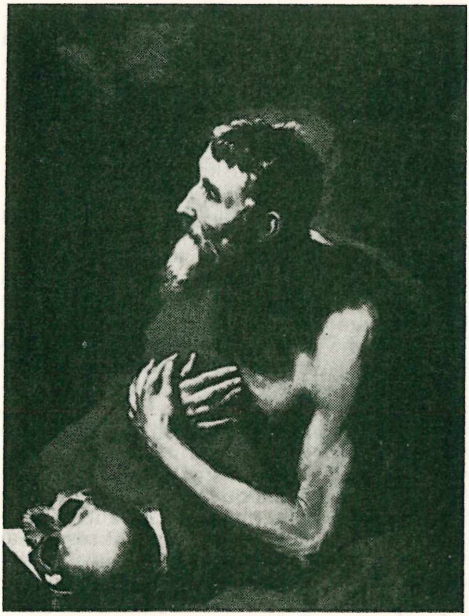

J. de Ribera Šv. Jeronimas

samų humanisto studijų kambario vaizdą. XV–XVI a. išplito ir kitas J. vaizdavimo būdas: J. barzdotas atsiskyrėlis atgailotojas, tyrų peizaže klūpąs prieš krucifiksą ir mušąsis akmenimi į krūtinę, šalia kaukolė. Žymesnių pvz. Italijoje davė Piero della Francesca (Venecijoje), Cosimo Tura (Londone), Perugino (Vienoje), Leonardo da Vinci (Vatikane), B. Montagna (Milane), G. Savoldo (Venecijoje), 1530–40 Tizianas (Louvre). Po 1500 Niderlanduose atgailaujantį J. tapė Joss van Cleve, J. Patinir, G. David, L. van Leyden, G. Massys. Šią dramatinę temą mėgo ispanai — El Greco, J. de Ribera, F. Herrera bei kt. baroko epochos meistrai, kaip Rubensas ir Van Dyck. *P.Rkl.*

Jeronimas Pragiškis 1. Wicklifo mokslo platintojas žemyne, Jono Huso draugas, taip pat kaip ir Husas, Konstancos susirinkimo 1416 pripažintas eretiku ir sudegintas.

J.P. gimimo metai ir kilmė nežinoma. 1398 Prahos univ. jis gavo filosofijos bakalauro laipsnį, 1399 studijavo Oxforde, kur priėmė Wicklifo mokslą. 1405 Paryžiaus univ. gavo magistro laipsnį ir pradėjo profesoriauti, bet sekančiais metais kaip Wicklifo šalininkas turėjo bėgti ne tik iš čia, bet ir iš Kölno ir iš Heidelbergo. Nuo 1407 pradžios jis Prahos univ. profesorius, artimas Huso bičiulis bei tų pačių idėjų skleidėjas, garsėjąs kaip puikus oratorius, bet ir nenuorama (net mušeika). Ir šiuo metu jis daug keliavo, vis susikirsdamas su dvasininkais — Budapešte ir Vienoje 1410, Krokuvoje 1413. Iš Krokuvos 1413 pavasarį jis kažko atvyko į Lietuvą, su Vytautu buvo nuvykęs į Vitebską, o iš ten dar į Pskovą. Konstancoje jis buvo kaltinamas, kad ten kalbėjęs prieš Katalikų Bažnyčią ir už ortodoksiją. Daugiau jokių žinių apie jo lankymąsi Lietuvoje nėra. Kai kurių autorių spėjimas, kad Vytautas jį siuntęs su misija į Angliją, neturi jokio pagrindo. Į Prahą jis grįžo 1414 pavasarį, kai Husas jau vyko į Konstancą. Vėliau ir jis ten nuvyko, pasiryžęs apginti savo bičiulį, bet buvo suimtas ir dvejus metus iškalėjęs nuteistas sudeginti. Jo pelenai, kaip ir Huso, buvo suberti į Reiną.

Nebuvo tai originalus mintytojas, bet nepaprasto judrumo ir didelės iškalbos vyras, karštuolis, turėjęs didelės įtakos amžininkams. Jokių žymesnių raštų nepaliko — tik keletą kalbų.

J. A. Helfer, Hus und Hieronimus 1858; *G. Lechler*, Johan v. Wickliff und die Vorgeschichte der Reformation I–II, 1873; *J. Loserth*, Hus und Wiclif ²1925; *V. Novotný*, M. Jeronim Pražsky 1916; *A. Šapoka*, Jeronimas Pragiškis ir jo kelionė Lietuvon (Praeitis II). *A.Š.*

2. Čekų vienuolis kamaldulas, teologas ir pamokslininkas, Huso priešas. Gimė Prahoj prieš 1370, kur universitete gavo teologijos ir kanonų teisės doktoratus ir ten pat tapo profesoriumi ir premonstrantu. Nežinia kodėl to amžiaus gale atsidūrė Krokuvoj ir pasidarė Jogailos mėgiamu pamokslininku ir nuodėmklausiu. Apie 1394, gal būt, Jogailos pasiųstas, nuvyko su Vytautu į Žemaičius, kur bandė skleisti krikščionybę ir rauti pagoniškus prietarus. Žemaičių pagonybė ir su ja susiję prietarai, matyt, darė jam įspūdį, kad jis juos vėliau papasakojo E. S. Piccolomini (žr.), kuris juos surašė (veikale De statu Europae sub Friderico III imperatore) ir tuo būdu paliko žemaičių mitologijos žiupsnelį.

Gal būt, įsipykęs žemaičiams dėl jų tikybos naikinimo buvo priverstas palikti (apie 1405) Lietuvą ir, pagyvenęs kiek Lenkijoj, pasinešė keliauti po Europą, kol atsidūrė Italijoj, kamaldulų vienuolyne (1413). Aplankė Šv. Žemę (1428–30) ir grįždamas turėjo disputus su graikų teologais Kipro ir kitose salose. Dalyvavo Bazelio suvažiavime, kuris sprendė husitų reikalus, ir ten pasirodė jų beatodairiniu priešu. Iš sinodo nebegrįžo į kamaldulus dėl vaidų su jų abatu, bet nuvyko į Veneciją, kur ir mirė (1440). Jis paliko daug teologinių raštų, nukreiptų daugiausia prieš husitizmą ir graikų krikščionis, ir pamokslų, bet tik maža dalis jų išspausdinta; daugumas tebėra rankraščiai.

A. Janulaitis, E. S. Piccolomini bei J. P. 1928; *M. Andziulaitytė-Ruginienė*, Žemaičių christianizacijos pradžia 1937. *J.J.*

Jeronimitai kelios Italijos ir Ispanijos XIV ir XV a. įkurtos eremitų — atsiskyrėlių vienuolių kongregacijos. J. laikėsi šv. Augustino regulos, kurią perredaguodami daug naudojosi šv. Jeronimo raštais ir kitų vienuolijų regulomis. Savo įkūrėju J. laikė šv. Jeronimą.

1. Šv. Jeronimo atsiskyrėliai ispanai, 1374 įkurti Petro Ferdinando iš Guadalajaros, gavus iš Grigaliaus XI vienuolijos patvirtinimą su įsakymu laikytis šv. Augustino regulos. Kardinolas Ximenez siuntė juos į misijas indėnų tarpe Amerikon, o Pilypas II jiems pavedė Eskorijalo vienuolyną.

2. Pizos šv. Jeronimo vargšų atsiskyrėlių kongregacija, įkurta Pietro Gambacortos, 25 amžiaus metų tapusio atsiskyrėliu ir po kelerių metų su Pizos kilmingaisiais sudariusio šią kongregaciją. Dėl sunykimo 1933 Pijus XI kongregaciją panaikino.

3. Lombardijos j. observantai kilo iš Ispanijos j., reformuotų generolo Lope iš Olmedo Jis 1424 išleido kartūzų pagrindais parašytas konstitucijas, įsakančias visišką susilaikymą nuo mėsos ir ilgą 30 savaičių pasninką. Martynas V patvirtino reformą. Reformuoti j. paplito Ispanijoje ir Italijoje, bet ypač Lombardijoje. 1595 ispanų vienuolynai vėl prisijungė prie Ispanijos j.; Italijos j. paliko autonomiški, bet vėliau išnyko.

4. Fiesolės šv. Jeronimo atsiskyrėlių kongregacija. 1360 grafas, kunigas ir pranciškonų tretininkas Karolis Guidi iš Monteganellio įkūrė mažą vienuolyną Fiesolėje; vėliau tokie pat vienuolynai įsikūrė Venecijoje, Veronoje ir kitur. 1668 Klemensas IX šią j. kongregaciją sujungė su Pizos j.

M. Heimbucher, Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche I, 1933. *V.Gdž.*

Jeroschin Nikolaus von (apie 1290 — apie 1345) poetas, vokiečių ordino metraštininkas Prūsuose, savo kronikų vertimuose davęs papildomų žinių apie Lietuvą. Apie jo kilmę nieko aiškaus nežinoma, nes Vokietijoje yra keletas vietų, iš kur jis galėtų būti kilęs. Pats J. gyvenimas Prūsuose šiek tiek nustatomas iš jo paties raštų užuominų. Laisvai eilėmis iš lotynų į vokiečių k. išversdamas Kanaparijaus parašytą prūsų apaštalo šv. Vaitiekaus (Adalberto) gyvenimą, J. įterpė, kad riteris Gotfried von Heimberg priėmė jį į vok. ordiną ir paskatino eiliuoti. G. v. Heimberg buvo Karaliaučiaus komtūru 1327–29. Tad ir J. turėjo apie tą laiką Karaliaučiuje gyventi. Svarbesnis J. darbas yra vokiškas eiliuotas lotyniškos Dusburgo (žr.) kronikos vertimas. Pats J. savo ‚Kronike von Pruzinland' pasakoja, jog vyr. magistras Luther von Braunschweig (1331–1335) jį paskatinęs Dusburgo tekstą sueiliuoti vokiškai. Jau didelė vertimo dalis buvusi paruošta, kai vienas pavyduolis jo rankraštį sunaikinęs. Bet vyr. magistras Dietrichas (žr.) von Altenburg (1335–41) J. paskyrė savo kapelionu ir prašė dar sykį padaryti visą vertimą. Dviejų vyr. magistrų skatinimas rodo, kokios svarbos skirta Dusburgo išvertimui vokiškai. Persikėlęs į Marienburgą, J. ir atliko ten visą vertimą. Sausa Dusburgo kronika, įgavusi naują formą, buvo labai pamėgta, o originalas buvo užmirštas. Toji J. poezija buvo per ordino riterių sueigas skaitoma, atskiri posmai dainuojami. Kaip šaltinis ‚Kronike von Pruzinland' įgauna reikšmės dėl vertimo objektyvumo ir papildomų žinių. Pats J. dar galėjo nuo 1311 prisiminti eilę faktų. Tad kronikos galas (1311–30) yra vertas ypatingo dėmesio. J. kronikoje yra daug žinių apie XIII a. galo Lietuvą, apie Vytenio ir Gedimino laikus.

J. buvo daugiau negu paprastas vertėjas ir metraštininkas. Jis stengėsi visą ordino istoriją įvilkti į poetinį rūbą. Priešingai Dusburgui, jis perdavė faktus gyvai ir vaizdingai, panaudodamas gausų žodyną. Kur jis nesekė lotyniškų originalu ar aprašymus davė iš savo patirties, parodė daug kūrybinės jėgos. Ordino ir apskritai vok. vidurinių amžių literatūroje J., ypač jo poezija apie šv. Barboros relikvijas, yra laikoma pirmaeile to laiko kūryba. Lietuvos istorijai J. yra prie Dusburgo geras papildomas šaltinis, ypač vertas dėmesio nuo XIV a. pradžios. Visas kronikos tekstas yra kritiškai išleistas rinkinyje Scriptores rerum Prussicarum I, 1861, 291.

W. Ziesemer, N. v. J. und seine Quelle 1927; (") Die Literatur des Deutschen Ordens in Preussen 1928, 60–61, 95–98; *E. Maschke*, Quellen und Darstellungen in der Geschichtsschreibung des Preussenlandes (rinkinys Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande 1931, 20); *Helmut Bauer*, P. v. Dusburg und die Geschichtsschreibung des Deutschen Ordens im 14.Jh. in Preussen 1935, 56–59; *Ph. Funk.*, Zur Geschichte der Frömmigkeit u. Mystik im Ordensiande Preussen (Festschrift für Walther Götz 1927, 71); *Karl Helm*, Die Literatur des Deutschen Ordens im Mittelalter (Zeitschrift für den deutschen Unterricht 1916, 430); *Krollmann*, J. v. N. (Altpreussische Biographie I, 1941, 303). *Z.I.*

Jerrold Douglas William (1803–57) anglų rašytojas. Jo sėkmingiausia drama buvo Black-eyed Susan 1829. J. humoristiniai vaizdeliai, spausdinti Punch žurnale, surinkti knygose: Punch's Letters to His Son 1843, Mrs. Caudle's Curtain Lectures 1846. Jis prisidėjo prie melodramos žanro ir laikraštinio humoro išvystymo.

Jersey didžiausia ir toliausiai į pietus išsikišusi Kanalo sala, 25 km į š.v. nuo Prancūzijos krantų; 115 km², apie 50.000 gyv. (1954). J. priklausė Prancūzijai, bet nuo normanų užkariavimų (1066) yra Anglijos, nors turi savo autonomiją. Anglų ir prancūzų k. yra lygiateisės. Dėl švelnaus klimato J. mėgiama atostogų vieta. Gyv.

verčiasi žvejyba, pieno ir daržų ūkiu. Plačiai žinomos iš čia kilusios J. žalmargės karvės, kurios eksportuojamos į daugelį kraštų. Jų rasės grynumui apsaugoti 1763 išleistu įstatymu draudžiama į J. salą įvežti bet kokį gyvą naminį raguotį. Adm. centras Saint-Hélier. Saloj aptikta daug archeologinių radinių, ypač iš ankstyvojo akmens amžiaus. Iš viduramžių yra išlikusių bžn. ir koplyčių. Iš J. salos yra kilęs terminas j e r s e y megztai medžiagai, kuri pasižymi atsparumu susidėvėjimui.

A.B.

Jersey City JAV mst., didumo antrasis New Jersey vst., tarp Hudsono ir Hackensack upių, priešais New Yorką, su kuriuo jį jungia keli poupiniai tuneliai ir keltai; 299.017 gyv. (1950, 1940 301.173). J.C. įsikūręs pelkėtoj žemumoj, tik jo šiaurinė, rezidencinė, dalis pakiliau išsistačiusi. Pramonės miestas su didelėmis vagonų, mašinų, geležies liejyklų, muilo, kvepalų, vaistų, chemikalų, dažų, cigarečių, maisto dalykų (konservų, sūrio, makaronų) įmonėmis. Be to, J.C. paupy yra dalis New Yorko uosto. Veikia kat. šv. Petro kolegija ir valstybinis mokytojų institutas. J.C. įkurtas 1633 olandų Powles Hook kolonijoje, 1820 pavadintas J.C., 1838 gavo miesto vardą. *A.B.*

J. C. l i e t u v i a i. Kada pirmieji lietuviai čia pradėjo kurtis, nežinia, bet jau 1898 jų čia apie 340 gyventa. XX a. pradžioje pradėta rūpintis kurti liet. katalikų parapiją, nes buvo nepatogu važinėti pamaldų į New Yorką ar Elizabethą. Pradžiai surinkta apie 700 dol. 1908 iš Elizabetho atsilankęs kun. B. Žindžius paragino steigti savą parapiją. Prie sumanymo prisidėjo Hobokeno, Union City, N. Bergeno, W. New Yorko ir Cliffsidės lietuviai. Prašymą pasirašė 400 šeimų ir apie 200 viengungių. 1910 IV 4 parapijos reikalais rūpintis pavesta Bayonnės liet. parapijos klebonui kun. M. Šedvydžiui. 1912 pabaigoj par. klebonu buvo paskirtas kun. Juozas Raštutis. Jo pastangomis nupirktas apleisto teatro namas (už 11.000 dol.) ir pritaikytas bažnyčiai. Nuo 1913 XI pradėta čia laikyti pamaldos ir vesti užrašai. Parapija pavadinta šv. Onos vardu. Tuo laiku parapijoj veikė Algirdo (įst. 1892), šv. Jurgio ir šv. Jono Krikštytojo draugijos, kurios prisidėjo prie bažnyčios įrengimo. Tuo pat metu buvo suorganizuotas ir choras, kuris veikia ir dabar. Nuo seno veikia SLA 71 kuopa. Pradžioj parapijai priklausė 130 šeimų. 1918 klebonu paskirtas kun. J. Krasnickas savo lėšomis nupirko klebonijai namą ir jį, 1926 išvykdamas į Lietuvą, dovanojo parapijai. 1930 įkurta Vyčių 124 kuopa. Klebonas kun. St. Stonis (1936–39) suorganizavo 5 bažnytines draugijas. 1955 parapijai priklausė 544 parapiečiai.

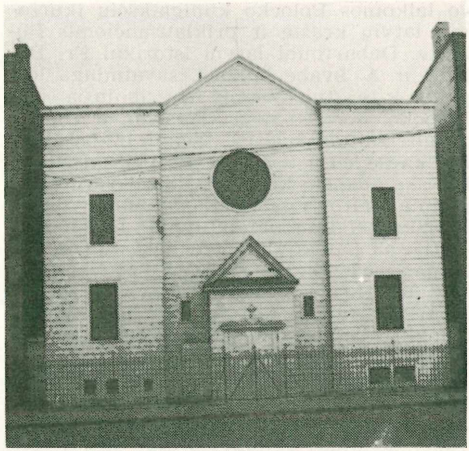

Jersey City lietuvių bažnyčia

Žymiausi parapijos steigėjai buvo: K. Marcinka, P. Kačergius, M. Skučas, J. Palteraitis ir J. Zudkis. 1953 III įkurta JAV LB apylinkė su 50 narių. Iš viso 1955 čia gyveno apie 300 lietuvių, nes sumažėjus darbams dalis lietuvių išsikėlė kitur, o be liet. mokyklos jaunimas daugiausia nutautėjo. Nuo 1949 į J.C. atvyko apie 10 liet. tremtinių šeimų. *V. Srg.*

Jersika (istoriniuose šaltiniuose Gerzeke, Gercike) kunigaikštystė, Livonijos kronikininko Henriko minima XIII a. pradžioje. Ji buvo įsikūrusi latgalių gyvenamoje srityje į š. nuo Dauguvos vidurupio, rytuose apėmė visą Daugpilio apskritį, pietuose siena ėjo Dauguva. J. sostinė buvo to paties vardo mst., kuris paskutiniuoju metu Ed. Šturmo tapatinamas su dideliu Uolinkalnio piliakalniu (Oliņkalns, Pliavinios vls., Rygos aps.), kuris yra deš. Dauguvos krante, apie 115 km nuo Rygos ir apie 20 km į r. nuo Kuoknesės. Kitoje Dauguvos pusėje, priešais, yra buvęs Sėlpilis (castrum Selonum). Rygos vysk. Alberto 1209 rašte dar minimi J. k-tės miestai: Autina (dabar Sārumkalns, Priekulės vls.) ir Zcessowe (dabar Casvaine, Maduonos aps.). Kada įsikūrė J. k-tė, iš šaltinių nematyti, tačiau daug anksčiau prieš XIII a., nes jos kunigaikštis vadina ją iš tėvų paveldėta. XIII a., Latvijos užkariavimo laikais, pagarsėjo J. kunigaikštis, kurį Latvijos Henrikas vadina Vissewalde, o oficialus Rygos vyskupo dokumentas Wiscewolodus, taigi, latviai, besiremdami Henriku, vadina jį Visvaldžiu (Visvaldis), o rusai, imdami pagrindan vyskupo raštą, Vsevolodu. Latvijos metraštininkas jo valdinius vadina rusais krikščionimis. Ligi šiol istorinėje literatūroje J. k-tė, lygiai kaip ir į vakarus nuo jos esanti Kuoknesės (rus. Kukeinos) bu-

vo laikomos Polocko kunigaikščių įkurtomis latvių krašte ir priklausančiomis Polocko. Dabartiniai latvių istorikai Fr. Balodis ir A. Švabe laiko J. savaiminga latgalių k-te, tvirtovėmis atsiribojusia nuo Polocko, nuo šio nepriklausomą ir tik sąjungos saitais surištą, tačiau ir jie laiko Kuoknesę rusų k-te. Be lietuviškai-latviškai skambančio kng. Visvaldžio vardo, negalima šaltiniuose rasti paminėtų latvių istorikų teigimų patvirtinimo. J. k-tė XII –XIII a. pateko didelėn lietuvių įtakon. Kng. Visvaldis buvo vedęs lietuvių kng. Dangiručio (žr.) dukterį ir pasidarė, anot Henriko, ‚tartum vienas iš jų, lietuvių, žmonių'; jis padėdavo lietuviams keltis per Dauguvą, aprūpindavo juos maistu ir nurodydavo jiems kelius puldinėti rusų—Polocko, Pskovo ir Naugardo—žemėms, š.v. Latvijai ir Estijai, kartais net pats jiems vadovaudamas. Drauge su lietuviais jis buvo įsikūrusių Padauguvy vokiečių priešas. 1209 Rygos vyskupas Albertas netikėtai puolė J., nesant namie kunigaikščiui, paėmė nelaisvėn jo žmoną su daugybe kitų žmonių, miestą apiplėšė ir padegė. Norėdamas atgauti savo žmoną, Visvaldis turėjo vykti pas vyskupą Rygon, užrašyti jam visą savo kunigaikštystę ir gauti ją atgal tik kaip lėną. Jis pasižadėjo nutraukti visus ryšius su lietuviais ir ištikimai tarnauti vyskupui. Tokiu būdu J. savarankiškumas žlugo. Visvaldis dar buvo bandęs lietuvių padedamas atsigriebti, bet atsipalaiduoti vokiečių jau nepajėgė ir 1215 žuvo, vokiečiams J. puolus. Nuo XIV a. pusės J. vardas nebeminimas.

Heinrici, Chronicon Livoniae; *Bunge,* Liv.-, Esth.- und Curl. Urkundenbuch I; *A. Švabe,* Jersikas karalvalsts; *F. Balodis,* La Lettonie du 9-me au 12-me siècle 1936; (") Jersika 1939; *L. Arbusow,* Grundriss der Geschichte Liv.-, Est.- und Kurlands 1919–21; *H. Laakmann,* Zur Geschichte Heinrichs von Lettland und seiner Zeit (Beiträge zur Kunde Estlands 18, 1933); *Ed. Šturms,* Die Lage von Gercike (Contributions of Baltic University No. 48, 1947).

Jeršov Piotr Pavlovič (1815–69) rusų rašytojas, mokytojas, įėjęs į literatūrą kaip eiliuotos pasakos Koniok–Gorbuniok autorius. Sudėtas iš daugelio liaudies pasakiškųjų motyvų į vieną fabulą, gražiai, skambiai sueiliuotas šis kūrinys per 100 metų liko populiariausia rusų pasaka, virsdamas liaudies kūryba. Kiti J. kūriniai nereikšmingi.

Jėrubaičiai k., Plungės vls., Telšių aps. Čia aptiktas senojo ir vidurinio geležies amžiaus kapinynas, kur mirusieji laidota nedeginti. Čia surasta III a. statinėlinių smeigtukų, VII — VIII a. kiaurakryžmių smeigtukų apvaliomis buoželėmis ir kt.

Jerubė, arba virbė (Tetrastes bonasia), kiek didesnis už kurapką nesmulkaus raibumo tetervinų (Tetraonidae) šeimos paukštis. Kūno ilgis apie 38 cm, sparnų tarpugalis apie 51 cm. Lietuvoje gana dažnas. Gyvena lapuočių ir mišrių miškų didesniuose masyvuose, nors nevengia ir grynų eglynų. Daugiausia laiko praleidžia ant žemės. Minta medžių sėklomis, beržų ir alksnių pumpurais bei lazdynų žirginiais, o taip pat įvairiomis uogomis. Geras bėgikas, bet nekoks lakūnas. Lizdas menkas, kraunamas ant žemės. Peri tik patelė. Iš padedamų 10–12 kiaušinių po 3 savaičių išsirita gana stiprūs jaunikliai. J. medžiojama su šunimis. Taip pat jų nušaunama ir eilinėse medžioklėse su varovais. Vartojama ir pamėgdžiojamoji švilpynė. Medžiojimo laikas Lietuvoje VIII 15 — XII 31. *J.Ds.*

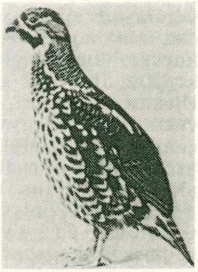

Jerubė

Jerums Alberts (g. 1919) latvių kompozitorius, moderniosios muzikos atstovas. 1937–42 mokėsi Latvijos konservatorijoje. Pasitraukęs į Vokietiją, 1947 emigravo į Angliją. Parašė kantatą Debesu kalėjs, scherzo simfoniniam orkestrui, keletą kamerinių kūrinių, choro ir solo dainų.

Jeruzalė (hebr. Jerušalaim, ar. el-Kuds ‚šventasis') žymiausias Palestinos miestas, biblinės religijos ir istorijos centras, šiandien padalytas tarp žydų Izraelio ir arabų Jordano. Žydams tekusioje dalyje yra apie 150.000 gyventojų (1951), arabams — apie 60–80.000 (1950). Izraelis gavo naujamiestį, kuris yra modernus mst.,—arabai senamiestį, kur yra daugumas istorinių ir religinių J. paminklų. J. veikia 1925 įst. hebrajų univ., mahometonų teologijos fak., eilė užsieniečių institutų. J. reziduoja kat. patriarchas ir apaštališkasis delegatas, du ortodoksų (graikų ir armėnų) patriarchai, anglikonų vyskupas ir eilė ortodoksų vyskupų.

J. išsistačiusi plokščiakalnyje apie 760 m nuo Vidužemio jūros (1145 m nuo Mirusiosios jūros). Miestas iš trijų pusių supamas slėnių: rytuose Kedrono, vakarų ir pietų pusėje Hinomo. Miesto plokščiakalnis, šiaurėje susijungęs su kalnynu, krinta pietų kryptimi. Dabar jau užverstas negilus Tiropeono (sūrių gamintojų, pasak Juozapo Flavijaus) slėnis, kuris nuo dabartinių Damasko vartų eidamas į pietrytį pasiekia Kedrono slėnį, dalina tą plokščiakalnį į dvi nelygaus aukščio kalvas: žemesnę rytuose (Ofelis) ir aukštesnę vakaruose (krikščionių Sionas); abi kalvos išraižytos daubų.

J. buvo gyvenama jau priešizraelitiniais laikais. Apie 2000 pr. Kr. ten gyveno amo-

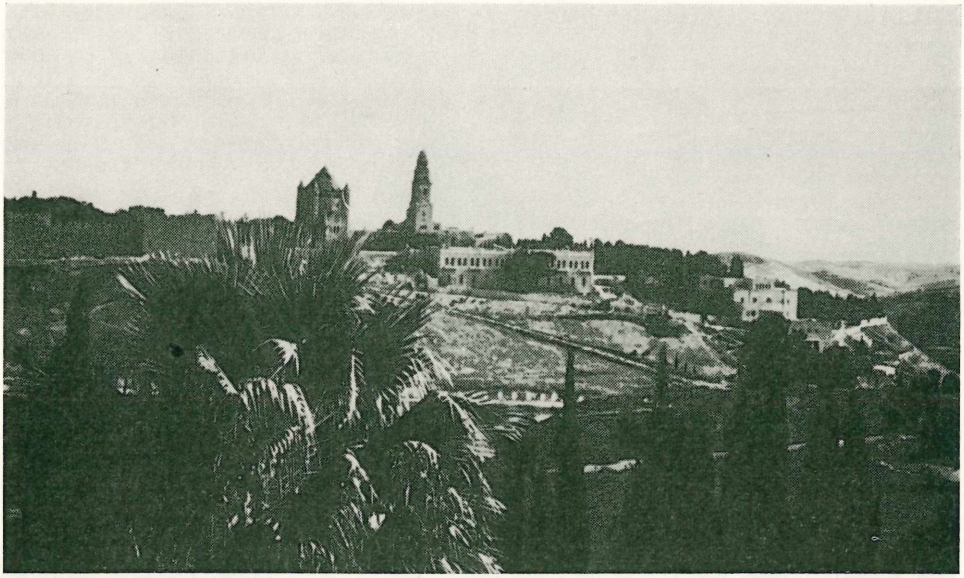

Siono kalnas Jeruzalėje

ritų giminės jebuzitai. Tell–el–Amarnos laiškuose (apie 1400 pr. Kr.) J. vadinama Bit šulman ir Urušalim (dievo Salimo miestas) ir buvo tuo metu egiptiečių įtakoje. Izraelitams įsiveržiant į Palestiną, karaliumi ten buvo Adonizedekas (Joz. 10, 1). Bet jebuzitų miesto jiems nepavyko paimti. Jį paėmė vėliau (apie 1000 pr. Kr.) Dovydas (2 Kar. 5, 6–7) ir į ten perkėlė savo karalystės sostinę.

Jebuzitų miestas (paskui Siono pilis ar Dovydo miestas) buvo ne ant vakarinės kalvos, kaip kadaise buvo manyta, bet ant rytinės kalvos pietinio iškyšulio. Tai aiškiai įrodė archeologų (Bliss, Dickie, Weill, Macalister, Duncan, Crowfoot, Fitz, Gerald) kasinėjimai ir patvirtina Kedrono slėnyje, rytinės kalvos pašlaitėje esąs Gihonas (dabar Ain Sitti Mariam), vienintelis pastoviai tekančio vandens šaltinis prie J. Jo vandenimi gyventojai galėjo apsirūpinti miesto apgulimo metu ir prie jo turėjo priėjimą iš pilies.

Padarydamas jebuzitų gyventą miestą (apie 3 ha ploto) savo sostine, Dovydas dar labiau sustiprino jo sienas ir aukščiausioje Siono (kalvos dalis) vietoje pasistatė sau rūmus. Todėl ši dalis buvo praminta Dovydo miestu. J. tapo ir religiniu centru, kai į Sioną, Dovydo miestą, buvo atgabenta sandoros skrynia ir kai Areunos klojime, ant Morijos kalno, į šiaurę nuo miesto sienų, buvo pastatytas deginamųjų aukų altorius. Šią aikštę vėliau Saliamonas išlygino ir praplėtė (dabar Haram ešŠerif aikštė) ir ten apie 968–961 pr. Kr. pastatydino pasaulinio garso šventyklą. Į pietus nuo jos pasistatydino didingus rūmus sau bei faraono dukteriai ir karalystės adm. įstaigas. Visus šiuos naujus pastatus apsupo sienomis (‚pirmoji' siena) ir užlygino daubą, esančią tarp šios naujos miesto dalies ir Dovydo miesto pietuose (3 Kar. 11, 27).

Pasidalinus karalystei į dvi, J. tapo tik Judo ir Benjamino giminių sostine. Ilgai nebuvo naujų statybų; buvo pataisomi tik karų padaryti apgriovimai. Babiloniečiams 587 paėmus J., buvo išgriautos miesto sienos, sugriauta šventykla, karalių rūmai ir kt. Atstatymo darbai ėjo labai pamažu. 538 sugrįžę iš Babilonijos, žydai atstatė deginamųjų aukų altorių ir pagaliau su dideliais sunkumais Viešpaties namus. 444 Neemijas pastatė miesto sienas. 331 J. paėmė Aleksandras D. Paskui ji pateko Lagidų globon. 198 ji atiteko Seleukidams. 168 Antiochas IV Epifanas J. apnaikino ir šventyklą išniekino. Užsimojęs miestą suheleninti, šventyklos šiaurvakariuose jis pastatė pilį Akrą. Po trejų metų Judas Makabietis J. atkovojo. Apsiginti nuo siriečių įgulos Akros pilyje Judas M. šalia jos pastatė pilį Baris. Mirus Judui M.. J. atstatymo darbus toliau vykdė jo broliai Jonatas ir Simonas, kuris 142 iš Akros išvijo siriečių įgulą ir kraštui laimėjo nepriklausomybę.

Hasmonėjams Aristobului II ir Hirkanui II besivaidijant dėl valdžios, įsikišo romėnai ir 63 Pompėjus uždėjo Romos globą. Romos remiamas, 37 karaliaus valdžią

Šventyklos rajonas (Haram eš-Šerif) Jeruzalėje su Uolos katedra (Kubbet eš-Sachra). Kairėje El-Aksa mečetė

čia įsigijo Idumietis Erodas D., išgarsėjęs ir dideliais statybos darbais Jeruzalėje. Užsidegęs helenistas, jis čia pastatė agorą, teatrą, amfiteatrą, hipodromą, ant vakarinės kalvos atnaujino Hasmonėjų rūmus, iš naujo perstatė šventyklą ir jos šiaurės vakarų kampe ant Baris tvirtovės pamatų pastatė Antonia pilį. Josios akmenimis grįstame kieme Kristus buvo pasmerktas mirčiai (Jn. 19, 13).

Karaliaus Agripos I (41–44 po Kr.) laikais buvo pastatyta trečioji miesto siena. Archeologai ginčijasi dėl jos vietos. Pirmoji siena buvo statyta Saliamono, antroji — karaliaus Ezekijo (725–697), kad naująją miesto dalį apgintų nuo Senacheribo puolimo.

70 po Kr. J. buvo romėnų visiškai išgriauta, šventykla sudeginta. Numalšinęs Bar Kochbos vadovaujamą žydų sukilimą (132–135), Romos imp. Adrijonas 135 ant J. griuvėsių įkūrė pagonišką miestą Aelia Capitolina. Imp. Konstantinas D., suteikęs Bažnyčiai laisvę, J. pradėjo puošti krikščioniškais paminklais. Ant Golgotos (Kalvarijos) kalno, kuris buvo šalia miesto, už trečiosios (Agripos I statydintos) miesto sienos, jis pastatė didingą šv. Karsto baziliką, persų 614 sugriautą. 638 J. užėmė arabai, 1099 — kryžininkai. 1187 Saladinas ją atsiėmė. 1516 J. užėmė turkai otomanai. Nuo 1917 anglų protektorate. 1925 įkurtas J. univ. 1948 V 15 Palestinoje atkurta Izraelio valstybė ir J. paskelbta jos sostine. Bet Izraeliui priklauso tik naujasis miestas; senasis miestas, apsuptas sienų, priklauso Jordanui. Šventųjų vietų apsaugai Jungtinės Tautos yra nutarę Jeruzalę sutarptautinti, bet ir žydai ir arabai tam priešinasi.

H. Vincent-F. M. Abel, Jérusalem, 2 tomai, 1912–26; *L. H. Vincent,* Jérusalem, Dict. de la Bibie, Suppl. vol.. IV, 897–966. *V.Pd.*

J. p a m i n k l a i buvo įvairiais amžiais perstatomi, ankstyvesnės formos sunaikinamos. Apie senovės žydų J. architektūrą liudija Šv. Raštas, apie Kristaus laikų Erodo D. miestą — J. Flavijus, apie Konstantino D. krikščioniškas šventoves — Euzebijus, apie Justinijono miestą — Prokopus, viduramžių piligrimų aprašymai ir iškasenos. Bizantiškąją epochą užbaigė arabai, užėmę J. VII a. Gottfried de Bouillon vadovaujami kryžininkai 1099 VII 15 užėmė J. ir XII a. perstatė ar iš naujo pastatė daugumą J. bažnyčių prancūzų vėlyvosios romanikos, pereinančios į gotiką, stiliaus.

Svarbiausios paminklinės vietos: 1. D o v y d o m i e s t a s, statytas apie 1000 pr. Kr., II a. po Kr. išnyko ir, patekęs už miesto ribos, buvo užmirštas. Jo buvimą dabar liudija tik gausios kananiečių ir izraelitų kilmės iškasenos (iki 3000 pr. Kr.). 2. S a l i a m o n o š v e n t y k l a buvo aukštumoje į š. nuo Dovydo miesto. V a. pr. Kr. šventykla sugriauta, VI a. po Babilono nelaisvės atstatyta. Seleukidai II a.

ją pavertė Zeuso šventykla. Apie 20/19—63/64 pr. Kr. Erodų didingai atstatyta, bet 70 po Kr. Tito vėl sugriauta. Adrijono metu II a. po Kr. Jupiterio šventykla, IV a. krikščionių nugriauta. VII a. toje vietoje arabai pastatė ‚Kubbet eš-Sachra' mečetę, arba Uolos katedrą, kuri po X a. atnaujinimo tebestovi (oktogonas su kupolu; viduj grotelėmis atitverta arabų didžiai garbinama iš žemės kyšanti uola, kai kurių nuomone, Saliamono šventyklos aukuras). XII a. kryžininkų bžn. ‚Templum Domini' prie kurios įsikūrė prancūzų augustinijonai, vėliau sudarę riterių ordiną, vad. templieriais (žr.). Dabartinis Uolos katedros rajonas, ‚Haram eš-Šerif', savo plotu iš dalies atitinkąs buv. Saliamono šventyklos aukštumą, sutvirtintas aukštais, iki 50 m mūrais; jie lindi žemėje iki 30 m, atskiri akmenys iki 11 m ilgio; 7 vartai. Rajone daug maldyklėlių ir šulinių. Haramo p. daly El Aksa mečetė stovi virš buv. vad. Saliamono pilies (tarp šventyklos ir Dovydo miesto). Justinijono laikais čia buvusi bžn. VII a. perstatyta į 7 navų mečetę, XII a. templierių bžn. ir vienuolynas, vad. Palatium Salomonis, XIII a. vėl mečetė. Ten pat iš Erodo laikų išlikę vad. Saliamono Tvartai. Į v. nuo Haramo, buv. žydų kvartale, yra vad. Raudų Siena. 3. Šv. Onos bžn. (į š. nuo Haramo), pagal tradiciją šv. Onos buto ir Švč. P. Marijos gimimo vieta (lokalizuojama kriptoje jau nuo VI a.), XII a. perstatyta vėlyvosios romanikos stiliumi, yra geriausiai išsilaikęs kryžininkų architektūros J. pavyzdys (3 navų bazilika, 2 kolonų eilės smailomis arkomis). 4. Via dolorosa (J. Kristaus Kančios Kelias) lokalizuojamas gatvėje, einančioje iš šv. Stepono vartų į šv. Karsto bžn. Linkmė nusistovėjo XVI a., bet Kančios stočių lokalizavimas varijavo. Lemiamos reikšmės turėjo pretorijos, vad. Piloto namų, lokalizavimas buv. turkų kareivinėse, kurios stovi prie Haramo š.v. kampo toje vietoje, kur buvo Erodo pilis Antonia; Piloto namų laiptai jau viduramžiais perkelti Romon prie Laterano (Scala Santa). Vad. ‚Ecce homo' vartai taip pat priklausė Antonia pilies mūrams. Pranciškonų vienuolyne lankomos Nuplakimo ir Vainikavimo Erškėčiais koplyčios. Toliau lokalizuojami Aino rūmai, Lozoriaus namai, šv. Veronikos namai ir t.t. Paskutinė stotis yra šv. Karsto bžn. 5. Šv. Karsto bžn. pagal Euzebijų įkurta Konstantino D. virš J. Kristaus kapo, kuris buvo rastas nugriaunant Afroditės šventyklą; netoliese šv. Elena atrado J. Kristaus Kryžių. Bžn. yra trijų dalių: a. Prisikėlimo bžn. (Anastasis) virš šv. Karsto, 20 kolonų rotunda pašvęsta 336, išlikusi (jos centre buvęs šv. Karsto pastatėlis virš urvo prieš XIII a. buvo apskritos formos su bokšteliu, jo imitacijos ir

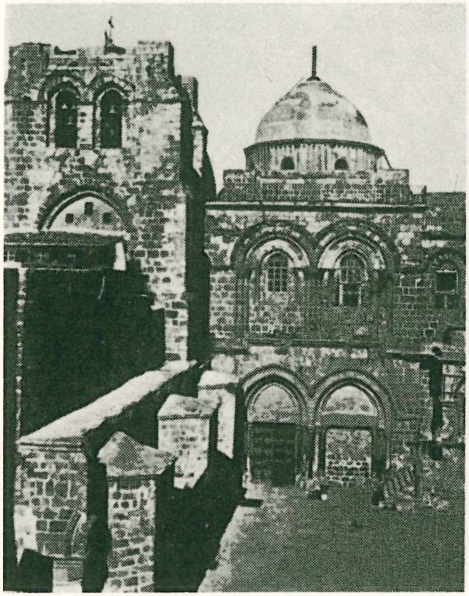

Šv. Karsto bažnyčia Jeruzalėje

vaizdai išliko daugelyje v. Europos vietų; dabartinis 1719); b. šv. Kryžiaus bazilika (Martyrion), su šv. Elenos koplyčia pogrindyje, įkurta Konstantino D.; c. Kalvarijos bžn. pirmųjų dviejų tarpe VII a. pastatyta abato Modesto, kuris po persų invazijos atstatė visas bžn. 1114 šv. Karsto bžn. užėmė augustinijonai; 1130 ji perstatyta prancūzų vėlyvosios romanikos stiliumi. 1187 bžn., o 1244 ir pats šv. Karstas, buvo sugriauti mahometonų. XIV a. atstatyti. 1719 ir 1810 perstatant bžn. sutrumpinta. Kupolas 1869. Pastatas turi romėniškų kolonų, bizantiškų kapitelių, romaniška planą ir detalių. J. Kristaus mirties ir prisikėlimo momentai lokalizuojami bžn. viduje įvairiose koplyčiose ir altoriuo-

Alyvų Kalnas, nuo Jeruzalės atskirtas Kedrono slėniu

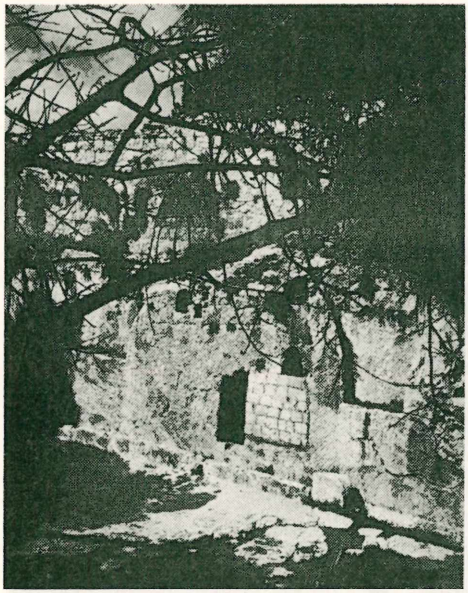

Tvenkinys prie Damasko vartų Jeruzalėje

se, kuriuos pasidalinę laiko Vakarų (lotynų) ir Rytų (armėnų, gruzinų, graikų, siriečių, koptų, abisinų) išpažintojai. Visi lokalizavimai remiasi krikščioniškojo pasaulio tikėjimu, jie miesto archeologijai neprieštarauja, nors tikrų įrodymų nėra. 6. Muristan (špitolė) — rajone į p. nuo šv. Karsto bžn. 800 Karolis D. čia buvo įsteigęs špitolę. 1048 Amalfio pirkliai pastatė benediktinų vienuolyną ir dabar išnykusias S. Maria Latina Maior ir S. Maria Minor (moterų vienuolyno) bžn. Šalia senesnė šv. Jono bžn. (požemiai statyti apie 450, viršus XI a.), ši bžn. davė vardą XII a. špitolę laikiusiems vienuoliams, kurie, pasivadinę joanitais (žr.), sudarė atskirą ordiną. 1130–40 joanitai špitolę perstatė. 1187 Muristane apsigyveno Saladinas. XIII a. mahometonai čia pastatė savo špitolę, XV a. mečetę. 7. Graikų vienuolynas buv. krikščionių kvartale netoli šv. Karsto bžn. su 5 bžn., špitole ir žymia biblioteka. 8. El-Kalaa, vad. Dovydo pilis, iš tikrųjų buvo Erodo D. tvirtovė. Dabartinę formą su keliais bokštais gavo XIV–XVI a. 9. Šv. Jokūbo D. bžn. buv. armėnų kvartale, J. p. daly, Rytų krikščionių XI a. pastatyta šv. Jokūbo kančios vietoje (bizantiškų ir romaniškų formų mišinys), gerai išlikusi. 10. Miesto siena 12 m aukščio, statyta, J. turkams užėmus, Sulimano II 1536–39, su 34 bokštais ir 8 vartais; ji yra ketvirtoji miesto istorijoje. 11. Šventovės už miesto sienos: a. ‚Siono kalnas' p. miesto daly už sienos, Siono vardu pradėtas vadinti IV a., kai tikrasis Sionas ant r. kalvos su šventykla, tapęs pagonišku, buvo sugriautas. Čia laikėsi pirmoji krikščionių bendruomenė, II a. buvo maža bžn. šv. Dvasios atsiuntimo vietoje (Marijos namai). IV a. minima vad. Apaštalų, arba Siono, bžn. ir lokalizuojama Paskutinė Vakarienė, VII a. taip pat Švč. P. Marijos mirties miego (Dormitio) vieta, Kaifo namai ir kiti NT įvykiai. 1335 čia pavyko įsikurti pranciškonams (‚Siono kalno gvardijonas' yra pranciškonų viršininko titulas), kurie čia pastatė vienuolyną. Nuo XII a. žydai platino nuomonę, kad po Siono vienuolynu yra Dovydo kapas, todėl XVI a. mahometonai jį užėmė ir krikščionims visai uždarė. Išliko XIV a. statyta 2 navų gotiškų skliautų vad. Paskutinės Vakarienės salė (Coenaculum). 1898 vok. katalikai pastatė naują Dormitio bžn. b. Vad. Marijos Kapo požeminė bžn. į v. nuo miesto už šv. Stepono vartų, minima IV a.; XII a. kryžininkai pastatė iš naujo (atskirose koplyčiose lokalizuojami šv. Onos, šv. Juozapo ir Švč. P. Marijos kapai), c. Getsemano sodas su 8 alyvmedžiais ir kitos Alyvų kalno šventovės (koplyčios, vienuolynai, buv. anachoretų urvai). d. Dangun Žengimo buv. bžn. (mečetė) minima 315, XII a. augustinijonų žinioje, perstatyta 1617 ir 1834–85 (oktogonas; rodomas akmuo su J. Kristaus pėdomis). e. šv. Stepono bžn. š. už miesto sienos, šventojo užmušimo vietoje, įkurta 455 imp. Eudoksijos, 1099 sugriauta, kryžininkų atstatyta. f. J. apylinkėse gausios urvinės koplyčios, į š. nuo miesto, vad. Judėjos Karalių ir Teisėjų kapai.

H. Vincent et F. M. Abel, J. 1912–26; *A. Heisenberg*, Grabeskirche und Apostelkirche I, 1908; *J. Schmitzberger*, Die Echtheit Golgathas und des Hl. Grabes 1914; *L. Lemmens, O.F.M.*, Die Franziskaner auf dem Sion (1335–1552) 1925; *G. H. Dalmann*, J. und sein Gelände 1930; *C.Enlart*, Les monuments des croisés dans le Royaume de J. I–II, 1924–28; *G. E. Wright-F. V. Filson*, The Westminster Historical Atlas to the Bible 1947.

P.Rkl.

Jeruzalė mstl. Vilniaus aps., 6 km į š. nuo Vilniaus, Neries deš. krante, prie Vilniaus Kalvarijų. 1866 buvo tik 8 namai su 55 gyv. Miestelis ėmė augti pradėjus statyti vasarinius namus. Verkių dv. klestėjimo metu J. gyveno to dvaro administracija. J. buvo dr. D. Alseikos ūkis, vėliau perimtas A. Krutulio.

Jeruzalės karalystė žr. Lotynų Jeruzalės karalystė.

Jesaitis (Jasaitis) 1. Juozas (1880 I 13 Stanaičių k., Garliavos vls., Kauno aps. — 1938 X 18 Kaune) Jurgio Jasaičio (žr.) sūnus, teisininkas, pramonininkas, visuomenininkas. Mokėsi Veiverių mokytojų seminarijoje ir ten dalyvavo slaptame lietuviškos veiklos būrely. 1901 už lietuviškos spaudos platinimą 11 mėn. iškalintas Kalvarijos kalėjime ir paskui ištremtas į Odesą, kur eksternu išlaikė brandos egzami-

nus. 1904 stojo į Varšuvos univ. teisės studijuoti. Aktyviai dalyvavo D. Vilniaus seimo ruošime, buvo jo laikinu sekretorium ir vėliau rūpinosi seimo nutarimų pravedimu Garliavos ir Veiverių vls. Grįžęs į Varšuvą, tęsė studijas ir 1906 vedė kunigaikštytę S. K. Oginskaitę. Dalyvavo Varšuvos liet. stud. veikloje ir buvo Varšuvos liet. savišalpos d-jos valdybos nariu. Rašė į Vilniaus Žinias, Viltį (V. Karūžos slapyvardžiu). 1913 išlaikęs baigiamuosius teisės egzaminus Odesos universitete, buvo pakviestas į Vilnių P. Vileišio žemės ūkio mašinų fabriko Vilijos direktoriumi; 1915 tą fabriką evakuojant į Smolenską, ir jis kartu į ten išsikėlė. Kurį laiką bolševikų kalintas, Lietuvon grįžo 1920. Čia suorganizavo Ežerėlio (Ežerėčio) pelkėse durpių gamybos įmonę, kuri vėliau perėjo Kauno mst. savivaldybės žinion. Nuo 1927 ligi mirties buvo Kauno notaru. Visuomeniškai reiškėsi Lietuvos atgimimo d-joje; buvo vienas jos steigėjų ir eilę metų valdybos narys.

J. Jesaitis

Bibliografijos Žinios 1938, 5 nr.; Lietuvos Aidas 1938, 482 nr.

2. Kęstutis Juozas (g. 1909 XI 16 Varšuvoje) Juozo (1) sūnus, inž. 1927 baigė Kauno Aušros gimn. ir toliau studijavo Prancūzijoje, kur 1931 Grenoblyje gavo inžinieriaus elektrotechniko ir 1932 Paryžiuje (École supérieure d'électricité) inž. radiotechniko diplomus. 1933–40 pašto valdybos radijo skyriaus (vėliau radijo tarnybos) viršininkas. Jo metu pastatyta Klaipėdos radiofoninė stotis ir suorganizuota naujo Kauno radijo stočių centro prie Babtų statyba (buvo įrengta stoties pastatai bei jėgainė, bet nebespėta Lietuvon atsiųsti pačio siųstuvo). 1940–44 vadovavo jo paties Vilniuje suorganizuotam valstybiniam elektrotechnikos fabrikui, išaugusiam iki įmonės su apie 300 darbininkų (buvo išleista ir nedidelė serija 6 lempų radijo aparatų). Drauge 1941–44 buvo Vilniaus mst. ir rajono elektros stočių direktorius. Nuo 1950 gyvena JAV. Veikė šauliuose (paštininkų skyriaus vadas), Vokietijoje buvo LRK skyriaus pirm., JAV — LIAS centro valdybos ir New Yorko skyriaus valdybos narys.

3. Margeris Adomas (g. 1919 IX 16 Smolenske, Rusijoje) Juozo (1) sūnus, chemikas. 1936 baigęs jėzuitų gimn., chemijos studijas pradėjo VDU mat.-gamtos fak. ir jas baigė dipl. chemiko laipsniu Vilniaus universitete 1941. 1941–44 Vilniaus univ. organinės chemijos katedros j. asist. Vokietijoje specializavosi Tübingeno univ. ir Kaizerio Wilhelmo biochemijos inst. 1947 gavo gamtos mokslų dr. laipsnį (disertacija Über die Reduzierbarkeit von Säurechloriden zu Aldehyden, jos ištraukos paskelbtos Liebigs Annalen der Chemie 1952). 1949 atvykęs į JAV, dirba kaip Rockfellerio medicinos tyrimų inst. bendradarbis biocemijos ir virologijos srityse. Journal of Experimental Medicine (1952 ir 1955 96 ir 102 tt.) paskelbė pora studijų apie bakterijų antigenus ir kaip jie veikia bakteriofagus. Studijuodamas buvo vienas Jūros korp. steigėjų ir valdybos narys 1938–40, o Vokietijoje — vienas A. J. S. Šviesos steigėjų 1946 ir vėliau centro valdybos pirmininkas.

M. A. Jesaitis

Jesaitytė Justina (anksčiau Gutauskienė, nuo 1946 Kalinauskienė; g. Šiaulių aps.) operos dainininkė. Vidurinį mokslą ėjo Šiaulių gimn., 1934 stojo į Kauno konservatorijos dainavimo klasę ir ją baigė 1939. Nuo tų pačių metų rudens pradėjo dainuoti Kauno valstybinėje operoje. 1942 persikėlė į Vilniaus operą, kur ji tebedainuoja atlikdama pirmaeilius vaidmenis.

Jesajas žr. Izaijas.

Jesė (hebr. Išai), Boozo palikuonis ir Dovydo karaliaus tėvas. J. buvo elitinė Betliejaus miesto šeima, išauginusi 2 dukteris ir 8 sūnus, kurių jauniausias tapo žydų karaliumi. J. namuose pranašas Samuelis, gavęs apreiškimą, kad Dievas, atmetęs karalių Saulių, patepė karalium Dovydą. Kai šis, vengdamas Sauliaus keršto, pradėjo klajoklio gyvenimą, nesaugus buvo ir J. gyvenimas Betliejuje, todėl J. buvo sūnaus nugabentas pas Moabo karalių (J. senelė buvo moabitė Ruta).

Jesenin Sergej Aleksandrovič (1895 — 1925) poetas. Savo lyrikoje J. didele emocine įtampa ir talentu išreiškė tragišką savo ir iš dalies savo kartos konfliktą: vienoj pusėj — patriarchališka senosios Rusijos buitis, negrįžtamai praėjusi, bet tebegyva poetui, jungianti mistišką gamtos išgyvenimą su paprastu gyvenimišku religijos jausmu; kitoje pusėje — svetimas jam miestas, alkana, kruvina revoliucija, Dievo paneigimas.

S. Jeseninas

J. augo (Riazanės gub.) pas senelį, pasiturintį ūkininką, lankė cerkvinę mokyklą

ir dar vaikas rašė eiles. 18 amžiaus metų jis išvyko į Petrapilį ‚eilių įtaisyti'; čia dirbo spaustuvėj ir 1916 išleido pirmą poezijos rinkinį Radunica. Tais pat metais mobilizuotas, o sekančiais, po revoliucijos, dezertyravo iš fronto. Buvo pritapęs prie socialisto Ivanovo-Razumniko žurnalo Skify. 1919–21 vadovavo imažinistų grupei, skelbusiai vaizdo pirmumą poezijoje. Šios teorijos įtakoje J. rašė gal silpniausią savo poeziją, perkrautą dirbtinėmis metaforomis. Gyveno skurdžiai, daug gėrė, garsėjo poezija ir skandalais. Vedęs amerikietę šokėją Isadorą Duncan, su ja apkeliavo Europą ir Ameriką, daugiausia — abiejų žemynų smukles. Su Duncan netrukus persiskyrė. Dar pasibastęs pietuose (Gruzija, Persija), nuo gimtosios kaimo stichijos nutolęs, mieste nusigyvenęs, J. per 1925 Kalėdas Leningrade nusižudė, palikęs krauju parašytą atsisveikinamąjį eilėraštį.

Apie 20 jo eilių rinkinių yra tarsi lyriškas dienoraštis. Ankstyvojoj lyrikoj ryškiausios šaknys — jos nėra knyginės, bet liaudinės. Radunica ir Goluben eilėraščių metrika, melodingumas artimi liaudies dainai, nuotaika — ramaus, kartais mistiško susimąstymo, lyrizmas elegiškas ir tyras. Vaizdų sistema jau išsiskiria iš liaudinės skalės: ji originaliai metaforiška, gamtos reiškiniai traktuojami animistiškai, glaudžiai persipindami su religinėmis apraiškomis. Didžiumą šių savybių J. išlaikė ir vėlesnėje savo kūryboje. Taip po 1917 J. bando sutaikyti tradicinį ‚šventosios Rusijos' vaizdą su revoliucija, prasmindamas ją kaip religinį liaudies išsiveržimą (‚naujasis Nazaretas') ir vilkdamas naujus įvykius tradiciškais vaizdais (Tovarišč, Jordanskaja Golubica). Iliuzijos betgi veikiai sudūžta, ir J. pajunta, kad jo Rusija žūsta, kaip ir jis pats. Religinio pakilimo vietoj ji apima neviltis: sudužęs tikėjimas nėra kuo pakeisti. 1920–23 J. poezija maištingai šaukia prieš revoliucijos nešamą mirtį ir sužvėrėjimą (Kobylji korabli). Jis rauda ‚medinės' Rusijos, nekenčia ‚pikto svečio' — mašinos, kuri simbolizuoja jam viso gyvenimo nudvasinimą, sumechaninimą (Sorokoust). Drauge J. jaučia savo vienišo protesto beviltiškumą. Lyrinėj pjesėj Pugačov jo individas-maištininkas žūsta, priešiškų jėgų apsuptas. Taip ateina žlugimo motyvas. Gimtoji kaimo buitis belieka švelnus, gražus prisiminimas, o miestas smukdo žmogų, paverčia jį ciniška valkata (Ispoved chuligana). Maištas išsigimsta į brutalų riksmą, į skaudžiai prisimestą cilindruoto chuligano pozą. Paskutiniaisiais dvejais gyvenimo metais nebelieka nei revoliucijos pateisinimo, nei maišto, tik visiška rezignacija. J. užsidaro asmeninių motyvų rate. Motyvai — labai paprasti, net banalūs: epizodinė meilė, kreivos miesto gatvelės, neišvengiamai vedančios į smuklę; neturėjimas kur grįžti, švelnūs laiškai motinai į kaimą, užuojauta visiems skriaudžiamiesiems, gyvuliams — ‚mūsų jauniesiems broliams', atsisveikinimas su jaunyste, su mylima žeme. Vaizdinės priemonės supaprastėja, kalba plaukia natūraliai, be puošmenų, daininga ir be galo paveiki. Priešmirtiniai J. eilėraščiai turi daugiausia poetinės įtampos, vaizdžiausi, skaudžiai tikri ir nuoširdūs (Moskva kabackaja, Persidskije motivy, poemos Anna Sniegina ir Čiornyj čelovek).

Laikui atsijojant, kas praeinama, dienos įvykio ar ūpo padiktuota, J. iškyla savo talento šviežumu ir pagaulumu, kaip vienas tyriausių rusų lyrikų. Jo įtaką stipriai jautė ir mūsų nepriklausomųjų laikų poetų karta, gal iš dalies giminiškai išgyvenusi išėjimo iš kaimo ir nepritapimo mieste konfliktą. 4 tomais J. raštai išl. 1926–27.

V. Chodasevič, J. 1926; *A. Marienhof*, Roman bez vranja; *E. Nikitin*, J., žinzn, ličnost i tvorčestvo; *M. Slonim*, Portrety sovetskich pisatelej; *G. Struve*, Soviet Russian Literature 1935. *J.Bl.*

Jesiulaitis Juozas žr. Jasiulaitis.

Jeske-Choiński T. žr. Choiński-Jeske T.

Jeskevičius Vladas Kazimieras žr. Jaskevičius.

Jespersen Otto (1860–1943) danų kalbininkas, anglų kalbos prof. Kopenhagos univ. 1895–1925. J. domino įvairios kalbos problemos, ypač fonetika ir kalbos filosofija. 1928 jis išdirbo pagrindus naujai dirbtinei tarptautinei kalbai n o v i a l. Išl. Progress in Language 1894, Fonetik 1897–99, Lehrbuch der Phonetik 1894 (⁴1926), Phonetische Grundfragen 1904, Growth and Structure of the English Language 1905 (⁹1938), A Modern English Grammar, 7 tt., 1909–49, Language 1922, The Philosophy of Grammar 1924, An International Language 1928 (drauge daniškai ir vokiškai), Analytic Syntax 1937.

Jessup Philip Caryl (g. 1897) amerikiečių teisininkas ir diplomatas. Studijavo Yale ir Columbia univ., pastarajame 1927 gavo daktaro laipsnį ir vėliau dėstė tarptautinę teisę. 1943–44 UNRRA gen. sekretoriaus padėjėjas, 1944 delegatas Bretton Woods konferencijoje, nuo 1948 eilę metų JAV delegatas Jungtinėse Tautose. 1949 II —1953 I prez. Trumano specialus ambasadorius. Vėliau grįžo dėstyti į Columbia univ. Išsp. The United States and the World Court 1929, International Security 1935, Neutrality 1936, Today and Tomorrow 1936, A Modern Law of Nations 1948.

Jesulaitis Jonas žr. Yesulaitis.

Jetras madianitų kunigas, Mozės uošvis, pas kurį Mozė, pabėgęs iš Egipto, ganė avis, kol buvo Dievo pašauktas išvaduoti Izraelį.

Jevons William Stanley (1835–82) anglų ekonomistas ir logikas. 1866–76 prof. Man-

chesterio, 1876–80 Londono univ. Stengėsi sumatematinti ekonomiką ir nepriklausomai sukūrė prekių vertės teoriją, kurioje vertė priklauso nuo naudingumo. Taip pat ir logikai ieškojo matematinių pagrindų, kritikavo J. S. Mill ir sudarė savitą mokslų metodologiją. Išsp. Pure Logic 1864, Substitution of Similars 1869, Theory of Political Economy 1871, The Principles of Science 1874, Money and the Mechanism of Exchange 1875.

Jevrejinov Nikolaj (1879–1953) rusų teatro istorikas ir teoretikas, aktorius ir režisierius. Baigęs teisės mokslus ir konservatoriją, nuo 1905 atsidėjo teatrui. 1908–17 Petrapilyje Kreivojo Veidrodžio (Krivoje zerkalo) režisierius. 1925 palikęs Rusiją, įsikūrė Paryžiuje. Jo idealas — suteatrintas gyvenimas (‚teatrokratija'): jis reikalavo teatrą sulieti su gyvenimu, ne teatrą padarant gyvenimišką, o gyvenimą suteatrinant. Teatrinis persikeitimo, kitais buvimo instinktas (priešingas mene siekiamam kūrėjo asmenybės išreiškimui) esąs pirminis žmogaus instinktas, buvęs žmonėse jau tada, kai dar nebuvo nei teatro, nei civilizacijos. Jo raštai: Apologija teatralnosti 1908, Teorija monodramy 1909, Teatr kak takovoj 1914, Teatr dlia sebia 1921, Le théâtre dans la vie 1930, Istorija russkago teatra 1955.

Jewett Sarah Orne (1849–1909) amerikiečių sritinė rašytoja, daugiausia vaizdavusi N. Anglijos provinciją. Novelių rinkiniai: Deephaven 1877, Country By-Ways 1881, The King of Folly Island 1888, The Country of the Pointed Firs 1896.Romanai: A Country Doctor 1884, The Tory Lover 1901. Jos įtaka žymi W. Cather raštuose.

Jezabelė Sidono karaliaus Etabalio duktė, Izraelio karaliaus Akabo žmona, Akazijo, Joramo ir Atalijos motina. Ji Samarijoje įvedė stabų garbinimą ir persekiojo pranašus. Elijo pranašystė įvyko, kai Jehus, išžudęs visą Akabo giminę, J. nužudytą išmetė šunims sudraskyti.

Jėzaus broliai, būtent Jokūbas, Juozapas, Judas ir Simonas, minimi Evangelijoje (Mat. 13, 55–56; Mr. 6, 3). Klaidingai suprasta žodžio ‚b r o l i s' prasmė davė progą skelbti, kad Marija turėjusi ir daugiau sūnų. Reikia suprasti tą žodį čia platesne prasme: giminaitis ar pusbrolis.

Jėzaus Širdies seserų kongregacija, Švč. žr. Širdietės.

Jezavitaŭ Kanstancin (1895–1947) Gudijos nepriklausomybės 1918 III 25 akto signataras ir Gudijos tautinės respublikos karo reikalų ministras Minske, iš ltn. paskeltas į plk. laipsnį. 1919 Lietuvos kariuomenės 1 gudų Gardino p. p. vadas. Dalyvavo delegacijoje, pasiųstoje derėtis su lenkais Varšuvoje, o tuo metu lenkai Gardine nuginklavo jo pulką. 1920 Latvijoje

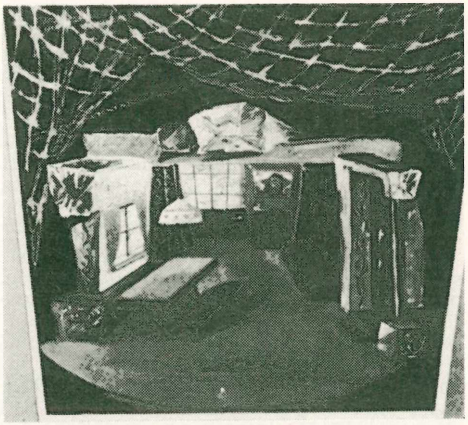

K. Jezersko dekoracijų eskizas St. Santvaro žvejams

Gudijos karinės misijos šefas, priėmęs Balachovičiaus (žr.) rinktinę Gudijos tautinės respublikos tarnybon. Vėliau Rygos gudų gimn. dir. Leido knygas ir žurnalus. 1945 pradžioje pakeltas gen. mjr., vadovavo Gudijos Centrinės Rados (Tarybos) karo reikalų skyriui, organizavo gudų ginkluotas jėgas tremtyje. Slaptai grįžęs į okupuotą Gudiją, sovietų pakartas 1947.

A.Ržc.

Jezerskas Kostas (g. 1917 VI 2 Tiflise, Gruzijoje) dekoratorius, tapytojas. 1942 baigė Kaune taikomosios dailės institutą. 1942–43 dekoratorius Šiaulių miesto teatre (Prisikėlimo, Septyniolikmečių ir kt. dekoracijos). Tremtyje kurį laiką dirbo Vienos Burg teatre. 1945–48 Hanau ‚Atžalyno' dekoratorius (Švejai, Generalinė repeticija ir kt.). Emigravęs į Venecuelą. Jo dekoratyvinei kūrybai būdingas monumentalumas ir reljefinių formų iškėlimas. Jo apipavidalinti spektakliai pasižymi darnia kompozicine ir tapybine vienuma, kur minimalinėmis priemonėmis, naudojant gausų apšvietimą, išgaunama veikalo nuotaika ir įspūdingi efektai. Tapyboje yra sukūręs eilę impresionizmo dvasios kompozicijų, portretų ir peizažų. Dalyvavo parodose Lietuvoj, Vokietijoj ir P. Amerikoj.

V.Vs.

Jezerskis (Jezierski) Karolis (1711 XI 4 — po 1771) 1728 stojo į jėzuitus ir po teologijos studijų kurį laiką buvo filosofijos prof. Vilniaus akademijoje. 1749 akademijos spaustuvėje išsp. Aristoteles sub fortunatissimis auspiciis (kitur ta knyga nurodoma kaip Philosophiae aristotelicae compendium). 1771 jis minimas Gardino kolegijoje dvasios tėvu.

Sommervogel IV, 799; *J. Bieliński*, Uniwersytet wileński III, 205.

Jezierski Antoni (1859–?) lenkų dailininkas. Mokėsi pas J. Mateiką Krokuvoje, vėliau studijavo Müncheno meno akademijo-

je. Tapė istorinius paveikslus, iš kurių minėtinas Glinskis teisme (LE VII, 325).

Jeziorański Antoni (1827—1882) vienas 1863 lenkų sukilimo vadų. 1848 dalyvavo vengrų revoliucijoje. Išsp. Pamiętniki gen. Antoniego Jeziorańskiego 1880.

Jezira, teisingiau Sefer J. (hebr. ‚kūrimo knyga') apokrifinis veikalas iš VI–VIII a., kuris savąja raidžių ir skaičių mistika sudarė pagrindą Kabalai (žr.).

Jezofovičiai žr. Jozefavičiai.

Jeżowski Jósef (1798 Ukrainoje — 1855) studijavo Vilniaus universitete filosofiją, pedagogiką ir filologiją ir apie 1824 gavo filosofijos daktaro laipsnį. Vilniuj priklausė filomatams ir jiems vadovavo, artimas A. Mickevičiaus ir T. Zano draugas, judrus organizatorius, daug skaitęs referatų, rašęs eilėraščių ir t.t. 1824 ištremtas į Rusiją, 1826–27 Maskvos gimn. graikų kalbos mkt., vėliau graikų literatūros prof. Kazanės univ. Išsp. Horacjusza Ody celniejsze z objaśneniamy, 2 tt., 1821–23 (Vilniuje); Homeri Odysseae Rhapsodiae sex 1828, O postąpie badań filologicznych we względzie pism Platona 1829 ir kt.

J. Bieliński, Uniwersytet wileński III, 410–411; *G. Korbut,* Literatura polska III, 61–62; *Hahn,* J. J. jako filolog 1929.

Jėzuitai, arba Jėzaus Draugija (lot. Societas Jesu, stp.: S. J.), šv. Ignoto (žr.) de Loyola įsteigti ir pop. Povilo III patvirtinti bule Regimini militantis Ecclesiae 1540 IX 27. Iš pradžių d-jos narių skaičius buvo apribotas 40, faktiškai jų buvo 7. 1556, mirštant šv. Ignotui, jau buvo apie 1000 j. 1580 j. skaičius buvo išaugęs iki 5000, o gen. Klaudijaus Aquavivos (1581–1615) metu pasiekė 13.000. Vėliau augimas buvo lėtesnis. 1750 buvo 22.589 j., kurie turėjo 1538 namus: 669 kolegijas, 176 internatus, 335 rezidencijas, 24 profesų namus, 61 noviciatą ir 273 misijų stotis. Vad. šviečiamojo meto valdovų (ypač Burbonų) spaudžiamas, ramybės vardan, pop. Klemensas XIV breve Dominus ac Redemptor 1773 VII 21 j. ordiną panaikino. Panaikinimo dekretą paskelbti atsisakė tik Rusijos carienė Kotryna II ir Prūsijos karalius Fridrichas II. Tuo būdu po panaikinimo j. išliko Gudijoje (97 kunigai, 49 klerikai ir 55 broliai), kuri po Lietuvos-Lenkijos pirmojo padalijimo buvo tekusi Rusijai. 1783 pop. Pijus VI šį j. likutį žodžiu patvirtino. Revoliucijai pašalinus Burbonus iš sosto, pop. Pijus VII 1801 galėjo jau raštu aprobuoti likusiųjų j. veiklą. 1804 jis patvirtino j. atsisteigimą Sicilijos karalijoje ir, pagaliau, 1814 VIII 7 bule Sollicitudo omnium Ecclesiarum atsteigė Jėzaus Draugiją visame pasaulyje. Atsisteigę j. daug kur iš naujo susilaukė persekiojimo ir buvo išvaryti (1818 iš Belgijos, 1820 iš Rusijos, 1830 iš Prancūzijos, 1834 iš Portugalijos, 1835 iš Ispanijos, 1843–48 iš Argentinos, 1847 iš Šveicarijos, 1848 iš Italijos ir Austrijos, 1854 ir 1868 pakartotinai iš Ispanijos, 1873 iš Romos, 1880 vėl iš Prancūzijos, 1932 iš Ispanijos). Be teisinio veiklos uždraudimo, pasitaikė ir kruvinų persekiojimų: 1871 Paryžiuje, 1860 ir 1900–02 Kinijoje (1955 paskelbti palaimintasiais 4 j. ir 48 pasaulininkai), 1859–60 Sirijoje, 1883 ir 1896 Madagaskare, 1927 Meksikoje, nuo 1940 sovietų užimtuose kraštuose. Nežiūrint šito kone nuolatinio persekiojimo, j. vėl greitai išplito: 1814 jų buvo apie 600, 1820 – 1307, 1850 – 4600, 1900 – 15.073, 1940 — 26.293. 1955 buvo 46 provincijos ir 13 viceprovincijų, sudarančių 8 asistencijas, su 32.899 nariais (16.521 kunigai, 10741 scholastikai-studentai ir 5637 broliai).

V e i k l a. Pradžioje j. labiausiai reiškėsi kaip keliaujantieji misininkai. Specialus dėmesys kreiptas į auklėjimą m o k y k l o s e. 1551 Romoje įsteigtoji kolegija po poros metų jau turėjo teologijos ir filosofijos fak. Iš jos išaugo Gregorianumo (žr.) univ. 1552 buvo įk. Germanicum (žr.). 1556 Italijoje veikė jau 20 j. kolegijų. 1750 j. turėjo iš viso 669 kolegijas. Šiuo metu j. išlaiko 46 univ. (Gregorianumas Romoj, Comillas Ispanijoje, Beiruto Sirijoje, Innsbrucko Austrijoje, Fordhamo, Loyolos, St. Louis, Detroito ir kt. univ. JAV ir kitur) ir per 600 kolegijų su apie 300.000 stud. ir moksleivių. Be to, dirba 30 kunigų seminarijų, keliose astronomijos observatorijose, Vatikano radijo stotyje. Leidžiama 1320 žurnalų (50 kalbų), kurių tarpe yra 152 grynai mokslinio pobūdžio žurnalai; iš viso per metus 144 mil. egz. su 13 mil. prenumeratorių. Be žurnalų, leidžia knygas: 1955 jų išėjo 860. Kita svarbi veiklos sritis yra m i s i j o s, pradėtos 1541, kai šv. Pranciškus Ksaveras išvyko į Indiją, iš kur pasiekė Japoniją ir mirė pakeliui į Kiniją. 1547 j. išvyko misijų į Kongą, 1548 į Maroką, 1549 į Braziliją, vėliau į Abisiniją, Meksiką, Peru, Kiniją (didele veikla pasižymėjo matematikas ir astronomas M. Ricci), Indokiniją, Filipinus, Kanadą. 1609 Paragvajuje ir Uragvajuje buvo įsteigtos garsios j. redukcijos (žr.), vad. j. valstybė. 1955 pagonių kraštuose dirbo 5593 j. Be įvairių kitų mokyklų, jų žinioje buvo 7476 pradžios mokyklos su 477.400 mokinių. Iš labdaros įstaigų tais metais veikė 10 ligoninių raupsuotiesiems su 8000 raupsuotųjų, 70 paprastų ligoninių su 7500 ligonių, 155 našlaičių prieglaudos su 12.900 vaikų, 349 ambulatorijos. Tiesioginis apaštalavimas visuose kraštuose daugiausia vykdomas per rekolekcijas (1954 jas atliko 969.356 asmens) ir per misijas (1954 vesta 7415 savaitinių ar ilgesnių misijų). J. vadovauja Maldos Apaštalavimui (apie 130.000 skyrių, per 35 mil. narių), Marijos Sodalicijai (apie 80.000 vienetų, 5 mil. narių) ir Eu-

charistijos Karžygiams (žr.). J. buvo pionieriai išugdyti pamaldumui į Švč. Jėzaus Širdį. Šiam pamaldumui žadinti leidžiama 50 žurnalų 28 kalbomis.

Organizacija. J. branduolį sudaro vad. profesai, po 17 m. darą 4 iškilmingus įžadus (3 įprastiniai vienuoliniai ir ketvirtasis specialaus popiežiui paklusnumo misijų atžvilgiu įžadas) ir 5 paprastus. Toliau eina 3 paprastų įžadų kunigai (coadiutores spirituales formati), darą įžadus po 10 m. Po jų seka broliai (coadiutores temporales), darą įžadus po 10 m. Šie visi pilna prasme priklauso Draugijai. II grupę sudaro studentai, vad. scholastici, ir broliai prieš galutinius įžadus. Jie yra padarę 3 paprastus vienuolinius amžinus įžadus. III grupę sudaro klierikai ir broliai, tebesą dvejų m. naujokyne. IV grupę sudaro kandidatai į klierikus ir postulantai į brolius. Jėzaus Draugiją valdo generolas (praepositus generalis), renkamas generalinės kongregacijos visam amžiui. Provincijas valdo generolo 3 m. skiriamas provinciolas. Kolegijų ir didesnių namų viršininkai, tituluojami rektoriais, skiriami generolo 3 m., kitiems namams viršininkus skiria provinciolas. Aukščiausią įstatyminę galią turi generalinė kongregacija, šaukiama naujam generolui išrinkti ar specialiam svarbiam klausimui apsvarstyti (ligšiol tokių buvo 5 kongregacijos). Iš viso buvo sušauktos 29 gen. kongregacijos. Kas treji metai Romoje susirenka vad. prokuratorių (atstovų, arba įgaliotinių, renkamų atskirose provincijose) kongregacija, kur provincijų atstovai praneša apie savo provincijų stovį. Ji neturi jokios teisinės galios, nors turi teisę nuspręsti, ar yra reikalo šaukti gen. kongregaciją. Visi įstatymai, liečią j. (pontifikaliniai aktai, šv. Ignoto parašytosios konstitucijos, rekolekcijų knygelė, įvairios regulos ir t.t.) pirmą kartą vienu 15 tomų leidiniu išl. Institutum Societatis Jesu 1635. J. būdinga naujovė yra ilgas vienuolių formavimas: dveji metai naujokyno, o kunigams po studijų dar treji metai terciato. Taip pat būdinga, kad j. neturi nei antro (moterų vienuolių), nei trečio ordino (tretininkų pasauliečių).

Jėzuitų tarpe yra daug žymių asmenybių. Šventaisiais paskelbti: pats j. kūrėjas Ignotas de Loyola, Pranciškus Ksaveras, Pranciškus Bordžija, Bažnyčios daktarai Petras Canisius ir Robertas Bellarmino, Aloyzas Gonzaga, Stanislovas Kostka, trys Japonijos kankiniai ir kt. (iš viso 27). Palaimintaisiais paskelbti 145. Beatifikacijos byla pradėta 207 j. Kankinių j. turi 907. Jėzuitų teologai uoliai dalyvavo Tridento suvažiavime ir yra pasižymėję įvairiuose ginčuose su nekatalikais ar pačių kat. teologų tarpe (garsūs ginčai su domininkonais dėl laisvės ir malonės suderinimo). Ypačiai aštri polemika yra vykusi tarp j. ir jansenistų. Žymus j. filosofas buvo Fr. Suárez. Nemaža j. yra pasireiškusių matematikoje, astronomijoje, filologijoje ir kt. Vertas dėmesio 1643 bolandistų (žr.) pradėtas Acta Sanctorum leidimas.

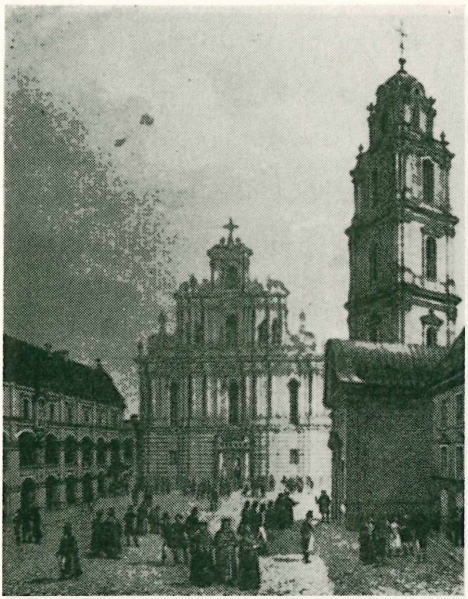

Vilniaus jėzuitų akademijos kiemas (sena graviūra)

J. veiklumas bei įtakingumas yra sukėlęs nemaža jiems priešų. Paviršutiniškai j. pasisekimo paslapties ieškoma j. disciplinoje. Nors šv. Ignotas labai vertino paklusnumą bei drausmę, jo jėgos paslaptis buvo pasišventimas Kristui, jaučiantis Dievo bendrininku pasaulio istorijos vyksme. Iš čia jo ir jo pasekėjų optimistiškas pasitikėjimas galutiniu laimėjimu ir veiklus apaštališkas nusiteikimas, ieškąs ne vienumos, o patį darbą laikąs Dievui tarnavimu.

Šaltiniai: Institutum Societatis Jesu, 3 tt., 1892–93; Monumenta Historica S. J., nuo 1894 Madride, nuo 1925 Romoje, arti 100 tt.; *A. Carayon*, Documents inédits concernant la Compagnie de Jésus, 23 tt., 1863–86. — Studijos apie j.: *P. de Chastonay*, Les Constitutions de la Compagnie de Jésus 1941 (yra vok. vert.); *P. Lippert*, Die Psychologie der Jesuiten ³1956; *Orlandi, Sacchini, Jouvancy ir Cordara*, Historia S. J. (1540–1632); *E. Rosa*, I Gesuiti dalle origini ai nostri giorni ²1928; *D. Bartoli*, Dell' istoria di Compagnia di Gesù, 6tt., 1663-73; Synopsis Historiae S.J. ²1950; žurnalas Archivum Historicum S. J., nuo 1932 Romoje; j. istoriją Vokietijoje pateikė *B. Duhr* 1907–28, Ispanijoje — *A. Astrain* 1902–25, Italijoje — *P. Tacchi-Venturi* 1922, Prancūzijoje — *H. Fouqueray* 1910–25, Anglijoje—*H. Foley* 1887-80, JAV—T. Hugues 1907–10, Lenkijoje—*St. Zaleski* 1905–06, *St. Bendarski* 1933; *B. Arens*, Jesuitenorden und die Weltmissionen der Gesellschaft Jesu 1937; *G. M. Pachteler*, Ratio studiorum et institutiones scholasticae

Jėzuitai

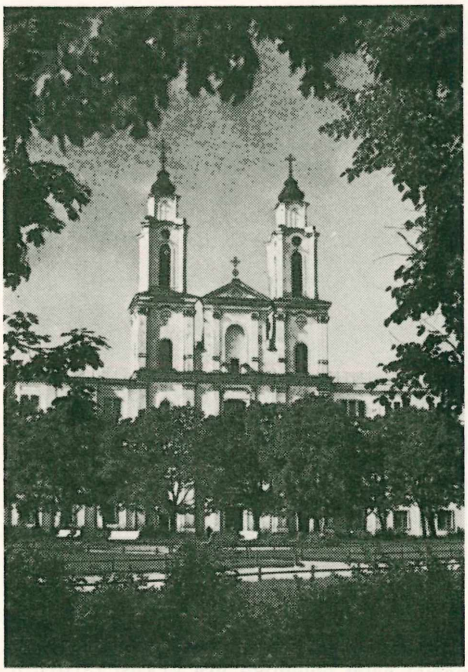

Jėzuitų bažnyčia Kaune

S. J. per Germaniam olim vigentes, 4 tt., in Mon. Germ. Paed.; bibliografinis rinkinys: *C. Sommervogel*, Bibliothèque de la Compagnie de Jésus 11 tt., 1890–1932; *J. Juambelz* (red.), Index Bibliographicus S. J., nuo 1937 Romoje. *A.Lm.*

Lietuvon j. pakvietė Vilniaus vysk. V. Protasevičius 1568. Provinciolo Pranciškaus Sunnerio vadovaujami, jie atvyko į Vilnių 1569. Lietuvos j. provincija kilo iš Germaniae Superioris provincijos, įsteigtos 1556, iš kurios 1563 išsiskyrė Austrijos provincija, o iš šios 1565 susidarė Lenkijos viceprovincija, 1576 virtusi savarankiška provincija. Iš šios Lenkijos provincijos 1598 buvo sudaryta Lietuvos viceprovincija, 1608 pasidariusi savarankiška provincija. Tais metais Lietuvos j. vienetas turėjo jau per 200 narių. J. sparčiai Lietuvoje išplito. 1732 Lietuvos j. provincijai priklausė 982 nariai (362 kunigai, 317 klierikai ir 303 broliai). Tuo laiku provincija turėjo Vilniaus akademiją, 21 kolegiją, 8 rezidencijas ir 44 misijų stotis. 1755 buvo 1114 jėzuitų, o misijų stočių skaičius buvo išaugęs iki 60. 1756 ši didelė provincija buvo padalyta į dvi provincijas: Lietuvos ir Mozūrijos. 1773 panaikinus jėzuitų ordiną, mažesnioji Lietuvos j. provincijos dalis išliko Gudijoje, neseniai Rusijos užgrobtoje. Čia buvo apie 200 j., kurie turėjo 4 kolegijas, 2 rezidencijas ir 12 misijų namų su 6 mokyklomis. Generalinių vikarų titulu šitam vienetui vadovavo buv. Lietuvos provincijos jėzuitai: Stanislovas Černevičius (1782–85), Gabrys Lenkevičius (1785–98) ir Pranciškus Ksaveras Kareū (1799-1802). Iš šio vieneto atgimė naujasis j. ordinas. Tačiau pačioje Lietuvoje j. iš naujo atsisteigė tik nepriklausomybės metu.

Senosios Lietuvos gyvenime j. yra suvaidinę didelį kultūrinį vaidmenį. Vos atvykę į Vilnių, 1570 jie atidarė savo kolegiją, kuri 1579 buvo pakelta į akademiją. Iš Vilniaus jie tiesė mokyklų tinklą į visas puses: Nesvyžiuje kolegija įkurta 1584, Kražiuose 1616, Gardine 1621, Naugarduke ir Daugpilyje 1631, Kaune 1642, Pašiaušėje (Šiaulių aps.) 1654, Alūkstoje 1693, Žadiškėse 1708, Slanime 1709. Be to, Lietuvos j. buvo įsteigę savo kolegijas dar šiose vietovėse: Polocke 1580, Rygoje 1581, Tartu 1585, Oršoje 1616, Bobruiske 1630, Vitebske 1639, Minske 1685, Slucke 1696 ir kt. Jėzuitų vadovybei buvo pavesta Vilniaus (1582) ir Varnių (1607) kunigų seminarijos. Šalia kolegijų, didelė j. darbo sritis buvo misijos. Atskiros misijų stotys buvo Tilžėje, Telšiuose, Varniuose, Židikuose, Viduklėje, Lyduvėnuose, Joniškyje, Vadaktuose, Pabiržėje, Kėdainiuose, Linkuvoje, Šeduvoje, Merkinėje ir kt. J. misijos buvo veiksniu, nulėmusiu katalikybės ateitį Lietuvoje.

Lietuvos j. provincijos žymiosios asmenybės bei mokslo vyrai: žodynininkas K. Sirvydas ir jo talkininkas J. Jaknavičius, istorikas A. Kojelavičius ir A. Naruševičius, mozūrai pamokslininkas P. Skarga ir poetas M. K. Sarbievijus, asketiniais raštais garsus vilnietis M. Lancicijus-Lenčickis, astronomas M. Počobutas, matematikas Pr. Norvaiša, Kinijos misininkas Andrius Rudamina ir kt.

Nepriklausomoje Lietuvoje j. atsteigėjas buvo B. Andriuška. Jis kreipėsi į generolą Wl. Ledóchovskį šiuo reikalu jau 1919. Tuo pačiu metu Fr. Muckermann, garsus vokiečių jėzuitas, rūpinosi Vilniuje atgauti j. namus ir pradėti provincijos atstatymą. Kadangi lietuvių j. nebuvo (be B. Andriuškos, 1920 įstojo J. Venckus ir 1922 J. Paukštys), tai ordino vyresnybė j. Lietuvoje atsteigimą pavedė vakarinės Vokietijos provincijai. Atvykusieji vokiečiai j. (su Kippu priešakyje) atgavo Kaune j. namus ir 1924 įkūrė jėzuitų gimn. 1929 įsteigtas naujokynas Pagryžuvyje (Raseinių aps.). 1930 atidaryta rezidencija Šiauliuose. 1930 III 19 suformuota Lietuvos j. viceprovin-

B. Andriuška, jėzuitų nepriklausomoje Lietuvoje atsteigėjas

cija. 1940 (elencho žiniomis) jai priklausė 23 kunigai: 16 lietuvių ir 7 vokiečiai. Buvo vedamos rekolekcijos (J. Venckus ir kt.) ir misijos (J. Bružikas ir kt.). Pvz. 1938 vestos 52 misijos ir 34 rekolekcijos, pasakyti 1074 pamokslai, išklausyta 89.950 išpažinčių. Leisti mėnesiniai laikraščiai Žvaigždė ir Misijos, išleista apie 80 knygų. Spaudos darbe pasižymėjo A. Bieliūnas. Organizuotas Maldos Apaštalavimas, Eucharistijos Karžygiai, veikta kitose katalikų organizacijose. Dr. St. Gruodis dėstė VDU teol.-filosofijos fak.

Po II pas. karo užsienin atsidūrusių liet. j. (1955 elencho žiniomis, Lietuvos provincijos kunigų užsienyje buvo 28) sutelkimas buvo pavestas J. Kidykui. 1948 įkurtas namas Chicagoje; J. Bružikas ir Vl. Mikalauskas suorganizavo liet. par. Montevideo mst., Uragvajuje; J. Kubilius — Montrealyje, Kanadoje. JAV gyvenantieji liet. j. leidžia mėnesinius žurnalus Žvaigždę ir Laiškus Lietuviams. Veikiama su liet. jaunimu: ateitininkais (J. Borevičius) ir skautais (J. Vaišnys). Kasmet prie Chicagos rengiama vasaros stovykla berniukams. Gregorianumo univ. dėsto A. Liuima ir P. Rabikauskas. Loyolos univ. — J. Beleckas, P. Amerikos mokyklose — J. Venckus, J. Sukackas ir P. Daugintis. Dabartiniu provinciolu yra Br. Krištanavičius. Be to, yra keletas lietuvių j., priklausančių JAV j. provincijoms. Jie visi (Pr. Aukštikalnis, J. Gasiūnas, R. Jančauskas, V. Jaskevičius, A. Mėšlis, E. Montvila) dėsto įvairiose JAV j. kolegijose ir univ.

St. Rostowski, Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum libri decem (nuo pradžios ligi 1664) ²1877; *Poszakowski*, Societas Jesu Lituana; *K. Lerkis*, Kaip jėzuitai kūrėsi Kaune (Židinys 1934 XX t.); *B. Markaitis*, Lietuvos jėzuitai (Laiškai Lietuviams 1956, 7 nr.). *Rd.*

Jėzuitų bažnyčia 1. K a u n e, šv. Stanislovo Kostkos vardo. Jėzuitų pastangomis ji pastatyta Rotušės aikštėje 1720. Po 1732 gaisro bžn. ir kolegijos namai atstatyti 1739. Perduota pranciškonams 1787. Prancūzmečio metu sunaikintą bžn. rusai buvo pavertę Aleksandro Nevskio soboru. 1915 bžn. apgriovė vokiečių artilerija. Po I pas. karo bžn. grąžinta vėl jėzuitams, kurie ją atnaujino ir pastatė naujų pastatų. Bažnyčios bazilikinis planas ir dviem aukštais bokštais papuoštas fasadas įsiterpia į Lietuvos vėlyvojo baroko pastatų eilę. Vidaus puošmenos kuklios (turimais daviniais, anksčiau jos yra buvę turtingos). *A.Klp.*

2. J. bžn. V i l n i u j e žr. Kazimiero bžn.

Jėzuitų stilius ypatingo iškilmingumo kryptis baroko mene, išaugusi krikščionybei nugalėjus antikinio meno kultą ir po reformacijos kovų padėjus Bažnyčiai naujus vystymosi pagrindus. Tikėjimo nuoširdumui išreikšti nebeužtenkant renesansinių idealų, religinio ir bažnytinio sąjūdžio nuotaikose išaugo grožinis aistros ir patoso, sprogdinančio bet kurios formas varžtus, įkarštis. Pradedant pirmąja jėzuitų bžn. Il Gesu Romoje (pradėta statyti 1568 arch. Vignolos), išugdytas nepaprastas puošnumas ir šventiškas iškilmingumas. Specifiniai jėzuitų reikalavimai kulto apeigose (panaudojimas daugybės altorių; iškėlus pamokslų vertę, klausytojų sutalpinimo sprendimas, didinant pagrindinę navą į plotį; įvedimas tribūnų ir kt.) pilnai atitiko baroko kryptį (palinkimas į šviesos ir šešėlio moduliavimą, praturtintas labai gausia skulptūra ir tapyba). Visa tai ėjo kartu su religiniu polėkiu, kartu išreiškiant didybę bei kilnumą ir pabrėžiant Aukščiausiojo santykį su žemiausiuoju. Jėzuitai laikomi baroko puoselėtojais visame krikščioniškame pasaulyje. Išimtinai jie yra baroko įgyvendintojai P. Amerikoje.

L i e t u v o n baroką atnešė pirmieji taip pat jėzuitai, pastatydami savo akademiją (1569–1630) ir perstatydami šv. Jono bžn. Vilniuje (1571). Šalia kitų pastatytų (šv. Kazimiero), pertvarkytų (šv. Ignoto — įvestos tribūnos) ir turėtų (šv. Rapolo) bažnyčių Vilniuje, jėzuitai pastatė daug bažnyčių ir savo misijų punktuose: Nesvyžiuje, Gardine, Žemaitkiemyje, Žadiškėse, Kražiuose, Kaune, Pinske ir kt.

J. Braun, Die belgischen Jesuitenkirchen 1907; (") Kirchenbauten der deutschen Jesuiten 1908–09; (") Spaniens alte Jesuitenkirchen 1913; *G. Jakob*, Die Kunst im Dienste d. Kirche 1917; *W. Weisbach*, Der Barock der Kunst der Gegenreformation 1920; *J. Weingartner*, Der Geist des Barocks 1925; *C. Benedeto*, Der Begriff des Barocks (Die Gegenreformation) 1925; *A. Kulpavičius*, Der Barock in den Sakralbauten Litauens 1952. *A.Klp.*

Jėzuitų valstybė žr. Redukcijos.

Jezukevičius Vladas (1886 VI 27 Marcinkonių par. — ?) kun. Įšventintas kunigu 1909, vikaravo Molėtuose, kur įsteigė blaivybės d-jos skyrių ir rūpinosi mokyklomis. Apie 1914 paskirtas Vilniuje šv. Mikalojaus bžn. rektoriumi, uoliai dirbo visuomeninį darbą (vienas iš Centrinio komiteto nuo karo nukentėjusiems šelpti steigėjų, Vilniaus liet. komiteto narys, Ryto d-jos valdybos narys ir t.t.). 1924 priverstas iš Vilniaus pasitraukti, persikėlė į Lietuvą. Trumpą laiką mokytojavęs Merkinės vidurinėje m-loje, 1925 buvo paskirtas Stakliškių klebonu ir dekanu. 1934 pakeltas kanauninku. Liko Lietuvoje.

Jėzus Kristus (lot. Iesus, gr. Iēsous iš hebr. Jēšū'a) antrasis Švč. Trejybės asmuo, Dievo Sūnus, tapęs žmogumi. Jėzus, pagal hebrajiško žodžio kilmę, reiškia išgelbėjimo Dievą, Išgelbėtoją. Mesijiškumo paskirčiai pabrėžti Šv. Rašte Jėzui priskiriamas Kristaus (‚pateptojo') vardas. Šv. Jono Evangelijos įžangoje J.K. vadinamas Dievo Žodžiu (gr. Logos), kuris yra pats Dievas. Jis turėjo gyvenimą ir veikimą prieš atėjimą į pasaulį: ‚Jame buvo gyvybė, ir ta gyvybė buvo žmonių šviesa' (Jon.

1, 4). Žodžio gyvybės paslaptis prasiskleidė šiam pasauliui po to, kai ‚tas Žodis įsikūnijo ir gyveno tarp mūsų' (Jon. 1, 14). Įsikūnijimo paslaptyje Dievo Sūnus, tapdamas žmogumi, priėmė žmogiškąją prigimtį į asmens vienybę (žr. Įsikūnijimas). J.K. yra dviejų — dieviškosios ir žmogiškosios — prigimčių viena dieviškoji asmenybė.

I. Paslėptasis gyvenimas. J.K. asmenyje telpa dvi gyvybės — dieviškoji ir žmogiškoji. Dieviškasis Kristaus gyvenimas kilmę turi iš Dievo Tėvo (žr. Trejybė), be laiko pradžios; o žmogiškasis — iš Nekaltai Pradėtosios Švč. Mergelės Marijos ir laike. J.K. įsikūnijimas įvyko Marijoje Šv. Dvasios išimtiniu veikimu. Šv. Juozapas, Šv. Rašte vad. Teisiuoju, Dievo apvaizdos buvo skirtas J.K. globėju, kuriam teko gimusiam Kristui duoti Jėzaus vardą ir paskui tėviškai Juo rūpintis (Mt. 1, 21; 2, 19–23). J.K. gimė Betliejuje, kai Palestiną valdė Erodas karaliaus teisėmis, priklausydamas Romos imperijos. Gimimo metais, pagal Romos kalendorių, gali būti laikomi 748, nes tais metais įvyko Palestinoje gyventojų surašymas, apie kurį kalba Evangelija. Po Rytų Išminčių apsilankymo šventoji Šeima turėjo bėgti nuo Erodo persekiojimo į Egiptą ir ten slėptis, kol Viešpaties angelas pranešė, kad Erodas jau miręs. Sugrįžę iš Egipto, šv. Juozapas ir Marija su vaikeliu apsigyveno Nazarete. Todėl pagal šio miesto vardą ir J. K. vadinamas Nazarėnu. Apie J. K. vaikystę ir jaunuolio gyvenimą iš Evangelijų mažai ką težinome. Šv. Lukas mini atsitikimą, kaip Jėzus, būdamas dvylikos metų, žydų papročiu per Velykų šventes keliavo į Jeruzalę ir ten pasiliko tarp mokytojų ir Rašto žinovų. Evangelija toliau Jo gyvenimą apibūdina trumpais žodžiais: ‚atėjo į Nazaretą ir buvo jiems klusnus' (Luk. 2, 51).

II. Viešasis J.K. gyvenimas prasidėjo tuo metu, kai šv. Jonas Krikštytojas skelbė Judėjos tyruose atgailą, krikštijo žmones ir liudijo apie Kristų, Mesiją ir Dievo Sūnų. Krikšto metu Kristaus Dievybę paliudijo balsas iš dangaus: ‚Tas yra mano mylimasis Sūnus, kurį aš pamėgau' (Mat. 3, 17). Kitą dieną J.K. pasirinko pirmuosius mokinius ir, pakviestas į vestuves su savo mokiniais Galilėjos Kanoje, padarė pirmąjį stebuklą, paversdamas vandenį vynu. Pagrindinis J.K. viešojo gyvenimo darbas, be pamokslų sakymo, buvo apaštalų auklėjimas. Jis aiškino jiems pamokslų palyginimus, nes jiems buvo skirta pažinti Dievo karalystės paslaptis (Mk. 4, 10–11). J.K. toleravo apaštalų menką tikėjimą ir jų prietaringą Dievo karalystės supratimą ir pamažu juos įvedė į savojo gyvenimo paslaptį ir pasiuntinybę; pratino juos prie minties, kad Jam reikės kentėti ir rengė juos persekiojimams; saugojo juos nuo farizeizmo dvasios ir auklėjo kilnumo sąmonę, einančią iš dieviškosios pasiuntinybės. Kristaus Dievybės atsiskleidimas apaštalams šventu gyvenimu ir stebuklingais darbais paruošė juos linksmos naujienos liudininkais ir skelbėjais. Apaštalai laipsniškai atpažino Kristuje dieviškąją asmenybę. Jų sąmonėj, pagal Šv. Rašto mintis, glūdėjo didinga nuovoka apie Dievą, kuris saugojo išrinktąją tautą nuo stabmeldybės susitepimo. J.K. parodė apaštalams ir visai tautai, kad jų tėvų Dievas Jame atėjo ir apsireiškė. Iš pat viešojo gyvenimo pradžios Jis pasirodė esąs visos prigimties viešpats, turįs valdžią danguje ir žemėje. Jis atleido nuodėmes ir skelbė naujoje karalystėje aukštą moralinį gyvenimą, kuriame žmogaus siela sueis į glaudų santykį su Dievybe. Apaštalai, stebėdami J.K. gyvenimą ir besiklausydami Jo kalbų, priėjo išvadą, kad Jis yra tasai, kurį skelbė pranašai ir kurio laukia tauta kaip Mesijo. Kai kiti sakė, kad Kristus yra arba Elijas, arba Jeremijas, arba vienas iš pranašų, šv. Petras visų apaštalų vardu išpažino: ‚Tu Kristus, gyvojo Dievo Sūnus' (Mt. 16, 16).

Išganymo kelias. Dievo apsilankymas turėjo būti pagal ST pažadus svarbiausia skirtas žmogaus išganymui. J.K. veikla ir buvo ta, kad Jis vaikščiojo po visą Palestiną, mokė sinagogose, skelbė Evangeliją ir gydė visokias ligas tautoje (Mt. 4, 23). Jis siekė žmogaus antgamtinio išgelbėjimo amžinajam gyvenimui. Antgamtiškoji tikrovė atsiskleidė pirmiausia J.K. stebuklais. Jie buvo veikiau dvasinio išgelbėjimo ženklai, nurodą į Kristaus Dievybę. Lozoriaus iš numirusiųjų prikėlimas buvo ženklas, kad Kristus yra prisikėlimas ir gyvenimas tiems, kurie Jį tiki (Jon. 11, 25). Gimusio aklo pagydymas liudijo, kad Jėzus yra pasaulio šviesa (Jon. 9, 5). J.K. atėjo išgelbėti viso žmogaus, bet, gydydamas kūną, gelbėjo svarbiausia sielą (Mk. 2, 1–12). Todėl Jis savo mokslu ir visa veikla formavo naują žmogų, su naujais įstatymais ir su nauja dvasia, kurią išreiškė pamoksle nuo kalno. Jis pažadėjo išganymą tiems, kurie atgims naujai iš vandens ir Šventosios Dvasios (Jon. 3, 5), valgys Jo Kūną ir gers Jo Kraują (Jon. 6, 52). Šiam sakramentaliniam gyvenimui Jis reikalavo moralinio pasiruošimo, ypač tikėjimo, kaip absoliučios išganymo sąlygos (Jon. 5, 24), kad žmogus visu savo gyvenimu su nusižeminimu ir mažo vaiko pasitikėjimu sektų Kristų. Iš santykio su J.K. seka arba išganymas arba pražuvimas. Jis yra vienintelis išganymo tarpininkas tarp Dievo ir žmogaus (Mt. 11, 27). Atmesti Jį

ir Jo mokslą reiškia atmesti ir Tėvą (Mt. 10, 32–40).

K o n f l i k t a s s u ž y d a i s. Žmogaus išgelbėjimo būdas, kokį skelbė J.K., neatitiko to laiko religinių ir politinių žydų nuotaikų. Todėl buvo neišvengiamas J.K. susikirtimas su religiniais ir politiniais išrinktosios tautos vadais. Kai Dievas įsikiša į žmogaus istoriją, tai jį pastato į dilemą — už Dievą ar prieš Dievą. J.K. mokslo akivaizdoje Dievas pastatė išrinktąją tautą į galutinio ir lemiančio bandymo kelią. J.K. pareikalavo atsisakyti žydų tautiškosios ST interpretacijos. Kristaus karalystė ne iš šio pasaulio. Mesijas turėjo išgelbėti ne išrinktąją tautą iš politinės Romos valdžios, bet visą žmoniją iš nuodėmės vergijos. J.K. mokslo šviesoje fariziejai turėjo atsisakyti savojo išviršinio legalizmo, dedančio žmogui nepakeliamą naštą. Dievas, reikalaująs garbinimo tiesa ir dvasia, nepakenčia religinio veidmainiavimo. Todėl J.K. ne kartą fariziejus išvadino pabaltintais grabais, gyvačių lizdais, veidmainiais ir pasmerkė jų legalizmą, atitrauktą nuo vidinio gyvenimo. Kai J.K. viešai savinosi dieviškąjį autoritetą, įtempimas tarp Jo ir fariziejų pasiekė tokio laipsnio, kad J.K. šios žemės gyvenimas turėjo baigtis mirtimi. Bet Dievas išganymo darbe visada turi paskutinį ir lemiantį žodį: J. K. mirties kaina tapo atpirkta visa žmonija.

K a n č i a i r m i r t i s. Po Lozoriaus iš numirusiųjų prikėlimo vyriausieji kunigai ir fariziejai sinedrijone (taryboje) nutarė J.K. nužudyti. Kai jie ieškojo būdų Jam sugauti, vienas iš dvylikos apaštalų, Judas Iskarijotas, pasisiūlė Jį išduoti. Išdavimo kaina sulygta 30 siklų, mažiau, negu už vergą. Kančios išvakarėse J.K. su apaštalais valgė iškilmingą vakarienę, kurios didžiausias įvykis buvo įsteigimas švč. Sakramento: Kristus pavertė duoną savo Kūnu ir vyną savo Krauju ir liepė tai daryti Jo atminimui. Tuo būdu buvo įsteigta šv. Mišių auka (žr. Mišios) bei Eucharistija (žr. Eucharistija), kurioje Kristus pasilieka visais amžiais tarp žmonių, kad gyventume antgamtinį gyvenimą, kaip buvo reikalavęs savo pamoksluose. Po vakarienės Jis išgyveno alyvų darže nepaprastą vidinę kančią, kad net pradėjo krauju prakaituoti. Alyvų darže J.K. buvo Judo išduotas pabučiavimu ir suimtas. Jo kaltinimų motyvai buvo pirmiausia religiniai. Anas apklausinėjo privačia forma, ieškodamas priežasties pasmerkti. Paskui J.K. buvo nuvestas pas Kaipą, vyriausiąjį kunigą, ir į sinedrijoną, kur buvo paklaustas, ar esąs Jis Kristus, Dievo Sūnus. Jėzus, taikydamas žodžius pranašo Danieliaus (7, 13–14) mesijiniam tekstui, atsakė: ‚Jūs matysite žmogaus Sūnų, sėdintį Dievo galybės dešinėje ir ateinantį dangaus debesyse' (Mt. 26, 64). J.K. prisipažinimas buvo palaikytas piktažodžiavimu Dievui, už kurį pagal įstatymą reikėjo bausti mirtimi. Sinedrijonas neturėjo teisės įvykdyti mirties bausmę. Todėl reikėjo kreiptis į civilinę Romos vyriausybę. Prieš Pilotą, Romos vietininką, žydai J.K. skundė politiniais nusikaltimais — J.K. save daręs karaliumi ir raginąs nemokėti valdžiai mokesčių. Pilotas Kristų šešis kartus išpažino esant nekaltą; jam atrodė, kad Kristaus karališkumas Romos valstybei yra nepavojingas, nes ir Erodas Jo nepasmerkė. Pilotas pasiūlė žydams Velykų švenčių proga J.K. paleisti vietoje Barabo; paskui, norėdamas patenkinti žydų kerštą, Jėzų nuplakdino ir erškėčiais vainikuotą parodė miniai, sakydamas ‚Štai žmogus'. Vis tiek žydai reikalavo, kad J.K. prikryžiuotų. Pilotas, bijodamas, kad nebūtų apskųstas ciesoriui Tiberijui, nusiplaudamas viešai rankas, dar kartą išpažino Kristaus nekaltumą, bet paleido Barabą, o J.K. pasirašė mirties ištarmę. Mirtis buvo įvykdyta prikalimu ant kryžiaus. Kai ant kryžiaus prikaltą žmogiškąją prigimtį veikė mirtį nešančios gamtinės priežastys, Kristaus asmenybė atsiskleidė kaip meilės ir gailestingumo Dievas. Jis prašė savo Tėvo, kad atleistų budeliams. Su J.K. buvo drauge prikalti ir du piktadariai. Iš dešinės kybančiam, kuris sudraudė kitą, piktžodžiaujantį piktadarį, Kristus pažadėjo rojų dar tą pačią dieną. Savo Motiną Mariją pavedė apašta-

A. Dürer Jėzus Kristus

lui Jonui, o Joną Marijai: ‚Moteriške, štai tavo sūnus... Štai tavo motina' (Jon. 19, 26–27). Teologai mano, kad Kristus šiais žodžiais paskyrė Mariją motina visiems žmonėms, kurie per Katalikų Bažnyčią yra Kristaus mistinio Kūno nariai. Iškabojęs tris valandas ant kryžiaus, J.K. sušuko dideliu balsu: ‚Tėve, į tavo rankas aš atiduodu savo dvasią' (Lk. 23, 46), ir mirė. Tą valandą buvo nepaprastų ženklų gamtoje ir šventykloje. Šventyklos uždanga perplyšo pusiau, saulė aptemo, žemė sudrebėjo, uolos skilo, daug mirusiųjų prisikėlė ir pasirodė Jeruzalėje. Kristaus Kančia buvo Jo paties interpretuota, kaip mirtis grūdo, kuris krinta į žemę, apmiršta ir paskui neša daug vaisiaus. Mirtimi J.K. gyvenimas nepasibaigė. Jis prisikėlė trečią dieną iš numirusiųjų. Garbingas Jo išpažinėjų prisikėlimas amžinajam gyvenimui bus galutinis Kristaus Kraujo ir mirties kainos vaisius dieviškajame atpirkimo plane.

III. Dieviškasis Pasiuntinys— žadėtasis Mesijas. J.K. gimimo metu žydų tautoje buvo didelis susidomėjimas Mesijo, Dievo pažadėtojo pasiuntinio, atėjimu. Visa tauta laukė Mesijo kaip Jeruzalės atpirkimo ir kaip Izraelio paguodos. Ciesoriaus Tiberijaus viešpatavimo 15 metais šv. Jonas Krikštytojas pradėjo žmones ruošti Mesijui sutikti, skelbdamas atgailos krikštą. Pats J.K. iš pirmųjų savo viešojo veikimo dienų pasirodė esąs Mesijas; todėl Andriejus savo broliui Simonui (Petrui) galėjo pasakyti: ‚Radome Mesiją' (Jon. 1, 41). Nazareto sinagogoje perskaitytą Izaijo mesijinį tekstą sau prisitaikė ir tarė: ‚Šiandien įvyko šitie Rašto žodžiai, kuriuos jūs girdėjote' (Lk. 4, 21). Išsireiškimą ‚žmogaus sūnus' Kristus vartoja mesijine prasme. Žmogaus sūnus ateis garbėje teisti visų žmonių, jis turi galią atleisti nuodėmes ir yra subatos viešpats, atseit, dieviškojo įstatymo leidėjas. J.K. reikalavo iš savo mokinių absoliučios meilės, priklausančios tiktai Dievui. Kalbėdamas su samariete, prisipažino esąs Mesijas. Sinedrijone gyvojo Dievo vardu saikdinamas, ar Jis esąs Dievo Sūnus, J.K. iškilmingu būdu tai patvirtino. Iš čia seka, kad J.K. visada turėjo aiškią ir tikrą savo mesijiškumo sąmonę. Dieviškąją pasiuntinybę Jis patvirtino savo dieviškaisiais darbais — stebuklais.

Stebuklai. J. K. Dievybės savinimąsi atitiko Jo šventas gyvenimas ir Sen. Įstatymo pranašystės, o savo darbuose Jis pasirodė esąs visagalis. J. K. veikė kaip visos prigimties viešpats. Kanos vestuvėse Jis pavertė vandenį vynu, Jis nutildė staiga audrą Tiberiados ežere, padaugino tūkstančiams žmonių duoną, vaikščiojo ant vandens, išvarinėjo iš apsėstųjų piktąsias dvasias, gydė raupsuotuosius ir kitus nepagydomus ligonius, prikėlė iš numirusiųjų našlės iš Naino sūnų, Jairo dukterį ir Lozorių. Evangelijose ne visi stebuklai yra užrašyti ir ne su visomis smulkmenomis, tačiau jie yra surinkti kaip istoriniai faktai. Du evangelistai, Matas ir Jonas, buvo J. K. gyvenimo ir Jo darbų betarpiai stebėtojai. Šv. Jonas pirmajame laiške sako: ‚Kas buvo nuo pat pradžios, ką girdėjome, ką savo akimis matėme, į ką įsižiūrėjome ir ką mūsų rankos čiupinėjo, apie gyvybės žodį... tai skelbiame jums' (1, 1–3). Kiti du evangelistai, Morkus ir Lukas, visą J. K. gyvenimą žinojo iš apaštalų pasakojimų, o Lukas, gal būt, net iš pačios Kristaus Motinos Marijos. J. K. stebuklai, kaip pvz. iš numirusiųjų prikėlimas, peržengia visas gamtos slaptingąsias jėgas ir reikalauja dieviškosios galybės. Jo stebuklai turi liudyti, kad Jis yra Dievas ir veikia vienybėje su Tėvu (Jon. 10, 37–38). Šv. Jono Krikštytojo mokiniams, besiteiraujantiems, ar Jis nesąs Mesijas, Jis atsako: ‚Eikite ir pasakykite Jonui, ką esate girdėję ir matę. Aklieji regi, raišieji vaikščioja, raupsuotieji pagydomi, kurtiniai girdi, mirusieji keliasi, beturčiams skelbiama Evangelija' (Mt. 11, 4–5). Vadinasi, iš čia žmogaus dvasia turi pakilti į tikėjimą, kad Kristus yra Dievas.

Iš numirusiųjų prisikėlimas. Visas žmogiškojo supratimo ribas prašokstąs įvykis J. K. veikime yra Jo paties iš numirusiųjų prisikėlimas. Jis daug kartų yra kalbėjęs apie savo mirtį ir prisikėlimą: apaštalams, mačiusiems atsimainymą ant Taboro kalno, paskui — visai dvylikai ir, pagaliau, paskutinį kartą vakarienės metu. Tie pranašavimai buvo žinomi net ir Kristaus priešams, nes jie ėjo po Jo mirties prašyti Piloto, kad šis duotų sargybas saugoti J.K. kapui. Jie atsiminė, kad J.K. buvo sakęs, jog po trijų dienų kelsis iš numirusiųjų. Nėra abejonės, kad J.K. tikrai mirė. Kareiviai, atėję sulaužyti blauzdų trims nukryžiuotiesiems, Kristui kaulų nelaužė, nes rado Jį tikrai mirusį. Vis dėlto šimtininkas pervėrė Jam šoną. Taigi, J.K. tikrai buvo miręs, o trečią dieną kapas, kuriame Jį palaidojo, buvo rastas tuščias. Evangelistai aprašo visą eilę apsireiškimų, kuriuose Kristus pasirodė gyvas, valgė ir veikė taip, kaip ir prieš mirtį. Patiems apaštalams, išgyvenusiems J. K. kančios ir mirties baisiąją dramą, nebuvo lengva priprasti prie minties, kad Jis vėl gyvas. Apaštalas Tomas netikėjo, kol J.K. pasirodęs liepė paliesti žaizdas rankomis. Šalia apaštalų ir daugelio kitų, mačiusių prisikėlusį J.K., didysis prisikėlimo liudininkas yra Povilas iš Tarso, pirma buvęs didysis J.K. priešas ir krikščionių persekiotojas. Negalimas dalykas, kad Povilas taip leng-

Jėzus

vai būtų priėmęs tokios nepaprastos reikšmės faktus, kaip prisikėlimą iš numirusiųjų. Pirmajame laiške korintiečiams, priminęs įvairius prisikėlusiojo iš numirusiųjų pasirodymus, jis sako, kad ‚visų paskiausiai jis pasirodė man, lyg ne laiku gimusiam' (15, 8). Šv. Povilas skelbė šią tiesą ir paskui už Kristų mirė kankinio mirtimi. Matyti, kad to meto krikščionių tikėjimas į J.K. iš numirusiųjų prisikėlimą buvo visuotinis. Šis didysis iš numirusiųjų prisikėlimo stebuklas rodo, kad J. K. yra žadėtas Mesijas, žmogaus prigimtį priėmęs Dievas.

J. K. k u l t a s. Dievui priklauso garbinimo (latriae) kultas. Kyla klausimas, koks kultas priklauso Kristaus žmogiškajai prigimčiai. Tie, kurie (arijonai, racionalistai, modernistai) J.K. nepripažįsta Dievu, paneigia Jam visišką kultą arba teikia Jam pagarbą, kokia priklauso šventiesiems, o ne Dievui. Kat. Bažnyčia, stodama prieš senovės ir moderniųjų klaidas, padarė nutarimą, kad J.K. priklauso tikrasis garbinimo kultas, kuris nedalomas į dvi dalis, tarsi vienas būtų Kristui Žmogui, o kitas Kristui Dievui. Šitai seka iš Kristuje dviejų prigimčių hipostatinės vienybės, kur žmogiškoji prigimtis turi vieną ir tą patį buvimą su antruoju Švč. Trejybės asmeniu. Taigi, Kristaus žmogiškajai prigimčiai ar jos kuriai nors daliai (pvz. Švč. Širdžiai) priklauso aukščiausiasis ir dieviškasis garbinimo kultas, nes šis visada yra išsamas su dieviškuoju asmeniu. Garbinimo kultu žmogus išreiškia Dievui-Kūrėjui visišką priklausomybę. Visa žmonija priklauso Kristui dvejopu — sukūrimo ir atpirkimo — titulu. Visagalis Dievas sukūrė žmogų iš nieko, o įsikūnijęs Dievas atpirko jį ir Šv. Dvasios veikimu sudievino.

G. Ricciotti, Vita di Gesù Christo [10]1947; *G. Belloncini,* Figura e realtà della resurrezione 1938; *J. M. Vosté.* De Passione et Morte Jesu Christi 1937; *U. Holzmeister,* Geneologia S. Lucae, in Verbum Domini 1943; *Grandmaison,* Jésus Christ. sa personne, son message, son oeuvre 1928; *M. Lepin,* Jésus Messie et Fils de Dieux 1923; *F. M. Braun,* Où en est le problème de Jésus 1932; *F. Buysse,* Jésus devant la critique, son existence, sa mission, sa personnalité 1932; *K. Adam,* Jesus Christus [8]1949; *A. Jungmann,* Die Stellung Christi im liturgischen Gebete 1925; *Th. Innitzer,* Leidens und Verklärungsgeschichte Jesu Christi [4]1948; *G. Kittel,* Der historische Jesus 1931.

V.Rmš.

J è z u s l i t e r a t ū r o j e. Krikščionybei vis labiau įsigalint ir savarankiškai krikščioniškai Vakarų literatūrai atsirandant, J. vis dažniau tampa literatūros objektu. Po ankstyvųjų lotyniškų IV-VIII a. J. himnų (šv. Ambraziejaus, Grigaliaus, Fortunato iš Poitiers) eina anglosaksų Caedmono Jesus and Satan, Cynewulfo Crist, saksų Heliand, elzasiškio Otfriedo Messias. Miltonas šalia pagundai pasiduodančios Ievos stato pagundą nugalintį J. savo Atgautame Rojuje 1671; pagal jį su didesniu sentimentalizmu kuria savo Mesiją Klopstockas (1773). Tą pačią liniją pratęsia Paul Ernst savo moderniuoju epu Heiland 1931. J. ne tik žygiuoja su Heliando apaštalais per Vokietiją, bet Jis rusų A. Blokui pasirodo ir jo bolševikinėj Dvylikos poemoj. Ankstyvoji religinė giesmė ir toliau tampa pagrindu J. lyrikai (Angelo Silesiaus barokinė pastoralinė J. poezija, šv. Jono iš Kryžiaus ir Teresės Avilietės mistinė lyrika, Novalio ir Hölderlino Kristaus himnai). Šalia lyrinės ir epinės J. poezijos vystosi ir draminė — viduramžių ir vėliau jėzuitų globojamieji baroko meto Kalėdų, Kančios bei Prisikėlimo vaidinimai. Tačiau modernioji Jėzaus drama yra arba fragmentinė (Otto Ludwig) arba nepakylanti aukščiau ankstesnių vaidinimų (K. Schoenherro Passionspiel, M. Andersono Journey to Jerusalem, J. Masefieldo The Trial of Jesus ir kt.), tačiau ryškesnė bei veiksmingesnė, kai ieško paralelės gyvenamajam metui (M. Mello Apostelspiel, Nachfolge — Christi-Spiel). Anksti atsiradę padavimų pobūdžio pasakojimai apie J. aukštesnio meninio apipavidalinimo pasiekia S. Lagerloef Kristaus legendose (1904, liet. Kristaus rožės legenda ir kiti pasakojimai 1929), kur tie padavimai nudažomi tautiniu koloritu, nevengiant ir apokrifinių raštų įtakos. Dažnai J. iškyla kaip antrinė bei epizodinė figūra pasakojimuose apie Mariją, apaštalus ir kitus N. Testamento asmenis. Čia minėtinas P. Lagerkvisto Barabas (liet. 1953), Lulu von Strauss und Torney ir P. Gurko romanai apie Judą ir kt. Itin plačiai J. vaizduojamas naujųjų laikų bei moderniajame romane. Kaip istorinis asmuo Jėzus iškyla L. Wallace Ben Hure 1880 (liet. K. Vairo vert. 1907), kuris buvo ne tik plačiai pasauly skaitomas, bet ir scenoj bei filme žiūrimas, kaip ir naujesnis kito amerikiečio L. C. Douglas The Robe 1942, kur nevengta ir sensacionalumo. Bet ypatingu vietų ir asmenų bei įvykių išstudijavimu pasižymi prancūzų M. Hamono ‚Sutemos vidudienį' (1949). Kristaus ir Antikristo problema daugiau ar mažiau iškyla Dostojevskio Didžiajame Inkvizitoriuj, D. S. Merežkovskio Kristuj ir Antikriste (lietuviškai 1935), R. H. Bensono, Pasaulio Valdove (liet. V. Kamantausko vert. 1936). Žinomo padavimo rėmuose lenkų H. Sienkevičius kūrė savo Quo vadis? (liet. K. Puidos vert. 1929), tačiau H. V. Loewensteino Kūdiky ir imperatoriuj (1945), kur rodomas dvasinės ir pasaulinės jėgos susidūrimas, vaizduotei duota daugiau vietos (J. su Nikodemu atsiranda Romoj). Gan marga interpretacija pasižymi J. priartinimas mūsų laikams ir aplinkybėms. Tatai geriau pavyko F. Timmermansui (‚Kūdikėly Jėzuj Flandrijoj' 1919), mažiau W. von Molo (‚Legendoj apie Viešpatį' 1927). G.

Gerasis Ganytojas (helenistinis Jėzaus Kristaus tipas iš II a., Laterano muziejuje)

Hauptmanno Der Narr in Christo Emanuel Quint 1910 ieško socialinių reformų Silezijoj. Tendencija pasižymi šiaip gero pasakojimo impresionistinis S. Ascho ‚The Nazarene' 1939 ir M. Brodo ‚Der Meister' 1951, kur autorius bando ‚grąžinti' J. savo tautai, kaltę dėl J. bylos suversdamas romėnams. Po materialistinių bei pozityvistinių pereitojo šimtmečio D. F. Strausso, E. Renano ir kitų Jėzaus gyvenimo pavaizdavimų mūsų amžiuj stipriau pasireiškia literatūrinė Jėzaus biografija. Katalikiškuoju požiūriu Jėzaus gyvenimą itin stilingai piešia prancūzai F. Mauriac (Jėzaus gyvenimas, lietuviškas A. Vaičiulaičio vertimas 1936) ir H. Daniel-Rops (Jésus en son temps 1945), japonas konvertitas T. Kagawa (Behold the Man 1941), italas G. Papini (Kristaus istorija, liet. P. Mačiulio vert. 1930), amerikietis F. Oursler (The Greatest Story Ever Told 1949). E. Schaper (Das Leben Jesu 1936) nevengia ir apokrifinių raštų įtakos. J. Erskine (The Human Life of Jesus 1945) Jėzuje mato daugiau žmogiškosios, o G. Santayana (The Idea of Christ in the Gospel 1946) dieviškosios prigimties. Lietuvių literatūroj J. pagal rytietinius padavimus platesniu mastu vaizdavo V. Krėvė savo nebaigtame Dangaus ir žemės sūnuj 1947; Kristaus lyrikos rašė M. Vaitkus, Bern. Brazdžionis ir kt.

E. C. Wagenknecht, The Story of Jesus in the World's Literature 1946; *E. Mims,* The Christ of the Poets 1948; *R. L. Woods,* Behold the Man, an Anthology of J. Christ 1944; *A. Heuser,* Die Erlösergestalt in der belletristischen Literatur seit 1890, 1936; *J. Wiedemann,* Die Christus-gestalt in der neueren deutschen Epik 1947; *D. Lange,* Das Christusdrama des 19. und 20. Jahrh. 1921.

A.Špl.

Mene J. visose krikščioniškose epochose buvo centrinė tema. J. ikonografijoje skirtina: 1. J. tipas ir jo kilmės problema. 2. J. istorijos vaizdavimas, 3. kultiniai J. paveikslai.

1. Pirmųjų amžių krikščionys žydų religijos įtakoje ir persekiojimų aplinkybėse monumentalaus Dievybės vaizdavimo vengė. J. atžymėti jie naudojo J. monogramą bei kitus J. simbolius (žuvį, avinėlį, povą, elnią, vynmedį); žmogaus pavidale jie taip pat J. nedavė realesnių bruožų, bet vaizdavo J. simboliškai kaip labai jauną, švelnaus veido, bebarzdį vaikiną (Gerasis Ganytojas). Šis graikų grožio idealą atitinkąs vad. h e l e n i s t i n i s J. tipas buvo paplitęs nuo I a. graikų ir romėnų kraštuose ir išsilaikė iki V a., Ravenoje iki VII a. Nors eilė rašytojų (Kirilas ir Klemensas iš Aleksandrijos, Justinas Kankinys, Origenas, Tertulijonas ir kt.) aptarė J. kaip nežymios ir negražios išvaizdos, ši pažiūra mene pėdsakų nepaliko. Nuo V–VI a. įsigali vad. o r i e n t a l i n i s (bizantiškas) J. tipas, kaip spėjama, kilęs Rytų krikščionybėje: J. vyresnio amžiaus, rimtas ir vyriškas, ilgais, pečius siekiančiais plaukais, su sklastymu, trumpa barzda, didelėmis akimis, griežto žvilgsnio, su nimbu. Iš pirmųjų pvz. žymiausias yra SS. Pietro e Marcellino katakombos J. freska Romoje (apie 400). Šis tipas liko tradicinis visame krikščioniškame mene iki mūsų dienų. Jo kilmė neišaiškinta. Vieni jame mato jėgos simboliką, o kiti prileidžia, kad jis remiasi senesniu portretinio pobūdžio paveikslu, mene gavusiu antlaikinę formą (žr. Ikona).

Jėzus Kristus (orientalinis tipas, freska iš šv. Petro ir Marcelino katakombų, apie 400)

Įvairiose vietose garbinamieji vad. a u t e n t i š k i e j i J. portretai visi yra orientalinio J. tipo. Šių paveikslų yra 4 grupės: 1. Pagal tradiciją, tapytieji J. dar gyvam esant, pvz. šv. Luko pieštieji Sancta Sanctorum koplyčioje Laterane, Vatikane, Viterbe ir Trevignane (iš tikro italų-bizantiškosios XII–XIII a. mokyklos). 2. Acheiropoetai (ne žmogaus rankų darbo), atsiradę stebuklingu būdu, kurių žymiausias vad. Edessenum buvęs pačio J. atsiųstas Edesos karaliui Abgarui ir X a. patekęs Bizantijos imp. rūmų koplyčion. Jo kopijos graikuose buvo paplitusios ir virto atskira J. ikonos rūšimi, o tris XIII a. lotynai atsigabeno į Vakarus. 3. J. Kančios maršk os, lavondengtės (sindones), kuriose tarsi natūraliu būdu kraujo dėmėse pasilikę J. kūno kontūrai; tokių maršk ų žinomos net 42, įvairiose vietose garbinamos kaip autentiškos. Daugumas jų savo formomis liudija vėlyvųjų viduramžių Burgundijos ir Savojos tapybą, kur šitokių maršk ų kultas XIV a. buvo paplitęs. Žymiausioji XIV a. buvo garbinama Lirey bžn. (Troyes vyskupijoj), kur jos kultą 1390 pop. Klemensas VII buvo uždraudęs; XVII a. ji pateko į Toriną ir čia liko miesto šventenybe. Nuo 1898, paskelbus jos fotografijos negatyvą, eina diskusijos dėl jos autentiškumo. 4. Paveikslai, siejami su šv. Veronikos ‚prakaito skarele' (sudarium). Padavimai apie šv. Veroniką, turėjusią autentišką pieštą ar stebuklingu būdu nuo veido atsispaudusį

Maiestas Domini (marmuro reljefas Tulūzoje, prieš 1096)

J. pav., pasirodo apie VI–VII a.; nuo XIV a. padavimas įterpiamas į J. Kančią aiškinant, kad Golgoton vedamas J. šv. Veronikos skarele nusišluostė veido prakaitą. Tokia šv. Veronikos skara (Vera Ikon ‚tikras pavėikslas') buvo rodoma šv. Petro bazilikoje Romoje per D. savaitę. XIV ir XV a. buvo paplitusios šio ‚Vera Ikon' imitacijos. Visų šių pav. kilmė sietina su Bizantijos menu ir graikų papročiu per D. savaitę iškabinti bažnyčioj drobę su nukankinto J. atvaizdu.

Karolingų ir Otonų mene IX–XI a., kopijuojant ir vėlyvojo antikinio meno pavyzdžius, vėl pasirodo helenistinis bebarzdis J. tipas. Viduramžiais Bizantijos mene ir Vakarų romanikoje vartojamas orientalinis J. tipas; jis sugriežtinamas, kartais jam teikiant rūstumo bruožų. Ankstyvoji gotika sukūrė kilnų J. tipą, įnešdama lyriškų pradų, žmoniškojo grožio ir švelnumo, bet neprarasdama Dievybės orumo. Šio laiko klasiški pvz. yra ‚Beau Dieu' Amiens katedros portale (apie 1225) ir Giotto Arenos koplyčios J. Vėlyvoji gotika vis labiau sužmogino Jėzaus vaizdą ir krucifikse bei Kančios scenose pabrėžė fizinio kentėjimo baisumą. Italų renesansas, priešingai, vėl stengėsi grąžinti J. idealų klasikinį veido grožį ir didybę, išimtinais atvejais net panaudodamas jaunuoliškąjį bebarzdį J. tipą (pvz. Castagno 1454, Leonardo da Vinci 1498, Michelangelo 1541). Tradicinis J. pav. buvo perkurtas Dürerio, Tiziano, El Greco; jis išsilaikė ir baroko epochoje iki pat XIX a., kada klasicistai, romantikai, nazariečiai, prerafaelitai ir kt. idealųjį J. tipą palengva pavertė sentimentalia schema. Atskirai stovi Rembrandtas, vaizdavęs nežymų ir negražų J., taip pat kai kurie moderniejі ekspresionistai. Savaip tradicinį J. tipą interpretavo Daumier, Van Gogh, Corinth, Barlach, Rouault.

2. J. g y v e n i m o i s t o r i j a pirmų krikščionybės amžių mene vaizduota tik nepilnai ir nedideliu skaičiumi scenų sutrumpinta simboline forma. J. gyvenimo ciklai susiformavo visų pirma Rytų krikščionių rankraščių iliustracijoje IV–V a. (žr. Evangelijų iliustravimas), o Justinijono laikais imta juos jau sistemingai naudoti monumentaliajame mene. Ankstyvieji išlikę pvz. Romoje yra S. Sabina bžn. medinių durų reljefai (apie 430), S. M. Maggiore mozaikos iš IV a., Ravenoje mozaikų ciklas S. Apollinare Nuovo iš VI a. Griežtesnė J. gyvenimo ciklo programa ir kompozicijos formulės nusistovi viduramžiais Bizantijos mene. Jos normuojančiai veikė nuo Karolingų laikų ir Vakarų formules, kurios nuo XIV a. pradėjo priimti natūralistinių elementų ir J. scenas apkrovė pašaliniais motyvais. J. gyvenimo ciklas dalinamas į keturias dalis: 1. J. jaunystės scenos (Gimimas bei Piemenų ir Trijų Karalių garbinimas, Aukojimas šventykloj, Bėgimas į Egiptą, Dvylikos metų J. šventykloje), 2. J. veiklos scenos (Krikštas, J. gundymai, Vestuvės Kanoj, Lozoriaus prikėlimas, kiti stebuklai, Atsimainymas), 3. J. Kančios scenos (Įžengimas į Jeruzalę, Pirklių išvarymas, Paskutinė Vakarienė, Kojų plovimas, Getsemane, Suėmimas, J. pas Pilotą ir t.t.), 4. J. Prisikėlimo scenos (Nužengimas į pragarus, Prisikėlimas, J. pasirodymai, Dangun įžengimas, Paskutinis Teismas). Ankstyvųjų viduramžių menui būdingi J. veiklos scenų pamėgimas ir ilgi ciklai. Vėlyvaisiais viduramžiais mistinės literatūros ir misterijų įtakoje turtinamos ypač Kančios ir Prisikėlimo scenos, XIV–XV a. jos nepaprastai išsivysto; atsiranda Kryžiaus Keliai ir Kalvarijų Kalnai (Varallo Sacro Monte). J. jaunystės ciklas jungiasi su Šv. P. Marijos ir šv. Onos ciklais. Išpūdingiausius kristologinius ciklus sukūrė Giotto, Fra Angelico ir Dürer.

Beau Dieu (Amiens katedros portalo skulptūra, apie 1225)

Rūpintojėlis (liet. liaudies menas)

3. ‚G e r a s i s G a n y t o j a s', sutinkamas I–IV a. katakombų freskose, sarkofagų reljefuose ir atskira figūra vaizduojąs J. jauno vaikino išvaizda su avinėliu ant

pečių, dar nebuvo tikras kultinis J. vaizdavimas, o J. simbolika bei palyginimo iliustracija (Lk. 15, 4). Krikščionybę legalizavus ir pasirodžius J. istoriniam ciklui, išryškėja nepriklausomi nuo istorinio momento kultiniai J. paveikslai. Pagrindinė forma tampa triumfuojąs J., soste sėdįs ‚Pasaulio Mokytojas' tarp apaštalų arba ‚Maiestas Domini' (Viešpaties Didybė) su knyga ir laiminimo gestu, sutinkamas jau S. Pudenziana bžn. Romoje absidės mozaikoje (apie 400). Vakarų mene nuo Karolingų laikų Maiestas Domini freska valdo choro absidės vidų, o XII a. romanikoje reljefas—portalo timpaną (Saint-Savin, Arles, St. Gilles, Chartres). Kartais J. turi karūną (Rex Gloriae). Bizantijoj atitinkama forma buvo Pantokrator (Pasaulio valdytojas): J. biustas griežtu žvilgsniu, su knyga rankoje bei laiminimo gestu, kartais apskritiniame rėme ir, pagal taisyklę, jau nuo Konstantino D. laikų, absidėse arba kupolų viduje, kaip didelė mozaika (iš XI–XII a. išlikę pvz. Kijeve, Daphnėje, H. Lukas Fokidėje, Sicilijos normanų bžn. ir kt.). Bizantijoje nusistovi ir Paskutiniojo Teismo J., sėdįs soste tarp Dievo Motinos ir šv. Jono Krikštytojo (‚Deesis'). Gotikos katedros portale iš centrinės kolonos išsiskiria atskira kultinė stovinčio ir laiminančio J. statula (Chartres, Amiens, Paryžius, Reims). Vėlyvoje gotikoj portale duodamas Kančios tipas, pvz. Ulmo katedros ‚Homo doloris' (1429). Visų seniausia ir labiausiai paplitusi kultinė J. pav. forma yra Krucifiksas (žr.), atsiradęs iš nukryžiavimo scenos paėmus tik Nukryžiuotąjį ant kryžiaus, kuris senesnėje formoje buvo vaizduojamas gyvas (Christus triumphans); nuo XI a. Bizantijoje ir nuo XII a. Italijoje pradeda vaizduoti kenčiantį ar mirusį J. ant kryžiaus (Christus patiens). Nuo XIII a. dažna stovinčio J. Išganytojo figūra su simboliniu žemės rutuliu (Salvator mundi) arba su kryžiumi ir vėliava (Prisikėlimo J.) XIV ir XV a. pasižymi naujų kultinių J. formų vystymu, remiantis įvairiais Kančios ciklo motyvais. Pats tipiškiausias Italijoje ir už Alpių plačiai įsigalėjęs buvo stovinčio, bet mirusiojo J. pav. vad. Imago Pietatis (žr.); nuo šio skirtingi yra kape gulinčio mirusio J. atskira figūra, o taip pat sėdinčiojo ‚Rūpintojėlio' (žr.), t.y. gyvo ir prieš pat nukryžiavimą liūdinčio J. figūra, plintanti š. ir r. Europoje nuo XV a. pabaigos, pamėgta ir lietuvių liaudies. Nuo Rūpintojėlio skirtina retesnė figūra, vad. ‚Viešpaties Poilsis' (vok. Herrgottsruh, kitų vad. taip pat ‚Ecce Homo'): J. sėdi su erškėčių vainiku ant galvos, bet be liūdesio gesto ir mimikos (XV–XVI a.). Tuo pačiu principu iš Kryžiaus Nešimo izoliavosi ‚Kryžiaus Nešėjas', iš Verbų — ‚Verbų asilo' figūra, iš 5 J. žaizdų pav. — ‚J. Širdis', XVIII a. išplitusi pilna forma su J. biustu (P. G. Batoni pav.). Protestantai atmetė visų J. istorinių scenų pav. ir iš kultinių J. pav. bažnyčioje paliko tik krucifiksą.

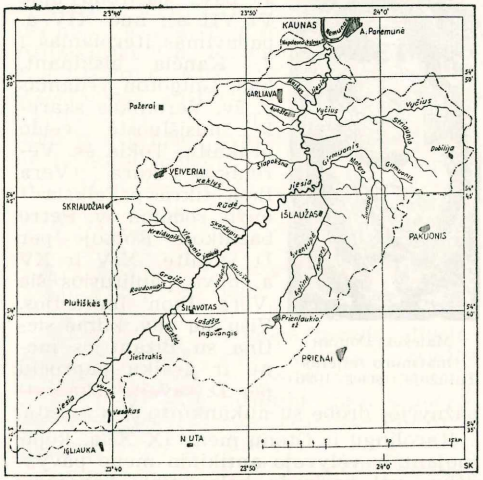

Jiesios baseinas

O. Fink, Die Christusdarstellung in der bildenden Kunst 1907; *Ph. Rothes,* Christus in der bildenden Kunst aller Jahrhunderte 1909; *J. Reil,* Die altchristlichen Bildzyklen des Lebens J. 1910; *H. Priebe,* Das Christusbild in der Kunst des 19. u. 20. Jh. 1920; *G. H. Meille,* L'image de J. dans l'histoire et l'art 1928; *F. van der Meer,* Maiestas Domini (Studi di antiquità cristiana 13) 1938; *F. Mader-R. Hoffmann,* Christus in der Kunst 1947; *P. Doncoeur,* Le Christ dans l'art français 1948; *R. W. Hynek,* Golgatha im Zeugnis des Turiner Grabtuches 1950 (Umučeni Páně 1935); *W. Neuss,* Christus RDK III, 1954; *E. Hempel,* Christustypus RDK III, 1954. *P.Rkl.*

Ježov Nikolaj Ivanovič (g. 1895) sovietų enkavedistas, po Jagodos 1937 IX perėmęs NKVD vadovybę ir toliau vykdęs ‚valymus', kol pats 1938 gale dingo iš viešumos.

Jhansi žr. Džansis.

Jhering Rudolf von (1818–92) vokiečių teisininkas, nuo 1849 Kielio, nuo 1852 Giesseno, nuo 1868 Vienos ir nuo 1872 Göttingeno univ. prof. Veikale Geist des römischen Rechts 1852–65 rėmėsi vad. istorinės mokyklos prielaidomis. Vėlesniuose veikaluose plėtojo teleologinę teisės sampratą, laikančią tikslą visos teisės kūrėju. Iš šių veikalų minėtini Der Kampf um Recht 1872 (A. Janulaičio vert. 1923), Der Zweck im Recht 1877–83 ir kt.

Jidda žr. Džida.

Jieglis 1. ež. Punsko vls., Suvalkų aps., Šešupės aukštupio grandinėje, 17 ha ploto; paviršius 218 m nuo j.l.; greta Šiurpilio ež.; 2. ež. Semeliškių vls., Trakų aps., Strėvos aukštupio ežerų grandinėje, tarp Gilušio ir Strėvos ež., 7 ha ploto; paviršius 124 m nuo j.l.

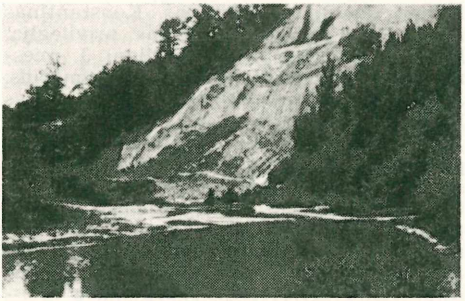

Jiesios krantai (netoli Kauno)

Jiesia upė Marijampolės ir Kauno aps., Nemuno kair. intakas, 62,2 km ilgio. Prasideda lygumoje, 5 km į š. nuo Amalvo ež., teka į š.r. plačiu ir lygiu ledyno paliktu slėniu, įteka į Nemuną ties Kaunu, tarp A. Panemunės ir A. Fredos. J. slėnis — dugninė morena; pietuose, nuo Ingovangio k., eina smėlio sandrai ir palios, galinės morenos padarai. J. slėnis daug senesnis už Nemuno; žemupy upė krinta į gilų Nemuno slėnį, įsirausdama į gilų skardį, vietomis pasiekdama tretinio (terciaro) kreidos klodus. Tuo J. skardžiumi naudojasi Virbalio–Kauno geležinkelis, nusileisdamas iš Sūduvos lygumų į Nemuno slėnį: 4 vietose jis kerta J. tiltais. Žymesni J. intakai: kair. Graižė, Viemonia, Rūdė su Kekliu, Šlapokšna, Maišys, deš. Lašaša, Juodupė, Šventupė, Girmuonis ir Vyčius. Baseino plotas 525 km², žemiau Šventupės 263 km². J. versmės yra 93 m nuo j.l.; santaka su Nemunu 23,4 m nuo j.l.; bendras kritimas 70 m, vid. nuolydis 1,12 m/km, ypatingai staigus kritimas žemutiniame ruože, kur jis siekia 1,50 m/km: čia upė sriauni ir turi rėvų. Vandens debitas prie žiočių: vid. 3,5, mkm. 90, mnm. 0,2 m³/sek. J. debitai buvo matuojami arti žiočių VDU studentų ir Kauno A. Technikos mokyklos mokinių hidrometrinės praktikos reikalams: 1926–39 atlikta 19 matavimų. Hidrometrinis biuras 1940 išmatavo 7 debitus ties Ražiškiais, Garliavos vls. J. žemupio šlaitai yra viena gražiausių vietų Kauno apylinkėse, ypatingai puošnūs pavasarį ir rudenį. Kreidos klodus J. slėny tyrė Lietuvos Energijos komitetas (prof. P. Jodelė, dr. A. Damušis): buvo svarstoma galimybė gaminti cementą. Prie J. žiočių, kair. jos krante, yra taisyklingas piliakalnis, vad. Napoleono kalnu: čia 1812 VI 23 prancūzų kariuomenė kėlėsi per Nemuną, pradėdama žygį į Rusiją; iš to kalno esą Napoleonas stebėjęs tą įvykį. *S.K.*

Jieznas mstl. ir valsčiaus centras Alytaus aps., prie Alytaus–Kauno plento, 11 km į v. nuo Stakliškių ir 15 km (plentu) nuo Birštono, 2,5 km nuo Verknės upės, šiauriniame J. ežero krante; apie 1100 gyventojų (1940, 989 gyv. 1923). Prieš I pas. karą J. buvo dviklasė mokykla, iš kurios 1911 buvo iškeltas mkt. Pr. Daugirdas, o atkeltas rusas mokytojas. 1918 pradžioje kun. J. Galaunės pastangomis atidaryta liet. pradžios mokykla. Vakarais joje vykdavo kursai suaugusiems. Vėliau veikė ir žiemos žemės ūkio mokykla. Nuo 1910 veikė kooperatinė vartotojų b-vė Santaika, 1913 dviejose taupymo-skolinimo b-vėse buvo 256 nariai su 3908 rublių pagrindinio kapitalo ir 13.216 rublių indėlių. Nepriklausomos Lietuvos laiku J. veikė žemės ūkio d-ja (įkurta 1926), smulkaus kredito d-ja, vartotojų b-vė Spiečius; buvo 18 privačių krautuvių (iš jų 16 žydų), 6 alinės, 2 degtinės parduotuvės ir pieno perdirbimo b-vė. Kitos įmonės: 2 lentpiūvės, iš kurių viena Paprienės k., 2 gariniai malūnai, elektros stotis, plytinė (Beniukų k., įsteigta 1927). Įstaigos: valsčiaus savivaldybė, paštas, policijos nuovada, sveikatos punktas, vaistinė, girininkija (Dzūkų miškų urėdijos). Miestely 1930 buvo 117 gyvenamųjų namų, iš jų 3 mūriniai, o kiti mediniai. J. valsčiuje 1923 buvo 1144 ūkių su 6818 gyv. J. kat. parapijai 1940 priklausė 5600 asmenų. *A.B.*

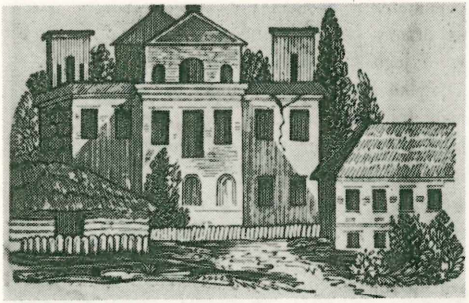

Pacų rūmų liekanos Jiezne (senas piešinys)

I s t o r i j a. J. yra sena lietuvių gyvenvietė, gal būt jau XIV a. D. L. Kunigaikščio dvaras (ūkis). Šita D. L. Kunigaikščio žemė XV a. gale buvo atiduota Lietuvos valdovo Aleksandro (žr.) žmonos Elenos (žr.) sekretoriui kng. Holovčinskiui (‚Gulbės' herbo). D. L. K. iždininkas Pacas 1633 iš Mstislavlio vaivados Kiškos nusipirko išmirusių Holovčinskių dvarą J., kuris tapo galingosios XVII a. Pacų giminės puošni ir garsi rezidencija. Lietuvos kancleris Kristupas Pacas J. pastatė ištaigingus rūmus. Karaliaus Jono Kazimiero posakis apie J. rūmus ‚Wart Pac pałaca, a pałac Paca' (Pacas vertas rūmų, o rūmai Paco) tapo plačiai nuaidėjusiu priežodžiu (Małachowski, Wspomnienie o Ludw. Pacu, 14). O liaudyje sklido kalbos, jog į rūmus buvę tiek vartų, kiek metuose mėnesių, juose durų — kiek savaičių, o langų — kiek die-

Jiezno bažnyčia

Jiezno bžn. vidus (M. Dobužinskio piešinys 1929)

nų. Per 1655 okupaciją rusai buvo užėmę ir J., čia nuplėšdami Paco dvarus ir sudegindami ūkio trobesių. Susižadėjęs su žymiausia karaliaus rūmų dvaro dama (Klara de Mailly Lascaris), Kristupas Pacas pasiskolino iš jos 60.000 lenkų grašių, užstatydamas J. žemes ir joms priklausančius ūkius. Bevaikis Kristupas, įsūnijęs savo giminaitį, užrašė jam ir žmonai (iki gyvos galvos) testamentu (1678) J. žemes. Kauno seniūnas Kristupas Konstantinas Pacas 1710 gavo J. turgums privilegiją, kuri 1748 buvo išplėsta, leidžiant J. miestelyje nustatytomis dienomis prekymečius. J. bažnyčią (baroko stiliaus) yra statę trys Pacai. Protestantizmo išsiskleidimo metu J. buvo kalvinų bažnyčia. Iš jos D. L. K. pakancleris Steponas Pacas 1643 perdirbo šv. Mykolo Arkangelo ir šv. Jono Krikštytojo vardo bžn. Jo sūnus kancleris Kristupas tą bažnyčią užbaigė, o vysk. Kazimieras Pacas ją 1670 pašventino. Dar 1770 Antanas Pacas J. bžn. papuošė freskomis ir padidino presbiteriją. Tarp mažų miestelio namukų turtinga iš lauko ir vidaus 41 m ilgio bažnyčia, su savo didingu fasadu, traukė praeivių akį. Prie didžiojo altoriaus buvo įtaisyti garbės balkonai, kur Pacai sėdėdavo pamaldų metu. Po didžiuoju altoriumi yra kripta su altoriumi, kur gavėnios metu penktadieniais buvo laikomos mišios. Pradedant Kristupu, dar eilė XVIII a. Pacų buvo palaidoti J. bžn. rūsyje. Čia buvo padėtas karstas Teresės Radvilaitės (m. 1780), Mikalojaus Faustino Radvilos dukters, ištekėjusios už Antano Mykolo Paco. J. bžn. katakambose 1786 buvo palaidota Konstancija Pacaitė, Kauno seniūno Mykolo Paco ir Liudvikos Tizenhauzaitės duktė. Turtinga J. bžn. Kosciuškos sukilimo metu (1794) buvo apiplėšta.

Prasiskolinę Pacų palikuonys (gen. Liudvikas Pacas), nukentėję po sukilimų, turėjo J. rūmus ir dvarą XIX a. pirmoje pusėje perleisti svetimiems — kreditoriams valdyti. 1837 gaisras sunaikino didelę rūmų dalį. Iki šiol yra išlikę tik dalies sienų ir pamatų griuvėsiai. XIX a. gale J. žemių savininku buvo Ignotas Kvinta. 1866 J. miestelyje buvo 553 gyv., iš jų 375 kat., 170 izraelitų, 5 mahometonai, 3 stačiatikiai. J. valsčiui tada priklausė 104 kaimai su 708 gyv. namų ir 10.691 gyv.

J. Wolff, Pacowie 1885; *M. Baliński*, *Starożytna* Polska III; *Syrokomla*, Wycieczki po Litwie I; *S. Morawski*, Od Merecza do Kowna (Teka Wileńska, 6 nr.); Słownik Geograficzny III; *Akiras*, Alytaus aps. 1931. *Z. I.*

J. kautynės 1919 II 10–13 tarp liet. ir rusų bolševikų. Užėmę Vilnių, bolševikai vasario mėn. kėsinosi užimti Kauną ir padaryti galą nepriklausomos Lietuvos atstatymui. 7 bolševikų pulkas turėjo pereiti Aukštadvarį, J., Prienus, Garliavą ir pulti Kauną iš pietų. Ši kryptis lietuvių buvo silpnai saugoma. Sužinojusi apie tai, lietuvių karo vadovybė pasiuntė į Prienus kar. S. Zaskevičiaus vadovaujamą vieną kuopą iš Kauno, 200 vyrų. II 9 kuopa pasiekė Prienus ir tuoj išvyko į Birštoną. II 10 anksti rytą kuopa iš Birštono išvyko J. kryptimi. Artėjo prisidengdama Verknės upelio krantais ir krūmais. Sužinojus, kad priešas yra prie J. mstl., Sekonių k., kuo-

pa gavo įsakymą pulti priešą ir užimti J. Kuopa buvo padalyta į du būrius: I būrys turėjo pulti J. iš vakarų, II būrys iš pietų ir raitininkų būrys iš rytų. Puolimas nepavyko, nes I būrio vadas rusas, kareiviams liepė nešaudyti, įsakinėjo pasiduoti, dalį kareivių nuvedė pas rusus ir pats pasidavė. II būrys buvo priėjęs prie J. miestelio, kovėsi, bet buvo priverstas pasitraukti. Kuopa pasitraukė į Birštoną ir sustojo saugodama kelią į Prienus. Žuvo 18 kareivių, daugiausia dėl I būrio vado išdavikiškų veiksmų. Keliolika pateko į nelaisvę. Kuopoje liko 120 vyrų. II 11 į Prienus atvyko viena 1 pėst. pulko kuopa iš Alytaus (vadovaujama karininko Žemaičio) ir vokiečių 2 kuopos su 2 patrankomis. Lietuvių vadai susitarė su vokiečiais ir II 13 drauge puolė bolševikus J. miestelyje. Puolimo planas buvo tas pats, tik dabar turėta daugiau jėgų ir nebuvo išdavikų. J. miestelis buvo apsuptas, bolševikai sumušti ir priversti bėgti. Lietuviams teko 4 kulkosvaidžiai, apie 50 šautuvų ir didelis šovinių grobis. Į lietuvių rankas pateko ir bolševikų pulko vėliava. Žuvusieji liet. kariai (daugiausia jie, sužeisti patekę į bolševikų nelaisvę, buvo bolševikų žiauriai nukankinti) buvo palaidoti J. kapinėse. Vėliau jiems pastatytas paminklas. Bolševikai II 14–15 buvo išvyti iš Punios, Butrimonių ir Stakliškių. Daugiau jie šia kryptimi nebedrįso pulti. J. kautynės kaip vienos pirmųjų kautynių pakėlė liet. savanorių dvasią. *K.Al.*

Jieznelė upelis Alytaus aps., Nemuno deš. intakas, 10,3 km ilgio; teka iš Jiezno ež. ties Jiezno mstl. į š.v., įteka į Nemuną ties Trezantolio (Dukiškių) k. Kritimas 57 m; baseino plotas 24 km².

Jiezno ežeras Alytaus aps., į p. nuo Jiezno mstl., 1,8 km ilgio, ligi 400 m pl., 70 ha ploto; paviršius 96 m nuo j.l.; iš ež. teka Jieznelė.

Jihlava, vok. Iglau, Čekoslovakijos mst. Moravijoj, pakeliui iš Prahos į Vieną; turi 23.413 gyv. (1947). Tekstilės ir odų pramonė, kelios XIII–XVIII a. bžn. Ligi 1945 J. buvo vokiečių etninės salos (390 km², 40.000 žmonių) centras.

Jyltä Yrjo (g. 1903) suomių rašytojas. Savo koncentruota, šiurkštokos formos, žmogiškai plačios apimties lyrika J. yra vienas iš geriausių Suomijos žiemos karo (1940) reiškėjų. Išleido Kiirastuli (Skaistykla) 1942.

Jiménez 1. Juan Ramón (g. 1881) ispanų poetas, šalia Machado, Lorca ir Guillén vienas žymiausių posimbolistinės epochos atstovų. Labai anksti pasirodęs su pirmaisiais eilėraščiais, kurie buvo stiprioj simbolizmo įtakoj, vėliau pasirinko permanentinio atsinaujinimo kelią. Skelbdamas rinkinį po rinkinio (Almas de violeta 1900,

Jiezno šaulės tvarko karių kapus

Arias tristes 1903, Jardines lejanos 1904, Elejís puras 1908, Baladas de primavera 1910, Pastorales 1911, Soledad sonora 1911, Melancolía 1912, Eternidades 1918 etc.), J. leidosi į naujas formalines avantiūras. Iš šių nuolatinių ieškojimų J. išėjo laimėjęs formą, ir dėl to paskutiniai rinkiniai Estación total con las canciones de la nueva luz 1946 ir Animal de fondo 1949 rodo jį esant vieną geriausių šių dienų poetų. *A.Č.*

2. J. de Quesada žr. Quesada.

Jinnah, Ali žr. Džina.

Jirásek Alois (1851–1930) čekų rašytojas, svarbiausias čekų istorinio romano atstovas. Iškeldamas čekų praeitį, turėjo daug reikšmės tautiniam čekų susipratimui. Iš jo romanų pažymėtini Psohlavci 1883–84, Proti všem 1893, F. L. Věk 1888–1905.

Jireček Hermenegild (1827–1909) čekų teisės istorikas, išl. Codex iuris bohemici 1867–92 ir slavų teisės rinkinį 1880. Jis išleido ir Lietuvos statutą bei Kazimiero teisyną.

Jirgensons Brūno (g. 1904) latvių chemikas. 1934–44 Latvijos univ. prof., nuo 1949 dėsto JAV kolegijose. Be daugelio straipsnių, išleido šias knygas: Modernās zinātnes lielie sasniegumi 1936, Kīmija parveido pasauli 1943, Kurzes Lehrbuch d. Kolloidchemie 1949 (kartu su M. Straumaniu).

Jiujitsu žr. Džudžitsu.

Joabas Izraelio karaliaus Dovydo giminaitis ir kariuomenės vadas. Norėdamas turėti savo rankose visą kariuomenę, klastingai nužudė Abnerą, Sauliaus karvedį, ir savo pusbrolį Amazą. Sukilus Dovydo sūnui Absalomui, prieš karaliaus valią nužudė ir jį. Nepaisant to, Dovydas jį toleravo kaip geriausią strategą ir mirdamas užtarė Saliamonui, bet šis jį nužudė.

Joachim Erich Julius (1851–1923) vokiečių istorikas, nuo 1876 tarnavęs Prūsų ar-

chyvuose (Idstein, Wiesbaden, Marburg), nuo 1887 tapęs Karaliaučiaus valstybinio archyvo vedėju, 1899 gavęs archyvo direktoriaus titulą, ir tose pareigose išbuvęs iki 1921. J. reorganizavo Karaliaučiaus archyvą. Ypač daug jis nusipelnė sutvarkydamas didžiulį ordino laiškų archyvą (Ordensbriefarchiv). Visa korespondencija ir ordino dokumentai buvo chronologiškai sutvarkyti J. surašant regestus (trumpą turinio santrauką) į 17 tomų. Pats J., be daug sraipsnių ir darbų iš Rytprūsių ir Prūsų istorijos, yra parašęs Lietuvą liečiantį 3 tomų veikalą: Die Politik des letzten Hochmeisters in Preussen (Veröffentlichungen aus den preuss. Staatsarchive, 50, 58, 61 tt.) 1892–95. Jis išl. ir Lietuvos istorijai svarbų šaltinį Das Marienburger Tresslerbuch 1896, kur yra iš 1399–1409 sužymėtos vok. ordino iždininko išlaidos (įdomu matyti ordino išlaidos, kada jis dviem atvejais valdė Žemaičius ir ten statė savo pilis). Prie K. Erler išleistų dviejų tomų Die Matrikel der Univ. Königsberg (ten yra šimtai studentų iš Lietuvos) J. paruošė trečią tomą (registrą) 1917. Kada buvo neaišku, ar Karaliaučiaus archyvas (dabar Göttingene) nebus naujai Varšuvos valdžiai atiduotas, J. sudaryti sąrašai buvo išleista: Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum, bearbeitet von E. J., hrsgb. von Walther Hubatsch: Pars I. Regesten zum Ordensbriefarchiv 1948–50 (iki 1510, paliekant nespausdintus XV a. dokumentus be tikslių datų), Pars II. Regesten der Pergamenturkunden (iki 1525) 1948.

J. b i o g r a f i j o s: *P. Karge* (Altpr. Monatsschrift 58, 1921); *K. Forstreuter* (Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg 1955). *Z.I.*

2. J o s e p h (1831–1907) žydų kilmės vengrų smuikininkas ir kompozitorius, nuo 1868 Berlyno konservatorijos direktorius. Vienas didžiausių XIX a. antrosios pusės smuikininkų. Tobula technika, gilus tonas, muzikinis brandumas — jo grojimo pagrindinės savybės. Jo atlikimas Bacho ir Beethoveno sonatų yra likęs pavyzdžiu. Savo veikaluose (Violin-Schule ir Vortragsstudien) jis sutelkė eilę žymiausių sonatų bei koncertų su savo štrichavimu ir aplikatūra. Kaip kompozitorius J. yra Schumanno pasekėjas. Jo veikalai sunkaus melancholinio charakterio. Reikšmingiausias yra Vengrų koncertas op. 11 smuikui ir orkestrui. A. Moser išl. 3 tomais J. korespondenciją 1911 ir atskirai J. korespondenciją su Brahmsu dviem tomais 1908.

J. A. Fuller-Maitland, J. J. 1906; *A. Moser,* J. J. ²1908–10. *Iz.V.*

Joachimas žr. Jokimas.

Joachimsen (Joachimsohn) Paul (1867–1930) vokiečių istorikas, nuo 1915 Münchено univ. prof., humanizmo ir reformacijos laikotarpio vokiečių istorijos specialistas. Išsp. Geschichtsauffassung und Geschichtsschreibung in Deutschland unter dem Einfluss des Humanismus 1910, Vom deutschen Volk zum deutschen Staat 1916, Der deutsche Staatsgedanke 1921, Sozialethik des Lutertums 1927, Die Reformation als Epoche der deutschen Geschichte (Propyläen – Weltgeschichte 1930 ir atskirai 1951).

Joachimstahl žr. Jáchymov.

Joad Cyril Edwin M. (1891–1953) anglų filosofas, nuo 1930 Londono universiteto prof. Pagarsėjęs filosofijos populiarintojas, metafizikoje eklektikas. Gausūs jo raštai, iš kurių svarbiausi: Matter, Life and Value 1929, Philosophical Aspects of Modern Science 1932, Good and Evil 1943, Guide to Modern Thought 1948, Critique of Logical Positivism 1950, The Recovery of Belief 1952.

Joakazas, arba J o a z a s, 1. Izraelio karalius (apie 818–802 pr. Kr.) Jehaus sūnus ir įpėdinis. Kaip ir jo tėvas, J. palaikė veršio garbinimą Betelyje bei Dane ir Akabo įvestą Astartos kultą.

2. Judo valstybės karalius (apie 609 pr. Kr.), Josijo sūnus, valdęs tik tris mėnesius. Faraono Necho II suimtas ir išgabentas į Egiptą. Į sostą pasodintas jo brolis Joakimas.

Joakimas, arba Jojakimas, Judo valstybės karalius (609–598 pr. Kr.) faraono Necho pasodintas į sostą, pašalinus jo jaunesnįjį brolį Joakazą, tautos mylimą valdovą. Anksčiau jis vadinosi Eljakimu, J. pasivadino tik valdovu pasidaręs. Egiptas buvo uždėjęs Judo valstybei sunkią kontribuciją, kurią J. rinko iš gyventojų. Egipto jungą pašalinus (605 pr. Kr.), Judo valstybė pateko Babilonijos įtakon. Po trejų metų, Egipto skatinamas, J. sukilo prieš Babiloniją. Kai jungtinė chaldėjų, sirų, moabitų ir amonitų kariuomenė nepajėgė Judėjos užimti, tai pats Nabuchodonozoras užpuolė ir apsupo Jeruzalę, bet J. mirė prieš miesto pasidavimą. Pranašas Jeremijas smarkiai kritikavo J. išlaidumą ir tironiją. *P.Plk.*

Joakinas, arba J e k o n i j a s, Judo karalius (apie 598 pr. Kr.), Jeruzalės apsupimo metu, po tėvo Joakimo mirties paėmęs valdžią ir valdęs vos 3 mėn. Paties Nabuchodonozoro vadovaujami, chaldėjai Jeruzalę paėmė; J. su 10.000 Judėjos gyventojų išvarytas į Babilonijos nelaisvę. Jeruzalė buvo pavesta valdyti Zedekijui. Nabuchodonozorui mirus, J. buvo paleistas iš kalėjimo ir pakviestas į karaliaus dvarą patarėju. Mirė po 37 metų nelaisvės gyvenimo. *P.Plk.*

Joana moterų vardas, išvestas iš Jono (žr.),lot. ir vok. Johanna, prc. Jeanne, ag. Jane, isp. Juana, it. Giovanna.

Šventosios. 1. J. (Jeanne) d'Arc (1407?–1431) populiariai žinoma Orleano Mergelės vardu šventoji (V 30), legendomis apipinta Prancūzijos didvyrė, padėjusi savo kraštui gelbėtis vad. Šimto metų karo laiku. Ji gimė Domrémy k. (Lotaringijoj) ūkininkų šeimoj. Jau 1425 ji girdėjusi paslaptingus balsus ir turėjusi regėjimų, raginusių gelbėti Prancūziją. Bet tik po 3 metų, kada anglai apsiautė Orleaną, ji pakluso antgamtiniams raginimams ir buvo 1429 II 25 priimta paties karaliaus Karolio VII Chinono mst.

Jeanne d'Arc

J. įtikinusi karalių ir jo dvariškius savo misija. Su karaliaus pasiųstu kariuomenės būriu J. nuvyko į Orleaną, sukėlė miesto gynėjų entuziazmą, ir anglai buvo priversti nuo Orleano pasitraukti (1429 V 8). Paskui J. praskynė karaliui kelią į Reimsą, kur jis turėjo būti vainikuotas, ir pati dalyvavo vainikavimo iškilmėse (1429 VII 17). Atlikusi savo misiją, J. jau linko grįžti namo, bet buvo prikalbėta naujam žygiui — atsiimti iš priešų Paryžių. Žygiui nepavykus, Compiègne vietovėj J. 1430 V 23 pakliuvo į nelaisvę burgundams, kurie ją pardavė anglams. Šie savoj vyriausioj būstinėj Roueno mst. surengė J. inkvizicijos teismą, kuris apkaltino ją raganavimu bei apgaule. Teisme J. drąsiai gynėsi nuo raganavimo ir erezijos kaltinimų, bet akivaizdoj grėsiančio laužo bausmės 1431 V 24 atšaukė savo antgamtinę misiją. Nuteista visam gyvenimui kalėti, ji vėl paneigė savo atšaukimą. Kaip atkritusi eretikė ji buvo perduota pasaulinei valdžiai nubausti. Ši ją nubaudė sudegindama ant laužo (1431 V 30). Motinos ir valdžios rūpesčiu jos byla buvo iš naujo popiežiaus komisijos peržiūrėta, ir J. 1456 buvo išteisinta. Popiežius Pijus X ją pripažino palaimintąja (1909), Benediktas XV paskelbė šventąja (1920). Pati Prancūzijos vyriausybė jos sudeginimo dieną paskelbė valstybine švente (1920 VII 10 įstatymas).

Autentiškais dokumentais patvirtintus stebuklingus J. žygius stengėsi nuo senų laikų aprašyti ne tik istorikai, bet ir poetai bei rašytojai Šileris, France, Voltaire, Shaw, Claudel ir kiti, kurių kiekvienas, pareinamai nuo savo pasaulėžiūros, davė skirtingus, dažnai su istorine tikrove apsilenkiančius, vaizdus. Pagaliau tradicinį Orleano Mergelės vaizdą pasišovė sugriauti, pasekęs kai kuriais senesniais autoritetais, istorikas J. Grimod, įrodinėdamas ją nebuvus sudegintą, bet ramiai pragyvenusią savo gyvenimą ir ištekėjusią už kažkokio Liuksemburgo kunigaikščio.

Procès de condemnation et de réhabilitation de J., išl. *J. Quicherat* 1841–49 (5 tt.) ir *P. Champion* 1920–21 (2 tt.; tik bylos aktai); *Ph. H. Dunand*, Histoire complète de J., 4 tt., ²1910; *J. Calmette*, J. 1946; *J. Cordier*, J. 1948; *B. Billinger*, J. ⁴1949; *A. Mirgeler*, J. 1952; *J. Grimod*, J. d'A., a-t-elle été brulée? 1952; *S. Stolpe*, Das Mädchen von Orlean 1954; *Z. Ivinskis*, J. d'A. (Tiesos Kelias 1929, 7–8 nr., 24–50). *J. J.*

2. J. (Jeanne Élisabeth) Bichier des Ages (1773-1838), prancūzų šventoji (VIII 26). Šv. Andriaus Fournet patariama, 1805 ji įsteigė Kryžiaus Dukterų vienuoliją, kurios tikslas slaugyti ligonius ir mokyti neturtingas mergaites, ypač kaimietes. Jos iniciatyva ši vienuolija taip sparčiai išplito, kad jai mirštant Prancūzijoje veikė jau apie 100 vienuolynų. Kanonizuota 1947.

J. Saubat, E. Bichier des Ages 1942. *J.V.*

3. J. de Chantal žr. Chantal Johanna.

4. J. (Jeanne) de Lestonnac (1556–1640), prancūzų šventoji (II 2), įsteigusi Marijos Dukterų vienuoliją. 1573 ištekėjo už grafo Gaston de Montferrand ir susilaukė 7 sūnų. 1597 liko našlė. 1606, dviejų jėzuitų patariama, įsteigė Jėzaus Draugijos ordino tipo naują vienuoliją auklėti jaunoms mergaitėms, ypačiai joms saugoti nuo kalvinizmo įtakos. Vienuoliją aprobavo pop. Paulius V 1607. Pakeitus struktūrą, ši vienuolija tebeegzistuoja ligšiol. J. kanonizavo 1949 pop. Pijus XII.

C. Testore, Giovanna de L. di Montferrand Landiros 1949.

5. J. (Jeanne Antide) Thouret (1765–1826), prancūzų šventoji (VIII 24). 1799 Besançone atidarė mergaičių mokyklą ir čia drauge su keleta kandidačių įsteigė Meilės Seserų vienuoliją, kuri greitai išplito Prancūzijoje. 1810 su 7 seserims atvyko į Neapolį ir čia taip pat įkūrė vienuolyną. Pop. Pijus VII naująją vienuoliją aprobavo 1819. Kanonizuota pop. Pijaus XI 1934.

F. Trochu, La bienh. Jeanne–Antide Thouret 1933.

6. J. de Valois (Jeanne de France) (1464–1505) šventoji (II 4), Liudviko XI duktė. Tėvo nekenčiama dėl mažo ūgio ir fizinės deformacijos bei menkos sveikatos, vis tiek politiniais sumetimais 1476 buvo priversta ištekėti už pusbrolio Orleano kunigaikščio Liudviko (vėliau karaliaus Liudviko XII). Dėl J. priverstinio apvesdinimo ir dėl jos negalės tapti motina, popiežiaus paskirta komisija 1478 paskelbė santuoką niekine (nullitas matrimonii). J. pasitraukė į jai paliktą Bourges pilį, kur 1500, padedama pranciškono Gabrielio-Maria, įkūrė Apreiškimo (anunciačių) vienuoliją, popiežiaus Aleksandro VI 1501 aprobuotą. Po vienuolinių įžadų J. gavo Marijos-Gabrielės vardą. Nenutrūkusį jos kultą pop. Klemensas XIV 1771 patvirtino, o pop. Pijus XII iškilmingai ją kanonizavo 1950. Pranciškono Gabrielio-Maria anunciatėms

parašytos 10 Marijos Dorybių regulos iki 1910 laikėsi ir marijonai.

L. Perquin de Gembloux, Histoire de ste. Jeanne de Valois 1839–40; *A. Redier*, Jeanne de France 1946; *G. Chartel*, Ste. Jeanne de France 1950.

7. Tariamoji popiežė, kitaip vad. Frau Jutta, pagal XIII a. kilusią legendą, buvusi popiežių soste tarp Leono IV (m. 855) ir Benedikto III (m. 858) ar apie 1100 dvejus metus ir 7 mėn. valdžiusi Johannes Anglicus vardu. Gimusi Mainze, Vokietijoje, savo mylimojo buvusi išvežta į Atėnus, ten išsimokslinusi, Romoje išgarsėjusi kaip ‚mokytojas' ir buvusi išrinkta popiežiumi. Jokio istorinio pagrindo ši legenda neturi. Galutinai ją išsklaidė prancūzų istorikas kalvinas D. Blondel (1647).

I. von Döllinger, Die Papstfabeln des Mittelalters ²1890; *P. Malakauskis*, Ar moteriškė J. kadaise buvo papa 1931.

Karalienės. 8. J. (Jane) Seymour (apie 1509—1537) Anglijos karalienė, Henriko VIII trečioji žmona (po Anna Boleyn nužudymo), mirusi pagimdžius sosto įpėdinį Edvardą VI.

9. J. Pamišėlė (1479 — 1555), Kastilijos karalienė. 1496 ištekėjo už Pilypo Gražiojo, Maksimilijono I sūnaus, ir po motinos Izabelės mirties 1504 pasidarė Kastilijos karaliene. Netrukus mirus vyrui (1506), ji susirgo psichiškai ir likusį gyvenimą praleido Tordesillas pilyje. Jos sūnūs buvo imp. Karolis V ir Ferdinandas I.

10. J. de Valois, Prancūzijos karalienė, žr. J. Šventoji (6).

11. D.L.K. Algirdo duktė (m. 1368), Štetino kng. Kazimiero IV žmona. Jos vardas yra žinomas ryšium su politinėmis Lenkijos Kazimiero D. kombinacijomis suartėti su Lietuva. Tuose rėmuose buvo vykusi 1358 Lietuvos pakrikštijimo akcija, kai vienas iš Gediminaičių krikšto reikalais buvo nuvykęs į Nürnbergą. Norėdamas su Lietuva draugiškų santykių, Kazimieras susirūpino apvesdinti savo dukters Elzbietos sūnų Štetino (V. Pamario) kng. Kazimierą IV (vad. ‚Kaźką') su Algirdo dukterimi. Vedybos buvo sutartos 1360. Kadangi toms vedyboms kliudė (sužadėtiniai buvo 9 ir 10 metų) trečio laipsnio giminystė (Štetino Kazimiero motina buvo Algirdo sesers Aldonos duktė), Lenkijos Kazimieras kreipėsi į popiežių, prašydamas leidimo savo vaikaičiui vesti giminaitę. Dispensą gavus (1360), Algirdaitė buvo ištekinta už Kazimiero. Per krikštą ji gavo J. vardą (kai kurie šaltiniai vadina ją ‚Kenna'). J. neilgai gyveno ir mirė 1368, turėdama vos 18 m. Lenkijos Kazimiero viltys iš tų vedybų sulaukti politinių vaisių, nepasitvirtino. Tik po 25 m. politinės Algirdaičio vedybos su Jadvyga (1385) pateisino anas viltis.

Monumenta Polon. Historica II–III; *O. Balzer*, *Genealogja* Piastów 1895; *W. Abraham*, Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi I. 1904, 227, 374–375; *J. Wolff*, Ród Giedymina 1886, 28; *G. Rhode*, Die Ostgrenze Polens I, 1955; *A. Kučinskas*, Kęstutis 1938. *Z.I.*

Joanitai kariškas vienuolių ordinas įkurtas šv. Žemei ginti nuo mahometonų. Amalfi miesto italų pirkliai 1048 Jeruzalėje susirgusiems maldininkams gydyti įkūrė šv. Jono ligoninę. Prie šių ligonių slaugytojų prisijungė ir Gerhardo po Jeruzalės atvadavimo (1099) įk. kita to paties vardo ligonims padėti draugija, kurios regulą 1113 patvirtino pop. Paskalis II. Antrasis j. viršininkas Raymond du Puy 1120 vienuoliją pertvarkė kariškais pagrindais tikslu ginti šv. Žemei. Naują regulą patvirtino pop. Inocentas II 1130. Tuo būdu j. tapo karišku ordinu. Ordiną sudarė kunigai, riteriai ir broliai. Kunigai rūpinosi dvasiniais reikalais, riteriai ir broliai kariavo. J. vilkėjo juodu drabužiu, pažymėtu krūtinėje baltu kryžiumi. Jų vėliavoje buvo išsiūtas raudonas kryžius. Ordiną valdė generalinis magistras su patarėjais ir kapitula. Šv. Žemės gynime j. daug pasižymėjo. Turkams užėmus Jeruzalę, 1291 j. persikėlė į Kiprą ir iš čia kariavo su turkais. 1310 užėmę Rodo salą, čia įsitvirtino, kol 1522 buvo iš jos turkų išvaryti. Tada imp. Karolis V 1530 leido jiems įsikurti Maltos saloj, nuo kurios jie pradėjo vadintis Maltos ordinu. Maltoje įsikūrę j. sutvirtino salą, pastatė galingą karo laivyną, kuris atlaikydavo turkų ir piratų puolimus. Maltoje j. panaikino krašto savivaldybę ir visą valdžią suėmė į savo rankas; dėl to kilo nepasitenkinimo ir sukilimų, kuriuos ordinas griežtomis priemonėmis nuramino. 1798 Maltoje j. viešpatavimą pabaigė Napoleonas, savo žygį pateisindamas tuo, kad jo priešas Rusijos caras Povilas I 1797 buvo pasiskelbęs j. globėju. Vėliau anglai iš prancūzų atėmė Maltą, bet jos j. nebegrąžino. J. veikė Italijoje, Vokietijoje, Olandijoje ir kt. Lietuvos istorijoje j. vaidmens nebūta. Ordinas gyvuoja ir dabar. Jo generalinė kurija yra Romoje. Bet dabar jis yra tik garbės ordinas.

Monumenti dei militi Gerosolimitani 1840; *T. Guaraschelli-E. Valenziani*, Saggio di una bibliografia di Malta e del S. M. Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme 1938. *V.Gdž.*

Joasas, arba Joašas, 1. Judo valstybės karalius (apie 839–800 pr. Kr.), Akazijo sūnus. Kai J. tėvas ir visa karališka giminė buvo senelės Atalijos iššudyta, teta Josaba J. paslėpė Jeruzalės bažnyčioje ir taip išgelbėjo Dovydo giminę. Vyr. kunigo Jojados iniciatyva buvo surengtas sąmokslas, Atalija nužudyta, o septynerių metų J. paskelbtas karaliumi. Už nepilnametį J. valdė Jojada. Sirijos valdovas Hazaelis užpuolė Judo karaliją ir grėsė Jeruzalei. J. išsipirko tik bažnyčios turtais, dėl to kilo nepasitenkinimas, ir J. buvo nužudytas.

2. Izraelio karalius (apie 802–789 pr. Kr.), Joakazo sūnus. Atsiėmė tėvo praras-

tas žemės. Užpuolęs Judo valstybę, jos karalių Amaziją paėmė į nelaisvę, išplėšė karaliaus rūmus ir Jeruzalės bžn. turtus. Jo sūnus buvo Jeroboamas II. *P.Plk.*

Joatamas, arba Jotamas, Judo valstybės karalius (apie 758–743 pr. Kr.), Ozijo sūnus ir įpėdinis. Tėvui susirgus raupsais, J. perėmė krašto valdžią dar prie jo gyvos galvos. Sumušė amonitus ir privertė mokėti duoklę. Uolus pilių statytojas, užbaigė Jeruzalės šventyklos kiemo statybą.

Joazas žr. Joakazas.

Jobas (gr. Iōb, hebr. Ijjōbh ‚persekiotas') vardas vienos Šv. Rašto knygos ir svarbiausio joje aprašomo asmens. J. buvo turtingas Husò krašto gyventojas, turėjęs septynis sūnus ir tris dukteris ir pamaldžiai, dorai gyvenęs. Jo laimingą gyvenimą suardė šėtonas (hebr. šatan ‚priešas') apkaltinęs prieš Dievą J. pamaldumą esant į vien dėl materialinių sumetimų. Dievas leidžia J. išbandyti, ir šėtonas sunaikina J. turtus, o jį patį prislėgia biauria kūno liga, dėl kurios, rytiečių papročiu, J. pasišalina į atmatų surinkimo vietą, kantriai susitaikęs su savo likimu. Čia jį aplanko 3 draugai, kuriems J. karčiai išlieja savo skausmą. Išsivysto ilgi dialogai, kuriuos užbaigia pats Dievas, aprobuodamas J. tezę ir jo laikymąsi. Atlygindamas J. Dievas grąžina jam prarastą žemišką laimę: sūnus, dukteris, padvigubina jo turtus, ir J. dar gyvena laimingai 140 metų. Daugumas katalikų egzegetų yra linkę manyti, kad J. yra istorinis asmuo, gyvenęs Arabijoje.

J o b o K n y g a Šv. Rašto kanone įterpta tarp istorinių knygų ir Psalmių. Ji susideda iš prologo ir epilogo, kur aprašomas J. gyvenimas, iš J. monologo, kur jis keikia savo likimą, ir iš dialogų tarp J. ir jo draugų, kurį išsprendžia pasirodęs Dievas. Prologas ir epilogas parašyti proza, o visa kita eilėmis. Knygos tikslas ne tiek aprašyJ. gyvenimą, kiek apskritai spręsti filosofinę kančios ir blogio problemą, kodėl teisusis turi kentėti, kodėl pasaulyje yra blogis. Knygos autorius yra žydas, rašąs savo tautiečiams, tarp kurių buvo įsigalėjęs įsitikinimas, kad teisieji gyvena laimingai, o kas nedoras — turi kentėti. Todėl autorius paveda J. draugams ginti tradicinę žydų tezę ir kaltinti J., kad jis padaręs ką nors bloga ir susilaukęs pelnytos bausmės. Pats autorius J. lūpomis gina priešingą tezę: J. nėra susitepęs jokia kalte ir todėl nemato savo nelaimės priežasties. Atremdamas draugus J. įrodo, kad ne tik teisingieji kenčia, bet ir nedorėliai dažnai yra laimingi. Dialogų pabaigoj autorius įrodo, kad atlyginimo principas neišlaiko kritikos. Įsiterpęs naujas pokalbininkas kelia tezę, kad nelaimė ir kančia gali turėti gydomąjį ir tobulinamąjį tikslą, bet jos pilniau neišplėtoja. Tada įsikiša Dievas gam-

Jobo legenda
Šv.Barboros meistras (Briuselis, apie 1485)

tinės ir moralinės tvarkos argumentu: kaip regimasis pasaulis yra pilnas neišaiškinamų reiškinių, kurie tačiau rodo Dievo Kūrėjo išmintį, taip lygiai moralinėje tvarkoje nepelnytos kančios reiškiniai, nors ir neišaiškinami, liudija Dievo Valdytojo įsikišimą.

J. knyga iš visų Šv. Rašto knygų savo filosofine mintimi yra pati giliausia. Klausimo visuotinumu ir jo sprendimu ji yra priartėjusi prie Dantės Dieviškosios Komedijos ar Goethes Fausto. Knygos autorius nėra žinomas. Nors jis yra Palestinos žydas, geras žinovas Įstatymo, literatūros, žydų socialinio gyvenimo sąlygų, jis yra lygiai gerai susipažinęs su kitų tautų literatūra ir mokslais. Taip pat nėra žinomas nė laikas, kada J. knyga buvo parašyta. Šių dienų biblinė kritika, atmesdama rabinų mokslą apie J. knygos autorių Mozę, yra linkusi manyti, kad ji parašyta apie 580–500 pr. Kr.

J. Knabenbauer, Comm. in librum J. 1886; *M. Jastrov,* The Book of J. 1920; *F. Ceuppens,* De libro J. 1932; *P. Dhorme,* Le livre de J. 1929; *J. J. Weber,* Le livre de J. 1947; *A. Maceina,* J. drama 1950; *J. Skvireckas,* J. knyga (Šv. Raštas Senojo Testamento II) 1921. *J.V.*

M e n e J. vaizduotas gana retai. Išlikę pvz. turi dviejų tradicijų motyvus, kurie vėliau susijungė. Pirmoji biblinė tradicija

vaizdavo J. kaip kantrybės bei prisikėlimo simbolį ir Išganytojo kančios paralelę. IV a. Domitilos katakombos freskoje Romoje J. vaizduojamas besimeldžiąs tarp patriarchų ir Bažnyčios Tėvų. Kenčiantį J. randame Petro ir Marcelino katakombų IV–V a. freskoje bei ant sarkofagų reljefų: J. sėdi ant atmatų krūvos, žmona jam duoda ant lazdos pamautos duonos, kartais šalia stovi 3 J. draugai ir velnias. Panašus J. vaizdavimas sutinkamas Prancūzijos katedrų vitražuose, inkunabulų iliustracijose. Antroji tradicija remiasi apokrifiniu padavimu iš I amžiaus po Kr. (vad. ‚Testamentum in Iob'), kuriame plačiau pasakojama J. pirmykštė gerovė: puotos metu jam groję muzikantai; jiems pavargus, J. pats skambinęs arfa ir t.t. Šie padavimai V a. buvo Bažnyčios uždrausti, bet jie išsilaikė arabuose ir p. Prancūzijos žonglieriuose ir vėliau darė įtakos Vakarų bibliniam J. vaizdavimui bei misterijų vaidinimams. Nuo XIV a. Italijoje J. cikle pasirodė misterijose perinterpretuotas orientalinės kilmės motyvas: 3 muzikantai, belinksminą kenčiantį J., kuris dabar tampa muzikų globėju, mecenatu. Muzikantų motyvas kartais jungiasi ir su danse macabre vaidiniais. Už Italijos ribų XV–XVI a. J. scenas tapė H. Bosch, L. Cranach, 1502–04 A. Dürer vad. Jabacho altoriuje (Kölne ir Frankfurte). 1612 Antverpeno muzikų brolijai Rubensas nutapė J., kaip muzikų patrono, altorių, bet pagal Bibliją, jau be orientalinio 3 muzikantų motyvo. Viduramžiais sėdįs nuliūdęs J. turėjo prototipinės reikšmės ‚Rūpintojėlio' susiformavimui.

K. Meyer, St. J. as a Patron of Music (The Art Bulletin 26, 1954). *P.Rkl.*

Jobo ašaros (augalas) žr. Coix.

JOC santrumpa prancūzų katalikų darbininkų jaunimo s-gos Jeunesse Ouvrière Chrétienne, kurios nariai pagal šią santrumpą vadinosi j o c i s t e s (ž o s i s t a i). Žr. Krikščionių darbininkų sąjūdis.

Jocaitis Viktoras (g. apie 1895 Viduklėje, Raseinių aps.) žurnalistas, vertėjas. Motinai, likusiai našle, persikėlus į Raseinius, 1913 baigė čia keturklasę miesto m-lą ir paskui Veiverių mokytojų sem. kursuose įsigijo pradžios mokytojo cenzą. Per I pas. karą patekęs Rusijon, Petrapilyje studijavo pedagogiką. Lietuvoje daugiausia vertėsi žurnalistika ir vertimais. Dirbo Lietuvos, Lietuvos Aido redakcijose, buvo vidaus reikalų ministerijoje spaudos referentu, nuo 1937 faktiniu Pasaulio Lietuvio redaktoriumi. Likęs Lietuvoje, dirba Kaune bibliotekininku ir tebesireiškia kaip vertėjas. Žymiausias jo atliktas vertimas yra L. Tolstojaus Karas ir taika 1937–38. Iš kitų literatūrinių vertimų žymesni yra L. Tolstojaus Kazokai 1928 ir M. Gorkio Foma Gordiejevas 1948. Be to, yra vertęs Lermontovą. Jis išvertė Toskos operos libretą. Rašė nemaža literatūrinių recenzijų ir atskirai išl. studijėlę Bedieviai kunigų seminarijose 1936, kur analizavo Putino romaną Altorių šešėly ir J. Gintauto romaną Tiesiu keliu.

Jocher Adam Benedykt (1791–1860 IV 3 Vilniuje) bibliografas. 1807 J. baigė Vilniaus gimn. ir stojo į Vilniaus univ., kur studijavo filosofiją bei istoriją ir 1811 gavo magistro laipsnį. Nuo 1827 Vilniaus universiteto bibliotekininkas pagalbininkas, jau tais pat metais aprašęs Vilniaus univ. numizmatikos rinkinius, kurie po 1832 buvo išvežti į Kijevą. 1832–40 Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos ir 1834 – 42 Vilniaus dvasinės akademijos bibliotekininkas. Uždarius 1842 Vilniaus dvasinę akademiją, J. ūkininkavo Ukmergės aps., dėstė lotynų k. Kauno gimn., buvo namų mokytoju pas Eust. Tiškevičių, o 1856 sugrįžo į Vilnių ir iki mirties dirbo Vilniaus archeografinėje komisijoje. Be eilės kitų darbų, jis išsp. Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce... I 1840, II 1842 ir III 1857. Šis veikalas turi reikšmės ir lietuvių bibliografijai.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński I ir III; *G. Korbut*, Literatura polska III.

Jocių miškas Tauragės vls. ir aps., 332 ha eglynas su drebule, beržu, ąžuolu.

Jočys Petras (g. 1894 IX 14 Jusiškių vs., Šašuolių vls., Ukmergės aps.) teisininkas, seimų narys. 1915 baigė ‚Saulės' kursus Vilniuje, 1918 Vilkaviškio gimnaziją Voronežе, 1933 VDU teisių fak. Nuo 1933 XII Alytaus, nuo 1936 Utenos apylinkės teisėjas ligi 1944 VII (su pertrauka pirmuoju bolševikmečiu, kada buvo bolševikų kalintas nuo 1940 VII 11). Vokietijoje 1947 Schw. Gmündo liet. stovyklos komiteto pirm. 1949 atvyko į JAV. J. buvo steigiamojo ir vėlesnių seimų narys 1920 V 15 — 1927 IV. II ir III seime buvo prezidiumo antrasis sekretorius. Būdamas darbo ir socialinės apsaugos komisijoje, aktyviai dalyvavo eilės įstatymų (dvarų darbininkų samdymo ir atstatymo, švenčių ir poilsio, miestų darbininkų aprūpinimo žeme ir kt.) parengime. Seime jis atstovavo L. Darbo Federacijai, kurios vyriausiojo sekretoriato jis buvo ilgalaikis narys (1920–34). Apie pora metų buvo Darbininko atsakomuoju (1928 ir faktiniu) redaktoriumi ir už feljetoną Auganistanas buvo ištremtas į Var-

P. Jočys

nių koncentracijos stovyklą (1929 III 18—VI 26).

Jõdai (lenk. Jody) mstl. ir vls. centras Brėslaujos aps., 22 km į pietryčius nuo Brėslaujos. Gyv. J. vls. 1931 buvo 14.933, namų 2711. J. mstl. įsikūręs Dysnos upės baseine, prie Jodos upelio. J. apylinkių paviršius — pelkėtos žemumos, dirvožemis prie molio. J. buvo Sapiegų nuosavybė, 1701 atiteko Masalskiams; apie 1742 J. įsigijo Mikalojus Lopacinskis, kurio brolis Ig. Lopacinskis 1754 pastatė čia cerkvę. Prieš I pas. karą pastatyta didelė mūrinė kat. bžn. Ją statė lietuvis klebonas ir aukas rinko visoje Lietuvoje.

Jodas (prc. iode, sudarytas pagal gr. iōdēs ‚žibuoklės spalvos, žibuoklinis') cheminis elementas, simboliškai žymimas I (lot. Iodine), eilės nr. 53, at.sv. 126,92, priklauso septintajai periodinės elementų sistemos (halogenų) grupei. Smulkios pilkšvai juodos plokštelės ar metalinio blizgesio grūdeliai. Lydosi 113,7°C, verda 184,5°C temp.; jo garai turi violetinę spalvą. Maža tetirpsta vandeny, bet gerai chloroforme ir kt. organiniuose tirpikliuose, taip pat alkoholyje. J. gaminamas iš jūrų algių pelenų, apdirbant juos sieros rūgštimis ir oksidintojais, pvz. MnO_2, taip pat iš Čilės salietros kristalizacijos liekanų, kur J. yra jodato (KIO_3) pavidalo. J. surandamas iš jo reakcijos su krakmolu, laisvo j. nudažomo mėlynai. J. vartojamas gaminti jo turinčioms druskoms ir kitiems preparatams bei vaistams.

R a d i o a k t y v u s j. gaminamas bombarduojant neutronais paprastą j. Jis vidutiniškai išsilaiko 27 min., duodamas gamma-spindulius ir pavirsdamas elementu ksenonu, vienu iš tauriųjų dujų. Radioaktyvus j. plačiai vartojamas fiziologijoje, medicinoje ir biochemijoje susekti maisto medžiagų kelionei organizme.

J. j u n g i n i a i yra panašūs į kitų halogenų (žr.), taigi chloro ir bromo (žr.) junginius. Jodo vandenilis, arba hidrojodidas (HI), gaminamas iš j. ir vandens su raudonuoju fosforu; tai bespalvės nosį duriančios dujos; jų tirpalas vandenyje yra stipri rūgštis (j. vandenilio rūgštis), kurios druskos vadinamos j o d i d a i s; jos panašios į chloridus, bet kiek mažiau tirpsta vandenyje. Kalio jodidas (KI) ir natrio (NaI) vartojami medicinoje, sidabro jodidas (AgI) vartojamas fotografijoje. J. taip pat, panašiai kaip ir chloras, sudaro hipojoditinę rūgštį (HIO) ir jodo (arba jodatinę) rūgštį (HIO_3). Pastarosios druskos, vad. j o d a t a i s, pvz. KIO_3, yra stiprūs oksidintojai. Su chloru j. sudaro monochloridą ICl ir trichloridą ICl_3. Yra daugybė organinių j. junginių, pvz. etilojodidas C_2H_5I, jodoformas CHI_3 ir t.t.

P.Jc.

J. j u n g i n i a i m e d i c i n o j e. J. yra normali skydinės liaukos sudedamoji dalis, įeinanti į baltymą tiroglobuliną, kuris yra būtinas šiai liaukai veikti. J. alkoholiniame tirpale (Tinctura Iodi) vartojamas iš viršaus kaip baktericidas ir antiseptikas. J. tirpalas vandeny (Solutio Lugoli) vartojamas iš viršaus kaip antiseptikas ir į vidų nuo skydinės liaukos sutrikimų. J. šarminių metalų druskos (K, Na) vartojamos skydinės liaukos sutrikimams, chroniniam katarui, spazminei astmai, aktinomikozei, sifiliui ir arteriosklerozei gydyti. Kalio jodidas duodamas chroniškai apsinuodijus švinu ir gyvsidabriu. Jodoformas (trijodometanas, CHI_3) vartojamas iš viršaus kaip antiseptikas ir anestetikas žaizdoms ir opoms gydyti. J. ir augalinių aliejų junginiai (jodipinas, Oleum jodatum) vartojami kaip kontrastinės medžiagos rentgeno diagnozėje. Tam pačiam tikslui vartojama ir eilė aromatinės eilės j. junginių, kaip jodoftaleinas, jodoksilas, jopanoinė rūgštis ir kt. Jodochlorohidroksichinolinas, vioformas, C_9H_5NOClI, vartojamas iš viršaus kaip antiseptikas ir duodamas į vidų nuo amebinės žarnyno infekcijos.

S.Krs.

Jodauga Juozas (1903 X 22 Kirmėliškių k., Ūdrijos vls., Alytaus aps. — 1939 XI 1 Kaune) gen. štabo majoras. 1926 baigė Prienų gimn., 1928 karo mokyklą. Tarnavo 5 pėst. pulke. 1934 baigęs Vytauto D. aukštuosius karininkų kursus, dirbo kariuomenės štabe ir lektoriavo karo mokykloj. Reiškėsi karinėje spaudoje straipsniais ir feljetonais.

Jodelė Pranas (1871 II 13 Kuprių k., Jūžintų vls., Rokiškio aps. — 1955 XII 13 Kaune) inžinierius technologas, VDU rektorius. 1896 baigė Charkovo veterinarijos institutą, 1898 Maskvos univ. bakteriologijos institutą, 1904 Kijevo politechnikos institutą ir įgijo dipl. inž. technologo vardą. 1906–09 Kijevo politechnikos instituto laborantas ir vėliau asistentas, 1909—12 doc., 1912 e.o. prof. 1913 įst. cemento fabriką ties Valkininkais Lietuvoje. Karo metu buvo mobilizuotas. 1918 V grįžęs Lietuvon, vykdė durpynų tyrimą, o taip pat ir Lietuvos geologinius tyrinėjimus. Vienas iš Lietuvos Aukštųjų Kursų organizatorių ir 1921–22 jų lektorius. 1922 organizuojant universitetą, įėjo

P. Jodelė

į technikos fak. organizatorių branduolį ir buvo pirmuoju LU technikos fak. dekanu. Toms pareigoms buvo perrenkamas keturis kartus. J. suorganizavo statybos ir statybos medžiagų technologijos katedras ir buvo jų vedėjas. 1927–28 univ. prorektorius, 1928–29 rektorius. 1932 vėl išrinktas univ. prorektoriumi ūkio reikalams ir toms pareigoms buvo perrenkamas. 1940 iš aktyvaus profesoriavimo darbo pasitraukė, bet visą laiką su universitetu palaikė ryšį per statybos medžiagų laboratoriją, dar vis interesuodamasis ir vykdydamas Lietuvos žaliavų tyrimus. II bolševikmečiu vėl kuriam laikui buvo grįžęs į profesūrą (Kauno politechnikos institute). Nusilaužęs koją, ilgą laiką išgulėjo lovoje, kol mirė.

J. buvo veiklus įvairių universiteto statybų vykdytojas—pati didžiausioji jų tarpe buvo VDU klinikos. 1940 už nuopelnus jas statant medicinos fak. J. suteikė garbės daktaro laipsnį.

J. vardas yra surištas su cemento pramone Lietuvoje. Jau nuo 1908 atostogų metu tyrinėjo Lietuvos klintis. Sudaręs ‚Cemento Pasitikėjimo B-vę' (buvo svarbiausias jos akcininkas, įdėjęs 20.000 rublių), 1912–13 įrengė cemento fabriką su šachtine krosnimi ties Valkininkais ir 1913 buvo jau pradėjęs gaminti cementą. Mobilizuotas darbą turėjo nutraukti. Vėliau Kaune savo vedamoje statybos medžiagų laboratorijoje su platesniu personalu tyrė Jiesios, Skirsnemunės kreidos mergelį ir ruošė planus dideliam moderniam cemento fabrikui. 1936 įsteigus Lietuvos energijos komitetą, vadovavo žemės turtams tirti komisijai, tyrusiai klintis Menčių, Kirdonių ir Vegerių srityje Mažeikių aps., Skirsnemunės mergelį, Biržų-Pasvalio gipsą. 1938–40 statant Skirsnemunės cemento fabriką, aktyviai dalyvavo konsultantų komisijoje.

Svarbesnieji J. mokslo darbai: Geologiniai tyrinėjimai su Lietuvos geologijos daviniais 1922, Statybos medžiagų technologija 1923, Cemento kietėjimo teorija (atspaudas iš Technikos) 1927. 1924–28 redagavo LU technikos fak. darbų leidinį Techniką ir čia išsp. nemaža savo straipsnių statybos medžiagų klausimais. Energijos Komiteto Darbuose 1936–40 kartu su bendradarbiais aprašė Lietuvos žaliavų tyrimo darbus. Be to, yra rašęs Švietimo Darbe (1922–23 recenzavo vadovėlius), Tautos Ūkyje, Technikoje ir Ūkyje, Lietuvos Aide ir kt.

1918 įsisteigusios Lietuvos technikų d-jos pirmininkas. Šiai d-jai 1924 persiorganizavus į Lietuvos inž. ir arch. s-gą, taip pat kurį laiką jai pirmininkavo.

J. buvo vienas iš senosios kartos atstovų, kurie atsikuriant Lietuvos valstybei su dideliu rūpestingumu ir sąžiningumu vykdė pačius neatidėliotinus darbus. Būdamas socialus ir teisingas, J. sugebėdavo pasitelkti darbams reikalingų bendradarbių ir sukelti juose darbo dvasią. *Ad.D.*

Jodeliavimas (vok. Jodeln), arba jojavimas, ypatingas dainavimo būdas, vartojamas Alpių gyventojų, ypač tiroliečių. To dainavimo ypatingumą sudaro dažnas ir greitas perėjimas iš natūralaus balso gaidų į aukštas falceto gaidas.

E. von Hornbostel, Entstehung des Jodelns 1924; *W. Sichardt,* Der alpenländische Jodler 1939.

Jodelle Etienne, Sieur de Limodin (1532–1573) prancūzų rašytojas, vad. Plejados narys, autorius pirmųjų prancūzų renesanso tragedijų Cléopâtre captive 1552 ir Didon se sacrifiant 1553 ir komedijos Eugène 1552. Ch. Marty-Laveaux dviem tomais jo raštus išl. 1868–70.

Jodhpur žr. Džodpuras.

Jodkowski Józef (1890–apie 1948) Gardino tyrinėtojas. Baigęs Gardino gimnaziją, studijavo Maskvos meno mokykloje ir archeologijos institute, kurį baigė 1913. Po studijų J. dirbo laborantu archeologiniame institute ir Rumiancevo muziejuje. Maskvos archeologinės d-jos buvo komandiruotas į Vilniaus, Gardino ir Minsko gubernijas valdžios konservatorium. 1913–14 gyveno Mire ir Nesvyžiuje. Iš čia darė išvykas į Gardiną, Trakus, Kriavą, Lydą ir kitas istorines vietoves. Kartu su V. Šukevičiumi kasinėjo Lydos aps. Nuo 1922 dirbo Balstogėje kaip apygardinis konservatorius, paskui persikėlė į Gardiną, čia suorganizavo istorinį muziejų, kurį 1930 perkėlė į Gardino pilį. II pas. karo metu persikėlė į Varšuvą, kur buvo Tautinio muziejaus numizmatikos kabineto vedėjas ir Varšuvos numizmatinės d-jos pirmininkas. Daugiausia domėjosi ankstyvosios istorijos laikais. 1932–34 ir vėliau iki 1937 IV 28 vykdė kasinėjimus Gardino pilyje. Išsp. Armaty polskie w Muzeum Artyleryjskim w Petersburgu 1908; Pieczęcie wileńskie w Muzeum Rumiancowskim w Moskwie 1909; Pieczęcie polskie w Muzeum Rumiancowskim 1910; Cerkvi prisposoblenija k oboronie v Litve i Litovskoj Rusi; Grodno 1932; Grodno i okolice w zaraniu dziejów Litwy i Rusi nad Niemnem 1928; Grodno wcześno średniowieczne (Przegląd Hist. Wojskowy VII, 1934); Nad Niemnem środkowym w XI–XIII w. (Niemen 1, 1939) ir kt. *J.P.*

Jodl Alfred (1890–1946) vokiečių generolas. Kaip kariuomenės (Wehrmacht) štabo viršininkas 1939 VIII 22 — 1945 V 8 jis buvo artimiausias Hitlerio patarėjas strategijos ir operacijų klausimais vedant II pas. karą. 1945 V 7 Reimse vokiečių

kariuomenės vardu jam teko pasirašyti kapituliaciją. Nürnbergo tarptautinio karinio teismo sprendimu nubaustas mirties bausme.

Jodokas (lot. Jodocus, vok. Joos, Jobst, Jost, prc. Josse; m. 669?), Prancūzijoje ir Vokietijoje garbinamas šventasis (XII 13), Bretanijos karaliaus sūnus, tapęs kunigu ir įvairiose vietose įkūręs vienuolynų (žymiausias jų S. Josse-sur-mer, netoli Montreuil). Vėliau jis gyvenęs atsiskyrėliu prie Runiac. Jo relikvijos buvo atrastos 977 ir paskui jo kultas greitai išplito po visą Vokietiją. Laikomas laukų ir namų globėju, be to, saugotoju nuo maro ir kitų ligų.

Jodotas žymus Lietuvos bajoras, kuris tarp Vytauto ir Jogailos parinktų Lietuvos kilmingųjų giminių 1413 Horodlės (žr.) aktu buvo nobilituotas. Jonas iš Grodzinos, kaip atstovas Jono iš Lancuchovos giminės, adoptavo J., prikabindamas Sreniavos herbą. Apie J. (Horodlės aktuose jis dar vadinamas Jadath, Jadald) nieko daugiau nežinoma. Trakų sutarties dokumente su kryžiuočiais 1379 yra minimas Surkanto sūnus Jadut. Gal būt dokumentų leidėjas (E. Raczyński, Cod. dipl. Lith., 55) pavardėje Jadat yra vieną raidę klaidingai išskaitęs, iš a padarydamas u. Ar tokiu atveju J. Surkantaitį galima tapatinti su po 34 m. Horodlės aktu adoptuotoju J., palieka atviras klausimas. Kažkoks Surkont, gal J. sūnus, figūruoja XV a. viduryje Žemaičiuose (Dokum. Moskovsk. Archiva I, 40). XVI a. pirmoje pusėje užantalieptėnų valstiečių tarpe yra Jurgis Jadovtovič, o Nemenčinės vls. inventoriuj (1554) — Povilas Jadotovič.

Akta unji Polski z Litwą (išl. St. Kutrzeba ir Wł. Semkowicz 1932–33, 54, 57, 69, 70); *Wł. Semkowicz*, O litewskich rodach bojarskich zbratanych z szlachtą polską w Horodle 1413 (Rocznik Towarzystwa heraldycznego we Lwowie VII. 1924–25, 211); *K. Jablonskis*, XVI a. Inventoriai (Istorijos archyvas I) 1934, 3, 51. *Z.I.*

Joel Karl (1864 Silezijoje — 1934 Bazely) filosofas, nuo 1897 Bazelio univ. prof. Istoriniai jo veikalai: dviejų tomų studija apie Sokratą 1893–1901, Nietzsche und die Romantik 1905, Geschichte der antiken Philosophie 1921, Wandlungen der Weltanschauung, 2 tt., 1928–34. Savo paties organinę pasaulio sampratą, paremtą neoidealizmu, išdėstė veikale Seele und Welt 1912 (²1923).

Joelis (hebr. Joel ‚Jahve yra Dievas'), žydų pranašas, parašęs trumpą šv. Rašto knygą. Kadangi jis savo knygoje kalba tik apie Judo valstybę, Jeruzalę ir jos šventyklą, tai manoma, kad jis gyvenęs ir veikęs Judėjoje ir gal net pačioje sostinėje, žydams grįžus iš Babilono nelaisvės, tarp 500–400 pr. Kr. Savo knygoje J. aprašo baisų skėrių antplūdį, nusiaubusį kraštą ir dėl šios Dievo bausmės ragina tautą atgailoti. Toliau seka Viešpaties atsakymas: bausmė baigiasi, priešai bus nubausti ir Dievas globos Izraelį. Kalbėdamas apie būsimą mesianinę karalystę, kuri būsianti įkurta sunaikinus priešus, J. nusako svarbų įvykį, kuris įvyko Sekminių dieną šv. Dvasios atsiuntimu. Slėnis, kur Dievas teis tautas, yra simbolinis Josaphat (‚Dievas teisia'), Juozapato pakalnė. Tik nuo IV a. po Kr. šiuo vardu imta vadinti Kedrono slėnis prie Jeruzalės.

B. Kutal, Liber prophetae J. 1932; *L. Dennfeld*, Les problèmes du livre de J. 1926; *J. Skvireckas*, J. pranašystė (Šv. Raštas S. Įstatymo IV, 601–613) 1932. *J.V.*

Joffe 1. (Joffé) Abram Fiodorovič (g. 1880) rusų fizikas, studijavęs pas Röntgeną, nuo 1918 prof. Leningrade. 1949 paskirtas sovietų atominės komisijos vicepirmininku. Jo moksliniai darbai daugiausia liečia kristalų fiziką.

2. Adolf Abramovič (1883-1927 nusižudė) sov. diplomatas, Trockio šalininkas, gydytojas. 1912-17 caro kalėjimuose ir tremtyje. 1917 XII vadovavo bolševikų delegacijai taikos derybose su vokiečiais Lietuvos Brastoje, vėliau tos delegacijos narys. Sudarinėjo taikos sutartis su Lietuva, Lenkija, Latvija. Vėliau Sov. Rusijos atstovas Pekine, Vienoj, Tokijuj. 1927 prof. Rytų institute.

Joffre Joseph Jacques Césaire (1852—1931) prancūzų maršalas. Studijavo Paryžiaus politechnikos institute, kol studijas pertraukė prūsų-prancūzų karas 1870. Likęs karinėje tarnyboje, 1876 pakeltas kapitonu, 1885–88 tarnavo Indokinijoje, vėliau Afrikoje, kur 1897 dalyvavo Madagaskaro operacijoje. Paskui lektoriavo karo mokykloje. 1897 plk., 1900 brigados gen., 1905 divizijos gen. 1911 paskirtas kariuomenės štabo viršininku, J. paruošė karo su vokiečiais vedimo planą. Prasidėjus I pas. karui, vadovavo šiaurės ir šiaurės vakarų Prancūzijos fronto armijoms ir su jomis laimėjo Marnos kautynes 1914 IX, sulaikydamas vokiečių žygį į Paryžių. 1915 XII 2 J. buvo paskirtas vadovauti visoms prancūzų karinėms jėgoms. Faktiškai jis buvo ir visų sąjungininkų armijų vadu Prancūzijoje, nes jo direktyvos buvo sąjungininkų vykdomos. J. laikėsi nuomonės, kad sprendimų reikia ieškoti pagrindiniuose karo frontuose, operacijas vesti sutartinai ir tuo pačiu laiku, neleidžiant priešui perkeldinėti rezervus, operacijas pradėti tik gerai pasiruošus. Ypatingai jis akcentavo bendros vadovybės idėją. Nors J. suorganizavo Verdeno tvirtovės gyni-

J. Joffre

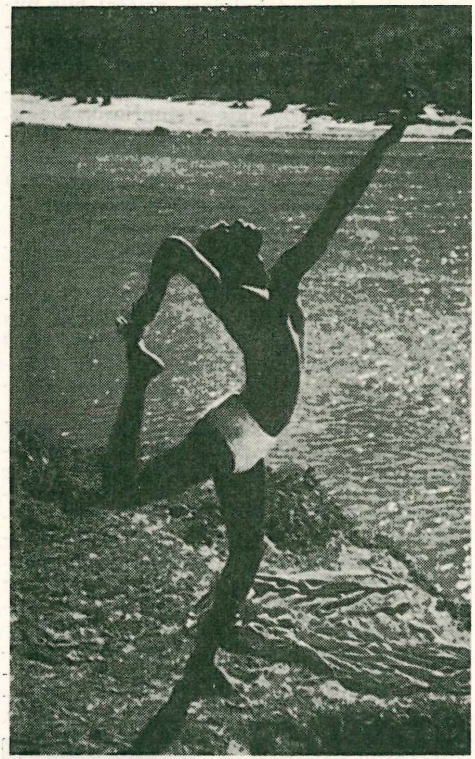

Jogas prie šventojo Gango

mą, bet norintieji greitesnės pergalės pradėjo reikšti nepasitenkinimo J. vadovybe. Briand'ui reikalaujant, J. 1916 XII 13 iš pareigų atsistatydino ir netrukus išėjo atsargon, pakeltas maršalu. 1917 IV įstojus į karą JAV, su prancūzų karine misija J. lankėsi Amerikoje. Karui pasibaigus paaiškėjo, kad J. karo vedimo strategija buvo teisinga. Kaip tautiniam didvyriui, jam buvo pradėta paminklai statyti dar gyvam esant. 1918 išrinktas Prancūzijos mokslų akademijos nariu. J. išsp. La préparation de la guerre et la conduite des opérations 1920. 1932 buvo išl. jo memuarai (Mémoires du maréchal J.).

G. Hanotaux, J. 1929; *M. Daille*, J. 1936; *G. Duffour*, J. et la guerre du mouvement 1914, 1937. *K.Al.*

Joga (skr. yoga ‚susikaupimas, įtampa, pratyba'), viena iš šešių sen. indų filosofinių sistemų, siekianti askeze ir kitomis priemonėmis išvaduoti dvasią iš kūno priklausomybės, paskęstant į mistinę būseną ir tuo būdu pasiekiant ‚išganymą' (žr. Induizmas). J. ‚dvasios išlaisvinimo' siekia aštuoniais būdais, kurių 5 pirmieji tėra paruošiamieji, pratybiniai (moralinė laikysena, išorinė ir vidinė ‚švarybė', ypatingi 86 sėdėjimo būdai, kvėpavimo ‚tvarka', išsilaisvinimas nuo daiktų visame galvojime) ir 3 ‚karališkieji' (susitelkimas, mąstymas ir samādhi, t. y. galutinis žmogaus nuskendimas į mistinę buitį). Vėliau iš šios pirminės j. sistemos (Patandžali) išriedėjo ir kitos. Aplamai, visas j. išsivadavimas yra psichofiziologinė askezės pratyba, kur maginės ir materialinės priemonės draugėn susietos, o kataleptiškos jogų būsenos dažnai įvairių apgavikų saviems reikalams naudojamos. Paskutiniu metu jogų praktikas moksliškai bandoma įžvelgti ir panaudoti psichoterapijai.

J. H. Wood, The Yoga-system of Patanjali ²1927; *J. W. Hauer*, Joga als Heilweg 1932; *S. Lindquist*, Die Methoden des Yoga 1932; *A. Danielou*, Yoga, the Method of Re-integration 1948; *M. Eliade*, Techniques du Yoga ³1948; *E. Wood*, Great Systems of Yoga 1954. *A. Mž.*

Joga Pranas (g. 1924 II 4 Tauragės aps.) baigė Telšių gimn. 1944, Vokietijoje studijavo filosofiją Eichstätto aukšt. filosofijos-teologijos mokykloje, nuo 1951 studijuoja statistiką W. Reserve univ. Clevelande. 1949–52 Ateitininkų Federacijos reikalų vedėjas ir jos biuletenio Savu Keliu red. 1955–56 JAV liet. stud. s-gos centro valdybos pirm. Vokietijoje red. Eichstätto klierikų leidinius Ad Lumen ir Laiškus lietuviams vaikučiams, 1953 – 55 JAV liet. stud. s-gos biuletenį Studentų Gaires, vienas iš Lietuvių Dienų redakcijos talkininkų Clevelande.

Jogaila (apie 1350–1434 V 31), D. L. K. (1377 – 81, 1382 – 92) ir Lenkijos karalius (1386–1434), vienas iš žymiausių didžiojo valstybininko Algirdo sūnų.

Skirtingi J. veikimo ir jo asmens vertinimai. XIV–XV a. sąvartoje J. šalia Vytauto D. yra žymiausias rytų Europos valdovas. Beveik vienmečiai pusbroliai iki 1381 veikė kaip jaunystės draugai, dviem atvejais (1382-84, 1389-92) jiedu buvo pasidarę atkaklūs politiniai priešai, o vėliau per keliasdešimt metų, iki pat Vytauto mirties (iki karūnos klausimo), jiedu buvo neperskiriami sąjungininkai. J. laikais buvo daug įvykių, bet koks buvo paties J. vaidmuo, istorikų nuomonės skiriasi. Jam teko nelengvas tėvo palikimas, nes Algirdui nepasisekė savo valdžioj sujungti visų rusų žemių ir sukliudyti Maskvos augimo, nebuvo iškeltas į totorių pasienį ir vok. ordinas, negalėjo būti D. L. K-tėn prijungtos likusios lietuvių giminių žemės Prūsuose. Nors yra paskelbta gana daug šaltinių ir paskirta gausių tyrinėjimų J. ir jo epochai, tačiau J. per maža tėra vertintas istori-

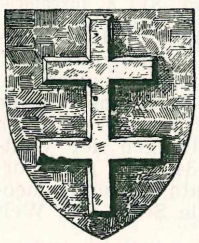

Jogailos herbas

niu matu, paimtu iš jo paties laikotarpio. J. vardas labiausiai pasidarė nepopuliarus tautinio atgimimo metu, nes jo pradėtoji ‚unija' lietuvių tautai atnešė daug tautinių ir kultūrinių nuostolių. J. buvo padarytas atsakingas ir už Kęstučio mirtį. J. kova su Vytautu ir jo vainikavimo sutrukdymas dar labiau nužemino J. lietuvių akyse. Pasidarė sunku bešališkai J. įstatyti į tikruosius istorijos rėmus. Tad lietuvių ir lenkų vertinimai J. politikos ir jo asmens taip skyrėsi (dažnai ir dabar skiriasi), kaip skiriasi ne tik jų dabartiniai tautiniai siekimai, bet ir pažiūros į anuos unijinius laikus.

Teisingą J. vertinimą apsunkina net to paties laiko amžininkų šališki liudijimai, iš kurių matyti kovų aistros, svetimo elgesio pasmerkimai, o savojo teisinimai. Nėra nė vieno paties J. rašyto rašto, nes tuo metu nebuvo nė papročio, kad patys valdovai mokytųsi rašyti (tam buvo kanceliarijos). Gyvendamas Lenkijoje tarp svetimų žmonių, kurie juo nepasitikėjo ar buvo priešai (pvz. Karūnos kanceliarija), J. negalėjo net tinkamai sukontroliuoti, kas buvo jo vardu rašoma. Gana daug nepalankumo J. ir jo visai giminei rodė beveik oficialiu virtęs ano meto kronikininkas Dlugošas (žr.). Kada Dlugošui būtinai reikėjo J. pagirti, ‚tai jis atliko tik puse lūpų, o kai jį barė, tai visa gerkle' (K. Kantecki). Prie J. nemėgimo prisidėjo iš dalies ir jo šeimyniniai ketverių vedybų nepasisekimai, nes J. beveik dėl visų žmonų turėjo įvairių sunkumų. Būdamas iš gausios šeimos, kur buvo 12 brolių ir 7 seserys, pats J. tesulaukė gyvenimo pabaigoje vos dviejų sūnų, neminint poros mirusių kūdikių.

J. jaunystė ir santykiai su Kęstučiu ir Vytautu. J. buvo Algirdo antrosios žmonos Julijonos Tveriškės vyriausias sūnus. Turėjo J. 3 seseris (Joaną, Aleksandrą, Teodorą) ir 6 brolius (Skirgailą, Kaributą, Lengvenį, Karigailą, Vygantą, Švitrigailą). Daugumas J. brolių (ypač Skirgaila) nuo pat pradžios jo politikoje vaidino aktyvų vaidmenį. Visi 5 pirmosios Algirdo žmonos Marijos Vitebskietės sūnūs (Andrius, Dimitras, Konstantinas, Vladimiras ir Teodoras) labiau reiškėsi tik rusiškose D.L.K. žemėse, pradžioje sudarydami J. opoziciją.

J. gimimo metus galima nustatyti apytikriai. Konrado Bitčino kronika J. kiek pasendina, kai prie Rūdavos (žr.) 1370 kautynių aprašymo pamini, jog su savo tėvais ten dalyvavo 22 m. J. ir 20 m. Vytautas. Tad J. būtų turėjęs gimti 1348. Bet pagal Voskresensko metraštį (Poln. Sobr. Russk. Let. VII, 215) tik 1350 našlys Algirdas siuntė savo žygininką pas Maskvos didįjį kng. Simaną, prašydamas

Jogaila (Radvilų Nesvyžiaus galerijoj, iš XVII a.?)

jam leisti vesti Tverės kng. Aleksandro dukterį Julijoną. Taigi vedybos tegalėjo įvykti 1350 ar kiek vėliau, nors Gustino metraštis jų datą atkelia į 1349. Pasirinkdami 1349 ar 1350 J. tėvų vedybų metus, istorikai nesutaria. Arčiau tiesos turi būti Voskresensko metraštis, nes Algirdo vedybos buvo patvirtintos taika su Maskva, padaryta 1350. Tad Julijonos pirmagimis J. buvo gimęs ne anksčiau kaip 1350 gale ar greičiausiai tik 1351. Iki Algirdo mirties apie J. maža težinoma. Gimė ir augo jis Vilniuje ir čia jis labiau sutapo ir su etnografine Lietuva, išmokdamas lietuviškai. Priešingai daugelio istorikų teigimams, tvirto charakterio Algirdas nebuvo surusėjęs, visą laiką pasiliko svetimas stačiatikybei ir mirė pagonimi kaip ‚ugnies garbintojų karalius', J. ir jo brolius tėvas užaugindamas pagonybėje, nors J. motina, išgyvenusi Vilniuje per 30 metų, čia turėjo savo bažnytėlę ir stačiatikių dvasininkus.

Prieš pat tėvo mirtį J. buvo įsodintas Vitebsko kunigaikščiu. Lietuvos metraštis (Litovskomu rodu počinok) paduoda dažnai kartojamą idilę, jog ‚iš savo sūnų Algirdas labiausiai mylėjo J., o Kęstutis — Vytautą, ir jiedu dar gyvi būdami susitarė, kad po jųdviejų mirties šiedu bus jų vietose... O gyveno jiedu (J. ir Vytautas) didelėje bičiulystėje' (Poln. Sobr. Russk. Let. XVII, 72, 154, 207). Šis met-

raštis sudarė tradiciją, jog vad. diarchijos sistema buvusi norima ir toliau palaikyti, ir į tėvų vietas turėję stoti pusbroliai J. ir Vytautas. Kęstutis ir Algirdas tačiau nebuvo lygiateisiai. Valdąs D. L. K-tės vyriausią miestą turėjo ir D. L. K. titulą. Atsisėdęs tame pat senelio Gedimino mieste, J. tą titulą (D.L.K.) paveldėjo iš savo tėvo, nors Algirdo bendravaldis Kęstutis dar tebegyveno. Ir Vytauto skundas (iš 1390) prieš J. ir Skirgailą sakė, jog Kęstutis laisvu noru pripažinęs J. valstybėje pirmąjį rangą. Taip J. vadinamas 1379 sutartyje vyriausiu Lietuvos kunigaikščiu (‚obirster hercoge der Littowin').

Tiriant konfliktą jauno sūnėno su kovose prieš kryžiuočius pasižymėjusiu senu dėde, reikia jo šaknų ieškoti sustiprėjusioje įtakoje našlės Julijonos. Jeigu apskritai J. savo gyvenime išgarsėjo lėtumu, tai čia (jaunystėje) iš tiesų labiausiai aktyvi buvo motina, po vyro mirties pasijutusi galinti veikti.

Ar pirmieji J. kontaktai su kryžiuočiais turėjo reikšti bandymą ieškoti naujų kultūrinių bei religinių — tuo pačiu ir politinių — kelių, negalima tiksliai išaiškinti. Tapus Jogailai D. L. Kunigaikščiu, buvo peržiūrėtas Vilniaus dvaro archyvas. Dometasi popiežių, imperatorių ir kitų valdovų raginimais priimti krikščionybę. Be to, 1379 su 30 palydovų į V. Europą per ordino žemes buvo išsiųstas Skirgaila, kuris, kryžiuočių pareigūnų iškilmingai priimamas, skelbėsi norįs aplankyti Vengrijos Liudviką, imperatorių ir popiežių (Scr. rer. Pruss. III, 111).

J. iš pat pradžių atsidūrė didelėse sunkenybėse. Jo vyresniųjų brolių ir dėdžių jungimasis su D. L. Kunigaikščio priešais darėsi sistema. Tikėdami paramos prieš J., Vengrijos Liudvikui pasidavė Kobrinės (Ratno) kng. Teodoras, dėdė Liubartas ir dėdės Karioto sūnus. Dar kritiškesnę padėtį padarė vyriausias Algirdo sūnus, Polocko kng. Andrius, kuris laikė save tiesioginiu įpėdiniu į Vilnių ir, nuvykęs į Maskvą, sudarė sąjungą su kng. Dimitru. Su Maskva susijungė ir kitas J. brolis, Briansko kng. Dimitras. Koalicijon buvo pritrauktas ir Livonijos ordinas. Prieš susijungusius priešus J. ieškojo išeities pats jungdamasis su totorių chanu Mamajumi (čia J. sekė tėvo pėdomis). ‚Su visomis Lietuvos jėgomis' J. vyko padėti Mamajui prieš Maskvos Dimitrą. Bet J. nebespėjo susijungti su Mamajumi (pritrūko vienos žygio dienos), ir šį Dimitras sumušė prie Dono Kulikovo laukuose (1380 IX 8). Maskvos Dimitro (Doniečio) pusėj kovojo ir du J. broliai (Andrius ir Dimitras). J. ‚pavėlavimas' nėra galutinai išaiškinta.

Priešų laimėjimas dar labiau vertė J. palaikyti pradėtus santykius su kryžiuočiais. 8 mėnesių tarpe su ordinu buvo sudarytos 3 sutartys. 1379 J. buvo prikabinęs savo antspaudą prie paliaubų akto (IX 29), kurį darė dar drauge su Kęstučiu. Toliau J. jau darė atskirai vienas sutartis su kryžiuočiais, ir tuo būdu ordinui pasisekė privesti prie vidaus karo Lietuvoje. Nesantaika buvo pasėta, kai J. sutartyje su Livonija (1380 II 27) sąmoningai buvo išjungtas Kęstutis ir Žemaičiai. Dar aiškiau prieš Kęstutį buvo nukreipta kita, jau visai slapta J. sutartis su vok. ordinu (1380 V 31), pasirašyta Šiaudiškiuose ar Dovydiškėse (žr.), Sūduvos girioje (apie Gardiną), per medžioklę, kurion buvo pakviestas ir Vytautas. Ar Kęstutaitis drauge su J. veikė, lieka neišaiškinta. Iš kryžiuočių Osterodės komtūro sužinojęs apie slaptą sutartį, Kęstutis užėmė 1381 XI Vilnių, pats pirmą kartą tapdamas D.L.K., o J. palikdamas tik Vitebsko ir Kriavo k-tes. Tačiau J. su savo šalininkais nutarė Kęstutį išvilioti į rytus. Šiuo metu sukilo Naugardo Seversko kng. Kaributas, J. brolis, kuris drauge veikė su J. ir Skirgaila. Kai Kęstutis išvyko Kaributo tramdyti, Vytautui saugoti paliktame Vilniuje įvyko J. naudai Vilniaus vokiečių paruoštas perversmas. Kada iš Vitebsko į Vilnių atskubėjo pats J. (1382 VI 12), jam vokiečių pirklių bendruomenės vyresnysis Hanulis (žr.) atidarė miesto vartus.

Prasidėjusiame namų kare, kada Vytautui nepasisekė atsiimti sostinės, J. dar kartą Briežuolės sutartyje (žr.) su kryžiuočiais 1382 VII 6 padarė laikiną susitarimą. Tik ginklas begalėjo spręsti dėdės ir sūnėno santykius. Neišaiškinta, kuri pusė yra buvusi stipresnė, tik Lietuvos metraštis aiškiai pabrėžia, kad J. savo duotąjį žodį Kęstučiui sulaužęs, kada tas su Vytautu, J. vardu Skirgailos paragintas, atvyko tartis į J. karo stovyklą. Įvairioms ordino kronikoms skirtingai aprašant šitos faktus prie Trakų ir pabrėžiant, kad Kęstutis pasidavęs nesitikėdamas laimėti, Vytautas savo skunde (1390) teigia, jog Skirgaila Jogailos ir savo vardu laidavęs abiem kunigaikščiams laisvą grįžimą prie savo kariuomenės. Vienų norima svarbiausią atsakomybę už 1382 tragediją suversti Skirgailai, nes jis vaidinęs svarbiausią vaidmenį ir net davęs įsakymą Kęstutį nužudyti (I. Jonynas). Iš antros pusės daroma išvadų, jog Kęstučio mirtis yra įvykusi J. noru ir valia (A. Kučinskas). Bet, kiek pats J. prie dėdės mirties betarpiai prisidėjo, iki šiol dėl pačių šaltinių prieštaravimų ir trūkumų lieka neišaiškinta. Vienam J. visos atsakomybės suversti negalima. Konfliktą prieš Kęstutį buvo pradėjusi Julijona, kuri turėjo savo bendradarbių. Betgi šaltiniuose nėra

pėdsakų, kad J. būtų nubaudęs Kęstučio mirties kaltininkus.

Po mirties Kęstučio, kurio teisių paveldėtojas Vytautas iš Kriavo pilies kalėjimo paspruko pas kryžiuočius, J. susidarė savotiška būklė. Iš vienos pusės jis turėjo toliau vystyti santykius su vok. ordinu ir vykdyti pažadus. Iš kitos pusės, ordine rado prieglaudą J. priešas Vytautas, pradėjęs kovą dėl tėviškės. Dar 1382 X 31 susivažiavo J. su Skirgaila ir ordino atstovais Dubysos žiočių saloje ir sudarė tris sutartis (žr. Dubysos sutartys), bet kitų metų vasarą J. visaip išsikalbinėjo ir nevyko Nemunu iki Skirsnemunės susitikti su didžiuoju magistru, kuris turėjo su savim ir du vyskupus krikšto reikalu. Pačiam J. savo antspaudo neprikabinus, Dubysos sutartys neteko politinės reikšmės. Šitaip J. nutraukė savo jaunystės santykius su ordinu ir liko iki pat savo mirties jo didžiausias priešas. Kada ordinas, pakrikštijęs Vytautą, labiau juo susidomėjo ir kaulijo Žemaičius, J. stengėsi su Vytautu susitaikinti, nes jau nuo 1383 buvo ženklų, kad J. atsiveria galimybės tapti kaimyninės valstybės karaliumi. Todėl J. ir atsimetė nuo sutarčių su ordinu.

J. kandidatūra į Lenkijos karalius. Pačios iniciatyvos ir pirmųjų sąlyčių klausimas šaltiniuose yra neaiškus. Lietuvos metraštis iniciatyvą priskiria lenkams (žr. Jadvyga). Kada bekaralmečiu (1382–84) lenkų partijos vaidijosi, už ko išleisti sosto teisių paveldėtoją Jadvygą, M. Lenkijos ponai stengėsi nusikratyti Jadvygos kūdikystės sužadėtiniu Vilhelmu ir žvalgėsi Vilniun. Jau 1383 buvo užsimezgę su J. pirmieji mažlenkių kontaktai, greičiausia šių iniciatyva. Tada Lietuvon tuo reikalu buvo nuvykęs Liublino seniūnas Vlodka iš Charbinovičių. Su mažlenkiais susitaręs, J. 1383 puolė Mozūrus ir atsiėmė iš Zemovito Drohičiną, tuo būdu norėdamas jam sutrukdyti įsėsti Lenkijos soste, nes Zemovito viltys laimėti Jadvygos ranką 1383 pavasarį buvo žymiai padidėjusios. Tik Krokuvos ponai jo labai kratėsi.

Tuo pat laiku J. buvo iškilusi ir kita įdomi galimybė. Siekdamas taikos su D.L. kunigaikščiu, Maskvos kng. Dimitras Donietis 1384 bandė už J. ištekinti savo vyriausią dukterį Sofiją. Pačios sutarties originalas yra žuvęs. Archyvines žinias apie dokumentą 1947 paskelbė rusų istorikas L. Čerepninas Maskvoje. Lenkų istorikai (H. Paszkiewicz ir kt.) iš to padarė toli einančias išvadas, jog šiuo atveju pats J. būtų tapęs stačiatikiu ir visą lietuvių tautą būtų nuvedęs į rytų Bažnyčią. J. vedybos su Maskvos kunigaikštyte tačiau dar ne būtinai būtų reiškusios lietuvių graikišką krikštą. J. tėvas du kartus buvo vedęs stačiatikes pats išlikdamas pagonimi iki mirties. Apie vestas derybas dėl Dimitro Doniečio dukters rankos daugiau nežinoma. Matyti, Maskva nenorėjo tuo būdu Lietuvos stiprinti kovoje prieš ordiną. Labiau susiderino mažlenkių ir J. norai, nors kiekviena pusė turėjo vis savus išskaičiavimus.

1384 rudenį Krokuvoje lankėsi J. pasiuntinys, o 1385 I 18 atvyko D. L. Kunigaikščio vardu Skirgailos vadovaujama delegacija, kurioje dalyvavo ir Alšėnų kng. Jonas, patikėtinis prieš keletą mėnesių iš ordino vėl Lietuvon sugrįžusio Vytauto. Krokuvos ponai uoliai rūpinosi, kad Vilhelmo (1385 vasarą jau įsikrausčiusio ir į Krokuvos pilį pas jaunutę karalienę) pastangos būtų sutrukdytos. Ir Jadvygos motina Elzbieta (žr.) Bosnietė, iš pradžių dviprasmiškai veikusi, Lenkijos karalienės ištekinimą pagaliau pavedė patiems lenkams. J. pilyje Kriave 1385 VIII 14 buvo surašytas aktas, kuris patvirtino pažadus, J. vardu anksčiau jo pasiuntinių duotus Lenkijos ponams ir Jadvygos motinai. Visos didžiosios 1384–85 kliūtys (Zemovitas, Vilhelmas, Dimitro dukters kandidatūra) J. kelyje buvo pašalintos. Tik vokiečių ordinas 1385 VIII iš Prūsų ir žiemą iš Livonijos suruošė didelius plėšimo žygius į Lietuvą, norėdamas sutrukdyti J. planus, nes kryžiuočiams J. sumanymas buvo labai nemielas (kryžiuočiai dar 1401 ironiškai skelbė, jog J. ‚dėl karalystės ir dėl gražios moters leido sau ant galvos užpilti truputį vandens' (Codex dipl. Pruss. VI, 120). Nepaisydamas kliuvinių, jau 5 mėn. po Kriavo akto J. išsiruošė Lenkijon. Karūnos luomų atstovai J. pasitiko Valkaviske (1386 I 12), ir čia buvo surašytos sąlygos, kuriomis J. turėjo priimti Lenkijos sostą. Pakeliui į Krokuvą, Liubline, (II 2) Lenkijos ponai ir bajorai formaliai pareiškė, jog jie J. priima savo karaliumi. Prie Sandomiro J. pasitiko Jadvygos pasiuntinys Zaviša iš Olesnicos, kuris J. sveikino karalienės vardu.

J. atvyko Krokuvon 1386 II 14 drauge su lietuvių kunigaikščiais (jų tarpe Vytautas, Skirgaila, Lengvenis). Rytojaus dieną (II 15) 35 m. pagonis Gniezno arkivyskupo buvo pakrikštytas Vladislovo vardu, ir Lenkijos istorijoje jis yra vad. Vladislovu II J. (Władysław II Jagiełło). Rusų istorikų teigimui, kad vyriausias stačiatikės Julijonos sūnus jaunystėje buvęs ortodoksas (Jokūbas), nėra autentiškų duomenų. II 18 buvo vestuvių iškilmės, o III 4 Krokuvos (pilies) katedroje J. buvo vainikuotas Lenkijos karaliumi. J. lydėję kunigaikščiai Krokuvoje buvo palikę įkaitais. J. greitai juos pasisekė išsiųsti Lietuvon, nes ten vėl neramumus kėlė Polocko Andrius, sudaręs vasalinę sutartį su

Jogaila

Livonijos ordinu ir sąjungon pritraukęs Smolensko kng. Sviatoslavą. Skirgaila su Vytautu įveikė maištininkus, o pats Andrius pakliuvo nelaisvėn. Šitaip J. išėjo iš didžiųjų politinių krizių, kurios buvo jį ištikusios po 1377, labiausiai 1382. Karaliaus titulas pakėlė J. autoritetą tarp kitų Algirdaičių ir kaimynų.

J. v a i d m u o L i e t u v ą k r i k š t i j a n t. Vykdydamas Kriavo akto pažadus, J. 1387 pradžioj atvyko Vilniun, lydimas Lenkijos didikų ir kunigų. Neatvyko tik nė vienas Lenkijos vysk., nedalyvavo nė Jadvyga. Šitas aukštų dignitorių neatvykimas lyg ir buvo simboliškas ženklas, kad kaimyno nuolat skelbiamas Lietuvos ‚krikštijimas', iš tikrųjų daugiau reiškė tik politinį momentą (prieš Vakarus ir ordiną), o ne tikrą apaštalavimą, kurio iš Lenkijos vis nebuvo iki jėzuitų misijų XVI a. gale. Paties D.L.K. ir Lenkijos karaliaus J. atvykimas Vilniun, kur buvo sukviesta susirinkti Lietuvos bajorija, reiškė, jog valdovo akivaizdoje pavaldiniai turi atsisakyti senosios pagonybės, kaip pats J. prieš metus Krokuvoje buvo padaręs. Kiekvieno bajoro krikštijimasis drauge reiškė paklusnumo pareiškimą J. Iš čia suprantama, kodėl J., kaip mini Dlugošas ir magistras Kozlovskis (pamoksle po J. mirties), esąs lietuvių kalbon išvertęs ‚Tėve Mūsų' ir ‚Tikiu į Dievą Tėvą' ir susirinkusiems žmonėms aiškinęs tas maldas. Tas poterių vertimas bei aiškinimas reiškė ir svarų paties valdovo pareiškimą, kad ir jo valdiniai paklustų tam pačiam naujam tikėjimui, kurį jis pats priėmė. Net ir J. nemėgstas Dlugošas vadina J. lietuvių krikštytoju ir apaštalu. Viešai Lietuvoje Mindaugo pradėtą krikščionybę restauruojant, J. parodė uolumo važinėdamas po žymesnius centrus, statydamas bažnyčias, naujas parapijas aprūpindamas žemėmis, liturginiais drabužiais, indais, varpais. Įkūrė Vilniaus vyskupiją (1387 II 17) ir ją gausiai aprūpino žemėmis bei kitais turtais. Antru dokumentu (II 20) J. suteikė eilę privilegijų, kuriomis galėjo naudotis tik naujai krikštyti Lietuvos bajorai (leido jiems paveldimai valdyti savo turtą ir laisvai tekinti savo dukteris, atsisakė nuo bajoro patarnavimų, išskyrus karo tarnybą, naujų pilių statymą ir senųjų taisymą). Norėdamas apsaugoti jauną katalikų tikėjimą nuo Lietuvos valstybės rytinėje dalyje žymiai senesnės stačiatikybės, J. trečiu dokumentu (II 22) uždraudė lietuviams katalikams vesti stačiatikius, ir stačiatikiškoji pusė (net kūno bausmėmis) galėjo būti verčiama priimti Romos tikėjimą. Šituo J. aktu tarp lotynišką krikštą priėmusio lietuvių elemento ir stačiatikių rusų (gudų) buvo pravesta aiški riba. Savo dokumente J.

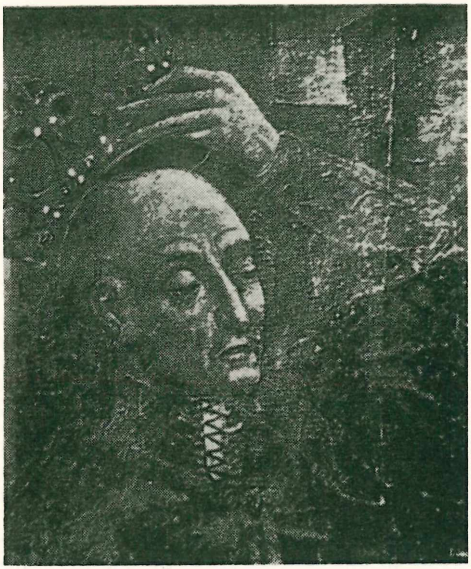

Jogaila Vavelio katedros triptike (XV a.)

akcentavo, kad, jo broliams ir visai bajorijai sutinkant, jis esąs nutaręs į katalikų tikėjimą atversti visus liet. tautos žmones. Bet kryžiuočiai vis tiek varė propagandą, kad J. ir lietuviai esą apgaulingi krikščionys. J. pasisekė tą priešišką opiniją Romoje įveikti, ir 1389 pop. Urbonas VI patvirtino J. atliktą krikštijimo darbą Vilniuje ir naujos vyskupijos įkūrimą.

J. s a n t y k i a i s u L i e t u v a. Iki pat savo mirties J., ir būdamas Lenkijos karaliumi, buvo ir vyriausiu Lietuvos valdovu. Kriavo akte J. buvo pažadėjęs ‚savo žemes Lietuvoje ir Rusijoje amžinai prišlieti (applicare) Lenkijos karalystei'. Nuo XIX a. galo lenkų istorikai (F. Koneczny, A. Lewicki, vėliau Kutrzeba, Balzer ir anksčiau Halecki) buvo ėmę aiškinti, jog tada Lietuva, kaip savarankiška valstybė, visai nustojusi egzistuoti ir tik Vilniaus-Radomo aktais 1401 buvusi vėl atstatyta. Jau M. Čubatyj ir J. Pfitzner pagrįstai kėlė mintį, jog ir po 1385 akto Lietuvos valstybė nebuvo panaikinta. A. Šapoka ir G. Rhode davė naujų įrodymų tokiai tezei. Pats Kriavo akto vienintelis pavartotas terminas ‚applicare' yra perdaug lakoniškas, kad būtų galima iš jo išvesti D. L. K-tės ‚inkorporaciją' (Halecki). J. tada buvo aišku, jog jis pats valdys abi valstybes. Tad jam buvo vis tiek kuri valstybė prie kurios bus prijungta. D. L. K-tė turėjo būti ‚šliejama' prie Karūnos, nes šios titulas buvo aukštesnis. Lietuva netapo tačiau Lenkijos ‚provincija'. Ordinas pvz. nuo 1386 kariaudamas tik su Lietuva, su

Lenkija iki 1409 gyveno taikoje. Prieš kryžiuočius kovojantiems lenkų kariams karai Lietuvoje buvo žygiai užsienyje. Reikšminga, kad J. ir Jadvyga kaip karaliai abu valdė tik Lenkijoje. Tuo tarpu Lietuvoje, kaip valdančiosios dinastijos galva, reiškėsi tik vienas D.L.K. Jogaila.

Po Lietuvos krikšto J. vėl išvyko karaliauti Krokuvon. Gedimino sostinėn ir į kitus Lietuvos miestus buvo atsiųstos lenkų įgulos. Atrodė, kad J. vienas pats nori aprėpti ir valdyti iš Lenkijos abi valstybes. Lietuvoje kilo nepasitenkinimas, kuriuo vikriai pasinaudojo Vytautas. Nors iš kryžiuočių grįžęs Vytautas iki 1387 ištikimai tarnavo J., tačiau šis Kęstutaičiui vis rodė nepasitikėjimo. Vytauto tėviškę Trakų k-tę J. atidavė Skirgailai, kurį pažadėjo ‚laikyti aukščiau už visus kitus savo brolius'. Tačiau formaliai Skirgaila buvo tik J. vietininkas Lietuvoje, nes D.L.K. titulą J. pasilaikė sau. Matydamas nieko geruoju nelaimėsiąs, Vytautas vėl pasiryžo prieš J. pradėti kovą. Jis susiartino su Maskvos Dimitru ir pažadėjo už jo sūnaus Vosyliaus išleisti savo dukterį Sofiją. Kada nepavyko jėga paimti Vilniaus, Vytautas grįžo į Gardiną ir iš ten vėl išsikėlė pas kryžiuočius, pažadėdamas vykdyti 1384 sutartį (Žemaičių atidavimas). Pačioje Lietuvoje Vytautas rado daug pritarimo ir su kryžiuočių pagalba tarp Kauno ir Gardino ėmė pilis vieną po kitos. Buvo apgultas net Vilnius. Pamatęs pusbrolį vis labiau stiprėjant, J. sutiko jam duoti ne tik tėviškę, bet žymiai daugiau žemių. Vytautas tik turėjo, su J. susitikęs Astrave (prie Lydos), pažadėti nesiskirti nuo Lenkijos karalystės ir reikale padėti J. ir Jadvygai (1392 VIII 5). Astravos aktu J. grąžino Vytautui Trakų ir Lucko žemes. J. manė Vytautą padaryti savo vietininku, kurio santykiai su pačiu J. dokumente nėra tiksliai nustatyti. Vytautui reikėjo išsikovoti valdžią šalia Lietuvoje esančių sritinių kunigaikščių, J. brolių, kurie, laikydamiesi brolio karaliaus, nebuvo linkę pusbroliui pripažinti daug valdžios. Tai jis padarė trumpiausiu laiku, nors tvarkydamas sritinius kunigaikščius Vytautas vis sakėsi veikiąs J. titulu. Kai kurie lenkų istorikai eina gana toli teigdami, jog D. L. K-tėje Vytautas tebuvęs J. valios vykdytojas (A. Prochaska). Vytautas veikęs J. nurodymais, kad savarankiškai atstatyta Lietuva reikale galėtų pasinaudoti pats J. Šitaip J. vietininkas Kęstutaitis tarnavęs dinastiniams J. planams. J. ir Vytauto santykiai 1392–1401 rodo, jog ir J. norėjo, Vytauto darbus remdamas, išlaikyti Lietuvą atskiru politiniu vienetu (A. Šapoka). Vytautas tačiau iš J. vietininko virto savarankišku Lietuvos valdovu.

Vytautui, prie Vorsklos (1399 VIII 12) iš totorių patyrus skaudų smūgį (krito 20 kunigaikščių ir daug aukštos bajorijos), reikėjo ieškoti politinės atramos pas J. Tuo metu, 1399 vasarą, buvo mirusi Jadvyga, nedavusi J. laukiamo įpėdinio, kuris būtų sustiprinęs J. paveldimas teises Lenkijoje. Esą J. tuo metu net norėjęs atsisakyti Karūnos ir atgal grįžti į savo pamėgtą D. L. K-tę (Długošas). J. buvo betgi naujai patvirtintas Lenkijos karaliumi, o planuojamos vedybos su Kazimiero D. dukraite (Cilijos Ona) turėjo labiau sustiprinti jo padėtį. Po Jadvygos mirties ir Vytauto katastrofos buvo nustatyti nauji Lietuvos ir Lenkijos santykiai (Vytauto ir jo bajorų aktais Vilniuje 1401 I 18 ir Lenkijos Ponų Tarybos dokumentu 1401 III 11 Radome). Vilniaus–Radomo (žr.) aktai rodo, jog kiekvienos pusės delegacijos atskirai tarėsi, nedarydamos bendro suvažiavimo. Formaliai buvo atstatyta D. L. K-tė, ir Vytautui ji buvo atiduota iki jo gyvos galvos. Jam mirus Lietuva turėjo grįžti J. ir Lenkijos karalystei. Vilniaus–Radomo aktai reiškė abipusį kompromisą. Jie apdraudė tai, ką Vytautas iki tol jau buvo pasiekęs. Iš kitos pusės, kad sąjunga neiširtų, jeigu nepalikęs sūnų J. mirtų, Lenkijos bajorai pažadėjo nerinkti sau naujo karaliaus be žinios ir pritarimo Vytauto ir Lietuvos bajorų. Su Lietuva susitarę lenkai žadėjo rinkti Lenkijos karaliumi tą, kas Lietuvoje bus pripažintas didžiuoju kunigaikščiu. Nors titulai tada dar nebuvo griežtai nusistovėję, tačiau J. formaliai ir toliau buvo laikomas aukščiausiu Lietuvos kunigaikščiu (supremus dux), o Vytautas jau prieš 1410 vartojo D. L. K. titulą. Po laimėto prieš ordiną didžiulio karo buvo vėl peržiūrėti Lietuvos ir Lenkijos santykiai ir iš naujo aiškiau nustatyti Horodlės aktais (žr.), kuriais buvo pradėtas Lietuvos vidaus ir socialinės santvarkos panašinimas su Lenkijos (vaivadijos, herbai). Po 1413 aktų neįvyko jokių pasikeitimų, ir J. sėkmingai bendradarbiavo su Vytautu, kuris pačiam J. ir Lenkijoje įgijo vis daugiau įtakos. Vytautas dažnai pabrėžė ir pripažino J. viršenybę.

J. ir Vytauto draugiški santykiai pairo tik po 1429 Lucko (žr.) suvažiavimo, kada iškilo Vytauto vainikavimo klausimas. Bičiulystė jau trumpai buvo sušlubavusi, kai Kezmarko suvažiavime (1423) J. visą kaltę dėl čekų husitų rėmimo suvertė Vytautui. Lucke greičiausiai pirmasis imp. Zigmantas iškėlė Vytauto karūnos klausimą. J. iš pradžių Zigmanto planą rėmė, savo pritarimą pakartojo Zigmanto ir Vytauto akivaizdoje, bet vėliau, Lenkijos Ponų Tarybos spaudžiamas, savo sutikimą atšaukė, kaip priešingą Horodlės aktams. Savo argumentus J. plačiai išdėstė Zig-

mantui (Cod. ep. Vit. 1341, 1343 nr.), kur pažymėjo, kad Vytautui Lietuvą pavedęs tik iki šio mirties; gi Vytautui tapus karaliumi, po jo mirties Lietuvos ponai-bajorai galėtų išsirinkti kitą karalių be J. ir Lenkijos ponų žinios. Dėl to įsižeidęs Vytautas nutarė nepriklausomai užsidėti Karūną, ir Lietuva ginklu ruošėsi ginti savo teisę. Tuo įtemptu momentu, kada Lietuva galėjo atsiskirti, lenkai prašė J. atiduoti savo karūną Vytautui (Cod. ep. Vit. 1363, 1426 nr.), kad tik šis netaptų atskirtos Lietuvos karaliumi. Pagaliau pasienyje lenkų kariuomenė sulaikė imp. Zigmanto delegaciją Vytautui. Prieš pat Vytauto mirtį Vilniun atvyko pats J. Čia abu 80 m. seneliai pusbroliai sutarė, jog apsivainikavusio Vytauto karūną po jo mirties turi gauti vienas iš J. sūnų (Cod. ep. Vit. 1456, 1458–60 nr.). J. buvo naujai karčiai nusivylęs lenkais, kad už pripažinimą įpėdinystės sūnui, jie reikalavo sau naujų privilegijų. Naujus J. susitarimus su Vytautu sutrukdė šio mirtis (1430 X 27).

Po Vytauto mirties J. ir Lenkija turėjo laikytis Kęstutaičio nužymėto kelio. J. buvo priverstas D. L. Kunigaikščiu pripažinti savo brolį Švitrigailą, kai apie jį susibūrė Lietuvos bajorai. Dėl lenkų jėga po Vytauto mirties užgrobtos Podolės ūmus Švitrigaila suėjo su J. į aštriausią konfliktą. Prie Vilniun atvykusio J. ir jo palydovų Švitrigaila pastatė savo sargybas, laikydamas Lenkijos karalių savo belaisviu. Todėl, kai Vytauto dvasios lietuvių bajorai nutarė pastatyti D. L. Kunigaikščiu Vytauto brolį Žygimantą, lenkai juos palaikė. 1432 VIII 31 Ašmenos sąmokslininkų užkluptas Švitrigaila paspruko ir pradėjo aštrią kovą prieš Kęstutaitį. 1432 X 15 Gardine pasirašyta sutartimi Žygimantas pripažino iš J. Lietuvoje valdžią tegavęs iki savo mirties, o paskui D. L. K-tė turėjo grįžti Lenkijos karaliui. Atkakliai veikdamas prieš Švitrigailą, Žygimantas atsikvietė Lietuvon patį J. 1434 pradžioje Krynkuose (į p. nuo Gardino) sutiktas J. ponų akivaizdoje Žygimantą patvirtino D. L. K., o Gardino aktas vėl buvo atnaujintas, J. pakartojant savo 1433 Korčyne išduotą dokumentą. Kai netrukus Lietuvos gamtą ir lakštingalas pamiles J. mirė (iš V 31 į VI 1), Lietuvos bajorai, lenkų nesiklausę, vietininku atsiųstą J. sūnų Kazimierą paskelbė D. L. Kunigaikščiu, o vyriausias J. sūnus Vladislovas tapo Lenkijos karaliumi.

J. kovos su vokiečių ordinu. Nuo 1383, kada kryžiuočiams atsisakė vykdyti Dubysos sutartis, iki pat savo mirties santykiuose su ordinu J. laikėsi aiškios linijos, kur kova pirmavo. Nė kiek nekeitė tų santykių nei J. ir Vytauto Lietuvos pakrikštijimas, nei ordino šalininkės Jadvygos pastangos vaidinti tarpininkės vaidmenį. Kryžiuočiai ir toliau Vakaruose skelbė, jog karą su lietuviais reikią tęsti, nes jie pasilikę tokie pat pagonys. Susitaikęs galutinai su Vytautu (1392), J. kovą prieš ordiną vedė sąjungoje su juo. Atidengdamas grobuoniškus ordino siekimus, J. pasiekė, kad jau 1395 imp. Vaclovas uždraudė ordinui puldinėti Lietuvą, Lenkiją ir Rusiją, reikalaudamas visus ginčus su tais kraštais jam pavesti spręsti. J. nepripažino jokių ordino pretenzijų, kurias šis tarėsi turįs į Lietuvą nuo senesnių laikų, kaip į pagonišką kraštą. Tada Vokietijos kunigaikščiams ordinas skundėsi, jog Vytautas norėjęs su ordinu susitarti, bet tik J. jį nuo to atitraukęs (Cod. dipl. Pruss. VI, 99 nr.).

Atskirai vienas pats su kryžiuočiais susitaikęs Salyno (žr.) ‚amžinojoje' taikoje 1398 X 12 ir 1399 VIII prie Vorsklos pražudęs savo kariuomenę, Vytautas vyko pas J. Krokuvon ir, Vilniaus–Radomo aktais sustiprinęs savo padėtį, vėl nutraukė ryšius su ordinu ir atsiėmė iki Nevėžio jam atiduotus Žemaičius. Kai ordinas vėl bandė gadinti J. ir Vytauto santykius, gerindamasis karaliui, šis nepaliko Vytauto vieno. Kronikininko Posilgės (žr.) liudijimu, kryžiuočiams ėmus pulti Lietuvą, J. atsiuntė Vytautui 300 karių. Priėmęs pabėgėlį Švitrigailą (1402), kuris žadėjo vykdyti senus Vytauto pažadus, ordinas tęsė karą prieš Lietuvą ir skelbė Vakaruose Vytautą esant išdaviką ir krikščionybės priešą. Tada J. prašė popiežių uždrausti kryžiuočiams puldinėti Vytauto žemes, nes šis esąs geras krikščionis. Po ilgų vienų prieš kitus nukreiptų propagandinių raštų J., kaip Lietuvos suverenas, pradėjo derybas su vyr. magistru Konradu Jungingen (žr.) ir Racionže (žr.) 1404 V 22 sudarė taiką, Vytautui apsiimant vykdyti Salyno nuostatus. Šį aktą patvirtindamas, J. pažadėjo įsakyti Vytautui atiduoti Žemaičius ordinui, jeigu jis prieštarautų. Kada Vytautas jėga talkininkavo ordinui užimti Žemaičius, atsiuntė kariuomenės ir J. Abu pusbroliai nuosekliai bendradarbiavo. Jų dviejų nusistatymas ordino atžvilgiu, su kuriuo jaunystėje, vienas prieš kitą kovodami, abu paeiliui buvo pasidarę partneriais, dabar jau nesiskyrė.

1409 santykiuose su kryžiuočiais vėl buvo prieita prie krizės. Vytauto nurodomi Žemaičiai nusikratė ordino valdžios. Ordino vyr. magistras Ulrich von Jungingen (žr.) vėl bandė atskelti J. nuo Vytauto, prašė J. neremti Žemaičių sukilimo ir žadėjo visus ginčytinus su Lenkija sienų pilių klausimus atiduoti spręsti trečiųjų teismui. Kai pasidarė aišku, jog J. laikysis ir toliau vienybės su Lietuva, U. von Jungingen tuoj nukreipė ordino ginklus

prieš J., laikydamas dabar jį savo didžiausiu priešu, ir 1409 VIII 6 paskelbė Lenkijai karą, vėliau tikėdamasis atskirai lengviau įveikti Vytautą ir Žemaičius. Bet rudenį, po pirmų sėkmingų ordino karo veiksmų Dobrinės žemėje, čekų karalius Vaclovas pasiūlė paliaubas iki 1410 VI 24. To norėjo ir Vytautas, kad labiau pasiruoštų karui. Gi ordinas jautėsi laimėjęs ir atskyręs Vytautą nuo J., nes paliaubų sutartyje D. L. K. ir Žemaičiai buvo išskirti. Tad kryžiuočiai planavo atskirai kariauti su Vytautu dėl Žemaičių. Bet J. nė nemanė palikti vieno pusbrolio tokioje būklėje, ir jau 1409 XI jiedu tarėsi Brastoje dėl būsimo bendro karo su ordinu. Nutarę iš vieno veikti ir nuo ordino nuslėpę savo karinius planus, Vytautas su J. ir Žalgirio (žr.) kautynėse artimai bendradarbiavo. J. reikalavo visiško ordino pasidavimo; Vytautui staiga pasitraukus nuo Marienburgo pilies apgulimo, karas nebegalėjo būti pabaigtas iki galo. Lieka neaišku, ar Vytauto pasitraukimas neįvyko su J. pritarimu, nes su Vytauto pulkais (pastoti kelio Livonijos kariuomenei) buvo duotos 6 lenkų kariuomenės vėliavos (pulkai). Torunės taikoj (žr.) 1411 II 1 buvo susitarta, jog kariavusieji pasilieka tai, ką prieš karą valdė, tik Žemaičiai, nors jie laikomi ordino nuosavybe, buvo palikti J. ir Vytautui iki jų gyvos galvos. Iki Melno taikos (žr.) 1422 dar buvo atkakliai kovojama, ypač dėl Žemaičių. J. vis palaikė D. L. K-tės ir Vytauto pusę.

Vesdamas vengrų didiko, Cilijos grafo dukterį Oną, J. darėsi pavojingas kryžiuočių rėmėjui imp. Zigmantui Liuksemburgiečiui, kuris nesugyveno su Vengrijos magnatais. Tad imperatorius nustojo remti ordiną, padarė su J. taiką ir tapo arbitru J. ir Vytauto valstybių ginčijamų sienų, kurioms išvesti atsiuntė savo įgaliotinį Benediktą Makrą (žr.). Šis pripažino, be kitko, kad ir Klaipėda yra pastatyta Žemaičių žemėje ir turi priklausyti Lietuvai.

Tolimesnėje Vytauto kovoje dėl Žemaičių vis yra aptinkami ir J. žygiai, ir iš gausios dokumentinės medžiagos matyti abiejų valdovų nuoširdus bendradarbiavimas (J. Jakštas). Jis labiausiai išryškėjo Konstancos (žr.) suvažiavimo metu. Dar prieš ją 1414 IV J. ir Vytauto pasiuntiniai Grabovo suvažiavime iš ordino pareikalavo Žemaičių, Sūduvos, Pamario, Kulmo, Michalavos ir Niešavos žemių. Su pačiu J. susitikęs vyr. magistras Mykolas Küchmeisteris (žr.) buvo sutikęs išsižadėti Žemaičių, bet deryboms iširus, amžinai nesibaigiąs ginčas turėjo būti sprendžiamas ginklu, ir 1414 vidurvasaryje J., Vytauto ir Mozūrų kunigaikščių kariuomenė ėmė niokoti Prūsus. Atvykęs popiežiaus pasiuntinys abiem pusėms pasiūlė pavesti konfliktą spręsti Konstancos suvažiavimui. Šiame suvažiavime gausi delegacija, gavusi iš J. įgaliojimus ne tik jo, bet ir Lietuvos vardu, pasiekė, kad Vakarų akyse kryžiuočių vardas buvo labai nukritęs. J. delegatai, kaip ir Algirdas prieš 60 metų, pasiūlė perkelti ordiną į totorių ir turkų pasienius. J. pasirodė kietas vok. ordino atžvilgiu ir tuo būdu atitaisė savo jaunystės klaidas, padarytas motinos Julijonos įtakoje. Kai Konstancoje nebuvo pajėgta sutaikyti senų priešų, 1418 X abi pusės antrą kartą susirinko Veliuonoje, kur 9 dienas truko derybos. J. iš ordino primygtinai reikalavo išsižadėti Žemaičių, pusės Sūduvos ir užgrobtų lenkų žemių, tačiau derybininkai išsivažinėjo nė neatsisveikinę. Naujame Gnievkovo suvažiavime dalyvavo ir Konstancoje išrinkto pop. Martyno V legatas. Bet jo palankumas ordinui Košicuose 1419 IV suvažiavusius J. ir Vytautą vertė savo arbitru vėl rinktis imp. Zigmantą. Šis Breslavo sprendimu (1420) tik patvirtino Torunės taikos nuostatus, Žemaičius Lietuvai palikdamas iki valdovų mirties. Rygos arkiv., J. protestuojant Romoje, jau rūpinosi išgauti iš popiežiaus sutikimą, kad Medininkų vyskupija būtų jam priskirta. Atkeršiję Zigmantui už Breslavo sprendimą (Vytautas su žymia karine jėga nusiuntė į Čekiją pas sukilusius husitus Žygimantą Kaributą), J. ir Vytautas 1421 pavasarį sudarė naują sąjungą prieš kryžiuočius ir pradėjo karą, kuris pasibaigė Melno taika.

Toliau J. pasirodė ordinui kietesnis už Vytautą. Sienas nusmaigstant lenkai užsispyrę ginčijosi dėl pasienio tvirtovės-malūno Liubičo, Vytauto pažadėto atiduoti kryžiuočiams. Kęstutaitis lenkams pagrasino atlyginsiąs ordinui nuosava žeme. Iš tiesų, Vytautas žadėjo, jeigu J. nenusileistų, ordinui atiduoti Palangą, ‚tą mažutį pakraštį ir lopelį vandens', nes tas pakraščiukas mažiau reiškiąs, negu didžiojo kunigaikščio garbė (Cod. ep. Vit., 726). J., kuris iš viso 1427 pirmą kartą atvyko prie Palangos pamatyti jūros (t.p., 781), yra 1426 Vytautui pasakęs: ‚Jeigu atiduotum Palangą, turėtų verkti Lietuva, Žemaičiai ir tu pats' (t.p., 728). Jei Vytautas būtinai norįs kryžiuočiams dovanoti kokį žemės sklypą, tegul jis duodąs jį rusų žemėse. Nepaisydamas J. patarimų, Vytautas pažadėjo vyr. magistrui Pauliui Rusdorfui (žr.) išduoti Palangos donacijos dokumentą, jeigu lenkų kilmingųjų suvažiavimas Vartoje ordinui nepripažins Liubičo malūno. J. pagaliau turėjo patenkinti Vytauto norą ir pirmą kartą nusileido ordinui, siekdamas išlaikyti santarvę su pusbroliu, kryžiuočiams davusiu tvirtus pažadus išgauti aną malūną.

Naujas D. L. K. švitrigaila, susivažia-

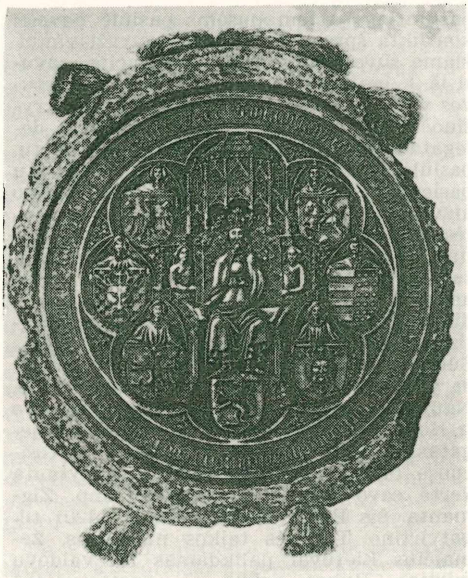

Jogailos antspaudas

vęs su didžiuoju magistru Skirsnemunėje, įtraukė ordiną į kovą prieš Lenkiją, sudarydamas karinę puolimo ir gynimosi sąjungą (1432 VI 19). Ordinas vėl naudojosi nesutikimais tarp Gediminaičių, dviejų brolių, tikėdamasis padaryti Melno ežero taikos reviziją ir iškovoti sau patogesnes sienas prie Klaipėdos. Todėl kryžiuočiai iš Švitrigailos kaulijo Palangą (Livl. Urkundenb. VIII, 650 nr.). Bet konflikte su Žygimantu Kęstutaičiu Švitrigaila neteko atramos Lietuvoje. O Lenkija atmokėjo ordinui už Švitrigailos rėmimą, praleisdama plėšti pratusius husitus. Smarkiai nusiaubtas ordinas turėjo 1433 vad. Brastos (Kujavijoje) paliaubose atsisakyti nuo visų sutarčių su Švitrigaila. Jau J. mirus prie Šventosios (1435) buvo sulaužyta Livonijos ordino galia. O Kazimieras Jogailaitis antrojoje Torunės taikoje (1466) nusilpusį Prūsų ordiną padarė Lenkijos vasalu.

J. – L e n k i j o s k a r a l i u s. Vesdamas Jadvygą J. nebuvo tik ‚karalienės vyras', kaip įrodinėjo Piekosiński, — jis gavo pilną valdžią ir atlikinėjo visus suvereno aktus. Iki tol Lenkijos karaliaus valdžia Piastų giminėje buvo paveldima. Svetimas žmogus J. tos teisės betgi nebegavo. Visų luomų suvažiavime Liubline (1386 II 2), kur Lenkijos karaliumi J. buvo išrinktas, nieko nebuvo pasakyta apie paveldėjimą. J. tuoj susidūrė su ponais, kurie galėjo atėjūną karalių spausti ir reikalauti sau nuolaidų. Karaliaus valdžia Lenkijoje, ypač palyginus ją su D. L. Kunigaikščio neva ržomomis teisėmis, nebuvo tvirta. Valdydamas J. turėjo klaustis patarimo vis daugiau teisių įgyjančios Ponų Tarybos (senato). Ypač J. sudarė sunkumų suvaržymas karaliaus paveldėjimo teisių, dėl kurių jis turėjo ilgai kovoti, duodamas, kad ir labai nenoromis, eilę privilegijų (pvz. J. turėjo atsisakyti ir pinigus kalti be ponų pritarimo).

Kai J. gimė pirmasis sūnus Vladislovas (1424 X 31), Lenkijos bajorija (Kujavijos Brastoje) reikalavo už sūnaus pripažinimą įpėdiniu patvirtinti visas ikitolines privilegijas. Kai J. atsisakė tai padaryti, perpykę bajorai Lenčicos suvažiavime 1426 V pakėlė triukšmą ir kardais sukapojo pirmykščių pažadų raštą, kuriuo Vladislovas buvo pripažįstamas būsimuoju karaliumi. Ponai ir bajorai gynė savo elekcijos teises, bet nenusileido ir J. Tik 1430, kilus nesutikimams su Lietuva dėl Vytauto vainikavimosi, už patvirtinimą senų bajorų privilegijų. Jedline J. sūnui buvo suteiktos įpėdinystės teisės. 1433 Krokuvoje atnaujinta privilegija reiškė bajoro asmens neliečiamybę, kaip 1422 Červinsko privilegija J. buvo laidavęs bajoro turto neliečiamybę. Šitos Červinsko, Jedlino ir Krokuvos) privilegijos tapo pagrindu visų paskesnių laisvių, kuriomis buvo varžoma karaliaus valdžia. Jedlino privilegija J. atšaukė ir duotą sutikimą Vytauto vainikavimui.

Apsuptas įtakingų magnatų, pretenzingų aukštų dignitorių ir varžomas privilegijų bajorams, J. turėjo ilgėtis valdovo teisių tėvynėje. Ypatingai J. apkartino jo paskutinį dešimtmetį Zbignievas Olesnickis (žr.). Bet ir taip suvaržytam ir kontroliuojamam karaliui pasisekė Lenkijoje įvykdyti daug planų. Palaikydamas Bažnyčią, J. kunigams suteikė bajorų teises (Červinsko privilegija). Remdamas Bažnyčią kovoje su bajorija (dešimtinė ir kt.) ir vertindamas jos vaidmenį valstybės gyvenime, J. ją stengėsi naudoti grynai politiniams ir dinastiniams tikslams. Pvz. vyskupais J. vis nominuodavo tokius, kurie buvo ištikimi jam ir jo šeimai. Tik Krokuvos vysk. Zb. Olesnickiui iškilus, tie J. užsimojimai ėmė nebesisekti.

Jeigu neskaitysime karų su ordinu, J. valdymas Lenkijai atnešė ramumo. Išlaikydamas karaliaus orumą, sutinkamus pasipriešinimus J. atremdavo kantrumu ir politine išmintimi. J. vykdė senelio Gedimino taip sėkmingai vykdytą vedybų politiką. J. susigiminiavo net su neramiuoju Lenkijos sosto pretendentu Opolės Vladislovu, apvesdindamas savo brolį Vygantą su Opoliečio dukterimi Jadvyga. Buvusį pavojingą karalienės Jadvygos rankos konkurentą Mozūrų Zemovitą IV J. patraukė, išleisdamas už jo savo seserį Alek-

sandrą (1387), o Silezijos (Ratiboro) kng. vedė J. brolio Kaributo dukterį Eleną ir t.t. J. išvengė pavojų, kad jo kaimynai Lenkijos neišsidalintų. Zigmantas Liuksemburgietis ir Vladislovas Opolietis buvo sudarę sąjungą su ordinu ir numatę konkrečius planus visoms Lenkijos žemėms tarp savęs pasidalinti. Tik mirus Jadvygos seseriai, Zigmanto žmonai Marijai (1396), prieš J. labai nusistatęs Liuksemburgietis ėmė su juo ieškoti taikos.

Nors pats J. nebuvo išlavintas, bet mokslą brangino ir daug prisidėjo prie Krokuvos univ. atnaujinimo (žr. Jogailos universitetas). Šalia gausių donacijų, J. didžiosioms šventėms univ. profesoriams vis siuntinėdavo gausių medžioklės laimikių, o prie univ. laikė teologijos studentams ‚bursas' (bendrabučius).

J. ž m o n o s i r v a i k a i. J. buvo keturis kartus vedęs, bet trijų sūnų, kurių vienas kūdikiu mirė, susilaukė tik iš Vytauto D. jam išpirštos dukterėčios Sofijos (‚Sonkos') Alšėniškės. Užaugo Vladislovas (žr.) ir Kazimieras (žr.). Iš pirmosios žmonos Jadvygos J. susilaukė dukters, kuri mirė 4 dienas prieš motinos mirtį, tik tris savaites tepagyvenusi (1399 VII 15). Mirdama Jadvyga J. patarusi imti Cilijos grafo Vilhelmo, kuris buvo vedęs lenkų Kazimiero dukterį, palikuonę Oną (žr.). Ši Kazimiero dukraitė buvo laikoma vienintele teisėta pretendente į Lenkijos sostą. Per 14 metų su antra žmona Ona Ciliete (m. 1416 III 21) J. susilaukė dukters Jadvygos, kuri mirė netekėjusi. Trečioji J. žmona buvo turtinga gražuolė našlė Elzbieta (žr.) iš Pilicos, Sandomiro vaivados duktė. Elzbietą vesdamas J. turėjo nugalėti didelę opoziciją. Tų triukšmingų vedybų klausimas būtų atsidūręs net Konstancos suvažiavime, nes paaiškėjo formalinių kliūčių, dėl kurių reikėjo gauti dispensą: Elzbietos motina buvo J. krikšto motina. Tad, pagal dvasinę giminystę, už J. ištekėjusi buvo jo dvasinė sesuo. Vėliau didelį nepasitenkinimą Jogailiene reiškė karaliaus dvaro kanceliarija, kuri nebegalėjo J. kanceliarijoje laisvai šeimininkauti, nes mokanti skaityti Elzbieta visada galėjo raštus patikrinti.

Mirus Elzbietai (1420) po dvejų metų J. vėl sutiko nemalonumų, kol, jau ketvirtą kartą vedęs, gavo teisę vainikuoti žmoną Sofiją (1424). Sūnums vienam po kito nelauktai gimus, kada pats J. jau ėjo 76, atsirado naujų nemalonumų — šmeižtų apie Sofijos įtartinus santykius su kai kuriais lenkų riteriais. Dlugošas rašo, kad 1427 tuos gandus J. išdėstęs pats Vytautas. Kai kurie lenkų istorikai samprotauja, jog Sofijos neištikimybės byla buvusi sąmoningas Vytauto darbas užkirsti Jogailaičiams kelią į Lenkijos sostą. Šaltinių kritika yra įtikinamai parodžiusi, jog pats Dlugošas, mėgęs pikantiškas istorijas ir nekentęs Vytauto, nuo savęs yra daug pridėjęs (A. Sarnes). Labai nesmagiai pasijutusi Sofija ašarodama bažnyčioje prisiekė, jog jai daromi kaltinimai buvo melas.

J. p o l i t i k o s i r a s m e n s a p i b ū d i n i m a s. Lietuvis J. davė Lenkijai naują Jogailaičių (žr.) dinastiją, kuri per 186 metus jai padarė daug gera. J. laikais Karūnos teritorija buvo praplėsta naujais plotais. Liudviko d'Anjou į Vengriją prievarta įjungtosios Raudonosios Rusijos (Galicijos) su Lvovu atgavimas, Moldavijos vaivados ir Valakijos ‚gaspadoriaus' ištikimybės pareiškimai buvo pirmieji J. laimėjimai.

Drauge su Vytautu veikdamas, J. beveik per šimtą metų nesėkmingomis derybomis pasibaigiančias pastangas dėl lotyniško krikšto pagaliau išsprendė praktiškai. Lietuvos kultūriniam gyvenimui buvo duota aiški kryptis. Iš stačiatikybės ir rytų kultūros pavojaus ji buvo pakreipta į Vakarų kultūrą. Turėdamas galvoje tuo laiku galiojančius dinastinius interesus, J. žadėjo Lietuvos žemes ‚pritapdyti' prie Lenkijos. Bet tuo jis visai nemažino savo paties suvereninės valdžios Lietuvoje, nes, tapdamas Lenkijos karaliumi, jis nenustojo būti Lietuvos valdovu. Prie šitaip suprantamo Kriavo akto pridėjo savo antspaudą ir Vytautas.

Anot Dlugošo, labiau mylėdamas Lietuvą ir jai daugiau dirbdamas negu Lenkijai (Opera Omnia XIII, 536), J. padėjo D. L. K-tei įeiti į Vakarų krikščioniškųjų tautų šeimą. Dešimtimis metų kartu veikdamas karalius, užmiršęs jaunystės nesantaikas, padėjo pusbroliui Vytautui pagaliau įveikti kryžiuočius. Ko nebuvo pajėgta padaryti žalgirio laukuose, turėjo būti baigta su ne mažu vargu diplomatinėje kovoje, arbitro B. Makros misijoje, Konstancos suvažiavime, pagaliau naujuose trijuose karo žygiuose iki Melno taikos, kur J. vis buvo šalia Vytauto. Tik lietuviui kunigaikščiui sėdint Lenkijos soste, kai ordiną vis dar paiaikė popiežius, imp. Zigmantas ir kitos jėgos, buvo galima Lietuvai suteikti tokią reikšmingą pagalbą, nors ir patys lenkai turėjo su ordinu didelių teritorinių ginčų. J. niekada nebuvo žymus karo vadas ir kariauti nemėgo, bet prie žalgirio ten reikšmingą vaidmenį įgijusiam Vytautui jis atvedė kautynėse labai reikalingas lenkų kariuomenės jėgas. Neistoriška yra statyti klausimą, katras laimėjo žalgirio kautynes — Vytautas ar Jogaila. Kautynių eiga parodė, kaip sąjungininkai valdovai, pavyzdingai sutartinai veikę ir slaptus planus sudarydami, vienas kitam buvo reikalingi.

Dar pusiau pagonis patekęs į vakarietišką ir savo visa struktūra jam svetimą valstybę, J. sugebėjo palikti gana palankų savo 48 m. valdymo atminimą. Patys lenkų istorikai, nepabrėždami plačiau, kad J. buvo Krokuvoj svetimas ateivis iš lietuviškos Gedimino dinastijos, laiko jį labai žymiu savo valdovu.

Kada lietuvių tautai reikėjo labai ryškiai atsiskirti nuo bendrojo palikimo su lenkais ir specialiai pabrėžti unijos Lietuvai padarytus nuostolius (Daukantas, aušrininkai), buvo suprantamas savos tautinės orientacijos diktuojamas J. nuvertinimas. J. nepalanki yra ir rusų istoriografija, ypač už J. vienašališką katalikų privilegijavimą ir stačiatikių sričių sukatalikinimą. Istorijos rėmuose J. išeina ramus ir taikus monarchas, o ne žiaurus barbaras, kerštuolis (ordino šaltiniai). Išlikusios J. dvaro išlaidų knygos įtikinamai rodo, kaip jis kukliai gyveno, jau spėjęs priimti krikščioniško gyvenimo formas. J. griežtas pasninkų laikymasis ir labai uolus maldingumas pilnai telpa į viduramžiais suprasto religingumo rėmus. Pats J., kaip neofitas, šaltu nepasitikėjimu lenkų kunigų sekamas, savo maldingumą vis pabrėžė. Tik jame dar buvo likę kažkokių jaunystės prietarų, kurie pykino lenkų dvasiškiją.

Patekęs iš savo senosios tėvynės į visiškai naujas kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo sąlygas, J. turėjo Lenkijoje nejaukiai jaustis. Buvo skundžiamasi dėl jo prisirišimo prie savo brolių Lietuvoje ir priekaištaujama, kad jis Lietuvos labui įpainiojo Lenkiją į sunkius karus su ordinu (Dlugošas XIII, 536).

Kantrus ir ištvermingas J. buvo lėtas, paties Dlugošo žodžiais, ‚paprastos bei kilnios širdies' (XIII, 535), nelabai vikrus ir nemėgstąs pavartoti griežtesnių priemonių (tai visų paskesnių Jogailaičių bruožas), kai reikėjo kovoti su lenkų bajorijos užsimetimais. J. nebuvo nepaprastas karžygys, žymus didvyris, bet jis nebuvo nė kokis menkas kunigaikštukas, pasodintas kaimyno soste. Jo pusšimčio m. politikoje matyti stipri individualinė jėga ir nemažas veiklumas.

J. pradėta politikos kryptis (‚unija') prie jo įpėdinių pakenkė Lietuvos valstybės bei tautos interesams, nes Lietuvos visuomenė (bajorija) žymiai vėliau iš Lenkijos mechaniškai perėmė kultūrines ir socialines formas, nieko nauja nebekurdama. Istorijos rėmuose atsistoja klausimas, ar už vėliau nueitą Lietuvos valdovų ir politikų (didikų) kelią, galima nors dalimi uždėti J. atsakomybę. Karaliaudamas Lenkijoje J. kultūrino taip pat pamėgtą Lietuvą, kurios giriosna kasmet atvykdavo medžioti, įtraukdamas ją Vakarų sferon (lotyniškas krikštas), padėdamas nugalėti kryžiuočius. J. planai, kiek jie buvo surišti su Lietuvos krikštijimu ir ordino įveikimu, buvo iki galo išvesti. Jis turėjo ištikimų bendradarbių: Skirgailą, Lengvenį ir kitus brolius. Didžiausias, veikliausias ir visą savo gyvenimą artimiausias J. talkininkas, žymiai prašokęs savo asmeniškomis ypatybėmis J., buvo Vytautas D.

Codex epistolaris saec. XV, I–III, 1876–94; Codex epistolaris Vitoldi, ed. A. Prochaska, 1882; Akta unji Polski z Litwą, ed. St. Kutrzeba i Wł. Semkowicz, 1932–33; Codex diplomat. Ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis, ed. J. Fijałek i Wł. Semkowicz, I, 1932–48; Codex diplomat. Prussicus, V–VI, 1857–61; *J. Długosz*, Opera Omnia, XIII–XIV, 1877; Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum II, 1892; Scriptores rerum Prussicarum II–V, 1865–74; Monumenta Poloniae historica, ed. A. Bielowski, 1864–78; Polnoje Sobranije Russkich Lietopisej, II–IV, VII–VIII, X, XI, XV, XVII; Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, ed. Bunge, IV–VIII; *A. Prochaska*, Król Władysław Jagiełło I–II, 1908; (") Dzieje Witolda, w. księcia Litwy 1914; *Gotthold Rhode*, Die Ostgrenze Polens I (bis 1401), 1955 (labai gausi J. laikų bibliografija); *H. Paszkiewicz*, O genezie i wartości Krewa, 1938; (") The Origin of Russia 1954 (plati bibliografija); *K. Szajnocha*, Jadwiga i Jagiełło I–IV ³1877; *St. Smolka*, Kiejstut i Jagełło (Pamiętnik Akadem. Umiejętn. VII, 1889); (") Rok 1386, 1886; *M. Hruševskij*, Istorija Ukrajiny-Rusy IV,, 1905; *J. Caro*, Geschichte Polens II–III, 1863–69; *L. Kolankowski*, Dzieje W. Ks. Litewskiego za Jagiellonów 1930; (") Polska Jagiellonów 1936; *F. Koneczny*, Jagiełło i Witold 1893; *K. Stadnicki*, Olgierd i Kiejstut 1870; (") Synowie Giedymina I, ²1881; (") Synowie Giedymina II (Lubart), 1853; *St. Kutrzeba*, Unja Litwy z Polską (rinkinyje Polska i Litwa w dziejowym stosunku, 1914, 452–658); *J. Fijałek*, Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę (t. p., 37–333); *O. Balzer*, Tradycja dziejowa unji polsko-litewskiej 1919; *O. Halecki*, Dzieje Unii jagiellońskiej I–II, 1919; *(") From* the Union with Hungary to the Union with Lithuania (Jadwiga), The Cambridge History of Poland from the Origins to Sobieski, 1950; *A. Lewicki*, Powstanie Swidrygielly 1892; *F. Piekosiński*, Czy król Wład. Jagiełło był za życia królowej Jadwigi królem Polski (Rozpr. Wydz. hist.-fil. Akad. Umiej, 1897; *Wł. Semkowicz*, Stanowisko publiczno prawnie Wł. Jagielly w Polsce (Przegląd Prawa i administracji 1899); *J. Deveikė*, The Lithuanian Diarchies (The Slavonic and East European Review 1950); (") The Legal Aspect of the Last Religious Conversion in Europe (t. p. 1953); *St. M. Kuczyński*, Wielka wojna z Zakonem Krzyzackim w latach 1409–11, Warszawa 1955 (su daug planų ir plačia bibliografija apie Tannenbergo kautynes); *J. Pfitzner*, Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann 1930 (yra liet. vert.); *R. Krumbholtz*, Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See 1890; *A. Sarnes*, Witold und Polen 1427–1430 (Altpreuss. Monatsschrift 1893); *M. Obolenskij*, Jarlyk kana Zolotoj Ordy Tochtamyša k pol'skomu korolju Jagaily 1392–98, 1850; *M. Smirnov*, Jagiello–Jakov–Vladislav i pervoje soedinenije Litvy s Pol'šeju 1868; *J. Matusas*, Švidrigaila

1938; *A. Kučinskas*, Kęstutis 1938; *Ig. Jonynas*, Jogaila (Židinys 1934, 8–10 nr.; 1935 5–7 ir 10 nr.); *A. Šapoka* (red.), *Jogaila* (J. Jakšto, Z. Ivinskio, S. Sužiedėlio, A. Šapokos ir P. Šležo str.) 1935; *Z. Ivinskis*, Kovos dėl Žemaičių sienų (Athenaeum 1935); ('') Krikščionybės kelias Lietuvon (Tiesos Kelias 1938 (ag. Baltic and Scandinavian Countries 1939). Visa J. ir Vytauto laikų bibliografija iki 1930 m. duota *Z. Ivinskio* Athenaeum II, 1931, 89–138. *Z.I.*

J. v a r d a s. Neišlikus J. vardui gyvojoje kalboje, ir kunigaikštis bandyta labai įvairiai rašyti. J. Spūdulio (1884) siūlyta J o g ė l i s, o M. Venslovo (1909) J o g a l i s. A. Baranauskas rašė J a g i e l à, o kiti net J a u g a l i u s. (V. Kalvaitis). Bet S. Daukantas vien savo kalbine nuojauta, matyti, turėdamas galvoje tokias žem. pavardes, kaip Rimgáila, Sūngáila, Bugáila, jau Darbuose (1822) rašo J o g a i l a. K. Būga, nagrinėdamas (1911) kunigaikščių vardus, buvo priėjęs išvadą: ‚Ne visi lietuviai Jogáilą vadino vienu vardu. Buvo tokių, kurie vietoje J o g á i l a tarė arba Jo-gẽla(s) ir Jo-gẽlis, arba Jó-gilas'. Mat J. vardo antrojo sudedamojo kamieno rašyba istoriniuose šaltiniuose įvairuoja taip: -gailo, -gail, -geylo, -galo, -gallo, -gelo, -gello, -gełło, -gielo, -giello, -gieło, -gel, -gell, -gil, neskaitant jau tokių kraipytinių lyčių, kaip Jegelno, Jagyelno, Kehillo. Savo išvadai Būga, be šaltininių variantų, rėmėsi dar XVI a. inventorių pavardėmis. Jogėlaitis, Jogilaitis ir pagaliau dabartinės pavardžių grutės Norgáila : Norgẽla(s) : Nórgilas analogija. Tačiau neįtikėtina, kad tas pats asmuo, ypačiai kunigaikštis, būtų buvęs trejaip vadinamas. Rusiškieji šaltiniai, kurie paprastai tiksliau sugebėdavo parašyti lietuviškus vardus, rašo J o g a i l o, o Lietuvos metraščiai J u k g a i l o, kur k g reiškiama gudų kalbai svetimas priebalsis g. Vokiška Detmaro Liubekiečio XIV a. galo kronika irgi rašo J a g a i l. Keliuose 1385 lotyniškuose dokumentuose, išėjusiose iš Lietuvos, Lenkijos ir Ordino raštinių, rašoma J a g a l o, rečiau J a g a l; ši pastaroji lytis ištisai vartojama ir Vytauto vokiškame skunde, rašytame apie 1390. Ir, žinoma, -g a l o, -g a l čia nėra jokia žemaitybė (Būga), o tik paprastas prisiderinimas svetimųjų kalbų fonetikos reikalavimams. Vokiečių šaltiniai dar labiau šį vardą suvokietina, imdami rašyti J a g e l (Wigand von Marburg, Annalista Thorunensis, Bornbach) ir J a g i l (Johann von Posilge). Toks pat fonetinis perdirbinys yra ir vėlyvesnių lenkų šaltinių Jagielo, Jagello ir pagaliau J a g i e ł ł o. Juk jie ir Skirgailą su Švitrigaila persidirbo į Skirgiełło, Świdrygiełło. Taigi kunigaikščio vardas XIV a. bus skambėjęs *Jāgaila, kur praliet. ā dar nebuvo išvirtęs dabartiniu o (plg. Mažvydo szadis = žodis). Darybos atžvilgiu J o-g á i l a yra dvikamienis vardas. Iki šiol neišaiškintas pirmasis sandas j o- vargu sietinas su įvardžiu j i s, o veikiau sutrumpintas iš pirminio *j o t(i)- iš praliet. *j ā t i-, kuris neatskiriamas nuo jótis ‚jojimas' ir jóti. J o t- yra išlikęs XVI a. dvikamienėse pavardėse Jot-vilaitis, Jot-vinas ir trumpinėse Jot--aitis, Jot-eĩkis (jau 1390 Ariogaloje: Jotheke), o antruoju kamienu — XIV a. Kari-jotas, Kar-jotas (plg. pr. Karioth) ir Dau-jotas (nuo XVI a.) iš pirminio *Daug--jotas. Šio pastarojo sankaitinė lytis yra Jó-daugas, kuris, iškritus jungiamajam balsiui, per *Jot-daugas atsirado iš *Joti--daugas. Plg. dar tos pačios darybos grutes : Jógaudas : Gaudžiotas (iš *Gaudi--jotas > *Gaud-jotas) ir Jonaudas: pr. Naudyot. Visų pirma j o- fonetiškai išriedėjo varduose, kur j o t- atsidūrė prieš antrąjį kamieną, prasidedantį t, d (pvz. Jo-tautas iš Jot-tautas, *Joti-tautas), o vėliau jau eina savarankišku antriniu kamienu. Raidai plg. Bùtautas iš *But(a)--tautas ir analogiškai Bùginas šalia senoviškesnio Bùtginas (rašo: Budginas) iš pirminio *Buta-ginas (plg. sankaitinį Gimbutas iš sen. liet. Gini-butas). Kamieną -g a i l- jau Būga jungė su gailėti, gaĩla ir gailùs. Tačiau jis labiau sietinas su gailas ‚aršus, smarkus, staigus' ir senesne gailùs reikšme ‚dagus, niršus, kerštingas'. Tam pritaria ir etimologiniai giminaičiai lat. gailēt, gailuot ‚rusenti, žėrėti', gails ‚gaŝlus', sen. sl. (d)zělŭ ‚aršus, smarkus', sva. geil ‚išdykęs, linksmas'. Tuo būdu praliet. *J ā t i-g a i l ā (dabar pasakytume: Jotigáila) senų senovėje bus reiškęs užsidegėlį joti, smarkų jojiką, kaip ir Karigaila — užsidegėlį karui, karštą karį. — Yra ir kiek J. bendravardžių. 1433–34 tuo vardu vadinasi vienas Giedraitis (Yagallo Gedrotorum), pasikrikštijęs Mikalojumi, o 1598 Tverų apl. vėl paminėtas bajoras Jagoilo, nors jo sūnūs jau rašomi Jagoilovič, Jageilovič, Jagelovič. Dar kitas bajoras Jageilo (Jagelo) minimas 1619 Veliuonos aps. XVI a. inventoriuose randame ir daugiau bajorų bei valstiečių, rašomų Jageilovič ir Iagieiłowicź (Iagiełowicź). Iš J. gali būti kilusi ir dabartinė lenkintinė pavardė Jagelavičius (Kaunas, Jonava, Kėdainiai). Vietovardžių J. vardu nėra iki šiol išlikusių, bet iš XVI a. pažįstamos dvi Jogailiškės (Raseinių ir Beržėnų aps.).

K. Būga, Apie lietuvių asmens vardus 1911.

A. S.

Jogaila (Jagiełło) Ignas (1784 Remeišiuose, Ukmergės aps. — 1849) Vilniaus univ. auklėtinis, filologijos magistras, senovės kalbų mokytojas, mokytojavęs Vinicoje, išspausdinęs Mitologja ir vertęs T. Livijų (Dziennik Wileński).

Jogailaičiai iš Lietuvos Lenkijon nuėjusi Lietuvos kunigaikščių dinastija, kuriai Lenkijoje pradžią davė Jogaila Algirdaitis, vesdamas Jadvygą (žr.) d'Anjou ir tapdamas Lenkijos karaliumi. Vytautas D. neturėjo jokio vyriško įpėdinio; jo pusbrolis Jogaila iš ketvirtų vedybų sulaukė dviejų sūnų — Vladislovo ir Kazimiero. Pirmasis jaunas žuvo prie Varnos, bekovodamas su turkais (1444), bet antrasis turėjo 6 sūnus. Laikinai rytų ir vidr. Europos plotuose J. valdomos valstybės (Lietuva, Lenkija, Čekija, Vengrija) nuo XV a. pusės buvo tapę svarbiu politiniu veiksniu. Tačiau J. giminė dinastiniu atžvilgiu nebuvo patvari ir pasibaigė jau XVI a.

Čekijos ir Vengrijos karaliaus Vladislovo Kazimieraičio vienintelis sūnus Liudvikas II krito 1526 kovoje prieš turkus, ir Kazimiero didelėmis pastangomis savo dinastijai laimėtosios abi valstybės giminystės keliu pateko Habsburgams. Kiti Kazimiero sūnūs arba nevedę ar neturėdami įpėdinių anksti mirė (šv. Kazimieras, Jonas Albertas, Aleksandras), arba nuėjo į dvasinį pašaukimą (kard. Fridrichas). Tik priešpaskutinis Kazimieraitis Žygimantas (Senasis) turėjo sūnų Žygimantą Augustą, su kuriuo 1572 pasibaigė tiesioginė J. vyriškoji giminė.

Nuo tada prasidėjo renkamųjų karalių laikotarpis. J. giminės garsą dar buvo norima atgaivinti, kai antrasis rinktasis karalius Steponas Batoras buvo priverstas vesti seną Žygimanto Augusto seserį Oną. Kitos Augusto sesers Kotrynos (jos vyras švedijos Jonas III Vaza) sūnus Zigmantas III (IV) pradėjo trijų Vazų laikotarpį bendroje respublikoje. Su Jono Kazimiero Vazos atsisakymu nuo sosto (1667) bet koks, kad ir simboliškas, ryšys su išmirusia J. dinastija pasibaigė.

Lenkijos istorijoje J. epochą lenkai laiko ir politiniu, ir kultūriniu atžvilgiu pačiu šviesiausiu laikotarpiu. Lietuvio kunigaikščio dinastija Lenkijai yra atnešusi daug naudos. Net su pačia Lietuva, nežiūrint nuolatinės opozicijos (Vytautas D., Gostautai, Glinskis, Radvilai, Chodkevičiai ir kt.), 1569 buvo sudaryta unija, nuo Horodlės aktų (žr.) ėmus plisti kultūrinei lenkų ir jų kalbos įtakai.

Politiškai J. laikai atnešė abiem valstybėms (Lietuvai ir Lenkijai) žymių laimėjimų. Bendromis jėgomis ginklu (Žalgiryje) ir sunkioje diplomatinėje kovoje (Konstancos suvažiavime) buvo pagaliau įveiktas kryžiuočių ordinas, tuo būdu išsaugant D. L. K-tės teritorijos neliečiamybę. Tik karuose prieš Maskvą Jogailaičių Lenkija pasirodė Lietuvai silpnas sąjungininkas.

Teritoriškai J. laikais Lenkija išsiplėtė. Vos Jogailai tapus Lenkijos karaliumi, buvo prijungta 1387 Raudonoji Rusija (Galicija). 1466 Prūsų ordinas tapo Lenkijos vasalu, o Vakariniai Prūsai buvo tada įjungti Karūnon. Mozūrai 1526 taip pat tapo Lenkijos dalimi. 1561 dalis Livonijos ir Kuršas pateko Lietuvos ir Lenkijos priklausomybėn.

Kultūriškai J. epocha, ypač paskutiniųjų dviejų žygimantų laikai, atnešė Lenkijoje žymų pakilimą. Išaugus stipriai humanizmo srovei, atsirado Lenkijoje žymių tautinių rašytojų. Žygimanto Augusto laikais Vilnius tapo svarbus humanistinės kultūros centras, turėjęs įtakos visam Lietuvos kultūriniam gyvenimui.

Religiniu atžvilgiu J. epocha paliko taip pat žymių pėdsakų. Nuo Jogailos privilegijų Lietuvoje (1387) ir nuo kanclerio Zbignievo Olesnickio laikų Lenkijoje sustiprėjo Bažnyčios įtaka politiniame gyvenime. Jai dar bandė priešintis Kazimieras Jogailaitis. Bet Bažnyčios vaidmuo augo, stiprėjant ir Lenkijos primo (Gniezno arkiv.) reikšmei. Jis ėmė šaukti seimus (1550 arkiv. Dzierzgowskis, sušaukęs seimą, bandė Žygimantą Augustą atskirti nuo Barboros Radvilaitės). Su protestantizmo iškilimu buvo atsiradusi tautinės bažnyčios mintis, net primas Uchanskis jai pradžioje nesipriešino. Bet iš protestantizmo kovų Bažnyčia valstybėje išėjo dar labiau sustiprėjusi.

Socialiniu atžvilgiu J. laikais įvyko stiprių pasikeitimų, nes bajorai Lenkijoje iš J., pradedant užkuriu atėjusiu Jogaila, vis gaudavo naujų privilegijų. Pasunkėjo valstiečių baudžiava ir ėmė smukti miestai.

Lietuvos istorijoje J. dinastija teisingai yra pradėta vadinti Gediminaičiais (žr.), nes Jogailos dinastijai iš tiesų pradžią davė jo senelis Gediminas. Tad pavadinimas J. tetinka tik L e n k i j o s istorijai.

H. Paszkiewicz, Jagiellonowie a Moskwa 1933; *L. Kolankowski*, Polska Jagiellonów 1936; *Szujski*, Dzieje Polski (Jagiellonowie) 1862; Historya polityczna Polski (Encyklopedija Polska V, 1: Wieki srednie, 1920); *A. Lewicki*, Zarys historji Polski 1923; *M. Bobrzyński*, Dzieje Polski I, II. Kitą gausią bibliografiją duoda *H. Paszkiewicz*, The Origin of Russia 1954 ir *Gotthold Rhode*, Die Ostgrenze Polens I, 1956. *Z.I.*

Jogailos universitetas Krokuvoje. Lenkijos karalius Kazimieras D. (1333–70), pasiryžęs V. Europos pavyzdžiu įkurti universitetą, iš pradžių buvo numatęs jį įsteigti jo paties netoli Krokuvos įkurtame mieste Kazimierz (anksčiau Bawol k.). Bet realizuodamas pasiryžimą, jis pakeitė pirmykštį planą ir 1364 V 12 univ. įkūrė pačioje Krokuvoje. Steigiamojo dokumento pradžioje kalbama apie atidarymą visų fakultetų, kuriuos įprastai turė-

davo tuometiniai univ., bet toliau išskaičiuojami tik trys: teisės, medicinos ir filosofijos (artes liberales). Pop. Urbonas V patvirtino 1364 IX 1 Krokuvos univ. steigimą, tik teologijos fak. atidaryti neleido. Steigiant XIII–XIV a. univ. buvo dažnas įvykis, kad pop. išskirdavo teologiją iš dėstomųjų disciplinų (iš 46 univ., įsteigtų iki XIV a. pabaigos, 28 buvo pradžioj be teologijos fak.). Tokia Apaštalų Sosto taktika buvo, matyti, dėl to, kad nuo XII a. privilegijuotas teol. mokslų židinys buvo Paryžiaus univ., ir popiežiai, ypač kai gyveno Avinjone (1309–76), saugojo, kad, įkuriant naujus teol. fak., nebūtų sumažintas Paryžiaus univ. garsas ir lankymas.

Krokuvos univ. pradžia tačiau buvo silpna. Kazimiero D. mintis steigti univ. buvo staigi, dirva neparuošta, trūko prof., materialinis aprūpinimas buvo silpnas. Todėl univ. vos vegetavo, o po steigėjo mirties (1370) jis visiškai užgeso. Po 25 metų Jogaila su Jadvyga ėmėsi iš naujo atkurti Krokuvos univ. Jie kreipėsi į pop. Bonifacą IX, kad leistų atidaryti teol. fak. Pop. atsakymas 1397 I 11 buvo šiuo kartu teigiamas. 1400 Jogaila išleido universiteto atnaujinimo - steigimo dokumentą. Dėl to Krokuvos univ. ir vadinamas Jogailos univ. (praeity jis dažnai dar buvo vadinamas Krokuvos akad.). Univ. atidarymas įvyko 1400 VII 22–26. Pirmasis įsimatrikuliavo univ. steigėjas ir donatorius Jogaila, po jo sekė 4 dignitorių, 12 prelatų ir 20 klebonų parašai (įsirašymas buvo susietas su pinigine auka univ.). Studentų įsirašė 205. VII 26 perskaitytos universiteto privilegijos ir pradėtas mokslas. Įžanginę paskaitą skaitė Krokuvos vysk. Petras Wysz, buvęs Paduvos univ. kanonų teisės prof. (1386–87). Pirmuoju univ. rektoriumi buvo išrinktas Prahoj studijavęs Stanislovas iš Skalmierz. Profesoriams ir studentams, iš Lenkijos ar iš kitų kraštų atvykstantiems, buvo užtikrinta laisvė, lygios teisės bei privilegijos, kaip ir kituose to meto univ. Profesorių atlyginimui Jogaila pradžioje buvo paskyręs tam tikrą pinigų sumą, o po metų padarė naujų donacijų, daugelį prof. aprūpino bažnytinėmis beneficijomis: prelatūromis, kanonijomis, klebonijomis. 1405 už dalį Jadvygos (m. 1399 VII 17) univ. paliktų brangenybių buvo įsigyta druskos kasyklos, kurių pelnas ėjo profesoriams. Jogaila parūpino ir bankininką, kuris skolintų studentams pinigų. Jis dovanojo namus kolegijai, kurioje galėjo gyventi teol. ir filosofijos stud. bei jų profesoriai. 1403 buvo įsteigta kolegija teisininkams. 1410 pop. Jonas XXIII patvirtino visas Jogailos padarytas univ. donacijas ir paskyrė tris: Gniezno, Krokuvos ir Breslavo kapitulų dekanus univ. globėjais-kuratoriais. J. u-

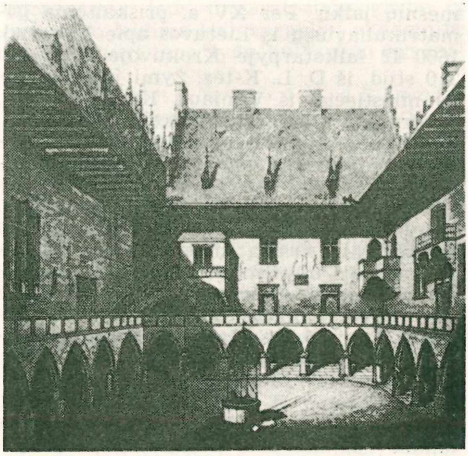

Jogailos univ. Krokuvoje kiemas

niversitete nuo pradžios veikė 4 fak.: teologijos, filosofijos, teisės ir medicinos. Medicinos mokslu vis dėlto buvo menkas susidomėjimas, o teisių fak. pradžioje teveikė kanonų skyrius, pasaulinė teisė (leges) per visą XV a. nebuvo dėstoma, bet už tai klestėjo filosofija ir teologija, kuriose vyravo via antiqua — skotizmas ir tomizmas.

Studentų skaičius J. univ. svyravo. 1400 įsirašė 205, 1401 — 43, 1402 — 97. Per pirmą XV a. dešimtmetį įsimatrikuliavo 963, per paskutinį šio amžiaus dešimtmetį — 2889, 1501–10 — 3215. Didžioji stud. dalis atvykdavo iš Lenkijos, kiti iš Lietuvos, Rusijos, Tiuringijos, Saksonijos, Švedijos ir kitur.

Jau Jogailos ir Jadvygos planuose, atkuriant univ., buvo ryškus ypatingas dėmesys teol. fakultetui. Jis turėjo tapti religiniu židiniu paruošti klerui, reikalingam savam kraštui, ir apaštalams Lietuvai bei Rusijai. Jogailai, kaip jis univ. steigimo dokumente išsireiškė, rūpėjo Lietuvos gyventojus padaryti šviesos sūnumis. Krokuvos univ. jautėsi turįs Lietuvos švietimo monopolį, ir tai buvo aiškiai matyti iš XV a. univ. privilegijų. Tik Vilniaus akademijos įkūrimas (1579) tepajėgė tą monopolį sugriauti. Lietuviai į J. univ. gausiau pradėjo atvykti nuo 1413. Tais metais įsimatrikuliavo 2 iš Vilniaus ir 1 iš Trakų, 1414 — 2, 1419 — 7, 1420 — 6. Pirmas studentas iš Lietuvos, gavęs 1410 J. univ. akademinį bakalauro laipsnį, buvo Abraomas iš Rūdninkų; 1419 bakalauro laipsnį gavo Jokūbas iš Vilniaus (vėliau Vilniaus katedros kan., o nuo 1436 Žemaičių vysk.). Lietuvių stud. daugėjo nuo 1422, kai univ. ypatinga globėja ir rėmėja buvo karalienė Sofija (Alšėniškė), o ypač nuo 1440, kai Lietuva sulaukė ra-

mesnių laikų. Per XV a. priskaitoma įsimatrikuliavusių iš Lietuvos apie 120 stud. 1600–42 laikotarpyje Krokuvoje studijavo 210 stud. iš D. L. K-tės. Žymi jų dalis buvo miestiečiai iš Vilniaus, Kauno, Trakų, Giedraičių, Ukmergės ir kt. 1409 prie J. univ. buvo įsteigtas neturtingiems studentams bendrabutis, skirtas lietuviams ir gudams. Lietuvių bendrabutį gausiomis aukomis rėmė Jogaila ir po jo Kazimieras. Lietuvių studentai, baigę mokslą, grįždavo dirbti į savo kraštą; didelė jų dalis tapdavo kunigais ir užimdavo svarbesnes pareigas Lietuvoje. Antruoju univ. rektoriumi 1401 buvo išrinktas lietuvis, Kęstučio giminės kng., Jonas Vaidutis, Butauto Vaidoto sūnus, pasižymėjęs kaip uolus jauno univ. gynėjas. Lietuvos didikai vertino J. univ. ir rėmė jį aukomis. J. univ. buvo stiprus kultūrinis veiksnys Lietuvai. Anais laikais jis nebuvo lenkinimo veiksnys: kaip ir kiti tų laikų univ., jis buvo tarptautinio pobūdžio su dėstomąja lotynų k.

Pirmaisiais savo gyvavimo dešimtmečiais J. univ. darė smarkią pažangą. Nuo 1420 jame pasireiškė visa eilė teisės daktarų: Jok. Zabrowski, Vl. Oporowski (1426 universiteto rektorius) Jonas Elgot (1427 univ. rektorius)—garsūs dekretistai. J. univ. teisininkai smarkiai reiškėsi Vytauto karūnavimo byloje, stodami prieš Vienos univ. teisininkus ir įrodinėdami, kad Zigmantas, nors išrinktas, bet nevainikuotas Romos imperatoriumi (vainikuotas jis buvo tik 1433 V 31) neturįs teisės ir galios kitus karūnuoti karaliais, šiuo atveju Vytauto. Tuos savo teigimus jie buvo išdėstę atskirame traktate, kurį 1430 Zbign. Olesnickis vežėsi net į Lietuvą, kad čia įtikintų italų teisininką Giov. Batt. Cigala, kuris palaikė Vienos juristų tezę.

J. univ. aktyviai dalyvavo visuotiniuose Bažnyčios susirinkimuose: Pizos (1409) — Petras Wysz, abiejų teisių dr., Konstancos (1414–1418) — univ. rekt. Pov. Wlodkowicz (juristas), prof. Petras Wolfram (juristas) ir Andrius iš Kokožino (teologas). Konstancoje jie kėlė krikščionybės plėtros Rytuose ir kryžiuočių ordino klausimus, kritikuodami vyravusią pažiūrą, kad pagonis, jei nesiduoda atversti, reikia sunaikinti bei jų žemės užimti. Pov. Wlodkowicz Konstancos susirinkimui paruošė ir platų vad. ‚Žemaičių skundą' šalia kitų stiprių traktatų prieš kryžiuočių ordiną. Bazelio susirinkime (1431—37) reiškėsi prof. J. Puszka, Myk. Morsztyn, St. Sobniowski. Vakarų schizmos metu J. univ. vaidino svarbų vaidmenį konciliarizmo teorijos šalininkų naudai; buvo net perėjęs antipopiežiaus Felikso V pusėn ir, tik šiam atsisakius (1449), grįžo Romos popiežiaus paklusnybėn.

XV a. gale J. univ. iškilo ir XVI a. pradžioje smarkiai jame suklestėjo humanizmas. Žymiausieji jo atstovai profesorių tarpe: Benediktas iš Kozmino, Jonas iš Trzianos, Jok. Gorski, S. Maricjusz, B. Herbert ir kt. Iš studijavusiųjų šiame laikotarpyje minėtini: M. Rej, A. Modrzewski, St. Hozjusz, M. Kromer, J. Kochanowski, P. Skarga, J. Wujek, M. Stryjkowski ir kt.

Iki XVI a. antros pusės, t. y. iki jėzuitų mokyklų atsiradimo, J. univ. turėjo monopolinę Lenkijos ir Lietuvos švietimo reikalu teisę, nuo jo priklausė naujų aukštesniųjų mokyklų steigimas bei aprūpinimas mokomuoju personalu.

XVI a. viduryje, kaip ir daugelyje kitų, J. univ. prasidėjo nuosmūkis: profesoriai, užsisklendę nuo laiko įtakų, sustingo senose idėjose; dėl karų ir kt. priežasčių pairo disciplina, sumažėjo studentų, ir buvęs tarptautinio masto univ. liko tik savo krašto mokykla. Tačiau, nežiūrint šio nuosmūkio, J. univ. visą laiką nenustojo savo reikšmės. Stoka mokslinio kūrybingumo univ. sluoksniuose bei kiti trūkumai buvo išlyginti jo įnašo kituose kultūriniuose baruose. J. univ. davė gausius kadrus apsišvietusių žmonių Lenkijos ir Lietuvos kraštų mokykloms, privačiam mokymui, administracijai; iki seminarijų atsiradimo jame mokslinosi didelė dalis Lenkijos ir Lietuvos klero, miestiečių, smulkiųjų bajorų ir didikų vaikai. J. univ. buvo svarbiausias savo krašto humanistinės kultūros centras, puoselėjęs gimtosios kalbos ir literatūros išsivystymą, mokslinės populiarizacijos skleidimą bei spaudos pažangą.

XVIII a. gale J. univ. išėjo iš apyblausų ir Edukacinės Komisijos laikotarpyje, Hugo Kollątaj perreformuotas, vėl atgavo sau prideramą lygį. 1932 jį lankė apie 8000 studentų; biblioteka turėjo 524.000 tomų, 2879 inkunabulus ir 6711 rankraščių.

J. Sołtykowicz, O stanie Akademji Krakowskiej 1810; Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis I 1887, II 1892, III 1904, IV 1950; *J. Fijałek*, Kościół rzymsko-katolicki na Litwie. Polska i Litwa, 1914; *K. Morawski*, Historya Uniwersytetu Jagiellońskiego I–II 1900; *H. Barycz*. Historja Uniw. Jagiellońskiego w Epoche Humanizmu 1935; *A. Šapoka*, Kur senovės lietuviai ieškojo mokslo? (Židinys XVII, 1935); (") Kultūriniai lietuvių lenkų santykiai Jogailos laikais (leid. Jogaila 1935). *R. Krs.*

Jogas joga (žr.) sistemos praktikuotojas.

Jogaudai k. Vilkyškių par., Šilutės aps., kalbininko Jurgio Gerulio tėviškė. Prieš 1914 J. ir jų apylinkėje lietuviškai kalbėję 55% ir vokiečių tarmėmis — 45% (dvarininkai ir amatininkai). Lietuvių ir mišrių šeimų vaikai kalbėję tik lietuviškai, vieną kitą žodį tesuprasdami vokiškai. Po I pas. karo kalbinis santykis pasikeitė lietuvių nenaudai. J. Gerulis šį kalbinį ir tautinės sąmonės pasikeitimą apžvelgė atskiru straipsniu (Muttersprache u. Zweisprachigkeit in einem preussisch-lituischen Dorf, Studi Baltici II 1932, 59–67) ir aiškino jo

priežastis. J. Gerulio nuomone buvo šie veiksniai: vokiška mokykla, 1914–18 mobilizacija (vyrai ilgai būdami kariuomenėje įprato vokiškai), 1914 rusų invazija ir po jos sekęs gyventojų Rusijon ištrėmimas (1914–18), kur senoji karta, dėl sunkių gyvenimo sąlygų nepaprastai išmirė, o jaunimas, netekęs senųjų, sugrįžęs jau ėmęs per stipriai ‚pavokiečiuoti', o vesdamas iš kitų vietų ‚vokiečiuojančias' merginas, vaikams nebeįstengė lietuvių kalbos perteikti; galop politinis spaudimas ir pasikeitusi bažnyčiose pamaldų kalba. J. Gerulio atskleistasis J. k. vėlyvas ir staigus suvokietėjimas įdomus ir reikšmingas visam M. Lietuvos nutautėjimui; jis teikia studijinės medžiagos ir kitų vietų nulietuvėjimui.

Jogjakarta, kitaip Djokjakarta (Džokdžakarta) Indonezijos mst. vidurinėje Javos salos dalyje, 30 km nuo Indijos vandenyno; 1.848.866 gyv. (1951; 1930—136.649). J. buvo to paties vardo sultanato (įkurto 1755 vieton ankstesnės Mataramo vst.) sostinė su didžiule citadele (2,5 km²) Kraton miesto centre ir sultono rūmais. Universitetas su 14 fakultetų; plačiai išgarsėjusi prekyvietė ir bazaras; keli puošnūs parkai. Pasar Gedeh priemiestyj koncentruojasi auksakalių ir odos dirbinių naminė pramonė. J. yra kultūrinio Indonezijos gyvenimo centras. Indonezų nepriklausomybės karų metu J. buvo laikinoji Indonezijos sostinė. *A. B.*

Jogues Isaac (1607–1646) prancūzų jėzuitas, kankinys šventasis (IX 26). 1636 įšv. kunigu ir atvykęs į Š. Ameriką, misionieriavo tarp indėnų į p. nuo Hurono ež. Jis buvo pirmasis misionierius pasiekęs Michigano sritį. 1642 grįždamas iš Kvebeko, buvo užpultas irokėzų, kankinamas ir laikomas belaisviu, kol 1643 jį išpirko olandai. 1646 vėl iš Prancūzijos sugrįžęs misiją, buvo sugautas Mohawk kilties indėnų ir nukankintas drauge su kitu jėzuitu kunigu Jean Lalande. Abu juos 1930 kanonizavo pop. Pijus XI.

Jogurtas (turk. yōghurt) žmonių maistui vartojamas tirštas, maloniai rūgštaus skonio raugintas pienas, gaminamas iš gryno pasterizuoto pieno, kurį kaitinant išgarina apie pusę jo vandens arba į jį deda pieno miltelius ir juos gerai ištirpina. Taip paruoštą ir atvėsintą pieną užraugia jogurto bakterijų kultūromis, kurias sudaro Bacterium bulgaricum ir Thermobacterium yoghurt, ir raugina 45°C temperatūroje nuo 3 iki 5 val. Jogurte pieno rūgšties yra daugiau kaip natūraliai surūgusiam piene. J. labai paplitęs Balkanų kraštuose. *J. Pl.*

Johananas ben Zakai (m. apie 80 po Kr.) Hilelio mokinys, Jeruzalės sinedrijono narys. Jeruzalės apgulimo metu karste išgabentas iš miesto, nuvykęs pas Vespazijoną, išpranašavo jam imperatoriaus garbę ir gavo iš jo leidimą steigti rabinų akademiją Jabnėje, kuri tapo žydų kultūrinio gyvenimo centru.

Johannes (lot., ‚Jonas') 1. J. a Sancto Thoma, iš tiesų Juan Poinsot (1589-1644) scholastikos teologas ir filosofas, gimęs Portugalijoje (Lisabonoje), bet veikęs Ispanijoje. 1612 įstojęs į domininkonus, nuo 1614 buvo Alcalá univ. prof. Vienas iš didžiausių tomizmo atstovų ne tik savo metu, bet ir apskritai. Kūrybiškai plėtojęs ir gilinęs šv. Tomo Akviniečio teologiją bei filosofiją, jis turi poveikio tomistams ligi šiai dienai. Itin daug kur juo remiasi dabartinis tomizmo svarbiausias atstovas Jacques Maritain. Pagrindiniai jo veikalai buvo naujai išleisti: Cursus philosophicus Thomisticus, 3 tt., 1930–37; Cursus Theologicus, 4 tt., 1931–46.

2. J. Capreolus (1380–1444) scholastikos filosofas, nuoseklus tomistas, savo veikalu Libri quattor Defensionum theologiae divi doctoris Thomae de Aquino įsigijęs tomistų kunigaikščio (thomistarum princeps) vardą. Pagrindinis jo veikalas buvo išl. 1483, nauja laida pakartota 1899–1908.

3. J. de Florentia žr. Giovanni da Cascia.

4. J. de Garlandia (apie 1195 — apie 1260/70) viduramžių gramatikas ir leksikografas. Gimęs Anglijoje, apie 1220 persikėlė Prancūzijon ir čia mokė Tulūzos ir Paryžiaus mokyklose. Be teologinių raštų, religinių poemų ir dviejų muzikos traktatų (Introductio in contrapunctum ir Tractatus de cantu plano), jis paliko leksikografinius veikalus Dictionarius ir Dictionarius metricus (eilėmis), kur jis bene pirmasis pavartojo ‚dictionarius' žodyno prasme, nors žodžius jame davė ne alfabetiškai, o pagal medžiagos klasifikaciją. Garsiame veikale Morale scolarium gynė humanistinių mokslų (artes liberales) vertę prieš pelninguosius teisės ir medicinos mokslus.

5. J. de Janduno (m. 1328) Paryžiuje mokęs viduramžių filosofas, kritikavęs šv. Tomą Akvinietį ir laikęsis Averroes, kurį jis vadino ‚filosofinės tiesos draugu ir gynėju'. Teigdamas averoistinę proto ir tikėjimo tiesos priešybę, filosofiją jis grindė ‚proto' tiesa, o tikėjimo tiesų atveju kalbėjo: ‚tikiu, kad tai tiesa, bet nežinau, kaip tai įrodyti — tesidžiaugia tie, kurie žino'. Taip pvz. jis skelbė ‚proto tiesa' pasaulio amžinybę ir sakėsi nežinąs, kaip suprasti pasaulio iš nieko sukūrimą. E. Gilson jo averoizmą laiko religinio netikėjimo forma, o jį patį — vienu iš laisvamanybės pirmtakų. Drauge su Marsilijum Paduviečiu jis išleido Defensor pacis 1324, kur politinės galios versme laikė tautos suvere-

nitetą ir atmetė popiežių teisę teikti valdžią pasauliniams valdovams. Už tai 1327 J. buvo ekskomunikuotas.

E. Gilson, Études de philosophie médiévale 1921, 51–75.

6. J. de Mirecuria, kitaip Jean de Mirecourt, XIV a. vidurio prancūzų teologas. Okamistas, kraštutiniškai plėtojęs Dievo valios absoliutumo mintį ligi teologinio determinizmo, padarančio Dievą atsakingu už tai, kad žmogus nori nusidėti. Anot jo, nėra negalima, kad Dievas galėtų padaryti pasaulį neegzistavus.

7. J. de Rupella, kitaip Jean de la Rochelle (m. 1245), Paryžiaus univ. teologiją dėstęs pranciškonas, Aleksandro Haliečio įpėdinis, be teologinių veikalų, palikęs ir filosofinio pobūdžio Summa de Anima, kurioje augustinizmą siejo su aristoteline sielos pažinimo samprata. Gynė filosofiją ir pastangas ją nuslopinti vadino šėtono pinklėmis palikti krikščionis be išlavinto proto.

8. J. Magnus, kitaip Jöns Månsson (1488–1544), paskutinis švedų katalikų arkivyskupas. Studijavo Louvaine (jo mokytoju buvo būsimasis pop. Adrijonas VI), Kölne ir Italijoje. Išrinkus popiežiumi Adrijoną VI, J. buvo paskirtas jo legatu į Švediją 1522. Pradžioje gerai sugyveno su karaliumi Gustavu I, ir Upsalos katedros kapitula išrinko jį arkivyskupu. 1526 J. karalius Gustavas I siuntė į Dancigą paruošti savo piršlybų su Lenkijos-Lietuvos karaliaus Žygimanto Senojo seseria Jadvyga; iš tų piršlybų niekas neišėjo, nes, reformacijai sparčiai žengiant į Švediją, švedų didikai jų nebenorėjo. 1528 J. buvo atšauktas, tačiau pasiliko gyventi užsienyje. Kai 1533 J. atvyko į Romą įšventinti arkivyskupu, griežtu protestantu virtęs Gustavas I jau buvo įšventinęs Upsaloje protestantišką arkivyskupą. J. liko gyventi Romoje, kur atsidėjo istoriniam veikalui, kurio tikslas buvo sukritikuoti Saxo Grammaticus mestus švedams kaltinimus. Šis jo veikalas, Historia de omnibus gothorum sueonumque regibus 1554, prisisunkęs tautinės dvasios ir tiek pat fantazijos, bet aplamai jis ilgą laiką turėjo reikšmės švedų istorijos tyrimui. *J. Lmg.*

9. J. Quidort, Jean de Paris, (m. 1306) prancūzų domininkonas, veikalu Correctorium corruptorii gynęs šv. Tomą Akvinietį nuo Guillaume de la Mare puolimų, o veikale De potestate regia et papali teigęs, kad visuotiniai suvažiavimai turi teisę erezijos ar skandalo atveju pašalinti popiežių, nes ‚liaudies valia', išreikšta visuotinio suvažiavimo ar kardinolų, yra aukštesnė už popiežiaus.

10. J. von Tepl, kitaip J. von Saaz, Henslein v. Schüttwa (apie 1350 — apie 1414), vok. ankstyvojo humanizmo prozaikas. Buvo miesto raštininku Saaze, vėliau notaro pavaduotoju Prahoje. Apie 1400 parašė savo žinomą žemdirbio ginčą su mirtimi (Der Ackermann aus Böhmen), kur žmogus maištauja prieš mirties visagalybę, o mirtis kaltina gyvenimą, kol Dievas nurodo abiejų ribas. Tai buvo pirmasis kūrinys parašytas nauja vokiečių k. (neuhochdeutsch) ir vienintelis tikras literatūrinis ankstyvojo humanizmo veikalas. J.v.T. buvo Petrarkos mokinys.

11. Žr. Jonas, o taip pat Baconthorp, Buridan, Duns Scotus, Eriugena, Gerson.

Johannesburg didžiausias ir ūkiškai svarbiausias P. Afrikos Sąjungos mst. J. yra Transvalio valstybėj, didžiausių pasaulyje aukso kasyklų (Witwatersrand) centre; 880.000 gyv. (1951), 1750 m nuo j.l., 957 mylios nuo Kapštato. Iš trijų šonų miestą supa aukso kasyklų juosta su aukštais kasyklų įmonių kaminais, sumaltų baltų uolienų kalvomis ir darbininkų negrų vargingais priemiesčiais. Iš viso yra apie 150 atskirų kasyklų ligi 2000 m gilumo. Miesto centras yra amerikietiškos išvaizdos, su daugiaaukščiais namais ir gražyklingu išplanavimu. 1903 įkurtoji kasyklų ir technologijos mokykla 1921 gavo univ. teises; dar veikia technikos aukštoji mokykla ir kasyklų inžinerijos institutas. J. įkurtas 1886 aptikus čia aukso ir pavadintas vyr. Transvalio geodezininkui Johannes Rissik pagerbti jo vardu. 1928 gavo miesto teises.

Iš Lietuvos nemaža žydų, emigravusių į P. Afriką, buvo įsikūrusių J. Pačių lietuvių buvo mažiau. J. veikė Lietuvos konsulatas ir Pietų Afrikos lietuvių kultūros draugija su skyriumi Pretorijoje. Prieš II pas. karo pradžią P. Afrikos lietuvius buvo aplankęs gen. Nagius-Nagevičius, kuris savo įspūdžius aprašė Pasaulio Lietuvyje 1939.

Johannisburg (dabar lenkų valdomoje Rytprūsių srityje ir vadinasi Pisz) aps. mst. ir pilis. J. yra atsiradęs kaip žvejų ir bitininkų kaimas prie Plissek upės. Pirmąją privilegiją davė 1367 Balgos komtūras Ulrich Fricke. 1628–82 J. buvo apvestas mūrais, o 1646 gavo miesto teises. Vok. ordino vyr. magistras Henrikas Dusemer (žr.) 1345 pastatė ordino pilį, kurią iš šiaurės saugojo visas ežerų ruožas. Savo iš Marienburgo pilies kalėjimo pabėgimo metais (1361), Kęstutis, padaręs žygį į Prūsus, pusiau iš medžio pastatytą J. pilį sudegino. 1379 J. buvo atstatytas ir 1431 naujai sustiprintas. Per 13 m. karą J. buvo vėl sudegintas. Hercogo Albrechto laikais 1561 ir vėliau (1655, 1698) J. pilis drauge su miesto mūrais, vėl buvo sutvirtinta. 1787 J. pilis pateko į privačias rankas. 1895 J. mst. buvo 3377 gyv. Priklausydamas Gumbinės (žr.) administracinei sričiai (Reg.

Bezirk), J. aps. 1680 km² apėmė 3 mst., 166 vls. ir 53 dv. su 49.534 gyv. (1895).

Dehio—Gall, Deutschordensland Preussen 1952; *E. Wermke,* Bibliographie der Geschichte für Ost- und Westpreussen 1932 (žr. papildymus iki 1954, Zeitschr. für Ostforschung 1956, 1 nr.). *Z. I.*

Johannsen Wilhelm Ludwig (1857–1927) danų biologas, nuo 1905 Kopenhagos univ. prof., vienas iš moderniosios genetikos grindėjų, pritaikęs jai matematinį (statistinį) metodą. 1903 J. pirmasis įrodė, kad išorės įtakoje įgytos savybės (pvz. grūdo svoris, priklausąs nuo dirvos trąšumo) nėra paveldimos. Jis išskyrė genotipo (vidinių veiksnių paveldėjimo), fenotipo (išorinio pasireiškimo) ir grynos genetiškos linijos sąvokas, kurios yra visuotinai priimtos. Jo veikalai: Om arvelighed i samfund og rene linier 1903, Arvelighedlaerens elementer 1905 (vok. laida 1909), Falske analogier 1914. *M.Y.*

Johansen Paul (g. 1901 Taline, Estijoje, iš danų tėvų) rytų Europos ir Hanzos istorijos prof. Baigęs gimnaziją (1919) ir pas ūkio istoriką R. Kötzschke Leipcige parašęs disertaciją Siedlung und Agrarwesen der Esten in Mittelalter (1924) iki 1939 dirbo Talino miesto archyve (nuo 1934 jo dir.), nuo 1937 redagavo Beiträge zur Kunde Estlands. 1939 rudenį su Estijos vokiečiais repatrijavo; Hamburgo univ. įsteigus Hanzos ir rytų Europos istorijos katedrą, nuo 1940 ėmė ten dėstyti. 1956 V 25 pakeltas o. prof. 1951 Suomių mokslo akademijos narys, 1955 Baltų instituto narys korespondentas, yra vienas iš žurnalo Hansische Geschichtsblätter redaktorių. 1933 J. išleido svarbų šaltinį Die Estlandliste des Liber Census Daniae; 1951 išėjo jo Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. Iki šiol per 70 straipsnių rinkiniuose, žurnaluose ir atskirais leidiniais bei atspaudais J. daugiausia lietė Estijos praeitį. Dalis studijų paskelbta estiškai. Iš Lietuvą paliečiančių studijų pažymėtina: Kurlands Bewohner zu Anfang der historischen Zeit (Baltische Lande I, 1939), Die Bedeutung der Hanse für Livland (Hans. Geschichtsbl. 1941), Die Chronik als Biographie, Heinrich von Letland (Jahrbücher für Gesch. Osteuropas 1953), Nowgorod u. die Hanse, (Gedächtnisschrift für Fr. Rörig 1953), Umrisse u. Aufgaben der hansischen Siedlungsgeschichte und Kartographie (Hans. Geschichtsbl. 1955) ir kt. Mokėdamas estų, danų, suomių kalbas, J. savo gausiose studijose ir mokslinėje veikloje yra vienas iš žymiausių Hanzos ir Livonijos istorikų, vis mezgančiu ryšius su Skandinavijos kraštais. *Z. I.*

P. Johansen

Johansons Andrejs (g. 1922) latvių rašytojas. Anglosaksų kūrybos vertėjas (Byron, Poe, Conrad). Intelektualinės poezijos atstovas. Knyga Mijkrēslis 1941, išleista kartu su Anšlavu Egličiu. Kritikas ir recenzentas.

Johansson Lars, pats vadinosi Lucidor den olycklige ‚L. nelaimingasis' (1638–74), švedų rašytojas, vienas iš švedų galybės laikotarpio originaliausių rašytojų. barokinio gyvenimo jausmo reiškėjas. Jo kūryba apima tiek pasaulines dainas (meilės, vestuvių, puotų), tiek religines giesmes, kuriose išreiškė savo atgailą ir nusivylimą pasauliu. Dviem tomais jo raštai išl. 1914–30.

John Bull žr. Bull John.

Johnson 1. Andrew (1808–75) 17-tas JAV prezidentas, prezidentavęs kritišku ‚rekonstrukcijos', t. y. pietinių sukilėlių valstybių reabilitavimo laikotarpiu. J. gimė Raleigh, N. C., neturtingų pietiečių šeimoje. Rašyti ir skaityti išmoko savamoksliškai. 1826 persikėlęs į Tennessee, kurį laiką dirbo siuvėju. Nuo 1830 pradėjo dalyvauti vietinėje politikoje (demokratų partijoje), kuriai jis paliko ištikimas visą laiką. 1834–43 Tennessee vst. legislatūros atstovas, 1843 – 53 atstovų rūmuose Washingtone. 1853 Tennessee gubernatorius. gynęs valstybės išlaikomų viešųjų mokyklų būtinumą. 1857–62 senatorius JAV senate. Kai 1861 VI Tennessee valstybė atsimetė nuo JAV unijos. J. atsisakė susidėti su sukilėliais. 1864 J. kandidatavo į viceprezidentus kartu su Lincolnu, kuris siekė perrinkimo. Abu tačiau buvo ne partiniai, bet unijos kandidatai. Lincolną 1865 nužudžius, J. tapo prezidentu. J. teko pareiga atstatyti nugalėtų sukilėlių valstybių teisinę padėtį JAV unijoje. J. tęsė, dar labiau sušvelnindamas, Lincolno politiką, pagal kurią sukilėlės valstybės turėjo būti traktuojamos kaip niekad iš JAV nepasitraukusios. J. paskelbė generalinę amnestiją, paskyrė naujus valstybių gubernatorius. Ilgainiui, tarp J. ir kongreso išaugo didelis konfliktas. Kongresui tuo laiku vadovavo radikalieji šiauriečių respublikonai, kurie norėjo traktuoti sukilėles valstybes kaip užkariautas teritorijas ir užtikrinti respublikonų rinkiminei pergalei Pietuose tuoj suteikti jau išlaisvintiems negrams balsavimo teisę. Padėtį dar paaštrino J. nevykusi kova prieš radikaliuosius respublikonus per kongreso rinkimų kampaniją ir J. konfliktas su karo sekretorium Stantonu, J. atleistu iš pareigų prieš senato valią. Kongreso rinkimus laimėjus radikaliesiems respubliko-

nams, J. buvo atstovų rūmų apkaltintas įstatymų laužymu ir kongreso įžeidinėjimu. Senatas 1868 III teisė J., tačiau vieno balso dėka J. buvo paliktas prezidentauti. Daugumos nemėgiamas, baigęs savo kadenciją, J. 1869 grįžo į Tennessee. 1875 buvo vėl grąžintas į JAV senatą, tačiau netrukus mirė. J. yra vienintelis JAV istorijoj prezidentas, kongreso apkaltintas ir teistas už prasilenkimą su įstatymais. Buvo drąsaus būdo, bet impulsyvių žodžių ir darbų, ir labai nediplomatiškas, ypač prezidentavimo metu.

R. W. Winston, A. J. Plebeian and Patriot 1928; *H. K. Beale*, The Critical Year. A Study of A.J. and Reconstruction 1930; *L. P. Stryker*, A. J., A Study in Courage 1936. *V. Vrd.*

2. Douglas Wilson (1878–1944) amerikiečių geologas, dėstęs nuo 1906 Harvardo, nuo 1912 Columbia univ. Paryžiaus taikos konferencijoje jis vadovavo amerikiečių delegacijos sienų sekcijai. Išspausdino Battlefields of the World War 1921, Stream Sculpture on the Atlantic Slope 1931, The Origin of Submarine Canyons 1939.

3. Eyvind (g. 1900) švedų rašytojas. Išaugo Joyce, Gide ir Freudo įtakoje. Savo kūryba nusikreipęs į gyvenamąjį laiką. Visur pabrėžiant psichologinį pradą, o foną perkeliant čia į realistiškai perteiktą, čia į fantastinę aplinką, J. kūryboje susipina individualinės, moralinės, socialinės bei politinės problemos. Kaip žmonių vaizduotojas J. pasižymi šaltu analizuojančiu aštrumu ir pasigailėjimo nežinančia satyra, bet taip pat ir užuojauta. Išl. De fyra främlingarna (Keturi svetimieji, 1924), Stad i mörkret (Miestas tamsoje, 1927), Komentar till ett stjärnfall (Vieno žvaigždžių kritimo komentarai, 1929); keturių dalių II pas. karo kronika Romanom Olof (Romanas apie Olofą, 1945); trilogija Krilon (1941–43), romanas apie Odisėją Strärdernas svall (Krantai ištvinsta, 1946), Lägg undan solen (Atidėk saulę į šalį, 1951). *J.Lng.*

4. Hiram Warren (1866–1945) amerikiečių politikas. 1912 jis įsteigė progresyviųjų partiją (Progressive Party) ir nesėkmingai kandidatavo į JAV vicepreziden tus (drauge su Th. Rooseveltu). 1911–17 Kalifornijos gubernatorius, vėliau JAV senatorius. Anksčiau atstovavęs respublikonuose sociališkai pažangiajam sparnui (1920 buvo stipriu kandidatu respublikonuose į prezidentus), vėliau nusigręžė nuo Hooverio ir 1932 rėmė F. D. Rooseveltą, bet užsienio politikoje laikėsi atkaklaus izoliacionizmo.

5. James Weldon (1871–1938) amerikiečių negrų rašytojas, vienas iš National Association for the Advancement of Colored People steigėjų. Jo romanas Autobiography of an Ex-Coloured Man 1912 buvo sukėlęs daug triukšmo. Knygoj God's Trombones 1927 J. poetiškai panaudojo negrų pamokslus. Autobiografija Along This Way 1933.

6. Samuel (1696—1772) amerikiečių teologas anglikonas ir filosofas. 1754–63 pirmasis King's College (dabar Columbia univ.) New Yorke prezidentas. Vienas iš pirmųjų Amerikos filosofų, Berkeley akosmizmo šalininkas. Gindamas valios laisvę, daug polemizavo su kalvinais. Išsp. A System of Morality 1746, Elementa Philosophica 1752.

H. W. and C. Schneider, S.J., His Career and Writings, 4 tt., 1929.

7. Samuel (1709–84) anglų rašytojas, vienas jų didžiųjų kritikų. Liga ir skurdas privertė jį anksti nutraukti universiteto studijas. 1737 atvykęs Londonan, J. dirbo žurnale Gentleman's Magazine, išleido poemas London 1738 ir The Vanity of Human Wishes 1749. Jo drama Irene 1749 buvo pagrįstai publikos atmesta. Savo gausiais essays J. pripildė savo leidžiamą žurnalą Rambler 1750–52 ir The Idler 1756. J. pagarsėjo didžiuliu A Dictionary of English Language 1755, o kova su skurdu užbaigė valstybinė pensija 1762. Iš jo grožinės prozos minėtina egzotiška moralistinė alegorija Rasselas 1759. J. 1765 išleisti Šekspyro raštai turi vertingų kritiškų pastabų, kuriose jis, be kita ko, gina Šekspyro trijų vienumų pažeidimus. Jo kūrybos branduolys yra Lives of the Poets 1781, 10 tomų smulkmeniškas žinynas, solidžiai moralaus pagrindo ir pilnas įžvalgios kritikos. J. iškalbi, žodinga, pilna lotyniznių proza ir jo gudri, asmeniška kritika diktavo jo gyvenamojo meto literatūrinį skonį. Šiandien tačiau jo įdomi asmenybė (ypač jo draugo Boswellio aprašyta), jo milžiniška povyza sužalotu veidu, sugebėjimas kalbėti, hipochondrija sukelia daugiau susidomėjimo, negu jo paties raštai.

S. Johnson

J. Boswell, Life of J. 1791, paskutinis leidimas 1953; *J. W. Krutch*, S. J. 1944. *A.L.*

Johnston 1. Albert Sidney (1803–62) amerikiečių generolas. West Point akademiją baigė 1826. Pasitraukęs iš JAV armijos, 1835 perėjo į Texas, ten 1837 tapo revoliucinės armijos vadu ir 1838 karo ministru. Dalyvavo Meksikos kare. 1849 grįžo į JAV armiją, 1857 vadovavo ekspedicijai prieš mormonus. Prasidėjus pilietiniam karui, sukilėlių buvo pakeltas generolu ir paskirtas vakarų frontui vadovauti. Bepuldamas gen. Grantą prie Shiloh,

žuvo mūšio lauke. Laikomas vienu gabiausių sukilėlių generolų.

2. Joseph Eggleston (1807–1901) amerikiečių generolas. 1829 baigė West Point akademiją. Dalyvavo kovose su seminolais (Floridoj) ir Meksikos kare. 1861 IV pasitraukė pas pietiečių sukilėlius, prisidėjo prie pietiečių laimėjimo vad. Bull Run mūšyje ir po jo gavo Š. Virginijos armijos vadovybę. 1862 V buvo sužeistas; po 6 mėn. grįžęs tarnybon paskirtas vadovauti karo ministerijai. 1863 XII paskirtas vadovauti Tennesse armijai, vykdė traukimąsi prieš W. T. Shermaną, bet 1865 IV 26 turėjo kapituliuoti. Būdamas perdaug atsargus, netiko ofenzyvai, bet užtat defenzyvines operacijas sumaniai vykdė. Išsp. Narrative of Military Operations 1874.

D. S. Freeman, Lee's Lieutenants I, 1942.

Johnston City mst. Illinois vst. pietuose, apie 6000 gyv. 1914 čia buvo 412 lietuvių ir veikė kelios organizacijos, iš kurių išlikusi SLA 103 kuopa.

Johnstown JAV Pennsylvanijos mst., 75 mylios į p.r. nuo Pittsburgho, siaurame Conemaugh upės klony, apsuptame kalnų; 62.723 gyv. (1950), bet drauge su apylinkių vietovėmis yra apie 300.000 gyv. J. yra žymus anglių kasyklų ir plieno liejyklų centras. 1889 V 31 po didelių liūčių vanduo išvertė už 12 mylių aukščiau miesto buvusią upės užtvanką, ir apie 7 m aukščio banga sunaikino beveik visą miestą, pražudydama apie 3000 žmonių.

Johore žr. Džohoras.

Johov Alexander (1866–1933) muzikas. Gimęs Berlyne ir ten išėjęs muzikos mokslus, 1892 buvo atkviestas Klaipėdon šv. Jono bžn. kantoriumi. Suorganizavo tos bažnyčios chorą, iš kurio vėliau išsivystė Oratorijos d-ja. Vadovavo daugelio kitų organizacijų chorams, rengė koncertus, dėstė muziką vok. gimn. Jo muzikinė veikla apėmė visą Klaipėdos kraštą. 1923 St. Šimkaus suorganizuotoje Klaipėdos muzikos mokykloje buvo vicedirektorius ir dėstė vokiškai muzikos teoriją ir fortepijono kursą ligi tos mokyklos užsidarymo. Buvo lietuviams palankus ir vokiečių spaudoje recenzavo lietuvių muzikinius pasireiškimus. Yra parašęs dainų chorams ir kantatų. 1932 iš Lietuvos išvykęs, mirė Breslavė. *J.Ž.*

Johst Hanns (g. 1890) vokiečių rašytojas. Studijavo mediciną ir meno istoriją bei filosofiją. 1935–45 Reicho ‚raštijos rūmų' pirm. Ankstyvojoj kūryboj talentingas ekspresionizmo atstovas, vėliau perėjo į nacionalsocialistų ideologijos garsintojų eiles ir rašė partinės disciplinos inspiruotus scenus veikalus. Svarbesni raštai: Der Einsame (Grabbes atminimui parašyta drama) 1917, Der König (pjesė) 1919, Consuela (romanas) 1925, Thomas Paine (pjesė) 1927, Ich glaube (essays) 1928, So gehen sie hin (romanas) 1930, Ave Maria (apysaka) 1931, Schlageter (drama) 1932, Maske und Gesicht 1935 ir Die Torheit einer Liebe 1936 romanai.

Joyce James (1882 II 2 Dublin — 1941 I 31 Zürich) airių rašytojas, viena svarbiųjų moderniosios literatūros asmenybių. J. lankė Dubline jėzuitų mokyklas. 1903 jis nusprendė atsižadėti savo tautos bei bažnyčios ir paskirti savo gyvenimą menui savanoriškoje tremtyje. Savo likusį gyvenimą J. praleido Paryžiuj, Londone, Trieste, Züriche. Skurdo ir sunkios akių ligos varginamas, jis be perstojo rezgė savo pagrindinius prozos kūrinius, kad, pasak jo, nukaltų savo sielos kalvėje dar nesukurtą savo rasės sąmonę. J. religinis auklėjimas ir jo gimtasis miestas su savo turtinga airiška šneka atsispindi visoje jo svetur parašytoje kūryboje. J. eilėraščiai, pasirodę rinkiniuose Chamber Music 1907, Pomes Penyeach 1927, nėra ypatingos svarbos. Natūralistinio Dublino vaizdų rinkinio Dubliners 1914 vyraujanti tema yra dvasinės įžvalgos akimirkos (‚epiphanies'). A Portrait of the Artist as a Young Man 1916 jau turi vėlesnių brandžiosios J. technikos užuomazgų. Šios J. jaunystės autobiografijos ir drauge menininko apskritai tapsmo aprašymo ankstyvoji versija išleista 1944 Stephen Hero pavadinimu. Romanas Ulysses 1922 suteikė J. daug vargo su cenzoriais. JAV šis romanas buvo apkaltintas pornografija ir teišleistas 1933. Šis J. šedevras yra labai sudėtingos sandaros, daugiasluoksnės reikšmės. Jis aprašo vieną dieną Dubline, kurios pagrindiniai įvykiai lygiagretūs su Homero Odisėja. Jame J. naudoja vidinį monologą, sąmonės srovės metodą, simbolį, mitą. Patsai gabus kalboms, J. skolinosi kitų kalbų ritmus ir derinius savo žodinei visatai paįvairinti. Kitas didysis J. romanas, tolesnis jo žingsnis į simbolizmą, Finnegan's Wake 1939 aprašo naktį — pasaulį sapnuojančiojo sąmonėje, be laiko, kalbos, erdvės ribų. Šioje sapno kalboje J. panaudoja Freudo, Jungo teorijas ir italų filosofo G. Vico ciklinę struktūrą. Abu J. romanai yra labai sunkūs skaityti, reikalauja didelio išsimokslinimo. Jiems suprasti parašyta daug aiškinimų. Vienintelis J. vaidinimas Exiles 1918 nėra sceningas. J. siekė daugelio matavimų kalbos ir vien jos priemonėmis stengėsi atkurti visas protines ir juslines apraiškas. Jo formalinė įtaka XX a. rašytojams yra milžiniška, nors nė vienas nesekė juo tiesiogiai.

J. Joyce

S. Gilbert, J. J. Ulysses 1930; *H. Levin*, J. J. 1941; *J. Campbell ir M. Robinson*, A Skeleton Key to Finnegan's Wake 1944; *W. Y. Tindall*, J. J. 1950; *W. R. Rodgers*, Portrait of J. J. 1953. *A.L.*

Joinville-le-Pont mst. Prancūzijoje į r. nuo Paryžiaus, prie Marnos upės; 13.319 gyv. (1946). Filmų studija ir sporto institutas.

Joja kariuomenėje — raiteliai pasiųsti su uždaviniu daugiausia žvalgyti priešą. J. dydis priklauso nuo uždavinio, gali būti skyrius arba būrys.

Jojų tarnyba, divizijos eskadronas ir mišri žvalgomoji rinktinė 1928 (vyr. štabo leidinys).

Jojada pirmas vyr. Jeruzalės bažnyčios kunigas, vedęs Judo karaliaus Akazijo seserį Josabą. Po Akazijo mirties (842 pr. Kr.) Josaba, pasislėpusi bažnyčioje, išgelbėjo vienerių metų likusį brolio sūnų Joasą nuo Atalijos žudynių ir taip išsaugojo Dovydo giminę. Septintaisiais Atalijos valdymo metais J. surengė sukilimą ir karaliumi paskelbė Joasą. Už nepilnametį Joasą valdė J. Jis panaikino Baalo kultą ir atnaujino pamaldas Jeruzalės bažnyčioje. Senatvėje miręs buvo palaidotas Judo karalių tarpe.

Jojakimas žr. Joakimas.

Jojykla jojamoji vieta, hipodromas (žr.).

Jojimas žr. Žirginis sportas.

Jókai Mór (1825–1904) vengrų rašytojas. 1848 sukilime su Petöfi buvo revoliucinės jaunuomenės vadas. Nors baigė teisę (1846), bet vertėsi kaip redaktorius ir rašytojas. 1861–97 buvo Vengrijos parlamento atstovas, liberalinės opozicijos vadas. J. yra vienas iš populiariausių ir gausiausių vengrų rašytojų, apie 300 kūrinių autorius. Jo kūrinių savybės: pagaunąs pasakojimas, fantazija, humoras. Daugiausia savo kūriniams temas ėmė iš vengrų istorijos. Liet. išversta Pajudinkime, vyrai, žemę (atpasakojo A. Kriščiukaitis-Aišbė 1892, ²1921), Turtingi skurdžiai (J. Sužiedėlio vertimas 1933), Senieji tablabirai (O. ir J. Gratkauskų vert. 1939), Akmeninė širdis (A. Andriulionio vert. 1938–39).

Jokantas Kazimieras (g. 1880 X 23 Valiukiškio vsd., Kupiškio vls., Panevėžio aps.) gyd., seimų narys ir pedagogas, Lotyniškai lietuviško žodyno autorius. 1894 stojo į Mintaujos gimnaziją; 1896 iš jos su kitais išvarytas už atsisakymą rusiškai melstis, toliau mokslą tęsė Talino II gimn. ir ją baigė 1902. Medicinos mokslus išėjo Tartu univ., kurį baigė 1908. S. Kalvarijos šv. Jurgio ligoninės gyd. 1909–18. Nuo 1918 IV kurį laiką buvo Žiburio gimn. dir.

K. Jokantas

Marijampolėje, kol įsitraukė į visuomeninį seimo nario darbą. 1917 Vilniaus konferencijos dalyvis (organizacinio komiteto jai šaukti narys). Steigiamojo ir I–III seimų (1920 V 15 — 1927 IV) narys krikščionių demokratų, vėliau ūkininkų sąjungos frakcijoje. Steigiamajame seime buvo švietimo komisijos pirm. ir pradžios mokyklų įstatymo referentas. II seimo vicepirm. iki 1925 II ir ligi to paties laiko nuo 1922 oficiozo Lietuvos vyr. red. 1925 II — 1926 VI švietimo ministras. Po 1926 XII 17 vėl kurį laiką Lietuvos vyr. red. 1927 rudenį paskirtas Aušros mergaičių gimn. Kaune direktoriumi, šias pareigas ėjo iki 1939 XI 21, kada buvo paskirtas švietimo ministru A. Merkio kabinete.

Spaudos darbininku J. pasireiškė dar Varpe, vėliau rašė Vilniaus Žiniose, Viltyje, Šaltinyje, nepriklausomybės metais — Laisvėje, Lietuvoje, Lietuvos Aide, Ūkininke, Lietuvos Mokykloje ir kt. Dažnai vartojo Kaz. Miškonio slapyvardę. Išvertė D. Koropčevskio Urvinį žmogų 1905, J. Wagnerio Iš gyvulių gyvenimo 1911, Kahnmeyerio ir Schulzes Gamtamokslį 1921, Chr. v. Schmidto Šimtą apsakymėlių 1922. Iš Viltyje spausdintų straipsnių išl. Džiovą 1909. Karo archyve VIII ir atskirai išsp. atsiminimus ‚S. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu' 1937. Parengė vidurinei mokyklai lotynų k. vadovėlį 1920 (I dalis ⁶1940, II dalis ⁴1940). Po 10 m. darbo parengė Lotyniškai lietuvišką žodyną 1936, pirmą pas mus tokios apimties (1096 psl.).

Jokastė (gr. Iokastė, pas Homerą Epikastė) graikų mitologijoje Edipo motina ir vėliau žmona. Žr. Edipas.

Jokimas, arba Joachimas (hebr. Jojakim ‚Jahvė atitiesia, nuramina'), 1. Švč. Marijos tėvas (pagal nuo II a. paliudytą tradiciją), šventasis. Jokūbo Protoevangelijoje (žr.) sakoma, kad jis buvo turtingas Dovydo giminės ainis. Kai kartą atnešęs savo auką į Jeruzalės šventyklą, vyr. kunigo kaip bevaikis (taigi Dievo atmestas) buvo atstumtas. Iš širdgėlos pasitraukė į tyrus, kur jam angelas (kaip ir žmonai Onai) apreiškęs, kad susilauks dukters. Ši ir buvo Jėzaus motina Marija. J. kultas greitai paplito Rytuose ir jo šventė (drauge su Onos) buvo švenčiama IX 9. Imp. Eudoksija V a. prie Betsaidos tvenkinio Jeruzalėje pastatė J. garbei baziliką, nes buvo manoma, kad toje vietoje buvę J. namai ir ten gimusi Marija. Bazilika kryžininkų buvo atstatyta XII a. ir pavadinta šv. Onos vardu. Vakaruose J. šventę įvedė pop. Julius II (1503–13) ir paskyrė III 20, o šv. Pijus X ją nukėlė į VIII 16.

Acta SS. III, 1865; *E. Amann*, Le Protoévangile de Jacques. *J. V.*

2. J. Fiorietis (Joachim de Floris, it. Gioacchino da Fiore; apie 1130–1202)

mistinis teologas, cistersų abatas, apie 1190 įsteigė griežtesnį vienuolyną, iš kurio vėliau išaugo vad. floriečiai. Jo istorijos metafizika remiasi pranašiniu biblijos aiškinimu. Jis skelbė, kad po Tėvo (pasauliečių) ir Sūnaus (kunigų) epochos netrukus apie 1260 prasidėsianti Šv. Dvasios (vienuolių) epocha. Nors kai kurie J. raštai buvo Bažnyčios uždrausti, jis turėjo poveikio ilgam laikui. Jo raštai: Concordia novi et veteris testamenti (išl. 1519), Expositio in Apocalypsim, Psalterium decem chordarum (1527), Tractatus super IV Evangelia (1930 išl. E. Buonaiuti), Liber Figurarum (1940 išl. L. Tondelli).

E. Buonaiuti, G. da F. 1931; *J .Chr. Huck,* J. von F. 1938; *F. Tondelli,* Da Gioacchino a Dante 1944; *H. Grundmann,* Neue Forschungen über J. von F. 1950.

Jokimas Jonas (1844 Ariogalos apl. — 1908 Kamajuose, Rokiškio aps.) kun. 1871 įšventintas, buvo paskirtas Panevėžio vikaru ir realinės gimn. kapelionu. 1886 Jonavos filialistas, nuo 1889 Kamajų klebonas. Čia pastatė akmeninę bažnyčią, rūpinosi apylinkės švietimu, platino spaudą.

Joko (Paullinia Yoco) Sapindaceae šeimos medis ir taip pat gėralas, turįs iki 6% kafeino, daromas iš jo žievės. P. Kolumbijos, Peru, Ekvadoro čiabuvis. Didelės svarbos indėnų gyvenime.

Jokohama (Yokohama) didžiausias Japonijos uostas, uždaroje įlankoje 25 km į p. nuo Tokijo, su kuriuo drauge sudaro vieną bendrą uostavietę (Keihiu); 951.000 gyv. (1950; 1945 buvo 625.000 gyv.). Ligi 1895 J. buvo žvejų kaimas, bet Japonijai išugdžius tarptautinę prekybą, J. staigiai išaugo į vieną didžiausių pasaulyje uostų. 1923 smarkiai nukentėjo nuo žemės drebėjimo, o 1944–45 nuo bombardavimų. J. yra Japonijos šilko pramonės centras ir svarbiausias jo eksporto uostas. 1859 Japonijos sutartimi su JAV, čia buvo leista užsieniečiams kurti savo (su eksteritorialumo teisėmis) prekybos agentūras, kurios ir davė pačiam miestui pradžią. Šios užsieniečių privilegijos panaikintos 1899.

Jokosuka (Yokosuka) Japonijos mst. ir karo uostas, prie Tokijo įlankos; 250.500 gyv. (1950). Jūrų mokykla, kat. univ., laivų statyklos. 1945 uosto kariniai įrengimai buvo sunaikinti, dabar atstatomi.

Jokūbaitis 1. Antanas Juozas (g. 1887 X 18 Girdiškio vsd., Vadoklių par., Panevėžio aps.). Mokėsi Panevėžio mokykloje. Atitarnavęs rusų kariuomenėje, pora metų daraktoriavo savo apylinkėje, o 1910–12 tarnavo Rygos miesto policijoje. 1913 atvyko į JAV. Klausė paskaitų Valparaiso ir Bostono univ. Veikė SLA, TMD ir kt. organizacijose, ruošė vaidinimus, režisavo ir pats vaidino. Spaudoje bendradarbiauja nuo 1908. Išl. eilėraščių knygas Skambančios Stygos 1915 ir Svetimoje Padangėje — Pasaulio Verpetuose 1920.

Jokūbo sapnas (XII a. mozaika Monreale, Sicilijoj)

2. Mykolas (1877 Girdiškio vsd. — 1933 ten pat) knygnešys, (1) brolis. Baigęs pradžios mokyklą, lig 36 metų amžiaus daraktoriavo savojoje apylinkėje ir drauge platino lietuviškąją spaudą.

3. Stasys (g. 1919 Kelmėje, Raseinių aps.) 1945 Danijoje buvo vienas iš liet. meno ansamblio organizatorių. Kanadoje 1950 suorganizavo liet. orkestrą Aidą Hamiltone ir 1952 Trimitą Toronte.

Jokūbas (hebr. Ja'aqob ‚kulnu pasiekiąs, išstumėjas', lot. Jacobus, ag. James, isp. Jaime, it. Giacomo, prc. Jacques).

Šv. Rašto asmens: 1. J., žydų tautos patriarchas, vad. Izraeliu. Iš jo palikuonių susiformavo žydų tauta,— 12 J. sūnų davė pradžią 12 žydų tautos giminių. J. yra Izaoko ir Rebekos sūnus. Šv. Rašte Genezės knygoje plačiai aprašyta J. jaunystė, kelionės, kova su vyresniu broliu Ezavu dėl pirmgimystės teisių, pabėgimas nuo Ezavo keršto, tarnyba Libanui ir jo dukterų Lijos bei Rachelės vedybos, grįžimas, kova su angelu ir po jos vardo į Izraelį (‚kovotoją su Dievu') pakeitimas. J. paskutinieji gyvenimo metai yra aprašyti Egipto Juozapo istorijoje: persikėlimas pas sūnų į Egiptą ir su juo susitikimas. Egipte J. išgyveno 17 m. ir mirė turėdamas 137 m. Buvo palaidotas Makhpelah uoloje — patriarchų šeimos kape.

M. Noth, Die israelitischen Personennamen 1928; *E. Zolli,* Israele 1935. *J.V.*

Mene viduramžiais vaizduotos kelios J. istorijos scenos: 1. ‚J. kova su angelu' (VI a. iliustruotoji Vienos Genesis ir Lipsanotekos reljefas Brescijoje, VIII a. S. M. Antiqua bžn. freska Romoje ir vėlesni Bizantijos rankraščiai); 2. J. sapnas — ‚kopėčios į dangų' (ankstyviausieji pvz. užtikti Bizantijos rankraščiuose, Vakaruose — Hortus deliciarum; XII–XIII a. bažnyčių

freskose ir vitražuose Prancūzijoje ir Vokietijoje). 3. ‚J. laimina savo vaikaičius' ir J. šeimos istorijos ciklas (VI a. Vienos Genesis, VII a. Ashburnham Pentateuchas, XII a. Sicilijos bžn. mozaikos). Eilę J. scenų tapė ir raižė Rembrandtas. *P.Rkl.*

2. J. Vyresnysis, apaštalas (šventė VII 25), Zebediejaus ir Salomės sūnus, Jono Evangelisto brolis. Pašauktas Jėzaus, kai su broliu ir tėvu taisė tinklus prie Genezareto ežero, paliko tėvą, žvejybos įrankius ir pasekė Jėzumi. Apaštalų sąrašuose užima trečią vietą (po Petro ir Andriejaus). J. drauge su Petru ir Jonu buvo tarp privilegijuotų Kristaus mokinių: dalyvavo Jairo dukters prikėlime, Jėzaus agonijoje Alyvų darže. Dėl savo staigaus būdo drauge su broliu Jonu Kristaus buvo vadinami ‚griausmo sūnumis'. J. buvo nužudytas Erodo Agripos II apie 42 m. Pagal legendą, kurią paskleidė Izidorius iš Sevilijos, J. skelbęs evangeliją Ispanijoje. Kur tartasi IX a. atradus jo kapą, karalius Alfonsas II apie 829 pastatė bažnyčią ir vienuolyną, apie kuriuos išaugo Santiago di Compostela miestelis. Po Jeruzalės ir Romos viduramžiais tai buvo gausiausiai maldininkų lankoma vietovė. Ispanijos globėjas.

Acta SS. VI, 1749; *H. Leclerque,* L'Espagne chrétennie 1906. *J.V.*

Mene J. vaizduojamas nuo VI a. (Ravenos S. Vitale bžn. mozaika), nuo XI a. — labai dažnai ryšium su jo kultu Ispanijoje. Santiago di Compostela katedros garbės portale yra XII a. sėdinčio J. statula, o pietiniame transepte — reljefas, vaizduojąs J. ant arklio (vėliau J. tapo kavaleristų patronu). Kitų apaštalų draugėje J. vaizduojamas panašios į Kristų išvaizdos su knyga ir kartais su kardu, bet dažniausiai kaip piligrimas su skrybėle, krepšiu, ilga lazda, buteliu ir piligrimų kriaukle. J. kančios ir stebuklų ciklas susidarė iš Pseudo-Abdias padavimų ir XIII a. Jacobus de Voragine Legenda Aurea. J. ciklai gausiai sutinkami Prancūzijos katedrų vitražuose, XIV a. Pistojos katedros altoriaus reljefuose, Altichiero ir Avanzo freskose Šv. Antano katedroje Paduvoje. Labai žymios 1448–51 Mantegnos tapytos keturios J. freskos Eremitani bžn. Paduvoje. J. ciklai XV–XVI a. iliustracijose ir tapyboje sutinkami gan dažnai, o. J. statula taip pat rokoko skulptūroje.

Jokūbas Vyresnysis (J. Sansovino, S. Maria del Monserrato Romoje)

E. Mâle, L'art religieux du XIIe siècle en France 1922. *P. Rkl.*

3. J. Jaunesnysis, vad. Alpiejaus sūnumi, Jėzaus pusbrolis, apaštalas. Lukas (VI, 16) jį vadina Judo (vad. Tadu) broliu. Kad tai skirtingas apaštalas nuo J. Vyresniojo, matyti iš to, kad Apaštalų Darbuose, aprašius J. Vyresniojo nužudymą, toliau kalbama apie kitą J., kuris turėjo Jeruzalės krikščionių bendruomenėje didelį autoritetą ir pirmajame Apaštalų Susirinkime pasiūlė garsią rezoliuciją apie suderinimą papročių žydų ir pagonių, tapusių krikščionimis. Juozapo Flavijaus liudijimu, jis buvo nužudytas vyr. kunigo Anano, kuris valdė žydus interregnume tarp Romos prokuratoriaus Festo ir jo įpėdinio Albino — 62 Velykose. J. šventė (drauge su Pilypu) švenčiama V 1 (1955 perkelta į V 11). Jo relikvijos (galva) yra Ankonos katedroje.

Jokūbo laiškas pirmasis iš 7 vad. katalikiškų N. Testamento laiškų, parašytas prieš 62 (gal net 45–49) ir priskiriamas J. Jaunesniajam (tik Izidorius iš Sevilijos ir vėlesnieji ispanų autoriai jį priskiria J. Vyresniajam). Inspiruotas Kalno pamokslo minčių, šis laiškas moko tikinčiuosius moralinių principų, kad darbai turi atitikti tikėjimą. Taip pat jame kalbama apie paskutinio patepimo sakramentą ir išpažintį. J. laiško tezė ‚tikėjimas be darbų yra miręs' (II, 20) atrodo prieštaraujanti Povilo tvirtinimui, kad ‚žmogus nenuteisinamas įstatymo darbais, bet tik tikėjimu į Jėzų Kristų' (Gal. II, 16). Tai davė progos kai kuriems egzegetams įžiūrėti J. opoziciją Povilo mokslui. Tačiau iš J. laiško matyti, kad autorius nekvestijonuoja Mozės Įstatymo, prileidžia, kad skaitytojai jį laiko, ir todėl reikalauja iš jų gerų darbų. Povilas gi rašo žydžiuojantiems, kurie gal būt piktnaudojo J. laiško mintį tvirtindami, kad pakanka atlikti Mozės Įstatymo darbus. Todėl Povilas įsakmiai pabrėžia, kad nuteisinimui neužtenka Mozės Įstatymo darbų, bet dar reikia gyvo tikėjimo, pagrįsto meile, taigi ir iš jos išplaukiančiais gerais darbais. Iš to daroma išvada, kad J. laiškas yra ankstyvesnis už Povilo laiškus, kada dar nebuvo iškilęs legalinis klausimas, t.y. prieš Apaštalų Susirinkimą, įvykusį Jeruzalėje 50 po Kristaus.

J. Choine, L'épître de Jacques 1927; *P. De Ambroggi,* L'epistole catoliche 1949. *J.V.*

Anglijos karaliai: 4. J. I (1566–1625) 1603–25 Anglijos karalius, Skotijos karalienės Marijos Stuart ir lordo Darnley sūnus. Kai Marija Stuart buvo priversta atsisakyti Skotijos sosto, 1567 kūdikis J. buvo paskelbtas Skotijos karaliumi J. VI vardu. Ligi J. VI pilnametystės

kraštą valdė regentai: Murray, Lennox, Mar, Morton. Būsimąjį valdovą auklėjo ir mokė istorikas G. Buchanan ir P. Young. J. gavo puikų klasikinį išsimokslinimą, o taip pat ir religinį. 1583 pradėjo pats J. valdyti kraštą. Sutramdė neklusniuosius aukštuomenės atstovus, įtvirtino karaliaus autoritetą ir įvedė krašte tvarką. J. jaunystėje daugiau palankus buvo katalikų partijai, kuri ketino išlaisvinti jo kalinamą Londone motiną, bet ilgainiui, nepaisant motinos nužudymo, suartėjo su anglikonų partija ir sudarė su Anglijos karaliene Elzbieta I s-gą, užsitikrinęs Anglijos sostą, teisėtai priklausiusį po Elzbietos. 1603 įsikaraliavo Anglijoj J. I vardu. J. I buvo absoliutizmo ideologas, rašęs tuo reikalu ir politinių veikalų. Jis save laikė teatsakingu Dievui, bet ne parlamentui, tautai. J. I pats ir jo ministeriai buvo gana išlaidūs ir nuolat reikalingi pinigų, kurių tegalėjo teisėtai gauti pritariant parlamentui. Todėl mėgino valdyti kraštą be parlamento pritarimo ir norėjo remtis katalikų partija, kovodamas su parlamentu. Kai katalikai neparėmė jo politikos, jis savo nepasitenkinimus nukreipė prieš katalikus ir puritonus. Užsienio politikoj orientavosi Ispanijos ir Prancūzijos link. Jis darė pastangų sutaikinti Europos žemyne katalikiškus kraštus su protestantiškais. Pats išleido savo dukterį už protestanto Pfalco kunigaikščio, o sūnų apvesdino su Prancūzijos princese Henrieta Marija. Prasidėjęs 30 metų karas visą jo taikinimo politiką niekais pavertė. J. I aktyviai rėmė Anglijos kolonizacijos politiką. Jo įsakymu buvo Š. Amerikoj įkurtas Jamestown mst. Išsp. Daemonologie 1599, Basilikon Doron 1599, Déclaration du roy Jaques I 1615 ir kt. Politinius jo veikalus išspausdino C. H. McIlwain 1928.

Jokūbas I

G. M. Travelyan, England under Stuarts 1946; *J. N. Figgis,* The Divine Right of Kings ²1914; *J. R. Tanner,* Constitutional Documents of the Reign of James 1603–25, 1931.

5. J. II (1633—1701) 1685–88 Anglijos, Skotijos ir Airijos karalius, Karolio I sūnus. Ligi įsikaraliaudamas turėjo Jorko hercogo titulą. Puritonų revoliucijos metu J. pateko parlamento kariuomenei nelaisvėn. 1648 jam pasisekė pabėgti į žemyną, kur tarnavo 1652-55 prancūzų ir ispanų kariuomenėj. Grįžus Stuartams į Anglijos sostą, J. nuo 1660 ėmė vadovauti Anglijos laivynui. J. politiškai buvo palankus prancūzams, religiškai simpatizavo katalikams ir 1668 priėmė katalikų tikėjimą. Tada Anglijos parlamentas išleido Test-act'ą ir privertė J. pasitraukti iš pareigų (1673). Tas aktas draudė katalikams turėti valdines vietas. J. ypač nemėgo vigų partija. J. buvo vedęs dukart. Vyresnioji pirmųjų vedybų duktė ištekėjo už protestanto Niderlandų kng. Vilhelmo Oraniečio (1677). Antroji žmona, Modenos kunigaikštytė, dar labiau pakreipė jį katalikų pusėn. Pradėjus sklisti gandui apie katalikų rengiamą sąmokslą, J. 1679 buvo ištremtas iš Anglijos, bet jau 1682 leistas grįžti į savo kraštą. Karolis II pasiuntė jį vietininku į Skotiją. Parlamentas mėgino nušalinti J. nuo sosto paveldėjimo. Tačiau po Karolio II mirties J. visiškai be kliūčių įsikaraliavo. Kilusius nežymius sąmyšius Anglijoje ir Skotijoje žiauriai numalšino ir tuoj pamėgino keisti aukštuosius dignitorius ne anglikonų religijos žmonėmis. 1687 panaikino visus įstatymus, nukreiptus prieš katalikus, ir mieliau rėmė kitas religines sroves, kurios buvo prieš anglikonus. Stengėsi kurti Anglijoje absoliutinę monarchiją ir grąžinti kraštą į katalikybę. Palaikė gerus santykius su Prancūzijos karaliumi Liudviku XIV. Kraštas nemaištavo dėl jo valdymo būdo, nes laukė jo mirties ir įsikaraliavimo jo dukters protestantės. Betgi 1688 J. II sulaukė sūnaus — sosto įpėdinio. Tada abiejų partijų, vigų ir torių, vadai sutarė kviesti Anglijos sostan jo dukterį Mariją ir jos vyrą princą Vilhelmą Oranietį. J. II panoro jau daryti parlamentui nuolaidų, bet nuolaidų laikas buvo praėjęs. 1688 XI naujieji valdovai atvyko į Angliją, o J. II, visų apleistas, pabėgo pas Liudviką XIV. 1689 Anglijos parlamentas paskelbė J. II dukterį Mariją ir jos vyrą Vilhelmą Oranietį Anglijos valdovais. 1689 J. II išsikėlė Airijoje ir mėgino atgauti sostą, tačiau kautynės prie Boyne išsisprendė jo nenaudai. 1701 J. II mirė, palikęs savo sūnų J. III pretendentą į Anglijos sostą. Kai kurios valstybės laikė J. III teisėtu įpėdiniu į Anglijos sostą. Pačioje Anglijoje taip pat buvo J. III šalininkų, kurie buvo vadinami jakobiečiais.

G. M. Travelyan, England under Stuarts 1940; *H. Belloc,* James II 1928; *F. C. Turner,* J. II 1948. *P.Č.*

6. J., Kuršo kunigaikštis (1610–82), Livonijos ordino likučio — Mintaujos k-tės valdovas nuo 1639. Stengėsi atsikratyti Lietuvos-Lenkijos globa ir pasilenkti luomus sau. Pagal anų laikų merkantilistinę politiką J. buvo įsigijęs kolonijas — Gambiją Afrikoje 1651 ir Tobago salą Antiluose 1654. *J.J.*

7. J. Sobieskis žr. Sobieskis.

8. Jokūbas Trakiškis (Raudonas) ketvirtas Žemaičių vysk. (m. 1453), buvęs vienas iš pirmųjų Vilniaus katedros

kanauninkų. Manoma, kad jis buvo tas studentas Jokūbas iš Vilniaus, kuris 1413 ar 1414 įsimatrikuliavo Krokuvos univ. ir ten 1419 gavo bakalauratą. Pop. Eugenijaus IV buvo paskirtas 1436 V 18 žemaičių vyskupu. Apie jo veiklą nėra likę žinių.

M. Wolonczewskis, Žemajtiu Wiskupiste I, 1848; *(ed. A. Chmiel),* Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis I (1400–1489), 1887; *J. Fijalek,* Uchrzescijanienie Litwy przez Polskę. . ., Polska i Litwa, 1914; *K. Eubel,* Hierarchia Catholicca II, 1914. *R. Krs.*

Jokūbauskaitė Uršulė žr. Daukantienė-Jokūbauskaitė.

Jokūbauskas (Jakubauskas) 1. Stasys (g. 1894 III 19 Lukošaičių k., Mosėdžio vls., Kretingos aps.) agronomas. 1915 baigė Dotnuvos žemės ūkio mokyklą. Rusijoje 1917–18 buvo Centrinio lietuvių komiteto įgaliotinis Orenburge. Grįžęs Lietuvon, 1920 buvo Kauno apg. žemės ūkio inspektorius, vėliau mokytojavo ir ėjo vedėjo pareigas Raseinių ir Belvederio žemesniosiose žemės ūkio mokyklose. 1924–27 jo iniciatyva įsteigtos Gruzdžių aukštesniosios gyvulininkystės ir pieninininkystės m-los direktorius. 1929 baigęs Leipcigo univ. agronomijos mokslus, 1929–36 buvo Vilkaviškio aps. agronomas. 1936 VI išrinktas seimo nariu ir netrukus (nuo 1936 X 10) paskirtas žemės ūkio rūmų dir. 1940 okupantų atleistas iš pareigų ir paskirtas Kalvarijos rajono agronomu, bet jau 1940 VII 12 suimtas, kalintas Marijampolės ir Kauno kalėjimuose, o 1941 IV ištremtas į Sibirą. Rašė Vaire ir ūkinėje spaudoje.

S. Jokūbauskas

Pieno ir gyvulių ūkis 1936, 10 nr.

2. Viktoras (m. 1914 III 15 Lekėčiuose), mokytojas, visuomenininkas. Baigęs Veiverių mokytojų seminariją, mokytojavo Šioželkuose prie Punsko, apie 1908 įsteigė Punske suaugusiems švietimo kursus, Žiburio ir Blaivybės d-jos skyrius, vartotojų b-vę Dzūką. Perkeltas į Lekėčius įsteigė taupomąją-skolinamąją kasą ir buvo ilgametis jos sekretorius. Kelerius metus buvo Žiburio d-jos centro valdybos sekretorius, vėliau jos centro revizorius.

Šaltinis 1914, 15 ir 17 nr.

Jokūbauskis Stanislovas (1880 V 8 Kelmės par. — ? antrosios bolševikų okupacijos metu), kunigas pedagogas. Kunigu įšv. 1905, mokėsi Petrapilio dvasinėje akademijoje ir ją baigė teol. kandidato laipsniu. 1907 buvo paskirtas Kauno mergaičių gimn. kapelionu, drauge ėjo tas pareigas ir privatinėje Sasickaitės gimn.; nuo 1911 Kauno Saulės mokytojų sem. kapelionas. Karo metu kapelionavo Riazanės gimnazijoje. Grįžęs Lietuvon, vėl kapelionavo Saulės gimn. Kaune. Be to, dėstė tikybą įvairiuose vasaros mokytojų kursuose ir karių lavinimosi būreliuose. Nuo 1924 Kauno Aušros berniukų gimnazijoj. Vysk. Karevičiaus pakeltas garbės kanauninku; nuo 1931 Kauno kapitulos kanauninkas, o nuo 1938 prelatas. 1932 paskirtas metropolijos kun. sem. vicerektoriumi ir prof.; dėstė lot. k., teologijos įvadą, pedagoginę psichologiją ir katechetiką. Be to, buvo Kunigų s-gos misijoms remti ir tikėjimui platinti pirmininkas, kasmet misijų dienai išleisdamas atsišaukimus ir platindamas misijų mintį spaudoje. Bendradarbiavo Tiesos Kelyje, Draugijoje ir kt. katalikų laikraščiuose, rašydamas pedagoginiais ir katechetiniais klausimais. Atskirai išleido: N. Įstatymo Šventoji Istorija, atpasakota Evangelijų tekstais 1931, Mišių aukos turinys 1938 ir Brevijoriaus psalmių lot. tekstas su lietuviška parafraze 1939. Kauno arkivyskupui paliekant Lietuvą, jam buvo pavestas Kauno arkivyskupijos valdymas, bet tas pareigas neteko ilgai eiti dėl ankstyvos mirties. Mirties aplinkybės ir data nežinomos. *J.V.*

Kun. S. Jokūbauskis

Jokūbavas bžk. ir dv. Kretingos vls. ir aps., 9 km į p. nuo Kretingos, prie vieškelio iš Gargždų į Kretingą; 275 gyventojai (1923). J. filijos medinė bžn. buvo Nagorskio statyta 1779. Motorinis malūnas, 1926 įkurtas vartotojų kooperatyvas. Buv. dvaro centras nepriklausomybės metu priklausė Al. Stulginskiui (žr.), kuris čia nuo 1926 ūkininkavo ir iš kur jis 1941 buvo ištremtas į Sibirą.

Į. rytus nuo Jokūbavo bžk. yra J. miškas, 197 ha grynas pušynas, IV boniteto. Per mišką eina Kretingos–Jokūbavo–Gargždų vieškelis.

Jokūbynas 1. (Yokubynas) Jonas (g. 1896 II 13 Miroslavo vls., Alytaus aps.) Kanados lietuvių veikėjas. Baigęs pradžios mokslą. Kanadon atvyko 1926 ir apsigyveno Toronte. Čia reiškėsi vietos lietuvių veikloje kaip režisierius, vaidintojas, dainininkas ir prakalbininkas ligi 1945. 1934 suorganizavo SLA 236 kuopą ir ilgai jai pirmininkavo. Kelerius metus buvo Kanados Lietuvių Tarybos pirmininkas. Kanados LB krašto tarybos narys ir valdybos vicepirmininkas. Nepriklausomos Lietuvos (iki 1948) bendradarbis, Naujienų korespondentas.

2. Vincas S. (g. 1873 IX 29 Klinavo k. Liubavo vls., Marijampolės aps.) laikraštininkas. Lankė S. Kalvarijos miesto dviklasę mokyklą. Platino draudžiamąją lietuvišką spaudą ir daraktariavo savo apylinkėje. Radus jo namuose Ūkininko numerį ir liet. kalendorių, buvo iškalintas 7 mėn. 1895 atvyko į JAV. Čia 1903 buvo Kataliko, 1908–10 Tėvynės, 1916–17 Dirvos, 1922–25 Amerikos Lietuvio red. Būdamas Tėvynės redaktoriumi, drauge jis buvo 1907–08 SLA centro valdybos pirm. Šituo metu jis išsirūpino, kad lietuviams būtų atskira rubrika JAV gyventojų surašinėjime (pirmą kartą tai ir buvo 1910 įvykdyta). Nuo 1934 gyvena Chicagoje; čia talkino Vanagaičiui vesti Margučio radijo programą. 1941–43 (visą jos veikimo laiką) Lietuvai vaduoti sąjungos sekretoriaus padėjėjas (reikalų vedėjas); organizavo prez. A. Smetonos prakalbų maršrutą. Be to, J. yra veikęs Tėvynės Mylėtojų d-joje, Sandaroje. Lietuviškoje spaudoje yra rašęs 1900–44 tarpu.

V. S. Jokūbynas

J. J. Bachunas, V. S. J., 1954.

Jokūbynienė-Stankevičiūtė Marija Pranciška (g. 1904 XI 19 Alytuje) Kanados lietuvių veikėja, Jono Jokubyno (žr.) žmona. Per I pas. karą Samaroje, Rusijoje, baigė dviklasę mokyklą. 1927 atvykusi Kanadon, apsigyveno Toronte ir čia reiškėsi kaip veikli visuomenininkė, chorų dalyvė, vaidintoja. 1934–53 SLA 236 kuopos kasininkė; 1941 viena iš steigėjų Toronto liet. moterų šalpos grupės Dainos ir 9 m. jos pirm.; Kanados LB krašto tarybos narė, kultūros fondo finansų skyriaus pirm. Viena steigėjų 1929 Kanados Lietuvio (pirmojo liet. laikraščio Kanadoje) ir jo administratorė; 1936 viena iš steigėjų Naujienose savaitinio puslapio ‚Kanados lietuvių žinios', to pat dienraščio moterų skyriaus; Nepriklausomos Lietuvos (iki 1948) ir kt. laikraščių bendradarbė. Be korespondencijų ir straipsnių, rašė apysakaičių (ilgesnė novelė Gabrielė išsp. Naujienose 1944–45.

Jokūbka Petras (g. 1915 II 4 Nemeikių k.,, Viešintų vls., Panevėžio aps.) teisininkas. 1937 baigė Kauno jėzuitų gimn., 1942 VU teisių fak., 1947 Münsterio univ. įsigijo teisės doktoratą. Teisininkų Žinių redakcinės komisijos narys.

Jokūbo ir Pilypo bažnyčia, Šventųjų Vilniuje, Lukiškių aikštėje, dominikonų statyta 1690–1737. Kosciuškos sukilimo metu apniaikinta, 1797 restauruota. Po I pas. karo ją atnaujino prof. Hoppen. Šios vėlyvojo baroko bžn. architektūra nėra reikšminga. Pažymėtina stebuklingas Dievo Motinos (1649) paveikslas ir Smuglevičiaus sukurtieji paveikslai. *A. Klp.*

Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčia Vilniuje

Jokūbo Protoevangelija apokrifas iš Jėzaus kūdikystės evangelijų serijos, šiuo vardu pavadintas G. Postel, kuris pargabeno iš Rytų graikišką rankraštį ir 1552 išsp. Bazelyje jo lotynišką vertimą. J. P. yra kompiliacija, kurios I dalis siekia II a., o kitos dalys yra III a. galo ar IV pradžios. Aprašoma Marijos tėvai, jos gimimas, pavedimas auklėti prie Jeruzalės šventyklos, sužiedavimas su dailide Juozapu (4 vaikų tėvu), Elzbietos aplankymas, nuostabus Jėzaus gimimas ir kt. Veikalas aiškiai nori iškelti Marijos šventumą ir jos mergystę po gimdymo. Autorius savo raštu, matyti, norėjo patenkinti liaudies norą smulkiau žinoti apie Marijos gyvenimą ir Jėzaus kūdikystę.

E. Amann, Le protoévangile de Jacques et ses remaniements latins 1910; *G. Bonaccorsi*, Vangeli apocrifi 1948. *J. V.*

Jokubowicz Maximilian (1787–1835) volinietis, mokęsis Vilniaus univ., dėstęs senąsias kalbas įvairiose mokyklose, vėliau

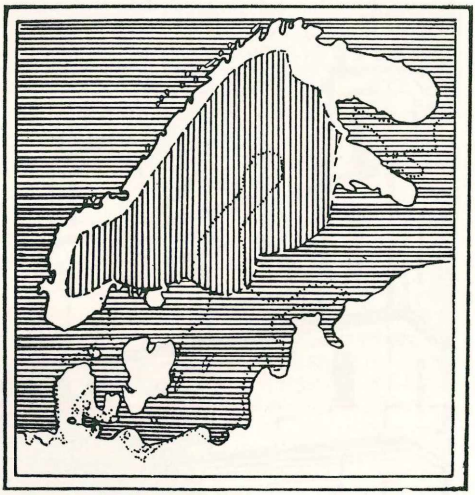

Joldijos jūra

Kijevo ir Maskvos univ. Be lenkų ir lotynų k. gramatikų, jis išsp. De pulchro platonico 1834, De virtute Romanorum antiqua 1841 ir didelę trijų tomų filosofinę studiją Chrześcijańska filozofja życia 1853, kurioje gina krikščioniškąją filosofiją nuo tuometinio panteizmo.

Jokūbpilis (lat. Jėkabpils, anksčiau Jėkabmiests) Latvijos mst., aps. centras (nuo 1924), Dauguvos kair. krante, priešais kitoje pusėje esantį Krustpilį, tarp Daugpilio ir Naujarygio; 5826 gyv. (1935; 8200 — 1914), iš jų 15% rusų-gudų, 14% žydų. J. įkurtas Kuršo hercogo Jokūbo 1670. Išaugo didesniu miestu XIX a. (1823 buvo 1760 gyv., o 1881 jau 5512 gyv.). Ev.-liuteronų bžn. statyta 1807, kat. bžn. 1853, nauja (senai sudegus) 1909; be to, unitų bžn. ir bazilionų vienuolynas. Realinė gimn., prekybos mokykla, priešistorinis muziejus. Svarbus javų, linų ir kanapių supirkimo centras. I pas. karo metu rusai J. išsilaikė ligi bolševikų revoliucijos ir vokiečiams atiteko tik 1917 XI 21, užėmus Rygą. 1915 IX rusai iš J. prietilčio vykdė nesėkmingą ofenzyvą.

J. apskrityje prie Lietuvos pasienio yra nemaža lietuviškų sričių. Latvių statistika 1930 jų duoda Neretos vls. 22,14%, Ritės—27%, Alksniamuižės (Elkšni) 21,46%, Nemunėlio (Mėmele) — 15,10%, Sauko (Sauka) — 10,59%.

Jolas jachtų rūšis. Žr. Jachta.

Joldinis laikotarpis Baltijos jūros formacijos fazė vėlyvajame ledynų laikotarpyje. Ledynams pasitraukus iš pietų ir rytų Pabaltijo kraštų, Baltijos vandenys per dabartinę Suomiją susijungė su Baltąja jūra ir per pietinę Švediją su Šiaurės jūra bei Atlanto vandenynu. Beveik visa Švedija ir Norvegija buvo ledynų padengta sala. Suomijos sausažemio plotas yra buvęs visai mažas. Danų salos jau buvo susijungusios su Š. Vokietija. Šis laikotarpis pavadintas pagal to meto Baltijos jūroje gyvenusią mažą sūriam ir šaltam vandeniui būdingą sraigę Yoldia arctica — j o l d i n i u l a i k o t a r p i u (8000–7500 pr. Kr.), o Baltijos jūra — Joldijos jūra. Klimatas J. l. yra buvęs sušvelnėjęs subarktinis, vasaros drėgnos ir šaltos, maždaug kaip dabartiniame š. v. Finnmarke. Baltijos jūros pakraščiuose augo arktinio pobūdžio augalai: Dryas octopetala, poliariniai karklai (Salix polaris), beržai keružiai (Betula nana) ir kt. Šitame laikotarpyje pietiniuose Joldijos jūros pakraščiuose jau gyveno mezolitinės kultūros žmonės.

H. Gams, Die Geschichte der Ostsee (Internat. Revue der gesamten Hydrobiologie und Hydrogeographie 22:3/4, 1929, 26:1/2, 1931); *M. Sauramo,* Zur spätquartären Geschichte der Ostsee (Extrais des Comptes Rendus de la Societé géologique de Finlande 8, 1934). *J. P.*

Joliet JAV Illinois valstybės mst., 37 mylios į p. v. nuo Chicagos; 52.460 gyv. (1950). Iš pramonės įmonių pirmauja sieninio popierio fabrikai, kurie pagamina apie 50% JAV suvartojamo kiekio. Pavadintas tuo vardu pagerbti Louis Joliet (1645–1700), kuris su jėzuitu Marquette ir kt. 5 prancūzais, 1673 atliko pirmąją kelionę Mississippi upe.

Joliot-Curie Frédéric (g. 1900) prancūzų fizikas, nuo 1937 Collège de France prof., 1956 paskirtas Paryžiaus universiteto prof. kaip įpėdinis tais metais mirusios žmonos Irène Curie, garsiųjų fizikų Pierre ir Marie Curie (žr.) dukters. Mokslinį darbą jis dirbo drauge su žmona (vedė 1926). 1933 jiedu atrado, kad radioaktyvūs elementai gali būti dirbtinai paruošti iš pastovių elementų, ir už tai 1935 gavo Nobelio chemijos premiją. 1946–50 J.-C. buvo Prancūzijos vyr. įgaliotinis atominei energijai tirti. Atleistas dėl priklausymo komunistų partijai.

Jomantai k., Švėkšnos vls., Tauragės aps., 5 km nuo Švėkšnos. Deš. Ašvos krante yra didelis 120 m ilgio ir 40 m pločio piliakalnis.

J. p u š y n a s palei Ašvos upės slėnį, į š. nuo piliakalnio; plotas apie 250 ha. Vyrauja pušynai su egle. Per mišką eina apie 1 km ilgio dauba, vad. Gręžena, su sruvenančiu upokšniu į Ašvą. Pietinėj pušyno daly yra nedidelės senos kapinės, žmonių pasakojimu, iš maro metų. *J.Rkt.*

Jomantas 1. (Jamont) A n d r i e j u s (1660–1701) liet. jėzuitas, studijavęs Vilniuje ir po visų jėzuitinių studijų 1697 buvęs Kaune bažnyčios rektoriumi ir lietuviškų pamokslų sakytoju, 1698–1700 Pins-

ko kolegijoje mokytoju, 1701 Vilniaus kolegijoje ekonomu ir bažnyčios rektoriumi.

Jėzuitų archyvas Romoje: Cat. Brev. Lit., 56 t., 447.

2. J. (rašėsi Jamantouitz, Jamundus, Jamontas) Augustinas (apie 1525 D. Lietuvoje — 1576 V Ragainėje) vienas iš pirmųjų mums žinomų liet. rašytojų. 1545 J. Zablockio atvežtas Karaliaučiun, stojo į universitetą, kurį baigęs grįžo Žemaitijon. 1555 buvo paskirtas naujai įsteigtos Kraupiškio (M. Lietuvoje) parapijos klebonu. 1563 V 21 mirus M. Mažvydui, paskirtas jo vieton Ragainėje, kur taip pat vedė vietos administracijos susirašinėjimą ir ėjo lotynų, lietuvių, lenkų ir gudų kalbų vertėjo pareigas. Padėjo Mažvydui, rengiančiam lietuvišką giesmyną. 1570 Mažvydo giesmyne Jomanto vardu išsp. dvi psalmės (114 ir 124). Jo greičiausiai yra ten ir visa psalmių grupė, pavadinta Psalmai ant Wakara. Sengstako giesmyne 1612 išsp. trys originalinės jo giesmės, kurių nebuvo Mažvydo giesmyne. J. buvo pradėjęs versti ir N. Testamentą; 1576 I 6 buvo gavęs oficialų paraginimą paskubinti vertimo darbą, kurio betgi J. nebaigė. E. Hermann manė, kad J. bus parengęs vad. Wolfenbüttelio postilę 1573, betgi įrodymų nėra. V. Falkenhahn spėjo, kad pas J. gilino liet. kalbos žinias J. Bretkūnas.

Vc. Biržiška, Senųjų liet. knygų istorija I, 1953; *Prabočių Anūkas (A. Bruožis),* M. Lietuvos buv. rašytojai 1920; *J. Gerulis,* Mažvydas 1922; (?) Senieji lietuvių skaitymai 1927; *J. Bertoleit,* Die Reformation unter den preussischen Litauern 1932; *V. Falkenhahn,* J. Bretke 1941.

3. (Jamontt) Jonas, kunigas, kilęs iš Žemaitijos. 1824–28 studijavo Vilniaus universitete; 1828 gavęs teologijos magistro laipsnį, buvo paskirtas Kražių gimn. kapelionu. Po 1831 sukilimo buvo pašalintas iš vietos, kurios dar nebuvo atgavęs nė 1844. 1938 buvo užtikta Viduklės apl. jo lietuviškų pamokslų, atsitiktinai patekusių su kt. iš Varnių kunigų seminarijos.

M. Valančius, Pastabos pačiam sau 1929, 134.

Jominai bžk. Gardino aps., apie 20 km į p. nuo Augustavo. Pirmutinę J. bžn. pastatė 1755 kunigaikštienė Mscislava, vaivados Sapiegos žmona, J. dv. savininkė. Tai bžn. 1789 sudegus, buvo pastatyta koplyčia, o 1848 nauja bžn. Miestelis įsikūręs prie bevardžio upelio, dešiniojo Bebros intako, pelkėtoje ir miškingoje srityje.

V.Klb.

Jomini Henri (1779–1869) šveicaras generolas, 1799 organizavęs šveicarų miliciją, nuo 1804 tarnavęs prancūzų kariuomenėje (maršalo Ney vadovybėje); susipykęs su maršalu Berthier, 1813 perėjo į Rusijos tarnybą, kur buvo caro gen. adjutantu, o vėliau sosto įpėdinio Mikalojaus kariniu auklėtoju. Prancūzijon grįžo 1856. Žymūs jo veikalai: Histoire critique et militaire de guerres de Frédéric II, 8 tt., 1816; La vie politique et militaire de Napoléon, 4 tt., 1827, Introduction à l'étude des grandes combinaisons de la stratégie et de la tactique 1830, Précis de l'art de la guerre, 2 tt., 1838.

Jommelli Niccolò (1714–74) italų kompozitorius. 1753–69 J. gyveno Stuttgarte (Würtembergo kng. rūmų kapelmeisteris). Vokiečių muz. įtakoje, užuot perdaug pabrėžęs vokalinį melodingumą, jis praplėtė orkestro bei akompanimento vaidmenį ir stengėsi atitinkamai dramatiškai pagrįsti (ypač rečitatyvu) pačią muziką (todėl J. kartais vad. ‚italų Glucku'). Tokiu būdu, nors iš apie 80 J. operų (išlikę apie 50) populiaresnės buvo sukomponuotos dar prieš Stuttgarto periodą (Ezio 1741, Merope 1741, Demofoonte 1743, Cajo Mario 1746, Didone abbandonata 1747, Artaserre 1749), tačiau svarbesnės yra parašytos Stuttgarte ir vėliau: Enea nel Lazio 1755, Pelope 1755, La clemenza di Tito 1758, L'Olimpiade 1761, Fetonte 1768, Armida abbandonata 1770. Šalia operinės muz., J. gana plačiai reiškėsi ir bažnytinėje muz. (4 oratorijos, eilė kantatų, mišių ir smulkesnių kūrinių), kurioje ypač išskirtina Miserere 2 sopranams ir orkestrui 1774.

P. Alfieri, Notizie biografiche di N. J. 1845; *H. Abert,* N. J. als Opernkomponist 1908. *K.O.*

Jona pranašas, gyvenęs VIII a. pr. Kr. Žydų legenda sako jį buvus našlės Sarepto sūnų, kurį mirusį prikėlęs pranašas Elijas. J. yra veikėjas to pat vardo knygos, esančios Šv. Rašte tarp mažesniųjų pranašų. Knygoje aprašoma, kaip J. buvo Dievo siųstas į asirų sostinę Ninivą skelbti atgailos. Norėdamas išvengti jam skirto nemalonaus uždavinio, J. nutarė pabėgti ir sėdo į laivą Joppėje. Burtams parodžius, kad jis buvo kaltas dėl kilusios audros, J. buvo išmestas į jūrą, kur jį prarijo didelė žuvis. Jos viduriuose būdamas J. sudėjo giesmę (psalmę) ir po 3 dienų žuvies buvo išspiautas Palestinos pakrantėje. Dievas vėl liepė J. eiti į Ninivą ir skelbti jos gyventojams: jei nedarys atgailos, Niniva po 40 dienų bus sunaikinta. Niniviečiai J. paklausė, ir Dievas jiems dovanojo bausmę. J. to nelaukė ir nusiminęs šaukėsi mirties, bet Dievas jį pabarė už tokius jausmus ir nurodė, kad Jo gailestingumas nori gelbėti ir pagonis. — Iki XIX a. neabejota aprašyto fakto tikrumu, nes, atrodo, ir pats Kristus jį paliudijo, girdamas atgailojančius niniviečius ir palygindamas savo 3 dienų buvimą kape su J. buvimu žuvies viduriuose. Tačiau šių dienų egzegetai linkę manyti, kad visas aprašymas yra fiktyvus dalyko pavaizdavimas, Kristus gi kalbėjo apie J. ir niniviečius didaktiniais tikslais: pavaizduojąs palyginimas tokiu atveju gali būti paimtas tiek iš istorinio, tiek iš legendi-

nio ar fiktyvaus įvykio. Šis nežinomo autoriaus veikalas buvo parašytas žydų diasporos metu (500-300) pamokyti tiems, kurie buvo priešingi žydų tikėjimo plitimui tarp pagonių. Ikonografijoje J. įvykiai yra gausūs pirmųjų krikščionių mene (katakombose ir kapuose) kaip simbolis iš numirusių atsikėlimo.

J. Lippl, Die zwölf Kleine Propheten 1937; *T. S. Bird*, The Book of J. 1938; *J. Skvireckas*, J. Pranašystė (Šventasis Raštas IV, 642–650). *J.V.*

Jona ben Ganach, ar. Abu'l Valid Mervan ibn Ganach (apie 990 — apie 1050) Ispanijos žydas, viduramžių didžiausias hebrajų k. leksikografas ir gramatikas, arabų pavyzdžiu ištobulinęs hebrajų gramatiką.

Jonaičiai k. Gaidelių vls., Šilutės aps. prie Šilutės–N. Naumiesčio plento, Šyšos ir Šustės upelių santakoje. Mokykla, pieninė ir pašto agentūra. 1939 buvo apie 180 gyv. J. gimė V. Storasta Vydūnas.

Jonaitis 1. Jurgis F. (g. 1880 IV 23 Kuršėnuose, Šiaulių aps.) kunigas. Dėdės kun. Griciaus atkviestas, į JAV atvyko 1896. Mokėsi Šv. Bonaventūros kolegijoje, Allegany, N.Y., metus studijavo Louvaino univ., toliau Šv. Povilo seminarijoje, St. Paul, Minn. Kunigu įšventintas 1910, ligi 1917 klebonavo Omahos liet. parapijoje. 1917–19 tarnavo JAV kariuomenėje kapelionu Prancūzijoje. Sunkiai sužeistas (nevaldo deš. rankos), iš kariuomenės išėjo majoro laipsniu. 1919–27 Detroito suorganizavo Šv. Petro liet. parapiją ir pastatė jai bažnyčią. Lenkų už nepatikusį straipsnį amerikiečių spaudoje iš Detroito išėstas, 1927–31 svečiavosi Lietuvoj. Nuo 1931 klebonavo Nebraskos valstybėje (Stanton, vėliau Blair), nuo 1937 persikėlė į Arizonos valstybę, kur nuo 1948 nebeina jokių pareigų, apsigyvenęs Tucson, Ariz. Be parapinių pareigų, buvo eilės JAV karo veteranų organizacijų kapelionu (V. F. W. Michigano vst. 1920—24, Nebraskos vst. 1935–36, Arizonos vst. 1943–44; Amerikos legiono Nebraskos vst. 1929–30; Disabled War Veterans centro kapelionas 1933–34). Savo laiku jis aktyviai veikė liet. organizacijose, važinėjo su prakalbomis ir rinko aukas Tautos Fondui, rašė Lietuvos klausimu amerikiečių spaudoje. J. buvo pirmasis kunigas, vedęs lietuviams misijas Kalifornijoje ir kt. vakarinėse valstybėse. Karo prisiminimus išl. knygomis ‚Mano patyrimai Didžiojoj karėj 1918 ir 1919 m.' 1920 ir ‚Keturi angelai' 1927.

2. Kazys (apie 1863 Šešų k., Babtų vls., Kauno aps. — po 1927) knygnešys. Gautas knygas paskleisdavo bedirbdamas kalvio darbą.

3. Kazys S. (g. 1892 XII 20 Vilkaviškio aps.). Baigęs pradžios mokslą Vilkaviškyje, į JAV atvyko 1913 ir čia vėliau išėjo farmacijos mokslą. Kurį laiką dirbo Bostone Darbininko redakcijoje ir spaustuvėje. 1922–23 vyčių centro valdybos pirmininkas, vėliau kurį laiką Vyčio redaktorius. Rašė įvairiuose kat. laikraščiuose; eilėraščius spausdino Žilvičio slapyvardžiu.

4. Martynas (g. 1890). Kunigu įšventintas 1914. Nuo 1926 ilgą laiką buvo Kalnaberžės jaunų nusikaltėlių įstaigos, veliau Alytaus kalėjimo kapelionu. Okupacijos metu kunigystės atsisakė. Liko Lietuvoje. Pedagoginiais ir psichologiniais klausimais gausiai rašė Švietimo Darbe, Tautos Mokykloje, Teisėje, N. Romuvoje, Akademike ir kt.

5. (Jonitis) Petras Povilas (g. 1914 IV 23 Fitchburg, Mass.) sociologas. 1939 baigė Clark univ. Worcesteryje, Mass., (A. B.), 1939–42 studijavo Columbia univ. ir gavo M. A. laipsnį. 1944–50 kaip instruktorius dėstė sociologiją Pennsylvania univ. ir drauge ten pat parengė disertaciją The Acculturation of the Lithuanians of Chester, Pa. (rankraščio 532 pusl.), už kurią 1951 gavo filosofijos daktaro laipsnį. 1950–52 dėstė Washingtono kolegijoje (Chestertown, Md.), metus dirbo Harvardo rusų studijų centre, nuo 1953 Bates kolegijos (Lewiston, Maine) prof.

Jonas žr. Ionas.

Jonas (hebr. Jōnāh ‚balandis', lot. Johannes, ag. John, prc. Jean, it. Giovanni, isp. Juan).

Šv. Rašto asmens:

1. J. Krikštytojas, šventasis (VI 24), paskutinis ST pranašų, Kristaus pirmatakas, kilęs iš kunigų giminės, Zakarijo ir Elzbietos sūnus. Prieš savo misiją viešumoje, kurią pradėjo turėdamas apie 30 m., J. kurį laiką buvo atsiskyrėliu pasitraukęs į Judo tyrus, padaręs nazariečio įžadus — nekirpti plaukų, negerti vyno ir kitų svaigalų, gyventi skaistybėje. Pasirodęs viešumoje, dėvėjo kupranugario kailiu, susijuosęs odos diržu, maitinosi laukinių bičių medumi ir skėriais. Ėmęs skelbti atgailą pasirengti Mesijui sutikti ir tuos, kurie tikėjo jo žodžiams, krikštydamas Jordano upėj, J. siekė reformuoti ne tik atskirų individų asmeniską gyvenimą, bet skelbė visos tautos pasirengimą būsimajai Mesijo karalystei. Dėl to, J. susidomėjo ir žydų vyr. taryba–sinedrijonas, kuris pasiuntė pas J. pasiuntinius paklausti, kas jis esąs. J. prisipažino nesąs nei Mesijas (kaip kai kurie tikėjo), nei pranašas Elijas; jis save pavadino ‚tyruose šaukiančiojo balsu', tuo būdu nurodydamas į Izaijo pranašystę. Pirmasis J. kontaktas su Jėzumi įvyko tada, kai Jėzus atėjo prie Jordano ir norėjo drauge su kitais pasikrikštyti. J. atpažino Jėzų ir savo klausytojams nurodė: ‚Jis yra tas, apie kurį aš sakiau' (Jon. I, 29–30). Iš karto J. nesutikęs Kristaus krikštyti, nes sakėsi esąs nevertas to daryti ir labiau tiktų, kad jis

pats būtų Jėzaus apkrikštytas. Bet Jėzus nuramino J., kad taip turi būti. Jėzaus krikšto metu įvyko dangaus paliudijimas, kad jis yra Mesijas: pasigirdo Dievo Tėvo balsas, pavadinęs Jėzų savo Sūnumi, o Šv. Dvasia regimu balandžio pavidalu nusileido ant Jėzaus. Tai buvo ne tik ten esančiai miniai, bet ir pačiam J. ženklas, kad šis yra tikrasis Mesijas. Pirmesnieji J. pamokslai buvo rūstus teisybės šauksmas ir grumojimas bausmėmis, o nuo šio laiko jie buvo skirti Mesijui nurodyti. Evangelistai sako, kad pirmieji Jėzaus mokiniai Petras, Andriejus, Jokūbas ir Jonas buvo buvę J. mokiniais ir jis juos nukreipęs į naująjį mokytoją. Netgi iš karto pasireiškė tam tikras antagonizmas tarp Jėzaus ir J. mokinių, kurie matė, kaip mažėja jų mokytojo klausytojai ir pereina pas Jėzų. J. jiems pats tada paaiškino, kad jo misija baigiasi: jis turįs mažėti, o anas augti.

Po tokio aiškaus J. liudijimo apie Kristų-Mesiją, lieka klausimas, kodėl J., jau būdamas Macheronto pilies kalėjime, siuntė savo mokinius pas Jėzų paklausti: ‚Ar esi tas, kurs turi ateiti, ar mes kito laukiame' (Luk. VII, 18–35). Kai kurie egzegetai aiškina, kad J. suabejojęs savo pasiuntinybės tikrumu ir Mesijo asmenimi. Tačiau daugumas katalikų egzegetų J. mokinių siuntimą pas Jėzų aiškina ne noru pačiam Mesiju įsitikinti, o tik įtikinti savo mokinius, kurie vis dar atkakliai laikėsi J., lankė jį kalėjime ir nesidėjo prie Jėzaus mokinių. Kristus į J. klausimą atsakė faktais: štai, akli regi, raiši vaikščioja, raupsuoti pagydomi ir t.t., taigi, Izaijo pranašystė apie Mesijo darbus jau yra įvykusi. Kad J. nebuvo susvyravęs matyti iš Jėzaus žodžių, kuriuos jis pasakė miniai, nuėjus J. pasiuntiniams, pavadindamas J. daugiau negu pranašu, už kurį nėra didesnio, gimusio iš moters.

J. savo pamoksluose nepataikavo galingiesiems ir drąsiai pliekė jų nedorybes. Jis viešai peikė Erodą Antipą, kai tas pasisavino savo brolio žmoną Erodijadą, pavaręs teisėtą žmoną. Erodas suėmė J. ir patalpino Macheronto pilies kalėjime, kur jį laikė gana laisvai, leisdamas lankyti mokiniams ir kartais net pats pasiklausydamas J. kalbų. J. mirtį paskubino Erodijada, kuri baisiai neapkentė jo už viešą įžeidimą. Erodo gimtadienį šokusios Erodijados dukters Salomės šokis taip patiko Erodui, kad jis viešai prie svečių prisiekė duosiąs jai, ko tik prašysianti. Salomė pasiklausė motinos, ko turinti prašyti, o toji pasiūlė prašyti J. galvos. Laikydamas duotąjį žodį, Erodas nukirsdino kalėjime J. ir jo galvą įteikė Salomei. Mokiniai išgavo jo kūną ir palaidojo. Kai Kristaus veiklos ir stebuklų garsas paplito Palestinoje, Erodas ir daugelis žydų ėmė tikėti, kad Jėzus esąs iš numirusių prisikėlęs J. Juozapo Flavijaus liudijimu, Erodo kariuomenės pralaimėjimas prieš Areto karalių Nabatėją (tikrosios ir atstumtosios Erodo žmonos tėvą) žmonių buvo laikomas Dievo bausme Erodui už J. nužudymą.

Šv. Jonas Krikštytojas (lietuvių liaudies menas)

J. kultas ypačiai išplito Bažnyčioje nuo IV a. Dėl jo, kaip Krikštytojo, misijos daugybė bažnyčių ir krikšto koplyčių yra dedikuotos jo vardu. Visų pasaulio bažnyčių galva ir motina Laterano bazilika Romoje irgi pašvęsta J. garbei. J. šventė minima jo mirties, kaip kitų šventųjų, bet gimimo dieną (Gimimo dienos šventimas yra rezervuotas tik Marijai), dėl to fakto, kad J. buvo pašvęstas dar motinos įsčiose, kada Marija aplankė Elzbietą.

T. Innitzer, Johannes der Täufer 1908; *A. Pottgiesser*, J. der Täufer und J. Christus 1911; *D. Buzy*, S. Jean Baptiste, études historiques et critiques 1922. *J.V.*

M e n e J., nuo krikščionybės pradžios tapęs daugelio krikšto koplyčių (baptisterijų) patronu, buvo labai dažnai vaizduojamas. Iš J. gyvenimo viduramžių menas sukūrė eilę scenų: J. gimimo pažadėjimas, vardinės, meditacija tyruose, pamokslas,

Salomės šokis ir J. kančia. Jų randame iliustruotuose rankraščiuose iš V ir VI a. (Aleksandrijos Pasaulio Kronikoje ir, pvz. Salomės šokis, evangelijų fragmente iš Sinope Paryžiuje). Nesuskaitomai daug kartų J. vaizduojamas Kristaus krikšto scenoje (katakombų freskose nuo II a., Ravenos mozaikose V a.). Bizantijoje J. scenos priklauso bažnyčių vidaus ikonografinei programai ir statomos prieš Kristaus scenas. Jos randamos Karolingų bei Otonų rankraščiuose ir nuo XII a. krikštyklų reljefuose (XIII a. Braunschweigo katedroje net 19 scenų). Italijoje minėtinus J. ciklus turi Venecijos S. Marco bžn., Florencijos Baptisterijos mozaikos, ten pat 1339 A. Pisano pietinių durų reljefai ir Giotto 3 freskos S. Croce bžn., 1464 Fra Filippo Lippi Prato katedros ir t.t. Senieji niderlandai tapė J. ciklo atskiras scenas (pvz. Geertgen tot Saint Jans — J. tyruose), kiti mėgo Salomės (J. kančios) scenas. Salomė su J. galva vaizduojama ir atskirai, taip pat tik viena J. galva, vad. ‚J. K. lėkštė', kurios skulptūrinės formos buvo aukojamos kaip votai skaudant galvą. J. apsisiautusį kailiu ir su Dievo Avinėliu ant rankų jau rodo VI a. mozaika Parenzo katedroje ir Maksimijono krėslo reljefas Ravenoje. Šis J. tipas lieka pastovus. Kaip požymius J. kartais turi knygą bei kryžių su vėliavėle ir įrašu: Ecce Agnus Dei. Bizantijoje J. figūra labai dažna ir turi sparnus ant pečių, o Paskutinio Teismo pav. J. su Dievo Motina ir Kristumi soste sudaro vad. Deesis grupę (taip J. pavaizdavo ir broliai Van Eyck Gento altoriuj). Italijos renesanse J. šalia Šv. Jeronimo ir Šv. Sebastijono buvo mėgstamiausias šventasis kaip atskira figūra (Ghiberti, Donatello) ir altoriuose ‚Santa Conversazione' pav. XVI a. Italijoje išvystomas J. bernelio — ‚Giovannino' vaizdavimas kartu su Madona ir Kūdikėliu (pvz. Raffaelio Madonna della Tondo Münchene). Už Italijos ribų J. figūra retesnė. Lietuvių liaudies skulptūroje J. vaizduojamas bekrikštijąs Jėzų Kristų. Žr. J. Nepomukas.

R. Plus, Saint Jean Baptiste dans l'art 1937.

P.Rkl.

2. J. apaštalas, IV Evangelijos, 3 laiškų ir Apreiškimo (Apokalipsės) autorius. Kilęs iš Betsaidos, turtingo žvejo Zebediejaus sūnus, apaštalo Jokūbo brolis, pirmiau buvęs Jono Krikštytojo mokiniu, jauniausias visų apaštalų, buvo Kristaus ypatingai mylimas. Jį Povilas apaštalas (drauge su Petru ir Jokūbu) vadina Bažnyčios šulu (Gal. II, 9). Evangelijoje J. save dažniausiai vadina ‚mokiniu, kurį Kristus mylėjo'. Paskutinės Vakarienės metu jis buvo garbės vietoje — kairėje Jėzaus pusėje ir, rytiečių papročiu esant prie stalo pusiau gulomis, pasirėmus ant kairiosios rankos, lengvai galėjo kiek pasikreipęs pasiekti savo galva Jėzaus krūtinę, kai Petras jo prašė paklausti Kristaus, kuris esąs išdavikas. J. buvo pažįstamas vyr. žydų kunigui, nes jis, Kristų suėmus, galėjo įsivesti į kunigo kiemą ir Petrą. J. vienintelis iš apaštalų sekė Kristų kryžiaus keliu iki Kalvarijos kalno, kur drauge su pamaldžiomis moterimis (jų tarpe buvo ir J. motina Salomė) stovėjo po Kristaus kryžiumi. Čia Jėzus pavedė J. globoti savo Motiną Mariją. Kai moterys Velykų rytą rado Kristaus kapą tuščią, J. drauge su Petru bėgo patikrinti. Po Kristaus mirties J. dar kurį laiką liko Jeruzalėje. Jis buvo drauge su Petru, kai tas prie šventyklos vartų išgydė raišą elgetą. Buvo dar Jeruzalėje apie 50 m., kai Povilas atvyko pasimatyti su apaštalais. Paskui persikėlė į Efezą. Imp. Domicijono laikais buvo ištremtas į Patmos salą, kur parašė Apreiškimo knygą (Apokalipsę). Tertulijonas, kuriuo pasekė Jeronimas, rašo, kad J. tada buvęs įmestas į verdančio aliejaus katilą, bet išlikęs gyvas ir sveikas. Tačiau kiti senovės autoriai ir raštai šio fakto nemini. Faktas galėjo atsirasti dėl to, kad Jėzus pranašavo abiem Zebediejaus sūnums, jog jiems teks gerti kančios taurė. Jeronimas rašo, kad J. jau senelis, atnešamas į krikščionių susirinkimą, nieko kito nepajėgęs pasakyti, kaip tik ‚vaikeliai, mylėkite kits kitą'. O tiems, kurie skundėsi jo monotonija, atsakęs: ‚Jei tai įvykdysite, visa kita bus padaryta' (Jeron. In. Gal. 6, 10). Ilgas J. amžius (jis išgyveno po Kristaus mirties dar 71 m. ir miręs šeštais imp. Trajano metais) davė progos kai kam manyti, kad J. nemirsiąs, ką jis pats paskutiniame savo Evangelijos skyriuje paneigia. Ant J. kapo Efeze VI a. buvo pastatyta puiki bažnyčia, kurios liekanas atkasė austrų archeologijos inst. (Biblica 13, 1932). Viduramžiais jis buvo daugelio miestų globėjas. Jo šventė lotynų Bažnyčioje švenčiama XII 27 (iš pradžios buvo Jokūbo ir J. šventė), graikų — XII 26. Kankinystė verdančiame aliejuje minima V 6.

J. M. Vosté, Studia Ioannea 1930.

J. evangelija ketvirtoji iš Kristaus gyvenimą ir darbus aprašančiųjų NT knygų, kurios autorius, nors aiškiai yra J. apaštalas, lieka anonimas, pasivadindamas tik mokiniu, ‚kurį Kristus mylėjo'. J. parašė savo evangeliją po 90 po Kr. Efeze graikų kalba, kai jau pirmosios trys evangelijos buvo anksčiau parašytos ir plačiai krikščionių bendruomenėse žinomos. J. norėjo Kristaus gyvenimo aprašymus papildyti tais faktais, kurie kitų buvo praleisti. J. evangelijos tikslas visų pirma buvo dogmatinis bei apologetinis — įrodyti Kristaus dieviškumą ir apginti Jo mokslą nuo pirmųjų Cerinto ir decetistų erezijų. Be to, J. evangelijos ne tik paduoda kitų

Jonas

evangelistų praleistus faktus, bet ir kai kuriuos pataiso ar papildo. Iš Kristaus gyvenimo ji ypačiai iškelia tuos faktus, kurie rodo Jo dieviškumą, paduoda ištisai tas kalbas, kur Jis išreiškia savo santykį su Tėvu, savo lygybę Tėvui ir pn.

J. evangelijos skirtumai nuo kitų trijų evangelijų (vad. Sinoptikais): a. chronologine ir geografine tvarka. Sinoptikai Jėzaus gyvenimo faktus sugrupuoja į 1 metus ir pamini tik 1 Kristaus atvykimą (paskutinį prieš mirtį) į Velykų šventę Jeruzalėje; J. evangelijoje minimi 4 Kristaus atsilankymai į Velykų šventę ir dar 1 neaiškiai paminėtas. Taigi, pagal J., Kristaus viešasis gyvenimas turėjo tęstis pustrečių ir net pusketvirtų metų. Sinoptikai Kristaus veiklą sukoncentruoja daugiausia Galilėjoje; J. evangelijoje Kristus daugiausia veikia Judėjoje, Jeruzalėje.

b. Įvykiai ir žodžiai. J. evangelija vengia kartoti įvykius ir Kristaus žodžius, užrašytus Sinoptikų, betgi užrašo 8 jų nepaminėtus stebuklus (vandenio vynu pavertimą Kanos vestuvėse, išgydymą šimtininko tarno, pagydymą ligonio prie Betsaidos maudyklių, aklu gimusio, prikėlimą Lozoriaus, nutrenkimą kareivių, kurie šoko suimti Kristų) ir kai kuriuos Kristaus pasirodymus po iš numirusių atsikėlimo. Be šių faktų, J. evangelija paduoda ir šiaip reikšmingų įvykių, pvz. mokinių kojų plovimą, Kristaus teismo smulkų aprašymą, Marijos mylimajam mokiniui pavedimą ir kt. Ten, kur Sinoptikai kalba apie kurį nors įvykį bendrai, J. evangelija paduoda asmenų vardus ir detalų įvykio aprašymą.

c. Mistika ir teologija. J. evangelijoje Dievo idėja pateikiama kaip meilė, amžinasis Logos (Žodis), išvedamas iš ST Išminties (Sofijos) idėjos. Tuo būdu J. evangelija suponuoja Povilo mokslą, tačiau formaliai juo neseka. Išvystoma Dievo Tėvo santykis su Sūnumi. J. evangelija pagonių protams suprantamu būdu interpretuoja Jėzaus asmenį. Tai sudarė vėliau ištisą krikščionių filosofiją, bet ir davė progos atsirasti gnostikų spekuliacijai.

J. laiškai. Jų yra 3, patekę į NT kanoną, kurių pirmasis (ilgiausias) tuojau visų bažnyčių buvo priimtas, o tuo tarpu kiti du pirmaisiais amžiais ne visų buvo pripažinti. Kad jie visi yra to paties autoriaus, rodo jų žodynas ir stilius, kuris yra identiškas su IV Evangelija. — I J. laiškas po trumpos įžangos, kuri yra gimininga IV evangelijos prologui ir epilogui, skelbia, kad Dievas yra šviesa ir kad tikintieji turi gyventi meilėje. II J. laiškas yra skirtas ‚Išrinktajai Poniai ir jos vaikams'. Egzegetai šiuo vardu supranta kurią nors bažnyčią (gal Romos) ir jos tikinčiuosius. Autorius džiaugiasi jos ištverme ‚tiesoje' ir perspėja saugotis eretikų, kurie neigia Kristaus įsikūnijimą. III J. laiškas rašytas Kajui, kuriuo autorius džiaugiasi, ir papeikia Diotrepį, vietos bažnyčios galvą. Apie Jono apreiškimą žr. Apokalipsė.

J. komentatoriai: *T. C. Ceulemans* 1904; *J. E. Belser* 1906; *J. Bonsirven* 1935. *J.V.*

Mene idealinis J. portretas pasirodo rankraštinėse evangelijose nuo VIII a. Rytų knygų tapyboje ir ikonose J. paprastai diktuoja savo raštininkui Prochorui. Labai dažnai J. vaizduojamas Kristaus gyvenimo scenose, ypačiai Paskutinėj Vakarienėj šalia Kristaus ir Nukryžiavime šalia Marijos po kryžiumi (pirmas pvz. freska S. M. Antiqua Romoj iš VIII a.). Kristus ir J., kuris užsnūdo ant Viešpaties krūtinės per Paskutinę Vakarienę, kaip atskira iš istorinės scenos išskirta figūrų grupė pasirodo XIV a. P. Vokietijoj. J. istorijos ciklai išliko Prancūzijos katedrų vitražuose nuo XIII a. (Chartres, Bourges, Paryžius, St. Chapelle, Tours, Troyes, Reims, Lyon) ir freskose Asyžiuj, Florencijoj, kur S. Croce bžn. Giotto davė 3 J. scenas, 1502 Filippino Lippi S. M. Novella bžn. J. vizijas Patmos saloje vaizdavo Schongauer, Dürer Apokalipsėje, Burgkmair (Münchene, pav. žr. LE III, 364). J. kančią vaizdavo Dürer ir Burgkmair. Atskira J. figūra labai mėgstama vėlyvojoje gotikoje ir renesanso skulptūroje, ypač Italijoje. J. paprastai atvaizduotas jaunas vyras; kaip evangelistas ir pranašas senesnis, su barzda. Požymiai: knyga (pvz. Italijoje 1420 Donatello skulptūra Florencijos katedroje), taurė su gyvate (daugiau transalpiniame mene, pvz. Van Eyck Gento altoriuje), erelis (evangelisto simbolis).

Jonas Evangelistas, atsirėmęs į Viešpatį (P. Vokietija apie 1530)

P.Rkl.

Šventieji:

3. Žr. Berchmans, Johannes.
4. Žr. Bosco, Giovanni.
5. Žr. Britto, Johannes.
6. Žr. Chrizostomas Jonas.
7. J. Damaskietis (Johannes Damascenus; apie 670/680 — 749), šventasis (III 27), Bažnyčios Daktaras. Apie jo gyvenimą autentiškų žinių maža. Pagal X a. legendinį J. gyvenimo aprašymą, jo tėvas Sergijus buvęs Damaske mokesčių, kuriuos krikščionys turėjo mokėti kalifui, rinkėjas. Kunigu išv. prieš 726 Jeruzalės patriarcho Jono IV. Paskui Sabos vienuo-

lyno vienuolis, Jeruzalės patriarcho draugas, palaikęs kontaktą su Damasko dvasiškija. Persekiojamas ikonoklastų, Konstantinopolio sinodo buvo ekskomunikuotas, bet VII visuotinio Bažnyčios susirinkimo Nikėjoje 787 išgirtas dėl nuopelnų, kuriuos įsigijo Rytų Bažnyčioje savo iškalba, raštais, o ypačiai polemika prieš kristologines erezijas Sirijoje bei Palestinoje ir savo kova prieš Bizantijos ikonoklastus. Po mirties tuoj buvo laikomas šventu. Jo relikvijos imp. Androniko II laikais iš Sabos vienuolyno buvo perkeltos į Konstantinopolį, o vėliau pražuvo. Pop. Leonas XIII jį paskelbė Bažnyčios Daktaru. Iš dogmatinių J. veikalų žymiausias Fons cognitionis, susidedąs iš 3 dalių: Dialectica, De haeresibus ir De fide orthodoxa. Kiti raštai yra polemika prieš nestorijonus, monofizitus, monotelitus, manichėjus ir ikonoklastus, asketiniai bei egzegetiniai veikalai, homilijos, poezija. Pirmasis lot. kalba J. raštų leidimas pasirodė 1507. Nauja laida rūpinasi Bavarijos Scheiern vienuolyno benediktinai. Savo veikalu Fons cognitionis J. perdavė viduramžiams aristotelizmą ir dėl to dažnai vadinamas Rytų Tomu Akviniečiu, nors toli gražu neprilygsta šio platumui ir originalumui. Jo didžiausias nuopelnas — tai kovoj su eretikais mokėjimas aiškiai ir griežtai formuluoti tradicinę Bažnyčios doktriną ir nustatyti jos terminologiją. J. yra paskutinis graikiškosios patristikos atstovas. Rytuose jo raštai buvo labai vertinami. X a. Bulgarijos egzarchas išvertė J. De fide orthodoxa į slavų k. Šis J. veikalas rusų seminarijose ir teologijos mokyklose ligi XVIII a. buvo svarbiausias vadovėlis.

J. Vaišnora, De statu innocentiae primi hominis. . . iuxta Damascenum et russos (diss.) 1935. *J.V.*

8. J. iš Dievo (Juan de Dios; 1495–1550), šventasis (III 8) bonifratrų vienuolijos steigėjas, kilęs iš Portugalijos, bet veikęs Ispanijoje. Būdamas vaikas piemenavo, paskui tarnavo kareiviu. Po vienų misijų apsisprendė atsidėti atgailai ir gailestingumo darbams. Atgailai už savo nuodėmes, ieškodamas pažeminimo, dėjosi beprotiu ir buvo patalpintas į atitinkamą ligoninę, kur įsigijo patirties ateities darbui. 1537, pats nieko neturėdamas, tik gerų žmonių padedamas, atidarė Granadoje ligoninę, kurią organizuodamas parodė didelės higieninės nuovokos (ligoninę padalino į atskirus skyrius, kiekvienai lovai skyrė tik po 1 ligonį ir t.t., kas tais laikais buvo naujenybė). Kai buvo įsteigta Ispanijoje ir Italijoje daugiau panašių ligoninių, buvo įkurta iš karto (1571) paprasta vienuolija, o 1586 iškilmingų įžadų ordinas, kurį popiežiai Sikstas V ir Paulius V aprobavo. J. kanonizuotas 1609. Popiežius Leonas XIII 1886 paskelbė jį ligoninių ir ligonių, o Pijus XI 1930 ligonių slaugytojų ir jų organizacijų globėju.

L. del Pozo, S. Juan de Dios ²1929; *L. Ruland,* Gespräche um J. von Gott 1947. *J.V.*

9. J. Duklietis (1414—1484) lenkų pranciškonas pamokslininkas, palaimintasis. Iš pradžių buvo įstojęs į pranciškonus -konventualus. 1453 šv. Jonui Kapistranui atvykus į Krokuvą, J. perėjo į observantus-bernardinus. Jis stengėsi Rytų schizmatikus sugrąžinti Romos Bažnyčiai, garsėjo pamokslais ir platino Jėzaus vardo pamaldumą. Lenkijos ir Lietuvos valdovų prašomas, pop. Klemensas XII aprobavo jo kultą, o Apeigų kongregacija paskyrė jį vienu iš Lenkijos ir Lietuvos globėjų.

C. Bogdalski, Bernardyni w Polsce I–II. *V.Gdš.*

10. Žr. Eudes, Jean.

11. Žr. Fischer, John.

12. J. Gvalbertas (985/995—1073) italų šventasis (VII 12) iš didikų Visdomini giminės. Jaunystėje buvo Henriko II riteris. 1030 įsteigė naują benediktinų šakos labai griežtą ordiną, kuris nuo Vallis Umbrosa vietovės gavo valombrosinų vardą. J. buvo pirmasis, kuris priėmė į ordiną ir pasaulinius broliukus bei sujungė keletą vienuolynų to paties abato valdžioje. Kanonizuotas 1193.

Acta SS. III. 1867; *S. Casini,* Storia di s. Giovanni G. ²1934.

13. J. Išmaldininkas (Johannes Eleemosynarius; m. 619) Aleksandrijos patriarchas, šventasis (I 23). Mirus žmonai ir vaikams, gausius turtus išdalino vargšams ir pasirinko dvasininko luomą. Gyventojų prašomas, imperatorius 610 paskyrė Aleksandrijos patriarchu. Šalia kovos su monofizitais, dvasinio gyvenimo kėlimo, rūpesčio dvasininkų dorove, jis labiausiai pasižymėjo vargšų globa. Jo kūnas buvo perkeltas į Konstantinopolį, o vėliau turkų sultono padovanotas Vengrijos karaliui Korvinui (1458), kuris jį patalpino karališkoje Budos koplyčioje, o 1530 pateko į Presburgo katedrą.

H. Gelzer, Leontius von Neapolis Leben des hl. J. Erzbischof von Alexandria 1893.

14. J. Kantietis (Jan Kanty; 1390–1473) lenkų šventasis (X 20), kilęs iš Krokuvos vyskupijos (Kęty). Krokuvos univ. dėstė Šv. Raštą. Trumpą laiką buvo karaliaus Kazimiero vaikų (jų tarpe ir šv. Kazimiero) auklėtoju. Kaip maldininkas, pėsčias 1 kartą aplankė Jeruzalę ir 4 kartus Romą. Kanonizuotas 1767 pop. Klemenso XIII.

J. Bukowski, Żywot s. J. K. w 500 rocznicę Jego urodzin 1890.

15. J. Kapistranas (J. iš Capestrano) žr. Capistranus Giovanni.

16. J. Klimakas, šventasis (III 30), gavęs pravardę nuo savo veikalo ‚Rojaus Laiptai' (lot. Climacter ‚laiptų pakopa'), gyvenęs VI a. Sinajaus kalne eremitu ir

buvęs vietos vienuolyno abatu. Jo minėtas veikalas (graikiškai parašytas), turėjęs didelės įtakos vėlyvesniajam katalikų asketikos mokslui, padalintas į 30 knygų (pagal 30 Jėzaus paslėpto gyvenimo metų). Asketikos siekimas — apatheia, kuri žmogų paruošia kontempliatyviniam gyvenimui ir mistinei maldai. Mistiniame pagavime siela matanti begalinę Dievo šviesą.

17. J. iš Kryžiaus (Juan de la Cruz; 1542–91) ispanų šventasis (XI 24), vad. Doctor mysticus, karmelitų ordino reformatorius. 1563 įstojo į karmelitų ordiną, 1564–67 studijavo Salamankoj, 1567 susipažino su šv. Terese iš Avilos, ir abu sutarė reformuoti karmelitų ordiną. J. su dviem draugais 1568 įkūrė pirmąjį reformuotą (descalzos ‚basųjų') karmelitų vienuolyną Duruelo. 1570–72 Manceros vienuolyno naujokų mokytojas. Nuo 1572 Aviloje vienuolyno, kuriame gyveno šv. Teresė, nuodėmklausis ir dvasios vadas. Kilus tarp reformuotų ir nereformuotų karmelitų ginčui dėl jurisdikcijos, J. 1577 XII 3 naktį nereformuotųjų karmelitų buvo suimtas ir uždarytas į Toledo vienuolyną, iš kur 1578 pabėgo. Vėliau buvo viršininkas Beas, Baeza ir Granados vienuolynuose. 1585 Andalūzijos generalinis vikaras. Tačiau 1591 kapituloje buvo atleistas iš visų pareigų ir lyg bausmei nukeltas į Penuela vienuolyną, kurį pats pavadino ‚tyrais'. Mirė Ubedoje. Kanonizuotas 1726, o 1926 paskelbtas Bažnyčios Daktaru.

šv. Jonas iš Kryžiaus

J. savo svarbiausiais veikalais: Salida al Monte Carmelo, Noche obscura del alma, Declaracion del Cantico espiritual ir Llama de amor viva, parašytais poetine forma, davė naują kryptį katalikų asketikai ir mistikai. Jis dalina sielos kelią į Dievą į 3 fazes: via purgativa, illuminativa ir unitiva. Jo doktrina koncentruojasi į sielos vienybę su Dievu, kurios siela siekia (asketika), o pasiekusi pačios vienybės viršūnę džiaugiasi (mistika). Kelias į tą vienybę yra išdėstytas veikaluose Salida ir Noche; įvairios fazės ir laipsniai — Declaracion ir Llama. Siela kelyje į tą vienybę su Dievu turi visiškai išsilaisvinti iš jausmų bei juslių įtakos ir pasiduoti Dievo malonės veikimui. Sielos laisvinimasis vyksta tiek patiės žmogaus pastangomis, tiek ir Dievo veikimu, kuris siunčia dvasines sausras. Atlaikiusi šį bandymą, siela išsitobulina praktikuodama teologines dorybes. Kai prieinama iki kontempliacijos, Dievas suteikia sielai tiek daug šviesos, kad ji, matydama savo menkumą ir netobulumą, labai kenčia, dar labiau trokšta apsivalyti nuo to, kas yra netobula, bet drauge dar labiau prisiartina prie Dievo. Bandymo gale, siela tokiu būdu nuskaistinta, jau yra meilėje intimiai susijungusi su Dievu. Čia prasideda tai, kas vadinami mistikos reiškiniai: vizijos, dvasios pagavimai ir sielos dalyvavimas Švč. Trejybės gyvenime. — J. asketika ir mistika yra sukėlusi daug ginčų tarp vėlesniųjų šios srities specialistų. Tačiau visi pripažįsta, kad, nepaisant kai kurių neaiškių ir sunkiai suprantamų vietų, J. yra davęs dvasinio gyvenimo analizę, atremtą į žmogiškojo gyvenimo tikrovę ir teologiją. Be minėtų pagrindinių raštų J. yra palikęs mažesnių: Avisos y sentencias, Sermones, Poesias devotas ir 26 laiškus, kur traktuoja tuos pačius klausimus, kaip ir pagrindiniuose savo veikaluose.

Bruno de Jésus-Marie, St. J. de la Croix 1929; *P. Crisogono de Jésus Sagramentado,* Vida de s. Juan de la Cruz 1946. *J.V.*

18. Žr. La Salle, Jean Baptiste de.

19. J. Matietis (Johannes de Matha; 1160–1213) prancūzų šventasis (II 8). 1192 įšv. kunigu, gyveno atsiskyrėliu. Susitikęs su šv. Feliksu Valois, sutarė steigti ordiną išpirkti į musulmonų rankas patekusiems belaisviams. 1198 atvykę abu į Romą, gavo pop. Inocento III regulos aprobavimą. Ordinas buvo pavadintas Švč. Trejybės vardu (trinitoriai). J. apsistojo Romoje ir čia įsteigė savo ordino vienuolyną; be to, kelis vienuolynus jis įsteigė p. Prancūzijoje ir Ispanijoje.

R. v. Kralik, Geschichte des Trinitarierordens 1918.

20. J. Nepomukas (Jan Hasyl z Pomuku, lot. Johannes Nepomucenus; 1340/50–1393) čekų šventasis (V 16). 1380 įšv. kunigu, studijavo kanonų teisę Prahoje, vėliau Paduvoje, kur gavo ‚doctor decretorum' laipsnį. Bet dar anksčiau jis tarnavo Prahos arkivyskupo kanceliarijoje notaru ir nuo 1377 kancleriu. Popiežiaus dekretu jam 1380 buvo pavesta Prahos šv. Gallo parapija, skirta aptarnauti Prahos vokiečiams katalikams. Tapęs arkiv. Jono Jenšteino gen. vikaru, 1389 pakeitė parapiją į Saazo archidiakoniją (canonicus Pragensis ad extra). Kilus ginčui tarp arkivyskupo ir karaliaus Vaclovo IV, kuris užsispyrė Kladruby abatiją padaryti vyskupija ir tenai įstatyti savo favoritą V. Kraliką, J. karaliaus planui pasipriešino ir gynė arkivyskupo jurisdikciją. J. buvo suimtas ir po tardymo bei kankinimų 1393 III 19 ar 20 naktį nustumtas nuo Karolio tilto į Moldavos upę. Šitokias J. mirties priežastis ir aplinkybes paduoda arkivyskupas Jenšteinas 1393 skunde pop. Bonifacui IX. Tas skundas surastas tik 1752

Šv. Jonas Nepomukas (lietuvių liaudies menas)

(jau po J. kanonizacijos). Pagal ji, J. žuvęs begindamas Bažnyčios teises. Tačiau paprastai sakoma, kad J. žuvęs nenorėdamas išduoti išpažinties paslapties, kai Vaclovas pareikalavęs J. pasakyti karalienės meilužio pavardę, kurią ji išpažinusi J. Tokia versija pirmą kartą buvo paduota T. Elendorferio Chronica regum Romanorum 1459 ir ypačiai paplitusi reformacijos metu. 1534 restauruojant J. antkapį, buvo padėtas klaidingas įrašas, iš kurio kronikininkas Hajek (Kronika česka 1541) padarė išvadą, kad iš tikrųjų buvę 2 J.: vienas išpažinties paslapties kankinys, paskandintas 1383, o kitas gen. vikaras, paskandintas 1393. Tik pirmasis esąs šventasis ir kankinys. Ši hipotezė, turinti gynėjų iki šių dienų, yra be pagrindo. Kai pop. Benediktas XIII 1721 patvirtino J. kultą ir paskelbė jį šventuoju, jis rėmėsi tradicija apie J. kankinystę dėl išpažinties paslapties. Nors kanonizacijos bulėje yra istorinių klaidų, tačiau išvada, kad tik nebuvėlis J., miręs 1383, yra kanonizuotas, o tikrasis 1393 kankinys nėra paskelbtas šventuoju, yra klaidinga: Bažnyčia savo sprendimu norėjo suteikti altoriaus garbę Vaclovo aukai, žinomai istorijoje. Kai 1693 J. garbei buvo pastatyta statula ant tilto, nuo kurio jis buvo nustumtas į upę, J. pradėtas laikyti tiltų globėju ir saugotoju nuo potvynių, lygiai patronu neteisingai kaltinamų. J. kultas Lietuvoje buvo išplatintas jėzuitų, kovojusių su protestantais, neigusiais išpažintį. Liaudies vadinamas Joneliu, didžiai gerbiamas.

Acta SS. III, 1866; *F. M. Bartos,* Svetec temna, Jan Nepomuchy 1921. *J.V.*

Mene J. labai dažnai vaizduojamas nuo XVIII a., ypač Čekijoje, Austrijoje, Bavarijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje. Prahoje išliko jo pav. iš XV ir XVI a. Puošnus jo kapas yra Prahos šv. Vito katedroje. 1720–29 pirmąją J. bžn. Prahos Hradčine pastatė K. I. Dientzenhoferis. Brolių Asamų 1733 pastatytoje J. bžn. Münchene yra 6 J. istorijos freskos, tapytos C. D. Asamo. J. ciklą tapė austras A. F. Maulpertsch (m. 1796). Dažniausiai sutinkama J. atskira figūra, ypač ant tiltų. Požymiai: kunigiški drabužiai su birete ant galvos, rankose kryžius ir palmė (kankinio ženklas), nimbe 5 žvaigždės (pagal padavimą, žvaigždės ant vandens parodė, kur šventasis buvo nuskendęs). Lietuvių liaudies mene turime J. raižinių ir medžio skulptūrų-statulėlių prie upių ir tiltų. *P.Rkl.*

Liaudies drožyboje J. Nepomukas paprastai Joneliu, Jonuku vadinamas ir jis daugiau mėgstamas kaip J. Krikštytojas. Žemaičiuose 2424 km pakelėse Ig. Končius sužymėjo 1725 įvairias statulėles (kryžiai išskirti). Iš jų 735 Šv. Marijos (42%), 301 J. Nepomuko (17,44%), 226 įvairios Kristaus (13,1%) ir 76 J. Krikštytojo (4,4%). Vid. Lietuvoje taip pat J. Nepomukas gausesnis, tačiau R. Aukštaičiuose daug kur J. Krikštytojas dažniau sutinkamas, nors Vilniaus kr. vėl J. Nepomukas prašoka J. Krikštytoją. Užnemunėje, kur aplamai statulėlės retokos, J. Nepomukas tikrai retas. J. Nepomukas visur drožiamas kunigiškais drabužiais, su kamža, stula ir birete, knyga ar palme rankose, kryžiumi ir t.t. Jos nudažomos juoda, pilka, balta ir mėlyna spalvomis, atitinkančiomis apeiginius drabužius. Statulėlės įtaisomos stulpo (apvalaino ar aštuonkampio) viršuje, padarant jai stogelį, o kartais ji įdedama ir į šoninę iškartą ar dalinę pastogėlę, kartu su kitu statulėlių deriniu, ko niekad nedaroma su J. Krikštytoju. XIX a. J. Nepomuko didelės statulos buvo ir ant tiltų (Anykščiai). Liaudies įsitikinimu, ten kur abu Jonai dar skiriami, J. Krikštytojas esąs didesnis šventasis, nes ‚Dievulį krikštijo, pro jį praeinant būtinai reikia nusiimti kepurę, kai pro Jonelį, galima kartais ir šiaip praeiti. Tačiau daugelyje krašto vietų abu Jonai žmonių nebeskiriami, o J. Nepomukas laikomas tuo pačiu J. Krikštytoju, ‚laukiančiu Dievulio pakrikštyti' (Jūžintai). Abu jie statomi prie vandens, kur paprastai J. Krikštytojas prie tekančio upelio, o J. Nepomukas dažniau prie ežero, pelkės. J. Krikštytojas laikomas geru sargu vaiduoklių, nelaimių vietose, o Joneliui pavedama gelbėti skęstančiuosius. Pro abu

praeinant žmonių buvo kalbama ir ta pati malda: ‚Šv. J., krikštiji žmones, pakrikštyk ir mane, kad neįpulčiau nei ugnin, nei vandenin' (Panemunėlis, Miroslavas, Ukmergė ir kt.).

Ig. Končius, Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika (Soter 1936 ir kt., tęsinys — Gimtajame Krašte 1943). *A. Mž.*

21. Žr. Vianney, Jean Marie.

22. J. i r P o v i l a s, šventieji kankiniai (VI 26). Apie jų gyvenimą žinome tik iš legendinės VI a. pradžios Passio, pagal kurią J. ir P. buvę broliai, Konstantino D. dukters Konstancos eunuchai. Imp. Julijono Apostato laikais buvę nužudyti ir palaidoti savo namuose, esančiuose ant Celio kalnelio Romoje, kur vėliau imp. Jovijonas pastatęs baziliką. Faktiškai J. ir P. bazilika ant Celio yra pastatyta V a. pradžioje senatoriaus Pamachijaus. J. ir Povilas greičiausiai yra buvę ne romėnai, o atkilę iš Rytų.

V. L. Kennedy, The Saints of the Canon of the Mass 1938; *S. Ortolani,* SS. Giovanni e Paolo (Le chiese di Roma illustrate 29). *J.V.*

P o p i e ž i a i:

23. J. I (523–526) šventasis (V 27), kankinys. Jo pavestas Dionizas Mažasis 526 nustatė Velykų šventės ciklą, kurio laikomasi ir šiandien. 525 karalius Teodorikas pasiuntė J. su delegacija į Konstantinopolį prašyti imp. Justino I atšaukti prieš arionus išleistą ediktą. Imperatorius sutiko grąžinti arionams kai kurias bažnyčias, bet daugiau nieko. Teodorikas, nepatenkintas delegacijos menkais laimėjimais, grįžusį J. įmetė į kalėjimą, kur jis po kančių netrukus mirė. Dėl to laikomas kankiniu. Palaidotas Ravenoje, vėliau jo kūnas perkeltas į šv. Petro baziliką Romoje.

L. Duchesne, L'Église au VI-e siècle 1925.

24. J. II (533–535), romėnas Merkurijus (Mercurius), pirmasis popiežius pakeitęs vardą. Iškilus teologiniams ginčams, sukeltiems Rytų vienuolių, imp. Justinijonas 533 pasiuntė pas J. Efezo ir Pilypų vyskupus, įdavęs jiems savo sustatytą Tikėjimo Išpažinimą, kuris, pritarus vyskupams, Romos senatui ir liaudžiai, 534 buvo aprobuotas. Jame Justinijonas patvirtino Marijai Dievo Motinos titulą ir teigė, kad ‚Dievo Sūnus, tapęs žmogumi ir prikaltas prie kryžiaus, yra Švč. Trejybės asmuo'.

O. Bertolini, Roma di fronte a Bisanzio e ai Longobardi 1941; *H. Grisar,* Roma alla fine del mondo antico II, 1943.

25. J. III (561–574), Romos aristokratas Anastazijus. Taikino romėnus su Narsetu ir dėl to užsitraukė ant savęs romėnų neapykantą. Kai grįžo iš Neapolio, palydėjęs aukštą imperatoriaus valdininką, nedrįso apsigyventi Romoje, bet apsistojo už miesto. Jo pontifikato metu langobardai užplūdo Italiją (568).

26. J. IV (640–642) dalmatietis, švelnino dėl teologinių ginčų įsitempusius Romos ir Konstantinopolio santykius. Perkėlė į Romą Dalmatijos kankinių kūnus ir rūpinosi išpirkti Istrijos ir Dalmatijos gyventojus, patekusius į įsibrovusių slavų vergiją.

F. Grigorovius, Storia della città di Roma nel medioevo I, 1900.

27. J. V (685–686) siras iš Antiochijos, anksčiau dalyvavęs vakariečių delegatu VI visuotiniame Bažnyčios susirinkime.

28. J. VI (701–705) graikas. Jo pontifikato metu graikų įtaka Romos Kurijoje labai sustiprėjo, tačiau J. rūpinosi ir Italijos reikalais. Langobardų vadą Giselfą I, žygiuojantį į Romą, J. sutiko toli už miesto ir dovanomis nulenkė grįžti atgal.

29. J. VII (705–707) graikas, imperatoriaus valdininko sūnus. Imp. Justinas II jam pasiuntė vieno sinodo aktus, kuriuos pirmesnieji popiežiai buvo atsisakę tvirtinti, prašydamas galutinai dėl tų aktų pasisakyti: patvirtinti ar atmesti. J. grąžino juos atgal nedrįsęs pareikšti savo nuomonės. Dėl to Liber Pontificalis vadina jį ‚žmogiškąja silpnybe, bailiu'. Jis atstatė langobardų sugriautą Subiaco benediktinų vienuolyną, Romoje išpuošė šv. Petro koplyčią ir S. Maria Antiqua bžn.

J. a n t i p o p i e ž i u s. Mirus Grigaliui IV (844 I 25), Romos liaudis apšaukė popiežiumi J., o aristokratai išrinko senelį kunigą Sergijų. J. šalininkai buvo nugalėti. Imp. Lotaras pripažino Sergijaus išrinkimą teisėtą, ir J. neteko popiežiaus sosto.

L. Duchesne, Les premiers temps de l'État pontifical ³1911.

30. J. VIII (872–882), senas ir ligotas, išrinktas popiežium parodė nepaprastą veiklą visose srityse. Bažnytinėj — teigė popiežiaus autoritetą esant ‚virš tautu ir valstybių', kėlė dvasininkų moralę ir drausmę, gynė Bžn. turtus bei privilegijas, stiprino Romos primatą. Paskelbė ekskomuniką tam, kas pameta savo žmoną ir veda kitą; nustatė, kad yra neteisėtos moterystės ‚tarp mūsiškių ir svetimšalių'. 877 sušaukė Ravenoje sinodą, kuris nutarė, kad arkivyskupo palijų gali suteikti tik Apaštalų Sostas, kad dvasininkai negali būti traukiami į pasaulinius teismus. Vykdydamas popiežiaus valdžią vyskupams skirti ir atšaukti, grąžino Šv. Sosto priklausomybei Dalmatijos ir Kroatijos vyskupus ir tikinčiuosius. Protestavo prieš slavų apaštalo šv. Metodijaus kalinimą ir ekskomunikavo tuos vokiečių vyskupus, kurie, siekdami valdyti slavų tautas, buvo jį suimdinę. Gindamas Romos liturgijos ir lotynų k. primatą, iš karto buvo nesutikęs, kad mišios būtų laikomos slavų kalba. Tačiau, atvykus šv. Metodijui į Romą pasiteisinti dėl jam primetamos erezijos, J. pripažino jo valdžią ant Moravijos dvasiškijos ir leido slavų kraštuose liturgijoje vartoti slavų k. (‚ne tik trimis kalbomis, hebrajų, graikų ir lotynų, bet visomis turi būti garbinamas

Dievas'), tik Bažnyčios vienybei pabrėžti slavų k. mišiose evangelija turėjo būti skaitoma ir lotyniškai. Kai po Ignoto mirties į Konstantinopolio patriarcho sostą, Rytų dvasininkų ir pačio imperatoriaus remiamas, grįžo Fotijus, J., norėdamas išlaikyti Bažnyčios vienybę ir gauti imperatoriaus pagalbos prieš saracėnus, pasiuntė į Rytų sinodą savo legatus su laišku, kuriame sutiko su Fotijaus paskyrimu Konstantinopolio patriarchu su sąlyga, kad tas prašytų popiežiaus atleidimo. Bet sinode buvo paskaitytas suklastotas J. laiško graikiškas vertimas, kuriame išgirtas Fotijus. Džiaugdamasis vienybės atstatymu, J. sutiko su įvykusiu faktu. Politikoje J. laikais popiežius buvo vienintelė institucija, kuri dar gelbėjo beirstančią Karolingų imperiją ir gynė pietų Italiją nuo saracėnų. Romos apsaugai J. apvedė sienomis šv. Povilo baziliką (Ioannipolis), pats vadovavo kovoms prieš saracėnus ir bandė suburti draugėn pietų Italijos valstybėles, kurios jau buvo patekusios į saracėnų rankas. Mirus imp. Liudvikui II be įpėdinių, J. priskyrė sau teisę parinkti įpėdinį, kad nesubyrėtų Vakarų imperija. Juo paskyrė Karolį Plikąjį ir 875 vainikavo imperatoriumi. Karoliui netrukus mirus (877), Spoleto ir Toskanos kunigaikščiai užėmė Romą ir įleido J. priešus, kurie ištisą mėn. jį iškalino, tačiau neišgavo frankų karaliaus Karlmanno pripažinimo. Išsilaisvinęs J. pabėgo į Prancūziją, kur veltui bandė sukviesti Karolingų kunigaikščių ir vyskupų pasitarimą, kaip gelbėti Bažnyčią ir imperiją. Laimėjo tiek, kad J. kandidatas į imperatorius Vienne grafas Bosonnas grąžino jį į Romą. Spaudžiamas saracėnų, įsikūrusių jau popiežiaus žemėse, J. susitaikė su vokiečių Karolingais ir pripažino Italijos karaliumi Karolį Riebųjį, kurį 881 vainikavo Romoje imperatoriumi, bet šis, būdamas silpnas, nuvylė J., kuris netrukus mirė, manoma, savo giminių nužudytas.

J. M. Watterich, Pontificum Romanorum vitae 1862; *A. Lapotre,* L'Europe et le St. Siège I. Le pape J. VIII 1895.

31. J. IX (898–900), benediktinas, sušaukęs Romoje sinodą, kuris reabilitavo pop. Formozą ir atnaujino popiežiaus rinkimų tvarką: kandidatą nurodo Romos liaudis ir senatas (Senatus populusque romanus), išrenka vyskupai ir visi Romos dvasininkai, konsekruojamas imperatoriaus legatų akivaizdoje.

32. J. X. (914–928), pirmiau Ravenos arkivyskupas, kovodamas su feodaline netvarka, palaikė Berengarijų I. Išrinktas popiežiumi kaip galingų didikų Teofilakto ir jo žmonos Teodoros kandidatas, davė progos nepagrįstiems gandams apie jo neleistinus santykius su Teodora. Sujungęs romėnus, bizantiečius, Spoleto Albericha ir pietų Italijos kunigaikščius į lygą, išvijo saracėnus ir Gariglianą (915). Vainikavo Berengarijų imperatoriumi (915), tačiau Romoje negalėjo sukliudyti Marocijos, ‚senatorės ir patricijos', vėliau ištekėjusios už Toskanos markizo Gvido, galios ir įtakos. Kai J. palaikė išrinkimą Italijos karaliumi Hugono iš Vienne ir su juo sudarė sąjungą, o pasaulinę valdžią pavedė savo broliui Petrui, Marocijos ir Gvido kareiviai, užpuolę Lateraną, nužudė Petrą, o J. buvo suimtas, atstatytas ir greičiausiai nužudytas. Bažnyčios valdyme J. padarė pavojingų nuolaidų Vokietijos ir Prancūzijos karaliams vyskupų nominacijos reikalu, atstatė ir išpuošė Laterano baziliką, pasiuntė karaliaus vainiką bulgarų Simeonui.

33. J. XI (931–935) Marocijos neteisėtas sūnus (tėvu abejotini šaltiniai teigia buvus pop. Sergijų III, kiti — Spoleto Albericha), motinos pastangomis visai jaunas išrinktas popiežium. Romoje kilo revoliucija, kurią 932 sukėlė J. (tikras ar netikras — tos pačios motinos) brolis Albericha II prieš Hugoną, naująjį Marocijos vyrą. Kai tas buvo išvytas, o Marocija neaiškiomis aplinkybėmis žuvo, J. pakliuvo į Albericho rankas, buvo įmestas į kalėjimą ir ten 935, lygiai neaiškiomis aplinkymis, mirė. Rėmė Cluny vienuolyno reformą ir patį vienuolyną paėmė į šv. Sosto globą.

L. Duchesne, Serge III et J. XI (Mélanges d'archéologie et d'histoire 33, 1913).

34. J. XII (955–964), Albericho II, kuris titulavosi ‚visų romėnų kunigaikščiu ir senatorium', sūnus Oktavianas. 954 jis paveldėjo valdžią iš tėvo, kuris, kad sūnui tektų ir bažnytinė valdžia, iš anksto prisaikdino romėnus pop. Agapito II įpėdiniu išrinkti Oktavianą. Tapęs popiežiumi dar labai jaunas (vos 16 metų), gyveno daugiau kaip pasaulinis didikas, o ne popiežius. Po nepavykusios ekspedicijos prieš Kapuą (961), bijodamas Italijos karaliaus Berengarijaus II ir Spoleto kng. Adalberto, šaukėsi Otono I pagalbos. Kai tas pažadėjo ginti Bažnyčios interesus ir teises, J. ji vainikavo imperatoriumi 962. Taip prasidėjo ‚Šventoji vokiečių tautos Romos imperija'. Sudarytoji sutartis vadinama ‚Otono privilegija'. Pagal išlikusį tekstą (spėjama, pakeistą), imperatorius patvirtino Pepino ir Karolio D. dovanojimus, o romėnai turėjo prisiekti, kad neleis popiežiaus konsekruoti, kol tas nepadarys ištikimybės priesaikos imperatoriui. Kai Otonas išvyko į š. Italiją, J. užmezgė santykius su jo priešais. Grįžęs Romon, iš kurios J. pabėgo, Otonas sušaukė sinodą, kuris, jo pirmininkaujamas, J. sunkiai apkaltino ir pašaukė pasiteisinti, o neatvykus — atstatė (963). Popiežiumi sinodas išrinko pasaulietį Leoną VIII. Bet kai Otonas paliko Ro-

mą, J. žiauriai atkeršijo savo priešams ir savo sušauktame sinode panaikino imp. sinodo sprendimus (964). Mirė apopleksija, kai Otonas vėl žygiavo į Romą.

G. Fasoli, I re d'Italia 1949; *Th. Sickel,* Das Privilegium Ottos I 1883; *E. Amann,* J. XII (Dict. Th. Cath. VIII).

35. J. XIII (965-972), pirmiau Narni vyskupas, kilęs iš Krescencijų giminės; susipykęs su Romos didikais dėl nepotizmo, buvo uždarytas į Angelo pilį, o paskui ištremtas į Kampaniją. Palaikomas Krescencijų ir imp. Otono, grįžo į Romą 966 ir nubaudė savo persekiotojus. Vainikavo 13 metų Otoną II imperatoriumi, įsteigė Magdeburgo vyskupiją, palaikė vokiečių misijas tarp slavų.

36. J. XIV (983–984), Pietro Canepanova, Pavijos vysk. ir Italijos karalystės kancleris, imp. Otono II kandidatas, pop. Benedikto VII įpėdinis. Pastarajam mirus ir Krescencijų partijai išrinkus Bonifacą VII, J. buvo suimtas ir Angelo pilyje numarintas badu (ar nunuodytas?), palikęs iškalbingo, nuolankaus ir gailestingo popiežiaus garsą.

37. J. XV (985–996), romėnas, nuo XII a. popiežių sąrašuose žymimas J. XVI, nes per klaidą po J. XIV buvo įterptas antipopiežius J. Filagatas. Turėjo politinę valdžią perleisti Krescencijui, o pats bėgti į Toskaną ir šauktis imp. Otono III pagalbos. Grįžo į Romą ir mirė nesulaukęs atvykstančio imperatoriaus. Autorius daugelio raštų, uoliai gynė Bažnyčios teises. Kanonizavo Augsburgo vysk. Ulrichą (pirmoji paties pop. atlikta kanonizacija); energingai pabrėžė popiežiaus teisę skirti vyskupus Prancūzijoje, kur ėmė reikštis pirmieji galikanizmo ženklai.

38. J. XVI antipopiežius, J. Filagatas žemos kilmės graikas, imp. Teofanos globojamas, tapęs Pavijos vyskupu, Otono III pasiųstas į Konstantinopolį ir iš ten grįžęs, imperatoriui nesant Italijoje, Jono Krescencijaus išrinkdintas popiežiumi prieš savo valią vietoj pabėgusio Grigaliaus V (997). Grįžus imperatoriui, J. buvo sužalotas (išluptos akys) ir uždarytas į vienuolyną. Mirė Fuldoje 1031.

39. J. XVII (1003), Giovanni Secco, visagalio Krescencijaus valia tapęs popiežiumi, mirė valdęs vos 5 mėn.

40. J. XVIII (1004–09), Giovanni Fesano, tvarkė tik Bažnyčios reikalus, nes pasaulinė valdžia Romoje buvo Jono Krescencijaus rankose. Vokietijoje įsteigė tiesiog Šv. Sostui priklausančią Bambergo vyskupiją, imp. Henriko noru skirtą slavams atversti. Mirė pasitraukęs į Šv. Povilo vienuolyną už Romos.

41. J. XIX (1024–32), Tuskulo grafų šeimos, pop. Benedikto VIII brolis, jo paskirtas Romos konsulu ir senatoriumi, dar būdamas pasaulietis, išrinktas popiežiumi už pinigus (simonija), suėmė į savo rankas dvasinę ir civilinę valdžią. Apvainikavęs imp. Konradą (1027) tapo jo politikos įrankiu, neparodęs savarankiškumo.

G. Gay. I papi del secolo XI e la cristianità 1928.

42. J. XX — tokio popiežiaus nebuvo dėl J. XVI priskyrimo į popiežių Jonų eilę.

43. J. XXI (1276–77), kilęs iš Lisabonos, vad. Petrus Hispanus, mokėsi Paryžiuje ir dėstė mediciną Sienoje, buvo pop. Grigaliaus X gydytoju; šis jį pakėlė Tusculo vyskupu-kardinolu. Buvo daugiau mokslo negu valdžios žmogus, tačiau labai rūpinosi sujungti krikščionis valdovus į kryžiaus žygį, derėjosi su totoriais (kurie buvo atsiuntę pas J. savo pasiuntinius), rūpinosi įgyvendinti Lijono susirinkimo nutartą Rytų ir Vakarų Bažnyčių vienybę, apvalė Paryžiaus univ. nuo averoizmu įtartinų profesorių. Žuvo Viterbe įgriuvus popiežiaus rezidencijos luboms. Dantė jį patalpino Rojuje, didžiųjų teologų tarpe. Parašė veikalų iš medicinos (nurodydamas, kaip neturtingieji turi patys gydytis) ir filosofijos. Šių žymiausias Summullae logicales (pirmą kartą išsp. 1474), susilaukęs apie 50 laidų ir išverstas į daugelį k.

P. C. Daunon, Pierre d'Espagne (Hist. litt. de la France XIX, 1838); *R. Stapper,* Papst J. XXI 1898.

44. J. XXII (1316–34), Jacques Duèse, įsigijęs abiejų teisių doktoratą, dėstė civilinę teisę Paryžiuje, paskui buvo Sicilijos Karolio II kancleris, nuo 1309 Fréjus, nuo 1310 Avinjono vyskupas, nuo 1312 kardinolas ir Porto vysk. Išrinktas popiežium Lijone, apsigyveno Avinjone. Bažnyčios reformos reikalu, be VI Dekretalijų knygos (Clementina), paruoštos Klemenso V, paskelbimo, išleido 20 konstitucijų Extravagantes ir apie 60 raštų; sutvarkė popiežiaus kanceliariją (teismo įstaigas); sudėjo dar iki šiai dienai kalbamų maldų; apdovanojo atlaidais vakarinį Viešpaties Angelas kalbėjimą (varpais skambinant); kanonizavo šv. Tomą Akvinietį (1323). Rūpinosi Rytų ir Afrikos misijoms, steigė ten misijų stotis ir vyskupijas. Nelaimingas buvo J. įsivėlimas į ginčą su pranciškonais dėl neturto supratimo, kur jis palaikė konventualus ir persekiojo spiritualus. Netrukus prieš J. sukilo visi pranciškonai, kai jis bule Cum inter nonnullos 1323 pasmerkė mokslą apie absoliutinį Kristaus ir apaštalų neturtą. Pranciškonų apkaltintas erezija, nauja bule Quia quorundam 1324 J. išdėstė savo ir Bažnyčios mokslą: nuosavybės teisė yra dieviška, gi neturtas nėra vien tik turtų išsižadėjimas, bet daugiau dvasinis žemiškųjų gėrybių atsižadėjimas. Pats J. davė pagrindą naujam kaltinimui, kai paskelbė savo asmeniską nuomonę apie mirusių be krikšto kūdikių laimę ir apie Dievo regėjimą (visio beatifica) tik po kūnų iš numirusių atsikėlimo.

Prieš mirtį J. savo mokslą atšaukė. J. turėjo ilgą konfliktą su Liudviku Bavariečiu, 1314 išrinktu imperatorium. Liudvikas prašė J. patvirtinimo, bet šis norėjo pratęsti tarpuvaldį ir pats valdyti imperiją, kad galėtų sudrausti Viscontų hegemoniją Italijoje. Be to, J. planavo įsteigti naują valstybę su sostine Bolonijoje, iš kur geriau būtų valdyti šiaurės Italija. Kai Liudvikas ėmė žygiuoti į Italiją padėti Milane apsuptiems Viscontams bei paremti pranciškonus spiritualus, J. jį ekskomunikavo (1324). Liudvikas atsakė žygiu į Romą, kur kard. Koliumna jį vainikavo imperatoriumi, paskelbė J. atstatytą ir išrinkdino antipopiežiumi pranciškoną Petrą iš Korbaros (Mikalojų V). Schizma baigėsi tuo, kad Mikalojus 1330 atsisakė ir pasidavė J., kurio politikos planai, sukilus Bolonijai, Italijoje visiškai žlugo. J. prikišama, kad išugdęs pop. rūmų pompą ir popiežiaus likimą surišęs su Prancūzija, paskirdamas iš 28 kardinolų 23 prancūzus. Privačiame gyvenime buvęs pamaldus ir kuklus, tačiau mėgęs išorinį spindėjimą, sukūręs absoliutinio valdovo tipą. Jo menkame, mažo ūgio kūne buvusi energinga ir kovinga dvasia, kuri išsilaikė ligi 90 m. amžiaus galo. Palaidotas Avinjono katedroje.

J. ir Lietuva. Rygos arkivyskupas, bylinėdamasis su kalavijuočių ordinu, savo sąjungininkui Gediminui pasiūlė kreiptis į J. krikšto reikalu, aplenkiant ordiną. Gavęs žinią apie Gedimino palankumą krikštui, J. parašė jam laišką. Gediminas 1323 atsakė ilgu raštu, kuriame išdėstė, kas iki tol kliudė Lietuvai apsikrikštyti ir kiek dėl to kaltas ordinas. Lietuvoje esanti religijoms laisvė, čia dirbą pranciškonai bei domininkonai ir jie turį savo bažnyčių. Pats Gediminas pasiryžęs pasiduoti popiežiaus globai ir gyventi taikoje su krikščionimis, jei tik liautųsi ordino puolimai. Pagaliau Gediminas prašė J. atsiųsti legatus, kad galėtų padaryti su krikščionimis taiką. Gedimino raštas Avinjone buvo suprastas kaip noras krikštytis ir tam reikalui buvo išsiųsta Gediminui bulė ir legatai, kurie, apsistoję Rygoje, pasiuntė savo pasiuntinius į Vilnių pasiteirauti, ar Gediminas tebemanąs krikštytis. Bet Gediminas jau buvo kitaip apsisprendęs, nes jo sumanymui pasipriešino tiek lietuviai pagonys, tiek rusiškos Lietuvos sritys. Todėl Gediminas pareiškė pasiuntiniams, kad jis niekad nežadėjęs krikštytis, o tik pareiškęs norą būti popiežiui paklusniu sūnumi. Dėl laiško turinio Gediminas apkaltino raštininką pranciškoną, kuris negerai parašęs. Taip baigėsi Gedimino santykiai su J.

H. Coulon, Lettres secrètes et curiales du pape J. XXII relatives à la France 1900–13; *E. Baluze,* Vitae Paparum Avenionensium, 16 t., 1904–14; *G. Mollat,* Les papes d'Avignon ⁹1950; *C. Müller,* Die Kampf Ludwigs des Bayern mit der römischen Kurie 1879–90; *E. Sol,* Un des plus grands papes de l'histoire: J. XXII, 1948.

45. J. XXIII antipopiežius, Baldasare Cossa, neapolietis, baigęs Bolonijoje teisės mokslus, nuo 1402 kardinolas, rūpinosi Pizos sinodo sušaukimu ir kišosi į Bažnyčios valdymo reikalus prie silpno antipop. Aleksandro V. Šiam mirus Bolonijoje buvo išrinktas jo įpėdiniu (sakoma už pinigus) 1410. Romos sinode pasmerkė Wicklifą. Pabėgęs iš Romos nuo Neapolio Vladislovo, imp. Zigmanto buvo priverstas sušaukti Konstancos Bažnyčios susirinkimą (1413), kuriame pirmą kartą dalyvavo ir žemaičių atstovai skųstis ordinu. Išgirdęs Konstancoje daug jam daromų kaltinimų, pabėgo pas Austrijos Fridrichą, kuris jį išdavė Zigmantui, o susirinkimas jį suspendavo ir atstatė iš pareigų. Uždarytas į Radolfzell kalėjimą, sutiko su susirinkimo sprendimu. Dar ilgai laikytas Hausen kalėjime ir išlaisvintas pop. Martyno V, atgavo kardinolo poaukštį ir tapo Frascati vyskupu. Mirė Florencijoje 1419.

L. v. Pastor, Geschichte der Päpste I, ¹⁰1928. *J.V.*

Valdovai. Anglijos:

46. J. Bežemis, Anglijos karalius 1199–1216, karaliaus Henriko II ir Eleonoros Akvitanietės sūnus, jaunesnis Ričardo Liūtaširdžio brolis. Negavęs žemių Europos žemyne ir taip išskirtas iš kitų brolių, gavo Bežemio (John Lackland) vardą, nors sostą paveldėjęs Ričardas Liūtaširdis davė jam pakankamai žemių Anglijoj. Po Ričardo mirties J. paveldėjo Anglijos sostą, bet turėjo jį apginti nuo broliavaikio Arturo. Šiojo pusę palaikė nemaža Prancūzijos valdovų bei didikų, Anglijos karaliaus lėnininkų, bet iš tikro nepriklausomų, ir pats Prancūzijos karalius. Kai J. neatvyko į savo lėninkų teismą, Prancūzijos karalius paskelbė jo lėnines teises prarastas ir pats pasisavino beveik visas jo prancūziškas žemes. Dėl Canterbury arkivyskupo išrinkimo J. susikivirčijo su popiežiumi Inocentu III ir užtraukė visam kraštui interdiktą. Dvejus metus tęsęs kovą ir atsisakinėjęs priimti pop. siūlomą kandidatą, pagaliau, pagrasytas ekskomunika ir pašalinimu nuo sosto, nusileido, pripažino arkivyskupu popiežiaus paskirtąjį Steponą Langtoną ir tiek nusižemino, kad sutiko būti jo lėnininku (1213). Savavališkas ir nelaimingas J. valdymas ir jo plėšikiški mokesčiai erzino didikus, ir šie sukilo prieš jį. Išvytas iš Londono, sutiko pripažinti jam diduomenės tiesiog padiktuotus nuostatus, žinomus Magna Charta vardu 1215. Tačiau, apraminęs didikus, jis atsisakė vykdyti Magna Charta ir, surinkęs kariuomenę, ėmė pulti didesnius priešus. Šių kovų sūkury jis ir mirė.

S. Painter, Reign of King John 1949. *J.J.*

Austrijos:

47. J. (1782—1859), erchercogas, imp. Leopoldo šeštasis sūnus, austrų feldmaršalas, dalyvavo karuose prieš Napoleoną, o vėliau atsidėjo gamtos ir istorijos mokslams (iš savo rinkinių Grace įsteigė Joanneum muziejų). 1848 VI Frankfurto parlamentas (436 balsais prieš 52) išrinko jį vokiečių imperijos valdytoju. Tų pareigų J. atsisakė 1849 XII.

Bizantijos imperatoriai:

48. J. I (J. Tcimiskes) imperatoriumi tapo 969, nužudęs Nikeforą II. Gabus karys ir diplomatas, laimėjo iš rusų rytinę Bulgariją, sumušęs 971 Sviatoslavą. Rytuose nukariavo Siriją.

49. J. II (J. Komnenas), imperatorius 1118–43. Sumušė pečenegus ir serbus, išplėtė savo įtaką ligi Vengrijos. Rytuose iš seldžukų išplėšė dalį M. Azijos.

50. J. III (J. Dukas Vataces), imperatorius 1222–55. Vakarų krikščionims nukariavus Konstantinopolį (1204), jam buvo likusi tik Nikėjos valstybė, bet jis sugebėjo ją padaryti didele jėga. Be to, įsigijo Salonikus ir Epirą.

51. J. IV (J. Lascaris), imperatorius 1258–61, nepilnametis, globėjo Mykolo Paleologo pašalintas ir apakintas.

52. J. V (J. Paleologas), imperatorius 1341–91, dėl nepilnametystės kurį laiką valdė jo uošvis Jonas Kantakuzenas. Prie jo turkai užėmė Adrianopolį ir Serbiją, ir jis turėjo mokėti jiems duoklę.

53. J. VI (J. Kantakuzenas) buvo uzurpavęs sostą 1341–54. Kovoje su imp. J. V. rėmėsi turkais Otomanais, todėl jis yra laikomas kaltu dėl turkų paskatinimo veržtis į Europą. Netekęs valdžios, stojo į vienuolyną ir parašė savo laikų istoriją.

54. J. VII (J. Paleologas), imperatorius 1391–1408, valdė dalydamasis valdžia su giminaičiais ir būdamas turkų sultono priklausomas.

55. J. VIII (J. Paleologas), imperatorius 1425–48. Kai jis užėmė sostą, turkai buvo bepalikę Bizantijai tik Konstantinopolį. Dalyvavo Florencijos bažnytiniame susirinkime ir 1439 padarė uniją su Roma, tikėdamasis surengto kryžiaus žygio pagalba išsivaduoti iš turkų. Bet vilčiai žlugus, turėjo su turkais tartis. Jo brolis Konstantinas XI buvo paskutinis Bizantijos imperatorius. *J.J.*

Brandenburgo:

56. J. Zigmantas (1572–1619), Brandenburgo kurfiurstas nuo 1608, vesdamas paskutinio Prūsų hercogo Albrechto Fridricho dukterį Oną, įsigijęs Prūsiją. 1613 perėjo į kalvinizmą.

Bulgarijos:

57. J. II, arba J. Asenas, Bulgarijos caras 1218–41. Mirus 1207 jo tėvui Kalojanui, valdžią pagrobė pusbrolis Borilas, o J. pabėgo į Maskvą. Maskvos remiamas J. 1218 grįžo į Bulgariją, nuvertė pusbrolį ir buvo vainikuotas caru. Bulgariją jis padarė stipriausia Balkanų valstybe, atstatė bulgarų bažnyčios autonomiją, centralizavo administraciją. Po jo mirties Bulgarija vėl sunyko ir suskilo.

Burgundijos:

58. J. Bebaimis (Jean sans Peur), Burgundijos kunigaikštis 1404–19, Pilypo Drąsiojo sūnus. Jis nužudė Prancūzijos regentą Liudviką Orleanietį 1407 ir gavo Paryžių 1413. Karolio Orleaniečio išvarytas, vėl atgavo Paryžių 1418, bet netrukus liko nužudytas.

Čekijos:

59. J. Liuksemburgietis (1296–1346), Čekijos karalius 1311–46. Liuksemburgo grafas, imp. Henriko VII sūnus, išrinktas Čekijos didikų, Pšemislidų dinastijai pasibaigus, pirma apvesdinant su paskutine jos palikuone (Vaclovo II dukterimi Elzbieta). Būdamas imperatoriaus sūnus ir giminystės ryšiais bei auklėjimu susijęs su Prancūzija, jis įsijungė į plačią europinę politiką ir pasidarė daugiau klajojąs karalius. Pačia Čekija jis mažai domėjosi, ir ji jam, dėl savo turtingumo, tebuvo svarbi lėšoms, kurių jam vis trūko, semtis. Nepatekęs dėl jaunystės po tėvo mirties į imperatoriaus sostą, jis prisijungė prie vieno jo pretendento, Liudviko Bavariečio, ir jam talkino kovoj su varžovu Austrijos kng. Fridrichu Gražiuoju. Jis artimai bendravo ir su pop. Jonu XXII, ir po Ankonos žuvimo (1291) šis J. paskyrė imto organizuoti naujo kryžiaus žygio vadu. Tam reikalui jam buvo leista rinkti dešimtinė. Kryžiaus žygio pažadą J. įvykdė ne keliaudamas į Palestiną, bet į Prūsus ir į Lietuvą.

Seni čekų ryšiai su ordinu ir ypač jų pretenzijos į Lenkiją, ėjusios iš tų laikų, kada ši buvo palenkta čekijai, o gal ir paties J. noras žybtelėti savo riteriškumu kovoj su pagonimis skatino jį žygiuoti į Prūsus. 1328 pradžioj ‚su didele daugybe kariautojų' atvyko į Karaliaučių ir iš čia su pačiu didžiuoju ordino magistru nužygiavo į Žemaičius. Jie apgulė Medvėgalio pilį, kurią žemaičiai atkakliai gynė. Tik panaudoję ugninius ginklus, jie privertė žemaičius pasiduoti. Žygy dalyvavęs prancūzų poetas Guillaume de Machaut pasakoja, jog J. pasipriešinęs magistro pasiūlymui iššudyti visus paimtus pagonis ir nusprendęs paleisti tuos, kurie sutiks krikštytis. Todėl didelis jų skaičius, apie 6000, pasikrikštiję. Prieš grįždamas J. padovanojo ordinui iš lenkų nukariautą Pamarį ir prie Vyslos dalį Dobrinės ir Kujavijos žemių. Be to, Plocko kunigaikštį pavertė savo lėninninku. Antrą kartą J. atvyko į Lietuvą 1337 drauge su Ž. Bavari-

jos valdovu Henriku, imp. Liudviko Bavariečio giminaičiu. Su šiuo žygiu susietas vardas Bajerburgo pilies, kažkur netoli Veliuonos pastatytos. Kaip iš imperatoriaus ordino didžiajam magistrui duoto dokumento matyti, ši pilis turėjo būti būsimos ordino valdomos Lietuvos sostinė.

J., nuo pat pradžių buvęs artimai susijęs su Prancūzija, stojo į jos pusę, kai ji ėmė kariauti su įsibrovusiais anglais ir didvyriškai žuvo mūšy ties Crécy.

F. Meltzer, Die Ostraumpolitik Königs J. v. Böhmen 1940; *R. Cazalles*, Jean l'Aveugle, comte de Luxembourg, 1947. *J. J.*

Ispanijos:

60. J. iš Austrijos, Don Juan de Austria (1547–78), Karolio V nelegalus sūnus, 1568 vadovavo sėkmingai laivyno operacijai prieš Afrikos pakraščių piratus, 1569–70 malšino moriskų sukilimą Granadoje, 1571 vadovavo ispanų-italų laivynui Lepanto mūšyje, kur buvo sumušti turkai. 1576 paskirtas Niderlandų vietininku, kur buvo prasidėjęs sukilimas, netrukus ten ir mirė (greičiausiai maru).

61. J. iš Austrijos, Don Juan de Austria (1629–79), Pilypo IV nelegalus sūnus, 1656–58 ispanų Niderlandų vietininkas, 1661–64 vyr. karinių jėgų vadas prieš sukilusią Portugaliją, 1675–79 ministras pirmininkas.

Lenkijos:

62. J. Albrechtas (J. I; 1459–1501 VI 17), Lenkijos karalius 1492-1501, D.L.K ir Lenkijos karaliaus Kazimiero Jogailaičio ir Elzbietos Habsburgaitės sūnus. Su kitais savo broliais J. Albrechtas mokytoju turėjo garsųjį kronikininką Dlugošą. Iš visų vaikų J. Albrechtas buvo mylimiausias motinos sūnus. Kai mirė tėvas Kazimieras, Lietuva, lenkų nesiklaususi, savo didžiuoju kunigaikščiu išsirinko Aleksandrą, kuris tuo metu buvo Lietuvoje faktiniu tėvo vietininku. Į Lenkijos karaliaus sostą stipriai pretendavo Mozūrų Jonušas. Bet motina ypatingai stengėsi, kad Lenkijos karaliumi būtų išrinktas J. Albrechtas. Jo išrinkimą Lenkijos karaliumi rėmė ir Lietuva. Esant Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Aleksandrui, o Lenkijos karaliumi J. Albrechtui, abi valstybes tejungė faktas, kad jų valdovai buvo broliai. Ab valstybės vedė savarankišką politiką. Lietuva tuo metu buvo pradėjusi karą su Maskva, bet J. Albrechtas Lietuvai pagalbos nesuteikė. Jis tik skatino Maskvą būti taikingą, nurodydamas bendrą turkų pavojų krikščioniškosioms valstybėms. 1497 lenkai pradėjo karą su turkais. D. L. K. Aleksandras buvo pažadėjęs Lenkijai pagalbą, bet Lietuvos ponų taryba neleido panaudoti Lietuvos kariuomenės už valstybės ribų. 1498 jungtinės turkų, totorių ir valakų kariuomenės sumušė lenkus, nusiaubė Podolę bei Galiciją ir išsivedė apie 100.000 belaisvių. Po šio didelio pralaimėjimo lenkai susirūpino suglaudinti santykius su Lietuva. 1499 V 6 Petrkovo sutartyje buvo sutarta, kad mirus D. L. K. ar Lenkijos karaliui, naujas valdovas turėjo būti renkamas abiejų valstybių. Kai po poros metų J. Albrechtas mirė, Lenkijos karaliumi buvo išrinktas D. L. K. Aleksandras (žr.).

Lietuvos-Lenkijos:

63. Jonas Kazimieras (1609 III 22 — 1672 XII 16), Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis 1648–68, paskutinis Vazų dinastijos atstovas Respublikos soste. Jo valdymas susijęs su didelėmis nelaimėmis, kurios Lietuvą ir Lenkiją pavertė nuolatinių karų ir vidaus maištų arena. Bendralaikiai liudininkai parafrazavo jo inicialus (Iohannes Casimirus Rex) valstybės nelaimių pradžia (initium calamitatum regni). J.K. stokojo proto ir valios sunkioms valstybės problemoms spręsti, nors gerų norų jam netrūko. Ilgametis karalienės Marijos Liudvikos sekretorius prancūzas Desnoyers apibūdino jį žmogumi be polėkių. Nepastovaus būdo, lengvai pasiduodąs momento įtakoms, silpnos dvasios ir kūno. Po 1655 nelaimių visiškai pasidavė savo žmonos įtakai, kuri, anot to laiko kronikininko Rudavskio, vedžiojusi jį už nosies, kaip abisinukas drambl̨. Aplamai, silpnas buvo gražiajai lyčiai ir šalia žmonos vis dar turėjo vieną ar kitą meilužę. 1667 mirus karalienei, visiškai pasidavė Denhofienės įtakai. Karo dalykuose turėjo nemaža patirties ir retkarčiais pasižymėjo neeiline drąsa. Buvo stipriai religingas, bet tas religingumas buvo daugiau paremtas jausmais, negu tvirtu tikėjimu. Jo gyslose tekėjo lietuviškas, švediškas ir vokiškas kraujas, ir didesnio prisirišimo prie savo krašto nejautė. Visą laiką svajojo apie Švedijos sostą; tai įtraukė Respubliką į nelaimingą karą su švedais.

Jaunystė ir elekcija. J.K. buvo Zigmanto III Vazos ir Konstancijos Habsburgaitės sūnus. Auklėjamas jėzuitiškoje tėvo dvaro atmosferoje nei gabumais, nei darbštumu nepasižymėjo. Tiesa, dar jaunuolis būdamas dalyvavo Smolensko kautynėse su Maskva ir parodė nemaža drąsos. 1635–36 dalyvavo 30 metų kare Habsburgų pusėje ir įgijo nemažą karinę patirtį, ypač iš olandų strategų. 1637 nuvyko į Vieną pargabenti savo broliui Vladislovui IV žmonos Cecilijos Renatos. Ispanijos karalius Pilypas IV pasiūlė jam Portugalijos vietininkiją ir laivyno admirolo vietą, bet vykdamas iš Italijos į Ispaniją netoli Marseille J.K. prancūzų buvo suimtas ir pasodintas į kalėjimą. Vladislovui IV nelengva buvo prikalbėti Lenkijos ir Lietuvos senatorius intervenuoti dėl jo iš-

laisvinimo. Tik 1639 buvo pasiųstas Smolensko vaivada A. Gosievskis, vėliau pagarsėjusio Vincento Gosievskio (žr.) tėvas, į Prancūziją, ir 1640 J.K. buvo paleistas iš Vincennes kalėjimo. Po kiek laiko (1643) prieš karaliaus valią J.K. įstojo į jėzuitų ordiną Italijoje, bet ir čia ilgai nepabuvęs, 1646 buvo popiežiaus paskirtas kardinolu. Greitai susipyko su kurija, grįžo atgal ir vedė pasaulietišką gyvenimą. 1648 esant jam Vienoje, atėjo žinia apie netikėtą karaliaus mirtį. J.K. parskubėjo namo ir kandidatavo į Lietuvos-Lenkijos sostą prieš savo jaunesnį brolį Karolį. Jo kandidatūrą rėmė kancleris Osolinskis, antroji Vladislovo IV žmona Marija Liudvika, disidentai ir pats Bagdonas Chmielnickis, kuris jau buvo suagitavęs kazokus maištui prieš Respubliką. Netrukus po elekcijos ir vainikavimo J.K. vedė savo brolio našlę Mariją Liudviką, kuri suvaidino didelį vaidmenį J.K. tolimesniame gyvenime.

Karų laikotarpis. J.K. buvo išrinktas daugiausia balsais norinčių taikos su Chmielnickio vadovaujamais sukilusiais kazokais. Tačiau Chmielnickis nebuvo linkęs sudaryti taikos ir po visos eilės kautynių ir paliaubų pagaliau 1654 pradžioje Perejaslavo sutartimi pasidavė Maskvos caro Aleksiejaus globai. Tačiau jis greitai pajuto, kad iš Maskvos Ukraina galėjo tikėtis dar mažiau laisvės negu iš Respublikos, ir ėmė savanoriškai politikuoti, ieškodamas kontaktų su Švedija ir Vengrija. Maskva nieko nelaukdama pradėjo puolimą dviem frontais. Viena Maskvos kariuomenės dalis ėjo per Ukrainą, kur susijungusi su Chmielnickio vadovaujamais kazokų pulkais, grasino pietinės Lenkijos sritims. Ant lenkų kariuomenės pečių daugiausia ir gulė šių karinių operacijų svoris. Antroji Maskvos kariuomenės kolona, kurios skaičius, perdėti linkusių kronikininkų nuomone, siekęs ligi 200.000 vyrų ir kuriai vadovavo pats caras Aleksiejus Michailovičius, ėmė veržtis į Lietuvą. Smolensko įgula, vadovaujama vaivados Pilypo Obuchovičiaus, ilgai gynėsi, bet nesulaukusi pagalbos, nors ir gana palankiomis sąlygomis, turėjo kapituliuoti (1654 IX 10). J. Radvila, neseniai paskirtas didžiuoju etmonu, sugraibstęs šiek tiek kariuomenės, bandė sulaikyti caro kariuomenę, bet ties Šklovka buvo sumuštas, ir Maskva užėmė Berezinos upės liniją. Veltui Respublika bandė sukiršinti švedus prieš Maskvą. 1654 Kristina atsisakė nuo Švedijos sosto, palikdama jį savo pusbroliui Karoliui Gustavui, kurio J.K. nenorėjo pripažinti legaliu Švedijos valdovu, pats pretenduodamas į tą sostą. Tuo būdu karingai nusiteikusiam Karoliui X buvo duota proga pulti Lietuvą ir Lenkiją. Tuo tarpu caro kariuomenė 1655 peržengė Berezinąir ėmė veržtis gilyn į Lietuvą. Nesutarimai tarp didžiojo etmono Radvilos ir lauko etmono Gosievskio, švedų puolimas iš Latvijos ir valstiečių maištai neleido organizuoti rimto pasipriešinimo. 1655 VIII 8 Maskvos kariuomenė užėmė Vilnių, baisiai jį nuniokodama, užėmė Minską, Polocką, Daugpilį, Kauną, Gardiną. Didelė dalis Lietuvos visuomenės, vadovaujama J. Radvilos, matė, kad prieš abu priešus (švedus ir Maskvą) atsispirti neįmanoma, todėl, tariant paties Radvilos žodžiais, nutarė iš dviejų blogybių pasirinkti mažesnę. Tuo būdu buvo sudaryta garsioji Kėdainių sutartis (žr.) su švedais (1655 VIII 17) panašiai, kaip truputį anksčiau buvo padariusi dalis Lenkijos. Buvo net kalbama sušaukti visos Respublikos seimą ir pripažinti Karolį Gustavą Lietuvos ir Lenkijos karaliumi. J.K. tuo tarpu buvo pasitraukęs su savo dvaru į Sileziją. Tačiau nei švedams, nei Maskvai nepavyko galutinai palaužti krašto rezistencijos, kuri nuo 1656 ėmė vis drąsiau reikštis, išnaudodama švedijos ir Maskvos nesutarimus. Mirus J. Radvilai (1655 XII 31) Lietuvos politikos vadais pasidarė V. Gosievskis ir P. Sapiega, kuris buvo paskirtas didžiuoju etmonu. 1656 jiems pasisekė sudaryti paliaubas su Maskva (Nemėžėje netoli Vilniaus), maginant carą, kad jis eventualiai gali būti išrinktas Lietuvos-Lenkijos karaliumi. Pagerėjo padėtis ir Ukrainoje, su kuria 1658 buvo sudaryta vad. Hadziačo sutartis, pagal kurią Respublika turėjo būti sudaryta ne iš dviejų, kaip ligi šiol, bet iš trijų dalių — Lenkijos, Lietuvos ir Ukrainos. Tai, žinoma, vėl atnaujino karą

Jonas Kazimieras

su Maskva, ypač kai 1658 seimas nepritarė caro elekcijai iki J.K. gyvos galvos. Tačiau Prancūzijai tarpininkaujant 1660 pavyko sudaryti taikos sutartis su Švedija Olivoje (žr.). Netrukus paskui pasisekė Lietuvą išlaisvinti iš Maskvos okupacijos, nors tik 1667 Andrusove (žr.) tebuvo galutinai sudarytos paliaubos 13 m., paliekant Dnieprą siena tarp Maskvos ir Respublikos.

Reformų bandymai ir abdikacija. Nuolatiniai karai, trūkumas iždė pinigų kariuomenei apmokėti, nesugebėjimas seimuose padaryti jokių nutarimų dėl liberum veto, kariuomenės konfederacijos ir maištai, bajoriškos ir didikiškos visuomenės dairymasis į svetimas valstybes finansinės ir karinės pagalbos ir kitos priežastys pakirto Lietuvos-Lenkijos Respublikos šaknis. Reikėjo ieškoti vaistų, kaip ši liga pagydyti. Įvairių reformų pasiūlymų netrūko. Daug kas suprato, kad vykdomosios valdžios (paties karaliaus) visiškas bejėgiškumas buvo viena svarbiausių Respublikos silpnumo priežasčių. Viena iš priemonių čia galėjo būti išrinkimas sosto įpėdinio dar ligi J.K. gyvos galvos (electio vivente rege). Ši mintis kilo gana anksti paties J.K. galvoje (jau 1656 paliaubų su Maskva metu). Vėliau už ją ypač atkakliai pasisakė J.K. žmona Marija Liudvika, kuri turėjo tai vietai ir savo kandidatą, princą de Condé arba jo sūnų d'Enghieno kunigaikštį (žr.). Jai pritarė ir Lietuvos kancleris Kristupas Pacas, kuris taip pat buvo vedęs prancūzaitę. Ir apskritai, Lietuvoje ta idėja rado daugiau pritarimo, negu Lenkijoje, nes Lietuva buvo daugiau susirišusi su karališka dinastija. Liudvikas XIV taip pat rodė didelio susidomėjimo šiuo reikalu ir vienu metu net buvo linkęs pasodinti savo kandidatą į Lietuvos sostą atskirai nuo Lenkijos. Tačiau Respublikos santvarka buvo labai nepalanki bet kokioms reformoms, nes jos pagrinde buvo konservatyvus principas, kuris to meto teisėje buvo išreikštas formule sint uti sunt sive non sunto (tebūnie dalykai taip kaip yra arba tegul visai nebūna). Tas principas yra kiekvienos federacinės valstybės pagrinde; tokia tuo laiku buvo ir Lietuva-Lenkija. Užtat tie J.K., Marijos Liudvikos ir visos dvaro politikos sumanymai sukėlė smarkią reakciją, Lenkijoje Liubomirskio maišto, Lietuvoje — kariuomenės konfederacijų pavidalu. Susikonfederavusi kariuomenė nužudė V. Gosievskį ir grasino nužudyti K. Pacą. Pagaliau kai 1667 mirė Marija Liudvika, J.K. neliko kitos išeities, kaip visiškai atsisakyti nuo sosto ir tuo būdu priversti Respubliką išsirinkti jo siūlomą kandidatą. Šiuo tarpu tas kandidatas turėjo būti Neuenburgo kng. Pilypas Vilhelmas, už kurį tuo metu agitaciją vedė ir lietuviu pasivertęs vėliau pagarsėjęs filosofas Leibnizas. Nors bajorija, ypač Lietuvos, smarkiai priešinosi J.K. abdikacijai, laikydama tai sosto įžeidimu, J.K. 1668 seime atsisakė nuo Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio sosto. Pagyvenęs dar kurį laiką Lenkijoje ir Lietuvoje, kur tarp kita ko buvo M. Radvilos sūnaus krikšto tėvu, 1669 išvyko į Prancūziją, kur ir mirė Nevers k-tėje. Taip pasibaigė Vazų laikotarpis Lietuvos ir Lenkijos istorijoje, po kurio sekė dviejų vietinės kilmės valdovų (Mykolo Višnioveckio ir Jono Sobieskio) laikotarpis kaip reakcija prieš svetimų vst. įtaką Lietuvos ir Lenkijos reikalams.

Iš dokumentinės medžiagos J.K. laikotarpiui yra paskelbta J.K. ir Marijos Liudvikos laiškai, prancūzų Desnoyers, de Lumbres ir kt. pranešimai, Habsburgų ministro Lisolos, Brandenburgo atstovų dokumentų rinkiniai. K. Avižonis paskelbė A. Radvilos memuarus (Lietuvos Praeitis I). *W. Konopczynski ir K. Lepszy*, Akta ugody Kejdanskiej 1655 roku (Atheneum Wileńskie, 10); *K. Waliszewski*, Polsko-Francuskie stosunki 1889; Księga pamietnicza wydarzen zaszłych na Litwie 1654–1668 (Scriptores rerum Polinicarum, 3 t.); *Kulczyckio* išleisti Jono Sobieskio dokumentai (toje pačioje serijoje); Vossoedinenije Ukrainy s Rossiei 1953 (išleista sovietų mokslų akademijos). Geros istorinės studijos, kuri apimtų visą J.K. viešpatavimo laikotarpį, ligi šiol nėra (neskaitant pasenusio Plebanskio). Apskritai, Lenkijos-Lietuvos istorijai J.K. laikais paskyrė savo darbus J. Kubala, W. Czermak, W. Czaplinski, A. Walewski, T. Korzon, S. Szczotka ir kt. Specialiai Lietuvos istorijos klausimus J.K. laikais nagrinėja *K. Avižonis*, Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940; *A. Šapoka*, Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos 1938. 1660–1668 laikotarpiui daug medžiagos (liko Lietuvoje) buvo surinkęs iš Prancūzijos, Vienos, Poznanės ir Krokuvos archyvų V. Trumpa. *V.Trp.*

64. J. Sobieskis žr. Sobieskis.

Portugalijos karaliai:

65. J. I (1385–1433), Petro I nelegalus sūnus, išsikovojo sostą po brolio Ferdinando I, kai nugalėjo pretendentą Kastilijos karalių, teisėtos įpėdinės vyrą. Kovojo su maurais ir atėmė iš jų Ceutos miestą š. Afrikoj. Viešpatavo sumaniai ir sėkmingai.

66. J. II (1481–95), sutramdė didikus, rėmė jūrininkų keliones. Prie jo Baltramiejus Diaz atrado Gerosios Vilties iškyšulį.

67. J. III (1521–57), prie jo kolonine Portugalijos galybė su Brazilijos ir Afrikos kolonijomis pasiekė savo viršūnę. Klestėjo literatūra.

68. J. IV (1640–1656) pradžioj Bragancos srities kunigaikštis, vėliau didikų, sukilusių prieš Ispaniją, su kuria Portugalija buvo sujungta, įkeltas į karaliaus sostą. Jis davė pradžią Bragancos dinastijai, valdžiusiai iš Ispanijos 1668 išsiskyrusią Portugaliją.

69. J. V (1707–50), 13 metų kare sąjungininkavo su imperija ir Anglija prieš Prancūziją ir Ispaniją ir tuo pasinaudojo. Praplėtė kolonijas Amerikoj, pastatė žymių paminklų, 1720 įkūrė Portugalijos istorijos akademiją. *J.J.*

70. J. VI (1816–26), Petro III sūnus. Buvo prancūzų revoliucijos priešininkas ir dalyvavo koalicijose prieš Prancūziją. Žygiuojant prancūzų kariuomenei Portugalijon, 1807 su visa šeima pabėgo iš krašto ir 1808 atvyko į Braziliją, iš kurios 1821 grįžo į Portugaliją, Brazilijoje palikęs regentu savo sūnų Petrą I. 1820 buvo įvykusi Portugalijoje revoliucija ir buvo priimta nauja liberali konstitucija. Žmonos ir sūnaus Miguelio skatinamas, J. panaikino 1823 tą konstituciją, tačiau, anglų įtaigojamas, 1824 vėl grąžino konstitucijos veikimą, o sūnų ir žmoną ištrėmė iš krašto. 1825 jis pripažino Brazilijos nepriklausomybę. *P.Č.*

Prancūzijos:

71. J. I, Liudviko X sūnus, gimęs 1316 po tėvo mirties ir miręs kelių dienų kūdikis. Jo dėdė Pilypas V buvo kaltinamas jį nužudęs ar pakeitęs kitu negyvu kūdikiu, bet tai nebuvo įrodyta.

72. J. II Gerasis (Jean le Bon), Prancūzijos karalius 1350–64, silpnas ir nelaimingas valdovas. Pradėjęs karą su anglais, buvo paimtas į nelaisvę ir po ketverių metų pažadėjęs brangų išpirkimą, paleistas. Kai negalėjo išpirkimo sumokėti, jis vėl grįžo į Angliją, kur buvo karališkai sutiktas ir laikytas ligi mirties. *J.J.*

Rusijos:

73. J. I Kalita, Danieliaus sūnus (m. 1340), Aleksandro Nevskio vaikaitis, Maskvos kunigaikštis nuo 1325, iš Auksinės Ordos totorių chano 1328 gavęs didžiojo kunigaikščio titulą, dėl kurio varžėsi Vladimiro, Suzdalio, Tverės ir Maskvos kunigaikščiai. Totorių chanas davė teisę rinkti duoklę totoriams iš kitų rusų žemių; tai žymiai padidino jo įtaką tarp kitų rusų kunigaikščių. Būdamas tarpininku tarp jų ir totorių chano, J. surinko nemaža turto ir gavo Kalitos pravardę, reiškiančią pinigų maišelį. Dėl jo atsargios politikos su Auksine Orda totorių puolimai liovėsi. J. buvo pirmasis rusų žemių rinkėjas ir Maskvos k-tės teritorijos plėtėjas. Jis laikė save visos Rusijos didžiuoju kunigaikščiu ir bandė užvaldyti visas rusų k-tes, tuo metu dar nepatekusias į Lietuvos valstybės sudėtį. Bandė plėsti savo valdas prievarta, vedybomis ir tiesiog pirkimu. 1335 įvyko incidentų tarp Maskvos ir Gedimino valdomos Lietuvos. Maskvos kariuomenė plėšikavo Lietuvos pasienio miestuose Osiečėj, Riazanėj ir kt., buvusiuose Volgos aukštupyje.

J. susilpnino kaimyninės Tverės k-tės reikšmę ir galią, kuri nekartą gavo Gedimino ir Algirdo politinės ir karinės paramos prieš Maskvą. 1320 Tverės kng. Dimitras, Mykolo sūnus, vedė Gedimino dukterį Marijoną. Kitas Tverės kng., Dimitro brolis, Aleksandras, pralaimėjęs varžybas dėl Vladimiro didžiosios k-tės sosto ir bijodamas savo priešo J. Kalitos keršto, pabėgo į Lietuvą 1327. J. užėmė Tverę, o Aleksandras pasidavė Gedimino globai ir jo pagalba pasidarė Pskovo kunigaikštis. Tverė vėl grįžo Lietuvos įtakon tik po J. mirties.

J. bandė praplėsti savo įtaką ir D. Naugardui bei Pskovui, svyravusiems tarp Lietuvos ir Maskvos įtakos. Naugardiečiai, pajutę pavojų iš J., prašė Gediminą atsiųsti jiems kunigaikščiu savo sūnų Narimantą, kuris ten nuvykęs išbuvo D. Naugardo kunigaikščiu trejus metus. Įsivyravus maskviečių partijai, Narimantas išvažiavo, D. Naugarde palikęs vietininku savo sūnų Aleksandrą, kurį atšaukė Lietuvon 1338. D. Naugarde toliau vyko kovos tarp Lietuvos ir Maskvos įtakos rėmėjų, ir J. bandė išplėsti savo galią, nors ir be aiškios persvaros. Vis dėlto naugardiečiai trumpam laikui buvo pasikvietę Maskvos kng. Simaną, bet Algirdas vėl atstatė Lietuvos politinę įtaką D. Naugarde. Nepavyko J. paimti savo valdžion ir Pskovo, kuris pasiliko Lietuvos globoje ir buvo valdomas lietuvių kunigaikščių. Tačiau J. pavyko praplėsti savo įtaką š.r. rusų žemėms. Jis perkėlė ir pravoslavų metropolitą iš Vladimiro į Maskvą, ir tai dar labiau sustiprino jo galią, nes Maskva pasidarė rusų religinė sostinė, ir Maskvos metropolitas palaikė Maskvos didžiojo kunigaikščio pastangas vienyti rusų žemes savo valdžioje.

Pačioje Maskvoje J. padidino Kremliaus tvirtovę ir pastatė kelias mūrines cerkves. Jo valdoma Maskva ėmė kilti politiškai bei ūkiškai ir susidūrė su Lietuva, besivaržydama dėl valdžios ir įtakos rusų k-tėse.

V. Kliučevskij, Kurs russkoj istorii I, 1904; *H. Paszkiewicz*, Jagiellonowie a Moskva I, 1933; ('') The Origin of Russia 1954. *K.Avž.*

74. J. II, J. Kalitos sūnus (1326–1359), nuo 1353 Maskvos didysis kunigaikštis, Dimitro Doniečio (žr.) tėvas.

75. J. III Didysis (1440 I 22 — 1505 X 27), Vosyliaus II Tamsiojo sūnus, D.L.K. Vytauto D. provaikaitis (Vytauto dukters Sofijos ir Maskvos didžiojo kng. Vosyliaus I vaikaitis), Maskvos didysis kunigaikštis 1462–1505. Jis tęsė J. I Kalitos pradėtą rusų žemių rinkimą ir buvo tikrasis Maskvos galybės kūrėjas, suėmęs į savo rankas visas aplinkines rusų k-tes ir žemes, dar Lietuvos nevaldomas, ir pradėjęs pulti pačią Lietuvą, iš jos stengdamasis atimti rusų gyvenamas žemes.

Jonas III (Didysis)

Santykiai su Lietuva. Nuo J. laikų Lietuva jau daugiau nepajėgė plėstis į rusų žemes. Didelių diplomatinių gabumų valdovas, J. ne tik sulaikė Lietuvos plėtimąsi į rytus, bet ir atėmė iš jos daug žemių. Lietuvos ir Maskvos tarpusavio santykiai žymiai pablogėjo, kai po D.L.K. Žygimanto Kęstutaičio nužudymo 1440 D. L. Kunigaikščiu buvo paskelbtas Kazimieras, o jo konkurentas į Lietuvos sostą Žygimanto sūnus Mykolas, bandęs suruošti prieš Kazimierą sąmokslą, jam nepavykus, pabėgo į Maskvą. Už mažametį Kazimierą Lietuvą valdą didikai, Jono Gostauto vadovaujami, pradėjo karą prieš Maskvą, kuris pradžioj Lietuvai sekėsi. Bet Kazimiero išrinkimas Lenkijos karaliumi 1447 nukreipė Lietuvos didikų dėmesį į santykius su Lenkija ir konfliktą su ja dėl Volinijos ir Podolės žemių, ir Lietuva praleido progą nugalėti Maskvą, kai sukilę jos kng. Vosyliaus II priešai šaukėsi Lietuvos paramos. Kazimiero ir lietuvių neparemti, Vosyliaus priešai buvo nugalėti, o Kazimieras 1449 sudarė su Maskva taiką, kuri buvo didelis Maskvos laimėjimas Lietuvos nenaudai, nes Maskvos įtakai teko Pskovas ir D. Naugardas. 1449 taika nebuvo ilga, nes J. pradėjo prieš Lietuvą agresyvią politiką, kai Lietuvos didikai varžėsi dėl valdžios Lietuvoje, Kazimierui esant Lenkijoje ir maža tesirūpinant Lietuvos reikalais. Kazimieras praleido gerą progą įsikišti į Maskvos vidaus vaidus, kai J. broliai Andrius ir Borisas, negavę iš J. sau prideramos tėvonijos dalies, ieškojo užtarimo D.L.K. Kazimiero, kurio globai jų tėvas Vosylius II (m. 1462) testamentu buvo pavedęs savo našlę ir šeimą. Negavę Kazimiero paramos, J. broliai buvo priversti taikytis su J. ir pasitenkinti antraeiliu vaidmeniu.

J. pradėjo grobimus nuo turtingos D. Naugardo respublikos. Jis užmezgė ryšius su žemesnių socialinių klasių naugardiečiais, stengdamasis juos nuteikti prieš aukštesnių sluoksnių naugardiečius, linkusius palaikyti glaudžius ryšius su Lietuva. Naugardiečius su Maskva jungė ta pati tautybė ir tikyba, o su Lietuva tik valdančiųjų bajorų interesai išlaikyti D. Naugardą nepriklausomą nuo Maskvos. Įtakinga ir turtinga Boreckių šeima, vadovaujama našlės Mortos vietininko (posadnik), sudarė gynimosi nuo Maskvos sąjungą su Lietuva, bet Kazimieras, užsiėmęs Lenkijos reikalais ir susirūpinęs gauti Čekų ir Vengrų karalių sostus savo sūnums, nedavė naugardiečiams efektyvios pagalbos. 1470 D. Naugardas prašė pagalbos Kazimiero, kuris pasiuntė ten Kijevo kng. Mykolą su mažu ginkluotų palydovų būriu. 1471 sutartimi, D. Naugardas pripažino vyriausią D.L.K. Kazimiero valdžią, bet naugardiečiams garantavo visas ankstybesnes jų privilegijas bei laisves ir stačiatikių tikybą. Buvo pažadėta nestatyti katalikų bažnyčių D. Naugarde ir neišplėsti Kazimiero vietininko rūmų ir galios. Kazimieras įsipareigojo ginti nuo Maskvos Lietuvos globai pasidavusį D. Naugardą. Naugardiečiai pareiškė savo senas pretenzijas į Pskovą. J., remiamas žemesniųjų naugardiečių klasių ir dvasininkų, šitokią D. Naugardo sutartį su Lietuva paskelbė išdavimu stačiatikybei bei rusiškumui ir 1471 suruošė savo pirmą karo žygį prieš D. Naugardo respubliką. Kazimiero vietininkas kng. Mykolas ir jo maža įgula, nesitikėdami atremti Maskvos kariuomenės, paliko D. Naugardą. Nei Kazimieras, nei Lietuvos didikai neatsiuntė jokios pagalbos. J. užėmė D. Naugardą, kuris buvo priverstas pripažinti J. aukščiausią valdžią, duoti jam karo kontribuciją ir mokėti mokesčius. Paskyręs savo vietininką, J. šiuo metu dar nesikišo į naugardiečių vidaus reikalus. Pamažu atsigavę ir sustiprėję D. Naugardo bajorai ir turtingieji pirkliai vėl kreipėsi į Lietuvą, ir J. 1475 pasiuntė savo baudžiamąją kariuomenę. Boreckiai ir kiti bajorai buvo ištremti, o D. Naugardo savivaldybė panaikinta. Kazimieras, ypačiai po to, kai J. užėmė D. Naugardą, pradėjo organizuoti koaliciją prieš Maskvą, bandydamas į ją įtraukti Auksinę Ordą. Livonijos Ordiną ir švedus, bet jo projektas nepavyko. Kai 1476 totoriai kartu su Lietuvos kariuomene įsiveržė į Maskvos valstybę, naugardiečiai bandė atgauti savo laisvę ir vėl kreipėsi į Kazimierą pagalbos, kurios ir šį kartą nesusilaukė. Į D. Naugardą atsiųsta J. baudžiamoji ekspedicija ištrėmė 100 naugardiečių šeimų į vidurinės Volgos sritį. D. Naugardas su visomis jo žemėmis buvo galutinai įjungtas į Maskvos valstybę 1478. Naugardiečių pasipriešinimui ir jų demokratiškoms tradicijoms palaužti 50 vadovaujamų pirklių šeimų 1487 buvo ištremta į centrinę Rusiją, kitais metais 7000 naugardiečių prievarta buvo perkelti į Maskvos apylinkes, o maskviečiai masiškai atgabenti ir apgyvendinti D. Naugarde. Taip žlugo garsioji D. Naugardo respublika su laisvės ir gyvos prekybos tradicijomis.

J. rungėsi su Lietuva ir dėl įtakos Tverėje. Tverės k-tė dažnai buvo Lietuvos sąjungininkė ir 1449 Maskvos sutartimi su Lietuva buvo palikta Lietuvos įtakai. Nežiūrint to, J. 1485 jėga užėmė Tverės kt̨ę. Kazimieras bandė užtarti Tverės kunigaikštį, pabėgusį į Lietuvą, bet realios pagalbos jam nedavė. Kiek vėliau ir Možaiskas buvo priverstas pasiduoti Maskvos valdžiai. J. agresyvi teritorinė ekspansija įgijo tautinio ir religinio atspalvio, ir daugelis mažesnių k-čių pačios prisijungė prie

Maskvos, bijodamos naugardiečių likimo. Lietuvos rytų pasienio žemės pradėjo gravituoti į Maskvą, negaudamos nei Kazimiero, nei Lietuvos didikų svarbesnės paramos. Kazimieras pasitenkino tik protestais ir skundais dėl J. aneksijų, bet nieko nedarė Lietuvos pasieniui paginti. Tai visa aiškiai vedė prie Maskvos karo su Lietuva. J. vis dar vengė atviro karo su Lietuva, bet po Kazimiero mirties 1492, kai Lietuva nutraukė personalinę uniją su Lenkija ir išsirinko D. L. K. Aleksandrą (žr.), J. užėmė nemaža smulkesnių Lietuvos pasienio k-čių, pasinaudodamas Lietuvos-Lenkijos santykių įtempimu. J. raginami Krymo totoriai taip pat įsiveržė į Lietuvą. Maskvos pasienio kunigaikščiai ir miestai skubėjo pasiduoti J. D.L.K. Aleksandras prašė savo brolio Lenkijos karaliaus Jono Alberto pagalbos, bet Lenkija atsisakė padėti Lietuvai. Nebegalėdami vieni patys apsiginti, lietuviai prašė taikos, o jai sustiprinti Aleksandras pasipiršo J. dukteriai Elenai (žr.). 1494 taikoje Maskvai buvo pripažintos visos jos užimtos ar jai geruoju pasidavusios žemės. Lietuva atsisakė savo teisių į D. Naugardą ir Tverę.

D.L.K. Aleksandro ir Elenos vedybos įvyko Vilniuje 1495 II 15, bet jos nė kiek neapsaugojo Lietuvos nuo J. agresijos. Kartu su Elena J. atsiuntė būrį savo bajorų ir stačiatikių dvasininkų tarsi Elenai draugystei svetimame krašte, bet iš tikrųjų šnipinėti Maskvai D.L.K. rūmuose. Kai Elenos palydovai pamažu buvo išsiųsti iš Lietuvos, J. ieškojo naujų priekabių: kaltino Aleksandrą, kad jis nestatęs Elenai pažadėtos cerkvės Vilniuje, kad spaudžias Lietuvos stačiatikius ir pn. J. slaptai kurstė Krymo totorių chaną Mengli-Giriejų, turkų sultoną ir valakus pulti Lietuvą. Nesiliovė nė Maskvos-Lietuvos pasienio incidentai. Atviram karui su Lietuva pradėti susidarė palankios sąlygos 1499, kai Aleksandro broliai Lenkijos karalius Jonas Albertas ir Čekijos bei Vengrijos karalius Vladislovas buvo susirūpinę karu su Turkija. J. pasinaudojo priekabe, esą Aleksandro motina Elzbieta ir jo brolis kardinolas Fridrichas norėję prikalbinti Eleną mesti stačiatikybę ir esą stačiatikiai Lietuvoje buvę katalikų persekiojami. Vienas Lietuvos pasienio rusų kunigaikščių, Simonas Bielskis (žr.), susitaręs su J., atsiuntė Aleksandrui laišką, kuriame skundėsi turėjęs pasiduoti Maskvai, nes nebegalėjęs daugiau pakęsti stačiatikių persekiojimo Lietuvoje. J., prisidengdamas ginąs Lietuvos stačiatikius nuo katalikų priespaudos, 1500 paskelbė karą Lietuvai, nors faktiškai jau pradėjo kariauti 1499. Lietuva buvo karui nepasiruošusi, ir jai nesisekė kariauti. Lietuvos kariuomenė,

Maskvos kariai

vadovaujama Konstantino Ostrogiškio, buvo maskviečių sumušta ties Vedroša ir Mstislavliu. Pats Konstantinas Ostrogiškis pakliuvo į Maskvos nelaisvę. Tuo pat metu Krymo totorių chanas Mengli-Giriejus įsiveržė į Voliniją ir Lietuvai priklausančią r. Podolę. Lietuvos sąjungininkais šio karo metu buvo Livonijos ordino magistras Valteris Plettenbergas ir Užvolgio Auksinės Ordos totorių chanas Šig-Achmatas. Plettenbergui pavyko kelis kartus sumušti žymiai didesnę Maskvos kariuomenę, bet jis vienas pats negalėjo nulemti karo. Auksinės Ordos kariuomenė buvo pasiekusi Dnieprą, bet Aleksandro irgi nepadedama, persimetė į Krymo totorių pusę, o pats Šig-Achmatas pradėjo derybas su Maskva.

Maskvos padėtis dar labiau pagerėjo, kai 1501 mirė Lenkijos karalius Jonas Albertas, ir D.L.K. Aleksandras ėmė rūpintis tapti Lenkijos karaliumi, tikėdamasis kartu su Lietuvos didikais gauti lenkų pagalbos prieš Maskvą. Tačiau lenkai patys buvo reikalingi lietuvių pagalbos kovoms prieš turkus ir valakus, todėl ne tik kad nepadėjo lietuviams, bet, išsirinkę karaliumi D. L . K. Aleksandrą, spyrė Lietuvą taikytis su Maskva, kurios kariuomenė tuo metu jau buvo užėmusi Oršą, apdeginusi Vitebską ir net 3 kartus apgulusi Smolenską. Aleksandras prašė J. taikos, ir Vengrijos karaliui ir popiežiui tarpininkaujant, 1503 buvo pasirašytos paliaubos 6 metams. Tomis paliaubomis Maskva pasilaikė visas Lietuvoje užimtas žemes — Černigovą, Naugardą-Sieverską, Staroduboą ir Okos paupius, tokiu būdu jau siek-

dama Dnieprą. J. tačiau nemanė rimtai laikytis paliaubų, vėl kišosi į Lietuvos vidaus reikalaus, bet atviro karo prieš Lietuvą nebepradėjo ligi savo mirties 1505.

Kitų rusų žemių rinkimas. Savo valdymo metu J. ne tik prijungė prie Maskvos D. Naugardą 1471–78, Tverę 1485 bei kitas sritis, buvusias Lietuvos įtakoje ar valdžioje, praplėsdamas Maskvos sieną ligi Dniepro, bet jis rinko ir jungė prie Maskvos ir kitas žemes. J. nukariavo Jaroslavlį 1463, Permę prie Uralo 1472, Viatką 1489, Rostovą, didelę dalį Riazanės ktės 1503 ir išplėtė Maskvos įtaką Pskovui.

Totorių jungo nusikratymas. Totorių Auksinei Ordai suskilus, Kryme susidarė stiprus Perekopo totorių chanatas, nuolatos besivaidijąs su Auksinės Ordos likučiais Užvolgio srityje. D.L.K. ir Lenkijos karalius Kazimieras palaikė ryšius su Auksine Orda, o J. su Krymo totoriais. Kai 1480 Auksinės Ordos chanas žygiavo link Maskvos, J., bijodamas, kad Kazimiero kariuomenė nesusijungtų su Auksinės Ordos kariuomene, sudarė sąjungą su Krymo totorių chanu Mengli-Giriejum, kuris užpuolė Lietuvos žemes. Tuo tarpu Maskvos kariuomenė prasiveržė į Auksinės Ordos kariuomenės užnugarį Okos upės srityje ir privertė totorius nutraukti savo žygį į Maskvą. Tuo būdu Maskva 1480 galutinai atsipalaidavo nuo totorių viršenybės ir daugiau nebemokėjo jokių kontribucijų.

J. vidaus politika. Stiprindamas savo galią, J. įkūrė autokratinę valdžią Maskvos valstybėje. 1472 antra savo žmona vedęs paskutinio Bizantijos imperatoriaus dukterėčią Sofiją Paleologaitę, J. priėmė Bizantijos imperatorių herbą–dvigalvį erelį (kuris išliko Rusijos herbu ligi 1917 revoliucijos) ir laikė save teisėtu Bizantijos imperijos sosto įpėdiniu. J. valdymo metu Maskvoje susidarė teorija, kad Maskva esanti Bizantijos tradicijų tęsėja, ‚trečioji Roma' (paveldėtoja anksčiau žlugusių Vakarų ir Rytų imperijų). Autokratinei J. valdžiai pabrėžti, Sofija įvedė iškilmingus Bizantijos papročius J. rūmuose. Stiprindamas savo valdžią visoje Maskvos valstybėje, J. suvaržė buv. kunigaikščių teises, nustumdamas juos į aukštųjų bajorų žemininkų klasę, valdžiusių žemę iš J. malonės ir už ištikimą tarnybą jam. Jurisdikcinės ir administracinės buv. kunigaikščių pareigos perėjo į J. ištikimų bajorų rankas. J. stiprią valdžią pajuto ir Stačiatikių Bažnyčia Maskvos valstybėje, kurios religinė galva, Maskvos metropolitas, buvo pilnoje J. įtakoje. Sekdamas Bizantijos imperatorių pavyzdžiu, J. laikė save visų stačiatikių ir graikų ortodoksų galva. Suvienodinti teisei ir teismų tvarkai visoje valstybėje, J. pavedus, 1479 buvo sudarytas teisynas. Savo sostinei Maskvai sustiprinti ir išpuošti J. praplėtė Kremliaus pilį, pastatė dabartines jos mūro sienas ir bokštus, išlikusius ligi šių dienų, pastatė ir išpuošė Uspenskij sobor Maskvoje. Didelė statyba ėjo ir kituose miestuose. J. kvietė architektus, menininkus ir amatininkus iš Italijos. Taip pat kvietė iš Italijos ir Turkų užimtos Bizantijos mokslininkus ir gydytojus į Maskvą.

J. įvertinimas. Už tikrosios Maskvos galybės sukūrimą, J. Rusijos istorijoje gavo ‚Didžiojo' vardą. Santykiuose su kitais kraštais jis titulavosi visos Rusijos didžiuoju kunigaikščiu, o užsienio dokumentuose ir ano meto šaltiniuose jis jau buvo vadinamas caru. J. tikrai pasižymėjo dideliais diplomatiniais ir kariniais gabumais, įstatęs Maskvos politiką į vėžes, kuriomis ir vėlesnieji Rusijos carai ėjo. Ankstyvieji Sov. Rusijos istorikai Pokrovskio įtakoje smerkė J. ekspansinę politiką kaip ‚imperialistinį šovinizmą', bet vėlesnieji sovietų istorikai, nacionalizmo tendencijai vėl pradėjus reikštis Rusijoje, laiko J. vienu žymiausių Rusijos valdovų. Dabartiniai rusų istorikai garbina J. taip pat, kaip ir carinės Rusijos istorikai, sekdami Karamzinu, jį garbino.

G. Karpov, Istorija borby Moskovskogo gosudarstva s polsko litovskim 1866; *S. Platonov,* Lekcii po russkoj istorii [3]1915; *V. Kliučevskij,* Kurs russkoj istorii 1908; *M. Liubavskij,* Drevniaja russkaja istorija do kinca XVI v. [3]1918; *S. Platonov,* La Russie Moscovite 1932; *L. Kolankowski,* Polska Jagiellonow 1936; *M. Florinsky,* Russia, a History and Interpretation 1953.

K.Avž.

76. J. IV Žiaurusis, Vosyliaus sūnus (1530 VIII 25 — 1584 III 18), Maskvos didysis kunigaikštis 1533–84, pirmasis oficialiai priėmęs caro titulą nuo 1547. 1533 mirus jo tėvui Vosyliui III, už nepilnametį J. faktiškai valdė jo motina Elena Glinskytė (žr.), duktė Vosyliaus Glinskio (žr.), D. L. K. rūmininko, 1508 emigravusio iš Lietuvos Maskvon. Kai 1538 Elena mirė nunuodyta, 1538–47 Maskva buvo valdoma bajorų tarybos, vadovaujamos Šuiskių (žr.), besivaržančių dėl valdžios ir įtakos su Bielskiais (žr.). Sulaukęs 13 m. amžiaus, J. 1543 suruošė perversmą prieš Šuiskius. 1547 I 16 J. iškilmingai vainikavosi ir priėmė visos Rusijos caro bei didžiojo kunigaikščio titulą (car' i velikij kniaz' vseja Rusi). Pasiskelbęs caru ir vedęs, J. pats paėmė valdžią į savo rankas.

Jonas IV (Žiaurusis)

J. vidaus politika. Užaugęs bajorų intrigų ir vaidų aplinkoje, nuo pat savo valdžios paėmimo J. ėmė ją stiprinti ir

vėl įvedė autokratiją. Nuo valdžios buvo pašalinti J. dėdės kng. Glinskiai. Savo svarbiausiais patarėjais J. paskyrė, palyginti, žemos kilmės Danielių Silvestrą, savo rūmų dvasininką ir nuodėmklausį, ir Aleksiejų Adaševą. J. valdė iš pradžių metropolito Makarijaus padedamas. Buvo pravesta visa eilė administracijos, kariuomenės, žemvaldystės ir kt. reformų. J. suorganizavo reguliarią kariuomenę, kurios karininkai buvo skiriami remiantis nuopelnais ir patirtimi, bet ne aukšta bajoriška kilme. Visas kraštas buvo padalintas į caro išskirtinę sritį, vad. ‚opričnina', administruojamą paties caro tiesioginių patikėtinių, ir į paprastas žemes, vad. ‚zemščina', valdomas reguliarių valstybės įstaigų ir pareigūnų bajorų tarybos (bojarskaja duma) priežiūroje. Opričninos žemės smarkiai augo, nes ją J. naudojo senosioms kunigaikščių ir aukštos kilmės bajorų šeimoms naikinti, atimant iš jų tėvoniją (votčina) už įvairius tariamus nusikaltimus. Opričnikai, išskirtinės caro administracijos pareigūnai, buvo atsakingi tiesiog pačiam carui, jie galėjo nepaisyti įstatymų ir prasilenkti su jais, vykdydami caro įsakymus, ir buvo nelyginant speciali, carui aklai ištikima ir gerai ginkluota J. policija, iš dalies panaši į XX a. komunistų Rusijos Čeką ar NKVD. Opričnikai, aklai pasidavę J. valiai, pasidarė svarbiausias įrankis caro autokratijai stiprinti. Jų brutalumo ir žiaurumo įgąsdinti, bajorai, valstiečiai ir reguliarinės valdžios pareigūnai buvo priversti aklai pasiduoti J. valiai ir malonei. Pats J. dalyvavo žiauriuose kilmingųjų bajorų kankinimuose ir žudynėse, užsitarnaudamas jau iš savo bendralaikių žiauriojo vardą.

J. žiaurumas ėmė reikštis dar jo vaikystės metu. Būdamas 13 m. amžiaus, J. nužudė kelis savo globėjus mokytojus, mėgo kankinti gyvulius ir užpuldinėti praeivius, jodinėdamas Maskvos gatvėmis. Būdamas caru, J. pasižymėjo dideliu pamaldumu, mėgo pats skambinti vienuolynų varpais, skaityti šventųjų gyvenimus, melstis ir viešai atgailoti. Bet dažnai po pamaldų jis persimesdavo į kitą kraštutinumą ir kartu su savo opričnikais dalyvaudavo suimtųjų kankinimuose ir žudyme. Opričnina buvo vadovaujama carui fanatiškai atsidavusių Maliutos Skuratovo, Basmanovo ir Viazemskio. Kai metropolitas Pilypas bandė užtarti persekiojamuosius, pats buvo nužudytas. Mirties neišvengė net ir paties J. favoritai. Nustoję caro malonės, Basmanovas ir Viazemskis buvo nukirsdinti. 1581 pykčio priepuolio metu J. pats nužudė net savo vyriausią sūnų Joną. Despotizmas žymėjo ir J. šeimyninį gyvenimą. J. buvo vedęs net 7 kartus, nusikratydamas nepageidaujamų žmonų, priversdamas jas stoti į vienuolyną.

Daugelis kilmingųjų bajorų bandė išsigelbėti nuo caro persekiojimo pabėgdami į Lietuvą. Tarp 1564 pabėgusių į Lietuvą ypačiai žymus buvo kng. A. Kurbskis, kuris iš Lietuvos parašė J. 4 karčius laiškus, į kuriuos J. atsakė 2 laiškais, gindamas savo despotinį absoliutizmą ir tvirtindamas turįs teisę į autokratinę valdžią iš paties Dievo. Persekiojami bajorai bandė suruošti sąmokslą prieš J., bet sąmokslas buvo susektas 1567. J. įvestoji opričnina ir masinis tėvonijų konfiskavimas pakirto ūkinę kilmingųjų bajorų atramą, o politinis teroras sunaikino jų politinę galią. Vietoj jų ėmė formuotis naujas tarnybinių bajorų luomas, kurie už savo karo tarnybą gavo valdyti dvarus (pomestije) ir priklausė nuo caro malonės. J. valdžioje pablogėjo ir valstiečių padėtis. Nors kai kurie valstiečiai ir gavo dalį žemių, atimtų iš kilmingųjų bajorų, bet 1550 J. suvaržė valstiečių kilnojimąsi iš vienos vietos į kitą. 1581 įstatymu valstiečiai buvo pririšti prie žemės, visai uždraudus jų kilnojimąsi; tai prisidėjo prie baudžiavų sustiprinimo valstybiniu mastu.

Savo autokratinei valdžiai sustiprinti ir tariamai savo pavaldinių pritarimui pademonstruoti J. 1550 sušaukė pirmąjį krašto seimą (zemskij sobor) kaip patariamąjį organą, susidedantį iš valdžios paskirtų delegatų. Tas seimas neturėjo nei įstatymų leidžiamosios, nei politinės galios, bet vis dėlto pritarė naujam teisynui, J. įsakymu sudarytam Aleksiejaus Adaševo priežiūroj. 1551 J. sušauktas bažnytinis seimas (sobor) priėmė 100 straipsnių reguliaminą (stoglav), sustiprinantį caro įtaką bažnyčios reikaluose. Savo centralizuotai valdžiai sustiprinti J. įsteigė keletą ministerijų ir departamentų, o vietos administracijai suteikė daugiau savivaldybės teisių mokesčių ir teismų srityje, bet savivaldybes padarė atsakingas prieš centrinę valdžią. Tuo remdamasis, J. 1570 prieš D. Naugardą ir Pskovą suruošė baudžiamąją ekspediciją, per kurią daugumas D. Naugardo miestiečių, įtartų sąmokslu, buvo iššudyta.

J. kvietė į Maskvos valstybę svetimšalius pirklius, amatininkus, menininkus, bet jiems sunku buvo atvykti, nes kaimyninės Lietuva, Livonija ir Švedija nenorėjo jų praleisti į Rusiją. Kai kurie istorikai priskiria prie J. nuopelnų ir knygų spausdinimo įvedimą Maskvos valstybėje. Jo laikais buvo išspausdintos pirmosios rusų bažnytinės knygos. Čia J. nuopelnai kiek perdėti, nes ne tik aukštieji bajorai, bet net ir specialistai bėgo į Lietuvą, bijodami J. persekiojimų. Didysis Lietuvos etmonas Grigas Chodkevičius Zabludove 1566 priglaudė iš Maskvos pabėgusius spaustuvininkus Ivaną Fiodorovą ir Petrą Mstislavcą ir 1568 įtaisė jiems spaustuvę, ku-

rioje 1568–70 buvo išspausdintos kelios knygos gudų kalba.

J. užsienio politika. Livonijos karas ir santykiai su Lietuva. D. L. K. Žygimantas Senasis norėjo pasinaudoti po Vosyliaus III mirties 1533 kilusiomis Maskvoje vidaus varžybomis dėl valdžios ir įtakos. Susitarusi su Krymo totoriais, Lietuva pradėjo karą prieš Maskvą, tikėdamasi atgauti Smolensko, Sieversko ir kitas anksčiau prarastas žemes. Tačiau Lietuvai karas su Maskva nesisekė, nes Lietuvos bajorai nebuvo linkę kariauti, ir Žygimantas 1537 pasirašė 5 metų paliaubų sutartį, kuri vėliau buvo pratęsta. Lietuva atgavo tik Homelį, bet turėjo užleisti kitas sritis Maskvai, neįstengusi atsiimti nei Smolensko, nei Sieversko žemių. Maskvos karas su Lietuva atsinaujino ryšium su J. pastangomis užimti Livoniją, kurios politinė ir karinė galia buvo gerokai nusilpusi XVI a. dėl vidaus vaidų tarp ordino ir vyskupų ir dėl protestantizmo plėtimosi. J. norėjo pasinaudoti ta proga ir prasimušti prie Baltijos jūros, kad galėtų turėti tiesioginius ryšius su V. Europa. Dar 1554 Livonijos ordinas buvo priverstas pasirašyti 15 m. paliaubų sutartį su Maskva, pasižadėdamas nesidėti su Lietuva, kuri irgi norėjo pasinaudoti beirstančia tvarka Livonijoje. Žygimantas Augustas, bijodamas, kad Livonija neatitektų Maskvai, ėmėsi iniciatyvos paimti bent ordino žemes į savo valdžią. Pasinaudodamas priekabe, kad Lietuvos pasiuntinys buvo užmuštas Rygoje, jis su didele kariuomene išsiruošė į žygį, bet pakelyje sustojo Pasvalyje. Palankus Lietuvai Daugpilio komtūras Gothardas Ketleris įtikino ordino magistrą Fürstenbergą, kad ordinui patogiau dėtis su Lietuva ir Lenkija prieš Maskvą, ir 1557 Pasvalyje buvo pasirašyta puolimo ir gynimosi sutartis tarp ordino ir Lietuvos. J. šią sutartį palaikė 1551 sutarties sulaužymu ir paskelbė karą Livonijai 1558. J. su didele kariuomene 1558 I įsiveržė į rytinę Livoniją, skubiai užėmė Narvą 1558 V, Tartų 1558 VI ir kt. pilis Livonijoje. Tuo metu Livonijos ordino magistru pasidaręs Ketleris tepajėgė surinkti tik mažą kariuomenę, kuri negalėjo apginti Livonijos nuo Maskvos. Livonijos kritiška padėtimi norėjo pasinaudoti taip pat Švedija ir Danija. Livoniečiai nebeturėjo vilties apsiginti nuo Maskvos be užsienio pagalbos. Kad išvengtų Maskvos užėmimo, Livonija suskilo ir atskiromis dalimis prisijungė prie Švedijos, Danijos, Lietuvos ir Lenkijos 1560–61. Ezelio (Saremos) vyskupas pasidavė Danijos karaliui Fridrichui III, kuris Ezelį valdyti pavedė savo broliui Magnui. Norėdamas nors ateityje išplėsti savo įtaką Estijoje, J. išleido vieną savo giminaitę už Magnaus. Šiaurinė Estijos dalis su Talinu pasidavė Švedijai 1561. Vidurinė ir pietinė Livonija ieškojo Žygimanto Augusto pagalbos. Ordino magistras ir Rygos arkivyskupas pasiuntė savo pasiuntinius į Lietuvą. 1559 Lietuvos seime Vilniuje buvo pasirašyta nauja sutartis, kuria Žygimantas Augustas apsiėmė ginti Livoniją (ordinas už tai jam atidavė 5, o arkivyskupas 2 pilis, kurios vėliau po karo galėjo būti vėl išpirktos). Lietuvos kariuomenė, vadovaujama Jeronimo Chodkevičiaus, atvyko ginti Livonijos, ir taip 1560 atsinaujino Maskvos karas su Lietuva. Rusai sumušė ordino kariuomenę. 1561 buvo sudaryta sutartis, kuria Livonija su pietine Estijos dalimi pasidavė Žygimantui Augustui kaip D. L. Kunigaikščiui (ryšys su Lenkija buvo paliktas vėliau nustatyti).

Livonijos pasidavimas Lietuvai dar labiau sukomplikavo Maskvos santykius su Lietuva, kurie ir taip jau buvo įtempti, nes lietuviai atsisakė pripažinti J. visos Rusijos caro titulą ir vis tebetitulavo jį Maskvos didžiuoju kunigaikščiu. Livonijos gynimas nuo J. kariuomenės gulė sunkia našta ant lietuvių pečių. Karo veiksmai ėjo pačioje Livonijoje, kur Lietuvos rūmų etmonas Grigas Chodkevičius 1561 ir 1562 ir jo brolvaikis Jonas Chodkevičius kovėsi su rusais. 1562 lietuvių delegacija, vadovaujama Jurgio Chodkevičiaus, bandė derėtis Maskvoje, bet iš to nieko neišėjo. Ligi 1563 J. vis dar nepuolė pačios Lietuvos, bet 1563 didžiulė J. kariuomenė įsiveržė į Lietuvos teritoriją ir užgrobė Polocką, prisiartindama prie etnografinės Lietuvos žemių. 1564 Maskvos kariuomenė buvo sustabdyta ir smarkiai sumušta prie Ulos ir Oršos upių energingo Lietuvos etmono Mikalojaus Radvilos Rudojo ir Lietuvos lauko etmono Grigo Chodkevičiaus, bet Polockas ir rytinė Livonijos dalis vis tiek liko Maskvos valdžioje. Po kautynių ties Ula Maskvos karas su Lietuva aprimo, nes Lietuvos bajorai nenorėjo mokėti mokesčių karo reikalams, o J. irgi nebepuolė Lietuvos, turėdamas vidaus sunkumų pačioje Maskvoje ir santykiuose su totoriais. Žygimantui Augustui prašant, buvo sudarytos paliaubos, J. paliekant jo kariuomenės užimtas teritorijas. 1566 derybose su Maskva Lietuvai atstovavo Jurgis Chodkevičius.

Kng. A. Kurbskis, vienas Maskvos karo vadų Livonijoje, 1564 pabėgo į Lietuvą kartu su kitais aukštais Maskvos bajorais ir iš čia bandė organizuoti koaliciją prieš J. Jis pradėjo kurstyti lenkus ir Krymo totorius bei turkus pulti Maskvos žemes. Daugelis J. persekiojamų aukštųjų bajorų planavo pabėgti į Lietuvą ir kėsinosi net patį J. išduoti D. L. Kunigaikščiui, Kurbskiui organizuojant sąmokslą iš Lietuvos prieš J. 1566 J. sušauktas antrasis

krašto seimas (zemskij sobor) norėjo toliau kariauti, laikydamas Maskvos tautine pareiga išvaduoti rusus iš Lietuvos valdžios. Tačiau nuo čia J. pradėjo nesisekti. Totorių puolimai vargino Maskvą. 1569 Lietuvos-Lenkijos Liublino unija stiprino Lietuvos poziciją jos santykiuose su Maskva. Norėdamas išvengti turkų puolimų, J. 1569 užėmė Astrachanę, bet 1571 ir 1572 Krymo totorių chanas Devlet Giriejus puolė Maskvos vst. 1571 J. vėl padarė 3 m. paliaubas su Lietuva, Polocką ir rytinę Livonijos dalį pasilaikydamas sau. Kai 1572 mirė Žygimantas Augustas, J. ėmėsi diplomatinės veiklos, tikėdamasis gauti sau arba savo sūnui Lietuvos-Lenkijos sostą. J. pats bandė kelti savo kandidatūrą. Lietuvoje J. kandidatūrą rėmė smulkesnieji bajorai, kurie tuo būdu tikėjosi išvengti jiems įgrisusių karų su Maskva, bet jam priešingi buvo didikai ir stambesni bajorai, kurie bijojo J. autokratinės valdžios ir pačių bajorų naikinimo. Kai bajorų išrinktas karalius Henrikas Valois pabėgo iš Lenkijos, J. 1575 Lietuvos-Lenkijos tarpuvaldyje vėl kėlė savo ar vieno savo sūnų kandidatūrą į Lietuvos-Lenkijos sostą. Oficialios Maskvos paliaubos su Lietuva buvo pasibaigusios 1575, bet J. vis dar nepradėjo karo, tikėdamasis, kad jis pats arba jo sūnus Teodoras gaus Lietuvos ir Lenkijos sostus, nes smulkesnieji Lietuvos bajorai vėl rėmė tą mintį. Lietuvos didikai buvo griežtai nusistatę prieš J., tačiau oficialiai jie vis dar derėjosi su J. dėl išrinkimo, tuo būdu norėdami jį nors tarpuvaldžio metu sulaikyti nuo karo su Livonija ir Lietuva. J. kandidatūrai galutinai atkritus Lietuvos-Lenkijos elekciniame seime 1575, buvo aišku, kad Maskvos karas prieš Lietuvą atsinaujins. Todėl į Stepono Batoro išrinkimo sąlygas buvo įrašytas reikalavimas, kad jis pasižadėtų atkariauti Maskvos užimtas žemes. Steponas Batoras ne tik pažadėjo tai padaryti, bet pasirodė esąs energingas valdovas ir gabus karo vadas, rimtai pasiryžęs kariauti prieš Maskvą.

Savo agresyviai įtakai Livonijoje išplėsti ir švedų pavojui atsverti J. dar 1569 tarėsi su dalį Livonijos valdžiusiu Danijos karaliaus broliu Magnum, kuris buvo vedęs J. giminaitę. J. žadėjo padėti Magnui užimti visą Livoniją, kuris už tą pagalbą turėjo pasidaryti Maskvos vasalu. Susitaręs su Magnum, J. 1572–77 bandė užimti Estiją. J. 1575 užėmė Parnu uostą ir kariavo prieš Švediją, valdžiusią dalį Estijos. Livonijos padėtis vėl buvo kritiška, ir daugelis Livonijos vokiečių, nesulaukdami efektyvios lietuvių ir lenkų karo pagalbos prieš J., persimetė į Magnaus pusę, kuris 1577 VII 14 buvo paskelbtas Livonijos karaliumi. Tai suardė J. ir Magnaus gerus santykius, nes J. kaltino Magnų peržengus sutarties su Maskva ribas ir tuoj puolė Livoniją, pats su didele kariuomene įsiveržęs į jos pietinę dalį ir paimdamas Daugpilį ir kt. miestus. J. kariuomenė be didelio pasipriešinimo ėmė vieną Livonijos miestą po kito, ir net Magnus pateko nelaisvėn. Nedidelė Lietuvos kariuomenė, vadovaujama Livonijos adm. Jono Chodkevičiaus, Mikalojaus Radvilos Rudojo ir jo sūnaus Kristupo Radvilos, neįstengė atsispirti ir turėjo trauktis. Batoras tuo metu dar negalėjo atvykti su savo kariuomene, nes buvo užsiėmęs prieš Lenkiją sukilusio Dancigo malšinimu. Nepajėgdamas tuo metu Livonijos apginti, jis prašė Maskvą paliaubų. 1578 J. paliaubas pratęsė dar 3 metams. Batoras tik norėjo laimėti laiko ir tuoj pradėjo planingai ruoštis karui. Jo pastangomis lietuvių-lenkų seimas Varšuvoje 1578 paskyrė lėšų samdyti profesionalams kariams Vengrijoje, Vokietijoje ir Lenkijoje. J. sudarytų su Lietuva paliaubų neišlaikė ir 1578 vėl įsiveržė į Livoniją, bet rusų kariuomenė buvo sumušta prie Kėsių. 1579 J. vėl pasiuntė kariuomenę veržtis į Kuršą, o iš ten į Žemaičius. Tuo tarpu galutinai pasiruošęs, Batoras su samdyta bei Lietuvos kariuomene įsiveržė į rusų užimtas sritis ir žygiavo prieš maskviečių dar nuo 1563 valdomą Polocką, kurį po 3 sav. apgulimo atvadavo 1579 VIII 30. Kiti lietuvių ir lenkų kariuomenės daliniai to žygio metu paėmė Turovlės, Sokolo ir Sušos miestus, gana sėkmingai kariavo Smolensko srityje ir apnaikino Černigovo sritį, o patį Černigovą sudegino. Tais pačiais 1579 švedai paėmė rusams svarbią Narvos pilį. J. siūlė taiką Lietuvai ir Lenkijai, bet reikalavo palikti Maskvai visą Livoniją ir net grąžinti Polocką ir kt. miestus, atimtus iš Maskvos 1579 Batoro žygio metu. Batoras atmetė J. reikalavimus ir 1580 vėl iššygiavo į karą, vesdamasis didžiulę jungtinę lietuvių ir lenkų kariuomenę, kuri iš maskviečių atėmė Veližą, Usviatą, strategiškai labai svarbią tvirtovę Velikije Luki (1580 IX 5), Nevelį, Zavolotę, Ozeriščę. Tuo būdu Maskva prarado, o Batoras atvadavo beveik visas D. L. K-tės žemes, anksčiau priklausiusias Polocko ir Vitebsko sričiai. 1581 Batoras išvyko prieš J. kariuomenę į trečią žygį, kurio metu Maskva prarado Ostrovą, o lietuvių ir lenkų kariuomenė apgulė Pskovą. Maskvos pralaimėjimais bandė pasinaudoti ir švedai, užimdami kelis Maskvos valdžioje buvusius miestus prie Suomijos įlankos. 1580–81 Batoro žygių metu J. visą laiką siuntinėjo pasiuntinius į Lietuvą ir Lenkiją, prašydamas paliaubų, bet Batoras rimtai ketino sustabdyti Maskvos veržimąsi į vakarus. J. prašė net Vokietijos imperatorių tarpininkauti ir

bandė nukreipti karo veiksmus į padniepr̨į, pasiuntęs ten savo kariuomenę, bet ši buvo atremta lietuvių kariuomenės, vadovaujamos Kristupo Radvilos, kuris iš ten puolė kitas rusų sritis, atkirsdamas Pskovą nuo Maskvos. Būdamas kritiškoje padėtyje, J. bandė paveikti net popiežių Grigalių XIII, kad šis įsikištų ir sustabdytų tolimesnį lietuvių ir lenkų žygiavimą į Maskvos žemę, už tai žadėdamas tartis dėl Maskvos suartėjimo su katalikybe. Popiežius, turėdamas vilties patraukti J. katalikybėn ar bent bažnytinėn unijon, pasiuntė savo tarpininką gabų diplomatą jėzuitą Antonio Possevino, kuriam pavyko suvesti abi kariaujančias puses į derybas Jam Zapolskij miestelyje, į r. nuo Ostrovo. Šį kartą Batoras, pasidavęs Possevino įtakai, linko tartis, juo labiau, kad jau buvo užėjusi žiema ir kariuomenėje prasidėjusios ligos. Taip pat ir lietuvių bajorai, matydami, kad didesnė karo naštos dalis tenka jiems, linko taikytis. Po ilgų derybų 1582 I 15 buvo pasirašytos 10 m. paliaubos, Possevino spaudimu išėjusios labai palankios Maskvai. Šių paliaubų sutartimi J. atsisakė Livonijos, Polocko ir Veližo, o Batoras grąžino Maskvai Velikije Luki, Sebežą ir dalį kitų 1580 užimtų žemių. J. tikėjosi, kad Possevino tarpininkavimas padės jam atgauti ir tas vietoves, kurios švedų buvo užimtos, bet Possevino neturėjo įtakos protestantiškajai švedijai. Su švedais J. sudarė 3 metų paliaubas 1583, pripažindamas ir atiduodamas švedijai ne tik Taliną, Narvą ir visas vietoves, švedų užimtas Livonijoje, bet ir suomių bei rusų žemes nuo Narvos ligi Ladogos ežero.

1582 Jam Zapolskio paliaubomis pasibaigė ilgi ir sunkūs J. karai dėl Livonijos ir su Lietuva. J. bandymas prasiveržti prie Baltijos jūros nepavyko ir buvo atidėtas ilgam laikui, nes po J. mirties 1584 prasidėjo Maskvos valstybės smukimas.

Laimėjęs palyginti labai palankią sutartį su Lietuva-Lenkija, J. nė nemanė tesėti savo užuominų pop. Grigaliui XIII. Jis ne tik nebenorėjo kalbėti apie Possevino peršamą stačiatikių ir katalikų Bažnyčių uniją, bet, suruošęs viešą tikybinį disputą su Possevinu Maskvoje, išjuokė net patį popiežių. Possevino grįžo nieko nelaimėjęs Maskvai su katalikybe suartinti.

J. s a n t y k i a i s u k i t a i s k r a š t a i s. Be jau minėtų valstybių, J. užmezgė ryšius ir su Anglija. 1553 anglų jūrininkai, vadovaujami R. Chancellor, atrado vandens kelią į Maskvos valdžioje buvusios Baltosios jūros pakraščius, iš kur Chancellor atvyko į Maskvą. Buvo užmegzti Anglijos prekybos ryšiai su Maskva ir jiems plėtoti 1584 pastatytas Archangelsko uostas Dvinos žiotyse. J. suteikė įvairių lengvatų anglų pirkliams Maskvos valstybėje. Anglijoje buvo įkurta speciali bendrovė prekybai su Maskva plėsti, gavusi monopolines teises Anglijos prekybai su Maskva. J. užmezgė ir diplomatinius ryšius su Anglija, piršdamasis Anglijos karalienei Elzbietai. Iš tų piršlybų nieko neišėjo. J. taip pat teiravosi Elzbietos, ar ji duosianti jam prieglaudos Anglijos kolonijose Amerikoj, jei jis būtų priverstas apleisti Rusiją (J., tur būt, bijojo persekiojamų kilmingųjų perversmo).

M a s k v o s p l ė t i m a s i s į r y t u s. J. energingai rėmė tolimesnę Maskvos ekspansiją į rytus, į Užvolgį. Iš Auksinės Ordos likučių sudaryto Kazanės chanato totoriai, kartais palaikomi Krymo chanų ir Turkų sultonų, dažnai puldinėjo rusų žemes. 1547–52 karas pasibaigė Kazanės užėmimu. 1556 J. prijungė prie Maskvos ir Astrachanės chanatą, pasiekdamas Kaspijos pajūrį. 1555 Maskvai duokles mokėjo ir Sibiro chanatas Ediger. Stroganovų ir Dono kazokų etmono Jermako (žr.) kolonizacinis nukariaujamas žygis į Sibirą 1581 pavyko, sumušus chaną Kučumą. Nuo tada prasidėjo rusų Sibiro nukariavimas ir kolonizavimas. J. valdžion pateko žemės nuo Uralo ligi Irtišo.

J. a s m e n s į v e r t i n i m a s. J. laikomas vienu žymiausių Maskvos carų ir Rusijos kūrėjų. Nepaisant žiaurumo, jis buvo gabus valdovas ir diplomatas. Kai kurie istorikai pažymi, kad J. buvęs net išmintingas ir mokytas. Esą jo laiškai kng. Kurbskiui rodo ne tik J. politinį nusistatymą, aukštai vertinant autokratinę sistemą, bet ir jo literatūrinį talentą. Carų autokratijos įvedimas ir aukštųjų bajorų galios panaikinimas buvo J. pagrindinis laimėjimas. Sov. Rusijos istorikai ypač vertina J. dėl to ir dėl centralizuotos valdžios įvedimo bei ‚feodalinės bajorų aristokratijos' sunaikinmo. Jie bando teigti, esą J. tai darė gindamas žemesniuosius visuomenės luomus nuo bajorų priespaudos. Tuo pagrindu sovietų istorikai bando net teisinti J. žiaurumus ir didina jo nuopelnus.

V. Leontovič, Die Reichsumwältzung unter Iwan dem Schrecklichen und die Ideologie der russ. Selbstherrlichkeit 1949; *R. J. Vipper*, Ivan IV ³1947; *V. Kliučevskij*, Kurs russkoj istorii III. 1908; *S. Platonov*, Lekcii po russkoj istorii ⁹1915; (") La Russie Moscovite 1932; *M. Liubavskij*, Očerk istorii litovsko-russkago gosudarstva ²1915; (") Drevniaja russkaja istorija do konca XVI v. ³1918; *G. Karpov*, Istorija borbv Moskovskogo gosudarstva s polsko litovskim 1866; *G. Forsten*, Borba za gospodstvo na Baltijskom more v XVI–XVII st. 1894; *V. Novodvorskij*, Borba za Livoniju meždu Moskvoju i Rečju Pospolitoju 1904; *T. Korzon*, Dzieje wojen i wojskowości w Polsce II, 1923; *A. Sliwiński*, Stefan Batory 1922; *J. J. Lappo*, Vel. Kn. Litovskoje do smerti Stefana Batorija 1901; Étienne Batory 1935; *G. A. Novickij*, Borba russkago gosudarstva za Baltiku v XVI v. 1945. *K.Avš.*

77. J. V A l e k s e j e v i č (1666–1696), Rusijos caras 1682–96, silpnaprotis sūnus

caro Aleksiejaus ir jo pirmosios žmonos M. I. Miloslavskajos. Šaulių (strelcy) maišto metu 1682 V 23 pasodintas Rusijos sostan kaip ‚pirmasis caras' kartu su savo jaunesniu broliu Petru I kaip ‚antruoju caru'. J. jokios valdžios neturėjo, nes už ji ir mažametį Petrą I valdė jų sesuo Sofija regentė, kurios valią J. klusniai vykdė. 1689 Sofija buvo nuversta ir tikrąją caro valdžią perėmė Petras I su savo motinos giminaičiais Nariškinais. Silpnaprotis J. buvo pašalintas nuo valstybės reikalų, bet oficialiai skaitėsi caru kartu su Petru I ligi savo mirties 1696. J. duktė Kotryna buvo Jono VI močiutė. Jo jaunesnioji duktė Ona pasidarė Rusijos imperatorė 1730.

78. J. VI Antonovič (1740–64), Rusijos imperatorius ir caras 1740–41, Jono V vaikaitis, sūnus vokiečių kng. Antano Ulricho iš Braunschweig-Wolfenbüttelio ir didžiosios kunigaikštytės Onos Leopoldovnos, imperatorės Onos Ivanovnos giminaitės. J. Rusijos sostą paveldėjo iš imperatorės Onos malonės, bet kadangi buvo dar kūdikis, už ji faktiškai valdė jo nepopuliari motina Ona Leopoldovna. Elzbieta Petrovna, Petro D. duktė, 1741 XI 25 nuvertė J. nuo sosto ir pati pasidarė imperatorė. Mažametis J. buvo ištremtas su savo tėvais, užaugo kalėjime. Kai sąmokslininkai bandė J. išvaduoti iš Šliusselbergo kalėjimo 1764, norėdami grąžinti ji į Rusijos sostą, Kotrynos II įsakymu J. buvo kalėjimo sargų nužudytas.

79. J., Novosilsko (Okos aukštupyje) kng. (XIV a.), vedęs vieną D.L.K. Algirdo dukterį, kurios vardas nežinomas.

80. J., Aleksandro sūnus (XIV a. viduryje), Smolensko kng., 1339–40 sudarė prekybos sutartį su Livonijos ordinu ir Rygos miestu, kurioje pasisako esąs Lietuvos paklusnybėj, minėdamas D.L.K. Gedimino vardą kaip savo ‚vyresniojo brolio'; tai ano meto terminologijoje reiškė krašto siuzereną. Tas faktas liudija, kad Smolenskas jau Gedimino laikais buvo Lietuvos globoje arba politiniame protektorate. 1341 Algirdas atvyko talkon J., norėdamas atsiimti Maskvos užgrobtą Možaiską, priklausiusį Smolensko k-tei. 1351 J. vėl prašė Algirdo pagalbos karui su Maskva, kuri, besiplėsdama į vakarus, bandė atimti Smolensko žemes. Algirdas pasiuntė savo pasiuntinius, kuriuos sutikusi Maskvos kariuomenė pasitraukė nuo Smolensko žemių.

81. J., Tverės kng. (XIV a. antroj pusėj), 1375 vedęs Kęstučio dukterį. *K.Avž.*

Saksonijos:

82. J. Pastovusis (der Beständige; 1468-1532), Saksonijos kurfiurstas nuo 1525 (iš pradžios su broliu Fridrichu), įvedęs liuteranizmą ir 1531 vadovavęs Schmalkalden sąjungos sudarymui.

83. J. Fridrichas Didžiadvasis (der Grossmütige; 1503–54), J. Pastoviojo sūnus, Saksonijos kurfiurstas 1532–47, su Pilypu Heseniečiu vadovavo Schmalkalden sąjungai, 1547 pateko imp. Karoliui V į nelaisvę. Po 5 m. kalinimo išleistas, kurfiurstijos nebeatgavo. Jis yra Jenos univ. steigėjas.

84. J. Jurgis I (1585–1656), Saksonijos kurfiurstas nuo 1611, 30 m. kare nuo 1620 kariavo imperatoriaus pusėje, 1632–34 sąjungininkavo švedams, 1635 vėl perėjo į Habsburgų pusę ir gavo Lužicos sritį.

85. J. (1801–73) Saksonijos karalius nuo 1854. Buvo už Vokietijos ir Austrijos vienybę, bet 1866 kare prisidėjo prie Austrijos. Prūsijai laimėjus, bendradarbiavo su š. Vokietijos valstybių sąjunga kuriant Vokietijos Reichą. Philaletes slapyvardžiu išvertė Dantės Dieviškąją Komediją ir vertimą aprūpino istoriniais komentarais (3 tt., 1839–49).

Švedijos:

86. J. I, Švedijos karalius 1216–22. Jo metu buvo surengtas žygis į Estiją 1220.

87. J. II (1455–1513), nuo 1481 Danijos (J. I), nuo 1483 drauge Švedijos ir Norvegijos karalius. 1497 nuveikė sukilusį Švedijos vietininką Sten Sture, bet po pralaimėjimo ties Hemmingstedtu 1500 Švedija iš sąjungos su Danija išsilaisvino (1501).

88. J. III (1537–92), Švedijos karalius 1569–92, Gustavo I Vazos antrasis sūnus. Su jo vardu susijęs karas dėl Livonijos, kuriame aktyviai dalyvavo, be Švedijos, dar Lietuva, Lenkija, Maskva, Danija, Habsburgų imperija, Prancūzija ir kitos Europos valstybės. Tai pirmas stambus tarptautinis konfliktas dėl vad. dominium maris Baltici, arba viešpatavimo Baltijos erdvėje. 1556 tapęs Suomijos kunigaikščiu, J. norėjo išplėsti savo valdas į Livoniją ir sukurti nepriklausomą valstybę, nors jo tėvas laikėsi neutralumo. Dėl vidaus nesutarimų Livonijoje, kurie galėjo sudaryti pavojų padėčiai, pirmieji reagavo lietuviai, su didele kariuomene, vadovaujama Radvilos Juodojo, padarę karinę demonstraciją Livonijos pasieny. Išsigandęs ordinas 1557 Pasvalio sutartimis (žr.) pasižadėjo bendrai kovoti prieš gresiantį Maskvos didžiojo kunigaikščio Jono IV pavojų. Pastarasis nieko nelaukdamas puolė Livoniją, tuojau pradėdamas karą, kuris su pertraukomis tęsėsi ligi 1582 ir pasibaigė beveik visišku Lenkijos-Lietuvos laimėjimu. 1560 mirus Gustavui Vazai, jo sūnus Erikas XIV pasisakė už griežtesnę politiką Livonijos atžvilgiu ir ėmė tvirtintis dabartinės Estijos srityse. Bet čia jo interesai susidūrė su jaunesniu broliu J., Suomijos kunigaikščiu, 1562 Vilniuje vedusiu

Žygimanto Augusto seserį, Kotryną Jogailaitę. Erikas XIV tai palaikė išdavimu, puolė J. Suomijoje, privertė pasiduoti ir kartu su žmona uždarė Grispsholmo pilyje, kur jis išbuvo ligi 1568. Tačiau ekscentriška Eriko XIV politika nepatiko švedų didikams, kurie, susitarę su J., nuvertė jį nuo sosto ir išsirinko karaliumi Joną III (1569). Erikas XIV dabar pats pakliuvo į kalėjimą, kur 1577 greičiausiai buvo nunuodytas. Santykiai tarp Lietuvos-Lenkijos ir Švedijos pasitaisė, tačiau J. III nenorėjo atsisakyti savo pretenzijų į Livoniją. Iš viso, jo valdymas Švedijai nebuvo laimingas, nes jis domėjosi daugiau pilių statyba, teologijos klausimais ir liturgika, negu politika. Jėzuitų pagalba buvo bandoma atversti jį į katalikybę ir sudaryti glaudesnę sąjungą tarp Lietuvos–Lenkijos ir Švedijos, bet švedų visuomenė ir jo jaunesnysis brolis Karolis tam labai griežtai priešinosi. J. III prancūziškos kilmės generolas Pontus de la Gardie dalyvavo Stepono Batoro—Jono IV kare dėl Livonijos ir 1581 užėmė Narvą, kurios, kartu su kai kuriomis kitomis Estijos sritimis, nenorėjo grąžinti Lietuvai-Lenkijai ir sudarius taiką su Jonu IV. Mirus Steponui Batorui, jo našlė Ona Jogailaitė (J. III žmonos sesuo) kreipėsi į J. III, prašydama jo sūnaus Zigmanto kandidatūros į Lietuvos-Lenkijos sostą. 1587 Zigmantas, kuris ir ligi tol buvo auklėjamas katalikiškai, buvo išrinktas Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu (Vazų dinastija Lietuvos-Lenkijos soste išsilaikė 1587–1668), prieš tai J. III pasižadėjus užleisti visą Livoniją Lietuvai-Lenkijai. 1589 J. III susitiko su Zigmantu III Taline ir bandė šį pastarąjį atkalbėti grįžti į Švediją, bet Lietuvos-Lenkijos bajorai tam pasipriešino. J. III mirė 1592, švedijos sostą palikdamas savo jaunesniam broliui Karoliui IX.

Hildebrand, Gustav Vasas Soener 1921; *H. Biaudet*, Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVI siècle 1906; *Forsten*, Baltijski vopros v XVI–XVII stoletjach, 1893–94; *Zutis*, Livonjas kars 1558–1582, 1949; *W. Kirechner*, The Rise of the Baltic Question 1954 (silpnas ir neobjektyvus). *V. Trp.*

89. V e n g r i j o s karaliai J. žr. Zapolija.

K i t i į v a i r ū s J.:

90. J. A l g i m a n t a i t i s žr. Alšėnų kunigaikščiai (1).

91. J. A l š ė n i š k i s žr. Alšėnų kunigaikščiai (5).

92. J. i š Č a r n k o v o (Jan z Czarnkowa) XIV a. galo lenkų kronikininkas. Išėjęs į kunigus Gniezno arkivyskupijoje, 1367 pateko jos kapitulon, 1370 pasiekdamas archidiakono vietos. Trejus metus buvo karaliaus Kazimiero kancleris (1367–70). Didžialenkis J. buvo stipriai prisisunkęs senosios Piastų Lenkijos dvasia. Todėl nemėgo po 1382 ‚moterų valdžios' (našlės Vengrijos Elzbietos ir jos dukters Jadvygos) ir naujos M. Lenkijos ponų politikos (noras išleisti Jadvygą už D. L. K. Jogailos). J. kronika (Chronicon Polonorum) apima svarbų Lenkijos istorijos laikotarpį po Vladislovo Loketkos mirties (1333) iki 1384. Joje labiausiai aprašomi Lenkijos vidaus įvykiai, Lietuvą tiesiogiai ji nedaug teliečia. 1376 plačiau paminėtas Kęstučio ir kt. Lietuvos kunigaikščių karo žygis į Sandomiro žemę. Apie įvykius po 1382 J. vis daugiau žino, bet jo minimiems faktams trūksta tikslumo (Kęstutis 1382, ‚kaip pasakojama pats pasismaugęs', Vytautas per krikštą Prūsuose gavęs Konrado vardą). Kronikos pabaigoje yra įdomių detalių apie kryžiuočių kerštą žygį į Trakus (1384). J. kroniką išl. J. Szlachtowski rinkiny Monumenta Poloniae Historica II, 1872, 601–756. L. Kubala išv. lot. tekstą lenkiškai (Biblioteka Warszawska III, 1871).

Zeissberg, Dziejopisarstwo polskie wieków średnich I, 1877; *Wiszniewski*, Historya literatury polskiej II; Encykl. Powszechna S. Orgelbranda III, 117–118; *E. Jarra*, Twórczość prawna duchowieństwa polskiego (Sacrum Poloniae M i l l e n n i u m I, 1954, 266–267). *Z.I.*

93. J. i š G a u n t o (John of Gaunt) žr. Lankasteriai.

94. J. L e i d e n i e t i s (tikrai Beukelsz ar Bockelszoon; 1509–36), žemo kilimo olandų miestietis, siuvėjas. Paveiktas Tomo Münzerio mokslo, tapo anabaptistu (žr.) ir atvyko šio mokslo skelbti į vyskupišką miestą Münsterį (1534). Savo iškalba žavėjęs ypač moteris, pasidarė anabaptistų vadu ir pasigrobė paties miesto valdžią. Čia jis įsikūrė ‚Ziono karalystę' ir pats tapo jos karaliumi. Įvedė žiaurų, tironišką režimą, o pats poligamiškai bei palaidai gyveno. Kai miestą vėl atsiėmė jo valdovas vyskupas, J. buvo žiauriai nužudytas. *J.J.*

95. J. i š L i e t u v o s k u n i g a i k š č i ų (apie 1498–1538 II 18), Vilniaus vyskupas, Žygimanto I Senojo ir Kotrynos Talmicz nelegalus sūnus. Mokėsi Krokuvos akademijoje. Klieriku būdamas, gavo Plocko katedros kanauninko vietą. Buvo kuklus, išsilavinęs ir giliai pamaldus jaunuolis. Mirus Vilniaus vysk. V. Radvilai 1519, karalius Žygimantas I tuojau nominavo jį, tada turėjusį 21 m. amžiaus, vyskupu ir prašė pop. Leoną X nominaciją patvirtinti. Nors ir patvirtintas (1519 IX 23), vyskupu konsekruotas buvo tik po 12 m. (1531). Vys-

Vysk. Jonas iš Lietuvos kunigaikščių

kupavimo pradžia jaunam nominatui buvo sunki. Vilniaus kapitula ir dvasininkai sutiko jį nepalankiai, taip pat ir didikai buvo juo nepatenkinti, buvo net kėsintasi prieš jo gyvybę. Romą pasiekė skundai, kad J. blogai valdąs vyskupiją. Tada pop. Leonas X paskyrė Krokuvos ir Lucko vyskupus globoti nominatą J. ir prižiūrėti Vilniaus kapitulą. Nors buvo jaunas ir turėjo veikti nepalankiose aplinkybėse, J. dirbo ištvermingai ir drąsiai. Daugiausia jis naudojosi savo tėvo karaliaus patarimais ir parama. Pirmiausia jis susirūpino dvasininkais. Jo patvarkymu buvo surinkti visi Vilniaus kapitulos nuostatai bei privilegijos ir, peržiūrėjus bei pridėjus kai kurias Krokuvos kapitulos teises ir papročius, sudarytas kapitulos statutas, pateiktas patvirtinti popiežiaus legatui Zachariui Ferreri, tuo metu (1520) atvykusiam į Lietuvą Kazimiero kanonizacijos reikalu. Tas statutas, vėliau suderintas su Tridento susirinkimo nuostatais, saugojo kapitulos teises bei laisvę ir reguliavo kapitulos ir vyskupo, taip pat kapitulos narių tarpusavio santykius. Norėdamas turėti daugiau įtakos kapituloj, J. ryžosi į ją įvesti daugiau sau palankių asmenų. Gavęs popiežiaus leidimą ir karaliaus sutikimą, jis įsteigė (1522) kapituloje scholastiko ir kantoriaus prelatūras, sušaukė 1527 Vilniuje bažnytinį sinodą, kuriame buvo atkreipta dėmesys ypatingai į tris dalykus: dvasininkų papročių taisymą, pamaldų atlikimą ir mokyklų klausimą. Sinode buvo nustatytos gairės, kaip klebonai turi administruoti parapijas ir elgtis su tikinčiaisiais, nusikalstantiems kunigams numatytos griežtos bausmės, nustatyta pamaldų tvarka parapijų bažnyčiose, klebonai įpareigoti rūpintis, kad prie parapijų bažnyčių būtų atidarytos mokyklos, nutarta, kad mokytojai mokyklose aiškintų vaikams Evangeliją ir šv. Povilo laiškus lietuvių ir lenkų k., numatytas mokytojams atlyginimas, uždrausta priimti mokytojais vokiečius ar iš Vokietijos atvykstančius. Šis sinodas svarbus ypač tuo, kad jame buvo iškeltas ir stipriai pabrėžtas mokyklų, švietimo klausimas ir padaryti atitinkami nutarimai.

1530, gaisrui sunaikinus didelę dalį Vilniaus miesto ir katedrą, J. su visa savo energija, duosnumu ir architektiniu nusimanymu ėmėsi katedros atstatymo darbo. Jis mėgo mokslą ir meną. Savo bendradarbius prelatus ir kanauninkus ragino, kad savo namus statytų pagal Romos ar Krokuvos pastatų pavyzdį.

1523 vizituodamas karališkąją Šiaulių ekonomiją, kurios laikytoju jis pats tada buvo, pastebėjęs, kad Latvijos pasienyje yra per maža bažnyčių, tuojau pastatė bažnyčią ir įkūrė parapiją, pavadindamas Joniškiu. Jam vyskupaujant, Vilniaus diecezijoj buvo pastatyta apie 20 bažnyčių. J. teko taip pat susidurti su pradėjusiu plisti protestantizmu ir imtis kai kurių priemonių.

1529 X 18 Vilniaus katedroje J. vainikavo Žygimantą Augustą D. L. kunigaikščiu. Karalienė Bona nemėgo J. ir darė žygių iškelti jį iš Vilniaus, ir pop. Povilas III 1536 III 15 perkėlė jį į Poznanę. Su širdgėla J. paliko Lietuvos sostinę ir, nuvykęs į Poznanę, netrukus mirė. Palaidotas Vilniaus katedroje.

K. Eubel, Hierarchia Catholica III, 1923; *V. Przyałgowski,* Żywoty Biskupów Wileńskich I, 1860; *J. Kurczewski,* Kościół Zamkovy I, 1908; ('') Biskupstwo Wileńskie 1912; *J. Sawicki,* Concilia Poloniae II. Synody diecezji Wileńskiej i ich statuty 1948. *R.Krs.*

96. J. (Jan Rzeszowski) Lvovo arkivyskupas (m. 1436). 1412 paskirtas Haličo vyskupu; vyskupijos rezidencija iš Haličo 1414 perkelta į Lvovą. 1415 jis, kaip Lvovo arkiv. ir kaip Jogailai atstovaujančios delegacijos narys, vyko į Konstancos bažnytinį susirinkimą. Čia Žemaičių delegatai, išdėstę savo skundą prieš kryžiuočių ordiną, prašė susirinkimą, kad paskirtų Vilniaus vysk. Petrą (Jastrębiec) ir J. atvykti į Žemaitiją ir sutvarkyti jos bažnytinius reikalus. Susirinkimas įgaliojo minėtus vyskupus vykti krikštyti žemaičių, įsteigti vyskupiją, pašventinti vyskupą ir sudaryti kapitulą. 1417 abu pasiuntiniai atvyko į Žemaitiją, kur išbuvo tris mėnesius, krikštydami ir tvarkydami bažnytinius reikalus. Varniuose jie pašventino Vytauto statytą bžn. katedrą, o miestelį patvirtino Žemaičių vyskupo rezidencija. Nuvykę į Trakus, pasiuntiniai pašventino 1417 X 24 Žemaitijai vyskupą, Vytauto pasiūlytą Vilniaus kan. ir Trakų kleboną Motiejų. Taip pat jie sudarė Žemaičių vyskupijai kapitulą bei surašė vyskupijos įkūrimo aktą ir apie savo darbus pranešė Konstancos susirinkimui. Pop. Martyno V jie buvo paskirti kurį laiką globoti naujakrikščius žemaičius. Kiek vėliau (1418) Vytautas skundėsi pop. Martynui V, kad J. paėmęs savo jurisdikcijon Vytauto įkurtą Vladimiro (Volinijoj) vyskupiją. Ne gana to, jis dar stengėsi savo jurisdikcijon gauti ir Žemaičių vyskupiją, kaip prisidėjęs prie jos įsteigimo ir kurį laiką buvęs jos globėju.

K. Eubel, Hierarchia Catholica II, 1914; *W. Holtzmann,* Die Gründung des Bistums Samaiten (Zeitschr. für die Geschichte des Oberrheins XXXII, 1917, 70–84); *A. Janulaitis,* Žemaičiai ir bžn. seimas Konstancoje (Praeitis II, 1933); *S. Sužiedėlis,* Vytautas Didysis ir Lietuvos christianizacija (Tiesos Kelias 1930, 7–8 nr.); *A. Alekna,* Katalikų Bažnyčia Lietuvoje 1936; *M. Andziulytė-Ruginienė,* Žemaičių christianizacijos pradžia 1937. *R. Krs.*

97. J. Nisietis (Jan z Nissy, Joannes de Nyssa) vienuolis ir tapytojas, gyvenęs XV a. Lenkijoje ir Lietuvoje. Dokumen-

tuose minimas kaip savo laiko žymiausias menininkas ir D. Lietuvos kng. Kazimiero (1440–92) pamėgtasis tapytojas. J. darbų buvę daugelyje Krokuvos bžn. Dievo Kūno bžn. Krokuvoje jam priskiriamas Visų Šventųjų pav. Neabejotinų darbų nežinoma. *P. Rkl.*

98. J. iš Plano Carpini (m. 1252) pranciškonas misionierius, kurį 1221 šv. Pranciškus su būriu brolių išsiuntė Vokietijon ir kuris 1222 buvo išrinktas Saksonijos pranciškonų kustodu. Vokietijoje jis įkūrė daug vienuolynų. 1230 Ispanijos pranciškonų viršininkas, 1233 vėl Saksonijos provinciolas. Jo metu įsikūrė Bohemijos ir Lenkijos provincija ir Saksonijos provincijai priklausantieji Rygos (1238) ir Torunės (1239) vienuolynai, iš kurių pranciškonai Mindaugo, Vytenio ir Gedimino laikais apaštalavo Lietuvoj, o vėliau Bohemijos ir Lenkijos provincijos nariai Jogailai ir Vytautui padėjo apkrikštyti Lietuvą. 1245 J. kaip popiežiaus legatas vyko pas totorius ir Kijevo apylinkėse, kaip savo kronikoje rašo, labai bijojo lietuvių, nes jie ten slaptai užpuldinėdavo keleivius. Savo 16 mėn. misiją aprašė veikale Historia Mongolorum (išsp. Sinica Franciscana I, 1929). Vėliau popiežiaus pasiuntinys pas Prancūzijos karalių Liudviką IX, 1248–52 Antivari vyskupas.

Chronica Fr. Iordani a Iano AF I, 1885; *V. Gidžiūnas,* De Fratribus Minoribus in Lithuania 1950. *V. Gdž.*

99. J. iš Salisbury (Johannes Saresberiensis; apie 1115–1180) anglų scholastikas ir humanistas. Paryžiuje studijavo pas Abelardą. Canterbury arkiv. Teobaldo, o vėliau Tomo Becketo sekretorius, matė šio pastarojo nužudymą ir parašė šio kankinio biografiją. Palikęs Angliją, 1176–80 Chartres vysk. Pranzūzijoje. Gerai susipažinęs su klasikais, didelis Cicerono gerbėjas, filosofijoj (Metalogicus 1160, naujai išl. 1929) jis linko į vad. akademizmą, skeptinę platonizmo kryptį, ir filosofinių sistemų ‚babelio' akivaizdoje reikalavo filosofą būti kuklų. Bet dėl to jis neneigė erudicijos, o kaip tik pabrėžė, kad dogmatizmo versmė yra ignorancija (kas vieną sistemą tepažįsta, tas jos ir laikosi). Tikra filosofija jam yra ne intelektualinis žaismas, o gyvendinama Dievo meilė (philosophus amator Dei est). Veikalu Policraticus 1159 (naujai išl. 1909) jis pateikė pirmą viduramžių valstybės filosofiją: visa valdžia yra iš Dievo, karalius yra Dievo atvaizdas ant žemės, bet todėl jis ir turi valdyti pagal Dievo valią, interpretuojamą dvasininkų.

C. C. J. Webb, J. of S. 1932; *H. Liebeschütz,* The Mediaeval Humanism in the Life and Writings of J. of S. 1950.

100. J. iš Stobnicos (apie 1470—1518 ar 1519), geografas ir filosofas, Krokuvos univ. prof., pranciškonas (bernardinas). Įgijęs Krokuvos univ. bakalauro 1494 ir magistro 1498 laipsnius ir atsisakęs gerų beneficijų, 1514 stojo į bernardinus. Krokuvoje profesoriaudamas turėjo daug įtakos; pirmasis populiarindamas Duns Scoto filosofiją, susilaukė priešų iš tomistų pusės. Lotyniškai jis parašė kelioliką filosofinių ir geografinių raštų, vis pasirašinėdamas Johannes de Stobnica arba J. Stobnicensis. Tad dažnai jis yra vadinamas ‚Stobnica'. Geografijos srityje jis atitaisinėjo kai kuriuos ankstyvesnių autorių netikslumus. Jis taip pat koregavo Enėjaus Silvijaus Piccolominio paskelbtas klaidingas žinias apie Lietuvą ir Lenkiją.

K. Morawski, Historya Universytetu Jagiellońskiego 1900; *K. Estreicher,* Bibliografja Polska (ed. St. Estreicher) XXIX, 1933, 299–306. *Z.I.*

101. Žr. Johannes.

Jonas Justus, iš tikrųjų Jodokus Koch (1493–1555) vokiečių reformacijos veikėjas, 1521 Wittenbergo univ. prof., 1541–46 Hallės, nuo 1553 Eisfeldo superintendentas. Artimas Liuterio bendradarbis, lydėjęs ji į Wormso seimą, padėjęs jam versti šv. Raštą, sakęs laidotuvinį pamokslą jam mirus. Išvertė vokiškai Liuterio De servo arbitrio, Melanchtono Loci ir kt. Jo laiškus išl. G. Kawerau, 2 tt., 1884–85.

Jonatanas (hebr. Jonāthān ‚Dievas davė'), vyriausias pirmojo žydų karaliaus Sauliaus sūnus, ištikimas Dovydo draugas, įspėjęs jį nuo persekiojančio Sauliaus. Žuvo drauge su Sauliumi Gilboa kalnuose kovoje su filistinais. Jo mirtį Dovydas skaudžiai apdainavo.

Jonava 1. bžk. Augustavo aps., 9 km į š. v. nuo Augustavo. Pirmoji bžn. pastatyta 1620 Stanislovo Rudaminos rūpesčiu, 1621 konsekruota Vilniaus vysk. Eustachijaus Valavičiaus. 1908 pastatyta nauja bžn. parapijiečių, vadovaujant kun. J. Lenkauskiui. *V. Klb.*

2. Kauno aps. mst. ir valsčiaus centras, Neries deš. krante, 5 km žemiau Šventosios žiočių, 28 km nuo Kauno į Ukmergę; apie 5000 gyv. (1940, 1923 4115), iš kurių ligi 1941 per 70% buvo žydai. J. ligi 1941 buvo didžiausias Lietuvoje baldų pramonės centras (apie 20 šios rūšies įmonių). Kitos J. įmonės (1940): degtukų fabrikas, plytinė ir koklių dirbtuvė, betono vamzdžių dirbtuvė, siaurųjų geležinkelių remonto dirbtuvės, vyno gamykla, keli malūnai ir lentpiūvės. Ūkio bankas, liet. liaudies bankas, žydų bankas, lenkų smulkaus kredito d-ja, žemės ūkio kooperatyvas Laisvė. Girininkija (Kauno miškų urėdijos), miesto ir valsčiaus savivaldybės įstaigos, rajono agronomas, notaras, žydų ligoninė, sveikatos punktas. Pradžios ir vidurinė mokyklos. Antroje Neries pusėje yra Taurostos priemiestis, iš kurio vasaros metu susisiekiama su miestu keltu. Ten yra ir Kauno-Zarasų ruožo autobusų sto-

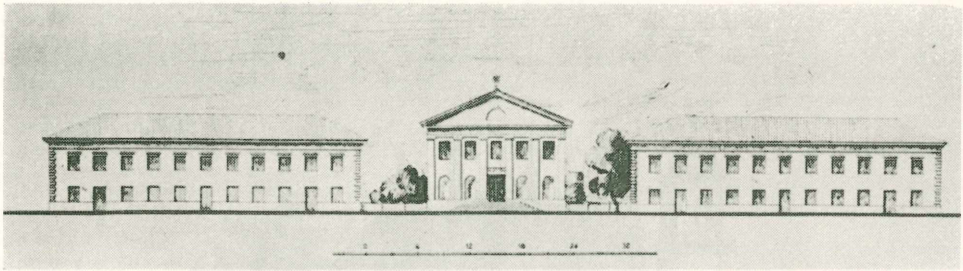

Jonavos bažnyčia, klebonija ir marijonų vienuolynas pagal L. Stuokos-Gucevičiaus planą

tis. Už 1 km nuo miesto yra dar prieš I pas. karą pastatyti per Nerį geležinkelio ir plento (statė inž. P. Vileišis) tiltai. Pro v. miesto pakraštį teka į Nerį Varnakės upelis. II pas. karo metu, 1941 VI 26, prie Jonavos vyko smarkios kautynės, kurių metu sunaikinta apie 70% visų miesto namų. Po karo pastatytas vienas stambus baldų fabrikas su butų kolonija ir mokykla; veikia vidurinė mokykla, mašinų-traktorių stotis, ligoninė su ambulatorija, gimdymo namai ir bolševikinės propagandos ‚kultūros namai'. J. yra 27 kolchozų rajono centras. Be baldų gamybos, dar yra plytų, čerpių ir koklių gaminimo įmonės. J. nepriklausomybės metu turėjo II eilės miesto teises. *A. B.*

Istorija. Vok. ordino šaltiniai nurodo, jog J. apylinkės kryžiuočių žygiuose buvo lankomos, bet pati J. yra išaugusi tik XVIII a., kur Skarulių srityje savo dv. turėjo didikai Kasakauskiai. Su šita šeima ir yra glaudžiai susijusi J. praeitis. Miestą įkūrė Žemaičių stalininkas Domininkas Kasakauskis, vyskupo tėvas. J. pavadinta nuo Jono Kasakauskio. Klaidingai sakoma, kad J. XVIII a. buvę įkurti trinitoriai. Po 1776 Vilniaus vyskupo Trakų sufraganas Juozapas Kasakauskis J. įkūrė marijonus, kurių čia gyvendavo po 3–4 kunigus. Pagal Lauryno Stuokos-Gucevičiaus projektą 1791 vysk. J. Kasakauskis pastatė mūrinę bžn. ir pats ją pašventino 1793. Pagal to paties architekto planus drauge buvo pastatyta dviejų aukštų klebonija ir dviejų aukštų marijonų vienuolynas, rusų panaikintas XIX a. pirmoje pusėje (gal 1832?). Bžn. rūsiuose J. yra keli įdomūs Kasakauskių giminės karstai (grafo Juozapo Korvin-Kasakauskio, lenkų gen., buv. Napoleono I adjutanto, ir ano vysk. J. Kasakauskio, kuris drauge su Vilniaus vysk. J. Masalskiu ir kt. 1794 V 9 buvo Varšuvoje pakartas, kaip vienas iš žymiausių Targovicos konfederacijos organizatorių prieš V 3 konstituciją. J. bažnyčia iš pradžių kaip filija priklausė Skarulių parapijai, tik 1922 ji gavo parapinės bažnyčios teises. 1934 klebonas P. Vaitiekūnas atnaujinęs bažnyčią, pastatė du bokštus, nesiderinančius su visu pastatu, ir įrengė kriptą. 1930 katalikų kapuose buvo pastatytas paminklas J. mirusiam (1921) Odisėjos ir Ilijados vertėjui gyd. J. Raliui. Nuo XVII a. prie J. buvo įsikūrę rusų sentikių. Apie 1880 J. buvo 3000 gyv., iš jų 2500 žydų.

P. Barkauskas ir *A. Vabalas*, Vadovas po Lietuvą, 1938; *E. Budreika*, Arch. Laurynas Stuoka-Gucevičius, Vilnius 1954 (J. statybų planai 107–111); *A. Šapoka*, Atsakingieji Liet. politikos vadai reformų seimo metu, Senovė II, 1936 (Kaunas) 164–170 (Kasakauskiai); Słownik Geograf. III, 422–423. *Z. I.*

J. valsčius buvo vienas didžiausių Lietuvoje: apie 38.000 ha dirbamos žemės ir per 16.000 gyv. (be J. miesto). Valsčiaus teritorija lietė Kėdainių, Ukmergės ir Trakų apskr.; jo miškus administravo 4 urėdijos. Iš viso valsčiuje buvo apie 300 kaimų ir viensėdžių, suskirstytų į 18 seniūnijų. Valsčiaus plote buvo 4 kat. parapijos: J., Kulvos, Skarulių ir Upninkų. Be to, Rimkuose, Pustelninkuose ir Paskutiškiuose buvo rusų sentikių parapijos. Valsčiuje

Jonavos bažnyčia (su 1934 užstatytais bokštais)

Jonavos (Pinsko aps.) bažnyčia ir A. Bobolos paminklas (senas piešinys)

dar XIX a. buvo apgyvendinta keli tūkstančiai rusų kolonistų, sudariusių ištisus kaimus. Jie kauniečiams buvo žinomi kaip braškių augintojai ir malkų pardavėjai. Žemė daugiausia nederlinga — priesmėlis. Didelius plotus užima spygliuočių miškai. 1944 valsčiuje buvo 20 mokyklų su 50 mokytojų. J. valsčiuje buvo įrengtas Gaižiūnų (žr.) karinių pratimų poligonas.

J.Rm.

J. v a n d e n s m a t a v i m o s t o t i s Neries deš. krante ties J. mst., 38,9 km nuo žiočių, laikoma svarbiausia Neries žemupyje. Įsteigta 1877 ir atstatyta 1919. Stotis kalstų tipo, nulis 34,081 m nuo j.l. Baseino plotas 24.633 km². Aukščiausias horizontas buvo 6,19 m 1900, 6,21 m 1932 dėl ledų susigrūdimo ir 6,16 m 1931, žemiausias 0,00 m 1910 ir 0,05 1920, vidutinis 1,10 m nuo nulio. 1924–43 išmatuota 60 debitų; pagal juos išskaičiuotas 1920–43 kiekvienos dienos nuotakis. Vid. debitas 186, mkm. 2072, mnm. 29 m³/sek. Nuotakio aukštis 238 mm; tai sudaro 38,6% nuo drėgmenų aukščio 617 mm per metus.

S. Kolupaila ir J. Daniliauskas, Neries nuotakis ties Jonava (Kosmos 1937, 4–6 nr). *S.K.*

3. (Janów) P i n s k o aps. mstl., 40 km į v. nuo Pinsko, Pagirio balų srityje. J. priklausė kunigaikščiams Šuiskiams, kurių herbas buvo vytis.Jų palaikai yra vietinėje parapijos bažnyčioje. J. bžn. turėjo arnotų iš Slucko juostų ir apskritai buvo puošnaus vidaus. Nuo 1636 J. apylinkėje misionieriavo jėzuitas Andrius Bobola, kurį per karą užėję kazokai 1657 nukankino. Prie bažnyčios pastatytas jam paminklas.

4. (lenk. Janów) S o k o l k o s aps. mstl., 20 į š.v. nuo Sokolkos, 50 km į p.v. nuo Gardino. J. priklausė Sapiegoms, kurie 1725 pastatė kat. bžn. *V.Klb.*

Jonavičius Vaclovas (1887 XII 3 Šventežeryje, Seinų aps. — 1952 III 9 Adelaidėje, Australijoje) pulkininkas. 1909 baigė Suvalkų gimn.; 1911 Vladimiro karo mokyklą. I pas. karą praleido vakarų fronte, buvo du kartus sužeistas, 1917 pakeltas plk. ltn. Lietuvoje buvo karo mokykloje artilerijos lektoriumi, artilerijos poligono viršininku, artilerijos viršininko padėjėju ir 3 art. pulko vadu. 1932 išėjęs į atsargą gyveno A. Panemunėje. 1944 pasitraukė iš Lietuvos, 1949 emigravo į Australiją.

Jonavo ež. Marijampolės aps., 1 km į š.r. nuo S. Kalvarijos mst., ties glžk. stotimi, 24 ha ploto; paviršius 106 m nuo j.l.; priklauso Šešupės baseinui.

Jonažolė (Hypericum) jonažolinių (Hypericaceae) šeimos žolinis augalas. Lietuvoje yra keletas jos skirčių; auga krūmuose, miškuose, pievose. Dažniausiai yra J. p a p r a s t o j i (H. perforatum); žydinti vartojama vaistinėse medicinos reikalams (Herba Hyperici).

Jonelaičiai k., Padubysio vls., Šiaulių aps. Ardomame kapinyne randama VII–VIII a. žiemgališko tipo įkapių: žiedinių smeigtukų ir kt.

Joneliūkštis–Jonis Romanas (g. 1918 Biržų aps.) dainininkas (baritonas). Dainavimo pradėjo mokytis 1938 Kauno konservatorijoje Karnavičienės klasėje. Pasitraukęs iš Lietuvos, tęsė studijas Tübingene pas I. Metzger-Clumb ir Th. Schneidl. Tarptautinėse dainininkų varžybose 1947 rudenį Ženevoje iš 120 varžovų laimėjo VII-tą vietą. Dažnai dalyvavo Stuttgarto radiofono programoje, koncertavo liet. kolonijose. 1948 emigravo į Venezuelą. *J.Ž.*

Jones 1. Daniel (g. 1881) anglų fonetikas, nuo 1921 Londono univ. prof., autorius veikalų: An Outline of English Phonetics 1918 (71949), An English Pronouncing Dictionary 1917 (111950), The Phoneme 1950.

2. Harold Spencer (g. 1890) anglų astronomas, 1933 pakeltas Anglijos karališkuoju astronomu. Atliko nuosavo žvaigždžių judesio, paralaksų, ryškumo, dvilypių žvaigždžių orbitų tyrinėjimų. Nustatė mėnulio masę ir saulės atstumą pagal mažosios planetos Eros paralaksą. Išsp. General Astronomy 1922, Worlds without End 1935, Life on Other Worlds 1940 ir kt. *Č.M.*

3. Henry Arthur (1851–1929) anglų dramaturgas, vienas moderniosios dramos pionierių. Jis stengėsi į melodramos rėmus įdėti natūralizmo, visuomeninės kritikos. Žymesnieji jo veikalai: The Silver King 1882, Michael and His Lost Angel 1896, komedijos: The Masqueraders 1894 ir The Liars 1897. *A.L.*

4. Inigo (1573–1652) anglų architektas. Iš pradžių buvo tapytojas, nuo 1605 karaliaus rūmuose scenos pavidalintojas, 1615–49 vyr. statybos inspektorius. Du kartus buvęs Italijoje, jis iniciavo Anglijoje klasicizmą (Whitehall rūmuose puotų salė, karalienės vila Greenwiche ir kt.).

5. James (g. 1921) amerikiečių rašytojas, susilaukęs pasisekimo knyga iš kariuomenės gyvenimo — From Here to Eternity 1951.

6. John Paul (1747–92) amerikiečių laivyno didvyris. Gimęs Skotijoje, jūrininko gyvenimą pradėjo 12 m. amžiaus. Per

J. P. Jones

įgulos sukilimą gindamasis užmušęs vieną jūreivį, nuo teismo bėgdamas, 1775 atvyko į JAV ir stojo į kontinentinį laivyną. 1777 paskirtas Ranger kapitonu, prie Anglijos pakraščių 1778 paėmė nelaisvėn pirmą anglų laivą Drake. Vėliau jis buvo paskirtas kpt. seno prekybinio prancūzų laivo, kurį perstatė ir pavadino Bonhomme Richard. Su šiuo laivu sutikęs anglų prebinius laivus, lydimus fregatos Serapis ir vieno mažesnio karo laivo, stojo kovon ir herojine drąsa paėmė fregatą, nors jo paties laivas nuskendo. 1788 priėmė Kotrynos D. kvietimą pereiti admirolu į Rusijos tarnybą ir vadovavo kovoms prieš turkus Juodojoje jūroje. 1779 dėl politinių intrigų atleistas, išvyko į Prancūziją ir ten mirė. Jo palaikai 1913 perkelti į Annapolio laivyno akademiją.

F. de Koven, Life and Letters of J. P. J. 1913; *L. Lorenz,* J. P. J. 1943; *G. W. Johnson,* The First Captain 1947

7. Sidney (1861–1946) anglų operečių kompozitorius ir dirigentas. Iš J. (gana artimų A. Sullivano stiliui) operečių — A Gaiety Girl 1893, The Geisha 1896, A Greek Slave 1899, San Toy 1899, My Lady Molly 1903, The Medal and the Maid 1903, See See 1906, The King of Cadonia 1908, The Persian Princess 1908, The Happy Day 1916 ir kt. — ypač išskirtina The Geisha (Geiša), susilaukusi visuotinio pasisekimo. *K.O.*

8. Sir Wiliam (1746—1794 Kalkutoj, Indijoje) anglų teisininkas, nuo 1783 Kalkutoje vyr. tribunolo narys. Jis vienas pirmųjų pradėjo sanskrito studijas ir išvertė Kalidasos Sakuntalą 1789. Jo raštus išl. G. G. ir J. Robinson, 8 tt., 1799–1801.

Jongen Joseph (1873-1953) belgų kompozitorius, 1903—20 Liège konservatorijos prof. (1914–18 gyveno Anglijoje), nuo 1920 Briuselio konservatorijos prof., nuo 1925 dir.; 1939 šias pareigas perėmė jo brolis Léon (g. 1884). J. kūrybos pagrindinis bruožas yra impresionistinio turinio ir C. Francko sampratos griežtos formos sintezė, kurioje ypač jaučiama pastarojo įtaka. Reikšmingiausia yra jo kamerinė muz.: 3 styginiai kvartetai, fort. kvartetas 1902, 2 kvartetai pučiamiesiems, kvartetas saksofonams 1942, 2 smuiko sonatos, violončelės sonata 1911; sonata 1918, sonatina 1929, apie 40 preliudų ir smulkesnių kūrinių fortepijonui; eilė kūrinių vargonams (jų tarpe Sonata eroica 1930, Prélude et fugue 1941) ir kt.

D. Ewen, European Composers Today 1954. *K.O.*

Jongkind Johan-Barthold (1819 — 1891), olandų tapytojas ir grafikas. Meno mokėsi Haagos akademijoje ir žymaus peizažisto Schelfhout studijoje. 1845 susipažino su Isabey ir, jo paskatintas, 1846 atvyko į Paryžių, kur gyveno iš savo mokytojo išrūpintos pensijos. 1848–60 J. gyveno pakaitomis Olandijoje ir Paryžiuje, retkarčiais darydamas tapybines ekskursijas į Senos deltą ir Normandijos pajūrį. Netvarkingas gyvenimas ir materialinis skurdas (pensija buvo nutraukta 1853) jį privedė prie sunkios psichinės krizės, iš kurios išgelbėjo jo tautietė Mme Fesser-Borrhée, sudarydama sąlygas darbui. Gy-

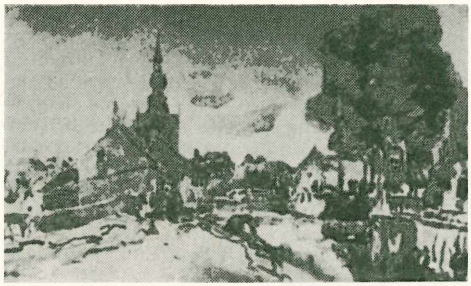

J.-B. Jongkind Olandijos miestelis

venimo būdo ir sąlygų pakeitimas teigiamai paveikė kūrybą. Per trumpą laiką J. tapo žinomas ne tik Prancūzijoje, bet ir visoje Europoje. Tačiau sveikatos stovis ir toliau pasiliko kritiškas. 1891 žiemą J. buvo paguldytas psichiatrinėje ligoninėje ir netrukus mirė. J. yra žymiausias XIX a. olandų mokyklos tapytojas ir vienas geriausių jūros peizažo specialistų apskritai. Monet jį vadina vieninteliu šios rūšies tapytoju. Kartu su Monticelli ir Boudin J. turėjo didelės reikšmės pirmųjų impresionistų, ypač Monet, tapybai. Darbo metodu (škicavo iš gamtos, bet dirbo atelier) J. yra artimas Barbizono peizažistams, o šviesos kontrastų ir jos kitimo efektų pamėgimu (ypač škicuose, kuriuos jis darė dažniausiai akvarele) yra jau impresionizmo iniciatorius.

E. Moreau-Nélaton, J. 1918; *P. Signac*, J. 1927; *C.-R. Marx*, J.-B. J. 1932; *M. F. Hennus*, J.-B. J. 1946. *A Lc.*

Joniečiai (gr. Ionės) pati genialiausia sen. graikų kilčių. II tūkstantmety pr. Kr. j. gyveno Atikoje, Eubojoje, Megaroje, Pelopenese. Po doriečių kraustymosi jie teliko nederlingoje Atikoje ir Eubojoje, o daugumas persikėlė į Kikladų salas ir į M. Azijos vakarinės pakrantės vidurį. Čia ir atsirado jų vardas, siejamas su legendiniu Atėnų karaliumi Ionu, Ksuto arba Apolono ir Kreuzos sūnumi. Vėliau j. vardą perėmė ir salų bei Atėnų gyventojai. M. Azijos j., susimaišę su graikiškomis ir negraikiškomis kiltimis, įsteigė j. sąjungą, apjungusią 12 miestų: Fokėją, Eretriją, Klazomenus, Teą, Lebedą, Kolofoną, Efezą, Prienę, Miuntą, Miletą žemyne ir Samą, Chiją artimosiose salose. Apie 700 prieš Kristų prisidėjo prie sąjungos ir ejoliečių Smirna. J. miestus jungdavo Panjonijos šventė, kasmet švenčiama Prienės srityje, Poseidono šventovėje, Panjonijuje, ir ten pat atliekami j. sąjungos pasitarimai. J. pirmieji iš visų graikų pradėjo demokratiškai tvarkytis, nors jiems valstybinis gyvenimas mažiau terūpėjo, negu atėniečiams. Nuo VII a. pr. Kr. vidurio j. nukariavo Lidijos karaliai, nuo 545 persai, kurie žiauriai numalšino jų sukilimą 500–494. Nuo 477 pr. Kr. j. valdė atėniečiai, Sparta, persai, makedoniečiai, romėnai. Puikus klimatas, žemės derlingumas, jūra ir didieji karavanų keliai į Kiniją ir Indiją padėjo j. iškilti. Jie supažindino kitus graikus su matais, svoriais, geometrija, astronomija, kalendoriumi, monetomis. Jonijoje atsirado geografija ir istorija. Hipokratas sukūrė mokslinę mediciną. Rytų religiniai bandymai išaiškinti pasaulį paskatino j. duoti pradžią filosofijai. Ypatingai buvo puoselėjama proza ir įvairios poezijos rūšys: nuostabus epas, davęs pasauliui Homerą, eleginė ir jambinė poezija. J. sukurtasis originalus architektūros stilius — nepaprastai patrauklus, lengvas ir grakštus.

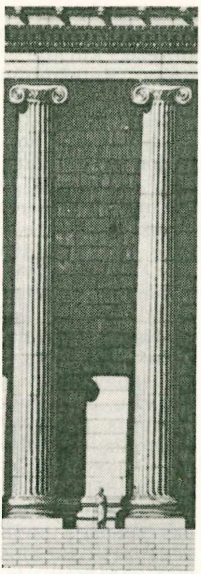

Joniečių stiliaus kolonos

Po sukilimo j. užleido kultūrinį vadovavimą Atėnams ir, būdami lengvabūdžiai, lepūs ir smaguriai, tapo neigiamo, vėliau romėnų ‚Graeculi' pravardžiuojamo graiko tipu. Betgi helenistiniu laikotarpiu Jonijoje vėl klestėjo mokslas ir menas, ypač architektūra; literatūroje buvo sukurtas keletą šimtmečių išsilaikęs azianizmo stilius. Romos imperijos laikais Jonijoje dar kartą buvo pražydęs ūkinis ir kultūrinis gyvenimas.

U. Wilamowicz - Moellendorff, Panionion 1906; *D. G. Hogarth*, Ionia and the East 1909; *S. Mazzarino*, Fra Oriente e Occidente 1947; *D. Magie*, Roman Rule in Asia Minor, 2 tt., 1950. *A.Rkš.*

Jonijos jūra (gr. Ionios Pelagos) Viduržemio jūros (žr.) dalis tarp p. Italijos ir Balkanų pusiasalio. Pietinėje dalyje ligi 4400 m gylio.

Jonijos salos (gr. Heptanes) septynios Graikijos salos Jonijos jūros rytiniame pakraštyje: Kerkira (Karfu), Paksas, Leukas, Kafelanija, Itakė, Zakintas ir Kitera; drauge su daugybe mažų salelių iš viso 2345 km² su maždaug 250.000 gyv. Dėl labai malonaus klimato ir gražios gamtos J. salos mėgiamos turistų. Jos yra žemyno kilmės; 1953 skaudžiai nukentėjo nuo smarkaus žemės drebėjimo.

Jonikai žr. Vertimai.

Jonikaitis Juozas (1881 Pariebių k., Sintautų vls., Šakių aps. — 1945 VI 26 Detroit, Mich.) gyd. Lietuvoje mokėsi Veiverių mokytojų seminarijoje. Dėl dalyvavimo

J. Jonikaitis

1905 sąjūdyje persekiojamas, 1906 atvyko į JAV. 1916 baigė Loyolos univ. medicinos dr. laipsniu. Nuo 1916 savo kabinetą turėjo Bostone, nuo 1922 Detroite. Dalyvavo daugelyje organizacijų, aukojo Lietuvos reikalams, šelpė spaudą ir moksleivius. 1918 buvo Lietuvos nepriklausomybės fondo nariu. II pas. karo metu aktyviai veikė Lietuvai vaduoti s-goje, buvo jos v.pirm. ir Detroito skyriaus pirm. Rašė Tėvynei, Vienybei, Jaun. Lietuvai, Medicinai ir kt.

Jonikas 1. Petras (g. 1906 III 25 Antringių k., Tauragės vls.) kalbininkas lituanistas. Tauragės vidurinę m-lą išėjo 1920–23, o Tauragės mokytojų sem. 1923–27. 1927 įstojo į LU (VDU) humanitarinių mokslų fakultetą, kur pagrindine šaka studijavo lietuvių k., kartu aukštesniosiose mokyklose ją dėstydamas. 1934 studijas baigęs ir paliktas ruoštis profesūrai, 1935 — 37 specializavosi Rygos, Vienos ir Karaliaučiaus univ. 1937 XII — 1942 X VDU ir VU lietuvių kalbos katedros vyresnysis asistentas, 1942 XI — 1944 VI docentas. 1940–44 Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos instituto lietuvių kalbos ir terminologijos sekcijos vedėjas, tos pat akademijos Lietuvių kalbos žodyno redakcijos ir rašybos komisijos sekretorius. 1938–40 Gimtosios Kalbos red., 1935–40 Lietuvių kalbos d-jos narys ir valdybos narys, 1935–39 Latviešu filologu biedrības narys. Už disertaciją „Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis priešaušrio ir Aušros laikais' 1942 I 31 Vilniaus univ. jam suteikė filologijos daktaro laipsnį.

P. Jonikas

1944 pasitraukė į Vokietiją, 1946 kurį laiką buvo lietuvių k. mkt. Hanau lietuvių gimn., 1946–49 e.o. (assoc.) prof. Pabaltijo univ., kur dėstė lietuvių bei baltų kalbotyros dalykus. 1949 atvyko į JAV ir vertėsi spaudos darbu, vedė kalbos skyrių Naujienose. 1951 Chicagoje jo iniciatyva per Lietuvių profesorių d-ją buvo suorganizuotas Lituanistikos Institutas, kurio laikinuoju prezidentu jis buvo nuo 1952, o 1954 išrinktas prezidentu. Buvo Amerikos lietuvių profesorių d-jos valdybos sekr. ir kurį laiką pirm., nuo 1950 Chicagos Lietuvių kalbos d-jos pirm., nuo 1955 Baltų Instituto (Bonnoje) narys korespondentas. Lietuviškosios Encikl. ir LE bendradarbis.

Atskirai išsp.: Pagramančio tarmė 1939, Gimtojo žodžio baruose 1952, Lietuvių kalbos istorija 1952. Svarbesni straipsniai paskelbti Lietuvos ir užsienio kalbotyros ir kt. žurnaluose: Priesaga -inis 1928, Apie Aušros rašomąją kalbą 1934, Par Andreja Dīriķ'a leišu latviešu valodas rokrakstu 1935, Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos idėja priešaušrio metu 1937, Jablonskinės rašybos pagrindai 1940, Lietuvių kalba ir jos gaivinimas prieš Aušrą 1940, Kodėl rašome aukštaitiškai? 1949, Zu den litauischen Ortsnamen 1951, Mūsų pavardės ir jų atsiradimas 1954 ir kt. Nuo vidurinės m-los dalyvauja spaudoje, daugiausia rašydamas, šalia specialybinių, įvairiais kultūriniais klausimais. Rašė Švietimo Darbe, Kultūroje, Lietuvos Žiniose, Židinyje, Trimite, Kalboje, Gimtojoje Kalboje, Vaire, Cel'i, Archivum Philologicum, Mūsų Senovėje, Aiduose, Naujienose, Beiträge zur Namenforschung ir kt.

2. Vincas (g. 1918 V 30 Montvydų k., Luokės vls., Telšių aps.) poetas. 1937 baigė Plinkšių žemės ūkio mokyklą, o toliau lavinosi savamoksliškai. Nuo 1949 gyvena JAV. Bendradarbiauja Karyje, Ateityje, Eglutėje, Į Laisvę ir kt. Paskelbė šias poezijos knygas: Trys margi laiškeliai 1947, Pakeleiviai 1949, Brangmens 1951 ir Sielvarto raudos 1951. J. poezijos tematinė skalė svyruoja tarp intimių egotistinių eilėraščių ir visuomeninio pobūdžio satyros bei sarkazmo. Religinė nuotaika, tėviškės ir tremties motyvai, pinami su senąja lietuviškosios žemės mistika, sudaro ryškesniuosius J. lyrikos posmus. Eilėraščių forma tradicinė: rimuoti ketureiliai arba dvieiliai posmai. Poetinio vaizdingumo priemonės kuklios ir nenaujos, tačiau nuosaikiai pavartotos kartais prakalba nemeluotu nuoširdumu. *K.Brd.*

Jonikavičius Simanas (1803 Žemaitijoje — 1866 Tunkoje, Sibire), kunigas. 1863 Šiluvos altarista, kun. Mackevičiaus reikalaujamas, perskaitė sukilėlių atsišaukimą; už tai rusų 1863 III suimtas, kalintas Raseinių kalėjime ir 1865 nuteistas į Sibirą ištremti. Pradžioje buvo Irkutsko gub., paskiau perkeltas į bendrą kunigų stovyklą Tunkoje, kur ir mirė.

M. Valančius, Pastabos pačiam sau 1929; *P. Kubicki,* Bajownicy kaplani II, 1931.

Jonila, Jonas žr. Žilius (Žilinskas), Jonas.

Jonynas 1. Ambraziejus (g. apie 1920 Alytaus aps.) 1939 baigė Alytaus gimnaziją ir stojo studijuoti lietuvių literatūros į VDU teol.-filosofijos fak., 1940 persikėlė į VU hum. mokslų fak. 1954 filologijos mokslų kandidato laipsniui apgynė disertaciją Baudžiauninkų kovos prieš feodalus atspindžiai buitinėse lietuvių liau-

dies pasakose. Drauge su kitais paruošė Lietuvių tautosakos rinktinę 1954, kur išsamiai perteikiama sovietinė tautosakos aiškinimo linkmė. *A.Mž.*

2. Antanas (g. 1923 Alytuje) poetas. Gimė geležinkeliečio šeimoje. 1940 baigė Alytaus gimn. 6 kl. ir tais metais po gripo komplikacijų apako. Apsigyvenęs Aklųjų institute, nuo 1942 mokėsi Kauno mokytojų sem. ir ją baigė 1944 (geriausiu mokiniu). Kauno gimnazijų 1943 surengtose septintųjų klasių literatūrinėse varžybose savo rašiniu apie Maironio poeziją J. laimėjo pirmąją vietą. 1944 Motinos dienai Kauno radiofonui parašė poemėlę Savanorių motina. Nuo 1946 J. eilėraščiai dažni Lietuvos periodikoje. Atskirai išleido rinkinius Kovotojų dainos 1949, Kad klestėtų žemė 1952. Jų turinys pritaikytas partijos linijai, eiliavimas sklandus, patys eilėraščiai ištįsta dažnai kone į poemėles. J. kurį laiką vadovavo jaunųjų Lietuvos rašytojų sekcijai. *B.Bbr.*

3. Ignas (1884 I 24 Atesninkų k., Simno vls., Alytaus aps. — 1954 VII 14 Kaune, palaidotas Petrašiūnų kapinėse) istorikas, profesorius. Baigęs gimn., 1904 įstojo į Maskvos univ. istorijos-filologijos fak. 1905, užkluptas revoliucijos, išvyko į Grenoblį Prancūzijoje, kur studijavo istoriją ir prancūzų literatūrą. Po poros metų vėl grįžo Maskvon ir 1911 baigė universitetą, parašęs diplominį darbą apie kolonatą Romos imperijoje. Jo prof. buvo žymieji istorikai Kliučevskis ir Liubavskis. Ypač šis pastarasis padarė didelės įtakos jaunam istorikui, tiek bendrai kritišku istorijos metodu, tiek ypač giliu Lietuvos istorijos problemų pažinimu. Baigęs studijas mokytojavo Ukmergės, Bogorodsko, Maskvos gimnazijose; 1919–20 Vilniaus lietuvių mergaičių gimn. dir. Kuriantis Lietuvos valstybei, J. aktyviai dalyvavo diplomatiniuose ir politiniuose ginčuose su lenkais dėl Vilniaus ir kitų Lietuvos-Lenkijos problemų. Būdamas Lietuvos vyriausybės įgaliotinis Vilniuje, lenkų pasodintas į kalėjimą ir 1922 kartu su kitais lietuviais veikėjais ištremtas iš Vilniaus. 1922–29 buvo Užsienio reikalų ministerijos departamento direktorius, daug kartų dalyvavęs Tautų Sąjungos posėdžiuose ir kitose tarptautinėse derybose. 1924 I 18 išrinktas į LU hum. mokslų fak. prie Lietuvos istorijos katedros (einančio docento pareigas titulu). 1929 pakeltas docentu, o 1932 e.o. profesoriumi ir Lietuvos istorijos katedros vedėju. Nuo 1940 Vilniaus univ. prof., kur bedirbdamas ir mirė.

Ign. Jonynas

1926 J. dalyvavo derybose su Sov. Rusija Lietuvos metrikai išgauti. 1929 kartu su kitais įsteigė Lietuvos istorijos draugiją, kuri ėmė leisti istorijos žurnalą Praeitį. Veikė Tautų Sąjungai remti d-joje, buvo vienas iš Prancūzų-lietuvių d-jos steigėjų, 1935 buvo SSSR tautų kultūrai tirti d-jos valdyboje. 1939 III buvo paskirtas Prez. A. Smetonos Lituanistikos instituto istorijos skyriaus vedėju.

Kaip istorikas J. labai atsargiai sprendė istorines problemas, pagrįsdamas savo išvadas gilia ir visapusiška šaltinių kritika. Gal šitas kritiškumas trukdė J. paskelbti daugiau savo tyrinėjimų vaisių. Savo paskaitose jis buvo visados šviežias, papildydamas savo žinias pačia naujausia istorine literatūra. J. turėjo vieną geriausių bibliotekų Lietuvos istorijos klausimais. Universitete, be Lietuvos istorijos, skaitė Rusijos, Lenkijos, Latvijos istorijos kursus. Iš jo stambesnių studijų minėtinos Vytauto šeimyna (Praeitis II, 1933), Pirmasis Lietuvos Statutas (Vairas 1930 ir atskirai), Iš Mažosios Lietuvos istorijos, Jogaila (Židinys 1935–36). Buvo parengęs didesnį darbą apie XVI a. kronikininką Mykolą Lietuvį. 1937 I Pabaltijo istorikų kongrese Rygoje skaitė paskaitą apie lietuvių gimines ligi XIV a. (santrauka paskelbta kongreso darbuose). Artimas Lietuviškosios Enciklopedijos bendradarbis, kur jo straipsniai apie Algirdą, Gediminą, Batorą, Aleksandrą yra ištisos monografijos. Daug reikalaudamas iš savo studentų, J. parengė nevieną jauną Lietuvos istoriką. *V.Trp.*

4. Vytautas Kazys (g. 1907 III 10 Ūdrijos bžk., Alytaus aps.) dailininkas grafikas. 1923–29 mokėsi Kauno meno m-loje, toliau studijavo grafiką, medžio skulptūrą ir vidaus dekoravimą Paryžiuj–1931-34 Conservatoire nationale des arts et métiers, 1932–35 École Boulle. 1935–40 Kauno meno m-loje dėstė grafiką ir skulptūrą, 1941 VII–44 Kauno Taikomosios dailės instituto direktorius ir dėstytojas. 1936 — 1941 VI 5 Lietuvos kultūros paminklų apsaugos konservatorius ir vėliau tos įstaigos viršininkas. 1936 Paryžiaus Pasaulinės parodos liet. sekcijos reikalų vedėjas, o 1937 tarptautinės jury komisijos skulptūros sekcijos narys. 1938 prancūzų apdovanotas Garbės legiono ordinu (karininko laipsniu). Vokietijoje po karo organizavo Hanau sto-

V. K. Jonynas

V. K. Jonynas Beržai Albany kalnuose (akvarelė, 1953)

vykloje pabaltiečių skyrių ir jam vadovavo. 1946–50 Freiburge (Breisgau) savo įkurto Taikomosios dailės instituto direktorius ir dėstytojas. 1950–51 meno reikalų tarėjas prancūzų zonos Aukštajame komisariate ir svečio teisėmis docentas Mainzo meno ir statybos m-loje. Už nuopelnus Vokietijoje gavo VLIKo garbės premiją. 1951 atvyko į JAV, kur nuo 1952 New Yorke dėstė Catan-Rose meno institute, nuo 1956 rudens Fordhamo univ. dėstytojas.

Nuo 1931 dalyvavo visose rengtose parodose Lietuvoje ir užsienyje ir bemaž visose įvairių dailininkų sambūrių parodose Kaune ir Vilniuje. Savo vieno parodas suruošė: 1935 Paryžiuje, 1944 Rygoje, 1946 Freiburge, 1948 Tübingene, Baden-Badene ir kt., 1949 Paryžiuje, 1949 Romoje (su Wiiraltu ir Petravičiumi), 1954 New Yorke, 1954 Orono, Maine. Jo kūrinių turi įsigiję: Vytauto D. kultūros muziejus Kaune (per 40), Lietuvos valstybinė biblioteka (34), Vilniaus dailės muziejus, Rygos ir Talino valstybiniai meno muziejai, Weimaro Goethes muz. (4), Hamburgo Kunsthalle (9), Antverpeno graviūrų kabinetas (4), Amsterdamo miesto muziejus (7), New Yorko viešoji biblioteka (4), Kongreso biblioteka Washingtone, Maino univ., Amerikos grafikų d-ja, New Yorko Metropolitan muziejus (2). 1937 Pasaulinėje Paryžiaus parodoje gavo aukso medalius už grafiką ir plakatą ir garbės diplomą už baldų projektus; laimėjo Lietuvos valstybinę premiją už K. Donelaičio ‚Metų' iliustravimą.

Studijuodamas Paryžiuje pirmininkavo liet. stud. d-jai ir buvo Prancūzijos liet. delegatu Pasaulio liet. kongrese. XXVII knygos mėgėjų narys, dailininkų Ars kolektyvo narys, Liet. dailininkų s-gos revizijos komisijos pirm., JAV — Pasaulio liet. dailininkų ir arch. s-gos v.pirm., LB New Yorko apygardos valdybos v.pirm. Meno ir visuomeniniais klausimais rašė Vaire, XX Amžiuje, Lietuvos Aide, Į Laisvę, Mūsų Kelyje, Drauge, Aiduose, Vienybėje.

Pirmąjį savo darbą (Naujo Žodžio plakatą) atspausdino 1927. Iliustravo medžio raižiniais: K. Donelaičio Metus (išl. 1940), P. Cvirkos Žemę maitintoją (1940), Goethe Jaunojo Verterio kančias (vok. 1948), P. Mérimée Lokį (prc. 1947), 1947–48 pa-

V. K. Jonynas Nuėmimas nuo kryžiaus (medžio raižinys, 1950)

darė Vokietijos prancūzų zonos pašto ženklų serijas (34 atskiri ženklai); plunksna iliustravo 1947–49 Šekspyro Hamletą (neišleista), spalvotu ofsetu — Goethes Mainzo apgulimą (prc. 1951); 1954–55 Book of the Month Club JAV išleido kalėdines atvirutes: 1955 skulptūros bareljefais dekoravo Marquette Parko bažnyčią Chicagoje, Ill., 1956 padarė vitražus East St. Louis, Ill., lietuvių bažnyčiai.

J. mūsų dailėje pradėjo reikštis tuo laiku, kai buvo susidomėta lietuvių liaudies menu ir kai Ars ir Forma būreliai norėjo V. Europos meno laimėjimus sujungti su liaudies meno palikimu. J. augo šitų sąjūdžių dvasioje. Pirmieji jo kūriniai (Piemenėlis, Pasaka, Nuėmimas nuo Kryžiaus, šv. Pranciškus) sukurti aiškioje lietuvių liaudies meno nuotaikoje. Tačiau liaudies menui suprasti reikia stiprios vidinės emocijos, intuityviai įspėjančios liaudies kūrėjo dvasią, kuriai technika ir piešinys neveidina pirmaeilio vaidmens. Gi J. pirmuose darbuose pastebimas racionalinis pasaulio pergyvenimas, kuris ilgainiui dar labiau stiprėjo. Supratęs, kad neišsivystys liaudiniame stiliuje, jis pasuko nauju keliu — išvystė idealistinį, estetinį realizmą, pasiekdamas meistriškos technikos. Šį naują kūrybos kelią jis pradėjo Donelaičio Metais, kur autoriaus realizmas atliepė dailininko racionalistiniam nusiteikimui. Pažinęs aną laikotarpį iš studijų, jis su matematiniu tikslumu apskaičiavo kompozicijas. Kartu čia prasidėjo J. meistro kelias, kur apvaldoma medžio raižinių technika, išryškinama skambanti linija, ieškoma faktūrinės ornamentikos. Toliau jis dar labiau vystė realistinį pasaulį, įvedė linijų pluoštus tuo būdu medžio raižiniai pasidaro lyg tapybiniai paveikslai (Zapyškis 1943, Saulėleidis Nemune 1943). Šitos dvasios yra taip pat P. Cvirkos Žemės maitintojos iliustracijos. Goethes ‚Vertery' jis taip pat su matematiniu tikslumu išstudijuoja epochą ir perteikia ne tiek Verterio skaudžią nuotaiką, kiek romantiškai atitrauktą ir estetiškai elegantišką pasaulį. Technika čia darosi rafinuota, sumirga subtilios linijos, šešėliai, laisvėja kompozicija. Su P. Mérimée Lokiu J. žengia dar vieną žingsnį — išvysto ypatingai modeliuotą medžio raižymo techniką, kur linijų elegancija pasiekia aukščiausią laipsnį; išugdo stilizaciją, kur dėmės pakeičia jo ankstyvesnį forminį turtingumą. Su Lokiu J. pasijuto išsakęs savo realistinį elegantišką pasaulį ir pradeda jo atsipalaiduoti, susitelkdamas ties linija ir taip pasiekdamas net abstrakciją. Piešinyje ima dominuoti laisva linija, atsisakoma ornamentikos, technikos įmantrumų. Medį pakeičia plunksna, pieštukas, kur kelios linijos jau sudaro nuotaiką, išsako turinį. Tokios yra Hamleto iliustracijos ir Goethes Mainzo apgulimas. Į šią paskutinę knygą įvedama spalva, tiesa, dar grafiškai ir dekoratyviškai suprasta. Dailininkui persikėlus į Ameriką, spalva vis labiau įsigali. Taip išauga jo spalvotos litografijos, akvarelės. Tai daugiausia intimus gamtos praskleidimas. Spalvotuose J. piešiniuose dominuoja grafiniai elementai — stiprus linijų pabrėžimas, ritmas. Spalvose mėgstami rausvi ir žalsvi tonai, išsilieją į spalvų nerinį ir sukurią romantines pavasario ar rudens nuotaikas.

A. Rannit, V. K. J. (prc.) 1947; *P. Jurkus*, Dail. V. K. Jonyno kelias (Aidai 1953, 4 nr.). *P.Jrk.*

Joninės šv. Jono Krikštytojo diena (VI 24), pagal liaudies papročius — vidurvasario šventė. Svarbiausios apeigos buvo atliekamos į. išvakarėse, būtent: ‚kupoliavimas', arba vaistingų žolių ir gėlių vainikams pinti rinkimas, dainuojant tam tikras dainas; laužų kūrimas, dainos ir šokiai prie laužo, šokinėjimas per ugnį, puotavimas; jaunųjų ‚gūžinėjimai' ir paparčio žiedo ieškojimas; maudymasis; apsaugos priemonės nuo raganų; laukimas saulės patekant ir į. ryto burtai.

Jau 1573 lietuviška postilė mini žolių rinkimą ir pastebi, kad ‚vadindava tas žales kupalamis'. M. Lietuvoje darydavo ‚kupolę', ‚kopolę' ar ‚kaupolę'; tai buvo ant

ilgos karties pririšta žolių puokštė, kuri turėjo reikšmės derlių nuėmus (Praetorius). Mielckes ir Kuršaičio žodynai ‚kūpoles' laiko jonažolėmis (žr.). Šiaurės Lietuvoj ‚kupoliai' — lauko žolė, žydi mėlynai ir geltonai (Niemi-Sabaliausko Dainos, 346). Sakoma ir tiesiog ‚kukoli, rože' (t.p., 416), kas dar labiau žoliškumą pabrėžia (plg. medžių ‚pupolės'). Basanavičius tvirtina, kad paprasta ramunė j. naktį yra vadinama ‚kupole', ‚kapole', ir jis mano, kad rusai šį žodį pasiskolinę iš lietuvių (MLLG II, 65), bet ne lietuviai iš gudų ‚kupalo', kaip manė A. Brueckner. Vardas ‚kupale' j. šventei pavadinti paminėtas jau 1262 rusiškoje Ipatijaus kronikoje. Pas mus jaunimas j. išvakarėse eidavo būriais, rinkdavo žoles ir dainuodavo kupoliavimo dainas. Po j. žolės netenką savo gydomosios galios, raganos jau sugadiną. Įdomiausias dalykas yra priedainiai ‚oi kupale', ei, kupoliau, kupolėli', ‚kupolio rože, kupolijyte' ir pn. Kreipiamasi į Joną: ‚A kur buvai, Jonai? —Rugelių lankyti. —Ar gerūs rugeliai? —Gerūs gerumo, tik išložėję' (Niemi-Sabaliausko Dainos, 80–82). Viena daina ryškiai mitologiško pobūdžio: ‚Ein saulelė aplinkui dangų, ei kupoliau kupolėli, aplinkui dangų mėnulio kelti' (iš Šventežerio, Židinys 1939, 7 nr.). Kitoje aiškus sutapdinimas su šv. Jonu: ‚Tos žolelės yr naudingos, nuo Kupolaus pašventintos, Kupolau šventas Jonai' (Juška, Liet. Dainos III, 1248 nr.). Kas yra tas ‚kupolas', iš lietuviškų dainų neaišku. Viena Pinsko balų gudų daina turi aiškų ryšį su vegetacijos dievybe: ‚O Kupalo, o Kupalo! Kur tu žiemą žiemavojai, kur tu praleidi dabar vasarą — žolėse kvepiančiose ar po gėle? —Žiemavojau pūkynuose, vasarą žaidžiu žolynuose' (R. Zienkiewicz, Piosenki gminne ludu Pinskiego 1851, 179 psl.). Tokį pat klausimą vienoje dainoje latviai duoda savo vegetacijos dievybei Jumis (Barons, Lat. Dainas, 28543 nr.), tik ta daina ne j. dainuojama. Ir šiaipjau latvių j. dainos yra visiškai kitokios, negu lietuvių ir gudų; latvių j. dainų refrenas yra ‚lyguo' (žr. P. Šmits–O. Lideks, Janū dziesmas 1937). Pagal liet. ir gud. dainas, augalų dvasia vasarą laikosi žolių pumpuruose, kurie vadinami ‚kopoliu', ‚kukoliu' ir pn.

Tos žolės, ypač ramunėlės, ne tik vartojamos vaistams, bet iš jų pinami vainikai (latviai juos kabina Jonams ant kaklų, lietuviai to nedaro), su kuriais buriama. Mergaitės meta vainikus per petį į užpakalį medžio link: iš kelinto karto vainikas užsikabina už šakų, už tiek metų ištekės. Kitos pina vainikus iš keleriopų gėlių, surinktų keliuose laukuose, ant siūlo traukia pro langą į vidų ir deda po pagalve, — kurį vyriškį susapnuos, už to ir ištekės. Dar plukdo vainikus vandenyje: duoda jiems mergaičių ir berniukų vardus, kurių vainikai suplaukia draugėn, tie sudarys poras. Tokie būrimai daromi ir vokiečiuose.

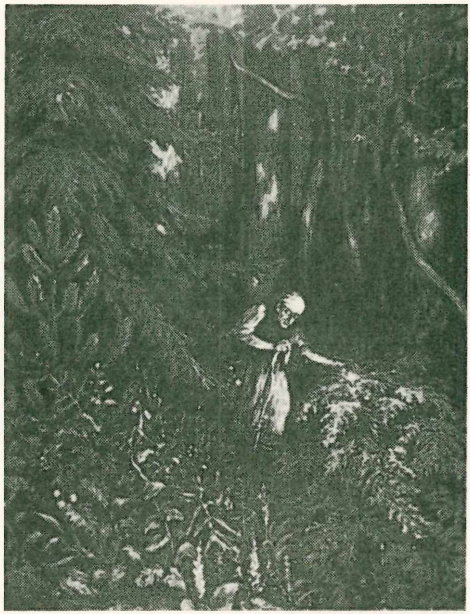

P. Kalpokas Paparčio žiedo ieškotoja

J. ugnys būdavo deginamos ant aukštesnių vietų, kad toli matytųsi: sukuriami laužai, ant ilgų karčių iškeliamos uždegtos smalinės statinaitės arba senų ratų stebulės. Jos apšviečia laukus ir bebrėstančius javus, kad apsaugotų derlių nuo visokių kenkėjų, užbūrimo ir kitų pavojų (tai vad. ‚liustracija'). Į laužą metamos ir deginamos žolės, kad dirvose piktžolės išnyktų. Laužo pelenai ir anglys išbarstomi po dirvas, nuodėguliai kaišiojami į javų laukus — visa tai apsaugą derlių. Nuodėgulių atplaišos kišamos ariant po žagre, jos apsaugą dirvas nuo pikžolių. Per išgesusias laužavietes pervaromi gyvuliai, kad būtų sveiki. Tai vis apsaugos priemonės: tąnakt sujudusios raganos ir kitos piktos būtybės, kurios gali pakenkti derliui, gyvuliams ir žmonėms.

Jaunimas eina aplink laužą ratelius, pavieniui ir poromis susikibę šokinėja per ugnį — būsią sveiki, o jei porai pasiseka peršokti per laužą nepasileidus rankų, tai jiedu tais metais susituoksią. Laužas seniau buvęs įkuriamas trintine ugnimi, vėliau skeliant skiltuvu. Svarbi apeiga buvo namų židinio ugnies atnaujinimas j. laužo žarijomis, pirma namuose senąją ugnį užgesinus; tai metinis namų ugnies gaivi-

nimas, savotiškas atnaujinimas, nes ir ugnis pavargsta ar pasensta (vėliau tai buvo daroma su D. šeštadienį pašventinta ugnimi). M. Valančius, aprašydamas šokius ir vaišes prie j. laužo, prideda: ‚Metuose 1815 savo ausimis girdėjau Kartinos bažnyčioj didei rėkiant kunigą ant žmonių, jog išgirdo, kad kalnuose vis j. taip apvaikščioja' (Žem. Vyskupystė 1897, 201 psl.). Tos j. ugnys žinomos vakarų ir šiaurės Europoj, rytuose jos pasiekė lenkus, ukrainiečius ir gudus, bet nežinomos didžiarusiams (jie ir j. dainų neturi).

Ir Valančius ir Basanavičius j. šventę sieja su romėnų ir graikų rožių šventėmis (garsiosios ‚dies rosarum' arba ‚rosalia'). Aiškaus ryšio trūksta, tačiau šiaurės rytų Lietuvos j. dainose nuolatos minimas refrenas ‚kupolio r o ž e' (Niemi-Sabal. rinkiny 14 variantų ji turi); be to, iš Tverečiaus apl. užrašyta: ‚Vakare prieš šv. Joną ligi 12 val. aukštame kalne kūrena ugnį, renka gėles, o labiausiai r o ž e s ir kupalus' (LMD I, 457/3). Silezijoj j. vainikas vadinamas ‚Rosentopf'; Nordhausen ir Goldenen Aue apl. vaikai šiuo metu švenčia tuo pačiu vardu savo šventę (plg. prc. ‚fête des roses').

J. siejamos su vasaros vedybų sezonu ir apeigomis, turinčiomis paveikti šeimyninį gyvenimą ir prieauglių. Jei kuri pora susidraugauja j. naktį, tai vedybos beveik tikrai bus. Kunigų barimasis tiek pas mus, tiek kituose kraštuose buvo nukreiptas į ‚nepadorumus', pasitaikančius j. naktį. Tatai galima prikišti visiems vaisingumo ritams, pvz. estuose būdavęs vaidinamas viešas poros sugulimas. Panašią reikšmę turėjo mūsų paprotys, užrašytas Antalieptės apl.: j. išvakarėse visi eina arklių ganyti, atsineša gėrimų ir užkandžių, išrenka iš savo tarpo ‚nuotaką' bei ‚jaunikį' ir tyrinėja, koks bus tos ‚poros' gyvenimas; jei viskas gražiai praeina, bus geras tų metų derlius, o jei įvyksta koks nesusipratimas, — bus blogas vasarojus ar šiaip kokia nelaimė atsitiks. Tokios ‚vestuvės' buvo daromos ir Sekminių rytą. Tai labai aiški derliaus pažadinimo apeiga, daroma pavasarį, kai gamta pergyvena savo žydėjimo laikotarpį. Apeigos su tokia ‚jaunųjų pora' ir jiems statoma palapine žinomos labai plačiai, pvz. vokiečiuose, danuose, šveduose, prancūzuose, rumunuose.

Paparčio (žemaičiuose diemedžio) žiedo ieškojimas žinomas ir slavams. Taip pat plačiai paplitęs yra maudymasis j. naktį: tatai suteikia sveikatos ir grožio. Anot Valančiaus, tą naktį maudydavęsi laumės, tad ir moterys jomis pasekdavusios. Niekados vanduo neturįs tokios gydomosios galios, kaip j. naktį; anksti rytą, dar saulei netekėjus, reikią pasivolioti nuogam rasoje, tai pranykstą išbėrimai ir skauduliai. Jau ankstyvaisiais krikščionybės amžiais V. Europoj smerkiamas toks maudymasis j. naktį. Rusuose tą maudymąsi mini 1551 šaltinis. Kai kas ir ‚kupalo' vardą nori kildinti iš rus. ‚kupatsia' — maudytis. Senas paprotys buvo sujungtas su Kristaus krikštu.

J. naktį visos raganos renkasi Šatrijos kalne, turi savo šventę ir orgijas su velniais (slavų raganos renkasi ant ‚Lysa Gora' prie Kijevo, plg. germ. Valpurgijos naktį). Kad apsaugotų nuo raganų namus ir gyvulius, j. išvakarėse tvartų duris apkaišo šermukšnių šakelėmis (V. Lietuvoj) arba dilgėmis ir epušės šakomis (R. Lietuvoj); tada jos negalinčios įeiti. Šeimininkas išvakarėse arba šv. Jono rytą apibėga nuogas aplink savo lauką arba joja aplink lauką apžergęs medžio šaką, tada lauko niekas neapkerėsiąs. J. rytą negalima anksti su rasa bandos ginti, kitaip raganos gali karvėms pieną atimti: jos dar prieš saulėtekį surenka nuo žolės rasą, vilkdamos per pievą rankšluostį, o kai ant tos vietos užeina karvės ir žolės užėda, tai atiduoda savo pieną burtininkei, kurį ji išmelžia iš rankšluosčio (apie tai yra daug pasakojimų). Vakare bandą pargindami piemenys papuošia karves vainikais ir beržų šakelėmis — duosią daugiau pieno (taip daro V. Lietuvoje, kitose vietose karves vainikuoja Sekminėse).

Pernakt nemigę žmonės j. rytą eidavo žiūrėti tekančios saulės, kuri patekėdama ‚šoka' arba ‚rėdosi', t. y. mainosi įvairiomis spalvomis, plasdena. Taip saulė ‚šoka' dar Petrinių ir Velykų rytą.

J. yra būdinga vidurvasario šventė, kai gamta yra pačiame savo gajume. Žmonės nori užsitikrinti sveikatą ir grožį, laimingą vedybinį gyvenimą ir gerą derlių. Laukams ir gyvuliams gresia pavojai nuo javų kenkėjų, epideminių ligų karščių metu, priskiriamų piktam užburimui, tad stengiamasi apsisaugoti. Ugnis laikoma gera priemone visokiems kenkėjams nuvyti, tad deginama aukštose vietose, kad apšviestų kuo didesnį plotą. Aiškesnis ryšys su saulės gerbimu ir jos ‚apsigręžimu' sunku pastebėti, jai nedaug dėmesio teskiriama. Augalų dvasios idėja yra ryškesnė. J. papročiai yra vakarietiškos kilmės, rytuose jie siekė iki didžiarusių, bet ten neprigijo.

Altpr. Monatschrift XII 1875; *J. Balys*, Joninių arba kupoliavimo dainos (Gimtasai Kraštas 1943 31 nr., 106–110); Handwörterbuch d. deutschen Aberglaubens IV, 704–727. *J. B.*

Jonionys k., Merkinės vls., Alytaus aps. Palei Nemuną esančiuose smėlynuose surasta daug titnaginių dirbinių (mikrolitinių rėžtukų, strėlių antgalių, piramidinių skaldytinių, stambių apvalainių kirvukų ir kt.), priskiriamų pereinamajam laikotar-

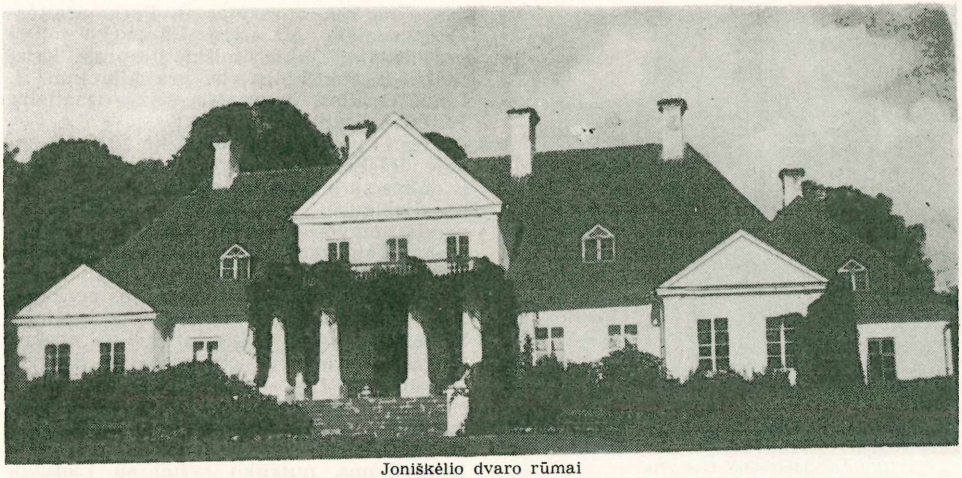

Joniškėlio dvaro rūmai

piui tarp mezolito ir neolito (apie 3500 pr. Kr.).

R. Jablonskytė, Mezolit Litvy (Kratkije Soobščenija Instituta Istorii Materialnoj Kultury XLII 1952, 49, 51 psl.).

Jonis (lot. Ionum), stp. Io, radioaktyvus cheminis elementas, eilės nr. 90, at. sv. 230, torio izotopas. J. atsiranda urano–radžio skilimo eigoje iš urano II, bet ir patsai suskyla į elementą radį, išleisdamas α-spindulius. Jo tik pėdsakai pasirodo urano ir torio mineraluose bei preparatuose.

Jonistai populiarus vardas ‚Amerikos katalikų samborijos' (Catholic Church of America), Illinois vst. įregistruotos 1927 IV 13, New Jersey — 1935 VII 15. Būstinė Chicagoje Aukščiausias tėvūnas yra steigėjas Stepas A. Giniotis, 1927 I 9 Chicagoje sušaukęs pirmą ‚sinodinį sambūrį' (žr. Geniotis). Be jo, yra tėvūnai, išorinei veiklai skirti tėvai jonistai ir eiliniai dvasininkai. Tėvai j. leido Vadovą ir N. Erą, o nuo 1943 leidžia mėnesinį Voice (pusiau angliškai, pusiau lietuviškai; kartais dedama straipsnių ir lenkiškai). Savo veiklą j. pirmiausia yra nukreipę prieš Katalikų Bžn.

Joniškė (vok. Janischken) Klaipėdos rytinis priemiestis su malūnų, lentpiūvių ir tekstilės pramonės įmonėmis. J. vardą gavusi nuo čia buvusio dvaro įkūrėjo Mykolo Jonišo, kuriam 1547 kng. Albrechtas pavedė Tauralaukius ir Mozūriškius. Ligi šiol išlikusi 1560 malūnui iškasta kūdra.

A.B.

Joniškiai k. Sintautų vls., Šakių aps. Čia surastas kaulinis antgalis žuvims durti. Jis yra 22,7 cm ilgio ir 1 cm pločio, trikampio piūvio, smaila viršūne ir nuo liemens atskirtu nusmailintu koteliu. Briaunos papuoštos įkartų bei dantukų grupėmis. Analoginių antgalių surasta Kundoje (Estijoje), Lubanoje ir Dvietėje (Latvijoje). Radinys priklauso mezolitui, laikui tarp 7000–6000 pr. Kr.

J. Puzinas, Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938. pav. 5 : 6; *Ed. Šturms,* Mezolita atradumi Latvijā (Senatne un Māksla I, 1936).

J.P.

Joniškėlis dv., mstl. ir vls. centras Biržų aps., prie Mažupės žemupio, 2 km į p. nuo Mūšos, 15 km į p.r. nuo Linkuvos ir tiek pat į p.v. nuo Pasvalio. Miestelyje ir dvare 1940 buvo apie 1000 gyv. (1923 — 909, 1897 — 747). J. yra taisyklingai išplanuotas išilgai upę ir Linkuvos–Pušaloto vieškelį. Medinę kat. bžn. 1684 buvo pastatydinusi K. Stankevičiūtė-Puzinienė. Jai sudegus, Benediktas Karpis 1792 pastatė mūrinę baltą bžn. 1940 J. par. priklausė 5670 parapiečių. Upytės aps. vėliavininkas Ignas Karpis mirdamas 1808 užrašė didelį fondą (per 400.000 lenkiškų auksinų) parapinei mokyklai, pavestai specialiai Vilniaus univ. globai ir ligoninei. Mokykla buvo atidaryta 1811, po kelerių metų ir ligoninė. Mokykla buvo keturių skyrių su dviem mokytojais. Mokslas buvo einamas lenkiškai ir rusiškai, bet mokytojai turėjo mokėti lietuviškai. Buvo įpareigota mokyti žemės ūkio žinių ir tam reikalui buvo skirtas 6 margų sodas su daržu. Mokslo priemonės ir susirgus gydymas mokiniams buvo duodama nemokamai. Mokinių iš pradžių nebuvo gausu: pvz. 1815 tesimokė 14 mokinių, 1822—40. Mokėsi drauge valstiečių ir bajorų vaikai (žr. Mūsų Senovė II, 522–524). Ir mokyklos, ir ligoninės namai buvo mūriniai, dviejų aukštų, abiejose bažnyčios pusėse. J. mokykloje apie 1860 yra mokytojavęs Laurynas Ivinskis, kurį vėliau dr. J. Petkevičius, ligoninės vedėjas (1865–1901), buvo vėl parsikvietęs į J. savo dukters Gabrielės (rašytojos Bitės) mokytoju. Nepriklausomybės metais se-

Joniškėlis

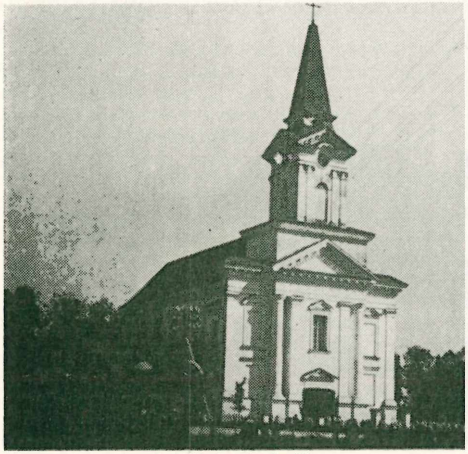

Joniškėlio bažnyčia

nosios mokyklos rūmuose nuo 1919 X 14 veikė vidurinė m-la (suvalstybinta 1925). Prie mokyklos esančiame sode yra palaidota I pas. karo vok. karių. Aikštėje prieš senąsias kapines pastatytas paminklas nepriklausomybės kovose žuvusiam karininkui Jonui Stapulioniui. Kapinėse yra 1814 Šležo statyta koplyčia. Prie Mažupės–Mūšos santakos 1890 buvo įkurta žemės ūkio mokykla, nepriklausomojoje Lietuvoje iš naujo atidaryta 1920 IX 1. Mokyklai buvo palikta 102 ha dirbamos žemės. Prie mokyklos veikė selekcijos stotis su laukų bandymo sklypais. Kitos įstaigos ir įmonės: valsčiaus (1923 buvo 956 ūkiai su 6322 gyv.) savivaldybė, paštas, policijos nuovada, girininkija (Pasvalio miškų urėdijos), elektros stotis, motorinis ir vandens malūnai, lentpiūvė, didelė plytinė (nuo 1943), žemės ūkio kooperatyvas, ūkininkų taupomoji-skolinamoji kasa, pieninė, siaurojo geležinkelio Biržų – Šiaulių ir Panevėžio – Joniškio mazginė stotis. Vokiečių okupacinė valdžia 1915 II buvo sudariusi J. apskritį, kurio įstaigos buvo J. dvaro rūmuose. Nepriklausomybės pradžioje nuo 1918 XI tuose pačiuose J. dvaro rūmuose buvo įsikūręs J. apskrities komitetas, o šalia jo nuo 1919 IV buvo Joniškėlio partizanų štabo būstinė. J. dvaras priklausė Karpiams, kurie jau XIX a. pradžioje pasižymėjo ūkiniu ir socialiniu pažangumu (atleido baudžiauninkus dar prieš baudžiavos panaikinimą). Karpiai turėjo veislinių juodmargių karvių ūkį, iš kurio plačios apylinkės ūkininkus aprūpindavo pagerintos veislės veršeliais. Už 2 km nuo J. Girelės miške Karpiai buvo įsteigę plytinę, kuri patarnavo bažnyčios, mokyklos ir ligoninės statymui. Paskutinioji J. dvaro savininkė buvo M. Karpienė, 1941 išsikėlusi į Vokietiją. Abipus Mažupės buvo 40 ha dydžio dvaro parkas, aprašytas G. Petkevičaitės-Bitės romane Ad astra. Už parko toliau prasidedantį Gojelio mišką ji aprašė Krisluose. Iš Joniškėlio vls. yra kilę kun. J. Lindė–Dobilas, kun. M. Šeižys–Dagilėlis, Būtėnai, Stapulioniai ir kt. *A. B.*

J. partizanai pasireiškė 1918–19 kovoje dėl Lietuvos laisvės su bolševikais ir iš dalies su bermontininkais. Tai buvo vienas žymiausių partizaninių vienetų per nepriklausomybės kovas. J. partizanų veikimas turėjo du periodus: pirmas slaptas, tebesant bolševikų okupacijai, 1918 XI — 1919 III 22; antras atviras kovos periodas, nuo 1919 III 22 iki bolševikus išvejant. Kadangi J. buvo vokiečių įsteigta apskritis, tai čia buvo ir organizacinis lietuvių veikimo centras — nuo 1918 veikė apskrities komitetas. Prie valsčių komitetų buvo sudaryta vidaus milicija, iš kurios vėliau išaugo valsčių apsaugos būriai. Užplūdus bolševikams, nutrūko ryšiai su Lietuvos vyriausybe, ir buvo pereita į slaptą veikimą. Centro komitetas liko J.; jį sudarė J. Navakas, A. Šumskis ir A. Kazilevičius. Valsčiuose įsisteigė taip pat slapti komitetai. Veikimas apėmė visą Biržų aps. ir dalį Šiaulių bei Panevėžio aps. Energingai veikiant pavyko apsiginkluoti (perkant ar mainais už ūkines gėrybes), ardyti bolševikų ryšius, ginti gyventojus nuo okupantų žiaurumo ir išlaisvinti dalį suimtųjų iš kalėjimų. Paslaptis buvo išlaikyta, ir bolševikams nepavyko organizacijos išaiškinti. 1919 III pradžioje vokiečiai užėmė Šiaulius ir Joniškį, o III 14 Lietuvos kariuomenė užėmė Šeduvą. III 22 į J. pasitraukė, vokiečių spaudžiamas, 8 žemaičių pulkas, kurį bolševikai buvo suorganizavę Šiauliuose 1919 I. Partizanų pakurstytas, šis pulkas J. sukilo ir, vadovaujant kar. A. Stapulioniui ir K. Vitartui bei padedant mokytojai J. Bičkūnaitei, III 22 buvo nuginkluotas. Partizanai gavo daug ginklų, ir nuo tos dienos pradėjo veikti viešai. Slaptai veikusi organizacija naujų sąlygų neatitiko, ir reikėjo persiorganizuoti. 1919 IV 5 J. įvyko karininkų ir valsčių būrių

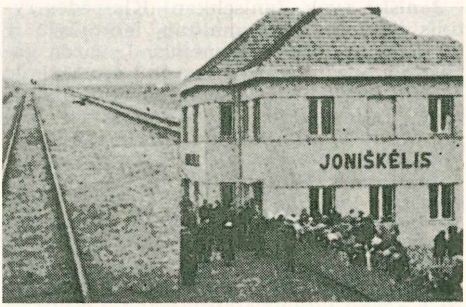

Panevėžio–Joniškėlio geležinkelio 1938 XII 4 atidarymas

vadų suvažiavimas, kuris nutarė visus partizanų būrius sujungti vienon vadovybėn ir ją pavadinti J. apskrities apsauga. Kar. A. Stapulionis buvo išrinktas štabo viršininku, o A. Kazilevičius ir P. Gudelis — nariais. Apskrities komitetas liko tas pats, kuris buvo anksčiau sudarytas. Partizanuose buvo per 20 karininkų, pačių partizanų skaičius padidėjo ligi 850 (drauge su milicija ligi 1500 žmonių). Nuo 1919 IV pradžios J. partizanai pasiėmė laikyti frontą nuo Latvijos sienos iki Bernatonių k., prie Panevėžio, 60–70 km. Ryšys su Lietuvos kariuomene ir vyriausybe buvo silpnas. Visus kovos vedimo ir administracinius klausimus J. partizanų organai spręsdavo ir vykdydavo patys (dėl šio savarankiško veikimo spaudoje įgavo ‚Joniškėlio respublikos' vardą). Trumpam pasitraukę iš Biržų aps., dar kovo mėn. pabaigoje, sulaukę paspirties, bolševikai grįžo atgal ir pradėjo pulti. J. partizanai stojo kovon. Pirmosios kautynės įvyko prie Vabalninko, Unciškių ir Bernatonių. Beveik savaitę išlaikę Unciškių pozicijas, J. partizanai buvo priversti trauktis. Prieš partizanus veikė 3 bolševikų pėst. pulkai ir dar atskiri batalionai su artilerija. IV 9 bolševikai užėmė Pasvalį ir buvo sustabdyti prie Lėvens ir Mūšos upių. IV 17 įvyko kautynės prie Pušaloto, Ustukių k. ir Saločių mstl.; bolševikai buvo atremti. IV 18 kautasi prie Pasvalio. IV 30 bolševikai puolė visu frontu, perėjo Lėvens ir Mūšos upes. J. partizanai pasikvietė pagalbon vokiečius, 2 kulkosvaidžių kuopas ir 2 patrankas. Bolševikai buvo sumušti ir priversti panikoje pasitraukti. V mėn. pradžioje J. partizanai perėjo į priešpuolį, paimdami keletą kaimų. Suėjus į glaudesnį sąlytį su Lietuvos kariuomene, V 14 karininkas A. Stapulionis buvo paskirtas J. partizanų bataliono (pavadinto ‚atskiruoju partizanų mirties batalionu') vadu. Prasidėjo sutartinis veikimas J. partizanų su Lietuvos kariuomene. V 20 J. partizanai nubloškė bolševikus nuo Lėvens ir Mūšos krantų ir, veikdami bolševikų kariuomenės sparną, privertė juos nutraukti kautynes su Lietuvos kariuomene prie Kupiškio ir skubiai pasitraukti. Buvo užimtas Pandėlys, netrukus daugelyje kautynių pasižymėjusi kar. A. Michelevičiaus vadovaujama 1 kuopa užėmė Rokiškį. Vyr. karo vado įsakymu J. partizanų batalionas buvo perkeltas į Panevėžį ir 1919 VI 20 pavadintas J. batalionu. Nustojęs savo partizaninio pobūdžio, VIII 18 jis buvo perkeltas į frontą, o vėliau prie Dauguvos. 1919 XII 10 jis buvo pavadintas 9 pėst. pulku. Pereinant J. partizanų batalionui į Lietuvos kariuomenės sudėtį, dalis ginklų liko J. Kai vėliau prasidėjo kovos prieš bermontininkus, šie ginklai vėl buvo panaudoti,

Joniškio bažnyčia

tačiau organizacinis centras jau buvo persikėlęs iš J. į Pasvalį. 1926 IX 5 J. įvyko buvusių partizanų suvažiavimas, kuriame buvo 412 dalyvių.

V. Skibarka, 9 pėst. L. K. Vytenio pulkas (red. St. Butkus, Savanoris 1929, 124–131).

K.Al.ir A.Stp.

Joniškinė giria Šilutės aps., Norkaičių miškų plotuose. Pušynai su lapuočių priemaiša.

Joniškis 1. mst. Šiaulių aps., 13 km nuo Latvijos, prie Kauno–Rygos geležinkelio ir Šiaulių–Rygos plento, tarp Sidabros (Platonio, Mūšos) ir Audruvės aukštupių; apie 6000 gyv. (1940, 1923 — 4141).

J. yra vidurio Lietuvos žemumos š. pakraščio ūkinis ir kultūrinis centras, išaugęs toje vietoje, kur susikerta keliai iš Mintaujos į Šiaulius, iš Pašvitinio ir Linkuvos į Žagarę ir iš Kriukų į Gruzdžius. Artimiausias mst. yra Žagarė už 28 km, o į Šiaulius 38 km. Miesto augimui didelės reikšmės turi Šiaulių–Rygos plentas ir geležinkelis. Be to, siauruoju geležinkeliu J. sujungtas su Kriukais ir Žeimeliu. Miestas

Joniškis

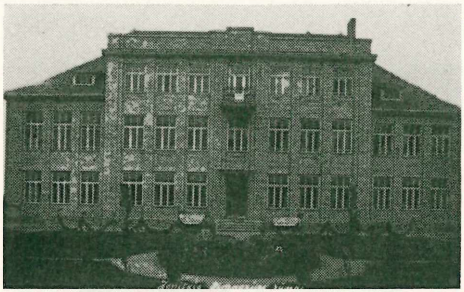

Joniškio gimnazijos rūmai

plėtėsi iš savo centro įvairiomis linkmėmis pagal iš jo išeinančius kelius. Miesto centre yra didelė turgaus aikštė, kurios viename gale yra graži vienu bokštu kat. bažnyčia, dominuojanti plačiai apylinkei. Turgaus aikštės dalis prie bžn. atitverta ir pavadinta Nepriklausomybės aikšte. Joje 1928 pastatytas nepriklausomybės dešimtmečio sukakčiai atžymėti paminklas, iš kurio pirmosios bolševikų okupacijos metu (1940–41) buvo išplėštas kryžius ir vytis. Nepriklausomybės aikštę naktį atitvėrė slaptai susitarę jaunimo organizacijų nariai, nes miesto administracija nenorėjo mažinti turgaus aikštės ir prašoma jos neatitvėrė. J. yra naujoviškas miestas, ypač sparčiai augęs ir grožėjęs nepriklausomybės metu. Miesto centre beveik visi namai mūriniai; iš jų 32 dviejų aukštų, 1 trijų aukštų, o kiti vienaaukščiai. Aikštės ir gatvės grįstos akmenimis, 1927 nutiesti cementiniai šaligatviai. 1918 įvesta elektra, kurios gamybą 1930 iš privačios b-vės perėmė miesto savivaldybė, 1938 pastatydinusi už 120.000 litų naują stotį su dizelio motorais.

Ūkinis gyvenimas. J. yra derlingos lygumos centras; ūkininkaujama čia intensyviai, pažangiai. Pačiame mst. 1940 gyveno apie 200 ūkininkų; jiems priklausė 2400 ha žemės, kurios 90% yra I rūšies. J. valsčiuje buvo 3600 ūkių su maždaug 40.000 ha žemės, iš kurios apie 80% yra I rūšies. Pagrindinės žemės ūkio šakos: kviečiai, pienas ir bekonas. Jau prieš I pas. karą buvo suorganizuota vartotojų kooperatinė b-vė, o prieš ją kurį laiką veikė žemės ūkio d-ja Artojas. Nepriklausomybės metu įkurtos šios įmonės: Liet. ūkininkų s-gos pieno perdirbimo b-vė Šaltinis, turėjusi 2 krautuves su užkandine ir investavusi į savo įmones apie 500.000 litų. Ji 1939 perdirbo apie 10.000 t pieno ir buvo viena stambiausių šios rūšies įmonių Lietuvoje. 1923 įkurtas Lietuvos ūkininkų s-gos banko skyrius (vėliau Ūkio bankas) ir Liaudies bankas, kuris už 160.000 litų pasistatydino naujus namus. Jau 1912 buvo įsikūrusios dvi taupymo-skolinimo d-jos: lietuvių su 204 nariais ir 4595 rubliais pagrindinio kapitalo ir žydų su 167 nariais ir 1415 rublių pagrindinio kapitalo. Vartotojų b-vė, turėjusi 2 krautuves, ir Žemės ūkio kooperatyvas (1 krautuvė) darydavo per metus milijonines apyvartas. Maisto b-vės krautuvė pardavinėjo savo gaminius. 1927 pradėjo veikti lentpiūvė ir malūnas; 1935 buvo paleistas į darbą dar vienas stambus pramoninis malūnas. 1938 miesto savivaldybė pastatė už 50.000 litų naują skerdyklą. Iš viso mieste 1940 buvo apie 50 privačių krautuvių, 5 restoranai, 3 salės ir 1 kino teatras, Spaudos Fondo knygynas. Turgai būdavo pirmadieniais ir ketvirtadieniais. Per metus buvo 6 prekymečiai: Grabnyčių (II 2), pusiaugavėnio, D. ketvirtadienio, Šeštinių, Devintinių ir Angelų Sargų. Trūkstant elektros stoties motorams skystojo kuro, 1943 pavasarį J. Diamenčio ir J. Šadausko pastangomis J. pradėjo gauti elektros energiją iš Latvijos Kegumo jėgainės.

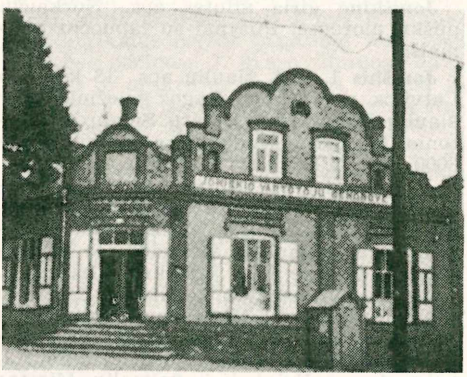

Joniškio vartotojų bendrovė

Kultūrinis gyvenimas. Saulės d-ja 1909 įsteigė prie pradžios mokyklos šventadienių kursus suaugusiems, kurių vedėja buvo Valavičiūtė. 1910 blaivybės d-ja turėjo savo arbatinę ir bibliotekėlę-skaityklą. 1919 IX 1 pradėjo veikti vidurinė 4 klasių mokykla (suvalstybinta nuo 1925), kurios steigėju buvo B. Žygelis. Nauji mokyklos rūmai, pritaikyti pilnai gimnazijai, pastatyti 1929, remiant Švietimo ministerijai, ant prof. J. Gravrogko padovanoto 2 ha sklypo. Pilna gimnazija pradėjo veikti 1936. 1937 pastatyti nauji pradžios mokyklos rūmai, o jų salė pavadinta dail. Ad. Varno vardu. 1923–30 veikė latvių vidurinė mokykla. 1937 atidaryta valstybinė biblioteka. 1925 atidaryta nauja ligoninė, kurios vedėju buvo dr. L. Vaineikis. 1938 kan. Pov. Korzono pastangomis Šv. Vincento a Paulo d-ja savuose namuose atidarė ligoninę ir senelių prieglaudą. Jas aptarnavo seselės benedikti-

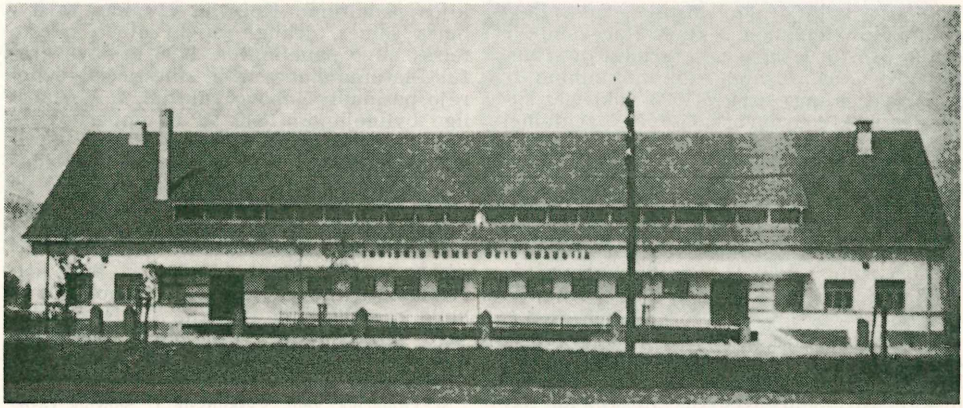

Lietūkio sandėlis Joniškyje

nės. Jos vedė ir vaikų darželį. Mieste gyveno 5 med. gydytojai, 5 dantų gydytojai, 1 veterinarijos gydytojas, 1 medicinos felčeris; buvo 2 vaistinės. Nepriklausomybės metu reiškėsi gyva kultūrinių organizacijų (šaulių, pavasarininkų, jaunalietuvių, sporto ir kt.) veikla. Savanorių ugniagesių d-ja turėjo dūdų orkestrą.

Įstaigos. J. nuo 1933 I 1 turėjo II eilės miesto vardą su valsčiaus savivaldybės teisėmis ir burmistro įstaiga. Be to, buvo ir J. valsčiaus savivaldybės įstaiga. Valdinės įstaigos: apylinkės teismas, mokesčių inspekcija, tardytojas, notaras, glžk. muitinė, miškų urėdija ir girininkija (3 km už miesto, Noriūnuose), Lietuvos Banko skyrius, policijos nuovada, rajono agronomas, paštas, apskrities gydytojo įstaigos skyrius, pradžios m-lų rajono inspekcija.

Bažnytinis gyvenimas. Katalikų parapijai 1940 priklausė 7100 parapiečių. Išaugus miestui ir padidėjus parapijai, 1626 statytoji bžn. pasidarė permaža. Klebonas kun. L. Šiaučiūnas 1890 gavo leidimą ją atremontuoti (naujų kat. bažnyčių statymas buvo uždraustas). Remonto leidimu prisidengdamas, jis senąją bažnyčią visai nugriovė, o jos vietoj ligi 1901 pastatydino didžiulę naują bažnyčią. Ji buvo vysk. Pr. Karevičiaus konsekruota 1920. Kun. L. Šiaučiūno nuopelnai parapiečių buvo atžymėti 1938 pastatant bažnyčioje jo bronzinį biustą. J. parapijoj yra 8 architektūriškai įdomios medinės kaimo kapelių bažnytėlės-koplyčios šiuose kaimuose: Kalnely (pagal padavimą ant kapų kalnelio buvusi žinyčia su šventąja ąžuolų giria, kurios likutis Šventgiris išlikęs ligi dabartinių laikų), Melvydžiuose, Jauneikiuose, Jakiškiuose, Balkaičiuose, Ivoškiuose, Kurmaičiuose ir Pošupėse. Koplytėlėse laidotovių metu būdavo laikomos iš J. atvykusio kunigo pamaldos. J. dekanatui priklauso 12 par. (1940 buvo 39.642 parapiečiai). Be kat. bažnyčios, J. yra latvių evangelikų bžn., baptistų bendruomenės maldos namai ir 3 žydų sinagogos (ligi 1941 mieste gyveno apie 700 žydų).

Kitos žinios. Per I pas. karą J. buvo vokiečių užimtas 1915 IV. Traukdamiesi rusai norėjo išsprogdinti bažnyčią, bet klebonui kun. Bubliui pavyko papirkimu ją išsaugoti. Bermontininkams pasitraukus, Lietuvos kariuomenė J. užėmė 1919 XI 27. Vietinę savivaldybę rado jau susitvarkiusią. 1928 J. apylinkės (ir drauge visos Lietuvos šiaurės lygumų) ūkininkai sunkiai nukentėjo nuo ilgų liūčių. 1941 VI 13–15 dienomis bolševikai iš J. miesto ir valsčiaus ištrėmė į Sibirą apie 100 žmonių. Prasidėjus sovietų karui su vokiečiais, rusų enkavedistai suginklavo 30 nuo vokiečių pabėgusių liaudies milicininkų ir išvežę už miesto į I pas. karo kapines, sušaudė kaip išdavikiškus pabėgėlius. 1941 VI 24 enkavedistai sušaudė ir tris vietos pareigūnus (tardytoją, valsčiaus sekretorių ir darbo biržos vedėją), pamatę juos ginkluotus gatvėje ir palaikę partizanais.

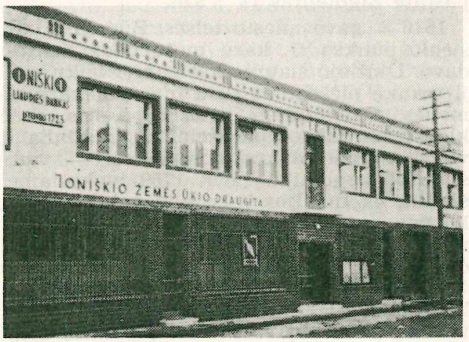

Joniškio Liaudies banko rūmai

Tuo pat laiku enkavedistai suėmė buv. gimnazijos kapelioną kun. Racevičių ir drauge su kitu bažnyčios tarnautoju, išvežę į Kriukus, sušaudė. Jie nukankino ir gyd. Vaitiekūną. 1944 VII 23 vokiečiai sugaudė apie 350 vyrų ir išvežė pagalbinei karo tarnybai į Norvegiją ir kitur. Antrą kartą bolševikai J. užėmė 1944 VII 26/27 naktį.

Iš J. apylinkės yra išėję daug gydytojų, kunigų ir kt. inteligentų. Joniškiečiai yra dail. Ad. Varnas, prof. J. ir A. Graurogkai, dr. J. Grinius, dail. M. Katiliūtė, B. Žygelis, Pr. Samulionis, dr. L. Vaineikis ir kt.

A.B. ir J.Dmt.

J. miškų urėdija šiaurinėje Šiaulių aps. dalyje; bendras plotas 25.000 ha. Priklausė Beržėnų, Daunaravos, Draskų, Joniškio, Jurdaičių, Kriukų, Meškuičių, Šakynos, Skaisgirio, Žagarės ir Žeimelio girininkijos. Didžiausias miškų masyvas yra Žagarės–Jurdaičių. Urėdijos miškuose laikosi danielių, elnių, šernų. *J. Rkt.*

J. istorija. Eiliuotoje Livonijos kronikoje (žr.) XIII a. gale yra minima pora J. srities vietovių, bet pats J. vardas atsirado tik XVI a. J. priklausė Livonijos pasienio girių masyvui, nes ilgų kovų su ordinu metu š. Žemaičių gyventojai pasitraukė į uždarų Žemaičių vidurio (aukštumos) sodybų plotą. Tad J. sritis XV a. buvo retai gyvenama, o XVI a. pradžioje tame Kuršo pasienyje ūkininkuose buvo dar stiprių pagonybės liekanų. Tai aptiko Vilniaus vysk. Jonas iš Lietuvos kunigaikščių (žr.), lankydamas karališkuosius Šiaulių valsčius. Priežastis buvo aiški, nes ten aplinkui nebuvo bažnyčių. Susitaręs su Medininkų vyskupu, Jonas valstybinėse žemėse 1526 (Valančiaus žiniomis, 1522) pastatė žmonėms sukatalikinti medinę bažnytėlę, pačiai vietai duodamas savo vardą. Pirmasis J. kunigas Morkus Lančkis buvo visos Pakuršės klebonu ir ‚pradieje kiek galis mokiti ukininkus ne węn bažniczio bet ir po sodas' (M. Valančius, Žem. Vyskupystė I, 80). Naują J. kat. bažnyčią 1626 pastatė Zigmantas IV Vaza.

1616 J. gavo miesto teises. Būdamas pasienio punktu, J. karų metu daug kentėdavo. Didžiojo šiaurės karo (žr.) laiku per jį traukė plėšdamos rusų ir švedų kariuomenės. Didelė dalis vėlesnio J. vls. priklausė karališkosioms žemėms, didžiuliam valdovo stalo dvarų kompleksui — vad. Šiaulių ekonomijai (žr.). 1769 įvykusiame Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilime dalyvavo ir J. valstiečiai. Kosciuškos sukilimo metu 1794 IV didelės bajorų ir valstiečių minios susirinko prie J., o paskui nužygiavo į Šiaulius. J. buvo viena iš svarbiausių sukilėlių telkimosi vietovių. Valstybinių J. žemių valstiečiai į politinį žygį buvo lengviau patraukti. Po Lietuvos-Lenkijos padalijimo Kotryna II anas valstybines žemes, drauge su J., kurio miesto teisės buvo panaikintos, 1796 atidavė grafui Platonui Zubovui. J. miestiečiai nenorėjo pasiduoti Zubovo valdžiai, ir po labai ilgo bylinėjimosi 1840 VI 19 imperijos senato sprendimu J. mst. buvo išimtas iš privačios Zubovo priklausomybės. Pravedus pro J. didįjį plentą ir geležinkelį, ypač po 1863, J. pasidarė tik pravažiuojamasis punktas į Rygą. Ūkinė jo reikšmė krito. Iki tol J. buvo garsus savo amatais, mūgėmis, arklių prekymečiais. Čia buvo suvedama arklių iš Rusijos gilumos. Daug buvo prekiaujama tabaku. J. vls. garsėjo savo žemės ūkiu, ypač labai geru linų pluoštu, nes ten tam pati geriausia žemė. Apie 1880 J. buvo 581 kat. ir 925 izraelitai.

M. Valančius, Žem. Vyskupystė I; Słownik Geograficzny III; *K. Jablonskis*, (red.), LTSR istorijos šaltiniai I, 1955; *P. Barkauskas ir A. Vabalas*, Vadovas po Lietuvą 1938. *Z.I.*

2. Mstl. ir vls. centras Švenčionių (ligi 1939 Utenos) aps., prie Arino ež., 24 km į p.r. nuo Molėtų; apie 250 gyv. (1923 buvo 40 ūkių su 233 gyv.; 1866 buvo 239 gyv., iš jų 90 kat., 14 stačiatikių ir 135 izraelitai). 1939 J. parapijoje buvo 3200 parapiečiai. Medinė bžn. statyta jėzuitų XVIII a. pradžioje, 1848 perstatyta. Nors J. parapija buvo lietuviška, lenkų dvarininkai reikalaudavo pamaldų lenkų kalba. 1911 lenkininkai, dvarininko Zajančkovskio sukurstyti, pradėjo varyti šmeižtų kampaniją prieš lietuvį kleboną Pr. Širvydą ir vieną sekmadienį bažnyčioje per pamaldas sukėlė triukšmą. Už tai Vilniaus apygardos teismas 1912 Zajančkovskį nubaudė 12 mėn. kalėjimo, o kitus jo talkininkus po 8–6 mėn. M. Abeltinaitė 1911 buvo įsteigusi liturginių drabužių dirbtuvę. 1913 įkurta smulkaus kredito d-ja, kuriai priklausė 93 nariai; pirmaisiais metais ji išdavė 4182 rublius paskolų. 1937 III įst. valstybinė biblioteka, o 1940 pradėjo veikti sveikatos punktas. *A.B.*

Jonitis Peter Paul žr. Jonaitis, Petras Povilas.

Jönköping p. švedijos pramonės mst., prie Veterio ež.; 44.685 gyv. (1950). Popieriaus, batų, tekstilės ir degtukų (didžiausios pasaulyje šios rūšies įmonės) pramonė. J. yra iš seniausių švedijos miestų, 1284 gavęs miesto teises. Gustavo Adolfo įsakymu 1612 miestas buvo sudegintas, kad neatitektų danams, bet netrukus atstatytas ir 1620 apdovanotas specialiomis privilegijomis.

Jonkus 1. (Jankevičius) Liudas (1895 VIII 25 Smilgių dv., Kuršėnų vls., Šiaulių aps. — 1918 VIII 31 Valdomų dv., Gruzdžių vls., Šiaulių aps.) mokėsi Šiauliuose, baigė gimnaziją Maskvoje ir ten buvo pradėjęs medicinos studijas. 1918 pavasarį grįžęs Lietuvon, tėvo nuomojamame Valdo-

mų dvare buvo nužudytas rusų belaisvių banditų. Veikė aušrininkuose ir bendradarbiavo Aušrinėje, Darbo Balse ir kt. Gruzdžiuose įkūrė scenos ir dainos d-ją Kankles ir režisavo kelis jos rengtus vaidinimus.

2. Petras (g. 1897 II 22 Liepojoje) teisininkas. 1927 baigęs LU teisių fak., nuo 1928 buvo Šiaulių apygardos teismo tardytojas, nuo 1933 Panevėžio ir 1938–44 Šiaulių apygardos teismo teisėjas. Veikė Vilniui vaduoti sąjungoje, šauliuose, Šiaulių kraštotyros draugijoje, tautininkuose. Atvykęs į JAV.

Jonkūtė-Kadziauskienė Stefanija (1907 Džiugių k., Joniškio vls., Šiaulių aps. — 1933 II 3 Dotnuvoje). 1927 baigusi Kaune Saulės mokytojų seminariją, mokytojavo Vaikelio Jėzaus d-jos amatų mokykloje, 1930 pradėjo studijas ŽŪA Dotnuvoj. Angelo Sargo vaikų s-gos veikėja ir jos centro valdybos pirm. Be to, mokytojaudama Kaune, buvo Liet. kat. mokytojų s-gos ir LGSF centro valdybos narė.

Jono Bažnyčia Vilniuje, Šv. (Šv. Jono gatvėj). Pilnas vardas buvo Šv. Jono Krikštytojo ir Šv. Jono Evangelisto, todėl kai kurie autoriai vad. Šv. Jonų bžn. Pastatyta buvo prie didžiosios gatvės, vedusios iš pilies į mst. centrą, kaip Vilniaus mst. parapinė bžn., skiriama miesto gyventojams katalikams, nes Šv. Mikalojaus bžn. tarnavusi parapine bžn. dar pagonių laikais, įvedus krikščionybę, pasidarė per maža. Pagal tradiciją J. bžn. buvusi statyta 1387 ar 1388 Jogailos ir buvusi pačioje pradžioje iš medžio. Mūrinė bžn. buvusi baigta jau net Vytauto laikais ir pašventinta 1427 VIII 10. Iš formos ji yra būdinga XV a. plytų gotikos parapinė trijų navų halė su apėja už choro. Miesto vaizde savo masyvumu, aukščiu ir ilgiu išsiskiria iš kitų pastatų ir vėlesniais laikais liko pati didžiausia Vilniaus bžn., didesnė ir už katedros (pilies) bžn. Nelabai aukštas bokštas, stovėjęs dešinėje pusėje prie choro sienos, matomas dar XVI a. pabaigos Broel-Platerio rinkinių bei 1604 T. Makovskio

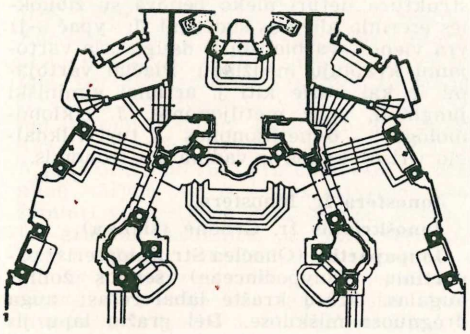

Šv. Jono bažnyčios Vilniuje planas

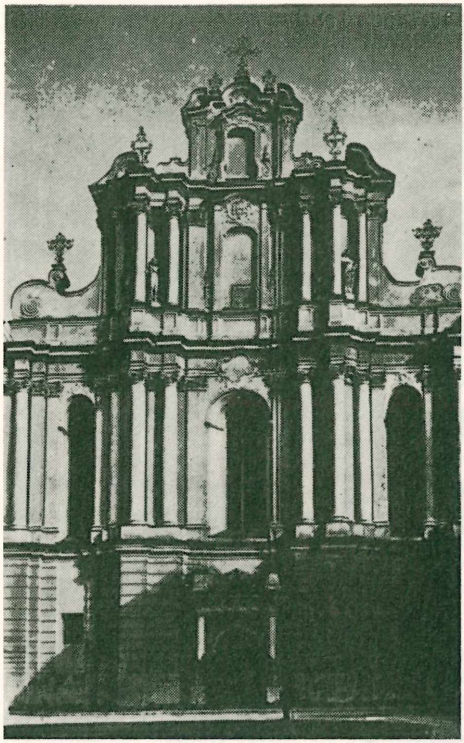

Šv. Jono bažnyčios Vilniuje fasadas

raižytoje Vilniaus miesto panoramoje, vėliau buvo nugriautas. J. bžn. turėjo archiprezbiterinės bžn. titulą, kurį 1518 IV 12 bule suteikė pop. Leonas X. 1513 tas pats popiežius patvirtino ir pirmąją parapinę mokyklą, įsteigtą prie J. bžn. 1569 vysk. V. Protasevičius, atkvietęs į Vilnių jėzuitus, nupirko jiems namus prie pat Šv. J. bžn. Jėzuitai stengėsi gauti J. bžn. savo žinion. Nežiūrint didelio pasipriešinimo, kurį parodė J. bžn. kunigai, vadovaujami aragoniečio Petro Rozijaus, ir Vilniaus magistrato, jau nuo J. bžn. pradžios turėjusio jai pareigų ir teisių, Žygimantas Augustas 1571 III, tuoj po P. Rozijaus mirties, ginčą išsprendė jėzuitų naudai; J. bžn. perleidimas jėzuitams buvo dar XII mėn. patvirtintas popiežiaus. Tik po to šalia J. bžn. prasidėjo jėzuitų akademijos pastatų statyba. 1579 J. bžn. gavo akademijos bžn. titulą ir tokia liko iki 1773 jėzuitų ordino uždarymo (pagrindinė jėzuitų bžn. Vilniuje buvo apie 1604 statytoji Šv. Kazimiero bžn.). Per maskviečių invaziją J. bažnyčia smarkiai nukentėjo, ir 1667 karalius Jonas Kazimieras įpareigojo miestiečius J. bžn. taisyti. XVII a. prasidėjo J. bžn. perstatymas baroko stiliumi (pvz. 7 koplyčios prie pietinės navos), o XVIII a. buvo baig-

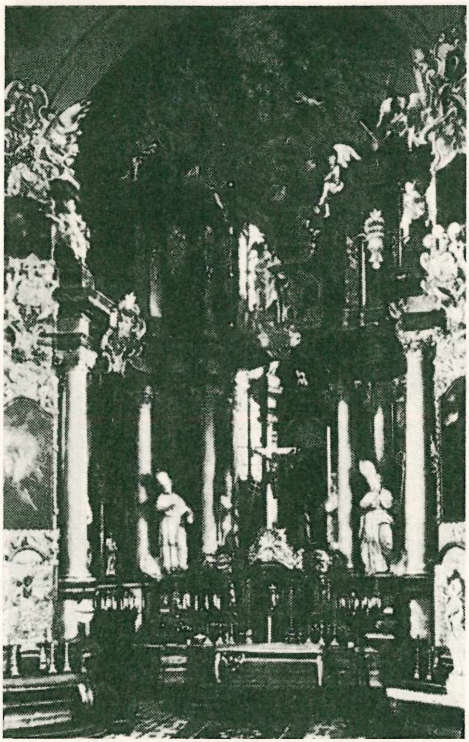

Šv. Jono bžn. Vilniuje didžiojo altoriaus kompozicija

tas ir didysis (apie 50 m) akad. bokštas, Vilniaus miesto simbolis, kaip italų kampanilė stovįs J. bžn. nuošalyje; jo formos artimos buv. šv. Petro bazilikos bokštams Romoje. *P.Rkl.*

Po 1737 gaisro 1740 J. bžn. atrestauruota Alberto Radvilos lėšomis. Įvesti barokiniai skliautai, vidus išpuoštas, į bendrą kompoziciją sujungti buvę trys altoriai (Vaitiekaus Radvilos Kleckiškio fundacija). Vargonai buvo atvežti iš Polocko jėzuitų bžn. Kiti įrengimai buvo padaryti pačių jėzuitų. Tuo pačiu laiku buvo perstatytas vakarinis fasadas. 1826–29 prof. Podčašinskis bžn. iš dalies restauruodamas suklasikino: vidus suprastintas, pašalintos statulos, užteptos freskos, pristatytas portikas vakariniam fasadui. Baroko laikais šitoje bžn. vykdavo įvairios iškilmės, dalyvaujant Zigmantui Vazai, Vladislovui Vazai, Jonui Kazimierui ir kt. Pamokslus sakė pirmas akademijos rektorius Petras Skarga ir K. Sirvydas. Lietuviški pamokslai J. bžn. buvo sakomi iki 1735. Jėzuitų ordiną uždarius, J. bžn. tarnavo Vilniaus universitetui.

Bažnyčia yra gotikinio plano — halės tipo, iš trijų lygiaaukščių navų. Nepaisant barokinių perstatymų, jos gotikinę kilmę dar vis liudija išlikę smailų arkų langai, kontraforsai ir skliautai. Paskutinysis fasadas yra vėlyvojo baroko kūrinys (arch. Francesco Placidi — ?). Suskaidytas horizontaliais skaidmenimis (karnizais) ir vertikaliais (pilastrų ir kolonų grupėmis) yra lengvas, gyvas, dinamiškas ir stipriai pabrėžia statmeninį charakterį. Papuoštas geležiniais kryžiais ir statulomis šios bžn. fasadas yra vienas iš geriausių ir gražiausių vėlyvojo baroko kūrinių Lietuvoje.

Bažnyčioje yra Mickevičiaus, Kosciuškos ir akademijos bei buv. universiteto profesorių paminklinės lentos. *A.Klp.*

Jono duona duonmedžio, arba pupmedžio saldžiavaisio (žr.) ankštinis vaisius, ligi 20 cm ilgio, saldus ir valgomas žalias.

Jono duonmedis (Ceratonia siliqua) žr. Pupmedis saldžiavaisis.

Jonometras žr. Ionometras.

Jonona žibuoklės (Viola odorata L.) kvapo cikloalifatinė ketona. Iš trijų žinomų j. izomerų, α, β ir γ, plačiai vartojami tik α ir β-izomerai. J. molekulinė formulė yra $C_{13}H_{20}O$. J. yra bespalvis skystis. α-j. virimo temp. yra 97°C/3 mm arba 127°C/12 mm, lyg. sv. $d^{25}/_{25}$0,929, refrakcijos koeficientas n^{20}/D1,499; β-j. virimo temp. 105° C/3 mm arba 134°C/12 mm, $d^{25}/_{25}$0,942, n^{20}/D1,5198. J. gaunamos kondensuojant citralį (praktiškai citralio turtingą lemongrasso eterinį aliejų) su acetonu į pseudojononą, kuri toliau ciklizuojama į α- ir β-j. mišinį. Izomerams atskirti pasinaudojama jų pusiaukarbazonų ir bisulfitinių junginių skirtingu tirpumu, o taip pat pastarųjų skirtingu pastovumu: varant su vandens garais β-j. bisulfitinis junginys suskyla ir atsipalaidavusi β-j. susirenka distilate, o pastovesnis α-j. bisulfitinis junginys pasilieka katile. α-j. kvapas saldus, labiau ‚vaisinis'; labai atskiestuose tirpaluose jis primena žibuoklės žiedų kvapą. β-j. kvapas labiau ‚žolinis', artimesnis žibuoklės lapų negu žiedų kvapui. Pažymėtina, kad abiejų j. cheminė sudėtis ir struktūra neturi nieko bendra su žibuoklės eterinio aliejaus sudėtimi. J. (ypač α-j) yra vienos svarbiausių ir daugiausia vartojamų kvapiųjų medžiagų. Plačiai vartojami ir kai kurie kiti j. artimai giminiški junginiai, ypač metiljononos. J. ciklohomologai — 6-metiljononos — turi vilkdalgio (iriso) kvapą ir vadinamos ironomis. *J.Vbr.*

Jonosfera žr. Ionosfera.

Jonoškrūmis žr. Gebenė (slanka).

Jonpapartis (Onoclea Struthiopteris) papartinių (Polypodiaceae) šeimos žolinis augalas. Mūsų krašte labai retas; auga drėgnuose miškuose. Dėl gražių lapų jis vartojamas dekoracijai.

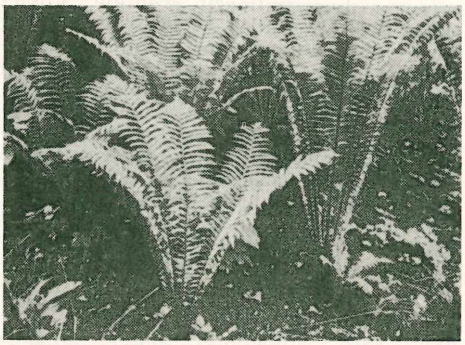

Jonpapartis

Jonson 1. Ben (1572–1637) anglų dramaturgas ir poetas. Vertėsi mūrininkyste, kariavo Flandrijoje, buvo aktoriumi. Vos išvengė mirties bausmės už kito aktoriaus užmušimą. Sėdėjo kalėjime už vyriausybę supykinusius vaidinimus Isle of Dogs (dingęs) ir Eastward Ho! 1605, kuriuos jis kitiems padėjo parašyti. Ankstyvosiose komedijose Every Man in His Humour 1598 ir Every Man Out of His Humour 1599 J. dramatizavo savo charakterinės komedijos (comedy of humours) teoriją. Pagal ją, remiantis to meto psichologija, kiekvienam veikėjui suteikiama vyraujanti aistra, užtemdanti kitas būdo ypatybes. J. parašė keliolika tekstų puošniems, operetiniams karališkojo dvaro vaidinimams ‚masques', kurių žymiausieji yra Masque of Queens 1609, Oberon 1611. Jo ‚romėniškosios tragedijos' Sejanus 1603, Catiline 1611 yra istoriškai tikslesnės už Šekspyro, bet neturi pastarojo poetinės galios ir charakterizacijos iškilumo. Jo kūrybos viršūnė yra vaidinimai: Volpone, or the Fox 1606 (Miltinio statyta Panevėžio teatre), Epicoene 1609, The Alchemist 1610, Bartholomew Fair 1614. Jie vadinami komedijomis, bet turi tamsiai tragiškų ir aštriai satyrinių atspalvių. Jie, ypač Volpone, dažnai statomi ir dabar. Paskutinieji J. vaidinimai, nuo The Devil is an Ass 1616 iki A Tale of a Tub 1633 yra blankesni. J. draminė kūryba yra iš esmės satyrinė, pasižyminti ypač stipria kompozicija. J. teorijos griežtai klasikinės, paveiktos Terencijaus ir Plauto, bet klasikinius savo dramų planus jis aprengė sultingu elzbietiniu realizmu. Jo poezija taip pat klasiška, tiksli, muzikali. Žymiausi J. eilėraščiai: Song to Celia, Hymn to Diana. Jo kritikos pastabos surinktos knygoje Timber 1641. J. buvo Šekspyro draugas ir kritikas.

Ben Jonson

M. Castelain, B. J., l'Home et l'Ouevre 1907; *J. Palmer,* B. J. 1934; *F. L. Townsend,* Apologie for Bartholomew Fair: The Art of Jonson's Comedies 1947. *A. L.*

2. Jannsens) Cornelis van Ceulen (1593 Londone — 1661 Amterdame) tapytojas, kilęs šeimoje, kuri iš Kölno, persikėlusi į Antverpeną, 1568 emigravo į Londoną. J. buvo geras Stiuartų laikotarpio portretininkas Anglijoje, van Dycko stiliumi nutapęs didelį skaičių anglų didikų ir Jokūbo I bei Karolio I dvaro visuomenės portretų, kurie pasižymi dideliu panašumu, subtilia darysena ir konservatyvia, bet nesustingusia forma. 1643 J. persikėlė į Amsterdamą. Jo darbo yra taip pat miniatūrų ir grupinių portretų. *P. Rkl.*

Jonsson 1. Einar (g. 1874) islandų skulptorius ir tapytojas. Jo proletarinių ir istorinių motyvų darbai pasižymi gilia simbolika ir poetine fantazija. Rejkjavike yra specialus jo darbų muziejus.

2. Finnur (1858–1934) islandų kalbininkas, Kopenhagos univ. prof. nuo 1898, išleidęs daug senovės islandų ir norvegų literatūros veikalų, pvz. Eigils saga, Senąją Eddą, Snorres Heimskringla ir kt. Den norsk-islandske skjaldedigtning 1908-15 yra pilnas ligi šiol žinomų senųjų poetinių giesmių rinkinys. Pats žymiausias jo veikalas yra 3 tomų Den oldnorske og islandske litteratur historia, 1894—1902 (²1920–24), apimąs visą senąją vakarų skandinavų literatūrą ligi 1450 ir paremtas pačia pirmine rankraštine medžiaga.

3. Thorsten (1910–1950) švedų rašytojas. Savo personažus J. vaizduoja registruodamas jų veiksmus ir be jokių komentarų perteikdamas jų išsireiškimus. Savo objektyviai šalta, meniškai ir psichologiškai niuansuota, amerikiečių literatūrai artima proza J. davė pradžią šio amžiaus penktojo dešimtmečio švedų prozai. Išl. Som det brukar vara (Kaip kad paprastai būna 1939), Konvoj (Konvojus 1947). *J. Lng.*

Jonučiai k., 3 km nuo Garliavos, kuriame XVIII a. pabaigoje buvo pastatyta bžn. ir 1797 įkurta parapija, vėliau perkelta į dabartinę Garliavą (žr.).

Jonušaitis 1. Albertas (1888 IX 23 Ropkojų k., Pagėgių aps. — 1942 XI 22 Stutthofo koncentracijos stovykloj). Mokslą ėjo Tilžės vidurinėje m-loje ir Karaliaučiaus technikos m-loje. Tarnavo Šilutės aps. valdyboje melioracijos, statybos ir plentų tvarkytoju. Su kitais mažlietuvių veikėjais 1921 įst. Dainos d-jos chorą, turėjusį Šilutės apylinkėje tokios pat reikšmės, kaip Giedotojų d-jos choras Tilžėje. 1934 vasarą buvo paskirtas J. Reizgio sudarytos Klaipėdos krašto direktorijos nariu. Šita direktorija bandė laikytis vokiečių atžvil-

giu griežtesnės linijos, bet, negavusi krašto seimelio pritarimo savo žygiams, netrukus (lapkričio mėn.) turėjo atsistatydinti. Išėjęs iš direktorijos, J. vėl tarnavo senojoje vietoje, kol Vokietijai atplėšus Klaipėdos kraštą, išsikėlė į Lietuvą. 1942 VII Kaune vokiečių areštuotas, išsiųstas į Stutthofo koncentracijos stovyklą ir ten netrukus žuvo. *M. Ans.*

2. Jonas (1886 X 25 Ropkojų k. — 1956 II 11 Liubeke, Vokietijoje) Alberto J. brolis. Mokėsi Tilžės gimn. ir ten nuo jaunystės įsijungė į lietuviškąsias organizacijas. Ypač daug jis dirbo jaunimą organizuodamas. 1912 buvo išrinktas į Birutės valdybą, ir jam su Miku Gudaičiu buvo pavesta organizuoti jaunimą. Talkino Vydūnui chore ir rengiant vaidinimus. Politiniame gyvenime veikė drauge su E. Simonaičiu. Šilutėje buvo ilgametis pirm. jo įsteigtos liet. mokytojų d-jos, kuri išlaikė progimn. ir pradžios m-lą. Vėliau Klaipėdoje buvo Visuomenės s-gos reikalų vedėjas, Lietuvos Keleivio leidyklos vedėjas. Vokietijoje buvo Mažlietuvių tėviškės mylėtojų d-jos ir Liubeko LB valdybos narys. Palaidotas Liubeko Vorwerk kapinėse. *M. Nb.*

Jonušas (apie 1340–1429) Mozūrijos kunigaikštis. Už jo Kęstutis buvo išleidęs savo dukterį Danutę (žr.), per krikštą gavusią Onos vardą. Vedybos įvyko prieš 1376. Po Kęstučio nužudymo 1382 pas J. buvo pabėgęs Vytautas, bet J. buvo persilpnas jam pagalbos suteikti.

Jonušas 1. Bronius (g. 1899 II 27 Pašilės k., Ylakių vls., Mažeikių aps.) kapelmeisteris. Brando atestatą gavo prie Švietimo ministerijos 1939. Muzikos iš pradžių mokėsi 1919-20 Rygos konservatorijoje. 1938–42 Kauno konservatorijoje baigė trompetės ir karo kapelmeisterių klases. Toliau dar studijavo kompozicijos klasėje. Nuo 1921 I ligi 1937 V tarnavo kapelmeisteriu kariuomenėje (iš pradžių I savanorių pulke, nuo 1922 8 pėst. pulke, nuo 1935 3 pėst. pulke). 1937–44 buvo Lietuvos policijos reprezentacinio orkestro dirigentas Kaune. Drauge 1924–32 dėstė muziką Šiaulių gimn., nuo 1939 III buvo šaulių s-gos orkestrų instruktoriumi. 8 vasaros sezonus dirigavo (kariuomenės, vėliau policijos) koncertams Palangoje, su policijos orkestru surengė 5 koncertus Kauno Valstybės Teatre ir 6 koncertus Vilniuje, organizavo viešus koncertus Kaune (Vytauto parke ir kt.), koncertavo per radiją. 1939 dirigavo jungtiniam 700 dalyvių orkestrui šaulių sąjungos dvidešimtmečio šventėje. Vokietijoje 1946 II — 1948 XI vadovavo Hanau stovykloje Dainavos ansambliui. 1949 atvykęs į JAV, Baltimorėje suorganizavo chorą ir jam vienus metus vadovavo. Persikėlęs į Chicagą, 1952–54 vadovavo Chicagos liet. vyrų chorui. Dėsto muziką Chicagos aukšt. lituanistinėje m-loje ir nuo 1955 Marijos vardo kazimieriečių mokykloje. J. yra žinomas karinių maršų kompozitorius, laimėjęs 9 premijas už sukurtus karinius maršus. Išl. Lietuviškus maršus (Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim; Nedėlios rytelį) 1930, su E. Gailevičium išl. Lietuvišką muziką pučiamųjų orkestrui (Įžengimas į Vilnių).

Br. Jonušas

2. Zenonas (g. 1901 Pašilės k.) Broniaus J. brolis, fagotistas. 1929 stojo į Šiaulių muzikos m-lą, 1932 persikėlė į Kauno konservatoriją, privačiai mokėsi dar pas J. Karnavičių ir B. Dvarioną. 1940 Vilniaus filharmonijos orkestre buvo pirmasis fagotistas, vokiečių metu — Kaune operos orkestro fagotistas ir policijos orkestro kapelmeisterio padėjėjas. Vokietijoje 1947 buvo suorganizavęs orkestrą Kasselio-Mattenbergo liet. stovykloje. 1950 išvyko į Kolumbiją.

Jonuška Vincas (1895 II 3 Panevėžio aps. — 1926 XII 18 Kaune) kapitonas. 1914 baigė Panevėžio realinę mokyklą. Atostogomis veikė su kaimo jaunimu ir rinko tautosaką, kurią skelbė Aušrinėje, Lietuvos Žiniose ir kt. I pas. karo metu mokytojavo Panevėžio aps. Susekus vokiečiams, kad jis rašė atsišaukimus prieš juos, buvo suimtas, bet spėjo nuo karo teismo pabėgti iš Panevėžio kalėjimo. 1919 XII 31 baigė karo m-lą ir dalyvavo kovose dėl laisvės prieš lenkus ir bolševikus. 1922 baigė aukštuosius karininkų kursus. 1925–26 redagavo Kardą ir nuo 1926 I buvo karo mokslo valdybos viršininkas. Jo 1915–17 dienoraštis, V. Steponaičio paruoštas, išsp. Karo Archyve VII, 1936.

Kardas 1926, 35–36 nr.

Jonuškaitė Vincė (g. 1902 I 22 Subačiuje, Panevėžio aps.) operos dainininkė. Baigusi pradžios mokyklą Subačiuje, mokėsi Panevėžio gimn., su kuria 1915 išsikėlė į Voronežą. Ten 1916 I 5 pirmą kartą viešai pasirodė moksleivių vakare su solo ‚Sunku gyventi'. 1917–18 Voronežo muzikos m-loje mokėsi dainavimo pas latvę prof. Zubit.1918 grįžusi Lietuvon, baigė 3 mėn. mokytojų kursus ir buvo paskirta į Surdegių pradžios mokyklą. 1919 Kaune valdininkavo že-

V. Jonuškaitė

mės ūkio ministerijoje. Draugų raginama pradėjo dalyvauti koncertuose ir tų pat metų rudenį dainavo M. Petrausko ‚Birutėje' Vaidilutės vaidmenį. Muz. K. V. Banaitis po to spaudoje atkreipė visuomenės dėmesį į gerą jos mezzo-soprano balso medžiagą, ir tuoj buvo surinkta lėšų jai paremti. 1920 ji įstojo į Berlyno valstybinę aukštąją muzikos mokyklą (studijavo pas Albert Fischer, operos meną pas Hoert). 1923 persikėlė į Romą ir toliau studijavo pas Einar Feyring. 1925 koncertavo Romos Filharmonijos salėje. 1925 pavasarį Palangoje pasirodė pirmą kartą viešai koncertuodama, o XII 9 debiutavo Pikų Damoje Polinos vaidmeniu. Kiek laiko dainavusi operoje, sekančiais metais ji dar studijavo Milane; vėliau, 1928, ji studijavo pas prof. M. Sammarco. Visą laiką ligi 1944 dainavusi Kauno Valstybės Teatro operoje, J. savo vaidyba, išraiška ir dainavimu sukūrė 47 operų vaidmenis. Jų žymiausi: Mignon; Carmen; Kaukių Baliuje — Ulrika, Trubadūre — Azucena, Aidoje — Amneris, Boris Godunove — Marina; Dalila, Pikų Damoje — Polina ir Grovienė, Giocondoje — Laura, Pakalnėje — Ragana, Care Saltane — Babaricha, Perikola ir kt. Šiuos vaidmenis J. yra vaidinusi užsienyje šiose vietose: Talino ‚Estijoje', Rygos Nacionalinėje Operoje, Prahos Narodni Divadlo, Paryžiaus Grand Opéra ir Opéra Comique, Buenos Aires — Colon teatre ir kt. Svarbų vaidmenį J. suvaidino pradėdama rengti rimtos programos kamerinius rečitalius pati viena, sujungdama su paaiškinimais (dažniausiai prof. Vl. Jakubėno, beveik nuolatinio savo akomponiatoriaus). Šios rūšies koncertus ji rengė daugelyje Lietuvos miestų. Kai šie koncertai visuomenėje susilaukė pasisekimo, J. šalia svetimtaučių kompozitorių pradėjo dainuoti originalias lietuvių kompozitorių ir harmonizuotas liaudies dainas (iš savo motinos išmokusi daug senų lietuvių liaudies dainų, tas dainas ji duodavo kompozitoriams harmonizuoti). Būdama lygiai stipri tiek koncertų, tiek operos dainininkė, J. yra koncertavusi Taline, Berlyne, Vienoje, Varšuvoje, Sao Paulo, Montevideo, Buenos Aires, Londone, Kopenhagoje (2 kartus), Stockholme (1931 I 8 vien lietuviška programa), Oslo, Leningrade, Maskvoje, Romoje (kelis kartus), Treviso, Palermo. 1944 pasitraukusi į Vokietiją ir 1948 atvykusi į JAV, ji taip pat yra plačiai koncertavusi. Pirmą kartą J. buvo ištekėjusi už Dovo Zauniaus (žr.); jam mirus, ištekėjo už St. Leskaičio (žr.). Plačioje visuomenėje labiau žinoma mergautine pavarde, J. Lietuvoje buvo labai populiari. Subačius jos vardu pavadino 1936 pastatytą pradžios mokyklą. *J. Ž.*

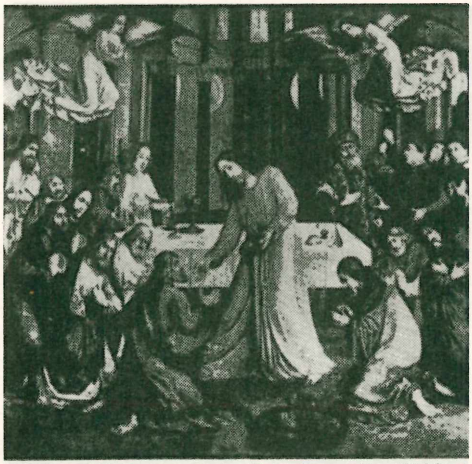

Joos van Gent Apaštalų komunija (Urbino)

Jonvabalis, arba šv. Jono vabalėlis (Lampyris), žr. Žibukas.

Joos 1. Joseph (g. 1878) vokiečių politikas, 1919—33 Reichstago narys Centro frakcijoje, krikščionių darbininkų veikėjas, buvęs pirmuoju katalikų darbininkų internacionalo pirmininku. Nuo Hitlerio pabėgo į Prancūziją 1933; ten sugautas, 1941–45 kalintas Dachau koncentracijos stovykloje (stovyklos pergyvenimų knyga Leben auf Widerruf 1946).

2. J. van Gent (Justus van Gent), iš tikrųjų Joos van Wassenhove; flamų tapytojas, 1460 priimtas į Antverpeno tapytojų broliją, 1464 pripažintas meistru Gente ir buvo ten šalia Hugo van der Goes vienas iš žymesniųjų. Apie 1469–70 J. išvyko Italijon pas Urbino kng. Federigo da Montefeltro ir ten dirbo eilę metų. 1472–74 Corpus Domini brolijai nutapė didelį altoriaus pav. Apaštalų Komuniją (Urbino Palazzo Ducale), 1474–77 28 senovės filosofų, poetų ir Bažnyčios Tėvų idealinių portretų ciklą (Urbine ir Louvre). J. priskiriami dar 1478-80 7 laisvųjų menų alegorijų pav. (4 pav. išlikę Berlyne ir Londone) ir du F. da Montefeltro su palyda portretai (Urbino ir Windsor), datuojami 1477 ir 1480. Pagal šių darbų stilių buvo identifikuoti J. darbai atlikti prieš išvykstant Italijon: Trys Karaliai (New Yorke), Nukryžiavimas (Briuselyje) ir didelis triptikas Kalvarijos Kalnas (Gente St. Bavo bžn.). J. menas susiformavo ant Jan van Eyck pagrindų, pasižymi detalių realizmu (portretas, rankos) ir sudvasinta melancholiška veido išraiška, būdinga vėlyvosios gotikos meistrams. Priešingai italams, J. dar nevaldė perspektyvos ir proporcijų visumos. Vis dėlto J. šviežias realizmas bei vėlyvosios gotikos motyvai (pvz. laužytos drabužių raukšlių formos) paliko Italijoje

J. Jordaens Jėzus tarp rašto žinovų (Louvre)

žymių pėdsakų. J. įtakos gavo Melozzo da Forlì ir Raffaelio tėvas Giovanni Santi.

J. Lavalleye, Juste de Gand 1936. *P.Rkl.*

Jooss Kurt (g. 1901) vokiečių išraiškos šokėjas ir choreografas. Šokio meno mokėsi iš Rudolf v. Laban ir vėliau buvo jo asistentu. Jo suorganizuota koncertinė šokėjų grupė Neue Tanzbühne 1930 priimta į Esseno operą. 1932 choreografijos festivalyje Paryžiuje laimėjo I vietą už dramatinę kompoziciją Der grüne Tisch. Vėliau J. baleto grupė, atsiskyrusi nuo Esseno operos, kurį laiką veikė savarankiškai.

Joramas 1. Izraelio karalius (851–845 pr. Kr.), Akabo sūnus ir bevaikio brolio Akazijo įpėdinis. Naikino tėvų įvestą Baalo garbinimą ir kariavo su moabitais, atsisakiusiais mokėti Izraeliui duoklę. Prieš sužeistą kovoje su Sirija J. sukilo kariuomenės vadas Jehus ir jį nužudė.

2. Judo karalius (852–845 pr. Kr.), Jozafato sūnus, vedęs Izraelio karaliaus Akabo dukterį Ataliją. J. žmona tėvų pavyzdžiu ir Judo valstybėje įvedė Baalo garbinimą. Pasidavęs žmonos įtakai, pats J. tapo stabų garbintoju. Rytų papročiu išžudė savo brolius ir kitus giminaičius, kuriems Jozafatas buvo pavedęs atsakingas valstybės pareigas. Dovydo laikais užimta Idumėja atsiskyrė ir užkirto Judui kelią į Arabijos įlanką. Filistinai pradėjo pulti Judo valstybę ir buvo išdrisę net pačią Jeruzalę užpulti. *P. Plk.*

Jordaens Jacob (1593–1678) flamų tapytojas. Po Rubenso ir Van Dycko didžiausias flamų baroko tapybos meistras Antverpene. Mokėsi pas A. van Noorts, kurio dukterį vėliau vedė. 1617 nutapė pirmą datuotą paveikslą Nukryžiavimą šv. Povilo bžn. Antverpene. 1621 šv. Luko gildijos dekanas. 1628 gavo pirmą reprezentatyvų užsakymą šv. Apolonijos kančią augustinijonų bžn. 1634–35 kartu su Rubensu dirbo kardinolo-infanto Ferdinando sutikimo dekoracijas. Pralobęs apie 1630 J. pasistatė didelius baroko rūmus su dirbtuve (iš dalies išlikę). Po Rubenso mirties (1640) J. buvo laikomas pirmuoju tapytoju P. Niderlanduose ir gavo daug užsakymų — didelių altorių bažnyčioms bei istorinių paveikslų rotušėms. Apie 1650 J. perėjo į kalvinizmą, bet ir toliau gavo daug katalikų užsakymų. 1652 Huis ten Bosch prie Haagos nutapė Fridricho Henriko Oraniečio triumfą (850×820 cm), 1661 Amsterdamo rotušei 3 pav. iš žydų ir romėnų istorijos; bet šie reprezentatyvūs darbai nėra patys geriausieji. J. darbų labai gausu, jų tarpe yra daug mokinių darbo. Atskiriems motyvams, pav. gyvuliams, nutapyti J. naudojosi tapytojų specialistų F. Snyders, J. Fyt, P. de Vos ir kt. talka. Daugumą paveikslų J. nutapė Senojo ir ypač Naujojo Įstatymo temomis ir šias dideles (iki 5 m) altoriams skiriamas kompozicijas J. pradžioje kūrė Rubenso veikiamas, nors tiesiog jo nemėgdžiojo. Savarankiškiausi J. darbai buvo žanras ir mitologiniai paveikslai bei vad. ‚priežodžiai', kuriuos J. taip pat traktavo žanriškai. Šių temų yra išlikę daug pakartojimų ir variantų, pvz. garsiųjų Karalius geria (arba Pupų šventė), kur J. vaizduoja Trijų Karalių šventės šeimos puotą, išvirstančią tikra apsirijimo orgija, yra 22. Vitalumo išraiška J. pralenkia Rubensą, nevengdamas agresyvių, humoristiškų ir grubių, flamų liaudies charakterį atitinkančių bruožų. Taip pat ir J. portretai trykšta natūralia jėga, bet jiems stinga Rubenso didingumo ar Van Dycko gracijos. Tokius natūralistiškus, humoristiškus bruožus J. mėgo jungti ir su tradicinėmis iškilmingomis baroko tapybos kompozicijų formulėmis, tarsi jas pašiepdamas. Tapyboje J. meistriškai valdė šviesą, o Carravaggio įtakoje (perteiktoje A. Janssenso) pamėgo stiprius tamsos ir šviesos kontrastus ir išdirbo savitą sodrią, lyg riebalais tekančią, neramių dėmių tapybinę techniką. Italijoje J. nebuvo, tačiau po Rubenso mirties pradėjo ieškoti atramos italų renesanso klasikos meno pavyzdžiuose, kartu prarasdamas ankstyvesnę gaivališką jėgą. J. dabar siekė kompozicijoms duoti erdvės ir nuosaikaus didingumo, pvz. apie 1652 Kristaus Apraudojimas (Hamburge), komponuotas pagal Michelangelą. J. paveikslų turi visi žymesnieji muziejai.

M. Rooses, J. Leben und Werke 1906; *H. Kaufmann,* Die Wandlung des J. J. (Festschrift für M. J. Friedländer) 1927; *L. van Puyvelde,* J. 1953. *P.Rkl.*

Jordan 1. Pascual (1902–54) vokiečių fizikas, Rostocko, Berlyno ir Hamburgo univ. prof. Plėtojo kvantų mechaniką, ieškojo ryšio tarp fizikos ir biologijos, leidosi į kosmologiją. Veikalai: Elementare Quantenmechanik (su M. Bornu) 1930, Statistische Mechanik auf quantenmechanischer Grundlage 1933 (²1946), Die Physik des 20. Jahrh. 1936 (⁸1949), Die Physik und das Geheimnis des organischen Lebens 1941 (⁶1949), Das Bild der modernen Physik 1947 (²1949), Physik im Vordringen 1949, Schwerkraft und Weltall 1952.

2. Wilhelm (1819 Įsrutyje — 1904) Karolio Augusto Jordano (žr.) sūnus, vokiečių rašytojas. Mokėsi Gumbinėje ir Tilžėje, 1842 baigė Karaliaučiaus univ. filosofijos daktaro laipsniu. 1848–49 Frankfurto parlamento narys. Kurį laiką valdininkavęs, vėliau atsidėjo kūrybai. Nuo 1870 turėjo Frankfurte (a. M.) savo leidyklą. Iš jo gausių raštų minėtina trijų tomų misterija Demiurgos pasirodė 1852–54, epas Die Nibelunge 1867–74, komedija Durchs Ohr 1870, darvinistinių nuotaikų romanai Die Sebalds 1885 ir Zwei Wiegen 1887, poezijos rinktinė In Talar und Harnisch 1899. Vertė Homerą (Odisėja ir Ilijada), Sofoklį, Dantę ir Šekspyrą. 1843 jis Berlyne išleido Litauische Volkslieder und Sagen.

M. R. v. Stern, W. J. ³1911.

3. Žr. Jordanas.

Jordanas (hebr. Jardan ‚nuotakas', ar. Šeriat el-Kebir) Palestinos upė; 350 km ilgio, baseino plotas nežinomas, vidutinis debitas ties Jerichonu 130 m³/sek. J. prasideda Hermono aukštumose (Libane) trimis versmių srovėmis, kurios susijungusios įteka į pelkėtą ežerą Hula. Iš jo J. išteka giliu kloniu ir po 17 km įteka į Genezereto ež. 208 m žemiau jūros lygio. Hula ež. paviršius yra 2 m aukščiau j.l. Iš Genezareto ež., kitaip vad. Galilėjos jūra, J. toliau teka labai vingiuodamas plačiu Gor kloniu (vid. 20 km pločio), kurio apatinė, žymiai siauresnė (0,5–3 km pločio), dalis vadinama Zor. Potvynių metu Zor yra apsemiamas ir dėl to turi labai derlingą dirvožemį. Tarp Genezareto ež. ir Mirusiosios jūros, į kurią J. įteka, tiesia linija (Gor kloniu) yra 105 km, bet upės tėkmė, jos didelio vingiuotumo dėka, yra apie 300 km. Nuo pat pradžios visą laiką J. teka ledynų laikotarpyje atsiradusiu žemės plutos grioviu, kuris sudaro giliausią pasaulyje žemės paviršiaus depresiją: J. žiotys (Mirusioji jūra) yra 394 m žemiau jūros lygio. Vidutinis upės vagos nuolydis 170 cm 1 km tėkmės. Nuo versmių ligi žiočių upė krinta 700 m. Upės plotis sausros metu 30–50 m, o žiotyse 180 m. Didžiojo klonio (Goro) krantai išraižyti gi-

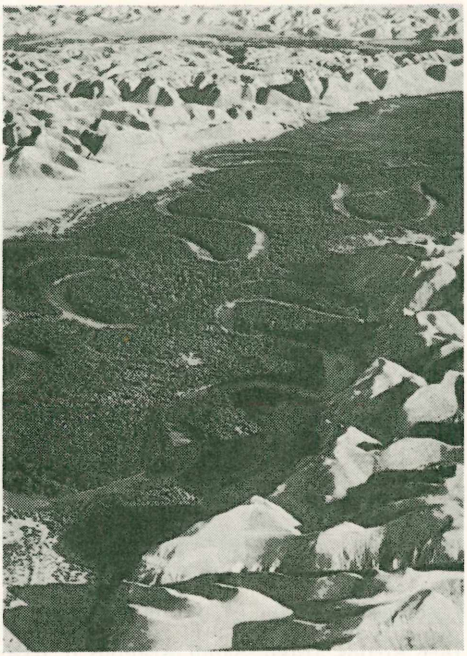

Jordanas

lių skersinių griovių, kuriais lietaus periodu (I–III mėn.) teka sraunūs intakai. Didžiausias intakas iš kair. pusės yra Jarmakas, sudaręs sieną tarp Jordano ir Sirijos valstybių.

J. vanduo yra gyvybinės reikšmės Izraeliui ir Jordano karalystei. 1953 Izraelis turėjo sustabdyti vykdymą projekto nukreipti J. aukštupį (į š. nuo Genezareto ež.) kanalais, tuneliais ir vamzdžiais pajūriu į Negevo dykumą ir ten jį sunaudoti laukų irigacijai. Pagal šį planą Izraelis galėtų išmaitinti apie 4 mil. naujų gyventojų. JAV prezidento Eisenhowerio specialus pasiuntinys E. Johnston 1955 pasiūlė projektą J. vandeniui paskirstyti, pagal kurį Izraelis gautų per metus 400 mil. m³, Jordanas 477 mil. m³, Sirija 132 mil. m³ ir Libanas 35 mil. m³. J. klonis yra tropinio klimato, su vasaros karščiais ligi 43°C pavėsyje. Jame auga bananai, cukrinės nendrės, papirusas ir kai kurie kiti r. Afrikos augalai. J. yra viena iš garsiausių pasaulio upių, vaidinusi žymų vaidmenį žydų istorijoje, krikščionių minima su pagarba dėl Jėzaus Kristaus krikšto. Tačiau dėl savo vandens nešvarumo, tėkmės sraunumo (netinka laivybai), uždarumo J. amžiais buvo nemėgiamas ir liko senovės poetų neapdainuotas.

N. Glueck, The River Jordan 1955; *G. Stevens*, The Jordan Valley 1956. *A.B.*

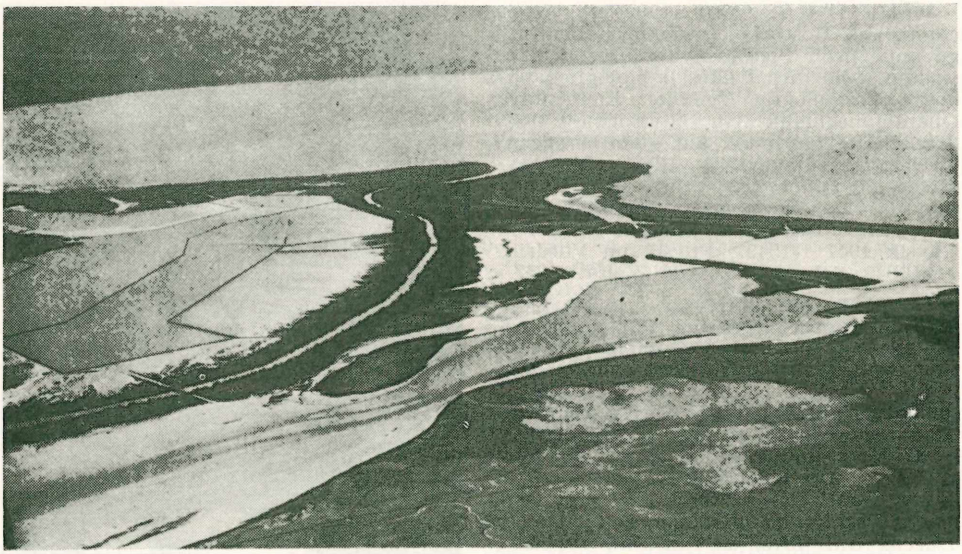

Jordano žiotys ir Mirusiosios jūros druskynai

Jordanas (arabų Al-Mamlaka al-Hašimija al-Urdanija) Artimųjų Rytų valstybė tarp Sirijos, Irako, Saudi Arabijos ir Izraelio; 96.000 km² ir 1,25 mil. gyv. 1950). Sostinė ir didžiausias miestas yra Amman. Jordanui nuo 1948 priklauso ir Jeruzalės senamiestis su apie 75.000 gyv. El-Akaba prie Raudonosios jūros Akabos įlankos yra vienintelis J. uostas. Iš biblinių vietovių J. priklauso Betliejus, Hebronas, Jerichonas.

J. paviršius yra būdingas plokščiakalnis, kuris švelniai nusileidžia rytų link. Jo vidutiniškas iškilimas nuo j.l. yra apie 900 m. Rytiniame pakrašty šis plokščiakalnis pereina į Sirijos dykumą. Gilūs tarpekliai

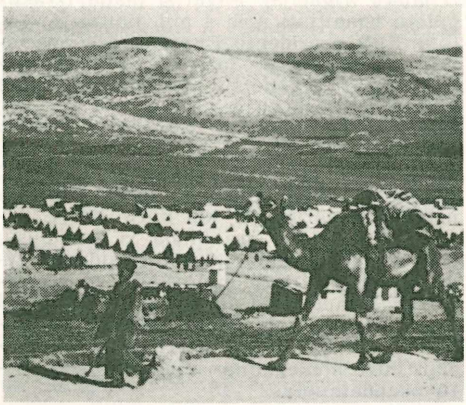

Arabų tremtinių iš Palestinos stovykla Jordano valstybėje

ir kalnuoti pakraščiai nusitęsia išilgai Jordano upės ir Mirusiosios jūros į pietus. Jordanas (žr.) yra svarbiausioji krašto upė. Rytinė J. valstybės dalis yra jau dykuma.

K l i m a t a s yra kiek Vidužemio jūros tipo, pasižymi ryškiais sezoniniais skirtumais, bet neturi mums įprastų 4 metų laikų. Vasaros yra sausos ir karštos, o žiemos gana švelnios, vėsios ir drėgnos. Karščiausias mėnuo yra rugpiūtis su temperatūra ligi 45°C. Drėgmenų per metus esti vakarinėje dalyje apie 650 mm, o rytinėje — ligi 125 mm. Dėl sauso klimato J. daugiausia yra ganyklų kraštas. Dirbama žemė tesudaro apie 5% viso ploto. Auginama kviečiai, miežiai, kukurūzai, pupos, žirniai, ryžiai, lęšiai, sora, citrininiai vaisiai, vynuogės, bananai. Gyvulininkyste verčiasi daugiausia klajokliai beduinai. Jie augina kuprius, galvijus, avis, ožkas. Per sausąjį sezoną gyvulių kaimenes varo arčiau vakarinio valstybės pakraščio, tolyn nuo dykumos, nes arčiau dirbamųjų laukų gyvulius lengviau aprūpinti vandeniu. Žemės darbu ir gyvulininkyste verčiasi apie 85% visų gyv. Iš žemės turtų svarbesnieji yra: manganas, koalinas, geležies rūda, ochra ir fosfatai.

Daugumas gyventojų yra arabai, sunitų sekto mahometonai. Oficialioji krašto kalba yra arabų, bet plačiai įsigalėjusi ir anglų kalba. Krikščionių J. esama apie 30.000; iš jų apie 14.000 kat. Veik pusė visų gyv. yra klajokliai. Pagal 1946 konstituciją J. yra konstitucinė monarchija. Vykdomoji valdžia yra karaliaus rankose, o jam pade-

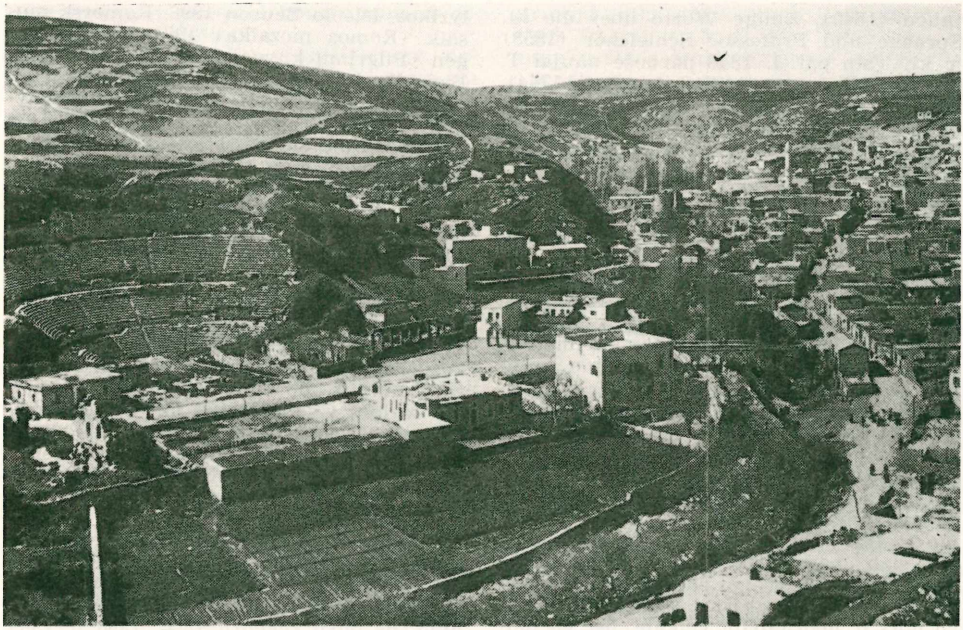

Jordano valstybės sostinė Amman; senovėje čia buvo Filadelfija, kairėje matyti romėnų statyto amfiteatro griuvėsiai

da ministrų kabinetas. Parlamentas yra dviejų rūmų, aukštųjų rūmų narius skiria karalius. Krašto pinigas yra dinaras, kurio vertė yra 2,80 dol. Asfaltuotų kelių yra apie 650 km. Visur kitur susisiekiama daugiausia kupriais.

Senaisiais amžiais J. sudarė dalį Palestinos (edomitų, moabitų, amonitų kraštai). Roma šį kraštą prisijungė II a. pr. Kr. Arabai jį nukariavo VII a. po Kr. Nuo XVI a. pradžios iki 1918 valdė turkai. Po I pas. karo D. Britanija J. įjungė į Palestinos mandatą, o 1920 sudarė atskirą J. mandatą. 1946 J. tapo suverenine nepriklausoma valstybe. Nuo 1949 J. yra Arabų Lygos narys, bet stengiasi išlaikyti užsienio politikoje savarankumą. Jo karinį pagrindą sudaro vad. arabų legionas (apie 15.000 karių), kuriam ligi 1956 III vadovavo anglas gen. Glubb. *V.Skn.*

Jordanas (Jordan) 1. Jonas Gotfridas (1753 VI 30 Narkyčiuose — 1822 VIII 1 Galdapėje) M. Lietuvos rašto darbuotojas. 1769–75 studijavo Karaliaučiaus univ., 1776–79 precentorius Įsrutyje, tuo metu susibičiuliavęs su K. Donelaičiu, su kuriuo lietuviškai susirašinėjo. Donelaičiui mirus, J. iš jo našlės gavo Donelaičio rankraščius ir juos vėliau perdavė L. G. Rėzai. 1779 VI 25 ordinuotas kunigu ir paskirtas Valterkiemio klebonu. 1809 pakeltas superintendentu, bet tik nuo 1811 gavo Galdapės vietą. Nuo 1810 J. buvo vienas svarbiausiųjų Rėzos padėjėjų, šiam ruošiant naują Biblijos vertimą. Jis perredagavo ir pagrindinai ištaisė N. Testamento vertimą. L. G. Rėzai ruošiant spaudai lietuvių dainas, J. davė Valterkiemio apl. dainų, iš kurių 6 buvo Rėzos rinkinyje išspausdintos 1825. Rėzos rankraštiniame palikime yra verstinis Karalau szlownasis ir originalus eilėraštis Ne wissi žmones wieno wissi geidžia, kurie priskiriami taip pat J.

L. Rhesa, Geschichte d. lit. Bibel 1816; *M. Biržiška,* L. Rėzos Dainos 1934–37.

2. Karolis Augustas (1793 V 29 Narkyčiuose — 1871 VIII 9 Ragainėje) M. Lietuvos rašto darbuotojas. 1815 baigęs Karaliaučiaus univ., ligi 1825 buvo Įsruties mokyklos mokytoju, vėliau ir vedėju. 1825–31 Gumbinės senamiesčio par. antrasis kunigas. Nuo 1832 Ragainės vokiečių par. kunigas, o nuo 1851 ten pat superintendentas iki mirties. 1846 J. buvo sušaukęs Ragainėje pasitarimą lietuviško žodyno reikalu, kuriame dalyvavo Fr. Kuršaitis, N. Fr. Ostermeyeris iš Budviečių ir Malkvicas iš Ragainės. 1850 J. buvo Tilžės apl. išrinktas Erfurto parlamento nariu. 1846–55 Karaliaučiaus žurnale Neue Preussische Provinzial-Blätter spausdino lituanistinių straipsnių, k. a. Laume (1846), Über litauische Wörterbücher (1846), Verzeichnis von Büchern in Žemaitischen Mundart (1849), Zur Grammatik der lit. Sprache (1849), Der Georgentag (Jurginnes) in Li-

tauen (1849), Einige Worte über die lit. Sprache und Professor Schleicher (1853) ir kt. Taip pat J. 1848 paruošė naujai T. Lepnerio Der preussische Litauer (iš 1744), rinko kalbinę medžiagą G. H. F. Nesselmanno 1851 išleistam lietuvių-vokiečių k. žodynui, 1856 Neisso Ewangeliszkoms Miszknygoms lietuviškai išvertė keletą pamokslų. 1870 atskiru lapeliu išspausdino Die Wacht am Rhein lietuvišką vertimą — Wakta prie Rynupės. J. vertė Šilerio eilėraščių, pvz. Dauboj tarp kerdziu wargdienuju (Das Mädchen aus der Fremde) buvo išsp. Nesselmanno 1877 Altpreuss. Monatsschrift XIV, 673–674.

3. Vilhelmas žr. Jordan, Wilhelm.

Jordanis (Jordanes) gotų kilimo autorius, apie 551 parašęs gotų istoriją nuo seniausių laikų iki 540 (De origine actibusque Getarum; Th. Mommsen išleido Mon. Germ. rinkinyje 1882). Buvo, matyt, aukšto kilimo ir tarnavo notaru alanų konungui, tapusiam rytų imperijos magister militum. Vėliau atsisakė pasaulinio gyvenimo ir tapo gal vienuoliu, gal vyskupu, o gal šiaip pamaldžiu pasauliečiu. Draugo paskatintas, pasišovė padaryti santrauką Cassiodoro gotų istorijos. Tuo būdu jis davė nors ir neoriginalų veikalą, bet vis dėlto tuo svarbų, kad išlaikė bent dingusios Cassiodoro istorijos santrauką. Ką-ne-ką pridūrė iš kitų autorių ir pats. J. gana smulkiai sumini rytinės Europos vietoves ir tautas, tarp jų ir aisčius, gyvenusius ‚tolimiausiame Vokiečių Vandenyno pakrašty'. Juos savo išmintimi ir jėga nugalėjęs Ermanarikas (žr.), ostgotų karalius.

Ch. Ch. Mierow, The Gothic History of J. 1915; *W. Wattenbach - W. Levison*, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I, 1953. *J.J.*

Jörgensen Jens Johannes (1866-1956) danų rašytojas. Beveik visą laiką gyveno užsieny, daugiausia Asyžiuje, Italijoje; 1953 grįžo į Daniją. Estetikos prof. Louvaino univ. 1913–14. J. debiutavo 1887 eilėraščių rinkiniu Vers (Eilėraščiai), paskui ėjo eilė novelių bei eilėraščių rinkinių, kuriuose jis pasireiškė kaip puikus gamtos lyrikas, paveiktas savo tautiečio J. P. Jacobseno ir priklausąs natūralistinei mokyklai. Tačiau prancūzų simbolizmo veikiamas jis ėmė vis labiau artėti prie tikėjimo. Kelionių aprašymai Rejsebögen 1895 ir išpažinimai Livslögn og livssandhed (Gyvenimo melas ir tiesa) 1896 buvo jo nusigręžimas nuo Brandes radikalizmo ir perėjimas į katalikybę. J. įgimtas didžiulis stilistinis sugebėjimas ilgainiui vis labiau ir labiau vystėsi. J. rašė ir prozos dalykėlių, ir kultūrinių bei religiškai istorinių veikalų, ir lyrikos. Stipriausias jis yra lyrikas. J. lyrika pasižymi tiek kalbiniu grožiu, tiek paprastumu ir koncentracija. Savo grynu ir aiškiu psalmių tonu jo lyrika priklauso prie pačios gražiausios danų lyrikos. Išleido Beuron 1896, Romersk mosaik (Romos mozaika) 1901, Pilgrimsbogen (Pilgrimų knyga) 1903, Lourdes 1910, Bag alle de blaa bjerge (Už tų visų kalnų mėlynų) 1913, šventųjų gyvenimo aprašymai Romerske heljenbilleder 1902, Den hellige Frans af Assisi 1907 (Šv. Pranciškus Asyžietis, kun. J. Bikino vert. 1926), Den hellige Katerina af Siena 1915, Den hellige Birgitta af Vadstena 1941–44. Eilėraščių rinkiniai Af det dybe (Iš gilumos, 1909), Der er en brönd som rinder (Šaltinėlis teka, 1920). Didžiulė 7 tomų autobiografija Mit livs legende 1916–28. *J.Lng.*

Joritomo (Yoritomo Minamoto; apie 1147 –1199) japonų karys. Po ilgų kovų pasiekęs Minamoto giminei pergalę prieš Taira giminę ir tuo būdu tapęs visos Japonijos kariniu valdovu. 1192 jis gavo iš imperatoriaus šogūno titulą. J. įtvirtino Japonijoje centralizuoto feodalizmo sistemą, užbaigusią ilgą pilietinių kovų laikotarpį (jo atvaizdą žr. LE IX, 305).

Jorkai karališkoji anglų giminė, datuojama nuo 1385, kada Edvardo III penktasis sūnus Edmund of Langley (1341–1402) buvo pakeltas J. kunigaikščiu už savo žygį prieš skotus. Ričardui II kariaujant užsienyje, jis buvo regentu 1394, 1396 ir 1399. Kai 1399 į Angliją išsikėlė Henrikas Lankasterietis (Henry of Lancaster), reikšdamas pretenziją į sostą, Edmundas mažai jam tesipriešino ir pagaliau perėjo į jo pusę. Henrikas karūnavosi Henriku IV. Kai Edmundo anūkas Ričardas, J. kunigaikštis, pareiškė sosto pretenziją prieš Henriką VI, Lankasterių giminės galvą, Anglijoje kilo vad. Rožių karas (žr. Baltosios ir raudonosios rožės karas: J. turėjo savo ženklu baltą rožę, o Lankasteriai — raudoną rožę. Ričardas per šį 30 metų užtrukusį karą žuvo, bet jo sūnus nuveikė Henriką VI ir pasiskelbė karaliumi Edvardu IV (1461–83). Jam mirus, Anglijos karaliumi Edvardu V buvo paskelbtas jo 12 metų amžiaus sūnus. Bet tuojau pat Edvardą V nužudė regentas Ričardas, Edvardo IV jaunesnysis brolis. Karaliumi pasiskelbęs, bet trumpai tevaldęs (1483–85) Ričardas III buvo paskutinysis J. giminės Anglijos karalius. Tuo būdu J. giminė sėdėjo Anglijos soste 1461–85. Ričardui III kovose žuvus, Rožių karas baigėsi. Lankasteriečių giminės (iš motinos pusės) Henrikui VII vedus Elzbietą, Eduardo IV vyresniąją dukterį, J. ir Lankasterių giminės buvo sujungtos ir buvo pradėta Tudorų dinastija. Nuo seno susidariusia tradicija J. kunigaikščio titulas dažniausiai suteikiamas karaliaus antrajam sūnui.

Jorkširai baltosios anglų kiaulės, išvestos anglų provincijoje Yorkshire. J. yra trejopi: didieji, vidutiniai ir mažieji. Neprikla usomoje Lietuvoje eksportinės kiaulie-

nos (bekonų) gamybai buvo auginami didieji j. ir jų metisai.

Jorubai negrų kiltis Nigerijos p.v. dalyje, ligi 4 mil. gyv. XVIII a. jie buvo sudarę didelę valstybę, vėliau suskilusią. Daugelis jų buvo atversti į islamą. Būdinga, kad jie, nors versdamiesi žemės ūkiu, gyvena dideliuose kaimuose-miestuose (Lagos, Ibadan, Abeokuta). Pasižymėję savo meno (žalvario ir kt.) dirbiniais. Kalba sudanietiškai.

Joselevičius Berelis žr. Berek Joselevičius.

Josephson 1. Ernst (1851–1906) švedų tapytojas. Studijavo Stockholme, Paryžiuj ir keliavo po kt. kraštus. Kiek ilgiau gyveno Paryžiuje, kur jo meninės jėgos, ne be Manet įtakos, išsiveržė visu smarkumu. 1888 J. susirgo pamišimu ir turėjo grįžti į Švediją. J. kūryba yra retas romantizmo ir realizmo mišinys; tai ypač ryšku jo vandenio (mitologinė būtybė) motyvuose. J. buvo kaip reikiant pradėtas vertinti tik po specialios parodos Stockholme ir Göteborge 1893. Jo liga tada nebebuvo tokia aštri, karingas opozicininkas virto svajotoju ir ėmėsi vizijų-škicų (dažniausiai piešuku). Psichinė krizė paleido jo fantazijos vadžias, forma pasidarė neapspręsta, linijų žaismas smulkmeniškai atliktas, bet kartu užsispyrusiai konsekventiškas — liguisto genijaus fantastinis žaismas. J. buvo ir poetas. Jo lyrika pilna gilios melancholijos, visada vaizdinga, siejanti romantizmą su realizmu.

E. Blomberg, E. J. 1951. *J. Lng.*

Josijas Judo valstybės karalius (639–609 pr. Kr.), Amono sūnus ir įpėdinis. Aštuonioliktais J. valdymo metais, restauruojant Jeruzalės bžn., rasta Mozės įstatymų knyga Deuronomium. Pagal tuos įstatymus pradėtos reformos: uždraustas stabų garbinimas, uždarytos šventyklos ir įsakyta Dievą garbinti tik Jeruzalės bažnyčioj — vienas Dievas ir viena bažnyčia. J. žuvo prie Megido kovoje su faraonu Necho II.

Jósika Miklós (1794–1865) baronas, vengrų rašytojas, W. Scotto įtakoje davęs pradžią vengrų istoriniam romanui. Literatūriškai nestiprus, bet savo romanais jis sužadino vengrų domesį savo istorija. 25 tt. jo raštų išl. 1901–09.

Josiukas 1. Jonas (1892 II 16 Marijampolės aps. — 1938 II 26 Kaune) plk. ltn. Iš Rusijos grįžęs su Vitebsko liet. batalionu, 1918 XII 12 stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę ir dalyvavo kovose prieš bolševikus ir lenkus (prie Seinų, Perlojos ir kt.). Evakuojantis bermontininkams, buvo paskirtas prie gen. Nisselio komisijos. 1925 baigė aukštuosius karininkų kursus. Nuo 1937 XI buvo kariuomenės tiekimo valdybos ūkio skyriaus viršininkas.

2. Petras (g. 1896 Suvalkų krašte) pirmųjų trijų seimų narys Liet. ūkininkų s-gos frakcijoje, kurį laiką buvo Liet. ūkininkų s-gos centro valdybos sekretorius.

Joskaudai k. Palangos vls., Kretingos aps., prof. Vl. Jurgučio tėviškė. J. miškas, kitaip vadinamas Dimitravo mišku, turi 1034 ha. Pušynai su maža eglės priemaiša. Per mišką eina Telšių–Klaipėdos geležinkelis. Miške yra Alkos kalnas. Anksčiau J. miškas priklausė grafui Tiškevičiui.

Joskaudas (Jaskowd) Jonas (apie 1742 Palangos apl. — apie 1797) jėzuitas. J. yra mokęsis Kražiuose; nuo 1768 lietuvių pamokslininkas Drangauskynėje prie Tilžės ir iki 1773 Tilžės misijų namų viršininkas, vėliau — lietuvių pamokslininkas Karaliaučiuje. 1792 per Vilniaus akademijos rektorių Počobutą iš Edukacinės Komisijos už 25 m. misijų darbą išsirūpino pensiją. Pagal Vc. Biržišką, M. Lietuvos katalikams esąs jo parašytas gotinėmis raidėmis 1770 išsp. Karaliaučiuje ‚Kriszčioniszkas Katalikiszkas Katekizmas' (gana taisyklinga kalba, S. Daukanto išgirta pavyzdinga). Drauge buvo prijungta kita, taip pat J. priskiriama knygelė ‚Prastas Pamokslas per Klausimus ir per Atsakimus einąs Wissiems o labiausey Jauniems'. Vėliau šis ‚Pamokslas' dar buvo pataisytas ir išspausdintas 1772 ir 1797, kurį 1847 žemaitiškai perdirbo J. J. Lechavičius.

G. Kupke, Beiträge zur Geschichte der katholischen Mission in Tilsit — Quellen u. Forschungen aus italienischen Archiven I, 1899; *Vc. Biržiška*, Sen. liet. knygų istorija I, 1953.

Josquin de Près žr. De(s) près, Josquin.

Jostedalsbrä didžiausias Europoje firno laukas v. Norvegijoje, tarp Sogne ir Nord fiordų; 8500 km², 2038 m nuo j.l., susidaręs iš 24 ledynų.

Josvainiai mstl. ir valsčiaus centras Kėdainių aps., Šušvės rytiniame krante, 12 km į p.v. nuo Kėdainių, prie Aukštaičių plento. 1934 buvo 1269 gyv. (1923 — 1194), iš kurių 374 žydai. Kat. mūrinė bažnyčia statyta 1896–1903 kun. Jono Navickio rūpesčiu, pašventinta vysk. Pr. Karevičiaus 1920. Parapiečių 1940 buvo 4796. Žydai turėjo savo mūrinę sinagogą. Nepriklausomybės metu J. veikė šios įstaigos ir įmonės: valsčiaus savivaldybė (J. valsčiuje 1940 buvo per 1200 ūkių su apie 7300 gyventojų), policijos nuovada, girininkija (Kėdainių miškų urėdijos), pašto įstaiga (nuo 1909), pradžios m-la (mūrinė, dviejų aukštų), parapijos išlaikoma senelių prieglauda, 1926 Lietuvos ūkininkų s-gos įsteigta pieninė, 2 lentpiūvės, 2 vandens malūnai, kalkių deginimo krosnis, puodų dirbtuvė, plytinė, kooperatyvas Šušvė, keliolika krautuvių, smulkaus kredito d-ja, vaistinė. Jau prieš I pas. karą veikė stipri vartotojų b-vė, 1915 turėjusi 218 narių.

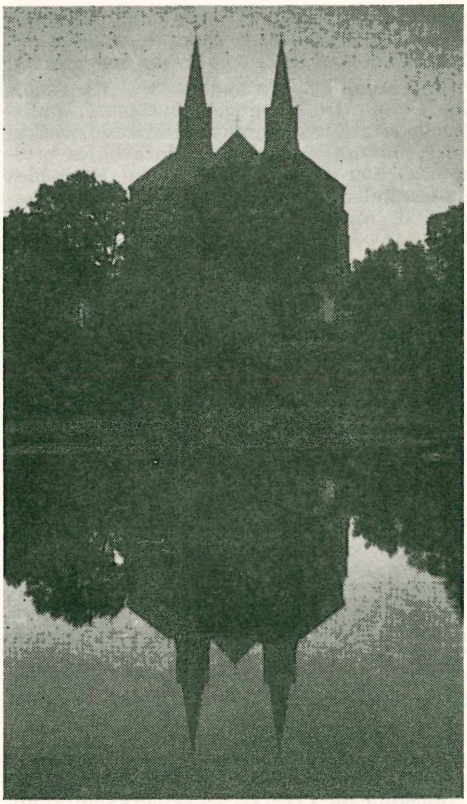

Josvainių bažnyčia

Tais pačiais metais blaivybės d-jos skyrius turėjo 350 narių, ūkio ratelis — 70 narių.

J. yra sena vietovė, minima 1384 kryžiuočių kelių aprašyme (Joswayde). XVI a. J. apskritis buvo ištįsusi abiem Šušvės pusėmis, nuo Šušvės ir Nevėžio santakos iki Grinkiškio. 1528 J. apskrityje buvo 59 bajorų šeimos, kurios turėjo duoti kariuomenei 54 arklius; jie savo žinioje turėjo 432 ūkininkus; iš viso gyventojų buvo apie 3000. 1567 čia buvo 67 bajorai, kurie davė kariuomenei 67 arklius, savo žinioje turėjo 660 ūkininkų; bendras gyventojų skaičius 4450. Ligi 1569 J. buvo karališkasis dvaras, vėliau perjo į privačias rankas. Po Lietuvos - Lenkijos padalijimo J. dv. buvo perimtas rusų, o po baudžiavos panaikinimo išdalytas bežemiams. Iš senosios puikios dvaro sodybos bebuvo išlikęs tik vienas didelis mūrinis namas, kuriame įsikūrė valsčiaus savivaldybės įstaiga. Prie J. dvaro išaugo ir miestelis. Pirmoji medinė kat. bažnyčia buvo pastatyta 1590, Judickiui remiant, kun. Kobilinskio rūpesčiu. 1699 J. buvo sulyginti su kitais didesniais Lietuvos miesteliais ir mokėjo 12.000 lenkiškų auksinų mokesčio. 1792 III 29 karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis suteikė J. Magdeburgo miesto teises.

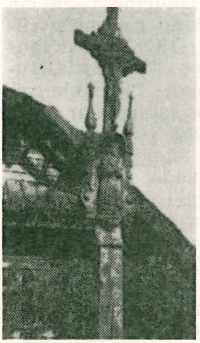

Svirskio darbo kryžius Kačergių k., Josvainių vls.

Jošida Šigemitsu (Yoshida Shigemitsu, g. 1878) japonų politikas, nuo 1906 pradėjęs diplomato karjerą, 1928–30 užsienio reikalų viceministras, vėliau pasiuntinys Romoje (1930–32) ir Londone 1936–38). Po II pas. karo 1945 užsienio reikalų ministras ir 1946–54 (su maža pertrauka) ministras pirmininkas, liberalų partijos vadas. Jis sudarė su JAV taikos sutartį 1951 San Francisco mst. ir vedė JAV draugišką politiką.

Jošihito (Yoshihito; 1879–1926) Japonijos imperatorius nuo 1912. Bet kadangi jis susirgo proto liga, nuo 1921 už jį valdė jo sūnus Hirohito.

Jošivara Tokijo mst. dalis su garsiuoju gražuolių kvartalu.

Joškar-Ola, ligi 1930 Krasnokokčaisk sovietinės ‚autonominės' Marių respublikos sostinė su apie 12.000 gyv. (1950).

Jotamas žr. Joatamas.

Joteika 1. Jonas Vilniuje XIX a. pirmoje pusėje gyvenęs tapytojas ir geras raižytojas, Vilniaus univ. meno mokyklos mokinys. Daug J. grafikos darbų (iliustracijų) dėjo žurnalas Dziennik Wileński, ėjęs tarp 1805 ir 1831.

P. Galaunė, Vilniaus meno mokykla 1928, 95.

2. Polikarpas vilnietis tapytojas, Jono J. brolis, J. Rustemo mokinys, 1820 parodoje Vilniuje išstatė Madoną, o 1822 akademijos parodoje Bachantę. Dirbo taip pat kaip kopijuotojas.

Kraszewski, Iconoteka; *M. Gumowski (Thieme-Becker* XIX, 1926, 186). *P.Rkl.*

Joteikis, iš Ariogalos, vienas iš 26 žemaičių bajorų, kurie 1390 V 26 Karaliaučiuje su ordinu sudarė sutartį, pažadėdami remti į vok. ordiną išbėgusį Vytautą D. Žemaičių bajorai ta sutartimi gavo teisę prekiauti su Prūsų žeme (žr. Eikutis, Eimantas, Einoras, Eiviltas ir kt.).

Cod. epist. Vitoldi, 23.

Joteyko Tadeusz (1872-1932), lenkų kompozitorius. Studijavo Briuselio konservatorijoje pas Gevaert, nuo 1895 gyveno Varšuvoje; vėliau buvo muzikos m-los direktorius Radome. Svarbesni jo muzikos kūriniai: simfonija C dur, 2 sonatos fortepijonui, sonata violončelei, opera Zygmunt August ir kt.

Jotijà upė Šakių aps., Šešupės deš. intakas, 47,3 km ilgio; teka į vakarus lygiagrečiai Nemunui, 4–7 km į pietus, maždaug tarp Veliuonos ir Sudargo. Intakai: kair. Orija, deš. Kregždantė, Gečupis ir Šilupis. Įteka į Šešupę ties pat Rytprūsių siena. Baseino plotas 268 km². Vid. debitas 1,6, mkm. 60 m³/sek. Kritimas 47 m, vid. 1,0 m/km.

Jotynės jojimo lenktynės. Iš XIX a. pradžios žinomos kaime j., kur jaunimas jodavo lenkčių iki sutartos vietos pievoje ir pn. Šalia paprastų buvo j. ir per kliūtis kai tekdavo arkliui šokti per griovius, panuovalius ir pn. Buvo labai mėgiamos j. per žabynus ir krūmus, kur arkliai daryvo daug staigių posūkių ir šuolių. Taip pat kaime buvo dažnos j. stačiomis, kai arklys lėkdavo risčia ar šuoliais, o jojikas, įsitvėręs paprasto pavadžio, laikydavosi stačias. Buvo žinomas ir j. gulomis, kai jojikas apkabindavo kojomis arkliui kaklą, o savo galvą padėdavo arkliui ant kryžiaus (guldavo aukštielninkas). *A.Mž.*

Jotiškiai k. Plokščių par., Šakių aps., minimas jau 1590. Tada buvo 11 šeimų, valdžiusių 5 valakus.

Jotkevičius Zenonas, kilęs iš Žemaitijos; jį vysk. M. Valančius 1857 išleido į naujai sudaromą Saratovo vysk. kapitulą.

Jotkis, iš Tendžiogalos (Kėdainių aps.), Svirdeikos sūnus, kryžiuočių paimtas įkaitu 1406 vasarą, kada Žemaičiai buvo ordino valdžioje iki 1409 (Cod. Epist. Vitoldi, 126–128, 341 nr.).

Jotuni Maria (1850–1943) suomių rašytoja. J. debiutavo 1905 novelių rinkiniu, bet paskui rašė vaizdus iš liaudies gyvenimo bei dramas. J. kūrybai yra būdingas sugebėjimas dramatiškai atvaizduoti žmogaus sielos gyvenimą. Žymiausi veikalai Arkielämää 1909 (Kasdienybė, romanas), Liehea Kyldilaŭ 1914, Tyttö ruusutarkassa 1927.

Jotvingiai rusų ir lenkų šaltinių vartojamas sūduvių (žr.) vardas. Pirmą kartą jis paminėtas seniausioje Kijevo kronikoje, vad. Nestoro metraštyje, kalbant apie 983 įvykius, kur, tarp ko kita, sakoma, kad kng. Vladimiras žygiavęs prieš j. ir nukariavęs jų žemę (Ide Volodimir na Jatviagy i vzia zemliu ich). Ir nuo tų metų jų vardas, ryšium su naikinamaisiais karais, ištisus tris šimtmečius kartojamas kronikose. Ypačiai dažnai jis minimas vad. Volinės metraštyje, rašytame XIII a. Vienas kitas istorikas ir Nestoro metraščio tarp Kijevo kunigaikščio Konstantinopolin 945 pasiųstųjų pasiuntinių minimą Javtiag Gunarev norėtų laikyti jo tarnyboje buvusiu jotvingiu ir net Narvos srities (Estijoje) vietininku (V. T. Pašuto). Mat kai kuriuose vėlyvesniuose metraščiuose šis pasiuntinys rašomas Jatviag, o Ipatijaus metraštis vietoje Gunarev turi Nunarev. Tačiau spėjimas, atrodo, nepagrįstas. Visų pirma seniausiojo metraščio duodamos vardo lytys patikimesnės ir čia, matyti, būta skandinavo variago, kaip ir daugelio kitų pasiuntinių. Gunarev yra rusiškas būdvardinis tėvavardis iš skandinaviško Gunar, o Javtiag taip pat gali būti surusintas skandinaviškas vardas (V. Thomsen). Antra j. kraštas visai nebuvo pakeliui variagams, kaip pvz. estų sritys (rusų metraščių Čudė), iš kurių buvo pasiuntinių ir anoje 945 delegacijoje. Nestoro ir Suzdalio metraščiai j. vardą rašo jatvęgi, jatvęgy, jat'vęgy. Volinės metraštyje rašymas labai įvairuoja, bet ten pasirodo ir naujesnė rusiška vardo lytis jatviaź, vartojama lygiomis tautai ir kraštui vadinti. Ji pasidaryta analogiškai pagal kitus metraščių vartojamus vardus, pvz. ne tik Ruś, bet ir Korś ‚kuršiai', Lib' ‚lybiai', Sum ‚suomiai'. Lotyniškų XIII a. lenkų šaltinių vartojamose lytyse Jaczwyagi, Jaczwiagy, Yaczwagi, Yaczwyagowye, Jadwiagowie, Yaczwaigowe atsispindi tuometinis rusiškas j. vardo tarimas jatviagi, o kitos vėl lytys, būtent metraščių Iazwizite ir dg. gl. Iacuizitas, Iaczuizitas, Jazvizitas, Jazvuditas yra sulotynintos (su priesaga -ita) taip pat iš rus. Jatviaź. Bet lenkų šaltiniuose sutinkame ir lyčių su priesaginiu n, pvz. Jazvindite ir dg. gl. Jaczvangos, Jaczwanszytas. Kijevas, be abejo, su j. bus susipažinęs bent kelias dešimtis metų prieš 983 žygį, kada rusų kalboje tebebuvo sveiki nosiniai balsiai ą ir ę (plg. liet. lėnkas iš prarus. *lęchŭ, vėliau liach). Taigi pirmųjų metraščių tradicinėje lytyje jatvęgi gal būt dar atsispindi senasis nosinis ę, vėliau išvirtęs ja. Bet kur lenkų šaltiniuose randame in ir an, ten dėl nosinio visai nėra ko abejoti. Todėl K. Būga, išanalizavęs šaltinines j. vardo atmainas, ir išvedė, kad prūsų (pagal atskiras tarmes) tarta *jātvings arba *jōtvings iš dar senesnės lyties *jātvingas. Lietuvių kalboj čia atlieptų jótvingas, dg. jótvingai. Bet kadangi priesaga -ingas paprastai tevartojama tik būdvardžiams, tai bendrinėj kalboj vėliau prigijo lytis jótvingis, jótvingiai (plg. pavardes Smìkingis, Stabingis, ežero vardą Nedìngis). Vardas yra išvestas su priesaga -ing- kaip ir daugelis prūsų tikrinių vardų, ypačiai vandenvardžių (plg. Stabingen, kaimas: pr. stabis ‚akmuo', Dobringe, ežeras: liet. dubrà, duburỹs), iš *Jātvā arba *Jōtvō, greičiausia upėvardžio. Ir tikrai Lietuvos Metrikoje 1516 minima upė Jatfa, t.y. Jatva (Lydos aps.). Ji pažįstama, tik perkreipta į Yethwes, ir XIV a. kryžiuočių žygių aprašuose. Lytį be priesagos rodo ir 1420–22 Sūduvos vardas ‚Suderlant alias Jetuen, kur Jetu- skaitytinas *Jatv-, o

-e n yra vokiška galūnė. *J ā t v ā, liet. būtų J ó t v a, neatskirtina nuo upių vardų Jotijà, Jotùlė, Jõtupis. O šaknį j o t- Būga jungia su pr. per-jot ‚parvažiuoja' (plg. skr. yātī ‚eina, važiuoja', rus. jatvo ‚vilkstinė, žuvų būrys', serbų jato ‚banda, vilkstinė'). Kaip senovėje L a t u v a, vėliau išvirtusi *Latva (plg. lenk. Łotwa ‚Latvija') reiškė upę ir kraštą, taip ir Jotva galėjo būti dvireikšmė. Taigi j. visų pirma bus buvę Jotvos paupio, o vėliau Jotvos žemės gyventojai. Lietuviai j. tuo vardu, matyti, nėra vadinę, nes vienas Zietelos apl. (Slanymo aps.) kaimas, pažįstamas jau XVI a., gudų vadinamas Jatviež, o vietos lietuvių tik Dainavà (žr.). Bet šiaip j. vardas per lenkus apie XIII a. vidurį patenka ir pas kryžiuočius, taip pat ir Romos kūrijon. Šaltiniuose pasklinda daugybė įvairiausių to vardo variantų. Rašoma ne tik terra Jatwesonie, Getuesia, Getwezia ir Gotwesia, bet ir neatpažintinai iškraipoma, pvz. Jentuosi, Jacintiones, Jataerzones. Tačiau iš kitos pusės kryžiuočių kronikos vartoja tik sūduvių vardą. Kaimynams j. benaikinant, jų pasklido ir už krašto ribų, greičiausia belaisvių sodybomis. Vietovardžių Jatwiesk(o), Jatwież, Jaćwież, Jaczwiąsk, Jatwięgi ir pn. randame nemaža Naugarduko ir Valkavisko srityse, vieną kitą Mozūruose, Paliesėje ir net senovinėje Raudonojoje Rusijoje (Lvovo apl.). Iš šių vardų paplitimo gudiškose ir ukrainiškose srityse galima spėti, kad j. visų pirma bus vadinusis kuri pietų rytų sūduvių kiltis, bet rusai ir lenkai tą kiltinį vardą anksti išplėtė visiems sūduviams.

K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas I–II, 1924–25; *A. Kamiński,* Jaćwież 1953. *A.S.*

Joubert 1. B a r t h é l e m y (1769–1799) prancūzų karinis didvyris, 1791 stojęs savanoriu į kariuomenę, 1795 pakeltas brigados, 1796 divizijos generolu už savo pasižymėjimą Italijos kovose. Paskirtas Italijos fronto vyr. vadu, po mėnesio žuvo kautynėse ties Novi (1799 VIII 5).

2. J o s e p h (1754–1824) prancūzų rašytojas, Chateaubriand'o draugas, puikaus stiliaus ir subtilaus žvilgio moralistas. Tik po jo mirties Chateaubriand išl. jo Pensées 1838. Iš pradžių mažai vertintas, J. susilaukė dėmesio tik XX a. A. Beaunier išl. pilną jo raštų laidą, Les carnets de J.J. 1938.

Jouhandeau Marcel (g. 1888) prancūzų romanistas, vienas žymiausių tarpkario periodo moralinės satyros atstovų. Pagrindiniuose veikaluose (Monsieur Godeau intime 1926, Les Térébinte 1926, Élise 1932, Algèbre des Valeurs Morales 1935, Chroniques maritales 1938 etc.) J. nepaprastu atvirumu vaizduoja žmogiškos perversijos apraiškas intimaus gyvenimo fone, be gailesčio griaudamas paradinės moralės legendą. Tikrovę J. traktuoja natūralisto ir vizionieriaus akimis, todėl jo tikrovė turi dar ir alegorinę prasmę. Ironizuodamas intimaus žmogaus menkystę, jis kartu joje mato išganymo ilgesio reiškinių, nes jam ir Dievas ir Velnias abu lygiai liudija žmogaus nebaigtinybę: žmogus visuomet lieka tam tikrame santykyje su transcendencinės būties apraiškomis. J. stilius yra sausas, antiornamentinis, absoliučiai pajungtas konstruktyvinei visumai. *A. Č.*

Jouhaux Léon (1879-1954) prancūzų darbininkų profesinių sąjungų žymus veikėjas, nuo 1909 prancūzų Generalinės darbo konfederacijos sekretorius. 1919 buvo išrinktas Tarptautinių darbininkų profesinių sąjungų vicepirmininku. 1911 — 21 La Bataille redaktorius. 1920 J. sutrukdė prancūzų komunistams pagrobti į savo rankas Prancūzijos darbininkų profesines sąjungas. II pas. karo metu (1941) Vichy vyriausybės areštuotas, 1943 buvo deportuotas į Vokietiją. Nuo 1945 Tarptautinių laisvųjų darbininkų profesinių sąjungų vicepirmininkas. 1947 atsiskyrė nuo prokomunistinės Generalinės darbo konfederacijos ir įkūrė nepriklausomą nuo komunistų įtakos Force Ouvrière ir jai vadovavo. Kurį laiką buvo Prancūzijos atstovas Jungtinėse Tautose ir Tarptautinio darbo biuro pirmininkas. 1951 gavo Nobelio taikos premiją. 1952 pradėjo vadovauti demokratijos kovotojų sąjūdžiui. Išsp. Le Syndicalisme et CGT 1920, L'Organisation internationale du travail 1921. *P. Č.*

Joule James Prescott (1818–1889) anglų fizikas. Turtingo Salfordo (netoli (Manchesterio) aludario sūnus. Dėl menkos sveikatos buvo priverstas mokytis namie, kur jau nuo jaunų dienų atsidėjo moksliniams tyrimams. Jis vienas pirmųjų įvertino tikslių matavimų svarbą ir visą savo gyvenimą jais rėmė savo tyrimų išvadas. 1838 žurnale Annals of Electricity jis paskelbė savo išrastos elektromagnetinės mašinos aprašymą, o po 2 metų paskelbė 4 metodus surasti mechaniniam šilumos ekvivalentui. Tas ekvivalentas yra mechaninės energijos kiekis, kuris, paverčiamas šiluma, pakelia vienu F laipsniu vieną svarą vandens prie šalimo temperatūros, kitaip sakant, kuris lygus vienam britų šiluminiam vienetui. 1840 atrado dėsnį, vėliau pavadintą jo vardu, kuris nustato šilumos kiekį, sukeltą elektros srovės laidininke. J. tyrė ryšį tarp elektrinių, mechaninių ir cheminių veiksnių; tai privedė jį prie atra-

J. P. Joule

dimo pirmojo termodinamikos dėsnio (šilumos kiekis gali būti paverstas mechaniniu darbu ir atvirkščiai). 1847 jis paskelbė energijos tvarumo dėsnį. Tai sudomino Lordą Kelviną, ir nuo to laiko abu britų mokslininkai glaudžiai bendradarbiavo. Už vertingus J. įnašus mokslui šilumos, elektros ir termodinamikos srityje, jam mirus, Westminster Abbey buvo įmūryta lenta jam pagerbti. Physical Society of London išleido jo darbų du tomus 1884–87. J. vardu pavadintas darbo vienetas — džaulis (joule). Žr. Elektros vienetai.

J. dėsnis. Elektros srovė sukelia laidininke šilumos kiekį W, kuris yra tiesiog proporcingas laidininko varžai R, srovės J kvadratui ir laikui t: $W = 0{,}24\ R\ J^2t$. Čia W išreikšta gramkalorijomis, R omais, J amperais ir t sekundėmis. Jei koeficientą 0,24 pakeisime vienetu, tai W gausime vatsekundėmis arba džauliais: $W=R\ J^2t$. Darbas per sekundę (t. y. galingumo nuostoliai P laidininke) yra lygus $P=R\ J^2$, kur P išreikšta vatais. Šios formulės tinka nuolatinei ir kintamai srovei, tik kintamos srovės formulėje R yra ominė varža (žr. Elektros varža), o J. efektyvios srovės reikšmė (sinusinės srovės grandinėje ji yra lygi $J_{max} / \sqrt{2}$). *V. Ptr.*

J. Thomsono efektas — ataušimas, kurį pastebime, kai itin suspaustoms dujoms leidžiama laisvai plėstis be jokio išorinio pasipriešinimo. Šis ataušimas yra atvirkščiai proporcingas absoliutinės temperatūros kvadratui. *Ig. K.*

Jourdan Jean Baptiste (1762-1833) prancūzų maršalas. 1794 sumušė austrus ties Fleurus ir užėmė Belgiją, bet vėliau neturėjo sėkmės ir porai metų buvo paliktas nuošaliai nuo vadovybės. Tuo laiku jis paruošė 1798 karinės prievolės įstatymą. Iškilus Napoleonui valdžion, jis vėl gavo įvairių pareigų ir 1804 buvo pakeltas maršalu. Buvo Napoleono brolio Juozapo kariniu patarėju, kai tas buvo padarytas pirma Neapolio (1806), paskui Ispanijos (1808) karaliumi. Susitaikė su Burbonais, bet palaikė 1830 revoliuciją ir kelias dienas buvo užsienio reikalų ministru.

Journal des Savants seniausias mokslinis literatūros žurnalas, kurį 1665 įsteigė Denis de Sallo. 1701 jo redagavimą perėmė valdžios paskirtas mokslininkų kolektyvas. 1792–1816 buvo sustabdytas. Dabar jo leidėjas yra Institut de France.

Jouve Pierre-Jean (g. 1887) prancūzų poetas. Pradžioje priklausė L'Abbaye grupei ir rašė unanimizmo (J. Romains) ir P. Claudel įtakoje. Tarpkario periodu unanimizmo atsisakė ir pasuko į emocinį bei intelektualinį misticizmą. Geriausi jo poezijos rinkiniai: Les Mystérieuses Noces 1925, Le Paradis perdu 1929, Les Noces 1931, Sueur de Sang 1933, La Vierge de Paris 1944, Hymne 1947, Diadème 1949. Jų centrinės temos yra gimtosios nuodėmės sugadinto žmogaus nerimas ir siaubas istorinio vyksmo (kurį jis laiko Velnio kovos prieš Dievą inkarnacija) akivaizdoje, mistinės prasmės liudijimas ir ekstatiškas nuodėmės pasmerkimas. Pasaulis jam yra žlugimo ženklų ir Blogio mišinys, kuris tačiau yra taip pat mistinio tyrumo buvimo liudijimas, nes vis tiek žmogus ‚s'approche de l'Un'. J. poezijos forma yra retorinė; žodis — nuogas, sąmoningas savo nuogumo, natūralistinis. Prozodija J. poezija yra artimesnė naujiesiems sąjūdžiams, o jos dikcijoje, intonacijoje ir kontrasto estetikoje daug kur skamba Baudelaire poezijos tonai. J. poezijos reikšmė ir įtaka augo iki pat paskutinių dienų. Šiandien ji stovi avangardinėse pozicijose. Žymiausiu jo mokiniu laikytinas Pierre Emmanuel. J. rašė ir proza (Paulina 1880, 1925, Le Monde désert 1927, Vagadu 1931). *A. Č.*

Jouvenet Jean (1644-1717) prancūzų dailininkas. Iš pradžių buvo Le Brun įtakoje. Išsilaisvinęs iš jo dogmatizmo, savo monumentaliniuose religiniuose paveiksluose išvystė Rubenso įtakotą stilių.

Jouvet Louis (1887–1951) prancūzų aktorius ir režisierius. 1913 stojo į J. Copeau vadovaujamą Vieux-Colombier teatrą. Trejus metus praleido fronte. 1917 su teatro grupe gastroliavo JAV. 1919-23 grįžo į atsisteigusį Vieux-Colombier teatrą kaip artimiausias J. Copeau bendradarbis. 1923–34 J. vadovavo Champs-Elysées teatrui, kur statė eilės modernių dramaturgų veikalus. Ypačiai didelis J. įnašas prancūzų ir pasauliniam teatrui buvo J. Giraudoux atskleidimas. Nuo 1934 ligi mirties J. dirbo L'Athénée teatre, kur šalia Giraudoux pagrindinis jo autorius buvo Molière. II pas. karo metu su savo teatro grupe J. buvo išvykęs į P. Ameriką. 1945 grįžo į Prancūziją ir itin plačiai gastroliavo po Europą, Ameriką ir Š. Afriką. Paskutinis J. spektaklis buvo J.-P. Sartre'o Le diable et le bon Dieu (1951). Nuo 1931 J. vaidino ir daugely filmų (Topaze 1932, Dr. Knock 1932, Carnet de bal 1937, Volpone 1940, Quai des Orfèvres 1947, La vie en rose 1948). Parašė Les réflexions du comédien 1938, Prestiges et perspectives du théâtre français 1945 ir Écoute, mon ami 1952. J. idėjinis turtingumas, fantazija, skonis ir meistrystė sukūrė nuostabaus vitališkumo ‚teatrališką' teatrą, kurio įtaka siekė toli už Prancūzijos. *J. Bl.*

Jovaišytė–Olekienė Jadvyga (g. apie 1905) primabalerina, Petro Olekos (žr.) žmona. Lankė O. Dubeneckienės baleto

studiją ir pirmą kartą su šios studijos mokiniais pasirodė baleto vakare 1922 VI. Vėliau yra gilinusi studijas Paryžiuje. Dalyvavo Valstybės Teatro operų šokiuose ir vėliau atskiruose baleto spektakliuose nuo pirmojo Coppelia spektaklio 1925 XII 4. Pagrindinį vaidmenį ji turėjo 1926 III 19 vaidintame Pepita Rosa spektaklyje. Yra šokusi kaip primabalerina daugelyje baletų. Kurį laikė dėstė prie teatro veikusioje baleto studijoje. 1941–42 buvo baletmeistrė ir tuo metu parengė šokius Tannhäuseriui. Be to, ji yra stačiusi baletą Batuotą Katiną. Likusi Lietuvoje, dirbo Valstybiniame operos ir baleto teatre Vilniuje (1952 buvo apdovanota pasižymėjimo medaliu).

J. Jovaišaitė-Olekienė

Jovaras (gud. javor) medinio augalo daugiavardės reikšmės pavadinimas, botanikų nebevartojamas. Senesniuose botanikos raštuose j. randame taikomą gudobelei (Crataegus), skroblui (Carpinus betulus), topoliams (Populus nigra, autoriaus žiniomis taip pat — P. nigra var. italica arba P. pyramidalis, P. alba), klevui (Acer pseudoplatanus), platanui (Platanus).

J. Rkt.

J., arba i e v a r a s, šalia putino yra dažniausiai dainose minimas medis, ypač suvalkiečių ir dzūkų rugiapiūtės dainose. (‚Šalia kelio ievaras stovėjo, slaunasi žolyne rugeli'; ‚Augo ievaras laukuosa, vai ievar ievar žaliasai') ir dzūkų advento žaidimuose (‚Grįskime, mergos, ievaro tiltą'). Paprastai ‚ievaro tilto' žaidimas (Tautosakos Darbai IV, 318 nr., t. p. V, 322 nr.) turi daug panašumo su gudišku (liet.: ‚O ar praleisit ievaro žmones?', gud.: ‚Javar, javar, javarovy liudzi, pšepuskaicia...'). Aplamai ‚ievaro tilto' žaidimas labai plačiai sutinkamas, pvz. skandinavuose, vokiečiuose, lenkuose. Minimas i. ir paprastose dainose, pvz.: Ir atlėkė gegužėlė, ir intūpė ievarėly (Merkinė). Ypatinga simbolinė i. reikšmė nenustatyta. *J. B.*

Jovaras Jono Krikščiūno (žr.) slapyvardis.

Jovarauskas Juozas (g. 1882 V 28) 1918–19 Jurbarko progimn. kapelionas ir mokytojas, 1919–23 karo kapelionas, nuo 1924 Liepojoje Lietuvos konsularinis agentas, nuo 1925 vicekonsulas ir nuo 1932 konsulas.

Jovaravas žr. Javaravas.

Jovarklevis žr. Klevas (kalninis).

Jovellanos, Gasper Melchor de (1744 — 1810) ispanų neoklasicizmo poetas ir dramaturgas, jautriais sentimentaliniais eilėraščiais ir scenos dalykais davęs pradžią ir ispaniškajam priešromantizmui. Pagrindiniai jo poezijos motyvai: draugystė, kančia, liūdesys ir vienatvė. Būdamas demokratiškai nusiteikęs filantropas, reikalavo kultūros suvisuotinimo, jos praplėtimo iki žemiausių liaudies sluogsnių. Aktyviai reiškėsi politiniame gyvenime; už tai buvo ištremtas į Malorkos salą (1801–08). Prancūzų invazijos metu organizavo rezistenciją ir buvo priverstas bėgti į Astūriją; ten ir mirė. Žymiausi scenos dalykai: El Pelayo ir El delincuente honrado. Daug politinių-visuomeninių raštų. Be to, rašė archeologijos ir meno klausimais. *J. K.*

Jovydžiai k. Antazavės vls., Zarasų aps. 1915 prie J. įvyko trijų dienų rusų–vokiečių kautynės, sunaikinusios visą kaimą ir pavertusios dalį laukų nedirbamais keliolikai metų. Į š. nuo J. yra piliakalnis Juodasis Dirvonas, kurį beplėšiant rasta gludintų akmeninių kirvukų, kaltelių, kaplys, kaulinių adiklių, molinių verpstuko smagračių ir kt. Radiniai Dusetų ir Zarasų muziejuose.

Jovijonas, Flavius Claudius Jovianus, Romos imperatorius 363–364 po Kr., kareivių apšauktas imperatoriumi po Julijono Apostato mirties kaip imperatoriaus asmeninės gvardijos viršininkas. Susitaikė su persais ir atitraukė kariuomenę iš anapus Tigro upės. Būdamas krikščionis, vėl grąžino krikščionybei laisvę. Mirė išbuvęs imperatoriumi tik 8 mėn.

Jovirdas iš Viduklės, Lašuko sūnus, Dravenio brolis, kryžiuočių paimtas įkaitu 1406 vasarą, kada vok. ordinas 1404 iš Vytauto D. buvo gavęs Žemaičius (Cod. epist. Vitoldi, 126–128).

Jowett Benjamin (1817–93) anglų lingvistas ir filosofas. 1855–93 graikų k. prof. Oxfordo univ. 1871 išvertė Platono dialogus, 1881 Tukididą, 1885 dalį Aristotelio; nebaigė versti Hegelio. J. įtakoje, britų universitetai į graikų filosofiją iki šiai dienai kreipia ypatingą dėmesį.

Jozafatas (hebr. Jašafat ‚Jahvė teisia') Judo karalius 872–852 pr. Kr. Griežtas Jahvės garbintojas, iš kilmingųjų, kunigų ir levitų sudarė komisiją krašte skelbti tikrosios religijos ir doros tiesoms. Siekė teisingo valdymo, didesniuose miestuose įsteigdamas teismus. Statė pilis, steigė miestus, plėtė prekybą su užsieniu. Pirmas Judo karalius taikiai sugyvenęs su Izraeliu, savo sūnų Joramą apvesdinęs su Izraelio karaliaus Akabo dukterimi Atalija. Izraelio padedamas, sumušė jungtinę moabitų amonitų ir edomitų kariuomenę. Padėjo Izraeliui kariauti su aramėjais ir asiriečiais. *P. Plk.*

Jozefavičiai iš Kijevo į Lietuvą atsikrausčiusi žydų šeima, kuri pagarsėjo XV ir XVI a. ekonominiame gyvenime ir ku-

rios palikuonį E. Ožeškienė aprašė romane Mejeris Ezofavičius.

1. Jonas Abromas (m. Lietuvos Brastoje 1519) kartu su savo broliais 1482 atvyko į Lietuvą po to, kai totoriai sunaikino Kijevą. 1488 jis priėmė provoslavų tikybą ir greitai ėmė garsėti kaip prekybininkas ir bankininkas. D.L.K. Aleksandro laikais kilus karui su Maskva, jis smarkiai parėmė kunigaikščio iždą, už tai gaudamas teisę nuomoti įvairias Lietuvos muitines ir smukles. Be to, jis buvo apdovanotas Vaidūnų dv. netoli Vilniaus ir įbajorintas Lelivos herbu. Aleksandras ir jo įpėdinis Žygimantas Senasis buvo nuolat jam įsiskolinę. Pastarasis tarp kita ko atidavė J. administruoti Kauno muitinę, davusią nepaprastai didelį pelną, iš kurio J. sąžiningai atsiskaitė, taip gaudamas dar didesnį Žygimanto Senojo pasitikėjimą, ir vaško bei druskos koncesijas Polocke. Kai 1509 ryšium su Glinskio sąmokslu buvo suimtas krašto iždininkas Chreptavičius, Žygimantas Senasis 1509 pabaigoje iždininku paskyrė J. Nors tai buvo labai aukšta valstybinė vieta, duodanti teisę dalyvauti Ponų taryboje, tačiau šis paskyrimas nesukėlė opozicijos, nes visi įvertino J. finansinius gabumus, o iždas buvo jų reikalingas, ypač nuolatinių karų su Maskva metu. J. gerai tvarkė iždo reikalus, 1511 Lietuvos Brastos seime pateikdamas valstybės biudžeto apyskaitą. Kadangi iždo pinigų neužteko valstybės išlaidoms padengti, skirtumą jis išlygino savo paties ir savo brolių kapitalais. Už šias ir kitas skolas jis gavo Kauno seniūniją su Rumšiškėmis. Per 10 m. būdamas valstybės iždininku J. pravedė ne vieną iždo reformą, atskirdamas didžiojo kunigaikščio privačias pajamas nuo valstybinių, pagerindamas pinigų kalyklos darbą, vietoj natūra įvesdamas mokesčius pinigais.

2. Mykolas (m. 1529) Jono Abromo brolis, gabus prekybininkas ir bankininkas, 1514 Žygimanto Senojo paskirtas žydų vyresniuoju Lietuvoje. Tai reiškė, kad jis turėjo tarpininkauti tarp žydų bendruomenės ir karaliaus, vykdyti žydų teismus ir rinkti mokesčius. Žydų bendruomenė nenorėjo su tuo sutikti, saugodama savo autonomines teises. J. pasižymėjo kaip Lietuvos muitinių valdytojas, kurios visos, išskyrus Kauno, priklausė jam. Kartu su kitais savo broliais padėjo finansuoti karus su Maskva ir už tai 1525 buvo įbajorintas. Tai buvo pirmas toks atsitikimas Lietuvos istorijoje. Jis daugiausia gyveno Lietuvos Brastoje, kuri pasidarė tuo metu tikras žydų kultūros centras Lietuvoje.

A. Janulaitis, Žydai Lietuvoje 1923; Polski słownik biograficzny VI, 328–333 (plati bibliografija). *V. Trp.*

Jozefina (Marie Josèphe Rose Tascher de la Pagerie; 1763–1814) Prancūzijos imperatorė. 1779 ištekėjo už A. Beauharnais (žr.), kuris 1794 buvo nugiljotinuotas. 1796, Barras piršlybų dėka įvyko J. jungtuvės su Napoleonu Bonaparte. 1804 pats Napoleonas uždėjo jai imperatorės karūną. Konsulato ir imperijos metu J. puikiai tvarkė valdovo rūmus. 1809 Napoleonas gavo skyrybas dėl J. bevaikystės.

E. Driault, L'Impératrice Joséphine 1930.

Jozefinizmas griežta žodžio prasme vadinama vokiečių imperatoriaus Juozapo II bažnytinė politika ir visuma jo vykdytų bažnytinių reformų, stengiantis pajungti bažnyčią valstybės tarnybai. Juozapas II, būdamas apšviestojo absoliutizmo atstovas, tikėjo visiška valstybės galia tvarkyti visus gyvenimo reikalus. Jo manymu, svarbiausias valstybės tikslas sudaryti tos valstybės gyventojams reikiamą gerovę. Todėl, pagal jį, neaprėžtos valios monarcho valdoma valstybė, siekdama to tikslo, turinti visas pasitaikančias kelyje kliūtis šalinti, nors tatai paliestų ir bažnyčios interesus. Jei demokratinėje valstybėje nuolat kartojama, kad viskas tautai ir viskas per tautą, tai apšviestojo absoliutizmo valstybėje garsėjo šūkis, kad viskas valstybei ir viskas per valstybę. Visos Juozapo II reformos turėjo tikslą ne tik valstybės galios iškėlimą, bet dar ir materialinių išteklių parūpinimą valstybei. Tuo tikslu Juozapas II sekuliarizavo vienuolynų ir bažnyčių turtus, panaikino 642 brolijas, uždarė 388 vienuolynus (280 vyrų ir 108 moterų), žodžiu, iš bažnytinių ir labdaros turtų sudadarė vad. religinį fondą, ir to fondo lėšas valstybė naudojo savo nuožiūra. Vyskupai, klebonai, netekę turtų, gavo atlyginimą iš valstybės, ir tada valstybė į dvasininką žiūrėjo kaip į savo valdininką. Juozapas II norėjo, kad dvasininkai tarnautų daugiau valstybei negu bažnyčiai. Jiems buvo primesta atlikti įvairių valstybinių pareigų, kurios nieko bendro neturėjo su dvasininko pareigomis. Pavyzdžiui klebonai turėjo pranešinėti apygardų viršininkams apie parapijoje įvykusius nusižengimus, sanitarinę būklę ir kt. Neklusnų vyskupą ar kitą dvasininką tuoj bausdavo, nutraukdamas algos mokėjimą. Vyskupai tik su valdžios leidimu galėjo susirašinėti su popiežiumi. Popiežiaus bulėms skelbti reikėjo imperatoriaus sutikimo, gi vyskupų ganytojiškiems laiškams skelbti leidimus duodavo gubernatoriai. Vienuolynų priežiūrą atidavė vietos vyskupams, nes vienuolynų viršininkai negalėjo betarpiškai susisiekti su ordinų generolais. Taip pat draudė vienuolynų delegatams vykti į užsienį į savo ordinų suvažiavimus. Pradėjo varžyti stojimą į vienuolynus, įvedant aukštesnį amžiaus cenzą. Vienuolynų viršininkais galėjo būti tik Habsburgų monarchijos valdiniai. Juozapas II suvalstybintai bažnyčiai sten-

gėsi paruošti ir tinkamų dvasininkų: uždarė vyskupijų veikusias seminarijas, o jų vietoje didesniuose miestuose įsteigė vadinamas generalines seminarijas, kur teskirdavo tik valstybės politikai palankius dėstytojus. Be suminėtų stambiųjų reformų, galima priminti ir visą eilę smulkių reformų bažnyčios apeiginiuose dalykuose, kaip švenčių skaičiaus nustatymas, pamaldų laikymo būdai ir kt. Iškilmingos pamaldos paprastomis dienomis buvo draudžiamos.

P. Mitrofanov, Političeskaja dejatelnost' Josifa II 1907 (vok. vert. 1910); *K. Ritter*, Kaiser Joseph und seine kirchlichen Reformen 1867; *E. Winter*, Der Josephinismus u. seine Geschichte 1943; *F. Valjavec*, Der Josephinismus ²1945; *F. Maas*, Der Josephinismus 1951. *P. Č.*

Jozevskaitė (J.–Granowska) Kamila (g. apie 1891 Varnių vls., Telšių aps.) dainininkė, lyrinis-koloratūrinis sopranas. Dainavimo mokėsi Varšuvoje ir Vilniuje. 1922–23 dainavo Kauno operoje. 1923 IX — 1925 Klaipėdos muzikos m-los dainavimo mokytoja. 1926 atvyko koncertuoti į JAV ir Lietuvon nebegrįžo. 1933 persikėlė į Kubą, Havanos mst. *J. Ž.*

Jozuė, arba Jošuė (lot. Josua iš hebr. Jōšūa ‚Jahvė yra parama') Mozės įpėdinis, Kanano nukariautojas. Dykumose buvo ištikimas Mozės padėjėjas. J. lydėjo Mozę į Sinajaus kalną ir buvo iš 12 žvalgų, iš Kadešo Mozės pasiųstų ištirti Kanano. Sugrįžę tik J. ir Judo giminės žvalgas Kalebas tvirtino, kad izraelitai gali užimti Kananą, o kiti verčiau norėjo grįžti į Egiptą. Už tai izraelitai buvo nubausti 40 metų klaidžioti tyruose, ir į pažadėtąją žemę įžengė tik du iš Egipto išvykę asmens — J. ir Kalebas. Mozė mirdamas savo įpėdiniu paskyrė J., kuris pervedė izraelitus per Jordaną ir tuoj pat užėmė Jerichoną. Judo ir Benjamino giminės, vedamos Kalebo, pasuko į pietus, o kitos giminės, J. vedamos, vyko į šiaurę. Pirmiausia iš kananiečių J. pasidavė gibeonitai. Norėdami nubausti gibeonitus, kiti miestai sudarė sąjungą kurią betgi J. sumušė. Šiaurėje sumušęs Hazoro karaliaus Jabino sudarytą sąjungą, J. pradėjo nukariautų žemių skirstymą Izraelio giminėms. Mirė 110 metų amžiaus. Jo gyvenimas aprašytas ST Jozuės knygoje.

H. H. Rowley, From Joseph to Josua 1950. *P. Plk.*

Jozuus Paulis (1873-1937) latvių dirigentas. Nuo 1919 Latvijos konservatorijos vargonų ir choro klasių vedėjas, 1935–37 rektorius. Daug dirbdamas su chorais, pakėlė jų meninį lygį. Daugelio dainų švenčių vyriausias dirigentas.

Jr. lot. junior ‚jaunesnysis' santrumpa.

Jr. Jonas kun. J. Žiliaus-Žilinsko (žr.) slapyvardis.

JSO Jaunalietuvių Sporto Organizacija. Žr. Jaunoji Lietuva.

Juan (ag. Yüan) mongolų dinastija Kinijoje 1260–1368, pakeitusi vietinę Sung dinastiją. Jos metu buvo įvesta plati pašto sistema ir pravesti keliai bei kanalai į tolimas mongolų nukariautas šalis (Turkestaną, Persiją, P. Rusiją). Buvo palaikomi santykiai su Vakarais. Manoma, kad šiuo laiku parako ir spaudos išradimai iš Kinijos pasiekė Europą. Tarp kitų europiečių keliauninkų šios dinastijos metu Kiniją lankė Marco Polo. Neturėdama atramos kinų masėse, prasidėjus sukilimams Mongolijoje ir P. Kinijoje, J. dinastijos valdžia greitai sunyko, ir ją vėl pakeitė vietinė Ming dinastija.

Juan, Raudonoji upė, Vietname, dabar vad. Hong Ha, 1200 km ilgio; teka iš Kinijos, kaip Šihjang, pro Hanoi ir ties Haifongu įteka į P. Kinijos jūrą. Baseino plotas 120.000 km², vid. debitas 2300 m³/sek.

Juan (isp., tr. Chuan) Jonas. 1. J. de Austria žr. Jonas (60 ir 61), 2. J. de la Cruz, šv. Jonas iš Kryžiaus, žr. Jonas (17), 3. J. de Dios, šv. Jonas iš Dievo žr. Jonas (8).

4. Don J. (g. 1913), Barcelonos grafas, Alfonso XIII sūnus, kuriam tėvas 1941 perleido pretenzinę teisę į Ispanijos sostą. 1948 jis susitarė su Franco, kad Ispanijos sosto pretendentu būtų auklėjamas jo sūnus J. Carlos (g. 1938).

Juana (isp., tr. Chuana) Joana 1. Joana Pamišėlė žr. Joana (9).

2. J. Inés de la Cruz (1651–95) Meksikos vienuolė, kurios šeimos vardas buvo Asbaje, laikoma žymiausia Lotynų Amerikos kolonialinio laikotarpio poete. Gyvo intelektualinio intereso moteris, garsiame savo autobiografiniame laiške Puebla vyskupui ji gynė moterų teisę mokytis. Jos poezija, šiaip Gongoros paveikta, pasižymi jausmo nuoširdumu ir savaimingumu.

Juan de Fuca Pacifiko sąsiauris tarp Britų Kolumbijos Vancouvero salos ir JAV Washingtono valstybės; 160 km ilgio, ligi 30 km pločio.

Juan Fernández salos p. Pacifike, apie 185 km² ploto, 650 km į v. nuo Valparaiso, priklauso Čilei. Salų grupę sudaro didžiausioji iš jų Más-a-Tierra (isp. ‚artimesnioji žemė'), už 160 km į v. nuo pirmosios esanti Más-a-Fuera (isp. ‚toliau esanti') ir maža Santa Clara sala. Salos yra vulkaninės kilmės. Más-a-Tierra yra 130 km² ploto, kalnuota. Salas aptiko 1574 portugalas Juan Fernández. 1704–09 čia audrų atblokšto anglo jūreivio A. Selkirko nuotykiai, manoma, įkvėpė D. Defoe parašyti Robinzoną Kruzę.

Juan-les-Pins p. Prancūzijos pajūrio (Rivieros) pasaulinio garso kurortas Alpes-Maritimes departamente, Antibes iškyšulyje; per 2000 gyv.

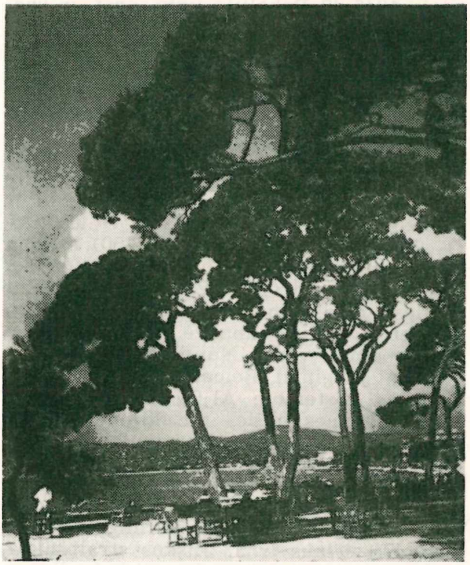

Juan-les-Pins

Juan Ši-kai (ag. Yüan Shih-kai, 1859 — 1916) kinų politikas. 1898 padėjo imperatorei Tzu-hsi padaryti perversmą ir už tai buvo apdovanotas Chilih (dabar Hopeh) provincijos viceregentyste. 1911 jam buvo pavesta ginti imperiją nuo revoliucijos; bet jis pats patarė imperatoriui abdikuoti (1912 II 12). Po kelių dienų Sun Ja-tsen, išrinktas prieš pora mėnesių pirmuoju Kinijos prezidentu, atsisakė jo naudai. Kaip Kinijos respublikos prezidentas J. tuojau pat griebėsi diktatūrinių priemonių, 1914 paleido parlamentą ir 1915 pasiskelbė imperatoriumi. Mirė nespėjęs apsivainikuoti. Po jo mirties Kinijoje vėl atsisteigė respublika.

Juárez Benito (1806–72) Meksikos politikas. Būdamas parlamento narys, jis daug prisidėjo rengiant naują 1857 konstituciją. 1858 I perėmė valdžią viceprezidento titulu, prie Veracruz sumušė sukilusius generolus ir 1859 pravedė bažnyčios atskyrimą nuo valstybės, uždarė vienuolynus ir nacionalizavo bažnyčios turtus. 1861 parlamento išrinktas prezidentu, gavo diktatoriaus teises. Prancūzams norint grąžinti imp. Maksimilijoną, jis ilgą laiką vėdė partizaninį karą, nublokštas į valstybės šiaurinį pakraštį. Prancūzams pasitraukus, jis atsigavo ir Maksimilijoną 1867 sušaudė. 1867 ir 1871 jis vėl buvo perrinktas prezidentu, bet vidaus ramybės nepajėgė atstatyti. J. buvo indėnų kilmės.

Juba (m. 46 pr. Kr.) Numidijos karalius, palaikydamas Pompėjų 49 pr. Kr. sumušė Cezario legatą Curio. Pralaimėjęs Tapso mūšį, nusižudė.

Juba (ag., it. Giuba), arba Džiuba, svarbiausia Somalijos upė r. Afrikoje; apie 1000 km ilgio. Išteka iš Etiopijos Mendebo kalnų 4 šakomis. Žemupis (300 km ligi Barderos mst.) tinka laivybai; įteka į Indijos vandenyną. Jos vanduo naudojamas laukams drėkinti plote, kuris apima 92.000 km^2 ir kur gyvena per 200.000 žmonių. Todėl jos žemupio baseinas yra svarbiausia buv. Italų Somalijos dalis.

Jubaea palmių gentis, iš kurios ypačiai žinoma savo gražumu c o q u i t o palmė (Jubaea spectabilis), auganti Čilės pajūriuose ir duodanti vadinamuosius coquitos vaisius, panašius į migdolus. Iš kamieno syvų daromas medus. J. yra panaši į kokoso palmę ir užauga ligi 15 m aukščio.

Jubbulpore žr. Džabalpuras.

Jubiliejus (lot. iubilaeus iš gr. iōbilaios, hebr. jobel ‚garsas; trimitas, kurio garsais buvo pradedami j. metai') kurio nors įvykio minėjimas sukakus tam tikram laikui (10, 25, 50, 100 metų). Senovės žydai j. metais vadino kiekvienus 50-sius metus, kuriais buvo išlyginamos socialinės neteisybės (atleidžiami vergai, dovanojamos skolos, paliekami vargšų naudai nepiauti laukai ir pn.). Viduramžiais švęsta 50 metų vienuolinio gyvenimo. Vėliau j. žodis buvo perkeltas aplamai visokioms sukaktims. 25 m. j. vadinamas sidabriniu, 50 m. — auksiniu, 60 ar 75 m. — deimantiniu. Katalikų Bažnyčioje jubiliejiniai metai žr. Šventieji metai.

Jucaitis 1. A n t a n a s (1868 X 30 Kiaulupių k., Sintautų vls., Šakių aps. — 1943 Paryžiuj) skulptorius. Iš pradžių dekoravo bažnyčias Suvalkų krašte. Vėliau išvyko į Rusiją ir ten mokėsi Odesoj. Toliau skulptūrą ir tapybą studijavo Müncheno meno akademijoje. Apie 1897 persikėlė į Paryžių ir čia pasiliko visam laikui. Pragyvenimą užsidirbdavo kaldamas iš akmens kariatides ir kitokius ornamentus namams pagražinti. Gyveno ir mirė skurde, nuo 1937 šelpiamas Lietuvos pasiuntinybės. J. dalyvavo Paryžiaus parodose (pvz. Société Nationale de Beaux-Arts salone 1912, 1920 ir 1922 buvo išstatęs G. Kučinsko marmuro biustą, dekoratyvinę figūrą Medį, statuetes Elzasietę, Dieną ir Petit bas-rouge, 1921 Rudens salone buvo išstatyta jo granitinė Eskimo galvutė). Paskutiniaisiais metais pasižymėjo kaip geras animalistas. Žymesni kūriniai buvo biustai, vaizduoją visas žmonių rases iš atitinkamai parinkto marmuro, Kristaus ir Dievo Motinos bareljefai iš balto marmuro ir kt. Eilę skulptūrų buvo sukūręs ir lietuviškais motyvais (Knygnešys, Birutė). Kūrybos linkmė buvo realistinė. Visus jo kūrinius už-

A. Jucaitis Kristus

grobė sovietai, užimdami Lietuvos pasiuntinybę Paryžiuje, kur jie buvo sudėti.

La Démocratie, 1923 XI 10; Revue moderne des Arts et de la Vie, 1925 I 30; Revue de vrai et du beau, 1925 I; parodų katalogai; Thieme-Becker 19, 202.

2. Pranas (g. 1896 XII 5 Kiaulupių k., Sintautų vls., Šakių aps.) chemijos profesorius. 1915 baigė Suvalkų gimn. ir kurį laiką dirbo Petrapilio liet. komitete nuo karo nukentėjusiems šelpti. Tais pat metais grįžęs į Lietuvą, mokytojavo Vilniaus, vėliau Šiaulių gimn. 1917–18 Vilniuje Lietuvos Tarybos tremtinių ir belaisvių grąžinimo sekcijos sekretorius, 1918 Vidaus reikalų ministerijos kanceliarijos virš. 1919 paskirtas Liet. pasiuntinybės sekr. Šveicarijoje, pradėjo studijas, kurias baigė 1924. Studijavo Berno, Fribourgo ir Münsterio (i. W.) univ. 1930 gavo filosofijos daktaro laipsnį Münsterio univ. Nuo 1924 X Žemės ūkio akademijos doc., nuo 1932 e.o. prof., chemijos katedros vedėjas. Drauge 1925 buvo Prekybos ir pramonės rūmų ekspertu. 1941–44 VDU fizinės chemijos prof., 1941–42 technologijos fak. dekanas. Vokietijoje 1946–47 Pabaltijo univ. prof. ir chemijos sk. dekanas. Atvykęs į JAV, 1948–51 Gannon College (Erie, Pa.) dėstytojas, nuo 1951 Armour Research Foundation (prie Illinois Institute of Technology) mokslinių tyrimų chemikas (1955 gavo už savo darbą ‚award of scientific merit').

P. Jucaitis

Žurnale Zeitschrift für anorganische u. allgemeine Chemie išsp. straipsnius: Untersuchungen über die Gleichgewichte in den Systemen $Al_2O_3 . Na_2O . H_2O$ und $Al_2O_3 . K_2O . H_2O$ (1930, 191, 129–150) ir Über die Zusammensetzung u. Konstitution der Alkalialuminate (1934, 220, 257–268). Eilę straipsnių paskelbė Ž.Ū.A. Metrašty (Termometrinio tūrio analizė, Lietuvos kviečių kepamoji vertė, Nauji gyvsidabrio organiniai junginiai, Beicai, Pusiausvyros tyrinėjimai sistemoje $Al_2O_3 – K_2O(Na_2O) – H_2O$, Miškinės pušies nusakinimo klausimu). Be to, yra rašęs Kosme, Žemės Ūkyje, Veterinarijoje ir Zootechnikoje ir kt. Daugelio tyrimų rezultatai liko Lietuvoje ar dar nepaskelbti. 1938 suredagavo veikalą Pašaro rauginimas ir raugyklos (jo, B. Špokevičiaus ir J. Juškos straipsniai). Kaip visuomenininkas J. veikė šauliuose, Vilniui vaduoti s-goje, ateitininkuose, buvo Žinijos b-vės valdybos narys. JAV 1952–54 pirmininkavo Amerikos liet. profesorių d-jai, nuo 1954 ateitininkų sendraugių s-gos pirm. LE chemijos sk. redaktorius.

Jucevičius 1. Anicetas (1781 IV 17 Žemaitijoje — 1855 III 16 Liškiavoje), baigęs Vilniaus kunigų seminariją, kunigu įšventintas 1807. Buvo Zapyškio dekanas ir klebonas, paskui Suvalkų klebonas, Augustavo dekanas ir garbės kanauninkas. 1836 paskirtas Liškiavos klebonu, o 1837 I 1 ten pat valdžios įsteigtų kunigų demeritų namų rektoriumi, ir tik 1846 dėl senatvės iš tų pareigų atleistas, likdamas tik klebonu. Nors gerai mokėjo lietuviškai, tačiau, ir Liškiavoje visas pamaldas paliko lenkiškas. Jam mirus, parapiečiai 1855 III 18 rašė vyskupijos valdytojui skundą prašydami pamaldų lietuvių kalba, nes ‚parapijos vyrų dauguma, o moterys visos lenkų kalbos nesupranta'.

J. Reitelaitis, Liškiavos monografija (Mūsų Senovė 1922, 3, 448–515). *J.V.*

2. Feliksas (g. 1924 V 1 Gorainių k., Raseinių aps.) kun. 1943 stojo į Telšių kunigų seminariją, studijas tęsė Eichstatte ir nuo 1948 Romoje, Gregorianume. 1950 įšventintas kunigu, 1952 gavo teologijos daktaro laipsnį. 1952–55 Paryžiuj liet. kat. misijų direktorius. Veikė Prancūzijos liet. bendruomenėje, NEI ir Laisvosios Europos prancūzų komitete. 1954–55 Sorbonoje studijavo sociologiją. Europos Lietuvio, Darbininko bendradarbis. 1955 atvyko į Kanadą.

3. J. (rašėsi Jucewicz) Liudvikas Adomas (1813 XII 3 Pakievio dv., Vaigu-

vos par. — 1846 III 12 Lepelyje, Vitebsko gub., Gudijoje) rašytojas ir tautosakininkas. 1823–29 mokėsi Kražių gimn., 1829–31 studijavo mediciną Vilniaus univ., bet dėl įvykusio Lietuvos sukilimo turėjo mokslą nutraukti. Keletą metų pamokytojavęs Pakievyje, 1834 įstojo Vilniaus kun. seminarijon, 1835 Vilniaus dvasinėn akademijon, kurią baigė 1838 ir buvo įšventintas kunigu. 1838 paskirtas Švenčionių, o 1840 Svėdasų vikaru. Pamilęs kaimyno dvarininko Žurausko muzikalią dukterį Malviną ir prisiimdamas atsakomybę už intymius ryšius, ją vedė, 1843 perėjęs pravoslavijon. Nuo 1843 mokytojavo Lapelio bajorų mokloje. Kaip iškunigis Lietuvos katalikiškosios visuomenės smerkiamas, savo vėlesnius raštus J. leido Ludwik z Pokiewia (t. y. Liudvikas iš Pakievio) slapyvardžiu.

J. buvo vienas iš karščiausių tuo metu besireiškiančio lituanistinio sąjūdžio atstovų. 1834 išleidęs savo lenkiškų vertimų iš Puškino ir kitų rusų rašytojų knygelę Pisma Ludwika Adama Jucewicza, paskiau visą savo jaunuolišką literatūrinį entuziazmą J. skyrė lituanistikai, tiesiog aistringai pamilęs Lietuvos kraštą, jo praeitį, žmones, jų kalbą, ypač tautosaką. Nuo 1836 Petrapilio lenkų žurnale Tygodnik Peterburski ir kt. spausdino eilę straipsnių apie Lietuvos milžinkapius, papročius, dainas ir t.t. (Džiugo kalną, Akmenos pilkapius Kražių vls. ir kt.). 1836 išleido patriotišką Lietuvos istorijos vadovėlį vaikams Historya litewska dla dzieci. 1837 išsp. lenkų poezijos lietuviškų vertimų knygelę Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich, kur šalia kitų buvo ir 3 A. Mickevičiaus dalykai: Trins Budrisai, Switezine ir Apłankimas (ištrauka iš Vėlinių IV dalies). Kaip matyti iš J. nespausdintų laiškų J. I. Kraševskiui (originalai Krokuvos univ. bibliotekoje), J. buvo vertęs ir daugiau ką iš A. Mickevičiaus poezijos, netgi visą Konradą Valenrodą. Taip pat J. ten sakėsi išvertęs bent dalį Kraševskio Vitolio raudos. Šie J. vertimai, deja, nėra išlikę. 1840 J. išsp. 44 liet. patarles su lenk. vertimais ir paaiškinimais Przysłowia ludu litewskiego. Tais pačiais 1840 dar išl. Rysy Żmudzi, Instrukcya Jakóba Sobieskiego, kasztelana krakowskiego, ir iš prancūzų kalbos verstą knygą Obrazy Jeruzalem i świętych okolic, wyjątki z listów o wschodzie Michaud i Poujoulat. 1841 suredagavo almanachą Linksmine, kuriame pats J. rašė apie Birutės dainos autorių S. Valiūną. 1842 išl. atsiminimus Wspomnienia Żmudzi, duodamas ten ne tik jausmingai poetiškų gimtojo Žemaičių krašto paveikslų, bet taip pat ir istorinių žinių bei vietos žmonių papročių aprašymų ir tautosakos, pvz. čia pirmą kartą buvo paskelbtas vėliau išgarsėjęs padavimas apie Jūratę ir Kastytį. 1844 išl. 25 dainų lenkiškų vertimų rinkinį Pieśni litewskie, o 1846 savo pagrindinį veikalą Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów, kur gausiai pateikė įvairios ir svarbios mūsų tautotyrai medžiagos, tapdamas mūsų pirmuoju tikru etnografu. 1841 parašytas, bet liko neišspausdintas (nors jau buvo ir prenumerata paskelbta) J. beveik poros šimtų biografinių apybraižų rinkinys Wiadomości biograficzne i literackie o uczonych żmudzinach. Išspausdintos buvo, be minėto straipsnelio apie Valiūną, tik 3 biografijos (Sirvydo, Strazdo ir Poškos) Varšuvos žurnale Piśmiennictwo krajowe 1841.

S. Jurjevičius, L. A. J. (Apszvieta 1893. 11–12 nr.); *D. D. (D. Dovgiallo)*, L. A. J. (Lietuvių Tauta I, 1907); *Pranas*. L. A. J. (Draugiia 1909, 30 nr.); *A. Janulaitis*. Kun. L. A. J. 1910; *J. M. Balčiūnas*. Liudviko Adomo Jucevičiaus asmuo ir reikšmė 1930 (atspaudas iš Tautos ir Žodžio VI).

V. Mc.

Juchnowicze bžk. Balstogės aps., 15 km nuo Balstogės. Pirmoji kat. bažnyčia statyta 1547 Lietuvos paižidininkio Stanislovo Vlodkos.

Juchtas (rus., lenk. jucht) tam tikro išdirbimo stora oda. Žr. Oda.

Jucys 1. Adolfas (g. 1906 Klausgalvų vsd., Salantų vls., Kretingos aps.) fizikas. Plungės gimn. baigė 1926. Išėjęs fizikos skyriaus mokslą VDU gamtos-matematikos fak. ir 1931 rudenį gavęs diplomą, buvo paliktas fizikos katedros laborantu. 1938 IX buvo pakeltas vyr. asist. Teorinės fizikos srityje studijas gilino Anglijoj. Ten išsp. straipsnį Self-consistent Field with Exchange for Carbon (Proceedings of the Royal Society of London, 173 t., 1939). Iš Anglijos grįžo jau prasidėjus II pas. karui. Vilniaus univ. 1941 apgynė disertaciją, buvo pakeltas docentu ir paskirtas teorinės fizikos katedros vedėju. Likęs Lietuvoje, profesoriauja Vilniaus univ.

2. (Jucis) Jonas (g. 1885 IX 26) kunigu įšv. 1908, nuo 1925 klebonavo Pakruojuje, vėliau Ramygaloje. 1933 pakeltas garbės, 1937 aktualiuoju Panevėžio vyskupijos kapitulos kanauninku. Nuo 1934 buvo Panevėžio vyskupijos generalinis vikaras ir pasižymėjo kaip tvarkingas administratorius. Liko Lietuvoje.

Jučas Antanas (g. apie 1890 Kubiliūnų k., Grinkiškio vls., Kėdainių aps.) žemės ūkio veikėjas. Mokėsi Liepojoje, per I pas. karą baigė Pskove 6 klases ir lankė Petrovskoje Razumovskoje (prie Maskvos) žemės ūkio akademiją. 1918 grįžęs iš Rusijos, ūkininkavo tėviškės ūkyje ligi 1940 VII 13, kur buvo bolševikų suimtas, nuteistas 8 metams priverčiamojo darbo ir išvežtas Rusijon. 1918–19 dalyvavo Grinkiškio vals. ir Kėdainių aps. savivaldybės organizavime. Įsteigė Grinkišky smulkaus kredito d-ją, vartotojų kooperatyvą, koo-

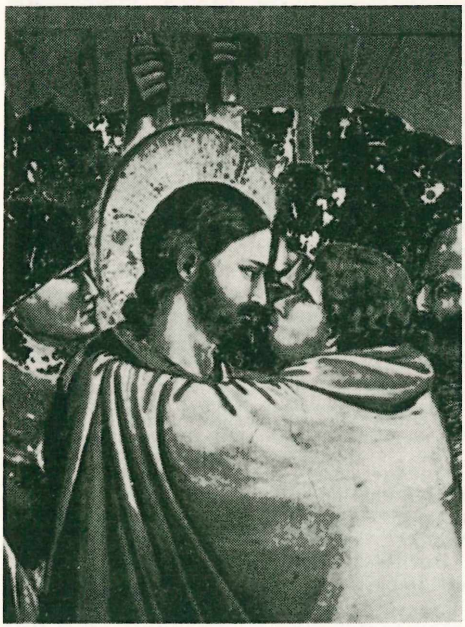

Giotto: Judo pabučiavimas (freskos fragmentas)

peracinę pieninę ir kooperacinę plytinę. Buvo ištisos eilės ūkio organizacijų (Žemės ūkio rūmų, Kooperatyvų tarybos, Žemės banko, Lietūkio ir kt.) centrinių organų narių. Buvo vienas iš jaunųjų ūkininkų iniciatorių, savo kaime suorganizavęs pirmą ratelį. 1936 seimo narys. Ilgametis Grinkiškio tautininkų skyriaus pirmininkas.

Jučiai 1. (vok. Judtschen, nuo 1938 Kanthausen) bžk. ir Gumbinės–Įsruties geležinkelio stotis; apie 300 gyv.

2. Dvaras Pernaravos par., Kėdainių aps. J. laukuose, Gynėvės upelio kair. krante yra milžiniškas ąžuolas (3,5 m skersmens).

Judaizmas (lot.) 1. bendrąja prasme žydų religija (žr. Žydai); 2. ankstyvojoje krikščionybėje — kryptis, linkusi griežtai laikytis papročių ir įstatymų.

J. Lietuvos protestantizme. Įsigalėjęs Lietuvoje protestantizmas suskilo į daugelį sektų. Šalia stambiųjų protestantiškųjų grupių: liuteronų, kalvinų, arijonų, reiškėsi dar apie 72 mažesnės grupės, dažnai tarpusavyje aštriai kovojančios. Radosi ir tokių, kurie linko į j. Jie neigė Kristaus dieviškumą, pripažino tik S. Testamentą, šventė šeštadienius, rinkosi melstis į sinagogas, nevalgė kiaulienos, kai kurie leidosi apipiaustomi ir laikė kitus žydiškus įstatymus bei ritualą. Protestantiškos j. sektos Lietuvoje kūrėjai ir jos vadai buvo S. Budny ir Glirius. Į j. buvo palinkęs pačioje savo gyvenimo pabaigoje ir žymusis Lietuvos kalvinas M. Radvila Juodasis.

J. Purickis, Die Glaubenspaltung in Litauen 1919. *R.Krs.*

Judas (hebr. J(eh)ūdhāh ‚Jahvei garbė') 1. patriarcho Jokūbo ketvirtasis sūnus (iš Leos), Judo giminės (žr.) galva. J. su Rubenu užtarė Juozapą, kai kiti broliai rengėsi jį nužudyti ir patarė broliams jį parduoti. Vykdamas į Egiptą antrą kartą javų pirkti, J. laidavo Jokūbui Benjamino saugumą; Egipte Juozapui įsakius suimti Benjaminą, J. kalbėjo visų brolių vardu. Vyresniesiems broliams (Rubenui, Simeonui ir Leviui) nusikaltus, J. teko pirmgimystės teisė. J. turėjo penkis sūnus, iš kurių Paras (jo motina Tamara) davė pradžią karališkajai Dovydo giminei.

A. Pohl, Historia populi Israel 1933. *P.Plk.*

2. J. Iskarijotas, apaštalas, Simono sūnus, kilęs iš Kerijoto (hebr. Querīōth) ir tuo būdu gavęs Iskarijoto pavardę. 12 apaštalų būrelyje jam buvo pavestos administratoriaus pareigos. Jis išdavė savo Mokytoją žydų vyresniesiems už 30 sidabrinių. Nors ir J. dalyvavo Paskutinėje Vakarienėje, tačiau ką tik įsteigtos Eucharistijos, atrodo, jis nepriėmė. Jis vadovavo tiems, kurie atėjo į Alyvų daržą suimti Jėzaus ir nurodė jį pabučiuodamas. Kristų nuteisus mirti (ko, matyt, jis nelaukė), J. grąžino gautuosius pinigus žydų kunigams, o pats iš nusiminimo pasikorė. Evangelijose apaštalų eilėje J. yra visuomet paskutinis, su požymiu ‚išdavikas'. Nors pats Jėzus yra J. pavadinęs pražūties sūnumi, tačiau sunku tikėti, kad J. iš pradžios būtų turėjęs niekšiškų tikslų ir būtų buvęs įsiskverbėlis į apaštalų tarpą. Pats Kristus jį pašaukė apaštalu ir parinko būrelio ekonomu, taigi J. turėta praktiškų ir gerų savybių. Dvasinė J. krizė prasidėjo tada, kai Kristus ėmė kalbėti apie savo kančią ir mirtį. J. negalėjo to suprasti, nes jis vaizdavosi Mesiją pergalėtoju ir žemiškosios karalystės įkūrėju. Prisidėjus dar godumui, J. viską ėmė vertinti pinigais ir užsipuolė Mariją Magdaleną dėl bereikalingo pinigų eikvojimo, kai toji brangiais kvepalais patepė Jėzų. Išdavimo motyvai yra įvairiai aiškinami: godumas, pažeista savimyla, žlugusios iliuzijos. Tačiau J. dvasioje būta ir tam tikros, gal būt grynai žmogiškos, meilės savo Mokytojui. Tai rodo jo elgesys po Kristaus nuteisimo mirti. J., be visuotinio Bažnyčios Tėvų pasmerkimo, turėjo ir savo gynėjų, pradedant II a. kainitais, baigiant Renanu ir kitais, kurie bandė J. apginti. Tačiau Kristaus žodžiai yra aiškus J. pasmerkimas: ‚Žmogaus Sūnus, tiesa, eina, kaip apie jį parašyta, bet vargas tam žmo-

gui, kurio Žmogaus Sūnus bus įduotas' (Mat. 26, 24).

W. Creiznach, J. Ischarioth in Legende und Sage des Mittelalters 1875; *D. Hangg,* J. Iskarioth in der neutestamentlichen Berichten 1930; *R. B. Halas,* J. Iskariot. a Scriptural and Theological Study of His Person, His Deeds and His Eternal Lot 1946; *V. Padolskis,* Ar J. Iskarijotas priėmė Eucharistiją? (Tiesos Kelias 1940, 3, 109–114).

J.V.

Mene J. vaizduojamas Kristaus Kančios cikle. Specialios J. scenos (‚J. gauna 30 sidabrinių') yra retos. Paprastai J. sutinkamas knygose ir reljefuose gausiai vaizduojamoje Paskutinėje Vakarienėje, slepiančioje Kristaus išdavimo pranašystę. Vakarų pav. tipe J. vaizduojamas išskirtas iš apaštalų draugės stalo prieky, Viešpačiui duodant J. kąsnelį, į J. burną sykiu skrenda velnias ar pn. Šitoks naivus J. išskyrimo būdas vėlesnių meistrų vengiamas, duodant J. vien tik biauresnių veido bruožų (pvz. Leonardo da Vinci Paskutinės Vakarienės freskoje). Centrinė figūra šalia Kristaus J. yra Kristaus išdavimo, arba J. pabučiavimo bei suėmimo scenoje, kurios bizantiškame tipe suplaktos į vieną daugiafigūrį paveikslą. Šią bizantiškąschemą panaudojo ir Giotto savo freskoje, bet J. pabučiavimo motyvą jis perkūrė labai originaliai ir sugebėjo griežtų profilių pagalba veiksmą įspūdingai monumentalizuoti ir kartu išreikšti momento dramatiškumą: Kristaus ramumą ir žinojimą, Judo nenuoširdumą ir baimę. *P.Rkl.*

3. J. ha-Levi (apie 1083–1140) Ispanijos žydų poetas ir religijos filosofas. Rašė pasaulietinę meilės lyriką ir religinius himnus, kurių pastarųjų yra įtrauktų į religinių giesmių tarpą. Arabiškai dialogo forma parašė filosofinį veikalą Sefer ha-Kuzari, kuriame kėlė religinių tiesų pirmenybę prieš loginio samprotavimo keliu prieitas filosofines tiesas ir aukštino žydų tikybą prieš krikščionybę ir islamą. Jo veikalų 9 tomus išl. H. Brody 1895–1904.

I. Guttmann, Philosophie des Judentums 1933.

4. J. Makabietis (hebr. Makkābhāh ‚plaktukas') žydų karys, gynęs tikybos ir tautos laisvę. Po tėvo Matatijo Hasmonėjo, Modino kunigo, mirties, jis perėmė vadovybę kovoje su Sirijos valdovu Antiochu IV Epifanu, norėjusiu žydus helenizuoti ir priversti garbinti graikų stabus. J. sumušė kelias Antiocho IV armijas (Gorgijo, Lisijo ir Nikanoro) ir Jeruzalėje atstatė Jahvės kultą. 161 pr. Kr., įsiveržus Bakchidui su galingesne Sirijos kariuomene, jis žuvo kovoje ir buvo palaidotas Modine šalia tėvo.

E. Bickermann, Der Gott der Makkabäer 1937.

P.Plk.

5. J. ha-Nasi (apie 135–220) Gamalielio II (žr.) sūnus, po tėvo mirties perėmęs patriarcho ir sinedrijono pirmininko valdžią. Didelis jo nuopelnas yra žydų įstatymų rinkinys ir Mišnos (Talmudo dalies) kompiliacija. Dėl dievotumo ir didelės įtakos pavadintas ‚rabennu hakadoš' (mūsų šventas rabinas').

6. J. Tadas, apaštalų sąrašuose skirtingas nuo išdaviko, Jokūbo brolis, senuose lot. kodeksuose vad. Zelotes. Apie jo veiklą po Kristaus dangun įžengimo, tradicija sako, kad jis skelbęs Evangeliją iš karto Judėjoje, Galilėjoje ir Samarijoje, paskui Sirijoje ir Mezopotamijoje ir miręs kankinio mirtimi Abgaro mieste Edesoje. Sirų tradicija sako, kad J. miręs Arado mieste netoli Beiruto. Lotynų liturgijoje J. Tado šventė yra švenčiama drauge su apaštalo Simono X 28. Jo užtarimo tikintieji šaukiasi patekę į beviltišką padėtį.

J. laiškas, paskutinis iš N. Įstatymo katalikiškų (visuotinių) laiškų, parašytas po apaštalo Jokūbo mirties (62) ir prieš Petro antrąjį laišką, taigi apie 65 po Kr. Laiškas nukreiptas prieš libertiniečių klaidas. J. laišku yra naudojęsis Petras savo II laiške. Jis yra žinomas visuose seniausiuose kodeksuose. Tačiau Eusebijas (Hist. eccl. III. 25). J. laišką priskiria prie ginčijamų knygų, o šv. Jeronimas (laikydamas tikra Šv. Rašto knyga) nurodo, kodėl ji kai kam kelianti abejonių: dėl to, kad cituojanti apokrifinę Henocho knygą. Tačiau paėmimas teisingos minties, kad ir ne iš Šv. Rašto tekstų, dar nepadaro pačios knygos vertės abejotinos. Laiške yra išdėstytos svarbiausios Credo tiesos, o ypačiai mokslas apie angelus ir velnius.

J. Chaine, Les épîtres catholiques 1939; *P. de Ambroggi,* Le epistole cattoliche 1949. *J.V.*

Judd 1. Charles Hubbard (1873–1946) amerikiečių psichologas. Studijavo Leipzige pas W. Wundtą, 1901–09 dėstė Yale univ., 1909–38 profesoriavo Chicagos univ. Jo sritis buvo pedagoginė psichologija. Išsp. Genetic Psychology for Teachers 1903, Measuring the Work of the Public Schools 1916, Introduction to the Scientific Study of Education 1918, The Psychology of Social Institutions 1926, Problems of Education in the U. S. 1933, Education and Social Progress 1934, Educational Psychology 1939.

2. Norman Buell (1815–78) amerikiečių politikas, advokatas, iš demokratų perėjęs pas respublikonus ir buvęs vienas iš A. Lincolno 1860 rinkiminės kampanijos vadų. 1861–65 buvo atstovas Prūsijoje ir sugebėjo paveikti, kad ši nepripažintų pietinių valstybių konfederacijos. Vėliau du terminus buvo išrinktas į kongresą, kur buvo aktyviu vad. ‚impeachement' bylos kėlėju prieš prez. A. Johnsoną.

Judėja (lot. Iudaea iš gr. Ioudaia gē ‚žydų žemė') p. Palestinos dalis su Jeruzale, vadinama šiuo vardu po žydų sugrįžimo iš Babilonijos nelaisvės, t.y. persų, graikų ir romėnų valdymo metu, vieno vietininko

Judėjos kalvose

valdoma. J. apėmė nuo Bethsuro pietuose iki Bethorano šiaurėje ir nuo Emaus vakaruose iki Jordano rytuose. Erodų laikais J. buvo praplėsta ir apėmė 11 toparchijų. 6–41 po Kr. prie J. buvo priskirta Idumėja, o kiek vėliau prijungta ir Galilėja. Persams užėmus, J. valdė Persijos karaliaus skirtas satrapas, reziduojąs Jeruzalėje. 332 pr. Kr. J. užėmė Aleksandras D., 320 pr. Kr. — Egiptas, 198 pr. Kr. — Sirijos Seleukidai. Makabiečiams sukilus, J. tapo nepriklausoma (142–63 pr. Kr.). 63 pr. Kr. Pompėjas privertė J. mokėti Romai duoklę. Erodo D. laikais J. Betliejuje gimė Kristus. Erodo D. įpėdinis Archelajas buvo pašalintas, ir J. buvo pavesta valdyti Romos prokuratoriams; Pilotas, vienas iš jų, pasmerkė mirti Kristų. 41–44 J. valdoma Erodo D. vaikaičio Agripos, paskui vėl prokuratorių. Nuo 70 J. kaip atskiras vienetas išnyko.

Evangelija pradėta J. skelbti ankstyvais Kristaus laikais. Kristaus ne kartą perėjo visą J. kraštą ir čia turėjo daug sau artimų asmenų. J. buvo viena iš pirmųjų provincijų, kur apaštalai Petras ir Pilypas skelbė evangeliją. Nikėjos susirinkime dalyvavo vyskupai net dešimties J. miestų.

U. Kahrstedt, Syrische Territorien in hellenistischer Zeit 1926; *F. M. Abel*, Géographie de la Palestine 1938. Žr. Izraelis. *P.Plk.*

Judėjimas 1. žr. Judesys; 2. buvimo forma, keitimasis (žr. Tapsmas); 3. žr. Eismas; 4. visuomeninis veikimas, žr. Sąjūdis.

Judenič Nikolai Nikolajevič (1862–1933), rusų armijos gen. Dalyvavo rusų japonų kare 1904 ir pakilo ligi generolo leitenanto laipsnio dar prieš I pas. karą. Per I pas. karą komandavo Rusijos armiją Kaukaze. Po 1917 bolševikų revoliucijos J. organizavo antikomunistinę ‚baltųjų' armiją Pabaltijy. J. dar 1918 bandė suorganizuoti baltųjų armiją Petrapilyje, kur tuo reikalu užmezgė ryšius su Vokietijos atstovais, bet po 1918 XI revoliucijos Vokietijoje persikėlė į Suomiją ir čia bandė užmegzti ryšius su Anglija ir Prancūzija. J. tarėsi su Prancūzijos atstovu Stockholme dėl intervencijos prieš bolševikus Rusijoje, bet be rezultatų. Tada J. užmezgė ryšius su kitu kontrrevoliucijos vadu Kolčaku, prašydamas jo spausti Suomijos, Estijos ir Latvijos vyriausybes, su kuriomis J. veltui bandė sudaryti karines sutartis. Bet šios valstybės nebuvo linkusios jam padėti be pilno jų nepriklausomybės pripažinimo. Gi baltagvardiečių tikslas buvo atgaivinti carinę Rusiją prieškarinėse ribose, todėl jie nenorėjo pripažinti nei Suomijos, nei Pabaltijo kraštų nepriklausomybės. 1919 VI 5 Kolčakas vis tiek paskyrė J. vyriausiu rusų baltagvardiečių Šiaurės-Vakarų armijos vadu Estijoje, iš kur J. organizavo rusų kontrrevoliucinę veiklą ir buvo rusų baltagvardiečių Šiaurės-Vakarų vyriausybės, sudarytos Estijoje, narys. J. armija, veikdama iš Estijos ir laikydama 145 km frontą prieš bolševikus, bandė pulti Petrapilį, prie kurio prisiartino 1919 X, bet Petrapilio priemiesčiuose buvo sumušta. Anglijos laivyno dalys, buvusios Suomių įlankoje, J. žygio neparėmė. J. su savo armija pasitraukė į Estiją, kur jo armija buvo estų internuota. 1920 I 22 J. išformavo savo armiją; jos likučiai estų vyriausybės buvo naudojami miško darbams Estijoje. Kiek vėliau gen. Bulak-Bulachovič vėl suorganizavo tos armijos likučius ir su jais persimetė į Lenkiją, dalyvaudamas lenkų kovose prieš bolševikus 1920. J. buvo gen. Eulak-Bulachovičiaus areštuotas, bet santarvininkų valdžiai įsikišus, paleistas. J. išvažiavo į užsienį ir apsigyveno Prancūzijoje. Mirė Nicoje 1933 X 5. *K.Avž.*

Judesys yra kūno vietos kitimas laike. Pagrindiniai Newtono nustatytieji j. dėsniai yra šie: 1. bet kuris kūnas yra rimties būvyje arba tiesia eiga juda tolygiu greičiu, kol kokia pašalinė jėga priverčia kūną keisti tą būklę; 2. judesio kitimas yra proporcingas veikiančiajai jėgai ir eina tiesės linkme, kuria ta jėga veikia; 3. veiksmas yra visuomet tolygus ataveiksmiui; judviejų linkmės yra priešingos. *Ig.K.*

Judickis (Judicki) 1. Juozas 1792 D. L. K-tės vyr. karo vadas prieš Rusiją. D. L. K-tės kariuomenėje J. žinomas nuo 1774, o 1790 jau buvo gen. ltn. 1791 J. vadovavo kautynėms prie Minsko, 1792 8000 vyrų armijos vyr. karo vadas, VI 10 įsiveržęs į kautynes prieš didesnį priešą, jas pralaimėjo ties Miru, bet suskubo pasitraukti į Gardiną. Rusai, Mellino vadovaujami, užėmė Naugarduką, Dolgurukovo daliniai — Vilnių, Chruščevo — Trakus ir Ferseno — Slucką ir Nesvyžių, žiauriai nuplėšdami užimtąsias sritis. Pralaimėjęs J. dar bandė atstatyti kariuomenės dalinius, tačiau turėjo po keliolikos dienų (1792 VI 23) perduoti vadovybę kitiems.

2. Valerijonas Stanislovas (m. 1673) Vilniaus vyskupas sufraganas. 1654 Vilniaus katedros kanauninkas ir Lietuvos didysis raštininkas, 1657 prelatas, 1660 Trakų klebonas, grąžino iš Vilniaus į Trakus šv. Mergelės paveikslą. 1669 pasirašė karaliaus Mykolo Kaributo Višniovecko pacta conventa. Apie 1670 Lietuvos referendaras vyskupas Sapiega pristatė J. Romai skirti Vilniaus vyskupu sufraganu, bet nominatas nesulaukė konsekracijos ir 1673 mirė Gardine.

Judita (hebr. J(eh)ūdhīth ‚žydė') žydų tautos didvyrė, išgelbėjusi Betuliją. J. vardu yra pavadinta ST knyga, kur aprašoma jos veikla. Asirijos karalius Nabuchodonozoras, nugalėjęs medus, pasiuntė Holoferną nubausti tų tautų, kurios atsisakė jam padėti. Atvykęs su baudžiamąja ekspedicija pas žydus, Holofernas apsupo Betuliją, atkirto miestą nuo vandens šaltinių ir laukė miesto pasidavimo. Žydai jau buvo nutarę pasiduoti. Tada įsikišo pamaldi našlė J. ir pažadėjo išgelbėjimą. Nuvykusi į asirų stovyklą, ji patiko Holofernui ir išgavo jo leidimą laisvai vaikščioti. Pakviesta į puotą, nusigėrusiam ir užmigusiam Holofernui nukirto galvą ir su ja grįžo į Betuliją. Žydai pradėjo puolimą, o asirai, netekę vado, pakriko ir pasitraukė nuo Betulijos. Originalus J. knygos tekstas yra žuvęs: turima tik graikų, lotynų ir sirų vertimai. Vulgatoje yra paskubomis šv. Jeronimo iš aramajų kalbos verstas tekstas. Klausimas, kiek J. knygoje aprašyti faktai yra istoriškai autentiški. Nabuchodonozoras (605–562) buvo Ninivos karalius (Niniva sunaikinta 612). O J. knygoje aprašomi įvykiai po Babilonijos nelaisvės, atstačius Jeruzalės šventyklą. Nabuchodonozoras niekad nėra kovojęs su medais ir niekad nėra paėmęs Ektabano, kaip teigia J. knyga. Lygiai ir geografinės vietovės (Betulija), vyr. kunigas Joachimas (ar Eliacimas), net ir pati J. kitose istorinėse šv. Rašto knygose yra visai nežinomi dalykai. Tai davė pagrindo nekatalikams (pradedant Liuteriu) ir kai kuriems katalikams teigti, kad J. knyga yra ne istorinė, o tik didaktinė su fiktyviais vardais. Bendra šių dienų katalikų egzegetų nuomonė tokia: J. knyga yra didaktinė su istoriniu pagrindu, t. y. laisvai atpasakotas istorinis įvykis pamokymo tikslu. Autorius parinkęs istorinius vardus, kurie geriausiai atitiktų pamokomąją mintį: Nabuchodonozoras, sugriovęs Jeruzalę, — žydų tautos priešas, Niniva, kurios žuvimą išpranašavo pranašas Nahumas, — Dievo galybės išraiška. Daugelio manoma, kad tasai Nabuchodonozoras yra buvęs Artakserksis III (358–337). Knygos pasirodymo laikas — po Babilonijos nelaisvės. Pati knyga yra parašyta nežinomo autoriaus III a. pr. Kr., kuris norėjo pabrėžti, kad ištikimybė Dievui gelbsti Izraelį nuo visų pavojų.

J. motyvas naudotas daugelyje dramų. Pagal Hebbelio dramą sukurtu libretu A. Honegger yra parašęs J. operą (1925). Mene J. ypatingai mėgta vaizduoti XV–XVII a. dailininkų (Botticelli, Giorgione, Michelangelo, Correggio, Tintoretto, Cranacho, Rubenso ir kt.).

F. Stummer, Geographie des Buches J. 1947; (") J. 1950. *J.V.*

Judo giminė, pavadinta Jokūbo sūnaus Judo (žr.) vardu, svarbiausia iš Izraelio giminių nuo išėjimo iš Egipto per visą žydų tautos istoriją. Tyruose klaidžiojimo metu ji pralenkė kitas gimines ir savo skaičiumi (J. giminė per pirmą surašymą turėjo 74.600 kovojančių vyrų, o antra didumu giminė — 62.700, gi mažiausia Manaso giminė — 32.000). Pažadėtoje žemėje J. giminė gavo pirmąją ir pačią svarbiausią dalį — pietinę Palestiną su Jeruzalės ir Betliejaus miestais. Po Jozuės mirties ji vadovavo kovoms prieš kananiečius. Ypačiai ją iškėlė Dovydas ir Saliamonas. Kai po Saliamono mirties šecheme Izraelio giminių vyresnieji pašalino nuo sosto Dovydo giminę, J.g. atsiskyrė ir sudarė atskirą valstybę. Prie J.g. prisidėjo tiktai Benjamino giminė, kuri buvo netrukus absorbuota. Asirijai nukariavus Izraelį, Judo valstybė išliko nepriklausoma dar pusantro šimto metų (ligi 586 pr. Kr.). Po Babilonijos nelaisvės J. g. pirmoji grįžo į tėvynę, atstatė bažnyčią Jeruzalėje ir sudarė žydų tautos branduolį. Žydai ir savo vardą gavo iš Judo. Iš J.g. kilo ir Mesijas.

L. Desnoyers, Histoire du peuple hébreu 1922; *A. Pohl,* Historia populi Israel 1933. *P.Plk.*

Judo medis žr. Cercis (C. canadensis L.).

Judo valstybė žr. Izraelis.

Judra (Camelina) kryžmažiedžių (Cruciferae) šeimos žolė. J. smulkiavaisė (C. microcarpa) auga dirvonuose, šiukšlynuose; retai Lietuvoje sutinkama. J. sėjamoji (C. sativa), linuose sutinkama piktžolė. Kai kur auginama aliejui, vartojamam kosmetikos, technikos reikalams.

Judrà upelis Telšių aps., Gervainio (Pateklos, Virvytės, Ventos) kair. intakas, 16 km ilgio; teka į š.r. pro Judrėnų k. ir Viešvėnų bžk.; deš intakas Viešvė. Baseino plotas 45 km².

Jùdrė 1. upelis Švėkšnos vls., Tauragės aps., Graumenos (Šalpės, Veiviržo, Minijos) deš. intakas, 14 km ilgio; teka į p. v. nuo Judrėnų bžk.; deš. intakas Vydeika; baseino plotas 50 km².

2. Upelis Višakio-Rūdos vls., Marijampolės aps., Višakio (Šešupės) kair. intakas, 11 km ilgio; teka iš Gairių Plynės pelkių į p.v., įteka ties Višakio Rūdos mst.; baseino plotas 35 km².

Judrėnai bžk. ir dv. Kvėdarnos vls., Tauragės aps., kryžkelėj iš Kvėdarnos į Veiviržėnus ir iš Rietavo į Švėkšną; apie 200 gyv. (1923 dvare buvo 65, o bažnytkaimyje 75 gyv.). Medinė bžn. statyta 1870; parapijai 1940 priklausė 1106 parapiečiai. 1918 IV įkurta pradžios mokykla, kurios pirmoji mokytoja buvo K. Jurgutytė. Nepriklausomybės metu buvo pašto agentūra, policijos punktas, pieno nugriebimo punktas, 2 krautuvės. J. išaugo prie dvaro, kuris priklausė Bucevičiams, turėjusiems apylinkėj dar kitus 4 dvarus. Vietovės viduryje išlikęs senovinis mūrinis namas, kuriame, pagal senų žmonių pasakojimus, būdavo uždaromi nubausti baudžiauninkai. *A.Štk.*

Judson Adoniram (1788–1850) amerikiečių misionierius, vienas iš American Board of Commissioners of Foreign Missions steigėjų, 1812 išvykęs į Indiją, ten perėjęs iš kongregacionalistų į baptistus ir visą gyvenimą praleidęs misionieriaudamas Burmoje. Tik 1845 porai metų buvo grįžęs į JAV. Dėl sveikatos priverstas antrą kartą Burmą palikti, mirė pakeliui į JAV. Didelėmis jo darbo talkininkėmis buvo ir jo trys žmonos. Jis sužadino amerikiečių protestantuose domesį misijų darbu. J. išvertė Bibliją į burmiečių k. ir 1849 išl. anglų-burmiečių kalbos žodyną.

Juel Jens (1745—1802) danų tapytojas. Studijavo Kopenhagoje, paskui Romoje, Paryžiuje, Ženevoje, Hamburge. Kopenhagos meno akademijos prof. nuo 1780 ir direktorius nuo 1795. J. buvo didelių gabumų daugiapusis dailininkas, turėjęs epochinės reikšmės danų tapybai. Jo gausūs portretai pasižymi giliu žmonių pavaizdavimu, o jo gamtovaizdžiuose tikras, nedirbtinis jausmas.

Jug š. Rusijos upė, Dvinos aukštupio dešinė šaka, 443 km ilgio; baseino plotas 36.380 km², vid. debitas 340 m³/sek.; jungiasi su Suchona ties Velikij Ustiug mst.

Jugendstil (vok. ‚jaunystės stilius') Vokietijoje prigijęs vardas meno srovės, labiausiai pasireiškusios dekoraciniame mene 1895–1905, nuo vardo 1896 Münchene ėjusio žurnalo Die Jugend, kurio pirmųjų numerių būdingas puošmenas piešė O. Eckmann. Vokiškasis J. yra dalinė apraiška platesnės Europos meno srovės XIX a. pabaigoje, kuri nusigręždama nuo natūralizmo, o taikomajame mene nuo istorinio ornamento pamėgdžiojimo ėmė ieškoti naujo stiliaus. Prancūzijoje šis naujasis stilius buvo pavadintas Art nouveau, Anglijoje Modern style vardu, o Vienoje jis vad. Sezessionsstil. Pagrindiniu savo ornamentikos motyvu J. pasirinko ritmiškai banguojančią liniją, kuri yra ne kas kita, kaip stilizuota vandens banga arba augalų vijos. J. ornamente ritmiškai kartojamos stambių lapų, linkstančių stiebų, žiedų, įvairių primityvių jūros gyvūnų ir kitos gyvosios gamtos formos; jos skleidžiasi daiktų paviršiuje ir jungiasi su panašiu daugiau abstrakčiu, smarkų judesį įteigiančiu linijiniu ornamentu, kuriame galima įžiūrėti tą patį jau vikingų ornamentikoje ir vėliau Š. Europos mene vis prasiveržiantį palinkimą į neramią liniją. J. ornamentai taikyti keramikai, stiklams, baldams ir kitai vidaus dekoracijai. 1899 įst. ‚Darmstadto menininkų kolonija' su belgu H. C. van de Velde, J. Olbrich, P. Behrens, B. Paul ir kt. siekė urbanistikos, architektūros, interjero, baldų, skulptūros ir tapybos vieningumo, atitinkančio naujojo stiliaus dvasią; ji pradėjo leisti Deutsche Kunst und Dekoration žurnalą ir 1901 įst. Weimaro taikomojo meno mokyklą. Panašių tendencijų buvo 1903 Wiener Werkstätten. Kaip ir rokoko, dekoracinis J. neįstengė padaryti žymesnės įtakos architektūrai ir eiliniuose pastatuose pasitenkino plokščiomis banguojančiomis fasado puošmenomis ir panašiomis angų išpiovų formomis. Originalesniais sprendimais architektūroje pasižymėjo A. Endell Münchene (1898 ‚Haus Elvira') su kiniškais rezonansais, H. Guimard Paryžiuje (1900 Paris-Métro), V. Horta Briuselyje, C. R. Mackintosh Glasgove ir L. Sullivan Chicagoje bei ypač A. Gaudi Barcelonoje (1890–1900 Templo de la Sagrada Familia ir 1909–1910 Casa Milá) su fantastiškai interpretuota gotika. Dekoracinio meno šakose J. išsidirbęs savo sistemą, gan greitai išėjo iš mados. Ateičiai reikšmingų rezultatų pasiekė šio laikotarpio iliustracija, kurioje J. galėjo visų laisviausiai vystytis; jos pvz. prasideda Anglijoje W. Crane ir A. Beardsley grafika, Vokietijoje žurnalo Pan (nuo 1895–96) B. Pankok, H. Obrist ir kt. iliustracijomis, Prancūzijoje litografuotu plakatu (H. Toulouse de Lautrec, Steinlen, Chéret, Capiello) bei Gaugin ir F. Vallaton medžio raižiniais. Kai kurie istorikai šiandien J., arba Art nouveau, supranta plačiau, priskaitydami prie jo ne vien tam tikras dekoracinio meno šakų apraiškas, bet ir to laikotarpio tapybą. Banguojančių nervingų linijų motyvai pasirodo vėlyvojo

O. Eckmanno vinjetė žurnale Jugend (1897)

Seurat, dar ryškiau ankstyvojo Muncho ir Van Gogho tapyboje, o Hodlerio paveiksluose jie virto raiškiu, įsakmiai žiūrovui kalbančiu judesiu. Artimiausias J. sąvokai tapyboje buvo G. Klimt (freskos Vienos univ. 1899–1900 ir kt.), kuris estetizmo dvasioje jungė dekoracinio ir monumentaliojo meno savybes kurdamas gan efektingą, bet plokščią prabanginį meną. Klimto įtakoje brendo O. Kokoschka, J. artimiausias ekspresionistas. Raiški linija ir J. būdinga iš japonų meno paskolinta kampinė kompozicija, naudojama H. Toulouse de Lautrec kūryboje. Barcelonoje tuo laiku pasirodė Müncheno Jugend pavyzdžiu leidžiamas Joventut žurnalas, kuriame pradėjo reikštis Picasso, o Gaudi architektūra ten pat žavėjosi Dali ir Miro. J. ornamentika, simbolizmas ir mistiška tematika (kultivuota O. Redon, taip pat M. K. Čiurlionio) bei pabrėžtos išraiškos komponentai (ekspresionizmas) buvo įvairūs tos pačios epochos aspektai, kuri prasidėjo apie 1880 ir galutinai pasibaigė apie 1925. Pagal E. Michalskį, J. buvo tarpinė stadija, išvedusi Š. Europos meną iš natūralizmo-impresionizmo į ekspresionizmą, o J. Grady J. pabaigą mato apie 1910 bei 1919 Weimare įsteigtosios Bauhaus (W. Gropius) mokyklos konstruktyvizme bei naujose klasicistinėse srovėse, atmetusiose J. ornamentalumą ir dinamizmą.

E. Michalski, Die Entwicklungsphasen des Jugendstiles (Repertorium für Kunstwissenschaft 46 t. 1925); *F. Schmalenbach*, Der J.1935; *J. Grady*, Nature and the Art Nouveau, (The Art Bulletin, 37 t., 1955). *P. Rkl.*

Juglans žr. Riešutmedis.

Jugoslavija didžiausioji Balkanų valstybė, nuo 1945 XI 29 diktatūrinė, federalinė ‚liaudies respublika'; 249.226 km², 17.207.500 gyv. (1954). Iš v. pusės yra Adrijos jūra ir Italija, šiaurėj — Austrija ir Vengrija, rytuose — Rumunija ir Bulgarija, pietuose — Graikija ir vakaruose — Albanija.

Žemės paviršius labai įvairus. Vakaruose J. priklauso Julijos Alpių dalis su aukščiausiu visos J. kalnu Triglavu (2863 m), nuo kur eina pietų rytų linkme, lygiagrečiai Adrijos krantui, Dinarų Alpės su aukščiausia Durmitoro viršūne (2530 m). Tarp kalnų yra išilginiai kloniai, vad. poljos ir įgriuvimo keliu atsiradusios daubos, vad. dolinos. Kalnai stačiais šlaitais, staigiai nusileidžia į jūrą, iš kurios kyšo aukščiausios jų vietos — dabartinės Dalmatijos pakraščių salos. Apsemti išilginiai kloniai sudaro ilgas, siauras, gilias ir stačiais krantais pajūrio įlankas. Medžiais bei krūmais apaugę žali kalnų šlaitai, balto kalkakmenio apatinė jų juosta ir melsvas vanduo duoda Dalmatijos pajūriui didelio grožio ir įvairumo. Toliau į r. nuo pajūrio karstinio tipo kalnų šliejasi vad. Bosnijos-Hercegovinos aukštumos, kurios susidariu-

Jugoslavijos parlamento rūmai Belgrade

sios iš kalkakmenio, skalūno ir kristalinių uolienų ir kurių aukščiausios vietos yra ligi 2000 m nuo j. l. Jos pereina Savos ir Moravos upynuose į žemas kalvas. Pietuose yra Makedonijos kalnai ir Albanijos-Graikijos pasienyje du dideli Ohrido ir Prespos ež. Svarbiausios upės Dunojus (nuo Vengrijos pasienio ligi Bulgarijos) ir jo intakai Sava, Morava, Tisa, o pietuose — Vardara, įtekanti per Makedoniją į Egėjo jūrą.

Mineralinių žemės turtų požiūriu J. yra iš turtingiausiųjų Europoje kraštų. Rytų Serbijoj, Boro ir Majdanpeko (netoli Rumunijos-Bulgarijos sienos) apylinkėse yra didžiausi Europos vario rūdos ištekliai; į r. nuo Skopjės miesto, Bulgarijos pasienyje, yra turtingiausi Europos chromo ištekliai; Strumicos klonyje aptikta urano, Dalmatijoj ir Istrijoj — didžiuliai kiekiai aliuminio žaliavos boksito, p. Serbijoj — daug cinko ir švino, Bosnijoje ir Slovėnijoje iškasama geležies rūdos, o rudosios anglies kasyklų yra Makedonijoj, Kroatijoj, Bosnijoj, Slovėnijoj ir r. Serbijoj. Ligi II pas. karo mineralinės iškasenos buvo išvežamos į užsienį kaip metalų žaliava, o nuo 1945 visos kasyklos yra suvalstybintos ir iškasamos žaliavos perdirbamos vietoje.

Jugoslavija

Šv. Morkaus bažnyčia Belgrade (pagal seną serbų vienuolyno kopyčią)

Klimatas daugiausia priklauso nuo pajūrio užstojančių kalnų ir didelių žemės paviršiaus reljefo skirtumų. Adrijos pajūris yra Vidužemio srities pabūdžio su švelniomis žiemomis ir karštomis vasaromis. Jo pietinėje dalyje vid. metų temp. 17°C, šiaurinėje apie 13,5°C. Šiltas, garų prisigėręs široko vėjas nuo jūros pusės stačiai kyla į pajūrio kalnus, atvėsta ir išleidžia drėgmenis. Todėl čia, prie Kotoro įlankos Crkvice, meteorologinė stotis rodo didžiausią Europoje atmosferos kritulių kiekį: per metus 4600 mm. Juo toliau į rytus, juo mažiau drėgmenų. Žiemos metu nuo kalnų į pajūrį veržiasi smarkus rytų vėjas bora (žr.).

Augalai pajūryje yra Vidužemio srities net ligi Istrijos, kur auga įvairūs amžinai žaliuojantieji medžiai ir krūmai. J. žinoma savo ąžuolais, kurie laikomi geriausios rūšies (aukščiausio boniteto). Kalnai apaugę lapuočių ir spygliuočių miškais, o virš jų išplitę krūmokšniai ir kalnų pievos. Savos–Moravos, Dunojaus–Tisos upynų lygumos ir kalnynai yra tinkamiausi plotai kultūriniams žemės ūkio augalams, nes ten yra derlingas juodžemis, Miškai apima apie 31% viso ploto, iš kur 24% tenka bukynams ir 17% ąžuolynams.

Gyventojai. J. yra daugiatautė valstybė; pagrindinės tautinės grupės: serbai 42%, kroatai 23,2%, slovėnai 9%, makedoniečiai 3,7%, juodkalniečiai 3% ir kiti 19,1%. Religinis pasiskirstymas: graikų ortodoksų 49,5%, kat. (daugumas kroatų ir slovėnų) 36,7%, mahometonų 12,5%. Per 1953 surašymą 13,6% pasisakė be jokios religijos. Kat. bažnyčia nuo 1945 slopinama, o ligi 1953 įvairiais būdais persekiota. Ligi 1945 Jugoslavijoje, daugiausia Banate ir Bačkoj, gyveno apie 550.000 vokiečių, kurių 1953 buvo likę apie 50.000; daugumas jų buvo ištremti arba žuvo koncentracijos stovyklose. Gyv. prieauglis yra iš didžiausiųjų Europoje — 11% per metus. Mokyklos (1951–52 mokslo metais): pradinių 13.647; vidurinių 1846; mokytojų seminarijų 73, amatų, technikos ir žemės ūkio 1225; meno ir muzikos 137; aukštųjų 86 su 5000 mokomojo personalo narių ir 55.046 studentais).

Ūkinis gyvenimas. Pagrindinė ūkinio gyvenimo šaka yra žemės ūkis, kuriuo verčiasi 68,3% visų gyv. Naudingas žemės ūkiui plotas 97.920 km² (38,2%), iš kur 52,1% tenka ariamai žemei, 30% ganykloms ir 13% pievoms, o vaismedžių sodai ir vynuogynai apima 3,3% viso naudingo ploto. Javų produkcija (1953): kukurūzų 4.375.000 t, kviečių 2.890.000 t, miežių 419.000 t, avižų 320.000 t, rugių 338.000 t. Pažymėtinas mažas kiaulių (3.990.000) ir galvijų (4.995.000) skaičius. Pramonėj dirbo (1952) 442.744 darbininkai. Susisiekimas trukdomas kalnų; gerų plentų tik apie 3000 km, iš kurių geriausias nutiestas pajūriu. Visame krašte 1953 buvo apie 28.000 visų rūšių motorvežimių. J. turi patogiausius Europoje natūralius uostus, bet jie mažai pritaikyti laivybai. Piniginis vienetas dinaras lygus 1/3 JAV cento.

Administracinė santvarka. J. sudaryta iš šių pagrindinių administracinių vienetų, vad. ‚respublikų', kurių gyv. skaičius buvo:

Respublika	Gyv. skaičius	Sostinė	Gyv. sk.
Serbija	6.983.544	Belgradas	469.988
Kroatija	3.913.753	Zagreb	350.452
Slovėnija	1.462.961	Ljubljana	138.211
Bosnija-Hercegovina	2.843.486	Sarajevo	135.657
Makedonija	1.303.906	Skopje	121.551
Juodkalnija (Crnagora)	419.625	Titograd	16.333

Kiti svarbesni miestai: Subotica 115.402 gyv., Novi Sad 83.223, Maribor 77.124, Split 75.377, Rijeka (Fiume) 75.112, Nis 60.677, Osijek 57.320 ir Dubrovnik 52.150. J. yra diktatūrinė valstybė; maršalas Tito yra prezidentas, ministras pirmininkas ir vyr. ginkluotų jėgų vadas. 1951–52 įstatymais federalinėms respublikoms suteikta daugiau teisių tvarkyti savo pramonės įmones, žemės ūkį, prekybą ir socialinius reikalus. 1952 leista ūkininkams laisvai stoti į kolchozus arba iš jų išstoti, ir tais

metais per 1000 kolektyvinių ūkių iširo. 1953 įstatymu ūkininkams paliekama privačiai nuosavybei 10 ha žemės ir vieton bolševikinio kolchozų tipo pradėta skatinti laisvai organizuoti žemės ūkio kooperatyvus.

R. J. Kerner, Yugoslavia 1949; *A. Ilič,* Yugoslavia 1954; *E. Pridonoff,* Tito's Yugoslavia 1956; *L. Wolff,* The Balkans in Our Times 1956. *A.B.*

Istorija. Dabartine prasme J. valstybė atsirado tiktai 1918 XII 1. Naujai sudarytoji valstybė buvo iš Serbijos, Juodkalnijos ir iš dalies Habsburgų imperijos pietų slavų gyvenamų teritorijų. Ligi I pas. karo tik Serbija ir Juodkalnija buvo nepriklausomos valstybės. Gi Kroatija, Slovėnija, Bosnija su Hercegovina priklausė Habsburgų imperijai. Serbija vadovavo pietų slavų susivienijimo sąjūdžiui. Šis slavų sąjūdis buvo dalinė I pas. karo priežastis. 1915 centro Europos valstybių kariuomenė okupavo Serbijos teritoriją. Serbijos kariuomenė ir vyriausybė išsikeldino į sąjungininkų valdomą Korfu salą. 1915 Londone susidarė pietų slavų komitetas (Jugoslovenski Otbor), kuris 1917 VII 20 susirinko Korfu saloje ir drauge su Serbijos ministru pirmininku paskelbė bendrą deklaraciją dėl pietų slavų susijungimo į vieną nepriklausomą valstybę, Serbijos karaliaus Petro I valdomą. Ši Korfu saloje paskelbtoji deklaracija buvo pagrindas būsimajai J. valstybei. Naujoji valstybė buvo vadinama serbų, kroatų, slovėnų karalija (Serbai labai priešinosi J. vardui, ir tik 1929 ši karalija oficialiai pavadinta J. vardu). Tuo pat metu pietų slavų atstovai Austrijos parlamente sudarė bendrą bloką ir reikalavo iš Austrijos ir Vengrijos sujungti kroatus ir slovėnus į vieną nepriklausomą valstybę, Habsburgų valdomą. Bet jau 1918 X Zagrebe susirinko kroatų slovėnų ir serbų tautinė taryba (Narodne viječe) kaip visų Austrijos slavų politinių partijų atstovybė, vadovaujama slovėno Krošec ir serbo Pribičević, ir paskelbė, kad nutraukia sąjungą su Austrija ir Vengrija ir įeina į pietų slavų sąjunginę valstybę. 1918 XII 1 Belgrade iškilmingai buvo paskelbta serbų, kroatų, slovėnų sąjunginė valstybė, Petro I serbų karaliaus valdoma. Sąjungininkai greit pripažino naujai susidariusią valstybę. Trianiono ir St. Germaino taikos sutartimi bei Rapallo sutartimi su Italija J. aptvarkė savo valstybės sienų reikalus, tačiau paliko daug ginčytinų ir reviduotinų valstybės sienos klausimų. Prisibijodama sienų revizijų, J. sudarė su Čekoslovakija ir Rumunija sąjungą, vad. Mažąją Antantę, kurią rėmė Prancūzija. 1920 įvyko laisvi rinkimai į J. steigiamąjį seimą. Daug vietų parlamente teko serbų radikalų ir serbų demokratų partijoms (91 ir 102). Iš viso parlamente buvo 439 atstovai. Kroatų valstiečių partija nedaug

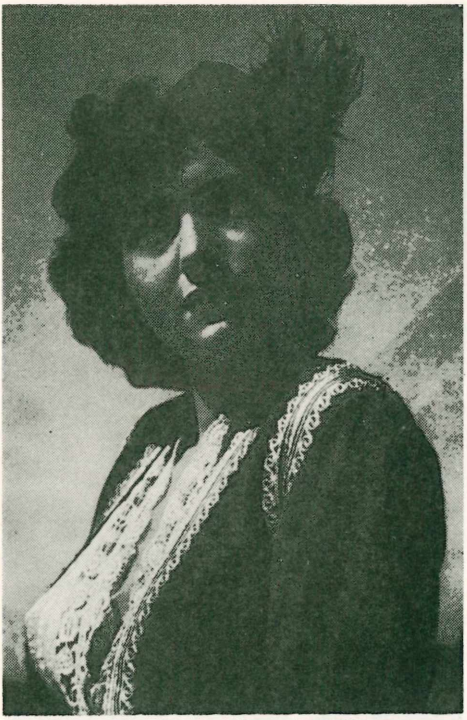

Jugoslavė juodkalnietės drabužiuose

Dalmatijos pakraštys

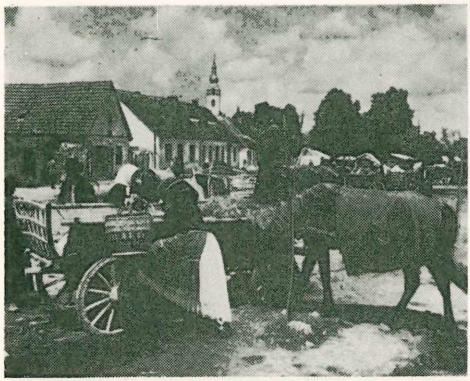

Turgus Jugoslavijos miestelyje

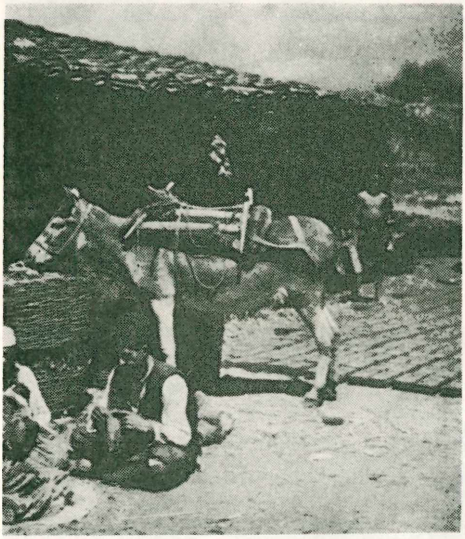

Tabako džiovinimas Jugoslavijoje

mažiau balsų gavo už serbų radikalų partiją, bet atstovų tik 50 laimėjo. Šios dvi stambiosios serbų partijos buvo centralizuotos valstybės šalininkės ir su pagalba įvairių smulkių grupių sugebėjo priimti serbams palankią centralizuotos valstybės konstituciją. Naujoji J. valstybė buvo silpna dėl įvairių priežasčių ir nevieninga, nes sudaryta iš įvairių sričių, kur buvo skirtinga administracinė sistema, valiuta, religija, istorinė praeitis. Be tautybių reikalų, nuolat iškildavo griežtų socialinių klausimų, ypač valstiečių reikalai. 1921 įsikaraliavo Petro I sūnus Aleksandras. 1921–28 J. valstybė buvo valdoma konstituciškai. Serbų partijos vedė griežtai centristinę politiką ir nepaisė kroatų bei slovėnų autonominių siekimų. Atkaklią kovą dėl autonomijos kovojo kroatų valstiečių partija, vadovaujama Radić. 1925 J. vyriausybė sustabdė jos veiklą. Betgi tais pačiais metais per rinkimus į parlamentą kroatų valstiečių partija laimėjo daug atstovų ir buvo pakviesta į valdžios koaliciją, kuri tačiau, 1926 suiro. 1928 J. parlamente buvo įvykdytas atentatas prieš kroatų valstiečių vadą Radić. Kai 1929 kroatai sušaukė Zagrebe atskirą parlamentą, tai J. karalius Aleksandras suspendavo konstitucijos veikimą ir paskelbė asmeninę diktatūrą. Jis tuoj pakeitė valstybės vardą į J., įvedė naują kariuomenės vėliavą ir pertvarkė serbams palankia prasme valstybės administracinį suskirstymą. Karalius gerai suprato tautų kovos pragaištingumą valstybės reikalams, todėl vartojo prievartos priemones apraminti įsivyravusioms kovų aistroms. 1931 karalius Aleksandras davė kraštui naują konstituciją, kuri padidino karaliaus teises. Buvo įvesta dviejų rūmų valdymo sistema. Senato narius rinko 6 metams, bet pusę senato narių skyrė pats karalius. Nesantaika su kroatais bei makedonais viršūnę pasiekė 1934. J. vidaus nesantaikas savo interesams naudojo svetimos valstybės — Vengrija, Italija, skatindamos partikuliaristinius sąjūdžius. 1934 J. karalius vyko draugiško vizito į Prancūziją ir Marseilles uoste, drauge su Prancūzijos užsienių reikalų ministru L. Barthou, žuvo nuo makedonų teroristo. Sostą užėmė Aleksandro sūnus Petras II (g. 1923). Dėl jo nepilnametystės regentu buvo pusbrolis princas Povilas. 1934 buvo sudaryta vadinamoji Balkanų Antantė iš Graikijos, Turkijos, Rumunijos ir J. Ji buvo nukreipta prieš Vengrijos ir Bulgarijos sienų revizijonistinius siekimus. Beartėjęs II pas. karas vertė J. ieškoti susipratimo su atkakliausiai kovojančia kroatų tauta. 1939 VIII J. ministras pirmininkas Cvetković susitarė su kroatų valstiečių vadu Mačeku dėl Kroatijos autonomijos. Po šio susitarimo kroatai pasiuntė 5 savo atstovus į koalicinę vyriausybę. Regentas princas Povilas simpatizavo vakarų valstybėms ir pačioje karo pradžioje paskelbė J. neutralumą. Betgi Vokietijos ir Italijos spaudžiama, 1941 III 25 J. buvo priversta pasirašyti su Ašies valstybėmis draugiškumo paktą. Minėtą sutartį pasirašius po dviejų dienų, įvyko bekraujis karinis perversmas, vadovaujamas aviacijos gen. Simović. Po perversmo regentas Povilas išvyko į užsienį, o karalius Petras II ėmė pats valdyti. Naujoji Simović vyriausybė atsimetė nuo Ašies valstybių ir 1941 IV 5 pasirašė su Sov. Rusija nepuolimo paktą. Jau IV 6 hitlerinės Vokietijos aviacija bombardavo Belgradą, ir į J. iš visų pusių veržėsi kaimyninių valstybių kariuomenės: vokiečių, italų, vengrų, bulgarų. Po savaitės J. buvo priešo

okupuota. Tuoj buvo paskelbta ‚nepriklausoma' Kroatija; Dalmatiją, Juodkalniją ir Slovėniją pasidalijo Vokietija, Italija ir Vengrija; Serbijos Makedoniją pasiglemžė Bulgarija, o Serbija liko Vokietijos globoje. Karalius Petras II pasitraukė į užsienį ir sudarė naują J. egzilinę vyriausybę, kuri turėjo savo buveinę Londone. Dalis J. kariuomenės nekapituliavo, bet pasitraukė į kalnus ir pradėjo partizaninį karą su okupantais. J. kariuomenės plk. Dragoliubo (Draža) Michailović, didserbiško nusistatymo monarchistas, vadovavo likusiems kariuomenės daliniams. 1942 J. egzilinė vyriausybė suteikė Michailovičiui krašto apsaugos ministro vietą. Civilių pradėtas partizaninis sąjūdis pateko bolševikų įtakon. Pradžioje ir kariuomenės likučiai ir civiliniai partizanai santarmiai kovojo su okupantais. 1943 kilo tarp J. rezistencinio sąjūdžio savitarpinės kovos. Vakariečių parama plk. Michailovičiui buvo nutraukta, ir J. egzilinė vyriausybė Londone J. kariniu vadu pripažino Tito. Gi Titui galutinę pergalę prieš Michailovičiaus šalininkus patikrino 1944 įžygiavusi į J. Sovietų kariuomenė. Premjeras Tito 1945 III 25 sutarė su J. egziline vyriausybe dėl laisvų rinkimų į J. parlamentą. Kaip įprasta bolševikų valdomuose kraštuose, Tito vykdė rinkimus į konstituantą (steigiamąjį seimą) vienpartiniu sąrašu. Tokiu būdu išrinktas parlamentas paskelbė J. federacine liaudies respublika sudaryta iš Serbijos, Kroatijos, Juodkalnijos, Slovėnijos, Makedonijos, Bosnijos ir dar kelių autonominių sričių. 1945 Tito J. vyriausybę pripažino Anglija ir JAV. 1947 pagal Paryžiaus taikos sutartį J. gavo dalį Istrijos, Fiumę, o Triestas paliko laisvas mst. Ligi 1948 Tito vyriausybė darniai bendradarbiavo su Sov. Rusija ir jos pavyzdžiu vykdė vidaus ir užsienio politiką. Diktatūros priešus naikino arba kalino (pvz. gen. Michailovičių nužudė, kat. arkivyskupą Stepinac įkalino). Graikijos pilietinio karo metu J. rėmė graikų komunistus. Tik kai 1948 Tito nepakluso Maskvos direktyvoms, J. komunistų partija liko išmesta iš Kominformo, o pats Tito pakaltintas visomis kontrrevoliucinėmis nuodėmėmis. Tada J. santykiai visai pairo ne tik su Sov. Rusija, bet ir su visomis satelitinėmis Rusijos valstybėmis. J. liko izoliuota ir ekonomiškai suskurdusi. Reikalas gauti vakariečių paramos savaime vertė Tito palankiau nusiteikti Vakarų valstybių link, nors didelio diktatūros sušvelnėjimo jis neparodė. 1955 J. paskelbė politinių kalinių amnestiją. 1955 Sovietų politikai maršalas Bulganinas ir komunistų partijos sekretorius Chruščevas padarė vizitą Titui ir vėl ieškojo būdų įtraukti J. į Sovietų politikos orbitą. 1956 Tito revizitavo Sov. Rusijos valdovus. Po vizitų ir revizitų giminiškų santvarkų valstybių santykiai išsilygino.

Islamo įtaką Jugoslavijoje daug kur liudija mečetės, apranga ir papročiai

G. Wendel, Der Kampf der Südslaven um Freiheit und Einheit 1925; *A. Mousset,* Le royaume serbe-croate-slovène 1926; *J. Märtz,* Jugoslavien 1938; *C. Sforza,* Fifty Years of War and Diplomacy in the Balkans 1940; *R. J. Kerner,* Yugoslavia 1949; *J. Corbel,* Tito's Communism 1951; *P. D. Ostović,* The Truth about Yugoslavia 1952. *P.Č.*

Jugurta (po 160 pr. Kr. — 104 pr. Kr.) Numidijos karalius Afrikoje, karaliaus Masinisos (m. 149 pr. Kr.) sūnus. Tėvui mirus, J. išaugino jo dėdė Micipsa, kuris paskelbė J. sosto įpėdiniu drauge su savo dviem sūnumis. Po Micipsos mirties (118 pr. Kr.) J. nusikratė pusbroliais, juos nužudydamas, ir tapo vieninteliu Numidijos valdovu. Kovų metu romėnai buvo įvelti pirmiausia dėl to, kad buvo paliesti jų turtai Afrikoje. Kilo karas su Roma, kurio metu pirmą sykį labai išryškėjo suirutė pačioje Romos imperijoje. Tą karą smulkiai aprašė Romos istorikas Sallustius. Remiamas Mauritanijos karaliaus, J. kurį laiką sėkmingai kovojo su romėnais, kol buvo įveiktas Mariaus. Pralaimėjęs J. pabėgo į Mauritaniją, kurios karalius Bocchus buvo priverstas J. išduoti romėnams. Iškilmingose triumfo eitynėse Marius jį belaisvį parvedė į Romą ir ten J. mirė pasmaugtas. *K. Mck.*

Juht Ludwig (g. 1894) estų kontrabasistas. Kontrabaso mokėsi Petrapilio konservatorijoje pas Pech, teorinius muzikos dalykus baigė 1928 Berlyne pas P. Juon. 1932 buvo kontrabaso klasės mokytojas Latvijos konservatorijoje. Grojo simfoniniuose orkestruose Taline, Helsinkyje ir

Berlyne. 1934 atvyko į JAV ir įstojo į Bostono simfoninį orkestrą, kur ligi šiol tebegroja. J. pasižymėjęs kontrabasistas-virtuozas, turėjęs savo rečitalių Europoje ir JAV. Jis, kaip retai pasitaiko kontrabaso muzikams, yra nemaža grojęs solo, simfoninio orkestro pritariamas pirmaeiliuose simfoniniuose koncertuose. J. dalyvauja ir visuomeninėje estų veikloje. Bostone jis talkina ir lietuvių koncertams bei tautiniams pasirodymams, būdamas nuoširdus lietuvių draugas. *J. Kč.*

Juin Alphonse (g. 1888) prancūzų maršalas (1952). Karinę karjerą pradėjo 1910, daugiausia tarnavo Afrikoje. 1940 V vadovavo divizijai ir pateko į vokiečių nelaisvę. Pažadėjęs bendradarbiauti su Vichy vyriausybe, 1941 gale iš nelaisvės paleistas ir paskirtas vyr. prancūzų karinių pajėgų vadu Š. Afrikoje. Sąjungininkams išsikeliant į Afriką 1942 XI, J. trumpai pasipriešinęs ir paimtas amerikiečių nelaisvėn, bet jau 1942 XII gale gen. Giraud vėl paskirtas vadovauti laisvųjų prancūzų karinėms pajėgoms, su kuriomis jis kovojo prieš vokiečius š. Afrikoje ir vėliau Italijoje (prie Monte Cassino). 1946–47 prancūzų štabo viršininkas Indokinijoje, 1947–51 Maroko gen. rezidentas, 1951–54 prancūzų kariuomenės generalinis inspektorius. Nuo 1951 III NATO (Š. Atlanto valstybių organizacijos) štabe, kaip rangu trečiasis karininkas, rūpinasi Europos vidurio fronto reikalais.

Juiz de Fora (anksčiau Parahybuna) Brazilijos Minas Gerais vst. mst.; 87.000 gyv. (1950). Pramonės ir prekybos centras. Vyrauja tekstilės pramonė.

Juka (Yucca) lelijinių (Liliaceae) šeimos krūmų ir medžių gentis su keleta skirčių. Lapai standrūs, lancetiški, aštriai nusmailę, turi pluošto. Gausių galinių žiedynų žiedai gelsvai balti. Daugiausia išplitę JAV vakarinių bei pietvakarinių valstybių smėlinėse nederlingose augavietėse. Y. brevifolia (ag. Joshua tree), iki 10 m aukščio medis, dėl neįprasto šakotumo bauginančios išvaizdos. P. Kalifornijoje, į š. r. nuo Palm Springs, uolingų kalnų šlaituose yra ištisas miškas, paliktas kaip gamtos paminklas; gretimai yra taip pat ir paskirų medžių (Joshua Tree National Monument). J. pluoštinė (Y. filamentosa) teauga tik gausia lapų skrotele prie žemės su iškylančiu vienu daugiau kaip vieno m ilgio žiedstiebiu (ag. bear grass). Ji dažniausiai auga JAV pietvakarinėse valstybėse. Lietuvoje ir kitur Europoje ši j. auginama kaip dekoracinė. *J.Rkt.*

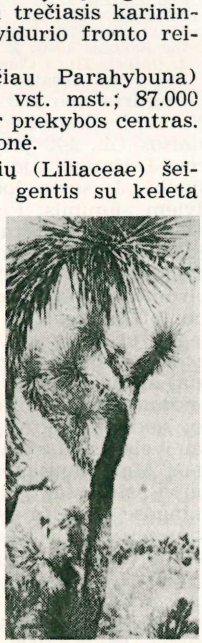

Yucca brevifolia

Jukatanas Centro Amerikos pusiasalis tarp Karaibų jūros ir Meksikos įlankos, tarp 16° ir 22° š. platumos. J. yra apie 600 km ilgio ir 300 km pločio. Paviršius žemos lygumos, apaugusios mahagoni ir kitais vertingais medžiais; klimatas karštas tropinis. Kultivuojamoj žemėj auginama tabakas, ryžiai, kukurūzai, kavos medeliai, sizalas, indigažolė. Įvairiose pusiasalio vietose yra išlikusių senosios indėnų kultūros liekanų — didžiulių šventyklų ir kitokios statybos griuvėsių. Nuo 1852 didžioji pusiasalio dalis priklauso Meksikai. Pietų dalies pajūryje yra Britų Honduro kolonija ir šalia jos Gvatemalos respublika.

Jukava Hideki (g. 1907) japonų fizikas, nuo 1939 Kijoto univ. prof., gavęs 1949 Nobelio fizikos premiją už mezono teorinį atradimą. Atvykęs į JAV 1948, metus dirbo Institute for Advanced Studies Princetone, 1949–50 dėstė Columbia univ.

Jukna Stepas (g. 1910 Alytuje), aktorius Kaune baigė K. Glinskio klasę vaidybos mokykloje. 1931–35 Šiaulių, 1935–36 Klaipėdos, 1936–40 Kauno ir nuo tada Vilniaus valstybinio dramos teatro aktorius. Talentingas ir puikus išorinių davinių aktorius, J. buvo vienas geriausių lietuviškos scenos ‚amantų', tačiau gerai jis atlikdavo ir charakterinius vaidmenis. Didieji jo vaidmenys: Mortimeris Šilerio Marijoj Stiuart, Edgaras Šekspyro Karaliuje Lyre, Ruprechtas Kleisto Sukultame asoty, Hertas Heijermanso Vilty. J. stipriai pasireiškė dar V. Kudirkos Viršininkų inscenizacijoj, Rainio Pūsk, vėjeli, P. Vaičiūno Aukso gromatoj, V. Krėvės Šarūne ir daugely kitų veikalų. Liko Lietuvoje.

Juknaičiai ‚(vok. Jugnaten) bžk. ir gž. stotis Šilutės aps. prie Šilutės-Tilžės geležinkelio. 1939 apie 500 gyv. Prie J. yra senovės piliakalnis, Šilutės aps. aukščiausioji vieta. Algės kalne, pagal padavimą, buvęs amžinos ugnies aukuras. Šalia buvę kunigaikščio rūmai. Kunigaikštytė Laimutė, pamilusi jaunikaitį Šviedrį ir pasipriešinusi tėvui netekėdama už mozūrų kunigaikščio. Abu jaunieji buvę nužudyti šventykloje. *M. Nb.*

Juknevičius 1. Andrius (1882 VI 2 — 1941 VI 24) kunigu įšventintas 1907, klebonavo Joniškyje (Utenos aps.), o vėliau buvo Merkinės klebonas ir dekanas. Prieš prasidedant sovietų-vokiečių karui buvo atvykęs į Kaišiadoris pavaduoti vietos klebono. Bėgančių raudonarmiečių suimtas 1941 VI 23 naktį ir rytojaus dieną miške prie Kaišiadorių nužudytas.

2. Antanas (g. 1903 8 Koronžiškių vsd., Giedraičių vls., Ukmergės aps.) advokatas, visuomenės veikėjas. 1915 baigė Giedraičių dviklasę mokyklą, 1925 Vytauto D. gimn. Vilniuje, 1929 Vilniaus univ. teisių magistro laipsniu. 1931–44 advokatavo Vilniuje ir buvo Vilniaus Lietuvių laikinojo, vėliau Tautinio komiteto juriskonsultas, gynęs lenkų teismuose per 1000 lietuvių politinių bylų ir rašęs daugelį Vilniaus lietuvių memorandumų bei protestų.

A. Juknevičius

Jis pats už lietuvišką veiklą buvo lenkų baustas 10 kartų. 1939–40 buvo Lietuvos vyriausybės įgaliotinio Vilniaus kraštui, Vilniaus mst. savivaldybės ir Lietuvos banko juriskonsultas. Dalyvavo daugelio Vilniaus kraštui paskelbtų įstatymų bei potvarkių redagavime.

Gimnazijoje J. vadovavo ateitininkų kuopai. 1923 lenkams ją uždarius, jis įsteigė tos pačios krypties Atžalos draugiją, veikusią visą lenkų okupacijos laiką. Studentavimo metu buvo vienas iš Vilniaus liet. stud. s-gos steigėjų ir jos pirm 1926-29 Vilniaus Lietuvių laikinojo komiteto prezidiumo sekr.; tuo metu dalyvavo organizuojant Lenkijos tautinių mažumų centrinį informacijos biurą Varšuvoje ir leidžiant šio biuro organą Natio (anglų, prancūzų ir vokiečių k.). Vėliau visą lenkų okupacijos laiką buvo Lietuvių švietimo d-jos Ryto, Lietuvių labdarybės d-jos, Šv. Kazimiero jaunimui globoti d-jos, Lietuvių mokslo draugijos valdybų narys. 1926 Jaunimo Draugo steigėjas ir ligi 1936 faktinis redaktorius bei leidėjas. Rašė Vilniaus Rytojuje ir kt. vilniečių spaudoje. Rūpindamasis praktiniais pasiskaitymais jaunimui, leido kalendorių, parūpinó monologų rinkinį, išl. maldaknygę ‚Pasigailėk mūsų, Viešpatie'. Jo dokumentuota studija apie bažnytinę padėtį Vilniaus krašte buvo išsp. lietuvių ir prancūzų k., bet lenkai ją konfiskavo, ir tik keli egz. liko išsaugoti LMD knygyne.

1949 atvykęs į JAV, apsigyveno Bostone, kur verčiasi kaip nekilnojamojo turto pardavimo agentas. Dalyvauja vietinių organizacijų veikloje (Alto valdybos narys, ilgametis Balfo sekr.). Nuo 1952 Vilniaus krašto lietuvių s-gos centro valdybos pirmininkas; nuo 1956 šios sąjungos atstovas Vlike.

3. Augustinas (1858–1934) knygnešys, platinęs liet. spaudą Alytaus aps. Kovojo dėl lietuvių k. pamaldų įvedimo Alytaus bžn. (Suvalkų pusėje).

4. (Juchniewicz, Juchnowicz) Jonas (1618 — 1687 I 17 Drogičine) jėzuitas žemaitis. 1649 įšventintas kunigu, 1651–64 sėkmingai misionieriavo Karaliaučiuje ir apylinkėje (terado apie 10 kat., paliko kelis tūkstančius). Jis savo darbe kalbėjo lietuviškai ir tai specialiai pabrėžė, stengdamasis žmones atitraukti nuo vokiečių protestantų sakytojų. 1665–71 Kražių kolegijos rektorius, vėliau Kauno rezidencijos viršininkas, 1674 provinciolo padėjėjas, 1677–81 Gardino kolegijos rektorius. 1681 buvo išrinktas Lietuvos jėzuitų provincijos prokuratoriumi (įgaliotiniu) į generalinę kongregaciją Romoje. Grįžęs iš Romos, trumpai pabuvęs Vilniuje profesų namų dvasios tėvu, nuo 1682 rudens buvo paskirtas Varšuvos (ji tuo metu priklausė Lietuvos jėzuitų provincijai) kolegijos ir profesų namų rektoriumi. 1686 persikėlė kolegijos rektoriumi į Drogičiną. Buvo švento gyvenimo vyras.

Jėzuitų archyvas Romoje: Cat. Trien. Lit. 12–15 tt. ir Cat. Brev. Lit. 56–57 tt.; *Poszakowski*, Soc. Jesu Lituana, 339; *E. de Guilhermy*, Ménologe de la Compagnie de Jésus, Assistance de Germanie, Seconde série, I, 74–76. *A. Lm.*

5. Paulius (g. 1904 II 11 Glemzinų k., Lucino aps., Latvijoje) kun. Mokėsi Panevėžio berniukų gimn. Baigęs Kauno kun. seminariją, kunigu įšv. 1930. Vikaravo Ukmergėje ir Vandžiogaloje. 1933–40 šv. Luko ligoninės ir III gimn. Kaune kapelionas. Tuo pačiu laiku pirmininkavo savo suorganizuotai Kurčių ir nebylių globos d-jai ir valdė šios d-jos įsteigtą kurčiųnebylių institutą, kol buvo bolševikų pašalintas. 1940–44 Kauno kun. seminarijos prokuratorius. Vokietijoje buvo Berlyne Caritas Lithuana vedėjas, Münchene — LRK kasininkas, 1946–49 Fellbacho liet. stovyklos kapelionas ir knygų leidyklos Lux vedėjas. Be to, Vokietijoje buvo skaučių seserijos dvasios vadas. 1948 pakeltas garbės kanauninku. 1949 atvyko į JAV.

6. (Juchnevičius) Romualdas (g. 1906 X 18 Petrapily) režisierius, aktorius. Lankė Petrapilio Šv. Kotrynos gimn., baigė Kauno aukštesniąją komercijos m-lą (1926) ir iki 1932 (su pertraukomis) klausė paskaitų VDU hum. mokslų fak. 1927–28 su S. Pilka važinėjo po JAV ir organizavo lietuviškus vaidinimus. 1929–32 vaidybos mokykloje lankė A. Olekos-Žilinsko klasę ir nuo 1930 pradėjo vaidinti Kauno Valstybės Teatre (vaidino Hamlete, Palangoj ir kt.). Buvo pirmaująs Jaunųjų Teatro aktorius. Nors J. režisūrinė veikla savo reikšme už-

R. Juknevičius

temdė vaidybą, J. yra itin stiprus, lanksčius, didelio sceninio žavesio, čechoviškos technikos aktorius. Jis paliko atmintyje žmoguje po tiltu, Atžalyne (istorikas), Pūkio piniguose (Pūkis), o Jaunųjų Teatre B. Sruogos ‚Milžino paunksmėje' J. sukurtas Jogaila yra laikomas vienas aukščiausių aktoriaus laimėjimų Lietuvos teatro istorijoje.

Gavęs valstybinę stipendiją, J. 1934–36 studijavo Maskvoje pas Dailės Teatro artistus, mokėsi režisūros pas Mejercholdą, kurio asistentu buvo Leningrade statant Pikų Damą. Grįžęs į Lietuvą, 1936–39 J. dirbo Klaipėdos teatre. Jau pirmasis pastatymas, H. Heijermanso Viltis (1936 XII 19) iškėlė J. kaip žymiausią, A. Olekai-Žilinskui išvykus, Lietuvos režisierių. ‚Viltis' buvo aukšto lygio realistinis spektaklis, kuriame pirmą kartą po ‚Dėdės Tomo lūšnelės' pasireiškė ansamblinės vaidybos galia. Pastatęs dar kelis mažesnės reikšmės spektaklius (Slogučiai, Mielieji giminaičiai), naciams aneksavus Klaipėdą, 1939–40 sezoną J. dirbo Kaune, kur parengė du spektaklius: G. Hauptmann'o Prieš saulėlydį ir M. Pagnolio Topazą. Ypač ‚Prieš saulėlydį' buvo didelis lietuviškosios scenos laimėjimas. J. traktavo veikalą gilaus psichologo įžvalgumu ir sugebėjo išgauti iš aktorių netikėtą gilumą ir spalvingumą. Stiprūs spektakliai Klaipėdoje ir Kaune subūrė aplink J. daugelį pajėgiausių aktorių, drauge su juo siekusių aukštesnio meninio lygio, tikro jausmo ir minties prisotintos vaidybos. Kai 1940 grįžusiam Vilniui reikėjo teatro, J. turėjo paruoštą, susigyvenusį ir meniškai pajėgų kolektyvą, su kuriuo ir išvyko į Vilnių. Deja, Vilniaus teatro pradžia sutapo su laisvosios Lietuvos žlugimu, ir demoralizuojančios brutalių okupacijų ir karo meto sąlygos neišvengiamai atsiliepė teatro ir J. darbui. Bolševikų paverstas ‚deputatu', J. sugebėjo savo įtaka iškovoti teatrui bent neblogas materialines sąlygas. Tačiau teatro atidarymui J. pastatytas K. Inčiūros ‚Vincas Kudirka' tuoj po premjeros buvo rusų uždraustas (entuziastiški žiūrovai sukėlė patriotines demonstracijas). Teatrui apginti nuo uždarymo, reikėjo sumokėti didesniu prisitaikymu. J. gabiai sulipdė iš įvairių gabalų ‚revoliucinį' montažą, o vėliau rusų pavyzdžiu grandioziškai pastatė V. Ivanovo Šarvuotį 14–69, kuriame individuali aktoriaus vaidyba liko nustumta į antrą planą, o iškilo techniniai triukai ir minia (tiesa, J. rankose minia pasirodė spalvingas, ritmiškai veikiąs, gyvas organizmas). Vokiečių metu 1941–44 jam pavyko dar du šedevrai: H. von Kleisto Sukultas ąsotis (1941) ir Ibseno Nora (1942). Iš flamandiškos tapybos į Kleisto spektaklį atėjo koloritas ir meilė buitiškoms detalėms, o eiliuotoji kalba buvo pabrėžta ritmingu aktorių judesiu. Tai buvo vykęs natūralizmo ir Mejercholdu dvelkiančio formalizmo sukryžiavimas. Ibseno Nora buvo pirmiausia aktorių (M. Mironaitės, J. Palubinsko, H. Kačinsko) triumfas. J., išradingas statytojas ir technikas, šiam spektaklį užsitušavo, o visu stiprumu išryškėjo ‚aktoriuje miręs' gilus režisierius, psichologas, subtilus nuotaikos kūrėjas. Puikiai balansuotas, vientisas, sodrus spektaklis Nora gali būt laikoma pačia lietuviškojo realistinio teatro viršūne. R. Billingerio, nacių favorizuojamo dramaturgo, Gigantas buvo kurijoziška paralelė bolševikiniam Šarvuočiui: tas pats žmogaus nustūmimas į antrą planą, o jo vieton — masė veikėjų, besikeičiančios dekoracijos, techniški triukai. Likęs Lietuvoje, J. ilgą laiką buvo Telšiuose, paskui Klaipėdoje, paskutiniais metais vėl režisuoja Vilniuje, tačiau nebeatžymimas oficialinio pasitikėjimo ženklais.

Paliekant nuošaliai politinių įvykių įtaką ir tevertinant teatro meno požiūriu, J. yra — ar, tikriau, buvo — lietuviškoje scenoje vienas iškiliausių kūrėjų. J. spektakliai buvo mūsų realizmo stipriausias pasisakymas. Kaip menininką, J. mažina drąsesnio ieškojimo ir individualaus stiliaus stoka; kaip lietuvį režisierių, jį temdo nesidomėjimas lietuviškąja dramaturgija. J. pasikliovė gerais, bet svetimais pavyzdžiais, kurių pamoką jis pasisavino meistriškai. J. pavyzdžiai buvo pasisemti Rusijoje, tačiau — tada, kada sovietinis režimas dar nebuvo galutinai nuslopinęs ten kūrybos. Tie pavyzdžiai buvo dvi kraštutinybės: Stanislavskio Dailės Teatro realizmas, (‚išgyvenimo menas' vaidyboje) ir išradingas, aštrus Mejercholdo formalizmas. *J. Bl.*

7. Zefirinas (g. 1913 VIII 26 Buenos Aires) argentiniečių lietuvių veikėjas. Baigęs komercijos kursus, toliau lavinosi savarankiškai; tarnauja Argentinos sveikatos dpt. inspektoriumi. Vietos lietuvių visuomenėn veiklon įsitraukė nuo jaunatvės: Liet. kat. šv. Kazimiero bendruomenėje ėjo iždininko ir sekr. pareigas; veikliai dalyvavo Jaunųjų Vyrų d-joje (vėliau pasivadinusioje Argentinos Liet. jaunimo d-ja). 1935 perėmė savaitraščio Švyturio leidimą ir redagavimą. 1940 Argentinoje Lietuvai laisvinti centro propagandos sekretorius, vėliau pirmininkas. Nuo 1947 Buenos Aires veda Lietuvos Aidų radijo valandėlę. Išvertė ispanų k. Lithuania entre

Z. Juknevičius

fuego cruzado ir keletą kitų leidinių. Vietos laikraščiuose pastoviai rašo Lietuvos laisvės bylos klausimu.

8. Kęstaičių bažnyčios administratorius, apkaltintas parapiečius kurstęs Kęstaičių bažnyčios uždarymo metu ir 1886 IX ištremtas 5 metams į Jasenską Vologdos gubernijon. 1889 buvo grąžintas į dominikonų vienuolyną Agluonoje, Vitebsko gub. 1891 grįžęs į Žemaičių vyskupiją, buvo Kvėdarnos altarista.

Jukniškiai k., Kelmės vls., Raseinių aps., už 8 km pakeliui iš Kelmės į Tytuvėnus; 30 ūkių ir 157 gyv. (1923). Kaimo laukuose, apie 300 m nuo Dubysos, yra šaltinis, kurio vanduo vietos tikinčiųjų laikomas stebuklingai gydančiu. Prie šaltinio pastatyta mūrinė koplytėlė su Marijos statula. Ten pat esančiame akmenyje tariamai žymios Vaikelio Jėzaus pėdos. *A. B*

Jukonas (ag. Yukon) Kanados ir Aliaskos upė, 3750 km ilgio; teka iš Britų Kolumbijos per Jukono teritoriją, ties Fort Yukon siekia poliarinio rato ir krypsta į p. v., įteka plačia delta į Beringo jūrą. Tinka laivybai ligi Dawsono, Kanadoje, bet per 9 mėn. kasmet būna užšalusi. Baseino plotas 903.000 km², vid. debitas prie žiočių 4630 m³/sek. Žymiausi intakai: Klondike, Porcupine, Tanana ir Koyukuk.

S. K.

Jukono teritorija š. vakarų Kanados sritis Jukono aukštupio baseine, prie Aliaskos; 531.829 km², 9096 gyv. (1951). Paviršius labai kalnuotas, aukščiausias kalnas Mt. Logan apie 5950 m. Klimatas labai šiurkštus, žiemos šalčiai ligi — 50°C. Kai kuriose vietose įmanoma sėti rugius ir miežius. 1896 Jukono upės Klondikės intako (apie 150 km ilgio) slėnyje aptikta labai turtinga aukso gysla, kurios pelningiausia vieta buvo jos intake Rabbit Creek (vėliau Bonanza Creek). Ligi aukso aptikimo J. t. buvo visai negyvenama. Pirmieji aukso ieškotojai atvyko 1873; 1888 Big Salmon ir Stewart upėse gauta aukso už 60.000 dol. Kai 1897 VII į San Francisko ir Seattle uostus atvyko pirmieji laivai su Klondikės auksu, prasidėjo į ten karštligiškas aukso ieškotojų veržimasis. Pvz. 1898 pro Skagway ir Whitehorse kalnų perėjas į Klondikės baseiną atkako per 30.000 prospektorių, kurie su savim gabenosi apie 15.000 t maisto. Daugumas jų žuvo dėl žiaurių gyvenimo sąlygų. Vien tik 1898 rugsėjo mėn. apie 17.000 aukso ieškotojų pareiškė pretenzijas gauti eksploatacijos monopoliui jų aptiktose auksingose vietose. Prie Jukono ir Klondikės santakos išaugo tų laimės ieškotojų miestas Dawson, 1898 turėjęs 42.000 nuolatinių gyventojų ir 3 savaitraščius. Po kelerių metų aukso ištekliai pradėjo išsisemti, o naujų neaptikta; bet dar 1901 buvo 27.219 gyv.

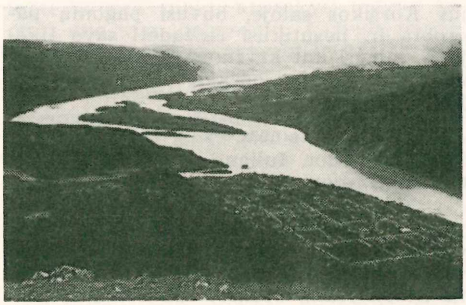

Jukonas ties Dawson City ir Klondikės žiotimis
Foto dr. E. Winklerio (1955)

Nuo 1917 aukso gyslos laikomos išnaudotomis. Iš viso J. T. nuo 1898 ligi 1948 gauta aukso už 244 mil. dol. 1941 visoje teritorijoje buvo belikę 4914 gyv. Administracinis teritorijos centras 1951 iš Dawsono perkeltas į Whitehorse miestelį. *A. Š.*

Jukštandis žr. Juokštandis.

Jülich Vokietijos mst. tarp Aacheno ir Kölno, Rur upės deš. krante, 11.000 gyv. (1953). 1944 buvo sąjungininkų aviacijos beveik visiškai sunaikintas (97%). Sena vietovė, romėnų laikais tvirtovė Iuliacum, nuo viduramžių buvo J. hercogijos centras.

Julija (lot. Iulia) 1. Julijaus Cezario duktė (83–54 pr. Kr.), 58 pr. Kr. ištekėjusi už Pompėjaus. Savo taktu ji lygino santykius tarp tėvo ir vyro, kurie po jos mirties vėl įsitempė.

2. Imperatoriaus Augusto vienintelė duktė (39 pr. Kr. — 14 po Kr.) iš jo antrųjų vedybų su Skribonija (Scribonia). Jos vyrai buvo Markus Klaudijus Marcelas, Menenijus Agripa (3 sūnūs ir dvi dukterys) ir Tiberijus (žr.). Tiberijui nesant Romoje, ji taip skandalingai elgėsi, kad tėvas ją ištrėmė į Pandaterijos salą. Vėliau buvo leista gyventi dab. Reggio mst., kur ji ir mirė skurde.

3. J. Domna (m. 217 po Kr.) Romos imperatorė, Septimijaus Severo antroji žmona, Karakalos ir Getos motina. Išsilavinusi moteris, bendravo su filosofais ir globojo meną ir mokslą. Kai Karakala buvo nužudytas, ji savo valia išsiskyrė iš gyvųjų.

E. Kornemann, Die grossen Frauen des Altertums 1952 .

4. J. Mammea (m. 235) Romos imperatorė, Aleksandro Severo motina. Origeno mokinė, ji buvo palanki krikščionims. Nužudyta Mainze drauge su sūnumi.

5. J. šventoji (V 22), kankinė imp. Decijaus laikais Afrikoje; jos relikvijos vėliau perkeltos į Korsiką. Legendinė jos Passio (VII a.), paremta Teodoreto iš Cyro pasakojimu (PG 83, 1240), sako, kad J. kilusi iš Kartaginos; barbarų įsiveržimo metu buvo sugauta ir parduota į verges. Jos savininkui vykstant į Galiją ir susto-

jus Korsikos saloje, buvusi pagonių pagrobta ir, nesutikusi išsižadėti savo tikėjimo, mirusi ant kryžiaus. J. kūną 763 karalius Desiderijus perkėlė į naują Brescijos vienuolyną.

Acta SS. V, 1866; *H. Delahaye,* Les origines du culte des martyrs 1933.

Julijona (lot. Iuliana, prc. Julienne, it. Giuliana) moterų vardas.

1. J. iš Cornillon (Julienne de C.; 1192–1258) belgų palaimintoji, nuo 1206 vienuolė augustinijonė, 1230 vienuolyno viršininkė, daug rūpinusis, kad būtų įvesta Dievo Kūno šventė, tuo reikalu veikdama popiežių ir vyskupus. Neteisingai persekiojama, mirė uždaryta Fosses vienuolyne. Jos kultas aprobuotas 1865, bet tik Belgijoje.

2. J. Falconieri (Guliana F.; 1270–1341), italų šventoji (VI 19). Kilusi iš Florencijos didikų giminės, ji įst. servitų regulos moteriškąjį ordiną. Pasekusi savo dėdės ir auklėtojo šv. Aleksiejaus (vieno iš 7 servito ordino steigėjų) pavyzdžiu, turėdama vos 14 metų tapo vienuole, bet negalėdama apleisti sergančios motinos, subūrė savo namuose keletą draugių ir vienuoliškai gyveno. Po motinos mirties buvo išrinkta viršininke (1302). Kanonizuota 1737.

3. J. iš Norwich (Juliana of N.; m. po 1413) anglų vienuolė (benediktinė) mistikė, palikusi apie 1370 rašytą veikalą, kur ji aprašė 16 savo vizijų su mistiniu gilumu ir drauge su poetiniu gaivumu. Šį veikalą naujai išl. G. Tyrell, J. S., 1920.

4. J. (ol. Juliana; g. 1909), Olandijos karalienė, karalienės Vilhelminos vienintelė duktė. Studijavo tarptautinę teisę, istoriją, etnologiją ir olandų literatūrą, gaudama univ. baigimo diplomą. Be olandų, moka prancūzų, anglų ir vokiečių kalbas. 1937 ištekėjo už princo Bernhard von Lippe-Biesterfeld. 1940–45 buvo pabėgusi nuo vokiečių į Angliją. Motinai abdikavus, sostą užėmė 1948.

Lietuvos kunigaikštienės:

5. D.L.K. Algirdo antroji žmona, Tverės kng. Aleksandro, Mykolo sūnaus, duktė (m. 1392). Kaip rusų Voskresensko meraštis paduoda, Algirdas 1350 gavo iš Maskvos didžiojo kng. Simano ir metropolito Teognosto leidimą vesti Tverės kunigaikštytę J. Jos ištekinimas už Algirdo buvo politinio reikalo žygis. Tverės k-tė, nuolat rungtyniaujanti su Maskva, jau iš Gedimino buvo gavusi pagalbos. 1320 Tverės kng. Dimitras, Mykolo sūnus, buvo vedęs Gedimino dukterį Mariją. Algirdo moterystė su J., Dimitro dukterėčia, buvo reikšminga ne vien dėl glaudžių D. L. K-tės ir Tverės santykių. Pati J. buvo energinga ir žymi kunigaikštytė. Jos veiklus brolis Mykolas, po kito brolio Vsevolodo mirties (1364), tapęs Algirdo svainiu, rodė daug iniciatyvos. Savarankiški Riuriko ainiai, Tverės kunigaikščiai buvo parodę daug kietumo ir santykiuose su totoriais. Algirdui susiginiavus su Tvere, šioji norėjo turėti sąjungininką kovoje prieš Maskvą: Tverės Mykolas porą kartų buvo Vilniuje, ragino Algirdą daryti žygius prieš Maskvą ir pats juose dalyvavo.

Atvykusi Vilniun, jau 1350 gale ar 1351 J. susilaukė pirmagimio Jogailos (žr.). Per 27 bendro su Algirdu gyvenimo metus J. išaugino 7 sūnus (Jogailą, Skirgailą, Kaributą, Karigailą, Lengvenį, Vygandą, Švitrigailą) ir tris dukteris (Joaną, Aleksandrą, Teodorą). Išlaikydama ryškius savo giminės bruožus, nutekėjusi Lietuvon, J. Vilniuje liko svetima naujos tėvynės reikalams. Tarp J. ir Algirdo turėjo pasireikšti pažiūrų skirtumas ir vaikų auklėjimo atžvilgiu. Pagoniu miręs Algirdas ir visus sūnus iš J. užaugino pagonis, duodamas jiems ir pagoniškus vardus. Tik dukterys augo J. įtakoje. Politiniame Lietuvos gyvenime J. pasirodė tik po Algirdo mirties Pradžioje jauno Jogailos politiniams žygiams (1377–82) J. turėjo daug įtakos. Jos vardas per 5 m. dažnai figūravo Lietuvos dokumentuose. Kaip Tverės, didžiausios Maskvos opozicionierės, kunigaikštytė, J. turėjo palaikyti sūnaus sutartį su totorių chanu Mamajumi. Jogailos ir Kęstučio konflikte J. taip pat teko žymus vaidmuo, nes iš pat pradžių tarp J. ir jos nemėgstamo Kęstučio prasidėjo rivalizacija dėl įtakos Jogailai. J. susirašinėjo su kryžiuočiais, kurie ją pataikaudami titulavo ‚grosse konigin czu Littowin'. Sąmoksle prieš Kęstutį aktyvus buvo kitas J. sūnus Skirgaila, apie kurio kelionę per Prūsus J. nuolankiai pranešė kryžiuočiai, kurstydami prieš Kęstutį, šį vadindami ‚pasiutusiu šunimi'. J. lemiantį vaidmenį prieš Kęstutį pagrįstai yra išryškinęs A. Kučinskas. Kiek pati J. betarpiškai prisidėjo (per Skirgailą) prie Jogailos dėdės mirties, tiksliai neįmanoma nustatyti. Klastingas sumanymas turėjo būti iš anksto numatytas ir apgalvotas. Kadangi J. politiniame gyvenime tada vaidino žymų vaidmenį, jos žodis dėl tolimesnio likimo senelio Kęstučio, atvykusio tartis į Jogailos stovyklą, turėjo būti svarbus. J. norėjo dalyvauti politikoje ir toliau. Jogailos ir Skirgailos vardu surašytose 1382 X 31 Dubysos sutartyse su savo visais 7 sūnumis dalyvavo ir pati J. Ji pati ten yra paminėta, kaip ‚didžioji karalienė (kunigaikštienė)' žemaičių dovanojimo Ordinui dokumente. Tarp pagonio Jogailos ir motinos J. negalėjo vėliau būti šiltesnių santykių. Tuoj po Algirdo mirties suvaidinusi neigiamą vaidmenį Kęstučio tragedijoje, Jogailai vedus Jadvygą ir priėmus lotyniškąjį krikš-

tą, J. iš viešojo gyvenimo pasitraukė. Ji išvyko Gudijon, gavusi iš Jogailos Vitebską, ir ten vienatvėje našlaudama 1392 baigė savo dienas. J. išsikraustymą iš Lietuvos turėjo lemti jos nesutarimai su pirmagimiu, apie kurį šaltiniuose nėra pažymėta, kad jis būtų dalyvavęs ir motinos laidotuvėse.

Polnoje Sobran. Russk. Lietopis VII, VIII, X, XVII; Script. rer. Pruss. II; Liv-, Esth- u. Curländisches Urkundenbuch III; *J. Voigt,* Codex diplomaticus Prussicus III; *H. Paszkiewicz,* Jagiellonowie a Moskwa I, 1933; (") The Origin of Russia 1954; *A. Presniakov,* Obrazovanije velikorusskogo gosudarstva 1918; *A. Kučinskas,* Kęstutis 1938; *Ign. Jonynas,* Jogaila (Židinys 1934, 8–9 nr.); *S. Sužiedėlis,* Lietuva ir Gediminaičiai sėdant Jogailai į Didžiojo Kunigaikščio sostą (red. A. Šapoka, Jogaila 1935). *Z.I.*

6. D.L.K. Vytauto antroji žmona, lietuvaitė, Alšėnų kunigaikštytė, ištikimo Vytauto politinio bendradarbio, lietuvio kng. Jono Algimantaičio duktė. Kadangi Vytautas ir Alšėnų (žr.) kunigaikštis buvo vedę tikrąsias seseris Sudimantaites (Vėžiškių kunigaikštytes), tai pirmoji Vytauto žmona Ona (m. 1418 VIII 11) antrajai buvo teta, o pats Vytautas dėdė. Vilniaus vysk. Petras be popiežiaus dispenso atsisakė Vytautą su J. sutuokti. J. buvo su Vytautu sutuokta 1418 prieš Kalėdas didelio Vytauto gerbėjo Breslavo vysk. Jono Kropidlos. Anksčiau buvusi stačiatikė, per vedybas J. perėjo katalikybėn. Kaip gandą Ordino kronikininkas (Posilgės tęsėjas) paduoda, esą, J., dar būdama rusų kunigaikščio žmona, jau anksčiau gyvenusi su Vytautu, kuris, norėdamas J. sau žmona pasilikti, J. pirmąjį vyrą nužudęs (Scr. rer. Pruss. III, 377). Tai turėjo būti vienas šmeižtų, kuriuos kryžiuočiai leido apie Jogailą, Vytautą bei pirmąją Vytauto žmoną rašydami, kad ji buvusi ‚burtininkė'. Dlugošo duomenimis J. yra buvusi tik Karačevo kunigaikščio našlė. Apie pačią J. labai maža teišliko žinių. Pagal Dlugošą J. išeina taupi, besirūpinanti, kad Vytautas savo išlaidumu sekretoriams lenkams nedarytų žalos valstybės iždui. Kronikininkas smulkiai aprašo atsitikimą su Vytauto sekretorium Mikalojumi Maldrziku, kuriam Vytautas, J. įspėjamas dėl per gausaus atlyginimo, trimis atvejais keleriopai didinęs duodamą sumą, kol J. pagaliau nutilusi. Kitą kartą, Dlugošo žiniomis, Vytautui 1430 sunkiai susirgus, J. prašiusi Krokuvos vysk. Zbignevą Olesnickį paimti savo globon į Krokuvą, jai priklausančias brangenybes, kad pati J. turėtų vėliau iš ko gyventi. J. mirties atveju tie turtai turėjo būti sunaudoti labdarybei. Nagrinėjant tą faktą ano meto politinių aplinkybių fone, reikia daryti išvadą, jog J. su Vytauto žinia norėjo D. L. Kunigaikščio vainiko reikale nulenkti labai priešišką Olesnickį. Šiam ir turėjo atitekti J. brangenybės esą ‚apsaugojimo' tikslais. Kadangi moteriai yra sunku atsisakyti lengva širdimi nuo savo papuošalų, J. žygis parodė jos didelę meilę savo vyrui ir kraštui (Ig. Jonynas). Kaip Dlugošas patvirtina, Vytautui mirštant J. verkusi labai gailiomis ašaromis. Ar J. turėjo kokios įtakos Vytauto politikai, lieka paslaptis. Kad J. būtų buvusi išdidi ir Vytautą kursčiusi siekti karališko vainiko (A. Prochaska), iš ano meto versmių nematyti. Su Vytautu J. vaikų neturėjo. Kas su J. atsitiko po Vytauto mirties, šaltiniuose nėra pėdsakų.

J. Dlugosz. Opera Omnia, ed. A. Przezdziecki XIII, 1876; Scriptores rerum Prussic. III; *A. Prochaska,* Dzieje Witolda, w. księcia Litwy, 1914; *Ign. Jonynas,* Vytauto šeimyna (Praeitis II, 1933, 218–224). *Z.I.*

Julijonas (lot. Iulianus) vyrų vardas, išvestas iš Julijaus (lot. Iulius).

Romos imperatoriai:

1. J., vadinamas Apostatas (Flavius Claudius Iulianus; 332–363) Romos imperatorius 361–363, Konstantino D. brolvaikis, gimęs ir augęs Konstantinopolyje ir visai sugraikėjęs. Nors pradžioj auklėtas krikščioniu, tačiau dar visai jaunas suartėjo su graikais filosofais neoplatonikais ir jų įtakoje eidamas maždaug 20 metus, atitrūko nuo krikščionybės. Tuo tarpu liko pakeltas cezariu ir nusiųstas į Galiją (355), kur parodė nepaprastus karo vado gabumus ir sumušė alemanus ties Štrasburgu (357). Tapęs imperatorium, įsivėlė į karą su persais ir jame žuvo.

Julijonas-Apostatas

Paveldėjęs imperijos sostą, tuojau ėmėsi gaivinti pagonybę, ir pirmas jo veiksmas buvo grąžinimas viešų aukojimų dievams (361). Bandyta atstatyti sugriautos pagonių šventovės, krikščionims dvasininkams atimta bet kokia valstybinė parama, pvz. teisė naudotis viešomis susisiekimo priemonėmis, uždrausta vyskupams turėti savo teismus, dvasininkams — priiminėti testamentinius palikimus. Žymiausias jo dekretas (362) — draudimas krikščionims būti mokytojais. Tuo dekretu jis siekė izoliuoti krikščionis nuo klasikinės kultūros ir pačią krikščionybę ilgainiui degraduoti į tamsuolių ir ignorantų sektą. Vietoj iš visuomenės gyvenimo stumiamos krikščioniškos hierarchijos J. panūdo atstatyti pagoniškąją ir pats pontifex maximus titulu stoti jos priešaky. Pagonybei atstatyti J. kovojo, be politinių priemonių, dar ir raštais bei laiškais, kurių tik dalis tėra išlikusi. J. pastangos jau dėl to buvo pasmerktos nepasisekti, kad pagonybė IV a. neturėjo turinio ir buvo daugiau įvairių

kultų mišinys (sinkretizmas). Pats neoplatonizmas, kuris, pagal J., turėjo persunkti pagonybę, taip pat nebuvo aiški ir vieninga doktrina. Tad J. prieš ‚galilėjiečius' nukreipta religinė politika paliko vien įspūdingu, bet nesėkmingu epizodu.

E. J. Martin, The Emperor Julian 1919; *R. Andreotti*, Il regno del imperatore Giuliano 1936.

J. J.

2. Marcus Didius Severus Iulianus (133–193 po Kr.) turtingas Romos senatorius, 193 III papirktos pretorijonų gvardijos apšauktas imperatoriumi, po poros mėnesių senato įsakymu vieno kareivio nužudytas. Senatas buvo apsisprendęs už Septimijų Severą.

Šventieji:

3. J. iš Brioude (Julien de B.), šventasis (VIII 28), kankinys Dioklecijono persekiojimų metu. Buvęs karys, prasidėjus krikščionių persekiojimui slaptėsi. Surastam buvo vietoje nukirsta galva.

J. Lespinasse, St. Julien de Brioude 1941.

4. J. Ligoninink as (Iulianus Hospitaliarius) vienų biografų kildinamas iš Prancūzijos, antrų iš Belgijos, trečių iš Neapolio. Gyvenęs VII a., per tragišką klaidą nužudęs savo tėvus, atvykęs į Romą gauti savo kaltės išrišimo. Prie Gordono upės Provanse (pagal kitus prie Potenzos upės, netoli Maceratos) pastatęs pakeleiviams ligoninę. Jo privatus kultas nuo XVI a. perėjo į liturgiją. Netgi ir šventė nevienodai nustatoma: I 13, II 12, III 31, VIII 31. Romoje yra jo vardo belgų bažnyčia.

5. J. iš Toledo (apie 642 — apie 690) šventasis (III 8). Kilimo žydas, vienas žymiausių vestgotų valstybės vyskupų. 680 išrinktas Toledo arkivyskupu, dalyvavo keturiuose Toledo sinoduose ir juose pirmininkavo. Viename jų (681) buvo atstatytas vestgotų karalius Vamba ir vainikuotas Ervigijus. Jo laikais Toledo vyskupijos reikšmė tiek iškilo, kad 683 jai buvo pripažinta pirmenybė prieš visas kitas Ispanijos vyskupijas. Yra palikęs daugybę raštų moralinio, dogmatinio ir istorinio turinio. Žymiausieji: Liber prognosticorum futuri saeculi, Vita s. Ildefonsi, Apologeticum fidei, De remediis blasphemiae, Historia rebelionis Pauli adversus Wambam, Ars gramatica ir kt.

P. Wengen, J. Erzbischof of Toledo 1894; *J. F. Rivera*, J. arzobispo de Toledo 1944.

6. J. ir Bazilisa, šventieji (I 9). Pagal VII a. legendą, buvę vyras ir žmona, gyvenę skaistybėj. Bazilisai mirus, J. Dioklecijono persekiojimo metu buvo teisiamas Marcijono, kurio sūnų jis atvertęs į krikščionybę. Jiems abiem, drauge su 20 kareivių krikščionių, buvo nukirstos galvos.

J.V.

Julijus (lot. Iulius) sen. Romos patricijų giminės vardas, mitologiškai kildintas iš Trojos pabėgėlio Enėjo sūnaus, vardu Iulus. Žymiausias šios giminės buvo J. Cezaris (žr. Caesar), kurio vaikaitis Augustas pradėjo dinastiją, valdžiusią Romos imperiją ligi 68 po Kr. Ir Cezariui pagerbti J. vardu romėnai buvo pavadinę ir savo kalendoriaus septintą mėnesį, kuris anksčiau vadinosi Quintilis, nes prieš kalendoriaus reformą jis buvo penktasis iš dešimties buvusių mėnesių.

Julijus (lot. Iulius) vyrų vardas iš sen. romėnų patricijų Julijų giminės.

Popiežiai:

1. J. I (337–352), šventasis (IV 12), romėnas. Gynė Aleksandrijos vysk. šv. Atanazą, kurį skundė euzebijonai. 340 Romoje sušaukė sinodą, kuris išteisino šv. Atanazą, o euzebijonus apkaltino sulaužius Bažnyčios kanonus. Tada euzebijonai, palaikomi imp. Konstanco II, 341 sušaukė į Antiochiją sinodą, kuris Aleksandrijos vyskupu (vietoj Atanazo) išrinko kažkokį Grigalių. Kai Atanazas antrą kartą buvo imp. Konstanco pašalintas iš Aleksandrijos, (349), J. jį pagarbiai Romoje priėmė.

L. Duchesne, Histoire ancienne de l'Église 1910; *H. Grisar*, Roma alla fine del mondo antico I. ²1930.

2. J. II (1503–13), Giuliano della Rovere, kilęs iš neturtingų tėvų, leidžiamas į mokslus dėdės kard. Pranciškaus Rovere, studijavo literatūra ir teisę. Kai dėdė tapo popiežium Sikstu IV, J. buvo paskirtas Carpentras vysk. ir 1471 kardinolu; taip pat jis buvo skiriamas svarbioms misijoms legatu į Avinjoną, į Prancūziją (susidraugavo su Liudviku XI), į Austriją (skelbti kryžiaus karo prieš turkus) ir kt. Mirus pop. Sikstui IV, J. dirigavo (net ir papirkimais) konklavę, kuri išrinko jo kandidatą silpnavalį Inocentą VIII. Šį J. valdė, kaip norėjo, pats dėl to vadinamas papa et plus quam papa. 1492 rinkimuose nepraėjus J. kandidatui ir popiežiumi išrinkus Aleksandrą VI, J. pabėgo į Prancūziją. Mirus Aleksandrui VI, J. grįžo į Romą, bet ir šį kartą negavo tiaros, kuri teko seneliui Pijui III. Tik šiam mirus, įvairiais pažadais ir pinigais laimėjęs šalininkų, vienbalsiai buvo išrinktas popiežiumi. Jausdamas reformų reikalą Bažnyčioje, išleido bulę (vėliau patvirtintą Laterano susirinkimo 1513), skelbiančią popiežiaus rinkimus niekiniais, jei jie atlikti už pinigus; tie, kurie simonijos būdu įsigyja bažnytines vietas, buvo paskelbti neteisėtai

Pop. Julijus II (pieštas Rafaelio)

jas turį. Kita bule ekskomunikavo tuos, kurie kliudo vyskupų valdžią ir apeliuoja prieš popiežių į Susirinkimą. Reformavo ir papildė bulę In coena Domini (žr.), šv. Petro bazilikoje įsteigė nuolatinę giedotojų instituciją (capella giulia), sušaukė Laterano visuotinį Bžn. susirinkimą. Tačiau J. politinė ir kultūrinė veikla toli pralenkė bažnytinę. Jam atrodė, kad pasaulinė Šv. Sosto valdžia, turėjo būti atrama ir dvasinei valdžiai. Todėl jam ypatingai rūpėjo sustiprinti popiežiaus valstybę ir suburti aplink ją įvairias Italijos provincijas. Pirmiausia jis sustiprino savo valdžią popiežiaus valstybėj, suvaldė neramius baronus, įsteigė šveicarų gvardiją, sutvarkė pirmatako Aleksandro VI pakrikdytus finansus (piniginis vienetas gavo jo vardą — giulio). Atėmęs iš perdaug įsigalėjusio Valentino valdžią Romoje, prisijungė Perudžiją ir Boloniją, o iš Venecijos pareikalavo grąžinti pasisavintą Romaniją. Venecijai nenusileidžiant, J. susidėjo su Liudviku XII ir Austrijos Maksimilijonu, Venecijos valdovus ekskomunikavo ir miestui paskelbė interdiktą. Venecija nusileido ir atidavė Romaniją, tačiau Italijoje įsigalėjo prancūzai. Jie, kaip popiežiaus sąjungininkai, laisvai šeimininkavo š. Italijoje. J. teko tada dėtis jau su Venecija ir vyti iš Italijos prancūzus. Iš jų buvo atimta Ferara ir Modena, bet Bolonijos nepavyko paimti. Prancūzų karalius, remiamas imp. Maksimilijono ir kai kurių kardinolų, sušaukė Pizos mieste sinodą, kuris, 1512 persikėlęs į Milaną, paskelbė J. atstatytą iš popiežiaus pareigų. J. iš savo pusės sušaukė visuotinį Laterano susirinkimą, kuris sustiprino popiežiaus autoritetą. Sudarius prieš prancūzus su Venecija ir Ispanija ‚šventąją lygą', prie kurios prisidėjo ir Anglija, imp. Maksimilijonui nesidomint Pizos sinodu, jo reikšmė susmuko. Lygos jėgomis prancūzai buvo išvyti iš Italijos. Bet jų vietoje įsigalėjo ispanai. J. rengėsi ir juos vyti iš Italijos, tik mirtis sukliudė šį planą įgyvendinti. J. pasižymėjo kaip didelis meno globėjas. J. valdymo metu renesansas ir menas visiškai įsiviešpatavo Vatikane. Parkvietė į Vatikaną dirbti Michelangelą (Capella Sixtina freskos, Mozės statula, skirta J. antkapiui), Rafaelį (Stanze Vatikane), Bramantę (šv. Petro bazilikos statyba, Damazo kiemas ir Belvedere Vatikane) ir kt., davė pradžią Vatikano muziejams, išpuošė Romą gražiais pastatais. Nuolat ligų kamuojamas (sakoma, jaunystės linksmo gyvenimo pasekmės), buvo nepaprastai stiprios valios ir neišsemiamos energijos. Jo milžiniška figūra liko atvaizduota Michelangelo Mozėj.

M. Brosch, Papst J. II und die Gründung des Kirchenstaates 1878; *J. Klaczko*, J. II 1898; *E. Rodocanachi*, Histoire de Rome: le pontificat de J. II 1928; *L. v Pastor*, Geschichte der Päpste III, ⁴1899.

3. J. III (1550–55), Giovanni Maria Ciocchi del Monte, romėnas, baigęs teisės mokslus Perudžijoje ir Bolonijoje, Siponto arkivyskupas; pop. Klemenso VII laikais buvo Romos gubernatorius, pop. Povilo III legatas Tridento susirinkime. J. buvo išrinktas popiežium kaip politiškai neutralus asmuo. Jį palankiai sutiko ir tie, kurie laukė Bažnyčioje reformų. Betgi pradėjęs valdyti, J. buvo daugiau ramybės ir taikos mėgėjas. Tik po ilgų derybų su imperatorium ir Prancūzijos karalium, apsisprendė atgaivinti nutrūkusį Tridento susirinkimą (1551). Nors susirinkimo nepripažino Prancūzija, nors jame labai buvo jaučiamas imperatorius ir ispanų kišimasis, vis tik susirinkimas varė savo darbus pirmyn, kol Saksonijos Mauricijaus ir protestantų grėsmė privertė J. susirinkimą suspenduoti (1552 IV 15). Tik po ilgų kovų, susitaikęs su prancūzais, jis galėjo atsidėti tikėjimo reikalams ir Bažnyčioms reformoms. Jis patvirtino inkvizicijos teismus (tačiau gynė juos nuo pasaulietinių kišimosi), rūpinosi katalikų tikėjimo likimu Lietuvoje ir Lenkijoje, rėmė Amerikos ir Indijos misijas, suvienijo su Bažnyčia Chaldėjos nestorijonus, Bažnyčios reformų reikalui įsteigė rinktiniausių kardinolų komisiją, patvirtino šv. Ignoto Loyolos įsteigtą vokiečių kolegiją Germanicum, kuri turėjo ruošti kovotojus su protestantizmu Vokietijoje. Pakvietė Palestriną vadovauti šv. Petro bazilikos chorui; kompozitorius, atsidėkodamas J., parašė garsias jo vardo mišias. Nors J. santykiai su Michelangelo nebuvo geri, tačiau jį patvirtino šv. Petro bazilikos statybos vyr. architektu. Istorikai J. prikiša, kad perdaug mėgęs puotas, iškilmes, medžiokles, rėmęs gimines, nors nepotizmo venges.

L. v. Pastor. Geschichte der Päpste VI; *S. Ehses*, Concilium Tridentinum. Actorum pars I et II. 1904–11. *J.V.*

Vokietijos kurfiurstai:

4. J., Braunšveigo hercogas 1568—89, įvedęs reformaciją ir 1576 įkūręs Helmstedto universitetą.

5. J., Würzburgo vyskupas, žr. Echter von Mespelbrunn.

6. Žr. Africanus, Sextus Iulius.

Julinis kalendorius žr. Kalendorius.

Jullian Camille (1859–1933) prancūzų istorikas, nuo 1905 Collège de France prof., nuo 1924 Akademijos narys. Jo stambieji veikalai lietė galus: Vercingétorix 1901, Recherches sur la religion gauloise 1903, Histoire de la Gaule, 8 tt., 1907–28, De la Gaule à la France 1922, Au soleil de notre histoire, 3 tt., nuo 1930.

Jullundur žr. Džalandaras.

Jumna žr. Džamna.

Jumskis neišaiškintos biografijos žodyno autorius, pagal K. Būgą, greičiausiai nuo Varnių kilęs ir apie 1857–63 parašęs lenkiškai-lietuvišką žodyną, kurio ištraukos, išlikusios kun. A. Kašarausko (žr.) rankraščiuose (Lituanica), išspausdintos 1923 Tautoje ir Žodyje. Rašydamas žodyną, J. yra pasinaudojęs Sirvydo, Mielckes ir gal būt dar Nesselmanno žodynais.

K. Būga, Išrašai iš žemaičio Jumskio žodyno (Tauta ir Žodis I, 1923).

Junanas Kinijos pietvakarių provincija tarp Szečvano, Sikango Kvangsi provincijų ir Burmos; 389.650 km² su 10.853.359 gyventojais (1939).

Junaraistis miškas Nemunaičio par., Alytaus aps., apie 240 ha. Eglynas su ąžuolu.

Juncus žr. Vikšris.

Junčas-Kučinskas Mykolas (g. 1893 Naumiesčio vls., Tauragės aps.) bolševikų veikėjas. 1914 mobilizuotas, liko Rusijoje. Atsiųstas komunistų agentu Lietuvon; 1931 sugautas, bet per politinių kalinių pasikeitimą 1933 vėl išleistas į Sovietų Rusiją. Ten baigęs ‚visuomeninių mokslų' studijas Maskvos univ., jis vėl grįžo Lietuvon. 1936 buvo nuteistas 8 m. kalėjimo. Atėjusių okupantų 1940 iš kalėjimo paleistas ir paskirtas darbo ministru, kuriuo jis yra ir antrosios okupacijos metu. Drauge jis yra vienas iš pavaduotojų vad. ‚aukščiausios tarybos' prezidiumo pirmininko (J. Paleckio).

Jundila (lenk. rašėsi Jundziłł) 1. Juozas (1794 Borūnuose — 1877 Vilniuje) botanikas. 1817 baigė Vilniaus univ. magistro laipsniu, ligi 1820 mokslo reikalais važinėjo užsienyje (rinko augalus Prancūzijoje ir siuntė į Vilnių). 1820 buvo paskirtas Vilniaus botanikos sodo vedėjo padėjėju, o nuo 1823 perėmė savo dėdės Stanislovo J. (2) pareigas, pradėdamas vadovauti botanikos sodui ir botanikos katedrai Vilniaus univ. 1828 pakeltas profesoriumi. Profesoriavo Vilniaus univ. ligi jį uždarant 1832. Jis buvo atlikęs 1821 kelionę Neries slėniu nuo Vilniaus į Kauną, tyrinėjo Dubysos, Nevėžio ir Nemuno slėnių bei Baltijos pakraščių augmeniją (1821–22 paskelbė keturis savo kelionių pranešimus). Aprašęs Papilės suakmenėjimus, jais sudomino V. Europos mokslininkus. Išsp. Rośliny skrytopłciowe postrzeżone w okolicach Wilna 1821, Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie (583 psl. veikalas, aprašąs Lietuvos, Volinijos, Podolės ir Ukrainos florą, daugiausia sudarytas iš kitų autorių veikalų) 1830.

K. Regelis, J. Jundilos kelionė per Žemaitiją (Gamta 1936, 3 nr.).

2. Stanislovas Bonifacas (1761 V 6 Lydos aps. — 1847 IV 27 Vilniuje) kunigas pijoras, gamtininkas, Vilniaus botanikos sodo steigėjas. Prądžios mokslus ėjo

S. B. Jundila

pas pijorus Lydoj, 1777 pats stojo į pijorus. Atlikęs noviciatą, pradėjo mokytojo darbą 1779 Raseinių m-loje, nuo 1781 — Vilniaus pijorų konvikte. Drauge studijavo gamtos mokslus (pas Gilibertą) Vilniaus aukštojoje mokykloje ir 1783 juos baigė. Toliau studijavo teologiją. Kunigu įšv. 1784 XII. Metus vadovavęs Ščiučino pijorų mokyklai ir, ten įsteigęs botanikos sodą, grįžo į Vilnių, kur toliau gilino gamtos mokslų studijas ir mokytojavo Vilniaus pijorų mokykloje. 1791 jis paskelbė D. L. Kunigaikštystės augalų aprašymą Opisanie roślin w prowincyi W. X. Litewskiego naturalnie rosnących (antra laida 1811 iš-

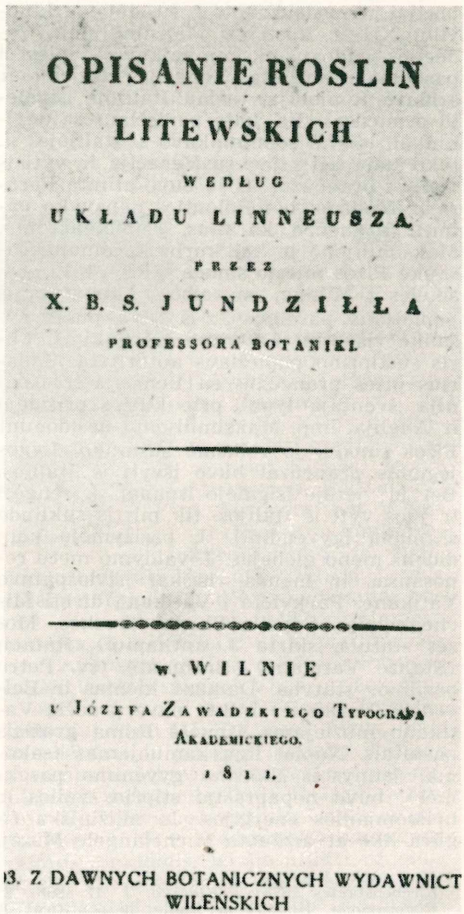
OPISANIE ROSLIN
LITEWSKICH
WEDŁUG
UKŁADU LINNEUSZA.
PRZEZ
X. B. S. JUNDZIŁŁA
PROFESSORA BOTANIKI.
W WILNIE
U JÓZEFA ZAWADZKIEGO TYPOGRAFA
AKADEMICKIEGO.
1811.

13. Z DAWNYCH BOTANICZNYCH WYDAWNICT WILEŃSKICH

jo antrašte Opisanie roślin Litewskich), 1792 dar pasirodė jo O zródłach słonych i soli w Stokliczkach. Šiais veikalais jis atkreipė dėmesį, ir 1792 Edukacinės komisijos buvo paskirtas viceprofesoriumi ir išsiųstas į užsienį specializuotis. Vienoje studijavo, be botanikos, ir kitus gamtos mokslus: geologiją, mineralogiją, zoologiją, veterinariją, chemiją. Tik 1797, rektoriaus Počobuto kviečiamas, grįžo Vilniaus aukštojon mokyklon. 1798 čia gavo filosofijos, o 1800 teologijos doktoratą (1810 buvo pakeltas kanauninku). 1799 jis įsteigė gamtos istorijos kabinetą ir naujoje vietoje pradėjo organizuoti botanikos sodą, kuris ir jį išgarsino. Savo paties prašymu iš botanikos sodo ir Vilniaus univ. buvo atleistas 1823. Profesoriaudamas Vilniaus univ., jis sudarė gimnazijoms gamtos mokslų programas ir parašė vadovėlių. Už Fizyologia roślin ir Nauka wyrazów buvo caro Aleksandro apdovanotas briliantiniu žiedu. Be aukščiau minėtųjų botanikos veikalų, jis dar išsp. Botanika stosowana 1799 (Vilniuje), Początki botaniki, 2 tt., 1804–05 (Varšuvoje, [3]1829). Be to, 1807 išėjo jo 3 tomų Zoologia krótko zebrana 1807 ([2]1827–29). Periodikoje J. yra rašęs apie Vilniaus botanikos sodą ir jo augalus (Dziennik Wileński, Kurjer Litewski 1817). Įdomus jo rašinys apie Vilniaus univ. mokslo įstaigas (Dziennik Wileński 1817, 245–256 nr.). Dar pažymėtini jo memuarai Wspomnienia 1859 ([5]1923). J. nuopelnai Lietuvos floros tyrimui yra dideli. Taip pat jis pasižymėjo kaip botanikos nomenklatūros lenkų kalba kūrėjas.

J. Jundzill, Wiadomość o życiu i pracach naukowych ks. S. J. (Bibl. Warsz. 1850); Tygodnik Ilustrowany 1862, 145–146 nr.; Kwartalnik Historyczny 1909; *M. Biržiška*, Senasis Vilniaus universitetas [2]1955; *W. Sławiński*, S. B. J. (Annales univ., Lublin, 1947). *K.Rg. ir P.Č.*

Juneau Aliaskos mst., jos adm. centras ir uostas, prie Gastineau sąsiaurio, apie 870 jūros mylių nuo Seattle mst.; 5818 gyv. (1950). Klimatas drėgnas, vėsus, bet be didelių šalčių: vid. I mėn. temp. –2,5°C, žemiausia užregistruota temp. –26°C; VII mėn. temp. 14°C. J. yra žymus aukso kasyklų centras, davęs nuo 1880 ligi 1950 aukso už 150 mil. dol. Apylinkėse dideli išteklіai gipso, nikelio rūdos, asbesto ir marmuro. Medžio ir žuvies konservų pramonė.

Juneau ledynas (Juneau Ice Field) Aliaskoje, didžiąja dalimi Coast Mt. p.v. šlaituose, į š. nuo Juneau mst.; apima 1750 km² ir turi 12 nuotakų, iš kurių didžiausias Taku Glacier.

Junetė palminė (Climacium dendroides), junetinių (Climaciaceae) šeimos samana. Drėgnose pievose Lietuvoje dažna.

Junevičius (Juniewicz) Mykolas, XVIII a. jėzuitas, buv. Lietuvos provincijos prokuratorius. Išsp. Kazanie na pogrzebie Antoniny z Zahorowskich... 1747 ir Listy różne... 1756.

Juneau

Jung Carl Gustav (g. 1875) šveicarų psichologas ir psichiatras, vad. analitinės (arba ‚gelmių') psichologijos kūrėjas. 1895–1900 studijavo Bazelyje, 1902 gavo medicinos doktoratą Züriche, 1903 klausė pas P. Janet (Collège de France). Apsigyvenęs Züriche, be psichiatro praktikos, atsidėjo moksliniam darbui ir bendradarbiavo su vietinio univ. psichiatrine klinika. Nuo 1933 profesoriavo Züriche, nuo 1944 Bazelio univ. Senatvę leidžia Küssnacht, prie Züricho ež. Iš pradžių J. buvo paveiktas Freudo teorijų ir buvo pirmuoju tarptautinės psichoanalitinės s-gos. pirm. bei Jahrbuch für psychoanalitische und psychopathologische Forschungen redaktorium. Vėliau (nuo 1912) jis nusikreipė prieš Freudo ‚psichologiją be psichės'. Freudinę libido sąvoką aiškina J. platesne apskritai psichinės energijos prasme ir atsisako ‚smegenis laikyti tik lytinių liaukų priedėliu'. Jis randa žmogų gyvenantį ne tik seksualiniais geismais, bet ir dvasiniais interesais. Religiją jis laiko ne neuroze, o giliu dvasiniu žmogaus reikalu. Pasąmonė jam yra greičiau neišsivystęs dvasinis gyvenimas, o ne paprastų geismų užgniaužimas. J. skiria individualinę ir kolektyvinę pasąmonę. Pastaroji savyje telkia pirminius simboli-

C. G. Jung

nius žmonijos įvaizdžius, vad. archetipais. Įdomiose kultūriškai istorinėse studijose J. yra analizavęs, kaip jie kartojasi ne tik sapnų, bet ir meno, religijos ir kt. simbolikoje. Žmoguje J. skiria išorinį ‚aš' (extrovertiertes Ich), susiformuojantį tam tikroje kultūrinėje aplinkoje, ir vidinį asmenybės branduolį (introvertiertes Ich), turintį savo šaknis pasąmonėje. Tarp šių dviejų dvasios pradų yra įtampa, kildinanti neurozes bei visokius psichinius kompleksus. Dvasinės sveikatos sąlyga yra šių dviejų pradų darna. Jos atstatymu, įvairiais sugestijos būdais veikiant psichinį gyvenimą, ir remiasi J. psichoterapija. Pagrindiniai veikalai: Wandlungen und Symbole 1912 (Symbole d. Wandlungen ⁴1952), Psychologische Typen 1920 (⁶1950), Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten 1928 (⁵1950), Psychologie u. Religion 1939 (³1947), Psychologie und Alchemie 1944 (²1952), Wirklichkeit der Seele 1947, Über psychische Energetik und das Wesen der Träume 1948, Die Symbolik des Geistes 1948, Aion, Untersuchungen zur Symbolgeschichte 1951, Antwort auf Hiob 1952, Von den Wurzeln des Bewusstseins 1953.

J. Jacobi, Psychologie von C. G. J. ³1949 (ag. vert. 1942); *J. Goldbrunner*, Individuation, die Tiefenpsychologie von C. G. J. 1949. *A.Blt.*

Jungadumbliai (lot. Coniugatae) žaliųjų dumblių skyriaus (Phylum) vienacelių dumblių (žr.) klasė.

Jungas 1. pakinktai, kuriais galvijai (jautis, karvė) pajungiami traukai. J. išplitęs nuo Baltijos jūros ligi Afrikos, Indijos ir Kinijos. Pažįstamas švedijoje, Suomijoje, Estijoje, j. peršoka latvių gyvenamas vietas (išskyrus lybių sodybas), Lietuvoje vėl prasideda ir tęsiasi toliau. Raguotis buvo pirmasis indoeuropiečių pajungtas darbui; arklys ir asilas priklausė vėlesniems laikams. Ankstyvą jaučio pajungimą priešistoriniais laikais rodo tiek kalbiniai, tiek archeologiniai duomenys (Švedijoje užtiktieji žalvario amžiaus uolų raižiniai vaizduoja jaučius traukiančius arklą).

J. sutinkami du tipai — už ragų rišamas (traukia ragais) ir užmaunamas ant kaklo (veža sprandu ir pečiais). Šie abu j. tipai turi ir savo aprėžtą geografinį išplitimą, neskaitant maišytų pasienio sričių ir vietų, kur vienas tipas yra išstūmęs antrąjį. Už ragų rišamas j. dabar sutinkamas tik V. Europoj (Vokietijos didesnė dalis, Alpių kraštai, pietuose iki Pirenėjų pusiasalio). Istoriniais laikais šiai sričiai dar greičiausiai priklausė ir Skandinavija su Pabaltijo kraštais, nors dabar jie mišraus j. kraštai. Skirtumą tarp abiejų j. tipų pietuose buvo pastebėję jau Nerono laikais Italijoje gyvenęs ir žemės ūkio klausimais rašęs

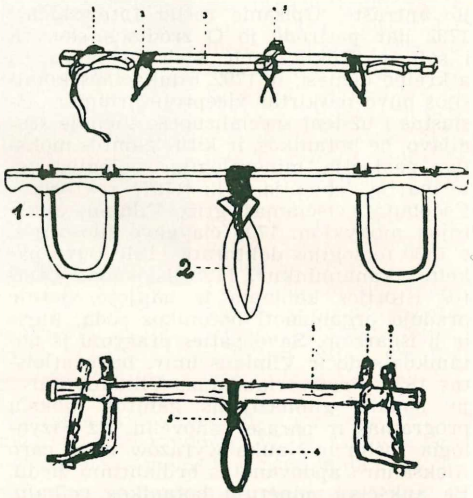

Jungai: I. už ragų rišamasis (1–2 jautai, 3 jungas, 4–5 skersinukas su kilpomis); II. lankelinis (1 lankas, 2 kilpa); III. gumbrinis (1 jungas, 2 gumbrys, 3 kaištys, 4 kilpa)

Lucius Columella (De re rustica, lib. II, cap. II). Toks griežtas abiejų j. tipų geografinis pasiskirstymas davė progos kai kuriems teigti, kad už ragų rišamasis j. yra germaniškos, o ant pečių dedamasis — slaviškos kilmės. Dabartine etnologų nuomone, nei pirmasis yra germaniškas, nei antrasis slaviškas. Pirmasis yra sena V. Europos, o antrasis sena rytų pasaulio apraiška, tačiau šis pastarasis buvo praktiškesnis ir labai ekspansyvus, todėl kai kur išstūmė už ragų rišamąjį. Tai, greičiausiai per dvarus, įvyko Skandinavijoje, Lietuvoje ir kt.

J. Lietuvoje. Lietuvoje dar XV a. buvo ariama, beveik, tik jaučiais, o arklys buvo daugiausia naudojamas joti, važiuoti ir akėti. Jautis Lietuvoje, palyginti, retais atsitikimais buvo kinkomas į vežimą. Lietuvoje sutinkami abu j. tipai — už ragų (brėž. I) ir ant krūtinės (brėž. II ir III). Ligi šiol surinktoji medžiaga rodo, kad ir Lietuvoje pastebimas ryškus tų dviejų tipų geografinis pasiskirstymas — už ragų rišamasis persveria šiaurinėje ir šiaurės vakarų dalyje, o pečiais traukiamasis — pietinėje ir rytinėje dalyje. Senesniu iš jų reikia laikyti už ragų rišamąjį. Šis tipas, atrodo, vyravo visoje Lietuvoje. Tai liudija A. Gvagninis savo veikale Sarmatiae Evropiae Discriptio (1581): ‚Lituani enim bobus cornibus trahentibus a rare solent'.

Ragais traukiamasis j. prie ragų priveržiamas kanapiniais arba šikšniniais raiščiais (brėž. I : 1, 2). Gudų kalba rašytuose XVI ir XVII a. inventoriuose tie raiščiai

vadinami lietuvišku pavadinimu — jauktais (javkty, jevkty), nes gudai neturėjo šiai detalei savo atitikmens. J. buvo rišamas prie ragų ne iš priešakio, be iš užpakalio. Prie ielakties j. buvo prijungiamas prie skersiniuko (brėž. I : 4) kanapine arba vyteline (karklo ar žilvičio) kilpa, vad. velke, pasaitais (brėž. I : 5).

Pečiais traukiamo j. yra keletas variantų, žiūrint, kaip apžargdomas kaklas. Vyrauja du tipai: lankelinis (brėž. II) ir gumbrinis (brėž. III). Jungiant lankeliniu j., jaučio kaklas apžergiamas lankeliu (lanketais), kuris savo galais yra įkištas į junge išgręžtas skyles ir perkištas kaišteliais (brėž. II : 1). Gumbriniame j. lankelį atstoja nejudomai pritvirtintas kumpas medelis (gumbrys, kumbrys, gegnė, kulbukė; brėž. III : 2), apžergiąs jaučio kaklą iš vidaus ir apačios, iš oro pusės j. prilaiko judomas išimamas kaištis (brėž. III : 3). Ir lankelinis bei gumbrinis jungas kilpa prijungiamas prie ielakties (brėž II : 2, III : 4).

K. Vilkuna, Verwendung von Zugochsen in Finnland (Studia Fenica II, 1936); *W. Jacobeit,* Das Joch. Entwicklung, Alter, Verbreitung dargest. vornehml. f. d. mitteleurop. Raum 1948; (") Entwicklung, Alter und Verbreitung d. Jochs in Mitteleuropa (Festschrift Plischke) 1950; *K. Jablonskis,* Arklas ir jaučio jungas praeity (Gimtasai Kraštas 1937, 1 nr.); *V. Vaitekūnas,* Arimas jaučiais (t. p. 1938, 1–2 nr.); *J. Lingis,* Akerns beredning i östra Litauen (Folk-Liv 1943). *J.Lng.*

2. Darbo jaučių pora. Dvarų inventoriai jau XVII a. mini junginius jaučius ir žymi baudžiavinę prievolę j. XVIII a. kai kuriuose dvaruose buvo nurodoma, kad baudžiauninko pilna duba turi laikyti nors vieną j., kartais ši prievolė buvo padidinama iki 2 j. Į j. buvo įskaitoma jau išmokytas, darbo jautis, ir trečiametis, dar tebemokomas. J. buvo duodamas ir merginoms ar išeinantiems vyrams dalimi. J. buvo vadinamas ir arimo plotas, suariamas j. jaučių trimis kinkymais (vasaros diena).

K. Jablonskis, Istorijos Archyvas I; *P. Ruseckas,* Baudžiava 1936.

3. Vartų, durų medinės jungtys (lankai, vytys), kol dar nebuvo vartojami geležies vyriai. Taip pat ir kultuvo buožės ir siaustuvės ryšiniai lankeliai, sutinkami V. Lietuvoje, kurie šį kultuvą sieja su V. Europa ir Skandinavija.

4. Įsipareigota darbo prievolė–talka. J. nuo paprastosios talkos skyrėsi, kad talkoje žmonės vaišinami ir arkliai aprūpinami pašaru, o j. maistu ir pašaru apsirūpina patys jo dalyviai. Tuo j. visai priartėja prie padegėlių ar kitų nelaimių talkų. Po baudžiavos j. buvo atliekama vieškelių per pelkes išpylimas, tiltų, taip pat ir bažnyčių statyba, prieš tai j. prievolę savanoriškai valsčiaus ar kt. sueigoje nusitarus ir ją kaimams pasiskirsčius. *A. Mž.*

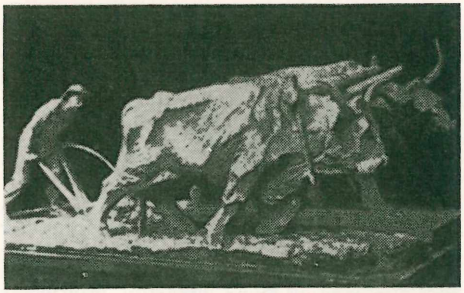

P. Rimša Jaučių jungas

Jungė 1. jungiamoji priemonė; 2. (botanikoje) dulkinės dalis, kuri jungia pusdulkines.

Jünger 1. Ernst (g. 1895) vokiečių rašytojas, moralistas ir filosofas. Grįžęs iš I pas. karo, 1920 J. paskelbė fronto užrašų knygą ‚In Stahlgewittern', kurioje karą vaizdavo ne kaip blogybę, bet kaip normalų žmogiškos veiklos reiškinį. Ta knyga susilaukė didelio atgarsio nacionalistiškai nusiteikusioje intelektualinėje jaunuomenėje, puoselėjusioje ‚fronte nenugalėtos' Vokietijos idėją. Sekančios su fronto patirtim susijusios J. knygos buvo Der Kampf als inneres Erlebnis 1922 ir Feuer und Blut 1923, kuriose jis toliau vystė savo filosofiją, karą interpretuodamas Heraklito ir Moltkės tezių perspektyvoje, laikydamas jį gimdančia, ne griaujančia jėga. Knygose Die totale Mobilmachung 1932 ir Der Arbeiter 1932 J. šias idėjas vystė konkretesnėje valstybinio bei socialinio organizmo plotmėje, skelbdamas buržuazinio pasaulio žlugimą ir totalinio jėgų sutelkimo idėją karinėje organizacijoje. Šios J. knygos turėjo didelės įtakos nacionalizmo evoliucijai. Trečiojo Reicho kilimo periode J. buvo vienintelis didelis intelektas, artimas nacionalizmo idėjoms, nors ir nesusirišęs su partija. 1939 paskelbtame alegoriniame romane Auf den Marmorklippen J. savo poziciją pakeitė, duodamas maskuotą nacionalizmo sistemos ir iki tam tikro laipsnio savo paties ankstesniųjų idėjų kritiką estetinės tikrovės perspektyvoje. II pas. karo metu J. vėl tarnavo kariuomenėje. 1942 paskelbta pirmoji šio karo dienoraščių dalis Gärten und Strassen tuojau pat buvo uždrausta. Toliau ėjo Strahlungen 1949, romanas Heliopolis 1949, Der Waldgang 1951, Der gordische Knoten 1953. Paskutinėse knygose J. mąstymo ir

E. Jünger

sprendimų metodai mažai tepasikeitę, užtat išvados jau yra skirtingos. Romane Heliopolis J. duoda techniškai pažengusio ateities pasaulio viziją, kuriame tačiau žmogiškų jėgų ir idėjų santykiai yra tie patys, o Der Waldgang yra pastanga sukurti ir pateisinti sąmoningo ir apsisprendusio vienišojo tipą šių dienų pasaulio atmosferoje. Šiandieninėje vokiečių prozoje J. užima vieną pačių pirmųjų vietų. Jo įtaka remiasi ne vien aukšta mąstymo įtampa ir jėga, bet taip pat stiliaus ir kalbos kultūra. J. stilius pagrįstas tvarkos ir mens sana in corpore sano principu minties ir žodžio santykio požiūriu. Atsisakydamas ornamento ir pasitenkindamas nuoga linija, J. savo stilistinei visumai suteikia fantastinės architektūros ir jo kūrybai būdingo nerealaus peizažo harmoniją bei nuotaiką.

G. Nebel, E. J. 1948; *H. Becher*, E. J. 1949; *L. P. Stern*, E. J. 1953.

2. Georg Friedrich (g. 1898) pirmojo brolis, poetas, romanistas ir eseistas, savo pasaulėžiūra giminiškas broliui. Debiutavo 1926 knyga Aufmarsch des Nationalismus. Bet vėliau visą dėmesį skyrė poezijai ir jos teorijai. Pagrindiniai J. poezijos (Der Krieg 1936, Der Taurus 1937, Der Missouri 1940, Der Westwind 1946, Das Weinberghaus 1947, Iris im Wind 1952) bruožai yra formos kultas ir palinkimas į klasicizmą, kurio tradiciją jis paveldėjo iš Goethes ir Hölderlino. Jo klasikinės poezijos formų bei temų atnaujinimo bandymai priklauso prie labiausiai nusisekusių naujesnėje vokiečių poezijoje. Šalia poezijos J. paskelbė keletą dailiosios prozos ir essays knygų: Dalmatinische Nacht 1950, Sprache und Rhytmus im deutschen Gedicht 1952, Spiele 1953, Der erste Gang 1954. Didelio dėmesio susilaukė jo technikos filosofijos knyga Die Perfektion der Technik 1946 (naujai parengta 1949).

A.Č.

Junges Deutschland po 1830 vokiečių literatūroj pasireiškęs sąjūdis prieš klasiką ir romantiką. Vietoj idealo literatūriniame kūrinyje reikalavo gyvenimo išpažinimo ir jo formavimo — kurti ne amžinybei, bet savajam laikui. Stipri neapykanta Goethei. Sąjūdis pasižymėjo stipriomis politinėmis, socialinėmis ir antireliginėmis tendencijomis. Gavo Saint Simon ir Georg Sand įtakos. Artimas ryšys su H. Heine ir L. Börne. Žymesni atstovai K. Gutzkow, L. Wienbarg, H. Laube, Th. Mundt ir kt. Raštai buvo dažnai draudžiami platinti dėl drastiškai ir ugningai reiškiamų reikalavimų panaikinti įvairias valstybines bei bažnytines institucijas ir suteikti didesnių laisvių piliečiams. J.D. sąjūdis pastūmėjo vokiečių literatūrą realizmo link.

H.N.

Jungfer Victor (g. 1893 V 6 Hirschberg, Silezijoje) ekonomistas, veikalų apie Lietuvą autorius. 1913–14 pradėjęs studijas Müncheno univ., buvo pašauktas į I pas. karą. Jo metu 1916–17 su savo daliniu stovėjo Plungėje, kur draugiški santykiai su klebonu kun. P. Pukiu ir kun. J. Kojeliu suartino jį ir su Lietuva. Naudodamasis Oginskių biblioteka, jis gilinosi į lietuvių kultūrą ir parengė Kulturbilder aus Litauen, išl. 1918. Perkeltas į Mintaują, palaikė santykius su prel. K. Jasėnu ir drauge su juo išvertė Daukanto Būdą (išleistą 1926 antrašte Altlitauen). 1918–21 tęsė studijas Freiburgo (Breisgau) univ. ir jas baigė daktaro laipsniu už disertaciją apie Lietuvos medžio eksportą. Ekonomikos studijas baigęs, dar metus ten pat studijavo filosofiją. Toliau vertėsi kaip redaktorius. 1924 buvo dr. J. Šaulio pakviestas redaguoti ūkinio skyriaus Memelzeitung laikraštyje ir projektuoti prekybos instituto (jo projektą vėliau seimas atmetė). Lietuvos Ūkyje paskelbtą studijėlę Klaipėdos krašto socialinis draudimas (1924, 21 ir 22 nr.) priėmus habilitacijos darbu, 1925 buvo pakviestas docentu į LU (vėliau VDU) teisių fak., kur jis ligi 1940 dėstė visuomenės ūkio istoriją, ūkio doktrinų istoriją, sociologiją ir bendrąją statistiką. 1941–44 profesoriavo Poznanės univ. Nuo 1950 Nürnbergo ekonominių ir socialinių mokslų aukštosios mokyklos ir drauge Erlangeno univ. prof. J. yra nusipelnęs, be aukščiau suminėtųjų, visų pirma savo dviem veikalais: Hinter den Seen, hinter den Wäldern 1932 ir Litauen, Antlitz eines Volkes, 1938. Be to, jis parengė Litauischer Liederschrein 1939 (liet. liaudies dainų vertimai, dalis jo paties atliktų). Iš straipsnių suminėtini šie: Teoriškosios politiškos ekonomijos objektas ir esmė (VDU Teisių Fak. Darbai VI, 1932), Pabaltijo aisčių gintaro prekyba (Vairas 1933), Siedlung in Litauen (rinkinyje Die Siedlung der Völker Europas I, 1938). Be to, rašė Ekonomikoje (1935-36), Židinyje (1932, 1937-38) Wirtschaftliche Informationen (1930–31) ir kt. Meyerio enciklopedijoje parengė straipsnius apie Klaipėdą ir Lietuvą (1935). Yra ėmęsis poezijos (Vor Tag 1913, Balladen und neue Lieder 1916) ir romanų (Das Gesicht der Etappe 1919, Die Fremde Geliebte 1920, Der Weg der Skaringa 1940, Irka 1945), kuriuose yra vaizduojami ir lietuviai (pvz. Der Weg der Skaringa perteikia lietuvių liaudies prietarus, tik juos perkėlęs dabarčiai, kur jų nebebuvo). Dar

V. Jungfer

yra parašęs Grotesken 1920 ir Mautz 1948 (politinė satyra). Kai kuriuos literatūrinius dalykus yra pasirašęs Victor Georg Jungherr.

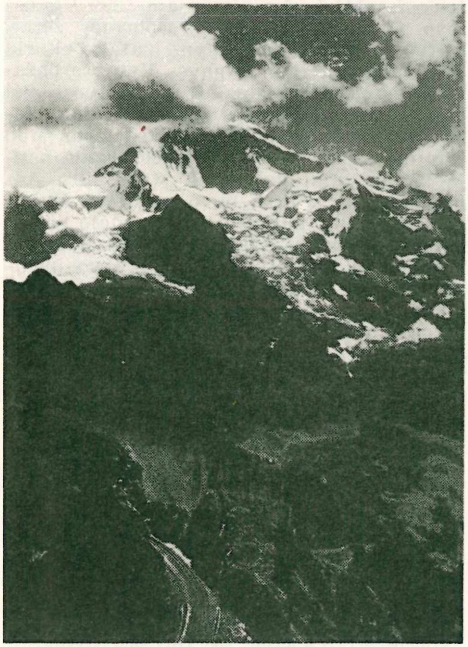

Jungfrau (nuo Interlaken)

Kopiant į Jungfraujoch kalną

Jungfrau Šveicarijos Alpių viršūnė, gerai matoma nuo Interlakeno; 4168 m aukščio. J. yra Berno Alpių grupėj. Viršūnę pirmieji pasiekė 1811 broliai Meyeriai, kopdami iš rytų pusės. 1896–1912 nutiestas iš Scheidegg vietovės iki Jungfraujoch (žr.) viršūnės geležinkelis ir 1925 jo galinėje stotyje pastatytas viešbutis. Geležinkelis išvestas per Eiger ir Mönch kalnus 7,076 km ilgio tuneliu.

Jungfraujoch Šveicarijos Alpių kalnas tarp Jungfrau ir Mönch viršūnių; 3475 m aukščio. J. pasiekiamas tuneliniu geležinkeliu ir nuo jo viršaus matyti gražūs Alpių reginiai.

Jungiamosios medžiagos žr. Rišamosios medžiagos.

Junginė akių gleivinė plėvelė (coniunctiva). Žr. Akis.

Jungiklis prietaisas, skirtas įjungti ar išjungti elektros srovę. Šiandien vartojama daugybė įvairiausių rūšių j. pagal jungiamos srovės rūšį ir dydį. Praktikoje priprasta vadinti jungtuku mažo galingumo j. ir jungtuvu — didelio galingumo jungiklius.

Jungtuvai yra šių pagrindinių rūšių: skyrimo, orinis, alyvinis, alyvos garų, suspausto oro, ekspansinis jungtuvas. Skyrimo jungtuvas, arba skyrėjas, prietaisas jungti didelių galingumų elektros grandines, kada grandinė neturi įtempimo. Naudojamas grandinių pergrupavimui. Orinis jungtuvas — prietaisas jungti elektros grandines, turinčias pilną įtempimą, bet dar neturinčias apkrovimo galingumo. Alyvinis, alyvos garų, suspausto oro ar ekspansinis jungtuvai naudojami jungti pilnai apkrautas elektros grandines ir jas apsaugoti nuo perkrovimo ir sunaikinimo. Jungiant dideles elektros sroves, tarp jungimo kontaktų susidaro srovės lankas (voltos lankas), galįs ištirpdyti kontaktus ir sunaikinti jungtuvą, jei jis ilgesnį laiką nepertrauktas. Srovės lankui pertraukti yra naudojama alyva, suspaustas oras ar ekspansinas, panaudojant specialius prietaisus.

P.Dr.

Jungingen 1. Konrad von (apie 1335 A. Švabijoje — 1407 III 30 Marienburge) Vok. ordino didysis magistras (1393–1407), turėjęs daug santykių su Vytautu D. Pasirinkęs ordino riterio luomą, apie 1380 J. atvyko į Prūsus. 1387 jis žinomas kaip Osterodės pilies komtūras, o nuo 1390 — iž-

dininkas ir didžiojo magistro kapitulos (tarybos) narys. Didžiuoju magistru išrinktas 1393 XI 30. Iš paviršiaus XIV a. gale atrodė, jog Vok. ordinas politiškai klestėjo, tačiau J. turėjo įtempti visas jėgas ir ne kartą vartoti ginklą, kad Ordinas galėtų toliau išsilaikyti. Taikingos prigimties J. su kaimynais turėjo sunkumų. Po Vytauto D. pabėgimo iš Ordino, J. su Lietuva buvo karo padėtyje. Įtempti buvo santykiai su Lenkijos karaliumi Jogaila. J. laimei abi valstybės kryžiuočių atžvilgiu tada vedė savo skirtingą politiką. Su kitomis valstybėmis (Čekijos Vaclovu ir Vengrijos — Zigmantu Liuksemburgiečiu) ordino bičiulystė buvo taip pat atšalusi. Iškilo naujų ginčų su Skandinavija dėl jūros piratų (‚Vitalienbrüder') ir su Anglija (dėl prekybos). Amžinas ordino ir vyskupų nesutarimas Livonijoje vėl įsiliepsnojo į aštrų ginčą. Palaikydamas Vok. ordiną, popiežius Rygos arkivyskupu buvo paskyręs didžiojo magistro Konrado Wallenrodto sūnėną, o J. nesėkmingai bandė abi puses sutaikyti.

Po Vytauto pabėgimo iš Ordino J. nuo pat savo valdymo pradžios ruošė Lietuvon eilę karo žygių. Pagaliau, susitaikęs su Vytautu D. Salyne (1398), bandė jo dėmesį nukreipti į rytus. J. turėjo, kad ir laikinų, bet reikšmingų teritorinių laimėjimų. Gaudamas iš Vytauto seniai Ordino trokštamus Žemaičius, J. užleido jo įtakos sferon D. Naugardą, o Livonijos ordinui paliko Pskovą. Pirmą kartą Ordino istorijoje gavęs valdyti Žemaičius, J. čia tuoj bandė įvesti savo administraciją. Žemaičių valdytoju (Voigt) buvo paskirtas žymus vok. Ordino pareigūnas Mykolas Küchmeister. Taika su Vytautu leido J. pradėti energingą kovą prieš jūrų piratus, susimetusius Gotlando saloje. Kai buvo užimta ši sala, Skandinavijos unijos karalienė Margarita su J. padarė draugiškumo sutartį. Bet J. politiniai laimėjimai nebuvo patvarūs. Jau 1401 I Vytautas su Jogaila sudarė naujas sutartis (Vilniaus-Radomo aktai). Žemaičiai nusikratė Ordino valdžios, ir vėl prasidėjo karas tarp kryžiuočių ir Lietuvos. 1402 J. priglaudė pas save Vytauto priešą Švitrigailą, pažadėjusį vykdyti Salyno sutarties sąlygas. Jogaila ir Vytautas Vakaruose ir Romoj tuomet skundė Ordiną, kad tas kliudąs Lietuvos krikštijimą. J. iškilo naujos sunkenybės, kai 1402 Zigmantas Liuksemburgietis pasiūlė pirkti Neumarką. Bijodamas, kad toji sritis neatitektų lenkams, Ordinas ją nupirko, bet sukėlė Lenkijos nepasitenkinimą ir ilgus metus nusitęsusį ginčą dėl pasienio pilių (Driesen, Zantoch). Draugystė su Danija staiga baigėsi, kai danai 1403 užėmė Gotlandą. Nors danai buvo išvaryti iš salos, bet konfliktas tuo nesibaigė. Todėl J., nepajėgdamas Jogailos su Vytautu išskirti, ryžosi su Lietuva ir Lenkija vėl susitaikyti. 1404 V Racionže (prie Vyslos) buvo sudaryta formali taikos sutartis. Ordinas perleido Lenkijai už pinigus jam 1392 Vladislovo Opoliečio užstatytą Dobrinės žemę. Vytautas atnaujino Salyno sutartį, kurią Jogaila patvirtino. J., gavęs Vytauto pažadą, jog tas padės įsigalėti Žemaičiuose, vėl galėjo bandyti ten įkelti kojų. Ordinas Žemaičiuose ėmė įkaitus, uždarė sieną nuo Lietuvos, rūpestingai tvirtinosi, įvedė naują tvarką, matavo žemes, statė pilis. Administracijos centru buvo padaryta Dubysos (žr.) pilis. 1405 Vytautas padėjo pastatyti Königsburgą (žr.). Bet J. pasisekimai vėl tebuvo labai laikini, ir jis savo įpėdiniui broliui Ulrichui paliko sunkius uždavinius, juo labiau, kad politiniuose santykiuose su Vytautu J. pasirodė jam nepriaugęs partneris. Tik vidaus politikoje J. turėjo daugiau pasisekimo. Su Prūsų krašto luomais jis palaikė draugiškus santykius. Vietinė bajorija rėmė Ordiną. Miestai paip pat buvo J. politika patenkinti.

J. Voigt, Namen-Codex der deutschen Ordens-Beamten 1843; *O. Schreiber*, Die Personal= und Amtsdaten der Hochmeister des Deutschen Ritterordens (Oberländische Geschichtsblätter XV, 1915); Script. rerum Pruss. II–IV; A. *B. E. Oelsnitz*, Herkunft und Wappen der Hochmeister des Deutschen Ordens 1926; *E. Weise*, Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jh. 1939; *Chr. Krollmann*, Altpreuss. Biographie 1941; *Z. Ivinskis*, Kovos bruožai dėl Žemaičių (Athenaeum VI, 1935); *E. Wermke*, Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen 1933. *Z.I.*

2. Ulrich von (apie 1360 A. Švabijoje — 1410 VII 15 Žalgirio kautynėse), didysis ordino magistras 1407–10, kryžiuočių kariuomenės vadas prie Žalgirio. Konrado J. (1) jaunesnis brolis; jis jau 1383 buvo pirmą kartą paminėtas kaip Ordino žuvininkystės tvarkytojas Mortungene (Prūsuose). Nuo 1387 jis tapo Ordino maršalo Konrado Wallenrodto palydovu, pasilikdamas prie jo, kai tas 1391–92 buvo didžiuoju magistru.

U. von Jungingen

Esant broliui Konradui didžiuoju magistru, jis 1393–96 buvo Sembos žemių valdytojas (Ordensvogt), 1396–1404 Balgos komtūras ir 3 m. (iki 1407) ordino maršalas. Jau tada jis buvo parodęs savo karingą nusistatymą. Todėl esą mirdamas jo brolis Konradas, kuris vis troškęs Ordinui taikos, pataręs Ulricho J. nerinkti didžiuoju magistru. Bet dar prieš jo išrinkimą didžiuoju magistru, jau brendo neišvengiamas karinis Ordino konfliktas su Vytautu D. ir Jogaila. Nors dar tebegaliojo atnaujintoji Salyno taika su Vytautu ir Racion-

žo (1404) — su Jogaila, bet su Lenkija Ordinas turėjo aštrių ginčų dėl Neumarko pasienių pilių, o prieš Vytautą, nežiūrint sutartų bendrų žygių prieš D. Naugardą ir Pskovą, vis augo nepasitikėjimas. 1408 I J. buvo dar susivažiavęs su Jogaila ir Vytautu taikingų pasitarimų ir davė 1408 vasarą pagalbinės kariuomenės Vytauto žygiui į Maskvos žemes, o Žemaičiuose pastatė naują pilį Friedeburgą. Kaip ir jo pirmtakas brolis Konradas, jis visomis jėgomis norėjo Ordinui išlaikyti taip seniai trokštamą tiltą iš Prūsų į Livoniją, būtent Žemaičius. Nepaisydamas susitarimų su Ordinu, Vytautas be J. žinios darė taiką su Maskva, tuo būdu atsisakydamas nuo bendros su kryžiuočiais politikos rytuose. Su Vytauto pritarimu ir jo pareigūnų raginami 1409 žemaičiai sukilo, ir J. viltys dar kartą žlugo. Laikydamas tai Racionžo sutarties laužymu, J. tuoj puolė Dobrinę, Krainą ir Mozūriją, tuo tarpu Žemaičius palikdamas jų likimui.

J. ėmė ruoštis karui ir sau rinkti sąjungininkus (Pamario kunigaikščius, Vengrijos ir Čekijos valdovų karinę pagalbą). Čekijos karaliui Vaclovui tarpininkaujant, J. padarė su Jogaila iki 1410 VI 24 paliaubas, o abi pusės pasižadėjo pasiduoti Vaclovo sprendimui, kuris buvo padarytas 1410 II. Kadangi Lenkija šio sprendimo nepriėmė, paliauboms pasibaigus turėjo būti kariaujama. Karingos nuotaikos J. ėmė rūpestingai karui ruoštis. Iš Vokietijos jis pririnko 4–5 tūkstančius samdytos kariuomenės. Vokietijos žemių magistras pažadėjo pagalbą, bet Livonijos magistras buvo surištas paliaubų sutartimi su Vytautu. Iš Pamario J. tegavo pagalbos tik iš Štetino kunigaikščių. Tokiu būdu Vok. ordino riteriai ir Prūsų žemės gyventojai turėjo sudaryti pagrindinę karinę pajėgą. J. tegalėjo sutelkti 12–14.000 karių. Patyręs apie Vytauto ir Jogailos stiprią kariuomenę, bet nežinodamas jų strategijnių planų, J. nusprendė laikytis defenzyvos ir ginti Prūsų sienas. Tad J. gausiomis įgulomis sustiprino įvairias pasienių pilis, o pats pasuko prie Vyslos, į Kulmo žemę, kur tikėjosi priešo, surinkusio per 20.000 kariuomenės, įsiveržimo. Vytautas su Jogaila buvo nutarę susijungti krūvon. J. to nebuvo pramatęs. Per vėlai (VI 24) J., kada jau lietuvių ir lenkų kariuomenės žygiavo drauge, pasisekė tik sukliudyti priešams persikelti per Drevencos upę, ir šie pasuko link Gilgenburgo, kuris VII 13 buvo paimtas. Kad galėtų priešui pastoti kelią į Prūsų žemę, J. turėjo skubėti į rytus, ir VII 15 jis susitiko su priešu. Po ilgo nakties žygio J. kariuomenė buvo išvargusi. Ją vargino kaitri pietų saulė. Kada kairysis Ordino kariuomenės sparnas kovėsi su taktiškai atsitraukiančiais lietuviais (kryžiuočių jėgoms blaškyti), pats J. vadovavo kariuomenei, kuri puolė Jogailos dalinius. Kelis kartus pasisekė J. kariuomenei įsibrauti į priešo eiles, bet jos vėl išsirikiuodavo naujam puolimui. Pagaliau Ordino kariuomenė buvo įveikta ir sunaikinta. Krito pats J. ir vien jo riterių bei pareigūnų per 200. Kada Jogailai po laimėtų kautynių buvęs parodytas J. lavonas, karalius apsiverkęs ir liepęs tuoj ji palaidoti (Dlugošas). Jo įpėdiniu tapo Henrikas Plauen.

K. Lohmeyer, U. v. J. (Allgem. Deutsche Biographie XIV, 1881); *J. Voigt*, Geschichte Preussens VI, 1834, VII 1836; *M. Tumler*, Der Deutsche Orden 1955; *St. M. Kuczyński*, Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–11, 1955 (gausi bibliografija ir daug iliustracijų bei schemų); *J. Jakštas*, Jogailos ir Vytauto kovos su Vok. ordinu (rinkinys Jogaila 1935); Altpreuss. Monatsschr. IX, 316, 365. Žr. Konrad J. *Z.I.*

Junginys 1. c h e m i j o j medžiaga, pasigaminanti iš dviejų ar daugiau cheminių elementų (žr.), besijungiančių tam tikrais santykiais. J. turi kitas savybes, negu jį sudarančios dalys, ir šių dalių negalima išskirti mechaninėmis priemonėmis. Tuo ir skiriasi j. nuo mišinių ir tirpinių. Cheminį j. tegalima suskaidyti į elementus ar kitas sudedamąsias dalis cheminėmis priemonėmis, o kai kuriais atvejais ir elektros energija arba aukštesne temperatūra. Pvz. vanduo yra j., būtent dviejų atomų vandenilio ir vieno deguonies (H_2O), ir jo pasigaminimą arba suskaidymą į elementus galima išreikšti chemine lygtimi:

$$2\,H_2 + O_2 \rightleftarrows 2\,H_2O$$

kur, skaitant iš kairės, lygtis išreiškia vandens pagaminimą, skaitant iš dešinės — vandens skilimą į sudedamąsias dalis. Lygtis taip pat nurodo, kad dvi vandenilio molekulės (4,032 g) jungiasi su viena deguonies molekule (32 g), ir gauname dvi vandens molekules (36,032 g). O oras yra mišinys (deguonies, azoto ir kt.), nes, jį pavertus skysčiu (šaldant ar slėgiant), azotas pirma išgaruoja, palikdamas skystą deguonį. *P.Jc.*

2. M a t e m a t i k o j e j. yra tam tikru būdu sugrupuoti dydžiai, vadinami elementais. J. gali būti sudaryti iš visų arba iš dalies duotųjų elementų. J. vadinami p e r s t a t i n i a i, kai grupuojami visi duotieji elementai, keičiant atskiro elemento vietą junginyje; g r e t i n i a i — kai imama dalis duotųjų elementų, keičiant atskiro elemento vietą junginyje; d e r i n i a i — kai imama dalis duotųjų elementų, nekeičiant atskiro elemento vietos junginyje. *J.Vlk.*

3. S o c i o l o g i j o j e žr. Grupė.

Jungius Joachim (1587–1657) vokiečių gamtininkas ir filosofas, prof. Giessene, Rostocke, Helmstedte ir vėliau (nuo 1628) Hamburge Johanneum mokyklos dir. Rei-

kalavo filosofijoje matematinio metodo ir skatino ją remti gamtos mokslais. Grindė kelią mokslinei chemijai; taip pat jis buvo reikšmingas botanikas. 1622 jis įsteigė pirmąją Vokietijoje mokslinę draugiją skatinti matematikai ir gamtos mokslams (tam pačiam tikslui 1947 Hamburge įkurta jo vardo Joachim-Jungius-Gesellschaft). Jo palikti veikalai: Logica Hamburgiensis 1638, Isagoge phytoscopica 1678, Harmonica theoretica 1678. Jis turėjo poveikio Leibnizui ir Goethei.

Jung-Litauen M. Lietuvos demokratinis sąjūdis, susidaręs vokiečių pažangiųjų partijos (Fortschrittspartei) rėmuose apie 1860. Norėdamas laimėti lietuvių balsus, J.-L. sąjūdis rėmė lietuvių pastangas išlaikyti lietuvių k. mokyklose ir bažnyčiose. J.-L. sąjūdžio atstovai vadinosi Jung-litauer vardu ir sudarė atskirą grupę pažangiųjų partijos frakcijoje. Savo mintis sąjūdis skleidė vok .k. leidžiamame laikrašty Bürger u. Bauernfreund. 1863 buvo išl. ir liet. savaitraštis ‚Lietuvininkų Paslas savo Broliams Naujienų parneszas', kuris savo turiniu prilygo vokiškajai laidai. Dėl finansinių sunkumų jis sustojo 1864. Bet ir vėliau J.-L. sąjūdis rėmė M. Lietuvos lietuvių tautines pastangas, norėdamas sumažinti lietuvių tarpe konservatorių partijos įtaką. Tačiau anksčiau stipri pažangiųjų partija (pvz. 1861 Prūsijos rinkimuose ji laimėjo 38 atstovus iš 54) netrukus susilpnėjo. Po laimėtų karų (1864, 1866 ir 1870–71) iškilusi konservatorių partija ėmėsi uždarinėti lietuvių mokyklas ir apskritai bausti lietuvius už opozicinę veiklą.

Jungmann Josef (1773–1847) čekų filologas ir rašytojas. 1825 jis išl. čekų literatūros istoriją, 1835–39 pasirodė jo čekų-vokiečių k. žodynas (5 tomai). Jis daug reiškė tautiniam čekų atgimimui.

Jung-Stilling, iš tiesų Johann Heinrich Jung (1740–1817), vokiečių rašytojas. Studijavo mediciną Strasburge ir ten susipažino su Goethe ir Herderiu. Kurį laiką vertėsi gydytojo praktika, vėliau dėstė ekonominius mokslus Kaiserslauterne, Heidelberge ir nuo 1787 Marburge. 1803 gavęs pensiją, gyveno kaip laisvas rašytojas. Gimė pietistų šeimoje, ir pietizmas darė įtakos visam jo gyvenimui bei kūrybai. Iš mistinių pietistinių raštų svarbiausias Das Heimweh 1794–97. Jo bažnytinės giesmės plačiai pasklido. Jo literatūrinė proza (pirmoj eilėj autobiografiniai jaunystės atsiminimai: Heinrich Stillings Jugend 1777, H. St. Junglingsjahre 1778 ir kt.) yra jausminga ir intimiai žmogiška. Visi jo raštai 14 tomų išl. 1835–38.

H. R. G. Günther. J. ²1948.

Jungtavainikiai (Sympetale) dviskilčių augalų poklasė arba skyrius. Jų vainiklapių tik galai laisvi, o likusioji dalis vamzdeliškai, varpeliškai suaugusi kartu (pvz. alyvų, putino). Jie priešingi laisvavainikiams, kurių vainiklapiai atskiri.

KLAIDŲ ATITAISYMAS

psl.	skiltis	eilutė	išspausdinta	turi būti
III TOMO:				
384	I	11 iš ap.	Kalėdų eglutė 1921	Kalėdų eglutė 1927
VIII TOMO:				
541	II	2 iš virš.	reikšmės	reikmės
IX TOMO:				
37	II	9 iš ap.	1953	1956
106	I (po iliustracija)	1 iš virš.	D. Veláquez	D. Velázquez
120	II	16 iš virš.	**filolofijos**	**filologijos**
141	Išradimų lentelėje trečiosios išradimų pozicijos metai, išradėjas ir jo tautybė sukeisti su ketvirtosios pozicijos atitinkamais duomenimis.			
321	I	25 iš ap.	*V. A.*	*V. A. Br.*
331	II	19 iš ap.	Jatulevičiaus	Jatulevičius
335	I	11 iš ap.	Bychovo	Bychovco
343	II	11 iš ap.	korporacijas	korporacijas ir socialistų d-jas (aušrininkų ir žaizdrininkų)
492	II	17 iš virš.	1901 Pašilės k.	1917 II 1 Gedrimų k., Ylakių vls.